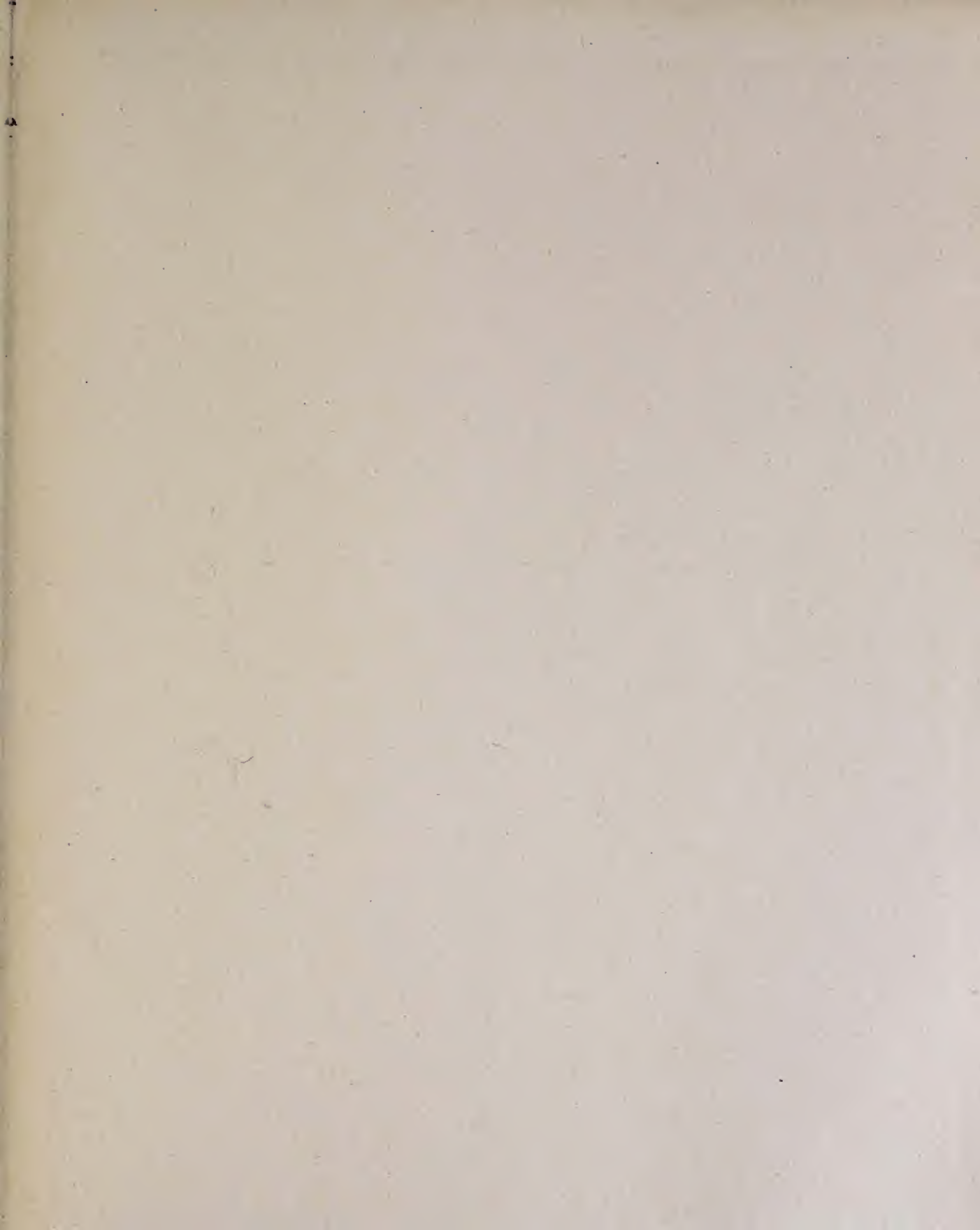

ՀՐ. ԱԾԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ
ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ

III

ԵՐԵՎԱՆ

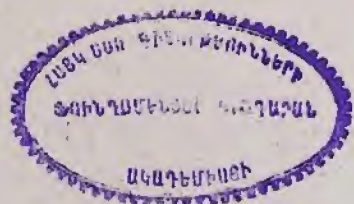
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ
ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ

A ^{III} / 4697
~~3936~~

Գ
ՀԱՏՈՐ
Հ-Չ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԾԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՅԵՆԱՇԱՐ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ.

Մ. Գ. ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ, Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ, Մ. Մ. ՄԿՐՅԱՆ, ԷՄ. Ա. ՊԻՎԱԶՅԱՆ

Հատորը հրատարակության է պատրաստել Երևանի պետական
համալսարանի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնը

Պատասխանատու խմբագիր՝ պրոֆ. Է. Բ. ԱՂԱՅԱՆ

Ա $\frac{70105-31}{704(04)-77}$ 49-77

© Երևանի համալսարանի
հրատարակչություն, 1977

ГР. АЧАРЯН

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ КОРЕННОЙ СЛОВАРЬ
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА

Том III

Издательство Ереванского университета

Ереван — 1977

○ՀԱ «ահա՛, ահաապիկ» Ոսկ. յհ. ա. 3. «ո՛հ, դե՛հ, հա՛յդա» Վրք. հց. «այո՛, հա՛» Երզն. և Թր. քեր. Երզն. մտթ. 123. (այո՛ բա-
ռի տեղը բռնած էր արդեն ժր դարում. տե՛ս
այս մասին այո՛ բառի տակ),

= Բնաձայն բառ. հմմտ. Թրք. ա he
«այո՛», լազ. հօ «այո՛», վրաց. Յո հո
«այո՛», ֆրանս. hé! հայ. դու. հէ՛ «ի՛նչ, ի՞նչ
ասացի՛ր», շաղաթ. յա hau «այո՛» ևն.—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Ամեն տեղ էլ կայ հա՛ «այո՛» ձե-
տվ, իսկ Ազլ. հօ՛, Մկ. Ողմ. վն. խա «այո՛»,
Անյոգաւոր արտասանութեամբ դարձել է հր՛,
հը, խ՛:

Հարակ տե՛ս Հաւաք:

ՀԱԳԱԳ, ի-ա հլ. «շունչ» Կոչ. 61. Ոսկ. ա. 1.
1. «ձայն արտաբերող շունչը» Նիւս. կազմ.
«առողջանութեան տեսակը» Թր. քեր. «շնչա-
փող» Շնորհ. վիպ. որից հագագափութիւն
«արտասանութիւն» Կոչ. 187. հագագափութիւն
Կոչ. 187. հագագահաւ «բոցաշունչ». Սարկ.
տոմար. կիսահագագ 3հ. կթ. հագագապահ
«շնչերակ» Տիմոթ. կուզ, էջ 324 (տե՛ս իմ
Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 82).
հագագայֆ «վանկ, արտաբերութիւն» 3հ. կթ.
շաւահագագ Եփր. խշ. 70 (շունի նշՐ). ան-
հագագ նար. էջ 92. հագագայիք (նոր բառ):

= Կրկնուած է պարզական *հագ արմա-
տից, որ առանձին չէ՛ գործածուած:

ՆՂԲ լծ. հաշ, հառաշ, ոգել, գոգ, ոգի,
նոգի: Տէրվ. Նախալ. 105 vak արմատից
է դնում սանս. զնդ. vač, լտ. vocare,
vox, յն. εἶπον, օփ. պրս. bānk, āvāz,
հյ. վանկ, վանգ, գոշել, գոցցես, գոգշիւ,
«հոս կրնայ բերուիլ նմանապէս հեգել,
հագագ=հագ-հագ, հթէ սեմական ծը-
նունդ չեն, տե՛ս արար. ha]ā. վերջապէս
ոգել, ոգել... հթէ ասոնք ոգի, նոգի բա-
ռերուն հետ լծորդութիւն չունին»: Հիւնք.

հանում է հեգ բառից, 3. Արշէզ, Բաղմ.
1897, 51 լծ. հաշել: Ն. Ադոնց, Արուեստ
Դիոն. քեր. CLII հեկեկեմ բայի հետ՝
կցում է հեգ, հեգենել բառերին ?

ԳԻՌ.—Կայ միայն հագագը կտրուիլ Ղրք.
«լեզուն կապուիլ, լկարենալ խօսիլ» դար-
ձուածը:

ՀԱԳԱՄԻԼ «շուայտիլ, ազահարար կերու-
խումի յետեից ընկնել» Կոչ. էջ 116. «համա-
կուիլ, մի վատ բանի յետեից ընկնել» Փիլ.
լին. 130. որից հագածելի «ախորժելի, հաճո-
յական» Փիլ. լին. հագածաբանել «իմաստա-
կել կամ շաղփաղփել» Փիլ. լիւս. հագածեալ
«ազահ» Իրեն. հերձ. 141 (ըստ վարդանեան
ՀԱ 1910, 303), որին համաձայն է գալիս
հագացեալ «ազահացեալ» Բառ. երեմ. էջ
171:

ՆՂԲ Թուի Թէ հագածիլ նոյն է դնում
զգածիլ բառի հետ. իսկ հագածաբանել
հանում է հագածիլ կամ հագնիլ ձևերից:
Հիւնք. հաց բառից:

Հագանիլ տե՛ս Ազանիլ:

ՀԱԳԱՋԵԼ «հաշել (շան)». գիտէ միայն Տի-
րոյեան, Հանրագր. էջ 471, 477, 235. բառիս
աղբիւրը յայտնի չէ:

ՀԱԳԱՑԱՆՔ «տարակուսանք» և ՀԱԿԱՑԵԼԻ
«սխրալի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 171 և
172:

ՀԱԳՆԵԼ «կարկատել, կցկցել» Թր. քեր. ո-
րից հագներգութիւն «հոմերական բանաս-
տեղծութիւն, քերթուած, պատմութիւն, զրբի
գլուխները» Խոր. Նոնն. Թր. և Երզն. քեր.
հագներգաբար Փարպ. Խոր. հագներգական
Մազ. հագներգող «քերթող, երածիշտ» Պղատ.
օրին.: Արմատական ձևը առանձին և անկախ
գործածուած է միայն մէկ անգամ հագներ-
գութիւն բառի մեկնութեան մէջ. «Եւ ոգեալ
է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն

բանս»։ Թր. և Երզն. քեր. և որովհետև յն. թափածա «հագնեբգութիւն» կազմուած է թάπτω «կարել, կարկատել» և փծի՝ «երգ» բառերից, ուստի հետևում է, թէ մեր բառն էլ ստրկարար թարգմանուած է նրանից, որով և հագնել նշանակում է «կարկատել կամ կցկցել»։

Հագնեբգութիւն (յն. թափածա) բառը մեկնելով հենքը դրում են. «Եւ ոգեալ է հագնեբգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն բանս և կամ ի սարդենի մահակէ պար գալով (սխալ է հրտր. Կոստանեան՝ էջ 33 պարտ գալով) երգել»։ Թր. քեր. 4 և Անյ. քեր. 92. Մագ. թղ. 33. (ուրեմն հանում է հագնել «կարկատել, կցկցել» կամ հագնի «ծառի անուն» բառից)։— «Հագնեբգութիւն ըստ հոռոմին լսի դաւաղանեբգութիւն. կամ ի հագնելոյ կարկատուն բանս. կամ է հագնեբգութիւն՝ ելք շնչոյ հագագին, զոր երաժշտականութեամբ նուագեն ի տաղս պարանցիկ երգոցն. կամ ի հագուցանելոյ ընդ միմեանս և կարկատելով բանս՝ յիրեարս յեռել. կամ հագնին փայտ է անուշահոտ, որպէս սարդենին, որով երգէին»։ (ըստ այսմ հանում է հագնել «երգեր կցկցել», հագագ «շունչ», հագուցանել «իրար անցկացնել», հագնի «ծառը» բառերից) Երզն. քեր. (հմմտ. Քերդ. քեր. 161, Մագ. քեր. 231)։— «Որ հագն հագն շնչիւ ելանէ ի բերանոյն» Առաք. լծ. սահմ. 523։— «Նորերից՝ Գապասախաւեան, Գիրք երաժշտական, Պօլիս 1804, էջ 47՝ «հագն՝ զոտն ասէ և հագնեբգութիւն՝ զոտանաւորն կամ զտաղն» (շփոթելով աբ բառի հետ)։ Նշք հագնել միացնում է ագանել բառին։ Մէնէվիշեան, Արգարու գրույցը, յն. օրհոյս սուրբ, մաքուր բառից, Ալիշան, ՀՐուս. § 1573 հանում է հագնի ծառի անունից, Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 11 հագուցում բառից է հանում (սակայն հագնեբգութիւն բառի մէջ և արմատական է, որ չկայ հագուցում ձևի մէջ. ուստի հագնել «կարկատել» պէտք է բոլորովին նոր բառ համարել, որի հետ

կապ չունի հագնիլ «զգենուլ» ծողովորդական ձևը, որ իմաստով էլ տարբեր է)։ *ՀԱԳՆԻ (սեռ. -նւոյ, -նեաց) «մի տեսակ ծառատունկ է. լատ. vitex agnus-castus L» (ըստ Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 9) Ղևտ. փգ. 40. Յոր. խ. 17. Խոր. վրդ. Երզն. քեր. (վերջինը դնում է «փայտ անուշահոտ»)։ = Յն. օրհոյս «հագնի» հոմանիշից տառադարձուած։ Այս բառը գտնում ենք Ս. Գրքի վերոյիշեալ կրկին հատուածներին մէջ՝ յունարէն բնագրում. սակայն եբրայեցին բոլորովին տարբեր է. առաջինում պակասում է, երկրորդում գրուած է «ուտի»։ Սրանից հետևում է, որ հայը մի՛միայն յունարէնից է յառաջացած։ Հայերէն բառի վրայ աւելացել է և ձայնը, թերևս նրա համար՝ որ մեր նախնիք իրենց օրինակում գտել են օրհոյս, Ըստ Boisacq յոյն բառի ստուգարանութիւնը ծանօթ չէ. թերևս փոխառեալ է եբր. *egen = *agn ձևից. սակայն հենքը շփոթելով յն. օրհոյս սուրբ, մաքուր, անարատ, ողջախոհ բառի հետ, կարծում էին ծագած սրանից և բոյսը համարում էին սրբութեան և ողջախոհութեան միջոց։ Դրա համար էլ լատ. դարձել է agnus-castus («առաքինի, ողջախոհ»), ինչպէս որ յետոյ էլ agnus կարծուելով լատ. «գառն», կազմուել է գերմ. keusch-lamm (Boisacq 8, Kluge 253)։

Ուղիղ մեկնեց նախ Նշք. նոյնը յետոյ Հինք. և Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 10։

ՀԱԴԱՂԱԿ «գինու աման»։ մէկ անգամ ունի Յուդիթ Ժ. 5. այլ ձև. հանդաղակ. յոյն օրինակն ունի ἀσχοπότην «կաշիզէն շիշ»։ ըստ այսմ հայ բառն էլ մեկնում են «կաշիէ տիկ, կամ փայտէ աման դինոյ, կամ խալիով պատած մեծ շիշ (Ֆրանս. dame-jeanne, ումկ. տամեանա)», բոլորն էլ ենթադրաբար

Հինք. էջ 334 տեղ. մէքեւէ, մաքաւա բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. اداق hāuqala «շրկիրի մեծ շիշ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Կ. 180)։

ՀԱԶ, ո հլ. «հազ» Զառնետ. Ոսկիք. Բժշ. որից հազել «հազալ» Եւս. պտմ. ա. 8. Վրք. հց. Ա. 572 կամ նաև հազալ Վրք. հց. Բ. հնաճազ «հին հազ» Մխ. դտ.։

ՆՆԲ յիշում է սանս. fawu, Pictet KZ 5, 347 հսլ. kašell, պրս. kōk, քրդ. qo-
kia, սանս. kaça «հազ», Lag. Btrg. bktr. Lex. 33 ուզում է կցել զնդ. hazō
ձևին (Նաշտ 19, 80): Տէրվ. Նախալ. 70
«հնխ. kās «հազալ», սանս. kās, լիթ. kosti, հրդ. huosto մեր հազ, հազել բա-
ռերի հետ դժուար կարող են լծորդու-
թիւն ունենալ: Նոյն, էջ 109 հարցնում
է թէ կարո՞ղ է կապուիլ sagh «բռնել,
զսպել, զօրել, դէմ դնել» արմատին,
որից հանում է նաև հազի հազ ձևը:
Հիւնք. հազար բառի՞ց: Meillet MSL 10, 282 ուզում է կապել սանս. kāsati,
լիթ. kósėti, անգլ. hwōsta, hwesan ևն
հոմանիշների հետ. հայ բառի մէջ զ են-
թադրում է հնխ. gʰ, որի դէմ կար ան-
շուշտ kh-ով մի ձև, ինչպէս ցոյց է տա-
լիս հսլ. kašlil. (այս բառի մէջ չ (<հին
ch) չի կարող հնխ. s-ով մեկնուիլ).
gʰ հոմում ենք նաև յն. βήξ, βήχας
ձևերի մէջ, որոնց ց^w նախաձայնը միա-
ների k^w-ի դէմ՝ կարօտ է դեռ մեկնու-
թեան: (Վերոյիշեալ ձևերի հետ կարող
են յիշուիլ նաև զնչ. kʼasava, hasava
«հազալ», kʼas, has «հազ», բոհմ. ha-
šao «հազալ», հինգուստ. kʼansī «հազ»):
Սրմազաշխան, Արմէնիա տճկ. և ուսմ.
haz «հաճոյք» բառի հետ: Մ. Ս. Դա-
վիթ-Քէկ, Յուշարձան 398 զալլ. arthai
«հաշիւ», վանդ. harzal «հաշիւ, հազալ»,
հրդ. arthon, Trombetti, L'Unità d'o-
rigine, էջ 90 հնխ. kwās->յն. βήχ-
= *gwāgh- և հյ. հազ= *kwagh-, որոնց
դէմ ուզրօֆինեական լեզուները ներկա-
յացնում են միևնույն երևոյթը՝ միևնույն
արմատի մէջ»:

ԳիՌ.—Ալլ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրք. Կր. Մշ.
Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. Տփ. հազ, հազալ, Գոր.
Շմ. հազ, հազիլ, Դրբ. հոզ, հոզիլ, Տիգ.
հոզ, հոզուլ, Հճ. հոզ, հազոլ, Զթ. հոզ, հոզ,
հազոլ, հազուլ, Սվեդ. հուզ, հոզգիլ, Զդ. Սլմ.
խազ, խազալ, Մկ. Ողմ. խազ, խազուլ, Վն.
խազ, խոզուլ, Մրդ. խազգ, խազգալ, Ազլ.
խոզ, խզգոլ:—Նոր բառեր են հազախաշ, հազ-
մբզալ, հազվոտալ, հազոց, խեղդելահազ:—

Հմշ. փոխանակում է բէօ'f (որ է բոֆ) բա-
ռով, որից էլ բոֆալ «հազալ»:

ՀԱՁ, ի հլ. «դժուարութիւն». անկախ գոր-
ծածութիւն շունի. գտնում է միայն հազի
գործիականաձև մակբայի մէջ, որից հազի
թէ, հազի իմն, հազի ուրեմն, հազի ուրեմ,
և բուն արմատի հետ կրկնութեամբ՝ հազի
հազ. բոլորն էլ նշանակում են «դժուարաւ,
դժուարութեամբ, դուն ուրեք, քիչ է պատա-
հում որ» ՍԳր. Ոսկ. հազի բառից են ծագում
հազիախօս «ծանրախօս» Կռլ. 210 (շունի
ՆՆԲ. դիտէ միայն ԱԲ), հազուադէպ, հազու-
ազիւս ևն (նոր գրականում):

ՆՆԲ «որպէս թէ ուսով հզօրի կամ ի
ամկ. ձայնիցս հրգ, խրգ, կիւն, ազ»,
Lag. Btrg. bktr. Lex. 32, 23 զնդ. ha-
zañha «բռնութիւն, յափշտակութիւն»:
Տէրվ. Նախալ. 109 հնխ. sagi «բռնել,
զսպել, զօրել, դէմ դնել» արմատից է
զնում սանս. sah, զնդ. haz, յն. էջո,
էչաչ և հյ. հազ, հազի: Հիւնք թրք. az
«քիչ, սակաւ» բառից: Bugge KZ 32, 12
յն. օչոս «ցաւ, դժգոհութիւն, վիշտ» ձևի
հետ՝ իբր բնիկ հայ, Հիւրք. 174 յիշում
է իբր փոխառութիւն զնդ. hazah- «բռ-
նութիւն» ձևից, իսկ էջ 462 կցում է ըստ
Bugge՝ յն. օչոս գոթ. agis «վախ, եր-
կիւղ, անձկութիւն», օց «վախել», հիւդ.
ágor «երկնշիմ» ձևերին, իբր բնիկ հայ.
երկուսն էլ կասկածով: Pokorny 1, 40
յիշում է նոյնպէս Bugge-ի մեկնութիւ-
նը, բայց գտնում է շատ խնդրական.
Պատահական նմանութիւն ունի արաբ.
عاز azāza «հազուազիւս լինել» (Կա-
մուս, թրք. թրգմ. Բ. 187):

*ՀԱՁԱՁ կամ ՀԱՏԱՏ «մի տեսակ բոյս.
լտ. lycium» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1574,
=Արաբ. حاض hadad կամ हुदуд
(տաճկական արտասանութեամբ՝ hazaz, hu-
zuz) «նոյն նշ.» (տն՝ս Կամուս, թրք. թրգմ.
Բ. 418 և Steinschneider WZKM 12, 11):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս:

*ՀԱՁԱՐ, ի-ս հլ. «1000» ՍԳր. Ոսկ. որից
հազարամեայ, հազարամեան ևս. քեր. եզն.
հազարապատիկ Օր. ա. 11. հազարաւոր ՍԳր.
Ոսկ. յհ. երեքհազարեան Ոսկ. մ. ա. 21.

հինգնազարեան Ոսկ. մ. ա. 21. յոգնահազար
կընկտ. բազմահազար Գնձ. վեցնազարեան
Ազաթ. վեցնազարեակ Ճառքնտ. հազարա-
մեակ, հազարհինգնադիւրամեակ, հազար-
վեցնադիւրամեակ, երկհազարամեակ (նոր
գրականի մէջ) են:

=ՊՀԼ. 1. Ե. hazār (պՀԼ. hazārak ձևի
հետ հմմտ. վեց-հազարակ (ծ. կոչ.), պրս.
هزار hazār, սակ. zāra, զնդ. ۱۳۰۰۰۰
hazāra-, սանս. **HAH** sahasra- «հազար»
(Horn, § 1093): Իրանեան բառի ծագումը
բացատրում է զանազան ձևերով, որոնց
մասին տե՛ս Pokorny 1, 633 և 2, 488: Իրա-
նեանից են փոխառեալ նաև քրդ. hazār, աֆ-
ղան. zār, ուտ. hazar, կիւր. azur, ayzur,
լէզգ. azər, ուտ. hagzūr, agzūr, ցախ. azūr,
agzūr, ագ. azur, agzur, տաթաւ. agzur,
բուդ. yazar, չէկ. azar, խին. azar, gazir,
արշ. izardo, շեչէն. ezir, ezer, խիւր. 'azir,
կայ. azir, կուր. oziy, վար. azi, լակ. āzar-
ba, āzarva, āzarra, դիդ. azal, azargo, կար.
azareda, անդ. ozurugu, աւ. azar, 'azarg,
նաև (ըստ Miklosich-ի՝ թուրքերէնի ազդե-
ցութեամբ) հունգ. āzer, ezer, Խրիմի գոթ.
hazer, սերբ. խրվաթ. jězero, սլ. jězero
«հազար» (Berneker, էջ 455):—Հիւրբ. 174:

Ուղիղ մեկնութիւնը գիտէր հնեանից
Մագ. հմմտ. «Հազարս ո՛չ է ըստ մեր
լեզուիս, այլ զսա ի Պարսից առեալ ըն-
տանեցուցեալ մերոյ լեզուիս»: Մագ.
թղ. 95. «Բայց հազարդ ըստ պարսկա-
կանին է իմանալ մակթիւ, ոչ գիտել մեզ
եթէ ի տեղի հազարի ո՛րպէս մերն
թուէին, տասն հարիւ՛ր, որպէս Վիրք
քսանովն, եթէ այլ ինչ, ո՛չ գիտեմ»: Մագ.
թղ. 96:—Նորեքից ուղիղ մեկնեց
նախ ԳԴ:—ՆՁԲ պրս. և սանս. ձևերը:
Ուղիղ են նաև Peterm. էջ 22, Windisch.
21, Böttich. ZDMG 1850, 357 են:

ԳԻՒ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ.
Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տփ. հազար, Ասլ.
հազար, հոգմր, Աշշ. Մշ. հոգմար, Տիգ. հո-
գմր, Երև. հզար, հազար, Սվեդ. հազգար,
ՀՃ. հազոյ, Ջթ. հազոյ, հազոր, Ազլ. հզգէօր,
Մկ. Ողմ. Սլմ. վն. խոգմր, Մրդ. խոգգմր,
Ջդ. զգար:—Նոր բառեր են՝ հազարանց,

հազարագեղ, հազարաշէնք, հազարթերթիկ,
հազարփերթիկ, հազարգարուն, հազարաթղ:

ՀԱԶԱՐ (ն հլ. ըստ ՆՁԲ, բայց առանց
վկայութեան) «մի տեսակ բոյս. տէկ. մա-
նուլ, լատ. lactuca saligna L.» (ըստ Տիրա-
ցունեան, Contributo § 577) Եզն. Անան. դիտ.
21. Մագ. թղ. 95, 96 (բայց զհազարդ խա-
ւարտ յունարէն առի մտնուե... իսկ ըստ
պարթևին՝ քայիու [իմա՛ պրս. kāhū]). Վրբ.
հց. Բժշ. վստկ. 163. որից վայրի հազար
«հզերդ, լատ. cichorium intybus L» (Տիրա-
ցունեան, § 568) Բժշ.:

Հնեանից Մագ. (անդ) հանում է հա-
զար թուականից. «Հազարդ սակս բազ-
մաթերթեան և յոգնաբեղուն մանրա-
գոյն մասնկաց, որ ի ներքոյ թերթից
տերեւոյն ստորակայեալ ընծիւղեալ զո-
խիցն, որ ի նմա պատշաճեալ հուպ ի
միմեանս յարամանեալ: Պատկ. Ma-
mep. 1. 10 պրս. هزار hazār «մի տե-
սակ վայրի փեզենայ» (չունի ԳԴ): Հինք.
զնում է հազար թուականից, բայց աւե-
լի բանաւոր է համարում հանել հազ,
հազալ բառից, զբանդի պրս. քիւմ «հազ
և հազար բոյսը»:

ԳԻՒ.—Խրբ. հազար-մարուլի. կազմուած է
հլ. հազար և թրթ. (<յն.) մարուլ հոմանիշ-
ների բարդութեամբ: Նոյն ձևով, իբր

ՓՈԽ.—գործածում են նաև Խարբերդի
թուրքերը:

*ՀԱԶԱՐԱՊԵՏ, Ի-ա հլ. «հազար զինուորի
գլուխ. 2. իշխան, նախարար. 3. տնտես,
թագաւորական տան մատակարար, քսակա-
կալ» ՍԳր. Եղիշ. Եփր. համաբ. և ա. կոր. 58.
(ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստիտ. 1, 16
հարկային և շինարարական գործերի վերա-
կացուն կամ գլխաւորը). որից հազարապե-
տութիւն ՍԳր. Կորիմ:

=ՊՀԼ. *hazārapat, հպրս. *hazahrapati,
պրս. *hazārbad ձևից (ուղղակի փոխառեալ
իրանեանից և ո՛չ թէ կազմուած հայերէնի
մէջ): Իրանեան այս բառերը չեն աւանդում,
բայց ենթադրում են յն. ἀζαραπατεῖς, ἀζα-
ραβίτης, ասոր. ܐܙܪܦܬܐ hazārpāt, վրաց.
აზარპატიო հազարապետի ձևերից:—Հին
Պարսից մէջ հազարապետը բարձրագոյն
տիտղոսներից մէկն էր. այսպէս էին կոչում

Բիւրուց Անմահից գնդի 10 հրամանատարները, որոնց իւրաքանչիւրը 1000 զինուոր ունէր: Սրանք էին նաև արքունիքի հետ եղած յարաբերութեանց հսկիչը, մեծ դահճապետ, հրամանակատար արքայի ևն: (Հազարապետի տիտղոսի և պաշտօնի նկատմամբ մանրամասն տե՛ս Marquart, Philologus 55, 227—9, հ. թրգմ. ՀԱ 1898, 316—320).—Հիւրշ. 174:

Ուղիղ մեկնեց նախ La Croze, յետոյ Lag. Urgesch. 978 ևն:

*ՀԱԶԱՐԱՌՈՒՆՏ, ռ հ.լ. պարսկական մի տիտղոս, որ մեր մէջ իբրև յատուկ անուն է գործածուած» Բուզ. Փարպ. Արծր.:

=Պհլ. փոխառութիւն. հմմտ. պրս. hazāraft «պարսկական մի տիտղոս», որից տառադարձուած են յն. ἄραφτης, ասոր. (ըստ Tabarī) ܐܪܐܫܬ hazāraft.—Հիւրշ. 174:

ՀԱԶԱՐԴԱՐՈՒՆ «մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ» Սալաձ.:

=Անշուշտ փոխառեալ է պարսկերենից. հմմտ. պրս. هزاردانا hazārdāna «մի տեսակ խոտ»:

Բառս ունի նախ ՀՐուս. § 1579, բայց գրում է սխալմամբ հազարդարա: Վերի ձևով ուղղեց Նորայր, Բանաս. 1901, 117, ինչ որ հաստատում է նաև գաւառական ձևը: Բայց Նորայր ՀԱ 1924, 552 մոռանալով իր աղաչին ուղղումը՝ մեկնում է թրք. հազարքարա «անխոն» և որ նորից է ուղղում ՀԱ 1926, 71:

Գի՛՛՛՛. —Նբ. հազարդարուն «անուշահոտ ըսպիտակ մանր ծաղիկ, որ ցողունին վրայ փնջաձև կը բացուի. ասոր սերմերը հացի երեսը կը ցանեն և փելու ժամանակ և շատ համեղ է» (Վկայութիւնները տե՛ս Նորայր, Բանասէր 1901, 117. նոյն բառը գիտէ նաև ՀՐուս. § 1578, բայց սխալմամբ գրում է հազարգարուն):

*ՀԱԶԱՐԺԱՇԱՆ, որ և ՀԱԶԱՐՔԱՇԱՆ կամ ՀԱԶԱՐԱՖՇԱՆ «մի տեսակ բոյս է» (իբր սունկ կամ լօշտա՞կ) Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1580:

=Պրս. *hazarčāsān անծանօթ ձևից, որ կազմուած է պրս. ܐܪܐܫܬ hazār «հազար»

և چاشان čašān «լախտ» բառերից. վերջինը ասում է նաև فاشان fašān, پاشان pašān, որով յառաջացել են վերի բառի երեք տարբեր ձևերը.—ԱՃ.

[ՀԱԶԵՂՈՒԹԻՒՆ «ախորժելի՝ համով լինելը» Պիտ. մէկ անգամ գործածուած է հետեւեալ հատուածում. «Յաւէժ բարօրութեամբ յղփանայի յոգնասեր մրգոցն հազեղութեան հաշակօք»: Սրա տեղ այլ ձեռ. ունի հաւմնդութիւն, ինչպես պէտք է սրբագրել:

ՆշՐ ուղում է կցել հաճելի բառին, իսկ ԱՐ թում է թէ արար. ܠܐܫܬ ḥass «ախորժիլ» (ամկ. հազ քնել) ձևից է հանում:]

Հազի տե՛ս Հացի:

ՀԱԶԻՄԱԹ «մի տեսակ վհուկ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. հարց. 388. «Վհուկն այն է, որ ի վհաց և յանդնդոց մեռեալս կերպարանէն. դէք ի կերպս մարդկան երեկն, զոր զեակոշ ասեն և հազիմաթ և նշանագէտ, որ ի գերեղմանս ննջէ և նշանաւոր մարդ կերպարանէ»:

Քաջունի (հտ. Գ. էջ 133) ունի հազիւայ «վհուկ», որ և կցում է լտ. hasena ձևին: Բայց ո՛չ այս բառի համար որևէ վկայութիւն ունի, ո՛չ յիշում է այլուր իր բառարանում և ոչ էլ գտնում եմ լտ. hasena իբր «վհուկ», Quicherat-ի լատին-ֆրանս. բառարանում (Paris 1913). այստեղ կայ միայն hasena = asena = arena «աւազ. 2. ամփիթատրոն, մրցարան»:

Հազի տե՛ս Հազ:

*ՀԱԶՈՐ «սին պտուղը, լտ. sorbus pictus, տճկ. իւլէզ, ամկ. գիւլէզ, ննխ. օվազ» Բժշ. (ունի միայն ՀՐուս. § 1588 յաւել.). սրա հետ նոյն են հազորան կամ հազուրան (ի-ա հ. ըստ ՆՁԲ, թէև առանց վկայութեան) «սին պտուղը» Մեսր. եր. Մամիկ. գրուած է նաև հաշուրան ըստ ՁԲ, որից հազորենի «սեննի, սինի ծառ» Մեսր. եր. Մամիկ.:

=Ասոր. ܚܐܙܘܪ xazūrā. այս բառը առանձին նշանակում է «խնձոր» և փոխառեալ է հայերէնից. բայց զանազան վերագիրներով՝ նշանակում է տարբեր բոյսեր. այսպէս՝ xazūrā armēnāya «ծիրան», xazūrā dēbārā

ճակ» արմատի տակ, Ըստ այսմ հայերէնը (գտնում է միայն Երև. Ղրբ.) փոխառեալ է թուրքերէնից. բայց ժողովրդական ստուգաբանութեամբ հալել բայից կարծուելով՝ կազմուած է նաև հալել, գլխումը հալել, ակնեղնեումը հալի անել հոմանիշ ձևերը։—Այս արմատին է հայում նաև գւռ. հալինջ (վն. խալինջ), որ նշանակում է «աղած իւրը հալելու ժամանակ երեսը կազմուած փրփուրը և տակը մնացած դիրտը, որ շատ աղի է լինում»։ (Ղարաբաղցիք այս դիրտը դէն են գցում, Սեբաստացիք բաղարջի մէջ են խառնում, Արաբկիրցիք հացի վրայ քսելով ուտում են)։ այլուր կոչում է քալինջ. Բլ. Լ., շանջ Լ., ալիւջ Ախց. Սեբ., կարուֆ Կիւր.։ Մեր բառին շատ մօտիկ է հնչում արաբ. حليج halija մէջը արմաւ թրջած կաթ՝ ուտելու համար. 2. խնոցու մէջ հարուած թանի երեսի իւրը. 3. իւղի տիկի քամուածքը. 4. հինայի հոյզը. 5. վրան կաթ լցուած կարագ (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 385)։ Այս բառը ծագում է արաբ. حليج hal] արմատից, որ նշանակում է «բամբակը մաքրել են»։ ուստի բնիկ արաբերէն է. հետևաբար կամ մեր բառի նմանութիւնը պատահական է և կամ հայերէնը փոխառեալ է արաբերէնից և յետոյ մօտեցրած հալ-ել արմատին։

Փոխ.—Կայ քրդ. هليان heliyan «հալիւ», حلاندين helandin «հալեցնել», heliqin «հալիւ», heliqandin «հալեցնել». սրանք կարող են թէ՛ հյ. հալել և թէ՛ արաբ. حل hal «հալել, լուծել» բառից փոխառեալ լինել. բայց heliqin և heliqandin ձևերը ցոյց են տալիս թերևս՝ որ փոխառութիւնը հայերէնից է, քանի որ կայ հյ. գւռ. Բ-ով ձևը (ինչ. հալֆ, ձնհալֆ), մինչդեռ արաբը գուրկ է գ ձայնից (Iusti, Dict. Kurde, էջ 144 յիշում է թէ՛ արաբ. և թէ՛ հյ. ձևերը, Աճառ. MSL 16, 357 քրդ. hāline «հալիւ» դնում է հայերէնից)։

ՀԱԼԱՍ «վանել, քշել, հեռացնել». արմատ առանձին անգործածական, որից հալածել «վանել, յետևից պնդելով վճռել, հեռացնել» ՍԳր. Ոսկ. Ես. և բ. տիմ. Մծբ. հալածակաճ ՍԳր. Ազաթ. Ես. քր. Մծբ. Ոսկ. Ես.

հալածաճ ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. հալածիչ ՍԳր. հալածումն Մրկ. դ. 17. Գծ. բ. 1. հալածչութիւն Կոչ. հալածութիւն Եփր. համար. այսահալած Սարկ. Յս. որդի. դիտահալած Գնձ. Ոսկիփ. անհալածեալ Ոսկ. ա. կոր. ինքնահալած Առակ. ա. 11. խառագահալած Սկևռ. աղ. խառահալած վեցօր. ձիահալած Բուղ. կենդանահալած Գիւտ թղթ. քիւնահալած ԱԲ. հալածողական (նոր գրականում).— և ձայնի սղմամբ ձևացած են՝ սղտալածել Պիտ. Պղատ. օրին, տարալածել Կիւրդ. թգ. Տիմոթ. կուղ, էջ 278. հալալած (հալահալած) Մանդ.—միջին հայերէնում իմաստի զարգացմամբ ունինք՝ հալծել «շարշարել, շարշար գործածելով նեղացնել» Սմբ. դատ. 3, հալծանք «շարշարանք, աշխատանք» Անսիգը 47, «շահած՝ վաստակածը» Սմբ. դատ. 144։

ՆՁԲ ածել բայից՝ համ (>հալ) մասնիկով։ Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 142 զնդ. herez, սանս. srj. պրս. histan, hilam «թողնել, արձակել»։ Տէրվ. նախալ. 107 հնխ. varg «հալածել, վրէժ խնդրել» արմատից է դնում սանս. varj, գոթ. vrikan, որից vraks «հալածիչ», հսլ. vragū «թշնամի», նբգ. rache «վրէժ», հյ. հալածել և վրէժ։ Հիւնք. յն. ἐλαύνω, ἔλασα, ἐλάσω «հալածել, վանել»։ Müller, WZKM 10, 276 լտ. pello «զարնել, վանել» բառի հետ ցեղակից է դնում։ Հիւրշ. էջ 462 անընդունելի է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև հյ. հալածել բառի մէջ —ած մասնիկ չէ։ (Այս լտ. բառի ցեղակից հյ. ձևն է հաղ, հեղ «անդամ», որ տե՛ս վարը)։ Meillet (նամակ առ Boisacq, 1913 ապր. 11 թուականով, տե՛ս Boisacq 744) ցեղակից յն. πάλω «յուզել, ճօճել, շարժել» բային։ Pedersen, KZ 39, էջ 241 մերժում է կցել լտ. fundo «վանել» բառին իբր ցեղակից և համարում է յառաջացած հյ. հալել բայից, ճիշտ ինչպէս լտ. fundo «հալել» ստացել է յետոյ «վանել» նշանակութիւնը։ ԳԻՌ.—ՀՃ. Սլ. հալածել, Սեբ. հալածել, Զթ. հալածիլ, Խրք. հրլըզիլ, որոնք պահում են բուն իմաստը, իսկ Կր. հալածել «բամ-

բասել, շարախօսել, վատաբանել մէկի մասին», Պլ. հալածիլ եկորչիլ, բոլորովին անհրեղիք դառնալ, որի հոմանիշն է հալածակուիլ Երև. Ղզ.:

Հալանել տե՛ս Հոլ(անի):

ՀԱԼԱՍ. անստոյգ և նորագիտ բառ. մէկ անգամ ունի վստի. 46. «Եթե ի սպիտակ գետինն պատառած մքռա լինի, նա լաւ է սակաւ մի. բայց թէ լինի, ամենեւին պիղծ է. մի՛ անդ հալաս առնիր. նոյնպէս և ինչ որ նօսք և աւագոտ գետինն, չէ պարտ տնկել»: Ըստ հրատարակչի, էջ 250, թուի «տնկել»:

*ՀԱԼԱԻ «զգեստ» Մամիկ. էջ 37, Մաշտ. Ոսկիքի. Վստի. 23, 85. «սարկաւագի շապիկ» Օրբել. իզ (հրատարկ. էմ. էջ 80). «շորի կըտոր, քուրջ» Լծ. նար. ի. որից հալաւօրհնէ՛ք Մաշտ. 121—4:

=Փոխառեալ է կա՛մ հին ասորականից և կամ ասորի գու. մի ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. ասոր. ḫalāpu, ḫalābu «ծածկել», որից nahlapu, hitlupatu «կերպաս, հագուստ, զգեստ»։—Աճ.

ՆՀՐ ԼԺ. խիլայ, արաբ. خلع xal'at:

ԳԻՌ.—Գոյութիւն ունի գրեթէ ամեն տեղ հալալ ձևով և «շապիկ կամ հագուստ» նշանակութեամբ. այսպէ՛ս՝ Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Շմ. իսկ Եւգ. Սեր. «հարսի զեգստները», Տփ. «հարսի իբր օծիտ բերած շորեղէնը», Մղ. նաև «գաշտան կամ դաշտանի շոր»։ Նոր բառեր են անհալալ, հալաւած, հալաւացու:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ზალადგო հալալի «սինսացուի կողմից նշանածին ուղարկուած նուէր»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. խալաթ «հագուստ, վերնաշապիկ և նուէր»:

ՀԱԼԵԼՃԻՏՈՒԿ «մի տեսակ անծանօթ բոյս է»։ Ախտարք. ունի միայն ՀՐուս. § 1588. (տպւած է հալեհիտուկ, իսկ էջ 680 վրիպակների մէջ ուղղում է հալելիտուկ):

Հալի տե՛ս հալի և Հաշա:

*ՀԱԼԻԼԱ կամ ՀԼԷԼԻՃ «մի տեսակ բոյս է. լտ. myrobalanum» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 840ա և ՀՐուս. § 1590.—Նկարագրութիւնը տե՛ս Seidel, Մխ. հեր. § 103, որ և այս myrobalanum-ը համարում է combretaceae terminalia chebula Retz. կամ terminalia citrina Roxb.

=Պրս. هليلج halīla, արաբ. هليلج halī-laj՝ նոյն նշ. առաջինը տալիս է հալիլա ձևը, երկրորդը՝ հլէլիւն. արաբերէնից է նաև վրաց. აღლოდგა ակլիշա:—Հիւսթ. 279:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՐուս. անդ:

Հալիոն տե՛ս Հիլիոն:

ՀԱԼԻՔ «մի տեսակ անծանօթ բոյս է» Գաղիան, ՆՀՐ մեկնում է «կեռաս», լտ. «κεράσιον, լտ. cerasum», աւելացնելով նաև թէ ուրիշները կարողում են և մեկնում «κεράσιον, պտուղ եղջերենույ և հյ. հոյն»։ ՀՐուս. § 1592 ըստ Ռոշքեանի դնում է լտ. ceratia, որ կը կոչուի նաև halenia և է խոտ լուծողական», իսկ § 1593 յաւել. «սին պտուղը»։ Քաշունի Գ. 133 դնում է հալիք «bigarreau, մի տեսակ պինդ կեռաս, լտ. prunus avium», հալիք վայրի «mahaleb», հալիք «խոտ որ մի տերև ունի. արմատն է վարակոտ և մեծ. ի կերակուրս դեղ է փորալուծից. լտ. ceratia»:

Ունինք նաև արաբ. هالک hālīk

«մկնդեղ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 124)

և هالقي ḥālīq «որթատունկ» (անդ. Բ. 888):

ՀԱԼՀԱԼԷՄ «անստոյգ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1594:

ՀԱԼՀԱՄԻՃԷ կամ ՀԱԼՀԱԻՃԷ «շուշմիր, cardamomum, հիւս Վստի. 197, 206. ունի միայն ՀՐուս. § 1595:

=Թուի թէ կազմուած է պրս. هيل hīl + հալիւն բառերից. տե՛ս այս բառերը:—Աճ.

Քաշունի, Գ. 133 դնում է պրս. հալլ, որ է هيل hīl, հյ. հիլ:

ՀԱԼՈՂԻ «կեռասի և վարդի գոյնի մէջտեղ կարմիր գոյն. incarnat, nacarat». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 672ա և 840 բ, իբր միջին հյ. նոյնը յիշուած գտնում եմ Թորոսեան, Տետրակ համառօտ բառարանի, Նախիջեան 1794, էջ 9. «Ալ ըռէնի գոյնն հալողի»։ այս նոյն բառն է, որ գտնում եմ նաև գրուած կամ տպուած հալուղի ձևով՝ Այրիվ. Ցա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարեգօտ շուշթարի»:

ԳԻՌ.—Հալուղի Եւգ. «վարդագոյն, բաց կարմիր», Սեր. «արեան ճապաղիք» (Հալու-

դին թաթխուած, արնայնակնիրու մէջ կլո-
ղար)։—Նո՞յն է արգեօք հալադի Երև. «կար-
միր կամ սպիտակ գոյնով, երկար հատերով
ու հաստ կեղևով մի տեսակ խաղող է, կա-
խանի յատուկ»։

ՀԱՆՈՐԻ «անծանօթ մի բոյս»։ մեկնուած
է թրք. եափրում(?) Բժշ. ունի միայն ՀԲուս.
§ 1596:

*ՀԱՆՈՒԷ, ի հլ. «անուշահոտ փայտ ունե-
ցող մի ծառ է. լատ. lignum aloës. agallo-
chos» Երգ. դ. 14, 35. ԺԹ. 39, Շար. և Նար.
«խնկային մի խոտ՝ դառն հիւթով» (լատ.
aloë) Գաղիան. սրանից է հալուախումկ, որ
ունի հոտ. աշխ. հոտոր. Սուքրեանի, էջ 44.
«Կանաչուտ ծով, յորում զհալուախումկն
ասեն»։

=Յն. ἀλοῦ հոմանիշից, որի հետ նոյն են
լատ. aloe, եբր. אֶלֶם ahālīm, אֶלֶם ahā-
lō, արաբ. الوال alva, պրս. الوال ilva, ասոր.
ܐܠܒܐ alvā, որոնք բոլոր ծագում են հընդ-
կականից. հայերէնը դալիս է յն. ձևից, որի
վրայ աւելացել է հ, ինչպէս հեթանոս բառի
վրայ: յոյնից փոխառեալ են նաև լատ. aloe,
ռուս. алоэ (Berneker 28), մբգ. alōē, գերմ.
Aloe, անգլ. aloes, վրաց. ალო ալո են։—
Հիւբշ. 360:

Նախ ԳԴ դրաւ պրս. իլվա ձևի հետ:
նշր դնում է յն. լատ. և եբր. ձևերը:

*ՀԱՆՊԻՊ «մի տեսակ խոտարմատ է. mer-
curialis», հալադայ «սպիտակ տուղտ» Ա.
միրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1601 և յաւել:

=Արաբ. حليب hīlbāb «մի տեսակ բոյս,
տե՛կ. սարը սիւտիլէն» (Կամուս, թրք. թրգմ.
Ա. 144), حلبوب hālbūb «mercuriales»,
حليب hālbīb «սպիտակ սորնջանի նը-
ման մի բոյս» (Steinschneider WZKM 12,
11):—Աճ.

*ՀԱՆՎԱ կամ ՀԱՆՅԱ «մի տեսակ բոյս է»
Վստկ. 33, 129. Ամիրտ. (իբր թրք. տիւ-
կիւն օթի). ունի միայն ՀԲուս. § 1602, որ
համարում է «ranunculus acris կամ arundo
epigeios, stipa tenacissima և կամ era-
grostis cynosuroides» (տե՛ս և Տիրացունան,
Contributo § 187), որից հալֆայում «հալ-
ֆայ խոտով լցուած հող» Վստկ. էջ 33:

=Արաբ. حلفا hālfā կամ حلق hālaf
«սէզերի տեսակից մի խոտ է» (Կամուս,
թրք. թրգմ. Բ. էջ 743):—Աճ.

ՀԱՆԱՆ «բրբում, սաֆրան» Բժշ. (յիշուած
է իբր՝ բրբումի հայերէն հոմանիշը). ունի
միայն ՀԲուս. § 1603:

ՀԱԿ «հակառակ» ձծ. սահմ. այս արմա-
տից են հակիլ «ծոփի, միտիլ» Իմ. Թ. 15,
հակերգ «վիճարանող» Մժբ. հակառակ «դէմ,
ընդդէմ, ներհակ» և փոխաբերաբար «սա-
տանայ» ՄԳր. Մժբ. Ոսկ. Եղն. հակառակա-
գնաց Վեցօր. հակառակաւէր Ազաթ. հակա-
ռակել ՄԳր. Ոսկ. հակառակորդ ՄԳր. Եփր.
Թուոց. հակառակութիւն ՄԳր. ինքնահակա-
ռակ կլիմաք. խոնարհահակ Վեցօր. էջ 56.
ներհակ Արիստ. ստորոգ. սրտահակիլ Լմբ.
սղ. ներհակօրէն Հայել. 303 (նորագիւտ
բառ), հակակիլ «հակառակիլ» (չունի ԱԲ)
հարվկ. էջ 158. Եւ նոթին անուանքն մարդ-
կայինք, որք հետեին մարմնոյն Քրիստոսի,
հակակեալք լինին նմա»։ Այստեղ է պատ-
կանում նաև հակ «բեռան կապոց» Մանդ.
Ոսկիփ. Վրդն. առկ. 152, այսպէս կոչուած՝
ակնարկելով ձիու երկու կողմը՝ իրար դէմ
դրուած կապոցները։ Մի ուրիշ ընդլայնաց-
մամբ ունինք հակ «պատասխան» (հմմտ.
ննխ. դարձ «պատասխան»)։ 2. դուզորդօ
ըստ Բառ. երեմ. էջ 172: Նոյնից է յառաջա-
նում վերջապէս հակակ «հաւասար, նման»,
որ մէկ անգամ ունի Մագ. Թղ. 60՝ բա-
ցատրութեամբ միասին. «Ո՛ր Հայկակ, որ
ըստ հաւուն իւր հակակ, որ է հարթակ հա-
ւասար»։ հմմտ. Վստկ. 198՝ Հայկաց ի յան-
ձին մեծութիւնն և զգուլին ըստ անձինն մե-
ծութեան հակակայ արա՛ւ։—Ցետոսկեղաբան
հայերէնի մէջ հակ դարձած է շատ գործա-
ծական նախամասնիկ՝ համապատասխան յն.
ἀντι- ձևին. այսպէս՝ հակադարձ = ἀντιόρο-
φος Արիստ. հակակիր = ἀντιπαθής Սահմ.
հակառամատել = ἀντιπαίρεσις Անյ. ստոր.
հակադրել = ἀντιδρῆναι Արիստ. Լնւ. — Մի-
ջին հլ. ունինք հակաո՝ գործածուած 994
թուի մի արձանագրութեան մէջ (տե՛ս Վիմ.
տար. էջ 11)։— Նոր դրականում կազ-
մուած են բազմաթիւ բառեր, որոնցից յի-

շենք՝ հակաականանաւ, հակաառաջարկ, հակադաշնակցական, հակագոյնացութիւն, հակաբոյն, հակաբոռ, հակակառնիք, հակակրօնական, հակակրօնութիւն, հակաճարտած, հակաճիւղական, հակամանկավարժական, հակամարտութիւն, հակայեղափոխութիւն, հակայեղափոխական, հակաճեխել, հակաճեխական, հակապետական, հակաառողջապահական, հակասահմանադրական, հակասական, հակոյղիղ և այլն:

ՆՃԲ հակել՝ լծ. Թրք. էկմէֆ, էկիմէֆ ծոնել, ծոնիլ, հակառակ՝ հակ առ ալ կամ հակ առեալ, Տէրվ. Նախաւ. 109 դնում է հնիս. sak «հետեւիլ» և sag «հակիլ, յարիլ, յամել» արմատները. առաջինից հանում է սանս. sač, sasč, յն. εποιμαι, լատ. sequi «հետեւիլ» և socius «ընկեր», լիթ. sékti, իսկ երկրորդից՝ սանս. sajj, երկուսից դնում է հյ. հակ, հակառակ, հակիլ, զակատիլ, հանգչիլ, հանգիստ, հանգոյց, յանգ, յանկ, յագչել, յանգչել, յանկչել, յանկուցանել: Հիւնք. հան բառից: Bugge KZ 32, 12 համարում է բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pak- ձևից. հմմտ. հսլ. paky «նորից, դարձնալ», opako, opaky, opače «չիտս կոյս, հակառակ», pače «աւելի», սանս. āpāñč, āpāča- «հակադիր, յետեւ գտնուած, արեւմտեան», āpāka- «հետուից եկած, մեկուսի», զնդ. apaš պրս. hāz «նորից, յետս, յաճախ», բելուծ. pač «յաճախ», լատ. opācus «ստուերում գրտնուած (այսինքն արեւին հակադիր)», հրգ. abah, abuh «հակադարձ, հակընդդէմ», հհւա. bak «չիտեւ, թիկունքը»: Այս մեկնութիւնը յիշում է Հիւրշ. 462 կասկածով. ընդունում է Meillet MSL 10, 270. այսպէս նաև Walde 540 և Pokorny 1, 50 հնիս. apo, po- «դէն» արմատի տակ. բայց կան զանազան ձայնական անպատեհութիւններ, որոնք անստոյգ են դարձնում այս մեկնութիւնը:—Scheftelowitz BB 28, 305 և 29, 56 հակիլ=լատ. uncus, յն. άγχών, իռլ. ēcath «կարթ», սանս. añcati և հյ. անկիւն բառերի հետ: Karst, Յուշարձան

400 ասուր. hāqu «յարիլ», 427 Թթր. ek, eg «ծոնել», իսկ էշ 423 հակառակ ստուգաբանում է հակ+կառ+ալ և կառ ձևի դէմ դնում է Թթր. kar «դէմ, ընդդէմ»: Թիւրքահան, Արիահայ բառ. 212 պհլ. ag, āk «թշնամի, հակառակորդ» կասկածելի բառից:

Գիտ. —Տփ. հակ տալ «հակուիլ՝ ծոնիլ» (յատկապէս կշիռքի նժարի համար է ասում), Երև. Տփ. հակ, Զթ. հոգ, հոգ, Հճ. հոգ, Զդ. խակ «բեռան հակ, բարձուած բեռան մէկ կողմը, թայլը», Շմ. հակ, Ղրբ. հա՛կնը, Աղլ. հո՛կնը «պայուսակի մէկ աչքը», Այն. Վն. հակառ «յամառ՝ հակառակ մարդ», Մկ. խակառ, Նբ. հակառ կանգնիլ, Երև. հակառ ընգնել, Վն. հակառ իյնալ, Ալշ. Մշ. հագառ կէնալ «հակառակիլ, մէկի հետ բռնուիլ, կոտուիլ». —Զդ. հակառակ ծընդդէմ և խակառակ «դռան փականք». —«հակառակ», բայց աւելի փխր. «սատանայ» նշանակութեամբ ունին Ախց. Երև. Կր. Շմ. Ողմ. Սլմ. հակառակ, Ալս. Մշ. Ննիս. Պլ. Սշ. Տիգ. հագառագ, Ասլ. հագառագ, հագառայ, Զթ. հագառոգ, հագառոգ, Տփ. հակառակ, Հճ. հագառոգ, միայն հակառակի պէս դարձուածի մէջ. —Ննիս. հագրոգել «հակառակիլ». —Ղրբ. նէ՛րհակ, Ապ. նէ՛հրակ «սեբհակ, հակառակադէմ», Զդ. ներհակել «հակառակիլ»:—Շրջամբ ունինք հանակառութիւն (Ակն. Պլ. Լն), իբր գրական հակառակութիւն ձևից փոխառեալ:—Նոր բառեր են հակառակու թի հեճուկս», հակկալ «մաճ կամ բեռը պահելու փայտ», հակու հակու անել, հակուն տալ «երկու կողմ կաղալ, յերկուս հետս կաղալ»:

Փոխ. —Թրք. գու. Եւդ. և Կս. hāg (Յուշարձան 329 բ), heγ (Թիւր. 1898, 713) «հակ, բեռան հակը»: Ուտ. հակառակ «բնաւորութեամբ հակառակ». օր. hākarak adamar «հակառակ մարդ»:

ՀԱԿԱՆ-ՈՒԹԻՒՆ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 160. «Գիտես զվարդն ի պտղոյն և ի հակահոթենէ ընտրել, և զմանուշակն և զշուշանն ճանաչես և զիւրաքանչիւր ինչ ի ծաղկանցն»:—Բնագրում չկայ այս բառը. Ոսկեբերանի հրատարակիչը ուզում է կար-

դալ յակահուրենէ՝ «համութեամբ, վարժութեամբ» (ակահ բառից)։

ՀԱԿԱՏԵԼ խորհիլ, խոկալ, զմտաւ ածել, պարուրել։ ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 172 և ՀՀԲ. անստոյգ բառ։

[ՀԱԿԱՐԱՇ «ընդդէմ, հակառակ» 3հ. կթ. Բրս. թղթ. Տոմար. իսկ Հին բռ. հակառաշ «վեճ ընդդէմ կամ հակառակ»։

— Կարծում եմ որ հաւակալ «ընկեր, զուգակից» բառն է, որ յետոյ կորչելով՝ յետինների մօտ այսպիսի իմաստներ է ստացել։ Սրա համար վկայութեան եմ առնում Ոսկ. եփես. 774. — «Եսկ հակառաշքն ընդ միմեանս խաղաղութիւն ունիցի՞ն և ոչ երբեք»։ ՆՀԲ շումի այս օրինակը, և անշուշտ հասկացուած է «հակառակ»։ Բայց իրապէս նշանակում է «ընկեր, նմաններ»։ Ոսկերերան շարտի տար այսպիսի անբնական մի հարցում՝ թէ «Եւակառակորդները իրար հետ հաշտ են»։ Բայց կարելի է հարցնել թէ ընկերները հաշտ են. և բերած օրինակներն էլ նրան են հայում. այսպէս՝ աւաղակներն իրար հետ, ազահը ազահի հետ, երկու զազան իրար հետ, շնացողները իրար հետ են։ — Աճ.]

ՆՀԲ մեկնում է հակ քաշ։

ՀԱԿԵՏՍՈՐ «ստահակ»։ մէկ անգամ ունի լծ. նար. իրբն մեկնութիւն ստահակ բառի. «Ստահակն՝ հակետարն է»։

ՀԱԿԻՐՃ «համառօտ, կարճառօտ, ամփոփ» Հռ. թ. 28, Ես. ժ. 22։

ՆՀԲ «համայն կարճ կամ կրճատ»։ Պատահական նմանութիւն ունի պհլ. hakirč «երբեք, երբ և իցէ»։

ՀԱԿՈՅԿ, ի-ա հլ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած եմ գտնում Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 183. «Շրթունք իւր որպէս զվարդ փթթեալ՝ յորժամ ի հակուկացն ի դուրս վաղէ»։ կամ նշանակում է «կոկոն» և կամ պէտք է հասկանալ «ծաղկաման, թաղար» (կարդալով քակոյկ)։

Այսպէս ունի Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 231։

ՀԱԿՋՆԵԼ «վիճիլ, վիճաբանիլ»։ ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 172 և ՓԲ. անստոյգ բառ, առանց վկայութեան։

ՀԱԿՐ «ըմբոստ, խօսք լսող, անհնազանդ»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Մծր. 371. «Սոքա են խրատատեացք հակերք և քսուք խօսիւք»։ Ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin 677) ըստ համեմատութեան վիեննայի միաբան Պ. էսապալեանի (անձնական) ունի միայն «Սոքա են, (որ) ատեան զյանդիմանութիւն և զսարսափելիս խօսիւն»։ ՆՀԲ Մծրնացոյ յիշեալ հատուածը ունի տարբեր ձևով. «Սոքա են խրատատեացք և տողաբանք, հակերդք և քսուք խօսիւք»։ յիշում է նաև թէ տպագիրն ունի հակերբ, որից երևում է թէ հակերգ բառը իբր «հակառակ երգող» իր սրբազրութիւնն է. բայց Ոսկերերան հայերէնում չբար հակ մասնիկ և առաւանակն կարելի էր ասել հակառակերգ։ Լաւագոյնի պէտք կայ ստուգելու համար։

ՀԱՀԱՆԴ «հանդարտ, խաղաղ»։ միջին հյ. բառ՝ ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 421 բ. որից հանրեմութեամբ Սմբ. դա. 60, հաճեալ «խաղաղել» Մխ. բժշ. 96։ Սովորական է արդի զանազան գաւառականներում, ինչպէս՝ Ալշ. Երև. Նբ. Շիր. վն. և այլն. բայական ձևով՝ ունինք հաճեղիլ, հեճեղիլ, աճեղիլ, հաճեղիլ, հեճեղալ «հանդարտիլ»։

+ ՀԱՂ «անգամ»։ առանձին և անկախաբար գործածուած ունին Ոսկ. մեկն. ծն. Վրք. հց. Բ. 517, 514. որից միւս հաղ «միւս անգամ» Պիտառ. Աթան. էջ 328. միահաղ «միանգամ» Անյ. արիստ. ընտիր հայերէնով՝ միահաղոյն «միանգամայն, միահամուռ» Ոսկ. յհ. ա. 37. Ազաթ. Բուզ. դ. Ջ. համահաղոյն Ոսկ. ես. հաղ քան զհաղ «գամ քան զգամ, այս անգամը միւս անգամից աւելի» Բուզ. դ. 20. Ե. 1։

— Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pel- «զարնել» արմատից. հմմտ. լտ. pello «զարնել, ցնցել, վանել», pulsus «զարկ, ցնցում, հարուած»։ Յաճախ «անգամ» նշանակող բառերը ծագում են «զարկ» նախանշանակութիւնից. հմմտ. լտ. du-plex, ումբր. tu-plak, յն. ծեռաձ «երկիցս, երկու անգամ», որոնք գալիս են «երկու» + plāg, plāg «զարնել» արմատից (տե՛ս լալ), ֆրանս. coup «հարուած» և à tout coup «ամէն անգամ», tout d'un

coup «մէկ անգամից», արաբ. ضرب *ḍarb* «հարուած. 2. բազմապատկութիւն», որից հյ. գւռ. դարբա «անգամ» (ննխ. Սշ.), դրբին «անգամին» (նրև.), ռուս. разъ «անգամ», բռն. նշ. «հարուած, դարկ» են: Հնխ. pel- արմատը տալիս է հյ. հեղ, որ թէև աւանդուած չէ գրաբարի մէջ, բայց պահուած է բարբառներում. նոյն արմատի ստորին ձայնդարձն է *pļ-, որ տալիս է հյ. հաղ: Նոյն հնխ. pel- «զարնել» արմատին է կցում նաև յն. πάλω «ցնցել», πάλω «բաղխուել», ընդհարուել» (Ernout-Meillet 714, Pokorny 2, 57, Walde 571):

Հիւնք. Հեղինէ յատուկ անունից, վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet (անձնական):

ԳԻՌ.—հն. Մշ. հաղ «անգամ», նաև Ալշ. հաղ.—արմատի հեղ ձայնդարձն են ներկայացնում Ալշ. Մշ. Սշ. հեղ, Ակն. Ասլ. հրբ. Կր. ննխ. Պլ. Ռ. Սեր. հեղ, Տփ. հիղ, Ախց. յեղ, Տիգ. խիղ. այս բոլորը ունին ազատ և անկախ գործածութիւն, որ գրաբարի մէջ չբկայ. ինչ. աւ հեղու, աւ հեղուանը, երկու հեղ, հեղ մը, մէկ հեղ, հաղ մ'ել «մէկ էլ»:

ՀԱՂ «կից, միասին, յար»։ արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ հաղորդ «մասնակից, կցորդ» ՍԳր. Փարպ. «մասնակցութիւն» Դիոն. ածայ. հաղորդակից Իմ. Ժը. 9, Բ. պետ. ա. 4. Ոսկ. յհ. Բ. 14, 18. հաղորդել ՍԳր. հաղորդիլ «մասնակից՝ կցորդ լինել» ՍԳր. զուգիւ, միանալ, մերձաւորել» Եփր. Ժն. Ոսկ. յհ. Բ. 16 հաղորդակցութիւն Եւգր. ղիսաճաղորդ Ոսկ. մ. գ. 11. կենճաղորդ Յհ. կթ. զուգաճաղորդութիւն Պղատ. օրին. զուգաճաղորդ Սանհն. մասնաւոր կրօնական նշանակութիւն են ստացած՝ հաղորդութիւն «ճաշակ, սրբութիւն» Մանդ. Խոսր. հաղորդիլ «հաղորդութիւն առնել, ճաշակուիլ» Եղիշ. Մանդ. հաղորդատուի Կանոն. են:

ՆՀԲ հաղորդ մեկնում է համ մասնիկով և կամ այլորդ... և կամ աղակից, Հիւնք. աղ բառից հաղորդ: Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 102 հնխ. alo- արմատից է հանում, որ գտնում է նաև լտ. alter «միւսը» բառի մէջ:

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն կրօնական իմաստով. ինչպէս՝ Ջղ. հաղորդութիւն, հրբ. հաղորդ՝ Ախց. Կր. Սշ. հաղօրք, ննխ. հաղօրք, հաղօշք, Շմ. հաղօրտութիւն, Ազլ. Տփ. հաղուրք, Ակն. հաղվօրք, Ռ. խաղօրութիւն, Պլ. խավօրք, Կմ. խովօրք են. որոնցից էլ հաղորդել, հաղորդիլ, անճաղորդ:

ՓՈԽ.—Ուտ. հաղօրք-բախուն «հաղորդութիւն» (կրօնական բառ):

*ՀԱՂԲ, ի հլ. (գործածուած է անհզարար) «որոգայթ, թակարդ. 2. թակարդը ձգելու շուան» Առակ. գ. 5, իթ. 5. Ոսկ. մաթ. և ես. 437. Սերբ. 60. ասում է նաև խաղբ Ոսկ. ա. տիմ. Բ. և մ. Բ. 21. Մաշկ. Յճխ. որից էլ խաղբակել «թակարդի մէջ բռնել, վտանգել, նեղել» Ոսկ. տիմ. էջ 61. Կիւրդ. ի կոյսն. Ջրբ. կթ. ճառընտ. (ՀԱ 1909, 216): Գառն. 38:

=Ասոր. և արամ. خاول *xawlā* «շուան, լար» բառից. ըստ այսմ հին ձևն է խաղբ (<խաղբ), որից յառաջացել է հաղբ (հմմտ. խաղոդ>հաղոդ, խաղ>հաղ): Բառը բնիկ սեմական է, որի հետ նոյն են արաբ. حبل *ḥabl* «շուան. 2. պնդել, կապել», حبال *ḥibālā* «թակարդ», եթովպ. አበረ *abäl*

«շուան», ḥabel «թակարդի շուան», եբր. צביל *xebel* «շուան, թակարդ», ասոր. ḫābīlu «բռնող», naḥḫalu «թակարդի շուան».—Հիւրշ. 308:

ՆՀԲ լծ. խիղբ: Հիւնք. աղբ բառից, Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Müller WZKM 7, 381, Ուղուրիկեան (տե՛ս ԳԲ, էջ 760 և 1405) արաբ. խիլար «ճանկ» բառին կցելով՝ զուր է կարծում, որ հաղբ իսկապէս նշանակում է «ճանկ», և պիտակ առմամբ եղել է յետոյ «թակարդ»:

ԳԻՌ.—հրբ. խախր՝ «խեղդ, այն է՝ լարով կամ շուանով պատրաստուած հանգոյց, որի մի ծայրից քաշելով՝ մէջն են նաև Ալշ. Արբ. Բլ. Մշ. խաբ՝ «հեշտ բացող կապ կամ հանգոյց», որից օծխաբ Ալշ. Բլ. «աւելի դժուար բացող հանգոյց»:

*ՀԱՂԻԿԱ «թեփից և կեղևից մաքրուած հետեղէն». Եփր. երաշտ. 204 (Յամաբ է մի-

այն ընտրել զմաքրագոյնն ի հաղիկա կամ ի ծնունդս ցորենոյ: Ուրիշ վկայութիւն չկայ: = Յն. ἄλιξ, ἄλιος ցորենի խաշու, լատ. alica, halica «մի տեսակ ցորեն, épeautre, speltgrauen. 2. սոյն ցորենով խաշու:—Հիւրշ. 360:

ՆՃԲ լծ. արար. ḥalīj «վուշ կամ բամբակ մաքրեալ ի սերմանց»:

*ՀԱՃ, n հլ. «հաճեալ, հաշտ, բարեհամբուրդ» Բ. մակ. Բ. 23. Ոսկ. Ես. Մամբր. «հաճոյական բան, հաճոյք» Ուոհ. «հաճութիւն» Կիրզ. Ել. որից հաճիլ «հաւանիլ, ախորժիլ, սիրել, հաշտութիւն ՍԳր. հաճել «սիրտը շահիլ» ՍԳր. Կոչ. Եւս. պտմ. Ագաթ. Ոսկ. Ես. «մեծահոգութեամբ ներել» Ոսկ. հոռվմ. 86. հաճոյ ՍԳր. Ոսկ. հաճոյք ՍԳ. ճե. 4. հաճոյակատար Ագաթ. հաճեցուցիչ Ագաթ. հաճոյութիւն Ոսկ. գաղ. Եփր. դէտ. հաճութիւն ՍԳր. դժուարեման փիլ. բարեհաճոյ փիլ. տհաճ Ոսկ. Ես. տհաճել Ոսկ. Եփես. անձնահաճ փարպ. հոր. մարդահաճոյ ՍԳր. Եւս. պտմ. մտահաճոյ Կոչ. հաճակից Իրեն. հերձ. 95, 102. ինքնահաճ հոր. կամահաճոյ Մաշտ. բազմահաճոյ Ոսկ. սղ. հաճոյախօսութիւն (հոր բառ) Եւս.

= Իրան. hač- ձեկից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. hač-, պհլ. sačītan, պրս. سزیدن sazīdan, արմատի բուն նշանակութիւնն է «հետեւիլ», ինչպես ունին յն. ἔπομαι, լատ. sequor, հիւդ. sechim, sechur, լիթ. sekù, սանս. sā-čatē ցեղակիցները: Այս նշանակութիւնը հետըզհետեւ զարգանալով՝ դարձել է «յարիլ, յարմարիլ, պատշաճիլ, վալիլ, սազիլ», և վերջապէս՝ «դուր գալ, ախորժիլ». այսպէս՝ զնդ. hačaintē «պատշաճում են, համաձայն են» (հմմտ. noiť daenā noiť urvanō hačaintē հատուածի մէջ՝ Ծասնա խե. 2). պրս. sa-zīdan «արժանանալ», saza «արժանի, պատշաճ, վալիլութիւն», պհլ. sačītan «արժանի լինել», sačāk «արժանատի», և paiti->pat- նախամասնիկով՝ pat-sač, որից հլ. «պատսան»>պատշան «յարմար, վալիլութիւն». յն. ἔπω «հետեւիլ», բայց նաեւ «պատշաճիլ, յարմարիլ, համաձայն լինել»: Հայերէնի մէջ էլ կայ «համաձայն, հաւան» իմաստը. հմմտ.

Հաճք և հաւանք և միաբանք. Մամբր. Հաճել և հաւանեցուցանել զմարդիկ. Եւս. պտմ. Բ. 10. Այս «պատշաճիլ» իմաստից ածանցում է «ախորժիլ, դուր գալ», որ թէև չէ՝ աւանդուած իրանեան գրականութեան մէջ, բայց կարող էր գոյութիւն ունեցած լինել և կամ յառաջացած է հայերէնում. հմմտ. գերմ. behagen «յարմարիլ, պատշաճիլ, ախորժիլ, հաճիլ»:

ՆՃԲ լծ. թրք. հազ (իմա՝ արար. حجاز hazz «ախորժիլ»), Բագրատունի, Քերական. զարգաց. էջ 651 լծ. հլ. հաշտ: Հիւնք. հաշել բայից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 10, 80 և JAs. 13 (1909), 314: Մառ. լազ. քերական. էջ 230 լազ. խաճի «լաւ, հաճելի» բառի հետ: Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. սաաշո «խնդիրք»:

*ՀԱՃ «մի տեսակ փուշ, թրք. դաւա Եւս. տաղ, պրս. խարտարու» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1606:

= Արար. حجاج ḥājj, որ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 387 մեկնում է «ուղտափուշ», իսկ Steinschneider WZKM 12, 1 «Scheha romanum, species cuscute (absinthum)»:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ:

ՀԱՃԱՂ «լուացած, մաքուր մետաքս». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 249 (այլ ձ. հաջալի, կայ նաեւ հաջալի Վրդ. առ. I. էջ 230):—Հմմտ. նաեւ հաջաղ:

Մառ. Վրդ. առ. I, էջ 44 արար. خاز hazz, պրս. گز gaz «մետաքս» + պրս. آل al «կարմիր» բառերից: Նոյն, Тексты и Раз. по Кавк. фил. հտ. 1, էջ 115 (Ленингр. 1925) ասոր. ܩܐܐ qaz, վրաց. ღაჭი q'aci ևն բառերի հետ:

ՀԱՃԱՐ, n հլ. «մի տեսակ հացաբոյս է». ՍԳր.

= Թերևս կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. լազ. հուարի, վրաց. ჭვავი ճրվալի «հաճար», վրաց. դովարի, մինդ. դուրջ «վարսակ», ափսաղ. անա, անաւաճ ցորենեղէն, արազ. hažrgü, շապս. hažirri «ա-

լիւր», վար. անի, կուր. անէ, կայ. անի ցո-
րենհղէն» — Աճ.

Lag. Urgesch. 486 աշարայ բառի
հետ արմատից,

ԳԻՌ.— Գոր. Ղրբ. հաճար, Երև. աճար,
Ալշ. անառ հաճար. Տփ. աճար հաճարիկ. Երև.
որից նաև Ղրբ. հաճարին ածել աշատախո-
սել, շաղփաղփել. հմմտ. Երև. ձաւար անել
հաւատարկաբանել:

ՓՈՒՆ.— Վրաց. აჭარა անառա «ձաւար»:

ՀԱՃԱՐ. առանձին չէ գործածուած. բայց
սրանից ունինք հաճարի «անտառային մի
մեծ ծառ, hêtre» Մխ. առկ. Խոր. աշխ. հա-
ճարով «մի տեսակ ծառ» Ազաթ. հաճարա-
ծառ հաճարի» Խոր. աշխ. 611. առանց հ
նախաձայնի՝ անառի «հղենափայտի կամ
մայր փայտի մի տեսակ» Պղատ. օրին. 118
(տպ. հաճարի, ըստ ՆՀԲ անառի):

ԳԻՌ.— Շշ. աճար «անտառային ուտելի մի
պտուղ է», Լ. Ղզ. Ղբ. անառի, անառի, Ղրբ.
Լ. հաճարի, Հմշ. ածրի «անտառային մի
մեծ ծառ. fagus silvaticus, ռուս. дубъ».
Վերջին ձևը բացատրելի է իբր հաճարի>ա-
նառի>անի>ածրի:

ՀԱՃԼԷՔ հարս ու փեսի նստած գահաւո-
րակը. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրու-
նում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 202. «Յոր-
ժամ արտաքս ելանեն յեկեղեցւոյն հարսն
լինի ի ձախ կողմն փեսային, և յորժամ նըս-
տին ի բարձր տեղուն՝ զոր կողին թախտ
կամ հաճէք, փոխէ և յաջ կողմն նստուցանէ
զհարսն»:

Հաճկիրակ տե՛ս Կակժիրակ:

ՀԱՄ, ո հլ. համ, հաշակ. 2. ախորժելի
համ, անուշութիւն, քաղցրութիւն. 3. ախոր-
ժելութիւն (որնէ առարկայի, զբաղմունքի,
խօսքի, գրքի են)՝ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2, 8.
շափատրութիւն, բարեկարգութիւն, կարգ-
կանոն» Ոսկ. մ. ա. 21. եփես. 815, տիտ.
Կրք. որից ունինք՝ համեղ Պիտ. անհամ Վեց-
օր. Եզն. Ոսկ. համեղանամ նար. անհամիլ
համը կորցնել» ՍԳր. Ոսկ. անհամոսն վրբ.
հց. համանամ «անուշահամ բան» Մանդ.
Յճխ. էջ 69, 108, 131. համոսնել համը նա-
յիլ» Վստկ. քաղցրահամ Ազաթ. բարեհամ
Խոր. սրբահամ Ազաթ. քաղցրահամ վրբ. հց.

գինեհամ Ջբր. կթ. երկհամ նիւս. երգ. երգն.
մտթ. 417. դառնահամ Շնորհ. դժուարահա-
մութիւն վրբ. հց. եղեղնահամ ձառնտ.
ժանգահամ Նշ. եղեղ. ժանգահամ Երեմ. իդ.
2. լեղահամ կոշ. Մծր. խանձահամ Վստկ.
ծծմբահամ Մխ. երեմ. կրահամ Մխ. երեմ.
են: Արմատի շափատրութիւն» նշանակու-
թիւնից են ածանցում համոյ շփանոնաւոր,
շափատր բան» Ոսկ. Կրք. համեստ պար-
կեշտ, շափատր, հեզ, հանգարտաբարոյ»
Փիլ. Պիտ. Խոր. (կազմուած է —եստ մասնի-
կով, ինչպէս ունինք զգաստ. նոյնը դաւառա-
կաններում —աւոր մասնիկով տալիս է հա-
մաւոր հեզ, խոնարհ, խեղճ» Ախթ. Պլ. Վն.
Ատ. Տփ). համեստաբարոյ Մաշտ. 705. հա-
մեստափայլ, անհամեստութիւն, անհամես-
տաբար (նոր բառեր). իմաստի դարգացման
համար հմմտ. լտ. sapere համ ունենալ.
2. ըմբռնել, հասկանալ, գիտենալ:

ԳԻ պրս. Լե Իամ «երանգ, որպիսու-

թիւն, համ» բառից: ՆՀԲ համ շափատ-
րութիւն» ձևի դէմ դնում է «որպէս ունի.
կեամ, կէմ, լկամ, սանձ», իսկ ՋԲ մինչև
անգամ իբրև առանձին բառ նշանակում
է համ, կեամ, լկամ, սանձ: Գուրգինով
համ «հաշակ» բառի հետ համեմատում
է վրաց. զեմո, զեմովներա «հաշակ,
համ», զեմերա «հաշակել, հաշակելիք»,
հաշակելիաց զգայարան», որի դէմ
Brosset, JAs. 1834, 369—405 դրած է
պրս. kām «կամք, քիմք»: Canini, Et.
étym. 31 համ տես համեմ: Հինք. համ,
համեղ, համեմ հանում է յն. δμωρον
բառից: Lidén, Arm. stud. 67 իբր բնիկ
հայ կցում է լտ. sapere «հաշակել»,
sapor «համ», մբգ. ent-seben «համտե-
սել», հբգ. saf «հիւթ» բառերի հետ. հայը
դնում է sap-mo նախաձևից, որ կազ-
մուած է հնիւ. sap- արմատից. mo մաս-
նիկով: (Այս մեկնութիւնը բնորոշում են
Walde 676 և Pokorny 2, 45. բայց հնիւ.
sap-mo պիտի տար հլ. *hōm): Char-
pentier IF 25, 250 բուն նշանակութիւնը
դնելով «հիւթ»՝ հանում է հնիւ. pō «խը-
մել» արմատից, -mo մասնիկով:

ԳԻՌ.—Ալլ. Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տփ. համ. Ասլ. հպմ, Տգ. հոմ, Զթ. հոմ, հոմ, Հճ. Հմշ. Սվեդ. հոմ, Մկ. Մրդ. Ողմ. Զղ. Սլմ. Վն. Խամ, Ազլ. հոմ: Նոր բառեր են համարաբ, համա-տր, համել, համկից, համաես, համով, հե-կումամի, համուիլ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ձեռ ամո «հաճելի», եռաց սիամե, եռացեցե սիամովնե, եռացեցե՞ս սիամովնեբա «հաճոյք, քաղցրութիւն, շը-նորհք», շաճո ուամո, շաճո ուամի «անդու-բեկան», եռացո սաամո «սիրուն, հաճելի, գեղեցիկ», եռացո սաամո «սիրորժելի կեր-պով», եռացո սաամուրի «սիրորժելի», ձեռ ամո «հաճոյ, մեղմով, կամաց», լազ. amót amót «կամաց կամաց». վերջինները փոխաբերական համ յափաւորութիւն» բա-ռից են ածանցուած:

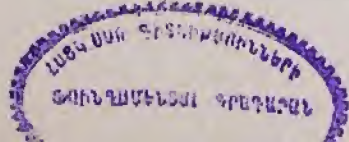
ՀԱՄ, Ի—ա հլ. (գործածուած է միայն ա-նեզարար) «արական կամ իգական անդամ» Փիլ. ալլար. էշ 108 (Իբր յն. Երօն), Տիմոթ. կուղ, էշ 292, Եղիշ. Խաշիլ. էշ 230, Զհ. կթ. 331 (սեռ. համոյն). Անյ. հց. Իմ.:

ՆՀԲ համարում է համ «ճաշակ, ախոր-ժանք» բառի մէկ նոր առումը՝ Իբր ըն-դունարան զգալի հեշտութեան և ախոր-ժանաց, որից հանում է նաև հլ. ամով «անծնունդ» և թրք. (Իմա՝ արար.) hā-mila «յղի»: Նոյն կարծիքն ունի նաև Lidén, Arm. Stud. 67, որ այս փոխա-բերութիւնը մինչև նախալեզուն հասցնե-լով՝ համբ բառի հետ է համեմատում սանս. sapa «առնի անդամ, կանացի ամօթոյք», լտ. sōpiō «առնի», pro-sapia «սերունդք, ծնունդք» և բոլորը միասին կցում է համ «ճաշակ»=լտ. sapere «ճաշակել, համն առնել» ևն ար-մատին: (Յիշում է Walde 618 կասկա-ծով): Charpentier IF 25, 250 լտ. pē-nis, յն. πέος ձևերի հետ: Պատահա-կան նմանութիւն ունին արար. ھان han «կանացի անդամ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 720), նոյնպէս և թրք. ٲٲ am «կա-նացի անդամ», որին ցեղակից է դնում Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341:

*ՀԱՄ.— շատ գործածական նախամասնիկ. ունի հետևեալ նշանակութիւնները.

1. «նման, նոյն, միևնոյն», որից հա-մարեալ «նոյն կամ նման բնութեամբ» Եզն. համագործ «գործակից, միասին գործող» Ազաթ. համագգի «նոյն ցեղից» Եզն. շհամ-ագգի Եզն. համագուն «նոյն ազգից» Ոսկ. մ. բ. 34. համագօր Ազաթ. համալեզու Եւա քր. համախորհ Ոսկ. փիլիպ. համախօս Եւա. քր. համակամ Ազաթ. Սեբեր. համակարիֆ Ա. պետ. գ. 8. համակերպ Ոսկ. Կս. համահան-դերձ Բուղ. համամայր Մն. խգ. 29 Եւա. քր. համամիտ Ա. պետ. գ. 8. համանման Ոսկ. յհ. ա. 9. համանշան Կոշ. համանուն Եւա. քր. համաշունչ Փիլիպ. բ. 2, 20 համալկալ Եւա. քր. համաութի Եւա. քր. համարուեստ Գծ. իր. 3.—զարմանալի ձևով է՝ միանամ Ոսկ. յհ. ա. 2.—շատ աւելի յաճախադէպ գործածու-թիւն ունի յետոսկեղարեան գրականութեան մէջ, ուր շատ բառեր ուղղակի թարգմանուած են յունարէնից. օր. համապարիսպ=յն. ὁμοπαρεσ, համապատի=յն. ὁμοπατος ևն: Քիշ անգամ գործածում է առանց յօդակա-պի. այսպէս՝ համբուն Կիրդ. գնձ. համեօ-րեաց Ղևտ. Ժը. 11. համօրեալ Մխ. դտ. համնշան Կոշ.—նոր գրականում այս մասնի-կով կաղմուած բառերը խիստ շատ են. ինչ. համագիւղացի, համագգեստ, համագործակ-ցութիւն, համակարծիք, համակերպութիւ, հա-մակերպութիւն, համակիր, համակրական, համակրելի, համակրութիւն, համապատաս-խան, համապատասխանել, համապատաս-խանութիւն, համաբաղաբացի, համերկացի և այլն:

2. «Համայն, ամէն կողմ, բոլորը, ամ-բողջ». որից համագունդ «ամբողջ գոնդով» Ազաթ. Վեցօր. Եզն. համակերպ «ամբողջ արարածները» Եզն. համակորոյս Ոսկ. մ. ա. 20. համահաղոյն «բոլորը մէկ անգամից» Ոսկ. Կս. համաշխարհ Բ. մակ. գ. 18. Կո-րիւն. համաշխարհագործ Ազաթ. համաշ-խարհական Ազաթ. Սեբեր. Ոսկ. Կս. Կորիւն. համաշինչ Եւա. քր. համաշունչ Ոսկ. մ. ա. 7. համատարած Եւա. քր. Ոսկ. յհ. ա. 20. համօրէն ՍԳր. Եղիշ. աւելի սովորական է յետնաբար. ինչ. համերամ, համաափիտ, հա-

մարաբիչ, համաշարֆ, համակործան, համագումար, համահաւաֆ ևն. նոր գրականում՝ համաշխարհային, համերգ, համալսարանական, համալսարանաւարտ, համագարկ, համահայաստանեան, համառուտական ևայլն:

3. Ամբողջովին, բոլորովին, շատ, յոյժ» (սաստկական կազմելու համար). որից՝ համալսել «ամօտից և լաւ լսել» Շնորհ. բարձր. համաշար «շատ շար» Լմբ. սղ. համապայծառ «բոլորովին» համակ պայծառ Ագաթ. Ոսկ. փիլիպ. համամաբեհեի «ամենամաքուր» Շնորհ. տաղ. համարձակ «աներկիւղ, ազատ» ՍԳր. Ոսկ. ես. և մտթ. Նա. քր. համարձակել ՍԳր. Նա. պտմ:

4. Գործածուած է նաև իբրև թարմատար. օր. համբառնալ ՍԳր. համբարձումն Սղ. ճիւ. 2. համբերել ՍԳր. Ոսկ. Նփր. ծն. համբերութիւն ՍԳր.:

Նոյն համ- մասնիկի միւս ձևերն են՝

Բ. Ամ-, որ կրճատուած է համ- ձևից և ունի միևնոյն նշանակութիւնները. ինչ. ամբառնալ ՍԳր. ամբարձումն խոր. ամոխախ կամ ամողխախ «սենդակից» Ոսկ. մ. ա. 16, գաղ. և երբ. ամփոփ Մժբ. Նզն. Նփր. ծն. Կոշ. Ոսկ. փիլ. տիմ. (պարզ արմատն է *փոփ, որից և սփոփել):

Գ. Հան-, որից կազմուած են՝ հանդէպ Սգր. Նա. քր. Նզն. Նփր. ել. հանդիպիլ ՍԳր. Ոսկ. հանդիպութիւն Վեցօր. հանգէտ «նման, նոյն» Փիլ. Պորփ. (որից հանգիտապատիւ Բ. պետ. ա. 1, Ոսկ. ես. մ. ա. 15, յհ. բ. 17, գաղ. Սեբեր. հանգիտակ խոր.), հանուր (-նորոյ, -նորբ, -նուրբ, -նուրց) «բոլոր, ամէն տեղ» Սահմ. խոր. հանրական Յհ. իմ. բեղհանուր Նզն.:

Դ. Ան-, որ նախորդի կրճատ ձևն է և որից ունինք անդոր (տե՛ս այս բառը):

Ե. Համ- «նոյն, նման, ամբողջ». գործածուած է միայն յետոսկեզարեան մատենագրութեան մէջ. ինչ. համիշխան խոր. համեքամ Պիտ. համազգի նշ. Նզնկ. համածին Նար. համաճուն խոր. Յհ. կթ. համասեռ Նար. Սահմ. համառոտ Կղկնտ. համատեսակ Յհ. իմ. համացեղ Պիտ. համահայր Պղատ. նաև համիլ «խմբովի, միանալ» Սանահն. զահն-միլ «միատրիլ, պատշաճիլ» Հին բռ. զահն-

մութիւն Հին բռ. միահոմել «յարակցել, հաւաքել» Ագաթ. (?) Քեր. քերթ. Յիշ. ոսկ. պարահոմել Քեր. քերթ. ևն: (Տե՛ս և համահոմլ՝ հոմլ բառի տակ):

==Իրանեանից փոխառնալ բառ է. հմմտ.

զնդ. 𐬵𐬀𐬎𐬎 hama-, 𐬵𐬀𐬎𐬎 hāma- «նոյն, նման, ամբողջ», hām, hām, hañ «միասին, միատեղ», հպրս. hama-, պհլ. պազ. ham-, պրս. 𐭌𐭅 ham-, քրդ. hem-, hew-, օսս. ām-, ān-, բելուճ. ham-, haw- ևն (Horn § 1102). օրինակ՝ 1. հպրս. hamapitar- «համահայր», hamātar- «համամայր», պազ. hambun «համաբուն», hamzōr «համազօր» hamtuxma «համատոհմ», պհլ. hamkāmakīh «համակամութիւն», պրս. hamšahrī «համաշխարհիկ». սրանց մէջ մասնիկն ունի «նոյն, նման» նշանակութիւնը.— 2. զնդ. hāmbar-, hāmbaray- «հար միասին կրել, բերել», hāmpatana- «միասին խմբովի» հաւաքովի-լը», hanjamana- «համախմբութիւն», handarəza- «տրցակ», պազ. hanjaman=պրս. anjuman «ժողով», պհլ. hampursakīh «խօսակցութիւն». սրանց մէջ մասնիկն ունի «միասին» նշանակութիւնը.— 3. զնդ. hamōxsāθra- «միահեծան տէրը, ամենիշխան», hamaēnijan- «համանուած, ամէնքին նուաճող», պազ. hamdānešnī «կատարեալ և ընդհանուր գիտութիւն», պրս. 𐭌𐭅𐭅𐭅 hamadān «ամենագէտ» ևն. սրանց մէջ մասնիկը ունի «ամբողջ, ընդհանուր» նշանակութիւնը: — Այս իրանեան բառերը ծագում են հնթ. sem- «մէկ, միակ» արմատից, որի ձայնդարձներն են som, sōm, sṃ, sṃm, sm. այս բառերը նշանակում էին նաև «միասին». հմմտ. արդի հյ. մէկ՝ կրկին նշանակութեամբ. ինչպէս՝ երկուսը մէկ են «երկուսն էլ նոյն են», երկուսը մէկ «երկուսն էլ միասին»: Յեղակից լեզուների մէջ նոյն արմատներից ունինք՝ սանս. samā- «նոյն», samām «միասին», simā- «իւրաքանչիւր», յն. 𑖔𑖖𑖖𑖖 «միասին, իսկոյն», օմալոճ «հարթ, հաւասար, նման, համաձայն», օմօծա «հաւաքել», օմօճ «նման, հասարակաց», օմօս «միասին, մէկ-տեղ», օմի «որեւէ ձևով», օմօծեյ «որեւէ տեղից», օմօ- «համա-» (մասնիկ), լտ. similis

«նման», simul «խակոյն», simplex «պարզ», sem-per «միշտ, շարունակ», գոթ. sama «նոյն», sums «մի, մի ոմն», sama-kuns «համացեղ», samaθ «միասին», հրգ. samo «նոյն», zisamene=գերմ. zusammen «միասին», հսլ. samŭ «նոյն ինքն», sa-sēdŭ «հարեան (միասին նստող)», հպրուս. sen «միասին», լիթ. sán-, sa-, լեթթ. suo- (իրք մասնիկ), հիւդ. som «նոյն», samail «նմանութիւն» ևն ևն (Boisacq 231, 702, Walde 712, Trautmann 249 և մանաւանդ Pokorny 2, 488—492): Հայերէնը փոխառեալ է իրանեանից՝ մասնաւորապէս արմատի ա (փխ. հնխ. e) ձայնի և ընդհանրապէս ձևական նմանութեան պատճառաւ. այսպէս՝ հյ. համ- < իրան. ham-, համա- < hama-, հաճ- < han-, աճ- < an-, ամ- < am-, հմմտ. նաև համայն, համակ, համագումակ, համակընէ, հաճդէս ևն (տե՛ս այս բառերը առանձին): Յետոսկի դարեան շրջանին՝ յունարան հեղինակներին ձեռքով՝ յունարէն ճրագ- մասնիկի վրայից ձևուած է հյ. հոմ-:—Հիւրշ. 174—7:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ կցելով պրս. հէմ ձևին: ՆշՔ լծ. թրք. պրս. հէմ, յն. ամա, օմօս, յորմէ լտ. սի՛մու ևն, P-terrm. 26, 184, 256 պրս. ham, սանս. sam, լտ. cum, con:—Windisch. 22 սանս. sam, sama: Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 80, 331, Justi, Zen dsp. 320, Lag. Urgesch. 85 սանս. sam, զնդ. ham: Մորթման ZDMG 26, 591 պրս. hama և բևեռ. umu-, որ գտնուում է umuvadiniçi «համագումոյ» բառի մէջ: Տէրվ. տե՛ս համակ: Brugmann II² 2, 798 ամ-բառամ, համ-բերեմ բառերի մէջ ամ-, համ- նախամասնիկը բաժանելով վերիններից, կցում է իբր բնիկ հայ՝ հնխ. an, anō>զնդ. ana, յն. āva ևն ձևին: (նոյնը տե՛ս Pokorny 1, 58): ԳԻՌ.—Անկախ գոյութիւն չունի, բայց պահուած է մի քանի ածանցների սկիզբը. այսպէս՝ համբերել (Սլ. համբ'երել, Զգ. համբ'երել, խամբ'երել, Ալշ. համբ'երել, Սեբ. համբ'երել, Խրք. համբ'երի, Երև. ննխ. Պլ. Ռ. համփերել, Ասլ. համփերել, Տիգ. հոմփերել, Ազլ. Շմ. համփերիլ, Ախց. համփիերել, Տփ.

համփի'երիլ, ննխ. (գիւղերը) համփրել, Ղրք. հմփէ'երիլ, Գոր. հմփո'րէլ), համաբալ (Պլ. Սլ. համարցազ, Տփ. համարցակ), համբար-ծում (տօնը կամ յատուկ անուն):

Համագումակ տե՛ս Հանգոյն:

ՀԱՄԱԴԱՄ, ի-ա հլ. «քաղցրահամ, համեղ, անուշ» Պիտ. փիլ. Միսայել խշ. վահր. յար. «համեղ ըմպելիք և կերակուր» Ոսկ. մտթ. Գ. 69, վեցօր. 24 (տպ. համ ազդումն), Ղրք. հց. լմբ. Գր. հր. «հեշտութիւն, փափկութիւն» Եւագր. Այս նոյն բառից է կազմուած և այլ-այլուած համադառնակ խոսքակաց համեղութիւն» Բառ. երեմ. 172:

ՆշՔ «իբր կրկնութիւն ձայնիս համ, որպէս և եբր. ԵՄՍ tā'am է համ կամ ճաշակ»: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 213 պրս. ham-dam «զուգայարմար»:

ՀԱՄԱԴԵՆՈՒ «ոսոխ, հակառակորդ» Մագ. դամագտ. գրուած է նաև համդեռ, համբդեռ. նորագիւտ բառ, որ այսպէս է մեկնում Մէ-նէվիշ. ՀԱ 1911, 389—390, Երևի նոյն բառն է, որ Բառ. երեմ. էջ 173 անիմաստ կերպով իրար յետևից գրում է. «Համ. դէտ կամ գէտ» և «Համ. գեռ կամ տէգ»:

Համալում տե՛ս Խամալում:

ՀԱՄԱԿ «գորշախայտ գոյնով» Մն. լ. 32, 35. Կիւրղ. ծն. (ԶՔ մեկնում է «միագոյն»):

ՆշՔ եբր. ԵՄՂ xūm «սև» բառի հետ:

*ՀԱՄԱԿ «բոլոր, բոլորովին, ամբողջ, ամբողջովին» ՍԳր. Եւ. քր. «միշտ, ամէն ժամանակ, յարաժամ» Ոսկ. մտթ. և եբր. Փարպ. որից համակել «ամբողջովին» բոլորովին պատել» Ոսկ. ևս. համակիլ «բոլորովին պատիլ, թաթախուիլ, մալակոնիլ» Ոսկ. Փարպ. համակակոյր «բոլորովին կոյր», համակա-կուր «բոլորովին զլխակոյր». երկուսն էլ մի-այն ԱԲ:

=Պհլ. ԿՄ hamāk «ամբողջ, ամբողջապէս, բոլոր», մանիք. պհլ. ԿՄ hamāg (Salemann, Manichäische Stud. 3AH 8, 84), բելուս. hamāk, hamuk, hama «բոլոր, իւրաքանչիւր», պաղ. hamā, պրս. ԺՀ hama «բոլոր, ամէնքը», ԿՄ hamagī «բովանդակ» (Horn § 1103). աւելի ընդարձակ տե՛ս Համ.:—Հիւրշ. 177:

նշՐ «համայն համօրէն»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Spiegel, Huzw. Gram. 164, 190, նոյնը Müller SWAW 38, 572 ևն, Justi, Zendspr. 320, Տէրվ. նախալ. 122 հնիս. sama «նոյն, բոլոր» ձևի տակ է դնում սանս. sama, զնդ. hama, յն. ὁμοῦς, հսլ. samū, գոթ. sama, հայ. համա-։ նաև համակ, պրս. hama, համայն, պրս. hamīn: Հիւրը. պրս. հեմէկի:

*ՀԱՄԱԿԻՆ (ի հլ. ըստ նշՐ, բայց առանց վկայութեան) «գրագաշտական աստուածաբան, այսինքն կրօնի ամբողջ վարդապետութիւնը լաւ ուսած» նդիշ. ք. էջ 112, 123. Արծր. «հաւատակից, կրօնակից» նդիշ.:

=Պհլ. *hamākdēn «համակ դենը՝ ամբողջ կրօնը գիտցող» բառից, որ աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ. բայց կայ պհլ. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamāk dēn, մանիք. պհլ. hāmāg dīn 𐭠𐭮𐭬𐭮𐭬 (Salemann, Manichäische Stud. 3AH 8, 81) «ամբողջ կրօնական վարդապետութիւնը, համակ դենը»։—Հիւրը. 177:

Թոմմա Արծրունի (հրտր. Պատկ. էջ 28) մեկնում է «Անուանէին զինքեանս համակդենս, այսինքն ամենագէտ ի հաւատ կրակի»։ Հին բռ. մեկնում է «ամենահաւատ կամ բոլորից ուսուցիչ»։ ՆշՐ Արծրունու բացատրութիւնից հանելով մեկնում է պրս. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamadān «ամենագէտ»։ Lag. Symmicta 48, 28 պրս. hamadīn: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Հիւրը. Pers. Stud. էջ 244:

Համահարզ տե՛ս Համհարզ:

*ՀԱՄԱՀԻՄ «մի տեսակ բոյս է. ամիրիշխան, ընտանի ռեհան» Բժշ. ունի միայն Հայրուա. § 1611:

=Արաբ. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamāhim 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamāhīm, որ և 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamhīm (Steinschneider WZKM 12, 12), 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamām (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 436) նոյն նշ.:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուա. § 83:

*ՀԱՄԱՄԱ կամ ՀԱՄԱՄԷ «աղանարօտ, աղանիճ, լտ. verben» Բժշ. Վատկ. 100. ունի միայն ՀՐուա. § 1612. ընդարձակ նկա-

րագրութիւնը տե՛ս Seidel, հրտր. Մխիթ. Հեր. § 325:

=Արաբ. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 hamāma «աղանիճ», որ ծագում է նոյն բառի «աղանիճ» նշանակութիւնից. իմաստի զարգացման համար հմմտ. Թրք. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 gügerein otā=յն. περιστερών և հլ. աղանիճ կամ աղաւնարօտ: Արաբերէնից են փոխառեալ նաև ասոր. 𐬵𐬀𐬎𐬎𐬎𐬎 xamamā, յն. ἄμωρον, լտ. amomum:—Հիւրը. 269:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Յն. Ագաթ. էջ 154, Որից յետոյ է ՀՐուա. § 50:

*ՀԱՄԱՅՆ, ի հլ. «ամբողջ, բովանդակ, բոլոր, ամէնքը» Պիտ. «բոլորովին» նար. «համանգամայն, ամբողջովին, միանգամայն» նոր. Պիտ. Սահմ. «ի վերայ այսր ամենայնի, բայց դեռ նզն. Փարպ. փիլ. որից համայնաշինը Պիտ. նար. համայնապատում նար. համայնագնեան Տաղ. համայնացում (նոր բառ):

=Իրան. hama- «ամբողջ» > հլ. համ- բառից, -այն մասնիկով. հմմտ. մի-այն. աւելի ընդարձակ տե՛ս Համ:—Հիւրը. 176:

ԳԴ պրս. hama ձևից է հանում ամենայն և համայն: ՆշՐ «ամենայն համօրէն»։ Մորթման ZDMG 26, 545 սրա հետ նոյն է դնում ամենայն, ամէն, լտ. omnis, պրս. hama, բեհռ. kamna, kamnae, kammanada: Տէրվ. նախալ. 122 պրս. hamīn. տե՛ս և համակ: Հիւրը. նոյն ընդ ամէն, ամեն-: Մառ. Грам. др. арм. 156 պրս. hama: Հիւրը. 176 համ- մասնիկի տակ յիշում է՝ առանց -այն վերջատրութիւնը բացատրելու Թիրեաքեան, Կարնամակ, էջ 15 ծան. պհլ. hamōin «համայն, ամբողջ» բառից, որ գործածուած է Կարնամակ, է. 6 asparān-i-hamōin «ասպատորք համայն» (բայց պհլ. hamōin պիտի տար հլ. *համոյն):

*ՀԱՄԱՇԱՀՐԻ «նոյն քաղաքից, համաքաղաքացի»։ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ալլիվ. 18 ա «Առ Գրիգոր ընկեր իւր համաշահրի»:

=Պրս. hamšahrī նոյն նշ. կազմուած է

ham «նոյն» մասնիկով šahr «քաղաք» բառից:—Աճ.

ՀԱՄԱՇԵԱԿ «համազգի, միազգի». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 173:

= Թուրի թէ շ և զ տառերն վրիպակով՝ յառաջացած է համազեակի ձևից:—Աճ.

ՀԱՄԱՌՈՏ, ի հլ. «հակիրճ, կարճ, ամփոփ» ՍԳր. Եւս. քր. «խիստ, վճռական, կտրուկ» Եղիշ. Յճխ. նար. «համառոտութիւն, բովանդակութիւն, ամփոփում» Բ. մակ. բ. 29. «վճիռ» Եղիշ. Ճառնետ. «համառոտելով, կարճ կերպով» Բ. մակ. Ժ. 10, Եզն. Ազաթ. Եւս. քր. որից համառոտել Ս. Գր. Եւս. քր. համառոտիւ Եւս. քր. համառոտախնդիր Սեբեր. համառոտաղեղ «զօրաւոր կտրուկ դեղ տուող (բժիշկ)» Տաղ. համառոտագրութիւն, համառոտախօս, համառոտախօսութիւն (նոր բառեր) են:

= Բառիս հետ անձուկ կապ ունի կարեւորում հոմանիշը. երկուսի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ արմատն է առօր կամ (եթէ ա յօդակապ է) ուտ. առաջինի մէջ աւելացել է իրանական համ մասնիկը, երկրորդի մէջ բարդուած է կարճ բառի հետ. բայց ո՛չ հայերէնի մէջ և ո՛չ էլ իրանեան գրականութեան մէջ այլուր կարելի է գտնել ու մեկնել այս անծանօթ արմատը:

ՆՃԲ «իբր ի կարճոյ համօրէն առեալ կամ առջօրեալ»: էմին, Քերակ. — օտ համարում է մասնիկ, Patrubány SA 1, 194 պրս. ھام «նոյն» + rōt «հոսող» ձևերից փոխառեալ, Խիրեաքեան, Արիահայ բռ. 215 պրս. ھمرافرا ham-rāfta «լաւ հասկանալ կամ հասկացնել»:

*ՀԱՄԱՍՊՐԱՄ «անուշաբոյր, անուշահոտ, հոտաւէտ (ծաղիկների համար ասուած)» Ազաթ. Զքր. կթ. Վրդն. անթ. «մի տեսակ անուշահոտ և գեղեցիկ ծաղիկ է. lychnis orientalis» Մխ. առ. Մխ. հեր. գրուած է նաև համապրամ, համապիւրամ, համապրպան և հայածև կերպարանքի տակ մտած՝ համապիւր:

= Պհլ. *hamspram ձևից, որ թէև աւանդուած չէ իրանական գրականութեան մէջ, սակայն կայ արմատը՝ պհլ. spram կամ spa-

ram, պազ. sparham, պրս. isparam, siparam, isparγam «ուհան ծաղիկը», սոգզ. *sparγum «ծաղիկ»: Սրանցից բարդուած ձևեր են հլ. շահասպրամ, պհլ. nānūspram, պրս. mūrdisparam, mūrdisfaram ևն ծաղկի անունները: —Սպրամ բուն իրանական բառ է և նշանակում է «ծաղիկ». հմմտ. սոգզ. *sparγmak «ծաղիկ», զնդ. sparəya «ծիլ, ընծիւղ» (սլաքի), frasparəya «ծիլ, ոստ» (ծառի): Պատկանում է հնխ. sphereg-, sperg- արմատին, որի ժառանգներից յիշատակելի են սանս. sphūrjati «յանկարծ դուրս գալ», sphūrja «մի տեսակ բոյս», յն. ասթա-րշոս «նորարարող ծիլ, ծնեբեկ», լիթ. spūrgas «բոյսի աչքերը», հոլլ. sporkel «փետրուար ամիսը», անգլ. spring «գարուն» (իբր ակնուշիկը բացուելու ժամանակ), անգսք. sprack, spranka «ծիլ» ևն (տե՛ս Walde 728, Pokorny 2, 673):—Հիւրշ. էջ 177:

ՆՃԲ մեկնում է հլ. համապիւր կամ յն. ասթարտոս «հոտաւէտ»:

*ՀԱՄԱՎԱՐ «միակերպ, հաւասար խառնած». մէկ անգամ ունի Կղկնտ. (հարս. էմինի, էջ 158, Շահն. Ա. 322). «Ընդ դեղնագոյն փետուրս փոքր ինչ կանաչութիւն համավար խառնեալ արտաքս ճողճէր»:

= Պհլ. ھاموار hamvār, պրս. ھموار hamvār «հաւասար, միակերպ, հարթ»:—Աճ.

ԱՐ ղնում է «մէկտեղ դրած, մէկտեղ խառնած»: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 20:

ԳԻՌ. — Ըստ Ս. Վ. Տէր-Մանուէլեան, Բառափնջիկ, էջ 22 գործածական է նոյն ձևով և նշանակութեամբ Երասխահովտի բարբառում:

Համատակ տե՛ս Տակ:

*ՀԱՄԱՐ, ո հլ. և երբեմն ու հլ. «թիւ, գումար, հաշիվ, հաշուելը, քննութիւն, հարցուփորձ, բանի տեղ ղնելը, համեմատութիւն, ենթադրում» ՍԳր. Ազաթ. Կոչ. Սեբեր. Եւս. քր. և պտմ. Ոսկ. որից համարիլ «հաշուել, թուել, սեպել» ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. Եւս. Կոչ. (աշխարհաբարում դարձել է համարել). համարադրութիւն Ոսկ. Եւս. համարողութիւն Վեցօր. անհամար ՍԳր. Ազաթ. դիւրհամար Ոսկ. Եւս. կապահամար Արծր. յոգնահամար

կղկնտ. Բենիկ. երգահամար Զենոք. բազմահամար Բենիկ. Լնւ.—Համար բառի գաւառական և նոր գրական սկզբն, պատճառաւ նշանակութեան հնագոյն գործածութիւնն ունին նոր. Բ. 7, 87, 90 (Ի համար քեռ իւրոյ), Վրք. հց. Վրդն. սղ. Մխ. դտ. էջ 244՝ Ի համար ձեռք. (Պահի Ի համար մեծի փեսայի. Մխ. դտ.): Համարիլ բայի երկրորդական սկզբականն, սեպել» նշանակութեան համար հմմտ. քիւ, քովի և աշխ. ա՛յնպէս հաշուել. երկու նշանակութիւնները իրարից տարբերելու համար արեւմտեան գրականը գործածում է համարել «սեպել» և համարել «հաշուել». հմմտ. արար. حَسَبَ hasaba «հաշուել, համարել», حَسِبَ hasiba «համարել, սեպել».—Նոր բառեր են համարակալ, համարակալութիւն, համարիչ, համարիչ, մարդահամար, համարում, համարմունք:

= Պհլ. *hamār ձեկց. հմմտ. պրս. همار hamār «հաշիւ, թիւ, շափ». ասում է նաև āmār, āmāra, āvār, āvāra, amār, amāra, hamāra, որից nahmār «անհամար, անթիւ». սրանք ենթադրում են հպրս. *hamāra < իրան. hamhmāra ձեկրը. բուն արմատն է հնիւ. smer- «մտածել, յիշել, հոգալ», որ գտնում ենք սանս. smāratī «յիշել, մտածել», յն. भैरुमरा «հոգա, մտատանջութիւն, մտմտութե», भैरुमरिण «անհանգիստ լինել, նեղուիլ. 2. խոկալ, մտածել», լտ. memoria «յիշատակ, յիշողութիւն», անգլ. gemimor «յիշել», māmrian «մի բանի վրայ մտմտալ», հոլլ. mijmeren «խորունկ մտածել», գոթ. maúrnan, հրգ. mornēn «հոգանել, հոգաբերով նեղուիլ» ևն ձեկրի մէջ: Իրանեանում նոյն արմատը տալիս է šmar, hmar, mar ինչ. զնդ. maraiti, šmāraitī «մտածել», mimara- «յիշել», պհլ. šumār, ōsmartan, պրս. šumār, քրդ. žimārtin «հաշուել» (Walde 475, Pokorny 2, 689, Horn § 791):—Հիւրշ. 178:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ կցելով պրս. ամար բառին: Gosche 28 սանս. samarana, հպրս. hamarana, փոխգ. αρραν «կոհիւ, պատերազմ»: Müller SWAW 42,

256 պհլ. hamār, սանս. smr, զնդ. hme-re: Justi, Zendsp. էջ 228 զնդ. mar արմատի տակ: Karolides, Դլ. συγρ. 138 մերժում է կցել կապաղովկ. ἀμάρεα «սուրուական» բառին: Հիւմբ. պրս. ամար, հիւմար, շիւմար: Patrubány ՀԱ 1908, 342 հնիւ. օ «վրայ» + հնիւ. smer «յիշել»:

ԳԻՌ.—1. Համար «դաս» իմաստով ունին Ասլ. հրք. Պլ. Բ. Սեբ. Սլ. համար, Զթ. համար, համար, Հձ. համար, Ննիւ. համար.—2. Համար «վասն» իմաստով ունին Ալշ. Ախց. հրք. Կր. Ննիւ. Պլ. Բ. Սեբ. Սլ. համար, Ասլ. համար, Տիգ. համար, Հմշ. համար, հումար, Զթ. համար, համար, Սվեդ. համար, Տիգ. համար, ամար, Սկ. Ողմ. Վն. խամար, Զդ. Սլմ. խմար, Մրդ. խամար, խմար, Գոր. Ղրք. մհար, Հձ. համար, Հւր. մար:—3. Համար «թիւ, համարանք» իմաստով ունին Շմ. համարք, Պլ. համարանք, Տիգ. համարք, համարանք, Վն. Սլմ. խամարանք, Զդ. խամարք.—4. Համարել «հաշուել» բայաձևն ունին Կր. Պլ. Բ. Սեբ. համարել, Հձ. համարել, Ասլ. համարել, Ննիւ. համարել (հինը՝ համարել), Զթ. հրք. համարիլ, Սեբ. համարել, Ախց. համարել (նոսր. այսպէս նաև համարիչ), Երե. համարել, Ալշ. Մշ. Սլ. համարել, Շմ. Տիգ. համարել, Տիգ. համարիլ, Ղրք. համարել, Ազլ. համարիլ, Գոր. համարել, Հմշ. համարել, Զդ. խամարել, Սլմ. Վն. խամարել, Մրդ. խամարել, Սկ. Ողմ. խամարիլ.—5. Առանձին ձև ունի Սլ. համարել «սեպել», տարբերելու համար համարել «հաշուել» ձեկց.—նոյնպիսի տարբերացումներ նկատելի են նաև վերը՝ համար «վասն» և համար «դաս» ձեկրի մէջ.—Կըրճատմամբ յառաջացած ձեկր են Հւր. շումար, Շմ. շմար «հինշ» համար:—Նոր բառեր են անհամարանք, համար-հազար շշատ, անթիւ, համարովի, համարով:

ՓՈԽ.—Վրաց. ამალი ամարի «քանակութիւն», ამალი ուամարի «անթիւ».—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին xamar «համար, դաս» (Բիւր. 1899, 116).—Պատահական նմանութիւն ունի չէչէն. ʿamar «տաանիլ», որի արմատն է ʿam:

ՀԱՄԱՐ «ժառանգութիւն կամ հայրենիք».

ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 173. երեկ պէտք է հասկանալ «հայրենի ժառանգութիւն» և որևէ փոխաբերութեամբ կապել նախորդի հետ:

*ՀԱՄԲԱՐԱԿԱՐ (սեռ. ի) «հաշուակալ, հաշուապահ» Ա. մն. իէ. 1. Ագաթ. Սեբ. (Վասուպուրականի հարկահաւաքի համար ասուած). — սխալ գրչութիւն է համակար Գնձ. 1865, էջ 24, Սիմ. ապար. 87—89:

=ՊՀԼ. *hamārkar «հաշուակալ» ձևից. կաղմուած է պՀԼ. *hamār «համար, հաշիւ» և kār «արար» ձևերից. (վերջինից են նաև հյ. օգտակար, վնասակար, զենակար). պՀԼ. բառը չէ՝ աւանդուած, բայց նրա գոյութիւնը հաստատուած է հայերէնի հետ նաև միջնայերէն **אמארקל** amarkal.—Հիւբշ. 178:

ԳԴ համեմատեց պրս. ամարէկիյր բառի հետ, որի նշանակութիւնը և առաջին մասը նոյն են մերի հետ, բայց երկրորդ մասը (կիյր բռնեկ) գործ շուքի մեր կար-ի հետ: Աւելի վատ է ՆԶԲ, որ դնում է պրս. շիւմարկիւր: Առաջին անգամ M. A. Levy (Geigers zweit. Zeitsch. 5, 215) հայ բառը կցեց միշն. ձևին: Պատկ. Matrep. II 22 պՀԼ. ha mār ձևից:

Համարդիլ տե՛ս Հարամդիլ:

ՀԱՄԲ, ի հլ. «խումբ»՝ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի նար. տաղ. 476. «Գունդ տրամբ երամից կայք յանուրեք վայր. վայր համբից բիրից»՝ օր սահմանեալ գետ»։ Այսպէս է մեկնում ՆԶԲ՝ իբր սխալ գրչութիւն թէ իբր ձայնդարձ:

ՀԱՄԲ «տիկ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. 173, Տե՛ս և համբակ:

ՀԱՄԲԱԿ, ի-ա հլ. «երախայ, նորածին մանուկ. 2. տղայ, մանուկ. 3. զաւակ, որդի. 4. աշակերտ» Պիտ. Պղատ. օրին Նոնն. (սորդի» Մագ. մեծ են. էջ 14), Տիմոթ. կուզ, էջ 173, 175, 181, 291, 292. «գլուտոր, աղջիկ» Տիմոթ. կուզ, էջ 196. արդի գրականում գործածուած է միայն «թերուս» նշանակութեամբ: Այս արմատից ունինք համբակաբար Փիլ. համբակագոյն Պղատ. օրին. համբակական Կղկնտ. համբակեալ Պղատ. օրին. համբակաւ Շնորհ. վիպ. համբակեալ Տօնակ.

համբակօրէն Մագ. գրուած է նաև ամբակ նար. երգ. բոլորն էլ յետին:

ՆԶԲ լծ. յն. παῖς, παῖς «տղայ», հլ. մանուկ, մանչ, պրս. **هامپا** hampā «բնթացակից, արբանեակ»։ Հիւնք. պրս. հէմբա «բնթացակից, օգնական, հետետղ», յն. **бумаж**, սեռ. **бумажос** «տրհաս, խակ»։ Bugge KZ 32, 13 մեկնում է իբր ամբակ, կաղմուած ան բացասականով՝ բակ=bhā «խօսիլ» արմատից. հմմտ. բան, բայ. ըստ այսմ համբակ նշանակում է բուն «գեղա անխօս մանուկ»։ Հին բռ. գտնում ենք համբ «տիք», որ կարծես կապ ունի այս բառի հետ, բայց անստոյգ է, որովհետև նոյն բառը Բռ. երեմ. 173 մեկնում է «տիկ»։

ՓՈՆ.—Արդեօք հայերէնից է փոխառեալ արար. **هنباق** hubnaq, **هنباق** habnūq, **هنبك** habnīk, **هنباق** hubānaq «նորահաս երիտասարդ ծառայ», **هنباق** hubannaq, **خنباق** xanbaq, **هنبك** habannak «անխիւք, տխմար մարդ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 398, Գ. 67 և 121):

Համբառնալ տե՛ս Համ և Բառնալ:

Համբար տե՛ս Ամբար:

ՀԱՄԲԱՐ «շայլամ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 174:

Համբար տե՛ս Համբարապետ:

*ՀԱՄԲԱՐԱԿ շտեմարան» Օր. լգ. 28. Եփր. ծն. 128. Մծբ. 229. «մատակարար, կերակրիչ» Մծբ. էջ 229, 369 (տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1913, 301—2). որ և ամբարակ շտեմարան» Կանոն. էջ 51:

=ՊՀԼ. anbarak, որ գտնում ենք պՀԼ. anbarakpāt «համբարակապետ» բարդի մէջ. ընդարձակ տե՛ս Ամբար:—Աճ.

*ՀԱՄԲԱՐԱԿԱՊԵՏ «պետական համբարանոցի պետը» Բուզ. Եղիշ. Ը. էջ 111. որ և ամբարակապետ Եղիշ. Փարպ.:

=ՊՀԼ. anbarakpat «համբարակապետ», որ կաղմուած է anbar-ak «համբար»+pat «պետ» բառերից. աւելի ընդարձակ տե՛ս Ամբար:—Աճ.

Պագիլ, Աւետարեի 1914, էջ 235 ամբարակապետ համարում է քանտապետ, իբր պրս. anbar sāhi «պալատում բանտ»:

*ՀԱՄԲԱՐԱՊԱՆ «համբարուած իրերի կամ շտեմարանի պահապան» Ագաթ.

= Պհլ. anbar + pān «համբարի պահապան»:—ԱՃ.

*ՀԱՄԲԱՐԱՊԵՏ, որ և համբար շրջակայան մի բոյս է՝ Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1614:

= Պրս. anbarbad «մարեմխոտ կամ խրնկոզկուզուկ» (ըստ Ամիրտովյանի) կամ «սակամունի, scammonée» (ըստ Բժշկարանների):

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1925, էջ 301:

*ՀԱՄԲԱՐՈՒ, ի-ա հլ. կամ ՀԱՄԲԱՐԻ (-բոյ, բեայ) «պարիկ, յուշկապարիկ, իրական և կամ երեակայական ճիւղ» ՍԳր. Եղն. Եղիշ. Հրց. էջ 52:

= Պհլ. *hambaru ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց կայ պրս. hambaruna «տան ոգի, դե»:

ՆՀԲ պրս. parī «պարիկ» բառի հետ, Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 197 «համբարների կամ շտեմարանների պահապան աստուած»։ Հիւնք. պրս. հիւպարի «կարապ»։ Մէնէվիշեան, Արդի լեզուագիտ. էջ 61 հունգ. hāmā «միջին» + պարիկ բառերից, իբր թէ համբարու սեւ պարիկ»։ Stackelberg, Древн. Вост. 1901, թրգմ. Բազմ. 1902, էջ 121 կցում է պրս. hambaruna ձևին, որ լուսնի ԳԴ։ Սագրզեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Ցուշարձան 402 սումեր. amar-baruu «մատաղ եղնիկ»։ Ուղուրիկեան (տե՛ս Գար. բռ. էջ 771 և 1405) ֆրանս. vampir բառի հետ Meillet, Rev. ét. arm. I, 10 իրան. *ham-paru- ձևից, որի հետ նոյն է parikā > պարիկ։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. هانبار hanbar «բորենի և նման վայրի գաղան» (Կամուս, թրգ. թրգմ. Բ. 155):

Համբարտակ տե՛ս Ամբարտակ:

ՀԱՄԲԱՒ, ո, ու, ի-ա հլ. «հալակ, տարածուած անուն, լուր» ՍԳր. Եւ. քր. Իսկ. մ. ա.

11. Եղն. որից համբաւել «կոշիլ, հոշակիլ, յայտարարիլ, անուն կամ լուր հանել» Մտթ. Բ. 31. Եղն. համբաւաւոր Եփր. երբ. համբաւակոծ առնել կոշ. համբաւահան Բուզ. համբաւտեմէ Փարպ. Խոր. շարահամբաւ Պիտ. Բրս. մրկ. բազմահամբաւ Սիսիւան. բարեհամբաւ Բ. մակ. ժդ. 37. մակբայական դործածութեամբ՝ համբաւու «ի լրոյ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 40:

ՆՀԲ արմատը դնում է բա, բայ, բան, բաւ. վրաց. համբա՛վի: Windisch. 22 սանս. sambhāva, որ սակայն Bōhtlingk, Sansc. Wōrt. հտ. 7, էջ 756

(𐎧𐎡𐎱𐎠) մեկնում է «stand, գիրք, կացութիւն»։—Lag. Urgesch. 131 bhā արմատից: Տէրվ. Նախալ. 95 bha, bhan «հնչիլ, ասել» արմատից: Հիւնք. յն. փղմշ. դոր. φάμα «համբաւ» Bugge KZ 32, 13 իբր *sm̥-bhā-mā նախաձևից. հմմտ. լտ. fama, յն. փղմշ. «համբաւ. բոլորն էլ bhā «խօսիլ» արմատից: Karst, Ցուշարձան 406 սումեր. pam, pav, pam-pam «յայտարարել»:

ԳԻՌ.—Երև. համբ՛ալ «հոշակ»:

ՓՈՒ.—Վրաց. ձածագո համբալի լուր, աղաղակ, աղմուկ, գիրք, պատմութիւն, ճառ, արձակ գրութեան, ձածագո ամբալի լուր» (Մաս ժամատ շինա եւմա Լրողիս քիւրա մաթ սամբալարա մբալարաւ, ամբալի Իեսոսի—Ցայնմ ժամանակի լուաւ Հերովդէս լորրորդապետ զլուր Ցիսուաի. Մտթ. ժդ. 1. Դա գեմադեմ բրձուլանի, դա ամբալեի բրբձուլաբանի — Լսելոց էք պատերազմունս և համբաւ պատերազմաց. Մտթ. իդ. 6). Պածմո ուանրո «առանց տեղեկութեան», Պածմո ուամբոդ «առանց լուր ունենալու. Թուշ. ձծձո ամբուփ «պատմութիւն, խօսակցութիւն» (հմմտ. գրոյց լուր, խօսք» և զւռ. գրից անել «խօսակցիլ»), 'Լազէ ամբուփ «Ս. Աւետարան», լազ. ambai, ambayi լուր, տեղեկութիւն», uča ambayi «սեւ լուր, գոյժ», ինգիլ. համփալ լուր» (Шанидзе ЗВО 22, 357):

Համբերել տե՛ս Համ և Բերել:

Windisch. 22 յն. *սփփերա* «հաւա-
քել, տանիւ» Spiegel, Huzw. Gram.
189 պհլ. *anbār*, պրս. *anbār*, զնդ. *ham*
bərə:

Գիւտ.—Տե՛ս վերը՝ համ մասնիկի տակ. և
աւելացրե՛ւ Մրդ. համփրէրէլ, խամփրէրէլ:

ՀԱՄԱՐՈՅՐ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.)
«պաշնիլը, պաշ» ՄԳր. Ոսկ. մ. ա. 10. «սեր,
միութիւն, յարում, ընտանութիւն (անասու-
նի)» Վեցօր. Նզն. Ոսկ. մտթ. տիմ. Փիլիպ.
«ընտել, ընտանի, հեղ, հաշտ» Յհ. կթ. Նար.
«երկու երկար վանկերից բաղկացած բառ»
Թր. և Նրզն. քեր. որից համբուրել ՄԳր. համ-
բուրեցուցանել «ընտանեցնել, կրթել (անա-
սունք)» Նզն. համբուրական Պիտ. անհամ-
բոյր «անընտել» Ոսկ. բառեհամբոյր Յհ. կթ.
ուղղահամբոյր Նար. առաք. դառնահամբոյր
Յհ. կթ. ժամահամբոյր «վաղանցուկ» Հին
բռ. համբուրելի (նոր բառ). դժուարահամ-
բոյր Միւ. առակ. (կայ նաև Ղրբ. դժուարա-
համբոյր «դժուարանցանելի», որի հակա-
ռակն է հեշտահամբոյր «դիրքին անց կենա-
լու (ճանապարհ)»:

Հնեից կմբ. մատ. 498 ստուգաբա-
նում է համ «մի, ամբողջ» և քիւր բա-
ռերից. «Հաղորդին Քրիստոսի և մի-
մեանց համբուրին, քանզի և նոյն ինքն
ստուգաբանութիւն անուանս զտարացոյց
խորհրդոյս մեզ յայտնէ. համբիւր. համն՝
մի ստուգի, այսինքն թէ բազումքն այս-
պէս հաղորդեալ, իրեբաց միանան»: Ա-
ւետիքեան, Քերակ. 1815, 313 համ բոյր
«մէկ բուրում, մէկ շունչ ունենալը»: ՆԶԲ
դնում է բոյր բառից և վրաց. ամպօ՛րի:
Lag. Urgesch. 432 budh արմատից:
Müller SWAW 84 (1877), 217 բոյր
արմատից: էմին, Династ. Спис. 1884
(արտ. Изслѣд. и Стат. էջ 186) կազ-
մուած —ոյր մասնիկով: Աղայեան, Աղ-
բիւր 1887 յաւել. էջ 68 բոյր բառից,
որովհետև հին ժամանակ համբուրելու
ժամանակ շիրարից հոտ էին քաշում:
Նազարէթեան, Պատկեր 1893, 235 ար-
մատը համ, ամ, համը՝ միութեան և
հաւաքման նշան: Հինք. բոյր բառից,
որովհետև համբուրելից հոտոտել իսկ

էս:—Müller WZKM 7 (1893), 145 ինչ-
պէս պրս. بوسیدن būsidan «համ-
բուրել» հանում է بوی būy «բոյր» բա-
ռից, նոյնպէս և հլ. համբուրել՝ բոյր
բառից: Հիւթշ. 176 դնում է զնդ. *ham-
baoda «համարոյր»? ձեկց, որ սակայն
ո՛չ աւանդուած է և ո՛չ էլ այլուտ կա-
րելի է ապացուցել: Թիւրքաքեան, Արիա-
հայ բռ. 108 և 218 պրս. ham-bōy «ի-
րար հոտոտել»:

Գիւտ.—Գործածում է միայն կրօնական ի-
մաստով, այն է՝ «մասունք, խաչ, աւետարան
և կամ կրօնաւորի աշ համբուրել».—Տփ.
համբուրիլ, Ալշ. Մշ. համբ'ուրել, Սեբ. համ-
բ'ուրել, Ախց. Նրե. Կր. Պլ. Լի. համփուրել,
Շմ. համփուրիլ, Տիգ. հոմփուրել, Ննխ. համ-
փրէլ, Զդ. խամբ'ուրել, Սլմ. խոմբիւրել,
Մկ. խոմբիւրիլ, Մրդ. համփրէլ, խամփր-
նէլ, Ազի. հրմփէ'րիլ ևն: Ատանայի թրքախօս
հայոց մէջ՝ համփրէլ էթմէֆ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. յՅՁԹԹԹ ամբուրի «համ-
բոյր», յՅՁԹԹԹԹ ամբուրեա «համբուրել».
Բովելսա մե ամբուրս-ուլ'ո, իգի առս, շեիպ-
ղ'արք իգի «Ընդ որում ես համբուրեցից՝ նա
է, զնա ունիցիք»: Մտթ. իգ. 48:—Լ'ստ Մառ.
Gram. др. арм. 41 և ЗВО 17, 303 տառա-
դարձուած է նաև ՅՅՁԹԹԹ համբուրի, ՅՅՁԹ-
ԶԹ համբուրի, որի հետ Ч'арая, Объ.
отнош. аѳхазск. яз. էջ 20 միացնում է նաև
լերքէզ. boyor, boyo «համբոյր»:

*ՀԱՄԲՈՒՆ «նոյն բնութիւնից» Կիրդ. զնձ.
«ընաւ, ամենեկին» Վրք. հց. ա. 432:

= Պաղ. hambun «միևնոյն ժազումն ու-
նեցող, նոյնարմատ» բառից պատրաստի
փոխառութիւն. հայերէնը կարող էր նաև մեր
մէջ կազմուած լինել՝ համ և բուն բառերի
բարդութեամբ. բայց փոխառութեան կողմն
է յօդակապի բացակայութիւնը: Մեր «ընա՛ւ,
երբեք» նշանակութեան զարգացման համար
հմտ. հլ. բուն և բնա՛ւ, արար. ՅՏԼ «բուն»
և ásla «ընա՛ւ, երբեք»:—Աճ.

*ՀԱՄԳՈՒՆԱԿ տե՛ս Հանդոյն:

ՀԱՄԵՂԻՆ «նուշի կաթ», ունի միայն Բռ.
երեմ. յաւել. 569:

ՀԱՄԵՄ, ի-ա, ո հլ. «կծու համ ունեցող

այլևայլ բուսական նիւթեր, մասնատրապէս սամիթ և լտ. amomum կոչուած բոյսը» Գաղիան. Բժշ. «կերակուրի հանդերձանք» Փիլ. «համադամ, ընտիր կերակուրներ» Մանդ. Երզն. Ժ. Խոր. «վարպետ խոհարար» Յճխ. որից համեմել «որեւէ համեմով ուտելիքը համեղացնել» ՍԳր. համեմունք Ոսկ. մ. դ. 17. համեմական «քաղցրալուր, անուշ (լիզու)» Վրդն. պտմ. համեմիչ Մանդ. հացհամեմ «արջնդեղ, anethum կամ հու պան, trigonella foenum-graecum L» (տե՛ս Տիրացուեան, Contributo § 228) Վստկ. Բժշ. յետնաբար գրուած է նաև համիմ Գաղիան. համ համ Բժշ. (շփոթելով համամայ բառի հետ)։

ՆՂԲ իրարից տարբերելով երկու նշանակութիւնները՝ «համադամ» իմաստով դնում է համ բառից, իսկ երկրորդ «համեմեղէն» իմաստով կցում է յն. ἄμωμον լտ. amomum բառերի հետ։ Հիւնք. հյ. համ և յն. ἄμωμον։ Canini, Et. étym. 31 համ և համեմ = սանս. hima «փոքր կարդամում» և յն. ἄμωμον։ (Վերջին յն. բառը Boisacq 59 կցում է երբ. *hamōm ենթադրեալ ձևին, որ հանում է սեմական հիմն (արաբ. هَم ham) «տաքանալ» արմատից, իբր ճտաքացուցիչ դեղորայք»։ Այս դէպքում հյ. բառը իր նախաձայնով աւելի համապատասխան պիտի լինէր սեմական ձևին)։ Հիւրք. (առ. Jensen, Hitt. u. Arm. 97) դնում է հյ. համ բառից՝ «եմ մասնիկով. հմմտ. խոհեմ, վաղեմի։ (Բայց այս երկուսն էլ ածական են, մինչդեռ համեմ գոյական է)։

ԳԻՒ.—Ալշ. համեմ, Ախց. Երև. Կր. համէմ «գինձ», Ղրդ. համէմ «շաքար», Տփ. համիմ, Սվեդ. հոմիմ «պղպեղ» (բայց յատկապէս «կարմիր պղպեղ»), Հմշ. հոմիմ. Սլմ. վն. խամեմ, Մկ. Ողմ. խամիմ.—այս բառից է Մշ. առվանհամեմ «մի տեսակ հոտաւէտ բոյս, որ ապրի մէջ են դնում»։

ՀԱՄԵՄԱՏ, ի հլ. «համաձայն, յարմար, ղուգապատշաճ, նման» Յուդթ. Ժա. 19. Յոր. խբ. 15. որից համեմատել Ա. կոր. բ. 13. Իմ. է. 29. համեմատութիւն Իմ. է. 8. Ժգ. 5.

Եւս. քր. անհամեմատ Ազաթ. անհամեմատական Ոսկ. ես. Էն։

ՆՂԲ «որպէս թէ համայն ի մի ածեալ, եկեալ կամ բաղդատեալ»։ Հիւնք. պրս. hamāmad «համընթաց, ընթացակից»։ Meillet MSL 8, 154 համ մասնիկով *մատ բառից. այս վերջինը իբր բնիկ հայ կցելով լտ. modus «չափ» բառին, որով համեմատ թարգմանում է բուն «համաչափ»։ Հիւրք. 463 յիշում է այս մեկնութիւնը (աւելացնելով լտ. բառի վրայ նաև յն. μέτρος «գործիւ», գոթ. mitan «չափել», mitaθs «չափ»), բայց ամբողջը համարում է անստույգ, որովհետև արմատը ընդունելով *մատ, բառը պիտի ունենար *համեմատ կամ համմատ ձևը։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 219 համ + պհլ. mat «միտք»։

Համեմտ տե՛ս Համ։

Ղափանցեան ՅՅՈ 23, 360 զնդ. hamōistri «գետին զարկող»։ Meillet, Rev. ét. arm. 1, 34 հնխ. med արմատից. հմմտ. լտ. modestus հոմանիշը—Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 220 պհլ. hamēstāgan «քաւարան գնացող հոգինները»։

ՀԱՄԵՏ (ի հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց առանց վրկայութեան) «գրաստի թամբ, կորդին» Ղեւ. Ժե. 9. որից համեմել «գրաստի վրայ համետ դնել» Մն. իր. 3. Դատ. Ժթ. 10. նոր բառեր են համեմատութեմ, համեմատութեմ։

Հիւնք. պրս. amādan «պատրաստել» բայից։ Սրմազաշեան. Արմէնիա ում. ham, յգ. hamuri «ձի համետելու ամբողջ սարքը»։

*ՀԱՄԻՈՍ «ննի բոյսի սերմը» Հին բռ. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569 և ՀՐուս. § 2206։

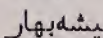
*ՀԱՄԻՄԱՂ «հակառակ, դատաստանով պահանջող, դատախազ», որի համառակն է անհամիմաղ «անվիճելի, անհակառակելի»։ Երկուսն էլ նորագիտ բառեր, որ գործածում է Օրբել. հետեւեալ տեղերում. «Մի՛ ոք իշխեսցէ այլ կալ սմա հակառակ կամ համիմաղ, էջ 240.—Պայքարել և համիմաղ կալ

մի՛ իշխեսցեն. էջ 160.—Յիմ հօրէն և յեղ-
բարց յիս հրիտակ հասեալ և իմ հայրենի
ժառանգութիւն էր անհամիմաղ տեղի (տեղ՝
որի վրայ վէճ չկայ). էջ 158.—Ստու անհա-
շիւ անհամիմաղ, առանց զոք զրկելոյ. էջ
237.—Հրամայեցին ունել զխաշն անդային և
անհամիմաղ. էջ 261:

=Պհլ. hamemāl «դատախազ,
թշնամի». այսպէս էին կոչուում այն էակ-
ները՝ որոնք վնասուած էին hamemālān
մեղքերով: (Զրադաշտական կրօնը գիտէր
դանազանել երկու տեսակ մեղք. առաջին՝
այն մեղքերը՝ որոնք մեղաւորի հոգուն էին
միայն վնասում և կոչուում էին rubanik. երկ-
րորդ՝ այն մեղքերը՝ որոնք վնասում էին բա-
րի մարդոց և բարի անասուններին. այս
կարգի մեղքերը կոչուում էին hamemālān.
Իսկ սրանցից վնասեալները կոչուում էին ha-
mēmāl, այսինքն «դատախազ»):—Պհլ. ha-
mēmāl ձեռ տալիս է ուղղակի հյ. համիմաղ:

Անցողակի յիշում է Այտնեան, Քնն.
քերակ. էջ 143: Ընդարձակ և ուղիղ մեկ-
նութիւնն ունի անծանօթ մի բանասէր՝
Բազմ. 1895, էջ 7, ծանօթ. 4:

*ՀԱՄԻՇԱԲԱՀԱՐ «ազոխ վայրի կամ գառ-
նադմակիկ» Բժշ. (գրուած է համիշայ բա-
հար). ունի միայն ՀԲու. § 3348:

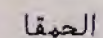
=Պրս. hamīša-bahār «ան-
թառամ ծաղիկ». բուն թարգմանութիւնն է
«մշտագարուն»:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու. անդ:

*ՀԱՄԼԱՅ «յարձակում». նորագիտ բառ,
որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած
Շնորհ. առ. «Զետ զշահէն հանց սուր երթայ,
համլայ կապէ, դատարկ դառնայ» (ազուա):

=Արաբ. hamla «յարձակում»:
Աճ.

*ՀԱՄԿՆԱ կամ աւելի լաւ՝ բակլաթլ-համ-
կնա «փրփրեմ, անմեռուկ» Գաղիան:

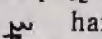
=Արաբ. baqlat-ul-ham-
qā «փրփրեմ, դանդուռ, սէմիզ օթը»:

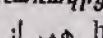
Գաղիանոս յիշեալ արաբ. բառը սը-
խալմամբ գրում է և մեկնում «բակ-
շաթլ-համկնա. փալփալնահին. որ է
խոճկորակ», ուր շ տառասխալը յառա-

ջացած է լ տառաձևի նմանութիւնից.
իսկ համկնա յառաջացած է արաբ.

لحم hamqā բառի մէջ մի կէտ աւելի
դնելով (իրր لحم *hamqā):—Ռոշ-
քեան այս բակլաթ բառը կցելով լտ.
baccalia «մի տեսակ դափնի» բառին,
կարծել է որ համկնայ էլ նշանակում է
«դափնույ տեսակ, որ զշատ կոկոնս
ունի»: Սրանից առնելով ՀԲու. § 1619
«համկնա? դափնի կամ դափնոյ հա-
տերն»: Այս բոլորը ուղղում և սրբա-
գրում է Նորայր ՀԱ 1921, էջ 336, Գա-
ղիանոսի փալփալնահին ձևն էլ հասկա-
նալով պրս. փալփալնա «փրփրեմ»:

*ՀԱՄՀԱՐԶ կամ ՀԱՄՀԱՐԶ, ի-ա հլ. (ազն
բառի հետ շփոթուելով՝ սեռ. գրուած է -հար-
զանց, փխ. -զաց) «նիզակակից, թիկնապահ,
օգնական» Եղիշ. դ. էջ 74, գ. էջ 90, Սեբ.
Պտմ. աղէքս. Ասող. գրուած է համհարց
Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 94:

=Պհլ. hamharz «թիկնապահ»
(կազմուած ham «նոյն» + harz «անծանօթ
բառից»). գործածուած է Draxt-i Asūrik § 36
և այլուր. հմմտ. Pūsārān u bratarān, vas-
puhrakān u hamharzān «որդիք և եղբարք,
ազնուականք և թիկնապահք». Stackelberg
WZKM 17 (1903), 48:—Հիւրշ. 177:

ԳԴ պրս. հէմրազ «խորհրդակից» ձևից,
նշձ թիկնա իրր համհարազատ կամ
պրս. հէմլէրզ «համապատիւ և երկրա-
կից» (իմա՝ ham-arz «համարժէք» կամ
ham-marz «գաւառակից»): Եւրոպա
1852, 123 պրս. hamrāz «խոր-
հրդակից»: էմին, Ист. Асохика 1864,
էջ 83 պրս. ham «համ» + arz «երկիր»,
իրր «հայրենակից»: Տէրվ. Մասիս 1882,
օգոստ " 18 հարզ «մտերիմ, ընկեր, ազ-
գական», որ կազմուած է հար մասնի-
կով՝ զա, զան «ծնիլ» բայից և գտնուում
է նաև ապա-հարզ-ան բառի մէջ: Հիւնք.
ապահարզան բառից, Հիւրշ. 177 գուշա-
կեց իրանեան ծագումը: Նորայր, Կոր.
վրդ. էջ 57 պրս. հէմրազ «խորհրդա-
կից»: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ վերի
ձևով Stackelberg (անդ): Ազոնց, Арм.
Юстин. 382 պրս. arzān = առժանիք

բառից, Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 214
պրս. همورز hamvarz «սննդակից»
(պիտի տար հյ. համավարժ):

*ՀԱՄՇԻՐԱԿ «սննդակից, կաթնկից, միա-
սին մեծացած ընկեր» Յայսմ. Հին բռ. 1ժ.
պրպմ. 774. Անկ. գիրք առաք. 450.

=Պհլ. *hamšīrak բառից, որ թէև աւան-
դուած չէ, բայց հաստատուած է պրս. همشير
hamšīra ձևով. այս բառը բուն նշանակում
է «կաթնկից» (ham «սնոյն» և شیر šīr
«կաթ» բառից), բայց այժմ գործածուած է
«քոյր» նշանակութեամբ, ինչպէս որ همشير
hamšīr գործածուած է իրրեւ «եղբայր».—
Հիւբշ. 176:

Հնեորից ուղիղ մեկնութեան Երևի ծա-
նօթ էր Անկ. գիրք առաք. էջ 450, որ
գրում է. «Վասն զի համշիրակ էր Քրիս-
տոսի, այս է՝ միամօր կաթամբ սնեալ
Յիսուս և Յակոբ, ի մի տան, միոյ տար-
ւոյ տղայք էին»: Նորեորից ուղիղ մեկ-
նեց նախ ԳԴ, նոյնը յետոյ ՆՀԲ և Lag.
Arm. Stud. § 1225:

ՀԱՄՈՂ «համոզուած, հլու» ԱԲ. որից հա-
մոզել «միջնորդելով և խրատելով հաշտեց-
նել, խաղաղել» Բ. Թագ. ժդ. 6. Ոսկ. ա. կոր.
և փիլիմ. համոզիչ նար. կուս. Ոսկ. յաւնտ.
համոզակեւ խրատատու, համոզող Ոսկ. մ.
ա. 15, յհ. ա. 3. խոր. ֆիլ. շարաճամոզ Բռ.
ստեփ. լեհ. համոզում, համոզմունք, տա-
համոզել (նոր բառեր). գրուած կայ նաև հո-
մոզել ԱԲ.

ՆՀԲ ամոֆել, համոֆսել ձևերից: Տէր-
վիշ. Altarm. 59 պրս. آموختن amūx-
tan «ուսուցանել», آموزگار amūz-
kār «ուսուցիչ», amūzrkār «քաւիչ» բա-
ռերից: Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ.
գրակ. էջ 195 պրս. آموزيدان amū-
zīdan «ուսուցանել», amūzkār «հրա-
հանգիչ»: Նոյնը նաև ունի Հիւնք. Սա-
կայն հայ բառը չի կարող սրանց հետ
կապուիլ, որովհետև նախ նշանակու-
թիւնն է տարբեր (պրս. «սովորեցնել»,
իսկ հյ. «հաշտեցնել, խաղաղել») և երկ-
րորդ՝ որ յիշեալ պրս. ձևերի հին վի-

ձակն է պհլ. 𐭠𐭮𐭲𐭮𐭥 amōxtan.
āmōčam, āmōčišn, āmōčīnītan, որոնք
պիտի տային հյ. *ամուճել:—Մառ, տե՛ս
Հաւատ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. համոզել, Ախց. Երև. Պլ.
Ռ. Կր. Սեբ. համոզել, Խրք. համոզիլ, Տիգ.
հմոզել, Ողմ. համուզիլ, Քաղցր խօսքերով
աշխատիլ սիրտը առնել:

ՀԱՄՈՒՌ կամ ՀԱՄՈՒՌՆ «խումբ, բազմու-
թիւն» Թր. Նշ. և Երզն. քեր. Տիմոթ. կուզ, էջ
127, 145. որից միահամուտ «միախումբ, ամ-
բողջը միասին» ՍԳր. Եւս. քր. Իւուզ. համոխ
«միանգամայն, մի անգամից» ԱԲ:

ՆՀԲ «լծ. թրք. հիւմիլտ քաղմութիւն»,
իսկ հյ. որպէս թէ համ ի մի ուր, կամ
խումբ համայն ի մի վայր»:

*ՀԱՄՐԱԿ «ուղեկից». նորագիւտ բառ, որ
մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ.
փետ. 24. «Եւ ի ճանապարհին հանդիպեալ
աբեղայիցն, երթայր համըռն զհետ նոցա»:

=Պրս. همراہ hamrāh «ուղեկից», որ
կազմուած է ham «համ», նոյն» և rāh «ճա-
նապարհ, ուղի» բառերից:—ԱՃ.

*ՀԱՄՍԱՅԵԱԿ «համազգի». ունի միայն
Բառ. երեմ. էջ 174, որից առնում է և ՓԲ.
(Առանց վկայութեան):

=Պհլ. *hamsāyak բառից, որ է պրս. همسايه
hamsāya «դրացի». կազմուած
ham «սնոյն» և sāya «ստուեր, շուաք» բառե-
րից:—ԱՃ.

Համտակը տե՛ս Տակ:

ՀԱՄՏԻԿ «համապատիւ». նորագիւտ բառ,
որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած
Ոսկ. յհ. (տե՛ս Ոսկ. պող. բ. էջ 603—4).
«Ո՞ր աղօթք պիտոյացան նմա անդր. ո՞չ
համտիկ հաւասարութիւն էր. Զայս և առ բա-
րեկամս ասէ և առ համտիկս պատուակիցս»:
Սրանց հետ համտ. միւս թարգմանութեան
մէջ համապատասխան հատուածները, որոն-
ցով և ճշտում է նշանակութիւնը. «Ո՞ր աղօ-
թից կարօտացաւ. ո՞չ ապաքէն բազում հա-
մապատիւ միակամութիւն էր անդ. Առ սի-
րելիսն ասի և հանգիտապատիւսն»:

ՀԱՄՐ, ր հլ. (-մեր, -մերց) «լեզու շունե-
ցող, մունչ, լալ» ՍԳր. որից համբալ ՍԳր.

Վեցօր. համրիլ լիզոն բռնուիլ» Իմ. ծր. 24. Մծր. համրուիլն Կիւրղ. ել. համրացուցանել նար. իզն.:

ՆշՔ լծ. յամր (յամրալիզու): Հիւնք. Հեմմէս յատուկ անունից է հանում: Bugge KZ 32, 13 և A. Torp դնում են *ambrü < anbrü «անբարբառ» նախաձեւից, որ կազմուած է an բացասականով՝ brü «խօսիլ» արմատից. հմմտ. զնդ. fra-mru «խօսող»: Patrubby SA 2, 13 արար. եբր. hamr «էշ» բառից:

ՀԱՅ. ծաղրական բացազանչութիւն, որ գործածական չէ. բայց ունիւթ կրկնութեամբ հայ հուշ առնել ծածղիւ, այլապէս, եռահապտու Ոսկ. մ. բ. 10:

= Բնածայն բառ է. հմմտ. յայ յու և հայ-նոյել:

ՆշՔ համարում է բնածայն բառ Եւրոպայի, Արեւելք 1884 հոկտ. 17 սանս. անուաղի: Տէրվ. նախալ. 19 հայ հուշ համարում է կրկնուած բացազանչութիւն: Հիւնք. էշ 157 պրս. հայաճույ, հայ իւ հույ «անորոշ ձայններ»:

ՀԱՅ, ի հլ. «ապականութիւն, աղբ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնուում եմ գործածուած Աթան. տպ. 1899, էշ 199. «Արեւգակնս այս օրերեակ և ի մարմինս մեռելոցն լինելով, և ի վերայ հայիցն և ժախհոտութեանցն փայլելով, ո՛չ վնասի և ո՛չ պղծի». (հմմտ. իմաստի ճշտման համար՝ նոյն հատուածի մի ուրիշ համապատասխան ձեւը՝ Անկ. գիրք հին կտ. Վենետ. 1896, էշ 149.—Արեւգակն ոչ ապականի հայելովն յաղբ և ի տիղմ):

ՀԱՅ «հսկայ». ունի միայն Բառ. երեմ. էշ 175 յգ. հայք «հսկայք» ձեւով:

ՀԱՅ «նայիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ հայիլ «նայիլ, դիտել, փխբ. մի բանի սպասել» ՍԳր. հայելի ՍԳր. Ել. հայել «նաւի դիտարան» լծ. նար. հայեակ «գէտ, տեսուչ» (նորագիտ բառ) Տաթև. ձմ. լզ. (երեք անգամ գործածուած). հայաբառ «աչք» Մագ. Թղ. 136. հայեացք Դիոն. եկեղ. նար. երգ. հայեցած Փարպ. հայեցիկ Գ. Թագ. զ. 4. հայեցուած Եզեկ. իգ. 16. Ոսկ. յհ. հայեցուցանել

Առակ. իա. 1. Վեցօր. երկհաճայեաց Վեցօր. քաղցրահայեաց Առակ. ծր. 13. Վեցօր. համարձակահայեաց Ել. իգ. 8. յառաջահայեաց Կոչ. 208. իմաստահայեաց Փարպ. լաւահայեաց Փարպ. ծովահայեաց Խոր. բնավայրահայեաց Եփր. խոստ. դժնահայեաց Խոր. հայեցակէտ (նոր բառ) Լնւ.—Այս արմատից նիմասնիկով կազմուած է նայիլ, որի վրայ տե՛ս առանձին.— Այս հոմանիշ բառերի նշանակութեան տարբերութիւնն է ըստ Տաթև. հարց. 407՝ հայիլ «ցածրից վերև նայիլ», նայիլ «վերևից ներքև նայիլ», տեսանել «հասար գիրքով նայիլ»:

ՆշՔ արմատը համարում է ալկն, ալք, այց: Lag. Urgesch. 53 յն. սոս-ւ-էնալ «ուշադիր լինել»: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 90 արմատը դնում է paç, Հիւնք. արար. خيال xayāl «երկեակայութիւն»: Thomaschek SWAW 4, 45 (թրգմ. ՀԱ 1894, 18) դնում է pā արմատից, որին ճիշտ համաձայն է գալիս ալբան. pa, անց. pane, pámunе: Scheftelowitz BB 29, 33 pāi «պահել» արմատից, ինչպէս են զնդ. pāyu, պրս. pāyīdan «սպասել», յն. ποιμήν «հովիւ» Լնւ.—Հայելի բառի հետ պատահական նմանութիւն միայն ունի զնդ. yali «հայելի, ապակի», որ ծագում է յն. ὕαλος, ὕαλον, նիւ. ὕαλον, γυαλί «ապակի» բառից: Մագ. Яз. и Лкт. 1, 238 բասկ. ayçin «առաջը» բառի հետ:

ԳԻՌ.—Խոր. հաիլ, Բ. հայնալ, Հճ. հէյյել, Զթ. հէյիլ, Տիգ. հիյուլ «նայիլ», իսկ Սվեդ. հիյիլ «սպասել».—աւելի հետաքրքրական ձեւեր են Շտ. խել, Մկ. բիլի. (ասում է օր. Մկ. կրիւր «տեսնում է», արիւր «պիտի տեսնէ», բիւր՝ «տես», որոնց հետ նոյն է վն. խեեք՝ «տեսնենք, նայինք» (իրբ՝ «հայեցեք»):—Նոյն արմատից են հայոց Ակն. բախտ նայող, բախտագուշակ, տճկ. baqējə, ուկ. պախրեի), հայվաճք Արբ. «նայուածք».—Հայելի բառը պահուած է Ասլ. Մշ. ննիս. Ալշ. Երև. Ախց. Պրտ. Ռ. Սշ. հայլի, Մրդ. Սեբ. Սլմ. հոյլի, Հճ. Շմ. հէյլի, Խոր. հոյլի, Աժտ. հալի, Զթ. հիլլէ, Գոր. Ղրբ. Տիգ. հիլի,

Տփ. հայկա, Սվեդ. հիլիա, Ազ. հրլէ'րի, Ողմ. խէյլէ', Զդ. խալի, Վն. խայլիկ ձեւերով: ՓՈՒՆ.—Հայերէն գւռ. հայլի ձեւից փոխառութիւն եմ դրած լազ. yali «հայլի», դիտակ» բառը (Արրտ. 1911, 418). բայց սխալ է. լազ. yali ձեւն էլ փոխառեալ է յունարէնից, ճիշտ ինչպէս զնշ. yali.—Պատահական նմանութիւն ունի կար. haydu «հայլի».—Հյ. գւռ. հայլիկ ձեւից է փոխառեալ անշուշտ քրդ. լիւրճ հոմանիշը. հմմտ. Ա. կոր. ժգ. 12. մմ որդա ժը լիւրճէ տըպիներն (տեսանեմք իբրեւ ընդ հայերի):

*ՀԱՅԴՈՒԿ «սեղագիտական անկանոն զինւոր». նորամուտ բառ, որ գործածական է միայն արդի գրականում:

= Բուլգար. hajduk (որ և hajdút) բառից. սրա հետ նոյն են լեհ. hajduk, չեխ. hajduk, hejduk, ուկր. hajduk, ռուս. гайдукъ, սլ. hajdûk, սերբ. hàjdûk, գերմ. Heiduck, ֆըրանս. heiduque, անգլ. heyduc են. բոլորի մայրն է հունգ. hajdú, յգ. hajdúk, որ նշանակում է «վարձու թեթևազէն հետեակ զինւոր՝ թուրքական սահմանի պահպանութեան համար». սրանից յետոյ ստացաւ Արեւմուտքում «ծառայ, սպասաւոր» իմաստը, իսկ մերձաւոր Արեւելքում «աւազակ» իմաստը (այսպէս բուլգ. սերբ. սլ. որոնցից նաև տեկ.

حيدود haydud «աւազակ»), ըստ որում նոյն զինւորները յաճախ կատարում էին աւազակային արարքներ (Berneker 375): Հայդուկները լինելով քաջ և յաղթանդամ մարդիկ, տաճկերէնում բառը ստացաւ լիտոյ «վիթխարի, յաղթանդամ մարդ» նշանակութիւնը, ինչպէս է նաև ուկ. հայտնուտ.— Աճ.

ՀԱՅԹ. արմատ առանձին անգործածական, որից կրկնութեամբ հայթհայթել կամ սրղմամբ՝ հայթայթել «մի սուտ հնարել, յարմարեցնել, կցկցել, նիւթել» Ոսկ. բ. տիմ. 254. Փիլ. Պիտ. հայթայթանք կամ հայթհայթանք «հնարք, շանք, սուտ պատճառներ, պատրուակ» Կիւրդ. ծն. թգ. Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 22 և գաղ. Փարպ. հայթայթամեւ Կիւրդ. ծն. հայթայթումն նար. կան նաև հաթայթանք, հեթեթանք, խայթայթել գրչութիւնները.—հեթեթանք ձեւից ենթադրուած բառեր

են հեթեթ «յարմար» ՀՀԲ կամ «համ» Բռ. երեմ. 179, անհեթեթ «անյարմար» ՀՀԲ (առանձին տե՛ս անհեթեթ կամ անհեղեղ «այլանդակ, անճոռնի».—պարզական ձեւով են՝ հայթել «յողել, իրար կցել» ՀՀԲ, «կցորդել» Բառ. երեմ. էջ 175.—Սիմ. ապար. 90 ունի հեթեթ «հսկայ». Զայրն հեթեթ և խեցէմորթ՝ զնորն Աթիլուս և զՀոռոգային.—նոր գրականի մէջ հայթայթել նշանակում է «մատակարարել», որից հայթայթիչ «մատակարար, fournisseur»:

ՆՀԲ իբր հիւթիթել, սեթեթել: Հիւթ. անհեթեթ բառից:

ՀԱՅԿ «փոքր». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 175, որի հետ հմմտ. նաև հայ «հսկայ» Բառ. երեմ. էջ 175 (յգ. հայք «հսկայ» ձեւով):—Անշուշտ մեր ազգի և մեր նախահոր անունն է. բայց թէ ո՞րտեղից է առնում այս իմաստները՝ յայտնի չէ:

○ՀԱՅՀՈՅ. արմատ առանձին անգործածական, որից հայհոյել «վատ խօսք ասել, յիշոց տալ, անարգել, չարախօսել, վատահամբաւել» ՍԳր. հայհոյանք Բ. մակ. ք. 4. հայհոյակաճ Պրպմ. Արծր. Մազ. հայհոյիչ ՍԳր. Ոսկ. յհ. հայհոյութիւն ՍԳր. անհայհոյաբար Կիւրդ. զնձ. անհայհոյ (չունի ՆՀԲ) Իրեն. հերմ. 111. Սոկր. 451. հայհոյախօս (նոր բառ):

= Բնածայն բառ, որ կրկնուած է հայ պարզականից. հմմտ. հայ հուշ, յայ յու. նոյնպիսի բնածայններ են նաև պրս.

هياھوی hayāhōy, های و هوای hāy ū hōy «ժխոր, զոռզոռոց, աղմուկ», արեւել. թրք.

های هوی hayhuy «վիճաբանութիւն, կազ, կռիւ», որոնք բոլորովին անկախ են հայերէնից:

ՆՀԲ «ի ձայնէս հա՛յ. հո՛ւյ, յայ յո՛ւ, պրս. հույահույ, հայահայ, իբր ղավղա «կազ», Spiegel, Hüz. Gram. 189 պրս. hāy hōy, Մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1229, Տէրվ. Մասիս 1882, յունիս 7 լծ. հայ հուշ և յայ յու: Նոյն, Նախալ. 19 լն. αιαί, հյ. յայ յու, հայ հուշ, պրս. hāy hōy բառերի հետ համարում է բնածայն: Եաղըճեան, Արեւելք 1884

հոկտ. 17 սանս. հվա, հու արմատից, Հինք. պրս. հայահույ, հայիւնիւյ: Հիւքշ. 178 դնում է պրս. hāy ū hōi ձևից փոխառութիւն, բայց նշանակութեան տարբերութեան պատճառով կասկածում է: Աճառ. ՀԱ 1899, 206 կրկնուած հայ արմատից:

ԳԻՌ.— Երև. հայհօյլէլ, Ղզ. հօվհօվել «հայհօյլել», Ատն. (Թրքախօս հայոց բարբառով) հայհօյանք, Սեբ. (Թրք. հոմանիշի հետ կրկնութեամբ) քիֆիւր-հայօյանք:

ՀԱՅՄՇՈՒՇ. անծանօթ մի բոյս է. Բժշ. ունին միայն Քաջունի Գ. 135 և ՀԲուս. § 1621: ՀԱՅՍ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն ներգ. ի հայսի և բց. ի հայսէ) «չբոլ շաղուած և դեռ լիսմորուած ալիւր» Ոսկ. ա. կոր. որից նոր գրականում քելահայս «վերմիշէլ, շեհրիշէ, vermicelle».

Canini, Et. étym. 238 հաց բառի հետ միասին՝ կցում է բասկ. հաշ ասնուցանել» ձևին: Հինք. հասակ բառից է հանում: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حيس hays «մէջը մի բան լցնելով խառնել. 2. մի տեսակ կերակուր է. պատրաստում են արմատի կուտը հանելով և կարագով ու շորթանով հաքելով. 3. շուան ոլորել» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Բ. էջ 230):

ԳԻՌ.— Սվեդ. հաս, Ախց. Վք. հոս (սեռ. Ջթ. հէսի), Հմշ. հէս. սրանք նշանակում են «խմոր, հայս». իսկ Ղրբ. Շմ. հոս «խլով, շաքարով և ալիւրով պատրաստուած զանգուած, որ դնում են զաթալի մէջ»: Նոր բառեր են՝ հայսալի, հայսգալ, հայսդիր (Հմշ. հէսդիր) «մեծ տաշտ», և Սեբ. հասըլէլ «խլմորը լաւ շաղաղել, շաղուել»: Ախք. ունինք նաև հայս ջուր «մէջը խմոր շաղուելու տաք ջուր», հայս ջրաման «կաւէ աման՝ որ թոնիրը կախելով՝ միջին հայսջուրն են տաքացնում»:

ՓՈՒՍ.— Գաւառական հայսդիր ձևից է փոխառեալ քրդ. hastir «տաշտ» (Շուտ, Քրդ. դերը Տաճկաց-Հայաստանում, Ա. 102):

ՀԱՅՎԱՋ «մի տեսակ բոյս. լատ. consolida, լաւ ևս symphytum» Ռոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 1623:— Նոյն բառը Քաջունի Գ. 136

գրում է հայվաղ՝ (վերջաձայնը ղ) «consoude», բայց Ա. էջ 542 consoude=լատ. symphytum, consolida ձևի դէմ դնում է հայ. փախտ, շամդիտա՝կ, բայց շունի հայվազ:

ՀԱՅՐ (հոլովում է հօր, հարբ, հարբ, հարց կամ հարանց) «հայր» ՍԳր. փոխաբերաբար նշանակում է նաև «ցեղի կամ ազգի նախահայր, վերակացու, տնօրէն» ՍԳր. Ագաթ. «արբայ, վարդապետ» 34. իմ. երև. ածանցման մէջ մտնում է հետեւեալ ձևերով.— հայր, որից հայրաբար Ագաթ. հայրաբարոյ Բուզ. Կորիւն. հայրաբուն Ագաթ. հայրանարգու Ոսկ. մ. ա. 3. հայրապետ ՍԳր. հայրենի ՍԳր. Ագաթ. Եղն. Եւ. քր. հայրենիք Ագաթ. Ոսկ. (այս բառի «հայր» նշանակութեան վերայ տե՛ս Նորայր, Կոր. վրդ. էջ 137). հայրենատուր Ա. պետ. ա. 18. հայրիկ Տոր. Ժա. 13. Եւադր. անհայր Երբ. է. 5. կենհայր Եփր. խոստ. միահայր Եւ. քր. Բաշահայր Բ. մակ. բ. 22. զուգահայր Խոր. նախահայր Փիլ. Պիտ. քաղաւորահայր Յայսմ. խոստովանահայր Գր. հր. հայրենակից, հայրենակցունի, հայրենակցական (նոր բառեր) Լնւ.— Հօր (սեռականի ձևը), որից հօրաբարոյ Ագաթ. հօրամոյն Բ. մակ. Ժ. 10. Ագաթ. հօրաբոյր Ղևտ. Ժը. 12. ի. 19. Եւ. քր. հօրեղբայր ՍԳր. հօրու «խորթ հայր» Մխ. դտ. հօրորդի «ազնուական», հօրորդութիւն «ազնուականութիւն» Զքր. Ժործ. (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 119 և Յուշարձան, էջ 169), համհօեռայ Ղևտ. Ժը. 11 Լնւ.— Հարանց (յոգնակի սեռականի ձևը), որից կազմուած է հարանցամոյն «հօրնմանակ» Կորիւն (տպ. հարուստ ամացնէլ էջ 12, որ ըստ Գ. Տ. Մկրտչեանի, Գորիւա և Շմոն, էջ 19 պէտք է ուղղել հարանցամոյն, ինչպէս ունի էջմիածնի Թ. 611 ձևագիրը):— Ծօր—, որից յօրայ «խորթ հայր» Սեբեր. Փիլ. Խոր. (այս բառի վրայ տե՛ս առանձին):

= Բնիկ հայ բառ, որ յառաջանում է հնիս. pater ձևից (սեռ. հօր < հաւ < հնիս. patrós). ցեղակիցներից հմմտ. սանս. पितर pitar-, գնշ. pita, քուշ. patr, գնդ. پتر pita (տր. piðrē, fəðrōi), հպրս. 𐭠𐭣𐭥𐭩 = 𐭠𐭣𐭥𐭩 pītā (սեռ. piðra), պհլ. pit, pitar

(գաղափարագրով գրուած է *پتر* pit և *پتر* pitar (ըստ Nyberg, Hilfsbuch des Pehlevi 1, 21), պրս. *پدر* pidar, padar, *پيار* piyar, սակ. pyari (MSL 18, 101 և 121), օսս. fidá, fjd, քիլուս. p'iθ, աֆղան. plār, քրդ. piēr, զազա pī (Horn § 286), յն. πατήρ (սեռ. πατήρ), լատ. pater, իտալ. padre, սպան. padre, ֆրանս. père, գոթ. fadar, հրգ. fater, գերմ. Vater, անգլ. foeder, հնդ. fader, հուլ. vader, vaar, անգլ. father (Kluge 505), հինգ. athir, բուրս. էլ «հայր», Բալթիկ-սլաւական խմբի մէջ այս բառը շնչուած է՝ փոխանակուելով հնիս. attā ձևով, որ յատուկ էր՝ մանկական լեզուին. հմմտ. սանս. attā «հայր, մեծ քույր», յն. آقا «հայրիկ», լտ. attā «հայր, հայրիկ», գոթ. attā «հայր», հրգ. atto, հնդ. atte «հայրիկ», ալբան. at «հայր», հուլ. oticī, ռուս. отец «հայր» են։ (Իբր բնածայն նման բառեր գտնուում են նաև ոչ-հնդեւրոպական լեզուների մէջ. ինչ. հունգ. atya, թրք. ata, բասկ. aita «հայր»)։ Առաջ կարծում էին լեզուաբանները թէ հնիս. pātēr կամ pātēr յառաջացած է pā «պահել, պահպանել» արմատից, բայց այժմ այս կարծիքը ճիշտ չի համարւում, և ենթադրում են թէ հնիս. pātēr յառաջացել է մանկական pa, papa «հայրիկ» բնածայնից (Walde 565, Pokorny 1, 44 և 2, 4, Boisacq 75, Ernout-Meillet 704—5)։— Հիւր. էջ 463։

Klaproth, Asia polygl. 106 իռլ. ater և էրդ. aθer հոմանիշներին է կցում։ Նշ՝ հանում է այլ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւն ունին նախ Peterm. 26, 33, 153, Windisch. 22, 25 և յետոյ Gosche 14, Böttich. Horae aram. 36, 67 ևն ևն։ Thomaschek SWAW 4, 66 (թրգմ. ՀԱ 1894, 18) կցում է թրակ. pair ձևին։ Հինք. ուղղականը այլ բառից է հանում, իսկ սեռականը պրս. խօր ասրեզակի բառից։ Patrubby SA 1, 3 կըցում է հունգ. férj «փեսայ» բառի հետ։ Jensen IF Anz. 14, 50 համապատասխան հաթ. բառի մէջ գտնում է -t- ձայնը։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 37 հայ-

րապետ բառը դնում է պրս. hirbed «հիսան» = զնդ. atrapaii ձևից։

ԳԻՌ.—Ազլ. հայր, Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Ննիս. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. հար, Ղրբ. հմբ, հէր, Ալշ. Գոր. Երկ. Հմշ. Սշ. Շմ. Տփ. հէր, Մկ. Մրդ. Ջղ. Սլմ. Վն. խէր, Ոզմ. խէր.—շնչուած է հրբ. Սվեգ. Տիգ.՝ փոխանակուելով պապ կամ տատ բառով.—2. Կր. հօրէխր'ար, Հմշ. հօր'էր, Ազլ. հէ'րբմբ, Գոր. Ղրբ. դօ'րփէր, Ալշ. Բլ. հօխալէր, Սլմ. խօրախալէր, Ջղ. խօրօխալէր, Սլ. հօր'ար.—(օտար փոխառութեամբ՝ Տիգ. 'ամմօ, Պլ. ամմալա)։—3. Ալշ. Ախց. Սեբ. Սլ. հօրաւ, հրբ. հօրօր, Ասլ. հէօրփիւր, Մկ. Ոզմ. խօրփ'ուր, Սլմ. խոբփ'իւր, Ջղ. խաբաբուր, Երկ. հօ'փիւր, Ղրդ. հա'փուր, Ղրբ. հա'փու։—Նոր բառեր են հայրահար, հայրամեռ, հայրապապ, հայրատատ, հայրացու, հայրնմանակ, հայրէցորդի «բնաւ ամենեկին», հարաւեփ, հարաւեց զնալ.—էնկիւրիի թրքախօս հայերն ունին խօսաւանգայր «խոստովանահայր»։

+ՀԱՅԳ խնդիրք, աղաչանք. 2. հարցուփորձ, քննութիւն»։ (այս երկու նշանակութեանց կապակցութեան համար հմմտ. խրեղրել «աղաչել և փնտռել», յուզել «փնտռել» և ուզել «ուզենալ, խնդրել»)։ որից ընդ հայց անկանել փնտռել, հարցուփորձ անել» Վեցօր. էջ 11. հայց և խնդիր լինել «փնտռել» Վեցօր. 173. հայցել «խնդրել, աղաչել, ազդեցել» ՍԳր. «փնտռել» Ոսկ. յհ. ա. 14. հայցուածք Ա. յհ. Կ. 15. Դատ. Ը. 24. հայցական (հոլովը) Երզն. քեր. բարեհայց ճառընտ. մշտահայց խոր. հոփի. արդարահայց Ասող.։

= Բնիկ հայ բառ. նոյն է այց արմատի հետ. երկուսն էլ նշանակում էին նախապես «քննութիւն, հարցափորձ, աղաչանք» (տե՛ս այց բառի տակ). բայց յետոյ նշանակութեանց զարգացմամբ և տարբերացմամբ դարձաւ այցել ալիքի, տեսութեան երթալ, հայցել «աղաչել»։

Աւետիքեան, Քերակ. 1915, 311 և յաւելուածով այց բառից։ ՆՀԻ լծ. այց։ Lag. Urgesch. 336 սանս. sam-yāc։ Müller SWAW 42, 257 նոյն է դնում հարցանել բայի հետ, իբրև լտ. precor,

զնդ. peres, պրս. pursīdan ևն, Նոյնը նաև Justi, Zendsp. 186 ր. Տէրվ. Al-tarm. 48 և Նախալ. 67՝ մերժելով այս մեկնութիւնները, զնում է և յաւելուածով ծագած այց բառից և կցում է գերմ. heischen, հրգ. eiscōn ևն ցեղակիցներին: Meillet MSZ 7, 162 համեմատում է հյ. այց և սանս. ichāti: Հիւնք. այց բառից: Հիւրշ. Armen. Gram. 418 մերժում է միացնել այց բառին և նրա ցեղակիցներին: Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 այց բառից և մասնիկով: Pedersen KZ 39, 438 (որից նաև Brugmann, Grundr.² II² էջ 839) հնիս. pi> և մասնիկով՝ այց բառից: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ. Յուշարձ. 398 իռլ. aithesc «պատասխան», հրրտ. arecer, areesc «փափագ», հրգ. eiscōn, հսլ. iska:

+ՀԱՆ «մեծ մայր» Ոսկ. բ. տիմ. էջ 172. Փիլ. որից ի մասնիկով՝ հաճի (սեռ. հաճոյ) «մեծ մայր» Բ. տիմ. ա. 5 (ի հաճոյ կամ ի հաճոյ ձևով.—եթէ վերջինն է ուղիղ, պատկանում է հաճ ձևին). Կանոն. հոր. նար. հաճիկ «մեծ մայրիկ, մամիկ» Սփր. ապշխ. Վրզն. պտմ. էջ 123, Յայսմ. յունվ. 8, 29 (երեք անգամ):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. an- ձևից, որ նըշանակում է «հօր կամ մօր մայր, մամ, տատ». ցեղակիցներից ունինք լտ. anus «պառաւ կին», յն. ἀνὴρ «մօրը կամ հօրը մայրը», հրգ. ana «մեծ մայր», apo «մեծ հայր» (իբր արական և իգական), մրգ. ane, գերմ. Ahn, Ahne, հպրուս. ane «մամ, մեծ մայր», լիթ. anỹta «կեսուր, տալ», աֆղան. anā «մեծ մայր», կամիս. hannut «տատ, մեծ մայր» (Walde 49, Trautmann 9, Kluge 8, Pokorny 1, 55, Ernout-Meillet 55): Համարում է հնիս. ժամանակի մանկական լիզուի բնաձայն բառ: Հայերէնի մէջ և յաւելուած է, ինչպէս նաև հաւ «մեծ հայր» = լտ. avus բառի մէջ:—Հիւրշ. 463:

ՆշՔ լծ. թրք. ana «մայր»: Lag. Urgesch. 124 աֆղան. niyā, զնդ. nyākē «մեծ մայր»: Justi, Zendspr. 319 ր զնդ. hanā «պառաւ կին» բառի տակ է զնում հյ. հիւն և հաճի: Նոյնը տե՛ս նաև Müll-

ler SWAW 66, 272, Տէրվիշ. Նախալ. 110. սանս. sana, լատ. senex, յն. ἐννῆ, գոթ. sin-ista «հնագոյն», sin-teino «միշտ» բառերի հետ՝ զնում է հյ. հիւն, հաճի, հաճապագ, բոլորն էլ հանելով հնիս. sana «հին» արմատից: Հիւնք. թրք. աճա, հիւնէ, աճնէ «մայր».—Müller WZKM 10, 276 ուզում է փոխառութիւն համարել իրանեանից: (Իրանեան այս բառն է զնդ. hanā- «պառաւ կին», որ ձևով իրօք շատ յարմար է հայերէնին, մանաւանդ նախաձայն հ-ի պատճառաւ: Բայց հայ բառը չի կարող սրանից փոխառեալ լինել, նախ՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառով, երկրորդ՝ նրա համար, որ իրանեան բառը շատ հազուագիւտ մի ձև է և պակասում է պարսկականում): Հիւրշ. 463 վերի ձևով մեկնելով հանդերձ՝ կասկածով յիշում է նաև հիւն բառը, իբր թէ սրան ցեղակից լինէր: Մառ. IAH 1913, էջ 178 ափսաղ. ā-an, լերքէզ. աղիգէ hane «մայր» բառերի հետ: Schmidt KZ 47, 189 համարում է հնիս. seno- «հին» բառի ձայնգարձը (իբր *sn), հնիս. an- ձևի գէմ զնելով հյ. աճնէ: Այս մեկնութիւնը ընդունում է Pokorny 1, 56:

ԳիՌ.—Ջդ. խաճիկ «մեծ մայր»:

ՓՈՒ.—Վրաց. მამი հաճի «նախնիք, предки». այս բառը ցոյց է տալիս, որ հնագոյն հայերէնում կար նաև հաճի «տատ» բառի արականը, ինչպէս է և գերմանականում: Միևնոյն ժամանակ՝ վրացերէն բառի գոյութիւնը ապացոյց է՝ որ հյ. հաճի փոխառեալ չէ՝ իրանեանից:

ՀԱՆ (մասնիկ) տե՛ս համ—

ՀԱՆ. արմատ առանձին անգործածական, որից են հաճել «հանել, յափշտակել, բաժին հանել», փխր. նաև «թարգմանել, տարածել, հռչակել» ևն: ՍԳր. Ազաթ. Ոսկ. Կիւրդ. Թգ. Եզն. Եւս. քր. Կոշ. հաճուլ Յոր. Ժ. 11. հաճանիլ «խլուիլ» նիւս. կազմ. Փիլ. հաճեալ «արձակուած կին» ՍԳր. հաճելի «լծակ» Նորագիւտ Բ. մնաց. դ. 16. հաճածոյք «մետաղ, հրահալիք» Ոսկիփ. հաճելուկ Բրս. մրկ. խաշահաճու Ազաթ. կայծակահաճու ՅՎ. իմ.

պալ. նորահանով «նորելուկ» (շունի Աթ) Առաք. պտմ. 207. սրտահանութիւն «սիրտը ցաւացնելն ու գրգռելը» Ոսկ. ես. պարզ արմատը երևան են հանում՝ կեանքի «կնաթող» Ոսկ. մ. ա. 17. պատկերահան Ճառքնտ. հանք (անեղական. սեռ. -աց) «մեղադ հանելու տեղը Ոսկի. արևմտահան թուղ. մասհան ՍԳր. երգահան Եւս. քր. գողահան Մանդ. գերեհան Շար. դիահանք Ոսկ. տիտ. երգահան ՍԳր. երկաթահանք խոր. աշխ. ծխահանք Սիր. ժգ. 24. գինեհան Շիր. համբաւահան թուղ. սերմահանք «սերմնացան» Մտթ. ժգ. 3. ևն. Կրճատամբ ձևացել է ծխան (փխ. ծխահան) «ծխնելոյղ» Երգ վիպաս. (առ. Մագ.) — նոր բառեր են հանգարանութիւն, հանգահան, հանգագործ, հանգածուխ, խցահան, ջրհան, փառահանք, օղահան, աղահանք ևն:

Brosset, JAs. 1834, 369—405 մեր հանք բառի հետ է համեմատում պրս. kân, վրաց. քանի հոմանիշները, որոնք ո՛չ մի յարաբերութիւն չունին, որովհետեւ հայերէնի մէջ է արմատական չէ: Peterm. 26, 30 սանս. հր: Մորթման ZDMG 26, 570 բեհա. siu-khæni «պատերազմ», ուր khani = հյ. հան. հմմտ. գերմ. Feld-zug; Justi, Zendsp. 90 զնդ. xā «աղբիւր» բառի տակ է դնում հյ. kankh (= հա՞նք), նոյն, Kurd. Gram. 204 քրդ. ĕnim «առնեմ» բայի հետ: Եւս. գրեհան, Արեւիք 1884 նոյ. 16 սանս. han; Bugge IF 1, 458 և յաւելուածով՝ նախաւոր *anō ձևից, իբր յն. ἀνά սնս. ánití «շնչել», գոթ. uz-ana «արտաշնչել» ևն. Հիւնք. յն. ἀνίημι «հանել ի վեր կամ արտաքս», ἀνωθεα «ի վեր ունիլ, բարձրացուցանել»: Meillet, De ind. men, էջ 26 և MSZ 16, 245 սանս. sanōti «շահիլ, ձեռք բերիլ, օգտուիլ, ստանալ», յն. ἀνομι, ἀνώω «կատարել, լրանցել, ի գլուխ հանել» բառերին իբրեւ ցեղակից: Նոյնը յիշում է Հիւրշ. IF Anz. 10, 48: Brugmann, Grdr.² II³, էջ 130 հնիս. sen արմատի ցղ- ձայնդարձից: Պատահական նմանութիւն ունի արար.

خن xann «մաս մաս հանել» (Կամուս, թրգմ. Գ. էջ 624):

Գիթ. — Ալշ. ՀՃ. Մշ. Սշ. հանել, Ախց. Գոր. Երեւ. Կր. Ղրբ. Ննիս. Պլ. Ռ. Սեր. հանել, Ազլ. Ջթ. Խրբ. Շմ. Տփ. հանիլ, Ասլ. հանել, Տիգ. հոնել, Սվեդ. հոնիլ, Ակն. հեճել, Հժշ. հոնուշ, Ջզ. Սլմ. վն. խանել, Մրդ. խանել, Մկ. Ոզմ. խանիլ: — նոր բառեր են՝ հանք «պալար», հանիչք, հանուտիլ, հանվտիլ, հանուրիլ:

ՓՈՆ. — Տե՛ս քաղ (քաղ-հանք) բառի տակ: — Հայերէնից փոխառութիւն եմ կարծում նաեւ կապաղովկ. յն. τραχάχι, τραχάχι, որ Karolides, Γλ. συγχο. 217 բացատրում է հետեւեալ ձևով. «ἐλκυστήρ, ἐργαλεῖον σιδηροῦν, ἔχον αἰχμητὴν ἀγκιστρῶδη δι' ἧς ἐλκύουσι τὸν ἐν καμίνῳ ἀναλελυμένον καὶ κεκαθαρμένον σιδηρὸν. *աքցան*, այն է ծայրը կեռ երկաթեայ գործիք, որով բովի մէջ հալած ու մաքրուած երկաթն են հանում»: Karolides կցում է այս բառը լտ. trahere և գոթ. treihan ձևերին. բայց թույլ է թէ բառի վերջին մասը հյ. — հանք ձևն է. առաջին մասը անծանօթ. ամբողջը փոխառեալ է հյ. գռ. մի ձևից:

*ՀԱՆԱՊ «սեծ և լայն դաւաթ» վստիկ. 43 (կիսակուծ մի լնուս կամ հանապ մի), էջ 116 (ապիկի հանապ), լծ. փիլ. լծ. բրս. գ. ունի միայն Աթ.

= Ֆրանս. hanap բառն է, որ նշանակում է «մի տեսակ բաժակ՝ ոտքով և կափարիչով». այս ձևի բաժակը գործածական էր ամբողջ միջին դարում և աւելի ուշ. Ֆրանսիայում մինչև ԺԶ դարը, Գերմանիայում մինչև ԺԸ դարը: Բառիս բուն աղբիւրը գերմանական է. հմմտ. հրգ. hanap, hnapf, մրգ. napf, գերմ. Napf, հւաքս. hnaep, հուլ. napp, նոյն նշ: Գերմանականից անցաւ լատին և ռոման ընտանիքին, ուր ունինք ստ. լտ. hanappus, anappus, nappa, իտալ. nappo և հֆրանս. hanap: Դժուար է կարծիլ թէ նոյնից յառաջացած լինին նաեւ հուլ. konobŭ, konobŭ, ռուս. конобѣ, конобѣ «լւացքի տաշտ, պտուկ, փայտեայ կուծ» (Kluge 345, Boissacq 534, Berneker 558):

Ուղիղ մեկնեց Հացունի, Ճաշեր և խնճոյք, էջ 30:

ԳԻՌ.—ՀՃ. հանօր «թաս»:

ՀԱՆԱՊԱՋ «միշտ, շարունակ» ՄԳր. Եզն. որից հանապազարդ Սգաթ. հանապազարդ. Ազաթ. հանապազարդ Տիտ. ա. 2. Ոսկ. տիտ. հանապազորդ ՄԳր. Եւ. պտմ. հանապազորդել «յաճախել» ՄԳր. Եւ. պտմ. Ոսկ. յհ. ր. 17. Ազաթ. հանապազոր ՄԳր. հանապազորեայ Բ. մն. լա. 2. Ոսկ. յհ. ա. 5. զորհանապազ ՄԳր.:

= Իրանեան փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառիս արտաքին երևոյթը. առաջին մասը՝ հանա- նոյն է սանս. sánā, sanāt, sanā-tāna «միշտ» ձևերի հետ, որոնք տալիս են իրան. *hana-. բայց անյայտ է -պազ:

ՆՀԲ լծ. հյ. համայաւէծ, յն. σῦμας «ամբողջովին», պրս. هربار har-bār «ամէն անգամ», Windisch. 22 հանա-կցում է սանս. sanā-tana ձևին: Müller BVS 5, 139, WZKM 5, 355 պրս. هنوز hanōz «տակաւին» = հպրս. *hanā apa-čā «շարունակ»: Justi, Dict. Kurde, էջ 457 քրդ. heiz, heiza, heizam «նորից», զազա. hénī «տակաւին», պրս. hanōz: Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 12 սանս. sana «միշտ», գոթ. sinteinō ևն, իսկ Նախալ. 110 կցում է հին, հանի բառերին (տե՛ս հանի):—Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. էջ 195 պրս. hamabāz «ամէն անգամ», Հինք. պրս. էնպազ, ճէմպազ «ընկեր, սեղանակից», Հիւրշ. Arm. Stud. էջ 37 և Arm. Gram. 463 իբրեւ բնիկ հայ՝ բառի առաջին մասը կցում է սանս. sánā, sanāt, sanā-tāna «միշտ», լտ. sem-per «միշտ, շարունակ», գոթ. sin-teins «հանապազորդ», sin-teino «միշտ, շարունակ» բառերին. (վերջին երեք ձևերը կապ չունին սանս-կրիտի հետ. տե՛ս Walde 698—9). Բայց -պազ չմեկնուած մնալու պատճառով՝ անապահով է համարում: Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248 մերժելով Հիւրշմանի մեկ-նութիւնը, դնում է պրս. hambāz «ամէն անգամ». (իմա՛ պրս. hama bāz «ամէն անգամ», սակայն այս ձևը չի կարող յարմարիլ, որովհետեւ bāz < պհլ. apā):

Patrubány SA 2, 34 համ-+պրս. bāz «նորից», Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 137 հան+ապա+զ մասերից բարդուած, Walde 698 և Pokorny 2, 494 կրկնում են Հիւրշմանի մեկնութիւնը, բայց ա-ռանց կասկածականի և ամբողջը կցելով հնիս. seno->հյ. հին բառին:

ՀԱՆԱՐ «հին կամ կազմել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 175:

ՀԱՆԳ «դադար». արմատ առանձին ան-գործածական, որից կազմուած են հանգչիլ (կտր. հանգեայ, հրմ. հանգի՛ր. չ յօդակապ է) «հանգստանալ» ՄԳր. «վերջանալ, դադարիլ» Եւ. քր. «մեռնիլ» ՄԳր. Կորիւն. հանգ-նուլ վրք. հց. հանգուցանել ՄԳր. Ոսկ. Ա-զաթ. հանգուցեայ իմ. դ. 10. («փլած, փուլ եկած» իմաստով գործածուած է եկեղեցու համար Միս. այրիվ. էջ 72). հանգիստ «դա-դար. 2. բնակութեան տեղ. 3. մահ. 4. զե-րեղման. 5. գործի կամ երգի վերջաւորու-թիւն. 6. իղձերի լրացումը» ՄԳր. Մծբ. Կո-րիւն. վեցօր. Եւ. պտմ. հանգստաբար Եւ. պտմ. հանգստագոյն Եւագր. հանգստանոց Ազաթ. մահահանգիստ Ազաթ. հոգեհանգիստ Մաշտ. ձմեռահանգիստ Կաղկանո. նաւ-հանգիստ ՄԳր. Ազաթ. Ոսկ. մ. ա. 1, 16. ան-հանգիստ ՄԳր. հանգստաւար և սրա իբր ի-զականը՝ հանգստաւարիթայ (կազմուած ա-սոր. իտ -ita իգականակերտ մասնիկով) Եւ. պտմ. ր. 17 (տե՛ս Վարդանեան WZKM 27 (1913), 126—7 և ՀԱ 1913, 133), հան-գրտանալ, հանգստութիւն (նոր բառեր):

ՆՀԲ լծ. անկանիլ, ընկողմանիլ և յան-գիլ: Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. յանգ-չիլ, իսկ Նախալ. 109 տե՛ս հակ, Հինք. յանգիլ բայից: Pedersen. Նպաստ 37 լտ. quiescō «հանգստանալ» — Ա-զաթանգեղոսի հանգստապատակն բառի վրայ ընդարձակ տե՛ս Բազմ. 1897, 271. նոր տպ. էջ 10 շունի այս բառը, որովհետեւ չկայ և ո՛չ մի ձևա-գրում: Այս մասին տես նաև Հ. Վար-դանեան, Բառաք. դիտող. հտ. Գ, էջ 80:

ԳԻՌ.—Բառիս պարզական հանգ արմատը թէև չունի գրաբարը, բայց պահում են Ապ. Ալշ. Երեւ. հանգ, Մշ. հանգ՛, Մկ. խանգ՛,

վն. խանգ' շոունը, հանգստութիւնս նշանակութեամբ. (նոյնը գիտեն նաև Բլ. Կնձ. Խն.). հմմտ. հետեւեալ դարձուածները. հանգ առնել շոունը առնել, հանգչիլ, հանգստանալ, հանգը կտրիլ շոունը կտրիլ, շնչասպառ լինել, հանգ քաշել շոունը քաշել, հանգ մը ժմի ըրալէ, մի շունը քաշելու շափ ժամանակ. — 2. Երև. Մշ. Տփ. հանգիստ, Սլ. հանգիսդ', Սեբ. հանգ'իսդ, Կր. Ննխ. հանգիստ, Տիգ. հոմեֆիսդ, Սվիգ. հանգէտ, Զդ. Սլմ. խանգիստ, վն. խանգ'իստ. — 3. Երև. հանգչիլ ճերագը կն անցնիլ, մարիւ, Սլ. հանգչիլ, Ախց. հանգչիլ, Սեբ. հանգչ'իլ, Պլ. հանգչիլ, Ակն. հոֆչիլ, ֆոֆչիլ, ֆոֆչիլ, Ասլ. հէօ*չիլ, Զդ. խանգչիլ ժմարիւ, Նոր ձեւեր կն հանգիլ Ակն. Մկ. հանգստանալ, վն. ժմեռնիւ, Երև. Ղրբ. վն. Տփ. շերակը կամ ճրագը մարիւ (Սլմ. խոյնել), հանգցնել (Զդ. խանգչացնել) ժմարիւ, հանգած Տփ. շնիհար, հանգակտուր շնչասպառ, հանգավանք ճաւերակ վանք, հանգոյլ Մշ. շոունը կտրիլ:

*ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ, ի-ա հլ. (գործածուած է անեղարար) ժմի բանի պարագաները, որպիսութիւնը. 2. կերպ, եղանակ, ձև. 3. ձև, օրինակ, մօդէլ. 4. պատճառ, ապացոյց. 5. տեղեկութիւն ՍԳր. Կիւրդ. ծն. Կոչ. Ոսկ. յհ. 15 և գաղ. Եղն. Կորիւն. Եւ. քր. հանգամանօրէն ժմանրամասնութեամբ (նոր բառ):

= Պհլ. պաղ. 𐭪𐭣𐭥 hangām ժամանակ, միջոց, տարրայ եղանակները, պրս. 𐬔𐬀𐬎𐬌 hangām ժամանակ, հպրս. *hangāma ժամանակ (Horn § 1109), Սրանց հետ հմմտ. նաև անգամ: Յատկապէս «որպիսութիւն կն» նշանակութիւնները աւանդուած չենք գտնում իրանականում, բայց յայտնի է, որ ժամանակ նշանակող բառերը ցոյց են տալիս նաև որպիսութիւն. հմմտ. հլ. իր և երբ, իբրև «երբոր» և «ինչպէս», եղանակ ճտարուայ ժամանակները և շերակ, ձև, որպիսութիւն:

ՆՂՐ ի համ և գալ կամ համաճաւայն: Պատկ. Изслѣд. էջ 11 գնդ. han-jamana, պրս. anjuman, սանս. sangamāna «ժողով»: Հինք. պրս. hangām ժամանակ բառից:

ՀԱՆԳԱՄՈՒՄՆ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. հոռվմ. 252. Անհնցո՛ղ զճմարիտ փառացն զհանգամումնն. լցի՛ր հոգևորական իմաստութեամբն: Ըստ հրատարակչին՝ յոյնն ունի զգետը կամ զտեղումն. թերևս կարգալ զցանկացումն. ըստ այսմ էլ ԱՐ դնում է ասէր, փափագ:

ՀԱՆԳԱՆԱԿ, ի-ա հլ. (կայ նաև գրծ. հանգանակիլ Փիլ. լին.) շրնկերովի հաւաքուած գումար՝ որնէ բանի վրայ ծախսելու համար, յատկապէս խնջոյթի կամ ուրախութեան. 2. ամէն մէկին ընկած բաժինը. écot. 3. խմբով կոչումը. pique-nique» Եւ. խղ. 6, Սիր. ժր. 33. Կանոն, էջ 62. Ոսկ. յհ. ա. 2. Կոչ. հաւաքում, գումար» Կրպտ. ոտ. հաւատքի դաշինքը» Պարզ. որից հանգանակել շրնկերանալ, միանալ, հաւաքել, ժողովել» ՍԳր. Շիր. համահմատել» Մագ. հանգանակութիւն Պիտ. հանգանակապետ Բրս. արբեց. հանգանակաւոր Գէ. Կս. հանգանակող շոռայլ, զեղիս» Մխ. դտ. 198, 385 (բառիս այս իմաստի համար հմմտ. իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. 63). այս իմաստի հնագոյն գործածութիւնը ունինք Ոսկեդարից. Վորդիս մեր այս խեղ է և անզգամ, և ոչ լսէ ձայնի մերում, հանգանակող է և արբշիտ» Բ. Օր. ԻԱ. 20: Գրուած է նաև հանկանակ կն:

ՆՂՐ թի համ գալ կամ համաճաւայն, Հինք. պրս. հէնկեամէ, էնկեամէ, էննիւմէն ժողով:— Բաւական յարմար է պրս. 𐬔𐬀𐬎𐬌 hangāma (=պհլ. han-gāmak) ժողով, բայց մ ձայնը դժուարութիւն է հանում:

ՓՈԽ.— Վրաց. ანგანაკობა անկանակոբա «խնջոյթ, հարբեցողութիւն» և ანგანაკობა անկանակեբա «հշտասիրութիւն. 2. հարբեցողների հետ զեղխութեամբ պարապիլ (վերջինը կապելով անշուշտ վրաց. ანგანაკო անկանի «մեծ ափսէ» բառի հետ՝ ժողովըրդական ստուգաբանութեամբ):

ՀԱՆԳԷՏ, ի հլ. (ՆՂՐ դնում է նաև ի-ա հլ., բայց առանց վկայութեան) շնման, հաւասար, նոյնապի» Փիլ. լին. Պորփ. 34. իմ. եկեղ. որից հանգիտապատիւ համապատիւ Բ. պիտ. ա. 1. Ոսկ. Կս. մ. ա. 15, յհ. ր. 17, գաղ. Սեբեր. հանգիտակ խոր. հանգիտաթիւ

Փիլ. երկնահանգէտ Գր. տղ. անհանգէտ «անհաւասար» Փիլ. զուգահանգէտ ԱՔ. ձայնական օրէնքներին հակառակ են՝ հանգէտընթաց Առ. որս. հանգէտամանակ Վրդն. ծն. հանգէտանասակ (բայց նաև հանգետահասակ) Փիլ.:

ՆՀՔ «գրի և հանկէտ, իբր համակէտ. լծ. պրս. հէմշէնտ, որ է նոյնչափ, նոյնպէս»: Windisch. 22 հան մասնիկով. Lag. Urgesch. 403 սանս. samvid. Müller WZKM 10, 355 իբր համա-գէտ = յն. ὁμοειδής, կազմուած համ մասնիկով և *գէտ = յն. εἶδος «երևոյթ, կերպարանք» բառով. Հիւբշ. 176 մեկնում է համ մասնիկով կէտ բառից, իսկ 512 մերժում է Müller-ի մեկնութիւնը, որովհետև *գիտ < vid «տեսնել» արմատ չկայ հայերէնի մէջ:

*ՀԱՆԳՈՅՆ «նման, պէս» ՍԳր. Եւս. քր. «նմանապէս» Կորին. «իբր, մօտաւորապէս» Եւս. քր. որից հանգումակից Սերբեր. հանգունաւոր Ոսկ. մ. բ. 18. հանգունապատի Գնձ. երկնահանգէտ Շար. Նար. խշ. հանգունական Երզն. ոտ. երկն. — բառիս հետ նոյն են՝ հանգունակ «նման» Սերբեր. (որից հանգունակացեալ Անան. եկեղ. հանգունակեալ Շնորհ. ոտ. Լն), համգունակ «նոյնպիսի, նման». դիտէ միայն ԱՔ. համագունակ «համանման» Շիր.:

= ՊՀԼ. 𐭠𐭣𐭥 hamgōn = պրս. همگون hamgōn = զնդ. hamagaona և պՀԼ. 𐭠𐭣𐭥 hamgōnak = մանիք. պՀԼ. 𐭠𐭣𐭥 hamgōnag (Salemann, Manichäische Stud. 3AH 8, էջ 82) = պազ. hamgūna = պրս. همگون hamgōna «նման, նոյնատեսակ, նոյնպիսի» ձևերից փոխառութիւն. առաջինը տալիս է հանգոյն, երկրորդը՝ հանգունակ: Բոլորն էլ կազմուած են իրան. ham- «նոյն» և gōn «ձև, կերպ, եղանակ» բառերից: Կարելի չէ ընդունել՝ որ հանգոյն, հանգունակ բարդուած լինին հենց հայերէնի մէջ, որովհետև գոյն «կերպ» ձևով բառ չունինք մեր լեզուում: — Հիւբշ. 176:

ՆՀՔ «որպէս թէ համգոյն, նոյնգունակ, միօրինակ»: Պատկ. Mamep. I,

10 պՀԼ. hamgūnak: Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. 196 պրս. hamgōn: Հիւնք. պրս. հէմկիւն, էնկիւնէ: Brugmann, Grdr.² I 356 խօսում է մ ձայնը ն-ի վերածելու մասին. իբր համգոյն > հանգոյն:

ՀԱՆԳՈՅՑ, ի ՀԼ. «կապ, կնճիռ» Ոսկ. մ. գ. 3. Վեցօր. «կնճռոտ, դժուարակնճիռ» Նար. Երգ. Վրդն. ծն. «ճամբորդի՝ ձին փոխելու տեղը, ճանապարհի կայարան» Պտմ. աղէքս. Խոր. բ. 43. «երածշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որից ոսկեհանգոյց Կաղնկտ. հանգունցեալ «վրան հանգոյց շինած» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 141:

ՆՀՔ համագոյց: Տէրվ. Նախալ. 109 տե՛ս հակ: Հիւնք. նոյն է զնում հանգշիլ, հանգիստ բառերի հետ: Bugge ZAPH 165 *համգոյց < հնխ. sam-wi-:

ԳիՌ. — Ջթ. հոնգիւց, Սվեդ. հանգայց, Հմշ. հոնգուց, Սլմ. խոնգիւց, Մշ. հանգուրց, հանգուրծ, Ալշ. հանգուրց, Ողմ. խանգիւրց, Մկ. Վն. խանգիւրց, Ակն. հանգուրդ, Ախց. Կր. հանկուստ, Սեր. հանգուշդ, Խոր. հանգուշդ. բայական ձևով հանգուցել Ջթ., հանգուրցել Խոր., հանգուստել Ախց. Հմշ. Շիր., հանգուրստել Ակն., հանգուշտել Խոր. «հանգոյց կապել»:

ՀԱՆԳՈՒՇՆ «պարկեշտ, զգոյշ, ամփոփ, կոկիկ» Ոսկ. ա. տիմ. 68 (յն. «զգուշութեամբ»). Փիլ. ալլար. Վանակ. յոր. գրուած է նաև յանկուշն:

ՆՀՔ «իբր ունող զհանգոյցս կամ որպէս համ գոյշ, համազգոյշ»:

*ՀԱՆԳՐԷՃ «սոթթելը, ամփոփելը». ունի միայն ԱՔ. գտնում եմ գործածուած Վրդ. անեց. 21. «Առ հանգրէնս հարսին զարդու». որից հանգրիճել (գրուած նաև հանկրիճել, յանգրիճել) «հագուատը՝ թևերը վեր սոթթել, ամփոփել» Փիլ. Ել. Պտմ. աղէքս. Մխ. երեմ. «ցաննել» Վրդ. առ. 68 (Հանգրիճէր մոխիր ի վերայ գլխոյն. ալլ ձ ցանէր). հանգրիճեցուցանել Փիլ. ալլար. հանգրիճանկ Փիլ. տեսակ. — հնագոյն վկայութեամբ ունինք անգրիճել, անկրիճել Եփր. թգ. 432. յետին ռամիկ ձև է գրիճել՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. հա. Որ

կամի վազել և երկայն է հանդերձն, ոչ կարէ. պարտ է կտրել կամ ի վերայն կարճել գրի-
ճել. և թէ մերկանայ, թեպէտ ամօթ է, բայց
աղէկ վազէ: (Այս վերջին ձևը պետք չէ կար-
ծել արմատ, այլ կազմուած է ան ձայնա-
խմբի կրճատմամբ՝ կոկորդականից առաջ.
ինչպէս ունինք անկողին > կողինէ, ընկոյզ
> կուզ, ընկեր > գեր են):

= Պհլ. *ham-grēc ձևից, որ թէև աւան-
դուած չէ, բայց հաստատուած է սակ. (արևել.
իրան.) hamggalj-, hamgris-, hamgrit-, այն
է *ham-garjaya-, անլի ճիշտ *ham-k/arč/J
ձևերով, որոնց նշանակութիւնն է «ժողովել,
հաւաքել»: Այս բոլորից՝ հայերէնի համա-
ձայն՝ ընտրելի է *hamgarč-, որ կազմուած է
ham- մասնիկով՝ garj- «հաւաքել» արմա-
տից. հմմտ. լատ. grex, gregis «հօտ, երա-
մակ», միով. graig «ձիերի երամակ», կիմր.
gre նոյն նշ., յն. ձլթիթա «հաւաքել», ձլթթա
«բազմութիւն, շուկայ», յէթթա (հետիւթ.)
«շատ» են (P. Tedesco BSZ հտ. 25, № 76,
էջ 62).—ԱՃ.

ՀԱՆԿՐՈՒԱՆ, ի-ա հլ. «հանգստարան, իշե-
ւան. 2. ոչխարների և տաւարի մակադատող»
ՍԳր. «նաւահանգիստ» Փիլ. իմաստն. «նա-
հատակի գերեզման, վկայարան» Ոսկ. մ.
բ. 12:

ՀՀԲ հանգչելոյ վան: 2. Ղ. Ինճիճեան,
Եղանակ Բիւզ. 1820, էջ 211 հան և
գրուան բառերից, իբր թէ հանգրուանը
լինէր մի շտեմարան, որտեղից գիւղա-
ցիք հանում էին զգրուանաւ զցորեանն ի
ժամանակս վաճառման: ՆՀԲ հանգրու-
տաւան բառի հետ Պատկ. Mamep. II.
1 պրս. angarva «փարախ» (իմա انگرو
angarva կամ انگرو angazva «փա-
րախ խաշանց, այսինքն ոչխարաց և
այծուց») բառի հետ: Մէնէվիշեան ՀԱ
1897 նոյ. (կողի վրայ) -ուան համարում
է նոյն ընդ վանք:

*ՀԱՆԴԱԼ «ձմերուկ վայրի կամ coloquin-
tha, դոմենի» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1626:

= Արաբ. حنظل hanzal «վայրի ձմե-
րուկ» (Կամու, Բրք. Բրգմ. Կ. 187 և Stein-
schneider WZKM 12, 13). մի կէտ ջնշուե-

լով՝ նոյն բառը դառնում է حنظل han!al:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու. անդ:

ՀԱՆԴԱԼ «տար տէրութեան դեսպան».
դառնում եմ նախ Բաղդադը երեմ. յաւել Գէորգ
Դպրէ, էջ 551, որից առնում է և Փհ.

= Անատոյզ բառ, որ թերևս ձևացած է
սուր-հանդակ բառից՝ սխալմամբ.—ԱՃ.

*ՀԱՆԴԱԼՈՒՂ «վայրի առույտ, լտ. lotus
կամ ըստ ոմանց globularia arabica» (Տի-
րացուեան, Contributo § 246 և § 475) Բժշ.
ունի միայն ՀԲու. § 1627:

= Արաբ. حندقوق handaquq «վայրի
առույտ» (Կամու, Բրք. Բրգմ. Բ. 890 և
Steinschneider WZKM 12, 13). նոյնը նաև
ասոր լա. ܡܠܬܐ handaquā «melilotus»:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու. անդ:

ՀԱՆԴԱՆ. մի տեսակ անձանօթ բոյս է.
Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1628:

= Թուի նոյն հանդակ բառը՝ և և շ տառերի
շփոթմամբ յառաջացած: Հանդաշի համար
ասում է թէ «նթէ ոք առնէ հանդաշին տակն
և ծխէ, սողունքն որ զանոր հոտն առնում՝
փախլին»: Նոյնպէս հանդաշի համար էլ աս-
ում է թէ «զլուն և ոշիլն սպանանէ» (ՀԲու.
§ 1789).—ԱՃ.

*ՀԱՆԴԱՐՏ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց
վկայութեան) «հանգիստ, խաղաղ, լռիկ»
ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 9. «հանգարտութեամբ, խա-
ղաղ կերպով» Սիր. իա. 23. Ոսկ. գաղ. որից
հանդարտ լինել «համբերել» Յոր. լգ. 5. Ոսկ.
մ. ա. 2. հանդարտել «խաղաղիլ» ՍԳր.
«համբերել, ժուժել, տոկալ» ՍԳր. Մժբ. Ոսկ.
մտթ. Ա. 383, յհ. 85. Ագաթ. Սեբեր. 217
(հմմտ. ՀԱ 1914, 326), հանդարտագոյն Ոսկ.
կող. յհ. և բ. կոր. հանդարտաւալ Եզեկ. լր.
11. Դատ. ժբ. 27. հանդարտաւոր Առակ.
ժգ. 19. հանդարտիկ Ոսկ. ես. Վեցոր. հան-
դարտութիւն ՍԳր. Ոսկ. անհանդարտ ճառ-
ընտ. հանդարտաբարոյ (նոր բառ) են:

= Պհլ. *handart ձևից, որ թէև աւանդուած
չէ, բայց հմմտ. հպրս. *handrta- = սանս.
samdhrtā-, որ dhar- «զարիլ, դադարիլ,
հանգչիլ» բայի անցեալ դերբայն է՝ sam-
han նախամասնիկով, նոյն բայի բնիկ հայ
ձևն է դարիլ, կրկնութեամբ դադարիլ: Հան-
դարտ բառի մէջ han- մասնիկը, մանաւանդ

անցեալ դերբայի -ta վերջաւորութիւնը ցոյց են տալիս՝ որ հանդարտ փոխառութիւն է:

ՆՀՔ համայն դարեալ դադարեալ: Böttich. Arica 11, Lag. Urgesch. 207 սանս. samdhṛta: Müller, Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 141 հայրս. "hamdarəta, պրս. jam budan «հանդիլ»: Հիւքշ. Arm. Stud. էջ 37 և Arm. Gram. 177, 463 հանդարտ ընդունում է փոխառութիւն, բայց տալտամսում է, որովհետեւ չի մտածել հյ. դարիլ բառը՝ իբր բնիկ՝ բաժանել նախորդից: Հիւքք. անդորբ բառից:

ԳԻՌ.—Ջղ. հանդ'արտ, անդ'արտ, Կր. հանտարտ, Երև. Տփ. հանդարդ (Տփ. նշանակում է նաև «գաղչ»), Սշ. հանդ'արդ, Ննխ. Պլ. Սեբ. հանքարդ, Ազլ. հոմ'նդոտո, Տիգ. հոմքոմդ, Ոզմ. հանդ'ուրց:—Տարօրինակ է Մշ. քանդրեղել «հանդարտիլ», որի համապատասխանը՝ Ալշ. քանդրեղել «գետնի տակ անցնիլ, կորչիլ» ցոյց է տալիս, որ բառը ծագում է անդունդ (>Ալշ. քանդունդ) ձևից և յետոյ Մշոյ բարբառում փոխել է իր նշանակութիւնը:

ՀԱՆԴԵՐՁ, ի հլ. (երբեմն նաև ո հլ. այսպէս Ղևտ. Ժա. 32՝ ի հանդերձոյ, Ազաթ. էջ 571՝ հանդերձով, Բուզ. Կ. 6, դ. 4 (Երիցս)՝ հանդերձոյ, ըստ քննութեան Նորայրի, Կորին վրդ. էջ 262) «զգեստ, հագուստ. 2. ծածկոց. 3. շոր, լաթ, քուրջ. 4. պատրաստութիւն, սպաս, զարդ. 5. միասին, մէկտեղ» ՍԳր. (երկու իմաստը միատեղ՝ Նղբարբբ իւրեանց հանդերձ ի հանդերձ բեհեզեղէն. Նորագիւտ բ. մն. Կ. 12), որից հանդերձել «պատրաստել, կազմել, յարգարիլ» ՍԳր. Եւս. պտմ. հանդերձեալ «ապագայ, գալիք, ապանի» ՍԳր. Եզն. «պատրաստեալ, զարդարուն, պիւճ» ՍԳր. հանդերձիկ Ազաթ. Ոսկ. եբր. ա. տիմ. փիլ. կող. հանդերձան «պատրաստութիւն» ՍԳր. Կոշ. 171. հանդերձատուրիւն Գ. Թագ. Թ. 22. ոսկեհանդերձ Բ. մակ. Ժե. 15. համահանդերձ Բուզ. մաշկահանդերձ Բուզ. մեկնահանդերձ Կոշ. 258. խորգահանդերձ Բուզ. կանանցահանդերձ Բուզ. խաշոհանդերձ Մաշտ. զուգահանդերձեալ Ոսկ. յադամ. հանդերձակալ, հանդերձ

ձապահ, հանդերձատուն, հանդերձավանտ (նոր բառեր) Լն:

=Մեկնութիւնը տե՛ս Դերձակ բառի տակ:

Աւետիքեան, Քերակ. 106 համ «կից» + դարձ կամ դիւս, իբր «համանգամայն»: ՆՀՔ համ դարձ կամ համայն տարազ: Böttich. Arica 11 dhar արմատից աճած է դնում: Lag. Urgesch. 641 մի արմատից՝ իբր զնդ. handəṛəza- «տրցակ, կապոց»: Spiegel, Huzw. Gram. 190, 191 զնդ. handəṛəza-: Müller SWAW 42, 254 սանս. մի, զնդ. dəṛəz արմատից, Justi, Zendsp. 318 ա զնդ. handarəzan ձևի տակ է դնում: Bugge IF 1, 449 հայ. ձորձ զնկով հրնադոյն *դորձ ձևից, այս վերջինը համարում է հանդերձ բառի հետ նոյն, որով երկուսն էլ ընդունում է բնիկ հայ և ո՛չ թէ փոխառեալ: Այս խնդրի վրայ աւելի երկար, յատկապէս Lidén-ի կարծիքը՝ տե՛ս Դերձակ բառի տակ: Հիւքք. համ մասնիկով պրս. տէրզ արմատից:

ԳԻՌ.—Ալշ. հանդ'երձ', Սեբ. հանդ'էրց, Երև. Ոզմ. Սլմ. հանքերց, բոլորն էլ «կրօնատրի զգեստ» իմաստով, հետևաբար զրականից փոխառեալ. այսպէս նաև Ախց. հանդ'էրձ'անք «քահանայի զգեստաւորութիւն»:

Հանդերձապետ տե՛ս Անդերձապետ:

Հանդէպ տե՛ս Դէպ:

ԳԻՌ.—Ջղ. հանդ'իպել, Ախց. հանդ'ըպիլ, Կր. հանդըպիլ, Երև. հանդիբել, Ասլ. Խրբ. Պլ. Սեբ. հանդըբիլ, Տփ. հանդիբիլ, Սշ. հանդըբել, Ալշ. Մշ. հանդ'ըբել, Ննխ. հանդըբել, Ջթ. հանդըբըլ, Ռ. հանքըբիլ, Տիգ. հոմքիբիլ.—(Տփ. նշանակում է նաև «մեծարել, խնջոյք տալ, ուտելու մի բան հրամցնել». իսկ Սվ. «թոնրին կողած հացը յանկարծ պոկուելով կրակն ընկնել».)—Նոր ձևեր են հանդէպք, հանդպուք, հանդիպուք, հանդիպս՝ որոնք նշանակում են «զուգորդ յառաջացած մի հիւանդութիւն»:

*ՀԱՆԴԵՐՁ, ի հլ. «հրապարակային քննութիւն, ատեան, դատ, ապացոյց, տեսարան, հրապարակ, մրցարան, մրցանք, քաջագործութիւն, զօրահամար» ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ. Ոսկ. «տօնախմբութիւն» Շար. Նար. Մազ.

«պատմական ճառ, ատենաբանութիւն» Խոր. 34. կթ. Արծր. որից հանդիսանալ Ոսկ. փիլիպ., յգ. հանդիսանի Մագ. մեծ են. էջ 28. հանդիսական Բ. մակ. դ. 19. հանդիսատես Ոսկ. Բ. տիմ. և մտթ. ա. հանդիսատու Ոսկ. յհ. Բ. 21. մեծահանդէս Տաղ. Գնձ. անհանդէս շշփործուած, անպիտան» Փիլ. բազմահանդէս ՅՃԽ. 34. կթ. Երկնահանդէս Շար. կանխահանդէս Նար. խշ. հանդիսաւարութիւն, արուստահանդէս, ցուցահանդէս, պարահանդէս, զօրահանդէս, ցայգահանդէս (նոր բառեր) են:

=Պհհ. *handēs ձեկց, որ աւանդուած չէ, ինչպէս նաեւ նրա համապատասխան զնդ. *handaesa-, բայց սրանց գոյութեան ապացոյց են սանս. saimdēca «պատուէր, յանձնարարութիւն» և զնդ. handaesaŋuha «ուսուցանել, սովորեցնել»: Իրանեան արմատն է dis «ցոյց տալ, սովորեցնել»=հիւս. պհհ. dysyd «ցոյց է տալիս» (տե՛ս Meillet MSL 17, 243), որի վրայ աւելացել է han- նախամասնիկը:—Հիւրշ. 179:

ՆՀԲ իբր համայն տես, տեսիլ կամ հանումն ի տես, լծ. և յն. ẽvδελις Windisch. 22 հաւ մասնիկով կազմուած, Lag. Urgesch. 526 սանս. saimdēca. Müller, Kuhns und schleich. Btrg. 5, 383 diç արմատից. հմմտ. ծէս: Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 8 դէտ բառի հետ՝ արմատը դի, դիս=յն. θέαρε θεσιζω, Հիւրշ. Arm. Stud. 37 աւելի տրամադիր է բնիկ հայ ընդունելու Հիւնք. յն. ẽvδελις, ẽvδελις «ցոյց»: Müller WZKM 8, 187 զնդ. handaēsa=սանս. saimdēca-:

ԳԻՒ.—Սեբ. հանդ'էս են, փոխառեալ գրականից:

[ՀԱՆԴԻ «անձխոտ, Թրք. շանթէնէ, լտ. fu-maria» կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 1629. նոյն է հանդէ շշահթէրէ» Գաղիան. (ըստ Բո. Կրեմ. յաւել. 575)։—Նորայր ՀԱ 1922, 394 Գաղիանոսի յիշեալ տեղը կարդում է իբր «հնդի շանթէնէ. անձխոտ», որով հնդի «անձխոտ» անգոյ բառը շնչուելով, կդառնայ «հնդիկ, հնդկական, պրս. hindī.]

Հանդիճել տե՛ս Անդաճել:

ՀԱՆԴԻՊԱՆԱՆ «բարեխօսել». ունի միայն Բառ. Կրեմ. էջ 176:

ՀԱՆԴԻՋՆԵԼ «համեմատել». ունի միայն Բառ. Կրեմ. էջ 176:

ՀԱՆԴԻՅՐԺ «համբերող, դիմացող» Բո. լեհ. որից հանդուծել «համբերել, տոկալ» Յուդ. 9. Գծ. իէ. 15. Ոսկ. փիլիպ. հանդուծական վրդն. ծն. անհանդուծական Սեբեր. Ոսկ. Կս. հանդուծելի (արդի գրականում), անհանդուծելի վրք. հց. 34. կթ. Խոսր. դժուարահանդուծելի Ոսկիփ. նախաձայնի կամ շփողականի անկոմով՝ ունինք անդուծել Զենուր. էջ 29, անհանդուծ (գրուած նաեւ անհանգոյծ) Փիլ. սամփ. շանդուծել Զենուր:

ՆՀԲ համ ժուծել կամ անդորր ժուծալ. Եազըճեան, Արեւելք 1884 հոկ. 17 հաւ մասնիկով դուծ <դուծ=սանս. դուշ «հանդարտիլ, խաղաղիլ» բառից: Տէրվ. Նախալ. 87 հնխ. dargh կամ dhargh «պնդել, բռնել, տոկալ» արմատից դնում է սանս. darh, յն. δράσσω=δραχέω, զնդ. draž. հսլ. drūžati, գոթ. dragan «տանիլ, կրել» և հայ. հանդուծել, և դարձեալ՝ դերձակ, պրս. darzī, դերձան, պրս. darzan: Հիւնք. անդորր բառից: Հիւրշ. 177 հաւ մասնիկով:

ՀԱՆԴԻՐԱՏԱՆ «սուր լսողութիւն ունեցող մի անասուն (կամ թռչուն)». Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կղնկտ. հրտր. Շահն. Ա. էջ 111. «Սրատեսիլ ես քան զարծուի և երագալուր քան զմի ի հանդրատանաց» (գրում է Գիւտ կաթողիկոսը Աղուանից վաշէ թագաւորին)=հրտր. էմինի, էջ 19 ի հանդրատանաց, իսկ ըստ ՆՀԲ (տե՛ս արագալուր բառի տակ) ի հանդարտ անասնոց:—Այս ընկերցութեանը ստուգելու համար դիմեցի էջմիածնի ձեռագրատան մատենադարանապետ՝ իմ բարեկամ Սենեքերիմ Տէր-Յակոբեանին, որ քննելով Կաղանկատվացու բոլոր ձեռագրերը, հաղորդեց ինձ հետեւեալը.— Կաղանկատվացու ձեռագրերը այժմ թուով 8 հատ են, որոնք բառիս ընկերցութեան համաձայն բաժանում են 3 խմբի.—Ա խումբը կազմում են № 3043 ի հանդրատանաց և № 1087 ի

հանդրատանց, այս երկուսն էլ արտագրուած թարգման, 1839 թուին, պարոն Պոռէի օրինակից, «բաղդաստութեամբ ըստ պաղափարին, որ ի գրանոցի Աթոռոյ էջմիածնի».— Բ խումբը կազմում են № 1531, էջ 240 Ba (գրուած 21Ը=1289 թուին) [որից արտագրուած են № 2646, էջ 21a (18ՄԺ=1761 թուին) և № 2866 (1829 թ. ձեռամբ Յովհ. Եպս. Շահխաթունեանի)] և կազարեան ձեմարանի № 47 (ձեռամբ Մ. Էմինի, 1849 թ.). այս բոլորը ունին ի հանդրատանց.— Գ խումբը կազմում են №2561, էջ 19a (գրուած 18ԺԺ=1664 թ.) և №1725, էջ 22a (անթուական, Ժէ դարից). սրանք էլ ունին ի հանդարտ անատանց. այսպէս նաև № 2866 լուսանցքում: Երեք ընթերցուածներից վերջինը յայտնի կերպով յարմարանք է. բայց նա ցոյց է տալիս միևնույն ժամանակ, որ յարմարանք է նաև ի հանդարտանաց. ուղղագոյնն է ի հանդրատանց, որ գրիչները չհասկանալով վերածել են ծանօթ մի ձևի (հանդարտանց, հանդարտ անատանց):

Բարգէն Ա. կաթողիկոս Կիլիկիոյ (նամակ 1935 փետր. 11) մեկնում է «հաւանաբար էջ երկայնականը»: Չեմ կարծում, որ ստույգ լինի այս մեկնութիւնը, որովհետև անվայել էր Կիւտ կաթողիկոսի համար վաղէ սուրբ թագաւորին «էջ» անուանել:

*ՀԱՆԹԻԹ մի տեսակ անծանօթ բոյս. ԲԺՀ. ունի միայն ՀԲու. § 1630:

=Արաբ. حنت hantit, որ ունի Stein-schneider WZKM 12, 13, բայց համարում է սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ حلب حلب բուսանունի.—ԱՃ.

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حطيط hamatit «մի տեսակ խոտ» (Կամու, թրք. թրգմ. Ի. էջ 464), որ կարելի է սխալմամբ կարդալ նաև hamit:

Հանի տե՛ս Հան:

*ՀԱՆՃԱՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «խելք, միտք, հնարք. ճարտարութիւն, իմաստութիւն» ՍԳր. որից հանճարագիտութիւն Ազաթ. հանճարեղ ՍԳր. հանճարեղ «հը-

նարել ճարտարութեամբ» Բրս. ծն. Լմբ. անհանճար Ոսկ. անհանճարկան Ոսկ. Ես. անհանճարութիւն Ոսկ. մտթ. բազմահանճար Յհ. կթ. երկնահանճար Նար. կուս. լիահանճար Յհ. կթ. կոռովահանճար Անան. կկեղ. տղայահանճար Բուզ. գերահանճար Մաշտ. շատահանճար Խոր. հոգեհանճար Նար.:

=Պհլ. *hančār ձևից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս. هنجار hanjār «ճանապարհ. 2. կերպ, եղանակ». այս նշանակութիւնից է բխում نهنجار nā-hanjār կամ 3. بی هنجار bī-hanjār «անկարգ, անկանոն» (իբր անհանճար): Հյ. և պրս. բառերի նշանակութեան տարբերութեան համար հմմտ. պրս. راي rāh «ճանապարհ», որ սակայն նշանակում է նաև «կարգ, կանոն, միտք, խօսք, բանականութիւն, մարդու ներքինը». հայ գու. նամբայ «ճանապարհ. 2. հնարք, ելք, հնարագիտութիւն», նամբայ մը գտնել «մի հնարք մտածել»: Պրս. ձևը կապւում է ըստ նէօլոգէի սանս. sañcāra- «պրտոյա, ճանապարհ» բառին, որ կազմուած է sañ- մասնիկով՝ cār- արմատից (Horn, էջ 247):

Հններից Լմբ. առակ. ա. 7 և բ. 14 մեկնում է «Հանճար... ստուգաբանի անճար, այսինքն թէ՛ ոչ առանց խափանածոյ իրիք կատարի: Եւ հանճար ասի, զի զկատարումն առ յապայ ունի»... էջ 135—6 «Հանճար որպէս բազում անգամ յեղյեղեցաք, ստուգաբանի անճարիցն ճար»: Տաթև. ձմ. Լ. «հանճարն ստուգաբանի անճար. այսինքն անճար է և անխափան որ պիտի լինի կատարումն: Նոյնը նաև Տաթև. հարց. 270, Իսկ Առաք. լծ. սահմ. 484 «հանեա՛ղճար»: ՀՀԲ «հանէ ճար» (այսպէս նաև Թոփուզեան, Արծիւ Վասպ. էջ 44), ԳԴ միայն անհանճար ձևին է կցում պրս. նանէնճար: ՆՀԲ հա՛նճար կամ համ ճար: Lag. Urgesch. 477 čar արմատից, Նոյն, Arm. Stud. § 1243 կասկածում է զնդ. hāmčār և պրս. hanjār ձևերի վրայ: Թիբեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. 196 պրս. hanjār, Հիւնք. պրս. هنگار hangār «սաստկութիւն, սրութիւն»: Հիւբշ. 179

պրս. բառի նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ չէ ընդունած:

Գիժ. — Ննխ. Պլ. հնչարէլ, Բք. հնչարգէլ
«մի բան հնարել, սարքել, մոկոնել»:

+ ՀԱՆՈՒԲ բոլոր, ամէն՝ Սահմ. հոր. սրա սեռ. — տր. հորոված են է հանուրց. «ծանցման մէջ մտնում է առաջին ձևով. ինչ. հանրական 34. իմ. եկեղ. Անյ. պորփ. հանրապէս Սկեռ. լմբ. հանրակայք նար. տաղ. նոր գրականի մէջ՝ հանրակառք, հանրակին, հանրամատչելի, հանրագիտակ, հանրագիտական, հանրահաշիւ, հանրահաշուական, հանրագորք, հնարաբաւ, հանրապետութիւն, հանրապետական, հանրակացարան, հանրածառք են: Ոսկեդարեան գործածութեամբ ունինք ընդհանուր (գրուած նաև ընթանուր, ընթանուր) «ամէն տեղ» (և ո՛չ թէ ամէն ոք) Եզն.:

= Կազմուած է հան- (= համ-) մասնիկով՝
ուր «տեղ» բառից, որ բնիկ հայ է:

ՆՁԲ որպէս թէ համ ուր, համուր, համօրէն ուրեք, ամենայն ուրեք գտնալն, Հիւնք. անուր բառից: Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248ա համ-ուր: Pedersen, Հայ. դր. լիզ. 62 անուր բառից, որի համար հմտ. բոլոր (կրկին իմաստներով):

ՀԱՆՑԵՆՆ ատաղնորդել, վարել. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Դիւան Ժ. էջ 71՝ Յիշատ. Ժէ դարից. «Իսկ ի ԶՂէ=1548 թուին, Ալիսան երեկ հանցեց զխոնդքարն Սուլէյման տարաւ ի Թարէզ ի վերայ եղբոր իւրոյ և աւերեաց զԹարէզ»:

ՀԱՇ «մաշած, նիհար, տկար» Շնորհ. այբ. որից հաշիլ «մաշիլ, ծիրիլ», հաշիլ «մաշեցնել, ծիրել». ՍԳր. Ոսկ. ա. 8, բ. 33. Փարպ. հաշանք «նիհարութիւն, տկարութիւն» Թէոդ. մյրգ. «հիւանդութիւն» Կնիք հաւ. 286. հաշումն Առակ. դ. 15, Եզեկ. իա. 10. գրուած է նաև խաշիլ Ոսկ. պետր. և յեղ. Մանդ. խաշումն Մծբ. հաշիլ Վրք. հց. Ոսկ. ճառք 355, 361, 456. փոխաբերական իմաստով է հաշիլ արեւու «արևի մայր մտնելը» Անկ. գիրք հին կտկ. Ա. էջ 164, 166. (այս իմաստով սրխալմամբ գրուած է հաշտիլ Վրք. հց. բ. 381, որ պէտք է սրբագրել համաձայն նախորդի՝

հաշիլ, ըստ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 87).

ՆՁԲ լծ. Թրք. աշրմագ «մաշիլ» — Մորթման ZDWG 26, 571 բևեռ. khasivami «վախենալ» և զնչ. khasovava «երգնուլ» բառերի հետ: Lidèn, Յուշարձան 387 հնխ. *ḡkub- արմատից. հմտ. սանս. nácyati «անհետանալ, կորչիլ», nācáyati «անհետացնել, փնցնել, կործանել», զնդ. nasyeiti «կործանիլ», nasu- «դիակ», լն. νέκυς, νεκρός «դիակ», լտ. neco «սպանել» և յատկապէս հիռլ. éc, մկիմբ. angheu, կորն. ancow «մահ». հայերէնի մէջ Է յաւելուած է. հնխ. *ḡkub- տուած է նախ անշ-, ուր Է կորչելով՝ դարձել է աշ- > հաշ-: Karst, Յուշարձան 420 Թթր. as, az, aš «պակասացնել», օսմ. ašənmaq «մաշիլ», նաև aš, eš, kaš «քորել» և aš, as «ուտել»:

*ՀԱՇԱ «խոտ է սպիտակ, աւել շինեն» Վստկ. 190, 194, 195. Կամրկպ. ունի միայն ՀԲու. § 1631. — Սխալ է Քաշունի Գ. 133 և Բ. 601 հալի «serpolet», որ կցում է լտ. halus բառին:

= Արաբ. حاشا ḥāšā «մի տեսակ բոյս է, որից մեղուն մեղր է շինում. Թրք. kekik կոչուած բոյսն է, այն է վայրի ծոթրին» (Կամու, Թրք. Թրգմ. Բ. 324), «զամբուռ, լտ. thymus, այն է ձիածոթրին» (ՀԲու. § 694), «Թրք. տուկմալիճա սուփուրկա, կոճակաւոր աւել» (Ամիրտ.). Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ գտնում ենք حاشا ḥāšā, حاشا ḥāšā և حاشى ḥāšī «մեղուն» և «thy-mex» նշանակութեամբ:

Արաբերէն լինելը յայտնում է պարզապէս Վստկ. 190, 194. «խոտ մի կայ, զոր արապերէն հաշա ասեն, որ մեղուն զինքն խիստ սիրէ և երբ զինքն ուտէ, շատ մեղր շինէ և պարս աղէկ տայ. Առ զխոտն որ կոչի արապերէն հաշա և փռեա (փեթակի մէջ):

*ՀԱՇԻՇ ըստ Բծշ. մեկնում է «հայերէն անուն զանապի, այսինքն կանեփատի». ունի միայն ՀԲու. § 1632:

= Արաբ. حشيش ḥāšīš «թմրեցուցիչ մի բոյս է» (տեսակաները տես Stein-

schneider-ի համաքառոյի մէջ՝ WZKM 12, 10—11):

*ՀԱՇԻԻ (ն հլ. ըստ նշՔ, բայց կայ միայն սին. -ի) «հաշիւ, համար» ՍԳր. Ոսկ. յհ. Կող. «կոխ, վէճ» Վկ. գողթ. 52, 79. որից հաշուել «համարել, հաշիւ անել» Ղևտ. իէ. 23, Ոսկ. հս. և մ. բ. 18. «համարել, կարծել» Ոսկ. մ. ա. 7, 25. Բ. տիմ. Եւ. քր. հաշուրէկեք կմբ. մատ. 321. հաշուակից Մաղաթ. ար. անհաշի Պտմ. աղէթս. հեշտահաշի Գէ. հս. նոր բառեր են՝ հաշուապահ, հաշուապահական, հաշուապահութիւն, հաշուակալ, հաշուայարդար, հաշուայարդարութիւն, հաշուեցուցակ, հաշուետումար, հաշուետեար, հաշուեգիր, հաշուեկշիռ, հաշուագէտ, հաշուեցոյց, հաշուեփայտ, հանրահաշիւ, գրահաշիւ, օրհաշիւ են:

= Ասոր. ܚܫܐ xəšīw «կարծուած, համարուած, հաշուած», ܚܫܐ xəšaw «համարեց, համրեց», ܚܫܐ xəšew «կարծեց, ենթադրեց» — Այս արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. ܚܫܐ xəšab, արամ. ܚܫܐ ܚܫܐb, հիսաբ, հիսաբ. ܚܫܐb ܚܫܐb, բոլորն էլ «հաշուել. 2. համարել, վարկանել» նշանակութեամբ: Սեմականից փոխառեալ է շատ հին ժամանակ եգիպտ. ܚܫܐb «հաշուել» — Հիւր. 308:

ՆՃՔ լծ. Թրք. հիսապ: Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60 եբր. xəšav, Հիւնք. վաշխ բառից կամ արար. հէսապ:

Գիթ. — Ագլ. Ախց. Ալշ. Երև. Կր. Ջղ. Սլմ. հաշիվ, Մրդ. Տիգ. հաշիվ, Ողմ. հաշիվ:

ՀԱՇՄ, ի հլ. «խեղ, կոտորած անդամով, պակասաւոր» Բ. Թագ. դ. 4, Թ. 3. Ոսկ. մ. գ. 16. որից հաշմիլ Սիւր. լ. 14. հաշմութիւն Եւգր. Կիւրդ. հլ. հաշմոտ Կիւրդ. հլ. հաշմաղամ Սարգ. ոգեհաշմ Յհ. իմ. պապ. գրուած է նաև խաշմ. խաշմաղամ, խաշմութիւն Եւգր. 152, որոնց հետ հմմտ. տակը վրաց. ձևերը:

ՆՃՔ հաշիլ «մաշիլ» բայից, Մառ. ИАН 1919, 404 վրաց. խաշմ «մալարիա» և եշմակ «սատանայ» բառերին է կցում, Պատահական նմանութիւն ունին արար. ܚܫܐ hašm «կոտորել, ջար-

գել, մանրել», inhišām «նիհարիլ. գործելու անընդունակ դառնալ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 572):

ՓՈԽ. — Վրաց. ხაშვი ჯაშუაშვილი «վաշխալի», ხაშვიანი ჯაშუაშვილი «վաշխաლოղ», ხაშვიანი სიხაშვილი «արատ, Թերութիւն, պակասութիւն»:

*ՀԱՇՏ (ի հլ. ըստ նշՔ, բայց առանց վրկայութեան) «խաղաղասէր. հեղ, բարեսիրտ, ներող» Բ. մակ. ը. 29, Ժ. 26, Ոսկ. եբր. Ժղ. և յհ. ա. 7. որից հաշտել «հաշտեցնել» ՍԳր. Ոսկ. եբր. լա. հաշտիլ, հաշտեցուցանել ՍԳր. հաշտեցուցիչ Ագաթ. հաշտութիւն ՍԳր. Եզն. հաշտարան Փիլ. հլ. հաշտարար Յհ. իմ. Յհ. արագահաշտ Յայսմ. դիւրահաշտ Պղատ. օրին. բնկերհաշտիք Ոսկ. Իրիւպ. (խկ հաշտիլ արևու տես հաշ):

= Պհլ. *āšt «հաշտ, խաղաղ» բառից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց ունինք զնդ. āxšti. պհլ. āštih, պրս. آشتی āštī, բոլորն էլ «հաշտութիւն, խաղաղութիւն» նշանակութեամբ. սրանց հետ նոյն են նաև քրդ. aš kirin «բարկացած մէկին խաղաղել, բարկութիւնը իջեցնել», aš e «խաղաղած է», ne aš e «խաղաղած չէ», Հայերէնի մէջ և յաւելուած է — Հիւր. 179, 513:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԻ, ՆՃՔ դնում է հաշտ՝ լծ. պրս. աստուէ, խկ հաշտութիւն՝ պրս. աշղի, էշղի: Lag. symmicta 104, 18 զնդ. āxšti: Müller WZKM 8, 282 պրս. āštī: Սագրգեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šuu, kuš «մայր մտնել արևու ձևերի հետ դնում են հլ. խշտի, հաշտել արևու (որ սակայն սխալ գրութիւն է)»:

Գիթ. — Առանձին ունինք Ալշ. Մշ. հաշտ (յատկապէս հաշտ ու բարիչ դարձուածի մէջ, որ բարիչ = Թրք. barəš-maq կրկնութիւնն է հլ. հոմանիշի). բայական ձևով Կր. Տի. հաշտվիլ, Երև. հաշտվել, Սլ. հաշտվել, Սիւր. հաշիլ, Ղրք. հաշտվիլ, Սվիդ. Էիշտրվիլ, Ջղ. խաշտել, խաշտվել, Սլմ. խաշտրվել:

*ՀԱՇՏԱԴՐՈՄ առիթը դրամանոց (գոհար)». Խոր. աշխ. 614. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

= Պրս. هشت hašt «ութը» և درم diram «դրամ» բառերից:—Հիւրշ. 264:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ, յետոյ Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էշ 119 և ՆՀԲ:

○ՀԱԶԵԼ «հառաչիլ, ախ քաշիլ» Ողբ. ա. 4. Ոսկ. մ. ր. 16 և ա. տիմ. ր. որից հաշիւն Ոսկիփ. հաշումն նար. Վրդն. սղ:

= Բնածայն բառ. կազմուած է և ձայնից. հմմտ. ձկն համար՝ շաշիլ, բաշիլ, քաշիլ, իսկ արմատի համար՝ հնշիլ, հոշակ, հոնշիւն, հառաշիլ, հոնդիւն:—Աճ.

ՆՀԲ լծ. հազագ, ոգի, ոգիլ: Հիւնք. հաշալ բայից: Յ. Արշէզ. Բազմ. 1897, 51 լծ. հազագ: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 203 ր. Թիւրեքեան, Արիահայ բռ. էշ 99 բաշ արմատից:

ՀԱՊ. աճապարանք կամ արագութիւն ցոյց տուող ձայն կամ բառ, որից կազմուած են՝ հա՛պա սո՛ն, աղէ՛, դե՛հ, ա՛րդ, շո՛ւտ» ՍԳր. Եղիշ. (որ և աճա՛պա Եղիշ. այլ ձեռ. հա՛պա). հապնեպ շատիպողական, շփոթ, շուտով, շտապով» ՅՀ. կթ. (Բուզ. էշ 140 տրպուած է հեպնեպ). հապնեպ տալ սփութացնել, շտապեցնել» ՅՀ. կթ. հապնեպել խոր. Ա. ՅՀ. հապնեպիլ կամ հապնեպով շտապով» ՅՀ. կթ. հապստէպ Վեցօր. դ. 67 (շունի ՆՀԲ). հապշտապ (գրուած նաև ապշտապ). ՋԲ. նոր գրականի մէջ հապո՛ն (իբրև հապա + օ՛ն):

ՆՀԲ որպէս պրս. ապա, էպա: Տէրվ. Նախալ. 118 Թերևս հնիս. apa ձկն հետ, այն է սանս. զնդ. apa, լտ. ab, ձ, գոթ. af և հյ. ապա: Հիւնք. ապա բառից: Թիւրեքեան, Բազմ. 1913, 341 Թրք. هب

hep «բողոր» բառի հետ. իսկ Արիահայ բռ. 226 պհլ. auštap ձկն է դնում հյ. հապշտապ:

ԳԻՌ.—Տփ. արա «գեհ՛հ, օ՛ն»:

ՓՈԽ.—Վրաց. აბა ապա, აბა արա «օ՛ն».—Տ. Վ. Պալեան (Բիւր. 1898, 712) մեր հապնեպ բառից է դնում Թրք. գռ. կես. apə-čəp ձկն, որ միայն անէծքների մէջ է գործածւում. այսպէս՝ apəčəpa gelesin «հապ-ճեպի՛ գանս» (ըստ իս շատ կասկածելի):

— ՀԱՊ «այնուհետև, յետոյ» Ոսկ. ր. կոր. իդ. Եւս. քր. հապա «յետոյ, անմիջապէս յետոյ» Ա. մակ. ր. 17, 41. Ժզ. 6:

= Նոյն է ապա բառի հետ, որ տե՛ս:

Նոյն է դնում ապա բառի հետ ՆՀԲ կասկածով. Տէրվ. և Հիւնք. Նախորդի և սրա միջև զանազանութիւն չեն դրած: Bugge KZ 32, 62 նոյն ընդ ապա < հնիս. άπο, ճիշտ ինչպէս որ հուպ < հնիս. άπο. ԳԻՌ.—Մկ. Ողմ. ապա, Կր. հրպը, Ննիս. Պլ. Ռ. Սլ. Տփ. հաբա. Ջթ. հաբը, Հճ. Տիգ. հոբոմ, Մշ. հրբա, Ալշ. հրբոմ, Սիւ. քրբա, Հմշ. արա, Ասլ. բրբ, որոնք նշանակում են «ի հարկէ, անշուշտ, այո՛ ալպէս, այո՛. 2. ապա, ալլ»:

*ՀԱՊԱԼԱՍ «մրտենու պտուղը» Վստկ. էշ 105, 120. որից հապալասնի, հապալասի Վստկ. 157, հապալսի Վստկ. 36 «մրտենի, vaccinium myrtillus L» (Տիւրացեան, Contributo § 339):

= Արաբ. حَبَّ الْأَسْ habb-al-ās «հատ կամ պտուղ մուրտի». կազմուած է حَبَّ habb «ոնդ» և آس ās «մրտենի» բառերից (տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 2):

Ըստ ՆՀԲ հապալասն է «ազգ մանր ձիթապտուղ». ըստ Բախտամեանի «մոռ». ըստ ՀԲուս. § 1633 «մրտենի». ըստ Նորայր, Բառ. Ֆրանս. «canneberge, airelle, ռուս. КЛЮКВА?» Ուղիղ նշանակութիւնն է «մրտենի», ինչպէս ցոյց են տալիս 1. արաբերէն ձկն, 2. Սվեդիոյ գաւառականը, 3. Վաստակաց գրոց վրկայութիւնը. Վերջինս (էշ 157) գլխի վերնագիր դնելով «Վասն հապալասնաց», ամբողջ այդ գլխի մէջ խօսում է միայն մրտենու մասին: «Ձիթապտուղ» իմաստը յառաջացել է սխալմամբ նրանից, որ Վստկ. 180 խօսելով ձիթապտուղի տեսակների վրայ, ըստ մեծութեան բաժանում է երեք կարգի.—մանր (հապալասի չափ), միջակ (կասլայի չափ) և խոշոր. «Եւ պտուղն ազգի ազգի են. մէկ՝ հապալսէ պտուղ և ինքնդ մանր լինի և վասն այնր իւրն հապալ ասեն.

և մէկայլն՝ կասկածուող ասեն և այն՝ կասկածի պտղոյն է նման և յայն ձևն է. և մէկայլն երկայն պտուղն է և ինքն է քան զամէնն լաւ և գէր»։—Ուղիղ մեկնեց Հրուս. անդ, որ կրկնում է Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 434.

ԳիՌ.—Սվեդ. հրմբուլուս «մրտենու պըտուլը»։

ՀԱՊԱՆԱՆՑ. մի տեսակ անծանօթ զործիք է. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ զործածուած Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 8. «Հապաղանցն որ կասէին, ի յուրի ծառն կախեցին, մուրն ու քացախն ու սխտորն պարկովն զուխն ագուցին»։—Լուսաւորչի շարշարանքներից մէկն է. հմմտ. Ագաթ. § 106 և 107. բայց Տաղարանը ճիշտ հետևած չլինելով Ագաթանգեղոսին, յայտնի չէ թէ ի՞նչ է հապաղանցը. թուի «հիւսանց մամուլ»։

ՀԱՊԱՆՓԱԿ կամ ՀԱՊԱԼԱԿ «մի տեսակ բոյս. խնկատերև, thymus acinos կամ ocy-mum pilosum» Բժշ. ունի միայն Հրուս. § 1634.

*ՀԱՊԱԼԻՆՈՐ
*ՀԱՊԱԼԻՄԻԹ
*ՀԱՊԱԼԻՄԻՌԹ
*ՀԱՊԱԼԻՆԻԼ կամ ՀԱՊԱԼԻԼ
*ՀԱՊԱԼԻՊԱՆ

բժշկական ալլ

և ալլ բոյսեր են. Բժշ. ունի միայն Հրուս. §§ 1635—1639.

—Բոլորն էլ փոխառեալ են արաբերէնից. այսպէս՝ حَبَبُ الْفَارِ hābb-ul-yār, حَبَبُ الْمُلُوكِ hābb-ul-mulūk, حَبَبُ لَيْلِ hābb-ul-nīl, حَبَبُ الْبَانِ hābb-ul-bān (տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 2—4 և 320), Այս բոլորի մէջ hābb նշանակում է «հունդ», ul յօդ կամ սեռականի մասնիկ է. —Աճ.

Հապնիլ բոյսի վրայ բնդարձակ խօսում է Seidel, Մխ. հեր. § 387.

ՀԱՊԻՆ «տանձ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. յաւել. էջ 569.

Արաբ. حَبِيْن hābīn նշանակում է «գափնեմարդ, oléandre, թրթ. զխկում» (Կամուս, թրթ. թրգմ. Գ. 613).

ՀԱՊՃԵՊ. տե՛ս հապ բառի տակ, Nyberg, Hillsbuch 2, 42 մեկնում է իրան. *api-čapi. տե՛ս նեպ, հապուկ:

ՀԱՋԱՂ «երեսի ծածկոյթ, լաշակ» Վրդն. երգ հմմտ. նաև հաճաղ. բառիս համար մի երրորդ վկայութիւն գտնում եմ Այրիվ. 8 ա, որ տե՛ս զառքաշ բառի տակ (Յաւելուածում):

Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 219 համարում է աղաւաղեալ՝ լաշակ բառից:

*ՀԱՋԱՄ «վարսավիրայ, սափրիչ» Ոսկրիփ.

—Արաբ. حَاجِمٌ hājīm «սափրիչ»:

Ուղիղ մեկնեց նշմ.

○ՀԱՋԵԼ «շան հաշելը» Յուդթ. Ժա. 17. Ես. Ժգ. 10. (սխալ գրուած է հաշել և այս ձևը այժմ տարածում է). որից հաշեցուցանել Ձթր. կթ. հաշումն Պտմ. աղէքս. Պղատ. օրին. հաշողական Պիտառ. երկնահաշ Աթ. բնդերկնահաշ Անյ. հց. իմ. իրաւահաշ Վստկ. վայրահաշ Վստկ. (շունի նշմ.). յղորդահաշ «ոչ-վայրահաշ (շուն)» Վստկ. 221 (Աթ ունի զորդահաճ «քծնող (շուն)», որ անշուշտ նոյն բառի աղաւաղեալ գրչութիւնն է):

—Բնածայն բառ. կազմուած է և ձայնից. համեմատե՛լ ինչ որ ասուած է հաշել բառի տակ, Բնածայնների մէջ չ և ջ ձայնների փոխանակութեան համար հմմտ. բշել և բշել, խնշել և խնշել, խնջխնջել, խոխոջել, կրկշաձայն, խխնշել և խխնշել, շշնշել և շշնշել, մրմնշել:—Աճ.

Հիւնք. հոշակ բառից, Վերի մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ ՀԱ 1899, 203 բ, Գաղանճեան, Տարեց. Պապիկեան 1905, 126 և Արև. մամ. 1907, 934—5 լծ. թրթ. հալլամմալ «հաշել», Մ. Ս. Գալիթ-բէկ, Յուշարձան 398 գալլ. arthal, զան. harzal, հրրրտ. arthon, Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 99 բաշ արմատից:

ԳիՌ.—Հւր. հոջել, Սշ. հաշել, Ազլ. հաշիլ, Խրբ. հաշիլ, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեր. հաշել, Ասլ. հաշել, Շմ. հաշիլ, Հմշ. հաշուշ, Դրբ. հոշիլ, Տփ. հաշիլ, հաշալ, Տիգ. հոշուլ, Հճ. հէշել, Ջթ. հէշիլ, Ալշ. Մշ. հաճալ, Սվեդ. հիշշիլ, Սլմ. խոշել, Մրդ. խոշել, Վն. խաճել, Մկ. խաճիլ, Ոզմ. խաճալ:—

Նոր բառեր են հաջան, հաղոց, հաջվոտել,
հաջվել, մարդահաջ, շնահաջ, գայլահաջ,
գազահաջ, թռչահաջ:

ՀԱՌՔԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԻՆԻ ՔԱՆՈՒՆԻ ԿՐԻՄ. 177:

○ ԱՆՈՒՍ Ժախումբի շաղկապ. Բենիկ.
Նար. որից հառաչել ժախ քաշելի Ողբ. ա. 21
(մ. հայ. հառաչել Քլկր. 54). հառաչումն
Մանգ. հառաչական Մաշկ. հառաչանք Մանգ.
Իգն. միաճառաչ Ոսկ. ա. տիմ. բազմաճառաչ
Յհ. կթ. Սարգ. դառնաճառաչ Ուրհ. լալաճա-
ռաչ Մխիթան:

— Բնաձայն րառ. կազմուած է 5 պարզ ձայնից՝ ո սաստկականով և չ ածանցիչով. հմմտ. քառաշնի, քառաշնի, կառաշնի, շառաշնի, որոնք սաստկականներն են բաշնի, բաշնի, ղաշնի հոմանիշներէր:—ԱՃ.

նշք արմատք հաշ, նոյն և հեծ, հեծու-
թիւն: Justi, Dict. Kurde, էջ 442 և
Kurd. Gram. 63, 219 քրդ. herzink
«խոր հառաչանք» և hertinim «հառա-
չիմ» կցում է մեր բառին: Հիւնք. հազալ
բայից: Վերի մեկնութիւնս հրատարա-
կուած է նախ ՂԱ 1899, 204 ա: Թիրհա-
քեան, Արիահայ բռ. 99 բաշ արմատից:
Գիժ. — Մշ. Սշ. հառչել, ննխ. Սեք. հառչէլ,
Ջք. հրք. հառչիլ, շճ. հառչել. Տիգ. հառչալ.
(վերջինս նշանակում է «կոռի մէջ բղաւել,
գոռայ, պոռպոռայ»):

*ՀԱՌՆԷՋ «կահ, կազմած, կարասիք» Ան-
սիզք, էջ 19 (յունի ԱԲ):

= Հֆրանս. harnois, harnais ասպաս, կազմած (մանաւանդ ձիու, զէնքի, որսի)»։—
Հիւրդ. 391։

Ուշիդ մեկնութիւնը տուաւ նախ Ան-
սիոցքի հրատարակչիւր, էջ 19:

ՀԱՌԹՏ Վհամարձակք. ունի միայն Բառ.
երես. էջ 177:

+ ՀԱՍ, Ի հլ. «Ժամանում, հասնիր» Դիոն.
 ասեալ. 34. կթ. «հասունութիւն, կատարեալ
 աճում» Մխ. դտ. Մարթին. «տուրք, հարկ,
 բաժին» ՍԳր. (ըստ Մանանդեան, Տեղեկ.
 ինստիտ. 1, 31 «ողղակի հարկ, գլխահարկ
 և հողային եկամտային հարկ». իսկ ըստ Ա-
 դալբեգեան, անդ 48—58 ընդհանրապէս
 «հարկ» և ո՛չ բնաւ «հողահարկ») — Շատ
 գործածական և զանազան նշանակութիւննե-

որով զարգացած արմատ է, որից կազմուած են՝ հասանելի ճշմարտիւ, ժամանելի. 2. փափազածը դտնելի. 3. յարմար՝ պատշաճ գալ, վիճակիլ, բախտին այնպէս պատահիլ. 4. հասկանալ, իմանալ, վերահասու լինելի. 5. հաստնանալ, կատարեալ աճիլ» ՍԳր. Եւ. քր. Եզն. Եփր. Ել. հասկառիկ «ոլիմպիական խաղերի մէջ պանկրատիոն մրցանակը» Եւ. քր. Սարկ. քհ. (տղ. Ստեփք Գ. 70), հասկնած «անյագարար ուտիլը» Վրք. հց. հասակ «տարիք, տիք, մարմնի երկարութիւնը» (հմմտ. աշխ. հասած տղայ) ՍԳր. Եւ. պտմ. և քր. Ոսկ. երբ. Վեցօր. «ժամանակ» Ագաթ. հասկագեղ Վեցօր. հասկակից ՍԳր. հասկաշափ Բ. մակ. Ե. 24. Ագաթ. բարեհասակ Բուզ. անհասակ «անշափահաս» Սմբ. դատ. էջ 131. հասուն Ա. մն. իզ. 9, Եզն. Ոսկ. մ. ա. 9. հասունաս Եւագր. հասու ՍԳր. Կոլ. հասոյթ Մխ. դտ. թշուառհասոյց Պիտ. կանխահաս Երեմ. իդ. 2. երագահաս Բ. պետ. ր. 2. Փարպ. անհաս ՍԳր. Վեցօր. Ագաթ, տհաս Յոր. իդ. 6. Ոսկ. յհ. ր. 19 (ասուած է մարդու համար), ձեռնհաս ՍԳր. Եզն. վերահասու հոր. հասանդութիւն «մտքի ըմբռնում» Եւագր. դիւահասոյց Ագաթ. կարհահաս «խելքը կարճ» Ագաթ, վաղահասիկ Մծբ. վաղահասուկ Եւ. իր. 4. Ովս. Թ. 11. Եփր. ծն. էջ 29. հասառու, հասունութիւն, հասութաբեր (նոր բառեր), հասկանալ ճշմարտ լինել, իմանալ, ըմբռնել» Շնորհ. Լմբ. Ոսկիփ. անհասկացող (նոր բառ) և այլն:

նբգ. genug, անդլ. enough «բաւական» (Kluge 175), լտ. nanciscor, հլտ. nancio «գտնել, փափագիւն հասնիլ», հիուլ. do-icim «գալ», con-icim «կարհնալ», air-icim «գրտնել», լիթ. nēšti «կրել, տանել», našti «բռն», nēščia «յղի», լեթթ. nest «կրել, տանել», nasta «բռն», հսլ. nesti, ուս. нести «կրել, տանիլ» են (Walde 506, Boisacq 251, Pokorny 1, 128, Ernout-Meillet 620, Trautmann 198); Հայերէնի մէջ հնիս. քկ' - ձևը դարձել է նախ *անս-, որից անգականի անկումով (հմտ. ամիս, միս և ուս) կամ որնգականը արմատից դուրս փոխադրելով և նախաձայն հ-ի յաւելումով՝ յառաջացել է հաս:—Հիւրշ. 464:

նՀՐ հասակ = վրաց. հասակի: Bōtich. Arica 33 և Lag. Urgesch. 340—341 հասանել, հասու, հասակ դնում է sač արմատից, որից նաև seculum: Müller SWAW 42, 256 հասակ համարում է հսկայ բառի արմատը: Տէրվ. նախալ. 59 աւել, յեսան բառերի հետ հնիս. ձև արմատից, որից նաև չն. չնա, չնախ «գալ, հասնիլ», ձնոնդ «յիսան», լտ. acus «ասել»: նոյն, էջ 75 սրանց է կցում նաև հասկանալ, հասկ, որին լծորդ է դնում գոթ. ahs «հասկ» և հլտ. agna «հասկ»? Բոլորի մէջ էլ և յառաջացած է sk-ից: Մառ 3BO 5, 320 պհլ. rasidan հոմանիշի հետ: Ուղիղ մեկնեց նախ Bugge KZ 32, 14, նոյնը նաև Müller WZKM 10, 276: Հիւնք. հաշիւ բառից: Մառ. ИАН 1918, 347 և մասնիկով հա արմատից, որ է սվան. lihe «հասնել»:

ԳիՌ.—ՀՃ. Սշ. հասնել, Աշշ. Ախց. Ասլ. հրբ. Կր. Մշ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեր. Տիգ. Տփ. հասնիլ, Երև. ննիս. հասնել, Ջթ. հասնել, Սվեդ. հոսնիլ, Գոր. հսնել, Դրբ. Եի' հսնել (նի մասնիկով), Ազլ. հրսսա'նիլ, Ջղ. խասանել, խասնել, Սլմ. վն. խասնել, Մրդ. խասնել, Մկ. Ողմ. խասնիլ. այս բոլորը ունին սովորական և ընդհանուր «հասնիլ» նշանակութիւնը. իսկ Սշ. հասնել «հաստնանալ», Հմշ. հասնել «պտուղի հասնել» (իսկ մարդու և սովորական իմաստով՝ ժմնել).—2. Շմ.

Տփ. հասկանալ, Գոր. Դրբ. հսկա'նալ, Ախց. Կր. Մշ. հասկընալ, ննիս. հասկընալ, հասկընալ, Ասլ. Պլ. Ռ. Սեր. հասգընալ, ՀՃ. հասկոնալ, Ազլ. հսկա'նիլ, Սշ. հասգ'ընալ, Տիգ. հոսս'նալ, Ջթ. հասգոնալ, հասգոնալ, Ջղ. խասկանալ, Մկ. խոսկոնալ, Մրդ. Սլմ. վն. խասկնալ, Ողմ. խոսկանալ. (Դրբ. նշանակում է նաև «լսել»). ինչ. Դրա անունը շատ ենք հասկացել, բայց իրան չենք տեսել. իմաստի զարգացման համար հմտ. իմանալ «հասկանալ». 2. Պլ. լսել):—նոր բառեր են հասուկ, անհասուկ, ծիրանահասուկ, հասուկ-բանք, հաս ամուսնութիւնը թոյլատրելի», շնաս ամուսնութիւնն անթոյլատրելի»:

ՓՈԽ.—Վրաց. ձեռքոյ հասակի, ձեռքոյ ասակի տարիք, հասակ, բարձրութիւն, մեծութիւն, չափահասութիւն» (հմտ. Մտթ. գ. 27. Դա շնուծլոս շնծինեբադ հասակսա թրւսսա ծղ'րթա երթ. յաւելուկ կարիք է ի հասակ իւր կանգուն մի). ձեռքոյցձեռ հասակովանի, ձեռքոյցձեռ ասակովանի «հասակատու, տարիքոտ, դեղահասակ», ձեռքոյցձեռ ասակե հասակակից», շնուծլոս ունասակո, շնուծլոս ունասակո «փոքր, անչափահաս»:

ՀԱՍ «տիւ», ունի միայն Բառ. երեմ. 177. —Թերևս պէտք է կարգալ «տիւ», որով և միացնել հասակ բառին:

ՀԱՍԱՍԱՐԴ «պահանորդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177:

*ՀԱՍԱԿ «մի տեսակ փուշ է. թրք. տէմուր քիֆէնի» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1640:

=Արաբ. حاساك hasak նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 81, որ նոյնպէս մեկնում է թրք. տէմուր քիֆէնի):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. անգլ.

ՀԱՍԱԿԱԿ, ի-ա հլ. (մէկ անգամ ունինք հասարակուց Ա. մկ. ժ. 30, բայց այլ ձձ. հասարակաց) «կէս (օրուայ, ճանապարհի համար ասուած). 2. ընդհանուր, միաբան, հասարակաց. 3. հաւասար. 4. իրար հետ համաձայն» ՄԳր. Ոսկ. Նա. քր. «սովորական, պարզ» նար. որից հասարակել «կէսին հասցնել» Սղ. ծղ. 24. Ազաթ. «հաւասար բաժանել, մասնակից անել» Բուզ. Սերբ. «լրանալ, բովանդակուիլ» Վրբ. հց. հասարակաց

ՄԳր. Ոսկ. յհ. և ես. հասարակիկ «հաւասար»
Մանգ. սիր. 12. հասարակորդ Մտթ. ի. 12.
հասարակախառն Ոսկ. մ. ա. 4. Սերեր. հա-
սարակած «կէսը» ՄԳր. Եզն. «գիրչերահաւա-
սար» Շիր. Սարկ. տոմ. հասարակակշիռ
Վեցոր. հասարակ օր կամ օրհասարակ «կէս-
օր» Գ. Թագ. ժր. 26 (տե՛ս Այտնեան, Քնն.
քերակ. էջ 65). հասարակապետութիւն, հա-
սարակապետական (նոր բառեր) են:

ՆՀՐ համասարաւ կամ հաւասարակ:
Հինք. հաւասարակ: Այսպէս է մեկնում
նաև Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 147:

ԳԻՌ.—Պահուած է մի քանի տեղ զանա-
զան իմաստներով. այսպէս՝ Կր. Ախց. Տփ.
հասարակ «պարզ», Ասլ. Պլ. հասարակ «ար-
տաքնոց» (իրր վայր հասարակաց), Երև.
հասարակ «վատ տեսակի», Ննխ. հասարակ
(գիրչերում՝ հաւասար բառի հետ խաշաձե-
մամբ՝ հավարակ) «հասարակութիւն, հա-
մայնք, ժողովուրդ».—Հին օրհասարակ ձևից
են յառաջացած Ռ. օրարագ, Պլ. օհարագ,
Սեր. հօրայագ, Ասլ. հօրարագ, Օւղ. օրա-
սագ, Ակն. օւրաֆ, Ատ. օվարագ, Ննխ. հօ-
սագ, հօրակու, հօրցագ, որոնք բոլոր նշա-
նակում են «կէս օր, ցերեկ». իսկ Շմ. հէօ-
ծիլ «առաւօտը կանոխ». (իրր օր-ծագ «օրը
ծագելու ժամանակը», ինչպէս ստուգաբա-
նեց Ալ. Աբէլեան, Թատերագիր Շամախեցի):

ՓՈՒ.—Վերջիններին է պատկանում բոշայ.
օրօրակ «ցերեկ, կէսօր» (Finck, Die spr.
d. arm. Zigeuner 3AH 1907, 118):

ՀԱՍԱՅ «կորեկի նման մի բոյս». Ասար.
ունի միայն ՀՐուս. § 1642:

Կայ արար. حاسى hasi «մի տե-
սակ փուշ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ.
740):

ՀԱՍՆԻՀԱԿԱՅ «պատասխանի». ունի մի-
այն Բառ. երեմ. էջ 177. հմմտ. հակ «պա-
տասխան»:

ՀԱՍԻՄՈՆԱ «հազի դէմ գործածուած ան-
ծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս.
§ 3350:

Հասիր տե՛ս Խսիր:

ՀԱՍԿ, ի հլ. (ՆՀՐ նաև ի-ա հլ. բայց ա-
ռանց վկայութեան) «հասած ցորենի ցողու-
նի գլուխը» ՄԳր. որից հասկաթաւ Ագաթ.

հասկահանել Ոսկ. ա. Թես. հասկափաղ
Միք. է. 1. Ես. ժէ. 5. Բաշահակ Փիլ. հաս-
կահասուն Պիտ. Լն:

ՆՀՐ հասուն բառից. յիշում է նաև
պրս. սուֆ «հասկ»: Տէրվ. տե՛ս հաս
բառի տակ, Հինք. հաս, հսկայ և կամ
արար. hasil «յառաջ գալ» բառերից:
Müller WZKM 5, 268 պհլ. ,حس
xōsak = պրս. خوش xōša «հասկ»
բառի հետ կասկածով, Patrubby ՀԱ
1908, 246 հասանիլ բայից, Karst, Յու-
շարձան 404 սումեր. eššu, issu «հասկ»:
Պատահական նմանութիւն ունին արար.

حساك hasak «տաւարի կեր ուտե-
լը», حسيكا hasika «տաւարին իր-
րև կեր տալու գարի», احساك ihšāk
կամ احشاك ihšāk «տաւարին կեր
տալ», حشاك hšāk «տաւարի գա-
րի ուտելը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ.
81), նորվեգ. åksa «հասկ» (վերջինիս
նմանութեան վրայ հրաւիրելով Meil-
let-ի ուշադրութիւնը, մերժեց որևէ կապ
հայերէնի հետ. նամակ 1927 թ. ապրի-
լի 21):

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Ղրբ. Մշ. Շմ.
հասկ, Մկ. Ոզմ. վն. խաշկ, Մրդ. Սլմ.
խոշկ, Սվեդ. հուսկ.—Նոր բառեր են հաս-
կակալել, հասկել (վն. խաշկել), հասկահա-
նել:

ՓՈՒ.—Մառ. 3BO 17, 293 հլ. «հասկալել
ձևից է դնում վրաց. მსკავდო հսկավիլի,
որի նշանակութիւնը անյայտ է և որ ինքը
մեկնում է «հասկերից շինուած աւել»:

Հասկանալ տե՛ս Հաս:

ՀԱՍՈՒՄ «սպիտակ վրացի կոճ» Գաղիան.
ունի միայն ՀՐուս. § 1644:

ՀԱՍՊԱ «հարսանիք, քութէշ, rougeole,
տճկ. գզամուֆ կամ գուրթէշեն» Ասար. (նոյ-
նը ասում է հլ. սև վարդ կամ պարզապէս
վարդ, ինչպէս ունի Մխ. հեր. 70):

= Արար. حاصا hasba նոյն նշ. (Կա-
մուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 109, Будаговъ 1, 517):

ՀՐուս. § 1645 Ասարի մէջ գտնելով
բառս մեկնուած «սև վարդ», ծաղկն է

կարծում: Վերի ձեռք ուղղեց ու մեկնեց նորայր ՀԱ 1921, 337:

+ՀԱՍ, ի հլ. «ամուր, հաստատուն, ուժով» Սղ. ժր. 35. Գ. մակ. գ. 16. Սերեր. Ոսկ. հիսն. էջ 932. Եփր. աւետ. «հաստատուն» ամուրիւն» Ոսկ. ա. թիս. Թ. և մ. ք. 25. Սերեր. «թանձր, հաստ» Յայսմ. որից հաստանալ «ուռճանալ, մեծանալ» Ոսկ. մ. գ. 33. հաստել «պնդացնել, ամրացնել, հաստատել, ստեղծել» Բ. մկ. ը. 27. Ագաթ. Եփր. ծն. հաստիչ «ստեղծող» ՍԳր. Ագաթ. հաստոց «անջրպետ» Նշ. եղեկ. հաստումն Սիր. լա. 19. Եզն. հաստուն Սերեր. Եփր. աւետ. 265. հաստուած Ագաթ. հաստաբետ (տե՛ս բետ) Բուզ. Վեցոր. 166. հաստակաշի Վեցոր. հաստակապ Վեցոր. հաստահարուտ Վեցոր. հաստանեղոյս Ագաթ. հաստանիմն Ա. պետ. հ. 10. Կորիւն. հաստամագիլ Վեցոր. հաստամետ Բուզ. հաստանդամ Վեցոր. հաստապինդ Գ. մակ. գ. 9. հաստարմատ Սղ. խէ. 2. հաստոյծ Ոսկ. մ. ք. 24. հաստարուն, հաստագլուխ, հաստամարմին, հաստավիզ, հաստափոր (նոր բառեր), ոճով ասում է հաստի հարկանել «հաստատ կանգնել»։ Ջոտըն հաստի հարին, զտեղի կալան և առաքինացան յամենայն տեղիս. Եփր. վկ. արե. 37. այստեղ են պատկանում նաև հաստոյր «սաստիկ, ուժգին» Ոսկ. մ. ք. 26 (ուրիշ վրկայութիւն չկայ) և թերևս հաստեցանել «մանկիկը ծծից կտրել» (Ներսէսովիչ, Բառ. լա.-հլ. ablacto): Տե՛ս նաև հաստատ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pasto- «հաստատուն, ամուր, հաստ» ձևից, որի ժառանգները գտնւում են միայն գերմանականում. այսպէս՝ հրգ. festi, մրգ. veste, նրգ. fest, հսաքս. fast, անգլ. foest, հիսլ. fastr, անգլ. fast, որոնք ենթադրում են գոթ. *fastu «ամուր, հաստատուն»։ Թերևս այստեղ է պատկանում նաև սանս. pastyá- «տուն և բակ, բնակարան» (իրրև «հաստատուն բնակութիւն») (Walde 275, Kluge 138, Pokorny 2, 7):—Հիւր. 464:

Նշ՝ արմատն է աստ, աստի, աստին, խիստ, հիստ, քստ: Böttich. Arica 82, 384 օսս. bäsdyin, bašgyin, յն. βᾱδύς, սանս. baddha, զնդ. basta: Նոյնը նաև

Wurzelforsch. 17: Müller SWAW 48, 428 համառոտում հաստա բառից: Հիւր. Arm. Stud. էջ 38 տուալ վերի մեկնութիւնը: Տէրվ. Նախալ. 112 հաստ և հաստառ դնում է sta «կենալ» արմատից. հմմտ. սանս. sthā, զնդ. stā, յն. տէղիւ, լտ. sto, հսլ. statī, հրգ. stam ևն, Թիրեաքեան. Պատկ. աշխ. դրրակ. 196 պրս. hastan

«ստեղծել» բայից: Հիւր. հաստել դնում է յն. տէղիւ, տէջա, տէջա, պրս. հէսթէմ և եզաւն «Աստուած» բառերից, իսկ հաստել ձևից էլ հանում է հաստ և հաստառ: Սանտալճեան, L'idiome 10 խալդ. situni, յն. տէղիւ և հլ. ստեղծել բառերի հետ:—Kluge 138 հայերէնի նախաձեռք դնելով հնխ. *pazdu, ենթադրում է, որ կազմուած է pa- մասնիկով zdu=sed «նստել» արմատից: Petersson KZ 47, 288 հաստ բառին կցելով նաև հլ. հոծ և սանս. pibdamānas, նախաձեռք դնում է podsto:—Այս երկու կարծիքն էլ մերժում է Pokorny 2, 7:

Գիտ. —Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Տփ. հաստ, Սշ. հաստ, հրգ. Հմշ. Սեբ. Տիգ. հաստ, Պլ. Ռ. հաստ, հաստը, Մկ. Մրդ. Ողմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խաստ, Ազլ. հոստ (բայց հատա՛նիլ «հաստանալ»), Ջթ. հոստ, հոստ, Հճ. հոստ, Սվեդ. հոստ.—Ասլ. չգիտէ այս բառը և նրա փոխարէն գործածում է հաստադ, հաստա* «հաստ»։ միայն կայ հաստընալ «հաստանալ» բայը:—Նոր բառեր են հաստագերան, հաստագլուխ, հաստաթիկունք, հաստակալ, հաստակաղ, հաստաշրլիւք, հաստավիզ, հաստափոր, հաստերեսանի, հաստաուն, հաստիկ, հաստկեկ, հաստուրդ, հաստհաստանալ:

+ՀԱՍՍՍ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ամուր, պինդ» Կանոն. Նար. խշ. «ստոյգ, վաւերական, իրական» Գաղ. գ. 23. Մծր. Եփր. Թգ. որից հաստատել «ամրացնել, պնդացնել. 2. շինել, կանգնեցնել. 3. ստեղծել, հաստել. 4. վաւերական ցոյց տալ» ՍԳր. Կռշ. Վեցոր. հաստատանալ Ագաթ. հաստատիչ Սղ. ժէ. 2. հաստատուն

ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. հաստատաբան Վեցոր. հաստատագոյն Բ. պետ. ա. 19. Ոսկ. յհ. ր. 12, 31. անհաստատ Ագաթ. Փարպ. հաստատակամ, հաստատամիտ, հաստատակամութիւն (նոր բառեր) են:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է հաստ բառից՝ ան մասնիկով:

ՆՀԲ հաստ բառից. Müller SWAW 38, 573, 583 և 48, 428 համարում է ներկայ դերբ. sthā, օտա «կանգնիլ» արմատի. Տէրվ. Նախալ. 112 և Հիւնք. կըցում են հաստ բառին. Հիւրք. Թէ՛ Arm. Stud. և Թէ՛ Arm. Gram. դնում է հաստ բառը, բայց սրա հետ չի յիշում հաստաւ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. էջ 220 հաստ բառից՝ ան մասնիկով, որի հետ համատ. հաւ-աստ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երեւ. Կր. Մշ. Տի. հաստաւ, Ալշ. Զդ. Ննխ. Շմ. հաստաղ, Սշ. հասդաղ, Ասլ. հասդաղ, հասդա՞, Զթ. հասդող, հասդող, Տիգ. հոսդող, Մկ. Ոզմ. խաստաւ. բոլորն էլ նըշանակում են «հաստաւ», ամբողջին, վաւերական». իսկ Ասլ. տե՛ս հաստ բառի տակ:

ՓՈԽ.—Ըստ Bugge IF 5, 168—80 (Թրգմ. ՀԱ 1895, 229) հայերէնից է փոխառեալ գոթ. astaθ «հաստատութիւն, ճշմարտութիւն, ըստուգութիւն» (հմտ. Ղուկ. ա. 4. vaurdē astaθ զբանիցն ճշմարտութիւն). գոթ. բառի մէջ հայերէնի հ նախաձայնը շնչուած է և վերջաւորութիւնը գոթական օθ ձևին է վերածուած:

*ՀԱՍՍԱՍ աշտենաւոր, նիզակաւոր զինւոր». իբր միջին հյ. բառ ունի Նորայր, Բռ. Ֆրանս. 632 ր:

= Ֆրանս. hastat, որ է լատ. hastatus նոյն նշ. (կազմուած է լատ. hasta «նիզակ» բառից):—ԱՃ.

ՀԱՍՏԵԱՅ «խմորեղէն». մէկ անգամ գործածուած է Երեւմ. խդ. 19. «Արարաք նմա հաստեայս և կարկանդակս»:

ՀՀԲ «յն. հստայս» բառից. ՆՀԲ նոյն բնդ հայս, որ և յն. σταῖς, σταῖς, σταῖς «ալիւրով ու շրով շաղուած խմոր»: Պատահական նմանութիւն ունի շէրքէզ. pastā «կորեկի հաց». բայց Թերես պա-

տահական չեն յն. άστῆ «ցորեն» (Boisacq 39) և կամ յն. πᾶστῆ (որից լատ. pasta>Ֆր. pâte) «ալիւրի խմոր» (Wald. 559), որոնց ծագումը ստոյգ չէ բացատրուած:

Հաստիլ տե՛ս Աստիլ:

ՀԱՍՏՈՒ «կարճավճիռ». այսպէս ունի Բառ. երեւմ. էջ 177:

*ՀԱՎԱՐԻ «լուացած ցորենի ալիւր՝ բարակ մաղած և եփած» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1646 և 151:

= Արաբ. حواری havārī «շարմաղ ալիւրով հաց» (Steinschneider WZKM 12, 14) կամ حواری huvvārī «խիստ սպիտակ և ընտիր ալիւր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831):—ԱՃ.

*ՀԱՎԱՐԻՍՆ «12 նիւթից բաղկացած մի տեսակ սպեղանի է» Ասար:

= Արաբ. حواری havārī, 19. حواریون havāriyyūn (հմտ. Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831) «աշակերտ Քրիստոսի, առաքեալ». յիշեալ սպեղանին 12 նիւթից բաղկացած լինելով՝ նմանութեամբ ստացել է այս անունը, որից և Թրք. հավարիյուն մէքեմի. այսպէս են նաև իտալ. apostolicone «նոյն սպեղանին» (բուն նշ. «առաքելական») և հյ. առաքեալ (հավարիօն առաքեալն է. Ասար.):

Բառս գտաւ նախ Ալիշան. ՀԲուս.

§ 151, որ ուղիղ մեկնեց Նորայր, ՀԱ 1921, 104:

*ՀԱՎՐ «սպիտակ կաղամախի, populus alba» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1647:

= Արաբ. حور havar «populus կամ platanus alba» (Steinschneider WZKM 12, 14) կամ «Թրք. ֆէհրիպա աղանը» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 831):—ԱՃ.

ՀԱՍ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «կտրելը, հատուած, կտոր» Երեւմ. խդ. 20. Եղիշ. հոգ. «մէկ հատիկ սերմ, ունդ, մանաւանդ ցորենի կամ ուրիշ հացաբոյսի» ՍԿր. Եւագր. «վերջ, ծայր» Օրբել. ողբ. է. որից հատանել «կտրել, կրճատել, վերջացնել, պակասեցնել, ճեղքել, որոշել, սահմանել, մետաղ հանել կամ հանք փորել, լոյս ցոլանալ, դրամ կըտ-

րել են» ՄԳր. Մծբ Ոսկ. Եւս. պտմ. Սեբեր-
նդն. հատուցանել «վճարել, վրէժը լուծել են»
ՄԳր. Ոսկ հատուցումն ՄԳր. Ագաթ. վարձա-
հատոյց Կորիւն. ստեանատոյց Ոսկ. Եւս. հա-
տեալ «մալեալ» Ղևտ. իբ. 24. հատած Եւս.
պտմ. հատուած Ագաթ. Եւս. քր. հատու
«սուր, սաստիկ» ՄԳր. Ոսկ. հատակոտոր
Ոսկ. Եփր. մն. հատահարց «հատիկներով
հմայող» Ոսկ. Բ. տիմ. Ը. և տիտ. հատա-
վանառ «լուծալափոխ» ՄԳր. հատիկ «սեբմ»
Լմբ. սղ. «խաշած ցորենով պատրաստուած
մի ուտելիք» Սմբ. դատ. 60. հատին «կուտ»
Անյ. ստորոգ. (> 29. խաւին «կուտ ձմե-
րուկի» են). հատու Մաղաթ. Բ. 15. հատկիլի
(գրուած նաև յատկիլի) «հեկեկալ» 35. կթ.
309, Լաստ. ժգ. հատուկտուր, հատուածակաւ,
հատուածակողմ, հատուրաուր (նոր բառեր)
ենւ.—Շատ անգամ պատահում է բարդու-
թեանց վերջը. ինչ. անհատ Եղն. քանահատ
Եփր. պհ. Մանդ. վիմահատ Սեբեր. Եւրա-
հատ Պղատ. տիմ. երկաթահատ Ոսկ. մ. Բ.
18. դանեկանահատ Մխ. դտ. դեղահատ Կա-
նոն. զանձահատ Ոսկ. յհ. 12. Բուզ. գե-
րեզմահատ Ոսկ. յհ. Բ. 39. զարեհատ
Շիր. զինեհատ Եփր. պհ. Մանդ. քարահատ
Եփր. դտ. կապարահատ Բուզ. նոյնից՝ և
ձայնի կրճատմամբ և այս պատճառով էլ յօ-
ղակապի տեղիք շմնալով՝ ձևացել է —ատ
(մասնիկը). հմմտ. ձեռնատ Կանոն. ակնատ
«ալքը վնասուած» Ոսկ. հոովմ. 295. ակա-
նատ վրբ. հց. ականջատ Ղևտ. իա. 18, իբ.
23. հեռատ Բժշ. միջատ վեցօր. փայտատ
ՄԳր. կտաւատ Մխ. առակ. կտափնատ Բ.
մակ. դ. 42. զունատ Ոսկ. երբ. բացատ ՄԳր
Բուզ. խրամատ Բ. Թագ. Կ. 20. Եփր. դտ. և
սրանցից՝ հեռատուկ Ոսկ. մ. Բ. 23. խրամա-
տել ՄԳր. Ագաթ. ծայրատել Մամիկ. 35. կթ.
գլխատել Մտթ. ժգ. 10. Ղկ. Թ. 9. Եւս. քր.
ապատել Փիլ. նխ. Բարատել «քարը տաշել,
կոփել» Տիմոթ. կուզ, էջ 44, 45, 46, 47. տա-
րատել «բաժանել» Տիմոթ. կուզ 261 ենւ.—
Չանազան նախդիրներով կազմուած ձևեր են՝
ՀԱՏ «առանձին, զատուած, մեկուտ, հեռու»
(իրր գ-հատ) Եղն. Սեբեր. Եփր. Բ. կոր. որից
իզատ «հեռու» վրբ. հց. ա. 22 (ժե օթեվա-
նօթ ի վատ էաթ). զատանել, զատել «բաժա-

նել, անջրպետել» ՄԳր. Եղն. Կոշ. զատուցա-
նել ՄԳր. Եղն. զատչիլ Խոր. Եղիշ. զատագոյն
«հեռագոյն» Փարպ. զատակաւ Սեբեր. ոտե-
զատոյց Եփր. պհ. 169.— ՀՆԻՀԱՏ «տարբեր»
ՄԳր. Եւս. քր. Ոսկ. Եւս. Բուզ. որից բնդհա-
տուրին Փիլ. բնդհատումն Փիլ. բնդհատել
(նոր բառ), անբնդհատ Փիլ. Պիտ. են.— ՆՀԱՏ
(կազմուած և նախդիրով) «պակաս, թերի»
Տիմոթ. կուզ, էջ 106, 160, 297, 179. որից
անհեռաբար «անհուղաբար» Տիմոթ.
կուզ, էջ 69.— Արմատի երկրորդ ձևն է յատ,
որից յատանել, յատոց, յատուկ են, որի վը-
րայ տե՛ս վարը առանձին:

ՆՀԲ հատ բառի հետ համեմատում է
այլազգ. ֆէթ, ֆէս (իմա՝ արար. զա՛հ և
թրթ. kes «կտրել»), իսկ հատուցումն
ձևի հետ լծ. է դնում թրթ. Էլտիյէ «նու-
էր», Böttich. Arica 41 և Wurzelforsch.
46 sad արմատից. հմմտ. սանս. sasya:
Lag. Urgesch. 408 լտ. caedo, cado
«կտրել, ջարդել»: Müller BVS 5, 138
սանս. çätayāmi և օսս. sattyn. իսկ
SWAW 84 (1877), էջ 228 օսս. fadun
«ճեղքել»: Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7
լծ. յատանել: Հիւրշ. Arm. Stud. 38 օսս.
faðun? Մառ. 3BO 5, 320 զնդ. data-
«ատամ» բառի հետ: Հիւրշ. հոտ բառից,
Հիւրշ. Arm. Gram. 464 աւելի մանրա-
մասնիկով խնդիրը՝ համեմատում է օսս.
fadun (fādun) «ճեղքել» և բելուճ. pa-
tay «կտրել, ծայրատել, կրճատել» բա-
ռերի հետ. բայց այս համեմատութիւնը
անապահով է զտնում, որովհետև յի-
շեալ բառերը ծագում են հնիս. pat- ար-
մատից, մինչդեռ հայերէնը ենթադրել է
տալիս հնիս. pad- արմատը. սակայն
հնիս. pat- և pad- կարող էին իրար փո-
խանակել: Սրմագաշեան, Արմէնիա
սում. hat «այդիները բաժանող ճանա-
պարհները»: Jensen, Hitt. u. Arm. 4,
63, 78, 130 և ՀԱ 1904, 184 հաթ. ht,
xt, hat, hato հոմանիշների հետ: Meil-
let, Բանաս. 1900, 104 յն. սաճանսար,
սաճանսար «ցրուել, խորտակել» բառե-
րի հետ՝ հնիս. kd- արմատից: Karst,
Յուշարձան 421, 428 թթր. at, ay «բա-

ժանել», ույգ. atin «ուրիշ, տարբեր», atirmek «բաժանել, ջրկել», շաղաթ. օսմ. ayirmaq «բաժանել», Թիբեթական, Արիահայ բռ. 233 զնդ. hāiti, պհլ. hā «զուրկ, բաժանմունք, հատուած» բառից է դնում հատանել բայը, իսկ հատ, հատիկ = պհլ. hadīh, արաբ. احد ahad «մէկ»: Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هو hatv «տարող կոխելով կոտրել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 954), *هذ hað «խսկոյն կտրել» (անդ՝ Ա. 67), هذ haðð «ամբողջապէս կտրել» (Ա. 724): Աճառ. նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է կամիս. hātt հոմանիշը: Մարգարեան, Ժամանակ 1927 օգ. 3 ամիս բայի հետ:

ԳիՌ.—Ազլ. Ախց. Երե. Կր. Շմ. Տփ. հատ, Ալշ. հոր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. հադ, Ասլ. հադ, հա*, Տիգ. հոդ, Մկ. Մրդ. Ոզմ. Զդ. Սլմ. Վն. խատ, Զթ. հոդ, հոդ, Հճ. հոդ, Սվեդ. հույ:—2. Տփ. հա՛տնիլ, Մշ. Սշ. հադնել, հոր. Պլ. Սեբ. հադնիլ, Ասլ. հա՛նիլ, Սլմ. Վն. խատնել, Մկ. Ոզմ. խատնիլ, Ակն. հադնիլ, Մրդ. խադնել. այս բայերը նշանակում են «սպառել», միայն Մկ. Մրդ. Վն. և Ոզմ. «սատկիլ». որով հատ արմատի նշանակութեանց շարքը լինում է «կտրել, վերջանալ, սպառիլ, մեռնիլ, դրամը տալ». իմաստի զարգացման համար հմմտ. վնարել՝ որ նոյնպէս ունի վերջին չորս նշանակութիւնները.—սպառել» նշանակութեան հին գործածութիւնն ունի Վրք. հց. ա. 644 (հատանիցես «հատցնես, սպառես, վերջացնես»):—Նոր բառեր են անհատնելի, անհատնում, սիրտհատնում, հարահատ, հատխաշ, հատքում, հատեղէն, հատկակիծ, հատմազտափի, հատոտ, հատուկ, հատոյին, հատէհատ:—Կրճատ ձևով է՝ Ննխ. մէհամ «մէկ» (<մէկ հատ մը), ուր հատ բառից միայն ձայնաւորն է մնում անաղարտ:

ՓՈՒ.—Թրք. գւռ. Կես. Եւգ. և Տ. حديك hedig (պէտք էր գրել աւելի ճիշտ حديك ձևով) «խաշած ցորեն, հատիկ». օր. hedig yeyiyorum «հատիկ եմ ուտում» (Իւր. 1898,

713 և 1899, 798, Յուշարձան 329 ք).—Տե՛ս և ցախ բառի տակ (ցախառ):

ՀԱՏԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177. ուրիշ տեղից յայտնի չէ բառս: *ՀԱՏԱՂ կամ ՀԱՏԱՂԱՅ «վայրի պատինջան, լտ. solanum cordatum» Ամիրտ. ունի միայն ՀՐուս. § 1648:

=Արաբ. حلق hadaq «պատինջան» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 880):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 2520:

*ՀԱՏԱՏ «երկաթագործ». նորագիտ բառ, որ երեք անգամ ունի գործածուած Ուտհ. էջ 213—4. «Դայլին երկու հատաթ լերկրպագութիւն վասակայ... Ժողով արարեալ զամենայն ազգն Հոռոմոց զնենդաւորսն և զհատաթն. կոտորեաց զամենայն հատաւորսն առհասարակ»:

=Արաբ. حادد haddād «երկաթագործ»:—Աճ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 193:

+ՀԱՐ «զարնել, խփել». ճոխ զարգացում կրած մի արմատ է, որից ածանցուած են՝ հարկանել բայի մի քանի ժամանակները, ինչ. կտր. հարի, ապ. հարից, հրմ. հա՛ր են. ՍԳր. հարուլ «զարնել» Մխ. դտ. Վրք. հց. ճնետ արձակել՝ զարնել» Բանք. իմ. 30. «լուացման ժամանակ ձեռքով տրորել» Տաթև. ամ. 293. «ատամը հարուիլ, ակռան առնել» Մխ. առակ. «թմբուկ են զարնել» Վիպաս. (Մեք փող հարուաք և թմբկի հարկանէաք). հարուիլ «վնասուիլ» Ոսկ. պօղ. Ա. 36. հարուած ՍԳր. հարիչ «թելաւոր նազարանները զարնելու գործիք, մզրար» Պղատ. օրին. 233. հարեանցի լմբ. Նար. հարեանցիկ Ա. կոր. Ժգ. 7. Ոսկ. յհ. ք. 4. հարուկ «երաժըշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որ և հարհար Ոսկիփ. քնարահար Ոսկ. ես. Եւս. քր. քնարահարու Յհ. իմ. հարստահարել ՍԳր. որդեահար Նար. խորշակահար ՍԳր. Ազաթ. հերկահար «հերկող» Ոսկ. ես. 318. կոփահարել Ա. կոր. դ. 11. ակնհար Ոսկ. կող. Ը. առ ակնհարէ Թղթ. բարուք. (ՀԱ 1911, 746). խոցահարել Ոսկ. յհ. ք. 8. փայտահար ՍԳր. կաղնահար Փիլ. լին. կայծակնահարեալ Յհ.

կթ. դիւանար ՍԳր. գիւնեմարիլ Եւս. ծղ. 12. գաւառահար Ոսկ. Ես. եղջերուահար Նոնն. երգմնահար Պզատ. օրին. երաշտահար Թէոփ. խ. մկ. երկնահար «շանթահար» Կոչ. ընդդիմահարիլ Ոսկ. յհ. ա. 34. ընդվայրահար Ոսկ. Եփես. ընդմար «մօտիկ» Եղիշ. մատն. 241 (շունի ՆՀԹ). իննհարուածեայ Եփր. Էլ. զրկահարաւն Պիտ. հարհեւ «Իրար բաղխել (նաւերը)» Շապհ. 23. հարհարել «տորորել (մարմինը)» Ոսկ. ճառք. 39 (ըստ մէկ ձեռ.). ամօթահար, հարհանցիօրէն, ընդհարուիլ (նոր բառեր) Էն. Տեհս նաև հարուստ: Այս արմատից ածած ձևերն են՝ ՀԱՐԿ, որից՝ բայական ձևով հարկանել «զարնել, ծնծել». Կիւթ. և նորանոր առումներով «2. նուագել, նուագարան զարնել. 3. զարնել, վիրատորել, խոցել, խայթել. 4. խիղճը խայթել. 5. փայտ կտորել, փայտ ջարդել. 6. մարդ կամ անասուն զարնել սպաննել, կոտորել. 7. հարուածել, տանջել, պատժել. 8. վրան ցից են զարնել, տնկել, գետինը ցցել. 9. մէկին խրփել, բաղխել, դաշիլ. 10. համեմատել, բաղդատել. 11. դրոշմել, արձանագրել. 12. ծարարը՝ քաղցը և կտորել, մեղմել, իջեցնել. 13. ճանապարհը կտորել անցնիլ. 14. գետին խփել. 15. ողբալ, արտասուել. 16. ծառայել, սպասատուութիւն անել. 17. ոտքով խփել կամ ծափ տալ. 18. կրակ վառել ևն ևն» ՍԳր. Ոսկ. Եւս. պտմ. և քր. «19. մարմինը փտիլ» Վրք. հց. ա. 9 (Չմարմինն զմոնցին, զի մի՛ հարցի ի տօթոյ). Եղիշ. է. (Հարան տրորեցան գոգք նորա) Այս զանազան առումների համեմատ են՝ հարկ «տուրք, տուգանք» ՍԳր. Եւս. պտմ. (հմտ. հարկս հարկանել «հարկ տալ» Ա Եղր. բ. 19). «ծառայութիւն, գործ» ՍԳր. Եղն. Ոսկ. «պէտք, կարօտութիւն, ցաւ, վիշտ» ՍԳր. Եղն. Եւս. պտմ. «ստիպմունք, բռնութիւն» ՍԳր. «մեծարանք, հանդէս» Ոսկիփ. Անկ. գիրք նոր կտ. 190. հերկ հարկանել «հերկել» Ոսկ. Ես. 318 (որից և հերկահար Ոսկ. Ես. 318), հարկել «ստիպել, բռնադատել, թախանձել» Ոսկ. յհ. «հարկատու դարձնել, ծառայեցնել, աշխատեցնել» ՍԳր. «կոշունքով պատուել» Վրք. Ոսկ. հարկիք «պատիւ, պատկառանք» (շունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 273, 317. հարկեալ

«պատուելի, ակնածելի» Լաստ. բ. Ճառքնտ. (որի հետ հմտ. մեծահարկի Լաստ. ժե), հարկատու «պէտքի, ստիպողական» Նիւս. Նար. Սարգ. «ծառայ» Երր. ա. 14. Եղն. Ոսկ. Ես. հարկատրիլ «պէտք դալ» Ճշ. 43, 583. հարկադիր Առակ. գ. 7. հարկահաւ ՍԳր. Ոսկ. հարկահար «ծառայ» Յոր. բ. 9. հարկանելի «զարնող, խփող» Ողբ. գ. 30. Թուոց. լե. 24. հարկատու ՍԳր. անհարկապարտ (նորագիւտ բառ) Տիմոթ. կուզ 289 և Կնիք հաւ. 175. մարդահարկ Գ. Թագ. Ե. 13. ընդհարկանել ՍԳր. գրաւահարկ Ազաթ. Մանդ. գլխահարկ Միխ. ասոր. ապահարկ Ա. մակ. ժա. 28, ժ. 34. ապիհարկել Արծր. բազմահարկի 3հ. կթ. հարկադրական, հարկադրիլ, հարկահաւաք, հարկահաւաքութիւն (նոր բառեր) Էն.— Զարկ «երակի ևն հարուած, բաղխում» Լաստ. Միս. Բժշ. կազմուած է զ նախդիրով՝ նախորդ հարկ արմատաձևից. որից զարկանել «զարնել, խփել» 3հ. ժը. 6. Բուզ. 196 և Սուտ-Սեք. 8, Եփր. համար. Խոր. (միջին հյ. զարկնել Անկ. գիրք առաք. 209), զարկուցանել Մրկ. ա. 26. Ոսկ. Ես. Սեքեր. զարկուած նար. զարկեալ, համազարկ (նոր բառեր) Էն:

= Բնիկ հայ բառ, որ պատկանում է հնիս. per- «զարնել, խփել» արմատին. սրա ձայնդարձներն են *por-, pr-, ածականներն են հնիս. perg-, porg-, prg-, spher-, spherg-. հայերէն հաւ ծագում է *pr- ձևից, իսկ հարկ <*prg- ձևից: Ցեղակիցներից յիշելու արժանի են՝ լիթ. periũ, periaũ, perfi «թափելով զարնել, ծնծել, լողացնել», pirtis «բաղանիք», լեթթ. per'u, p'e'rt «ձիպոտներով ծնծել», pirts «բաղանիք», հսլ. perã, pĩ-rati «ծնծել, լուանալ», սերբ. pèrèm, pràti «լուանալ», սլով. prati «ծնծել, զանահարել, լուանալ», na-prati «զանակոծել», ռուս. peru, prati «լուանալ» (կրկին նշանակութեանց համար հմտ. հյ. տոփել «ծնծել, թակել. 2. լուանալ, լուացք անել», ըստ որում հին ժամանակ լուացք էին անում թափիչով շորերը ծնծելով), հոռու. Perunũ «Որոտման աստուածը», լեհ. piorun «որոտում», ուկր. pè-run «փայլակ», հոռու. pĩrti «բաղանիք». հմտ. նաև հսլ. pĩryasẽ «ձգտել, լարել», sa-pĩrya, sũporũ «կռիւ», լեհ. pĩ-iti «կռու-

ժանել», ույզ. atin «ուրիշ, տարբեր», atirmek «բաժանել, ջոկել», շաղաթ. օսմ. ayirmaq «բաժանել», Թիբեթական, Արիահայ բռ. 233 զնդ. hāiti, պհլ. hā «զուրկ, բաժանմունք, հատուած» բառից է դնում հատանել բայը, իսկ հատ, հատիկ = պհլ. hadīh, արաբ. احد ahad «մէկ», Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هتو hatv «տարբեր կոխելով կոտրել» (Կամու, Թրք. Թրգմ. Գ. 954), *حد had «խաւովն կտրել» (անդ՝ Ա. 67), حد haḍḍ «ամբողջապէս կտրել» (Ա. 724); Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է կամիս. ḥatt հոմանիշը: Մարգարեան, Ժամանակ 1927 օգ. 3 ամիս բայի հետ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երե. Կր. Շմ. Տփ. հատ, Ալշ. հոր. Հմշ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. հադ, Ասլ. հադ, հա*, Տիգ. հոդ, Մկ. Մրդ. Ոզմ. Ջդ. Սլմ. Վն. խատ, Ջթ. հոդ, հոդ, Հճ. հոդ, Սվհդ. հույ:—Ջ. Տփ. հա՛տնիլ, Մշ. Սշ. հադնել, հոր. Պլ. Սեբ. հադնիլ, Ասլ. հա՛նիլ, Սլմ. Վն. խատնել, Մկ. Ոզմ. խատնիլ, Ակն. հաճնիլ, Մրդ. խաճնիլ. այս բայերը նշանակում են «սպառել», միայն Մկ. Մրդ. Վն. և Ոզմ. «սատկիլ». որով հատ արմատի նշանակութեանց շարքը լինում է «կտրել, վերջանալ, սպառիլ, մեռնիլ, դրամը տալ»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. վճարել՝ որ նոյնպէս ունի վերջին չորս նշանակութիւնները.—սպառել» նշանակութեան հին գործածութիւնն ունի Վրք. հց. ա. 644 (հատանիցես «հատցնես, սպառես, վերջացնես»):—Նոր բառեր են անհատնելի, անհատնում, սիրտհատնում, հարահատ, հատխաշ, հատքուտ, հատեղէն, հատկսկիծ, հատմադտափի, հատոտ, հատուկ, հատոյն, հատէհատ:—Կրճատ ձևով է՝ Ննխ. մէքամ «մէկ» (<մէկ հատ մը), ուր հատ բառից միայն ձայնաւորն է մնում անաղարտ:

ՓՈՒՍ.—Թրք. գւռ. Կես. Եւդ. և Տ. حديك hedig (պէտք էր գրել աւելի ճիշտ حديك ձևով) «խաշած ցորեն, հատիկ». օր. hedig yeyiyorun «հատիկ եմ ուտում» (Իւր. 1898,

713 և 1899, 798, Յուշարձան 329 ք).—Տե՛ս և ցախ բառի տակ (ցախաւ):

ՀԱՏԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 177. ուրիշ տեղից յայտնի չէ բառս: *ՀԱՏԱՂ կամ ՀԱՏԱՂԱՅ «վայրի պատինջան, լտ. solanum cordatum» Ամիրտ. ունի միայն ՀՐուս. § 1648:

=Արաբ. حلق hadaq «պատինջան» (Կամու, Թրք. Թրգմ. Բ. 880):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 2520:

*ՀԱՏԱՏ «երկաթագործ». նորագիտ բառ, որ երեք անգամ ունի գործածուած Ուտհ. էջ 213—4. ԳԵՅԻՆ երկու հատաթ յերկրպագութիւն Վասակայ... Ժողով արարեալ զամենայն ազգն Հոռոմոց զնենդաւորսն և զհատաթն. կոտորեաց զամենայն հատաւորսն առհասարակ»:

=Արաբ. حادّ haddād «երկաթագործ»,—Աճ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 193:

+ՀԱՐ «զարնել, խփել». ճոխ զարգացում կրած մի արմատ է, որից ածանցուած են՝ հարկանել բայի մի քանի ժամանակները. ինչ. կտր. հարի, ապ. հարից, հրմ. հա՛ր են. ՍԳր. հարուլ «զարնել» Մխ. դտ. Վրք. հց. ճնետ արձակել՝ զարնել» Բանք. իմ. 30. շլուացման ժամանակ ձեռքով տրորել» Տաթև. ամ. 293. «ատամը հարուիլ, ակռան առնել» Մխ. առակ. «թմբուկ են զարնել» Վիպաս. (Մեք փող հարուաք և թմբիկ հարկանէաք). հարուիլ «վնասուիլ» Ոսկ. պօղ. Ա. 36. հարուած ՍԳր. հարիչ «թելաւոր նազարանները զարնելու գործիք, մզրար» Պղատ. օրին. 233. հարեանցի կմբ. նար. հարեանցիկ Ա. կոր. Ժգ. 7. Ոսկ. յհ. ք. 4. հարուկ «երաժշտական մի խաղ է» Ոսկիփ. որ և հարհար Ոսկիփ. քնարահար Ոսկ. Կս. Եւս. քր. քնարահարու Յհ. իմ. հարստահարել ՍԳր. որդահար նար. խորշակահար ՍԳր. Ազաթ. հերկահար «հերկող» Ոսկ. Կս. 318. կոփահարել Ա. կոր. դ. 11. ակնհար Ոսկ. կող. ք. առ ակնհարէ Թղթ. բարուք. (ՀԱ 1911, 746). խոցահարել Ոսկ. յհ. ք. 8. փայտահար ՍԳր. կաղնահար Փիլ. լին. կայծակահարեալ Յհ.

կթ. դիւանար ՍԳր. գինեհարիլ Եւ. ծղ. 12. գանահար Ոսկ. Եւ. եղջերուահար Նոնն. եղջմեհար Պղատ. օրին. երաշտահար Թէոփ. խ. մկ. երկնահար «շանթահար» Կոշ. ընդդիմահարիլ Ոսկ. յհ. ա. 34. ընդվայրահար Ոսկ. Կփհա. ընդհար «մօտիկ» Եղիշ. մատն. 241 (շունի ՆՀԹ). իննհարուածեայ Եփր. Ել. զրկահարանգ Պիտ. հարհեւ «երար բաղխել (նաւերը)» Շապհ. 23. հարհեւ «տորոնել (մարմինը)» Ոսկ. ճառք. 39 (ըստ մէկ ձեռ.). ամօթահար, հարհանցիօրէն, ընդհարուիլ (նոր բառեր) Եւ. Տե'ս նաև հարուտ: Այս արմատից ածած ձևերն են՝ ՀԱՐԿ, որից՝ բայական ձևով հարկանել «զարնել, ծնծել». Կիւք. և նորանոր առումներով «2. նուագել, նուագարան զարնել. 3. զարնել, վիրաւորել, խոցել, խայթել. 4. խիզըր խայթել. 5. փայտ կտորել, փայտ ջարդել. 6. մարդ կամ անասուն զարնել սպաննել, կտորել. 7. հարուածել, տանջել, պատժել. 8. վրան ցից են զարնել, տնկել, գետինը ցցել. 9. մէկին խրփել, բաղխել, դալիլ. 10. համեմատել, բաղդատել. 11. դրոշմել, արձանագրել. 12. ծարարը՝ քաղցը և կտորել, մեղմել, իջեցնել. 13. ճանապարհը կտորել անցնիլ. 14. գետին խփել. 15. ողբալ, արտասուել. 16. ծառայել, սպասաւորութիւն անել. 17. ոտքով խփել կամ ծափ տալ. 18. կրակ վառել և ևն» ՍԳր. Ոսկ. Եւ. պտմ. և քր. «19. մարմինը փտիլ» Վրք. հց. ա. 9 (2մարմինն զմոնցին, զի մի՛ հարցի ի տօթոյ). Եղիշ. է. (Հարան տրորեցան գոգը նորա) Այս զանազան առումների համեմատ են՝ հարկ «տուրք, տուգանք» ՍԳր. Եւ. պտմ. (հմտ. հարկս հարկանել «հարկ տալ» Ա Եղր. բ. 19). «ծառայութիւն, գործ» ՍԳր. Եղն. Ոսկ. «պէտք, կարօտութիւն, ցաւ, վիշտ» ՍԳր. Եղն. Եւ. պտմ. «ստիպմունք, բռնութիւն» ՍԳր. «մեծարանք, հանդէս» Ոսկիփ. Անկ. գիրք նոր կտ. 190. հերկ հարկանել «հերկել» Ոսկ. Եւ. 318 (որից և հերկահար Ոսկ. Եւ. 318), հարկել «ստիպել, բռնադատել, թախանծել» Ոսկ. յհ. «հարկատու դարձնել, ծառայեցնել, աշխատեցնել» ՍԳր. «կոշունքով պատուել» Վրք. Ոսկ. հարկիք «պատիւ, պատկառանք» (շունի ԱԲ) Տաթև. ամ. 273, 317. հարկեալ

«պատուելի, ակնածելի» Լաստ. բ. Ճառքնտ. (որի հետ հմտ. մեծահարկի Լաստ. ժե), հարկատու «պէտքի, ստիպողական» Նիւ. Նար. Սարգ. «ծառայ» Երբ. ա. 14. Եղն. Ոսկ. Եւ. հարկատրիլ «պէտք դալ» Ճշ. 43, 583. հարկադիր Առակ. գ. 7. հարկահաճ ՍԳր. Ոսկ. հարկահար «ծառայ» Յոր. բ. 9. հարկանելի «զարնող, խփող» Ողբ. գ. 30. Թուոց. լե. 24. հարկատու ՍԳր. անհարկապարտ (նորագիտ բառ) Տիմոթ. կուզ 289 և Կնիք հաւ. 175. մարդահարկ Գ. Թագ. Ե. 13. ընդհարկանել ՍԳր. գրաւահարկ Աղաթ. Մանդ. գլխահարկ Միխ. ասոր. ապահարկ Ա. մակ. ժա. 28, ժ. 34. ապիհարկել Արծր. բազմահարկի 3հ. կթ. հարկադրական, հարկադրիլ, հարկահաւաք, հարկահաւաքութիւն (նոր բառեր) Եւ.— Զարկ «երակի ևն հարուած, բաղխում» Լաստ. Միւ. Բժշ. կազմուած է զ նախդիրով՝ նախորդ հարկ արմատաձևից. որից զարկանել «զարնել, խփել» 3հ. ժր. 6. Բուզ. 196 և Սուտ-Սեր. 8, Եփր. համար. Խոր. (միջին հյ. զարկնել Անկ. գիրք առաք. 209), զարկուցանել Մրկ. ա. 26. Ոսկ. Եւ. Սերեր. զարկուած նար. զարկեալ, համազարկ (նոր բառեր) Եւ.

= Բնիկ հայ բառ, որ պատկանում է հնիս. per- «զարնել, խփել» արմատին. սրա ձայնդարձներն են *por-, pr-, աճականներն են հնիս. perg-, porg-, prg-, sphēr-, sphērg-. հայերէն հար ծագում է *pr- ձևից, իսկ հարկ <*prg- ձևից: Ցեղակիցներից յիշելու արժանի են՝ լիթ. periũ, periaũ, perti «թափելով զարնել, ծնծել, լողացնել», pirtis «բաղանիք», լեթթ. per'ũ, pē'rt «ճիւղտներով ծնծել», pirts «բաղանիք», հսլ. perā, pī-rati «ծնծել, լուանալ», սերբ. pērem, prāti «լուանալ», սլով. prati «ծնծել, գանահարել, լուանալ», na-prati «գանակոծել», ռուս. peru, prati «լուանալ» (կրկին նշանակութեանց համար հմտ. հյ. առփել ծնծել, թակել. 2. լուանալ, լուացք անել», ըստ որում հին ժամանակ լուացք էին անում թափիլով շորերը ծնծելով), հոռու. Perunũ «Որոտման աստուածը», լեհ. piorun «որոտում», ուկր. pē-run «փայլակ», հոռու. pīrti «բաղանիք». հմտ. նաև հսլ. pīryasē «ձգտել, լարել», sa-pīrya, sūporũ «կռիւ», չիխ. pī-iti «կրո-

ուիլ», ալբան. pr-es «կացնահարել, կացինով ջարդել, կտրել».— աճած *pr-t- ձևից են՝ սանս. pŕt-, pŕtanā «կոխ», զնդ. pərət-, pə-šanā- «կոխ», paiti-pərənē «կոտիլ».— աճած *porg- ձևից են՝ հիու. orgaim «զարնել, սպանել, վնասել», orgun «սպանութիւն», գալլ. orgē «սպանել», հիու. Fiorgyn և լիթ. Perkúnas «Որոտման աստուածը», լիթթ. pėrkūns և հայրու. percunis «որոտում», որոնց համապատասխան են սնս. Parjánya- և հուա. Perunū հոմանիշները (զուրկ է վերջինս աճականից)։— վերջապէս հնիւ. spher-, spherg- ձևերից են գալիս սանս. sphurāti «ոտնահարել, ոտներով կոխոտել», յն. σπαίρω «թովալ, թարթափել», լատ. spernō «վտարել, արհամարհել», հրգ. spurnan «ոտքերով զարնել», sporo (= ոտա. шпора, шпоры) «ոտքի խթան, մահմուլ», հհիւ. spark «աքացի», sparka «հարուածել», յն. σφύρα «մուրճ», որոնց դէմ ունինք առանց նախաձայն s-ի՝ հալ. perā, pīruti «կոխել», ոտա. pratī, peretī «ձընշել, ճմլել», na-porū «հարուած» են են (Boissacq 278, 889, Trautmann 215, Walde 576, 632, Ernout-Meillet 923, Pokorny 2, 42 և 43)։

Նշթ տարբեր արմատներ է համարում՝ 1. հարկ «տուրք» (լծ. թրք. խարան, հարէն, վրաց. խարկի). 2. հարկ «ծառայութիւն» (լծ. երկ, աղապիֆ, յն. էրչոյ). 3. հարկ «վիշտ, ցաւ, պէտք» (լծ. երկն, յն. խրիա, թրք. կէրէֆ, հաւնէթ, ընթիյան, իգթիգա). 4. հարկանել «զարնել» (արմատն ո՛չ է հարկ, այլ հար և վէր և ուռն, ուստի ասի և հարել, հարուլ, լծ. թրք. ուրմագ, վուրմագ, եւրմագ, լատ. verbero, ferio). իսկ զարկ դնում է արկ կամ հարկ արմատից։ P-termin. էջ 26 հարկանել=սանս. han։ Müller SWAW 43, 10 զնդ. حارَك harakē, حارَك harakē «նետել, գցել» և արաբ. حارب qaraba «զարկաւ»։ Justi, Zendsp. 323 ա զնդ. hareč «նետել» են։ Lag. Urgesch. 273 հարուլ, հարկանել, հարել դնում է par

արմատից։ Մորթման ZDMG 26, 518 հարկ բառի հետ համեմատում է բենո. burgamani «փրկել, հարկ, հարցնել»։ Canini, Et. étym. 171 հարկանել=հ + արկանել, իսկ արկանել=սանս. rc, ark «երգել», arka «երգ»։ Օազրճնան, Արեւիք 1884 նոյ՝ 16 սանս. hr, har-Տէրվ. նախալ. 46, 110 հնիւ. sar, sark արմատներից է դնում զնդ. hareč, գոթ. slahan, հյ. հարկանել և զարկանել. թերևս նաև արկանել. իսկ հարկ «գործ, ծառայութիւն» դնում է հնիւ. vārg «աղդել, գործել» արմատից, իբր զնդ. va-rəz, պրս. varzīdan, յն. էրչոյ, թէլւ. vaurkjan, հյ. վարծ, գործ (էջ 107)։ Bugge, Etr. u. Arm. 101 ետրուակ. harc «զարկ»։ Հիւնք. արև կամ հարիւր բառից է դնում հարուած, հարցանել-ուց հարկանել և սրանից էլ զարկանել, առեւեղել-ուց հարեւեցի, հերկից հարկել և հարկ «ծառայութիւն», իսկ հարկ «տուրք» հանում է թրք. արաբ. հարն, հարան ձևից։ Müller WZKM 8, 282 (ՀԱ 1894, 294) հարկ «տուրք» դրնում է արաբ. خراج xarāj ձևի հետ՝ իբր ասորական փոխառութիւն։ Ուլիդ մեկնութիւնը տուաւ նախ համառոտիւ Bugge, Etrusk. u. Arm. էջ 101, որ պատկանելով միայն հար արմատին, լրնդունեց Հիւք. 464։ Սակայն աւելի հանգամանորէն վերի ձևով բացատրեցին Bugge KZ 32, 36, Meillet Esquisse 100 և BSL № 79, էջ 5 և մանաւանդ Lidén, Arm. Stud. էջ 85—88։— Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. هرو harv «զաւազանով զարնել» (Կամու, թրք. թրգմ. Գ. 956) և կըրկըզ. هاروماق harumaq «զարնել» (Будаговъ, Բ. էջ 310)։

ԳԻՌ.— Հարել բայը ունին Ախց. Երև. Սեբ. Պլ. Ղրբ. հարէլ, Տփ. հարիլ, Հմշ. հարուլ են՝ զանազան իմաստներով. ինչպէս Տփ. սաստիկ ծեծել», Ախց. Արբ. Երև. Եւդ. Ղրբ. Սեբ. Տփ. խնոցի զարնել՝ կարագ հանելու համար», Եւդ. Չն. Պլ. չըրի մէջ տրորելով հա-

լեցնել», Ղրբ. «մարմինը քսուելով վրան կեղ բանալ», Շլ. 2դ. «խոթել, խրել», Ղրբ. «խոտը հնձելով թողնել» որ լորանայ», Հմշ. Ղրբ. «եղջիրով զարնել», Ղրբ. «որն է փոշիով շրփելով մաքրել», Ախց. Տփ. «մարմինը շփել, մարծել, մասսած անել», նոր ձևեր են՝ հար «խնոցի հարելը, հարբուխ, համաճարակ», հարահարուիլ, հարելի, հարհարել, հարտել, խոտահարել (զիտէ արդէն Բառ. Երեմ. էջ 206), հարու (մհյ. հարուն «եղջերցելը» Անսիզք 77, 79), հարուիլ, հարոց (Վթ. Էմոյից, Էմուից) «խնոցի»։ Գալուսականներում հար արմատը կայ նաև «փորը լուծել» իմաստով (հմմտ. փորը վար զարնել «լուծել»)։ սրանից են հարիւն, փորհարիւն, փորհարութիւն. այս նշանակութեամբ շատ նման է արար.

هَرَّ harr «փորը սաստիկ լուծել» (Կամուա, Թրք. Թրքմ. Բ. 151), որ սակայն պատահական նմանութիւն ունի։

*ՀԱՐԱԶԱՍ, Ի-ա հլ. (յետնաբար նաև Ի հլ.) «մէկ հօր զաւակ, եղբայր կամ քոյր» ՍԳր. Կոչ. «ծնող, մտերիմ, ազգակից, սիրելի» Ոսկ. յհ. բ. 36. Խոր. «անխարզախ, ստոյգ, բուն» Նխ. Իմ. Անյ. պորփ. (զրուած է նաև հայրազաւ Կիրդ. ղկ. կարծելով սրխալմամբ թէ հայր բառից է ածանցուած). որից հարազատութիւն Ա. մակ. Ժ. 10. Ոսկ. յհ. բ. 27, 31, 35. հարազատիլ Նփր. Երբ. անհարազատ Խոր. հարազատագոյն Խոր. Յհ. Իմ. հոգեհարազատ (նոր բառ)։

=Պհլ. *haðazāt ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց նոյնն է հաստատում զնդ. haðōzāta «հարազատ, համարիւն». Ինչ. brāθrē haðōzātāi «եղբարց հարազատաց»։ Իրանեան բառը կազմուած է haða «միասին» և zāta «ծնեալ» բառերից և նշանակում է բուն «համածնունդ, ծննդակից, զուգածրնունդ»։—Հիւրշ. 180։

Հնեից Օրբ. հհհն. Ե. (էջ 66) Թուի հանել արիւն բառից. հմմտ. «Մանուկն յարնէ ծնողացն ընծայեալ, արեամբ նոցին կերակրի և վասն այս կոչի հարազատ»։ Հ. Գ. Աւետիքեան, Բացատր. շար. 375 «Իբրև թէ Ի հօրէն կամ հօրն ազատ»։ ՆՅՐ «Ի միոյ ազատ հօրէ կամ Ի նոյն հօրէ զառուցեալ կամ համեմտ,

յարեմտ, իբր ամկ. զարբ՝ նէտար մէկ», կամ պայազատ, լծ. լտ. heres, heredis «ժառանգ» կամ coherens «ընդակից, համահարգ»։ Lag. Urgesch. 435 իբր «հօրից ծնուած», —զատ զնելով սանս. jāta, պրս. zāda: Lag. Ges. Abhd. 299 բուն հայ ձևն է համարում համահայր։ Պատկ. Изслед. 11 պրս. farzand «զաւակ» բառից, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1253: Տէրվ. Մասիս 1882 օգոստ. 18 և Նախալ. 94 պրս. ֆէրզէնտ, զնդ. ֆրազաիւնի, իբր *հրազատ։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Müller WZKM 5, 269, որ կրկնում է Մառ 3BO 5, 318: Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. զբրակ. 196 հայր + պրս. zade «ծնեալ»։ Աղբալեան ՀԱ 1927, 406—10 հայր + պրս. zade կամ հլ. զատ(ուած)։

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. հարազատ, Ննխ. Սերբ. հարազադ։

*ՀԱՐԱԿԱՇ, Ի-ա հլ. «այգու կամ վարուցանքի ընկեր, կիսրար» Մխ. դա. 432 (Յաղաս դատաստանաց այգեգործաց ընկերատր մասնատրաց հարակշաց և վարձկանաց). «բաժնեկից, ընկեր» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 192 = Շահն. Ա. 336 (Մեծամեծ նզովիւք փակէ վասն ջրոյն, զի մի՛ ոք իշխեսցէ կտրել զնա և կամ հարակաշ գոլ և բաժինս առնուլ)։—Տե՛ս նաև հակարաշ։

=Պհլ. *haðakaš ձևից, որի առաջին մասն է = զնդ. haða- «միասին» (տե՛ս հարազատ և հարեան բառերը), երկրորդը = զնդ. karša «ափօս», karšā «ցել», karš «ափօսների քաշել», a-karšta «անվար, անհերկ, կորդ. 2. առանց ցանելու բուսած, ինքնաբոյս, սանս. karškūšāti «ափօսներ քաշել, հերկել», պհլ. kiš «ափօս», kištan «հերկել», պրս. کاشتن kāštan (ներկ. کرم karam) «սերմանել, սերմ ցանել», աֆղան. karal, բելուճ. kišag «ցանել» (Bartholomae, Altir. Wört. 457 և Horn § 836)։ Ըստ այսմ հարակաշ = պհլ. haðakaš նշանակում է բուն «միասին ցանող»։

Բառ. Երեմ. էջ 178 մեկնում է «լուծ եղն անվարաց!» ՆՅՐ լուծի բառու։ Առաջին անգամ Շահնազարեան, Օրբել. Ա.

336 մեկնում է «ի միասին, ընկերութեամբ», ԱՐ «ընկեր, գործակից»։ Մխ. դտ. մէկ ձեռագրի լուսանցքում մեկնում է «կիսավաստակ», այն է «կիսարար»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մարքվարթ (անձնական), Ջուր է ճշնում Հ. Գր. Սարգսեան, Բաղմ. 1927, 44 դարձնել բառս հակադարձ։ ՊՀԼ. "haðakaš և դռ. երեք ձեւերը ապարդիւն են դարձնում բոլոր շանքերը։

ԳԻՌ.— Երև. հաւա'կաշ, Ղրբ. հա'կաշ, Սլմ. խաւակաշ «կիսովի ընկեր, կիսարար, բաժնեկից», որից հաւակաշովի (Ղրբ. հրբըկըշվէ) «ընկերովի, ընկերարար»։

*ՀԱՐԱՃ. անծանօթ մի բոյս, որի ալիւրը իբր դեղ է գործածուում. Բժշ. ունի միայն ՀՅուս. § 1649:

=Արաբ. حرج haḡaḡ «արմաւ բառը պէտք է լինի (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 383)».— ԱՃ.

ՀՅուս. հասկանում է հաճաւ:

*ՀԱՐԱՄԻ «աւազակ». շատ անգամ ունին յետին հեղինակներ. ինչպէ՛ս՝ Վրդն. պտմ. էջ 161 (Անկաւ գրքուկս ի ձեռս հարամեաց). Ուռհ. էջ 348 (Այր արինահեղ, լիրբ և շար հարամի). Տաթև. ձմ. իգ. (Հարամին զճանապարհորդն և զվաճառականն թալանէ). Տաթև. ձմ. ճժգ. (Զգողս և զհարամիս), Նոյն բառը Սմբ. դատ. 44 գրում է հաւամիկ ձեռով:

=Արաբ. حرامى haḡāmī «աւազակ»:

էմին, Ист. Вардана, էջ 188 դնում

է արաբ. haḡām «պիղծ»։ Ուղիղ մեկնեց

Ալիշան, հրտր. Վրգ. պտմ. անդ, ծանօթ.:

ՀԱՐԱՄՂԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրդն. պտմ. Վենետ. էջ 110. «Դիպեցաւ կոմս մի փոանգ ազգաւ ի խռանն հարամղիլ և զայրանալ, և վասն այնր զանիլ (ծեծ ուտել)»։ այստեղ ձեռագրական տարբերութիւն չկայ, իսկ հրտր. էմ. էջ 146 բառս համարղիլ ձեւն ունի։ ՆՀՐ գրում է համարղիլ «նեղիլ», ԱՐ Թէ՛ համարղիլ «նեղիլ, դժուարիլ» և Թէ՛ համարղիլ «հրուիլ, զարնուիլ» (վերջինը անշուշտ ենթադրելով Թէ՛ բառս կազմուած է հաւկանել և մղել արմատներէից). մին կամ միւր սխալ է.— Նորայր, Բը. Ֆրանս. 168ա համարում է ամղիլ, վարիլ։

ՀԱՐԱՐԻ. նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գրւում եմ գործածուած Սոկր. 663. «Եւ միաբան ընտրութեամբ ամենայն ժառանգաւորքն գրով զնա նդովեցին. քանզի այսպէս քրիստոնէք կոչել սովորեցաք զընդդէմ հայհոյին հարարի».— յոյն բնագիրն ունի κοινῇ μέντοι ψήφω πάντες οἱ κληρικοὶ αὐτὸν ἀνεθεράτισαν. οὕτω γὰρ οἱ Χριστιανοὶ καλεῖν εἰώθαμεν τὴν κατὰ τοῦ βλασφῆμου ψήφον, խնդրական բառի համապատասխանն է ψήφος (հյց. ψήφον) «քուէարկութիւն, քար գցել, vote»։ (Նոյն այս բառը գործածուած է նաև մի քիչ վերև՝ փոքր ձեռով, որ Թարգմանիչը դրել է գրով։ Յն. փոքր բառի բուն իմաստն է «քարի կտոր, խիճ, կապիճ» և որովհետև հին յունաց մէջ քուէարկութիւնը կատարւում էր քարի կտորներով, ուստի և բառը ստացել է նաև այս նշանակութիւնը։ Թարգմանիչը երևի աւելի գրաւոր քուէարկութեան վարժուած լինելով՝ առաջին դէպքում դրել է «գրով», իսկ երկրորդին՝ պարզապէս հաւարի, որ պէտք է հասկանանք «քուէարկութիւն»)։

ՀԱՐԱԻ, ո հլ. «հարաւային կողմը. 2. հարաւային քամի» ՍԳր. որից հաւաւային Երեկ. խբ. 16. խէ. 19. հաւաւակողմն ՍԳր. հաւաւաճողմ Ազաթ. հաւաւական Երզն. երկրն. հաւաւակոյս Ճառընտ. հաւաւացոյց «մահմետականների գործածած կողմնացոյցը՝ աղօթքի ժամանակ» (չունի ԱԲ) Առաք. պտմ. 458. նոր գրականի մէջ յօրինուած բառեր են արեւլահաւաւ, արեւտահաւաւ, հաւաւ-արեւլի, հաւաւ-արեւմուտ, հաւաւ-արեւելեան, հաւաւ-արեւմեան, հաւաւահաւաւաց ևն։

ՆՀՐ արեւակողմն կամ հողմն հարեալ և այրեալ յարեւէ. Lag. Urgesch. 296 հսլ. poludine «կէս օր»։ հմմտ. լտ. meridies.— Նոյն Beitr. baktr. Lex. 7, 37 զնգ. arempiθwā, rapiθwa «հարաւ»։ Müller, SWAW 41, 12 արամ. ܐܪܒ 'arab «Արաբ» ազգի անունից, Patrubány SA 1, 216 և նախդիրով արև բառից։ Նոյն, ՀԱ 1908, 214 հնի. pro «առ» նախդիրով bhu- «լինել» արմատից։

ԳԻՌ.— Տփ. հա'րավ, Ախց. Երև. Կր. Մշ.

Ջդ. Սեր. հարաֆ, Սլմ. հուրմֆ.—իսկ ևսր. հիսիսէն հարաֆէն դարձուածի մէջ, որ նշանակում է «գէսից գէնից, կցկտուր».—Հարաֆ գրուած գտնում եմ արդէն 1788 թուին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. էջ 72:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. აზგო արավի, որ ըստ Չուրիենովի նշանակում է «հիւսիս-արևելեան քամի», բայց ըստ Ման, Грыз. поэма Вн-тязъ въ барс. шкуръ, էջ 444 «հարաւային».

ՀԱՐԱՌՈՒՆՔ պանք, վարուցան, սերմ, արտ» Ամովս. Թ. 13. Ոսկ. մ. ա. 11 և մ. բ. 22. բոլորի մէջ էլ հյց. հարաւունս ձևով:

ՆՀՐ լծ. հյ. արօր, արտորայֆ, յն. ἄρουρα Հիւնք. հարաւ բառից՝ «ըստ նըմանաձայնութեան յունին. զի յն. νότος, յորմէ և տեկ. νοτον, նշ. «հարաւ» և λωτός «հարաւունք»: Bugge KZ 32, 14 հնիս. aramon- ձևից. արմատն է ar- «հերկել», որից նաև արօր, զու. հարօր նոյն հ յաւելուածով, ինչպէս և հարաւունք. այսպէսով բառը նոյնանում է լտ. aramentum հոմանիշի հետ, Schefftelowitz BB 29, 58 լտ. arvum, arvae, կորն. erv, ereu «ագարակ», որ պատկանում է նոյն ar- արմատին: Այս երկու մեկնութիւնները յիշում են Walde 64 և Pokorny I, 78, աւելացնելով նաև առաջինի վերաբերմամբ Meillet-ի կասկածը, որ յայտնել է նամակով: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 346 պրս. واز varz «գործ» բառից:

ԳԻՆ.—Մշ. հարվոնք «գարնան և աշնան եղանակին՝ անձրևներից կակղած հող, որ կարելի է արօրով վարել».

նոյն է հարմունք Մշկ. Բ. *ՀԱՐԲ, որ և հորք, հարֆ, հորփ «կոտեն բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1650:

=Արաբ. حرف hurf «կոտեն» (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 739 և Steinschneider WZKM 12, 9). սխալ ձայնանիշով կարելի է կարդալ նաև harfi:

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, անդ. Տե՛ս և Նորայր ՀԱ 1923, 57:

ՀԱՐԲՈՒՆ կամ ԽԱՐԲՈՒՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀՐ) «նէվազիլ, դումով, սալում, զուքամ» Միս. ապար. (երկու ձևերից հնագոյնն է հարբուխ, որ նախաձայն հ՝ վերջաձայնի ազդեցութեամբ դարձել է խ. տե՛ս Խախ բառի տակ). արդի գրականի մէջ ընդունուած է հարբուխ. բայց ոմանք սխալ ստուգարանութեամբ գրում են հարբուղիս. հմմտ. զու. հարիւնք, հարով-հազ «հարբուխ»:

ՀՀՐ յար բղխօղ: Այսպէս մտածելով է որ ԳԴ, էջ 74-ը գրում է բառս յարբուղիս: ԳԻՆ.—Տիգ. հուրփուխ, Ազլ. Գոր. Երև. Հմշ. Սլմ. Տփ. Խարփուխ, Ղրբ. Խարփուխ, Խրքփօխ, Խրքրփօխ, Մղր. Խարփուղ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ხარბუხა Խարբուխս ասեղ հազ:

Հարգեղաղեղալ «գեղեցկացուցանել». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 178. պէտք է ուղղել հարգեղաղեղեղալ:

ՀԱՐԳՈՒՆԱՆԱԼ «բնակիլ». ունի միայն Հին բռ. նոյն են հարգոնեղալ «բնակիլ», հարգունօղ «հաստատիլ» Բառ. երեմ. էջ 178, յարգունել «հաստատել» անդ, էջ 222:

*ՀԱՐՆԻԱՆ «գրացի». նորագիտ բառ, որ գործածուած է 1341 թուի մի լիշատակարանում, գրուած Ազախ քաղաքի մէջ (որ է այժմ Ազով), մի երևանցու ձևըով (Չեռ. Երևանի Պետական Թանգարանի, № 811, էջ 268, ըստ Հ. Ակինեանի (անձնական)):

=ՊՀԼ. *had- = զնդ. hađa- «միասին» + հյ. վան «բնակարան» բառերից, որով ամբողջի նշանակութիւնն է լինում «բնակակից»: Առաջին բառը գտնում ենք նաև հյ. հարազատ և հարակաշ բառերի մէջ, որոնք պատրաստի փոխառութիւններ են իրանեանից, Այսպէս պէտք է լինի նաև հարեան (և-ի համար հմմտ. օրեան, իջեան), որովհետև հար- ձևը առանձին գոյութիւն չունի հայերէնում: Սրանից հետևում է, որ իրանեան է նաև վան, ինչպէս ցոյց է տալիս նախաձայն վ-—ԱՆ.

Մ. Աբեղեան (անձնական) համարում է կազմուած յար + վան բառերից, ճիշտ ինչպէս յն. πάροικος «հարեան» կազմուած է παρά «յար, կողքին» + οἶκος «տուն, բնակարան» բառերից. նախա-

ձայն յ դարձել է գաւառականների մէջ
ն, ինչպէս յիսուն>նիսուն:

ԳԻՌ.—Երև. Տփ. հաւելան, Ղրբ. հրէ՛վան
են. այս բառը գտնուում է միայն «արեւելեան»
բարբառներում և չկայ բնաւ «արեւմտեան»
բարբառների մէջ, ուր գտնուում ենք միայն
դրացի բնիկ հայ ձևը: Սրանից երևում է, որ
Արեւելեան Հայաստանը աւելի էր ազդուած
իրանեաններից, քան Արեւմտեան Հայաստա-
նը: (Այս բառի հետ կապ չունի բնաւ հա-
րեանցի «վերիվերոյ» բառը, որ կազմուած է
հար «խփի՛ր»+«(շաղկապ)+ա՛նցսանցի՛ր»+
ի (մասնիկ):

Հարե՛ծ տե՛ն տերեւէջ:

ՀԱՐԹ, ի հլ. ստափակ, ողորկ, դուրան,
գետնի հաւասար, ուղիղ կերպով» ՍԳր. Ոսկ.
ես. և մ. բ. 11. որից հաւրել «գուրել, ողոր-
կել, գետնին հաւասարել» Ես. խե. 2. Գատ.
ե. 22. Ազաթ. Ոսկ. ա. կոր. «յապաւել, ծայ-
րից կտրել (թե, մազ, միրուս)» Արծր. Ոս-
կիփ. Յայսմ. անհարք Եզն. հարքութիւն
Բար. է. 7. անհարքութիւն Ոսկ. մ. ա. 15.
Եփես. բ. տիմ. հարքայառակ Բ. մակ. թ.
14. Ժդ. 33. հարքարդակ Պիտ. կամ հար-
քարուակ Շիր. 38. հարքիկ պանել «լաւ պա-
հել (պասը)» Մանդ. էջ 208=Մանդ. սիր. 13.
միահարք վեցօր. դաշտահարք ծառքնտ.
երկնահարք ԱԲ. սարահարք Փարպ. հար-
քավայր, հարքաֆանդակ, հարքակար, հար-
քաշափութիւն (նոր բառեր) են: Արմատը
գրուած է նաև խարք Կնիք հաւ. էջ 77.—նոր
իմաստ է ստացել նեմես, 66. «Բնաւորեցան
հարթքն ի միոջէ ի միջնորդութենէ շարակա-
յիլ. աշխնքն ի համեմատութենէ. իսկ հաս-
տատունքն՝ յերկուց միջնորդութեանց»:

ՆՀԲ թուի արդ (յարդարում) բառին
կցել. Windisch. 12, 22 սնս. քթիս.
Lag. Urgesch. 299, Müller SWAW 38,
579, 583, Justi, Zendsp. 191 բ. են սանս.
քթիս, զնդ. pəṛəṇu, յն. πλάτος «լայն»:
Thomaschek, Deutsche Litteraturzeit.
1883, սեպտ. 8, էջ 1254 մեր բառի հետ
է համեմատում վրաց. փարքո «լայն,
ընդարձակ», մինգ. ֆարքո, լազ. partho,
ինգիլ. fart'oys «ընդարձակ», որոնք
պատահական է համարում Հիւբշ. 397:

Այս բառերը, որ սանս. քթիս են ձևե-
րի հետ նշանակութեամբ և հնչմամբ
նոյն լինելով՝ հնդերոպական պէտք է
լինեն, կարող են իրանականից և կամ
մի ուրիշ հնդերոպական լեզուից փո-
խանալ լինել: Հիւնք. արդ բառից,
Karst, Յուշարձան 421 լտ. porio, գերմ.
Furt, յն. πέρας «ծայր», թաթար. yor,
yur, yūr «քալիլ, երթալ» բառերի հետ
Ման ИАН 1926, 107 նոյն ընդ արդ-ար.
Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 102 հրգ.
furban «մաքրել», մրգ. vürbe «մաք-
րում», յն. πρέπω «երևիլ», հյ. երևիլ,
հիւն. richt «ձև, կերպարանք», կիմր.
rhith «երևոյթ» բառերի հետ հնիս. prep-
արմատից. հյ. հարք<հնիս. pəp-to-:

ԳԻՌ.—Այս արմատից են հարքարար Ղրդ.
«խարարուղ. 2. բողկի քերիլ», հարքել Արբ.
«ծառի ճիւղերը յօտել», Կր. «բուրդը խու-
զել», հարքում Ղրբ. «շփացած, լիբբ»:

+ ՀԱՐԹ. արմատ առանձին անգործածա-
կան, որից հարքնով «վախենալով վեր ցատ-
կել, վախենալ, խրտնիլ, փախչիլ» Սեբեր.
60, Ազաթ. հարքչիլ «վախենալ, խրտնիլ»
(որից անհարքչիլ ժշ.), հարքուցանել «վա-
խացնել, փախցնել» Ազաթ. Ոսկ. մ. գ. 28
(գրուած նաև խարքուցանել Ոսկ. Ճառք
566). հմմտ. նաև արքչիլ անստոյգ բառը, որ
թերևս սրա հետ նոյն է:

= Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնիս. քթի.
ձևից. սրա հետ հմմտ. հսլ. predati «ցատ-
կել, դողալ», vūsprenati «կանգնիլ», ռուս.
прыгнуть «ցատկել». հայերէնի th և սլաւա-
կանի d ձայները կարող են բացատրուիլ
կա՛մ հնդերոպականի մէջ th և dh ձայների
ծանօթ փոխանակութեամբ և կամ հնթադրե-
լով առանձին ածականներ. վերջին երևոյթը
հաստատում է թերևս մրգ. sprinze, յն.
σπέρ-χ-ω «շտապել, արագորէն նետուիլ»,
հրգ. spri-n-g-an «ցատկել» (Kluge 464).
լիթ. sprūsti «ցատկել» են ձևերի համեմա-
տութեամբ (հնիս. sprgh-): Boisacq 895 յն.
σπέρχω կցում է սանս. sprhayati «եռան-
դուն լինել, նախանձիլ», զնդ. ā-sparaz- «շա-
նասէր լինել» բառերին,—Pokorny 2, 675
սրանց հետ նաև գերմ. springen «ցատկել»:

կրկուսն էլ արմատը զնում են հնիս. *esper-g'h-* շտապել, ցատկել, իբր աճած ճարտարալս արմատից. չեն յիշում չն. և սլաւ. ձեկրը: Pokorny 2, 676 սլաւական ձեկրը զնում է հնիս. (*s*)pered- արմատից, որ նույն *sper-* պարզականի աճականն է:

ՆՀՐ լծ. սարմնուլ, շրմնուլ, խրմնուլ և զարբնուլ: Peterm. 259 լծ. խրմնուլ, շրմնուլ: Lag. Beitr. baktr. Lex. 57 զնդ. *parəθ* «կոուիլ, փախչիլ», որի հետ Lag. Urgesch. 846 կցում է *Πάρθο* «Պարթև» (իբր «փախստական»): Հինք. նույն ընդ խրմնուլ: Ուղիղ մեկնութիւնը տաւ Meillet MSZ 11, 399: Karst, Յուշարձան 418 թթր. art, ուլղուր. շաղաթայ. ալթայ. art, օսմ. ard «կոնակ, հտեք, յետս»: Petersson, Studien zu Fortunatovs Regel, էջ 68 և KZ 47, 273 կցում է սանս. *kaprth-* «առնի», *prthuka-* «հորթ», լտ. *pertica* «թառ, վարոց», հսլ. *prañ* «հիպոտ» և հյ. որք «հորթ» բառերի հետ. հնիս. արմատը զնելով *prth-* Մերժում է Pokorny 2, 49:

ՀԱՐԹԵԼ «խածնել, կծել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 324. «Հարթեն խածանեն ատամամբք իւրեանց»: Ասորի բնագիրը (հրտր. Graffin, էջ 579) ըստ համեմատութեան Վիեննայի միաբան Պ. էսապալեանի (անձնական) ունի միայն «խածանեն ատամամբք իւրեանց». ախպէս է նաև Միք. Գ. 5. «Որ խածանեն ատամամբք իւրեանց»:

ՀԱՐԹԵԼ. անյայտ իմաստով բառ, որ Բռ. երեմ. էջ 247 զնում է իբր բացատրութիւն շողոյել բառի, որ նոյնպէս անծանօթ է:

ՀԱՐԻՐԱՅ «ալիւրով պատրաստուած մի տեսակ խիւս» Մխ. բժշ. 26, 30, 50 են:

=Արաբ. *حريرة* *ḥarīra* «ալիւրով և կաթով կամ ճարպով եփուած խիւս» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 817):

Ուղիղ մեկնեց Seidel, թրգմ. Մխ. հեր. § 89:

ՀԱՐԻԻՐ, ո հլ. (գրուած նաև հարեր՝ որ հնագոյն ձևն է) «100» ՄԳր. միջին հյ. հաւոյր Անսիգք 93. որից հարիւրաւոր ՄԳր. Նա.

թր. հարիւրապետ ՄԳր. հարիւրամեայ Կոչ. հարիւրամեան ՄԳր. հարիւրերորդ Բ. մակ. ա. 10. հարիւրորդ ՄԳր. Ոսկ. մ. գ. 3. բարդութեանց վերջում՝ երեքհարիւր, չորեքհարիւր են. բայց նաև երիւր կամ արիւր ձևով. ախպէս՝ երկերիւր «200» ՄԳր. երեքհարիւր «300» Բ. թագ. իդ. 18. Նա. թր. երեքիւր «300» ԱԲ. (ըստ այսմ էլ ՀՀԲ և ՆՀԲ յիշում են անկախ երիւր ձևը). հարիւրամեակ, երկհարիւրամեակ (նոր բառեր) են:

Peterm. 158 զնում է եր արմատից. սրա յոգնակին է երեք «մէկեր, բազումք», որ դարձել է յետոյ հարիւր. այս եր ձևից է նաև եր = երեք: Bopp, Abhnd. d. Ak. d. Wiss. zu Berlin 1846, 297 համարում է *հաւ-իւր ձևից, ուր -իւր մասնիկ է, իսկ հաւ = սանս. *ṣata*, պրս. *sad* «հարիւր» են: Justi, Zendsp. 312ա զնդ. *haurva*, *սանս*. *sarva* «բոլոր» բառերի հետ: Müller, Benfey's Or. u. Occ. II (1864), էջ 585 մերժելով Bopp-ի մեկնութիւնը՝ զնում է **paravare* ձևից, որի մէջ *para* «մէկ», իսկ *ivare* գտնւում է *baevare* «բիւր» բառի մէջ: Ascoli BVS 5, 212 իրանեան *parvar* ձևից. հմմտ. *սանս*. *parvan*, *parus*, իբր «խումբ, լիութիւն»: Müller SWAW 66, 272 ուզում է կցել չն. *πολύ* «շատ» են ձևերին: Böttich. Rudimenta 41, 113 Թալմուդի յիշած պրս. *רור* *ḥiv r* «հարիւր» ձևը համարում է *רור* *ḥiv r* = *haurer*, Müller SWAW 84 (1877), 225 **paruvat* «բազմաթիւ» ձևով է մեկնում: Տէրվ. Երկրագունտ Ա. 49 = Լեզու էջ 179 համարում է ծագումն անծանօթ, բայց հաւանական է կարծում **paru* «բազում» արմատից զնել: Մառ 3BO 5, 316 զնդ. *sata* բառի հետ: Հինք. հաւաւ բառից: Patrubány SA 1, 196 չն. *πολύς*, *սանս*. *purú* «շատ» բառերի հետ, իբր հնիս. *polevros* ձևից: Meillet MSZ 11, 384 կասկածով համեմատում է վրաց. *asi*, մինգր. *oši*, սվան. *ašir* «հարիւր» բառերի հետ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 59—61 ենթադրում է որ չափ. ցոյց տուող մի գոյական էր, որ

վերածուել է թուականի, ինչպէս են դան. *snes* «քսան» և *ol* «ութսուն» թուականները, որոնք նախապէս նշանակում էին «ճիւղ, ցուպ»։ ըստ այսմ հյ. հարիւր բառի համար հմմտ. յն. *πέρας* «վերջ», սանս. *pārvan* «եղէգի և այլ տունկերի վարակ, յօդ», *pārvata* «լեռ» (Յիշում է *Pókorny 2, 32* և անհատական է գտնում)։ *Patrubány* ՀԱ 1908, 153 հնիս. *sero* «հոսիլ» արմատից, իբրև «առատ»։ Մառ. *ИАН 1911, 145* սվան. *ašir* «հարիւր» բառի հետ, ուր *š* համարում է դարձած *r*։ *Tuttle REA 1927, էջ 324* չովաշ. *pr* «մէկ» + *jyz* «հարիւր» ձևի հետ է համեմատում (նոյն է թրք.) *bir yüz* «մի հարիւր»։

ԳԻՌ.—Ասլ. հարիւր, Գոր. Վրբ. հմ'րիւր, Ախց. Ակն. Երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տի. հարուր, Ննիս. հարուր (բայց արագ հաշուելու ժամանակ՝ հարու, հար), Երև. հարուր, հարիւր, Հմշ. հարուր, հարուր (երկրորդ ձևը տալիս է Մառ. *Матер. по Хемшин. наречию*) Շմ. հառուտ, հրբ. հարիւր, Ալշ. Մշ. Տիգ. հմ'րիւր, Մժ. հմ'րիւր, հմ'րիւ, Վն. Մկ. խարիւր, Մրդ. խմ'րիւր, Ոզմ. խարէր, Սվկդ. հմ'րէր, Ազլ. հէօ'րիւր, Ջդ. խէրուր, Սլմ. խմ'րիւր, Ջթ. հէյիյ, հէրիւր, Հճ. հէյիյ, հէյի։

*ՀԱՐԻՖ «ընկեր, բարեկամ» Կոստ. Երզն. 159, 176. «կոչնատէր» Սասն. էջ 26 (Անդ ուր կոչնատէր և հարիֆ է Հայրն համայնից և մատուակ՝ Որդին միածին)։

=Արաբ. *حرفي* *harif* «ընկեր», որից նաև վրաց. *აზოფი* արիֆի «ընկեր»։

Ուղիղ մեկնեց Պոստուրեան, Կոստ.

Երզն. էջ 50։

+ՀԱՐԿ տես հար արմատի տակ, որից աճած է կ աճականով։

Ադոնց. *Арм. въ эп. Юст. էջ 483* հարկ «տուրք» կցում է պրս. *xarāj*, վրաց. խարկի և հյ. հերկել բառերի հետ Միւսները տե՛ս հար։

ԳԻՌ.—Այս արմատից ունինք՝ 1. Երև. հարկ «տուրք», էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով *harg* «կնոնքի առթիւ կրննրու հրաւեր» (Բիւր. 1898, 865, ուր Ս. Մխիթա-

րեան սխալմամբ միացնում է յարգ բառին)։—2. Երև. Մշ. Ննիս. հարգիւմ, Պլ. հարգիւմ կամ կրկնութեամբ՝ հարգ-հարգիւմ, Ասլ. հարգիւմ, հարգի*, Սեբ. հմ'րգիւմ, բոլորն էլ «խնջոյք» նշանակութեամբ։—3. Ջդ. հարգավոր, Ախց. հարկավոր, Ննիս. հարգավոր, Տի. հարկավոր, Մրդ. հարկավոր, Շմ. հարգօօր, որոնք նշանակում են «պիտանի»։—Սշ. հարգէվոր «յարգելի՝ ականածելի մարդ»։—Ալշ. Մշ. հարգավոր, Պլ. Ռ. հարգավոր «արտաքնոյց», Սեբ. հարգավոր «մարդու կղկղանք»։—Ջարկ արմատին են պատկանում զարկել, զարկով, զարկման, զարկման, զարկովիլ, զարկիւմ, զարկիւմ, և Բ-ի անկմամբ՝ զանել, զանուկ։

ՓՈՒՍ.—Վրաց. *ხარკი* խարկի «տուրք», *ხარკვა* խարկվա, *ხარკობა* խարկորա «հարկել, ստիպել, աճապարել», *მხარკვა* մոխարկե «հարկատու», *მხარკე* մեխարկե «հարկահաւաք»։ Մոնղոլարման բնութեման արա մոգմցեսա խարկի? Վարդապետն ձեր ո՞չ տայ զերկգրամեանն. Մտթ. ժէ. 23. Մեփենի ֆնէդ'անխանի վիեթգան միիդեթեն խարկսա անու զմէրսա? Թագաւորք ազգաց յումմէ՞ առնուն զհարկս կամ զհասն. Մտթ. ժէ. 24. Ջեր արսա միցեմա խարկիսա կեխ-րիսա, անու ւրա? Պա՛րտ է հարկս տալ կայսեր, թէ ոչ. Մտթ. իր. 17. Միշնէնեթ դրանկանի իգի խարկիսա. Յուցէթ ինձ զդահեկան հարկին. Մտթ. իր. 19։

ՀԱՐԿԻ (գործածուած միայն անեղաբար՝ հարկիւմ, սեռ. -կեաց) «վարող եղների մի լուծ» Յոր. ա. 14. Վեցօր. 129. Շիր. «եզան լուծ» Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. «աղօս» Մժբ.։

ՆՀԲ և Հիւնք. հերկ բառից են հանում։

ՀԱՐԿՃԱՃԱՌՈՎ «արիւն ունելով»։ այսպէս ունի Բառ. Երեմ. էջ 178։

ՀԱՐԿՈՒՄՍԻ. անծանօթ բառ. մեկնուած է «շիրամշուշ»։ Հին բռ. ունի միայն ՀԲուս. § 1652. պէտք է հասկանալ «շիրամշուշ, բաղեղ»։

ՀԱՐՃ, ի հլ. (յետնաբար կայ նաև ո հլ.) «երկրորդական կին» ՄԳր. որից հարնորդի Ոսկ. Երբ. Եւս. քր. Մժբ. հարնորդեղի Փարպ. հարնորդին հոր.։

նշՐ վրաց. խարնա, Տէրվ: Լիզու 156 նոյն բնդ հարսն, համ-հարգ և ապա-հարգան. ծագում են զա, զան «ծնանիլ» արմատից. հարն փոխառեալ է պահ-լաւերէնից, իսկ հարսն բնիկ է: նոյն, նախալ. 94 կցում է հարսն բառին: Հինք. արար. jāriya «աղախին» ձևից (որ և նշանակում է «հարճ»): Ewald ZDMG 13, 344 կցում է յն. πάλλαξ πάλλαξ] հումանիշին, որից և երբայեցե-րէն անջ pīlages «հարճ», Wal- de 553 յն. πάλλαξ և լտ. paelex ձևերի հետ միասին փոխառեալ է դնում երբ. pilleges-ից:

Փոխ.—վրաց. ხარკი խարնա, ხარკი խարնի «հարճ». հմմտ. նաև լազ. xarkiz-be-re «հարճորդի» (Մառ, Լազ. քերական. էջ 229). *ՀԱՐՄԱԼ «սպանդ բոյսը, փեղկենայ» Ա-միրտ. ունին միայն Բո. երեմ. յաւել. 569 և ՀՅուս. § 2815:

=Արար. حرم hārmal նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 176):

Ուղիղ մեկնից նախ նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 631ա:

ՀԱՐՈՒԱՆՑ «աշեկան ամսի հին անունը» Տոմար.:

Ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 141 հարել բայից. հմմտ. խոտ հարել:

+ՀԱՐՈՒՍ, ի-ա հլ. «զօրեղ, ուժով, գէր. 2. աւագ, իշխանաւոր, ազնուական» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Սեբեր. Եւ. քր. «երկար, երկա-րատե» Գ. մակ. բ. 15. Կիրդ. Թգ. «շատ, առատ, բազմաթիւ» Պրլլմ. 35. Կթ. Լաստ. Արծր. «մեծատուն, հարուստ, ընչեղ». այս նշանակութիւնը՝ որ արդի գրականի միակ ընդունածն է, յառաջացած է առաջիններից՝ փոխարեքարար. իշխանները նաև ընչեղ էին. Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ գործա-ծուած է քիչ անգամ. այսպէս՝ Բուդ. Դ. 4, Եփր. մատ. Բ. 20. Ոսկ. սղ. և ապաշխ. 539. Ոսկ. Եւ. 430 (Մեծատունն ըստ հարստու-թեանն իմն գնայ). իմաստի նոյնպիսի զար-գացում են ցոյց տալիս նաև լտ. opes «ուժ, իշխանութիւն, պետութիւն, զօրութիւն և հա-րստութիւն, ինչք», գերմ. Reich «թագաւո-

րութիւն. 2. հարուստ», ֆրանս. riche «հա-րուստ», նախապէս «թագաւորական, իշխա-նական», արար. ملك mulk և دولت

dovlat «իշխանութիւն. 2. հարստութիւն». հմմտ. նաև յն. ισχυρός «ուժեղ, զօրեղ, բուռն», ισχυρως «շատ, յոյժ»: Հարուստ «հետեակ» նշանակութեամբ ունի Կալիսթ. էջ 109 (այս մասին տես Տաշեան, Ուսումն. Ստոյն-Կալիսթ. 192 և Մանանդեան, Խորե-նացու առեղծվածը, էջ 106): Այս արմատից են յառաջացած հարուստ մի «բաւական հե-ռու» Բ. մակ. Ժ. 27. Ագաթ. հարստահարել Ա. մն. Ժգ. 21, Բ. մն. Խա. 17. հարստել «գե-տին զարնել, հողի մէջ դամել» Ոսկ. մ. ա. 9, ա. տիմ. և Եւ. «հիմնել, հաստատել» Տի-մոթ. Կուդ, էջ 241, 266. հարստանալ Եւ. քր. («ընչեղ դառնալ» իմաստով մէկ անգամ ունի Բուդ.), հարստարուտն Եւ. քր. հարստ-տագոյն վեցօր. Եզն. հարստութիւն ՄԳր. հարստահար Բուդ. հարստի կամ խարստի «հաստամարմին, վիթխարի» Փիլ. Ժ. Բան. էջ 279 և Խոր. ք. 37. հաստահարուստ Եզնկ. լգ. 4. Մծր. վեցօր. 194. հոգեհարուստ Ճառ-ընտ. բազմահարուստ 35. Կթ. հարստատուր «առատաձեռն» (նորագիրտ բառ) Ագապ. 180. մեծահարուստ (նոր բառ) Եւ.:

=Ծագում է հաւ բնիկ հայ արմատից, որի առաջին և հիմնական նշանակութիւնն է «զարնել, խփել». կազմուած է -ստ մասնի-կով՝ հարու բնից (բայը հարու), ինչպէս ու-նինք զգաստ՝ զգալ բայի զգա- բնից: նախ-նական իմաստը պահում է հարստել «գետի-նը զարնել, հողի մէջ դամել»:

նշՐ հարու «զարնել» բայից: Müller SWAW 66, 272 զանազան նշանա-կութիւններով համեմատում է հլ. հա-րիւ, գոթ. fairra «հեռու», fairnitha «հնազոյն», սանս. purāṇa, յն. πάλαι «հնուց» բառերի հետ: Հինք. յն. ἀρισ-τεὺς «գերազանց, առաւելիալ, աւագ» Patrubány SA 1, 196 հնիս. polu-«շատ» + sed «եստիլ», իսկ ՀԱ 1908, 153 հնիս. sero «հոսիլ» արմատից՝ -ուստ մասնիկով: Nyberg, Hiltisb. 2, 21 պհլ. arust «լաւ աճած (ծառ)» բառի հետ

կասկածով. բառը մեկնում է իբր **hu-rusta* «լաւ աճած»:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Զդ. Սլմ. Տի. հարուստ, Սշ. հարուստ*, հրբ. Սեբ. հարուստ, Տիգ. հորուստ, Մրդ. հառուստ, հառուս, Ասլ. հարիւստ, հարիւս*, Սվեդ. հորեօստ: Բոլորն էլ անշուշտ գրականից փոխառեալ:

ՀԱՐՈՒՐ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. բացատրուած է «աւարն» բառով, որ նոյնպէս անծանօթ է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1654:

ՀԱՐՊԱՆ «եռանկիւնի տերևով և հոնդով մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3349: +ՀԱՐՍՆ, և հլ. (-սին, -սունք, -սանց) «հարս» ՍԳր. «առասպելական մի ոգի, յաւերժահարս» Նոնն. Նիւս. բն. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. հարսն-, որից հարսնութիւն Իմ. ք. 2. Ոսկ. յհ. ք. 14. Ագաթ. հարսնաճալ հոր. հարսնացուցանել հոր. հոբիս. հարսնեղբայր Ոսկ. եփես. յաւերժահարսն Սահմ. ևն. 3. հարսան-, որից հարսանիք ՍԳր. Ոսկ. կող. Կող. հարսանեակ Նիւ. ա. մակ. հարսանեկան Յճիւ. հոր բառեր են հարսանիք (հիւանդութիւնը), հարսնուկ «anemone armena Boiss. ծաղիկը» (Տիրաց. Contributo § 177):

= Բնիկ հայ բառ, հնիւ. քրկ'- արմատից, որի վրայ մանրամասն տե՛ս հարց:—Հիւրշ. էջ 464:

Schröder, Thesaur. 46 արար. عروس 'arus հոմանիշից փոխառեալ է զնում: Նշթ արար. պրս. արուս, արուսէ հարսո: Peterm. 22 արար. carūs: Müller SW-AW 42, 256 տուաւ առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով զնդ. pæras, սանս. pračch, լատ. procus բառերի հետ: Տէրվ. Նախալ. 94 հնիւ. prask, prač «հարցնել» արմատից, որից նաև սանս. prač, լատ. procus, հլ. հարց ևն: Նոյն, Լեզու 156 համարում է հարհ փոխառեալ բառի բնիկ հայ ձևը, նոյն ընդ համ-հարգ, ապա-հարգան, ազնիւ ևն, իբր զա, զան «ծնիլ» արմատից: Հիւնք. յն. ἄρος «գառն» բառից, Մառ, Крнт. и мелкія ст. 1903, էջ 27 համա-

րում է սեմական և կցում երբ.

erēs «կին ուղել», արար. عروس 'arus «հարս» և վրաց. ქორწილი Խործ-իլի «հարսանիք» բառերին:—Հլ. հարսնուկ բառի հետ պատահական նմանութիւն ունի արար. هرنصانه harnişāna «ծառի որդ» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Բ. 409):

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Երև. հրբ. Կր. Մշ. Ննիւ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տի. հարս, Տիգ. հորս, Ողմ. Զդ. Սլմ. վն. խարս, Մրդ. խարս, խառս, Մկ. խառս, Ազլ. հոսս, հոսսնը, Հմշ. հայս, Զթ. հոյս, հորս, Հճ. հոյս, Սվեդ. հուրս, Ղրբ. հա՛րբեր, հա՛րճներ, կող. հո՛ւսի.—2. Երև. հարսանիք, հրսա՛նիք, Շմ. հարսանիք, Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Պլ. Ռ. Սշ. հարսնիք, Ննիւ. Տի. հարսնիք, հառնիք, Ասլ. հարսնիք, հարսնի*, հրբ. հարսնիք, Տիգ. հորսնիք, հր. հարսնիք, Սվեդ. հարսնաք, Հմշ. հայսնիք, Զթ. հայսնիք, հարսնիք, Հլր. հրսանը՛ք, Ղրբ. հրսա՛նէք, հրսա՛նէնէք, Ազլ. հոսա՛նիք, Գոր. հրսա՛նիք, Հճ. Զդ. (զիւղերը) և Սեբ. հաշնիք, Զդ. խարսանիք, վն. խարսնիս, Ողմ. խարսնէ՛ս, Մկ. խառսնիս, Մրդ. Սլմ. խառնիս:—Նոր բառեր են հարսանուց, հարսանախաղ, հարսանա-հաց, հարսանաւոր, հարսանաւորու, հարսանաւոր, հարսնիւր, հարսնաւոր, հարսնալօշ, հարսնաճայր, հարսնառ, հարսնացու, հարսնցաւ, հարսնոյր, հարսնուկ, հարսընտես ևն:—Ատանայի Թրքախօս հայերն ունին հարսանէք «հարսանիք», հալհուզ «հարսնուկ», Զօբ-Մարզումանի Թրքախօս հայերն էլ (ըստ տեղեկութեան Յակոբ Ոսկերչունու) hasnug «եղբօր կինը»:

ՓՈՒ.—Քրդ. خارس xars կամ خارز xarz «հայ հարս» (Justi, Dict. Kurde, էջ 148):

+ՀԱՐՅ, ի հլ. «հարցում, փորձ, քննութիւն» Ագաթ. Սեբեր. որից հարցանել ՍԳր. հարցափորձ ՍԳր. Նս. պտմ. հարցոփորձ Յոր. լա. 14. հարցփորձ Կորիւն. հարցաբնէլ Ոսկ. յհ. ք. 11. հարցումն ՍԳր. Փարպ. հարցաւոր Ոսկ. յհ. ք. 14. գիտահարց Մծր. հարցախնդիր, հարցաքննիչ (նոր բառեր).

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Սշ. հարցրնել, Ախց. Երև.
Կր. Ննիս. Ռ. Սիբ. հարցրնել, Ասլ. հարցրնել,
Խրբ. Սվեդ. Տի. հարցրնիլ, Հմշ. հարցրնուշ,
Շմ. հարցունիլ, Պլ. հարցունել, Տիգ. հորցը-
նել, Զթ. հայցրնիլ, հարցրնիլ, Հճ. հայցը՛նել,
Ազլ. հրցա՛նիլ, Գոր. Ղրբ. հրցրնել, Զդ. խա-
րցրնել, Ոգմ. խարցրնիլ, Մկ. խորցրնիլ, Սլմ.
Վն. խառցուցել:—Նոր բառեր են հարցվնաիլ,
հարցվնաեալ, հարցնաեալ, հարցուբարով,
հարցումս, հարցուս:—Առանձին ուշադրու-
թեան արժանի է Տի. հարցնող «գրբաց»
(Հմմտ. հյ. հարցուկ և վրաց. մկիթխալի):
ՓՈՒՆ.—Patrubány շԱ 1906, 72 հայերէ-

նից է դնում հունգ. harc «կոխ», որ անշուշտ բնաւ գործ չունի մեզ հետ:

ՀԱՐՔԱՅԿՈՏ «փոփոխամիտ, անհաստատ». իբր անստոյգ բառ ունի միայն ՓԲ. արմատը պիտի լինէր հարգ. ինչպէս ունինք բարկացկոտ < բարկ արմատից:

ՀԱՐՕՐԱՆԱԼ «թռչունների թռիլը խմբով» Ազաթ. (ծրամացեալը հարօրանան). սրա յետին ձևն է արօրանալ նար. երգ. էջ 293 (Որպէս հաւք ի ժամ գարնայնոյն արօրանան և տարածանին ընդ երկիր):

ՀՀԲ, ՀԲ և ԱԲ հանում են արօր բառից, իբր «թռչունների հերկուած տեղերը թափառիլը» նշանակութեամբ: ՆՀԲ արօրանալ և հարօրանալ ձևերը փոխառ փոխ իրար ուղարկելով՝ սխալմամբ մոռացել է տալ բառիս բացատրութիւնը:

ՀԱՐՅԱՅ «սպիտակ տուղտ» Ասար. ունի միայն ՀԲու. § 1658:

ՀԱՅ, ի հլ. «հաց» ՍԳր. «կերակուր, ճաշ, ընթրիք, կոշտնք, սեղան» ՍԳր. Ոսկ. եփես. «ցորեն» Գիրք թղ. 236. Վստկ. 30. Կղնկտ. (հրտ. էմ. էջ 66, Շահն. Ա. 185). որից հացալից Երեմ. խդ. 17. Ղկ. Ժե. 17. հացակից Սիր. Թ. 22. հացամոլ «հացառատ» Ոսկ. ես. 230. հացաբար Երեմ. է. 20. հացաբարոց Ա. մն. Ժդ. 3. հացաբարութիւն Ոսկ. մ. Բ. 27. հացաւտ Ես. լզ. 17. հացեւէց Դատ. Ժդ. 20. հացեփեաց Ա. Թագ. ը. 13. հացկառակ Ոսկ. մ. ա. 4, Բ. 23. մեծահաց Բ. մակ. Բ. 28. գաւեհաց Վրք. հց. հացամեծար «գողի ասպրնջական, գողպարտակ» Մխ. դտ. 334. հացուտ «հացաշատ» Աբր. կրիտ. էջ 101 ևն: Նոր բառեր են հացարոյս, հացահատիկ, հացագին, հացադուլ ևն:

Հնիւրից Տաթև. ձմ. իդ. «Հացն հայցումն թարգմանի, որ է հայց»: Սրանից առնելով Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 311 հայց բառից, «որովհետև բնութիւնը հաց է ուզում» (իբր պահանջ): Klaproth, As. polygl. էջ 99 և 134 Կովկասեան ակուշա լեզուով kaz և կուրիլի լեզուով kaz ձևերի հետ: ՆՀԲ լծ. հլ. հայս և արար. xubz «հաց»: Pott EF 1, 233 և սրան հետեւելով Windisch. 22, Gosche 29, Böttich. Arica 33, Lag. Urgesch.

334, Müller SWAW 38, 581 և 41, 148—165, Justi Zendsp. 182, Հիւբշ. KZ 23, 29 ևն կցում են փոխիգ. βέχοz «հաց» հոմանիշին, այս էլ դնելով pač «եփել» արմատից. հմմտ. սանս. և զնդ. pač, պրս. puxtan, օսս. p'ičin, յն. πέσσω «եփել» ևն:—Fick BVS 7, 383 փոխիգ. βέχοz ձևը կասկածով դնում է bhaḥ արմատից: Canini, Et. étym. էջ 238 հաց և հայս=բասկ. haz «սնուցանել» բառի հետ: Fortunatov BB 7 (1883), 88, որից և Bugge, Btrg. 17 և KZ 32, 41 հաց միացնում են սանս. sasyá-«ցանք, հացահատիկ», զնդ. hahya-«արմտիք», paitiš-hahya «հնձոց տուն» բառերի հետ: Հիւբշ. 465 սխալ է գրտնում այս համեմատութիւնը, որովհետև հլ. g չէ՝ < հնիւ. sy: Հիւնք. հայս բառից: Erckert, Die spr. d. Kank. stammes, էջ 48 խիւր. gatc «հաց»: Patrubány SA 1, 188 հնիւ. pok²som «եփած» ձևից. հմմտ. լտ. coquo, coxi, սանս. páksat: Նոյն, KZ 37 (1904), 428 և IF 13, 163 հնիւ. pā-sk-om նախաձևից, իբր լտ. pasco «արածել, սնուցանել», pā-nis «հաց»: Pedersen, Նպաստ 23 ընդունում է այս մեկնութիւնը, բայց Հայ. դր. լեզ. 156 մերժելով՝ կցում է յն. πατέομαι «ուտել», գոթ. fodjan «սնաւել», հ. սկանդ. fóstr «սնունդ, կրթութիւն» ևն բառերին, բոլորի արմատը դրնելով հնիւ. pā «ուտել, սնանիլ», ածականը pat: (—նոյնը կրկնում են Walde 558 և Boisacq 751): Սանտալճեան, Բազմ. 1904, 498 ուրարտ. ածիս: Scheffelowitz BB 28, 287 սանս. āça, զնդ. as, պրս. āš «կերակուր»: Charpentier, IF 25, 242 սանս. paktí, յն. πέψις լտ. coctio «եփել, եփուած բան» բառերին ցեղակից՝ դնելով kt=հլ. g: (Pokorny 1, 112 չի ընդունում Scheffelowitz-ի մեկնութիւնը, իսկ 2, 17 և 72 աւելի լաւ է գտնում Charpentier-ի մեկնութիւնը, քան լտ. pāsko ևն): Karst, Յուշարձ. 421 Թթր. as, āš, az «ուտել,

լափել», ուղղութ. աճ «կերակոր», կոյր. կարազաս. աճ «ցորեն, ցանք, հաց».— Մառ. О полож. аѳхаз. էջ 42 իմիր. Խոճա խոզո, ափխազ. ахваѳа «հաց», Кипшидзе, Грам. мингр. яз. Сп. 1914, էջ 401 հաց = մինգ. խեցի «հիւրասիրութիւն»: Պատահական նմանութիւն ունի ափխազ. аѳа «հաց», լէրթէզ. pasto «կորեկի հաց», ինչպէս նաև յն. փոքի «հաց», որից փոխառեալ է տեկ. somin, somun «գրտակ հաց» (նախաձայնի անկման համար հմմտ. փարսի > տեկ. Samatia «Սամասթիա», Պոլսի հայաբնակ նշանաւոր թաղը): Meillet, Dict. étym. It. 694 կրկնում է Patrubány-ի մեկնութիւնը և դնում է հաց < pāski-, pāski-, որին մերձաւոր է գտնում լա. pānis «հաց» < *pasnis հմմտ. նաև pasco «սնուցանել, արածել»: Պատահական նմանութիւն ունի կամիս. azzik «ուտելիք»:

ԳԻՌ.— Ալլ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Հմշ. Մշ. Ննիս. Ղրք. Շմ. Պլ. Ի. Սեր. Մշ. Տփ. հաց, Ասլ. հաց, հաս, Տիգ. հոց (սեռ. հոցցի), Ազլ. Հճ. հոց, Ջթ. հոց, հոց, Անտ. հուլոց, Այն. հաս (Բիւր. 1900, 682), Սճեդ. հուց, Մկ. Մրդ. Ողմ. Ջղ. Սլմ. Վն. խաց.— հետաքրքրական ձևեր են Ջղ. ախանց «անհաց, առանց հացի», Ջղ. մնկ. ծածիկ «հացիկ».— Նոր բառեր են հացաբեռ, հացակեռ, հացահալ, հացահոտ, հացաման, հացահուշ, հացաշէն, հացապուր, հացատուն, հացաւորել, հացափոխ, հացափոր, հացքովս, հացլար, հացահան (մի քիչ հնից ունինք՝ հացահան Ջթ. սարկ. Բ. 65, որից Վն. խասխան, Շմ. ծահան, Ղրք. ծհան), հացուրաց, հացուտ «կուշտ», հացպան, հացվալայ, հացփնչիկ, հացփոր, անհացուտելի, անաղումաց, քաւահացիկ, քրահաց, տափդեղահաց ևն. Ատանայի թրքախօս հայերը պահած են մէղա հացցիկ դարձուածը (ասում են՝ երբ հացը գետին ընկնի), ախաս «աղուհացք, մեծ պահք» (Բիւր. 1900, էջ 454):

Հացակել տե՛ս Խացակիւլ

+ ՀԱՅԻ (-ցոյ, -ցեաց) «վայրի անպտուղ մի ծառ է. ֆրանս. érable կամ frêne (նո-

րայր ՀԱ 1926, 68), տեկ. տիշպուտաֆ» հոր. գ. 18. 35. կթ. որից հացուտ «հացի ծառեր շատ եղած (տեղ)» Բուզ. գ. 14. (Սխալմամբ գրուած հազի Գաղիան. որ ՀԲու. § 3346 կարծում է «մի տեսակ բիծխի», բայց Նորայր ՀԱ 1923, 54 հաստատում է ուրիշ ձևագիրներով՝ որ պետք է կարդալ հացի):

= Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնիս. ask'hio- հոմանիշ ձևից. սրա հետ հմմտ. հրգ. ase, մրգ. asch, հուլ. esch, գերմ. Esche, անգլ. aesk, անգլ. ash, հիսլ. askr (բոլորն էլ «հացի» նշանակութեամբ). այս բոլորը տալիս են հնիս. osk- ձևը, որ աճական ձև է. պարզագոյնն է հնիս. ōsi-, որի մի ուրիշ աճականն է osen-. սրանցից յառաջացած են լիթ. ūsis, լիթթ. ūsis, հարու. woasis (<*ōsi), ալբան. ah (<*aska) «փիճի», հուլ. yasenī, ռուս. ясен, լեհ. jasien', բուլգ. осен «հացի», լա. ornus (<*ōsinos) «վայրի լեռնային հացի», յն. (ἀχέρ)-ωϊς (<*ωϊς) «բարտի», ճէնդ «փիճի», հիսլ. huinnus, կիմր. onnen (<*osn-) «հացի» (տե՛ս Pokorny 1, 185, Boisacq 107, 90, 706, Walde 547, Berner 31, Ernout-Meillet 680, Trautmann 203, Kluge 124):— Հիւր. 465:

ՆԶԲ լծ. օձի (որովհետև նոյն ծառը կոչւում է նաև օձառանջ): Lag. Arm. Stud. էջ 188 լա. fraxinus «հացի»? Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Bugge KZ 32, 14, նոյնը յետոյ Müller WZKM 8, 282:

ԳԻՌ.— Ազլ. Կր. հացի, Ալլ. Մշ. հացի, հացվէնի, Ակն. Երև. հացէնի, Ղրդ. հա՛ցէ, Հճ. հացոնի, Սվեդ. հոցցիեա, Ջղ. Վն. խացի, Սլմ. խացի, խացիկ', Մկ. խացր', Ողմ. խացըժա՛ն:

+ ՀԱԻ, ու հլ. (ըստ ՆԶԲ յետնաբար հոլովուած է նաև -ոյ, -աց, -է) «թուղն» ՍԳր. Եւ. քր. Փարս. «հաւ, մարի» Մտթ. իգ. 37. Ղկ. ժգ. 34. «աքլոր» Գ. մակ. գ. 12. Մտթ. իգ. 34, 74, 75. ներկայ բարբառների մէջ և գրականում նշանակում է միայն «ընտանի հաւ, մարի». նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. ծրու «թուղն. 2. հաւ. 3. աքլոր», որ հիմայ յատկացուած է միայն

ընտանի հալին, Սրանից են հաւաղէտ Ղևտ.
ժթ. 26, Ոսկ. հս. հաւաղիտութիւն Սիր. լա. 5.
հաւաղումն ՍԳր. Վեցօր. 172—3. հաւաղութ
Սրկ. ժգ. 35. հաւակեւ ՍԳր. հաւաղաց Օր.
ժր. 10. Բ. մն. լգ. 6. հաւաղմայ հրեմ. իէ.
9. Կոշ. Ոսկ. տիտ. հաւաղար լինել «թռչունի
գիշատութիւն մի ուրիշ թռչունից» (նորագիտ
բառ) Ոսկ. տտր. տող 13. հաւաղեմէք (նորա-
գիտ բառ) «եկեղեցուն ընծայաբերուած
թռչունները օրհնելու կարգը» Մ. Մաշտ. 89բ.
հաւաղատիւր «մի տեսակ բուս. ՕԳր. հաւաղ
ՍԳր. հաւաղ «մի տեսակ աղանի» (գրուած
նաև հաւաղ, հովփալ, հորալ են) Ոսկ. եղեկ.
Փիլ. Սահմ. Առաք. լծ. սահմ. 469 (այս վեր-
ջինը ցոյց է տալիս թէ ի՞նչ տարբերութիւն
ունի աղանուց). Կարմաճաւ Վեցօր. 174.
հաղանաւ Ղևտ. ժա. 17. Դտ. ժգ. 16. երաշ-
տանաւ Վանակ. հց. արտաագրանաւ «կա-
րապ» Փիլ. լին. Բ. 117 (հմմտ. յն. χύκνος
հոմանիշը, որ նաև յատուկ անուն է. տե՛ս
նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 657 ա և ՀԱ 1920,
281). ժրանաւ Եպիփ. բարոյ. կիսանաւ
Եպիփ. բարոյ. հոր. աշխ. հաւաղան (շունի
ԱՅ) Զքր. սարկ. Ա. 42. հաւաղափեալ «գիշե-
րուայ ժամի եօթը» (ըստ արեւելեան ժամա-
ցոյցի. այսինքն՝ երբ հաւը արդէն խօսած է.
ըստ Ս. Վ. Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ
160). հաւամրգի «մի տեսակ բոյս. ebenus
laguroides Boiss.» (ըստ Տիրացունեան, Con-
tributo § 254) կամ «erica arborea L» (ըստ
նոյնի, անդ, § 341). եգիպտանաւ, հաւաղա-
նութիւն, հաւկթաձև են (նոր բառեր),
= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ayei- «թռչուն»,
բառից. ցեղակիցներն են լա. avis «թռչուն»,
avicula «թռչնիկ», սանս. vi-, vé-, vayas-
«թռչուն», զնդ. viš, vay- «թռչուն», Թերևս
նաև յն. οἰωνός (<*afj-ωνός ?) «գիշատիչ
թռչուն», αἰετός (<*afj-ετός), իալ. ai, aoi
«կարապ», կիմր. hwyad (<*ayletos?)
«բադ» ևն (Walde 74, Boisacq 694. Pokor-
ny 1, 21 և 2, 75, Ernout-Meillet 87):—
Հիւր. 465,

Klaproth, Asia pol. էջ 101 գերմ.
hahn «աքոր» բառի հետ ինձիճեան,
Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից, ՆԶԲ և Pe-

term. 26 լա. avis: Lag. Urgesch. 122
pā արմատից, իբր հսլ. pieti, piewal-
«երգել», pictlū «աքոր», Lag. Btrg.
baktr. Lex. 65 լա. pavus «սիրամարգ»
բառին ցեղակից, Հիւր. Arm. Stud. էջ
38 ընդունում է համեմատել լա. pavus,
pavo ձկերի հետ, միայն ա՛յն պայմա-
նով, որ սրանք նախնաբար ընդհանրա-
պէս «թռչուն» նշանակութիւնն ունեցած
լինին, Տէրվ. Նախալ. 108 վերինների
հետ դնում է հնիւ. vi. avi «թռչուն» բա-
ռից, Հիւր. հաւ=լա. avis, իսկ հաւա-
լումն=արար. հաւալ «ստամոքս, խա-
ժի», Meillet MSL 7, 162 և 8, 154 վերի
ձևով՝ լա. avis: Bugge KZ 32, 14 լա.
pavus, pavo նոյնացնելով յն. παῶς հո-
մանիշի հետ, իբր փոխառեալ բառ մեր-
ժում է միացնել հաւ բառի հետ և ըն-
դունում է վերի մեկնութիւնը Այսպէս
նաև Müller WZKM 8, 282: Petersson
KZ 47, 249—50 հնիւ. pōu, pou, pau
«փոքր. 2. ձագուկ» արմատից. հմմտ.
յն. πῶλος, «ձագ, քուսակ», սանս. po-
tas «ձագ», յն. παῖς լա. puer «սղալ»,
լիթ. putytis «թռչունի ձագ», լեթթ.
putns «թռչուն», հսլ. pūta, pūtica
«թռչուն», Այս մեկնութիւնը յիշում է
նախորդի հետ (հնիւ. ayei-) Pokorny
2, 75:

Գիժ. — Սլ. հաւ, Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև.
Խրբ. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննիւ. Շմ. Պլ. Ռ.
Սեբ. Տփ. հաւ. Տիգ. հոմվ, Ազլ. Հճ. հով, Զթ.
հով, հով, Սվեդ. հով, Մկ. Մրդ. Ողմ. Զդ.
Սլմ. Վն. խաւ. բոլորն էլ լատինի հաւը,
poules. իսկ Տփ. հաւ, Ալշ. Մշ. հաւֆ, Ողմ.
խաւֆ', Վն. խաւֆֆ' «թռչուն» (ընդհանրա-
պէս): Նոր բառեր են հաւառայն, հաւազող,
հաւառ, հաւախոք, հաւալուկ, հաւածոք,
հաւականչ, հաւաբած, հաւերես, հաւառուճ,
հաւսօսոց, հաւկոյր, հաւնիւնչ, հաւձագ, հաւ-
բուն, հաւաշ, հաւառէմֆ:

ՓՈԽ. — Քրդ. خوپال xūpāl «աղանի»
(<հաւալ ձկից). Justi, Dict. Kurde, էջ
162,
+ ՀԱԻ, ու, n հլ. պապ, հօրը հայրը» Ել.
ժ. 6, Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 5, Եւ. քր. որից հա-

աւսկիզբն կամ սկզբնաճաւ Փիւ. լին. Սարկ. հանդ. նախաճաւ Վրդն. պտմ. Ճառքնտ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. avo- ձեկց. ցեղա- կիցներն են լտ. avus «մեծ հայր, պապ, նախնիք», avia, avia «մեծ մայր, նան, տա- տիկ», գոթ. awō «մեծ մայր», հհիւ. afi «պապ», օի «պապի պապ», հիու. aue, haue. միու. óa, ua «թոռ», կապաղովկ. avuka «մեծ հայր», լտ. avunculus, լիթ. avýnas, հպրու. awis, հսլ. uyl «մօրեղբայր». վերջին նշանակութեամբ են նաև անգլ. eam, հան- գրլ. eme, հֆրիգ. ēm, հբգ. oheim, մրգ. oeheim, գերմ. Oheim, Ohm, հուլ. oom, որոնց նախնականն է ընդհ. գերմ. *awo- haimaz «նա՝ որ պապի տանն է բնակում». սրանից հետևում է որ հնիւ. avo- բուն նշա- նակում էր «մօր կողմից պապ», կամիւ. huhhaš «մեծ հայր»: (Walde 78, Pokorny 1, 20, Ernout-Meillet 92, Kluge 355):— Հիւրշ. 465:

ՆՀԲ և Peterm. 26, 33 լտ. avus: Lag. Urgesch. 122 և Btrg. baktr. Lex. 65 յն. πάππος «պապ» բառի հետ: Հիւրշ. Arm. Stud. էջ 38 կամ յն. πάππος, լտ. papa, պրս. bāb (< pāp) և կամ լտ. avus են: Տէրվ. Նախալ. 108, Bugge KZ 32, 14, Meillet MSL 7, 162, Müller WZKM 8, 282 մերժում են յն. πάπ- πος ձևը և ընդունում են վերի մեկնու- թիւնը: Այսպէս և Brugm. Grd.² I 304: Karst, Յուշարձան 402 սումեր. aba «հայր, պապ, ծեր»:

ՓՈԽ.— Կապաղովկ. ἀβοῦχα «պապ» փո- խառնալ է հյ. հաւուկ փաղաքշական ձևից (տե՛ս Bugge KZ 32, 10):

+ ՀԱԻ, Ի—ա հլ. «ծայր, սկիզբ, սկզբնաւո- րութիւն» հոռ. Պիտ. որից հաւանալ «սկզբը- նաւորիլ, սկսիլ» Թր. քեր. Սասն. 75. հաւիլ «սկսիլ» Շիր. 72. Պիտ. հաւումն «սկիզբ» Պիտ. հաւակ «սկիզբ, սկզբնապատճառ, ա- ռաջնորդ, հեղինակ» Պիտ. Տիմոթ. կուզ, էջ 144, 267. Կնիք հաւ. 343. դառնաճաւ «սկիզ- րից դառն» Յիշատ. դեռաճաւակ «նոր ըս- կըսած» Յհ. իմ. առ. շարաճաւ Եփր. համար. 252. շարաճաւիլ (նորագիւտ բառ. չունին

ՆՀԲ և ԱԲ) «վատ վարուիլ մէկի հետ». Ժող. է. 23 (Ձի բազում անգամ շարաճաւսցի ընդ քեզ և ի նուագս բազումս շարշարեսցէ զսիրտ քո. լն. ὅτι πλειστάκις πονηροῦσεται σε...), նախաճաւիլ Յհ. իմ. նախաճաւակ Պիտ. հա- ւեղ «առաջին երկու վանկերը երկար և վեր- ջինը սուղ եռավանկ բառ» Մագ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. pau- «ծայր» ձե- ւից. հմմտ. յն. παύω «դադարեցնել», παύε- ραι «դադարիլ, հրաժարուիլ», ատտ. παύω «դադար, հանգիստ, վերջ». παύωλ «հան- գիստ», լտ. pausa «դադար, վերջ», pausare «դադար առնել, կանգնիլ», որոնք համար- ւում էին յունարէնից փոխառեալ. այժմ Meil- let, Dict. étym. Lt 708—9 բնիկ է գտնում: Boisacq յոյն բառի ծագումը անհայտ է թող- նում: «Մայր» գաղափարը կարելի է առնել թէ՛ «սկիզբ» և թէ՛ «վերջ» իմաստով. այս- պէս՝ ծայր ալ «սկսիլ», ծայրը գալ «վեր- ջացնել». ծայրէ ի ծայր, ֆրանս. d'un bout à l'autre, Թրք. uşdan uşa «սկզբից մինչև վերջը»: Հայերէնի մէջ նոյն արմատը առ- նուած է «սկիզբ» իմաստով, յունարէնի մէջ «վերջ» իմաստով.— Աճ.

ՆՀԲ նոյն է դնում հաւ «պապ» բառի հետ, իսկ հաւակ՝ լծ. աւագ, յն. ավագ, լտ. auctor: Gosche 46 սանս. su, sū, զնդ. havañh, hāvanī «նախապատրաս- տութիւն»: Հիւնք. հաւ «պապ» բառից: Ղափանցեան 3BO 23, 351 զնդ. hav «ծնիլ» բայից:

* ՀԱԻԱԺԻՊԱԿ «շէկիարի, anchusa, սըն- գոյր տուող բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1668, որ և հաւաճիպա § 2782:

= Պրս. هاجو هوا havajuva, hāvājūvā նոյն նշ. կաղմուած է juva «սնդիկ» բառով, որ է ժիպակ:

Ուղիղ մեկնից նորայր ՀԱ 1925, էջ 302:

Հաւալանի տե՛ս Հաւելէն:

ՀԱԻԱԼՈՑ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. գ. էջ 57. «Յամրածածուկ հաւալոցէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պար- սից»: Թուրի թէ նշանակում է «պահուելու տեղ, թաքստոց»:

= Անշուշտ կաղմուած է —ոց մասնիկով:

ընտանի հաւին: Սրանից են հաւաղէտ Ղևտ. ժթ. 26, Ոսկ. ևս. հաւաղիտութիւն Սիր. լա. 5. հաւալութն ՍԳր. Վեցոր. 172—3. հաւալութն Սրկ. ժգ. 35. հաւակեւր ՍԳր. հաւաճարց Օր. ժր. 10. ր. մն. լգ. 6. հաւաճմայ հրեմ. իէ. 9. Կոչ. Ոսկ. տիտ. հաւաճար լինել թռչունի գիշատութիւն մի ուրիշ թռչունից (նորագիտ բառ) Ոսկ. տտր. տող 13. հաւօրհնէք (նորագիտ բառ) «եկեղեցուն ընծայաբերութեամբ թռչունները օրհնելու կարգը» Մ. Մաշտ. 89ր. հաւապաւիր «մի տեսակ բուս ՅԳր. հաւուրս ՍԳր. հաւիպլ «մի տեսակ աղանի» (գրութեամբ նաեւ հաւիպլ, հաւիպլ, հաւիպլ ևն) Ոսկ. եղեկ. Փիլ. Սահմ. Առաք. լծ. սահմ. 469 (այս ձեր-շինը ցոյց է տալիս թէ ի՞նչ տարբերութիւն ունի աղանուց). տարմաճաւ Վեցոր. 174. քաղահաւ Ղևտ. ժա. 17. Դտ. ժգ. 16. երաշտահաւ Վանակ. հց. արտաագղահաւ «կարապ» Փիլ. լին. ր. 117 (հմմտ. յն. χύτρος հոմանիշը, որ նաեւ յատուկ անուն է. տե՛ս Նորայր, Բառ. Ֆրանս. էջ 657 ա և ՀԱ 1920, 281). ժրահաւ Եպիփ. բարոյ. կիսահաւ Եպիփ. բարոյ. Խոր. աշխ. հաւապան (չունի ԱՔ) Զքր. սարկ. Ա. 42. հաւապեալ «գիշերուայ ժամի եօթը» (ըստ արևելեան ժամացոյցի. այսինքն՝ երբ հաւը արդէն խօսած է. ըստ Ս. Վ. Նազարէթեան, Պատկեր 1893, էջ 160). հաւամբղի «մի տեսակ բոյս. ebenus laguroides Boiss.» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 254) կամ «erica arborea L» (ըստ Նոյնի, անդ. § 341). եգիպտահաւ, հաւաբութութիւն, հաւիքաձեւ ևն (նոր բառեր):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ayei- «թռչուն» բառից. ցեղակիցներն են լատ. avis «թռչուն», avicula «թռչնիկ», սանս. vi-, vé-, vayas- «թռչուն», զնդ. viš, vay- «թռչուն», թերեւ նաեւ յն. օւանօս (<*aiwónos ?) «գիշատիչ թռչուն», αἰετός (<*aij-ετός), իռլ. aí, aoí «կարապ», կիմր. hwyad (<*aujetos?) «բադ» ևն (Walde 74, Boisacq 694. Pokorny 1, 21 և 2, 75, Ernout-Meillet 87):— Հիւրը. 465:

Klaproth, Asia pol. էջ 101 գերմ. hahn «աքլոր» բառի հետ: Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից: ՆՀՔ և Pe-

term. 26 լատ. avis: Lag. Urgesch. 122 pā արմատից, իբր հսլ. pieti, piewali «երգել», pictlū «աքլոր»: Lag. Btrg. baktr. Lex. 65 լատ. pавus «սիրամարգ» բառին ցեղակից: Հիւրը. Arm. Stud. էջ 38 ընդունում է համեմատել լատ. pавus, pavo ձեւերի հետ, միայն ա՛յն պայմանով, որ սրանք նախնաբար ընդհանրապէս «թռչուն» նշանակութիւնն ունեցած լինին: Տէրվ. Նախալ. 108 վերինների հետ դնում է հնիս. vi, avi «թռչուն» բառից: Հիւրը. հաւ=լատ. avis, իսկ հաւալութն=արար. հաւալալէ «ստամոքս, խածի»: Meillet MSL 7, 162 և 8, 154 վերի ձեւով՝ լատ. avis: Bugge KZ 32, 14 լատ. pавus, pavo նոյնացնելով յն. τῶς հոմանիշի հետ, իբր փոխառեալ բառ մերժում է միացնել հաւ բառի հետ և ընդունում է վերի մեկնութիւնը: Այսպէս նաեւ Müller WZKM 8, 282: Petersson KZ 47, 249—50 հնիս. pōu, pou, pau «փոքր. 2. ձագուկ» արմատից. հմմտ. յն. πῶλος, «ձագ, քուռակ», սանս. potas «ձագ», յն. παῖς լատ. puer «տղայ», լիթ. putytis «թռչունի ձագ», լեթթ. putns «թռչուն», հսլ. pūta, pūtica «թռչուն»: Այս մեկնութիւնը յիշում է նախորդի հետ (հնիս. ayei-) Pokorny 2, 75:

ԳԻՌ.—Սլ. հաւ, Ալլ. Ախց. Ասլ. Դոր. Երև. Խոր. Կր. Հմշ. Դրբ. Մշ. Ննիս. Շմ. Պլ. Ռ. Սեր. Տփ. հաւլ. Տիգ. հաւլ, Ազլ. Հճ. հաւլ, Զթ. հաւլ, հաւլ, Սվեդ. հաւլ, Մկ. Մրդ. Ոզմ. Զդ. Սլմ. Վն. խաւ. բոլորն էլ ընտանի հաւը, poules. իսկ Տփ. հաւք, Ալլ. Մշ. հաւք, Ոզմ. խաւք, Վն. խաւք, «թռչուն» (ընդհանրապէս): Նոր բառեր են հաւաբոյն, հաւագոյ, հաւաբո, հաւախո, հաւալոյն, հաւածո, հաւականչ, հաւառած, հաւերես, հաւառուք, հաւսոսոց, հաւկոյր, հաւիւնը, հաւազ, հաւուն, հաւաշ, հաւօրհնէք:

ՓՈԽ.—Քրդ. خوپال xupāl «աղանի» (<հաւիպլ ձեւից). Justi, Dict. Kurde, էջ 162:

+ՀԱԻ, ու, ո հլ. ապապ, հորբ հայրըն Ել. Ժ. 6, Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 5, Եւա. քր. որից հա-

տակիրքն կամ սկզբնաճառ փիլ. լին. Սարկ. հանդ. հախանալ վրդն. պտմ. Ճառքնտ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *avō-* ձևից. ցեղակիցներն են լտ. *avus* «մեծ հայր», պապ, նախնիք», *avia*, *avia* «մեծ մայր, նան, տատիկ», գոթ. *awō* «մեծ մայր», հհիւ. *afi* «պապ», *āi* «պապի պապ», հհու. *aue*, *haue*. միու. *ōa*, *ua* «թոռ», կապաղովկ. *avuka* «մեծ հայր», լտ. *avunculus*, լիթ. *avýnas*, հարոււ. *awis*, հսլ. *uyī* «մորեղբայր». վերջին նշանակութեամբ են նաև անգլ. *ēam*, հանգրլ. *eme*, հֆրիդ. *ēm*, հրգ. *ōheim*, մրգ. *oeheim*, գերմ. *Oheim*, *Ohm*, հոլլ. *oom*, որոնց նախնականն է ընդհ. գերմ. **awo-haimaz* «նա՝ որ պապի տանն է բնակում». սրանից հետևում է որ հնիս. *avō-* բուն նշանակում էր «մոր կողմից պապ», կամիս. *huhhaš* «մեծ հայր» (Walde 78, Pokorny 1, 20, Ernout-Meillet 92, Kluge 355):— Հիւրդ. 465.

ՆՃԲ և Peterm. 26, 33 լտ. *avus*: Lag. Urgesch. 122 և Btrg. baktr. Lex. 65 յն. *πάππος* «պապ» բառի հետ շիւրդ. Arm. Stud. էջ 38 կամ յն. *πάππος*, լտ. *papa*, պրս. *bāb* (<*pāp*) և կամ լտ. *avus* են, Տէրվ. Նախալ. 108, Bugge KZ 32, 14, Meillet MSL 7, 162, Müller WZKM 8, 282 մերժում են յն. *πάππος* ձևը և ընդունում են վերի մեկնութիւնը: Այսպէս և Brugm. Grd.² I 304: Karst, Յուշարձան 402 սումեր. *aba* «հայր, պապ, ծեր»:

ՓՈԽ.— Կապաղովկ. *ἀβοῦχα* «պապ» փոխառնալ է հյ. հատուկ փաղաքշական ձևից (տե՛ս Bugge KZ 32, 10):

+ ՀԱԻ, ի—ա հլ. «ծայր, սկիզբ, սկզբնաւորութիւն» խոր. Պիտ. որից հաւանալ «սկզբր-նաւորիլ, սկսիլ» Թր. քեր. Սասն. 15. հալիլ «սկսիլ» Շիր. 72. Պիտ. հաւումն «սկիզբ» Պիտ. հաւակ «սկիզբ, սկզբնապատճառ, առաջնորդ, հեղինակ» Պիտ. Տիմոթ. կուզ, էջ 144, 267. Կնիք հաւ. 343. դառնաճառ «սկզբից դառն» Յիշատ. դեռահաւակ «նոր ըսկըսած» Յհ. իմ. առ. շարահաւ Եփր. համար. 252. շարահալիլ (նորագիրտ բառ. չունին

ՆՃԲ և ԱԲ) «վատ վարուիլ մէկի հետ». Ժող. է. 23 (Ձի բազում անգամ շարահաւսցի ընդ քեզ և ի նուազս բազումս շարշարեացէ զսիրտ քո. յն. *ὅτι πλειστάκις πονηροῦνται σε...*), հախանալ Յհ. իմ. հախանալ Պիտ. հաւնդ «առաջին երկու վանկերը երկար և վերջինը սուղ եռավանկ բառ» Մազ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *pau-* «ծայր» ձևից. հմմտ. յն. *παύω* «դադարեցնել», *παύωμαι* «դադարիլ, հրաժարուիլ», *παύω* «դադար, հանգիստ, վերջ». *παύω* «հանգիստ», լտ. *pausa* «դադար, վերջ», *pausare* «դադար առնել, կանգնիլ», որոնք համարում էին յունարէնից փոխառնալ. այժմ Meillet, Dict. étym. Lt 708—9 բնիկ է գտնում: Boisacq յոյն բառի ծագումը անհայտ է թողնում: «Մայր» գաղափարը կարելի է առնել թէ՛ «սկիզբ» և թէ՛ «վերջ» իմաստով. այսպէս՝ ծայր տալ «սկսիլ», ծայրը գալ «վերջացնել». ծայրէ ի ծայր, Ֆրանս. *d'un bout à l'autre*, Թրք. *uđan uđa* «սկզբից մինչև վերջը»: Հայերէնի մէջ նոյն արմատը առնուած է «սկիզբ» իմաստով, յունարէնի մէջ «վերջ» իմաստով.—ԱՃ.

ՆՃԲ նոյն է գնում հաւ «պապ» բառի հետ, իսկ հաւակ՝ լծ. աւագ, յն. *αὐτοῦ*, լտ. *auctor*: Gosche 46 սանս. *su*, *sū*. զնդ. *havañh*, *hāvanī* «նախապատրաստութիւն»: Հիւնք. հաւ «պապ» բառից: Դափանցեան 3BO 23, 351 զնդ. *hav* «ծնիլ» բայից:

* ՀԱԻԱԺԻՊԱԿ «շէկխարի, anchusa, սընգոյր տուող բոյսը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1668, որ և հաւանիպա § 2782:

= Պրս. *هواچو* *havačuva*, *hāvājuvā* նոյն նշ. կազմուած է *juva* «սնդիկ» բառով, որ է ժիպակ:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1925, էջ 302:

Հաւալանի տե՛ս Հաւելէն:

ՀԱԻԱԼԱՅ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եղիշ. գ. էջ 57. «Յամրածածուկ հաւալոցէն ճեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից»: Թուի թէ նշանակում է «պահուելու տեղ, թաքստոց»:

= Անշուշտ կազմուած է —ոց մասնիկով:

հալալ արմատից, որ ալլուստ անծա-
նօթ է:

ՆՀԲ «որպէս թէ հաւու ալուցք կամ
վանդակ, տեղի թաքստի. տե՛ս և աւտ-
լոց, իբր տեղի փախստի»: Աթ մեկնում
է «համոց. 2. պահուրտելու տեղ»: Պա-
տահական նմանութիւն ունի պրս.
حوالہ havālagāh «թաքստոց», ո-
րովհետեւ կազմուած է արար. havāla
բառից:

Հաւաճ տե՛ս Ամբարհաւաճ:

ՀԱԻԱՅ զբաղագործութիւն, յաղթութիւն».
նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած
է Սեբ. էջ 41. «Քանզի տեսանելով զհաւայս
նորա շարաշարս, զարհուրեալ խոտորեցան
սիրտք իւրեանց ի նմանէ»: (Խօսքը Մուշեղ
Մամիկոնեանի մասին է, որ զսպեց Վահրամ
պարսկի ապստամբութիւնը և մեծամեծ քա-
ջագործութիւններ արեց: Պարսկիները նա-
խանձեցան նրա վրայ և ամբաստանեցին
թագաւորի առաջ):

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1911,
էջ 230:

*ՀԱԻԱՅ «օդ, եղանակ, օդի փոփոխու-
թիւն», Վստկ. Ուանին զգործն և զքնութիւն
գետնին և զհաւայն ժամանակացն և զեղա-
նակ տարւոյն (էջ 2). Պարտ է զգաւառն և
զհաւայն տեղեաց իմանալ (էջ 86). Հոտն և
փոթոթութիւնն զհաւայն առնու (էջ 157).
Յայսպիսի հաւայէս խոռվի (ձիթօնին) (էջ
177). Բաց զպատուհանքն և զդուռն որ հա-
ւայն մտանէ ի ներքս (էջ 194):

= Արար. هوا hava «օդ, եղանակ»:

ՀԱԻԱՆ (յետնարար ի հլ.) «համոզում, հա-
նութիւն» Ոսկ. Սեբեբ. «միարան, կամակից,
հաւանող» Եզն. Ոսկ. յհ. ա. 42. որից հա-
ւանիլ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 23. հաւանեցուցանել
ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 9. յհ. բ. 24 կամ հաւանել
Ոսկ. ես. և երբ. հաւանագոյն Եզն. Ոսկ. մ.
բ. 11. հաւանընկերք Ոսկ. երբ. 502. Վեցօր.
158. հաւանութիւն Գ. մակ. է. 2. եզն. ան-
հաւան ՍԳր. Սեբեբ. դիւրահաւան 3հ. գ. 19.
Ոսկ. մ. ա. 4 և բ. կոր. դժուարահաւան Ոսկ.
մ. բ. 11. յհ. ա. 25. միահաւան Բ. մկ. ժա.
8. Բուդ. զուգահաւան նար. յիշ. ինքնահաւան
(նոր բառ):

ՆՀԲ «արմատն է այո՛, հա, թրք. էվ-
վէթ «այո՛», լծ. ընդ. հաւատ, դաւան են»,
Տէրվ. Նախալ. 65 հնիս. av «յազիլ, հա-
ճիլ, հաւանիլ» արմատից է դնում սանս.
av, յն. փա «կշտանալ» և հլ. յազիլ, յա-
զենալ, հաւանիլ, հաւատ, հաւաստիք:—
Meillet MSL 8, 165 հաւան և հաւատ
դնում է հաւ «թուշուն» բառից, ինչպէս և
յն. օֆօրաւ «հաւատալ, կարծել» օւօ-
նօ՛ճ «թուշուն» բառից. հաւ բառի այս
առումը Meillet հնդկարոպական է հա-
մարում՝ կապելով հաւահայութեան
արուեստին: Հիւրշ. 465 կեղծ է համա-
րում այս մեկնութիւնը, որովհետեւ յն.
օֆօրաւ < *օֆօրօրաւ = լտ. ōmen (տե՛ս
Solmsen, Studien zur lat. Lautge-
schichte 93, Walde 539): Հիւնք. յա-
ւանակ բառից է հանում հաւանակ և
սրանից էլ հաւան: Pedersen, Նպաստ 8
նոյն է դնում հաւատ բառի հետ: Karst,
Յուշարձան 421 հաւ-ան, հաւ-ատ և
հաւ-աստի դնում է հաւ ընդհանուր ար-
մատից, որ կցում է այո՛ և այս էլ թրք.
evvet «այո՛» բառին: Մառ տե՛ս հա-
ւատ:

ԳԻՌ. — Շմ. հավանիլ, Երև. հավանել, Ալշ.
Մշ. Սշ. հավենել, Ննիս. հավենել, Ախց. Ասլ.
Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. հավենիլ, Զթ. հավ-
նել, Հմշ. հավնուշ, Ազլ. հավենիլ «հաւանիլ»,
հօ՛վան «հաւան», Սվեդ. Տիգ. հոմենիլ, Հճ.
հելվենել, Ալշ. Գոր. Ղրբ. հավան կենալ, Սլմ.
Վն. խավենել, Մկ. Ողմ. խավենիլ, Մրդ. խավ-
նել, Զդ. խօվանել.—այս բոլորը նշանակում
են «գեղեցիկ՝ վայելուչ գտնել, դուրը գալ».
արևմտեան գրականը զանազանելով երկու
ձևերը՝ գործածում է հաւանիլ «համաձայնիլ»
և հաւենիլ «դուրը գալ»:

*ՀԱԻԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց
վկայութեան) «սանդ» Վրբ. հց. ա. 432, Ոս-
կիսի. (ըստ ՆՀԲ Հին բռ. գրում է հայանակ,
իբր թէ հաւանակ):

= Պհլ. hāvan, զնդ. 𐬨𐬀𐬕𐬀𐬎 hāvana,
պրս. هاون hāvan կամ هوان havān,
որից փոխառութեամբ արար. هاون hā-

ՆՀԲ ԵՐ ԺԱՅՆԻՅՍ աստի, հաստատ, յստակ և հա, այո՛, հաւանելի, հաւատալի են: Տէրվ. տես հաւան բառի տակ: Հինք. զանգական Աւեստա գրքի անունից: Նոյնը նաև Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 327: Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 100 պհլ. բնագրի (Ժա. 16) ha-višt բառը մեկնում է «հաւատարիմ» և նոյնացնում է մեր ձևի հետ: Karst, Յուշարծ. 421 տե՛ս հաւան: Մառ տե՛ս հաւատ:

ՀԱԻԱՍՏԻ գոտու ծոպերը կամ ուրիշ մասերը: Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 68.— «Ջծովս գոտւոյն մերթ բանայցէ և մերթ ծածկիցէ, մերթ ի կուրծսն ածիցէ և մերթ զգաւական ածիցէ և այսր անգր շոշոկիցէ, բացխփիկ նափորտամբն խաղայցէ, զի զհաւատիս գոտւոյն կարիցէ բազմաց ցուցանել:»

ՀԱԻԱՍ, ո հլ. (գործածւում է մանաւանդ անհզարար) «հաւատք, կրօնք, հաւատարմութիւն, վստահութիւն, ստուգութիւն» ՄԳր. «ապացոյց, փաստ, հաւաստիք» Փիլ. «դաշինք» Եւ. քր. որից հաւատալ ՄԳր. Ոսկ. յհ. ա. 15, 16. մ. ա. 10: Եւ. պտմ. հաւատացուցանել Բ. մակ. դ. 34. Ոսկ. ես. Նփր. ծն. հաւատացեալ ՄԳր. հաւատոյ «հաւատալու արժանի» Կոչ. հաւատաւոր Եղիշ. Կանոն. հաւատումի Իգն. ատ. թղ. 113 (ոսկեղարեան!) հաւատարիմ (մասնիկի համար հմմտ. մտերիմ, յիւերիմ) ՄԳր. Ոսկ. հաւատարմութիւն ՄԳր. Ագաթ. Եւ. քր. առհաւատչեալ ՄԳր. Ոսկ. Սեբեր. Եփր. ծն. Ագաթ. անհաւատ ՄԳր. Եղն. անհաւատոյ «անհաւատալի» Կոչ. 289. քերականաւ ՄԳր. Կոչ. ճրշմաւորականաւ Կորիւն. միանաւատ Ագաթ. նորականաւ Ոսկ. ա. տիմ. Ագաթ. Եւագր. ուղղականաւ Բուզ. շնաւատալի Վեցօր. Բուզ. դեռականաւ Խոր. դիւրականաւ Խրս. հց. աւականաւ Նար. կիսականաւ Ոսկ. յհ. հաւատարմաւոր, հաւատաւնութիւն, հաւատաւրենական, հաւատուրաց (նոր բառեր) են: Նախաձայնի անկումով ունինք աւատ, որից մակրայարար յաւատ «հաւատարմութեամբ»։ Ոչ առնէին համար արանցն՝ յորոց ձեռն տա-

լին զարծաթն՝ տալ գործաւորաց գործոյն, զի յաւատ (կամ ի յաւատ, յն. ἐν πίστει) գործէին (Գ. Թագ. Ժբ. 15, իբ. 7). նաև աւատալ Մագ. Վրք. հց. ա. 522, լմբ. մատ. 301 (միշին հլ. աւտալ, ավտալ Անսիգք 25, 63). աւատացուցանել Ճառքնտ. շաւտալ Ոսկ. մ. ա. 4. շաւտալի Եւ. քր. Իսկ աւատ «fief» բառը, որից աւատառու, աւատապետ, աւտական իշխանութիւն «féodalité» են յարմարեցրած է նոր գրականում, կարծելով թէ այս եւրոպական բառը ծագում է լտ. fides «հաւատք» բառից:

Հնիքից վանակ. հաւատ. = Տաթև. հարց. 769 հետեւեալ մեկնութիւններն է յարմարացնում. «Հաւատն լոյս. հաւն սկիզբն և ատն՝ զօրութիւն գործոյ. զհոյն դիր ի բաց առ, աւատ ասի. ամենայն ի դէպ բանի ասեն՝ թէ աւտ կալ. և առաւտ ասեն զսկիզբն աւտին, որպէս աւտ արեգական զալոյ:» ՆՀԲ լծ. հլ. հաւանութիւն, դաւանումն հաստատ, հա՛, այո՛ յաւէտ, թրք. էվվէթ, եբր. եհուտ «խոստովանութիւն, Յուդա», լտ. fides, իտալ. fede: Մորթման ZDMG 26, 543 բնեռ. havadubi: Տէրվ. տե՛ս հաւան: Հինք. Աւետարան բառից: Ալիշան, Հին հաւատք, էջ 7, 9 լտ. fides, իտալ. fede, Ֆրանս. foi կամ հաւ «սկիզբ» և կամ հաւանութիւն: Meillet տե՛ս հաւան: Patrubány SA 1, 210 զնդ. hu ալաւ + ā + պրս. vāt «բան, խօսք», իբր յն. εὐαγγέλιον «Աւետարան», իսկ ՀԱ 1908, 187 սանս. sabhā «ազգ», գոթ. sibja, հրգ. sippe + տալ՝ այն է իբր անձը ազգին նուիրել: Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 100 հաւաստ բառից: Karst, Յուշարծան 421 տե՛ս հաւան:—Մառ, ԿԱՀ 1916, 237 հաւատ, հաւան, հաւատի, համոզել և ամուր դնում է յարեթական sam արմատից, որից և վրաց. մծամս «հաւատամ»:—Առհաւատչեալ բառը Lag. Armen. Stud. § 2411 համարում է ձեւացած ժողովրդական ստուգաբանութեամբ եբր. עֲרָבוֹן 'erābōn «գրաւական» բառից:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. հավատալ, ննխ. Ջղ. Սեբ. Սլ. հավաղալ, Շմ. հավատիլ, Գոր. Ղրբ. հվատալ, վհատալ, Ազլ. հվա'տիլ, Մրդ. Սլմ. վն. Տփ. ավատալ, Ախց. հավատալ, Ասլ. Պլ. հավդալ, Սեբ. հավդրեալ, Հմշ. հավդրեալ, Մկ. խովմտալ, Կր. Ողմ. Տփ. ավտալ, Խրբ. Պլ. Ռ. ավդալ, Ալշ. Մշ. Ռ. ավդրեալ, Սվեդ. տվդիլ, Տիգ. տվդրեմլ, Հճ. ավդոլ, Ջթ. ավդոլ, ավդոլ.—սրանք անշուշտ բնիկ ժողովրդական ձևեր են.—սակայն գրականից են փոխառեալ Ազլ. Տփ. հավատ, Ակն. Պլ. հավաթգ, Սլ. հավաղգ', Խրբ. հավաղգ, Ռ. հավաթգ, Տիգ. հովմթգ, Ասլ. հավա'գ, հավա', Ջթ. հավթգ, հավթգ, Մրդ. Ողմ. Սլմ. վն. խավատ.—նոր բառեր են հատեհման, հատեհմանել «համոզելով իր ուզածը անել տալ».—Բլ. անավօտ «անհատատ» (հաղորդեց Ս. Մովսիսյան, նամակ 1933):

ՓՈԽ.—Patrubány SA 1, 222 հայերէնից փոխառեալ է դնում հոնգ. hit «հատաթ» և այս փոխառութիւնից եղբակացնում է որ Հոնգարացոց նախկին հայրենիքում մազդեզական կրօնը տարածողները հայերն էին:

ՀԱԻԱՔ «ժողովուած» Վրդ. պտմ. այս արմատից են հաւաքել «ժողովել» ՍԿր. հաւափումն Ոսկ. յհ. ա. 38. հաւափաւան Թէոփ. ծն. հաւափական Անյ. վերլծ. հաւափաւանութիւն Անյ. վերլ. հաւափիշ Մազ. զանազանափաւա Թէոդ. կուս. բազմափաւա Պիտ. դրծուաւափաւա Խոր. զուգափաւափել Ճառնտ. ծաղկափաւա Խոսրովիկ. համափաւա Վրդն. սդ. ծն. զօրափաւա, հաւափածու, հաւափաւեղի, հաւափոյթ (նոր բառեր) ևն, Առանց հ նախաձայնի ունինք աւափել «հաւաքել, ժողովել» Եզեկ. իթ. 5. Գ. մակ. գ. 4. Բրս. ողորմ.: Այս բառը ունի նաև «բժշկել» նշանակութիւնը. այսպէս՝ աւափել ի բորոտութենէ կամ զբորոտութիւն «բորոտութիւնը բժշկել» Դ. Թազ. Ե. 3, 6, 7, 11. աւափեցուցանել «բժշկել» (անդ). պարզապէս աւափել «բժշկում էր» Սասն. էջ 36: Այս նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. օս-նչաւ «հաւաքել» և օսո-սոնչաւ «բժշկել». նաև հայ. Խլտաւաղ «ախտաբոյժ» Սասն. 65 (տպ. աղտաւաղ. հմմտ. Բաւաղ բառի տակ ասուածները):

Տէրվ. Altarm. 9, 10 դնում է հ յաւելում, աւա մասնիկ, արմատը f, որի հետ միացնում է սանս. ċi, պրս. ċidan «հաւաքել, ժողովել», իսլ. oyrucmu, oyrn umamu «մաքրել». ըստ այսմ հաւաքել=սանս. ava-ċi «հաւաքել, հանել»: Հիւնք. յն. օնչաւ «սրբել, մաքրել» ձևից հանում է աւափել և սրանից էլ հաւաքել: Կուրտիկեան, Արեւիք Թ. 4185 պրս. խաւ «բաղել»: Յակոբեան, Մաղիկ 1899, նոյ. 4 արար. հաւվգ «ժողով, ժողովել» բառից: Ղափանցեան 3BO 23, 360 համ+զնդ. vyāxa, «հաւաքումն»: Nyberg 2. 96 միացնում է պհլ. hamōk «հաւաքար, ամբողջ, ամբողջական, կատարեալ» բառի հետ, որ դնում է իրան. *hama-vaka- ձևից, ընդունելով *vaka- իբր «ծայր, վերջ, բարձրագոյն կէտը»: Այս անծանօթ *vaka- բառը ուզում է գտնել նաև հյ. վախ-նան<*vax-čar(a)na-, վախահալ, վալաս<*vak-āsa «մինչև վերջ հասնող». վալժոյժ<*vak-užaužah- «ծայրը ուժով բռնած» և զնդ. vayðana «զլուխ» բառերի մէջ: Meillet BSL հտ. 32, № 97, էջ 84 սխալ է գտնում այս մեկնութիւնը, որովհետև մեկնելով *ha-ma-vaka- ձևից, չի բացատրում ո՛չ -ma- վանկի կորուստը և ոչ է-ի ծագումը:

ԳԻՌ.—Երև. հավաքել, Շմ. Տփ. հավաքիլ, Գոր. Ղրբ. հվա'քել, Ազլ. հվա'քիլ, Մշ. հովքել, Ռ. հաֆքել, Ախց. Կր. հաֆքիլ, Ջթ. հաֆգ'իլ, Հճ. հէվքել.—Ախց. Կր. ևն ստացել են «տեղատրուիլ, պարունակուիլ, պարփակուիլ» նշանակութիւնը.—նոր բառեր են հաւաքոտել, հաւաքուիլ, հաւաքս, հաւաք-տեղակ անել:

*ՀԱԻԱՔ, ՀԱԲԱԿ, ՀԱՊԱԽ «մի տեսակ ուն-հան. acimum basilicum» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1572 և § 1674:

=Արաբ. حبق habaq, որ և պրս. حوڪ havak՝ նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 880 և Steinschneider WZKM 12, 4): Պրս. ձևից ծագում է հաւաք. միւս երկու ձևերից առաջինը արաբերէնի հին, երկրորդը նոր տառադարձութիւն է:

Ուղիղ մեկնեց նախ նորայր, Հայկ. բառաբ. 97. նոյնը յետոյ ՀԻւա. անդ. ՀԱԻԵԼԷՆ կամ ՀԱԻԱԼԱՆԻ «մեծ թուր» թղթ. դաշ. (տպ. Շահն. էջ 17 սուսերօք հաւհալի-նօք). ուրիշ ձեւերով ունինք՝ համալի, հաւ-հալունի, հաւահալնի, հալունի. հմմտ. Եւ անդ կախեալ կայ յօդն հաւհալի թուրն Տըր-դատայ, զոր խաշ ձեւացոյց սուրբն Գրիգոր (Յկ. կր. 13). Անդ կայ հաւհալունի թուրն Տրդատայ (Վրդն. աշխ. 518): Զէնն հաւա-հալնի (Դրնդ. 512):

Սրտանձառանց, Համով հոտով, էջ 75 տալիս է հետեւեալ ժողովրդական ստու-գաբանութիւնը. «Հալունի՝ կը նշանակէ հաւու ուլնի. իբր թէ երկաթը կը ման-րեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն, կ'ուտեն, և անոնց ծերտերը ժողովելով կրակով կերեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ շալիկ (պողպատ) և զարմանալի սուր ու կտրուն»:

ԳԻՌ.—Մշ. հալվունի թուր, Երև. հալվունի թուր (գործածական են հէքաթներում):

*ՀԱԻԻԱԻՐԱՄ (դրուած նաև հաւադրամ) «եօթը դրամնոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614. գիտէ միայն ՀՀԲ:

=Պրս. هفت haft «եօթը» և درم diram «դրամ» բառերից:—Հիւրշ. 264:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Աւգերեան, Բցտր. չի. և կշռ. էջ 119:

*ՀԱԻԻՃ «անուշահոտ համեմ», որից յգ. հալիմանի Վստկ. 127, 131. գրծ. հալիմնով Մխ. րծշ. 25:

=Արաբ. حوايج havāij «այն բոլոր բա-ներն են, որ կերակուր եփելու համար մսի հետ են դրում. ինչպէս՝ աղ, պղպեղ, սիսեռ ևն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 780 և Գ. 361), —Աճ.

Վաստակոց գրքի հրատարակիչը հա-մարում է արաբ. բայց չի դնում մայր ձևը: Seidel Մխ. հեր. § 88 կարծում է թէ ակնարկուած բառն է արաբ.

هائج hajj «գրգռիչ»?

ԳԻՐ.—Խոր. հալիէ զհեռ յարդը չհանուած ոսպ, սիսեռ ևն», 2. Խոր. «խաղողի տերև» (ըստ Մաղիկ 1903, Թ. 21, 22). 3. Հճ. հա-

վաշ կամ հալօշ (նոյնը նաև Զթ. Մրշ. հա-վէշ ձևով) «պղպեղ, մանաւանդ կարմիր պղպեղ, որ փշրում են, աղի հետ խառնում և հացի մէջ դնելով ուտում պահոց օրերը». որից հալիմնուր Զթ. «տեղական մի կերա-կուր, որ պատրաստում են կարմիր տաքդե-ղով, աղով, ջրով, սոխով ու սխտորով»:

ՓՈՒՆ.—Ուտ. hāveč «գինձ, համեմ բոյսը»: ՀԱԻՓԱԼ (դրուած նաև հաւբալ, հօբալ, հօ-փալ, հովփալ, հոբալ) «վայրի աղանիս» Վե-ցօր. էջ 89. Ոսկ. եղեկ. Եպիփ. յար. Փիլ. լիւս. Սահմ. Գաղիան. Վրդն. ծն.:

= Անշուշտ ծագում է հաւ «թռչուն» + փալ բառերից. վերջինը անծանոթ (Տե՛ս և հաւ):

ՆՀԲ փալ համարում է «նոյն ընդ լս. palumba «վայրի աղանիս»: Պատահա-կան նմանութիւն ունին յն. πέλεια «վայրի աղանիս», լեթթ. paipala. լիթթ. pūtpela, հայրուս. penpalo, ռուս. перепель, լեխ. pŕepel, լեհ. przepiora ևն չլոր, լորամարգի» (Trautmann 204):

ՀԱԻՔ «թշնամանք». ունի միայն Բառ. ե-րեմ. էջ 179:

ՀԱՓԱՓԵԼ «առեւանգել, յափշտակել» (մա-նաւանդ աղշիկ կամ կին) Եւս. քր. ուրիշ վը-կայութիւն չկայ:

= Կրկնուած է հափ պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած:

ՆՀԲ ափ բառից կրկնուած: Տէրվ. Նա-խալ. 32, 61 հնիս. ap հոմանիշ արմա-տից դնում է սանս. āp, զնդ. āf «հաս-նիլ, յափշտակել», հյ. ափ, հափափել, յափշտակել: Հիւնք. ըստ ՆՀԲ, Գազան-ճեան, Արև. մամ. 1902 Է + ափ, որից նաև յափշտակել:—Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, էջ 341 Ատրպտկ. Թրք. اپارماق apar-maq «առնել»:

ՀԱՓՈՅՂ «որդի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179. որի դէմ անդ՝ էջ 175 գտնում ենք հայթօղ «որդի»:

*ՀԱՔՐ «արհամարհուած, անարգ». գոր-ծածական է յետին դարերի ուսմիկ լեզուով. ինչպէս՝ Մէջ անգիտաց հաքր եմ ընկել. Կոստ. երզն. էջ 138. Որ չլինիս հաքր աստե-նիս. անդ, էջ 159. որից ունինք հաքրել «նա-խատել» Սմբ. դատ. 95:

=Արար. حَقِير haqīr «արհամարհեալ, անարգ, նուաստ», حَقَارَات haqārat «արհամարհանք, անարգանք».

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան. հրտր. Կոստ. երզն. էջ 50:

ՀԳՆԻ (զրուած նաև հրդեհի, հնդեհի, հնդի) «սապատող, կուզ» Պիտ. 529 (Հրդեհի էր թիկամբը):—Տե՛ս և հեղրի:

ՆՀԲ լծ. արար. հեւեւ, էհեւեւ: Եւգրեհան, Արեւիկը 1884 նոյ. 16 սանս. hindira «այլրական»:

Հղուդ տե՛ս Հոսոտու:

*ՀԵԳ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «վանկ, գրի հնչյունը» Ոսկ. ես. Երզն. և Նլ. քեր. որից են հեգել «վանկ կապել» Մամբր. Մանդ. երեքհեգեան «եռավանկ» Երզն. քեր. միա-հեգուրիւն Մագ. քեր. կիսահեգ Նլ. քեր. հեգարան (նոր բառ).—յետնաբար զրուած ունիք հեգ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 182—184:

=Ասոր. ܗܝܥ hēyā «կարդալ», ն. ասոր. hāget'ā «հեգել», արար. ܗܝܥ hāyā «վանկ, հեգել», որից փոխառեալ է քրդ. ܗܝܥ hiye «վանկ». տե՛ս նաև հեգեւայ:—Հիւրշ. 309:

ՆՀԲ լծ. հլ. ոգել, ոգի, հագագ, վանկ, յն. իիի', ի'սու, մանաւանդ արար. և պրս. հէհէ, սիւզիւն: Տէրվիշ. տե՛ս հագագ բառի տակ: Վերի ձեռով մեկնեց Հիւրշ. ZDMG 36 (1882), էջ 132: Հիւնք. արար. հէհէ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. հէգ'ել, Ակն. հէհէ, հէհէր-րան, Պլ. հէհէրէէն «հեգարան» (գրականից փոխառեալ):

*ՀԵԳԵՄՈՆ (սեռ. -ի), որ և հոգեմուն, հեգեմունիդէս «առաջնորդ, կուսակալ, դատաւոր». վերջինը ունի Բ. մակ. ժգ. 24՝ իբր յատուկ անուն. միաները՝ Եփր. գծ. (ստէպ), Ճաղընտ. Յայսմ. դեկ. 13. առանձին տե՛ս նաև եգուսեմուն:

=ՅԷ. ἡγεμῶν, ἡγεμονίδης «առաջնորդ, կուսակալ, կառավարիչ» (ἡγεμῶν «առաջնորդել» բայից). կրկին ձևերից առաջինը տուել է հեգեմուն, երկրորդը (որ գործածուած ճիշտ Բ. մակ. ժգ. 24) տառադարձուած է հեգեմունիդէս. իսկ հոգեմուն թուի շփոթ գրը-

լուծիւմ՝ հոգի բառից: Յունարէնից փոխառեալ են նաև ասոր. ܗܝܥ hēgāmōna կամ ܗܝܡܢ hīgāmōna, մանիք. պհլ. ܗܝܡܢ higmōn (տե՛ս Salemann, Ma nichäische Stud. 3AH 8, 83) և ն. յն. ἡγεμονία «արքայ, վանաց առաջնորդ», ἡγεμονία «արքայուհի» ձևից՝ հսլ. igumenū, ռուս. игуменъ, ուկր. ihúmen ևն (Berneker 422):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ.—Վարդանեան ՀԱ 1922, 407 դնում է ասորի-րէնի միջոցով:

*ՀԵԳԵՆՆԱՅ, ի հլ. «գիր, այբուբեն» Կիրդ. ծն. (Ջուն և զով եբրայեցի հեղեմայն ոչ ընտրէ ի միմեանց.—ակնարկում է եբր. յ տառը, որ կարդացում է թէ՛ u և թէ՛ o). «հեգ, վանկ» Երզն. քեր. Փարսլ. Մանդ. հորս:

=Ասոր. ܗܝܥ hēyānā «կարդալ, հեգել, ընթերցում, արտասանութիւն» բառից: Ասորի բառը դարձել է նախ «հեգիւնայ, որից *հեգեւնայ և սրանից էլ հեգեւայ: Արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. ܗܝܥ h g h «բզզալ, մրմնջել, մոմալ, առիծի մոնջելը, մտածել, ճառել, խօսիլ», ܗܝܥ hege «որոտ, հեծեծանք», ասոր. ܗܝܥ hēyā «կարդալ», արար. ܗܝܥ hāyā «վանկ, հեգել». տե՛ս նաև հլ. հեգ՝ ձևի տակ:—Հիւրշ. 309:

ՆՀԲ հեգ բառից: Հիւնք. արար. հէհէ: ՀԵԳԻՈՃՈՍ «անանուխ, նանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

Հեզն տե՛ս Հենդն:

ՀԵԶ, ո հլ. «քաղցր և մեղմ բնութեամբ, խոնարհ» ՍԳր. որից հեզացուցանել Ոսկ. յհ. ա. 29. հեզուրիւն ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4. Եւ. պտմ. հեզիկ Փիլ. հոր. Յհ. կթ. հեզասան Պիտ. Կաղանկտ. հեզաբար Եղիշ. հոր. հեզորէն Գնձ. քաղցրահեգ Եպիփ. ծն. հեզա-հագ, հեզաշունչ (նոր բառեր): Սխալմամբ զրուած է հեց հոր. Ա. 11, որ լատագոյն ձեռագիրներին մէջ հեգ ձևն ունի:

ՆՀԲ լծ. արար. խէզէ, խազը, խազու, յոզն. խուզու (խմա՛ արար. ܚܝܙܐ xā-ḏa. xāḏi «հնազանդիլ» Կամուս, Թրք.

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Հայկ. բառաք. 97. նոյնը լիտոյ ՀԻու. անդ. ՀԱԻԵԼԷՆ կամ ՀԱԻԱԼԱՆԻ «մեծ թուր» Թղթ. դաշ. (տպ. Շահն. էջ 17 սուսերօք հաւհալի-նօք). ուրիշ ձևերով ունինք՝ հաւհալի, հաւ-հալունի, հաւահալնի, հալունի. հմմտ. Եւ-անդ կախնալ կայ յօղն հաւհալի թուրն Տըր-դատայ, զոր խաշ ձեացոյց սուրբն Կրիզոր (Յկ. կր. 13). Անդ կայ հաւհալունի թուրն Տըդատայ (Վրդն. աշխ. 518): Զէնն հաւա-հալնի (Դրնդ. 512):

Սրուանձառանց, Համով հոտով, էջ 75 տալիս է հետեւեալ ժողովրդական ստու-գաբանութիւնը. «Հալունի՝ կը նշանակէ հաւու ուլնի. իբր թէ երկաթը կը ման-րեն կորեկի պէս, կուտան հաւերուն, կ'ուտեն, և անոնց ծերտերը ժողվելով կրակով կերեն, ելած երկաթը կը լինի զուտ շալիկ (պողպատ) և զարմանալի սուր ու կտրուն»:

ԳԻՒ.—Մշ. հալվունի թուր, Երև. հալվունի թուր (գործածական են հէքեաթներում):

*ՀԱԻԹԱԻՐԱՄ (գրուած նաև հաւադրամ) «եօթը գրամնոց (գոհար)» Խոր. աշխ. 614. գիտէ միայն ՀՀԲ:

= Պրս. هفت haft «եօթը» և حرم diram «դրամ» բառերից:—Հիւբշ. 264:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Աւգերեան, Բցտր. չի. և կշռ. էջ 119:

*ՀԱԻԻՃ «անուշահոտ համեմ», որից յգ-հալիճանի վստկ. 127, 131. գրծ. հալիճնով Մխ. րծշ. 25:

= Արաբ. حوايج havāi] «այն բոլոր բա-ներն են, որ կերակուր եփելու համար մսի հետ են դրում. ինչպէս՝ աղ, պղպեղ, սիսեռ են» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Ա. 780 և Գ. 361): —Աճ.

Վաստակոց գրքի հրատարակելը հա-մարում է արաբ. բայց չի գնում մայր ձևը, Seidel Մխ. հեր. § 88 կարծում է թէ ակնարկուած բառն է արաբ. حاي

hāi] «գրգռել»?

ԳԻՒ.—Խոր. հալվէք «դեռ յարդը չհանուած ոսպ, սիսեռ են», 2. Խոր. «խաղողի տերև» (ըստ Մաղիկ 1903, Թ. 21, 22). 3. Հճ. հա-

վաշ կամ հավօշ (նոյնը նաև Զթ. Մրշ. հա-վէշ ձևով) «պղպեղ, մանաւանդ կարմիր պղպեղ, որ փշրում են, աղի հետ խառնում և հացի մէջ դնելով ուտում պահոց օրերը». որից հաւհընուր Զթ. «տեղական մի կերա-կուր, որ պատրաստում են կարմիր տաքդե-ղով, աղով, ջրով, սոխով ու սխտորով»:

ՓՈՒ.—Ուտ. häveč «գինձ, համեմ բոյսը»:

ՀԱԻՓԱԼ (գրուած նաև հաւքալ, հօքալ, հօ-փալ, հովփալ, հոքալ) «վայրի աղանի» Վե-ցօր. էջ 89. Ոսկ. եղեկ. Եպիփ. յար. Փիլ. լիւ. Սահմ. Գաղիան. Վրդն. ծն.:

= Անշուշտ ծագում է հաւ «թռչուն» + փալ բառերից. վերջինը անծանոթ: (ՏԵ՛ս և հաւ):

ՆՀԲ փալ համարում է «նոյն ընդ լտ. palumba «վայրի աղանի»: Պատահա-կան նմանութիւն ունին յն. πέλεια «վայրի աղանի», լիթթ. paipala. լիթ. pūtpela, հպրուա. penpalo, ոտա. nepe-пелъ, լեխ. p'jēpel, լեհ. przepiora ևն «լոր», լորամարդի» (Trautmann 204):

ՀԱԻՔ «թշնամանք». ունի միայն Բառ. ե-րեմ. էջ 179:

ՀԱՓԱՓԱԿ «առեանգել, յափշտակել» (մա-նաւանդ աղշիկ կամ կին) Եւ. քր. ուրիշ վը-կայութիւն չկայ:

= Կրկնուած է հափ պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած:

ՆՀԲ ափ բառից կրկնուած: Տէրվ. Նա-խալ. 32, 61 հնխ. ap հոմանիշ արմա-տից գնում է սանս. āp, զնդ. āf «հաս-նիլ, յափշտակել», հյ. ափ, հափափել, յափշտակել: Հինք. ըստ ՆՀԲ, Գաղան-ճեան, Արև. մամ. 1902 և +ափ, որից նաև յափշտակել:—Թիրեաքեան, Բազմ.

1913, էջ 341 Ատրպտկ. Թրք. اپارماق apar-maq «առնել»:

ՀԱՔՈՅԱԼ «տորդի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179. որի դէմ անդ՝ էջ 175 գտնում ենք հայօղ «տորդի»:

*ՀԱՔՐ «արհամարհուած, անարգ». գոր-ծածական է յետին դարերի ռամիկ լեզուով. ինչպէս՝ Մէշ անդիտաց հաքը եմ ընկել. Կոստ. երզն. էջ 138. Որ լլինիս հաքը աստե-նիս. անդ, էջ 159. որից ունինք հաքեիլ «նա-խատել» Սմբ. դատ. 95:

= Արար. **حَقِير** haqīr «արհամարհեալ, անարգ, նուաստ», **حَقَارَت** haqārat «արհամարհանք, անարգանք».

Ուղիղ մեկնեց Պոտոսկան. հրտր. Կոստ. Երզն. էջ 50:

ՀԴՆԻ (զրուած նաև հրդեհի, հեղեհի, հեղի) «սապատող, կուզ» Պիտ. 529 (Հրդեհի էր թիկամբը):—Տե՛ս և հեղրի:

ՆՀԲ լծ. արար. հետեյ, էնտեյ: Եւզքեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. hindira «այրական»:

Հրող տե՛ս Հոսոտ:

*ՀԵԳ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «վանկ, գրի հնչիւնը» Ոսկ. ևս. Երզն. և Նլ. քեր. որից են հեգել «վանկ կապել» Մամբր. Մանդ. երեհեգեան «եռաժանկ» Երզն. քեր. միա-հեգուրիւն Մազ. քեր. կիսահեգ Նլ. քեր. հեգաւան (նոր բառ).—յետնաբար զրուած ունինք հեգ Անկ. գիրք նոր կտ. էջ 182—184:

= Ասոր. **ܗܝܥ** haṣā «կարդալ», ն. ասոր. hāget'ā «հեգել», արար. **ܗܝܥ** haṣā «վանկ, հեգել», որից փոխառեալ է քրդ. **هيج** hiṣe «վանկ». տե՛ս նաև հեգեւայ:—Հիւրշ. 309:

ՆՀԲ լծ. հլ. ոգել, ոգի, հագագ, վանկ, յն. իխի՛, իխու, մանաւանդ արար. և պրս. հէգէ, սիւզիւն: Տէրվիշ. տե՛ս հագագ բառի տակ: Վերի ձևով մեկնեց Հիւրշ. ZDMG 36 (1882), էջ 132: Հիւնք. արար. հէգէ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. հէգ'ել, Ակն. հէգեհ, հէգեհրան, Պլ. հէգեհրէն «հեգարան» (զրականից փոխառեալ):

*ՀԵԳԵՄՈՆ (սեռ. -ի), որ և հոգեմոն, հեգեմոնիդէս «առաջնորդ, կուսակալ, դատաւոր». վերջինը ունի Բ. մակ. ժդ. 24՝ իբր յատուկ անուն. միաները՝ Եփր. գծ. (ստէպ), Ճառնետ. Յայսմ. դեկ. 13. առանձին տե՛ս նաև եգումեմոն:

= Յն. **ήγεμων**, **ήγεμονίδης** «առաջնորդ, կուսակալ, կառավարիչ» (ήγεμον «առաջնորդել» բայից). կրկին ձևերից առաջինը տուել է հեգեմոն, երկրորդը (որ գործածուած ճիշտ Բ. մակ. ժդ. 24) տառադարձուած է հեգեմոնիդէս. իսկ հոգեմոն թուի շփոթ գրը-

լութիւն՝ հոգի բառից: Յունարէնից փոխառեալ են նաև ասոր. **ܗܝܥܡܢܐ** hegāmōna կամ **ܗܝܡܢܐ** higāmōna, մանիք. պհլ. **ܗܝܡܢܐ** higmōn (տե՛ս Salemann, Ma nichäische Stud. 3AH 8, 83) և ն. յն. **ήγεμονος** «արքայ, վանաց առաջնորդ», **ήγεμονεύει** «արքայութիւն» ձևից՝ հսլ. **igume nū**, առւ. **игүменъ**, ուկր. **ihúmen** ևն (Berneker 422):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ.—Վարդանեան ՀԱ 1922, 407 դնում է ասորի-րէնի միջոցով:

*ՀԵԿԵՆԱՅ, ի հլ. «գիր, այրութեան» Կիրդ. ծն. (Ջուն և զով երբայցի հեգենայն ոչ ընտրէ ի միմեանց.—ակնարկում է եբր. **יטען** որ կարդացում է թէ՛ u և թէ՛ o). «հեգ, վանկ» Երզն. քեր. Փարս. Մանդ. հոր.:

= Ասոր. **ܗܝܥܢܐ** heṣyānā «կարդալ, հեգել, ընթերցում, արտասանութիւն» բառից: Ասորի բառը դարձել է նախ «հեգիւանայ, որից՝ հեգեւանայ և սրանից էլ հեգեւայ: Արմատը բնիկ սեմական է. հմմտ. եբր. **הגה** hege «բզզալ, մրմնջել, մոմռալ, առիւծի մոնչելը, մտածել, ճառել, խօսիլ», **הגה** hege «որոտ: հեծեծանք», ասոր. **ܗܝܥܢܐ** heṣyā «կարդալ», արար. **ܗܝܥܢܐ** haṣā «վանկ, հեգել». տե՛ս նաև հլ. հեգ՝ ձևի տակ:—Հիւրշ. 309:

ՆՀԲ հեգ բառից: Հիւնք. արար. հէգէ: ՀԵԳԻՈՃՈՍ «անանիս, նանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

Հեգն տե՛ս Հենգն:

ՀԵՂ, ո հլ. «քաղցր և մեղմ բնութեամբ, խոնարհ» ՍԳր. որից հեգացուցանել Ոսկ. յհ. ա. 29. հեգուրիւն ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4. Եւ. պտմ. հեգիկ ֆիլ. հոր. Յհ. կթ. հեգասան Պիտ. Կաղանկտ. հեգաբար Եղիշ. հոր. հեգորէն Գնձ. քաղցրահեգ Եպիփ. ծն. հեգանագ, հեգաշունչ (նոր բառեր): Սխալմամբ զրուած է հեց հոր. Ա. 11, որ լաւագոյն ձեռագիրներէ մէջ հեգ ձևն ունի:

ՆՀԲ լծ. արար. խէզէ, խազը, խազու, յոզն. խուզու (խմա՛ արար. **خا** xa-ձա. **خاڭي** «հնազանդիլ» Կամուս, Թրք.

թրգմ. Ա. 17): Հիւնք. յն. ἥσυχος «հան-
դարտ» բառից; Pedersen, Հայ. դր. լեզ.
129 եզ «մէկ» բառի հետ՝ իբր «պարզ»,
հնիւ. sem- «մէկ» ձևից, որ աճել է
-g'ho- մասնիկով: Յիշում է կասկածով
Pokorny 2, 489:

ԳԻՌ.—Երև. հզուքիւն, որ պահուած է այս
առածի մէջ. «Աղվէսը մարաքումը ձագ ա
հանել, մեր թաղու հզուքիւնիցն ա» (Պոռ-
եան, Ցեցեր, էջ 155):

ՀեջնԱԿԱՆ «ընդ ազտեղի ինչ զրոյց հեշ-
տանալ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 179:

*ՀԵԽԱՆՈՍ, ի—ա հլ. «ալլազգ, օտարազգի»
(այս անունը տալիս էին եբրայեցիք ոչ-
հրէաներին. վերջերս հայերն էլ ոչ-բրիստո-
նեաներին, յատկապէս կռապաշտներին)
ՍԳր. որից հեթանոսութիւն ՍԳր. Եզն. հե-
թանոսացուցանել Եփր. թգ. հեթանոսաբա-
րադ. ր. 4. Եւ. պտմ. Ազաթ. հեթանոսական
Գ. յհ. 7. Ազաթ. հեթանոսակիր Ազաթ. հեթա-
նոսութն Ոսկ. մ. ա. 8. հեթանոսութն Եփր.
զադ. Էն:

=Ասոր. ܗܬܢܝܢ hitnos (hetnos
կամ hetanos?) քիչ գործածական ձևից, որի
մայրն է յն. ἥθνος «ժողովուրդ, ցեղ», յգ.
ἡ ἥθνη «հեթանոս», ἥθνη «հեթանոս»,
հեթանոսական»։ Հայ ձևը դրում է ասորե-
րէնից՝ նախաձայն Ի-ի պատճառաւ, որ պա-
կասում է յունարէնում. ասորին դրել է այդ
լաւելուածը՝ գրաւորապէս ճշտիւ արտայայ-
տելու համար յն. ἡ նախաձայնը: Յոյնից
տառադարձուած է նաև լատ. ethnicus «հե-
թանոս, հեթանոսական»։ Իսկ գոթ. haiþno
ձևի համար տե՛ս տակը ՓՈԽ:—(Հիւքշ. 360):

Առաջին անգամ Schröder, Thesaur.

47 դրաւ յն. ἥθνη «հեթանոս», ՀՀԲ Նոյն-
պէս յունարէնից: ՆՀԲ Բառ. յն. Էթնոս,
Էթնիգո՛ս, լծ. հլ. ազն: Lag. Arm. Stud.
§ 1272 ասորի ձևից է դնում: Հիւքշ. 360
առանց առարկութեան՝ դնում է յունա-
րէնից: Ասորի ձևի կողմն է վերջին ան-
գամ Մառ 380 13, 120:

ԳԻՌ.—Այն. հեթան (Բիւր. 1900, 682), Մղ.
հեթանոս:

ՓՈԽ.—Bugge & Torp (IF 5, 168—80,

թրգմ. ՀԱ 1895, 260—1) մեր բառից փո-
խառեալ են համարում գոթ. haiþnō (*haiþ-
ans) «հեթանոս», որից էլ յառաջ են եկել
գերմ. heidan, heiden, heithin, heidin, hei-
dane, հաքս. hēthin, հֆրիգ. hēthin, hē-
then, հանգլ. hāeden, հնորմ. heidinn, հնորվ.
heidingi, հշվէգ. heðninge «հեթանոսա-
կան»։ Նոյնը յիշատակում է նաև Zeller,
Stand und Aufgaben der Sprachwiss. էջ
301: Մերժում է Pokorny 1, 329 և դնում է
այս ձևերը հնիւ. kaito- = գերմ. heide «ան-
տառ, անմշակ դաշտ» ձևից: Նոյնը նաև Klu-
ge 209:

Հեթեթանք տե՛ս Հայթայթիւ:

ՀԵԼԻԲՈՎՍԱ կամ ՀԵԼԻԲՈՎՐԱԿ «հացհա-
յեմ, լատ. foenum graecum» Բժշ. ունի մի-
այն ՀԲռա. § 1681:

ՀԲռա. § 1666 համարում է արաբ.

حلبة hūlba հումանիշից (տե՛ս Կա-
մուա, Թրք. թրգմ. Ա 113). բայց ի՞նչ
են հայերէն ձևի վերջաւորութիւնները:

ՀԵՍ «հառաչանք, ախ քաշելը» Գնձ. Գէ.
Ես. Ճառքնա. = Վրք. և վկ. ա. 444. որից
հեծել ՍԳր. Ոսկ. Ես. և եբր. հեծեալ «հեծում
է» (բայը *հեծեալ «հառաչել»։ լծորդութեան
համար հմմտ. առեալ, կեալ) Ոսկ. եբր. լա.
հեծութիւն ՍԳր. աշխարհեծ Ազաթ. Կորիւն.
տիեզերահեծ Կղնկա. բազմահեծ Իսիւք.—
Կ սաստկականով՝ հեծկալ Մազ. Թղ. 143.—
կրկնութեամբ (բայց կրկնութեան ժամանակ
հ-ի կորուստով) հեծեծ, որից հեծեծել ՍԳր.
Մանդ. հեծեծալ Վրք. հց. հեծեծելի Եղեկ. Ե.
15. հեծեծութիւն ՍԳր. Ոսկ. Ես. հեծեծումն
Եղիշ. հեծեծառեալ Նիւ. Բն. նոր գրակա-
նի մէջ ունինք հեծկալով «հեծեծելով», որ ՀՀԲ
և ՆՀԲ իբր գաւ. բառ մեկնում են «զկուտալ».
այս իմաստով գտնում եմ գործածուած Թլկր.
41. «Ընդ ճամբու լանքն քալէ, գէշ հեծկալայ
և ծոկտէ» (հարբածի համար է ասում):

Հիւնք. հեծանել բայից:

ԳԻՌ.—Շտ. խիծալ «հիւանդի հառաչելը»,
Ախց. հեծկալալ, Ննիւ. հեծգրկալ, Սշ. հեծ-
գրկալ, Ասլ. Սեբ. հեծգրկալ Զթ. հեծգրկալ,
հեծգրկալ: (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ
394 նոյնպէս դնում է հեծկալով «հեծեծելով»,
հեծեծել» Երև. Շիր.)—Հեծոց Մկ. «հառաչել»

+ ՀԵՄ «գրաստի կամ կառքի վրայ նստելը» արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են հեծանել «հեծնել» ՄԳր. Ոսկ. Կս. հեծնույ թրս. մրկ. հեծանելիք Ոսկ. մ. Բ. 26. Եփր. Ի. Ժն. հեծնալ «ծիաւոր» ՄԳր. հեծելագոր ՄԳր. Եւ. քր. հեծելութիւն Ամբ. Գ. 8. հեծուցանել ՄԳր. Փարս. հեծուկ «նըստոյ տեղի, զաւակ» Ուռհ. Մարթին. նոր գրականի մէջ հեծանիւ կամ հեծելանիւ, հեծանուդ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. sed- «նստիլ» արմատից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս Եփր. բառի տակ. ալստեղ յիշենք իմաստի նման զարգացման իբր օրինակ՝ սանս. sādīn «հեծեալ, ծիաւոր», ռուս. всадникъ նոյն նշ. հսլ. sedlo, ռուս. сѣдло, հրգ. satal, գերմ. sattel (որից փոխառութեամբ ֆինն. satula), անգլ. sadol, ստ. լատ. sella «թամբ» (Kluge 408).—m>ձ ձայնների փոխանակութեան համար հմմտ. աւրտ—աւրծ, պղտուր—պղիծ, պարծ—հպարտ են:

Bugge KZ 32, 47 և IF 1, 450 մերժելով օսս. xīzjɾ, պրս. xēzad «ելնել» ձևերը, ըստ A. Torp ղնում է *հեա նախաձևից, իբր հնիս. sed- «նստիլ»։ Նոյնը ընդունում են Scheftelowitz BB 29, 30, Pedersen KZ 38, 206 և Pokorny 2, 483: Հիւնք. հազար բառից, Patrubby SA 1, 168 գոթ. sigis, գերմ. sieg «յաղթանակ», զնդ. hazah, սանս. sāhas «ուժ», յն. էջա «կրել, ունել»։ Մառ. ИАН 1913, 329 և Сред. передвиж. 29 վրաց. դ'եղնայ «հեծնել»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. հեծնիլ, Ալշ. Մշ. Սշ. հեծնել, Ննիս. հեծնել, հեզնել, Տիգ. հեծնալ, Զթ. հեծնուլ, հեծնուլ, Հճ. հիծնել, հիզնել, հիզնուլ, Սվեդ. հիծնիլ, Ռ. Սեբ. հեզնել, Ասլ. Խոր. հեզնալ, Հմշ. հեզնուշ, Ողմ. խեծնիլ, Մկ. խեծնիլ, Սլմ. վն. խեզնել, Մրդ. խեզնել.—այն բայաձևերը՝ ուր ծ ընկնելով և ձայնի մօտ՝ դարձել է զ, խոնարհման ժամանակ ձայնաւորի մօտ պատահելիս՝ վերստանում են նոյն ծ ձայնը. այսպէս կտ. հեծա են։—նոր բառեր են հեծել վն. «հէն, ասպատակ», Սշ. «գործ, զօրագունդ», հեծելուր, Հնգ. Սշ. «զինուոր» (օր. ասում է ռաֆով հեծելուր «հե-

տիոտն զինուոր, հետեակ»։ Ծիաւոր հեծելուր «ծիաւոր զինուոր»։ հեծկան Սրմ. «գրաստ», հեծուկ Խլ. «հեծեալ», հեծոց վն. «ծիւնի վրայ կոխտեւուց յետոյ՝ խոտ թափելով կազմուած մտուր՝ ոչխարների համար»։

ՀԵՄԱՆ, Ի—ա հլ. «ծառի բուն» Դ. Թագ. Գ. 5. «առաստաղի գերան» Գ. Թագ. Գ. 16. «բիր, ծեծելու փայտ» Նար, «խաշի գաւազանը» Նար. Ժ. էջ 22. «մի տեսակ օգիւրտիթ. գերանաձև լոյս» Թրս. Ժն. որից հեծանահեծ «գերան կտրելու սղոց» Մծթ. 83. հեծանաձգութիւն «առաստաղի գերանների շարքը» Ժղ. Ժ. 18. հեծանացու «գերան շինելու յարմար փայտ»՝ Նորագիւտ Բ. մնաց. լղ. 11. միահեծան «իշխանական մէկ գաւազանի տակ» Ագաթ. Կոշ. Եւ. քր. որ և մեծահեծան Կոշ. 124:

ՆՀԲ «պրս. և թրք. հիյզան, հիյզէն, հեզարէն, հասսա, ասսա, հյ. լծ. ծեծ, հեծանել, յեցուկ, հեցուկ»։ Lag. Arm. Stud. § 1273 ըստ ՆՀԲ պրս. հիյզան։ Նոյնը նաև Հիւնք. Հիւրշ. 465 յիշում է պրս. ձևը, բայց ձայնապէս անկարելի է գտնում միացնել հայերէնի հետ։ Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 248 ք հայերէնը պարսկականից փոխառեալ է ղնում։—Յիշեալ իրանեան բառը հետեւեալ ձևերն ունի. պրս. هيزم hēzum, hīzem, պհլ. ēsm, hēzam, ēzam, պաղ. hēzam, թրգ. ēzink, hezēng, զաղ. eizāmi, մինչ. ēzma, զնդ. 𐭥𐭪𐭫𐭮 aesma—սանս. idhmā- «վառելափայտ» (Horn § 1117, Bartholomae 27)։ Եթէ հայ ձևը փոխառեալ լինէր իրանեանից, պհլ. 𐭥𐭪𐭫𐭮 ēsm ձևի դէմ պիտի ունենայինք հյ. *եամ, կամ պհլ. hēzam, ēzam ձևերի դէմ հյ. *հիզամ, *իզամ են. իսկ եթէ հայերէնը ցեղակից միայն լինէր, պիտի ունենայինք *այդ— կամ *հայդ— ձևով մի բառ, որովհետև յիշեալ բոլորի արմատն է հնիս. aidh- «վառել» (Pokorny 1, 4—5, Boisacq 23)։

ԳԻՌ.—Արբ. Սեբ. հեծան, Հճ. հիծոն, Սվեդ. հիծնուն «հաստ գերան»։

ՓՈԽ.—Թրք. գւռ. Ատն. Կս. Եւդ. S. hezen, hezān «հաստ գերան» (Թիւր. 1898, էջ 713,—

1899, էջ 314 և 798, Յուշարձ. 329): Չեն կարող սրանք լինել ուղղակի պարսկերէնից, ձևի և նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ: Նոյն դատունքի հայերը ունենալով սոյն հազուադիւս բառը իրենց բարբառներում, թրք. ձևի փոխառութիւնը զարմանալի չէ, այլ և բնական է, ըստ որում պատկանում է շինարարական արուեստին:

ՀԵՄԱՆՈՅ, ի-ա հլ. «ատամնատը թիաձև դործիք, որով կալում ցորենն են հոսում» Մտթ. գ. 12. Ղկ. գ. 17. Վեցօր. բ. էջ 27. Ոսկ. յհ. ա. 45. «յարգող, Սիր կաթին» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 117):

ՆԶՔ «որպէս թէ հոսանոց». յիշում է

նաև պրս. հիզէ, հին: Հիւնք. պրս. هيزه

hēza «հեծանոց» (որ և هيد hēd,

هيد hēda. մեկնութիւնը շունի Horn):

ՀԵԾԵԾԵԼ տե՛ս ՀԵԾ:

ՀԵԿԵԿԱԼ «լացի ժամանակ ձայնը կտրուիլը» Վրք. հց. որ և հեկեկել Վրք. հց. սրանցից հեկեկանք Վրք. հց. ուրիշ վկայութիւն չկայ. այս բառերը նշանակում են նաև «բարձր ձայնով ծաղրել, հեգնել»:

= Կրկնուած է *հեկ պարզ արմատից, որ առանձին չի գործածուած:

ԳԴ կցեց պրս. hukhuk հոմանիշին,

Հիւք. ZDMG 35 (1881), էջ 661 փոխառեալ պրս. هكك hukak «հառա-

լանք» բառից, Եղրճհան, Արևելք 1884

նոյ՝ 16 սանս. hikk ձևից, Հիւնք. պրս.

հիկիկէք «կասկած» բառից, Հիւք. 180

պատահական է համարում պրս. hukak,

hikak, hukca, hukka, hikka, hukhu

հոմանիշ բնաձայնները, որոնց վրայ ա-

ւելացնում եմ երբ. גגג hāgig

«հառալանք»:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. հէկէկալ, Ասլ. Մշ.

հէգէգալ.—նոր բառեր են հեկալալ հրք. «հեկեկալ», հեկեկոց Մշ. Շլ.—սրանցից առաջինը, որ -առ- սաստկական մասնիկն է ստացել, ցոյց է տալիս հեկ- պարզ արմատը:

+ ՀԵՂ. արմատ՝ որ առանձին գործածական է միայն իբր հեղում բայի հրամայականն ու կտր. եղ. գ. դէմքը. սրանից են հե-

ղուլ «թափել, լցնել, նմանութեամբ՝ վրան թափուիլ, խոնուիլ, լցուիլ» ՄԳր. Ոսկ. հեղանիլ Մհկն. ղևտ. հեղուած հոր. հեղուկ Ոսկի. Դիոն. թղթ. հեղումն ՄԳր. Եղիշ. հոր. մշտանել Մանգ. բազմանել Ագաթ. աբիւնանել ՄԳր. դիւրանել Նիւս. բն. զուգանել Սոկր. խաղաղանել Դիոն. ածայ. գեւանելու շիոն. ածայ. հեղուկաշափ (նոր բառ): Այս արմատի ստացած զանազան ձևերն են.—ՀԵՂԵՂ (իբր *հեղհեղ, կրկնուած առաջին ձևից), ի-ա հլ. (լեռնաբար նաև ո հլ.) «ուղիս, ջուրի յորդ հոսանք՝ ՄԳր. Եւս. քր. Եփր. ել. որից հեղեղել իմ. Ժ. 4. Եփր. ծն. և Եփես. 149. ջրհեղեղ ՄԳր. հեղեղամած Ագաթ. հեղեղասատ Ագաթ. հեղեղատ ՄԳր. հեղեղատել Դան. Ժա. 10. 22. Ագաթ. Մծք. ջրհեղեղակուլ կամ ջրհեղեղակուր Ոսկ. Եւս. յորդանեղեղ Բուգ. հեղեղաջուր (շունի ԱՔ) Թղ. Պրոկղ. ՀԱ 1921, 21. հեղեղանման (նոր բառ)—ՀԵՂ. կազմուած զ սաստկականով՝ առաջին ձևից. որից զեղուլ, զեղանիլ «թափուիլու շափ լցուիլ» ՄԳր. Եփր. ծն. զեղումն Գ. Թագ. դ. 29. Մանգ. զեղուցանել Սիր. Ժր. 9. Պիտ. փիլ. զեղուն «լիուլի» Ղկ. դ. 38. բազմազեղ Յհ. կթ. բազմազեղուն նար. յանկաժազեղ Կաղանկտ.—ՈՂ. առաջին ձևի միջին աստիճանի ձայնդարձն է. առանձին անգործածական. բայց սրանից է կազմուած՝ ՈՂՈՂ (որ նախորդի կրկնական ձևն է) «հեղեղ» Ագաթ. որից ողողել «հեղեղել, յորդել» ՄԳր. Ագաթ. «ցողուիլ, ջրով թեթևակի լուալ, rincer» Ղևտ. դ. 28, Ոսկ. մ. բ. 25. ողողանել ՄԳր. Եւս. քր. ողողիշ Ագաթ. ջրողող նար. ողողեալ «պոռնիկ, լրբացած» Ոսկ. Եփես. 833. ողողաթիփ «ուղիս, հեղեղ» Ոսկ. ա. տիմ. 111.—ՀԱԼ, որից հալիլ «հալեցնել». առաջին ձևի ստորին աստիճանի ձայնդարձն է (տե՛ս առանձին):

= Բնիկ հայ բառ. ծագում է հնիս. pel- արմատից, որի ձայնդարձներն են pol-, pl-. սրանք տալիս են հայերէնի մէջ pel->հեղ, pol->ող, pl->ալ. (հմմտ. հեմք, ումք, դեղ, դալար, գելուլ, գալարել): Ցեղակիցներից նոյն արմատը պահած են լիթ. piltu, pilti «թափել, լցնել», piltuwas «ջրի դոյլ», լեթթ. pilu, pilët «կաթկթիլ, ծորիլ, շատ բարակ

վազել», pile, pilens «կաթիլ», pali, pal'i «գետի զեղում», ուսմ. ВОДО-ПОЛЬ, ПОЛО-ВО-ДЬЕ «գետի յորդում», ПОЛАЯ «եզերքներից դուրս յորդած ջուր» (Boisacq 794 և 1121, Trautmann 218, Pokorny 2, 55, 63 և 94): Ենթադրում է թէ հնիս. pel- արմատն է դարձեալ, որ իմաստի զարգացմամբ դարձել է հնիս. pelē-, plē>հյ. լնուլ, լի և հնիս. pleu-, plu->հյ. լուալ (միւս ցեղակից ձևերը տե՛ս լի ու լուանալ բառերի տակ): Ապացոյցներից մէկն էլ հյ. զեղուլ բառն է, որ հեղուլ արմատից ծագելով հանդերձ՝ ունի «առատ լինել» գաղափարը (հմմտ. յատկապէս զեղում «լիովի»):

ՆԶԲ լծ. յն. χέω, χύω «թափել», հյ. զեղուլ, իւլ, հալել, ձուլել: Böttich. Wurzelforsch. 12 զնդ. parə «իս»: Spiegel, Huzw. Gram. 188 զնդ. herez, պրս. hištan, ներկ. hilam «թողնել, արձակել»: Justi, Zendsp. 187 զնդ. paršuya «ծորում», կաթիլթող, 322 ա զնդ. harəz «արձակել», պրս. hištan, սանս. sarj ևն. Müller, Kuhns u Schl. Bt. g. 5, 138 sal արմատից: Մորթման ZDMG 30, 434 զեղուլ=բւեռ. zildi: Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. յեղուլ: Նոյն, Նախալ. 92 հնիս. par, pra «թափել, լցնել» արմատից է դնում սանս. par, prā, յն. πῖμπλημι, լտ. pleo, հյ. հեղուլ, զեղուլ, հեղեղ, լնուլ, լի ևն. Meillet MSL 8, 154 ողողել կցում է հեղուլ բառին, իսկ էջ 163 հեղուլ և զեղուլ կապում է սանս. sar «հոսիլ» արմատին: Bugge KZ 32, 15 հեղուլ զնկելով հնիս. pel- արմատից, կցում է լիթ. pilū, pilti ձևերին, որ ուղիղ է. բայց տալիս է նաև յն. πῖμπλημι ևն. Հիւնք. իւլ բառից: Meillet, De ind. rad. men, էջ 36 լիթ. բառի հետ է համեմատում հյ. հալել, իսկ Esquisse 83 հեղուլ=pilū ձևի վրայ աւելացնում է նաև լտ. pluit «անձրևում է»: Հիւրշ. 466 ընդունում է միայն հեղուլ=pilū? IF Anz. 10, 48 յիշում է նաև հալել, բայց միաները չի յիշում: Scheftelowitz BB 29, 33 յն. πῖμπλημι «թափել, հեղուկ», πηλόσ «ցեխ, դիրտ», լտ. palus «ճահիճ»

ևն ձևերի հետ: Սարգսեան 2Ա 1909, 334 հեղուլ և ողող կցում է հյ. ուղիս, ալիֆ, բղխել, սումիւր. ik «գետ, ափ», սց «թուր», ak «ճահիճ», թրք. ügi «լուր», öi, üi «ծով», ak-mak «հոսիլ» ևն բառերի հետ: Բառիս վրայ առանձին յօդուած ունի Meillet MSL 19, 178—80, ուր հաստատում է վերի մեկնութիւնը, բայց արդէն չի յիշում հալել:

Հեղ «անդամ», տե՛ս Հաղ:

Հեղահարութիւն տե՛ս Հեր:

+ՀԵՂԳ, ի-ա հյ. «ծոյլ, անհոգ, ծանրաշարժ, դանդաղ» Ոսկ. յհ. Փիլ. Խոր. որից հեղգալ «ծուլանալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 7, 17. հեղգացուցանել Ոսկ. յհ. բ. 5. հեղգութիւն Երևմ. խր. 10. Ոսկ. յհ. ա. 44. հեղգասիրտ ՂԿ. իդ. 25. հեղգանք ՍԵրբ. հեղգական Ոսկ. ևս. հեղգագնաց Վեցոր. 184. հեղգագոյն Ոսկ. մ. ա. 25 ևն:

= Բնիկ հայ բառ, հնիս. selk- «քաշել» ձևից? այս արմատից են յն. ἔλκω «քաշել, իրեն ձգել», ὀλκί «քաշողութիւն, ձգում, կըշիւ», ὀλκός «ձգում, սանձ, սողուն, ափսոս», լտ. sulcus «ափսոս», անգլ. sulh «արօր, ափսոս», ալբան. hel'k', hek' «քաշել, խելի», Հնիս. «քաշել» իմաստից ձևացել է «դանդաղիլ, ծուլանալ» նշանակութիւնը. հմմտ. յն. ἔλκω «ժամանակ անցկացնել, ձգձգել, կեանքը մի կերպ քաշ տալ, պատճառաբանութիւններ մէջ բերել՝ դործը յետաձգելու համար», ὀλκός «սլքատալով, դանդաղորէն երթալով», որոնք այս արմատին են պատկանում: Նշանակութեան նոյնպիսի զարգացում են ցոյց տալիս նաև հյ. fawz գալ, լտտ. ducere tempus, գերմ. schleppen, ֆրանս. se traîner ևն (Boisacq 244, 697, Walde 754, Pokorny 2, 507, Ernout-Meillet 958):

ՆԶԲ լծ. եղկ և մեղկ: Müller WZKM 10, 276 լտ. piger «ծոյլ, դանդաղ, կամաց» բառի հետ է միացնում՝ իբր բնիկ հայ. Հիւրշ. 465 ձայնապէս շատ անպահով է գտնում այս մեկնութիւնը: Հիւնք. մախաղ-ի՞ց թէ եղկ-ից (անորոշ է): Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Meillet (անձնական), որից անկախաբար Li-dén, Arm. Stud. էջ 47: Թիրեաբեան,

Բազմ. 1913, 340 տեղ. ձեզ «գաղչ» և հյ. եղե, մեղկ բառերի հետ:

Հեղեղ տե՛ս Հեղ:

ԳԻՌ.—Ալ. Մ. հեղեղ, Երև. Կր. հեղեղ, Ողմ. խեղեղ, Սլմ. խեղեղ, Մկ. խեղեղ, Վն. խեղեղ:

ՀեղիմԱՅԻ «նենգաւոր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180:

ՀեղիմԱԿ, Ի—ա հլ. առաջնորդ, գլխաւոր, վարիչ» Փիլ. Պիտ. Սարկ. «հիմնադիր» Շար. «պետ, իշխան» Կղնկտ. (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 20). որից հեղինական «առաջնորդական» Գնձ. հեղինաւորեալ «կանխասահմանեալ, կանխաւ որոշուած» ԱՐ. բառս գրուած է նաև հեղանակ, հեղինակ, հիւղանակ, հիւղեակ, հիւղական (վերջինը պէտք է համարել զուտ ձեռագրական սխալ): Բառիս նոր նշանակութիւնն է «երկասիրող», որից ձևացել են հեղինակել, հեղինակութիւն, հեղինակաւոր, հեղինակաւորութիւն:

Հիւնք. հելլէն բառից է դնում, Karst, Յուլարձան 423 ալթայ. il, el, al «առաջ», թրք. ilk «առաջին», ileri «այառաջ»:

Հեղիմ «բերք, բոյս». գիտէ միայն ԱՐ. անստոյգ բառ.—Գու. կայ հեղի՝ որ տես եղի:

—ՀեղՁ «խեղդոսիլը» Տօնակ? այս արմատից են հեղձանիլ, հեղձնուլ, հեղձիլ, հեղձուլ Ղկ. ր. 33. Մրկ. Կ. 13. Եւս. պտմ. հեղձանել Վրք. հց. հեղձուցանել ՍԳր. Եփր. ծն. Եղն. Ոսկ. Կս. հեղձուցեալ Գծ. ԺԵ. 29. Իա. 25. հեղձաման հոր. Զքր. կթ. հեղձուցիկ Կոշ. 65. Եփր. ծն. էջ 49. հեղձուցիչ Ագաթ. հեղձանախանձ Մծբ. հեղձամղձուկ Ագաթ. Վեցօր. 198. ջրահեղձայց Ագաթ. շնչահեղձայց Յհ. իմ. ծովահեղձ Նիս. Կլ. գետահեղձիկ Լմբ. Ժբ. Մարգ. էջ 49 (ովս. Ժա. 5). ընկերահեղձայց Մծբ. մօրահեղձ Մամիկ. սերմահեղձութիւն Շնորհ. շնչահեղձուցիկ Եղիշ. առաք. 346 (շուհի նշմ):

= նոյն է խեղդ արմատի հետ:

Նշմ լծ. եղձանել, հեղեղել: Dulaurier JAs. 1870, 158 հեղձամղձուկ բառի մէջ ամ համարում է մասնիկ, Bugge IF 1, 449—50 ուղիղ մեկնեց՝ կցելով խեղդ բառին. բայց սխալ է՝ երբ երկուսը

միացնում է սանս. ցգտի «կապիլ» բառի հետ: Հիւնք. հեղեղ բառից: Մառ. ՄԱՄ 1914, 358 վրաց. ղրչորա, ղրորա «խեղդել»:

ՀեղձՈՅՍ, Ի հլ. (նաև կայ գրծ. —of Մեկն. ղկ.) «գամ, բեռ» Ճառնետ. Վրք. և Վկ. ա. էջ 690. Զքր. կթ. Շար. նար. Իմ, էջ 70. (գրուած է հեղիւս Ագաթ. էջ 312). որից հեղուել «գամել» նանայ. 27 Պիտառ. Ճառնետ. «յօղել, միացնել» հոր. Լմբ. մատ. էջ 87. հեղուսումն Սկևռ. աղ. հաստահեղոյս Ագաթ.:

Նշմ լծ. յն. ցլոս, լտ. clavus «գամ, մեխ»: Հիւնք. յունարէն ձևից:

Հեղք տե՛ս Հիւղ:

ՀեղձՈՒԿ «թշնամական, հեղնական և այլ սիրտ ցաւացնելու գործ». գործածուած է միայն հեղնուկ առնել «թշնամութիւն անել» ոճի մէջ՝ Բուզ. գ. 10, Կ. 31: Նոր գրականի մէջ ունիք Ի հեղնուկ «հեղադու, թշնամութեամբ՝ աւելի գրգռելու համար»:

ՀՀՐ հիհել «վիհել» բայից է հանում. ՆՀՐ «որպէս պրս. հէհա»: Պատկ. հրտր. Բուզ. էջ 194 պրս. هجیدن hačidan «տշար ևն մորթել»: Հիւնք. հաճիլ բայից:

ՀեՄ կամ ՀԵՄ «այծմ, արդ, հիմայ» Ուտպ. ողբ. Կ. (տպագրի մէջ հիմ ձևով է). Մաղաք. ար. 29 (տպ. Պատկ. հիմայլ, տպ. Սմ. 42 հէմ այլ). Գր. տղ. Կէմ. հիմայ Ագամ. 180. հայմալ «հիմի էլ, հիմայ ալ» Արձ. 1288 թ. (Վիմ. տար. էջ 130):

Յ. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. էջ 16 ճապոն. իմա ձևի հետ:

ԳԻՐ.—Հեմ, հիմ արմատի վրայ նախապէս աւելանալով ալ, իկ նուազական մասնիկը՝ ձևացել են՝ հիմակ, հիմիկ. որից Պլ. հիմագ, Ակն. հմագ, Երև. հիմիկ, Շմ. հիմիգ.—այնուհետև կ'ընկնելով՝ Արբ. Պլ. հիմա, Ակն. հմա, Ախց. Հմշ. Տփ. հիմի (բայց սեռ. Տփ. հիմիկվա), Երև. հմի, Հճ. հումմօ, Սփեդ. հումմօ.—երկրորդ և երրորդ անգամ աւելանալով նուազականը՝ Ակն. Զրս. հիմայեգ, Բզ. հիմայեգս. Ակն. հմայեգս, շրթնականի ձևացումով՝ Սլ. հիմբի, Հնգ. հիմբիգ, Ակն. հմայեգս, տեղ. նուազականով՝ Պլ. հիմաշուգ,

կրճատմամբ՝ Որմ. մկը, Բլ. նբ. Մկ. Սլմ. վն. Մրդ. մկա, Մշ. մգա, հմգա, Ալշ. մգա, համգա, շրջմամբ՝ Ղրբ. մհէկ, Յդ. մէկլ: Նուազականների յաւելումը և կ-ի կրճատումը ճիշտ այն ձևով է, ինչպէս այս>աս, ա-սիկ, ասիկակ, ասիկա, իսիկ, իսի:

*ՀԵՄԻԱՆ պայտուակ, դրամի քսակ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. «Լեռնցի խիստ շինական, Մեղր շինէ մեղուի նման. Դ ունի հազար սև հեմիան, Ու ներս չկայ մէկիկ դեկան» (հղջիւրի ծառն. հանելուկ):

= Պրս. هاميآن hamyān «քսակ, պայտուակ, կաշեայ պարկ» (նոր հնչումով he-myān). որից փոխառեալ են նաև ասոր. ܚܡܝܐ hemyān, Յովսէպոսի մօտ (Գ. 7, 2) ἡμιᾶν, արաբ. هيميآن himyān «խոնջան, գօտի, պարկ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 719): Պրս. բառը բուն նշանակում էր «գօտի» և կապում է զնդ. yāh- «գօտի. 2. գօտի կապել» արմատին՝ ham- մասնիկով, իբր *ham-yāh-. հմմտ. նոյն արմատից, այլ մասնիկով՝ զնդ. aiwyāonhaña- «գօտի» (Lagarde, Ges. Abhd. 39, Horn § 1105): —ԱՃ.

ՀԵՆԱԿ «հետք»՝ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. հրտր. էմ. էջ 327. «Եղև շփոթումն Զատկաց... վասն որոյ մոլորեալ ի ճշմարտութենէն՝ կորուսին կուրապէս զհենակս շաղացն և տօնեցին զօր Ողոգումենին Յարութեան և արարին Զատիկ»։—Հենակ շաղաց «ճամբի հետք»:

ՀԵՆԳՆ կամ ՀԵՆԳ (ներգ. ի հենգնի, ի հենգնոջ) «ծաղր. 2. հեռուկ, հակառակութիւն» Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 19, բ. 4, 9, ա. Թես. որից հենգնել «ծաղրել» Ոսկ. ես. յհ. ա. 30, բ. 2. հենգնումն լմբ. սղ. հենգնիլ Մադ. հենգնական, Գէ. ես. հենգնաւոր նար. 256. սրանց դէմ միջին ռնգականի՝ անկումով ունինք հեգնել Սիր. է. 12. Եփր. և Կիրդ. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 32. հեգնութիւն Իսիւք. հեգնական Արծր. Թր. քեր. սրանք ընդունուած են նոր գրականի մէջ, ուր ունինք նաև հեգնաբար, հեգնաճ, հեգնօրէն (նոր բառեր):—ՀՀԲ ունի նաև հէճ և ձը:

ՆՀԲ «ուտի ումկ. հէնէկ, հանագ, պրս. հէնա, հիճա, արաբ. հիւնա, հիւնաֆ, լծ. և հէնկեամէ, ահէնկ»: Հիւնք հագնեցութիւն բառից, Կայ արաբ. هجو haġv, ܠܗ haġā «մէկին ոտանաւորով աշպանել» Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 954, որ համարում է ածանցուած արաբ.

ܠܗ haġā արմատից>հյ. հեգ, հեգել: ԳԻՆ. —Այստեղ է արդեօք պատկանում հեգնել Ակն. «խնդրի հանել»:

*ՀԵՆՆԵՏԻԿՈՆ «միաբանական թուղթ, ձեռնարկ միաբանութեան». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Օրբել. հրտր. էմ. էջ 336. «Եւ զոր խնդրեմքս հեննետիկոն թղթովք ձեռնագրեալ, առնել ձեռնարկ հաստատուն և անխախտ կտակ միաբանութեամբ սուրբ և երջանիկ եպիսկոպոսացդ և յուղարկել առ մեզ»:

= Յն. ἐνωτικόν «միաբար, միացնող» բառից. այսպէս էր կոչում Զենոն Իսաւրացի կայսեր 482 թուի հրովարտակը, որով ուզում էր քաղկեդոնականներին և ոչ-քաղկեդոնականներին հաշտեցնել իրար հետ: Ուրեմն հեննետիկոն թուղթ նշանակում է «միաբանական թուղթ» կամ «ձեռնարկ միաբանութեան», ճիշտ այն, ինչ որ դնում է Օրբելեան իր պատմութեան մէջ, էջ 337—339 և որի նմանը խնդրում էր կաթողիկոսից: Յոյն բառը ծագում է ἐνὸς «միացնել» բառից, որի արմատն է ἐν- «մի, մէկ» (Sophocles 476):

Ուլիդ մեկնեց Շահնազարեան, հրտր. Օրբել. բ. 360:

ՀԵՆՈՎ տե՛ս Հէն-ք:

*ՀԵՇՄԱԿ «դե, սատանայ». առանձին գործածուած չէ. կայ միայն հեշմակապաշտ «դիւապաշտ, սատանայապաշտ» (իմա «կուպաշտ») բարդի մէջ, որ մէկ անգամ գործածել է Եղն. էջ 230. «Յամհնայն դարս աստուածապաշտք գտանէին, որք յանդիմանէին զհեշմակապաշտսն» (Թէ՛ ձեռագրում և թէ տպագիրների մէջ հեշմակապաշտ ձևով է. պէտք է ուղղել հեշմակապաշտ):

= Հիւս. պհլ. *hešmak «դե, սատանայ» բառից, որ աւանդուած չէ. սակայն հմմտ. զնդ. aēšma «ցասում, բարկութիւն, կատա-

դուժին (յառկապէս հարեցութեան ժամանակ). 2. բարկութեան դեր» (սրանից են կազմուած զնդ. aēsmōdrūta «դեկից յառաջացած», aēsmōvarəða «դիւարծարծ, դիւզորգիւ», aēsmōkaršta «դիւառիթ»). պՀ.

𐭠𐭣𐭥 hišm (Nyberg, Hilfsbuch des
Pehlevi I. 33), xišm, *𐭠𐭣𐭥* xišm

նասխամաս հշմակթա. Իշխանան գիւաց հա-
նէ դա զգես. Մտթ. թ. 34). Թուշ. ԵՅՅ
հշմա «սատանայ», ԵՅՅԵԵԵ հշմալոբ
«սատանութիւն», ԵՅՅԵԵԵ հշմալ «խաբե-
րայութիւն»:

ՆՆԲ «հեշմակապատ. Ի բառիցս է-
մա՛կի, որ է ըստ վրաց. դե, սասանայ.
և ըլպատէթ, որ է արար. պատիւ. և Կամ
դրելի հեշմակապաշտ: Հիւնք. (առնելով
ՆՆԲ-ից) վրաց. հէշմա՛կի սաստանայ»,
Փորթուբալ փաշա, Նդիշէ 124 զնդ. աէշ-
մա, պրս. խիշմ:

2ԵՏՏ, ի, ի-ա հլ. «ախորժելի, հաճոյա-
կան» Ոսկ. մ. ք. 15, յհ. ք. 14, 16. Եղիշ.
Մանդ. «հաճոյք» Ոսկ. մ. ա. 6. որից հեշտ
ցանկութիւն «վաւաշտութիւն» Փիլ. Պիտ.
հեշտ պաշտօն «կամաւոր ծառայութիւն» Ա-
գաթ. (նոր տպ. էջ 25). հեշտանալ Ոսկ. ք.
տիմ. հեշտացուցանել Սիր. խ. 21. հեշտու-
թիւն Առակ. Ժէ. 1. Ոսկ. յհ. ա. 38, 39. հեշ-
տիւ Պիտ. հեշտեալ Ոսկ. յհ. ք. 16. հեշտալ
Պիտ. հեշտագոյն Կորիւն. հեշտական Ոսկ.
մ. ա. 13, 16. ես. կող. Ագաթ. Կորիւն. հեշ-
տային Ոսկ. եբր. հեշտապաշտօնեայ «հաւա-
տարիմ կարծուած ծառայ» Սւա. քր. ա. 347.
հեշտընկալ Ագաթ. Կորիւն. հեշտին Ոսկ. յհ.
ք. 39. բոլորահեշտ Պիտ. ամենահեշտ Ագաթ.
դիւտահեշտի Պիտ. նոր գրականում հեշտա-
մոլ, հեշտոց, գաւառականներում և արեւե-
լեան գրականում հեշտ «գիրիւն», որից հեշ-
տութիւն «գիրութիւն», հեշտաեռ «սամա-
վար», հեշտադարան «commode», այս վեր-
ջին առումը գտնում ենք նաև հնեբրի մէջ. ինչ-
կմբ. մատ. 228 «զգզակդ ի զլխոյդ հեշտ է
առնուլ... բանն է հեշտ ...զայդ հաւատ սահ-
մանեաց մեզ հեշտ և զայս օրէնս հեշտոս».
բարդութեանց մէջ էլ ունինք՝ հեշտագեւոծ Տօ-
նակ. հեշտալոյծ Թէոփ. խ. մկ. հեշտածին
Նար. հեշտանալ «գիրաւնալ» Մանդ. Լնդ

ՆՀՐ լծ: հյ, հան, հաշտ, թրք. հագ,
հագլիմ, խօշ, իսթէտիյի: Հիւնք. խիստ
բառից:

ԳԻՒ.—Գոր. նրե. Շմ. հեշտ, Ազլ. Ղրթ. Տփ.
հիշտ, Սվեդ. հիշտ, Զղ. խեշտ ադիրին, դիւ-
րաւ: Նոր բառեր են հեշտախում, հեշտա-
նամբուր, հեշտակիթ, հեշտագենի, հեշտան

կամ հեշտան (Մկ. խոշորան, վն. խեշտան, խեշտան < հեշտան) «անդորր, հանդիստ, հանդարտ. 2. տափարակ, հարթ».— Խմաստի զարգացման այս բոլոր աստիճանների համար հմտ. դիր գալ «հաճելի» ախորժիկի լինել, դիրին «հեշտ», դուրան «տափարակ»:

ՀԵՇՏՊԱՇՏԱԿ «կամատր ծառայ». նորագիտ բառ, որ ածանցիկ հեշտպաշտակութիւն «կամատր ծառայութիւն» ձևով մէկ անգամ գտնում եմ դործածուած Օրբել. հրտր. էմ. էջ 25. «Եւ զնացիալ (Բաբիկ Սիւնի) յաշխարհէն Հոռոմոց առ արքայն Պարսից, հասանէ ի դուռն արքունի, և առ ումեմն ի զօրականաց արքային զետեղեալ հեշտպաշտակութեամբ և բազում արութիւնս պէսպէս յոլմպիադան Պարսից ցուցեալ»: Հրտր. Շահն. Ա. 77 ունի իբր առանձին բառեր հեշտ պաշտակութեամբ, բայց լաւագոյնն է միացեալ ձևը: Պաշտակ բառը գտնում ենք գործածուած Կաղանկ. հրտր. էմ. էջ 46 «ծառայ, սպասատր» նշանակութեամբ. իսկ հեշտ բառի հետ միասին՝ ունինք հեշտ պաշտօն «կամատր ծառայութիւն». Գնաց առ Տրդատիոս՝ ըստ հեշտ պաշտաման. Ագաթ.— Մխ. Գօշի Դատաստանագրքում գտնում ենք բայով՝ Որ ոք զնա հեշտ պաշտէ... որ զնա հեշտ ոք կայցի (հրտր. Բաստ. էջ 212), Ագաթանգեղոսի հեշտ պաշտօն բառի հոմանիշն է ուրեմն—հեշտպաշտակութիւն:

*ՀԵՇՊԻԲ (տարբեր տառադարձութիւններով՝ հեշուպ, հէշուբ, հեմուպ), ի-ա հլ. «Թագաւորի սենեկապանը, արարողապետ» Վրդն. պտմ. էջ 108. Պտմ. վր. էջ 88. Ուտհ. էջ 186. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 258 (սեռ. հէշպաց). ուրիշ ձևերով ունինք՝ հեհպ, հեկպ Շապհ. 53, 78. հեհպ Ուտհ. էջ 186:

= Արաբ. حاجب ḥājib նոյն նշանակ.— Հիւբշ. 269:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յետոյ Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), էջ 661:

+ ՀԵՌ, ի, ո հլ. «հակառակութիւն, ռի, կոհւ» ՍԳր. Եփր. Թուրք, էջ 259 (գրծ. հեռիւ). «խեռ, կոտարար» Ոսկ. փիլիպ. Եփր. պհ. և տիտ. որից հեռալ Ոսկ. մ. ա. 15. Տիմոթ. կուզ, էջ 325. հեռութիւն Փիլ. Ղևոնդ.

ՀԺ. կուշ. հեռաւէր Ոսկ. ես. էջ 152 (չունի ՆՀԲ). դժուարահեռ Պղատ. օրին. դժոխահեռ Պիտ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ers- արմատից. մեկնութիւնը տես եռ (եռալ) արմատի տակ, որից կազմուած է հ սաստկականով:

ՆՀԲ. Ելծ. յն. քրւհ մեղ է արմատ բառիս գրգիռ. ուտի ուկ. խոխո և հրոս: Peterm. 69 յն. քրւհ «կոհւ», Böttich. Arica 52 և Lag. Urgesch. 276 par արմատից: Հիւբշ. յն. քրւհ, Ալիշան, Հին հաւ. 317—8 յն. քրւհ դիցուն հին: Հիւբշ. 466 տատանում է յն. քրւհ (սեռ. քրւհ) կամ սանս. pŕt և կամ հաւ. sū-porŭ, ռուս. споръ «կոհւ» ձևերի միջև և չի կարողանում այս երեք մեկնութիւններից մին կամ միւրը ընդունիլ: Վերի ձևով մեկնեց Lidén, Armen. Stud. № 59: Scheffelowitz BB 29, 52 ընդունում է յն. քրւհ Լնւ (Boisacq 280 մերժում է այս վերջինը և ընդունում Lidén-ի մեկնութիւնը. նոյնը ընդունում են նաև Walde 258, Pokorny 1, 151 մերժելով սանս. pŕt ձևի համեմատութիւնը (Walde 611 և 615): Թիրեաքեան, Արիահայ բու. 238 զնդ. hareta «թշնամի» բառից:

+ ՀԵՌԻ «տեղով կամ ժամանակով հեռու» ՍԳր. Եւ. քր. «անմասն, օտար» ՍԳր. Եւ. պտմ. Եղիշ. կազմուած է ի մասնիկով՝ հեռ- պարզ արմատից, որից են նաև հեռոյ Ոսկ. փիլիմ. հեռուտ, ՍԳր. հեռաբնակ Ագաթ. հեռագոյն ՍԳր. հեռաւալ ՍԳր. հեռաստան ՍԳր. հեռաստանեայք Վեցօր. Ծփր. եբր. հեռարձակ Սիւր. իդ. 44. հեռացուցանել ՍԳր. հեռաւոր ՍԳր. խրատահեռացոյց Մծր. իսկ հեռի ձևից՝ հեռեւ «հեռաւոր» Ծփր. եբր.: Նոր բառեր են հեռագիր, հեռագրել, հեռագրիչ, հեռագրատուն, հեռագրաթիւ, հեռագրակայան, հեռագրական, հեռաձայն, հեռախօս, հեռախօսական, հեռախօսագիր, հեռադիտակ, հեռատես, հեռատեսութիւն, անհեռատեսութիւն, հեռակար, զուգահեռ (հեռ արմատով), զուգահեռական, զուգահեռագիծ ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. per- արմատից, սրա մերձատր ցեղակիցներն են՝ սանս. pá-ra- «հեռու, ի բացեալ, յայնկոյս, վաղագոյն, յառաջ ժամանակաւ», parás «հեռու, հեռացեալ», զնդ. parō, յն. κέρω «հեռի՝ ըստ տեղւոյ, ժամանակի և շափու», κέρων «յայնկոյս», κερῶτος «յայնկոյս գտնուած», գոթ. fairra «հեռու», հհիւ. fiarr, անգլ. feor, հբգ. ferro, գերմ. fern «հեռու», Ferne «հեռատրութիւն», հիւ. ire «յետին», անգլ. far «հեռու», լատ. peregre «ի տար աշխարհ, օտար երկրում», լատ. porro—յն. πόρρω «առաջ, հեռու, ուշ» են: Հնիս. արմատը շափազանց աճած է և տուած նորանոր ածանցներ (այստեղ է պատկանում մինչև անգամ գերմ. Frau «կին»), որոնց վրայ երկարորէն տե՛ս Pokorny 2, 29—40:—Հիւբշ. 466:

Windisch. 22 յն. πέλας «սօտ, քովը, կողքին»: Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 81, 363, Lag. Urgesch. 295 տալիս է նախ ուղիղ մեկնութիւնը՝ համեմատելով սանս. pára, գոթ. fairra ևն ձևերի հետ: Նոյնը Justi, Zendsp. 185 զնդ. para ձևի տակ: Վերի ձևով են մեկնում նաև Հիւբշ. KZ 23, 34, Տէրվիշ. Մասիս 1881 մայիս 11 և Նախալ. 92: Deecke BB 14 (1889), էջ 210 լիւ. hrzze բառի հետ: Հիւնք. յն. χείρ «ձեռք» բառից: Karst, Յուշարձան 414 մոնգոլ. xola, կալմուկ. xoloi, թոնգուգ. goro, ճապոն. hiroi «հեռի», 421 շաղաթ. irak «հեռու»:

ԳԻՌ.—Շմ. հէոի, Ազլ. հոմոի, Զդ. խեոի, Խրք. հոմոի, հոմուոն, Ղրք. հէոոէ, Մժ. յէոոէ, Ախց. Գոր. Երե. Կր. Հմշ. Ննիս. Պլ. Սշ. հէոու, Տիգ. հէոու, խոռու, Հճ. հէոու, Սվեդ. հիոոո, Ալշ. Մշ. հէոու, Ասլ. հոմոիւն (բցո. հէոը-վոն), Տփ. հի՛րու, Սեբ. հոմու, Ակն. հէո-վոնց «հեռուից», Զթ. խոռու, Ի. հէոուոնգ (կազմուած է -ունկ մասնիկով, ինչ. լեցունկ, խոռունկ).—ոճերի մէջ հէոի ձևով. ինչ. Աս-ված հէոի անէ Ննիս. Պլ.—նոր բառեր են հեռուի, հեռուկեկ, հեռուանց:

ՀԵՍՎ, ո հլ. «առաջաստի կապ կամ շուան» Վրք. հց. բ. 353—4 (յգ. հեւկի, հեւ-

կեան). «խսիր կամ նման նիւթ՝ ոտքին փաթաթելու համար» Բուդ. 274. որից հեւկի «ոտքի զանգապան, սոնապան» Առաք. պտմ. 133:

ՆՀՐ հիւսել բայից: Տէրվ. տե՛ս հիւսել: Scheffelowitz BB 28, 282 հիւսել բայի հետ: Նոյնն են կրկնում Boisacq 778 և Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 79: ԳԻՌ.—Ղրք. հէ՛սկի «սոնապան».—այստեղ կապ ունի՝ արդեօք հեւկել նփ. «թխմել, ճխտել»:

ՀԵՍՄՈՒԿ, որ և յեմուկ, յեմիկ «աստրեակ կամ ճարճիւր բոյսը» Ասար. Բժշ. ունի միայն ՀՐու. § 1683 և 2155:

ՀԵՍՍԱՅՔ «գործնականք, իմաստունք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180:

ՀԵՍՍ (ի հլ. ըստ ՆՀՐ. բայց կայ միայն առ հետի ձևը) «խեռ, անհնազանդ, խօսք չստղ, զմոռը» Ոսկ. եփես. որից հետեւ «անսաստել, անհնազանդ գտնուիլ» ՍԿր. Ոսկ. մ. բ. 16. Ես. Կիւրդ. ծն. հետաւեալ ճառքնտ. հետաւեմ նփր. բ. կոր. 107. Եւ. պտմ. 329. հետաութիւն Օր. լա. 27. Փիլիպ. ա. 17. Եզն. Մժք. հետաումն լծ. ածաբ.—գրուած է ետեւ Անան. ժմնկ. 57:

ՆՀՐ լծ. խիստ, վէս, վեստ, օցտել, Թրք. աւս, խասիտ: Տէրվ. Նախալ. 121 հլ. յետ, հուսկ, սանս. pačča, լիթ. pas-kui, լատ. post բառերի հետ կասկածով: Հիւնք. վստան բառից: Scheffelowitz BB 29, 32 հնիս. ped-lo, ինչ. հսլ. padž «ընկնել» և napast «ձախորդութիւն»:

+ ՀԵՏ, ո հլ. բուն նախնական նշանակութիւնն է «ոտք». այսպէս՝ Գ. Թագ. ժր. 21. «Մինչև ցե՞րք կաղալք յերկուս հետս» (երկու ոտքով, երկու ոտքից). այս նշանակութիւնը յետոյ տեղի տալով ունի բառի առաջ՝ շնչունցաւ. բայց մնացին նրանից ածանցուած նշանակութիւնները. այսպէս «2. ոտքը կոխած տեղի նշանը, հետք. 3. փխր. ճանապարհ, օրինակ, նմանութիւն» ՍԿր. Կորիւն. Եւ. պտմ. Կիւրդ. Թգ. Սփր. յես. «4. յետից» Բ. մակ. դ. 21. ճառքնտ. «5. միասին, միատեղ, հետք» Եղիշ. Ոսկ. սղ. զանազան նախդիրներով՝ զհետ «յետից» ՍԿր. Ոսկ. Եւ. քր. «միասին, միատեղ» Ոսկ. յհ.

ա. 37. Խոր. «յետոյ, ետքը, վերջը» Մտթ. Բ. 10. Փարպ. ի հետ «միասին, հետք» Ոսկ. Կրք. իր. ի հետոց «յետևից» ՍԳր. հետ ընդ հետ, հետզհետէ, վաղվաղակի հետ կամ զհետ ՍԳր. Լն. ստացած է նաև ժամանակի գաղափարը, ինչպէս ցոյց են տալիս հետ «անգամ» (հմմտ. առաջին հետ Շապհ. էջ 61), հոյնհետայն «նոյն ժամին, իսկոյն» ՍԳր. հետ ընդ հետ Բ. մակ. դ. 10. Եւս. պտմ. յորմէհետէ ՍԳր. միահետ, միահետի, ընդ միահետ Ոսկ. յհ. ա. 21, 24: Այս զանազան առումներով են կազմուած հետագօտել ՍԳր. Սկրք. հետակորոյս Վեցօր. հետամուտ ՍԳր. Եւս. պտմ. հետամտիկ «փախչող թշնամու յետևից հետապնդելու և բռնելու համար ուղարկուած զինուոր» Անան. զիտ. 22. հետաֆրքիւր ՍԳր. հետեիլ փիւ. որովհետև ՍԳր. հետեակ ՍԳր. հետի «ոտքով» Գ. մակ. գ. 1. հետիոտ(ս) ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մ. Բ. 4. զուգահետ Ոսկ. յհ. ա. 21. զրահետ Կող. Բ. 18. մանրահետել Եւս. քր. ոտնահետ վրք. հց. կամ ոտնահետ Մխ. անեց. 38. զառիհետ «հարթ, տափարակ» Համամ. յովէդ. հետեւթու «հետևող» Իրեն. հերձ. 51 (ՀԱ 1910, 303). հետաւածի (շունի ԱԲ) «լրտեսելու համար գաղտնի յետևից երթալով» Անկ. զիրք առաք. 51 (Հետարածի տեսանել թէ յո՞ երթայցեն.— եթէ պէտք չէ կարդալ հետաւած ի տեսանել...): Նոր բառեր են հետախուզութիւն, հետաֆրքական, հետաֆրքամոլ, հետևողական, հետևողականութիւն, անհետաֆրքիւր, անհետևանք, անհետևողական են:— Այս արմատի տարբեր ձևերն են՝ ՈՏՆ, և հլ. (-տին, -տամբ, ոտք, ոտից) «ոտք». փխբ. նաև «լեռան ստորոտը, մարդ են» ՍԳր. Ոսկ. Բուզ. Եփր. ծն. ածանցման մէջ մտնում է ոտ, ոտն, ոտան ձևերով. այսպէս՝ հետիոտ Ոսկ. մ. գ. 13. հետիոտս Դատ. դ. 15, 17. Բ. թագ. ժէ. 17. Եւս. քր. անտոք «ոտքը դրած կողմը, սնարի հակառակը» Յհ. ի. 12. լեռնոտեայք Խոր. լլեռնոտն Յուզթ. զ. 9. է. 9. անտոտեայ «պատուանդան» Նորարդիտ Ա մնաց. իր. 2, Բ. մնաց. Թ. 18. ֆարքնդոտնել Երեմ. Ժ. 18. անտոնաձայն Ոսկ. Եւս. ոտնակապ Մրկ. Ե. 4. ոտնակապել Եփր. ա. կոր. յոտնկելեաց «ոտքի վրայ կանգնած ուղիղ»

Ա. թագ. իր. 20. Ոսկ. Եփես. 927. ոտնառ Եփր. վկ. արև. 32. ոտնառ Եւագր. ոտնառել Եզն. Ոսկ. ոտնառելի Յես. դ. 3. խոչընդոտն Կոչ. խոչոտն Բուզ. ձիոտն Եւս. քր. արագոտն Առակ. իդ. 34. Վեցօր. եղևոտն Եփր. Էլ. Ոտնառաւոր Սղ. կհ. 6. բազմոտանի Ղևտ. ժա. 42. շորֆոտանի ՍԳր. երկոտանի Պորթի. երեքոտանի Մխ. Երեմ. եռոտանի Պղատ. օրին. Նոնն. Լն.— ՅՅՏ «հտ, հոտ» Ոսկ. մ. Բ. 27. «զկնի, յետոյ, վերջը» ՍԳր. Եւս. քր. և պտմ. (այս իմաստով գրուած է հետ՝ Կրկնագիր Ագաթ. 63 Բ. տնս ՀԱ 1913, 14). որից յետս ՍԳր. Ոսկ. Եզն. յետս ընդդէմ Մն. Բ. 23. Ոսկ. մ. ա. 2. Եփր. հո. և ա. կոր. (իրք ած. Եղիշ. Ննջ. 357 յետսընդդէմ). յետսագոյն Բուզ. յետսամիտ Գ. մակ. գ. 15. անյետադարձ Իրեն. հերձ. էջ 52 (տնս ՀԱ 1910, 284 ա), յետուտ «յետևը, կոնակը, յետևից, յետոյ, վերջը» ՍԳր. Բուզ. յետոյ ՍԳր. Եզն. յետին ՍԳր. Եզն. յետնիլ ՍԳր. յետևալաց Վեցօր. յետնեք «երկուս» Վրգ. առ. 141. յետնամայր «խորթ մայր» (նորա. զիտ բառ) Փոնց. 16, 18, 23 Լն. նոր բառեր են յետադէմ, յետադիմական, յետադիմութիւն, յետամասնիկ, յետնադարեան, յետնուղել Լն:— ՅՏ, որից կազմուած են՝ ետ ընդ ետ «իսկոյն, հետ ընդ հետ, նոյն հետայն» Եզն. ետ զետէ «հետզհետէ» Նիւս. կազմ. որ և յետոյետն Նխ. ա. Կրք. Այս բոլորի համար ձայնական փոփոխութեանց կողմից հմմտ. հեղեղ, ողողել, հիմց, յիսուն. իսկ նըշանակութեանց զարգացման կողմից հմմտ. կիմք, զկնի, կրուկն, ընդ կրուկն, ընկրկիլ, պրս. pāy «ոտք», dar-pay «զհետ, զկնի», pay-dar-pay «զկնի միմեանց, հետզհետէ, իրար հետևից», ֆրանս. pas «քայլ» և reve-nir sur ses pas «նահանջել, յետ դալ» Լն:

== Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pedo- ձևից, որի ժառանգորդներն են. սանս. pād- կամ pad- (ուզ. pāt, սեռ. padās) «ոտք», padā- «քայլ, հետք, կեցած տեղը, ոտք», pādya «քացի», padēna «յոտս», patti- «հետևակազնաց», padāti-, padika- «հետի, հետևակ», թոխար. pe և բուշ. pai «ոտք», զնդ. paδ- (երկակի քաջ pāda) «ոտք», pādēm «հետք», հպրս. ni-padiy «յոտնկայս», patipadam

«իր տեղը», պրս. پای pāy «տաք», پای pai «տաքի հետք», pāča «տառտիկ», paig «հետևակ, պատգամատր, սուրհանդակ», ասս. fād «հետք», պհլ. pāi «տաք», բելուճ. pad «տաքի հետք», padā «յետևից, յետոյ, վերջը», յն. ποός (սեռ. ποδός) «տաք», πεζός «յոտս, հետի, հետևակ», πεζῶ «տաքով, ցամաքով», լեւպ. բէովտ. πεδῶ «հետևից, զկնի, հետը, միասին», գոր. πέζα «տաք, ոտքի կոճ», լատ. pēs (սեռ. pedis) «տաք», peda «մարդու ոտքի հետք», pedi-sequus «ծառայ», pedes «հետևակ», pedester «հետի», acu-pedius «թիթևոտ, սրբիթաց», լիթ. pėdà «տառնալափ, ոտքի հետք», լիթթ. pėz, «յետոյ, յետևը», pėda «հետք», pėds «քայլ», հւլ. pėši, լեխ. pėchý, ռուս. пѣшій «հետևակ», գոթ. fōtus, հրգ. fuoz, անգլ. fōt, գերմ. fuss, անգլ. foot «տաք», հիւլ. fet «քայլ», fōtr «տաք», feta «քայլիկ» են (Walde 578, 569, 543, Boisacq 754, 265, 808, Ernout-Meillet 725, Trautmann 209, Pokorny 2, 23—25): Այս բոլորը երևան են հանում հնիւ. ped- և pod- արմատները, որոնցից առաջինը տալիս է հյ. հետ, յետ, ետ. երկրորդը՝ ուտ-ն:—Հիւրշ. 466, 482:

ՆշՔ հետ՝ լծ. թրք. իզ «հետք», հայ. ոտ, ետ, յետ, ուտի զհետ, հետևել են. հետևակ՝ լծ. թրք. ետէք. իսկ հաճապահ բառի տակ դնում է յն. օծօց լծ. հյ. հետք և ուտ: Ուղիղ մեկնությունը տուաւ նախ Windisch. 22, 39: Böttich. Arica 42 յն. օծօց և ἔσθαι ձեւերի հետ sad արմատից: Lag. Urgesch. 395 pad արմատից: Ուղիղ են մեկնում նաև Müller SWAW 41, 8, Justi, Zendsp. 189, Հիւրշ. KZ 23, 34, Տէրվ. Մասիս 1881 սեպ. 15 և Նախալ. 92:—Ծաղրճեան, Արևելք 1884 նոյ. 16 սանս. hi, hita «երթալ»: Հիւնք. այտ բառից: Պատահական նմանություն ունին ճապոն. 𐤀𐤁𐤏 ato «հետք, յետևը», ավար. het'e և խունտադ. heteh «տաք». նաև զազա ح het «քովը, մօտը, առ, մերձ», որ Justi, Dict. Kurde էջ

140 արաբ. حتى ḥatta «մինչև» բառին է ուղում կցել:—Hmf և յետ տե՛ս առանձին:

ԳիՌ. — «Հետք» իմաստը պահում են Սվիդ. հիւտ, Հմշ. հիդ. — «միասին, միատեղ» իմաստով են՝ Ախց. Երև. հէտ, Ալշ. հեդ, Մշ. հեդ, հրտ, հրք. Հճ. Ննխ. Պլ. Սեբ. Սշ. հէդ, Ասլ. հէ՛դ, հե՛*, Ազլ. հիտ, Հմշ. Սվիդ. հիդ, Տփ. հիդ, իդ, Վն. խետ, Զդ. Սլմ. խէտ, Ոզմ. խէ՛տ, Մկ. խիտ. սկիզբը աւելացնելով հի մասնիկը՝ Գոր. Ղրբ. հրհէտ (հմմտ. հիմնել, հիմնել են). դիմորոշ յօդերով միացած՝ Շմ. հէտնաւ, հէտնաւ, հէտնաճ հետու, հետդ, հետը. վերջածայնը կորցնելով՝ Մկ. խտ, Ոզմ. խա. ինչպէս՝ Մկ. խմա՛ի «հնձ հետ», խմփի «քեզ հետ», Ոզմ. խմա՛ի «հնձ հետ», խափի «քեզ հետ»: Ուրիշ նշանակություններ են ներկայացնում Ղրբ. «մինչև», Ախց. Երև. Կր. «թէ՛ ... թէ՛», Տփ. «խսկոյն, նոյնհետայն» և շատ տեղ էլ հետ աանգամ:—Նոր ձևեր են՝ քնտնեալ Ղրբ. «այնուհետև», հետքհետին Շլ. կամ հետհետուն Վն. «խսկոյն», հետին հթ. «հետիոտն», հետնուհետը Տփ. «հետզհետէ», հետի Ղրբ. Շմ. «համար, վասն», հետակորուստ, հետակաուր, հետխազ, հետվրայ, որոնց պէտք է աւելացնել հետաւ հտը. «հետ իրար, իրար հետ, միասին» (նոյնը զանազան ձևերով՝ հիտաւ Հմշ. հէյրանց Բ., հետիւրաց Զրս., հետաւնց Մշկ., հիտաւց Բլ. Մշ. Շտ. Վն. Տիգ., հիտաւց Ակն, հտաւց Մկ. Վն., հտաւնց Շտ., հետաւուկ Ակն, հիդրաւց Ալշ. են. և վերջապէս Զդ. խտուր (<հետ իւր), որ գործածական է սովորական «հետ» նշանակութեամբ և կցուելով ամէն դէմքի հետ:

ՀԵՏԻՐ «ի բացեալ, հետո», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 180:

ՀԵՐ (հզ. ո հլ., յգ. ի-ա հլ.) «զլխի մազ» ՍԳր. Եփր. աւետ. որից հետաւոր Ոսկ. ես. հետաւանկ Գ. մակ. դ. 6. Ոսկ. մ. ա. տիմ. ես. 292. հետաւեալ Բենիկ. հետաւուկ «անպատկառ՝ լիր կին կամ աղջիկ» Ոսկ. մ. ր. 23. հետաւորձ Նիւս. կազմ. հետաւ «ճաղատ» Բժշ. հետաւուեալ Շնորհ. վիպ. հետաւաշ Եղիշ. դալ. 355 (չունի ՆՔՐ). դալաւահեր Մժթ. ցանգրահեր Վեցոր. 119. Սեբեր. դեդ-

ծանաճեալ Մասն. էջ 19. երկայնաճեալ Ուռհ. ծաղկաճեալ Սերբեր. բազմաճեալ Ոսկիք. հե-
րաղալ (նոր բառ) ևն: Այստեղ է պատկա-
նում նաև հերաճառութիւն «գլխի մազերին»
խփելով եղած մի տեսակ կախարդութիւն»
Մանգ. (ձեռագիրն ունի հեղաճառութիւն, որ
ԱՅ մեկնում է «թերևս հեղուկները զարնելով
կախարդութիւն ընկը»։ ըստ իս պէտք է սրբ-
բազրել հերաճառութիւն, քանի որ հեղինակը
արդէն քիչ յետոյ բացատրում է թի հեր գըլ-
խոյ» ասելով, տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911,
671)։

Klaproth, As. polygl. 101 գերմ.
haar բառի հետ նշվ էրր. սէար (իմա՝
רעש se'ar) և գերմ. haar «մազ»։
Վերջինիս հետ նաև էմին, Ист. Барда-
на, էջ 66 և Մորթման ZDMG 30, 418:
Müller, Armen. VI լտ. pilus. Canini,
Et. étym. 153 լիթ. eris «բուրդ» և յն.
թրօն «ասոր»։ Հինք. հեր = յն. εἶρος,
թրօ, «ասոր», հերառուկ = յն. ἱεροδουλος
«պաշտօնեայ մեհենի»։ Scheffelowitz
BB 29, 33 սանս. parša «փունջ, տըր-
ցակ» բառի հետ, Petersson. Ar. u.
Arm. Stud. 99 լիթ. puré «ցցունք» և
ռուս. топырить, топорщить «մազերը
փշաքաղուիլ» բառերի հետ՝ հնիս. per-
արմատից։ Պատահական նմանութիւն
ունին գերմ. Haar, հիսլ. hār, անգլ.
hair, հուլ. haar, հրգ. hār, անգսք. hāer
հոմանիշները, որոնք գրում են հնիս.
qesā ձևից (Walde 135 և Kluge, էջ
194)։

*ՀԵՐԵՍԻՈՎՏ կամ ՀԵՐԵՍԻՈՍ «հերետիկոս,
աղանդաւոր» գործածուած է միայն յոդնա-
կի ձևով. այսպէս՝ հերեսիովտֆ, հերեսիոտֆ,
հերեսիովտայֆ, հերեսիոտայֆ (սեռ.—տաց,
տից, տայց) Կոչ. 48, 99, 137, 267. Եւս.
պտմ. 529, 534—5. Եւագր. Ոսկ. յհ. 10.
յետնաբար եղակի ձևով և իբր ած. ունի
Ուխտ. Բ. 113 (հերեսիովտ լեզու նորա)։
Այս բառից են հերեսիոտութիւն Եւագր. հե-
րեսիութիւն Եւագր. Կոչ. 99. հերեսութիւն,
հերիսութիւն Կոչ. 311։

= Յն. αἵρεσιώτης, լգ. αἵρεσιῶται «հերե-
տիկոս»։ կազմուած է αἵρεσις բառից, որ
նշանակում է «առնելը, գրաւում. 2. ընտ-
րութիւն. 3. նախընտրութիւն. 4. մասնա-
ւոր ուսումնասիրութիւն. 5. գրական, բը-
ժըշկական, փիլիսոփայական դպրոց, և վեր-
ջապես 6. առանձին կրօնական հերձուած»։

բուն արմատը αἵρεω բռնել, գրաւել, ընտ-
րել ևն։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև
լտ. haeresis, ասոր. ܚܪܝܫܐ heresiōtā
«հերձուածող, աղանդաւոր» ևն։—Հիւրշ. 361։
Ուղիղ մեկնեց նախ նշվ։

*ՀԵՐԵՏԻՈՍ, ի—ա հլ. «հերձուածող» Կոչ.
Մանգ. Սրգ. յհ. Բ. որից հերետիկոսութիւն
Բուզ. հերետիկոսապետ Մ. Մաշտ. 169 Բ.
յետին ձևով գրուած է նաև եռետիկոս նա-
նայ 5, Ասող. Գ. իա։

= Յն. ἡρετικός «հերձուածող, հերձուա-
ծողական»։ Ժաղումը նոյն է, ինչ որ հերեսի-
ովտ (տե՛ս այս բառը)։ յունարէնից փոխա-
ռութիւն են նոյնպէս լտ. haereticus, ասոր.

ܠܪܝܩܐ heretiḳā, արաբ. اَرَاتِقَة
arātiqa հոմանիշները։—Հիւրշ. 361։

Ուղիղ մեկնեց նախ նշվ։—Իսկ Riggs,
Բերակ. 1856, էջ 61 դնում է յն. ἑρῆος
ձևից։

ՓՈԽ.—Հայերէնի վրայից տառադարձու-
թիւն է Ս. Գրքի քրդերէն թարգմանութեան
մէջ հերիտիկոս Տիտ. Գ. 10. Ժը Հէրիտիկոս
մոռուվէ «յառնէ հերձուածողէ»։

*ՀԵՐԻՍՍԱՅ «կորկոտով ու մտով պատրաս-
տուած մի տեսակ կերակուր» Բանք աղ.
189. էֆիմ. 170. գտած եմ նաև 1563 թուի
մի գրութեան մէջ, հրտոր. ՉԱ 1922, 162.
(բայց այս էջը սխալ եմ նշանակել)։

= Արաբ. և պրս. هر ریس harīsa «մի
տեսակ կերակուր, որ շինում է մսով, ցո-
րենով և իւղով» (տե՛ս Իրն Բատուտա, հրտոր.
Paris, 1853, հտ. Բ. էջ 89, Կամուս, թրք.
թրգմ. Բ. էջ 306, որ ունի նաև արաբ. هر ريس
harīs ձևը)։ բառը բնիկ սեմական է և գըտ-
նըւում է նաև ուրիշ սեմական լեզուների
մէջ. հմմտ. երր. ארסא 'arīsā, թալմ.
ארסא 'arsān, ասոր. ܐܪܣܐ arsā (?)
«կճեպը հանած դարի» (Պէտք է գիտենալ,

որ լաւագոյն հերիսան պատրաստում է մի տեսակ ընտիր, սպիտակ և թեթև դարուց, ինչպէս յայտնեց խոհարարապետ Յակոբ Պարսամեան, Պրուսացի. հմմտ. պրս. keškek «հերիսայ» պհլ. *kask «գարի» բառից): Արար. կամ պրս. ձեկց փոխառեալ են նաև քրդ. heris, helise, hārisā, վրաց. ანახა արիսա, ანახა հարիսա «հերիսայ»:—Հիւբշ. 516:

Բառիս վրայ առաջին անգամ խօսել է Lagarde, Nachrichten թերթի մէջ, 1889, մայիս 29, հյ. թրգմ. ՀԱ 1889, էջ 158, որ համարում է թէ այս բառը Ասորեստանցոց ձեռքով Մարաստան գերի տարուած հրէաների միջոցով մըտած է հայերէնի մէջ:

ԳԻՌ.—Գտնում է շատ բարբառների մէջ հերիսա կամ հարիսա ձևով (այսպէս են՝ Ախց. Ախք. Երև. Աստ. Բլ. Ջթ. Կ. Հնգ. Նր. Ննխ. Մկ. Սլմ. Վն. Տփ). ունինք նաև հերսէ՛ էնկ., հերսա Ապ., հրա՛յսակ Ագլ.:—Ժողովրդական ստուգարանութիւն է հարէ՛ սա:

+ ՀԵՐԻԻՆ, և հլ. (հնապէս հոլովում էր հերեան, հերեամբ, յետնաբար ի-ա, ո հլ. ինչպէս՝ հերիւնաւ, հերիւնով են. ոսմկական հնչումով գրուած է՝ հերոյն, հերուն, հերին) ծածկելու գործիք, մախաթ, բիզ՝ Օր. Ժե. 17. Ել. Խա. 6. Նխ. օր. Վրք. հց. Յայսմ. արդի գրականի մէջ նշանակում է սկոշկակարի բիզ:

= Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնխ. per- ծածկել» արմատից՝ -իւն մասնիկով. ցեղակիցներից հմմտ. յատկապէս յն. περίω «ծածկել», περόνη «ծածկելու գործիք, ճարմանդ, գնդասեղ և նսաններ», նյն. περούν «պատառաքաղ» (որից փոխառեալ են Ախց. Կր. Երզ. Չն. էվ. բերոն և Սվ. բիրոն «պատառաքաղ», Եւզ. բերոն «գդալ», լազ. peroni և գնչ. berúli «պատառաքաղ»), περόν «ծածկել», հսլ. na-perja, na-periti «ծածկել», ալբան. š-boroj «ծածկել, խթել», š-puay «պատը ծածկել, քանդել»: Նոյն արմատի ձմիւ կողմը անցնիլ, թափանցել, երթալ, ճամբորդել, նաւել են» նշանակութիւնների և սրանցից ըսած բառերի վրայ տե՛ս Boissacq 757, Pokorny 2, 39:—Հիւբշ. 467:

Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arice 52, Wurzelsforsch. 12, յետոյ Lag. Ur-gesch. 276, Bugge, Beitr. 10:—Հիւնք.

յն. δρύϊον «գործիք ծածկելոյ»: ԳԻՌ.—Ակն. Սեբ. հերուն, Կր. հերոն, Ալշ. Բլ. Մշ. հերոն, Խրք. հերին, Ռ. Էրոն, Ջթ. հիյին, հիւին, Հճ. հիյին, Մկ. խերուն, Վն. խիրուն, Ոգմ. խէ՛րոն, Սվեդ. հիրէն, Երև. հէլուն. վերջինս նշանակում է «ծանհակ գործելու ճաղ»:

ՀԵՐԻՔ «բաւական, գոհացուցիչ քանակութեամբ. 2. կարող, ձեռնհաս» Ա. մակ. Ժզ 3. Պիտ. Խոսր. 246. Վրդն. սղ. որից հերի- քանալ «բաւականանալ» ՅՃ. կթ. 452:

ՆՀՐ յն. արբի՛, արբէղէ՛ «հերիք է»: Petermann, Monatsbericht der Berl. Akad. 1866, էջ 733 հերիք<թրք. gerek «պէտք է»: Հիւնք. յն. ἀρχέω, ἀρχιος, ἀρχεός «հերիք»:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. հերիք, Ջթ. հէյիք, հերիք, Ագլ. Խրք. Ղրք. հերիք, Սվեդ. հիւրմք, Յդ. հրէք, Ագլ. հրմք, Ջդ. խէրիք, Մրդ. Սլմ. Վն. խէրիք, Ոգմ. խէրէ՛ք, Ալշ. Մշ. հերք (վերջինը միայն է էական բայի հետ՝ հերք է): Ախց. Ախք. գործածում է նաև «մի- թէ՛, ի՛նչ ես՝ ասում» նշանակութեամբ՝ իբրև բացականչութիւն:

ՀԵՐՄՈՒԹԻՆ «անուրջք, անըջական տեսիլ». գիտէ միայն ՓՐ. անստոյգ բառ:

ՀԵՐԿ (սեռ. -ի) «հողը վարելու գործողութիւնը. 2. վարած հող, անդ, արտ» Երեմ. դ. 3. Ա. թագ. իբ. 6. որից հերկ հարկանել «վարել, հերկել» Ոսկ. ես. մ. բ. 24. յհ. ա. 1. Կիրդ. ել. հերկահար «վարող» Մանդ. էջ 169. հերկարար «վարող» Ոսկ. ես. 313. հերկել Ես. իբ. 24. խե. 9. Երեմ. դ. 3. հերկումն Եղիշ. շրշ. հերկագործել նար. առաք. անհերկ (նոր բառ) են:

= Թերևս բնիկ հայ բառ. հմմտ. լտ. porca «երկու ակօսի միջև բարձրացած հողը, արտի ջրի կորի», porculetum «ակօս», հրգ. furuh, անգաք. furch, գերմ. Furche, հոլլ. voor, անգլ. furrow «ակօս», հիւլ. for «ական, ջրանցք», հրրու. rec «հերկել», կիմր. rhych, հիւլ. etrech «ակօս» (Walde 600.

Kluge 160, Pokorny 2, 47): Այս բառերը ծագում են հնիս. perk- արմատից, որ սակայն չէր կարող տալ հյ. հերկ. ուստի վերջինիս համար ենթադրում է հնիս. perg- ձևը. (հնիս. perk- պիտի տար հյ. *հերգ): Միևնույն ժամանակ կայ հնիս. perk'- արմատը, որ նշանակում է «պատռել, ճղել, ճանկոծել, փորփրել» (հմմտ. սանս. pārçāna- «ճեղք, փոս», լիթ. praparszas «փոս» են. Walde 600, Pokorny 2, 46): Արդ՝ ումանք այս երկու խմբի բառերը միացնում են, ընդհ. արմատը դնելով հնիս. perk'. այս պարագային հայերենը դուրս է մնում, որովհետև հնիս. perk'- տալիս է հյ. *հերս-. ուրիշներ հենց հայերենը հիմք բռնելով՝ մերժում են միացնել երկուսը, որով մնում է հյ. հերկ < հնիս. perg- < perk: — Հիւրշ. 467:

ՆՃԲ լծ. երկ, երկիր, ագարակ, հերձ: Windisch. 30 երկիր բառի հետ: Lag. Urgesch. 899 տատանում է անգսք. fyrrhjan «վարել, հերկել», հյ. հերձնուլ, յն. օղչել, լտ. sulcare, ինչպես և լիթ. wilkti, լտ. ulcus «վէրք» ձևերի միջև: A. Kuhn ZVS 2, 135 լտ. sulcus, անգսք. sulh, յն. օղչել «քաշել, աղոս», Հիւրշ. Arm. Stud. էջ 39 տուալ վերի մեկնութիւնը: Տէրվիշ. Նախալ. 107 հնիս. vark «պատռել, քաշել, հերկել» արմատից է դնում զնդ. vrač, յն. օղչել «աղոս», օղչել «վէրք», լտ. ulcus, լիթ. vilkti, սանս. vrka «աբոր» և հյ. հերկ? Հիւրք. երկ բառից: Այսպէս նաև Գաղանճեան, Արևել. մամ. 1902, 76: Սրմազաշեան, Արմէնիա ում. herghelie և թրք. hergele «ձիերի երամակ» բառերի հետ: Meillet, Dial. ind.-uer. 129 հայ. կ-ի պատճառով չի ընդունում վերի մեկնութիւնը և ուզում է միացնել հարկանել բայի հետ: Մառ. ИАН 1911, էջ 144 լազ. oxašku «հերկել» բայի հետ (արմատը xašk): — Thomaschek, Deut. Litterat. 1883, էջ 1254 ուզում է տեսնել Պրոպոնտիսի Περχώτης տեղանունն մէջ:

ԳիՌ.—Ախց. Երև. Կր. հերկ. հերկել, Ալշ. Մշ. հերգ, հերգել, Ննիս. Ռ. Սեր. հերգել, Ասլ.

հերգէլ, Խրք. հերգիլ, Սվեդ. հերգիլ, Չթ. հիյգիլ, հիւրգիլ, Ողմ. խէրկիլ, Մկ. խիւրկիլ: —Գրական լեզուի մէջ հերկել և վարել հոմանիշ են, բայց գու. վարել նշանակում է «հողը վարել՝ անմիջապէս յետոյ ցանկու համար», իսկ հերկել նշանակում է «վարել՝ 1—2 տարի յետոյ ցանկու համար» (Ազգ. հանդ. Գ. 372): Այս պատճառով էլ վարել Ղրք. նշանակում է պարզապէս «ցանկու» — նոր բառ է հերկոտ «երկամեայ հերկած արտ», որ կազմուած է հերկ + ուտ բառերից, ինչպէս ցոյց է տալիս հոմանիշ հերկայաղի ձևը, որ կազմուած է նոյնպէս հերկ + թրք. ayaq «տուք» բառերից:

ՓՈՒ.—Վրաց. ցոթցոցնո երբովանի «աբոր», ցոթցոցնո երբովնա «հերկել», ցոթցոթցո մեբեբնոն «հերկող, երկրագործ, մշակող», ցոթցոթցո շեմեբեբնոն, ցոթցոթցո մեբեբնոն «մշակել, հերկել»: —Lafon BSL 29, № 88, էջ 147 վրացի բառը ցեղակից է դնում անդի օլի-դու «հերկել» (-du աներեւոյթի մասնիկն է) բառին, հիմնուելով մի ձայնական օրէնքի վրայ (վրաց. յթ Դլ = անդի, որ սակայն վերջնական չէ): —Թրք. գու. Եր. էնկ. Կր. Կս. Սեր. Տ. (ինչպէս նաև էնկ. և Կս. թրքախօս յունաց մէջ) herg «հերկ», herg etmek «հերկել», օր. tarlaya herg etdim «արտը հերկեցի» (հմմտ. էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ՝ հերկ էթմէֆ «հերկել»):

ՀԵՐՀԵՐ «բուրդ գզելու երկաթեայ սանտր», որից հերհերել «երկաթէ սանտրով սանտրել». երկուսն էլ միջին հյ. բառեր (Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 200):

ՀԵՐՁ (ի հլ. ըստ ՆՃԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճեղքուած» Վեցօր. «ճեղք, ծերպ» Ոսկ. ճառք 901, լմբ. իմ. որից հերձ ի հերձ «պատառ պատառ» Ուռհ. 317. հերձնուլ «պատռել, ճաքիլ» Գծ. ա. 18. հերձիլ, հերձանել, հերձուլ «պատռել, ճեղքել» ՍԳր. «անդամահատել» Ոսկ. բ. կոր. յհ. բ. 11. Եւ. քր. «երկպառակիլ» Ոսկ. յհ. բ. 12. հերձատել Կիւրդ. ղևտ. հերձատել Վրք. հց. հերձուցանել Խոր. հոփի. հերձումն Կոչ. հերձումած ՍԳր. Եւ. պտմ. հերձումածո Տիտ. գ.

10. Ոսկ. հղն. հերձուրիսն «հերձուած» կնիք հաւ, էջ 191. հերձապետ «հերձուածողներին զլուխը» Զքր. եպս. 232. հեծանահերձ Մծր. հերձաթև վեցօր. 162 կամ բևահերձ Պիտ. բաթահերձ ՄԳր. կնդականերձ ՄԳր. Կիրդղ. ղևտ. գաւազանահերձ Ճառընտ. գետահերձ նար. ծայրահերձ Աթ. խշ. ծովահերձ Ագաթ. բազմահերձ Փիլ. բազն. հերձատամ, հերձարան (նոր բառեր) ևն: Այստեղ են պատկանում նաև հերձակ «նետ, փքին» Կիրդղ. Թգ. (Թարգմանաբար յն. σχιζα «ճեղքուած փայտ. 2. նետ» բառից. հմմտ. σχιζω «ճեղքել») և հերձի սմի տեսակ ծառ. pistacia lentiscus L» Դան. ժգ. 54. Ոսկ. պօղ. Բ. էջ 653 (Թրգմ. յն. σχινοϋ հոմանիշից):

Դան. ժգ. 54 յիշուած հերձի և սղոցի բառերի իմաստը լիմանալով՝ Վրդն. դան. ա. էջ 245 այլ ընդ այլոյ մեկնում է. «աստե՛ն՝ հերձաւոր և բոլոր և սղոցածե տերև և երկայն են ի ծառս. և այլք Թէ՛ հերձեալ էին պատուաստ դնել ազնիւս. և Թէ՛ զգօս ծառոյ ծայրս սղոցով կըտրեալ էին»։—ՆշՅ հերձ լծ. Թրք. երբբմազ «պատուել», եարմազ «ճեղքել»։ իսկ խրամատել բառի տակ երբ. ֆարաձ (իմա՛ ԴՅ feres «ճեղքել, պատուել»)։ Lag. Urgesch. 899 հյ. հերկ բառի հետ։ Bugge IF 1, 450 հնագոյն *իւերձ < *իւերդ ձևից՝ իրր = լիթ. skérd-ziu «ճեղքուիլ, բացուիլ ևն»։ սանս. scrintu՝ նոյն նշ.։ Հիւնք. արար. ֆերե, ֆերգ «պատանուած»։ Patrubby SA 1, 196 յն. πείρω «ծակել», πορμυός «նեղուց» բառերի հետ։ Անգրիկեան, Բազմ. 1905, 512 լծ. հերֆել։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 131 հալ. prati «հերձել», ռուս. пороѣ «հերձել, քանդել, պատուել» բայերի հետ՝ հնիս. per-g'h- ձևից։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 86 շերտ բառից։—Հերձի ծառի մասին խօսած և ուղիղ մեկնութիւնը տուած են ՆշՅ, Բանաս. 1902, 379 և Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 12։

ԳիՌ.—Սեբ. հերցիլ «բարկութիւնից ճաքիլ», Երև. հերսված «հակառակ, Թարս»,

ինչպէս՝ հերսված մարդ է «թարս բնութիւն ունի»։

Հերձիթ այաւելիալ շարախոսութիւն, զըրպարտութեան մէջ վերադիրք»։ նորագիւտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 233. «Բամբաստղն վեց կերպիւ շարախոսութիւն առնէ. նախ՝ որ զընկերին ծածկեալ մեղսն յայտնէ. երկրորդ՝ զլարն որ յայլոց լսէ՝ առաւելութեամբ ասէ. երրորդ՝ զհերձիք ասէ ի վերայ. չորրորդ՝ զծածուկ բարին ուրանայ. հինգերորդ՝ որ զյայտնի բարին պակասեցուցանէ. վեցերորդ՝ զբարին ի շար փոխէ»։

ՀերժիւթԱՄԱՍ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 205. «Այլ բնականքս այս Թեպէտե յօգոյ սիմհեփկոնն անուանեալ, սակայն մտաց և մականութեան ընդունակ. վասն որոյ երկիր զսա կոչել աստուած ոչ պատկանի, հերմեռամած, Թեպէտե աշխարհ, բայց ի բազմաց աստուածս» (այլ ձ. հեր մեռամեծ)։—Հատուածի մթութիւնը չի թողնում պարզել բառի իմաստը։

Արդեօք Հերմէս Աստուծոյ անունից կազմուած մի բարդութիւն է։ (Տե՛ս իմ Հայ նոր բառեր հին մատ. Բ. 193)։

*Հերժիւթ ՎՓայլածու մոլորակը» Դծ. ժգ. 11. Փիլ. ժ. բան. Արիստ. աշխ. գրուած է նաև Երմէս Պղատ. տիմ. 102. սրա սեռականն է Երմու, որ երկու անգամ գործածել է Եբր. 69, 72, իբրև Փայլածու բառի հոմանիշը. «Տուն Փայլածուի (Երմու)»։

=Տե. Եթլդէ ՎՓայլածու։

Ուղիղ մեկնեց ՆշՅ։

Հերշատաճք տե՛ս Խերշտանք։

*Հերժիւթ «գիւցազն»։ նոր գրական փոխառութիւն է. լկայ հին հայերէնում. սրանից են հերշուրիւն, հերշաւկան, հերշումի, հերշումաւաւ, հերշաւաւաւ։

=Տե. Դրօշ հոմանիշ ձևից, որից փոխառեալ են նաև ֆրանս. héros, գերմ. Heros, ռուս. репоѣ ևն (Boisacq, 329)։

+Հերժիւթ «անցած տարի» Սեբեր. Ոսկ. զծ. Վրք. հց. որից ի հերժիւն հետէ Բ. Կոր. ք. 10. Թ. 2. Եփր. ք. Կոր. 102, 104. հերժիւն կամ հերժիւն ամ «երկու տարի առաջ»՝ Իմասակ։

= Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնիս. *peruti-* ձևից. հմմտ. սանս. *परुत* *parut*, յն. *πέρουσι*, գոր. *πέρουσι*, մթգ. *vért*, հիու. *on hurid*, միու. *inn uraid*. հիսլ. *fiqrð*, պրս. *پار* *pār*, քրգ. *par*, *pēr*, աֆղան. *parōs*, վախի *pard*, օսս. *farā*, *faron*, բելուճ. *pārī*. լիթ. *pėrnai*, լեթթ. *pėrns*, գոթ. *fairnin jēra*, հրգ. *firni*, անգսթ. *fyrn*. բուլղար. էլ նշանակում են «հերոս», իսկ ալբան. *parviēt* «հերոսին»։ *այսպէս նաև ատտ. περυσινός*։ Այս բուլղար. ենթադրել են տալիս հնիս. *per-ut*, *per-uti*, *per-en* հոմանիշ ձևերը, որոնք կազմուած են հնիս. *per* (> սանս. *párah* «հետա», յն. *περην*) + հնիս. *wet* և կամ *en* «տարի» բառերից. առաջինի համար հմմտ. յն. *féτος*, ալբան. *vjet* «տարի» ևն, իսկ երկրորդի համար՝ հմմտ. հուն. *την* «միամիայն երկնից», *ἐν-ετος* «երկամիայն», *ἐπτάετος* «եօթնամիայն», *τετρα-ετης* «քառամիայն», կրետ. *μαλκενός* «կոյս» (Walde 575, Boisacq 774, Trautmann 215, Pokorny 1, 251, BSL № 79, էջ 15 և № 87, էջ 229)։—Հիւր. 467։

Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 22, յետոյ Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 80, 333, Lag. Urgesch. 291, Müller SWAW 38, 583 ևն։ Հիւր. 2. հեռի բառից. ԳիՌ.—Ալ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Խրք. Դրք. Մշ. Ննիս. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. հէրու (սեռ. հէրվան, Գոր. Դրք. հոնի, հրոնէ), Ակն. Ասլ. հերի, Սլ. հէրուս, Ազլ. հոմ'վի, Սվեգ. հիքո, Հճ. հիյու, հիյյու, Զթ. հիյու, հիքու, Հլր. հէրունի, Մկ. վն. խէրու, Սլմ. խէրի, Զղ. խեքվու, Ողմ. խէրու, Մրդ. խէրի։—Նոր բառեր են հերգնամ (Սլմ. խէրգնամ, վն. խէրգնամ, Ողմ. խեքգնամ) «հերոսին», հերուանածագ, հերնուանց, հերուանիկ, հերեիկ, հեռ (վն. խեռ) «երկամիայն արու կամ էգ հորթ»։

ՀԵՐՔ «վանել, վնտել, յաղթահարել, դուրս անել»։ արմատ առանձին անգործածական, որից հերքել «վանել, վնտել» խոր. Պիտ. Ոսկ. հո. «զօրել, դէմ կենալ, տոկալ» Փիլ. Սկևռ. լմբ. հերքիչ Յճիս. Արծր. հերքուքիւն Պիտ. հերքումն Սրգ. դիւրահերքելի

նար.—Նոր գրականում նշանակում է «մէկի ասածը մերժել, սխալ լինելը ցոյց տալ»։

ՆՀՐ լծ. երբ. հիւրիւիգ, հյ. հեռի, հերիւ, յն. *warft*։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 56, 39 զնդ. *parəxv* «կոխ մղել»։ Տէրվ. նախալ. 110 *sark* «զարնել, նետել» արմատից է դնում զնդ. *hareč*, գոթ. *slahan*, հյ. հարկ-անել, զարկ-անել, արկ-անել և հերքել։ Հիւնք. յարգել բայից։ Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 85 *herfel* բայից աննմանաձայնութեամբ։ Անգրիկեան, Բազմ. 1905, 512 լծ. հերձուլ։ ՀԵՑ (սեռ. -ի) «անուի շրջանակը» Պիտիգ. տող 98. Շիր. Սիւն. քեր. 209=Երզն. քեր. որ և խեց Երզն.։

ՆՀՐ լծ. հյ. յեց, թրք. *qer* և *hırq* (իմա՝ *qəç* «կոտ», *yüz* «երես»)։—Scheftelowitz BB 28, 294 գոթ. *faskja* «կապ»։

ԳԻՌ.—Մշ. հեծ, Բլ. հեց «անուի մարմինը կազմող երեք տախտակներից առաջինն ու վերջինը» (Ազգ. հանդ. Ե. 56, նկար III), Սլմ. խեց «անուի փայտէ շրջանակը, որի վրայ ամրացած են շառաւիղները»։

ՀԵՑԻԿ «հեղիկ»։ *այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 181. ինչ լինելը յայտնի չէ*։

+ՀԵԻ «հեալը», որից հե ի հե «հեալով» (զաւառականներում և արեւմտեան գրականում), հեւ «հեալը» Միս. Բժշ. 142, հեալ «յոզնածութիւնից ևն հատկապէս շնչել» միջին հյ. բառ (ԱՔ. Նորայր, Բառ. ֆր. 545 ք), հեռած (ձեռ. հեւած) «շնչառաւ հեալով» Վրդն. առ. 321 (տե՛ս և տակը դռն)։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *peu-* «փշել» արմատից, որ անշուշտ բնածայն պէտք է համարել։ Այս արմատը երևում է նաև *pou*, *pū*, *pu*, *phu*, *bu*, *bhu* ձևերով. իբրև օրինակ յիշենք ժառանգներից՝ լիթ. *pucziū*, *pūsti* «փշել», *pūkszcziū*, *pūkszti* «հեալ», լեթթ. *pūtu*, *pūsti* «փշել, շնչել», ռուս. *пыхать* «հեալ», լեհ. *puchnąć* «ուժեղ շնչել», հիսլ. *fjūk* «ձիւնի բուր», մթգ. *pfuchen* «հեալ» ևն ևն (Տե՛ս նաև փուլ և փուլ, փշել, ինչպէս նաև հոգի)։ Ժառանգներից շատերի մէջ հնիս. *pu-* և *phu-* խառնուած են իրար, իսկ հայերէնը ճշտիւ զանազանում է հնիս. *pu*, *peu*

>հեալ և phu->փուֆ, փշել (Pokorny 2, 79):

Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 274—5, որ և ընդունում է Pokorny (անդ):

ԳԻՒ.—Ալլ. Ասլ. Երև. հրք. Կր. Մշ. Բ. Պլ. Սեբ. Սլ. Տփ. Ննխ. հէվալ, Տիգ. հէվալ, Ողմ. խէվալ, Ջթ. հիվալ.—գոյականն է՝ Սլ. հեֆֆ, Պլ. Սեբ. հէֆֆ, Ակն. հէֆֆ.—նոր բառեր են՝ հեհեալ, հեուֆ, հեոց, հեոիկ, հեոոցֆ, հեֆոտիլ, հեոիլ, հեոալ, հեոահաւած, հեոն, հեֆոտալ, հեֆոած, հեֆոման:

ՀԵՒԱՆ ասնուի հեցը կամ արտաքին շրջանակը կազմող վեց կտորներից իւրաքանչիւրը. jante» Սիւն. քեր. 208, Երզն. քեր. Աշխ. Ստ. կամեն:

ՆՀՐ մեկնում է «բառ անյայտ. թե՛րևս որպէս ատամունք միջինք». ԱՐ հանելով հեալ բառից «միջին ակունք»՝ որ հեալու ատեն կը բացուին: Նշանակութիւնը վերի ձևով ճշտեց Նորայր, Բառ. ֆր. 709 ա, ուր և տե՛ս բառիս վկայութիւնները:

ՀԵՒԵԼ «դանդաղիլ, յապաղիլ, յերկուանալ». ունի միայն Բառ. քերմ. էջ 181:

*ՀԵՓՏԱՍԱԳՐՈՆ «Մեծ Արշի համաստեղութիւնը». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած վրք. և վկ. ա. 682. «Հիւսիսային աստեղքն, որ յոմանց արքտոռոս կոչին, իսկ յոմանց հեփտասագրուն»:

=Յն. ἐπτάστερος, -ον «հօթնաստեղեան» բառն է, որ ձեռագիրների մէջ սխալ գրչութեամբ այս ձևն է ստացել՝ փոխանակ *հեփտաստեռն:—ԱՃ.

*ՀԶՈՐ, ի—ա հլ. «շատ զօրատր, հուժկու, ուժով» ՍԳր. որից հզօրանալ ՍԳր. հզօրացուցանել Եփր. թգ. հզօրիչ ՍԳր. հզօրեղ Բ. մազ. գ. 26. հզօրագոյն ՍԳր. հզօրապէս Եղիշ. Խոր. անհզօր «տկար» Առակ. գ. 26:

=Կազմուած է զօր բառից հ— մասնիկով, որ գտնում ենք նաև հլու, հմուտ բառերի մէջ: Այս մասնիկը կարող է բնիկ հայ լինել, բայց կարող է նաև իրանեանից փոխառեալ լինել. (բաւական ճոխ գործածութիւն ունի իրանեան լեզուների մէջ): Վերջին պարագային՝ յարմարագոյն է ենթադրել, որ բառը

ամբողջապէս փոխառեալ լինի պհլ. *hu-zōr = զնդ. *huzāvar հոմանիշից: Բայց նոյն իսկ հթէ հայակերտ կառուցուածք էլ լինի, իրանեան աղղեցութիւնը անհերքելի է (տե՛ս Meillet MSL 21, 187):—Հիւբշ. 180:

Peterm. 26 պրս. خزر xzr ձևի հետ, որի ինչ բառ լինելը յայտնի չէ: Windisch. 22 սանս. sa, sam, sama «հետ, ընդ» + qor: Lag. Btrg. baktr. Lex. 37 զնդ. huzāvarə, նաև իրանեանից փոխառեալ արաբ. hizabr «առիժ», ZDMG 1868, 330 համեմատում է պհլ.

هزوارش huzwāreš բառի հետ և փորձում է մեր բառի միջոցով սրա ընթերցումը ճշտել: Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 71 զնդ. huzāvarə: Տէրվ. Նախալ. 73 և Հիւնք. զօր բառից՝ հ մասնիկով:

ՓՈԽ.—Կայ արաբ. جزر bazavvar «հըզօր, ուժեղ մարդ» (Կամուա; Թրք. Թրգմ. Ա. 818), որ հթէ իրանեանից չէ, կարող է հայերէնից միայն փոխառեալ լինել:

ՀԵԳ (սեռ. ի, յետնաբար ո հլ.) «թշուառ, խեղճ, ողորմելի» Ոսկ. հս. և փիլիպ. յհ. ա. 42. Սեբեր. որից հիգուփիւն Ոսկ. մ. ք. 15. հիգացեալ Փարպ. Պիտ. հիգամորք Մազ. հիգագոյն Պիտ. հիգական «թշուառական» (նորագիտ բառ) Յիշատ. 1409, 1413 թթ. (տե՛ս Արրտ. 1913, էջ 751, 753): Արմատը գրքում է նաև հէֆ, հեֆ ձևերով և վերի բոլորածանցները կան նաև հիֆ— ձևով: Ուղղագոյնն է անշուշտ հէգ:

ՆՀՐ հեծ արմատից. իբր «հեծեծելի»: Տէրվ. Altarm. 7 փէֆ, փիե, փեհառ ձևերի հետ՝ կցում է սանս. phēna «փըրփուր», հսլ. пѣна «փրփուր», յն. σπῆλος «աղտ, կեղտ», πῖνος «կեղտ» ձևերին:—Յազըճեան, Արեւելք, 1884 նոյ՝ 16 սանս. hikk արմատից: Հիւնք. արաբ. haqīr «խեղճ»: Հ. Յ. Աւգեր. Բազմ. 1912, 294 եգիպտ. hyksos «Հիւբսոս» ազգանունի հետ, որ համարում է նախապէս «իշխան»: Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 95 լիթ. paikas «վատ, ապուշ», piktas «չար». pŷkti «բարկանալ», հիու. óech «թշնամի», գոթ. faih

«խաբէութիւն» բառերի հետ՝ հնիս. peik-
«խաբել, խարովել» արմատից: Ղափան-
ցիան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 հեղ բա-
ռից: Պատահական նմանութիւն ունին
լատ. seignis «դանդաղ, ծոյլ, հեղգ», յն.
շիւս «կամաց, դանդաղ» ևն, որոնց նա-
խաձեն է հնիս. sēk' կամ seq- (Boisacq
317):

*ՀէՃ «մահմետականների ուխտագնացու-
թիւնը՝ իրենց սուրբ քաղաքները». նորագիտ
բառ, որ մէկ անգամ գործածուած հմ գրու-
նում Միս. անեց. էջ 36, իբրև յատուկ ա-
նուն. «Երթեալ ի ՀէՃն և ի Մաքայ, մատու-
ցաննն նուէրս դիւաց». հմմտ. նաև հաճի
«ուխտաւոր» նոր վկ. էջ 143 (ԺԻ դարից):
= Արաբ. حَاجّ 'aǰǰ «ուխտագնացութիւն»,
حاجى 'aǰǰ «ուխտաւոր»:

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ, ծան.

*ՀէՆ, ի հլ. «աւազակ, հրոսակ, թշնամի
բանակ, յարձակող՝ արշաւող գունդ» ՄԳր.
Եզն. Ոսկ. եփես. «ասպատակութիւն, յարձա-
կում» Արծր. Խոր. Ղևոնդ. «աղաղակ, գոռում
գողում» Ոսկ. մ. բ. 17. որից հինել «աւա-
զակութիւն անել, թալանել» Եզն. լրջ. 264.
հինաբար Եզն. հս. հիմնադրած Կաղանկտ. հի-
նաճար Տօնակ. վրդն. ծն. ծովանէն (նոր
բառ), հինաւանդ «աւերիչ» Ոսկ. հս. 97, հիմ-
նաւորութիւն «թալան» Ոսկ. հս. 81 (այս
երկուսը կարգաւ հինավանդ, հինավանդու-
թիւն՝ հին + վանդիլ բառերից). կայ նաև հե-
նախադաց Պիտ.

= Պհլ. hēn «բանակ, թշնամի բանակ. 2.
դև, սատանայ», արեւել. իրան. hīñi (MSL
18, 90), հայրս. hainā- և զնդ. haenā- «թշ-
նամի բանակ», սանս. sēnā «բանակ» (Horn
էջ 281), — Հիւրշ. 180.

Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա 1849,
200՝ համեմատելով հայրս. հիմն, հէնա
ձևի հետ: Böttich. Arica 76, 248 և Lag.
Urgesch. 992 սանս. sāinya: Ուղիղ են
նաև Spiegel, Litter. 376, Müller. SW-
AW 38, 594, Lag. Btrg. baktr. Lex. 31.
Justi, Zendsp. 312 ևն: Հիւնք. հաճել
բայից: Մառ. ИАН 1913, 329 և ЗВО
1925, 677 վրաց. გუბნის «ձի» (վերլու-

ծելով իբր ց-губн), յն. 'Ενίοχοι ձևե-
րի հետ. իսկ Сред. передвиж. 20 լտ.
hinus «շորի», յն. ιννος «շորի», ὄνος
«էջ» և ἵππος «ձի» բառերի հետ:

+ ՀէՆ «հիւսել, հիւսուածք». սրա հէնք ձևը
գործածական է արդի դասականներում.
այս արմատից են բխում հինել «հիւսել» Ոս-
կիփ. հինուշ Ոսկ. դկ. հինուած «հիւսք, հիւ-
սուածք» ԱԲ. աւելի հին ձևեր են հեճուլ Թղ.
պրոկղիայ 2Ա 1921, 18, Եփր. ծն. Ոսկ. յհ.
բ. 39 (որի ուսկականը համարում է հե-
նել կմբ. սղ.) և հաճուլ Յոր. ժ. 11, Կոչ. 156,
224. ըստ այսմ արմատը ներկայանում է
հայերէնի մէջ հէն, հեճ, հաճ ձևերով:

= Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներից հմմտ.
լիթ. pinù, pinti «հիւսել», pantis «տաւարի
ոտքը կապելու շուան», լեթթ. pinu, pīt «հիւ-
սել», հպրուս. panto «տրցակ», հսլ. pēt:
(pīnā) «լարել», pātō «կապոց», չիխ. pnu,
pnouti «լարել», ռուս. за-понец «գողմոց»,
հիւլ. spinna, գոթ. spinnan «մանել, հիւ-
սել», հբգ. և անգլ. spannan «լարել»,
գերմ. spannen, spinnen, անգլ. spin «հիւ-
սել, մանել», յն. πέντος «Հերայի հագուա-
ւոր», թերևս և յն. πέντορα «տաժանագին
աշխատիլ, աղքատ ապրիլ, պատրաստիլ»
(անցնելով *ձգտել, իր ուժերը լարել» նա-
խանշանակութիւնից)։ — Այս բոլորը տալիս
են հնիս. pen-, spen- «մանել» արմատները,
որոնք պիտի տային հայերէնում *հին-, հի-
նուլ > *հնուլ, ըստ Meillet, Esquisse 32 ու-
պատճառով դարձած յետոյ հեճուլ, որից էլ
հէն-f. — արմատի ստորին քվ- ձայնդարձն
էլ տալիս է հաճ- (Boisacq 752, 767, 781,
Walde 572, Trautmann 219, Pokorny 2,
660): — Հիւրշ. 466:

Տէրվ. նախալ. 104 հեճուլ, հիւսել,
հեսկ, հիւսկէն ձևերը դնում է հնիս. vi,
vā արմատից, իբր սանս. vā, հսլ. viti,
լտ. viere ևն: Հիւնք. արաբ. iann «գի-
տութիւն» բառից: Ուղիղ մեկնեց նախ
Müller, Armen. VI, էջ 4, Հիւրշ. 466
առարկում է թէ հնիս. pen- պիտի տար
հյ. *հնուլ, իսկ էջ 520 խնդիր է հանում
թէ հնիս. -en- ամէն անգամ հայերէնի
մէջ դառնո՞ւմ է -ին-։ Լիթ. այո, ուրմն

հեհնուլ < *հեհնուլ կամ *հեսնուլ, ինչպէս
զգեհնուլ:—Karst, Յուշարձան 401, 404
ստմեր gin ճհիւսել:»

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. հիհնիլ, Ախց. Գոր. Երև.
Կր. Ղրբ. Ռ. Սեբ. Տիգ. հիհնիլ, Ասլ. հիհնիլ,
Ջթ. հիհնիլ, Սվեդ. հիհնիլ, Հմշ. հիհնուլ, Խրբ.
հեհնիլ, Ջդ. Սլմ. Վն. խիհնիլ, Մրդ. խիհնիլ, Մկ.
խիհնիլ. նոր ձևեր են՝ հեհնի, հիհնած, հիհնուածք,
հիհնութիւ:

ՀԻ. արմատ առանձին անգործածական,
որից կազմուած են հիաճալ «սքանչանալ,
վախեցած և զարմացած. մնալ, երկիւղա-
խառն զմայլիլ» ՍԳր. Մանգ. հիաճալի
«սքանչելիլ» Ոսկ. յհ. բ. 20. հիացումն Երգ.
դ. 3, 9. հիացութիւն Սեբեր. հիացուցանել
Խոր. Իզն. հիաճալ Ճառքնտ. հիազարհուր
Գնձ. բազմահիացիկ Ճառքնտ. զեղեցկահի-
աց Ուռհ. կանխահիաց Նար. 162. հիապա-
տում, հիասացութիւն Սիւն. քեր. 206. հիացք,
հիաւհանչ, հիասքափութիլ, հիասքափութիւն
(նոր բառեր) են:

ՆՀՐ լծ. լտ. hio, hians «բերանը բաց
մնալ» և հլ. ահի, վհի, իհ, հիս: Հիւնք.
պրս. հույ: Մառ, Яз. и Лхт. I, էջ 238
հայել արմատից, որ տե՛ս:

ԳԻՌ.—Ննխ. Տգի. հիացք «հիանալի»:

+ՀԻ «ի՛նչ, ի՛նչ բան». արմատ առանձին
անգործածական, որից կազմուած են հի՛-
բար, հի՛զան, հի՛կէն, հի՛պէս «ի՛նչպէս, զի-
ա՛րդ, ո՛րպէս» Պորփ. Նիւս. կազմ. Արիստ.
ստորոգ. այս ձևերը ոսկեղարեան մատենա-
գրութեան մէջ գոյութիւն չունին, բայց կայ
հի՛մ «ի՛նչո՛ւ» Թուոց ժա. 11, Սիւ. լթ. 21,
Եզն. որ նոյն հի արմատի տրական հոլովն է:
= Մեկնութիւնը տե՛ս ի:

ՆՀՐ արմատն է ի՛նչ, զի՛նչ, ո՞ր ի՛նչ:

Հիւնք. հիբար զնում է յն. ἥπερ, իսկ
հիբար-ից էլ շինուած հիզան, հիկէն,
հիպէս: Ուղիղ մեկնեց Meillet MSL 7,
162 և 10, 282, վերջին անգամ ZAPh 1,
148:

ԳԻՌ.—Երև. խի՛, Ղրբ. խէ՛, Դվ. հէ՛ր «ի՛ն-
չու»:

ՀԻԱԻՍ «մի տեսակ բոյս է, որ շան կծա-
ծին իբր դեղ է գործածուում» Բժշ. անյայտ
բառ. ունի միայն ՀՐուս. § 1686:

ՀԻԴԻԴԵՍ «երկիւղ». ունի միայն Բառ. և-
րեմ. էջ 181:

*ՀԻԴԻՍ, որ և հիւրա, հիւրաս, հիւրայ,
հիւրիայ, հիւրիա «շրային օձ կամ բազմա-
գլխի առասպելական վիշապ» Եւս. քր. Ոսկ.
մտթ. դ (սեռ. հիւրի), Նոնն. 56, Կանոն, էջ
84, 162:

= Յն. Եփր, որից և լտ. hydra նոյն նշ.՝

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀՐ և ՆՀՐ:

*ՀԻՂ կամ ՀԻՂ «փոքր կակուլէ, լտ. car-
damomum minus, ֆրանս. petit cardamo-
me» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1685:

= Պրս. هيل hil կամ hil «մի տեսակ
համեմ է, հիւն»:

Ուղիղ մեկնեց նորայր ՀԱ 1924, էջ
551:

*ՀԻՂԱ «նենգութիւն» Ուռհ. 239 (Եւ այլ
որինչ առնէին, բայց միայն նստեալ խորհէ-
ին զշարութիւն, զհիւս և զամենայն ճանա-
պարհս շարեաց սիրէին): Նոյն բառն է և
հիլայ (հիլայք) «ամբաստանութիւն» Անսիզք
31, 33, Սմբ. դատ. 42. որից հիլայել «ամ-
բաստանել» Անսիզք 31, 33, հիլայած «ամ-
բաստանեալ» Անսիզք 29 (բոլորն էլ նորա-
գիւտ բառեր, որ չունի ԱՐ):

= Արաբ. حيلة hila (աղաւ. hille) «նեն-
գութիւն, խարդախութիւն».—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն.
Ա. 194:

*ՀԻԼԻՈՆ, որ և հիլիոն, հալիոն «ծնեբեկ,
asparagus» Բժշ. Վստկ. 38, 43, 105, 170.
ունի միայն ՀՐուս. § 1591 և § 1687, որից
հիլիոնուս «ծնեբեկ շատ եղած տեղ» Վստկ.
39 (նորագիւտ բառ):

= Արաբ. هليون haliūn «ծնեբեկ» (տե՛ս
Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. 719):

Վաստակոց զրոց հրատարակիլը հա-
մարում է պրս., բայց առանց բառը յի-
շելու Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ),
որից անկախաբար նորայր ՀԱ 1925,
301:

Հիլոս տե՛ս Հիւղոս:

ՀԻՂԱԳ «հուն, շում» Գաղիան. ունի մի-
այն ՀՐուս. § 1688:

Հիւմ տե՛ս Հի:

նշՐ թի ձայնէս իմն, ի՞նչ, ի՞մ իմիք»:
Մ. Ս. Դաւիթ-Քէդ, Յուշարձան 398 գու.
իմալ ձեի հետ՝ գալլ. hafal, իուլ. amal,
հրրիտ. amal, հիուլ. samail, գոթ. sama,
հուլ. saml, սանս. samás, լատ. similis
են:

Հիմ «հիմայ» տե՛ս Հեմ:

ՀիճԱկ «կոխի, վէճ», որից հիճել «կոռուիլ,
վիճիլ». դիտէ միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ.
նոյն են նաև Բառ. երեմ. էջ 182 հիճել «խոռո-
վել կամ վիճել», հի ծեալ «խոռովեալ» (առա-
ջինները և ձայնով, վերջինը՝ ծ):

Կարելի՞ք է արդեօք սրանց հետ միաց-
նել՝

ՀիճԱկ «սպառնալ»? անստոյգ նորագիրտ
բառ, որ մէկ անգամ գտնուեմ եմ գործածուած
Քերդ. քեր. 177. «Սպառնական, որ սաստէ
միառման. տիր, տի, զի տիրդ հիճկալ կոչի»:
(Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ, էջ
110):

Հմմտ. նախորդը Կապ ունի՞ն արդեօք
հեճուկ բառի հետ:

*ՀիՄէն, ի-ա հլ. կամ ՀիՄենի (սեռ. -նույ,
գրծ. -նեալ) «հեղուկների մի շափ է. դո-
րակ». ուղղական ձևով չեն գործածուած. ու-
նինք միայն եզ. գրծ. հիմենեալ (այլ ձ. հի-
մենալ) Ել. լ. 24 և սեռ. հիմենի Ղևտ. իգ. 13
(իբր ձևագրական տարբերակ): Ուրիշ վը-
կայութիւն չկայ:

=Յն. հլմնա «մի տեսակ հեղուկաշափ»,
որից փոխառեալ է նաև լատ. hemina՝ նոյն
նշ. յոյն բառը ծագում է հլմ- «կէս» բառից
և նշանակում է բուն «կէս (շափ)» (Boisacq
324—5). այս բառը սակայն Ս. Գրքի յու-
նարէն թարգմանութեան մէջ բնաւ չէ գոր-
ծածուած (Sophocles 565 չէ իսկ յիշած բա-
ռը), թէև կայ ասորի թարգմանութեան մէջ՝
Թուոց ժե. 7՝ ܡܡܢܐ hemīna ձևով (տե՛ս
Brockelmann 84 ա), որ փոխառեալ է յու-
նարէնից: Այնտեղ, ուր հլ. թարգմանութիւնը
ունի հիմէն, յոյն օրինակը դնում է հլն,
հլն, ին, որ փոխառեալ է եբր. ܚܝܢ hīn
ձևից և այս էլ եզրիպտ. h3n(w) բառից, որ
նշանակում է «պատու. 2. շափ» (Gese-
nius 1921, էջ 180): Ըստ Sophocles 598 յն.

ին, որ տանում է երկու աստիկեան չօհս,
գործածուած է Ս. Գրքում՝ հետևեալ տեղերը.
Ել. իթ 40 (երկիցս), լ. 24, Ղևտ. իգ. 13,
Թիւք ժե. 4 և Եզեկ. դ. 11, որոնց մէջ հլ.
թարգմանուած է միշտ դորակ, բացի վերո-
յիշեալ տեղերից. յն. տարբերակներում էլ
չկայ հլմնա ձևը:

ՀՀԲ համարում է լատ. և յն. հէմինայ:

Աւգերեան, Բացատր. շփ. և կշռ. 419 յն.

ին, նշՐ եբր. hīn, յորմէ յն. ին: Հիւնք.

յն. չիլդ «մի տեսակ հեղուկաշափ»:

ՀիՄն, և հլ. (-ման, -մունք, -մանց) «հիմ,
հիմք» ՍԳր. Ագաթ. Մծբ. Ոսկ. մ. բ. 18.
որից հիմնեալ վիպաս. երգ. Ագաթ. Կիւրդ.
ծն. հիմնացուցանել փարպ. կամ հիմնեցու-
ցանել Պիտ. հիմնել հոր. հիմնափոր Մծբ.
հիմնարկութիւն Ագաթ. հիմնադրել ՅՏ. կթ.
հիմնայառակ Զենոր. հաստահիմն Ա. պետ.
Ե. 10. Կորին. անհիմն Ոսկ. յհ. ա. 1. խո-
րահիմն Անան. եկեղ. շարժահիմն Ագաթ.
իւնեհահիմն Շնորհ. եկեղ.—նոր բառեր են՝
հիմնական, հիմնարկու, հիմնովին, հիմնա-
տապէս, հիմնադրամ են:

ՆշՐ իմն կամ վէմ բառից: Bopp,
Հմմտ. քերակ. 1, 363 (Ֆրանս. թրգմ.
1, 397) սանս. simian «սահման», որ
ծագում է si «կապել» արմատից -man
մասնիկով: Նոյնը յիշում է Müller SW-
AW 44, 561: Բագրատունի, Քերակ.
զարգաց. էջ 74 հի «իր, առարկայ» բա-
ռից՝ -մն մասնիկով. ըստ այսմ բառս
ճշտիւ նոյն է գալիս իմն ձեի հետ.
Justi, Zendspr. 324 զնդ. hi, սանս. si
«կապել» արմատից: Հիւնք. հիմէն
«հարսանեաց դիք» ձևից: Բ. Խալաթ-
եանց ՀԱ 1902, 398 ասոր. tenienu հո-
մանիչից: Meillet, Esquisse 3 խօսելով
այն հանգամանքի վրայ, որ հիման սե-
ռականի մէջ ի պահուած է, սրա պատ-
ճառը համարում է և բաղաձայնի տկա-
րութիւնը. բայց JAs. 1904, 499 մերժե-
լով այս կարծիքը, գտնում է որ առհա-
սարակ ի, ու ձայնաւորները յաջորդ եզ
խմբի մօտ՝ մնում են. սրանից հետևում
է՝ որ հիմն բառի նախաձեւը պիտի լի-
նի *հիմն < *հիմգմն: Pederssen, նը-

պատ 19 հի մասնիկով մեալ բառից. իսկ Հայ. դր. լեզ. էջ 140 հեռում բայի հետ, ինչպէս հայ. osnova «հիմ» ծագում է snuti «առէջները պրկել» բայից: Patrubby 20 1908, 212 հնիս. se: «արկանել, սերմանել» արմատից, ինչ. լտ. semen «սերմ»:

ԳիՌ. — Ալլ. Երե. Զթ. Մշ. Սեր. Տիգ. Եիմ, Ազլ. Ախց. Կր. Հճ. Տփ. Եիմ, Սվեդ. Եիմ, Սլմ. Մկ. Վն. Խիմ (սեռ. Մկ. Վն. Խման), Ողմ. Խիմ, Զղ. Խմմ. — Ատանայի թրքախօս հայերն ունին հիմ ձևը. — հրք. կայ հիմնա-հաղագ բլիս անէծքը:

ՓՈՒՆ. — Քրդ. خيم xim «հիմ. քարակոյտ» (Justi, Dict. Kurde. էջ 168), Ս. Գրքի քրդերէն թարգմանութեան մէջ՝ հիմ. ինչ. Հիմէ ուի լը սէր գէվըր տանի (Եդ հիմն ի վերայ վիմի). Զրմա քօ հիմէ ուի լը սէր գէվըր դավի պու (Զի հաստատեալ էր հիմնն ի վերայ վիմի). Ղուկ. դ. 48. Լը սէր արտէ պէ հիմ մալ շէ տքմ (Շինիցէ տուն ի վերայ հողոյ առանց հիման). Ղուկ. դ. 49. — Թրք. գու. Եդ. S. Ատն. ինչպէս նաև Երեանի՝ حيم him «հիմ», او ك حيمي evin himi «տան հիմ» (այսպէս նաև Ատանայի թրքախօս յոյնի ժօտ. Բիւր. 1899, էջ 798 և Յուշարձան 329). — Ն. ասոր. xim «հիմ» (տե՛ս Калашевъ, Айсорско-русс. слов. էջ 389):

+ ՀԻՆ, ո հլ. «հին, մաշած, հնացած, վաղեմի, հին ժամանակի» ՍԳր. Եւ. քր. Եզն. որից ի հնումն Ոսկ. յհ. ա. 41. Զհ. իմ. ի հնմէ Ածար. Երզն. քեր. հնաճալ ՍԳր. Եզն. հնացուցանել ՍԳր. հնական Ագաթ. հնութիւն ՍԳր. Ագաթ. Եւ. պտմ. հնամի Ագաթ. հնութի վրք. հց. հնագոյն նոնն. հնախօս հոր. Լն. նոր բառեր են՝ հնակարկաւ, հնավաճառ, հնադարան, հնադարեան, հնաճաւատ, հնաճաւաթ, հնազալիս, հնաբանութիւն, հնասէր, հնաւանդ, հինէկաբանութիւն, հնաձև, հնաւուրց, հնածէս Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. seno- ձևից. ցեղակիցներն են՝ սանս. सना sana- «հին», sanaká «հնաւուրց, վաղեմի», զնդ. hanē «հին, ծեր», hana «ծեր կին», պհլ. hān, յն. ёво «հին», ёвդ «նոր լուսնի նախորդ օրը,

որ է հին ամսի վերջին օրը», լտ. sen-ex, հյց. senem «ծեր», senior «երիցագոյն», senatus «ծերակոյտ», գոթ. sin-eigs «երէց», sinistra «երիցագոյն», լիթ. sėnas «հին», senlaif «ի հնուց, վաղուց», լիթթ. sens «ծեր», sen «վաղուց», հիւդ. sen, sinin, կիմր. կորն. hēn, բրլտ. hen «հին, ծեր» (Walde 698, Boisacq 257, Ernout-Meillet 882, Trautmann 256, Pokorny 2, 494): Հայերէնի մէջ նախաձայն s ընկնելով՝ հնիս. seno- տուն է նախ *ին, բայց պարթեական շրջանին ազդուելով իրանեան ձևերից՝ խաշաձեման օրէնքով ստացել է նրանցից՝ նախաձայն հի (ըստ Meillet MSL 21, 187). հմմտ. հում: — Հիւրշ. 467:

Windisch. 22 san արմատից, նաև լտ. senex: Ուրիդ են մեկնում Böttich. Arica 17 (այստեղ յիշուած է նաև բարել. σινάγγον, σεμνόν ըստ Հիսիւրոսի). Lag. Urgesch. 445, Müller SW-AW 38, էջ 583, Justi, Zendsp. 319 բ, Հիւրշ. KZ 23, 15, Տէրվ. նախալ. 110 Լն: Եւրշեան, Արեւելք 1884 նոյն 16 սանս. hā, hīna: Müller WZKM 10, 276 հաւնի բառի հետ իրանեանից փոխառեալ է համարում, նախաձայն հ-ի պատճառով: Մերժում է Հիւրշ. 467, որովհետև փոխառութեան պարագային պիտի ունենայինք *հաւ ձևը: Հիւրշ. յն. σίνος «գինի» բառից:

ԳիՌ. — Ալլ. Ախց. Ասլ. Երե. Զթ. հրք. Հճ. Հմշ. Կր. Մշ. Ննիս. Շմ. Պլ. Ռ. Սեր. Սլ. Տիգ. Տփ. Եիմ, Սվեդ. Եիմ, Ազլ. Եայն, Մկ. Մրդ. Զղ. Սլմ. Վն. Խիմ, Ողմ. Խէ՛ն. — Նոր բառեր են հիւնթիւնակ, հիւնթիւն, հիւնկէկ, հնամաշ, հիւնուր, հիւնումիւն, հիւնուտակաւ, հիւնուց, հնօք, շորաքիւն:

*ՀԻՆԱՅ, ի հլ. «մի տեսակ բոյս և նրա ներկը. լտ. ligustrum nigrum՝ ըստ հին բուսաբանների, իսկ այժմ՝ lawsonia inermis L» Բժշ. նմանութեամբ «արմատների մազմզութիւն կպած կարմիր հողը» Վստկ. 129, 139, 153, 178:

= Արաբ. حنّاء hinnā «հինայ». այս բառը անցել է նաև շատ ուրիշ լեզուների (al

յօղով կամ առանց յօղի). *ինչ. գերմ.* Hen-
na-Kraut, *սպան.* alcanna, alheña, alfena,
իտալ. alchenna, *ֆրանս.* henné, *բուլղ.* кѣ-
на, *ռուս.* хна (Berneker 530), *արևել.* *թրք.*
خينا xina, *աճկ.* قنا qəna, *թրգ.* hene,
xəne *հն.* բոլորն էլ նոյն նշանակույթի համար:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ,

ԳԻՒԼ.—Նոր փոխառութեամբ սովորաբար
 հիւնա, որից կազմուած են հիւնադրէի, հի-
 նադրօնի, հիւնամօն, հիւնայտուի, հիւնայուան,
 հիւնայութի, հիւնաճան, հիւնաւուն:

+ ՀԻՆԳ, Ի ՀԼ. (յետնաբար կայ նաև յգ. գրծ. հնգօֆ) «Հինգ» ՍԳր. Եւ. քր. ածանցման մէջ մտնում է հինգ- և հնգե- ձեւերով. օրինակ՝ հնգեաասան ՍԳր. հնգա- մարտիկ Ոսկ. մ. ք. 8. հնգեկան Ագաթ. հընգեկին Գ. Թագ. զ. 32. Ոսկ. ա. կոր. հնգիցս ՍԳր. Եւ. քր. հինգամեայ Եզն. Եւ. քր. հինգամեան Ղևտ. իէ. 5, 6. հինգաշարժ Ոսկ. ա. կոր. հինգերորդ ՍԳր. հինգկենել Ագաթ. հինգյարկանի (նոր բառ) Լն. Միկնոյն բառը թէ՛ սղոսած ձևով և թէ՛ առանց սղման գործածում է միկնոյն ձեւագրում. օր. կրկնագիր Ագաթ. էջ 72 ա, 78 ա ունինք հինգեաասան, իսկ 68 ր՝ հնգեաասան. Meillet JAs. 1904, 497 ցոյց է տալիս, որ սրանց մէջ հնագոյնն է առանց սղման ձեւը, որովհետև Հյ. Ի, ու ձայները նգ խմբի մօտ չէին սրղ- տում:

= *Penk* Բենկ հայ բառ՝ հնկ. penk^{we} ձևից. ցեղակիցներին հմտ. սանս. páñča, զնգ. pan-
ča, պհլ. panč, պրս. پنچ panj, քրդ. panj
pēnj, աֆղան. pinja, օսս. fonj, fonj, թու-
խար. pañā, քուչ. piš, յն. πέντε, ևուլ. πέμπε,
պամիրիւ. пэдэ, լատ. quinque, իտալ. cin-
que, ֆրանս. cinq, սպան. cinco, ռում. cinci,
գոթ. fimf, հբգ. finf, fimf, գերմ. fünf, հհիւ. fimm,
fimm, fim, անգլ. ff, անգլ. five, հուլ. vijf
(Kluge 159), լիթ. penki, լիթթ. piėci, հուլ.
peŭi, ռուս. пять, հիւլ. cōic, կիմր. pimp,
կորն. pymp, բրլտ. pemp, ալբան. pese, բու-
լղրն էլ նոյն նշանակութեամբ: Բայց բառիս
բուն նշանակութիւնն էր «մի ձեռքի հինգ
մատերը» և ըստ այսմ կապուամ է հիւլ.
cōicer «հինգ թիւ», գոթ. figgrs, հիւլ. fingr,
անգլ. finger, հբգ. հսաքս. fingai, գերմ.

Ուլիդ մեկնեց նախ Klaproth, As.
pol. 1823, էջ 107. յետոյ Brosset JAs.
1834, 383 հն, նշՐ (որ սակայն ատե-
լացնում է նաև երբ. խամշ, արար-
խամսէ), Peterm. 37, 153, Windisch.
22, 31, Böttich, ZDMG 1850, 357, Mül-
ler 35, 198, Տէրզ. նախաւ. 94, 132, Լե-
զու 175, Երկրագոյնաւ Ա. 46, Մասիս
1882 յունիս հնդ.—Հիւզ, հնգեւտասան հն
ձևերի քննութեան նուիրումա՞ մի ընդար-
ձակ յօդուած ունի Meillet MSL 9,
157—9: Karst, Յուշարձ. 401, 405 սու-
մեր. kinge «ձեռք»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ակն. Երև. Զթ. Հճ. Հմշ. Մշ.
Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. Տիգ. Տիփ. Կինգ, Ախց.
Կր. Կինկ, Շմ. Կինգ¹, Խրբ. Կինգ¹ (բայց բց.
Կինգէն Լն), Ասլ. Կինգ, Կինգ¹, Կիյ, Կի* (օր.
Կի*շա* դի «Հինգշաբթի») Ջդ. Խինգ, Մկ.
Մրդ. Սլմ. Վն. Խինգ¹, Ոգմ. Խէ'նգ¹, Սվհդ.
Կէնգ, Գոր. Կէ'նգը, Ղրբ. Կէնգ¹, Անտ. Կէնգ¹,
Ազլ. Կանգ¹: Նոր բառեր Կն¹ Կինգանոց, Կինգ-
աչխ, Կինգաւրաւանի, Կինգեղբայր, Կինգում:

Հիմար տեղի Հնդկապետ

Հիմնել արե՛ս Հէն:

+ ՀԻՆԻՆԱԼ «Հեալ». ֆիլ. իմաստ. 80.
Նիւ. կազմ. գրութեան հիւնաքաղ ԱՐ. որից
հիւնաքաղ Նիւ. կազմ. ֆիլ. լույս. 603.

= Բնիկ հայ բառ, որի հնիւ. ձևը որոշուած չէ գեւ. դրում է pneu- կամ pn- սկզբնաւորութեամբ ուրիշ ձևեր, որոնց նշանակութիւնն է «շնչել, հալալ». հմմտ. լն. πνέω, πνεῖω, πνεῦσαι, «փչել, շնչել, հալալ», πνεῦμα «շունչ, քամի», πνοή, πνοά «շունչ, թեթեւ ձայն, արտաշնչութիւն», հրգ. inehan, մրգ. phnehan «շնչել, ուժգին փչել», հիսլ. inýsa «հալալ», անգղ. inēosan «փռուցալ», մրգ. phnūsen «հալալ, փռուցալ», գլտ. նորվ. iny

sa «բմծիծաղ տալ» ևն: Այս բոլորը համարուելով բնաձայն՝ ենթարկուել են կամայական ձայնափոխութեանց. այսպէս նաեւ հայերէնը, որի աւելի հաւատարիմ պատկերը տե՛ս տակը գւռ. (Boisacq 798, Pokorny 2, 85):—ԱՃ.

Բառ. երիւմ. էջ 182 սխալմամբ գրում է հիւնիւնի «շտապել կամ ոքառել», որին հետեւելով ՀՀԲ՝ «խուճապել, շտապել, փութալ»։ Իսկ ՓԲ առանց մտադրութեան՝ առանձին բառ կարծելով՝ երկուան էլ ջոկ ջոկ նշանակում է.—Տէրվ. նախալ. 61 հնթ. an «շնչել, փչել» արմատից. հմմտ. սանս. an, գոթ. anan: Հիւնք. հնոց բառից: Փառնակ, Անահիտ 1903, 130 գոթ. fōn «կրակ» բառի հետ: ԳԻՌ.—Խրք. հեհնալ «հեկեկալ», Եւդ. Պլ. Մն. հեհնալ՝ «մորմոքիլ, սիրտը ցաւիլ, հոգս անել», որից նաեւ հեհնուֆ (Պլ. հուհնուհուֆ, ննթ. հուհնուհուգ, հուհնուհուգ. կայ նաեւ Ատն. Խրք.) «մտատանջութիւն, մորմոք, վախ, սրտի ցաւ». արմատական ձևով ունինք հեիկ հեիկ բլլալ «հեծեծել, հալալ»:

Հիւնչ տե՛ս Հոնչ:

*ՀԻՊԱՏԻԿԱՆ «մի տեսակ հալուէ» (նորագիտ բառ). մէկ անգամ ունի Պտմ. աւելքս. էջ 185:

= Յն. ἥπατις «լերդական», որից ֆրանս. hépatique «լերդական. 2. մի տեսակ հալուէ» (այս երկրորդ իմաստը յունարէնի համար չեն նշանակում ո՛չ Bailly 905" և ոչ Sophocles 566").

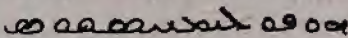
Գտաւ ու մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆրանս. 637 բ:

Հիպոդոն տե՛ս Ուպոդոն:

*ՀԻՊՈՒԼԻՄՆԻՍԿՈՍ «բժշկական գրուածքների մէջ ընդունուած մի նշան, որ Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան մէջ էլ գործածում էին իբրեւ պայմանական նշան՝ ընդգծելու համար այն բառերը, որոնք տարբերում էին բնագրից». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անան. ժմնկ. 47. Ռեան որ կըրկին էր յօրինակին և եւթանասունքն թողին, զայն Ուլրիգենէս աստեղը նշանակեաց... Իսկ ուր զանազանեցին զբանն՝ ղիմնիսկոս և հիպոդիմնիսկոս հղին. մին ատտիկեցի նշան

է, և միւսն բժշկաց», Նոյն բառը Վրդն. սղ. յոչ. գրում է հիպիլիսկոս. «Եւ հիպիլիսկոսն նշան ի վերայ զանազանութեան բանի՝ զոր այլևայլ ազգ թարգմանեցին»:

= Յն. ἵππολυσις «ենթաժապաւէն».

կազմուած է ἵπο- «տակը» և λυσις «սեբիզ, ժապաւէն» բառերից: Այս բառը չկայ ո՛չ Bailly-ի մօտ և ոչ Sophocles-ի մօտ, բայց թէ՛ ստուգաբանութեան և թէ՛ հայերէն տառադարձութեան միջոցով կարելի է դիւրաւ վերականգնել: Նոյն յոյն բառից ունինք ասորի տառադարձութեամբ նաեւ hupulimnīs-qūs:—ԱՃ.

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բաներ հին մատ. էջ 125:

ՀԻՌ «շրջան, պտոյտ». անկախ գործածական չէ. այլ միայն ռճով. այսպէս՝ հիւ գալ «պտտիլ, դառնալ, շուռ գալ» Փիլ. Խոսր. 204. Նիւ. կազմ. հիւ շրջանակել «պտտացնել» լմբ. սղ. որից ունինք առագահիւ «շրջանակի վրայ շուտով դարձող» ԱԲ. հոիկ գալ «դառնալ» Փիլ. լիւ. 135 (տպ. հոիկղ). հոի-գայոյ «դարձող, պտտող (երկինք)» Մագ. թղ. 20 (նոր տպ. հոիգոյ), հիւալ «դառնալ», հիւալան «դարձող» (այս երկու ձևերը գիտէ միայն ՀՀԲ):

ՆՀԲ լծ. յն. γύρος, լտ. gyrus, Իտալ. giro, Թրք. հըրա, ֆրն. ֆըրլտագ. Իսկ հոիգայոյ մեկնում է «շրջագայող, իբր հոիկ կամ հիւ եզօղ և կամ որպէս յն. թղչա: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 86 շուռ բառից:

ՀԻՐ. անստոյգ նշանակութեամբ Ծառ. գործածուած է երեք անգամ հետեւեալ ձևով. Զգեցեալ հիրս և կարմիրս. Եղեկ. իգ. 6 (յոյնը երկու բառի տեղ միայն ὑαλινδρα «շակնթագոյն»). Հիր և կարմիր և կապուտակ և երփն երփն նարօտուց. Եղեկ. իէ. 24 (յն. այս բոլորի դէմ միայն ὑαλινδρον «շակնթա» և կորփիրոս). Ագուցի զքեզ հիր և կարմիր. Եփր. աւետ. 305 (առնուած է Եղեկ. ժգ. 10 համարից, որ մեր թարգմանութեան մէջ այսպէս է. Ագուցի քեզ զերկ-

նագոյնն. = յն. *ὁ ἀντιπῶν* «յակինթոս»):—
Որովհետև գործածուած է կարմիր և կապոյտ
բառերի հետ, ուստի և գոյնի անուն է, և
յատկապէս կարմրից ու կապոյտից տարբեր
մի գոյն: Եւ որովհետև յունարէնում համա-
պատասխան ձեւն է միշտ «յակինթագոյն», որ
և վերջին օրինակում թարգմանուած է նաև
երկնագոյն, ուստի պէտք է ընդունիլ, թէ հիւ
նշանակում է «յակինթագոյն», որ է երկնա-
գոյն կապուտակ: Հնագոյն հայերէնում զա-
նազանում էին ուրեմն կապոյտի երկու որոշ
տեսակները, այն է՝ կապոյտ «*сѣиніѣ*», լեզա-
կի գոյն», հիւ «*голубой*», երկնագոյն»:

Նշեցին մեկնում է բառս «պարզե-
կամ գոյն կարմիր». Ստեփ. լեհ. իբրև
արմատ հիւրիկ բառի՝ մեկնում է «ծա-
ղիկ նման մանուշակի և զգեստ նոյն-
պիսի գունով»: Սրանց համեմատ նշբ
«հանդերձ ծիրանի կամ պարզե կազնիւ
և ի գունազարդ զգեստուց», ՋԲ «հան-
դերձ ի գոյն յակնթի կամ մանուշակա-
գոյն», ԱԲ «խիւայ, պարզե, ծիրանե-
գոյն լաթ», Քաջունի *viola tricolor L*
ծաղիկը (տե՛ս Տիրացուեան, *Contributo*
§ 143):—

ՀՀԲ նոյն ընդ հիւրիկ: ՆՀԲ որպէս ծիր
կամ ծիր... Թո՛ղ զի յն. *εἶρος* է ասը
և *εἶρω* «մանեւ»:—*Lag. Arm. Stud.*
§ 1291 կցում է հիւրիկ բառին, որ տե՛ս
Müller WZKM 8, 282 փոխառեալ յն.
Իրիւս բառից, *Canini, Et. étym.* 124
հիւր զնկով «pourpre, ծիրանեգոյն» կը-
ցում է սանս. *hari* «կանաչ, դեղին» բա-
ռին:

ՓՈԽ.—Անգի *xiri* «կարմիր»:

ՀԻՐԻԿ. մէկ անգամ գործածուած է Եւ. Լ.
24. «Հիւրիկ հինգ հարիւր սիկղ». յն. համա-
պատասխան բառն է Իրիւս, որ նշանակում է
«մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ՝ շուշանազ-
գիններից». այսպէ՛ս են ընդունած շատերը,
ինչպէ՛ս նաև Գր. Աղթամարցիին (հրտր. Կոստ.
էջ 76): (Հմմտ. վերջին անգամ Տիրացուեան,
Contributo § 58 և 60): Ոմանք, ըստ որում
երբայական բնագրի մէջ բառիս դէմ գրուած
է ԴՂՔ *qiddā* «դարիճեհիկ, կասիա, *lau-*
rus cassia L.», կարծում են թէ հայերէն

բառն էլ պէտք է այս նշանակութեամբ առ-
նել: Գործածուած է նաև խունկի մի տեսակը
նշանակելու համար. այսպէս ևս գտնում
Ճառընտ. «Կէսք արկանէին խունկս հիւրիկս և
կէսքն խունկս ապուրանս». (նոյնը Վրք. և վկ.
ա. 527 խունկս խիւրիկս):—Բառգիրք հրեմ.
յաւել. 569 մեկնում է «խիժ, հիւթ կալուն որ
կաթէ ի ծառոյ». այսպէս նաև Տաթև. հարց.
349՝ Հիւրիկ «խէժ է ծառոց»:—Ստ. Ռոշքեան
էլ գիտէ հիւրիկ անունով մի թուի՝ աշնան
ծաղկող և սիրելի մեղուներին, իբր լտ. *laica*
(?) :—ՀՀԲ և ԱԲ մեկնում են նաև «ծիրանի
գօտի, ծիրածան». բայց այս իմաստը հայե-
րէնում բնաւ չէ գործածուած և յայտնապէս
յարմարեցրած է ՀՀԲ-ի կողմից, համաձայն
յն. Իրիւս-ի, որի առաջին նշանակութիւնն է
«ծիրածան»: Նոր գրականում հիւրիկ գործած-
ում է «ալքի ծիրածան» նշանակութեամբ,
իբր յն. Իրիւս և Ֆրանս. *iris*, որոնք ունին
նաև այս նշանակութիւնը: Հիւրիկ բառի բուն
և ստույգ նշանակութիւնն է ուրեմն «անու-
շահոտ և գունազեղ մի ծաղիկ» և կապ ունի
թերևս նախորդ հիւր «յակինթագոյն» բառի
հետ:

ՀՀԲ և ՆՀԲ յն. Իրիւս ձևից փոխանեալ
են համարում: *Lag. Arm. Stud.* § 1291
հանում է հիւր բառից և միանցելով հյ.
խիւր «միխակ», պրս. *خیر* *xīr* և յն.
Իրիւս ծաղկանունների հետ, ենթադրում
է, որ նոյն բոյսը Չինաստանից է ծագել
և անուան հետ միասին դէպի Արևմուտք
է տարածուել. սրան ապացոյց է հա-
մարում պրս. *xīr-i xatāyī* «Չինական
խիւր. սև միխակ» յորջորջումը: Հիւրը.
351 և 516 բաժանելով յունարէնից՝ կը-
ցում է կասկածով խիւր < պրս. *xīr* բա-
ռին: Հիւրը. պրս. *hūrūf* (իմա՝ *هروك*
hurūk, որ սակայն բնաւ չի յարմարում,
որովհետև, նախ նշանակում է «ծոր.
barbaris» և երկրորդ՝ ձևով պիտի տար
հյ. *հրուկ կամ *հրոյկ) և խիւր «ծա-
ղիկ ինչ կարմիր»:

ՓՈԽ.—Բառիս նշանակութիւնը ճշտելու
համար շատ կարևոր է քրդ. Տէրսիմի բար-
բառով հիւրիկ, որ դնում է Հայաստան, 1917,

№ 90 և մեկնում է հյ. «Հիրիկ» (երկուսն էլ տպ. հերիկ), առանց ասելու թէ այս բառով ի՞նչ է հասկանում. բայց մանիշակի կողքին յիշուելուց պէտք է ենթադրել թէ ծաղկի անուն է:

ՀԻՐԻԿ «յաղթեալ». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 182:

ՀԻՐԱՆՊ, ի-ա հլ. (գրութիւն հիւանդեաց Անկ. գիրք հին կտ. 359, 360—1) «հիւանդ» ՍԳր. որից հիւանդաբալ ՍԳր. Եւ. պտմ. հիւանդացուցանել Յոր. իգ. 16. Եւ. պտմ. հիւանդանոց Սեբեր. հիւանդագին Բ. տիմ. գ. 20. հիւանդատ Մաղ. ա. 8. Եփր. բ. կոր. և երբ. հիւանդութիւն ՍԳր. հիւանդագոյն Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 15. հիւանդամիտ Երբ. գ. 12, Ոսկ. յհ. բ. 28. Մծբ. հիւանդատես Ոսկ. մ. գ. 4. հիւանդանի «հիւանդներ» Մաղ. մեծ են. էջ 36. նոր բառեր են հիւանդապան, հիւանդապանութիւն, հիւանդապանութիւն ևն: նախաձեռն է *հլանդ:

ՆԶՐ արմատը վանդ, պրս. վէնտ «աշխատութիւն, տարժանումն» (յիշում է վանդեմ բառի տակ): Հիւնք. յն. ἀντὶ «ցամաքեցուցիչ» բառից: Bugge KZ 32, 15 և IF 1, 453 համեմատելով յն. πῆμα «տառապանք, դժբախտութիւն» և սանս. pāpman «դժբախտութիւն, վնաս, մեղք» բառերի հետ, ղնում է հնիս. pēmantō- ձևից. հոմերական ἀπῆμαντος «ողջ առողջ» ձևին ճիշտ համաձայն է գալիս հյ. անհիւանդ: Այս մեկնութիւնը ընդունում է Brugmann, Grdr². 1, 403 և 510, և նախաձեռն ղնում է *pēvnto-: Հիւրշ. IF Anz. 10, 48 յիշում է այս և նկատում է, որ *pēvnt- պիտի տար *հուանդ, ուստի աւելի լաւ է ղնել *peivnt-? Bugge-ի մեկնութիւնը յիշում են նաև Boisacq 780 և Pokorný 2, 8, վերջինը ղնելով հնիս. pē- «ցափել, վնասել» արմատի տակ: Մառ (տե՛ս Sa-lemann, Manichäische Stud. 3AH 8, 92) պհլ. 𐭪𐭫𐭮 «հիւանդ» = մանիք. պհլ. ܚܝܢܕܓ բառի հետ, որ թերևս պէտք է ուղղել ܚܝܒܝܢ xivandak: Ըստ Մարքվարթ (անձնա-

կան) այս պհլ. բառը պէտք է կարդալ xivand, xivandak «հիւանդ», xivandakih «հիւանդութիւն», որից փոխառեալ է հայը: Պատահական նմանութիւն ունին վրաց. ավադ, ավաթ, ավադա «վատ, տգեղ, հիւանդ», ավադորա, ավադոր՝ փորա «հիւանդութիւն», ինգ. ավադ «հիւանդ», ավադ՝ փայլ «հիւանդութիւն», աւար. untun, unt'un, unt'la, untaran «հիւանդ» և լակ. hintu «հիւանդ»:

ԳԻՐ.—Ազլ. Ալշ. Երե. Խրբ. Մշ. Ննիս. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տփ. հիվանդ, Ախց. Կր. հիվանտ, Տիգ. հիվմեթ, Ակն. Հճ. Հմշ. հիվոնդ, Ջթ. հիվոնդ, հիվոնդ, Սվեգ. հիվունդ, Ղրբ. հե՛վէնդ, Ասլ. հվանդ, հվա՞, Սկ. վն. խիվանդ, Սլմ. խիվանդ, խվանդ, Ողմ. խե՛վանդ. ածանցներէ մէջ ձայնաւորի անկումով ունինք՝ Սշ. հիվընդդ «հիւանդոտ», Ննիս. հիվընդալ, հիվըննալ, Պլ. հիվընդալ, հըվըդալ (կտր. հըվըձա), Սեբ. հըվընդալ, Տփ. հիվընդալ. Ազլ. հիվընդմէի, Ասլ. հըվը՞նալ, վն. խիվընդալ (կտր. խիվընդմ), Ջթ. հօվօնդնօլ, հօվօնդնօլ (բայց հը՛վը՛նդութե՛ն), Հմշ. հիվըննուշ: Նոր բառեր են հիւանդատեղ, հիւանդադարձ, հիւանդատէր, հիւանդիկ, հիւանդկախ, հիւանդկալ, հիւանդակ, հիւանդատես ևն.—Երե. մեկ. հիւանդ:

ՀԻԻԹ, ո հլ. (յետնաբար ի հլ.) «նիւթ, տարր, հոյզ (մանաւանդ խոնաւութեամբ), ծուծ, խկութիւն» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Կորիւն. որից ունինք հիւրաբեր Եզն. հիւրեղ Ոսկ. մ. ա. 5. հիւրանիւթ Կոչ. 50. Կիւրդ. ծն. անհիւրանիւթ Թղ. պրոկդեայ ՀԱ 1921, 18, հիւթի «կազմել, գործել» ծառքնտ. Եղիշ. անհիւթ Ագաթ. նմանահիւթ նար. խշ. պատշաճահիւթ Աթ. պղնձահիւթ Կիւրդ. խշ. հիւթալի (նոր բառ):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. sip-to ձևից, որ ծագում է to- մասնիկով՝ seip- (ստորին ձայնդարձը sip-) «կաթկթիլ, ծորիլ, մէշի հեղուկը դուրս թորիլ. հեղուկ, քամել, մզել» արմատից: Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. χέω «հեղուկ, թափել» արմատից χύλος, χυμός «հիւթ, հոյզ»: Ցեղակիցներից յիշենք յն. τρύγ-οικος «գինի

պարզելու քամիչ»՝ կազմուած՝ տօն՝ «նոր
գինի» + սօփ- (*soipō-) «քամիչ» արմատից,
սերբ. sipiti «անձրևը բարակ մաղել»,
անգսբ. sife, հրգ. sib, գերմ. Sieb, հոլլ. zeef
«մաղ», անգսբ. sĭpian «կաթիլ կաթիլ թա-
փուիլ, ամանի մրգելը», siftan, գերմ. si-
chten «մաղել», մսգ. sēver «հոյզ, լոր-
ձունք», հֆրիգ. sēver, sāver, հրգ. seivar,
մբգ. seifer նոյն նշ., մբգ. seifel «թուփ»,
մսգ. sĭpen, հոլլ. zijpelen, մբգ. sifen, շվեդ.
sipa, դան. sibe «կաթիլթիլ, ծորիլ, դանդաղ
հոսիլ» (Pokorny 2, 467, Boisacq 987):
—ԱՃ.

Brosset JAs. 1834, 369 և մրաց.
Եփլթի (որ սակայն մեր Եփթ բառն է),
ԳԴ պրս. هفت hift «այն իր՝ որ
դուրով խոնաւ և թաց, փոքր մի սկսեալ
է շորանալ»։ (անստոյգ բառ է. Horn
§ 1099 գտնում ենք պրս. هفت Huft
«ուսկ», որ կցում է հրգ. sūtan, գերմ.
saufen «խմել» բառերին)։ ՆշՐ վրաց.
ბოქ-թի և յն. βάθος «խորութիւն»։
Տէրվ. Նախալ. 110 հնխ. su «քամիլ,
ծնանիլ» արմատից. հմմտ. սանս. su և
սրանից էլ sūnu «ծնունդ, որդի», savi
«հիւթ» ևն, հյ. հիւթ, Բամիլ, Բամի: Այս
*su- արմատից են սանս. sutá, զնդ. hu-
tī «քամուածք», իռլ. suth «կաթ»,
որոնց յարաբերութիւնը հայերէնի հետ
մերժում է Meillet (անձնական)։ Հինք.
յն. ὕδωρ «ջուր, քրտինք, ցող, հիւթ»։
Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 162=KZ 39,
437 հրգ. fūht, գերմ. feucht «խոնաւ»,
յն. ὕγρως լտ. ūdus «խոնաւ» բառե-
րի հետ։ (Յիշում է Pokorny 2, 5, բայց
չի ընդունում)։ Մերժում է Patrubány,
Monde or. 2 (1907/8), էջ 224 և կցում
է սանս. sūpas «ապուր», հրգ. sūf «ա-
պուր», հսլ. sūsatī «ծծիլ» բառերին.
արմատը *séu «խոնաւ»։ Մառ. Яфет.
сбор. 1, 61 յն. χυλός «հիւթ»։

ԳԻՌ.—Ալլ. Մշ. հոսք. ասում են օրինակ՝
«Յորենը, խաղողը փուճ է, հիւթ չկայ մէջը»։
Յորենը հասեր է, հիւթ ընկեր մէջը։

ՀԻԻԹ, n հլ. «թաւուտ, խարձ, եղեգնուտ»։

նորագիւտ բառ, որ շորս անգամ գտնում եմ
գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. Գնասցուք
ի գիշերիս և դարանակալ լիցուք ի ճանա-
պարհին և թագիցուք ի հիւթս եղեգանն... Եւ
թագան ի մէջ հիւթոց եղեգանն (էջ 192,
տող 3, 14). Երթայք դուք ի հիւթոց եղեգանդ
(էջ 196). Եւ նոքա էին ի պուրակս հիւթոց
եղեգանն (էջ 197).—Տե՛ս իմ Հյ. նոր բա-
ռեր հին մատեն. էջ 231:

ՀԻԻԹՈՒԿ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է,
որ մեկնուած է «ղեքս» Գաղիան. ունի միայն
ՀՐուս. § 1695:

Հիւլէ տե՛ս Հիւլ:

ՀԻԻՍ «ծիրիլ, հալիլ, մաշիլ, ծնգիլ, նուա-
ղիլ»։ արմատ առանձին անգործածական,
որից կազմուած են հիւծանիլ ծգն. հիւծիլ,
լմբ. սղ. հիւծեալ Ոսկ. յհ. բ. 6. Սարգ. հիւ-
ծումն Փիլ. Խոր. Նար. հիւծական Յս. որդի.
ծառաւահիւծ Զքր. կթ. ծառաւահիւծեալ Աթ.
Խշ. նոր բառեր են հիւծախտ, հիւծախտաւոր,
հիւծախտաբոյժ:

ՆշՐ լծ. թրք. üzülmek: Lidén IF 44,
191 դոթ. siuks, գերմ. siech «հիւծեալ,
հիւանդ» ևն ձեւերին է կցում:

+ՀԻԻԴ (ի հլ. ըստ ՆշՐ, բայց առանց վը-
կայութեան) ապարտիզպանի խրճիթ, խուղ»
Սղ. հը. 2. Երեմ. իզ. 18. Վրդն. սղ. գրուած
է նաև հիլ Կոչ. 351, հուլ, հեղ. բայց յատ-
կապէս նկատելի է հեղք (որ և հիլք) լմբ.
սղ. իբրև եղակի գործածուած. Հիլք մրգա-
պահացն պարիսպ է և ամրութիւն. լմբ. սղ.
հը. հմմտ. Իբրև զհիլս մրգապահաց. Երեմ.
իզ. 18: Նոր գրականում ընդունուած է մի-
այն հիւլ, որից հիւլակ «փոքր խրճիթ»։
=Իբր բնիկ հայ՝ կցում է խուլ բառի հետ
(տե՛ս այս բառը)։

ԳԴ պրս. كوخ kux կամ كوخ kūx
«կնիւն. 2. կնիւններով հիւսած խրճիթ»։
Նոյնը նաև Հինք.:

ԳԻՌ.—Զթ. հուլ «հողաշեն խրճիթ»։

ՓՈԽ.—Քրդ. هولى holik «հիւլակ,
խրճիթ» (որից էլ փոխառեալ է Մշ. հոլք).
նոյնպէս և քրդ. և թուրքման هوى huý
«հիւլերով շինուած վրան կամ եղեգով ու խը-
ռիւններով տնակ» (յիշում է բառս Կամուս,
թրք. թրգմ. Ա. 29, 557, Բ. 373 և Կ. 447):—

№ 90

տպ. 1

ի՛նչ

թին 11

անուն

ՀԻՐ

րեմ. 4

ՀԻԻ

Անկ.

ՍԳր.

աւնդա

աւնդա

20. Եր

հրր. 6

Ոսկ. 1

Ոսկ. 1

գ. 4.

են. էշ

աւնդա

խաձեն

խւ

վա

«ց.

32,

յն.

թի.

թի.

է

է

ἀπὶ

հա.

մեկ

Gr

է *

շու

պի.

դնե

182

2, 8

վնա

lem

92)

պհլ.

որ է

xīva

Պատահական նմանութիւն ունին տար. հուլ
«գիւղ», թրք. գու. Կես. hüyük, üyük «հիւ-
ղակ» (Թիւր. 1898, 713):

*ՀԻԻՂ, ի հլ.՞ «նիւթ», տարր, նախանիւթ»
նզն. Ոսկ. ա. տիմ. էշ 96. Վեցոր. էշ 25, 26,
28. ասում է նաև հիւղէ (սեռ. -ի, եայ)
Վեցոր. էշ 25, 26, 28, 47. Նզն. Փիլ. Ագաթ.
հիւղեայ Վեցոր. էշ 4. հիւղայ Վեցոր. 25. հիւ-
լէ. նիւ. ծն. վերջին ձևը ընդունուած է արդի
գրականում, «afome» նշանակութեամբ, ո-
րից հիւլեակաւ, հիւլեակաւորութիւն:

= Յն. Յնդ «նիւթ», որից փոխառեալ
են նաև լու. hyle «նիւթ», արաբ. هيلولا

hiwla «հիւլէ»: Յոյն բառի առաջին նշանա-
կութիւնն է «փայտ, վառելափայտ, շինու-
թեան փայտ», և փոխաբերաբար «նիւթ»:

(Ալլ է յն. Յնդ «ցեխ») — Հիւրշ. 361:
Իրրե օտար բառ յիշում է արդէն Նզն.
էշ 9. «Ձոր հիւղն կոչին, որ թարգմանի
նիւթ», էշ 21 «Որում հիւղն անուն էր,
որ է նիւթ», էշ 22 «նիւթ ինչ, զոր հիւղն
անուանեն». մինչև անգամ յունարէնի
վրայ բառախաղ էլ է անում էշ 110.
«Քանզի նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի
մրուր մերձ է». (հմմտ. յն. Յնդ
«նիւթ» և յնժ. «մրուր»), Կալիդ մեկ-
նեցին նորերից Schröder, Thesaur. 16,
47, ՀՀԲ, ՆՀԲ են:

*ՀԻԻՂԷ (սեռ. -ի) «արեգակ» Ածաբ. խլ. ո-
րից հիւղական «տաք» Յհ. կթ. (Ալլէ յամառ-
նային հիւղական յորդարորք ջերմութենէն
տոշորեալ կիզեալ):

= Յն. ἥλιος «արեգակ» բառից կազ-
մուած՝ սխալ տառադարձութեամբ — Հիւրշ.
361:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

*ՀԻԻՂՈՍ (սեռ. -ի) «կոկորդիլոսին թշնա-
մի մի փոքր անասուն է» Վրդն. ծն. Պիսիդ.
վեցոր. տող 977. գրուած է նաև հիլոս
Յայսմ. մրտ. 21:

= Յն. ἰχθυόνη «նոյն նշ. ichneumon. կա-
տուի մեծութեամբ մի անասուն է, որ կոկոր-
դիլոսին վնասելու պատճառաւ պաշտում էր
հին Եգիպտացիներին» (Պիսիդ. վեցոր. տող
965, 976) — Հիւրշ. 361:

ՆՀԲ ծանօթ լինելով
որին, փոխառեալ է ր
«սարուկ, հիւղ» բառի
«մասնաւոր ծառայ, ար-
այս բացատրութիւնը
լով ՓՊ՝ հյ. հիւղոս բա-
«ծառայ, պաշտօնեայ»:

*ՀԻԻՊԱՏԻ «հիւպատոս»
սական իշխանութիւն», որ
պօղ. ա. 501. Նիթաղ. յու.
Շիր. քրոն. (ունի հիւպատի-
պաւս ձևով), ներգոյակա-
տըն «հիւպատոսութեան»
393, որ և ի հիւպատոն
Սոկր. Ճառքնաւ:

= Յն. ὑπατία «հիւպա-
վրայ տե՛ս յաջորդը» — Հիւր.
*ՀԻԻՊԱՏՈՍ, ի հլ. «փ-
կալ» Ա. մկ. ժե. 16. Միւս
նաև հիւպատոս Անյ. պոր.
Նա. քր. Արծր. հիւպատ Ն.
հրր. 500. գործածուած
գաւառ» նշանակութեամբ
սրանցից են հիւպատեա-
կոս. բ. 47. հիւպատիկ
հիւպատոսական Սոկր-
կոս. հիւպատութիւն Արծ-
րիւն «հիւպատոսական ա-
144 (չունի ՆՀԲ). գրուած
ԺԱ դարու (Վիմ. տար. է
կանում ընդունուած է
ձևը, «consul» նշանակ-
հիւպատոսարան, փոխ-
ձին տես անթիհիւպատո-
պատիկոս:

= Յն. ὑπατος «հոսովմ
ὑπατία «հիւպատոսութի-
պատոսական». որից հ
վրաց. ოპატოხო իպա-
վիպատոսի «հիւպատոս»
թիւնն է «վերին, գերագ-
«վեր, վերին» (Boisacq
Ուղիղ մեկնեցին

*ՀԻԻՊԱՏԻԿՈՍ «հիւ-
(սեռ. հիւպատիկոսի). գ
Սոկր. 588:

Պատահական նմանութիւն ունին տար. հուլ «գիւղ», թրք. գւ. Կես. hüyük, üyük «հիւղակ» (Բիւր. 1898, 713):

*ՀԻԻՂ, ի հլ.՞ «հիւթ», տարր, նախանիւթ» Եզն. Ոսկ. ա. տիմ. էջ 96. Վեցօր. էջ 25, 26, 28. ասուում է նաև հիւլէ (սեռ. -ի, եայ) Վեցօր. էջ 25, 26, 28, 47. Եզն. Փիլ. Ազաթ. հիւղեայ Վեցօր. էջ 4. հիւղայ Վեցօր. 25. հիւլէ. Նխ. ծն. վերջին ձևը ընդունուած է արդի գրականում, «atome» նշանակութեամբ, որից հիւլէական, հիւլէականութիւն:

= Յն. Յնդ «հիւթ», որից փոխառեալ են նաև լատ. hyle «հիւթ», արաբ. هيل هيلآ «հիւլէ»: Յոյն բառի առաջին նշանակութիւնն է «փայտ, վառելափայտ, շինութեան փայտ», և փոխարեքարար «հիւթ» (Ալլ է յն. Յնդ «ցեխ»):—Հիւրշ. 361:

Իրրև օտար բառ յիշում է արդէն Եզն. էջ 9. «Ձոր հիւլն կոչին, որ թարգմանի նիւթ», էջ 21 «Որում հիւլն անուն էր, որ է նիւթ», էջ 22 «նիւթ ինչ, զոր հիւլն անուանեն». մինչև անգամ յունարէնի վրայ բառախաղ էլ է անում էջ 110. «Քանզի նիւթոյ անուն ի նոցա լեզու ի մրուր մերձ է». (հմմտ. յն. Յնդ «հիւթ» և Ած. «մրուր»): Ուղիղ մեկնեցին նորերից Schröder, Thesaur. 16, 47, ՀՀԲ, ՆՀԲ ևն:

*ՀԻԻՂԷ (սեռ. -ի) «արեգակ» Ածաբ. խշ. որից հիւղական «տաք» ՅՀ. կթ. (Ալլք յամառնային հիւղական յորդաբորը ջերմութենէն տոլորեալ կիզեալ):

= Յն. ἥλιος «արեգակ» բառից կաղմուած՝ սխալ տառադարձութեամբ:—Հիւրշ. 361:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

*ՀԻԻՂՈՍ (սեռ. -ի) «կոկորդիլոսին թշնամի մի փոքր անասուն է» Վրդն. ծն. Պիսիդ. վեցօր. տող 977. գրուած է նաև հիլոս ծայսմ. մրտ. 21:

= Յն. ἰχθυόνη «սնոյն նշ. ichneumon. կատուի մեծութեամբ մի անասուն է, որ կոկորդիլոսին վնասելու պատճառաւ պաշտում էր հին Եգիպտացիներին» (Պիսիդ. վեցօր. տող 965, 976):—Հիւրշ. 361:

ՆՀԲ ծանօթ չլինելով յն. ἰχθυόνη բառին, փոխառեալ է դնում յն. εἰλως «ստրուկ, հիւղք» բառից, մեկնելով այս «մասնաւոր ծառայ, արբանեակ», ՆՀԲ-ի այս բացատրութիւնը սխալ հասկանալով ՓՔ՝ հլ. հիւղոս բառին տալիս է նաև «ծառայ, պաշտօնեայ» նշանակութիւնը:

*ՀԻԻՊԱՍԻ «հիւպատոսութիւն, հիւպատոսական իշխանութիւն», որ և հիպատի Ոսկ. պօղ. ա. 501. Եւթաղ. յուր. պօղ. էջ 1110. Շիր. քրոն. (ունի հիպատիք, հիպատիք, հիպատիք ձևով), ներդրականն է ի հիպատուրն «հիւպատոսութեան ժամանակ» Պիոն. 393, որ և ի հիպատուրն, ի հիպատուրն Սոկր. Ճառքնաւ:

= Յն. ὑπατεία «հիւպատոսութիւն», որի վրայ տե՛ս յաջորդը:—Հիւրշ. 361:

*ՀԻԻՊԱՍՈՍ, ի հլ. «փոխարքայ. կուսակալ» Ա. մկ. Ժե. 16. Միսայել խշ. գրուած է նաև հիպատոս Անյ. պորփ. Սարգ. հիպատ Եւ. քր. Արծր. հիպատ Եւ. քր. ա. 9, Ոսկ. երբ. 500. գործածուած է հիպատ «երկիր, դաւառ» նշանակութեամբ Սասն. էջ 39, 66. սրանցից են հիպատեան «հիւպատոսներ» Խոր. բ. 47. հիպատիկք Մխ. դտ. էջ 360. հիպատոսական Սոկր. հիպատոսութիւն Խոր. հիպատութիւն Արծր. հիպատատուրն «հիւպատոսական աստիճան» Ասող. էջ 144 (չունի ՆՀԲ). գրուած նաև իպատոս Արծ. ԺԱ դարու (Վիմ. տար. էջ 27). արդի գրականում ընդունուած է միայն հիպատոս ձևը, «consul» նշանակութեամբ, որից էլ հիպատատարան, փոխ-հիպատոս: Առանձին տես անթիհիպատոս, հիպատի և հիպատիկոս:

= Յն. ὑπάτος «հոռվմէական հիւպատոս», ὑπατεία «հիւպատոսութիւն», ὑπατιῶς «հիւպատոսական». որից փոխառեալ է նաև վրաց. იპატოს իպատոսի, ვიპატოს վիպատոսի «հիւպատոս». բուն նշանակութիւնն է «վերին, գերագոյն». հմմտ. ὑπέρ «վեր, վերին» (Boisacq 1002):—Հիւրշ. 361:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

*ՀԻԻՊԱՍԻԿՈՍ «հիւպատոս» Սոկր. 96 (սեռ. հիպատիկոսի). գրուած Եւպատիկոս Սոկր. 588:

= Յն. ὁπατικός «հիւպատոսական, հիւպատոսական անձնատրուութիւն»:

Ուղիղ մեկնեց Մ. Տէր-Մովսէսեան, հրատ. Սոկրատի, էջ 588:

* ՀԻԻՊԱՐՔՈՍ (գրծ. իւ, աւ), գրուած նաև հիպարֆոս, հեպարֆոս «գլխաւոր իշխան, կուսակալ» Եւա. պտմ. 87, 711. Ճառքնտ. Պտմ. մծբ. 40, 42, 51, 53, 54. որից հիպարֆոսութիւն Ճառքնտ. Պտմ. մծբ. 38. հեպարֆոսութիւն Եւա. պտմ. 672:

= Յն. ὁπαρχος «տեղակալ, կառավարիչ»։ կազմուած է ὁπός «տակը, ենթ-» և ἄρχω «կառավարել» բառերից։—ԱՃ.

ՆՀԲ և ՋԲ շփոթում են եպարֆոս բառի հետ, Հիւբշ. մոռացել է նշանակել:

* ՀԻԻՊԵՐԷՏ (գրուած նաև հիպերէտ, հեպերէտ, հուպերէտ) «փոքրաւոր, կրօնաւորի ծառայ, սպասաւոր, պաշտօնեայ» Խոր. դ. 14. Նանայ:

= Յն. ὁπερέτης «ծառայ, սպասաւոր, որ և է պաշտօնեայի ստորադրեալ օգնական»։ բուն և նախնական նշանակութիւնն է «նաւի փոքրաւոր» և ըստ այսմ ծագում է ὁπός «տակը» և ἐρέσσω «թիավարել» բառերից. յետոյ ստացել է ընդհանուր իմաստ։—Հիւբշ. 361:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՀԻԻՍ, ի հլ. (յետեաքար նաև հիւսոյ) «գլխաւոր մագի հիւսուածք, հիւսկէն զարդ» ՄԳր. Եփր. ծն. Խոր. որից հիւսել Ոսկ. հա. և յհ. ա. 40. Մծբ. հիւսու Յուդթ. Ժ. 3. Եզեկ. իդ. 17. հիւսեալ Եւ. լթ. 19. հիւսանիլ Թէոդ. մայր. հիւսածոյ Ոսկ. ա. տիմ. ք. հիւսակ Ոսկ. մ. ք. 24. հիւսեակ «մագի հիւսք» Անկ. գիրք հին կապ. Ա. էջ 166. հիւսկէն Եւ. իր. և լթ. Կիւրդ. թգ. հիւսումն Խոր. հիւսումնոյ նիս. Եւ. բազմաճիւս Պրպմ. բաճաճիւս Նար. ծաղկաճիւս Թէոփ. խ. մկ. զուգաճիւսեալ Մաքս. Եկեղ. եղեմաճիւս Թէոփ. խ. մկ. եռաճիւս Եղիշ. դտ. Լնւ.—Հիւս ձեռն տեղ ունինք հեւս Եփր. ա. տիմ. 239. բայր աւանդուած է նաև հեսու վրք. հց. ք. 478. հուսկուլ, հեսել, հուսել, հուսուլ, հիսուլ (Պիսիդ. վիցօր. տող 187), յուսանել Եփր. դտ. 343, յուել վրք. հց. ք. 464, յուսուլ, յուսուլ, յուսել վրք. հց. ք. 98, ՀԱ 1912, 549 ձեւերով:

Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց. քովա ձեռն հետ, ՆՀԲ լծ. հիւսէյիք իշլէ-մէֆ! Մորթման ZDMG 31, 432 և 573 մեր բառին է կցում հլ. հիւսե, գերմ. Haus «տուն», բենե. huçi «տուն», huçini «հիւսն, հիւսել»։ Justi, Zendsp. 190 ա զնդ. pis «զարդարել», սանս. piç, pinçati, պրս. abīstan, փոհւգ. περσιστοῦς, Տէրվ. Նախալ. 105 հիւսել, հիւսկէն, հեսկ զնում է հնիս. viç=visk արմատից, որի պարզական vi ձեռք զալիս են սանս. vā, հսլ. viti, լտ. viere, հլ. հենուլ ևն, Müller WZKM 8, 282 pis արմատի (pis «գրել», piç «զարդարել») *pipis կրկնականից, Հիւնք. հիւս «ձեռն հիւս» բառից, Scheftelowitz BB 28, 282 սանս. pāça «չուան, կապանք» և գերմ. fangen «բռնել» բառերի հետ հնիս. pek' արմատից (նոյնք նաև Boissacq 778): Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 147 յն. ὁπαίω «հիւսել» բառին ցեղակից:

ԴԻԻ.—Ասլ. հիւսէլ, Սլ. հուսել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեր. հուսել, Տփ. հուսիլ, Հմշ. հուսուլ, ՀՃ. հիսսել, Սվեդ. հիսսիլ, Ջթ. Խոր. հիսիլ, Երև. ուսել, Ալշ. Մշ. հուսկել, Սլմ. ուսկել, Դվ. ուսկէլ, Տիգ. ուսֆէլ, Ննիս. ֆսէլ. իսկ Դրբ. լիսիլ «շնայր կամ աւելուկը մաղի նման հիւսել», որից էլ դյ. լիս շնայի հիւսք, հիւսուած շնայ կամ աւելուկ: Նոր բառեր են հիւստակ, հիւստկել:—Վերջին լիսել ձեռք երկի յառաջացած է հլ. հիւսել և մի կորած *լեսել հոմանիշ ձեւերի խալաձեւումից. հմմտ. յն. πλέω «հիւսել», πλόος «մաղի հիւսք», սանս. praçna- «հիւսած բան, կողով», լտ. plicō «ծալել», հսլ. pletā, plesti «հիւսել» և t աճականով լտ. plecto, հրգ. flehtan, հհիւս. flétta «հիւսել» (Boissacq 793, Walde 591), որոնց արմատն է հնիս. plek'—որ և պիտի տար հլ. *լեսել:

ՀԻԻՍ, ո հլ. «լեռներէից ցած զլորտող ձիւնադէզ» Խոր. գրուած է նաև հոսի Շնորհ. վիպ. Տաթե. ամ. 285. հոս Շնորհ. վիպ. հոսին Առաք. պտմ. 200. ուսի, ուսին Յիշատ. 1445 թ. (Դիւան Ժ, էջ 6):

ՆՀԲ հիւսել և հոսել ձեւերից և կամ հիւսիս բառից, Հիւնք. հիւսիս բառից:

Պատահական նմանութիւն ունի շին.
hsûe³ ձիւն»:

ԳԻՌ.—Խաղ. հուսի, Բլ. Մշ. հուսի, վն.
ուսի, Ողմ. օւսէ՛, Մկ. ուսը՛:

ՀԻՒՍԻՍ, ո հլ. (գրծ. —իւ Սղ. հէ. 26) կամ
հիւսիսի, —սոյ (գրուած նաև հիւսիւս, հիւ-
սիսի, հիսիս, հիսիսի, հուս) «հիւսիսային
կողմը» ՍԳր. Եզն. «հիւսիսային քամի» Երգ.
գ. 16. Երեմ. իե. նար. որից հիւսիսական Ա-
գաթ. հիւսիսակողմ Եզնկ. խը. 10. հիւսի-
սային Երեմ. խզ. 24. ես. խա. 25. Տոգել. բ.
20. հիւսիսաճալ «ցրտիլ» Վանակ. յոր. հիւ-
սիսաբնակ Ճառքնտ. դերհիւսիսական «հակ-
արջային» Արիստ. աշխ. նոր բառեր են՝ հիւ-
սիսափայլ, հիւսիս-արեւիք, հիւսիս-արեւ-
լեան, հիւսիս-արեւմուտք, հիւսիս-արեւմտեան
են:

Հիւնք. յն. սուս ասնձրեկն, անձրե-
կանք», սոս (ապառնի), սո (ներկ.)
«անձրեկն», օ սոց ակնձրեկի Դիք (մակ-
դիր Դիայ)» Meillet JAs. 1904, 500
սեռ. հիւսիսայ ձկի մէջ ի ձայնը շողուն-
լուց ուզում է հետեցնել որ բառիս նա-
խաձն էր հիւսիս?

ԳԻՌ.—Ախց. կր. հիւսիս, Սլմ. հիւսիս,
Սեր. հիւսիս, Մշ. հուսուս, Երե. Տփ. հուսիս,
Խրք. հիւսիս. վերջինը պահուած է միայն հի-
սիսէն-հարաքէն աստէ անկէ, կիսատ պը-
ռատ» դարձուածի մէջ:

ՀԻՒՍՆ, և հլ. (-սան, -սունք, -սանց)
«փայտի վրայ աշխատող գործատու, հիւս,
խառատ, դուրգեար» ՍԳր. Վեցոր. 197. որից
հիւսնել փայտով բան շինել» Կոչ. Ոսկ.
երբ. հիւսնութիւն Ել. լա. 5. Եզն. հիւսնեան
Ճառքնտ. հիւսնական Ոսկ. ես. հիւսնոց Բրս.
մրկ. գրուած է նաև հիւսն Խոր. Ա. 32:

= Թուի թէ նոյն է հիւսել արմատի հետ.
նշանակութեան զարգացման համար հմտ.
լտ. texo «հիւսել. 2. հիւսնել», յն. τέχτων
«հիւսն» Ուրիշ նման օրինակների վրայ տե՛ս
Walde, էջ 778:

Հներից Առաք. լծ. սահմ. էջ 566—7
հանում է հիւսել, հասուցանել, հոսել,
սնուցանել բառերից: ՆշՔ, Տէրվիշ. նա-
խալ. 105 և Հիւնք. հիւսել բայից են դը-

նում: Մորթման փոխը. apisadipum ձե-
փ հետ, բայց տե՛ս և հիւսել: Müller,
Benfeys Orient u. Occ, 2, 576 սանս.
siv, supra: Patrubány SA 1, 193 հնիս.
pevk'os ձկից. հմտ. լտ. pavio «կոկիլ»,
զարնել»: Նոյն ՀԱ 1908, 314 հիւսել
բայից:

ԳԻՌ.—Սլմ. վն. խուս (սեռ. վն. խսան),
Ողմ. խուս:—Գլո. խուս ձկը վկայուած է
1591 թուից, Դիւան Ժ. էջ 33:

ՀԻՒՐ, ո հլ. (յետևաբար նաև սեռ. ի կամ
ու հլ. էլ. արիստ. 144) «ասպնջական, դըր-
սից եկած իշխանած կամ հրաւիրուած» ՍԳր.
գրուած է նաև հետ, որ հնագոյն ձկն է.
որից հիւրացեալ Սիր. իթ. 34. հիւրամեծար
Կորիւն. Վեցոր. հիւրասէր ՍԳր. հիւրասիրու-
թիւն Հո. Ժք. 13. հիւրութիւն Առակ. ի. 16.
հիւրեկալ Պղատ. օրին. հիւրանոց Մեսր. եր.
34. կթ. նոր բառեր են հիւրասենեակ, հիւ-
րասրահ, անհիւրեկալ են:

ՆշՔ թուի հանել հեռի կամ հեռէր
բառից, որովհետև մեկնում է «հեռաւոր
ոք հրաւիրեալ»: Հիւնք. հեռի բառից:
Հալաճեան, Արեւելք 1893 նոյ՛ 10 հ
մասնիկով իւր բառից: Ч'арая, Объ от-
нош. адхазск. яз. էջ 39 վրաց. ստու-
մարի, մինչդր. սումարի և ափսազ. asas
հոմանիշների հետ:

ԳԻՌ.—Երե. Տփ. հուր, վն. խուր (սեռ.
խուր), Բլ. հարսնխուր, Սլմ. խուրսիխուր
(վերջին երկուսը միայն այս բարդութեան
մէջ):

*ՀԻՒՓՈՍՍԱԶԻԶ կամ ԻՓՈՍՍԱԶԻԶ, ի-ա հլ.
«անհատ, գոյութիւն». գիտէ միայն ՀՀՔ. մէկ
անգամ ունի Տաթև. հարց. 571 իփօստազիս
ձկով, առնելով Դամասկացուց: Յաճախ գոր-
ծածուած է Դիրք առաք. այսպէս հիփօստա-
զիզ՝ էջ 78 (3 անգամ) և 106, հիփօստազիս՝
էջ 79, իփօստազիզ՝ էջ 26, 123 (16 ան-
գամ).—Իսկ էջ 81 ա մեկնում է լրատ դա-
նազան անձանց և իփօստազիզաց (որ թարգ-
մանի ի ներքոյ եղեալ)»:

= Յն. ὑπόστασις (լտ. substantia) «գո-
յութիւն, գոյացութիւն, իսկութիւն» (Իբրև փի-
լիսոփայական բառ):

Ուղիղ մեկնեց ՀՀՔ:

*ՀԼԹԻՏ, որ և ՀԼԹԻՍ, ԽԼԹԻՐ «մի տեսակ խեժ, քաղբան, շարհոտ, անգուժատ, լա. galbanum» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1698:

= Արաբ. حلتيت haltit կամ هلتيت hallit «քաղբան խեժը» (տե՛ս Կամուս. Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 299)։—Աճ.

+ ՀԼՈՒ տե՛ս Լսել:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է հ մաս- նիկով լու արմատից. նախաձևն էր *հուլու: —Հիւրշ. 180:

ՆՀԲ «ի լու, լուր», լծ. և արաբ. հա- լիմ «հեզ», հիլլամ «գառն», Lag. Btrg. baktr. Lex. 33 զնդ. hu «լաւ» + հայ. լու, լուայ: Հիւրշ. KZ 23, 403 իբրեւ համա- զոր զնդ. hu + sravah ձևի: Տէրվ. Նա- խայ. 73 վերի ձևով:

ՀՄՄԵԼ «փսփսալով բան հարցնել» Մրկ. ա. 27 (յն. օձդեթ, որ նշանակում է «վի- ճիլ»): որից հծծանք փսփսոց, շշնիւն» Արշ. հծծիւն (նոր բառ):

Հիւնք. հեծեծել բայից:

*ՀՄՍ, ի հլ. (անեղաբար գործածուած) «կախարդութիւն, կախարդական գուշակու- թիւն» ՍԳր. Եղն. Բուզ. «յուռութք, պահպա- նակք» Նխ. եզեկ. Նար. «կախարդ» Կանոն. էջ 176. որից հմայել «կախարդել, դիթել» ՍԳր. Կոշ. հմայական Կանոն. հմայաճառա- նութիւն Մագ. հմայեակ «պահպանակ, կա- խարդական թղթեր, յուռութք» Կանոն. Նար. էջ 260. «հմուտ, ճարտար, փորձառու» Մար- Թին. հմայութիւն Կանոն. Նշ. եզեկ. դիա- հմայութիւն Պիոն. 387. լեղաճմայ Եզեկ. իա. 21. կիւաճմայ Զաք. գ. 8. գաւազաճա- հմայութիւն Լմբ. ուլս. հաւաճմայ Երեմ. իէ. 9. Կոշ. Ոսկ. տիտ.— սրանցից տարբեր և զուտ քրիստոնէական գրուածքների համար գործածուած են՝ հմայութիւն «հանգանակ հաւատոյ» (ըստ Ե. Կսր. Դուրեանի) Տիմոթ. Կուզ. էջ 152, 162, 163, 168, 184, 252, 253, հմայանալ կամ հմայիլ «տեսիլքով յայտ- նուիլ» Տիմոթ. Կուզ. էջ 229, 279, 297, հմա- յումն «նիկիական հանգանակը» Տիմ. Կուզ. էջ 93 (սրանց վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բա- ռեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 83):

= Պհլ. humāy- ձևից. հմատ. զնդ. huma-

ya-, humāya- «օրհնեալ, օրհնութեամբ լի»՝ ըստ Bartholomae (միաները մեկնում են՝ «լաւ գիտութիւն. 2. լաւ գիտութեան տէր, առողջ, ծառայութեան պատրաստ, անձնուէր» Justi, «առողջ, առողջարար» Geldner, «հնա- զանդ» Darmesteter), humāyōtara «օրհ- նեալ, բարեբաստիկ» Bartholomae (այլք՝ «բուժիչ յատկութիւններով օժտուած»), սանս. su-māya- «հրաշալի զօրութիւն, հնա- րագիտութիւն, խորամանկութիւն, խաբեա- յութիւն, աճպարարութիւն», պրս. همایون humāyūn «բախտաւոր, երջանիկ», همای humāy «փինիկ, բախտի թռչուն», բոլորի արմատն է māyā «օրհնութիւն, երջանկու- թիւն», որի վրայ աւելացել է hu- «լաւ»:

ՆՀԲ լծ. իմայթ, իմայթ, հմտութիւն: Lag. Urgesch. 138 mā արմատից, իսկ Btrg. baktr. Lex. 33 զնդ. humāya ձևից, Müller WZKM 10, 277 դնում է վերի ձևերից փոխառեալ և իբրեւ հա- յերէնին աւելի մօտիկ յիշում է պրս. humāi թռչունը «որ ոսկորներով է սը- նանում և բարի բախտի նշան է»։ Ա- լիշան, Հին հաւ. 363 հլ. հմուտ, զնդ. հումա և պրս. Հով «մարգարէի մը ա- նունը»։ Հիւրշ. 180 յիշում է վերի բա- ռերը, բայց մերժում է նշանակութեանց տարբերութեան պատճառով: Stackel- berg WZKM 17 (1903), 57 վերի ձե- տով՝ հայերէնը կապելով պրս. humāy թռչունի միջոցով, որ ծառայում էր նաև իբրեւ բախտագուշակ: Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. Կուզի մէջ, էջ 85 սխալմամբ բառիս առաջին նշանակու- թիւնը դնում է «գրուածք, գրել», որ չկայ իրանեանում:

ՀՄՈՆԵԼ «ջրով հարել, ջրի մէջ տրորել»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 463. Կարիճ կամ օձ խայթէ, (զմրուխտն) վարդէջրով հմո- նեն, ի վերայ քսեն, ողջանայ:

—ՀՄՈՒՏ, ի հլ. «գիտուն, ներհուն, լաւ իմացող» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 39. որից հըմ- տանալ հոր. Պիտ. հմտօրէն Պիտ. հմտա- գոյն Ոսկ. յհ. բ. 12. հմտութիւն Ոսկ. հլ. ա. 33, 41. քազմահմուտ իմաստ. բ. 8. Սիր.

իւս. 25. ստուգանքնուտ Փարսի. բերանմուտ Ոսկի. անմուտ Ոսկ. յհ. ա. 3. շատա-
հմաութիւն Սիր. ին. 8 ևն:

= Կազմութիւն է հ մասնիկով՝ մուտ ար-
մատից, որ տե՛ս:—Հիւր. 180:

ՆՁՐ «իրք հմայում կամ իմաստ և
մուտ»: Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւր. ZD-
MG 36 (1882), էջ 120 և Pers. Stud.
էջ 215, Հիւնք. միտք բառից:

ՀԱՔՏԱՆԻ քարհամարհել, ծաղրել» նորա-
դիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ջրբ.
սարկ. Ա. էջ 9. «Եւ նա հմբտալով հեզնէր՝
ասելով. նա զոր ինչ և ետես յինէն և եկեր,
զիւրդ համարձակի դալ ի վերայ իմ»:
(Ամատ. յոխորտալ)»:

ՀԱՍԶԱՆԻ, ի հլ. «խօսք լսող, հլու, հը-
պատակ, ընկճուած, նուաճուած» ՄԳր. Մե-
բեր. որից հնազանդել ՄԳր. Եզն. հնազան-
դեցուցանել ՄԳր. հնազանդութիւն ՄԳր. Եւ.
բր. հնազանդեցուցիչ Եփր. ա. կոր. անհնա-
զանդ ՄԳր. Ազաթ. անհնազանդիլ Յես. և.
6. Ոսկ. ևս. դիւրանազանդ Վրք. հց.:

Lag. Btrg. baktr. Lex. 33 զնդ. hu
«բարի, լաւ և պրս. nāz արմատի
անցեալ դերբայից: (Այս մեկնութիւնը
սխալ է, որովհետեւ ըստ Horn, Grdr.
էջ 228 պրս. nāz ծագում է պհլ. nāčuk
ձեկից: Սակայն տե՛ս նաև նազ բառի
տակ): Տէրվ. նախալ. 73, 125 հ զորա-
ցուցիչ մասնիկով *նազ «կապել» բա-
լից. (հմմտ. սանս. nah, լտ. necto <
nehto, հլ. նիգ).—անդ համարում է
-ant «-իչ, -ող» դերբայակերտը: Հիւնք.
անսամ բայից: Ադոնց, Арм. Юстин.
377 ծին, Jan, zan արմատից, իբր զնդ.
zantu-:

ԳԻՌ.—Ազլ. Երկ. Կր. Շմ. Զդ. Տփ. հնա-
զանդ, Ալշ. Մշ. Սլ. հնազանդ՝, Ախց. ննխ.
Սեբ. հնազանք, Տիգ. հնազանք, Զթ. հնա-
զոնդ՝, հնազոնդ՝, Սվեդ. հնազոնդ՝, Սլմ.
խնազանդ, Սկ. խնազոնդ, Վն. խնազոնդ.
Ատանայի թրքախօս հայերն էլ են պահած
հնազանդ ձևը: Բոլորն էլ գրականից փո-
խառնալ:

*ՀԱՍԻ, ի հլ. «ճար, միջոց, վարպետ ելք,
կարելիութիւն, մի խելք բանացնելը» ՄԳր.

եզն. Մծր. Կոշ. «մեթող» Սահմ. Անց. պորփ.
որից են հնար է, հնար չէ «կարելի է, կա-
րելի չէ» Սզր. Ոսկ. ա. թես. ր. Կոշ. հնարել
կամ հնարիլ ՄԳր. եզն. Կոշ. հնարալ Ոսկ.
ա. տիմ. հնարաւար ՄԳր. Կոշ. Ոսկ. հնարո-
ղութիւն Եզն. հնարին Կոշ. հնարագէտ Ոսկ.
ևս. Վեցոր. հնարագիտութիւն ՄԳր. եզն.
հնարագիտ Սեբեր. եզն. հնարակերտ Եւա-
զրբ. հնարացոյց Սեբեր. անհնար ՄԳր. Ա-
զաթ. անհնարին ՄԳր. Կոշ. Ազաթ. բազմա-
հնար Եսթ. Ժգ. 13. Փարսի. դիւրահնար
Փարսի. քարհնար Ոսկ. յհ. ա. 42, ևն: Հին
հայերէնում շատ անգամ բառս անեզական
էր, այս պատճառով նոր գրականում (յառ-
կապէս արևմտեան) ասում է հնարփ:

=Պհլ. պազ. Ելհ. hunar «գիտութիւն»
բառից փոխառնալ. հմմտ. զնդ. 𐭠𐭡𐭣𐭥
hunara- «ճարտարամտութիւն, անձնական
արժանաւորութիւն, իմաստութիւն, հնարի-
մացութիւն», haða-hunar «հնարիմաց,
ճարտար», պրս. هنر hunar «ճարտա-
րութիւն, հնարագիտութիւն, խելք, միտք,
հանճար», hunarvar «հանճարեղ, հնարա-
գէտ». պարսկերէնից փոխառութեամբ՝ բե-
լուճ. hunar, աֆղան. hunr, քրդ. huner, թրք.
hüner, վրաց. უნარი ունարի, բոլորն էլ
ամտքի կամ ձեռքի ճարտարութիւն, հնարի-
մացութիւն» (Horn § 1108): Իրանեան ձեռ-
քի հետ համեմատում են սանս. सुनार
sūnara- (նոր հնդ. sundara-) «ուրախ-զու-
արթ, վեհանձն, գրաւիչ, գեղեցիկ». բոլորի
ծագումը դրում է սանս. զնդ. nar- «տղա-
մարդ, այլ» բառից, hu- «լաւ մասնիկով.
իբր թէ «տղամարդութիւն» նախնական նշա-
նակութիւնից երանգաւորուած. հմմտ. հիւդ.
sō-nirt և կիմր. hy-nerth «բաշ, կտրիճ, ու-
ժեղ» (Pokorny 2; 332):—Հիւր. 181:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԻ. ՆՁՐ «լծ.
պրս. հիւնէր, բայց արմատն է ի հայ.
հուն, այսինքն անցը, որպէս հունա-
րաւ»: Müller, Kuhns u. Schleich.
Btrg. 3, 84, SWAW 38, 583 և 39, 396
պրս. hunar, զնդ. hunara, սանս. sū-
nara-: Հիւնք. մերժելով պրս. հիւնէր,
հանում է հլ. հուն բառից: Դ. Սար-
գսեան, Բիւր. 1898, 483 առ «ճամբայ»

բառից, որ իբր թէ գտնուում է գաւառա-
կաններում: Դ. Խաչկոնց, անդ, ծանօթ.
1 այս ար-ը ղնում է պրս. rāh «ճամ-
բայ» բառից:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Սշ. հնար, Սլմ.
հնուր, Ալշ. Գոր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. հնարք,
Սվեդ. հնուրք, Մկ. Խնարք¹. ուրիշ տեղ գոր-
ծածական են նոր փոխառութեամբ հունար,
հիւնէր ձեւերը. կայ նաև իմաստի տարբե-
րացմամբ՝ հնար «ճար, միջոց», հունար
«համարժեք», վարպետութիւն: Բայական
ձեւով են՝ Ննխ. Սեբ. հնարէլ, Շմ. հնարիլ,
Տիգ. հնուրիլ և իմաստի փոփոխութեամբ՝
Սշ. հնարել «միջնորդել», ինչպէս և հնար
«միջնորդութիւն»: Հետաքրքրական ձեւեր են
Տփ. անհրաճելի «անհնարելի», անհնարին» և
հնարաւորութիւն Ախց. «յարմարութիւն, իրար հետ
հօլայ գնալ» (Ամատ. էջ 398), որի հետ նոյն
է հնարութիւն վն. «մէկի հետ վարութիւն ի-
մանալ, ամէնքին հաճելի լինելու բնատուր-
ութիւն ունենալ» և անցողականով՝ հնարու-
ցրել Մշկ. «գոհացնել, գոհ կացուցանել»:

ՀՆԱՐԱՆԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ ան-
գամ գործածում է Ոսկ. պօղ. Ա. 364. Ապա
գո՞յ ինչ ևս դժնդակ քան զսատանայ քարո-
ղութեանն խափանումն և բարութք վաստա-
կոցն հնարանել առնել պատիժս (յն. տար-
բեր ձեւերով):

Հնդակ տե՛ս Հնդկոկ:

*ՀՆԻԻԿՈՆ (գրուած նաև հրեղիկոն) լի-
դակի բոյսը, լիդակենի» Գաղիան. Բժշ. (տես
նշք լիդակ բառի տակ):

=Ցն. ἰνδύκων «լիդակ», որից փոխառ-
եալ են նաև լտ. indicum, ֆրանս. indigo
«լիդակ». բուն նշանակում է «հնդկական»
և ըստ այսմ էլ ձևափոխուած է հայերէն բա-
ռը.—Աճ.

*ՀՆԻԻՊԷ կամ ՀՆԻՈՒՊԱ «եղերի բոյսը,
եղրդուկ, chicorée» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս.
§ 1704. սրա հետ նոյն է հիւնդ «եղերի, chi-
corée», որ գիտէ միայն Քաջունի, Ա. 458 և
Գ. 142, աղբիւրը անյայտ:

=Արաբ. هندب hindibā «եղերի» (Կա-
մուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 288), որից փոխառեալ
է նաև Թրք. hindiba. նոյն բառը գտնում ենք

նաև պհլ. 𐭮𐭲𐭮 hindubā, յն. έντυβον,
ιντυβος, εντυβον, έντυβιον, լտ. Intybus, In-
tubus, intiba, ֆրանս. endive ձեւերով, որ
է գիտական անունով cichorium endivia L.
բոլորի սկիզբը եգիպտական է համարում:
—Հիւբշ. 279:

*ՀՆԻԿՈՎ (գրուած նաև հնկով) «անծանօթ
և անստոյգ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս.
§ 1705. սրա հետ նոյն է նաև հնդակ «մի
տեսակ բոյս, որի սերմը զօրացնող է բնու-
թեան» Բժշ. (ՀՐուս. § 1701):

=Արաբ. هندقوق hinduq «առույտ,
trifolium» (Steinschneider WZKM 12, 13):
—Աճ.

ԳԻՌ.—Մկ. հրեղիկոկ «կորնգանի և առ-
ւոյտի մի տեսակը»:

ՀՆԻՐԻ «կեղծ, թիւր, սուտ» Պիտ. 518.
Հնդրի խրախուսանօք:

ՆՂՐ և ՋՐ նոյն են ղնում հղնի բառի
հետ, որ տե՛ս:

ՀՆԿԵՑԻԿ «հինգ դահեկանանոց դրամ»,
անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Օրբել.
«Նոտու միոյ միոյ քահանայի 50 դրամ ի
տարւոյն, որ լինի հնկեցիկս»: Սրովհետեւ
ըստ Թ. Աւդալբէգեանի (Տեղեկ. ինստիտ.
1927, № 2, էջ 50) Օրբելեանի 1 դահեկանը
արժէ 10 դրամ, ուստի և 50 դրամը=հրե-
կեցիկ? արժէ «հինգ դահեկան»: Խանգարում
է միայն ու վերջաձայնը:

ՆՂՐ համարում է «հնգիցս տասն,
տուրք ողորմութեան», ԱՐ «ողորմութիւն
կամ ժամուց մը»:

ՀՆԱՆ, ի-ա հլ. «խաղող ճմլելու աւա-
զան» ՍԳր. Եփր. յես. որից հնձանհառ Ես.
կգ. 1. Երեմ. խը. 33. հնձանայաւ Ագաթ.
հնձանաշէն Թէոդ. կուս. հնձանակ Վստկ.
գրուած է նաև հնձան:

ՆՂՐ հունձ բառից է հանում. բայց
«ճմլելու» և «հնձելու» գաղափարները
ի՛նչպէս կարող են կապուել իրար հետ.
գուցէ հնձան նախապէս ուրիշ նշանա-
կութիւն ունէր:

ԳԻՌ.—Երև. Բլ. Մշ. հնձան, ՋՐ. օնձօն,
օնձոն, Ազլ. ընձոն «խաղողի հնձան», իսկ
Խրք. հնձան, ընձան նշանակում է «պար-
տէզների մէջ շինուած հիւղակ կամ խրճիթ»:

այսպէս նաև Ակն. և Տիգ. — նոր բառ է հրե-
ձանապատ Երև. «հին հնձանի աւերակ»:

Փոխ. — Թրք. գւռ. Թորթումի հնսան «հըն-
ձան» (Շիրակ 1905, 425):

+ Հնո 118, ի-ա հլ. «փուռ, մեծ վառարան,
թոնիր, քուրայ» ՍԳր. որից հնոցանալ,
լաստ. հնոցացուցանել Անյ. բարձր. հնոցա-
ձև Կլիմաք. Ղևոնդ. հնոցարան Անկ. գիրք
հին կտ. Ա. էջ 164. հնոցապան (նոր բառ): —
Այս բառը գործածուած է նաև Թուոց ին.
8 = Կոչ. 206, հնոսեհալ ձևով. «Եւ հմուտ
զհետ առնն իսրայիլացւոյ ի հնոցն, և խո-
ցեաց զերկուսին՝ զայրն իսրայիլացի և
զկիսն ընդ արգանդ իւր»: Բնագրի մէջ հա-
մապատասխան բառն է եբր. חֲבֻבָּה, qubba,
որ բացատրում են ոմանք «կամարակապ»,
ուրիշներ «տան ներքին սենեակ, կանանոց»,
իսկ նոր եբրայեցեբէնում «lupanar. բողա-
նոց» (Gesenius 1921, էջ 697): Այս զա-
նազան բացատրութիւնները տալիս են նաև
հլ. հնոց բառին և յատկապէս վերջին նշա-
նակութիւնը, որովհետեւ յն. Թարգմանութեան
մէջ համապատասխան բառն է χάμνος, որ
թէև հին յունարէնում նշանակում է «հնոց»
(այսպէ՛ս միայն ունի Bailly էջ 1015), բայց
միջին յունարէնում «բողանոց» (այսպէ՛ս
միայն ունի Sophocles 625 ա, վկայութեան
կոշիկով Թիւք ին. 8): Յոյն բառի նշանակու-
թեան ձևափոխութիւնը այնպէս է, ինչպէս
պատահաբար լտ. fornax «հնոց» և fornix
«բողանոց»: Բայց հայ Թարգմանիչները ան-
շուշտ բնաւ չգիտէին թէ յն. χάμνος բառը
այստեղ «բողանոց» նշանակութիւն ունի և
ըստ սովորականին Թարգմանել են «հնոց»:
Ըստ այսմ հնոց բառին «բողանոց» կամ մի
ուրիշ նշանակութիւն ևս ենթադրել բոլորո-
վին անտեղի է:

= Բնիկ հայ բառ. արմատն է «հուն «կը-
րակ», որ առանձին գործածուած չէ, ծագում
է հնիս. pūn- կամ pōn- ձևից. հմմտ. գոթ.
fōn, սեռ. funins, հիւլ. funi, հպրուա. panno
«կրակ» և հնդեւրոպականներից փոխառեալ
ֆինն. panu «կրակ»: — Հնիս. pūn- ձևացած է
ժառանգ լեզուների մէջ pūro- ձևից՝ r/n փո-
խանակութեամբ. աւելի ընդարձակ տե՛ս հուր

(Boisacq 745, 828, Pokorny 2, 14, Traut-
mann 206): — Հիւրշ. 469:

ՆՁԲ հանում է հրեց ձևից: Տէրվիշ-
նախալ. 93 հուր, հոգի, փուլ, հոտ, փշել
ևն ձևերի հետ դնում է հնիս. pu ար-
մատի տակ: Հիւնք. յն. οἶστος «մա-
ռան գինւոյ»: Ուրիշ մեկնութիւնը տուաւ
Հիւրշ. ZDMG 35 (1881), էջ 176—7 =
Armeniaca 1, 9: Գ. Փառնակ, Անահիտ
1903, 130 արմատը դնում է հիւն, որից
նաև հիւն-հիւն-ալ: Karst, Յուշարձան
401, 405 սումեր. guni «փուռ»:

Հնչեղ տե՛ս Հունի:

ՀնՋԱՅԹ. անստոյգ բառ, որ գտնուած է
հնչայրութիւն ձևի մէջ. մէկ անգամ ունի
Մագ. Թղ. էջ 11. «Պարսեաց զհսկայն դէպ
ուղղակի ի ճակատն ճահեցուցեալ հնչայ-
թութիւնս պարսին որոտիւնս թնդեալ յերկիր
զարկուցեալ»: Այլ ձ. ունի ջայթութիւն, որով
յայտնի չէ թէ ո՛րն է ուղիղ. իմաստը հնչել
կամ հայթել բառերի հետ պէտք է կապուի
(տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ.
193—4):

+ ՀնԳ, ո հլ. «ցաւ, մտածութիւն, տրտ-
մութիւն, վիշտ. 2. խնամք, փոյթ, հոգատա-
րութիւն» ՍԳր. Կորին. որից հոգալ ՍԳր.
Մանդ. հոգած Առակ. Ժէ. 20. Ժդ. 30. հոգա-
ծել Ոսկ. յհ. ա. 45. հոգածու Բուպ. հոգող
Փարպ. հոգաբարձ Եւ. պտմ. Ծիր. կոր.
հփես. Ժն. հոգաբարձու Կորին. հոգաբար-
ձութիւն Վեցօր. Եւ. պտմ. Ոսկ. փիլիմ. աւ-
հոգ ՍԳր. Ոսկ. աւհոգութիւն ՍԳր. Եզն. բազ-
մահոգ. Իմ. Թ. 15. բազմահոգակ Գր. տղ.
բերահոգ Սարկ. քհ. իւրահոգ Վրք. հց. վա-
ղահոգակ Յհ. կթ. հոգցի «գիտմամբ, խնա-
մով» Վստկ. 37. հոգատար (նոր բառ):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. poyo- ձևից. ցե-
ղակիցները տես հն<հնիս. peu- «փշել» ար-
մատի տակ, որ ներկայացնում է նոյն բար-
ձր աստիճանի ձայնդարձը: Նախնական ի-
մաստը եղել է «ա՛խ քաշել», որից էլ «ցաւ»,
վիշտ, տրտմութիւն» և յետոյ «ուրիշի հա-
մար ցալիլ, խնամք, հոգատարութիւն»: Այս-
պէս է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. գերմ.
Sorge «սնդութիւն, հոգս, վիշտ. 2. փոյթ,
խնամք» = անգլ. sorrow «վիշտ, կսկիծ»:

տրամութիւն», ուսմ. работа «հոգացողութիւն», заботить «հոգս պատճառել, նեղութիւն տալ»։ Հն. և հոգ, ինչպէս նաև հոգի բաների ձայնական յարաբերութիւնը ճիշտ ա՛յնպէս է, ինչպէս արև և արեգ, կով և կոզի.—ԱՃ.

ՆՀԲ լծ. թրք. հանէք «պէտք»։—Հիւնք. խոկ բառից, Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյժ արմատից, Karst, Յուշարձան 428, 430 թթր. ուլղուր. ալթայ. qiyin, չաղաթ. qaygu, լուվաշ. koyik «հոգ, ջանք»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. հոֆ, հորք. Կր. Պլ. Ռ. հոֆ, Երև. Շմ. Տփ. հոֆս, Տիգ. հուֆ, Ասլ. հէօֆ, հէօ*, Ջթ. Սվեդ. հիւֆ, Ակն. ֆօֆ, Սեբ. ֆէֆ.—բայական ձևով՝ Սշ. հոգ՛ալ, Ախց. հորք. Կր. ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. հոֆալ, Ջթ. հիգ՛օլ, հիգ՛օլ, Սլմ. խօֆալ, Մկ. խոկ՛մոլ, Ողմ. խուկ՛ալ. (սակայն իմաստի տարբերացմամբ Ախց. Սշ. «տունը՝ սենեակը մաքրել, խնամ տանիլ», ննխ. «ցաւիլ, վրան ափսոսալ, մի բանի վրայ մտածել»։ զրական լեզուի մէջ էլ ընդունուած է հոգալ «հոգս տանել, խնամել, հոգատարութիւն անել» և հոգ բնել, հոգս անել «ցաւիլ, մտատանջուիլ»)։ Նշանակութեան արժանի են ննխ. անհոֆ, անֆօֆ «անհոգ» (թէև հոգ բառը առանձին դոյութիւն չունի) և էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով հոֆուդ «անհոգ» (կազմուած թրք. səz բացասական մասնիկով)։

Հոգեմոռն տե՛ս Հեգեմոնն

+ՀՈԳԻ (-ւոյ, տց կամ -եաց) «հոգի, փխր. նաև անձ, մարդ, շունչ, սատանայ, սիրտ, կեանք, կենդանութիւն» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Կոչ. Եփր. Թգ. ածանցման մէջ մտնում է շեշտի տակ հոգի, շեշտից առաջ հոգե-ձևով. ինչ. հոգեխառն Ագաթ. հոգեկոհ Ագաթ. Կորիւն. հոգեմարտ Սեբեր. հոգեմոր ՍԳր. հոգեմորագաց Բուգ. հոգեմորագոյն Եւզգր. հոգեմեցուցանել «սրբազործել» (նորագիւտ բառ) Մ. Մաշտ. 157 բ. հեգահոգի Երզն. լս. դառնահոգի Եփր. Թգ. երկայնահոգի Եւզգր. կարեհահոգի Ոսկիփ. Լն. Յիտին շրջանից ունինք նաև հոգ- (ձայնաւորի մօտ սղուած), հոգի- կամ հոգիա- (շեշտից առաջ). ինչ. հոգեռանդն հորք. վրդ. հոգեբզոդ

Պրպմ. հոգիբնկալ, հոսոր. հոգիունակ Բենիկ. հոգիախաղաց Յհ. Կթ. հոգիանալ Սոկր. գործիականով բարդուած են՝ հոգալեռաց ԱԲ. հոգովացուցանել «կենդանութիւն տալ» Կր. նիք հաւ. 16. սխալ գրչութիւն է հոգէ- ձևւր. ինչ. հոգէգէշ Կանոն. հոգէբարբառ Ճառքնտ, որոնք պէտք է ուղղել հոգե-։ Նոր բաներ են՝ հոգեբաժին, հոգեբան, հոգեբանական, հոգեբանութիւն, հոգեգմայլ, հոգեհատոր, հոգեհարազատ, հոգեցունց, հոգեհրականութիւն, հոգեփոխութիւն Լն. Արմատի երկրորդ ձևն է ՈԳԻ՝ գործածուած նոյն նշանակութիւններով. ՍԳր. Կոչ. Եզն. Սեբեր. Բուգ. Ագաթ. Եւ. պտմ. որից ոգեխառնիլ Ա. եզր. դ. 21. ոգեկիր Կոչ. 12. ոգեկորոյս Կոչ. ոգեշունչ Եփր. ծն. ոգեպահ Եփր. պհ. և Թգ. ոգեսպառ Ագաթ. ոգեհորութիւն Եւզգր. ոգիակողմն Եւզգր. կաթոգի, կաթոգին Երզ. Է. 8. Բ. թագ. ժե. 30. Բուգ. Ոսկ. Երբ. և մ. ա. 9, 12. կաթոգնիլ Մծր. Եփր. մն. կաթոգի Եփր. ա. Թեւ. 183. յոգտցնանութիւն հորք. ցոփոգի Մանդ. երկարոգի հորք. Լն. Նոր բաներ են ոգելից, ոգեհոն, ոգեհոնիչ, ոգեհոնութիւն։ Արդի գրականը զանազանութիւն դնելով երկու ձևերի միջև, գործածում է հոգի «âme, seele» նշանակութեամբ, իսկ ոգի «հոգեկան գօրութիւն, ուժ, եռանդ. 2. ցընդական որեւէ նիւթ, իսկութիւն (ինչ. զինոյ ոգի)»։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. քովո. ձևից, որ ծագում է քու- «փշել, շնչել» արմատից. ցեղակիցները տե՛ս Բև և հոգ ձևերի տակ։ Հոգի նշանակում է բուն «փշին, շունչ»։ Նախնական մարդու համար «հոգի, քամի, շունչ, օդ, փշին» միևնույն գաղափարներն էին. հմմտ. Մն. բ. 7. «Եւ ստեղծ Տէր Աստուած զմարդն հոգ յերկրէ և փշեաց յերեսս նորա շունչ կենդանի և եղև մարդն յոգի կենդանի», Աւելի մանրամասն է Եզն. 90. «Ոգւոյ և հողմոյ անուն երբայցեբէն և յունարէն և ասորեբէն նոյն է. նա թէ և հայերէն որ մանր միտ դնիցէ՝ նոյնպէս գտանի. յորժամ տազնապեալ որ յումեքէ իցն՝ ասէ. չետ ոգի կլանել, չետ ոգի առնուլ, և այնու զօղոյս՝ զոր միշտ ծծեմք՝ յայտ առնէ»։ էջ 92 «Գիտեմք եթէ այսն հողմ է և հողմն՝ ոգի, ըստ

յառաջագոյնն ասացելոյ. քանզի յորժամ մեք ասեմք՝ թէ սիֆ շնչէ, ստորնեայք ասեն այս շնչէ... ոգեղէնք, որ է հոգմեղէնք»։ Հստ այսմ ունինք զանազան լեզուների մէջ՝ համապատասխան բառեր հոգի, շունչ, քամի» իմաստներով. ինչ. լատ. animus «ոգի, հոգի», anima «քամի, շունչ», հիսլ. andi, օնդ «հոգի», յն. αἶμα «քամի», գոթ. us-anan «հեալ», սանս. ániti «շնչել», ánila «քամի», átmán- «հոգի», անգլ. oédm, հռ. átum, նրգ. Atem «շունչ», յն. πνεύμα «փշիւն, շունչ, հոգի», ևն. փաղհոգի, որ Benveniste BSL 33, № 99, էջ 165 հանում է bhes- «փշիւն» արմատից ևն։

ՆՆՐ ոգի դնում է «արմատ բառիցս հոգի, շոգի, հագագ, ոգել, հոգալ, լծ. ոյծ»։ Peterm. 62 շոգի բառից; Lag. Urgesch. 985 կելտ. pura ձևի հետ։ Տէրմ. Altarm. 6, նախալ. 46, 93 և Մասիս 1882 մայի՝ 24 դնում է pu, spu արմատից, որից նաև սփոփել, փոփոգել ևն. հոգի ներկայացնում է փոփոգել բառի պարզականը՝ իբր փոգի, որից հոգի, ոգի։ Մառ. 3BO 5, 317 զնդ. aīhu։ Հիւնք. հոգ բառից; Meillet MSL 9, 152 դնում է հնի. owoyo- ձևից. հմմտ. յն. aǝpǝ «հոգմ», οὐρος «յաշողակ քամի», αἶελλα «փոթորիկ»։ Patrubány SA 1, 197 գերմ. spuk «ոգի, ուրուական, հոգեգեղ»։ Գեանշեցեան ZAPh 1, 49 ոգել բառի հետ՝ հհիւ. ijukr «փոթորիկ», գերմ. fauchen «շնչել»։ Schef-telowitz BB 29, 44 սանս. sava «զրր-զրոտ» բառի հետ։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյծ արմատից; Karst, Յուշարձան 416 մոնգոլ. agur «օդ, շունչ», բուրիատ. ukel, ճապոն. iki «շունչ», 428 և 430 թթ. qaq, qoq «փշիւն, շնչել»։ Վերի մեկնութիւնը տուալ Petersson KZ 47, էջ 273—275, որ բնդունում է նաև Pokorny, 2, 79։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 84 բատ Peterm. հանում է շոգի բառից։

ԳԻԲ.—Ջղ. հոգի, վոգի (âme), խոգի (անձ), խոկեց խանել յոգուց հանել, խա-

գիվոր «ոմն»։ Խրք. Սլ. հոգի, Մշ. հոկի, Ալշ. Ախց. Գոր. Երե. Կր. Ակն. Հմշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Բ. Սեք. Տփ. հոֆի, Ազ. հոֆի «հոգի, ոգի», հէ՛գի «անձ» (առաջինը փոխառեալ գրականից, երկրորդը՝ բնիկ բարբառային), Տիգ. հոֆի, Ղրք. հիւ՛ֆի, հէօ՛ֆի, Ասլ. հէօֆի, Հճ. հիգ՛գի, Զթ. հիգ՛գի, Սվեդ. հիգ՛գա, Վն. խոկի, սեռ. խուկ՛ու, Սլմ. խոֆի, Մրդ. խոֆը՛, խոֆու (սեռ. խոֆույու), Մկ. խոկի՛է, Ոզմ. խուկի՛է։ Նոր բառեր են անհոգի, հոգադեղ, հոգաչափ, հոգեդատ, հոգեդարձ, հոգեդուտ, հոգեզաւակ, հոգեւորդի (սըրբանց համար հնից հմմտ. հոգւոյ ողի Վրք. հց. բ. 142), հոգեթաս, հոգեկատար, հոգեհամ, հոգեհայր, հոգեհանիկ, հոգեհաց, հոգեհատուրի, հոգեհոգի, հոգեպահ, հոգեպահուտ, հոգեվարանք, հոգետուն, հոգեուրցենլ, հոգեփրկանք, հոգեփակում, հոգեառ, հոգուդեղ, շարահոգի, սեահոգի ևն. էնկիւրիի թըրքախօս հայերն ունին hokovart «անհանգիստ». օր. bugeje hokovart oldum «այս գիշեր անհանգիստ եղայ» (Բիւր. 1898, 865)։

ՓՈԽ.—Ուտ. հոֆապարցու «հոգաբարձու», հոֆօց «մեռելի վրայ հոգոց ասելը», հոֆօց փէտէտուն «հոգոց ասել տալ», վրաց. ოჭუცო ოფიցი «մեռելի վրայ հոգոց» (ունի Գրիշաշվիլի, Զվիլի քալաքիս բոհեմա, էջ 246. հաղորդեց Գ. Ասատուր)։ Հայերէնից է փոխառեալ զնչ. ogi (երոպական զնչ.) «սիրտ, հոգի, քաջութիւն», ongi «սիրտ, հակում, կամք», gi (Ասիական զնչ.) «կեանք, հոգի, միտք», ogi dava «հոգին տալ, հոգին աւանդել, մեռնիլ»։ Պատկ. Цыганы, էջ 47 յիշում է բառիս զանազան ձևերը, ինչ. ogi, odi, odhi, vodi, godi, goti, dzi, zi, gi ևն. «հոգի» իմաստով։ Այս բառերը զանազան ձևով են մեկնուած. այսպէս՝ մի կողմից Pott, II. էջ 216 դնում է սանս. jiva, հինգրատ. जी Ji «կեանք, հոգի» բառից. նոյնպէս և Ascoli, էջ 18—19. Paspatis, էջ 394 ցոյց է տալիս որ սանս. jiva ձևի հետ պէտք է կապել զնչ. jibe «կեանք». իսկ զնչ. ogi բառը սրա հետ կապ չունենալով՝ կցւում է an'ga «անձն» բառի հետ. բայց սրան էլ աւելի մօտիկ է գտնում զնչ. ongi «սիրտ, կամք, հակում»։ Սրանց հակառակ միւս կող-

մից Müller SWAW 66, 278 ընդունում է թէ գնլ. vod'i յառաջանում է հյ. ոգի բառից: Մի ընդարձակ քննութիւն Mordtmann-ի և Pott-ի կողմից՝ տե՛ս ZDMG 1870, 681—703, ուր գնլ. ogi փոխառեալ է դրում հյ. հոգի բառից: — Պատահական նմանութիւն ունին ֆինն. henki, էստ. hiig, լապ. hoeg և ճապոն. 𐤎 ki «հոգի, ոգի», անդի xek'a, hek'a, կար. xek'oa «մարդ, անձ»: — Տե՛ս նաև վար բառի տակ:

+ ՀՈՂ «մերկ, բաց». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են հոլանդի «կիսամերկ, մերկ, բաց, անծածկոյթ» Ա. կոր. ժա. 13. Դան. ժգ. 32. հոլանդ. Գ. մակ. դ. 6. հոլանդի Բ. թագ. դ. 20, 22. «գլուխը բանալի ի յարգանս» Սասն. 52. հոլանդի Շնորհ. հոլանդ. «բաց, կիսամերկ», փխր. «անպատկառ, յանդգնած» Ոսկ. մ. ք. 23. Կող. ժք. և փիլիպ. էջ 406. Արծր. Մեսր. եր. հոլաթեկ «թեկը բանալի տարածել» Սհկ. կթ. արմաւ. Տաղ. հոլաթեկան «թեկը բացած» Շար. հոլեցուցանել Պիտն. 386. հոլանեցուցանել Պիտ. և հոլանել «մերկացնել» իմք. տաղ ի ս. Գէորգ (որ նշՐ սխալմամբ «թաւալեցնել, գլորել» է հասկանում). հալանել (ուղղելի հոլանել) «մեկնել, բացատրել, յայտնել» Գիրք թղ. էջ 22 (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 248—9). հոլաբան «ըմբշամարտողների կրկէսը» Կղնկտ. (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր Ա. էջ 21). թերեւ նաև հոլամուկ «շղթիկ» Վեցոր. 163 (եթէ պէտք չէ կարդալ խոլամուկ. հմմտ. խոլումուկն «շղթիկ»):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pol- արմատից. ցեղակիցներն են ոռւս. полный «բաց, ազատ, չծածկուած, դատարկ», լտ. palam «բաց, ակնյայտնի, հրապարակաւ, հսլ. polye, սերբ. pëlje, լհհ. pole, ոռւս. поле «բաց դաշտ, բացավայր», շվեդ. fala «ծառազուրկ բացաստան», ալբան. špat, perpat «բացայայտ», կամիս. palhiš «լայն» (Ernout-Meillet 688). — նոյն արմատի -no- մասնիկով աճած ձևն են ներկայացնում՝ հսլ. *pol-no-, որից սորբ. ptony «հարթ, տափակ, անբեր, վայրի դաշտ», pton' «հարթավայր», լհհ. ptonny «անպտղաբեր», ուկր.

polonyna «բարձրավանդակ», լեխ. planý «անբեր, վայրի», plañ «հարթավայր», սլով. plân, plâna «ծառազուրկ», plânja «բաց դաշտ», սերբ. planina «լեռնանտառ», հսլ. planina «լեռ»: Դարձեալ նոյն արմատի -to- մասնիկով աճած ձևն են ներկայացնում՝ հրգ. fêld, հիւլ. fold, անգլ. folde, գերմ. Feld, անգլ. field «դաշտավայր» ևն: Պարզ արմատը հնխ. pel-, pol- «բանալ, տարածել, պարզել, փռել» տալիս է հյ. հոլ և հոդ, աճած հնխ. plât- տալիս է հյ. լայն (-no- մասնիկով). անլի ընդարձակ տե՛ս Pokorny 2, 61 և 99, Trautmann 204, Walde 554:

Հիւսիս. հոլանդի բառից: Ուղիղ մեկնեց Meillet MSL 8, 154: Karst, Յուշարձան 421 թթր. yal (yar, ar) «մերկ, դատարկ», ուլգուր. yalank, շաղաթ. yalang, օսման. palən «մերկ, միայն»: Հոլ «խումբ» տե՛ս Հոյլ:

ՀՈՂՈՍԵՆ «ոռոգանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 184. նոյնը հոռոսել կամ հոլոսել «ոռոգանել» ՓԲ:

+ ՀՈՂՈՎ, ի հլ. «թաւալում, իր վրայ պըտրտուելը, գլորում, շրջան» Դիոն. ածայ. Մագ. նար. «գոյականների քերականական փոփոխութիւնները» Թր. և Երզն. քեր. որից հոլով գալ «գլորել» Եղիշ. դտ. 181. հոլովիլ «գլորուելով երթալ (անիւ, սալ, քար)» Ամովս. ք. 13. Դատ. է. 13 իմ. ժէ. 18. հոլովել «դարձնել, փոփոխել» նար. «հեգել» Փարպ. հոր. հոլովեցուցանել Ամովս. ք. 13. Ոսկ. յհ. ա. 4. հոլովումն հոր. Պիտ. Փարպ. կիսահոլով Փիլ. լին. երկրահոլով ճառքնտ. եռահոլով Բեր. քերթ. քաղմահոլով Թէոդ. ի կոյսն. նար. անհոլով Պիտ. վերջահոլով, հոլովակերտ (նոր բառեր) ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qol- «շարժիլ, դառնալ, պտտւո գալ» արմատից. ցեղակիցներն են յն. πέλωμαι «շարժիլ», ἐπλετο «դարձաւ», περιπλήμενος «դարձած», πάλιν «դարձեալ, յետ», πῶλος «առահեցք, լիսեռն», κῶλος «շրջան, անիւ», πολέωω «շարժիլ», πωλέομαι «յաճախել», τελέθω «հմ, լինել», սանս. čarati «շարժիլ», čakrá- «անիւ», զնդ. čaraiti «դառնալ», čaxra «ճա-

խարակ», հսլ. kolo, շխ. kolo, հուս. koleso
«անհրա», հսլ. kelan, հիսլ. hvel, hjöl,
անգլ. hwēol, hwēl «անհրա», անգլ. wheel
«անհրա», դարձնել», լեթ. du-celes «երկ-անհրա
կառ», փոխել. kīkλην «Սալ կամ Մեծ Արշ
համաստեղութիւնը» են: Այս բոլորը ծագում
են հնիւ. g^uel-, g^uol-, g^ul- արմատից (Po-
korny 1, էջ 514—6, Trautmann 125, Boi-
sacq 531, 533 և 743, Walde 178, Berneker
549): Հայերէնը ծագում է g^uol> հոլ ձայն-
դարձից (—ով մասնիկով), իսկ g^uel- ձևը
ներկայացնում են յեղ, եղ, որոնց վրայ տե՛ս
առանձին: Պարզ արմատը պահում են գա-
ւառականները:

ՆշՔ սուրմամբ գլորումն, լծ. լատ.
volvo»: Տէրվ. Մասիս 1881, մայ. 5 և
նախալ. 106 յն. elṓw, լտ. volvo, գոթ.
valvjan բառերի հետ՝ հնիւ. varu, varv
«թաւալիլ» արմատից. հմմտ. նաև գիլ,
գլորել, գալարել, ռլորել, բոլորել (բ
նախդիրով): Meillet MSL 10, 282 յն.
xalw, xalwṓw «գլորել» բառերի
հետ: Յիշում է Հիւրշ. IF Anz. 10, 48:
Հիւրշ. հիւլէ բառից: Յ. Արշէզ, Բազմ.
1897, 52 իրար է կցում ոլ-որ, բոլ-որ,
հոլ-ով և կոր: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ
Pedersen, Հյ. դր. լեզ. 86 համեմատե-
լով հսլ. kolo «անհրա», լտ. colus «խիկ»:
Այս մեկնութիւնը մերժելով՝ Lidén, Ar-
men. Stud. էջ 131 կցում է հյ. իլ և
ռլն բառերին:

ԳԻՌ.—Այս արմատից են հոլ Ալշ. Երև.
Մշ. շշնշան կամ զնդախաղ», հոլալ Ղրբ.
«անհրա», Երև. մնկ. սալլ», Գնձ. «թեւի կոճ.
2. գլանաձև բարձ», հոլալ տալ Վրբ. «գլո-
րել», հոլալ Տփ. մնկ. «սալլ, գլորուիլ».
հոլալիլ Ղրբ. «գլորուիլ երթալ», հոլնդել
Ալշ. Մշ. «հրել, դէն գցել», հոլովել (գրա-
կանից փոխառեալ) Մծկ. Չն. Մեր. «կամա-
ցուկ գողանալ», հոլվել Բո. «գարձնել (աշ-
քը, գլուխը)»: Այս բոլորը պատկանում են
հոլ արմատին. առաջիկաները ներկայացնում
են հոլ պարզ կամ հոլ-հոլ կրկնական ձևը.
միայն վերջի երկուսը հոլով ձևից են:

ՀՈՄ (ի հլ. ըստ ՆշՔ, բայց առանց վկայ-
ութեան) «ճիտ, կուռ, լիովի, ուն-անօսը» Ա-

գաթ. Վեցոր. գ. էջ 60. փիլ. հոր. որից հո-
ծիլ «պնդանալ, խտանալ, թանձրանալ» Վե-
ցոր. 61. Ոսկ. եփես. 733. Փարպ. հոր. հո-
ծել «կտաւը գործելու ժամանակ գործիքով
թելերը ամրացնել» Ոսկ. եփես. 806 (չունի
նշՔ). հոծագոյն Պիտ. փիլ. Պղատ. հոծա-
տեսակ Պիտառ. հոծութիւն Պղատ. փիլ. հո-
ծաւար Վանակ. յոր. բազմահոծ Պտմ. ա-
ղէքս. յոգնահոծ Օրբել. հոծեալ «թանձր»
(իւն). հոծեալ բերան «թանձրալեզու» Յհ.
կթ. իմբ. սղ. հոծիլ «կտաւի թելերը ամրաց-
նելու գործիք» Ոսկ. եփես. 806. գրուած ու-
նիք նաև հոյծ Մագ. Ճառքնտ. հոյծեալ
Մագ. անհոյծ կամ անհոծ «կոշտ, կոպիտ,
հասարակ» Մագ. Թղ. 237. Երզն. քեր. խոծ
Արծր. քանձախոծ (իմա՝ քանձահոծ) ԱՐ.

Բազրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ
651 լծ. հաստ: Հիւնք. հոսիլ բայից:
Հիւրշ. 468 համեմատում է սանս. pa]-
ra- «թանձր, կարծր, պերճ, շքեղ, ուժեղ,
փալլուն», յն. πηγός «ամուր, հաստա-
տուն», πηγυρι «ամրացնել», լտ.
pango «ամրացնել» ձևերի հետ, որոնք
ծագում են հնիւ. pag', pak' արմատից.
բայց այս համեմատութիւնը անապա-
հով է գտնում: Walde 552 հյ. հոծ կցում
է այս արմատի e/o ձայնդարձին, որից
հանում է նաև հիւլ. oc, կիմբ. wng,
wng «մօտ, քովը», հիւլ. tinōlaim
«ժողովել, հաւաքել»: Karst, Յուշարձան
425 թթ. kat, kyt, kot «թանձր», իսկ
426 թթ. sok «նեղ, թանձր»: Petersson
KZ 47, 287 սանս. pi-bda-ná «ամուր,
հաստատուն» բառի հետ, արմատը ղնե-
լով ped, pod, որից կրկնութեամբ սանս.
pibda-, իսկ -so- մասնիկով հյ. հոծ.
սրա հետ նոյն են նաև հյ. հաստ = գերմ.
fest են: Մերժում է Pokorny 2, 8 և 22:
*ՀՈԿՏԵՐԲԵՐ (սեռ. -ի) «ամրատից հաշ-
ուած ութերորդ ամիսը» (ըստ լատինական
տումարի) Եւ. քր. Երզն. մտթ. գրուած է
նաև ոկտորո, սեռ. ոկտորոի Սոկր. 196, ոկ-
տոմբր Սոկր. 639, ոկտոմբրի Սոկր. 310,
670. նոր բառեր են հոկտեմբերեան, հոկ-
տեմբերիկ:

= Յն. ὁκτώβριος, որ փոխառնալ է լատ. october հոմանիշից. բուն նշանակում է «ութերորդ ամիս» և կազմուած է լատ. octo «ութը» բառից. տարածուած է բոլոր հարապական և այլ լեզուների մէջ. ինչ. գերմ. Oktober, ֆրանս. octobre, իտալ. ottobre, ռուս. октябрь են. հայ բառը այսպէս է ձևափոխուած, ազդեցութեամբ սեպտեմբեր, նոյեմբեր և դեկտեմբեր բառերի. հմմտ. վրաց. ოქტომბერი ոկտամբերի՝ որ նոյն ամսանունների ազդեցութեամբ ստացել է աւելորդ մ ձայնը:—Հիւբշ. 367:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշը:

Գի՛թ.—Գրականից փոխառութեամբ կայ նաև դաւառականներում. ինչ. ննիս. հօգդէմփէր, Պլ. հօգդէմփէր, Ղրբ. հօկտէմբէր են: + ՀՈՂ, ո հլ. «հող, գետին», լայնարար նաև «գերեզման, կալուած, արտ» ՍԳր. Բուզ. Եզն. որից հողաբեր Ազաթ. հողաբուր սս. իի. 2, հողագործ ՍԳր. հողաթաւալ Ազաթ. հողաթափ ՍԳր. հողախառն Բ. մկ. դ. 41. հողածին Իմ. է. 1. Երեմ. խթ. 33. հողակալ Կոչ. հողամաղ «թռչունը» ՍԳր. «փոշու շամանդաղ» Եզն. հողեղէն ՍԳր. Եզն. Բանձրահող Պիտ. փիլ. Շիր. աւօւրահող նոնն. 15. Թեթևահող Փիլ. այլաբ. են: նոր բառեր են հողատէր, հողատիրութիւն, հողատիրական, հողագործի, սակաւահող, կաւահող, սեւահող, աւազահող, հողաբաժանութիւն են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pol- ձևից. սրա մերձատր ցեղակիցն է հսլ. polje «դաշտ, արտ», բուն նշանակում է «բացավայր» և նոյն է հլ. հոլ. բաց, մերկ» բառի հետ. աւելի ընդարձակ տե՛ս անդ:

Schröder, Thesaur. 45 հրր. ܠܗܝܬܐ xōl «աւաղ» բառից է դնում հլ. խօլ, որով անշուշտ ուզում է հասկանալ հոդ: (Այս բառի հետ Մառ. Ош. Таблицы, էջ 5 միացնում է ասոր. ܠܗܝܬܐ xālā «աւաղ», մանդ. ܠܗܝܬܐ hīllā «փոշի» և վրաց. sila «աւաղ», որոնց արմատը դնում է սեմ. qll < hll = յարեթ. sll. բայց հլ. հոդ բառը չէ յիշում): Klaproth, As. polygl. 100 պրս. xāk «հող»

բառի հետ: նշը լծ. յն. հիւլէ և χῶος, χῶμα «հող», սանս. կօ, արաբ. (իմամ պրս.) xāk «հող», Peterm. 26. 38 լատ. solum: Böttich. Arica 79, 312 սանս. pula, ռուս. polū, գերմ. Feld: Lag. Urgesch. 801 հսլ. pole, անգլ. folde, fild: Տէրվ. Մասիս 1881 մայ' 5 լատ. pulvis «փոշի» և սանս. puriṣa: Karolidēs, Γλ. συγγρ. 102 կպղվկ. χαῖζι «դաշտ», յն. χαμζι, χαμελός, լատ. humus:—Meillet MSL 8, 154 համեմատում է հսլ. polye և ռուս. полт «տախտակամած, լատակ» բառերի հետ: Thomschek, Die alten Thrak. II, 18 լիթ. pillis «բերդ», piltas «լցիւալ», յն. πῶλις «քաղաք», թրակ. πῶλτον «փայտեայ տուն» բառերի հետ: Հիւնք. հիւլէ բառից: Pedersen, Հայ. դր. լիզ. 61 չի ընդունում հսլ. polje և ռուս. поле, ինչպէս նաև լատ. pulvis և ամէնից աւելի յարմար է գտնում լատ. solum «լատակ, հիմք, երկիր, ոտքի տակը» (Սրա հետ միացում են հիւլ. fol, գոթ. sulja, հրգ. sola, անգլ. solu «ոտքի տակը». հմմտ. նաև ֆրանս. sol, իտալ. suolo, սպան. suelo «հող, գետին». նախաձեռն է հնիս. suol-, sul- ըստ Walde 723, որոնք սակայն չեն կարող տալ հլ. հոդ ձևը): Karst, Յուշարձան 423 թթր. hōl «հող»: Մառ. ИАН 1917, 330 ավար. xur «դաշտ»:

Գի՛թ.—Ալշ. Կր. Մշ. հոդ, Երե. Խրբ. Շմ. հօղ, Սշ. հօղ, ֆըղ, Ազլ. Տփ. հօղ, Ասլ. հէօղ, Զթ. հիւլ, Կր. Հճ. ֆող, Ախց. Երե. ննիս. ֆօղ, Ակն. ֆէօղ, ֆէղ, Սեբ. ֆէղ, Գոր. վէղ, Ղրբ. վըղ, Զդ. Սլմ. վն. խող (սեռ. վն. խուղու), Պլ. Ռ. խօղ, Մկ. Ողմ. Տիգ. Տփ. խոլ, Մրդ. խուլ, Սվեդ. խիւլ, Հմշ. խէօղ: նոր բառեր են աւհող, հողաբան, հողագործ, հողածածկ, հողահամ, հողահանել, հողահարկ, հողահոտ, հողափառտակ, հողաւր, հողգրամ, հողել, հողլաթ, հողկալ, հողշուր, հողկիկ, հողմաղ, հողշաղ, հողգլուխ, հողոտ, հողոտիլ, հողոց, հողսորիկ, հողսիլ, հողվար, հողվարք, հողվրդի (Հճ. հօղվեղի),

հողապան, հող (որ և միջ. հյ. հող «գե-
րեզման» Սմբ. պտմ. 130):

ՓՈՆ.—Թրք. գռ. Զիլէի հողաբ. (Յուշար-
ձան էջ 327). մեր բառից (իր հին փոխա-
ռութիւն) կարող է լինել նաև քրդ. խօլ «հող,
երկիր, գետին»:

ՀՈՂԵՆՆԻ «հոծել»։ ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 184 («պնդանալ, խտանալ, թանձրանալ»
իմաստով):

ՀՈՂԵՆՆԻ «քնկեցեալ»։ ունի միայն Բառ.
երեմ. էջ 184:

ՀՈՂՀՈՂՈՒՄՆ. անյայտ իմաստով նորա-
գիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնուի եմ գոր-
ծածուած Գիրք թղ. էջ 115. «Ի՞նչ հովիւք, որ
կորուսէք և ցրեցէք զոչխարս արօտի իմոյ,
արդ ահաւասիկ ես վրէժ առից ի ձեռք, զի
լցան աւուրք ձեր ի հողհողումն»։ Ակնար-
կում է նրեմ. իգ. 1—4 հատուածը. թուի թէ
նշանակում է «ցրումն»:

Հ. Գր. Սարգսեան, Բաղմ. 1927, 243
ուղղում է խողխողումն:

+ՀՈՂՄ, ո հլ. (յետնաբար կայ նաև հող-
մբն, յգ. հողմունք) ճրամիւ ՍԳր. Վեցօր.
«աշխարհի կողմերը» ՍԳր. «գալունի հիւան-
դութիւնը, դեղնցաւ Ոսկ. յհ. ա. 21 (այսպէս
ըստ համեմատութեան յն. բնագրի, ապա
թէ ոչ գաւառականներում քամի նշանակում
է ճարճական յօդացաւ): Որից հողմայոյգ
Վեցօր. հողմաշարժ Յոր. ժգ. 25. հողմաշունչ
Ագաթ. հողմավար Յոր. ժգ. 25. ծէ. 1. հող-
մեղէն Նզն. հողմակոծ Ագաթ. Սեբեր. հող-
մակոծութիւն Նազր. խաւառհողմ նար.
հաւառհողմ Ագաթ. մոլորահողմ Ագաթ.
հողմընդէմ ճրամուն հակառակ» Նազր. 93
(երկիցն. բայց տպուած հողմ բնդդմ.—
Հողմընդդէմ խորհրդոց հողմընդդէմ հողմա-
կոծեալ). հողմաղաց, հողմաղել (նոր բա-
ռեր):

= Բնիկ հայ բառ, հնիւ. onəmo- ձեից, որ
նշանակում է ճշունչ, փշին, քամիւ. բուն
արմատն է հնիւ. enə-, onə-, nē- ճշնչել,
փշել; որ an- ձևով երևում է զանազան լե-
զուների մէջ. յիշենք այստեղ կարեւորներից
յն. ἀνεμος ճշունչ, քամիւ, ἀνήμερος, νήμερος
«առանց քամու, հանդարտ օդ», լատ. anima
«օդի հոսանք, քամի, շունչ, հոգի», սանս.

anila- ճրամի շունչ», հիւ. animm, նիւ.
anam «հոգի», կորն. eneff, բրբտ. anaoun
«հոգի» են (միաները տե՛ս Pokorny I,
56—57): Հայերէնի մէջ հնիւ. onəmo- ձեից
միջին ə ընկել է ըստ օրինի, -nm- տա-
րանմանութեամբ վերածուել է -nq- (հմտ.
նման>ըման-իլ) և միավանդ «ոզմ ձեի
վրայ աւելացել է և յաւելուածը, ինչպէս
յաճախ Մեկնութիւնը տե՛ս Ernout-Meillet
51. նոյն արմատից է նաև հյ. անձն, որ տե՛ս
առանձին:

Տէրգ. Նախալ. 128 վերջաձայն մ
մասնիկ է համարում (հմտ. տիղմ,
սեղմ, ջերմ, ուրմ): Պատկ. Аpm. reorg.
45, Материалы I. 3, որից յետոյ Müller
SWAW 136 (1897), էջ 29=Armen. VI;
էջ 4, № 32 յն. ὀρμή «յարձակում» և
սանս. sárma- «հոսանք» բառերի հետ;
Հիւնք. հող բառից; Bugge II 1, 442 —մ
կամ —մն համարելով մասնիկ, արմատը
դնում է հող. =սնս. anilá- ճրամիւ: (Այս
մեկնութիւնը մերժում են Walde 44,
Boisacq 61 և Pokorny I, 57՝ ըստ
Lidén, Arm. St. 38 և Petersson KZ
47, 246): Patrubány, Monde or. 2
(1907/8), էջ 222 հնիւ. avē «փշել» ար-
մատից: հմտ. յն. αὐλός, αὐλῶ, նոյ-
նը ՀԱ 1908, 187 յն. αὐρα, ἄρμη «շըն-
չել» բառերի հետ, իբրև «հողմ» հաւմ
<հնիւ. *au-l-mos: Karst, Յուշարձան
425, 426 թաթար. sol, sal ճրամի, զո-
վութիւն» բառի հետ: Թրեքսեան, Ա-
րիահայ բռ. 50 նոյն ընդ հով, զով, ծով:
Petersson KZ 47, 246 յն. πόμερος
«կոհիւ են բառերի հետ, իբրև աւտգին
շարժում»: Մերժում է Pokorny 2, 53.
մերժում եմ նաև ես, որովհետև յն.
πόμερος ձեի համապատասխանն է հյ.
աղմուկ (տե՛ս այս բառը): Մատ. ИАН
1917, էջ 330 ավար. հուրի «հողմ» բա-
ռի հետ: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meil-
let BSL № 79, էջ 11:

*ՀՈՄ.— Նախամասնիկ. տե՛ս համ—:

Schröder, Thesaur. 47 յն. ὄμοϛ
ձեից փոխառեալ, նշՔ որպէս յն. ο'-
μοϛ, ο'μοι:

ՀՈՄԱՆԻ (-նոյ, -նեաց) «սեղեխ, այր՝ որ տուփեալ է առ կին օտար» ՍԳր. եփր. յես. 304. «համախոհ, գործակից ի շարիս» Եպիփ. ծն. նար. էջ 222. Արծր. որից բողաճումանի Ոսկ. մ. բ. 12. բազմաճումանի Ճառքնտ. (գրուած նաև բազմաճուման Ոսկ. եփես. 833). նոր գրականում կազմած է իզական հումանոմի:

Հիւրշ. KZ 23, 19 համարում է հա-կառակը բընամի բառի. իբրև թէ բըշ-նամի կազմուած է դժ- մասնիկով, իսկ հումանի՝ հում- մասնիկով:— Հիւնք. իմն անորոշից: Karst, Յուշարձան 408 սու-մեր. umuna «հաւաքոյթ» բառից:

ՀՈՄՆԻ «մի տեսակ բոյս, որ դեղ է փոր-լուծութեան» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 1714 և Քաշունի, Գ. 144:

ՀԲուս. անդ՝ նոյն է կարծում հլ. հուն, հունի բառի հետ. մինչդեռ Բժշկարանի բացատրութիւնից (—Հա՛ն իր տակովն, սրբէ և կարատէ զբազուկն...) յայտնի է թէ տակ ունեցող խոտեղէն է և ո՛չ թէ ծառ:

ՀՈՅ «երկիւղ, սարսափ». մէկ անգամ գոր-ծածուած է Ա. մկ. գ. 25 աճ հոմանիշին կից. «Սկսաւ ահն և հոյն երթալ առաջի Յուդայ և եղբարցն»: Սրանից են կազմուած հոյակապ «զարմանակերտ, հրաշակերտ» ՍԳր Ագաթ. Նւս. քր. և պտմ. (գրուած խոյակապ Արծր.), հոյակապեալ Պիտ. հոյանուն Պիտ.: Կայ նաև հոյակապ անստոյգ բառը, որ մէկ անգամ ու-նի Սեկունդ. (Das Leben und die Senten-zen des Phil. Secundus, Wien 1895, էջ 39 և Մատեն. մանր ուսումն. Տաշեանի, Ա. հտ. էջ 240). «Զի՞նչ է մշակ... ծառոց տնգիշ, աղքատութեան հոյկապ, բժիշկ հոգմոց». այս կտորը չունի յոյն բնագիրը. Տաշեան, անդ՝ էջ 55 թարգմանում է բառս «Einer, welcher der Armuth enthoben ist, յորմէ բարձեալ է աղքատութիւն իւր», նշն պատիւ և դար-մանիշ:—Հոյակապ բառի մէջ իմաստի զար-գացման համար համտ. աճ և աճագին սար-սափելի. 2. մեծ, խոշոր, վիթխարի:

Նշն հոյ, հոյն (ն յօդը արմատական կարծելով) «թերևս որպէս ախոյենի կամ խոյի». իսկ հոյակապ «ի բառէս

խոյ, խոյակ կամ հոյ կամ հոյն», Հիւնք. հոյ՝ պրս. հոյ, իսկ հոյակապ՝ խոյակ բառից: Պատահական պէտք է համարել պրս. حوى hōy, hūy «վախ, երկիւղ» (բնաձայն բառ կամ միջարկութիւն):

ՀՈՅ «ցից կամ ցեց». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 184. երկու իմաստներից մին ան-շուշտ սխալ է:

ՀՈՅԳ, ո հլ. «ծառից վազած հիւթ, խէժ» Վեցոր. 101, 186. ունինք նաև հոյժ Բառ. երեմ. էջ 185 և հոյժ ՀՀԲ սխալագիր գրչու-թիւնները. նոր գրականում նշանակում է առհասարակ «քամուած հիւթ», որից հուզա-բաղանք:

Brosset JAs. 1834, 369—405 իրար լծորդ է դնում հոյզ, խէժ, խոյզ: նշն լծ. թրք. öz «հիւթ» և göz yaşə «ար-ցունք», Հիւնք. տե՛կ. öz «հիւթ»: Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uzu «միս, ճարպ», 421 թրք. yaş, is, iz «թաց», yüz-mek «լողալ», Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 թրք. öz:

ՀՈՅԼ, ի հլ. (նշն դնում է նաև ո հլ. թէև առանց վկայութեան) «խումբ (կենդանիների, մեղուների, զօրքի, մարդոց, վկայու-թեանց)» Պղատ. օրին. Պիտ. Ղևոնդ. 35. կթ. որից հոյլ ի հոյլ «գունդագունդ» Նար. տաղ. միաճոյլ Վեցոր. 71, 174. բազմաճոյլ Վեցոր. 189. Պիտ. 35. իմ. եկ. Մանդ. երկնաճոյլ Անան. եկեղ. Մաշտ. մարդաճոյլ Նար. յոգ-նաճոյլ Անան. եկեղ. գրուած է նաև հոյ նա-նայ. որից հոյեալ «հաւաքուած, խմբուած» ՍՀկ. կթ. արմաւ. հոյնեալ «միասին հաւա-քուած» Շար. լէ. Անկ. գիրք առաք. 336:

Նշն նոյն ընդ բոյլք, լծ. և բոլոր, յն.

ὄλος, ὅλος, թրք. ոլու, քիլլի, հալգ, հալխ, գոլ: Böttich. Arica 79, 312 սանս. bhūri: Justi, Dict. Kurde 371 քրդ. guluk «պար մեղուաց», Fick I⁴ 82 յն. πῶλος, լիթ. pilis=լիթթ. pils «ամ-րոց» ևն բառերի հետ յիշում է նաև լիթ. pilti «թափել» և հլ. հոյլ «գրգռել» (նոյնը կրկնում են Endzelin, Latviešu valodas, իդ-լա, Riga և Pokorny 2, 51, որոնց դէմ է խօսում և մերժում Meillet BSL № 87, էջ 229): Հիւնք. յոյլ

բառից, Scheffelowitz BB 29, 33 հյ. լի, լն. πολός, զնդ. pouru- «լի», հրգ. sole «ժողովուրդ» են բառերի հետ՝ հնի. pelē- «լնուլ» արմատից, Այս մեկնութիւնը յիշում են Walde 592 և Pokorny 2, 63, կասկածում է Meillet (անձնական), Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 86 թերևս նոյն ընդ հոլով: Karst, Յուշարձան 421 թրք. küllü «ամբողջ» (որ դրժբախտաբար արաբերէն է), Petersson KZ 47, 276 լեթթ. pūlis, pūle «դէզ, հօտ», ռուս. pulja, ուկր. pul'a «գրնդակ» բառերի հետ:

ՓՈՒՆ.—Հստ Մառ. Тексты и разск. IV յաւել. հայերէն հոյլք բառից է փոխառեալ վրաց. ხვდო խվալի «հաւաքոյթ, բազմութիւն»?

ՀՈՅՆ, ի հլ. (գրուած նաև հոն, հուն) «զոռալ, շում, տէկ. գրգրւճը, լտ. cornus» Ա. դաթ. որ և հիւն Մագ. թղ. 138. ծառը կոչւում է հունի, հունի, հնի (ըստ ՀԲՈւ § 1715), իսկ ՓԲ դնում է հոնենի:

Պատահական նմանութիւն ունի մանջուր. ضح una «մի տեսակ կարմիր ու քաղցր պտուղներով թուփ է՝ բարբարիսի նման»:

ԳԻՌ.—Ղզ. Տփ. հուն, Գոր. Ղրբ. հիւն, Հճ. հիւն, Երև. ֆօն, որից Ղրբ. հիւնի, Հճ. հնրնի, Երև. ֆօնի «հունի ծառը». նոր բառեր են հունոտ, հունաթքու, հոնեսպաս:

ՀՈՆԵՆՆԻ «հոսել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 185:

ՀՈՆՈՎՐԵՆՆԻ «ինչքը բռնագրաւել կամ անգիլքի տակ դնել. séquestrer». նորագիտ բառ, որ ունի Սմբ. դատ. 33. «Ձէդ մարդասպան ձգեն զինք և դատեն ու հաւնաւորեն (=հօնովրեն) ու զնեն յեկեղեցւոյն կարիքն». նոյնը նաև հաւնովրել՝ անդ, էջ 38, 64. որից հոնովրումն Սմբ. դատ. 150:

ՀՈՆ. արմատ առանձին անգործածական. որից հոշական «կոշական» Սիւն. քեր. 207. Թր. քեր. 17, 62. Քերգ. քեր. 172, 176. Մագ. քեր. 247. «բացազանչական» Անյ. պերիարմ. հոշել «կոշել» Բառ. երեմ. էջ 185, որից նաև ՓԲ:

ՆՃԲ յուշ առնել ձեկից է հանում:

*ՀՈՇԻՐՈՒԱԿ «մի տեսակ խնկեղէն» հոր. աշխ. 616. ունի միայն ԱԲ. ըստ Տիգրանեան, Բառ. բժշ. բոյսերի 12 «grana paradisi»:

=Փոխառեալ է իրանեանից. վերջի մասը ներկայացնում է պհլ. bōyak, պրս. بویا bōya «բուրդ» բառը. անծանօթ է հոշի. հմմտ. զագերուակ, հրուակ, գոյիրուակ, նայիրուակ, բուրն էլ նոյն կազմութեամբ.— Հիւր. 123:

Պատկ. հոր. աշխ. 1877, էջ 81 դնում է պրս. xōšbō կամ xōšbōyak «քաղցրաբոյր» ձեկից:

*ՀՈՒԻ «հայկական տոմարի երկրորդ ամիսը» Ագաթ. Նփր. դէտ. էջ 225. համար. էջ 19. Արժր.:

=Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. վրաց. ოზო ორի, ზეო հերի, մինգր. žiri, žuri, ինգ. or, oor, սվան. ori, heri, yervi, լազ. žur, žur, յւր. բուրն էլ նշանակում են «երկու», հոռի ամսանունը առնուած է իբր «երկրորդ ամիս», ինչպէս սանմի՝ երրորդ ամիս, կովկասեան «երեք» բառից:

Հնեից վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 200 ստուգարանում են հորել «թաղել» բալից. Հոռի, զի հորեն երկրագործք և մշակք, զցորեան և զգինի ի շտեմարանս ժողովելով: Նոյնպէս է նաև Տաթև. Հմ. ա, որ մի քիչ յետոյ էլ ասում է. «Հոռի գիտորդակցութիւն ասէ, յորժամ առաքեաց զհօրն ի շուրն և նկարեաց զամենայն»: Երզն. տօնապ. (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. էջ 140) ասում է թէ այս ամիսը նախապէս կոչւում էր մատուան և ետէն անունով մէկի պատճառով կոչուեցաւ Հոռի: Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Brosset, JAs. 1832, 528:—Պատկ. О названіяхъ древнихъ арм. мѣсяцевъ 1871, էջ 38 կցում է զնդ. xšaθra vairyn «մետաղների պահպան ոգին», պրս. شاهره šahrē-vār «է անուն հրեշտակի միոյ, որ է վերակացու հանքաց և հրոյ. 2. է անուն շորրորդի ատուր իւրաքանչիւր արեգակնային ամսոյ», աղուան. oreli «10-րդ ամիսը»: Վրացականի հետ են կապում

նաև Բազմ. 1845, 82, Հ. Ե. Տալեցի՝
Բազմ. 1897, 337, Բասմաշեան՝ անդ, էջ
339, Աճառ. անդ՝ էջ 394, Հիւնք. էջ
313.—Ալիշան, Հին հաւ. 139 կցում է
Խոռ (Հայկի որդին), եզրագ. Հոր. Orus,
յն. լտ. Հորա զոհողութեան, գու. Խորաթիկ և պրս. Խոր «արեւ», իսկ
էջ 338 պրս. Խորաթաւ ամասնունը: Յա-
կորեան, Բանաս. 1900, 37 քաղդ. airu,
երբ. iyyar, արար. ասոր. ayyār «երկ-
րորդ լուսնային ամիսը», պրս. xōr
«արեւ» ևն: Պատահական նմանութիւն
ունի լին. — örh⁴ «երկու»:

Հոռոսել տե՛ս Հոլոսել:

ՀՈՍ, ի հլ. «հոսում, վազելը» Պիսիդ. Մագ.
որից հոսել «հեղուկ, վազցնել, թափել. 2.
ցորենը հրնելով յարդից ջոկել. 3. վերկից
ցած գցել, գահավիժել» ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ.
յհ. ա. 6. հոսիլ շերտող, ցնդող, ցրտող իմ.
ժա. 19. «երնելու գործք, հեծանոց» Ամովս.
թ. 9, Ոսկ. մ. 7. հոսանք ՍԳր. Եփր. ծն.
Ագաթ. հոսհոսիլ «առատութեամբ՝ ճոխապէս
վազել» Ոսկ. յհ. ա. 3. կալանոս «ցորենն եր-
նող» Յայսմ. (ՀԱ 1911, 96), յորդանոս կոչ.
յորդանոսան Եւագր. մեծանոսան Եփր. յես.
բազմանոս Պիտ. կալկաշանոս Ոսկ. լս. ա-
ռատանոս Սկևռ. երկնանոս Արծր. երազանոս
Արծր. դառնանոսան Անան. եկեղ. դարանոս
Ոսկ. (քանիցս). դիւրանոս Եփր. յովս. 100.
Պղատ. տիմ. գետանոս Բենիկ. քիւրանոս
Ոսկ. լս. եօթնանոսան Ոսկիփ. ծովանոս Ա-
նան. եկեղ. հողմանոս Նար. ջրհոս Շիր. կամ
ջրոհոս Դամասկ. ևն:

Klaproth, Asia pol. 100 արուբ. سيل
seil, պրս. sil «հեղեղ» Տէրվ. Նախալ.
110 հոսել և հոսակ դնում է հնիս. srus
արմատից. հմմտ. սանս. urni, յն. թէօ
թեմա «հոսանք, գետ» ևն: Հիւնք. հիւ-
սել բայից: Patrubby 2Ա 1908, 213
հնիս. ponts- ձկից, որ տես հուն:

Գիթ.—Տփ. հոսիլ «հոսել», հուսան «հո-
սանք», Խրք. հոսիլ «երնել» (նոյն բառն ու-
նին նաև Բլ. Բն. Պրտ.), Երև. Ֆոսան «բուք»,
որից հոսանակալ «բարդգիլ»։ Հետաքրքրա-
կան է մանաւանդ հոսելի Ախք. Արք. Կր.
«հեծանոց, եղան», որ ունի խտշ. հուսելի,

Սվեդ. հիսսիլա, Բլ. հոսելի, Մշ. հոսելի,
Ղզ. հոսելի, Երև. Ֆոսելի ձկերը, որոնք
ցոյց են տալիս հոս- արմատը. սրանից Ե-ի
անկումով յառաջացել է հոս-իլ:

ՓՈՒ.—Թրք. գու. Թորթումի hōsenk «հո-
սանք, ջրվէժ», յատկապէս նշանակում է
«Թորթումի լճին մէջ թափուող մեծ ջրվէժը»
(Բիւր. 1898, էջ 627):

ՀՈՍԻ «գազ, մի տեսակ լիւնային շատ
փշոտ բոյս» Հին բռ. Դան. ասորի մեկն.
սաղմ. ձգ. որից հոսի կոչւմ «գազի խէժ» Բժշ.
հոսնի «ակքան, գազ փուշը» Վանակ. ունի
միայն ՀԲուս. § 1728—9 և յաւել.։ Այս երեքի
համեմատութիւնից երևում է, որ արմատն է
հոս, սեռ. հոսի (որից հոսի կոչւմ), իսկ միւս
հոսի և հոսնի ձկերի մէջ՝ -ի և -նի՝ ծառ ցոյց
տուող մասնիկներն են։ Այս արմատական
հոս ձկն է ահա, որ գտնում ենք գործածուած
Բառ. երեմ. էջ 9, ակֆան բառի բացատրու-
թեան մէջ. այսպէս՝ «Ակքան. գաղտ կամ
հոս, դժնիկ կամ փուշ»:

Կայ հնիս. peuk'- «խայթել» արմատը,
որից կազմուած են յն. ἐχέπευκός
«գառն», ἐμ-πευκός «գառնաւուն», ինչ-
պէս նաև յն. πεύκη, լիթ. puszis,
պրոս. peuse, հրգ. fiohta, fiulita, մրգ.
viehte, գերմ. Fichte «հեղեղ», իբրև
«ասեղնաւոր ծառ» (Kluge 140, Wal-
de 622, Boisacq 301): Հյ. հոս «գազ»
և հնիս. peuk'- ձկնով և իմաստով յար-
մար են իրար, միայն անհամապատաս-
խան են eu և հյ. ու

Գիթ.—Գնձ. ՆԲ. հոսի, Աղլ. հուս, բոլորն
էլ նշանակում են գազ փուշը, որ իբրև կրպ-
շան է գործածուած և որի ուրիշ տեսակներն
են մկնահոս, տափահոսի:

Հոսնիլ տե՛ս Սին:

+ՀՈՎ, ո հլ. (կայ նաև յգ. սեռ. հովուց)
«պաղուկ, ցուրտ, զով» Եփր. դտ. Եզն. Ոսկ.
մ. 7. 20. «հովութիւն, հովանի, շուաք,
ստուեր» Փարպ. Ճառքնտ. Գնձ. «քամուց
ձկացած ծալքեր շորի վրայ» Մագ. Թղ. 224.
«քամի, հողմ» Թլկր. 43. որից հովանալ Վե-
ցոր. հովանի «ստուեր, շուաք» ՍԳր. Ոսկ.
ես. հովանալ Ագաթ. հովանաւոր ՍԳր.
Մծր. հովանոց «հովանաւոր ծածկոյթ կամ

զարդ» ՍԳր. Բուզ. «Հովոց, հովանալու տեղ» Երեմ. Իր. 24. «սիրտ հանգստացնող սփռ-
փիշ խօսք» Ոսկ. եփես. 896. հովանոցակ
Ոսկ. մ. գ. 16. հովասուն Եւ. քր. հովաֆա-
ւրդն. երգ. Բաղանով Ոսկ. յհ. ա. 30. հովել
«հովահրել» Վրք. հց. բ. 377. հովել, հովա-
ֆաւր, հովանոցածն (նոր բառեր) են: Այս
արմատից է կազմուած զ մասնիկով՝ զով
(<զհով) Դամասկ. Նար. որից էլ զովանալ
Մն. ժր. 4. Դատ. ժե. 19. Փարպ. զովացու-
ցիշ Եզն. զովացուցանել ՍԳր. զովացութիւն
Ոսկ. ես. զովամարմին «մարմինը սառն»
Եփր. մն. 478. զովաշունչ (նոր բառ) են:—
Սրանից տարբեր է համահով «ենդն տեղը,
մէկտեղ առաջնորդած» ԱԲ, որ մէկ անգամ
գտնում եմ գործածուած Գր. սրկ. լս. (տպ.
Սոփերք, Դ. 149). «Մի՛ լիցի քակել որոշել
ի համահով ժողովոցն մինչև ցմահ». պէտք
է ուղղել համահով «համաժողով», կազմուած
հով, հովիլ «հաւաքուիլ» բայից:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pou- «փշել, փշին»
արմատից, որի վրայ տե՛ս հն. հոգ և հոգի:
Նախնական «փշին» գաղափարից՝ «ցուրտ,
հով» գաղափարին անցնելու օրինակ են՝
զնդ. ao-ta-, սանս. ūdhar, ōman-, լիթթ.
aũksts, իուլ. ūar են, որոնք բոլոր նշանա-
կում են «ցուրտ կամ ցրտութիւն», բայց ծա-
գում են հնխ. aũt- «փշել» արմատից (Po-
korny 1, 222): Կարելի է սակայն բնորոշել,
թէ հով հին հայերէնի մէջ էլ ունէր «քամի»
իմաստը, որ պահում են մինչև այժմ զանա-
զան գաւառականները—ԱՃ.

ՆՃԹ լծ. ուկ. հով, հովմն, թրք. հա-
վա. իսկ զով բառի տակ՝ թրք. սովուֆ
«ցուրտ», Peterm. 62 և Windisch. 21
զով բառի մէջ զ համարում են լծորդ
հ-ի (և ո՛չ մասնիկ): Böttich. ZDMG
1850, 355 և Arica 81, 360, որից նաև
Müller SWAW 38, 580 և Justi, Zend-
spr. 244 զով «թարմ» բառի հետ կցում
են սանս. yuvana-, զնդ. yavan, պրս.
javān «երիտասարդ»: Lag. Urgesch.
117—119 բոլորն էլ pā արմատից. անդ՝
118 հովանի բառի մէջ —անի վերջաւոր-
ութեան հետ համեմատում է լն. -γών:
Meillet MSL 9, 53 զնդ. aotō, իլթ. vē-

sūs «հով» և աւելի յետոյ BSL հտ. 24,
167 լծթթ. aũsit «հովացնել», aũksts
«հով». (այս բոլորը պատկանում են
հնխ. yēaũt- «փշել» արմատին (Pokor-
ny 1, 220—222), որ չի կարող տալ հյ.
հով. տե՛ս և օղ), Հիւնք. հով = լն. լա՛յ
«հողմ», զով < ծով-ից, հովանի < յովա-
նակ-ից կամ արար. հէվալէ: Աւետի-
սեան ՀԱ 1907, 281 հոգի բառի հետ:
Patrubány ՀԱ 1908, 215 հովանի կցում
է լտ. op-ācus՝ նախապէս «հովանատը»
բառին: Karst, Ցուշարձան 425 թթր. sol,
sal «քամի», 426 թթր. sov, sog «հով,
ցուրտ, սառն»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Երե. Խրք. Մշ. Շմ.
Պլ. Ռ. Սեր. Տիգ. Տի. հով, Սշ. հով, հու,
Ազլ. հով, Զթ. հէօվ, Ասլ. հէօվ, Ղճ. հէվ,
Ղրք. հով, Մկ. Մրդ. Ոզմ. Զդ. Սլմ. վն. խով.
(սրանցից Ակն. Խրք. Պլ. Ասլ. Սեր. Ռ. Տիգ.
նշանակում են «քամի», միւսները «հով,
շուաք»): Այստեղ է պատկանում նաև Ննխ.
հով «տգեղ» (հմմտ. Պլ. պաղ «ցուրտ. Ձ.
տգեղ»): Նոր բառեր են հովաֆել (Ասլ. հո-
վաֆէլ), Պլ. հովաֆէլ, վն. խովաֆել, Մրդ.
խովաֆէլ. հին վկայութիւնը Վրք. հց. բ. 378
հով հաւէք. աւելի ուշ՝ խովաֆել Մխ. բժշ.
էջ 147, որ պէտք է ուղղել խովաֆել, հովաֆ-
րել). հոված, հովայ, հովան, հովցուֆ, հո-
վառուիլ, հովաց, հովգուլ, հովել, հովթուլ,
հովթիլ, հովիշ, հով-ծով «յօղացաւ», հո-
վոտ, հովաթիլ, հովառուլ, հովուտ, հովրել,
հովառուն, հովիշի: Գլտ. «զով» և «քամի»
նշանակութեանց համար հմմտ. մոնգոլ. sat-
kin «քամի» > Ննխ. գառ. սալխըն «զով»:

ՓՈՆԻ.—Թրք. գառ. Կր. hov «քամի» (Բիւր.
1898, 627).—Ատանայի Թրքախօս հայերը,
ինչպէս նաև յոյներն ու թուրքերը ունին հով
վէրմէֆ «մէկին զրգուելու համար զովաբա-
նել».—Patrubány SA 1, 222 հայերէնից
փոխառեալ է կարծում հունգ. hűv-ös «հով,
զով»: Վրաց. 399 «399» ամփոփանի «դիա-
կառք», որ հյ. ամփոփանի բառն է (հա-
ղորդից Գ. Ասատուր):

ՀՈՎԻՏ, Ի-ա հլ. «ձոր» ՍԳր. «ցածր բլու-
րակ, մի քիչ խոր՝ դարձուար տեղ» ԱԲ. «խո-
ռոշ» Պղատ. տիմ. որից հովտանալ նիւս.

երգ. հովտագոյն փիւ. հովտածե հոր. Արծր. հովտային Ասող. հովտութիւն փիւ. լին. հովտաբար Նիւ. կազմ. բոլորահովիտ Թէոդ. կոյան. ջերմահովիտ ՅՏ. կթ. գրուած է ովիտ հոր. Ա. 16. Արծր. հրար. Պատկ. 112. երկու ձեռով էլ մտնում է բազմաթիւ տեղական յատուկ անունների մէջ. ինչ. Բալահովիտ, Կոզովիտ, Աղիովիտ, Արհիշակովիտ ևն:

ՆձՐ լծ. Թրք. օվա «գաշտ». բայց Թրւում է հանել հով, հովուել բաներից: Մորթման ZDMG 31, էջ 415, 611 բեհռ. uevit, vedia:—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 219 —իւ մասնիկով հով «զուլ» բառից. հմմտ. օժ-իւ: Karst, Յուշարձան 421, 428 Թթր. օւմ. ova «գաշտ», 430 Թթր. kab, kob, kov, kev տուշիլ, կոլոր, դատարկ» արմատներից: Petersson IF 43 (1925), 72 հով բառից՝ ինչպէս Peder-

sen:

+Հովիի, ի-ա հլ. «ոչխար արածացնող» ՍԳր. Ոսկ. Բ. տիմ. փոխաբերաբար «առաջնորդ, վարիչ, եպիսկոպոս, կրօնաւոր» Եւ. պտմ. որից հովուել ՍԳր. հովուական Ա. Թագ. Ժէ. 40. հովուապետ Ա. պետ. Ե. 4. հովուութիւն Զաք. Ժա. 15. Եւ. քր. Եփր. աւետ. հովուակից հոր. Ղևոնդ. հովուաքիւր «մատիտեղ բոյսը» ԲԺՂ. հովուերգութիւն, հովուերգակ, հովուերգական (նոր բառեր) ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ovi-pā «խաշնապահ, հովիւ» ձևից. սա մի հին բարդութիւն է, որի մասերն են՝ հնիւ. ouj- «ոչխար» + pā «արածել, արածացնել». առաջինի ժառանգներն են սանս. avi, յն. օւ, լտ. ovīs, ումբր. ouī, uvef, հիու. օւ, լիթ. ovīs, լեթթ. avs, հսլ. ovīca, ռուս. овца, հիւլ. օւր, անգլ. ewe, հսաքս. ewi, հրգ. ouwi, ou. բոլորն էլ «ոչխար» (Pokorny 1, 167, Walde 550, Boisacq 692, Trautmann 20). երկրորդից ունինք՝ լտ. pāscō, հսլ. pasā, pastī «արածել», յն. πῶσ «հոտ» ևն (Pokorny 2, էջ 72—73): Երկու արմատները առանձին պահուած չեն հայերէնի մէջ: Հնիւ. owi- նշանակում էր «ոչխար», առանց սեռի խտրութեան. այս վիճակը պահում են դեռ սանս. յն. և լտ. լիզունները. գերմանականում

և կելտականում ձերածուց իգականի, լիթուաներէնը նոյնպէս պահեց իգականի համար, արականի համար ստեղծելով 3 vinas «խոյ». իսկ սլաւականը մասնիկների տարբերութեամբ զանազանեց ovъ-nъ «խոյ» և ovъ-ca «մաքի» (տե՛ս Ernout-Meillet 684):

Windisch. 22 լտ. pasco, pavi «հովուել» ձևի հետ: Lag. Urgesch. 111 pā արմատից: Տէրվ. Նախալ. 91 հոտ, պահել, լտ. pasco, յն. πῶσαι «ստանալ, ունել». πῶσ «հոտ», ποιμαίν «հովիւ» ևն ձևերի հետ հնիւ. pa արմատից: Նոյնպէս է նաև Müller, WZKM 6, 266: Աւելի յետոյ Müller WZKM 8, 282 և Bugge KZ 32, 16 առաջարկեցին վերի մեկնութիւնը, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս ունինք յն. οἰκόλος, սանս. avipālā- «ոչխարի հովիւ», gōpā-, gōpāl'a- «նախորդ»: Այս մեկնութիւնը ոմանք ընդունում, ոմանք էլ մերժում են: Մերժում է Հիւբշ. 468, պատճառ բռնելով այն՝ որ ո՛չ հնիւ. ouī և ո՛չ pā- արմատից ո՛չ մի հետք մնացած չէ հայերէնում: Այս առարկութիւնը ուժ չունի, որովհետև շատ լիզուններում պատահում են երբեմն արմատներ, որոնք այլուր կորած և միայն մի որևէ բարդութեան կամ ածանցման մէջ պահուած են լիւնում. յիշենք հայերէնից «հուն գիրակ» (պահուած հնոց բառի մէջ), «տի գլապ» (պահուած սամետի, կալոտի բառերի մէջ), «տի մեծ» (պահուած տիկիւն, տէր, տիեզերք բառերի մէջ), անդ «շեմք» (պահուած դրանդ բառի մէջ) ևն:—Bartholomae SA 1, 239 և Wochenschr. f. kl. Phil. 1898, էջ 1054 ընդունում է հակառակ Հիւբշմանի: Pedersen, Նպաստ 8 դնելով —ի մասնիկով՝ հով «շուաք» (իբր պաշտպան, ապաստարան) բառից, հետևելով է առանց որևէ պատճառաբանութեան՝ թէ «ovi-pā ձևին մասին ամէն խնդիր կը վերնայ»: Meillet, Dial. ind.-eur. 73 և MSL 18, 264 գեղեցիկ է գտնում Müller-ի մեկնութիւնը, բայց w > վ ձայնափոխութիւնը դեռ ապացուցուած չի հա-

մարում: Հինք. *ահովիւին հանած հո՛,*
հի՛ւ ձայներէն»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Հմշ. Մշ. հովիվ, Սվեդ. հովվիվ, Մկ. վն. խովիվ, Ողմ. խովիվ. Չրս. հովիգ. նոր բառեր են հովուարած խոր. *ահո-վիւ»,* հովիվսարան *ամի տեսակ թռչուն» Մշ. + ՀՈՏ, ո հլ. «հոտ» ՍԳր. լայնարար կամ փոխարեքարար աղոյզն նշմարանք, հետք» (այսպէս՝ պատերազմի, շրի հոտ են) ՍԳր. Կոշ. Եփր. ծն. որից հոտիլ *սնխիլ* և *սնխու-մից* զարշ հոտ արձակել» Յհ. Ժա. 39. Ոսկ. մ. բ. 9 և յհ. ա. 24. հոտարան *սրուստան»* խոր. հոտեղ վրդն. դան. հոտեան Երզն. ոտ. անուշահոտ Ագաթ. Եզն. շարահոտ Ոսկ. ա. տիմ. բ. Ժանտահոտ Եզն. Ոսկ. յհ. բ. 27. Ժանահոտ նիւ. բն. խանձահոտ Ագաթ. զագահոտութիւն *Իսիւք. դիւահոտ Անան. հկեղ. դառնահոտ խոր. զիշահոտ Մամիկ. շարահոտ Կորին. Ագաթ. Մծբ. զարշա-հոտ Բրս. մրկ. զեհեհահոտ վրդն. պտմ. հո-տառութիւն (նոր բառ) են: Արմատի կըր-կընուած ձեն են ներկայացնում հոտառիլ ՍԳր. Ագաթ. հոտառել Օր. դ. 25. Տոր. դ. 19. հոտառալ Միս. երեմ. վրդն. ծն. հոտառելիք Ա. կոր. Ժբ. 17. Ագաթ. բազմահոտառ վրդն. սղ. յարահոտառ վրդն. երգ:—Հոտ և բոյ բառերի իմաստի զանազանութեան վրայ տե՛ս Փէլիկեան, Բազմ. 1925, էջ 139—140: Գրաբարի մէջ բուրել յատուկ է թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտի համար, մինչդեռ աշխարհաբարում միայն լաւ հոտի համար է. իսկ հոտիլ թէ՛ գրաբարում և թէ ժողովրդական զանա-զան բարբառներում յատուկ է միայն վատ հոտի, Պօլսի բարբառում թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտի. օր. Գէշ կհոտի. Վարդր անուշ կհոտի:**

= Բնիկ հայ բառ, հնիւ. *od*- բերան, հոտ արձակել» արմատից. հմմտ. յն. *ոծար* (ատտ. *ծար*), *ոծածի* *հոտ, բոյր, անուշահոտութիւն»,* *եջ* (< * *ոծի*) *բերան»,* *եծ-ածից* *աւնուշահոտ»,* *ծածածից* *ստահոտ»,* *ծա-փրձա* *հոտառութիւն»,* լատ. *oleo* *հոտիլ»,* *odor* *հոտ, բոյր»* (իտալ. *odore*, ֆրանս. *odeur*, սպան. *olor* *հոտ»),* ալբան. *ameze* (**odmā + ze*) *հոտ, դառն համ»,* լիթ. *šidziu, ūsti* *հոտառութիւն»,* լեթ. *uodu* *բուրել»,* լիթ. *šidimas* *հոտ»* (Boisacq 684,

Trautm. 202, Walde 537, Berneker 24, Ernout-Meillet 665, Pokorny 1, 174):—Հիւքշ. 468:

ՆշՔ լծ. լատ. *o'mon, jn. o'mph', o'mph.* Թրք. *qo'qnu, qo'jnu:* Peterm. 21, 26, 38 լատ. *odor:* Windisch. 22 լատ. *putidus, foeteo:* Պատկ. *Исслѣд. էջ 11 զնդ. bao-δa, պրս. bōy, լատ. putor* *սնխիլ»,* Հիւքշ. Arm. St. էջ 39 վերի մեկնութիւնը կասկածելի է գտնում, նախաձայն *հ-ի* պատճառաւ և սպասում է **nom* ձևը: Տէրվ. Նախալ. 93 հոգի, հուր, փառիլ, փշել են, լատ. *putere* *սփառիլ, հոտիլ»,* յն. *ած* *հոտիլ»* և այլ բազմաթիւ ձևերի հետ դնում է հնիւ. *pu* *սփշել, հոտիլ, փառիլ»* արմատից: Meillet MSL 7, 162 լատ. *odor:* Մառ. 3BO 5, 316 զնդ. *bud* > *հլ.* բոյր բառերի հետ: *Kaist, Յուշարձան 427 ուղղութ. it, yit, ալթայ. yit* *հոտ»* (արեւել. Թրք. *اید id* *հոտ, բոյր»,* *ایلامق idlamaq* *հոտառութիւն»),* Մառ. *ИАН 1917, 323* բոյր բառից: Պատահական նմանութիւն ունին ուտ. *ad* *բոյր, բուրում, հոտ»,* *adba* *հոտառութիւն»,* *adesun* *սնխիլ, հոտիլ»:*

ԳԻՌ.—Շմ. հոտ, Ալշ. Մշ. հոգ, խոր. Պլ. Ռ. Սշ. հոգ, Ազլ. Տփ. հոտ, Տիգ. հուդ, Ասլ. հեծոդ, հեծ*, Չթ. հիպ, Սվեդ. հիպ, Ղրբ. վրէտ, Գոր. վէտ, Կր. ֆոտ, Ախց. Երև ֆոտ, Հճ. ֆոդ, Ննիւ. ֆոդ, Ակն. ֆէօդ, ֆէդ, Սեբ. ֆէդ, Ջդ. Սլմ. վն. խոտ, Մկ. Ողմ. խոտ, Մրդ. խոտ:—Այս բոլորը նշանակում են թէ՛ լաւ և թէ վատ հոտ: իսկ Հմշ. զանազան երկուսը՝ գործածում է հեղդ *վատ հոտ»* և հօմ (իմա՛ համ) *բոյր, լաւ հոտ»* իմաստով:—Բայական ձևերից հետաքրքիր են Մշ. Պլ. հողիլ, Հճ. հիդիլ, Չթ. հիդիլ, Ազլ. հա՛տիլ *հոտիլ, նիխիլ»:*—Հոտառել ձևի համար ունինք Տփ. հոտօտիլ, Ասլ. խոր. Պլ. Ռ. հողվրդալ, Չթ. հողվօդօլ, հողվօդօլ, Հճ. հեղվրդօլ, Սվեդ. հիդվրդիլ, Սշ. հոգ՛ֆրդալ, Պլ. հողվրդալ, Հմշ. հողվրդուշ, Մշ. հոնեհալ, Տիգ. հոնբրբոլ, Մն. հնրնբալ, Ակն. հոգվրալ, ֆոգվրալ, Սեբ. հողվրալ, Ղրբ. վրբվթալ, վն. խօտօտալ, Սլմ. խոտխալ, Ողմ. խոտալ, Մրդ. խոտառալ, խոտխոտալ:

տալ, Սվեդ. հիդդիլ «գէշ հոտիլ», Rivola ու-
նի խօնքընալ ձկն, նոր բառեր են հոտաւոր,
հոտիկ, հոտ-ծոտ, հոտով, հոտոտ, հոտով,
հոտով-աւել «օշինդր», հոտաւտ.—գւռ. հոտ-
վըրալ ձկն համապատասխան գտնում ենք
մէջ. հոտվրալ (նորայր, Բառ. ֆր. sentir):

ՀՈՏԻՆԱԿ. անստոյգ նորագիւտ բառ, ան-
յայտ նշանակութեամբ. մէկ անգամ զրտ-
նում եմ գործածուած Յովսիմ. 24. «Եւ յոր-
ժամ նայիցայ, ահա շունք երկզիսեանք և
հոտինակը վարէին զշունքն և փախստական
առնէին»:

*ՀՈՏՈՏ «մի տեսակ դեղ ալքացաւի հա-
մար» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1736. որ և
հղուդ Միս. Բժշ. 67. կայ յատկապէս սրա մի
առանձին տեսակը՝ որ կոչուում է հոտոտմա-
ֆի, յօգազմաֆի Ասար., ՀԲուս. § 1737.

= Արաբ. حاض huḍaḍ, յատկապէս վերջին
տեսակը կոչուում է արաբ. حاض مكي
huḍaḍ-i-Makkī:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Seidel
§ 182, որ և հոտոտ դնում է «lycium
indicum». մանրամասն պատրաստու-
թիւնը և տեսակները տե՛ս անդ. Ուղիղ
է նաև նորայր ՀԱ 1924, 75. Սխալ է
մեկնում ՀԲուս. § 1736՝ իբրև արաբ.
ուտոտ «յամմիկ»:

ՀՈՐ. ո հլ. «չրհոր, գուր, խոր փոս» ՍԳր.
որից ջրհոր ՍԳր. ձիւնահոր «մէջը ձիւն պա-
հելու հոր» Արծր. էջ 291. հորել «ցորենը
մի խոր տեղ թաղել ամբարել» վանակ. տա-
րեմ. Տաթև. ձմ. ա. հորոն «ցորենի հոր»
վասկ. էջ 30, 31:

Klaproth, As. polygl. 91 արաբ. և
պրս. hūr: ՆՀԲ յիշում է եբր. պօր
«հոր», նորայր, Բառ. ֆր. (silo բառի
տակ) արաբ. հիւրի «շտեմարան ցորե-
նոյ», Հիւնք. խոր բառից, Tomaschek,
Die alten Thrak. II. 19—20 թրակ.
σῆρος «գետնափոր տուն», σῆρος
«հոր», Սարգսեան, Բիւր. 1898, 484 ար-
մատը դնում է որ «խորութիւն», որից
որոգայթ, խոր, ձոր, ծորձոր: Բ. Խա-
լաթեանց ՀԱ 1902, 399 ասուր. Խուր, Խոր.
էբր. חור xōr, որոնք տալիս են հլ.
junn (տե՛ս այս բառը), Jensen ՀԱ

1904, 276 փոխառեալ է դնում ասուր.
būru, pūru բառից, որից նաև եբր. bōr
«հոր» (Մառ. Основ. Таблицы, էջ 4
եբր. בור bōr, בור būr, ասուր. ܒܘܪ
bārā «հոր» բառերի արմատը դնում է
սեմ. bʾr (bwr), որի յարեթական հա-
մապատասխանն է ֆր. (>φρ), սրա-
նից վրաց. ფრე փրե «հոր», փղ'րա
«փորել». և իշում հլ. հոր բառը, Անդ-
րիկեան, Բազմ. 1905, 512 փորել բա-
ռից, Պատահական նմանութիւն ունի
հայոն. փոր, փոր «փորել»:

Գիւր.—Ալշ. Մշ. հոր, Ծմ. Պլ. Ռ. հոր, Ասլ.
հէծօր, Ազլ. Տիգ. Տի. հուր, Սվեդ. հիւր, Ձթ.
հիւյ, հիւր, Գոր. վէր, Ղրբ. վրէր, Կր. ֆոր,
Ախց. Երև. ֆոր, Սեբ. ֆէր (նշանակում է
միայն «չուլհակի հոր», իսկ բուն ջրհորը
կոչում է զօղա). Հճ. ֆոյ, Ջղ. Սլմ. վն. խոր
(«ցորենի հոր» իմաստով խոր յիշուած է
1800 թուից՝ Դիւան, հա. Ժ. էջ 128), Մկ.
Ոզմ. խուր, Մրդ. խութը.—Ննխ. չգիտէ հոր
բառը, բայց ունի ջրհոր, ջուրհոր, ջրֆոր
«ջրհոր». (քաղաքում գործածուած է խույի
<թրբ. قویو quyu).—նոր բառեր են՝ հորա-
գործ, հորած, հորհոտ, հորահամ, հորահոց,
հորապարան, հորաջուր, հորեզեր, հորհոտն,
հորուկ:

ՓՈԽ?—Կիւր. fur «հոր», hūr, օր «լիճ»,
ազ. օր, ūr, yōr «լիճ», ուտ. k'ūr «հոր»,
վրաց. Թառ որա, Թառ որե «քարէ տաշտ»,
որի մէջ անասունները ջուր են խմում, գուռ:
Տե՛ս նաև ջրհոր (ջուր բառի տակ):

ՀՈՐ, ի հլ. «մէկի աղջկայ ամուսինը, փե-
սայ» Փիլ. Ժա. էջ 187. «Հորք փոխանակ
որդւոց են աներոցն և փոխանակ հարց հո-
րիցն աներքն». (լուսանցքի վրայ մեկնուած
է «փեսայ»). այս երկուսից դուրս ուրիշ վը-
կայութիւն չկայ:

ՆՀԲ հիւր բառից կամ հօր սեռակա-
նից, նման է հնչում յն. πῶρις «փե-
սայ», բայց կապ չունի, որովհետև ցե-
ղակիցները (հմմտ. յն. πῶρις «ափ-
րուհի», լիթ. pàts «փեսայ», սանս. pāt-
nī «ափրուհի», գոթ. brūþfaþs «նշանա-
ծը») ցոյց են տալիս, որ հնխ. արմատն
է pot-:

ՀՈՐԴ ակոխուած, շիտակ (ճամբայ)» Ոսկ. գծ. 10 (շուճի նշմբ). որից հորդել ճամբան բանալ, մաքրել, պատրաստել» ՍԿր. Ոսկ. մ. ա. 15 և ես. Եփր. ել. (գրուած նաև խորդել Պիտան). հորդիլ թերթալ, տարածուիլ» ԱԲ. հորդան տալ ճամբայ հանել, յառաջ վարել, քշել (զօրքը, ուխարները ևն)» Սղ. հէ. 52. 35. Կթ. ռահահորդ ճանապարհորդ» Շնորհ. տաղ. Լեհհորդիլ յառաջ խաղալ, յառաջանալ» 35. իմ. ատ.:

ՆՃԲ հարթիլ, յարդարել, յարդել, ուկ. ղորդել, խորդել, Թրք. oruui եխիւքմէք բրանակը յառաջ վարել» ձեերի հետ, Հինք. յն. օրծօ աուղդել, առաջնորդել, հովուել» Scheftelowitz BB 29, 21 սանս. par յայնկոյս վարել», յն. πορος «անցք», անգսք. faran «անցնիլ, երթալ» ևն բառերի հետ. հայերէնը իսր անց. դերբայ հնխ. քո- ձեից, Այս մեկնութիւնը ընդունում են Walde 602, Boisacq 758 և Pokorny 2, 39: Karst, Յուդարձան 421 լտ. porro, գերմ. Furt, յն. περαινω «կատարել, վերջացնել, անցնիլ», Թթր. yor, yur, yūr «բայել»:

ԳԻՒԻ.—Ալլ. հօռմել, Բլ. հօրմել, Մշ. հօրթել, Սլմ. խորթել, Հմշ. Տր. հօրթել, Վն. խորմել, Մկ. խորմիլ, Ողմ. խոտմիլ «տունը աւել, մաքրել, սրբել», Հճ. հիլթել «ձիւնը տանիքից թափել» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարեց. 1924, էջ 197), որից Կր. հօրթունք յարդարանք, մաքրել ու սրբելը», Սեբ. հօրդիլ «ծառը յօտել» (այսպէս նաև ԼԻ. երկի յօտել բառի հետ խաշաձեմամբ): Ուրիշ է ջորդել, խորդել «շինել, յարդարել, յօրինել», որ ծագում է ղորդ<ուղղորդ բառից:

Հորթ տե՛ս Որթ:

*ՀՈՐԻՋՈՆ «տեսութեան սահմանագիծը». ունի միայն ՓԲ. նոր գրական բառ, որից նաև հորիզոնական:

=Յրանս. horizon հոմանիշից. սրա հետ նոյն են իտալ. orizzonte, գերմ. Horizont, անգլ. horizon, լտ. horizon ևն. ռուսին էլ ծագում են յն. օրիզոն հոմանիշից, որ ներկ. դերբայն է օրիզ «սահմանորոշել» բայի. այս էլ ծագում է օրօս «սահման» բառից:

Ուղիղ մեկնեց Հինք. էջ 139:

ՀՈՐԿ «արջնդեղ, սոնիճ. nigella arvensis». գիտէ միայն Կոյլաւ, Բան. գերմ. էջ 46 ա. աղբիւրը անյայտ է:

ՀՈՐԶ, Ի հլ. «յուզում, կիրք, եռանդ» մէկ անգամ ունի Լաստ. ծա. (Վենետ. 1844, էջ 51). «Ողորմագին ձայնիւք և անհատ աղաղակաւ» (մանկունք) զգառանց բերէին զնմանութիւն, որ դեռագեռ ի մարցն բաժանեալ՝ ի հորձիցն ելեկէս առնէին վասն անժոյժ գոյ բնութեանն»:

ՆՃԲ հլ. յորձանք կամ արար. xərs «բարկութիւն» բառից:

*ՀՈՐՄԱՅ «մարգարիտների շարք, մանեակ» Պտմ. աղէքս. էջ 150. ուրիշ վկայութիւն չը կալ: (Ջարմանայի է որ ներսէսովիլ, Բն. լտ. հլ. 316 ր. այս բառը հոմանիշ է դնում լտ. maledictum, նզով, անէծ» բառին):

=Յն. օրօս, օրօսածն «պսակ, մանեակ». յառաջանում է եւր «կապել, կցել» բառից (Boisacq 229):—Հիւրշ. 361:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՃԲ:

*ՀՈՒ «շարաւալից արիւն». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. րժշ. էջ 63. «Ապա թէ իւր էութիւնն աւիրի, նա հերձն գերական և ի յանդամ մին վաթի, հու և շարաւ ընծայի իւրմէն»:

=Պրս. هو hū «թարախ» բառից. հմմտ. این جراثیم است یعنی آب در انرونش افتاد in jarāhat-rā hū burda ast. ya'nī āb dar andarūnaš uftād «այս վէրքը հու է կապել, այսինքն մէջը ջուր է հաւաքուել» (Vullers). բառս կարդացում է նաև hav, որ սխալ է, ինչպէս ցոյց են տալիս նախ հայերէնը, և երկրորդ՝ քրդ. هو heu «փտախտ, gangrène».—Աճ.

Müller, Armen. VI, էջ 4 իբր բնիկ հայ՝ դնում է հնխ. pū «հոտիլ, փտիլ» արմատից. հմմտ. սանս. pūy, pūye «հոտիլ, նեխիլ, փտիլ», pūya «հու, շարաւ, թարախ», pūti «թարախ», pūta «հոտած», զնդ. pū «հոտիլ, նեխիլ, փտիլ». pūti «նեխում, փտում», յն. πύον, πύον «թարախ», πύον «թարախո-

տիլ», *սծա* «փտեցնել», *սծա* «փրտիլ», *լտ*. *pūs* «թարախ», *pulēo* «հոտիլ, թարախոտիլ», *գոթ*. *fuls*, *գերմ*. *faulen* «նեխել», *լիթ*. *pūvū* «փտիլ», *pū-lei* «հոտ, թարախ» են, Այս մեկնությունը ընդունում է Հիւբշ. 468: Վերի մեկնությունն հրատարակուած է Բազմ. 1897, 169 և 1898, 371, Հիւբշման (անձնական), յետոյ նաև IF Anz. 10, 45 ընդունեց, ըստ որում հայ բառը շատ յետին գործածություն միայն ունի: Հիւբշմանի առաջին կարծիքը կրկնում են Walde 626, Boisacq 828 և Pokorny 2, 82, անտեղեակ մնալով վերջին կարծիքին:

ՀՈՒ «հրոս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 185. Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

Հոսկու տե՛ս Ոյժ:

*ՀՈՒԼԱՐ (որ և հուլայ) «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1744:

= Արաբ. *حلب* *ḥulb* «մի տեսակ բոյս» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 114):—Աճ.

*ՀՈՒԼՊԱՅ «մի տեսակ բոյս, հացհամեմի ունդ, Թրք. *böy toxumə*, պրս. *šandalīla*, *լտ*. *foenum graecum*» Մխ. Բժշ. 75 (մեկնում է «որ է հացհամեմի ունդ»), Բժշ. (մեկնում են Թրք. պոյ). ունի միայն ՀԲու. § 1745:

= Արաբ. *حلب* *ḥulba*՝ նոյն նշ. տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 113 (մեկնում է Թրք. *böy* հոմանիշով). ԳԴ ունի *hulba* կամ *hulya* «բոյս ինչ բազմաձիւղ և սպիտակածաղիկ. Թրք. պոյ բուխումի». նոյնը պրս. կոչում է *šamlīd*, *šanbalīla*, որ և հաստատում է Զուրինով² էջ 1256, 1393 վրաց. Յձձձձձձ շամբալիլա = շլծծո ուլրո (փոխառեալ արաբերէնից «foenum graecum»):—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ).

նոյնը յետոյ անկախաբար Seidel § 214, որտեղ տե՛ս նաև բոյսի մանրամասն նկարագրությունը:

ՀՈՒՀԱՅ «երաժշտական մի խաղ է». ունի միայն ՀՀԲ, ԶԲ և ԱԲ. ըստ Schröder նշանակում է «tremulatio դողդողում» (տե՛ս Peterm. ZDMG 1851, 365—72):

ՀՈՒՂԿԱՀԱՐ, Ի-ա հլ. «աւազակ» Պիտ.

որից հուլկահարու Պիտ.՝ հուլկահարութիւն Պիտ.:

= Երեւի թէ բարդուած է *հուլիկ կամ *հուլուկ անծանօթ բառից + հար (հարկանել). հմմտ. պրս. *رأى* *rāhzan* «աւազակ», որ է բուն «ճանապարհ զարնող»:

ՆՀԲ մեկնում է «հարող ուղեկի կամ ուղեկանի», Եազըճեան, Արեւելք 1884 նոյ՝ 16 սանս. *hr*, *har* արմատից:

*ՀՈՒՃՐԱ «խորշ». նորագիւտ բառ՝ որ ունի Արձ. 1274 Թ. (վիմ. տար. էջ 117). Ի հաւանապարհին ներքի գեհն երկու հոմերա:

= Արաբ. *حجر* *ḥuḡra* «պատի խորշ, պատրհան. 2. խուց».—Աճ.

+ ՀՈՒՄ (ն հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վերկայութեան) «չեփած, անեփ. 2. նմանութեամբ՝ տմարդի, անգութ» Ել. Ժբ. 9. Ա. եղբ. ա. 12. Ոսկ. յհ. բ. 8, 31, 33. որից հմուրին Ոսկ. յհ. բ. 4. 14, 36. հմակեր ետսր. պտրգ. Նշ. եղեկ. հմակերութիւն Պրպմ. Մեկն. ղևտ. հմագոյն Փիլ. տես. հմանալ Ոսկ. յհ. բ. 14:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *ōmo-* ձևից. հմմտ. սանս. *आम* *āmā-*, յն. *آمر*, հիւլ. *om*, կիմր. *of* «հում».—Իրանեան ընտանիքում ունինք աֆղան. *ōm*, *um*, կամ *h*, *λ* նախաձայնի յաւելումով՝ բելուճ. *hāmag*, *oou*. *xóm*, պրս. *آم* *xām*, քրդ. *xāv* «խակ» (Horn § 463):— Նոյն արմատին են պատկանում նաև *լտ*. *amārus* «դառն», հոլլ. *amper* «կրծու, դառն, խակ», հիւլ. *apr* «կծու», հին շվ. *amper* «թթու, կծու, դառն», սանս. *am-lā-*, *ambla-* «թթու», հրգ. *ampfaro*, անգլ. *ompre*, գերմ. *Ampfer* «թրթնջուկ», ալբան. *ambel'e*, *embl'e* «քաղցր», *tembl'e* «լեղին» (Walde 31, Boisacq 1082, Kluge 16, Berneker 426, Pokorny 1, 179): Հայերէնի մէջ և յաւելուած է, ինչ հաւ.—Հիւբշ. 468:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ՝ համեմատելով յն. *ամոս* ձևի հետ: Böttich. *Arice* 83, 392 պրս. *xām* «խակ», *Lag. Arm. Stud.* § 1312. Ինչպէս նաև Հիւբշ. *Arm. Stud.* 39 կասկածելի են գտնում համեմատել վերի ձևերի հետ՝ և նախաձայնի պատճառաւ Այս նախաձայնը Meillet MSL 21, 187 համարում է պարթեական

շրջանին աւելացած՝ իրանեանների ազգեցութեամբ. նախնականն էր հլ. *ում: Tomaschek, Deut. Litteraturzeit. 1883, էջ 1254 իբր կովկասեան փոխառութիւն՝ վրաց. ումի ձևի հետ:

ԳԻՒ.—Ալլ, Ախց. Գոր. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. 26. Հմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Լ. Սեբ. Սլ. Տիգ. Տփ. Բում, Սվեդ. Բում, Ասլ. Էիւմ, Ազլ. Մկ. Մրդ. Զդ. Սլմ. Վն. Խում, Ոզմ. Խում: Նոր բառեր են հումահում, հումահոտ, հումլում, հումի, հումովի:—Ախք. և Կր. Բում նշանակում է նաև «հում կաթի թթուած սեբը»:

ՓՈՒ.—Վրաց. Կոմ, Կոմ Բումի «հում»:

*ՀՈՒՄԱՅՁ (կամ նաև հումայտ) «թըրթնշուկ» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս:

=Արաբ. حميض humaið (թրթ. արտասանութեամբ humaiz) նոյն նշ. (Կամուս, Թրթ. Թրգմ. Բ. 419),—Աճ.

ՀԲուս. դնում է արաբ. حميض hum.

mað հումանիշից, որ ձևով յարմար է:

*ՀՈՒՄԵԼ, որ և հմել, հմուլ, խմել, խմել «գալլուկ խոտը, լտ. humulus lupulus, ֆր. houblon». ունին միայն ՀԲուս. § 1746, Քաշունի Ա. 1015 և Գ. 142, առանց յիշելու գործածութեան տեղերը:

=Նոր փոխառութիւն լատիներէնից և կամ սլաւական լեզուներից. հմմտ. լտ. humulus, ռուս. хмель, хмелъ, բուլգ. hmel, սերբ. hmēlj, չեխ. chmel, լեհ. chmiel, շվեդ. humle, հանգլ. hymele, դան. humle, նյն. Խոս-մէլ, բոլորն էլ «գալլուկ»: Այս մագլցող բոյսը՝ որ շատ կարեւոր է բժշկութեան և մանաւանդ զարեցրագործութեան մէջ (տե՛ս Анненковъ-ի բուսաբանական բառարանը, էջ 170), ըստ նորագոյն քննութեանց՝ ֆիննական և թաթարական ծագում ունի. հմմտ. թթր. kumolok, kulmak, xomlak, շուվաշ. xumla, վոզուլ. qumlax, մորդովին. komljā, հունգ. komló, էստ. humaled, ֆինն. humala. այս ժողովուրդներից բոյսը իր անուան հետ անցել է դէպի արևմուտք, տուել է նախ հհրւս. humli, հուլ. chmelъ, մլտ. humulus, որոնցից էլ յառաջացել են միւսները (Berneker 411):

ՀԲուս. § 417 համարում է մաքուր հայերէն, իսկ § 1746 յիշում է արաբ. համուլ «urticularia inflexa»: Քաշունի Ա. 1015 տեղ. հրմէլ:

+ՀՈՒՆ «գետի մէջ ծանծաղ տեղ՝ որից կարող է մարդ անցնիլ, ելք, հնարք, ճամբայ» Մն. լր. 22. Յնս. Բ. 7, Մծր. Նազր. «անցք, բացում», բաց մնացած տեղ» Բուզ. Գ. 1. (ՆշՔ սխալմամբ գրում է հուն մի «մի քիչ, խուն մի»). «ծանծաղ, երեսկունկ, սակաւաշուր» Արծր. որից ի հուն ելանել «գլուխ ելնել, յաշողիլ» Ոսկիփ. հունաւոր «սահմանաւոր» Ոսկիփ. անհուն «անվերջ, անանցանելի, ընդարձակ» (գետ) Եփր. Ժն., (հեղեղ) Ամուլ. և. 24, (ծով) Նա. քր., (բազմութիւն) Ազաթ. հունել «անցանել» Բո. երիմ. էջ 185. ըստ հուն «հմում» Երզն. քեր. ներհուն «հմում» Շնորհ. վիպ. Կրպտ. ոտ.:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pont- ձևից. ցեղակիցներն են սանս. pánthās (սեռ. pa-thás) «ճամբայ», զնդ. pantā, panta (սեռ. paθō «ճամբայ», հպրս. paθim (հյց.) «ճամբայ», (պղ. ۱۱۱) pand և պրս. پند pand ստացել են «խրատ» իմաստը. Horn § 330). օսս. fāndag, fāndāg «ճամբայ, փողոց», յն. πόντος «ծով», πᾶτος «շափղ», լտ. pōns «կամուրջ, ճահիճի մէջ բացում կածան» (որից ֆրանս. pont, իտալ. ponte «կամուրջ»), հսլ. pāti և հպրուս. pintis «ճամբայ», սերբ. pūt, ռուս. путь «ճամբայ». բոլորի արմատն է հնխ. pent- «գալ, երթալ», ինչպէս ցոյց են տալիս հրգ. fendo «հետիոտն», funden «շտապել» ևն. այս pent- արմատի ձայնդարձն էր pont-, որ գտնում ենք յատկապէս յն. և լտ. ձևերում. հայերէնի մէջ վերջաձայն t-ի անկումով և ռնգականի մօտ o ըստ օրինի ու վերածուելով՝ յառաջացած է կանոնադրապէս հուն ձևը՝ նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. զնդ. pəṛətu- «կամուրջ» և pəšu- «հուն», յն. πόνος «հուն, ճամբայ, շափղ» ևն հնխ. per- «անցնիլ» արմատից (Walde 598, Boisacq 803, Ernout-Meillet 751, Trautmann 205, Pokorny 2, 26).—Հիպշ. 468:

Brosset, JAs. 1834, 369—405 վրաց. փոնի ձևի հետ շինք. հուն և անհուն դնում է ունիմ բայից. անհուն համարում է ունայն բառի երկրորդ ձևը: Ուղիղ մեկնեց Meillet MSL 7, 161, Tomaschek, Deut. Litttrtz. 1883, էջ 1254 վրաց. փոնի (իրբե կովկասեան բառ). Karst, Յուշարձան 401, 404 սումեր. gina «փոքր, քիչ» (իրբ հուն մի, խուն), 426 թրք. sofi «վերջ» (իրբ ի հուն ելանել):

ԳԻՌ.—Անկախ գործածութիւն ունի միայն Բլ. Մշ. հուն. բայց կան նաև հետեւեալ ձևերը. Ակն. Եւր. Մշ. Չն. հուն ելանել. Եւր. հունաւորիլ, Սեբ. հնավորիլ «մէկի հետ մաքառելով գլուխ ելնել, յաղթել», (տե՛ս նաև հրեաւոր բառի տակ).—հունաւորուիլ վն. «բնակութիւն հաստատել», անհուն հրբ. «անհուն» (ծով), Ապ. Բլ. «անսահման» (Աստուած).—Կայ նաև ուն-բուն վն., ունեւորում երև. Ղզ., հունք ու բունք Տփ. «մի գործի բոլոր մանրամասները, մէկի ամբողջ գերդաստանը և ծագումը», որ կարծեմ հուն և բուն բառերի կրկնութեամբ է ձևացած:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ցոնո փոնի, փոնո ֆոնի, մինգր. ցոնո փոնի, փոնո ֆոնի, սվան. son, lafan, արխազ. afan «գետի հունը», վրաց. Ծցոնո ուփոնո «հուն լուսնեցող (գետ)». այս բառերը կարող են ներկայացնել հայերէնի հնագոյն ձևը (տե՛ս Զուր.՝ 1312). իսկ ըստ Հիւրշ. 397 պատահական նմանութիւն ունին:

Հունադիոնար տե՛ս Դհունադհունար:

Հունդ տե՛ս Ունդ:

ՀՈՒՆԴՐ «ընդ կորուստ», հունկել «անկորուստ». երկուսն էլ ունի Բռ. երեմ. էջ 185. ուղիղ ձևը և նշանակութիւնը յայտնի չէ:

ՀՈՒՆՁ, ո հլ. (սովորաբար անեղական) «քաղելու արմտիք, արմտիք քաղելը», լայնաբար «ամառ, իբր հունձքի ժամանակ» ՍԳր. որից հնձել «արմտիքը մանգաղով կամ գերանդիով կտրել» քաղել, լայնաբար «չարդել, կտրտել» ՍԳր. արտահունձ Մանդ. հրեանում 34. կթ. բազմահունձ կոչ. 386. գրուած ունինք նաև հնձեալ Եփր. համար. 81, արտ-

ունձ վրք. և վկ. բ. 440. միշ. հյ. ընձել Սմբ. դատ. 26:

Müller WZKM 5, 269 սանթ. puñga «դէզ, շեղք» բառին է կցում: Հիւնք. յանձն առնել ձևից: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. حنوط ḥunūṭ «ժամանակ հեծոց» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 464):

ԳԻՐ.—Գոր. Երև. Տփ. հունձ, Մշ. հունձֆ, Ախց. հունց, Կր. հունցֆ, Ղրբ. հոնձ, հեոնձ, Շմ. հրեձ, Մկ. Մրդ. Սլմ. ունձ, Ողմ. օնձ—բայական ձևով Ալշ. Մշ. հնձել, Սեբ. հնձ'ել, Սվեդ. հնձ'իլ, Տիգ. հրեցել, Ննխ. ընձել, Ողմ. ընձիլ, Մրդ. ունձել: Նոր բառեր են հունձ և փունջ, հնձակապ, հնձավարձ, հնձատեղ, հնձոտել, հնձուր.—հնից կայ խաունձ «խոտհունձ» Դիւան Ժ, էջ 11 (ԺԵ դար):

ՕՀՈՒՆՁ, ի հլ. «ձայն» Ազաթ. Խոր. հոփի. (երկու տեղն էլ գործածուած է յգ. գրծ. հնչիւֆ ձևով. ուստի ՆՀԲ դնում է ուղ. հիւն կամ հունչ. բայց ընտրելի է միայն վերջինը, որովհետև ունինք Սեբեր. էջ 165 բազմահունչ). որից հնչել «ձայն՝ արձագանգ տալ, դղրդել ևն» ՍԳր. «քամու փչելը» Շար. նար. հնչական Ոսկ. Սեբեր. հնչեցուցանել Դ. Թագ. է. 6. Կորիւն. Ոսկ. յհ. բ. 5. հնչիւն ՍԳր. Ոսկ. հնչումն Ոսկ. յհ. ա. 44. հոգեհնչող Անան. եկեղ. բազմահնչումն ճառարնտ. դիւրահնչելի լմբ. սղ. զուգահնչիւն Փիլ. տես. խոխտահնչական նար. հողմահնչել նար. տաղ. նոր բառեր են հնչիւնաբանութիւն, հնչիւնաբանական ևն:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է և ձայնից. արմատի համար հմմտ. հաշել, հոշակ, հորնչիւն, հառաշել, հոնդիւն. իսկ ձևի համար հմմտ. շնչել, բնչել, գնչել, կնչել, պնչել, փնչել, մնչել, խնչել, բուրն էլ աճած և, չ մասնիկներով.—Աճ.

ՆՀԲ լԺ. կանչել, խանչել, գանգել, վանգել, գոչել: Տէրմ. նախալ. 115 կազմուած է չ ածանցատառով. արմատը դրնում է հուն, իբր սանս. svān- «աղմբկել», լտ. sonare «հնչել». sonus «հնչիւն, ձայն», անգսք. swin «երգ, նուագ»: Հիւնք. բնչել բայից: Meillet MSL 10, 278 անկախաբար կրկնում է

Տէրվիշեանի մեկնութիւնը, անւանցնելով նաեւ սանս. cvasiti «փշել, շնշել»։ Համարում է որ հունշ ենթարկուած է շունշ բառի ազդեցութեան։ (Յիշեալ ձևերի արմատն է հնիւ. suon-)։ Հիւրշ. IF Anz. 10, 48 յիշում է Meillet-ի մեկնութիւնը։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Աճառ. ՀԱ 1899, 203 ր. Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 ունշ, շնշել բառերի հետ։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. tin, tinč «շունշ»։ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 35 շունշ բառից։

ՀՈՒԶ «տխուր»։ նորագիտ անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Կոստ. երզն. 131. «Ոչ մնայ այն որ է ինք անձամբ վա՛յելուշ, ոչ այն որ է տրտում կամ սրտովըն հուշ»։

ՀՈՒՊ, ո հլ. (յետնաբար ի հլ.) «մօտ, մերձ, քովը» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 2, 9. Եփր. հլ. «մօտաւորապէս, կլոր հաշիւով» Կուշ. 351 (յառաջ հուպ ի հազար ամ). «մօտաւոր, քովիկը, մերձաւորը» Սահմ Անյ. պորփ. Նիւա. բն. որից ի հպոյ Ոսկ. մ. ա. 10, 15. Ընդ հուպ «անմիջապէս, իսկոյն» կամ հուպ ընդ հուպ «իսկոյն» ՍԳր. (յետնաբար կայ նաեւ հուպ ընդ հուպ, հուպ առ հուպ մօտ մօտի, կողք կողքի» Յհ. կթ. Արծր. Կիւրղ. գնձ. տնս և յաջորդը). հպիլ «մօտենալ, կպիլ, դպիլ» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. հպագոյն Դիոն. երկն. թղթ. Անան. հկեղ. հպարաւ Կիւրղ. գնձ. հպաւոր Ոսկ. յհ. մկ. հպելիք Կիւրղ. գնձ. դիւրաճուպ Փիլ. ալլաբ. Սարգ. ա. յհ. ա. էջ 490. երկրաճուպ «հողին մօտեցած» ԱՐ. վաղաճուպ կաստ.։

— Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. sub- ձևից. սրա մահնամօտիկ ժառանգներն են լտ. sub «տակը, ըստ, մօտիկ, մերձ, առաջի, տակից, դէպի, վրայ», subeo «հուպ լինել, մօտենալ» ումբր. sub- «տակը»։ Այս sub- ձևը կազմուած է հնիւ. upo նախդիրից, որի վրայ աւելացել է eks- նախամասնիկը, կրճատուելով նրանից ek- մասը. իսկ upo նախդրի տեղ դրուած է իր ձայնդարձը ub-, որի համար հմմտ. յն. अपो. լտ. ab- Լնդհանրապես կարծւում էր, թե այս ամբողջ ձևափոխութիւնը կատարուած է լատինականում.

բայց հայերէնի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ նոյն իսկ նախալեզուան շրջանից է։ Միւս լեզուները ունին միայն հնիւ. upo ձևի ժառանգները. ինչ. յն. ὑπο «տակը», սեր «վրայ», սանս. զնդ. հպրս. upa «առ, կողքին, դէպ, մերձ», գոթ. uf «տակը, վրան», հրգ. oba, ubar, uf, ūf, հիւլ. upp, անգսթ. up, upp, հիւլ. fo, կիմր. quo-, գալլ. vo- «տակը» են. նաեւ լտ. super «վրայ», ումբր. super «վրայ» (Walde 748. Boisacq 1005, Pokorny 1, 192)։

ՆՀԲ լծ. յն. ὑπο «ի ներքոյ, առնթեր»։ Եւրոպա 1849, էջ 200 հպրս. upa։ Վերի ձևով մեկնեց նախ Տէրվ. Նախալ. 119, որից անկախաբար Bugge KZ 32, 61 և Meillet MSL 8, 292, 10, 270։— Հիւնթ. ափ բառից։ Nyberg, Hilfsbuch 2, 13 իրան. *upa- ձևից փոխառեալ է համարում. հմմտ. սանս. upāka «մօտիկ, կից», պհլ. apāk «միասին»։

ՀՈՒՊ «սեղմում, սեղմել» իմաստով. գտնւում է գաւառականներում. այսպէս հուպ տալ Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Շմ. Տփ. (=խուպ տալ Ջղ.) «սեղմել», հուպ գալ Սրև. «սեղմուիլ», որից իմաստի զարգացմամբ՝ հուպ Ղրբ. «փակ, գոց», հուպ ունել Ղրբ. հուպ աւնել Շլ. «փակել, գոցել», հուպ գալ Ղրբ. «գոցուիլ, փակուիլ», հպնափայտ Ղրբ. «գորգի ոստայնի գերանները սեղմող փայտը»։ Այս բառից ազդուելով է անշուշտ, որ այժմ Կովկասում ոմանք ընդ հուպ «իսկոյն, շուտով» բառը գործածում են «պինդ կպած, քիպ»։ նշանակութեամբ։

— Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ub- «սեղմել, ճընշել» արմատից, որի միակ ժառանգներն են սանս. ubjāti, զնդ. ubjyāite «ցած սեղմել», հպրուս.-լիթ. ūbyti «շտապեցնել, արտորցրնել»։ հնիւ. արմատի գոյութիւնը ժառանգների պակասութեան պատճառով կասկածական է՝ ըստ Pokorny 1, 193. հայերէնը գալիս է այժմ հաստատելու—ԱՃ.

ՀՈՒՌՆ «բղանցք». գիտէ միայն ԱՐ. արգեօք առանձին գործածուած է. ես չեմ հանդիպած հայ գրականութեան մէջ. սրանից ունինք ոսկեհումն կամ ոսկեհում «ոսկեթեւ», ոսկեհիւլ» ՍԳր. Եփր. թգ. Եղիշ. Փարպ. ոս-

կենդանազարդ Մծր. ոսկեհունակապ ԱՅ.
մարգարտաճուռն վրք. հյ.:

ՆՂՐ ոսկեհունն մեկնում է «ոսկի-
խուռն, ոսկեկուռն»:

ՀՈՒՍԱՄ «մի տեսակ հաւ. ունի միայն
ԱՅ. անստոյգ բառ. արդեօք սխալմամբ
շփոթուած է յաջորդի հե՞տ»:

*ՀՈՒՍԱՄ «մի տեսակ անուշահոտ բոյս.
ոմկ. լավանտա. լատ. lavanda spica Բժշ. ու-
նին միայն նորայր, Բառ. ֆր. 736 ր և ՀՐուս.
§ 1747 և յաւելւ.:

= Արաբ. حسانا husāma՝ նոյն նշ.
սրա գրական ձևն է خزامی xuzāma (Կա-
մուա, Թրք. Թրքմ. Գ. 441), որից փոխառեալ
է հյ. խազամ «մեխակ» Բժշ. (տե՛ս ՀՐուս.
§ 3326),—Աճ.

ՀՐուս. § 1747 դնում է xuzāma ձևից:

ՀՈՒՍԿ «յետին, վերջին, ամէնից՝ յետոյ».
գործածուած է մանավանդ հուսկ յետին,
հուսկ յետոյ, հուսկ վերջին դարձուածների
մէջ՝ Մն. լգ. 2. Ա. կոր. ժե. 8. Եւ ջր. աւե-
լի անկախ ձևով կայ հուսկ կրտսերն Եւ. ջր.
հուսկ յեզր մագաղաքին Փարպ. առհասարակ
գործածուած է անհոլով. միայն Մագ. Թղ.
ունի ի հլ. (Ի հուակիցս կարծեաց):

ՆՂՐ լծ. յն. βραχας «յետին» և

Թրք. ուզագ «հեռի» Տէրվ. Նախալ. 121
հնիս. paska «յետին» ձևից. հմմտ.
սանս. pačca, իթ. paskui, որոնց պար-
զագոյն ձևն է լատ. post: Müller WZKM
5, 269 սնս. paščat, զնդ. paskāf «յե-
տևը, յետոյ» Meillet MSL 8, 296 դը-
նում է *putsko- ձևից. հմմտ. յն.

πρόχας «վերջին», քաղդ. «յետոյց»,
սանս. pūčha- «պոչ», putau «նստոյ
տեղի» ևն: Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 յիշում
է Müller-ի մեկնութիւնը: Բայց թէ՛ այս
և թէ՛ յաջորդը անստոյգ են, որովհետև
յիշատակուած ձևերի համապատասխա-
նութիւնը հենց անստոյգ է. տե՛ս Boi-
sacq 826—7 և Pokorny 1, 48: Հիւնք.
իսկ բառից: Karst, Յուշարձան 421 Թրք.
uzaq «հեռու»:

+ՀՈՒՐ, ո հլ. (գրծ. նաև հուրք) «կրակ»
ՍԳր. Ագաթ. Եւ. պտմ. Ոսկ. եփես. «կրա-

կէ, հրեղէն» Ոսկ. յհ. ա. 11. «բրգածն
(իրեւ կրկրալափական մարմին)» Փիւ. էշ
223 (Հուր և փուղձ և ութանիստն. քանզի է՛
որ հրոյ ձև է և է՛ որ օդոյ և է՛ որ ջրոյ.—
կազմուած է Թարգմանաբար յն. πυροϋς

«բուրգ» բառից, իբր թէ πῶρ «կրակ» բա-
ռից լինէր): Այս արմատից են ծագում բազ-
մաթիւ բառեր, որոնցից յիշենք մի քանի ըն-
տիրները. ինչ. հրացեալ ժող. ժր. 11. հրա-
գոյն Ագաթ. հրալից Յոր. խա. 20. հրալից
ՍԳր. Եւ. ջր. հրալից Ոսկ. եփես. հրծիգ
ՍԳր. հրատ «խարոյկ» Երեմ. է. 18. Կոչ.
268. Եւ. պտմ. «Արէս մոլորակը» Շիր.
Արիստ. աշխ. հրկէզ ՍԳր. հրդեհ Եւ. իբ. 26.
Ոսկ. Եւ. եփես. և զաղ. աճհուր Եւ. ժգ. 12
ևն: Յնտին բանաստեղծների մօտ գտնում
ենք բազարդ, բակերալեալ, բակերտ, բալէս՝
որոնք յառաջացած են հրազարդ, հրակե-
րալեալ, հրակերտ, հրալէս ձևերից, ե-ի ջրնշ-
մամբ, ր նախաձայնով բառեր ունենալու դի-
տումով: Նոր բառեր են հրանօք, հրաբխա-
յին, հրդեհաշէշ, հրշէշ, հրաւժարծ, հրացա-
նաւոր, հրացանածիգ, հրացանածգութիւն,
հրթիռ, հրաթի, հրահրել ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. puro- ձևից. ցե-
ղակիցներն են յն. πῶρ (սեռ. πυρός),
ումբր. pir, գերմ. Feuer, հրգ. luir, fiur,
հոլլ. vuur, անգլ. fyr, անգլ. fire, հիւլ.
fūr, fyre, իռլ. ūr, Թոխար. por, քուչ. pu-
war, կամիս. pahbur, բուլղոյն էլ «կրակ» նը-
շանակութեամբ, իսկ լեխ. pýř «տաք մո-
խիր», գւռ. ռուս. pyrej «օջախի խորքը»:
Այս բառը հնդկարոպական նախալեզուում ուր
փոխանակութեամբ մի ձև էր, որով նոյն
բառը ունինք նաև *հուն «կրակ» ձևով, որից
հնոց (տե՛ս BSL հտ. 29, № 87, էջ 61), Նա-
խալէս կարծում էին թէ բառիս բուն ար-
մատն է pu- «մաքրել», որով հնիս. puro-
ձևին կցում էին նաև լատ. purus «մաքուր».
այժմ այս կարծիքը մի կողմ է դրուած (Wal-
de 626, Boisacq 828, Kluge 139, Traut-
mann 232, Pokorny 2, 14):—Հիւբշ. 469:

Acoluthus, Obadias armenus, Lip-
siae 1680, էջ 43 հրք. ԴՆ or «լոյս»
բառից: Klaproth, Asia polygl. 1823,
էջ 100 լատ. urere, աֆղան. wur, or,

քրդ. úr ԳԴ պրս. հուր «արեգակ» բառի հետ: Ուղիղ մեկնեց նախ Brosset. JAs. 1834, 383 ևն բացատրելով յն. πῶρ «կտուվ: Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 165 հրր. 𐭪𐭫 𐭪𐭫 𐭪𐭫 «կրակ»: ՆՀԲ լծ. քաղդ. հուր, պրս. հար, յն. πῶρ, լտ. արց «այլուխ»: Peterm. 26, 30, 39 յն. πῶρ, հրր. 𐭪𐭫 «լոյս» և հյ. or: Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 447 պրս. hūr, յն. πῶρ, հին հիւս. hyrr, գոթ. haúri «կրակ»: Ուղիղ մեկնեցին Windisch. 22, Böttich. Arica 39, Lag. Urg. 190, Müller SWAW 38, 583 ևն: Տէրոյնեց, Երեւակ 1858, էջ 179 լծ. or և հրր. or «լոյս», ուր «կրակ»: Մորթման ZDMG 26, 518 յն. և գերմ. ձեւերի հետ նաև բևեռ. khuru. իսկ ZDMG 31, 417 բևեռ. Artuhaïçav = հյ. վարագ, հուր: Տէրվ. նախալ. 93 վերի ձեւերի հետ հնիս. pu «փշել» արմատից: Հիւնք. պրս. հուր, խուր «արեգակ», արար. 𐭪𐭫 𐭪𐭫 «չերմ», իսկ հրատ = պրս. արատ «25» օր արեգակնային ամսոյ: Բ. Խալաթ-եանց ՀԱ 1902, 309 ասոր. ܚܘܪܐ nūhrā «լոյս» բառից փոխառեալ: Պատահական նմանութիւն ունին լին. 𐭪𐭫 huos «հուր, կրակ», հինա. hyrr «կրակ», գոթ. haúri «ածուխ»:

ԳԻՐ.— Անկախ գոյութիւն ունի միայն երկրորդական նշանակութեամբ. ինչ. Տփ. հուր և Պլ. հուր «վէրքի կսկիծը՝ այրուցքը», Սեր. հուր (միայն անէծքների մէջ գործածուած), Ատն. հուր ու կէյծաւճ «հուր ու կայծակ, երկնային պատուհաս», Ակն. Երեւ. Ղզ. հուր «կրակի ցոլքը», Ղզ. հուր տալ «ածեռքի մէջ փշելով տաքացնել», Խրր. ննիս. հուրը զնաց, մուրը մնաց (առած) «նախկին փառքը կորաւ, խեղճացաւ», Ախց. հուրաբ'օց «վառվռուն (տղայ)»: Ածանցներից ունինք Ողմ. խրախաւճ՝ «հրահան», Պլ. հրահրել «արծարծել, բորբոքել», Ղրդ. հուրհաւճ «արեգակ», Երեւ. Ղրր. հուրհրատել, հուրհրատիւն տալ «փայլատակել», Խր. հրաւղան «հագին», Վն. խուրնիկ, խուրնիխրեղէն = Բլ.

հուրնիկ, հուրն ի հրեղէն «շատ գեղեցիկ, իբր թէ հրեղէն էակ»:

ՀՈՒՐԱՍՍԱՅ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Նղիշ. խալիլ. 288. «Եւ ցուրտ ոչ դուզ-նաքեայ, այլ պարզ հուրատաց, նմանեալ է անպտղաբեր ձմեռայնոյ»: ՆՀԲ և ԱԲ հասկանում են «ցուրտ, պաղ», մեկնելով «անստաց հրոյ»:

*ՀՈՒՐԻ «երկնային երեակայական սեւա-եայ գեղուհի» (մահմետականների հաւատալիքներում). գործածական է միայն արդի գրականում:

= Արար. 𐭪𐭫 𐭪𐭫 «սեւաշեայ գեղուհի». սրանից են փոխառեալ սպան. hurí, պրս. hūrī. վերջին ձեւից յետ դառնալով արար.

𐭪𐭫 𐭪𐭫 hūriyya, քրդ. huri, Թրք. hürü, hü-ri և հյ. հուրի:—Աճ.

ՀՈՒՐՊ կամ ՀՈՒՐՓ «սպիտակ մանանիխի հունդ» Բժշ. կամ բացատրուած անյայտ «տալլաթ» բառով՝ Ամիրտ. ունի միայն ՀԲու. § 1748. հմմտ. հարբ:

*ՀՊԱՍԱԿ, ի-ա հլ. «իշխանութեան ենթա-կայ, մեծաւորի տակ զտնուող, հնազանդ» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. և փիլիմ. որից հպատակել Ոսկ. մ. ա. 15. հպատակութիւն Ա. կոր. է. 35. Եղն. հպատակաւճ Ոսկ. յհ. բ. 30. Կոր բառեր են՝ օտարաւստակ, տաճկա-հպատակ, ռուսաւստակ, պարսկաւստակ, հպատակասէր ևն:

= ՊՀԼ. *hupātak ձեւից, որ նշանակում է բուն «լաւ պաշտպանեալ» (hu «լաւ» + pā «պահել, պաշտպանել» բառերից), իբր զնդ. |hupāta նոյն նշ.: Այս բառը գործածուած էր որոշելու համար այն վիճակը, որ կար իշխանի և ռամիկի միջև, առաջինը իբրև պաշտպանող, երկրորդը իբրև պաշտպան-եալ: Հմմտ. բառիս պարզ patak ձեւը՝ Դին-կարդի այս ներբողի մէջ, որ ձօնուած է Արամազդին. Xutai la bandik, abu la far-zand, rato la ratvad, patoxsāhī la ahūās-tak, pānak la pātak «Տէր և ո՛չ ծառայ, հայր և ո՛չ որդի, տէր և ո՛չ տիրեալ, բղբշի և ո՛չ հպատակ, պաշտպան և ո՛չ պաշտպա-նեալ»:

ՆՀԲ «ի հուպ և տակ, յատակ կամ որ-

պէս յն. ὑποτακτικός «ստորադասական»: Lag. Beitr. bkt. Lex. 34 զնդ. hupāta «լու պահպանեալ»: Մորթման ZDMG 26, 605 բեհռ. abidadubi: Տէրվ. նախալ. 119 հուպ արմատից: Հիւնք. հիւպատոս կամ յն. ὑποταγή «հպատակութիւն» բառից: Müller WZ-KM 6, 266 յն. ὑποτακτος կամ ὑποταγή: Հիւրշ. 180 կասկածում է Lagarde-ի մեկնութեան վրայ, որովհետեւ պհլ. ձեւին անծանօթ էր: Թիրեաքեան, Արիա. հայ բռ. 245 գտնելով պհլ. բառը, հաստատում է վերի մեկնութիւնը:

—ՀԱՍՐՏ, ի հլ. «ամբարտաւան, գոռոզ» ՄԳր. որից հպարտանալ ՄԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9, 40. հպարտացուցանել ՄԳր. Կոչ. հպարտութիւն ՄԳր. Ոսկ. մ. ա. 15. հպարտագոյնս Բ. մակ. ժր. 14. հպարտիլ ՄԺր. հպարտական Ոսկ. յհ. ա. 30 ևն:

=Կազմուած է հ սաստկական մասնիկով. ինչպէս են՝ հգօր, հսկայ, հմուտ, խախ. պարզական արմատն է *պարտ «սէզ», որ առանձին գործածուած չէ, այլ վերջաձայնի փոփոխութեամբ՝ պարծ (պարծիլ, պարծաւեմ). հմմտ. խեղդ-հեղծ, խայտ-խայծ, զինդ-զինծ ևն:

Հնեորից Մտթ. ևագր. 137 մեկնում է «հուպ և արդ կորնի»: Հ. Կ. Աւետիքեան, Մեկն. պօղ. Ա. 659 հուպ + արտաւս բառերից:—ՆՁԲ լծ. հյ. պարծօղ, յն. էրէրթիս, իրէրդաղօս «ամբարձեալ և վերագոյն». ուտի լտ. superbis «հրպարտ» և յն. ἑπαρσις «հպարտութիւն»: Lag. Urgesch. 271 ամբարտալ բառի հետ՝ իբրեւ սանս. pŕta-, զնդ. pŕtata՝ աւելացրած sam- նախամասնիկը: Նոյն, Arm. Stud. § 1315 և Տէրվ. նախալ 73 հ համարում են զօրացուցիչ մասնիկը: Նոյնպէս նաև Հիւրշ. 180, որ պարտ ձևը ուզում է կցել ամբարտաւան բառին: Հիւնք. բարձր բառից՝ հ մասնիկով: Թիրեաքեան, Կարնամակ ծանօթ. 35 համեմատէ բարդ, բերդ, ամբարտաւան ձևերի հետ:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. հպարտ, Երե. հպառտ, Ալշ. հրբ. Մշ. Ռ. հրարդ, Ասլ. հրարդ, հրար*,

Տիգ. հրբարդ, Սշ. հարարդ (բայր՝ հարարդնալ), Ննխ. հարարբ, հմբարդ (բայր՝ հարբրնալ), Ազլ. հպառտ (բայր՝ հրպրտաւնիլ), Հմշ. հրայդ, Յղ. հմբարտ, Տփ. հրմպարտ, Շմ. հրմբարդ, Սվեդ. հարուդ, Չթ. հիբօյդ, հիբոդ կամ հուբօյդ, հուբոդ, Մրդ. Ոզմ. Ջղ. Սլմ. վն. խպառտ, Մկ. խմպարտ. —Ատանայի Թրքախօս հայերն էլ ունին հրպարտ բառը:

Հպտիլ տե՛ս Հտպիտ:

*ՀՌԱՄԹ «մետաքսեղէն, sericus». ունի միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ. հյ. 491 բ:

=Երբ. ՌԱՄԹ rāmōth բառն է, որի իմաստը անստոյգ է. սովորաբար մեկնում է «բուստ, մարջան». հայ Թարգմանութեան մէջ (Եզեկ. իէ. 16) սխալմամբ քաղաքի անուն կարծուելով՝ պահուած է Հոամովթ, ինչպէս և յոյնն է՝ Παρθία.—ԱՃ.

ՀՌԱՍԱՓ «մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած է մի անյայտ գրուածքի մէջ՝ ըստ Հին հաւատք, էջ 64. «Շտեմարան իմն է ի ջուրս, յորմէ օղք ելանեն ի դուրս, հոսսափն, քոսսափն, սարսափն, մազատն կամ նազատն. ելք սոցա ի ծովէ են և զնացք սոցա յերկինս»:—Ըստ Հ. Ակինեանի (անձնական) սոյն գրուածքն է Զննոն իմաստ. յաւելուած. ուր ունինք սակայն քաղաքին (և ո՛չ քոսսափն.—նազատն, չկայ մազատն):

*ՀՌԵՏՈՐ, ի-ա հլ. «ճարտասան, ճարտարախօս» Եւս. քր. Փարպ. Խոր. որից հետեւաբան կորին. հետեւորութիւն Եւս. պտմ. հետեւորական Փարպ. գրուած է նաև հետեւ ժմ. յն. հետեւոր Պղատ. սոկր. 37, 38. յետին ձև է հետեւորիլ «ճարտասան դառնալ» Հին քեր. հմմտ. նաև հետեւորայ:

=Յն. թղտօր «ճարտասան» բառից, որ գալիս է թղ- «խօսիլ» արմատից. սրանից փոխառեալ են նաև լտ. անզլ. rhetor, ֆրանս. rhéteur, ասոր. ܪܗܬܘܐ rāhēto- rā հոմանիշները:—Հիւրշ. 362:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ.

վերջինը միացնում է նաև լտ. orator:

*ՀՌԵՏՈՐԱՅ «ճարտասան» Եփր. հռ. 54 (սեռ. հրետորեից), Պտմ. աղէքս. 76—83 (գրուած յգ. հետեւորայի). որից հետեւա-

յութին «ճարտասանութիւն» Սւս. պտմ. էջ 606 կամ հոնտորայութիւն Սւս. պտմ. 598:

= Ասոր. } ܐܕܪܐ ܐܕܪܐ rhiṭōra «ճարտասան» բառից, որի վրայ տե՛ս նախորդը. ըստ այսմ հոնտորայ սխալ գրչութիւն չէ, փոխանակ հոնտոր, այլ ասորի ձևի հարազատ տառադարձութիւնը:—ԱՃ.

ՕՀՈՆԶԵՆԼ խաղաղութեամբ ժամանակ խոխորակ, կոկորդից անորոշ հնչիւններ դուրս բերել»։ այս բայական ձևով գործածուած չէ և կայ միայն հոնչիւն Եղիշ. դտ. 186:

= Բնաձայն բառ, որ կազմուած է և պարզ ձայնից՝ ո սաստկականով և և, չ ածանցիւններով. արմատի համար հմմտ. հնչել, հաշել, հառաշել են. իսկ ձևի համար հմմտ. կանչել, փոնչել, ճոնչել, ղոնչել, մոնչել, զոնչել, շոնչան, սոնչան:—ԱՃ.

ՆՀՐ նոյն ընդ խոնչիւն: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, էջ 204 ա:

*ՀՈՒՈԳ (ի հլ. ըստ ՆՀՐ, բայց առանց վկայութեան) «ռոճիկ, թոշակ» Սեբ. 89, 138, Անան. գիտ. 21. 35. կթ. 357. Ասորդ. 124. Լաստ. ժը. (տպ. 1844, էջ 80), Ղևոնդ ժ. էջ 33, ժե. էջ 99. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 322. գրուած նաև հոռֆ Տաթև ձմ. կդ. խոռֆ Գիրք թղ. 518. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 90. յետնադարեան հայերէնի մէջ աւելի սովորական և ժողովրդին աւելի հասկանալի բառ էր՝ քան թոշակ. այնպէս որ Մխ. Գօշի Դատաստանագրքում, հրտր. Բաստ. էջ 82, թոշակ բառի դէմ, իբրև բացատրութիւն, լուսանցքի վրայ գրուած է հոռֆ: Որից հոռֆակեւ Վրդն. դան. ե. էջ 256, հոռֆել Ուռհ. էջ 21, հոռֆվոր «ռոճիկով աշխատող անձ» Սմբ. դատ. էջ 28, 192:

= Բիւզ. յն. ῥόγα «ժողովրդին բաշխուած դրամ», որ փոխառեալ է լատ. erogatio ձևից (Sophocles 971). սա էլ ծագում է ergo «ծախսել, դրամ բաժանել»՝ յատկապէս ժողովրդական ծախսերի համար» բայից. յոյն բառը նշանակում է նաև «զինուորներին տրուած թոշակ, տարեթոշակ» (Կոստ. պերփ. de admin. imp. էջ 185, 187). յունարէնից է փոխառեալ նաև վրաց. ოჯო რაჭი, ოჯო რაჭი «ռոճիկ. 2. պարգև»։—Հիւրշ. 362:

ՆՀՐ նոյն համարելով ռոնիկ բառի հետ՝ դնում է իբր պրս. բուզի, բրզգ ևն: Պատկ. ИЗСЛѢД. էջ 18 նոյն ընդ ռոնիկ: Հիւնք. պրս. բուզ, բուզի, բուճի: Ուղիղ մեկնեց նախ Brockelmann, Ուս. փոխ. բառից, էջ 91:

*ՀՈՒՈԴՈՄ «վարդ». ունի միայն Բառ. և-րեմ. յաւել. 569, որ և ուտան 571:

= 8ն. ῥόδον «վարդ»։—ԱՃ.

ՕՀՈՉԱԿ, ի-ա հլ. «ուրախութեան ձայն՝ աղաղակ» Ա. մն. ժե. 28. «անուն, համբաւ ՍԳր. որից հոչակ հարկանել «անուն հանել» Մրկ. ա. 45, Բ. կոր. բ. 14. հոչակել Ագաթ. Փարպ. հոչակեցուցանել Ոսկ. բ. տիմ. հրոչակական Ագաթ. հոչակաւոր Ագաթ. բարեհոչակութիւն Ոսկ. յհ. բ. 37. բազմահոչակ Նոնն. գերահոչակ Կաղանկտ. Շառննտ. շա-րահոչակ Կիւրղ. գնձ. տխրահոչակ (նոր բառ):

= Բնաձայն բառ. ծագում է և ձայնից՝ ո զօրացուցիւ մասնիկով, չ ածանցականով և -ակ մասնիկով. ձևի համար հմմտ. խոչակ բառը, ինչպէս նաև կոչել, նոչել, շոիշ, շոին, սոիշ, խոչափող, խոչառիլ. իսկ արմատի համար հմմտ. հնչել, ճոնչել բառերի տակ յիշուած ձևերը:—ԱՃ.

Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 85 պրս.

فرف farj «արծանաւորութիւն, պատիւ, յարգանք»։ Հիւնք. հառաշել բայից, Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 բ: ՀՈՒՔ «զնացք». այնպէս առանց ձայնաւորի բառս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 186:

Հսկայ տե՛ս Սկայ:

Հսկել տե՛ս Սկել:

ՀՏՊԻՏ (ի հլ. ըստ ՆՀՐ, բայց առանց վկայութեան) «միմոս, խեղկատակ» Ոսկ. մ. ա. 7. Եզն. «խենչէշ, մեղկ» Ոսկ. ես. որից հոսպաւնֆ «պլլրանք, պճնանք. 2. կցկցանք, կեղծիք, միմոսութիւն» Մազ. Սարգ. հոսպաւնալ «կեղծուած, ծածկուած» Մազ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 379). գրուած է նաև խրտալրտալ Ոսկ. ա. տիմ. խտպաւնֆ Ոսկ. ա. տիմ. բ. ժդ. որից պ-ի անկումով ձևացած են՝ հպաիլ «պաճուճուիլ, զարդարուիլ, միմոսութիւններ անել» Ոսկ. փիլիպ. եփես. տիմ. հպտաւնֆ «պաճուճանք, միմոսութիւն» Ոսկ.

մտթ. և փիլիսոփ. երբ. 554. գրուած է նաև շալտիլ փիլ. տես. էջ 19 (որից յառաջացել է թերևս Բռ. երեմ. էջ 248 ալլափոխիալ շալտ «լիտի» բառը). կասկածելի է հալիտ «ծաղ-րածու, միմոս» ֆր.:

Այս բառն է որ Բռ. երեմ. վրիպակով գրում է. Հապտել պատճառել կամ խաբել էջ 177, — Հալդել «մերձիլ, պատ-րաստել, պատճառել, ալլալիլ» էջ 186, փոխանակ հապտել. — ՆՀԲ արմատը են-թադրում է հալիտ, լծ. ժալիլ, ծալիլ, թրք. (իմա՛ արաբ.) tabdīl «փոխուիլ», Հինք. ծալիլ բայից: Արդեօք կրկնա-տը է:

ՀՐԱԺ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են հրաժարել «թողնել հե-ռանալ, յետ քաշուիլ, շուղել» ՍԳր. «մեռնիլ, վախճանիլ» Նղիշ. Պիտ. հրաժարեցուցանել Նզն. հրաժարումն Ազաթ. հրաժարեցութիւն Նփր. ել. հրաժեշտ «մեկնելու հրաման» Ա-զաթ. «բացասութիւն» Ոսկ. բ. կոր. իհ. «ազատութիւն» ՅՃխ. «յետ կենալը» Նխ. իմ. և ես. «մահ, յուղարկաւորութիւն» Կանոն. Իսիւք. անհրաժեշտ «անխուսափելի, ստիպո-ղական, շատ պէտքի» Իմ. ժզ. 4, 16. սխալ բարդութեամբ կան երկամեշտ «աշխատու-թենէ քաշուիլ, ձանձրութիւն» ԱԲ և երկրա-մեշտ «հրաժեշտ՝ ձանձրութիւն յերկրէ» ԱԲ. — վերջին ձևը ունի Սեկունդ. էջ 34՝ երկրա-մեշտ գործոյ, որ Տաշեան, էջ 48 մեկնում է «Anspornung zur Thätigkeit գրգիռ գոր-ծունէութեան». յունարէնը շունի այս բառը. — նոր բառեր են անհրաժեշտաբար, անհրա-ժեշտօրէն, անհրաժեշտութիւն են:

ՆՀԲ «հեռի ի յօժարելոյ» Lag. Beitr. baktr. Lex. 30—31 ենթադրում է զնդ. *frajar և *frajaristi ձևերից: Պատկ. О назв. древн. арм. мѣсяцевъ, էջ 37 զնդ. *frajar: Տէրվ. Altarm. 57 սանս. sarj, srj, զնդ. harez «արձակել» են ձևերի հետ: Müller WZKM 6 (1892), 266 հարս. *fražad, զնդ. jad, պրս.

جستان justan «որոնել»: Հինք. պրս. farāšā «խորշումն, բաժանումն յիրե-րաց»: Հիւրշ. 181 հրաժարել և հրաժեշտ բառերի -ar- և -շտ մասերի կապը

գտնելով իրանեանի մէջ (հմմտ. պրս. kārām «ցանեմ» և kišt «ցանք», gu-ḍaram «անցնիլ» և guḍašta «անցնիալ», dāram «ունիմ» և dāsta «ունեցած». հմմտ. նաև պարսւտ բառի տակ), են-թադրում է որ այս բառերը իրանեան են. մայր ձևերն են՝ հրաժարել < զնդ. *frajarāmi կամ *frajārayemi, պհլ. *fražārem, հրաժեշտ < պհլ. *fražiš: կամ *fražast:

ՀՐԱԼ «յուսահատիլ, յոյսը կտրել». մէկ անգամ ունի փիլ. ժ. բան. 221. «Զոգուց աշս», շորս հրացին ոմանք ի բարի և ի լաւ յուսոյ, կարծեցեալ ահա կուրանալ, բա-նամ». յն. համապատասխան բառն է ἀπογυναιξ «յուսահատութիւն»:

ՆՀԲ համարում է «բառ անյայտ, որ-պէս վիրաւ կամ խրամատել՝ նմանու-թեամբ, դնի որպէս անյոյս առնել կամ հեռացուցանել ի տեսութենէ յուսոյ»: ԶԲ «հեռացուցանել, մերժել» — ԱԲ «հե-ռացնել»:

ՀՐԱԿ. մի տեսակ անծանօթ ծաղիկ. Բժշ. ունի միայն ՀԲռա. § 1751:

*ՀԻՍ.ՀԱՆԳ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ. սովորաբար աննշական) «ուսում, կրթ-ութիւն, ուսման մէջ վարժութիւն, մար-զանք, մրցում» Նա. քր. Բուզ. Նզն. Ոսկ. մտթ. և ա. կոր. «կարգ, կանոն, շափաւո-րութիւն, կարգաւորութիւն» Պղատ. տիմ. Յհ. կթ. «կարգաւորիալ, կանոնաւոր» Պիտ. Վրք. հց. որից հրահանգել Պիտ. Յհ. կթ. հռա-հանգող Պղատ. օրին. անհրահանգ Ոսկ. ա. կոր. են:

= Պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥𐭭 frahāng (գրուած նաև frahang) «վարժութիւն, կրթութիւն, գիտու-թիւն» ձևից. հմմտ. նաև պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥𐭭 frahangistān «մարզարան, հրահանգը կոտանոցաց», պրս. فرحنگ farhang «գիտութիւն, համեստութիւն, հանճար, հաս-կացողութիւն, շուք և պատիւ, բառա-րան», فرحنگی farhangī «ուսուցիչ, ու-սումն և կրթութիւն», فرهنگ farhanj «գի-տութիւն, ուսում», فرهنگیدن farhanjidan, فرهختن farhixtan, فرهختن farhax-

tan «կրթել, հրահանգել, դաստիարակել»,
Բոլորի արմատն է hang հմմտ. պրս.
هنگ hang կամ آهنگ āhang «հաս-
կացողութիւն», و خرد hang u xirad
«կրթութիւն», զնդ. haxta «կրթուած, վարժ»,
anahaxta «անվարժ, դեռակիրթ» (Horn
§ 58, Bartholomae, էջ 121 և 1745);—
Հիւրշ. 182:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch.
376, իբր. սանս. prasafiga, պրս. far-
hang, նոյնը նաև Müller SWAW 39,
396, Պատկ. Иэслѣд. էջ 11, Տէրվ. Նա-
խալ. 94 ևն:

*ՀՐԱՄԱՅԵՆԻ «հրաման անել» ՍԳՐ. որից
հրամայական Կոչ. Ոսկ. յհ. բ. 4. հրամա-
յողական Գր. տղ. հրամայողաբար (նոր
բառ). բայը յետնաբար գրուած է նաև հրա-
մել (իբր գու. ձև) Եփր. համար. 24, 57, միշ.
հյ. համել Անսիգք 11, Սմբ. դատ. 17:

=ՊԻՆ. 𐭠𐭡𐭣𐭥 framāy- ձևից. հմմտ.
պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥 framāyem «հրամայիմ»,
𐭠𐭡𐭣𐭥 framūtān (նոր պհլ. farmu-
tan) «հրամայիլ», framāyišn «հրամայու-
մըն», սողդ. firāmāy «հրամայիլ», պրս.
فرمايم farmāyam «հրամայիլ», فرمودن
farmūdan «հրամայիլ», فرمايش far-
māyiš «հրամայումն», քրդ. fermun «հրա-
մայիլ», fermu «հրամայիլ». հմմտ. նաև
յաշդոդը: Բոլորի արմատն է հպրս. mā, ա-
նած fra- նախամասնիկով (տե՛ս Hohn
§ 821);—Հիւրշ. 182:

ՆՀԲ լծ. պրս. ֆէրմուտէն, յն.չըդմաւ
«զբաղուիլ գործով, մանաւանդ դրամա-
կան գործով»: Gosche 61 սանս. pra-
mā: Lag. Urgesch. 137 mā արմատի
տակ, Müller SWAW 38, 583, 585 պրս.
farmāyam: Justi, Zendsp. 230 բ զնդ.
mā արմատի տակ՝ վերի ձևով:

ԳԻՒ.—Ջդ. հրամայել, Ախց. Երև. հրա-
մայել, Ազլ. հրամայիլ, Շմ. հրամայիլ,
Տփ. հրամայիլ, համել, Ալշ. Մշ.
հրամել, Ախց. Ակն. Կր. Պլ. Ի. Սեբ. հրամ-
մել, Տիգ. հրամմել, Հճ. հյամմել.—յատկա-

պես գործածուած է ո՛չ թէ բուն «հրամայիլ»
նշանակութեամբ, այլ իբր քաղաքավարա-
կան ձև՝ զանազան իմաստներով. այսպէս
«նհրս եկէք, վհր եկէք, նստեցէ՛ք, առէ՛ք,
կերէ՛ք, ասացէ՛ք» ևն. այսպէս ունինք՝ Պլ.
հրամմեցէ՛ք, հրամմել, Ննխ. հրամմեցէ՛ք, հա-
մեցէ՛ք, համել, Երև. համեցէ՛ք, Սշ. հրամեցէ՛ք,
համեցէ՛ք, Ղրբ. հմեցէ՛ք, Մկ. վն. խրամել.
—կայ ծաղրական՝ Պլ. հրամմել էս «այո՛».
—աւելի սովորական է հարցական ձևով՝
Ախց. Ակն. Ատն. Երև. Շմ. Պլ. համմէ՞,
Սվեդ. հըմմէ՞, Մրդ. (շփոթելով ամէ՛ն բա-
ռի հետ) ամմըն «հէ՞», ի՛նչ ասացիր»: Հնա-
գոյն գործածութեան օրինակն ունին Անկ.
գիրք նոր կտ. 85 (Բարի եկիր, այր ծեր և
պատուական, հրամայիմ և նիստ) և վրք.
հց. ա. 200 (Հրամայիմ ի սեղանս, զի ճա-
շակիմք): Սրանից են հրամցնել «հրաւիրել»,
հրամեցէ՛ք «հրաւիր», հրամեցէ՛ք «հրա-
ւիրել», Այսպիսի քաղաքավարական գոր-
ծածութիւն ունին նաև պրս. farmūdan «հրա-
մայիլ» (որ իբրեւ օժանդակ է գործածուած
իշխանաւորների հետ խօսելու ժամանակ),
թրք. buyurmaq «հրամայիլ, հրամմել» (օր.
buyur? «համմէ՞»), վրաց. ბრძანებდა brā-
nēbda «հրամայիլ» և მობრძანებდა mō-
brānēbda «հրամայիլ»:

*ՀՐԱՄԱՆ, ի-ա հլ. «հրաման, պատուէր»
ՍԳՐ. (միշ. հյ. համան Անսիգք 13, 19). որից
հրաման «հակատագիր» Եզն. Ոսկ. մ. ա.
6, բ. 1. հրամանաւոր Եզն. Ագաթ. հրամա-
նաւոր Ոսկ. մ. բ. 1. հրամանաբեկ լինել
«չարաչար օրհասով մեռնիլ» Կոչ. էջ 109.
հրամանաբեւ Ագաթ. Կորիւն. բարեհրաման
նար. ինքեհրաման Ագաթ. եպիսեփան
նար. տասեհրամանեան Կոչ. աօեհրաման
Ագաթ.:

=ՊԻՆ. 𐭠𐭡𐭣𐭥 framān «հրաման» բա-
ռից, որի հետ նոյն են հպրս. framānā, պրս.
فرمان farmān հոմանիշները. վերջինս
փոխառութեամբ տարածուած է շատ հնու-
ինչ. թալմ. 𐤕𐤓𐤍𐤏 h r m n, քրդ. ferman,
firman, թրք. ferman, լեհ. ոււմ. ferman,
հունգ. fermány, ֆրանս. սպան. firman
«սովորական հրամանագիր, հրովարտիչ»:

Բառիս ծագման մասին տե՛ս հրամայել:—
Հիւրշ. 182:

Ուղիղ մեկնեց նախ St. Martin, Mémoires II 1819, էջ 314, իբրև պրս. farmān: նոյնը նաև ԳԻ, ՆՀԲ լծ. պրս. ֆեման, յն. չրթառ «իբ, գործիք, ինչք»: Peterm. 26 պրս. farmān, Windisch. 22 սանս. pramāṇa: Gosche 61 սնս. և պրս. ձևերը: Երոպա 1849, 200 հպրս. framāna-: Մորթման ZDMG 26, 522 բեհա. armani, պրս. farmān: Հալաճեան, Արեւիք 1893 նոյ՝ 10 հուր + ման գալ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Զղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սլ. հրաման, Ասլ. հրամա, Ալշ. Տփ. հրաման, Գոր. Շմ. հրամաման, Տիգ. հրամամոն, Զթ. հրամամոն, հրամամոն.—այս բոլորը նշանակում են «հրաման».—քաղաքավարական ձևեր են Ախց. Ակն. Երև. Ննխ. Պլ. Զղ. Ռ. Սեբ. Տփ. հրամանգ, Պլ. հրամանգիթ, Ատն. հրամանգ, Սլ. ձեւմանգ (<ձեւ հրամանգ ձևից կրճատուած) «Դու, Դուք» իմաստով.—Վն. խրամանգ ի, Մկ. խրամանգ ի «այս, հրամաներ են»:

*ՀՐԱՄԱՆԱՍԱՐ, ի-ա հլ. «խիստանաւոր. հազարապետ, կուսակալ» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 7 և ես.—որից հրամանատարութիւն Բուզ. հնագոյն ձևն է հրամատար ՍԳր. Բուզ. Եղիշ. որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ տեղի է տուած նորակերտ հրամանատար (իբր հրաման տանող) ձևին. վերջինը արդի գրականի միակ ընդունած ձևն է և նշանակում է «զօրաբանակի գլխաւորը»:

=ՊՀլ. framātār «հրամանատար» բառից. սրա հետ նոյն են պրս. framaḍār, հպրս. framātar- (հյց. framātāram) «հրամայող, իշխանաւոր». սրանք ուղղակի տալիս են հլ. հրամատար: Բուն ծագումը տես հրամայել և հրաման բառերի տակ:—Հիւրշ. 182:

ՆՀԲ հրաման տանել ձևից, Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Matep. II. 16:

Հրամանի տե՛ս Խարամանի:

ՀՐԱՄԷՆ յիստիք, երեկոյեան մօտ ժամանակը՝ Տիմոթ. կուզ, էջ 320 (սեռ. հրամիւնի ձևով. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 85). սրա հետ նոյն է

հրամենք «երեկոյեան նախաճաշիկ, նախընթերք» Մխ. առակ. ճհր. Վրդն. առկ. 54, ԳԻՌ.—Ալշ. Ասլ. Բլ. Մշ. հրամա, որ և Ալշ. Մշ. հրամգ՝ «արեւը մայր մտնելուց 3 ժամ առաջ տեղի ունեցած նախընթերք», Խն. ճճաշ, կէսօրուայ կերակուր», Եր. հրամգան «կէսօրից յետոյ եղած ժամանակը, nachmittag», Մկ. խրամէնց «նախընթերք». նոյն ձևից են նաև հրամեիլ (Rivola) «նախընթերի», հրամենք Գնձ. «մի քառորդ օրավար, մի ճաշավարի կէսը» (Մամիկոնեան, Հազարից մէկը, էջ 53, 243):

*ՀՐԱՆՈՒՆԿ «մի տեսակ գեղեցիկ ծաղիկ է. տե՛կ. Խիւլիւն շիշէյի. ֆրանս. renoncule». ունին միայն ՓԲ, Նորայր Բռ. ֆրանս. 1067՝ և ՀԲու. § 1753, իբր նոր գրական բառ: =Լտ. ranunculus հոմանիշից յարմարեցրած գրագէտների ձեռքով:

Այսպէս մեկնեց ՀԲու. անդ. Նորայր, Բանաս. 1901, 124 մերժում է, որովհետեւ կայ հրաւնով Բղ. «ցիւնկ ծաղիկը»: Հստ իս այս երկուսը կապ չունին իրար հետ:

*ՀՐԱՇ, ի հլ. (գործածուած սովորաբար անեղական) «սքանչելիք, գերբնական գործ» Անյ. բարձր. Պրպմ. Նար. «հրէշալին, այլանդակ գործ» Խոսր. Վրք. հց. որից հրաշադէտ Զաք. գ. 8. հրաշագան Ոսկ. ես. հրաշակեւտ Յոր. դ. 12. ե. 9. լդ. 24. Եւ. քր. արմատական ձևը Ոսկեդարում չէ գործածուած (այս իմաստով ասում է նշան, առուեստ, սփանչելիք, գօրութիւն). ունինք սակայն մի քանի ածանցներ. ընդհակառակը շատ սովորական է յետինների մօտ, ուր ունինք նաև բազմաթիւ ածանցներ. ինչ, հրաշանկար Յհ. կթ. հրաշափառ Արիստ. աշխ. Կիւրդ. գնձ. հրաշանալ Խոսր. գեղեցկահրաշ Պիտ. գերահրաշ Մազ. ճառքնտ. (կասկածելի է Ագաթ.), եռահրաշ Սիսիան. երկնահրաշ Անան. եկեղ.:

=Ասոր. ܚܪܝܬܐ xaršē «մոգական արուեստ, մոգութիւն. 2. հմայք, incantamenta», ܚܪܝܬܐ xarāšā «մոգ», ܚܪܝܬܐ xārāšūtā «մոգական արուեստ» (Brock. Lex. syr. 125). ասոր. x> հլ. և ձայնափոխութեան համար հմմտ. հանութ, հաշի,

հաղը, Շուփհաղիշոյ: «Հրաշք».— զնդ. fraša բառը մեկնուելով «յառաջ, նոր» (Հիւրշ. 183) կամ «յարմար, ատակ» (Bartholomae, Altir. Wört 1006), գոյրս էր արուած համեմատութիւնից: Այժմ Benveniste BSL հտ. 30, № 89, էջ 64 նորից է դնում զնդ. fraša, պհլ. fraš- «սքանչիլի» (սրանից պհլ. frašemurպ սսիրամարդ»՝ իբր հաւ հրաշալի), որ հաստատում է նորագիտ պարսկական բեհաւգիր արձանագրութեանց frašta «պերճ, սքանչիլի, արտասովոր» բառով, որից փոխառեալ է նաեւ հլամական թարգմանութեան pirraša «սքանչիլի, արտասովոր» բառը: Եթէ ստուգուի այս բոլորը, այն ժամանակ պէտք է վերականգնել հյ. հրաշ բառի հին ստուգաբանութիւնը՝ իբր փոխառեալ իրան. fraša- ձեկից և շնշել իմ տուած ստուգաբանութիւնը՝ իբր <ասոր. xarše «հմայք», որ արդէն բացարձակապէս չի ծածկում հայ ձեւը:—ԱՃ.

Lag. Btrg. bktr. Lex. 27 կցում է զնդ. fraša- «հրաշալի» բառին: (Այս բառի իմաստն է սակայն «յառաջ», որից զնդ. frašōkərəiti «նորոգութիւն, յարութիւն մեռելոց» (պհլ. fraškart, փարսի frašegart, հմմտ. հյ. հրաշակեւրմ), զնդ. frašōcarətar «նորոգիչ մարդկութեան» (հմմտ. հյ. հրաշահարտար) ևն. այսպէսով հայերէնը և զենդերէնը նշանակութեան տարբերութեան պատճառով անշատում են իրարից): Justi, Zendsp. 202 յիշում է միայն հրաշակեւրմ ձեւը=frašōkərəiti: Հիւրշ. ZDMG 35 (1881), 173 և Arm. Gram. 183 մերժում է բոլորն էլ: Müller WZ-KM 10, էջ 277 ենթադրում է, որ հայերը նախ զնդ. frašōkərəiti>հրաշակեւրմ բառը փոխ առին, որ մօտաւոր նշանակութիւն ունի, և յետոյ նրա վրայից ձեւակերպեցին «հրաշք» նոր նշանակութիւնը: Հիւրշ. հրեշտակ բառից: Պատահական նմանութիւն ունի սոգդ. fraxšn «նշան» (BSL 3, 104), որ պիտի տար հյ. *հրաշխ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Կր. Ռ. Սշ. հրաշք, Տիգ. հրաշք, Աշշ. Երեւ. Մշ. Շմ. Ոգմ. Զղ. Տփ. հրաշք, Խրբ. Պլ. Սեբ. հրաշգ, Ասլ. հրաշգ,

հրաշ*, Ննխ. հրաշք, հրաշկ, Սլմ. Մրդ. Մկ. խրաշկ, Սվեդ. հրուշք, ՀՃ. հրաշք: Ատանայի թրքախօս հայերն ունին հրաշք «հրաշք», հրաշալի կիւն «տօնական օր, ինչ. Զատիկ, Ծնունդ» (թրք. gün «օր»): Ննխ. հրաշք «զարմանալի, տարօրինակ» (այսպէս նաեւ Սլմ.), հրաշալի «սոսկալի, զարհուրելի», որի հին վկայութիւնը գտնում ենք Կալիսթ. 175. Հրաշալի ցաւով զգիշերն ամենայն անցուցանէր ցաւագին հեծեծանօք:

ՀՐԱՊԱՐ «կաշիէ շուան, փոկ»։ մէկ անգամ ունի Ազաթ. § 109. «Եւս բարկացեալ թագաւորն ետ պնդել զոտս նորա ի հրապարս տկաց և կախել զնա զլիւիվայր»։—Տպագիրն ունի ի հրապարս, մինչդեռ բազմաթիւ ձեւագիրներ, ինչպէս նաեւ կրկնագիրը (էջ 42 բ, Յուշարձան 108—9 բ), զնում են ի հրապարս: Նոյնը գիտէ նաեւ Ռւխտ. Ա. 89 ի հրապարս տկաց, և նորայր, Կոր. վրդ. 202 նոյն է համարում նաեւ Բուզ. Դ. 55 «Հրամայեաց ի հրապարակին իմն առնել հրապարս մեքենայից»:

ՆՁԲ զնում է հրապար, լծ. պարկ և թրք. խրպա «կաշիէ շրաման»։ ԶԲ կասկածով և ԱԲ ստոյգ կերպով զնում են հրապար ձեւը (չունին հրապար): Վերի մեկնութիւնը տալիս է Աճառ. ՀԱ 1913, 18, պաշտպանելով հրապար ձեւը և մերժելով հրապարը. այսպիսի սովորական իմաստով և հանրածանօթ մի բառի վերայ անկարելի էր սխալուել (այսինքն հրապարը չէր կարելի հրապար դարձնել), բայց հրապար՝ իբրեւ շատ հազուագիտ մի ձեւ՝ կարելի էր դիւրութեամբ շփոթել հրապարի հետ: Խեղա լինի իրանեան փոխառութիւն fra- մասնիկով. արմատը պար?

*ՀՐԱՊԱՐԱԿ, ի—ա հլ. «ընդարձակ տեղ քաղաքում, արձակավայր. 2. ատեան, արքունի ատեան. 3. աւագանիի ժողով. 4. բազմութիւն, ժողովուրդ» ՍԳր. ՄԺբ. Ոսկ. փիլիպ. Ազաթ. որից հրապարակաւ «ամէնքի առաջ» ՍԳր. հրապարակագոյժ Ոսկ. մ. բ. 10. հրապարակախօս Առակ. լ. 31. Ազաթ. Ոսկ. հրապարականէծ Առակ. ժա. 26. հրապարակատես Ոսկ. ես. հրապարակախօսու-

քին Եւ. քր. հրապարակախօսական, հրապարակային (նոր բառեր) ևն:

= Հիւս. պհլ. *frapāḍak ենթադրեալ ձեւից, որ կազմուած է fra- մասնիկով. երկրորդ մասի համար հմմտ. պհլ. pāyak «աստիճան, ճանապարհ» <զնդ. *pāḍaka- (որ է pāḍa- «ոտք» արմատից):

Lag. Urgesch. 182 զնդ. frapere ձեւի

հետ: Հիւնք. պրս. فرار farvāra «ամառանոց, վերնատուն» բառից: (Այս բառի մեկնութիւնը որոշ չէ. Horn, էջ 183 զնում է պհլ. fravār, զնդ. *fravāra- և կամ համարում է պրս. barvār հոմանիշի արաբացեալ ձեւը: Սրանցից ո՛չ մէկը չի կարող տալ հյ. հրապարակ): Հալաճեան, Արեւելք 1893 նոյն 10 հուր + պար ձեւերից: Վերի ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Mei!let MSL 11, 398 և 17, 247:

ՓՈԽ.—Վրաց. ურავთაო ուրակպարակի «հրապարակ», ურავთაოდე ուրակպարակադ «հրապարակաւ». բառիս նախաձայնի վրայ՝ իբրեւ իրանեան f-ի ներկայացուցիչը խօսում է Meillet MSL 11, 398. fra- դարձել է նախ -մը-, որի ւ ձայնը եղել է վրաց. ու. այսպէսով վրացին ներկայացնում է հայերէնի հնագոյն ձեւը (անձնական): Վրաց. ღადაო լապարակի «խօսակցութիւն, խօսք»՝ իբր «հրապարակում», կամ հրապարակը ըմբռնելով իբր «խօսեցեալայր» (հաղորդեց Արուստէ՝ Թիֆլիսից):

ՀՐԱՊՈՅՐ «սիրտը քաշել շար բանի համար, վատ խրատ, փորձութիւն» ՍԴՐ. Ագաթ. որից հրապարակ «թելադրել, դէպի շարք քաշել» ՍԴՐ. Կոշ. Եզն. Ագաթ. հրապարակեցուցանել Ոսկ. մ. բ. 10. հրապարիչ Կոշ. հրապարակեմ Ա. մակ. ա. 12. անհրապարակ Ագաթ. ևն:

ՆՀՐ հրաւէ՛ր բառից: Ըստ Lag. Urgesch. 285 յիշեցնում է լատ. propellere «վարել, յառաջ վարել»: Հիւնք. վրէպ բառից:

*ՀՐԱՍԱԽ տե՛ս Փարսախ:

Հրատ տե՛ս Հուր:

ՀՐԱՍԱՐԱԿ (սեռ. -ի) «մոմեհտիկ, հրա-

պարակող» Յս. որդի. որից հրատարակ առնել «լուրը տարածել, ամէնքին քարոզել» Շնորհ. ոտ. բարձր հրատարակուր Կղնկտ. հրատարակել Պիտ. Անյ. բարձր. հրատարակիչ լմբ. հրատարակումն լմբ. հրատարակօղէն Անան. ևկեղ. հրատարակութիւն, հրատարակչական (նոր բառեր) ևն:

= Պհլ. *fratarah ձեւն է ենթադրում, որ կազմուած պիտի լինի fra- մասնիկով՝ tar «այն կողմ անցնիլ» արմատից. հմմտ. վտառել, վտարակ, որոնք ծագում են նոյն արմատից՝ vi- մասնիկով:—Աճ.

ՆՀՐ ի հեռաւորս տարածել կամ հրապարակել: Lag. Urgesch. 265 լիթ. tarti «քարոզել» բայի հետ:

*ՀՐԱԻԷՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀՐ, բայց առանց վկայութեան) «կոշ, կոշումն, կոշումք» Նխ. ել. Սարկ. Նար. (Ոսկեղարից չէ աւանդուած. հմմտ. ՀԱ 1914, 329. բայց կայ Ոսկ. ես 351 «Ոշ հրկիւղ գեհեհին, ոշ հրոյն սպառնալիք, ոշ տանջանացն հրաւէրք», ուր իմաստը մի քիչ տարբեր է. միջ. հյ. հաւէր Անտիզք 9). որից հրաւիրել ՍԴՐ. Եփր. համար. հրաւիրառու Շար. անհրաւէր Ոսկ. պող. Ա. էջ 233, 243. Եփր. Գ. 254. փեսահրաւէր Զգօն 373. հրաւիրումն Յհ. Կթ. Խոսր. երկնահրաւէր Գնձ. կենսահրաւէր Տօնակ. կոշնահրաւէր Գնձ. համահրաւէր Պետր. սիւն. հրաւիրաթուղթ, հրաւիրառումն (նոր բառեր) ևն: Նոր մասնիկներով աճած ձեւեր են՝ հրաւիրակ Երեմ. լա. 6. Վեցօր. 177. Փարպ. հրաւիրան Հո. բ. 28. Կոշ.:

= Պհլ. *fravēḍ>հրաւէր, *fravēḍak>հրաւիրակ, *fravēḍan>հրաւիրան ենթադրեալ ձեւերից. հմմտ. սոգդ. prw'yḍ = frawēḍ «խուզարկել», farwēḍ «խուզարկել, հրաւիրել, rechercher, inviter» (ըստ Gauthiot, Gram. sogd. էջ 98), զնդ. fravaed- «նկատել», fravaēḍamna- «նկատելիք». բոլորի արմատն է զնդ. vaēd-, vaēḍayeiti «գիտեանալ, գիտցնել», որի վրայ աւելացել է fra- նախամասնիկը: Նոյն արմատից որիչ մասնիկներով ունինք՝ զնդ. uz-vaēḍayeiti «գիտցրնել, ծանուցանել», ni-vaēḍayemi «ծանուցանեմ», paiti-vaēḍayemi «ծանուցանեմ», որոնք տալիս են հյ. նուիրակ, պատուիրակ,

պատուիրան բառերը: Հստ ալսմ հրավիել նշանակում է ո՛չ թէ պահել, այլ պաշտպանել մասին յայտարարել, ծանուցանել, ճիշտ ինչպէս նուիրակ՝ որ նշանակում է «հրավիրակ», բուն նշանակում է «ծանուցանող, յայտարարող»: Սրանցից տարբեր են զնդ. vaed- «գտնել» և նրանից ածանցուած ձեւերը:—Հիւրշ. 183:

ՆՀԲ լծ. հիւրաւու, Windisch. 43 սանս. pravr; Lag. Urgesch. 233 սանս. pravr և զնդ. Իravere պահպանել, հաւատալ, ճանաչել: Müller SWAW 42, 256 և Justi, Zendsp. 268 վերջին զնդ. ձեւից:—Lag. Arm. Stud. § 1335 յարմարագոյն է համարում զնդ. fravaēra ձեւը: Ուղիղ մեկնութիւնը տուել է նախ Մառ. 3BO 5, 320, որ համեմատում է զնդ. fra-vid- «գիտցնել»: Նրանից յետոյ Müller WZKM 7, 371 զնդ. fra-waēda: Այլշան, Հին հաւ. 346 իրան. ֆերուներ կոչուած ոգիների հետ: Հինք. հրապոյր բառից: Թիրեաքեան, Կարնամակ էշ 134 պրս. فروهر faruḥar (?), որ Սիւանդի բարբառում «հրեշտակ» նշանակութիւնն ունի: Հիւրշ. 183 դնում է ըստ ձեւի զնդ. fravaēda-, առանց անդրադոյն հետազոտութեան:

ԳիՌ.—Ալշ. Երև. հրավերք, Երև. հրավիւրէլ, Թուր գրական փոխառութիւն:

*ՀՐԲՈՒՐԱԿ «մի տեսակ խնկեղէն» խոր. աշխ. 615 (այլ ձ. արիւրբայեկ). ունի միայն ԱՌ:

—Իրանեան փոխառութիւն է. վերջի մասը ներկայացնում է պհլ. bōyāk, պրս. bōyā «հոտաւէտ, բուրոյղ». բայց անծանօթ է մնում հր.— հմմտ. գոյիբուակ, գագերբուակ, հոշիբուակ են: Թերեա նոյն է սրա հետ պրս. خیربویا xīrbūyā, որ տե՛ս խերպուէ բառի տակ:—Հիւրշ. 123:

Պատկ. խոր. աշխ. 1877, էշ 81 մեկնում է իբր. արաբ. خیربوا xīrbavā «հիւ, cardamomum minus»: Նոյնը նաև Նորայր ՀԱ 1924, էշ 551:

Հրդեհ տե՛ս Դեհ:

*ՀՐԲԱՅ, ի հլ. «եբրայեցի» ՍԳր. որից հրէ-

արաբ Գաղ. բ. 14. Եւ. պտմ. հրէական Տիտ. ա. 14. Եւ. քր. Ոսկ. յհ. ա. 30. հրէական Ագաթ. հրէական Ոսկ. գաղ. Կիրդ. եբր. հրէական Եւ. պտմ. հրէական ՍԳր. Ոսկ. եւ. գաղ. և բ. կոր. հրէական ՍԳր. Ոսկ. եւ. Հրէաստան ՍԳր. են:

—Ասոր. ܝܗܘܕܐ yḥūdāyā կամ yūdāyā, եբր. יְהוּדִים yəhūdīm, արամ. yəhūdāyē, արաբ. يهود yahūd, պրս. يهود jahud, juhud, յն. Ἰουδαῖος «հրեայ»: Հլ. բառը յառաջանում է *հուրեայ ձեւից, որ —եայ հայերէն վերջաւորութիւն է (հմմտ. ֆրիստոն—եայ, պաշտոն—եայ, Հրաշ—եայ, ֆաղդեայ, ֆալդեայ են):—Հիւրշ. 309:

Ուղիղ մեկնեց նախ Müller WZKM 6, 266—7:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. უბოა ուրխա, Յրոօ հուրխա «հրեայ», Յրոօօօօօօ Հուրխաստաւի «Հրէաստան», օսս. wirag, Թուշ. uriw «հրեայ»:

ՀՐԵԱՇԻՐ «մի տեսակ ազնիւ քար կամ այլ նիւթ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրուում եմ գործածուած խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էշ 43. Վինի անդ (Հնդկաստան) հրեաշիր և դահանակ և անագ ազնիւ: Նոյն տեղը խոր. մատ. հրտր. 1865, էշ 615 խառն և տարբեր է. բայց կայ հրեշերէ՝ գազանների շարքում:

ՀՐԵԼ «մղել, քշել». ունին միայն Բառ. երեմ. էշ 187, որից նաև ՓՐ և ԱՐ. հնից լուսինք վկայութիւն. բայց կայ միշ. հլ. ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 975 ա:

Հիւրշ. խրել բայից:

ԳիՌ.—Կր. Պլ. Ռ. հրէլ, Ասլ. հրէլ, Ջթ. հրէլի, հրէլի են:

*ՀՐԵՇՏԱԿ, ի—ա հլ. «սուրհանդակ, թղթատար, պատգամատար. 2. առաքեալ, մարգարէ, նախակարապետ. 3. կանխալալտ նշան. 4. երկնային հրեշտակ» ՍԳր. Ոսկ. եւ. ագգի, բարի դեւ Պղատ. օրին. գրուած է նաև հրեշտակ վեցօր. էշ 33, 94, 199 (երեք անգամ), հրիշտակ Եփր. ա. կոր. 59, 61. գաղ. 131. որից հրեշտակութիւն պատգամատարութիւն ՍԳր. հրեշտակօրէն Կոշ. հրեշտակապետ Յուդ. 9. ա. Թես. դ. 15. (որ և գրուած հրեշ-

տապեա Անկ. գիրք առաք. 310), հրեշտակա-
գնաց Եւ. քր. զուգահրեշտակ Նիւս. երգ. և
կազմ. համահրեշտակ Ճառքնտ. ևն:

= ՊՀԼ. *frēštak բառից, որ թէև չէ աւան-
դուած, բայց հմմտ. մանիք. պՀԼ. משריף
firīštāg «մարգարէ, հրեշտակ» (Salemann,
Manichäische Stud. 3AH 8, 119), պրս. فرشته
firešta, նորր. فرشته firišta «հրեշտակ», հայրս. *fraīšta- և զնդ. fraēš-
ta- «պատգամատուր». բուն նշանակութիւնն
է «ուղարկուած, առաքեալ» և ծագում է
fra- մասնիկով՝ aēš- «շտապել, շարժու-
մի մէջ դնել, ուղարկել (զօրք, բանակ
ևն)» բայից (անց. դերք. išta-). ձևի հա-
մար հմմտ. հայրս. fraīšayam «ուղարկեմ»,
սանս. prešayati «ուղարկել» (Bartholomae
975, Horn § 819bis), իսկ իմաստի զար-
գացման համար հմմտ. արաբ. مالا ma-
lāk «հրեշտակ. 2. դեսպան», բուն «ուղար-
կուած» (Կամուա, թրք. թրգմ. Գ. 72 և 110),
ինչպէս նաև լեւէն. elča «մարգարէ», որ
թրք. ايلچى elci «դեսպան» բառն է: Պրս.
բառից փոխառեալ են նաև բելուճ. p'irīštay,
ուտ. faršta (Մ. Լ. Բարխուդարեանց, Աղուա-
նից երկիր, էջ 93), քրդ. firište: Հայերէնի
մէջ հրեշտակ համապատասխանում է իրան.
firešta (> *հիւրեշտակ) ձևին. — պՀԼ. *frēštak
տալիս է *հրէշտակ > հիւրշտակ, իսկ նորա-
գոյն firišta(k) ձևը տալիս է *հիւրիշտակ
> հրշտակ. երկուսն էլ գործածական միայն
գաւառականների մէջ — Հիւրշ. 184:

Schröder, Thesaur. 44 հանում է հուր
բառից՝ մեկնեցելով «ignis flamminus»,
ըստ ակնարկութեան Սղ. ճգ. 4. «Ո՞ր
արար զհրեշտակս իւր հոգիս և զպաշ-
տօնեայս իւր ի հուր կիզելոյ»: Ուղիղ
մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս.
Ֆէրիշթէ բառի հետ. նոյնը նաև ՆՁԲ.
Peterm. 22, 26 պրս. firistāda «ուղար-
կուած» ձևի հետ: Ուղիղ են մեկնում
Böttich. Horae aram. 31, Arica 76,
253, Lag. Urgesch. 152, Spiegel,
Huzw. Gram. 190. Müller SWAW 38,
572 ևն: Գ. Կ., Արշալ. արար. 1843,
№ 130 մեկնում է հուր + ջատ կամ ջուտ

+ ալ: Տէրվ. Մասիս 1882 դեկտ. 15—16
և Լեզու, էջ 152—5 նախաձեռն դնում է
պրայստակ, ուր պրա- նախդիր է, իս,
իշ (անց. ընդ.) և ալ մասնիկ: Պարոն-
եան, Բանաս. 1900, 172 զնդ. սրաօշա
և պրս. Ֆէրիշթէ ձևերի հետ: Ալիշան,
Հին հաւ. 202 հրաշք բառից և կամ հուր
+ եշտ (ինչ. զաւ-եշտ):

ԳԻՌ. — Ջդ. հրեշտակ, Ազլ. Ախց. Երև.
հրէշտակ, Սլ. հրէշդագ, Տիգ. հրէշդուգ, Տփ.
հրիշտակ, Ալշ. հրիշտագ, Մշ. հրիշտակ, հի-
րիշտակ, հրշտագ, Ակն. Պլ. Ռ. Սեբ. հրիշ-
դագ, Հմշ. հրիշդագ, հոբշդագ, 'Արք. հրիշ-
տակ, հրիշտուակ, Ննխ. հրիշտագ, հրշտագ,
Ջթ. հիյիշդօգ, հիւրիշդօգ, Հճ. հոյիշտօգ,
Սվեդ. հրէշդիւգ, Կր. հրշտակ, հրք. հրշդագ,
Ասլ. հրշդագ, հրշդայ, Եդ. հրշտէկ (Գաբի-
կեան, Ամէն. տարեց. 1922, 325), Գոր. Շմ.
հրշտուակ, Շմ. հարաշտարակ, Ողմ. Վն. խը-
րէշտակ, Մկ. Վն. խրիշտակ, Սլմ. խրշտակ,
Մրդ. խոբշտակ: Նոր բառեր են հրեշտակա-
կոխ, հրեշտակամորթ, հրեշտակամակարդ:

ՀՐԷՇ, ի հլ. (առանց սղման հոլովուած է
հրէշից) «ցուցանք, ալլանդակ՝ խառնակ կեն-
դանի» խոր. բ. 81 և աշխ. 616 գրուած հրաշ
Կալիսթ. 170. որից հրեշերէ «հնդկական մի
զազան» խոր. աշխ. 615. նոր գրականում՝
հրէշային, հրէշաւոր, հրէշուրիւն:

Պատկ. խոր. աշխ. 1877, էջ 80 տար-
բեր արմատից է դնում հրեշերէ, իրր
արաբ. حريش hiriš կամ harš «մէկ
եղջիրով խառնազազան, մի տեսակ օձ,
ռնգեղջիր»: Հիւնք. հրեշտակ բառից
Կապ ունի՝ արդեօք վրաց. ღაშთ რაշი
«առասպելական ձի», որի հետ նոյն է
Ախց. հրաշ, պահուած միայն Հրաշին
պէս եկաւ դարձուածում: Յնտղեան,
Կոչնակ 1931, № 40 զնդ. fravašī «ամէն
մէկի պահապան ոգին»:

ՓՈԽ. — Պէտէլեան, Արևելք 1888 նոյ՝ 8—9
սրանից է դնում Ատանայի թրքախօս Հայոց,
Տաճկաց և Յունաց մէջ գործածուած հրէիկ
«հսկայ մարդ» (իրր հրէշիկ), որ շատ կաս-
կածելի է:

*ՀՐԻՉՈՆ «կորեկ» խոր. աշխ. հրտր. Սուք-

րեանի, էջ 45. «Լինի ի նմա հրիզոն, որ է կորեակ»: Ունի միայն ՀՐուս. § 1754:

= Յն. ὁρῶν «բրինձ» բառն է, որ զբտնում է Պտղոմէոսի աշխարհագրութեան համապատասխան տեղում (տես և Սրիզ):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. անդ, որ և հաստատում է Նորայր ՉԱ 1924, 546:

ՀՐԻԶՈՒՄՆ «նենգութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ, էջ 187. սրանից է կազմուած հրզիմաց, որ վատ ածականների մի շարքի մէջ գործածում է Մանդ. սիր. 23:

ՀՐԻՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց առանց վկայութեան) «կտակով ժառանգութիւն թողնուած ինչք» Մխ. դտ. Կանոն. էջ 125. Օրբել. հրտր. էմ. էջ 151. որից հրիտակատար (իմա՝ հրիտակակատար) Մխ. դտ.:

ՆՂԲ յիշում է յն. χηρματα «ինչք», պրս. خريد xirīda «զնած բանք», լտ. hereditas «ժառանգութիւն»:

ՀՐԱՍՄԵՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի լծ. կոչ. «Հրձածեալ և ցրուեալ զճակատ բանասարկութիւն»: Թուի թէ նշանակում է «պատռել» և այն ժամանակ պատկանում է հերձ արմատին:

ՀՐՃԻԻ, ի հլ. «ուրախութիւն, ցնծութիւն» Տաղ. (գրծ. հրճութիւն ձևով). որից հրճութի Պիտ. Խոսր. հրճաումն Շիր. Մագ. հրճաումն ԾՃխ. հրճաւի Նիա. երգ. հրճաւից Պիտ. Լն. (ՆՂԲ ղնում է նաև հրճ- ձևով մի արմատ, որ հանում է հրճութի գործիականից, ինչ որ սխալ է):

Եղերճեան, Արեւելք 1884 նոյ՝ 16 սանս. hrš: Հինք. զուարեանալ բայից: Meillet (անձնական) կարծում է որ կապ ունի պհլ. frīčāšnīh «մեծացում» բառի հետ: Մառ. Тексты XII, Вступит. и закл. стр. Шоты, էջ IX վրց. մոռեմա «ուրախութիւն», մոռեմալի «ուրախ» բառերի հետ. արմատն է բնմ:

ՀՐՃՐՃՈՒԿ «կոճիկ, աճառ, cartilago, ռուս. хрящъ». ունի միայն ԱՐ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած լծ. նար. կզ. «Օճառք. լծ. հրճեհրճուկ. այն որ պատեալ է զխոշափողն և որպէս նովաւ յարմարի բան և ձայն». — ՆՂԲ իբր գու. բառ ղնում է հրճեհրճուկ:

= նման են հնչում պրս. کرجان kurjan, վրաց. ღრჯა ღრანა և Երև. Թրք. գու. xərtxərt հոմանիշները, որոնք բոլոր թւում են բնաձայն. — Աճ.

ԳԻՏ. — Գործածում է զանազան ձևերով. 1. զրնդրնան Ղրբ., զրզրնան Երև., զրնդրն Սվ., զրզրնան Ազլ. Գոր. Ղրբ. — 2. ղոնիկ Իգդ. — 3. խոնիկ Կ., խոնուկ Կ., խոնակ Սշ., խոնիկ Խրբ., խոնուկ Բլ. — 4. կոնիկ Զթ. Երև. Կր. Պլ. Վն., կրնիկ Ալշ. Բլ. Սշ., կրոնուկ Խր. Ննխ. Սշ., Բոչիկ էնկ. կոնիկ Ոզմ. — 5 ղոնիկ Տիգ., կոկոնիկ Վն., խոխոնիկ Խ.: *ՀՐՇԱԿ, որ և հարշակ, արշուկ. մի տեսակ անծանօթ բոյս. Թուի «ծուաղ» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1156: Ըստ իս՝

= արար. حرشق haršaq կամ hiršaq «վայրի կանգառ» (Steinschneider WZKM 12, 9). — Աճ.

ՀՐՇՏԵՆ «վախենալ» Հին բռ. Բառ. երեմ. էջ 188. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նոր վկ. էջ 512 (Ժէ դարից). «Եւ ի հորն իշուցեալ՝ հողափակեն զնա և քսումնեցուցեալ հրըշտէին զնա»: Տեղից երևում է՝ որ նշանակութիւնն է «սարսափեցնել, վախեցնել», որով չեզոքն է հրշափ «վախենալ, սարսափել»:

ՀՐՈՊԱԳԻՆ. անծանօթ և անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սիւնեցու Աղամզրքում, էջ 308. — «Պէտպէս պարգեքն աստուածային բաշխեալ բնութեանց գոյեղինին, իր զանազան յոյժ. հրոպագին՝ տպաւորեալք ի միասին»: — Ըստ իս պէտք է ուղղել հրաշագին (տ. իմ Հալ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 151):

ՀՐՈՍ, ի հլ. «ասպատակող զօրք» Բուզ. Եղիշ. գ. էջ 48. «աղչիկ փախցնելու ժամանակ առանգողին օգնական կտրիճը» Կանոն. էջ 66. Մխ. դատ. էջ 199. որից հրոսակ Խոր. Ծհ. կթ. Մագ. հրոսանուէր, Ծհ. կթ. հրոսող Ծհ. կթ. հրոսումն Ծհ. կթ. հրոսակախումք (նոր բառ). հրոսանալ «մէկ կողմ գիմել» Վստկ. 172. — գրուած է նաև խրոսակ Արծր. հրաճոսակ Մագ. Օրբել. Սիմ. ապար. 70. իսկ հոսակ Խոր. Ա. 11 պէտք է համարել սխալ գրութիւն: Նոյն բառն է հրաճոսակ «դեսպան կամ նամակ» Բառ. երեմ. էջ

բառից օտար տառադարձութեամբ ունինք արաբ. فروردجان farvardi-jān (Ալբիրու-նի) կամ կրճատ ձևով فردجان tardajān «Աւելիաց» (ԳԴ), յն. Φορδίαν (Մենանդր), ասոր. Frōrdi-yān (առ Hoffmann), Հյ. հռոմ <հռոմ <իրան. *frōrt <fravart- ձևից. ըստ այսմ յգ. սեռ. հռոմից համապատասխանում է հպրս. *fravartinām = զնդ. fravašīnam «մարտ-ապրիլ» ձևերին:—Հիւրշ. 184—185:

Հնեից Վանակ. տարեմտ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգաբանում են Վրոտիցն ըստ դրութեանն է, զի հուր է ունիցն, որ այրէ ի ներքուստ ի վեր շերմութիւն արեգականն: Իսկ Տաթև. ձմ. ա. մեկ-նելով այս բառը՝ գրում է. «Հրոտից»՝ զխորհրդակցութիւն և զկատարումն ժամանակացն ասէ. մանաւանդ զգալուստ հոգւոյն և զերկրորդն ահագին փառօք ըստ Դանիէլի: (Բայց լի հասկացում թէ ո՞ր բառից է ուզում հանել):—Brosset JAs. 1832, 530 և Dulaurier, Chron. arm. էջ 12 դնում են հուր բառից: Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Gesam. Abhd. էջ 163՝ համեմատելով պրս. fōrdigān, յն. Φορδίαν, բայց և երբ. Ծիրօք Փարիմ (տօնը): Ուղիղ են նաև Պատկան. О назван. древн. арм. мѣсяцевъ, էջ 37 և Տէրզ. Նախալ. 94: Ալիշան, Հին հաւ. 142 պրս. փրաւաւ, յն. Հերոյիդ, հնդ. Բաւաւ, գերմ. Hrod, ֆրանս. Ruth դիցանունների հետ: Հինք. պրս. աւաւաւ ամսուն 25^{րդ} աւուր արեգակնային ամսոյ Պարսից:

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ծովեզերեայ բարձր տեղեր, սարաւանդ» Պիտ. տեքստաց պատըշգամբ» Զքր. սարկ. Ա. 15, Բ. 106, Գ. 34:

ՆՀԲ հրաձև գահաւանդ: Պասմաճեան, Արեւելք 1890 յունիս 1 կցում է veranda բառին, որ ունի հնդկական ծագում: Հինք. պրս. farvān «վերնատուն» + հյ. անդ (պրս. բառի ծագումը տե՛ս Հրապարակ բառի տակ): Պատահական նըմանութիւն ունին յն. κρῶν, κρηῶν «լիճ, հրուանդան», սանս. pravaṇā- «ամրացնող»:

*ՀՐՈՒՇԱԿ «ալիւրով և շաքարով (կամ թէ ռուպով և կամ մեղրով) և իւղով պատրաստուած ուտելիք. տճկ. հալվա». ունին միայն ՀՀԲ և ԶԲ. հնից աւանդուած չէ և կայ միայն նոր գաւառականներում: Բառիս վկայութիւնը գտնում եմ այժմ Նաղաշ Յովնաթանի տաղերում, հրտր. Չօպանեան, Փարիզ 1910, էջ 92. «Ջենէք թագայ գառն ու շիշակ եփէք եղածու և հարուշակ»: (Հրատարակիչը սխալմամբ ուզում է ուղղել հարիսայ):

=Պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭩𐭥𐭥 frōšak հոմանիշից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց ունինք պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭩𐭥𐭥 afrošak «հալվա» (WZKM 18, 281), որի հետ հմմտ. պրս. فروشه farūša, افروشه afrošā, «ալիւրով, կարագով և մեղրով պատրաստուած մի տեսակ քաղցրիկէն. հալվա». որից փոխ առնուած է նաև քրդ. hewružk «ճմուռ, կարագով տաք հաց» (ըստ Justi, Dict. Kurde, էջ 447):—Հիւրշ. 185:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ֆիւրիշէ «հրուշակ» ձևի հետ: Հիւրշ. ZDMG 35 (1881), էջ 661 պրս. farūša: Հինք. պրս. فروشاك farūšak «ճաւար», Stackelberg WZKM 18 (1904), 281 պհլ. afrošak «հալվա» բառից:

ԳԻՌ.—Ջդ. խրուշակ, խուրուշակ, Ազլ. հրէշմկ, Պռ. հիւրիշէկ. այլուր զոյութիւն չունի այս բառը. բայց ձևից երևում է, որ շատ հին է և փոխառութիւնը տեղի է ունեցած պահլաւական շրջանին:

ՀՍՊՍՍ. անծանօթ մի բոյս. Բժշ. ունի մի-այն ՀԲՈւ. § 1758. Թերևս նոյն ընդ հոտոտ: +ՀՍ, ի հլ. «ոչխարի, նաև ուրիշ շորքոտանիների, փխր. մարդոց խումբ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. Բ. 17, որից հոտապետութիւն Բուզ. հոտարած հոգիւր Փարպ. հոտերեց հոգիւր վկ. արև. էջ 90. Փիլ. հոտածողով Մժբ. հոտարան «փարախ» Երզն. քեր. և այլն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pā- արմատից. ցնդակիցներն են՝ յն. πῶς «հօտ», ποιῶν «հոգիւր», սանս. pāyū- «հոգիւր», լիթ. pē-mū «հոգիւր», պրս. پاڊا pāda «հօտ». այս բոլորի արմատն է pā-, որի վրայ տե՛ս հո-

րան: Հայերէնի մէջ արմատը աճած է d ա-
ճականով, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև պրս.
pāda ձևը. (հմմտ. նաև լատ. pecu- և աճած
pecu-dis «արջառ»):

ՆՀՐ լծ. հովիւ, հովիւս, առօտ. իսկ
ողիֆ բառի տակ՝ լծ. յն. αμνός «դառ-
նուկ»: Lag. Urgesch. III pā արմա-
տից: Այսպէս նաև Տէրվ. Նախալ. 91:
Müller WZKM 6, 266 ցեղակից է դը-
նում յն. ποιμήν, լատ. pastor, լիթ. pėmū
ձևերին: Մերժում է Հիւրշ. 468 այս մեկ-
նութիւնը, որովհետև ա մնում է առանց
բացատրութեան: Վերի ձևով բացատրեց
Meillet MSL 12, 430: Հիւրշ. յող բա-
ռից:

ԳԻՒ. — Այս բառը գաւառականներում գոր-
ծածական չէ. բայց սրանից ունինք Ախց.
Երև. Լ. Ղրբ. հօտաղ, Ալշ. Մշ. հօղաղ, վն.
խօտաղ «հովիւ. 2. գութանի կամ արօրի
առաջին լուծը քշող մշակը». որից հօտաղ-
բար Բբ. «մի մեծ քար, որ հօտաղ շեղած
ժամանակ, գութանի առաջին լուծի վրայ են
դնում»:

ՓՈՒՆ. — Վրաց. գւռ. ოჭადო օտաղի «ա-
րօրի առաջից զնացող և եղները քաշող մշա-
կը», — Թրք. գւռ. Կր. hodax «հօտաղ» (Բիւր.
1898, էջ 627), Եւդ. حوداخ hodax «հովիւ»
(Յուշարձան 329), Բբ. hodōykʷar «հօտաղ-
բար». — արդեօք նաև ուտ. օտաղ «արօ»-ր:
Հօտ «յատոց» տե՛ս յատ-անել:

ՀՍՏԻՍՈՅ կամ ՀՈՏԻՍՈՅ «մի տեսակ բոյս.
լատ. prasium կամ marrubium» Բժշ. — Տիրա-
ցուհան, Contributo § 416 դնում է lycopus
europaeus L, իսկ § 449 marrubium hete-
rodon Boiss. et Bal. — գրուած է նաև հաւ-
տիսաւ. — ՆՀՐ, ԶԲ և ԱԲ գրում են հօտիսն,
որ սխալ է ըստ Նորայր, Բառ. Ֆրանս. (mar-
rube բառի տակ). ՀՐուս. § 1739 յիշում է
նաև հօտոսան, հօտսան ձևերը. իսկ Ար-
թինեան, Ամէն տարեց. 1921, 183 մի Բժշը-
կարանում իրար հոմանիշ գրուած գտնելով
«փրեմի տակ, վարսամն, հօտայ, սուսամ-
բար, նամամ», համարում է «սուսամբար,
tanacetum balsamita L»:

ՀՍՐԱՆ «մի տեսակ բոյս. լատ. staphysa-
ria» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1759,

+ ՀՍՐԱՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀՐ, բայց առանց
վկայութեան) «այծի, ուլի կամ նաև ուլխարի
հօտ, երամակ» Երգ. դ. 1. Փիլ. քհ. 194.
Պիտ. Նար. 114. Մխ. առակ. «փարախ» Փիլ.
Օրբել. հրար. էմ. էջ 175. գրուած է նաև հո-
րան Մագ. Թղ. 121. — Այս բառից է ըստ ՆՀՐ
հօրան լինել «ուրախանալ, խախտալ, այծի
պէս ցատկոտել» Ոսկ. երբ. իգ. 526, որ
վարդանեան ՀԱ 1914, 327 սրբագրում է յօ-
րան և կցում յօրանալ «յղփանալ, լիանալ»
բային:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է —ան հաւա-
քական մասնիկով՝ *հաւր > *հօր արմատա-
կանից, որ առանձին չէ գործածուած: Այս
*հաւր ձևը գալիս է հնիս. *pā-tro-ից, որ
կազմուած է հնիս. pā- «պահել, արածացնել»
արմատից, -tro- մասնիկով. (մասնիկի հա-
մար հմմտ. առօր < *aratro-, աղօրի < *ala-
tro-). pā- արմատը գործածական է յատկա-
պէս հօտի և հովիւի համար. հմմտ. սանս.
pāti «պահել, պահպանել», paçu-pā «նախ-
րապան», avi-pālā «ուլխարի հովիւ», gō-pāla
«կովարած», լատ. pāicō, pāvī «կովերն արա-
ծացնել»: Նոյն արմատի աւելի հեռուոր ժա-
ռանգներն են յն. πῶς, պրս. pāda «հօտ»,
ինչպէս նաև հլ. հօմ՝ որ աճած է d-ով (Wal-
de 564, Boisacq 409, Ernout-Meillet 702,
Pokorny 1, 347 և 2, 72):

Հիւրշ. յն. χῆρος «պարողների ևն
խումբ» բառից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ.
30 լատ. caper «այծ», հհիւս. hafr «քօշ»,
իուլ. caera «ուլխար» բառերի հետ. հա-
յերէնի մէջ —ան ընդունում է մասնիկ
Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm.
Stud. 26: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ.
254 զնդ. Երա «հօտ» բառից: Վերի մեկ-
նութեան պատճառով պատահական
պէտք է համարել արար. هور haur «ու-
լխարի կամ այծի հօտ» (Կամուս, Թրք.
Թրգմ. Բ. 155):

*ՀՍՐԱՆ (գրուած է նաև հօրօտ, հօրնտ,
հաւրօտ, խօրօտ) «մի տեսակ գեղեցիկ և ա-
նուշահոտ ծաղիկ է». յիշուած է սովորաբար
մօրօտ ծաղիկի հետ. այսպէս՝ «Հօրօտն և
մօրօտն և մանուշակն». Ազաթ. «Հօրօտն և
մօրօտն և ասպուզանն». Մխ. առակ. այս-

պէս նաև Գաղիան. Բժշ. Սալաձ.—նշՔ և ՋՐ համարում են «թուփիա լիլէյի, giacinto tuberoso կամ giacinto indiano», Շէհրիմանեան «hyacinthus orientalis», Տիրացուեան, Contributo § 359 primula auriculata Lam. բոս Գաղիան. «եղերորոս» (տե՛ս ՀՔու. § 1761).—նորայր, Բանաս. 1901, 119 ցոյց է տալիս որ հօրոս և մօրոս միասին մէկ բառ են կազմում և միեւնոյն ծաղիկն են նշանակում:

= Իրանեան դիցաբանութիւնից հայոց փոխանցուած բառեր են. հնագոյն ձևերն են զնդ. haurvatā (որի կրճատ ձևն է haurvat) և amərətāf. առաջինը՝ որ բուն նշանակում է «լիութիւն, առատութիւն» (արմատն է զնդ. haurva, սանս. sarva, լատ. salvus, յն. ὁλος = հյ. ողջ), չրի պահապան իզական մի ողի է, ընկճում է քաղցը, տալիս է մարդոց բարեկեցութիւն: Երկրորդը՝ որ բուն նշանակում է «անմահութիւն», բոյսերի պահապան իզական մի ողի է. ընկճում է ծարաւը, մարդկանց երկար կեանք է պարգևում: Զնդ. ձևերը պհլ. xōrdat amardat ձևերից անցնելով՝ դարձան պրս. خرداد xurdād «անուն հրեշտակի միոջ, որ վերակացու է հոսական ջուրց և ծառոց. 2. մայիս ամիսը», և مرداد murdād «յուլիս ամիսը»: Պարսիկներից անցնելով Արաբներին, սրանք ստացան هاروت Hārūt և ماروت Mārūt ձևերը. այս անուններով նշանակում են Ղուրանում (Բ. 96) այն երկու հրեշտակները, որոնք կախար-

դութեամբ էին պարապում և Աստուած վերնտեց նրանց արքայութիւնից և Բաբելոնում մի շրջորի մէջ գլխավայր կախեց: (Ուսուցանէր մարդկան սատանայ զմոգութիւն և զգիտութիւն հրեշտակաց երկուց՝ Հարուտի և Մարուտի, որք դատապարտեցան բնակել ի Բաբելոն): Սրանց վրայ պատմուած միւս առասպելները տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 327: Հայոց մէջ պատմուած առասպելը յայտնի չէ. բայց անշուշտ մեր մէջ էլ հօրոսը չրի ողին էր և մօրոսը բոյսերի ողին, որոնք յետոյ ծաղկի անուն դարձան:

Այս երկու առասպելական էակների վրայ առանձին մենագրութիւն ունի Darmesteter, Paris 1875: Ուլիդ մեկնութիւնը տուաւ նախ Կ. Կոստանեանց, Հայոց հեթ. կրօնը, Վաղարշապատ 1879, էջ 33: Նոյնը յետոյ Stackelberg WZKM 12, 244: Տե՛ս նաև Արեղեան, Arm. Volksglaube, էջ 57, 62, նորայր, Բանաս. 1901, 119: Վերջինը, ինչպէս Եաև Pedersen Հայ. դր. լեզ. 219 զնում են հայր և մայր բառերից:

ԳիՌ.—Մշ. հօրոդ-մօրոդ, խօրոդ-մօրոդ, Ալշ. խօրոդ-մօրոդ (ծաղկի անուն է). իսկ Սլմ. խօրօւ-մօրօւ գործածում է իբր ած. ինչ. խօրօւ-մօրօւ աղջիկ է. խօրօւ-մօրօւ մեծանահ.—այս ձևափոխութիւնը տեղի ունեցած է անշուշտ խոռոս «գեղեցիկ» բառի հետ շփոթուելով:

ՓՈՒ.—Քրդ. خورد مرود xorud-morud «մի տեսակ ծաղիկ է»:

ՉԱՐՈՏԵՆԻ «ծերութիւնից դողդոջել, վատ գիր գրել» Սարգ. յիշատ. նոր գրականում ձարոտով «վատ գրուածք, ցնդաբանութիւն»:

= Անշուշտ կազմուած է -ոտ- սաստկացուցիչ մասնիկով. ինչպէս վազվոտել, խօսվրոտով, ճաթոտիլ են. ուստի պարզ արմատն է *ձարել, *ձար:

ՆշՔ «թերևս ի ձայնիցս ամի, ծամի, որպէս խարխափել»:

+ ՉԱԳ, ու հլ. «հաւի, թռչունի կամ շորքոտանու ձագ» ՍԳր. «Ճնճղուկ» Յոր. խ. 24, Ղկ. ժբ. 6, 7 (յետնաբար կայ ձագունք կլիմաք.). միջին հլ. ձագ նշանակում է «թրուշուն», ինչպէս ունին Քուշ. 43, Միխ. աս. 29—31. այս արմատից ունինք ձագս հաւել «թուխս նստիլ» ՍԳր. ձագախառն Ես. կ. 8. ձագասնոյց Պիտ. ձագասնիլ Փիլ. ձագարան Եպիփ. բարոյ. ձագացեալ Ոսկ. Ես. նմանութեամբ փոքր բաների համար ասուած. ինչ. ձագ մատն «ճկոյթ» Ոսկիփ. (գրուած ձագ մատ Տաթև. ամ. 475). կաբասձագ «փոքր կարաս» վստկ. 114. հաւձագ Միս. բժշ. (Քաշունի Գ. էջ 147 ունի ձագուտ «վառեակ»): Սրանից են նաև մի քանի բոյսերի անուններ. ինչ. ձագախոտ կամ ձագխոտ (գրուած նաև ձագախոտ) «erysimum graecum Boiss. et Heldr.» (ըստ Տիրացունեան, Contributo § 149), ձագի դեղ «լտ. melissa», ձագի լեզու «լտ. lingua avis» (տե՛ս ՂԲու. § 1762—4):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'hāg²h- «ձագ. յատկապէս թռչունի ձագ» ձկից, որի միւս ժառանգներն են սոգդ. zāk «տղայ, սերունդ», պրս. *zāk (որ աւանդուած չէ, բայց նրանից են արաբ. زاق zāq «ձագ», ասոր. ܐܕܐܐ zagā «հաւի ձագ», վրաց. ზაგო

զաֆի «ձագ, յատկապէս գոմէշի ձագ» ըստ Չուբինով² 515), ալբան. zok, zogu, zögne «թռչունի ձագ» (Pokorny 1, 531):

ՆշՔ «իբր ծագ կամ ձուակ, ձուիկ կամ ձայնող ճա՛կ, ճի՛կ»։ Lag. Gesam. Abhd. 41 համեմատեց վերի պրս. և ասոր. ձկերի հետ։ Տէրվ. Altarm. 54 և նախալ. 100 զնդ. yavān, պրս. jivān, լտ. juvenis ևն ձկերի հետ։ Հիւնք. ծագ բառից։ Հիւբշ. Arm. Gram. 185 զնում է իրանեանից փոխառութիւն։ Pedersen KZ 36, 338 իբր բնիկ հայ միացնում է ալբան. zog «թռչուն» բառին, առարկելով թէ իրանեան փոխառութիւն լինելու դէպքում ձ-ի տեղ սպասելի էր գ կամ ժ։ G. Meyer, Alb. Stud. III 18 և Wiedemann BB 27 (1902), 203 ալբան. zok, zogne «թռչունի ձագ»։ Մառ. ИАН 1913 422 ասոր. zaqā և պրս. zāg ձկի հետ միասին յաբեթական արմատից. հմմտ. մինգր. սփուա, սվան. սզյաֆ «որդի»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 191 պհլ. zāk «ծնեալ» և հլ. ծագ «ծայր» բառերի հետ։ Sigurd Agrell, Zwei Beiträge zur slav. Lautgeschichte, էջ 28 լիթ. žagata և լեթթ. fchagata «կաշաղակ» բառերի հետ, որ ընդունելով Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 100, աւելացնում է նաև լեթթ. schadsināt «շաղակրատել», schagstēt «հեծկլտալ», լիթ. žagsėti «հեծկլտալ», žvageti «ճոնչել, աղմկել», օսս. zāyuri «ասել. խօսել» ձկերը. բոլորը միասին զնելով հնիս. g'hagh- բնաձայն արմատից։ Մառ, Яф. сбop. 1, 63 ալբան. zog

«վառեակ»: Պատահական նմանութիւն
ունի պրս. *اخ* zāy «ազուա»:

ԳիՌ.—Ալլ. հրք. Կր. Մշ. Ննիւ. Սեբ. Սշ.
ձ'ազ', Ախց. Երեւ. Ջղ. ձ'աք', Տփ. ձաք', Ասլ.
ձ'աք', ձ'ա', Ողմ. ձ'աք', Պլ. Լ. ցաք', Ղրք.
Մկ. Վն. ծաք', Սլմ. ծաք', Տիգ. ցաք', Շճ.
ձ'օզ', Ջթ. ծօզ', ձ'ազ', Սվեդ. ձ'իւզ'.—բար-
բառներում հարստացած է նորանոր նշանա-
կութիւններով. այսպէս են զոմէշի նորածին
ձագ. 2. վառեակ. 3. ճնճղուկ. 4. թռչուն. 5.
անութի տակ դրուած կարկատան. 6. փէշով
վերարկու. 7. պարեգօտի քղանցքի օժանդակ
մասը. 8. թռչնածէ մի ոգի: Նոր բառեր են
ձագուկ (Ակն. ձ'աքուգ), ձագամայր, ձագա-
տուն, ձագևար, ձագխեղդ, ձագեօց, ձագլէթ,
ձագկորի, ձագտապակ, ձագսիւն, ձագաթիլ,
ձագփաթաթ:

ՓՈՒՆ.—Հայերէնից փոխառեալ ձև է քրդ.
تصاك tsak «զոմէշի ձագ», որ ունի Jus-
ti, Dict. Kurde, էջ 100. (բայց ի նշակէս պէտք
է կարդալ ts խումբը): Գ. Փառնակ, Անահիտ
1906, 233 հայից է դնում ալբան. zok, zo-
gou «թռչունի ձագ, թռչուն», որ ի զուր է:—
Հայ գռ. ձագ «հագուտի վրայ այս կամ
այն մասը» բառից փոխառեալ է ըստ իս նաև
կապադոկի. zāka, որ Karolides, Γλ. συγкр.
82 մեկնում է «ὁ κόλπος τοῦ ἐνδύματος» (հա-
գուտի ծալք) և աւելի մանրամասն էջ 162
«ὁ κόλπος ὁ σχηματισμένος εἰς τὰ Ἀσιατικά
ἐνδύματα ἀνωθεν τῆς ὠμῆς περὶ τὸ στήθος»
(ասիական հագուտի վրայ, գոտուց վերև.
կրծքի շուրջը շինուած ծալք):—Այս բառը
Karolides հ. ծագ է յն. σάκος «խորդ, թա-
ղիքի պէս կոշտ կտորեղէն» բառերին է կը-
ցում, մասամբ առաջնորդուելով նրանից, որ
յն. κόλπος նշանակում է «ծոց» և «հագու-
տի ծալք»:

ՋՍԳԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց առանց
վկայութեան) «ձագար, խունի» Ագաթ. Զառ-
ընտ. որից ձագարածէ (նոր բառ).—ՋԲ ունի
նաև ձագառ ձևը, որ յաճախ աւելի գործա-
ծական է Արևմտահայ գրականութեան մէջ:

ՆՂԲ լծ. ծակ և ձագու քերան: Գ.
Սարգսեան, Բիւր. 1898, 483 արմատը
դնում է առ «Համբայ», որից նաև առա-

հետ, հետք, առաւ Լն: Պատահական և
միայն մօտաւոր նմանութիւն ունի վրաց.
ձաքրի «ձագար»:

ԳիՌ.—Ախց. Կր. Մշ. ձ'ազ'առ, Շճ. ձ'ազ'-
գ'առ, Սվեդ. ձ'ազ'գ'առ, զաքար, հրք. Սեբ.
զաքար, Տիգ. զաքառ. իսկ Տփ. ձաքրի փո-
խառեալ է վրացերէնից:

ՋՍԳԻ «շափի»։ այսպես ունի Բառ. հրեմ.
էջ 188. ինչ լինելը յայտնի չէ: Տե՛ս և ձա-
կել:

ՋՍԽ, ու, ո հլ. (բց. ի ձախմէ) «ձախ»
ՍԳր. Ագաթ. Մծր. որից ձախակողմէ ՍԳր.
ձախլիլ «խօսքի միտքը ծուռ հասկանալ»
Սարգ. հանգ. (լ-ի համար հմմտ. աշխ. ձախ-
լիլ «ձախով գործող»). ձախանալ «վատա-
նալ, գործը վատ գնալ» Վրդն. աւետ. ձախող
Եւ. պտմ. Եփր. թգ. ձախողանք Եփր. Ժն.
ձախողիլ Բուզ. Ոսկ. Եւ. ձախողութիւն, ձա-
խող (նոր բառեր), ձախողութիւն Արիստ.
առաք. վերջինները բխում են այն ընդհա-
նոր նախապաշարմունքից, որով ձախը հա-
մարում է անյաշողութեան, իսկ աջը յաշո-
ղութեան նշան. հմմտ. յաշող, յաշողիլ, յա-
շողակ, գռ. գործը աջ երթալ «յաշողիլ»,
գործը ձախ երթալ «յաշողիլ, անյաշողու-
թեան մատնուիլ»:

=Մեկնութիւնը անծանօթ է: Հնդկարոպա-
կան լեզուների մէջ «ձախ» բառը ենթարկ-
ուած էր tabou-ի և այս պատճառով է որ այս
գաղափարի համար չկալ նրանց մէջ մի և
ընդհանուր ձև: Գլխատրապէս երեք անշատ
խմբակներ կան. 1. սանս. savyā-, զնդ.
haoya-, հսլ. śuyī.—2. հսլ. lēvū, յն. λαίος,
լտ. laevos.—3. յն. σκαίος, լտ. scaevos և
լիթ. kairė? սրանցից շոկ կան նաև մասնա-
ւոր ձևեր և դարձուածներ, որոնք ցոյց են
տալիս թէ ինչպէս ամէն մի լեզու աշխատել
է ուղղակի շարտասանել այս բառը և կողմ-
նակի միջոցներով անուանել. ինչ. յն.
εὐώνυμος, ἀριστέρος, զնդ. vairyās!ara- Լն.
այսպիսի կղզիացեալ մի ձև է նաև հ. ձախ
(տե՛ս Meillet, Interdictions de vocabulai-
re, էջ 18):

Klaproth, As. polygl. էջ 103 պրս.

چاپ čap հոմանիշի հետ: Brosset

JAs. 1834, 369 ևն և Զուրինով համեմատում են վրաց. մարցխեւա «ձախ» բառի հետ (Հմմտ. վրաց. մարցվեւի «աչ», ուր եթէ մար- մասնիկ է, արմատը կլինի -ցխ(եւա) «ձախ», որից և մարցխի «կորուստ, վնաս, անյաշողութիւն», ինչպէս հ. ձախորդութիւն կամ ձախորդութիւն՝ ձախ բառից)։ Հիւնք, թրք. սաղ «աչ» բառի հետ Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. dogo-lon, բուրեատ. dogo-l, doku-l, թունգուզ. doko-lok, մանջու. doxolon «կաղ» բառերի հետ?—Ման HAH 1913, 425 վրաց. մար-ցխեւա ևն ձևերի հետ՝ իբր յաբեթական, որի մասին խօսում է նաև Ղափանցեան, Հարեթ. լեզվ. էջ 22. Petersson LUG 1916 էջ 8—9 (չեմ տեսած) հնիւ. g'hwel- «ծոփել, շեղիլ» արմատի տակ. հմմտ. ռուս. zýga «անհանդարտ մարդ», լեհ. zy-z լիթ. žvatras «շիլ նախելը» ևն (տե՛ս Pokorny 1, 644)։

Գիթ.—Տի. ձախ, Ալշ. Ախց. Երև. Մշ. Զղ. Սեբ. ձախ, Ողմ. ձախ, Մկ. Սլմ. վն. Ծովս. Գոր. Ծովսի, Ղրբ. Ծեխէ, Ազլ. Ըլօն.—Նոր բառեր են ձախովի, ձախիլ, ձախիկ, ձախըկանի, ձախախնձոր, ձախակի, ձախուծու։

ՉԱԿԵԼ «չափել»։ դիտէ միայն ՓԲ յաւել. անստոյգ բառ.—կարծեմ թէ նոյն է վերի ձագի «չափել» ձևի հետ։

ՉԱՁԵԼ «հաւաքել, ժողովել, դիզել» Թր. քեր. Հին բո. Սասն. էջ 55. որից ձաձել «բուրովին լի, հոծ, թխկած» Մագ. բագձաձել «բովանդակել, ամփոփել, պարագրել» Յհ. կաթ. Նիւս. կաղմ. բագձաձումն Սկևռ. լմբ. բագձաձական Պորփ. Երզն. քեր. բագձաձ Հին բո. գրուած է նաև ձաձել, ձայնձել, որից ձաձեալ «ժողովեալ» Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 719).—Բառ. երեմ. էջ 188 ձաձել մեկնում է «խմանալ, առնիլ, ճակիլ»։

ՆԶՔ քաթ բառից։

+ՉԱՂ (ու հլ. ըստ ՆԶՔ, բայց առանց վրկայութեան) «ծաղր կամ ծաղրելի» Ոսկ. Խս. 74, 181 և երբ. Եփր. Թգ. 369. Մծբ. 340—341. որից ձաղել «ծաղրել, հեզնել, խաղթ ընել» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. և երբ. Եւ քր. Սե-

բեր. «յաղթել, նուաճել» Եւ. քր. բ. 276, 268. ձաղանք «ծաղր» Երեմ. Ժա. 18. Ոսկ. մ. ա. 18, բ. կոր. ձաղակոծ Ոսկ. մ. գ. 5. ձաղածանակ (նաև գրուած ծաղածանակ) Ագաթ. ձաղաղէմ Փարպ. ձաղիշ Մծբ. ձաղութիւն կամ ձաղումն Ոսկ. Եւ. քր.։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. g'h]- ձևից, որ ստորին ձայնարձն է g'hel- արմատի. հմմտ. յն. χλῆσθ «ծաղր, կատականք», χλῆσθαι «ծաղրել, կատակել», հիւսլ. glaumr «խինդ, աղմկալի ուրախութիւն», հհիւս. glý «խինդ», gleyma «ուրախ լինել», անգաթ. glēam «կատակ, խաղ», glēo, glēwes «խինդ, աղմկալի ուրախութիւն», լիթ. glaudas «զուարճութեամբ ժամանակ անցկացնել», glaudi «փայփայանք», gláudoti «կատակել», հսլ. glumiti «կատակել», glumīci «խեղկատակ», ռուս. глумѣ «խաղ, կատակ» ևն. բոլորի պարզ արմատն է g'hel-, աճած ձևը՝ g'hleu- (Boisacq 1062, Berneker 308, Trautmann 91, Pokorny 1, 660).—Հիւրշ. IF Anz. 10, 48?

ՆԶՔ ծաղր և խաղ բառերի հետ? Win- disch. 13, 18 նոյն ընդ ծաղ = յն. γέλως, Müller, Kuhn's u. Schleich. Btrg. 3, 253 ծաղ բառի հետ, Հիւնք. ծաղր բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 10, 280։

+ՉԱՂԿ, ի-ա հլ. (յիտնարար ի, ո հլ.) «գաւազան» Եւ. պտմ. «ճիւղ» Մխ. անեց. էջ 35 (յգ. սեռ. ձաղկից). «ծեծ, գանակոծութիւն» Եղիշ. առաք. 349. Ծաղրնտ. «ուղիղ կանգնած, ցցուած, տնկուած» Տաղ. Նիւս. կաղմ. Բժշ. Վստկ. 198, 214. որից ձաղկել «ծեծել» Բ կոր. Ժա. 25. ձաղկիլ Եւ. պտմ. էջ 75. ձաղկանեւ Սեբեր. = ձաղկամաղ Պղատ. յեւթ. 11. ձաղկանք Ոսկ. Բ. կոր. (գրուած է ձաղանք) Յհ. կթ. ձաղկումն Երզն. լս. (Ներբ. յորդ. 41). բարձրաձաղ Սարգ. յուդ. Բ. էջ 649. Ոսկ. ճառք, էջ 538։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. g'halg- ձևից. սրբանից են նաև լիթ. žalgā «ծող», լեթթ. žalga «բարակ ու երկար ձող», զոթ. galga «ցից, խաչ», հիւսլ. galgi «կախաղսն», gelgia «ծող, ճիւղ», անգաթ. gealga, հրգ. galgo «կախաղան, խաչ, հորից շուր քաշելու ա-

նիւ, գերմ. Galgen, հոլլ. gälg, անգլ. gal-lows «կախաղան» են. գերմանական ձևերը գալիս են հնիւ. g'halgh- ձևից. բայց թէ՛ g'halg- և թէ՛ g'halgh- թերեւ ածած են հնիւ. g'hel- արմատից, որի վրայ տե՛ս ձող (Pokorny 1, 540, Trautmann 364, Kluge 162):

—Հիւր. 469:

ՆՀԲ ձողիկ կամ ծղիկ բառից. լծ. ցախ: Հիւնք. ծաղիկ բառից: Ուղիղ մեկ-նեց նախ Bugge, Btrg. 18, որ և պատահական է համարում վախի šolkh, մոնգոլ. salagha, թրք. salghyn ձևերը: Նոյնը կրկնում է Müller WZKM 5, 68 և SWAW 136 (1897), էջ 21: Մառ. ԿԱՄ 1913, 424 հյ. ցախ և սվան. ցխեկ ասնտառն են բառերի հետ:

ԳԻՌ.—Շատ տեղ պահուած է ձաղկել քրական փայտով բուրդը ծեծել՝ թաւացնելու համար. ալսպէս են՝ Ախց. Կր. ձ'աղկէլ, Ալշ. Մշ. ձ'աղգել, Սեբ. ձ'աղգել, Խրբ. ձ'աղգիլ, Սվեդ. ձ'ողգիլ. կայ նաև ձաղտել Ալքս. նոր բառեր են ձաղկիչ, բուրդաղկիչ, ձաղտիչ:

ԶԱՄԱԳՈՒՐ «անօթի, շատ քաղցած». ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեսմ. էջ 188. սրանցից առել է ՓԲ և գրում է ցամախուր:

ՓԲ մեկնում է ցցամաքեալ ի կերակրոյ:

ԶԱՄԱԹ «քսու, թրք. դամազ». ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 188:

ԶԱՄՁԱՄ կամ ՁԱՆՁԱՄ «տոգեղ, դարշ, զազիր». Հին բռ. (տես ՆՀԲ ձանձել). անըստով բառ:

ԶԱՅՆ, ի հլ. «որեւիցէ ձայն, հնչիւն» ՍԳր. Եփր. ծն. «երգի կամ շարականի եղանակ» ՍԳր. «բառ» Սահմ. խօսք, լեզու Ոսկ. յհ. 39. որից ձայնել Բ. Թագ. ի. 5, 43, Եփր. Թգ. ձայնակից Գ. մակ. . դ. 6. ձայնակցաբար Ոսկ. երբ. Սեբեր. ձայնատու իմ. ժր. 10. Առակ. ր. 1. Եւս. պտմ. ձայնատու Բ. մակ. դ. 14. Ոսկ. երբ. Եւս. քր. ձայնարկու ՍԳր. Ոսկ. յհ. ր. 12 և փիլիպ. բարձրաձայն Ագաթ. Յուդթ. ժգ. 17. մեծաձայն ՍԳր. բազմաձայն Ագաթ. ձայնալուր Մ. Մաշտ. 274 ր. համարձակաձայն Ոսկ. մ. ր. 18. խառնաձայն Ա. Կոր. ժդ. 8. Եւս. նոր բառեր են՝ ձայնագիր, ձայնագրութիւն, ձայնագիտութիւն,

ձայնաբանութիւն, ձայնախօսութիւն, ձայնալար, ձայնաշափ, ձայնամփոփ, ձայնագրագէտ, բաղաձայնայանգ, բաղաձայնատը, ձայնատալանգ, ձայնեղ, քառաձայն, ձայնախումբ են:

ՆՀԲ լծ. լտ. sonus: Peterm. 23, 33 սանս. gāi: Justi, Zendsp. 103 սանս. և զնդ. gā «երգել» բայի հետ: Տէրվ. նախալ. 81 հնիւ. ghu «գոչել, կոչել» արմատի տակ դնում է ի մէջ ալլոց նաև ձայն (<ձուան) = սանս. hvāna, հւլ. zvonū: Նոյնպէս է նաև Müller, Armen. VI (1890): Bugge BB 18 (1892), էջ 172 ալբան. zāni և հւլ. zvonū «ձայն»: Meillet MSL 9, 54 սանս. hvā- «գոչել» արմատի հետ: Հիւր. Arm. Gram. 469 աւելացնում է սրանց վրայ նաև սանս. hū «գոչել», hāva- «գոչումն», hāvana- «կոչելն», զնդ. zbā, շա «գոչել», zavana- «գոչիւն», բայց այս բոլորը անյարմար է դնում՝ հայերէնի այ ձայնի պատճառով: Հիւնք. լտ. sonus: Pedersen KZ 36, 338 = նպաստ, էջ 7 կցելով դարձեալ հւլ. zvonū, ալբան. ze «ձայն» բառերին, հայերէնի մէջ v կորած է դնում: Նոյնպէս են նաև Wiedemann BB 27 (1902), 203, Lidén, Յուշարձան 384: Scheftelowitz BB 29, 44 հիւլ. gin «բերան» և հիւլ. gin «երախ» բառերի հետ: Մառ. ԿԱՄ 1917, 328 վրաց. ձախիլի «կանչ»: Pokorny 1, 642 հւլ. zvonū, ալբան. zē, zā են հոմանիշների հետ դրած է հնիւ. g'huyen- «հնչել» արմատի տակ:

ԳԻՌ.—Ազլ. ձայն, ննիւ. Պլ. ձան, Ակն. Հճ. Սեբ. Սշ. Սվեդ. ձ'ան (բայց Ակն. ձ'էնէլ), Ռ. ցան, Ասլ. ձա, Խրբ. ձ'մն, Տփ. ձէն, Հմշ. ձէն, Ալշ. Ախց. Երե. Կր. Մշ. Ձդ. ձ'էն, Տիգ. ցէն, Չթ. ծէն, ձ'մն, Ողմ. ձ'են, Շմ. ծմն, Գոր. Ղրբ. Մկ. Մրդ. Սլմ. Վն. ծէն:—Նոր բառեր են ձայնատը «տիրացու» (էնկիրիթի թրքախօս հայերն ունին saynavor «ձայնատը» (պատարագ) Բիւր. 1898, 865), ձայնախփի, ձայնխեղդ, ձայնկախ, ձայնկաուր, ձայնմաս, ձայնողչէփ, ձայնտեղ, ձայնոփլ, ձայնսողա, ձայնաուփ «հրաւեր», ձայնուր,

ծայնեմի «կանչել»։ կրկնական են ձայն-ձուս, ձայն-ձուկ, ձայն-ձուր, ձայնձնել, ձայնձնուիլ, ձայնձայնոց։

ՓՈՒԽ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառնալ է համարում ալբան. ze, zan «ձայն», որ բնիկ բառ է ըստ այլ գիտուններին։

ՁԱՆՁ. արմատ առանձին անգործածական, ձևով և նշանակութեամբ էլ անստույգ. գրտնրում է միայն փառձանձ (գրտած է նաև փառձանձն, փառձանձը, փառցանձ, փառ-ձունձ) բառի մէջ, որ է «ուրց, խոռն, վայրի ծոթրին, որ աճում է քարերի մէջ», Բժշ. Ա. միրտ. ըստ ՂԲուս. § 3179. Նորայր ՂԱ. 1923, 344 և Բառ. երեմ. էջ 144, 330, Հմմտ. նաև ձօնձ։

ՂԲուս. անդ համարում է «միթէ քարաքոս մի. ձանձախարիք բառին մասամբ զուգուած»։ Ըստ իս աւելի յարմար է կցել ծանձ «ցորենի կճեպ ու յարդ», գու. ձանձ (կորք.) «ցորենի ցօղուն», ձանձ (Ոշտ. Մկ.) «կանեփի ցօղուն» բառին։

ՓՈՒԽ.—Վրաց. ჯაბაძეძა փառձեձան կամ յաճաճեձա ղ'առձեձան «մի տեսակ բոյս. чернобыльникъ, шалфей, земляной ладанъ» (Չուրխնով² 1327 և 1373. Վերջին ձևի նշանակութիւնը անյայտ է. անշուշտ պէտք է միացնել առաջինի հետ)։

*ՁԱՆՁԱԽԱՐԻԹ. բառս գործածուած է մէկ անգամ Ես. ա. 18. «Եթէ իցեն մեղք ձեր իբրև զձանձախարիթ, իբրև զձին սպիտակ արարից. և եթէ իցեն իբրև զորդան կարմիր, իբրև զասր սուրբ արարից»։ Երկրորդ անգամ էլ ունի Մժբ. էջ 77. «Արին կարմրացաւ ի նոսա իբրև զձանձախարիթ»։ Առաջին վկայութիւնը Եփր. դևտ. 222 դրուած է հետեւեալ ձևով. «Թէ եղիցին մեղքն ձեր իբրև որդան կարմիր և եթէ եղիցին իբրև զձանձախարիթ, իբրև զձին սպիտակ արարից» (այստեղ գրուած է ձանձախարիթ, որ յիշում է նաև ԱԲ)։—Առաջին վկայութեան աւելարկութեամբ են հետեւեալ հատուածները. «Եթէ իցեն մեղքն իբրև զձանձախարիթ անլուանալի սևութեամբ՝ իբրև զձին սպիտակացին. և եթէ իցեն արեամբ շափ որպէս զներկած

որդան ի գոյն կարմրութեան անելանելի՝ իբրև զասր սրբեցին»։ Նար. խր. 491.—Գործք քո իցեն յառաջագոյն իբրև զձանձախարիթ, սրբեցիս իբրև զասր սուրբ. Կոչ. 327.—Թէ իցեն մեղք մեր զարշնիլ իբրև զձանձախարիթ սևացեալ և իբրև զյորդան կարմիր արեամբ մածեալ, իբրև զձին և զասր սպիտակ առնիցէ. Տաթև. ձմ. կը.—Ս. Գրքի երրայական բնագրի մէջ բառիս դէմ գտնում ենք יָצַחִי שָׁנִי, որ մեկնում է «որդնաբեր կաղնու (quercus coccifera) տերևների վրայից հաւաքուած որդան կարմիր ներկը (coccus ilicis) և նրանով ներկուած կտոր»։ յոյն թարգմանութեան մէջ գրուած է φοινίκας «շառագոյն կարմիր», իսկ ա-

րարն ունի «մուր կամ թանձրածուխ, ամկ. իս, խուրում»։ Մեր հին մեկնիչները զանազան տեսակ են հասկացած այս բառը և զանազան իմաստներով գործածած.— այսպէս՝ Մագիստրոս հասկանում է «մուր սև գոյն»։ Հմմտ. Պղատ. տիմ. 143 «կարմիրն ընդ սեւի և ընդ սպիտակի խառնեալ» (իսկ) ծիրանի. և ձանձախարիթ՝ ընդ սոքօք խառնելով մանաւանդ բորբոքմամբ՝ շարախառնի սեւաւ. յոյնն ունի «ερυθρόν δέ δὸ μέλαν λευκόν τε χρᾶθ' ἄλουργόν ὀρφνιον δέ, ὅταν τούτοις μεμιγμένοις καυθεῖσι τε μέλλοντο γ' χρᾶθ' ἢ μέλαν» (Platonis opera, Paris 1883, հտ. II, էջ 231, տող 40), ուր ձանձախարիթ բառի համապատասխանն է ὀρφνιος «մուր գոյն» (մանաւանդ սևի, կարմրի և սպիտակի խառնուրդով՝ ըստ Bailly, էջ 1408 ա)։—Ուրիշ հեղինակներից ունինք «շառագոյն կարմիր» Ածաբ. յայտն., «արմաւի գոյն» Վանակ. յոր., «այծի մազ» Անան. յովն. (իմա՝ Անան. Թրգ. էջ 9), «ծովի մածեալ յառաստաղս» Գէ. ես. լծ. կոչ. Տօնակ.—իսկ Հին բռ. գրում է ձանձախ «սակաւկարմիր», ձանձախարիթ «վատ կարմիր, կարմրագոյն»։ արդի գրականում ընդունուած է «մուր, ծխի սևութիւնը, տճկ. խուրում»։ Երկրորդ վկայութեան մէջ (Մժբ.) ասորի բնագիրն ունի՝

=ասոր. ܝܕܐܘܐ, zəxōrīṯā «coccum, որդան կարմիր», որից փոխառնալ է՝ թարգ-

մանութեան ժամանակ՝ հայ տառագարձութեամբ: Ասորի բառի համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ Ս. Գրքի մէջ էլ բառս հին ասորական թարգմանությունից է մնացած և նշանակում է «որդան կարմրի ներկը կամ գոյնը»: Ասորի բառը ըստ Jensen՝ առնուած է բաբել. in zaxuritu «կարմիր գինի» ձևից: Հայերէնի մէջ ասոր. շօժօրօթ ձևի դէմ սպասում էր *ձախարիթ. անստույգ է մնում ձան- մասը.— Հիւրշ. IF 19, 478:

ՆՀՐ երբ. սանի կամ ջանի «կրկին ներկեալ, կրկնաթաթախ» և քաղզ. ասոր. ձախօրիթ, ծախարիթա «ներկ կարմիր» բառերից բարդուած: Հիւրշ. պրս. զիթաւ «մուր ձիթոյ» և հյ. խանձ բառերից, որով ձանձախարիթ նշանակում է բուն «այրեցած մուր ձիթոյ»: Վերի ձևով մեկնեց Հիւրշ. IF 19, 477—8, թրգմ. ՀԱ 1907, 251:

2ԱՆՁԻՐ՝ «ձանձրալի, տաղտկալի. 2. ձանձրոյթ, տաղտուկ» Սիր. իե. 16. Ոսկ. երբ.— որից ձանձրանալ ՍԳր. ձանձրացուցանել ՍԳր. Ագաթ. Փարպ. ձանձրալի Ողիշ. ձանձրանալի Ոսկ. յհ. ա. 10. ձանձրագոյն Ոսկ. մ. բ. 10. ձանձրոյթ Ոսկ. յհ. ա. 3, 11, 26. ձանձրացկոտ նեղոս. անձանձիր Մծբ. անձանձրոյթ Փարպ. ձանձրամիտ Աղամ. 232. ձանձրախորհուրդ Աղամ. 312. Կամաձանձիր (?) Մծբ. 385 (ասորին ունի «հետազօտիշ», ըստ Տաշհան, Ու. դաս. հայ. 652):

ՆՀՐ մեկնում է «ծանրանալ իմն և քանձրանալ ոգւոց»: Հիւրշ. անձրե բառից: Մառ 3BO 5, 312 ծանր բառից է հանում՝ ձ յաւելուածով՝ և և Ե ձայնների միջև. նոյնպէս Грам. др. арм. էջ 32 հին ձևը դնում է *ձանիւր, ձ յաւելուածով: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ٤١٣ زان «ձանձրոյթ» (Կամուս, թրգ. թրգմ. Գ. էջ 645):

ԳԻՐ.— Ալշ. Մշ. ձանձրանալ:

+2ԱՐ «ծուր, տգեղ, կոշտ» Ճառընտ. «անշնորհք» Անան. մեկն. քեր. 153. Նշ. քեր. որից ձառաղէմ «խոթող, անշնորհք դէմքով» Թր. Նշ. և Երզն. քեր. Առաք. պտմ. 163. (Քաշունի Գ. 147 ունի և ձառմուկն «մի տե-

սակ մուկ», տճկ. fēor սրչան, որ է «կոյր մուկ»):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ց'hr̥s- արմատից. հմմտ. սանս. haršate, hr̥syati «պրկուիլ, մազերը ցցուիլ, փշաքաղուիլ», զնդ. zarša-yamna- «փետուրները տնկուած», zarštva- «քար», չերսոս, չերրոս «շոր, կարծր, պինդ, ցամաքային, ստերշ», չերսոն «անմշակ՝ կորդ դարձնել», չիթ «ողնի», լտ. horreo «փշաքաղուիլ», hirsutus «փշաքաղեալ, կոպիտ, բիրտ, մազմզոտ», hirtus «կոշտ, անհարթ», օր «ողնի», հիւլ. garb, կիմր. garw «կոպիտ, կոշտ, բիրտ», բրլտ. garu «կարծր, անդուլթ» ևն (Boisacq 1056, Walde 257, Pokorny 1, 610):—Աճ.

Scheffelowitz BB 28, 298 սանս. hira «երակ», զնդ. zara «կապ», հբգ. garn «թել» բառերի հետ, որ կրկնում է Boisacq 1066, միացնելով լն. չործի «աղիք», ալբան. շօթ «աղիք, փորոտիք» ևն բառերի հետ: Petersson, Arische u. Arm. Stud. 72 մերժելով այս՝ դնում է հնիւ. ց'hr̥s-so- ձևից. հմմտ. սանս. hvāras- «կորացում», hvārā «օծ», լիթ. žvilti «օծուիլ» ևն բառերի հետ: Երկուսն էլ հյ. ձառ հասկանում են «ոլորուն, գալարուն», ինչ որ ճիշտ չէ:

2ԱՐԳՂԵԼ «ծծեծել, յանդիմանել, սաստել». անստույգ բառ, որ ունի Ոսկ. պօղ. ա. 176, 742 իրարից տարբեր ձևերով. «Սել թէ յաշխարհաւանդ կապելանոցսն և ի կրպակս անխտիր մտանիցեն, շձառգղեմ ւածեմք ի խրատ. Ջարարս ծախեն և զինչս վատենն, ձառագղեն (կամ ձեռագղեն), ձեռակոծ առնեն, թշնամանեն, զերեսս կոշկոճեն»: (Տարբեր գրչութեան վրայ ազդած է ձեռակոծ բառը. այնպէս որ մի var. ունի ձառագղեն ձառակոծ առնեն, միւս. var. ձեռագղեն ձեռակոծ առնեն):

ԱՐ մեկնելով «ձեռքով քաշել, արգիլել», մտածում է հանել ձեռք բառից:

2ԱՐ «խոյ, նոխազ». գիտէ միայն Քաշունի, Գ. 147. աղբիւրը անյայտ է:

2ԱՐ, ի հլ. «մազ, մազեղէն» Մագ. Վստկ. 93. «ձարմաղ» Տաթև. ամ. 348 (ձարով մազեմք զալերս). որից ձարածն «մազակերպ»

Մագ. թղ. 137. ձարի «մազոտ, թաւ» Կոչ. 327. ձարմաղ «ձիու մազով շինուած բարակ մաղ» ԱՔ. ձարխոտ «մի տեսակ բոյս, capillus Veneris L, հերք Աստղկան կամ adiantum» Բժշ. (այսպէս Seidel 162, իսկ ըստ Տիրացուեան, Contributo § 517 erigeron acre L), դիւսմար կամ գեռնի ձար «ձարխոտ» Բժշ. (ըստ Տիրացուեան, անդ. § 8 asplenium trichomanes L):

ՆՁԲ նոյն ընդ հլ. քեր, արար. شعر
ša'ar, լտ. crines: Տէրմ. Նախալ. 56
յն. χέρσος «թանձր, կարծր», լտ. hirsutus «փշոտ, խոտահեր, ձաղկահեր»
ձեերի հետ՝ հնխ. ghars արմատի պարզական ghar ձեից: (Այս արմատը ըստ իս տալիս է ձառ, որի մասին տե՛ս վերը): Karolides, Γλ. συγχαρ. 93 կապաղով. çares «բուրդ», յն. χείρω «խուզիլ», լտ. caro «բուրդ գզիլ», սանս. çar «ծեծել» բառերի հետ: Patrubány SA 1, 17 և 2, 13 հունգ. ször «մազ», շե-րեմ. šar «ձիու մազ», վոզուլ. šar, sār «մազ», Petersson KZ 47, 258 և Ar. u. Arm. Stud. 16, 26 կրկնում է անկախաբար Տէրմիշեանի մեկնութիւնը, որ յիշում է նաև Pokorny 1, 610: Պատահական նմանութիւն ունին դնշ. jar «մազ, ստեղ», բոհեմ. cir «մազ», cirbari «մորուք», ասոր. ܣܪܐ sa'rā «մազ»:

ԳԻՌ.—Անկախ ձեով ունինք Տփ. ձար «ձիու մազ», Խրք. ձ'ար (պահուած միայն Պապուղ ձարը հայհոյանքի մէջ), Ալշ. Երեւ. ձ'ար «ձիու մազ՝ մաղ շինելու համար», Երեւ. ձ'ար «խաղողի խիղք» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 410), Հմշ. ձ'ար «կաթի քամիլ», Խոյ ծմբ «թռչուն բռնելու ցանց» (նոյն է ձար «թակարդ» բառը Արճէշում՝ ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան 410).—Նոյնից կազմուած են ձար-ձար Երեւ. ցանցառ մազերով, ձարձիլ Մկ. Մշ. Պլ. Վն. որ և ձարձուիլ Վն. ձանձուիլ Վն. շորը հնանալով մազերը թել թել դուրս գալ. բայց յատկապէս ձարմաղ «մազէ շինուած մաղ» (Ախց. ձ'արմաղ, Մշ. ձ'արէմաղ, Սեբ. ձ'երէ-

մաղ, Մկ. ծմբումաղ, Սվեդ. ցիւմիւղ, Ողմ. ձ'արմաղ), որից ձարմաղել «ձարմաղով մազել»:

ՓՈԽ.—Կաղ. ձարի «ձիու պոչի մաղ. 2. բաշով շինուած ցանց». վրաց. ზაბო գա-րի, ժաბո ձարի «բաղէ որսալու ցանց», Յաբ. գաձարի «թռչուն բռնելու ցանց»:

ՁԱՐՔ «մեծ մեծ, խոշոր». միջին հլ. բառ (որից 12 վկայութիւն է յիշատակում Յովնանեան, Հետազոտ. նախն. ոմկ. Բ. էջ 446). Ձամէնդ աղա՝ ձարբ. Ձինք ձարբ աղա, մանտըր մի՛ աղալ—Նշանակում է նաև «կոշտ, անհարթ» (ճիշտ ինչպէս խոշոր ունի նաև այս երկրորդ իմաստը). այս իմաստով մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Նշխ. մատ. 71 (ԺԳ դարից մի յիշատակարանում). Գլուխըն մեծ և հեր գլխոյն ուղղորդ և ձարբ և ալն նեղ և ճակատն լայն և քիթն տափակ, (Այլ է ձաղկ «ցցուած, տնկուած մազեր»):

ՁԱՐՁԱՏ «թել թել բաժանուած. գղզուած» Վստկ. 125. որից ձարձատ անել Մխ. Բժշ. 52. ձարձատել «թել թել գզել, բզբտել» Վստկ. 86.

=Թուի նոյն ընդ ձրձել, որ տե՛ս:

ՁԱԻԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆՁԲ, բայց առանց վկայութեան) «խաշած ու խոշոր աղացած ցորին, հաճար կամ դարի» Վստկ. 207, 210. որից զարեձար Վստկ. 203, 213:

Böttich. ZDMG 1850, 357 և Arica 79, 310 սանս. զնդ. yava, պրս. jav «գարի», յն. ჯავ «ցորին», լիթ. jai-wai «ցորին»: Müller SWAW 38, 579 սանս. yava և պրս. jav: Pictet 1, 276 ցորեան բառի հետ: Justi, Zendsp. 244 զնդ. yava «գարի» բառի տակ: Այսպէս ունին նաև Տէրմ. Altarm. 54. Նախալ. 100, Bopp Հմմտ. քեր. 2, էջ 276:

ԳԻՐ.—Տփ. ձավար, Ալշ. Երեւ. Մշ. ձ'ավար, Ողմ. ձ'ավար, Մկ. ծովար, Մրդ. Սլմ. Վն. ծովար, Սեբ. զավառ. (առաջինները նշանակում են «ձաւար», վերջինը «կովերին կեր տալու համար աղացած գարի»): Սրանից են ձաւար անել շշատախօսել, դատարկաբանել, ձաւար հաւաքել «բամբասել», ձաւար ձաւար դուրս տալ «ցնդաբանել», ձաւրել «ցնորիլ», ձաւրել «մեծ մեծ խօսիլ»:

ՓՈՒՆ.—Քրդ. sawar «gruau, blé perlé» (Justi), zavār «seigle blanc» (Socin), savār «seigle, froment cuit» (Garzoni), sāvār «froment pilé, cuit et séché» (S. A. Rhea): (Հայերէնի հետ նմանութիւնը նշանակում է նախ Lag. Arm. Stud. § 1344, յետոյ Justi, Dict. Kurde 233, Kurd. Gram. 72):—Քրդ. գւռ. Կես. S. և Եւդ. زوار za-var «ձաւար» (Քիւր. 1898, 712 և 1899, 798, Յուշարձան 329):

ԱԳԱՆ «ցամաքեցում, չորացում, siccatio». ունի միայն ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 494 ա:

Ագել, Ագուել տե՛ս Աիգ:

ԱԳՆՈՒՏ «կերածը վեր գալը, զգալուան, ործալ» Մխ. Բժշ. 25, որից ձգուալ «զգայ-ով» Մարթին. Մին. համդ. 55. գրուած նաև ձկուել ՓԲ, զկուալ ՀՀԲ.—միջ. հյ. ձեն է ծոկուել հմմտ. Քլկր. 41 Հեծկլտայ և ծոկտէ: Կայ նաև կծուալ ձկը՝ Աթան. 425 (այսպէս մի ձեռագիր՝ փոխանակ ործկտալ): Տե՛ս և զկրկտալ:

ԳԻՌ.—Սվեդ. ձ'գ'րդ'իլ, ՀՃ. ձ'ըգ'ըրդուլ, Ախց. ձ'կոթալ, Կր. ձկուալ, Ձթ. ձոգ'ոնդուլ, ձ'ոգ'ոնդուլ, Ալշ. զգուալ, Գոր. Երև. Ղրբ. Ջդ. Սլմ. զկուալ, Տփ. զկրտալ, Մկ. Մրդ. Վն. սկրուալ:

ԱԵՂՈՒՆ, և հլ. (-ուան, -ուամբ, -ուանց) «առիք, առաստաղ» ՍԳր. Եզն. Կոչ. 23. Ոսկ. մտթ. և յհ. Եւս. քր. «բերանի քիմքը» Դամասկ. (զործածութեան կողմից հետաքրքրական է Երզն. մտթ. 496 Ընդ ձեղուամբ գերանաց ձերոց բնակել): Որից ձեղունաւալ «կամարաձև դռնաւալ» Փիլ. յոզն. ձեղունաւալ «տանիքի վրայ լուսամուտ, պատուհան» Հին բռ. հաստաձեղուն Անան. եկեղ. հրաձեղուն Անան. եկեղ. ինքնաձեղուն Անան. եկեղ. բարձրաձեղուն Լաստ. եռաձեղուն Ոսկ. դժ. 356. երեքձեղունաւայ, չորեքձեղունաւայ Ոսկ. մ. բ. 23. երկնաձեղուն Անան. եկեղ. սրահաձեղուն Վրք. և վկ. ա. 51. կարծրաձեղուն Նար. խշ. միջնաձեղուն ԱԲ. կայ և գրծ. ձեղմամբ Սանահն. որ ՆՀԲ համարում է ձեղումն «ամրութիւն յարկաց ի ձեռն ձեղուն» բառից, բայց պարզապէս ձեղուն բառի գործիականն է:—Սերեր. էջ 133 գրտ-

նում ենք ձողումն «առաստաղ, կտուր», որ ՆՀԲ համարում է ձող բառի յոգնակին, սակայն նոյն ձեղուն բառն է, ինչպէս գտնում ենք Վկ. գէ. 40 (բնագրում ձեղունս, այլ ձեռ. ձողունս) և որ հաստատում է գաւառական ձողումն:

ՆՀԲ լիծ. յն. տէչդ, յորմէ հայ. ստիկոն, դստիկոն: Հիւնք. նոյնպէս յունարէնից: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 57 սանս. hármýa- «տուն, բնակարան», յն. χλαινά «վերարկու», թրակ. ζαυός «մորթ, կաշի» բառերի հետ հնիս. g'hel- «ծածկել» արմատից: Պատահական նըմանութիւն ունի վրաց. ձելի «զերան»:

ԳԻՌ.—Ակն. ձ'ողումն, Տր. ցխիմէ:

ՓՈՒՆ.—Մինգր. ցխիմնի, խվիսնի «ձեղուն», որի հետ առանձնապէս նման է Տր. ցխիմն:

+ ԱԵՌՆ (եզ. հորովում է և հլ. ձեռին, ի ձեռակէ, ձեռամբ, յգ. ձեռք, ձեռս, ի-ա հլ. ձեռաց, ձեռօք. բացառաբար ունինք ձեռամբ Դատ. է. 20. ձեռով Բ. մնաց. գ. 4) «ձեռք» փխր. ստացած է նաև «միջոց, օգնութիւն, պաշտպանութիւն, իշխանութիւն ևն» նշանակութիւնները. ՍԳր. Կոչ. Ազաթ. Եփր. Ել. ծն. Ոսկ. սրանից ձեռացած բաղմամբի ոճերը տե՛ս ՆՀԲ: Ածանցման մէջ մտնում է ութը ձեռվ. 1. Աեռն. օր. ձեռնաւ ՍԳր. ձեռնաւ ՍԳր. Եզն. շնեռնաւ Ազաթ. ձեռնարկել ՍԳր. ձեռնձգութիւն Ոսկ. Ես. սակաւաձեռն Ա. մակ. գ. 17. դատարկաձեռն Ել. իգ. 15. Ոսկ. մ. բ. 10. երկայնաձեռն Եւս. քր.—2. Աեռնաւ. օր. ձեռնաւուն, Ազաթ. ձեռնադրութիւն ՍԳր. Եւս. պտմ. ձեռնամովս ՍԳր. Եւս. պտմ.—3. Աեռաւ. օր. ձեռագէտ Գժ. ժթ. 25. Սերեր. Ոսկ. Եփր. Երր. ձեռագիր Կոչ. բ. 14. Բուզ. Սերեր. ձեռագործ ՍԳր. ձեռակալ ՍԳր. Սերեր. Եւս. պտմ.—4. Աեռ. օր. ընձեռել Փարպ. Փիլ. Յճխ. անձեռոց Յճ. կթ. որ և անձեռայլ Վրք. հց. ա. 670. ընձեռայլ Փիլ. Խոսր. միաձեռանի Մտթ. ժը. 8. հարիւրաձեռանի Նոնն.—5. Աերբ. օր. ձերբակալ ՍԳր. Ազաթ. ձերբակալել Եփր. բ. տիմ. ձերբացի Կիւրդ. Ել. ձերբագաւ Մխ. դտ. ձերբագաւիլ Մխ. դտ.—6—8: Սակաւագիւտ

ձևեր են ձեռամբացի վրք. հց. ձեռացկած ԱՔ. ձեռքակալ ՅՏ. կաթ. ձառքնա. ձեռքացի ԱՔ. Սրանցից առանձնապես կարևոր է ձերք, որ կզ. գրծ. հոլով է և երևան է հանում նախաւոր ՁԵՐ «ձեռք» ուղղականը: Յետին ումիկ ձև է ձեռնոց «ձեռքի գործիք, միջնորդ», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. կե. «Հրամայէ ըզտուեալն հաց յԱստուծոյ հասարակ ուտել, զի ոչ ասէ զհաց իմ, այլ թէ մեր. վասն զի մեծատունք ձեռքոց են Աստուծոյ, որք պարտին զինչս իւրեանց բազմաց բաշխել և աղքատաց»: Նոր բառեր են ձեռնափայտ, ձեռնաղաշնակ, ձեռնահմայ, ձեռնահմայութիւն, ձեռնաղաց, ձեռնառումբ, անձեռնմխելի, ձեռագրական, ձեռագրատուն, ձեռնոց, ձերքակալութիւն են:

= Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են յն. չէօր «ձեռք», յգ. տր. չէօր, զոր. արկ. կիպր. չիօ, ետլ. հյց. յգ. չէօրաս «զձեռք», չէօ-ուփ «ձեռք լուալու ջուր», Եօ-չէօր՝ «գիրքին ձեռնարկելի գործ», ալբան. dore «ձեռք» (Pedersen KZ 36, 341), լտ. hīr «ձեռքի ակ», օսկ. heriad «բռնել», սանս. hāratī «առնել, բռնել», harāḡa «բազուկ», թոխար. tsar, քուչ. šar «ձեռք», šarne «միջոցաւ (ճիշտ ինչպէս հյ. ձեռամբ. այսպէս նաև ասոր. ܚܝܪܐḡ bəyad «ձեռամբ, միջոցով», որ գալիս է ܚܝܪܐ idā «ձեռք» բառից): Այս բոլորը աղիւս են հնիւ. g'her- և g'hers- ձևերը, որոնց նախնական նշանակութիւնն է «բռնել»: Առաջինից ծագում է հյ. *ձեր-, որ յետոյ կորչելով՝ պահուել է միայն ձերք- գործիականի մէջ, իսկ երկրորդից գալիս է հյ. ձեռ-, որից և մասնիկով՝ ձեռն և ք յոգնակերտով ձեռն (Pokorny I, 603, Walde 174, Ernout-Meillet 433, Boisacq 1054):—Հիւր. 470:

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 120, որ համեմատում է յն. չէօր ձևի հետ: Նոյնը յետոյ Klaproth, As. polygl. էջ 101. Brosset JAs. 1834, 383 ևն յն. չէօր, վրաց. խել, թրք. el «ձեռք», նշք և Peterm. 23 յն. չէօր, սանս. kara-

Windisch. 13, 39 և Հիւր. KZ 23, 25 յն. ձեր, Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 71, 163 և Lag. Urgesch 250 hr, har արմատից, սանս. hasta, harana, յն. չէօր, Müller SWAW 38, 578 զնդ. zasta, սանս. hasta, նոյն, Kuhns u. Schleich. Btrg. 3, 253 ածանցուած zasta «ձեռք» բառից, ինչպէս ձմեռն < zima-ից, Տէրվ. Նախալ. 81 ուղիղ է մեկնում, Հիւր. ձմեռն բառից, Bugge, Lyk. Stud. 1. 32 և 2, 86 նոյն է դնում լիւկ. terñ «բանակ», Jensen ZU 1904, 183 հաթ. t'r=dye, Բ. Վ. Գէորգեան, Խորհնացին Խորհնացիով, Վրդշատ. 1899, 60 ձեռնէ (յգ. հյց. ձեռնէ) մեկնում է ռէս «գիւղապետ»! բառով (արար. راس ras «գլուխ» բառից է): Թիւրքեան, Արիահայ բռ. 257 ձերքազատ մեկնում է իբր պրս. سروآزاد sarv-āzād «ազատ աճող նոճի»:

Գիթ.—Ալշ. Ողմ. Ջղ. ձեռ, Մշ. ձեռն, երև. ձեռ, ննիւ. ձեռն, Ախց. Ակն. Կր. Մշ. ձեռն, Ազլ. ձեռն, ձեռ, Տփ. ձեռ, ձեռնիր, Սլմ. ձեռ, վն. ձեռ, ձեռն, Մկ. ձեռ, Մրդ. ձեռ, ձեռ, Հմշ. Գոր. Ղրք. ձեռն, Տիգ. ցեռն, Խրք. ձեռն, Ջթ. ձեռն, ձեռն, Ասլ. ցեռն, Պլ. ձեռն, յգ. ձեռնվել (կեղծ գրական ձեռնվ ցառն), Սեբ. ձեռն, Սվեդ. ձեռն (յգ. ձեռնվա), Բ. ցառն, Հճ. ձեռ, Հւր. Մժ. ձեռ, Շմ. ցեռն: Նոր բառերից՝ որ շատ բազմաթիւ են, յիշենք ձեռաց, ձեռամաց, ձեռքոնով, ձեռնաբաց, ձեռնդրէք, ձեռնցաղ, ձեռնաշ, ձեռնաբար, ձեռնակուլայ, ձեռնպագ, անձեռքածառ, որոնցով երևում է թէ ի՛նչ ու ինչ ձեռքով մտնում է բառս ածանցման մէջ:

Փնիւ.—Հյ. *ձեռնով ձեռից փոխառեալ եմ կարծում արար. زرنوك zarnūk «առձեռն փոքր աղօրիքի կոթ. շուտուով՝ որով աղօրիքն են պտտացնում» (թրք. el, ֆրանս. manivelle, որոնք բուն նշանակում են «ձեռք») (Կամուսի թրք. թրգմ. Գ. 91). արաբերէն բառը՝ որ քառատառ ! է, բուն արաբական արմատով չի մեկնում:—Marquardt, Die Entstehung, էջ 5 հայերէնից հին փոխառութիւն է համարում թոխար. tsar «ձեռք» և

սրա վրայ հիմնուելով ենթադրում է թէ թոխարները Եւրոպա եղած ժամանակ՝ Հայոց կողքին էին բնակում:

+ 268, n հլ. «բրդոտ պոշ (ինչպէս՝ շան, աղուէսի, առիւծի)» Առակ. իզ. 17, Դտ. 36. 4. Եւ. քր. «առնի անդամ» Սմբ. դատ. 121—2. որից փառածնա «մի տեսակ զեռուն» Մագ. թղ. 214. գրուած նաև ցետ Նղիշ. դտ. = Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'hédre- ձեկց. հմմտ. զնդ. 228ah- «յետոյք, սրբան», սանս. had, hadati «բնական կարիքը հոգալ», յն. χόδα- «յետոյք, նստոյ տեղի», χέω «բնական պէտքը հոգալ» (ածանցման մէջ —χόδα), ալբան. djes «աղբիլ», քրդ. ڤوڤوڤ zutik «սրբան» (Pokorny 1, 571. Boisacq 1052):—Հիւրշ. 470:

ՆշՔ իբր ցլետ, յետոյ, լծ. լտ. և իտալ. cauda «պոշ»: Ուղիղ մեկնեց նախ Müller, Kuhns u. Schleichers Btrg. 5, 142: Նոյնը նաև Հիւրշ. KZ 25, 392, Justi, Dict. Kurde 225, Müller WZKM 10, 177: Հիւնք. ցրեմի բայից: Karst, Յուշարձան 429 ուղղութ. qat, եաքութ. լաղաթ. kät, kôt, küt, օսմ. göt «յետոյք»:

+ 268, n հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի) «ձև, կերպ» ՍԳր. «կերպարանք, կեղծիք» Գէ. ես. «զգեստ, համազգեստ» Ոսկ. յհ. բ. 38. որից զայս ձև, զնոյն ձև «այսպէս, նոյնպէս» Եւ. քր. ձեւի Ել. իբ. 32. Ագաթ. ձեւեալ Նղիշ. ձեւացուցանել Ոսկ. յհ. բ. 28. Փարպ. ձեւողանալ Եւագր. 53. ձեւիչ Վրք. հց. տձև Բրս. հց. լմբ. պտրգ. տձևութիւն նիս. դեռ. աճձև Դիոն. Մաքս. Պրպմ. կափառձև Եփր. թգ. Մծբ. Ոսկ. յհ. ա. 1. կամարձև Ա. եղր. դ. 34. ծաղկաձև Ագաթ. գրաձև Ոսկ. ես. դաշտաձև Եփր. յես. բոլորձև Ոսկ. ես. Վեցօր. լեռնաձև Եզն. Ագաթ. Լն: Նոր բառեր են ձեւաբանութիւն, շարժուն, ձեւագիտութիւն, խխնջաձև, ձուաձև, հաւկթաձև, շրջանակաձև, ձեւափոխել, ձեւափոխութիւն, ձեւ, տառաձև, ձեւապաշտ Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'heu- «թափել, հոսել, հեղուլ, ձուլել» արմատից. հմմտ. յն. χέω «թափել, հեղուլ», χύω «թափում, հալում», χύδην «առատօրէն թափուած,

անկարգ», χύδαλος «առատ թափուած, հասարակ, դռնհիկ», χυτός «թափած, հալած», χυλός «հիւթ», հոյզ, համ, χόανος, χώνος «հալոց, կաղապար՝ հալեցրած մետաղին ձև տալու համար», χώνη «հալոց, ձաղար», χέμα «թափուած բան (նաև մետաղի ձուլման համար)», χύρα «հողէ աման», χυτρεός «բրդոտ», լտ. lūtis «շրամանի կտուցը», fūtilis «հեշտ պարպելու, որ միջին չի պահում, անպէտք», d-ով աճած՝ fundo, fūdi «ձուլել, հեղուլ, թափել», գոթ. giutan, հրգ. giozan, գերմ. giessen «ձուլել», հռլէդ. giuta «կաղապար», հհիւ. giota «նետել», ալբան. dūte, dīte «մեղրամոմ», փոհւգ. ζευάν «ափունք, աղբիւր» Լն (Pokorny 1, 563, Boisacq 1057, Walde 325, Kluge 181, Ernout-Meillet 384). աւելի ընդարձակ տե՛ս Չօն բառի տակ (հմմտ. նաև ձոյ):—Հիւրշ. 469?

Հիւնք. վեց բառից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 9, 54, Patrúbaný SA 1, 193 հնիս. g'hevós- ձեւից: Մառ ԿԱԿ 1918, 345 հլ. դէպ, դէմ և վրաց. ծիփե «հասուն» բառերի հետ: ԳԻՌ.—Ալշ. Սշ. 2դ. ձեւ, Պլ. ձեւ, Ախց. Խրբ. Կր. Սեթ. ձեւ, Վն. ծեւ, Մրդ. Շմ. Սլմ. ծեւ, Սշ. ցեւ, Ազլ. Հւր. Տփ. ձիւ, Հմշ. Ղրբ. ծիւ, Տիգ. ցիւ, Ջթ. ծիւ, ձիւ.—բայական ձևով 2դ. ձեւել, Պլ. ձեւել, Երև. ձեւել, Տփ. ձեւել, Ոզմ. ձեւել, Սլմ. ծեւել, Շմ. ծեւել, Հմշ. ծեւուշ, Սշ. ցեւել, Ազլ. ձոււել, Սվեդ. ձիւել, Ղրբ. ձիւել, բոլորն էլ հագուստի համար գործածուած: Նոր բառեր են ձեւ (նիս. ձեւի, Սվեդ. ձիւի), ձեւ, ձեւի, ձեւ, ձեւել, ձեւել, ձեւել, ձեւել, ձեւել:

+ 268, n հլ. «ծիթափուլ, ծիթապտուղի իւղ» ՍԳր. «կեծիթի, կտաւատի և ուրիշ բոյսերի իւղ» Շնորհ. Ոսկիփ. «մեռուն» Յհ. իմ. Մեկն. ղկ. «ծիթապտուղ» ՍԳր., որից ծիթեճի ՍԳր. Եզն. ծիթաստան Կոշ. Ագաթ. ծիթաստանեայ Կորիւն. ծիթապտուղ Ոսկ. եփես. ծիթագործութիւն Փիլ. ծիթել Ոսկիփ. մոլա-ծիթեճի Փիլ. Եղաձէթ Միս. Բժշ. ծիթուն «ծի-

շօլ. 104 ձի = լէզզ. օւ ձի: Ինճիճ-
հան, Հնար. Գ. 21 ձի հանում է ի բնա-
ձայնից: Ծիշտ մեկնութիւնը տուաւ նախ
Windisch. 13. նոյնը նաև Gosche 72,
Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 65,
Lag. Urgesch. 737, Müller SWAW 38,
578, Տէրվ. Նախալ. 81, Եազըճեհան, Մա-
սիս 1885, 863: Վերջինս կարծում է թէ
ձի բառի նախնական հնչումն է դզի.
իսկ սրա տեղ թի, դի, դիւ ձեռագրական
ձևերը կեղծ են: Մորթման ZDMG 31,
417 բնու. zikuni «ձիական»: Karoli-
des, Դ. օսչք. 81 սանս. aşva, լիթ.
aszva, հաքս. ehū և մանաւանդ կա-
պադովկ. օմիօ «ձի» բառի հետ շինք.
հնծանել բայից: Jensen ՁԱ 1904, 183
հաթ. dēio, dyio: Թիրեաքեան, Կար-
նամակ, Ժան. 25, 38, 50 պհլ. սուսիա
«ձի» բառից (որ է սակայն ասոր.
ܣܘܣܝܐ sūsyā «ձի»). իսկ ձիա-
ւոր = اسوبار asūbār կամ سوار
suvār «հեծեալ» պրս. ձկից: Erckert,
Die Spr. d. kauk. Stammes, էջ 112 հլ.
ձի փոխառեալ է համարում հիւս. Կով-
կասեան լեզուններից: Ч'арая, Объ от-
нош. абхазск. яз. (1912), էջ 49 ափ-
խազ. աշը «ձի»: Մառ, ИАН 1913, 328
և 1917, 329 վրաց. ցխենի, ափխազ.
աշը, ափար. շի «ձի», որոնց նախա-
պատմութեան վրայ տե՛ս իր Сред. пе-
редвиж. էջ 19: նոյն ЗВО (1925), էջ
682 չեչեն. din, ինգուշ. dā «ձի»: Պա-
տահական նմանութիւն ունին կովկաս-
եան մի խումբ նմանաձայն հոմանիշ-
ներ. այսպէս՝ ափար. ափ, շու, վար. ու-
շի, ուշի, կուբ. ուշա, ուշէ, չէրքէզ. շը,
կայ. իրշի, ուշի, ափ. խիւր. ուշի, ար.
կար. շասր. šū, šu, šəy, šī, ափխազ.
աճ, աշխի, սփան. čaž, čaaz (յգ. čaar
«ձիեր»), վրաց. լազ. մինգր. ցխենի,
ինգիլ. ցխեն: Pictet p. տպ. Ա. 427
ձիաւոր = սանս. aşvavāra հոմանիշի
կրճատ ձևն է, որից էլ փոխառեալ է
արար. uswar «ձիաւոր»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ակն. Ախց. Ասլ. Երե. Կր. Հճ.
Մշ. Զղ. Սեբ. ձի, Ազլ. Տփ. ձի, Ննխ. ձի, յո-

գով՝ ձիեր, ձիւր, Գոր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրդ.
Շմ. Սլմ. վն. ձի, Ողմ. ձի, Ի. Սլ. ցի, Խրբ.
ձիեն (յօղով՝ ձիեր, սեռ. ձիու, յգ. ձիան),
Պլ. ձիեն (սեռ. ձիւնի, յգ. ձիւներ, յօղով՝ ձիւնը),
Զթ. ծը՝, ձը՝, Սվհգ. ձիէն, Տիգ. ցիան (գոր-
ծածում է իբր եզակի, սեռ. ցըյնի), Մրդ.
ծայ (ըստ Գաբրիէան, Ամէն. տարեց. 1922,
325):—Նոր բառեր են ձիաբեռ, ձիագող,
ձիաթոկ, ձիակ, ձիակոնկիկ, ձիակոնկեզ,
ձիաւոց, ձիաւեռ, ձիաւորի, ձիաւորել, ձիա-
ւորիլ:

ՓՈՆ.—Հայերէնից է փոխառեալ քրդ.
دېلەزى dellezzi (Alemont-ի և Roudbāri-
Qazvin-ի մօտ՝ Richvend կոչուած քրդերի
լեզուով) «էգ ձի» (ըստ Chodzko), որ կազ-
մուած է քրդ. deil «էգ» և հլ. ձի > zi բառե-
րից (տե՛ս Justi, Dict. Kurde, էջ 199):

ՁԻԳ «պիրիկ» Ոսկ. ես. ժամուր, պինդ»
Ճառքնտ. «երկար» Շիր. Խոր. Արծր. «հիւ-
նածք, զգեստ» Ոսկ. մ. բ. 27, «արօրի մա-
սերից մէկը, արօրձող» Սեբեր. «նեարդ» Պի-
սիդ. Վեցօր. տող 695. «նետ, սլաք» Ոսկ.
պօղ. Ա. 935. որից կազմուած են ձիգ դենի
«նետածիգ լինել» Երեմ. Ժ. 14. ի ձիգ առ-
կանել «երկարածիգ» Ոսկ. մ. բ. 27. ձգել
«տարածել, քաշել, երկարել, պարզել, նե-
տել են» ՄԳր. Ագաթ. Տէպի մէկ կողմ դի-
մել, երթալ» (ճիշտ ինչպէս Պլ. երկնալ,
բաշուիլ. օր. Քիշ մը սա կողմը երկնաւնք.
Քաշուեցան գացի») Ել. բ. 28. Դատ. ի. 31.
Ժող. ա. 5, 6. Եզն. 189. Բուզ. 141 (այս նոր
իմաստը երևան հանեց Հ. Գ. Գալմաքեա-
րեան, Մասիս 1900, 403). ձգիլ Վեցօր. ձգա-
րան լար» Նար. ձգանք ՄԳր. Ոսկ. Երբ. ա-
կօսածիգ Ագաթ. Բաշածիգ Ասող. Ենաւածիգ
ՄԳր. Փարպ. Երածիգ ՄԳր. Եւ. քր. բոնածիգ
Փիլ. Պիտ. խոնարհածիգ Ագաթ. գեղեցկածիգ
Փարպ. գաղտնածիգ Մանդ. խառնածիգ Գ.
մակ. դ. 7. բացածիգ Մծր. Վեցօր. լիածիգ
Սղ. հէ. 9. երկայնածիգ Ոսկ. ես. Վեցօր. Եւ.
քր. ձեռնձգութիւն Ոսկ. ես. Լն: Նոր բառեր
են՝ ձգափնկ, ձգակապ, ձգալէժ, առածիգ,
առածգական, երածգարան, ձգողութիւն, ձգ-
ղակաւորութիւն:—Նոյն արմատից՝ կրկնու-
թեամբ՝ ձգձգել Երեմ. Ժե. 10. Ոսկ. մ. բ.
18. Եւագր.:—Ահա՛ թ ա մասնիկով՝ ձգանել

Ոսկ. յհ. ա. 11, 12, բ. 39. Կոչ. ձգտեցուցանել Սփր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. Ագաթ. ձգտիլ «երկարիլ, քաշուիլ» Սփր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. «յօրանշիլով ճապկաիլ» Ոսկ. Եղն. Վեցօր. «փափաղիլ, ըղձալ» Բառ. երեմ. էջ 190. ձգտալ Ոսկի. ձգտումն նաւում. բ. 10. —տ-ի ազդեցութեամբ դարձել է նաև ձկտել ևն.

ՆՂԲ ԼԺ. Թրք. շէֆ «քաշիր», սրգ «խիտ, սեղմ», սէօֆ «քանդի՛ր», ուզագ «հետու» ևն: Lag. Reliq. gr. 83 պրս. zil «աղեղի լար» և եբր. זִלֻּ «սլաք», Տէրվ. Altarm. 54 և նախալ. 100 հնի. yu, yug «յօղել, լծել» արմատից, որից նաև լուծ, յօղ, ընկ ևն. հյ. ձիգ < «ձիգ: Karolides, Γλ. օտչո. 82 կապաղովկ. žika «նետ, աղեղ», հյ. շիֆ. յն. βίδς, սանս. Jya, Jyaka զնդ. zya, լիթ. gija: Meillet MSL 9, 54 գոթ. gageigan «շահիլ», geigan «ձեռք ձգել»? Հիւրբ. 469. անապահով է համարում նախ նշանակութեան և երկրորդ՝ ձկի տարբերութեան պատճառով (հայերէնը գալիս է g'high- ձկից, իսկ միւսները պատկանում են ghig'h արմատին: Սակայն Pokorny 1, 550—551 ունի ճշտիւ g'heigh-, g'hēgh- արմատը, որի տակ յիշուած բառերից ոմանք նշանակութեամբ էլ միանում են հայերէնի հետ): Հիւրբ. ձուկն բառից: Osthoff IF Anz. 10, 45 յն. ριχάω «պատահիլ, հասնիլ»: Scheffelowitz BB 28, 298 սանս. jihma «թեք, խոտորնակ»: Karst, Յուշարձան, էջ 421 Թրք. çekmek «քաշել», 429 Թրք. qog, qov «վանել, քշել»:

ԳԻՌ. — Արմատական ձևով ունինք ՀՃ. ձիգ', Ախց. Կր. Ջղ. ձիֆ, Ննիս. Պլ. ձիֆ, Ասլ. ձիֆ, ձի', Ազլ. ձիգ' ձիյգ', Գոր. Հմշ. ձիֆ, Ղրբ. ձիֆ', Ռ. ցիֆ. նաև Մշ. ձիկս «երկարութիւն».— բայական ձևով ունինք «երկարել» նշանակութեամբ՝ Ջղ. ձիֆել, Երև. ձիֆել, Տփ. ձիֆի, Ակն. ձիֆգ'ել, Շմ. ձիֆ' տալ. Սվեդ. ձիֆգեցելի. և «քցել, նետել» նշանակութեամբ՝ Ազլ. ձգիլ, Մշ. ձիգ'ել, էձիգ'ել, Սեբ. ձիֆ'ել, Ախց. ցիկել, Սշ. ցիֆել, Ննիս. Պլ. Ռ. ցիֆել, Ասլ. ցիֆել, Խրբ. ցիֆի, Տիգ.

բցիլ, Ջթ. բ'ձգ'իլ, բ'ձգ'իլ, Վն. իսկել, Ջղ. գ'ձիլ, Ազլ. գ'իձիլ, Սլմ. ֆ'բցել, Գոր. Ղրբ. ֆցիլ, Տփ. ցցիլ, Յղ. ֆ'բցիլ, Մրդ. ֆիցել, Հւր. ցիկել: Նոր բառեր են ձիգիձիգ, ձիգնալ, ձիգուկ, ձիգուպուկ, ձիգցնել, ձգանիլ, ձգատայ, ձգելանք, ձգիբաց, ձգիկնալ, ձգմունք, ձգոց. ինչպէս նաև չբցնել: Կարևոր բառ է ձիգ Ռշտ. «արօրի հաստ շուան».— Միշին բաղաձայնի կրկնութեամբ է ՀՃ. ձիգ'գ'ել «նետել, քցել».— Կայ և Մշ. ձիկիլ:

ՓՈԽ.— Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 219 ձրգտել բայի արմատը դնելով «ձգում < «ձիգում» «նետ», սրանից փոխառնալ է դնում լտ. sagitta «նետ» և Թրք. söğüt, հակուդ. ūōt. լուվաշ. šüzä «ուռնեխ» (Շատ լեզուներին մէջ «ուռն» բառը ծագում է «նետ» բառից. հմմտ. շվեդ. pil «նետ, ուռն»):

ՁԻՂԿ «անծանօթ հանքային մի նիւթ» նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած խոր. աշխ. հրոր. Սուբրեանի, էջ 31. «Յորում գտանի սալակ և ձիղկ և նաւթ սև և սպիտակ»:

+ ՁԻՐ, ի հլ. «պարզև, նուէր, բնծայ» Եղն. Ոսկ. ա. Թես. որից ձրի «նուէր, պարզև» Կոչ. «զուր, բնդունայն» Սփր. Ոսկ. Եղն. ձրել «նուիրել, շնորհել» Սկևռ. աղ. կամ նաև ձիրել խոսք. պտրգ. 67, Գնձ. Անան. Լկեղ. Տիմոթ. կուդ, էջ 139, 209. ձրել Եփր. պհ. ձրիաւուր ճառքն. առատաձիր 35. կթ. Մագ. ձեռաձիր 35. կթ. անձիր (գրուած և անձիր) «սպերախտ» Պիոն. (հրոր. WZKM 28, էջ 381), Ոսկ. Եփես. բարեձիր 35. կթ. լիաձիր նար. Մծբ. լուսաձիր Յիշատ. կաքնաձիր նար. կուս. 412. կեկաձիր նար. կրկնաձիր նար. երկնաձիր ճառքն. Շար. հոգիաձիր նար. ճոխաձիր ճառքն. ձրիալարծ, ձրիակեր (նոր բառեր) ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'hēr- արմատից. սրա հետ հմմտ. յն. χάρις (սեռ. χάριτος) «շնորհք, հաճոյք, ուրախութիւն, բարեհաճութիւն, յարգանք, երախտագիտութիւն, վարձատրութիւն, թոշակ», χάρεις «շնորհալի», χάρω «հրճութիւն, ուրախանալ», χարύω «երկնաձիր շնորհներով լցնել», լտ. horior, hor(i)tor «քաջալերել, ոգևորել», օսկ. herest «կամի», սանս. háryati «ախորժիլ,

ցանկալ», զնդ. 𐎠𐎵𐎲 zara «ձգտում, փափաղ, նպատակ», հրգ. ger «ցանկացող», գոթ. gairnjan «ցանկալ», գերմ. gern «հաճությամբ, ախորժանությամբ» ևն (գերմանականից փոխառնալ է ֆինն. kernas «հաճությամբ, մեծաւ ուրախութեամբ» Kluge, էջ 176): Այս բոլորի արմատն է հնիւ. g'her, g'herēi- «ցանկանալ, կամիլ, ախորժիլ»: հայերէն ձիւ ծագում է g'hēr- ձեկից. բայց ունինք նաև ձերել, որ եթէ ուղիղ գրչութիւն է, ցոյց է տալիս բուն g'her- արմատը: Մեր բառի հետ նշանակութեան կողմից յատկապէս կապում է յն. չօրւս «շնորհք, վարձատրութիւն»: իսկ «ձրի» առման համար հմմտ. լատ. grātus «ախորժելի», grātia «շնորհք», grātis «ձրի» (Boisacq 1047, Walde 369, Ernout-Meillet 438—9, Pokorny 1, 601): —Հիւրք. 470:

Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց. ծիրվա «պատարագ», ցարելի, ցարելերի «ձրի»: (Սրան հետեւելով Զուրինով՝ նոյն վրաց. բառի դէմ դնում է հյ. ցիրել (իմա՝ ձիրել). նոյնպէս նաև Schifner, Versuch über die Thusch-Sprache, իրար է միացնում հյ. ցիրել, Թուշ. ծիրո և վրաց. ծիրվա «պատարագ»): ՆՀՐ ձիր թի ձեռանէ պարգև, լծ. և յն. δωρον, չօրւս, լատ. gratia», ձրի թի սեռականէ բառիս ձիր, լծ. և ընդ զուր, ուկ. զուրի, որպէս և ընդ յն. լատ. δωρεάν, gratis»: —Lag. Urgesch. 250 har «առնել, բռնել» արմատից: —Ման 3BO 7, 74 զնդ. dāta «տրուած» ձեկից, ինչպէս դիւ = dāta: Müller, Armen. VI, էջ 4, № 35 և Meillet MSL 9, 54 դնում են յն. չօրւս և լատ. grātia բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ: Այսպէս ունի նաև Հիւրք. 470: Բայց նորագոյն գիտունները լատ. grātia ևն բաժանում են յն. չօրւս ձեկից, որովհետև օսկ. brateis, պալ. bratom ցոյց են տալիս որ լատ. ձեր պատկանում է հնիւ. g'herā արմատին (տե՛ս Walde, էջ 352 և 369): Հիւրք. ձեռք բառից:

*ՋԻԻՆ, ո հյ. ձուլթ, կուպր, կպրածիթ» Եւ. լդ. 9. Դան. գ. 46, ժդ. 26. որից կպրաւ-

ծիր Եւ. բ. 3. Սարգ. Գնձ. ձիրել Վստկ. 52. լծ. սահմ. 265:

= Արամ. ԱՊԵՐ ziftā, ասոր. (ԼԵՐ) zeftā, Երր. ՊԵՐ zefet, Եթովպ. ԴԵԴ zēft, արաբ. (ինչպէս նաև պրս.) زفت zift (նաև سفت sift ըստ Կամուա, Թրք. Թրքմ. Ա. 307), խպտ. lam-čapt (որոնցից նաև Թրք. քրդ. zift) ժծիթ: Թէ ո՛րն է այս բոլորի նախնական աղբիւրը, յայտնի չէ: Միայն թէ հայերէնը դնել պէտք է սեմականից, որովհետև պրս. շ բառակերպում չի տալիս հյ. ձ. իսկ ասորական շ դառնում է Երեմն ձ, ինչպէս են ձէթ, ձանձախարիթ: —Հիւրք. 185 և 310:

ՆՀՐ յայլ լեզուա զիթթ, զիվթ, զեթթ: Böttich. Arica 77, 274 պրս. zift: Lag. Arm. Stud. § 1351 ձ-ի պատճառաւ հայր բնիկ է համարում: Հիւրք. ձէթ բառից է հանում: Müller WZKM 8, 283 բառը միացնելով փինիկ. ζουπριν- σίπετ (զիհի, juniperus) բառի հետ՝ բնիկ սեմական է համարում և հայերէնը փոխառնալ է դնում սեմականից: Հիւրք. 185 ձիրք դնում է պարսկերէնից փոխառնալ, որովհետև պրս. շ>հյ. ձ ձայնափոխութիւնը գտնում է նաև ձագ բառի մէջ: Բայց այժմ ընդունելով որ ձագ բնիկ հայ է, պրս. շ>ձ ձայնափոխութեան համար օրինակ չի մնում հայերէնում, մինչ ասորերէնի համար կայ:

ԳԻՌ.—Ասլ. ձիրք, ձիր*, Ողմ. ձէթթ, Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Սեբ. ձուրթ, Կրք. Ակն. շձ. ձիրթ, Ննիւ. ձուրթ, Զթ. ծըթ, ձըթ, Ռ. ցուրթ, Հմշ. ծուրթ. վերջինս նշանակում է սեղանի ձիւթը կամ խէժը, միւսները ծածուկ, մաղտաքս. այսպէս նաև Սվեդ. ձայթ. —Իսկ Պլ. ձուրթ՝ գործածական է միայն ձուրթերու պէս յիստ սպիտակ և մաքուր զարձուածի մէջ.—Սլմ. ձէթ—ծամոն ձեռնաբալի մարդ՝ որ ուրիշի օձիքից կպած մնում է: Նոր բառեր են ձիրքենի, ձիրքանալ, ձիրքաւ, ձրիկ ձկնալոտն:

+ՋԻԻՆ, ո հյ. (ձեան, ձեամբ, ի ձեանէ) «ձիւն» ՍԳր. Վեցոր. որից ձիւնանալ Սղ. կէ. 15. ձիւնաշուր Մժթ. ձիւնաքիւր «ձիւնեղը, պ-

ոստ ձիւն, բուք» ՍԳր. «փորձանք, վիշտ» Ոսկ. մ. ա. 15, ր. 8 (հմմտ. դռ. Գլխուն ձիւն բերել. Աս ի՛նչ ձիւն եկաւ գլխուս). ձիւնաքաղ Ագաթ. ձիւնախաղաղ Ագաթ. ձիւնասոյգ Ագաթ. ձիւնախառն Կաղանկտ. ցողա-ձիւն Համամ. առկ. ձիւնձիւնիկ «մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 417). ձիւնածաղիկ Մխ. առ. Խժշ. (Տի-րացուեան, Contributo § 52 համարում է scilla bifolia L, § 491 viburnum lantana L, § 518 bellis perennis L).—նոր բառեր են ձիւնել, ձիւնասպիտակ, ձիւնագունդ, ձիւնագնդակ, ձիւնահատ, ձիւնահալք են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ց'hiyōm նախա-ձերց. ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս ձմեռն բառի տակ:—Հիւրշ. 470:

Առաջին անգամ ուղիղ մեկնեց Klaproth, Asia pol. էջ 104՝ համեմատելով յն. χιών ձիւն հետ: Նոյնը յետոյ Brosset JAs. 1834, 383 են: ՆշՔ դնում է ռուս. СНѢГЪ, գերմ. Schnee, յն. χιών: Հնդկերոսական զանազան լեզուների հետ ուղիղ համեմատութիւններ ունին Peterm. 23, Windisch. 13, Böttich. ZDMG 1850, 357 են: Մորթման ZDMG 26, 512 թերևս բեռն. zinuardi: Հիւնք.

սիւն բառի՞ց, թէ յն. χιών, Karst, Յուշարձան 429 թթր. qiv «ձիւն»:

ԳիՌ.—Ազլ. ձիւն, Ասլ. ձիւն, Գոր. Ղրբ. Մրդ. Մկ. Շմ. Սլմ. Վն. ծիւն, ննխ. Պլ. Տի. ձուն (ննխ. պահուած է միայն մի քանի դարձուածներում, իսկ սովորաբար շնչուած է՝ տեղի տալով բուք բառին, որ ստացել է «ձիւն» նշանակութիւնը), Ալշ. Ախց. Ակն. Կր. Մշ. Ջղ. Սեբ. ձուն, Երև. ձուն, ձիւն, Հմշ. ձուն, Ռ. Տիգ. ցուն, Ողմ. ձեօն, Խրբ. Հձ. ձիւն, Բ. ձեօն, Ջթ. ծըն, ձըն, Սվեդ. ձայն: Նոր բառեր են ձիւնագնդի, ձիւնաքա-քախ, ձիւնակալով, ձիւնափառուով, ձիւն-հալք, ձնջրիկ, ձնուր, ձնվառեկ, ձնակ, ձնա-կլանդրակ, ձնաշատ, ձնատար, ձնեռ:

ՁԼԵԼ «հողը ակօսել». մէկ անգամ միայն ունի Ոսկ. ա. տիմ. ժգ, էջ 122, որի դէմ երկ-րորդ ձեռագիրն ունի ցելով: Ըստ այսմ շատ անստոյգ բառ է:

ՆՁԲ իրր ցելով, լծ. լտ. sulco «հեր-

կել», Böttich. Arica 83, 396, Lag. Ur-gesch. 494 սանս. hal «վարել», halá-«արօր», Հիւրշ. Arm. Stud. էջ 13 խընդ-րական է գտնում այս մեկնութիւնը, իսկ Arm. Gram. 471՝ անստոյգ է համա-րում: Walde 328, ինչպէս նաև Boisacq 932 և Pokorny 1, 629 իրար են միաց-նում լտ. furca «երկճիւղ կեռ, խելակ», լիթ. žirklys «մկրատ», լեթթ. zirklas «մեծ մկրատ», գոթ. gilþa «մանգաղ», սանս. halá- «արօր» և հյ. ձիւլ, իբրև հնխ. ց'hel- «կտրել» արմատից?

ՁԵՆԻ «մի տեսակ բոյս. լտ. juniperus, գիհի»? Ռոշք. որից առնելով ունին միայն ՀՐուս. § 1783 և Քաշունի Գ. 169:

ՁՂՄԵԼ «դիտել, նկատել, պշուցեալ հա-յիլ». ունի միայն ՀՀԲ. նոյնը գիտէ Բառ. երեմ. 190 «դիտել կամ գիտել» իմաստով, որոնցից մին կամ միւր սխալ է:

+ ՁՄԵՌՆ (յգ. ձմերուեմ, սեռ. ձմերայնոյ, գրծ. ձմերայնով, ներգ. ձմերայնի. յետին են սեռ. ձմերան, յգ. սեռ. ձմերանց) «ձմեռ» ՍԳր. «բուք. փոթորիկ, ալեկոծութիւն» Ոսկ. մ. ա. 24. Եփր. բ. տիմ. ածանցման մէջ մտնում է ձմեռն և ձմեր-ձեռով. ինչ. ձմեռ-նատն Ագաթ. ձմերակա՛ն Եւս. քր. ձմերա-յին Սեբեր. ձմեռնա՛նիւն «ձմեռը քուն մը-տած» (արշ) Վրդ. առ. 15. ձմերանց Ագաթ. ձմերատուն Երեմ. լգ. 22. ձմերել Ա. կոր ժգ. 6. Գծ. իե. 12. Եւս. քր. ձմերոց Ագաթ. Եզն. կարածմեռն վեցօր. 186, Կոշ. 309. Ոսկ. մ. ա. 12. սխալ գրչութիւններ են ձմեռային, ձմեռանց, ձմերեակա՛ն, ձմերեային և նման ձևերը: (Արդի լեզուում առաջին երկուսը սո-վորական դարձան): Առանձին տե՛ս ձմե-ռով:

= Բնիկ հայ բառ. ցեղակիցներն են՝ սանս.

हैमन्त hēman «ի ձմերան, ձմերայնի»,

हैमन्त hēmantá- «ձմեռ», हिम hi-má- «ցուրտ. 2. ձմեռ. 3. ձիւն», հինդուստ.

هيوانت hewant «ձմեռ», դնչ. hiv «ձիւն», vent, vend «ձմեռ», զնդ. zyā (հյց.

zyām, սեռ. zimō) «ձմեռ», зима zima- «սառնամանիք, ձմեռ», зяна- «ձմեռ», պհլ.

𐎧𐏁𐎠 xam «ամհո», 𐎶𐎵𐎲𐎠 zamistān «ամհո», պրս. 𐭪𐭣𐭮𐭥 zam «ցուրտ», زمستان zamistān «ամհո», ous. zumāg, zlmāg «ձըմհո», աֆղան. žimai, zamistān, քրդ. zamistān, zəwistān «ամհո», հաթ. gi-im-ma-an-za «ամհո» (Sommer, Hethitisches, էջ 18), լոււ. χιών «ձիւն», χειμών «ամհո սառնամանիք, անձրև, բուք, փոթորիկ», χεῖμα «ցուրտ, սառնամանիք», χειμερία «ամերանի», χειμεριζω «ամհոել», χίματος «միամեայ ուլ», լատ. hiems «փոթորիկ, անձրև, ձիւն», hibernus «ամհոնային», bīmus, trīmus (bi-, tri-himos) «2—3 ամեայ». հուլ. zima, ռուս. зима, լիթ. žemá. լեթվ. zēma, հպրուս. semo, հիւլ. gam, հկիմր. gaem, նկիմր. gauaf, ալբան. dimen, dimer «ձըմհո», հհիւ. gymbr «միամեայ դառն» են։ Այս բոլորի պարզ արմատը գրում է հնխ. gʷhei-, gʷhi- «ամհո, սառնամանիք». em- մասնիկով հնխ. gʷhelem, որ մի քանի լեզուների մէջ աճած է r/n մասնիկով. այսպէս՝ սանս. hēmanta-, չն. χειμεριζω, լատ. hibernus, ալբան. dimen են (Walde 90, 365, Horn § 666, Boisacq 1053, 1061. Pokorny 1, 547, Trautmann 367, Ernout-Meillet 431, տե՛ս նաև Meillet BSL № 8, 125—126)։ Հայերէնը նոյն արմատից կազմել է ձիւն և ձմեռն բառերը. առաջինը համապատասխանում է հիշտ. չն. χιών ձիւն և երկուսը միասին գալիս են հնխ. gʷhiyōm նախաձևից (վերջավանկի ու ձայնը ի-ից յետոյ մնում է, իսկ բառավերջի m դառնում է ն՝ նման յունարենի). երկրորդը՝ ձմեռն < *ծիւ-եռ-ն հայերէնի մէջ աճել է ն մասնիկով՝ նախաւոր *ծմեք պարզականից (պահուած է ածանցներում. Ի դարձել է ո՝ յաշորդ ն-ի պատճառւ), որ համապատասխանում է չն. χειμερινός բառին և նրա նման կազմուած /r/n մասնիկով։ —Հիրք. 470:

Հնիքից վանակ. վրդ. մեկնում է Ձմեռն՝ որ ձիւնամեռ լինին» (Ալիշան, Հին հաւ. 136)։ Այսպէս նաև Տաթև. ձմ. ա. ձի մեռն ամենայն ինչ մեռանի, զե այն թարգմանի անուն իւր. աշտինքն ձիւնամեռ. զի ի. ձիւնոյն ամենայն ինչ,

մեռանքի, բոլոր շորանան և ծառք մերկանան. և շուրջ սառուցեալ պաղիքն և երկիրս դադարի ի ծննդոցս: Նոյնը դարձեալ Տաթև. հարց. 197: Ուղիղ մեկնեց նախ Brosset JAS. 1834. 383 և՛ համեմատելով սանս. լտ. յն. և պրս. ձևերի հետ, որոնց կցում է նաև վրաց. զամբարի: Ինճիճեան, Հնախ, Գ. 25 հինը ձմառն՝ իբր ամառն բառից, ՆՃԲ յիշում է սանս. և ուս. ձևերը, Ուղիղ է մեկնում Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, էջ 445: Գ. Կ., Արշալ. արտ. 1843, № 130 մեկնում է ձիւնեհն: Windisch. 13 ձիւն բառի ածանցն է համարում, Bopp, Abhd. d. Ak. d. Wiss. z. Berlin, 1846, էջ 324 hima «ձիւն» + ցու «եղանակ» > ոն ձևերից, իբր սանս. himartu > ձրմեռն. հմմտ. նաև իուլ. geimhrith, geimhreadh, geimhre: Մանօթ ձևերի հետ ուղիղ համեմատում են Gosche 42, Böttich. ZDMG 1850, 357, Arica 79, 308, Տէրվ. Altarm. 102, Նախալ. 81 ևն: Lag. Urgesch. 875 ամառն և ձմեռն կազմուած է դնում ոն մասնիկով, որ գտնում է նաև լատինում: Pictet 1, 90 պրս. zij «ձիւն»: Հիւնք. յն. լտ. ձևերը և պրս. զեմեհիբ, սեմա: Հալաճեան, Արեւելք Թ. 1893 նոյ՝ 10 մեռանել բառից, Թիրեաճեան, Արիահայ բռ. 259 պրս. زمحریر zəmhārī: «կարիցուրտ» բառից, Պատահական են ափսաղ. ածընդա, ա՛ծըլն «ձմեռն»:

ԳԻՌ.—Ազգ. Գոր. ձմե՛ղնը, Շմ. ծմե՛ղնը,
Ղրբ. ծմբե՛ղնը, Ալշ. Մշ. Ջղ. ձմե՛ն, Սլմ. Վն.
ծմե՛ն, Զթ. ծը՛մեո, ձը՛մեո, Ողմ. ձը՛մմեո,
Ննխ. Պլ. ձմե՛ն, Ասլ. ձմե՛ն, Ախց. Ակն. Երև.
Կր. ձմե՛ն, Հմշ. Մկ. ծմե՛ն, Մրդ. ծը՛բե՛ն, Ռ.
Սշ. Տիգ. ցմե՛ն, Խրբ. Սեբ. ձմե՛ո, ՀՀ. ձմե՛ր,
Սվեդ. ձմե՛ր, Տփ. ձմե՛ր: Նոր բառեր են ծը-
մեոմաո, ձմեոնոթիոն, ձմալոշ, ձմեոնխա-
ղող, ձմեոնաոնն, ձմեոնեոնի, ձմեոնոն, ծը-
մընոնկ, ձմոնոնկ, ձմոնոնկ (վերջիններքս հետ
խմաստի զարգացման համար հմմտ. յն.
γίμετρον «engelure» Boisacq 1061):

**Զմերուկ յայտնի պտուղը՝ Մխ. առկ. Ոս-
կիփ. ևն:**

= Կաղմուած է ձմեռն բառից, որին ապացոյց է վրայ. ԵՊՏՅՈՒՆՈՒ սագամբրո «ձմեռուկ», որ ծագում է ԵՊՏՅՈՒՆՈՒ սագամբրո «ձմեռնային», ԵՊՏՅՈՒՆՈՒ զամբարի «ձմեռ» բառերից: Թէ ինչո՞ւ է այսպէս կոչուած այս պտուղը՝ յայտնի չէ. բայց երևի թէ իր առատ զովացուցիչ շրի պատճառով է. մինչև այսօր էլ գիւղացիք ծարաւ ժամանակ արտից մի ձմեռուկ են քաղում և նրանով իրենց ծարաւն անց կացնում. հմմտ. թրք. قارپوز qarpuz «ձմեռուկ», որ Պոլսում ժողովրդական ստուգաբանութեամբ մեկնում են իբր թրք. qar «ձիւն» + buz «սառույց» բառերից:—Աճ.

Հինք. էջ 252 դնում է ձմեռն բառից, իսկ էջ 332 բաժանելով սրանից՝ համարում է արաբ. ثمر samar, ثمره samara (բուն հնչումը thamar, thamara) «պտուղ» բառից:

ԳիՌ.—Ջդ. ձմեռուկ, Տի. ձմեռուկ, Երև. ձմեռուկ, Ննիս. ձմեռուկ, Խրք. Մշ. ձմեռուկ, Գոր. ձմեռուկ, Ղրք. ծմբե՛րուկ, Ողմ. ձմեռուկ, Սլմ. ծմբիւկ, Ասլ. ձմեռիւկ, ձմեռիւկ, Վն. ծմբիւկ, Սվեդ. ծմբիւրիւկ, Հճ. ձմեռուկ, Ազլ. ձմբու՛րիւկ:

ՁԱԳԻԼ տե՛ս Մնգիլ:
ՁՆԳՐԻԹ տե՛ս ձնձիթ:
ՁԱԳԻ տե՛ս Ձոնձ:

ՁՆՁԻԹ «ձնգրիթ». այսպէս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 190. երկուսն էլ անծանօթ բառեր են:

ՁՈՒՆԻԼ «շիզիլ, խտտորիլ, ծոիլ», մէկ անգամ ունի Ոսկ. երբ. «Միտք որ ի բազում փորձութեանց պաշարեալ էին և ի հաւատոյ ևս ձոխէին»: Բառ. երեմ. էջ 190 ունի ձոխել «թիւրել», իսկ էջ 188 ձախել «ծռել» (անշուշտ ձախ բառից): Վարդանեան ՀԱ 1913, 226 ուղղում է ձախողէին: Թուի թէ նոյն է և ձուլիլ Ոսկ. պող. ա. 534. Որպէս և զսոցա վերին երեսս տեսանես, նոյնպէս և նոցա ոգիքն ձուլին: Երկու ձևերը շփոթուած են *ձուլիլ կամ լաւ ևս *ձողիլ գրչութիւնից:

ՆՀՐ իբր շեղիլ, խտտորիլ ի ձախակողմն կամ ժողիլի, զեղիլի:

ՁՈՁԻՐ տե՛ս Ձոնիր:

+ ՁՈՂ, ո հլ. «երկար փայտ. 2. ծառի երկար ճիւղ, բուն» ՍԳր. Սեբեր. «ձողի պէս ուղղորդ, շիփ-շիտակ» Ոսկ. փիլիպ. որից ձողիք «ձողերով հիւսուած ծածկոց» Ոսկ. մ. գ. 16. ձողամբարձ Ես. հ. 2=ձողաբարձ Եփր. աւետ. 288. Սարգ. յկ. գ. էջ 51. ձողակերտ Խոսր. ձողածն Մազ. և Երզն. քեր. ձողաչափել Գնձ. ևն: Նոյն արմատից է նաև ձողձողեալ՝ որի իմաստը ստոյգ չէ. «Քաւաւարտն ձողձողեալ ալլախառն մագոմն». Բառ. երեմ. էջ 326:— Ձող բառը նշանակում էր նաև «կաշուց կտրուած երկար շերտեր, զուլ». այս իմաստը անյայտ է հին հայերէնում. բայց սրանից ունինք ձողածն և ձողածնութիւն «կաշուց զուլեր կտրելը», որոնց համար գտնում են հետեւեալ վկայութիւնները. Սուսեր յաղագս խահարարաց կամ փայտահատաց կամ ի մորթս ձողածնութեան յօդտակարութիւն պատշաճեալ է ի կենցաղումս. Մազ. թղ. 181. Որպէս ի ձողածնս մորթեցործք որք արտաքոյ և ներքոյ զմորթսն կազմեն. Մազ. և Երզն. քեր.—տես և տակը դու:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'hol- ձեկց. հմմտ. լիթ. žuolis «փայտի կտոր, ծառի բուն» և թերեւս սանս. hala «արօր»:

ՆՀՐ լծ. ծիղ, ծղոտ, ցողուն, ձաղկ և ճիւղ: Հինք. ցողուն բառից: Վերին մեկնութիւնը տուին Scheffelowitz IF 33, 141 և Petersson LUA 1916, 75, Heteroklisie 155 (բստ Pokorny. 1, 629 և 540, հնիս. g'hel «կտրել»՝ արմատի տակ):

ԳիՌ.—Մշ. ձող «ձող», Հճ. ձող «գերան», Ակն. Կր. ձող, Երև. ձողի, Սեբ. ձող, Ազլ. ձուլ, Ձթ. ծիւլ, ձիւլ, Ողմ. ձիւլուլ (մս) «ձող», Սվեդ. ձիւլ «արօրի ձող»: Նոր բառեր են ձողան, ձողի (հմմտ. մհյ. գրծ. ձողալ Սմբ. պտմ. 134 և 135), ձողուր, ձողալ:—Դաւառականներում՝ պահուած է նաև ձող «կաշիի զուլ» (այսպէս ունին Ախց. Ախք. Գնձ. Ղրք.), որից նաև Ախց. ձող «կոնակ, մէջք»:

ՓՈՒՆ.—Թրք. գու. S. soy «ձող, սիւն» (Բիւր. 1899, 799), քրդ. zoela «փայտի ձող» (բստ Ղափանցեան ЗБО 23, 355), թրք. գու.

Սլմ. zülā, Երև. zola «ձող, փայտի ձող» —
 Զող բառի վերջին իմաստից են փոխառնալ
 (այն ժամանակ՝ երբ դեռ հյ. ղ = լ էր) քրդ.
 և թրք. zol «կաշիի զոլ. 2. կերպասի վրայ
 երկար երկար գծեր», ն. ասոր. zülā «կեր-
 պասի վրայ զոլեր», վրաց. ზოლო ვოლი
 «հիսուածեղէնի վրայ զոլեր», Ֆոլոօնօ
 զոլիանի «զոլատուր, զոլեր ունեցող», Ֆո-
 ւլլօնօնօ զոլերիանի, Ֆոլ-Ֆոլոօ զոլ-
 զոլի «զոլատուր» (իմաստի վարդացման հա-
 մար հմմտ. թրք. çubuc > ումկ. չուպուխ «ճր-
 պոտ, ձող. 2. կերպասի վրայ զոլեր»), որոն-
 ցից յետ առնելով՝ հյ. գւռ. զոլ «կաշու զոլ. 2.
 կերպասի վրայ զոլեր» — Հայերէնից է վեր-
 ջապէս լազ. zevle «լուծի փայտը կապելու
 կաշի», որի համար հմմտ. հյ. գւռ. զոլ (վն.)
 «կաշիէ շուան սալի լուծը միացնելու հա-
 մար»: Ուտ. zol «կաշիի զոլ, շերտ», zolama
 «երկար ձող. 2. հրացան»:

+ ԶՈՅԼ, ո, ի հլ. (գրուած է նաև ձոյղ՝ ՀԱ
 1913, 13, ձիւ) «թափած, ձուլած, միապա-
 ղաղ, ամուր, պինդ» ՍԳր. Եղիշ. «ձուլուած
 բան» ՍԳր. Ոսկ. Կս. «ժողովրդի միահամուռ
 խումբ, մասսա» Բուզ. էջ 72. որից ձուլել
 (գրուած նաև ձուլել Եփր. յհ. մկ. 139, ձիւ-
 ղել, ձօղել Ոսկ. ճառք 482) «թափել, ձուլել»
 ՍԳր. «պնդացնել, զօղել, ամբացնել» Խոր.
 Յհ. կթ. ձուլիլ Դատ. ժէ. 4. ձուլած Բ. մնաց.
 դ. 3. ձուլածոյ կամ ձուլածու ՍԳր Կորիւն.
 Եփր. գ. կոր. 120. ոսկեձոյլ կմբ. բոլորածոյլ
 Պտմ. աղէքս. պղնձածոյլ Ազաթ. միաձոյլ
 Յես. գ. 16. դիւածոյլ Ճառքնտ. ձեռնածուլել
 նար. խլ. Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. g'heu-lo- ձկից,
 որ յառաջանում է g'heu- «թափել, հեղուկ,
 ձուլել» արմատից՝ -lo- մասնիկով. աւելի բն-
 դարձակ տե՛ս Զե բառի տակ:

Հիւնք. ձոյլ բառից: Վերի մեկնութիւ-
 նը տուաւ Meillet MSL 9, 54, որ յիշում
 է Հիւրշ. 469 անցողակի և կասկածով.
 ընդունում են Patrubány SA 1, 193,
 Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 107 և
 Pokorny 1, 563:

ԳիՌ. — Մշ. ծուլ (աստու է միայն արծաթի
 և արիւնի համար):

ԶՈՆԻՐ «տգեղագոյն հասակ». ունի միայն
 Բառ. երեմ. էջ 190. սրա հետ նոյն է ձոնիւր
 «տգեղ հասակ ունեցող», որ գիտէ միայն
 ՓԲ. մին կամ միւսը սխալ:

ԶՈՐ, ո հլ. «ցած հովիտ, ծործոր, լեռների
 ստորոտում հեղեղատի անցք» ՍԳր. որից
 ձորակ Ա. մակ. Ժ. 82. Ազաթ. ձորալիւ Ես.
 լ. 28. ձորաձև Խոր. ձորագաւառ Նղիշ. ձո-
 րամուտ Զենոր. խորածոր Ես. ծէ. 5, Ոսկ.
 Կս. մ. և. ա. Թեո. եօրնածոր Ես. Ժբ. 15.
 լեռնածոր Զբր. կթ. փարածոր Յկ. կարն. 14,
 48:

ՆՀԲ ծործոր բառից: Pictet 1, 134
 սանս. darā, darī, պրս. دره dara
 «ձոր»: Müller, Armen. VI, էջ 4, SW-
 AW հտ. 122 և WZKM 5, 269 զնդ.
 zrayah- «լիճ», սանս. Jraya «մարգ»
 բառերի հետ. աւելի լաւ է պահուած
 ծործոր ձկի մէջ: Մառ 3BO 5, 320 ցե-
 դակից պրս. dašt, պհլ. dašta «դաշտ»
 բառերին, որոնցից փոխ է առնուած հյ.
 դաշտ. Հիւնք. Ընր բառից: Դ. Սարգս-
 եան, Բիւր. 1898, 484 արմատը որ «խո-
 րութիւն», որից նաև որոգայթ, ծործոր,
 խոր, հոր: Patrubány SA 1, 193 յն.
 չաքս «պարապ գետին» բառի հետ՝
 հնիւ. g'horos ձկից: Նոյն ՀԱ 1910, 118
 հնիւ. g'hei «դատարկ լինել» արմատից:
 Մառ, О полуж. аѳхаэ. 38 ջուր, ծոր-
 ծոր, վրաց. ծղալի բառերի հետ. իսկ
 3BO 1925, 683 սվան. čala «գետ, ձոր»
 բառի հետ: Petersson, Ar. u. Arm.
 Stud. 106 հնիւ. g'heu- «հեղուկ. թափել»
 արմատից, որից են հյ. ձև, ձոյլ: Նոյնը
 կրկնում է կասկածով Pokorny 1, 563:

ԳիՌ. — Ալշ. Մշ. Ձղ. ձ'որ, Ախց. Երև. Խոր.
 Կր. ձ'or, վն. ծո՛ր, Տփ. ձուր, Ազլ. ձիւր, Ողմ.
 ձ'իւար (jhūur), Սեբ. ձ'օր, Ասլ. ձ'օ'ր,
 Մրդ. ձու՛ր, Գոր. Ղրբ. Շմ. ծէօր, Սլմ. ծու՛ր,
 Զթ. ծիւյ, ձ'իւր, Մկ. ծիւր, Հմշ. ծիւր, ձ'օր:

ԶՈՐԶ, ո հլ. «զգեստ» ՍԳր. որից ձո-
 ձապաւեալ Ազաթ. ձորձիկ Ոսկ. յհ. բ. 1.
 ձորձիլ «զգեստի նիւթ դառնալ» Ես. Ժթ. 6 =
 Ոսկ. Կս. 444. ձորձոյլ կամ ձորձոյլ Եփր.
 Թգ. 376 (բոտ Հացունի, Պատմ. տարազի,
 էջ 7 «շորը և կոշիկը միասին»), ձորձաճեճձ

Տօնակ. կարմրածորն Նար. տաղ. կնատա-
ծորն Ոսկ. մ. գ. 16. Կրածորն Տաղ. միածորն
Ոսկ. մ. գ. 37:

Bugge IF 1, 449 ղնում է նախաւոր
*դորն ձկնից և սրանով կապում Կան-դերն
բառի դերն արմատի հետ, որ իրանա-
կան փոխառութիւն չի համարում:—
Հիւնք. գործել բայից, Petersson, Ar. u.
Arm. Stud. 132 հնիւ. g'horg'h ձկնից.
համար. լիթ. žirklēš «մկրատ», լիթթ.
firkles «մեծ մկրատ», յն. չօրաէ պից»,
չօրաշա «սրել, ճեղքել, հերձել»:

ԱՌՐՏԱԼ «սիրտը տրոփել, գողալ, затре-
петать» Բանք աղ. 181:—Համար. նպրտալ?

ԱՌԻ, ո հլ. «հաւկիթ» ՍԳր. Վեցօր. Մծբ.
Փարպ. (Մծբ. ունի յգ. գրծ. -of). որից ձուֆ
«ամորձիք» Վրդն. առկ. 40. ձուանկ «ամոր-
ձիքը ընկած, փոշտանկ» Վրդ. առակ. 53.
ձուարդ կիւրդ. ղևտ. նոր գրականում՝ ձուա-
ծիր, ձուածե, ձուածիւն, ձուարան ևն:

Այս գաղափարն արտայայտելու հա-
մար՝ գրեթէ բոլոր հնդկարտական լեզու-
ներում գտնում ենք մի և ընդհանուր
ձև. համար. լատ. ovum, յն. օւոն, ֆօն
օթթա, հսլ. aje, ajice. ռուս. яйцо, սերբ.
јaje, չիւ. vejce, հիւլ. egg, հբգ.
ei. անգլ. egg, պրս. xāya, քրդ. xēk,
ղաղա xāk, օսս. aik՝ «ձու, հաւկիթ»
(Pokorny 1, 22, Berneker 26. Traut-
mann 202, Boisacq 1082, Walde 550):
Այս բոլորի նախածեղ գրում է հնիւ.
*ōyom, որ գերմանական ճիւղում դար-
ձել է *ōyom, իրանականում *āya- ևն:
Böttich. Arica 54 և յետոյ Müller SW-
AW 66, 273 սրանց են կցում նաև հլ.
ձու: Հիւք. Arm. Stud. էջ 46 և Arm.
Gram. 471 չի ընդունում, որովհետև
հայերէնի մէջ նախածայն ձ մնում է
առանց բացատրութեան: Bugge KZ 32,
16 ենթադրում է՝ որ ձու նախապէս
*ձուու ձևն ունէր. այս բառը բարդուած
է *ձու «ձուկ» + *ու «ձու» բառերից. այս-
պէսով ձու նշանակում է բուն «ձկան
հաւկիթ» (համար. գլու. Կաւիթ, որ բուն
նշանակում է հաւի ձու և յետոյ վե-
րածուած է ընդհանուրի) և արմատը լի-

նում է *ու < հնիւ. ovom կամ oivom:
Հիւք. այս մեկնութիւնն էլ չի ընդու-
նում, Հիւնք. էջ 5 ցույ բառից, էջ 277
ցույ բառից, Patrubány SA 1, 211 հնիւ.
g'hu «ձուկի» արմատից, իսկ ՀԱ 1906,
23 ձև բառի այլակերպութիւնն է համա-
րում: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 116 նո-
րից է կցում հնիւ. օլօ ձկն, ենթադրե-
լով որ օլօ համանմանութեամբ դարձել
է լօլօ, որից էլ ձու: Հայերէնի հետ կապ
ունի՝ արդեօք վրաց. ძუ ձու «անա-
սունների էգը». օր. ձու ձաղլի «էգ շուն»,
Գիմ. — Տփ. ձու, Երև. Ջղ. ձու, Ողմ. ձու
կամ նաև խալիժօ (< Կալի ձու), Ազլ. ձիւ և
ձիւլ, Մկ. Մրդ. Շմ. Սլմ. վն. ծիւ, Գոր. Ղբբ.
ծիւ, իսկ Ալշ. Ասլ. Մշ. Պլ. Սլ. ևն առհասա-
րակ գործածում են Կալիթ բառը. ձու ձկն
պահուած է ձուածեղ բառի մէջ, որի զանա-
զան ձևերն են՝ մհլ. ձուագեղ (ըստ նորայր,
Բառ. Ֆրանս. omelette), Մշ. ձվածեղ, Պլ.
ձվածէղ, Ասլ. ձվածէղ, Ննիւ. ձվածէղ, Երև.
Սիւ. ձվածէղ, Ախց. ձվածէղ, Մրդ. ծիվա-
ծէղ, Սլ. ցնվածեղ, Տփ. ձվածիղ, Հճ. ձվա-
գեղ, Սլմ. վն. ձվագեղ: նոր բառեր են ձուան,
ձուապան, ձուատեղ, ձուահոտ, ձուախեղդ,
ձուի, ձուիկ, ձուտ, ձվշուր, ձուիկնալ, ձուե-
րես, ձուացախ, ձուագող, ձուախաշու:—Հե-
տաքրքրական է Ջղ. ծապատակ՝ որ շրջուած
է *ձուտապակ ձկնից:

Ձուլի տե՛ս Ձոխիլ:

+ ՁՈՒԿՆ, ո հլ. (ձկան, ձկամբ, ձկունք,
ձկանց) «ձուկ» ՍԳր. «ձուկ կենդանակերպը»
Շիր. որից ձկնուս ՍԳր. ձկնուսութիւն Ա-
գաթ. ձկնաբաղ Վեցօր. 175 ձկնաճան Ոսկ.
մ. գ. 17. ձկնոց «տան մէջ ձուկ պահելու
աւազան» Ոսկ. ա. տիմ. 155. սղոցածուկն
Խոր. հոփի. Միւ. առակ. ձկնատեանֆ կամ
ձկնատեսանֆ Բուղ. ձկնաւոր Ոսկ. յհ. ա.
1. ձկնիկ Վեցօր. ձկնամբ «թաթառ» (նո-
րագիւտ բառ. գործածուած է միջնադարեան
գրուածքներում՝ ըստ Ալիշան, Հին հաւ.
էջ 65), կարթանուկն Շիր. վիշապանուկն
Կղնկտ. աղծուկն «տառեխ» Նոր. վկ. էջ 4:
(նորագիւտ բառ). նոր գրականում՝ քրանուկ,
վաճաճանուկ, արծաթանուկ, օճանուկ, ձկնե-
կիթ, ձկնաբանութիւն ևն:

Սլա
Ձող
(այլ
և թ
երկ
պաւ
«հիւ
զուի
լոծ
զուի
մար
պոտ
ցից
կերս
շապ
կաշի
«կաշ
մար
«երկ
+
1913
զաղ
բան
խու
(գրու
ղել,
ՍԳր.
35. 4
դ. 3.
Եփր.
Պոմ.
35ս.
նար.
= Բ
որ յս
ձուկ
դարձ

ն
է
ը
Բ
Բ
ԳԻՈ
և արի

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ց'hu- ձկն, որի վրայ աւելացել է -կն մասնիկը. հմմտ. մուկն, արմուկն: Ցեղակիցներից կան միայն յն. իչծոց, լիթ. žuvīs, լիթթ. zuvs, zuve, հայրուս. suckis (եզ. հյց.), suckans (իգ. հյց.) հոմանիշները, որոնց նախածնը դրուում է ց'hyu- (ըստ Johansson) կամ ց'hzu- (ըստ Bartholomae): Միւս լեզուները ներկայացնում են տարբեր խմբակցություններ. ինչ. լտ. piscis, հիոլ. iasc, գոթ. fisks, աւրիական matsya-, հսլ. ryba, որոնք ըստ Meillet BSL 22, 48 թուի թէ փոխառնալ են զանազան ոչ-հնդեւրոպական լեզուներից (Trautmann 373, Boisacq, էջ 387):—Հիւրշ. 471:

Klaproth, Asia pol. էջ 100, 134 լեզգ. ավար. čua, Ենիսէյ tyg, tig, լիվ. zuwe: Նշք քորպէս թէ ձուկ, լի ձուռք: P- term. 23 երբ. 17 dāg «ձուկ» բառի հետ: Ուլիդ մեկնեց նախ Böttich. Arica 54՝ համեմատելով լիթ. ձկն հետ. նոյնը կրկնում են կամ ընդարձակում Müller SWAW 48, 430, Fick KZ 22, 384: Մորթման ZDMG 31, 417 բեռն. zikuni?—Հիւրշ. յն. χόκνος «կարապ» բառից: Karst, Ցուշարձան 415 ճապոն. sakana, մոնգոլ. dzigasun, կալմուկ. dzagasun «ձուկ»: Մառ. ИАН 1917, 329 ավար. Զս'а «ձուկ» բառի հետ, իսկ 1926, 391 շուր բառից է հանում. նոյնը տե՛ս և Сред. передвж. 41:

ԳԻՌ.—Ձղ. ձ'ուկն, Ազլ. ձուկնը, Աժտ. ձուկնը, Ղրբ. ձուկնը, Թիւկնը, Շմ. Թիւկնը, Ախց. Կր. ձ'ուկ, Տփ. ձուգը, Ննիս. Պլ. ձուգ, Ալշ. Ակն. Երեւ. Խրբ. շճ. Մշ. Սեր. ձ'ուգ, Գոր. Թիւկնը, շճ. ձուգ, Հւր. Թիւգ, Մկ. Վն. Թիւկ, Մրդ. Թիւկ', Սլմ. Թիւկ', Թիւնո, Ռ. Տիգ. ցուգ, Սշ. ցուգը, Ասլ. ձ'իւգ, ձ'իւյ, Սվեգ. ձ'էօգ, Ողմ. ձ'էօկ (jhōuk), Ձթ. Թօգ, ձ'նգ: Նոր բառեր են ձկնակ, ձկնահոտ, ձկնաման, ձկնամէջք, ձկնամիս (այս բառը գիտէ արդէն Բառ. երեսմ. էջ 216), ձկնապահ, ձկնընխոտ, ձկնձու, ձկնոտ, ձկնկուլի «մի տեսակ չրային թռչուն» (իսկ Շլ. ձկնկուլի «շերեփուկ գորտի» (Pokorny 1, 664, Ernout-Meillet 735): Այս բառի հետ պատահական նմա-

նութիւն միայն ունի արար. qanqūr, որի վրայ տե՛ս սեզ. ՁՈՒՆՐ «ձկնկիթ, խափիթ» բան տեղը անյայտ է. չկաւոականների մէջ. 1788-ի լրագրական, Բանալի գիտութ. 213, գրուած՝ «ծուլպ (цугу икра», որից՝ էջ 213 «ծուլպ փառաւոր»:

Տաշկան ՀԱ 1925,

բառից:

ՁՈՒՆԻ. անստոյգ բառ, ունի Ոսկ. ես. 352. Ի՛նչ ի՛նչ ձուկիս արարի զձեզ:

Նշք համարում է

Թոռնեան, Հատրնտ.

«ծաղր, խաղք ընել»:

ՁՈՒՆՁ (ն հլ. ըստ Նշք, կայութեան) «քորշ, պատռվորք. հց. բ. 340 (երկու ուած). նոյն է նաև ցնցալ Ոսկ. յհ. բ. 14 և մտթ. բ. Մանդ. էջ 105 (գրուած է ցնցաւ և ցրուաւ), ցնցաւ տել «անարգել» Մագ. ցնցաւումն ճառքնտ. բոլոթադրում են ցունց արմաւ վերաբերում նաև խոհուն կապած շորը, ապարահի 135. ձնձի «մազէ զգեստ» վիռոն» Հին բռ.= Բառ. երալիբան» Քաշունի Գ. 1 ձկնով):

= Նոյն է վրաց. ձուկ զգեստ, քորշ», որից է «հնոտավաճառ». բայց յորից է փոխառնալ.—Աճ.

Հիւրշ. ցնցել բառի ցուրի, որ ընդունում սիս 1881 մայիս 6, ղեկ. ինստիտ. 2, 97

ԳԻՌ.—Լ. ձուճ «կապիթ. 207). հմմտ. նաև Ազլ. քատեղ, անկողինները դա մաստի զարգացման համալս=ումի. փալաւ «կարա-

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ց'hu- ձեկց, որի վրայ աւելացել է -կն մասնիկը. հմմտ. մուկն, արմուկն: Յեղակիցներէ կան միայն յն. ixծոց, լիթ. žuvis, լիթթ. zuvs, zuve, հայրուա. suckis (հզ. հյց.), suckans (յգ. հյց.) հոմանիշները, որոնց նախաձեռն զըրտում է ց'hyu- (ըստ Johansson) կամ ց'hzu- (ըստ Bartholomae): Միւս լեզուները ներկայացնում են տարբեր խմբակցութիւններ. ինչ. լտ. piscis, հիւլ. iasc, գոթ. fisks, արիական matsya-, հւլ. ryba, որոնք ըստ Meillet BSL 22, 48 թուի թէ փոխառեալ են զանազան ոչ-հնդկարոպական լեզուներից (Trautmann 373, Boisacq, էջ 387):—Հիւրշ. 471:

Klaproth, Asia pol. էջ 100, 134 լեզգ. աւար. čua, Ենիսէյ tyg, tig, լիվ. zuwe: ՆՀՔ քորպէս թէ ձուկի, լի ձուռք: P-terin. 23 երբ. 17 dāg «ձուկ» բառի հետ: Ուրիդ մեկնեց նախ Böttich. Arica 54՝ համեմատելով լիթ. ձեկ հետ. նոյնը կրկնում են կամ ընդարձակում Müller SWAW 48, 430, Fick KZ 22, 384: Մորթման ZDMG 31, 417 բեռն. zikuni?—Հիւնք. յն. χόκνος «կարապ» բառից: Karst, Յուշարձան 415 ճապոն. sakana, մոնղոլ. dzigasun, կալմուկ. dzagasun «ձուկ»: Մառ. ИАН 1917, 329 աւար. ču'a «ձուկ» բառի հետ, իսկ 1926, 391 ջուր բառից է հանում. նոյնը տե՛ս և Сред. передвиж. 41:

Գիթ.—Ջղ. ձուկն, Ազլ. ձուկնը, Աժտ. ձուկնը, Ղրբ. ձուկնը, Ժիւկնը, Շմ. Ժիւկնը, Ախց. Կր. ձուկ, Տփ. ձուգը, Ննիւ. Պլ. ձուգ, Ալշ. Ակն. Երեւ. Խրբ. ՀՃ. Մշ. Սեբ. ձուգ, Գոր. Ժիւկնը, Հմշ. ձուգ, Հլր. Ժիւգ, Մկ. Վն. Ժիւկ, Մրդ. Ժիւկ', Սլմ. Ժիւկ', Ժիւնո, Ռ. Տիգ. ցուգ, Սշ. ցուգը, Ասլ. Ժիւգ, Ժիւյ, Սվեդ. Ժ'եօգ, Ողմ. Ժ'եօկ (jhōuk), Ջթ. Ժօգ, Ժ'ոգ: Նոր բառեր են ձկնակ, ձկնաճոտ, ձկնաման, ձկնամէջք, ձկնամիս (այս բառը գիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 216), ձկնապահ, ձրկընթոտ, ձկնձու, ձկնոտ, ձկնկուլի ամի տեսակ ջրային թռչուն (իսկ Շլ. ձկնկուլի «շիրեփուկ գորտի» (Pokorny 1, 664, Ernout-Meillet 735): Այս բառի հետ պատահական նմա-

նութիւն միայն ունի արաբ. ساقان sa-qanqūr, որի վրայ տե՛ս սնգուր):

ԱՌԻՂՐ «ձկնկիթ, խափար»։ գործածութեան տեղը անյայտ է. չկայ նաև արդի գաւառականների մէջ. 1788-ին գիտէր Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. էջ 64, 213, գրուած՝ «ձուլպ (цугн) կամ խափար. икра», որից՝ էջ 213 «ձուլպեաւոր կամ խափարաւոր»:

Տաշեան ՀԱ 1925, 73 հանում է ձու բառից:

ԱՌԻՆԻ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. ես. 352. Խ. իւրք ձաղ ինչ կամ ձուկիս արարի զձեզ:

ՆՀՔ համարում է նոյն ընդ ձօնի: Թոռնեան, Հատընտ. Ա. 325 թերևս «ձաղը, խաղք ընել»:

ԱՌԻՆՁ (ո հլ. ըստ ՆՀՔ, բայց առանց վրկայութեան) քրուրշ, պատռած հնացած շոր» Վրբ. հց. բ. 340 (երկու անգամ գործածուած). նոյն է նաև ցնցոտի (-տոյ, -տեաց) Ոսկ. յհ. բ. 14 և մտթ. բ. 25. ցնցոտաւոր Մանգ. էջ 105 (գրուած է ցնտաւոր, այլ օր ցնտ և ցրտուտ), ցնցոտ Ճառընտ. ցնցոտել «անարգել» Մագ. ցնցոտիկ Վրբ. հց. ցնցոտումն Ճառընտ. բոլոր վերջինները ենթադրում են ցունց արմատը. առաջինին են վերաբերում նաև խոռձունձ տեղանունների կապած շորը, ապարահի քուրշ» Վրբ. հց. բ. 135. Ընձի «մազէ զգեստ» ՀՀՔ, «փիլոն կամ վիռոն» Հին բռ.=Բառ. երեմ. էջ 190, «ջնշոց ալերան» Քաջունի Գ. 150 (գրուած Ընձի ձեռվ):

=նոյն է վրաց. ძოცძო ձոնձի «հին զգեստ, քուրշ», որից Ծցծոցծց մեծնձեհ «հնոտավաճառ». բայց յայտնի չէ թէ ո՞րը որից է փոխառեալ.—ԱՃ.

Հիւնք. ցնցել բառին է կապում ցընցոտի, որ ընդունում է նաև Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 6: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 97 ձոնձ. բառից:

Գիթ.—Լ. ձունձ «կապերտ» (Ազգ. հանգ. թ. 207). հմմտ. նաև Ազլ. Ընձնաւոր «ծալքատեղ, անկողինները դարսելու դարան». իմաստի զարգացման համար հմմտ. թրբ. palas=ռմկ. փալաս «կարպիտ. 2. ցնցոտի»:

Այստեղ է պատկանում նաև ձուձուկայ (իմա՝ ձուձուկայ) հետք. «կեղտոտ. փնթի» (իբր ցնցոտաւոր):

ՉՈՒՆՉՈՒՆԱՅ: «մի տեսակ թռչուն». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 150. գործածութեան տեղը անյայտ:

ՉՊՏԻԼ «ձգնալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 191:

ՉՊՐՏԱԼ «յօրանշելու և ձգձգուելու ժամանակ ոսկորներին ձայնի հանելը» Ոսկիփ:

ՉՐՁԵԼ «կորզել, շորթել, կեղեքել, գզել» Պիտ. Փիլ. տես. էջ 21. որից ցրցուն «պատառատուն» Վրբ. հց. ցրցեմ «քզկտել, պատառտել» Ոսկ. մ. Բ. 15. Մազ. Ժե. ձրձիտ «գիշատիչ, պատառող, յափշտակող» Եղիշ. դտ. էջ 188, 189. Վրդն. ծն. պարզ արմատը պէտք է լինի ձիւրձ կամ ձուրձ և ցիւրց կամ ցուրց.—տ գորացուցիչ մասնիկ է: Տե՛ս նաև ձարձաւ:

= Նոյն են վրաց. ՅՐՅՅ ցրցվա կամ ժՐՅՅ ձրցվա «կողողպտել, մերկանալ յընչից», ձձձՐՅՅ անարցվա «կաշին քերել», ձՐՅՐՅՅ անցրցնա «փորփորել», ՅՐՅՐՅՅ մոցրցնա «քերել», ՅՐձՐՅՅ մոձրցվա «քերթել, քերել, կորզել», ՅՐՐՅՅ ցարցվա «կողողպտել, շորթել պլոկել». բայց յայտնի չէ երկուսից որն է փոխառեալ.—Աճ.

Հիւնք. հանում է ձուրձ բառից: Աճառ.

ՀԱ 1899, 235 սխալմամբ ցրցեմ ղնում է կրկնուած հյ. ցեմբ բայից: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 85, 132 հյ. ձուրձ բառի հետ հնիս. g'horg'h- արմատից. հմմտ. լիթ. žirkles «մկրատ», լեթթ. firkles «մեծ մկրատ», յն. չարձօտ «սրել, կտրել», չարձե «ցիւց»:

+ ՉՈՆ «պարգև, ընծայ, նուէր» (մանաւանդ աստուածներին ձօնուած նուէր), հին հայերէնում չէ աւանդուած, բայց կայ նոր գրականում՝ «գրական ընծայաբերութիւն, dédicace» նշանակութեամբ. որից ձօնել «նուիրել, ընծայաբերել մեհհաններին կամ Աստուծոյ» Ազաթ. (գրուած նաև ձունել Մազ. ձոնել). ձօնի «աստուածներին արուած նուէր» Օր. Ժգ. 22. Իգ. 17. Յա. քր. ձօնիչ «քուրմ» Խոսր. Սկեռ. Նշ. եղեկ. ձօնաբան

«ընծայարան» Նար. ձօնումն Պղատ. օրին. դիւածօն Նար. յովէդ. տարբեր իմաստ ունի ձօն Մի. Բժշ. 37. Ապա թէ շորանայ ծանն, չիկայ հնար որ ձօնի դարձեալ, իւր բնութիւնն դառնայ (իմա՝ «դարմանելով, խնամելով, աշխատանքով». իսկ Seidel Մի. Բժ. § 114 ըստ Karst մեկնում է «ինքնին, ինքնաբերաբար»):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. g'hu- արմատից. հմմտ. սանս. hu, ह्यति hūyāti,

जुहोति juhōti «կրակի մէջ հեղուկ դարձաբերութիւն անել», हान hōtra- «զոհ»,

हविस havis- «զոհաբերութիւն աստուածներին», हव háva, हवत havana- «զոհ», हुत hutá- «զոհուած», हत हतार- «զոհաբերող, քուրմ», զնդ. 𐎧𐎠𐎼𐎫𐎡𐎴 zaōθra- «զոհ, օրհնեալ ջուր» (որից փոխ. հյ. զոհ), zaotar- «քահանայ, քուրմ», յն.

ჯოჯი «հոսուն ջուր. 2. ըմպելեաց ձօն՝ ի պատիւ աստուածներին կամ մեհհանների հոգուն (ձօնելի գինին կամ մի ուրիշ հեղուկ քափում էին ողջակէզից առաջ և կամ կաթիլ կաթիլ ծորում մեհհանի գերեզմանի վրա».

ჯობა «օրհնեալ ջուր», ჯობა, ჯობა «հոյ, հիւթ, համ» են: Այս բոլորի նախնական արմատն է հնիս. g'heu- «հեղուկ, թափել», յետոյ «ձուլել», որից յառաջացել է հյ. ձն (սրա հետ ուղղակի կցուող բառերը տե՛ս ձն բառի տակ): Այնուհետև նոյն արմատը ստացաւ «աստուածներին ըմպելիք ձօնել» իմաստը և աւելի ընդհանրանալով՝ «զոհել»: Հայերէնի մէջ նոյն զաղափարը պահուած է «աստուածներին ընծայաբերել» իմաստով, որ յետոյ նաև անցաւ Քրիստոնեաների Աստուծուն, իսկ այժմ էլ գործածում է հասարակ մահկանացուների համար: Հնիս. g'heu- > հյ. ձն արմատի ստորին ձայնգարձն է հնիս. g'hu-, որ գտնում ենք շատ լեզուներում: Սրանից յառաջացել է հյ. ձու, որի վրայ աւելանալով —աւն մասնիկը (հմմտ. պաշտել, պաշտ-օն)՝ դարձել է ձուաւն և ու ձայնի անկումով՝ ձաւն > ձօն (Pokorny 1, 563, Walde 325, Boisacq 1057):

Brosset JAs. 1834, 369 և վրաց. ցեմա: նՀՐ թրք. صونيق սոնմագ, սունմագ «մատուցանել, ընծայել», իսկ պատումակ բառի տակ լծ. կրք. ծոն: Müller SWAW 66, 274 մտածեց առաջին անգամ ուղիղ մեկնությունը՝ համեմատելով զնդ. zavana և սանս. havana ձևերի հետ: Նույնը անիլի զարգացրին Հիւրշ. KZ 23, 24 և Lag. Arm. Stud. § 1360.—Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11 հյ. արմատը դնում է *ծու. հմմտ. նաև ըն-ծալ: Հիւրշ. Arm. Gram. 469 վերի մեկնությունը անապահով է գտնում՝ նըշանակության տարբերության (1) և աւերկարբառի պատճառաւ (վերի բացատրութեամբ այս պատճառները վերացում են): Հիւրշ. ընծայ բառից: Osthoff BB 24 (1899), 182 հնի. zau «գոչել» արմատից, իբր սանս. havati «կանչել», զնդ. zavaiti «նշովել», հսլ. zovā, լիթ. žaweti «կախարդել» և հյ. նզովել. իմաստի զարգացման համար հմմտ. լտ. dicare և dedicare: (Այս մեկնությունը կրկնում է Pokorny 1, 222 և 529, առանց հաւանութեան): Թիրեագեան, Բազմ. 1913, էջ 341 մերժելով ուղիղ մեկնությունը՝ կցում է թրք. şun «ընծայ» բառին: Մառ 3BO 22, 61 և

ИАН 1918, 342 համարում է յարեթական արմատ և կցում է վրաց. ձղուն, մինգր. ջղունա, լազ. օնջղունու շշնորհել, բաշխել» բառերի հետ (Աւելացնել նաև վրաց. ժղցճա ձղվնա առաւ, ձօնել, թօղցճա մի-ձղվնա առանիլ, մատուցանել, ուղարկել, որոնք բոլոր պատահական նմանություն միայն ունին):

ՓՈԽ.—Lag. Arm. Stud. § 1360 հայերէնից փոխառելով է համարում երբ. זִנִּי zōnā «բողոքի անել, յատկապէս ծիսական բողոքի անել, աստուածների ծառայել կամ երկրպագութիւն մատուցանել»: Բառիս սեմական միւս ցեղակիցներն են արամ. זִנִּי zōnā, ասոր. ܙܢܝܐ zanix, արաբ. زانا zana, زانية zāniya, եթովպ. ረዕሰ ጸሐይ zamaṅ (տե՛ս Gesenius, Hebr. u. Aram. Handwörterb. 1921, էջ 201):

2012, ի հյ. անստոյգ բառ, որ առանձին չէ գործածուած և կայ միայն վիմաձօնձ քարածայոն Դամասկ. առ լիհ. և վիմաձօնձական «ծայրուտ, ժայռային» Պիտ. առ լիհ. բառերի մէջ: Հմմտ. նաև ձանձ:

նՀՐ կարծում է որ նոյն է ձունձ «կրտոր, ցնցոտի, քուրջ» բառի հետ և կամ թէ պէտք է ուղղել վիմաձան, որով ջնջում է ձօնձ՝ իբրև բառ:

ՂԱՐԱՆՈՍ, Ի-ա հլ. «Իմաստուն, իմաստասէր»։ ունին միայն ՀՀԲ և Բառ. երեմ. 191. ՀՀԲ համարում է «բառ ալլազգական»։

Ղաթողուն տե՛ս Աղաթողուն։

*ՂԱԶԱ «կոխ, պատերազմ»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ցալամ. յունվ. 23 (էջ 440). Վրէժխնդիր եղեալ հոսորով արեանն Մօրկայ և երթեալ ի Կեսարիա... և դազա գործեալ՝ կոտորեաց անդ զհազարս հազարաց ի քրիստոնէից։

= Արաբ. قازا yaza «պատերազմ յանուն իսլամական կրօնի»։—ԱՃ.

ՂԱԶՄՈՒԹ «նուրբ միզն ի ներքոյ կեղևոյ մայրի»։ ունի միայն Քաղունի Գ. 150։

ՂԱԶՈՒԿ «մակալիզու, lulette» Գաղիան. նորագիւտ բառ, որ յիշում է նորայր ՀԱ 1921, 234։

*ՂԱԽՄԱՐ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալամ.

= Թրք. قاتمر qatmer (ամկ. խաթմէր) «ծալ ի ծալ, բազմաթիւ», որից qatmer čičeyi «մի տեսակ բազմաթիւ ծաղիկ է»։ —ԱՃ.

Ղաթրան տե՛ս Կտրան։

Ղաթք տե՛ս Ղատափ։

*ՂԱՂԱՄ «գրիչ, եղեգնեայ գրիչ» Գնձ. Կոստ. երզն. 131, որ և խալամ Օրբ. հկճռ. Գ. էջ 32։

= Արաբ. قلم qalam «գրիչ», որից նաև Թրք. qalem, ամկ. խալէմ, ղալամ (տե՛ս և Կաղամար)։

Ղալատ տե՛ս Խալատ։

Ղալէ «մի տեսակ հին նաւ. մէկ անգամ ունի Սմբ. պտմ. 129. «Գաղտ ի գիշերի մըտան ի ղալէքն Կիպրոսայ տիրոջն, որ և եկեալ էին իւր հրամանօք յօղն քաղաքին

և նաւով փախան»։ Տե՛ս Խալէ, ուր և բառիս մեկնութիւնը։

Շահնազարեան, հրատ. Սմբ. պտմ. էջ 155 մեկնում է ղալէֆ (իմա՛ «քերդեր») կամ գալեֆ (իմա՛ galèie) «թեթեւեղ նաւ»։

*ՂԱԼԻԱՅ «մի տեսակ ուտելիք» Մխ. բժշ.

= Արաբ. قاليا qalia «սկաւառակում իր շոգիով եփուած միս կամ ուրիշ կերակուր»։ Բառիս հետ նոյն են նաև քրդ. ղալի «խարկած միս», ղալանդրն «խարկել»։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրատ. Մխ. հեր. § 95։

ԳիՌ. — Բլ. խալլա (հաղորդեց Ս. Մովսիսեան, նամակ 1933 մարտ)։

*ՂԱԼԻՈՆ «մի տեսակ բոյս, որ էռչում է կտրածի խոտ. լտ. galium» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1798։

= Արաբ. غاليون yāliyūn. նոյն է նաև լտ. galium. երկուսն էլ ծագում են յն. γάλιον (որ է ֆրանս. gaillet jaune) բառից (Շթայնշնայդէր WZKM 12, 223)։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.։

ՂԱԼԻ կամ ՂԱԼԻԻ «կալի կոչուած ծովեղերեայ աղային բոյսը» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 967 (խալի բառի տակ)։

ՂԱԼՊԱՍ «օշնանի նման մի խոտ է» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3356, իբր օտար բառ։

ՂԱԽԵՂԵԱԼ «շողեալ կամ ղաճեալ»։ այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 191, որ մի քիչ յետոյ էլ ղաճել մեկնում է «շողել»։

ՂԱԿԱՏԵԼ «սպանել, սատակել»։ ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 191 և ՓԲ։

Ղակիշ տե՛ս Լակիշ։

ՂԱԿԵՈՅԱԿ «վաճառանոց»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 191։

բառը նշՐ և սրան հետևելով ԱԻ մեկնում են «երգահոն», անշուշտ ձայնական նմանութիւնից հետևեցնելով. սակայն սխալ է, որովհետև Թղ. դաշ. գրում է «երգահոնօք և դանոնօք յորդաձայնիք», որով հասկացում է, որ երկուսը տարբեր նուագարաններ են)։
 ԶԲու. = Արաբ. قانون qānūn՝ նոյն նշ. որից նաև թրք. qanun, qanon. արաբ բառն էլ տուվ է)։ փոխառնալ է յն. χαλών՝ ձեւից, որ նշանակում է լու. abկում է բուն «եղէգի ցողուն», բայց նաև ԶԲու. նուագարանի բանալի, մի տեսակ միալար նուագարան»։— Զիւրշ. 516։

նշ. տե՛ս նշՐ յն. θρανον, պրս. էրղանուն, էրղուն, թրք. գանուն (ուղիղ է միայն վերջինը)։ Ուղիղ մեկնեց նաև Broekelm. Ուս. փոխ. բառից։

ԴԱՆԶ. արմատ առանձին անգործածական. երգչական. գտնում է միայն խառնաղանձ կամ նեց. շար սառնաղանջ, ի հլ. «խառն և խուռն ամ- 3. ղանու-տխ» ՍԳր. «հասարակ, ուսմական» Ոսկ. իս. Կորին. Վեցօր. 80, 86 բառի մէջ. նոյնը an, պրս. ստում է նաև խառնիճաղանձ կամ խառնիճաղանջ ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17. բառ, որ խառնաճաղանձ վեցօր. 139. խառնաճաղանջ Ծաղ. լայսմ.— վերջինները տարակոյս են հանում ատորիայոի ձեւի մասին՝ թէ արմատը դա՛նն է, թէ ղդ է ղաաղանձ։ Սրա համար հետաքրքրական է ուց», ինչպէս խառնիճ «ամբոխ մարդկանց» նորագիտականում, առը, որ մէկ անգամ գտնում եմ գոր- բառից ածուած Մխ. յայրիվ. էջ 41. «Իսկ խնամքն մի բախտոծոյ ի բազում խառնիճս գոյացոյց ու էլ Byհակայն յաղթանդամք և ուժեղք»։ Դրնղ. տէպ գրում է խառնախաղինձ, խառնախա- ղանոյնինջ (ինչպէս՝ էջ 98, 100, 547 ևն), և մէկ գ-ի հետեւում էլ ունի խառնինձ՝ էջ 365. Խառնինձն սնգանոյտիպով բերեալ են։ Աւելի լաւ է արմատը նել աղանձ, ըստ որում ղ նախաձայնով աւ. աւելաւ լուսինք հայերէնի մէջ (նկատողութիւն տաւ։ Լափանցեանի)։

նշ. նոյն, նշՐ առանց բուն արմատը մեկնելու՝ խառնինձ համարում է «մարախ»։ Զիւնք. արմատը նոյն է դնում ղօղանջ ձեւի հետ։
 *ՂԱՇԱՅ «ասորի քահանայ». նորագիտականում, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բա՛նձոփ. 28. «Եւ ասորի ղաշայ մի նեստո- 51.— (շայական գայ մտանէ ի տուն իշխանի միող)։

= Ասոր. qasā «երէց, քահանայ», որ և qasīšā «քահանայ». սրանից է թրք. keşiş «քահանայ». ծագում է qas «ծերանալ» արմատից և բուն նշանակում է «ծեր, երէց»։ — Աճ.

Ղապալ տե՛ս Կապալ։

ՂԱՏԱԿՈՍ «ճարտարապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

ՂԱՏԱՅ «վերակացութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

*ՂԱՏԱՓ «մի տեսակ բոյս. լու. atriplex». այս ձևով գործածուած չէ և սրա տեղ կան միայն ղանաղան սխալ ձևեր. ինչ. ղաթֆ, ղատֆ Բժշ. ունի միայն ԶԲու. § 1796։

= Արաբ. قطف qataf նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 827 և Steinschneider WZKM 12, 324). սխալ ձայնանշաններով այս բառը կարելի է կարդալ նաև qatf (որ է ղատֆ), իսկ վերջին տառի վրայ մի կէտ աւելի դնելով՝ qatq (>ղաթֆ)։ — Աճ.

Կայ նաև արաբ. غاضف yaḍaf «մի տեսակ հնդկական ծառ է» (անդ, էջ 820)։

*ՂԱՏԻ «դատաւոր մահմետականաց». գործածական է յետին դրականութեան մէջ. ինչ. Բազում դէղէպուք ևս և զղատին Տըփղեաց և զղատին Անույ և զղատին Դունայ և ղանուանի շեխն Սուրմարույ, ընդ որոց և զմեծ եպիսկոպոսն՝ Անույ (Օրբել. էջ 260). — Նոյնը խառնի ձևով՝ Ուսհ. տպ. էջմ. էջ 408. նոյնը ղաղի ձևով՝ Նոր վկ. էջ 137—9 (ԺԴ դարից) ևն։

= Արաբ. قاضي qāḍī «Շէրիի մահմետական օրինաց դատաւոր»։

*ՂԱՏԻՖԱ «թաւածաղիկ» Սալաճ.։

= Թրք. قادیف qadife «թաւիշ», որից և qadife čičegi «թաւածաղիկ»։

Ուղիղ մեկնեց նորայր, Բանաս. 1901, 125։

*ՂԱՐ «դափնի» Ամիրտ. ունի միայն ԶԲու. § 1805. գրուած է նաև կառ ռդափնիի պտուղ» Բժշ. (ԶԲու. § 1323) և սխալ գրչութեամբ շար (ԶԲու. § 2286)։

= Արաբ. رار yār «դափնի» (Կամուսի թրք. թրգմ. Բ. 60, Steinschneider WZKM 12, էջ 223)։

ՂԱԿՈՅՆ «օդի կամ քամու մի տեսակ»
նպիսի. կիպր. (վկայութիւնը տե՛ս մաղե-
նակ):

Ղաճվէ տե՛ս խահուէ:

Ղաղ տե՛ս լալ:

ՂԱՂԱՏՐԵԼ «ղողանջել». ունի միայն ՓՐ.

ՂԱՃՆԵԼ «ղողել». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 191 (տես և ՂԱԽՆԵԼԻ). նոյնը գիտէ նաև
ՓՐ, որ մեկնում է «ծածկել, պահել»:

ՂԱՄԱԼԱՆ «թնօպի ծառը՝ որի վրայ աճում
է աղարիկոն սունկը, լտ. agaricus» Բժշ.
ունի միայն ՀՐուս. § 1800:

*ՂԱՄԱՐ «լուսին». իբր պրս. բառ. յիշում
է միայն Շիր. (երզն. երկն. է. ունի ղամէր
ձևով). ազատ գործածութեամբ ունի Կոստ.
երզն. 180 (Շամս ու ղամար, իմ թաճս
դուն):

= Արաբ. قمر qamar «լուսին».—Հիւրշ.
էջ 265:

ՀՀՐ իբր պրս. նշՐ լծ. ընդ կամար,
ոմկ. Բէմէր: Ուղիղ մեկնեց Հիւրշ. ZD.
MG 35 (1881), 661:

Ղամբար տե՛ս կամբար:

ՂԱՄԻԿԷ «եզն». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 192: Սրանից պէտք է դնել ղամիկեալ
կամ ղամնիկեալ «եզի կամ ցուլի պէս եղջեր-
ցելով, ընդվզելով», որ մէկ անգամ գտնում
եմ գործածուած Մագ. թղ. 237 (տե՛ս իմ
յօդուածը՝ ՀԱ 1923, 252):

*ՂԱՄՂԱՅՆԱԼ «պճնեալ, զարդարեալ». մէկ
անգամ ունի Բուզ. դ. 14. «Ագանէր (հան-
դերձս) ղամղայեալս և ժապաւինեալս»:

= Իրանեան փոխառութիւն է. պհլ. ձևը
անյայտ. բայց կայ պրս. 𐭪𐭫𐭮𐭭 𐭪𐭫𐭮𐭭
զարդարանք». որից հյ. *ղամ «զարդ», կըր-
կընուած ձևով *ղամղայել «զարդարել».—Աճ.

նշՐ լծ. թերևս ընդ ոմկ. Բէմխա
(=պրս. kimxa «մետաքսեայ կտորե-
ղէն»): Վերի մեկնութիւնս հրատարա-
կուած է նախ MSL 15, էջ 242:

*ՂԱՄՊԻԼ «մի տեսակ բոյս. լտ. mallotus
philippensis կամ alkekengi?» Բժշ. ունի մի-
այն ՀՐուս. § 1801:

= Արաբ. قنبيل qanbīl, որի նկարա-
գրութիւնը տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 332:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 143:

ՂԱՄՐԱՏ «լուսիկարել». ունի միայն Բա.
երեմ. էջ 192. Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

ՂԱՅԱԳ «բարեվայելուչ». գիտէ միայն
Բառ. երեմ. էջ 192:

ՂԱՅՆԱԼԻՈՆ «մի տեսակ բոյս է, որ ա-
ճում է Երևանում» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս.
§ 1802:

Ըստ Բժշ. «Հիլլինացոյց բառով է»:

*ՂԱՅՍՈՒՄ «բարձունիկ ծաղիկը. լտ. ab-
rotanum» Ամիրտ. գիտէ միայն ՀՐուս.
§ 1803:

= Արաբ. قيصوم qaysūm նոյն նշ. տե՛ս
Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 541:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 321:

*ՂԱՆ «իշխան, մանաւանդ թաթարների
թագաւորը կամ իշխանը» Կոստ. երզն. 131.
աւելի նոր հնչումով՝ Խան Կոստ. երզն.
174.—յգ. սեռ. ղան n raag Սամ. անեց. շար.
159. որից ղանուղի Մխ. ալրիվ. 83. ղանու-
րին Մխ. ալրիվ. 83:

= Թթր. qan, ուլղուր. قان qan, պրս.
خان xān «իշխան»:

ՂԱՆԱՐԱՅ. անստոյգ նորագիտ բառ, որ
մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաղ.
հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր 74. «Շատ դրեր
ես սիրու զնդան, դուռդ ու դրունքդ է ղա-
նարայ» նշանակում է «սպանդանոց», ինչ-
պէս ունինք Ախալցխայի գաւառականում:

= Անշուշտ թրք. qan «արիւն» բառից.
բայց qanara «սպանդանոց» ձևով մի բառ
չունին ո՛չ Արիկեան, Տաճկ. բռ. և ո՛չ էլ By-
лаговъ, Слав. слов.—Աճ.

*ՂԱՆԴԱՆՈՆ. գրուած նաև աղանդանոյն,
աղադանոյն Գաղիան. և դ տառը գ-ի հետ
շփոթելով՝ ղանդանուն կամ աղանդանոյն
«լատան» խոր. աշխ. 603:

= Յն. λανδανον ձևից փոխառեալ. աւելի
ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս լատան:

Այսպէս նախ ՀՀՐ կասկածով, նոյնը
յետոյ նշՐ և մանաւանդ Նորայր, Հայկ.
բառաբ. էջ 10 և ՀՐուս. § 3357:

Ղանթար տե՛ս խանթար:

*ՂԱՆՈՆ, ի—ա հլ. «մի տեսակ արևելեան
նուագարան՝ բազմաթիւ թելերով. տճկ. Բա-
նուն» Թղթ. դաշ. Վրք. հց. ա. 151.—(այս

բառը նշբ և սրան հետևելով ԱԲ մեկնում են «երգհնոն», անշուշտ ձայնական նմանութիւնից հետևեցնելով. սակայն սխալ է, որովհետև ԹՂ. դաշ. գրում է «երգհնոնօք և դանոնօք յորդաձայնիւք», որով հասկացւում է, որ երկուսը տարբեր նուագարաններ են)։

=Արաբ. قانون qānūn՝ նոյն նշ. որից նաև Թրք. qanun, qanon. արաբ բառն էլ փոխառեալ է յն. κανών՝ ձևից, որ նշանակում է բուն «եղէգի ցողուն», բայց նաև «նուագարանի բանալի, մի տեսակ միալար նուագարան»։—Հիւր. 516։

Նշբ յն. Ծրչան, պրս. Էրզանուն, Էրզուն, Թրք. գանուն (ուղիղ է միայն վերջինը)։ Ուղիղ մեկնեց նաև Brockelm. Ուս. փոխ. բառից։

ՂԱՆԸ. արմատ առանձին անգործական. գտնւում է միայն խառնադանն կամ խառնադանը, ի հլ. «խառն և խուռն ամբոխ» ՍԳր. «հասարակ, ռամկական» Ոսկ. հս. Կորիւն. Վեցօր. 80, 86 բառի մէջ. նոյնը ասւում է նաև խառնիւնադանն կամ խառնիւնադանը ՍԳր. Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 17. խառնաճաղանն Վեցօր. 139. խառնաճաղանը Յայսմ.—վերջինները տարակոյս են հանում բառի ձևի մասին՝ թէ արմատը ղա՞նն է, թէ ճաղանն։ Սրա համար հետաքրքրական է խառնիւն «ամբոխ մարդկանց» նորագիտ բառը, որ մէկ անգամ գտնւում եմ գործածուած Մխ. այրիվ. էջ 41. «Իսկ խնամքն Աստուծոյ ի բազում խառնիւն գոյացոյց զհսկայսն յաղթանդամք և ուժեղք»։ Դրնդ. ստէպ գրում է խառնախաղիւնն, խառնախաղիւնը (ինչպէս՝ էջ 98, 100, 547 ևն), և մէկ անգամ էլ ունի խառնիւն՝ էջ 365. Խառնիւնն ստիպով բերեալ են։ Աւելի լաւ է արմատը ղնել աղանն, ըստ որում ղ նախաձայնով բառ չունինք հայերէնի մէջ (նկատողութիւն Ղափանցեանի)։

Նշբ առանց բուն արմատը մեկնելու՝ խառնիւն համարում է «մարախ»։ Հիւնք.

արմատը նոյն է ղնում ղօղանը ձևի հետ։ *ՂԱՇԱՅ «ասորի քահանայ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնւում եմ գործածուած Մեծոփ. 28. «Եւ ասորի ղաշայ մի նեստորական գայ մտանէ ի տուն իշխանի միոջ»։

=Ասոր. qaša «երէց, քահանայ», որ և qašišā «քահանայ». սրանից է Թրք. keşiş «քահանայ». ծագում է qaš «ծերանալ» արմատից և բուն նշանակում է «ծեր, երէց»։—ԱՃ.

Ղապալ տե՛ս Կապալ։

*ՂԱՏԱԿՈՍ «ճարտարապետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

*ՂԱՏԱՅ «վերակացութիւն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 192։

*ՂԱՏԱՓ «մի տեսակ բոյս. լտ. atriplex». այս ձևով գործածուած չէ և սրա տեղ կան միայն զանազան սխալ ձևեր. ինչ. ղաթֆ, ղատֆ ԲԺՂ. ունի միայն ՀԲուս. § 1796։

=Արաբ. قطف qataf նոյն նշ. (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 827 և Steinschneider WZKM 12, 324). սխալ ձայնանիշներով այս բառը կարելի է կարդալ նաև qatf (որ է ղատֆ), իսկ վերջին տառի վրայ մի կէտ աւելի ղնելով՝ qatq (>ղաթֆ)։—ԱՃ.

Կայ նաև արաբ. غاضف yaḍaf «մի տեսակ հնդկական ծառ է» (անդ, էջ 820)։

*ՂԱՏԻ «ղատաւոր մահմետականաց». գործածական է յետին դրականութեան մէջ. ինչ. Բազում ղէղէպուլք ևս և զղատին Տըփղեաց և զղատին Անտյ և զղատին Դունայ և զանուանի շխն Սուրմարույ, ընդ որոց և ղմեծ եպիսկոպոսն՝ Անտյ (Օրբել. էջ 260). —նոյնը խառնիւն ձևով՝ Ուռհ. տպ. էջմ. էջ 408. նոյնը ղաղի ձևով՝ Նոր վկ. էջ 137—9 (ԺԴ դարից) ևն։

=Արաբ. قاضي qāḍī «Շէրիի մահմետական օրինաց դատաւոր»։

*ՂԱՏԻՅԱ «թաւածաղիկ» Սալաձ.։

=Թրք. قادیف qadife «թաւիշ», որից և qadife çiçeği «թաւածաղիկ»։

Ուղիղ մեկնեց նորայր, Բանաս. 1901, 125։

*ՂԱՐ «ղափնի» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1805. գրուած է նաև կառ «ղափնիի պտուղ» ԲԺՂ. (ՀԲուս. § 1323) և սխալ գրչութեամբ շառ (ՀԲուս. § 2286)։

=Արաբ. غار yār «ղափնի» (Կամուս Թրք. Թրգմ. Բ. 60, Steinschneider WZKM 12, էջ 223)։

Ամիրտ. դնում է արդէն իբրեւ արաբ, բառ, որից և ՀՔուս: Կառ և շար ձևերը սրբագրեց և մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 161:

*ՂԱՐԱՆՖԻԼ «շահոքրամ» (մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ) Սալաձ. ունի միայն ՀՔուս. § 1807:

=Թրք. قارنفيل կամ قارنفيل qaranfil, qarenfil «շահոքրամ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀՔուս:

*ՂԱՐԱՉԱԼՈՒՒՄ «մի տեսակ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀՔուս. § 1808:

=Թրք. قرا چالي qara čala «գոժնիկ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀՔուս:

*ՂԱՐԱՍԷ «վայրի սալոր» Կմրկպ. ունի միայն ՀՔուս. § 1809:

=Արաբ. قراسيه կամ قراسيه qarāsiya «կեռաս» (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, էջ 320):—Աճ.

*ՂԱՐԱՍ կամ ՂԱՐԱՉ «սուկումիլ ծառի պտուղը. mimosa nilotica» (որից պատրաստում են ակալիա=արաբ. aqāqia կոչված խէժը) Բժշ. ունի միայն ՀՔուս. § 1810:

=Արաբ. قراظ qaraz նոյն նշ. սրա բացատրութիւնը տես Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 535: Բառիս սեռականն է զարաւին, որ նախ սխալմամբ տարբեր բոյս է կարծում ՀՔուս. § 1811 և յետոյ յաւելւածի մէջ ուղղում է:—Աճ.

ՂԱՐԻ. անծանօթ մի ծառ. լատ. cyna? ըստ Ռոշք. ունին միայն ՀՔուս. § 1812 և Քաշունի, Գ. 150. վերջինս մեկնում է «ծառ, որոյ տերեւը նման արմաւենւոյ, յորոց արաբացիք առնեն իւրեանց զգեստս. լատ. cyna» (որ է «cotonnier, բամբակենի» ըստ Quicherat):

ՀՔուս. կարծում է որ նոյն լինի վերի զար «գափնի» բառի հետ:

*ՂԱՐԻԿՈՆ (իւս հլ. ըստ ՆՀՔ, բայց առանց վկայութեան) «սունկ» (ընդհանուր անուն) Մխ. հեր. Մխ. դտ. էջ 326 (որ Բաստամեան համարում է «արեթ»), «փայտի վրայ բուսող մի տեսակ սունկ» Կմրկպ. «մի տեսակ սունկ, որ Թրք. կոչւում է քաբ-

րան կէօպէյի» Ամիրտ. գրում է նաև խարիկոն Բժշ. ազարիկոն Գար. բառ:

=Արաբ. և պրս. فاريقون yārīqūn կամ اغاريقون ayārīqūn (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 34), որ փոխառնալ է յն. ἀγαρίκον ձևից. սրանից են նաև լատ. agaricum, անգլ. agarick, ֆրանս. agaric, վրաց. ღაბოღონა զարիղոնա «մի տեսակ սունկ».—Հիւրշ. էջ 279:

ՆՀՔ և ՀՔուս. § 1813 դնում են յն. ձևից:

ՂԱՐԻՈՒ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ դործածուած Մեծոփ. 46. Աւսեն (Թաթարքն). Ղարիոո սուտ խօսեցայք, վասն այնորիկ ոչ ազատեմք զձեզ. և զերկոքեանն սպանին»:

Անշուշտ Թաթարերէն է. Будаговъ-ի մօտ (Բ. էջ 10) միակ յարմար ձևն է շաղաթ. qarγu, մոնղոլ. xarāxu «անէժք, նզովք, անիծեալ»:

Ղարուրայ «մէզ» Մխ. Բժշ. գլ. 14.—նոյն է կարուրայ<արաբ. قارورā «միզաման» բառի հետ. ըստ Seidel § 292 արաբ բառն էլ յիշմարար նշանակում է «մէզ»:

*ՂԱՐՓՈՒՉ «ձմերուկ» Մխ. հեր. էջ 50. ունի միայն ՀՔուս. § 1814:

=Թրք. قارپوز qarpuz, ռմկ. խարփուզ, որից նաև ռուս. арбуз «ձմերուկ». բոլորի մայրն է պրս. خربز xarbuz «ձմերուկ. 2. սեխ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀՔուս:

ՂԱՐԱՍ տե՛ս Կաւատ:

*ՂԱԻԼ «պայման, ուխտ» Աղամ. 21, 255:

=Արաբ. قول qavl «խօսք, խոստում, պայման».—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն, Բ. 152:

ՂԱԻԼԵՆ «շղարշ» Դրնդ. 102. Շնորհեաց ծածկոց և զաւելիս Աստուածաշնչիս:

Այսպէս է մեկնում Նշանեան, հրտ. Դրնդ. էջ 625:

*ՂԱՓԱՔՈՆ «աւելուկ». ունի միայն ՀՔ, վկայութիւնը անյայտ է:

= Յն. λαπαθον «թրթնչուկ», որից նաև թրթ. لباد labada:

Ջր ղնում է յունարէնից:

*ՂԱՓԵԹ՝ «մի տեսակ բոյս. երեսնակ, յն. εὐπατόριον լտ. eupatorium purpureum» Մխ. հեր. որ և ղաֆէթ Կմրկալ. ունի միայն Հայրուսակ § 1815, ղափդ Մխ. հեր. 85, 127, 131. սխալ գրուած զափդ՝ անդ, էջ 84:

= Արաբ. غافٓة Գաֆա՛ նոյն նշ. (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 223):—ԱՃ.

ՀՅՈՒՍ. § 3315 սխալմամբ զափդ համարելով տարբեր բոյս, ղնում է արաբ. զապտ, որ ըստ Ամիրտ. նշանակում է «մի տեսակ սալորանման պտուղ. ֆըրանս. perdrigon?»—Նորայր շԱ 1922, 391 ցոյց է տալիս, որ զափդ պէտք է ուղղել ղափդ: Ուղղող մեկնեց Աճառ. (անտիպ), նոյնը անկախաբար Scidel, հրտր. Մխ. հեր. § 241:

ՂԱՓՏԱՅ «արբանեակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192:

Ղաքայ տե՛ս Հայքալ:

ՂԱՔՆԱՐ «իշխանական մի աստիճան է». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. շՅՈՒՍի գաւառի ի Գիսն՝ Վարազպետրոժի տունն, որ ղաֆնառ ունէր պատիւ. (հրտր. էմ. էջ 170, Շահնազ. Ա. էջ 339):

Գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Հայ. նոր բաներ հին մատ. Ա. էջ 23:

ՂԱՅԱՌԱՇ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 221. «Ջգաղան և զուժով ազգ շունն և զբարոյն և զյղորդահաշն ընտրեա՛, որ չը լինի թափխալիլ և ոտնաշարժ և ղաֆառաշ (միւս. ձձ. շաֆառաշ) քան դեժպուհի»:

Ալիշան, անդ. մեկնում է պրս. շէֆրէ «կզակ, բերան» բառից:

*ՂԱՅԻԼ «անգէտ, անտեղեակ, անհոգ» Կոստ. երզն. 148 (է՞ր ղաֆիլ կաս յաշխարհիս և անհոգ ի ժուռ դաս կամկար), «չըգիտեցած ու չսպասուած ժամանակը, յանկարծ» Կոստ. երզն. 148 (Մահն... ղաֆիլ հանց հասանէ), Գործածական է նաև արդի ուսմականում՝ խաֆիլ ձևով:

= Արաբ. غافل Գաֆիլ «անգէտ, անզգոյշ», غافلاتان Գաֆլատան «յանկարծակի»:

ՂԵՔԵՐՈՍ տե՛ս Եղեբորոս:

ՂԵԴՈՆԵԼ «պճնեկ». գիտէ միայն ՓԲ յաւել. անստոյգ բառ:

*ՂԵԿ, ի-ա հլ. «նաւի ղեկ կամ թի» Եղեկ. իէ. 6. Վեցոր. էջ 27, 175. Փիլ. Կլիմ. որ և գրուած է ղեակ ճառքնտ. յղեակ Վրք. ոսկ. որից են ղեկավար «նաւի ղեկը բռնող՝ վարողը» Ոսկ. յհ. Բ. 40. ղեկավարել Յհ. Կթ. Պրպմ. ղեկավարութիւն Մագ. ղեկել Կրպտ. ոտ. ղեկաբափ «ղեկը ընկած՝ կորած» Մաշտ. ղեկատը «ղեկ բռնող» Մագ. թղ. 66 (երկուան էլ նորագիտ բառ):

= Ասոր. ܠܥܩܐ lēqā «նաւի ղեկ» Եղեկ. իէ. 6, որի դէմ մեր թարգմանութիւնն էլ ունի ղեկ:—Հիւրշ. 310:

ՆՃԲ և Հիւմք. ուղղեակ ձեկից:

ՂԵԿԱՆ տե՛ս Լական:

ՂԵԿՍ «ցաւս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 192:

ՂԵԿՍՈՐՈՆ տե՛ս Ելեկարիոն:

ՂԵՂ «հարաւ, հակառակեցաւ, դառնացաւ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192:

ՂԵՂԱՆ «դուր կամ հանգիստ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192:

ՂԵՂԻ «կարի քաղցր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192, իբրև տարբեր բառ՝ ղեղի «լի-ղի» ձեկից, որ մի տող վերեն է յիշում:

ՂԵՂԻ «անգորի, ղեկ, ուղղիչ, թև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 192. վերջին երեք իմաստները ցոյց են տալիս Բեղի ձևը, բայց առաջինը անյայտ է:

ՂԵՄԻՆ «մարք». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 192. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

*ՂԵՆՋԱԿ, ի-ա հլ. (գրուած է նաև ղենջեակ, ղաեջեակ, ղեենակ) «գոգնոց, անձեռոց, սրբիչ» Յհ. ժգ. 4, 5. Փիլ. Նանայ. 302. Կիւրդ. ղկ. Վրք. հց. ա. 232, 711.— անշուշտ սրա հետ գործ չունի ղենջակի տակ «բժշկական անձանօթ մի բոյս» Բժշ. (ու՛նի միայն ՀՅՈՒՍ. § 3358), որ հաւանաբար պէտք է հասկանալ աղջկուտակ (տես Եղիճ) կամ երեջակի տակ՝ ըստ Նորայր շԱ 1922, 389:

= Յն. λεύκιον «ղենջակ» բառն է, որ նոյնպէս գործածուած է ՅՃ. ժգ. 5, 6՝ հայերէնի համապատասխան հատուածներում: Յոյն բառը փոխառեալ է լատ. linteum «վուշէ կտոր, կտաւ» բառից, որ ծագում է linum «վուշ» բառից: Հայերէնը շատ հին փոխառութիւն է, որին ապացոյց են ջ ձայնը յն. Խ ձայնի դէմ (փխ. տ) և -ակ մասնիկը: Այս պատճառով կարելի է կարծել՝ որ հայ ձևը ուղղակի հոսիմայեցիներից փոխառեալ լինի: Յոյնից են փոխառեալ հսլ. lentijs, lenudija, ասլ. лента, գւռ. лeндa, линда, ուկր. лeнтa, բուլգ. лeнцa, лeнтa «ծապաւէն», սլաւոնականից էլ ֆինն. lentta և լեթթ. lente «ծապաւէն» (Berneker 701): Հմմտ. նաև ղենտի:

ՆՁԲ լծ. յն. և լատ. ձևերը: Տէրվ. Al-tarm. 84 որջ և լանջ բառերի հետ՝ կըցում է գոթ. ligan, գերմ. legen «գնել, պատկեցնել», լիթ. ligà «օրորոց», հսլ. люго «պատկիլ» ևն ձևերին: Հինք լատ. ձևից: Meillet MSL 18, 350 վերի ձևով: Սրապեան ՆԱ 1914, 232 մերժելով լատիններէնը՝ դնում է պրս. لچاك la-čak «լաշակ» բառից, որ սակայն երբեք չի կարող ղենջակ ձևը տալ: (Նոյն տեղում յիշում է նաև, որ Այսոնեան համեմատել է հնդ. لنگؤ lengūte «դէրվիշների մէջքին փաթաթած ղենջակը» բառի հետ): Թիրեաքեան, Արիա-հայ. բռ. էջ 260 պրս. لنگك lungag «ղենջակ» բառից:

*ՂԵՆՏԻ «ղենջակ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Տիմոթ. կուզ, էջ 227: Նոյնը գիտէ նաև Բառ. երեմ. 192 ղենտին ձևով:

= Յն. λεύκιον հոմանիշի ուղիղ տառադարձութիւնն է՝ յունարան թարգմանչի ձեռքով կատարուած, փխ. ղենջակ ձևի:—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմ. կուզի մեջ, էջ 42:

ՂԵՊԻՇԱՅԻ «լայն երես». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 192:

*ՂԵՊՏՈՆ «երկու դարձատ, մէկ դանկ կամ ասարիոն» Շիր. էջ 27 (յիշում է իբր լի. բառ):

= Յն. λεπτόν «մի փոքր դրամ էն»:—Հիւրշ. էջ 362:

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. հրտ. Շիր.

էջ 27. յետոյ Brockelmann, Ուս. փոխառուից, էջ 113:

ՂԵՐԱՍՏ տե՛ս Կերաստ:

ՂԵՐՃ տե՛ս Ուղերձ:

ՂԵՒԻԱԹԱՆ «շաղկապումն, ընկերակցութիւն իւր». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 193: Եթէ լեիաթան վիշապն է, որտեղից է այս նշանակութիւնը:

*ՂԵՒՏԻԿՈՆ «Ղևտական գիրքը» Կուշ. 70. Սարգ. բ. պետր. յոշ. էջ 398. (Մովսէսի հընգամատեանի երրորդ գիրքն է):

= Յն. λευτικός, -κόν նոյն նշ.:

Ուղիղ մեկնեց ՆՁԲ:

ՂԵՔՍ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Գալիան. ունի միայն Այիշան, Հայբուսակ § 1817:

ՂԻԲԱՆՈՍ «սատակումն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 193:

*ՂԻԲԵՂՂՈՆ «ձեռնարկ հաւատոյ». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած ալլալուած ձևերով. այսպէս՝ ղրբեղղոն Տիմոթ. կուզ, էջ 146, ղրբեղղանն (սեռ.) անդ, էջ 146, ղիբաղղոն Պետր. սիւն. եպս. էջ 40 (տպ. Վղրշապ. 1902): Նոյնը գիտէ Բառ. երեմ. էջ 192 ղիբեղղոն «խոստովանութիւն հաւատոյ»:

= Յն. λιβέλλον հայցականից փոխառեալ. այս էլ ծագում է լատ. libellus «գրքոյկ. 2. գրուածք, գրութիւն. 3. տոմսակ, յայտարարութիւն» ձևից. արմատը liber «գրուածք, գիրք»։—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 86:

ՂԻՂՐԻԿ տե՛ս Լկտի:

ՂԻԴԻՍՈՂ «համարող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193:

ՂԻՒԱՅ տե՛ս Խլայ:

*ՂԻՄՆԻՍԿՈՍ «պայմանական նշան, որով Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան մէջ բնագրից տարբերող բառերն էին նշանակուած». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Անան. ժմնկ. 47. Բան որ կրկին էր յօրինակին և եւթանասունքն թողին, գայն Ովրիգենէս աստեղը

նշանակեաց... իսկ ուր զանազանեցին զբանն՝ դիմնիսկոսս և հիպոդիմնիսկոսս եղին. մին ատտիկեցի նշան է և միան բժշկացւոյ— նոյնը գրուած է լիմիւնիսկոսս՝ Վրդն. սղ. յոջ. (Իսկ լիմիւնիսկոսսն է ի վերայ երկուց ատու- գաց նշան): Այս ձևով է յիշում նաև Բառ. երեմ. էջ 133 և մեկնում է «այն է որ ի լուսանցն գրողմեն գրոցն»:

= Յն. λεμνίσκος «երիդ, ժապաւէն, թըռ- լուն բռնելու ցանց, վէրք պատկեր խծուծ են», որ և լտ. lemniscus «պսակի կամ թագի ժապաւէնները են»: Բիւզանդական շրջանին յոյն բառը նշանակում էր նաև գրչագրական ÷ նշանը և այս իմաստով գրւում էր նաև λεμνίσκος (Sophocles 713'), որից էլ հա- յերէն ձևը— Աճ.

Նորագիտ բառս գտաւ ու մեկնեց Ա- ճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 125:

Ղիպ տե՛ս Ղպնիւ:

*ՂԼԷՖ «պատեան, ծածկոց» Վստկ. 135. «Եւ թէ ոք պրտուով քթոցի նման ՂԼԷՖ շինէ նոան»:

= Արաբ. غلاف ḡalāf «պատեան, ծածկոյթ», որ դարձել է թրք. قلیق qələf «վերմակի կամ բարձի երես» > ռմկ. խըլըֆ:—Հմմտ. նաև հյ. կեղև և կլեպ:—Աճ.

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը՝ էջ 252 համարում է արաբ. բայց չի յիշում արաբ. բառը:

ՂԼՐՊՊՈԶ «ճակնդեղ» Բժշ. (իբր ռմկ. բառ). ունի միայն ՀԲուս. § 1819:

ԳԻՌ.—Վն. կլմպոզ, Երև. կլմբոզ «ճակըն- դեղ».—այս օ, կ, դ ձայնների զուգորդութիւնը ցոյց է տալիս, որ բառը թրքական ծագում ունի:

*ՂԼԿԵՆՈՒՄ «հնդկ թութիա, որ է sul- fate de cuivre, couperose, vitriole, ծաղիկ պղնձոյս ժանդառ», ունի միայն ՀԲուս. § 1820, անծանօթ մի գրողից առնելով:

= Յն. χαλκωνιον բառէ է, որ բուն նշա- նակում է «պղնձի ծաղիկ» (<յն. χαλκός «պղինձ» + ἄνθος «ծաղիկ») և նոյն ժան- դառն է. տառադարձուած է նաև քաղկաձ- բոյ, կալոդընտար, դալդադիդաւս Գաղիան.

կալկատար «երկաթի կարմիր թթուածնատ, այրած արջասպ» Բժշ. (լստ Նորայր, Բառ. ֆր. 257 ա): Այս տառադարձութիւնները յա- ռաջացած են արաբերէնի միջնորդութեամբ, ուր ունինք քիմիադէտներ լեզուով colcothar, որից էլ հֆրանս. colcotar:

ՀԲուս. սխալմամբ մետաղը համա- րում է բոյս (որովհետեւ թութիա նշա- նակում է թէ՛ բոյս և թէ՛ մետաղ), Վե- րի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, էջ 337:

*ՂԼՄՈՆԱՅ (յատկապէս ասում է ՂԼմոնայ կաւ) «մի տեսակ կաւ՝ որ իբր գեղ էր գոր- ծածուում» Մխ. բժշ. 72:

= Յն. χημολία γῆ, լտ. terra chemoliae, որ հասել է մեզ արաբ. قيموليا qimūliya տառադարձութեան վրայից աղաւաղուելով: Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. բժշ. § 204:

ՂԼՈՒԻԹ «լտուտ, չէլէմպիճ» (որ է բը- ոհնչ, celtis australis պտուղը. նկարագրու- թիւնը տե՛ս բոհնչ). ունի միայն ԳԲ. սրա հետ նոյն է անշուշտ Քաղնի Գ. 151 ՂԵՂ- Վիթի «թուփ նման վայրի տանձեաց»:

*ՂՃԻ «վայրի մանանեխ» Բժշ. ունի մի- այն ՀԲուս. § 3359.—Բառս յիշում է Ամիրտ. հետեւեալ ձևով. «Լապսան (=յն. λαψάνη լտ. lapsana, ֆր. lampsane, հայ խոքո?)». ոմանք այս խոտիս թուրքերէն ղնի կասեն և ինքն վայրի խարտալն է» (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 731 ա):

= Արեւել. թրք. قچى قەچە, որ Будаговъ 2. 40 մեկնում է «девясилъ, омень трава. 2. листъ».—Աճ.

*ՂՄՈՒԶ «ձիու կաթ կամ ձիու կաթով պատրաստուած մի տեսակ թաթարական ո- գելից ըմպելիք» Կիր. պտմ. էջ 148. գրուած է նաև խըմբզ՝ էջ 138, խըմզ, գումիզ ՆՀԲ:

= Արեւել. թրք. قميز qimiz, շաղաթ. قميمز qimiz, եաթուդ. kəməş, մոնղոլ. kumiz, որոնցից փոխառեալ են նաև ռուս. кумыс, հոռու. кумызъ, комузъ, кумызъ, ուկր. komýz, լեհ. kumys, kumis հլեհ. ko- miz, եւրոպական լեզուներով kumis՝ նոյն նշ. (Berneker 644). Թաթարական բառը յի-

շատակուած է ԺԴ դարում՝ արար աշխարհագիր Իբն-ի-Բատուտայի մօտ (հտ. II, էջ 365) **قَمِيز** qimizz ձեռվի:

ՆշՐ քրառ թաթարի:

ՂՈՐԱՆՈՍ «շինուածք». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 193:

ՂՈՐՐՈ «կնդրուկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

ՂՈԹՈՐՈՍ «ողոռն». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

ՂՈՄՈՍ «եղուկ կամ եղկելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193: Նոյնը գիտէ ՓԲ ղումոս ձեռվ՝ «եղկելի, ողորմելի, թշուառ»:

ՂՈՅԻՈՆ «մի տեսակ թռչուն» որ լինում է Հնդկաստանում Ճառքնտ. = Վրք. և վկ ա. 543 (այլ ձ. դուռ):

= Անշուշտ օտար բառ է, թերևս և խաթարուած, որ թարգմանութեան ժամանակ բնագրից տառադարձուած է. բայց բնագիրը չգտնուելով՝ դժուար է ստուգել:

ՂՈՎԱՆ «առ ինքն խոտորեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 193:

ՂՈՐԿԱՅ, որից ղորկայութիւն. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. թղ. էջ 218. «Բայց զհայցեալդ առ ի մէնջ զոսկեկոկոնդ եթովպացի յաղագս ղորկայութեան զգեղեցիկս շնորհեցաք. և եղիցի քեզ ի մաքրութիւն և յառողջութիւն հոգւոյ և մարմնոյ» (այլ ձ. ղորակութեան, ղորկութեան. ստոյգ ձեւը յայտնի չէ. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 194):

*ՂՈՐՏՈՍ «թափառական մուրացիկ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. պօղ. Ա. 813. «Չտեսանիցե՞ս զմուրողսն, զոր բազումք ղորտոսս կոչեն, զիարդ յածեալ ծփեալ շրջին, մանաւանդ որ խաբեբայքն իցեն»:

= Յն. փոխառութիւն է, ինչպէս երևում է Ոսկեբերանի աստութեան ձևից. բնագիրը սրա դէմ ունի **Λόταγας**, որ մեկնում են «փողոցներում ներկայացումներ տուող թափառաշրջիկ կամ սրնգածու». սրա աղաւաղեալ տառադարձութիւնն է մեր բառը.—ԱՃ.

Վարդանեան շԱ 1921, 415 առաջին անգամ երևան հանելով այս բառը, գտնում է որ կապ չունի յն. ձևի հետ և ուզում է կարդալ լոքա ծոյլը:

ՂՈՒՋԱՊ «մի տեսակ բոյս է. գետնադափնի». տե՛ս շՐուա. § 1824:

*ՂՈՒԼԱՅ «գմբեթ» Արձան. 1286 թ. (տե՛ս Վիմ. տար. 129) և 1326 թ. (անդ՝ 163):

= Արաբ. **قوله** qulla «աշտարակ» բառն է, որ թուրքերէնի մէջ էլ դարձած է **قوله** qule>ումկ. խոյէ:—ԱՃ.

*ՂՈՒԼՂԱՍ «մի տեսակ բոյս. arum colocasia» Ամիրտ. ունի միայն շՐուա. § 1825 յաւել.:

= Արաբ. **قُلْقَاس** qulqās նոյն նշ. (տե՛ս Կամուա, թրք. թրգմ. Բ. 278 և Steinschneider WZKM 12, 324). սրանից է փոխառեալ նաև լտ. ուսումնական բառը.—ԱՃ.

*ՂՈՒԼՊ «մի տեսակ բոյս. քարասերմնիկ, կաքաւրկուտ, մարգարտախոտ. լտ. lithospermum officinale L» (Տիրացուեան, Contributo § 377) Բժշ. ունի միայն շՐուա. § 1826:

= Արաբ. **قُلْب** qulb նոյն նշ. (տե՛ս Steinschneider WZKM 12, 324):

Ուղիղ մեկնեց շՐուա:

*ՂՈՒԿՆ. անյայտ բառ. մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Սասն. 62. «Ղուտ (որ է «խնկենի») խնկատու, ղուկն պատուեալ»:

= Արաբ. **لُك** luk նշանատր ներկանիւթը, որ հայերէնի մէջ փոխառեալ է աւելի սովորական լուֆ, լալֆա ձևերով. մանրամասն տե՛ս այս բառերը.—ԱՃ.

ՂՈՒԿԻԱՆ «սպիտակ խունկ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

ՂՈՒՂԱԿԻԼ «հրապուրուիլ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Եփրեմի վկ. արեւել. էջ 192. «Ոչ միաբանեցուք, ո՛չ ղուղակիմք և զկամս քո և զթագաւորին քո ո՛չ առնեմք... Պաւղէ ղուղակեցաւ ի մեծութիւն»:

Նորագիւտ բառս երևան հանեց նախ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 8, մեկնելով «համոզուիլ, ցանկանալ»:

Վարդանեան շԱ 1922, 289 ըստ ասորի բնագրի՝ մեկնում է լաւ ևս «հրապուրել, ողորդել, հրապուրուիլ»:

Ղուղակիլ «պահուիլ» տես Ղօղիլ:

Ղուղան տե՛ս Ղող:

ՂՈՒՂԱՆԱԿ «պտղաբեր». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 193:

ՂՈՒՄ «մարացորեան, եգիպտացորեն. կուկուրուզ, լազուտ, խամբար». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 151:

*ՂՈՒՄԱՅ «երկրորդական կամ ապօրինի կին». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրաւորում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. ճկ. «Եկին ալլազգիքն առ զումայն Սամփսունի՝ Դալիլա, զի խաբէր զՍամփսուն և մատնէր նոցա» (հմմտ. Դատ. ժզ. 4—31):

=Թթր. قوما quma, որ և غوما Կումա. այսպէս են կոչում միմեանց՝ մէկի առած մի քանի կանայքը. որ և տեկ. قوما qu-ma «եներ» (Սրա հետ կապ չունին ուս. кума, հունգ. koma, լիթ. kūmas, լեթթ. kūms, kūma «կնքամայր» ձեւերը, որոնք՝ ըստ Berneker 662 ծագում են լտ. compater «կնքահայր» բառից):—Աճ.

ԳԻՒ. —Խրթ. խումա «ապօրինի երկրորդական կին, որ բուն կնոջ կենդանութեան ժամանակ պահում են», Ակն՝ խումա «այս անունը տալիս է մէկի երկրորդ կինը իր ամուսնու առաջին կնոջը». Բլ. խումա «այսպէս է կոչում աղջիկը՝ ամուսնանալու ժամանակ» (Ազգ. հանգ. Ե. 134):—նոյն բառից են ծագում նաև խումանիկ Խր. ննխ., խամանիկ Սլ., խամանուկ Տիգ. «տիկնիկ, կուկլա» (թրթ. حاك -jik փաղաքշական-նուագական մասնիկով):

ՂՈՒՄՂՈՒՄԱՅ «մետաղեայ անօթ օղտյ». ունի միայն Քաջունի Գ. 151:

ՂՈՒՄՈՒ տե՛ս Ղոմոս:

ՂՈՒՄԱՅ տե՛ս Կուկայ:

*ՂՈՒՄՈՒՄԱՅ «խորհուրդ, ատեան, ժողով» Մաղաք. ար. էջ 10. որ և խոտուրայ, խոտուրայ Մաղաք. ար. էջ 9, 29, 37:—

=Թթր. قوريلتاي quriltay «հանգիստոր ժողով. ատեան». այս բառն է որ նորերս Ազրբայջանցիները վերականգնացրին qurultay ձեւով:

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ՝ 64:

ՂՈՒՄԱՅ տե՛ս Կուրան:

*ՂՈՒՍ «խնկի ծառ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասնեցի, էջ 62:

=Եթր. Ե՛ lut «ladanum»:—Աճ.

ՂՈՒՍ «մի տեսակ թռչուն». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151:

ՂՈՒՍԻՆ «բարկանալ, զայրանալ, դժկամակիւ» Ոսկիփ. Մարթին. Առակք ողորմալ. ժզ. որ և խպնիլ վրդ. առ. 109, 110 (այլ ձեռ. բարկացալ). անշուշտ ունի նաև «ամաշել» նշանակութիւնը (ինչպէս ցոյց է տալիս արդի գու. խպնիլ «ամաշել»), որից զպնահաւ «ամօթահար» (նորագիտ բառ) Կոստ. երզն. 135 (Ես զպնահար եմ և ամօթով): Արմատն է զիպ ամօթ, պատկառանք» Կոստ. Երզն. 178 (Շատ զիպն ու նամուս անուա). հմմտ. նոր բարբառներում խիպ ամօթի զգացում», որ և խիփ Քուշ. 64 (Ինձ խիփ ու զուսայ կուգայ՝ քո ծոցուդ այլ մարդ տիրանալ):

ՆՂՐ լծ. ոմկ. խպնիլ «ամշնալ» և թրթ. զըվանմագ «գոռողանալ»: ԱԲ նոյն է գնում խուպանիլ ձևի հետ, որ միայն «խոպանանալ» է նշանակում և այստեղ գործ չունի: Karst (տե՛ս Seidel, Միս. հեր. § 109) գնում է արար. غيب Կայբ «կասկած, տարակոյս» բառից, որ իմաստով չէ յարմար:

*ՂՐԱՄ «գիծ, գիր». ունին միայն Բառ. հրեմ. էջ 193, շՂՐ և ՋՐ:

=Ցն. Դրձա «գիր»:

ՇՂՐ և ՋՐ համարում են յն.:

*ՂՐՅԱ (սխալմամբ գրուած նաև զրբֆայ, խրբֆա) «անմեռուկ, փրփրեմ, դանդուռ» Բժշ. (Իբր արար. անուն բոյսիս). ունի միայն շՐուս. § 1818:

=Արար. خرفى xarfa նոյն նշ. այս բառն է՝ որ այժմ Պարսկաստանում գործածական է xəlfə ձեւով:

Ուղիղ մեկնեց շՐուս:

ՂՓԱՅ «հաւ թխամայր». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151:

ՂՓՆՈՐ տե՛ս Խափչուր:

ՂՕՂ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի ծառերտ. «Թիւնօք դաղան իբրև զղօղ շանց»:

ՆՂՐ մեկնում է «ղօղանջին, հաջումն շանց կամ գրիլի շող, որպէս ոմկ. շօղիֆ, այսինքն լորձունք խածանօղ շանց»:

ՂՕՂԱՆ «merle, սարեակ թռչունը». ունի

միայն Քաղունի, Գ. 151 (բայց չէ յիշում հտ. Բ, էջ 72):

ՂՕՂԱԿԱՏԵԼ ՏՀԱՅԿՈՅԵԼ ԿԱՄ ԶՆԴԱՐԱՆԵԼՆ՝
մէկ անգամ ունի ՅՀ. իմաստ. էջ 55. «Եւ
զայդ այդպէս ղողակատելովդ՝ Արիոսի եղեալ
գտանիս շարապաշտութեանն զուգաձայնս:
Ուրիշ տեղ չէ գործածուած: Բառ. երեմ. էջ
193 գիտէ ղողակատել աշատախօսիլ, սասա-
նել, լեզուարդիլ», որի հետ նոյն են ղողե-
կարել աշատ խօսիլ», ղուլի լավայրապար
շատ խօսիլ» և էջ 191՝ ղակարտել ղողան-
ջել»:

ՆՀԲ շունի ԶԲ մեկնում է ղողանջել,
բարբանջել կամ ընդ քօղով բանս կար-
կատել», ԱԲ ՏՀԱՅԿՈՅԵԼՆ:

ՂՕՂԱՆՁ, ի հլ. լապի ձայն» լաստ. որից
ղողանջել «ձայն հանել (մարդու), հնչել
(ծնծղայի), հաջել (շան), հայհոյել, տրտըն-
ջալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2. Ծառնտ. ղողան-
ջանք Շնորհ. այբ. ղողանջեցուցանել Արշ.
ղողանջին Գէ. հս. ղողանջումն «ցնդարա-
նութիւն» Ոսկ. յհ. հ. 14 ևն (Վրդ. առ. 182
գրուած խօղանջումն). նոր գրական լեզուի
մէջ նշանակում է միայն ղղանգակի ձայն»:

Հիւնք. խանչել բայից:

ՂՕՂԱՐԿԵԱԼ ՏՀԱՆԳԵՐԺԵԱԼՆ. գիտէ միայն
Բառ. երեմ. էջ 194:

ՂՕՂԻԼ «ծածկուիլ, պահվտիլ, մոռացուած
մնալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 3. որից ղօղել պա-
հիլ, ծածկել» Եզն. Սոկր. կանոն. ղօղեալ
Ագաթ. (կրկնագրում՝ էջ 63 ա ղաւղեալ). ղօ-
ղեցուցանել Յոր. իդ. 4. Եզն. ղօղակ ծած-
կուող, պահվտող» Փիլ. որ և ղուլակ Եղիշ.
միանձ. էջ 159 (ՆՀԲ իբր բայ ղնում է ղու-
ղակել). ղօղկիլ «պահվտիլ» Խոր. ղօղուն
Ոսկ. առ. բշ. մացառաղօղ Փարպ. ղուլակել
Ծառնտ. ղուլիլ «ծածկուիլ» Ոսկ. մ. բ. 28.
Պիտ. ղուլեալ «ծածկուած, պահվտած» Վե-
ցօր. գ. էջ 45. Տաղ. ղօղակատող սփակող»
Բառ. երեմ. էջ 194.—ղօղ և ղուլ գրչութեանց
համար հմմտ. լողալ:

ՆՀԲ յիշում է գողել, գաղել, ֆօղել
ձևերը: Հիւնք. հանում է լողալ բառից:
Bugge IF 1. 442 համեմատում է յն.
λάθρα «ծածկաբար. գաղտ, գողունի»
բառի հետ և երկուսը միասին հանում է
հնիւ. *lǫthrē- կամ *lǫdhrē- ձևից:

ՂՕՂՈՒԹԻՒՆ (արմատը ղօղ). անստոյգ
նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գոր-
ծածել է Շիր. «Պիտորումն, մթութիւն, ցըր-
տութիւն, պնտութիւն, ղօղութիւնք, պակա-
սութիւնք պտղոց»:

ՆՀԲ մեկնում է «թաքնութիւն, դա-
դարումն և կամ ողորութիւն, ուղիս»:

ՃԱԳԱՐ (ի-ա հլ. ըստ նշձ բայց առանց վկայութեան) «նապաստակի նման մի կենդանի է. սուտրիկ» ՍԳր. սխալմամբ համարուած է «բորենի» Գաղիան կամ նաև ըստ ոմանց «շնագալլ, տճկ. չաքալ»:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից է հանում: Նշձ ծակաւար բառից:

ԳԻՌ.—Երև. եաբառ:

ՃԱԳՈՄ կամ **ՉԱԳԱՄ** «մի տեսակ խիժաբեր մակաբոյս, որ զանազան ծառերի և յատկապէս կաղնու վրայ է աճում. պատկանում է *loranthacées*ների ընտանիքին. ֆրանս. *gui*, լատ. *viscum* (Տիրացուեան, *Contributo* § 88), գերմ. *Mistel*, արաբ. *dibq*, անգլ. *mistletoe* (Յակոբեան, Արեւելք 1890, մայ. 2), ռուս. *армяшка дублика, омела* ևն (Анненковъ, էջ 382)» Վստկ. 66 (Զտիպխն զորի կաղնոյն ճագմընէն շինես). Ամիրտ. ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. և ՀԱ 1925, 303, և ՀԲուս. § 1833:

ԳԻՌ.—Պահուած ունինք միայն եագում Հմշ.:

ՃԱԼԱՄ «փենունայ, *anémone* (ծաղիկը)». ունի միայն Քաջունի, Գ. 151:

***ՃԱԼԼՈՒԶԱՅ**, որ և եաղուգա, եաղուգար «սոնոպրի, պիստակի ծառ» Կամրկ. կամ նաև ջաղուգա, ջաղուգա «*convolvulus jalappa?*» երկուսն էլ գիտէ միայն ՀԲուս. § 1836 և § 2622:

=Արաբ. جالغوز *jalayūza*, որ ծագում է պրս. كل كوز *gul-i kūza* ձևից. վերջինը ԳԴ (էջ 235=328=327) մեկնում է «ծաղիկ ինչ սպիտակ և անուշահոտ, և է նման վարդի, որ զամիսս երիս կամ չորս շարունակաբար փթթի». բուն նշանակում է «կուծի վարդ»:—ԱՃ.

ՃԱԽԱՆՈՑ, ի-ա հլ. «ծիու ոտնակապ» Պիտ. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Արմատը պիտի լինի եախ անծանօթ բառը, որի հետ թերևս հմմտ. եակ «էգ ձի»:

***ՃԱԽԱՐԱԿ**, ի-ա հլ. «անիւ կամ անուտոր գործիք (հիւանի, ոստայնանկի, ատաղձագործի, քանդակագործի ևն)» Վեցօր. որից եախարակել «ճախարակով հարթել, կանոնաւորել» Ոսկ. ևս. Փիլ. եախարակագործ Վեցօր. էջ 181. եախարակած ևս. Արաթ. եախարակեայ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 2. ևն.—Միշին հլ. ձևեր ևն՝ ջարեակ (Նորայր, Բառ. ֆր. 1102 ա), ջահրայ Առաք. լծ. սահմ. 567, 618:

=Պհլ. *čarxak ձևից, որի վրայ ընդարձակ տե՛ս եախ:—Հիւրշ. 186:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ համեմատելով պրս. ڄځځ, շարխ և շարխէ ձևերի հետ: Նշձ արմատը եախ, լծ. թրք. շարխ: Müller SWAW 42, 255 պրս. čarxa, սանս. čakra, յն. 𑂔𑂗𑂢𑂰, լատ. circo: Justi, Zendsp. 107 զնդ. čaxra ձևի տակ, Տէրվ. Altarm. 28 զնդ. skarəna- «կոլոր» ձևի հետ:

ԳԻՌ.—Երև. եախարակ, Ողմ. եախրակ, Զղ. եախրակ, եախակ, Ալշ. Մշ. Սեբ. եախրագ, Մրդ. Սլմ. եոխիւմկ', Ախց. ջախարակ, Գոր. Ղրբ. շխա'րակ, Մկ. Վն. շախրակ, Տիգ. ջոխրմոգ, Ազլ. ենա'րակ, Զթ. ջխոմf (բայց և ջ'օնյը), էնկ. ջրխրքf (նախաձայնի պատճառաւ կարող է լինել բուն հայ և ո՛չ թրք. տե՛ս Բիւր. 1898, էջ 865): Նոր բառեր ևն եախրակմանիկ կամ եախրակմանող «լծէ-լծէ թռչունը». միւս ձևերը տե՛ս եախ բառի տակ:

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ է թուստի մերթնելի լեզուով նախարակի «ճախարակ» (տե՛ս Մառ, *Тексты VII*, էջ 71): Թրք. چاخرق čaxraq «մի տեսակ թռչուն», որ Будаговъ, *Срав. слов.* 1, 454-ր մեկնում է «драхва (=արօ՞ւ)»: Հյ. գու. նախարակ (մանիկ) բառն է:

ՀԱԽ «ճահիճ, ջրոտ՝ թաց տեղ», որից նախին, նախին, նախնախուտ. տե՛ս նախին:

Klaproth, *As. polygl.* էջ 105 պրս.

čaxun «կեղտոտ» բառի հետ, որ շունի ԳԴ,

ՀԱԽԶԵԼ «խոնարհիւ». ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 194:

ՀԱԽՈՅԶ կամ ՀԱԽՈՅՐԶ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Նդիշ. դտ. էջ 196. «Եւ ճախոյնս մականի Յակոբ հօտս բազում ստացաւ. (ակնարկում է Մն. Լ. 37—43): ՆՀԲ մեկնում է «կամ է դնելն ի ճահիճ», լատ. զանս ջրոց և կամ կեղեկելն նախարակա՛ն»: «ՀԱԽՐ «Եր վրայ դառնալը, շրջան, դարձ, պտոյտ» Գնձ. որից ունինք նախար առնուլ «դառնալ, ժուռ գալ» Պտմ. աղէքս. հոր. ՅՀ. կթ. նախել «դառնալ, ժուռ գալ» (Թրոշունի, ձիու) ՍԳր. Կոշ. Նդիշ. նախումն Փարպ. նախաւն նար. նախահոս Շիր. նախարակն Երզն. ոտ. երկն. ևն:

«ՀԱԽՐ «Եր վրայ դառնալը, շրջան, դարձ, պտոյտ» Գնձ. որից ունինք նախար առնուլ «դառնալ, ժուռ գալ» Պտմ. աղէքս. հոր. ՅՀ. կթ. նախել «դառնալ, ժուռ գալ» (Թրոշունի, ձիու) ՍԳր. Կոշ. Նդիշ. նախումն Փարպ. նախաւն նար. նախահոս Շիր. նախարակն Երզն. ոտ. երկն. ևն:

«ՀԱԽՐ «Եր վրայ դառնալը, շրջան, դարձ, պտոյտ» Գնձ. որից ունինք նախար առնուլ «դառնալ, ժուռ գալ» Պտմ. աղէքս. հոր. ՅՀ. կթ. նախել «դառնալ, ժուռ գալ» (Թրոշունի, ձիու) ՍԳր. Կոշ. Նդիշ. նախումն Փարպ. նախաւն նար. նախահոս Շիր. նախարակն Երզն. ոտ. երկն. ևն:

«ՀԱԽՐ «Եր վրայ դառնալը, շրջան, դարձ, պտոյտ» Գնձ. որից ունինք նախար առնուլ «դառնալ, ժուռ գալ» Պտմ. աղէքս. հոր. ՅՀ. կթ. նախել «դառնալ, ժուռ գալ» (Թրոշունի, ձիու) ՍԳր. Կոշ. Նդիշ. նախումն Փարպ. նախաւն նար. նախահոս Շիր. նախարակն Երզն. ոտ. երկն. ևն:

quell- «դառնալ, պտոյտիւ» արմատից, որ տալիս է հյ. յեղ- և հուլով (մանրամասն տե՛ս այս բառերը), այնպէս որ հուլով և նախարակ միենոյն բառերն են, առաջինը բնիկ, երկրորդը իրանեան փոխառութիւն (տե՛ս Pokorny 1, 515, Berneker 549, Boisacq 531):—Նոյն իրանական բառը փոխառեալ է նաև ուրիշ շատ լեզուների մէջ. այսպէ՛ս՝ վրաց. ჰახრა- ճախարակի «պտոտակ», հնդ. շարիս «մեքենայ», աֆղան. čarxa «մանկու ճախարակ», քրդ. čarx «շրջան, անիւ, ջաղացք», թրք. چاره čahra «մանկու ճախարակ», արևել. թրք. چرخ čarx կամ چرخ čax «շուրի կամ մանկու ճախարակ», چيغريک čiyarik «բամբակը կուտերից մաքրելու երկանիւ մեքենայ», چيغري čəqəri կամ چيغريک čəqraq «կարծառ, ջրի ճախարակ», չաղաթ. چارک čark «ճախարակ» (սխալ է Vambery, *Etym. Wörterb.* էջ 122, որ թրք. čəqraq «ճախարակ» բառը հանում է թրք. čəvər «բղաւի, կանչի» արմատից): Թուրքերէնի միջոցով փոխառեալ են՝ սերբ. čekrkli «ճախարակ», čigra «շոշան», լեհ. cyga, հունգ. csiga, ռուս. čikričnŭ, čarklŭ «անուատը», բուլղար. čjark, հյն. чаркѣ—Հիւրշ. 186:

ՆՀԲ նախարակ բառի հետ լծ. է դնում թրք. շարիս: Lag. Baktr. Lex. 21 պրս. čarx, զնդ. Čaxra: Müller SWAW 42, 255 նախաւն դնում է նախարակ բառից: Justi, *Zendsp.* 107 զնդ. čaxra բառի տակ: *Skt. Altarm.* 28 զնդ. skaraṇa «կոլոր» Ա. Գ. Բիւր. 1900, 519 հյ. գու. նախիկ ձևից է դնում թրք. čəqraq. փոխառեալ լինելու նշան է համարում Ժալիի -əq:

ԳԻՌ.—Բզ. ջախր, հոր. ջալր, ջալլէր, Ակն ջալլէ, ջալ, Զթ. ջոհը, ջոհլը, Հճ. ջոյն, ջոհ, Սվեդ. ջոնը նշանակում են «ճախարակ» և հետևաբար հյ. նախար «պտոյտ» ձևի շարունակութիւնը չեն, այլ ներկայացնում են անկախ «նախար կամ «նախարակ» բառը:

ՀԱԽ «էգ» և մասնաւորապէս «էգ ձի». այսպէ՛ս՝ նախ «էգ ձի» Մազ. քեր. 241 և Երզն.

քեր. «Զիտյ իգականքն, մատեան, դամբիկ, ճայիկ, դոր Բակ անուանեն... մատակ, ճակ, յովտակ»: Ընդհանուր «էգ» նշանակութիւնն են ցոյց տալիս Բակաճան Քիզամուլ, բղջախոհ» Եփր. թգ. 400. Պիտ. փիլ. 35. կթ. Բակաճանուրին Փիլ. Պիտ. Պտմ. սահ. 33:

— Նոյն են վրաց. Զոյո, Բակի, սվան. Բագ «էգ ձի», կամ նաև ածականաբար վրաց. և մինգ. Զոյո Ենցեո Բակի ցխենի, ինգ. Բակ-ցխեն «էգ ձի». գործածութեան կրկին ձևերը նոյն են հայերէնի հետ. բայց աւելի լաւ է վրաց. Յոյոյց մոճակե «հեշտասէր, իգամուլ» (Չուբ. 2 884), որ մեր Բակաճան բառի համապատասխանն է: Բայց այս նմանութիւնները այնպէս են, որ թոյլ չեն տալիս ենթադրել մի կամ միւս կողմից փոխառութիւն, այլ երրորդ մի ընդհանուր աղբիւր, որ թերևս խաղերէնն է—ԱՃ.

ՆՁՐ նոյն է համարում Բայիկ բառի հետ: Եազըճեան, Մասիս 1885, 865 առնելով Մագ. «հզն, խոյ, ճակ» վկայութիւնը, գրում է. «Ինչպէս հզն կովուարուն է, և խոյ ոչխարի արուն, այսպէս և Բակ այծի արուն է: Մեր լեզուի բառերով չէինք կրնար դտնել, թէ ճակը արու այծ կը նշանակէ, զի նախնիք այդ բառին յիշատակութիւնը միայն ըրած են առանց աւելի բացատրութիւն տալու: Գիտեմք այժմ, որ ճակը (արու այծը) = է հնդկաց ջակա բառին, որ կը նշանակէ՝ արու այծ, նոխազ»: Լստ Եազըճեանի՝ տարբեր են Բակ «էգ ձի» և Բակ «արու այծ»: Զիւնք. Բակ = թրք. շաֆ կամ շաֆա «մատակ ձի»:

ՀԱԿ «խոնաւութիւն, թացութիւն». արմատ առանձին անգործածական. գտնուում է մարգ-Բակ «թաց» ջրոտ՝ ճախճախուտ մարգ» բառի մէջ, որ ունին Յայսմ. Ծառընտ. (որ և մարգնախին Զենոր. Յայսմ. փետ. 17):

ՆՁՐ լծ. ընդ Բաճիճ և Բախնախուտ, թրք. ջրդ (ՆՁՐ նոյն արմատից է դնում նաև Բակաճան): Աճառ. ՀԱ 1909, 159 խ և կ ձայնների լծորդութեան օրէնքով՝ նոյն է դնում Բախ արմատի հետ, որ գտնում ենք Բախիճ, Բախնախուտ ևն ձևերի մէջ:

ՀԱԿ «կտոր, փերթ, շառաշիղ». առանձին չէ գործածուած. գտնուում է միայն աղուճակ (Ի—ա հլ.) «աղի մեծ կտոր» բառի մէջ՝ Ոսկ. Խս. անստոյգ բառ է. որովհետև աղուճակ կարելի է բաժանել նաև աղ + ուճակ:

Երեմեան, Բաղմ. 1898, 524 հանում է Բակ «թաց, խոնաւ» բառից: Պատահական նմանութիւն ունի պրս. لوجاك alucak «է սա խեցեմորթ ինչ ծովային նման սատէֆի, զոր գրոհք Տէրվիշաց առնեն քէշկիուլ»:

*ՀԱԿԱՍ, ու հլ. (ըստ ՆՁՐ նաև Ի—ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճակատ (մարդու կամ անասունի)» ՄԳր. ճակատը համարելով յառաջամասը՝ փխր. «չենքի՝ դրան ճակատը, յառաջամասը, զրբի առաջին երեսը» Եւս. քր. «բանակի յառաջամասը, ուր զօրքերը դէմ դէմի կանգնում են. բանակ, պատերազմ» ՄԳր. Եւս. քր. որից Բակատ առ Բակատ «դէմ առ դէմ» Ա. թագ. ժէ. 21. Եւս. քր. Բակատիլ «կռուի շարուիլ» ՄԳր. Բակատել «կռուի շարել» Ոսկ. մ. բ. 21. Բակտեցուցանել Բ. թագ. ժ. 9, ա. մակ. զ. 33. Բակատագիր Եզն. Բակատամարտ ՄԳր. Ոսկ. Խս. Բակատամուղ Բուգ. Բակատայարդար Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 8. Բակատատեղ Վեցօր. Բակատատեղի Եփր. թգ. լայնճակատ Աղթարք. կռուճակատ Պտմ. աղէքս. (չունի ՆՁՐ). նոր բառեր են՝ Բակատագրական, Բակատագարդ, Բակատեղոց, Բակատոսկր ևն: Այստեղ է պատկանում նաև Բակատիլ «մի բան ձեռքից փախչելով ուժգնապէս զարնուիլ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրք. և վկ. բ. 445. «Եւ ի տանջելն զինուորացն զարդարն, զմիմեանց կառափունս հարկանէին և ճակատեալ մի ի գաւազանացն՝ եհաս յերեսս թագաւորին և ի բաց խեաց զրբր ալան նորա»:

= Պհլ. čakāt ձեկց, որ գործածուած է «գաղաթ» իմաստով. հմմտ. նաև պրս. چاک چاکād «հասարակօրէն գաղաթն. և ևս զրլուխ՝ որ ի գաղաթանէ մինչև ի ճակատն մաշտեալ իցէ. իսկ յատկապէս զլուխ լերին կամ գաղաթն լերին». բուն նշանակութիւնը պահում է սողդ. čakāt «ճակատ», որ ան-

շուշտ կար նաև հիւս. պհլ. բարբառում:—
Հիւբշ. 186:

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, As. polygl. էջ 105, որ կցում է պրս. čakād բառին: ՆշՔ լծ. գագաթն, պրս. čakād, արաբ. jabhat «ճակատ»: Böttich. A-rica 69 պրս. բառի հետ նաև լիթ. kak-ta, լտ. cacu(d)men, սանս. kākud «գագաթ»: Հիւնք. պրս. ձեր: Karst, Յուշարձան 408 սումեր. zag «ճակատ, գր-լուխ, կերպարանք»:

ԳիՌ.—Ագլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրդ. Շմ. Ոգմ. Զդ. Սլմ. Վն. Տփ. Բակատ, Ալշ. Մշ. Բագադ, Խրբ. Հմշ. Ննխ. Պլ. Սեր. Սլ. Չագադ, Ասլ. Չագադ, Չագա, Տիգ. Չոգոդ, Ռ. Չրջմամբ՝ Չադագ, Հճ. Չագոդ, Զթ. Չագոդ, Չագոդ, Սվեդ. Չոգուդ. (սեռ. Ղրբ. Բկատի, Պլ. Խրբ. Չագդի, Ռ. Չադգի, Վն. Բայտի, Ասլ. Չայդի, Ակն. Չայդի): Նոր բառեր են Բակատախոս, Բակատապինդ, Բակատմէշ, Բակտուրի, Բակտիկ, Բակատկապի:

ՃԱԿԱՍ «աշնցան հաճար». ունի միայն Բաշունի Գ. 151:

ՃԱԿԳԱՐԱՆ «մի տեսակ երախայական խաղալիք, ճոռան կամ բոժոժ» (յիշուած է կոճի հետ) Պտմ. աղէքս. 54 (ալլ ձ. Բագա-րան). ուրիշ վկայութիւն չկայ. յունարէն համապատասխան բառն է բնագրի մէջ՝ χρὸ-ταλον «բոժոժ»: Կեղառեցին սխալմամբ մեկնում է «ճակգարանս՝ որ է լից ոսկրեայ» (ճան, վէգ) ըստ Հացունի, Դաստ. էջ 279:

Հացունի, Դաստ. 287 պրս. čāk «հրնչիւն, բախիւն», որով դնում է «բախական խաղալիկ մը». ուղիղ ձևը համարում է Բագարան:

ՃԱԿՄԱԿԵԱՆ «խառնուրդիկ, խալտաճա-մուկ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրու-նում եմ գործածուած Սրճ. խորհ. էջ 385. «Յակոր նախապետն խալտանկար գաւազա-նան և ճակմակեան գառամբն նշանակեաց զպատկեր զանազանութեան որդուց իւրոց»: Անստույգ է բառս, որովհետև կարելի է նաև կարդալ Բաւմակեան, Բաւտուկեան, որոնք միեւնոյն նշանակութիւնն ունին:

ՃԱԿՆ «ճակնդեղ, փանձար, տակ, beta

rapa» Բժշ. (ՀՐուս. § 1838). որից Բակնդեղ «փանձար, լտ. beta rapa» Ես. ծա. 20 = Ոսկ. Ես. 384. Եփր. վկ. արև. 42. «բազուկ, լտ. beta» Բժշ. Վստկ. 167 (դեղ «խոտ» բառով բարդուած, ինչպէս խաշնդեղ, կապնդեղ). գրուած Բակնդեղ Եփր. վկ. արև. (Սոփերք Ի. 92). Բակնդեղով «վայրի ճակնդեղ. be: sylvestris» Վստկ. 218 (ՀՐուս. § 1840), Բակնդեղ և Բակնխոտ (զանազան բոյսեր), Երկուսն էլ գու. բառ (ՀՐուս. § 1839 և 1841):

ՆշՔ վրաց. Բակունեղի: Lag. Ur-gesch. 835 պրս. čavandar: Հիւբշ. 186 ենթադրում է պհլ. *čakundar ձևը, որից փոխառեալ է դնում հայը. հայերէնում պահլաւ բառը տուել է նախ *Բակնդար. սրա վերջին մասը ժողովրդական ստուգաբանութեամբ դարձել է դեղ (հ. դեղ «բոյս» բառի հետ փոխանակուելով) և այսպէս Բակնդեղ ձևը գոյանալուց յետոյ, յետին ժամանակներում ենթադրու-ում է սուտ Բակն ձևը և սրանից կազմուած են նոր բարդութիւններ: Հիւնք. վրաց. և պրս. ձևերի հետ:

ՓՈՒՆ.—Ուղղակի հայերէնից է փոխառեալ վրաց. ჯაკუნდელა Բակունեղա «ճակըն-դեղ», որ պահում է հայերէնի բ-ա բունը և միջին ձայնատրը. այսպէսով երևան է հա-նում հնագոյն հ. *Բակունդեղա ձևը: Մեզա-նից է ծագում նոյնպէս քրդ. čarkind.le چارکندله «ստեպղին, գազար» (Justi, Dict. Kurde 124 և Kurd. Gram. 91), Վեր-ջապէս այս երկուսի համեմատութիւնը, մեր բառի հին գործածութիւնը, միանգամայն և Բակն արմատի առանձին գոյութիւնը և սը-րանով Բակնդեղ բառի բացատրութիւնը՝ ի-րաւունք են տալիս մեզ ընդունելու թէ հայե-րէնից են փոխառեալ նոյնպէս պրս. čugun-dar «բազուկ» (Polak, Persien 1, 122), ču-qundur «ստեպղին, գազար» (Rosen, Neu-pers. Sprachführer 36), čukundur «գա-զար» (ԳԴ), čuyundur և կրճատ čundur «գազար» (ԳԴ և Justi՝ անդ). սրանցից էլ աֆղան. čuqundur «ճակնդեղ», քրդ. čunâr, čavandâr «գա-զար» (վերջին երկուսը լուծի Justi): Պհլ. ձևը գոյութիւն չունի և Հիւբշմանի ենթադրու-

Թիւնները քաղքշուկ են: Յիշենք նաև, որ հյ. բազուկ բառն էլ փոխառնալ է մեր շրջակայ լեզուների մէջ: Վերջապէս յիշելու է լիւդացոց Նաւոմիձա: բառը, որ մեկնուած է «դրդում կամ շողգամ» և որ այնպէս շատ նման է հայերէնի հետ. բայց այս մասին որևէ վճիռ տալ չենք կարող, որովհետև լիւդացոց լեզուի խնդիրը դեռ վճռուած չէ:

ՀԱԿՈՒՐ «մի տեսակ բազէ. sacre». ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 1109 բ (իբր նորակերտ բառ), որից էլ Քաջունի, Գ. էջ 151: Զգիտեմ ինչպէս է կազմուած:

ՀԱԼ «պատշաճ, յարմար» Փիլ. լին. «վայելութիւն, կարգաւորութիւն, կարգ ու սարք» Նար. Մագ. Լմբ. սղ. որից ի նախ «շատ յարմար, պատշաճաւոր» Խոր. Պիտ. 35. Կթ. ի նախ է «յարմար է, պատշաճ է» Ոսկ. յհ. ա. 21, 38. նախ էլ «յարմարեցնել, պատշաճեցնել, յօրինել» Ոսկ. Կփես. 871, 932 և մ. ա. 7. Եւս. քր. ա. էջ 162. Կիւրղ. Թգ. նախեցուցանել Անյ. բարձր. նախաւոր Պղատ. Նոնն. անճան Եղն. Սեբեր. անճան Ոսկ. մ. ք. 23. նոնիան Նար. խշ. արմատը գրուած է նաև նախ Աթօր. ա. 24: Արմատիս մէկ նոր առումն եմ կարծում «վարժ», որից կազմուած են նախ «վարժող, նուաճող կամ համբերող» Բառ. Կրեմ. էջ 194, նախանոց «վարժանոց, արուեստանոց» Հին բռ. և Բառ. Կրեմ. էջ 194:

ՆՀԲ լծ. Թրք. նայիզ և հյ. կան: Հինք. արաբ. նայիզ և պրս. նա, նայ «տեղի».

(վերջինն է պրս. جا جā, جاي jā) «տեղ», որից փոխառնալ են քրդ. Ji, աֆղան. jāē, բելուճ. jā, jāgē «տեղ», ըստ Horn, Grdr. էջ 94 ծագում է yā-«երթալ» արմատից, ինչպէս հոմանիշ gāh «տեղ» գալիս է gā «երթալ» արմատից):

ՀԱԼԵԼ «թռչել». այսպէս ունի Բառ. Կրեմ. էջ 194:

ՀԱԼԻՃ «շրջըրոտ՝ ցեխոտ տեղ» Եւս. խա. 18. Սղ. ճգ. 35. Եփր. աւետ. 302. հնեբրի մէջ անեզական է, բայց արդի գրականում եղակի ձևով է. որից նախնաւոր, նախնային, երկուսն էլ նոր բառ: Հնեբրի մէջ գրում է նաև նախին «ճահիճ, տղմուտ տեղ» Գէ. Կս.—

Սրանից տարբեր է նախնայնու «ճահճոտ» Ագաթ. (Կրկնագրում էջ 65ա նախնայնու), Երզն. մտթ. Կղնկտ. Կանոն, որ կրկնուած է պարզական նախ արմատից: Նոյն նախ ձևը գտնում ենք նաև նախին վրդ. առակ. 156 (չունին ՆՀԲ և ԱԲ) բառի մէջ, որից կազմուած է մարգանային Պտմ. աղէքս. 125 (ըստ համառոտ ձեռագիրների) կամ իբրև յտ. անուն՝ Ակնեւաց Մարգանային Դրնդ. էջ 79. մարգանային «ճահճոտ» Թաց մարգաջինոք. իբրև վերջինիս կրկնական է մարգանակ Ճառնուտ. Զենոք. էջ 31 և Յայսմ. նախին ձևը ունի Յովսիմ. 23. «Դտանեսս դաշտ մի ճախին և տղմուտ», որի դէմ էջ 24 var- նախնային: Վերջապէս արմատի պարզ ձևն ունի Բառ. Կրեմ. էջ 194 նախ «մարգաջ» Այս բոլորի համեմատութիւնից երևում է՝ որ նախին բառի մէջ —ին մասնիկ է, արմատն է նախ, որի հետ նոյն են նախ, նակ:

ՆՀԲ նախնայնու՝ արմատն է նակ: Հինք. պրս. Եձհ «շրհոր» և sāy «գետ, շուր» բառերից: Յայտնի չէ թէ ի՞նչ կապ ունին վրաց. նոնի «ճահիճ», նախնոքա, նաոքի «ճախճախուտ տեղ», նաոքիանի «ճահճային»: Բայց հյ. նախ արմատի հետ նոյն են անշուշտ մինգ. Նխնայն «ճահիճ», լազ. čodčoxori «ճահիճ» (Erc-kert, Die Spr. d. Kauk. Stammes 347): Պատահական նմանութիւն ունին լազաթ. چالچيق čal'ik «ճահիճ», چالچا čalča «ճահիճ», եակուտ. čalbax «տիղմ, ճախին» ևն:

ԳԻՌ.— Խրք. ջախին «մարգ, մարգագետին». շրջմամբ Մկ. Շտ. վն. խանին «մարգագետին» (բայց Թերևս քրդ. կամ քրդերէնին անցնելուց յետոյ՝ հայերէնի մէջ ետ առնուած). Քղի նախ կամ նախին (ճիշտ ձևը ստուգելի) Արևելք 1898, դեկտ. 9.—նոյն են նաև Նխանք Բք. «Թաց, Թրշած, խխում եղած», Նխնայնք Պլ. «շարունակ տեղացող Թիթև անձրևից յառաջացած ջրալի ցեխ». Երզ. «ճախճախուտ», Նխանք-Նխնայնք Շհ. Պլ. «Թաց, ցեխոտ, անձրևային եղանակ».— Իսկ նոն Բք. «ճահիճ» փոխառնալ է վրաց. ჯოჯო ნონი հոմանիշից:

ՀԱԼՃԻԼ «ստահակիլ» մէկ անգամ ունի

Մագ. Թղ. 237. «Մանչուկ մանչոն ճահճեալ, ղամեկեալ, ըմբահակեալ»:

ՆՁԲ համարում է «մանկութեամբ արեալ, ստահակեալ», որով և մեկնում է «որպէս քանի՞նք եղեալ, կամ որպէս Թրք. (իմա՛ արար.)» Jāhil «տգէտ»։—ԱԲ դրնում է «չըրոտ»։ Տե՛ս և Աճառ. ՀԱ 1923, 252:

ՀԱՀՈՒԿ խումբ, ջոկ՝ Ոսկ. հոռվմ. 134 (Քրիստոսի հօտը), 329 (ոլխարների), 407 (սեռ. ճանկիս), 422 (ազուէսների խումբ). «բանակատեղի» Սիմ. ապար. 88 (Եւ սրիկայն վեցեքին շուեալ ի ճահուկ բանակին):

ՆՁԲ նոյն ընդ ջոկ:

*ՀԱՂ «երկաթէ միլ կամ ասեղ՝ գուլպայ գործելու և այլ նման բաների համար. 2. երկաթէ կամ փայտէ ձողերով վանդակապատ»։ Ունի միայն ՀՀԲ, իբր դաւառական բառ. վրկայութիւն ունինք ժՆ դարից՝ Թլկր. էջ 49. «Եւ իմ սրտիս դանակ ածեմ, զաչքս ճաղի տամ հանելու»։ անլի ուշ է, ճաղեւ «վանդակապատ» Արձ. 1732 Թ. (Վիմ. տար. 209), Սակայն անշուշտ շատ անլի հին է, ինչպէս ցոյց է տալիս ղ ձայնը՝ փս. 1:

=Վրաց. Զալո նալի «ցից, սայլի կողքի ճաղերը», Զալոժոնո նալեքիանի «ճաղերատր սայլ՝ ածուխ տանելու համար», ուտ. նալ «ցանկապատ, շրջափակ, վանդակապատ», նալիսնուն «ցանկապատ քաշել»։ Հայերէնը փոխառեալ դնելու պատճառն այն է, որ վրացի ձևն է Զալո ընալի, Զալոն ընալի, իսկ Զալո նալի սրանց կրճատն է։—Աճ.

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Մշ. Տփ. ճաղ, Սեբ. ջաղ, գործածական է նաև Ակն. Այն. Արբ. Բլ. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Դրբ. Դրդ. Մն. Վն. Տր. Լն. նոր բառեր են ճաղել Մշ. «երկաթէ կամ փայտէ ձողերով ցանկապատ քաշել», ճաղիլ Ակն. «ճաղերով ցանկապատ», ճաղմայր Ակն «տանիքի եզերքի ճաղերը պահող գօտին», ճաղուկ Ակն «գուլպայի շիշ. 2. ոտքի շիշերը», ճաղտել Բլ. Խն. «խոցտել, սաստիկ ցալիլ» (իբր ասեղով ծակոտել):

ՓՈՒՆ.—Թրք. գառ. Կր. յայ «վանդակապատ» (Բիւր. 1898, 627), Խրբ. յայ «սան-

դուխի վանդակապատ», Ակն յայ «տանիքի շուրջը շինուած վանդակաձև ձողերը», քրդ. جاغ յայ «վանդակապատ», چاغ çay «շէնքի շուրջը քաշուած փայտեայ վանդակապատ», çay-i-odei «boisage d'une chambre» (Justi, Dict. Kurde 113, 124), յայ «իբր սուին գործածելու շիշ՝ շամփուր» (Շոտ, Քրդերը Տաճկաց-Հայաստ. Ա. 153), ուտ. ճաղ «սայլի ճաղեր. 2. գուլպայ գործելու ասեղ»:

*ՀԱՂԱԳ «անտառ կամ մացառուտ». մէկ անգամ գործածուած է Սիւն. քեր. 210=Երզն. քեր. հոմանիշների մի շարքի մէջ. «Երախտ, անտառ, մորի, ճաղագ, արտ, մարգ»։—Բառ. երեմ. էջ 195 մեկնում է «անտառ կամ մարգ», ՆՁԲ և ԶԲ «անտառ կամ մացառ ճիւղովք լի», ԱԲ «անտառ»։ Գրուած է նաև ճաղաղ, ճեղագ՝ ըստ Բառ. երեմ. էջ 194, 197. սրանցից առաջինը Բառ. երեմ. մեկնում է «եղեգուտ կամ ճաղագ», որով բոլորովին նոյնանում է ՓԲ-ի տուած ձևը՝ ճաղաղ «եղեգնուտ, շամբ»:

=Վրաց. Զալոժո նալակի «գետափնեայ մացառուտը. 2. կղզի», Զալո նալա «գետափնեայ մացառուտը. 2. եզիպտացորենի յարդ», Զալոժո նալատղ՝ «պուրակ, փոքր անտառ», Թուշ. Զալո նալա «անտառ», ուտ. նուլոգ՝ «անտառ», լազ. čala «խոտի համբարանոց», dčale «մարգ, մարգագետին»։—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունի արար. جلاخ jilāx «ձորը լցնող հեղեղաջուր», جلاوا jilvāx «ջրով լցուած ձոր» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 539), Կովկասեան ձևերի հետ նոյն են արդեօք քրդ. նալ «ձոր», նալակ «փոս», որից փոխառեալ է նալա Ալշ. Բլ. «ջուր հաւաքուած լայն տեղ, ուր գոմէշներն են լուսնում, մարդիկ լողանում Լն»:

ԳԻՌ.—Դզ. նալա «գետի եզերքին գրտնուած հարթ տեղ» (նոր փոխառութիւն վրացերէնից):

Մաղանկոու տե՛ս Ճաշանիւռ:

ՀԱՂԱՏ (ի-ա հլ. ըստ ՆՁԲ, Թէև առանց

վկայութեան) «հերթաթափ, կոնդո Յայսմ. Վրդ. առակ. 53. որից նաղատութիւն Մխ. ապար.:

= Թուի թէ կազմուած է -աւ (<հատ) մասնիկով *նաղ «մազ» բառից, որի հետ հմմտ. հիւսիսային կովկասեան լեզուներից՝ լակ. դնարա, կիւր. ուուտ. խին. դնար, ցախ. դենր, կազիկում. շարա, ադ. տար. նար, արշ. նարի, բուդ. շարա, շէկ. նարա, որոնք բոլոր նշանակում են «զլխի մազ»։—Աճ.

ՆՂՔ «որ և նեղ, լծ. կեղ. թրք. քէլ, լտ. calvus»։ Bottich. ZDMG 1850, 357
նեղ բառի հետ սանս. khalati: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. جالھت jalhat «ճաղատութիւն» (արմատը jlh. տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 729):

ՀԱՂԺ. անծանօթ արմատ. գտնուում է միայն նաղնաման անստոյգ բառի մէջ, որ մէկ անգամ գործածուած է հետեւեալ ձևով. «Զի՛ն է ծիրութիւն. դիւրագիւտ շար, կենդանի ճաղճամահ, սպասիկ մահուս. Պիտառ. = Սեկունդ. (տե՛ս Տաշեան. Das Leben u. d. Sentenzen des Phil. Secundus, էջ 36 և Մատեն. մանր ուսումն. էջ 240): Յունարէնը վերի կենդանի նաղնաման ձևի դէմ ունի ζών θύνατος, որ ուլինշ չի պարզում: ՆՂՔ մեկնում է «կիսամահ կամ ցանկացող մահու», ԱՐ «մեռնելը մօտ, ջախջախած», Տաշեան, անդ՝ էջ 205 «կիսամահ»:

Ճաղպատիլ տե՛ս Ճապատիլ:

Ճաղփումն տե՛ս Ճողփ:

ՀԱՃԱՆԶ (յետնաբար ի հլ. ըստ ՆՂՐ նաև ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճառագայթ» Ամովս. Կ. 20. Իմ. Բ. 25. որից նա-նանչազարդ Վեցօր. նանանչագեղ Մծբ. նա-նանչաւոր Կոշ. լուսանանանչ Կորիւն. Մծբ. Կոշ. 414. Փարպ. աննանանչ Իմ. Ժէ. 3. ոսկեանանանչ Յոր. լի. 22. Եւագր. ծովանանանչ Եփր. խշ. 69. բոցանանանչ Բ. մակ. դ. 22. Մծբ. գուարբանանանչ Կոշ. հրաշանանանչ Ճաղքնտ. նանանչել Բրս. Ժն. նանանչափայլ (նոր բառ) ևն:

ՆՂՐ ծածանումն կամ ճօճանք լուսոյ: Տէրվ. Նախալ. 77 արմատը դնում է նաև, որից կրկնութեամբ և չ յօդով՝ նանանչ. իբր հնխ. *ga. gan «ճաճանչել»

արմատից. հմմտ. յն. γαγέω «շողալ», Հինք. նանանչել բայից: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. Բ. 85 նառագայթ բառի նառ>նանչ արմատից:

ՀԱՃԱՆԶԱԻՈՒՆՏ, որ և նանանչանութիւն, նանանչութիւն «գոյնզգոյն» խատուտիկ՝ փայլ ի փայլ բանուած կտոր կամ շոր». գործածուած է միայն հետեւեալ երկու տեղերը. «Շանդերձ քո բեհեղ և զառնաւութիւն և ճաճանչաւութիւն (կամ նանանչանութիւն) Եղեկ. Ժդ. 13 (նոյնը այլ թրգմ. Եփր. աւետ. 306. Եւ զգարդս քո՝ սնդուս զառնաւութիւն և ճաճանաւութիւն. ՄԳրքի յոյն թարգմանութիւնն ունի τὰ περιβόλαια σου βύσσινα καὶ τρίχαια καὶ ποικίλα, որ համապատասխան բառը՝ ποικίλα, նշ. «խալտարդէտ, զանազան գոյններով»։—«Կոյս մի որ ունէր արկանելիս ճաճանաւութիւն» (այլ ձ. արկանելի նանանչութիւն). Անկ. դիրք հին կտակ. Ա. էջ 143:

= Բառիս վերջի մասը -ութիւն «հիւսեալ» փոխառեալ է իրան. *vafta < *ufta «հիւսեալ» բառից (տե՛ս զառնաւութիւն). Իսկ առաջին մասը անծանօթ է՝ ինչպէս ձևով, նոյնպէս և ծագումով. ուղիղ ձևն է թերևս նանանչաւութիւն, որ յետոյ շփոթուելով նանանչ բառի հետ, դարձել է նանանչաւութիւն: Հաւանական է որ ամբողջը իրանեան փոխառութիւն է։—Աճ.

ՆՂՐ «որպէս թէ ճաճանչիւք վխտալով»:

ՀԱՄԱՐ «մուշաբախ կամ քնար». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 195. առաջինը անյայտ է. բայց թուի քնար զարնելու գործիքը:

ՀԱՄԱՐՏԱԿ «ճոխաբան, մեծախօս, ուռուցիկ ոճով խօսող». գործածական է միայն արդի գրական լեզուով. հնից ունինք նամարտակել «ճոխաբանել» Եղն. 34. կթ.:

ՆՂՐ. «գումարտակ բանից կազմել... սիգաքայլ ճեմել»։ Հինք. յն. σπαρδοταξ «շարլատան»:

*ՀԱՄԱՐԱՐ «մանեակ». մէկ անգամ ունի Սեբ. դլ. Ժը, էջ 65. «Ջարդարէ ի չքնաղս, ի գտակ և ի պատմունանս բեհեղեայս յոսկւոյ օծեալ, մեծացուցանէ ահագին պատուօք ի ճամբար ականակապ և ի գումարտակ»։ (Հացունի, Պատմ. տարազի 109 դնում է

վարսակալ», որ ուղիղ է ըստ ծագման): Նոյն բառն է անշուշտ, որ Զքր. սարկ. Բ. 68 հին ձեռագրերից հանելով գործածում է. «Ի գիշերի գաղտ եղեալ փախեալ հեծեալ ի շորի և ճամբար իւր եղեալ լաւանդ»:

=Պհլ. čambar «գլխի կապ» ձևից. (յիշուած է կանացի վզկապի և գինդերի հետ). հմմտ. նաև պրս. چنبر čanbar «շրջանակ, վզկապ, գլխակապ, ճակատակապ» (Zenger). «փայտեղէն կամ երկաթեայ շրջանակ, որ շրջապատեալ զտակառա՝ պարապնդէ զնոսա, նաև այլ զինչ և իցէ իր շրջանակեալ» (ԳԳ). աֆղան. čambar «շրջանակ, գունտ»: Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. | ܫܡܒܪܐ šambarā «կիսալուսնաձև զարդ», Թրք. çember «շրջանակ», քրդ. çenber «շրջանակ»:—Հիւրշ. 186:

Բառս չգիտեն ՆՀԲ, ԶԲ և ԱԲ, Գտառ. մեկնեց նախ Եւրոպա, 1852, էջ 123: Սրանից է նաև Պատկ. Սեր. 1879, 199 և Matep. II. 2:

*ՀԱՄԲԱՐ (գրուած նաև ճաճբար, շամբար. ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վրկայութեան) «բանակ, բանակատեղի» ՄԳր. Բուզ. Ոսկ. եփես. 930. Սեր. Խոր. որից ճամբարապատ «բանակով պատած» ԱԲ:

=Պհլ. čambar «շրջանակ» ձևից (տե՛ս նախորդ ճամբար բառի տակ), որ ունեցած պիտի լինի նաև «բանակ» նշանակութիւնը. առհասարակ «խումբ» նշանակող բառերը կապ ունին «բոլորակ» գաղափարի հետ. հմմտ. գունդ, պար, տէկ. բօփ են. ներկայ դէպքում հմմտ. յատկապէս՝ գումարտակ «բանակ. 2. մանեակ»:—Հիւրշ. էջ 186:

Ուղիղ մեկնեց նախ Եւրոպա, 1852, 123 «գուցէ հայոց բանակն ալ բոլորակաձև դրուելուն» պատճառաւ: Lag. Arm. Stud. § 1368 պրս. čanbar «շրջանակ» բառից: Հիւրշ. շամբար-ից:

*ՀԱՄԲԱՐԱԿ «ճոպան կամ երկաթեայ փոկ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 195. կենդանի է արդի գնառականներում (ինչպէս Երկ. Մշ. Վն. Լ. Ղրբ. են) «գութանի շղթայ կամ հաստ փոկէ կապ» իմաստով:

=Պհլ. *čambarak ձևից, որի աւելի նոր *čambara ձևն է մատնանշում վրաց. ჯამ-

ბარა շամբարա «ремни у сохи արօրի փոկը» (Չուր.² 1765). ուտ. շամբուրո ալծի փոկը»:—Աճ.

ՀԱՄԱՐՈՒԿ «մազէ պարկ, մախաղ». ունին միայն ՀՀԲ և ԶԲ. մէկ անգամ գտնում են գործածուած Յայսմ. փետր. 24. «Եւ առեալ եղին ի մազեայ մախաղն իւրեանց... և առեալ յինքն զճամբրուկ նոցա»: Նոր գրակա-նի մէջ սկսաւ գործածուիլ «ճամբրդական պայուսակ» նշանակութեամբ:

ԳԻՌ. —Մշ. ճամբրուկ «ճամբի պաշար կամ նրա ծրարը», որ և ճամբրայ (Rivola) «ճամբրդական կամ հովուի պարկ»: Նո՞յն է արդեօք նաև Լ. ճամբրուկ անել «քղանցքը բոի մէջ հաւաքելով վեր բարձրացնել» (Ազգ. հանդ. ժա. 40 և Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 423—4):

ՀԱՄՈՒԿ, ի-ա հլ. «զգեստի վրայ գեղեցիկ բանուածք, պատի վրայ նկարուած զարդեր» Եփր. օրին. էջ 271. Ոսկ. մ. բ. 24. Փիլիպ. Ժ. որից ճամկատու Եւ. գ. 23. Ոսկ. եփես. 814 և երբ. ճամկատուի վրդն. երգ. ոսկեճամուկ Եւ. գ. 23. Յհ. կթ. բազմաճամուկ Ոսկ. փիլիպ. խայտաճամուկ (արդի գրականի մէջ) «գոյնզգոյն զարդերով, խառնուրդով»:

ՆՀԲ պրս. Jāma «զգեստ», Jāmagī «կերպաս», Թրք. Janfes «սնդուս»: Bugge, Btrg. 17 իրանեան եիդգահ բարբառով čamāh «զարդ» ձևի հետ (կարեւոր է ստուգել): Թիբեաքեան, Կարնամակ էջ 21 և ՀԱ 1914, 56 պհլ. čamak, պրս. Jāma «զգեստ» բառերի հետ:

ՀԱՅ, ի հլ. «ուրուր» Օր. Ժդ. 15. «մի տեսակ ազգաւս Վեցոր. 163. Եզն. «մի տեսակ արագիլ» Վեցոր. 167. Վրդն. Ժն. «մի տեսակ ծովային թռչուն. տէկ. մարքի» ՆՀԲ (արդի արևմտեան գրականում գործածուած է միայն այս վերջին նշանակութեամբ). որից ճայեակ կամ ճայեկ «մի տեսակ ազգաւս Մխ. առակ. Միխ. առ. Վրդն. առկ. 35:

=Նման են հնչում տարբեր լեզուների մէջ զանազան հոմանիշ բառեր. ինչ. ատրպտ. Թրք. чай «коршунъ, ցին» (Будоговъ 1, 466), վրաց. ჯაბო Բարի, ჯაბო Բարո «сухолапль, рыболовъ, чайка» (Չու-

բինով² 1703), *ռուս.* чайка, *ուկր.* čajka, *լեհ.* čajka, *իհ.* czajka ևն, որոնց յարաբերությունը անյայտ է:—Աճ.

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ա բնաձայնից. նշձ Գա՛, Գա՛կ ձայններից. լծ. լտ. gavia: Bugge, Btrg. 16 հսլ. čajka, բոհեմ. čajka, սերբ. čavka, čava, լիթ. kówas, յուն. χαβάξ թռչնանունների հետ է միացնում: Berneker 134 վերի սլավական բառերը բնաձայն է համարում: Գիժ. — Խրբ. ջայէ՛! ձմի տեսակ թռչնորս թռչուն է. վերի արմատից է նաև Գա՛ֆուա Զթ. ձմի տեսակ թռչուն (իրը Գայ-ագուա). նո՞յն է նաև. Մշ. Գարեգ թռչուն սարեակի գեղից:

ՀԱՅԹ. արմատ՝ հնների մօտ առանձին անգործածական. յետնաբար կալ «ճայթիւն» նշանակութեամբ՝ Անկ. գիրք առաք. 256. որից Գայթել (գրուած նաև Գեթել Արծր. հրտր. Պտկ. էջ 87) խորտակիլ, ճաթիլ, շալել» Ամովս. գ. 5, Ոսկ. Կս. Եկայթիլ, խաղալ, ցնծալ» Պիտ. Գայթեցուցանել Խոր. բ. 89. Գայթիւն Վեցօր. Գայթիֆ Ոսկ. մ. ա. 6. հոռվմ. էջ 210, 324. տիտ. էջ 297 (հինգ անգամ). անճայթ Գիոն. ածայ. բարկանայթ նար. յովէդ. — ռ սպասկականով ունինք Գայթել Վանակ. յոր. Գայթուում Փիլ. Իմաստ. 43:

ՆՁՐ լծ. Թրբ. čatlamaq «ճաթիլ». նոյնը նաև Հիւնք. Գաղանճեան Արև. մամ. 1907, 934—5 և Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341: Մառ, О полож. аѳхаз. 29 վրաց. Գեֆա «որոտալ ևն»:

Գիժ. — Մշ. ջութել, ննխ. ջութել, Ակն, Ասլ. Պլ. Ռ. Սեր. ջաթիլ, Խրբ. ջութիլ, Զթ. ջէթիլ, Հճ. ջէդ՝դ՝ել, Սվեդ. ջիթիլ, Մշ. Գալ. սաստկական մասնիկով՝ ջաթողիլ, ջաթառ-ջաթառ ևն: Նոր ձևեր են՝ Գաթառ-պատառ, Գաթեցնել, Գաթիկ-Գաթիկ, Գաթուուկ, Գաթուուֆ, Գաթոցֆ, Գաթուրիլ:

ՀԱՅԻԿ «մատակ ձի». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 241. «Զիոյ իգականքն. մատեան, զամբիկ, ճայիկ, զոր ճակ անուանեն»:

ՆՁՐ նոյն է դնում Գալ բառի հետ: Եղերճեան, Մասիս 1885, 863 սանս. Գայա «ձի» բառի իգական Գայի ձևից:

Bugge. Btrg. 16 հարուս. kaywe, լեթթ. kehwe «մատակ ձի» բառերի հետ՝ իրր բնիկ հայ:

ՀԱՅԻՆ «սև ճոռոմութեամբ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 195. Ի՛նչ լինիլը յայտնի չէ:

*ՀԱՅՂ «տիղմ կամ տղմոտ լիճ» Անյ. հց. Իմ. ուրիշ օրինակ չկայ:

= Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. ռուս. Գալլ «ցեխ, տիղմ», լազ. Գալիմի «ցեխ, կաւ» — Աճ.

ՀԱՅՐ «աչքի բիծ, մթարք». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են Գայրոտ «բլշակնեալ, աչքերը հիւանդ» (գրուած Գեռոտ) Ոսկ. յհ. բ. յիշատ. Գայրոտեալ «բլշակնեալ, աչքերը փշացած» Փիլ. տես. 8, Գիրք թղ. 393. Գայրոտութիւն Փիլ. լիւս. 141. Գայրոտել Առ որս. Սանահն. Սկևռ. Կս. Գայրոտեցուցանել Առ. որս.:

ՀԱՆ. արմատ առանձին անգործածական և անյայտ նշանակութեամբ. գտնուում է միայն հետեւեալ բառերի մէջ. դաւանան «դաւաղ, նենգող» ՍԳր. խրախնան «խնջոյք» ՍԳր. Գալանան «իգամուլ, իգասէր» Եփր. Թագ. տիրանան «իր տիրոջ սիրո՞ղ» Թր. Նշ. և Երզն. քեր. գինեան «գինեմուլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 19. Գոխանուութիւն «հպարտութիւն, պարծենկոտութիւն» Ոսկ. Կս. 17. Խրախնան «սանձ» Նիւս. երգ. սրանցից էլ՝ դաւանանել. Ել. գ. 22. խրախնանից Բ. պետ. բ. 13. գինեանութիւն Յհ. Իմ. ատ. ևն:

Թր. Նշ. և Երզն. քեր. համարում են Գանաչել բայի արմատը. այսպէս է մեկնում նաև ՆՁՐ. Սիւալ է, որովհետև այս պարագային պիտի լինէր — Գանաչ կամ — Ծան: Վերի ածանցներից մի քանիսի մէջ — Գան նշանակում է «սիրող, ցանկացող, մոլի». այսպէս են Գալանան, գինեան, տիրանան. Թերևս նաև Գոխանան, դաւանան. այս պարագային կարելի էր Թերևս համեմատել հարս. čanah ձևի հետ. (հմմտ. Aspa-čanah «Զիասէր»). բայց Ի՛նչպէս մեկնենք խրախնան և Խրախնան բառերը, Մառ, ИАН 1911, 441 և Ղափանցեան, Տե-

դեկ. ինստ. 2, 80 (խրախ) նաև կցում են հյ. տոն, վրաց. ծանա պոլոնիք, տոն» և մինգր. նաև «հրապիրել» բաների հետ:

ՀԱՆ պվէզ. ունի միայն ԱԲ. դիտէ արդէն Բառ. երեմ. էջ 300:—Հացունի, 'Իստախարակութ. էջ 277 ասում է թէ միջին հայերէն բառ է: Փոխ. ուտ. «ճանովէզ»:

ՀԱՆ առույց մսոտ ի մարմինս կենդանեաց, որպէս ուղտու. ունի միայն Քաշունի, հտ. Գ. էջ 151:

ՀԱՆ «երթալ». գտնում ենք միայն ցանկ-նաւոյ «մշտագնացող» բարդի մէջ, որ ունի Բառ. երեմ. էջ 317:

ՀԱՆԱԶԻ պարատցի. այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 195. ինչ լինելը յայտնի չէ:

ՀԱՆԱԿ (ներգ. ի նաւակի) «մատանու կապիճը, այն է քարը ագուցուած տեղը»: Մաշտ. ջահկ. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

*ՀԱՆԱԿ անտուզ, կղմուխ բոյսը. helemium». յիշում է միայն ՀԲՈւ. § 1844, առանց վկայութեան:

= Արաբ. حنا Janāh «կղմուխ, helemium» (տե՛ս Steinschneider-ի հաւաքածոյի մէջ՝ WZKM 12, 329)։—Աճ.

+ՀԱՆԱԶԵԼ «ծանօթ լինել» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 4, 25. Եւ. քր. «հռչակաւոր կամ նշանաւոր լինել» Եւ. պտմ. 43, 92. Եւ. քր. 104. արմատն է նաեւ: որից նաև նաեւաչական Ոսկ. յհ. բ. 13. նաեւաչի վիցօր. նաեւաչի Ագաթ. նաեւաչութիւն Փարպ. ան-նաեւաչական Ագաթ. աննաեւաչոյ Փարպ. նոր գրականի մէջ երախտանաեւ, գրանաեւ, պարտանաեւ ևն: Արմատական նաեւաչ ձևն ունի Ուխտ. բ. 92 «ծանօթ, յայտնի» իմաստով:

= Բնիկ հայ ծան արմատից կազմուած՝ շածանցականով, որի ազդեցութեամբ յետոյ ծ ձայնը դարձել է ն: Ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս ծան արմատի տակ:—

Ուղիղ մեկնութիւնը ծ>ն ձայնյափոխութեամբ տուել է նախ Meillet MSL 8, 296, աւելի յետոյ էլ Մալխասեան, Գրաբարի հոլովումը և խոնարհումը, Թիֆլիս 1910, էջ 63: Միաները տե՛ս ծան: Սխալում է Հիւրշ. 456, որ կար-

ծում է թէ նաեւաչ և ծան տարբեր արմատների են պատկանում: Patrubby ՀԱ 1908, 152 նոյնպէս տարբերելով ծան արմատից՝ կցում է յն. δῆσαι «երևի» բառին:

ԳԻՌ.—Ջղ. նաեւաչել, Երև. նաեւաչել, Տփ. նաեւաչելի, նաեւաչել, Ագլ. ՇՄ. նաեւաչիլ, Գոր. Ղրբ. նեւաչիլ, Ախց. Կր. նաեւել, Ալշ. Սշ. Ողմ. վն. նաեւաչել, Բլ. նաեւաչել, Տիգ. ջոնաչել, Մկ. նոնաչել, Ննխ. ջաեւաչել, ջաեւաչ, Սշ. ջաեւաչել, Կրբ. ջաեւաչել, ջաեւաչ, Մրդ. Սլմ. ջաեւաչ, Պլ. Ռ. Սեբ. ջաեւաչ (կտր. Պլ. ջանաչ), Ջթ. ջեւաչ, ջեւաչ, Հմշ. ջոնաչ, Ակն ջոնաչ, Ասլ. գեւաչ: (Սվեգ. գործածում է այս իմաստով գիդմելի, որ է գիտեալ): Նոր բառեր են նաեւաչ (Տփ. նաեւաչ. իսկ Մրդ. զանազանում է նաեւաչ՝ թուրքի հետ և ծանօթ՝ հայի հետ. այս խտրութիւնը կայ նաև տեղական թուրքերէնում). նաեւաչ (Սշ. ջաեւաչ-ֆոր), նաեւաչութիւն, նաեւ քերել, նաեւաչիլ, նաեւաչիլ, նաեւաչիլ, նաեւաչիլ, նաեւաչիլ, նաեւաչիլ:

ՓՈՆ.—Բոշայ. ջանել, զանել «գիտեալ, իմանալ», Երևաչիլ բոշայ. ցə janem «ճանաչում եմ» փոխառութիւն չեն, այլ ցեղական հնդեւրոպական ձևեր: Այսպէս պիտի հասկանալ նաև ալբան. dzan «տանիմ, գիտեմ», որ Գ. Փառնակ՝ Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում:

*ՀԱՆԱՊԱՐՆ, ի-ա հլ. «ճամբայ», փխբ. «եղանակ, կերպ, միջոց ևն» ՍԳր. Եփր. Կլ. (գրած է նաեւապարն փիլ. այլաբ. 115, միջին հլ. նաեւապարն Անսիգը 25): որից զնաեւապարնայն ՍԳր. նաեւապարնորդ Մն. լե. 25. Առակ դ. 11. նաեւապարնորդ իմ. Ժդ. 1. Ղկ. Ժ. 33. նաեւապարնագնաց ՄԺբ. նաեւապարնակից Ոսկ. մ. գ. 16. Ագաթ. նաեւապարնացոյց Կոշ. աննաեւապարն «գծուարականաց, դժուար» Եղիշ. Փիլ. (գործածում է իբր ածական՝ նաեւապարն և տեղի բառերի հետ. հմմտ. պրս. bērah նոյն նշ. ինչ. ha-ma süy-i ān rāh-i bērah šudand, ամենեքին զնացին ի ճանապարհն այն անճանապարհ. Շահն. Զոհր. 457). դիւանաեւապարն Եփր. փես. 402. երկնաեւապարնորդ Փարպ. զուգանաեւապարնութիւն Ճառնտ.

կանխանապարհորդեալ «կանխաճառեալ» (յն. ոճով) Աթ. ք. շուրջնապարհ Ածար. Առ. որս. նոր լեզուի ձեւերից են՝ նամբորդ, նամբորդութիւն, նամբորդական են:

= Իրան. *čarana-parθ ձեւից արագաբանութեամբ (իրբ *նաւապարհ). կազմուած է čarana- «երթալ» (=զնդ. kar, čara, ča-
raya «շարժուիլ, երթալ» Bartholomae, Altir. Wört էջ 449) + parθ «անցք» (=զնդ. pəratu «անցք», քրդ. purd, պհլ. puhl, պրս. پل pül «կամուրջ») բաներից:

Ուղիղ մեկնեց Nyberg, Hilfsb. 2,

187: Schröder, Thesaur. 46 արաբ. جنبة

janba ձեւից փոխառեալ, ՆՀԲ պրս. Գէյրաւ, արաբ. Գէնպաւ: Lag. Gesam.

Abhd. 32 պրս. čanbar «շրջանակ»,

Հինք. պրս. چينر čaypar «լայն ճա-

նապարհ, պողոտայ» (սրա մեկնութիւ-

նը շունի Horn): Դ. Սարգսեան, Բիւր.

1898, 484 օտար է համարում: Ս. Վ.

Պարոնեան, Բանաս. 1900, 172 զնդ.

Գիւնեւար «կամուրջ հանդերձեալ կե-

նաց», պրս. Գէյփաւ: Patrübany ՀԱ

1908, 153 պրս. jän «հոգի» + զնդ.

pəθra «պահել, պաշտպանութիւն», իբր

թէ «մարդկանցից պահուած տեղ»: Թի-

րեաքեան, Արիահայ բռ. 261 սլհ. čin-

var (որ կարդում է čanavar), պրս.

چيناور jīnavar «հանդերձեալ կենաց

մազէ կամուրջը»:

Գիւր.— Երև. Տի. ճանապարհ, Ղրբ. ճնապարհ, ճնապա, Ազլ. ճնապարհ, ճնապա, ճնապա, Գոր. ճնապա, Ոզմ. ճոմբոխ, Մրդ. Սլմ. ճամբախ, ՄԿ. ճամբոխ, Վն. ճոմբոխ (սեռ. ճամխի), Բլ. ճանպա, Ալշ. ճամպա, Մշ. Սեբ. ճամբ'ա, Ախց. Երև. Կր. Զդ. Տի. ճամփա, Ակն. Ռ. ջանփա, Խրբ. ջամբ'ա, Ասլ. Ննխ. Պլ. Սշ. ջամփա, Տիգ. ջոմփոմ, Հմշ. ջոմփա, Զթ. ջամփօնֆ, ջամփոնֆ, Հճ. ջամփօֆ, Սվեդ. ջամբ'օգ, ջամբ'ուգ: Նոր բառեր են ճամբաբաժան, ճամբակորոյս, ճամբակտէֆ, ճամբահան, ճամբամիջի, ճամբել, ճամբուկ, ճամբելուկ, ճամբկառօր: — Ճանապարհորդ դարձել է ճամբորդ:

*ՀԱՆԲԱԿ «մի տեսակ խնկաբեր բոյս է. յն. ἀκανθόσ, որ է genista acanthoclada, L». մէկ անգամ գործածուած է Սիր. իդ. 20. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

= Պհլ. čambak բառից, որի հետ նոյն է պաղենդ. čamba. ծագում են սանս. čampaka- चम्पक «michelia champaka L» (կծու հոտով՝ դեղին ծաղիկներով մի ծառ է. Böhtlingk 2, 950) բառից, որից նաև մալայ. čampāka, ֆրանս. champac, sampac. բոյսը բառի հետ բնիկ հնդկական է և մշակուած է Արևելեան Հնդկաստանի պարտէզներում՝ իր կծու և հոտաւէտ ծաղիկների համար: Հնդկաստանից անցել է բառը մալայերէնի և ամբողջ Հնդկական Արշիպելագոսում տարածուել է:—Հիւրշ. էջ 187:

Lag. Arm. Stud. § 1371 դրաւ սանս. ձեւի հետ, որին կցում է նաև պրս. zanba և արաբ. zanaq «սպիտակ յասմիկ»: Հիւրշ. չի ընդունում վերջինները և հայը դնում է պահլաւից:

*ՀԱՆԴԱՆ «մի տեսակ հոտաւէտ փայտ է Խոր. աշխ. նոյն են նաև ճանդալ, ջանդան Բժշ. վերջինները յիշում է միայն ՀԲուս. § 1846. բոյսի գիտական անունն է sandalum, sandalinum lignum»:

= Պրս. چندان čandān կամ چندان čandan. որ և چندل čandal, նոյն նշ. փոխառեալ է սանս. चन्दल čandana հոմանիշից, որ պատկանում է čand- «պսպալ, փայլիլ» արմատին (տե՛ս հլ. խանդ): Սրանցից են նաև արաբ. صندل sandal, ասոր. ܣܢܕܠ sandal, լատ. sandalum, santalum, յն. σάνταλον (Boisacq 405), գերմ. Sandel, ֆրանս. sandal, santal են:—Հիւրշ. 187:

ՆՀԲ պրս. գիւնտէն, գէնտէն: Վերի ձևով մեկնեց Böttich. ZDMG 1850, 357 և Lag. Arm. Stud. § 1372:

*ՀԱՆԴԱՆ «սօսի». մէկ անգամ գործածուած է Կիր. տպ. Վենետ. էջ 124. «ծառ սօսի, զոր ճանդար կոչէին (Գանձակի պարսիկները). նոյնը ճանդարի ձևով ունի Մեկն. ծն. (եղիշէի?)՝ ըստ ՀԲուս. § 1848, ճանտարի Զքր. սարկ. Ա. 42 (ի ծառն ճանտա-

րի՝ որ է լինարի), Բ. 84 (յայն կողմն ճանտարի ծառոյն):

= Պրս. բառ է, ըստ վկայութեան Կիրակոսի. նոյնը վրաց. ჰანგაო հանդարի սոսսի, լինար» (Չուր.² 1702), «բարտի» (АН-НЕНКОВЪ էջ 267 Բ), ափսազ. անանդար:

Ըստ ՀՐուս. սոսսի ծառն է պրս. լիզուաւ: Պրս. է համարում նաև Աճառ.

Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 79:

ԳԻՌ.—Տփ. հանդարի «բարտի», Մշ. հանդար «գեղան».—հանդարի իբրև սոսսի» յիշում է նաև Հովիւ 1906, 430:

ՀԱՆԴԻ ձմի տեսակ բոյս» մէկ անգամ յիշում է Միս. առակ. խէ՝ իբր արջի սիրական մի ուտելիք. «Ո՛ր խոբու և ճանդի, ո՛րքան բարի եք որովայնի» (ասում է արջը):

ՆՁԲ կցում է հանդան փայտի հետ, բայց կասկածում է որ լինի «ազգ սընգուրի, որպէս յն. σάνδοξ լտ. sandyx»: ՀՐուս. § 1849 կցում է գռ. հանդով «վայրի ստեպղին» և նրան էլ նոյն նշանակութիւնն է տալիս: (Ազգ. Հանդ. է. 300 ունի հանդով է. «bromus secalinus բոյսը»):

*ՀԱՆԿ կամ ՀԱՆԳ, ի-ա հլ. «կեն, սուր և ժանկոր գործի, կամ նաև թռչունի և գազանի մագիլ, ճիրան» Յայսմ. Խոր. աշխ վանակ. հց. կաստ. որից հանկխատ «գետնի փիճի բոյսը» Բժշ. հանկհանկոտ «շատ ճանկերով» վանակ. հց.:

= Պրս. چنگ čang «թռչունի մագիլ, մարդու ճանկ, կեն, կորացեալ, թեքեալ» որից փոխառեալ են նաև արևել. թրք. چانچا čanqa «ճանկ, մագիլ», چانچا čangak «միս կախելու կեն», քրդ. čeng, čang «ձեռք, բազուկ», գնլ. čanka «կեն գաւազան», վրաց. ჰანგო հանգի «գազանի կամ թռչունի թաթը, մագիլ», գաղանգբա «խորել, միջից մի մասը գողանալ. ճանկել» լազ. հանգի «մագիլ թռչնոյ», ուտ. հոնգ՝ «ճանկ, մագիլ».—Հիւրշ. 187:

Ուլիդ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը և ՆՁԲ, Böttich. Arica 85, 410 ևն: Պատահական նմանութիւն ունին լին, 𐎠𐎼𐎡𐎹

čang՝ «ափ, բուռ», 𐎠𐎼𐎡𐎹 čang՝ «նիզակ» (առաջինը կարդա՝ հանգ, երկրորդը չիանգ):

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. հանկ (յգ. հանկվընէր), Ալշ. Գոր. Երև. Մշ. Զդ. Սլմ. հանգ, Տփ. հանգ կամ չանգ, Մկ. Վն. հանգ՝, Ողմ. հանկ՝, Ղրբ. հոնգ՝, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. ջանգ, Ասլ. ջանգ, ջայ, Հճ. Հմշ. ջոնգ, Զթ. ջոնգ, ջոնգ.—կայ նաև հանգոալ Շմ. «ծաղրեալ» նոր բառեր են հանկել, հանկիկ, հանկոտել, հանկոնել, հանկոտել (Սշ. ջանգոթել), հանկհանկել, հանկոտեալ, հանկոտեալ, հանկոտեալ, հանկոտեալ, հանկոտեալ.—կովկասի մէջ այս ձևերը արտասանում են չ ձայնով՝ նոր պարսկերէնի ազգեցութեամբ. ինչ. Շմ. չանգով «ճանկոնել» ևն.—Սշ. ունի միայն ջանգոթել բայը:

ՓՈՒ.—Ատանայի թրքախօս հայերը, Թուրքերն ու յոյները ունին čeng «ճանկ, ձեռք» ձևը, որ, ինչպէս նախաձայնը ցոյց է տալիս, հայերէնից է փոխառեալ:

ՀԱՆԿՈՒՆ, որ և հանգալ, ջոնջոլ «գաւազանի սալոր, մի տեսակ խոշոր սալոր» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1854—5:

ԳԻՌ.—Ախց. Ախք. հանջոլ:

ՓՈՒ.—Թրք. գռ. Թորթումի յanjol, janjur (Շիրակ 1905, էջ 425):

*ՀԱՆՃ կամ ՀԱՆՋ, ի հլ. (յետնաբար նաև ռ հլ.) «ճանճ» Ժդ. Ժ. 1. Եզն. Վեցոր. 121. որից շանճանճ ՄԳր. հանճիկ Դ. Թագ. ա. 2, 16. հանճանճանճ Կանոն. հանճանճ Վրք. հց. հանճիոն, հանճիոն կամ հանճիոն «ճանճեր» Ես. է. 18=Ոսկ. Ես. 91. Եփր. Ժն. էջ 6. Գր. տղ. Գէ. Ես. հանճոց «փեթակ» Հայել. 165 (նորագիտ բառ), հանճանճեմակ «սև ու ճերմակ, պիսակաւոր» Մագ. Թղ. 87. հանճիէն Բուզ. Գ. 20. Գնձ. (վերջին երկուսի հետ հմմտ. գերմ. Fliegenschimmel, ֆրանս. moucheté, պրս. asp-i-magasī, որոնք նշանակում են «ճանճիկ» և նոյնպէս կազմուած են «ճանճ» բառից): Նոր բառեր են հանճվաւ, հանճաւաւ, հանճաւաւ ևն:

= Փոխառեալ է կովկասեաններից. հմմտ. մինգր. հանջի, հանդի, լազ. ջոջո ջալի կամ ջոջո մջալի, ջոջո մհալի, տար. համնու, բուրն էլ «ճանճ» նշանակութեամբ:

Բառս կայ նաև վրաց. Գծրո ծերի ձևով, որ Ե համապատասխանում է նախորդների ջ, նշ ձայններին. հմմտ. վրաց. Ծցահո ցվարի=մինգր. Ծցեջո ցունջի «ցող», վրաց. ժահո ձիւրի=մինգր. ջոնջո ջինջի «արմատ», վրաց. յթահո քմարի=լազ. յոթոջո քոմոջի, մինգր. յոթոջո քոմոջի «ամուսին» են, կովկասեան ձևերի այս բազմազանութիւնը և ընդհանուր տարածումը չի թոյլ տալիս ընդունիլ թէ կովկասեաններն են փոխառեալ հայերէնից:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 և բնաձայնից, Տէրվ. Նախալ. 77 նաեւնշ բառի հետ՝ նաև արմատից, իբր հնխ. gan «նաճանչել», յն. γανέω «շողալ», Հինք. շանշ բառից, իսկ նաեւնկէն=պրս. նէշիշէ «գո՞րշ» Ուղիղ մեկնեց M. Riabinin ի MSL 10, 21: Patrubby SA 1, 106 թերևս սանս. čanč «ցատկել, ոստնուլ», čančarin «մեղու», čančala «երերուն, շարժուն»: Նոյն ՀԱ 1907, 16 հնխ. deya-«թուլի» արմատից կրկնուած, իբր *dyāndyos. իսկ կովկասեանները փոխառեալ հայերէնից՝ SA 2, 32: Մառ 3BO 19, 072 կովկասեան ձևերի հետ: ԳԻՌ.—Ախց. կր. նաեւ, Ալշ. Գոր. Երև. Մկ. Մշ. Շմ. Ողմ. Ջղ. Վն. Տփ. նաեւ, Նւր. Ղրբ. նոնշ, Խրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. Սվեդ. շանշ, Հճ. Ջթ. Տիգ. շոնշ, Ասլ. Շյշ, շած. Ազլ. նունշ, Ակն. Հմշ. ջոնշ: Նոր բառեր են նաեւակեր, նաեւանոց, նաեւապան, նաեւատէր, նաեւաքշի, նաեւաքոց, նաեւաբար, նաեւոտ, նաեւոտիլ, մեղրանաեւ:

ՓՈԽ.—Վրաց. յոնջոյո նաեւիկի «առանցքի սեպը»:

ՀԱՆՃԻԻՆ «կեռ, ճանկ, ակիշ». մէկ անգամ ունի Եփր. քրդ.:

ՆՀՔ «նաեկեր կամ նաեկի կեռ», որպէս ոմկ. կանկիռ, կանկեռ:

*ՀԱՆ, ո հլ. «կէսօրուայ կերակուր, խընջոյթ, սեղան տալը» ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 16. որից նաշոյ ժամ «կէսօր» Դան. Ժգ. 13. Հոռութ. ք. 14. նաշագործ Ոսկ. մ. գ. 17. նաշածամ Բ. Թազ. իդ. 15. նաշակից Ոսկ. յհ. ք. 13. նաշել ՍԳր. Փարպ. նաշարան Պղպ.

աղէքս: Նոր բառեր են նաշկերոյթ, նաշանդան, նաշարան, նաշացուցակ, նաշադու, նաշարանապետ են:

=ՊՀԼ. *čās ձևից, որ թէև չէ աւանդուած, բայց հմմտ. պՀլ. čāst «առաւօտեան նախաճաշ», պրս. چاشت čāst «ճաշու ժամ, ճաշ, ճաշկերոյթ», ڤاشتا, čāstī «ճաշ, ճաշկերոյթ», čās-dān «հացի սնտուկ», čāst-gāh «ճաշածամ», چاش čās «ճաշ, ճաշու ժամ». սրանց հետ նոյն են սոգդ. *pčš-«ընթրիք անել», աֆղան. cašal «ճաշել», քրդ. Čāsin «հացի սեղան», čēsin «խնջոյթ, ընթրիք» (Horn § 433). պարսկերէնից է փոխառեալ նաև արեւել. թրք. چاشکا čāš-gā «արեւածագի ու կէսօրուայ մէջտեղը, երբ ոմանք ճաշ են անում»: Հմմտ. նաև յաշորդը.—Հիւրշ. 187,

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. շաշթէ, շաշ ձևերի հետ: ՆՀՔ պրս. շաշթէ, շաշթի: Peterm. 22 սանս. čāš, 26 նաշել՝ սանս. čāš, պրս. čāšīdan: Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. jakš «ուտել», Lag. Urgesch. 552 սրա հետ նաև պրս. jašīdan: Müller SWAW հետ նաև պրս. jašīdan: Justi, Zend-sp. 109 զնդ. սանս. čāš և ձևի տակ, Lag. Arm. Stud. § 1375—1379 նաշ=պրս. čāš, ڤاشت, նաշակեր=պրս. čāš-gar:—Հինք. պրս. jašn «խորախճան ուրախութեան և հիւրամեծարութեան»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Մկ. Մշ. Մրդ. Ողմ. Սլմ. Վն. Տփ. նաշ, Ղրբ. Շմ. նոշ, Սեբ. շաշ, Խրբ. շոշ, Ազլ. նոշ. սրանցից մի քանիսը նշանակում են «ապուր, փիլաւ կամ մի ուրիշ տեսակ կերակուր, խաւիժ, հերիսայ». այսպիսի գործածութիւն ունին Ալշ. Ղրբ. Շմ. Մշ. Լ. Վն. Եւդ. Սեբ. Սլմ. Խն.—Իբր կրօնական բառ՝ ամէն տեղ կայ նաշու «կէսօրուայ ժամերգութիւն»: Նոր բառեր են նաշածամ, նաշաման, նաշաքամի, նաշկիթ, նաշքոզ, նաշոց, նաշֆ, նաշֆուն: Ղրբ. կայ նաև շէշաքուն՝ որ ուղղակի պրս. čāst «ճաշու ժամ» բառից է կազմուած:

*ՀԱՆԱԿ, Ի-ա հլ. (խտնաբար նաև ո հլ.) «համտես, համի փորձ, համ, լայնաբար՝ որևէքէ փորձ, օրինակ» ՍԳր. Կոշ. Մծր.

«կրամ, մէկ անգամ ըմպելը» Պտրգ. 380, 565, 572, 711 (եւ զբաժակն ըմպէ երիս ճաշակս. Առնու ի բաժակէ արեանն ճաշակ մի. Առնու և ի բաժակէն ճաշակ մի. Տացէ նմա և ի բաժակէն ճաշակ մի). «գաւաթ. բաժակ, հեղանիւթերի մի շափ» ՍԳր. «կոնքածն կամ բաժակածն բազմակալ ճրագի» Զաք. Բ. 14, որից նաշակել ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. յհ. ր. 17. նաշակակից Սիրաք Բ. 22. նաշակելի Ոսկ. տիտ. նաշակելիք Երեմ. դ. 19. Եբր. ե. 14. անճաշակ Ագաթ. դառնաճաշակ Շար. գեղեցկաճաշակ Տօնակ. նորաճաշակ Իմ. Ժզ. 2. դժուարաճաշակ Ճառքնտ. դիւրաճաշակ Մխ. առակ. եղնաճաշակ Նոնն. կենաճաշակ Պիտ. հոգնաճաշակ Նար. առաք. հրաճաշակ Նար. Շար. նաշակաւոր (նոր բառ) են:

= Պհլ. *čāšak ձեկց, որ ունէր նոյն կըրկին նշանակութիւնները. հմմտ. պրս. چاشنی čāšnī «ճաշակ, համտես, փորձ, օրինակ», čāšna kardan «համար նայիլ, ճաշակել», čāšīdan «ճաշակել», čāšgar կամ čāšnīgēr «համտեսող», Իրանեանից փոխառեալ են նաև սանս. चाशक čāśaka- «ըմպանակ, բաժակ. մի տեսակ խմիչք», վրաց. ჯაშანი յաշանի յաշանի, Զաք. Բ. 14, որից նաշակել ՍԳր. Մծբ. Ոսկ. յհ. ր. 17. նաշակակից Սիրաք Բ. 22. նաշակելի Ոսկ. տիտ. նաշակելիք Երեմ. դ. 19. Եբր. ե. 14. անճաշակ Ագաթ. դառնաճաշակ Շար. գեղեցկաճաշակ Տօնակ. նորաճաշակ Իմ. Ժզ. 2. դժուարաճաշակ Ճառքնտ. դիւրաճաշակ Մխ. առակ. եղնաճաշակ Նոնն. կենաճաշակ Պիտ. հոգնաճաշակ Նար. առաք. հրաճաշակ Նար. Շար. նաշակաւոր (նոր բառ) են:

նշա ճաշակի իմն», լծ. ոռու. շաշա «բաժակ», Böttich. Arica 84, 404 սանս. Jakš «տոնել», Müller SWAW 38, 579 պրս. čāšīdan: Pictet II 277 սանս. čāšāka են ձեկերի հետ: Հիւրք. KZ 23, 29 պրս. čāšīdan: Lag. Arm. Stud. § 1376 պրս. *čāša կամ čāšā ձեկց, Հիւրք. Գաշակ «բաժակ» = պրս. Jašada աշափ ինչ իւրոյ, նաշակ «համ» = պրս. čāšnī, čāš:

ԳիՌ. — ճաշակ «հաղորդութիւն» նշանակութեամբ ունին Ախց. Երեմ. Շմ. ճաշակ, Ալշ. Մշ. ճաշագ, Ատն. Ննխ. Պլ. ջաշագ, Խրք. ջաշագ, Ասլ. ջաշագ, ջաշայ, Խք. ջաշագ, բայական ձևով՝ Զդ. ճաշակվել, Տփ. ճաշակվիլ, Ղրք. ճաշակվել, Սլմ. ճաշայվել «հաղորդուիլ» են: — Տփ. ճաշեիկ «համ, ճաշակ» փոխառեալ է վրաց. ჯაშაგო ճաշ-եիկի բառից, որ ծագում է պհլ. *čāšnīk = պրս. چاشنی čāšnī «ճաշակ, համ» բառից:

Փոխ. — վրաց. ჯაშაგო ճաշակի. «գաւաթ, թաս» գործածուած է Երեմ. Ժբ. 19, որի դէմ հայ թարգմանութիւնն էլ դնում է ճաշակ ձևը. վրացի բառը կարող է լինել անկախ փոխառութիւն իրանեանից և կամ թարգմանութեան ժամանակ հայերէնից տառադարձուած:

ՀԱՇԱՏ «անկեղծ». անստոյգ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Հայել. 296—7. «Զոր ինչ այժմ առնեմ կամ առ յայ պայ արարից, ամենայն ինչ ճաշատ սիրոյ յառաջ գայ. Ապա յետոյ ի սիրոյն ճաշատ ապաշխարութեամբ դարձցի առ տէր Աստուած»:

ՀԱՇԿԻ կամ ՀԱՇԳԻՆ «մի տեսակ հոտաւէտ ծաղիկ» Սալաձ. ունի միայն ՀՔուս. § 1856. նոյն է նաշֆիւք հոմանիշը (Ամատուանի, Հայոց բառ ու բան, էջ 426):

*ՀԱՇԿԻՐ «պալատական այն պաշտօնեան, որ արքունիքի ճաշեղէնների վրայ էր հսկում». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մին. համդ. 15. «Վաղարշակ եղ զինակիր, ճաշկիր, զինեպան... սառնապանս, դռնապանս և այլ սոյնպիսիս»:

= Պրս. چاشکیر čāšgar կամ چاشنیگیر čāšnīgīr նոյն նշ: — Աճ.

Սոյն մեկնութիւնը հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 138:

ՀԱՊԱՂ, ի հլ. «ծաւալուած, տարածուած, փռուած» Շիր. Վրդն. Ժն. որից՝ նապաղել «սփռել, ծաւալել» Խոր. Ոսկ. կուս. «պարապիլ, զբաղուիլ» Խոր. Երզն. մտթ. «նապաղիլ» (նիւթապէս) Երզն. լս. Մեք. եր. (մտքով) Երզն. մտթ. Վրդն. Ժն. (յետնաբար

նապղել «սփռել» Սմբ. պտմ. 73). ճապա-
ղումն էմբ. իմ. Մաքս. ճապաղիք արեան
«արինհեղութիւն, կոտորած» (զրուած նաև
ճաղպախիք, ճաղպախի, ճաղնախիք) Ագաթ.
Ոսկ. մ. բ. 8. Զենոր. 35. կթ. ասում է նաև
ճապաղ արեան Ոսկիքի. Ասող. գիտնապաղ
«հերարձակ» Երզն. քեր. ճապաղական «ցըր-
ուած (զօրք)» Սեբ. 108. աննապաղ Դիոն.
թղթ. կայ նաև ճապաղ(ա)ջուր տեղական
յատուկ անունը: ճաղնախիք ձևից է կազ-
մուած նոնիանաղնախ «նոնիաշատ (ան-
տառ)» Նար. խշ. 394: Արդի գրականում
ճապաղ նշանակում է «տարտամ, անորոշ,
ցրուած (ոճ)»:

ՆՀԲ լիծ. և նոյն ընդ ծաւալ: Լիւնք.

ծաւալել բայից: Պատահական նմանու-
թիւն ունի պրս. چيل capal «շուայտ,
ապականեալ», բայց նաև «ճահճային
տեղ» (Կամուս, թրք. թրգ. Ա. 326):

ԳԻՌ.—Ջղ. ճապաղել «իրար խառնուիլ»,
Երև. ճափաղել «գետին փռուիլ», Մկ. նու-
պողիլ «ցեխի մէջ թաթախուիլ», Վն. ճապ-
ղել «թանաքը տարածուիլ», Ալշ. Մշ. ճաբ-
ղել «փռուիլ, տարածուիլ», Խտշ. ջաբաղ «ռ-
դորկ, հարթ», ջաբղել «հարթել, յղկել, ողոր-
կել», Զթ. ջաբղիլ «աչքերը լայն լայն բա-
նալ», Պլ. ջաղուր, Ակն. ջախտուր «յոգնած,
ոսկորները ջարդուած, թուլացած», Ղրբ.
նպաղել «սիրտը թուլանալ, ուշքը գնալ,
նուաղիլ, թառամիլ», Սեբ. ջաբղիլ «թուլա-
նալ, բաժանուիլ» Լնւ.—Իսկ Սեբ. ջուղրել
«առանց բաւարարելու ճամբայ դնել» ծա-
գում է արաբ. جواب javab>ումկ. ջու-
ղաբ «պատասխան» բառից. հմմտ. Դվ. պա-
տասխանել «ճամբայ դնել, դուրս անել»:

ՀԱՊԱՂ «ճամբայ, ճանապարհ». նորա-
գիտ բառ, որ գործածուած է միայն հե-
տեակ տեղերը. «Եւ թեպէտ գհաց յոռի և
չարահաւ կերիցէ մարդ... ընդ նոյն ճապաղ
երթայ ի մարդ անդր և տայ զոյժ զօրու-
թեան». Մծբ. (Հոռվմ 1756, էջ 322. քնա-
գիրն ունի «ընդ նոյն ճանապարհ» և կոկոր-
դի անցքի համար է ասում). «Ճանապարհ
իմն և ճապաղ եղև անկարգութեան». Ոսկ.
Եփես. էջ 733. «Դարձան ջուրքն... ընդ ճա-

նապարհ (և) ճապաղ դնացից իւրեանց». Եփր. յես. էջ 307:

Գտաւ ու մեկնեց Լ. Ա. Վարդանեան
ՀԱ 1911, 176 և Բառաքնն. դիտ. Բ. էջ
6, որ և համարում է փոխառեալ ասոր.

ܐܘܬܐܪܐܢܐ հոմանիշից, որ սա-
կայն հայ. շալիղ բառն է:

ՀԱՊԱՏԻՎ «օձի գալարուիլ, մէկին կամ մի
բանի փաթաթուիլը» Բուզ. 160.—Նոյն է
նաև ճաղպատիլ «թեքուիլ, ճարպիկութեամբ
ծռուիլ» Եփր. թգ. էջ 378: Ունինք նաև ճա-
պատող Շիր. որի իմաստը պարզ չէ. «Յուլ
հպեալ Պերասենի անջրպետ միջակետի, ար-
գակ միջոյ ճապատողի»:

ՆՀԲ ճաղպատիլ հանում է ճիւղ կամ

ջիղ բառից. ճապատիլ նոյն դնելով
ճաղպատիլ ձևի հետ՝ մեկնում է «շա-
ղապատիլ, եռալ զեռալ, գալարիլ, եր-
կայնիլ և կարճիլ սողնոց և զեռնոց
ծեքծեքմամբ»: Թիրեաքեան, Արիահայ
բռ. 262 պրս. چپیدن çapēdan «ձա-
խից աշ շարժուիլ»:

ԳԻՌ.—Տփ. ճիպտվիլ «երակի երկարիլ
ձգուիլը»:

*ՀԱՊՈՒԿ «ճեպուկ, շուտ, արագ». մէկ ան-
գամ գործածուած է Եղիշ. գ. էջ 57. «Ընդ
ճապուկ՝ անդր անցանէ ի վերայ գնդին Պար-
սից»: Նոյնը պիտի լինի նաև Նար. տաղ. էջ
473՝ «Այն ճորտն ճոխ էր և ճապուկ» (իմա՝
«շոյտ, աշխոյժ»): Նոր գրականում կայ ճա-
պուկ «դիրաթեք, ճկուն», որի հնագոյն գոր-
ծածութիւնն էլ գտնում եմ Յայսմ. օգոստ.
7. «Եւ ի ճօճել ճապուկ նիզակացն»: Այս նը-
շանակութիւնը իբր միջին օղակ՝ վերին հետ
է միացնում նաև ճապուկ «ծոմակող, գալար-
ող, մանիճ մանիճ եկող» Նար. կթ. էջ 117
(որդերի համար է ասուած. և այսպէս է
մեկնում Լծ. նար.), որից ճապկիլ «ծռուիլ,
թեքուիլ» Անան. գիտ. 5 (լուսնի մահիկի հա-
մար ասուած), «յօրանջելով երկննալ, ձգ-
ուիլ» ԱԲ. սաստկականը ճապկտիլ «ստէպ
յօրանջելով ձգձգուիլ» Վստկ. 212. Ախտարք
(բուն նշ. «ծոմառուիլ»), որ և ոմկ. ճալկտիլ
Վրդն. առակ. 78 (Ասի ի բան առակաւոր,
Թէ խեցգետինն ի հետ օձին ճալկտեցաւ Նայ
կտրեցաւ. այլ ձ. ձգտեցաւ):—Բառ. Երեմ.

էջ 196 ունի նապուկ և մեկնում է անազուկամ մանիշ ճախարակեայ» (անշուշտ մանիշը մանիշ կարգալուծ)։

= ՊՀԼ. 1910 թ. չ. *čapūk ձևից, որից պրս. چاپک čāpuk «արագ, շուտ, փոքր, թեթև»։ Պարսկերէնից փոխառեալ են նաև թրք. çabuk (զու. çapuk, çapək, ումկ. չապուխ) «արագ, շուտ», چويك čevik «տիր, շոյտ, աշխոյժ», քրդ. čāpek «թեթևաշարժ, դիրաթեթ, ճկուն», վրաց. ჯაბუქი «տիր, արագ», ჯაბუჯო ნაპრიკი «երիտասարդ» (բառիս իմաստը որոշ չէ. հասկանում են նաև «loyal serviteur, héros exercé dans les combats»։ տե՛ս M. Riabinin MSL 10, 18)։ ՊՀԼ. բառը աւանդուած է čāpūk ձևով և սկենսունակ, աշխոյժ, ժիր» նշանակութիւմբ։ Ենթադրում է իրան. *čāpu-ka- կազմուած -ka- մասնիկով՝ *čāpu- արմատից, որից հյ. նեպ և հապնեպ (տե՛ս Nyberg, Hilfsb. 1, 60 և 2, 42)։—Հիւրշ. 188։

ՆՃԲ հանում է հապառիլ բայից. լծ. հյ. հապաղ, նեպ, վրաց. հապուկի, որպէս և թրք. շէվիք «աշխոյժ» և շաբուզ «շուտ»։ ԱՐ շնչել է հապուկ «շուտ» բառը և դիտէ միայն հապուկ «ծոմոկող»։ Müller SWAW 42 (1863), 254 և Հիւրշ. KZ 23, 29 պրս. çābuk ձևից։

ԳԻՌ.—Ունինք միայն հապկոտալ Տփ., հապկոտալ Ննիւ., հապկոտի Ախց., հապկոտվի Տփ., հապկովի Ջթ. «յօրանշնչելով ձրգ-ձրգոսիւ»։ Նոյնը ՀՃԶ. հապկոտի (Ազգ. հնդ. 2. 148)։

ՀԱՊՈՒՌ «մագիլ, ճիրան» Բռ. ստ. լեհ. որից հապառուր «մագիլներով, ճիրանաւոր» վրդն. Ժն. Յայսմ. մրտ. 22։

Հիւնք. արաբ. նէպիյրէ «մեծ առիւծ» բառից։ Պատահական է պրս. چوپر

čipūr «սլաք գեղարդհան»։ Աւելի նման են հսլ. čipar, չիխ. čpar, սերբ. čparog «ճանկ, մագիլ», չիխ. čpýrati, čepyrati, čeperati «ճանկոտել, ճանկոել», որոնց ծագումը անյայտ է՝ ըստ Berneker էջ 169։ Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. šupru, šuppāru, եբր. שִׁפּוֹרֶן šipporen, ասոր. tēprā,

արաբ. ظفر zufur, եթովպ. ṣēfēr «եղունգ, մագիլ, ճանկ» (Gesenius¹⁷, 693)։

ԳԻՌ.—Այս արմատից են հապուկ կամ հեպուկ Ղզ. Ղրբ. «ճանկել, ճանկոտել», հապուկ Երև. «պոկել, փրցնել, ճանկելով քաղել», Դվ. «ծաղկի թերթերը պոկոտել», հապուկ Աշ. Բլ. Ղզ. «պոկել, փրցնել, փետել», հապուկ Շմ. Ղրբ. «ճանկոտել», հեպուկ «թեպուրել» Բառ. երեմ. էջ 118 և վերջապէս հապիլ Ղրբ. «պոկելով հանել, սկզբնել»։ Այս բայի հին գործածութիւնը ունի Եփր. մտ. Դ. էջ 174 (մի ձեռ. միայն) հապուկ ձևով (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 273)։

ՀԱՊՈՒՌ «վայրի շաման» Վստկ. 79. Բժշ. Գաղիան։

Նման են հնչում հսլ. čobrŭ, հ. ոռա. чубръ, ոռա. чебрець, սերբ. čubar, չիխ. čubr, čibr, լեհ. cząber, ուկր. щабры́к, чебрéс «ծոթրին», որոնք համարում են փոխառեալ չն. զու. *θουμβρος ձևից. բայց č ձայնը դժուարութիւն է ներկայացնում (Berneker 160)։

ՀԱՌ, ի հլ. «խօսք, ատենաբանութիւն, երկար գրուածք, նկարագրութիւն» ՄՅր. Եղն. Կոշ. 82. Ոսկ. մ. ա. 3. որից հառել ՄՅր. Եւ. քր. հառառել Կոշ. 275. հառագրել Եղիշ. անհառ ՄՅր. Վեցօր. Եւագր. անհառութիւն Ազաթ. անհառական Ազաթ. հակահառել Անյ. պերիարմ. կաճխահառել Աթ. դրժուարահառ Սկևռ. Լմբ. ընդվայրահառ Նար. Մժբ. հառախօս, հառախօսութիւն, քաժակահառ, աւարտահառ (նոր բառեր) են։

Justi, Dict. Kurde, էջ 226 քրդ. zahr «խօսք» բառի դէմ դնում է հյ. հառ. բայց երևում է թէ նոյն քրդ. բառը ո՛չ թէ «խօսք», այլ «ի կողմանէ» նշանակութիւնն ունի։ Canini, Et. étym. 195 սանս. kâra «օրհներգ» բառի հետ Հիւնք. համարուակ բառից։ Ահառ. ՀԱ 1899, 204 ր բառ և տառ բառերի հետ համարում է բնաձայն։ Patrubby ՀԱ 1907, էջ 305 անել բայից։ Մառ ՌԱԿ

1912, 597 վրաց. մեծվրի «պերճախօս»,
նորի «բամբասանք, շատախօսութիւն»
բառերի հետ:

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. Շմ. Ջղ. նառ, Ասլ. Ննխ.
Պլ. Սեբ. ջառ «բանախօսութիւն» անշուշտ
գրականից են փոխառեալ. այսպէս է նաև
նախնադարին՝ որ արտասանուած է նաջա-
գառութիւն (Ատն. Ակն. Պլ.). հարազատ է
միայն ին. նէոն «զրոյց, սուտ պատմու-
թիւն, հէքեաթ»:

ՓՈՒՆ.—Ուտ. Շար «նառախօսութիւն»: Ու-
նինք արեւել. թրք. جار jār «յայտարարու-
թիւն, վաճառատան մէջ ծախու ապրանքը
բարձրաձայն յայտարարել», جارچى jār-
čī «փողոցի շրջուն վաճառական, որ ապ-
րանքը բարձրաձայն յայտարարելով վաճա-
ռում է», լաղաթայ. چار čar «ճիշ, բացա-
զանչութիւն», چارلماق Jarang «արձա-
գանք», چارلاماق čarlamaq «կոշել, հը-
րաւորել», چارلماق Jarəlmaq «հրատա-
րակել, հրապարակել», چار jār «կամ جار Jar
«աղմուկ, ձայն, կոշ, յայտարարութիւն,
պատգամաւոր», բումուք. čarlamaq «թրո-
շունի ճռուողել», թրք. جار jār «կոշումն,
յայտարարութիւն», جارجار jārjār «շա-
տախօս», նաև սրանցից փոխառեալ պրս.

جار jār «պատգամ, լուր», جارچى jārčī
«համբաւաբեր, պատ.յամաբեր, մունետիկ»,
ն. ասոր. Jar «յայտարարութիւն»: Բայց այս
բառերը հայերէնից են փոխառեալ, թէ պա-
տահական նմանութիւն միայն ունին: Ըստ
Будаговъ 2, 323 սրանց բոլորի մայր ձևն
է մանգոլ. dzar, որով այդ բոլորի նմանու-
թիւնը պատահական է դառնում:—Յայտնա-
պէս կիլիկեան բարբառից է փոխառեալ թրք.
զառ. S. Jor «խօսք ընել» (Թիւր. 1899, 798):

ՀԱՌԱԳԱՅԻՅՈՒՆ, ի հլ. «ճաճանչ, լոյսի շող»
ՍԳր. որից նառագայթան զոչ. նառագայ-
թանից Ագաթ. նառագայթանակ Ագաթ. նա-
ռագայթաւոր Եւագր. քաղմեհառագայթ հոր.
վրդվ. երեքնառագայթան կիւրդ. աղ. խշ.
եօքննառագայթան Անյ. բարձր. ևն:

=Արմատն է նառագ, որ թէև գրաբարի
մէջ աւանդուած չէ, բայց գտնուած է բազմա-

թիւ գաւառականներում. այսպէս՝ նառաֆել
Ակն. Ասլ. Երև. Լ. Մն. Չն. Պլ. նառաֆել
Արտ., նառաֆել Դրբ., նառաֆել Դզ. «լուսա-
պայծառ փայլիլ», նառ-նառաֆ Ննխ.=լուս-
նառաֆ Ննխ. Պլ. «շատ լուսաւոր» (որ Ննխ.
զիւղերում դարձել է լուս-ժառանգ):

ՆշՐ «որպէս թէ նառագայթ. կրակա-
ցայտ կամ շառագոյն ծագեալ», Հինք.
նառգ բառից, Patrubby 2Ա 1907, 305
անել բայից, իսկ գայթ՝ գամ բայի գո-
յականն է (անդ, էջ 306):

ԳԻՌ.—Խրբ. ջառագաթ:

*ՀԱՌԱՅ ՀԱՌԱՅ «կարաս, հեղուկնե-
րի մի տեսակ աման» Վստկ. 37, 50, 102:

=Արաբ. جرة jara «սափոր», որ և جرة jarra.
արաբացեալ է պրս. گره gara հո-
մանիշից: Արաբերէնից են փոխառեալ
նաև թրք. jer «սափոր», ֆրանս. jarre,
իտալ. giarra «հողէ սափոր»: Յայտնի չէ թէ
արաբերէնից են նաև մոնգոլ. čara, cara
«մետաղեայ կոնք՝ ոտքերով և առանց կա-
փարիլի», ալթայ. կազան. արեւել. թրք. čara
«մեծ հողէ աման», որոնցից փոխառեալ են
ռուս. rapa, ուկր. čarka, լեհ. czara «բա-
ժակ, գաւաթ» (Berneker 136):—Աճ.

ՆշՐ իտալ. ձեփ հետ: Աճառ. MSL 16,
358 քրդ. բառի հետ:

ԳԻՌ.—Կս. ջառա «սափոր», Ջթ. ջառո,
ջառո «տակառ», Հճ. ջառո «օղիի կարաս»,
Մկ. ջէռա «մեծ կուժ», Ալշ. Երև. Սշ. Սլմ.
ջառա «սափոր», Վն. «եղկարավիղ մի աման»,
և. «բղուղ»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ჩადა ջառա «գաւաթ» փո-
խառեալ է թուրքականից. իսկ چادوچո նա-
րիկի «կէս կուժ» հյ. *նարիկ նուագականի
միջոցով պիտի լինի:

*ՀԱՏԷ, որ և հօտէ, հօտայ, հօտ, հուտ
«խնկածաղիկ. polium montanum» Վստկ.
206, 208. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1860
և § 1919:

=Արաբ. جعد ja'da նոյն նշ. (տե՛ս
Steinschneider WZKM 11, 327):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս:

ՀԱՏԿԵԼ «հնարել». ունի միայն Բառ. Ե-
րեմ. էջ 196. կասկածելի բառ, որովհետև

կարելի է կարգալ նաև (միասին ա-ով) Գար'կել = Գարակել, որ նոյնպէս նշանակում է «հնարել»:

*ՀԱՏՎԱՐ լուսնի թուի բոյսը, լատ. zedoar, curcuma zedoaria, aconitum napellus» Ամիրտ. ունի միայն ՀՐուս. § 1861:

= Արար. جوار Jadvār «filipendola բոյսը» (տե՛ս Steinschneider WZKM 11, էջ 326):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս:

*ՀԱՏՐԱԿ «սատրանջ, շախմատ խաղը» Գր. տղ. հէմ. որ և Գարուակ Ոսկիփ. (տե՛ս նշձ Գարու բառի տակ լիշուած վկայութեան մէջ), Գարուկոց Վրդն. պտմ. էջ 95:

= ՊԳԼ. ٣٢٥ čatrang հոմանիշից (կամ թերևս սրա երկրորդական *čatrak ձևից. հմմտ. վրացին). սրանից են նաև պրս. شترنگ šatrang կամ سترنگ satrang, արաբ. شترنج šatranj կամ سترنج siṭranj, թրք. satranj, santranj, zatranj, քրդ. setrenj, satrənj, վրաց. ჰატრანჯი հատրակի, ჰატრანჯი հատրակի, յն. Հատրանջ. բոլորի մայրն է սանս. चतुरङ्ग caturāṅga (կազմուած čatur «չորս» և aṅga «մաս», անդամ» բառերից. բուն նշ. «քառանդամ, չորսբնասնակ»), որ նիւթի հետ Հնդկաստանից տարածուել է զանազան երկիրներ: Արաբ ձևից ուղ ժամանակի փոխառութիւն է սատրիճը, սատրիճ, որ տե՛ս առանձին: Այս խաղի հնարումը Ֆիրդուսին տալիս է Հնդկաներին: Հնդկաց թագաւորը մեռնելով՝ երկու որդիների (Գաւ և Թալհենդ) միջև զահակալական կռիւ սկսուեց. կրտսերը՝ Թալհենդ մեռաւ պատերազմի մէջ. մայրը անիծեց Գաւին, իբրև եղբայրասպանի: Գաւը հաւաքեց Հնդկաց իմաստուններին, որոնք հնարեցին ճատրակը, իբրև պատկեր պատերազմի և ցոյց տուին մօրը՝ թէ որդին շահաւ եղբօր ձեռքով, այլ ամէն կողմից պաշարուած՝ յղճութիւնից ու ծարաւից (Շահնամէ, հտ. 2. էջ 353-6, փոքրադիր հրատ: Mohl, Նոշիրվանի ժամանակ):—Հիւր. 188:

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. շէրէնկ ձևի հետ: Նշձ էլ լիշում է ուկ. սարաւնջ, սէրէնն:

*ՀԱՐ «հնար, միջոց, դարման» Եւ. պտմ. էջ 159. Խոր. 34. կթ. 427. որից Գարիմացութիւն «հնարք իմանալը» Կիրդ. կոյս. ան- Գար (ի հլ.) Ոսկ. յհ. ր. 23. Փիլ. անհարաւայ Ոսկ. յհ. ր. 6. անհարացեալ կաստ. անհարաւոր Մաշկ. անհարութիւն նար. անհարիլ կաստ.:

= ՊԳԼ. 1٣٢ čār «միջոց, հնար» բառից. հմմտ. սանս. चार čāra «վարմունք, կերպ, եղանակ», զնդ. چار چārā «միջոց, ճար», պրս. چار čār «հնար, ճար, միջոց», ناچار nāčār «անկարելի, անդարմանելի, անօգնական, թշուառ», աֆղան. čār «զեղ, միջոց, հնար»: Այս ձևերը ծագում են հնիս. q^uer- «անել, գործել» արմատից: որի ժառանգներն են նաև սանս. karōti, kṛōti, զնդ. kəṛənaoti «անել, գործել», լիթ. kuriū «շինել, կառուցանել», կիմր. peri «անել», հյ. կերմ Լն (Pokorny 1, 517, Berneker 137, Trautm. 127): Հմմտ. նաև յա- չորդը:—Հիւր. էջ 188:

Յաջորդի հետ արմատակից լինելով՝ յաճախ շփոթուած է նրա հետ. բայց պէտք է զանազանել Գար < պԳԼ. čār և Գարակ < պԳԼ. čārak: Այսպէս ԳԴ Գար = պրս. շարէ: Նշձ Գար = պրս. շարէ, շար իւ ջէտէր, անհար = անշար: Böttich. Arica 84, 405 Գար = սանս. čaraṇa կամ čaritra: Lag. Urgesch. 478 čar արմատից, Müller SWAW 38, 579 պրս. čāra, պԳԼ. čārak: Canini, Et. étym. 142 սանս. gara «թոյն»: Հիւր. էջ 41 պրս. շարէ: Patrubány ՀԱ 1907, 305 անել բայից:

ԳԴԴ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրդ. Շմ. Ողմ. Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. Գար, Ասլ. Խրբ. Հմշ. Ննիս. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. շար, Տիգ. շուր, Ազլ. Գոր, Հճ. ջոյ. նշանակում են «ճար, հնար, միջոց և դեղ». գաւառականները գիտեն նաև Գար աոյժ, կարողութիւն» —որից կազմուած են Գարել «հայթայթել, մատակարարել» (ըստ Արդ. «ծնիլ»), ան- Գար, անհարու: անհարիկ, Գարակտուր, Գարաւառ, Գարաւիլ, Գարակորի, Գարի «ճարպիկ, որ անճարակ չէ», Գարիկ, Գար-Գարակ, Գարուակ, Գարեկել:—Ատանայի թրքախօս

հայերն էլ ունին յօր. օր. ճարմա ճար երիշ-
տի «օգնութեան հասաւ ինձ»:

*ՃԱՐԱԿ, ի-ա հլ. «հնար, ճար, դարման,
դեղ» նար. Արծր. Վրդն. ծն. Վրք. հց. որից
ճարակել «դարմանել» նար. հա. անճարակ
«անդարմանելի, անհնարին» նար. «տկար,
անկեալ» Բենիկ. «հարկաւ, անշուշտ, ստի-
պողարար» Մխ. Բժշ. 135. անճարակութիւն
Վրք. հց. անճարակի Մխ. Բժշ. անճարակի
կալ Գր. տղ. եմ.:

=Պհլ. چار čarak «միջոց, հնար»
բառից, հմմտ. պրս. چار čāra «միջոց,
հնար, դեղ, դարման», որից փոխառեալ են
նաև քրդ. čare, թրք. čare, արևել. թրք. چارا
čara, ինչպէս նաև թուրքերէնի միջոցով
բուլգ. čare, սերբ. čara, čare, նլն. чара́ч
են. հմմտ. նաև արմատակից ճար բառը և
նրա տակ յիշուած ձևերը:—Հիւրշ. 188:

Առհասարակ շփոթուած է յաջորդի
հետ՝ հայերէնի մէջ ձևի նոյնութեան և
պարսկերէնի մէջ ձևի նմանութեան
պատճառով: Առաջին անգամ Հիւրշ.
տարբերից երկուսը՝ դնելով ճարակ «հը-
նար» <պհլ. čarak և ճարակ «խոտ» <
պհլ. čarak:

ԳԻՐ.— Գործածուած է նախորդի հետ կրկն-
նական կազմելով՝ ճար-ճարակ (Պլ. Ռ. Սեր.
են). բայց սրանից ունինք նաև անճարակ,
անճրկիլ, անճրկած, անճրկոտիլ:

*ՃԱՐԱԿ, ո, ի-ա հլ. «անասունների ու-
տելու խոտը» ՍԳր. ՄԺբ. նմանութեամբ «կը-
րակի, վէրքի, մեղքի տարածուելու նիւթ»
Բ. տիմ. բ. 17. Եւս. պտմ. բ. 17. որից ճա-
րակել «արածիլ, խոտ ուտել» ՍԳր. Եփր.
աւետ. «տարածուելով ծաւալիլ» (կրակի, հի-
ւանդութեան ևն համար խօսելով) ՍԳր. Ոսկ.
գղ. ճարակակից Պղատ. օրին. ճարակաջատ
Ոսկ. ես. ճարակաւոր Ոսկ. եփես. և մ. գ. 6.
ճարակումն Յհ. կթ. համաճարակ նար. խո-
տաճարակ Բ. մակ. Ժ. 6. Ագաթ. Բուլգ. ճար-
ճարակ Թէոդ. մայրագ. մկնաճարակ Մագ.
տե՛ս և ասպաճարակաւն:

=Պհլ. چار čarak «արօտ, ճարակ» բա-
ռից. սրա հետ նոյն են պրս. چار čārā
«արօտ, ճարակ», čarāgāh «արօտատեղի»,
čarāgar կամ čaranda «արօտական անա-

սուն», čarāvar «ճարակատր, արօտական»,
čarānīdan «արածել, ճարակիլ», բելուճ. ča-
raγ «արածել, ճարակիլ, ման ածել», աֆ-
ղան. čar «ուտելու համար անասունին տըր-
ուած խոտ», carēdal «արածել», հինդուստ.

چار jāhar «մացառ», čaru «խար, խոտ»,
զնլ. čar «խոտ», čarava «ուտել, կշտանալ»,
čarava «խոտ», čaravava «արածել», čario-
vava «խոտով սնանիլ, ճարակիլ», քրդ. čē-
rāndin «տանիլ արածացնել», čarewan «ա-
րօտ», čere «ճարակ, խոտ, արօտ» ևն:—
Հիւրշ. 188:

ՆՀԲ պրս. ջէրա, ջէրամ ևն. Böttich.
ZDMG 1850, 357 սանս. čar, čaru:
Lag. Urgesch. 479 «ձեռով պրս. čāra.
որ սակայն նշանակութեամբ չի համա-
ձայնում»: Spiegel, Huzw. Gram. 188
čar արմատից, պրս. čarāidan և ča-
man: Müller SWAW 38, 579. պրս. ča-
rīdan, զնդ. yavočarāni: Justi, Zendsp.
109 զնդ. čar արմատի տակ: Lag. Arni.
Stud. § 1382 պրս. čarā: Հիւրշ. պրս.
ջէրադ, ջէրա ևն. Patrubány ՀԱ 1907,
305 անիլ բայի հետ:

*ՃԱՐԱԿ «երկիր, նահանգ». ի-ա հլ. նո-
րագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ
գործածուած խոր. աշխ. 590. «Զայրեալ գո-
տեաւն անցին ի հարաւոյ կոյս և զազգսն
զայն ճշգրտեցին և զսահմանս ճարակաց նո-
ցա չափեալ». (Պատկ. Арм. геогр. էջ 12
ռուս. пространства ихъ
пределовъ). կայ նաև նոյնի բայական ձևը՝
ճարակել «բնակիլ». Եւ ճարակեն զնոտոս կի-
րիա ազգք վեշտասան. խոր. աշխ. 598
(Պատկ. էջ 25 թարգմանում է живуть):

=Նոյն ճարակել «արածիլ» բայից է. ի-
մաստի զարգացման համար տե՛ս կեւ ճա-
ւառս:—Աճ.

ՃԱՐԱՍԻՈՆ. մի տեսակ անստոյգ խոտ է.
Վստկ. 207. ունի միայն ՀԲուս. § 1862:

ՀԲուս համարում է չն.:

ՃԱՐԱՏԵԱԼ «ճամբար բակեալ». այսպէս
ունի Բառ. երեմ. էջ 196. Ի՛նչ լինիլը՝ յայտ-
նի չէ:

Ճարգաղ տե՛ս Ճաղագ:

ՃԱՐՃԱՏԵԼ «ճաքճքիլ, ճայթել, շառաչել»

Մամիկ. Մագ. Յայսմ. որից նախատին Պտմ. աղէքս. Նդիշ. նախատումն Յայսմ. Մաշտ. ջահկ. ստուերանաւառ Պիտառ. նախատումն (նոր բառ):

ՆՀՐ լծ. յն. *xpoτέω*, լտ. *crepito*, իբր նայթնայթել: Այտնեան, քնն. քեր. էշ 280 իբր նախայթել. իսկ էշ 309 իբր կրկնական: Տէրմ. տե՛ս ծաղր բառի տակ, Bugge, Beitr. 16 յն. *xpéxw* «աղմուկ հանել» ձեռի հետ՝ իբր բնիկ հայ: Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 թրք. *çatardamaq* «ճարճատել» (արմատը *çat* -*ar*):

ՀԱՐՃԻՐ, որ և նախնուկ, ներնուկ «վայրի նռան ծաղիկ» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1865:

*ՀԱՐՃԻՐ «ասորեակ բոյսը. լտ. *eruca sativa* L» (որ ըստ *Анненковъ*, էշ 136 = էռուս. *горчица дикая* վայրի մանանեխ) Ամիրտ. յիշում է միայն ՀՐուս. § 1865:— Նո՛յն է արդեօք նախաւոր «մի տեսակ կոտե՛մ. լտ. *petrocallis*» Գաղիան. գրութ նաև նախաւոր: Տե՛ս տակը գլու:

=Արար. *جرجير* *Jirjir* կամ *جرجير* *Jirjir* «ասորեակ, ջրկոտեմ» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Ա 47 և 795, *Steinschneider* WZKM 11, 327), որ *Будаговъ*, Справ. слов. 1, էշ 434 համարում է «վայրի մանանեխ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս:

ԳԻՐ.—Ունինք նման հնչումով զանազան բուսանուններ. այսպէս՝ Մշ. նաջըրուկ, Բլ. նախնուկ «եղերդ, *cichorium intybus* թրք. բօքթա սալաթա» (Ազգ. հանդ. Ե. 21), Երև. Շիր. նախնաւորուկ, նախնաւորուկ, Վն. նախնաւորուկ, նախնաւոր (եղերդ ըստ Հովիւ 1909, էշ 96), Լ. նախնուկ (Ազգ. հանդ. Ա. 137), Սլմ. նախնաւոր (Աթախան, Սալմաստ, էշ 19), Ղրք. նոնոկ «*stellaria media*, ռուս. *мокрица* (ըստ Ազգ. հանդ. Բ. 18 *eruca sativa*):

ՓՈՆ.—Թրք. գլու. Թորթումի ներնիկ:

ՀԱՐՄԱՆԻ (գրութ նաև նախաւոր) «կարթաձե օղակ» ՍԳր. նոր գրականում նըշանակում է «կեռմայր, օղակեղձակ, չէնկէլ-կոճակ»:

Հիւնք. պրս. *karmand* «ուժեղ, տոկուն»:

*ՀԱՐՊ, ո հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի) «ճրագու, պարարտութիւն, մսի եղ» ՍԳր. «ձէթ, ձիթաւ» Զքր. կթ. Նար. «գէթ, պարարտ» Փիլ. լին. ա. 60. Իրեն. ցոյցք, էշ 67 (Հա 1911, 178).— որից նախաւոր ՍԳր. նախաւորաւոր Մժք. նախաւոր Վրդն. երդ. և ծն. նախաւորակն Նար. նախաւորին Մհար. եր. նախաւոր, նախաւոր (նոր բառեր):

=ՊՀԼ. լճ *čarp* «պարարտ, իւղոտ, կակուղ, փափուկ» բառից. սրա հետ նոյն են պրս. *چرب* *čarb* «պարարտ, իւղալի», *čarbī* «ճարպաւոր», *čarbiš* կամ *čarviš* «մորթի տակի մսի գնդակները», *jarb* «ճարպ, իւղալի ուտելիք», բելուճ. *čarp* «պարարտ», *čarpī* «գիրուց, պարարտութիւն», պաղենդ. *čarw* «կակուղ, ողորկ, փափուկ», աֆղան. *oōrb*, օսս. *čarv* «կարագ» (*Horn* § 436). պարսկերէնից է փոխառեալ նաև թրք. *červiš* կամ *čevriš* «ճարպ».—Հիւրշ. 188:

Klaproth, As. polygl. 1823. էշ 100 պրս. *čarb* և սանս. *šarpi*, ՆՀՐ «պրս. չէրպ՝ ամենայն գէթ և իւղաւոր ուտելիք» Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. *galbh?* գալլ. *Galba* կայսեր անունը: Նոյն. *Arica* 81, 364 պրս. *čarb*, *čarp*, օսս. *zarw*: Lag. Urgesch. 964 սանս. *galbh* և պրս. *čarb*: Ուղիղ են Müller SWAW 42, 254 և WZKM 9, 291, Հիւրշ. KZ 23, 29 են:

*ՀԱՐՊԻԿ «ճարտար, աշխոյժ, գործունեալ». որից նախաւորութիւն. երկուսն էլ յատուկ են միայն արդի գրականին: Բայց կայ նոր. Բ. 85 «Կորովութեամբ ձգեալ յետուս կողմանէս՝ նախաւոր դիպեցուցանէ յուս ձախակողմանն». ուր ՆՀՐ նախաւոր մեկնում է «ճարպկօրէն», եթէ չէ ուղղելի նաև, ինչպէս ունի մի ուրիշ ձեռագիր:

=ՊՀԼ. **čarpik* ձեկից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս. *čarb-dast* «աշտղակա-ձեռն և երազաշարժ», *čarb-bālā* «ուղղաբերձ և կշռակի հասակ», *čarbidan* «յաղթող լինել», *čarb-zabān* «ճարտարալեզու», որ և *jarb* «յաշտղակ, ճարտար», *jarbi* «յաշտղակութիւն, քաջութիւն», *jarb-dast* «յաշտղա-

ձեռն», jarb-zabān «ճարտասան» են: Թերևս իրանականներից անցած լինի թաթարական լեզուներին. հմմտ. քումուք. čeberlik «արուեստ», ննխ. հայոց բարբառով՝ շէքէր «ձեռարուեստի մէջ ճարտար»:

Այսինքն, քնն. քեր. էջ 71 արմատը ղնում է նաւալ՝ իբր պրս. շարպ-տաւր: Հիւրշ. 188 ղնում է նախորդ նաւալ բառի տակ:

ՀԱՐՏԱՂԱԿԱՆ «հաստատական». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 196:

Ծարտասան տե՛ս Ծարտար:

*ՀԱՐՏԱՎԱՐ «թանաքով գիծ քաշելու համար մի գործիք. ֆրանս. tire-ligne» ՀՀԲ, «քանոն» ԶԲ. (իսկ Rivola, Բառ. հայոց², էջ 241 գրում է նաւաւրվար «քանոն»):

=Արար. جدل Jadvāl «քանոն, տախտակ, աղիւսակ» > ումկ. jedver «քանոն» բառից նոր յարմարած:—Աճ.

ՀՀԲ ստուգարանում է նաւաւր-աւար:

ՀԱՐՏԱՐ, ի-ա հլ. «վարպետ, արուեստագէտ. 2. քերթող, իմաստասէր. 3. լաւ, հմտօրէն» ՍԳր. Ազաթ. Եւ. պտմ. Ոսկ. եւ. որից նաւաւրաբան ՍԳր. Եւ. քր. Կոչ. նաւաւրասան Ոսկ. մտթ. Փիլ. (որից համառօտուած է նաւաւսան Փիլ. Պիտ. Խոր. հմմտ. Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 64, վարդանեան ՀԱ 1911, 690 և Բառաք. դիտ. Բ. 65), նաւաւրազոյն Ոսկ. մ. գ. 4. նաւաւրազործ Բուզ. նաւաւրադէտ Մծր. նաւաւրախօս Գծ. իդ. 1. Սեբեր. Կորիւն. Եւ. քր. Ոսկ. երբ. նաւաւրակ կամ նաւաւրիկ Ոսկ. փիլ. 430. նաւաւրել ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր. նաւաւրանք Եւ. քր. նաւաւրապետ ՍԳր. Ոսկ. Կոչ. Եւ. քր. հրաշանաւար Օրբել. են: Կան և մի քանի տարօրինակ ձևեր՝ Բառ. երեմ. էջ 196—7, որոնք բոլոր այս արմատին են հայում. ինչ. նաւաւակ «ճարտասան», նաւաւկապէս «յայտնապէս», նաւաւրամակ «ճարտար կամ յոխորտաբան», նաւաւնակ «արուեստ արկիչ կամ իմաստասէր»: Նոր բառեր են նաւաւրամիտ, նաւաւրաւուեստ, նաւաւրազիտութիւն, նաւաւրազործութիւն են:

ՆՀԲ «իբր ճարտարօղ կամ կերտարար», լծ. լտ. certe «ստոյգ» Müller,

Kuhns u. Schleich. Btrg. 5, 139 սանս. čatura-ra: Lag. Beitr. bktr. Lex. 27 ղնդ. čarətar «գործող, կերտող» (բայց այս բառը նշանակում է «քայլող, յառաջացող». կայ նաև čarana «ձեռագործ, գործ» ըստ Justi, Zendsp. 109 ա. բայց նշանակութիւնը սխալ է. ղնդ. čār արմատը նշանակում է «հրթալ. 2. արածելու հրթալ»): Հիւրշ. 189 մերժում է համեմատել čarətar ձևի հետ: Müller WZKM 8 (1894), 362 կցում է ղնդ.

چارتار čarətatārō բառին, որ գտնում է պհլ. բառարանում և մեկնուած է չաւարտ, kartārtum «գործունէութիւն» Bartholomae, Altir. Wörterb. 582 մերժում է Müller-ի այս համեմատութիւնը, ըստ որում ղնդ. յիշեալ բառը նշանակում է «մէկ ասպարէզ քայլող անցնող». իսկ ինքը հլ. նաւաւար փոխառեալ է ղնում իրան. čartara-ձևից, որի հետ կցում է սանս. चतुर čatura- «արագ, ճարպիկ, ճարտար» Հինք. նաւաւ=պրս. kardan «գործել». նաւաւար=պրս. kārđār «գործող»: Թի-րեաքեան, Արիահայ բառ. 263 պրս.

چاردار čāra-dār «ճարտար»:

ԳիՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրդ. Շմ. Ոզմ. Սլմ. նաւաւար, Ալշ. Մշ. նաւդար, Ազլ. նա՛ւաւար, Խրք. ջարդար: Նոր բառեր են նաւաւաւել Տիգ. «ձեռքիցը բան գալ, շինել», նաւաւաւուր Պլ. «ճարպիկ, աշխոյժ», նաւաւաւուրիլ Պլ. «արտորակ, փութակ, փութկոտ լինել»:

ՓՈՆ.—Վրաց. ჯარტარი նաւաւարի «ճարտար». սրա ձևափոխութիւնն է ჯვარტალი նվարთაլի կամ ჯვრტალი նաւաւալի «շատախօս, չարախօս», բայց յատկապէս Ծճ-8 ჯვარტალი ხნა-մნվართაլი նոյն նշ.—Այս բառից է յետ փոխառեալ Տի. նաւաւալ «ճարտարախօս, ճարպիկ»:

Ծարտարուկ տե՛ս Ծարճիր:

ՀԱՐՏԱՐՏՈՒՄՆ «լուծիւն». անստոյգ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած վրք. սեղք. 794. «Յայնժամ աղաչեաց զթագատուն Սեղբեստրոս առ ի

հրամայել նմա բազմութեան լռել. և լեալ ճարտարտուն, ելեալ ի տեղի մի բարձր Սեղեքստրոս, պայծառ ձայնիւ աղաղակէր. ասելով»:

*ՀԱՐՏՈՒԿ ճրժաւոր սպիտակ գոյնով, որ է ճանճկէն» Բուզ. գ. 20 (երկիցս) և Գնձ. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

=Պհլ. *čartuk հոմանիշից, որի հետ համատ. պրս. چاردا čarda կամ چاردا čarta «սևի զարնող գոյն, կարմրաւուն ձի» (Vullers), «գոյն, երանգ, բայց մանաւանդ այն երանգ, որ ասի թրք. եաղըզ, այսինքն սեւա գոյն՝ որ ի շառն (վարդագոյն) հարկանէ» (ԳԴ), چاردا carad (կարդա՝ card) «կարմիրի զարնող գոյն, մութ շաշանակագոյն» (Vullers), «է այն կարմիր երանգն, որ յատուկ է ձիոյ և ջորւոյ» (ԳԴ), čard «թուխ» (ԳԴ), چاردا jarda (կարդա՝ čarda) «դեղնակարմիր գոյնով ձի» (Vullers). «է երկվարն այն որոյ հայրն իցէ արէպի և մայրն է յայլմէ ազգէ» (ԳԴ).—Հիւրշ. 189, նախ Պատկ. Matrep. I. 11 և յետոյ Հիւրշ. պրս. čard, čarda:

ԳԻՒ.—Հիւրշ. 189 և Տաշեան, Ուսումն դաս. հայ. 616 սրանից են դնում ըստ Ա. Խաչատրեանի ճարտարաբան «մի տեսակ կարծր քար՝ սպիտակ գոյնով ու կարմիր և կապոյտ երանգներով, որ կամնի տակ են գամում, էրկանաքար են շինում են»։ Կենդանի է այս բառը Մշ. ճարտար, Բլ. ներդրումը ձևով, որի հետ նոյն է ճարտի քար Տաղ. «ճարտի քար չիմ, երկաթ՝ որ դիմանամ ես» (Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 27): —(Նոյնը Գրոց բրոց, էջ 151 գրուած է ջարդար, որով ուզում է հանել ջարդել բառից. սակայն Բլ. և Մշ. ունին նախաձայն ց, որով այս ենթադրութիւնը վերանում է):

ՀԱԻԱԿ «տղայ, զաւակ», որից ճաւակեք «աղջիկ, դուստր». առաջինը իբր չեզոք և երկրորդը իբր իգական բառի օրինակ յիշում են Մազ. քեր. 242 և Նրզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ՀԱԻԱՂ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 1173 թուի մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. էջ 32. «Շինեցաք սմա ժամատունս ամարանս և

ձմերանս և ի կեանս մեր պաշտեցաք ի սմա զեկաւորս ճաւաղս հաց»։ Թերեւ նշանակում է «պանդուխտ» կամ «աղքատ»:

*ՀԱԻԱՐՍ «մի տեսակ խաղող». մէկ անգամ ունի Վստկ. 47. «Ազգ մի սպիտակ խաղող կայ, որում հոռոմն ստինաս ասէ. և այլ կայ որում փութփութեա ասեն. և այլ՝ որում ճաւարս ասեն»։ (Յոյն բնագիրն ունի շլաթօզ «կանաչորակ» ըստ Վաստակոց գրոց հրատարակչի ծանօթութեան)։—Նոյն բառը ունին ԱԲ և ՀԲուս. § 1903 ճաւարս ձևով և «տեսակ մը խաղող» նշանակութեամբ, առանց այլ բացատրութեան:

=Յն. բնագրի շլաթօզ ձևի արար. տառադարձութիւնից՝ սխալ ընթերցանութեամբ յառաջացած. այսպէս սկզբնագրում خورس xlōros, յետոյ դարձած جاورس jāvars, Այսպիսի սխալ ընթերցումով ենթարկուած է նաև փութփութեայ, որի վրայ տե՛ս առանձին։—Աճ.

*ՀԱԻՇԱՆԻՒՌՈՒ «երեսը պաշտպանող զրբահ». նորագիւտ բառ, որ սխալ գրութեամբ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բուշ. 64. «Զար փուշն է ի քեզ պատած, որ չկայ ճարակ մտնելու. Զար փուշ պատողին ճրկրուն՝ ես հազնիմ ճաղաճ կռու, գամ մտնում ու վարդ քաղեմ»:

=Պրս. جوشن رو jaušan-i-rū հոմանիշից, որ կազմուած է جوشن jaušan «զրահ» և rū ր. «երես» բառերից. աւելի ընդարձակ տես նօշաճ։—Աճ.

Հրատարակուած է նախ «Ջեռագրական սրբագրութիւններ Հայ մատենագիրների մէջ» աշխատութեանս մէջ, 1926, էջ 72—73:

ՀԳՏԵԱԼ «նմանեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 197:

ՀԳՈՒՆ «մեծ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 197:

ՀԵՂ «ճաղատ, մազերը թափած» Ղևտ. Ժգ. 41, որից ճեղութիւն Ղևտ. Ժգ. 42, 43. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ՆՀԲ լծ. հյ. կեղ, թրք. fել, քաշալ, լտ. calvus:

Մեղ, Մեղեղ տե՛ս Ժիւղ:

ՃԵՂԱՆԱԿ կամ ՃԵՂԵՆԱԿ ագլիուս կամ
զգեստի թելատր զարդքն Ես. գ. 21, Պտմ.
աղեքս. 99. Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 158:

ՀՀՐ ԳԵՂ ԳԵՂ կախհալ ԼԵՆ: ՆՀՐ ԳԵՂ
կամ ԹՐՔ. ՆԷԼԵՂ բառից: (Այս բառի
հետ նոյն են նաև քրդ. چەلەڭ çeleng,
բուլղ. čelenki, չխ. chochole, յն. чёлка-
չл. բոլորն էլ ծագում են արեւել. ԹՐՔ.
چەلەڭ çeleng ձևից, որ է «ի նշան քա-
ջութեան գդակին անց կացրած փետուր
թշուռի, ցցունք», ըստ այսմ նմանու-
թիւնը պատահական է: Պատահական
են նաև վրաց. ნიღბნაყი ძდაխարაკ»,
պրո. čelān «երկաթեայ գործիք, ծղխնի
ԼԵՆ»:

—Ճեղք ձեռքից, պատահում է, նեղ բաց-
ում է՝ Բառ. երեմ. էջ 197. արմատ՝ որ հնե-
րի մօտ չէ գործածուած և կայ միայն արդի
գաւառականներում. որից նեղիկ կամ նեղ-
փուլ ճհերձել, պատռել, երկուսի բաժանել՝
Դատ. ժդ. 6. Դ. Թագ. զ. 60. Գրծ. իգ. 10.
Ոսկ. բ. Թիս. մ. բ. 22. աննեղ Ժառնոտ.
աննեղիկ Ոսկ. ղկ. երկնեղիկ Վրդն. ծն.:
= Մեկնութիւնը տե՛ս նիւղ:—Աճ.

նԶՐ լծ. կեղեֆել, շաղխել, թրք. Բարգ
կամ Բարգ: Justi, Dict. Kurde, էջ 117
քրդ. جالک jēlge «ճեղք, ծերպ»: Հիւնք.
ցեղ բառից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ.
էջ 142 ղնում է հնիւ. sqel- «ճեղքել»
արմատից. հմմտ. հսլ. skellka. լտ. si-
liqua «կեղև, պատեհան», silex «կայծ-
քար», յն. σάλλω «փոքրել» են: (Յիշում
են Walde 117, Boisacq 1048, Pokorny
2, 591): Մառ ԿԱՏ 1919, 411 վրաց.
ჭეჭი Գեֆա «ճեղք», արաբ. طرق trq
«հարուածել» են: Թիբեաքեան, Արիա-
հայ բռ. 191 պրս. چالک čāk «պա-
տառուածք» բառից:

ԳԻՌ.—ՍԼԺ. ճեխֆ', ԱԼԶ. ՄԶ. ԶՊ. ճեխկ,
ԱԽԳ. ԿՐ. ճեխֆ, ՄԿ. ճեխֆ', ԱԳԼ. ԳՈՐ. ՂՐՔ.
ճեխկ, ԶՁ. ՀՃ. ջեխֆ, Ռ. ջեխֆ, ԽՐՔ. ջեխգ',
ՊԼ. ՍԽՔ. ջեխգ, ՏՓ. ճիխկ, ՏԻԳ. ջիխֆ, ՆՆԽ.
ջըխֆ, ԱսԼ. ջըխգ, ջըխ*, ԵՐԼ. ՄՐՂ. ճղակ,
ՀՂԶ. ջըխգուն:—Բայալկան ձևով հն՝ Ողմ.
ճեխֆիլ, ԵՐԼ. ճեխկէլ, ՍԶ. ջխֆել, ՍՎԵԴ. ջըխ-
բիլ, ՊԼ. ՍԽՔ. ջխգէլ, ԱսԼ. ջխգէլ':—Նոր բա-

հեր են նեղֆուլ, նեղֆուածֆ, նեղֆուլի, նեղ-
 ֆուսել, նեղֆուկ, նեղֆուսել, նեղֆուսկել, ան-
 նեղֆել:— Սրանցից բոլորովին տարբեր է
 նախ արմատը, որից նախիլ (Ազլ. Երբ. Տփ.
 Գոր. Ղրբ. Լն). փոխառուել է պրս. چاک
 čāk «պատահածք» կամ արևել. թրք. چاقماق
 čaq-maq «հեղքուիլ» ձևից. սրանից նաև
 վրաց. ჰეჟა ნეწა «ճաք, հեղքուածք», Յոթըթա
 միենեწա «ճաքիլ», Զոթաեո նախանի «ճաք,
 հեղքուածք»:

ՃՃԾԿԵԱՆՆԻ «ճգճիմ, խեղճ, վտիտ, լղբր-
նուկ» անստորագ բառ, որ մէկ անգամ ունի
Մագ. Թղ. 218. (վտիտ ձկունք) ճխմեալք և
ճճճկկեալք ճիօրէն ճողորտեաց. (Հրտր. Կոս-
տանեան տպուած է ճճճճճճճճճ):

Պատահական նմանութիւն ունի լազ-
Շիկու անուրբ, փափուկ»:

*ՃԵՄ, Ի—ա ՀԼ. «Կառույտ, քայլուածք» վեցօր. որից եմմ առնուվ «սիգալուվ ման գալ» Գ. մակ. Ե. 12. Ոսկ. ա. տիմ. Եեմիլ ՍԳր. Կոչ. Ոսկ. Ես. Եեմեկի Յոր. խա. 24. Ոսկ. Բ. կոր. ա. տիմ. Ես. Կոչ. Եեմեցուցանել Իմ. Գ. 2. Եեմուրիւն Նար. Եեմարան «Ճեմեկիւր, զրօսարան» Նար. Շար. ՍՀմ. «Ճեմական փիլիսոփայական վարժարան, ուսումնարան» Փիլ. Պորփ. Մագ. «մզկիթ» (անշուշտ արար. جامع jāmi' հոմանիշ բառի նմանա-

ձայնութիւնից յառաջացած) Ուոհ. 329, 335, 351. «Կառույտ, ճեմք» Արծր. Եեմարանական, Եեմարանաւարտ (նոր բառեր).—Եեմ զըտ-նուտ է նաև բազմաթիւ յետնադարիան բար-դութեանց ծայրը՝ բաւական անյարմար ձե-ւով. ինչ. արեգակնաեմ, լուսաեմ, Երկն-եմ, Իմաստնաեմ, կեանաեմ, մաքրի-նաեմ, գեղաեմեմել ևն:

= ՊՀԼ. անծանոթ մի ձևից, որի գոյութեան
ապացոյց են պրս. Ընտր Եճեմբ, նա-

գելով քայլուածք», Շամիւն «նազելով փե-
րեւեակ», Շամանի «նազելով՝ փերեւեակով
երթալը»։ Հայերէն *ե-ի* զէմ պրս. *a* անտ-
վոր է. պատճառը պէտք է փնտռել պահլա-
ւերէնի մէջ։—Հիւր. 189։

ՆՀՐ լծ. թրք. adəm «բայլ»։ իսկ բար-
դովթեանց ժայրը գտնուածները մեկնում
է Հ. Գ. ճամուկ, պրս. ճամէ, ճամ «դճեաստ»,

Հյ. անցում, արար. 'azim «մեծ», տեղ. azyəṇ «կատաղի» և Հյ. գումար = արար. Jam' «գումար» բառերով (տե՛ս նեմ և լուսանեմ): Lag. Urgesch. 471 պրս. AW 42, 254 և 44, 238 պրս. čamidan և jamidan (իմա čamidan): Müller SW. čaman «արտա»: Պատկ. Matrep. I. 11 պրս. čam. Justi, Kurd. Gram. (1880), էջ 233 քրդ. čemîem «խոնարհի», պրս. čamidan, անգլ. hvom «անկիւն», Հինք. պրս. չեմիյաէն: Patrubány 2Ա 1908, 152 յն. διερα: «փախչի», Մ. Ս. Դաւիթ-Քէկ, Յուշարձան 398 զալլ. caman «ճամբայ», ն. արմ. kamm, kammed «հետք, քայլ», հրրոտ. cem-mein «քայլ, հետք», հիոլ. cēim:m «ճեմ. քայլ, հետք»: Karst. Յուշարձ. 408 սու-մեր. tum «երթալ, քայլել»:

Անմ տե՛ս Կեմ:

Lag. Urgesch. 471 սանս. yam «սանձ», որ մերժում է ինքը՝ Arm. Stud. § 1389: Pedersen տե՛ս նմել բա-ռի տակ: Karst, Յուշարձ. 423 թրք. gām, gem, güvām, gāym «ձիու սանձ»: ՀԵՄԱՐԱՐ «բարակ». ունի միայն Բառ. երկմ. էջ 197:

*ՀԵՄԻԱՅ «մզկիթ». մէկ անգամ ունի Վրդ. պտմ. տպ. էմ. 154 (իսկ տպ. Վենետ. էջ 117 ճեմիայ). Անկաւ հուր յերկնից ի ճե-միայն Ամթայ, որ է մնիրայն հաւաքման մսլիմանաց:

=Արար. جامع Jami' «մզկիթ», որի բուն ստուգաբանական իմաստն է «հաւաքող» (ի-զականը جامع Jami'a). սրա համար է Վարդանի «մնիրայն հաւաքման մսլիմանաց» բացատրութիւնը:—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մա-տենագր. Ա. էջ 111:

*ՀԵՄԻՇ «արտաքնոց». մէկ անգամ ունի Բուլ. ե. 35. սրա հետ հոմանիշ է շաշմակ «արտաքնոց», որ առանձին գործածուած չէ և կայ միայն շաշմակել «կործանել զտեղին և կարգի ի լուալիս, ճեմիշ կացուցանել». մէկ անգամ ունի Կիւրդ. դտ. Քիսկ Յերոբոաղ յետ շաշմակելոյ զԲահադ և ունելոյ զդատա-

տրութիւն՝ յաղթեաց Մադիամու (ակնար-կում է Դ. Թագ. Ժ. 27):

=ՊՀԼ. անյայտ մի ձևից, որի հետ համա-պրս. ձեւից čašma և շրջեալ ձեւից čamša, որ բուն նշանակում է «աղբիւր» և երկի փխր. նշանակում է նաև «արտաքնոց». այսպէս է քրդ. ձեւից češma «արտաք-նոց» (Justi, Dict. Kurde, էջ 129), ինչպէս նաև Մշոյ հայ. և թուրք. գաւառականով՝ շաշմա «արտաքնոց»: իմաստի զարգացման համար համա. Հյ. լուալիք «աւազան, բա-ղանիք, ջերմուկ. 2. աղբանոց, կոյանոց». (Քակեցիկն զտունն Բահադու և կարգեցին զնա ի լուալիս. Դ. Թագ. Ժ. 27), պրս. āb-dast «լուացումն ձեռաց» և ābdastxāna «ձե-միշ», ասոր. ܒܝܬܐ ܕܡܝܝܐ baitā dmayā «արտաքնոց» (բուն նշ. «տուն ջրոյ» ZDMG 40, 439):— Հայ. շաշմակ համապատասխա-նում է պրս. čašma ձևին և փոխառեալ է պՀԼ. čašmak «աղբիւր» բառից. իսկ նեմիշ մօտենում է շրջեալ čamša ձևին և անշուշտ ծագում է պՀԼ. գաւառական մի ձևից:

ՆՃԲ Թէ՛ նեմիշ և Թէ՛ շաշմակել դնում է պրս. չեմշէ, թրք. չեշմէ «աղբիւր. 2. արտաքնոց»: Հիւրշ. 189 լի ընդունում վերի մեկնութիւնը, որովհետև «արտաք-նոց» նշանակութիւնը չի գտնում Vul-lers-ի մօտ: Նորայր, Կոր. վրդ. 446 պրս. چاميز čāmēz «մէզ» բառից հանելով՝ սխալ է գտնում նեմիշ «ար-տաքնոց» նշանակութիւնը և դնում է նե-միշ «մէզ»:

ՀԵՆՃ «պարարտութեան գոլորշին, եփած մսի հոտ և կեղտ» Ոսկիփ. այս արմատից են նեճներ «խորոված մսի հոտ, զոհի գոլոր-շիք» Բ. մակ. է. 5. Ոսկ. ա. կոր. նեճներել ՍԳր. նեճներաթիլ Ոսկ. եփես. նեճներալիւ Սահմ. Ճառքնտ. նեճներալից Տօնակ. նեճ-ներական Փիլ. նեճներաճառ Վանակ. յոր. դիւանեճներ Ճառքնտ. Նար:

Հինք. ճաճ բառից:

ԳԻԲ.—Ախց. Կր. ճէճ, Ալշ. Մշ. Զդ. Սլմ. Վն. ճեճ, Երև. ճէճ, Խրք. Պլ. Բ. Սեք. շէճ, Մրդ. Ողմ. ճիճ (Ողմ. նշ. «ճարպ»), Ննխ. Տիգ. ջիճ (Տիգ. նշ. «արգանակ, մսի ջուր»):

—Ճենեեր բառի հետ է կապում Հ. Գ. Գեղեոս «մսի պարարտութիւն»։—Նոր բառեր են ճենեած, ճենեել, ճենեոտ (ՁԹ. շէօնջիւլ), ճենեոտիլ, ճենեմոմ, ճենեոտացնել խարկել», ճենեոտալ խարկուելով ճենեի հոտ տալ», ճենեոտան «կիզիչ տաք», որոնք և ճենեոտալ, ճենեոտալ, ճենեոտանոտ, ճենեոտացնել, ճենեոտան:

Փոխ.—Վրաց. յըցձո ճենեի, յըցձո ճենեո տապակած մսի հիւթ:

ՃԵՆՃԵՐԱՆԻ ԿԱՄ ՃԵՆՃԵՐԵՆԻ ՔՐԶԳԱՆԻ, տրգալ (մեղուի, ճանճի) Մազ.:

*ՃԵՐ, ո, ի-ա, ի հլ. առաւարանք, շտապումն ՍԳր. Վեցոր. Ոսկ. ես. և մ. բ. 5, 18. որից նեպ ի նեպոյ Եփր. Թգ. 428, 430, 455. Մծր. նեպ զնեպի Արծր. նեպս կացուցանել «շտապեցնել» Կոչ. նեպել ՍԳր. Մծր. Եւս. պոմ. նեպել կարկուտ «առատօրէն կարկուտ թափել» Եփր. յոր. (ՀԱ 1912, 670), նեպեցուցանել Ոսկ. յհ. բ. 26. նեպընքաց Երզն. մոթ. նեպումն Ոսկ. յհ. բ. 39. Վրգ. հց. հապնեպ Յհ. կթ. հապնեպել Խոր. առաւարանք Ոսկ. գծ. 239.—Ճեպել և փութալ բառերի հրանգը որոշելով՝ Սարգ. բ. պետ. բ. 420 գրում է. «Ճեպելն քան զփութալն առաւելագոյն է. վասն զի փոյթն է արտաքոյ պղերգութեան՝ յօժարութեամբ սրտի զիրս ինչ կատարել. իսկ ճեպելն է ամենայն ինչ պնդութեամբ զհետ ընթանալ և հասանել իրացն»:

=Նեթադրում է իրան. *čapi- ձևը (ինչ. pati->պետ), որ արմատն է ճապուկ<պհլ. čāpūk<*իրան. čāpu-ka- բառի Այսպես մեկնեց Nyberg, Hilsfb. 2, 42:

ՆՃՐ լծ. ստէպ, շտապ, խուճապ, Թրք. շափըք «շուտ»։ Peterm. 246 լծ. շտապ: Հինք. պրս. čapuk «շուտ», Թթր. čap-maq «արշաւել»։ Müller WZKM 8 (1894), էջ 275 սանս. čāpa, cepala, յն. καμπόλος «կոր» բառերի հետ: Փորթուգալ փաշա, Եղիշէ 301 հապուկ = պրս. čāpūk «արագ» բառի արմատն է: Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šib «առաւարանք, վազք», tab «շտապել, արագ», 423 շաղաթ. čapuk, օսմ. čabuk

«շուտ», čap «վազք», շաղաթ. čevik. čever «ճարպիկ, աշխոյժ»:

Փոխ.—Տե՛ս հապ արմատի տակ:

ՃԵՏ (ի հլ. ըստ ՆՃՐ, բայց առանց վկայութեան) «ցեղ, սերունդ» Բուզ. գ. 14, 18. Խոր. Մազ. որից միանեալի «մէկ բուն ունեցող ծառ» Վեցոր. 96. Ոսկ. եփես. 878. անեմ «անզաւակ» Եփր. Թգ. 449. Մծր. 292. անեմութիւն Եփր. Ել. էջ 175 և Թգ. էջ 358. անեմել «ցեղը շնչել» Եփր. մեկն. սամ. (ձեռ. Վիեննայի, Թ. 229, տե՛ս ՀԱ 1912, 550), որ և անեմել Բուզ. գ. 19:

ՆՃՐ ոմկ. նէտտ, զաթ, զատ (իմա՛ արար. جَدّ Jadd «ցեղ, նախնիք», ذَات zāt «անձ», պրս. ا ج zād «ծրնունդ»), սանս. հաթի: Justi, Zendsp. 127 ա զնդ. زاده «ծնունդ», պրս. zād: Պատկ. Иэспед. էջ 18 զնդ. zāta, պրս. zād, սանս. Jāta, էմին, Հալ. հիթ. կրօն, Թրգմ. Յոյս, 1875, 362 սասանեան գրամոց նէթէ «ցեղ» բառն է: Տէրվ. Altarm. 60 ծնունդ ձեռի հետ՝ լտ. gens, gentis, սանս. Jāti, գոթ. knōdi են, նոյն, նախալ. 77, 126 հնխ. ganti նախաձեռն. հինը համարում է նէտ (<նայտ), հմմտ. անեմել (ի-ով), Հինք. էջ 97 արար. նէտտ: Pictet բ. տպ. Ա. 100, Գ. 5 սանս. Jāta, զնդ. zā-ta, յն. θέτος են բառերի հետ:

ԳԻՐ.—Սլմ. նէտ «փոքրիկ», Վն. նեմ «վառեակ», Խն. «փոքրիկ աքլոր», Մկ. նիտ «հաւի ճուտ» (առանց սեռի որոշման), Ալշ. Բլ. Խլ. Հզ. Մշ. նեդ «աքլոր», որից նեմոնց, նեմիւսոնց, նիտու աղիւն «շատ կարմիր», նալօզ «փոքրիկ աքլոր, աքլորաճուտ»։ Հին վկայութեամբ ունինք նեմաւոց «աքլորների հաւանոց» Վրգ. առ. էջ 122:—Հմմտ. նաև նուտ «ձագ, վառեակ», որ նոյն բառի ձայնդարձն է. տե՛ս գւռ. բռ.։—Մառ, Վրգ. առ. 1. էջ 203 նեմ «աքլոր» կցում է նուտ բառին, բայց նաև ծիւ! որ այստեղ գործ չունի:—

ՃԵՐԵՏ «անծանօթ մի բոյս է» Կաղիւսն. ունի միայն ՀԲուս. § 1869:

ՀԲուս. համարում է ասոր. ներուտ «ազատորախտ»:

*ՃԵՐՄԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «սպիտակ» (գործածուած միմիայն ձիու համար) Բուզ. Սեբ. Մեսր. Եր. Նար. խշ. որից ներմակածի սպիտակ ձի հեծնողը Բուզ. ճանճանհերմակ սպիտակատր սպիտակ գոյնով, ճանճկէն Մազ. արեւտեան գրականում՝ զաւառականների համաձայն՝ գործածուած է ընդհանրացած «սպիտակ» նշանակութեամբ. իսկ սպիտակ բառը անսովոր է. ճիշտ սրա հակառակը, արեւելեան հայերէնում գործածուած է սպիտակ և անսովոր է ներմակ:—Գրուած է նաւմակ Անկ. գիրք հին կտ. 379, 381—2:

=ՊՀԼ. *čermak ձեկց, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմտ. պրս. چرم čarma «ճերմակ ձի, շաղանակագոյն կարմիր ձի» (Vulners), «հասարակօրէն ձի, իսկ յատկաբար այն ձին, որ կոչի թրք. գուլա աթ (իմա՝ աշխտ, կարմրագոյն ձի)» և ուրեք գրի նշանակել գորշ ձի» (ԳԴ). գրուած է նաև چرم jarma «գորշ ձի». քրդ. čerme «սպիտակ, ճերմակ» (ZDMG 38, 61), Իրանականից փոխառեալ են նաև վրաց. ჯაშაგო նարմակի կամ ჯაშაგო նարմագի սևերի հետ խառն ճերմակ մազեր», ჯაშაგო նարմაგი «ալևոր քաշ ծերունի», ჯაშაგო ცხენო նարմակի ցխենի «ճերմակ ձի», ჯაშაგოხანო նարմագուսանի «ալեհեր». (սրանք չեն կարող հայերէնից լինել՝ առաջին վանկի ա-ի պատճառաւ):—Հիւրշ. 189:

Klaproth, As. polygl. 106 վօգուլ. sarni, սամոյէդ syr ձեկերի հետ: ՆՀԲ պրս. չէրմէ: Հիւնք. «ձի» նշանակութեամբ=պրս. նէրմէ, իսկ «սպիտակ» նշանակութեամբ՝ նոյն ընդ գերմակ:

ԳԻՒ.—Ախց. Երե. Կր. նէրմակ, Մշ. նէրմագ, Ակն. Խրք. Հմշ. Ննխ. ՊԼ. Ռ. Սեբ. Սշ. չէրմագ, Ասլ. չէրմագ, չէրմայ, Ջթ. ջիյմօգ, ջիւմօգ, Ջղ. նարմակ: Նոր բառեր են ներմակերես, ներմակլաթ, ներմակկապ, ներմակկեկ, ներմակուրակ, ներմկոտիկ, ներմրկուկ, ներմլուկ, ներմկնալ, ներմկառիլ, ներմրկուց, ներմկուցf, ներմակչաւ. սաստկականն է նեփ-ներմակ Արք. ՊԼ., նիփ-ներմակ Ննխ. ներներմակ Ախք.:

ՃԵՆԱԿՏՈՒՏ «մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գործածուած է եպիփ. կիպր. վկայութիւնը տես մաղենակ բառի տակ:

Ճեղդիկ տե՛ս Ճիւղդ:

ՃԵՆՈՏ «օտոտո». այսպէս ունի Բառ. Երեմ. էջ 197. Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

ՃԵՆԻՐ «ախտոտ», ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 197, որ կարելի է հասկանալ «ախտաւոր», բայց նաև «աղտոտ» (այժմ էլ Կովկասում աղտաւ բառը հնչում է ախտաւ):—Թերեւ կապ ունենայ ճայր, ճայրոտ, ներոտ ձեկերի հետ:

*ՃՁԱՀ «եղնգնաքար». գիտէ միայն Պատկ. Драг. камни, էջ 36 (հանելով յետնադարեան գրուածքներից):

=Արաբ. جزع jiz՝ «մի տեսակ թանկագին քար՝ սև ու սպիտակ գոյներով. աչքի ուլունք. սրա մի տեսակն է եղնգնաքարը» (ըստ բացատրութեան Կամուսի: թրք. թրգմ. Բ. 557):

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ:

ՃԻՒՅՏ «ձայն փայտի կամ ալյուց իրիք». ունի միայն ՀՀԲ:

=Բնաձայն բառ. պարզ արմատը նք. հմտ. գւռ. նքնթալ, նքնթցնել, նքռալ:—Աճ:

ՃԺՏԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Վրդ. աս. 318. «Առիւծն խնդրէր, թէ բերէք զձագ ձեր. զի ոք որ ոչ ճծտեսցէ, զայն ինձ հարսն արասցեն»:

Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 441 թարգմանում է «окажется безобразной, անճոռնի դուրս կգայ, տգեղ կլինի» և հանում է պրս. زشت zišt «տգեղ» բառից:

ՃԻ, ո հլ. «Ժժմակների շղիթ, լորձունք» Մազ. թղ. 202. որից նիօրէն լղրճուկ, շղիթի պէս» Մազ. թղ. 218. Երկուսն էլ անստոյգ բառեր են: Տե՛ս նաև ճնի:

ՆՀԲ կցում է նալ բառին:

ՃԻԳՆ, ճ հլ. (նգան, նգունք, նգանց) «նեղութիւն, վշտակութիւն, ջանք» ՍԳր. Ոսկ. ես. և տիտ. Եփր. կողոս. որից նիգն ի նիգն թխտ առ խիտ» Ոսկ. մ. գ. 16. նգնել Գծ. ժա. 27. նգնիլ ՍԳր. Եւս. պտմ. նգնական

Եփր. Թգ. նգնակից Բուգ. նգնումն Կոչ. նրգ-
նուքին ՍԳր. Եզն. Եւս. պտմ. նգնաւոր Ոսկ.
յհ. ր. 35 Լն:

ՆՀԲ ԼԺ. հյ. ձիգ և Թրք. səqə əսեղմ»,
səqəntə «նեղուքին», çek-mek «թա-
շել», jeng «պատերազմ» (տե՛ս նրգ-
նուքին բառի տակ): Մորթման ZDMG
24, 80 Լն Թրք. səqəntə, ZDMG 31, 417
բևեռ. zikuni: Հինք. տֆնիլ բայից:
Քիւփէլիան, Բազմ. 1910, 153 ոգ>ոյծ
արմատից: Պատահական նմանութիւն
ունի վրաց. օջոռ «նեցուկ, յե-
նարան»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. նրկնել, Ողմ. նրկնիլ,
Ախց. Կր. նֆնիլ, Մրղ. նրֆնել, նրյննել, Սշ.
ըբֆնել, Խրք. շրֆնիլ, Ջթ. շրֆնիլ, Ննխ.
Պլ. Սեբ. շրֆնել, Շմ. Տփ. նրֆնիլ, Ղրք.
նրֆնիլ, Բ. շրֆնիլ, Սլմ. նրյննել, Ասլ.
շրֆնիլ.—նգնաւոր բառի ձևերն են՝ Մշ. նրկ-
նաւոր, Մկ. նֆնաւոր, Ջղ. նֆնաւոր, Երև.
Կր. նֆնաւոր, Սշ. շրֆնաւոր, Հմշ. Ննխ. Պլ.
Բ. շֆնաւոր, Ազլ. Տփ. նֆնա՛ւոր, Ղրք.
նիֆնա՛ւրէր, Ջթ. շիֆնա՛ւր, Սեբ. շրֆ-
նաւր, Վն. նրյննաւոր, Սլմ. նրյննաւոր,
Մրղ. նրֆնաւրի, նրյննաւրի, Ասլ. շրֆնա-
ւի՛որ, Շմ. նրֆնօօր:—Ատն. ունի շրֆնաւոր
«ճգնաւոր», շրֆնել էթմէֆ «ճգնել»։—Նոր
բառեր են նգնոց «ճգնարան», նգնիկ (Rivo-
la) «ճգնաւոր փոքր և խոնարհ», նգմաւուկ
«անխօս մանուկ» (?), նգտալ Եւգ. «շափա-
զանց նեղը մնալ», նգտեւ Մղ. «ճիգ ու ջանք
գործ դնել»:

ՓՈՒՍ.—Ուտ. նիֆնաւոր «ճգնաւոր»:

ՃԻԳՆ «սկիզբն». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 197:

ՃԻԳ «մանուկ, զաւակ». երկու անգամ յի-
շում է Բառ. երեմ. էջ 197 և 198: Արդի բար-
բառներում ծանօթ է նիծ ձևով:

*ՃԻԼ «շրոտ տեղեր բսնող կնիւն, սէզ, բա-
րակ եղէգ, պրտու» (ըստ Տիրացուեան, Con-
tributo § 44 juneus glaucus Ehrh.). նորա-
գիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գոր-
ծածուած ԼԺ. նար. «Կնիւն՝ ճղեմն է, որ ի
հեղեղատս բուսանի, մանրուրդոր ճիւն».
(տե՛ս ՆՀԲ ճղեմ բառի տակ):

=Վրաց. օջոռ հոմանիշից փոխառ-

եալ: Հայր փոխառեալ դնելու պատճառն այն
է, որ շատ յառնաբար գործածուած ուսմիկ
բառ է. մինչդեռ վրացին շատ հին է և գոր-
ծածուած է նաև Ս. Գրքի Թարգմանութեան
մէջ. այսպէս՝ Ել. ր. 3. Եւս. ԺԺ. 6 Լն. միւ-
նոյն ժամանակ վրաց. ձևը գտնուում է կով-
կասեան ընտանիքի մէջ՝ զանազան կերպա-
րանքի տակ. ինչ. վրաց. օջոռ «նիւն պը-
տուղի կանաչ կեղև», օջոռ «նալ մաքառ,
եգիպտացորենի կեղև», ինդիլ. օջոռ «նա-
լայ «եղէգ, պրտու», Թուշ. օջոռ «նալ «եղէգ,
յարդ, սէզ»։—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Շլ. Սլմ. նիլ «կը-
նիւն», Ջղ. նիլ «հաղաղակի երեսը պատող
խսիրը». որից նկուտ Շլ. «ճիլ շատ եղած
ճախճախուտ տեղ»։—ըստ Բլ. որոշում է
գլոր նիլ «scirpus lacustris» և տափակ նիլ
«juncus effusus» (Ազգ. հանդ. Ե. էջ 21
—22):

ՓՈՒՍ.—Թրք. جیل jil, քրդ. jil «սէզ, ճիլ»
փոխառեալ են հայերէնից (որեւէ արեւմտեան
բարբառից, ինչպէս ցոյց է տալիս նախա-
ձայնը). այսպէս նաև արաբ. جال jil (նաև
jal, jul, որ հնչման անվատահոսութեան նշան
է) «արտը հնձելուց յետոյ մնացած ցողուն-
ները» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. էջ 165):

○ՃԻԼ «ճիւլ, փոքրիկ և աննշան ձայն». որից
նիկ հանել «մի փոքրիկ ճիւլ արձակել» Եւս. Ժ.
14. Ոսկ. Եւս. 161. Ոսկ. մ. գ. էջ 52 և ա.
տիմ. էջ 149 Լն:

= Բնաձայն բառ է. հմմտ. նիշ:

ՆՀԲ և Հինք. հանում են նիշ բառից:
Պատահական նմանութիւն ունի արևել.

Թրք. جیغ jiy «ճիկ, ճիւլ»:

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն նիկ, նիկ անել,
նիկ-բօ, նիկու վիկ, նիկ-վիկ մանկական խա-
ղերի անուան մէջ:

Միկո տե՛ս Ճկուտ:

ՃԻԼՄ «դեռարուսիկ, մատղաշ» (մանկա-
կան հասակի համար ասուած) Ոսկ. Եփես.
էջ 904. որից կրկնութեամբ՝ ճղնիմ «փոքրո-
գի, կծծի, ժլատ» Ոսկ. մտթ. ր. էջ 706, 708.
709 (=յն. (σ)μυρολόγος «փոքրողի, շնչին
բաների ուշադրութիւն դարձնող. 2. կծծի,
ժլատ»), ճղնմագոյն «ազահագոյն» ԱՐ. նրդ-

նըմիլ «ժլատութիւն անել» Ոսկ. կող. 1, էջ 529 և մ. ր. էջ 447 (յն. μικρολογέω. ձեռագիրն ունի բաղաձայնների խճողմամբ՝ նըմ-նըմիցիւն. նշձ զնում է նըմմիլ, նըմմմիլ, իսկ հրատարակիլը իրաւամբ ուղղում է նըմմիցիւն). «Ժերութիւնից թառամել, կնճուի, քաշուիլ» Պիտ. «ճշգիւլ» Մագ. գամագտ. (գրուած նմղնել. տե՛ս Նորայր, Բանաս. 1900, 135). այստեղ է պատկանում նաև նըմասիրտ «փոքրոգի, սիրտը ճղճիմ» Սիրաք. ժդ. 3 (յն. μικρολόγος. վերինների համեմատ ուղղելի նըմասիրտ կամ աւելի լաւ՝ նըմմասիրտ)։

Նշձ «նիլմ, որպէս զճիղ իմն, յորմէ և նընիմ»։ Վերի բառերի նշանակութեանց ստուգութեան և ձևի սրբագրութեան համար տե՛ս Հ. Ա. Վարդանեան ՀԱ 1911, 692։ Կայ և քրդ. նըմ սկա-կուղ, որ յայտնի չէ թէ ի՞նչպէս պէտք է կապել մեր բառի հետ։

ԳԻՌ.— Պահուած է միայն Ղրբ. նըմա՝ ղէնէ՛մ (< նիլմ + աղիւք) «նրբաղիք, բարակ աղիքները» բառի մէջ։— Նո՞յն է արդեօք իվ. նմլի, հթ. նմլիկ, Դվ. նմրլիկ «փոքրիկ, մատղաշ»։

ՃԻՃՆ «միշտ, ստէպ» Վստկ. էջ 1 (Իւր տէրն ստէպ (այլ ձ. նիճն) հայի ի յինքն և կառկուռ երթայ տեսանէ և պէտ առնէ). Սմբ. դտ. 101 (Եւ զայս ճիճն կարդալ պարտ է (այլ ձ. ի ժիւր). Անսիգք 35 (ճիճն հանդիպած)։

○ ՃԻՃՈՈՒՆՔ՝ «ծիծառների ճվճվալը»։ ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. հոռվմ. 341. «Ջճիճոունսն ծիծառանցն լուիցեմք»։

= Բնաձայն բառ. հմմտ. նիկ. նիշ, նոռուղ, ննուել ևն.— Աճ.

Ծիմ տե՛ս Կիմ։

* ՃԻՄ «հողի գուղձ», ունի միայն Բառ. երմ. էջ 198, որ մեկնում է «կունծ» (գւռ. գունձ). կենդանի է արդի բարբառների մէջ՝ զանազան ձևերով. այսպէս՝ ճիմ Երև., ճումն Գնձ. Ղրբ., ճումր Գնձ. Լ. Ղզ. Շլ. նաև ուտ. ճում «գուղձ»։

= Չաղաթ. ձիմ «գուղձ, ձերն» (տե՛ս Будаговъ 1, 487).— Աճ.

ՃԻՇԴ, ի հլ. «ուղիղ չափով, ո՛չ աւելի ո՛չ պակաս» Բուզ. Ե. 7. «ճշտութիւն» Բրս. ճղն. որից նշղիւ (կամ նաև նշղով) «ճիշտ ու ճիշտ, ուղիղ» Դ. Թագ. իգ. 35. Եզն. (սխալ գրուած ձևով՝ նշղիւք). Եւ. քր. Կոչ. «խնայելով, կծծիութեամբ» Նար. նշղել «ճշտել, ճշմարտել» Բ. մակ. ր. 29. «ժլատութեամբ վարուիլ» Բ. կոր. Թ. 6. Առակ. Ժա. 26. Մանդ. նշղութիւն «ուղիղ չափը» Դատ. Ե. 15. Կոչ. «ազահութիւն, ժլատութիւն» Սիր. Ժա. 18. նշղապաճաճ Ոսկ. գծ. նշղապաճաճ Եւագր. Են։ Դրուած է նշղութեամբ Տիմոթ. կուզ, էջ 201. արեւմտեան գրականում ընդունուած է նիշղ, նշղել, իսկ արեւելեան գրականում՝ նիշտ, նշտել ևն, ուր տ աւելի համապատասխան է նախորդ շ-ին (հմմտ. միշտ, վիշտ, կեշտ, տաշտ, դաշտ, վաշտ ևն)։ Նոր բառեր ևն նշղապաճութիւն, աճնշղապաճ ևն։

Տէրվ. Altarm. 9 և Նախալ. 71 հնիւ.

ki, kin «քննել» արմատից է զնում

սանս. և զնգ. Շի, հլ. * Բիճ, Բննել. զրն-

նել, լտ. quae-s-o, quae-r-o «խնդրել»,

որ ընդն ki արմատէն է s սահմանա-

տառով աճած, որուն լծորդ կ'երևան

նիշ-դ և թերևս նշ-մարիտ»։ Հինք. լտ.

justus «արդար, ճիշտ»։ Խիրեաքեան,

Պատկ. աշխ. գրակ. էջ 200 պրս.

just «քննութիւն»։ Մաղկաքաղ ՀԱ 1897,

318 պրս. cüst «արագ, աշ-

խոյժ»։ Մառ. ЗВО 11, 300 երբ.

ԾՄԻ qust, ասոր. qustā

«ճշմարտութիւն» բառերի հետ, թերևս

փոխառեալ ասորականից։ Յ. Գ. Մ.

Պատմ. գրակ. 16 ճապոն. նից։

○ ՃԻՉ, ի, ո (յետևաբար նաև ի—ա հլ.) «կանչ, բարձր ձայն, մանաւանդ ողբի և լացի» ՍԳր. Ազաթ. Ոսկ. յհ. ր. 17. Եւագր. որից նշել ՍԳր. նշիւն, նշումն Եղիշ. Մանդ. Յհ. կթ. բարձրանիշ Շիր. Եղիշ. Գ. էջ 44. առանց սղման՝ նիշել Խոր. պտմ. հոբի. Բրս. մրկ. նիշտել (< * նիշտել) «մկան կամ հափ կանչել» Վստկ. 13. նիշկաճ «բոթաբեր, գութկան» Ուռհ. 99, 256, 348. նիշկաճ «գոռում գոշում» ԱԲ. որ և նույն «գոշիւն» Յհ. կթ. 195 (Մաշտոց կաթուղիկոսի թղթում), 270. նիճն Վրդ. առ. 20, 194, նիճ Վրդ. առ. 194։

= Բնաձայն բառ՝ կադ՝ուած և ձայնից՝ շածանցականով. արմատի համար հմմտ. ցիկ, ցնուել, ցնուել, ցել, ցուել, ցնել, ևն. իսկ ձևի համար հմմտ. շշալ, շշել, բշել, բշալ, բշել:—Աճ.

Տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1899, 203բ.

ԳԻՌ.—Երև. Սլմ. վն. ցշալ, Ղզ. ցշոց, Ալշ. Մշ. ցնալ, Ակն. ջըշշել, Հճ. ջոշոլ, հրբ. ջընշիլ. նոյն են նաև ցիշել, ցիշել, ցնշել Արբ. Եղ. Հճ. ցնշել Ջթ. և սաստկականը՝ ցշվոտել, ցիշվոտել, ցնշվոտել Արբ. «կանշվոտել»:

ՃԻՊՈՏ «բարակ դալար գաւազան». իբր մհյ. բառ ունի նորայր, Բառ. ֆրանս. 650' (houssine). գտնում եմ գործածուած ջիպոտ ձևով՝ վրդն. առ. 158. շատ աւելի յետին է Ջրբ. սարկ. Ա. 53 (Ճիպոտաւ մի էզարկ վարդապետին), Գործածական է արդի բարբառներում ցիպոտ, ցպոտ, ցպատ ձևերով. այսպէս՝ Ազլ. Երև. Լ. Ղզ. Ղրբ. Մրզ. Նբ. Շլ. Շմ. վն. Տփ. Ք. որոնց ներկայացրած գաւազան առումների վրայ տե՛ս Գլու. բառ.:

= Նոյն է խպտ. šbot, եզիպտ. šbd «գաւազան, ձեռնափայտ» բառի հետ—Անհնարին չէ՞ որ հայերը բառեր փոխ առած լինին խպտերէնից (Կիլիկեան թագաւորութեան շրջանին). բայց ներկայ դէպքում տարօրինակ է այն, որ բառը այժմ գոյութիւն ունի աւելի արևելեան բարբառներում և գրեթէ չկայ արևմտեան բարբառներում: Միւս կողմից թէ՛ն արար. Յ համապատասխանում է մեր և ձայնին (հմմտ. ցատրակ=արար. šaṭ-ranj), բայց միայն այն դէպքում, երբ փոխառեալ է արաբերէնը, ուր չկայ Յ ձայնը: Կարևոր է յիշել նաև այն, որ այժմ էլ ցիպոտ բառը գործածական է Սղերդի արաբախօս քրիստոնէից մէջ šabot ձևով (Բիւր. 1899, 116), որ համարում է հայերէնից փոխառութիւն: Խպտ. šbot «գաւազան» բառի համազօրները գտնում եմ այժմ սեմական լեզուների մէջ. հմմտ. ասոր. šibtu «գաւազան», šabbitu «գալխոն», եբր. šēbet, ասոր. šabṭā «գաւազան», որոնք հանում են ասոր. šabaṭu, Եթովպ. zabaṭā, ասոր. šabet «գարնել» արմատից (Gesenius¹⁷ 801):—Աճ.

*ՃԻՊՈՒ, Ի-ա հլ. «աչքի կեղտ, բիծ» Մանդ.

գործածուած է միայն գրծ. նպոօֆ ձևով, ուստի ուղղականի ձևը անյայտ է. յետնարար ունինք նպոտ Մխ. բծշ. 39. ՆՀԻ դնում է ուղ. ցիպո. այսպէս նաև Ջթ. իսկ ԱԲ ունի թէ՛ ցիպո և թէ՛ նպոտ. որովհետև գաւառականներում երկու ձևերն էլ կան. նոր բառեր են նպոտ «բժոտ, ճալրոտ», նպոտիլ «աչքերը ճալրոտիլ»:

= Փոխառեալ է հարաւային կովկասեան լեզուներից. հմմտ. վրաց. წიბჭლი ძირაყლი «աչքի թարախ», წიბჭლიანი ძირაყლი «աչքերը թարախոտ», ვაწიბჭლიანებდა ვაძირაყლიანებდა «աչքերը թարախոտիլ», ღნეჯანური ჯამასთერ ყაზიმი է Հմշ. հայերէն բարբառը, ուր ունինք ծպուր «ոչխարի աղբ», որից ծպրել «ոչխարի աղբելը».—Աճ.

ԳԻՐ.—Ախց. Կր. ցիպո, Երև. Ջղ. ցպոտ, Շմ. ցուպոտ, Ազլ. ցուպըտ, Ղրբ. ցէպո, ցրպոտ, Ջթ. ջեբոը, Մն. ջըոը, Սվեդ. ջարբ, ննխ. ջուրո, Մշկ. ջուր, Հճ. ջեբը, Ատն. ջուրու, Մկ. ցպէոֆ, վն. ցպէոտֆ (սեռ. ցպրոֆի), Հմշ. ջիմբոը, Ալշ. Մշ. ցրոփ, Ոզմ. ցպոնիս, Մշ. ցմոփ. —նպոտ ձևի դէմ ունինք Սլմ. ցպոտ, Պլ. ջրոոդ, Տփ. ցպրոտ, Ատն. ջրբոդ, Ռ. ջրոոդիլ, Սեբ. ջրոբոդիլ, այս բոլորը աչքի համար.—Երբ. ջրբոդ՝ աչքի. նաև ձեռքի համար, իսկ Ալշ. Մշ. ծպոտ ստացել է ընդհանրապէս «կեղտոտ» իմաստը.—Պլ. Երբ. Ռ. շունին արմատական ձևը (ցիպո կամ ցպոտ), այլ միայն ածանցը.—նոր բառեր են ցպոիկ «մի տեսակ աչքացաւ», ցպոած, ցպոակայել, ցպոկոտ:

ՃԻՊ, Ի-ա և ո հլ. «խաղողի սակաւահատ փոքրիկ ողկոյզ» ՍԳր. «ձիթենու վրայ մնացած տկար պտուղներ» Եփր. օրին. էջ 277 (բցո. Ի ցոոյ). (այս վերջին նշանակութիւնը շունի ՆՀԲ). որից ցոալիտ Ոսկ. մ. գ. 25. ցոաֆաղ ՍԳր. ցոաֆաղութիւն Դատ. Ը. 2. ցոաֆաղել Մծբ. մշտնջենաճիո ճառքնտ. գրուած է նաև ցիւո, ցնո Հ. Կիլիկ. ցառ վստկ. 41. Պտմ. լմբ. 236. Սմբ. դատ. 223ա.—նուազական է բառիս՝ ցոիկ «փոքր ճիւղ» էֆիմ. 289 (մէկ ողկոյզ կամ ճոիկ որ կտրած չի լինի լիւր որթէն):

Հիւնք. պրս. (իմա՛ արար.) ۛۛۛ ju-r'a «մնացորդ գինւոյ Ի բաժակի»:

ԳԻՌ.—Սրանից է նեոուր Խրբ. «ճուքաղ անող»։ հմմտ. նաև ճիռն Ղրբ. «ազոխ, չհասած խաղող», նուս ՆՃՐ «ճիռ, փոքրիկ ողկոյ», նուսիկ Ակն. «ճիռ. փոքր ողկոյ»։— *ՃԻՏ «վիզ, պարանոց» վստկ. 198. վրդն. առ. էջ 253։

=Արար. جید Jīd «վիզ, պարանոց, և յատկապէս՝ մանեակ կախելու մասը» (տե՛ս Կամուսի թուրքերէն թարգմանութիւնը՝ Ա. 593)։

Ուղիղ մեկնեաց նախ Հիւնք։—Peder-sen, Հայ. դր. լիզ. 142 հիռլ. sciath, կիմր. ysgwydd «ուս» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ, հնխ. sqido- ձեկց։ Զի ընդու-նում Pokorny 2, 544։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Տփ. ճիւ, Հմշ. Պլ. Ռ. Սեր. շիդ, Ասլ. շիդ, շի՝. ոճերով՝ ճիւտ անել Երև. Ղրբ. Տփ. «վիզն ընկնել, գրկախառնուիլ», ճիւտը կապել Տփ. «բռնի ընդունել տալ» ևն։ Նոր բառեր են՝ ճիւտապոլ «վիզը փրցուած», ճիւտ «կոշիկի վիզը», ճը-տանաւ, ճտանոց, ճտաւոր։

ՓՈՒՆ.—Ուտ. ճիւտ «վիզ»։

ՃԻՏԱԿ «մի տեսակ մարդարտեայ զարդե-ղէն»։ մէկ անգամ ունի Փարպ. Ժ։

=Հնագոյն *ճէտակ ձեկց, որ ենթադրում է պհլ. *čētak, որից և փոխառեալ պիտի լի-նի։—Աճ.

ՆՃՐ մեկնում է ճիւտ-տակ՝ իբր «վզի տակ» (շատ անյարմար, որովհետեւ ճիւտ շատ յետին փոխառութիւն է, և երկրորդ՝ ճիւտ բառից պիտի ունենայինք *ճտա-տակ և կամ *ճտակ)։ Հացունի, Պատմ. տարազի 140 պրս. ճիւտ «գեղեցիկ վիզ» բառից։

ՃԻՐԱՆ, ի-ա հլ. (բայց յգ. և հլ. -նունք, -նանց, -նամբ) «մազիլ, գազանի կամ գի-շակեր թռչունի ճանկ» Եփր. վկ. արև. վեց-օր. 161. Կիւրդ. զկ. որից ճիրանաւոր վրդն. Ժն։

=Հնագոյն *ճէրան ձեկց ծագած։

Հիւնք. պրս. Širāna «առիւծային» բառից։

ՃԻՐԿՆ «վտանգ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 198։

ՃԻԻ «ոտք, թաթ կենդանեաց, սմբակ»։ ու-

նին միայն ԶՐ և ԱՐ. առանձին գործածուած չէ. (յոգնակի ձևով կայ միայն մհլ. ճվերն վստկ. 222.) որից երկաճիւ «կճղակարաշխ», մեկաճիւ «միակճղակ» Իրեն. հերձ. 169 (տե՛ս վարդանեան ՆԱ 1910, 301)։

Böttich. ZDMG 1850, 357 սանս. čhyu «շուել, երթալ», որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1393, որովհետեւ իրանեանում նոյն բառն ունի նախա-ձայն Յ. պրս. šudan «երթալ, լուել»։ Patrubby 2Ա 1908, 152 յն. ծեթաւ «փախչիլ», ծեթոճ փախչող, արագըն-թաց բառերին ցեղակից է դնում։— Թաթարական լեզուախմբում կայ جيق ձեւը, որ գտնում եմ Böhtling-ի եաքու-տերէն բառարանում (Über die sprache der Jakuten, Ս. Պ. 1851)՝ satō «յոտըն-կայս, հետեակ» բառի դէմ համեմա-տութեան բերուած. جيق ձեւը պէտք է կարգալ երևի jeyve. բայց մեր բառը սրա հետ չի կարող կապ ունենալ, որով-հետեւ յիշուած է Զ դարից (տե՛ս Ակին-եան ՆԱ 1910, էջ 205 ա), ուստի և նը-մանութիւնը պատահական է։ Այսպէս է նաև լին. 𐭪𐭫𐭬 կամ 𐭪𐭫𐭬 čiao՝ «ոտք»։

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Զղ. ճիվ, Ննխ. Պլ. Ռ. Տիգ. շիվ, Հզ. լիվ, զանազան առումներով. այն է ա1. մարդու կամ անա-սունի ոտք. 2. հաւի թև կամ ոտք. 3. մար-դու թև, իսկ Սեր. շիվ «ցայլք»։—Նոր բա-ռեր են նուաճան անել Երև. Շլ. «յոշոտել», ճվտել «հաւի ոտքերից քաշելով պատռել, փետրատել, փրցնել», որի սաստկականն է ճվտանել. գրուած է ճվրդել ձևով՝ ԺԶ դարու վկայաբանական մի տաղի մէջ. «Ճճվրդեց զօղն անկրճէն, արիւնն ի վրայ յուսին գը-նաց»։ Նոր վկ. էջ 380։

ՃԻԻ «ընկոյզի կճեպ»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած լծ. Նար. իր. «Որպէս փուշ ընկուզն, որ ճուտվ և կեճեպով արտաքոյ զարդարեալ երևի և մէջն սին է»։ Գրծ. նուով ձեկց կարելի է ենթադ-րել ուղ. ճիւ կամ նու. մին կամ միւսը սխալ։

○ՃԻԻ «ճիւ, ճիկ»։ հնից առանդուած չէ,

բայց իբր բնածայն բառ դործածում է նոր բարբառներում. որից նույն «ճշալ, կանչել» Զքր. սարկ. Ա. 56, 119. «նոքա թափեցան ի վերայ ճուարով և ճշալով. ճշալով, ճղճղալով և ճվալով»։ կրկնութեամբ՝ նվնվալ Զքր. սարկ. Բ. 82։

= Բնածայն բառ է, որ գտնվում է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. հմմտ. ն. ասոր. ܕܝܢܐܕܝܢ «ճվճվոց»։—Աճ.

ՃԻԻԱՂ, ի-ա հլ. «հրէշ, առասպելական գազան» Երեմ. Ժ. 39. Ոսկ. յհ. ա. 1. Նազր. որից նիաղաբարոյ Ազաթ. Կորիւն. նիաղութիւն Ազաթ. Կորիւն. նիաղական Զքր. կթ. նիաղացեալ Ճշ. ասում է նաև նուազն, և հլ. (-ղան, -ղանց) Մագ. որից նուաղաբարոյ Ժհ. կթ. նուաղական Մաշտ. մէկ անգամ էլ կայ նեղիկ Միս. խշ. (Բաղմ. 1911, էջ 260 ք)։—Նշանակութեան տարօրինակ դարգացմամբ կայ նիաղեալ «հնացած, փլիքւած» Արծր. էջ 276։—Վերջին նեղիկ բառը Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 499 և 208 դիտէ իբրև «թիթեռնիկ» (Այս նշանակութեան համար հմմտ. խիլիկի բառի ծագումը)։

ՆՃԲ նույն բայից։ Հիւնք. Թրք. նիվէ-լէկ «աշխոյժ տղայ. 2. ուղտի ձագ»։ Թիւրքահան, Բաղմ. 1913, 341 Թրք. նի-վէ-լէկ «խալիկ» (?)։

ՓՈՒՆ.—Արաբ. جفلیق Ja'faliq կամ جفلاق Jafalag կամ janfaliq جنفلیق «խոշոր մարմնով կին»։ սրա համար Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 878—879 ասում է թէ օտար փոխառութիւն է. բայց ասում է որ յայտնի չէ փոխառու լեզուն։

ՃԻԻՂ, ո հլ. «ծառի ոստ. փխբ. ուրիշ բաների ճիւղատրուած մասը, մատ են» Անյ. հց. իմ. Մագ. Նար. որից երկայնաճիւղ Սրգ. յկ. բազմաճիւղ Սրգ. ա. յհ. հոր. աշխ. երկ-նիւղ Յես. ր. 9. Նոր բառեր են՝ նիւղակար, նիւղատուրել, նիւղատուրիւն են. ուսմիկ ձեն է նուղ Ոսկիփ. Նար. առաք. 433։ Այս արմատի հետ նոյն են՝ ճե՛լ (գրծ. նեղը!) Մաշտ. ջահկ. Զքր. ծործ. Ժմ. յն. որից նեղեալ «ճիւղ ճիւղ բաժանուած» Հին քեր. նեղան «ճիւղեր» Վկ. պէ. 42. նեղել «ճեղքել» Բառ. երեմ. էջ 197. հազարամեղ ճառերն. երկնեղ Սանահն. Կամրջ. եռանեղ Ոսկիփ.

(հմմտ. Զքր. նեղ «պատահուածք», որ տարբեր է նե՛ղը «ճիւղ» բառից)։—ՃԻ՛Լ, ո, ի հլ. «ոստ» Նպիփ. ծն. Մարթին. Վրք. ոսկ. Շը-նորհ. Եղես. որից նղել «մասերի բաժանել» Օրբել. հրար. էմ. էջ 58. նղնղէն «բազմաճիւղ» հոր. աշխ. 594. երկնղի Պղատ. տիմ. Եղիշ. յես. 175. Յայսմ. Ոսկիփ. հոր. աշխ. նիղատուր «ճիւղ ճիւղ» ԱԲ. —ՃԻ՛Լ, ճե՛ղք և ճՈՂՔ, որոնք տե՛ս առանձին։—Այս վեց ձևերը պատկանում են միեւնոյն արմատին. հիմնական դադափարն է «պատռելով իրարից բաժանել»։ վեց ձևերից չորսը իրար հետ ձայնդարձ են. (հմմտ. լիւղ, լող, լեղ). իսկ վերջին երկուսը կազմուած են -ք ածանցականով՝ նեղ, նող պարզական արմատներից։—Արդեօք կապ ունի՞ր ծիլ-ծիղ-ծիւղ արմատի հետ։

ՆՃԲ լծ. ծիւղ, ծեղ, շիղ, բեճիւղ։ Հիւնք. էջ 23 շիւղ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեղ. 96 իբր բնիկ հայ կցում է յն. 𐭪𐭣𐭥𐭫𐭮, 𐭪𐭣𐭥𐭫𐭮 «սլաք», լիթ. gelūnis «խայթոց» բառերին։ Յիշում է Walde 805. լի բնագումում Meillet MSL 13, 244՝ իմաստի տարբերութեան պատճառով։ Թիւրքահան, Արիահայ բռ. 264 պրս. چوغ čūy կամ چینگ čing «բարակ ճիւղերով հիւտուած վարագոյր», որ ըստ Բուրհանի Թուրքերէն է (պիտի տար հայ. նուգ)։ Պատահական նմանութիւն ունի Կազանի թթր. چوق čoq «թուփ» (Будаговъ 1, 495)։ Klaproth, Asia polygl 107 գերմ. zweig, լիթ. cuka, պրս. 𐭪𐭣𐭥 հոմանիշների հետ։

ԳԻՆ.—Ալշ. Մշ. նուղ, Ախց. նէղ «ճղուած մի կտոր՝ փայտի են», Ազլ. Զքր. նե՛ղը, Ակն. հրք. Պլ. ջէղ, Ննխ. ջուղ, ջուխֆ, ջըղ, Ասլ. ջէ՛ղ, ջէօ՛ղ, Գոր. Զքր. նեօ՛ղը, Շմ. նըղ-նը, Ողմ. նող, Մկ. Սլմ. վն. նոզ, Ռ. ջուղ, Երև. Զղ. Տփ. նուխկ, Տիգ. ջիղ, ձճ. ջեղ, Սվեդ. ջէօղ, Հմշ. ջուխֆ, իսկ Սեբ. կրկնութեամբ՝ ձառ-ջէղ «մացառ, խոհա»։—Նոր բառեր են նղակոտուր, նղատ «ճեղքատուր», նըղատիլ «մորթը ճաքճքիլ», նղատկել, նղաւել «նիւղերով շինուած աւել», նղել «պատռել, ճեղքել», նղիկ նղիկ, նղակ, նղլկել, նղնղել, նղնղատել, նղնղալիլ, նղնղոտել, նղնղնի,

նդնակոտոր, նդֆնակոտոր, նդնահան, նդովի, նդոտել, նդուակ, նդրտել, նդրտել, նդրտա-տել, նդնդնովի, նդնդնտովի, նդֆնդնտովի, նդօն նդօն անել, նդֆցու, նդֆնաշառ: Այս ձևերից մի մասը պատկանում է ուղղակի նիւլ ձուստ» ձևին (նիւլ, նիւլն, նիւլֆ), մը-նացեալը գալիս է պարզական նեղ, նեղել արմատից:

ՓՈՒՍ.—Քրդ. կայ նէօլ «հօտ»։ ինչ. Յովհ. Ժ. 16. Ու տէ պըպըն եէք ճէօլ ու եէք շըվան (Նւ եղիցին մի հօտ և մի հովիւ)։ Այս բառը հյ. գու. նիւլ բառն է, որ Ալշ. Բլ. Մշ. Վն. նշանակում է «հօտ»։ Թէ այս նիւլը վերի բառն է, համառ. նիւլ հանել, Բլ. «գառնեք և ոչխարները զատ զատ խմբերի բաժանելով՝ այլ ևս արօտավայրից գիւղ չբերել. այլ դաշտի մէջ յարմար տեղեր պահել և այնտեղ կթել»։ Այս ոճը իրօք ցոյց է տալիս որ նիւլ «հօտ» բուն նշանակում է «բաժանմունք» և հետևաբար քրդ. ձևը փոխառեալ է հայերէնից։ Փոխառութիւնը կատարուած է բաւական հին ժամանակ, երբ հայերէն ղ հնչում էր դեռ լ—Ունինք նաև վրաց. (Գուրիացոց բարբառով) յօցլօ նավլի «ճիւղ»։ հայերէնից է—Դարձեալ կայ արաբ. جول jul «ձիու, ուղտի, այծի, ոչխարի հօտ կամ մի խումբ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 169—170), որ կարող է քրդերէնի նման փոխառեալ լինել հայերէնից։

*ՃԻՓՍ «գաճ, բուռ» Վստկ. 108, 127 (Ճիփս և սիսեոն լեռած. Մուստառ ընդ ճիփս եռացուցած)։

=Արաբ. جيب yibs «գաճի քար», որ փոխառեալ է յն. γύφος հոմանիշից, որից նաև ֆր. gypse ենւ—Աճ,

*ՃԼԵՆ «չափազանց նիհարութիւն»։ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած յետին գրականութեան մէջ. Որկրամոլութիւն... զմարդ ի ճլէլս ձգէ և վատառողջ պահէ. Տաթև. ամ. 264. Պակասութիւն կենդանեաց, ճլելք, չորեքօրեայ տենդի են. էֆիմ. 291. Գործածական է արդի գաւառականներում, ինչպէս՝ Նլերֆ Երև. «նիհար, թոքախտ», Նլերֆ ընկնել Երև. Տփ. կամ Նլելֆ կտրիլ Զղ. «չափազանց նիհարիլ, թոքախտ

ստանալ», Նլեր ասլ Ղրբ. «հոգին հանել, սաստիկ վնասել»։

=Վրաց. ჰლევაլ նլելի. ჰლევაլ նլերֆի «թոքախտ», որի արմատն են ներկայացնում վրաց. მჴლე մնէ «նիհար», მჴლეობა մնէոբա «նիհարիլ»։—Աճ.

Միսլ տե՛ս Ճոխ(ալ)ի

ՃԵՍՆ «ճախճախոտներում բուսող մի տեսակ բոյս. լտ. ulva» Ռոշք. ունի միայն ՀԹուս. § 1879 և Քաշ. Գ. 153:

ՃԵՆԵ «ոստուցանիւ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. 198 կտր. նխնաց «ոստուց» ձևով։

ՃԵՄԵՆ «տորոնել, ճնշել, ճգմել» Վստկ. 68. 184, որից նիւլիլ «ճգմուիլ, տորոնիլ» Վստկ. 54, 148, 168. անց. դերբ. նիւմեալ «ճխլուած, տորոնած» Մազ. Թղ. 218:

ՃՄՈՏԵՆԱԼ «ճռացեալ» (իմա՝ ճիւղ դարձած, չորացած, կոշած). ունի միայն Բառ. երեմ. 198:

*ՃԿՈՅԹ, ի—ա հլ. «մատներից ամենափոքրը» Ոսկ. փիլիպ. 368 (գրծ. ճկութաւ). Ճառնտ. Աթան. հց. էջ 428 (սեռ. ճկութան, որ ենթադրում է ուղ. ճկոյթն ձևը), որից ճկոյթամայր «մատնեմատ» Մաշտ. էջ 119. հնագոյն և ընտիր ձևն է ծկոյթ, ո հլ. Կ. Թազ. Ժբ. 10=նորագիւտ բ. մնաց. Ժ. 10 (նոր թրգմ. փոքր մատն). Եփր. համար. 235 (սխալագիր սեռ. ծկոյթոյ). կայ նաև ծկիկ մտան Առաք. պտմ. 384:

=Փոխառեալ է հարաւային Կովկասեան լեզուներից. համառ. լազ. ծո՛վու ֆի՛թի «ճըկոյթ»։ (բուն նշանակում է «փոքր մատ»։ կազմուած է ծո՛վու «փոքրիկ» և ֆի՛թի «մատ» բառերից. ծո՛վու լազերէնի մէջ սովորական ձև է. ինչ. ծո՛վու բո՛գօ «փոքրիկ աղջիկ», ծո՛վու դա «փոքր քոյր»։ ֆի՛թի կայ նաև ուրիշ Կովկասեան լեզուներում. ինչ. վրաց. თოთო քի՛թի «մատ»։ Հյ. ծկոյթ անցած է նախաւոր «ծովկոյթ» > «ծկոյթ» ձևերից, որոնց յիշատակը պահում են դեռ Ազա Շմ. և Ազլ. իրենց լ ձայնով։—Մեր ծկոյթ և ճկոյթ ձևերի մէջ ծ և ճ ձայների փոխանակութիւնը մեկնում է Կովկասեան լեզուների ձայնաբանական օրէնքներով, ըստ որում ծ, ձ, ց և ճ, ղ, չ կանոնաւորապէս փոխանակում են իրար վրացի և լազ լեզուների մէջ։

Առանձնապէս նշանակելի են Ազ. ծլայգ' բիւք <ժիկ բոյք (իմա՝ ծիկ մատ) և Շմ. ծկլա մատ, որոնց մէջ Կովկասեան ծո՛ւլու քի՛թի ձեւից առաջին բառը միայն փոխառեալ է (ծիկ, ծկլա ձեւով), իսկ երկրորդը թարգմանուած է հյ. հոմանիշ բառով:—ԱՃ.

Հիւք. գաճաճ բառից: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս Բանաս. 1906, էջ 106: Պատահական պէտք է համարել իրանեան բարբառներէից հազգ. cəlyagī «ճկոյթ», սար. dzül, dzülikik, ուշ. dzəl, dzlikik, zəlatik «փոքրիկ, շնչին» (JAs. 1916, 261) ձևերի նմանութիւնը:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Եկուք, Ալշ. Մշ. Եկուք (սեռ. Եգտի), Սշ. ջգուք, Ուղմ. Եկուք, Վն. Եկուք, Եկոքիկ, Սկբ. ջգուդ, Սվեդ. ջրգըդ, Ջթ. ջիգիթմոդ, ջիգիթմոդ, Տփ. Եկիթկ, Սլմ. Եկուտ, Եկուտ, Տիգ. չրթիգ (<ճիթիկ), Ակն. ջրթիգ, ջրեիգ, Խրթ. ջրեիգ, չրթիգ, Կոր. կծէ՛յ-նը, Ղրթ. ծկէ՛նգ՛նը, ծկէ՛նը, կծէ՛ղնը, Ջդ. ծկիկ (որ և գիւղերում Եֆիկիթ), Ազ. ծլայգ' բիւք, Շմ. ծկլա մատ, Մրդ. Ելլիթիկ (սրա համեմատ նաև Ելտիկ Ազա). ունիք նաև Եկուտիկ Թ., ծծիւն Գնձ., ծծիկն Ղրթ. ձեւերը, իսկ Ներսէսովիշ, Բառ. լտ.-հյ. 152 բ ղնում է Եկոյք կամ Եկոյք: Միաներն ունին «պըզտիկ մատ, փոքր մատ»:

ՓՈՆ.—Ն. ասոր. cill'ik' «ճկոյթ» (Калашевъ, Айсорско-русс. слов.) յառաջացած է նոր գաւառական մի ձեւից. հմմտ. Ելտիկ Ազա և Մրդ.:

ՀԿՈՒՌ «կացին, տապար», գործածուած է միայն խոտորնակ հոլովներով. այսպէս՝ գրծ. Եկուով կամ Եկուովն Ուռհ. էջ 33, 62. Սմբ. պտմ. տպ. Շահն. էջ 39 (տպ. Եկուովն), սե՛ռ. Եկուուն Ուռհ. էջ 33. ուղղական Եկուտ ձեւը ցոյց են տալիս գաւառականները:

ՆՀԲ և ԱԲ շունենալով գւռ. ձեւերը՝ ուղղականը ենթադրել են *ճիկո, որ ՆՀԲ մեկնում է «սակր կամ ազգ ինչ սուսերի», իսկ ԱԲ «սուր ծայրով նիզակ», ԳԲ կցում է հնգ. ջալգամ բառին:

ԳԻՐ.—Ջթ. ջոգուտ, սեռ. ջր՛գուր՝ «կացին, փայտ կոտրելու տապար» (նոյն բառը ունի նաև Մրշ.), Սվեդ. ջիգոն:

*ՀՂԱՌՆԴԻՏԷԼ. նորագիտ բառ, որ մէկ

անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 260. «Եւ նորա նստուցեալ զմեծամեծս իւր՝ հրամայէր քննել զբուսայն և զմարծուան, զիւան դպէլն և զմեմնաշաղկն, զմեծ ճղանդիտէլն՝ որ հկեալ էր ի թագաւորութենէն, զծիրամծղորն Վարձէոյ և զծիրամծղորն Պղնձահանիցն և զմեծ մամթաւարն գարշտէուցն»:

= Վրաց. ჰუმბდომი ნიღნე դეղი «ճըղոնդիդեցի» բառն է: Ճղոնդիդի, որ և Մարտվիլի, վանք է Եգերքում կամ Սամեգրելոյում: Այսպէս էր կոչւում այս վանքի արքեպիսկոպոսը, որ միաժամանակ վրաց արքունիքի աւագ դիւանադպիրը և նախարարական էր: Նոյն բառը յիշատակւում է ճղուեռնի ձեւով՝ Հաղարծնի 1184 թ. մի արձանագրութեան մէջ (հրտր. Ջալալեան, Ա 135 = Բարխուդարեան, Արցախ 367 = Վիմ. տար. 31):

Ուլիդ մեկնեց Լ. Մելիքսեթ-Քէկ (նա. մակ 1933 թ. մայիս 12): Աւելին տես իր յօդուածը Христ. Вост. III. 197—8: Աճ. Արմ. Դ. կարծում է, թէ պէտք է կարգաւ ճղուն դիտել, որ ճղուն յատուկ անուն է, իսկ դիտել հաւանաբար վրացական պաշտօնի անուն. հմմտ. օլոո իւմբոո իլիա Ճղոնիա, լիզուաբան, որի աշխատությունն է եօծցցոն-յոն Սիտղվիսկոնա (բառացուցակ) տպ. СПб 1910.—Աճ.

○ՃՂԵԼ «ձագի պէս ձայներ հանել». մէկ անգամ ունի Ոսկ. հս. «Ճճուիցեն և ճղիցեն. Թէոդիտոն թարգմանէ զկանխագէտսն ձագացեալս»: Ըստ ՆՀԲ թերևս ուղղելի ճղել. բայց յետնաբար կայ ճղալ «բղաւել, պողալ» և կրկնութեամբ էլ՝ ճղնղալ. Ջթր. սարկ. Բ. 82, 119. Հանին զնոսա արտաքս՝ ճվճվալով, ճղճղալով, ճղալով, ոռնալով, հայհոյելով.— Ճլալով, ճղճղալով և ճվալով:

= Բնածայն բառ է:—Աճ.

ՀՂԵՄ «կնիւն, սէզ, պրտու» լծ. նար. (ՀԲու. § 1883 համարում է լտ. calamus odorans կամ acorus calamus. Քաշունի, Գ. էջ 153 carex, laïche). հմմտ. կղեմ. իբր դեղ գործածական է սրա ջուրը, որ կոչւում է ճղեման ջուր, սխալ գրութեամբ ջրման ջուր

ՀՔուս. § 2655, նշեման ըստ ՀՔուս. § 1886 (տե՛ս Նորայր, ՀԱ 1923, էջ 64):

ՆՀՔ ճհիզ, ճիւղ իմն»:

Ճղնասիրտ տե՛ս Ճիզմ:

—ՃՂՃԻՄ տե՛ս Ճիզմ:

ՆՀՔ «ի նիզմ «մատաղ, փոքր» կամ սեղմ»: Հիւնք. խղենլ բայից: Աճառ. ՀԱ 1899, 235 բ իբր կրկնական նիզմ բառից:

ՃՂՃԻՄ «ճահիճ, եղտիւր, կանգնած ցիխոտ ջուր»։ Երկու անգամ ունի Բռ. երեմ. էջ 194 և 198: Մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ջլջ, ջղջին, նղնին ձևերով՝ Եպիփ. բարոյ. (ըստ ՆՀՔ՝ բնագիրն ունի «նրոնէ ջլջ ինչ տեղի»։ այլ ձ. «տեղի ինչ տիղմն»)։ ԱՔ գրում է «Թերևս ջիլջ կամ ջուլջ»։ Մառի հրատ.՝ ջլջին տեղի (այլ ձ. ցխոտ) Բար. 156:

ՆՀՔ (ջլջ ձևի տակ) լծ. Թրք. շըլ «ձեան հիւս»։ Մառ, Физіологіе 1904, էջ XXI կցում է վրաց. ჯიჯნა նիւղնա և ჯიჯნა ნიხნაղა բառերին. (առաջինը՝ ըստ Զուրինով² 1711 նշ. «ճմլիլ տրորել», ըստ Մառ նշ. «мартъ. աղտեղել, ապականել», ուստի նման չէ նշանակութեան կողմից. երկրորդը՝ նշ. «ճահիճ», բայց նման չէ ձևի կողմից)։ ԳԻՌ.—Ղրք. նի՛րնէմնը, որ և Վգ. նրնիմ «թաց» ճահճոտ տեղ», որից էլ նրնմկուտ Ղգ. «ճախճախուտը»։ (Իմ դու. բառարանում, էջ 945 մայր ձևը ենթադրել եմ ջըննմ, հանելով ջուր բառից)։

ՃՂՈՒՂ «անիւ, ճախարակ» Սիւն. քեր. 209 և Երզն. քեր. (իբրև հոմանիշ է յիշուած ա-նիւ բառի)։

ՆՀՔ «որոյ նիւղն են ուղղածիգ ընդ ամենայն կողմն»։

ԳԻՌ.—Ճղուղ «անիւի ճառագայթներ» ձևը յիշում է Խալաթեան, Մրազ. ազգ. էջ 16 (հմմտ. Նորայր, Բառ. ֆր. gai)։

ՃՂՏԻՂ «ճապաղիլ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 198:

Ճղփիւն տե՛ս Ճողփ:

ՃՂՕԿ «ճպուտ»։ ունի միայն Քաջունի, Գ. 153:

ՃՃԻ (ննույ, ննոյ, ննեաց, ննեօֆ) «մի-

շատ, որդ, բղոճ, պլոճ» ՍԳր. Եզն. որից ննեկեր Յես. Թ. 5, 12. շարաննի Տիւ. ա. 12, Ոսկ. մ. գ. 3. Եզն. շարաննիկ Յկ. կր. 52. բազմաննի Եղիշ. ննեսպան (նոր բառ). ասում է նաև ննու ՆՀՔ, նիճի Մանգ. էջ 127, Խոք. աշխ. Զքր. կթ. Բժշ. Վստկ. 34, 119 (Բառ. երեմ. էջ 198 ունի նիճ և նիճու ձևերով). որից նիճեկեր կամ նիճեհաւ Վստկ. և յայտնղ է պատկանում Թերևս նաև նի անստոյգ բառը, որ ՆՀՔ և ԶՔ մեկնում են «ժժմակների լորձոնք, շողիք», բայց տրուած օրինակները ցոյց են տալիս ժժմակ կամ ճճի»։ Միջնադարեան բժշկական լեզուով նի նշանակում էր «մի տեսակ դեղահատ, մի քիչ երկար ձևով և ո՛չ դնգաձև»։ հմմտ. Մխ. Բժշ. 146. (Ջանազան դեղեր) շաղէ՛ տաք ջրով և արա՛ ճճվնի մթխալ մթխալ. առնելոյն շափն ճճու մի, տաք ջրով.—Եայ նաև նիճու լինել «ճխլուիլ» Վրդն. առկ. 25. բայց յայտնի չէ թէ կապ ունի՞ սրա հետ։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 և բնաձայնից է դնում։ Peterm. 26 աֆղան.

چونچ. čunči «որդ, միջատ»։ Հիւնք. պրս. čuča «վառեակ» ձևից։ Patrubby SA 1, 312 հոմնդ. zsiszik «որդ» բառի հետ։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 409 սումեր. շիշի «որդ» բառի հետ։ Պատահական նմանութիւն ունի լին. 𐎧𐎡𐎧 𐎧𐎡 čiči «սարդ»։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Տի. նիճու, Մշ. նըշու, Ալշ. նիշու, Ասլ. Երզ. Զթ. Հճ. Խրք. Սեք. ջիջի, Շմ. նիճի, Հմշ. ջիշու, Ննխ. ջուշու. այս բոլորը նշանակում են «ճճի» (ընդհանրապէս), իսկ Սվեդ. ջիշա ունի միայն ռեբրամ» նշանակութիւնը։ Նոր բառեր են նկկոյր «հաւկոյր, կարճատես», ննուտ «որդնոտ», ննուտիլ «որդնոտիլ»։

ՓՈՆՉ.—Վրաց. ჯიბ ნიւ, ჯიბ ნიւս «ճճի, որդ», որից ჯიბ-ჯიბ ნიւ-ნიւս «որդեր», ჯიბი ნიւნი «ճճուտ», ჯიბი ნიւნი «ճաղրի բզէզ» (տես բնղոն), —լազ. čiči «ճճի, որդ», բոհմ. јиа «ճճի»։ սրանց հետ աւելի համապատասխան է նի ձևը։

ՃՃԻՄԱՆ տե՛ս Ճղեմն:

○ ՀԱՌԻԵԼ «ճնճղուկի ճոռողել» Լմբ. առակ. «կախարդի՝ թռչունի նման ձայնի հանելը» Ոսկ. ես. 106. Գէ. ես. որից ննուող «ճոռողացող (թռչուն)» Կոչ. 153 (նորագիւտ բառ), ննուողութիւն Արշ. ննուողական «ճնճղուկի ձայնի նման (լեզու)» Մխ. այրիվ. էջ 44:

= Բնաձայն բառ՝ կազմուած և ձայնից՝ կրկնութեամբ և ու մասնիկով. հմմտ. նրն-նուել, նոռողել, նշել ևն.—ԱՃ.

Տե՛ս իմ յօդուածը՝ ՀԱ 1899, 204 բ. ՀԱՄԵԼ «ճգմել, սեղմել, ճնշել» ՍԳր. Եփր. Թգ. որից նմեցուցանել Գծ. իա. 13. Ոսկ. յհ. բ. 33. Մանդ. նմակաւն Յայսմ. նմաւնք ԱՅ. սրտանմակալ Լմբ. պտրգ. սրտանմակալ նար. տաղ:

Հինք. լմել բայից: Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 97 նեմ, նիմ բառի հետ՝ յն. նշեմոս «կապ», γέντο «առ», հսլ. žeti «ճմել», հիւլ. gemel «շղթայ» ձեռ-րին է կցում՝ իբրև բնիկ հայ, (Յիշում ևն Walde 336 և Pokorny 1, 573՝ հնիւ. gem- արմատի տակ): Karst Յուշար-ձան 427 թթր. yum, žum, yom, čum «քամել», լաղաթ. օսմ. yum-maq «ճրմ-նել»:

ԳԻՌ.—ՄԿ. նմիլ, ՍԼ. ջմիլ, Տիգ. ջմիլ, ՄԶ. նմիլ. ուրիշ է հոմանիշ նմել, որ տա-րածուած է բազմաթիւ գաւառականներում, ինչ. Կր. Մրդ. նմոլ, Ողմ. նմոլ, ՊԼ. ջրմ-նել, Ռ. ջրմընել, Ակն. Սեբ. ջրմել, Ասլ. ջրմէլ, Տփ. նմբիլ, ՍԼմ. մնոել ևն, որի սաստկականն է նմոթել:

Ճմղնել տե՛ս Ճիղմ:

ՀՄՆԴՈՒԿ. անծանօթ մի բոյս է. Գաղիան. որ և նիմֆեոլի Ամիրտ. ունի միայն ՀՐուս. § 1888, որ և համարում է «տերեփուկ, centaurea»:

*ՀՄՐԻ «գճուծ» Վրդ. առ. 246. ունի մի-այն ՀՀԲ, առանց վկայութեան. գրուած է ջմրի, ջրմի Վրդ. առ. 257:

= Թրք. جمری Jimri «ժլատ. 2. գռե-հիկ».—ԱՃ.

*ՀՆԴԻԱՆ «մի տեսակ բոյս. gentiana» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1890:

= Արաբ. جنطيان Janṭiān հոմանիշից

(տե՛ս Steinschneider WZKM 11, 329): —ԱՃ.

Ճնդիաց տե՛ս Կճնդիաց:

ՀՐուս. լատինից:

ՀՆԴԻԿ «զուտ սև». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 199. «Պղատուն իմաս-տունն զպօզն (ձին) զովեաց, և ի հետ՝ զճրն-դիկ սևն և ապա շքումայթն»:

ԳԻՌ.—ՄԶ. Նբ. ննդրել «զուտ սև»:

*ՀՆԴՊԱՏԱՍԹ «կղբու ձու» Վստկ. 215. Մխեա՝ իրեանց զայս երկու ազգ խոտս. ճնդպատասթ և... (մնացածը թերի է. արդէն առաջինն էլ խոտ չէ):

= Պրս. چند بيدستر Jundbīdastar «ա-մործիք շնջրոյ»:

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան՝ Վստկ. էջ 215 ծան.:

ՀՆԻ. անծանօթ բժշկական մի բոյս. մէկ անգամ գործածել է Վստկ. յիէ. ունի միայն ՀՐուս. § 3360:

*ՀՆԻԾ «երինջ». միջին հյ. բառ: վկայու-թիւնը յայտնի չէ:

= Ֆրանս. genisse «երինջ»:

Ուղիղ մեկնեց Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 155:

ՀՆԻԾ «պալատ, ապարանք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. առ. 205:

○ ՀՆՃՂՈՒԿ, ի—ա հլ. (նաւ—կան, —կանց) «ծիտ թռչունը» ՍԳր. Եփր. աւատ. որից նննղկա լեզու «մի տեսակ բոյս» Բժշ. նրն-նրղկելի Յայսմ.:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է —ուկ մաս-նիկով նննուղ ձեռից, որ պահուած է գաւա-ռականում. իսկ նննուղ յառաջացած է «նուղ պարզ արմատից՝ կրկնութեամբ, իբր «նուն-նուղ, ուր և ձայնը արդիւնք է տարանմանու-թեան. հմմտ. դոնդող:—ԱՃ.

Հնեքից Լմբ. առակ. և սղ. ստուգա-բանում է իբր բնաձայն. «ճնճղուկն ստուգաբանի ի ձայնէն. արդ որպէս նո-րա ճճուելն. նննղուկն միշտ ի ճոռողել կայ, յորմէ և զանունն ստացաւ»: Բնա-ձայն է համարում նաև Տաթև. հարց. 220: Schröder, Thesaur. 44 վերջի վան-կը համարում է ուկ մասնիկը: ԳԻ պրս. چغاك čuyuk «ճնճղուկ»: Բնճիճեան,

Հնախ. Գ. 21 և բնաձայնից, լՀԲ նրեն-
ուել, նենուզ, ննուզ, նիկ նանուզ ձևե-
րից, Böttich. Arica 67, 102 պրս. kun-
jušk «ճնճղուկ», La Croze (առ Lag
Urgesch. 766) պրս. gunjišk, Մսեր
մագ. Խմբագիր լափածոյ 181 նր'ն նր'դ
յունկն: Justi, Dict. Kurde, էջ 225 քրդ.
zanglûk, ռուս. шеглѣнокъ, վրաց
սնդղուկի թռչնանունների հետ, Հինգ.
նանն բառից, Patrubány SA 1, 106
նանն բառի հետ՝ սանս. čanč «սոսունուկ,
ցատկոտիկ» արմատից, որից նաև սանս.
čančarin «մեղուկ»: Մէնէվիշւան, ՀԱ
1898, 90 մերժելով այս՝ կցում է պրս.
چفول čuful և چفہ čalna (??)
ձևերի հետ: Bittner WZKM 15, 410
պրս. کنجشک kunjušk? Բաղրու-
պանեան ՀԱ 1907, 16 մերժում է իր ա-
ռաջին մեկնութիւնը և դնում է հինս.
deyā «թռչիկ» արմատից կրկնութեամբ՝
իրր *dyōndyōlukos, Մառ ИАН 1915,
835, 840, О полож. абхаз. 29 և ՀԱ
1921, 227 համարում է յարեթական.
հմմտ. վրաց. մերիւնավի «սոխակ» և
նիննրակա «roitelet, տրոքիլուս»։—Պա-
տահական նմանութիւն ունին վրաց.
նվինտա, նվինտակա, նվինեա «fauvette
de haie, շիկահաւ», կար. նոննվարա
դիդ. նենույրո, սվան. կվիննա «ար-
տոյտ», սվան. կվինն, մինգ. կվինչա
«ճնճղուկ», սվան. խինն, ունն, լազ. չինչ-
խինա «մի տեսակ մեծ թռչուն», կվինչի
«թռչուն», թուշ. նիվն «serin», արևել-
թրք. čimčiq կամ čumčûq «ծիծառ»,
čunčûq «ծիծեռնակ», čimčik «ճնճղուկ»,
եակուտ. čəčax «թռչնիկ», քրդ. čûk,
čevik «ճնճղուկ», čuček «թռչնիկ», ču-
čik «passereau, ճնճղուկ», čučalok
«վառնակ», վրաց. շնշխութի «куканъ
(թռչուն)» են, որոնց մի մասը նոյնպէս
բնաձայն է:

ԳԻՏԻ.—Արմատառկան ճնճուղ ձկն են ներկայացնում՝ Ալշ. Մշ. Սլմ. ճնջուղ, Ազլ. Զդ. ճնջուղս, Դվ. ճուճնուղ, Մրդ. ճուճնուղ, Սսլ. ջնջիղ, Պրտ. ջունջիղ, Ակն. ջնջող, ջինջող.—ուկ մասնիկով աճած են՝ Ախց. Կր. ճրճը-

դիւ, Մկ. Վն. ննջողիկ (սեռ. ննջողիկան),
Հմշ. Տիգ. ջրնջողուգ, հրբ. Սեբ. ջնջողուգ,
Ողմ. նրնջողիկ, Սվհդ. ջրնջողուգ, ջրնջողուգ,
ԶԲ. ջնջողուգ, ջնջողուգ.—(սրանցից Ասլ. Մրդ.
Դվ. նշանակում են ընդհանրապէս «թրու-
շում»)։—առանձին ձև ունին Սշ. ջուհշուլուկ
և հաջ. ջրնջողուգ (շ- ձայնով)։ Նոր բառեր են
նննդակ, նննդիկ, նննդկաբլիթ, նննդամաց,
նննդկապաշար, նննդկերէն, նննդշում, նրն-
նույտուտիկ են։

ՓՈՒՆ.—Kraelitz 2Ա 1921, 83 հայերէնից
փոխառեալ է զնում թրք. **اچ چاي** jən-
jərgya «հնճղուկ», որ արդէն 1073 թուի մի
բառարանում յիշուած է։ Ըստ իս **اچ** վատա-
հելի։ Նմանութիւնը նրանից է միայն, որ
երկուսն էլ բնաձայն են։

○ ՃՆՃՈՒՆԷԼ «ճոռողիկ», որից նենուող
«ճոռողող» Միս. խշ. (հրտր. Բազմ. 1911,
264 բ). ուրիշ վկայութիւն չկայ:

= Բնաձայն բառ. նրան է հնոսել ձևի հետ,
որից ածած է ռնգականոյ միայնը.—Աճ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899,
204 ր:

ՃՆՇԵԼ «Ճգմել, ճմլել, սեղմել, նեղը գցել»
ՍԳր. Կոչ. որից ներշնչուցանել, Եփր. վաշխ.
Փիլ. լիա. ներուփիւն Եփր. են. 82. ներումն
Առ. որս. Նշ. հղեկ. Երզն. ոտ. երկն. գրուած
է նաև նշնել Արծր. Յալսմ. ապր. 22, նոյ. 8,
փհտր. 27. Տաթև. ձմ. հր. Վրք. սեղր. ար-
մատական ձևը գործածում է Զքր. սարկ. Բ.
128. Ձմնաց ի վերայ նորա բազում ևս և
խնդրէին ներիա (իբր թէ գործիական հոլով),
նշր լծ. սանձել, ցնդել: Հիւնք. ջրն-
չել բայից:

ԳԻՄ.—ԽՐՔ. ջնշիլ ռգոռալ, բղաւելն գործ
չունի այստեղ և կապւում է ճշել-ճճշել (ճիշ)
արմատին:

ՃՆՁԱՆ քարգանդի մասերից մէկն է»։ մէկ անգամ գործածուած է յգ. ուղ. ննջանումն ձեռով՝ Զքր. կթ. թի ծնանելն մկանունքն և ճնյանունքն տազնապի՞ն»։

ՃԵՐՈՒՏ, ի հ. առդիզ, ճիշտ, շիտակ, հա-
ւաստիք եւ. քր. Սեբեր. Ոսկ. յհ. ա. 45.
որից են՝ նշգրտիլ ճղիշ. եւ. նիւ. առետ.
նշգրտել Թուոց իգ. 10, Ոսկ. յ. ա. 5, 7.
նշգրտեցուցանել իմ. ժգ. 14. նշգրտագործ

Ազաթ. նշգրտանան Պիտ. նշգրտագեղ «ճիշտ նման և զեղեցիկ նկարուած» (նորագիտ բառ) Մ. Մաշտ. 278 բ.—ունինք նաև դրուած նոճգրտապէս Տիմոթ. կուզ, էջ 153: Կայ և նշգիր կասկածելի ձևը, որ ունի Բառ. հրեմ. էջ 198:

Բարդատունի, Քեր. զարգ. 1496 —իտ համարում է մասնիկ, Հինք. բարդուած լտ. jus «իրատնք» և յն. χρῆς «գաւտաւոր» բառերից: Մառ. 3BO 11, 300 նշեկ <պրս. چشمک čašmak «աչք» + զնդ. dīta «տեսանելի» բառերից բարդուած: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 157, 219 նիշտ + գիր բառերից:

Մշղարեցի. տե՛ս նշղարենի:

ՃՇՄԱՐԻՍ, ի, ի-ա հլ. «իրաւ, ճիշտ, ըստով, անհնգ» ՍԳր. Նզն. Կոչ. Կիւրդ. թգ. որից նշմարտել ՍԳր. Եւ. քր. նշմարտի ՍԳր. նիշմարտագոյն ՍԳր. Ազաթ. Կոչ. Ոսկ. բ. կոր. նշմարտակորոյս Վեցօր. նշմարտապատում Կորին. Ազաթ. նշմարտասոյգ Եփր. թգ. նշմարտանման, աննշմարտանման (նոր բառի) են:

ՆՁԲ վրաց. նշմարիտի. արմատը համարում է նիշդ: Տէրվ. Նախալ. տե՛ս նիշդ բառի տակ: Հինք. լտ. j(us) «իրատնք» և պրս. šumārdan «համարել» բառերից կազմած: Մառ 3BO 5 (1891), 318 և 11 (1899), 298—300 փոխառութիւն է համարում զնդ. čašma + dīta- «ազանատես, աչքով տեսնուած» ձևից. հմմտ. պհլ. 𐭪𐭫𐭮𐭭 čašm-dīt «երևոյթ» (Այսպէս նաև M. Riabinin MSL 10, 18): Müller WZKM 6 (1892), 267 մերժում է այս մեկնութիւնը, որովհետև այս պհլ. ձևը պիտի տար հյ. *նաշմարիտ. միւս կողմից կայ հյ. նշգիր: Հակառակ է նաև Հիւբ. 513 և IF Anz. 8, 48՝ սպասելով սոյն պհլ. ձևի դէմ հյ. *նաշմարիտ. ըստ իրեն հյ. նշմարիտ կարող է զալ միայն պհլ. čišmađit ձևից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 157, 219 հյ. նիշտ + մար «շափ» բառերից է զնում:

ԳԻՌ.—Սլմ. Տփ. նշմարիտ, Ալշ. Երե. Մշ. Ջղ. նշմարիդ, Ակն. Խրք. ջիշմարիդ, Աւլ.

ջմարիդ, ջմարի*, Պլ. Տիգ. ջմարիդ (Պլ. միայն «ճշմարիտ Աստուած» երգման մէջ):

ՓՈԽ.—Վրաց. շրջնագծո նշմարիտի «ճշմարիտ, իրաւացի», շրջնագծա նշմարիտադ «իրաւցնէ», շրջնագծա նշմարիտորա կամ շրջնագծո նշմարիտերա «ճշմարտութիւն», Եւջրջնագծո սանշմարիտի, Եւջրջնագծո «ճիշտ, ճշմարիտ, վաւերական», թուշ. շրջնագծո նշմարիտ «ճշմարիտ»: Վրաց. վերջին ձևը ենթադրել է տալիս հյ. *նիշմ, որ իրօք էլ գտնուում է Ախց. նշմի «ճշմարիտ, իրաւ» ձևի մէջ (ստուգելի):

*ՃՈԹ «կտոր կամ ծայր» Բրս. մրկ. 443 (նշանախեց մի, որ ճոթ մի գրի). մասնատրապէս «զգեստի ծայրը, հղկոքը». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պարգ. 483. «ի ծունր իջեալ, ձիգ ունելով ձախ ձեռամբ ճոթ նափորտին». սովորական է արդի բարբառներում «ծայր» նշանակութեամբ. գործածուած է նաև «զհղուհու ալքի ծայրով նայուածքը» նշանակութեամբ. հմմտ. Քուշ. 54՝ Կաքաւ մի հազար փետրով էր նստել՝ ալվին ճոթերով: Այս արմատից կրկնութեամբ՝ նոթնոթ «հզերքը հզերքին, ծայր ծայրի» Տաթև. ձմ. ճծթ. (Այլ և կաղմին փայտեայ անոթ իրրև ղկարաս, ճոթնոթ յիրհար ձգած և փայտեայ պնշանով պընդած):

=ԹԹր. جت jit, جت կամ جيت čit «ծայր, հզերք, սահման. 2. կտորեղէն, չիթ, միտկալ» (Будаговъ 1, 503). որից փոխառեալ են նաև ուտ. čot «հզերք, ջուրք», čotluy «ծայր, վերջ», վրաց. ჭოთო նոթի, Թոմշտո նոթմութի «շորեղէն, չիթ» (Մառ. Крнт. и мелкія ст. 1903, էջ 67).—Աճ.

Իմ Գր. բառարանում, էջ 728 նոթ գրել եմ արևել. թրք. جوت čot բառից, որի նշանակութիւնն է սակայն «a small adze—փոքր բրիչ» (սխալմունքը յառաջացել է անգլ. adz «ուրագ, բրիչ» բառը շփոթելով edge «հզերք, ծայր» բառի հետ): Նոյն տեղը յիշում է նաև լազ. čod «վերջացնել, սպառել, պար-

պել, հետեւիլ», որ շատ հաւանական է կապ չունի յիշեալ թթր. բառի հետ:

ԳԻՏ.—Շատ տեղ կայ նոք (ջօք) և նոնդ ձևերով. տե՛ս Գր. Բառ.:

ՃՈՒՆ (յետնաբար ի, ի-ա, ո հյ.) «հարուստ, փարթամ, պերճ, փառաւոր, իշխանաւոր» ՍԳր. Մծր. Ոսկ. մ. ա. 10. Սուտ-Սեր. էջ 3, Բուզ. էջ 207.—որից նոխութիւն Ես. իր. 21. Եփր. ծն. Ոսկ. Էս. և մտթ. Սերեր. նոխանալ «հարստահարել, բռնանալ, պանծալ, նազիւլ» Թուոց ժգ. 3, Սերեր. Ոսկ. մ. ա. 17. «վայելել, փարթամանալ, զարդարուիլ» Ոսկ. յհ. բ. 10. նոխաբան Ա. տիմ. բ. 12. նոխագոյն Բ. մակ. ժգ. 24. Ոսկ. ա. կոր. բ. կոր. նոխանանութիւն Ոսկ. Էս. 17. ձմեռնանոյս Թէոփ. խ. մկ. շինդանոյս Անան. եկեղ. պրտդանոյս Թէոփ. խ. մկ. նոխախօս «ճարտարախօս, հոհոտոր» Ուխտ. բ. 91. նոխափառ Հայկել. 130 (վերջին երկուսը նորագիտ բառ). նաև նոխալ «ցնծալ, բերկրիլ» Տաշ. որից յառաջացել է գռ. ճխալ Երե. Պլ. Տփ. հմմտ. Աղամ. էջ 9. «Դրախտին ուրախանէր, յետ և յառաջ հայեալ ճոխէր». ուր 5 ձեռ. ունին ճխէր, ինչպէս գիտէ նաև Բառ. երեմ. էջ 198՝ ճխալ «հրճուիլ»:

ՆՀԲ լծ. Թրք. ջօլս, շօգ «բազում» և գօնա, խօնա «մեծ, վարժապետ, հարուստ»: Մորթման ZDMG 24, 80 Էս թրք. ձօգ «շատ»: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 24՝ պատասխանելով ոմն Պարոյրի հարցումին, յայտնում է թէ Թրք. ձօգ պատահական նմանութիւն ունի մեր բառի հետ: Patrubby SA 1, 310 փոխառեալ է Թրք. ձօկ «շատ» բառից, իսկ նոյն ՀԱ 1907, 305 ամիլ բառին արմատակից է և Թրք. ձօկ փոխառեալ է հայերէնից: Karst, Յուշարձան 121 Թրք. ձօկ:

ԳԻՏ.—Վն. նոխլօխալ «գեղեցիկ ու ճարտար լեզուով խօսիլ», որից և նոխլոխան «ճարտարախօս»:

*ՃՈՒԿԱՆ «կեռ զլիտով հպիսկոպոսական գաւազան» Սմբ. պատմ. 133. Մաշտ. ջահկ. «գաւազան, մական, լախտ» Ոսկիփ. որից նոկանդ՝ տն «համաստեղորթեան անուն» ԱԲ (ըստ Ալիշան, Հին հաւ. 129 նաև կոնանոտն,

կոննատոն. ըստ այսմ ուղիղ ձևը անյայտ):

= Պրս. چوگان čōgān, čavgān «է փայտ ինչ կեռածայր, որով յասպարիզի դնտակ խաղան կարի ձիավարժք և զինաշարժք. դարձեալ զինչ և իցէ ցուպ կեռածայր, յորոց է և այն որով հարկանեն զթմրուկ»: Իրանեան հնագոյն ձեռն է պհլ. čōgān, որից չի կարող գալ հյ. նոկան: Մեր բառի մայրն է պրս. čōgān (կամ մանաւանդ *čōkān?) ձևը, Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܬܫܘܠܓܐ atšōlgān, արաբ. صولجان sauljān (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 417), جوكان Jaukan, քրդ. چوگان čugān «գնդամուղի գաւազան», ռուման. čojan «գաւազան», նլն. τζουγκάνιον «մականախաղ», վրաց. ჯოგანო ჯოგანის «отбойникъ» (Horn § 449):

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բառ. ֆրանս. (mail բառի տակ), որ կցում է պրս. չէվկեան բառին:—Սրմագաշեան, Արմէն. սում. čōcan «մուրճ» բառի հետ (այս բառի ընկերները տե՛ս Berneker 135, որ հանում է Թրք. čak-mak «զարնել» բայից): Մառ, Тексты XII, էջ 40 վրաց. նակունի ձևի հետ, որ չունի Զուրինով՝ 1701:

ԳԻՏ.—Երե. նօկան, Ալշ. Մշ. նօգան (ունին նաև Բլ. Բր. Ապ. Խրք.). «հոգովի կեռ գաւազան. 2. փայտէ գաւազան, որով շիրիզ խաղալու ժամանակ ձիաւորը դետնից գրնդակն է վերցնում»:—Rivola, Բառ. հայ.՝ էջ 195 նոկան ձևի հետ դնում է նաև կոնան «հոգովի գաւազան» (հմմտ. վերը նոկանոտն կամ կոնանոտն):—Այս արմատից է նոկնիլ Բլ. «կտուրի գերանը ծանրութիւնից մէջտեղից ծռուիլ, փոր տալ»:

ՃՈՒԿՈՂԵՆ «որոճացող անասունների կրճղակը». ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 199 և ֆթ,

—ՃՈՂԵՆ «ամազերը փետել» Ոսկ. յհ. բ. 16. Վրք. հց. ա. 622. Սահմ. Կեչառ. 194. Միխ. առ. 167. Վրդ. պտմ. էջ 122, 133. Անկ. դիրք հին կտ. 166 (գրուած նոխել Վրդ. առ. 68). «կթել, ժողովել» Վրք. հց. որից նողիլ

«մազերը թափել» Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 250:

= Ծագումը տե՛ս երև:

ՆՀՐ երև բառից:

ԳԻՌ.— Պահում է այլևայլ նշանակութիւններով. այսպէս՝ նողել վն. «մազերը ճիւղ ճիւղ բաժանել. 2. բուրդ գլել. 3. որոշել», Սլ. «մի բանի երկու ծայրից քաշել, որպէսզի երկարի», Ալշ. Բլ. Մշ. «աղեթափել», նող Ակն. «ձգտուն, երկարող, առածիք», նողիլ Ակն. Նւղ. Սեր. «առածգաբար երկարիլ, տարածուիլ, բացուիլ, լայնանալ», Ակն. Կր. Պլ. Սեր. «սատկիլ», Նւղ. Սեր. «նաղիլ, սիգանքներ անել, հոտորատուիլ», նողալ, նողնողիլ «յօրանջելով ձգձգուիլ»:

ՃՈՂՃՆԻ «ցոլանալ, փայլիլ». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. «Ընդ գեղնագոյն փետուրսն փոքր ինչ կանաչութիւն համալար խառնեալ արտաքս ճողճեր». (հրտր. Շահն. Ա. էջ 322, էմին՝ էջ 158. վերջինս ունի նոնէր. ԱՐ դնում է նողնալ): (Տն՝ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 23),

*ՃՈՂՈՊՈՒՐՏ «ընկոյզ», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199, որ և բառաշարքից դուրս՝ էջ 112 ընկոյզ բառի բացատրութեան մէջ դնում է նղոպուր: Կենդանի է այսօր էլ Դնձ. Ղզ. Ղրբ. նղօ՛պուր, նղո՛պուր ձևով. որից նոր բառեր են՝ նղոպուրքափի «ընկոյզի թափ տալու ձող», նղոպարամէջ «ընկոյզի միջուկ», նղոպրի, նղոպրեմի «ընկոյզի ծառ», նղոպուրտ «ընկուզինների անտառ»:

= Հին կովկասեան բառ է անշուշտ, որի հետ հմմտ. վրաց. ՅუծԵԹՕ նուրուրի, ՖածԼՕ ծարիլ, լազ. նուրուլի, նուրուրի, նուրի, նուրբի «շաղանակ».— ԱՃ.

ՃՈՂՈՊՐԻԼ «փախչելով հագլի ազատիլ» Բ. մակ. Ժր. 35. Կոլ. 277. 34. կթ. Խոր. որից նողոպրել «փրցնել, կորչել, խլել, պոկել» Եփր. պհ. 174. Փիլ. Ճառքնա. Սազ. նողոպրիչ Ժղ. հոռակլ. Պղատ. տիմ. նողոպրումն Պիտ. Սազ. աննողոպրելի իգնատ. ղկ. 424:

ՆՀՐ նողիլով ապրելի Տէրվ. Altarm.

105 կողոպուտ բառի հետ կցում է հնիս. grabh «գրաւել, բռնել, ունիլ» արմատին:

ՃՈՂՈՐՏԻ «ճճի, շողոտ կենդանի». երկու

անգամ ունի Մազ. Թղ. էջ 202 և 218. «Բացանցութիւնք ճիւղ և ճողորտեացն արտասորեալ.— Ճհճհկեալ ճիւղէն ճողորտեաց»:

ՆՀՐ «նողկալ մասունք անպիտանք կամ շողոտ կենդանիք». (բայց զուր է «բզբտած, ճղրտկած, շողիքի պէս բաներ» նշանակութիւնը, որ դնում է ՆՀՐ. բացանցութիւնք «արտաթորութիւն» բառը ցոյց է տալիս, որ ճճինքի կամ շողոտ սողունների մասին է խօսքը): Մառ, Յփեր. Շծօր. 1, 9 վրաց. ձաղլի, լազ. շողորի «շուն» բառերի հետ:

○ՃՈՂՓ. արմատ առանձին անգործածական, որից յառաջանում են նողփիւն «ծնծի ձայն» Արծր. նողփումն «ալիքների կամ ջրի պատառուածքի ձայն» Փիլ. յովն. Վրդն. ծն. ասում է նաև նղփումն Փիլ. լիւս. 160. (Իբրև «դռան ճոնչիւն» գործածում է Զրբ. սարկ. Ա. 59), նղփիւն Պտմ. աղէքս. 126. Միխ. աս. էջ 238. նղփումն ԱՐ. նղփուն Յայսմ. ապր. 23:

= Բնաձայն բառ է. հմմտ. տակի դաւառական ձևերը, ինչպէս նաև վրաց. ՅըԵԾԵԾԵԼՕՆՕ նղ՛ումպուլաորա «շրի ճողփիւն».— ԱՃ.

ՆՀՐ նոյն է դնում ումկ. նլօփ, նլօմփ: ԳԻՌ.— Նոյն են վն. նլօփ «լողալու ժամանակ ձեռքը ջրին խփելուց յառաջացած ձայնը», Պլ. ջլօմփ «ջրի մէջ մի բան ընկնելուց յառաջացած ձայնը», վն. նլմփ «վայր ընկնելու ձայն», նլփալ «մի բան պատին խփելու ձայն», Մշ. նլալալ «ջրի մէջ մի բան ընկնելու ձայնը»:

—ՃՈՂՓՆԻ «քաշքշելով բղկտիլ, փետել» Եղիշ. Ը. էջ 125. որից նողփումն Բրս. արբեց. գրուած նաև նոխփումն:

= Մեկնութիւնը տես երև:— ԱՃ.

ՆՀՐ լծ. նեղփել:

ՃՈՅՓՆ «հաճար» Բժշ. ունին միայն Նորայր, Բառ. Ֆր. 1130 ա և ՀՐուա. § 3362. անստոյգ բառ. հմմտ. յաջորդը:

ՃՈՆ «հաճար» Բժշ. կարիլի է կարծել նաև ռորոմ, այծակն կամ մի տեսակ ցորեն» Ամիրտ. տե՛ս ՀՐուա. § 1902. առաջին նշանակութիւնը հաստատում է՝

ԳԻՌ.— Նոն Երզ. Կս. «հաճար»:

*ՀՈՆ. մատենագիր Բարսեղին տրուած մականունն է. Մխ. այրիվ. էջ 63, որ Բառ. երեմ. էջ 199 մեկնում է «մուշտակակար»։ այսպէս նաև ՆՆԲ «խաղախորդ, մորթ, գոյն», ԶԲ «մորթիգործ, մուշտակարար», Նորայր՝ Բառ. Ֆր. 1193 բ, իբր մհյ. բառ «կաշեգործ», որից նոնրեմաիւր «Բարսեղ Ճոնի ձեռքով ընտրուած (շարական)» Մխ. այրիվ. էջ 63։

—Վրաց. Յոնո նոնի «գդակ կարող»։ հմմտ. տակը գւռ.—Աճ.

ՆՆԲ դնում է նաև կոն կամ կօն ձևով և համեմատում է թրք. نون گۆն «կաշի» բառի հետ. սակայն կոն չէ՝ ամանդուած այսպիսի իմաստով. տրուած օրինակում կոն նշանակում է «սրբի յունական պատկեր, իկոն»։ Յայտնի չէ նաև թէ ի՞նչ յարաբերութիւն ունի թրք. گۆن վերի ձևերի հետ. հմմտ. դարձեալ բոշայ. նամ «ոչխարի մորթ, կաշի»։— Թոնդրակեցի, Աւետարեւր 1903, էջ 459 այս նոնը կցում է նախորդ նոն «հաճար» բառին, ասելով. թէ գաւառներում մինչև այժմ էլ գործածական է նոն «հաճար. փխր. սևադէմ կամ թխադէմ նիհար մարդ»։

ԳԻՒ.—Լ. Տփ. նոն «մորթէ գդակ կարող արհեստաւոր, մուշտակագործ», որից Տփ. նոնխանա «կաշեգործարան»։ (Իսկ Այն. կոն «կաշի» նոր փոխառութիւն է թուրքերէնից)։

ՀՈՊԱՆ, ի—ա հլ. «շուան» Բուզ. գ. 14. Զինոր, էջ 46 (գրուած նույն), Ասող. 188, Ոսկիփ. որից նույնանմիզ Թղթ. դաշ. Վրդն. պտմ. Մխ. այրիվ. էջ 61. նույնաւոր Զինոր. էջ 46. նույնխաղաց (շունի ԱԲ) Յայսըմ. նոյ. 29, Տաղ. (հրտ. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 8)։

ՆՆԲ նոյն ընդ շուան։ Տէրվ. Altarm. 38 բուզ, կուզ, գուսպ, կոպնեալ ձևերի հետ հնի. gu արմատից, նոյն ընդ սանս. guph, անդաք. cyspan «կապիլ», հսլ. kosp «կապ» են։ Հիւնք. շուան բառից։ Սաղըզեան ՀԱ 1909, 335 հյ. շուան և սումեր. guana «նաւի շուան»։

ԳԻՒ.—Երև. հլ. վն. նույն, Ալշ. Մշ. նօրան «հաստ շուան», Խոշ. ջօրան «շուան» (Շիր. և Սլմ. «ցորենի խորձերը սալի վրայ

կապելու շուան», Լ. Շլ. «հաստ կաշեայ փոկ», Սլմ. «պարսատիկ, պարսէտ»։ որից նույնել «անասունների ոտքին շուան կապել, որպէսզի արածելիս հեռու չերթան», նույնն ուրեւի Ախց. «մի տեղ երկար նստիլ կամ մնալ»։ Ձևով հետաքրքրական է Ղրբ. նա՛պան «մաղէ գործած հաստ շուան», որի հետ հմմտ.՝

ՓՈԽ.—Վրաց. Յոնոնո նապանի «բեռ կապելու յատուկ փոկէ շուան», քրդ. ئانچو جۆپان «շուան» (Justi, Dict. Kurde 127 և Kurd. Gram. 57 սխալ է համեմատում բառը՝ հյ. շուան ձևի հետ), ն. ասոր. ܥܡܐܢ «կաշէ հաստ պարան»։

ՀՈՊՀՈՊԻԼ «ճղմուիլ, ճխուիլ» Մագ. Թղ. էջ 132. ուրիշ օրինակ չկայ։

—Կրկնուած է անշուշտ նույ պարզական արմատից։

ՆՆԲ խբր կոնուպիլ։

ՀՈՌՈՍ «ճոխ, պերճ, սեթևեթեալ, ուռուցիկ» Ոսկ. Բ. կոր. որից նոռմանալ «ճոխանալ, պանծալ» Ոսկ. յհ. բ. 39. նոռմարան ճառընտ. նոռմարանել կանոն. Տիմոթ. կուզ, էջ 202. Մագ. նոռմարանութիւն Յհ. իմ. պալ.։

Հիւնք. նառել բայից։ Մառ. Вступительная и закл. строфы... Шоты, XXXIV կորովի բառի՝ հետ՝ կցում է վրաց. ყრმაწვთლო «լ'ամսովիի պատանի» բառին, որի սեմական ցեղակիցներն են երբ. ܥܠܡ 'elem և արաբ. رمله ramla «պատանի, տղայ». յաբեթական արմատը gram։

ՀՈՐՆԻՈՒՆ «եղջիւր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199 (գրուած է նորընդուն)։

*ՀՈՐՈՎ «զօռով, բռնի». յետին շրջանի բառ. ինչպէս՝ Տաղ. հրտոր. Զօպանեան, Հայ էջեր 19, Բուշ. 68 (Պագիկ մը ճորով առնում են), Վրդն. առ. 181 (ճորով ազատեցաւ)։— Կենդանի է արդի գաւառականների մէջ (Ակն. Բլ. Խլ. Կր. Հնգ. Մշ. Ննիւ. Շտ. Վն.) «զօռաբաւ կամ բռնի» նշանակութեամբ, որից նորովել (կամ ջորովել) «զօռ անել, բռնադատել» (Rivola, Dict. arm.-lt. Paris 1633,

և ներսեւսովիչ, Բռ. լտ.-հյ.), ԼՏ. նորովցենկ
ստիպել, բռնադատել»:

= Արաբ. جاور javr «հարստահարու-
թիւն, բռնադատութիւն». ձեռի համար համա-
արաբ. ذوق zavq «ուրախութիւն, քէֆ»
> հյ. գու. Տփ. զոզ:—Աճ.

Մասնաց Աղանի, 1861, 178 արաբ.

جبر jabran (արմատը Jabr) «բռնի»
ձեռից: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Գու.
բառ. 731 ա:

ՀՈՐՈՏԵԼ «կոտորել կամ ջարդել և կամ
ի բազում հատուածս անջատել». ունին մի-
այն Բառ. երեմ. էջ 199 և ՀՀԲ. առաջինը
գիտէ նաև ճայրատել «ծայրակտուր առնել»
(էջ 195), որ եթէ ծայրատել բառի սխալ գր-
չութիւնը չէ, այստեղ է պատկանում:

ՀՈՐՏ «սպասաւոր, փոքրաւոր, ծառայ»
Ուռհ. 274. Նար. տղ. 473. Մխ. դտ. «ձիա-
պան, սէխ» Շնորհ. առակ. 57. «սպասալ»
Սմբ. դտ. 104. Արձ. 1033 Թուից (Վիմ. տա-
րեգ. էջ 17). արդի գրականում նշանակում
է «իշխանին կամ հողատիրոջ հպատակ հար-
կատու». որից նորաութիւն, նորաաւել, նոր-
աւաւիւրակաւ (նոր բառեր) են:

Մառ. ЗВО 1924, 188 կապում է ռուս.
чертъ «սատանայ» բառի հետ: Կայ
Թթր. جورى Jori «գերութիւն» (Буда-
говъ 1, 444), բայց մեր բառին համա-
պատասխան չէ:

ԳԻՌ.—Ախց. ուրտ (գործածական է մի-
այն «ճորտի պէս դատեցնել» դարձուածի
մէջ). Երև. ուրտ, Զղ. ուրտ «տան մէջ փոքր
ծառայ», Սլմ. ուրտ, Տփ. ուրտ, Ազլ. ուրտ.
իսկ Կր. ուրտ «ազնուական» (օր. ճորտի
տղա՞յ ես, ի՞նչ ես).—Բլ. Վ. կայ միայն
նորտ ու պուրտ=Տիգ. բուրդ ու ջուրդ, որ
նշանակում է «ազգն ու տակը, ամբողջ գեր-
դաստանը»:

*ՀՈՒԱՐԻՇ «զգանազան դեղերով բաղա-
դրութիւն» Մխ. բժշ. 85, 133:

= Արաբ. جوارش Juvāriš՝ նոյն նշ. որ
արաբացեալ է պրս. گوارش guvāriš
«մի տեսակ մարսողական մաշում» բառից.
այս էլ ծագում է պրս. گواریدن guvārī-

dan «մարսել» բայից և նշանակում է բուն
«մարսումն».—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ).
որից յետոյ անկախաբար Seidel, Մխ.
բժշ. § 254, §§ 364—5:

Ճուարս տե՛ս Ճաւարս:

*ՀՈՒԼԱՊ «ըմպելի ինչ բժշկական մեղմա-
ցուցիչ» Մխ. բժշ. 148 են. իբր մհյ. բառ ու-
նի Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 721 ա:

= Արաբ. جلاب jullāb «օշարակ ինչ
յայտնի՝ եռացեալ շաքարաւ. ծագում է
պրս. گلاب gulāb «վարդաշուր» բառից.
արաբերէնից են փոխառեալ նաև վրաց. ჯულაბი
ջուլաբի «լուծողական», ֆրանս. julep
«մի տեսակ դեղաշուր»:

Նորայր, անդ. դնում է պրս. gulāb
բառից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Sei-
del, Մխ. բժշ. § 35:

*ՀՈՒԼԻՆԱՐ «նուան ծաղիկ. ֆր. balauste».
ունի միայն ՀԲու. § 1904. գրուած նաև
ջալիւրան, ջոլիւրան Բժշ. որ է ջօլիւար:

= Արաբ. جلنار Jul-i-nār կամ جلنار
julnār, որ արաբացեալ է պրս. کلنار
gulnār հոմանիշից (պրս. گل gul «վարդ,
ծաղիկ» և نار nār «նուռ» բառերից):

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր.
123 բ և ՀԱ 1923, 169: Աւելի յետոյ ան-
կախաբար Seidel, Մխ. հեր. § 432:

*ՀՈՒԼՊԱՆ կամ ՀՈՒԼՊԱՆՏ «մի տեսակ
մաղ» Ամիրտ. Վստկ. 21, 96 (ըստ Տիրա-
ցուհան, Contributo § 264 lathyrus aphaca
L, որ և կոչւում է հյ. խոբու, մաքաւանկ,
բոնկան, քաւամն, ոսպնավիգ). ունի միայն
ՀԲու. § 1906. որից նուպնտիկ «մի տե-
սակ քուշնայ» կամրկալ:

= Պրս. և արաբ. جلبان jūlbān նոյն
նշանակութեամբ:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու.:

ԳԻՐ.—Խրբ. ջուլբանդ, Զթ. ջուլբօնդ «ո-
լոնն»:

ՀՈՒԿ «թեքում, ծռուիլը». պահուած է ար-
մատ ձեռի տակ՝ դաւառականներում. ինչ-
վիզը նուկ. որից նկիլ «ծռիլ» մհյ. բառ (Նո-
րայր, Բառ. ֆր. 591 ա), նուկումուկ «ոլո-

րապատոյտ, zigzag» (անդ, էջ 1292 ա). գաւառականներում՝ ցկուիլ, ցկուն, ցկուիլ, ցկու-ցկու, ցկուացեկ, ցկուկիլ ևն:

*ՀՈՒՆԻ, որ և նոնի, ջունի. նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. էջ 26—27 և մեկնում եմ «խեղկատակ, ծաղրածու», իբր՝

=պրս. جحي Juhī, «է անուն առն միող, որ էր առակախօս և ծաղրածու, որպէս և յաշխարհին Հոռոմոց կոչեցեալն Նասրէտին խօճա, որոյ պատմութեամբքն լցեալ է աշխարհ».—Աճ.

ՀՈՒՆ «առնանդամ». ունի միայն ԱԲ. իբր մէյ. բառ գիտէ Նորայր, Բառ. ֆր. 1268 բ:

Պատահական նմանութիւն ունին վըրաց. Ружа շուշա «առնանդամի մաշկը, prépuce» և կազիկումով շիշ՝ «առնանդամ»:

ԳԻՌ.—Մկ. նուն, Ալշ. Մշ. նուշ, Հճ. Պլ. Ի. ջուշ, Սիբ. ջուշ, Տփ. նունու, Ախց. նունու, Շմ. նիւնիւ, Ղրբ. նիւնիւ, նիւնու. ընդհանրապէս գործածական է միայն երախայի համար. բայց Մկ. Պլ. ընդհանուր է (նաև մեծերի համար է գործածուած): Որից նունլաթ «խանձարուրի այն մասը՝ որով մանկիկի առականքն են փաթաթում»: Հմմտ. նաև ուտ. ნოնოլ, «մանկան առնի»:

ՃՈՒՆԱՊ տե՛ս Դժոխ:

ՀՈՒՆԱՆ «կէզակ». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 199:

*ՀՈՒՄՀՈՒՄ «մի տեսակ բոյս է» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲու. § 1909:

=Արաբ. جوم jumjum՝ նոյն նշ. (բայց այսպիսի բառ չեմ գտնում ո՛չ Կամուսում և ո՛չ էլ Steinschneider-ի մօտ):

Այսպէս մեկնեց ՀԲու:

*ՀՈՒՆԴԻԿ «զինուոր». առանձին չէ գործածուած. բայց սրանից ունինք նունդկութիւն «զինուորութիւն» Միխ. աս. 457. «Եկին ի Միշագետս և երթեալք ի Թկրիթ՝ մտին ի ճունդկութիւն բերդին»:

=Արաբ. جندی jundī «զինուոր, զօրք, հեծելազօրք». փոխառեալ է պրս. جند jund բառից, որից նաև հյ. գունդ: (Տե՛ս այս բառը).—Աճ.

Նորագիւտ բառս դատու մեկնեց Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 182:

ՀՈՒՇ «ճագոմ, guī». ունի միայն ՀԲու. § 1910, որ և ԳԲ համարում է «սպիտակ ճագոմ» (Տե՛ս նուալ Գւռ. բառ.):

ՀՈՒՇ «թարախոտ». առանց վկայութեան գտնում ենք միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէ. որդ Դպրէ, էջ 553:

ՃՈՒՂՈՒԹԻՈՆ տե՛ս Ճոռուղ:

ՃՈՂ, տե՛ս Ծիլ:

*ՀՈՒՌԱԿ կամ ՀՈՒՐԱԿ «արու բազէ» Մադ. քեր. 228 և 240. «Բազէի արական» ճոռակ» =Պհլ. *čurrak ձկից. այս ձկր առն-

դուած չէ, բայց ունինք պրս. چررا čurra «փոքր բազէ և որձ բազէ» (ԳԴ). սրա հետ հմմտ. նաև պրս. چررا jurra-bāz կամ jurra-bāz «արու բազէ», իրանեանից են փոխառեալ նաև աֆղան. jurra, jurrabāz «մի տեսակ բազէ», քրդ. jurre «բազէ», արաբ. چررا zurraq «սպիտակ բազէ», լն. ζουράκιον (վերջինին հետ հմմտ. Մադ. քեր. 228. Սակո ոչ ունիլոյնն է նոցա (Յունաց), յորջորջեն զճոռակն ծոռակ):—Հիւբշ. 190:

Նախ նձԲ (գաւազ բառի տակ) մեկնում է պրս. հիւրէպազ. իսկ լուսն նունակ բառի տակ դնում է լծ. լն. ієрѣ, Lag. Arm. Stud. § 1396 կասկածում է պրս. jurra և արաբ. zurraq ձկերի վըրայ, բայց ընդունում է լն. ζουράκιον: Հիւբշ. յիշում է այս վերջինները և Երզնկացու նունակ գրչութիւնը կարդում է *ջունակ: Երկուսն էլ ծանօթ չեն պրս. čurra ձկին, որով միայն կանոնաւորապէս մեկնում է հայերէնը:

ՀՈՒՌԵԿ «ախտ կամ կեղ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 199:

ՀՈՒՐԻՆ «ծոռկերից մինչև զիստն եղած մասը» Տաթե. հարց. 243 (լուսն ԱԲ). որ և նուտ «ոտը» Մխ. Բժշ. 33, էֆիմ. էջ 27: Բնութ յիշում է նաև Բռ. երեմ. էջ 335 ոլոք բառի բացատրութեան մէջ՝ այսպէս. ոլոխ (իմա ոլոք) «ճոռու»: Կենդանի է արդի գաւառականներում նուտ, ջուտ, նոտ ձկերով և զանազան նշանակութիւններով (յգ. նոնեք, նրովքեր). տե՛ս և Գւռ. բառ.:

—ՃՈՒՏ «հաւի ձագ, վառեակ» էֆիմ. 156. գտնուում է գաւառականներում զանազան ձեւերով. այսպէս՝ Երեւ. Տփ. նուտ, Ալշ. Մշ. նուդ, Ղրբ. նու, Զդ. նուն, Ազլ. նուն, նուշ են: Սրա կրճատ ձեւն է նո՛ւ նո՛ւ կամ ջո՛ւ ջո՛ւ, բացառանքներն, որով հաւելէններն են կանչում: Այս կարգի բացառանքներն են հասարակ անասունների անունից համառոտուած ձեւեր են. ինչպէս՝ Բուշի, Բուշի, Բուտո՛ւվ, փիսի փիսի, փիշո փիշո, ևու. ԲԵՄԵԼ ԲԵՄԵԼ «ճո՛ւ, ճո՛ւ» (համառոտուած ԲԵՄԵԼՈՒՆՈՒՆ «ճուտ, վառեակ» բառից) են: Գաւառականներում նուտ նշանակում է ո՛չ միայն հաւի ձագը, այլ և օձի, խոզի և այլ անասունների. (հաւի ճուտը՝ յառաջացել է մասնաւորացմամբ). այս պատճառաւ այս բառը՝

= ձայնդարձն է նետ «սերունդ» բառի, որ գաւառականներում ունի նաև «վառեակ» նշանակութիւնը (տե՛ս նետ):—Աճ.

Պատահական նմանութիւն ունի լաղ. նուտա, նիտա, ծուտա «փոքրիկ», ինչ. նուտա կոչի «գաճաճ» (իմա՝ «փոքր մարդ»), նիտա ղալի «առուակ»:

ՃՊԿԻԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ յիշում է Բառ. երեւմ. էջ 188՝ ձածել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ Ձածել «իմանալ, կամ առնիլ կամ ճպկիլ»:

Ճպոտ տե՛ս Ճիպոտ:

ՃՊՈՒՌՆ, և չլ. (—ռան, —ռանց) «ճպուռ, ծղրիտ» Վեցոր. 174 (ձեռ. նեպիւնի, լուս. նպուռն), 183. Փիլ. տես. գրուած է նաև նիպուռն Եղիշ. Ը. էջ 157. նպիւռն, նպուռ, նիպիւռն:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 և բնաձայնից: Հիւնք. նապուռ «մագիլ» բառից: Պատահական նմանութիւն ունի երբ ՂԾՅ şippör «հաւ»:

ՃՈՒ-Ա-ԳԱԻԱՆ «ծուռ կամ մուլար հաւատքի հետեւող». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Գիրք թղ. էջ 491. «Զայս վեց հպիսկոսյոսքս փախուցիք և սպանիք, ճաղաւանք, մուլար և խոտոր, ոտափառ, գայլախումբ...»:

= Թերևս պէտք է ուղղել ծաղաւան. բայց հմմտ. նաև Ղրբ. ջրո, որ «աւհարաղատ» ի-

մաստով կցւում է զանազան բառերի. ինչ. ջրո մելիք «սուտ մելիք», ջրո կաթուղիկոս «չկաթուղիկոս».—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Բ. 250, ուր ջրո վրիպակով տպուել է չեւ:

ՃՈՒԱՆԱԼ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Եօթնագր. «Նախ սեռվն և ապա կարմիր երևի. և ի շորքորդ բոլորին ճառացիալ կապուտակաձև երևի»:

ՆՀԲ մեկնում է «գուցե իբր նիւ կամ կեռ կամ ծիր լինել»:

ՃՈՒՂԵԼ «թռչունի պէս ձայներ հանել (կախարդի)» Ոսկ. Խս. 106. «Քանզի սովորութիւն է դիւաց՝ ճողել, չհատւ ձայնս արձակել, զոր Խօթանասունքն ընդվայրախօսութիւն կոչեցին». ուրիշ վկայութիւն չկայ, բայց նոյն հեղինակը մի քանի տող վերև ունի. «Զպէտսն, ասէ, որ ճրճուիցեն և նրդիցեն... Թէդդիտովն ասէ. Զկանխագէտսն ձագացեալս, այսինքն ձագուց նմանեալս»: Այս վերջին ձեւը (նրդիցեն) կարելի է ուղղել թերևս նշիցեն, բայց կարելի է նաև կարգալ նոդիցեն կամ պահել նդիցեն (տե՛ս վերը նդել):

= Բնաձայն բառ. արմատը և ձայնն է. համեմատել նոուել, նոուղել:—Աճ.

ՃՈՒՃՈՒՆԵԼ «ճոռուղի, ճիվ ճիվ ձայներ հանել». սրանից է նոնուղ «ճիվ ճիվ ձայներ հանող» ԱԲ:

= Բնաձայն բառ է. հմմտ. ննուել, նոուղել:—Աճ.

ՃՈՒՆՁԵԼ «դռան կամ կօշիկի ճոռալու ձայն» Սիսիան. Նեղոս 655. «սայլի ձայն» Տաթև. ձմ. ճծթ. արմատը՝ նոլնչ՝ գործածական է միայն նոր գրականում, բայց յիշում է նաև Բռ. երեւմ. էջ 199 «գոչիւն» իմաստով:

= Բնաձայն բառ է, կազմուած և ձայնից՝ ո սաստկականով և և, չ յօդերով. ձեւ համար հմմտ. կոնչել, փոնչել, դոնչել, մոնչել, զոնչել, խոնչել ևն, իսկ արմատի համար հմմտ. նոչել, ննուել, նոուղել ևն:—Աճ.

Հիւնք. նչել բայից: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 ա:

ԳԻՌ.—Ղրբ. Զդ. նոնչալ «դռան ճոռալը,

հիւանդի հեծելը, ծառի շարժուելուց ճոռալը
են», ՀՃ. ջորունչօլ աղոսն ճոռալը, մանկան
ճշալը»:

○ՀՌՈՒՅԵԼ «ճոճոսալ». ունի նշԲ, բայց ա-
ռանց վկայութեան. որից նոռալան ճճո-
տղական, թոշունների ձայնին յարմար»
կատ. գլուխ ժը:

= Բնաձայն բառ է. կազմուած է ց ձայ-
նից՝ ո սաստկականով և ու մասնիկով:—ԱՃ.

Մառ. О ПОЛОЖ. аѢХАЗ. էջ 29 վրաց.

მჭობნავო մերինավի «սոխակ» և հյ.
გნგნოვი բառերի հետ միացնելով՝ ար-
մատը դնում է նուր:

○ՀՌՈՒՈՂ «թոշունի ծլվլոց». արմատ ա-
ռանձին անգործածական, կայ միայն նոր
գրականում. սրանից են նոռուղել «թոշունի
ծլվլալ» Մարաթ. ճհաղների կամ փողի
ձայն» Մագ. նոռուղեցուցանել կմբ. սղ.
գրուած է նաև այլ զանազան ձևերով. ինչ.
նոռուղել, նոռուղել, նոռուղել, նոռուղել Ագաթ.
Կոշ. թերևս նոյնից սխալ գրչութեամբ՝ նոռ-
ղութիւն ԱԲ:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է ց ձայնից՝
ո սաստկականով և ու, ող մասնիկներով.
հմմտ. նոռել, գնոռել:—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս 2Ա 1899,
204 բ: Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341
թրք. եիվ եիվ:

ԳԻՌ.—նովղալ Երև. «թոշունի ճլվլալ»,
նովղել Ղրբ. հաւի հանած ձայնը», նովղալ
Ղրբ. «ուրախութեան ձայնիւ հանել» են:

○ՀՌՈՒՅԵԼ «աղոսն ձայն հանելը» վրք. հց.
(այլ ձեռ. նոնչել). որից նոշող ճոռուացող
(թոշուն)» Կոշ. 153 (նորագիւտ բառ):

= Բնաձայն բառ. կազմուած է ց ձայնից,
ո սաստկականով և չ ածանցականով. ձևի
համար հմմտ. կոշել, նոշակ, խոշակ, շոխ,
սոխ. արմատի համար հմմտ. նոնչել:—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տես 2Ա 1899, էջ
204 ա:

Մոպնդիկ տե՛ս Զրամպիտ:

○ՀՌՈՒԱԼ «ճոճոսալ», մէկ անգամ ունի Մո-
լութ. 154ա. ճոճոսան տրտընջմամբ որպէս
զանիւս սայլի»:

= Բնաձայն բառ՝ նո արմատից, որից

նաև նոշել, նովնել, նոռուղ, նոռել, նոնչել:
—ԱՃ.

○ՀՌՈՒՈՒՅԵԼ «թոշունի ճոռուղել կամ նման
ձայններ». ունի միայն ԱԲ:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է ց ձայնից՝
ո սաստկականով և կրկնութեամբ:—ԱՃ.

ԳԻՌ.—նովղալ Ակն. «ճոռուղել», վն.
սպոռուտալ, նոր կօշիկի ձայն են», նովղան
Մշ. ճոռուղալից», նովղուն վն. ճոճոսացող
(կօշիկ)»:

*ՀՐԱԳ, Ի—ա հլ. (յգ. նրագֆ կամ նրա-
գունֆ) ճճրագ, ջահ, լոյս, մոմ» ՍԿր. Կիրդ.
թագ. որից նրագ գիշերոյ «ամենաթանկագին
ակունքը» (որի առասպելական ծագումը
տե՛ս) Տաթև. ամ. 162. նրագաբերան ՍԿր.
նրագաբան ՍԿր. նրագալոյց Արշ. Կամբշ.
Գնձ. նրագու ճճարայ» Եզն. վստկ. Կանոն.
27, 37 (վերջինը՝ նրագայն), Ոսկիփ. նրագա-
կալ վրք. հց. եօթնանրագ Գնձ. եօթննրա-
գեան Սերեր. են:

= Պհլ. *čirāg հոմանիշից, որ աւանդուած
է. հմմտ. պրս. چراغ čirāy «պատրոյգի
ծայրի բոցը, լոյս, ճրագ, լամբ», սողդ. čirāy
ճճրագ». սրանից են փոխառեալ նաև բելուճ.
čirāg ճճրագ», օսս. чл аҧ аҧоу», քրդ. čira,
čirai ջշահ, լապտեր», ասոր. ܟܪܝܐ šəṛā-
gā, արաբ. سراج sirāj ճճրագ», արևել.
թրք. چراغ čiray ճճրագ», ավար. ҟиҟаҟа
ճճոմ» և թերևս նաև թրք. چرا čəra
ճճարխ»:—Հիւրշ. 190:

Schröder, Thesaur. 46 դնում է փո-
խառեալ արաբ. sirāj ձևից: Աւետիքեան,
Քերակ. 1815, էջ 314 անվճռական կեր-
պով ուզում է փոխառեալ դնել տճկ.
ջհրաղ բառից: Ուղիղ է մեկնում նախ
ԳԴ՝ համեմատելով պրս. ձևի հետ: Pe-
term. 25, 26, 34 արաբ. sirāj: Böttich.
Rudimenta 55, 243 և Arica 75, 238
պրս. čirāy, ասոր. šəṛāg, օսս. tyūrāy,
čirāy: Սրանց են հետևում նաև միւս-
ները:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. նրագ՝ Ախց. Երև. Գոր.
Կր. Մրդ. Շմ. Զղ. Սլմ. Տփ. նրագ, Հմշ. Պլ.
Ռ. Սեր. Տիգ. ջրագ (Պլ. գործածական է մի-
այն ասացուածների մէջ, ինչ. Սիրտիս ճճա-
ցը մարեցաւ). Մկ. Ողմ. վն. նրագ՝, Ղրբ.

ներէ՛րաբ՛, Ակն. Խրբ. շիրաբ, Ասլ. շիրաբ, շիրա*, Սվեդ. շրիւգ՛, Ազլ. նոյոյգ՛. Նոր փոխառութեամբ ննխ. շիրախ և խաշաձեմամբ՝ Սշ. շիրախ: Նոր բառեր են՝ աննրագ, նրագանցում, նրագաւոր, նրագղիւր, նրագքաբ, նրագլոյս, նրագկալի, նրագկպոց, նրագպանի, նրագվառ, նրագվառոց, նրագվառուն, նրագտալ «փայլփլի», նրագունել, նրագուակալել «դիրանալ» են:

ՓՈՒՍ.—Վերջաձայն Բ-ի պատճառով հայերէնից են փոխառեալ վրաց. քոձքո նրաբի, թուշ. քոձք նրաբ «նրագ, լամբ» (բայց պարսկերէնից են վրաց. Խոճաճո շիրաղի, Խոճաճո շիրախի «նրագ»):—Կարաբուլակի բարբառով կայ ներակոյի «պարարտութիւն, ճարպ» մեր նրագու ձևից:

ՃՐԱՄՊԻՏ «վզնոց». մէկ անգամ ունի վրդ. առակ. 134 (մի ձեռ). ուրիշ տեղ գործածուած է: Նոյն է սակայն նուզնիկի մի տեսակ գլխազարդ, պսակակալ կամ պսակ յոսկոյց. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 273:

ԳԻՒ.—Նլայինդ Երև., ջրպինդի Տփ. «մի մատ լայնութեամբ և մի թիղ երկարութեամբ թաշկայ կամ դիպակէ կտոր, որի վրայ կարուած են կանանց ճակատանոցի ոսկիները»:

ՃՐՈՐ «աղիք, փորոտիք» կամ աւելի լաւ՝ «խախացոց ստամոքսի». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. պտմ. 465, որ խօսելով մի տեսակ դեղթափի մասին, ասում է թէ ստացւում է Շիրազի մօտ Շապանքար լեռան վրայ գտնուող մի տեսակ եղջիւրատր անասունից. «Այն որ ունի զփանդահրն ի փորն... ի մէջ նրոյվին կու լինի ու կակուղ է»: Իմաստը որոշելու համար հմմտ. ԳԴ, էջ 212-ը «կեալզէհրէ (gāvzahra). խարազայ. է քար ինչ որ գոյանայ ի լեղոջ կամ ի խախացոցի հնդկային եղին. որ և յեւանեղն՝ է կակուղ և թոյլ որպէս զդեղնուց. զոր կալեալ ի բերանի առ վայր մի՝ կարծրանայ, ունի զգոյն և զգորութիւն դեղթափի. բայց չէ այնչափ ազդու որպէս զդեղթափ»: «խախացոց» նշանակութիւնը հանում եմ այս վկայութեան համեմատութեամբ, իսկ «աղիք, փորոտիք» նշանակութիւնը բառի յոգնակի գործածութիւնից (նրոյվի, ինչ. աշվի, ձեռվի, ռալի են):

ՃՓՆԻ «երիցուկ ծաղիկը, փափատիա, լտ. chamaemelum decipiens Boiss. ռամաշկա» (բստ ՆՁԲ, Քաշունի և Տիրացուան, Confributo § 543), «դափնեվարդ, oléandre» (բստ ՂԲՈԱ. § 1915) Գաղիան. Վստկ. 78, 81, 191. Բժշ. գրուած է նաև ճֆնի, շիֆնի, որոնց մէջ ֆ ձայնը օտար ծագում է ենթադրում:

ԳԻՒ.—Ըստ Տիրացուան § 341 ունինք ծիփին, ծիֆին Տր. (նաև ծեփիկ բստ ՂԲՈԱ.) «rhododendron flavum Don.», որ բստ Յակոբեան, Արեւելք 1890 ապր. 27 է յիշուած վարդ, azalia, Ամէրիգա հանձմէիչ:

ՃՍԲ «մի տեսակ քա՛ր». անստույգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Սեղան նոր ի պատուական քարէ սեաւ ճօբ»:

ՆՁԲ գնում է «բառ անյայտ», ԱԲ «քարի տեսակ մը»:

*ՃՍՁՊԻ «հնդկընկույզի փոքր տեսակը, myristica officinalis» Վստկ. 122. որ և նալզալէ Վստկ. 117, նալզալուէ Բժշ. ունի միայն ՂԲՈԱ. § 1916:

=Արաբ. جوزبوا javz-i-bava «հնդկընկույզ» (տե՛ս Steinschneider WZKM 11, 329), որ և جوزبوی javz-i-bavvā (Կամուա, Թրք. Թրքմ. Բ. 168):

Ուղիղ մեկնեց նախ Վաստակոց Գրոց հրատարակիլը՝ էջ 252 և յետոյ ՂԲՈԱ:

ՃՍՃ «երկու կողմ շարժուիլ՝ երեւալը». արմատական ձևը ցոյց են տալիս նօն «շարժում, շարժուն» Արծր. Օրբել. «կախօրրան» Զքր. սարկ. Ա. 55. որից նօնիլ «երեւալ, քամուց տատանիլ, նիզակների շարժուելը» Վեցօր. Մծր. Եղիշ. նօնել (գրուած նաև նօնել) Բ. մակ. Ժա. 8. Եփր. Թգ. նօնեցուցանել նիւա. նօնան Գնձ. Թլկր. 53. նօնեմական Սեբեր. 198. նօնանակ «ճոռան, կարկաշայ, շոնշանի նման մի խաղալիք» ՅՀ. իմ. ատ. Կանոն, էջ 146. (նոր գրականի մէջ «pendule»). նօնկտալ Քուշ. 53. նիզականօն Գր. տղ. յօնանօն Սիսիան. յարանօն Աղաթ. միջին հայ. նօշ տալ «երեւալ» (իմա նօն տալ) Թլկր. 25.—նոր բառեր են նօնում, նօնաւկաւոր, նօնաթոռ են:

Տէրվ. Altarm. 53 սրա հետ է համեմատում սանս. pra-yu՝ «նետել, արձակել», pra-yuk-ta «յուզեալ, ճօճեալ,

Մ

ՄԱԱՏՐՈՎԹ «խոտորումն», ունի միայն
Բառ. երեմ. էջ 200:

***ՄԱԿԱՂԱԹ** (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ
միայն սեն. -ի) «կաշուց պատրաստուած
թուղթ. 2. լայնաբար՝ գիրք» Ես. լդ. 4. Լա-
բուր. 23. Եղիշ. Վրք. հց. գրուած է նաև մա-
զաղատ Փարպ. որից մագաղաթեայ Ես. ժը.
2. Եփր. բ. տիմ. Յայտ. գ. 14. Վրք. հց. 1
= Ասոր. **ܡܐܓܠܬܐ** magalləṯā «գա-
լարեալ մատենան, volumen» ԺԼԻԳ. բառս
բնիկ սեմական է և ծագում է **גל** gill
«գլորել, գալարել» արմատից. հմմտ. եբր.
גלגל məyillā, **תגלגל** məyillāl «գալարեալ
մատենան», արամ. **ܡܐܓܠܬܐ** mēgilləṯā, որից
արաբ. **مجلد** māja'la «ճոխ կազմ ունեցող
գիրք, մահմետականների քաղաքային օրի-
նագիրքը» և սրանից էլ օսմ. mejele «Տաճ-
կական օրինագիրքը»:—Հիւրշ. 310:

Նախ ՆՀԲ չլծ. եբր. մէկիլա, որպէս
և թրք. **کاغذ** kāğad «թուղթ»: Այվա-
զովսքի, Յաղազս հնչման 15 եբր. մա-
կէլլօք: Lag. Arm. Stud. § 1399 եբր.
և ասոր. ձևերից: Հիւրշ. եբր. մէկիլլօք:
Մառ, О полож. аѢхаз. էջ 6 պրս.

کاغذ kāğad, վրաց. Բաղադի «թուղթ»:
ԳԻՌ.—Մշ. մագաղատ, Տփ. մաֆաղաթ
էն. Ղրք. կայ իբրև իգական յատուկ անուն՝
Մաֆաղաթ:

ՓՈՆ.—Վրաց. **მაგალი** մագալիքի «օ-
րինակ, բնագիր»:—Անցել է Ս. Գրքի քրդ.
թարգմանութեան մէջ՝ «գիրք» նշանակու-
թեամբ. Քթէպան ժի, պախուստս մագաղա-
թան (ղգիրսն, մահաւանդ զմատենանն). Բ.
տիմ. Դ. 13:

ՄԱԿԱՐԻԿՈՆ կամ **ՄԱԿԻՐԻԿՈՆ** «անուն

խոտոյ և փշոյ. լատ. xanthium, lappes» Գա-
ղիան:

Կայ պրս. **ماذريون** māḍariyūn ծա-
ղիկ իմն դեղին, որոյ մէջն է սեւա-
բայց լի ծածկում վերի ձևը:

ԳԻՌ.—ՀԲուս. § 1920 առանց յիշելու հին
ձևը՝ դնում է Սեբ. մագարիկոն «ստեպղին,
թրթնչուկ». ըստ իս շատ կասկածելի—

ՄԱԿԵՏԻՆ «մոլեգին». ունի միայն Բռ. Կ-
րեմ, էջ 200:

ՄԱԿԻԼ, ի-ա հլ. (գրուած նաև մաֆիլ, մա-
կիլ, մագալ) «թռչունի կամ գաղանի ճանկ»
Դան. է. 19. Իմ. Կ. 11. Եւս. քր. Իսկ. մ. ա.
4. Կոշ. Վեցօր. 162, 169, 192. որից մագ-
լաուր Տօնակ. Վրդն. ծն. լիամագիլ Եղեկ.
ժէ. 3. Կորամագիլ Նիւս. բն. բագմամագիլ
Եղեկ. ժէ. 17. Բաստամագիլ Վեցօր. 161. Եր-
կայնամագիլ ԱՐ. մագլել (գրուած նաև մաֆ-
լել) Ոսկ. փիլիպ. (տե՛ս ՀԱ 1913, 490),
Եփր. զղշ. Վրք. հց. մագլցել «ճանկուտել,
հղունգներով պատառուտել կամ ճանկուտով
մի տեղից վեր բարձրանալ» Եփր. ապաշխ.
194. Ճառքնտ. որ և մագլցտել Ոսկ. յհ. բ.
16:

= Թուի թէ փոխառեալ է Կովկասեան լե-
զուներից. հմմտ. վրաց. **მახვლი** մախվի-
լի «սրածայր, սուր», ուստ. մուխ «հղունգ,
մագիլ, ճիրան», ավար. maxl «հղունգ, մա-
գիլ», ma' < *max, յգ. ma'al «հղունգ»:

Klaproth, Asia pol. էջ 103 ավար.
matt: ՆՀԲ «արմատն երեկ մատն և
Բիլ»: Հիւրշ. KZ 23, 35 և 36 սանս.
nakha, պրս. nāxun, օսս. nūx ձևերի
հետ՝ եւրոպական nagha, naghla «ե-
ղունգ» նախաձևից: Lag. Arm. Stud.
§ 1400 մերժում է սրանք և համարում

է բառը սեմական, *Տէրվ. Altarm. էջ 74* կցում է մաֆառիլ բախն, որի վրայ տե՛ս տակը: *Հիւրք. Arm. Stud. § 182* անհաւանական է դտնում *naghla «եղունգ» բառախմբի համեմատութիւնը, որովհետեւ հյ. մ չի կարող դալ n-ից: *Tomaschek, Deutsche Lit. Zeit. 1883, էջ 1254* և յետոյ *Bugge, Btrg. 35, KZ 32, 85* տուին վերի մեկնութիւնը: *Հիւրք. Arm. Gram. 471* մերժելով հնիս. naghla են, ուղարկում է *Bugge-ի մեկնութեան*, առանց այս մասին կարծիք յայտնելու: *Meillet, Rev. crit. թրգմ. Բաղմ. 1898, 120* մերժում է ծոճ են համեմատութիւնը: *Jensen WZKM 10, 11, Hitt. u. Arm. 63, 79* և *ՀԱ 1904, 184* և *274* հաթ. mag, magh ձևի հետ, որով հայր համարում է բնիկ՝ կազմուած մագ արմատից՝ -իլ մասնիկով (իբր սանս. nakha են), իսկ վրաց. մախվիլի փոխառեալ է հայերէնից: *Հիւրք. կացի՞ն բառից: Մի առանձին քննութիւն ունի Bugge, ZAPh 1, 164*, ուր բառը համեմատում է դարձեալ սանս. nakha, յն. ծոճ են խմբի հետ՝ նոր լուսարանութեամբ: *Հնիս. արմատը* դնում է *mōkh-, հյց. *moghm, տրակ. *omghél վերջինը դարձաւ *onghél՝ gh-ի մօտ m փոխուելով n-ի և յետոյ՝ սրա ազդեցութեամբ՝ ամբողջ հոլովումը փոխուեցաւ՝ *nōkh-, *noghm են, որից յառաջացան սանս. nakha- լիթ. nāgas, հսլ. noga, յն. ծոճ են: Բնիկ անփոփոխ ձևը ցոյց են տալիս յն. ձրծօս քերել *«ἀροχυν»* և հյ. մագիլ (-իլ նուազական մասնիկով):—(Այս մեկնութիւնը անընդունելի է, նախ՝ որովհետեւ յիշեալ ձևերի համապատասխանն է հյ. եղունգ (տե՛ս այս բառը) և երկրորդ՝ որովհետեւ յն. ձրծօս կապւում է լտ. mucro «մագիլի են սուր ծայր» բառի հետ (տե՛ս Walde 497) և հետեաբար կապ չունի այստեղ: Այսպէսով հնիս. *mōkh- ձևի ենթադրութիւնը յօդս կցնդի):—*Bugge-ի համեմատութիւնը մերժում են Walde*

851 և *Pokorny 1, 181: Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 98* հայ բառը դնում է -իլ նուազական մասնիկով:

ՄԱԿԻՂՈՆ «տաւիղ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200:

*ՄԱԿԻՍՏՐՈՍ, ի-ա հլ. «յունական իշխանական մի տիտղոս» Շնորհ. վիպ. կմբ. մատ. 535. Վրք. հց. որ և մաֆիստրոս Յալսմ. մագիստրիանոս կամ մագիստրիանոս Բուզ. 103. մագիստրիոն ԱԲ. մագիստրիոն ՋԲ. մագիստրեան «իշխաններ» Ճառքնտ. միջնադարեան յոյն արտասանութեամբ՝ մաժիստրոս Ասող. 182. մաժիստոս Ասող. 279, 260, 261. Լաստ. նոր յունարէնի հնչումով էլ՝ մայիստո Շնորհ. պտճո. միաբ. (տե՛ս Շնորհ. ընդ. տպ. նմ. էջ 144, 146, 155), մայստո Վրք. շնորհ. 76. մայխտր Սկեռ. պատ. 13. սրանցից մագիստրութիւն Նա. պտմ. ր. 11, էջ 642. մագիստրոսութիւն Ճառքնտ. մաժիստոսութիւն Ասող. էջ 278. Լաստ.:

== Յն. μαγιστρος, μαγιστριας «կայսերական տան գլխատրը», μαγιστρότης «մագիստրոսի պաշտօնը»։ յունարէնն էլ փոխառեալ է լտ. magister «նախագահ, գլխատր, վարպետ» բառից, որ կազմուած է mag-nus «մեծ» բառից՝ կրկնակ բաղդատական մասնիկներով, նոյն լատին բառը ումանական լեզուներէ մէջ դարձել է՝ իտալ. maestro, հֆրանս. maistre, ֆրանս. maître, որոնցից էլ յետին մայստո են ձևերը:—*Հիւրք. էջ 362:*

ՀՀԲ դնում է լատիններէնից: Ինճիճեան, Հնախ. Բ. 229 և *ՆՀԲ լտ. magister, յորմէ յն. »:*

*ՄԱԿՆԵՍՏԻՍ «քաշողական ուժ ունեցող մի քար» Նար. էջ 111. գրուած մանգնեստիս Անան. եկեղ. որ և մագնիտ Նիս. բն. Յայսմաւ. մանգնիտ. Տաթեւ. ձմ. կ. մագնիդէմ Բռ. երեմ. էջ 200. ուշ ժամանակ՝ մղնադիս (Պատկ. Дарг. камн. էջ 46), մղադուզ էֆիմ. 247 (տե՛ս ժառաղ). ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ դարձած մկնաւիդ Մխ. բժշ. 120.—արդի գրականում ընդունուած է միայն մագնիս, որից մագնիսական, մագնիսացում, մագնիսացնել, մագնիսականութիւն:

= Յն. μαγνης, μαγνητις «մագնիս քար», որ ծագում է Μαγνησία (այժմ Մանիսա) քաղաքի անունից, իբրև գիտական բառ տարածում է բազմաթիվ լեզուների մէջ. օր. լատ. magnes, գերմ. Magnetstein, արաբ. مغناطيس miqnāṭīs, թրք. moqladaz (= ուկ. մրխլատըզ)՝ նույն նշ.— հայերէնի յետին ձևերը յառաջացած են վերջի երկուսից.— Հիւբշ. 362:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ:

ՄԱԳՈՅՆ «թև» Հին բռ. = Բառ. երեմ. էջ 200. Մագ. դամագու:

Նորագիտ բառս ունի միայն Մէնէ-վիշեան, Գամագու. 33:

ՄԱԳՈՆ, ևս ՄԵՋՄԵՆՂ «յանդ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 200 (բ տպ. մեղմեղանդ). երևի ուզում է ասել թէ մագոն և մեղմեղ նշանակում են «անդ». և այս բառով պէտք է հասկանալ ո՛չ թէ «անդ, այնտեղ», այլ «անդ, հանդ, արտ», ինչպէս ցոյց է տալիս նախորդը:

ՄԱԳ, ո, ի հլ. «գլխի կամ մարմնի մագ» ՍԳր. Ոսկ. հիփս. սրանից մագագործ Թուոց լա. 20. մագագոր «մագից ազատած» ՍԳր. Եւ. քր. մագեղէն ՍԳր. Եփր. ա. մն. մագեղ Կոշ. մագկոինջ «վերջին թելը հասած, հոգեվարք» Ոսկ. մ. բ. 1. մագմզով «թիլաւոր արմատներ» Վստկ. անմագմզով Վստկ. սպիտակամագ Ոսկ. ևս. բաւամագ Դամասկ. դեղծանամագ Ոսկիփ. ձաղկամագ Պղատ. ևւթ. մագնատեսակ «մազանման», որ մէկ անգամ ունի Գիրք. առաք. 190 ա. «Ե ձևն մագնատեսակ շլացն որք են արմատացեալք ի գլուխն»: Ենթադրում է մագն ձևը, բայց. անշուշտ ազդուած է մզնատեսակ բառից (տե՛ս միզն): Մագոտ, մագմզոտ, մագլխիլ (նոր բառեր) ևն:

Klaproth, Asia polygl. էջ 101 պրս.

موی müy, լիթթ. և լիվ. matti «մագ» ՆՀԲ «որպէս թէ մած ի մորթն»: Lag. Arm. Stud. § 1401 սեմական է կարծում: Հիւնք. համարում է շրջուած ծամ բառից: Հիւբշ. 310 դնում է ասորական փոխառութեանց շարքը և համեմատում ասոր. } mezzē «բարակ մագեր»

և պհլ. مزيا mazia (?) «մագ» բառերի հետ: Patrubby IF 14, 56 յն. բժաշոհ «մողի» բառին ցեղակից՝ իբր «ճիւղ, ոստ»: Այս մեկնութիւնը յիշում և մերժում են Boisacq 646 և Pokorny 2, 301: Բայց Scheffelowitz KZ 54 (1927), էջ 232 նորից է դնում յն. բժաշոհ «ընձիւղ», լատ. merges «խորձ», mergae «եղան»,— Բառիս նման են հընչում լեւէն. mǎž, կուբ. կայ. ալ. խիւր. mužur, վար. mužuy, արշ. bočor, ալ. meyež, migež, miš «մօրուս», գիդ. mešloga, անդ. mikašu, bikašu, ինգ. megaš, սամոյէդ. munoč, mutida, monuča, mudut, mulsen ևն, խալիսա mač, կարաբուկալ maj «մօրուս», որոնց արմատը Klaproth, Kaukas. Spr. էջ 15 դնում է ma, me, mi, mu. բոլորն էլ պատահական են: Այսպէս է նաև լին. 𐭌

mao «մագ» հոմանիշը:

ԳԻՌ.— Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննխ. Շմ. Ողմ. Պլ. Զդ. Ռ. Սեր. Սլմ. Սլ. Վն. Տիդ. Տփ. մագ, Ղրբ. մագ, մոգ, Զթ. մօգ, մոգ, Ագլ. Հճ. մօգ, Սվիդ. մուգ: Նոր բառեր են՝ մագակալել, մագանալ, մագաշարծ, մագաշափ, մագերաւոր, մագերկայն, մագքափ, մագլաթ, մագխոտ, մագկապ, մագկաւոտ, մագկեր, մագկով, մագկլիլ, մագման, մագվոց կամ մագմոց, մագլոր, մագփոխել, մագմաշ:

ՓՈՒ.— Վրաց. მავმავმო մագմանի շուտան շինող», թրք. դու. Կս. Եւդ. Ատն. (ինչպէս և Ատանայի թրքախօս Յունաց բարբառով) مازمان mazman «մագման, այծի մաղ մանող և այծի մաղից պարկ ևն դործող արհեստաւոր» (Բիւր. 1898, 713, Յուշարձան 330),— Հյ. մագկապ ձևից է փոխառեալ թրք. نازك nezgeb «մաղի կապ, ծամկալ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 325 և Բ. 658):

ՄԱԳ «նոսան ծաղիկ, ճուլինար» Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1921:

ՄԱԳ «ծեծ, խարազան, գաւազան». մէկ անգամ ունի Փիլ. լիւս. «Հեղգ ձի մի... պատճառէր կաղալ. մինչև բուծողացն մագովքն դարձեալ՝ քան զգանդաղանս ի վեր եղև»:

նշա՞ ռորպէս յն. բաժուէ՞ յխարա-
զան»:

*ՄԱԶԱՍ յխաղալիք»։ յետին հայերէնի
յատուկ բառ, որ գտնուում է մէկ անգամ
գործածուած Կոստ. Երզն. 159. «Ջհամբե-
րէն ի հետ պահէ զերդ հրեղէն թուլ մի փո-
լատ, որ չիւնիս հաքր աստենիս, որ շարնէ
զօրն զքեզ մաղատա»:

= Պրս. مزاد mazād «խաղ ինչ»։—Աճ.

Պօտուրեան, հրտր. Կոստ. Երզն. էջ
52 մեկնում է արար. «նախանձ», որ
անյարմար է իմաստով:

*ՄԱԶԱՍ «աճուրդ» Անսիզք 79. զործա-
ծական է նաև արդի ռամկականում:

= Արար. مزاد mazād «աճուրդ», որ յա-
ռաջանում է زياد ziyāda «աւելի, աւելա-
ցում» բառից։—Աճ.

*ՄԱԶԱՐՈՎԻ՝ մէկ անգամ գործածուած է
Յոր. լր. 32 հատուածում. «Բանայցե՛ս զմա-
զարովթն ի ժամանակի իւրում»։—Ոսկիփ.
մեկնում է «մթառնակ աստեղն, զոր մա-
զարովթ կոչէ»։—Շիր. գրում է նազարովթ
կամ նազարօք և համարում է «աստղ»։—
Իբրև աստղի անուն ունի նաև Վրք. և վկ. ա.
682. «Բայց այլ աստեղք... որպէս արուս-
եակն և մազարովթն և ալաւունքն և շայ-
կըն»։—Հմմտ. նաև Սարգ. յուդ. Բ. էջ 650.
«Իսկ մազարովթն ամենեւին ո՛չ տեսանի. եր-
բմն որ գիշերավարն է՝ առաւօտուն աստղ
լինի. և այլ փոխանակ նորա՝ գիշերավար. և
այսպէս իբրև ի շփոթման են գնացք նոցա
և միշտ մոլորական շրջին, ուստի և զանունն
ընկալան»:

= Երր. מזרוד mazzārōd բառն է, որ
նոյն է מזל mazzālōd ձևի հետ և նշա-
նակում է «համաստեղութիւն, կենդանա-
կերպ, մեծ արշ, բոլք, լուսաբեր կամ ուրիշ
մի աստղ» ըստ զանազան մեկնիչների. փո-
խառնալ է բարել. mazzaltu բառից: Մեր
ձևը յառաջանում է երր. բառի յունարէն
μᾶζουρον տառադարձութիւնից (Sophocles
727ա), որի դէմ անշուշտ կար նաև *μᾶζαρόν
ընթերցուածք, ուր α փխ. ου համապա-
տասխան է թէ՛ հայուն և թէ՛ եբրայա-
կանին:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՄԱԶԴ «պինդ, խիստ, ամուր»։ նշանակ-
ուած է Անյ. հց. իմ. մի ձեռագրի լուսանց-
քում՝ իբրև բացատրութիւն հոմանիշ սոր
բառի. նոյն է նաև մազդ «հաստ» Գուլ. 47
(Հա՛յ իմ մազդ ուռի մորճիկ, շորանա՛ս թէ
զիս մոռանաս)։ որից մազդութիւն «թանձ-
րութիւն» Շիր. մաստութիւն, մասունութիւն
«հաստատութիւն, ամրութիւն» Մծր. ունինք
նաև մաստութիւն «համբերատարութիւն», որ
շորս անգամ իրար ետեից գործածում է Տա-
թև. հարց. էջ 584՝ հետեւեալ ձևով. «Հեղու-
թիւնն նոյն է ընդ մաստութիւնն. զի ասնն
թէ մաստութիւն է որ ոչ զգայ զդառնութիւն
ինչ սգոյ. և մաստութիւնն նոյն է ընդ համ-
բերութեանն. զի համբերութիւնն է տեսմն
մարմնաւոր նեղութեանց, իսկ մաստութիւնն
տեսմն նախատանաց» (իբր ռդմացկանու-
թիւնն)։

= Արևել. իրան. māsta «մեծ» (MSL 20,
10), որ զնդ. ماسیتا masita-, masit- «ըն-
դարձակ, տարածուն, մեծ» բառն է: Այս բա-
ռը հիթէ ձևով ու իմաստով շատ յարմար չէ
վերի մազդ բառին, ընդհակառակը շատ հա-
մապատասխան է գր. մաստ ձևին, որ տե՛ս
տակը։—Աճ.

Նշա՞ մազդութիւն մեկնում է ռորպէս
թէ մածութիւն, մատղումն կամ մաս-
տութիւն, այսինքն հաստութիւն»։ Lag.
Ges. Abhd. էջ 31 զնդ. masita «մեծ,
աճած»։ Karst, Յուլարձան 406 սումբր.
moš, miš «բազմութիւն»:

Գիտ. — Խրք. Հճ. Մլթ. Մվ. կայ մաստ
«մեծ, հաստ», որից մաստ անդ «մեծ կամ
հաստ ասեղ»։ ԳԲ գիտէ նաև մաստառ «եր-
կաթէ մեծ մուրճ, կոան», որ այլուստ ինձ
ծանօթ չէ:

*ՄԱԶԴԵՂՆ, և հլ. (-զան, -զունք, -զանց)
«զրադաշտական» Բուգ. Խոր. որից դեռ մազ-
դեզանց (կամ նաև օրէնք, աղանդ մազդե-
զանց) «զրադաշտական կրօնը» Նղիշ. Բուգ.
Խոր. մազդեզական «զրադաշտական կրօնին
վերաբերեալ» Ածր.:

= Պհլ. (արձանագրութեանց մէջ) maz-
dēsn կամ mazdayasn «մազդեզն», պհլ.
𐭌𐭎𐭕𐭕𐭎𐭌𐭎 dēn-i-māzdēsnān (կամ

māzdayasnān) «դէն մազդեհանց կամ մազդեհական», պաղ. dīn-i veh-i mazdayasnān «բարի դէնն մազդեհանց». յն. տառադարձութեամբ՝ Μαζδασνո (սեռ. հոլով), փարսի mazdayasn. հնագոյն ձեւն է զնդ. 𐭠𐭮𐭲𐭩𐭮𐭲𐭩 māzdayasna- «մազդեհան, զրադաշտական», māzdayasni- «մազդեհական», daēna māzdayasniš «դեհնն մազդեհական». բուն նշանակութիւնն է «Մազդայի (Արամազդին) պաշտող»։— Զիւր. 190.

ՀՀԲ մեկնում է «Արամազդայ ազն»։ ՆՀԲ սրա հետ «որպէս և մէզիւմ՝ բար պրս. է կիրթ յաղանդն, որպէս ծծնալ դամենան ուսումն դեհին. իսկ մազուէ-եսնան է որմզդապաշտ»։ Justi, Zendsp. 223 բ զնդ. mazdayasna- ձեւ տակ։

ՄԱԶԳԻԿԱՆ «ամսուայ վեցերորդ օրը». ունի միայն Քաջունի Բ. էջ 101 և Կ. 154, որից առնում է նաև ԳԲ. վկայութիւնը անյայտ է։

ՄԱԶՈՐՏՆ «մարմնի յօշոտուած կտորներ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած ԺԴ դարի մի արձանագրութեան մէջ, հրատ. Ալիշան, Շիրակ, էջ 34. «Դտի ի խորագոյն հորի քարաթաղ արարած. ի մազորտնո արենաթաթախ մարմնոյն ոչ կարէի ծանել զնա»։ Ստուգելի!

*ՄԱԶՏԱՔԷ (գրուած նաև մազտաք, մազ-րաքէ, մազտաքի, մազդիքի, մաստաքէ, մազդիկ) «ծամոն, ձուկ, կիւս խոր. աշխ. 600. Մխ. դտ. 326. Վստկ. 89, 127, Միխ. ասոր. 80. Անկ. գիրք առաք. 55 (վերջինս մազդիկ ձևով). «հերձի ծառը՝ որից ծամոնն է հոսում» Վստկ. էջ 143. (ընդարձակ տե՛ս Seidel Մխ. բժշ. § 237).

= Յն. μαστίχη «ծամոն» բառից փոխառ-նալ. այս էլ գալիս է յն. μαστίζω «ծամել», μαστὰξ «բերան» (ծամող) ձևերից, որոնք ծագում են հնիս. menth- «ծամել» արմատից (տե՛ս Boisacq 613)։ Յոյն բառը տարածուած է շատ ուրիշ լեզուների մէջ, ինչ. լատ. mastiche, գերմ. Mastix, ֆրանս. mastic, արաբ. ماستكي masṭakī, քրդ. mstékki՝ նոյն նշ. — Զիւր. 362.

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ.

ԳԻՌ. — Ննխ. մազդաքի, Զգ. մազդաք, Տփ. մաստաք, Մշ. մազդաքի, Ախց. Կր. 26. Տիդ. մոզդոքի, Սեբ. մոզդոք, Խրք. մոզդէքի, Զթ. մէզդէքի։

*ՄԱԶՐԱՅ «արտօրայք, շրջակայ մշակելի հողեր». յետին ժամանակի բառ. հմմտ. Այ-գին իւր մազրովն. Արձ. 1243 Թ. (Վիմ. տար. 85). — Զգեղն Մեծոփ իւր մզրայիքն. Արձ. 1291 Թ. (Վիմ. տար. 133).

= Արաբ. مزراغ mazra'a «արտ, հանդ», որ ծագում է زرع زر «ցանել» արմատից։ — Աճ.

ՄԱԹ «հրամայական կամ պատշաճ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200.

*ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՍ «ուսումնական, ուսող» նւ. քր. բ. արգի գրականում սովորական են մաթեմատիկա «ուսողութիւն», չափագիտական գիտութիւնները», մաթեմատիկոս «ուսողագէտ, չափագէտ», մաթեմատիկական «ուսողական» են.

= Յն. μαθηματικός «ուսումնասէր. 2. ուսողական, չափագիտական. 3. չափագէտ». գալիս է μάθος, μάθημα «ուսում, գիտութիւն» բառից. տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. լատ. mathematicus. ֆրանս. mathématique են. ռուս. (չունենալով θ = th = = ρ ձայնը) математика. որից էլ Կովկասում յաճախ գրում է մաթեմատիկա։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ.

ՄԱԹԻԼ «մանր ոչիլ՝ մեծ քան զանիծ» լծ. նար. (մէկ անգամ՝ իբրեւ բացատրութիւն բծիծ բառի).

Bugge, Btrg. 17, KZ 32, 78 փոխառ-նալ է զնում թուշ. maç «ոչիլ» բառից. հայերէնի մէջ -իլ նուագական մասնիկ է. հմմտ. ոչ-իլ, կաք-իլ, տես-իլ։ Patrubány 2Ա 1908, 277 -իլ նուագականով՝ լա. mando «ծամել» բառի հետ։

ԳԻՌ. — Բղ. Մկ. Վն. մաթիլ, Ալշ. Մշ. մա-տիլ «մանր ոչիլ»։

ՄԱԹՈՒԶ «կիսավայրենի մի պտուղ է. տճկ. հօնա եմիշի, լատ. arbutus», որից մաթ-գի «նոյնի ծառը» Վստկ. 155. ունին միայն ՓԲ և ՀԲուս. § 1930՝ մաթուգի, մաթուգենի ձևերով, որոնք չկան բնագրում։

ԳԻՌ.—ՁԹ. մաթուգ, Սվեդ. մոթլօս, իսկ ծառը կոչւում է ՁԹ. մաթգի, Սվեդ. մոթսինա:

ՄԱԹՐԻ ձինչպէս. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200:

ՄԱԹԱՌՈՍ ստաւաստը. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 200, «խոհարար» նորայր, Բռ. ֆրանս. 333 ա. որից մաժառոտումն «ծառաների սենեակը». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. պտմ. էջ 88. «եղև զարմանալի նշան ի բերդն սորա վահկայն. ցոլաց կայծակն ի մաժառոտանն. եզարկ զարծաթի սինին և տարաւ ի տան մէկ այլ կողմն». (միկնոյն դէպքը պատմում է վահր. ոտ. 194, բայց սրա դէմ որևէ բառ չունի. նոյնպէս Սամ. անեց. 121 «կայր առաջի իւր արծաթի սկուտեղ մի և այն յանկարծակի թռեաւ և զնաց յանկինս տանն»):

Մոսկուայի հրատարակութեան մէջ, էջ 74՝ գրուած է գլխատառով՝ իբրև յատուկ անուն (Մանարխտա՛ն): Շահնազարեան, անդ, ծան. 38 համարում է անճոռնի տառադարձութիւն լտ. մայեռ դամ (=ֆրանս. majordome «իշխանի ծառաների գլխաւորը, ծառայապետ») բառի:

Մաժխտոռս տե՛ս Մագիստրոս:

*ՄԱԼ «եղ, տաւար», մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 239=երզն. քեր. հոմանիշների մի շարքի մէջ, հետեւեալ ձևով. «Առն, խոյ, գոնչակ, վիդոն, դուար, մալ. այսոքիկ արականք ի վերայ հօտից ասացեալք են նշանակութեամբք և այլք այսպիսիք»: Երկրորդ նշանակութիւնն է «հարստութիւն, ինչք», ինչպէս ունի յետնաբար Կոստ. երզն. 142 (թէ ես գանձուց տէր և մալի): (Տե՛ս և յաջորդը):

=Արաբ. مال māl «ապրանք, ինչք, հարստութիւն» բառն է, որ յետոյ առել է «եղ, տաւար» իմաստը, ինչպէս որ կայ մինչև այսօր զանազան հայ գաւառականներում, բայց նաև թաթարական լեզուների մէջ. ինչպէս՝ չաղաթայ. مال mal «տնային անասուններ», մինչև իսկ ақ мал «սպիտակ», qara mal «սև», կով, ոչխար» են (Будаговъ, II. էջ 199): իմաստի զարգացման համար հմմտ.

Ղրբ. ապրանք «ինչք. 2. արջառ», յն. κτήνος «ինչք, հօտ, արջառ, եղ, ոչխար», լտ. mō-bilis «շարժական իրեր, կարասիք, ապրանք» > ֆրանս. meuble «կարասիք» և ռոման. դռ. muvel «արջառ» (MSL 21, 180): Չինաստանի սահմաններում ապրող կիրգիզների մէջ կայ олгой olgōy բառը, որ նշանակում է շինական yamba կոչուած արծաթ դրամը և սակայն բուն իմաստն է elli qoyun «50 ոչխար» Будаговъ 2, 393):—ԱՃ.

ՆշՅ մալի բալից հանելով մեկնում է «ոչխար արու մալեալ, թաղասմաւոր... որպէս և յն. μῆλον «ոչխար»: Schef-telowitz BB 29, 46 հհրա. smale «ոչխար», գոթ. smals «փոքր», յն. μῆλα «ոչխար», հիւլ. mīl «անասուն» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ: Նոյնը կրկնում են Walde 458 և Pokorny 2, 296 հհրա. mēlo- ձևի տակ: Դուար բառի յարադրութեամբ և արաբերէնի համեմատութեամբ վերի ձևով մեկնում է Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 110:

ԳԻՌ.—Ախց. կր. մալ «տաւար» են:

*ՄԱԼ «մի տեսակ հարկ կամ տուրք». գործածական է յետնադարեան հայերէնում. ինչ. Սմբ. պտմ. 40 (Եւ յղէ առ Դաւիթ բանս ամբարտաւանս և ասէ. Տո՛ւր ինձ մալ տասն տարւոյ և զորդիսն քո գրէ ծառայ ինձ). Մաղաք. ար. 8 (Խոստացաւ տալ հարկս, այսինքն մալ և թաղար). նաև էջ 10, 16 են. Օրբել. էջ 360 (Եւ արդ՝ մի՛ ոք իշխեսցէ իշխանութիւն վարել ի վերայ այս շինոյս և կամ հարկ կամ դիւան կամ մալ կամ այլ ինչ զնել ի վերայ). նոյն բառն է նաև Կիրակոս Գանձակեցի (տպ. Վենետ. էջ 218). «Այլ և միւս ընդ այլ բազումս նոր եղաւ (հարկ) յԱրղունէն՝ մալի և խափշուրի»:

=Թթր. mal «արջառի վրայ դրուած հարկն էր. իւրաքանչիւր 20 ընտանի անասունից մէկը և 80 ստակ էլ դրամ էին առնում» (տե՛ս Գ. Ալթունեան, Արրտ. 1912, էջ 1121): Մագում է արաբ. مال māl բառից, որ նշանակում է՝ «ստացուածք, ինչք. 2. ապրանք, վաճառք. 3. հասոյթ, եկամուտ. 4. դրամ. 5. տաւար»: Նոյն թթր. բառից փոխառեալ է նաև վրաց. მალა մալի «փողով տուրք»:

որից Յեթալեց մեմալե «հարկահաւար» (տե՛ս և նախորդը):

Ուլիդ մեկնեց Պատկ. հրտր. Մաղաբ. ար. էջ 63:

+ ՄԱԼ «մանրել, փշրել». արմատ առանձին անգործածական, որից մալել «մանրել, մաշել, ջարդել» Դան. Բ. 40 (հմտ. ՀԱ 1914, 330). «կենդանին կոտել» ՍԿր. «մանրել, ուտելիքը ատամներով ծամել, աղալ» Կնիք հատ. էջ 270, Զքր. կթ. նիւ. երգ. Տօնակ. մալեալ «կոտած, ներքինացեալ» ՍԳր. անմալ փիլ. սամփս. անմալելի Երզն. մտթ. 462. արմատը ներկայանում է նաև հետեւեալ ձևերով. ՄՈՒԼ, առանձին անգործածական. որից կազմուած են մալալաց «ջաղացական» նիւր. թգ. 368. կմբ. ժբ. մարգ. էջ 212=զաբ. ժա. 7 (*մալ «ջաղացք» բառից). կրկնութեամբ՝ մամալ (տե՛ս առանձին) և մլմլել «շփել, քերել, այլալել պէսպէս շարժմամբ» (օր. քուն լինի դիրաւ, մլմլէլ զերեսս և ձգտէ զձեռս. Նեղոս 655). մլուլ «փայտոջիլ» (տե՛ս առանձին).—ՄԵԼ, առանձին անգործածական. որից կազմուած են կ և մ ածանցիլներով՝ մեղ-կ և մեղ-մ (այս բառերի վրայ տե՛ս առանձին) և կըրկ-նութեամբ էլ՝ մղ- «ցեց» (գործածական է Ագուլխի բարբառում) և «մեղմ, հանդարտ» (գործածական է Ղարաբաղի բարբառում). իմաստի զարգացման համար հմտ. առաջինի հետ մղմոլ (տե՛ս տակը) և երկրորդի համար՝ մալել «կակղել». (Մալեալ կակղէ զչերմութիւն հրոյ օղոյն հաւանութեամբ, Նղիշ.)—ՄՈԼ, որից կրկնութեամբ՝ մղմոլ «ցեց» (գործածական է միայն Ղզ. և Ղբբ. նշանակութեան զարգացման համար հմտ. մի քիչ ցած).—ՄՈՒԼ, գտնուում է միայն դաւառականում. այսպէս՝ Մշկ. մոլ «ցորեն աղալը». —և վերջապէս ՄՍՍԱԼ, ՄՍՏԱԼ, որոնց վրայ տե՛ս առանձին:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. mel- «փշրել, մանրել, ջարդել, աղալ» արմատից, որի համապատասխաններն են հայերէնի մէջ, մեղ<*mel, մոլ<*mol-, մալ<*mōl, մալ<*m]-. ցեղակից լեզուներից զանազան ձայնդարձներով ունինք՝ սանս. mar- «մանրել, փշրել»,

mürğä- «աղացեալ», թիւար. melyer «ստեղծող անել», կամիս. mallanzi «աղում են», յն. բօլլա «ջարդել, փշրել, աղալ», բօլղ «**եփկանք**», բօլոս «եփկանքար», բւլաթրօս «ջաղացական», լտ. molo «աղալ», mola «երկանքար», molina «ջաղացք», գոթ. malan «աղալ», malma «աւաղ», հբգ. malan «աղալ», muljan «փշրել», melm «փոշի», mēlo «ալիւր», մբգ. malmen «փշրել», նբգ. mahlen «աղալ», zer-malmen «փշրել», հիւլ. mala «աղալ», mjoł «ալիւր», mōlva «ջարդել», հիւլ. melim «աղալ», կիմբբ. malu «աղալ», blawt «ալիւր», բրլտ. malaff «աղալ», հսլ. meljā, mlōti «աղալ», ռուս. молотъ, լիթ. malū, māliti «աղալ», միլտ. miltai «ալիւր», լիթթ. milti «ալիւր», հ. պրուս. meltan «ալիւր», ալբ. miel «ալիւր» են: «ցեց» նշանակութեամբ ունինք հսլ. molli, ռուս. молъ, լիհ. mol, սերբ. mōlj, գոթ. malō, հբգ. milwa, նբգ. Milbe, հիւլ. mōlr, որոնք համապատասխանում են մեր գու. մղ-մոլ և մղ-մեղ ձևերին, որոնց հետ նոյն է նաև մլուկն: (Այս բոլորը ըմբռնուած են իբրև «փշրող, փոշիացնող»): Հնիւ. արմատից d, dh, t և այլ ածականներով ածած ձևերի վրայ տե՛ս մեղկ բառի տակ: Հմտ. նաև աղալ բառի տակ տրուած բացատրութիւնները (Walde 492, Boisacq 649, 43, 1025, Kluge 315, Ernout-Meillet 595, Trautmann 167, 168, Pokorny 2, 285—6):—Հիւբշ. 471 և IF Anz. 10, 46:

ՆՁԲ լծ. հալել, պրս. mālidan «շփել»: Հիւբշ. KZ 23, 35 մեռանիլ ձևի հետ mar արմատից: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. էջ 99 մաղ, մաղել, մամալ ձևերի հետ mar «մաշել» արմատից, իբր պրս. mālidan, յն. բօլլա, լտ. molo, լիթ. malti, գոթ. malan: Canini, Et. étym, 58 գոթ. malvjan, իւլ. melim: Հիւբշ. Adm. Stud. էջ 41 ունի ուղիղ մեկնութիւնը: Հիւնք. յն. μαλάσσω «կակղել, տկարացնել»: Autran, Sumér. et indoeur. էջ 84 հնիւ. mel- = սումեր. ma «աղալ»:

ՓՈԽ.—Հայերէնից է արդեօք փոխառեալ արաբ. معال ma'l «մարդ կամ անասուն

կոտեի, ներքինացնել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 350). բայց հմմտ. երբ. ܠܡܝ ܐܦܪܝ- փատել»:

*ՄԱԼԱԶ ասնչափահաս մարդ, որի միջու- սը դեռ եկած չէ». նորագիտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Մխ. դտ. 329 (ըստ երկու ձեռագրի). Եթէ կոտին արք երկու և մինն մալազ լինի և մինն կատար- եալ, և ձգէ մալազն և փետէ զմօրուք կա- տարելոյն, դատաստան լիցի՝ որ կտրեն զը- մալազին մազն երկու տարալայ» (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 65):

= Արաբ. ملس malas հոմանիշ ձևից, որ թէև ճիշտ այս ձևով չկայ Կամուսի մէջ (թրք. թրգմ. Բ. 294), բայց նոյնից են املاس imlas «ոչխարի բուրդը թափել», ملاسه malasa «հարթ ու ողորկ գտնալ», املس amlas «հարթ, ողորկ». վերջինս գործած- ուած է Ս. Գրքի արաբերէն թարգմանութեան մէջ՝ «անմազ» նշանակութեամբ. այսպէս՝

Սն. իր. 11 ունինք՝ Isū axī عيسو آخى رَجُلُ rajulun aš'aru va anā rajulun amlasu (եղբայր իմ Եսաւ՝ այր թաւ է և ես լերկ). նշանակութեան զարգաց- ւան կողմից ճիշտ նոյն է հյ. լերկ ողորկ և անմազ» (տե՛ս այս բառը):—ԱՃ.

Սոյն մեկնութիւնս հրատարակուած է նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 290:

*ՄԱԼԱԹՐԱՅ օռնգէնէ, հոռոմ սամիթ» Գաղիան. (ըստ Բառ. երեմ. յաւել. 575), որ և մարաթրոն (ըստ ՀԲուս. § 2693):

= Յն. μαραθρον, μαραθον, μαραθος, որից և լտ. marathrum՝ նոյն նշ.:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. անդ (բայց սը- խալմամբ գրում է յն. μαραθον):

ՄԱԼԱԽ օհիլ, կակուլայ, cardamomum Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1931:

[ՄԱԼԱՆՈՒ օւղիճ, urtica. ունի միայն ներսէստիլ, Բառ. լտ.-հյ. էջ 592 ր:]

= Պէտք է կարդալ մոլախոտ:]

ՄԱԼՈՒԽ, ո հլ. (յետնաբար յգ. գրծ. մալ- խոֆ) «հաստ շուան» Մտթ. ժթ. 24. Մրկ. ժ. 25. Ղկ. ժը. 25. Պտմ. աղէքս. Յայսմ. վրի-

պակով գրուած է մամուլ Ճառքնտ. (Մինչև ի կտրել զմամուլս առաջաստին):

= Ասուր. maxullānu «հաստ շուան», որի արմատական ձևն է xullānu «շուան» (Muss-Arnolt. Ass. engl. Handwb. էջ 522ա և 315ա). հայերէնի մէջ x—l շրջուելով դար- ձել են լ—խ. իսկ վերջածայն -nu-ի անկումը նոյն է ինչ որ gišrinnu > կշին:—ԱՃ.

ՆՂԲ, ՋԲ և ԱԲ բառս դնում են նաև մալխ ձևով. սակայն սա ենթադրուած է մալխոյ սեռականից և գոյութիւն չունի. ուղղականն է միայն մալուխ, ինչպէս ունին Երզն. մտթ. Յայսմ.:—ՆՂԲ և սրան հետեւելով ԱԲ մալախ բառը հասկանում են նաև «ուղտ» իմաստով: Այսպէս նաև հնեից ոմանք, ինչ. Բրտ. մրկ. 83, 84. Դիւրին է մալխոյ, այսինքն ուղտու. ...Տէրն ասաց թէ մալխոն (1), որ է ուղտ. Դրնդ. 458: Բայց այս բանը թիւր- իմացութեան արդիւնք է: Արդարև Մտթ. ժթ. 24, Մրկ. ժ. 25, Ղուկ. ժը. 25 «Դիւ- րին է մալխոյ մտանել ընդ ծակ աս- ղան» հատուածում մալախ բառի դէմ

յոյն բնագիրն ունի χάρηλος, որ նշա- նակում է «ուղտ», ինչպէս գտնում ենք Աւետարանի բոլոր նոր թարգմանու- թեանց մէջ: Ուղտը ասեղի ծակից անց կացնելու համեմատութիւնը անշուշտ ա- րեւելեան ընթացիկ մի պատկեր էր, որ գտնում ենք նաև Ղուրանի մէջ (է. 38): Յիսուսի օրինակով Մուհամմէդ էլ ասում է. «Ամբարիշտն՝ որ հպարտութեամբն իւրով համարեսցի սուտ զվարդապե- տութիւն մեր, գտցէ զդրոմնս երկնից փակեալս: Մտցէ նա անդը՝ յորժամ ուղտ մի անցանիցէ ընդ ծակ ասղան միոյն: Բայց մեր հայրերը նոյն յն. բառի տեղ գտնելով χάρηλος «շուան» կամ իրենք այսպէս կարգալով՝ թարգմանել են մա- լուխ «շուան»: Ըստ Boisacq (էջ 403, ծան.) յունաց մէջ էլ ձգտում եղած է Աւետարանի χάρηλος «ուղտ» բառը կարգալու χάρηλος «շուան», իբրև տե- ղին աւելի յարմար:—Սխալում են ՆՂԲ և միաները կարծելով որ հյ. մալախ նշանակում է «ուղտ», թէև սրանով մեր

Թարգմանութիւնը ուղիղ է գուրս բեր-
ում: Թէ մեր հայերը յիշուալ յայն բա-
ռը «շուան» են հասկացել՝ ասացուցում
է նրանով, որ նախ՝ մալուխ բառը այլ-
ուր միշտ «շուան» նշանակութիւնն ու-
նի. այսպէս՝ Զնանկեալն մալխօք իբր
ի կղզւոջ կապեալ հանգուցանէին. Պտմ.
աղէքս.— Կտրել զմալուխս առագաստին.
Յայսմ.— մինչև ի կտրել զմալուխս
(գրուած զմամուլս) առագաստին. Ճա-
ռնաւ. Երկրորդ՝ հայ մեկնիչները գի-
տեն որ այս հատուածում «ուղտ»-ի մա-
սին ակնարկութիւն կայ, բայց այդ վե-
րագրում են ուրիշ լեզուների. այսպէս
Մեկն. զկ.— «Յոյնն ուղտ ասէ մալխոյն,
որ նշանակէ զթիւրս և զկորուսեալս
վատթար գործովք»: Երզն. մտթ. 412.—
«Զուղտն մալուխ կոչէ արաբացին և
այլք զնաւատոռն (տպ. Ըաւառոմիլ)
նաւու ասեն մալուխ»: Այս վկայութիւն-
ները ցոյց են տալիս՝ որ հյ. մալուխ
«ուղտ» ձևով բառ գոյութիւն չունի:—
Նշթ ստուգարանիով բառս գրում է՝
«փոխադրութեամբ տառից լինի խամուլ,
խամլ, այն է յայլ լեզուս յն. χαμηλος
լտ. camelus, եբր. gamal, արաբ. Ja-
mal»: Lag. Btrg. baktr. Lex. 46 զնդ.
manōθrի «զուլու»: Հինք. Թրք. մալխս
«գոմէշի ձագ»:

Գիթ.— Երև. մալուխ, Ալշ. Մշ. մալուխ
«փայտի կեռ կտոր» որ լուծի փոկին են անց-
կացնում, որպէսզի կապը չբացուի. Խոջ.
մալօխ «փայտէ սեւ, որ գործածում են զա-
նազան նպատակներով, ինչպէս շուանի կա-
պը ամրացնելու, տրեխը ծակելու, էջ մխտե-
լու են». վերջին առումից է մալխել «էջը
խթանով խթել»: (Կ. Սարաֆեան, Բանալի
գիտութ. 1788, էջ 107 ունի արդէն «սեւ կամ
մալուխ, КЛИНЪ»):

ՓՈԽ.— Թրք. գւռ. Թորթումի malux «պա-
րան, շուան» (Շիրակ 1905, 425).— այս ի-
մաստը՝ որ բառիս հին նշանակութիւնն է,
հայոց մէջ պահուած չիմ գտել:

*ՄԱԼՈՒՄ «մահմեդական կրօնի կարգա-
ւոր, ուսուցիչ, իմամ» Մխ. առակ. սխալ-
մամբ գրուած է մամուլ Շնորհ. եղևւ.:

= Արաբ. معلم mu'allim «ուսուցիչ,
վարժապետ»:— Աճ.

Նշթ մեկնում է իբր արաբ. իմամ, ի-
լամէ, որոնք ձեռով համաձայն չեն մե-
րին:

ՄԱԽ «նախանձ». արմատ առանձին առ-
գործական. որից մախալ «նախանձի,
շարակնիլ» Բրս. վաշխ. և մախ. Խոսր. իդն.
որ և մախել Մադ. դամագտ. (ՀԱ 1911,
559). մախանք «նախանձ» Առ. որս. լմբ.
մախոզ լմբ. մախոզական Երզն. մտթ. մա-
խամարդակ Գր. տղ. էջ 18. մախալոզ կա-
ղանկ. այս բառերից ո՛չ մէկը չէ գործած-
ուած Ոսկեդարեան գրականութեան մէջ:

Նշթ լծ. ուկ. ռխալ և մխալ:— Հինք.
յն. maxidan «նախանձիլ» Ուրիշ է
պրս. maxidan «շարժիլ, խը-
լըրտիլ»:

ՄԱԽԱՂ (սեռ. -ի) «անառակ, լիրբ, սրի-
կայ» Փիլ. լին. 324. որից մախազութիւն
«ցոփութիւն, անառակութիւն» Փիլ. լին. 318:
Նշթ «որպէս թէ մարմնախազ, յն.

μαχλος, μαχλας «անամօթ»:

*ՄԱԽԱԹ «մեծ ասեղ, հերիւն, խթան»
Վրք. հց. ա. 568. Մարթին. Ոսկիփ. որից
մախթել «մախաթով կամ նշարակով մար-
մինը ծակծակել, շառտել» Վստկ. 209 (գրուած
մաղաել):

= Ասոր. ܡܚܬܐ mēxatā «ասեղ»,
mēxat saqqā «մախաթ, քրճեղէն կարելու
հաստ ասեղ», արաբ. مخات māxāt «հե-
րիւն, ողորկիլ գործիք». ծագում է ասոր.
ܡܚܬܐ xat «ծակել, փորել» արմատից
(Brockelm. 109a):— Հինք. 310:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Lag.
Arm. Stud. § 1405:

Գիթ.— Ախց. Գոր. Երև. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ.
Ողմ. Ննխ. Շմ. Սեբ. Վն. Տփ. մախաթ, Խրբ.
մախադ, Մրդ. մախաթ, մխաթ, Ալշ. Մշ.
մախաւ, Ասլ. մախաթ, մախա*, Տփղ. մո-
խաթ, Հճ. մախօթ, Զթ. մախօթ, մախոթ, Զղ.
Սլմ. մխաթ, Ազլ. մխօթ, Սվեդ. մոխաւթ: Նոր
բառեր են մախաթիկ, մախաթաւեղ, մախաթել
«խոշոր խոշոր կարել», մախաթաւեղ ծծկ.
«աւաղակապետ»:— Բոլորովին այլ է Ռ. մա-

խաբ «սրբան», որ փոխառնել է թրք. **ماقات** maqat «երաստանք» բառից. իսկ սա էլ ծագում է արաբ. **مِاقَة** miq'ad «նստոյ տեղի, երաստանք, սրբան» բառից (արմատը **قعد** gu'ud «նստել»):— պատահական նմանութիւն ունի եգիպտ. m-ht «յետոյ, յետեւ»։— Հմմտ. նաև միւսեւ (տե՛ս վերը՝ կուտ բառի տակ)։

ՓՈԽ.—Վրաց. მახათი մախաթի, չեչեն. maxa, **թուշ.** max «ասեղ», ուտ. մախաթ՝ նոյն նշ.։

ՄԱԽԱՂ (ի հլ. ըստ նշձ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «տոպրակի, պարկ, քուրձ» ՍԳր. «քրձեղէն շոր» Բրս. գորգ. «զամբիւղ, կողով» Վրք. հց. «զինու կամ ջրի կաշեայ աման» Վրք. հց. գրուած է նաև մաղախ, մաղխաղ։

Նշձ յիշում է վրաց. մխելվալի։— Հինք. արաբ. մախալի «պարկ կերակրոյ գրաստու» (?)։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. **قلع** qal'.

قالع qal'a, **قالا** gallā՝ «հովուի մախաղ» (Կամուա, թրք. թրգմ. Բ. 654—5), ասոր. **ܡܠܚܐ** malxā՝ «մախաղ», յն. **μολγός** «կաշիէ պարկ», հբգ. malaha, մբգ. malhe «կաշէ գրպան», հհիւա. malr «քսակ» (Boisacq 643)։ Պատահական նմանութիւն ունի դարձեալ հնիւ. maq- «կաշիէ պարկ», որից ծագում են լիթ. mākas, լեթթ. maks «քսակ, պարկ, գրպան» են, որ տե՛ս Pokorny 2, 225։

ՓՈԽ.—Վրաց. მახაღი մախալի, მახაღიკი մախալակի «մախաղ, ձիատրի երկաշեայ պայուսակ, տնկ. հէյպէ»։ (վերջինը ենթադրում է հլ. նուազական *մախաղակ ձեւ)։— Զուրինով² 662՝ ունի նաև վրաց. **მაღიკი** մալակի թխսիւրէ փոքր տոպրակ, որ համարում է հայերէնից փոխառնել. բայց դա կարող է միայն ա՛յն ժամանակ ճիշտ լինել, եթէ մալակի կրճատուած լինի մախալակի ձեւից։

ՄԱԽԱՌԻՆԻ «սպանել, խոցել», մէկ անգամ ունի լծ. նար. «Փենեհէս» որ զԱմբրի և զՔասրի աշտէին մախառնաց։

Նշձ յն. **μάχαιρα** «զանակ, մեծ դաշույն»։ Կայ նաև բողայ. մաղաբել «սպանել, վնասել, ոչնչացնել»։ Նրկուան էլ անյարմար են ձեւի տարբերութեան պատճառով (յն. **χ** տալիս է **f** և **h** թէ խ)։

ՄԱԽԻՉ «տգեղ» Փիլ. լին. 308, 323. Անյ. ասոր. Մագ. որից մախիգեալ Մագ. առաջին բառի «տգեղ» նշանակութիւնը պարզ երևում է հետեւեալ օրինակից. «եթէ մախիգ, ոչ և ո գեղեցիկ» Անյ. ասոր.։—Հին Բռ. գնում է մախիգ, մախիգեալ «անտեղեակ, անյայտ, աներևակ», Բառ. երեմ. էջ 202 մաքիզ «տգեղ», բայց և մախաղ (էջ 201) «անյայտ, զաշաւակ, զազիր, սով»։ Նշձ մեկնում է «զղուելի, գարշ, աղտեղի, զազիր, անարգ»։ այսպէս և ՋԲ. բայց ՋԲ (ինչպէս նաև ԱԲ) աւելացնում են տմախիգ «յօժարութեամբ», որ սխալ ընթերցման արդիւնք է։ Նորայր, Բանաս. 1900, 138 մախիգ և մախաղ իրար է միանցում և սխալ գտնելով մախաղ «անառակ» նշանակութիւնը, երկուսն էլ մեկնում է «տգեղ»։ Բայց միեւնոյն ժամանակ մախիգ, մախիգեալ հասկանում է «անյայտական, աներևակ»։ Մէնէվիշեան, Մագ. գամագտ. էջ 26, 98, 129 գնում է մախիգ «անյայտ», մախիգեալ «անտեղեակ», որից նաև Աճառ. ՀԱ 1923, 253։

Մախր տե՛ս Մարխ։

ՄԱՍ «վահանակ, uncinus, կեռ», ունի միայն ներսէսովիլ, Բառ. լատին-հլ. էջ 585ա։

+ՄԱՍ «կպած, կից, իրաւ. միացրած» Ել. իր. 25. Ոսկ. եփես. 821. «խիտ, հոծ, թանձր» Վեցոր. 60, 172. որից մածանիլ կամ մածնով «կպիլ, կպչիլ, փակչիլ, թանձրանալ, կաթը մակարդուիլ» ՍԳր. Ոսկ. Թես. Եփր. բ. մնաց. «յարիլ, միանալ (այլը կնոջ հետ)» Երզն. մտթ. էջ 399. մածիլ Պիսիգ. վեցոր. 1651. մածանել նար. մածուցանել «կպցնել, միացնել, մակարդել (կաթ, պանիր են)» ՍԳր. զմածիլ «սաստիկ կպչիլ» ԱԲ. մածումն Նիւա. քն. մածան «կպչում» Տօնակ. մածում «Պիտ. տախտակամած ՍԳր. քանձրամած Ոսկ. ես. և ա. Թես. Թ. խաւարամած Ազաթ. ջրամած Ազաթ. հեղեղամած Ազաթ. դանդաղամած Բ. մկ. ա. 20. մառախլամած

Մծբ. ստուերամած Ագաթ. գեանամածեալ Շար. ծխամած Ճառքնտ. կրամած Ճառքնտ. խնամած Նշ. եղեկ. հրամած Բենիկ. ձեռնամած Պտրգ. մածուն Ոսկիփ. Մագ. և Երզն. քեր. (վերջինիս համար հմմտ. Մածուցեր զիս իբրև զպանիր. Յոր. ժ. 10. Մածաւ որպէս կաթն սիրտ նոցա. Սղմ. Ճժը. 70. պրս. māsīdan «մակարդել» և māst «մածուն», Թրք. yoyurmaq «շաղախել, շաղուել» և yoyurt «մածուն», ֆրանս. cailler «մակարդել, թանձրացնել» և lait caillé «մածուն»), մածուցիկ (նոր բառ) են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mag- «շաղախել, մածուցիկ խմոր շինել» արմատից. ցեղակիցներն են՝ հսլ. mažq, mazati «օծել, քսել», mazl «օծանելիք, սպիզանիք», ռուս. мажу, мазать «օծել, քսել», мазь «սպիզանիք», նաև հսլ. և ռուս. магло «կարագ, իւղ», յն. բալիզ «շաղախուած խմոր, հաց», բալթի «հացթուխ», բալթիս «խոհարար» (բուն նշանակում էր «հաց շաղուող»), բալթա շեր սպիզանիք, բալթա «խմորի տաշտ» (> հյ. մակարայ), հիւլ. maistre «խնոցի», բրլտ. meza «շաղուել», միւլ. maistir «խնոցի հարել», կիմր. maedd «կոուիլ, իրար խոսնուիլ», հսաքս. makōn «շինել, կառուցանել» (հմմտ. հյ. տախտակամած), անգսք. macian, հրգ. mahhōn, գերմ. machen, անգլ. make «անել, շինել», գերմանականից փոխառութեամբ՝ ֆրանս. maçon «որմնադիր» (նախապէս նշանակում էր «տան համար կառուցել» շաղուող), նոյն արմատի *māq- և *menq- ձևերից են գալիս սանս. mācatē «փշրել», յն. մաժա «շաղուել», բախարա շերով և ալիւրով շինուած մի տեսակ կերակուր, խիւս», լտ. mācero «շաղուել, տրորելով՝ ճմռելով կակղացնել», māceria «պատ, ցանկապատ», լիթթ. mākt «ճնշել, նեղել», լիթ. minkyti «շաղուել», minksztas «կակուղ», հսլ. mēknaṭi «կակղիլ», mēkūku «կակուղ», maḳa «ալիւր. 2. չարչարանք». բուլգ. mačkam «շաղուել», չիխ. mačkati «ճմռել», գերմ. mengen «իրար խոսնել» են (Boisacq 597, Trautmann 173, Pokorny 2, 226—7, Walde 451, Ernout-Meillet 546): Հնիս. արմատի բուն նշանակութիւնը լաւա-

գոյն ձևով պահած է հայերէնը, որի ցոյց տուած զանազան առումները գեղեցիկ կերպով միացնում են միւս լեզուների երևան հանած նորանոր նշանակութիւնները:

Հնեքից Մագ. քեր. 228 = Ծրզն. քեր. ճիշտ են ստուգաբանած մածուն բառը. «Մածուն՝ քանդի մածեալ է, սոյնպէս և անուանի».—Müller SWAW 42, 254 սանս. majj արմատի հետ: Պատկ. ИЗСЛБД. 15 նոյն ընդ մագիլ և պրս. māst «մածուն», Lag. Arm. Stud. § 1406 յն. քիլլա «մակարդ» և հյ. մակմասնիկը: Canini, Et. étym. էջ 157 մածնու = պրս. makhīdan «կցել, միանալ»: Հիւրք. Arm. Stud. էջ 41 և Arm. Gram. 471 պատահական է համարում սանս. māstu- «թթու սեր», պրս. māst «մածուն», māsīdan «մակարդել», հյ. մագիլ են: Horn § 959 ասում է թէ հյ. մածուն, մածանիմ, ինչպէս և բելուճ. maḍay «մակրդել», որ Հիւրք. ZDMG 44, 561 համեմատում է պրս. māst «մածուն», māsīdan «մակարդիլ», սանս. māstu- «թթու սեր» բառերին, ձայնապէս չեն համապատասխանում: Ուլիդ մեկնութիւնը առաջին անգամ մըտածեց Lidén BB 21 (1896), 99, որ մածանել և մածուն միացնում է հրգ. mahhōn, հանգլ. macian ձևերին. այս բառերը պատկանում են հնիս. mag- արմատին: Հսլ. mažq, mazati ձևերին միացրեց յատկապէս Meillet MSL 10 (1898), 279: Հիւրք. մակարդ բառից Scheffelowitz BB 29 (1905), 30 բելուճ. maḍay «մածուն», մրգ. matte, matz, ֆրանս. maton «լոռ», լտ. madeo, յն. маժа «թրշուիլ, խոնաւանալ» բառերի հետ: Charpentier KZ 46, 38 ասում է թէ մածուն = պրս. māst են խումբը, որ Հիւրք. 472 մերժում է, պէտք է ընդունիլ Առանձին յօդուած ունի բառիս վրայ Meillet MSL 19, 122—3, որ հաստատում է նորից վերի մեկնութիւնը, հնիս. mag- արմատից: Այնուամենայնիւ Pokorny 2, 226—7 մերժելով թէ՛ Meillet-ի այս մեկնութիւնը և

թէ՛ Charpentier-ի մեկնութիւնը (= հնիւ. mozgho- «ուղեղ» ձևի տակ Pokorny 2, 309), ընդունում է էջ 231 հնիւ. mad- «թաց» արմատի տակ՝ Schefftelowitz-ի մեկնութիւնը: — Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܡܐܣܬܐ masṯā «մակարդ», պրս. ماست māst, քրդ. māst, māzd, գնշ. mast «մածուն», պրս. māstū, māstūna «չորթան», իսլ. misa «թան», նորվ. mysse «շիճուկ», շվեդ. mysa «շիճուկ», messe «թան», myssje «թանը քամիւց առաջ շինուած թարմ պանիր» (տե՛ս A. Sjögren, Osset. Stud. էջ 601, յիշուած մեր բառերի հետ), արաբ. مازا māḏa «թրթուած կաթ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 447), Պատահական պիտի լինին նաև ասոր. ܡܐܙܢ māzōnā, արամ. և

եբր. מַזֶּן māzōn «կերակուր, ուտելիք, սնունդ», որոնք սեմական լեզուների մէջ ստոյգ մեկնութիւն չունին (տե՛ս Gesenius, 1910, էջ 406 ք) և ի հարկին կարող են հայերէնից փոխառեալ լինել: Իմաստի գարգացման համար հմմտ. Թրք. qatəq «հացի հետ ուտելու որևէ բան», արևել. Թրք. qatəy «մածուն»: ԳԻՌ.— Բայական ձևով ունինք միայն Մշ. մածնիլ.— ալլուր գրեթէ ամէն տեղ պահուած է մածուն բառը. «այսպէս՝ Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրդ. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ. մածուն, Ալշ. Ջթ. Խրբ. Հճ. Հմշ. Մշ. Ննիւ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տիգ. մածուն, Ասլ. մածնիւ, Ողմ. մածոն, Սվեդ. մոճճոն: (Պլ. այս բառը ջնջուած է՝ փոխանակուելով Թրք. եօղուրտ բառով. պահուած է «մածուն ծախեմ» մանկական խաղի տնուան մէջ, բայց այստեղ էլ արտասանւում է մաշուն, անծանօթ դարձած մածունը փոխանակելով Թրք. majun սովորական բառով): Նոր բառեր են մածնաբրդուն, մածնալաւաշ, մածնաշոռ, մածնաշոր, մածնակարագ, մածնահամ, մածնաւեր, մածնապուր, մածնախուկ, մածնեսպաս, մածնահար, մածնապտն, մանհատուն ևն:

ՓՈՒՆ.— Մածուն բառի կազմութիւնը հայկական լինելով՝ մեղանից են փոխառեալ վրաց. მავონი մածունի «մածուն», Թրք.

mazun (հմմտ. Թուրքն փոխան մածնի՝ մազուն ասէ. Ոսկիփ.), յն. μαζούν (Մի ոչ էր սովորութիւն լունաց իւղ գործել և կիթ և ուսեալ ի մէջն զմածուն և նովին անուամբ կոչեն զնա, ոչ գիտելով զստուգաբանութիւն, եթէ մածուն՝ քանդի մածնալ է, սոյնպէս և անուանի. Մագ. քեր. 228 = Երզն. քեր): (—Այլ է Թերևս մինչր. 3673060 մարծվեհի մածուն. տե՛ս Caucasia 4, 13):— Յիշուած ազգերի մէջ կարող է ո՛չ միայն հայ բառը, այլ և նրա հետ նիւթը կամ մածուն պատրաստելու եղանակը Հայաստանից մըտած լինել, ինչպէս որ այդ բանը տեղի է ունեցել վերջին ժամանակներս ուրիշ տեղեր.— Ռուսները Կովկասում վրացիների միջոցով ծանօթանալով մածունին՝ նրանցից առել են мацони բառը (Մուրճ 1903, 173), որ հայկական փոխառութիւն է. Նոր-Նախիջևանում ուղղակի հայերից փոխ են առել мацунъ «մածուն»: Բոլորովին վերջերս Կեսարացի մի հայ բժիշկ (Դր. Տատրեան) մածունը փոխադրելով Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները՝ պատճառ եղաւ անգլ. mazoon «մածուն» և mazol «խաղով խառնուած մածուն» (Թուլակազմ մարդոց տրուելիք սընունդ) բառերի փոխառութեան (տե՛ս իմ յօդուածը Բիւր. 1898, 386):

ՄԱԿ «վրայ, վրան» Արիստ. և Անյ. ստոր. Դիոն. Ժծայ. Մագ. նշանակում է նաև «կերկին, երկու» Հին բռ. (Մակ. ի մինն մէկ այլ յաւելուլ). գրուած է մագ. (մագ քիւ «երկնակ թիւ, երկու թիւ» Մագ. դամագտ. տե՛ս Մէնէվիշ. Դամագտ. 34): Ցետոսկեղարեան յունարան հեղինակների մօտ դարձել է շատ սովորական նախամասնիկ, իբր համապատասխան յն. ἐπι- «վրայ» մասնիկին. հմմտ. մակագրութիւն = ἐπιγραφῆ, մակալեզու = ἐπιγλωττός, մակալինիլ = ἐπιγίνομαι, մակակաշիլ = ἐπιχαλέω, մակացութիւն = ἐπιστήμη, մակբայ = ἐπιέργημα, մակեաւոր = ἐπίτροπος ևն: Այստեղ է պատկանելու նաև մակառ «յայտնի», որից մա-կառութիւն բացայայտութիւն Մագ. դամագտ. (ըստ Նորայր, Բանասէր, 1900, էջ 135): Նոր բառեր են մակերես, մակերևութային, մակբայակերտ ևն:

= Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է թուսմ. հմմտ. թուշ. mak «վրայ, ի վերայ», որով կազմուած են զանազան ածանցներ:

Lag. Arm. Stud. § 1406 ուզում է միացնել նախորդ մած «կալիլ են» արմատին: Bugge KZ 32, 85 տուել է վերի մեկնութիւնը: Patrubby SA 1, 17 հունգ. maga-s «բարձր» բառի հետ: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mag' «գերագոյն», mug' «վրայ», 421 թթր. maq «բարձր», ուզուր. maq-ut-mak «բարձրացնել»:

*ՄԱԿԱՂ «ոչխարների փարախ». արմատառանձին անգործածական, որից կազմուած են մակաղիլ «ոչխարների հանգչիլ» պառկիլը՝ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 13, 15, Կոշ. 3. Եփր. ծն. էջ 30. մակաղել 35. իմ. մակաղեցուցանել ճշ. մակաղատել «ոչխարների պառկելու տեղը» ՍԳր. այս վերջին բառի մէկ վրիպակն հմ կարծում Բո. երեմ. էջ 202 մակեղտ «խաշնանիստ»:

= Ասոր. մի ձևից, որ աւանդուած չէ. կայ աւակայն երբ. מכלם կամ מכלם mī-kālā «ցանկով պատած տեղ ոչխարների համար, փարախ». բառը բնիկ սեմական է և հանում է երբ. מכלם klā, ասոր. ܡܠܐ klā, արաբ. ܡܠܐ kala, եթովպ. ጠገላ kälä, ասոր. kalū «պահել, յետ պահել, բռնել. արգիլել» արմատից (տե՛ս Gesenius 1921, էջ 421. 345): Սեմականից փոխառեալ են նաև յն. μακέλα, μακέλος «ցանկով պատած տեղ», μακέλλον «մսավաճառանոց» (որից հյ. մակեղոն), լտ. macellum «նպարեղէնի շուկայ» (Boisacq, էջ 602):—ԱՃ.

նշՐ «գուցէ որպէս մակ աղի, այսինքն ի ձայն աղի հաւաքումն հօտից»:

Հիւնք. կաղամախ բառից է հանում:

ԳիՌ.—Ղրբ. մակալ, Խն. վն. մաղալ, ՄԿ. մողղու «անասունների մակաղիլը, հանգիստ, դադար», Սվեդ. մոեգրընից «ոչխարների մակաղատեղի», Ղրբ. մակալ տալ, վն. մաղալ տալ, Մշ. մաղալել, Աշ. Մշ. մղլել «տաւարի մակաղելը», Ղրբ. մկաղել «գառան նման ապշած զարմացած նայիլ», Աշ. մաղալ մաղալ «բացազանջութիւն՝ ո-

րով անասուններին մակաղելու են կանչում», ՓՈԽ.—Ուտ. mägʿal «մակաղատեղի» (տե՛ս Մ. Վ. Բարխուդարեան, Աղուանից երկիր և դրացիք, էջ 95, Թիֆլիս 1893), քրդ. مەڤەل meyel «անասունի դադար՝ հանգիստ առած տեղը, մակաղատեղի» (Justi, Dict. Kurde, էջ 402 և JAs. VI, 19, 527):

ՄԱԿԱՂՈՎԹ «մական, զաւազան, ճոկան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 201. իսկ Յաւել. Գէորգ դպրի, էջ 553 գրուած է մակաղովթ:

ՄԱԿԱՆ, ի-ա հլ. «զաւազան, ցուպ» նիւս. կազմ. Փիլ. սամփս. Եղիշ. դտ. որից մականել «ծեծել» Թէոդ. մայրագ. մականաբար «փայտանման» Փիլ. իմաստ. մականական հոր. մականակիր Մամիկ. մականախաղ «շերիդ» (նոր բառ). արդի գրականում մական նշանակում է «թագաւորական գաւազան, գայիսոն»:

Մառ, Яфет. сбop. 1, 55 չէթէզ. փխա, հյ. փայտ, բասկ. maklatu «ծեծել» բառերի հետ: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܟܠܐ maq'alā «զաւազան»:

Մակառ տե՛ս Մակ:

ՄԱԿԱՐԴ, ի հլ. «խախաց. մածունի մէրան» Բուզ. 14 (փխր. մեղքի համար ասուած է). Վրդն. սղ. Խոսրովիկ. Գնձ. որից մակարդանալ «խմորիլ» Բժշ. մակարդել, մակարդիլ Սահմ. Խոսր. նար. Երզն. մտթ. 403. մակարդէտ «խմորի՝ մէրանի աման» Բժշ. մեղսամակարդ Պիտ.:

Karolides, Γλ. σνγκp. 188 կցում է յն. μαζαειν «շաղախել», μαχαρία «ալիւրով և արգանակով շինուած ուտելիք», լտ. macero «ճմռել, շաղախել». հայերէնը դնում է կապաղովկ. μαχαρτι հոմանիշից փոխառեալ: Հիւնք. մկրտել բայից: Scheffelowitz BB 29, 59 -արդ մասնիկով կազմուած է դնում:

ԳիՌ.—Ախց. Կր. մակարբ, Խրբ. Մշ. մագարգ՝, Ակն. Սեբ. մագարբ, Ասլ. մագարբ, մագար՝, Ննխ. մագարբ, մագաշբ, Տիգ. մոգորբ, Սվեդ. մագուրգ՝, Զթ. մագոյբ, մագորբ, Հճ. մագոյբ, Ռ. մագրբել.—նոր բաներ են մակարդովիլ, մակարդոնց:

ՓՈԽ.—Կազ. ՅձՅձձձ մակաթի, ՅձՅձձձ

մարկաթի «մածունի մակարդ» (Մառ, Грам. чан. էջ 165), կապադոկի. μακάριτι «մակարդ», μακαρτωμένογ᾽ «մածուն» (Karolides, Γλ. συγγρα. էջ 91 և 188),

Մակարդակ տե՛ս Արդ:

ՆՀԲ ուղիղ է մեկնում: Հիւնք. մակարդ բառից է հանում:

ԳԻՌ.—Գրականից է փոխառնալ Ասլ. խել-ֆիդ մագարթագր «խելապատակ» ծաղրական բացատրութիւնը:—Բայց ինչպէ՞ս պէտք է կապել մակարդուն եւր. «հարթ», յղկուն» բառը:

*ՄԱԿԱՐԻ «երանելի» Վրք. հց. ա. 485 (շունի ՆՀԲ). որ և մակար «երանելի» Բռ. երեմ. էջ 201:

= Յն. μακάριος, μακάρια «երանելի, երջանիկ»:

Վրք. հց. ա. 485 և ԱԲ դնում են յն.:

*ՄԱԿԻՂՎԻԱՅ «մի տեսակ յունական կեդրակուր». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պղատ. օրին. 14. «Զի մակդաղիայ՝ որ է կերակուր ինչ ճարպոյ, իւրաքանչիւր ոք բերէր»:

= Յն. μαγδαλιά որ ըստ Bailly նշ. «խրմորի զանգուած» և վկայուած է Գաղիանոս բժշկից (131—203 Յ. Ք.). Պղատունի այս հատուածը՝ որ յունարէնի մէջ կորած է, բայց պահուած հայերէն քաղմանութեան մէջ (հմմտ. Platonis opera, Paris 1883, հտ. Բ. էջ 269), տալիս է մեզ վեց դար աւելի հին վկայութիւն յունարէն բառի համար և մի քիչ տարբեր նշանակութեամբ:—Աճ.

*ՄԱԿԵՂՈՆ «մսավաճառանոց». մէկ անգամ ունի Եզն. իբր օտար բառ. կայ և սխալ գրչութեամբ սեռ. մարկեղոսի Սոկր. 110:

= Յն. μακαλλον «մսավաճառանոց» բառից, որի ծագումը տե՛ս մակաղ բառի տակ:—Հիւրշ. 363:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

[ՄԱԿՆՏԱԿ «խեցեղէն ըմպանակ կամ խոր». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202: Այս բառը մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սրճ. չրլր. էջ 185. «Պատառնաց զինտրն զկողն (Յիսուսի), ուտի արիւն և ջուր կայլակեաց. եթաց աչ թագաւորին զեղէգնն ի վտակ արեան իւր կողին և կենդանի

անուամբն կնքեաց զնա մակնտակ ի ծառանգաւոր ի դրախտին»: Վերի մեկնութիւնը՝ որ տալիս է Բառ. երեմ., բնաւ յարմար չէ տեղին: Ըստ իս վերոյիշեալ տողը աղճատ գրչութիւն է, որ պէտք է կարդալ «կնքեաց զնամակն կտակ ի ծառանգաւորութիւն դրախտին»: Քրիստոս խաչի վրայ եղէգը՝ իբր գրիչ, իր կողի արիւնի՝ իբր թանաքի մէջ թաթախելով, կնքել է թուղթը և տուել իբր կտակ իր խաչակից աւաղակին, որպէս զի ծառանգէ՝ դրախտը: Սխալը յառաջացել է զնա առանձին բառ կարծելով և երկու կ-երից մէկը ջնջելով. իսկ ի ծառանգաւոր ի դրախտին անմիտ ձեւը յառաջացել է «ի ծառանգաւորութիւն» պատուագրեալ ձեւի մէջ պատիւը ընկնելուց: Թէ վերի սրբագրութիւնը ստույգ է՝ երևում է Սրճեցու յաջորդ երեսներէից, ուր աւագակը արդէն հասած դրախտի դուռը՝ իր ստացած «կտակը» պարզում է և խօսակցում հրեշտակի հետ. «ի խոստովանելն իմ զխաչեալն Տէր ի վերայ փայտին... և յորժամ գրէր ինձ կտակ ծառանգել զադին (էջ 193). և ահա առեալ կտակ ծառանգելոյ զդրախտն (էջ 197). Առեալ զկտակ իմ քերովէն՝ ընթերցաւ (էջ 201):—Իմ այս մեկնութիւնը կարելի է ստուգել Սրճեցու ասորի բնագրից. Ասսիմ. հտ. Ա. 325, թիւ 164—75, § 6-րդ (տե՛ս Տաշեանի Ցուցակը):—Իսկ թէ որտեղից հանելով Բառ. երեմ. այս մակնտակ ձեւին տալիս է «խեցեղէն ըմպանակ» իմաստը, սրա համար ըստ իս աղբիւր է ծառայած արաբ. ماقنة maqnada, որ Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 800 մեկնում է սախսի, խեցեղեն աման»:

—Աճ.]

ՄԱԿՈՅԿ, ի-ա հլ. «նաւակ, կուր» Գծ. իէ. 16. Փիլ. Խոր. որից մակուկաչու Շիր. քրոն. մակուկել Մազ. թղ. 145. նաւամակոյի Փիլ. արդի գրականում մակուկածն, մակուկավար, շոգնմակոյի:

= Նոյն է ձևով պրս. ماکو makōk «ոտալանակի կկոց, մաքոք» բառի հետ. հմմտ. քակոյկ<պհլ. takōk>պրս. تاکو takōk: «կկոց» նշանակող բառերը յառաջանում են «նաւակ» նշանակող ձևերից. օրինակ, գերմ. schiff «նաւակ. 2. մաքոք», ռուս. челнокъ «նաւակ. 2. մաքոք», սերբ. чѣп «նաւակ» և

cūnak «մաքոք», ֆրանս. navette «մաքոք» <լատ. navis «նավ» բառից, ենւ Լ'ստ այսմ կարելի է ենթադրել, որ պրս. مَكْوَك makōk «մաքոք» բառը նոյնպէս ծագում է պհլ. *makōk «նավակ» բառից, որից և փոխառեալ է հյ. մակոյկ:—Պրս. makōk «սոստայնանկի կկոց» ձևից են փոխառեալ նաև թրք. me-kik, ն. ասոր. māk'ūk', վրաց. მაკო მან, հյ. գւռ. մաֆոֆ, մֆոֆ, մֆուֆ, որոնք բոլոր նշանակում են «սոստայնանկի կկոց»։ այսպէս նաև արաբ. مَكْوَك makkūk «ըմպանակ (բատ Будаговъ 2, 250 կկոցի ձևով ըմպանակ)»։ 2. մի տեսակ չափ է», ասոր. ܡܐܟܘܩܐ makūqā «ըմպանակ»։ 2. մի տեսակ չափ»։—Հիւրք. 191:

ՀՀԲ մակ «վրայ» բառից:—ՆՀԲ մագուգ (իմա՛ պրս. makōk) կամ մոյկ բառից: Lag. Arm. Stud. § 1407 կըցում է պրս. makōk, արաբ. makūk և ասոր. makūqā բառերին: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܐܟܘܩܐ mākūtā «նավ: Հմմտ. նաև Pedersen KZ 39, 378 և Berneker 167: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. makurru «նաւ, նավակ» Muss-Arnolt. Ass. Handwb. 540:

ՄԱԿՈՆ կամ ՄԱԿՈՆԱՏ «ձախորդ. ձախող, փուճ» Հին բռ. նոյնը գտնում ենք Բառ. երեմ. զանազան ձևերով. ինչ. էջ 188 մակօն «ձախող», էջ 202 մակողատ «ձախող կամ փցուն», էջ 212 միգող «ձախող»:

ՄԱԿՈՒ և ՄԱԿ «կուսան»։ այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 202. բայց տե՛ս մաղկու:

ՄԱԿՈՒՅ «պատուիրան»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202:

ՄԱԿՈՒՐԱՆ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Յհ. կթ. 314. Եթէ պաշտօն մակուրան կուրանին Մահմետի հաւանեալ դարձցին:

Թերևս կուրան բառի մ յաւելուածով աճած ձևն է, որ շատ սովորական է արաբերէնի մէջ և կոչւում է maşdar-i mimī (միմ տառով աներևոյթ). օր. sa'adat կամ mas'adat «երջանկութիւն»։ (Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 118):

*ՄԱԿՏՐԱՅ «տաշտ թրելոյ զալիւր, զհաց. huche»։ իբր նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆրանս. 650 ր և 934 ր. նոյնը կրկնում է Քաշունի, Գ. 156:

= Յն. μακτρος «հաց թխելու տաշտ», որի ծագումը տե՛ս մած արմատի տակ (Boisacq 597, 603, 613):—Աճ.

ՄԱԶ, ու հլ. (կամ նաև -ուան, -ուամբ, -ունք, -ուանց) «մահ, մեռնիլը», լայնաբարձ կոտորած, ջարդ, ժանտախտ, ժանտամահ» ՍԳր. Ազաթ. Ոսկ. Բուզ. Կիրդ. Թգ. որից մահաբեր ՍԳր. Կոչ. մահածին Ազաթ. մահակից Ոսկ. երբ. մահահանգիստ Ազաթ. մահաշունչ Վեցօր. մահապարտ ՍԳր. Ազաթ. մահարձան ՍԳր. մահկանացու ՍԳր. Ոսկ. Էս. Եղն. Եւս. քր. դառնամահ Եփր. Խոստ. ժանտամահ Սերեր. անմահ Ազաթ. կիսամահ ՍԳր. խայտառկամահ Ազաթ. կտտամահ Ազաթ. բռնամահիկ Ճառքնտ. խաշնամահ Մանդ. Խեղդամահ Խոր. Պիտ. մահակապ «մահը կապած» Մ. Մաշտ. 1714, էջ 441. մահալից «մահով լցուած, թշուառ, մահկանացու» Բանք իմ. 35 (երկուան էլ նորագիւտ բառ). վաղամահուկ Փիլ. մահոյ «մահկանացու» Եղիշ. առաք. 349 (չունի ՆՀԲ), ենւ Բառիս հնագոյն ձևն է մարհ, որ մի քանի անգամ դործածուած է Եփր. Վենետիկ 1832, հտ. Գ. էջ 12, 20, 21, 62, 147, 257 (տե՛ս ՀԱ 1912, 177. չունի ՆՀԲ): Հետաքրքրական ձև է մահիկաբողբոջ նար. տաղ. Նոր բառեր են մահազդ, մահացութիւն, մահեղակ են:

= Պատկանում է հնիս. mer- «մեռնիլ» արմատին, որի ժառանգներն են նաև մեռանիլ և մարդ (ցեղակիցները տե՛ս այս բառերի տակ): Սակայն շատ պարզ չէ թէ հյ. մահ բնիկ է, թէ իրանեան փոխառութիւն, իր ամենից մերձատր ձևերն են սանս. mrtyu-, զնդ. mṛṇṇāy- «մահ», հայրս. mṛā-mṛsiyu «իւրեքնասպան», օսս. mālāt' «մահ», գոթ. maúrθr, գերմ. Mord «մահ»: Եթէ սրանց նախաձևը դնենք հնիս. mṛtu-, mṛtyu-, կըստացուի հյ. մարդ և ո՛չ մարհ: Սրա և ձայնը բացատրելու համար կարելի էր ենթադրել իրան. *maθra- ձևը (հմմտ. պահ<պահ<

զնդ. pāṭhra-), բայց մի այսպիսի ձև չկայ իրանականում: — Հիւրք. 472:

Աւետիքեան, Քերական. 1815, էջ 312 մի ան, այսինքն մի ահուկի բան Win- disch. 22 զնդ. mahrka և հյ. մեռաճիլ ձևերի հետ՝ և եկամուտ ձայնով: Gosche 23 մարհ կամ մառն ձևից, իբր զնդ. mahrka, արմատը mərə, սանս. m̥, Müller SWAW 38, 583 զնդ. mahrka «մահ» բառի հետ. և համարում է ո ձայնի շնչի մնացորդը: Justi. Zendsp. 230 զնդ. mahrka, պհլ. պրս. աֆղան. marg ևն, Lag. Ges. Abhd. 297 զնդ. *marəθra ձևից: Մորթման ZDMG 26, 604 բեհու. makhubi «մահ»: Տէրվ. Altarm. 40 և նախալ. 98 նոյն ընդ մեռ-ա- նիլ, իբր *մառ>մարհ>մահ. իսկ էջ 101 մահկանացու բառի մահկա- մասը հա- մեմատում է պրս. mark, murg «մահ», զնդ. mahrka «մահ» և marənc «սպա- նել» ձևերի վերջամասերի հետ: Կոս- տանեան, Հայ. հեթ. կր. էջ 8 զնդ. ma- rənc «սպանել» բառի հետ: Canini, Et. étym. 91 յն. μάχομαι «կոտորել» Հինք. յն. μάχερα «սուր, դանակ» բառից: Գարագաշեան (անձնական) մեռաճիլ բայի հետ ճիշտ ա՛յն ձայնական առըն- լութիւնն ունի, ինչ որ ջնոաճիլ և ջահ: Հիւրք. 472 վերի բառերի հետ զնում է իբրև բնիկ հայ: Meillet ZAPh 1, 145— 6 և ձայնը բացատրուած չգտնելով՝ կաս- կածում է որ իրանեան փոխառութիւն լինի: Փոխառութիւն է համարում նաև Scheftelowitz BB 29, 25: էսգէթ. Արրտ. 1915, 499 արաբ. موت mavt «մահ» բառից:

Գիթ. — Ալլ. Ախց. Ատն. Երև. Հմշ. Կր. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տփ. Ման (Պլ. սեռ. մահման՝ պահուած է միայն մահման դադերձ գաս ևն դարձուածների մէջ. իսկ Ռ. նշանակում է «ժայտախտ»): Տիգ. Մոն, Մշ. մա, Ակն. մայհ, սեռ. մայհման, հրք. մայ, Մկ. Ողմ. Զղ. Սլմ. Վն. մախ, Ազլ. Հճ. մոն. — նոր բառեր են՝ մահաբոթիւ, մահեթիւ, մահտէր, մահաուն, մահմանական Ննխ. «մահու (դող)», մահմեռով:

ՄԱՀԱԿ, ի-ա հլ. «բիր, ծեծի գաւազան» վկ. արև. էջ 219, Ոսկ. հառք, էջ 395. Վրք. հյ. ա. 160. Վրդն. առակ. 112. Երզն. քեր. գրուած է մհակ Զքր. սարկ. Բ. էջ 2:

Գիթ. — Ղրք. մհակ, որից մահակկոտի տալ «հաստ բիրով կոտորել»:

ՄԱՀԱԿ «վարձք, վարձատրութիւն կամ վաստակ». առանձին գործածուած չէ. պահ- ուած է միայն սեմամհակ «անվարձ մնա- ցած» բարդի մէջ՝ Ոսկ. ես. Ճառքնտ. որ և սեմամհիկ ԱԲ:

= Թերևս պհլ. *māhāk «ամսական թո- շակ, ամսավարձ» ձևից. հմմտ. պրս. ماهیان māhiāna, ماهیه māhina, ماهگان māhgāna «ամսավարձ, ամսական ոռճիկ», բոլորն էլ կաղմուած պրս. օլ. māh = պհլ. ماه māh «ամիս» բառից, ինչպէս և մահիկ: -իկ և -ակ վերջաւորութեանց համար հմմտ. պրս. روزی rūzī «ամսական», բաժին» <պհլ. *rōcīk և պրսկ. روز rūza «ոռճիկ, թոշակ, օրավարձ» <պհլ. *rōcak — Աճ.

ՆՀԲ հանում է մահր բառից:

*ՄԱՀԱԿ «փորձաքար». ունի միայն ՀՀԲ՝ առանց վկայութեան. յետին ռամկական մատենագրութեան մէջ գտնում ենք գործած- ուած մահաբ, մահագ ձևով. ինչ. Կոստ- երզն. 96, 155. Զի ես պղինձ օծած ոսկով, դո՛ւ ընդէր մօտ ի մահաքն յայտնի լինիս պարզ երեսով... զայն որ ընտրած էր մա- հագով. Որ մահաքովն զալպ լինի:

= Արաբ. محاک mahakk «փորձաքար, parre de touches». որից թրք. محاک me- heng՝ նոյն նշանակութեամբ:

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրատ. Կոստ. երզն. էջ 52:

ՄԱՀԱՆ «անպակաս». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202:

*ՄԱՀԴԱՆԱԿ կամ ՄԱՀԱԴԱՆԱԿ «մի տե- սակ ընդեղէն. լտ. catapodium?» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1938. — Տիրացուեան, Con- trib. § 264 զնում է իբր lathyrus aphaca L. որ է հյ. «խորու, նուպան, քեկան, քը- սամն»:

= Պրս. مَاهودَانَا māhūdāna կամ مَاهُوب māhubdāna «ունդ ինչ յոյժ լուծողական և սպանող, արաբ. habb-us-salātin»:

Ուղիղ է մեկնում ՀԲուս. անդ. բայց պրս. բառը կարծում է արաբերէն:

ՄԱՀԵԿ «մի տեսակ բոյս. գեղձի. լատ. taxus, ֆրանս. if?» Հին բռ. ունի միայն ՀԲուս. § 1939:

*ՄԱՀԻԿ, ի-ա հլ. «նորածին լուսին, լուսնի եղջիւրը» Փիլ. սամփս. Գէ. Կս. «այս ձևով մի տեսակ զարդ» Ես. գ. 19. Գէ. Կս. Արծր. որից մանիկեղջիւր Վեցօր. 115, 131. Շիր. էջ 51, 53. մանկաբար նիւս. կրգ. մանկածն (նոր բառ):

= Պհլ. *māhik «լուսնակ, մահիկ» բառից փոխառեալ. պհլ. բառը կազմուած է mäh «լուսին» բառից՝ -ik նուազական մասնիկով. հմմտ. պրս. mäh «լուսին», որից նուազական mähča «մահիկ. է լուսնածն իմն տափարակ՝ զոր յարծաթոյ և ի պղնձոյ արարեալ զնին ի գլուխս դրօշակաց, մէնարէից և զմբէթեայ շինուածոց» (ԳԴ): Վերջինից է փոխառեալ Վն. մահչա «կանաչի ճակատազարդ», որ և համապատասխանում է հնեբրի մանիկ «մի տեսակ զարդ» իմաստին: Պհլ. բառը աւանդուած է գաղափարագիր birbiq ձևով, որ պէտք է կարդալ māhik, ինչպէս որ յոգնակին էլ գրուած է ճշտիւ māhikān «ամիսներ» (Nyberg, Hilfsb. 1, 34, 52 և 2, 143): Աւելի բնդարձակ տե՛ս ամիս բառի տակ:—Հիւրշ. 191:

ՆՀԲ պրս. մահչէ կամ մէհչէ: Böttich. ZDMG 1850, 380, Arica 77, 286, Lag. Urgesch. 800 և Gesam. Abhd. 40 սանս. māsa, զնդ. mā; māñha, պրս. māh, օսս. may:—Müller SWAW 38, 583 սանս. māsa: Հիւրշ. KZ 23, 9 համարում է իկ նուազական մասնիկ. Կ. Վ. Շահնազարեան, Երկրագ. 1864, Թ. 5, էջ 7 զնդ. մաօ, Տէրվ. Altarm. 96 իբր նախաւոր մի ածական՝ սանս. māsa Լն:

ՄԱՀԻՃ, ի-ա հլ. (գործածուած է անեղաբար) «անկողին, անկողնակալ» ՍԳր. Սեբեր. Եզն. «զագաղ» Յայսմ. որից մանեակալ

Կոշ. 382. մանեակալ և Բ. մանիեան և Վանակ. յոր. մանեակ «անկողին» Ոսկ. եփես. 816 (ձ. մարեակ), Պտմ. աղէքս. (տպ. մարեակ, որ պէտք է ուղղել մանեակ՝ ըստ 3 ձևազրի և համաձայն լատ. lectulum ձևի):

Հնեբրից Վրգ. սղ. խ. 4. «Անկողին... ի մահ իջումն է... մահիճք վասն այնր ասի»: Ինճիճեան, Եղանակ բիւզանդեան: 1819, 148 մահ+նիճ բառերից: ՆՀԲ «որպէս թէ մահու անկողին»: Հիւնք. արաբ. hājim «վիրաբույժ, երակահատ» բառից:

*ՄԱՀԼԱՊ, որից մանլայի «22ի ծառը. լատ. cerasus mahaleb» Վանակ. ունի միայն ՀԲուս. § 1940 և § 2343:

= Արաբ. مَحْلَب maḥlab, maḥalab, որից նաև լատ. գիտական բառը:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս. § 2343:

ՄԱՀԿԱՄ. անստոյգ բառ. մէկ տեղամ ունի Պիտառ. «Եւ տարեցն և մահկածին և ողկատին» անհասկանալի հատուածի մէջ (հրատարակուած Բաղմ. 1893, 573): ՆՀԲ մեկնում է «բառ անստոյգ՝ իմաստաւորէն յօդեալ. թերեւ իբր նշանակ մահկի կամ նոր լուսնի». ՋԲ և ԱԲ չունին:

ՄԱՀԿԱՆԱՅ «մի տեսակ տուրք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած անթուական մի արձանագրութեան մէջ, Վիմ. տար. 226, հյց. զմանկանէն ձևով:

*ՄԱՀՄԷՂ «կօշկի խթան» (Կիլիկեան ասպետների). նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ալիշան, Սիսական, էջ 7: Սրանից է կազմուած մանմիզել «խթանով զարնել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Այրիվ. 18ա. «Տեսանէր զսատանայ, զի հեծեալ էր յուսն Գրիգորի և մահմիզէր». (հրատարակիչը գրել է մահ միզէր, իբր թէ «մահ էր միզում»):

= Արաբ. مِهْمَاز mihmaz կամ مِهْمَاز mih-māz «խթան», որից փոխառեալ է նաև Թրք. مِهْمَاز mahmuz «խթան կօշկի. 2. աքլորի բիտ». արմատն է مِهْمَاز hamz «բռթել, հրել, ճխտել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. հտ. Բ. էջ 210).—Աճ.

*ՄԱՀՄՈՒՏԱՅ կամ ՄԱՀՄՈՒՏԻ «մի տեսակ բժշկական խոտ է. սակամոնի. լատ. con-

volvulus scammonia» Բժշ. ունի միայն Հայ-
բուսակ § 1941 (բայց սխալ է գրում մահ-
մուտան. տե՛ս § 2627 լիշուած վկայութիւն-
ները)։

= Պրս. مودمه mähmuda «տակամո-
նի» (տե՛ս ԳԳ, էջ 291 և 464 ա)։—ԱՃ.

*ՄԱՀՏԵՍԻ «Երուսաղէմ ուխտի գնացած»
նոր վկ. էջ 519 (1677 թուից բնագիր). Աբր.
կրետ. 6. նոր լեզուի մէջ ընդունուած ձևն է.
կայ և մաղիսի Առաք. պտմ. 297, 322. ա-
ւելի հինն է մուղեսի, մղղըսի, մղտեսի.
այսպէս օր. Կամենից-Պոտոլսկիի հեղեցու
արձանագրութեան մէջ (1653 թուից) գոր-
ծածուած է մղղտեսի ձևը. Առաք. պտմ. 330՝
մուղըսի, 2քր. սարկ. Ա. 48՝ մուղտեսի, Բ.
48՝ մղտեսի։

= Արաբ. مقدسى muqdisi «մահտեսի».
ծագում է قس Quds «Երուսաղէմ» բա-
ռից. արաբերէնից է փոխառեալ նաև քրդ.
mokdasi «Երուսաղէմ ուխտի գնացած մարդ»
(Justi, Dict. Kurde 403)։ Հայերէնի մէջ
բառը յետնաբար կեղծ-գիտական ստուգա-
բանութեամբ դարձել է մաղտեսի, իբր թե
«մահճը տեսի»։

Ինճիճեան, Եղանակ բիւզանդեան,
1818, էջ 126—7 եբր. մագտիսի «Երու-
սաղէմ ուխտի գնացած»։ Ուղիղ մեկնեց
նախ Dulaurier, Recherches chron.
1859, էջ 160. նոյնը յետոյ Մսեր մա-
գիստ. Խմբագիր չափածոյ (1864), էջ
185 և Պատկ. Истор. Монгол. 1872, էջ
27, Խ. Պաղտասարեան և Մ. Աղամեան
վէճ բանալով բառիս ծագման մասին,
առաջինը մեկնում է արաբերէնով, երկ-
րորդը՝ մահ տեսի։ Հրաւիրում է Տէրվ.
որ Մասիս 1884 մարտ 6 տալիս է ուղիղ
մեկնութիւնը։ Ուղիղ են նաև Müller
WZKM 10, 182, ՀԱ 1896, 250 և 1897,
125 են։

ԳԻՒ.—Սեբ. մղղեսի, Ախց. Տփ. մղղըսի
(Տփ. միայն «Ժամհար» իմաստով), Ալշ. Երև.
Մշ. մուխսի, Մկ. մուխսը՝ Ուրիշներ ունին
հաշի ձևը, որ նոյնպէս փոխառութիւն է ար-
աբերէնից (< حاجى hājī)։

*ՄԱՀՐ «օժիտ փեսացուի առ հարսնա-

ցուն» Ասոր. դատ. 9. Մխ. դտ. էջ 289. Ան-
սիղք 45։

= Արաբ. مهر mahr հոմանիշից փո-
խառեալ. այս բառը բնիկ սեմական է. նոյն
են եբր. מוהר mohar, ասոր. ܡܗܪ mah-
rā, արամ. מוהר mahrā, որ և ասուր.
ܡܗܪܐ mahrā «մահճը» (Delitzsch, Assy. Handwb.
էջ 404, Strassmaier, Alphas. Werzeichn.
der Assyrischen und Akkadischen Wörter,
էջ 615). այս բոլորը ծագում են սեմական
mhr «մի կին գնել» արմատից։ Արաբերէնից
են փոխառեալ նաև սվահիլի լեզուով mahari
«օժիտ», վրաց. მჰარი մեհարի «մահճը»,
Յահո մարի «մահմեդականի պսակ. 2.
մահճը». հայ բոշայ. մարահուր «օժիտ, ըն-
ծայ, պարգև»։—Հիւբշ. 270։

Հնեբից ուղիղ մեկնութիւնը գիտէին
Ասոր. դատ. էջ 9 և Լմբ. օր. 19. «Եթէ
ոք առնէ տուայր, որ է մահճը ըստ Արա-
բացոց, և ըստ Հայոց անձին գին աղ-
ջրկանն»։ Նոյնպէս և Մխ. դտ. էջ 289
գրում է. «Առ մահմեդականն... կոչի
մահճը։ Նորերից ուղիղ մեկնեց նախ
նշը, որից յետոյ Lag. Arm. Stud
§ 1410։

*ՄԱՀԻՄԱՍՅ «վարդապետ քրիստոնէից
(ըստ մահմեդականաց)» Նոր վկ. էջ 113 (ԺԳ
դարից). «Ո՛վ մահրասայ, դարձի՛ր ի հա-
ւատս մեր և ա՛ռ զկրօն առաջնորդին մերոյ»։
Գրուած է նաև մարհասիա։

= Արաբ. مخرسا marxasa՝ նոյն նշ.
(տես Նոր վկայք, էջ 788)։—ԱՃ.

ՄԱՂ, ո, ու, ի հլ. (յգ. մաղֆ կամ մաղիճֆ)
«մաղ, խարբալ» Սիր. իէ. 5, Վրք. հց. «կո-
ղով» Պղտ. տիմ. «մեղրահաց» Վեցօր. 165.
Եւագր. Ոսկ. եփես. 873. որից մաղիլ «մա-
ղից անցկացնել» Ես. իթ. 5. Ոսկ. եբր. Սե-
բեր. մաղաբախութիւն Ոսկ. եփես. Մանդ.
մաղաբախ (սխալ գրուած մաղաբաւով) Հին
բռ. մաղաւեսակ «ծակոտկէն» Պղատ. տիմ.
մաղունչ «մաղի մէջ մնացած խոշորտուքը»
Ոսկիփ. մանրամաղ Վեցօր. Ագաթ. հաղամաղ
«հիւլէ, շամանդաղ» Նզն. «մի տեսակ թրո-
շուն է» ՄԳր. խառնամաղ Կոշ. մաղամաղ-

տեսակ «մանրամաղ» Տօնակ. (արմատը մաղմաղ «մանրամաղ» ունի հորը.) Այստեղ է պատկանում նաև մաղակ «փոքր կողով», որ մէկ անգամ ունի Վրք. հց. բ. 622. «կատարիցից զսակաւ արմաւնի տերեւս կամ զպակասեալ մաղակիս և ապա յառնեմ» (նշք մեկնում է «կամ է մաղ փոքրիկ կամ վերծանելի մախաղ». տե՛ս տակը փոխ.)

Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. 98 կցում է մալել, մղեղ (=իբր մղմեղ), մաղաց, մամուլ (<՝մալմուլ) ձևերին. արմատը իբր մալ, միլ, մուլ. հմմտ. գոթ. malan, յն. բնլա, լտ. molere, լիթ. malti «աղալ, մանրել» և պրս. mālidan «ողորհել»: Նոյնը նաև Müller, Armen. VI:—Bugge, Beitr. 25 յն. ἰμαλιά «ալիւրի աւելցուկը», լտ. simila «շարմաղան ալիւր» բառերի հետ՝ հնիս. simali- ձևից, որ կազմուած է -mal- մասնիկով si- «մաղել» արմատից. հմմտ. լիթ. sijóju «մաղել», հսլ. sito «մաղ»: Հինք. մղեղ բառից, Թիւրիաքեան, Արիահայ բռ. 268 ղնդ. maya «ծակ» բառից:

ԳիՌ.—Աղլ. Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երե. հոր. Կր. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննիս. Շմ. Ողմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սշ. Սհբ. Սլմ. Վն. Տփ. մաղ, Տիգ. մող, Հճ. մոլ, Ջթ. մոլ, մոլ (առանձին լի գործածուած, այլ միայն բարդութեանց մէջ), Սվեդ. միւլ:—Նոր բառեր են անմաղել, մաղահան, մաղծակ, մաղմաղ, մաղիկ-մաղիկ, մաղմղել, մաղմղուկ, մաղուֆ, ֆարմաղ, շարմաղ, ձարմաղ, արմաղ, փոկեմաղ ևն:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მალაქო մալակի եթէ նշանակում է «մաղ», այս բառից է և ենթադրում է հյ. մաղակ, որ տե՛ս վերը. իսկ եթէ նշանակում է «խսիրէ փոքր տոպրակ», տե՛ս վերը մախաղ բառի տակ.—քրդ. کرماغ kermay «մեծ ծակերով մաղ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 330) գալիս է զու. ֆարմաղ բառից:

ՄԱՂԱԲԵՐ «տերև». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 202. հմմտ. մուսաբեր:

ՄԱՂԱՂ կամ ՄԱՐԱՆ «հրձիգ». ունի մի-

այն Բառ. երեմ. էջ 202 և 206. երկու ձևերից մին կամ միւր սխալ է:

ՄԱՂԱՂԻՂ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կալիսթ. 68. «Հերակլէս պատմունան յԱրկադայ կարհլով մաղաղեցաւ ձեռք Փիլոթոստեայ յարեան վիշապին». (ըստ Տաշեան, Ուս. ստոյն Կալիսթ. 200 յն. համապատասխան բառն է ածղ. ۱۰۰۰۰). Նշք համարում է սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ փաղաղել «այրել, սպառել»:

*ՄԱՂԱՊ «մի տեսակ ծաղիկ՝ երջանիկ Արարիայում» հոր. աշխ. 612 (ձեռ. տարբ. մաղաղ). «Եւլք անոյշք ի նմա և ծաղիկք վեշտասան». յետոյ յիշում է 16 անուն, որոնցից երրորդն է մաղապ. ասելու ձևից երևում է որ կամ ծաղիկ է, կամ անուշահոտութիւն: (ԱՐ ղնում է մաղապ, ՀՐուս. § 1922 մաղապ և § 1943 մաղապ, իբր թէ տարբեր բառեր լինէին. Քաշունի, Գ. 154 միայն մաղապ):

=Արաբ. ملا malāb «մի տեսակ անուշահոտութիւն կամ քրքում» (Կամուս Ա. 262):

Lag. Ges. Abhd. 64 և Arm. St. § 1411 կցեց արաբ. ձևին, սրա հետ միասին յիշելով նաև սանս. tamālapatra, յն. μαλόπατρον: Պատկ. հոր. աշխ. 1877, էջ 57 պրս. malāb, յն. μαλόπατρον, լտ. malabathrum «հնդկական մի բոյս»: Հիւբշ. 270 յիշում է արաբ. և յն. ձևերը, համարելով «շատ անապահով»: Նորայր ՀԱ 1926, 69 նոյն ընդ արաբ. malāleb:

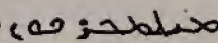
ՄԱՂԱՍ, ո հյ. (նաև սեռ. -ի, բցո. -է) «ներքին կենդանական մի հիւթ, բալղամ» Ագաթ. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 20. որից մաղասահառ Պղատ. տիմ. մաղասկաք շենկնաւոր, լուսնոտ» Ասող. Վրդն. ծն. մաղասայոյզ Բժշ. մաղասախոտ «մաղասը բուժող մի բոյս» Բժշ. մաղասային (նոր բառ):

Նշք լծ. Թրք. մալէզ «խմոր, խիւս» Justi, Dict. Kurde, էջ 405 մեր բառի հետ է կցում քրդ. melaze «գլխի հարբուխ», որ անշուշտ արաբ. nazla ձևից է փոխառեալ և գործ չունի

մաղասի հետ: Հիւնք. Բաղցու բառից: Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ մաղծ:

ԳԻՌ.—Կայ անյայտ դաւառականով մաղաս «ծննդաբերութեան ժամանակ կանացի անդամից վազած հեղուկը»։ Նաև մաղասկար Ակն. Բիւթ. «տրտում, տխուր, վշտահար», մաղասկոտ (Rivola) «շերմոտ, դողցուր»։

ՄԱՂԱՐԻԿՈՆ «հեղուկների յատուկ մի տեսակ աման», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածել է Վստկ. էջ 121, 126՝ շատ սխալ ընթերցումով, այսպէս՝ ա՛ւն ա-նուշ գինի 70 մասն (մեղր են)..., յիշար խառնեա և ած մաւն աղի կոճեր և սակաւ մի սատէճ հիւտի ած յամէն աման սակաւ մի և ձիւթեա զբերանն. Որ ամէնն շուր կտրի և ապա ի նոր ձիւթած մաղ առ, ի կոճեր լից և զբերանն ձիւթեա աղէկ և կալ: Նոյն բառի աւելի լաւ ընթերցումն ունի Շիր. լաղա-րիկոն «լիտր» (Ազեբեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 88)։

= Անշուշտ նոյն է ասոր. mīmbrkon «մի տեսակ աման» (ձայնա-նիշները ծանօթ չեն) Brockelm. 188, որ և նոյնպէս սխալ զրույթեամբ աւանդուած մի բառ է: Հաւանաբար թէ՛ հայը և թէ ասորին յունարէնից են փոխառեալ, ինչպէս ցոյց է տալիս —իկոն վերջաւորութիւնը:—Աճ.

Վաստակոց գրոց բառացանկում բառն դարձել է կոն, կոնք: Վերի ձևով սըր-բազրեց Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 99, որ և հաստատում եմ Շիրակացու վկայութեամբ:

ՄԱՂՁՄԱՅ, ի հլ. սակաւառակ. ափսէ, մասնատրապէս տաճարի կամ եկեղեցու սեղանի ափսէն» նորագիւտ Ա. մնաց. իր. 17. Եւագր. 337. Ծառընտ. Մաշտ. գրուած է նաև մաղազմայ Ծառընտ. Սոկր. 615. Ոսկիփ. մաղազմի Սիրաք. լգ. 17. մաղազման փ. Սոկր. 615. մաղզման (բց. ի մաղզմանէն) Յայսմ. ապր. 19, Աթան. էջ 493. մղբզմայ Պատրգ. 481. Նաև մողազմայ «գինու գաւաթ» Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 59 (խսկ հրտր. Շահն. էջ 174 մաղզմայս, մողմողայս): Արդի եկեղեցական լեզուով մաղզման «այն տափակ

արծաթեայ փոքր ափսէն է, որ սկիհի բերանն է դրում իբր կափարիլ»։

Հիւնք. բարդուած յն. *μάγος* «պնակ նուիրական ալիք Դելփեայ» և *μάγμα* «հայս» բառերից: Հիւբշ. Arm. Gram. 196 կասկածով համարում է պարսկերէնից փոխառեալ. հմմտ. պրս. mul «գինի»: Յ. Վ. Յակոբեան, Բիւզանդիոն թ. 743 արաբ. ասէմ, ասմէք «հացի պատառ», ասամաք «փշրանք, աշտուճ», մասէմէ «հացի փշրանաց աման»։ Ըստ իս ասորական փոխառութիւն պէտք է լինի, ինչ որ ԼԶՄ արմատից, ինչպէս ցոյց են տալիս բառի ընդհանուր ձևը և —այ վերջաւորութիւնը: Սակայն Brockelmann-ի ասորերէն բառարանում յարմար մի ձև չգտայ. միակ բառը, որ քիչ թէ շատ յարմարում է. *maišā* «արոյրէ մեծ ափսէ» ձևն է, որ սակայն լիովին չի ծածկում մեր ձևը:

+ ՄԱՂԻԹ, ի հլ. «աղօթք, մաղթանք» Պղատ. օրին. Շնորհ. որից մաղթել «աղօթել, պաղատիլ, բարեխօսել» իմ. ժգ. 18. Խոր. Պղատ. տիմ. և օրին. մաղթանք Խոր. մաղթութիւն Պղատ. տիմ. և օրին. մաղթակից Դիոն. եկեղ. մաղթական Մագ. նոր գրականում մաղթել նշանակում է «մէկին մի լաւ բան ցանկանալ», որից բարեմաղթել, բարեմաղթութիւն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *ml̥th-* արմատից. սրա համապատասխան թրթռուն **ml̥dh-* ձևից են ծագում լիթ. *maldyti* «շարունակ աղաչել, թախանձել», *maldā* «աղօթք, աղաչանք», ռուս. *молю, молить* «աղօթել»։ հւլ. *molje, moliti*, լեհ. *modła* «աղօթք», *modlić* «աղօթել», չիս. *modla* «կուռք, տաճար» (ընդհանուր սլաւական ձևը **modliti*, որ և շրջուած է **molditi* ձևից), կամիս. *maldiyat* «աղօթքների արտասանեց», *maldi* («ցած ձայնով») արտասանում է», *maltaş* «աղօթեց», *malduwar* «մի տեսակ աղօթք», *maltešsar* «օրհնորդութիւն», արմատը *mald* «աստուածներին խօսք ուղղել, աղօթել»։ Այս համեմատութիւնները տալիս է Benveniste BSL 33, № 99, էջ 133—5, որ նրանց է կըցում նաև գերմ. խմբից հասքս. *meldōn*,

անգար. meldian, հրգ. meldōn, գերմ. mel-
den «յայտարարել, զեկուցել, յիշատակել»
են (Kluge 327), որոնք բխում են հնիւ. mel-
tā ձևից. քնդհանուր արմատն է հնիւ. meld-
(melth-) «աստուածներին աղօթել», որ ան-
կախ ձև է և կապ չունի հնիւ. mīdu-, mīdwi-
«մեղհ» բառի հետ, ինչպէս քնդունուած էր
նախապէս: — Այս բոլորը ծագում են հնիւ.
պարզական *mel արմատից, որի նշանակու-
թիւնն էր «ամանրիւ, աղալ, փռշիացնել» և բա-
րոյական առումով «մեղմ, կակուղ են». սը-
րանից զանազան ածականներով կազմում
են մի խումբ երկրորդական արմատների, ո-
րոնք տե՛ս Pokorny 2, 284—90: Հայերէնի
մէջ նոյն արմատից ունինք մալել, մամուլ,
մեղկ, մեղմ են, որոնք տե՛ս վերը մալել
բառի տակ, Հյ. մաղթ նոյն արմատի տի-ով
աճած ձևն է (Trautm. 177, Pokorny 2,
289):—Հիւրշ. 472?

ՆՃԲ ուն. մօլիթվա: Հանգամանօրէն
ուղիղ մեկնեց նախ Bugge, Btrg. էջ 15
և վերի ձևով Meillet MSL 10, 277:
Հիւրշ. աղօթք բառից, Գաղանճեան,
Արև. մամ. 1902, 77 մ + աղօթել: Ֆրնտ-
գրչեան, Կոչնակ 1931, №40 զնդ. manth-
ra «աղօթք» բառի հետ:

ԳԻՌ.—Մշ. մախտել, մախտաճ:—Այստեղ
պէտք չէ գնել Արր. մախտուն «ազգական ու
բարեկամ կանանց՝ մեռելի տունը երթալով
լալ ու գովքեր արտասանելը» (հակառակ իմ
Գավառական բառարանի, էջ 746 բ), այլ իբր
մահտուն, ինչպէս ունի Ակն. նոյն նշ.:

*ՄԱՂԹ «խայծղանի հոտ ունեցող մի խէժ
է» Բժշ. և Հին բու.:

=Յն. μάλθι, μάλθη «մոմով և ձիւթով
պատրաստուած խայծղան» բառից, որից են
նաև լու. maltha, ֆրանս. malthe «մաղթ,
խայծղանի հոտով մի խէժ»: Յոյն բառը
*μάλθος «կակուղ» ածականի իգական ձե-
ւից է յառաջացած՝ ըստ Boisacq 605:

Բառս գտաւ ու բացատրեց Նորայր,
Հայկ. բառաբ. էջ 25. ստուգաբանեց
Բառ. ֆրանս. էջ 775 բ. Scheffelowitz
BB 29, 29 իբր բնիկ հայլ կցում է հրգ.
malz «հալուղ, կակուղ», հհիւս. maltr

«փտած», յն. μέλθω «կակղիլ, հալիլ».
սանս. mīdu «փափուկ» բառերին:

ԳԻՌ.—Հմշ. մախթ «մարխի ծառի խէժը».
(յունիս ամսում մարխի ծառը կացինով վի-
րաւորում են և հոսած խէժը հաւաքում):

ՄԱՂԻՆՈՎԹ «բաժինք». ունի միայն Բռ.
երևմ. էջ 203:

*ՄԱՂԱՂ «պտոյտ, շրջան, դարձ». մէկ
անգամ գործածուած է Յայսմ. մարտ 13.
«Երեք երկինք հաւասարեալ ի շուրջ դան և
պատեն զաշխարհաւ» ի վեր և ի վայր մաղ-
լաղ (տպ. մաղալաղ) առեալ և իրեանց շըր-
ջադայութեամբն զերկիրս ի կայի պահեն»:

=Արաբ. معلق mu'allaq «կախեալ,
առկախ», որ նշանակում է նաև «գլխիվայր
շրջուիլ, գլուխկոնծի տալ» և այս իմաստով
Պարսկաստանում դարձել է maylay. այս ձե-
ւից է նաև հայերէնը՝ Նոյնից է դարձեալ
վրաց. მალაყი մալաղի «գլուխկոնծի»,
ուտ. մաղանլաղ «գլուխկոնծի».—Աճ.

ՆՃԲ հանում է մաղ բառից:

ԳԻՌ.—Riggs, A vocabulary of words
used in modern armenian, but not found
in the ancient armenian lexicons. Smyrna
1847, էջ 93 իբր ոմկ. բառ ունի մուղալլէխը
կենալ «to hang in suspense, to be in dan-
ger of falling, կախուած մնալ, ընկնելու
վտանգի մէջ լինել»:

*ՄԱՂԽԱՂ կամ ՄԱՂԽԱՂ «թաղաւորի պա-
հապանների գլխաւորը» ԱՐ. որից մաղխա-
ղալիւն «հայ նախարարական Մաղխաղուն-
հաց տան պաշտօնը» Աղաթ.:

=Ասուր. malxazu «իշխան», որ սակայն
չգիտէ. Muss.-Arnolt Ass. Handwb.

Այսպէս է մեկնում Աղոնց, АРМ. Юс-
тин. 400, բայց սխալ է կցել արաբ. ma-
lik «իշխան»: Պատահական նմանութիւն
ունի ասոր. ܡܝܬܐ māxoza «urbs
munita, ամրացրած քաղաք»: Գարա-
գաշեան, Քնն. պատմ. Ա. 148 արաբ.

ملك malik «թաղաւոր» բառից: Պա-
տահական նմանութիւն ունի ասուր. ma-
xāzu «քաղաք» (Muss.-Arnolt, Ass.
Handwb. 521):

ՄԱՂԿԱՍ «խայթ, ցաւ, կսկիծ». արմատ
առանձին անգործածական. կայ միայն դա-

ւառականներում. որից մաղկատելի պէճեւ, խայթել Սիր. Իա. 2. Եղիշ. խաշել. էջ 281, պէճը կակծալ Բրս. մրկ. 59. մաղկատելի պխայթուիլ Նղիշ. խաշել. էջ 279, 281—3, լալուց մորմոքիլ Սիր. ապար. 46. Յայսմ. Առաք. պտմ. 264. մաղկատող Նղիշ. խաշել. 283. Նանայ 61 (երկու անգամ՝ օձին իբր ածական), 62. մաղկատութիւն Անան. եկեղ. մաղկատիչ Նղիշ. խաշել. 281, 282. մաղկատեցուցանել Զբր. կթ. գրուած նաեւ մաղկատլ Վարմոքիլ Նմբ. իմաստ. (բառիս շղմի՛լ թէ զայրանա՛լ) առումի վրայ տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 49):

Նշթ մաղ կամ մխել ձեւերից, Schefelowitz BB 29, 13 լտ. muleto պապարտել, յն. βλάπτω «վնասել», զնդ. mərəncāiti «ռնշաղցնել», սանս. marçayati «վիրատրել, վնասել» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ. Մերժում են Walde 499, Boisacq 121, Pokorny 2, 298:

ԳԻՌ.—Ակն. Մշ. մաղգաղ, Ղզ. մխկիտ սարտի մորմոք, կակծած, որից Ախց. մղկտալ, Ալշ. Մշ. ննխ. մղգըղալ, Երեւ. Ղբբ. Զղ. Սլմ. մրխկտալ, Տփ. մխկտալ, Շմ. մխկտիլ «մորմոքել». իսկ Ակն. մաղգղիլ «ձեռքը՝ ոտքը ցրտից կակծալ», Սեբ. մխկտալ «քթի տակից մուտալ, փնթփնթալ» (այս բառից է).—նոր բառեր են մաղմղկտալ, մղկտաեաւ, մղկտալի, մղկտան, մղկտացնել, մղկտոց:

ՄԱՂԿՈՒ ՍՈՒՆ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203. բայց հմմտ. նաեւ մակու:

ՄԱՂԶ, ո, ի հլ. «լեզուց վազած հիւթը», փխբ. սրա արդինքը համարուած քարկուծիւն, տրտմութիւն, դառնութիւն» Յոբ. Ժդ. 14. Գծ. ր. 23. Ագաթ. Եղն. որից մաղձաղեղ Եղն. մաղձայոյց Սիր. լդ. 23, Ոսկ. մ. ա. 18. սեւամաղձ Ոսկ. յհ. ա. 21. մաղձախառն Արծր. մաղձութիւն Բրս. հայեաց. դառնամաղձայ Նիւ. բն. խտամաղձոտ ԱԲ. բազմամաղձ Նիւ. կազմ. նոր բառեր են՝ մաղձոտ, մելամաղձութիւն, մելամաղձոտ, մելամաղձիկ են:

Windisch. 18 գերմ. Milz «փայծաղ» բառին է կցում: Հինք. քաղցու բառից է հանում: Patrubby 2Ա 1906, 343 և

1908, 246 հնխ. mēl- «աղտեղել» արմատից. հմմտ. յն. μέλας «սև» և սանս. malinā «կեղտոտ», malas «պղծութիւն» են: (Մաղձը միւս հնդեւրոպական լեզուների մէջ գոյնի համեմատ կոչում է «դեղին», բայց ո՛չ «սև». տե՛ս Walde, էջ 279): Թիրեաքեան, ՀԱ 1912, 288 նոյն ընդ մաղաւ: Petersson LUA 1916, 83 (բստ Pokorny 2, 300) հնխ. melg'h-

«ուռլիլ» արմատից. հմմտ. լիթ. mīlži-nas, լեթթ. milšens «հսկայ», են:

ԳԻՌ.—Ազլ. Հր. մաղձ, Մշ. մախձ, Գոր. Ղբբ. մախձ, Ախց. Երեւ. Կր. Մկ. Շմ. Զղ. Տփ. մախց, Ողմ. վն. մախս, Սլմ. մոզգ. իսկ Պլ. պահուած է միայն ֆախցը—մախցը կրկնականի մէջ (նշ. «քաղցրով ու թթուով խառն մի տեսակ անախորժ համ»): նոր բառեր են մաղձոտ «կեղտոտ» իւղոտ բուրդ, մաղձիլ (Տիգ. մոխցիլ) «ստամոքսը քացիլի, թրթուիլ»:

ՄԱՂՃԱՄ «ճակտոց, եռանկիւնաճակատ, անդլ. pediment, թրք. սաչաֆ». ունի միայն Փափազեան, Անզլ. բառ. Պօլիս 1910:

*ՄԱՂՃՈՒՆ «դեղօրայքով պատրաստուած բժշկական խիւս» նոր վկ. էջ 260 (Ժն դար). «գրուած կայ նաեւ մայջուն Կոստ. երզն. 138, մաճուն վստկ. 169, Տաթեւ. ձմ. ճժդ»:

=Արաբ. معجون ma'jūn նոյն նշ. ծագում է عجن 'aġin «իրար հետ շաղախել» արմատից.—Աճ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. նոր. վկ. էջ 788:

Մաղմաղաւտեալ տե՛ս Մաղ:

ՄԱՂՄԱՂ. անստոյգ բառ. գործածել է միայն Պիտառ. «Եւ են թանձր եթերքն հարիւր, որ է երեքհարիւր մաղմաղք. և մաղմաղ օղն ունի զթանձրութիւն ծովու»,—Նշթ մեկնում է «բառ անյայտ՝ որպէս նշանակ աշտիճանաց վերին օդոց կամ եթերաց». իսկ ԱԲ երկուսը իրարից զանազանելով՝ «1. աստիճան, կարգ, յարկ. 2. թանձր»:

ՄԱՂՆԵՆԱԿ «օդի տեսակ». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած «վասն Ամանաց լուսաւորաց Եղիոսի և Եպիփ. կիպր.» հրտր. Բազմ. 1893, 574. «Իսկ աստեղացի ամանք՝ օդք են և ի նոսա ծածկին և ի նոցանէ վարին. և այս են օդք առ

լուսատրոսացն. յամսոս, մաղնեակ, փասր, ճեակտուտ, դակոյն. այս են օգքն որ յարա-
կայք անուանինն:

*ՄԱՃ, ո հլ. (նաև ի հլ. գրծ. մանիւ Եփր. դա. էջ 329, 330. յետնաբար կայ ի-ա հլ.) «արօրի կոթը», լայնաբար «արօր, խոփ» Սիր. լր. 26. Դատ. գ. 31. Ղկ. Թ. 62. Լաբուր. 42. Սեբեր. որից մանակալ Ես. կա. 5=Ոսկ. Խս. 455. Սիր. լր. 26. Մծբ. 197. մանակա-
լուքին Պիտառ. Լմբ. մատ. էջ 43.—այստե՛ղ է պատկանում նաև մանհօր «վարոց» Բառ. հրեմ. էջ 203:

=Պհլ. *māc ձևից, որի նախդիրով աճած *amāc ձևն է ներկայացնում պրս. آماج amāj «մաճ». սրա հետ է կցւում փարսի mātk «մաճ», որ սակայն ըստ Horn § 45 ձայնապէս անհամաձայն է վերինների հետ: Իրանեանից է փոխառնալ նաև արևել. թրք. կամ լաղաթ. آماج amāc «արօր».—Հիւրշ. 191:

Նախ Lag. Arm. Stud. § 1413 հա-
մեմատում է պրս. amāj բառի հետ, որ
ըստ հայերէնի ուղղում է *amāc: Հիւրշ.
Arm. Stud. էջ 41 կասկածի մէջ է և հլ.
բառը բնիկ է համարում: Հիւնք. պրս.
աման:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Սլմ.
ման, Խրբ. Սվեդ. մաջ, Մշ. մաջ, մանն, Ալշ.
Մկ. Ողմ. Վն. մանջ.—նոր բառեր են մանա-
կոք, մանքոտ, մանկալ, մանեղրայր, ման-
կալեղբայր, մանամայր:

ՓՈԽ.—Վրաց. ծաօ մանի «արօրի մաճ»,
որ և ծաօ մաննի (ილია ჭყოლია, სიძველეთ-
კონა, СП. 1910, էջ 31), მცხატე მსმანს
«մաճկալ».— այստե՛ղ է պատկանում ար-
գեօք նաև վրաց. ծաօკաლო մանակալի կամ
ծաօკաლო մանակալի «խնամախօսութեան
միջնորդ» (ուրիշ է սակայն լազ. maxačka-
li «եղիքագործ», որ ծագում է լազ. xac՝
«փորել, տափնել» արմատից և կապ չունի
հլ. մանկալ բառի հետ).— թրք. զու. Եւդ.
և Թորթումի՝ آماج māj «մաճ» (Յուշարձան,
էջ 330 ք, Շիրակ 1905, 425).— քրդ. ման
«մաճ» (տե՛ս Վտակ 1908, № 141).—Մառ.
ЗБО 22, 42 հայերէնից է կցւում սվան. ղվան
16—488

«մաճ», որ սակայն ձայնապէս շատ անհա-
մաձայն է:

ՄԱՃԱՌ «աղածին կամ ամուր կամ մո-
ռի». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 203. (վեր-
ջին երկու բառերը տե՛ս աղմուռ և մոռէ):
նշանակում է «աղաշուրով համեմանք»: Նոյն
է՛:

ԳԻՌ.—Վն. մանառ «աղած և արևի մէջ լո-
րացրած ձուկ» (տճկ. շիբոգ):

ՄԱՃԱՌԱԿ (կամ մանռակ?) «նոր և թարմ
պանիր». մէկ անգամ ունի Ա. Թագ. Ժէ. 18:

ՆշՐ թուի հանել մածեալ բառից,
Հիւնք. մածուցանել բայից: Patrubby
SA I, 223 հանում է Մանառ ազգի ա-
նունից, իբրև «հունգարական պանիր»:
Պատահական նմանութիւն ունին ուտ.
մունաւաղ՝ «կաթ» և արար. ماضر ma-
ḍar «կաթը թթուելով մածնանալ» (Կա-
մուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 110). առաջինը
ստուգաբանում է մունա «անուշ, քաղ-
ցրը» և նաղ՝ «թան» բառերից և բուն նը-
շանակում է «քաղցր թան»:

ՄԱՃԱՍ «թևի մեծ երակը, բազկերակ,
զարկերակ». այս իմաստով գտնում եմ հե-
տեհալ վկայութեանց մէջ. Աւղօթքն նման է
մանասիւն՝ որ է ի բազուկն. որչափ մանասն
կուտայ՝ նշան է թէ կենդանի է մարդն... և
թէ դադարի, նշան է թէ մեռեալ է հոգին,
ճանաչի թէ կենդանի է մարդն, յորժամ մա-
նասն հարկանէ». Տաթև. Ժմ. հթ և ճծը. գրք-
ուած է մէնաս Տաթև. հարց. 244.—նշանա-
կում է նաև «բազուկ, դաստակ», ինչպէս
ցոյց են տալիս հետեւեալ վկայութիւնները.
«Երակ մաճասային» Մխ. բժշ. էջ 1. «մա-
ճասին երակն» Մխ. բժշ. էջ 9, 10 ևն. գրուած
է նաև մինաս Մխ. բժշ. էջ 32:

=Թւում է թէ արաբական փոխառութիւն
է, ինչպէս ցոյց են տալիս ա, է, ի ձայնա-
ւորների փոխանակութիւնը և ն, շ ձայնա-
շրջութիւնը (տե՛ս տակը): Նոյն աղբիւրից են
նաև վրաց. ծաջա մաջա «բազկերակ, դա-
ստակ», ծաջօն ժ:ճլջօ մաջիս ձարղվի
«շնչերակ», ծաջօն լլջմա մաջիս ցեմա «ար-
եան զարկը երակների մէջ», թուշ. մաջ
«բազկերակ» և թերևս նաև ն. ասոր. mača
«մկանունք».—ԱՃ.

Բառս չգիտէ նշ՝ Բ. Ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ (իբր նոր բառ) և ԱԲ, միայն առաջին նշանակութեամբ և առանց վկայութեան: Զուգահեռով² 687 վրացին դնում է հայից:

ԳԻՌ.—Երև. մաջա ավերնադաստակ, carpus, ռուս. запястие». Իսկ Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպ. 1788, էջ 208 մաջայ արագկերակ:

ՄԱՃԱՐ Քաղցու, խակակութ գինի, շիրա». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 203.—մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 267. «նաղող էր և եղև քաղցու և մաճար և գինի և քացախ»: (Այս օրինակից երևում է, որ քաղցուն բոլորովին նոր քամուածն է, իսկ մաճարը՝ մի քիչ թթուածը):

ԳԻՌ.—Երև. Ղզ. Տփ. մաճար՝ նոյն նշ.—նոյն բառն է նաև մաճառ Բս. Շիր. աճակընդեղի թթու, հաստորիկ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მაჯარო մաճարի Քաղցու, շիրա»:

ՄԱՃԿԱՅՈՒՑԱՆՆԵԼ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Բուզ. Դ. 5. «Թո՛ղ թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ զնախճամէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացուցանէ»: նշ՝ մեկնում է «կա՛մ է մածուցանել, մակարդել, թանձրացուցանել, և կամ մաշկացուցանել», ՋԲ «թանձրացուցանել», ԱԲ «մակարդել, թանձրացնել»:

ՄԱՃՈՒՃԻԿ «մատնեմատ». ասում է յատկապէս մաճուեիկ մառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. էջ 65 ա (annulaire), իբր մճյ. բառ. նոյնը կրկնում են Քաջունի, Գ. 156 և ԳԲ:

*ՄԱՄ «մեծ մայր, հանի» Մխ. դտ. որից եախամամ «մեծ մամ» Կանոն. մամխոպոպ «մի տեսակ ծաղիկ» Սալաձ. երկմամ «պապի պապի կամ մամի մամի մայրը, quadrisaule» մճյ. բառ (Նորայր, Բառ. ֆր.):

= Յն. μάμα, μάμη «մեծ մայր, մամ» բառից (նախապէս նշանակում էր «մայր», յետնաբար դարձաւ «մեծ մայր»). սրա հետ հմմտ. լատ. mamma, իռլ. mam. կիմր. mam, լիթ. māma, moma, ռուս. мама, լեհ. mama, ալբան. mame, mame, ռում. mamă, ֆրանս. maman «մայրիկ», հրգ. muoma,

գերմ. Muhme «մորաքոյր», պրս. ماما mām «մայր», māmā «մայրիկ, տիկին», māmāk «մայրիկ», māmī «տանտիկին», քրդ. mimek «մորաքոյր» ևն: Այս բոլորը փաղաքշական ձևեր են, կազմուած «մայր» բառից, որոնց միավանկներն էլ կան, ինչ. սանս. mā, յն. ма, ма: Գտնում են մինչև անգամ ոչ-հնդկարոպական լեզուներում, ինչ. վեպս. սիրյ. mam «մայրիկ», արև. թրք. կամ չաղաթ. māmā «մեծ մայր» և մինչև իսկ չին. 媽媽 mā-mā «մայրիկ»: Հայե-

րէնի մէջ էլ մամ կարող էր լինել մայր բառից կազմուած փաղաքշական մի ձև. բայց «մայր» բառի փաղաքշականը զուգընթաց է ընթանում հայր բառի փաղաքշականի հետ. և որովհետև հայր բառից չի կարող հայերէնի մէջ պապ ձևն յառաջանալ և պապ փոխառեալ է, ուստի նոյնպէս պէտք է դնել նաև մամ բառը (Այսպէս է նաև գերմ. papa, որ չի կարող յառաջանալ vater «հայր» բառից, ուստի և փոխառութիւն պէտք է լինի. և իրօք որ փոխառեալ է ֆրանսերէնից, 18րդ դարում, ըստ Kluge 360): Մամ չի կարող փոխառեալ լինել պարսկերէնից, որովհետև նշանակութեամբ համապատասխան չէ. յունարէնը յարմարում է թէ՛ ձևով և թէ՛ նշանակութեամբ. հմմտ. ապոմամ և ապապապ (Walde 458, Trautmann 168, Boisacq 606, Pokorny 2, 221):

Lag. Arm. Stud. § 1414 պրս. mām ձևի հետ: Հիւնք. պրս. mām-ից: Հիւքշ. Arm. Gram. 191 դնում է պարսկերէնից, իսկ էջ 341 և 513 ասում է թէ կարող է գալ յունարէնից: Karst, Յուշարձ. 402 սումեր. am, ama «մայր»:

ԳԻՌ.—Ախց. Ասլ. Կր. Մշ. Պլ. Սեբ. Սլ. մամ, հորբ. մամա, Հմշ. մոմ, Ողմ. մամէկ, Մրդ. մամը՝, մամըիկ՝, բոլորն էլ նշանակում են «մեծ մայր». իսկ Ալշ. մամ, Տիգ. մմմ «մայր», Սվեդ. մում «կնքահօր կիներ»: Նոր ձևեր են մամի ննխ. պառուս կիին» (Պլ. մա-մի «մանկաբարձուհի» փոխառեալ է յունարէնից), մա՛մա վն. «մա՛յրիկ», Այն. «մեծ մայր», Արբ. «մանկաբարձուհի», մամիկ Պլ. Սլմ. վն. «մեծ մայր», մա՛մօ Բիւթ. Մշ. «մայրիկ», մամուկծիկ Պլ. «կծկտած», մա-

մուկ ննխ. Պլ., մամիւզ Ասլ. «սարգ» (իմաստի զարգացման համար հմտ. քրդ. *pirik* «մայր, մամ. 2. սարգ», վրաց. *ფედა-ზადე* - օստյակ. *nimsar-imi* «սարգ», բուն «ոստյակների մայրիկ»):

ՄԱՄԱՅ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «նոր մարսուած և կաթնանըման մի խիւս դարձած կերակուրը ստամոքսի մէջ. ֆր. *chyle*» Ոսկիփ.:

Պատահական նմանութիւն ունի ուտ. մոմոն «շողիք, խլինք», մոմոնեմ բեսուն «խնջել»:

*ՄԱՄԲԱՐ «մզկիթի բնմը՝ ատեանը կամ խորանը» Գր. տղ. հմ. Վրդն. պտմ. էջ 96:

=Արաբ. *منبر* *minbar*, որից նաև ֆրգ. *minber*, *mimber* «մզկիթի բնմը, որտեղից քարոզիչն է խօսում» — Հիւրշ. 270:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

*ՄԱՄԲԱՎԱՐ «վրացական մի պաշտօնեայի անուն». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Օրբել. 260. «Ջծիրավ ծղօրն Պղնձահանիցն և զմեծ մամթավարն Գարշտէուցն»:

=Վրաց. *მამათ - მთავარი* մամաթ-մթավարի «պատրիարք, հայրապետ, պետ հոգևորականաց» (Զուբինով 663). — ԱՃ.

Շահնազարեան, հրտր. Օրբել. Բ. 303 ղնում է վրաց. մամթավար «ոստիկան»:

*ՄԱՄԻԹԱ, որ և մամիսա, մամիտայ, մամշա «մի տեսակ բոյս է. լտ. *chelidonium glaucum*» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1949:

=Արաբ. *ماميتا* *māmītā* կամ *ماميتا* *māmīṭā* (ըստ զանազան արտասանութեանց՝ կարդացում է մամիթա կամ մամիսա):

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու.

ՄԱՄԻՐ կամ ՄԱՔԻՐ «հաւ». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 203 և 207. հրկու ձևերից մին սխալ է.

Ըստ 2. Պ. Տէր-Պօղոսեան 2Ա. 1922, էջ 554 նշանակութիւնը պէտք է ուղղել *fiur* = *fiur*:

*ՄԱՄԻՐԱ կամ ՄԱՄԻՐԱՆ «փոքր ծիծեռնախոտ, *chelidonium*» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1950:

=Արաբ. պրս. *ماميران* *māmīrān* «ծիծեռնախոտ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու. § 1300:

ՄԱՄՁԻՐ «խանգարեալ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում հմ գործածուած Մանդ. սիր. 6, իրր օտար բառ. «Վր ոչ սիրեսցէ զՏէր Յիսուս, եղիցի նզովեալ մարանաթալ... այսինքն Տէր եկն և նոքա ոչ հաւատացին, որք կոչին յամենեցունց մամձիւր, այսինքն խանգարեալք. զի ոչ օրինօքն վարեցան և ոչ հաւատոց հնազանդեցան»: Նոյն բառը գիտէ նաև Բառ. հրեմ. 202, 204 մամձիւր, մանձիւր «խանգարեալ»:

*ՄԱՄՈՆԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «ինչք, մթերեալ հարստութիւն» Մտթ. զ. 24, Դկ. ժզ. 9, 11, 13. Եփր. Բ. կոր. 94. Ոսկ. մ. էջ 106. Փիլիպ. 414. Կոլ. 30. «սատանայ» Երզն. մտթ. 151. գրուած մամովնայ Եփր. ասաց. նիկ. (հրտր. Յուշարձան, էջ 207). նոր գրականում գործածում է «գրամ» իմաստով. սրանից մամոնապաշտ «փողի զերի» Եպիփ. ծն.:

=Յն. *μαμωνα, μαμωνα* կամ ասոր. *ܡܡܘܢܐ* *māmōnā* հոմանիշ ձևից տառադարձուած՝ Աւետարանի Թարգմանութեան ժամանակ, Նոյն միջոցով տարածուած է շատ լեզուների մէջ, ինչ. լտ. *mammona*, գոթ. *mammōna*, ռուս. *мамона*, գերմ. *Mammon* ևն: Բառիս ծագումը սեմական է:

Հնեից Մեկն. ղկ. «Մամոնայ՝ ընչիցն մեծութիւնն ասի ըստ հեբրայական բառին»: Գիրք. առաք. 351 բ. մեկնում է «Մամոնայի, որ Թարգմանի ասորերէն փարթամութիւն»: Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ:

+ՄԱՄՈՒԼ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «ճնշելու՝ ճզմելու գործիք՝ մեքենայ» Ազաթ. Շիր. Ճառքնտ. որից մամուլ գրոց «գրքի բուն նիւթը՝ նպատակը» Եւզր. հմտ. նաև «ի մամուլս գիտութեան և աշխատութեան» Տաթև. ամ. 114:

=Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է մուլ ձայնդարձից, որի վրայ մանրամասն տես մալ:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 և Նախալ. 98 (տե՛ս մաղ բառի տակ): — Նոյնը նաև

Meillet MSL 10, 280, որ. Հիւբշ. IF Anz. 10, 46 մերժում է՝ նշանակութեանց տարրերութեան պատճառով, Հիւնք. էշ 37 ամուլ բառից, իսկ էշ 50 նմել բառից:

Մամուլ «շուան» տե՛ս Մալուխ:

Մամուլ «թմամ» տե՛ս Մալուխ:

ՄԱՄՈՒԼ «cholera, զեղխումն»։ այսպէս ունի ներդրումիւ, Բառ. լտ.-հյ. 74 բ:

ՄԱՄՈՒԼ (ըստ ՋԲ ո հլ. իսկ ՆՀԲ շունի բառ) «վայրի սալոր» ԱԲ. որից մամխի (-խույ, -խեաց) «վայրի սալորենի» Բուզ. էշ 118 (ըստ ՀԲուս. § 1951 prunus salvaticus):

ԳԻՌ. — Երև. մամուխ «մի տեսակ թթու, անպէտք պտուղ է», Արք. մամուխ. «թրք. ճան էրիյի կոչումով սալորը», Ղզ. Պրտ. մամուխ «վայրի սալոր», Ակն. մամուխ, Ասլ. մամէօխ, Սվեդ. մամէօխ «վայրի սալոր», Մշ. մամուխ «խակ» (օր. Կեռասը մամոխ է). Ատ. մամուլ-սալոր (<մամուլ-սալոր, իմա՛ մամուխ-սալոր) «ղամոն», որից Ղք. մամլիսի «մի տեսակ ծառ, մամխի»։—Մամուխ «սալոր» բառից որոշ պատկերաւորութեամբ յառաջացած է ննի. մամուխ «բունոց», որի համար հմմտ. Վրք. ծիրան և թրք. շէֆթալի «զեղձ» պտղանունները, որոնք փոխաբերաբար ստացել են նաև «բունոց» նշանակութիւնը:

ՄԱՄՈՒՌ (ո հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «լուսարոյս, ջրի գորտնրորդ» Վեցօր. էշ 142. Նիւս. բն. Վրք. հց. գրուած է նաև մամուր: Որից մամուխնիւր Փարսկ. մամուրմատ Նար. 138. մամուապատ (նոր բառ):

Bugge KZ 32, 17 հսլ. mūchū, հրգ. mos, հհիւս. mosi, լտ. moscus ևն հոմանիշների հետ՝ իբր բնիկ հայ, *մուր ձկնից կրկնութեամբ: Նոյնը կրկնում է Pedersen KZ 39. 416 և այլ ձկնի տակ ուզում է հաստատել Petersson LUÅ 1916, 42 (ըստ Pokorny 2, 251): Bugge-ի մեկնութիւնը յիշում են կասկածով Walde 504, Boisacq 648 և Pokorny՝ անդ: Պատահական նմանութիւն ունի հիւս. թրք. mamur «մի տեսակ բոյս», որից ըստ Miklosich փոխառեալ

է ուս. mamypa «մի տեսակ մորենի, rubus arcticus»:

ԳԻՌ. — Ղրք. մա՛մուոնը, Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Շմ. Ջզ. Վն. մամուո, Ողմ. մամոն, իսկ Սլմ. կոռաւն-մայնմու (հմմտ. գորտնրորդ Բլ., գորտնփրփուր Մշ., գորտնխալի Ախց. Կր. հոմանիշները, որոնցից հետևում է որ վերի բառն էլ պէտք է հասկանալ՝ գորտան մամուո կամ գորտան մախմուր («թախշ»):—Նոր բառեր են մամուոնակալել, մամուակալել, մամուոտ:—Բոլորովին ուրիշ է Արք. մամուո «մորենի, վայրի թուփ», որ ծագում է հիւս. թրք. mamur բառից. տե՛ս վերը:

ՓՈՒՆ. — Ուտ. մամուր՝ նոյն նշ.:

ՄԱՄՈՒՌ «անխախտ կամ ջամախ կամ ղոզ կամ խոտ բարակ, որ ի ջուրն գոյանայ»։ այսպէս ունի Բառ. երեմ. էշ 203. բացի առաջինից՝ մնացեալ բոլորը նշանակում են «մամուոտ»։ ուստի անխախտ բառն էլ կա՛մ նշանակում է «մամուոտ» և կա՛մ կայ մի տարբեր մամուո բառ, որ նշանակում է «անխախտ»։—Վերջինիս համար հմմտ. թերևս արաբ. مامور ma'mūr «հոյակապ, շէն, բարգաւաճ, մշակեալ»:

ՄԱՄՐԻՉ «բաղեղ»։ ունին միայն ՀՀԲ, ՋԲ (իբր նոր բառ) և ՀԲուս. § 1959, առանց վրկայութեան. վերջինս մեկնում է «hedera arborea», որով և Քաջունի, Գ. 156 ֆրանս. «lierre, բաղեղ»:

Նկատելի է որ մամուո գրում է նաև մամուր և ըստ ՆՀԲ-ի նշանակում է նաև «բաղեղ»:

*ՄԱՄՓՈՒԼ «իշխան, գաւառապետ»։ մէկ անգամ ունի Ասող. 257. «Թիկունս օգնակաւնի զՎիրս արարեալ՝ ի նոցին կրկնամեռ լուսնայ ջուր, և զորդին իւր՝ մամփուլ Տաշ-րաց կացուցանէր ի Հիւնէ վանս» (այլ ձձ. մամփալ, մամփալլ):

—Վրաց. მამფალო մամփալի «թագաւոր. 2. հայրապետ, պատրիարք» (Չուրիւնով² 665):

Brosset, Hist. de la Géorgie, էշ 148 (ըստ Մալխասեան, հրտր. Ասող. էշ 389) վրաց. մեմփէ «արքայ» բառի նուազականն է համարում: Ուղիղ մեկնեց Մառ. Тексты VII, էշ LXVIII, որ

և սոյն վրացի բառը ստուգաբանում է «հայր-տէր»:

*ՄԱՅԱՍ. «թթխմոր» վստկ. 31. «Վասն հաց հիփելոյ՝ զմայան, գինեոյ մրուրովն բռնէ»:
= Պրս. مایا māya «թթխմոր»:

ՄԱՅԱՅԱՅ, ի-ա հլ. «շտեմարան, մի բանի շատ գտնուած տեղը». անստոյգ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած նար. խշ. 380. «Անդէն ի նմին աղ-գային և բնաբնակ լեռնալուով և կարծրախարիսի դաւառին Մոկաց մայիկաց մըր-գաց»:
— Իբր տեղական յատուկ անուն գրա-նում եմ գործածուած մի Աւետարանի յիշա-տակարանում՝ 1605 թ. «Ի յերկիրն Մայիկայ ի գեօղն որ կոչի Սեպ.» (հրատ. ՀԱ 1920, էջ 24): Նկատելի է որ նախորդ օրինակում բա-ռը յօգնակի է և յատուկ անուն համարուելու յարմարութիւն չունի (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բա-ռեր հին մաս. Ա. 150, Բ. 288):

©ՄԱՅԵԼ «ռչխարի ձայն հանելը», որից և մայիւն. ունին միայն ՋԲ և ՓԲ. հնից չէ ա-ւանդուած. գործածական է միայն նոր դրա-կանում:

= Բնաձայն բառ է և ըստ այսմ պատահա-կան նմանութիւն ունի սանս. māyū- «մա-յին», memāyat «մայիլ» բառերի հետ:—Աճ.

Justi Dict. Kurde, էջ 386 քրդ. mārīn «մայիլ» ձևի հետ: Տէրվ. Նախալ. 46, 97 հնիս. ma արմատից. հմմտ. սանս. mā «մայիլ», makaka «մայող», յն. μακάσαι «մայիլ» ևն Scheffelowitz BB 29, 46 սանս. mimāti «մայիլ», յն. میمائی:

ԳԻՌ.—Ախց. մոյել, Կր. մայել, Վն. պայել «ռչխարի մայիլ». — Իսկ Կր. մոյել, ՋԲ. մա-յոլ, մայոլ «կատուի մլաւել»: Նոր բառեր ևն Ակն. մէյան «շատ մլաւող կատու», Շմ. մոյ-վոց = մայոց Շլ. «մայիւն», մայույել Վն. «կատուի մլաւել»:

Մայեստր տե՛ս Մագիստրոս:

ՄԱՅՁԵԼ «տեսնել, համտեսնելով այնպէս իմանալ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած վստկ. էջ 122. «Որ մայզես որ քաղցրութիւնն բաւական է, և լից յապիկած աման»:

ԳԻՌ.—Մայզել Ակն. «նշմարել», մէզել

Արճ. Խլ. Մշ. Վն. «խորունկ խորունկ մտա-ծել», Հղ. «դիտել, նայել»:

ՄԱՅԹ «փողոցի երկու կողմը՝ անցուղար-ծի համար շինուած նեղ սալայատակ». ունի միայն Նորայր, Բառ. Փր. trottoir, իբրև նո-րակերտ բառ:

*ՄԱՅԻՍ «Հոռվմէական տոմարի հինգե-րորդ ամիսը» Յայամ. Տոմար.:

= Յն. μᾶϊος ձևից, որ՝ ծագում է լատ. maius հոմանիշից. այս բառը նախապէս էր Maius աստուծոյ անունը, որ Walde 455 կցում է maior «մեծագոյն» բառին, իբր «ա-ճում յառաջ բերող աստուած»: Փոխառու-թեամբ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ, ինչ. Ֆրանս. mai, իտալ. maggio, գերմ. Mai, հրգ. meio, ռուս. май, թրք. Mayıs ևն.—Հիւրշ. 367:

ՋԲ դրաւ լատինից: Ընդարձակ տե՛ս Բազմ. 1897, էջ 138—141:

ԳԻՌ.—Ամէն տեղ կայ մայիս ձևով. Ղրբ. մա՛հիս.—նոյն է և Շիր. մայիս «ռչխարի փորհարիւնք, որ մայիս ամսուայ թարմ խո-տը ուտելուց է յառաջանում»:

Մայիստր տե՛ս Մագիստրոս:

ՄԱՅԼԵԼԻՒ «ի սկզբանէ». ունի միայն Բառ. երմ. էջ 215:

*ՄԱՅՍ «եղիպտացորեն, լազուր, խամ-բար». ունի միայն ՀՐուս. § 1961, որ և յայտնում է թէ առաջին անգամ Յուդհ. Ան-կիւրացի, մօտ 1640-ին, յարմարեցրել է այս բառը՝

= լատ. maïs հոմանիշից:—Եղիպտացորենը ամերիկեան բոյս է, որ առաջին անգամ Կո-լումբոսը փոխադրել է Եւրոպա՝ նիւթի հետ բերելով նաև անունը (Հախտի կղզում, որ Կոլումբոսը գտաւ 1492 թ. դեկտ. 6-ին, բոյ-սը կոչում է mahis): Այնուհետև այս բառը տարածուեց Եւրոպայի զանազան լեզուներում, ինչպէս՝ սպան. maíz, անգլ. maize, ֆրանս. maïs, իտալ. mais, գերմ. նախապէս երկվանկ mahis (այսպէս արդէն 1557 թ.) և յետոյ Mais (այսպէս արդէն 1624 թ. տե՛ս Kluge 316 ա). մինչև անգամ ունինք յին. 麥 麥 mai⁴-tsə «եղիպտացորեն»!

ՄԱՅՄԱՅ «դաւաթ» Լծ. փիլ. (Պատժա-նակն մեծ մայծրայ է ...գոր տօսդաքան ա-

սեն). ունին միայն ԱՅ և Հացունի, Ճաղիր 76, 104.—նոյն բառը նորայր, Բառ. ֆրանս. 180 ա, 760 ա համարում է «ծառի վրայ ուն կամ այտոյց, broussin» (իրը մհյ. բառ), որ կրկնում են Քաջունի, Ա. 1176, Գ. 156 և Գար. բառ.:

ՄԱՅՊԵՏ. պարսկական անծանօթ մի պաշտօնեայ, որ ունին Փարս. 262, 291, 307. Եղիշ. 139:

Պատկ. Mamep. II. 23 դնում է պրս. می may «գինի» + պետ բառերից, իբրև «տաճարապետ արքունի», Հիւրշ. Arm. Gram. 69 կարդում է մարդպետ կամ մարդպետ: Կարելի է հասկանալ «մողպետ», որովհետև մայպետի կողքին նաև մողպետն է յիշուած վերի վկայութեանց մէջ:

ՄԱՅՈՒ (սեռ. ի) «երակ», մէկ անգամ գործածում է Եղն. «Ի բարիոք երակէն նորա բարութք որդին եղև և ի յար մայունէն նորա շարն»:

ՆՆՐ մեկնում է «երակ», որ ուղիղ է անշուշտ. ՋՐ սահման կենդանեաց կամ արգանդ», ԱՐ «երակ կամ ծննդական անդամք».—իսկ Հինք. ուղղում է ի շար մրոյն:

*ՄԱՅՍ լատենի, celtis australis (որ և բոնի)՝ Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1962:

=Արաբ. میس mīs կամ mays «լատու» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Բ. 296 կարդում է mays և մեկնում է յն. λωτός, որ ի մէջ այլոց նշանակում է նաև «celtis australis L.» բայց Թրք. դնում է یابان ببری yaban biberi «վայրի պղպեղի ծառ» և ո՛չ թէ četlenbič կամ čeklembi], ինչպէս կոչում է լատենին):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 892:

Մայստոտ տե՛ս Մագիստրոս:

*ՄԱՅՏԱՆ «հրապարակ» Վրք. հց. ա. 351, Ուսհ. 32, Ոսկ. գծ. 325. գրուած է նաև մէյ-դան Օրբել. հրտր. էմ. էջ 248, մայտան Կոստ. երզն. 175. նոյնը ունի Շապհ. 40, 45 մայտան, մէտան ձևերով:

=Արաբ. ميدان maydān «հրապարակ», որից փոխառեալ են նաև սպան. almidana, ֆրանս. maïadan:—Հիւրշ. 270:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՆՐ. նոյնը յետոյ Հիւրշ. ZDMG 35 (1881), 661:

+ՄԱՅՐ (մօր, մարբ, մարբ, մարց, մարբ) «մայր, մայրիկ» ՍԳր. Եղն. Ոսկ. Լն. որից մայրաբար Եփր. ծն. մայրակեր Ոսկ. մ. գ. 3. մայրակնութիւն թիր մօր հետ ամուսնանալը՝ Ոսկ. տիտ. 328 (չունի ՆՆՐ), մայրաբաղա՝ ՍԳր. մօրաբայր Ղևտ. ժը. 13. մօրեղբայր (հնից չէ աւանդուած), մօրեղբորորդի Պղատ. օրին. մօրու թխորթ մայրը Ոսկ. պօղ. Ա. 328. Սեբեր. 42 (նաև գրուած մօրու). Եւս. քր. Բ. էջ 116 (ձ. ի մօրէն). աստուածամայր Շար. Սկեռ. Գնձ. անմայր Եւ. ծղ. 1. Եբր. է. 3. Կոչ. գորովամայր Մաշկ. եղբրամայր Ոսկ. եբր. և Փիլիպ. մանկամայր Աղաթ. մատաղամայր Գ. մկ. ա. 17. ոսկեմայր Աղաթ. կեմամայր Միս. ապար. կոչամայր Վրդն. ծն. կոսամայր Պիտառ. համամայր Մն. խգ. 29. Եւս. քր. միամօր ՍԳր. (յգ. սեռ. միամօրուց Տոր. ք. 19), համմօրեայ Միս. դտ. Լն:

=Բնիկ հայ բառ, որ գալիս է հնիս. māter ձևից. հմմտ. սանս. मातर mātār, զնդ. मातर mātār, հպրս. — 𐭠𐭣𐭥𐭭 𐭠𐭣𐭥𐭭 mātā, պհլ. māt, mātār, պրս. مادر mādar, արևել. իրան. meri (տե՛ս MSL 18, 101), աֆղան. mor, թոխար. mācar, յն. μητήρ, գոր. μάτηρ ևատ. māter (իտալ. սպան. madre, ֆրանս. mère), հրգ. muoter, գերմ. Mutter, հոլլ. moeder, հսլ. mati, ռուս. мать, լիթ. mótyna, լեթթ. mātē, հպրուս. mūtī, mothe, հինդ. māthir, հիւլ. mōðer, անգլ. mōdor, անգլ. mother Լն, բուլղրն էլ «մայր» նշանակութեամբ. իմաստի փոփոխութիւն են կըրած լիթ. motē, mōte «կին», արան. motre «քոյր» (նախապէս «երէց քոյր», որ մօր պաշտօնն էր կատարում իրանից փոքր հարազատների համար). հմմտ. նաև յն. μητρούα և հպրուս. pomatre «մօրու» (Walde 469, Boisacq 635, Ernout-Meillet 565, Trautmann 171, Pokorny 2, 229): Հայ. սեռ. մօր<մար<հնիս. mātrós ձևից, իսկ մօրու<մարու<հնիս. mātruyā- ձևից:—Հիւրշ. 472:

Klaproth, Asia pol. 103 ֆրանս. mè-

re ևն ձևերի հետ: ԳԴ պրս. mādar, mā-dar, mād, māmā, mām, mār, mārս հոմանիշների հետ, նշՔ արպէս թէ ունեղ զմի այր կամ միացեալ ընդ այր». լծ. և պրս. սանս. յն. լտ. ձևերը: Ուղիղ են մեկնում Peterm. 20, 21, 33, Windisch. 22, 31, Böttich. Horae 36, Bopp Հմմտ. քերական. 2, 37, ևն: Bugge, Lyk. Stud. 1, 86 լիւզ. madrane «մայրական»: Ալիշան, Հին հաւ. 318 Կելտերի մայր կոչած իգական ոգիների հետ: Հինք. հայր բառից: Jensen, Hitt. u. Arm. 95 կցում է հաթ. mtr, mtar ձևերին:

ԳԻՌ.—Ազլ. մայր, Ախց. Ակն. Ասլ. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սհբ. Սլ. մար, հրբ. մոր, Զթ. մոյ, մոր, Երե. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրդ. Շմ. Զդ. Սլմ. Վն. Տփ. մէր, Գոր. մըր, Ոզմ. մեր, Հճ. մայ.—մորս ձևը պահում են Շտ. մուրս մէր (Ազգ. հանդէս իե. 115)՝ իբր ածական և Բլ. Մշ. խորթումուրս (<խորթ ու մորս) կրկնականում.—մայր բառը բոլորովին շրնշուած է Տիգ. և փոխանակուած մոմ բառով, ինչպէս որ հայր փոխանակուած է բոբ (<պապ) բառով: Նոր բառեր են մայրահոր, մայրամանիկ, մայրամեռ, մայրամուտ, մայրանք, մայրապետ, մայրատառ, մայրացու, մայրնմանակ, մայրտեսիկ, մայրի, մորենական, մորուք, մորացու, մորացեղ, մորուց ևն: Այստեղ են պատկանում նաև կոճակամէր «կոճակի լամբակ», մէրան «մածնի կամ պանրի մակարո», մէրել «մակարդել» (Հմմտ. վրաց. მამულის დედა մածվის-դեդա «մածնի մերան», բուն «մածնի մայրիկ») ևն. այս բառերի վրայ տես Գու. բու.—Թրքախօս Հայոց մէջ գտնում ենք Ատն. մէրկիմորէ «աղքատ», սանամէր «սանամայր», էնկ. իմֆամար «կնքամայր» (Բիւր. 1898, 789):

ՓՈՒՆ.—Ուտ. tatmer «տատմէր, մանկաբարձուհի», վրաց. ტატმერი տաթերի «տատմէր» (օլոօ յլոօ, ԵՊՅՅՅՅ-յոօ ՇՊ. 1910, էջ 50), քրդ. مرابط marabet «կրօնաւորուհի» <զու. մարապետ ձևից. (այս վերջինը Justi, Dict. Kurde 392 գուր է աշ-

խատում հանել արաբ. مرابط murabit «ափ լիկեան դարվիշ» բառից):

+ՄԱՅՐ, ի հլ. «անտառային մի բարձր ծառ է. ըստ նշՔ եղևին, նոճի, թեղօշ, ըստ Արթինեան, Ածաշունչի տունկերը 144 pinus cedrus, լամ» ՍԳր. որից մայրի «անտառ» ՍԳր. Վեցօր. Եղիշ. (իմաստի զարգացման համար Հմմտ. Թրք. և քրդ. meşe «կաղնի. 2. անտառ»), քաւմայրի «անտառախիտ» (նորագիւտ բառ) Յկ. կարն. 14. մայրակեռ Երեմ. իթ. 15. մայրակոփ, մայրակոփեայ նորագիւտ Ա. մնաց. Ժէ. 1, 7. մայրաբուակ Ասող. գ. 44. մայրագերան Ասող. գ. 11. մայրայարկ Եփր. մն. մայրաւոր «անտառ» Եղիշ. գ. էջ 92. մայրեւոր «անտառ Մեսր. հր. «փայտահար» Եւ. քր. երկրմայր «մի տեսակ բոյս» Բժշ. մայրեպան «անտառապահ» (նորագիւտ բառ) Վրդն. սղ. ճգ. էջ 342 (Մառք անտառի, զի ոչ մայրեպան ոք և ոչ մարդ խնամէ և տնկէ). մայրեւորիւն «փայտահարութիւն» Ոսկ. մ. բ. 27. մայրփայտեայ Ազաթ. փայտամայր «մայրի փայտ» նորագիւտ Ա. մնաց. իբ. 4. քանձրամայրի Կոչ. 219:—Սրա հետ նոյն է նաև մայրի «որը, զազանների բայոց» (անտառը համարելով իբրև զազանների բնակավայր) Ամովս. գ. 4, նաւ. բ. 11, 12. Երգ. գ. 8. Փիլ. նխ. բ. գրուած է նաև մորի Երեմ. իե. 38, գ. 7, Սղ. Թ. 30, ճգ. 22, Եղն. Յհ. կթ. կամ մորնի Վստկ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. māter- ձևից, որից են նաև լտ. māteria «շինութեան համար փայտ, շինուածանիւթ, նիւթ», ռուս. матери́я «հաստատուն, ուժեղ, ամուր», գալլ. mataris, materis, սերբ. mator «հին, հնացած, դահ (անասուն)», Կարելի է կարծել, որ վերոյիշեալ հնխ. māter- բառը նոյն լիւնի նախորդ mātér- «մայրիկ» բառի հետ, «մայրը» ըմբռնելով իբրև «շինութեան էլ մայրը», ապա թէ ոչ հնխ. երկրորդ ձևը անկախ բառ է և նշանակում է «մի տեսակ մեծ ծառ», Ernout-Meillet 565—6 լտ. materia դնում է լտ. mater «մայրիկ» բառի հետ նոյն և լի յիշում ոչ հայերէնը և ոչ էլ ուրիշ որևէ ձև:

Brosset, JAs., 1834, 377 մայր, որից

մարի հանում է այդ «քարայր» բառից՝ մ մասնիկով, նշժ քորպէս մայր ծառոց: Pictet 1, 235 սանս. mērika «սեփին», կիմր. mérgw «գիհի», հայ. smreča «սեփին». բռնիմ. smr. «շոճի» ձևերի հետ: Müller SWAW 1890, 4 = Armen. VI, Թ. 37 կցում է առաջին անգամ լտ. materia բառին: Bugge KZ 32, 17 մերժում է այս և հաստատում նախորդ մեկնությունը, հայերենի նախաձևը գնելով *smrkí-s: Նոյնը քնդուհում է Brugmann, Grd. Բ տպ. 1, 741, իսկ Հիբբ. IF Anz. 10, 48 կրկնում է կասկածով:—Հիւնք. և ՂԲուս. § 1963 ըստ նշժ:—Lidén IF 18, 493 առաջարկում է բուրդովին նոր մեկնություն. ըստ իրեն՝ հայերենը բնիկ է՝ հնիս. mǝlitrā-ձևից.՝ սրա բուն արմատն է հնիս. mel-«ցից», ցիցերով ցանկապատ քաշել», որից և սրա -trā մասնիկով պնած ձևից են գալիս՝ սանս. mayúčka «ցից», su-méka «ամուր հաստատուած», mēthí-, mēdhí- «ցից», mit- «սին», լտ. mēta «կոթող», հհիւս. meidr «ծառ, ծառի բուն, ցից, ձող», իուլ. methos «սահմանակի», լիթ. mētas «ցից», լիթթ. mēts «ցից, ձող», mēt, maidīt «չորս կողմը ճաղեր քաշել», maide «ճաղ, ձող»: Նոյն արմատի -tra մասնիկով աճած ձևերն են հյ. մայր<*mǝlitr- և լիթթ. mī-tra, mi-tra «տոսախի» (թէ -tra մասնիկը գործածական էր ծառեր նշանակելու համար՝ հմմտ. հհիւս. iolstr-«տռենի», հրգ. offoltra, marzalttra և յն. քլիթրա «ծառի անուն»): Lewy KZ 40, 562 վերստին է յիշում Müller-ի մեկնությունը (=լտ. māteria) և աւելացնում է սլաւական բառերը: Lidén-ի մեկնությունը մերժում են Walde 469 և Pokorny 2, 240, ընդունում են Müller-ի մեկնությունը՝ Trautmann 171, Walde 469 և Pokorny 2, 230:—Սագրգեան 2Ա 1909, 335 սումեր. mar «բնակություն» բառի հետ: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mar «բնակարան», 415 ճապոն. morin, Թրք. orman «անտառ»,

Թունգուզ. mo «ծառ»: Միւսները տե՛ս մարի ձևի տակ:

ԳիՌ.—Ալշ. Երկ. Կր. Տի. մէրի, Խտշ. մարի, Մկ. մէրգ', Սշ. մորի «անտառ», որից մեքսիկեան «անտառային խնձոր», մեքսիկեան «մայրի խաղող»:

ՄԱՅՐ «մթութիւն, խաւար». անկախօրէն գործածուած է, բայց սահուած է մի քանի դարձուածների մէջ. ինչ. ի մայրն դառնալ, ի մայր մտանել «արևի մայր մտնելը» Յայսմ. Եղիշ. խաշել. ի մայր դարձուցանել «ճրագը հանգցնել» Ոսկ. մ. գ. 16. մայր արևու «արևմուտք» Լաստ. որից արևմայր կամ արևմարբ «վերջալոյս» Վստկ. 45, 116. մարիլ «աստղը մայր մտնել» Վստկ. 45. անմար (նորագիւտ բառ) «անշէջ» Աղամ. 300. գաւառականներում ունինք բայական ձևով՝ մարել «հանգցնել», մարիլ «հանգիլ (լոյսի, կրակի)», կրկնութեամբ՝ մարմարիլ «առկայծելով՝ կամաց կամաց շիջանիլ» են: Հմմտ. նաև մառ:—Ըստ իս աշատեղ է պատկանում նաև մայրամած Օրբել. 370. «Վասն որոյ մայրամած դիմօք մաղթեմ զդասս սրբադանիցդ, զի յիշման զմեզ արասջիք արժանի»: Նշժ մեկնում է բառս «մածնալ ի մայր հասարակաց» ի հող, գետնամածնալ», որից էլ ԱՐ «հողի կպած». պէտք է հասկանալ «խաւարամած, մթամած»:

=Անշուշտ առանձին արմատ է՝ որ տարբեր է վերի մայր «մայրիկ» բառից. սրան ապացոյց պէտք է համարել մառ ձևի գոյությունը (հմմտ. Եղիշ և Եղիշ): Աւելի յետոյ բառերի նմանությունից ազդուելով՝ կապուեց մայր «մայրիկ» բառին և ստեղծուեց ժողովրդական հաւատալիքը. Արեգակը գնում էր իր մօր մօտ հանգստանալու, ինչպէս որ ծագելու համար էլ ասում էին Վերելը մօր ծոցից ելաւ: Նոյնպիսի փոխաբերական դարձուածներ կան նաև Սլաւական ժողովուրդների մէջ (հմմտ. Արեգեան, Arm. Volksglaube, էջ 42—43):

Մայր «մայրիկ» բառից են մեկնում նշժ և ԱՐ, Տէրվ. տե՛ս մառ: Սագրգեան 2Ա 1909, էջ 335 և Karst, Յուշարձան, էջ 406, 410 սումեր. martu «արևմուտք»: Մատիկեան 2Ա 1920, 262

չընդունելով նշՔ-ի մեկնութիւնը, մայր համարում է անկախ արմատ, «մթութիւն» իմաստով:

ԳԻՌ.—Սեբ. մարք մըղնէլ, Ախց. Կր. մարք մանիլ, ննխ. Պլ. Ռ. մարք (մանէլ, մբաւ), Սլմ. մար մնել, Ղրբ. մար մըննէլ, Շմ. մոր մանիլ, Զթ. մոյը մօղնուլ, Զդ. մէր մանել, Երե. մէր մանէլ, Տփ. մէր մանիլ, Սվեդ. միբիլ «արեւը մայր մտնել».—բայական ձևով՝ Սլ. մարել «նուաղիլ, ուշքից զընալ» (իսկ ճրագի համար ասում են անցընել), Սլմ. մարել, Ախց. Մշ. Պլ. Սեբ. մարիլ (յիշում է արդէն Բառ. երեսմ. էջ 246), Խրբ. մորիլ, Հմշ. մէրիլ «շիջանիլ, հանգիլ» են: Կրկնական են Ղդ. մէրհամէր «արեւը մայր մտնելու կէտի վրայ», մարմերիլ, մարմերիլ, մարմշալի են:

+ՄԱՅՐԱՆ (սխալ գրչութեամբ նաև մացրան, մայրաւ) «պատուաստելու տեղը, ծառի ծունկը» Վստկ. 35, 38, 43, 51, 60:

=Հյ. մայր բառից՝ իբրև պատրուսի մայրը. հմմտ. գւռ. մէրան «մակարդ» (տե՛ս վերջ մայր):

ՆՅՔ վերի ձևով:

Մայրի «անտառ, որը» տե՛ս մայր:

ՄԱՆ «պտոյտ, շրջան, ոլորք, գալար» Վրդն. ծն. «կոր, ծոճուած» Վեցօր. 195 (լուսանցքի վրայ նշանակուած). որից ման առնուլ «ոլորիլ» Վրդն. ծն. Տաթե. ամ. 31 (Օձն հինգ ման առնու ի զնալն). մանել «թել ոլորել, հիւսել, մանել» ՍԳր. Վեցօր. Սեբեր. քրեղերը ոլորել» Ոսկ. պօղ. ա. 330. մանիլ «ոլոր ոլոր երթալ» Լծ. նար. «մագերի գանգուրները կախուիլ» Անան. պատճառ յաղագս զԽոսրով նզովելոյն, հրատ. Արրատ. 1897, էջ 276 (Մօրուացն զհերսն ապա թողուլ, երկայնիլ և մանիլ ցարունսն). մանելիլ «իլ, աղեկատ» Յայսմ. մանց «իլ» Փիլ. Կանոն. մանուած «ոլորք, գալար, հիւսք» Խոր. Վրք. հց. «մանած բան» Պղատ. օրին. «խօսքի կնճիռ» Պիտ. մանուածապատ վեցօր. մանուածոյ ՍԳր. ոսկեման Ա. տիմ. բ. 9. հոռվմ. 416. չուանաման Ոսկ. մ. ա. 20. բազմաման Առ որս. փիլ. բարակաման վեցօր. 121. դժուարմանուած Լմբ. ժող. խառամանի Վրդն. սղ. կտաւամանութիւն Լմբ. ա-

ռակ. մագմանց Երզն. մտթ. շարամանի նիւս. Պիտ. մանին «գալարք օձի» մհյ. բառ:

Canini, Et. étym. 159 սանս. man'-d'ala «շրջանակ» բառի հետ Տէրվ. Նախալ. 98 մանեակ բառի հետ միասին՝ դնում է հնիւ. man արմատից, որից նաև յն. μαζμάζος, լտ. monile, հսլ. monisto: Հիւնք. պրս. մանիյտէն, մանիսթէն «նմանիլ», լտ. manus «ձեռք», mani-factus «ձեռագործ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Զդ. Սլմ. Սլ. վն. մանել, Ախց. Գոր. Երե. Կր. Ղրբ. Մրդ. ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մանել, Ասլ. մանէլ, Ազլ. Զթ. Խրբ. Մկ. Շմ. Ողմ. Տփ. մանիլ, Սվեդ. Տիգ. մոնիլ, Հմշ. մօնուլ, բոլորն էլ «թել մանել»:

Պարզ արմատը ցոյց են տալիս ննխ. Տփ. Երե. ման գալ, Զդ. ման գ'ոլ, Ղրբ. ման կ'ոլ, Ասլ. մա գ'ալ, Հմշ. մօն էգուլ, Ազլ. մոն գիլ «ման գալ, շրջիլ, պտտիլ, որոնել»:

«Ման գալ» և «մանիլ» գաղափարների նյութնուքնան համար հմմտ. Քուլ. էջ 54. «Այս ծովական գիշերս ի բուն՝ ես երկու շրջան մանեցի», հմմտ. նաև ասոր. ܡܢܐ ܒܥܝܠ արմատը, որ նշանակում է թէ՛ «պտտիլ, անցուղարձ անել» և թէ՛ «հիւսել, մանել»:

Նոր բառեր են մանիլ, մանէ, մաննուլ, մանուղակ, մաննիփոյ, մանուման անել, մանուփոյ, մանած, մանամանառեղ «գրօսավայր», մանացնել «պտտցնել», մաննեկտալ են: Հետաքրքրական է մանդարձնել հտը. «միւս երեսը դարձնել», որ կազմուած է շըբփոթիլու համար դարձնել «պտտացնել» և «միւս երեսը շուռ տալ» գաղափարները:

ՓՈՆ.—Վրաց. მანძილი մագմանի և թրք. գւռ. Ատն. և Կս. mazman «մագման, չուան շինող» (տե՛ս մագ բառի տակ). գրական թրք. կայ کرمان kirmen «իլ, բոք», որ փոխառեալ է գւռ. Բարման «իլ» (Ակն. Զթ. Խն. Մշ. Տր.) բառից. Հաճիքի թուրքերը ունին kermen ձևով, մինչ հայերը՝ Բայմօն (այսպէս նաև Զթ.)—կապագովկ. χαρμάνα «իլ» որից χαρμανίω «պտտուիլ», χαρμανίωμα «թափառիլ», χαρμάντα «շրջանակ» (Karolides, Γλ. Ծաղք. 55 և 169), Հմմտ. նաև մատման «իլ»:

—Վերջապէս հայերէնից է բոշայ. մանիկարել «մանիլ», որի մէջ -իկար- յա-

ւելուածի համար հմմտ. Եւթիփկարել «նի-տել» (Finck, Die Spr. d. Arm. Zigeuner, 3AH 1907, էջ 57):

ՄԱՆ «մորթի վրայ բծեր, ցան» մհյ. բառ (տե՛ս նորայր, Բառ. ֆր. 740 p lentille բառի տակ). հմմտ. «Քալաֆն մանն է» Բժշ. (=couperose, Բաղմ. 1917, 102, որ է արաբ. كلف kalaf):

ԳԻՌ.—Կենդանի է զաւառականներում, զանազան նշանակութիւններով, ինչ. «երեսի ցան, հում կաթի երեսի սերը, պտուղների մաշկը պատող փոշին, ատամների վրայի սպիտակ կեղտը են», որոնք տե՛ս Գաւառական բառարանը:

*ՄԱՆ «մանանայ» Եւ. ժզ. 31. «Անուանեցին որդիքն Իսրայելի զանուն նորա ման».

ուրիշ վկայութիւն չկայ: =Երբ. յՄ mān «մանանայ» բառի յն. מֶן տառադարձութիւնից փոխանցուած է մեզ՝ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ: Աւելի ընդարձակ տե՛ս մանանայ:—Հիւրշ. 310:

Ուղիղ մեկնեցին նախ 22Բ և Ն2Բ:

*ՄԱՆ «մի տեսակ քաշ, որ ըստ Շիր.=44 ունկի» Գ. Թազ. Ժ. 17 (երեք մանք ոսկւոյ ի մի զէն). ուրիշ վկայութիւն չկայ:

=ՊՀԼ. *man ձեկց, որ աւանդուած չէ. այժմ կայ պրս. ժողովրդական լեզուի մէջ mān «լիտր», որ սխալմամբ համարում և գրում են արաբ. مَـ mann: Աւելի ընդարձակ տե՛ս մնա:—Աճ.

Նախ 22Բ, յետոյ Աւգերեան. Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 124 և վերջին անգամ Ն2Բ կցում են բառը յն. ասոր. եբր. և արաբ. ձեկրին, որոնցից ո՛չ մէկը համապատասխան չէր մեր բառին:

ԳԻՌ.—Նոր փոխառութեամբ՝ Մրդ. ման «մի լիտր», Շմ. ման ձկն փութ, 20 ֆունտ», Սլմ. ման «հեղուկալափ, որ առնում է մօտ երկու շիշ»:

ՄԱՆԱԿ «մատուտակ» Ամիրտ. ունի միայն 2Բու. § 1964:

ՄԱՆԱՅԱՅ «թողակ». ունի միայն Բռ. երեւ, էջ 204:

*ՄԱՆԱՅԱՅ, ի հլ. «ծառերի տերեւների վրայ հաւաքուած բուսական քաղցրահամ մի

նիւթ, գազպէն, Ս. Կարապետի հալվա» ՍԳր. եփր. ա. կոր. 68. Շար. վրդն. ծն. նմանութեամբ «սրբերի մարմնից կաթած աւշկը» Մարթին:

=Ասոր. مان mānā հումանիշից, որ է եբր. מֶן mān «մանանայ». ըստ Եւ. ժզ 13—31 կազմուած է եբր. מֶן מֶן mān hū—«զի՛նչ է այս» ձեկց. «Եւ եղև ընդ առաւօտն՝ ընդ արկանիկ ցօղոյն շուրջ զբանական, և ահա ի վերայ երեսաց անապատին մանր իբրև զգինձ, սպիտակ իբրև զեղեամն ի վերայ երկրին. Իբրև տեսին զայն որդիքն Իսրայելի, ասեն ընկեր ցընկեր. Կի՛նչ է այս. քանզի ո՛չ գիտէին զի՛նչ իցէ... և անուանեցին որդիքն Իսրայելի զանուն նորա ման. և նա էր իբրև զսերմն գնձոյ սպիտակ, և համ նորա իբրև զխորիսի մեղու»: Ս. Գրքի թարգմանութեամբ մտած է բաղմաթիւ լեզուների մէջ, ինչ. յն. מֶן, լտ. manna, արաբ. مَـ mann են: Հիւրշ. կարծում է, որ բառը ասորերէնից սխալ տառադարձութեամբ անցած է մեզ: Գիտելի է սակայն, թէ մանանան Հայաստանի մէջ էլ է գտնուում, և յատկապէս Տարօնի կողմերը, ուր դեռ մինչև այսօր պահում է այս անունը: Արդեօք պէտք է ընդունիլ թէ բոլոր այս զաւառական ձեկրը Ս. Գրքի թարգմանութիւնից, այսինքն գրական ճամբով են յառաջացել, թէ ընդհակառակը մանանայ ուղղակի ժողովրդական փոխառութիւն է՝ հարաւային Հայաստանի ասորիների բարբառից և այստեղից էլ անցել է Ս. Գրքի թարգմանութեան:—Հիւրշ. 310:

22Բ դնում է եբրայեցերէնից: Ն2Բ «եբր. ման, մանա, ըստ այլոց նաև մաննա... վրաց. մաննա են», Հիւնք. եբր. ման բառից դնելով՝ կարծում է որ—անայ յաւելուած է և գրում է «այս յաւելուածի պատճառն յայտնի չէ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մշ. Շմ. 2դ. Սլմ. Ռ. Տփ. մաննա, Մկ. մոնոնա, Ղրբ. մնա՛նա, Ախց. շփոթուելով յաջորդ բառի հետ՝ դարձել է մանանէղ. այսպէս նաև Սլմ. մանանիւ (ըստ Ա. Աթայիան, Սալմաստ, էջ 162): Սըրանից կազմուած ձեկր են՝ բերանը մանանայ շղեն Նրև. Ղրբ. «ուշիչ չուտել», մանանայ

անել Ղզ. «մի քիչ բան ուտել», անմանաճայ Ղրբ. «անսուղ, քաղցած»։—Այս բառից կազմուած իզական յատուկ անուն է Մանան։—Ըստ Ողմ. մանանա «մի տեսակ բոյս է»։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მანანა մանանա «մանա-նայ» հայերէնից է, միջին ա-ի պատճառով, ՄԱՆԱՆԻՆ, ո հլ. «մի տեսակ կծու համեմ, թրբ. խաբալ, լատ. sinapis arvensis L (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 154)» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 22, երբ. իա. յետնաբար դարձել է մանանէխ Յայամ. Յս. որդի. Ոսկիփ. Գաղիանու—

Lag. Arm. Stud. § 1418 դնում է պրս. نانو نانو nānuāh «արջնդեղ, սև սոնիճ, հացհամեմ», որ մերժում է Հիւրշ. 191՝ նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ Հիւրք. մանանայ բառից։

ԳԻՌ.—Մկ. Սեր. մանանէխ (որից ոճով ասում են՝ «Մէկի սրտին մանանիս ցանիլ» — վիշտը աւելի ծանրացնել), Սվեդ. մոնիխ, — ըստ ՀՐուս. § 1966 կայ նաև գու. մաննէխ ձեւը (տեղը լի յայտնած). —տե՛ս և մանանայ բառի տակ։

ՄԱՆԱՍՐՈՒԱՆՔ «կայանք, օթեվանք». անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գրութեամբ հմ գործածուած Անկ. գիրք հին կտ. էջ 302. «Այսպիսի պահապանք կան շուրջ զաթոռոյ աստուածութեանն. կայանք են, մանասրուանք են, խոռոչք են, հրեղէնք են, կամարազգեստք են, լապտերք են»։ Տեղից յայտնի է որ յոգնակի է և կայանք բառին էլ մերձանիշ է (տե՛ս իմ Նոր բառեր հին մատ. Բ. 232)։

ՄԱՆԱԻԱՆԻ «աւելի, յատկապէ՛ս, տեճ. ի՛լլէ, ի՛լլէ քի» ՍԳր. Եզն. Կիւրդ. ծն. (գործածութեամբ է շատ անգամ մանաւանդ զի, մանաւանդ քէ). որից նա՛մանաւանդ Ոսկ. յհ. ա. 3։

ՆՀՐ Վն. μαλιον, μάλιστα, μενοῦνγε, լատ. magis, imo, որպէս և ante, իտալ. avanti, է յառաջ... և զահաւանդ, դարաւանդ, սարաւանդ, բարձրաւանդակ, իբր՝ և անդր, կամ յառաջ մատուցեալ ինչ։ Հիւրք. օն անդր ձեւից։

ՄԱՆԳԱՆՈՏ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1967։

*ՄԱՆԳԱՂ (գրուած նաև մանկաղ), ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «ցորենք կամ խոտ քաղելու գործիք» ՍԳր. Սերբեր. որից մանգաղակ «յօտոց» Կոշ. 116. մանգաղաձև Գիւտ. թղթ. մանգաղամատն «մատր մանգաղաձև» Տեսիլ դան. էջ 133։

= Ասոր. מגגל maggālā (հնագոյն ձեւը *mangālā), ն. ասոր. māgyālā ձեւից. սրա հետ հմմտ. երբ. מגגל maggāl, արամ. maggālā, որից փոխառեալ են արաբ. منجل minjal, փարսի mangāl, բոլորն էլ «մանգաղ» նշանակութեամբ։—Հիւրշ. 311։

Նախ Schröder, Thesaur. էջ 45 երբ.

ձեւից փոխառեալ, ՆՀՐ լծ. է դնում երբ. մակել, մէկէլլա, վրաց. մանգալի, բայց հայերէնը հանում է ման գալ ձեւից։ Lag. Reliqq. gr. 83 և Arm. Stud. § 1419 ասոր. և արաբ. ձեւերի հետ Տէրվ. Altarm. 74 քաղդ. maggāl ձեւից, Պատկ. Matep. I, էջ 17 պրս.-ից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Ասլ. Երև. Խրբ. Մշ. Զդ. Տփ. մանգաղ, Սեր. մանգալ, Ախց. Կր. մանկաղ, Մկ. մանգալ, մանգէլ, Մրդ. Ողմ. Վն. մոնգալ, Աշտ. Սշ. մանգէլ (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան 458), Մժ. մոնգէլ, Սլմ. մոնգալ, Հմշ. մոնգալ, Զթ. մանգոլ, մանգոլ, Հճ. մանգալ, Սվեդ. մոնգիլ։ Նոր բառեր են մանգաղաբերան, մանգաղաք, մանգաղաւոր, մանգաղաբաղ։—Բոլորովին ուրիշ բառ է մանգոն «մանգաղ» (Բլ. Բր. Մշ. Սլմ. Կր.), որ փոխառեալ է ասոր. ܡܢܓܐ magzōna ձեւից։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მანგალი մանգալի, ნამგალი նամգալի, ლაგ. mangali, ჩნგ. namgal. namgul, մինգ. magana, ուտ. թուշ. mangal, կիւր. mangal, makkal, ափխաղ. amagana, ագ. maqǫal, չիչէն. māngal, բոլորն էլ «մանգաղ» նշանակութեամբ, ուտ. mangal «երկարակոթ ցաքատ՝ փշաթփեր կտրատելու համար»։

*ՄԱՆԳԱՆԱՅ (սեռ. -ի) «պատերազմական մերկնայ» Գր. տղ. եէմ.—

= Մեկնութիւնը տե՛ս Մանգլիոն։

ՄԱՆԳԱՆ (սեռ. մանգաղան) «մի տեսակ

խմորեղէն» նորագիւտ Ա մնաց. ժզ. 3 և իզ. 29 (այլ ձ. մանդառ):

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Ա-
ճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. դրոց մէջ,
էջ 22: Նոյնը նաև Ամատ. Հայոց բառ
ու բան, էջ 458:

*ՄԱՆԳՎԻՈՆ կամ ՄԱՆԳՎՈՆ, ի հլ. «պա-
տերազմական դործիք, բարան կամ նման-
ներ» ՍԳր. Սեր. 145: Տե՛ս և մանգանայ:

= Փոխառեալ բառեր են. հմմտ. յն. μάγ-
γανον, μαγγανισόν «պատերազմական մի մեքե-
նայ, որով քար են նետում». սրանից են լտ.
manganum «մեքենայ», ասոր. ܡܢܓܢܐ
manganūn, ܡܢܓܢܐ manganīqā «մեքե-
նայ», արաբ. منجنیق manjanīq կամ
منجلیق manjaliq «պատերազմական մեքե-
նայ», منجنون manjanūn «մեքենայ», թրք.
مکنه mengene (զու. mangana) «ամամուկ,
ճնշիչ մեքենայ»: Հայերէն մանգանայ, որ
ճշդիւ նման է վերջին. թրք. ձևին, անշուշտ
փոխառեալ է արամեերէնի միջոցով, ինչպէս
ցոյց է տալիս —այ վերջաւորութիւնը, իսկ
մանգոլիոն ո՛ր մէկին չի համապատասխա-
նում ճշտութեամբ:

ՆՂԲ «նոյն է ընդ մեմբեմայ, մեմբեմայ,
յն. միխանի, լտ. մաֆիւնա, պրս. մէն-
նէնիյֆ»: Հիւրշ. 363 դնում է յունարէ-
նից, Meillet Rev. ét. arm. 1. էջ 11 ա-
րամեերէնի միջոցով անցած է գտնում:
ՄԱՆԳՈՅՆ «սոստիս». ունի միայն Բռ. երեմ.
էջ 204:

ՄԱՆԴԱԼ «մի տեսակ տունկ» Մագ. թղ.
220 (չունի ՆՂԲ), «ծխանելիք մ'է և մարսո-
ղութեան դեղոց հետ խառնուի» Բժշ. (ՀԲուս.
§ 1968), «հալուէ» Ամիրտ. Մագ.:

Մանդակ տե՛ս Մարդակ:

*ՄԱՆԴԻԱ «զգեստք և քղանցք հանդեր-
ձից» Կիրդ. թգ. յիշում է իբրև օտար բառ:
= Յն. μανδύας, μανδύη «վերարկու»:
Հիւրշ. 363:

ՆՂԲ գրում է «բառ յն. ըստ պարսից»:

*ՄԱՆԴԻԼ «կնգուղ, վարչամակ, գլխի թաշ-
կինակ». ունի միայն ԱԲ. գտնում եմ դոր-
ծածուած հետեւեալ տեղերը. Լուաց և պա-
տեաց մանդիլով. Վրդն աշխ. 531.—Իսկ

սուրբ կոյսն... եկն և զմանդիլն իւր առեալ
ի գլխոյ իւրմէ, արկ զանդամօքն Յիսուսի.
Յայսմ. մրտ. 22.—Հայք դաստառակ ասեն,
յոյնք մանտիլ. Յայսմ. օգ. 16:

= Յն. μαντήλα, μαντήλιον, μαντίλιον «թաշկի-
նակ» (Sophocles 732"), որ փոխառեալ է
լտ. mantile, mantele «անձեռոցիկ» բա-
ռից. սա էլ ծագում է manus «ձեռք» բա-
ռից (Walde 462). լատիններէնից են փո-
խառեալ նաև իտալ. mantile «սփռոց»,
սպան. mantilla, ֆրանս. mantille «գլխի
թաշկինակ», իսկ յունարէնի միջոցով՝ թրք.
مندیل mendil, ումկ. մանտիլ «թաշկինակ»:
—Աճ.

ԱԲ դնում է լատինից:

*ՄԱՆԴԻԼ «քուրձ, մախաղ, բայց յատ-
կապէս երկաշեայ պայուսակ, որ ուսին են
առնում». նորագիւտ բառ, որ գտնում եմ
դործածուած Վրդն. առակ. 27 (այլ ձ. մառ-
նիֆ), Վրդ. բար. 100. Բառ. երեմ. էջ 308.
—բառիս իմաստը շատ լաւ ցոյց է տալիս
Վրդ. առ. 152. «Մարդն ի վերայ աշխար-
հիս ունի մի մանդիլ ի յուն երկու ակնէն»
(իմա՛ «երկաշեանի»)։—քանիցս դործածում
է Դրնդ. էջ 454—5 մանդ, մանդի, մանդիկ
ձևով, որ և մեկնում է թրք. հակիպա (իմա՛
զու. թրք. hâbigā, գրակ. heybe «երկաշեայ
պայուսակ»)։. սրա հետ նոյն է մանտի «նոյն
նշ.» Բռ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրէ. էջ 553:
= Վրաց. მანდილი մանդիլի յխուրջինս
(Զուգին.², էջ 667)։—Աճ.

*ՄԱՆԴՐԱ «փարախ» Վստկ. 215:

= Յն. μανδρα «փարախ», որից նաև թրք.
ماندر mandra «գօմ, փարախ»:

Ալիշան, Վստկ. 253 դնում է յն.:

*ՄԱՆԵԱԿ (ի—ա հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց ա-
ռանց վկայութեան) «վզի զարդ՝ ոսկի օղ
կամ շղթայ» ՍԳր. որից մանեկաձև Պիտ.
Վրդ. երգ. մանեկաձևութիւն Առ. որս. մա-
նեկաւոր Մծբ. Վրք. հց. օղամանեակ ՍԳր.
բառամանեակ ՍԳր.—բառս նշանակում է
նաև «նաւահանգիստ», ինչպէս ցոյց է տա-
լիս Վրդն. երգ. էջ 90. «Ջնաւահանգիստս ի
ծովեզերացս սովոր են մանեակ կոչել, որ
արդ մինա ասեն»։. թերևս բոլորակ ձևի նը-
մանութեամբ այսպէս կոչուած լինի:

= Յն. *μανιάχης* «սուկեայ վղնոց» բառից. գտնուում է Ս. Գրքի նոյն այն հատուածների մէջ, որ և հյ. մանեակ. նուազականն է *μανιάχον*, բնիկ յոյն բառ է և կապուում է հիւլ. *muince* «վզի շղթայ», լատ. *monile* «վզնոց» ևն բառերին (*Boisacq* 608)։— Հիւրշ. 363։

ՆՀՐ Յյն. ևս մանիագիս, մանիաֆս և վրաց. մանիակի. ի հյ. և ի յն. ստուգաբանի ման եկեալ, ուորեալ; *Böttich. Horae aram.* 30 հրր. *hamnīk* և սանս. **sumānika*: *Gosche* 25 հյ. մանել արմատից և կամ սանս. *mān* «պատուել», *māna* «պատիւ», հայերէն ձեին է կցում նաև փոխւ. *մանա* «պիւճ և սքանչելի իրք» (ըստ *Պլուտարքոսի*)։ *Justi, Zendsp.* 233 զնդ. *minu* «քարեղէն, գոհարեղէն կամ վզնոց» բառի տակ դնում է սանս. *manī*, պրս. *mangoš*, փոխւ. *մանա* և հյ. մանեակ։ *Pictel* 2, 307 սանս. *mānava* ևն, *Lag. Btrg. baktr. Lex.* 47 մանել բայի հետ։ *Տէրվ. Altarm.* 71 և Նախալ. 98 տե՛ս մանել։ Հիւմք. յն. *μανιάχης*։

ՓՈՒՍ.—Վրաց. *მანიაკი* մանիակի «մանեակ» (Դան. և. 7՝ ճիշտ հայերէն բառի դէմ), միւր. *maniki* «օղ, boucle»։

ՄԱՆԵԻՈՐ, ի-ա հլ. «կապ, երիզապինդ» Կնիք հաւ. էջ 275, Իրեն. հերձ. 181. Նիւս. կազմ. (Վերջինիս մէջ այլ ձ. մանեաւ)։

*ՄԱՆԵՍ «մեռունների աստուածացեալ հոգին»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ զբտնում եմ գործածուած Մոլութ. 451բ. «Ջհոգիս քաջ արանց՝ յորժամ որոշէին ի մարմնոց, ի բարձրագոյն աստիճանս քան զորպիսութիւն աստեացս վերափոխեալ կարծէին և զայնս կոշէին երթաս և մանէս, որոց և մատուցանէին իսկ զաստուածային սլաշտօն»։ = լատ. *manes* «մեռեալի հոգին, դի, դժոխք ևն» (Ֆրանս. *mānes*), որից *diis manibus* «հոգւոցն աստուածացելոց»։—ԱՃ.

ՄԱՆԹԱՆԱՅ «թանձրութիւն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204։

ՄԱՆԻ «խօսող»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204։

*ՄԱՆԻ «ամսի 16ր» օրը»։ ունի միայն *Քաջունի. Բ. 101, Գ. 157*։

= Մանի լեռան անունից, ինչպէս որ կայ Արագած «ամսի 20ր» օրը», Խորգուր «ամսի 21ր» օրը», Վարագ «ամսի 29ր» օրը» ևն, բոլորն էլ լեռների անուններ։

Ուղիղ մեկնեց *Քաջունի, անդ*։

ՄԱՆԻ «կաղնիի նման մի ծառ է»։ ունի միայն *ՀՐուս. § 1971* «Յաղագս ծառոց վերնադրով համառօտ զրուածքէ» առնելով. տե՛ս նաև նորայր *ՀԱ 1923, 156՝* իբր թրք. սաբիւն աղանք։ Սրանից է մանիֆեղ «մի տեսակ բոյս. լատ. *corylus*» Բժշ. ունի միայն *ՀՐուս. § 1972* (ըստ *Տիրացուհան, Contributo § 76* «արքայակաղնի, *corylus avellana*)։

ԳԻՌ.—Հմշ. *Տր. մօնի «թեղի կամ կաղնի»*։

*ՄԱՆԻԱ «տաքութիւնից յառաջացած զանանցանք, սե մաղձ (ըստ հին բժշկութեան)» Մազ. թղ. 135. որից մանիական «զառանցական, սեմամաղձային» Մազ. թղ. 6.—երկուսն էլ նորագիւտ բառ։

= Յն. *μανία* «զառանցանք, խենթութիւն, սե մաղձ» բառից։—ԱՃ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 194։

*ՄԱՆԻԹՈՒՆ «պատարագիւլ քահանայի բազպանը»։ գործածում է միայն լատինականից թարգմանուած Պորդ. 456՝ սեռ. մանիթին ձևով (նորագիւտ բառ)։

= լատ. *manipulus*, որ յետնադարեան լատիներէնում ունէր այս նշանակութիւնը։—ԱՃ.

ՄԱՆԻՉԱԿ տե՛ս Մանուշակ։

*ՄԱՆՄԱԿ «ամբուկ, բազմջան», իբր «հոռմարէն» բառ յիշում է Ամիրտ. ունի միայն *ՀՐուս. § 1973*։

= Նյն. *μελίτζανα*, որ է իտալ. *melenzana*, լատ. *melongena* «բազմջան, բադինջան»։—ԱՃ.

*ՄԱՆԿ, ի-ա հլ. (գրում է նաև մանգ) «նենգութիւն, խորամանկութիւն» Վեցօր. 144. «խորամանկ» Հին բռ. որից մանկաւոր Եւագր. 304. մանկաւորել «մեքենայի, խարդախել, նենգել» Եւագր. Տիմոթ. կուզ, էջ 158. մանկաւորապէս «խարբերալութեամբ»

Տիմոթ. կուզ, էջ 185. անմանկ «անխարդախ, անկեղծ» Ոսկ. մ. ա. 25. խորամանկ ՍԳր. խորամանկիկ ՍԳր. շարամանկ Բրս. մախ.:

= ՊՀԼ. *mang ձեկից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց հմմտ. պրս. مام mang «եննգութիւն, խաբեբայութիւն», օսս. mafie, mǎng «խաբեբայութիւն», mǎng-āwdisānt'ā «ստատ վկայութիւն»: Այս բառերը կապուած են յն. μαγγανισμα «խարդախութիւն բանեցնել», լատ. mango «խարդախ, խանութպան», իռլ. meng «խաբէութիւն» և հպրուս. manga «բող» բառերի հետ և բոլորը միասին ծագում են հնիս. mang- արմատից (Boisacq 596, Pokorny 2, 233 և Walde 461):—Հիւրշ. 191, 513:

Brosset JAs. 1834, 377 տակի վրայ երէն բառերի հետ: ՆՀԲ ման գալ կամ մանուկ ձեկից: Տէրվ. Altarm. 79 համարում է բնիկ հայ և համեմատում է պրս. mang, գոթ. magan «կարենալ», հսլ. mogiu, možeši «զօրեւ, իշխել» ձեւերի հետ՝ բոլորն էլ իբրեւ ցեղակից յն. μαγγανή, μαγγανισμα «ամեքենայութիւն» բառերին:—Պատկ. Matrep. I. 11 պրս. mang. Canini, Et. étym. 159 մանկ բայից: Հիւնք. յն. μάγγανον «եննգութիւն, խարդախութիւն»:

ՓՈԽ.—Վրաց. მანკი մանկի, მანკივრება մանկիւնեբա «արատ, պակասութիւն, մեղք». უმანკო ումանկո «անմեղ», უმანკოვდა ումանկոնբա «անմեղութիւն», მანკივრო մանկիւնի «վնասակար, կատաղի, մոլի», მანკივრება մանկիւնեբա «կատաղութիւն». այս բառերը հայերէնից փոխառեալ են դնում Brosset (տե՛ս վերը) և Զուբինով² էջ 667:

ՄԱՆԿԻ «տի կամ խաղաղութիւն». այսպէս ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204 (եթէ չկայ վրիպակ):

*ՄԱՆԿԻՊԵՍ «շողմի հանրակացարանների վերակացոյները». նորագիւտ բառ, որ իբրեւ օտար փոխառութիւն գործածում է Սոկր. 446. «էին ի սկզբանէ ի մեծն Հոռոմ տունք յոյժ մեծք, յորս որ բազմութեանն հաց բաշխիւր լինէր. և կարգեալքն յայտոսիկ մանկիպէս հոռոմայեցոցն լեզուովն կոչին»:

= Յն. ριναγρι ράγρις ձեկից տառադարձուած, որ ράγριψ «հացաւաճառ» բառի յոգնակին է. փոխառեալ է լատ. manceps «կապալառու են» բառից (Sophocles 726):

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէս-եան, հրտր. Սոկր. էջ 446:

*ՄԱՆԿԼԱԽ «լախտ կամ բիր» Մխ. դտ. «Որ զկարգաւ իւրով յաւուր մարտին զանց առնէ, մանկլաւով ծեծեն»:

= Յն. μαγκάλιον «յանցաւորներին ծեծելու կաշեփոկ» բառից, որ ծագում է լատ. manualis clava «ձեռքի գաւազան կամ մահակ» ձեկից (Sophocles 726):—Հիւրշ. 363:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ, հտ. Բ. էջ 1057²:

*ՄԱՆԿԼԱԽԻԿ «սենեկապան արքայի, արքունի սպասաւոր» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 77 (իբր օտար բառ գրում է և մեկնում «Մանկլախիկքն, որք են սենեկապանք արքայի և մօտակայք»): աւելի ուղիղ ձեւ է մանգլախտ նար. խշ. 380 (գրուած է սեռ. մանգլախտի ձեւով, որից ՆՀԲ հետեցնում է ուղ. մանգլախտ, որ սխալ է):

= Յն. μαγκάλιτης «կաշեփոկով զինեալ մարդ (կայսեր իբր պահապան)» բառից, որ ծագում է μαγκάλιον բառից. սրա վրայ տես մանկլախ:—Հիւրշ. 363:

ՆՀԲ հտ. Բ. էջ 205 գ «որպէս մանուկ լախի», բայց էջ 1057 բ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը: Նոյնը Պատկ. Материалы I, 3: Ուղուրիկեան (տես ԳԲ, էջ 893 և 1405) լատ. manus «ձեռք» + clava «մահակ» (իբր ձեռքը մի լախտ կրող արքունի սենեկապան):

Մանձիր տե՛ս Մամձիր:

ՄԱՆՁՐԻԼ «այրիկ, մրկիկ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Մագ. Թղ. 237. հմմտ. գռ. մնձրիլ «այրիկ, խանձիլ, մրկիկ». ըստ այսմ սրա հետ կապ չունի նախորդ մանձիր «խանգարեալ» բառը, որի վրայ տե՛ս նաև Աճառ. ՀԱ 1923, 253:

ՄԱՆՂԼԱՅ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբել. էջ 345. «Սա (Ղազան զան) յոյժ առեցող էր քրիստոնէից և Թշնամի եկեղեցեաց, որ ասպատակ ածեալ՝ գայր իբր զմորիկ փոթորկեալ նախամարտիկ լինել, զոր մանղլայ կոչէին»:

= Անշուշտ թաթարական բառ է և կամ յատուկ անուն է և կամ մի տիտղոս:—Աճ.

ՄԱՆՃԱԿ «շահոքրամ, մեխակ» Ամիրտ. (Ասէ Պատէհին թէ պրս. մանեակ կասեն). ունի միայն ՀԲուս. § 1974:

= Անշուշտ պրս. բառ է, ինչպէս վկայում է հեղինակը, բայց պրս. բառարանի մէջ չեմ գտած:

*ՄԱՆՆԱՅ (ի հլ. ըստ նշք, բայց առանց վկայութեան) «նուէր, բնծայ, անարիւն պատարագ» ՍԳր.

= Երբ. מִנְחָה minxā հոմանիշից, որ Ս. Գրքի թարգմանութեան ժամանակ յն. μάννα (որ և μαννά Sophocles 731 ա) տառադարձութեան վրայից անցած է հայերէնի: Նոյն է նաև լտ. manna:—ՀԻԲՁ. 311:

ՀՀԲ քաղզ.-ից: նշք վերի ձևով, բայց նաև լծ. լտ. munus «նուէր»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მანნა մանանայ «զոհ, մատաղ» Երեմ. դ. 5 տառադարձուած է հայերէնից, ինչպէս ցոյց է տալիս վերջածայն օ = յ, որ չի գտնուում յունարէնում:—

*ՄԱՆՇՈՒՐ «հրովարտակ», եօթն անգամ ունի Օրբիլ. Գնացհալ առ աթարէկն Ելտկուզ, ցուցանէ զնամակ սուլտանացն և ի նմանէ ևս առնոյր մանշուր հաստատուն գրոյ... հաստատուն և անսուտ մանշուրաւ (էջ 257). Տուրայի գրոյ և փարմանաւ և մանշուրաւ, զոր մեք սիգէլ կոչեմք (էջ 251). Առնու ի նմանէ ֆարման և մանշուր (էջ 255). Տայ զՀրասեկայ բերդ մանշուր գրով... անսուտ սիգեկաւ և անանցական մանշուրաւ (էջ 256). Տուրայի գրոյ և մանշուրաւ (էջ 287):—Գրուած է նաև մամշուր. Ցուցանէ զմամշուրն աթարէկ Ելտկուզին (Օրբիլ. էջ 262, ուր տալ. Շահնազ. նոյնպէս ունի մամշուր): Վերջին ձևով է նաև ՍԻմ. ապար. 115, 120 (մանշուր):

= Արաբ. منشور manšūr «հրովարտակ», որ ծագում է نشر našr «հրատարակել» արմատից:—ՀԻԲՁ. 270:

Ուղիղ մեկնեց նախ S. Martin, Mém. sur l'Arm. Paris 1819, II, էջ 253, յետոյ Պատկ. Matrep. II. I:

+ ՄԱՆՈՒԿ, և հլ. (–եկան, –կունք, –կանց) «երախայ. 2. պատանի, սպասաւոր, զինուոր.

3. փոքր, մանկահասակ» ՍԳր. Եւս. պտմ. «անասունի ձագ» Պղատ. սոկր. որից մանկիկ Տոր. ժ. 7. Բուզ. Ազաթ. մանկուկ Ոսկ. երբ. էջ 544. մանկտի ՍԳր. Եւս. քր. մանկտեակ Եփր. թղ. 449. Մծր. մանկանալ Ազաթ. Ոսկ. մանկամարդ ՍԳր. Ազաթ. Եւս. պտմ. Փարսլ. մանկամայր Ազաթ. մանկաբարձ Ել. ա. 19—21. մանկակալ Եւս. խթ. 23. մանկաբարդ Բուզ. մանկակոտոր Ոսկ. մ. ա. 9. մանկապէս «երախայի պէս» (նորագիւ բառ) Եփր. մատ. Դ. 98. մանկակորուտ «ձագերը կորցրած» Քուշ. 62 (չունի ԱԲ). լաւամանկութիւն Փիլ. քհ. բարեմանկութիւն Փիլ. նխ. գեղեցկամանուկ վրդն. Թուոց. ևն: Նոր բառեր ևն մանկաբարձուհի, մանկաբարձութիւն, մանկապարտէզ, մանկապարտիգպանուհի, մանկավարժական, մանկատուծութիւն ևն:

= Բնիկ հայ բառ, հնխ. մոռնու «փոքր, մանր» բառից՝ –ուկ մասնիկով կազմուած: Աւելի բնգարձակ տես մանր:—ՀԻԲՁ. 472:

Հնեից Սարգ. ա. յհ. և էջ 541 բառիս նշանակութիւնները հետևեալ ձևով է որոշում. «Մանկունք ասելն բազմադիմի անուն է. վասն զի մանուկ ասի տղայն որ մերձ է յանբանութիւն ասկս անկատար հասակին. մանուկ ասի և անմիտն... մանուկ ասի և միամիտն և անմեղն, որ ամենայն բանի հաւատայ և յամենայն տեսակաւ առաքինութեան փոփոխի»:—Դարձեալ հնեից հոսորով Ան. ձևացի մեկնում էր բառս՝ իբրեւ թէ մազերը «մանին ցարունսն» (տ. Արրտ. 1897, 276): նշք մանր բառից, Peterm. 30, 34 և 39 սանս. manu «մարդ» Dieffenbach, Berl. Jahrb. 1843, 446 իբրեւ գերմ. Männchen «մարդուկ» Windisch. 23 և Lag. Urgesch. 438 լտ. minor: Müller SWAW 42, 258 լտ. minor, գոթ. minniza, սանս. manāk: Նոյն, 66, էջ 274 մանուկ, մանկան կազմուած է համարում mana ձևից՝ երեք մասնիկներով. այսպէս՝ *mana-ava-ka-nan > *manavakana > մանկան: Տէրմ. նախալ. էջ 29 ման–r, սեռ. մանու բառի հետ ma արմատից, իբր յն. μινώ, լտ. mi-

= Յն. μανδᾶτωρ «messenger, պատգամաբեր» (Sophocles 731) ձևից, որ տառադարձուած է լատ. mandator «յանձնարարող» բառից: Նոյնից է նաև վրաց. მანდატურო մանդատուրի «ոստիկան», მანდატურო-უბუცეზი մանդատուր-ովսուցեսի «ոստիկանապետ արքայական» (Զուբինով², էջ 666—667):

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դաստն. II 77:

Մանտար տե՛ս Մաննր:

+ ՄԱՆԻՐ (-նու, -նունք, -նունց) «մանր, փոքրիկ, պստիկ» ՍԳր. Եւ. քր. Ոսկ. Եփր. ա. կոր. որից մանրել ՍԳր. մանրուած Ա. մովս. Թ. 9. մանրիկ ՍԳր. Ազաթ. Կոչ. մանրամանր Եփր. ա. կոր. մանրապատում Ա. զաթ. մանրատունիկ Եփր. ժէ. 5. մանրախին Յոր. Ը. 17. Կոչ. մանրախոտիկ Ազաթ. մանրակծծի Ոսկ. բ. տիմ. մանրամաղ Վեցոր. Ազաթ. մանրավանդա Ջքր. սարկ. Ա. 20 (չունի ԱԲ) ևն: Գրուած է նաև զու. ձևերով՝ մանտը, մանտունք Կիր. պտմ. մանդուն Կոստ. Երզն. 110. սխալ գրչութեամբ մանտար Սուտ-Շապհ. էջ 3: Նոր բառեր են մանրակար, մանրանկարիչ, մանրանկարչական, մանրանկարչութիւն, մանրամասնութիւն, մանրամասնորէն, մանրատառ, մանրէ, մանրագին, մանրադէտ, մանրադիտական, մանրավէպ, մանրանքի ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mənū- արմատից, որի պարզականն է men- «փոքր, փոքրանալ»։ ցեղակիցներն են սանս. मन्त्र manāḥ «սակաւ, մի քիչ, մի քիչ ժամանակ, միայն», քուչ. meñki «նուազագոյն», յն. मन्व «մանր», μανός «ցանցառ, անգալտ, թոյլ», լիթ. meñkas «սակաւիկ, շնչին»։ հիւլ. menb «փոքր», նիւլ. meanbh «սակաւիկ» կամիս. man-in-k «փոքր լինել», հւլ. mənibjē «նուազագոյն», գոթ. mins «նուազ», minniza «փոքրագոյն», լատ. minus «նուազ», minister «ծառայ» (որ յետոյ եղաւ «մի-նիստր, նախարար», իբր թագաւորի ծառան)։ տե՛ս Ernout-Meillet 586.—յն. मन्व ձևը ըստ Հեսիքիսի՝ Աթամանացոց բառ է, որի մասին խօսում է Մարքվարթ REA 8 (1928), էջ 211: Walde 487, Boisacq 608, Pokorny 2, 266): Հլ. մանր կազմուած է այս արմա-
17—488

տից ր մասնիկով, ինչպէս որ նուազական մասնիկով էլ կազմուած է մանուկ.—Հիւրշ. 472:

ՆՀԲ լծ. լատ. minor, minus, minutus: Windisch. 23 մանուկ բառի հետ՝ համեմատում է լատ. minor «փոքրագոյն» ձևի հետ: Lag. Urgesch. 438, Müller SWAW 42, 258 և 66, 274 նոյնպէս մանուկ բառի հետ, սանս. manāḥ ևն: Justi, Dict. Kurde, էջ 406 հլ. մանուկ և քրդ. mendār «տղայ»։ Canini, Et. étym. 59. հլ. մանրել=իսլ. min «աւելի»։ Տէրվիշ. Նախալ. 29 հնիս. ma արմատից է գնում յն. मन्व, լատ. minuo «մանրել, նուազեցնել», գոթ. mins «նուազ», սանս. mīnu և հլ. մանուկ: Müller, Armen. VI լատ. minor, գոթ. mins ձևերի հետ: Bugge KZ 32, 18 սրանց հետ նաև յն. मन्व «փոքր», օսկ. menvum: Meillet MSL 8, 164 յն. मन्व, գոթ. minnists, լատ. minuō ձևերի հետ՝ հնիս. minu- արմատից, բայց յետոյ մերժելով այս, տալիս է վերի մեկնութիւնը (անձնական), որ ընդունում է նաև Հիւրշման: Հիւրշ. ման «մանանայ» բառից: Սրմագաշեան, Արմէնիա ուսմ. mārunt, mānunt հոմանիշների հետ:

ԳԻՌ.—Պլ. մանրը, մարը, մանդրը, մանդրը, Ալշ. Ազլ. Երև. Սկ. Մշ. Շմ. Ջդ. Տփ. մանդր, ննիս. մանդր, Ախց. մանտա, Սշ. մա՛նդր, Տիգ. մոնդր, Ջթ. մո՛նդր, մո՛նդոր, Սվեդ. մունդր, Ռ. Սեբ. մանյը, Խրբ. մայր, Պրտ. մա՛յրը, Ասլ. մեօ՛րյը, Ակն. մոյ-րը, մոյը, մոյ:—Նոյն բառից է Հւր. մաուլէլ «կոտորիլ»։—Նոր բառեր են մանուր, ման-րունք, մանրուցք, մանտուք, մանտուել, մանտուտել, մանտուիկ, մանտուով, մանրածուկ, մանրակար, մանրացան, մանրգիր, մանրհատ, մանրիկեկ, մանրման, ման-րուկ, մանրունք:

ՓՈՆ.—Քրդ. مندār mendār «տղայ» և mendāriké «տղայ» գալիս են մեր զու. մանտ, մանտիկ ձևերից (տե՛ս Justi, Dict Kurde, էջ 406):

*ՄԱՆԻՐԱԳՈՐ, Ի-ա հլ. «մի տեսակ թրմ-

րեցուցիչ բոյս. լատ. *atropa mandragora*» Մն.
լ. 14—16, Երգ. է. 13, Ագաթ. Վեցօր. 88,
89. Եղն.—այս բառը կծ. նար. կէ. մեկնում
է. «Ամենայն պտղի մանրագոր ասեն, որ
զծաղիկն ի ծայրն ունին, որպէս մասուրն և
սինձն. Եւ դարձեալ՝ աղղ մի խնձոր կայ վա-
ղահաս, մանրագոր ասի, կարմիր է և անու-
շահոտ»։ (Վերջինը նշմ համարում է «սփի-
ռն, խաշխաշ»)։ Իբր Մոկաց նահանգի պը-
տուղ է յիշում Խոր. աշխ. 608:

= Յն. $\mu\alpha\nu\delta\rho\alpha\gamma\acute{o}\rho\alpha\varsigma$ «մանրագոր», որից
փոխառեալ են նաև ասոր. ܡܢܕܪܐܓܘܪܐ
mandragorōn, լատ. *mandragoras*, Իտալ.
mandragola ևն: Հայերէնի մէջ յն. $\nu\delta\rho$
հյ. նր՝ ճիշտ ինչպէս սանառ>գու. սանը:
—Հիւրշ. 363:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշմ, նոյնը նաև
Peterm. 57: Բառիս մասին հմմտ. նաև
Lag. Ges. Abhd. 67: Յոյն բառի ծա-
գումը անծանօթ է՝ ըստ Boisacq 607:
ՄԱՆՐԱԳՈՐՈՆ «մաճոսակ». ունի միայն
Բառ. երեմ. էջ 204:

ՄԱՆՕՇ «թաղթ». լատ. *cyclamen* Իժշ. ունի
միայն ՀՐու. § 1980:

*ՄԱՆՕՇԱՅ «շահպանակ» Ամիրտ. կամ
«մրտին տակն» Իժշ. ունի միայն ՀՐու.
§ 1981, Ամիրտովլաթի շահպանակը լինելով
շահ մանուշակ, *viola canina* L» (Տիրա-
ցուեան, Contributo § 142) կոչուած բոյ-
սը, մանօշայ ձևն էլ պէտք է մեկնել՝

= Թրք. *menefşe* < պրս. *benefşe* «մանու-
շակ». սրանց վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս
մանուշակ.—Աճ.

*ՄԱՇ «մի տեսակ ընդեղէն, մանր ոլոռ»
Մխ. առակ. (լատ. *phaseolus mungo* ըստ
ՀՐու. § 1982, *pisum sativum* L կամ *pi-
sum e latius* M. B ըստ Տիրացուեան, Con-
tributo § 267—8. տե՛ս և Seidel, Մխ. հեր.
§ 51):

= Պրս. ماش *māš* հոմանիշից. հմմտ.
սանս. 𐭌𐭕𐭕 *māša-* «լոբի», քրդ. *māš*
«ոսպ, բակլալ», Իրանեանից են փոխառեալ
նաև վրաց. მასი մաշա «ոսպի նման սի-
սեռ», արաբ. ماش *māš* «մի տեսակ
հնդկական ընդեղէն» նման սիսեռի, *phaseo-
lus max* L» (տե՛ս Իրն-ի Բատումտա հտ. Գ.

էջ 131), ն. ասոր. *maši* «լոբի», արեւել. Թրք.
māš «մաշ» (ըստ R. B. Shaw) կամ շաղաթ.
māš «մի տեսակ կորկոտ» (ըստ Vambery),
Ֆրանս. *mâche* «աղցան անհլու խոտ է,
valerianella locusta» (ըստ M. Devic, Dict.
étym. des mots fr. d'origine orientale, Pa-
ris 1876):—Հիւրշ. 198:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ, նոյնը նաև
նշմ:

ԳԻՌ.—Երեւ. Ղրք. Զդ. մաշ «մաշ», Մրդ.
Սլմ. մաշ և Ազլ. մօշ «լոբի». Շմ. բարդու-
թեամբ՝ մաշ-լօբյա:

+ ՄԱՇ «մաշած, հնացած» Մծբ. Եփր. ա-
ւետ. 267. որից մաշ «նուազումն լուսնի» Ա-
նան. գիտ. 5, մաշել «մաշեցնել, վատնել,
փճացնել, հիւծիլ, հնանալ» ՄԳր. Ոսկ. Կոչ.
մաշկան Ագաթ. մաշուածոյ Ագաթ. մա-
շումն Առակ. դ. 15. Ագաթ. մաշութիւն Եփր.
աւետ. 272. հալեմաշ Մխ. բժշ. հոգեմաշ
Ոսկ. սղ. աբգաւմաշ Նիւ. կաղմ. դիւրմաշ
Ոսկ. սղ. Երզն. մտթ. մաշուկ «հագուստի
մաշած մասը» Վրդն. սղ. ճա. էջ 334. սխալ
գրչութիւն է մաշկ «մաշած» Ոսկ. ա. տիմ.
խսկ Վրք. հց. ձ. գտնում ենք գրուած մաշ-
շել փխ. մաշել:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. մր̥ս- ձեկից, որ
հնիւ. *mers* ձեկ ստորին ձայնդարձն է. հմմտ.
սանս. *mašam*, *mašim* kar- «փշրել, փռիաց-
նել», *maši-*, *maši-* «փռի», հրգ. *morsa-*
ri «սանդ», մրգ. *zer-mürsen*, մգերմ. *zer-*
morschen, շվէյց. *morsen*, *mürsen*, հոլլ.
ver-morzelen, *morzelen* «շարդել, մանրել.
տրորել, փշրել», գերմ. *mursch*, *murs*,
morsch «փխրուն, դիւրաբեկ, փտած» (Po-
korny 2, 279): Այս բոլորը ծագում են հնիւ.
պարզական *mer-* արմատի -s-ով աճած ձե-
ւից: Հայերէնի մէջ մր̥ս պիտի տար մաշ-
կամ մառ, ինչպէս հնիւ. մր̥ս- տալիս է հյ.
բառ-ամ և *բաշ-ամ* (տե՛ս այս բառերը):
Առաջինից ունինք մաշել (հնագոյն ձևը մաշ-
շել, որ աւանդում է Վրք. հց.), իսկ երկրոր-
դից գու. մառ «փայտի բարակ փշուր» որ
մարդու միտն է խրտում: Այս վերջինը ունի
նաև մեռ ձևը (Ակն), որ հնիւ. *mers-* ձեկ
ներկայացուցին է.—Աճ.

նշմ լծ. հյ. հաշել, Թրք. աշըրմագ,

աղբնաբմագ, լատ. macero «կակղել»:
Lag. Urgesch. 558 սանս. makš և լատ.
mactare «զոհաբերել, մահացնել, ոչնչ-
լացնել»:
Վերջինիս հետ Lag. Gesam.
Abhd. 282. Canini, Et. étymol. 165
սանս. mas «ծերանալ», Հինք. յն. 𐎠𐎢𐎡𐎹
𐎠𐎢𐎡𐎹 «տառել, կլանել, սպառել, ծախել»:
Անդրիկեան, Բաղմ. 1905, 512 լծ. մար-
սել: Karst, Յուշարձան 420 Թթր. as,
az, aš «պակասեցնել», օսմ. ašənmaq
«մաշել»:
Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 91 հնիւ.
mak- «ճեղքել, խթել» արմա-
տից, որից և հյ. մասն, սանս. mačáka-
«մոծակ». իսկ հյ. մաշլ «մաշած» յա-
ռաջանում է նույն արմատից -կ աճա-
կանով: Պատահական նմանութիւն ու-
նին արաբ. ماش māš «անձրեր հո-
ղերը սրբելով քշել տանիլ», ماش māšš
«չրի մէջ հալեցնել» (Կամուս, Թրք.
Թրգմ. Բ. 350, 351):

Գիւ. — Ալլ. Մշ. Ջդ. Սլմ. վն. մաշել, ննխ.
Պլ. Մորդ. Սեբ. մաշել, Ասլ. Ախց. հրբ. Կր.
Մկ. Շմ. Ողմ. Ռ. մաշիլ, Ազլ. Տփ. մաշիլ,
Երև. մաշվել, Տփ. մոշիլ, Հմշ. մաշուշ, Հճ.
մէշել, Ջթ. մէշիլ, Սվեդ. միշիլ: Նոր բառեր
են մաշուկ, մաշուցք, մաշուք, մաշունք,
սիրամաշուկ, քերմաշ:

Փոխ. — Թրք. գու. Կր. termaš «թերմաշ»
(Բիւր. 1898, 627), քրդ. تيرماش tire-
maš «անտէր մնացած», tiremaš bəmini
«թերմաշ մնաւ» (անէծք) (Justi, Dict. Kur-
de 111). Ժաղում են գու. քերմաշ բառից:
(Justi ուղիղ ճանաչել է քրդ. բառի վերջին
մասը, բայց սխալում է, երբ առաջին մասը
համարում է քրդ. tire «ցեղ» բառից):

*ՄԱՇԱՐ «սղոցի բերանը կամ ատամնե-
րը» Մագ. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

= Ասոր. ܡܫܪܐ masārā «սղոց» բա-
ռի գու. մի ալիպիսի ձևից, որի ներկայացու-
ցիւն է ն. ասոր. māsšar «սղոց», Բաղը բնիկ
սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ. հրբ.
רשור massōr, նեբր. רסס massār, ա-
րամ. מרסר massārā, եթովպ. ጥራጥራ
mōsart, խալտ. bašūr «սղոց», արաբ. ميسار
mišār կամ منشار manšār «յատուց, կրտ-
սիւն գործիք, Թրք. պրշիւր»: Այս բառերի

արմատն է հրբ. נשר nsr, նեբր. נסר nsr,
արամ. נסר nsr, ասոր. ܢܫܪ nāsar
«սղոցել», արաբ. نشر našr «սղոցել», اش
ašr «ատամները սուր լինել» (հմմտ. تاشير
taašīr «ատամները սրել», موشر muššar
«սուր, հատու»), ասոր. ܡܫܪܐ —

ma-šā-ru «կտրել, կտրատել» (Broekelm.
208, Կամուսի Թրք. Թրգմ. Ա. 749, Ge-
senius 17, 465, Delitzsch, Assyr. Handwör-
terb. 432, Strassmaier, Alphabet. Verz.
d. assyr. u. akkad. Wörter 648): Սեմա-
կանից են փոխառեալ նաև քրդ. mēšar կամ
mešar «սղոց» (Justi, Kurd. Gram. 60, 95,
Beidar, Gram. Kurde 72), կիւրդն. miš-
ēr «սղոց» (իշում է Justi, անդ), Թրք.
مرشر mušer «շեղակի սղոց» (Կարապետ-
եան, Օսմ. բռ. 872), — Աճ.

ՆշՐ մաշել բայից է հանում:

Գիւ. — Գոր. Ղրբ. Շմ. մաշառ «սղոց»,
որից մաշառել «սղոցել». իսկ Սլմ. մուշար,
Մլդ. մուշառ փոխառեալ են տեղական Թրք.
mušar ձևից: (Հստ Ամատ. 460 ունին նաև
Գնձ. վն. Ալքս.):

Փոխ. — Ուտ. մաշար «սղոց»:

*ՄԱՇԱՐԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՋԲ, բայց առանց
վկայութեան) «պարտէզի ածու» Վստկ. 143,
146, 152:

= Արաբ. ميسارة mašāra «ածու» (Կա-
մուսի Թրք. Թրգմ. Բ. 109). բառս բնիկ
սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ. ա-
րամ. משרא mešerā «ածու», ասոր.

ܡܫܪܐ mu-sa-
ru-u կամ mu-ša-ru-u (musarū, mušarū)
«պարտէզ, արտ», սումեր. musar «պարտէզ,
արտ» (Autran, Sumérien et indo-eur. էջ
157, Delitzsch, Ass. Hndw. 421, Strassma-
ier, Alphan. Werz. 679): — Հիւբշ. 270:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՋԲ, համեմատե-
լով պրս. (իմա՝ արաբ.) մէշարէ, Թրք.
մաշալա հոմանիշների հետ: Նոյնը
Հիւբշ. ZDMG 35 (1881), 661:

Գիւ. — Մաշարա «ածու» Այն. Մշկ. Բ. իսկ
Մկ. մշարա «դղումի, վարունգի կամ ձմե-
րուկի ածու»:

*ՄԱՇԱՐԱՅ (սեռ. -ի) «բարակացաւ, թոքախառ» փիլ. նիս. Բ. 66 (յն. νόσος φθινώδης), Միս. Բժշ. 72 (յն. ἐρυσίπτελος). որից մաշաւայական հոռ. Գ. 44, Երզն. մտթ. 156 կամ մաշարական փիլ. նիս. Բ. 68:

= Ասոր. ܡܫܪܐ māšrā «մի տեսակ մորթային հիւանդութիւն, կարմիր քամի, érésipèle», որից նաեւ պրս. ܡܫܪܐ māšrā «ուռուցք, այտուց» — Հիւբշ. 311:

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են մաշել բայից: ՆՀԲ յիշում է նաեւ յն. μαρσός, իտալ. marcia, լատ. macies, macoz «հիւծութիւն» — Պատկ. Marep. I. 11 պրս. ܡܫܪܐ հետ իբր ասորականից:

*ՄԱՇԻՔ «հին կօշիկ» Դրնդ. 497 (հրկու անգամ). այս նշանակութիւնը սխալ է և ենթադրուած է մաշել բայի պատահական նշմանութիւնից. բառիս ճիշտ ձևն է մաշիկ, որ նշանակում է «կրունկով կօշիկ» և նուազականն է մաշ բառի. այս վերջինը երևում է մաշակաւ (որ և մաշկակաւ) «կօշկակար» բառից՝ Հայեւ. 243:

= Վրաց. შაშო մաշիա «կրունկով կօշիկ», որից შეშაშო մեմաշիե «կօշկակար. 2. կօշկապահ» (Չուրինով՝ 682 այս բառը դնում է փոխառեալ արաբերէնից, որ և անշուշտ մեր էլ աղբիւրը պիտի լինէր. բայց կամուռի մէջ չեմ գտնում նման մի բառ): — Աճ.

ԳիՌ. — Մաշիկ ձևն ունին Ախք. Գնձ. Երև. Լ. Ղզ. Սր. Ջղ. Շիր. որից մաշկակաւ, մաշակաւ, մաշեկաւ Երև. «կօշկակաւ», մաշկշուր հտշ. ռուքի չափով կտրուած կաշի՝ որ կօշիկի մէջ են դնում, խոնաւութիւնից պաշտպանուելու նպատակով:

ՄԱՇԵՍ ասխտորի նման մի բոյս է՝ Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1983, որի վրայ տե՛ս նաեւ Նորայր ՀԱ 1923, 157: — Փաշունի, Գ. 158 մեկնում է քրոյս որ ի շրային տեղիս լինի:

*ՄԱՇԿ, ի հլ. «մորթ, կաշի» ՍԳր. «զգաթ, մուշտակ» Մազ. որից մաշկեղէն ՍԳր. Վեցօր. մաշկեակ ՍԳր. մաշկաճանդեճ Բուզ. լեշկամաշկ Երբ. Ժա. 37. Եփր. երբ. 227. Բուզ. զ. 15. մաշկագործ ճառքնտ. մաշկա-

միւրգ «շագանակ» (վրայի կաշեման կճեպի պատճառով այսպէս կոչուած) հոռ. աշխ. 608 (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. 122):

= Ասոր. ܡܫܟܐ meškā «մորթ» բառից, որ բնիկ սեմական է. հմմտ. ցեղակից լեզուներից՝ արամ. ܡܫܟܐ maškā, արաբ. مَشَك mask. «կկատ. ասոր. ܡܫܟܐ mašku կամ ܡܫܐܬܐ maša-ak «մարդու կամ անասունի կաշի», եգիպտ. msk «կաշի, մորթի»։ Այս բոլորը հանում են սեմ. mšk «քաշել» արմատից (զադափարադրով SU «կաշին հանել, քերթել»)։ հմմտ. երբ. מִשַׁךְ mšk «դուրս քաշել», արաբ. مَشَك mask «քրնել», հեթովպ. ܡܫܟܐ masak «աղեղը լարել» (Gesenius¹⁷, էջ 468, Delitzsch, Assy. Handwrt. 431, Strassmaier, Alphabet. Verz. d. assyr. u. akk. Wörter 647): Սեմականից են փոխառեալ նաեւ յն. μάσχος «կաշի, մորթ» (Հեսիւք.) (տե՛ս Boisacq 88), պրս. مَشَك mašk «տիկ», հպրս. maška «տիկ», պհլ. mašk, քրդ. mešk «տիկ» և սրանց միջոցով՝ շաղաթ. mešk, mešik «շրի տիկ»։ — Հիւբշ. 311:

ՆՀԲ արաբ. (իմա՝ պրս.) մէշֆ. բայց երևի մեր բառը ուզում է հանել մաշեալ կամ լեաշկ ձևից։ — Lag. Urgesch. 558 և Ges. Abhd. 282 մաշել բայից. իսկ ասոր. mašk դնում է հայերէնից փոխառեալ։ Müller SWAW 41, 12 արամ. mašk, maškā ձևից։ Մորթման ZDMG 24, 80 ևն թրք. mešin «կաշի» բառի հետ, Հիւնք. կաշի-ից։ Jensen փոխառութիւնը համարում է հաթեան շրջանից։

ԳիՌ. — Ախց. մաշկ «մորթ», Ալշ. մաշկ «փոքր անասունի կաշի», Մկ. մաշկ «հաւի մորթը», Ննխ. մաշկ «միջից դուրս եկած անասունի թաղանթներ», Ոզմ. մաշկ «լորու կճեպ»։ Այս բառից են նաեւ մաշկ Նրբ. կամ մաշկածու Ղրբ. «հաւի կիսատ վիժած ձուռ», մաշկել Գնձ. Երև. Ղզ. Ղրբ. Ղրդ. Շմ. «կաշին քերթել», մաշկաճան Ղրբ. «կաշին քերթուած», մաշկիկ Մշ. «հաւի ռուքի կաշուց պատրաստուած դեղդիր, (ծարիրի աման)»,

մաշմիբգ *հտշ*. Հմշ. «շաղանակ», մաշմբգի Հմշ. «շաղանակենի»:

Փոխ.—Հայերէնից են փոխառեալ գնլ. maski «կաշի, մաշկ», վրաց. მასკო մաշկի «երկար զգեստի քղանցք, կաշեայ ծածկոց, վրանի ծածկոց» (վերջինիս համար հմմտ. նաև հյ. մաշկն), որովհետև այս լեզուները սեմականների հետ հաղորդակցութիւն չունին և իրանեանների մէջ չկայ «կաշի, մորթ, մուշտակ» նշանակութիւնը: Հայերէնից է նոյնպէս կապաղովկ. փօսլ, որ Karolides, I^ol. սոչար. էջ 191 այսպէ՛ս է մեկնում. «ή λεπτή μεμβράνα, ή καλόπτουσα τὰ μωδῶν μέρη τοῦ χρέατος τοῦ ἀπεσφαγμένου ὥλου. εἶτα δὲ τὸ ἀπαχον χρέας, καὶ ὁ ἀδύνατος, λιποσαρχὺς ἀνθρῶπος (նորբ թաղանթ, որ պատում է մորթուած կենդանու մսի մկանուտ մասերը. որից էլ նիհար միս, և տկար վտիտ մարդ): —Վերջապէս մեզնից են նաև վրաց. მახჭა-თვლა մաշխաթելա (Չուբինով² 673) և ուտ. maškatikal, māškātil «շղջիկ». սրանց մայրը հյ. մաշկաթև բառն է, որ կազմուած է մաշկ և քև բառերից: Այս բառը նշանակում է նախ «մաշկեայ թև ունեցող» և գործածում է իբր ածական շղջիկի. հմմտ.—Ջկէսն հերձաթևս անուանեցին, այսինքն դարծուիս և զկէսն մաշկաթևս, այսինքն շղջիկանս գիշերոյ. (Ջղջիկան) թռչի թաղանթագեղ մաշկաթև թևօք: Վեցօր. 162 և 173: Սակայն նոյն ածականը հետըզհետէ գոյականի վերածուելով՝ վերջապէս նշանակել է «շղջիկ». հմմտ. մաշկաթև կամ մաշկթև, հարասա (իմա՛ թրք. yerasa «շղջիկ»): Բժշ. մաշկաթևիկ «շղջիկ» Առաք. լծ. սահմ. էջ 540:

*ՄԱՇԿԱՊԱՐԶԷՆ, ի—ա հլ. «Պարսից թագաւորական վրանը». ա՛յսպէս պիտի լինէր ուղիղ ձևը, բայց զանազան սխալ գրութիւններով դարձած է՝ մաշկապատեն, մաշկապատեան, մաշկապեբեն, մաշկապեբան, մաշկապեբան, մաշկապեբան, մաշկապեբան Բուզ. էջ 55, 193, Սեբ. հրտր. Պատկ. էջ 27, 42.—որից իբր սեռ. մաշկապեբին Սիմ. ապար. էջ 81:

=Պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥𐭡𐭣𐭥 բառից, որ պէտք է կարդալ maškāparzēn կամ լաւ ևս maškā-

parcēn «Պարսից արքայական կանանցի վրանը» (Horn, Grdr. § 284):—Հիւրշ. 192:

ՆշՔ չկարենալով ստուգել բնոյի նշանակութիւնը, գրում է. «Ի պրս. մէշկ, որպէս մաշկ, կամ սերտիւ ուսեալ, և ավարչէ, ավէրչէ, համար, ումկ. հիսաւ և տէֆտէր. կա՛մ է աւագանի մաշկեագրեաց և կամ համարակիր, համարակալ և դիւան», ԱԲ հասկանում է «մաշկով պատած վրաններ, վրաններու բազմութիւն»: Պատկ. հրատ. Սեբ. (1879), էջ 198 «վրան թուի լինել արքայի յարմարեալ վասն կանանցի, թերևս ի բառիցս مشکو «կանանց» և بارگاه bārgāh կամ بارگاه bārgāh «վրան արքունի»: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Հիւրշ. ZDMG 46, 328, թրգմ. ՀԱ 1892, 355, որ կրկնում է Müller WZKM 8, 366: Հ. Վարդանեան ՀԱ 1911, 175 սըխալմամբ արմատը համարում է մաշկն, որ յետոյ ՀԱ 1913, էջ 134 նրանից բոլորովին բաժանում է:

*ՄԱՇԿՆ, և հլ. (սեռ. մաշկին) «վրան», նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է նորագիւտ Ա. մնաց. Թ. 19 (ուր միւս թարգմանութիւնը ունի խոհան):

= Ասոր. ܡܫܟܢ maškan «վրան, խորան» բառից, որ բնիկ սեմական է. ցեղակիցներից հմմտ ասոր.

𐤌𐤍𐤔𐤏𐤍 maškanu «բնակարան», եբր. מִשְׁכָּן miškān «բնակարան, խորան վկայութեան», արաբ.

مَسْكَن maskan «տեղ, բնակարան»: Այս բոլորը ծագում է սեմական škn արմատից, որից են ասոր. ܡܫܟܢ škn, եբր. מִשְׁכָּן škn, փիւնիկ. škn, արամ. škn «բնակիլ», արաբ.

سَكَن skn «հանգչիլ, բնակիլ». ասոր.

ܫܐܟܢܐ šakānu «դնել, զետեղել, բնակեցնել» (Gesenius¹⁷, էջ 827, Delitzsch, Assyri. Handw. 657, 660, Strassmaier, Alfab. Verz. էջ 650):

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց նախ Աճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէջ, էջ 23, որ սակայն համարում է մաշկ բառի նոր առումը: Վարդանեան ՀԱ 1911, 175 համարում է մաշկապար-

Ե՛կն բառի «գատակաց մէկ անգամը», իսկ ՀԱ 1913, 134 մերժելով այս՝ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը:

ՄԱՇՄՆ կամ ՄԱՂՄՆ? որից մաշմէխտ կամ մազմէխտ «մի տեսակ բոյս. թուի փեղենայ, ruta graveolens» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 1985 (տե՛ս և §§ 1326 և 1928):

ՄԱՇՏԻԼ «մազերը թափիլ, ճաղատ դառնալ» Ղևտ. Ժդ. 40, 41. որից մաշտել խիւի, քայքայել, թափել» ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. Ճառք -857. «Ձտանց նոցա քակումն զքարինս և զփայտս մաշտելոյ»:

ՆՀԲ չլծ. յն. բաժնւո «մազերը թափիլ», ըստ հլ. որպէս թէ մազատիլ... լերկանալ իբրև զմաշ կամ զմաշիլ»:

ՄԱՌՊԱՅ «անապականութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 205:

Մաջում տե՛ս Մաղճում:

ՄԱՌ «ժողովումն», որից մանրասէր «ժողովասէր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 204 և 205. երկու ձևերից մին վրիպակ է:

ՄԱՌ «խոշ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 205. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

+ ՄԱՌ «գինու կամ քացախի փառք». ունի միայն Վստկ. 108. Գաւառականների մէջ գտնում ենք մաւ ձևով, այսպէս՝ Այն. Չն. Պլ. Մն. Ննիս. Ղրբ. և Խրբ. (վերջինը մաւ և բայր < պայր? ձևերով):

= Հլ. մայր «մայրիկ» բառն է, ու ստացել է այս նշանակութիւնը, ճիշտ ինչպէս որ անգլ. mother, գերմ. mutter, essigmutter, ֆրանս. mère de vinaigre, հոլլ. azijnmoer (բոլորն էլ «մայր» նշանակութեամբ») դարձել են քացախի մար» (Kluge 341):—ԱՃ.

ՆՀԲ միացնում է մառն բառի հետ:

ՄԱՌԱՆ «գամ, միս, բեռ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 284՝ սեմ (իմա՛ սեպ) բառի քացատրութեան մէջ:

—ՄԱՌԱՆՈՒՂ, ո հլ. (յետնաբար նախ ի, ի—ա հլ.) «մէգ, մշուշ, բալ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 4, որ և մառախուղ (սխալմամբ գրուած է նաև մաւախուղ). որից մառախլապատ Ագաթ. մառախլիլ Մժբ. մառախլամած Մժբ. մառախլաձև Արծր. մառախլամուտ Թէոդ. Խշ. մառախլին Պիտառ. մառախլուտ Խոր.

բոլորն էլ կան գրուած թէ՛ Լ-ով և թէ՛ Ղ-ով: = Բարդուած է մառ «մշուշ, մէգ» (տե՛ս մառն) և խուղ կամ խուլ բառերից, վերջինը անյայտ է, որովհետև ուրիշ տեղ չէ՛ գործածուած:

ՆՀԲ մառ+խուղ կամ խուլ կամ հոյլ:

Չուբինով (ա տպ.) վրաց. Յաճճճ մաւազա «ճերմակ ամպ» բառը համեմատում է հլ. մառախլ ձևի հետ, որով թերևս ուզում է հասկանալ մառախուղ: Չուբինովի բ տպագրութեան մէջ (էջ 668) իբր հայերէնից փոխառեալ բառ դրուած է վրաց. Յաճճճ մաւազի բարակ ամպով պատած երկինք» շինք. յն. μελαγχολία «մեղամաղձութիւն» բառից: Քիսիէիսան, Բազմ. 1910, 153 մառ մասը համարում է մեռանել, մաւն արմատից: Պատահական նմանութիւն ունին սերբ. mrâk, լեհ. mrók, ռուս. морок «մթութիւն, թանձր մշուշ, մութ ամպ» են:

ԳԻՌ.—Պահուած է միայն Մկ. մըծ—մառամուխ կրկնականի մէջ, որ նշանակում է «մառախուղ» և ուր —խուղ դարձել է ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ մուխ (իբր թէ մուխ «ծուխ»):

ՓՈՆ.—Գ. Փառնակ (Անահիտ 1906, 233) հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. myergoulë «մառախուղ», որ անշուշտ պատահական նմանութիւն ունի—օղոօ Յյուճօ, Եօճյօցօ—յոճՅ իլիա Ճղ՛ոնիա, Սիտղ՛վիս կոնա ՇՈ. 1910, էջ 31 հայերէնի հետ է համեմատում վրաց. Յաճճճճ մաւախուլի թաշնան դեղին գոյն» (չունի Չուբինով՝ 669).— այս բառը պէտք է դնել հայերէնից փոխառեալ, ըստ որում հայերէն բառը ունի հայկական կազմութիւն (ա յօդակապով բարդուած մառ և *խուլ բառերից):

ՄԱՌԱՆ, ի—ա հլ. «շտեմարան (գինու, կերակրեղէնի, մթերքի են)» Բուզ. Ոսկ. ա. տիմ. Եւս. պտմ. Մժբ. որից մառանապան կամ մառնապան կմբ. մառանապետ Հայել. էջ 309 (նորագիտ բառ). գրուած է նաև մաւառն, մաւառնապան Ազամ. էջ 146, 152:

= Թուի թէ ծագում է *մաւառն ձևից (ինչպէս ունին մի քանի բարբառներ) և այն ծա-

մանակ փոխառեալ է ասոր. ܡܕܢܐ madānā>maḏānā «horreum, cellaria, շահմարան, մառան, ցորենի ամբար» բառից (Brockelm. Lex. syr. 180):—ԱՃ.

Brosset JAs. 1834, 377 վրաց. մա-րանի: նձր թուով է հանել մառ «մութ» բառից (մեկնում է «ներքին և մթին սենեակ»):—Մառ 3BO 5, 319 դնիս-ի *մահրան՝ մեկնում է մահ=պրս. may «գինի» + -րան = պրս. dān տեղ ցոյց տուող մասնիկ: Հինք. շտեմարան բա-ռից: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mar «բնակութիւն»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Կր. Մշ. Մկ. Ողմ. Վն. մառան, Ազլ. Ջղ. Տփ. մարան, Հմշ. մառոն: Փնկ.—Վրաց. Յաճաճո մարանի «գինու մառան», որից ՅոՅաճեց մեմարանե «մա-ռանապետ, գինու մառան ունեցող», ԵՅՅա-ճաճո սամարանո «շտեմարան»,—ուտ. ma-ran «գինու մառան», քրդ. ماران maran «ուտելիքների պահարան» (Justi. Dict. Kurde, էջ 386):

*ՄԱՌՆԵՆ կամ ՄԱՐՆԵՆ «Հրատ մոլորակը» Շիր. Երզն. Երկն. է (Իբր պրս. բառ յիշուած): =Արաբ. مریخ mirīx «Հրատ մոլորա-կը»:—Հիւրշ. 265:

ՀՀՐ պրս. նձր արաբ. մէրրին, լտ. mars: Lag. Arm. Stud. § 1449 վերի ձևով:

ՄԱՌԱՅՅ՞ որից կազմուած է մառլայտակ «անծանօթ մի բոյս». Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 1986:

ՀՐուս. յաւել. կարծում է որ մառուլ բառից է:

ՄԱՌՆ, և հլ. (գրծ. մառամբ) «մշուշ, մէգ, մառախուղ» Հին բռ. և Բռ. ստեփ. լեհ. որից ի մառն մառնել կամ ի մառն դառնալ «ա-րեւ մայր մտնել» Եփր. Կլ. էջ 153, դէտ. և համար. 181. մառնամուտ «մութ» Նար. ղգ. էջ 261, Գիրք թղ. 38. գտնւում է մառ ձևով նաև մառախուղ «մէգ, մշուշ» բարդի մէջ:

=Նոյն է մայր «մթութիւն» բառի հետ. հմմտ. նշոյլ և նշող:

ՆձՐ «արմատ բառիցս մառլլ, մառա-խուղ... և մայր»: Տէրվ. Նախալ. 99 հնիս. mar «մարիլ, սեանալ» արմատից է դը-

նում սանս. մալ-ինա «մութ», յն. μέλας «սև» և հլ. մառն, մայր, մութ, մերիկ, մրութ, մառլլ, դուցէ թէ նաև աղշամուղ և արդի լեզուաւ մառիլ (= մայրիլ): Petersson LUÅ 1916, 40 (տե՛ս Pokor-ny 2, 280 հնիս. mer, mor «մութ գոյն. կեղտի արատ» արմատի տակ) յն. μόρον «կեղտոտ դեղին գոյն», μορός «սև», լիթ. mūrszinu «կեղտոտել», յն. μεμο-ροχμένος «ծխից սևացած», ռուս. ма-рушка «արատ, բիծ» և հլ. մառլլ (<*մառալլ) բառերի հետ:

ԳԻՌ.—Թուրի թէ արանից է կազմուած Ղրբ. մաւ'մօշ<մառամոշ «մի տեսակ մոշ, որի վրայ մշուշի բարակ մի խաւ է պատած», ինչպէս նաև Մշկ. մառի «լրթագոյն, մուգ մանիշակագոյն»:

*ՄԱՌՈՒԻ «հաղար բոյսը». Իբր յն. բաւ յիշում է Մագ. ձգ. «Հաղարդ խաւարա՛ յու-նարէն ասի մառուլ, որ նշանակէ, եթէ ի մա-լիս յուլիս պարտ է ճաշակել և ալլ ոչ բնաւ»: Յետին նորմութիւն է Եղնիկի ա. տպա-գրութեան մէջ (Զմիւռնիա) «Եւ հաղար, որ է մառուլ, եթէ ի տօթ ժամանակի ուտիցէ յը...»:

=Յն. μαρούλιον, նիւ. μαρούλι «հաղար բոյսը, lactuca saligna, պրս. Բախնու» բա-ռից: Ըստ Bailly, Dict. gr.-fr. 1910, էջ 1227''' թերևս ἀμαρούλιον ձևից, որ գա-լիս է լտ. amarus «դառն» բառից: Ըստ այսմ Մագիստրոսի բացատրութիւնը՝ որ ենթա-դրում է թէ բառը ծագած է μάιος «մայիս» և ιούλιος «յուլիս» ամսանուններից, ժողո-վրդական կամ քմածին ստուգաբանութեան արդիւնք է: Նոր յունարէնից է փոխառեալ թրք. مارول marul «հաղար», որից էլ Պլ. Սեբ. մառուլ:—ԱՃ.

ՄԱՌՈՆԵՆԱԼ «ի բաց թողեալ». ունի միայն ՀՀՐ. նոյնը Բառ. Երեմ. էջ 205 մեկնում է «լքեալ կամ խափանեալ»:

ՄԱՍԱՐԱՅ «ծիթապտուղ ծեծելու գործիք, ձիթից» Վստկ. 183. (Զծիթին մասարայն և զշաղացանին և զամանսն). որից մասա-րաբար «ծիթիցի քար» Վստկ. 184:

ՆձՐ դնում է մասաւ արմատից, Իբր մաշար բառից. և ըստ այսմ գրում է

մասաւայ քա՛ր փոխանակ մասաւաքաւ:
Հստ Ալիշան, հրտր. Վստկ. 253 արաբ.
բառ է:

ՄԱՍԻՐ քերկրութիւն և ուրախութիւն սըր-
տի, հրճուանք. ունի միայն ՓՔ. որից է
մասաւի ժխնդամտել» Բառ. երեմ. էջ 205 և
ՓՔ:

Պատահական պէտք է համարել ա-
րաբ. ماسر masārr «ուրախութիւնք»,
որ յոգնակին է ماسر masarrat բառի:
*ՄԱՍԽԱՐԱՅ ծծաղրաշարժ» Շնորհ. ա-
ռակ. 74, Տաթև. ձմ. ճծէ:

=Արաբ. ماسخا masxara «ծաղրածու»:

ՄԱՍԿՈՒՆՎՔ «խոտորմունք». ունի միայն
Բառ. երեմ. էջ 205:

Մասմարովք տե՛ս Ամասարակովք:
Առաջին ձևի հետ նոյն են նաև վրաց.
მამმაროთი մազմարոթի յղգանքի աւագան»
և მამმაროთი միզմարոթի շարուակ»:

ՄԱՍՆ, և հլ. (-սին, -սամբ, -սունք,
-սանց) «բաժին, կտոր, մաս» ՄԳր. «աշ-
խարհի բաժանմունք, երկրամաս» Փիլ. հոր.
աշխ. «սրբի նշխարք» Նար. խշ. «վայրկեան»
ԱՔ. այս նշանակութեան համար վկայութիւն
ունինք Վանակ. տարեմ. «Զի տայ կամ կրէ
գիշերն յօրէն զժամն և զմասունքն» (տե՛ս
ՆՀՔ առէ բառի տակ): Բառիս այս նշանա-
կութիւնը անվանւր պիտի համարէինք, եթէ
չլինէր վրաց. მასო մասի «15 վայրկեանի
ժամանակամիջոց».—ՓՈՒ. ուտ. մաս «ճա-
շակ, հաղորդ» (եկեղեցական բառ), որից
մասամբ «կողմանէ, ըստ» Փարպ. հոր. Ի
մասնէ «մի քիչ» Ոսկ. հռ. Առ. որս. մասնա-
ւոր Սեբեր. մասնաւոր Եղն. անմասն իմ.
բ. 9. բազմամասն Սեբեր. մասնիկ Նիւ. բն.
մասնաւորել նար. հոլմասն Եփր. պհ. կի-
սամասնեայ Ոսկ. յհ. ա. 30. եօքնամասնեայ
Յհ. իմ. առ. բարեմասնութիւն Եղիշ. Պիտ.
մանրամասն Շիր. մասնաւորի «Հաղորդու-
թեան տուփ» (արդի գործածութեամբ), «մե-
ռոնի աման» Մ. Մաշտ. էջ 174 բ. մասնա-
կի, մանրամասնել, մանրամասնութիւն (նոր
բառեր) են:

ՆՀՔ «որպէս թէ մի այս կամ ի միա-
սին» Justi, Zendsp. 229 կասկածով
զնդ. masan «մեծութիւն» բառի տակ:

Տէրմ. Altarm. 97 և Նախալ. 98 հնիս.
ma, man «շափել, ձեկել, համեմատել»
արմատի տակ, ուր զնում է նաև ամիս,
նման, սանս. զնդ. mā «շափել», յն.
мётрон «շափ» են: Müller WZKM 8,
362 պհլ. Բառից, որ է սանս.
mātrā, յն. мётрон: Հիւնք. վասն բառից,
Patrubány 2Ա 1908, 274 յն. ματρός
«երկար» և զնդ. mas- «մեծ» բառերի
հետ է կցում: Karst, Յուշարձան, էջ 406
սումեր. mač «կէս, կտրել, բաժանել»
բառի հետ: Scheffelowitz BB 28, 282
իբր բնիկ հայ կցում է հրգ. smāhi
«փոքրիկ» բառի հետ: Petersson, Ar.
u. Arm. Stud. 97 հնիս. mak- «ճեղքել,
խթել» արմատից, որից նաև սանս. ma-
čāka «մոծակ» և հլ. մաշ-ել:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երե. Կր. Հմշ. մաս
«բաժին, մաս», Ակն. պահուած է մաս ու
մեռ «մաս և բաժին, մասնակցութիւն» ձևի
մէջ, իսկ Տփ. մաս մաս անիլ «կտրատել»
ձևի մէջ:—Վն. մասն, Ասլ. Խրք. Մկ. Ողմ.
Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. Տփ. մաս, Տիգ. մոս, Զթ.
մօս, մոս, Սվեդ. մոս «եկեղեցու մէջ բա-
ժանուած օրհնեալ հացը», Ալշ. Մշ. Զդ. ննի.
Սլմ. մաս և Ղրք. մասնը «ճաշակ, Հաղոր-
դութիւն»: Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է մա-
սունք «սրբի նշխարք» բառը:—Ատանայի
Թրքախօս հայերը գիտեն մաս «բաժին».
2. եկեղեցու օրհնեալ հացը», մասունք «սրբի
նշխարք», մասնագիշ «մասնակից»:—Մրդ.
հետաքրքրական է կալամած «կալամաս»:

ՓՈՒ.—Վրաց. მასო մասի «15 վայրկեա-
նի ժամանակամիջոց». այս իմաստի համար
հմմտ. վերը մասն «վայրկեան» ԱՔ (վկայու-
թիւնը անյայտ):—Տե՛ս նաև կալ բառի տակ:

*ՄԱՍՈՒՍ «խթան». նորագիւտ բառ, որ
մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդ.
առ. 90. Հա՛ր զնա մաստառովդ (այլ ձ. խթա-
նադ). Մառ էջ 554 Թարգմանում է «отрека-
ломъ խթանով». նոյն բառը մի այլ խմբա-
գրութիւն, էջ 115, ունի երկու անգամ:

=Ատր. ماسا masāsā «aculeus,
խթան» (Brockelm. Lex. syr. 190 ա), քաղդ.
ܡܫܐܐ masāsā, արաբ. ماسا misās կամ
مناسا minsās «խթան»:

Ուղիղ մեկնեց Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 554:

ԳԻՌ.—Նոյն բառն է մասսա Բբ. Բիւթ., մասսա Զն. Զրս. Սեբ., մասս Բ., մեսսէ հրբ., մասսա Զճ. «երկար ձող՝ ծայրին սուր խթանով. սրանով երկրագործները բշում են զոմէշներն ու եզները՝ վարուցանի ժամանակ»:

ՄԱՍՈՒՐ «շնվարդ, վայրի վարդի պտուղը, լատ. cynorrhodon, կամ rosa canina L (ըստ Տիրացունան, Contributo § 214)» Լծ. նար. կէ. որից մասրի կամ մասրենի «վայրի վարդենի» Բժշ. Կոստ. երզն. 113. Ամիրտ. ունի միայն ՀՀԲ և ՀԲուս. § 1987:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Բն. Երե. Զթ. Մկ. Մշ. Ննխ. Վն. Տի. մասուր, Սլմ. մասուր, մանսուր, հրբ. մասուլ, մասուրա, Ախց. մասուրա, Ողմ. մասուր, Զճ. մանսուլ, Ղրդ. մասուտ, Ղրբ. մանսուր, Սեբ. մասրուտ, Զմշ. մասրիգ:

ՓՈՆ.—Ինձ թում է թէ մի կապ կայ բրդ. masur «ուռեցք», Թրք. مایاسل mayasöl «սրբանից արիւններթութիւն» (Հաճինի Թրք. mayasöl) և հյ. մասուր բառերի միջև Իմաստի զարգացման համար հմմտ. հյ. բուր «պտուղը» և բուրբ «արիւններթութիւն»: Ժողովրդական բժշկութեան մէջ մասուրը գործածում է իբր զեղ արիւններթութեան. շատ տեղ էլ մասուրի համար կարծիք կայ թէ շատ ուտելով սրբանի քոր է յառաջ բերում. հմմտ. նաև ֆրանս. gratte-cul «մասուր», որ ստուգաբանօրէն նշանակում է «յետույք քորող» — Թրք. բառի աղբիւրն է արաբ. بواسير bavāsīr «թութք, արիւններթութիւն», որ դարձել է նախ թթր. اباسر babasir (Будаговъ I, 272), վերջաձայնի փոփոխութեամբ թթր. և Ատրպտ. Թրք. باباسل babasil, որ յետոյ հյ. մասուր բառի ազդեցութեամբ դարձել է mayasöl կամ maynsöl: Պէտք է նկատի ունենալ որ ժողովուրդը երբեմն կեղծ ստուգաբանութեամբ մի բանի անունից զեղ է հնարում. օր. լատ. astrutium «օճառախոտ»-ը փոշտալու դէմ դեղ դարձաւ. Իտալացիք սամիթի խաշուն ալբի հիւանդութեանց իբր զեղ են գործածում, ստուգաբանելով finocchio «սամիթ» բառը

fino occhio «վասն աշաց» (Ernout-Meillet 77—8):

*ՄԱՍՈՒՐԱՅ «մագոգի մէջի եղեգնիկը» Վստկ. 206 (իբր դեղդիր գործածուած):

= Թրք. ماسور masura նոյն նշ.—Աճ.

ՄԱՍՏ «բողբոջեալ և մաքրեալ զարի՝ գարեջուր պատրաստելու համար». ունին միայն Նորայր, Բառ. ֆր. և Կոլլաւ, Բառ. գերմ. (Malz), իբր նոր բառ:

= Կաղմութիւնը և ծագումը ինձ անյայտ է:

Մաստ տե՛ս Մաղղ:

*ՄԱՍՏՈՒ կամ ՄԱՅՍՏՈՒ «խորհրդական» Շնորհ. Թղթ.:

= Զֆրանս. maistre (ֆրանս. maître) «տէր, վարպետ» բառից փոխառեալ. սրա վրայ ընդարձակ տե՛ս մագիստրոս բառի տակ:—Աճ.

ՆՆԲ զնում է իբր յն. բոթար «խորհրդական», բայց ձևը համապատասխան չէ:

Մասրեղ տե՛ս Մասիր:

ՄԱՍՓԱՐ «մի տեսակ բոյս, bacile, fenouil marin, որ է շումրայ, ծովային սամիթ». գիտէ միայն Քաշունի, Գ. 159, բայց չէ յիշում Ա. 217 և 847 վերի ֆրանսերէն հոմանիշների տակ:

*ՄԱՎԶԱՃ կամ ՄԱՎԻԶԱՃ «աղուիճակ, լատ. staphysaria կոչուած բոյսը» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 1989:

= Արաբ. միֆէզէն կամ մէյֆիզան՝ նոյն նշանակութեամբ:

Այսպես է մեկնում ՀԲուս. § 65: Թեբ. նոյն է պրս. مویز mavīza (որի արաբացեալ ձևը պիտի լինէր mavīzaj) «ունդ ինչ սևորակ. ոմկ. մէվզէֆ»:

*ՄԱՎԻԾ «ալեծածան երփն երփն զարդեր» Թղթ. դաշ. որից մարգարտամովին Ա.Բ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թղթ. դաշ. էջ 17:

= Արաբ. موج mavj «ալիք, կոհակ»:

Ուղիղ մեկնեց ՆՆԲ:

+ ՄԱՏ «մօտ կամ առաջ երթալ՝ տանիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից զանազան բայակերտ մասնիկներով ձևացած են՝ մատիլ «մօտենալ» Մժբ. մատնով «մօտենալ» Բ. մակ. ժա. Յ. մաշիլ «մօտ եր-

թալ, մօտենալ» ՍԳր. Ազաթ. Կիւրդ. Թգ. և ծն. մատուցանել ՍԳր. Ազաթ. Եզն. Սեբեր. սրանցից են մատուցական Ազաթ. մատուցիչ Եփր. Կլ. դետ. քղթամատուց Աբր. մամիկ. և Ճառնտ. ինքնամատուց Նիւա. բն. դժուարամատուց Բ. մակ. ժր. 21. Ոսկ. մ. ր. 12. դժուարամատուցի Արծր. յառաջամատուց Կոչ. Ոսկ. յհ. ա. 30. սրբամատուց Ազաթ. զոնամատուց Կաղանկտ. նպաստամատուց Կորիւն. նաւամատուց, խնդրամատուց (նոր բառեր) են, Թերես նաև մատմ բերազափործութիւն» Եւագր. Իա. Տէս նաև մատարկայ:—Արմատի երկրորդ ձևն է ՄԱԻՏ = ՄՕՏ, որի հետ ճիշտ այն ձայնական յարաբերութիւնն ունի, ինչ որ արածել և արօտ, յատանել և յօտ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. mād- «հանդիպիլ, պատահիլ, մօտը գնալ» արմատից, որ և ունէր mōd-, mād- ձևերը. Ժառանգներից ունինք հսլ. mōt «հանդիպում, հաւաքոյթ, հասարակական ժողով», անգսք. ge-mōt, հին սաքս. mōt, մթգ. muoz «նոյն նշ.», հիւսլ. mota, գոթ. gamōtjan, անգսք. mētan, անգլ. meet «հանդիպիլ, պատահիլ», meeting «պատահում, հանդիպում, տեսակցութիւն, հաւաքում, ժողով», moot «վիճարանիլ, հակաճառել» են (Pokorny 2, 304):

Նշթ բոլորը հանում է մատն կամ մօտ ձևից, իսկ մատմ թերես որպէս լտ. mador «խոնաւութիւն, գիշութիւն, քացութիւն», Windisch. 23 մատուցանել ձևը՝ մատնել, մուծանել, մուտ բառերի հետ՝ ազգակից է դնում լտ. medius ձևին: Մորթման ZDMG 31, 437 մատուցանել = բւեռ. madutini: Խորենացու մար ամատ ձևը ուղեւոր մեկնել հայերէնով (որովհետեւ մար հայերէն է), Vetter ենթադրում է որ Խորենացու Ժամանակ գոյութիւն ունէր ամատ բեկաւ բառը (հմմտ. Ամատունիք՝ ըստ Խորենացու «եկք»). և այս բառը մեկնում է ամ = սանս. am «եղթալ» արմատից՝ ատ կտր. եզ. գ. դէմքի վերջաւորութեամբ: Այս կարծիքը քննելով Հ. Ն. Ա. ենթադրում է որ ամատ կազմուած է ա կատարեալի յաւելուածով (հմմտ. Ե-

նատ) մատ ձևից, որ *մատանեմ բայի կտր. եզ. գ. դէմքն է. նոյն արմատից կազմուած են ուրիշ յօդերով մատնում, մատչիմ են. (երկուսն էլ տե՛ս ՀԱ 1894, 199), Հինք. մօտ բառից: Ուշիդ մեկնութիւնը տուին Pedersen, Հայ. դր. լիզ. 124 և Scheftelowitz BB 29, 28, համեմատելով ի մէջ այլոց գոթ. gamōtjan «հանդիպիլ» բառի հետ: (Այս բառը Bugge և Meillet կցել են հյ. մուտ արմատի հետ, բայց այժմ Meillet BSL հտ. 26, № 79, էջ 4 շունի այս կարծիքը):

ՄԱՏԱԿ չբեր աւագան կամ առու. նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում են գործածուած Օրբել. Եւ շկայ յայս ջրոյս հաշիւ ո՛չ նորեցեաց... ոչ այլ մարդոյ, ոչ յարտ կտրել և ոչ ի մարգ և ոչ պարտիղի ջուր տալ՝ զատ ի մատակէդ ըմպելոյ մարդոյ և անասնոյ (էջ 186). Մարդ և անասուն ջուր ըմպեն ի մատակէդ (էջ 187). Մեծամեծ նդովիւք փակէ վասն ջրոյն, զի մի՛ ոք իշխեսցէ կտրել զնա և կամ հարակաշ գոլ և բաժինս առնուլ, բայց միայն թէ ըմպեն ի մատակէն մարդ և անասուն (էջ 192):—Մղր. մատակ «առու»:

Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 143, որ առաջին անգամ նկատել է այս բառը, համարում է արար. մէքնա չբուր հանելու տեղը:

*ՄԱՏԱԿ, ի-ա հլ. «անասունների էգը» ՍԳր. որից մատակախազ Երեմ. Ե. 8. Եփր. պհ. Մանդ. մատակախազութիւն Փիւ. լին. մատակալան «ձիերի վերակացու» Պտմ. աղէքս. 16:

= Պհլ. Եւրթ mātak «մատակ» Բառ. հց. հմմտ. պրս. مادا mādā «մատակ, էգ (անասունների)», քրդ. mādē «էգ, մատակ», mādēk «էգ գոմէշ», բելուճ. mādag, mādāy «մատակ»: Իրանեան mādā gāv «կով» բառից է փոխառեալ գնլ. mangav, manga «կով»:—Պհլ. ձևը կազմուած է -ak մասնիկով՝ māt «մայր, մայրիկ» բառից, որ հյ. մայր ձևն է. հմմտ. պրս. ماديا mādīyān «էգ ձի» (հյ. զու. մադեան), նոյն արմատից (Horn § 956):—Հիւրշ. էջ 192:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև նշՔ, Lag. Urgesch. 140, Spiegel, Huzw. Gram. 164, Müller SWAW 38, 572 ևն: Patrubby SA 2, 237 և ՀԱ 1908, 314 մատաղ բառի հետ՝ լատ. mamma, յն. μαζός «ծիծ», μαδάω «հալել» ևն:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Մրդ. Կր. Ողմ. Վն. մատակ, հորբ. Մշ. մաղագ, Ալշ. մողագ, նշանակում են «էգ գոմէշ»։ Սլմ. մատակ, Մշ. մաղագ «էգ ձի»։ և միայն Սվեդ. մողիւգ՝ ամէն անասունի էգը:

ՓՈՒՆ.—Թրք. գու. Կր. և Եւդ. مەدەك me-dek, mādāk «մատակ (գոմէշ)» (Բիւր. 1898, 627, Յուշարձան 330). հմմտ. նաև էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով՝ medek «խրոֆած կին» (Բիւր. 1898, 865):

ՄԱՍԱԿ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Ուխտ. Ա. էջ 30, հետեւեալ ձևով. «(Շամիրամ) տուն արքունի շինէ հրաշագան իմն շինուածօք և զմատակ ամբարտակ ի գետոյն հանեալ».—համապատասխան տեղը հորբ. Ա. ժգ. ունի. «Եւ հրամայէ նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւազով մածուցեալս, անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ, որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև ցայսօր ժամանակի»։ սրա մէջ մատակ անստոյգ բառին համապատասխան մի ձև չեմ գտնում (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 130):— Ըստ իս Ռւխտանէս (կամ Թերևս որևէ արտագրող) ամբարտակ ասելով հասկացել է «առու», ուստի մինչդեռ հորենացին գրում է «զամբարտակ գետոյն շինել», Ռւխտանէս դարձնում է «զամբարտակ ի գետոյն հանեալ» և որպէս զի թիւրիմացութիւն չի ունի, ամբարտակի կողքին էլ աւելացնում է իբր բացատրութիւն «մատակ», որ ինչպէս տեսանք Օրբելեանի մօտ նշանակում է «շրի աւազան կամ գուռ» և կամ պարզապէս «առու», ինչպէս ունին այժմ էլ Մեղրեցիք: Տարակոյս չկայ որ Ռւխտանէս ակնարկում է Շամիրամի նշանաւոր առուն, որ մինչև այժմ էլ կայ:—Աճ.]

ՄԱՍԱԿԱՐԱՐ, ի—ա հլ. «վերակացու և պաշտօնեայ կերակրող, խոհարարապետ»:

փխր. «տնտես, հաղարապետ տան կամ ուրիշ պաշտօնեայ» ՍԳր. Եւս. պտմ. որից մատակարարել ՍԳր. Ոսկ. մ. գ. 24. մատակարարութիւն Կոշ. մատակարարումն Փարպ. մատակարարաբար Փիլ. ևն:

= Թուի թէ բարդուած է *մատակ անծանօթ բառից + հլ. արար «անող»։—Աճ.

ՆՆՔ (տե՛ս մշակել բառի տակ) «մշակարար կամ արբանեկող և մատուցանող, մատուցակող»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მატაკადი մատակարանի «սեղանը պատրաստող կամ կարգադրող»:

ՄԱՍԱԿԵԼԻ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պտմ. աղէքս. 22. «Մատակելի աղաչանաց ձև տեառն նմա մատուցանէր»:

+ ՄԱՍԱՂ, ո հլ. «մատղաշ, փափուկ, դեռատի, մանկահասակ» ՍԳր. Եւս. քր. Եփր. համար. «երախայ, մանկիկ» Եւզգր. «մատաղ հորթ զենլի, զոհ, ազապ» Շնորհ. Մաշտ. ջահկ. որից մատաղածին Գ. մակ. և. 28. Ոսկ. եբր. մատաղական Ոսկ. Ես. մատաղամայր Գ. մակ. ա. 11. մատաղատունկ ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. ա. տիմ. մատաղել «փափկացնել» Եփր. Ել. էջ 150. մատաղօրեայ Եզն. Ոսկ. մտթ. և Փիլիպ. մատաղանաս, մատաղատի (նոր բառեր): Այստեղ է պատկանում նաև մատղաշ (կազմուած —աշ մասնիկով. հմմտ. թթուաշ, աղուաշ), որ թէև չէ աւանդուած հնից, բայց կայ յետին շրջանից (ինչ. Վստկ. 9, 36, որից մատղաշուց Վստկ. 147) և շատ գործածական է նոր գրականում և բարբառներում:

= Բնիկ հայ բառ, բուն արմատն է հնիս. mel- «փշրել, մանրել, ջարդել, աղալ», որի ժառանգները և հայերէն համապատասխանները տե՛ս մալ արմատի տակ: Հնիս. mel- աճել է d, dh, t և այլ աճականներով, որոնց վրայ տե՛ս մեղկ: Աճած *mld- ձևից գալիս է հլ. *մաղտ, որից շրջամամբ մատղ—աշ, իսկ *mlad- ձևից՝ *մաղատ, շրջամամբ մատաղ: Սրանց ամէնից մերձաւոր ցեղակիցներն են՝ հսլ. mladŭ «նուրբ, մատղաշ», ռուս. млад-ші «կրտսերագոյն, մատաղագոյն», моладой «երիտասարդ, մատղաշ», հայրուս. mal-denikis և հսլ. mladénici «տղայ» (վերջին իմաստով է մատաղ Եւզգր.):

Հնեից Վրդն. ծն. և Տաթև. հրց. 657 ստուգաբանում են մատա՛ աղ (մատաղ «զոհ» իմաստի համար): ՆՀԲ լծ. տղայ: Peterm. էջ 260 մատակ բառից: Müller, Armen. VI մեկնում է վերի ձևով, Հինք. մատաղ բառից: Patrubany SA 1, 221 հունգ. madár «թռչուն» բառի հետ, իսկ SA 2, 237 տե՛ս մատակ: Scheftelowitz BB 29, 28 լատ. madeo «թաց լինել», յն. μαδάω «հոսիլ», որ կրկնում են Boisacq, էջ 598, Walde 453 և Pokorny 2, 231: Վերի ձևով է մեկնում նաև Աճառ. ՀԱ 1908, 123՝ անկախ Müller-ից: Պատահական նմանություն ունի արաբ. ملد mald «մատաղ, մատղաշ» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Ա 694):

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Գոր. Երև. Կր. Ղրբ. Մկ. Շմ. Ոզմ. Զղ. Սլմ. Վն. Տփ. մատաղ, Ալշ. Ասլ. Խրբ. Մշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. մաղաղ, Տիգ. մոդաղ, Զթ. մաղող, մաղող, Հճ. մաղող, Հմշ. մղաղ, բոլորն էլ «զոհ» նշանակությամբ. իսկ Կր. Ղրբ. Տփ. մատղաշ, Ննխ. մաղղաշ, մաղղաշ, Հմշ. մաղղաշ, Տիգ. մոդղոմշ, Պլ. Ռ. մաթխաշ, Ասլ. մա՞ղաշ «մատղաշ, փափուկ», Սլ. մաղղաշ «կաթնկեր մանուկ».—կրկնությամբ միջաձայնի՝ ունինք Մրդ. մատաղ «զոհ», իսկ Ղրբ. մա՛տաղ՝ միայն իբր բացազանչություն, «սիրելի» իմաստով. («զոհ» իմաստով մընում է մատաղ):—Տաճկախօս հայոց մէջ ունինք Ատն. մաղաղ և Այն. աղաղ «զոհ»։—նոր բառեր են մատաղամիս, մատաղանայ, մատաղաշուր, մատաղառու, մատաղառուն, մատաղացու, մատաղրածին, մատաղեբեր, մատղել «մատաղ անել»:

ՄԱՏԱՐ «նշան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 205՝ յգ. անորոշ հյց. մատարս «նշանըս» ձևով:

[ՄԱՏԱՐԱԿԱՍՑ «ճշգրտեաց». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 205:—Սրա հետ նոյն է մատարկայ Թրակ. քեր. 33, որ մակրայների տեսակների մասին խօսելով գրում է. «Մատարկայ(իւ) կամ ճշգրտութեանն, որպէս, զիպէս, որպիսի, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն»։ Այս բոլորը նմանություն կամ օրինակ ցոյց

առող մակրայներ են և հետևաբար մատարկայ բառի նշանակությունն էլ պետք է դնել «նմանողական, համեմատական»։ Յոյն բրնազրի մէջ սրա դէմ դրուած է տա՛ ծէ παραβο-λῆς ἢ ὁμοιωσεως. մատարկայ ուրեմն յն. παραβολή «համեմատութիւն, նմանութիւն, առակ» բառի ստրկական թարգմանութիւնն է (պարά «առ, մօտը, մատչիլ» և βάλω «արկանել» բառերից կազմուած). հմմտ. առարկայ:—Համամ. քեր. 276 սխալ կարգալով մատարկայ բառը, գրում է. «Իսկ որ ասէ թէ մարեկացն կամ ճշգրտութեանցն, մարեկացն հարցական լսի, իսկ ճշգրտութեանցն, որ դեռ ստուգագոյնս հարցմամբ ոք կամի ուսանել և ասէ. ո՞րպէս, զի՞պէս...»։ Մի ուրիշ սխալով Բառ. երեմ. էջ 205 կարգացել է բառը մատարակաց և հետեցնելով կամ շաղկապից («մատարկայի կամ ճշգրտութեանն»), որ երկու համարժէք բառեր իրար է կապում, մատարակաց-ին տուել է «ճշգրտեաց» նշանակությունը (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 111:)]—Աճ.

*ՄԱՏԵԱՆ «մատակ ձի, զամբիկ». մէկ անգամ յիշուած է հոմանիշների մի շարքում՝ Մագ. և Երզն. քեր. «Զիտյն իգականքն՝ մատեան, զամբիկ, ճայիկ»:

=ՊԷԼ. matyān (նախնաբար *mātikan) ձևից. սրա հետ նոյն են պրս. مادیان mādiyān, բելուճ. mādyān, քրդ. mahin, mehin, main, զիզի. māhīn և պարսկերէնից նոր փոխառութեամբ՝ ուտ. մադիան, բոլորն էլ «էգ ձի, զամբիկ» նշանակությամբ. բուն ծագումը տե՛ս մատակ: Հիւբշ. 192:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

ԳԻՌ.—Ղրբ. և ալլուր մաղեան «էգ ձի» նոր փոխառություն է արեւել. թուրքերէնի միջոցով:

ՄԱՏԵԱՆ «Պարսից անմահների գունդը» Եղիշ. զ. էջ 90, 91. որից մատենիկ գունդ Բուզ.—Ըստ Բրս. մրկ. էջ 378՝ «էր ի պարսկաց տունն գունդ մի՝ անուանեալ գունդիկ և նմայրեան, այսինքն գունդ անմահական և ոչ ոք ունէր իշխանութիւն տանջել զնոսա, իրր մեղանչէին»։ (անշուշտ ուզում է ստուգաբանել պրս. gund-i nā-mīr-ān գունդն ոչ-մեռանելի յոգնակիի նշան):

= Իրանեան փոխառութիւն է, բայց մայր ձևը աւանդուած չէ:—Հիւրշ. 192:

Փորթուզալ փաշա, Եղիշէ 360 հանուս է մատեան «գիրք» բառից, իբր թէ «յատուկ մատենի մէջ յանուանէ արձանագրուած»: Տաշեան, Ուսումն դաս. հայ. էջ 523 և 723 Մարաց աղգի անունից է դնում, իբր զօրք Մարաց. (այս պարագային սակայն բառը պիտի լինէր *մառեան):

*ՄԱՏԵԱՆ, ի հլ. (կայ նաև -եանց) «մազաղաթ կամ թուղթ, գիրք, գրուածք, արձանագրութիւն, գրքի գլուխ» ՍԳր. (—Կիրք բառից տարբերութեան համար հմտ. Բ. տիմ. դ. 13 Յոթամ գայցես, բերշիր և զգիրսն, մանաւանդ զմատենանսն. յն. մազաղաթ). որից մատեան կամ մատենից դարան «գրադարան» Բ. մակ. բ. 13. Եւ. քր. ի մատենի հարկանել կամ տալ «գրել» Եւ. քր. մատենագէտ. Եղիկ. իէ. 9. մատենագիր Եւ. քր. Փարս. Կոչ. մատենայած Ագաթ. մատենապատում Կորիւն. մատենադարան Եւ. քր. հոգեմատեան Ագաթ. կրճատ ձևով ունինք մատնարկ «գրքերի դարան, մատենայարկ» (իբր ֆրանս. étagère, որից ռուս. этажерка) Արձ. 1201 և 1214 թթ. (Վիմ. տար. էջ 45 և 56): Նոր բառեր են մատենադարանապետ, մատենագիտութիւն, մատենացանկ, մատենագրական, մատենախօսական, մատենախօսութիւն են:

= Պհլ. mātikān «գիրք, մատեան» բառի աւելի նոր mātyān ձևից. յայտնի է պհլ. Mātikān i hazār Dāristān «Մատեան հազար Դատաստանաց» գիրքը. բառիս ձևափոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս հպհլ. *mātikān > հպհլ. mātyān > հլ. մատեան «էգ ձի».

Brosset JAs. 1834, 377 դնում է առեան բառից՝ մ մասնիկով. համեմատում է վրաց. մատիանէ:—Հիւնք. առեան բառից: Patrubby SA 1, 210 մատն բառից:—Փորթուզալ փաշա, Եղիշէ 360 պհլ. մատիկան, պաղենդ. մատեանէ «գիրք, վէպ, պատմութիւն» բառից, որ իմ էլ կարծիքս է եղած անկասարար և վերի պատճառարանութեամբ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Յագոնց մատիանն «գլան, սրբերի պատմութիւն, վարքագրութիւն, տարեգիրք, ժամանակագրութիւն», յագոնց Յագոնց Քարթլիս մատիանն «Վրաց ժամանակագրութիւն», Յեյագոնց մեմատիանն «ժամանակագիր»:

ՄԱՏԶԻԼ «մածիլ, փակչիլ, կպչիլ, կպիլ» Բ. թագ. իգ. 10. Պատմ. վր. Մի. առակ. Տօնակ. որից մատգողական վրդն. երգ.:

ՆՁԲ և Պատկ. նոյն են համարում մածիլ հոմանիշի հետ (տգ=ծ): Հիւրշ. 472 արմատը դնելով *մատիզ կամ *մատուզ՝ բաժանում է մած ձևից:

*ՄԱՏԻՏ «կապարեայ գրիչ». նոր դրականին յատուկ բառ է, թէև ԶԲ նշանակում է գլու. մատիտն!

= Իտալ. matita «կապարեայ գրիչ. մատիտ» հոմանիշից փոխառեալ է վերջին ժամանակներս:—Աճ.

Հիւնք. արար. midād «միւլան, թանաք» բառից:—Bittner WZKM 14, 162 պրս. midād «մատիտ»:

ՄԱՏԻՏԵՎ «մի տեսակ բոյս» Գաղիան. Բժշ. (բստ Տիրացուեան, Contributo § 89 polygonum Bistorta L, որ բստ Анненковъ-ի Բուսաբանական բառարանի, էջ 264 Կովկասում հայերն ու թուրքերը (Բորչալու) անուանում են ագիր):

Հմմտ. հարսնմատ և մատուտակ բուսանունները:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Յագոնց մատիտեալ բոյւր, որ Զուրինով 678 մեկնում է ռուս. спорымъ, воробыны язычки, кровавникъ, кровавикъ, кровянка (Анненковъ այս վերջինները համարում է էջ 264 Polygonum Bistorta L, իսկ էջ 277 ptarmica vulgaris DC):

ՄԱՏԻՏՈՒՄՆ. անստոյգ բառ, որ երեք անգամ գործածում է Մագ. թղ. 203 և 223. «Յոսկւոյ... և յամենայն ականց հանդերձ մատիտմամբ և դրակոնադի... յոսկւոյ ընդելուզեալ մատիտմամբ և ի կարծրակոփ վիմացն մանրագոյն զնոսա տարակայացեալս առ միմեանս. Որպէս դրակոնտիկոն շարամանբար մակ ոսկւոյ մածեալ մա-

տիտմամբն»։ ՆՆԲ այս բառը մեկնում է արն-
դեղուզումն, յեռումն», իսկ ԶԲ «կարմրա-
քար, hématite»։

+ ՄԱՏՆ, և հլ. (-տին, -տամբ, -տունք,
-տանց) «ձեռքի կամ ոտքի մատ» ՍԳր.
փխր. «սանդուխի աստիճան, երաժշտական
եղանակ, մի մատնաշափ» ՍԳր. Ոսկ. «խա-
ղողի որթի ճիւղերը» Վատկ. Անկ. գիրք հին
կտ. 316. ածանցման մէջ մտնում է հետեւեալ
4 ձևերով.—ՄԱՏՆ. ինչ. մատնեղան Կորին.
մատնացոյց Եփր. ծն. կամ մատնցոյց Գ.
մակ. գ. 22. Յոր. լդ. 26. Եփր. Ել. մատնա-
հատ Կաղնկտ. մատնէք «սիրնի վրայի մատ
մատ աղօսները» Գ. Թագ. է. 15. մատնա-
շուրքն Բժշ. մատնոց Յայսմ. երկմատնի,
երեքմատնի ԱԹ. հնգմատնեան Այն. վերլ.
սանդղամատն «սանդուխի ոտքը» Վրդն. ա-
ւետ. Մագ. և Երդն. քեր. վարդամատն Նոնն.
Յայսմ. շալակամատն «պայուսակի մէկ աշ-
քը» Կիրդ. Թգ. մատնանիշ, մատնանշել,
մատնեմատ (նոր բառեր).—ՄԱՏԱՆ-, ինչ.
մատանել «կնքել» Սարգ. Վրդ. պտմ. մա-
տանի ՍԳր. մատանահար «մատանիով կնք»
Երզն. խրատ.—ՄԱՏԻՆ-, ինչ. մատիեայօրին
«Աստուծոյ մատով յօրինուած» Տաղ.—ՄԱՏ-,
ինչ. մատնեմատն «յորդորական կամ հրա-
մայական (մակբայ)» Երզն. և Նշ. քեր. երկ-
մատնելի Եղիշ. երեց. հարսնմատ «նունու-
ֆար» Գաղիան.—Նոյն արմատից են ձևա-
ցած նաև մատն «մատնութիւն» Ոսկ. Ես. 84,
մատն առնել «այապանել, նշաւակել» Սիր.
Իթ. 35 (հմմտ. գու. մատի վրայ առնել),
մատն գործել «սպանութեան միջամուխ լի-
նել» Նանայ. մատն լինել «մատնել, ուրի-
շի ձեռքը յանձնել» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. և բ.
մատն և տուր լինել «մատնել» Ոսկ. մ. բ. 6.
ի մատանակ կամ ի մատնեակ արկանել
«բռնել, մատնել, ձեռքը գցել» Սերբեր. 66.
Ոսկ. մ. գ. էջ 125. մատնել ՍԳր. մատնիշ
ՍԳր. մատնութիւն Իմ. Ժէ. 11, 14. մատնաու
«մատնիշ» Գ. մակ. գ. 16. անձնամատն Ա.
Թագ. Ի. 30. տիրամատնիշ Բուգ. աշխարհա-
մատն Երզն. լուս.։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. māṭ- արմատից.
այս ձևը երևան են հանում միջ. բրբտ. meut,
ն. բրբտ. meud, հկիմբ. maut, նկիմբ. bawd

«բուժ մատ», որոնք ծագում են կելտական
*māto- նախաձևից։ (Թերևս այստեղ պատ-
կանի նաև հիւլ. mēr «մատ», որի ձայնա-
կան դիրքը կարելի չէ հաշտեցնել միւսների
հետ)։ Հայերէնի մէջ māṭ- ձևի դէմ սպասելի
էր *մաթ-ն, բայց ք դարձել է տ, յաջորդ
ոնգականի ազդեցութեան տակ. ճիշտ ինչ-
պէս որ ունինք ակն՝ փոխանակ *աֆն, ուր
կ դրուած է փոխանակ ֆ ձայնի՝ յաջորդ ուն-
գականի պատճառով։

Հնեմից Համամ. քեր. 266 արմատը
դնում է մատ նախդիր (?)։ ՆՆԲ մատնել
դնում է մատն բառից, իսկ այս էլ
մատշիլ, մօտ ձևերից։ Windisch. 23
մատնել, մատուցանել, մօծանել և մօտ
հանում է մէջ բառից։ Karolides, Γλ.
սղաք. 118 իւլ. māt «ձեռք», լտ. ma-
nus «ձեռք» և կապադովկ. μάτι «սեռ-
թը» բառերի հետ։ Հիւնք. բոլորն էլ
տալ, տամ բայից։ Ուղիղ են մեկնել
նախ V. Henry (Lexique étymologique
breton, էջ 200) և Rozwadowski (Ques-
tions gramm. a. etym. 2re շարք, 14)։
Վերի ձևով Meillet MSL 11, 395, որ
կրկնում է Pokorny 22, 221 և 238։ Jen-
sen ՀԱ 1904, 184 հաթ. mat։ Patru-
bány SA 1, 192 անգաք. mund, հրգ.
munt «ձեռք» բառերին ցեղակից։ Նոյն
ՀԱ 1908, 214 հնխ. mad- «ծամել» ար-
մատից. հմմտ. լտ. mando, յն. բռսձ-
օրձ «ծամել» (կերակուրը մատով բե-
րանը դնելով էին ծամում)։ Մառ, О
полож. аѢхаа. էջ 31 ափխազ. amaza.
վրաց. t'i't'i «մատ» բառերի հետ, դնե-
լով մա- մատնիկ, արմատը տ։

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մրդ.Շմ. Ողմ.
Ջղ. Սլմ. Վն. Տփ. մատ, Ալշ. Խրբ. Հմշ. Մշ.
Ննխ. Պլ. Ռ. Սեր. Սշ. Տիգ. մադ, Ասլ. մադ,
մա*, Սվեդ. մուդ, Զթ. մոդ, մոդ, Հճ. մոդ,
Գոր. Ղրբ. մա՛նք, Ազլ. կորցրած է այս բա-
ռը և նրա փոխարէն գործածում է քիւք, որ
նշանակում է բուն «բթամատ»։ = Մատանի
բառի դէմ ունինք Ջղ. մատանի, Շմ. մա-
տանիք, Ազլ. Գոր. մաա՛նի, Ախց. Կր. մատ-
նի, Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սշ. Տիգ. մադնի, Զթ.
մադնի, Սվեդ. մոդնա, Ղրբ. մաա՛նա, մու-

տա՛նա, Կր. Տփ. մատենիք, Ալշ. Մշ. մաղնիք, Ողմ. Վն. մատենիկ, Ասլ. մա՛նի, Ակն. խրք. Հճ. մաննի, Մրդ. Սլմ. մանիկ՝—նոր բառեր են մատենիկաճոց, մատենոց, մատանե-խաղ, մատել «կողիկի ոսկորները մատ մատ անջատել», մատխոզել, մատիկ, մատլոզ, մատման, մատնագոլ, մատնաթուր, մատնաշունչ, մատնաթուշ, մատնաճաշիւ, մատնաճաշել, մատնել «մատով դիպել, մատը մէջը թաթախելով լիզել», մատնեստուկ, մատնոցուկ, մատուկ, մատցի ևն: Ունինք նաև Ատն. մաննի «մատանի», մաննօս «մատնոց», մատիկլէմէք «մատի ծայրով ուտել», մատիլք «մատնիլք» և վերջապէս առանձին մի դարձուած՝ մատըմ—մուտում տէլէնէլինէ, փարմաղը՛մ տէ «մատս—մուտս ասելու փոխարէն փարմաղս (թրք. մատ) ասա՛» (փխր. պարզ խօսի՛ր, խօսքը մի՛ ծամ-ծըմիր):

ՄԱՏՆ «բլուր» Վստկ. նորագիւտ բառ, որի համար գտնում եմ հետեւեալ վկայութիւնները. Պարտ է որ շրջեն վկարմիր գետինն... և զշորն որ ցամաք լինի ի հիւթոյ և բլրնով լինի և մատներով ի ձմեռան աւուրքն. էջ 17.—Բարձրագոյն կողերն և մատներն և տափերն՝ ևս առաւել լաւ են, զի օդն անդ լաւ բանի. էջ 177.—Պէտք չէ շփոթել յաջորդ մատներ բառի հետ, որ եզակի ուղղական է և իբր ածական է գործածուում: Արմատիս հնագոյն գործածութիւնը ցոյց է տալիս մատոյց «զառիվեր», որ մէկ անգամ գործածուած է Յես. Ժն. 7. «Իշանեն ի Գաղղաղ, որ է հանդէպ մատուցին (եբր. զառիվերին) նղոմիմայ»:

Վաստակոց գրոց հրատարակիչը, էջ 17 և 253 երկուսի մէջ տարբերութիւն չտեսնելով՝ մեկնում է «մատներովն ցուցանէ զգետին՝ յորում իցեն հողակոյտք ցցուեալք իբրև զմատունս»։—Մատոյց ձևի գործածութիւնը ցոյց է տալիս, որ պատահական նմանութիւն ունին արաբ. متن matn «բարձրականգ» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 705), ասոր. ܡܬܢ maṯā «հող, երկիր»:

ԳԻՌ.—Լ. մատ, Զթ. մօղ «բլուր», Զրս.

մաղ «լեռան կող, լանջ». ինչ. Լեռան մատն ի վեր:

ՄԱՏՆԵՐ «սակաւահող, նօսր հողով (գետին)» Վստկ. 43, 53:

ՆՂԲ մեկնում է «մատնաշափ ևեթ թանձր կամ մատն մատն հերձոտեալ» և ըստ այսմ հանում է մատն բառից:

*ՄԱՏՈՒՌՆ, և հլ. (—տրան, —րունք, —րանց) «վկայարան, մարտիրոսի վրայ շինուած փոքրիկ տաճար» Բուզ. Ագաթ. Կիւրդ. Թգ կոչ. «համայն մարտիրոսաց տօնի օրը» Կանոն. էջ 258.—որից մատրանոց ճառընտ. աշխարհամատուռն Տօնակ. Տօնաց. Շար. գրուած է նաև մատուրն Սոկր. 346, մատուրն Սոկր. 320—1 (քանիցս):

= Յն. μαρτύριον «վկայարան» բառից, որ ծագում է μαρτυρος «վկայ, նահատակ» բառից. սրանից է փոխառեալ նաև լատ. martyrium «վկայարան», Յոյն բառը դարձել է նախ մատուռն, որից յետոյ ր ընկնելով՝ մատուռն.—Հիւրշ. 363:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՂԲ, Հիւնք. յն. μαρτυρα «փարախ» բառից:

ԳԻՌ.—Երև. Սլմ. մատուր, Տփ. մատուր, Ալշ. Զթ. Մշ. Ննիս. Սեբ. մաղուր, Սվեդ. մուղէտ, Ղգ. մանդուր.—Երև. և Տփ. նշանակում է «գերեզմանի մահարձան»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მადურო մատուրի «գերեզմանատան մէջ մի ընտանիքի մեծեղնիքին յատկացուած հողամասը. թաղ»։ Վրացի բառը թէև նշանակութեան կողմից փոփոխութիւն է կրած (միջինը ներկայացնում է Երև. Տփ. «մահարձան»), բայց անշուշտ մեզանից է փոխառեալ՝ ձևի պատճառաւ. յունարէնից փոխառեալ լինելու պարագային սպասելի էր *մատուրի ձևը:

ՄԱՏՈՒՏԱԿ «մի տեսակ բոյս. լտ. glycyrrhiza, ֆրանս. réglisse» (Տիրացուեան. Contributo § 269, Քաջունի, Գ. 159) (նոյնը նաև մատիտակ, մատուտիկ, Քաջունի գիտէ դարձեալ մատնէտակ) Բժշ.:

Lag. Arm. Stud. § 1438 պրս. ماحک mahk և քրդ. mekuk հոմանիշների հետ: Հիւրշ. 192 մերժում է թէ՛ պրս. mahk և թէ՛ պրս. bîx mekkeh և motki հոմանիշները.—Canini, Et. étym. 166 կցում

է սանս. madhu «քաղցր» բառին (Այս մեկնութիւնը բաւական հրապուրիչ է, որովհետեւ մատուտակը շատ լեզուների մէջ բացատրուած է «քաղցր» բառով. ինչ . յն. γλυκύ-քրիւզ «քաղցր արմատ», գերմ. süßholz «քաղցր փայտ», ֆրանս. réglisse՝ յառաջացած յն. γλυκύքրիւզ «քաղցր արմատ» բառից, ռուս. сладкий корень «քաղցր արմատ», քրք. Ատրպ. širin biyan «քաղցր մատուտակ», կալմուք. şiker boya «շաքար մատուտակ» են. (տե՛ս АННЕНКОВЪ-ի Բուսաբանական բառարանը, էջ 159 Բ). ըստ այսմ էլ հյ. մատուտակ «քաղցր արմատ»։ Բայց այս «մատուտակ քաղցր» բառը ո՛չ իբրեւ բնիկ հայերէն է յարմարուած և ո՛չ իբրեւ իրանական փոխառութիւն. առաջին դէպքում հնիւ. médhu- ձեկ դէմ (տե՛ս մեղր բառի տակ) պիտի ունենայինք հյ. «մեղու, որից էլ *մեղուտակ, իսկ երկրորդ դէպքում իրան. maδu ձեկ դէմ պիտի ունենայինք հյ. *մաւ, որից էլ *մաւուտակ)։—ՀԲուս. § 1997 դնում է մատն>մաւ բառից, արմատի մատնաձեւ լինելու պատճառաւ, ինչպէս ունինք լտ. digitalis և հյ. գւռ. մատնոցուկ՝ «մատ» բառից. և ինչպէս իրօք էլ գտնում ենք Քաջունու մօտ մատնէտակ՝ փոխանակ մատուտակ. տե՛ս նաեւ տակը փոխառ. *մատնիկ։

ԳԻՌ.—Մշ. մաղուտագ, Ալշ. Բ. մաղուպագ. Կր. Վն. մատուտիկ (այս վերջինը ըստ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 466)։

ՓՈՒՆ.—Քրք. գւռ. mednig «մատուտակ».—այս բառը գիտէ միայն ՀԲուս. § 1997.—կազմուած է հյ. գւռ. *մատնիկ ձեկից՝ տաճկերէնի ներդաշնակութեան օրէնքով։—Կապ ունի՞ն արդեօք նաեւ վրաց. მატობო մատուտի, მატობო մատուտի, მათობო մաթոքի ռուս. болиголовъ, омега (բոյսը)՝ Զուբին.² էջ 679, որ АННЕНКОВЪ 421 Բ շատ զանազան ձեւերով է բացատրում և յայտնի չէ թէ վրացին սրանցից որի՞ն է համապատասխանում։

Մատչիլ տե՛ս Մատ։

*ՄԱՏՊՈՒՆ արժեքական մի բոյս խաշելով

ստացուած շուրք. decoction» Մխ. բժշ. 32 ևն. գործածուած է նաեւ մապուխ ձեւով՝ Մխ. բժշ. 51։

=Արար. مطبوخ maḥbūx «հիփուած», որ طبخ ṭabx «հիփել» բայի անցեալ դերբայն է։

Ուղիղ մեկնեց նորայր, Բառ. ֆր. էջ 352 ա։

ՄԱՏՈՒԶ «խուզմուղ», այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 205. Թերևս պէտք է կարգաւ խազմուզ. բայց հմմտ. նաեւ մաւղիւ։—

ՄԱՏՈՒԱԿ, ի—ա հլ. «գինի մատուցանող, արբուցիչ, տակառապետ» ՄԳր. Ագաթ. Փարպ. որից մատուցակել «գինի մատուցանել կամ ծառայութիւն անել» Ագաթ. Ոսկ. յհ. ա. 21. մատուցակութիւն Ագաթ. մատուցակոց «գինու մատն» (նորագիւտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 376։

ՆշՔ «մատուցող ըմպելեաց, իբր առուաց»։ Տէրվ. Նախալ. էջ 172 հնիւ. madhu (իմա՛ médhu) «մեղր, մեղրաշուր» բառից, իբր մատուտակ։ (իմաստի կողմից շատ յարմար է այս բացատրութիւնը, որովհետեւ հնիւ. médhu «մեղրաշուր»-ը գինի կամ արբուցիչ ընպելիք էր. հմմտ. սանս. mādhura «ողգից ըմպելիք», madya «գինի», madra «ուրախութիւն», յն. μεθύω «հարբել», μεθύσις «հարբեցութիւն», μεθύστω «հարբեցնել», զնդ. maḍa- «ողգից ըմպելիք», պհլ. և պրս. mai «գինի», Բայց ինչպէ՞ս պէտք է բացատրել ձեւը, եթէ բառը լինէր բնիկ հայ. պիտի ունենայինք *մեղ-, իսկ եթէ իրանականից լինէր փոխառեալ (ինչպէս ցոյց են տալիս ա ձայնաւորը և -ակ վերջավորութիւնը), պիտի ունենայինք հյ. մաւ-՝ իրան. maḍa- ձեկ դէմ։—Անլի փորձիչ է հնիւ. mad- «խոնաւանալ, թաց լինել, թրջուիլ» արմատը, որից ունինք լտ. mattus «հարբած», սնս. mādati «հարբել» ևն (Boisacq էջ 598, Pokorny 2, 230), բայց բառիս -ոտակ վերջաւորութեան պատճառաւ անյարմար)։— Ցակորեան, Բիւզանդիոն № 743 երբ. միգրալ «աման, տաշտ, գաւաթ», արար.

درا dirā «բաժանել, մատակարարել»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მარაგ marag մատակարարող, կամ աղախանի օգնական աղջիկ»: ՄԱՍՍԱՅ «սակալ», ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 206:

ՄԱՍՐԱՆ «հին հայոց երկրորդ ամիսը, հոռի» ըստ Երզն. տօնապ. (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 140). այսպէս էր իբր կոչում հնապէս Հոռի ամիսը և յետոյ խոռէն անունով մէկից փոխուելով՝ եղաւ Հոռի. սրանից է կազմուած իբր թէ աշխարհամատրան (տօնը): որ Հոռի ամսուայ սկիզբն էր գալիս:

Մատք տե՛ս Մատ:

ՄԱՐ. մի տեսակ անձանօթ բոյսի անուն է. Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 1998:

*ՄԱՐ, ու հլ. «ցամաքեղէնի կամ հեղանիւթերի չափ է» ՍԳր. Շիր. Վրք. հց. (ըստ Աւգերեան, Բցար. չփ. և կշռ. էջ 127 ալլեայլ մեծութիւն ունի. կայ 50 քսեստ, 150 քսեստ, ինչպէս և 6 քսեստ առնող մար. պոնտական մարը ըստ Եպիփանի՝ 20 քսեստ էր առնում. իսկ ըստ Վրք. հց. փոքր մի չափ է, քանի որ ասում է թի ժամ ճաշոյն կերիցես մի հաց և լիտր մի միս և մար մի դիւնի արբա:)

= Իրան. *mār ձեւից, որ աւանդում են յոյն հեղինակները լաբուս ձեւով. սրանից է նաեւ պոնտ. լաբուս «մար»։ Իրանեան բառը կարող է լինել պարսկ. *mār, որ գալիս է հնագոյն *māhr ձեւից և այս է <հարս. *mātra, իբր սանս. मीत्र mātṛa- «չափ»։—Հիւբշ. 192:

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, անդ, որ երկարօրէն խօսում է բառիս վրայ և կցում յն. և պոնտ. ձեւերին: Նշք պոնտ. լաբուս և եբր. מֶר «չափ»։ Lag. Gesam. Abhd. 197 նոյնպէս պրս. և պոնտ. ձեւերի հետ: Տէրվ. Altarm. 75 և Նախալ. 98 սանս. mātrā, յն. μέτρον, հսլ. мѣра «չափ» և պոնտ. լաբուս: — Հիւբշ. մառան բառից: Պատահական նմանութիւն ունի պրս. مَر mar «չիսուն»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მარა մարի «15 ֆնտանոց», կապաղովի. მარეო «փոքր սափոր» (Karolides, Γλ. συγχρ. 91). մտած է նաեւ

Աւետարանի քրդ. Թարգմանութեան մէջ՝ Յովհ. Բ. 6. Հէր եէքէ ուան տըտօ եա սըսէ մար դշդար տնտ (տանէին մի մի ի նոցանէ մարս երկուս կամ երես):

*ՄԱՐ «տէր, ո՛վ տէր» ճառքնտ. (ինչ. Մա՛ր Սարգիս. նոյն է նաեւ խորհնացու Մա-րաբասը, այն է Մար Աբաս «տէր Աբաս»): = Ասոր. արամ. مَر mār «տէր» բառից, որի իգականն է مَرْتَا mārta «տիրուհի», գոյականը مَرْتَا mārta «տիրութիւն» (Brockelm. Lex. syr. 193ա). սրբանցից են յառաջանում Մարթա և Մարութայ յատուկ անունները:

Ուղիղ մեկնեց Նշք,

ՄԱՐԱԳ «յարգանոց» Յայսմ. նոյ. 19, դեկ. 12, մրտ. 2. Մին. համդ. 85. Արձ. 1215 Թուից (Վիմ. տար. 59):

Հիւբշ. մարգ բառից: Kraelitz-Greifenhurst ՀԱ 1911, 259 փոխառեալ Թրք. mārāk, merək բառից, իսկ այս էլ հլ. մթերք բառից: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. ماراqa marāqa «ուղտին տալու համար փրցում մի քիչ խոտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 54):

ԳիՌ.—Ախց. Գոր. երև. Խրք. Կր. Հմշ. Սեբ. Սլմ. Տփ. մարաֆ, Ասլ. մարաֆ, մարա*, Մկ. Ողմ. մարաֆ, Ղրք. մա՛րմֆ, Ալշ. Մշ. մարազ. որից մարագաւեղ: (—Մարագ բառն ունին նաեւ Ալթս. Ակն. Արք. Բլ. Բղ. Գնձ. Երզ. Խ. Խն. Կլ. Հղր. Ղզ. Շտ. Վն. Տիդ. Տր. Բ.):

ՓՈՒՆ.—Քրդ. marak, merək «յարգ կամ խոտ պահելու տեղ» (Justi, Dict. Kurde էջ 395), Կիւրին. mark'w (Schiefner, էջ 232բ). Թրք. գւռ. Կր. merək (Բիւր. 1898, 627), Եւդ. مَر mārāk «յարգանոց» (Յուշարձան, էջ 330 ա), Իմերխեկի լեզուով me-regi «մարագ» (Մառ, Тексты VII, էջ 82) և մինգր. მარაგ մարակա «այծի փարախ» (Վերջինը գնում է Кипшидзе, Грам. мингр. яз. СП. 1914, էջ 276):—Թուրքերէն բառի հայերէնից փոխառեալ լինելուն ապացոյց է այն, որ զործածական է միայն Փոքր-Ասիոյ բարբառներում և չկայ ո՛չ Օսմանեան զրական լեզուի մէջ (չի յիշում Արիկեան, Ընդարձակ բառարան տաճկ.-հայ. Պոլիս 1892,

էջ 542 ք) և ո՛չ էլ որևիցէ արեւելեան թուրք կամ թաթար բարբառում (չի յիշում Будаговъ, Сравнительный словарь турецко-татарск. нарѣчій, էջ 224, 414):

*ՄԱՐԱՆ, ո հլ. (յետնարար նաև ի-ա հլ.) «մորեխ» ՍԳր. Վեցոր. 174. ռամկական ձևով գրուած է մորեխ կաստ. Վրդ. պտմ. մորեխս կիր. պտմ. էջ 241. ուրիշ է գւռ. մարախ կամ մարուխ «մատուտակ», որ տե՛ս առանձին. ռատի ոմանք շփոթելով նախորդի հետ՝ կարծում են թէ Յովհաննէս Մկրտչի կերած մարախը ո՛չ թէ «մորեխ» էր, այլ «մատուտակ».—«ոմանք ի Մշեցոց կամ ի Տարօնացոց համարին՝ թէ կերակուր սրբոյ Մըկրտչին յանապատի էր մատուտակ» (ՆՃԲ):

=Հիւս. պհլ. *maḏax «մորեխ» բառից: Պարսկականում «մորեխ» բառը երեք ձև ունի. 1) հրախսային պարսկերէն *maḏax, որի հետ նոյն են զնդ. ماذاخ maḏaxa, բեբելում. maḏax. maḏay, օսս. mā'tix. 2) հարաւ-արեւմտ. maig < *maḏaka, maḏika, կազմուած -ka մասնիկով, մինչդեռ առաջինը ունի -xa մասնիկը (MSL 17, 245), որից պրս. meig = պհլ. maig (Horn § 1010). 3) կենտրոնական malax < *maḏakha, որից պաղենդ. malax (գրուած malak), պրս. مالاخ malax, որ և مالاخ malāx, աֆղան. mlax, քրդ. malō, վախի milax. այս ձևը փոխառեալ է սողդիականից, որովհետև այս լեզուի մէջ է որ ծ դառնում է l (Gaut-hiot, Gram. sogd. էջ II):—Հիւրշ. 192:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. մէլէխ ձևի հետ:—Böttich. Arica 67, 92 և Lag. Ges. Abhd. 72 պրս. malax:—Lag. Urgesch. 787 պրս. malax, իբրև սանս. mar, լտ. molere արմատից: Müller SWAW 38. 582 պրս. marax, որ գոյութիւն չունի նոյն, SWAW 40, 9 սրա հետ նաև աֆղան. malax: Հիւրշ. ZDMG 36 (1882), էջ 133 maḏaxa: Ենդրեան, Մասիս 1884, 202 տալիս է բառիս մեկնութիւնը, ինչպէս և ենթադրում է մի նոր մարախ «բազէ» բառ. ահա իր խօսքերը. «Ոսկեփորիկ մը Նէեսայի վրայ խօսելով կ'ըսէ թէ Ակիւզա զնէեսա բառը, զոր գիտեմք թէ

«շալլամն» կը նշանակէ, թարգմանած է «մարախ»: Չունիմ ես հոս դիւրութիւն քննելու թէ Ակիւզասայ օրինակագրին մէջ ի՛նչ ձայնով գրուած է այս. եթէ մարախ ձայնն ունի, կ'հրկի թէ պէտք չէ զայն շփոթել սովորական մարախի հետ, որ «մորեխ կամ շէֆիւլէ» կը նշանակէ, զի կրնայ այն յառաջ եկած ըլլալ սանս. մարաֆա բառէն՝ որ «բազէ» կը նշանակէ: Ըսել թէ «Ակիւզաս զնէեսա մարախ թարգմանեց» կը նշանակէ Ակիւզաս զնէեսայն բազէ հասկացաւ ու թարգմանեց: Մարաֆա ստուգաբանօրէն «սպանիլ, կորուսիլ» նշանակելովը, կըրնայ յարմարիլ թէ՛ բազէի բնութեան և թէ ապականիլ մարախ միջատին: Մարախ բառի նշանակութեան վրայ ուրիշներ էլ են կասկած յայտնած, յատկապէս տարօրինակ զտնելով որ Յովհ. Մկրտիչը մարախ միջատը կերած լինի. այս մասին տե՛ս Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբոց Ա. 33: Բ. էքսէրճեան էլ ունի մի առանձին տետրակ «Մարախ» թէ մարուխ» վերնագրով (Պօլիս 1887), ուր ցոյց տալով թէ Յովհ. Մկրտչի կերածը մարուխ էր, ասում է թէ Աւետարանի մարախ բառը նշանակում է նաև «մատուտակ»: Սրան է պատասխանում Տէրվ. Լեզու, 1887, էջ 62 և ցոյց է տալիս որ Աւետարանի մարախ բառը միայն «մորեխ» կարող է նշանակել, քանի որ գրուած է յոյն բնագրի ἀχρε բառի դէմ, որ միայն «մորեխ» նշանակութիւնն ունի: Նման մի թիւրիմացութիւն տեղի է ունեցած հին սլաւերէնում, ուր Մտթ. գ. 4 յառաջացել է հսլ. brědu «մորեխ» անգոյ բառը, փոխանակ ab-rědi «կանաչեղէն» (տե՛ս Berneker 84): Պատահական նմանութիւն ունի յն.

βροῦχος «անթիւ մորեխ» (Boisacq 135):

ԳԻՌ.—Ասլ. մարախ, Ախց. Գոր. Երև. Ղրք. Շմ. Տփ. մօրէխ, Ազլ. մա՛րաֆ, Ոզմ. Ջղ. Սլմ. մուրեխ, Երև. Մկ. մուրէխ, Ջթ մը՛յըխ, մը՛րէխ, Սվիդ. միւրիխ.—նոր բառեր են մորեխակոռ, մորեխաեղ:

ՄԱՐԱՆ «զմուռ», ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 206:

Մարախ «մատուտակ» տե՛ս Մարուխ:

ՄԱՐԱԿ «զտեակ», ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 206:

*ՄԱՐԱՆ «անծանօթ մի ծառ է» Բժշ. ունի
միայն ՀԲու. § 2000:

=Արաբ. مَرْرَان murrān (կարելի է նաև
կարդալ marrān, marān) «մի տեսակ ծառ
է, որ տեճկ. կոչում է վայրի հունի կամ լու-
ծի ծառ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 707—
708):—ԱՃ.

*ՄԱՐԱՆԱԹԱՅ. նզովքի մի բանաձև, որ
մէկ անգամ գործածուած է Ա. կոր. ժգ. 22.
«Եթէ ոք ոչ սիրէ զտէր Յիսուս, եղիցի նզով-
եալ. մարանաթայ». յոյնն ունի εἰ τις οὐ φι-
λεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἥτοι ἀναθήσει,
μαρὰν ἀθά:

=Արամ. مَرَّان مَار mār-an aṭā «Տէր
մեր զայ» դարձուածքից, որ Ս. Գրքի Թարգ-
մանութեան ժամանակ՝ յն. μαρὰν ἀθά «ձեկ
վրայից տառադարձուել է հայերէն (Sopho-
cles 733):—Հիւբշ. 325:

Հնեից ուղիղ են մեկնում Մեկն. ա.
կոր., Մանդ. սիր. 6 (մարան «տէր»,
աթայ «եկն», այսինքն Տէր եկն), Երզն.
մտթ. 518 (Մարանաթայ, այսինքն Տէր
զալոց է, զգոյշ կացէք): Նորերից նախ
ՀՀԲ, Աւետիքեան՝ Մեկն. Թղթ. Պօղոսի
Ա. 1070 և ՆՀԲ:

ՄԱՐԱՆՃՈՒ «ծնեբեկ» Բժշ. ունի միայն
ՀԲու. § 2001:

=Անշուշտ պրս. բառ է. հմմտ. պրս.
مارچوبه mārčōba և مارجيا mārġiyā
«ծնեբեկ» հոմանիշները, որոնք բուն նշա-
նակում են «օձափայտ, օձախոտ». ըստ այ-
սըմ մարաճնու ձևն էլ կարող է լինել պրս.
*مارانجوى mārānjūy «օձերի փնտուածը»
ձևից. կայ նաև ժողովրդական պրս. māḷā-
cūālā «ծնեբեկ», որ mārčōba բառի աղա-
ւաղեալն է՝ գործածական Ատրպատական-
ում:—ԱՃ.

*ՄԱՐԱՋԱՆՏ «իշխան զօրավար» Լմբ. առ
Լև. տպ. Վենետ. 1865, էջ 240. Պտմ. կիլ.
210. Անսիդք 3. գրուած մարաջախ Սմբ.

պտմ. 112. գործածական դարձաւ նոր գրա-
կանում՝ իբր ֆրանս. maréchal:

=Հֆրանս. *mareschali բառից փոխա-
նալ է Ռուբինեանց ժամանակ. այս բառը
իբ հերթին փոխառել է հգերմ. marahscale
«ձիապան» բառից, որ կազմուած է հրգ.
marah «ձի» (հմմտ. իռլ. marc, կիմր.
march, անգլ. mearh, նրգ. Mähre, հիւլ.
marr «ձի») և հրգ. scale (>նրգ. schalk)
«ծառայ» բառերից. գերմանականից են փոխ
առնուած նաև հիտալ. marescaldo, հֆրանս.
mareschal, իտալ. maresciallo, ֆրանս.
maréchal, որից լեւո դառնալով՝ գերմ. Mar-
schall (Pokorny 2, 235, Kluge 320): նախ.
կին հասարակ ձիապանի նշանակութիւնը
հետզհետէ բարձրանալով՝ դարձել է «զօրա-
վար». այսպէս ֆրանս. maréchal de Fran-
ce՝ զօրավարներից բարձր մի աստիճան է,
որ 1870 թուին վերացուեց, բայց 1916 թ. նո-
րից վերահաստատուեց:—Հիւբշ. 390:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը յե-
տոյ Peterm. ZDMG 15 (1861), էջ 403:

*ՄԱՐԱՐ «մի տեսակ բոյս է. centaurea
calcitropa» Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 2002:

=Արաբ. مَرَار murār (կարելի է սխալ
ձայնանիշով կարդալ marār), Եգիպտոսի ա-
րաբ. բարբառով مَرِير marīr կամ murīr?
նոյն նշ. (ընդարձակ բացատրութիւնը տե՛ս
Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 107):—

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու:

ՄԱՐԱՐՊԱՅ «սպանութիւն». ունի միայն
Բառ. երեմ. էջ 206:

*ՄԱՐԳ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց
վկայութեան) «խոտաւէտ տեղ» Ա. մակ. Թ.
42, Վեցօր. Ոսկ. մ. ա. 2. որից մարգագե-
տին ՍԳր. մարգեախին Ջենոբ. Յայսմ. փետ.
17. մարգեակ Յայսմ. (Նոր վկ. էջ 20), Ճառ-
քնտ. Պտմ. ամաս. 60. ջրամարգի Ոսկ. ես.
մարգաւէտ, մարգագոյն ԱԲ:

=Պհլ. *marg «մարգագետին» բառից փո-
խառնալ. հմմտ. զնդ. مَرغ marəyā
«մարգագետին», պրս. مرغ marḡ «տեսակ
ինչ զալարույ, զոր ուտեն անասունք կարի
ախորժանօք. 2. մարգագետին վայր՝ ուր
առատութեամբ բուսեալ է խոտն. 3. տեղի
խոտաւէտ և զալարազուարճ», مرغزار

maryzār «մարգաստան» Շահն. Ա. 435, 34. քրդ. mirk, merk, merya, méreg «մարգագետին»։ Իրանեանից փոխառեալ են նաև ասոր. ܡܪܓܐ margā «մարգագետին», արաբ. مرغ marḡ «մարգագետին», تمرغ tamarruḡ «մարգի մէջ արածիլ», նաև مرچ marj «մարգ», ցախ. marž «մարգագետին»։ —Հիւրշ, 193։

նշՐ պրս. և արաբ. մէրն։ Neumann ZKM 1, 242 գերմ. Mark, պրս. marz «գաւառ» ձեւերի հետ։ Նոյնը նաև Gösche 6: Müller SWAW 41, 13 յիշելով արաբ. և արամ. ձեւերը, սեմականից փոխառեալ է համարում։ Justi, Dict. Kurde, էջ 395 պրս. քրդ. արաբ. ձեւերի հետ։ Հիւրշ. պրս. մէրդ։ Մ. Ս. Դաւիթ-Բէկ, Յուշարձան, էջ 398 գալլ. bro, հրրդտ. brool «երկիր, գետին», գոթ. marka «սահման», հիոլ. mrug, լատ. margo «եզերք» բառերի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. մարգ «պարտէզի մէջ ածու», որից մարգամիշի «մի տեսակ խնձոր»։

ՓՈՒԽ.—Վրաց. მარგო մարգի «ածու»։

*ՄԱՐԳ «թռչուն». բառ առանձին անգործածական. գտնուում է լորսմարգ կամ լորսմարգի «լոր թռչունը» (ՍԳր. Փիլ.) բարդի մէջ հմմտ. նաև սիւրսմարգ։

=ՊՀԼ. *marg «թռչուն» բառից փոխառեալ. հմմտ. զնդ. मरग mərəḡa-, պհլ. murγ, murv, սանս. मृग mṛgā-, պրս. مرغ murḡ, բելուճ. murg «թռչուն, հաւ. մեր ա ձայնաւորին համապատասխան են գալիս աֆղան. marḡa, օսս. marḡ, մազանդ. marḡ «թռչուն» հոմանիշները (Horn § 975)։ Իրանեանից փոխառեալ է կարծւում նաև յն. μελεαγρίς անունով թռչունը (լատ. numida meleagris, ֆր. pintade), որ Յունաց մէջ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ստացել է այս ձեւը (Boicasq 623)։—ԱՃ.

Մառ ԿԱԿ 1918, էջ 2086 վրաց. მარგ-ბოლ մարխիլ «լոր» բառի հետ։

*ՄԱՐԳԱՐ «խրաբանչիւր ամսուայ շորրորդ օրը». ունի միայն Քաջունի, Գ. 180 և Բ. 101։

=Մարգար յատուկ անունից է, որ կըրճատուած է մարգարէ բառից. հմմտ. նոյն

տեղը հրաւնտ «երկրորդ օրը ամսոյ», առամ «երրորդ օր ամսոյ» են։—ԱՃ.

*ՄԱՐԳԱՐԷ, ի հլ. «ապագան գուշակող իմաստուն» ՍԳր. որից մարգարեանալ «գուշակել» ՍԳր. մարգարեանց «մարգարէի գիւրդմանի վրայ շինուած մատուռ» Բուզ. մարգարեազէտ Ազաթ. Կորիւն. մարգարեական Ազաթ. մարգարեակիր Կոշ. 412 մարգարեանարգու Եւ. պտմ. էջ 377 (նորագիւտ բառ. տպուած է մարգարէս անօգուտ. այսպէս պէտք է սրբագրել ըստ Վարդանեան, ՀԱ 1913, 559), նախամարգարէ Պիտ. Խոր.

=ՊՀԼ. գու. *mārgar- ձեւից. այս բառը թէև աւանդուած չէ գրականութեան մէջ, բայց նոյնն են հաստատուում սրանից ածանցուած նորագիւտ սոգդ. mārkṛāy, mārkārāk «կախարդ» (Gauthiot, Gram. sogd. էջ 77), mārkṛāyt «գուշակը, վհուկը» (եզակին պիտի լինի *mārkārē), որոնք գործածուած են Մանիքեական գրութեան մէջ (Meillet BSL 1965)։ Բառիս հնագոյն ձեւն է զնդ. *maθra-kara-, որ կազմուած է զնդ. मरग- maθra- «բառ. Ս. Գրքի խօսքերը» և मरग kara- «գործող, կերտող» բառերից. հմմտ. նոյն բառից ածանցուած ուրիշ ձեւեր. ինչ. զնդ. मरग maθran- «կանխասաց. կանխագուշակ, մարգարէ» (Գաթաների մէջ գործածուած է միայն Զրադաշտի համար), मरग-परासा maθrō-pərəsa- «Աւեստայագէտ», маθрә-баешаза- मरग-баешаза կամ («սուրբ» ածականով) मरग-बाешाза *maθrēm-spəntēm-baēšaza- «բանի սրբով բժշկող». հմմտ. նաև սանս. मन्त्र

māntṛa- «ծիսական կամ մոգական բանաձեւ», որից मन्त्रायति mantrayati «ծիսական կամ մոգական բանաձեւեր արտասանել», मन्त्रकार mantrakāra «երգահան, երգասաց», मन्त्रवादिन् mantravādin

«կախարդ, մոգ, որ զանազան մոգական բանաձեւերով հիւանդների վրայ աղօթում ու բժշկում է»։ Ըստ այսմ մեր մարգարէն էլ, որ զրադաշտական կրօնից փոխառեալ բառ է, նշանակում էր նախապէս այն արեւելեան

կարգացողները, որոնք Ս. Գրքերից զանազան աղօթքներ կարդալով հիւանդների վերայ, բժշկում էին նրանց, և կամ այդ գրքուածքներից զուշակութիւններ էին հանում, Քրիստոնէութեան հաստատութեամբ բառը նոր զաղափարների դրոշմն ստացաւ և նոր իմաստով սրբազործուեցաւ. այնպէս՝ ինչպէս պատարագ բառը հասարակ և աշխարհիկ «նուէր» նշանակութիւնից՝ անցաւ քրիստոնէական քառութեան պատարագի իմաստին: Արիական բառերին ցեղակից են յն. *μαρτυρ* «մարգարէ», *μαρτυρία* «մարգարէութիւն», պատգամ», *μαρτυροῦν* «մարգարէական գիտութիւն», որոնք բոլորը միասին ծագում են հնիւ. *men-* «մտածել» արմատից (Boisacq 609):

ՆԶԲ հանում է մոգ բառից: Lag. Reliq. gr. 83 եբր. *נגב* *ngv* «հոսիլ, հեղուկ» արմատի հետ, որ մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1443:—Karolides, *Πλ. συγρ.* 91, 190 մեր բառին է կցում կապագովկ. յն. *μαρμαίω* «առասպելական հսկայ», Հիւնք. և Ալիշան, Հին հաւ. 392 լատ. *Mercurius* «Հերմէս» բառից: *Patrubby SA 1, 217* սանս. *mārg* «կանխատեսիլ» + հյ. *ար* (իմա՛ արաւ) + է յունական վերջաւորութիւնը: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 225 մոգ բառից՝ ճշմարիտ բառի նմանողութեամբ: Մառ. *IAH 1909, 1057* մարգարէ համարում է նախաւոր «աստղաբաշխ, աստղագէտ». արմատը դնում է հյ. *մարգ «աստղ», որի աւելի պարզ արմատն է յաբեթական մրգ «փայլ». ցեղակիցներն են արաբ. *barq* «փայլիլ», վրաց. բրկիալի «փայլում», լազ. մուրուցիսի, մուրունցիսի «աստղ», մինգր. մուրիցիսի «աստղ» և հյ. պերն, պայծառ: (Հայերէնից է փոխառեալ վրաց. *მემაღლე* մեմարգե «վճուկ, կախարդ, աստղագէտ», որ կազմուած է պաշտօն ցոյց տուող մե- մասնիկով. որով արմատը կլինի մարգ < հյ. *մարգ «աստղ»): Այս մեկնութիւնը մերժելով՝ վերի ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ առաջին անգամ Salemann *IAH 1913, էջ*

1129—1130, որ դրաւ սոգգ. ձեւից փոխառեալ: Պհլ. ձեւի միջնորդութեամբ բացատրեցին Meillet BSL 19, 65 և Gauthiot MSL 19, 127: Ղափանցեան, *Տեղեկ. ինտիւ.* 2, 95 դեռ կրկնում է *մարգ «աստղ» բառից, մ- և -արէ մասնիկներով:

Գիւ. — Զղ. Սշ. մարգարէ, Ախց. երև. հրբ. կր. ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. մարգարէ, Ալշ. Մշ. մարգարա, Սվեզ. մարգարա, Մկ. մարկարա, Մրզ. Շմ. մարգարա, Սլմ. մարգարա, Զթ. մայգայէ, մարգարէ:

*ՄԱՐԳԱՐԻՏ, n հլ. (կայ նաև ի-ա հլ.) «մարգարիտ» ՍԳր. Փարսկ. որից մարգարտեայ Ոսկ. եբր. մարգարտագարդ Բուզ. մարգարտաւոր 3հ. կթ. մարգարտաւորուն վրք. հց. ոսկեմարգարտեայ Կաղանկո. մարգարտանման (նոր բառ). ամենահին վրկայութիւնը տալիս է խոր. վիպասանական մի երկտողի մէջ.

Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն
Արտաշիսի,
Տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեանն
Սաթինկանն:
(Խոր. Բ. ծ.)

= Լտ. *margarita* բառից, որ փոխառեալ է ինքն էլ յն. *μαργαρίτης* հոմանիշից. (ասում է նաև *μαργαρον*, *μαργαρίς*, *μαργαρος*). սրանց հետ նոյն են պրս. *مرواريد* *marvārid*, *murvārid*, ասոր. *ܡܪܝܪܝܬܐ* *margānīṯā*, գոթ. *marikreitus* ևն. բոլորի սկիզբը համարում է սանս. *मञ्जर* *manjara* «ծաղիկների փունջ, ծաղկի կոկոն, մարգարիտ» (Boisacq 610): Հայերէն բառը առհասարակ դնում են յունարէնից. բայց որովհետև նա աւանդուած է այնքան հին ժամանակից, երբ դեռ յունարէն փոխառութիւններ չէին կարող լինել հայերէնում, ուստի աւելի յարմար եմ կարծում դնել հոովմէական փոխառութիւն, քանի որ լտ. *margarita*, *margaritum* ձեւերը դեռ Կիկերոնի և Տակիտոսի ժամանակից գործածական են:—Ահ.

Klaproth, *Asia polyg.* 103 յն. *μαργαρίτης*: Այսպէս նաև ՆԶԲ և վերջին անգամ Հիւրշ. 363:

ԳԻՌ.—ՍԼ. մարգ'արիդ, ՋԼ. մարգ'արիթ, երև. Շմ. մարգարիդ, ԱԼԶ. ՄԶ. Սեթ. մարգ'արիդ, Ախց. Կր. Մրդ. ՍԼմ. մարգրիտ. Տփ. մարգրիտ (2 վանկով, առանց միջաձայն ր-ի), Ակն. Խրթ. ՊԼ. Ռ. Ննխ. մարգրիդ, Ասլ. մարգրիդ, մարգրի*, Վն. մարկ'րիտ, ՄԿ. մուրկ'րիտ, Ազլ. մրգ'ուրիթ, Տիգ. մուրգրիդ, Ոզմ. մարկ'րէտ, ՀՃ. Մայգ'ա-յիդ (այս վերջինը միայն իբր յատուկ անուն դործածուած)։

ՓՈՒՆ.—Justi, Dict. Kurde, էջ 404 (տե՛ս և իր Kurd. Gram. 95) հայերէնից է դնում քրդ. مكریت magrit «մարգարիտ», որ անշուշտ ծագած է գու. մարգրիտ ձևից՝ ր-ի անկումով։ Բնիկ քրդ. ձևերն են mirari, mîrârî. mervâr: Հայերէնից են թերևս նաև վրաց. მარგარიტი մարգարիտի, მარგალიტი մարգալիտի, Թուշ. მარგალიტ მარგալիտ, ալբար. margal, բուլղոս էլ նոյն նշանակութեամբ։

*ՄԱՐԳԱՅՏ հայկական տոմարի 11^{րդ} ամիսը. անշարժ տոմարով համապատասխանում է յունիս 7—յուլիս 6» Եփր. դետ. 224, դտ. 335, Կանոն առաք. 291, Յայսմ. Տոմար. Վանակ. տար. բուն սեռականի ձևով է, որ յետոյ նաև իբր ուղ. էլ սկսեց դործածուիլ։

=Հպրս. *margazana- ամսանունից, որ դործածուած է Բիսիթունի արձանագրութեանց Շօշական թարգմանութեան մէջ (Գ. 87). նշանակում է «թուլունների թուխսի ժամանակը» (ըստ Oppert, ZDMG 52 (1898), էջ 266, Justi, Die altpersische Monate ZDMG 51 (1897), էջ 234)։—Հիւրշ. 506։

Հնեներից Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգարանում են մարգ բառից. «Մարգացն, որ է ժամանակ ածելոյ զմարգս որ ի դաշտս և ի հովիտս իցեն, յայգեստանս և ի բուրաստանս»։ Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Մարգաց՝ մարդ ծնեալ և Աստուած բովանդակեալ և զմեզ դալարացուցեալ և ծաղկեալ և սրբեալ, արար վայելօղոս մարմնոյ և արեան իւրոյ»։ Brosset, JAs 1832. 530 մարգ բառից, իսկ էջ 532 ասում է թէ թարգմանուած է վրաց դարբայի «վրացական տոմարի 11^{րդ} ամիսը» բառից, որ

ծագում է քիբա «խոտ» բառից, ըստ Վանականի՝ մարգ բառից են հանում ՆՀԲ, ՋԲ, Dulaurier, Chron. arm. 11, Բազմ. 1897, 334, 339, 391, Մորթման մօտենում է առաջին անգամ ուղիղ մեկնութեան, համեմատելով Շօշական արձանագրութեան markazanas ձևի հետ։ Պատկ. О назван. древ. арм. мѣсяцевъ 41 մերժում է Մորթմանի մեկնութիւնը և դնում է մարգ բառից։ Marquart, Philologus 55, 235 ձևաւորելով Մորթմանի մեկնութիւնը և ենթադրելով որ շօշական ձևը ծագած պիտի լինի հպրս. ձևից, հասնում է ուղիղ մեկնութեան։ Karolides, Γλ. συγгр. 91, 190 մեր բառի հետ է ուղում համեմատել կապադովկ. μαρχαλζα «առասպելական հրէշ»։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, 42 եբր. մարխէշվան «յունիս» ամսանունից։

*ՄԱՐԳԻՉ թիշխանական մի աստիճան է» Սմբ. դտ. 15, Վահր. 193, Մին. համդ. 37, Պատմ. սուր. 214, որ և մարխէզ Հեթ. ժմնկ. էջ 79.—նոր գրականում ունինք այս բառից մարգիզունի, մարգիզուրին (արեւմ. բարբառ)։

=Հֆրանս. marchis բառից, որ իշխանական մի աստիճան է՝ դուքսի և կոմսի մէջտեղ. ծագում է գերմ. Marka, ֆրանս. marche բառից, որով նշանակում էին «կայսրութեան սահմանակից զինտրական զաւառները»։ նոյն են ֆրանս. marquis, իտալ. marchese. յն. μαρχήσιος։—Հիւրշ. 390։

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ։

*ՄԱՐԳԻՄՈՒՇ «մկնդեղ». բառս ունի միայն ՀԲուս. § 2008 իբր անստույգ ձև, առնելով Ասարից և մեկնելով «մկան ծիրտ» (§ 2008) կամ «վայրի նոան ծաղիկ» (§ 2189)։ ըստ իս պէտք է հասկանալ «մկնդեղ», իբր՝

=պրս. ماركوش marg-i-mūš «մկնդեղ», որ բուն նշանակում է «մահ մրկան» և կազմուած է պրս. marg «մահ» և mūš «մուկ» բառերից։—ԱՃ.

+ՄԱՐԴ, ո հլ. «մարդ էակը» ՍԳր. Ոսկ. Եւ. պտմ. որից բաղմաթիւ ածանցներ,

որոնց հնագոյններից յիշենք մի քանիսը. մարդախանձ Նզեկ. ժթ. 3, 6. Բուզ. մարդա-
թափ Նփր. թգ. մարդակեր Կոչ. մարդաշատ
Ոսկ. ա. տիմ. մարդակերպ Ագաթ. Կոչ.
Բուզ. մարդատեաց Վեցօր. աշխարհամարդ
Նփր. ա. Կոռ. 60. մարդամուխ Ոսկ. Փիլիպ.
424 (չունի նշձ). տմարդի Ոսկ. յհ. բ. 31.
մարդիկ (իրր յոգնակի) ՍԳր. Ոսկ., որից էլ
բարեմարդիկ (հմմտ. գու. լաւամարդի) Գաղ.
դ. 12. Ոսկ. մտթ. մարդկախառն Եւագր.
մարդկակերպաբան Նզն. մարդկութիւն ՍԳր.
Սեբեբ. շմարդկապէս Ագաթ.— յետին են կը-
նամարդի «թոյլ ու մեղկ մարդ» (կազմու-
թեամբ ճիշտ այնպէս է, ինչպէս պրս.
زمارد zan-mard, որից փոխառեալ է ա-
րաբ. زمارد zamarrad «կնամարդի», ըստ
Կամուս, թրք. թրքմ. Ա. 615) Խոր. Փիլ. կի-
սամարդի Վրդն. ծն. մարդագալ Մխ. առ.
Յիշատ. Ժէ դարից (Դիւան Ժ. 62), մախա-
մարդակ Գր. տղ. Թղթ. անմարդի «վայրենի»
Սոկր. 280 (տպ. յաբանցան մարդիք, ուղղել
յաբանց անմարդիք՝ ըստ յն. ἀνδρῶν ἀπά-
θροισι)— խոր բառեր են՝ մարդավայել, մար-
դաբանութիւն, մարդաբանական, մարդա-
կազմական, մարդակազմութիւն, մարդանա-
մար են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. մրտօ- ձևից, որ
յառաջանում է հնխ. mer- «մեռնիլ» արմա-
տի ստորին մր- ձայնդարձից՝ -տօ- մասնի-
կով. պարզ արմատի ժառանգները տե՛ս
մեռ-անիլ արմատի տակ, իսկ հնխ. մրտօ-
mórto- և սրանց մերձատր ձևերի ժառանգ-
ներն են՝ սանս. मर्त mártā- «մահականա-
ցու, մարդ», मर्त्या mártiya- «մահականա-
ցու, մարդ», मृत mrtá- «մեռեալ», मृति
mrti- «մահ», զանդ. مړۍ mereta-
«մեռեալ», مړۍ maréta «մահկա-
նացու, մարդ», ماښام mašya- «մարդ»,
հպրս. martiya- «մարդ», պհլ. مرد
mart «մարդ», սոգդ. mart, պրս. مرد
mard «մարդ», مرده murd «մեռեալ»,
յն. مردگ (Հեսիդ.), مردگ «մահականա-
ցու, մարդ», լատ. mors, mortis «մահ»,
mortuus «մեռեալ», լիթ. mirtis «մահ»

(Walde 495, Boisacq 134. Pokorny 2, 276):
Ըստ այսմ մարդ նշանակում է բուն «մահ-
կանացու». Հնդկարուպացիները մարդ էակը
անուանում էին երկու ձևով. մարդ (մահ-
կանացու)՝ իրր անմահների հակառակը, և
երկրածին (հնխ. g'hmon- հմմտ. լատ. homo
«մարդ» և humus «հող»), իրր և երկնային-
ների հակառակը: Հայերէնի մէջ երկրորդը
չնշուած է, բայց առաջինը կայ և բնիկ է,
որովհետեւ իրանեանից փոխառեալ լինելու
գէպքում՝ պհլ. مرد mart ձևի դէմ պի-
տի ունենայինք հյ. *մարու—Հիւրշ. 472:

Հնեից ն. Շնորհալի (Թուղթ ընդհան-
րական, տպ. Երուսաղէմ 1871, էջ 287,
Վաղարշապատ 1865, էջ 398) մեկնում
է «մարդն անուն, որ է մարթուն, այսին-
քըն իմաստուն».— Ցայտնի է նաև հնե-
րի մարդ և շրջմամբ՝ դրամ բառախաղը.
«Դրամն օրինակ բնութեանս մեր. զի
մարդ տառիքն է անդրադարձութեամբ:
Անդրադարձելով մարդ՝ դրամ վերըն-
դարձակի վերժանութեամբ»։ Մխ. գտ.
Կամրջ. «Սարդն դրամ և դրամն մարդ»։
Տօնակի ... Նորերից առաջին անգամ
Klaproth, Asia polygl. 103 համեմա-
տեց պրս. mard. շնդ. mereti, սիրյ.
պերմ. մօտյ. mort, murt, քրդ. mer,
բենդալ. mûrd, սանս. murti «անձ» բա-
ռերի հետ: ԳԴ պրս. mard ձևի հետ:
նշձ յիշում է պրս. mard, mardum,
սանս. martya, լատ. maritus «ամուսին»:
Ծանօթ ձևերի հետ են համեմատում Pe-
term. 30, Windisch. 11, 23, Böttich.
ZDMG 1850, 359, Müller SWAW 38,
577, Երոպա 1849, 200, Bopp. Gram.
comp. 1, 400 են: Lag. Urgesch. 21:
հյ. մարդիկ ձևը համեմատում է պրս.
mardak «մարդուկ» բառի հետ: Իբրև
բնիկ հայ են մեկնում Հիւրշ. Arm. Stud.
էջ 41, Meillet MSL 9, 151:

Գիթ. — Մղր. մարդ, Ալշ. Մշ. Սլ. մարդ,
Ազլ. մօղդ, Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Խրք. Կր.
Մկ. Մրդ. Շմ. Ողմ. Պլ. Ռ. Սեբ. Զղ. Վն. Տփ.
մարք, Ասլ. մարք, մար*, Ղրք. մարք, մորք,
Ննխ. մարք, մաշք, Տիգ. մորք, Սլմ. մադք,
Սվեդ. մարք, Հճ. մօյդ, Զթ. մօյդ, մորդ,

Հմշ. մաշա:—նոր բառեր են անմարդ, մարդագլուխ, մարդաքող, մարդաշող, մարդախար, մարդախօս, մարդակորոյս, մարդահան, մարդահաշի, մարդահաշ, մարդահոտ, մարդամեռ, մարդամէշ, մարդամօտիկ, մարդանք, մարդաշարք, մարդաշմամ, մարդատեղ, մարդնակ, մարդուկ ևն:

ՓՈՒՆ.—Սրմագաշեան, Արմէնիա՝ ուսման հայ մարդապօյ ձմի մարդու հասակի մեծութեամբ» (Հյ. մարդ + թրք. boy «հասակ» բառերից կազմուած) ձեկց փոխառեալ է դրնում ուսմ. գռ. martapoî (կարգա՝ մարցապօի). այսպէս են կոչուում այն պատանիները, որոնք ծերերի առաջ իրենք իրենց իբր մեծ բան են ուզում ցոյց տալ, բայց իրապէս ոչինչ են:

ՄԱՐԳԱԿ, ի-ա հլ. «գերան, հեծան» փիլ. լին. 274 և լիւս. 133. Վարք և վկ. Ա. էշ 48. Ճառքնտ. Տաղ. նոյնը սխալ գրուած մանդակ, որ գտնում եմ նորագիւտ երգ երգողի մէջ՝ Բ. 16 (հրար. ՀԱ 1924, էշ 304). «Գերանք տանց մերոց մայրք, դարաւանդք մեր նոճք». այստեղ դարաւանդք բառի տեղ՝ որ նշանակում է «առաստաղի գերաններ», մի ձեռ. ունի մանդակի:

ՆՀԲ և Հիւնք. թրք. մէրքէք բառի հետ, որ տե՛ս տակը.—Կայ ֆինն. malta «տանիքը պահող գերանը», որ համարում է հնդկրոպականներից փոխառեալ բառ՝ ըստ Les langues du monde, էշ 177: Յայտնի չէ ինձ սոյն հնդկրոպական ձեւը, որի հետ թերեւ կապ ունենայ հայերէնը:

ԳԻՒ.—Ալշ. Մշ. մարդ'ազ, Մկ. մարամկ, Վն. մուրամկ, Ախց. Կր. մուրքմկ, Սեր. մուրքմֆ, Սվեդ. մարդ'օզ, մարդ'ուզ, Զթ. մայդ'օզ, մարդ'օզ, Հճ. մայդ'օզ:—Կենդանի է նաև Ակն. Բլ. ին. Կլ. Սս. Հմշ. Տիգ.—ձեկերից ոմանք թուրքերէնից յետ փոխառութեամբ:

ՓՈՒՆ.—Օսմ. مرtek mertek «քառանկիւն գերան», թրք. գռ. Կս. S. mertek «գերան» (Բիւր. 1898, 713 և 1899, 799), Եւդ. mār-täg «գերան» (Յուշարձան 330), քրդ. مردی merdiih «գերան» (Justi. Dict. Kurde 394), լազ. mert'ek'i կամ mertak (Erckert, Die

Spr. d. Kauk. Stamm. էշ 87), mertek «տանիք, երգիկ» (Rosen, Über d. Spr. d. La-zen):

*ՄԱՐԳԱՍԱՆԿ (գրուած նաև մարաւասանկ, մուրաւասանգ, միւրտեսէն, միւրտէսէնկ, ֆարմարցանկ, ֆարմրցանակ) ձմի տեսակ հանք կամ ներկ՝ որ իբր դեղ է գործածուում. յն. λιθάργορος, ֆրանս. litharge, արծաթաքար» Վստկ. էշ 210, 224, Գաղիան.:

=Պրս. مرداسنگ murdāsang հոմանիշից փոխառեալ. սրանից են նաև թրք. mürdeseng, արաբ. مرداسنج murdāsanj, mardāsanj, murtuk, քրդ. merdasenj, նոյն նշանակութեամբ: Հլ. ֆարմարցանկ կազմուած է ֆար (իբր թրգմ. պրս. sang «քար» բառի) և -մարցանկ <՝մարաւասանկ <մարաւասանկ ձեկերից (հմմտ. արցունք <արաւասունք):—Հիւքշ. 270:

Ուլիդ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Böttich. Horae Aram. 38, 83, Rudimenta 47, 156 և Հիւքշման ZDMG 35 (1881), 661:

ԳԻՒ.—Մշ. մուրդասան «հող՝ որով ամաններն են ջնարակում»:

*ՄԱՐԳԱՐԻՇԱՐ ձմի տեսակ խումկ» խոր. աշխ. 615. ունի միայն ԱԲ:

=Պրս. مرقاشیша marqašīšā բառից, որ և ասում է marqašīšā. սրանց հետ նոյն են ասոր. مارقاشی marqašīta, լտ. marcasita, գերմ. Markasit ևն. բոլորն էլ նշանակում են «pyrite կոչուած քիմիական մարմինը, որ է երկաթի երկծծմբուկ»: Մեր բառը սխալ գրչութիւն է, որ պէտք է ուղղել մարգաշիշայ.—Հիւքշ. 193:

Ուլիդ մեկնեց նախ Պատկան. խոր. աշխ. 1877, էշ 82 և Mamep. I, 11:

*ՄԱՐԳՊԵՏ «ներքինապետ Հայոց արքունիաց» Բուզ. Դ. 55. որից մարդպետակաւն, մարդպետութիւն Բուզ. Գ. 18, Դ. 4:

=Կազմուած է մարդ+պետ բառերից. այս մարդ բառով պէտք է հասկանալ իրանական մի առանձին ցեղ, որ Պարսկաստանից Հայաստան անցնելով, պարապում էր աւազակութեամբ: Մարդերը յիշուած են Քսենոփոնի ժամանակից, աւելի յետոյ Տիգրանի ժամանակ՝ իբրև առանձին կուռղ ցեղ: Յոյն և

լատին պատմագիրները (Ստրաբոն, Պլուտարքոս, Քսենոփոն, Տակիտոս) կոչում են սրանց Μάρδοι, 'Αμαρδοι, Mardi. Հայոց մէջ սրանց բնական գաւառը կոչուից Մարդաստան, ժողովուրդը Մարդացիք, իսկ իրենց գլխաւորը (որ է Մարդոց ցեղապետը) անցնելով պալատական ներքինապետութեան պաշտօնին, մարդպետ բառն էլ դարձաւ հոմանիշ «ներքինապետ» բառին:

Այս մեկնութիւնը տուաւ Ադոնց, Арм.

ЮСТИН. 417:

Մարիս տե՛ս Մարտիս:

*ՄԱՐԵՐԻ «Հայկական տոմարի 10^{րդ} ամիսը, որ ըստ անշարժ տոմարի համապատասխանում է մայիս 2—յունիս 5» Լաբուր. 45, Եւս. քր. Յայսմ. Ճառքնաւ: Բուն սեռականի ձև է և գործածւում է նաև իբրև ուղղական:

=ՊՀԼ. *madyārya, որի հին ձևն է զնդ. maiḍyārya «տարւայ 5-րդ եղանակի աստուածութեան անունը. 2. այդ եղանակի վերջում հնգօրեայ տօն»: Հին զրադաշտական տարին ունէր 6 եղանակ, որոնց իւրաքանչիւրը վերջանում էր գիւղական մի տօնով. ինչ. դարնան տօն, ամառուայ կէսի տօն, հոնձքի տօն են: Մարերին ունէր 30 օր և ձմեռնային արեադարձի տօնն էր. վերջին 30^{րդ} օրը ընկնում էր 10^{րդ} ամսի 20^{րդ} օրը. և ամառնային արեադարձի տօնի (20 յունիս) 185-րդ օրն էր: Այժմ յուլիսի սկիզբն է ընկնում: Մագում է արագաբանութեամբ *madyai-yārya ձևից և բուն նշանակում է «տարւայ մէջտեղը» Bartholomae, Altir. Wört. 1117):

Ուղիղ մեկնեց Մարքվարթ, Untersuch. z. Gesch. von Eran, II. էջ 205: Հնեից վանակ. տարեմ. (և Տաթև. հարց. 201) հանում է մայր, մայրի բաներից. «Մարերի, յորժամ թաւանան մայրիք տերեօք և ոստօք, և լինին որպէս մայր թռչնոց և՛ գազանաց»: Տաթև. ձմ. ա. մեկնում է «Մարերի՝ զմարմնանալն ի կուէն ասէ, մերովին բնութեամբս և կերպիւ»: Brosset, JAs. 1882, 530 կցում է վրաց. Յաճցլո մարեի, աղուան. orili, որ ստուգաբան-

ւում է «աճող ջերմութիւն». Եթէ, ասում է, այս մեկնութիւնը ուղիղ է, հայը սկզբնականն է»: Նշք. «ամիս մարեաց կամ թիկիոյ հաւուց»: Պատկ. О назв. древн. арм. мѣсяц. էջ 40 վրաց. Յաճցլո մարիալի «8^{րդ} ամիսը», աղուան. mare «6-րդ ամիսը»: Ալիշան, Հին հաւ. էջ 142 մրբիկ բառից: Խաչկոնց, Բիր. 1898, թ. 4 ասուր. արաքման, մարեգվան: Յակոբեան, Բանաս. թ. 1900, էջ 42 պրս. murdād «յունիս» = զնդ. amə-rətāt:

ՓՈՒՆ.—Հայերէնից է փոխառեալ վրաց. Յաճցլո մարիալի ամսանունը (Մառ 3ՅՕ 13, 63):

*ՄԱՐԶ, ի հլ. «երկրամաս, գաւառ» Ազաթ. Եղիշ. գ. էջ 47, 64. Ղևնդ բ. էջ 23. 34. կթ. դրուած է նաև մարձ Արծր. հրար. Պատկ. էջ 263. առանձին տես մարգպան և մարգպետ:

=ՊՀԼ. marz «ծայրագաւառ» (Bartholomae, Altir. Wört. 1153) ձևից. հմմտ. զնդ. 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫𐎠𐎡𐎹 marōza- նոյն նշ., պրս. 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 marz «գետին, երկիր, սահման» (կայ նաև 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫 marj, Horn § 974): Իրանեանից են փոխառեալ նաև ասոր. 𐎠𐎵𐎲𐎠𐎫𐎠𐎡𐎹 marzā, վրաց. Յաճցլո մագրա «գաւառ»: Իրանեան բառի հնիս. ցեղակիցներն են լտ. margo «եզերք», գոթ. marka «սահման», հրգ. marca, marcha «սահման, շրջան», անգլ. meare «սահման, գաւառ», հիւլ. mork «անտառ» (բայց Dan-mork «Դանիացոց երկիրը, Դանիա, Տանիմարքա»), հիւլ. mruig, bruig, կիմր. կորն. բրբտ. bro «գաւառ», գալլ. brogae «ագարակ», հշվէդ. brink «եզերք, երկիր», գերմ. Mark «սահման, երկիր, գաւառ»: Գերմանականից են փոխառեալ հֆրանս. marche «սահման», իտալ. marca, ֆրանս. marche «կայսրութեան սահմանի վրայ գտնուած զինուորական գաւառները», որից յետ փոխ առնուած անգլ. march (Kluge 319): Այս բոլորի նախաձևն է հնիս. merg¹- (Boisacq 52, Walde 465, Pokorny 2, 283), որ բնիկ հայ լինելու պարագային պիտի տար *մերձ ձևը.—Հիւբշ. 193:

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. մերգ բա-
ռի հետ: ՆՀԲ պրս. մերն, մերգ, մերգի-
պիւմ, լժ. յն. μέρος, μέρος «մաս»: Neumann ZKM 1, 442 պրս. marz: Windisch. 23 պրս. marz, սանս. ma-
ryā: Gosche 58, Böttich. ZDMG 1850, 358 վերջինիս պէս: Müller SWAW 38, 580 նաև լատ. margo: Տէրմ. Altarm. 59 փոխառեալ պարսկերէնից: Բայց նաև հմտ. լատ. margo, գոթ. markz:

ԳԻՌ.—Ազա մարգ, Շմ. Սլմ. մորգ «երկու արտեր կամ հողեր բաժանող թումբը՝ սահմանը»:

*ՄԱՐԶ «կոռի կամ դինորական վարժութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են մարգել «վարժել, կոռի կրթել, վարժեցնել» Փիլ. Ղևոնդ. մարգումն Պիտ. մարգիչ Բ. մակ. դ. 14. մարգողական Սկևռ. լմբ. մարգիկ «գինետր» Եղիշ. էջ 11 (որ և մարձիկ), մարգիկ զունդ Ա. մակ. ժա. 38 (չունի ՆՀԲ). մարգանգ Ոսկ. դկ. մարգա-
րան «մրցարան, կոռուելու կամ գինետրական վարժութեան տեղ» Պիտ. Կաղանկտ. մանկամարգ Ոսկ. մրգր. Բրս. պհ. Պիտառ. նորամարգ Կրպտ. ոտ. մարմնամարգ (նոր բառ):

=Իրան. marz ձևից, որ աւանդուած է «սրբել, մաքրել, օծել» նշանակութեամբ. հայերէնի մէջ այս նշանակութիւնը պահած է մարձել, որ մարգել բառի կրկնակն է. (մանրամասն տե՛ս այս բառի տակ): Բայց իրանեանում այս արմատը պիտի ունենար նաև «մարգել, կոռի պատրաստել» նշանակութիւնը (ըմբիշների օրինակից առնելով. որոնք նախ իրենց մարմինը իւղով օծելով՝ կոռի էին պատրաստում). հմտ. յն. անէֆա «իւղով օծել, կոռի պատրաստել, քաշալերել, գրգռել, կոռի և ընդհանրապէս որ-
ևէ բանի պատրաստութիւն տեսնել», թարգմանութեանց մէջ երբեմն մարգել գրում է յն. «օծել» բառի դէմ (տե՛ս ՆՀԲ) և գրութեամբ էլ տեղ տեղ շփոթում է մարձել բառի հետ. այսպէս մարգիկ՝ Եղիշ. էջ 11 գրուած մարձիկ, մարգիչ Բ. մակ. դ. 14՝ գրուած նաև մարձիչ: Յատկապէս «օծել, շրփել» նշանակութեամբ ունի Պիտ. էջ 507

«Ձիթոյն բնութիւն օծեալ մարգէ զըմբիշսն» (Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 61):

Նախ ՆՀԲ մարգել կցեց մարձել «օծել, շփել» բառին՝ յունարէնի օրինակով. Հիւնք. մերկանալ բայից: Թիբեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. Ա. 208 պրս. վեր-
գիտէն «վարժել» ձևից: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet (անձնական):

Մարգան տե՛ս Մարգպան:

*ՄԱՐԶԱՆԿՈՇ (որ և մարգանկոշ, մարգանկուշ, մարգգոշ, մարգաննօշ, մարնանկօշ, մազագոշ, մարգիգոշ, մարգգուշ, մարտակուշ, մարտադուշ, մարգանն) «մի տեսակ խոտ է, մկնականջ, լատ. majorana» Գաղիան. Բժշ. Խոր. աշխ. 612 (Seidel Միս. հեր. § 52):

=Պրս. مرزنگوش marzangōš «տեսան ինչ կանաչագոյն և յոյժ անուշահոտ, որոյ տերեքն նման են ականջացն մկան. origanum majorana L., majoran». կազմուած է պրս. مرز marzan «մուկ» և گوس gōš «ականջ» բառերից և ըստ այսմ հայերէն թարգմանաբար շինուած է նաև մկնականջ: Պարսկերէնից են նոյնպէս աւրաբ. مرزنجوش marzanjūs (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 351), քրդ. bezeranguš, Թրք. merjangül, որ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ձևացած է merjan «մարջան, բուստ» և güll «վարդ» բառերից: Այս բոյսը այժմ Պարսկաստանում (Ատրպատական) mārza կոչուած կանաչին է կարծեմ.—Հիւրշ. 193:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Ges. Abhd. 64. նոյնը նաև Պատկան. Խոր. աշխ. 1887, էջ 57: Խ. Ուղուրիկեան, ծանօթ լինելով այս մեկնութեանց և գիտենալով միայն Թրք. merjangül ձևը, հյ. մարգանգոշ ուղղում է *մարգանգու: Հ. Բուս. § 116 տալիս է բառիս բաղմաթիւ գրութիւնները և ուղիղ է մեկնում: ՄԱՐԶՈՆ «աւսողի անուն» Շիր. էջ 73.— ունի միայն ԱԲ:

*ՄԱՐԶՊԱՆ, ի—ա հյ. «կուսական» Փարպ. Եղիշ. Խոր. 34. կթ. որից մարգպանութիւն եւս. քր. Փարպ. Եղիշ. աւանդուած է նաև մարգուան վրդն. պտմ. մարգաւան Ուռպ.

մարծպան Արձ. ՆշԹ=1050 թուից (Կոստան-
հան, Վիմական տարեգիր, էջ 23), մարծուան
Օրբել. 260 (Հրամայէր քննել գիւղական և
զմարծուան, զիւան դպէլն) ձեւերով (Կղնկո-
հրտր. էմ. էջ 39 ունի մարսպան, որի դէմ
Շանհազ. դնում է մարզպան), բայց ըստ և.
Մելիքսեթբէկ (նամակ 1933 մայիս 12) յա-
տուկ անուն է և ոչ թէ «մարզպան»:

=Պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 marzəpān հոմա-
նիշից, որ կազմուած է 𐭠𐭣 marz «մարզ,
գաւառ» բառից՝ -pān մասնիկով (տե՛ս մարզ
բառի տակ). հմմտ. պրս. مرزبان marz-
bān «սահմանակալ, կուսակալ», որի
مرزوان marzawān ձեւին համապատաս-
խան են գալիս հյ. նորագոյն մարզաւան,
մարզուան ձեւերը: Իրանեանից են փոխառեալ
նաեւ ասոր. ܡܪܙܒܢܐ marzbānā, արաբ.
مرزبان marzubān (Կամուս, Թրք. Թրգմ.
Ա. 142), վրաց. მარზპანა մարզպանի,
Յաճախեմ մարզպանի, յն. μαρζαπάνος
լատ. marzapanus:—Հիւրշ. 193:

Աւգերեան, Լիակ. վրք. սրբոց Ը. 39
յն. մարզաբանաս, որ դնում է պարս-
կերէնից: Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ
Neumann ZKM I, 442, Böttich. Horae.
Aram. 38, 82 ևն:

*ՄԱՐԶՊԱՆ «հեղուկների կամ ընդեղէնի
մի լափ է, ըստ ՀՀԲ վեց քոռ պարունակու-
թեամբ» Վատկ. 19, 107, Վրդ. առակ. 92.
որ և մարզման Սիմ. ապար. 118, մարծ-
պան Անսիզք 79. մարզպան Վրդ. առ. 92.
մազմէն Վրդ. առ. 93, մազման Վրդ. առ.
93, մարզան Վրդ. առ. 94. Բառ. երեմ. էջ
156 (յիշուած կապին և սօմար բառերի հետ),
Առաք. լծ. սահմ. 152—153. մարզ ՆՀԲ (ա-
ռանց վկայութեան):

=Անշուշտ պհլ. *marz-pān ձեւով մի հո-
մանիշից, որից փոխառեալ է նոյնպէս ասոր.
ܡܪܙܒܢܐ marzbānā «մոթ, modius
(լափ)» Brockelm. Lex. syr. 194ա, «գրիւ,
Scheffel» ZDMG 40, 445: Արդէն Brockelm.
ասորի բառը դրած է իբրեւ նախորդի երկ-
րորդ նշանակութիւնը:—Աճ.

ՆՀԲ «գուցէ որպէս ոմկ. մորշափայ,
մոշրոպա» (իմա՛ արաբ. mišraba «ըմ-
պանակ»): Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 28

նախ միացնում է մաղզմայ բառի հետ!
և յետոյ ասորի բառին է կցում:

*ՄԱՐԶՊԵՏ «կողմնակալ, արքունի գործա-
կալ» Եղիշ. որից մարզպետական գունդ
Ուտհ.:

=Պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 *marzpat հոմանիշ
ձեւից, որ կազմուած է 𐭠𐭣 marz «մարզ,
գաւառ» և 𐭠𐭣 pat «պետ» բառերից. նոյ-
նից փոխառեալ է նաեւ վրաց. მარზპატი
մազբապետի «զօրավար, փոխարքայ, նա-
հանգապետ, շրջանի կառավարիչ» (Զուրին.²,
էջ 660):—Աճ.

ՄԱՐԶՍԵ. անծանօթ մի բոյս է. Իժշ. ունի
միայն ՀԲուս. § 2017. նոյնը գիտէ Քաջունի,
Գ. 160 մարզուն ձեւով և մեկնում է «բանջար
տաք»:

=Թուի թէ մարզանգոշ բառի բազմաթիւ
ձեւերից մէկն է. տե՛ս վերը. հմմտ. յատ-
կապէս մարզանոն և նպրս. mārza:—Աճ.

ՄԱՐԹ «հնարաւոր, կարելի» ՍԳր. (միշտ
մա՛րթ է ձեւով). որից մարթել «կարենալ մի
բան յարմարեցնել» Կորին. Ազաթ. Բուզ.
«կարենալ, ձեռնհաս լինել» ՍԳր. Կոշ. Սե-
բեր. Ոսկ. Եզն. Բուզ. Եւ. քր. մարթաւ
«կարենալ» Կոշ. մարթական «հանճարաւոր»
նիւս. կազմ. Տօնակ. մարթանք «վարպետու-
թիւն, հնարագիտութիւն» Բ. մակ. Ժդ. 29.
Մծբ. անմարք «անկարելի» Գծ. Ժ. 28. շը-
մարթուն «անփորձ, անճարակ» Եսթ. Ժգ. 4.
Մծբ. Սեբեր. մարթուշ Ոսկ. ա. տիմ. էջ 119.
Փիլ. նիւ. 21, 53:

Հիւնք. նշմարիտ բառից: Oštir ՀԱ
1912, 357 յն. μάργυτο «բռնել» բառի
հետ՝ հնիւ. mǝrgytō- ձեւից. նշանակու-
թեան տարբերութեան համար հմմտ.
լատ. potior «գրաւել», possum «կարող
եմ», Lidén IF 44, 191 գոթ. magan
«կարենալ», յն. μαργα «հնարք ևն»
բառերի հետ. հայերէնը իբր հնիւ. magh-
tro- ձեւից: Պատահական նմանութիւն
ունին վրաց. მარტედა մարթեքա
«պարտիլ, պէտք լինել, ստիպուիլ,
պարտք կամ պարտականութիւն ունե-
նալ», მარტედალი մարթեքուլի «պատ-
շաճ, կրթեալ, քաղաքավար», მარტედა
մարթվա «ճշտել, սրբագրել, կառավա-

րիւ, յարգարիւ», Յաճօ մարք «ճիշտ, ճշմարիտ», որոնք իմաստով համապատասխան չեն մեր բառին:

ԳԻՌ.— Բառս մարդիլ «կարենալ» ձևով պահած են Բ. Խրք. Զրս.:

† ՄԱՐԻ (-rion, -rion) «թռչունների էգը, հաւ» Առակ. Լ. 31. Մծբ. 229. Կոչ. «էգ մեղու» Վստկ. 193. գրուած է նաև մայրի «էգ տատրակ» Զբր. կթ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնթ. m^ori- «մանկամարդ կին, աղջիկ» ձևից. ցեղակիցներն են՝ սանս. **Мѣ** márya- «երկտասարդ մարդ, սիրական, յովատակ», **Мѣк** maryaka- «մարդուկ», յն. μετρεξ «աղջիկ, յետնաբար» նաև՝ տղայ», μετρεξ «տղայ, մանչ», կրետ. Βριτό-μαρτις «Արտեմիս աստուածուհին», լատ. marītus «ամուսնացեալ մարդ, կին առած» (յետնաբար նաև marīta «ամուսնացեալ կին, մարդու գնացած, արամբի»), լիթ. marti «հարս, նորահարս», mergà «աղջիկ», լեթթ. marscha «եղբորդ կինը», հպրուս. martin «հարս», mergo, mergu «աղջիկ, աղախին», գոթ. (խրիմի) marzus «հարսանիք», կիմր. merch «դուստր», morwyn «աղջիկ», mor-forwyn «ծովային յուշկապարիկ», կորն. moroin «աղջիկ, կոյս», myrgh «աղջիկ, կին», բրետ. merc'h «դուստր», հիուլ. muir-moru «ծովային յուշկապարիկ»: Բուլղարի նախածին է հնթ. mério-, լատինը՝ հնթ. m^ori- ձևից, որից և հայը, իսկ գերմանական և բալթեան ճիւղի մէջ g, t աւականով (Pokorny 2, 281, Walde 465, Boisacq 621, Trautmann 170): Meillet, Dict. étym. It-562 չի ընդունում լատ. maritus «ամուսնացեալ մարդ» բառին տրուած այս ստուգաբանութիւնը, որովհետև «marī «կին» բառի գոյութիւնը ալլուատ չի հաստատուում:

Klaproth, Asia polygl. 102 պրս. murγ, բենգալ. murgi, ՆՀԲ յիշում է պրս. մաֆի, մաֆիյան «էգ»: Ascoli KZ 17, 137 զնդ. marəya «թռչուն» ձևից: Justi, Zendsp. էջ 234 զնդ. mərəya «թռչուն» ձևի տակ, Dict. Kurde 394 քրդ. mirišk, mirižk «հաւ բառի հետ. նոյնը Kurd. Gram. էջ 26: Canini, Et.

étym. 143 լատ. maris (արու),— Bugge, Beitr. 32, KZ 32, 2 ընդունում է Justi-ի համեմատութիւնը, ի վերջաւորութիւնը համարում է իգականի մասնիկ, բարբ հանում է հնթ. margia ձևից. հմմտ. սանս. mṛgī- «եղնիկ», Հինք. մայր բառից: Մառ, Грам. др.-арм. 42 նոյնպէս հանում է մայր ձևից, ինչպէս արի գալիս է այր ձևից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Patrubby 2Ա. 1906, էջ 344:

ԳԻՌ.— Գոր. Ղրք. մա'րի «էգ (թռչուն)»:

* ՄԱՐԻԱՃ «ամուսնութիւն» Անսիդը, էջ 45. Յառաջ զմարիաճնին գրեմք և զխնամութեաներն:

= Յրանս. mariage «ամուսնութիւն»:— Աճ.

* ՄԱՐԻՍ (կամ նաև մալս) «եղևիներների ցեղից՝ ձիւթի նման առատ խէժ ունեցող մի ծառ է. լատ. pinus picea» Վստկ. 41, 132. «Իւղային դիւրավառ փայտ» Յայսմ. առաջին նշանակութեամբ յատկապէս ասում է մալիսի Վստկ.:

= Պրս. **مرخ** marx «տեսակ ինչ փայտի, զորոյ երկու մասունսն եթէ յիրեարս շփեցնն, հուր ելանէ», որից էլ արաբ. **مرخ** marx «մի տեսակ ծառ, որ հրահանի պէս զարնուելով վառում է. լատ. leptandenia pyrotechnia (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. էջ 559). նոյն է անշուշտ քրդ. merx «գիհ» (նշանակութիւնը սխալ դրուած):

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀԲ, Հինք և ՀԲուս. § 2021:

ԳԻՌ.— Ալշ. Ախց. Ասլ. Կր. Տփ. (ըստ Ամատ. Հայ. բառ ու բան, էջ 469 նաև Շիր Լ. Ղզ.) մալիս, Հմշ. մալսը, Սեմ. մառիս, Հճ. մոխը, Զթ. մոխը, մոխը, Սվեդ. միլսը.— Ղրդ. կայ մալիս ծառը, որ է մալիսի: Մարծուան տե'ս Մարզպան:

* ՄԱՐԿ «արծաթեայ միջնադարեան դրամ է» Անսիդը 29, 59:

= Յրանս. marc, որ փոխառեալ է գերմ. mark (մբգ. marc, marke) հոմանիշից. ծագում է հաւանաբար marke «նշան» բառից (Kluge 319):

* ՄԱՐԿԵՆ, ի-ա հլ. սրբիչ, փայտատ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 114 (Ձողիւք և երկայնակոթ ինչ

մարկեղօք մաքրել. ՀԱ 1897, 246 բ և 1912, 636), Վրբ. հց. բ. 477:

= Յն. μαρκέλι, μαρκέλια «բրիլ, փայտատ» բառից, որի ծագումը մութ է (Boisacq, էջ 602):—Հիւրբ. 364:

Ուղիղ մեկնեց նշԲ:

ԳիՌ.—Ակն. մարգղել «մանր մանր փոքրիկ՝ բանջարիղէնի սերմը սերմանելու և հողի տակ անց կացնելու համար. սերմը հողով ծածկել»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Յարցա մարգլա, Յարցալ մարգլա «բաղանի», Յարցալ մարգլի «բաղանի» (անձ), Յարցալ մարգլի «բաղանի» (գործիք), Յարցալ մարգլի «բաղանի արած, բաղանի»:

[ՄԱՐԿԱՆԱ. սխալագիր բառ. մէկ անգամ ունի Պտմ. աղէքս. էջ 6. «Ստեղծանէ էդ մարմին մոմիայ... արարեալ մարկնակս մոմիայ և լուցեալ ճրագ»։ ՆշԲ մեկնում է «կամ է կնատ, մոմպատ կամ մոմ ի ձե մարեաց», ԱԲ «մոմէ շինած արծան» (դնելով նաև մարգնակ ձևով): Ըստ ուղիղ նկատողութեան Տաշեանի, Ուսումն. ստույն Կալիսթ. էջ 216 պէտք է կարդալ մաննակ «անկողին», ինչպէս գրում են 3 ձև. և ինչպէս ունի լատինը (lectulum): Այս նոյն բառը ունինք նաև Ոսկ. հիփս. 816՝ մարնակ ձևով. «Գահոյս արծաթապատս մի՛ առնիցես, այլ այնպիսի մարնակս» (այլ ձև. մանինս), որ դարձեալ պէտք է ուղղել մաննակ «անկողին»:]

ՄԱՐԶԱԿ «մի տեսակ անծանօթ բոյս, որ իբր մաղասի դեղ է առաջարկում» ԲԺԶ. ունի միայն ՀԲուս. § 2022. նոյնը Քաջունի, Գ. 160, որից և Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 509 մեկնում են «մանանիս»:

*ՄԱՐԶԵԼ «շփել, օծել, մարմինը իւղով տրորել» Ոսկ. Բ. տիմ. 249, տիտ. 330. Մխ. ԲԺԶ. Կանոն. նոյնը նաև Բուզ. Զ. 8, տպուած մեքենայ, որ այսպէս է ուղղում Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 60. այս բառից են մարձիկ «մարգիլ» Ոսկ. փիլ. 483. մարձիկ «բարձրամարտութեան ասպարէզ» Ոսկ. փիլ. 482:

= Իրան. marz հոմանիշից. հմտ. զնդ. 𐭠𐭡𐭣𐭥 marəz, 𐭠𐭡𐭣𐭥𐭥𐭥 mərəzaiti «սրբել, մաքրել, ավել», պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥

marzītan «զուգատրիլ», 𐭠𐭡𐭣𐭥 marzīšn «զուգատրութիւն, մերձատրութիւն» (իմաստի զարգացման համար հմտ. յն. Խրեւ «շփել, օծել», Խրեւ «մերձատրիլ», հյ. դու. շփել «շփել. 2. մերձատրիլ»), պրս. مشتین muštan «շփել, տրորել», مالدین malīdan «շփել, լղկել», مرز marz «զուգատրութիւն», مالیشگر mālišgar «բաղանիական», բելուճ. mušag «շփել, քերել, իւղով օծել, աղալ», աֆղան. muḫal, քրդ. mālin, miştin, օսս. mārziñ «ավել, մաքրել», սանս. मृजति mṛjātr, मार्शति mārjati «մաքրել, սրբել, հարթել, լղկել» (Horn § 962 և 983), Սրանց արմատն է հնխ. merg- «տեղնները ևն քերել, հանել, սրբել, մաքրել». հմտ. յն. 𐭠𐭡𐭣𐭥 «բաղել, հաւաքել», օթորչսլ. «սրբել, սրբելով մաքրել», լտ. merges «խորժ» (Pokorny 2, 283, Walde 479, Boisacq 52): Հայերէնը փոխառեալ է իրանեանից, որովհետեւ բնիկ լինելու պարագային պիտի ունենայինք *մեքծ, *մործ կամ *մարծ: Բացի մարձել ձևից, իրան. marz տալիս է նաև հյ. մարզել, որի վրայ տե՛ս մարզ:

Տէրվ. Altarm. 59 տալիս է առաջին անգամ ուղիղ մեկնութիւնը, համեմատելով զնդ. marəz և սանս. marj «օծել, քսել» ձևերի հետ. բայց սրանց հետ նաև հյ. մեքծեալ և զնդ. marəy «վազվզել»։—Հիւրբ. Arm. Gram. 193 ձևից միայն դատելով՝ իրանեան փոխառութիւն է համարում մարձիկ. վերի մեկնութեան ծանօթ չէ, Ուղիղ մեկնութիւնը ընդունում է նաև Meillet (անձնական), Թիրեաքեան, Արիահայ բո. 348 պրս. 𐭠𐭡𐭣 varz «գործ» բառից:

ԳիՌ.—Այս բառի հետ նոյն են մորձել (ըստ ՆշԲ) կամ Շլ. մէրսէլ, Տփ. մէրսիլ «շփել, քսել, տրորել», Ննխ. մօրսէլ, մօրսէլ «մածել, շփել, տրորել», Բբ. մօրսէլ «ալիւրբ ջրով տրորել, շաղուել, հարել», Զգ. մէրծել, մէրծել «շփել, տրորել», որից յետոյ Բ-ի անկումով՝ մածել երև. Մշ. Շմ. Սլմ. վն. ևն. Տարօրինակ է այս բոլորի մէջ Ե, Ո ձայնատրը, որ չկայ իրանեանում. իսկ ծ ենթադրում է իրանեան հրկրորդական *marž ձևը:

Մարճակ տե՛ս Մարկճակ:

ՄԱՐՄ սևե արմաւ, կախեթու արմաւ Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2023. (անշուշտ քաւպուզան խուրմասի կամ քստան խուրմա կոչուածն է):

ՀՐուս. ուղում է սրբադրել մորմն:

ՄԱՐՂԻՍ ժմի տեսակ սողունն. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Տաղ. 2. № 612 (էջմիածնի), էջ 15 ա. «Այլ թէ օձասանդր կամ մարդիս կամ սողին նման [կենդանիք], որ արիւնք են, անկանին ի կերակուր, անվնաս է կերակուրն և ամանն»:

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Ամատ. Հայ. բառ ու բան, 469:

***ՄԱՐՄԱԽՈՒՐ**, որ և մարմահաւ, մարմահուլ, մարմահուզ, մարմայոյզ, մարմարոյզ ժմի տեսակ բոյս, լատ. marum, ֆրանս. herbe aux chats» Բժշ. ունին միայն ՀՐուս. § 2024 և Քաջունի, Գ. 160:

=Արաբ. مرمخوز marmāxūz, مرماحوز marmāḥūz, مرماحول marmāḥūl նոյն նշ. (ըստ Պէյթարի):

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս:

ՄԱՐՄԱՆԻ թարեխառն տեղերն Ոսկ. հս. 165, Մծբ. 239. իբր ածական ունի Եզն. մարմանդ տեղիս թարեխառն տեղերն:

ՆՀՐ մեղմ անդ: Հիւնք. ճարմանդ բառից: Ղափանցեան 3BO 23, 357 կրկնուած մանդ արմատից, որ է սանս. nianda սկամաց, թոյլ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Ողմ. Վն. մարմանդ, կր. Ախց. մարմանտ՝ նշանակում են «հանդարտ» և գործածում են իբրև ած. չրի, կրակի, գետի, քամու համար: Նոր բառեր են՝ մարմանդի, մարմանդացնել ժմեղմանալ, մեղմացնել:

Մարմանց տե՛ս Մնչան:

***ՄԱՐՄԱՆ** թարակ կտաւ, շղարշ, տճկ. թիւլպէնտ. իբր ումկ. բառ ունի նորայր, Բառ. ֆրանս. mousseline, որ կրկնում է Քաջունի, հտ. Գ. էջ 160:

=Վրաց. მარმან მარմանի նոյն նշ. 2ուրին.² 673 ռուս. кисей.—Աճ.

ՄԱՐՄԱՋ ճեղք, մարմնի եռալը, քոր գալը. հնեբի մէջ առանձին գործածուած է, բայց նոր գրականում սովորական դարձաւ

«նեբքին գրգիռ» նշանակութեամբ. օր. գրելու մարմաջ: Բառ. երեմ. էջ 207 մեկնում է մարմաջ «հեշտ կամ դիր»: Այս արմատից են մարմաջել կամ մարմանջել ճեղք ունենալ, կճել, խայթել, կսկծացնել» Ի. տիմ. դ. 3 = Եփր. ր. տիմ. 236, Սեբեր. 109. մարմաջեցուցանել կամ մարմանջեցուցանել Ոսկ. յհ. ա. 28, ր. 3. մարմաջողական նար. 177. մարմաջումն, մարմանջումն, մարմանջին, մարմաջին ճեղք» Պիտ. Խոսր.:

Նոյն ընդ մորմոֆի: Bugge KZ 32, 18 մրջին բառից, ինչպէս են յն. μάρμη-ξις, լատ. formicare, նորվ. maura հոմանիշները: Հիւնք. մրջին բառից: Կրկնուած է թերևս մարշ արմատից: Տե՛ս մարմառ:

ԳԻՌ.—Խրք. մարմնջալ, Եւդ. մարմնջել, Երև. Տփ. մրմնջալ «կսկծալ ցաւից, ցրտից»:

ՄԱՐՄԱՌ ժմրջմնոց հիւանդութիւնը, մի տեսակ վէրք. առանձին չէ գործածուած, որից մարմառոտ ժմրջմնոց հիւանդութիւնն ունեցող» Ղևտ. իբ. 22. Եփր. վկ. արևել. էջ 25. մարմառումն «կճելը, մարմնի վրայ եղք» Ոսկ. ճառք, էջ 123:

=Կրկնուած է պարզական «մառ արմատից:

ՆՀՐ նոյն է դնում յն. μάρμη, պրս. mūr, mūrca ժմրջին անասունը՝ ձկների հետ: Հիւնք. մարմաջ բառից, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 8 արմատը դնում է հնիս. mer- «տորթել, շփել», որից յն. μαρμαίνω «սպառնել», μαρμαρα «մարտընչել», նորվ. merja «շարդել», հրգ. marawi «փափուկ, փխրուն», իսլ. mor «փռշի», կրկնութեամբ՝ հսլ. iz-mrūmīrati «կրծել», սլով. mramor «ոսկորի փտութիւն» և հյ. մարմառ և կրճատ կրկնութեամբ՝ մարմաջել, մարմանջել:

***ՄԱՐՄԱՐ** ժմի տեսակ ընտիր և փայլուն քար. կուճ. ոսկեղարեան ձև էր, բայց պատահաբար չէ՝ աւանդուած. կայ միայն յետնաբար Տաթև. ամ. 163 և արդի գրականի մէջ. որից մարմարեղուտ Ոսկ. մ. ր. 25. մարմարապատ Ոսկ. Փիլիպ. մարմարեայ Երգ. Կ. 15. Ոսկ. ա. տիմ. մարմարեղէն վրք.

հց. մարմարածն (սխալմամբ գրուած մարմածն) «մարմարիտնի պէս ողորկ» Ոսկ. կող. Ժր. մարմարաշէն Սամ. կիր. Մագ. Մին. համգ. 102. յետինների մօտ դարձած է մարմարին «կուճ» նոր. աշխ. «մարմարեայ» Ասող. Ճաղընտ. մարմարիովն Անկ. գիրք առաք. 368. որից մարմարիոնեայ Յայամ.:

= Յն. μάραρον կամ μάραρος «մարմարիոն» բառից, որ բուն նշանակում է «փայլուն». հմմտ. μαραιρω «փայլիլ», μάραρος; «փայլուն, ցոլուն» (Բառս նախապէս սրանց հետ կապ չունէր և պատկանում էր հնիս. mera «կոտորել, ջարդել» արմատին: Բայց յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ ա'յսպէս կարծուեցաւ և «մարմարիոն» նշանակութիւնն ստացաւ) (Boisacq էջ 611): Սրանից են փոխառեալ նաև լատ. marmor, ֆրանս. marbre, իտալ. marmo, գերմ. marmor, անգլ. marble, հւյ. mramorū, լիթ. marmoras, հունգ. márvány, վրաց. მარმარილო մարմարիլո, թուր. مرمر մարմարիլո, պրս. և արաբ. مرمر marmar, թրք. mermer ևն հումանիշները: Յն. μάραρος կամ μάραρον է հյ. մարմար. բայց պէտք է կարծել թէ կար նաև բիւզ. *μαρμαρίον ձևը, որից փոխառեալ է հյ. մարմարիոն:—Հիւրշ. էջ 364:

Ուղիղ մեկնեցին նախ 22Բ և նշԲ:

ԳԻԹ.—Մկ. Տփ. մարմար, Զղ. մարմարէ քար, Կր. մարմար, Ալշ. Մշ. մարմար, Ախց. Գոր. Ղրք. Մրդ. Սլմ. Սեք. մարմար, Սվեգ. մարմար, Ննխ. Պլ. մէնմէն (թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ, ինչպէս և վերիններից շատերը), Վն. կայ նաև մորմորիկ «լաւ տեսակի մարմարիոն»:

ՄԱՐՄԱԻ «անծանօթ մի բոյս է» Բժշ. ունի միայն 2Բուս. § 2025. պէտք չէ կարծել թէ բառս արմաւ ձևի սխալ գրչութիւնն է. որովհետև նոյն Բժշկարանը պատուիրում է մարմարը եփել արմաւի հետ:

ՄԱՐՄԵՆԻ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Արիստ. աշխ. «Երեք մասունքն ի մարմենին (կամ ի մարմենին) ի նա լինին հայեցեալ, ըստ երից ամանակաց բաժանեալ»: ՆշԲ մեկնում է «մանիկը, զործի մանիկոյ, աղեկատ», իսկ ԱՔ ջնջած է: Արդեօք ստուգ-

ուած է որ սխալ ընթերցում է: Քաշունի, Գ. 160 դեռ շարունակում է գրել «quenouille, իլ»:

+ ՄԱՐՄԻՆ, ո հլ. «միս, փխր. մարդ, նիւթ, իր» ՍԳր. որից ունինք բաղմաթիւ ածանցներ. յիշենք նրանցից մի քանի հնագոյնները.—մարմնագեղ Ոսկ. հս. մարմնածին Աղաթ. մարմնակից Եփես. գ. 6. Աղաթ. մարմնահար Բուզ. մարմնապատ Սզն. Վեցօր. Ոսկ. մ. ք. 19. մարմնապէս Սեքեր. Եւս. պտմ. Եփր. ծն. Աղաթ. բառավերջում՝ քանձրամարմին Սզն. զովամարմին Եփր. մնաց. չորեքմարմին Եւս. քր. քաջամարմին Ոսկ. յհ. ա. 3. յետիններից յիշենք մարմնապանետ Պտրգ. 261, մարմնացի «մարմնով» Լծ. պրպմ. 742 (երկուսն էլ նորագիտ բառ), գեղեցկամարմին Փիլ. երկամարմին Փիլ. քովամարմին Կանոն լեզվամարմին Նար. խոտամարմին Ոսկիփ. քաջամարմին Նիւս. կազմ. մարմնամարդ, մարմնամարզութիւն, մարմնամարզական (նոր բառեր) ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. m̥meno- ձևից? հմմտ. սանս. मर्मन् mārman- «անդամ, անդամների յօդատրութիւնը, ամբողջ գործարանները, մարմնի բաց մասերը՝ որոնք աւելի են ենթակայ վիրատրուելու, մարդուս տկար մասերը՝ որ պէտք է ծածկել»։ Բացի հայերէնից ու հնդկերէնից ուրիշ լեզուի մէջ չկայ այս բառը: Pokorny, 2, 290 սրանց հետ է միացնում մի կողմից լիթ. melmū «ողնաշար», լիթթ. melmeni «ողնաշարի ծայրի մասը» և միւս կողմից յն. μέλος «անդամ, յօդ», կիմր. cym-mal «յօդատրութիւն», կորն. mal, յգ. mel-l-ow, բրբտ. mell «յօդերը, ողնաշար» (Boisacq 625 առաջին շարքը բաժանում է երկրորդից): Բայց եթէ միացնենք լիթ. և լիթթ. ձևերը, հայերէնի ր ձայնը (փխ. ղ) անյարմար դուրս կգայ. ուստի կասկած է ծագում որ իրանեան փոխառութիւն լինի. բայց իրանականում էլ նման ձև չկայ:—Հիւրշ. 473:

Windisch. 23 սանս. marma: Bötlich. ZDMG 1850, 358, 164 սանս. marman. նոյնը նաև Arica 68, 116, Müller SWAW 38, 592 և 44, 567 ևն: Lag. Arm. Stud. § 1458 սանս. marman բա-

ոի հետ ցեղակից միայն է համարում և ոչ նոյն, որոհետև սանս. -man մասնիկը տալիս է հյ. -մն: Bopp, Հմմտ. քերական. Ա. 400 mar «մանիկ» արմատից. ինչպէս մարդ և սանս. mūrī «մարմին». հայերէնի -միւն մասնիկը նոյն է ղնում նզնդ. -mana, -mna, յն. -méno լտ. -mno մասնիկների հետ: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 նոյնպէս mar արմատից՝ իբր «մահկանացու»: Հինք. յն. mārī «հոգ» բառից: Müller, SW-AW 136 (1897), 27 յն. mār «սարունքի մաստ մասը» բառի հետ:

ԳԻՏ.—Ախց. Երև. Խրք. Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սշ. Տփ. մարմին, Տիգ. մորմին, Ողմ. մարմէն, Զթ. մայմին, մարմին, Սվնդ. մորմէն:—Նոր նշանակութիւն են ստացել Կր. մարմին «կանացի ամօթոյթ», Նբ. մարմին «էգ անասունների ծննդական գործարանը»:—Նոր ձևեր են մարմին դառնալ, Շշ. «շատ ծիծ ուտելուց ուռիլ, կարմրիլ», մարմնիլ Մշ. «ապրիլ», մարմնատակ «մանրագործ»:

ՄԱՐՈՒԹԻՆ «մոլորութիւն» Բառ. երեմ. էջ 207, ՀՀԲ և ԶԲ. արմատն է անշուշտ մար «մոլոր, մոլեգին, անմիտ» ՀՀԲ, որից նաև մարամիտ «անմիտ» Բառ. երեմ. էջ 206, ՀՀԲ, մարդամարտն ՀՀԲ. մարդատղական «մոլորական» Բառ. երեմ. էջ 206. նոյն է արդեօք սրա հետ Երև. մար-մար «զարմացած, ապշած». մար-մար նայիլ (Տարազ. 1900, էջ 275):

ՄԱՐՈՒԻ «մատուտակ բոյսը» Մխ. բժշ. էջ 119. գրուած նաև մարախ Եպիփ. Ժն. էֆիմ. էջ 286. մարախ Տիրացուեան, Contributo § 269 (լտ. glycyrrhiza glabra L. var. glandulifera). իսկ Միխ. առ. 508 համարում է մատուտակ բառի աշխարհաբար ձևը. «Եգիպտոս նա տուն լցեալ մատուտակով՝ զոր կոչեն ըստ աշխարհաց մարախս»:—Տե՛ս մարախ բառը:

ԳԻՏ.—Ողմ. մարոխ. Rivola ղնում է մարախ և մեկնում է «siliqua duleis. carrula nuncupata»:

ՄԱՐՈՒՅ «մի տեսակ խոտ է. լտ. ocimum basilicum կամ mentha pulegium» Աղթամ.

(Վստկ. 168 յիշում է անանուխի հետ մարաֆ ձևով, որի արաբերէնն էլ ղնում է պատրուհ. տե՛ս այս բառը). ՀՐուա. § 2029 յիշում է մարաֆ ձևով:

*ՄԱՐՍԵՆ «կերածը հալեցնել ստամոքսում» Անկ. գիրք հին կտ. 202. Յայսմ. օգ. 24. կրաւ. մարսիլ Տաթև. ձմ. ճիգ. որից մարսական Վստկ. 160. անմարսական Մխ. ապար. նոր բառեր են մարսողութիւն, մարսողական, անմարս, դիւրամարս, դժուարամարս են:

=Ասոր. ܡܪܫܐ mēras «ճմլել, ճղմել (Եղեկ. իգ. 3 ստինքների համար ասուած), շարդել, կակղացնել» (Brockelm. Lex. sur. 194 p).—Աճ.

Աճառ. Բազմ. 1897, 398 համեմատելով ղնդ. ahmaršta «շարդողած, շփշփրուած, շմանրուած» բառի հետ, սրա արմատը ղնում է *hmares «մանրել, շարդել, փշրել», որի հետ կապում է նաև հյ. մարսիլ, իբր բնիկ հայ: Այս բառը մէկ անգամ միայն գործածուած է Վենդիգադում, Գլ. ԺԵ. 3—4. Bartholomae. Altiran. Wört. 297 նախաձեռն ղնում է *smršta-, արմատի վերջածայնը š, ž և կապել է ուղում լեթթ. smalks, լեթթ. smulkūs. «բարակ, նուրբ» բառերին, որով հայերէնի կապը բոլորովին ջրնջում է:

ԳԻՏ.—Ալշ. Հճ. Մշ. Ջղ. Սլմ. մարսել, Երև. Ղրք. Կր. Մրղ. Պլ. Ռ. Սեբ. մարսել, Մկ. Շմ. Տփ. մարսիլ, Ննխ. մարսել, մարսէլ, Տիգ. մորսիլ, Զթ. մորսիլ, մարսիլ, Ախց. մէրսել. կայ նաև Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ մարսել ձևով:

*ՄԱՐՎ «ալուորով բոյսը, ֆր. marum, germandrée maritime, herbe aux chats» Բժշ. ունի միայն ՀՐուա. § 2030:

=Պրս. ܡܪܝܐ marv «խոտ ինչ անուշահոտ» (ԳԴ):

ՀՐուա. անդ յիշում է մարս ձևով և կցում է արաբ. ܡܪܫܐ mars «զմասաբեր մի բոյս» բառին (ըստ Պէյթարի): Ուղիղ մեկնեց նորայր ՀԱ 1923, 60 և 156:

+ՄԱՐՏ, ի հ. «կոհիլ, պատերազմ» ՄԳր. Ազաթ. որից մարտնչիլ «կոտիլ, պատերազմիլ» ՄԳր. Եւ. քր. մարտուցանիլ Ոսկ. յհ. ր. 30. մարտիկ «զինւոր, կոտուղ» ՄԳր. Սեբեր. «մրցարան, ասպարէզ» Ոսկ. Եփես. մարտկոց ՄԳր. մարտածնոյց Մժր. մարտուսոյց Եզն. մարտամբոյս Ազաթ. մարտայարգար Ոսկ. մ. ա. 13. մարտակից Յես. ա. 14. մարտացու սուր, զէնք» Պիտ. Թր. քեր. 19 էլ. արիստ. 51, 55 (իբր յն. μάχαιρα, որ գալիս է բάχχ «մարտ» բառից), հոգեմարտ Սեբեր. կոփամարտիկ Եւ. քր. կառամարտիկ Ոսկ. փիլիպ. հակառամարտ ՄԳր. Ոսկ. Ես. գոմեմարտիլ Ոսկ. յհ. ա. 31. բռնամարտիկ Ոսկ. Ես. Եւ. քր. զազանամարտ Ա. կոր. Ժե. 32. Ոսկ. եբր. ըմբշամարտ Ազաթ. Եւ. քր. Ոսկ. մոթ. եբր. և ա. տիմ. նոր բառեր են՝ մարտակոչ, մարտաճառ, մարտահրաւիր ևն.

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mrd- ձևից, որ կազմուած է հնիս. merā- արմատից՝ d ածականով: Թէ՛ պարզ և թէ՛ ածած ձևերի համար հմմտ. սանս. mrdāti «ջարդել, տրորել», mardati «ջարդել, փշրել», mrdha «մարտ», զնչ. marima «պատերազմ», mardo «յաղթուած», mardan «կոհիւ», mardak «կոտարար», զնգ. marəd- «ռնչացնել», յն. μαράινω «սպառել, ոչնչացնել», μάραμα «կոտիլ, մրցիլ, պատերազմիլ», μαράμαδος «սպառում, լքում», լտ. Mars, -tis «Արէս, պատերազմի աստուածը», հիսլ. merja, marða «հարուածել» ևն (Walde 467, 495, Pokorny 2, 276—8, Boisacq 611), Արմատին մերձաւոր ձև ունի հնիս. mel- «փշրել, ջարդել» (տե՛ս մալ արմատի տակ), որի հետ շփոթուած է յատկապէս սանսկրիտի մէջ:

ՆՀՐ սանս. mrdha, հյ. մրցումն, մարգումն, լտ. Mars, -tis «Արէս» բառերի հետ: Peterm. 21, 34 սանս. mrdha, mrdh, 30 պրս. āward «կոհիւ»: Böttich. ZDMG 1850, 358, 165 սանս. mra'ha, յն. μάρασθαι: Lag. Urgesch. 220 mar արմատի տակ՝ իբր *marti: Müller SWAW 42, 250 և 331 զնգ. marəða: Lag. Arm. Stud. § 1459 յն. μάρ-ասթալ բառի մար- արմատի հետ՝ տ յաւել-

լուածով: Նոյնը նաև Հիւբ. Arm. Stud. 42: Տէրվ. Նախալ. 98 հնիս. mar արմատի տակ է դնում սանս. mar, յն. μάρασθαι, թերևս լտ. malus «չար» և հյ. մեղք, մարա: Karolides, Γλ. συγγρα. 92 սանս. mar, maraka «սպաննող», լտ. Mars, կապաղովկ. μαρκαόνω «կոտիլ»: Bugge KZ 32, 70 հայերէնի t ձայնը մեկնելու համար յիշում է իռլ. martad «մահացում»: Հիւնք. լտ. Martis սեռականից: Հիւբ. Arm. Gram. 473 անապահով է համարում համեմատել յն. μάρ-va-μαί ձևի հետ՝ տ-ի բացակայութեան պատճառաւ: Müller WZKM 11, 205 յն. μάραμα? կամ հպրս. *marda «կոհիւ», որ ծածկուած է գտնում պհլ. պաղ. hamēmal «թշնամի» բառի մէջ (իբրև *ham-marda): Վերի ձևով մեկնում է նախ Scheftelowitz BB 29, 28 և աւելի լաւ՝ Walde 467: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. ܡܪܕ mrad «սպստամբիլ»: Nyberg, Hilfsb. 2, 21 իրան. *hamarti- «կոհիւ բառից» նախաձայնի անկումով. արմատն է ar, որից ունինք հպրս. ham-ara «հակառակորդ, ոսոխ», ham-arana «կոհիւ, պատերազմ», պհլ. artik «կոհիւ, պատերազմ»:

*ՄԱՐՏ «հոռովմէական երրորդ ամիսը՝ յունվարից սկսած» Յայսմ. Տօմար. (ՆՀՐ և ԱՐ շնչ յիշում):

= Յն. μάρτιος «Մարտ» հոմանիշից, որ ծագում է լտ. martius բառից. բուն աստուծ էր Martius mensis «մարտ ամիս», որ է Մարտի՝ Արէսի ամիսը՝ Mars պատերազմի աստուծոյ անունից (տե՛ս մարտ «կոհիւ» բառի տակ). փոխառութեամբ տարածուել է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. ֆրանս. mars, իտալ. marzo, թրք. mart ևն. —Հիւբ. 367:

Հնրից Տաթև. հարց. 201 հոռովմայնցի մի իմաստասերի անունից: ՀՀՐ մարտ «կոհիւ» բառից: Ուղիղ մեկնենք ՆՀՐ (տե՛ս մարտ «կոհիւ» բառի տակ): Ամսանունների վրայ ընդարձակ խօսում է Բազմ. 1897, էջ 138—141:

ԳԻՌ.—Ախց. մարտ, ննխ. Պլ. մարդ, Ղրբ. Շմ. մորդ, Սեր. մառդ են:

ՄԱՐՏԱՆ «իցէ՛ թէ, երանի՛ թէ». մէկ անգամ ունի Թր. քեր. 32 հոմանիշների մի շարքի մէջ. «Ըղծիցն նշանականք են. իրրու թէ, իցի՛ւ, օշ, գուցէ, մարտան»:

Համամ. քեր. 272 (ըստ ՆՀԲ Երզն. և Նշ. քեր.) կարգալու՜ բառս մարտն, ըստ այսմ ստուգարանում է մարտ «կորն» բառով: ՆՀԲ յիշում է պրս. մարտէն չգայ ուրախալի, ահա գայցէ, իցէ՛ թէ գայցէ» ձևը, որ չգիտէ ԳԻ:

*ՄԱՐՏԻՐՈՂՈՒՊ՝ «վկայաբանութիւն, նահատակի պատմութիւն» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 193. սխալ գրութեամբ են մարտիրոզոֆ Վկ. շուլ. 55. մարտիրոզոֆ, մարտիրոզէֆ, մարտիրոզի Մաղաք. արեղ. 13. Յիշատ.:

= Յն. μαρτυρολόγιον «վկայաբանութիւն» բառից, որ կազմուած է՝ μαρτυρος «վկայ» + λόγος «խօսք» բառերից. նոյնից են նաև լտ. martyrologium, ֆրանս. martyrologe «վկայաբանութիւն» են:—Հիւբշ. 364:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

*ՄԱՐՏԻՐՈՍ կամ ՄԱՐՏԻՐՈՍ, ի-ա հլ. «նահատակ» Ագաթ. որից մարտիրոսութիւն Կոչ. Ոսկ. ա. թես. Փարպ. մարտիրոսական Կոչ. Փարպ. մարտիրոսանալ Եւս. քր. մարտիրոսաբան «վկայարան» Կորիւն. նախա-մարտիրոս Գր. սք.:

= Յն. μάρτυς, սեռ. μάρτυρος, «մարտիրոսս, նահատակ», հոմեր. և Նյն. μάρτυρος «նահատակ». բուն նշանակութիւնն է «վկայ». հմմտ. μαρτυρέω «վկայել, մարտիրոսանալ». փոխառութեամբ տարածուած է ուրիշ քրիստոնեայ ազգերի մէջ, ինչ. լտ. martyr, ֆրանս. martyr, գերմ. Märtyrer:—Հիւբշ. 364:

Հնեից Երզն. լս. մեկնում է մարտ բառով. «Մարտիրոս, զի մարտեաւ ընդ երևելի և աներևոյթ թշնամոյն. վկայ՝ զի վկայեաց բազում շարշարանօք»: Նորեից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ, յետոյ ՆՀԲ:

ԳԻՌ.—Մշ. մարդիրօսել «նահատակել»:

*ՄԱՐՔԱՐ «գրաստ, էջ». մէկ անգամ իբր օտար բառ յիշում է Մազ. քեր. 229. «Իսկ

մեր ի Պարսից բազում ինչ ընտանեբար ուսեալ զգեստս, որպէս դուռա և ուղի, մարքաբ, աւազան՝ որ է շրոյ անօթ...» Ուրիշ տեղ չէ գործածուած:

= Արար. مَرَكَب markab «հեծանելիք, գրաստ, էջ», որ ծագում է rkb «հեծնել» արմատից. գործածական է այժմ էլ թուրքերէնում վերջին իմաստով. նոյնից է դարձեալ վրաց. მარკაფა մարքափա պահաստի ձի»:

Մագիստրոս սխալմամբ պարսկերէնից է կարծում: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Ն. Ադոնց, Ալեուստ 'Իրոն. քեր. էջ 229 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 112):

ՄԱՅԱՌ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «անտառանման ծառոտ» թրքիոտ տեղ» Կոչ. Խոր. «ծառի արմատ» Երզն. մտթ. 487. «փխբ. աչքի խիտ արտեանունք. թարթիչներ» Մծբ. Եփր. թգ. «անտառի պէս խիտ» ԱԲ. որից մացառաղօղ Փարպ. մացառածն Ոսկ. կողոս. մացառախիտ Յհ. կթ. մացառուտ Պիտ. են:—Իմաստի ճշտման համար հմմտ. Մտթ. Եւագր. 56 թէ՛ զմի ճիւղքն հատանես՝ ո՛չ շորանայ ծառն, մինչև յարմատոյ խիսցես զամենայն մացառուն»:

ՆՀԲ մեկնում է «միացեալ կամ մած ծառք»:

ԳԻՌ.—Կր. Մկ. մացառ «մացառ», ՆՀԲ ունի ունկ. մացառ «բազմութիւն շառափղաց առ արմին ծառոց», Երև. մօցէ՛ն «արմատի կողքերից ծլած ճիւղ», Հմշ. մացառ և Զթ. միցեն «տախտակի բարակ փուշ՝ որ մարդու միսն է խրտամ», Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութեան, 1788, էջ 85 դնում է մացառ «кучетъ, թուփ».—Իսկ Զդ. մացակ «ծառի կամ բոյսի արմատ»:

ՓՈՒՆ.—Թրք. գու. Հմշ. մացառլանմաֆ «փայտը կամ տախտակը փշփշոտիլ, ճղճղուփլ». ինչ. օտու՛ն մացառլանմըշ:

ՄԱՔԱԼԻՆԷ տե՛ս Տեյիզ:

ՄԱՔԱԼՈՒԿ «մի տեսակ թռչուն, ֆրանս. martinet, որ է մի տեսակ երկայնաթև ծիծառ». մէկ անգամ ունի վեցօր. 161. «Որպէս ծիծառնց և այլոց թռչնոց, որ անուանեալ կոչին մաքալուկը, որք յօղոց զմանրամաղ

իրս ինչ թոռացեալ բերեն զգարմանս իւրեանց պիտոյիցն»:

Տէրվ. Altarm. 74 մագիլ կամ մանգալ բառից: Իրօք որ բառս գործածուած է բնագրի ծրեքանչ ձևի դէմ, որ ծագում է ծրեքանչ «մանդաղ» բառից. ըստ այսմ արդեօք հայ բառն էլ պէտք է հասկանալ մանգաղով:

*ՄԱՔԱՆ (սեռ. -ի) «կռիւ, վէճ, պայքար» Պղատ. տիմ. 168. որից մաֆառիլ «կռուիլ» Ա. մակ. ժա. 46. Կռլ. եւ. պամ. մաֆառումն եւ. պամ. 34. կթ. մաֆառող Մծր. մաֆառեցուցանել Պղատ. տիմ.:

= Ասոր. maxaru «դէմ կանգնիլ, հակառակիլ, մրցիլ, թշնամու դէմ դուրս գալ», māxiru «մրցակից, ոտիս, հակառակորդ», որոնց արմատն է maxru «ճակատ, առջևը, յառաջամաս», maxrū «առաջին, սկիզբ, ըսկիզբը լինել» (Muss-Arnolt. Ass. Handwb. 525, 529, 530, 531):—Աճ.

ՆՁԲ լծ. յն. բաշի «մարտ, կռիւ» Տէրվ. Altarm. 74 յն. բաշ-թօթալ «կռուիլ», բաշթա «դանակ» կամ սանս. marj «քերիւ, քերթիւ»: Karolides, Γλ. օտք. 92 վերջինիս աւելացնում է նաև կապաղովկ. բարաօն «կռուիլ»: Հինք. յն. բաշթա: Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398 ասոր. maḥāru «դէմ, ընդ առաջ».—Յոյն բառի ծագումը անստույգ է. տրուած զանազան մեկնութիւնները տե՛ս Boisacq 616:

ԳԻՌ.—Սեր. մաֆառիլ «իրար հետ կռուիլ»:

ՓՈԽ.—Կապաղովկ. բարաօն «կռուիլ» թում է փոխառեալ հյ. զու. կրճատ «մաֆ-նիլ ձևից» շրջամաք:

+ ՄԱՔԻ (-fույ, -fեաց) «էգ ոչխար» ՍԳր. Եզն. Վեցօր. 190:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mak- բնաձայն արմատից. հմմտ. սանս. مک مک makaka «մայող», مک مکايت makamakāyatē «կոկոնալ (գորտի)», مک meka- «ռուիկ», յն. բաշթա «մայող (այծ, մաքի)», բաշթա (հոմեր. βεμτηώς, βεμταυτα, μαχών) «մայիլ», լտ. miccio «մկկալ», գերմ. meckern, մբգ. mēchzen, «մկկալ», mēcke «ռու»,

սերբ. շիս. mekati, ուկր. mékaty, սլով. meketati «մայիլ», լիթ. mekėnti «մայիլ, կակաղիլ» (Pokorny 2, 256, Boisacq 631, Walde 483, Trautmann 177, Kluge 325):

ՆՁԲ յիշում է արաբ. մաշիան և թրք.

qoyun «ոչխար»: Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 449 ուղիղ մեկնեց առաջին անգամ՝ համեմատելով յն. բաշթա «այծ» բառի հետ: Gosche 24 համարում է բրնձայն և կցում փոխ. բաշ, աֆղ. mikh, պրս. miš, թրգ. mišin, սանս. mēša հոմանիշների հետ: Justi, Zendsp. 221 զնդ. maēša, սանս. mešā, պրս. meš ևն: Տէրվ. Altarmen. 34 և Նախալ. 46, 97 հնիս. ma «մայիլ» արմատից է դնում հյ. մայիլ, մաֆի, սանս. mā «մայիլ», makaka «մայող», յն. բաշթա «մայիլ»: Meillet, Բանաս. 1900, 110 ունի Diefenbach-ի ուղիղ մեկնութիւնը: Թիւրքեան, Արիահայ բռ. 272 պրս. mākiyān (իմա՛ں ماکي makī «հաւ»):

ԳԻՌ.—Ալլ. Երե. Զթ. Կր. Մկ. Մշ. մաֆի, Սլմ. վն. մաֆի, Տիգ. մոֆի, Սրդ. մաֆլ, Ողմ. մաֆլ, Սվեդ. մաֆլ սովորաբար նշանակում են «էգ ոչխար», իսկ Զթ. Մկ. Սվեդ. Տիգ. ստացել են ընդհանրապէս «ոչխար» նշանակութիւնը:

ՄԱՔԻՍ «զարգարեալ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 207:

*ՄԱՔՄԱՆ «սաւան, պաստառ, դաստառակ». մէկ անգամ գործածուած է Դ. Թագ. Ը. 15. «Առ մաքման և ևթաց ի շուր և արկ զերեսօք իւրովք և մեռաւ»:

= Եբր. מכבד makbēr, որ գործածուած է Ս. Գրքի նոյն տեղում. բառիս իմաստը անստույգ է, սովորաբար հասկացում է «անկողնի ծածկոց, վերմակ», լուսարէն Թարգմանութեան մէջ բառը տառադարձուած է յն. բաշթա ձևով (այլ ձև. աթթա). պետք է ենթադրել անշուշտ որ մեր Թարգմանիչները ունեցել են յն. *բաշթա ընթերցումը, որից և տառադարձրել հայերէնը:

Հին բռ. մեկնում է «անկողին կամ պաստառակ կամ դաստառակ բարակ»:

ՀՀՔ գրում է նաև մաֆ կամ մագ: Ուղիղ մեկնեց առաջին անգամ ՆՀՔ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Թայթան մաֆմանի կամ Թայթան նաֆմանի, գործածուած է Ս. Գրքի նոյն տեղում և անշուշտ պէտք է առնել նոյն իմաստով. Զուրինով մեկնում է «крыжѣво, ժանհակ»:

ՄԱՔՈՒՐ, ի հլ. (յետնաբար ի-ա, ո հլ.) «նաքուր, թամուղ» ՍԳր. «սուրբն կամ նուիրականն Փայլածու» Պղատ. տիմ. որից մաֆել ՍԳր. մաֆուրին Երեմ. դ. 11. մաֆապէս Սեբեր. մաֆափայլ Եփր. ծն. կիսամաֆուր Շնորհ. մտթ. գերամաֆուր Անան. հկհզ. Ճառքնտ. դժուարամաֆուր Փիլ. նիս. կայծակնամաֆուր Եփր. խոստ. հրամաֆուր Անան. հկհզ. Ճառքնտ. համամաֆրենի Շրնորհ. տաղ. անմաֆուր Բ. մնաց. իգ. 19. Ոսկ. յհ. ա. 27. մաֆրեմանեմ նար. տաղ. մաֆրիչ ածծելիս Վրդն. առ. 240. մաֆրելի Պրպմ. 259 բ (չունի ՆՀՔ), ևն:

Windisch. 9 յն. μάχαρ «երանիլի, երջանիկ»: Lag. Anmerkungen VIII ասոր. ܡܚܪ maxwar, mexawwar Գծ. իգ. 3 (թրգմ. χερουαίε, բռնալ): նոյն, Arm. St. § 1461 մերծում է այս մեկնութիւնը: Տէրվ. Altarm. 58 ամոֆել ևն ձևերի հետ սանս. marj «քերել, ջնջել, մաքրել» ևն: Հիւնք. մոլսիւր բառից.—Շատ մօտիկ ևն հնչում, բայց երևի պատահական ևն ասոր. ܡܚܪ ma-riqā «մաքուր», ܡܚܪܡܐ mēdāqū «մաքրութիւն. 2. յղկում». այս արմատը բնիկ սեմական է և գտնւում է նաև ուրիշ սեմական լեզուներում. ինչ. արամ. ܡܪܪ mrq, հբր. ܡܪܪ mārūq «յղկուած, մաքուր», ܡܪܪܡܐ mārūqim «թագուհու արդուզարդն ու պատրաստութիւնը», ܡܪܪܡܐ tamrūq «շփում, օծում, մաքրում», ասոր. marāku «տրորել, սղկել»:

ԳԻՐ.—Երև. Զթ. Կր. Տի. մաֆուր, Ասլ. մաֆիւր, Մշ. մակուր.—Թրքախօս հայոց մէջ՝ Ատն. մաֆուր:

*ՄԱՔՍ (ի հլ. ըստ ՆՀՔ. կայ միայն սեռ.

մաֆսի Ա. մակ. ժ. 33) «վաճառքի կամ ապրանքի վրայ տուրք» ՍԳր. որից մաֆատուր ՍԳր. մաֆապետ Ղկ. Ժթ. 9. Ոսկ. մ. ա. 1. Սեբեր. մաֆսել Եղիշ. յես. 172. նար. առաք. 436. Իգնատ. ղկ. 365. մաֆատուն Սկևռ. ի լմր. ձեռամաֆս (չունի ԱՐ) Զքր. սարկ. Բ. 135. նոր բառեր ևն մաֆաճենեզ, մաֆախնյս, մաֆային, մաֆապաշտպան և այլն.

=Ասոր. ܡܚܪ maxsā «մաքս» բառից. այս բառը բնիկ սեմական է. հմմտ. ցեղակիցներից ասոր. ܡܚܪܡܐ mi-ik-si կամ miksu «մաքս», ܡܚܪܡܐ ma-ak-ka-su, makkasu «մաքսաւոր» (Delitzsch, Assyr. Hdwrt. 407, Strassmaier, Alph. Werz. էջ 619, 620, 657). հբր. ܡܚܪ mekhes, արամ. ܡܚܪ maks, արամ. ܡܚܪ miksa «մաքս». փոխառութեամբ նաև պրս.

ܡܚܪ mukas, ܡܚܪ mukis «մաքս»: Հիմնական նշանակութիւնը պահում է դեռ արաբ. ܡܚܪ maks «մէկի ծախած ապրանքը պակաս գնով առնել, պակասեցնել, հարստահարել», (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Բ. 294).—Հիւրշ. 311:

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, The-saur, 46: ԳԴ պրս. mukās, mukīs: Riggs, Քերակ. 1850, էջ 60 հբր. me-kes ձևից, Müller. SWAW 41 (1863) 12 և 42, 329 դնում է սեմականից փոխառեալ, Տէրվ. Altarm. 69 սեմականների հետ նաև ֆինն. maks «տուրք»: Ըստ Jensen փոխառութիւնը հաթեան շրջանից է:

ՄԳԼԻՍ «մաքառիլ». մէկ անգամ գործածուած է Ոսկ. ես. 360. «Ոչ ոգորիցի և ոչ ջա-նայցէ և ոչ մգլիցի»:

ՆՀՔ մագիլ բառից, իբր մագլցիլ:

+ՄԳԼԻՍ «նեխիլ, բորբոսիլ». որից մրգլանոտ «մզլածի հոտ ունեցող» Վստկ. 100. կամ մզառնոտ «նոյն նշ.» Առաք. պտմ. 99, 352:

Lag. Arm. Stud. § 1463 համեմատում է ասոր. ܡܚܪܡܐ mēgūl, ܡܚܪܡܐ muṣlā «թարախ, վէրքի ջուրը, ձիթապլտղի կորիզների հիւթը», արաբ. ܡܚܪ

majl «ուռնցքի կամ վերքի մէջ հաւաքուած ջուր, հուռ, Հիւրք. 311 յի ընդունում այս համեմատութիւնը՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ:

ԳԻՌ.—Մշ. մգ'իւլ, հրք. մգ'իւլ, Զթ. մը'գ'իւլ, Հճ. մոգ'իւլ, Աւշ. մկիւլ, Ախց. Ակն. Կր. Պլ. Ռ. Սեր. մգ'իւլ, Երև. Ննխ. մգ'իւլ, Հմշ. մգ'իւլ, Ասլ. մը'իւլ, իսկ Ղրք. մկլա'վրէտ (<մգլահոտ) «խանձի հոտ»։—Սրանցից տարբեր են նր. Շլ. վն. մգիւլ, Մկ. մըլ'իւլ, Աւշ. մկլտիւլ, Մշ. մգ'իւլ, մկլոգիւլ, նր. մգլուիւլ, Ողմ. մըլ'իւլ, Երև. մգ'իւլ «երկինքը ամպոտիւլ»։—Ըստ այսմ մգլիլ բառը ունի երեք տարբեր նշանակութիւն. 1. բորբոսիւլ. 2. խանձիւլ. 3. ամպոտիւլ։ Տարակոյս չկայ՝ որ վերջինը պատկանում է մէջ արմատին (տե՛ս այս բառը). բայց կարծում եմ որ նոյն են նաև առաջին երկուսը. իբրև ընդհանուր «սեւանիւլ» իմաստով։—Աճ.

*ՄԻՐԻՇԱՅ «երգ, կցուրդ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Գորիս և Շմոն, տպ. Վրշապ. էջ 90. «Եւ ասէին ի վերայ նոցա սաղմոսս և մղրիշայս (տպուած է մղրիշայս՝ ըստ ձեռագրին) և փառաւոր առնէին և օրհնէին դստէր Աստուած մեր»։

= Ասոր. *ܡܪܝܫܐ* *madrāšā* «երգ, կցուրդ». բառս սխալ ձայնանիշով կարդացուած է մղրիշայ, որ ձեռագրում չիտոյ սրխալ գրութեամբ դարձել է մղրիլայ։ Արմատն է *drš*. հմմտ. արար. *ܕܪܫܐ* *darasa* «ուսանիլ», *dars* «գաւս», եբր. *miḏrāš* «մեկնութիւն, մեկնաբանութիւն»։

Նորագիւտ բառս առաջին անգամ երևան հանեց Միաբան, Գորիս և Շմոն, էջ 32, համարելով ասորերէն։ Ուղիղ մեկնութիւնը տաւ նախ Մառ ՀԱ 1898, 270" և յետոյ ասորագէտ Gussen ՀԱ 1913, 135:

ՄԵԳԱՂԷ (սեւ. -ղու) «մեծ» Աղաթ. Զե. նոր. «Ղեւնդիոս արքեպիսկոպոս մետրապօլիտ» մեզաղէ Կեսարու. Հայրապետիդ Ղեւնդի՝ մեզաղու Կեսարու. ուրիշ օրինակ չկայ։

= Յն. *μεγαλη* «մեծ, մեծն»։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ,

ՄԵԳԱՐԵԱԼ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ դործածուած Մազ.

թղ. 208. «Ի նոյն միակ պարանեալ և յեօթնիցն երկրորդացն դասուէ շաղկապեալ և յիւրն սիրեցեալ միակ մեզաբեալ և անդուստ յերկեակն երրորդին թաւացեալն և յօդն յանգեալն»։—Խօսում է թուերի անիմանալի մի յարաբերութեան վրայ, որով բառի իմաստը շատ մութ է մնում։ Կայ յն. *μεγαρον* «սրահ, ժողովարան, տաճարի մէջ պատգամախօսի տեղը», որից կարող էր Մաղիստրոս մի բայ յօրինել։ (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 195):

*ՄԵԹԵԼ «ցնդաբանել, յիմար յիմար խօսիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. բ. 16, էջ 604. «Անսային իսկ ոչ, և այլ ընդ ալլոց մեթելոց էին»։

= Յն. *μεθεω*, *μεθεωρει* «պատմել, խօսիլ, խորհրդածել», բայց մանաւանդ *μεθεω* «առասպելաբանել»՝ *μεθεω* «գրոյց, առասպել» բառից։ Ըստ այսմ մեր բառը ուղղելի է *միթել կամ միթել։

ՆՀԲ համարում է դրշագրական սխալ և որբագրում է մեկնել։ Ուղիղ մեկնութիւնը տաւ Հիւնք. էջ 323: Վարդանեան ՀԱ 1921, 501 ձեռագրերներում գրտնելով միայն մեկնելոց ձևը, ի սպառ ջնջում է բառս, համարելով այն ՆՀԲ-ի «իւնքնակերտութիւններէն»։

*ՄԵԹՈՍ «կերպ, եղանակ, միջոց». գործածական է արդի գրականում (արևել. մեթոդ). հնեբը շունիկ, թէև ՓԲ նշանակում է մեթոսու ձևը։

= Յն. *μεθοδος* «խուզարկութիւն, քննութիւն, դիտական խնդրի կանոնաւոր ուսումնասիրութիւնը». ծագում է *μετα* «ընդ» և *οδος* «ճամբայ» բառերից. փոխառութեամբ անցած է բաղմամբիւ լեզուների՝ իբրև գիտական բառ. ինչ. լատ. *methodos*, *methodus*, ֆրանս. *methode* են։—Աճ.

*ՄԵԼԱՄԱՂԱՊ «սեւամաղձ», որից մելամաղձիկ, մելամաղձոտ, մելամաղձութիւն, մելամաղձոտութիւն. հնեբի մէջ չէ՝ գործածուած. կայ միայն նոր գրականում, իբր օտրտում, տխուր են։

= Յն. *μελαγχολια* «սեւ մաղձ» բառից կիսովին թարգմանուած. (*μελα* «սեւ» պահուած է, իսկ *χολος*՝ «մաղձ» թարգմանուած

է) նոյն բառն է՝ որ թրք. եղել է malixulia, որից էլ հյ. մախուլիայ. հմմտ. «Յաւ ին» տնկի ի նա, զոր մախուլիայ կոչեն կամ սաւտայի՝ այլադգիքն»։ Մտթ. և ադր. 80.— Հին բժշկութեան կարծիքով մաղձը սեանալուց յառաջանում էր ընդհանուր ախրութիւն։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ. նոյնը նաև Müller SWAW 41, 10:

*ՄԵԼԱՆ, ի—ա հլ. (գրուած նաև մեղան) «թանաք» Ոսկ. մտթ. էջ 1. Վրք. հց. Անյ. բարձր. որից մեղանառ «թանաքաման» ԱԲ. մեղանագիծ «թանաքով գրուած» ՋԲ. մեղանաձով «մի տեսակ ձուկ, իբր տճկ. միւրէքֆէպ պալըղը» (նոր գրականի մէջ)։

= Յն. μέλαν «թանաք» բառից. բուն նըշանակում է «սև» և մասնաւոր առումով «սև թանաք», թէև այժմ ամէն գոյնի թանաք էլ կոչում է մեղան. հմմտ. ռուս. чернела, դոթ. swartzel, լատ. atramentum, որոնք նըշանակում են «թանաք», բայց ծագում են «սև» բառից։ Ըստ այսմ հայերէն էլ թարգմանաբար կազմուած է սեակ, սևաղեղ «թանաք»։ Յունարէնից փոխառեալ են նաև վըրաց. მელანო մեղանի, թուր. मेला մեղա և մինչև անգամ սանս. मेल melā «թանաք» (Böhtlingk, Sans. Wört. V. էջ 907)։ —Հիւրշ. 364:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ԳԻՌ.—Արեւելեան գրականում գործածական չէ բառս, այլ կայ միայն արեւմտեան գրականում. ճիշտ ինչպէս կաղամար գործածական է միայն արեւմտեան գրականում, իսկ արեւելեանի մէջ թանաքաման։—Գրականից փոխառութեամբ անցած է նաև բարբառներին. ինչ. Ալշ. Հմշ. Սեբ. մէլան, Պլ. Ռ. մէլամ ևն։—Տփ. ևս ունի մէլան՝ փոխառութեամբ վրացերէնից։

*ՄԵԼԱՒ «ռոխար», իբր օտար բառ յիշում է Նոնն. 38, որից և մեղանառակ «հովիւ»։ «Քանգի մելաւ զոյխարէ ասացեալ Հոմերոս. աստուատ և մեղանառակք են հովիւք»։ (ՆՀԲ գրում է միլոն, միլանառակ, այլ ձ. միլոն, միլիոն)։ Հմմտ. նաև մելովտէ, միլոբուտ։

= Յն. μέλον «ռոխար» բառից. իսկ մելանառակ կազմուած է թարգմանաբար μελον-բօտիք. «խաշնարած» բառից։—Հիւրշ. 365:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

ՄԵԼԻՈՎՏԱՅ տն՝ս Մեղիղովտայ:

*ՄԵԼԻԲ «իշխան» Ուտհ. 403. յգ. մելիբնի Սամ. անեց. շար. 143. սեռ. մելիբաց Լմբ. օր. 5. որից մելիբուքին Ուտհ. 406:

= Արաբ. ملك malik, թուրքական արտասանութեամբ՝ melik «տէր, իշխան», որ գալիս է mlk «տիրել, իշխել» ընդհանուր սեմական արմատից։

ԳԻՌ.—Երև. Ղրք. մելիբ:

ՄԵԼԻՄՍԱԿՆԱՅ «անառակ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կանոն, էջ 183. «Կընքահայրն (լիցի) ո՛չ կին, ո՛չ այլազգի, ո՛չ յիշոցնատու, ո՛չ մելոմագնաց, այլ լաւ քրիստոնեայ և գիտուն»։ Նոյնպէս է նաև Շողակաթ, էջ 38, 43, ուր հրատարակիչը (Գրահգին վրդ.) նկատում է թէ Երզնկացին իր խմբագրութեան մէջ բառս թարգմանած է «շնացող»։ (ՏԿ՝ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 165)։ Արմատն է «մելոմ», որ բարդուած է գնաց բառով։

*ՄԵԼՈՎՏԷ «ռոխարի մորթ». մէկ անգամ ունի Նոնն. 38, իբր օտար բառ. ամբողջ վրկայութիւնը տն՝ս միլոբուտ։ ՆՀԲ գրում է միլովտէ։

= Յն. μελωτή «ռոխարի մորթ». արմատը տն՝ս մելաւ։—Հիւրշ. 365:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ:

*ՄԵԼԱԿ «ձագախոտ, խարանֆիլ» Բժշ. (ըստ ՀԲՈւ. § 2033 լատ. caryophyllus)։

= Պրս. میخاک mēxak «մեխակ». բուն իմաստն է «փոքր գամ» և գալիս է میخ mēx «գամ, բեռ, մեխ» բառից. այսպէս է ստուգաբանում մեխակը նաև ուրիշ լեզուներում. հմմտ. գերմ. Nägelein, ֆրանս. cloai de girofle, ռուս. гвоздика «մեխակ» (< гвоздикъ «գամ» բառից)։ Պարսիկ բառը փոխառութեամբ տարածուած է նաև ուրիշ շատ կովկասեան լեզուներում. ինչ. վրաց. մինգ. խին. բուդ. mixaki, ուտ. mixak, ջէք. mixagi, թուր. mixak, ավար. mexak, բուլղար էլ նոյն նշ.—Հիւրշ. 270:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև

Lag. Arm. Stud. § 1465 ևն։

ԳԻՌ.—Ջդ. մեխակ, Ազլ. մեխակ, Երև.

Տփ. միխակ, Շմ. Սլմ. միսմփ, Ղրբ. մու-
խուգ, Մրդ. միխոյ:

+ՄԵԾ, ի-ա հլ. (յետնաբար կայ նաև ի,
ու հլ.) «մեծ», լայնաբար նաև «շատ», զո-
րեղ, իշխանաւոր, հարուստ» ՍԳր. Եփր. Թգ.
Եւս. պտմ. Ոսկ. մ. բ. 2. այս արմատից
կազմուած են բազմաթիւ և բազմազան բա-
ռեր, որոնց հնագոյններից իշխենք մի քանի-
սը. ինչ. մեծանալ ՍԳր. մեծամեծ ՍԳր. Ոսկ.
Եւս. քր. Եզն. Ագաթ. Սեբեր. մեծատուն
«հարուստ» (որ մեծ տուն ունի) ՍԳր. Սեբեր.
մեծարել ՍԳր. մեծարաւք ՍԳր. Կոչ. Սեբեր.
Եւս. քր. մեծարոյ ՍԳր. Սեբեր. Ոսկ. Եզն. մե-
ծամեծար Օր. լգ. 26 (սրանք կազմուած են
-ար մասնիկով). մեծաբարբառ «բարձրա-
ձայն» Կոչ. Ոսկ. մեծաբէռն «ծանրաբեռն»
Ագաթ. Վեցօր. մեծագին «թանկագին» Սե-
բեր. մեծագօր «հզօր» ՍԳր. Եզն. Ագաթ. Եւս.
քր. մեծախումբ «բազմախումբ» Բուզ. մե-
ծանաւգոյց «արագ զնացքով. օրական մի
քանի իջեան կտրելով» Եփր. մատ. Ա. էջ 401
(տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 274)
են. այս բոլորի մէջ երևում են բառիս զա-
նազան առումները: Բարդութեանց ծայրը ու-
նինք հիւրամեծար Կորիւն. Վեցօր. ձիւնամեծ
Շիր. գահամեծար ԹՃ. կթ. մեծամեծար Օր.
լգ. 26. Ոսկ. Եւս. 284. գերամեծար Ճառքնտ.
Եռամեծ Մագ. Գնձ. ծառայամեծար Արշ.
կանխամեծար Նար. նախամեծար Իմ. է. 8.
Ոսկ. ա. 22, գ. 3 են: Նոր բառեր են մեծա-
գումար, մեծաղիր, մեծաղորդ, մեծահա-
տիկ, մեծահարուստ, մեծախօսութիւն, մե-
ծամասնութիւն, մեծամասնական, մեծատառ,
մեծարելի, մեծարժէք, մեծաբանակ, մեծա-
պետական են:

= Բնիկ հայ բառ՝ որ գալիս է հնիւ. mégʻa-
կամ mégʻa- ձևից. ցեղակիցներն են՝ սանս.
महान् mahān, महान्त mahānt-
(բարդութեանց մէջ मह maha-), माहि
māhi «մեծ», máha-, majmán- «մեծութիւն».
քուչ. makī- «շատ», զնդ. مز maz-,
مز mari, مز maz, مز mazant-
«մեծ», مز maz «մեծութիւն», պհլ.
مح mas, պրս. م mih, պաղենդ. meh,
քրդ. mezin «մեծ» (Horn § 999), յն. mégʻa,

μέγα, μεγάλη «մեծ» μεγάλων, μέγαν, μέγιστος
«մեծագոյն», կամիս. mekki «շատ», ալբան.
mad «մեծ», madi «մեծն», madoñ «փառա-
բանել». լտ. magnus «մեծ», maius «մե-
ծագոյն» (որից և Deus Maius «Մեծագոյն
Տէր, Արամաղդ», յետոյ դարձած մայիս ա-
միսը), զոթ. mikils, հրգ. michil. mihhil,
անգլ. micel, հւաքս. mikil, իսլ. mikill,
դան. magle «մեծ», հիւլ. mjak «շատ, լոյժ»,
անգլ. much «շատ», միու. mass «փարթաւ
մարմնով, գեղեցիկ», maige, maighne
«մեծ», māl, mael «մեծ, աղետական, իշ-
խան, թագաւոր», կիմր. կորն. mehin «գէր»
են: Հետաքրքրական է յատկապես յն. მეგა-
նო «նախանձիլ (մէկին մեծ կամ գեղեցիկ
համարելով)» = հյ. մեծարել (Pokorny 2,
257, Boisacq 616—7, Ernout-Meillet 551.
Walde 454)։—Հիւրդ. 473:

Klaproth, Asia pol. 101 յն. მეგა
զնդ. mese, պհլ. masa ձևերի հետ:
Brosset, JAs. 1834, 369 ուղիղ համե-
մատութեան հետ դնում է նաև վրաց.
մաղալի: նշք հայերէնից է դնում «յն.
մէ՛ղաս, մի՛ղօն, լտ. մա՛կնուս, մայո՛ն,
սանս. մահաք»: Ուղիղ են Peterm. 23.
Windisch. 13, Gosche 25 (որ սրանց
հետ միացնում է նաև փոիւզ. Μαζεύς
«Դիոս», պրս. Μαζάκας, Μαζάτος, մար.
Μαζάρης, կապադովկ. Μαζαξα, վոսփո-
րական Μαζαζα յատուկ առումները)
են: Մորթման ZDMG 26, 546 բնեռ.
maçiniani, 540 maçini «մեծ», Jensen
ZDMG 48, 456, Hitt. u. Arm. 97, 130.
179 հաթ. mzis, mzia, msi, ms «մեծ»:
Պատահական նմանութիւն ունի շէր-
քէզ. mazi «ծեր», սվան. meji, mečl
«ծեր, պառաւ»:

Գիտ. — Երև. Շմ. մէծ, Գոր. մէծծ, Ալշ. Հճ.
Սշ. Սշ. մեծ, Ակն. Ննխ. մէծ, Ղրբ. մրէ՛ծծ,
մր՛ծ, Ազլ. միծ, Հմշ. միծ, Ախց. Կր. մէնծ,
Լ. Զդ. մենծ, վենծ, Խրբ. Խր. Պլ. Ռ. Սեբ.
մէնծ (բայց մէզնալ «մեծանալ»), Զթ. Սվիդ.
Տիգ. Տփ. մինծ (բայց Տփ. միծավոր «մեծա-
ւոր, իշխան», մինծա մինծա «մեծ մեծ»,
մէճիլ «մեծարել, հիւրասիրել» և Տիգ. մէճ-
նալ «մեծանալ»), Ասլ. մրենծ, մրգ: Թրքախօս

հայերից Ատն. մէնժ ամեծ:--նոր բառեր են մեծակեր, մեծախան, մեծախաղ, մեծաձուկ, մեծայ կամ մեծար ամեծ մայր, մեծարք. մեծարհանալ, մեծաուր, մեծաուն, մեծխօսիկ, մեծկակ, մեծղի, մեծմեծախան, մեծմեծաուն, մեծուր, մեծունալ, մեծուց, մեծտու ամամ» են:

ՓՈԽ.—Margoliuth, թրգմ. Բիւր. 1900, էջ 334 հյ. մեծաղաւթ բառից է դնում երբ. מִסְדְּרוֹן misdrōn Դատ. Գ. 23 անըստոյգ բառը, որ ըստ Gesenius, Բառ երբ. 1921, էջ 439" թերեւ նշանակում է ասիւնազարդ գաւիթ, գալլերիա»:

ՄԵԿԱՆԱՒՈՐ, անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մաղաք. ար. 33. Եթամէն շէն գեղէ մեկանաւոր հանէին և ի փոքրէն մէկ, ի մեծէն երկու կամ երեք. և անուանեաց զնոսա իամս (թթր. ասուրհանդակ) և առաքէր զնոսա ամէն աւեր տեղիսն առնել շինութիւն»:

ՄԵԿԻՆ, ՄԵԿՆԻՆ տե՛ս ՄԻ:

Canini տե՛ս մուղ, մղել բառի տակ:

ԳԻՌ.—Ակն. մէյնէլ ատարածել, հրբ. մէյնիլ «փռել», Զղ. մեկն շշխտակ, ուղիղ» (օրին. մեկն նստիւր). Երեւ. մէկնէլ «երկարել (ոտքերը ևն)»:

*ՄԵԿՈՆ «խաշխաշ բոյսը, լտ. papaver (Տիրացուեան, Contributo § 172)» Նիւա. կաղմ. հնագոյն ձևն է մեկնելովն Վեցոր. 89. որ և մեկնելուն Վեցոր. 88. Վրդն. ծն. Յայսմ.:

= Յն. Բիւր. «խաշխաշ», Բիւր. «ափրոն, խաշխաշի հիւթը» բառերից: Սրանց ծագումը անյայտ է. թերեւ միջերկրեան բառ լինի, որովհետեւ բոյսը միջերկրական ծագումից է (Boisacq 632): Յունարէնից են փոխառեալ նաև հրգ. māgo, մրգ. māge, mān, māhen, գերմ. mohn, հւլ. mañū, լեհ. mak, ռուս. макъ, լեթթ. magone, հայրուս. moke հոմանիշները (Kluge 334):

Ուղիղ մեկնեցին շէն և նշար:

ԳԻՌ.—Նշար և ԶՐ դնում են ոմկ. մալ, մազ, մեզ հոմանիշ ձևերը. սրանք անշուշտ լեհահայոց մէջ գործածական ձևերն են և փոխառեալ լեհ. mak բառից. այսպէս նաև Կովկասում տեղ տեղ գործածական մակ ձևը. որ փոխառեալ է ռուս. макъ բառից:

ՄԵԿՈՍԻ տե՛ս ՄԻ:

*ՄԵԶԵԱՆ, ի, ի-ա հլ. «կուտուն, կուռքի տաճար», լայնաբար «բազին, զոհարան» ՍԳր. որից մեհեհագիրք Եւա. քր. մեհեհագարդ Գծ. Ժթ. 35. մեհեհական Եւա. քր. մեհեհակապուտ Գծ. Ժթ. 37. մեհեհաշէն Ագաթ. մեհեհապետ Պիոն. 379, 388. մեհեհասէր, Բուզ. մեհեհատեղի Բուզ. լողանակի ձևով կայ մեհեհանի Մազ. մեծ են. էջ 66, սեռ. մեհեհեհաց խոսք. 94:

= Հիւա. պհլ. *meh բառից փոխառեալ, որ է Միհր աստուած (հյ. -եան մասնիկով). հմմտ. պրս. دَرْمِ dar-i-Mihr «Միհրի դուռը կամ մեհեհան, տաճար (փարսիների)». հնթադրում է իրան. *māiθryāna նախաձևը. որի ձայնական փոփոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս մեհեհան բառի մէջ:

Նշար լծ. թրթ. մեհեհան, մեհեհան (իմա՛ արար. makān, maskan «տեղի, բնակարան»). Միհր բառից են հանում էմին, Ист. Вардана 85, Հայ. հեթ. կրօնը (թրգմ. Յոյս 1875, 414), Սէր 1862, Թ. 24, էջ 183, Lag. Gesam. Abhd. 9 և Beitr. baktr. Lex. 49, և Թիւրեքեան, Կարնամ. էջ 44,—Գ. Վ. Ս., Արրու. 1879, էջ 224 պրս. (իմա՛ արար.) makān «տեղ»: Հիւնթ. պրս. մէյ «գրինի» բառից: Ալիշան, Հին հաւ. 103 և 429 լծ. է դնում մանիկ և մեհեհան բառերի հետ: Հիւրթ. Arm. Gram. էջ 194 անապահով է համարում դնել Միհր բառից: Ուղիղ մեհեհաց վերի ձևով Meillet MSL 17, 246, JAs. 1907, էջ 158 և RBA 1, 234:

ՄԵԶԵՆ արանայ. ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208:

*ՄԵԶԵԿԱՆ «հայկական տոմարի եօթներորդ ամիսը, որ անշարժ տոմարով համապատասխանում է փետրուար ամսունան» Կորին. խոր. Կաղանկտ. (երեքն էլ սեռ. մեհեհանի ձևով. ուղղականը չէ գործածուած). ունինք նաև մեհեհի (ուղ. *մեհեհակ) ԶԳ. կթ. մեհեհի (ուղ. *մեհեհակ) Վանակ. տարեմ.:

= Հպհլ. *mihrakān հոմանիշից փոխառեալ. սրա հետ հմմտ. հայրս. Μιδράχανα (այսպէս պէտք է ուղղել Ստրաբոնի τοτς

Μιθραϊνοίς) «Միհրի տօնը», պհլ. mihra-gān (գրուած է mitrugān), պրս. مهرگان mihrgān (կամ արարացեալ مهرگان mihrijān) «պարսից հօթներորդ ամիսը, սեպտեմբեր, աշնանամուտ կամ աշուն, սեպտեմբեր 16-ին կատարուած մեծ տօն ի պատիւ Միհր աստուծոյ»։ Այս բոլորը ծագում է պհլ. Mihr (գրուած է 𐭠𐭣𐭥 Mitru), պրս. مهر mihr բառից, որ Միհր աստուծոյ անունն է և նշանակում է նաև «պարսկական հօթներորդ ամիսը», որ նուիրուած էր Միհրին. հմմտ. պրս. مهرماه mihri-māh, mihrmāh «սեպտեմբեր ամիսը»։— Ձայնական փոփոխութեանց համար հմմտ. մեհեան (Միհր բառից) և անեկան <պհլ. *āθrakān, *āhrakān—իրանականից է փոխառեալ նոյնպէս վրաց. მებრკანი միհրակ-նի ամսանունը (Մատ. Физіологъ 1904, էջ XXXVII)։—Հիւրշ. 194։

Հնիքից Վանակ. տարեմ. և Տաթև. հարց. 201 ստուգարանում են. «Մահ-կի, զի տունկը և բոյսը որպէս զմեռեալ լինին եղիմնապատ և ձիւնաթաղ. մահ եկի, այսինքն ածի»։ Տաթև. ձմ. ա. մեկ-նում է «Մահեկի՝ զմոլորութիւն հրէիցն ասէ, զի հրէայնքն մոլորութեամբ կուրացան»։ Միհր բառից է դնում Böttich. ZDMG 1850, 365:—Lag. Ges. Abhd. 9 և Beitr. baktr. lex. 48 իրր պրս. mihrigān:—Կոստանեան, Հայ. հեթ. կրօնը, Վրդպատ. 1879, էջ 27 դնում է միհրական, Միհր աստուծոյ անունից, «որի ընդարձակ ժողովրդականութիւնը երևում է և այն տօնից, որ կատարում է փետրվ. 13-ին (Մահեկան ամիս) Տէրընտաղ անունով»։ Ալիշան, Հին հաւ. էջ 103 պրս. māh «լուսին» բառի հետ. իսկ էջ 141 նաև Մահեան, Մեհեդակ յատուկ անունները, Խաչկոնց, Բիւր. 1898. Թ. 4 կցում է հաթ. ma «լուսին աստուածուհի»։ Benveniste REA IX 1 (1929), էջ 10 աւելի լաւ ճշտելով բառիս ձևը՝ դնում է մեհե(կան) <իւրան. māiθ-rya-:

Մեհեմեդական «զարդարանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 208. մէկ անգամ գործածում

է Մագ. դամազտ. ժե. «Ձի մի՛ մախիզ մնացէ մթերեալ մեհեմեդանք՝ ձանձեալ աստուած յՌեհմաուփանէ»։

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեհեմեդ (ըստ Հին բառ.) Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 719, միանգամայն մատնանիշ անելով մեհեմեդ և ապարանջաւք բառերը։

*Մեհեմեդական մի զարդ է. մանեակ կամ ապարանջան» ՍԳր. Եփր. Նին. էջ 121.—ըստ Հին բռ. «լանջագեղ կամար կամ անթանոց». ճշդագոյն նշանակութիւնն է ըստ Հայցունի, Պատմ. տարազի, էջ 124 «տեսակ մը դոհարազարդ ապարանջան՝ որ թեկն կը կապէին»։

= Իրանեան փոխառութիւն է, ինչպէս ցոյց է տալիս բառի վերջին մասը՝ որ պրս. بند band «կապ» բառն է. հմմտ. դաւղաւաւանդ, բահուանդ։—Հիւրշ. 194։

Ալիշան, Հին հաւ. 103 դնում է մահիկ բառից, իրր «լուսնաձև»։ Յակոբեան, Բանաս. 1900, էջ 40 պրս. միհր-պէնտ, որ սակայն չդիտէ Կ'ի (հթէ չէ պրս. مهربانى mihribānī «տեսակ ինչ, մետաքսեայ կերպասու և հանդերձի», որ բնաւ յարմար չէ մեր բառին)։ Թիւրքաբեան, Արիահայ բռ. 273 կազմում է պրս. ماهبند māh-band «լուսնի մահիկի ձևով զարդ»։ Կարելի էր դնել նաև պրս. مهره muhra-band «ուլունք-կապ», որի առաջին մասը՝ պրս. مهر muhra «ուլունք ապակեղէն» չիշում է նաև Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 114 և նրանից փոխառեալ է համարում արաբ. مهره muhra «ուլունք»։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მეფეფანდი մեխվანդի, მეფეფანდი մեխվანդի «թեկ ապարանջան», որ գործածուած է Թուոց լա. 50, ճիշտ այնտեղ, ուր հայերէնն էլ ունի մեհեմեդ բառը։

*Մեհմեդական «մզկիթի աւագ սեղանը» նոր վկ. էջ 109 (ԺԳ դարից). գրուած և մահ-րապ։ (Սպանին շուն մի և զշան զլուսին տա-րեալ հոգին ի մեհմեդայն և զշունն կախեցին ի դուռն մզկիթին)։

= Արաբ. مهراب mihrāb նոյն նշ. —Սրա

հետ կապ չունի Մեհրաբ յատուկ անունը, որ կովկասում յաճախ պատահում է Մեհրաբ-եան ազգանուն մէջ և է պրս. مهراب Mihrāb «է անուն քաջի միտք ի թուրանականաց անտի»։—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տե՛ս նոր վկ. էջ 789.

*ՄԵԶԻՐԻԿ «միջուանտակ, կատուախոտ, asarum» Բժշ. յիշում է իբր պրս. բառ. որից առնում է ՀԲուս. § 2036՝ իբրև անստոյգ բառ:

=Պրս. مهرگیاه mihrgiyāh կամ mihrgiyā բառի կրճատ ձևն է. այս բառը յիշում է Ամիրտ. իբր պրս. հոմանիշ ասարունի (տե՛ս ՀԲուս. § 2139). բուն նշանակում է «խոտ սիրոյ»։ (և ասի թէ ի խոտոյ աստի եթէ ոք դոյզն ինչ ծրարեալ առ իւր ունիցի, որ ոք զնա տեսանէ՝ ի հարկէ սիրելութիւն առնէ ընդ նմա. տճկ. մուհապպէթ օթի. ԳԴ).

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), որից յետոյ անկախաբար նորայր, ՀԱ. 1925, 304.

ՄԵՂ. տե՛ս Թալաս կամ Թալասմեղ բառի տակ:

ՆՀԲ կցում է հյ. մալեալ, մայաղ, թրք. մէլէյէն «մայող» և յն. μῆλον «ոչխար» բառերին. վերջինը յարմար է, եթէ ստուգուի որ հյ. մեղ իրօք առանձին գոյութիւն ունի: Այսպէս նաև կաբարդին. mel «ոչխար»:

+ՄԵՂ, ի-ա հլ. (սովորաբար անեզական է, բայց կայ նաև եզ. ուղ. հյց. մեղ ձևը) «մեղք, յանցանք, վնաս» ՄԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ. Սեբեր. Եփր. Բ. կոր. որից մեղանչել ՄԳր. մեղանալ «մեղք գործել» Յուդթ. Ժա. 16. մեղանֆ Ոսկ. մ. ա. 14. մեղաուր ՄԳր. մեղանչական ՄԳր. Եզն. Կոչ. Վեցօր. Ազաթ. մեղադիր ՄԳր. Կոչ. Կիւրդ. Ժն. մեղապարտ Ոսկ. ա. կոր. Եփր. Թգ. անմեղ ՄԳր. չմեղ Գնձ. չմեղ Ոսկ. մ. ր. 2. մեղուցանել ՄԳր. բազմամեղ Ոսկ. Ես. և մ. ա. 9. յետմամեղ Եզն. սակաւամեղ Ոսկ. ա. կոր. երկրամեղ նար. առաք. մեծամեղ Ոսկ. Ես. և մ. ա. 18. հոլովուած ձևով՝ մեղացածին Ազաթ. մեղացային Ղևտ. զ. 25. մեղսաբեր Ազաթ. մեղսաբարա Ազաթ. մեղսասէր Փիւ. նար.—

միջ. հյ. մեղկան «յանցաւոր» (չունի ԱԲ) Անսիզք 35. Սմբ. դատ. 42, 103.—նոր բառեր են մեղսակից, մեղայական, անմեղունակ են:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mel- «սխալիլ, խաբիլ» արմատից. ցեղակից ձևերն են լիթ. mēlas «ստախսութիւն», milyti «թերանալ», լիթթ. ma'ldīt «սխալիլ», mu'ldēt «թափառիլ», me'lst «խառնաշփոթ կերպով խօսիլ». յն. μέλος «զուր, անօգուտ, խենթուկ, թրշուտ», ἀμβλαίνω «սխալիլ, մոլորուիլ» (?), βλάζω (-φάγη «խօսք») «անարգիչ» (արմատը βλαζω < μῆλας < *mēls, որ է melos), իուլ. mell «մեղք, յանցանք, սխալ», mellaim «խաբել», զնդ. mairya- «խաբէական, սրիկայական», և թերևս նաև լտ. malum «ցաւ, տառապանք, պատիժ, վնաս, սխալ, յանցանք, ոճիր», malus «զէշ, չար» (Pokorny 2, 291, Boisacq 122, 623, Ernout-Meillet 553, Walde 457):—Հիւրշ. 473:

Հնեից կմբ. անառ. 133 ստուգաբանում է մեղի բառից, այսինքն հոգին թուլացնող. «Մեղքն ստուգաբանի մեղկութիւն և հոստան մտաց՝ ի խոտորնակ հեշտութիւնն, զայս ասէ՝ զիմ ի հեշտութիւնն մեղկեւն, և մոլորելն, յերկինսդ բարձրացուցի»։ Նոյնը Տաթև. սղ. ճեւ. նորերից նախ ՆՀԲ լծ. լտ. malum «չար»։ Windisch. 17 լտ. malus «չար»։ Böttich. ZDMG 1850, 358, Arica 80, 335, Lag. Urgesch. 218 և Müller SW-AW 38, 588 և 591 սանս. mala «աղտ. կեղտ» բառի հետ։ Հիւրշ. ZDMG 36 (1882), 116—7 և Arm. Stud. § 192 յն. ἀμαρτία, ἀμαρτάνω «սխալ, սխալիլ»։ Տէրվիշ. Նախալ. 98 հնիւ. mar արմատից է զնում սանս. mar, յն. μαρνασθαι «մարտնչիլ», թերևս լտ. malus «չար» և հյ. մեղք, մարտ, մեղանչել, մարտնչիլ։ Մառ 3BO 5, 319 զնդ. peša «պարտք» բառի հետ, որից նաև պարտք։ Ուղիղ մեկնեց Bugge KZ 32, 18, որին համաձայն է Meillet, MSL 8, 279, որ համեմատում է լտ. malus և լիթ. milyti։ Հիւնք. զեմեղել բայից է հանում։ Müller SWAW 136 (1897), 26

կրկնում է դեռ սանս. mala «կեղտ, մեղք», որին հետևում է Trautmann, էջ 178, Prellwitz 18 (ըստ Boisacq 51) յն. ἀμύλας «սխալիլ», որի այս-տեղ պատկանելի կասկածելի է:

ԳԻՌ.—Ալլ. ՀՃ. Մշ. Մլ. մեխի, Ողմ. Վն. մեխի, Ախյ. Ջթ. հրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Ռ. մեխի, Ջղ. Սլմ. մեխի, Աղլ. Գոր. Ղրբ. Շմ. մեխի, Ակն. Պլ. Սեբ. մեխի, Երև. մեխի, Տփ. միլ, միխի, Ասլ. մեխի, մեխ*, Սվեդ. Տիգ. միխի, Մրդ. մեխի: Բրբախու հայոց մէջ կայ Ատն. մաղղի «մեղադրել», մեղավոր «մեղաւոր», մեղա հացցի (ասում են, երբ հացը պատահամբ գետին ընկնի), էնկ. մեղոֆ «չհաս» (Բիր. 1898, 865):—Նոր բառեր են մեղաւորել, մեղաւորիլ, մեղաւոր գալ, մեղոֆ, մեղեմալ, մեղազիր:

ՓՈԽ.—Ուտ. meyaesun «մեղայ գալ»:

ՄԵՂԱՅ «աստուտ». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 208:

*ՄԵՂԱՆՊՈԴԱԿԱՆ «մի տեսակ տենդ կամ ջերմ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրա-նում հմ գործածուած Մագ. թղ. էջ 6. «Մթերեալ յինքան զհամաքամուածս և զտողս և զափոքիտականս և զափորրազու-նականս և զմանիական մեղանպողականան կրկնայն»:

= Յն. Μελάπους, Μελάποδος անունից. սա հնութեան հռչակաւոր մի բժիշկ էր. սրան է նուիրուած Μελαπιδεία Հեսիոդոսի մի բանաստեղծութիւնը. Μελαπιδεία կոչում են իր ժառանգորդները. μελαπιδείον անունն է կրում սև եղբորոսը, որ իբր թէ առաջին անգամ Մելամպուս բժիշկն է գործածել բժշկութեան մէջ: Եվ զարմանալի չէ, եթէ տենդի մի տեսակն էլ այս հռչակաւոր բժիշկ անունով կոչուած լինի. թէ և այդ բառը շունի ո՛չ Bailly և ոչ Sophocles (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 195):—ԱՃ.

ՄԵՂԱՐԻ «լուսին». գիտէ միայն Բառ. երևմ. էջ 208:

ՄԵՂԴԵՏ «բանտ». գիտէ միայն Բառ. երևմ. էջ 208, որի հետ նոյն հմ կարծում Մագ. թղ. 237 մեղդէտ (այլ ձ. մեղդէտ) «բանտարկեալ» (Աճառ. ՀԱ 1923, 254):

*ՄԵՂԵՂԻ (—ղայ, —ղեաց) «մի տեսակ ե-

կեղեցական քաղցրաձայն երգ» Կնձ. Տաղ. երգ. ժմ. 912, 916:

= Յն. μελωδία «երգ, մեղեղի» բառից, որ ծագած է μελος «երգ» (ծագումը տես Boisacq 625) և ᾠδω «երգել» բառերից: Փո-խառութեամբ անցած է նաև ուրիշ լեզուներ. ինչ. գերմ. Melodie, ֆրանս. mélodie, իտալ. melodia են:—Հիւրշ. 364:

Ուղիղ մեղեղեց նախ նշը:

ՄԵՂԵՂ «վարել». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 208, որ մի քիչ յետոյ էլ մեկնում է «մի-ղել (կարգա՛ մզել) կամ քամել».—Հմմտ. նաև մղել, որ է «վարել»:

ՄԵՂԵՆ (սեռ. —ի, գրծ. —ով) «փայտատի կամ կացինի կոթ» Օր. ժի. 5. Նխ. ժղ. Եփր. թղ. 410. «լախտ» Սմբ. պատմ. (ըստ Հա-ցունի, Պատմ. տարազի 275):

Նշը միայն բայից չիւնք. մաղմաղ բառից: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 102 —եխ դնում է մասնիկ (առանց որևէ պատճառաբանութեան), ինչ. կնննեխ և գոռէխ բառերի մէջ:

ՄԵՂԵՂՈՒԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է Եւաղր. «Առ խորհուրդսն, որ վասն այսպէս կերակրոց մեղեղուկս ասեն», Նշը մեկնում է «ողոքել կամ մեղադրել». Ջր շունի. Ար «մեղադրել կամ մեղք վա՛խ քսել»:

ՄԵՂԵՍԻԿ կամ ՄԵՂԵՍԻ «մի տեսակ պատուական քար. սուտակ, ամեթիստ» Եղեկ. իր. 13. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Հիւնք. յն. μελιτέτζ λιβος, որ է «տապալիոն»:

*ՄԵՂԻԱՐԻՍ «ծանրութեան չափ է, որ է 1/4 ունկի». մէկ անգամ ունի Շիր. էջ 28, իբր հոռվմայիցի բառ:

= Յն. μιλιάρειον, որ առնուած է լատ. milliarenis, milliarius «հազարանոց» բառից:—Հիւրշ. 364:

Յիշում է և մեկնում նախ Աւգերեան, Բացատր. չփ. և կշռ. էջ 129, յետոյ Պատկ. Շիր. էջ 28:

*ՄԵՂԻՆՈՎՍԱՅ «մի տեսակ բոյս. մեղրա-ծուծ, կորնդան, լատ. melilotus officinalis Lam. var. armena Boiss.» (Տիրացուեան. Contributo § 235) Փիլ. լիւ. էջ 132. որ և

մեղիդոտոն, մեղիդովտոս, մելիովտա Գաղիան։

= Յն. μελιλωτον, μελιλωτος *«կորնգան»* (կազմուած է μελι *«մեղ»* + λωτος *«լուտոս»* ծաղիկը» բառերից և բուն նշանակում է *«մեղրալուտոս»*)։ սրանից են փոխառնալ նաև լտ. melilotus, ֆրանս. mélilot։—Հիւրշ. 518.

Ուղիղ մեկնեց նախ նձր (մեղրածուծ բառի տակ)։

ՄԵՂՄ, անստոյգ բառ. ՆՁՐ և ՋՐ մեկնում են *«ձանձախարիթ, մուր»*։ ՆՁՐ չունի. իսկ ԱՐ մեկնում է *«անառակ»*, որից յոլովա-մեղծ *«մրոտ»* նախաբ, էջ 121 (տպ. յոլովամեղծ. այսպէս նաև տպ. Պօլիս 1850, էջ 137. իսկ Աւետիքեան, Մեկն. Նար. Վենետ. 1859, էջ 241 ունի յոլովամեղծ)։

Scheffelowitz BB 29, 16. *ՀՀրա. myrkr «մուր», հաքա. mirki «խաւար»* բառերի հետ՝ հնիւ. merkg^we *«ձեղ»*, Մերժում է Charpentier BB 1905, 166 և միացնում է գալլ. marga *«կրախառն կաւային հող, արտի աղբ»* և թերևս յն. ἀρόργη *«ձիթապտուղի շիշ»* բառերին. Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 135 *հնիւ. smel- «խարկիլ, ալրիկ»* արմատից. հմմտ. հոլլ. smeulen *«անբոց ալրիկ»*, անգլ. smoulder, մ. անգլ. smolder *«ծուխը»*, լիթ. smilkýti *«ծխել»*, ռուս. смалить *«բոցավառիլ»*, լեհ. smalic *«սև ծուխ արձակելով վառիլ, մրով սեւացնել»* ևն։ Pokorny, 2, 275 *հակառակելով Scheffelowitz-ի համեմատութեան, գտնում է որ հյ. մեղծ իր ղ-ով պատկանում է հնիւ. mel- «սև»* արմատին, ինչպէս է նաև մուղշ. (հմմտ. սանս. malinā-, յն. μέλας, լեթթ. melns ևն, որոնք նշանակում են *«սև»*)։

+ ՄԵՂԿ, ի հլ. *«կակուղ, փափուկ, մեղմ»*. 2. կնատ, թոյլ, թուլամորթ Սեբեր. Եղն. (նիթական իմաստի համար հմմտ. Տիկ ջրով թրշեալ մեղկի. Վրդն. սղ. էջ 405). որից մեղկագոյն Ոսկ. մ. ա. 12, մեղկաճալ Երեմ. դ. 31, Փարպ. մեղկացուցանել Ոսկ. ես. Եփր. թգ. մեղկել Ոսկ. ես. մեղկութիւն Եղն. մեղկիչ Ոսկ. մ. ա. 10. մեղկախորհուրդ Ոսկ. ես. Սաստկականն է գմեղկիլ կամ սմեղկիլ Վրդն.

դան. նշանակութեան փոփոխութեամբ ունինք մեղկիլ *«ցաւ քաշել, ցաւ կրել»*, մեղկութիւն *«ցաւ Տիմոթ. կուզ, էջ 24, 29, 79, 275, 286, իբր հետևողութիւն յունարէնի (տե՛ս Աճառ. Հայ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 87)»*։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. mel- *արմատից, որից աճել է կ աճականով. բուն արմատի ժառանգները տե՛ս մալ «մանրել, փշրել»* ձևի տակ. աճականի համար հմմտ. յն. μελαχρός *«կակուղ, փափուկ, քաղցր, անոյժ»*։ Նոյն արմատից d, dh, t և այլ աճականներով ունինք յն. μέλω *«մեղմել, հալել»*, μελαχρός *«կակուղ, փափուկ, քնքոյշ, թոյլ, մեղկ»*, հիւլ. meldach *«կակուղ, փափկիկ»*, անգլ. milde, հրդ. milti, հհրա. mildr, գերմ. mild *«քաղցրիկ, հեղ, փափուկ»*, գոթ. mildiða *«քաղցրութիւն»*, լտ. mollis (<«moldvis») *«կակուղ, թոյլ»*, հայրուս. maldūniu *«երիտասարդութիւն»*, maldenikis *«երախայ»*, հւլ. mladū *«մատղաշ, փափկիկ»*, լեհ. młody, ռուս. молодой *«մատղաշ, երիտասարդ»*, млодой *«կրտսերագոյն»*, սանս. मृदु- *«կակուղ, փափկիկ, քաղցր, տկար»*, mradīyāms, mrad-iṣṭha *«կակուղ»* և հյ. մեղմ, մաաաղ, մատղաշ (Pokorny 2, 288, Boisacq 49, 603—5, Trautmann 167, Ernout-Meillet 594, որ հյ. մեղկ դնում է հնիւ. meldwi *«ձեղ»*, Walde 491)։—Հիւրշ. 473։

ՆՁՐ լծ. յն. μελαχρός, լտ. mollis։— Նոյնը նաև Windisch. 17. Lag. Urgesch. 219 լտ. marcidus *«թառամած, թոյլ, տկար»* բառի հետ հնիւ. mar *արմատից*, Lag. Arm. Stud. § 1475 յն. μέλας *«ցրտից քցմիլ»*։ Հիւրշ. Arm. Stud. § 193 յն. μελαχρός և լտ. mollis? Տէրմ. Նախալ. 52 *համեմատում է յն. և գոթ. ձեերը և հյ. մեղ-կ ու մեղ-մ բառերից հետեցնում է հնիւ. mar պարզական արմատը*։ Նոյն, էջ 99 mark *արմատի տակ շարում է հյ. մարմախիլ, մեղկա-նալ, սանս. marc, յն. μαρκίω, լտ. marcere և murcus «մեղկ»*։ Meillet, Rev. crit. թրգմ. Բազմ. 1898, 120 և MSL 11, 394 և Esquisse 28 *հայերէն բառի կ ձայնը դնում է dw-ից, որով լատինի*

նման հյ. մեղկ < *meldwi (հմմտ. երկու), Գաղանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77 մ մասնիկով եղկ բառից: Scheffeltowitz BB 29, 23 և 46 սանս. marāla «փափուկ», ko-mala «խիստ փափուկ», լատ. maltas, լիթ. malonus «շնորհակա» են: Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 340 թրք. ələq «գաղջ» և հյ. եղկ, հեղգ բառերի հետ:

+ ՄԵՂՄ, ո հյ. «հեղիկ, հանդարտ, կալուղ, կամացուկ» Գ. թագ. ժթ. 12, Ոսկ. մ. ր. 5.—որից մեղմով «կամացուկ, մեղմութեամբ» ՍԳր. Եղն. Ոսկ. Ագաթ. մեղմալ իմն Ոսկ. հս. 367. մեղմաճալ ՍԳր. մեղմական Ոսկ. մ. ա. 1, գ. 13. մեղմագոյն Ոսկ. մեղմագնաց Սիբիր. մեղմածամ Վեցոր. 192 (տպ. մեղմածամ), մեղմախառն, Վեցոր. նոր բառեր են մեղմել, մեղմարար, մեղմաշունչ, մեղմաբայլ են:

= Բնիկ հայ բառ, որ կաղմուած է հնիս. mel- արմատից՝ մ աճականով. ընդարձակ տես մալել, մատաղ, մեղկ:

ՆՀԲ լծ. թրք. միւլայիմ, միլայիմ, յն. լտ. մալագո՛ս, մոլլիս, որ են մեղմ և մեղկ: Windisch. 17 յն. μαλαχός,

լտ. mollis: Տէրմ. Նախալ. 52 մեղկ բառի հետ. հնիս. mar արմատից: Գաղանճեան, Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով յեղմ բառից: Scheffeltowitz տե՛ս մեղկ: Իբր մ աճականով mel- արմատից յիշում են Walde 492, Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 134: Զունի Հիւրշման:

ԳԻՌ.—Պարզ ձևի տակ ունինք միայն Ալշ. մեղմ, Մկ. մէղմ.—ածանցմամբ ունինք մեղմուկ (Rivola) «կամացուկ կամ գաղտուկ գործող (մարդ)», մեղմերէց տալ Ղրք.= մեղմերուց տալ Գնձ. «մեղմիկ այրուիլ»:

ՄԵՂՄԵՆ (գրուած նաև մեղմեղ, մեխմեխ) «նհնգաւոր, կեղծաւոր, շողոքորթ» Առակ. ժբ. 26, Գծ. ր. 22, Ոսկ. որից մեղմեխաճճ «կեղծաւորութիւն, շողոքորթութիւն» Եղն. Ոսկ. մ. ա. 13, ր. 2, 5. «կոտորատուիլը, նազկըռտիլը, պլըրանք (ալքերով, ձայնով, շարժումներով)» Ոսկ. երբ. ա. տիմ. մ. ր. 12. մեղմեխել Եղն. մեղմեխուլիւն Ոսկ. գաղ. մ.

ա. 7, 13. մեղմեղիլ «մարդահաճուլ խօսքեր անել, կեղծաւորիլ» Ոսկ. հիսս. էջ 836:

ՆՀԲ մեղմ բառից: Bugge KZ 32, 18 կրկնուած մեղ «մեղք» բառից, ուստի և հնադոյն ձևը դնում է մեղմեղ: Հիւնք. 144 մելան բառից, իսկ 225 մեղմ բառից:

ՄԵՂՄԵՂ տես Մագոն: (Տպուած է այնպէս, որ կարելի է կարդալ թէ՛ մեղմեղ և թէ՛ մեղմեղ):

ՄԵՂՄԵՐԻ «կաղնշանի տակ». որից իգամեղմերդ «անծանօթ մի բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուա. §§ 851 և 2037. բայց վրիպակով երկուսն էլ գրում է մի անգամ մեղմերդ և մի անգամ մեղերդ, որով բուն ձևը յայտնի չէ, ըստ Նորայր ՀԱ 1924, 549 ուղիղ է միայն վերի ձևը:

+ ՄԵՂՈՒ տե՛ս Մեղր:

= Կաղմուած է մեղ(ր) արմատից՝ ումասնիկով. հմմտ. եղջերու:

ՆՀԲ լծ. յն. մէլիսա: Windisch. 17 լտ. mel, յն. μέλι, սանս. madhu ևն: Հիւնք. մեղր-ից:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Զթ. Խրք. Կր. Հմշ. Ննիս. Ռ. Սևր. մէղու, Հճ. մուղու, Ասլ. մէղիւ, Սշ. Տիգ. մէղուն (սեռ. մէղունի), Մշ. մէղուն, Սվեդ. միղո, Մրդ. (նուազական մասնիկով) մէղուկ, մօղիկ, իսկ Սլմ. մեղր բառի հետ կցելով՝ մեղրուկ: Միանհրը բացատրում են ուրիշ բառերով. ինչ. Երև. Լ. Ղրք. Տփ. մեղրաճանն, Ողմ. մեղրի տղէգ: Նոր բառեր են մեղուախառ, մեղուակեր, մեղուաձագ, մեղուազագ, մեղուատուն, մեղուաց:—Մեղուի անուան tabou-ի մասին ընդարձակ մի յօդուած ունի Gauthiot MSL 16, 264—279:

ՄԵՂՈՒՇ. անստոյգ բառ, որ գտնում հմ Տաթև. հարց. երկու անգամ գործածուած. «ի մեռեալ կենդանու է մեղուն, որպէս ասեն ի մեղուշ արջառաց» (էջ 356):—Հնեքն էլ ունէին այսպիսի կարծիք. օր. Elien, Nat. anim. I. 28 ասում է թէ պիժակները դիակներին են ծնում. հմմտ. նաև Փիլ. Բազն. 202՝ Մեղուն ոչ մաքուր կենդանի է, ի նեխութենէ և յապականութենէ մեռելոց, որպէս բանք են, յարջառոց ծնեալ, որպէս և ձիաստացք ի ձիական մարմնոց.—Պիտ.

վնասակար զեռուն ըստ իմաստասիրացն բանի ի նիսիալ մարմնոց սոցա ասեն ծնանի, յարանուն ինքեան ձիաստաց կոչեցեալ։ + ՄԵՂԻՐ (-ղու) յեռնարար Ե ՏԼ. (-ղեր, -ղերք) կամ ի-ա ՏԼ. (-ղուի, -ղուալ) «մեղր» ՍԳՐ. ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով։ 1. Մեղր ինչ. մեղրախորիսխ Սեբեր. մեղրեալ Ղևտ. բ. 11. մեղրուկ «մի տեսակ ծաղիկ» Ագաթ. մեղրողի Կանոն. մեղրաճամ փարպ. 2. Մեղ— ինչ մեղու «մեղրաճանճ» ՍԳՐ. մեղուաբոյն Սեբեր. մեղուակն Խոր. մեղուաճոց Ա. Թագ. Ժդ. 26. Եզն. մեղուագործութիւն Փիլ. իշամեղու Փիլ. մեղոյշ «մեղուանոյշ» Ախտարք. մեղուշակն «մեղոյշ աշբերով» Ամատ. Հայոց բառ ու բան 472 (իբր անստոյգ բառ) են. նոր բառեր են մեղուաբուծութիւն, մեղրալուսիւն, մեղրածոբան, մեղրաճաց, մեղրամիս, մեղրամոմ, մեղրաւման, մեղուաջան են։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mel- ձևից. ցեղակիցներն են՝ յն. μέλι (սեռ. μέλιτος) «մեղր», μέλισσα «մեղու», βλίττω «փեթակից մեղր հանել», լատ. mel (սեռ. mellis) «մեղր», mellitus «մեղրով քաղցրացրած», ֆրանս. miel, իտալ. miele, mele, սպան. miel, ռում. miere, գոթ. miliθ. հիւլ. mil «մեղր», milis «քաղցր», անգլ. mil-deaw «նեկտար», milisc «մեղրանոյշ, մեղրահամ», կիմր. կորն. բրրտ. mel «մեղր», ալբան. mjal' «մեղր», mjal'tse «մեղու» (Boisacq 624, Walde 473, Pokorny 2, 296)։ «Մեղր» նշանակող բառը հնդկարարական նախալիզում երկու տարբեր անուն ունէր. *mel- և *médhu-. առաջինը պահում են արեւմտեան լեզուները, որոնց հետ է նաեւ հյ. մեղ-Ե, իսկ երկրորդը պահում են արեւելեան լեզուները (որոնց հետ է նաեւ սլաւականը). բայց այս երկրորդը գտնում ենք նաեւ արեւմտեան լեզուների մէջ՝ «մեղրաշուր ըմպելիք», մեղրաշորով պատրաստուած ոգելից ըմպելիք» նշանակութեամբ. հմմտ. սանս. मधु madhu «մեղր». 2. մեղրաշուր. 3. քաղցր», զնդ. मधु madu, պհլ. may, պրս. می may «զիւնի», քուչ. miṭa «մեղր», հուլ. medū, չիխ. med, լեհ. miód, ռուս. медъ «մեղր», мед-вѣдъ «արջ» (բուն նշ. «մեղրակեր»), հպրուս.

meddo, լիթ. medūs, լիթթ. medus «մեղր», անգլ. meodo, անգլ. mead, հրգ. mēto, mitu, գերմ. Meth, հիւլ. miqōr, հիւլ. mid, կիմր. medd, բրրտ. mez «մեղրաշուր», յն. μέθυ «արքեցունցի ըմպելիք, գինի, դարեւաշուր», բեթա «հարբիլ», բեթսա «հարբեալ» (Boisacq 619, Treutmann 173—4, Horn § 1003, Kluge 329, Pokorny 2, 261)։ Հայ. մեղր բառի բունը՝ -ու (հմմտ. սեռ. մեղու), որ ուրիշ լեզուի մէջ համապատասխան չունի, ձևացած է ըստ Meillet MSL 11, 401 հնիս. medhu > հյ. *մեղու բառի ազդեցութեամբ—Մեղր բառը գտնում է նաեւ ուգրո-ֆիննական լեզուների մէջ. ինչ. ֆինն. mesi (արմ. mete-), մորզվ. med, չերիմ. my, սիրյ. ma, օսթյ. mag, վոգուլ. mau, հունգ. mēz, որոնք նշանակում են՝ «մեղր». սրանց վրայ հիմնուած այն տեսութիւնը թէ նախապէս Հնդկարարական և Ուգրո-ֆիննները դրացի էին, տե՛ս Hirt, Indogerm. I. էջ 188. իսկ ուրիշներ կարծում են թէ կայ աւելի հին ցեղակցական կապ երկուսի միջև (տե՛ս Szinyei Finnisch-Ugrische Sprachwiss. էջ 20)։—Մեղուն էլ երկու անուն ունէր հնդկարարական նախալիզում. բուն անունն էր *bhei-, որ զանազան մասնիկներով պահած են հանգլ. béo, հրգ. bini, գերմ. biene, անգլ. bee, հլէէդ. bē, հուլ. bij, լիթ. bitis, լիթթ. bite, հպրուս. bitte, իուլ. bech, հուլ. bičela. ռուս. пчелá, ուկր. пчолá, bdžotá, սերբ. бѣ-bēla, žbela, včela, čēla, չիխ. včela, լեհ. pszczoła, պոլար. cūōla, céla «մեղու» (Walde 322, որ այստեղ է գտնում լատ. fucus «պիծակ» բառը, Berneker 116, Kluge 54, Ernout-Meillet 571, Pokorny 2, 184)։ Վայրենիների մի նախապաշարման համեմատ՝ մեղր հաւաքուած եղանակին արգիլուած է յիշել այս միջատի անունը. ուստի հնարուել է «մեղրաճանճ» բառը, որի համեմատ ունինք հյ. մեղու, յն. μέλισσα, ալբան. mial'tse «մեղու»։—Հիւրշ. 473։

ՆշՅ լծ. յն. մէլի, լատ. մէլ, ռուս. մէտ. սանս. մամու, Թրք. պալ։—Peterm. 29 լատ. mel, սանս. madhu, յն. μέθυ։ Սրա նման են նաեւ Windisch. Böttich. Lág. Müller են։

ԳԻՌ.—ԱԼԶ. ԼՃ. ՄԶ. ՈՂԺ. ԶԴ. ՎՆ. մեղր, ՍԼԺ. մեղր, մեղր, ՍԶ. մեղր, ԶԲ. մեղր, մեղր, մեղր, ԱԳԼ. երև. ՄԿ. մեղր, ԳՈՐ. ՇԺ. մեղր, ԶԲ. մեղր, ԱԿԳ. հրթ. ԿՐ. մեղր, ԼԺԶ. մեղր, ԱՍԼ. մեղր, ՄՐԴ. մեղր, ՍՎԵԳ. ՏԻԳ. ՏԻԳ. միղր, ԱԿՆ. ՆՆԻ. ՊՐՄ. Ռ. ՍԻՐ. մեղր:—Նոր բառեր են՝ մեղրախոտ, մեղրաբերան, մեղրաբաթախ, մեղրախնձոր, մեղրածծուկ, մեղրածուր, մեղրակենի, մեղրաճաց, մեղրաճանճ, մեղրաման, մեղրամանիկ, մեղրամտիկ, մեղրաճոցիկ, մեղրաճոյշ, մեղրաճուր, մեղրաճանճ, մեղրափուշ, մեղրենի, մեղրիկ, մեղրուկ, մեղրոտել:

ՓՈԽ.—ԹՐԲ. ԳՈՒ. ԱԿՆ. miryig armudə «մեղրիկ տանձ» (հյ. մեղրիկ ձկնիկ).—Karlides, ԴԼ. ՏՍԽՐ. 195 հայ. մեղր բառին է կցում կապադովկ. լւրաքնու «մի տեսակ սև մեղրամուս, որ թևիկն քսելով՝ հարթում ու ողորկում են». այս բառը Փոքր-Ասիոյ յունաց մէջ գործածական է նաև լւրաքնու, barapuli, իսկ թրքաց և թրքախօս յունաց մէջ լւրաքնու ձևով: Ըստ այսմ հնագոյն ձևն է mirapol, որ գալիս է հյ. մեղրամուս ձևից՝ միջին m գարձած տարանմանութեամբ p, իսկ վերջին m>1:

ՄԵԼՐԱՊ «salep, խոլորձ բոյսի արմատից միջին m գարձած տարանմանութեամբ p, 553, Գ. 162:

*ՄԵԼՐԱՊՈՊ, ի հլ. «շամամ» Թուոց ժա. 5. ՄԺԲ. 240 (գրծ. մեղրապոպիւն). Պոմ. աղէքս. էջ 154. Եփր. երաշտ. 205. այժմ գործածում է «ձմերուկ» նշանակութեամբ, ինչպէս ունի ԶԲ. սարկ. Ա. 59. նաև Ոսկ. ի հարս. էջ 681. այսպէս է հասկանում նաև Բառ. երեմ. էջ 208, որ գրում է մեղրապոպոպ:

=Յն. [μυλοπέπων] «շամամ, cucumis citrullus L» բառի վրայից կազմուած. յոյնից է նաև լտ. melopepo. յոյն բառը բարդուած է [μύλον «խնձոր» և πέπων «մի տեսակ սեխ» բառերից, իբր բուն «խնձորասեխ»: Լայնորէնի մէջ բառի առաջին մասը կարծուելով յն. μέλι ձկնից, թարգմանուած է մեղր. իսկ երկրորդ մասը տառադարձուած է: Ըստ այսմ հայ բառը պէտք է կարգաւ մեղրապոպ, ճիշտ ինչպէս որ Ս. Գրքի վրացերէն թարգմանու-

թեան մէջ էլ նոյն տեղը (Թուոց ժա. 5) գրում ենք տառադարձուած Յեղեթեթո մեղրապոպ, Յեղեթեթո մեղրապոպ, Յեղեթեթո մեղրապոպ «սեխ» ձևով: Յոյն բառից են նաև ում. pepene, բուլղար. пу-похъ «սեխ»:

ՆԶԲ «որպէս նոյն ընդ յն. ձայնիս միօրէ՛րօն»: Նոյնը նաև ՀԲու. § 2047 և յատկապէս Հիւնք. էջ 331:—Հիւր. 373 յիշում է պոպ ձկն տակ և առաջին մասը ընդունում է մեղր, սակայն վերջին մասը՝ պոպ=յն. πέπων անապահով է համարում, որովհետև ուրիշ տեղ չի պատահում:

ՄԵԼՐԱՆ «մատան», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 102՝ յգ. հյց. զմեմբան «զմատան» ձևով:

*ՄԵԼՐԱՆ «կապիկ» Շնորհ. առ. 74. գործածական է նաև արդի ուսմիկերնում:

=Պրս. և Թրք. میمون meymūn «կապիկ»:

*ՄԵԼԹԱՆ, ի-ա հլ. «զգեստ, հանգերձ», մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. Ը. «Անդ հանգերձը պաճուճեալք և ժամանակ մինթանաց» (մի ձկն. մեմեթանաց). յն. «Բաղմագին հանգերձից կայ ժամանակ» (ՓԲ աւելացնում է նաև զբստ ոմանց նազումն, սիգացումն ազանելով զհանգերձս):

=Պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭩 *nēmtan ձկնից շրջմամբ. որ է պրս. نيمتن nēmtan կամ نيمتن nēmtana «տեսակ ինչ կարճ հանգերձի, յորոյ վերայ յաճախ անցուցանեն զմուշտակ». կազմուած է պհլ. 𐭠 nēm=պրս. نيم nēm «կէս»+պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭩 tan=պրս. تن tan «մարմին» բառերից, իբր թէ մարմնի կէսը ծածկող հագուստ: Նոյն պրս. բառը արդի արտասանութեամբ nīmtan ձկն ստանալուց յետոյ՝ նմանապէս շրջուելով՝ դարձած է Թրք. نانتان mintan «երկար զգեստ»>ումկ. մինթան, մինթոն:—ԱՃ.

ՆԶԲ «բառ ումկ. մինթան, լծ. յն. [μύτιον «զգեստ»:

ՄԵԼԻԱՍ տե՛ս Ամիաս:

*ՄԵԼԻԴՈՍ «մի տեսակ ձուկ» վեցօր. 152. Վրդն. ծն. (սխալմամբ գրուած է մեկդոս): =Յն. μαινίδος բառի սեռ. μαινίδος ձկն:

ւից, որ և բաւոյ յաւանակ ծովային փոքր ձուկ է. mendole».—Հիւրշ. 364:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՄԵՌ. անյայտ բառ. «Տեսանելով առ սոքօք մի մեռ ներդողով». Պղատ. տիմ. 162.— իմաստը պէտք է ստուգել յոյն բնագրի միջոցով:

+ ՄԵՌ. արմատ առանձին անդործածական. որից կազմուած են մեռանիլ ՍԳՐ. Ոսկ. մեռնալ ՍԳՐ. մեռուցանել ՍԳՐ. մեռելագոյն Ոսկ. մ. ա. 6. մեռելաճարացութիւն Կոշ. մեռելաթի ՍԳՐ. մեռելութիւն. Հո. գ. 19. Սեբիր. Ազաթ. մեռոտ Ազաթ. անմեռ Ազաթ. անմեռով «փրփրեմ, դանդուռ» Բժշ. Վստկ. 75. գետամեռ Ոսկ. հրր. իգ. ինքնամեռ Վնցօր. 192. կրկնամեռ Յուդ. 12. հաճապագամեռիկ Ասող. վաղամեռիկ Իմ. ժդ. 15. մարմնամեռութիւն Անյ. հց. իմ. կիսամեռութիւն Մաշկ. Նար. ստամեռով Վանակ. հց. են:

= Բնիկ հայ բառ. գալիս է հնիս. mer- արմատից, որի միւս ժառանգներն են՝ սանս. म्रियते mriyātē, मरते maratē «մեռնիլ», मर mara «մահ», मृत mṛtā «մեռեալ», զնդ. mar (mirya, miryeite) «մեռնիլ», मरता merata «մեռեալ», հայրս. מרי-ת מרי-ת amariyatā, מיר-ת mirtan, mīrēt, պրս. مردان murdan, میراد mīrad «մեռնիլ», քրդ. merin, աֆղան. mṛal, օսս. мәлјн, marun, márјн, բելուճ. mirag (Horn § 973), զնլ. meráva, հինդուստ. मरु murna, բոշայ. մուլել, լտ. morior «մեռնիլ», mors «մահ», ֆրանս. mourir, ռուս. мурі, իտալ. morire, հրգ. mord, անգլ. հիւ. morð, գերմ. Morð «սպանութիւն», հսլ. mǫrēti «մեռնիլ», morū «ժանտամահ», ռուս. мереть «մեռնիլ», լիթ. mirti «մեռնիլ», mirti «մահ», māras «ժանտամահ», լիթթ. mēris «ժանտամահ», հիւդ. marb, կիմր. marw «մեռեալ» են: Այստեղ են պատկանում նաև մարդ և մահ, և այս բառերի տակ յիշուած ցեղակից ձևերը (Pokorny 2, 276, Boisacq 134, Trautmann 186—7, Walde 495): Յուդ. նարէնում ջնջուած է բառս՝ փոխանակուելով ուրիշ քաղաքավարական բառերով ինչպէս հայերէնի մէջ վախճանիլ, հանգուցեալ, նըն-

ջեցեալ են. բայց յունարէնի մէջ էլ իր հին գոյութեան ապացոյց է ἔμφοτεν (Հեսիք.) «մեռաւ» (Ernout-Meillet 600):—Հիւրշ. 473:

Klaproth, Asia polygl. 105 լատ. mors «մահ»: Ուղիղ համեմատութիւններ ունին ՆՀԲ, յետոյ Peterm. 30, 35, Windisch. 222, Böttich., Lag. Müller են:

ԳԻՌ.—Հր. մէռանել, Զդ. Սլմ. վն. մեռել, Ողմ. մեռնիլ, Ալշ. Մշ. Սշ. մեռնել, Ախց. Ակն. Կր. Մկ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սիւ. Տիգ. մեռնիլ, Երև. մեռնել, Հմշ. մեռնուլ, Տի. մեռնիլ, Հճ. մեռնել, Զթ. մեռնել, Գոր. Ղրբ. մեռնել, Ասլ. մեռնիլ, Սվեդ. միռնիլ, Մրդ. մեռնել, մեռնել (խոյ մեռնուց «մեռնուց»): Ազլ. մոռնիլ:—Քրքախօս հայոց մէջ կայ երմարուկ Ատն., որ ըստ Պէտէլեան, Արեւելք 1888 նոյ՝ 8—9 հյ. անմեռով բառն է:—Նոր բառեր են մեռելագունել, մեռելաթաղ, մեռելաճաց, մեռելահոտ, մեռելաջուր, մեռելաւէր, մեռելատուն, մեռելատը, մեռելափուն, մեռելաքաղոց, մեռելկոխ, մեռելծամ, մեռելնոց, մեռելոգի, մեռելոց, մեռելաշոց, մեռուկ:

ՄԵՌԻՆԱՅՅ «ընծախոտ, ալոնիտոն բոյսը, pardalianehes, aconitum». հնագոյն յիշատակութիւնը ունի Վարդան Յունանեան, Ձեռքածութիւն 1671 թ., էջ 323, յետոյ Բառ. երիմ. յաւել. 569, ինչպէս և ՀՀԲ և ԶԲ. միւս բառարանները շոնին:

ՄԵՌՈՆ տե՛ս ՄԻՐՈՆ:

*ՄԵՍԵՌԻ (զրուած նաև միսիդի) «կցուրդ երեկոյեան սաղմոսերգութեան» Յհ. իմ. ատ. և եկեղ. Ժմ. 650, 733. Տօնաց. Նխ. Թու. ին. Լմբ. մատ. էջ 85:

= Յն. *μεσφδία ձևից. հմմտ. յն. μεσφδός «երկու երկար տների միջև երգուած միջանկեալ կարճ տուն» (Sophocles 747 բ). կազմուած է μέσος «միջին» + φδῆ «երգ» բառերից. հյ. մեսեդի յարաբերում է *μεσφδία ձևին այնպէս, ինչպէս մեղեդի = μελ.φδία ձևին:—Հիւրշ. 364:

Հներից արդէն Յհ. իմ. եկեղ. էջ 105 մատնանիշ է անում յունարէն ծագումը. «Երգ նոր երգին՝ միսիդի անուանելով,

որ ըստ յունարէն բարբառովն թարգմանի, այսինքն է օրհնութիւնս երգելու: ՀՀԲ ևս յունարէնից, նշձ «կայ յն. բառ մեօւտէ՞ս «միջնորդ», որ ի հին վարս Հարանց գրի մետիս, մէտն, ուր և կրկնի հայկականն միջնորդ»: Հիւնք. յն. մեօ-ծւծո՞ս «միջնորդական», Brockelmann, Ուս. փոխ. բառից, էջ 103 վերի ձևով, Հիւք. 364 հանում է *μεσώδιον ձևից:

*ՄԵՍԻԱ կամ ՄԵՍԻԱՅ «օծեալն, Քրիստոս» Շար. որից մետառես Նար. տղ.:

= Յն. Μεσσίας ձևից տառադարձուած. այս էլ փոխառեալ է երբ. מָשִׁיחַ māšīx «օծեալ» բառից. արմատն է երբ. mšx «ձեռքով քսել, օծել, զօծել» (ասուր. mašā'u, արամ. mšx). յունարէնի միջոցով անցել է բոլոր քրիստոնեայ ազգերի լեզուին. ունինք նաև արաբ. مَسِيح masīḥ «Մեսիա», որից էլ مَسِيح masīḥi «քրիստոնեայ»։— Հիւք. 364:

Ուղիղ մեկնեց նշձ:

ՄԵՍԻԼ «նհրս սպրդիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. եփես. Ժէ. «Եւ ո՞ւր իցէ՛ զի լիցէ ախտն այն. արդ և յեկեղեցիո իսկ եմուտ և ի գիրս ևս մեանցաւ». (յոյն օրինակն ունի ἁπτομαί «կպիլ, կցիլ, դիպիլ»):

Նշձ մեկնում է «յարիլ, շփիլ, միջամուխ լինել, հասանել, դպիլ, պլըշտիլ», ԱԲ «դպիլ, շփուիլ, պլըշտիլ». Թոռնեան, Հատընտ, Ա. 232 «դպիլ, կպիլ, յարիլ». այս բառն է որ Բռ. երեմ. էջ 209 դրում և մեկնում է մետեցաւ «սովորեցաւ կամ մերձեցաւ»։— Հիւնք. հանում է յն. μέσος, μέσος «մէջ, մէջտեղ» բառից:

ՄԵՍԻԼ «բորբոսիլ, որդնտիլ». ունին միայն ՀՀԲ և ԶԲ, վերջինը իբր նոր բառ. նոյն է նաև Բառ. երեմ. էջ 209 մետեալ «բորբոսեալ»:

Արդեօք մեցամէս բառից է ենթադրուած:

ՄԵՍՆՈՒՐ «ոստայնանկութիւն, ջուհակագործութիւն». մէկ անգամ ունի Մագ. քեր. 228=երզն. քեր. «Ջգործ մատին ոստայնանկութեան, զոր այժմ առ մերս գործի, և մետառ (այլ ձ. մետառեալ) անուանեմք զնա 20—488

ըստ վրաց, իսկ նոքա մետիկա (այլ ձ. մետիկա)»:

Վկայութիւնից երևում է որ բառը վրացերէն է. բայց Չուրինովի մէջ չեմ գտնում նման մի ձև. ն. Ադոնց, Արուստ Դիոն. քեր. էջ 228 համարում է Մոսքիացոց ազգի անունից, իբր վրաց. մետառի, յն. μεσχιτή:

ՄԵՍՄԵԼԻՈՆ «սինձ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

= Թերևս յն. μέσπιλον «զկեռ» բառից. հմմտ. յաջորդը՝ մետմեղոն «խնձոր»։— Աճ.

*ՄԵՍՄԵԼՈՆ «խնձոր». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 569:

= Անշուշտ յն. μῆλον «խնձոր» բառից է. բայց անյայտ է մետմաւր: Հմմտ. նաև նախորդը։— Աճ.

ՄԵՍՈՒԹԻՆ. անստույգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիփ. «Մեսութիւն առանց կրթութեան, գիտութիւն և առանց բայի» (Արմատը մետ), նշձ համարում է «որպէս միջամուխ լինել, ձեռնհրէցութիւն», կապելով մետիլ բային. բայց զործածութիւնը ցոյց է տալիս՝ որ բառը պէտք է նշանակէ «գիտութիւն, ուսում»:

ՄԵՍՈՒՐ «մետաղեայ մի ջրաման է՝ թասի նման և բաժակից մեծ». նորագիտ բառ, որ երկու անգամ ունի զործածած Անան. գիր. էջ 24. «Ապաղարէ մի էր իմ, խանգարեցի և այլ սպաս արարի. զերրորդ մասն մետուր մի արարի և զշրորդ մասն այլ մետուր արարի և զհինգերորդ մասն երկու բաժակս արարի»:

ՄԵՍՍ «պինդ, ամուր, հաստատուն», արմատ առանձին անգործածական, որից մետաիլ «պինդ հաստատուիլ, ամրանալ» Փիլ. լիւս. 137. («էին պատրաստեալք յառաջագոյն մետեալ մահի՞ք երկաթիք յառաջահոգութեամբ, զի մի՛ անհնարին ծանրութեամբ փղացն բեկցի». լծ. փիլ. մեկնում է «կազմեալ»). հաստամետ Բուդ. — նոյն բառն է Բառ. երեմ. էջ 209 մետրեալ «սերտ»:

Karst, Յուշարձան 406 մագդ բառի հետ ստմեր. meš, miš «բազմութիւն»:

ՄԵՍՏԻՍ «խառնածին». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. Գէորգ դպրի, էջ 554:

ՄԵՍՐԻՆԷ «մուրտ»։ ունի միայն Բառ. հրեմ. յաւել. 569:

ՄԵՍ «շատ»։ ունի միայն Բառ. հրեմ. 209:

*ՄԵՍԱՂ, ի-ա հլ. «հանք, հրահալիք» Մարթին. (ունի նաև մէդալ ձևով). որից մետաղ (անհալական) «հանք» Ոսկ. փրիլպ. էջ 430, որից էլ «հանքերի մէջ աքսոր, տարագրութիւն, թրապարտութիւն» Ոսկ. մտթ. Բ. էջ 634, Ա. էջ 376. Խոր. «օթեան, իշեան» Արր. կրեւ. 30, 34, 50, 86 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 130). Խոր գրականի մէջ ունինք մետաղակերպ, մետաղանման, մետաղաբանական, մետաղագործութիւն, մետաղագործական, մետաղագործարան ևն:

= Յն. μέταλλον «հանք, մետաղ և շոր հանելու համար բացուած փոս, ալդտեղից հանուած մետաղը» բառից: Այս բառը հնեւորը հանում էին μετאלάω «որոնել, խուզարկել» բայից, իսկ այս էլ բեռն «ընդ» և ձևա «ուրիշ» բառերից: Նորագոյն մեկնութեամբ դրում է μετאלάω «պրպտել, որոնել» բայից, որի բուն ծագումը անյայտ է (Boisacq 630): Փոխառութեամբ անցած է շատ լեզուների, ինչ. լատ. metallum «մետաղ, հանք», ֆրանս. métal, անգլ. metal, գերմ. Metall ևն. ռոմով ասում է լատ. damnare in metallum կամ condemnare ad metalla «աքսորել, հանքային աշխատութեանց դատապարտել»։—Հիւր. 365:

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՄԵՍԱՂ «անձրեւ»։ ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 209:

Մետասան տե՛ս Մի:

*ՄԵՍԱՔՍ, ի. հլ. (յետեաբար ի-ա, ո հլ.) «մետաքս, ապրշում (թելը և նրանով շինուած կտոր)» Վեցօր. 177. Ոսկ. ա. տիմ. Ագաթ. որից մետաքսեայ Ոսկ. մ. բ. 24. մետաքսառէլ Ագաթ. մետաքսագործ Խոր. Մագ. մետաքսանիւ նար. խչ. քաղմամետաքս Խոր. նոր բառեր են մետաքսավառ, մետաքսանման, մետաքսեղէն ևն:

= Յն. μέταξα հոմանիշից, հմմտ. նաև ասոր. ܡܝܬܟܣܐ mitaksā, արար. ܡܕܩܣ midqas (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 292), ܡܕܩܣ dimqas (անդ, էջ 378), ܡܕܩܡܐ diqmas (էջ 239). ܡܕܩܣ dimāqs

կամ dimqas (էջ 241) (շրշուած "midas -ից), լազ. մետաքսի, մետաքսէ, մետաքսի, ռում. mătasă. վիրշին երկուսը ծագում են յունարէնից, բայց յայտնի չէ յոյնի և ասորու ծագումը, որովհետև անծանօթ է մետաքսի էլ բուն հայրենիքը: Մատենագրութեան մէջ յոյն բառը ծանօթ է Ի դարից, իսկ ասորի և արաբ բառերը՝ 2 դարից.—Հիւր. 394:

ՀՀԲ և ՆՀԲ համարում են յունարէն: Neumann ZKM 1837, 389 չի համարձակում որոշել թէ հայե՞րն են յոյներից առել այս բառը, թէ յոյները հայերից. միայն նկատում է որ յոյն բնիկ չէ: Böttich. Horae aram. 24 հրր. ܡܕܡܩܐ dōmešeq «Դամասկեան մետաքսեայ կտոր»։ Նոյնը, Rudim. 45, 153 յիշում է արար. ܡܕܩܣ d m q s և ܡܕܩܣ d m s q, որ հանում է պրս. dīmsa «սպիտակ ապրշում» բառից: Ewald, Götting. Gelehrte. Anz. 1862, 372 արաբերէն ܡܕܩܣ d m q s և ասոր. d m s q, Müller SW. AW 41, 12 համարում է ասորերէնից փոխառեալ և կցում է ասոր. mitaksā և յն. μέταξα բառերին: Lag. Reliqq. gr. յուր. 37, ինչպէս և Hitzig ZDMG 8, 213 ջանում են յունարէնը հանել սեմական ܡܕܩܐ 'ks «ապարանջաններով զարդարուիլ» արմատից: Brockelm. ZDMG 47, 1—42 յունարէնից փոխառեալ համարելու հակառակ է, որովհետև յոյն բառը շատ քիչ է գործածուած, իսկ հայր բանական յաճախագէտ, Հիւր. Arm. Gram. 394 դնում է փոխառեալ, բայց յայտնի չէ որ լեզուից: Müller SWAW 136 (1897), էջ 26 և Մէնէվիշեան ՀԱ 1897, 246 բ համարում են յունարէն փոխառութիւն:

ՄԵՍԵԱՒԻՆԱՍ. նորագիտ անստոյգ բառ, որ մէկ-անգամ դտնում եմ գործածուած Կալիսթ. էջ 110, իբր զվատ, ապականեալ բարքով.—«Բեսոս ոմն անուն և Առիվարդան զեղխեալ մետեանաս բարութ՝ խորհեցան սպանանել զԴարեհ»։ Այլ ձ. մետաւնայս, մէտաւնայս, մետոնայս. մէկն էլ թարգմանում է զարք և անաստուած բարութ»։ Ան-

շուշտ յն. մի բառի խաթարակալ ձևն է, բայց բնագիրը այստեղ թերի լինելով՝ դժուար է ստուգել:

*ՄԵՏԵՆՈՐԱՅ «օդերևոյթ». ունի միայն փբ. որից մետեորաբանութիւն, մետեորաբան, մետեորաբանական, բուրն էլ գործածական միայն նոր գրականում:

= Իտալ. meteora բառից, որ փոխառեալ է յն. μετέωρον «վերին բարձրագոյն (յատկապէս օդի խաւերի համար ասուած)» բառից. ծագում է μετὰ «ընդ» + αἰέρω «բարձրացնել» բառերից:—ԱՃ.

ՄԵՏՈՒՎՓԵԱՆ (որ և մետաղբեան, մետաղփեան) «հրաշափառ, գերագոյն, երկնային». մէկ անգամ ունի ճառքն. (Հին բռ. մեկնում է «հրաշք, լիալոյս, համակ լոյս, կամ բազմաժողով», իսկ Բառ. երեմ. էջ 209 զբրում է մետաղփեան «հրաշք, հրաշալից, լուսայից», և էջ 207 մետաղփեան, մետաղփեան «համակ լոյս և կամ բազմաժողով»): Սրանից է երևում մետաղփոն. «Ջերկնային մարմնոցն մետաղփոն բացատրելով» Ստեփ. սիւն. (Թորոս աղբար Ա. 192):—Հմմտ. ուլփ: նշբ յն. μετὰ «ընդ» և ὁλοφύς «միակտուր» բառերից:

ՄԵՏՈՒՐ «ընդմտանել կամ բազմել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 209:

*ՄԵՏՐԱՊՈՒԽ «մայրաքաղաք, գլխաւոր քաղաք». ունի միայն շշբ. մէկ անգամ զրոնում հմ գործածուած Պտմ. ամաս. 57. «Բայց և զԱմասիա կալեալ ի նախադահութեան նդեսպոնտոսի մետրապոլիս արարեալ»: Աւելի հին ձևն է մետրապոլիս, որ մէկ անգամ ունի Վրբ. և վկ. բ. 394. «Արար զԳորտինա մետրոպոլիս, որ թարգմանի մայրաքաղաք»:

= Յն. μετροπολις «մայրաքաղաք». կազմուած է μετր «մայր» և πόλις «քաղաք» բառերից: (Հայերէն լատագոյն է մետրոպոլիս): Ուղիղ մեկնեց շշբ.

*ՄԵՏՐԱՊՈՒԽՏ, ի-ա հլ. (գրուած է նաև մետրապոլիտ, մետրոպոլիտ, յգ. մետրապոլիտ, մետրապոլտուն) «մայրաքաղաքի արքեպիսկոպոս» Ագաթ. 34. կթ. Մխ. դտ. որից մետրապոլտութիւն Օրբել. (սխալ գրուած մետրապետութիւն Ուխտ. բ. 126). մետ-

րապոլտարան ԱԲ.—Սմբ. դատ. 83 մի ձև-նագիր քանիցս ունի մետրապոլիտ:

= Յն. μετροπολιτης հոմանիշից, որ բուն նշանակում է «մայրաքաղաքացի» (տե՛ս նախորդը). սրանից են նաև լտ. metropolita, գերման. Metropolit, ռուս. митрополит են. ըստ այսմ հայերէնի ուղղագոյն ձևն է մետրոպոլիտ (կամ մետրոպոլիտ):—Հիւրբ. 365:

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ է հնեբից լմբ. մատ. 83. «Երբի դաս աստիճանի եկեղեցւոյ մետրապոլիտք, որ թարգմանին մայրաքաղաքացիք»: Նորեբից ուղիղ մեկնեցին շշբ և նշբ.

ՄԵՐԱՂ «մետաղէ կամ փղոսկրէ կտրակ նշանակ. jeton». ունի Նորայր, Բռ. ֆր. 712 բ' իբր նորաստեղծ բառ. չգիտեմ ի՞նչ է ծագումը:

ՄԵՐԹ «երբեմն» Երբ. ժ. 33. Եզն. Եփր. Բգ. Ոսկ. Էս. և մտթ.:

Աւետիքեան, Քերակ. էջ 117 և նշբ հանում են մի երբ ձևից: Հիւնք. մարթ բառից:

ՄԵՐԺ. արմատ առանձին անգործածական. որից մերժել «վանել, վնասել, հերքել, չընդունիլ» ՍԳր. մերժեցուցանել Եւազր. մերժիլ ՍԳր. Եղիշ. մերժումն Ողբ. բ. 14. Հռ. Ժա. 15. յանդիմանամերժ Մծբ. ճիւղամերժ Վրդն. ծն. Մխ. առակ. տարամերժել Շար. Նար. իրամերժ Նար. բացամերժել Եղիշ. Զբր. կթ. մերժողական (նոր բառ) ևն:

Նշբ «մեր չէ՛ ասել».—Justi, Zendsp. 228 զնդ. marəz «սրբի, քսուելով անցնել», սանս. marj, պհլ. āmurjīlan, պրս. āmurzīdan «քաւել»: Տէրվ. Altarm. 59 լիթ. milž-ti «շփել, կթել», յն. ἀ-μοργ-ός, հսլով. мльзю, мльсти:—Հիւնք. մերձ բառից: Scheftelowitz BB 28, 310 սանս. mrgayate «որսալ», զնդ. mərə-yenti «թափառել»: Patrubány SA 2, 34 համեմատելով հլ. մոռանալ, սնս. mrs, լիթ. mirszti «մոռանալ» բառերի հետ՝ համարում է իրանեանից փոխառեալ:

Գիթ.—Երև. մերժել.—նոր բառ է Տտ. մերժով «խոտելի, արհամարհելի»:

+ ՄԵՐԿ, ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «բան

չհագած, մերկ. 2. պարզ, լայտնի, ակներե.
3. լոկ, միայն՝ ՄԳր. Ոսկ. ես. Սերբեր. որից
մերկանալ ՄԳր. Կոչ. Եզն. Ագաթ. մերկել
ՄԳր. Եփր. Բգ. մերկաբար Եւա. պտմ. մերկ-
անդամ ՄԳր. Ոսկ. Եփր. դտ. և Բգ. Եւա. քր.
Վեցօր. մերկամարտ Եւագր. մերկատիտ
Բուզ. մերկապարանոց Երբ. գ. 13. Ոսկ. երբ.
սուսերամերկ ՄԳր. դժուարամերկ Միս. ա-
ռակ. մերկառակ (նորագիւտ բառ) ամերկ և
խալտառակ՝ Վկ. արե. 35:

= Բնիկ հայ բառ. պատկանում է հնիս.
nog^h- արմատին, որ լիզուից լիզու տարրեր
կերպարանքներ ստանալով, գրեթէ անճա-
նաչելի է դարձած: Իր անխառն ձևի տակ
երևում է հուլ. nag^h, ռուս. hari^h, սերբ. nâg,
լեհ. nagi, լիթ. nūgas, լեթթ. nuōgs «մերկ».
ՀՀիւս. nakkua «մերկացնել» բառերի մէջ,
Դերբայական -to մասնիկով ձևեր ունին՝
հրգ. nackut, nahhut, գերմ. nackt, հուլ.
naakt, անգլ. nacad, անգլ. naked, ՀՀիւս.
nqkkueðr, գոթ. naqaðs, ռուսրբ նախագեր-
մանական *nogotó- ձևից. այսպէս նաև
հիւլ. nocht, կիւր. noth են՝ *nog^h-to- ձե-
ւից: Նոյն -to դերբայական մասնիկի տեղ
-na- մասնիկն են ներկայացնում՝ ՀՀիւս.
nakin^h, հֆրիգ. naken, սանս. nagná-, զնդ.
mayna- «մերկ»: Մի ուրիշ մասնիկ ունի լատ.
nūdus «մերկ» (իր *nog^hedhos), կամիս.
nekumanza «մերկ» (տե՛ս Ernout-Meillet
651 nudus բառի տակ): Վերջապէս անճա-
նաչելի կերպարանքի է հասած յն. γυμνός,
որի դէմ Հէսիքիոս տալիս է λυμνός ձևը.
Դժուար բացատրելի է զնդ. mayna-՝ իր նա-
խաձայն m-ի պատճառաւ, որից անկարելի
է բաժանել միւս իրանեան ձևերը, ինչպէս՝
սոգդ. Baγnāk, օսս. bāynāy, աֆղան. layaṭ,
պհլ. brahnak, մանիթ. brahnag, պրս. برهنا
brahna «մերկ» (Pokorny 2, 339, Boisacq
158, Trautmann 208, Walde 528, Kluge
344, ինչպէս և M. Grammont IF 25, 371—
374): Իրանեան ձևերը միջոց են տալիս բա-
ցատրելու նաև հայերէնը, որի մ և ր ձայ-
ները գտնուում են իրանեանների մէջ: Ըստ
այսմ հայերէնի նախաձևն է հնիս. (e ձայն-
դարձով) neg^h-ro->meg^h-ro->մերկ, կազ-
մուած -ro- մասնիկով:

ՆՂԲ լծ. լերկ: Ltg. Arm. Stud. § 1482
սանս. mar], զնդ. marəz «սրբել» ձե-
ւերի հետ: Տէրվ. Altarm. 58 և Նա-
խալ. 99 հնիս. marg «քերել, քաղել»
արմատից. հմմտ. սանս. mar], յն.
â-mérçaw «քաղել», â-mélçaw «կթել», լատ.
mulgere, գերմ. melken «կթել»: Karo-
lides, Գլ. օտք. 91, 190 հլ. մերկամարդ
ձևի հետ է ուղում համեմատել կաղվկ.
μαρχάλα «սառսապելական հրէշ».
Հինք. մկրտել բայից է հանում, Patru-
bány SA 1, 194 լիթ. mirgeti «փայլիք-
լի» նոյն, ՀԱ 1906, 344 յն. μαρμαίρω
«փայլիք», հիւլ. émer «սնփայլ», Գա-
ղանճեան, Արեւ. մամ. 1902, 77 մ մաս-
նիկով լերկ բառից, Scheftelowitz ZD-
MG 59, 700 կցում է զնդ. mayna- ձևին,
բաժանելով սանս. nagná- են ձևերից,
նոյնը կրկնում է Petersson, Ar. u. Arm.
Stud. 87, նախաձևը զնելով *meg^h-ro-:
Վերի ձևով մեկնեց Meillet MSL 22
(1922), 227: Ըստ այսմ պատահական
նմանութիւն ունի արաբ. مرق marq
«աղաղած կաշու մազերը փետել» (Կա-
մուա, Թրք. Թրքմ. Գ. 53):

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. մէրկ, Մշ. մերգ, Երեւ.
ննիս. մէրգ, Մկ. Ողմ. միւրկ, Հճ. մեյգ, Սվեդ.
միւրգ, միւրգէգ, Զթ. միյգիգ (<մերկիկ).
միւսները ունին ամօրէ մերկ» բացատրու-
թեան մէջ. ինչ. Վն. մօրէ մերկ, ննիս. Սկր.
մօրէ մէրգ, Խրք. մօրէ մէրգիգ, Ասլ. մօրէ
մէրգիգ, մօրէ մէրգի*, Ատն. մէրգ ի մօրէ.
(առաջինները նշանակում են բրուրոսիկն
մերկ», վերջինը աղքատ»): Նոր բառ է
մերկածածուկ անել «թեթեւ կերպով ծածկել»:

+ ՄԵՐՁ «մօտ, մօտիկ» ՄԳր. Եւա. պտմ.
որից մերձ բնդ մերձ Հո. ժգ. 20. Փարպ.
մերձեցալ ՄԳր. մերձիլ ՄԳր. մերձատր ՄԳր.
մերձակայ Ոսկ. յհ. ր. 35. Եղիշ. դիւրամերձ
Սարգ. ա. յհ. երկրամերձ Խոսր. ձեռնամերձ
Վրք. հց. տօնամերձ Ոսկ. յհ. ր. 20. մերձա-
նիշ, մերձակայք, մերձակէտ (նոր բառեր),
մերձակից «յարակից, կցորդ» (նորագիւտ
բառ) էծ. պրպմ. են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. meg^hri ձևից.
(դարձել է նախ *մեարի, յետոյ՝ *մերձի, որի

ի վերջաձայնը պահում է դեռ մերձեմայ
<Մերձիմայ>). հմմտ. յն. *μῆχι* «միսնի»,
ցու. նրկուսի պարզական արմատն է հնիս.
me-, որ տե՛ս Pokorny 2, 236, Boisacq 631:

Müller, Kuhns u. Schl. Btrg. 3, 253
սանս. *mrj* ձևի հետ. Lag. Arm. Stud.
§ 1483 մեր բառի նախաձևը դնում է
**margha*: Տէրվիշ. Altarm. 59 մարձել
բառի հետ սանս. *marj*, զնդ. *marəy* ևն.
Ուղիղ մեկնությունը տուաւ նախ Meillet
MSL 7, 165. նոյնը նաև Bugge KZ 32,
19, Pedersen KZ 39. 352, Petersson,
Ar. u. Arm. Stud. 131: Անապահով է
համարում Հիւբշ. Arm. Gram. էջ 473՝
նշանակությունը տարբերութեան պատ-
ճառաւ Այս կասկածը աւելորդ են զրտ-
նում Boisacq և Pokorny՝ անդ, Հիւնք.
ձեռն բառից:

ՄԵՐՈՒՋԱՆ կամ ՄԵՐՈՒՇԱՆ «մի տեսակ
ծաղիկ» նրզն. քեր. ուրիշ վկայություն չու-
նինք. երկու ձևերից մին կամ միւրը սխալ
գրություն. Ադոնցի հրատարակութեան մէջ,
Համամ. քեր. էջ 258 կայ միայն մերուշան
ձևը:

ՄԵՑ կամ ՄԵՑ «փտություն. ցեց. ապա-
կանություն» նս. ժդ. 11. Ոսկ. հս. 371. Կոշ.
399. Փիլ. նիս. բ. 114. (Բառ. երեմ. էջ 210
դնում է «հուր կամ կայծակն»): որից մե-
ցոտիլ «ցեցոտիլ, փտիլ, ապականիլ» Աղաթ.
ցեցամեց նրզն. մտթ. 157 և կրկնութեամբ
մեցամեց «ցեցակեր, որդնակեր» Ոսկ. մ. բ.
22 և նփես. բ. կամ մեցամէս «նոյն նշ.» նս.
ծ. 9.—Կարելի էր կարծել թէ ցեց բառի
կրկնությունն է. բայց առանձին բառ լինելու
նշան է Ոսկ. հս. 371՝ Սիմաքոս մեց ասէ.
Թէոդիտոն՝ ցեց:

Հնեներից Գէ. հս. մեցամէս մեկնում է
մէց «գիշություն» բառից՝ —ամէս յօդով
կազմուած: (Մէցն գիշութեան անուն է...
իսկ ամէսն թուի թէ իբրև յօդ իմն ըստ
պատշաճի անուանող, որպէս լիմով-
սանն և յիրեանցայոցն): ՆՀԲ լիշում է
յն. *μῆξα*, լտ. *mucus* «խլիք, շողիք»:
Canini, Et. étym. 165 իտալ. *mezzo*
«լիկած»): Հիւնք. մեծ բառից: Հացունի,
Պատմ. տարագի 12 մեցամես դնում է

մեց + մեսիլ բայից: || Pictet բ. տպ. Ա.
520 (գրուած *met*) կցում է սանս. *mat-*
ka «մուկ», պրս. *mitah* «որդ» ևն բա-
ռերի հետ:

Գիթ.—Մշ. մեց, ցեցամեց՝ «ցեց» իմաս-
տով. իսկ Ախց. մէց «բրդի մէջ դանուած
կեղտեր և ոչխարի մորթի թեփեր, որ հե-
ճինելով հանում են դուրս»): որից և մեցոտ:
ՄԵՑՈՒԿ «խանձեալ հաց». գիտէ միայն
Քաշունի, Գ. 164:

ՄԵՆՏՐԱՅ «փոյթ». ունի միայն Բառ. ե-
րեմ. էջ 210, որ էջ 212 նոյնը գրում է մի-
եբայ ձևով:

+ ՄԵՔ «մեմե» (սեռ. մեր, ո հլ. տր. մեզ,
հյց. զմեզ, բց. ի մէջ, գրծ. մեօ), բուրն
էլ հին և ընտիր. ածանցման մէջ մտնում է
մեր ձևով. ինչ, մերագգեայ Նա. քր. մեր-
ագնեայ խոր. մերախոն նրզն. քեր. մերովի
Վրք. հց. ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *mes* ձևից: Յոգ-
նակի ա դէմքի դերանուան համար հնիս.
երկու ձև ունէր. *wes* և *mes*, առաջինից են
ծագում սանս. *vay-ám*, զնդ. *vaem*, գոթ.
weis, հբգ. *wir*, իսկ երկրորդից՝ հլ. մեֆ,
լիթ. և լեթթ. *mēs*, հայրուս. *mes*, հսլ. *my*
(նմանողութեամբ *vy* «դուք» բառի), յն.
լեսք. օք-մեզ, դոր. *ᾠμεζ* (որոնցից հետևում
է յն. **ἀμεζ*): —Հիւբշ. 474:

Klaproth, Asia polygl. 106 հսլ. *my*,
սիրյ. և վոսյ. *mi*, պերմ. *mjas* ձևերի
հետ: Windisch. 33 մեօ կցում է սանս.
asmābhis ձևին: Bopp, Gram. comp.
2, 276 *asma* ձևի *smá* մասն է, իբր
պրս. *mā*: Հնդկերոպական զանազան ձե-
ւերի հետ են համեմատում Böttich.
Müller ևն: Հիւբշ. Arm. Stud. 42 լի
պատկանում յն. *ᾠμεζ* = *ἀμεζ*, սանս.
a-sma - < **m-sm*?) ձևերին, այլ սանս.
զնդ. *ma-*, յն. *μῆ*, լտ. *me* ևն: Տէրվ.
նախալ. էջ 121 հնիս. *ma* ձևի տակ, իբր
յն. *μῆ*, *ἔμε*, լտ. *me* ևն: Meillet MSL
8, 161 հլ. մեֆ, լիթ. *mēs*, պրակր. *mō*
դնում է հնիս. *mes* ձևից (աւելի ընդար-
ձակ տե՛ս MSL 23, 141 շար.). —Հիւնք.
իբրև միւֆ (մի «մէկ» բառի յօգնակին):
Bugge, Lyk. Stud. 2. 105 և 106 մեֆ,

մեր = լիկ. mire «սեպհական, բնիկ» և մա «մեր», որոնցից առաջինը մերժում է ինքը անդ, 2, 113: Մառ, Яз. и Лят. I. 245 վրաց. მგ մե «ինձ», չուվաշ. ebē «ես», ebīr «մենք»: Autran, Sumér. et ind. էշ 107 սումեր.—meš «մենք» ձևի հետ: Պատահական է հունգ. mink «մենք», ինչպես և հունգ. tik' «դուք», որ Karst, Gesch. d. Arm. Phil. էշ 11 ցեղակցական է համարում:

ԳիՌ.—Հմշ. Շմ. մէֆ, Մղր. մէֆ', Ազլ. միֆէ, Ալշ. Հճ. Մշ. նբ. Ջղ. մեմֆ, Սլմ. վն. մեմֆ', Ակն. Ասլ. Ախց. Երե. Կր. ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մէմֆ, Ջթ. Մրշ. Սշ. Սվեդ. Տիգ. Տփ. միմֆ, Մրղ. Անտ. Մկ. միմֆ', Մշ. մըմֆ, Ղրբ. մումֆ:

ՓՈՒՍ.—Բոշայ. մէր «մեր», մերավոնց «մեր» (տե՛ս Զանդիկան, Հնութիւնք Ակնայ, էշ 63 և Finck, Die spr. Թ. Arm. Zigeuner, 3AH 1907, 117):

*ՄԵՔԵՆԱՅ, ի հլ. (սովորաբար յոգնակի գործածուած) «գործիք, կազմած, մանաւանդ պատերազմական գործիք» ՄԳր. «խորամանկութիւն, նենգութիւն» Ոսկ. մ. ր. 16. Ագաթ. գրուած է նաև մեմֆենայ, մեմֆանայ Սոկր. 446, 502, մֆնայ Ուռհ. էշ 355. արդի գրականի ընդունած ձևն է միայն մեֆենայ: Այս բառից են մեֆենայի խորամանկութեամբ հնարել, նենգել» ՄԳր. Բուզ. (որ և մեֆենել Կնիք հաւ. 315), մեֆենայգործ իմ. Ժե. 4. մեֆենայանալ ծագր. Եփր. աղ. մեֆենատր Սեբեր. 193. Եփր. եփես. 151. Իգնատ. թղ. 68. մեֆենայատուրիւն Ոսկ. մ. ր. 24 կամ մեֆենատուրիւն «հնարք, վարպետութիւն» Ոսկ. մ. ր. 12. Բուզ. քազմամեֆենայ լմբ. մատ. 97. անմեմֆենայ Ոսկ. յհ. ա. 45: Նոր գրականում մեֆենաբար, մեֆենագէտ, մեֆենագիտութիւն, մեֆենագործ, մեֆենականութիւն են:

= Ցն. քղխանդ «ամէն տեսակի վարպետ հնարք, միջոց, հնարագիտութիւն, ճարտարութիւն, մեքենայ, նենգութիւն», բայական ձևով՝ քղխանձ «արուեստով հնարել, շինել, խորամանկութեամբ գործել», արմատական ձևը քղխոս «միջոց, հնարք, ճարք», որ կապւած է գոթ. magan, հհլա. mega, հբգ. mā-

gan «կարենալ» ևն բառերի հետ. արմատը հնխ. māgh, magh- (Boisacq 636), որից նաև հսլ. moga, mošti, ռուս. mory, անգլ. may, գերմ. mögen (Kluge 334): Յոյն բառը փոխառութեամբ տարածուել է բազմաթիւ լեզուների մէջ, ինչ. լատ. machina (յառաջացած դոր. μαχάνα ձևից. հմմտ. Meillet. Esq. lat. էշ 89), որից իտալ. macchina, ֆրանս. machine, գերմ. Maschine (1695 թուից, ֆրանսերէնի միջոցով, ըստ Kluge 321), ռուս. машина, ասոր. ܡܝܚܐ mē-xanē (յունարէնից, Brockelm. lex. syr. 185), թրք. makina ևն, Թէև -այ վերջաւորող բառերը սովորաբար փոխառեալ են ասորերէնից, սակայն այս բառը նրանց կարգից չէ, որովհետև վերջաւորութիւնը չի յարմարում աս. օ-ին. մեֆենայ փոխառեալ է ուղղակի յն. բառի յոգնակի քղխանի ձևից, —Հիւրշ. էշ 365:

Ուլիդ մեկնեցին Նշթ, Windisch. 8:—Տէրվ. Altarm. 78 կցելով հլ. մանգ, խորա-մանկ, պրս. mang, գոթ. magan, հսլ. могу, можеш, мошти «կարենալ» ևն ձևերի հետ, շատ ապահով չի գտնում որ մեֆենայ յունարէնից լինի փոխառեալ, Հինք. մանգլիոն բառից, Հիւրշ. Ուս. փոխ. բառից 34 շեշտում է որ ասորերէնից փոխառեալ չէ, իսկ Müller WZKM 8, 285. թրգմ. ՇԱ 1894. 295 ասորի է համարում:

ԳիՌ.—Նոր փոխառութիւններ են Պլ. Սեբ. մափնա, Մշ. մակիւնա, Երե. Ղրբ. մաշին (ռուսերէնից) ևն:

ՓՈՒՍ.—Հայերէնից է փոխառեալ (ըստ Մառ, Иппол. 65) վրաց. მანქანა մանֆանա «մեքենայ, խարդախութիւն», որից և მანქანათო մանֆանիթի խորամանկ:

*ՄԵՔԵՆԱՎԹ (սեռ. -այ, յգ. -աց, -ից) «խարիսխ, մոյթ, պատուանդան, նկուկ» Գ. թգ. է. 27—43, Դ. թագ. Ժգ. 17, Իե. 16, Բ. մնաց. գ. 14, Երեմ. Իէ. 19. Նորագիտ բ. մնաց. դ. 14. որից Մխ. դտ. մեֆենովթ՝ էշ 238 և մեֆենովթայ՝ էշ 239 (երկիցս).—Բռ. երեմ. էշ 210 վերի իմաստներից դուրս դնում է նաև «խորու տեղ կամ կարաս» նշանակութիւնները:

=*Յրբ.* מִכּוֹנָה məkōnā «տեղ, խարխուս, պատուանդան» բառից, որ յոգնակի ձևն է מִכּוֹנָה məkōnā բառի (արմատը כּוֹנֵן kvn «հաստատուիլ» = արաբ. كَان kân «լինել»)։ զործածուած է բնագրի նոյն համարներում և անցած է մեզ յոյն թարգմանութեան μεχωνώδ (Sophocles 756) տառադարձութեան վրայից։ հայերէնը ենթադրում է յն. *μεχωνώδ տարբերակը։

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ,

ՄԵՔՈՐԱՅ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ զործածուած Օրբելի։ էջ 117. «Ածէր ի հնազանդութիւն սուրբ եկեղեցւոյն և ծառայեցուցանէր վանիցն, զոր և արձանն եցոյց, եթէ արար հարկատու մեքորայ, այսինքն եկեղեցւոյս»։ Հեղինակի իսկ մեկնութեամբ ուրեմն մեքորայ նշանակում է «եկեղեցւոյ» և հետեւաբար՝ ուղղականն է մեքոր կամ մեքորա «եկեղեցի»։ Օրբելեանի յիշած արձանագրութեան երկու բեկորները գտաւ Սեդրակ Բարխուդարեանը՝ Թանահատի վանքում, որոնց վրայ կարդացում է «Հայր Մխիթար ...չեալ էր հարկատու մեքորայ»։

Բառիս այ վերջատրութիւնը յիշեցնում է ասորերէնը. բայց Brockelmann-ի ասորի բառարանում չեմ գտած նման մի ձև։ Պատահական նմանութիւն ունի երբ. מִכּוּרָה məkūrā «ակունք, աղբիւր, ծաղում»։ Տրուած իմաստը հաստատում է Սեդրակ Բարխուդարեանը՝ յաջողապէս համեմատելով ուս. māk'ūr «վանք» բառի հետ։ Ուտի բառի ծագումը անյայտ լինելով՝ չի հերքում առայժմ ասորական աղբիւրը։ Կարող էր ասորի բառը փոխառեալ լինել թէ՛ հայերէնի և թէ՛ ուտիերէնի մէջ։

*ՄԱԿԻԹ, ի-ա հլ. «մահմեդականների աղօթատեղին» կաստ. ժէ. տպ. 1844, էջ 76. Բրս. մրկ. 142. որ և մզգիթ, մանաւանդ մսիթ Շնորհ. եղես. Ուտհ. Ծաղընտ. Նեքս. մոկ. նոր գրականում ընդունուած ձևն է մզկիթ։

= Պրս. مَزْگِيت mazgit, որ ծագած է արաբ. مسجد masjid հոմանիշից, իսկ այս էլ գալիս է سجد sjd «երկրպագել» արմա-

տից, որի տեղական անունն է և նշանակում է բուն «երկրպագութեան տեղ»։ Արաբերէնից են փոխառեալ նաև արամ. ܡܫܓܝܕ masgid, մանդայ. ܡܫܓܝܕ mazgidā, հթբ. mezkīt, քրդ. mizgeft, musgefta, mesgaut, սպան. mezquita, ֆրանս. mosque, իտալ. moschea, գերմ. Moschee, անգլ. mosque, ռուս. мечеть, վրաց. მთავრობა միզգիթի, Ծոցոցո միզգիթի են։—Հիւրշ. 271.

Նախ ՆՀԲ և յետոյ Peterm. 18 դրին արաբերէնից։

ԳԻՌ.—ՄԿ. ՍԵՐ. մզգիթ, ՈԳՄ. մզկեթ։

ՄԱՌՈՒՐԿ կամ ՄԱՌՈՒԿ «մի տեսակ ծաղիկ»։ իբր անստոյգ բառ ունի ՋԲ. իսկ ԱԲ գնում է միայն մզրուկ և ուղարկելով մեղրուկ բառին, կարծել է տալիս թէ սրա սխալ գրչութիւնն է։—Հիւրշ. չունի։

+ ՄԷԳ, ի-ա հլ. (զրծ. նաև -ով) «մշուշ, մառախուղ» ՍԳր. որից միգախառն ԵՂ. ժթ. 16. Ագաթ. միգապառն Մանգ. Եփր. Խոստ. միգապառն ԶԳ. կթ. Շնորհ. նար. շոգիամէջ նար. խշ. և այլն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հեխ. meigh- «մշուշ, անձրև» ձևից. հմմտ. սանս. मेघ mēghā- «ամպ», मिह mih «մէկ, շոգի», ղնդ. مایه maeya, պհլ. mēy, պրս. میغ mēy, մինչ. mēy «ամպ», օսս. mēyā, mīy «ամպ, մշուշ», յն. միչլի «մշուշ», ալբան. mīgūtē, հւլ. mīglā, լեհ. mgła, չեխ. mha, ռուս. мгла, լիթ. miglā, լեթթ. migla «մշուշ, մէգ», ռուս. мжитъ, չեխ. mží, լեհ. mży, լեթթ. migluō, հոլլ. գո. miggelen «անձրևը բարակ շաղիլ» (Pokorny 2, 247, Boissacq 701, Trautmann 184, Walde 486, Horn § 1009)։ Ըստ ձևի հայերէնը կարող էր փոխառեալ լինել իրանեանից, ինչպէս ունինք պրս. تیغ tēy>հլ. տէգ, մանաւանդ որ եւրոպականները ներկայացնում են ի-ով ածած մի ձև. բայց բառիս իմաստը (հլ. «մշուշ», իրան. «ամպ») ցոյց է տալիս, որ հայերէնը բնիկ է. ածած -ի- ձևը գտնում ենք դաւառականների մէջ. հմմտ. մզլի բառի տակ։—Հիւրշ. 474.

Klaproth, Asia pol. 103 պրս. mig; Brosset JAs. 1834, 377 (նոյնը նաև Զուրինով, Բառ. վրաց-ֆրանս.) վրաց.

պտմ. տպ. Վենետ. էջ 158 (որի դժմ հրտր. էմ. էջ 208 ունի մէջում):

= ԹԹր. ميسوم կամ میسوم mešum
«թշուառ, ողորմելի»:

Վարդանի հրատարակիչը (Ալիշան, անդ) մէջում քթք մեկնում է «քթանեայ զգեստիկ դժուծ» Dulaurier JAs. 1860, 303—4 կարդում է մէջում և իբր մոն-դուրէն բառ մեկնում է «քահանայ» էմին, Ист. Вардана, էջ 186 մերժելով այս՝ հասկանում է «միթէ»։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Պատկ. հրտր. Մաղաք. ար. էջ 64:

+ ՄԷՋ, ո հլ. (յետնարար նաև ի—ա հլ.) «մէջտեղը» ՍԳր. «մարդու մէջք» ՍԳր. Ոսկ. եփես. «մէջը, կէսը» ՍԳր. Ազաթ. «արգանք» Ոսկ. ես. էջ 365 (եզակի գործածութեամբ). որից ընդ մէջ, ի մէջ, ի միջի, ի միջոյ ՍԳր. Ոսկ. Կիրդ. հլ. Նզն. միջամուխ Ոսկ. Վեցոր. Կորին. Սեբեր. միջամուտ Բ. մակ. ա. 15. միջապատ «գոգնոց» Ոսկ. ես. միջավայր Վեցոր. միջատ Վեցոր. միջին ՍԳր. միջնանի. Կոչ. միջնաշխարհ Բուզ. միջնորդ ՍԳր. միջոց ՍԳր. Եւ. պտմ. միջօրեայ ՍԳր. Եւագր. ընդ—միջել ՍԳր. Նզն. Եւ. պտմ. ընդմիջաշափիլ Եւ. ծր. 12. միջնաբերդ Բուզ. բերդամէջ Ազաթ. բանակամէջ Բուզ. աշամէջ Պիտ. լեռնամէջ Խոր. արծր. խորամիջոց Վեցոր. թիկնամէջ Սղ. 45. 14. երկնամիջակ Ջըր. Կթ. Միջագետք ՍԳր. և սրա հակառակը՝ գետամէջ Եփր. երբ. (ՀԱ 1912, 554, ինչպէս կայ բերդամէջ, աշխարհամէջ, փողոցամէջ, ֆաղաֆամէջ): Առանց ձայնաւորի փոփոխութեան ունինք՝ մէջօրեայ ՍԳր. Մծբ. Կոչ. մէջերկրեայ Խոր. մէջափայտ Տօնակ. մէջգետին Ազաթ. Բուզ. ե. 24. Ոսկ. Կոչ. 619. Մանդ. իզ. 191 (նորագիտ բառ, որի վրայ տե՛ս նորայր, Կոր. վրդ. 245), մէջֆաղաֆ «հրապարակ» Բ. մակ. ժ. 2 (Վարդանեան, Բառաք. դիտ. Բ. 72): Նոր բառեր են միջագային, ազգամիջեան, միջամասնիկ, միջամասնկաւոր, միջամանել, միջամառութիւն, միջանկեալ, միջանցք, միջարկութիւն, միջկուսակցական, միջնադարեան, միջնաբար, միջնորդաբար, միջնորդէք, անմիջական, անմիջապէս, ընդմիջում են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. médyos ձեկց. միւս ժառանգներն են սանս. mádhya-, mádhya-, գնչ. majaš, գնդ. maiḍya-, maiḍyana-, պրս. պհլ. miyān, քրդ. maiyān, զազա myāni, աֆղան. manj, miyanj, բելուճ. niyām, օսս. mēdāg, mīdāg, յն. μέσος, μέσος, τὸ μέσον, լատ. medius, medium, գոթ. midjis, հրդ. mit-ti, գերմ. Mitte, հհիւ. miðr, անգլ. midd, անգլ. mid-, հսլ. mežda, meždu, հուս. ме-жн, ռուս. между, գո. ռուս. между, գալլ. medio-, կիմր. mewn, հիւ. medón են, որոնք բոլոր նշանակում են «մէջ, միջի, մէջտեղը» (Pokorny 2, 261, Walde 472, Boisacq 629, Trautmann 173, Ernout-Meillet 570, Horn § 1004, Kluge 333):—Հիւր. 474:

Klaproth. Asia pol. 103 գերմ. mitte են բառերի հետ ուղիղ համեմատեց. ՆՃԲ լծ. հլ. մէտ, յն. μέσος լատ. medium են: Peterm. 22, 35 աֆղան. miyanj, սանս. madhya: Windisch. 10, 23, 39 սանս. madhya, պրակր. majja, լատ. medius: Սրանց համեմատ են նաև Böttich., Müller, Justi, Bopp են: Karolides, Γλ. συγкр. 93 միջուկ կցում է յն. μέσος «փոքրիկ», կապագովկ. μέσος «փոքրիկ» և լատ. mica «փշրանք» բառերին: Սրմագաշեան, Արմէնիա միջոց բառը համեմատում է ռում. myloc հոմանիշէ հետ: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. maš «կէս, կտրիկ, բաժանել»:

ԳԻՌ.—Խրթ. Մշ. մէջ՝, Ալշ. Ախց. Ակն. Գոր. Երև. Ջթ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մրդ. Ննիս. Շմ. Պլ. Ջդ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սլ. Վն. Տիգ. Տփ. մէշ, Ասլ. մէշ, մէշ, Ոզմ. մեշ, Սվեդ. միշ, Հւր. մէօջ, Ղրբ. մաշ, Ազդ. մաջ, մանջ.—2. Ախց. Ջթ. Կր. Հճ. Ննիս. Վն. Տիգ. մէշք (սեռ. Տիգ. միշոց, Վն. մէնոց, Ջթ. մօշօց, մօշոց), Ջդ. մէշկ, Տփ. մէշկ, մէնկ, Սլ. մէշգ՝, Ոզմ. մեշք, Մշ. մէնկ, Սվեդ. միշք, Ռ. մէշք, Խրթ. Պլ. Սեբ. մէշգ, Ասլ. մէշգ, մէշ*, Գոր. Երև. Շմ. մէշկ, Մրդ. Սլմ. մէշկ՝, Ազդ. Ղրբ. մաշկ, Հմշ. մէշ (եզակի ձևով. ինչ. մէշս ցալի կու «մէջքս ցալում է»)։—3. Ազդ. մ՛ածնակ «միջնակ», ինչպէս և Ղրբ. մա՛ծոյ «մէջի կողմը», միջնդիւ մա՛շկիս «մէջ կոյս, մէջը»։—Թրքախօս հայոց մէջ ունինք Ատն.

մուշուգ «հացի միջուկ»։— Նոր բառեր են մեջալի, մեջալուծ, մեջակալել, մեջաուր, մեջկապ, մեջհացաւ, մեջհատել, միջաբեր, միջամատիկ, մատնամիջի, միջան, միջանոց, միջացու, միջհան, միջնակ, միջնառ, միջնաբար, միջնոց, միջտանգ, միջփալեղ, շէնամէջ, գիւղամէջ, մարդամէջ, տնամէջ, մշնդոտ, միջուկ են, են։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Թոջն միջնա սահման», Թոջն միջնալի սահմանակից, հարեան.—բոշայ. մանջը «մէջը», մանջուկ «ապրիլ», մանջուած «յղի».—Թրք. գու. Նր. Kar-meç «Քարմէջ» (յատուկ անուն է. Բնի-խախէն 5 վայրկեան հեռու ապառաժի մը մէջ գտնուած խոռոչն, որ ժամանակաւ բաւական երկայն ճամբայ մըն է եղեր, բայց հտքէն դոցուեր է քարերուն իյնալովը»։ Բիւր. 1898, 627)։ — Կովկասեան լեզուներից ունինք խոնս. և շար. māco, անցուգ. mač «մէջը»։ որոնք պատահական կարող են լինել։

ՄԷՍ ասովոր կամ մերձաւոր»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 210։

ՄԷՏ (իւ-ա հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց առանց վերկայութեան) «կշիռի միջին կէտը» (ըստ ՆՂԲ) կամ «հաւասար նժարների վրայ աւելացուած դոյզն ինչ ծանրութիւնը» (ըստ ՋԲ) ՄԳր. ՄԺր. 294. Ոսկ. եփես. 695. «կշռի նրժար կամ թաթ» վանակ. յոր. հակած, յոժար» Ոսկ. Սեբեր. հարիւր լիտր» Բառ. երեմ. էջ 210.—«փոշու մի հատիկ, որ ամենափոքր կշիռն է» Վրք. և վկ. Բ. 150 (Իբրեւ մէտ մի փոշույ համարեալ է). ալսպէս է հասկանում նաև Ջրք. սարկ. Ա. 67 (Կշռեցին և կշիռն նորա որպէս և ասաց Շահզուլի Բէկն, մէտ մի ո՛չ աւելի և ոչ պակաս)։ Այս արմատից ունինք մէտ ի մէտ «ճօճելով» Ագաթ. կամ մէտ առ մէտ Քեր. քերթ. միտել «հակել, մէկ կողմ ծռել» ՄԳր. Ոսկ. Բուգ. Եղն. «կցել, միացնել» Հին բռ. Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 366), խօսքը յատկապէս մէկին ուղղել» Ոսկ. մ. գ. 112 (Առ Պետրոս զբանն միտէ), հաւանութեան գալ, խոնարհիլ» Մագ. Թղ. 237 (Աճառ. ՀԱ 1923, 254). որ և գրուած է մետել Ոսկ. մ. ր. էջ 706. միտագոյն Ոսկ. մ. ա. 15, ր. 12. միտուքիւն Ոսկ. մ. ր. 27. դիւրամէտ Սեբեր. հակամէտ

Փիլ. Յհ. կթ. զուգամէտ ԱԲ. միտումնաւոր (նոր բառ). նոյն են նաև մետ «մէջտեղը» Պիտ? մետական «հասարակ բայ» (ըստ. յն. «միջակ») Հին քեր.։

Աւգերեան, Բցտր. չփ. և կշռ. էջ 130 պրս. մէնէթ, մէնթ(?)։ Brosset JAs. 1834, 377 (որից և Չուբինով) վրաց. մետերա «լսնայել, աճիլ, աւելանալ», մետի «աւելի, աւելորդ»։ ՆՂԲ լծ. հլ. մէջ։ Lag. Urgesch. 136 mā արմատից, Պատկ. Շիր. 28 յն. μέτρον «չափ» բառի հետ։ Müller, Armen. VI զնդ. mit «կըցել, մերձենալ» կամ սանս. mītra «բարեկամ»։ Հիւնք. միտ բառից։—Kluge MSL 16, 335 վրաց. մետի «աւելորդ, յաւելուած, ուժեղ»։

ԳԻՌ.—Ունինք մէտ Չն. «հակեալ դիրքով, ծռու, շեղ», շփոթելով նետ բառի հետ՝ ձեացել է Ջթ. նիդ «կշռի սլաքը».—նոյն է արդեօք նաև Ատն. (Հայոց, Յունաց և Թրքաց մէջ գործածական) միտ «ցատկելու և նման խաղի ժամանակ որոշուած մի կէտ, որ կոչուած են և ցատկում», որից էլ մէտմէտ խաղալ Սվ.։

ՄԷՐՆԵՄ տե՛ս ՄԷՆԱՄ։

ՄԷԽՍ «կօշիկ»։ նորագիտ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած 'իւան ժ. էջ 128, Պատմ. ԺԹ դարից. «Դեղին սօլ ու մըխս հալու եասաղ արին»։

ՄԹԱՐ տե՛ս ՄԹԻ։

ՄԹԵԼ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ջգոն 242. Ենկն մատեաւ և մթեաց զմեղբն յինքն»։ (ասորին ունի **Ե** nəsab «collegit, accepit, sumpsit»). Վարդանեան ՀԱ 1921, 502 սրբազրում է կթեաց կամ մթերեաց։ Առաջինն աւելի հաւանական է։

ՄԹԵՐ, ի հլ. «դիզուած բան, համարանոց» ՄԳր. Եփր. ր. կոր. 103. Ոսկ. մ. ա. 5. —որից մթեր առ մթեր «կոյտ կոյտ» Վեցոր. 165. մթերել Ա. մակ. գ. 53. Եսթ. Թ. 25. Ագաթ. Եփր. Թագ. մթերածոյ ՄԺր. մթերանոց խոր. մթերումն Պիտ. բազմամթեր Վեցոր. Եղիշ. ր. էջ 36, առաք. 346. ազմամթերի (նոր բառ)։

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, էջ 311 մի բեր, իբր «մէկդի դրած, մի կողմ

դրած, պահած բան»։ ՆշՔ հանում է մութ բառից, իբր «մթին սենեակ, համբարանոց»։

ՓՈՒՆ.—Kraelitz-Greifenhorst հայերէնից փոխառեալ է դնում Ատրպատ. թրք. ممر me-rek «շտեմարան ցորենոյ, վաճառատուն», որից յետ է առնուած հյ. մարագ (ՀԱ. 1911, 259)։—Անճիշտ է. որովհետեւ մթերք բառը հայ գաւառականների մէջ գործածական ձեւէ. թրք. merek փոխառեալ է հյ. մարագ բառից։

*ՄԹԽԱԼ (գրուած նաեւ մտղալ, մրղալ, մրաղալ) «փոքր մի կշիռ է, մէկ և կէս դրամ» Վրք. հց. Պտմ. աղէքս. 167. Շիր. Բժշ. Վստկ. 145, Տաթե. ձմ. ճլթ.—նոր ձեւ է մրսխալ կալիւթ. 167 (ըստ մի ձեռն.)։ Այս բառն էլ չի դառնում Աղեքսանդրի վարուց նախակեղառնական օրինակում. ահա հատուածը՝ ըստ հաղորդագրութեան Հ. Ն. Ակինեանի (նամակ 1935 մայ. 12). Եւ իմ ոչ հաւատացեալ թէ իցեն սեղանք կոածոյք, կամ եղև ինձ զոհս մատուցանել Հերակղեայ, Եւ հրամայեցի ծակել զմի յարձանաց անտի. և էր համակ ոսկի. և ապա լնուլ հրամայեցի զծակն. և տարաւ լտերս ԹԵ. Եւ անտուտ դնացեալ մեր ընդ անապատս և ընդ ահուտ վայրս (ձեռ. Վիեննայի, № 947, էջ 106բ)։ Սրա դէմ տպագիրը (էջ 167) ունի. Եւ ոչ հաւատացեալ թէ իցեն սեղմք կոածոյք, կամ եղև ինձ համակ ոսկի. կամ եղև ինձ դարձեալ լնուլ զծակն, և զտաւ ծակուածն զի տարաւ ոսկիս հաղար և հինգ հարիւր մտղալ, որ է դրամ մի. Եւ աստուտ դարձեալ ընդ անապատն և ընդ վախուտ վայրս։

=Արաբ. ميثقال miṭqāl նոյն նշ. որից էլ թրք. mäsqał, ոսկ. մսխալ. ծագում է արաբ. مِثْقَالٌ ṭḡāl «ծանրութիւն» արմատից։ — Հիւրշ. 271։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ, նոյնը յետոյ Հիւրշ. ZDMG 35 (1881), 662։

ՄԺԵՆ, ի-ա հլ. «մոծակ» Սղ. ճդ. 31. Ոսկ. յհ. ք. 30. Վեցօր. 183, որ և մօխիս (ի-ա հլ.) Ոսկ. ա. տիմ. ժէ, (ո հլ.) Նզն. Վեցօր. 121, 136. Նխ. իմ. 3հ. իմ. պաւլ. մօխ, ո հլ. Վեցօր. 183, 195. մօխի Սեբեբ. Սոկր. 357.

մօղուկ Մտթ. իգ. 24. Վեցօր. 183. Ճառքնտ. Վրք. հց. կփր. ծն. էջ 6. յոգնակին՝ մօղունք Վրդն. սղ. սրանցից դուրս ՆՀԲ տալիս է նաեւ մօեղ, մօեղն, մօղիկ ձեւերը՝ առանց վկայութեան՝ Բառ. երեմ. էջ 211 ունի մօղիկի. կայ նաեւ մեջեխ, մեջեխ Վստկ. 79, մեցեղիս Ոսկի. (ՆՀԲ Բ. 1057)=Անկ. դիւրք նոր կտ. 169, մեցեղուկ Բար. 167։

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 22 հանում է ծ բնաձայնից։ Peterm. 22, 29 լտ. musca, սանս. makšikā, որ է «ճանճ»։ Lag. Urgesch. 783 —էխ համարելով մասնիկ՝ մօ կցում է սանս. makšikā, պրս. maqas, լտ. musca, յն. муѡа «ճանճ» բաներին։ Müller SWAW 38, 592 և 595 սանս. makšikā։ Pott. Kurdische Stud. ZKM 4, 36 աֆղան. mičan «ճանճ», թրգ. meš, պրս. magas, magaz, բուխար. mekes, սանս. makšika, լտ. musca ևն. նոյնը Justi, Zendsp. 222 զնդ. maxši ձեւի տակ։ Lag. Arm. St. § 1498 —էխ մասնիկով մօ <ma] արմատից, որի հետ զնդ. maxši այնպէս է համեմատում, ինչպէս baxš—baj. նոյն՝ կասկածով յիշում է նաեւ պրս. mizmiz «ծեւտուկի ճանճ»։ Հիւնք. պրս. մէխիյդ «խայթոցաւոր»։ Bugge KZ 32, 86 մոծակ բառի հետ կովկասեան ծագումից է դնում. հմմտ. կիւրին mizmiz և չէչէն. mozu «ճանճ». (այս ձեւերը ըստ իս յարմարում են հյ. զու. մոզ «ճանճ» բանին)։ Scheffelowitz BB 29, 67 դնում է փոխառեալ պարսկերէնից. հմմտ. բելուճ. makiš, զնդ. maxši, պհլ. maxš «ճանճ»։ Մառ. ИАН 1918, էջ 2076 վրաց. բուզի «ճանճ» բառին ցեղակից։ Petersson IF 43 (1925), 72 մօխիս ազդուած է հյ. գոռ/եխ ձեւից. մօխիս գումարն է մօխի+մօեխ. հմմտ. լիթ. mig'eles «մոն»։ Պատահական նմանութիւն ունին լիթ. mašalaĩ, լեթթ. ma-sala «փոքր ճանճ» (Trautmann, էջ 170)։

Գիւր.—Ջղ. մօեխ, Ակն. մօեխ, Ալշ. Մշ. Ջղ. մօեղ, Ախց. նրև. Կր. Հմշ. Շմ. Սեբ. մօեղ, Ասլ. մօեղ, Տփ. մօխ, Խրք. մրօեխ,

Ռ. մրժեղ, Հմշ. մջեղ, Ղրբ. մնջեղ, Ջթ. մըջ-
ղեխ, Մկ. վն. մծիկ, Սլմ. մծիկ, Մրդ. մի-
ծիկ, Մշ. Տիգ. մծիգ. սրանցից Ախց. Կր. մը-
ժեղ նշ. Վմոսն, փոքրիկ ճանճա, որից և Ախց.
մանր-մծեղ Վմանր-մոսն, Շմ. և Ղրբ. մը-
ժեղ և մնջեղ գործածում են միայն իբրեւ
կրկնական՝ ճանճ բառի հետ, Տիգ. մծիգ նշ.
Վմրջին, մինչդեռ Մրդ. Սլմ. Վմանճ և Դվ.
վն. Վմոսական: Թրքախօս հայոց մէջ ունինք
Ատն. մուջուխ Վմոսական, Սկբ. մծեղ Վմրջին:
Նոր բառ է մարդամոծիկ:

+ ՄԻ՝ Վմի՝, ո՛ւ, լւ յի՛նի թէն. (սովորա-
բար գործածում է հրամայականի հետ և
կազմում է արգելական. գործածում է նաև
ուրիշ եղանակների հետ. ինչ. Յոր. իա. 2
են). ոճով ասում է մի՛գուցէ, մի՛ աղեօք,
մի՛ երբեք, մի՛ եղիցի, քաւ և մի՛ լիցի են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mē ձևից. հմմտ.
սանս. 𐭌𐭎 mē, զնդ. 𐭌𐭎 mē, հպրս. imā.
պաղ. պրս. 𐭌𐭎 mē, քրդ. me, աֆղան. 𐭌𐭎
ma-, զնչ. ma, բոշայ. մա՛, յն. 𐭌𐭎 Վմի, իսկ
թոխար. mā ալ (իբր ընդհանուր բացասա-
կան մասնիկ), ալբան. mos (Pokorny 2,
236, Bolsacq 631 Horn § 998: — Հիւբշ. 474:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատե-
լով պրս. ma ձևի հետ նշթ սանս. mē,
յն. 𐭌𐭎 և արաբ. մա առջ: Պատկ. 𐭌𐭎
𐭌𐭎 6 սանս. mā, պրս. ma են: Տէրվ.
Altarm. 31, նախալ. 121, Lag. Arm.
Stud. § 1499 են վերինների հետ Մորթ-
ման ZDMG 26, 549 բեհե. mia: Ենսէն
ՀԱ 1904, 271 հաթ. mia: Karst, Յու-
շարձան 421 թրք. բացասական -me
մասնիկի հետ, Պատահական նմանու-

թիւն ունի լին. \sqrt{X} mei² առջ, չէն:

ԳԻՌ.— Ասլ. հրբ. Գոր. Հմշ. Մրդ. Ջդ. Սկբ.
Սլ. Տիգ. մի՛, Ջթ. Մշ. Ռ. Հճ. Սլմ. վն. մի՛,
մ՛, ննխ. մի՛, մը՛, Պլ. մի՛, մը՛, մ՛, Ախց.
Երեւ. Կր. Շմ. Տիգ. մի՛, մի՛ (Երկրորդը յոգ-
նակիում), Ալշ. Մկ. Ողմ. Սլ. մը՛, Ղրբ. մը՛
(յգ. մը՛), Յդ. մո՛, Ազլ. Մղր. մո՛ն.—
Թրքախօս հայոց մէջ կայ Ատն. մըխըսի՛ր
Վմի՛ խօսիք, լոխի՛ր:

+ ՄԻ, ո հլ. (նաև միոջ, միում, ի միոջէ)
Վմի, մէկն. գործածում է իբր թուական, իբր

անոյոյ յոգ կամ անորոշ ածական. այլ և այլ
ձևերով ասում է՝ մի մի, մի առ մի, առ մի,
ընդ մի, մի ըստ միոջէ, մի ոմն, մի ոք, մի
ինչ, ինչ մի են. ՄԳր. Ոսկ. Եփր. Եւս. քր. են
ածանցման մէջ ներկայանում է հետևեալ
ձևերով. ՄԻ, որից միաբան ՄԳր. Եւս. քր.
միագոյն Կոչ. Բուզ. Ազաթ. միագործ վե-
ցօր. միագունդ ՄԳր. Վեցօր. Եփր. թգ. միա-
գօր Եւագր. միամիտ Մտթ. Ժ. 16. Եւս. քր.
և պոմ. Եփր. թգ. միաճաղոյն Ազաթ. Բուզ.
Ոսկ. յհ. ա. 37. միականի ՄԳր. Բուզ. միա-
լարի (նորագիւտ բառ) ձծ. պրպմ. 748. միա-
կին Վմիական (կին մասնիկով) Ոսկ. հերոզ.
միական Եւագր. նանայ, միանալ Վմիականալ
Ա. եզր. դ. 21. հոր. սարտումը տպաւորուիլ
Փարպ. 20, 181, Թղթ. 200, Պտրգ. 230. միա-
ցուցանել Վմիացնել Պարպմ. 368. սար-
տումը տպաւորել Փարպ. 35 (այս նորա-
գիւտ նշանակութիւնները դնում է Գաթըր-
ճեան, Պտրգ. 230). ի միասին ՄԳր. Եզն.
միատր ՄԳր. Ազաթ. Կոչ. Եւագր. միանգամ,
միանգամայն ՄԳր. Ոսկ. Եւս. քր. անմի
Բուզ. Մծբ. էջ 335 (հմմտ. ՀԱ 1911, 748).
Նոր բառեր են միակին, միաճաղոյն, միանա-
նալ, միասապատ, միացում, միդասեան
են.— ՄԵ—, որ գտնւում է բարդութեանց
սկիզբը, երբ երկրորդ եզրը բաղաձայնով է
սկսում, և յառաջացած է հին միա— ձևից.
(մի բառի ի ձայնաւորը միանալով ա յօդա-
կապի հետ՝ տալիս է ըստ օրինի Ե. հմմտ.
*այգիակութ > այգեկութ, *գաղիանաց > գա-
րեանաց). այսպէս են՝ մետասան ՄԳր. մեկու-
սի ՄԳր. Ազաթ. Եզն. Եւս. քր. Ոսկ. Սեբեր.
մեկոզմանի Կոչ. մեկին Վմէկ, միակն Կոչ.
պարզ, յայտնի Եւս. պոմ. Սեբեր. Վեցօր.
չլոկ, միայն, Եթ Ոսկ. Եւս. պոմ. (կազ-
մուած է կին մասնիկով, ինչ. կր-կին, երեք-
կին, չորեք-կին. սխալ գրութեամբ կամ ձե-
ւով մէկին, մեկն պարզ ձմբ. ներբ. համբ.
1865, էջ 269), որից էլ մեկնել բաժանել,
չոկել, դատել ՄԳր. պարզաբանել, բա-
ցատրել, պարզել ՄԳր. պարզել, տարա-
ծել, սփռել Բրս. մրկ. Վստկ. առմեկնել
բաժանել Կոչ. 366. մեկնեցուցանել ՄՆ. լ.
36. մեկնոց Վմերարկու Եզնկ. Ե. 3. Հոռութ.
գ. 15. Եփր. թգ. 374. Բուզ. մեկնալ Վեցօր.

Կոչ. Եւ. պտմ. «վերարկու» (նորագիւտ բառ) լմբ. մատ. էջ 84, մեկնակալէն ՍԳր. անմեկն ԱՐ. մեկնակէտ (նոր բառ) ևն. այս ձևերը իրապէս արժեն «միատասան», «միակուսի» ևն. ինչպէս որ ունինք էլ միակուսեցուցանել Մծբ. միակողմանի Մտթ. Ժ. 30, 31. միակին Ոսկ. հերոդ.—ՄՈՒ (սեռ. մոյր, տր. մում) «մէկ» յունարան դպրոցի հնարած ձևն է՝ իբրև իզական, մինչդեռ մի շեզոք է, և եզ՝ արական. հմմտ. Եփես. դ. 5. «եզ Տէր, մու հաւատ, մի մկրտութիւն» ըստ Թարգմանութեան Տիմոթ. կուզի, էջ 213, 256 (յն. εἰς ὁδὸς, μία πίστις, ἓν βάπτισμα.) —ՄԻԱԿ, ի-ա հլ. «մէկ» Փիլ. հոր. կազմուած է մի բառից՝ «ակ մասնիկով. որից միակօրէն Փիլ. իմաստ. և սղմամբ մէկ, որի հնագոյն վկայութիւններն ունին Պղատ. օրին. գ. Մխ. դտ. Տօնակ. հիմայ տարածուած է գրիթէ բոլոր զաւառականներում։—ՄԻԱՅՆ, ո հլ. «միմակ, առանձին, լոկ» ՍԳր. Ոսկ. Եւ. քր. որից միայնաւ ՍԳր. միայնուկ Մծբ. Եփր. Թգ. միայնակ Փիլ. միայնակ հոր. միայնաւորական Ագաթ. միայնաստան Ագաթ. միայնաւոր «ամենաստան» Փիլ. միայնագործ Կորին. միայնակեաց Կոչ. Եւագր. Ագաթ. կազմուած է «այն մասնիկով. ինչ. գիշերայն, զնանապարհայն, ամենայն, միանգամայն ևն.—ՄԵՆ— զործածուած է ածանցների սկիզբը. ինչ. մենամարտ Եւ. քր. մենաւոր Կոչ. մենաստան Ագաթ. մենակեաց Բուզ. Վեցօր. մենաւալ Ողբ. ա. 1. Ա. տիմ. Ե. 5. մենաւոց Եղիշ. մենութիւն Ոսկ. ա տիմ. Ագաթ. մենաշնորհ, մենավաւառ, մենավաւառութիւն (նոր բառեր). առանձին զործածուած պարագային դառնում է մէն Սիր. Ը. 19, Կոչ. 191, Ագաթ. մէն մի ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. որին հետեւելով և սխալ զըրչութեամբ՝ նախորդներն էլ գրում են նաև մէնամարտ, մէնաւոր ևն, որոնք չեն ընդունուած մեր գրական ուղղագրութեան մէջ, մեկամ մէն գալիս է միայն ձևից՝ եւ դառնալով Ե կամ է (միայն> «մեյն>մեն, մէն). ուստի վերի ձևերը իսկապէս արժեն միայնամարտ, միայնաւոր, միայնակեաց ևն, ինչպէս որ իրօք էլ զործածուած են մատենագրութեան մէջ. մեն— ձայնափոխութիւնը տե-

ղի էր ունեցած Ոսկեդարից էլ առաջ, այնպէս որ Ե դարուն զործածուած էր իբրև զաւառական ձև.—ՄԻՆ «մէկ» լմբ. նար. Առ որս. ծագում է մի բառից՝ և յօդի կցմամբ. ունինք նաև միևաւոր Ագաթ. Եւթաղ. 116. Ոսկիփ. Մաշտ. միևութիւն Սերեր. 196. Վրք. հց. որոնք կարող են թէ՛ մէն ձևից ածանցեալ լինել և թէ՛ միև բառից ձևացած՝ առանց սղման.—ՄԻՄԵԱՆՔ. զործածական է միայն հոլովակ ձևով. սեռ. տր. միմեանց «իրարի», հց. զմիմեան «իրար», բց. ի միմեանց, գրծ. միմեամբ (հին և ընտիր). ածանցների մէջ ունինք զմիմեանգրկութիւն. Բուզ. միմեանցասէր Ոսկ. յհ. ա. 9. ընդմիմեանհարութիւն Փիլ. Ել. ի միմեանսայառ Փիլ. քհ. ևն. կազմուած է մի բառի կրկնութեամբ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս ունինք զու. մէկզմէկ, մէկմէկու, մէկզմէկու, մէկմէկէ, մեկզմէկէ, Թրք. biribirimiz «մենք իրար. մէք զմիմեանս» ևն. հին լեզուի մէջ էլ ունինք Եզհկ. լգ. 30. Եւ ասեն մի ցմի (փոխանակ ասելու ցմիմեան).—ՄԻԻԱ, ո հլ. (հնագոյն զըրչութեամբ մեւ) «մէկէլ» ՍԳր. Եւ. քր. Ագաթ. որից միւս ևս Եփր. միւսանգամ ՍԳր. կազմուած է մի + ևս բառերից, ճիշտ այնպէս, ինչպէս աշխ. մէկ-ալ, մէկ-ել «միւս» (որ և հմմտ. Թրք. obir «միւս», բուն ó-bir «ա՛յն մէկ»):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. smio- ձևից.— Սրա պարզական արմատն է հնիս. sem-, որ նշանակում էր «մի» և «ամբողջ, մի ամբողջութիւն» (ամբողջը իբրև մի միութիւն ըմբռնելով): Զանազան ձայնդարձերով sem- ստանում էր som-, sm-, sm-, som-, smm- ձևերը, որոնցից յառաջացած են յն. ար. εἷς (գորդ. εἷς, գոր. ἓς < εἷς-ς), իգ. μία, չեզ. ἓν «մի, մէկ», ὁμῶς «նման», ἅμα «միասին», ἅ-παξ «մէկ անգամ», ἅ-πλoς «պարզ», ἐ-χάτον «մի հարիւր», սանս. sama «նոյն, միևնոյն», ça-cvant «իրաքանչիւր», sahā «միասին», satra «միասին», sa-kfi «միահագամ», sa-hasram «մի հազար», զնդ. hāma «նոյն», haḍa «միշտ, միասին», haṭhā «միասին», ba-kərat «միահագամ», hazaīra- «մի հազար», քուչ. seme «մէկ», լտ. similis «նման», semel «մի անգամ», sim-plex

«պարզ», sin-guli «ամէն մի», sem-per «շարունակ», mille (*smī g'zhli) «մի հազար» գոթ. sama «նոյն», sums «մէկը», simle «էր երբեմն», մի ժամանակ», հսլ. samū «նոյն», sǝ-sǝdū «հարեան», միասին նստող», հիռլ. samail «նմանութիւն», som «ինքը» են (տե՛ս Walde 697, Boisacq 231 և մանաւանդ Pokorny 2, 488—492 դրուած բառերի երկար ցանկը): Այս բոլորի մէջ միայն յունարէնն ու հայերէնն են, որ պահել են այս ձեւը իբրեւ թուական անուն, ար. sem-s, իգ. smia, լեզ. sem ձևով (հմմտ. նաև քուշ. šeme «մի, մէկ»): Իսկ միւս եւրոպական լեզուները, իտալականից մինչև սլաւականը՝ այս թուականի տեղ գործածում են oino- «միայն, առանձին» բառը. լտ. unus, իռլ. oen, գոթ. ains, հայրուս. ains, հսլ. inū (Meillet, Esq. lat. 45): Հայերէնի մէջ մի ձեւ կա՛մ իբրեւ հնիւ. smia նախապէս իգական էր և յետոյ անցաւ նաև արական ու չեզոք սեռերին էլ, և կամ կազմուած է -io- մասնիկով՝ sem-արմատից, իբր smio-:—Հիւրշ. 474:

Հնեից Մագ. թղ. 95 միակ համարում է յունարէնից փոխառեալ. «Միակդ յոյն բարբառով նշանակէ առաջին և փոխանակ մեր միակին ասէին առաջին» (այսինքն թէ բուն հայ ձևն է առաջին):—Ցն. բառի հետ են համեմատում Peterm. 151, Windisch. 29, Capelletti, Armen. թրգմ. Արշ. արքու. 1842, 108,—Müller SWAW 35, 191—199 անտեղի է գտնում որ մեր բառը ներկայացնէ յունարէնի իգականը. ուստի մ զնելով յառաջացած v-ից, մի <vi<iv կցում է զնդ. acva, օսս. iv «մէկ» բառին: Böttich. Wurzelforsch. 25 և Lag. Urgesch. 438 մէն և մեն=յն. μένος: Müller SWAW 42, 258 և 66, 274 մէն զնում է maina ձևից, այսինքն կազմուած մի բառից՝ -aēna մասնիկով, Այս ենթադրութիւնը մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1492: Bopp, Gram. comp. 2, 212 մէկ և մին կապում է սանս. manāk «թիւ» մակբայի հետ, որի մօտ թերևս կար նաև manā-ka ածականը. բունը մէկա՝ միջին վան-

կը գցել է, իսկ մինո՝ վերջին վանկը. մինո-ից յառաջացաւ միո և յետոյ մի. ամէնից աւելի կտրատուածն է մու, որ manāka բառի առաջին վանկը միայն պահել է՝ ձայնաւորն էլ շրջելով ու. թում է թէ յն. բւա ազգական է հայերէնի:—Ցն. բւա ձևով են մեկնում նաև Հիւրշ. Arm. Stud. 43, Տէրվ. երկրագոյնտ Ա 17, Լեզու 166 և Նախալ. 131 ևն: Canini, Et. étym. 241 մի կցում է ամերիկեան այմարա լեզուով maia բառի հետ: Bugge, Etr. u. Arm. էջ 23 և 123 միակ=ետր. max հոմանիշի հետ. (այսպէս էր արել նաև R. Ellis, The Asiatic affin. of the old Ital. 51): Ենսէն զնում է հաթ. mi(á) «մի, միայն» ձևից: Deecke BB 14 (1889), էջ 210 հյ. մու=լիւկ. mo-: Patrubby SA 1, 193 հնիւ. mevk'os ձևից. հմմտ. լտ. mu-to: Bugge, Lyk. Stud. 1, 51 լիւկ. mupūme «պարզ» բառի մէջ և 2, 47 miyedi բառի մէջ գտնում է լիւկ. mi=«մի», որ ինքը մերժում է 2, 110, համարելով լիւկ. mi «վերաբերեալ»: Pedersen, Ցուց. դեր. 37 միաս-ին բառի մէջ գրտնում է մի բառի յգ. հյց. ձևը՝ -ին մասնիկով, Patrubby IF 14, 58 մին «մէկ» ո՛չ թէ մի բառից է, այլ մնամ բայից: Հացունի, Պատմ. տարազին 142 մեկնոց մեկնում է «մեկնելու, տնից դուրս գալու ժամանակ հազած զգեստ»:

ԳիՌ.—Մի ձեւ պահում են Երև. մի և Ակն. մի (յետադաս, իբրև անորոշ յօդ).—այս մի ձևից են սղուած Զթ. իբր. Հճ. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. մը, որոնք իբրև անորոշ յօդ են գործածուած և ձայնաւորի մօտ դառնում են մ՝.—նոյնը Ախց. Կր. -ըմ. 2. Մին ձևին են կապում Ղրբ. Շմ. Զդ. մին, Գոր. մըն, Պլ. մըն, Ազլ. մույն? 3. Միակ>մէկ ձևն են ներկայացնում Ողմ. մեկ, Ախց. Կր. Մկ. Վն. մէկ, Ալշ. Ակն. Երև. Զթ. Հմշ. Մշ. Ննիւ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տիգ. մէկ, Մրդ. Սլմ. մէկ', Ասլ. մէկ, մէյ, Պլ. մէկ, մէյ մը, Անտ. մեք, Պրբ. մէք', Սվեդ. միգ, միյ մը, Ախց. Մրդ. Սլմ. Տի. մէ (կրկնութեամբ Տի. մէմէկ, ինչպէս և Պլ. մէյմէկ). երկու ձևերի գումարն է Ախց.

մէմ<մէկ մը<միակ մի: 4. Մէն ձկն է Սշ. մէնը «միայնակ»: 5. Միայնակ բառի հետ նոյն են Սմ. Տփ. մէնակ, ննխ. մէյնագ (գիւղերը նաև փէյնագ, փայնագ), Ղրբ. մի՛նակ, Ալշ. Ակն. Մշ. Պլ. Սհր. մի՛նագ, Ասլ. մի՛նագ, մի՛նայ, Մկ. Ողմ. մնակ, Ջղ. մի՛նէկ, Ազլ. մո՛նոկ, Շմ. մոնոգ՝, Ազլ. մէնէլոկ. նոր-ուկ մասնիկի յաւելումով Մշ. մի՛նգուգ=Պլ. մի՛նգուգ. 6. Մեկն ձկն ունի Ջղ. մեկն «շիտակ». ինչ. Գիւրբը մեկն բռնել:—Կրճատ ու մաշուած ձկնը են ներկայացնում մէտի Տփ. (մէկտեղ), մէփշու, մէշու, մէշու նր. (մէկ փշուր), մէտումը ննխ. (մէկ կտոր մը), մէ-ֆամ ննխ. (մէկ հատ մը), միկա Ղրբ. (մի կաթ), մուխէկ Ղրբ. (մի խրիկ, մի քիչ.—արդեօք մու «մի» ձկն ներկայացուցի՞ն է):—Նոր բառեր են մէկալ (հնագոյն վկայութիւնն ունի Սոկր. 26 մեկայլ ձկն), մե-նակակեր, մէկանոց, մէկանց, մէկդի, մէկէն, մէկէն ի մէկ, մէկուճար, մէկսալ, մէկ-տեղ, մետակ, մետակել, միֆարանի, միա-ծում, միաշէն, մի՛նամ, մի՛նեկ, մի՛նուճար, մի՛նումէջ են են:—Տաճկախօս հայոց մէջ՝ Ատն. մէգնութիւն «մեկնութիւն, բացատրու-թիւն»:

ՓՈՒՆ.—Բառս մը, մ՛ ձկնով ճոխ գործածու-թիւն ունի հայ բողայերէնի թուականների կազմութեան մէջ. այսպէս՝ ար մը «հինգ» (բուն նշանակում է «ձեռք մը»), ար-մ՛ուակ «վեց» (5+1), ար-մ՛ու-լուի «եօթը» (5+2). ար-մ՛ու-լուի-ակ «ութը» (5+2+1), ար-մը-ալ-մը-լասը «վաթսուն» (5+1×10), լա-սէն-ալ-մը-նաթ «ինը» (10—1), լա-ս-մը-ալ-մը «11» (10+1) են. (տե՛ս իմ յօդուածս Արարատ 1899, 241 և Finck, Die Spr. d. Arm. Zigeuner, 3AH 1907, էջ 117 են):

ՄԻԱՀԱՆԷՔ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Բուզ. Ձ. 10. «Ջանձն իւր կըր-թէր յազահութեան, որում ծարաւեալ պաս-քեալ փափագէր, սակայն մի՛հանէս՝ այն էին նորա»: Այսպէս Պատկ. և Վենետ. 1889. իսկ Պատկանեանի ձեռագիրը, ՆՂԲ. ՋԲ և ԱԲ ունին միաճանէ: ՆՂԲ մեկնում է «Որպէս թէ միակ հանակ, այսինքն իսող, կատակ, մի-մոսութիւն կամ կեղծատրութիւն՝ առ ի հա-նել և քաղել ինչ մի յայլոց. լծ. թրք. միւտա-

հանէ» (իմա՛ արաբ. مداهنه mudāhana «շողորորթութիւն»), Այսպէս նաև ՋԲ և ԱԲ, Երկուն էլ ընտրած են միաճանէ՛ք ընթերց-ուածը: Բառը անշուշտ յոգնակի է. ինչպէս ցոյց է տալիս էին յոգնակի բայը. եզակին պիտի լինի միաճանէ կամ մի՛հանէս: Ի՞նչ-պէս պէտք է կէտադրել նախադասութիւնը: Վենետիկի և Պատկանեանի հրատարակու-թիւնները վերինին պէս են. մի՛նչդեռ ՆՂԲ «...փափագէր, Սակայն միաճանէք այն էին նորա, ի շորք անկեալ յոտս և ի ձեռս սո-ղէր...»: Երեկ նախկին ձկն է ուղիղ, որով-հետեւ երկրորդ պարագային սպասելի էր «զի ի շորք...»: Առաջին ձկնով կէտադրելով նա-խադասութիւնը, անյարմար է գալիս «կա-տակ» նշանակութիւնը և աւելի յարմար է գալիս «փորձանք, վտանգ, փորձութիւն»: Բուզանդ ուղում է ասել թէ «Յովհանն արգա-հութեան ծարաւի էր. սակայն այդ արգահու-թիւնը իր զլխին փորձանք էր բերում» (ինչ-պէս այդնպանի դէպքում. հմմտ. Բուզ. Ձ. 9):

ՆՂԲ-ի մեկնութիւնը իբր հաճախ բա-ռից, չի կարող ուղիղ լինել, որովհետեւ բառի եզ. ուղ. ձկն է միաճանէ, երկրորդ՝ որ հաճախ յետին փոխառութիւն է. հմմտ. քրդ. henek «շատախօսութիւն, անպէտ խօսքեր», -bi-henek «առանց կատակի, լուրջ», hanak «կատակաբա-նութիւն», hanak kirin «կատակիչ», ha-nakci «միմոս, կատակաբան»: Վերի ձկ-նով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 270.

+ ՄԻԱՅՆ. կազմուած է մի բառից, այն մասնիկով. տե՛ս մի:

ՆՂԲ «մի այն կեթ», Հիւնք. յն. μετων «նուազագոյն»:

Միասին տե՛ս մի և սին, սուն, սնանիլ:

ՄԻՐՈՒՆԱԿ «հզօր». ունի միայն Բառ. ե-րիմ. էջ 212:

*ՄԻԿԱԼԻՍ «մի տեսակ թունաւոր կենդա-նի». ունին միայն ՆՂԲ և ՓԲ, առանց վկա-յութեան: Վկայութիւնն ունի Մոլութ. 171 ա. «Նմանին կենդանւոյն որ կոչի միգալիս, որ հանգարտութեամբ դտանէ զմարդ և ապա հնդու ի նա զթոյնս մահաբերս»:

= Յն. *musaralēh*, *musaralēh* *եղաշտային մի փոքր անասուն է. musaraigne*, լատ. *mus araneus*։—Աճ.

ՄԻԳԱՐԻԼ. անստույգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Մագ. թղ. 58. (Ո՛չ թէ օտարից, այլ արհեստագիտ) մեղկեալ հմք միգարելով, և թողացուցեալ (նշ՞թ թուլացեալ) գործարանս բանի և գրոյ և մտածութեան։—նշ՞թ մեկնում է *սմիգանալ*, մէկ անգամ անձինս, ԱՐ *սմիգանալ* մթազնել։ Երկու մեկնութիւններն էլ անյարմար են։

ՄԻԳԵՂՆԱԼ *սզարդարեալ*։ ունի միայն *Բառ. երևմ. էջ 212*։

ՄԻՋՆ (ըստ նշ՞թ հոլովում է մզին, մզնի, մզնիք, մզնեաց, բայց չունի վկայութիւն. ըստ Ակիւնեանի՝ սեռ. մզան ձեռով է Ջննոն իմաստ. *սեռ Բժշկութիւն է ըստ մզան և ըստ ուղղոյ*։ մզնեաց ձեռն ունի Մոլութ. էջ 49 Բ. *սե մէջ երկուց մզնեաց, որք պատեն զուղեղն, է կարմիր իմն ջուր*), *սպարուտակ, բարակ մաշկ (ուղեղի, քարաճիկի, ձուի են)* նիւս. *կազմ. Երզն. երկն. գ. Վստկ. 220. Տիմոթ կուզ, էջ 324. որից մզանք սնորածնի շապիկ, փառ, տղընկերք* Ոսկ. մ. ա. 4, Բ. 24. մզնաձև Մագ. թղ. 224. Առ. որս. մզնաւետակ նեմես. էջ 110. Մագ. մզնաւեհեստ նար. 262. զաւանական ձև է մզղին (յիշում է միայն շ՞թ), որից ձևացած են մզղնաձև կամ մզղնաձև, մզղնաւետակ Տաթև. հարց. 181, 239, Տաթև. ձմ. կ. ճլդ. Յայսմ. մրտ. 18, Սարգ. յկ. գ. էջ 52։

նշ՞թ լծ. յն. *միգլէ*, լատ. *meninx* *սմիգն*։

ԳԻՌ.—նշ՞թ իբր գռ. յիշում է մզղին, որ գիտէ նաև ՋՐ։

+ **ՄԻԹԷ** *սարդեօք* ՍԳր. *«թերևս, գուցէ, կարելի է որ»* Վրք. հց. Ջրք. կթ. Գնձ. Օրբել. ասում է նաև մի՞ եթէ կամ պարզապէս մի՞ *սմիթէ* Փիլ. Մագ. իսիւք. (համաձայն յունարէնի). ըստ Միսքճեանի՝ *Իսիւք, յսր. գործածուած է 61 անգամ մի՞ եթէ (տե՛ս իր սեփական տպագիր օրինակի մէջ կատարուած վիճակագրութիւնը, որ հիմայ գտնուած է Երեւանի հանրային գրադարանը)*։

= *կազմուած է մի՞ արգելականից և քէ շաղկապից, իբր շլինի թէ՛. հմմտ. յն. մի՛,*

*մի՛տ, տի՛տ, մի՛տոս, մի՛տոս հոմանիշները, որոնք նոյնպէս կազմուած են մի՛ արգելականից՝ զանազան միջակ անուններով։ Նոյն կազմութիւնն ունի նաև պհլ. al-hat *սմիթէ*» (ըստ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծանօթ. 51)։—Աճ.*

Ուղիղ մեկնեց նախ նշ՞թ, որ կցում է նաև յն. մի՛ղի։ Հիւնք. հանում է յն. մի՛տ բառից։ Գաղանճեան, Տարեցոյց Պապիկ. 1905, էջ 128՝ միացնում է թրք. մի՛ հարցական մասնիկի հետ։

ԳԻՌ.—Երև. Տի. միթամ, ի. Ղզ. մթամ *«իրք թէ՛»* կապ չունին սրա հետ և փոխառեալ են վրաց. *მითამ* միթամ *հոմանիշից։*

***ՄԻԹԻՆՏՈՍ** *սմիհրատեան անդեղայ կամ դեղթափ. mithridate*։ մհլ. բառ. ունի նորայր, Բառ. ֆրանս. 816ա. մէկ անգամ գրտնում հմ գործածուած Միւ. բժշ. 124՝ յիշում թերիակի հետ։

= Յն. *ἀντιδοτος Μιθριδάτειος* բառն է, որ և լատ. *Metsouditous*. արաբ. *مثروديطس* *mθrūdīts*. սրանով հենք հասկանում էին մի տեսակ զօրեղ դեղթափ, որի գիտը վերագրում էին Պոնտացոց Միհրդատ 2 (20—63) թագաւորին։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, հրտր. Միւ. հեր. § 339 և 340։

***ՄԻԹՐ** *սլատին ոճով իպիսկոպոսական կամ քահանայական թագ»* Օրբել, հրտր. էմ. էջ 314, Մաշտ. ջահկ. Թղթ. դաշ. 27. Տաթև. ամ. էջ 442. գրուած է նաև միղր Սմբ. դատ. 68. ուղիղ տառադարձութեամբ է միտր *սպրսակ, խոյր»* Ոսկ. ես. 458. *«Իբրև փեսայի եղինձ միտր ... միտրն պսակ ինչ բոլորեալ նարօտ ականակուռ, զոր դնեն ի գլուխ փեսայք ի հարսանիս»։*

= Յն. *միտրա* *սարեւելեան խոյր, փաթթոց. շալմա».* բուն նշանակում է *սգօտի, կապ».* սովորաբար կցում են *միտոս* *թիւն*, *միտա* *սոստայնի թելերը լարել»* բառերին. բայց չէ ստույգ. և հաւանաբար *Փոքր-Ասիականից փոխառութիւն է (Boisacq 641)։* Սրանից են փոխառեալ նաև լատ. *mitra*, ֆրանս. *mitre* *սեպիսկոպոսական թագ»։*—

Ուղիղ մեկնեցին շ՞թ և նշ՞թ։

ՄԻԺԵԼ լուսնի, ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 212:

*ՄԻԼ «երկանաքար, meule». գիտէ միայն Նորայր, Բառ. ֆր. 808 ա. աղբիւրը չի յիշած, բայց դնում է իբրեւ հին բառ: Կայ յիշուած 1036 թուի և 1215 թուի մի մի արձանագրութեան մէջ (տե՛ս Վիմ. տարեգ. էջ 19 և 59), սակայն նշանակութիւնը պարզ չէ:—Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 408 ր ունի նոյն արմատից միւսը «միլ կամ իլ ունեցող (շրաղաց)»՝ հանելով Զամբուից 139—190. Երեւի այս վերջինը միլ «ճաղ» բառն է. այս դէպքում տարբեր է *միլ կամ *մուլ, որից միւլաց (տե՛ս մուլ): Մառ մեկնում է «փողրակ, ագուգայ» (Անիի արձանագրութեան մէջ) կցելով վրաց. մոլո միլի հոմանիշին: Մսերեանց, Կէ. интерпрет. դնում է իբր խալդ. pilé որ ուրիշներ սխալ են մեկնում: «չիշատակարան»:

= Յն. μύλος «երկանաքար, շաղացքի քար»։—Աճ.

Միլ, միլոն տե՛ս Մղոն:

*ՄԻԼՈՐՈՒՏ «ոչխար ճարակելու արօտ»։ այսպէ՛ս է նշՐ-ի ընթերցումը՝ քաղուած Նոննոսից. բայց տպագիրը (էջ 38) ունի. «Նւ թողացոյց զվայրս իւր, զի լինիցին մեւարաւտ. և մեւարաւտ է վայրն, ուր արձակեալ լինին ոչխարք ի ճարակս. քանզի մեւարաւտ անուանուի անոցեալ Հոմերոս. աստուած և մեւարակք են հովիւք և մեւարաւտէ՝ մորթ ոչխարք»:

= Յն. μιλῶντος «ոչխարներից ճարակեալ» բառն է, որ յետոյ թարգմանաբար դարձել է միլորաւտ (բուտ «ճարակ, ուտելիք» բառից):—Հիւր. 365:

Ուղիղ մեկնեց նշՐ:

Միլոն տե՛ս Մելաւ:

Միլովտէ տե՛ս Մելովտէ:

ՄԻՆՃԻ «այգու մէջ տնկելու մի տեսակ անվնաս ծառ» Վստկ. այս բառը չունի ԱՅ. իսկ ՆՐուա. դրում է միբլսի, մծլսի, մցլսի սորդան փայտ, brésil, առանց յիշելու Վստկ.:

ՄԻՄ «ցեխ, հոտած տիղմ» Փիլ. լիւս. 133. Նիւս. կազմ. Անյ. հց. իմ. որից մծեալ «կեղտոտ, մութ» ԱՅ. մծութիւն «մթութիւն. թխութիւն» Գիւտ. թղթ. սաստկական զ նախ-

21—488

դիրով՝ զմծեալ «ապականեալ» Նորագիւտ բ. մնաց. իէ. 2. Ոսկ. եփես. 909 (Հին բռ. և Բառ. Երեմ. էջ 102 սխալ են մեկնում «տրտմեալ»։ տե՛ս իմ Նոր բառեր Մնաց. գրոց մէջ, էջ 14):

Scheftelowitz BB 28, 300 հայ. մէզ բառը դնելով իրանական փոխառութիւն, բնիկ է համարում մծութիւն. իսկ BB 29, 30 կցում է անգաք. smitta «կեղտ, արատ», հրգ. smiz «բթ, արատ» և բաներին. և դարձեալ BB 29, 46 սանս. mih «մէզ», meha «մէզ», զնդ. miz, լիթ. mižu, լտ. mingere, գոթ. maihtus, գերմ. mist ձևերին: Pokorny 2, 685 այս երեքից ընդունելով երկրորդը, միծ դնում է հնիւ. smeid- «քսել, կեղտոտել» արմատի տակ: Պատահական նմանութիւն պէտք է ունենայ վրաց. մոֆո միծի «հող, աճիւն, արտ, նկարի մէջ ստուեր», մոֆոֆո միծութի «գետնատուն, խորճիթ», Յցմոֆոձ շեմիծեքա «յաճիւն դառնալ», Եմոֆո սամիծո «հողային»:

*ՄԻՄ «հտպիտ, ծաղրածու, միմոս»։ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Ոսկ. մտթ. Ա. էջ 107. «Նուծողութքն միւնչէ տեսեալ էր զնա, այնչափ ճանապարհս հատին վասն նորա, դու և ո՛չ յետ տեսանելոյ նախանձաւոր լինիցիս նոցա, այլ թողեալ զնա յետ տեսանելոյն՝ ընթանաս զի զմիմսն տեսանիցես»։ (յն. τρέχεις ένα τὸν μίμον ἰδὼς). —Հին բռ. ունի միմֆ «կատակք»:

= Յն. μίμος հոմանիշից, որի վրայ աւելի ընդարձակ տե՛ս միմոս:

Ոսկեբերանի յիշեալ հատուածի մէջ զմիմսն բառի տեղ ձեռագիրն ունենալով «զմիւսն հտպիտ» ընթերցումը, նշՐ (հտպիտ բառի տակ) տարակուսում է թէ զմիմսն պէտք է ուղղել զմիմոսն: Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 41 համաձայն Հին բռ. կարդում է զմիմսն: Վերջին անգամ Հ. Ա. վարդանեան ՆԱ 1913, 345 յոմարէն բնագրի համեմատ կարդում է զմիմսն, իսկ հտպիտս բառը համարում է յետին լուսանցարութիւն՝ իբր բացատրութիւն միմ բառի:

+ ՄԻՄԵԱՆՔ տե՛ս Մի:

Ուղիղ մեկնեցին ՆՀՐ, Windisch. էջ 38:

ԳԻՌ.—Ազլ. մամմ'նի «միմեանց»:

*ՄԻՄՈՍ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀՐ, բայց առանց վկայութեան) «ծաղրածու, կատակող» Վրբ. հց. ր. 373. սրա հետ նոյն են նաև միմ Ոսկ. մտթ. Ա. 107 (տե՛ս վերը) և մոմոս, ի-ա հլ. «խեղկատակ» Ոսկ. մ. ր. 23, յհ. ր. 36. Կա-նոնք սահ. 75. (ուր և գրուած մոմոշ). արդի գրականի ընդունած ձևն է միմոս, որից և միմոսութիւն, միմոսական:

=Յն. μῖμος «ծաղրածու, խեղկատակ». ծագում է μίμωμαι «նմանեցնել, մէկի ձայնը կամ ձևերը կեղծել» բայից. սրանից են փոխառեալ նաև վրաց. მომოხი միմոսի, მომ-მოხი միմոսի «աճապարար, ձեռնածու», լատ. mimus, ֆրանս. mime և հլ. միմ «միմոս»:

Ուրիշ է յն. μῶμος «ծաղր, ծաղրական քննադատութիւն», Μῶμος «Ծաղրի՝ Հեգնութեան աստուածը». գալիս է μωμέω, μωμάομαι «ծաղրել, հեգնել» բայից. սրանից են փոխառեալ հրէարէն מומוס momos, գերմ. Momus (և հայ. մոմոս) «խեղկատակ, ծաղրական անձնատրուքիւն՝ յետին յունական կատակախաղերի մէջ».—Հիւրշ. 365:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀՐ և ՆՀՐ,

*ՄԻՆԱՅ «նաւահանգիստ». նորագիտ բառ, որ հինգ անգամ գտնում եմ գործածուած հետեւեալ տեղերում. Այլ մեք թևօք, լցեալ զկուր բանիս և թոռցեալ ի վերայ ծովացեալ պատմութեանց յոգունց և հասեալք ի մինայս հանգստեան մերումս կենցաղավարութեան. Միխ. աս. 532.—Թիւր հոգմով ոչ հասանի նաւն ի մինայն... յորժամ ի մինայն հասանին և ելեալ ի նաւէն յօտար աշխարհ... յորժամ ի մինայն մահու հասանի՝ մեծ վնաս կայ. Տաթև. ձմ. հե.—Ջնաւահանգիստս ի ծովեզերացս սովոր են մանեակ կոչել, որ արդ մինա ասեն. Վրդն. երգ. էջ 90. սրանից է կազմուած -պան մասնիկով՝ մի-նապան «նաւահանգստի պետը». այսպէս էր կոչում Այասի ոստիկանապետը (տես Brosset, JAs. 1861. XVIII. էջ 327):

=Արար. مينا minā, مینه minā, ميني minā. «նաւահանգիստ» բառից (Կա-մուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 712). այս բառը հա-

մարում է փոխառեալ ասոր. ܠܝܡܢܐ lə-mīnā հոմանիշից, որ իր հերթին փոխառեալ է յն. λιμὴν «ձեհ, որից է նաև Թրք. liman=ամկ. իլիման «նաւահանգիստ»:

Ուղիղ մեկնեց Brosset, անդ:

ՄԻՆԻՐԱՅ. անյայտ նշանակութեամբ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սամ. անեց. շար. 167. «Եմուտ մարցին ի Կիլիկիէ... և զԱյաս ի սպաս շնչեցին և զմի-նիրան և զբերդն քակեցին»:

Անշուշտ չէ մնիրայ «մզկիթի աշտարակ», որ մարցիք չպիտի աւերէին. ուստի պէտք է կա՛մ մի նոր բառ լինի և կամ աւելի հաւանաբար պէտք է կարդալ մինայ «Այասի նաւահանգիստը» (տե՛ս նախորդը):

+ՄԻՆՉ «մինչև, ց» Ա. մակ. դ. 15, «եբր, որ ժամանակ որ» ՍԳր. Ոսկ. Նղիշ. «այնպէս որ, այնչափ որ» ՍԳր. Կոչ. որից մինչ զի, մինչ այս մինչ այն ՍԳր. Ագաթ. մինչդեռ «եբր դեռ», մինչև «հինչուան, ց», «այնքան որ», մինչև «դեռ չ», բոլորն էլ Ոսկեղարեան. նոր գրականի մէջ մինչև իսկ, մինչև անգամ: Բառիս ամենահին վկայութիւնն ունի Խոր. Բ. կա Միւնչ դու գնացեր, և զերկիրս ամե-նայն ընդ քեզ տարար» վիպասանական հատուածը:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. smē (կամ sme) «ձեհ, որ աճած է -նչ ձայնով (հմմտ. ի-նչ, որ կազմուած է ի արմատից, նոյն -նչ մաս-նիկով)»: Այս sme կամ smē ձևը ներկայաց-նում են սանս. sma, smā՝ սաստկական մաս-նիկ, յն. յոն. ատտ. ρα հաստատական մասնիկ, թես. ρά «բայց», n ձայնով ա-ճած՝ հոմեր. μέν, յոն. ատտ. μὲν, լեւր. գոր. ρά, հոմեր. ρά «իրօք, սակայն», որից էլ -τοι մասնիկի յաւելումով μέντοι «սա-կայն» (Boisacq 596, 627):—Աճ.

Աւետիգեան, Քերակ. էջ 106 մեկնում է մի ինչ: ՆՀՐ «որպէս թէ ցմի ինչ»:

Բագրատունի, Քերակ. զարգաց. էջ 119 մի ինչ: Տէրվ. Altarm. 3 և Նախալ. 119 վերջածայնը նոյն է դնում ոչ, ինչ, զինչ բառերի շ-ի հետ, իբր լատ. que ևն: Patrubby SA 1, 218 մի ինչ:

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Սեբ. մինչէվ, Ազլ. մինչէվ, մինչի՛, մինչիմո՛, մինչնո՛, ննիս. մինչէվ,

մինչի, մինչօր, եւր. մինչի, հր. մինչվանքի, Ղզ. Տփ. մինչվի, Ակն. Արբ. Պլ. մինչուգ, Ակն. միծվի, մծվի (<մինչուփ<մինչև ի).— արդեօք մ-ի անկումով սրանցից են յառաջացած, թէ անկախաբար ինչ բառից են ձևացած Հճ. ինչի, Արբ. հր. ննխ. Պլ. ինչվան, Ռ. իշվան, իշվան, Սլ. ինչֆանի, Ռ. ինչվանք, Արբ. Տր. ինչաք, Ննխ. ինչվագի, ինչագի, Արբ. ինչօք, Արբ. Կիւր. Կյ. Պլ. ինչուք, Սլմ. ինչիւկ, Կս. ինչուց, Բղ. ինչուր, Տփ. ինչրի, ինչու, Շիր. ինչարի, Տփ. ինչկէլ, ինչկի, Աստ. Դվ. ինչքի.—ի դանաւով ք' Երեւ. քնչանք, Ասլ. քնչօք, Երեւ. քնչում, Ջղ. քնչուր.—նոյնը վերածուած ու՝ Մրդ. ունչույ, ունչում.—հ յաւելուածով՝ Մշ. հրնչի, Ակն. հինչիւգ, հրնչուգ, հիծվի, հրծվի, Հմշ. հնչագ, Շմ. հինչիւրի.—նախադանկի անկումով՝ Գնձ. չվա, Շշ. չվանց, Վն. չում, Ղզ. չվէլ, Ալշ. չանքի.—սրանցից դուրս ունինք նաև չուր ձևը՝ Ալշ. Ապ. Խլ. Մկ. Մրշ. Ողմ. Ջղ. Սր. Վն. որի զանազան ձևափոխութիւններն ու ածած ձևերն են՝ Մշ. չուրի, Ալշ. չուր, չուրի, Հւր. չիւր, Ջթ. չիւյ, չիւր, Ջղ. չուրիկ, չուրիկ օր, չուկօր, չկօր, Ղրբ. չուրու, չրանք, չօ՛րանք: Վերջինը (չուր) կարելի է մեկնել կրճատուած մինչև որ, ինչ որ, չուր ձևից, բայց հմմտ. ցուր Մխ. բժշ. էջ 51, 52, 104 և 120. Արկ ջուր ի վերայ մի լիտր և եփէ ցուր ջուրն հատնի և կաթն մնայ. Ցուր չես տեսել զեփեկոյ նշանն. Եփէ ցուր մնայ երկու լիտր են. այս ձևը ենթադրել է տալիս, որ բառը կազմուած է ց'ուր «մինչև ուր, մինչև որ»?

ՄԻՆՉԵԼ կամ ՄՆՉԵԼ «ցանկալ» ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 212 և 214:

*ՄԻՇՏ «ամէն անգամ, շարունակ» ՍԳր. որից մշտաբուլիս եզն. Ագաթ. մշտագնաց Վեցօր. մշտակաք Եփր. կողոս. Ոսկ. տիտ. մշտակատար Բուգ. մշտակենագործակ (նորագիւտ բառ) Արիստիդ. 20. -նշեան մասնիկով (հմմտ. տունշեան)՝ մշտնշեան Գ. մակ. գ. 17. մշտնշեանկան Ագաթ. Ոսկ. ես. մշտնշեանկաց Վեցօր. մշտնշեանալ Եփր. կողոս. 165. Եւս. պտմ. մշտնշեանաւ Ագաթ. եզն. Եւս. պտմ. առանց սղման, յետնաբար՝ միշտեղբի ֆիլ. միշտամեղ Պիտառ. նոր

բառեր են՝ մշտաղալար, մշտաւժարծ, մշտածիծաղ են:

= Իրանեան փոխառութիւն է. հմմտ. զնդ. mušti «շարունակ, մշտապէս». ուրիշ իրանական լեզուի մէջ աւանդուած չէ:

Klaproth, As. polygl. 102 գերմ. meist «մեծ մասը» ձևի հետ: Peterm. 249 մի շատ ձևից: Justi, Dict. Kurde էջ 399 քրդ. mišt «առատ», պրս. mašt «ամբոխ, բազմութիւն» Ղիւրբ. 226 պրս. hamīša «միշտ», լաւ ևս թրք. şimdi «այժմ»: Ղիւրբ. 194 անապահով է դրտնում համեմատել զնդ. mišti բառի հետ, որովհետեւ ըստ Geldner բառս նշանակում է «մէջ, ցօղ», ըստ Justi «հեղումն», ըստ Bartholomae, Altir. Wört. 1187 «խառնիխուռն, միասին» (հանելով myas «խառնել» արմատից, որ է նաև=լտ. miscere, գերմ. mischen, ռուս. мешать «խառնել». նոյնը տե՛ս Trautmann, էջ 175): Բայց ըստ աւանդութեան նշանակում է «միշտ», ինչպէս ունի Ջենդ-Աւեստայի պէլ. Թարգմանութիւնը, որ և ընդունում են Darmesteter, Etud. iran. 2, 303, Zend-Avesta 2, 394, Meillet MSL 17, 247:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ախց. Երեւ. Կր. Ջղ. Տփ. միշտ, Տիգ. միշղ. յատկապէս Ախց. Կր. կրկնութեամբ միշտ և հաճապագ:

+ՄԻՍ, ո հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «միս» ՍԳր. որից միս ածել «գիրանալ» Կիւրդ. դեւ. մսակերութիւն Եւսգր. եզն. մսանան ՕԳր. մսանատ եզն. մսան (յգ. մսանունք, -նանց) ՍԳր. (սխալ գրուած մրցանունք Ոսկիւփ.), մսմոլ «մարմնապաշտ» (նորագիւտ բառ) Կանոն. 42. մսապատ Ոսկ. մ. բ. 15. մսեղի ՍԳր. եզն. Եփր. Ել. մսավաճառանց եզն. կակղամիս Եւս. պտմ. իշամիս Եփր. վկ. արև. մատաղամիս Տօնակ. խառնամիս. Տօնակ. քանձրամիս Վրբ. ոսկ. մսաղուլ (նոր բառ) են:

= Բնիկ հայ բառ հնիւ. mēmso- (որ և mēs) ձևից. սրա ժառանգներն են սանս. māsá-, mās, հինդուստ. mans, զնլ. mas, mási, maš, քուլ. misa, գոթ. mimz, հւլ. mēso, լեհ. mięso, ռուս. мясо, հպրուս. mensā, լեթթ.

miesa, լիթ. misà, ալբան. miš, բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ. հինլ. mīr «մսի կրտոր, խայծ»: նոյն արմատին են պատկանում նաև յն. μῆρός «ողոթ», μῆνις «պարտական», լատ. membrum «անդամ», հուլ. μέζδρα «մաշկ, վերքի փառ» (Pokorny 2, 262, Trautmann 179, Walde 474, Boisacq 634):—Հիւբշ. 474:

Նախ Schröder, Thes. 58 ռուս. мясо բառի հետ, որ դնում է հայերէնից փոխառեալ. Klaproth, Asia pol. 100 հուլ. mjaso, զնդ. miesd, սանս. amisza, Mémoires 1, 426 սանս. amišam: Rask, Nonnulla (1832), էջ 25 = ռուս. ма́со: ՆՀՐ սանս. ա՛միշա, ռուս. մեա՛ս: Peterm. 22, 30, 37 սանս. māšsa: Windisch. 23 աղճատուած սանս. māšsa կամ āmiša ձևից. հմմտ. գոթ. mimz: Lag. Urgesch. 721 սանս. māšsa: Riggs, Քերական. 1856, էջ 61 անգլ. meat: Müller SWAW 38, 592 սանս. māšsa: Justi, Zendsp. 236 զնդ. myazda ձևի տակ՝ պհլ. mīyak, myazd, պրս. mīzd ձևերի հետ: Սրանց համեմատ են նաև Պատկ. Տէրվ. Լնու Հիւնք. յն. μῶς «մուկ, մկան, դնդեր» բառից: Սանտալճեան, L'idiome 14 բևեռ. miesi: Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uzu «միս»: Klaproth, Asia polygl 141 սլաւ. māšo, զնդ. maš, սամոյէդ. amša «միս» բառերի հետ:

Գիտ. — Ալշ. Ախց. Ասլ. Երև. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննխ. Շմ. Պլ. Զդ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սշ. Վն. Տիգ. Տի. Միս, Ողմ. մէ՛ս, Յդ. մէյս, Գոր. Ղրբ. մըէ՛ս, Սվեդ. մէս, Ազլ. մայս, Զթ. մը՛ս: Նոր բառեր են միսքեռն. միսմորթէֆ, մաքակի, մալի, մալկալի, մաանալ, մաանիլ, մաանոտ, մաանաշ, մամուլ, մաացու, մաննի, մալախ, մամաաեյ Լն: Փոխ. — Գ. Փառնակ (Անահիտ 1906, 233) մեզանից փոխառեալ է դնում ալբան. miš «միս», որ ընդհանուր հնդեւրոպական աղբիւրից է:

*ՄԻՍԱԼ լատինների և ռուսիների պատարագամատոյցը Պարզ. 479, 496 (նորագիւտ բառ):

= Ստ. լատ. missale, որից ֆրանս. missel «պատարագամատոյց». արմատը լատ. missa «պատարագ» — ԱՃ.

*ՄԻՍԹԱՍԱՂ, որ և միսքաեղ, միսքալ. մէկ անգամ գործածուած է Դ. Թագ. Ժ. 22. «Ասէ Յէու ցմիսթաաղսն. հանէ՛ք զպատմուճանսդ ամենայն ծառայից Բահաղու»:

= Եբր. מלתא melṭāʾ ձևից, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը և նշանակում է «թագաւորական հանդերձատուն, vestiaire» (փոխառեալ է ասոր. maš-taku < *maltaktu «սենեակ» բառից՝ ըստ Gesenius¹⁷ 431): Այս բառը անցել է մեզ յն. տառադարձութեան վրայից, որ թէև ընդհանրապէս բաժնաձև ձևն ունի, բայց կայ նաև բաժնաձև ընթերցում (անհ. Tischendorf-ի 1869 թուի հրատարակութիւնը, էջ 470): Եբր. կուսն էլ սակայն սխալ են և հաւանաբար հարազատ օրինակում գրուած էր բաժնաձև (Sophocles 745): Հայերէնի մէջ կատարուել է երկրորդ սխալը. յոյն օրինակի τῷ ἐπὶ τοῦ οἴκου բաժնաձև հատուածի դէմ, որ պէտք էր թարգմանել «ասէ ցնա՛» որ էր ի վերայ տանն հանդերձարանի (կամ միսքաաղ), հմմտ. անգլ. and he said unto him that was over the vestry, թարգմանուել է պարզապէս «ասէ ցմիսթաաղսն» (այն էլ յոգնակի). որով սենեակը դարձել է անձ, այսինքն հանդերձատունը՝ հանդերձապետ:

ՆՀՐ Երառ. Եբր. միշթալ, որ է վերսկացու կոչնոց, ԶՐ «հանդերձապետ»: Macler ՀԱ 1927, 614 վերի յոյն ձևի հետ, որ եբրայականի տառադարձութիւնն է:

*ՄԻՍՏԵՐԻՈՆ, որ և միստերիոն, միստեռիոն, միստոն, մեստերիոն, միստերիոն «խորհուրդ, խորհրդակատարութիւն» նոնն. էջ 5, 11, 51:

= Յն. μυστήριον «գաղտնիք, խորհուրդ». ծագում է բնականուրէն, գոցուրէն բայից. սրանից են փոխառեալ նաև լատ. mysterium, ֆրանս. mystère Լն (Boisacq 614):—Հիւբշ. 365:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀՐ:

ՄԻՍՅԱԹ «դատաստան». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 213:

+ ՄԻՏ, ի-ա հլ. (շատ անգամ անհզարար՝ միտք, մտաց) «խելք, բանականութիւն, ուշադրութիւն, իմաստ են» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեբ. Կիրդ. ծն. ել. որից բաղմամբիւ ոճեր ու դարձուածներ. ինչ. միտ դնել, ի մտի դնել, ի միտ առնուլ, ի միտս գալ, գմտաւ անել, ընդ միտ մտանել են. մտած է շատ բաղմամբիւ ածանցների մէջ, որոնցից յիշենք մի քանի հնագոյնները. այսպէս՝ մտաբերել ՍԳր. Եւ. քր. Եզն. Եւագր. Եփր. Թգ. մտացի Ոսկ. Ես. և մտթ. մտաղիւր ՍԳր. Ոսկ. Եւ. քր. մտախար Բուզ. մտաւոր ՍԳր. Եզն. մրտացածիւ Բ. պետ. Բ. Յ. մտացծնոյց Նիւ. յուդ.= Եւագր. անմիտ ՍԳր. ընդմտաւոր Առակ. Ժդ. 10. երկմտիլ ՍԳր. Եզն. սրբամտիլ Ազաթ. ծածկամիտ Եփր. դտ. բարեմիտ Ոսկ. Բ. կոր. գազանամիտ Ազաթ. դըմբամիտ Մծր. կարճամիտ ՍԳր. Ոսկ. քեթեամիտ Ոսկ. Ես. խղճամիտ Սիր. է. 9. միամիտ Եփր. Թգ. Եւ. պտմ. սրտմտիլ ՍԳր. Են Են. Նոր բառեր են՝ մտազբաղ, մտածելակերպ, մտածողութիւն, մտային, մտածմունք, մրտայնութիւն, մտապատկեր, մտալախ, մտալախութիւն, մտացիւր, մտորում են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. mēd- արմատից. հմմտ. յն. μῆδος, յգ. μῆδεα «հոգ, խնամք, մտածմունք, մտադրութիւն», μῆδομαι «խոկալ, մտածել, հնթադրել», μῆτορ «խոհիմ», μέδομαι «խորհրդածել, մի բանի մասին մտածել, հոգ տանիլ, զբաղուիլ, մաղթել», լտ. meditāri, meditor «մտածել, խոկալ, ուսումնասիրել», meditatio «խոկմունք, մտածմունք», moderare «շափաւորել», modestus «համեստ», modus «շափ, քանակ, կերպ, եղանակ», գոթ. mitan «շափել», mitōn «դատել», us-mēt «վարմունք», հրգ. mezzōn «շափել, մտածել», māza «շափաւորութիւն», մրգ. mǎz «շափ, եղանակ», գերմ. messen «շափել», Mass «շափ», անգլ. metan, հոլլ. meten «շափել», հհիւ. māt «գնահատութիւն», moetr «նկատելի, արժէքաւոր», իուլ. midiu, ro mīdar «մտածել, կարծել», mod «կշիռ», կիմր. meddw! «հոգի, միտք» են: Այս բառերի մի մասը պատկանում է med- արմատին, միւսները՝ երկար mēd- կամ միջին mod- ձևին: Հայերէնը պա-

հում է միայն mēd- ձևը: Արմատի իմաստն է «շափել, կշռել և այստեղից էլ՝ դատել, խորհրդածել»: Ունեցել է նաև. «բժշկել» իմաստը, ընդունելով բժիշկը իբրև իմաստուն, որից էլ ծագում են զնդ. vī-mad- «բժիշկ», լտ. medeor «բժշկել», medicus «բժիշկ», յն. Мѣдоц, Мѣдог «բժշկութեան աստուած» են (Pokorny 2, 259, Boisacq 619, Walde 471, Ernout-Meillet 568, Kluge 329)։—Հիւր. էջ 474:

Նշք լծ. հյ. մէտ, մուտ, լտ. mens, խալ. mente, սանս. mati, manas;—Windisch. 23 կամ սանս. manas, լտ. mentis և կամ յն. μῆδος, μῆδομαι, μῆτις բառերի հետ: Gosche 26 սանս. mid, mith, mēdh, mēth, զնդ. miθ, նոյնպէս և փոխւ. Midas, Mida, իգ. Midia լատով անունները: Böttich. ZDMG 1850, 358 զնդ. mati կամ սանս. miti, զնդ. miti «շափ» և կամ սանս. mith: Lag. Urgesch. 438 զնդ. maiti, լտ. mens. ինչպէս և զնդ. upamaiti=պրս. ummēd «յոյս» ձևերի հետ՝ man արմատից: Müller SWAW 42, 250 զնդ. maīti, սանս. mati.—Justi, Zendsp. 219 զնդ. maiti ձևի տակ: Lag. Beitr. baktr. Lex. 45 զնդ. maiti են: Հիւր. KZ 23, 34 եւրոպական menti- արմատից: Նոյն. Arm. Stud. § 203 մերժելով սանս. mati «միտք», զնդ. maiti, լտ. mens (mentis), գոթ. ga-munds, լիթ. al-mintl-ε, հսլ. pa-meī ձևերը, որոնց նախաձևը *mn-ti-s համապատասխան չէ հյ. միտ բառին, տալիս է վերի մեկնութիւնը: Canini, Et. étym. 39 միտք = յն. μῆδος: Տէրվ. Նախալ. 98 հնիւ. ma, man արմատի տակ՝ հնդ. զնդ. հպրս. man, յն. μάντις, μέμνησθαι, լտ. meminī, mens, գոթ. ga-mun-an, գերմ. meinen և հյ. իմանալ, իմացայ, իմաստ ձևերի հետ: Հիւր. յն. μῆτις, μῆτις, զնդ. մատ, սանս. մաթիս, լտ. meditatio:

Գիտ.—Ալլ. Մշ. Ջդ. միտկ, Երև. միտ, միտկ, Տփ. միտ, միթկ, Ախց. հորբ. Կր. Հմշ. Մկ. ննխ. Ռ. Սեբ. Տիգ. միթք, Սլմ. միթք, վն. միթկ, Մրդ. միթկ, Պլ. միթք (բայց միթս

է, միթե Է), Սշ. միդգ', Ակն. միթգ, միթգ, Ասլ. մի*գ, մի*, Ողմ. մէ'տկ, Սվեդ. մէդգ, Գոր. Ղրբ. մրէակ, մրէենը, Հւր. Շմ. մրբկ, Ջթ. մր'դգ, Յդ. մէյտ, Ազլ. մայտ, մայտ: Նոր բառեր են՝ անմտածել, մտահան, մտամոլոր, մտաշոկիլ, մտացիկ, մտացք, մտափոխ, մտիկ անել, մտմտալ, մտմտոյ, մտոհել, մտեկ, մտամալոր, մտամառի են: Թրքախօս հայոց մէջ ունինք էնկ. xəzmə-dank «խշմատանք» (Բիւր. 1898, 789), Աւն. xəyjmədan «խեյճ», mədig qoymaq «մտիկ ընել», muzmunuq «մտածմունք»:

Փոխ. — Վրաց. Ծვածածա մեամիտի «միամիտ», Ծვածածածա մեամիտորա «միամտութիւն». այս բառերը շունի Զուրինովի բառարանը, բայց գործածական են Վրաց նոր գրականութեան մէջ. ինչ. օր. Վ. Կոտեհիշվիի, Պատմ. վրաց ԺԹ դարու գրականութեան, էջ 189: (Այս տեղեկութիւնը հաղորդեց Գ. Ասատուր, Վրաց լեզուի և գրականութեան պատմութեան դասախօս՝ Սրեանի համալսարանում):

Միտր տե՛ս Միթր:

*ՄԻՐԱՐԱՂԱՆՈՍ «մի տեսակ հնդկական բոյս և նրա պտուղը, բան» Կալիսթ. էջ 145, 148. ունին միայն ՋԲ և ՓԲ:

— Յն. μυροβάλανος նոյն նշ. որից փոխանակ են նաև լատ. myrobalanus, ֆրանս. myrobalañ են. յոյն բառը կազմուած է մύρον «բուրմունք» և βάλανος «կաղին» բառերից և նշանակում է բուն «բուրմունք կամ անուշահոտ կաղին»։ — Հիւրբ. 365:

ՋԲ և ՓԲ նշանակում են միայն թէ յունարէն է: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն Կալիսթ. էջ 207:

ՄԻՐԳ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի, ի-ա հլ.) «պտուղ» Երեմ. խ. 12, 20. խը. 32. Կոչ. որից մրգապան «պարտէզի պահապան» ՍԳր. մրգաբեր ՍԳր. Ագաթ. մրգիկ Ոսկ. մ. գ. 16. մրգաւէտ Ագաթ. մրգաբափ Եղիշ. լըլը. 277. Վրդն. սղ. հաւամրգի Մխ. առակ. Գաղիան. մաշկամիրգ հոր. աշխ. նոր բառեր են մրգավաճառ, մրգավաճառանոց, մրգաւաճ, մրգասիւսն «բոված սիւսն», լարլարու, լէպլէպի» (որ և ոմանք գրում են —

մրկասիւսն. առաջինը իբր միրգ-սիւսն, երկրորդը իբր մրկած սիւսն):

Տէրմ. Altarm. 58 կցում է հյ. ամո-ֆել, մաֆուր, սանս. marj «քերթիկ, փրցնիկ, մաքրիկ», յն. արջալո, լատ. mulgeo, գերմ. melke «կթիկ», Milch «կաթ» են բառերի հետ:

ԳԻՌ. — Երեւ. Հմշ. Տի. միրգ, որից մրգեղէն, մրգաշուր (> Ջթ. մարգաշուր). — Հմշ. մաշմուրք «շագանակ» ներկայացնում է հնե-րի մաշկամիրգ բառը. — ըստ ՀԲուս. § 3276 հտաշ. կայ ամրկենի թուփը՝ որից ցախաւի են շինում և այս է հնե-րի հաւամրգի բառը՝ ըստ Նորայր ՀԱ 1921, 615:

ՄԻՐՁ «մի տեսակ ըմպելիք, կորեկողի, սոդա». ունի միայն ԳԲ, իբր արաբ. փոխառեալ բառ, որ սակայն չգտայ Կամուսի մէջ:

ՄԻՑԻՆ «աննիւ, usurpo». այսպէս ունի Ներսէսովիշ, Բառ. լատ.-հյ. էջ 592 ք. թերեւս «վաշխ առնել»?

Միտիկիճա տե՛ս Միւրիկէ:

*ՄԻԻՌԻՆԵՍ «մի տեսակ ձուկ» Ղևոնդ, էջ 93. որ և մուռնէս, մեռնէս, միտնէս վեցօր. 141, 151:

— Յն. μύρινα, μύρινο, որից փոխառեալ են նաև լատ. muraena, myrinus, ֆրանս. murène, նոյն նշ. այս ձկան արուն կոչւում է յն. μύρος որից լատ. myrus. — Հիւրբ. 518:

Ուղիղ մեկնեց ՆՃԲ:

*ՄԻԻՌՈՆ, որ և միտոն, մեռոն, ի, ի-ա հլ. «օծման սուրբ իւղ» ՅՏ. իմ. Դիոն. «որ և իցէ անուշահոտ իւղ» Վրք. հց. որից մեռոնակիր լաստ. միտոնել կամ մեռոնել Բրս. մրկ. իմբ. մատ. էջ 26. միտոնատուի Մաշտ. 65. արդի գրականի ընդունած ձևն է միտոն:

— Յն. μύρον բառից, որ նշանակում է «հեղուկ անուշահոտութիւն, հոտաւէտ իւղ», յետնաբար «իւղ օծութեան, միտոն». ծագում է ո՛չ թէ մύρον «ծորիլ, կաթիլ կաթիլ հոսիլ» բայից, այլ հնիս. smer «քսել, օծել» արմատից, որի ժառանգներն են նաև յն. σμύριζω, μωρίζω «անուշահոտ իւղիւր քսուիլ», գոթ. smairōr, անգլ. smeoru, հհլա. smiōr, հրգ. smēro, հռլ. smeer, անգլ. smear, լիթ. smarsas «ճարպ», հհլա. smyria, հրգ. smir-

wen, գերմ. schmieren «քսել, զօծել, ապահանել» են (Boisacq 652, 886, Kluge 429, Pokorny 2, 690): նոր կտակարանում յն. բառը թարգմանաւած է միշտ իւր և հյ. միւռն ձևը ուշ է երևում: Յոյնից են փոխառեալ նաև ասոր. mīrūn, վրաց. მიწის. ծոճաճո միրունի, ռուս. мѣро, քրդ. mîrûn հումանիշները:— Հիւրշ. 364:

Հնեորից նար. զգ. էջ 261—2 տալիս է այլ ընդ այլոյ մեկնութիւններ. «Միռոնս այս օրհնաբանեալ... բոս քերթութեանն բառի որ ըստ խտրութեանն Հոմերոնի, թարգմանեալ իմանի «ինձ մայր»... Իսկ մառնամուտ՝ որ և այս միւռոն՝ ըստ այլում բառի ցուցանի, այսինքն է «մըթին», որ և խաւարչուտ գոլ և ծածկեցեալ կամ անտեսական... Մեռայ՝ որ է «դառնութիւն»... որ և միւռոն ստուգաբանեալ մեկնապէս ըստ մեղ՝ «մեռելութեան ազգականութիւն» (Սրանց մեկնութեան փորձերը տե՛ս Աւետիքեան, Մեկն. նար. Վենետիկ 1859, էջ 531):— Սարգիս Շնորհալի, Մեկն. թղթոյն Յակոբայ, Գլ. Ժա (էջ 166) մեկնում է մեռանել արմատով. «Զոր միւռոնն սուրբ անուանեմք, այսինքն մեռուցիչ բոլոր ախտից. որով և մարդիկ մեռեալք ի մեղաց՝ ի մեծ պատիւն ի վեր կլանեն և որդիք Աստուծոյ անուանին»։— Ուղիղ մեկնեցին նորերից նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:— ՀԲուս. § 2065 միւռնածառ բառի տակ յիշելով Դիոսկորիտէսի աւանդածը՝ թէ հայերը myuron են կոչում Հռովմայեցոց majorana կոչած բոյսը, ենթադրում է որ «ի Հայոց բառէն առած ըլլան արեւմտեայք majorana անունը»:

ԳԻԻ.— Զղ. մեռոն, Ալշ. Մշ. մէռոն, Ախց. Գոր. երև. Կր. ննխ. Պլ. Ռ. Սշ. մէռոն, Զթ. մէռոն, մէռոն, Սևր. մէռոն, Ողմ. մեռուն, Հմշ. Շմ. Տիգ. մէռուն, Հճ. մէռոն, Ղրբ. մրէ՛նուն, Մրղ. մրէռուն, Խրբ. մոռոն, Տփ. մի՛րոն, Սվեդ. միռոն, Մկ. մոռն, Ասլ. մէռան, մէռայ, Աղլ. մո՛րնիւն, Սլմ. մեռլուն! Նոր բառեր են մեռոնաղբիւր, մեռոնուիլ, մեռոնաշուր: Առանձնապէս հետաքրքրական մի ձև է Զղ. Բոմոն, Բոմրոն «շարահճի, ստահակ», որ ծագում է Բո մեռոն > Բոմոն ձևից, ահարկութեամբ «քո մեռոն երեսից գնացիր» են ասացուածները:— Թրքախօս հայոց մէջ ունինք էնկ. մէռոնսուգ «անմեռոն, մահմեդական» (տե՛կ. səz, suz բացասական մասնիկով) Բիւր. 1898, 865, + ՄԻԻՍ. Իբր մի ևս. տե՛ս մի «մէկ» բառի տակ:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ. նոյնը նաև Pe-term. 77: Karolides տե՛ս Ոմն բառի տակ:

*ՄԻԻՍԻՈՆ «մանրախիճ քարերով զարդարանք, մոզայիկա» Ոսկ. յհ. ր. 36. «Ոսկիղէն միւռիոնս ժողովելով արկանէ շուրջ զորմովքըն» (էջ 884):

= Յն. μουσῖον, μουσεῖον, μουσαῖον «մոզայիկ, լտ. musivum» (Sophocles, էջ 770ր). — Աճ.

ՆՀԲ լտ. musivum բառից. անծանօթ է յոյն ձևին, որ իրօք էլ չկայ հին յունարէնում: Հայերէն ձևը թերևս ուղղելի է *մուսիոն:

*ՄԻԻՐԻԿԷ (կամ միւրիկէ) «մոշի թուփը» Վեցոր. 104, որ և միւրիկիւնա Վրբ. հց. Բ. 401, մուրիկ, մրկեմի ՀԲուս. § 2131:

= Յն. μωρίχη «tamaris բոյսը կամ որևէ վայրի թուփ», որից μωρίχινσα, μωρίχινդ «մացառային կամ tamaris բոյսից»։—

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ:

ՄԻՓԹԵԱՅ «ամենայն». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 213. անշուշտ վրիպակ:

+ ՄԼԱՎԱՅ «չաղացական» Եփր. թգ. 368. Լմբ. Ժբ. մարգ. էջ 212 (= զաք. Ժա. 7):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mel-, mōl- «աղալ» արմատից. աւելի մանրամասն տե՛ս մալ. հմմտ. յն. μάλερον «ալիւր», որ հին ἄλερον = ալւր բառն է, ա՛յսպէս ձևափոխուած μύλλω «աղալ» բայի աղղեցութեամբ (Boisacq 604). հմմտ. նոյնպէս լտ. molinum «չաղացք» (> իտալ. mulino, ֆրանս. moulin): Լատինները չաղացքը (այսինքն ջրով զարձող տեսակը) արեւելքից ստացան, բայց այդ նոր առարկան անուանեցին իրենց հին արմատով, որից էլ չաղացականը կոչուեց նոր անունով՝ molinarius > ֆրանս. meunier (Meillet, Esq. lat. 277): նկատելի է նոյն-

պէս, որ թէև հնիս. mel- աջարդել. մանրել արմատը ընդհանուր է բոլոր լեզուներին, բայց յատկապէս աղալը իմաստով գործածական է իտալ. կելտ. դերմ. և բալթիկ-սլաւ. խմբի մէջ, որի դէմ հայն ու յոյնը հանում են աղալ=ἀλάω արմատը (տե՛ս Meillet, Esq. lat. 43):—Աճ.

ՆՀՐ և ՋՐ յն. μῆλο:, μῆλον «աղորիք» բառից: Հիւբշ. չէ յիշատակած այս բառը:

Մար տե՛ս Մռալ:

©ՄԼԱԻ «կատուի նուալու ձայնը». արմատ առանձին անգործածական, որից մլաւել «կատուի նուալ», մլափւն, մլաւոց «կատուի նուոց». հնեբի մօտ գոյութիւն չունի, բայց սովորական է նոր գրականում:

=Բնածայն բառ. այսպէս են նաև միւս լեզուների հոմանիշ ձևերը. ինչպէս թրք. mi-au, քրդ. meu, meužin, պրս. mav, ֆրանս. miauler, յն. մճւ, ռուս. мяукаѳ, արաբ. مَاف mavā ևն:—Աճ.

ԳԻՏ.—Երև. մլալել, Գոր. Ղրբ. մլա՛վլել, Հմշ. մլալուշ, Տփ. կլալիլ, Խրբ. մոլույիլ, Պլ. միյալ, Ասլ. միալ, Ախց. Կր. մոյել, Չթ. մայոլ, մայոլ ևն (վերջիններս պատկանում են մայել ձևին, որ տե՛ս): Բառիս սաստկականն է ա-ի յաւելումով՝ Պլ. մոլալ, Երև. մոլալել:

*ՄԼՀԱՄ «սպեղանի» վստկ. 201. Վրդն. առկ. 32. Տաթև. ձմ. կթ. Մտթ. Լազր. 171. որ և մերձեմ վստկ. 223 (գրուած մերձէմ):

=Արաբ. պրս. مرهم marham, նաև malham, mal'am, mal'gam, Թրք. mehlem, քրդ. malham «սպեղանի». այս բոլորը գալիս են յն. μῆλαγμα «սպեղանի» բառից, որ ծագում է μῆλασσω «կակղել» բայից, իսկ այս էլ պատկանում է հնիս. mel- արմատին, որ տե՛ս վերը մալ- (Boisacq 604):—Հիւբշ. 271:

Ուղիղ մեկնեց նախ Böttich. Arica 75, 236:

*ՄԼՀԵՏ «ուրացեալ, մահմետական կրօնը թողած և քրիստոնեայ դարձած» նոր վկ. էջ 58 (ԺԲ դար):

=Արաբ. ملحد mulhid նոյն նշ:—Աճ.

Տե՛ս նոր վկայք, էջ 789:

*ՄԼՂՈՒՆ «անիծեալ, նզովեալ» նոր վկ. էջ 167 (ԺԴ դար). գրուած մելղուն՝ անդ, էջ 302 (ԺԵ դար):

=Արաբ. ملعون mal'un «նզովեալ». այս օրինակը կարեւոր է արաբ. ع > ʕ, ղ տառադարձութեան համար:—Աճ.

Տե՛ս նոր վկայք, էջ 789:

+ՄԼՄԵԼ տե՛ս Մալ:

ՆՀՐ մալելով մալել:

ՄԼՄՈՒՄ տե՛ս Մուլ:

ՄԼՆԱԿ «փորձաքար, pierre de touche». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 167. աղբիւրը անծանօթ է:

+ՄԼՈՒԿ «փայտոջիլ, թախթարիթի». հնից չէ աւանդուած. գործածուած է զաւառականներում և արդի գրականում (1788-ին գիտէ արդէն Կ. Սարաֆեան, Բանալի դիտութեան, էջ 83):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mōl- արմատից, որ տալիս է հյ. *մոլ, և -ուկ մասնիկով՝ մլուկ. միւս ժառանգները տես մալ:

Pictet 1, 419 սանս. malūka «մի տեսակ որդ» բառի հետ: Հիւբ. հանում է մուկն բառից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. § 58, որ ընդունում է նաև Meillet REA 4, 5:

ԳԻՏ.—Մէրտ. մլուգ «ոջիլ անիծ».—նոյն արմատից -իկ, -ալ մասնիկներով են կազմուած՝ Երև. մլակ «մանր մոծակ», Տփ. մլակ «մանր մոծակ», Ղրբ. մլաֆ «փայտոջիլ», Վն. մլիկ «փայտոջիլ», Ննիս. մլաֆ «մոծակ», Մկ. մլիկ, Մշ. մլիգ:

ՄԽԱՐԵԼ «չորդորել». ունի միայն Բառ. Երև. էջ 213, որից առնում է և ՓԲ:

+ՄԽԻԹԱՐ «սփոփանք, մխիթարանք» Ոսկ. յհ. ա. 9. «մխիթարող» Իմ. Բ. 9. Ես. Խ. 11. Ոսկ. Կս. 326. «մխիթարական» Բ. մկ. Բ. 21. որից մխիթար տալ կամ մխիթար մատուցանել Ոսկ. մխիթարել ՍԳր. Եղիշ. մխիթարական Ագաթ. մխիթարակից Հռ. ա. 12. անմխիթար Փարպ. Եղիշ. Լն:

=Հյ. մի՛ խիթար «մի՛ վախենար, հոգ մի՛ անիւ» ձևից ածանցուած, ինչպէս որ քա՛ջ լեռ ձևից ածանցուած է քաջալեռ, քաջալեռել: Հայերէնի հետ ճիշտ միևնոյն կազմութիւնն ունի վրաց. ნუჯიშო «մխիթարու-

թիւն», որ կազմուած է ԵՊ ՅԾՅԾԵԵՆՈՒ զեշի-
նիս «մի՛ վախենար» արգելականից: Հայե-
րէնի նման վրացերէն էլ ասում է ԵՅՅԵ ցե-
մա «տալ» բայով՝ ԵՊՅԾՅԾԵԵՆՈՒ ԵՅՅԵ նուգե-
շինիս ցեմա «մխիթար տալ»:

Հիւնք. արաբ. մուխթիր «յուշարար,
յիշեցուցիչ» բառից: Patrubby 2Ա
1903, 380 սանս. mûkha «բերան» ձևից,
իրբ անց. դերբ. մուխթիա «ասացեալ»:
Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 108 մխել բա-
յից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մառ
3BO 17, 30—31, հայ թրգմ. 2Ա 1907,
17: Միհր, Բազմ. 1907, 29 մաղթել բա-
ռի հետ: Tezo Բազմ. 1907, 53—56 յի-
շում է Մառի մեկնութիւնը կասկածով,
բայց անորոշ է իր միտքը:

ԳԻՌ.—Ջդ. Սշ. մխիթարել, Ախց. Գոր.
Երև. Կր. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. մխիթարել,
Ասլ. մխիթարէլ, Խրբ. մխիթարիլ, Ազլ. մխի-
թմ'րիլ, մխթմ'րիլ, Շմ. մխթարիլ, Սլմ. մը-
խքարել, Ջթ. մխիթայիլ, մխիթարիլ, Ալշ.
Մշ. մխիտարել, մխիտել, Տփ. խի'րար, խի-
րա'րիլ:

—ՄԽԻՌ՝Ճ «սուղումն, ջրի տակ երթալը».
առանձին գտնուում է մխիւրն հարկաւնել «սու-
ղիլ, խորն ընկղմիլ» ոճի մէջ՝ Ոսկ. խշ. 763.
սրանից են մխրնել «ընկղմել, նաւը ծովի
տակ տանիլ» Ոսկ. երբ. 34 (տպ. Վիէննա
1855, էջ 3), մխրնիլ Ոսկ. մ. բ. 15, 25, Պամ.
աղէքս. մխրնտել կնիք հաւ. 44. մխրնուկ ԱՔ.
կամ Բ-ի փոխարէն լ՝ ձայնով մխլնիլ Ճառ-
ընտ. մխլուն «չբաստոյզ լուղորդ, տալըրճ»
Շնորհ. առակ. 36.—գրուած է մխրմնիլ
Ոսկ. արբեց. էջ 128. մրտխղնիլ Անան. գիտ.
8 (այս վերջինը Ամատունի, Հայոց բառ ու
բան, էջ 495 մեկնում է «թերևս թռչնոց ջրի
վրայ թևը քսելով անցնիլը»): Սրանից ծա-
գած մխլնիլ ձևը ունի Ջուղ. 305. «Մխլնեալ
ընկուզի ի ներ ձեան»։ և տառասխալով էջ
109 մխլնիլ. «Մխլնեալ դահաւիճուցութիւն»:

=Մկրտել բայի մի ուրիշ ձևն է. իմաստի
նոյնութեան համար հմմտ. Շիր. հրտր.
Պատկ. էջ 43 «Պահելով դաստուածային հա-
ւատս՝ մկրտեցան ի խորս դիտութեան»։ Ու-
րիշ լեզուներին մէջ ևս «խորասուզել, ընկղմ-
ել» դառնում է յետոյ «մկրտել»։ օր. ասոր.

ܡܕܐ ܡܕܐܡܕܐܝܠ, լուացուիլ, մկրտուիլ».
գոթ. daupjan «մխրնել. 2. մկրտել», որից և
գերմ. taufen «մկրտել»:

ՆՀՔ մխիւրն հանում է մխիլ բայից,
իսկ մխլուն մեկնում է «ի լին մխեալ»:
Տէրվ. Altarm. 30 և Նախալ. 70, 99
կցում է մկրտել բառին և երկուսը միա-
սին դնում է մուխ արմատից: Հիւնք. լտ.
mergo, immergo «ընկղմել, լուանալ»:
ԳԻՌ.—Կայ մխլնիլ Մշկ. «գծկուիլ, քաշ-
ուիլ», մխլնկուիլ Եւգ. «շան կամ կատուի կո-
լորուելով պառկիլ»:

ՄԽԿԵԼ «լիակեցնել, հոտեցնել»։ ունին մի-
այն ՀՀՔ, ՋՔ և ԱՔ. նոյն է դու. մխկիլ (Երև.
Ղրբ. Վն.) «բորբոսնելով դառն համ ստա-
նալ», որից մխկահամ, մխկուկ:

[ՄԽՄԽԱՆՔ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ
գործածել է Ոսկ. յհ. ա. 1. («Պիւթագորաս») հրամայէ աշակերտացն՝ լուսթիւն համերց,
որպէս և նոքա հրամային լոնալ նստել. և
ոչ իբրև քարինս առ քարինս անշունչս ան-
մոռնչս առ մխմխանս նստելը: Այսպէս է
Պօլսի տպագիրը՝ էջ 20, որ և ՆՀՔ մեկնում
է «մխիւրով մխելն կամ մխիւն. խիտ առ խիտ
հոծութիւն, միատրութիւն»։ բայց միևնոյն
ժամանակ անկացնում է թէ ձեռագիրը առ
մխմեանս ընթերցուածն ունի. սրանից կարող
ենք հետեցնել թէ մխմխանս տպագրական
սխալ է, ինչպէս է նաև համերց (տպ. հա-
մերձ):]

ՄԽՈՒԼ «ընկույզ», ունի միայն Բառ. երեմ.
յաւել. 569:

ՄՄԱԿԵԼ «ստել», ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 213:

ՄԾԻՐ տե՛ս Մոծիր:

*ՄՄՂՆԵԱՅ, ի հլ. «մի տեսակ քրիստոնէ-
ական աղանդ», փխբ. «պիղծ, զազիր, զգու-
լի» Եզն. Կանոն. էջ 58, 73. 3հ. իմ. ատ.
Իգնատ. ղկ. 275, որ և մծղնի (յգ. -իֆ,
-եաց) Հին բռ. որից մծղնէացի Ոսկիփ. մը-
ծղնէութիւն «խառնակութիւն, պղծութիւն,
պիղծ մերձատրութիւն» Կանոն. էջ 80. մը-
ծղնագործութիւն Կիր.:

=Ասոր. ܡܥܬܐܝܬܐ mēšallēyānē «Մես-
սաղեան կամ Euchitae (աղօթական) կոչ-
ուած աղանդաւորները, Մծղնեայք աղանդա-

տրք՝ որ ծաղկեցան Դ դարի վերջում Միջագետքում։ ասորի բառը ծագում է šalā «թեթուիլ, խոնարհիլ», 𐤱 𐤳 𐤱 šalā «աղօթք» արմատից (Brockelm. Lex. syr. 303)։—Հիւրը. 311։

ՆՀԲ Ե՛ի միծ, մծեղ, իբր փիծ, ումկ. փիս, լծ. յն. 𐤱𐤳𐤱, լտ. mixti) «խառնակութիւն»։

ՄԾԲԻԼ «այրիլ, խանձիլ» տե՛ս Մոծիբ։

ՆՀԲ շկարողանալով որոշել բառիս իմաստը, գրում է. «Մծբի. բառ անստույգ. կա՛մ է բայ, իբր ումկ. մեքի, մեհր լինի, և կամ անուն՝ իբր մծիւր, մծրի, ումկ. մեիւր, ևթէ լիցէ որպէս Մեծրայիմեան ցորեն, մարացորեն, մըսըր պուղտայի»։ ԱՅ բուրոյթին շնչել է բառս։

[ՄՐԲԿԱՆԵԼ. մի անգամ ունի Ոսկ. փիլիսոփ. գ. Մի՛ գտիգս մծրկանել, մի՛ դայտս ցտել—կարդա՛ մեքկանալ, ինչպէս ունի յոյն բնագիրը։ ՆՀԲ դրել է իբրև առանձին բառ, մինչդեռ հասարակ գրչագրական սխալ է, որ ինքն էլ ուղղած է տիգֆ բառի տակ։]

+ՄԿԱՆ, ի—ա հլ. ամէջք, կոնակ» ՍԳր. սրա յոգնակին է մկանֆ կամ մկանունֆ (սեռ. —նաց, —նանց) «թիկունք, կոնակ» Վեցոր. Ոսկ. մ. գ. 11. Եղն. «ծովի կամ ջրի երեսը» Ես. ժը. 2. Ագաթ. Ոսկ. մտթ. Վեցոր. նոր գրականում նշանակում է «նեարդ, դնդեր, muscle»։

=Մեկնութիւնը տես մուկն։

ՆՀԲ մուկն բառից։ Klaproth, Asia pol. 106 մկանունֆ (ծովու) = վալիբէն goaneg։ ՆՀԲ պրս. միյաւն ամէջք»։ Հիւնք. = ՀՀԲ։

ՄԿԹԱԼ «ծաղրել, ասածի վրայ ծիծաղել» Բուգ. 114.—Հին բռ. ունի մֆթալ կամ մֆթել «շարսրտել կամ հեճկալ կամ քրթմնջել», Բառ. երեսմ. էջ 334 քրթմնջիւն ամկթալ»։

ՆՀԲ լծ. յն. 𐤱𐤳𐤱𐤱𐤱 «ծաղրել»։

ՄԿՈՒՆԴ, ի—ա հլ. ամեծ գեղարդ, տէգ, տէգի կոթ» Ոսկ. ես. Գիւտ առ. Վլ. Պտմ. առ լեհ. (ըստ Հին բռ. ասպար»), որից մկնդատ «մկունդով զինուած» Ա. մկ. թ. 4. Ագաթ. (սխալմամբ գրուած մականդատը Մազ. թղ. 34). մկնդաճաւ խոր. մկնդագգեստ «տիգաւոր» ԱՅ, մկնդակ Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 17.

Հիւնք. մկան բառից։ Tomaschek, Die alten Thraker II, 25—26 յն. 𐤱𐤳𐤱𐤱𐤱, լա. mucro ևն՝ muk «խթել» արմատից։ Նորայր, Կոր. վրդ. 311 յիշում է պրս. մէճէն «մի տեսակ փոքր վահան»։

ԳԻՏԻ.—Սրանից է մկնդասեղ ննիս. «կեն ծայրով հաստ ասեղ՝ քուրձ կարելու համար»։

ՄԿԱՌՈՒՆ տե՛ս Սկնպտոռն։

*ՄԿԱՍԱՐ «վրան միս ծեծելու տախտակ, տեղ. խըյմա թախթասի» Ոսկիփ. = Վրդ. առ 245 (ունի շորս անգամ). ուրիշ վկայութիւն չկայ.—«Մկսար, զոր ոմանք սատուրի կոճ ասեն» (այլ ձ. մսկար կամ մֆսար)։

=Արաբ. مكسر maksir «բան կտորատելու տեղ»։ ism-i makān (տեղական անուն) է کسر ksr «կտորել» արմատից (տե՛ս Կամուա, թրք. թրգմ. Բ. 97). ըստ այսմ ընտրելի է մֆսար ընթերցուածը, (Բայց ism-i makān-ը կարող էր լինել նաև maksar «տեղ, որից անելի հեշտութեամբ կարելի էր ստանալ մֆսար ձեւը»)։ Աւելի լաւ է դնել արաբ. مكسار miksār, իբր ism-i-ālat նոյն արմատից, ինչպէս مقراض miqrāḏ > մրկ-րաւ՝ գրծ արմատից, կամ مغلاق miqlāq > մղլակ «փակաղակ»՝ յլգ արմատից. բայց շունի Կամուա, անդ—Աճ.

ՆՀԲ «բառ ումկ. որպէս մկնածև կոճ արմատոց»։ Այստեհան, Քննակ. քեր. էջ 155 արաբ. մէնսար։ Մառ, անդ, ոռա. թրգմ. 1, 219 հասկանում է «կացնի կոթ», երկուսն էլ սխալ են։ Գ. Տ. Մըկըրտչեան, Հայկականք 1899, էջ 66 մեկնում է «միս ծեծելու տախտակ», որովհետև մինչև այսօր էլ Ախալցխայի գաւառականով սաքուրի կոճ նշանակում է «միս ծեծելու տախտակ»։

*ՄԿԱՐԱՏ, ի—ա հլ. «կտրոց» Յայսմ. փետր. 29. Գնձ. Վստկ. 81. որից մկրատել «մկրատով կտրատել» (նոր գրականում), մկրատֆ «խաղողի որթի ծիւ» Վստկ. 53։

=Արաբ. مقراض miqrāḏ «մկրատ», որ գալիս է قرض qrd «կտրել» արմատից. mi-ḥāl «տեղ գործիքական անուն է և նշանակում է բուն կտրելու գործիք, կտրոց» (տե՛ս Կամուա, թրք. թրգմ. Բ. 442, որ և էջ 392

ունի مقراض miqrās ձևը) նույնից են փոխառնալ նաև վրաց. შავრატელი մակրատելի, թուր. შავრატა մակրատ, մինդր. შავრატელი մարգամելի (Кипшидзе, Грам. минг. 1914, էջ 304) «մկրատ» — Հիւբշ. 271:

Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, The-saur. 46, նոյնը նաև ՆՀԲ, Petermann 25, Lag. Arm. Stud. § 1507, Հինք. ևն: Patrubby 2Ա 1908, էջ 186 յն. μικρο «փոքր» + κωτο «կարել»:

ԳԻՌ. — Ղրբ. Մկ. Ողմ. Զղ. Սլմ. վն. Տփ. մկրատ, Մրղ. մրկրատ, Ախց. Կր. մգրատ, Ալշ. երև. Մշ. Սշ. մգրաղ, Տիգ. մգրոդ, Խրբ. մգրաղ, մգրաղ, Ազլ. մկրատ, Ննխ. մուգրաղ, Սվեդ. մգրուդ, Բբ. մոգրաղ, Զթ. մոգլոդ, մոգ-րոդ, Հճ. մոլլոդ, մուրգոդ, Ասլ. միւլյաղ, միւլյա*, Սիբ. մնյաղ: Նոր բառեր են մկրատել (Ակն. մրդէլ), մկրատուիլ «մաղերը խուզել» (> Սշ. մրգրդիւել), մկրատայ (> Մէրտ մողաղա) «խելափառ» (իր մկրատանման ճանկերի համար այսպէս կոչուած):

ՄԿՐՏԵԼ (արդի լեզուով, ինչպէս և հնում հնչում էր մրկրտել. բայց դրուած կայ և մկրտել) «ջրով լուանալ» (յատկապէս կրօնական նշանակութեամբ, բայց կայ նաև սովորական նշանակութեամբ, ինչպէս Ղուկ. Ժա. 38՝ ճաշից առաջ ձեռքերը լուալու համար ասուած. նախ ոչ մկրտեցաւ յառաջ քան զճաշ) ՍԳՐ. որից մկրտիչ ՍԳՐ. մկրտութիւն ՍԳՐ. Կոչ. մկրտատուն Կանոնք սահ. 81. 3հ. իմ. ատ. մկրտաբան 3հ. իմ. ատ. մկրտչական (նոր բառ): — Բառիս հնագոյն իմաստն էր «խորասուզել». տե՛ս մխրնել:

ՆՀԲ լծ. մխրնել, մաfrոնել: Տէրվ. Altarm. 30 և նախալ. 70, 99 հյ. մխրնել բառի հետ՝ մովս, մխել արմատից: Հինք. մակարդել բայից: Մառ, 3BO 16. 152, հյ. թրգմ. Մկրտ. Հայոց, Վղրշսլտ. 1911, էջ 89 սեմ. כרת krt «կտրել, թլփատել» արմատից, որին հակառակ տե՛ս Աճառ. ՀԱ 1914, 565, Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 227 արմատը համարում է մկ, որ կցում է հսլ. mokrū «խոնաւ», moknati «թրջել», močiti «թրջել» բառերին: Patrubby 2Ա 1908, 153 մխել + կտրել բայերից կրճատ բարդութեամբ:

Պատահական նմանութիւն ունի լատ. mergo «մխրնել»:

ԳԻՌ. — Ախց. Կր. մկրտել, Ողմ. Տփ. մկրտիլ, Մրղ. մրկրդիլ, Ալշ. Մշ. մրգրդիլ. Գոր. երև. Ղրբ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սիբ. Տիգ. մրգրդիլ, Ասլ. մրգրդիլ, Շմ. Սվեդ. մրգրդիլ, Հմշ. մրգրդուլ, Սլմ. մկոտել, Ազլ. մկոտիլ, Զթ. մրգրդիլ, մրգրդիլ, անշուշտ բոլորն էլ փոխառնալ գրականից. բայց կայ Աշտ. աբնի մէջ մկրտվել «արեան մէջ մըխըրնուիլ» (կալայիան, Մարգարիտներ Ա. էջ 101, 107):

ՄԿՐՈՆ «է դործի ինչ երկաթեայ իբրեւ մրկրատ, որով կալեալ դարբինք զերկաթի թիթեղն՝ հարկանեն ուռամբ զնոյն և հատանեն զթիթեղն». ունի միայն ՓԲ. — արդեօք մկրատ բառից յարմարեցրած նոր ձև՝ է:

*ՄՀՐՈՒԳ «այլաժ, աղանձաժ» (գեղերի համար՝ իբրեւ բժշկական բառ, լատ. usta) Վստկ. 211 (Աղ մհրուդ տորոհա անապակ զինեաւ և ընդ քիթն խմցո՛ւ):

= Արաբ. محروق malrūq «այլուած», որ գալիս է حرق hrq «այրել» արմատից: — Աճ.

ԳԴ (տե՛ս Վստկ. 239) զնում է արաբ. միւրազ հոմանիշը, որ ձևով անյարմար է:

ՄՈՒՆԻՆ տե՛ս ՄԻԺ:

*ՄՂԱՎԱՇԷ, ի հլ. «կենդանակերպ, զոդիակոս». նորագիտ բառ. մէկ անգամ ունի կարուբ. 33. «Յաստեղագիտութենէ և ի մղավաշէից՝ յորս յուսացեալ են յիմարեալքն»:

= Ասոր. ܡܠܘܫܐ malvāšē հոմանիշից է փոխառնալ (Brockelmann, Lex. syr. 326 p). ասորին էլ նոյն է ասոր. mulmaš բառի հետ: — Հիւբշ. 312:

Ուղիղ մեկնեց նախ կարուբնայ գրոց հրատարակիչը. անդ, էջ 33 ծան. Ha-lévy BSL 11, 9 համեմատում է ասորի բառը ասոր. masmaš «մոլորակ» բառի հետ: Տե՛ս նաև WZKM 4, 191—2:

+ ՄՂԵՂ «բարակ փոշի, մոխիր, մաղուք» եւ. և. 24. որից մղեղել «փոշի դարձնել» 3հ. իմ. Նիւս. կաղմ. «մի քաղաք կործանել» 3իշատ. 1401 թ. (Դիւան Ժ. էջ 16). մղեղակ Պիտ. իբրեւ ոմկ. գրուած է մեղ վրբ. հց. ա.

607. Վստկ. 29, 149, 160 (Լծ. նար. իզ. նշանակում է «հատիկը պատող բարակ մաշկը»։ Մզնաձև մոեղն է՝ որ պատեալ է զհատն)։ —Վերջինիս մէջ ուղ տարանմանութեան համար հմտ. բաղեղն-բառեղ ձևը։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mōl- արմատից, որի ծառանդները ընդարձակ տես մալ «մանրիկ, փշրել»։ այստեղ յիշատակելի են յատկապէս գոթ. malma «աւազ», հրգ. melm, gi-mulli, molta «փռշի», մրգ. malmen «փշրել»։ Հայերէնի մէջ հնիս. mōl- տուել է *մուլ, որից կրճատ կրկնութեամբ *մուլեղ > մղեղ։ Ամբողջական կրկնութեամբ է մղմեղ «յարդի մանր փշուր» (տե՛ս տակը դու.), որով բառը բոլորովին նոյնացել է մղմեղ, մղմող ցեղաց բառի հետ, որ դարձեալ նոյն արմատին է պատկանում։—Աճ.

ՆՀԲ և ԱԲ թուի թէ կցում են մաղել արմատին։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ. 5 և Նախալ. 98 մեկնում է *մղմեղ, իբր մաղել, մալել արմատից։ Müller, Armen. VI մաղել ձևի տակ, Հիւնք. հոլամաղ բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. մղեղ, մոեղ, Մկ. մոեղ, Խրբ. մեղ, Հճ. մաղող, Զդ. մղմեղ (Բաղմ. 1923, 299), Երև. մղմեղ, բոլորն էլ նշանակում են «յարդի մանր փշուր կամ մանրունք»։ որից են մեղել Խրբ. առնչացնել. քանդել, մեղելի Զթ. պորշիլ, անհետ լինել. ոչնչանալ։

*ՄՂԼԱԿ գոռը փակելու ծառայող երկաթի կամ փայտի կտոր. մհյ. բառ, որ յիշում է Նորայր, Բառ. ֆր. 187 ա (cadole բառի տակ), որից և ԳԲ։

= Արաբ. مغلاق miqlāq գոռը փակելու գործիք, կողպէք, նիգ, փակադակ ևն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 37)։—Աճ.

ՄՂԿԵԱԼ. մէկ անգամ գործածել է Ածաբ. մկրտ. «Մշակեն զշնորհն և առաւել ևս ի լաւութիւնս մղկեան»։ սխալ գրչութիւն ըստ ՆՀԲ և պէտք է ուղղել յղկեան, այն է յղկեն, իբր յն. ἀποξέω «քերիչով հարթել»։

ՄՂԿԵՂ «մի տեսակ ծաղիկ, խալի»։ ունի միայն ԱԲ. չգիտէ ՀԲուա։

ՄՂԶՈՒԿ «շունչը կտրուիլ՝ խեղդուիլ» Բռ. ստեփ. լեհ. «խեղդող» Աղամ. 312. հնեբի

մօտ առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից են հեղձամղձուկ Աղամ. Վեցօր. մղձկել «խեղդել, խիստ նեղել» Ոսկ. մ. ա. 15. մղձրկիլ «խեղդուիլ» Ոսկ. մ. ա. 8, բ. 10. Բուզ. մղձկուտ Վրդն. Ժն. Պտմ. վրաց. էջ 80. Մխ. այրիվ. էջ 43 (տպ. մղձկուտ). կայ և մղընձկըտալ Բանք աղ. 183, 192.—«սեւ» նշանակութեամբ է գործածուած Կղնկտ. հրտր. էմիւնի, էջ 17. «Ձմղձկութիւն» Ժխոյն ի սպիտակութիւն շուշանի շրջեցեր»։ Բուն արմատն է մուղձ, ինչպէս ցոյց է տալիս հեղձամուղձ Կիր. էջ 176 (չունի ԱԲ) և այս արմատից են կազմուած մղձաւանջ «cauchemar» և մղձածէտ «մղձաւանջ ունեցող» նորակերտ բառերը։

ՆՀԲ «հեղձնուլ... փղձկիլ մաղձիւ»։ Հիւնք. փղձկիլ բայից, Գաղանճեան. Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով հեղձ արմատից։ Scheftelowitz BB 23 (1905), 17 մղձաւանջ և մղձածէտ բառերը սրխալմամբ կարդալով մղջ-, դնում է (աղջա)մուղջ բառի հետ, Մառ, ԿԱՀ 1914. 359 Գաղանճեանի նման՝ հեղձ արմատից մ մասնիկով. որ և համարում է կովկասեան մ նախամասնիկը։ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 125 դնում է հեղձ բառից կրկնուած *հեղձ-ա-մ-նուղձ, հ-ի ջնջումով *հեղձամուղձ, որից էլ ենթադրուած անկախ արմատ մուղձ. մղձուկ։

ՄՂԼԱԿ «նետի նպատակ, նշան առնելու տեղ» Ղևոնդ, խ. էջ 162։

ՆՀԲ «որպէս արաբ. մըպլաղ»։

*ՄՂՈՆ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «երկայնութեան չափ, որ սովորաբար հազար քայլ էր» Մտթ. Ե. 41. Խոր. աշխ. Վրք. հց. ասում է նաև միլոն Վրք. հց. ա. 589, բ. 360. միլ Յայսմ. Վրք. հց. ա. 577, Միխ. ասոր. 81, 209. մոդոն Սարկ. աղ. 131. որից մոդոնալափ (նոր բառ)։

= Ցն. μίλον «մղոն», որ ծագում է լատ. mille «հազար» բառից. յունարէնից են փոխառեալ նաև Թրք. պրս. արաբ. مِيل mil «մղոն», որից է հլ. միլ ձևը։ Բուն աղբիւրն է լտ. mille passuum «հազար քայլ», որից՝ ջնջուելով յետոյ «քայլ» բառը, մնաց միայն

mille, որից և փոխառեալ են ֆր. mille, հրգ. mila, milla, գերմ. Meile, հոլլ. mijl, անգլ. mile, իտալ. miglia, բոլորն էլ «միլոն» նշանակութեամբ:—Հիւրշ. 365:

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր չփ. և կշռ. էջ 131. նոյնը նաև ՆՀԲ ևն:

ՄՂՐՈՒՆ «կողով, կթոց» նորագիտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած վստկ. 84 և 133. Կթեա՝ (զպտուղն)... և արկի մղրուն (այլ ձ. մղրուղն, մղրուլն. մի քիչ ցածրն էլ ասում է կթոց). Վարոցօք շինած մղրուն այգտյ:

*ՄՃՆՆՀ «պատերազմական մեքենայ» ծայսմ.

=Արաբ. منجنيق manjanīq հոմանիշից աղաւաղուած:

Այսպէս մեկնեց ՆՀԲ:

ՄՃՐՈՒՆ տն՝ս Մուրճ:

ՄՄԻԻԼ «շաղաշարիլ, խառնակիլ ընդ այլս» Բուզ. 159 (Դարձեալ ինքն իզանայր այլոց և այսպէս մմկեալ թաւալեալ էր), Կոշ. 306 (Ամինայն ազգք ազգք մեղադ հեղան տարածեցան յերկրի. արիւնք ի վերայ արիանց մըմկեալ խառնակեցան յաշխարհի). գրուած է նաև տմկիլ. մին կամ միւսը սխալ է. սխալը յառաջանում է երկաթագիր Մ և Տ գրերի նմանութիւնից: Սակայն կայ նաև շմկիլ «խառնակութիւլ» ձևը, որ գտնում եմ գործածուած Խոր. բնութ. 253. Զպատուականն ոչ զանգիտես ըստ նոցա շմկեալ և խառնափնդորեալ վարկանի յանձն առնուլ:

Կոշումն ընծայութեան գրքի հրատարակիչը (էջ 335) յիշեալ վկայութիւնը միայն ի նկատի ունենալով՝ մեկնում է «հեղեալ, հոսեալ»:

ՄՄՆԵԼ «մոմի պէս կակղացնել». ունի միայն Բառ. երեմ. 214, որից և ՓԲ. վերջինս գրում է մըմեկ:

+ ՄՆԱԼ «մնալ, ետ կենալ, դադարիլ, սպասել, պահուիլ, ապրիլ» ՍԳր. Եփր. Ել. և օրին. Ոսկ. մ. բ. 7. բուն արմատն է մնա, որ գործածական է իբր հրամայական. ածանցման մէջ մտնում է մնա, մնայ կամ մնաց ձևով. այսպէս՝ մնաց «մնալը» Ոսկ. փիլիպ. Ժ. մնացուած ՍԳր. մնացկան Ոսկ. ա. տիմ. Ժ. մնացորդ ՍԳր. շմնալի ճանցա-

ւոր» Ոսկ. փիլիպ. Ժ. յարամնայ կամ յարամնաց Դիոն. Նիւ. բն. Ենթամնայ Երզն. քեր. մնայուն, մնացեալ (նոր դրականում):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. men- արմատից, որ դարձած է նախ «միւնալ, յետոյ մնալ: Ցեղակիցներից ունինք սանս. man «յամեւ, հանգիստ սպասել», հայրս.

𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 a-mān-aya «սպասում էր», զնդ. upa-mān-ayən «մնացնել», պրս. ماندان māndan (նեթկ. mānam) «մընալ, աւելանալ», պհլ. mānistan, պաղ. mān-θan. քրդ. māin, բելուճ. mānay «յոգնիլ», լն. μένω «մնալ, կանգնիլ, տեւել, սպասել», կրկնութեամբ μί-μνω «մնալ», միջին ձայնդարձով μονή «մնալը, դադար, յապաղում», μόνιμος «մնայուն», լտ. maneo «մնալ», հիւլ. ainmne, կիմր. amynedd «համբերութիւն», Հնիւ. men- «մնալ, սպասել» համարում է մի նոր առում հնիւ. men «մտածել» բայի, իբրև «կանգնած մտածել» (Pokorny 2, 267, Boisacq 627, Walde 460, Ernout-Meillet 556, Horn § 966):—Հիւրշ. 475:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. մանէն բայի հետ: Սրանից յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 30, Windisch. 23 ևն: Müller SWAW 38, 595 մեր բառը դնում է *մանալ նախածից: Justi, Zendsp. 225 զնդ. man «մտածել, մնալ» ձևի տակ: Սանտալեհան ՀԱ 1913, 400 բեւեռ. manudi «մնացեալ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Ակն. Ասլ. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննիւ. Շմ. Ոզմ. Պլ. Զղ. Ռ. Սլմ. Սեբ. Սշ. Վն. Տփ. մնալ, Տփգ. մնուլ, Ազլ. մնուլ, Հմշ. մնուլ, Սվեդ. մնիլ, Հճ. մոնուլ, Զթ. մոնուլ, մոնուլ.—Բնորոշ է՝ Դվ. Թեհ. մնաց «մնաց» ձևը (կրկին Ե-ով), որի հնագոյն հաստատութիւնն ունի Կոստ. Երզն. 131 (Դավրէժ գրուած ձեռագրում՝ մնացել). դիտելու արժանի ձևեր են նաև Ալշ. Մշ. կտր. մացի, հրմ. մացի:

*ՄՆԱՍ, ի, ու հլ. «մի տեսակ կշիռ և զբրամ» ՍԳր. Պղատ. օրին. Շիր. 28. գրուած նաև մնէ փիլ. Ել. 524, մէն վստկ. 14:

= Ցն. μνᾶ, μνᾶς հոմանիշից, որ իբր կշիռ արժէր 100 դրախմի = կէս կիլօգրամ, իսկ իբր դրամ 60 արծաթ մնասը արժէր մէկ

տաղանդ, ոսկին վեց անգամ անելի Յոյն բառը ծագած է երբ. מָנֶנֶ manē բանից, այս էլ փոխառեալ է բաբել. manū ձևից, որից են նաև եգիպտ. manō, հարամ. manah, արաբ. مانا manā, مَن mann, ասոր. ܡܢܐ manīā, ինչպէս նաև սանս. manā «կշիռ ոսկւոյ»: Բուն արմատն է սեմ. manā «հաշուել, թուել»: Յոյնից են փոխառեալ նաև վրաց. მანა մեա, მანბო մեասի, լատ. mina, ֆրանս. mine, գերմ. Mine ևն (Gesenius¹⁷ 436, Boisacq 641). տե՛ս նաև ման, որ պահ-լաւականից է. իսկ մէն՝ յետին արարական փոխառութիւն:—Հիւրշ. 365:

Հնեորից Երբ. 28 ասում է թէ ռոստ երբայեցտց մնասն արծաթի թարգմանի: Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բցտր. շափ. և կշռ. էջ 132, յետոյ ՆՃԲ, ՄՆԴԱՎԱՐ «գօրավարական մի աստիճան Պարսից մէջ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բուզ. տպ. Վեհետ. 62, Պատկ. 53. «Յաղագս մնդավարին Պարսից Անդիկանայ», որ զլուսնների ցանկի մէջ և յետոյ դառնում է «Յաղագս զօրավարին Պարսից Անդիկանայ. Եւ Անդիկան զօրազլուսն նոցա» (էջ 124):

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Աճառ. Բանաս. 1904, 97, Վարդանեան ՀԱ. 1921, 504 կարդում է մկնդավար «առաջնորդ մկնդատուր զօրաց»:

ՄՆԵԻ «մի տեսակ ընդեղէն է». մէկ անգամ ունի Մխ. առակ. լթ. (յիշուած է հաճարի հետ):

*ՄՆԹԻՆ «գիշահոտ». գործածուած է միայն վարդի մի տեսակը որոշելու համար. վարդին մեթինն Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2084:

=Արաբ. منتن mintin «հոտած, ժանտահոտ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Կ. 712):

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս. անդ, բայց անելի լա՛ նորայր ՀԱ. 1921, 616 և 1926, 69:

*ՄՆԹՈՒՐ «շահոքրամ» Վստկ. Ամիրտ. սխալ գրուած մեփուր Վստկ. էջ 142. ըստ Տիրացուեան, Contributo § 153 «hesperis campicarpa Boiss.»

=Պրս. مانتور mantūr, որ է արաբ. منثور manθūr «մանուշակ կամ շահոքրամ»:

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Հայկ. բառաք. էջ 100 և Բառ. ֆր. 721 ա (julienne բառի տակ), որից յետոյ ՀԲուս. § 2085:

*ՄՆԻՆԱՅ (սեռ. -ի) «մի տեսակ փոքրիկ միջատ է՝ մլակի կամ մնիկի պէս» Շնորհ. եգես. էջ 68, որ և միեմեայ Կիր. 241.—սը-խալմամբ 1757 թուի մի Յիշատ. (Գիւան Ժ. էջ 196) համարում է թռչուն և գրում է մեմե-նոս. «Փոքրիկ թռչունն այն, որ կռչի մնինոս, և ըստ այլազգեաց բարբառոյն զըմբլ... ծածկեաց զամենայն արտօրայսն, որ ի միում հասկի գրեթէ ճ և բճ գտանիւր և ծծեցին զամենայն հիւթ հատիցն». (սրանից իմաց-ում է որ թռչուն չէ, այլ թռչող միջատ, քանի որ մի հասկի վրայ 200 են հաւաքուած. ծանօթութեան մէջ գրուած է լատ. calandra): =Ասոր. ܡܢܐ manīnā «curculis, calandre, charançon, ցորենի ուտիճ» (Broc-kelm. Lex. syr. 189), mənīnā «cynips, musca» (անդ, էջ 513).—Աճ.

ԳԻՒՌ.—Չմշ. միեմեա «մի տեսակ միջատ է, որ ցորենը հեղի ժամանակ ծծում չորացը-նում է»:

*ՄՆԻՐԱՅ, ի հլ. «մզկիթի աշտարակ» Յայսմ. մրտ. 11. Շնորհ. առ. որ և մեմեայ վրդ. պտմ. էջ 117, 127, մեմեայ Կիր. էջ 202, մեմեայ Միխ. աս. 448, Խլաթ. յիշ. 13.—յգ. մեմեաւնի «բուրգեր, աշտարակներ» Սամ. անեց. շար. 171.—ունի միայն ԱԲ:

=Արաբ. منارة mināra «մզկիթի աշտարակ». գալիս է نور nūr «լոյս» բառից՝ իբր զշահեր վառելու տեղ»:

ՄՆՇԵԼ «ճմռել, թրել, շաղուել, տրորել» Վստկ. (յաճախ). էջ 19, 23, 81, 135 ևն:

*ՄՆՈՒՐ «լատին քարոզչական մի կարգ» (նորագիւտ բառ):

=Լատ. minores «կրտսեր քարոզիչներ»:

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Սիսական, էջ 382:

ՄՆԶԵԼ տե՛ս Մունշ:

*ՄՆՋԱՆ «բուստ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2087. կայ նաև մարմանը ձևով՝ Բառ. երեմ. էջ 207:

=Պրս. Թրք. مرجان marjan, merjan «բուստ»:

Այսպէս մեկնեց ձրուս:

ՄԱՅԵԼԱ տե՛ս ՄԺԵԼԱ:

ՄՆՋԵՂ «մի տեսակ ծառ» Վստկ. 36, «կնձնի, թեղի, օրմե?» ըստ նորայր, Բառ. ֆրանս. «լտ. acer, ֆրանս. érable» ըստ ձրուս. § 2088. առաջին պարագային նոյն է մեջեյս «մոծակ» բառի հետ, որովհետեւ նոյն ծառը կոչուած է նաեւ մոծակի ծառ:

*ՄՇԱԿ, ի-ա հլ. «հողագործ, երկրագործ, այգու աշխատաւոր» ՄԳր. որից մշակել «հողը վարել, հերկել» Ոսկ. յհ. ր. 32. Փիլ. «մա-սակարարել, տնտեսել» Ագաթ. ՅԵԼ. «ծա-ռայիլ, աշխատիլ» Մաշկ. Վրբ. հց. մշակու-թիւն ՄԳր. Փիլ. Պիտ. մշակական Փիլ. Պիտ. անմշակելի ճառընտ. անմշակ, մշակոյթ, մշակութային (նոր բառեր) են:

= Կովկասեան լեզուներից փոխառեալ բառ է. հմմտ. վրաց. მუშა մուշա, მუშაკო մուշակի «գործաւոր», მუშაობა մուշաօրա, მუშაკობა մուշակօրա «աշխատանք», Եմեւ-Յացո սամուշավո «աշխատանք», Եմեւ-Յացո մեմուշավե «բեռնակիր», Եմեւ-Յացո մեմուշակե «մի բան մշակել, воздѣлывать, обрабатывать», Եմեւ-Յացո նամուշակա-րի, Եմեւ-Յացո նամուշակելի «աշխատու-թիւն, հերկ», մեւ-Յացո մուշօրա «ստրկութիւն, գերութիւն», թուշ. մեւ-Յացո մուշա «գործաւոր», մեւ-Յացո մուշօր «գործ, աշխատութիւն», լազ. muša «բեռնակիր», ինդ. mušaabay, մինգ. vimušuat, mušoba, սվան. limšav, limšac «աշխատիլ, աշխատանք», կաց. ինդ. muša «աշխատասէր», չերքէզ. mišak «երկրագործ, մշակող», miši «ցանք, վարուցանք»; ինչպէս տեսնում ենք, բառը կայ թէ՛ հիւսիսային և թէ՛ հարաւային Կովկասեան լեզուներում: Հա-յերէնը կարող է մեկնուիլ — ալ մասնակով, սակայն մշ- արմատը մեր մէջ գոյութիւն չունի, որ գտնուում է մուշ, միշ, մշ ձևերով Կովկասեան զանազան լեզուների մէջ և այն էլ աւելի ընդհանուր «աշխատանք, գործ» ի-մաստով, մինչդեռ հայերէնի մէջ «երկրա-գործ» նոյն զաղափարի մի մասնաւոր ա-ռումն է միայն: Այս բոլորը ցոյց է տալիս՝ որ բառը Կովկասեաններից է անցած հայե-րէնի և ո՛չ թէ հակառակը: Իմաստի զարգաց-ման համար հմմտ. հյ. գործ և գործել գեր-

կիր «մշակել (հողը)», պրս. رنجبر ranj-bar «հեղութիւն կրող» > Թրբ. renjber, ուկ. աշ-բար «մշակ, հողագործ» — Աճ.

Brosset JAs. 1834, 377 վրաց. մուշակի են: նշք պրս. միւշագ և Թրբ. ուշագ «ծառայ»: Lag. Urgesch. 886 ուս. му-жикъ «գիւղացի» բառի հետ (որ սա-կայն мужъ «այր մարդ» ձևից է): Justi. Dict. Kurde 399 պրս. թուշ. և քրդ. ձևե-րի հետ, որ տես տակը փոխ: Գարա-զաշեան, Քնն. պատմ. Ա. 68 Մուշ քա-ղաքի անունից, որովհետեւ այդտե՛ղ էր տարածուած գլխատրապէս երկրագոր-ծութիւնը — Հինք. արար. mašaq «տա-ռապանք, աշխատութիւն» և պրս. mu-šāq «պաշտօնեայ»: Ադոնց, Арм. Юс-тин. 436 მოსჯი (Մոսխ) ազգանունից, Պատահական նմանութիւն՝ ունի սիրբ. mijēšati «հողը երկրորդ անգամ վա-րել», որ *meišlō «խառնել» բայի մի նոր առումն է միայն (Trautmann, էջ 175),

ԳիՌ. — Կր. Մկ. Ողմ. Ջդ. Սլմ. Վն. Տփ. մշակ, Ալշ. Երե. Խրբ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. մշագ, Տիդ. մշոց, Ջթ. մուշօգ, մուշոգ, Հճ. մուշօգ, Սվհդ. մշիւգ («ծառայ, գործաւոր, բեռնա-կիր» նշանակութիւնն ունին բոլորն էլ): Նոր բառեր են մշիկի, մշակավաճ:

ԳիՌ. — Պրս. مشاق mušāq «սպասա-ւոր, ծառայ» կամ նախաձայնի փոփոխու-թեամբ էլ وشاق višāq «մատաղօրեայ սպասաւոր» (երկուսի մէջ էլ վերջաձայն զ մասնանիշ է անում օտար ծագումը), քրդ. مشاق mišāq «տան ծառայ, մշակ, ախո-ռապան»:

ՓՈՒԽ. — Ըստ Գ. Ասատուր (անձնական) հայերէն նոր դրական լեզուից է փոխառեալ վրաց. მუშაკო մուշակի «մտքի մշակ», որ ունի Գրիշաշվիլի, Զվիլի քալաքիս բոհեմա. էջ 75:

ՄՇԱՄ «բռ՛յս է» Բժշ. — ըստ ձրուս. § 2090 «թերեւս ըլլայ մաշմն»:

ՄՇԴԵԶ. անստոյգ նշանակութեամբ նորա-դիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնուում եմ գոր-ծածուած Գր. Աղթամարցու մի տաղի մէջ՝ նոր վկ. էջ 353. «Անդ է նահատակեալ առա-

քեան թումայ՝ հարեալ ի մըշդհհէն: Արդեօք զէնքի անո՞ւն է:

ՄՇԵԼ «ամանբիլ, փշրել» Մխ. բժշ. 50.— նոյն է գռ. մշրել:

Seidel, Մխ. բժշ. § 156 ուղղում է մաշել կամ մաղել:

ՄՇԽԵԼ «աղած՝ փռլի դարձրած դեղերը որևէ ձէթով հարել տրորել՝ միախառն խմոր կազմելու համար» Մխ. բժշ. 149. (նորագիւտ բառ):

Seidel, Մխ. բժշ. § 427 ուղղում է մաշել:

*ՄՇՂԼԻԼ «զբաղիլ, հետը պարապիլ»։ նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստկ. 27. Երբ այս բոյս չկենայ՝ որ դետինն մշղլի ի դարմանել զնա:

= Արաբ. مشغول mašğul «զբաղուած»։ — Աճ.

*ՄՇՄԻՇ կամ ՄԻՇՄԻՇ «ծիրան» Գառն. ունի միայն ՀԲուս. § 2093. նոյն է մըշմըշ «ծիրան» Դրնդ. 497. որից մշմշի «ծիրանի ծառ» Վարդան Այդեկցի (տե՛ս Վրդն. առ. I, էջ 318):

= Արաբ. میشمش mišmiš «ծիրան»։ — Հիւրշ. 279:

ԳիՌ.— Գործածական է այժմ էլ Խրբ. Զրս. Վն. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 485):

ՄՇՆԻԼ «ալքը տնկած նայիլ»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կարապետ վարդապետի մի տաղի մէջ (ԺԴ դար). «Պատուիրեմ քեզ ի յայս մարզել և զհայելուն ռճն ուսանել. մի՛ գեղջապէս հայեացս առնել, մի՛ յարածամ իրս ինչ մշնել, ալ ի կողմանց գաղտ նկատել» (Նոր ժող. Դ. էջ 51): — Հմմտ. պղնձով:

ՄՇՈՒՇ «մառախուղ, մէգ, բալ»։ յիշում եմ Բառ. երեմ. էջ 214 և Նորայր, Բառ. Ֆրանս. 1247 բ (իբր մհյ. բառ). յետնաբար ունի Տաղ. հրտր. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 75. հնից անանդուած չէ. գործածական է այժմ բարբառներում. անցած է նաև գրական լեզուին, ուր և ունինք՝ նորակերտ բառեր՝ մշուշային, մշուշապառ:

Schröder, Thesaur. 45 եբր. մֶשֶׁ

מֶשֶׁ «ամութի մէջ խարխափել»։ հմմտ.

Ել. Ժ. 21 וְיָמֶשׁ חֶשֶׁק vā-yāmēš ḥəšek

= խաւար շօշափելի (Եւ եղիցի խաւար ի վերայ երկրիդ հզիպտացոց, խաւար շօշափելի)։ — Այս համեմատութիւնը անճիշտ է, ըստ որում բառիս իմաստն է «շօշափել» և նոյն է ասոր. ܡܫܐ maš, արաբ. مَسَّ mass «շօշափել» բառերի հետ։ Աւելի հետաքրքրական է ն. ասոր. miš, miš «մըշուշ», ասոր. mušu «գիշեր», mūšīš «գիշերանց», mūšītu «գիշեր», եբի հետ նոյն է թւում արաբ. مَسَا masā «երեկոյ»:

ԳիՌ.— Սեբ. մշուշ. նաև Երեմ. տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 485.

*ՄՇՏԻԿ, ի-ա հլ. «փնջիկ կամ կապոց, որով որևէ հեղուկ էին սրսկում» (սովորաբար զոպայից կամ ծոթրինից շինուած, արդի յոյն եկեղեցիներում ռեհանից) ՍԳր. Կոշ. 29. Բրս. մրկ. ասպունգ Պղատ. տիմ. 146 (հմմտ. Զբջիշքն ի ներքոյ ունելով (թոքն) ծախսեալ իբրև զմշտիկ. = յն. στήριγας ἐντὸς ἑχούσαν οἶον σπύγγου κατὰ τρημέναις. Plat. opera. Paris 1883, էջ 233, հտ. II. տող 18, որից երևում է որ պէտք է կարդալ ծախսեալ փխ. ծախսեալ)։ — Տիրացուեան, Contributo § 442 մշտիկ դնում է իբրև բոյս՝ զոպայ, hyssopus angustifolius M. B, որ սխալ է, քանի որ հին մատենագրութեան մէջ յաճախ ասում է մշտիկ զոպայի:

= ՊՀԼ. *mušṭik հոմանիշ ձևից. սրա հետ հմմտ. պհլ. ܡܫܬܐ must կամ mušt «ափ, բուռ», muštih «բոռնցք», պրս. مشت mušt «ափ, բոռնցք», मुष्टी muṣṭī «մի բուռ», բելուճ. mušt «ափ», զնդ. mušti- «ափ, բուռ», muṣṭimasah- «մի բրնձնքի մեծութեամբ», սանս. muṣṭi- «ափ, ճանկ, բուռ», muṣṭika- «մի բուռ»։ Իմաստի զարգացման համար հմմտ. լատ. manipulus «մի բուռ. 2. տրցակ», պրս. دست dast «ձեռք» և պրս. dasta = պհլ. dastak «տրցակ»։ — Հիւրշ. 195:

նՁԲ լծ. իտալ. mazzo «կապոց»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Urgesch. 690. նոյնը նաև Հիւրշ. 197:

*ՄՈԳ, ու, ի-ա հլ. «զրադաշտական դե-
նի կրօնաւոր, կախարդ, աստղագէտ» ՄԳր.
նզն. նդիշ. հոր. «զրադաշտական կրօնին
հետեւող» նդիշ. ր. էջ 153, 154. որից լգ.
մոգեան Փարս. մոգել «կախարդութիւն ա-
նել» Գծ. ր. 9. Ոսկ. երբ. մոգութիւն Գծ. ր.
11. Փարս. նդիշ. մոգակրօնիկ Ոսկ. մ. ա.
6 և տիտ. մոգպետ «մոգերի գլխաւորը» նդիշ.
Փարս. «զրադաշտական մի կիշտ» նդիշ. ր.
էջ 112. շարամոգական Պիտ. սրանց նորա-
գոյն ձեւերից են մովպետան մովպետ նդիշ.
գ. էջ 47, ր. էջ 124, 141. մովպետան մովպետ
կաղանկտ. Բ. ա. մովան հանդերձապետ Ե-
դիշ. ր. էջ 124, 128. մովան անդերձապետ
Փարս. մոգաց անդերձապետ Բուդ.

=Պհլ. moγ բառից փոխառեալ (գրուած է
magu, արտասանուած էր may կամ moγ),
որ է հպրս. magu- «կախարդ, մոգ», ղնդ.
moγu-, պրս. مغ muγ կամ mōγ «մոգ, կա-
խարդ». իրանականից են փոխառեալ նաև յն.
μάγος «մոգ, զրադաշտական կրօնաւոր, կա-
խարդ» (Boisacq 597), յն. μάγιστρος, երբ.
mag māg «մոգ» (Երեմ. լթ. 3), արաբ. مجوس
majūs, լտ. magus, ֆրանս. mage, իտալ.
mago, գերմ. Magier են,—Մոգպետ գալիս
է պհլ. moγpet (գրուած magupat) ձեւից, որ
է հպրս. *magupati- «մոգերի գլխաւորը».
այս բառը Սասանեանների ժամանակ դար-
ձաւ moγpet կամ maupet, որից moγpetān
moγpet կամ maupetān maupet «մոգպե-
տաց մոգպետ», պրս. mōbedān mōbed և հլ.
մովպետան մովպետ: Այս իրանական ձեւերից
են փոխառեալ նաև ասոր. ܡܘܒܝܬܐ mō-
petā (Դ դար), յն. Μαυπιτᾶς, Μαυπιτουθᾶ
(ուղղիկ Μαυπιτᾶς, Μαυπιτουθᾶ), ասոր. mōwe-
dān mōwed, արաբ. موبدان موبد mūba-
dān mūbad (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Ա. էջ
740),—Հիւբշ. 195:

Ուղիղ համեմատութիւններ ունին S.
Martin, Mémoires 2, 469, ԳԴ, նշԲ.—
Böttich. Arica 22, 58 հպրս. magu,
սանս. mah, maghavan «մեծ», լտ. ma-
gister ձեւերի հետ: Pictet ZVS 5, 41
յն. μάγιστρον, պրս. mājīdan (=māgī-
dan): Justi, Zendsp. 235 ղնդ. mōγu
ձեւի տակ՝ ի մէջ այլոց երբ. mag և չին.

mu-hu ձեւերի հետ: Autran. Sumér. et
indec. էջ 49 ըստ Delitzsch-ի սումեր.
mag՝ որ է «գերագոյն քահանայ»:

ՓՈԽ.—Վրաց. მკვდრე მკვდრე, մոգու, մոգ, մոգվի
«մոգ, աստղագէտ, կախարդ», მკვდრე მკ-
ვრე, მკვდრე მკვდრე մոգմორ «մոգութիւն»
բառերը Մառ, Грам. др.-арм. 47 ղնում է
հայերէնից, Աւետարանի Թարգմանութեան
ժամանակ՝ տառադարձութեամբ անցած վը-
րացերէնի և ուզում է ապացուցանել թէ հայ
ձեւը կարդացուած էր մոգը:

*ՄՈԴ կամ ՄՈԹ, ո հլ. «մի տեսակ շափ՝
երեք գրիւ կամ չորս արդու պարունակու-
թեամբ» Շիր. 31. Սամ. անեց. 82, 111. Կիր.
էջ 34, Վստկ. 26, 31. Ուռհ. գրուած մունթ
Վրդ. առակ. էջ 27:

=Յն. μῶδιος «մօտ 25 լիտր պարունակու-
թեամբ մի շափ է», որ փոխառեալ է լտ. mo-
dius «գրիւ, արդու» բառից: (Այս լտ. բառը
Marcel Devic, Dict. étym. ղնում է սեմա-
կանից. հմմտ. երբ. mad mād- «շափ», ܡܕܐ
middāh «հարկ, տուրք», արաբ. المدة al-
mudd, որից պորտ. almude, սպան. almud,
ֆրանս. almude, almoude «հեղուկաշափ»,
իսկ Walde, Lat. etym. Wört. 489 իբր բնիկ
բառ՝ հանում է հնիւ. *med «շափել» արմա-
տից): Յոյնից են փոխառեալ նաև վրաց.
მოდო մոդա, მოდო მოდო «ընդեղէնի շափ»,
ուս. մոդի «լայնաբերան պոտուկ».—Հիւբշ.
366:

Ուղիղ մեկնեց նախ Աւգերեան, Բա-
ցատր. շփ. և կշռ. 135, նոյնը նաև նշԲ,
Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 341 Թրք.
մուր:

ԳԻՌ.—Ղրբ. մօք «մեծ ու խոր փայտեայ
պնակ» (որի հետ հմմտ. ն. ասոր. moθa
«սկաւառակ»):

ՄՈԳ «մեծ, շատ, զօրեղ, առաւելեալ».
այսպիսի մի արմատ ցոյց են տալիս մոգա-
նալ «մեծանալ, սաստկանալ, շատանալ»
Ոսկ. մ. ա. 6, Եւ. պտմ. գ. 40 (ձեռ. մո-
ղացեալ կամ մոռացեալ), մոգացուցանել
«զորգուել, քաջութեան յորդորել, զօրացնել»
Ոսկ. Կփես. 917. բոլորն էլ անստույգ բառեր
են, որովհետեւ ԱԲ ունի նաև մոլանալ «մե-

ծանալ, դորանալ (շար բանի)» ձևը՝ մոլի արմատից։

ՆՀԲ յն. μεῖζον «առաւելիւ», ἀκραιώ «առաւելու»։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. meš, miš «բազմութիւն»։

+ ՄՈՂԻ «հորթ» Երզն. քեր. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mazg'ho- ձեփց, որի երկրորդ ժառանգն է յն. μόσχος «անասունի ձագ, երինջ կամ հորթ, հորթուկ», նրազականը μόσχον. հնիս. zg'h տալիս է հյ. ձ, բայց երկու ձայնաւորի միջև դառնում է զ, — ծն. μόσχος նշանակում է նաև «բոյսի ընձիւղ, ծիւլ. 2. երախայ (տղայ կամ աղ-շիկ)»։ ոմանք ընդունում են որ հնիս. և յն. բառի նախնական իմաստը այս է, որից էլ փոխաբերաբար բխում է երրորդ իմաստը՝ «երինջ, հորթ» (այսպէս Boisacq 646). ուրիշներ էլ իրարից բաժանում են հնիս. mozg'ho- «ծիւլ, ընձիւղ» (որից ղնում են նաև լիթ. mązgas, լիթթ. maxgs «ընձիւղ, ծիւլ») և հնիս. mozg'ho- «հորթ, երինջ» (այսպէս Pokorny 2, 308—309)։ — Հիւրշ. 475?

ՆՀԲ դրաւ նախ յն. ձեփ հետ։ Ուղիղ մեկնեց Հիւրշ. Arm. Stud. § 205, յետոյ Bartholomae, Stud. 2, 40, Bugge KZ 32, 11, Meillet MSL 10, 282։ — Scheftelowitz BB 28, 300 և 29, 56 կըցում է ալբան. mezi «արու քուռակ», meze «էգ քուռակ», mezore «երինջ, հորթ», մակեդ. mandzu «քուռակ», ռում. manz «հորթ», իտալ. manzo «եղջ» ևն բառերի հետ. իսկ KZ 54 (1927), 226 և 232 սանս. mahisás «ցուլ» բառի հետ՝ հնիս. mog'hisos։ Վերջինիս դէմ են Boisacq և Pokorny՝ անդ։

ԳԻՌ. — Երեւ. Հմշ. Տփ. մօզի, Ղրբ. մօզի, մէօզի, Ախց. Կր. մօզիկ, Ալշ. Մշ. մօզիգ, Սվեդ. միզգա։ (Ղզ. մօզի է կոչւում «ծիւլ և էշի երկու տարեկան արու քուռակը» Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 486. Ղրբ. «գոմէշի ձագը», Սվեդ. «արու հորթը» ևն)։ Նոր բաներ են մօզամայր, մօզաւած, մօզի-մօզու։

ՓՈԽ. — Կապաղովկ. მოჯია «երինջ» (Karolides, ԴԱ. օտք. 93, 196, Bugge KZ 32, 11), քրդ. muzik «հորթ. 2. կնոջ առաջին

ամուսնուց ունեցած որդին» (այս նշանակութիւնն ունի նաև մօզիկ Բլ.), մօզի «գոլարակ» Մտթ. իր. 4. վրաց. მოჯიგო մօզիգի, գւռ. mozvi, mezve, mezvi «հորթ», լազ. muzari «էգ հորթ» (Աճառ. Արրտ. 1911, 417), ռուս. mozi, թրք. գւռ. Կր. mozig «մօզիկ» (Բիւր. 1898, 627). — անշուշտ պատահական է դիդ. meši «հորթ». բայց յայտնի չէ թէ պատահական է նաև արևել. թրք. موزای muzay «հորթ», որի դէմ ունինք օսմ. بوزاغو buzayu «հորթ» (սրանից է ննիս. բուզով «հորթ»), buzayalamaq «հորթ ծնիւլ»։

ՄՈԹԻՆ «մզկիթի աշտարակից հաւատացեալներին աղօթքի կանչող մոլլան. միւլէդ-դին». ունի միայն ԳԲ։

Մոթլոթել տե՛ս Խոթ։

+ ՄՈՒ «ծառերի բնի մօտ բուսած երկրորդական ձիւղ» Գաղիան. բայց ըստ Նորայր. Բանաս. 1901, էջ 121 Գաղիանոսի մօլլ պէտք է կարգաւ մոլ «մորենի», որ տե՛ս մաշայ բառի տակ. ըստ այսմ մօլ բառի (այս նշանակութեամբ) վկայութիւններից չնշում է Գաղիան. և մնում է միայն Ստեփ. լիհ. Աւե-լի հնից չէ աւանդուած, բայց պահուած է գաւառականների մէջ՝ զանազան նշանակութիւններով։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mol- «ծիւլ, ընձիւղիւ» արմատից. հմմտ. յն. μόλω, μόλωω «մօլ» (Հեսիւք.) «ծառի մոլերը կարելի է ուրիշ տեղ տնկել», βλαστῶ, βλαστάνω, βλαστῆν «ծիւլ, աճիւլ», βλαστός βλάστη «ծիւլ, բողբոջ», βλάτω (ωορ. ἐμολον, ապ. μολομαι, անորոշ՝ μολεῖν) «երթալ, դալ», αὐτόμολος «ինքնեկ, կամատրուպէս կամ ինքնադուրի եկող» ևն. այս բոլորի նախնականն է *melō «դուրս գալ, յառաջ գալ, փխր. բոյսերի աճիւլ, ծիւլ», որի ստորին ձայնդարձի *ml- ձեփց յառաջացել է յն. βλ- (Boisacq 121, 124, 643, Walde 301)։ Pokorny 2, 294 հնիս. արմատը ղնում է melā՝ «դուրս գալ, երևալ», որից հանում է՝ բացի յն. ձևերից, նաև սլաւական ընտանիքից՝ սերբ. izmolim «դուրս երեցնել», սլովէն. moliti «մեկնել, երկարել» ևն։ Սակայն «բոյսի աճիւլ» իմաստով կայ միմիայն յունարէնը, որ ենթադրում է *μόλος «ծիւլ, ընձիւղ»։ — Աճ.

Աճառ. MSL 15, 244 կցում է սանս. mula- «արմատ» բառին, որի հետ Boisacq 654 և Pokorny 2, 303 միացնում են յն. *mōl* «մոզակալ բոյս, դեղնածաղիկ սխտոր», նախաձևը *mōul*:- Այս ձևի դէմ սպասելի էր հյ. «մոլ, ուտի լաւագոյն հմ համարում վերի մեկնութիւնը, որ թէ՛ ձեռով և թէ նշանակութեամբ աւելի համապատասխան է:

ԳԻՒՄ.—Մոլ. Բ. Չմշ. Զրս. «ծառի բարակ ճիւղ, ճպտոտ, Ակն, Բնկ. Ննխ. Ջղ. «ծառի արմատի կողքերից գոլըս եկած երկրորդական ճիւղեր», Տր. «ծառերի մատղաշ ճիւղեր և տերեւներ՝ որ իբրև կիր տալիս են հորթիկներին», Բիւթ. «թթենու տերև՝ որ կտրատելով տալիս են շերամին», «չարդախառն շաղախ», մոլ Տր. «թեղի, կաթնտերևի, մանի և ուրիշ ծառերի տերեւներ, որ անասուններին իբր կիր են տալիս», մոլի խտը. (ձևի և կազմութեան համար հմմտ. բողկ, արմատը բող) «ժախի նման մի բոյս». սրանցից են մոլել վն. «չարդախառն շաղախով ծեփել», Հմշ. «փուշերն ու թուփերը կտրատել», մոլուտ Ղզ. մոլնկուտ Շլ. «մացառուտ»:

ՓՈՆ.—Վրաց. *მალე* մոլի «գալար խոտ, մի տեսակ խոտ, պատրինջ կամ թուրին, խոտ»:

+ՄՈԼ «մի բանի սաստիկ կապուելով խենթենալ, ցնորիլ, կատաղիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից մոլիլ «խենթենալ» ՍԳր. մոլուցք Ոսկ. հս. գիւնեմոլ ՍԳր. Ոսկ. մ. Բ. 23. մոլել «խենթեցնել» Վրք. հց. մոլութիւն ՍԳր. մոլաքգենի «վալրի թզենի» ՍԳր. Վեցօր. մոլախինդ «conium maculatum L» (Տիրացուհան, Contributo § 287) նիւ. կազմ. Մեսր. երէց. մոլաքոյս Ազաթ. դիւացամոլ Ազաթ. § 246 (հին տպ. դիւամոլ), դիւցամոլ Կաղանկտ. իգամոլիլ Փիլ. կնամոլ խոր. մանկամոլ Նոնն. Ճառքնտ. մարմնամոլութիւն Յհ. իմ. ատ. կոամոլ Յհ. կթ. շրջմոլիկ Լմբ. պորգ. ուկրամոլ Ոսկ. յհ. ա. 43. առատութեան գաղափարով հացամոլ «հացառատ» Ոսկ. հս. էջ 230. մոլեռանդ, մոլեռանդութիւն, ծխամոլ, սրճամոլ են (նոր բառեր).—նոյն արմատից -ի մասնիկով (հմմտ. բար-ի) ՄՈԼի «խենթ, խենթի պէս

կապուած, բուռն» Դ. Թագ. Բ. 11, Ոսկ. մ. Գ. 34, յհ. Բ. 22, Բ. տիմ. որից մոլեցին ՍԳր. Եփր. ծն. մոլեքար Եփր. օրին. էջ 280. մոլեկան ՍԳր. Վեցօր. Եւ. քր. մոլեխինդ խոր. Յհ. կթ. խնդամոլի Եւ. քր. բառիս համար 2. Ս. Գարամանլեան ՀԱ 1931, 646 գտնում է մի նոր առում. ալապէս՝ մոլի «մի տեսակ կախարդ» Եզն. էջ 100—101, մոլիլ «հարցուկի զուշակութիւններ անելը» Կծ. ժզ. 16. այս նշանակութիւնը անշուշտ կապուած է կախարդի կատաղիլ փրփրելու հետ.— առ մասնիկով (հմմտ. մեծաբել, մքար) ՄՈԼԱՐ «խաբող» Բ. կոր. Գ. 8. Կոշ. «ցնորեալ, խաբուած» Ճառքնտ. Եղիշ. Թղմ. «սխալ, մոլորական» Առակ. Ժ. 17. որից աստեղի մոլաբ «մոլորականներ» Յուգ. 13. մոլաբանուն Ա. տիմ. Գ. 20. մոլաբումն Փիլ. խաւարամոլա Եփր. ապաշխ. 186. մոլամոլա Փիլ.—որ մասնիկով՝ ՄՈԼՈՐ (հմմտ. գլոր. հատոր, բեկոր) «մոլորած, թիրած» Ոսկ. լս. Վրգն. ծն. և Կլ. որից մոլորիլ ՍԳր. մոլորեցուցանել ՍԳր. մոլորութիւն ՍԳր. Ոսկ. մտթ. մոլորակ Փիլ. մոլորական Ովս. Բ. 17. Կոշ. Ազաթ. Եւ. քր. Վեցօր. մոլորաճողմ Ազաթ. դիւամոլոր Յհ. կթ. Կաղանկտ. Եփրամոլորակ Փիլ. մոլամոլոր Մարաթ. են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. *mol*- արմատից.

հմմտ. յատկապէս՝ ալբան. *mal* «կիրք, մոլութիւն, սաստիկ ցանկութիւն», հոլլ. *mal* «չիմար, անմիտ, կատաղի», սանս. *malva* «անխելք, անմիտ», անգլ. *malse* «հպարտ», գոթ. (*untila*) *malsks* «անմիտ, անխորհուրդ» (գրուած է յն. *πορπετης* բառի դէմ, որ է ճիշտ «մոլեալ և զակատեալ») ևն (վերջին երկուսը -sko- մասնիկով աճած): Այս բոլորը հանում են հնխ. *mel*:- *mol*- արմատից (Pokorny 2, 290, Walde 296):—Տհ՝ս և տակը՝ ստուգաբանութեանց պատմութեան մէջ:

Pictet KZ 5, 335 իռլ. *maille*, սանս. *mlāi* ևն ձևերի հետ: Առաջին անգամ Diefenbach, Wört. yot. spr. 2, 27 համեմատեց գոթ. -*malsks* բառի հետ: Թուրքահան, Արծ. վասպ. էջ 42 «մոլոր, արմատ ոլոր, որ և գլոր, խոլոր, բոլոր»: Meillet MSL 8, 279 մեղի բառի հետ

միասին դնելով մուրճ՝ համեմատում է լտ. malus, լիթ. milyti ձկերի հետ։ Հինք. մալի = յն. μολώνω «կեղտոտել, ապականել», լտ. mollire «կակղացնել են», մալար < ոլոռն բառից, իսկ մալար < բուր բառից։ Tomaszek, Die alten Thraker 2, 27 յն. μολών «թուլանալ», βλάτ, βλατός «թոյլ մեղկ», թրակ. μῶλη «վարի փեղկնայ բոյսը»։ Patrübány SA 1, 194 լտ. moles, moliri, լիթ. matitis «սաստիկ ջանալ», mu'ldinát «հանգիստ չտալ»։ Diefenbach-ի վրայ հիմնուելով Finck ZAPh 1, 170 տուաւ վերի մեկնութիւնը, բայց դնելով նաև այնպիսի բառեր, որոնք նոյն արմատին չեն պատկանում։—Pokorny 2, 284—294 ճանաչում է եօթը տարբեր հնիւ. արմատ mel- ձևով, որոնցից յիշենք 1. mel- «շարդել, մանրել» (տե՛ս հյ. մալ), 2. mel- «խաբել» (> հյ. մեղf), 3. mel- «դանդաղել», 4. mel- «ուժեղ, մեծ»։ վերի բառերը դրում են առաջին mel- արմատի տակ, ուր են նաև «խենթ» իմաստով ուրիշ ուրիշ բառեր. ինչ. յն. βλάξ, βλαχός «թոյլ, մեղկ, կակուղ, խենթուկ», լիթ. mulk'is «խիմար, ապուշ» են. բայց այս «խենթ»երը իրաւամբ պատկանում են այստեղ, որովհետեւ ըխում են «թուլութեան, տկարութեան» գաղափարից, մինչդեռ մեր մոլին և նրա յարակից օտար ձևերը ընդհանրապէս «կատաղութեան» գաղափարից են բխում։ Շատ կարելի է հյ. մալ- արմատը իր զանազան առումներով գումարումը լինի մի քանի տարբեր հնիւ. արմատների, ինչ. մոլորիլ «սխալել» < հնիւ. mel- «խաբել» արմատից, հացամոլ «հացառատ» < հնիւ. mel- «ուժեղ, մեծ» արմատից են։

ԳիՌ.—Արմատական ձևը պահում են ՊԼ. մոլոր էրթալ և Ռ. մոլոր էրթալ «կերածը կատկին թոնել, շնչափողի մէջ մտնել»։ բայական ձևով են՝ Սշ. մոլորել, Երև. ննիւ. մոլորվել, Հմշ. մոլորվուշ, Մշ. մոլրել, Ախց. Ակն. Ասլ. հրբ. Կր. Ոզմ. ՊԼ. Եեր. մոլրիլ, Տի. մոլրվիլ, Ալշ. մոլրել, Ղրբ. մլո՛րվել, Շմ.

մլորվիլ, Վն. մէլրել, Սլմ. մէլրեղվել, Զթ. մըլը՛նիլ, մըլը՛րիլ, Մկ. միլիսիլ, Զդ. մուլրել, մալրել, Ազլ. մլլմրիլ. այս բոլորը նշանակում են «մոլորել»։ իսկ Տիգ. մոլրիլ «նուաղիլ, ուշաթափուիլ», Սվեդ. մլլարիլ, մըլրիլ «աչքերը շաղուիլ» (հաւանաբար վերջինս ներկայացնում է մալար և մլար (< մալլ, մլար) արմատների խառնուրդը)։ Նոր բառեր են մալորակ, մալար-շոլար, մա-մոլ, մա-մոլիկ, խնդամոլիկ, ծծմոլ, մա-մոլիկ, մա-մոլար, մոլոֆոր. (վերջինը ա՛յնքան է ձևափոխուել, որ հասել է մինչև մո-ֆոր! ձևին. հնագոյն և ուղիղ ձևը (իբր մոլիֆոր) ներկայացնում է Առաք. լծ. սհմ. էջ 178 «Մոլեալն ի մոլոքորէն ոչ յագի քերելովն»։ որ և մոլաֆոր Բժշ. «Մոլաքոր որ է տապաստըն» (հրտր. Բազմ. 1917, 102)։

ՓՈՏ.—Patrübány SA 1, 224 հայերէնից է դնում հունգ. bolond «խիմար» բառը (իբր հյ. մոլի + պրս. andak «խալ»), որ անշուշտ բնաւ կապ չունի այստեղ։

*ՄՈԼՈՇ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վրկայութեան) «բաղրջուկ, աղչկտակ, թրք. է-պէմ կիւմէճի, լտ. malva silvestris L» (Տիրացուեան, Contributo § 330, ուր տալիս է նաև մոլոֆ ձևը) վրք. հց. բ. 263 (սեռ. մոլոշի). գրուած նաև մոլօշ, մոլօշիա, մոլոխ, մոլոխիա Բժշ. մոլօխ Միւ. հեր. 95։

= Յն. μολόχη, μολάχη հոմանիշից. հայերէնի մէջ բառավերջի շ և իս ձայնները ներկայացնում են յն. χ-ի յետին հնչումները. հմմտ. շլոռոս < χλωρός, խաբտաֆիլակ < χαρταφύλαξ. հին հնչման տառադարձութիւնն են ներկայացնում վրաց. მალეჭო մալոֆի, მალეჭო մալոֆի և լազ. molok'i «մոլոշ»։ Յոյն բառի ծագման մասին կան զանազան կարծիքներ (տե՛ս Boisacq 604), բայց հաւանաբար հին միջերկրեան փոխառութիւն է, որի հետ նոյն է գալիս երբ. mallūḫa «աղիմայ բոյսը, atriplex halimus L»։ Boisacq անդ տալիս է բառիս համար նաև յն. μάλβαξ, μάλβαχον ձևերը, որոնք շատ կասկածելի է համարում։ Հյ. բաղրակ = վրաց. ბალბა balba «մոլոշ» հոմանիշները ընդում են այս կասկածները և թերևս մի ընդհանուր հին աղբիւր ենթադրում։—Հիւրշ. 366։

նշմ լծ. յն. մօլօխի, մալախի, լա. մալուա, պրս. միպֆէֆ: Հիւքշ. ZDMG 36 (1882), 127 և Հիւնք. յն. բօլօշի-ից: ԳիՌ.—ննխ. մօլօշ «բաղրշուկ»։ Իսկ Չն. «կաղնիների վրայ՝ զկեռի նման կոլոր և թե-թե մի պտուղ»։

Մոլոր տե՛ս Մոլ:

Մոնետր, ո հլ. «այրուած բանի փոշին» ՍԳր. որից մոխրել «մոխիր դարձնել» Ամովս. բ. 1. Ոսկ. ա. Թես. մոխրակոյտ Վեա. ա. 16, գ. 12. մոխրանոց Փարս. մոխրապաշտութիւն Ազաթ. մոխրաաւարած Ոսկ. մ. գ. 14. մոխրացան Ոսկ. մ. բ. 5. Վեցօր. մոխրոց «աղբանոց» նէհմ. գ. 13, 14. կրակամոխիր Ճառքնտ. մոխրաման (նոր բառ) ևն:

Lag. Urgesch. 806 մոխ բառից: Հիւնք. յն. μακρίον. լա. maculo «աղտեղել»։ Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 հլ. մոծիր և թրք. mōjor բառերի հետ Մառ. О полож. аѳхаз. 34 վրաց. xvirі «փոշի», ափսազ. άχουα «մոխիր» բառերի հետ. արմատը խիր, մո մասնիկով:

ԳիՌ.—Ջդ. վն. մոխիր, Ախց. Երև. Խրք. Կր. Հմշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տփ. մօխիր, Գոր. մօխէր, Ակն. Եւդ. մախիր, Ազլ. մախիր, մախիր, Մկ. մուխիր, Ոզմ. մուխէր, Սլմ. մուխիր, Ասլ. մէօխիր (բայց մօխէօ՝ց «մոխիր թափելու տեղ»), Ղրբ. մօխուր, Շմ. մուխուր, Ջթ. մախը՝, մախը՛ր, Սլեդ. մոխխէր:—նոր բառեր են մոխիրխաշ, մոխիրկոխ, մոխրագող, մոխրաքաթախ, մոխրաքաղ, մոխրածուծ, մոխրակալ, մոխրակոլոլ, մոխրահան, մոխրահաւել, մոխրահող, մոխրատ, մոխրատանձի, մոխրիկ, մոխրել «մոխիրով շփել» (> Ակն. մառխէլ), մոխրոխիլ, մոխրօծ:—Ջդ. փոխանակ մոխիր ձևի՝ աւելի գործածական է կտրմոխիր:

ՄՈՒՈՍԻ «մոխիր կամ շօշափումն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 214:

*ՄՈՍԱԿ «մօեղ, մօղուկ» վրդն. սղ. ճխգ. էջ 496 (ձեռ. ի տոծկէ, տալ. ի տոծէ, ուղղելի ի մոծկէ՝ ըստ նորայր, Հայկ. բառաք. 19) Ջրբ. սարկ. Բ. 2. (գրուած նաև մուծակ), որից մոծակի ծառ «թեղի, орме» Ասար. Ամիրտ. (ըստ Ջդ. մոծակի ծառ է կոչում մի տեսակ անպտուղ ծառ, միջակ բարձրու-

թեամբ, տերևները նման թթենու տերևներին. հմմտ. պրս. پاشادار pašādār «է ծառ իմն, որ ունի զգողակ, ի մէջ որոյ գոյանան մոծակք» (pašša «մոծակ» բառից):

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. ուտ. մոծակ, ավար. māčak', կիւր. mičeg, բուդ. mičax, խին. mi'jak', ակ. լակ. չի. mičak', ինգ. mučak', նաև շաղաթ. موحال mučak (Будаговъ 2, 261), բուլորն էլ «մոծակ» նշանակութեամբ:—Աճ.

ՀՀԲ հանում է մոյծ արմատից, իբրև «մուծակ, մուծանող, խայթող»։ Karolides, Γλ. սոչքր. 93 կապադովկ. բօժա «սարգ» բառի հետ վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 270: Ղափանցեան, ՅՅՈ 23, 356 քրդ. moz «սիծակ»:

ԳիՌ.—Ջդ. մոծակ, Երև. Կր. Շմ. Տփ. մօծակ, Ղրբ. մրէ՛ծակ, Ազլ. մա՛ծակ:

ՄՈՍԻՐ «մոխիր, ածուխի փշրուք, մճիր»։ վրք. հց. Բ. 464. Մարթին. ասում է նաև մոնիր, մնիր, մծիր. որից մծրել «խանձել, այրել, մոխիր դարձնել» (նորագիւտ բառ) Սիմ. ապար. 77, 100 (Ջառիւծադէմ անպարտելին... կամէր մծրել հուր Սասանին. Մըծրեալ այրեաց բոլորովին). Օրբել. 330 (Ջղեղեցիկ սաղարթ լուսալիբ ոստոց հաւատոյ... բոցաթոյն արկածիւ այրեալ մծրէ և ապա. կանէ), մծրիլ «հացահատիկը ուշ հնձուելով՝ այրիլ հողանալ» Վստկ. էջ 29 (Թէ դարին հասեալ իցէ, յառաջ դայն հնձեալ՝ զի թէ յամէ, մծրի):

նշմ մոխի՛ր բառից: Հիւնք. մոխիր և մաֆուր բառերի հետ Թիրեաքեան. Բաղմ. 1913, 341 հլ. մոխիր և թրք. mōjor բառերի հետ:

ԳիՌ.—Ախց. Կր. մօծիր, Հմշ. մօծիր «կըրակը պատող մոխիրը», Ալշ. Եւդ. Մշ. Մշկ. մօծիլ «փոքրիկ կայծ» (Մշ. նաև մօծեղ), Ջդ. մոծիլ, Ոզմ. մուծէլ «կայծ», Պլ. Սեբ. մըջիր, Ռ. մըջր, Ասլ. մծիլ «ածուխի փշրանք», թրք. քախօս հայերից՝ Ատն. մզել «սպանած՝ քիչ մնացած կրակ».—մծրիլ ձևի գէմ ունինք մծրալի Երև., մնծրիլ Վն., մնծրել Սլմ., մնծուր Մրդ. Վն. «այրուած բանի ածխացած

մնացորդը».—նոր բառ է մոճրակալել Ղզ. «կրակը մոխրով ծածկուիլ»:

Փոխ.—Թրք. *موچور* mujor «հրահալելիաց կղկղանք, scorie», որ ըստ Կարապետ-հան, Թսմ. բռ. 870 բացի «հրահալելիաց կղկղանք» նշանակութիւնից, ունի նաև «ա-ծուխի մանրուք» նշանակութիւնը, որով բո-լորովին նոյնանում է հայերէնի հետ և սրա-նով փոխառութիւնը հաստատում:

ՄՈՂ. «ծուռ, ծուռ ու մուռ». գիտէ միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած վեցօր, Թ. 195. «Զիւրդ կորացեալ և կրկ-նեալ կազմի (կարիճն) հարկանել ըստ օրի-նակի մող և կոր (լս. ման և կոր) կերպա-րանաց փղի»:

Կապ ունի՞ արդեօք աղամող բառի հետ:

*ՄՈՂԵՁ «քարաթոթոշ, կովադիաց, քէր-բէնքէլէ» Ղեւ. ժա. 30. ասում է նաև մողիկ Նղիշ. մողոզ Պտմ. աղէքս. 154. մայաղէզ Գաղիան. կամ նաև մուղէզ, մողէս, մուղէս. մուղիկ են. վերջածայնի տարբերութիւնը այնպէս է, ինչպէս քարաղէզ—քարաղէս. նոր դրականի ընդունած ձևն է միայն մողէս:

=ՊՀԼ. անծանօթ մի ձևից, որի ներկայա-ցուցին է պրս. *مالوس* mālūs կամ mā-
lōs «կանաչ մողէս» (ԳԴ, էջ 290 ա). բա-
ռիս բուն հայերէնն է կովաղիաց:

Klaproth, Asia pol. 100 համեմատեց առաջին անգամ սոյն պրս. ձևի հետ. Տէրմ. Altarm. 90 բարդուած է համա-րում մող=զնդ. mairya «մահացուցիչ, վնասակար», պրս. māṛ «օձ» + իժ բա-ռերից: Bugge KZ 32. 86 համեմատում է ուտ. milyonj, Թուշ. melqu, չեչէն. melqu բառերի հետ: Նոյն IF 1, 442 մերժում է կապել նբգերմ. molch, մբգ. mol, molle, հբգ. mol «սալամանդր, սև մողէս» ձևերի հետ և իբր բնիկ հայ՝ բարդուած է համարում մող և իժ բա-ռերից. մող < *mandr- գտնում է սանս. maṇḍuka- «գորտ» բառի մէջ: Սրա դէմ են դուրս գալիս Bartholomae IF 3, 175, Wackernagel և մանաւանդ Lidén, Stud. zur altind. u. vgl. spr. էջ 85—87. որ հյ. մողէս դնում է հնիս. mel, mol-

«կեղտոտել» արմատից, կցելով սանս. mala «կեղտ», յն. मोलना «ապականել», հբգ. mol, molm, molt, նբգ. Molch «մողէս» ձևերին (Զի ընդունում Pokor-ny 2, 286): Հիւնք. մծեխ բառից, Գա-րագաշեան, Արեւելք, 1895 յունիս 27 յն. մալախου, լտ. mollis բառից, որ է կա-կուղ, իբր կակղամորթ: Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 409 արար. *مچوس* maḡūs «քա-մելէսն», Patrubby 2Ա 1908, 152 յն. βλώσχω, ἐμολον, μολοῦμαι «երթալ, դալ» բայի հետ՝ հնիս. melo «գորտ գալ» ար-մատից (տե՛ս վերը մոլ): Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, էջ 111 —էզ կենդանի նշանակող մասնիկով, ինչ. խլէզ, աղէզ են:—Վերի մեկնութիւնը առաջարկել եմ Meillet-ին, բայց նա չէ՞ վճռական՝ պրս. l ձայնի անորոշութեան պատճառով (անձնական):

ԳԻՌ.—Կր. մողէզ, Սեբ. մողէս, Մկ. վն. մողօզիկ, Ալշ. Մշ. մողօզիկ (Մշ. նաև մող-լօզիկ), Մրդ. Սլմ. մողօզիկ, հրբ. Տիգ. մրգ-լէզ, Մշկ. Ք. մգըլրէզ, ննիս. մոլլլէզ, Ապ. Սր. մողոզիկ (ըստ Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 111 ծան.). անշուշտ նոյն բառն է նաև մողորիկ Տր. «մի տեսակ կարճ և ան-թոյն օձ»:—Բառիս ձևափոխութեան վրայ անշուշտ ազդել է խլէզ հոմանիշը և փոխա-դարձաբար:

ՓՈՒՆ.—Ըստ Ղափանցեան (անդ) գու. մա-ղոզիկ ձևից է փոխառեալ տեղական. քրդ. makizark «մողէս»: Այլուր մողէսը կոչում է քրդ. makamä'r (տե՛ս իմ Recueil de mots Kurdes, էջ 12), որ կազմուած է ըստ իս քրդ. mǎ'r (=պրս. māṛ) «օձ» բառից. Հաճինի բարբառով էլ մողէսը (մեծ տեսակը) կոչում է «Օձին թոյն ուտող»: Ուտ. մողօծ «մողէզ»:

*ՄՈՄ, ո հյ. «մեղրամոմ» ՍԳր. Վեցօր. էջ 166. որից մոմակերտ Վեցօր. 165. մոմեղէն Բուզ. ականամոմ Նզն. մոմառեալ Պղատ. տիմ. և օրին. մոմազօծ Մաշտ. ջահկ. մոմ-նել «մոմով պատել» Կոշ. 115 (Զմորթն հա-նեալ մոմեալ իբրև զպարկ. յն. շունի մոմ-նեալ). մոմակալ Յայսմ. Մաշտ. մոմածե նիւ. կազմ. մոմլաք Առաք. պտմ. 138. վոմբիմառ «ձեռքը մոմ բռնած տիրացու

կամ դպիր» (նորագիրս բառ) Լմբ. մատ. 201. Նոր բառեր են մեղրամոմ, կեֆամոմ, մոմավանառ, մոմլուցկի, մոմշուր (արդէն յիշուած է Թորոսեան, Տետր. հմտ. բառ. էջ 53), մոմապատ, մոմագործութիւն ևն:

= ՊՀԼ. *mōm բառից. հմտ. պրս. موم mūm «մոմ», հինգուտ. mōm, գնչ. mom, որոնցից են փոխառեալ նաև արաբ. քրդ. mūm, թրք. mūm, mom «մոմ, մեղրամոմ, կերոն».—Հիւրշ. 196:

Նախ Schröder, Thesaur. 46 արաբ. mūm բառից: ԳԴ պրս. mūm: ՆՀԲ թրք. մոմ: Böttich. Arica 78, 293, Lag. Urgesch. 957, Müller SWAW 38, 590, Հիւրշ. KZ 23, 403 պրս. nōm:

ԳԻՌ. —ԱԼԶ. ՀՃ. Մշ. Զդ. Վն. մոմ, Ախց. հրբ. Կր. Ննխ, ՊԼ. Ռ. Մշ. մոմ, Ազլ. Ակն. Գոր. Երև. Հմշ. Ղրբ. Մկ. Մրդ. Շմ. Ոզմ. Տիգ. Տփ. մոմ, Սհբ. մէօմ, Սլմ. մուէմ, Զթ. միմ, միւմ, Սվեդ. միմ, Ասլ. մըմ, նոր բառեր են մոմել, մոմիլ, մոմքափ, մոմիկ, մոմշուր, մոմպատ, մոմփայտ:

ՄՈՄԱՍՍԹԻ «ծառանդ». ունի միայն Բռ. Կրեմ. էջ 214:

ՄՈՄՈՇ «գետնաքարշ, դանդաղ» Հին բռ. Բառ. Կրեմ. էջ 214. որից անմոմոշական «անդանդաղ, համարձակ» Մազ. դամագտ. (Մէնէլիշ. Գամագտ. էջ 32):

ՄՈՄՈՉ «նոճի, կաղնի և նման վայրի ծառերի պտուղը, chaton», որ և մամոշ Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2105 և § 1953:

*ՄՈՄՈՍ տե՛ս Միմոս:

+ՄՈՅԹ, ի հլ. «նեցուկ, յենարան, մի բան հաստատ պահելու համար սակը դրուած ցից» ՍԳր. Վեցօր. 167, 194. Ոսկ. պօղ. Ոսկ. Կս. 264. Մազ. Թղ. 31. Վանակ. յոր. Գէ. Կս.

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meuthi- ձևից. սրա հետ հմտ. սանս. 𐎢𐎠𐎶𐎠 methi «մոյթ, ցից», mitá «հաստատեալ», minōti «տնկել. ցցել, հաստատել, հիմնել», mit- «տնկած ցից», mayūkha- «ցից», լիթ. miētas «ցանկապատի ցից», լիթթ. miets «նոյն նշ.», maide «ձող», mienu, miet «հողի մէջ ցից խրել», միուլ. methos «սահմանակից», լտ. meta «սահման, ծայր, վերջ», moenia «շրջապարիսպ», mūnio «պարսպել, պառքա-

շել», murgus «պատ», հհիւս. meidr «ծառ. դերան, ձող» (Walde 481, 490, Trautmann 165), Բուլղրի էլ պարզական արմատն է հնխ. mei «ցից տնկել, ցցով ամրացնել», որ ստանալով ս աճականը՝ դարձել է meyu- (հմտ. սանս. mayūkha) կամ meu-, որի վրայ էլ աւելանալով th աճականը՝ ստացուել է meu-thi->մոյթ (Meillet BZL 26, 125, Pokorny 2, 240):

ՆՀԲ յիշում է արաբ. 'amūd «հաստատութիւն», matīn «հաստատուն», պրս. umūd, umūd «յոյս», Տէրվ. Նախալ. 99 սանս. mū, յն. բնա բառերի հետ հնխ. mu «փակել, պնդել» արմատից և կամ հլ. մուծանել, մտանել, մղել, լտ. movere ևն ձևերի հետ՝ հնխ. mu «մղել» արմատից, Ուլդիզ մեկնութիւնը տուաւ Schefelowitz BB 29 (1905) 24 և 27, KZ 54 (1927), 252, որ ընդունում է նաև Meillet (նամակ 1 ապր. 1927):

—ՄՈՅՄ. արմատ՝ որ առանձին գործածւում է իբրև կտ. Կ. Կ. կամ հրամ. մուծանել բայի. որից ունինք մուծանել «մտցնել» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Եւս. պտմ. մուծումն Աթ. մուծիչ «մտցնող» Լմբ. պտրգ. մուծիկ «արարողապետ, թագաւորի մօտ առաջնորդողը» ԱԲ. ստորամոյծ Մազ. Եկամոյծ «նորամուտ» Եփր. յովս. 102 (չունի ՆՀԲ). նոր ձև է մուծել:

= Նոյն է մուտ արմատի հետ. երկուսի ձայնական առնչութեան համար հմտ. բոյծ և բոտ:

ՆՀԲ համարում է ալլափոխուած մրտուցանել բայից, Windisch. 23 մատնել, մատուցանել, մուտ բառերի հետ՝ լտ. medius «միջին» ձևին ազգակից, Տէրվ. Նախալ. 46 հնխ. mu արմատից ալլեայլ աճականներով կազմուած է դրնում մուտ, մուխ, մուծ, մուղ, մոց:—Հիւնք. = ՆՀԲ, Bugge KZ 32, 77 մտուցանել բառից, ուր ց ձայնը նախորդ տ-ի ազդեցութեամբ զրկուած է իր շրնչից, Meillet BSL № 79, էջ 4 մուտ կցելով յն. բնա ձևին և հանելով հնխ. mud^e/o բայից, անցողականը մուծա-

նեմ՝ հանում է հնխ. m°/o u-g°/o ձևից:
Տե՛ս նաև մատչիլ և մուտ:

*ՄՈՅԿ (ի-ա հլ. ըստ նշՔ, բայց առանց վկայութեան) «տոնաման, հողաթափ, կօշիկ» Բուզ. 209, Փարսլ. Վրք. հց. որից միամոյկ Փրպ. արմատը գրուած է նաև մոյգ, մոգ.— նոր գրականում (արեւմտեան բարբառ) ընդունուած էր միայն մոյկ ձևը և նշանակում էր «մինչև ծունկը հասնող կօշիկ, ճիզմէ».— Իսկ ձորձմոյկ տե՛ս ձորձ:

= Պհլ. պազ. mōk «կօշիկ» բառից, որից փոխառեալ են նաև արաբ. موك mūq, ասոր. ܡܘܩ mūqā, Թալմ. מוק mūq, վրաց. მუკი մոգվի «կօշիկ», յն. βουξίς «մի տեսակ կանացի-կօշիկ» (Boisacq 117 այս բառի ծագումը անյայտ է համարում).— Հիւրշ. 196:

ՆշՔ պրս. մուլէ և հլ. մուեակ բառերի հետ. իսկ սանդալ բառի տակ՝ լծ. մակոյկ և մագուգ: Lag. Btrg. baktr. Lex. 49 Թալմ. արաբ. ասոր. և յն. ձևերի հետ դնում է muč արմատից: Հիւրշ. KZ 23, 29 պհլ. mok և աֆղան. moca-rah «կօշիկ»: Հիւրշ. մակոյկ բառից:

+ ՄՈՅՆ «վայելչութիւն, բարեձեւութիւն» Ոսկ. երբ. իր. 558. Պիտ. որից ամոյն «անբարեվայելուչ, տխուր» Ոսկ. երբ. իր. 558. ամուեութիւն «անբարեվայելչութիւն» Պիտ. բարեմոյն «կայտառ, բարեվայելուչ, ուրախ» Առակ. Ժէ. 22. շարամոյն «թշուառ, տառապեալ» Եփր. Թգ. էջ 378. մուեաւոր «մարմնի լաւ գոյն և գեղեցկութիւն ունեցող» Ոսկ. կող. էջ 530. հօրամոյն Ա. մակ. ա. 6. Բ. մակ. Ժ. 10 (գրուած յն. εὐπρεπὲς «բարեհայր» բառի դէմ). Ազաթ. հաւանցամոյն Կորին. (տպ. հաւուստ ամացն, որ ըստ Գ. Տ-Մկրտչեան, Գորիա և Շմոն, էջ 19, ուղղելի է հաւանցամոյն, ինչպէս ունի էջմիածնի Կէ. 611 ձեռագիրը). երկուսն էլ բուն թարգմանում են «հօրը վայել, հօրն արժանի, հօրնմանակ» և ո՛չ «բարեհայր կամ քաջահայր»:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mou-no- ձևից, որ կազմուած է mou- արմատից՝ -no- մասնիկով. արմատը գտնում ենք մի՛միայն գերմանական ընտանիքի մէջ. հմմտ. մհրա. գերմ. mōi(e), մհոլլ. mooy, հոլլ. mooi,

ֆրիզ. mōi, բուրն էլ «գեղեցիկ, սիրուն», ֆրիզ. sik mōien «եղանակը գեղեցկանալ, օղբ բացուիլ», որից փոխառեալ շվեդ. mojna «քամին նստիլ»: Ընդհանուր գերմանական նախաձեւն է *mauja-:

Բառ. երեմ. էջ 215 մոյն հասկանում է «փափուկ, բողբոջ, զուարթ»: Canini. Et. étym. 46 մոյն կցում է սանս. man'i «զոյն» բառին, իսկ էջ 226 հլ. այլամոյն ձևից փոխառեալ է դնում արաբ. qalamūn, յն. χαμαιλέων «քամեկէտն» բառերը: Հիւրշ. հօրամոյն մեկնում է իբր յն. μνηρό-μοιον «հանգոյն մօրն»: Մոյն բառի առթիւ տե՛ս Մրմրեան, Բիւզ. Թ. 922, ուր առաջարկում է բնամոյն «original» բառը և որ քննում է հաշկոնց, Մաղիկ, Թ. 1899 հոկտ.՝ 28: Փորթուզալ փաշա, Նդիշէ 122 լծ. դնդ. vohu manō «բարի ոգին»: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 290 կցում է Լման-ման արմատին: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson. Ar. u. Arm. Stud. 113:

ՄՈՅՆ «խեղդիկ». արմատ առանձին անգործածական. գտնուում է միայն ծովամոյն առնել «ծովի մէջ խեղդել» Վրգ. պտմ. Խոսր. և զետամոյն «գետի մէջ խեղդուած» Նշ. եզեկ. Ոսկ. գծ. բառերի մէջ:

ՆշՔ, Բագրատունի, Տարերբ (1856), էջ 65 և Հիւրշ. ամալ, ամացեալ բառից. որով արմատը լինում է ո՛չ թէ մոյն, այլ ամ. այսպէս՝ զետ-ամ-ոյն, ծով-ամ-ոյն (երկուսն էլ -ոյն մասնիկով): Meillet MSL 12, 430 իբր բնիկ հայ կցում է հսլ. myti «լուալ», լեթթ. maut «սուզիլ, լողալ», լիթ. māudyti «լողանալ», հպրոս. aumūsnaп «լուացումն», սանս. mūtram «մէզ», յն. μύδος «խոնաւութիւն» բառերին: Այս մեկնութիւնը ընդունում են Walde 500 և Pokorny 2, 249:

ՄՈՅՆ «մեկնել, մեկնութիւն». անստույգ բառ, որ երևան է գալիս միայն երազմոյն «ծրագնէր մեկնող Տիւր դիք» բառի մէջ:

էմին, Հայ հեթ. կրօնը, Յոյս 1875, 292 և Ист. Асохника 269 մոյն դնելով «քնածին հանգամանք», երազմոյն մեկնում է «երազ մեկնելու բնածին յատ-

երևում ավթայ թթր. *موش* mōš «մայրի, հղենի» (Будаговъ 2, էջ 263)։

ԳԻՌ.—Մշ. մօշի թթուփ՝ որից ցախաւել են շինում», *հրր.* մօշի «մի տեսակ ծառ է», Ազլ. Ղրբ. մօշի «մորենու թուփը». արմատն է մոշ Ազլ. Ղրբ. Ղրդ. Ղբ. Շմ. «մորենու պրտուղը», որից նոր բառեր են՝ մոշուտ, մոշահոտ, մոշաֆաղի, մոշաթափ, մառամոշ և թեթեա մոշահաւ։ Նշանակութեան արժանի է նեխ. մուշայ (վերջաձայն *y*-ով) «մի տեսակ խոտ՝ որ անասունները արածում են». բայց այս բառը թաթարական փոխառութիւն պէտք է լինի և կապ չունի մեր մոշայի հետ՝ որ թուփ է (տե՛ս և իմ քննութ. նոր-նախընթացի բարբառի § 49)։

ՄՈՇԻ թի սկզբանէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

ՄՈՇՈՐԵԼ. անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է Բառ. երեմ. էջ 196 նախկին բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝ նախկին «հնարել կամ մոշորել կամ արածել». ըստ այսմ բառիս իմաստը անորոշ է և հաւանաբար կամ առաջինին է հոմանիշ և կամ երրորդին. կարող է նաև լինել վրիպակ՝ փոխանակ մոլորել։

+ՄՈՐԱՆԱԼ «մտքիցը դուրս գալ» ՍԳր. Ոսկ. երբ. որից մոռացուցանել Սն. խա. 51. Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 17. մոռացո՞ւմ էլւտ. ե. 3. ր. պետ. ա. 9. Ոսկ. ես. Ագաթ. Բուզ. մոռաց Եփր. մաքր. 220. մոռացկոտ Փարս. Եղիշ. հյր. մեր 206. Երզն. մաթ. 484. մոռացութիւն Յկ. ա. 25. Եւագր. մոռացումն ՍԳր. շնորհակա՞ն Բուզ. անմոռաց Մծր. Փարս. Եղիշ. չարամոռաց Եւագր. տիրամոռաց թիր տիրոշ մոռացող ապերախտ» (նորագիւտ բառ) Մխ. անեց. 32. երախտամոռաց Մաշկ. իգն. դիւրամոռաց Արծր. անմոռանալի Պիտ. անմոռուկ «mycosotis ծաղիկը» (նոր գրականութ կազմուած՝ անմոռուկ բառի կազապարով և իբր թրգմ. ne m'oubliez pas, գերմ. Vergissmeinnicht, իտալ. non-ti-scordar-di-me հոմանիշներին)։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mors- արմատից. հմմտ. սանս. mŕš, mŕšyatē, կոր. mamárša, mamŕše «մոռանալ, անյիշալար լինել, համբերութեամբ տանիլ», քուշ. marsoymā «մո-

ռանալ», լիթ. mīšzti, mīšztu «մոռանալ» (Pokorny 2, 279, Trautmann 187, Boisacq 50)։—Հիւրշ. 475։

ՆՁԲ «որպէս թէ մեռանիլ իրաց ի յուշն. լատ. memor «յիշող» և immemor «մոռացող»։ Böttich. Arica 86, 413 սանս. smŕ և զնդ. mərə «յիշել»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 «թերեւ ազգակից մեռանիլ բառին», Եւագրենան, Արեւիկ 1884 հոկ՝ 17 սանս. smŕ «յիշել» բառի հականիշն է համարում։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 58, 99. անկախաբար նաև Bugge, Btrg. 23 և IF 1, 446։ Մառ 3BO 5, 320 պհլ. muštan, զնդ. marəz. պրս. āmurzīdan «քաւել»։ Հիւնք. մեռանիլ բայից։

ԳԻՌ.—Ջղ. մոռանալ, վն. մոռնալ, Ալշ. Ակն. Ախց. Կր. Նեխ. Պլ. Մշ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տիգ. մոռնալ, Հմշ. մոռնուշ, Տի. մօրանալ, Երե. Կր. մօռանալ, Շմ. մօռնալ, Ազլ. մօռնիլ, Ասլ. Մկ. մէօռնալ, Ողմ. մօռնալ, *հրր.* մօռնալ, Ջթ. մօռնօլ, մօռնօլ, Սվեդ. մօռնիլ, Հճ. մօրնօլ, մօյնօլ։ Նոր բառեր են մոռացկոտ, մոռցունկ, մոռցուկ, մոռցունկոտ, մոռուց։

ՄՈՍ «շօշափումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։ Տե՛ս և նամեսի։

Արդեօք արամ. *ܡܫܐ* mōš=արար. *مست* mass «շօշափել» բա՛ռն է (Gesenius 409, 474)։

ՄՈՎԱՐԻ «մարախ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

ՄՈՎԴԱՏ «միայն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 215։

ՄՈՎԿ «մի տեսակ լայն վարտիք». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. Ա. 463 (անհզաբար, ինչպէս է և վարտիք). «Ջրղամիթ և զկամար և զմովկս»։ Թէև կարելի էր այս բառը սխալ գրչութիւն համարել, փոխանակ մոյկ սկօշիկ», բայց որովհետև յոյն բնագրում գրուած ἀναξορίς «լայն վարտիք», ուստի պէտք է համարել առանձին բառ (Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 118)։

*ՄՈՎՊԵՏ տես Մոգ։

ՄՈՎՐԷ «դանութիւն»։ ունի միայն բառ. երեմ. էջ 215։

+ՄՈՐ «մոր», մորենու պտուղը» Կիրդ. թգ. որից մորենի անոյնի թուփը, լատ. rubus nemorosus Haynè (ըստ Տիրացուհան, Contributo § 216) ՄԳՐ. Վեցոր. էջ 111 որ և մորի Առաք. պտուղների նմանութիւնից շփոթելով՝ մորմ «ելակ» Կամրկալ. «շնխաղող» Բժշ. «մոր, մոր» Բժշ. որից և բոյսը կոչուած է մորմենի։ (Ըստ Տիրացուհան, Contributo § 387 մորմ սև է «solanum nigrum L», որ է շանխաղող)։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. moro- ձևից, որի բուն նշանակութիւնն էր «մորենի»։ այնուհետև Եւրոպայում ստացաւ «թութ, թթենի» նշանակութիւնը։ Ժառանգներն են բացի հայերէնից՝ յն. μόρον կամ μωρον «թութ», μωρέα «թթենի», միու. merenn, կիմր. meiwydden «թութ», լատ. morum «մոր, մոր», morus «մորենի»։ Աւելի ուշ յն. μέρων «թութ» ձևից փոխառութեամբ լատ. morum ևս դարձաւ «թութ», որից փոխառութեամբ յառաջացան հրգ. mör-, mūr-, mül-beri, մրգ. mül-boum, mül-ber, գերմ. Maul-beere, հոլլ. moer-bezie, անգլ. mórberie կամ mürberie, անգլ. mulberry, լիթ. mōras, լեհ. morwa «թութ» (Pokorny 2, 306, Boisacq 645, Walde 495, Kluge 323)։ Ernout-Meillet 601 յոյն և լատին ձևերը միջերկրեան փոխառութիւն է համարում (չի յիշում հայերէնը և կելտականը)։

ՆշՅ լծ. յն. μωρέα, լատ. morus։ Նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1520 և Հիւնք. Canini, Et. étym. 182 մուր «սև» բառից։ Հիւք. 394 յունարէնի հետ միասին դնում է ծագումն անծանօթ փոխառութեանց շարքը։ Hehn, Kulturpflanzen⁶, էջ 373—378 յոյն բառը համարում է մարապոնտական փոխառութիւն, միաներն էլ յունարէնի միջոցով փոխառեալ։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 13 ուղում է տեսնել Լիւդիոյ Μορμονδα քաղաքի անուան մէջ։ Pokorny դնում է վերի ձևով բնիկ հայ, ըստ որում հ. և յն. ձևերը չէին կարող իրարից փոխառեալ լինել՝ նշանակութեանց տարբերու-

թեան պատճառով։ Պատահական նմանութիւն ունի լազ. murvi «թութ»։

ԳԻՌ.—Հմշ. մորա «մորենի», ՁԹ. մույ, մուր «մոր», մը՝յմիմէ, մըրմիմէ «մորենի», ՄԿ. մուրունիկ «մոր պտուղը», ՊԼ. մորմէնի «մոր պտուղը և բոյսը», ՏԻԳ. մորմէնի, Սվեդ. մըրմիմա «մորենի», Ասլ. մըրմ, մըմ «մոր», մըրմի փիւշ «մորենի», Գնձ. Ղզ. մոն «մոր», Գոր. երև. մո՛րի, Ղրբ. մո՛րէ «եւակ», Ատ. մամլիգ «մորենի պտուղը և բոյսը»,—նոյն են նաև մուր Ղբ. «արքայամոր», մորեմուկ Չն. «շնխաղող», Մշ. «մորենի», մորեմուկ Ալշ. Մշ. «մորենի», մորմուրիկ Բն. Մէրա. «մոր», մորմիկ Ակն. «արքայամոր»։

ՓՈՆ.—Պօլսի հայ բարբառից է փոխառեալ թրբ. mormeni «մոր» (օր. «bahjelerde mormeni, Sen urum, ben ermeni—Պարտէզներում մորենի, Դու յոյն ես, ևս հայազգի» ժողովրդական երգը)։—Patrubby SA 1, 222 հ. մորենի ձևից փոխառեալ է դնում հունգ. Murány տեղական յատուկ անունը։

ՄՈՐ «մի տեսակ թունատու միջատ է. լատ. tarantula» Ամիրտ. որից մորախառ «նոյն միջատից խայթուած» Վստկ. 165. սրա հետ նոյն են մուր «մի տեսակ վնասակար միջատ» (տե՛ս Ալիշան, Հին հաւ. 155՝ առանց վկայութեան). մորմ Վրդ. առ. 332։

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 108 հնիս. mōr, merə «մեռնի» արմատից, ինչ. պրս. mār «օձ»։

ԳԻՌ.—Ձղ. մորմ, երև. մորմ։

ՓՈՆ.—Հայերէնից է փոխառեալ ըստ Գ. Ասատուր (անձնական) վրաց. მორიგდო մորիելի «կտրիճ»։

ՄՈՐ «մի տեսակ ընտիր զգեստ», անատոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 138. Ետուն նմա ևս զանգապանս մարգարտով և գումարտակ նոյնգունակ շուրջ զպարանոցան. ագուցին նմա արջնաթոյր մորս շորիւք. դրօշակօք (հրտր. Շահն. գրում է ստորս)։ Թերևս ուղղելի է սամուր. տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. էջ 24. սակայն կայ նաև մոն, որ տես ֆօտտ բառի տակ։

Մորենի տե՛ս Մարախ։

*ՄՈՐԵ, ի հլ. «ձկան ընդերքով և աղաչքով պատրաստուած մի տեսակ համեմանք՝ որ հների մօտ յարգի էր. լատ. garum». Իտլ, ձու, ձուկն, պանիր, կոզի, կաղտի, բածին, շճուկ, կաթն, խեր և ձկանմորէ. Մանդ. էջ 210 = Գիրք թղ. 239 = Մանդ. սիր. էջ 13. Մեղու և մորէի թացեալ՝ ի պիծակաց և ի մեղուաց գօշեալ լինէր ի միջօրէին (յն. γάρος, լատ. garum). Գր. Նազիանդ. Նշանակում է նաև «մի տեսակ ջրալի նիւթ՝ որ պատրաստուած էին գարու ալիւրով, աղով, ջրով, և զնդիկով, ռազանայով և մեղրով. գործածուած էր հին բժշկութեան մէջ իբր մարսողական» Բժշ. Մխ. հեր. 89. Վստկ. ճհր. 115. այս վերջին իմաստով գրուած նաև մուտի Ամիրտ. 209 (մեկնում է իբր պրս. ābgāma, որ այս նշանակութիւնն ունի իրօք) կամ նաև մոտի Բառ. երեմ. 203, 215.—տե՛ս դարձեալ մորէ Կիրդ. աղէք. (Դ. Թագ. Ժդ. 9), որի ընթերցումն անորոշ է:

= Յն. ἀλμυρίς, որ է լատ. muria, որից ֆրանս. saumure, տէկ. սալամուրա «աղաջրով համեմանք ձկան» կամ նաև առանձին պատրաստուած համեմանք՝ որ ընդարձակ տե՛ս Seidel, հրտր. Մխ. հեր. § 259, որ և արաբ. مَرِي murri: Յետին մուտի ձեւ անշուշտ արաբերէնից է. բայց ի՛նչպէս պիտի բացատրել յն. ἀλμυρίς և մորէ ձեւերի յարաբերութիւնը:

ՆՀԲ նոյն է համարում միտինէս ձրկան հետ, բայց ձկանմորէ ասելուց յայտնի է որ բառը ձուկ չի՝ նշանակում: Քաջունի, Բ. 73 զնում է իբր «merluche» ձուկը, որ նոյնպէս սխալ է: ՂԲու. § 2115 հետեւելով Հին բժշկարանների աւանդածին, համարում է բոյս: Ուղիղ է հասկանում նախ Գաբ. բառ.: Վերի ձեւով բացատրեց ու մեկնեց նախ Seidel, Մխ. հեր. § 259, որից յետոյ Նորայր ՂԱ. 1921, 337—339 և 1926, էջ 70:

*ՄՈՐԵԱՍ «թուփ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւել. 570:

= Յն. μοῖσα «թթենի» և μόρον «թուփ».— ԱՃ.

ՄՈՐԹ, ո հլ. «ամարմնի վրայի կաշին» ՄԳր. Եզն. որից մորթել «մորթը քերթել հանել»

ՂԼտ. դ. 1. Միք. բ. 8. գ. 8. Ագաթ. Եզն. «խողխողիլ, սպանել» Ես. կզ. 3. մորթազերծ Եզն. մորթաղ Կանոն. մորթիկ Վրք. հրց. մորթագործ Շիր. քր. մորթի Փիլ. լիւս. Յայսմ. փետր. 16. Գնձ. քանձամորթ Նիւս. բն. քեփամորթ Վեցօր. 136. քովամորթ Ես. քր. լեւկամորթ Վեցօր. 138. խեցեմորթ Վեցօր. Փիլ. Նիւս. բն. հիփամորթ Մադ. զրաճամորթ ԱԲ. քիսամորթ Ախտարք. Սմբ. պտմ. տպ. 1856, էջ 82. նոր բառեր են սեւամորթ, դեղնամորթ, կարմրամորթ, սպիտակամորթ են:

ՆՀԲ սանս. մո՛տրի «մարմին».— Հիւնք. յն. δέρμα հոմանիշից է հանում, Müller SWAW 136 (1897), 25, WZKM 9, 290 սանս. mlāta «աղաղած, աղաղելով կակղացրած» բառի հետ՝ իբր բնիկ հայ, Նոյնը Scheftelowitz BB 29, 23, որ և աւելացնում է զնդ. mrāta «աղաղած (մորթ)», Patrubby 2Ա 1908, 246 մեռաճիլ բայից «նորա համար, որ մորթն վիրատրուած ըլլալով, մարդը կը մեռնի»: Նոյնպէս է Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 109, որ զնում է հնիս. merā «մեռանիլ» արմատից.— Պատահական պէտք է համարել ասոր. ܡܪܬܐ merṯa «փետուր, այծի մազից շինուած հագուստ»: ܡܪܬܐ merāṯa «այծի մազ», ܡܪܬܐ mūrāṯā «expansio crinis, մազերը տարածելը», ܡܪܬܐ merṯonā «փետուր փոքրիկ», որոնց բոլորի արմատն է ասոր. ܡܪܬܐ merāṯ «պոկել, փրցնել, արմատից խլել» (հմմտ. հյ. բուրդ և բրդել, կտուրք և կտրել) Brock. Lex. syr. 194:

ԳԻՌ.— Սլմ. մորք, Մշ. մորք, մորտ, Սեբ. մորք, մորթի, Ախց. Երե. Կր. Տփ. մորթի, Ղրք. մօ՛րթէ, Մկ. Ոզմ. մուրք, Ասլ. մէօ՛րթ, մէօ՛ր*, Ձթ. միյթի, միթթի, Ազլ. մա՛րթի.— բայական ձեւով ունինք՝ Ձղ. Սշ. մորթել, Ախց. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Ղրք. մորթել, Նիս. մորթել, մօշթել, Շմ. Տփ. մորթիլ, Տիգ. մօնթել, Ալշ. Մշ. մօնտել, Ոզմ. մուրթիլ, Ասլ. մէօրթէլ, Մրդ. մրթրթել, Ազլ. մա՛րթիլ, ՂՃ. միյթել, որոնք բոլոր նշանակում են «խողխողել, փողոտել». իսկ Հմշ. մօշտուշ «կա-

շին քերթել, կաշին հանել»։ Նոր բառեր են անկամարք, մորթահան, մորթուել, մորթուելի։ Հետաքրքրական է մորթ Ղրբ. ննխ. «անասունների զենամբ»։

ՓՈՒՍ.—Գնլ. morti «կաշի, մորթ», mortia-koro «կաշնվաճառ, կաշեգործ» (փոխառությունը նշանակում է նախ Pott, Zigeuner 2, 453, յետոյ Müller SWAW 66, 278, Lag. Arm. Stud. § 1521, Paspatis, Les Tchinguianch)։

ՄՈՐԹԱՂ «սանդ, հաւան»։ Իբր միջին հյ. անստոյգ բառ ունի նորայր, Բառ. ֆր. 830 (mortier բառի տակ)։

= Թերևս լատ. mortarium «սանդ, հավան»։ —Աճ.

Մորի տե՛ս Մայր (ծառ)։

ՆՃԲ մայրի բառից կամ մայր, մոր սեռականից, Canini, Etud. étym. 145 լատ. murus։ Հինք. մոր սեռականից, Patrubby SA 1, 192 լատ. mora «մընալն», հինգ. maraim «մնամ» բառերի հետ՝ իբրև բնիկ հայ։ Սազըզեան ՀԱ 1909, 335 սումեր. mar «բնակություն»։

*ՄՈՐԿԵՂ «սունկն ինչ ուտելի՝ ծակոտկեն իբրև զսպունգ կամ իբրև զխորիս մեղու»։ ունի նորայր, Բառ. ֆր. morille- իբրև նորակերտ բառ—Յայտնի չէ ի՞նչպես է կազմուած։

= լատ. morchella, որ Մէնէվիշեան, Բուսաբ. 276—7 կոչում է մորխ և ունի երկու գլխատր տեսակ. morchella esculenta ուտելի մորխ և morchella conica սրածայր մորխ։

Ուղիղ մեկնեց Մալխասեան (հաղորդեց 1932 ապրիլ 4-ին)։

ՄՈՐՃ կամ ՄՈՐԶ, ո հլ. «գալար գաւազան, ոստ, ճիւղ» Դամասկ. Վստկ. 142. Կոստ. Իրզն. 169. (որ և մորջ վրդ. առ. 100). «ծառի արմատի կողքից դուրս եկած նոր ծիլ կամ ճիւղ» Սմբ. դատ. 99. «գալար, նոր, կանաչ, թարմ» Առաք. Գրուած է «մուրճ գալար»՝ Մողութ. 211բ. «Յորժամ գաւազանն է մուրճ, դիրաւ կրկնի յիրաքանչիւր կողմն. իսկ յորժամ լինի բիրտ, փութով խորտակի, քան ուղղի»։—որից մորճիկ «ոստիկ, ճիւղիկ» Բուլ. 47, 55. մորջիլ «ծիլի կանաչիլ» Վստկ. 129 (երկուսն էլ նորագիտ բառ)։

Մառ, վրդ. առ. 1. էջ 20 համարում է վրացերէնից փոխառեալ. իսկ վրացին յարեթական յոյ՛ արմատից. հմմտ. եբր. ար. արգ «կանաչ, կանաչութիւն»։ Peltersson KZ 47, 280 լատ. marceo «թառամիլ, թուլանալ», լիթ. mirkti «թըրջուիլ», կիւր. braen «փխրուն, փառած» բառերի հետ հնխ. merāq- արմատից, Pokorny 2, 278 ընդունում է այս մեկնութիւնը և յիշում է մորճ բառը՝ հնխ. mer- «շարդիլ» արմատի տակ։

ԳԻՏ.—Մորճ Խրբ. «մացառ», մորճիկ Խրբ. «մացառ, նոր բուսած ծառ», Ակն. «զաւակ». մանուկ-մորճուկ Սեբ. «նորահաս» մատաղատի կրիտասարգ. —Կայ նաև Տփ. ԸճՂՂի «գալար, մատղաշ» (օր. նորլի արիվրդ պիտի փշանայ էլի. Պէպո 1876, էջ 43), բայց փոխառեալ է վրացերէնից, Սվեդ. մէրճ «ծառի ծիլ»։ 2. յատկապէս բեկկնի ծիլը», որից մրճիլ «ծիլ»։

ՓՈՒՍ.—վրաց. მარჯო մորջի, მარჯო ნორჯი «ճիւղ, ընձիւղ, ծիլ», მამარჯო կամորջի «մատղաշ ճիւղերի մնացորդ» (նմանությունը նշանակած է նախ Brosset JAs. 1834, էջ 369, յետոյ ՆՃԲ)։

Մորմ տե՛ս Մոր։

ՄՈՐՄՈՔ «կսկիծ, ցաւ, հոք». արմատ՝ որ առանձին դործածական է միայն նոր գրականում. որից մորմոխիլ Առաք. Իթ. 21. Անգ. բ. 15. Զաք. Թ. 5. Գծ. և. 38. մորմոխիլ Մաբթ. մորմոխեցուցանել Պրոկզ. ոսկ. մորմոխոլ նաբ. մորմոխեմ Զայսմ. մորմոխումն Շնորհ. սրամորմոֆ, մորմոխիլ (նոր բառեր), մորմոխիլից Մ. մաշտ. 339ա (նորագիտ բառ)։

ՆՃԲ լծ. բորբոքել, մարմաշել։—Տէրվ. Altarm. 32 և նախայ. 99 սանս. marj «վիրաւորիլ, սպառնալ», յն. μαλξέω «թմբիլ», լատ. marcere «թառամիլ, թուլանալ, թմբիլ», murcus «մեղկ» բառերի հետ՝ հնխ. mark արմատից, Հինք. մարմառտ բառից։ Ղափանցեան ՅՅՕ 23, 357 համարելով կրկնուած մո՛ք արմատից՝ դնում է =պրս. موز mūz, موز

mūza պաւ, վիշտ», Petersson KZ 47. էջ 291 —af մասնիկով կրճատ կրկնական մորմ ձեւից, որ է հնիս. mor-mor-o, պարզ արմատը mor-. հմմտ. յն. mór-mór «հոգս», գոթ. maúrnan, հիսլ. morna, անգլ. murnan, հբգ. mornēn «հոգալ», լատ. memoro «յիշել», ղնդ. mimara-, սնս. smarati «յիշել»։ Pokorny 2, 689 ընդունում է յիշում է հնիս. smer- «յիշել, հոգս անել, հոգս քաշել» արմատի տակ։

ԳիՌ. —Կր. մօրմօֆալ, Տիգ. մօրմօֆիլ, Սլմ. մօրմօֆալ, Սեր. Տի. մօրմօֆիլ, Շմ. մրմօֆիլ, Մրդ. մօմօֆալ, Ախց. մօրմօեֆալ, Մկ. մուրմուֆալ, որոնք նշանակում են «կսկծալ»։ Իսկ Ոզմ. մրմօֆալ լալ, լալ ուզել, լալու պատրաստուիլ»։

*ՄՈՐՈՍ, Ի—ա հլ. «յիմար, անմիտ, խենթ» ՍԳր. Սերեր. 139. Կոչ. 247, 328. Ոսկ. ես. և մտթ. (Ի ծնէ իսկ մորոսքն փոքրագլուխ ծնանիցին. Ոսկ. ես. 425). «յիմարական» Ոսկ. եփես. դ. որից մօրոսիլ Թղ. պրոկղ. ՀԱ 1921, 18. մօրոսաճալ Ոսկ. փիլիպ. եբր. և ես. մօրոսութիւն Սիր. հ. 33. Սերեր. 143. Վեցօր. գ. էջ 45. Կոչ. 100. Լաբուր. 26. Ոսկ. փիլիպ. Եզն. մօրոսական Ոսկ. եփես. մօրոսագոյն Եւագր. 243. մօրոսաբանութիւն Ոսկ. կող. Ժր. մօրոսախօսութիւն Ոսկ. եփես. Մանդ. էջ 102. շատ յետնաբար՝ մօրոսել «ծաղրել, հեզնել» (իբրեւ թէ խենթի տեղ դնելով) Աբր. կրետ. 104։

—Ցն. բօթօճ «անմիտ, բթամիտ, տխմար, յիմար» բառից, որից փոխառեալ է նաև լտ. mōrus «խենթ»։ յոյն բառը կցւում է սանս. mūrā- «բթամիտ» բառին և երկուսը միասին հանում են հնիս. mō(u)r- «ապուշանալ» արմատից (Boisacq 655, Pokorny 2, 303)։ —Հիւրք. 366։

Հնեորից Երզն. մտթ. 114 գրում է թէ «Մորոսն բառ է դաւառի՝ հասարակաբար ասացեալ թշնամանօք առ ընտանիս»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Schröder, Thesaur. 47, յետոյ նշը, Սրմագաշեան, Արմէնիա սրա հետ է համեմատում ուում. moros «տխուր, բարկացկոտ»։ ՄՈՐՏ «ամանների բերանը պինդ փակելու

յատուկ ծեփ. ֆր. lut». միջին հլ. բառ. ունի նորայր, Բառ. ֆր. 762 ր։

—Ֆրանս. mortier «շաղախ» բա՛ռն է, որ է լտ. mortarium «շաղախ»։—ԱՃ.

ՄՈՅԵԼ «վանիլ, հեռացնել, մի սովորութիւն վերջացնել» Ոսկ. մ. ա. 17 (կաթից կտրելու համար է ասուած). սրանից է երեւում անմոց «անհակառակ», որ գիտե միայն Բռ. երեմ. էջ 22։

Տէրվ. նախալ. 46 հնիս. muk արմատի մս պարզականից, որից այլեպիւ աճականներով ձեացած են նաև մուխ, մուծ, մուտ, մուզ, մոց<մուց։

ՄՈՒ տե՛ս Մի։

*ՄՈՒ «սամիթի նման մի խոտ. լտ. meum» Բժշ. ունին ՀՀԲ, ՋԲ, ԱԲ և ՀԲուա. § 2119. չգիտէ նշը։

—Արաբ. موم mu (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 933), որ և յն. μῆλον. լտ. ֆրանս. meum։

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուա. անդ։

ՄՈՒԱՐ «ծողով». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216։

ՄՈՒԴՈՒԱՆ «հպիսկոպոս». նորագիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Դրնդ. 241, իբր օտար բա՛ռ. Առէք զայդ մուդուանդ, որ է հպիսկոպոսդ և ելէք արտաքս»։

*ՄՈՒԶ «թթուի և քաղցրի միջին համն ունեցող, մարխօշ». Պատեհ է տալ մուզ նոան ջուր. Մխ. հեր. էջ 7, Բժշ. ևն։

—Արաբ. موز muz՝ նոյն նշ. որ յառաջացել է յն. μῆλον «միջին» բառից։

Նորագիւտ բառս երևան հանեց և ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 33։

ԳիՌ. —Ակն. մուզ «թթու՝ տտիպ և լեղի համ»։

ՄՈՒԶ «քամուր, քամուած մզուած հիւթ». արմատ առանձին անգործածական (նշը-ի մէջ բերած օրինակները այս բառի մասին՝ պատկանում են նախորդ մուզ «մարխօշ» բառին). սրանից են մզել «քամել» ՍԳր. Ագաթ. Եփր. դտ. 336. Եղիշ. մզիլ Եփր. համար. 18. մզումն Շնորհ. Թղթ. հմմտ. նաև խազմուզ (ո հլ.) Կոչ. Ոսկ. գծ.։

Նշը լծ. հլ. հոյգ, Թրք. öz, լտ. mustum, պրս. mustār։ Müller SWAW 42, 253 պրս. mazīdan «ճաշակել, ծծել»։

Տէրվ. Altarm. 59 լիթ. milž-ti, հւլ. млѣзю, млѣстн, յն. ἀμέλι, գերմ. melken ևն, Bugge KZ 32, 19 յն. բաձա «ծծել, ճգմել, ճմլել», որ Fick BB 1, 63 դնում է *բաձաձա ձեկից. թերևս յն. բաձա լիերի < *բաձաձա, ցեղակից բաձոճ, դոր. բաձոճ բառերին, Գաղանձեան, Արև. մամ. 1902, 77 մ մասնիկով հոյգ բառից, Karst, Յուշարձան 421 թրք. yoz (իմա՝ öz), yaş, is, əz «խոնար, թաց», yüz-mek «լողալ», Patrubby IF 14, 56 սանս. mudgaras «մուրճ», հւլ. müzditi «թուլացնել», ռուս. možžiti «ճեղքել» ևն, Scheffelowitz KZ 54 (1927), 240 հւլ. muža «ճահճ», ռուս. mozglaavyj «խոնար», հրգ. murga «գետ», սլ. mužeti «կաթկթել», ռուս. umuzitijsja «կեղտոտուիլ» ձևերի հետ թերևս պատահական նմանություն ունի ասուր. «մզել, քամել (գինի ևն)» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb 517 ա)։

ԳԻՌ.— Երև. մզել, երբ. մզիլ, Գոր. Ղրբ. մի՛զիլ, մզիլ, Շմ. մզիլ «քամել». որից մզուիլ, մզուիլ, մզոգել «կոմի ծիծը մզելով՝ բուրդով շորացնել»։

*ՄՈՒԶԱՅ կամ ՄՈՒՍԱՅ «գեղարուեստից գիցուհի». գործածական է միայն նոր գրականում, առաջինը արևելահայոց մէջ, երկրորդը արևմտահայոց մէջ։

= Յն. μούσα՝ նոյն նշ. որ փոխառութեամբ անցած է բոլոր եւրոպական լեզուներին. ինչ. լտ. musa, ֆրանս. muse, ռուս. муза ևն. սրանցից են յառաջացած musée «թանգարան», musique «երաժշտություն», իրք. musika ևն, Յոյն բառի նախաձևը դնում են *μουσ-ի և կապում բառն առուսանիլ, ուսումնասիրել բային (Boisacq 647)։

ՄՈՒԹ, ո, ի հլ. կամ ՄՈՒԹԸ, և հլ. (մբան, ի մբան) «մութ, խաւար» ևւ. պոմ. Կոչ. «մթութիւն» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. Սեբեր. որից մբագին Կիրդ. ծն. մբագոյն Եփր. ծն. Ոսկ. մտթ. մբագած Ոսկ. մ. գ. 4. մբանալ Գ. թագ. ժր. 45. Եզն. մբապատ Վեցոր. մբացուցանել Ամովս. է. 8. Սիր. իե. 24. Եւ. պոմ. Եզն. Կիրդ. ծն. և թգ. մթին ՍԳր. Սեբեր. Բուզ. մբանալ Եւզգր. Ոսկ. յհ. ա. 42.

խաւարմին Մագ. խաւարմութ Թէոդ. իւլ. մթինալ Շիր. — առ մասնիկով՝ մբար «սևացած, մութ գոյնով» Սեբեր. 116 «աչքի ճիպոն» Եզն. էջ 6. մբարութիւն «մթութիւն, խաւար» Պիտ. «լուսնի վրայ սև նիշ, բալ» Վեցոր. 115. «իմաստի մթութիւն» Կիրդ. ծն. մբարագոյն «մթագոյն» Ոսկ. պոմ. Ա. 782. սխալ գրութեամբ էլ մբեր Աթան. 1899, էջ 240 (Երկիցս). Ճառքնո. Յճխ. Մանդ. (Բարդէն վրդ. ՀԱ 1907, 312 ընդհակառակը մբար ուղղում է մբեր, իբր «աղտ մթերեալ», որ շատ սխալ է և միայն «ճիպոն» իմաստը ի նկատի առած է։ Վարդանեան ՀԱ 1928, 533—5 նոյն մբարը (Եզն.) ուղղում է մոայլֆրն, ինչպէս ունի Զմիւռնիոյ տպագիրը)։ Նոր բառեր են մբնշաղ, մբնոլորտ, մբնոլորտային ևն։

ԳԴ պրս. մաղ, մէղ, միյղ (որ սակայն համապատասխանում է մէգ բառին), Klaproth, Asia pol. 100 անգլ. muddy «ցեխոտ», Mémoires I, 432 սանս. tama, հւլ. temno, լտ. tenebrae «խաւար», սանս. mudira «ամպ»։ ՆՀԹ (մբարութիւն բառի տակ) պրս. tārī «խաւար»։ Justi, Zendsp. 234 զնդ. mūθra «անմաքրութիւն», սանս. mūθra «մէզ»։ Կոստանեանց, Հայ հեթ. կր. սանս. mu «յաղթել, կապել» արմատի mula «յաղթեալ, շղթայեալ» դերբայից։ Canini, Et. étym. 10 սանս. tama, իսլ. dimmr «մութ»։ Տէրվ. Նախալ. 83 սանս. tam «թմրիլ», tamra «մութ», զնդ. temanh «մութ», պրս. ٲ tum «մութ, մթարք»։

լիթ. tamsà «մութ» ևն ձևերի հետ՝ իբր շրջեալ *թում ձևից, Հինք. հանում է մութ «արևմուտք» բառից, Bugge KZ 32, 20 կցում է հիւդ. mothar «մութ» բառին, Նոյնը կրկնում են Strachan BB 20 (1894), 22 և Scheffelowitz BB 29 (1905), 23։ Քիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 արար. مَوْت mavt «մահ» բառի հետ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mud «մթնիլ», mut «մութ», mi «շուք»։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 275 մուղտ հոմանիշից, Պատահական նմանություն ունի ասոր. ܡܘܬܐ umōtā «մութ»։

Pokorny 2, 250 ընդունելով Bugge-ի մեկնությունը, մուք դնում է հնիս. meþ- «խոնաւ, կեղտոտ» արմատի ածած meut- ձևից. մերժում է յն. μύειν «փակուիլ», μυστήριον «գաղտնիք», լատ. mutus «համար» բառերի համեմատությունը:

ԳիՌ.—Ախց. Ակն. Երեւ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մրզ. Մկ. Ննիս. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սլ. Վն. Տիգ. մուք, Տի. մուք, մուքը, Ողմ. մուք, Ասլ. միւք, միւ*, Ալշ. Մշ. մուտ, Սվեդ. մէօք, Ջթ. մուկք, Շմ. մը'բեր, Ազլ. մօք. այս բոլորը ծագում են մուք բառից. իսկ Գոր. Ղրբ. մթէն, Ազլ. մթայն՝ ծագում են մթին բառից և նշանակում են թէ՛ «մութ» և թէ՛ «մթին» (գոյական և ածական).—Ազլ. մթան «սերկոյս» նոր բառեր են մթնագիշեր, մթնադէմ, մթնածեղ, մթնախաղ, մթնակալել, մթնակեղ, մթնակոխ, մթնաուռ, մթնղալ, մութկեկ, մթնշող, մթնել, մթնաթախ, մթնտուն են:

+ ՄՈՒԼ. արմատ առանձին անգործածական (գտնում է նոր գաւառականների մէջ). որից մլմլոտ «պլպլացող, առկայծեալ». մէկ անգամ ունի Շիր. 74. «Եթե տեսանիցես զնոսա (զաստեղա) պայծառս և այլանմանս և մլմլոտաս».—Արմատը առանձին գտնում եմ մէկ անգամ գործածուած Մագ. թղ. 87. «Արտաշէսն պարթեւ բաղձայր մլոյ մրրկեալ ծըխոյ շամանդաղեալ մակաւասար շինից և քաղաքաց. Ո՛ տայր ինձ, ասէր, զծոխ ծխանի և զառաւտն նաւասարդի». ուր մուլ (ոհլ.) նշանակում է «ծուխ, ծուխի բարձրանալը» (տե՛ս իմ Հլ. նոր բառեր հին մտ. Բ. 196):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. smōl- «այրիլ կամաց կամաց, ծխալ» արմատից. սրա ժառանգորդներն են ֆլամ. smoel «տաքից հեղձամահ անել», մանգլ. smolder «ծուխ», անգլ. smolder, smoulder «ծխալով վառիլ». —արմատի հիմնական ձևն է smel-. որ ցոյց են տալիս՝ հոլլ. smeulen «առանց ծուխի կամաց կամաց այրիլ», հիւս. գերմ. smelen, smölen «կամաց կամաց ու ծխալով այրիլ», մանգլ. smel, smul, անգլ. smell «հոտ, հոտ արձակել» (նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գերմ. rauchen «ծխել» և Geruch «հոտ»), սորբ. smalii, smalis՝ «բոցի վրայ խարկել, սևացնել», ուկր. pry-smalyty «այ-

րիլ, բոցավառել», ռուս. смалить «բոցավառիլ». —նոյն արմատից k ածականով՝ լիթ. smilkkti, smilkstù «իրանից թեթև մի շոգի կամ ծուխ արձակել», smilkýti «ծխել, բու-

րել», smelkiù, smelkti «խեղդել, հեղձամահ անել». —արմատի վերջածայնը r-ի վերածելով էլ՝ անգլ. smorian «խեղդել», մհերմ. smoren «խորովել, խեղդել», գերմ. schmoren «մի փակ ամանի մէջ կամաց կամաց խորովել», հոլլ. smoren «խարկել, խորովել, ծխալ», անգլ. smorder «ծուխ, շոգի» են (Pokorny 2, 691, Kluge 431): Հայերէնի մէջ «հոտ» իմաստի համար տես տակը գլու.—Աճ.

Karst, Յուշարձան 406 սումեր. mul «փայլիլ»:

ԳիՌ.—Երեւ. Ղզ. մուլ, Ղրբ. մօլ «ծուխ». որից մուլ անել է. «քիչ կրակով վառել», Ղրբ. «ծխալ, ծուխ արձակել. 2. բարակ փքալ» (նոյն է վերի հոտ» իմաստի հետ), մլալ Երեւ. Ղզ. «ծխալ», ծխամուլ Երեւ. «ծուխ», մլիկ մլիկ Պլ. «կամաց կամաց (այրիլ)», մլլալ Ղրբ. «ծուխը հանդարտ բարձրանալ». մլլկալ Պլ. «կամաց կամաց խանձիլ այրիլ», մլմլալ Մն. «առկայծիլ, պլպլալ», Ղրբ. «ծուխը հանդարտիկ բարձրանալ», մլուլ Սեբ. «ծուխի քուլալ», մլուլ կամ մլուր Ակն. «սարդի ոստայն. 2. ձանձախարիթ, ծխի կապած մուրը» (իմաստի զարգացման համար հմմտ. ռնջ «ձանձախարիթ, մուր. 2. սարդի ոստայն»):

*ՄՈՒԼՈՒԽ «թսախոտ, ծովու ժանկ, լատ. atriplex foetida» ԲԺշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2122:

= Արաբ. ملوخ malūḫ:

Այսպէս մեկնեց ՀՐուս. § 823:

*ՄՈՒԼՔ «հարստութիւն, իշխանութիւն, սեփականութիւն» Տաթեւ. ձմ. խդ. —յգ. մլֆեք Յայսմ. մրտ. 11. որից մլֆեկ «տիրել» Սմբ. պտմ. 119 (էտո զՄիւտինք... և մինչ Եփրատ կտրէ, զամէնն մլֆեց). Սամ. անեց. չար. 173 (Մլֆեաց բազում տեղիս). մլֆաւէր Անկ. գիրք առաք. 451. Յայսմ. հոկտ. 23:

= Արաբ. ملك mulk «հարստութիւն, իշխանութիւն»:

+ ՄՈՒԽ, ո հլ. «ծուխ» փիլ. լին. 53. Սեբ. 109. Միխ. աս. 239. Ուս. որից մխախառնեալ. պամ. 34. կթ. Ուխտ. Ա. 88. քանձաւովս Անան. եկեղ. մխոցուցանել «ծուխ տալ» Վստկ. 192. շատ գործածական է արդի լեզուի մէջ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smuqh- «ծխել, ծուխ» արմատից. ցեղակիցներից հմմտ. յն. յմճաւ «քիչ և անբոց կրակով եփել կամ այրել, սպառել», հիւ. mých «ծուխ», կիւր. mwg «ծուխ», կորն. mok «ծուխ», բրլտ. moug, mog «կրակ», moged «ծուխ», անգլ. smooian, sméocan «ծխել», smoca «ծուխ», smiec «ծուխ, շոգի», անգլ. smoke «ծուխ, ծխել, մխալ», մբգ. smouch «ծուխ, շոգի». հնդ. smuucken «ծխել», գերմ. schmauch «թանձր ծուխ», schmauchen «ծխել», հոլ. smoken «ծխել», smook «ծուխ», մ.հիւ. գերմ. smōken «ծխել, ծխով խեղդել, հեղձամահ անել», լիթ. smáugiu, smáugti «խեղդել» և թերեւս ռուս. смуглый «թուխ, սևորակ» = ուկր. smulh'ij (իբր «ծխագոյն»), Սրանց մէջ արմատը հրեւում է smeugh-, smeug-, smeugh- ձևերով. յատկապէս հմմտ. յն. յմճաւ ձևի կտր. յմճաւ. որ ցոյց է տալիս —g ձայնը (Pokorny 2, 688, Boisacq 886, Kluge 429). տե՛ս նաև մուրկ:

ՀՀԲ մխիլ բայից, որովհետև մուխը «մխիլ յալս» նձԲ նոյն ընդ ծովս: Ուղիղ մեկնութիւնը մտածել է նախ Lag. Urgesch. 805, որ բառը համեմատում է անգլ. smyc և անգլ. smoke «ծխել» ձևերի հետ. սակայն ինքը Arm. Stud. § 1524 մերժում է: Վերի ձևով մեկնեցին Bugge., Btrg. 18, KZ 32, 20 և յետոյ Meillet MSL 8, 294: Հիւր. 475 յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց անապահով է համարում: Հիւր. մէզ բառից. Patrubby SA 1, 214 յանս. mukha «բերան» կամ muk «թողնիկ, արձակել» ձևերի հետ է միացնում: Karst, Յուշարձան 424 թաթար. bug, buh, mug «ծուխ, շոգի» բառերի հետ: Պատահական նշմանութիւն ունին թուր. moxk «փող», արևել. թրք. موع mu'ug «շոգի, արտաշնչութիւն», որ է թրք. بوغو bu'gu «շոգի»:

ԳիՌ.—Ալլ. Ախց. երև. 28. Խր. Կր. Հճ. Հմ. Մկ. Մշ. ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սլ. Վն. Տիգ. Տի. մուխ, Ողմ. մուխ, Ասլ. միւխ, Սվեղ. մէջիս, Բ. մխէլ, «կոխել, խոթել»: Նոր բառեր են անմուխ, մխալ, մխածըլով, մխակալով, մխանք, մխաշապիկ, մխամխալ, մխմխտիլ, մխնոց, մխառ, մխտել, մխտիլ, մխրիլ, մխրկտալ, մխրտալ, մխրցընել, մուխաշ ևն:

ՓՈԽ.—Վրաց. Թեոյ մխին «գորշ, մոխրագոյն», լազ. mǵ (mǵums, mǵup's) «առանց բոցի այրիլ», ուտ. muǵ' «ձանձախարիթ», muǵ'enbesun «մխալ», muǵ'enbak'i «ծխահամ»:

+ ՄՈՒԽ «մի բանի մէջ խրել, խոթել»։ այս արմատից են ծագում՝ մուխ «երկաթը ջրելու համար տաք տաք ջրի մէջ մխելը և այս գործողութեամբ յառաջացած կարծրութիւնը» Սիւր. լգ. 31. Յայսմ. Վանակ. «մխելով կարծրացած» Գէ. ես «կարծրացնող» նար. «մխելու աստիճանի լափ տաքացած», հրաշէկ, կարմիր աստիճանի տաքացած» Եփես. զ. 16. Եւագր. Ոսկ. յհ. ա. 31. մխել (գրուած մխիւն կնիք հաւ. 44) «խոթել, ձեռք երկարել, բռնել» ՍԳ. Ազաթ. Եւ. քր. Եզն. «երկաթը կարծրացնել» Սղ. Հժթ. 4. մխած ջրած (երկաթ)» Թեր. քերթ. մխոց Բ. մակ. ա. 21. մխուն կմբ. սղ. ձեռնամուխ ՍԳ. Ոսկ. Եւ. պամ. և քր. դաշտամուխ Ա. մակ. ժղ. 5. ծովամուխ Փիլ. միջամուխ Ոսկ. Ազաթ. Վեցոր. Կորին. Սեբեր. քեռամուխ Կորին. Ազաթ. գործամխիլ Փարս. հոգնամուխ Ազաթ. խառնամխի Ազաթ. § 39 (հին տպ. խառնամբոխ), Ղևոնդ, ժբ. էջ 41. ջրմխիլ Ոսկ. մ. ա. 7. Թես. զ. 443:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. meug-, meugh- կամ smeug-, smeugh- արմատի muqh- (կամ smuqh-) ձևից, որի նախնական իմաստն է «լարծուն, սահուն, յետոյ՝ սահիլ, սողոսկիլ, ներս մտնել»։ Ցեղակիցներից յիշատակենք յն. յմճաւ «մի տեղի ներքնագոյն մասը, խորքը», μύχος, μύχοτατος «ներքնագոյն», հիւ. smjúqa «սողալ, մի նեղ տեղից ներս սողոսկիլ», անգլ. smúqan «կամաց կամաց ներս թափանցել», մբգ. smiegen, գերմ. schmiegen «ծռիլ, թեքիլ», հու.

smykati se, smučati «սողալ, սողոսկիլ», լիթ. smūkti «վերեկից ներքև սահիլ», լեթթ. mūku, mukt «ճահճի մէջ խրուիլ» ևն ևն (Pokorny 2, 254, Walde 254, Boisacq 653—4, Kluge 430): Ձևով և նշանակութեամբ հայերէնի ամենամօտիկն է լեթթերէնը:

ԳԴ պրս. mēx «գամ, ցից» բառից: Նշ՞թ մխել զնում է մղել բայից? Իսկ մխոց՝ լծ. յն. μυχός (տե՛ս ներխուժիմ բառի տակ) կամ μυχός «պարզունակ» (տե՛ս այս բառը): Տէրվ. Altarm. 30 և նախալ. 99 սանս. majj < *masj և լատ. mergere ձևերի հետ՝ հնխ. masg «մխիլ, մխրճիլ» արմատից: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Bugge KZ 32, 20, որ Հիւրշ. 475 բոլորովին անապահով է համարում: (Նոր քննիչները ընդունում են): Հիւնք. մխրճել, մխրճել ևն ձևերից: Meillet BSL № 79, էջ 4 յն. μυχός բառի հետ՝ կազմուած իս անականով, ինչպէս մուտ, մուծանեմ յն. μύω, μύωω բառի հետ՝ ուրիշ անականներով:

ԳԻՌ.—Մշ. մուխ «երկաթը մխելը», Մկ. մխել «երկաթը մխել», Սեբ. մխել «մի փոքր աման մեծ ամանի մէջ մխելով պարունակած հեղուկից մի մաս վերցնել», Ղլ. մխել «սիրտը ցաւացնել, խօսքով վիրաւորել», Սվ. մխվտիլ «մարմնի մէջ ասեղի խայթոցներ զգալ», Հնգ. մխել «զարնել»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მუხუცხვა մուխուխա «КОЛОТЬ, ծակոտել» (Չուբինով² 819). արմատական ձևը՝ որ պիտի լինէր—մուխ—չգիտի Չուբինով:

ՄՈՒՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ կամ ՄՈՒՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ «մի տեսակ բոյս» ԲԺշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2123:

=Անշուշտ արաբերէն է, բայց բուն ձևը յայտնի չէ:

*ՄՈՒՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ «փորձանքաւոր, վտանգալից» Վրդն. սղ. ճի. էջ 425. Սմբ. դատ. 9. գրուած մուխադրայ՝ Կոստանդին Ա կաթողիկոսի կոնդակի մէջ (Կիր. տպ. Վենետ. էջ 167):

=Արաբ. مخاطرة muxāṭara «վտանգ, փորձանք»:

Ուղիղ մեկնեց Նշ՞թ, Նոյնը Seidel, Մխ. հեր. § 169:

*ՄՈՒՆԹԱՍԻՊ «շուկայում առևտրի կարգապահութեան հսկող ոստիկան» Սմբ. դատ. 162 ևն (Կիրիկեան շրջանի բառ). անլի հին է մուքսիք «հարկահաւա՞ք» Արձ. ԺԱ դարու (տե՛ս Վիմ. տար. էջ 27):

=Արաբ. مۇھتەسب muḥtasib բառն է, որ առաջին իմաստով տարածուած էր Արևելքի մէջ, այնքան որ Կիպրոսում անգամ ունինք ուսմանացած mathessep ձևով: Մագում է արաբ. حاسب ḥsb «հաշուել» արմատից:

Ուղիղ մեկնեց Karst, Դատասն. II. 233:

Մուծանել տե՛ս Մոյծ:

ՄՈՒՆԱՆԱՆԱՆԱՆԱՆ «աւելորդ տեղը, իբր աւելորդ ծանրութիւն, աւելորդաբար» ԱԲ (չունի Նշ՞թ). երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 533 և 567. Այլ զղես մուկարեռն մուծանես. Ընդէ՛ր մուկարեռն ի մէջ մուծանիցէք զհրեշտակաւ:

ԱԲ ուզում է կարդալ մակարեռն. բայց ի զուր. որովհետև Ոսկեդարում մակնախամասնիկ չկար դեռ:

*ՄՈՒՆԿԿ կամ ՄՈՒՂԿ «քարախունկ կամ մի տեսակ խէժ. լատ. bdellium, որի ծառն էլ կոչւում է balsamodendron mukul կամ heudelotia» Ամիրտ. Պէյթ. (ունի միայն ՀՐուս. § 2124). գրուած մուխ Մխ. բԺշ. 145:

=Արաբ. مقل muql՝ նոյն նշ. այս բառի բացատրութիւնը, որ բոլորովին նոյն է Հայրուսակի բացատրութեան հետ, տե՛ս Կամուս. Թրք. Թրգմ. Գ. 351.—Աճ.

+ՄՈՒՆԿ, և հլ. (մկան, մկուեմ, մկանց) «մուկ կենդանին» ՍԳր. որից մկնափա Ղևտ. Ժա. 30. մկնոցակ 34. իմ. մկնաճառակ Մազ. մկնակ Մաշտ. Կանոն. մկնառի վստկ. մկնականը Գաղիան. ԲԺշ. մկնակեր լծ. նար. խոլմուկն վանակ. հց. հոլմուկ վեցօր. մկնօրեմէմ (չունի ԱԲ) «մուկ օրհնելու ասորական սովորութիւնը» Տարօն. Բ. § 20, 21. մկնչիտ «մի տեսակ թռչուն» (Նորագիրտ բառ) Տաղ. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 483):

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mūs ձևից —կն մասնիկով (հմմտ. ձուկն). Ժառանգորդ լեզուներն ունին՝ սանս. mūh mūs, mūša-, mūšaka-, mūšika-, հինդուստ. mūsa, գնչ. mušk, musso, mušo, mussos, mišakos, mū-

šakos, պրս. موش muš, բնուծ. mūšik, աֆ-
ղան. mažak իգ. maža օսս. miste, mīst'.
բրդ. mišk, mēšik, յն. մօշ, լտ. mūs, հրգ. և
բրդ. mūs, գերմ. Maus, անգլ. mūs, անգլ.
mouse, հոլլ. muis, հիսլ. mūs, հսլ. myši,
լեհ. myszka, ռուս. мышь, ալբան. mī, բո-
լոնդ. էլ «մուկ» նշանակութեամբ (Pokorny
2, 312, Walde 503, Boisacq 652, Trautmann
191, Kluge 324, Ernout-Meillet 618, Horn
§ 995): Բառս պակասում է միայն բալթեան
և կելտական լեզուներում, որոնց մէջ ta-
bou-ով փոխանակուած է «սև, մոխրագոյն»
նշանակող բառով. այսպէս՝ լիթ. pelė, լիթթ.
pele, հին պրուս. *peles, իռլ. luch, գալլ.
llyg, կորն. logoden, բրբր. lōgōden (տե՛ս
Meillet, Interdictions de vocabul. էջ 14):
—Հիւրշ. 475:

Klaproth. Asia pol. 103 սամոյէդ mi-
gade: ԳԴ պրս. մուշ:—նշ՝ քորպէս թէ
միով կամ մսով», լծ. յն. լտ. պրս.
ռուս. ձկնոր: Ուղիղ են համեմատում
նաև Windisch, 23, Böttich. Arica 66,
82, Lag. Urgesch. 753, Müller SWAW
38, 572 ևն: Meillet MSL 7, 58 հայկե-
րէնի նախաձեռն գնում է *մուկ: Մառ
Яз. и Лхт. I. 234 յն. մօշ, լտ. mus ևն
ձկնոր հետ նաև վրաց. ღიგდნა վիցխա,
արաբ. 'akber ևն:

ԳԻՌ.—Ձղ. մուկն, Աժտ. Շմ. մուկնը, Տփ.
մուկ, մուկը, Ախց. Երե. Կր. Մկ. Մրդ. Սլմ.
Վն. մուկ, Ալշ. Ակն. Ձթ. Խրբ. Հմշ. Հճ. Մշ.
Ննխ. Պլ. Բ. Սեբ. Սշ. Տիգ. մուկ (Ակն. յգ.
մըյնէր), Գոր. Ղրբ. մօկնը, Ազլ. մօկնը, մօ-
կուն, Շմ. մուկուն, Ուզմ. մուկ, Սվեդ. մէօգ,
Ասլ. միւգ, միւյ: Նոր բառեր են մկածեռն,
մկեալուն, մկեամաւ, մկեամուտ, մկեամիշի,
մկեաշխ, մկեատամ, մկեառ, մկեառն, մկեռ,
մկեռտ, մկեռացնել, մկեկեռիք, մկեռց, մը-
կընփուշ, մկուշ.—Ասլ. մգնդ'էղ «մկնդեղ»:

+ ՄՈՒԿՆ, և հլ. (յգ. մկունք, մկանց) «դըն-
դեր, ննարդ» վրդն. ծն. Պիտառ. Անյ. պորփ.
Նիւս. կազմ. և բն. որի հետ նոյն է նաև մը-
կան, մկանունք «կունակ, մէջք, թիկունք», որ
տե՛ս առանձին:

= Բնիկ հայ բառ, որ նոյն է նախորդ մուկն
(կենդանին) ձկն հետ. նշանակութեան այս

զարգացումը յառաջացած է ո՛չ թէ հայերէ-
նի մէջ անկախաբար, այլ յատուկ էր հնդեւր-
պական նախալեզուին, որից ժառանգաբար
անցել է նաև նոր լեզուներին. հմմտ. յն. մօշ,
լտ. musculus, ռուս. мышца «մկան, դըն-
դեր», հրգ. մրգ. mūs «դնդեր՝ յատկապէս
վերնաբազկի», գերմ. Maus «ոտքի և ձեռքի
մկաններ», հսլ. myšica «թև, բազուկ», լեհ.
myszka, ռուս. мышка «մկան, անթատակ»,
հոլլ. muis, անգլ. mūs «մկան»: Նոյն զար-
գացումը ցոյց են տալիս նաև հայրուս. pēles
«մկանունք» (հմմտ. լիթթ. pele «մուկ») և
ո՛չ-հնդեւրոպական լեզուներ, ինչ. արաբ.
فأرة fāra «մուկ. 2. ննարդ», ամհար. ayyit
«մուկ. 2. բազկի մկանունք, biceps» (BSL
18, 139), արաբ. يربوع yarbu' «խլուրդ,
զաշտամուկ. 2. թիկունքի մսերը» (Կամուս,
թրք. թրգմ. Բ. 580), Հնդեւրոպական ձկնորի
համեմատութիւնը տե՛ս Pokorny 2, 313,
Trautmann 191, Boisacq 652, Kluge 324,
Walde 503:—Հիւրշ. 475:

ՄՈՒԿՈՒԼՍ3 «ակն սրտագոյն սիրելի
պարսկաց. telicardius». զիտէ միայն Քա-
ջունի, հտ. Բ. 710 և իբրեւ վկայութիւն է տա-
լիս «Պարզեւ նմա զասացեալն մուկուլայ
ակն» Եզնիկ! (ո՞ր Եզնիկը):

ՄՈՒՂ «քշել, վարել, առաջ տանիլ, հրե-
լը». այս արմատից են մղել «քշել, վարել,
հրել» Թուոց լե. 20, 22. Սեբեր. Ոսկ. երբ. և
մ. գ. 16. «պատերազմ վարել» ՍԳր. «ան-
վարժ կենդանին կրթել, գործի քշել» Մեկն.
ծն. մղիլ «նետուիլ» Կիր. 135 (մղիլ ի վախից
«զահաժիժուիլ»), մղօն «մղումն», որից մղօն
տալ «հրել» Ձենոր 47. մուղ «գործի մէջ մը-
տած, վարժ (անասուն)» Ոսկ. ևն. բնդդիմա-
մղել ԱԲ. նակատամուղ Բուզ. մէզմուղ Բժշ.
ջրմուղ ՍԳր. (շատ անմիտ սխալ է ջրմուղի՝
որ սկսել է գործածուել այժմ Երևանում, իբր
թէ ուղի «ճանապարհ» բառից լինէր կազ-
մուած), տրմուղ «անվարժ՝ չժուած (անա-
սուն)» Երեմ. լա. 18. Ոսկ. մ. ա. 6 և երբ.
լա. Եւս. պտմ. Սեբեր. (կազմուած տը < տու
բացասական մասնիկով), որ և անմուղ Ոսկ.
մտթ. և յհ. հակառակն է քաջամուղ «վարժ
(ձի)» Աթան. էջ 607. հայկական կրկնու-
թեամբ՝ տրմուղ կրմուղ Կոշ:

նշմ մղել «մխելով վարել ի բաց կամ ի մի կողմն», մուլ՝ լծ. լտ. mulus «շորի»։ Lag. Urgesch. 218 լտ. molere «աղալ»։ Տէրվ. տե՛ս մոյծ։ Canini, Et. étym. էջ 157 մղել՝ կազմուած մեկնել բառի հակադրութեամբ և հյ. մածնուլ = պրս. makhīdan «կցել, միանալ» բառից։ Bugge, Etr. u. Arm. 71 քնդունում է երկու տարբեր բառ. մղել «վարել» և մղել «կահլաացնել, վարժեցնել», մուլ «վարժ»։ առաջինի հետ է կցում հոր. mulu «նուէր», լտ. moveo «շարժել», լիթ. māuju և սանս. mīv «վարել»։ իսկ երկրորդի հետ յն. ἀπαλός «կակուղ, թույլ»։ Հինք. մխել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունի յն. μῦλος «գծուար աշխատանք, ջանք, կոխ» (Boisacq 654)։

ԳԻՌ.—Այս բառը շրջմամբ ունինք Պրտ. ղմէլ ձևով։ Նոյն արմատից են մղան, մղանել, մղան մղան աճել, մղանաձակ։ Նոյն արմատի *մուլ ձևն է ներկայացնում մել «հրել, մղել, վանել, վարել» Բլ. Խլ. Մկ. Մշ. Նբ. Սլմ. Վն. որի սաստկականներն են՝ զանազան մասնիկներով՝ մլշկել Մրդ. Սլմ. Վն., մլշտել Ապ., մլուիլ Դվ., մլսկվել Բլ. «բազմութեան մէջ սողոսկելով մտնել»։

*ՄՈՒՂ, ի—ա հլ. «մատակ էշ»։ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած նորագիտ Ա. մնաց. ժբ. 40. «Եւ կրէին իշուք, ուղտուք և ջորուք և մղաւր զկերակուրս»։

=Ասոր. 𐤎 𐤌𐤋𐤁 mūlā «էգ էշ, asina»։ քստ Brockelmann, Lex. syr. էջ 181 գործածուած է Մն. խե. 23, Գ. Թագ. Ա. 33.—ԱՃ.

Այս բառը երևան հանեց նախ Աճառ. Հայ. նոր բառեր մնաց. գրոց մէշ, էշ 24։ Մեր հատուածի դէմ եբրայականն ու Եօթնասնից Թարգմանութիւնն ունին «Եւ բերէին նոցա ուղտուք և իշուք և ջորուք և եզամբք»։ որից թում է թէ մուլ պիտի նշանակէր «եզ»։ բայց ես աւելի լաւ եմ համարած առնել «գրաստ կամ ձի» նշանակութեամբ։ Որովհետեւ հատուածում ջորին արդէն յիշուած է, ուստի կարծել եմ որ մուլ չի կարող լի-

նել «ջորի»։ Բայց Գ. Տ. Մկրտչեանը (անձնական) դիտել տուեց, որ պէտք է զանազանել երկու տեսակ ջորի. մին՝ արու էշի և էգ ձիու խառնուրդից յառաջացածը և երկրորդը՝ արու ձիու և էգ էշի խառնուրդից յառաջացածը. հայերէնում կարող էին սրանք զանազանուած լինել՝ առաջինը ջորի և երկրորդը մուլ բառով, թէև այսպիսի նուրբ զանազանութիւն ուրիշ լեզուի մէջ գոյութիւն չունի։ Այսպէսով մուլ դառնում էր «ջորի» և կապում յայտնապէս լտ. mula հոմանիշի հետ։ Պարսկաստան եղած ժամանակս ստուգեցի սակայն, որ ջորին միայն էգ ձիուց է ծնում և էգ էշից ջորի չի յառաջանում։ Նոյնը ցոյց է տալիս նաև Առաք. լծ. սահմ. 276. «Կիսէշն ջորին է և նա լիշոյ լինի և ոչ ձիոյ. այսինքն զի հարկ է որ էշն ի ձին վազէ և ի կով. և ոչ ձին յէշն վազէ կամ ի կով. և թէ ձին վազէ՝ ոչ ինչ զնանի, այլ լիշոյ լինի»։ Այսպէսով Տէր-Մկրտչեանի ենթադրութիւնը շատուզուեցաւ։ Սակայն ստույգ չէ նաև իմ տուած «գրաստ, ձի» նշանակութիւնը և բառը պէտք է հասկանալ «էգ էշ», ինչպէս ցոյց է տալիս ասորին։ Եւ շատ հաւանական է՝ որ հայ Թարգմանութեան իբր բնագիր ծառայող օրինակումն էլ նոյն ասորի բառն էր գործածուած։ Կարելի չէ հյ. մուլ կցել լտ. mūlus «ջորի» բառին իբրև հնդերոպական ցեղակից, որովհետև հնիս. ձևն է mugh-, որի վրայ աւելանալով -so, -slo, -sko մասնիկները, ստացուել են վենետ. musso «էշ», յն. փոկ. முշկոց «ցիռ», ալբ. mušk «ջորի», լտ. mūlus «ջորի», նուազականը muscellus, muscella և լատինականից էլ ֆրանս. mule, mulet, գերմ. Maul-esel և Maul-tier «ջորի», մբգ. mûl, հբգ. mûl, հուլ. muil, անգլ. mûl, հիռլ. mûl, անգլ. mule, ռուս. мулъ «ջորի» են (Pokorny 2, 311, Boisacq 653, Walde 501, Kluge 323)։ Հայերէնի մէջ բառը բնիկ լինելու դէպքում պիտի ունենայինք *մուծ կամ *մուծա։

ՄՈՒՂԱՍ «վայրի նռան տակ» Բժշ. ունի միայն շրու. § 2125:

Սրա հետ կապ ունի՝ Ղրբ. մոլու

նունը «մի տեսակ ընտիր թթուաշ նուռ»:

ՄՈՒՂԱՔ «թունաւոր մի նիւթ է» Բժշ. ունի միայն շրու. § 2126:

ՄՈՒՂՏ «մշուշ, խաւար». արմատ առանձին անգործածական. սրանից են մղտաւալ «մթնել, մշուշ պատել» Գիւտ. (Կաղնկտ. հրտր. էմ. էջ 19). Լմբ. մղտափառատ Նար. 267. մղտագոյն վանակ. Ճառքնտ. մղտագու-նութիւն խոսր. 205. մղտաձև Անյ. բարձր. մղտաւեսակ (շունի ԱԲ) Սասն. 33. Տաթև. Ժմ. խը. մղտութիւն Շիր. 45. Պիտ. առ. Լեհ. աղտամուղտ «մութ, մթին» Ոսկ. դծ. սխալ ձև է մղուտ «միզապատ, մթին» Պտմ. առ. Լեհ. (ուղղելի մղտուտ):

ԳԴ պրս. մաղ, մէղ, միյղ ձևից (որ է հյ. մէգ): ՆՃԲ լծ. հյ. աղտ, մղեղուտ, թրք. bulut «ամպ»: Scheffelowitz BB 29, 17 յն. μύρω «մթագոյն», գոթ. maurgins «առաւօտ, վաղը» բառերի հետ հնիս. mörghyo- ձևից է դնում մուղը: Նմանապէս Փառնակ, Անահիտ. 1906, 233 մուղ ձևից է դնում ալբան. mourk «մութ, սև» (իրբ փոխառեալ): Pokorny 2, 274 և 275 մերժելով Scheffelowitz-ի մեկնութիւնը դ-ի անհամա-ձայնութեան պատճառաւ, մուղը դնում է հնիս. mel- «սև» արմատից: Սրանք ընդունում են առանձին արմատ մուղ՝ որ գտնում ենք միայն աղջամուղ բառի մէջ, որ աղբ բառի կրկնականն է մ յա-ւելուածով (այսպէս է ընդունում նաև Meillet MSL 18, 253): Պատահական նմանութիւն ունի ըստ այսմ լազ. lumj «գիշերանալ», որից dogilumju «գիշեր եղաւ»:

*ՄՈՒՂՐԷ «սոււր, կարմիր ներկող մի տեսակ հող է. ֆր. rubrique, terre de Sinope» Գաղիան. (գրուած մաղտէ, մուղտէ), որ և մուղրայ Ամիրտ.:

=Արաբ. مفر mayra «սոււր» (Կամու, թրք. թրգմ. Բ. 112):

Նորագիւտ բառս գտաւ ու մեկնեց Նորայր ՀԱ 1921, 341 և 1926, 70:

*ՄՈՒՂՐԻ «մահմետական կրօնաւոր» Յայսմ. փետր. 15, մրտ. 11. (տե՛ս Նոր վկ. էջ 116, 225—7, 446), Վրդն. պտմ. 140. Զրբ. սրկ. Բ. 31, որ և մուկրի Վրդն. պտմ. 127. սրա յգ. սեռ. ձևն է մուղրեճոյ Նոր վկ. էջ 67: =Արաբ. مقري muqri «կրօնաւոր, Ղուրան կարդացող» (قري qari «կարդալ» արմատից), որից նաև վրաց. მუჯრო մուղրի «միւլէղդին, աղօթակոչ»:

Ուղիղ մեկնեց էմին, Ист. Вардана, էջ 161, Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ.

Ա. 112 սխալմամբ դնում է արաբ. مقير muqirr «խոստովանող»:

*ՄՈՒՃԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆՃԲ, բայց առանց վկայութեան) «կօշիկ, կանացի կօշիկ» Երզն. քիր. Տաթև. հարց. 388. Վրք. հց. ա. 698. ուրիշ վկայութիւն չկայ. արդի զրականում (արեւմտեան բարբառ) նշանակում է «տափակ, առանց կրունկի, յետև բաց, կարճ երեսով ոտնաման, փապուճ», որից մուճակաւար, մուճակագործ են:

=Պհլ. mōčak հոմանիշից. սրա հետ նոյն են բելուճ. mōčay, mōčag «մուճակ, կօշիկ, երկար կօշիկ, տափատ», աֆղան. mōza «գոլպայ, սոնապան, մոյկ», պաղ. mōza «կօշիկ, գոլպայ», պրս. موز mōza «կրկնակօշիկ, փապուճ»: Բոլորի արմատն է muč, որ տես պատմութեան բառի տակ (Horn § 994): Իսկ կովկասեան լեզուներից կայ. մաչիկ, կար. դիդ. մաչի, չնչն. ինգուշ. մաչէ «կօշիկ» բառերը կա՛մ իրանեան փոխառութիւն են և կա՛մ պատահական նմանութիւն ունին: — շիրք. 196:

Նախ ԳԴ պրս. մուլէ ձևի հետ ՆՃԲ պրս. մուլէ, իբր մոյկ բառից: Պրս. ձևին են կցում նաև Müller SWAW 42, 255, Lag. Btrg. bktr. Lex. 49, Հիրք. KZ 23, 29 են:

ԳԻՌ. — Խրբ. մուլգիգ «մուճակիկ»:

ՓՈՆ. — Հայերէնից ենթադրուած յն. μούζα-χιον «մուճակ» բառի մասին տե՛ս լմուլի:

*ՄՈՒՃՈՒՐ «ծառայ». հնից չէ աւանդուած և կայ միայն գաւառականներում. բայց սրանից է մուճուրիւն «ծառայութիւն» Կանոն. 185 (նորագիւտ բառ):

=Արաբ. مأجور majūr «վարձեալ,

վարձքով բռնուած. գծարութիւն է հանում
 ج=ն տառադարձութիւնը: Նոյն բառն ունի
 և վրաց. მუჯღობო մուջիբի «հացի շտեմարան-
 ների վերակացու» ձևով, որ սակայն արար.
 [ج=خ] տառադարձութիւնը ճիշտ է պահում:
 —Աճ.

Վերի մեկնութիւնս տե՛ս իմ Հյ. նոր
 բառեր հին մատ. Բ. 165:

ԳԻՌ.—Արմատը մուճուր պահում են Ջղ.
 «ծառայ», Երև. Ղղ. «տնտես», մատակարար,
 հարսանիքի ժամանակ ծառայող մառանա-
 պետը», որից մուճուրապետ, մուճուրատուն:

*ՄՈՒՄԻԱՅ կամ ՄՈՄԻԱՅ «եգիպտական
 զմռսեալ դի». ունին միայն ՀՀԲ և ՋԲ. գոր-
 ծածական է նոր գրականում:

=Արար. مومياء mumiā, որից նաև ֆրանս.
 momie են:

+ՄՈՒՆ, ո հլ. (յետնաբար նաև սեռ. -ի)
 «մանր մծիխ, մարմնի եռք, քոս» ՍԳր. Եզն.
 Եղիշ. դա. 196. Նար. 176. որից մեակ մանր
 մծղուկ» ՀՀԲ:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. musno- ձկից, սրա
 հետ հմմտ. յն. mōta, լտ. musca (>ֆրանս.
 mouche, իտալ. mosca, սպան. mosca), լիթ.
 musė, լեթթ. mûsa, mûscha, հին պրուս. mu-
 so, հսլ. mucha, ուս. և ուկր. муха, բուլղ.
 mûcha, լեխ. moucha, սերբ. mûha «ճանճ»,
 ուս. գւռ. мушца, мушка «ճանճիկ, մոն»,
 լեհ. mszyca «ծառի ոչիւ», հսլ. mûšica «մո-
 ծակ», հիւլ. my, անգլ. mycg, հոլլ. muggia,
 անգլ. midge, հոլլ. mucca «ճան-
 ճիկ», գերմ. Mücke, հոլլ. mug, շվեդ. mygg.
 mugga, շվեդ. գւռ. mausa, ալբան. mîze
 «մոծակ» (-ze նուազական մասնիկով): Այս
 բոլորի արմատը գրում է հնիս. mu-, mus-
 բնաձայնը. հայերէնը աճած է -no- մասնի-
 կով, և Ernout-Meillet 618 հայերէնի նա-
 խաձեւը դնում է muno- կամ musno (Pokor-
 ny 2, 311, Walde 503, Trautmann 191, Boi-
 sacq 649, Kluge 338):—Հիւրշ. 476:

ՆՀԲ վրաց. մումի: Տէրվ. Altarm. 33
 լեթթ. maunu, maut, հոլլ. mawan, լտ.
 mûtire ձկերի հետ՝ հնիս. mu «մարմնընել»
 արմատից: Նոյն, նախալ. 46, 97 աւե-
 լացնում է նաև յն. mōta «ճանճ»: Այս-
 պէսով ուղիղ մեկնութիւնը սկսում է

Տէրվիշեանից: Müller WZKM 1892,
 հտ. 6, էջ 267 լեխ. muñka «մի տեսակ
 ոչիւ», որ մուն ձկի նուազական է հա-
 մարում: Վերի մեկնութիւնը տուա Bug-
 ge KZ 32, 20: Հիւրշ. ման «մանանայ»
 բառից: Պատահական նմանութիւն ունի
 վրաց. მუშგო մումի «ճանճիկ, լուս Սղ.
 ճղ. 31:

ԳԻՌ.—Երև. մուն «մանր ոչիւ», Գոր. Ղրբ.
 մուն «մանր ոչիւ». 2. սերմից նոր դուրս եկած
 որդ շերամի», ՋԲ. մը՛ն «ոչիւի ձագ», Մկ.
 Տփ. մուն «մի տեսակ մանր ճանճ», Ալշ.
 մուն «մանր միջատ», Ջղ. մեռ՛ն «մանր
 ոչիւ»: Նոր բառեր են մունիկ «ծիռ ճանճ»,
 մեիկ Ախց. Կր. Պլ. «մանր անիծ», նոր ճա-
 թած ոչիւ», մեին «մի տեսակ բազմոտանի
 ոչիւ», մեաֆուն Ղրբ. «շերամի առաջին քու-
 նը», մեեղ Պլ. «մանր ոչիւ»:

ՓՈՒ.—Վրաց. მუნი մունի «քոր, բորո-
 տութիւն, քոս», მუნიადი մունիանի «բորոտ,
 եռք ունեցող»:

*ՄՈՒՆԵՏԻԿ «մի բան բարձրաձայն յայ-
 տարարող, շառչի» Միխ. աւ. էջ 261. Յկ. կր.
 58, Փոնց. 7. Ջքր. սարկ. Ա. 41, Բ. 5 (գլոր-
 ոած մունէտիկ Տաթև. ձմ. հա. մունէտիկ
 Ջքր. սարկ. Ա. 23). ունի միայն ՀՀԲ. գործա-
 ծական է արեւմտեան գրականում. սրանից
 է մունետիկ «աճուրդի դնել, յայտարարել»
 Անսիգը 75, 79. Սմբ. դատ. 20.—արմատա-
 կան մունէտ ձևով ունի շատ անգամ Դրնդ.
 112, 275, 326 են:

=Արար. منادی munādī նոյն նշ. որ
 ծագում է نداء nidā «կանչել, բացազանչել»
 արմատից:—Աճ.

*ՄՈՒՆԻ «խզական անդամ». նորագիւտ
 բառ, որ մէկ անգամ դրնում եմ դործած-
 ոած Օրբել. էջ 85. «Մեր բանս վասն հա-
 ւատոյ է և ոչ վասն գործոց քննութեան. դուք
 Հայքդ ունիք զանբնական պղծութիւնս ընդ
 արուս և ընդ անասունս և այլս յոլովս. բար-
 ձէք դուք զայն ի Հայոց, և ես բառնամ զայդ
 ի Հոռոմոց. զորզանոցն և զմունին Քաղկե-
 դոնի ժողովն չէ կարգեալ, զոր յիշէքդ այժմ»:

=Նոր յն. μουνί «խզական անդամ»:—Աճ.

©ՄՈՒՆՉ «խօսք» Մազ. գամագտ. 4. սրա-
 նից մեշել «թթի տակից ձայն հանել, մեղ-

միկ մոմալ» ՍԳր. Վեցոր. 198. Փարպ. մրն- շիւն Եղիշ. Նիւս. կազմ.:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ նշ ածանցիչով. արմատի համար հմմտ. մոմալ, մրմունջ, մոնչել, իսկ ձևի համար հմմտ. հնչել, շնչել, բնչել, գնչել, կնչել, պնչել, փնչել, խնչել: Տե՛ս նաև մունջ: —ԱՃ.

ՆՇԲ ունչ բառից է հանուամ, Տէրվիշ. Altarm. 33 և Նախալ. 46, 97 սանս. muj «բռռալ», լտ. mugire «բառալի», յն. μυχαόραι «մալի» ևն բառերին ցեղակից է դնում: Հիւնք. յն. μύω, μύωω «փակել զբերան, լսել», μυχαόραι «մանչել, հեծել»: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ:

ՄՈՒՆՁ «խենթ, յիմար, անմիտ, ցնորած». որից մունչել, մունչանալ «յիմարանալ». բուլղորն էլ գրիտէ միայն ՀՀԲ. Բառ. երեմ. էջ 216 ունի միայն մունչել «յիմարիլ»:

[ՄՈՒՆՁ «պիւնչ, քթածակի կողքերը». ունի միայն ԱԲ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. պօղ. ա. 39. «Իսկ մնչացն ո՞ր ինչ ազնուութիւն իցէ. յործամ պարզ և հասարակ իցեն, եթէ որ զհոտն երազ առնուցուն»։ — Պէտք է ուղղել քնչացն, որ ունչ բառի սեռականն է:]

+ ՄՈՒՆՁ «համր, լուռ, անխօս» Մծբ. որից մնչիկ Եղիշ. մնչուկ Իրեն. ցոյցք 12. մնչնակ «մնչերէն» Շնորհ. առ. 74. մնչկառակ «pan-tomime» (նոր բառ). արդի գրականի մէջ շատ սովորական է լոյիկ մնչիկ ձևը: Որովհետև ոճով ասուում է միայնիկ մնչիկ Եղիշ. կամ միայն մնչուկ (Իրեն.), ուստի սրանից հետեցնելով սխալմամբ Բառ. երեմ. էջ 214 մեկնում է մնչուկ «միայնուկ»:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mundyo- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. μύνδος, μυνδός, μύδοσ, μύ- τος, μυττός, μύτις, μυχός, μυχαρός «համր», լտ. mūtus, սանս. mūka- «համր». սրանց բոլորի պարզ արմատն է *mu- «մըթմըթալ, փընթ- փնթալ», որից մի կողմից յառաջանում են վերի բառերը «համր» նշանակութեամբ (ընդունելով համըր իբրև անորոշ կերպով փընթ- փնթացող) և միւս կողմից յն. μύ, μύ «ցաւի բացազանութիւն, փնչոց», μύθος «բառ,

խօսք», μυχαόραι «մոնչիլ», μύω «փակ բե- րանով փսփսալ», լտ. mu «ցաւի բացազան- ւութիւն», mugio «մոնչիլ», սանս. mūñjati «հնչիլ», հրգ. mutilōn «մոմալ», մրգ. mu- gen, լեթթ. maut, առս. мычать «բառալի» ևն ևն (Walde 498, 506, Boisacq 651, 647, Pokorny 2, 309—310, Ernout-Meillet 618):

ՆՇԲ արմատը դնում է ունչ, որից և մնչել: Տէրվ. Նախալ. 46, 97 և Altarm. 33 յն. μύκη «մոնչիւն», լտ. mugire «մոնչիլ», հյ. մնչել, մրմնչել ևն ձևերի հետ՝ հնիս. muk արմատից, Bugge KZ 32, 21 մեկնում է վերի ձևով, որ Հիւբշ. էջ 476 անապահով է համարում: — Հիւնք. մնչել բայից: Patrubby, Բա- նաս. 1901, 30 յն. μύω «բերանը կամ ալքը փակել» բառի հետ: Karst, Յու- շարձան 415 մոնգուլ. moxo, բուրեաթ. moko, թունգուլ. moko, մանչու. mokto, moyo և 421 եաքութ. muñur «բութ»: Պատահական նմանութիւն ունի լեչէն. mättiz «համր»:

ԳԻՌ.— Երև. Ջթ. ՀՃ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննիս. Շմ. Պլ. Ռ. Սլմ. Վն. Սեր. Տփ. մունջ, Ախց. կր. մունն, Ասլ. միւնչ, միւնչ: Նոր բառեր են՝ մնչուիլ (Ողմ. մընչըվիլ), մնչալ, մնչանալ, մնչալելուիա, մնչիկ, մնչերէն, մունչխեղդ:

ՓՈԽ.— Վրաց. მუნჯო մունջի «համր»:

*ՄՈՒՆՅԱՆԻՆՔ «սպիտակ խաղողի եփած ու թանձրացրած գինի կամ քաղցու» Վստիկ. 90, 102, 104, 105, 106:

= Արաբ. ميفختج mayfuxtaյ նոյն նշ. որ ծագում է պրս. می پختا may puxta «գինի եփեալ, եփած գինի» ձևից:

Ուղիղ մեկնեց Վաստակոց գրոց հրա- տարակիչը՝ էջ 254:

ՄՈՒՇԱԲԱՆ. անյայտ բառ, որ մէկ անգամ Բառ. երեմ. էջ 195 գործածում է անծանօթ նամար բառը բացատրելու համար. նամար «մուշաբախ կամ քնար»:

Բախ ձևից և բնառ բառի յարադրու- թիւնից թերևս կարելի լինի կարծել «քր- նար զարնելու գործիքը, մզրաբ». բայց հմմտ. նաև մուշապափ:

ՄՈՒՇԱՆԱՅ «մոմշոր, մոմլաթ». նորա- գիւտ բառ. մէկ անգամ ունի Վստիկ. 164.

«Հունտն ի մէջն դիր և յիրեար բեր և մուշախալով փաթաթեա» (այլ ձձ. մուշամպա, յոյն բնագիրը «պապիրոսով»):

Թերևս սխալ գրչութիւն՝ փոխանակ լինելու մուշամպա, մուշամբա < արաբ. **مشمع** mušamma', ինչպէս ունին արդէն ձեռագիրներէր նմանք:

*ՄՈՒՇԱՊԱՐ քարակ ճիւղերից հիւսուած՝ մեծ ծակերով խուփ, որով կարասի բերանն են ծածկում» Վստկ. 95, 190. «Զկարասին բերանն հղկամբ կամ բարակ վարոցօք մուշապաք արա ծածկեա, որ ծուխն ի միշոցացն ելանէ.— Զպատն և զամէնն զերդ մուշապաք ծակտի առնել, որ ընդ ծակտին մըտանեն և ելանեն (մեղուքն)»:

= Արաբ. **مُشَبَّك** mušabbak «ցանցկէն հիւսուած» բառից, որ անցեալ դերբայի մի ձև է **شَبَكَ** šabk «ցանցաձև հիւսել» բայից (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 96). հմմտ. արաբ. **شَبَكَة** šabaka «վանդակ, հիւսկէն, ցանց», որից փոխառեալ է հլ. գռ. շրակ «լուսամուտ, պատուհան» (ըստ Rivola):— ԱՃ.

Ալիշան, Վստկ. 254 ուղիղ է մեկնում բառս «ուսկանաձև հիւսուած», բայց ծագումը չի նշանակում:

*ՄՈՒՇԹԱՐԻ «լուսնթագ» Շիր. Տոմար. որ և մուշաարի Կոստ. երզն. 180:

= Արաբ. **مُشْتَرَى** muštarī «լուսնթագ».— Հիւրշ. 265:

ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են իբրև «բառ պրս.»:

ՄՈՒՇԻՆ «սիրաբ կոտորիլ, ընկճուիլ?» նորագիրտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Մագ. Թղ. էջ 55. «Այսն արարեալ, յայրս և ի փապարս արտալածեալ դիաշու, խրուացեալն այն հերօք և մուշեալն սրտիւք, մաշկեղինաւ պարածածկեալ մարմնովք: Մի ձեռ. ունի մաշեալ. բայց հրատարակիչը դնում է մուշեալ, որ շատ կասկածելի է (Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 197): Մէնէվիշեան, Գամազտ. էջ 32 մուշեալ սրտիւք հասկանում է «հանդարտասիրտ, հեզաբարոյ» և կասկածում է թէ անմոմոշական «անդանդաղ» և գռ. մշիկ մշիկ բառերի հետ կապ ունենայ:

*ՄՈՒՇԿ, ո հլ. «անուշահոտ կենդանական մի նիւթ. 2. հնդկական մկնանման մի անասուն՝ որից մուշկն է պատրաստուած. 3. որևիցէ անուշահոտ նիւթ» Խոր. աշխ. Պտմ. վր. Բրս. մրկ. 385. Գնձ. որից մշկաճամ վստկ. մշկապուրտ Խոր. պտմ. հափս. մուշկերէ Խոր. աշխ. 615 մշկալից ԱԲ. ճրամուշկ Խոր. աշխ. էջ 614. արդի գրականում՝ մշկաճոտ, մշկաքոյր, մշկընկոյզ:

= Պհլ. **mušk**, որ և **mešk** «մուշկ», պրս. **مُشْك** mušk, mišk. բուն նշանակում է «մկնիկ» և ծագում է **mūš** «մուկ» բառից, Իրանեան բառը փոխառութեամբ անցած է նաև ուրիշ շատ լեզուների. այսպէս՝ արաբ. **misk**, քրդ. **misk**, **mæšk**, Թրք. **misk**, յն. **մոսխոս**, լատ. **muscus**, **moschus**, գերմ. **Moschus**, անգլ. **musk**, ֆրանս. **musc**, սպան. **almisque**, պորտ. **almiscar**, իտալ. **musco**, **muschio**, վրաց. **მუშკო** մուշկի **կն**—Հիւրշ. 196:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, Windisch. 23 (կցում է լատ. **moschus** բառին), Böttich. Rudim. 45, 151 **կն**:

ԳԻՌ.—Կր. Տփ. մուշկ, Պլ. միսք, միսք **կն**, նոր փոխառութեամբ.—ԶԹ. մուշկ «Պէրիտ լեռան վրայ աճող մի տեսակ մշկահոտ բոյս է»:

*ՄՈՒՇՏ «բազուկ». ունի միայն Բառ. Երմ. էջ 216:

= Պրս. պհլ. քրդ. **mušt** «բռնուցք», որից Թրք. **mušta** «բռնուցք».—ԱՃ.

ՄՈՒՇՏ. անստոյգ բառ, որ նախդիրների ցանկի մէջ յիշում են Թր. քեր. 30 և Համամ. քեր. 267. «Մուշտ. մուշտակեալ ասի մուշտ կամ հաւել ի հոյլս կամաւ ի չոկս աւանաղ (ըստ ՆՀԲ անասնոց)»:

ՆՀԲ համարում է «որպէս ումկ. մուշտա զարնել, մշտել», սա նախորդ բառն է, բայց տեղին անյարմար է գալիս:

*ՄՈՒՇՏԱԿ, ի-ա հլ. «անասունների վրայի բրդոտ մորթը» Շնորհ. առակ. Նոր վկ. էջ 528 (ի մուշտակաց). «այսպիսի մորթով պատրաստուած ձմեռային վերարկու» Հայել. 159. Զքր. սարկ. Ա. 16. վերջին իմաստով դործածական է նոր գրականում, ուր ունինք

նաև մուշտակալանառ, մուշտակագործ, մուշտակաւոր.— Բառ. հրեմ. էջ 199 ունի մշտակակար (իմա՝ մուշտակակար):

= ՊՀԼ. *muštak հոմանիշից, որ թէև անհոյստ չէ, բայց հայերէնի հետ նոյնի գոյութիւնն է հաստատում պրս. ^{دشتا} mušta. այս բառը չգիտեն ո՛չ Բուրհան և ո՛չ Գ. Բայց ունի Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 924 և նրանից արաբացեալ է համարում ^{دشتا} mustuqa կամ mustaqa «կողքերը երկար մի տեսակ մուշտակ».— Աճ.

Թէ՛ ձևով և թէ նշանակութեամբ անյարմար է պրս. ^{ميشتي} mišti «տեսակ իմն մետաքսեղէն հանդերձի, որ յոյժ լաւ ուտայնանկեալ է»:

ԳԻՌ.— Ննխ. մուշտագ:

*ՄՈՒՉԱԼԿԱՅ յանձնառութեան գիր, պայմանագիր». նորագիտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ձմ. հթ. «Ձեռքս գիր տամ, այսինքն մուշակայ, զի մի՛ մեղայց»։ Նոյն բառն է՝ որ երեք անգամ գործածում է Դրնդ. «Որ յառաջմէ մուշակայ էին դրեր, զոր շարտ (<արար. ^{ط ش} šart «պայման») ասեն» (էջ 256).— «Ութսուն հազար կարմիր դահեկան մուշակայ տայցեն. նդին հարկն մուշակային ի վերայ գլխոց» (էջ 12—13):

= Թրք. և մոնղոլ. ^{موجلگا} müčelgʷa «գիր յանձնառութեան», որից ^{موجلگاچي} müčelgʷači «նստար».— Будаговъ I, 261 ասում է թէ յայտնի չէ բառս ի՛նչ լեզուից է. թէ՛ մոնղոլերէն և թէ թրք. է համարում.— Աճ.

Նշանեան, Դրնդ. էջ 627 հասկանում է բառս «տուրքի տեսակ», որ ըստ այս բացատրութեան ուղիղ չէ:

Մոռ տե՛ս Զմուռս:

+ ՄՈՒՌ լուռ ու մունջ լսող». արմատ առանձին անգործածական, որ երևան է գալիս նախ լուսմուռ բարդի մէջ՝ Ոսկ. ճառ. ապաշխ. էջ 47.— նոյն արմատից բալական ձևով ունինք մոնղ. լուսել, անսալ, հնազանդ գտնուիլ. գործածում է յստին հայերէն լեզուի մէջ. ինչ. Վրդ. առ. 206. Մաղաք. ար. 50. Կոստ. երզն. 149. կենդանի է նաև արդի բարբառներում. հմմտ. մոնղ. Ակն. Ասլ. Երե.

Կյ. Կս. Պլ. Սվ. «խօսքը լսել, հնազանդ գտնուիլ, հլու լինել», մոռնի Բբ. «հնազանդ, հլու», խօսմոռնի Ասլ. Բբ. Պլ. «հլու, հնազանդ, ուրիշ խօսքը լսող», նաև մունջ բառի հետ կրկնութեամբ մունջ ու մոռնջ Տփ. Վրդ. «մնչիկ», Տարօրինակ գործածութեամբ Անսիզք 15 շմոնլ նշանակում է «դատական պատասխանատուութիւնից ազատ մնալ, rester à couvert». Որ 17 աւուրն ընդ ներքստ գայ, նա շմոնլ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mu- արմատից՝ — աճականով, ինչպէս են և լուռ, բառ. արմատիս վրայ տե՛ս մունջ բառի տակ:

Հիւնք. լուսմուռ բարդի երկրորդ մասը կցում է մոմալ բային, վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 109, միայն թէ վերջաձայն — ու դնում է լուռ բառի նմանութեամբ յառաջացած:— Տե՛ս և մոռտ:

Մոռ «շաղախ» տե՛ս Մօր:

Մոռունէս տե՛ս Միւռինէս:

ՄՈՒՌՏ աղմուկ, շփոթ, խռովութիւն, խառնակութիւն» կաստ. որից մոռնի «ապրտամբիլ» Գէ. Կս. Սմբ. պամ. էջ 56, 94. Հեթ. ժմեկ. էջ 81. Սմբ. դատ. 3, 35. մոռուքիւն Միխ. ասոր. (տե՛ս նաև մառիկոն):

Նշք սրանից է դնում դռ. շմոնլ «շանսալ». իսկ մոռուքիւն մեկնում է «մոռտըն կամ մոռուլն գոլ»: Հիւնք. հանում է մոնլ բայից, իսկ այս էլ քրմնջել բայից:

ԳԻՌ.— Կայ մոռնի Զն. «գրդել, գրդոնլ. խօսք խառնել, provoquer»:

ՄՈՒՍԱՐԵՐ «մորենի». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 216. հմմտ. մաղաքեր:

ՄՈՒՍԱՅԻՊ «մի տեսակ հա՛րկ». գործածուած է Անիի անթուական մի արձանագրութեան մէջ՝ Վիմ. տար. 221:

ՄՈՒՍԷ «արջասպ». ունի միայն Բառ. հրեմ. յաւել. 570:

ՄՈՒՍԻՐ կամ ՄՈՒՍՈՒՐ «սուրհանդակ, որ մարդկանց դատարան կամ ատեան է հրաւիրում» Դրնդ. 153:

*ՄՈՒՍՏԱՌ «խաղմուկ, քաղցու, դեռ չխմորուած գինի» Վստկ. 86, 91, 93. Սմբ. դատ. 61:

= Պրս. *mustār* «քաղցր». 2. թթու գինի», որ և արաբ. *mustār* «թթու գինի». 2. ըստ ալլոց՝ քաղցր գինի» (Կամուս. թրք. թրգմ. Բ. 110),

նշ՞թ լտ. *mustum* «նոր գինի», Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Վստկ. 254:

ՄՈՒՏ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.) «եհրո մտնելը. 2. մտնելու տեղը, դուռ, շեմք. 3. եկամուտ, հասույթ (ըստ Մանանդեան, Տեղեկ. ինստ. 1, 25 քաղաքներում տրուած մի տեսակ հարկ էր). 4. արևի մայր մտնելը, Արևմուտք» ՍԳր. կոչ. Ոսկ. հզն. որից մուտեկ Եփր. ա. տիմ. ելևմուտ ՍԳր. մտանել ՍԳր. Եզն. Սեբեր. մտել Յճխ. Նար. էջ 182. Լաստ. մուուցանել *հոր*. Վրք. հց. (մհյ. մըցանել). ընդմտանել իմ. է. 24. Եփես. ք. 2. Սեբեր. զարեանամուտ Երզն. երկն. արևմուտք ՍԳր. Ագաթ. արևմտեայ Յես. Ժա. 16. հմուտ ՍԳր. խելամուտ ՍԳր. Ագաթ. Եզն. միջամուտ Բ. մակ. ա. 15. հետամուտ ՍԳր. Եւ. պտմ. զոմամուտ Վեցոր. դարանամուտ ՍԳր. ընդմուտ «հեզ» Ոսկ. պող. ա. 314. եկամուտ ՍԳր. Մծբ. Եւ. քր. ծակամուտ Երեմ. խթ. 16. կանխամուտ Ոսկ. մ. ք. 26. միջամուտ Բ. մկ. ա. 15. Մծբ. նորամուտ Գ. մկ. ա. 11. Ոսկ. մ. ք. 26. եկամտային (նոր բառ). տե՛ս նաև մոյծ:

Windisch. 23 մտանել, մատուցանել, մուծանել ձևերի հետ՝ թերևս լտ. *medius* «միջին»; Böttich. ZDMG 1850, 358, 173, Arica 69, 136 մուտք-«բերան» նշանակութեամբ կցում է սանս. *mantra* և զնդ. *manṭra* բառերին: Նոյն, Arica 84, 407 պրս. *ā-madan* «զալ» ձևի հետ: Müller SWAW 42, 250 զնդ. *maēṭhana* «բնակութիւն», հսլ. *mjesto* «քաղաք», Justī, Zendsp. 221 զնդ. *maōṭhana*: Նոյն, Dict. Kurde 408 քրդ. *modin* «ծրխամորճի ծայրը», յն. *موتی* «քիթ, դունչ», գերմ. Mund «բերան»: Տէրվ. Նախալ. 46 մուխ, մուծ, մուղ ևն ձևերի հետ՝ զնում է հնխ. *mu* «մղել» արմատից, բուլղոն էլ ածած դանազան ածականներով: Bugge, Etr. u. Arm. 48 հտր. *mutana* «զամբան» բառի հետ. հայերէնը կցում է գոթ. *gamōtjan* «մօտեցնել» ձևին, որ

ընդունում է նաև Meillet MSL 10, 278: Հիւնք. մուծանել բայից: Scheftelowitz BB 29, 28. տե՛ս մատ-չիլ: Meillet BSL 26, № 79, էջ 4 յն. *موت*, *موت* «փակուիլ, սկսիլ» բայերի հետ՝ զնելով հնխ. *mu-* արմատից -d- ածականով, Pokorny 2, 304 յիշում և ձևաւորում է Bugge-ի և Meillet-ի մեկնութիւնը (= գոթ. *gamōtjan*), որ սակայն այլ ևս չի ընդունում Meillet (տես մատ):

ԳիՌ.—Ջղ. Վն. մտնել, Երեւ. մտնել, Ողմ. մարնիլ, Ախց. Կր. Մկ. Եմ. Տփ. մտնիլ, Ազլ. Մծ. մտիլ, Ալշ. Մշ. մղնել, Ննխ. Ռ. Սեբ. մղնել, Պլ. մղնալ, Տիգ. մղնուլ, Սլ. մղնուլ, Հմշ. մղնուլ, Ասլ. մրճալ, Ջթ. մողնուլ, մողնուլ, Հճ. մողնել, Ակն. մրննել, Գոր. Ղրք. մրննել, Եի՝ մննել (այսինքն «եհրո մտնել»), Սրդ. մրննել, Սվեդ. մննիլ, հրք. մննալ, Սլմ. մնել. ոճով՝ Հւր. մուն տալ «մտնել». նոր ձև է մտան անել Վն. «շատ յաճախ մտնել ու ելնել»:

ՓՈՒՆ.—Քրդ. *kernamut* «զարնանամուտ» (տե՛ս զարուն բառի տակ):

*ՄՈՒՏԱՆԶԱՆԱՅ ՀԻՐԱՆՂԻ տալու մի տեսակ փափուկ կերակուր» Մխ. Բժշ. 130, որ և մուրաբախէ՝ էջ 131 (յիշուած գառան և ուլի մսի հետ):

= Արաբ. *mutanjana* կամ *mutajjana* «մսի վրայ զցած բանջարեղէնով կերակուր, սովուս». արմատն է *طجن* *ṭajn* «տապակել», անցեալ դերբայը *مُطِجَن* *mu-ṭajjan* «տապակած» (Կամուս. թրք. թրգմ. Գ. 662):

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 363:

ՄՈՒՏՂԻԶ «խաղիչ կամ ապականիչ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 216. տե՛ս և մատոխչ:

+ ՄՈՒՐ, ո հլ. «ձանձախարիթ, թանձրացած ծուխ, ծխի մրուրը» Ագաթ. Բրս. մրկ. Նոնն. «թանաք, մեկան (իրր սեղան)» Բ. կոր. գ. 3. Եփր. ք. կոր. 91. «սև, մութ, թըշուառ» Լմբ. մատ. 397 (ի սեպու և ի մուր կեանքս պանդխտիմք). որից մրել «մուրով սեղանել» Երեմ. խը. 31. Ոսկ. մ. ք. 5. Եւ. պտմ. Կորիւն. մրտել Եղիշ. մրանալ սեղա-

նալ, ծխոտիլ, կեղտոտիլ» Արշ. մրազիր «թանաքով գրուած» Ոսկ. ես. մրազարդ Ա. գաթ. մրադիր 34. կթ. մրաթաթախ նոնն. մրակերպ Ոսկ. յհ. ա. 17. մրայօն «սեւայօն» 34. կթ. մրոտ, մրազարկ (նոր բառեր)։—ծթէ Ոսկ. պօղ. ա. 585 Վնդ այս տանիս ընդ այս նիշ ինչ մրի է մուտ» հատուածի մէջ մրի այս բառն է, որեմն կայ նաև սեռ. —ի = Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mūt-ro- ձևից, որ նշանակում է «կեղտ, աղտ» և որի հետ յատկապէս միանում են սանս. mūtra- «մէզ»։ զնդ. mūθra- «կեղտ, կեղտոտութիւն»։ Առաջանում են հնիս. meu- արմատից, որի նախնական նշանակութիւնն է «խոնաւ, թայ, անմաքուր հեղուկ», որից էլ «կեղտոտել են»։ Սրանից են յառաջանում զանազան ածականներով՝ յն. μύδος «փտութիւն, բորբոս», μύδαλος «խոնաւ», μύαρος «անմաքուր, տրգեղ», լիթ. mudēt «բորբոսնիլ», smaulis «կեղտոտուած», հիւ. mosach, կիմր. mws. բրբա. mous «կեղտոտ», մբգ. smuz, նբգ. schmutz «կեղտ», Moder «ցեխ, դիրտ», հոլլ. modde «թանձր ցեխ», մ. իռլ. mūn «մէզ», mūr «ցեխ», անգլ. mud «ցեխ, կեղտ», smut «սև, սևացնել, կեղտոտել, ածխացած ցորեն (carie, charbon, nielle)», smutch «սևացնել, ապականել», smutty «սև, ծխի մէջ սևացրած», լեհ. muł, ուկր. muł «ցեխ», տիղմ», ռուս. мул «պղտոր ջուր», мулитъ «ջուրը պղտորել» են են (Pokorny 2, 249—252, Walde 500, Boisacq 637, Trautmann 172)։ Հայերէնի հետ ձևով նոյն է արիականը (tr դառնալով տ, mūt-ro- տալիս է *մուր, որից մուր. հմմտ. աբաւր, հաւր). իսկ նշանակութեան կողմից բոլորովին նոյնանում է անգլիականը, ուր ունինք «սև, մուր (smut), կեղտոտ, ածխացած ցորեն (= Ղրբ. մօր), ածխի փոշի» (= Պլ. ծծկ. մուր «ածուխ»)։—Աճ.

նշՔ լծ. մառն, որպէս և յն. μαύρος, իտալ. moro «թուխ, մարիտանացի». Windisch. 23 յն. μαύρος «սև» (նոյնը նաև Canini, Et. étym. 182)։ Տէրվ. նախալ. 99 սանս. malina «մութ», յն. μέλας «սև», հյ. մառն, մայր, մուր, մրբիկ, մաալ ձևերի հետ՝ հնիս. *mar «մա-

րիլ, սևանալ» արմատից, Հիւնք. մուրկ բառից, Աճառ. SA 1, էջ 302—3 կցում է սանս. mūtra-, զնդ. mūθra- բառերին, իբրև իրանեան փոխառութիւն (Սակայն այս պարագային պիտի ունենայինք հյ. *մուրհ, *մուհր և այն՝ «կեղտ» նշանակութեամբ։ Նշանակութեան տարբերութիւնը և Վ ձայնը ցոյց են տալիս՝ որ բառը բնիկ է և պէտք է մեկնել վերի ձևով)։ Scheftelowitz BB 29, 46 ռուս. smuryj «գորշ», լեխ. smouřiti «մթաղնիլ», լեհ. chmura «ամպ» բառերի հետ։ Դաւիթ Բէգ, Յուշարձան 398 յն. μέλας «սև», գալլ. braith, brith, հիւ. mrecht «կեղտոտուած, պիսակաւոր», վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արբա. 1910, 270։ Պատահական նմանութիւն ունին պրս. مور mūr «երկաթի ժանգ», مورى mūrī «ծրխ. նիւրյղ», արաբ. مور mūr «օդի մէջ պտտող փոշի կամ հող» (Կամուա, Թրք. Թրդմ. Բ. 113)։

ԳիՌ.—Ալշ. Ախց. նրև. հրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրդ. ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տիգ. Տփ. մուր, Ղրբ. մուր, մօր, Գոր. մօր, Ողմ. մօր, Ջթ. մույ, մուր, Սվեդ. մէօր, Ասլ. միւր։ նոր բառեր են մուրառ, մուրջուր, մուրպան, մրալ, մրակոյով, մրաման, մրանե, մրաբուլ, մրկաթ, մրոտ, մրոտել։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. მურბო մուրի «ծխնելույղի մուր, ձանձախարիթ»։

Մուր տե՛ս Մոր։

*ՄՈՒՐԻԿ «մոշի, tamarix». նորագիտ բառ, որ լիշում է Ալիշան, Վստկ. 254։

= Յն. μαύριχη «մոշի»։

Ուլիդ մեկնեց Ալիշան, անդ։

+ՄՈՒՐԿ, ի-ա հլ. «ցորենի հատիկ, աղանձ» Ղևտ. բ. 14, 16, իգ. 14. Մեկն. ղևտ. Փիլ. Մխ. Երեմ. արդի գրականի և դաւառականների մէջ այս արմատից ունինք մրկել, մրկիլ, մրկած «խանձել, խանձիլ, խանձած»։ Հմշ. մուրկ «լազուտի փուլ հասկ»։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. smug-ro- ձևից, որ կազմուած է smug- «քիչ կրակով այրել. ծխել» արմատից՝ -ro- մասնիկով. այս արմատի մի ալ ձայնդարձն է smuqh-, որից

ունինք հյ. մուխ (տե՛ս այս բառը), Հայերէնի մէջ smugro- շրջամբ տուել է ըստ օրինի smurgo->մուրկ:

Հիւնք. հանում է մկրտել բայից: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Petersson KZ 47, 267, որ դնում է նաեւ Pokorny 2, 688: Պատահական նմանութիւն ունին լիթ. mirgėti, լեթթ. mirgt «կայծկելու», հնդկ. myrkr, անգլ. mierce, հայեր. mirki «խաւար, մութ», հնդկ. miqrkue, myrkue «մթութիւն» (Boisacq 646, 1094, Trautmann 190):

*ՄՈՒՐԶԱԿ, ի-ա հլ. պարտքի կամ դաշինքի համար ստորագրուած կամ կնքուած թուղթ՝ ՍԳր. Եւ. քր. Սեբեր. որից մուրհակագիր Գնձ. պարտամուրհակ (արդի գրականում):

=Պհլ. *muhrak ձևից. հմմտ. պհլ. muhr, պրս. مهر muhr, սանս. मृद mudrā, मृदिक mudrikā «կնիք» (Weber SBAW 1887 սանս. mudrā- համարում է հպրս. mudrāya- מֶרֶד מֶרֶד מֶרֶד מֶרֶד מֶרֶד «եզրապատ, եզրապատացի, եզրապատական» բառից փոխառեալ. իսկ Zimmern սումեր. mu+sar «անունը գրել», ասուր. ܡܫܪܐ mu-sar կամ ܡܫܪܐ ܡܫܪܐ ܡܫܪܐ mu-sa-ru-u «արձանագրութիւն» ձևից (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch 421, Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. 679. Autian, Sumér. et ind. էջ 157): Իրանեանից փոխառեալ են նաեւ քաղղ. և թալմ. מוהר mūhraq, արաբ. محرق muhraq «կնիք», محرق muharraq «գիր գրելու յատուկ թերթ» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 68), քրդ. mōr, mōhr, օսս. miχur, թրք. mōhr, mōhūr «կնիք», որից ուկ. мѡрѣл «կնքել» (Horn § 1001): —Հիւրք. 197:

ՆՃԲ մուր բառից: Ուլիդ մեկնութիւնը տուին Böttich. Rudim. 36, 61, ZDMG 1850, 358, 174, Lag. Urgesch. 1119, Müller SWAW 38, 583:

ՄՈՒՐԸ, ո հլ. (յետնարար ի-ա հլ.) «մուրճ, շաքուճ» ՍԳր. Խոր. որից մրճաւոր Եփր. վկ. արև. 66. Զենոբ 46. գրուած է մուրջ Սոկր. 267:

Հիւնք. մուրկ բառից: Patrubby 211 1906, 347 ասում է թէ կապ չունի լատ. marcus «կուսն», martulus «մուրճ», հսլ. mlatū, ռուս. МОЛОТ «մուրճ» բանի հետ, այլ իբր բնիկ հայ կապում է սանս. mṛ-nāti «մանրել», mūrṇas «մանրած, փշրած», յն. முரಿದ «ջրնջիլ», հիսլ. merja, marða «ծեծել, մանրել», հրգ. morsāri «սանդ» ևն բառերին:

ԳԻՌԻ.—Մշ. մուրջ:

+ՄՈՒՐԸ «մուր». արմատ առանձին անգործածական, որից ծագում են մրճաւոր «սեւանալ» Գր. սրկ. լս. (տպ. Սոփերք Գ. 136), մրճոտ (կամ մրճնոտ) «մրոտ, սեւացած» Ոսկ. մ. բ. 5. մրճոտել «սեւացնել, մրտեել, ապականել» Սարգ. յիշ. մրճոտիլ «մրտեիլ, կեղտոտիլ» Եղիշ. գ. էջ 42. նար. էջ 49, 182. շրջամբ մրճոտել Ոսկիփ. (ՓԲ արմատը դնում է մրճին, որից մրճնոտ):

=Անշուշտ աճած է մուր բառից. արմատը թէև գրինք *մուրն, բայց կարող է լինել նաև *միրն, *մուրն և *մրին. ամէնից հաւանականը վերջինն է, իբր -ին մասնիկով (հմմտ. ուտին, հատին ևն):

Մուր բառից են մեկնում ՆՃԲ, Հիւնք.

և Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 218:

ՄՈՒՐԸ «երակ ձեռաց». գիտէ միայն Քաշունի, հտ. Գ. էջ 170:

*ՄՈՒՐՏ, ո հլ. «մի տեսակ բոյս և նրա պտուղը. լատ. myrtus, տճկ. միրտին աղանձ» Նեհմ. ք. 15, Եւ. խա. 19, Սե. 13. Վեցօր. 92. որից մրտենի Գէ. Եւ. Յայամ. Գնձ. Վստկ. 157. մրտի Մխ. առակ. մուրաւաւաւն «մրտենիների պարտէզ» Դատ. ա. 35:

=Պհլ. mūrt «մուրտ» ձևից, որի հետ նոյն են պրս. مورت mūrd, յն. μύρτος, կապաղովկ. μούρτο, լատ. myrtus, գերմ. Myrte, ռուս. мѣрть ևն. բոլորն էլ նոյն նշանակութեամբ: Հայերէնը կարող էր ծագել թէ՛ յունականից և թէ՛ իրանեանից. բայց որովհետև առաջին պարագային սպասելի էր *միւրտ ձևը, ուտի փոխառութիւնը իրանականից է: —Հիւրք. 197:

Նախ ԳԴ պրս. միւրտ, մուրտ: ՆՃԲ պրս. և թրք. ձևերն է դնում: Lag. Arm.

St. § 1531 «կարող է դալ թէ՛ յոյնից և թէ՛ պարսկից»։ Բոյսի պատմութիւնը տե՛ս Hehn, Kulturpflanzen^o 231—233, 573:

ԳԻՌ.—նո՞յն է մուր Զթ. «մաթուզ».— Սվեդ. մրդիլ'նա (արաբական և հնչումով)։ ՄՈՒՐՅ «կոուփ, բոունցք, բոնամարտութիւն» Պամ. առ լեհ. Դրնդ. 346. որից անմուրց «ըմբշամարտութեան մէջ անվարժ» Իրեն. հերձ. էջ 182 (ՀԱ 1910, 282), մուր. ցացի «բոնցի, կոփելով զարնելով» Մխ. ա. նեց. 35. Երզն. նշ. և Թր. քեր. 35. կթ. մրցիլ «կոուփ, մեղամարտի» Ա. կոր. Թ. 26. Եւ. քր. մրցութիւն Եւ. քր. Ոսկ. Երզն. մրցամարտի Ոսկ. կփես. Ժգ. մրցանակ Ազաթ. մրցարան 35. կթ. մեղամարցանակ նար. մրսամրցութիւն Դիոն. թղթ. յոգնամրցիկ Մագ. անմրցելի, մրցանակաբաշխութիւն (նոր բաներ)։

Brosset JAs. 1834. 369 և Զուրինով՝ վրաց. ծծովաքա՝ prànyա «կոփ, պատհրազմ» բառի հետ են դնում, նշ՞թ «որպէս պրս. must «բոունցք»։ Peterm. 63 մարտնչել բայից։ Müller SWAW 42, 255, որից Justi, Zendsp. 228 զնդ. maranč «սպանել», պհլ. marōcīnitan։ Հիւրշ. KZ 23, 29 աւելացնում է նաև յն. բօրօտա՝ «կոուփ» և սանս. mōnāti «փշրել»։ Lag. Arm. Stud. § 1536 Թերևս նոյն է բռնեցք բառի հետ շինք. 295 մարգել բայից։ Bugge, Lyk. Stud. 1, 55 լիկ. mrbbene?

ՄՈՒՔԵՐԻԿ «խոհարարի օգնական, որ է մոխիր թափող, թոնիր մաքրող ու վառող, ջուր բերող են անձը»։ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 10 (էջ 555 ա). «Լուծայն գրաստի մի վարձ է և զկտորն (հացի) մութերիկն (տպ. մութերիկ, ալլ ձ. մութերիկ) ուտէ»։ Բառիս իմաստը տալիս է՝

ԳԻՌ.—Երև. մութերիկ, մութիկ՝ նոյն նշ.։— Հստ ալսմ անստոյգ է Քաջունի, հտ. Գ. 170 մութերիկ «շապան»։

ՄՈՒԱՅԼ (ի հլ. ըստ նշ՞թ, բայց առանց վրկայութեան) «մութ, նսեմ, խաւարին» Ա. Թագ. իգ. 14, 15, 19. Եւագր. «մթութիւն,

խաւար, մշուշ» Ա. Թագ. իգ. 1. Վեցօր. 115. Շիր. 60. նար. «աչքի բիծ» Եփր. վկ. արև. 42 (թէ Երզնիկի մէջ էլ մթաւ բառը պէտք է ուղղել մալլ՝ տե՛ս Վարդանեան ՀԱ 1928, էջ 533—535). որից մալլեցուցանել Փարս. մալլութիւն Ա. Թ. նոյն բառի զանազան ձեւերն են՝ մառալլ Ա. Թ, շրջմամբ՝ մլար ճառընտ. Վստկ. 12. Սարգ. բ. պետր. դ. (էջ 586), Անկ. դիրք առաք. 65. Կոստ. Կրզն. 93, 133. Անան. գիտ. 6:

Նշ՞թ կցում է մառն, մառախուղ բաների՞ն։ Տէրվ. նախալ. 99 հյ. մառն, մայր, մուր, մուր, մրրիկ, յն. բէլազ «սև», սանս. malina «մութ» բառերի հետ՝ հնիս. mar «մարիլ, սևանալ» արմատից։ Քիւփէլիան, Բագմ. 1910, 153 սղուած մառախուղ բառից։ Petersson LJA 1916, 40 (առ Pokorny 2, 280) զննելով *մութալլ (-ալլ մասնիկով)՝ *մութ- համարում է հնիս. mor-so-, որ է աճած -so-ով mor- «սև գոյնով, սևացնել» արմատից. հմմտ. յն. μόρον, μοροτός, μόροχος, μαμοροχμένος, ուտա. mará-ju են։

ԳԻՌ.—Լ. մլար «աչքի մշուշ», Ակն. մլար «մթութիւն, յատկապէս գինի խմելուց աչքը պատած մութը», Հմշ. մոել «ամպ», Խոյ. մոալ «մառախուղ», Մշ. մլալ «մոռալ».—բայական ձևով Սեբ. մլարիլ «մթնել», Սվեդ. մլարիլ «աչքը շաղուել»։—Այստե՛ղ է պատկանում մլլկիլ Խրբ. «ամպտտիլ»։

Մոնալ տե՛ս Մոմալ։

Մոնկ տե՛ս Մոու։

Մոնդ տե՛ս Մոդի։

ՄՈՒՂԳԱՅԼԻԿ «ազահարար ուտել, փորը լցնել» Ածաբ. Առ. որս. Ոսկիփ. Լմբ. առկ. Ուխտ. Բ. 47. Երզն. մտթ. 128. մոգգալլութիւն Ա. Թ.

Նշ՞թ «մոմալ Խրբ. զգալլ»։ Ա. Թ. տե՛ս և զգալլիլ։

©ՄՈՒՄՈՒԱԼ կամ ՄՈՒՄՈՒԵԼ «զազանի մոնչելը, կատաղի ձայնի հանել» Ոսկ. յհ. բ. 11. Կանոն. Սամ. Եր. Երզն. մտթ. 478. որ և մրմոնել Ոսկ. Ես. Կաղանկտ. 35. կթ. Արծր. որից մոմոմմ 35. կթ.— սխալ զրուծեամց մոնալ (կարդա՛ մոմոնալ) Ոսկ. տիտ. 296:

= Բնածայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ ո սաստկականով և կրկնութեամբ. հմմտ. զոալ, զոզալ, թոթալ, բոբալ, խոխալ, տոտալ ևն, նոյնպիսի բնածայն ձևեր գտնում ենք նաև ուրիշ լեզուներում. հմմտ. յն. murmur, murmur, գերմ. murmeln, հրգ. murmurōn, լիթ. murmentis, սանս. murmura ևն, որոնք բոլոր պատահական են և գտնում են նաև ոչ-հնդեւրոպական լեզուների մէջ. ինչ. վրաց. მურმურა մուրմուրի ձայնով, տրոնջին, թրք. mür-la-maq, mür-el-da-maq, արաբ. تمرمر ta-marmara «մրթմրթալ, յանդիմանել» ևն.—ԱՃ.

ՆշՅ լատ. և թրք. ձևերի հետ է դնում. Տէրվ. Altarm. 33 և Նախալ. 46, 97 սանս. mu], լատ. mugire, յն. મુગિર, հյ. մրնչել, մրմնչել: Bugge KZ 32, 19 իբր բնիկ հայ ցեղակից է դնում վերի բնածայնների հետ, որոնք Հիւրշ. 476 իբր բնածայն՝ պատահական է համարում: Սրմազաշեան, Արմէնիա ուն. mormaire հոմանիշի հետ: վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 204, Pokorny, 2, 307, Walde 315, Boisacq 644 կրկնում են Bugge-ի մեկնութիւնը:

ԳԻՒ.—Առհասարակ պահուած է վերի մոմալ ձևով. կայ նաև մոալ, մոալ:

ՄՌՈՒԶ «բեղ, պիս», նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յայսմ. մրտ. 4. «Սուրբ հայրն Մարկոս էր հասակաւ կարճ և քարձ, անմօրոտ, միայն զվերին մոզուքն ունելով (էջ 540 ա)»: Այս գրութեամբ գտած եմ նաև ուրիշ մի ձեռագիր Յայսմաւորքում: Այս միեւնոյն բառն է անշուշտ և մոալ «բեղ, պիս», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Զքր. սարկ. Բ. 50. «Եւ հրամայեաց երկուց արանց փետել զմօրուսն և զմոռլսն, զթարթափսն և զունսն»: Երկրորդ ձևը անշուշտ վրիպակ է, որովհետև գաւառական բարբառով ունինք սրանից կազմուած մոզէ՛ք խաղողի որթի վրայ բուսած մազաթիւիքը» (տե՛ս Կ. Մ. Շահնազարեան, Վազի մշակութիւնը, էջ 60).—Քաշունին ևս ունի հտ. Գ. էջ 170 մոուզ «գանգ-

րահեր» և միեւնոյն տեղում մոուզ «ազգ ինչ վերարկուի»: Բառիս համար ընտիր վկայութիւն է Սվեդ. մրգօնէք բեխերը:—Տե՛ս նաև յաշորդը:

ՄՌՈՒՂ «ուած և ցայտուն կզակով» (թաթարներին իբր ածական տրուած). Մաղաք. ար. 6. «Գլուխն մեծ էր իբրև զգոմիշու, ալքերն նեղ իբրև զձաղու, քիթն կարճ իբրև զկատուի, դունշն մոուզ իբրև զշան», ուրիշ վկայութիւն չկայ: Բայց արդեօք ուղի՞ղ է բառիս գրութիւնը. ՆշՅ և ԱԲ դնում են մոուզ, Պատկանեանի հրատարակութեան մէջ մոուզ, Երուսաղէմի տպագրութեան մէջ (էջ 16)՝ մոունջ. հմմտ. նաև Մշ. մոուզ «քիթը կախած», Բլ. Մշ. մոուզ կախել «քիթը կախել», Ղրբ. մոզել «յօնքերը պատել», մրաշաղունջ «տափակ քիթով», իբր. մոուզ «բարկանալով քիթը կախել, յօնքերը պատել», Մշ. մոաղած «դառնացած, վշտահար»: Բառիս համար գտնում եմ այժմ մի երկրորդ վկայութիւն՝ Վրք. ոսկ. 21. «Ափրոզիտէս և Արտեմայ կոչեցան մոուզ շուն». դժբախտաբար այստեղ էլ տպագիրը նօտրգիր լինելով՝ չի իմացում զ՞ է թե ղ:

ՀՀԲ գրում է մոզունէք շըթունք: ՆշՅ հանում է մոմալ բայից: Տաշեան ՀԱ 1932, 402 համարում է մոուք «դունջ». ընդունելի չէ, որովհետև սպասում է մի ածական միայն, ինչպէս միւսներն են. բացի սրանից նորագիտ երկրորդ վկայութիւնը ոչ մի տարակոյս չի թողնում նշանակութեան մասին:

©ՄՌՈՒՆԶ «գազանի ահեղ ձայն» Պտմ. առ լեհ. «շըթունք, մոուք» Բառ. երեմ. էջ 216. որից մոնչել ՍԳր. Եփր. նին. Վեցօր. 198, որ և մոնչալ Ոսկ. յհ. ա. 45. մոնչալան Կիրիլ. թգ. մոնչիւն Գ. մակ. դ. 7. մշտա-մոունջ Յհ. կթ. Ճառքնաւ. մշտնեմամունջ Ազաթ. Կորիւն. աւմոունջ ՍԳր. Ազաթ. Եզն.:

= Բնածայն բառ. կազմուած է մ պարզ ձայնից՝ ո սաստկականով և ն, չ ածանցիչներով. հմմտ. կոնչել, փոնչել, ճոնչել, դոբնչել, զոնչել, խոնչել, ճոնչիւն, շոնչան, սոնչան: Նոյն արմատից ուրիշ ձևով կազմուած բառեր են գւռ. մոլնգալ «գոմէշի ձայն» և մոնգալ «մոնչել» Բառ. երեմ. էջ 216.—ԱՃ.

ՆՀԲ մոմուալ բայից, Տէրվ. Altarm.
101 զնդ. mru «խօսիլ» բառի հետ, վե-
րի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204 ա:

ՄՈՌՈՒՏ. անյայտ իմաստով մի բառ՝ որ
իրեն մակդիր տրուած է Սաճակ անուն ան-
ձին. (Ասող. Գ. Բ. Վրդ. պտմ. խդ. Կիր. 45.
Գիրք թղ. ձա):

ՆՀԲ նոյն ընդ մոռւղ (իրք ձեռ. տար-
բերութիւն) կամ մոմուացող «քրթմնջող.
թիթիզ» և կամ մոռել «ապստամբիլ»
բայից: ԱԲ մեկնում է միայն երկրորդ
ձեռով: Կայ նաև վրաց. მრუდო մրուդի
«ծուռ»:

ՄՈՒՏԻԿՈՆ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ
գտնում եմ գործածուած թլկր. 52. «Լաւա-
գոյն բան մի ասաց մեծն Սողոմոն և նորին
բանին վրայ մեծն Սիմէօն. Լաւ է բանջար
խաղաղութեամբ քան զմիս մոտիկոն» (Բայց
պէտք է նկատել, թէ ոտանաւորի այս տունը
թլկուրանցուց չէ և յետոյ է աւելացուած.
ոտանաւորի ծայրանունը տալիս է Յոճաճես
վար. իսկ այս վերջին տունը սկսւում է լ
տառով, որ բնաւ չէ յարմար): Հատուածը
ակնարկում է Առակ. Ժն. 17 «Լաւ են կոշունք
բանջարեղէնք սիրով և շնորհիւ, քան զուս-
րակ ի մարոյ՝ թշնամութեամբ»: Սրանից երե-
ւում է որ մոտիկոն բառի նշանակութիւնն է
«թշնամութիւն». հմմտ. դռ. մոռել Զն.
«գրդիլ, գրգռիլ, խօսք խառնել, provoquer»:
Բառս գիտնն նաև Հին բառ. մոտիկոն և Բառ.
երեմ. 271 մոտիեակ ձեռով (պիճ բառի բա-
ցատրութեան մէջ), իբրև հոմանիշ վզեցակ
բառի, որ է «վնասել ևն»: Տե՛ս և մուտ:

ՄՍԵԼ «ջանալ». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 216:

ՄՍԵՐԻ «կանաչացեալ». ունի միայն Բռ.
երեմ. էջ 216:

ՄՍԻԼ «այրիլ». այս իմաստով մէկ անգամ
ունինք Բրս. խ. մկ. «Մսեսցի ոտն, զի հա-
նապազ ընդ հրեշտակս պարեցէ» (յն. ալ-
րեսցի): Այս իմաստին համապատասխան են
զալիս՝

ԳԻՌ.—Ակն. Արբ. Այն. մսիլ «կրակից
կարմրիլ, խանձուիլ, դեղնիլ»:

Մսիլ «պաղիլ» տե՛ս Մրսիլ:

*ՄՍԻԽՄԱՆԱԿ «մահմետական»՝ Արծր.
հրտր. Պատկ. էջ 141, 158, 240. աւելի յե-
տոյ սովորական է դարձած մսլման, մըսլի-
ման, մսլիման ևն ձևերով:

= Արաբ. مسلمان muslimān «մահմե-
տական»:

Արծրունու հին տպագրութեան մէջ
գրուած էր մոլի մաւուկ, մոլի մաւակ,
մոլիմաւակ: Վերի ձեռով սրբագրեց և
ուղիղ մեկնեց նորայր, Հայկ. բառաք.
էջ 5:

ՄՍԽԵԼ «ծախսել, վատնել» Վրդն. պտմ.
Տաթև. ձմ. ձը. Անսիզք 17, 19. Մին. համդ.
99. փոնց. 40. Հայկ. 71. Զքր. սարկ. Ա. 35.
Օրբ. հկճո. Ժբ. էջ 185. ասւում է նաև մխսել.
նոր գրականի մէջ սրանից են ածանցուած
մսխող, մսխում:

Հիւնք. փսխել, մղձկել ձևերից:

ԳԻՌ.—Ալմ. Մլմ. մխսել, Երև. Մրդ. մխսել.
Ազլ. Մկ. մսխիլ, Շմ. Տփ. մխսիլ, Ղրբ. մըս-
խել, մխսել, արմատը ունին Երև. մրխս, Տփ.
մխս «վատնում, մսխում»: Rivola ունի
մսխանք «ծախս»:

*ՄՍՄԱՐ «գամ, բեռ, մեխ». հնեբի մօտ
առանձին չէ գործածուած, բայց սրանից է
մամարազարկ «բեռնազամ» Վրդն. Ժն. աւելի
ուշ՝ արմատական ձեռով կայ մամար Արբ.
կրեւտ. 30. «փայտ շարեալ և պնդացուցեալ
մամարաւ»:

= Արաբ. مسمار mismār «գամ, բեռ»,
որից նաև վրաց. მუხმარო մուսմարի «գամ»:
Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ:

ԳԻՌ.—Խաշ. մամար «գամ, մեխ», Ղրբ.
մամառ «մեխ», Մկ. մամար «սեպի մէջ խրի-
լու փայտեայ գամ»:

ՄՍՈՂ «մողէղ». գործածուած է միայն
Բարոյ. հրտր. Մառ. Физиологъ, էջ 50:

Ըստ Մառ՝ աղաւաղուած է յն. σαύρα
հոմանիշից:

ՄՍՈՂԻԼ «բարականալ կամ տափականալ»
նիւս. կազմ. «Որպէս զորքոտանիս՝ երկայ-
նագոյն զկերպարանսն ունել և յոնգունս կոյս
մսողիլ» (յն. ἀπολεπτόν «նրբանալ»):

ՆՀԲ կցում է սղիլ, սղաճալ, մսեալ
բառերին, կամ թերևս գրելի մոռլիլ

մոռւել բառից, որ է «ուռած» և ցայտած կզակովն:

ՄՍՈՒՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «կենդանիների խոտ ուտելու տեղը: լայնաբար՝ ախոռ, դոմ» ՄԳր. Փիլ. Եփր. համար. «յարդգող, ծիր կաթին» Պիտառ. «խեցղետնի մօտ մի համաստեղութիւն» Անան. գիտ. 7 (շորս անգամ). «քերանի առջևի մասը, շրթունքները, պոռնկք» Յայսմ. Ճառքնառ. ուրից մարաբառ «ընտանեկան մասերից ուտող (փղերի համար ասուած)» Կալիսթ. 165 (տպ. մարամուտ. բառս դիտեն միայն ՋԲ և ԱԲ մարամուտ ձևով. թերևս ուղղելի մարաբառ):—Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 203 և 520 ունի մսուր և մսուր չորշ, բայց ի մաստով. աղբիւրը անյայտ:

Հինք. մսիլ բայից: Patrubby 2Ա. 1908, 314 միս + սանս. vār չորշ: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. مزداد miḍvad «մսուր» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա. 606):

ԳԻՌ.—Ալշ. Խրք. Մկ. Մշ. վն. մսուր, Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Սեբ. Սլմ. մսուր, ննխ. մսուր (տե՛ս տակը), Ասլ. մսիւր, մսիւր*, Ողմ. մսուր, Սվեդ. մսուօր, Ջթ. մօսույ, մօսուր:—Նոր բառեր են մարթուր, մարմուտ, մարմնայ.— ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 493 մսուր անել «դիզել, կուտել»:

ՓՈՒՍ.—Լազ. օմիսուրա, օմիսուրա «մրսուր» (յիշում է նախ Adjarian, Etude sur la langue laze, էջ 44, որից առնում է Մառ. Грам. чан. яз. 176 առանց աղբիւրի յիշատակութեան), քրդ. mæsrānī «մսուրի կողքի փայտը՝ որից կապում են անասունները» (Justi, Dict. Kurde 398), գւռ. թրք. Կս. musur (որ և թրքախօս յունաց մօտ. Բիւր. 1898, 713), Կր. müsürlük (Բիւր. 1898, 627), էնկ. musur (Բիւր. 1898, 788, 865), Եւք. musurk, musurluk «մսուր» (Յուշարձան 330 ր): Թըրքական այսպիսի մի ձևից յետ է առնուած ննխ. մուսուրլա՝ որի մէջ r ձայնը կրճատուած է, փխ. *մուսուրլա: (Այս բառը գործածական է միայն քաղաքում. գիւղերն ունին հյ. մուսուր և կը. տե՛ս իմ Քննութ. Ն. Նախիջեւանի բարբառի, § 261):

ՄՍՍՈՒՆ «անյայտ գործիք մը» ԱԲ. իսկ ըստ Գար. բառ. «երկրաչափական գործիք մը»:

= Թում է արաբ. مسطر misṭar «քանոն» բառի երկակի مسطرين misṭarayn ձևից. հմմտ. նաև مسطرة misṭarat «անկիւնաչափ շարժուն քանոն».—ԱՃ.

ՄՏԵՐԻՄ, ի-ա հլ. «հաւատարիմ, մօտիկ և ընտանի բարեկամ» Փիլիպ. դ. 3. Խոր. ՅՃխ. որից մտերմութիւն Բ. կոր. ք. 8. մտերմագոյն Ոսկ. յհ. ա. 23. մտերմական Յհ. կթ. մտերմաբար Պիտ. Սարգ. Գնձ.:

= Կազմուած է -րիմ մասնիկով, ինչպէս հաւատարիմ, ոխերիմ. յօդակապը (ե փոխանակ ա) ցոյց է տալիս՝ որ արմատի բունն էր -ի՝ որով արմատը կլինի *մաի-:

Աւետիգեան, Քերակ. 1815, էջ 231 -րիմ մասնիկով միտ բառից, իբր «մէկ միտք կամ սիրտ ունեցող» ՆՀԲ հաւատարիմ մոֆ: Lag. Btrg. bkr. Lex. 48 պհլ. mat «Mithra» բառից: Տէրվ. Նախալ. 99 սանս. mith, mitra «բարեկամ», զնդ. miṭra, պրս. mihr ձևերի հետ՝ հնխ. mit «միատեղ՝ մտերիմ լինել» արմատից: Հինք. արմատը համարում է մուտ «մտնել» Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 225 միտ (=միտ) բառից: Մարքվարթ REA 8 (1898), 218 միտ բառից -րիմ մասնիկով:

ՄՏՂԵԼ «ուժգին մզել, հրել, մխտել, շարժել» Փիլ. նխ. ք. 55 (այս նշանակութիւնը ճշգրտւած է ըստ յոյն բնագրի. ուտի լծ. փիլ. գուր է մեկնում «փոշոտիլ»):

Մտուկ տե՛ս Մտրուկ:

***ՄՏՐԱԿ**, ի-ա հլ. «խարազան» Առակ, իզ. 3. Բուզ. Ազաթ. Եզն. «խթան» Ածար. մակար. որից մտրակել Խոր. Խոսր. Արշ. մրտակալար վրք. ոսկ. գրուած է նաև մտրուակ Խոսր. պարզ:

= Ասոր. مٽرٔا matraqā «խարազան, խթան» (Brockelmann, Lex. syr. 142 ա) բառից, որի հետ նոյն են նաև թայմ. מٽرٔا matraqā «գաւազան», արաբ. مطرق miṭraq «բորդ ձողկելու փայտ, թակ, գաւազան», مطرقة matraqa «գաւազան, մուրճ», مطراق miṭraq «գաւազան, սուր»:

Արաբերէնից են փոխառեալ վրաց. Յատրաճո մաքրախի «մտրակ», մինչ. Յատրաճո մաւ-
րախի, Յատրաճո մաքրախի, սվան. Յատրաճո
մաքրախի, Յատրաճո մաքրախի «մտրակ», Սե-
մական բառերի արմատն է իրգ «զարնել»,
որ թէն չգիտէ ասորին (Brockelmann դնում
է ենթադրելի իրգ արմատի տակ), բայց ունի
արաբը, որ է طرق իրգ «զարնել», ծեծել,
ձաղկել» (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 10),
—Հիւրշ. 312:

Brosset JAs. 1834, 377 վրաց. ձեռ-
հատ. նշմ մտրակ կամ մտղել «քշել»
բառերից, Ուլիդ մեկնեց Müller WZKM
8, 283 (թրգմ. ՀԱ 1894, 294): Հիւրշ.
մկրատ բառից:

ԳԻՌ.—Բլ. մտրակ «խարազանի կաշեայ
մասը՝ որով անասունն են ծեծում» (ամբողջը
միասին կոչում է խարազան) Ազգ. հանդ.
Ե. 56.—Երև. Տի. մաքրախ՝ փոխառեալ վը-
րացերէնից:

ՄՏՐՈՒԿ, ի—ա հլ. «քուռակ, իշուկ» Մն. լր.
15. Ոսկ. մ. գ. 13. գրուած մտրուք վրգ. առ.
119. որից իշամտրուկ Սեբեր. 199:

Հիւրշ. մտրակ բառից: Jensen, Hitt.
u. Arm. 78, 213 հաթեան mtl, mutal,
mudal հոմանիշի հետ:

ԳԻՌ.—Տի. մտրուկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. მუტრუკი մուտրուկի «ի-
շուկ»:

ՄՏՐՈՒԿ «խողքին սիրելի մի ուտելիք».
մէկ անգամ ունի Համամ. առակ. «Որպէս
պեհլաւունն և մտրուկն և դիքանքն՝ խողի
կերակուր են» (այլուր նշմ գրում է մտուկն
և տիգանքն. տե՛ս պեհլաւուն բառի տակ):
ՀՐուս. շունի:

*ՄՏՐՈՒԿ «երգիչ, երաժիշտ» Կոստ. երգն.
175, 176:

=Յրաբ. مطرب muṭrib «երգիչ, նուագա-
ծու»:

Ուլիդ մեկնեց Նորայր, Կոստ. երգն.
էջ 200:

ՄՐԱՓ «նիրհ, քուն, թեթև քուն»։ չէ գոր-
ծածուած հնարի մէջ, բայց կայ միջին հայե-
րէնում և նոր գաւառականներում, հմմտ.
Քուշ. 78 (Մրափն զիս է տարել). Առաք. լծ.
սահմ. 344. որից մրափել «նիրհն» Գնձ.
24—488

մրափիլ Յիշատ. Ժէ դարից (Գիւան Ժ. էջ 66).
մրափած «քնած, թմրած» Մաշկ. Գնձ. հլաթ.
յիշ. 23. մրափող Առաք. լծ. սահմ. 560:

Հիւրշ. յն. Մորթե՛ն «Մորթիէն», քնոյ
աստուած» անունից: (Այս ստուգաբա-
նութիւնը՝ թէն ըստ հրեութիւն շատ յա-
ջող է, բայց իրապէս բոլորովին սխալ
է: Մորթե՛ն գալիս է թորոյ բառից, որ
նշանակում է «ձև, գեղեցկութիւն», յի-
տոյ «ուրուագիծ, արտաքին երևոյթ» և
վերջապէս «տեսիլք, երազ»։ վերջին ի-
մաստից ծագում է Մորթիէնը, որ ըստ
այսմ երազների աստուածն է և «քուն»
նշանակութեան հետ գործ շունի):

ԳԻՌ.—Խրք. Պլ. Ռ. Սեբ. մրափ «թեթև
քուն», Երև. վն. մրափ «խոր քուն», Ասլ.
մրափ, մրա*, Մշ. մրապ, Ազլ. մրոփ, Շմ.
մոափ, մուափ: Որից Պլ. մրափել «թեթև
ննջել» (իսկ Երև. վն. «խոր քնել», Ղրք. Շմ.
«կատուի կամ շան քնելը»), Ազլ. մրափիլ,
Տիգ. մրքփիլ, Խ. Սլմ. վն. մոփել, Մրդ.
մրոփել, Ալշ. Մշ. մոպել «անասունների
քնելը», Շմ. մոափիլ «շան քնելը», մրափ-
անել, մրափցնել, մրափոռնել:

ՄՐԳՈՒՋ (գրուած նաև մրգու) «անպի-
տան, նուաստ, ստորին» Փիլ. լիւս. 149. Առ
որս. Եղիշ. միանձ. 163. Համամ. առկ. նշ.
թղթ. Մագ. թղ. 237:

Նշմ արաբ. մրգիւզ «յերկիր հարըս-
տեալ»: Հիւրշ. կրմուղ բառից:

ՄՐԵԿ «թշուառական. միզուք», այսպէս
ունի Բառ. երեմ. էջ 217. Ինչ լինելը յայտ-
նի չէ:

ՄՐԻԻ «զայթակղութիւնք». ունի միաթի
Բառ. երեմ. էջ 217:

ՕՄՐՄՈՒՆՁ, ո հլ. «մեղմածայն երգ, ողբ
են» Ոսկ. Խս. Բուզ. Եւս. քր. որից մրմնջել
ՍԳր. Ոսկ. Խս. և մ. ա. գ. Եւագր.:

= Բնածայն բառ. կազմուած է մ պարզ
ծայնից կրկնութեամբ և ածանցիչներով.
հմմտ. խրխնջիւն, դրդնջիւն, շրշնջիւ, տը-
տունջ:—Աճ.

Նշմ ունչ կամ մունջ ձեկից է հանում:
Տէրվ. Altarm. 33 և Նախալ. 46, 97 հլ.
մնչել, մրմնել, սանս. muş, լտ. mugire,
յն. քաճաթալ ձեկերի հետ: Հիւրշ. ար.

մատը դնում է յն. բն, բնօ ափակիլ
զբերան, լռել, բնօ ափակիլ
ձեռն: Վերի ձեռն մեկնեց Աճառ. ՀԱ
1899, 204 բ. Petersson IF 43 (1925).
69 լատ. marmuro, տե՛ս նաև նոյն հե-
ղինակի Ar. u. Arm. Stud. էջ 74 և 76:

Մրմռել տե՛ս Մամռալ:

***ՄՐՈՒՆԱՀԱՐ** «հոգհար». նորագիտ. բառ,
որ գտնում ենք գործածուած Վրդ. առկ. 285.
Բացեալ զբերանն ծծէր զհոգմն և յորժամ ոչ
յազէր, մրուահարովն հարկանէր զհոգմն, զի
մտցէ ի բերան իւր. Այլ մի ի վերայ աշտա-
րակի մի կանգնեալ և զօղոյ զբաղմութիւն
կու ծծէր մրվահարով. (այլ ձ. մրահար էջ
337): Տե՛ս և Ամատունի, Հայոց բառ ու բան,
էջ 495:

= Արաբ. مروحة marvaḥa (կամ նաև
مروحة marvaḥ) «հոգհար» (կամուս, թրք.
թրգմ. Ա. 474), որ գործիքական անուն է
روح rīḥ «քամի» բառից: Հայերէնի մէջ վեր-
ջածայն ր վրիպակ չէ, նախ որովհետեւ մի
քանի անգամ է կրկնուած և երկրորդ, որով-
հետեւ նրա պատճառով Վարդան անում է
բառախաղ.— մրուահարովն հարկանէր: Այս
ր աւելացուած է անշուշտ հայերէնի մէջ՝
նմանութեամբ հոգմահար, հոգմահարիլ (և
նման բառերի), որոնք արդէն կային լեզուի
մէջ.— Մազ. ունի այս բառերը.— Աճ.

ՄՐՈՒԱՆ «մի տեսակ ծաղիկ է. ֆրանս.
asaret, ումկ. cabaret». Սալաձ. (ՀՐուս.
§ 2143). որից մրուանալ սկազմոր բոյսը,
ասարոն, լտ. asarum» Բժշ. (ՀՐուս. § 2139):
—Տիրացուեան, Contributo § 495 մրու,
մրուան դնում է ըստ Քաջունու «valeriana
alliarifolia Vahl»:

Կայ արս. مرو marv «խոտ ինչ անու-
շահոտ»:

ԳիՌ.—Վն. մրիվանդ «սպիտակ գոյնով մի
ծաղիկ է»:

+ **ՄՐՈՒՐ**, ո հլ. «գիրտ, տկուք, մի քանի
տակին նստած կեղտը, ցիխը» Սղ. հղ. 9. Ես.
իւ. 6. Եզն. Ազաթ. որից մրախառն Եզն.
Ոսկ. յ. ա. 21. մրախան Ոսկիփ. Երզն.
մրառեսակ վրք. հց. Շնորհ. մրիլ Վեցոր.
59. Շիր. 42 (սխալ տպ. մրկեալֆ). մրու-
թին Շիր. մրուկ. Արշ. անմրու ֆիլ. Կլ.

գրենմրու Վստկ. 218. մրգոյն «մրուրի գոյն
ունեցող» Վստկ. 188.—Մրու բառը հին
լեզուի մէջ նշանակում էր նաև «օղի պղտո-
րութիւն, փոթորիկ» և այս իմաստով մէկ
անգամ գործածուած եմ գտնում Նփր. վկ.
արեւլ. (Սոփերք Ի. 91). «Օղք սուգ զգեցեալ
բարկութեամբ շնչէին և ի պարզ յստակու-
թենէն յարամուր և ի մրուր և ի մրրիկ դառ-
նային»:

= Բնիկ հայ բառ. կրկնուած է (կրճատ
կրկնութեամբ) մուր արմատից. հմմտ. փա-
թաթել, պատատել, փոթոթ, ափաղաղ, որոնք
կրկնուած են փաթ, պատ, փոթ, ֆաղ ար-
մատներէից:

ՆՀԲ մուր բառից, Müller SWAW 42,
257 և Justi, Zendsp. 237 զնդ. mūrā
«ամուր, թանձր»: Տէրվ. Լեզու 45 և Նա-
խալ. էջ 99 կրկնուած մուր բառից, իբրեւ
մուր-մուր > մրուր: Հինք. նոյնպէս մուր
բառից: Դաւիթ-Քէկ, Յուշարձան 398
մուր բառի հետ՝ յն. μέλας «սև», հիւդ.
mrecht «կեղտոտ» են: Petersson KZ
47, 280 կցում է մօր «ճահիճ» բառի
հետ, որի մեկնութիւնը տե՛ս առանձին:
Pokorny 2, 252 ընդունում է այս մեկ-
նութիւնը և միաժամանակ յիշեցնում է
որ չպէտք է դնել *mōr-u-ro-, իբր յն.
բօրօսա «սևացնել, կեղտոտել, ապակա-
նել», հնիւ. mer- «սևացնել» արմատից:
Ուղիղ մեկնութիւնը տուել են ՆՀԲ և
Տէրվ. որ լաւ ուշադրութեան չէի առել:
ԳիՌ.—Մշ. Խրք. մրուր «գիրտ», Զթ. մօ-
յույ, մօրուր, Հճ. մոյույ «մրուր», Տիգ. աղի
մրուր «տհալի տակին մնացած մասը»:

***ՄՐՈՒՐ** «մի տեսակ հարկ» Արձ. 1041
թուից (Վիմ. տար. էջ 22):

= Արաբ. مرور murūr «անցնիլ, անցք» բա-
ռից: Արաբ. ասում է مرور وعبور murūr u
‘ubūr, երկուսն էլ հոմանիշ, իբր «անցու-
դարձ», որից ‘ubūr արդէն տալիս է հլ. ա-
պուր, ապաւ(իշի) «անցահարկ, passagi-
um»: Կասկածելի է միայն ծուծ բառի յա-
րադրութիւնը բնագրի մէջ. «ԶՄրենոյ հար-
կըն, զծուծ և մրուր, զկապիճքն...».— Աճ.

+ **ՄՐՋԻՒՆ** (–շեան, –եանց) «մրջիւն» Ա-
ռակ. գ. 6, լ. 25. Եզն. Վեցոր. 127, 136.

յետնաբար մըշիմն (-ջման, -ջմունք, -ջմանց) նդիշ. հոր. աշխ. վրդն. ծն. Ոսկիփ. որից մըշինառիծ, մըշմնառիծ կամ մըշնառիծ (արդի գրականի մէջ գործածական է միայն վերջինը) «leo formicarius» Յոր. դ. 11. հոր. աշխ. մըշինոց վեցոր. 187. մըշմնոց փիլ. մըշիբոյն թժշ. մըշմնակեւ վրթ. հց.— Բառ. հրեմ. էջ 217 մըշմնոց մեկնում է «խաղալարտ բղրշտացեալ» և սրանով հասկացում է մի տեսակ մաշկային հիւանդութիւն, որ այժմ էլ ծանօթ է զու. մըշմուկ, մըշնոյն, մըշիմնոց, մըշիննոց, մըշիննոց և հետեւում. մորթը թեփոտում է, միշտ բորբոքում և սաստիկ քոր զալիս. (ըստ Մ. Արեղ-հան, Der arm. Volksglaube, էջ 31 բառս ծագում է մըշին բառից՝ մըշինը բմբուկնով, զրադաշտական հայեացքով, իբր Ահրիմանի ստեղծած շար արարած, որ մարդոց վրայ այս հիւանդութիւնն է բերում. հմմտ. նաև գորմնուկ և օծիկ (թրթ. yolanjek):

= Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակից ձևերն են լն. խօրաճ, խօրաճ, խօրաճ, խօրաճ, խօրաճ ծրաւաճ, Փոքր Ասիոյ գու. յն. mermişi (BSI. 20, 58), լտ. formica < *mormica < *uormica (> իտալ. formica, սպան. hormiga, ֆրանս. fourmi), հւլ. mravij (< *morvij), ռուս. муравей, սերբ. mrāv, սլով. mrāvlija, լեհ. mrówka, հիւլ. maurr (< *marva-), նորվ. maur, անգլ. myre, հոլլ. miere, անգլ. mire, իռլ. moirb (< *morvi-), կիմր. mor, myr, ղնդ. maouri (< *marvi- կամ *margvi-), պհլ. mōr, պրս. mōr (նուազականը mōrca), փարսի morik, յիդդ. murgah, սոգդ. mōra, mwrē (MSL 23, 124), քրդ. merū, mūrī, աֆղան. բիլուճ. mōr, օսս. muljug, mäljig, սանս. vamrā-, vamrī- «մըշին» (բայց valmfka- «մըշինների բոյն»); Այս ալիալի ձևերի նախնականն է *morguo-, որ բաղաձայնների շրջամար և նմանութեամբ տուալ յետոյ *uormo-, *mormo-, *mouro- գերմանականում նաև *meuro-. զանազան ձևեր յառաջացած են մասնիկներով, ինչպէս -ka մասնիկով՝ սանս. valmfka-, լտ. formica, յն. ծրաւաճ են.— հայերէնի արմատն է *մուրշ, որ -ջ մասնիկ է, որի վրայ յետոյ էլ աւելացել է -իւն մասնիկը (Pokorny 2,

306, Walde 308, Horn § 993, Trautmann 170, Ernout-Meillet 364, Boisacq 651):— Հիւրշ. 476:

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. մուր, մուրշէ ձևերի հետ: Նժի սրանց հետ նաև յն. մի'րմիս, լտ. ֆօ'րմիս: Ուղիղ համեմատութիւններ են անում նաև Böttich. Arica 67, 88, Lag. Urgesch. 788, Pictet KZ 5, 349. Müller SWAW 41, 160; 42, 258, Justi, Zendsp. էջ 222, Տէրվ. Altarm. 24, Նախալ. 173, Հիւրշ. Arm. Stud. § 207 ևն: Lag. Arm. Stud. § 1535 թերևս փոխանակ *մըշին, իբրև նոյն՝ մարմաշի բառի հետ: Bugge KZ 32, 18 հայերէնի նախաձևը դնում է մըշիմն, մըշին:

ԳԻՌ.— Կր. մըշուն, Ռ. մոշուն, հրթ. մըշուն, ննխ. մոշուն, Հմշ. մէշուն, Ասլ. մոշիւմ, Սվեդ. մըշ'օմ, Հճ. մորշիմ, Երև. Տփ. մըշիմ, Ազլ. մոշիմ, Մկ. մընիմ, Ոզմ. մոնիմ, Ակն. մըշէօմ, Ջղ. մոշեմ, Ալշ. Մշ. Սլմ. վն. մոնեմ, Ղրթ. մըշէմը, վըշէմը, Մրդ. մընըմ, Աան. (թրքախօս հայոց մէջ) մըշըմ, Ջթ. մոնեմ, մոն'ում, Ախց. մոշըմուկ, Լ. մօ'րմօնը, մօ'րմօնը, Ղգ. մօ'րմօնը, և նոր կրկնական մի ձևով՝ Շմ. մօրմօրից: Հետաքրքրական է Հնգ. մըշը'ր'ուն «մըշին» (տե՛ս Հայնակ և մաճոնակ այբուբենի թուղթ, Վիեննա 1834, էջ 44. տպուած է մըշըրուն. որ ա'յսպէս պէտք է հնչել): Նոր բառեր են մըշիննոց, մըշինոտ, մըշմուկ, մըշնոյն:

ՄՐՍԻ՛ «ցրտից պաղիլ, սառիլ» Ոսկիփ. որ և մսիլ Յհ. կթ. 309 (տպ. նմ. ունի մրսեալ). Սարգ. յուգ. բ. էջ 657. ոսկեղարհան շրջանից գտնում եմ մի' վկայութիւն Ոսկ. փիլ. 456. «Եթէ ցուրտ մսէր զմարմին», ուր մսել ունի «մրսեցնել, պաղեցնել» նշանակութիւնը (չունի Նժի):

Հիւրշ. մըցիլ բայից, Մառ. ИАН 1918. 887 ղնդ. mərəzu անծանօթ բառի հետ, որ Ֆրէյման թարգմանում է «ցուրտ, սառնամանիք» (Bartholomae 1174 թէ ա'յս և թէ նրա ածանցները թողնում է առանց բացատրութեան): Պատահական նմանութիւն ունին ալբան. marθ «սաստիկ ցուրտ», ռուս. морозъ, չեխ. mráz,

սերբ. mǝāz «սառնամանիք», ռուս. мѣрзнутъ «սառչիլ» ևն (Trautmann 187):

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. մրսել, Երե. Գոր. Ղրբ. մրսել, Շմ. Տփ. մրսիլ, Ազլ. Շշ. մոսիլ, Սվեդ. մոսիլ, Ախց. Ակն. Ասլ. Խրբ. Կիւր. Կր. Մկ. Ոզմ. Պլ. Ռ. Սեր. մսիլ, Սլմ. Վն. մսել, Մրդ. Ննխ. մսել, Հմշ. մսուշ, Հճ. մոսել, Ջթ. մր՝սալ: — Նոր բառեր են մրսկան, մրսկոտ, մսուկ, մսակոտ, մրսուկ, մրսահիւանդ:

ՄՐՎՈՐ. անծանօթ մի բոյս է (բացատրուած է ավարտի բառով) Ամիրտ. ունի մի-այն Հրուս. § 2144, որ և կարծում է թէ տէկ. mürver «թանթրաւենի» բոյսն է, որ է ֆր. sureau:

ՄՐՏԻՄՆ «ծովային ձկնակեր մի թռչուն» Դիրք թղ. 486. Իսկ յգ. մրամունֆ ձկնով ունի Երզն. Ժ. Խորան, 7 բ, 10 բ. սեռ. մրամանց Երզն. Ժ. Խորան, 11 (ըստ Լեհ. «bruntus, querquedula»). շփականի անկումով՝ մրամունֆ Անան. գիտ. 8 (երկիցս):

Գար. բառ. համարում է «մարթի, mouette թռչունը» և համեմատում է արաբ. մէրզամի պաքի ձկն հետ:

ԳԻՌ.—Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495 Օշական և Աշտարակ ունին մրտիմ ձկնով. (պոլսը սև, թևերը մոխրագոյն և սպիտակախառն, կտուցը կարճ և տափակ, ոտերը կարճ, սև և թաղանթապատ ջրասէր թռչուն):

Մրտիլդիլ տե՛ս Մխիրն:

+ՄՐՐԻԿ, Ի-ա հլ. «ծուխ կամ գոլորշի». այս իմաստով հմմտ. Սն. Ժթ. 28 «և ետես և ահա ելանէր բոց երկրին իբրև մրրիկ հնոցի»=յն. ὠσεὶ ἀπὸ τοῦ καμίνου «իբրև գոլորշի հնոցի». (այլուր ծուխ. հմմտ. Ել. Ժթ. 18. Եւ ելանէր ծուխ նորա իբրև զծուխ հնոցի»=յն. ὠσεὶ καπνὸς καμίνου).—Այս իմաստից է յառաջանում «մէգ, մշուշ, ամպ» նշանակութիւնը. հմմտ. Սարգ. բ. պետր. գ. էջ 454, որ մեկնելով բ. պետր. բ. 17 «Այսպիսիքն են աղբերք անշրդիք և մէգք վարեալք ի մրրկէ» (իմա՛ փոթորկից քշուած ամպեր, անզլ. clouds that are carried with a tempest, յն. ὄπδ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι) հատուածը, գրում է. «Աղբեր նմանեցուցանէ՛ որ զշուր ո»:

ունիցի և մրրկի սաստկապէս վարեցելոյ ի հողմոյ՝ որ զցոյ երբեք յերկիր ոչ ցողէ, այլ զոր օրինակ աղբիւր անշրդի ոչինչ օգտէ ծառաւելոց, և ոչ մրրիկ առանց ցողոյ՝ ծառաւտ երկրի: Սրանց մէջ մրրիկ նշանակում է «ամպ» — Երրորդ նշանակութիւնն է «փոթորիկ, ալեկոծութիւն» ՄԳր. որից մրրկիլ. ՄԳր. մրրկել Բ. մկ. Ժբ. 22. մրրկածին Ազաթ. մրրկածուփ նար. կուս. մրրկախառն Մծբ. Լնւ. — Կայ վերջապէս մրրիկ մտոյ «եփուող մսի փոփուրը, քափ» Վրք. հց. ա. 701 (նորագիւտ բառ): — Մրրիկ բառի առաջին և երրորդ նշանակութիւնները մեկնելով Սարգ. յկ. Ժ. էջ 146 ա՛ գրում է. «Մրրիկ ասէ զայն. որ յետ պարզոյ և շերին ժամանակի յանկարծակի երևի ի խստութենէ ամպոց և ի սաստկութենէ հողմոց և յամենայն կողմանց մութ և խաւար գործէ արգելիալ զճառագայթս արեգականն... և կամ դարձեալ մրրիկ ասէ զբոբրեցումն հնոցին»:

=Սազում է հլ. մրուր բառից, ինչպէս ցոյց են տալիս վերի «ծուխ» և «ամպ» նշանակութիւնները. հմմտ. նաև Եփր. վկ. արև. (Սոփերք Ի. 91) «Օղբ սուգ զգեցնալ բարկութեամբ շնչէին և ի պարզ յատկութենէն յարամուր (Սոփերք արևալացնում է և ի մրուր) և ի մրրիկ դառնային (Եփր. լուսնի ի մրուր)». —հմմտ. նաև Երև. մրւած «փոթորկուած, մրրկուած (ամպեր)». նմանութեամբ՝ «խիստ զայրացած, զազանացած». (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 495):

Klaproth, Asia polygl. էջ 105 ալբան. mura, հսլ. burja «փոթորիկ»։ ՆՁԲ մրուր կամ մուր ցնդեալ յօդա։ Տէրվ. Լեզու 1887, 45 և նախալ. 99 մրուր բառի նուագականն է։ Հինք. մրուր բառից։ Ալիշան, Հին հաւատք 216 հնգ. մարաւա սրարի հողմա։ Սագրդեան շԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 սումեր. imiri «մրրիկ»։ Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 հայերէնից փոխառեալ է դնում ալբան. mouré «հիւսիսի ծով», որ լի կարող կապ ունենալ։

ԳԻՌ.—Մշ. մրրիգ:

ՄՐՓՆՆԻ «ակակիւն». ունի միայն Գար. բռ.. ՄՅՈՒՆԼ «աւնյազարար ուտել, փորը ճխտել»

Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. էջ 126. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ՄՔՌԱՅ «հողի ճեղք կամ պատուածք». ունի վստկ. քանիցս (գրուած նաև մգռա). ծթէ ի սպիտակ գետինն պատուած մքռա չիւնի, նա լաւ է (էջ 46). Տե՛ս զգետինն, որ յամառան շորութիւնէն զառնէ խիստ մգռա (էջ 15). Սպիտակ հողն և ոչ մքռայն... մքռայն ամենեկին վատ է (էջ 159). Բայց ի խորու և ի հաստ գետինն՝ որ մքռայ ունի նայ, ամենեկին չէ պարտ տնկել ձիթենի (էջ 176):

*ՄՍԶ, որ և մաւզ, մալզ, մալզայ քրահան բոյսը և պտուղը, լատ. *musa paradisica*» (որ Հնդկաստանում կոչւում է ֆիլա) Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2145:

= Պրս. *موز* mavz, որից նաև արար. mavz, թրք. *moz*, *muz* «քրահան».—ԱՃ.

ՄՍՆՆՈՆ «մի տեսակ նաւ կամ նաւակ». ունի միայն ԱԲ:

ՄՍՌ. անստույգ նորագիտ բառ, որի վերայ տե՛ս մօր և ֆօռտ:

ՄՍՌԱՄՐ «մորենի, լատ. *lycium europaeum*» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2146:

+ՄՍՏ «մօտիկ, մերձ, ոչ հեռու» ՍԳր. Ոսկ. որից ի մօտայ ՍԳր. Եւս. քր. ի մօտէ Եզն. մօտ ընդ մօտ Ոսկ. ա. կոր. մօտիլ ՍԳր. Եւս. պտմ. մօտալուտ Գ. մկ. Ե. 4. Ագաթ. (սխալ գրուած մօտաշուտ). մոտակայ Ոսկ. մ. գ. 12. Եփր. ծն. մօտակաց Ոսկ. Ես. Կիրդ. Թգ. մօտակտուր Գղ. Ե. 12. մօտաուր ՍԳր. Եւս. քր. Ոսկ. մտթ. անմօտելի Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 79. մարդամօտ Ագաթ. շարամօտ Արիստ. մօտաուրապէս (նոր բառ):

= Բնիկ հայ բառ. նոյն է մառ (մառչիլ, մառուցանել) արմատի հետ, որի հետ ունի ճիշտ այն ձայնական յարաբերութիւնը՝ ինչ որ արածել և աբօտ, յառանել և յօտ:

Karolides, Γλ. συγρ. 196 իբար է կըցում հյ. մօտ, յն. *μετά* «ընդ» և կապաղովկ. *μωτό*: Հինք. մառն բառից: Karst, Յուշարձան 400 ասուր. *muttu* «ճակատ», Ուլիդ մեկնեց Pedersen KZ 39, 411 (առ Pokorny 2, 304):

ԳիՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Շմ. Վն. մօտ, Գոր. մօտի, Ղրք. մօտըէ, Ոզմ. Զդ. Սլմ. մոտ,

Ալշ. Երև. Խրք. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլ. Տիգ. Տփ. մօդ, Զթ. մէօդ, Ասլ. մէօդ, մէօ*, Սվեդ. մուդ, Մրդ. մրիտ:— իկ մասնիկի յաւելմամբ են կազմած՝ Ախց. Կր. մօտիկ, Ազլ. մօտիկ, Շմ. մօտիգ, Տփ. մօդիկ, Հմշ. ննիս. Պլ. Սլ. մօդիգ: Զանազանութիւն դնելով այս երկու ձևերի մէջ՝ Տփ. ևն գործածուած է մօտ քրովը, կողքին, *auprès de*, մօտիկ «մօտ, près de, ո՛չ հեռու», նոր բառեր են մօտալ «դիպչիլ», մօտամօտ «շատ մօտ», մօտանց, մօտելիկ, մօտգամ, մօտիլ «ձեռքով դիպչիլ. շօշափել», մօտիկանալ, մօտկնալ, մօտիկցընել, մօտհաս:

ՄՍՏԽԵԳԻՆ «Երևակ մոլորակը». անստույգ բառ. յիշում է Հին հաւ. էջ 109, առանց վկայութեան:

Վկայութիւնը շունենալու պատճառով դժուար է հաստատօրէն ասել թէ բուն նշանակում է մօտ խէֆին «Հայկ համաստեղութեան (Orion) մօտ»։ Երևակը իր շրջանը կատարում է 30 տարաւ մէջ և այդ միջոցին անցնում է ամբողջ գոդիակոսով, Հայկը լինելով գոդիակոսին շատ մօտիկ, երբեմն Երևակն էլ նրա մօտ է գտնուում։ Այս տարի (թ. 1930) Լուսնթագն է՝ որ Հայկի մօտ է գտնուում, իսկ Երևակը գտնուում է արեւմուտքում՝ Աղեղնաւորի մէջ։ Այն ժամանակ, երբ մեր հեղինակը գրել կամ յօրինել է մօտխէֆին բառը, կարող էր Երևակը գտնուել Հայկի մօտ (Վանի բարբառով խէֆ կամ խէֆե (յոզնակի ձև) կոչւում է Հայկ համաստեղութիւնը)։ —ԱՃ.

+ՄՍՐ, ի-ա հլ. (յետնաբար ի հլ.) «ցելս, տիղմ, ճահիճ» Վեցօր. էջ 58. Փարպ. Ոսկ. յհ. Բ. 8, 12 (յետին). «ճախճախուտ» Վրդն. ծն. յետնաբար գրուած է մօր Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 199, ինչպէս նաև մօտ՝ որ յիշում են միայն Բառ. երեմ. յաւել. 554 և ՀՀԲ. գործածուած եմ գտնում Յայսմ. մրտ. 9 (էջ 552 ա) Հարեալ էին ի տիղմն գետոյն և խրեալ ի մուռն (այլ ձ. ի մօռն): Այս արմատից են՝ մօրանալ «ճահճանալ» Վեցօր. մօրանալ Սեբեր. 158. մօրական Եւս. քր. (գրուած մուրական Վրք. և վկ. Բ. 178). մօ-

բաւեր կիր. պտմ. մօրաբաբախ Մամիկ. բազմամօր՝ ունի միայն ԱԲ (գործածուած եմ գտնում Յայսմ. մրտ. 13 (էջ 561 բ). ի բազմամուռ և ի տղմային տեղիսն ճանապարհաց. նոյն բառն ունի և Մին. համդ. 63). Մեծամօր (յատուկ անուն գետի) Աղաթ. մօրաւ «ճահիճ» Ոսկ. Ճառք 672. Սմբ. պտմ. 49. Սամ. անեց. 105. «տղմուտ, ճահճուտ» Վրք. հց. Ուռհ. գրուած նաև մուրաւ Վրք. հց. ա. 649. մօրա, մուրաւ ԱԲ. մօրաւ Ուռհ. 352. մօրա Դրնդ. 479 (այլ է մօրա՝ որ տե՛ս առանձին). կայ և մուրաւստան «ճահիճ» Բուզ. 124:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. mauri- կամ mœuri- ձևից. սրա հետ հմմտ. յն. մւրա, մւրօւաւ «հոսել, ողողել, լալ, ողբալ», լիթ. mūrstu. mūrtil, muraū «խխում դառնալ, բոլորովին թրջուիլ», mauraī «ճահճացած ջրերի մէջ աճող մի տեսակ բոյս, մօրաբոյս», լիթթ. mauga «տան շուրջն աճող թաց ու պարարտ խոտ, արօտ», mauragas, muragas «ճահճաբոյս», murit «կեղտոտել, ապականել», հսլ. murava, ռուս. муравá, սերբ. mûrava, լիհ. murawa «ծովային կամ ճահճային խոտ, արօտ», ռուս. муръ «մարգի արօտ», мýрый «գորշ» (որ է «կեղտոտ գոյնով»), мурáстый «գորշախայտ», սլով. murava trava «տան շուրջը կամ ճանապարհների եզերքն աճող խոտ» (նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. գերմ. Wiese «մարգ, արօտ» = հհիւս. veisa «ճահիճ», հոլլ. ware «ցիխ, տիղմ» = հբգ. waso «թաց գետին, արօտ» > ֆրանս. gazon «արօտ») ևն: Այս բառերը ծագում են հնիս. meu- «թաց, խոնաւ, անմաքուր ջուր, կեղտոտել» պարզական արմատից՝ աճած -ro- աճականով (Pokorny 2, 252, Trautmann 172):

Առաջին անգամ Neumann ZKM 1, 242 համեմատեց գերմ. moor «ճահիճ» բառի հետ: Տէրվ. Նախալ. 98 համեմատում է լտ. mare, գոթ. mari-saivs, պրս. murd-āb ձևերի հետ և բոլորը միասին դնում է հնիս. mar «մեռնիլ» արմատի տակ:— Հիմք. մայր բառի սեռականից է հանում: Բիւփէլեան, Բազմ. 1910, 153 մեռանիլ բայից: Petersson

LUÅ 1916, 17—18 (առ Pokorny 2, 224) ալբան. make «սոսինձ, ձութ, կանգնած հեղուկների երեսին կապած փառ», լտ. macero «կակղացնել», հսլ. mokrũ «խոնաւ, թաց», ռուս. мочить «թրջել» ևն բառերի հետ, որ ընդունում է Pokorny 2, 224՝ դնելով հնիս. maq «թաց, խոնաւ» արմատի տակ. հայ ձևը իբրեւ *maq-ro-: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ վերի ձևով նոյն ինքն Petersson KZ 47, 281 (նոյն 1916 թուին), որ ընդունում է դարձեալ Pokorny 2, 252: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2 (1927) 80 կրկնում է Neumann-ի մեկնութիւնը. ինչպէս արել էր նաև Bittner WZKM 15 (1901), 410: (Ըստ այս մեկնութեան հյ. մօր < մար ցեղակից է դրում հետեւալ բառերին.— լտ. mare, հիւս. marr, կիմր. կորն. բրըտ. mor, հիւլ. muir «ծով», անգլ. mere «ճահիճ, ծով», mōr «ճահիճ», անգլ. meer, mere, mire, moor «տղմուտ, ճահիճ», գոթ. marei «ծով», marisaiws «ծովակ, լիճ», հբգ. mari, meri «ծով», muor «ճահիճ», հոլլ. meer, գերմ. Meer «ծով», Moor «ճահիճ, մօր», հսլ. morje, ռուս. mope, չիխ. moře, սերբ. mōre, բուլգար. more «ծով», լիթ. mārės «ծովածոց», հպրուս. mary «ծովածոց» ևն (Pokorny 2, 234, Walde 464, Boisacq 49, 1054, Trautmann 169—170, Kluge էջ 325 և 335): Այս բոլորի նախաձևը դրում է հնիս. mari կամ mori «ծով»: Հայերէնը սրբանց հետ կապելու համար երկու դժուարութիւն կայ. նախ՝ ձևը (a ձայնի դէմ ալ). բայց այս դժուարութիւնը կարելի էր հարթել, ենթադրելով՝ որ a ձայնաւորը երկբարբառի է վերածուել, այնպէս՝ ինչպէս մտտ(չիլ) և մօտ, արածել և արօտ, յատանել և յօտ: Երկրորդ դժուարութիւնն այն է, որ *mari արմատը յատուկ է միայն արեւմտեան հնդեւրօպական բարբառին և գտնւում է միայն իտալական, կելտական, գերմանական և բալթիկ-սլաւական լեզուներում (Meillet, Esquisse d'une histoire de la lan-

gue latine, Paris 1928, էջ 42), Անստոյգ է սանս. maryādā «ծովեզերք» բառը, իսկ յունարէնում կայ միայն 'Αμφί-μαρος «ծովերի աստուած Պոսիդոնի որդին»։ առանձին գոյութիւն չունի։ Այս պատճառով անընդունելի է հյ. mor = լտ. mare, գերմ. Moor կապակցութիւնը, քանի որ կայ վերի յարմարագոյն բացատրութիւնը։

ԳիՒ.—Սվեդ. մուրուպ «ցեխ», ըստ գաւաշցոց՝ մոն «ցեխ», Զթ. մույոյ, մուրոպ «ցեխ» (հմմտ. Կիլիկեցի Սմբատ պատմիչի մօրապ ձևը), նոր բառ է մօրջուր Զթ. «ճահճաջուր»։

ՓՈՒՆ.—Բուլ. Յօցըջը մուրեյ «ճահճ»։

+ՄՕՐՈՒ, ի-ա հլ. (սովորաբար անեզական, յետնաբար կայ նաև եզակի գործածութեամբ) «մօրուս»։ ՍԳր. Բուլ. Եփր. Թգ. 404. գրուած է նաև մօրու, մօրուֆ, մուրուֆ (գրծ. մուրուֆ Սարգ. բ. պետ. բ. էջ 538, մուրվօֆ Մխ. ալրիվ. էջ 61). օ>ու ձայնափոխութեան համար հմմտ. մօրու «խորթ մայր»> Բլ. մուրու. նոր գրականի մէջ ընդունուած ձևերն են մօրուֆ (արևմտեան բարբառ), միւրուս, մօրուս (արևելեան բարբառ)։ Այս բառից են մօրուանի Եւս. քր. մօրուառձակֆ «կղզակ» Պտմ. աղէքս. մօրուել Մագ. անմօրուս Բուլ. Շիր. երկայնամօրուս Յայսմ. գեղեցկամօրու Պղատ. Եւթ. խառնեղամօրուս Յայսմ. պակասամօրու Յայսմ. մօրուազալի «պատանի» որի բեխն ու միւրուսը նոր են մրած» նշշ. էջ 9։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. smakru- ձևից. ցեղակիցներն են սանս. čmačru- (յառաջացած *smāčru- ձևից) «մօրուք», լիթ. smakra «ծնօտ», smākras «միւրուս, ծնօտ», լիթթ. smakrs «ծնօտ, քիմք», իռլ. smeck «ծնօտ», ալբան. mjekre «ծնօտ, կղզակ, միւրուս»։ (այս նշանակութեանց յարակցութեան համար հմմտ. յն. γένειον «ծնօտ և միւրուս», իտալ. barba «միւրուս», բայց և Dante, Քաւար. XXXI 68, 74 «ծնօտ», ռուս. борода «կղզակ, մօրուս» և զանազանելու հա-

մար՝ подборо́докъ «կղզակ»)։ Բուլորի պարզական նախաձևն է smek- (Pokorny 2, 689, Trautmann 270)։ Հայերէնը կարող է գալ *smakru- ձևից՝ նախաձայնի անկումով և կվերածուելով լ-ի (տե՛ս Pedersen, Հայ. և գրացի լեզ. 31)։—Հիւրշ. 476։

Klaproth, Asia polygl. էջ 99 սլ. bo-roda, լտ. barba, գերմ. Bart «միւրուս» բառերի հետ, իսկ էջ 346 Թիբեթ. mara— նշթ յն. բէրաճ «միւրուս» (այսպիսի ձև չգիտեն սակայն ո՛չ Bailly և ո՛չ Sophocles. կայ միայն բէրաճ «աղբիկ. յետնաբար՝ տղայ»)։ Lag. Arm. Stud. § 1539 սանս. čmačru, որով և ինքն է առաջին ուղիղ մեկնողը։ Հիւնք. մուր, մուրի բառերից։ Հացունի, Պատմ. տարազի 327 պրս. մույ «մազ» + րուխ «այտ» բառերից!!

ԳիՒ.—Խրբ. Պլ. Ռ. Սեթ. Տիգ. մօրուֆ, Ալշ. Մշ. Շմ. մուրուֆ, Զթ. մույուֆ, մուրուֆ, Հճ. մույուֆ, Սվեդ. մուրեօֆ, Ասլ. մեօրիֆ, մեօրիւ*, Ախց. Երե. Կր. Հմշ. Ջղ. Սլ. Տփ. միւրուֆ, Ննխ. միւրուֆ, միւրիֆ, Յղ. մե'րուֆ, Ազլ. մա'յրուֆ, Ղրբ. Գոր. մրօֆ, Մրղ. միւրիւս, Սլմ. մրիւս, Ողմ. մօրօս։ Նոր բառեր են մօրուֆախան, մօրուֆուր, մօրուֆոֆ։

ՓՈՒՆ.—Կապադովկ. μαροῦα «ծնօտ» (տե՛ս Karolides, Γλωσ. σολχριտ էջ 92 և 191, որից և Bugge KZ 32, 11. նշանակութեանց տարբերութեան համար տե՛ս վերը).—Թրք. գու. Ատն. (նաև Թրքախօս հայոց և յոյների մօտ) մօրուֆ։

+ՄՕՐՈՒ «խորթ մայր»։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. mātruyā- ձևից. հմմտ. յն. μητρειά և հ. պրուս. pomatre «մօրուս»։ աւելի յետոյ կարծուած է հայկական ածանց, ինչպէս յօրայ, որ յետոյ դարձել է հօրու։ Աւելի ընդարձակ տե՛ս մայր։

ԳիՒ.—Շտ. մուրու մէր, Բլ. Մշ. խառնամուրու, նաև Մշ. մուրի «խորթ»։

*ՄՕՐՈՒՏ «մի տեսակ ծաղիկ»։ մանրամասն տե՛ս հօրուր։

ՅԱՐԵՆԱՅ տե՛ս Արրենա:

+ՅԱԳ (յետնաբար ո հլ.) «կշտանալը, լիութիւն» ՍԳր. Ոսկ. երր. «կշտացած» Եփր. Թգ. 358. որից յազիլ կամ յագեալ «կշտանալ» ՍԳր. Եփր. ծն. յագեցուցանել ՍԳր. Եզն. յազչիլ Սանահն. լիփր. յագուրդ ՍԳր. յագութիւն Մծր. անյագ ՍԳր. Ոսկ. Վեցօր. 65. անյագաբար Եզն. վաղայագ, վաղայագութիւ. անյագօրէն (նոր բառ) են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. sãw- արմատից. սրա պարզական ձևն էր հնիս. sã-, sã- «կըշտացնեմ», որի ժառանգներն են յն. 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «կշտանալ», 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «անկուշտ», 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «ցյագ, բաւական», 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «կշտացնել», ոնգականի ներմուծումով՝ վեդ. a-sinvā́, á-sinvan «անկուշտ», 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «անկանով» լտ. satis «բաւական», satur «յագեցած», լիթ. sotūs, գոթ. soþ, saþs «կուշտ», հրդ. sat, գերմ. satt «կուշտ», հիւլ. sãith «յագուրդ», sathech «կշտացած». նոյնը և աճականով դարձել է *sũ, որի վրայ աւելանալով նոյն է աճականը՝ հսլ. syũ, ռուս. сытъ, լեհ. syty «յագեցած, կուշտ» (Pokorny 2, 444, Boisacq 2, 13, Walde 680, Ernout-Meillet 857, Trautmann 250): Հայերէնը յառաջանում է նոյն պարզական sã- արմատի աճած sãu-, sãw- ձևից w>զ սովորական ձայնափոխութեամբ և յ նախորդի յաւելումով, որ յետոյ միացել է բառին, այնպէս որ կարելի է եղած ասել ցյագ:

Lag. Urgesch. 994 հմմտ. զնդ. haghdhahnu «յագուրդ»: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Տէրվ. Նախալ. 66, որ համեմատում է յն. 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 և սանս. av բառերի հետ շիւնք. հաց բառից: Bugge KZ 32, 21 սանս. av, ávati «յագ-

ուշել, հաճել, յագիլ»: Karst, Յուշարձան 427 Թրք. toq, toy «կուշտ»: Վերի ձևով մեկնեց Meillet BSL 22, 20՝ Տէրվիշեանից անկախաբար:

ՅԱԳԱԶՈՒՄՆ «ձայն, գոչիւն» Թէոդ. մայրագ. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

= Պարզ արմատն է յագ. ա յօդակապով և չ ածանցով:

Նշթ իբր հագագումն կամ հաշհաշումն:

ՅԱԳԶԻԼ «զգեստը վրան կպիլ, մարմնին լաւ փակելը» Ոսկ. ա. տիմ. Ը. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Նշթ իբր յանկչիլ: Տէրվ. Նախալ. 109 կցում է հանգչիլ, հանգոյց, յանգչիլ, յանկչիլ ևն ձևերին, բոլորն էլ դնելով հնիս. sak «հետևիլ» արմատից:

ՅԱԳԳԻՆԼ «հրել, մշտել, բռնել» Ոսկ. մ. ա. 17. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Նշթ լծ. երր. և արաբ. հատ «ձեռք», յն. دست و پا և Թրք. 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 𐎎𐎠𐎼𐎡𐎴 «այն կողմ հրել»:

*ՅԱԶ «զոհ, զոհաբերութիւն», արմատ ա- ոանձին անզործածական, որից յազել «զոհ կտրատելով աստուածներին նուիրել» Ա. մակ. ա. 50. Եզն. Եփր. Թգ. յագածոյ «զոհած» Եզիշ. յագումն կանոն. անյագ շղեհած, շղհած» Եզիշ. Բ. էջ 40, տե՛ս նաև յաշտ:

= Պհլ. yazēm «պաշտեմ», yazešn «պաշտում», yaštan «պաշտել, նուիրագործել», պազ. yaštan, զնդ. yazaiti «զոհել, ձօնել», yasna- «զոհ», հպրս. ā-yadana- «տաճար», yadātaiy «թո՛ղ զոհաբերէ՛», սանս. yaĵ. yāĵati «զոհել, ձօնել», yaĵna- «զոհ» ևն: Այս բառերը պատկանում են հնիս. yag-

«պաշտել» արմատին, որին պատկանում են նաև յն. *ἄλως* «պաշտամունք, զոհաբերութիւն», *ἄλως* «սուրբ, նուիրական», *ἄλως* «նուիրագործել, զոհ մատուցանել», *ἄλως* «յարգել», *ἄλως* «մաքուր, պարկեշտ», *ἄλως* «մաքրագործել», *παναγός* «նուիրական, ամենասուրբ», *παναγία* «ամենասրբուհի, աստուածածին» (Pokorny 1, 195, Boisacq 7): — Հիւրշ. 197:

ՆՀՐ լծ. *թրք. yūzmek* «մորթել սկրթելով հանել» կամ *yazəq itmek* «վնասել իւրք»: Ուղիղ մեկնեց նախ Windisch. 13, 16, յետոյ Böttich. ZDMG 1850, 358, 175, Arica 88, 448, Lag. Urgesch. 367, Müller SWAW 38, 577, Justi, Zendsp. 242, Տէրվ. Նախալ. 100 ևն: Մորթման ZDMG 26, 518 և 31, 419 աւելացնում է նաև բևեռ. *is* «զոհել»: Հիւրշ. զոհ բառից:

[3ԱԶԱԿԱՆ «խոտվայոյզ, անդոհական». անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. փիլիպ. ժե. *αὐθὲ* կաթ մի քուն հասանէ տեսանել և զայն ցնորական և յազական երազովք հանդերձ: Յունարէնն ունի միայն «երևակայական»: ՆՀՐ մեկնում է բառս «յածական կամ յուզողական», ՋՐ «անդոհական», իսկ ԱՐ ջնջած է:—Պէտք է ուղղել յուզակա՞ն. հմմտ. Դ. եզր. ժդ. 14 «ի բա՛ց ընկեա ի քէն զհոգս և զյուզական միտս»:]

*3ԱԹ «տարր, նախանիւթ», մէկ անգամ ունի Եզն. Դ. 7 (իբր ասորի բառ). «Եւ յասորի լեզու քանզի լմարթի երկին ասել, ասէ. ի սկզբանէ արար Աստուած զյաթն երկինս և զյաթն երկիր... յաթն ասելով՝ որ է տարր»:

=Ասոր. *ܝܬܐ* *yāṯā* «գոյութիւն, նիւթ, իսկութիւն. 2. նշան հայցականի բաղադրեալ ձևի»: Գործածուած է օրինակ՝ Եզնիկի ակնարկած Մն. ա. 1 հատուածում.

ܝܬܐ ܐܪܥܐ ܝܬܐ ܝܬܐ *yāṯ ar'ā* «գերկին և գերկիր».—Հիւրշ. 312:

ՋՐ և ՓՐ մեկնում են «տարր»: ԱՐ քերականի յօդ: ՆՀՐ լուծի այս բառը: Թոռնեան, Հատընտ. 1866, Ա. 57 ասոր. «տարր»:

*3ԱԱՐՔ «պիտոյք, պարագայք» Անսիզք 47. Ջարթ ի յընգողնէն և բաղնեցն ի յալ-

թէն—«բացի անկողնից և բաղնիսի պիտոյքներից»:

=Արաբ. *آلات* *ālat* «գործիք», որի յոգնակին էլ լինում է *آلات* *ālāt* «գործիքներ»:

Ուղիղ մեկնեց Անսիզքի հրատարակիչը՝ էջ 47:

*3ԱԱՍՄ «դրոշ» Կոստ. երզն. 131:

=Արաբ. *آلآم* 'alam «դրոշակ»:

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրատարակում. երզն. էջ 54:

3ԱԽԻՄԱԽՍ «ընդ վայր օցտումն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 218:

3ԱԽՃԱՊԱԿ, ի-ա հլ. «մոզայիկ, մանր քարերով բանուածք» Բրս. ընդեղ. Ածաբ. աղբ. Ճառընտ. Պտմ. առ. լեհ. գրուած ախնապակ Շնորհ. տաղ. որից յախնապակեայ Ոսկ. մ. բ. 25. յախնապակապատ Փիլ. տես. յախնապակել Գնձ. Անան. եկեղ. նոր գրականում յախնապակի նշանակում է «porcelaine»:

ՀՀՐ ապակի բառից: ՆՀՐ խիճ և ապակի բառերից, իսկ յա- դնում է իբր թրք. ալագ և հլ. աֆ «տոք», որ գրտնում է նաև յախնքուր, յաղթել և յառակ բառերի մէջ:

Յախորտ տե՛ս Յոխորտ:

3ԱԽՈՒՌՆ «անխորհուրդ, յանդուգն» Եփր. ծն. քս. Լմբ. Սարգ. «անխորհրդաբար, յանդրգնութեամբ» Ոսկ. ես. եփես. եբր. և փիլ. Սեբեր. որ և յախուր կամ յախուրն Ոսկ. հո. և բ. տիմ. յախուր Ոսկ. ա. կոր. Փիլ. Նիւս. ախուրն Ոսկ. փիլիպ. 360. ախուր Կանոն, էջ 257. որոնցից յախուրնախօս պոռոտախօս» Հին բռ. յախուրաբար Արծր. յախուրալէս Ոսկ. բ. կոր. յախուրիւն Պտմ. աղէքս. յախիլ «յանդգնիլ» Մագ. թղ. 237. յախուրալ «յանդգնիլ, պնդարգանալ» ԱՐ. զրայախուր Թէօդ. մայրագ.:

ՆՀՐ և ՋՐ առանձին յիշում են նաև ախուր (իբր արմատական ձև). բայց հանում են խոտն և ափ բառերից: Karst, Յուշարձան 416 մոնգոլ. *axur*, *uxur*, *oxor*, բուր. *okor*, կալմ. *axor*, *oxor* «կարճ»:

*3ԱԽՏԻԼ «անստոյգ բառ, մէկ անգամ ունի Կանոն. Որք ի գաղանս և յանասունս յան-

դրգնին, նման են այնոցիկ, որ ընդ դեւ յախտին»:

ՆՂՔ հասկանում է «յաղթիլ կամ յոխորտիլ», ԱՐ «հիւանդանալ», ՀՐ շունի — Թուի թէ պէտք է հասկանալ ախտանալ «յարիլ յիրս ինչ ախտաւոր կրիւք և զգածմամբ, անկողիտանալ»:—ԱՃ.

+ ՅԱՄ «պտոյտ», արմատ առանձին անգործածական, որից յածիլ «ման գալ, Թափառիլ, տատանիլ» ՍԳՐ. յածեցուցանել Թուոց լր. 13. յածումն ՍԳՐ. յածալու Մազ. յածեզանի «ծովահէնի նաւ» Պերիարմ. յածուն Պիտ. պարայածիլ Փիլ. հոր. ՅՀ. կթ. զիշերայածու Մազ. դատարկայած Մազ. յոգնայածու Մազ. յածանալ (նոր բառ):

= Բնիկ հայ բառ, կազմուած յ նախդիրով ածարմատից. նշանակութեան համար հմմտ. լատ. agmen «գնացք, շարժում, բնթացք», agitatio «շարժում», agilis «շարժուն», ambages «պտոյտք, դարձուածք» են, բոլորն էլ agō «ածել» արմատից:

Ուղիղ են մեկնել ՆՂՔ, Տէրվ. նախալ. 60 ևն:

*ՅԱԿԻՆԹ (ի-ա հլ. ըստ ՆՂՔ, բայց կայ միայն յետնաբար ի հլ.) «ընտիր մի ակունք» Ել. իր. 20. Յայտ. իա. 20. «յակինթ քարից» Յայտ. Թ. 17. «նունուֆար ծաղիկը» Կոշ. 344. Ոսկ. ա. կոր. որից յակնթակ Յայտ. Թ. 17. յակնթակալ հոր. բ. 44. յակնթապանոյն Անկ. գիրք հին կտ. 156. յակնթեայ Թղթ. դաշ. յետնաբար գրուած է նաև յակինթոս Տօնակ. ակունդ Ոսկիփ. Վստկ. 110. յակունդ հոր. աշխ. յակինդ հոր. աշխ. 597. յակունթ Պտմ. վր. էջ 87. աղուք Գնձ. Վրց. առ. 205. յաթինկոս Նոնն. 59 (անշուշտ վրիպակ՝ փոխանակ յակինթոս), ակինթոս Գիրք. առաք. էջ 257 բ:

= Յն. ὕακινθος բառից, որ նշանակում է «յակինթ քարը և ծաղիկը», որի հետ նոյն են նաև լատ. hyacinthus «ծաղիկը», մրգ. jachant, գերմ. Hyacinth «քարը և ծաղիկը», ֆրանս. jacinthe «ծաղիկը», hyacinthe «ծաղիկը և քարը», լեհ. jachant, ուկր. Կ'ոու. ЯХОНТЪ, ասոր. ܝܘܩܢܕܐ yāqūnda կամ ܝܘܩܢܐ yuqanā, պհլ. պրս. یاقند yākand, արաբ. պրս. Թրք. և քրդ. یاقوت yāqūt «յակինթ

քարը», ուլդուր. ܝܥܩܝܢ yaqui, վրաց. იაკინთო յակինթի «ծաղիկը», օգջոց Խագունդի «քարը» են: Բառի բուն աղբիւրը Եգէական կամ Միշերկրեան է (Boisacq, էջ 996, Meillet Esq. lat. 86), որից անցել է յունարէնին՝ նախ Բալլուս, ձեռն, որ և յետոյ յոնիական մի բարբառում ստացել է ὕακινθος ձևը (փոխառութեան ապացոյց է և —նքոս վերջավորութիւնը. հմմտ. Կորնթոս, լաթիւրիքոս): Յունականից փոխառեալ է լատինը, լատինականից գերմանականը և գերմանականից սլաւականը (Berneker 443): Միշերկրականից են նաև սեմական ձևերը, որոնցից արաբերէնը տարածիչն է զանազան արևելեան ձևերի: Հայերէնի մէջ յակինթոս և յակինթ ձևերը յունարէնից են, աղուք արաբերէնից է. միւսները ազդուած են ասորականից:—Հիւրշ. 366:

Նախ ԳԴ կցեց պրս. ձևերի հետ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ ՆՂՔ:

ՓՈՒՆ.—Հայերէնի միջոցով են վրացի ձևերը. հայերէնից է տառադարձուած Ս. Գրքի քրդ. Թարգմանութեան մէջ՝ Յայտ. Թ. 17՝ Ոգա յակինթէ ու քիպրիթէ (որպէս յակինթ և ծծումբ):

ՅԱԿՍԵԼՍ «ամուրս». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 218:

*ՅԱԿՈՐՈՒԿ «կարմիր շնախաղող. լատ. physalis alkekengi կամ halicucabus» Բժշ. = Կազմուած Յակոբ անունից. հմմտ. ֆր. jacobée «ճառագայթաձև ծաղիկներով մի տունկ»:

ՆՂՔ «որպէս թէ խաղող խաբօղ» (որեմն հանում է Յակոբ անունից, որ նըշանակում է «խաբող»):

ՅԱԿՐԻ «փշոտ մի թուփ է» Սարգ. բ. պետր. ա և յուգ. բ (բ տպ. էջ 415, 649). գրուած և ակրի շրոտ. § 42.—ըստ Ուղուրիկեան, Մասիս 1881 նոյ. 25 «ilex aquifolium», ըստ շրոտ. § 2151 «rhamnus catharticus», ըստ Նորայր շր. 1921, 614 «մի տեսակ գիհի կամ ցրդի»:

Ուղուրիկեան (անդ) դնում է փոխառեալ յն. Բալլա հոմանիշից (Bailey ունի Բալլա «վայրի խաղող»): ԳԻՌ.—Ըստ ՆՂՔ ոմկ. ակրի:

3ԱԿՔԱՐԻԼ «յօժարիլ» Մագ. գամագտ. ժդ. ունի միայն ՀՀԲ. իսկ ՓԲ գրում է յակարիլ. (ձեռ. տարբ. յաֆարել, յաֆարուքին, յաֆարուքին, յաֆարուքին. տե՛ս ՀԱ 1911, 558). Բռ. երեմ. ունի յակարուքին «յօժարուքին» էջ 218, յաֆարել «յօժարիլ» էջ 223, յաֆարուքին «ճարտարութիւն» էջ 224:

*3ԱԶ «Աստուած». մէկ անգամ յիշում է Կիրդ. ծն. իբր բառ երբ.:

= Եբր. יְהוָה yāh «Աստուած» բառից, որ «Եհովա» բառի կրճատ ձևն է:

Ուղիղ մեկնեց նՀԲ.

3Աղագս տե՛ս Աղագ:

3ԱՂԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մխ. ապար. «Կիտոսն յաղեաց զՅոնանն»: Տեղից հետեցնելով պէտք էր հասկանալ «կլանել, կուլ տալ», իսկ նՀԲ մեկնում է «տուկանով բռնել»՝ հանելով թրք. غ ay «տուկան, ցանց» բառից:

3ԱՂԹ «շատ, առատ, հսկայ տարածութեամբ» Օր. ր. 7. Ամբակ. ի. սղ. Ագաթ. «հսկայ, վսեմ, քաջ, զօրաւոր» Եւ. քր. Ագաթ. Բուզ. Մծբ. Ոսկ. հս. «յաղթութիւն» Սկեռ. աղ. «տիրապէս, մի լաւ...» Վանակ. յոբ. որից յաղթել «թշնամուն զարնել, ուժը պատել, նուաճել» ՍԳր. Եփր. Թգ. յաղթական Ա մկ. Ժ. 49. Կոչ. Եզն. յաղթանակ Պիտ. Նիւ. յաղթահասակ Թուոց Ժգ. 33. յաղթահարել ՍԳր. Եւ. պտմ. յաղթանդամ Օր. Թ. 2. Վեցօր. Եւ. քր. որ և անդամայաղթ Ոսկ. հս. 345. յաղթաշուր Վեցօր. բարեյաղթ 3հ. կթ. մեծայաղթ Ոսկ. հս. Վեցօր. յաղթկու Պտմ. աղեքս. 33. փիլ. Նանայ. 383. Նեմես. էջ 91. Խոսր. 170. յաղթուկ Ոսկ. յհ. ր. 29. սաստկայաղթ Եփր. մն. դիւրայաղթ Ոսկ. գծ. դժուարայաղթ Նոնն. աստուածայաղթ Ագաթ. Եւթաղ. 88:

նՀԲ լծ. թրք. alt «տակ», լտ. altus «բարձր, խոր», պրս. saxt «քաջ, մեծ, խիստ». տե՛ս նաև յախնապակ: Peterm. 33 լտ. victoria հոմանիշի հետ. դնելով j=v, η=c, p=t: Müller SWAW 41, էջ 8 զնդ. parəθ «փախչիլ»: Justi, Zendsp. 186 զնդ. parəθ կամ parəθ «կոռիլ, փախչիլ»: Հիւնք. յողդողդ բառից: Սանտալէհան, L'idiome 16 բեհռ.

alsuisi: Ա. Գ., Բիւր. 1900, 518 մերժում է թրք. alt itmek «յաղթել», որ ծագում է alt «տակը» բառից: Scheffelowitz BB 29, 27 կցում է յն. πλάτος սանս. prthú-, զնդ. parəθ- «լայն» բառերին: Meillet, Dial. indo-eur. 81 յիշում է այս բառերը, որոնք ձևով էլ նշման է գտնում, բայց մերժում է նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ (Պէտք է անկացնել նաև, որ սրանց համապատասխան հայ ձևն է լայն): Karst, Յուշարձան 402 սումեր. al «բարձր», 421 թթր. al, ol, ul, ուլդուր. alp, alk, շաղաթ. alp, ulup «մեծ, բարձր»: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 277 պրս. اُختان axtan կամ يَاختان yāxtan հոմանիշից, որ x ձայնի պատճառաւ չի կարող մեր բառի մայրը լինել: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 89 սեմական slt արմատի հետ, որից և sulṭān «սուլթան»:

ԳիՌ.—Ջղ. չախքել, Ազլ. յախտիլ, Մշ. չախտել, Ջթ. հախքիլ, Մկ. հոխքիլ, Երև. հախտել, Սլմ. ախտել, Մրդ. ախտել, Ոզմ. Տփ. ախտիլ, Խրք. ախդիլ «յաղթել», Էլդիլ «ուժը պատել», Ասլ. տխդել, Ալշ. չխքել, Ռ. էխքել, Շմ. յէխտիլ, Ախց. Կր. էխտել, Հմշ. էխտուշ, Ակն. Պլ. Սեբ. էխդել, Ննխ. բխտել, Տր. բխտուշ, Ղրք. յէխնել, Սշ. էխդիլ, Նոյն է նաև Ախց. յէխդ, եթէ այս բառը նշանակում է «առատ, վարար» (=յաղթ). հմմտ. Զրին հխդ գալը կտրելու նշան է (Վարդանեանց, Ժող. անգիր բնստ. էջ 85):

3ԱՂԿԻԼ «նեխիլ, հոտիլ, մարմինը փտելով քայքայուիլ» Բուզ. գ. 19. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

նՀԲ յիշում է աղ, հեղհեղկիլ, յեղյեղկիլ: Հիւնք. յաղել բառից:

3ԱՂՄԱՆՈՒՆ «բաղմանուն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 219:

3ԱԶԱՆ, ի-ա հլ. «շատ, բազմաթիւ» Ոսկ. ա. կոր. «յաճախութիւն, ամէն օր շարունակելը» Բ. մակ. ա. 8, Ժ. 3. «ստէպ, միշտ, ամէն անգամ» ՍԳր. որից յաճախել «շատացնել, անկացնել» ՍԳր. Եզն. (տարբեր իմաստ ունի Եփր. յոբ. ՀԱ 1912, 670, տող

197), յանախութիւն ՍԳՐ. յանախարար Ոսկ.
ԵՍ. յանախագոյն Ագաթ. Կորիւն. Եւս. քր.
յանախագունդ Եւս. քր. Ոսկ. Ես. յանախա-
գութ Ոսկ. Ես. և մօթ. Սեբեբ. յանախորդ
(նոր բառ):

ՆՆՔ լծ. հյ. ճոխ, անեցան, թրք. ճօզ
 շշատ, թօզ թխիտ: Հիւնք. յաշաղի
 բախից: Lidén IF 18, 503, Arm. Stud.
 76, Pedersen Հայ. դր. լեզ. 62 և Meil-
 let, Altarm. Elementarb. 198 հանում
 են անկ բախից յ նախդիրով (բայց ա-
 դանց միկնութեան է մնում -ախ):

ՅԱԶԱԿԱՆ յարիւ ինչ. ունի միայն Բառ.
Երեմ. էջ 219:

ՅԱՄ «ուշ, կամաց, դանդաղ»։ արմատ ա-
ռանձին անգործածական. որից կազմուած են
յամով «ուշ» կլիմաք. Շնորհ. հղես. յամել
«ուշանալ, դանդաղել» ՍԳր. Ոսկ. Սեբեր
Վհցօր. «հրկայնամտիլ, յարատեկել, հանա-
պազորդել» Ոսկ. մ. ա. 22, 23 (=մՀյ. յեմել
«ուշանալ» Անսիզք 15, 23, 25), յամեեալ
ՍԳր. Եփր. Հո. յամեցուցանել ՍԳր. (=մՀյ.
յեմեցեկել «ուշացնել, յետաձգել» Անսիզք 81,
յիմել, յիմեցեկել «վճարը ուշացնել» Սմբ.
դատ. 150, 151, 154). յամումն Երզն, մտթ.
յամուդ «յետաձգում» Նա. պտմ. 93. մեծա-
յամ Ճաղրնտու Այստեղ է պատկանում նաև
յամր «ուշ, դանդաղ, կամաց» Բ. պետ. գ. 9.
Վրք. հց. «երեկոյ (իբրև ուշ ժամանակ)»
Տիմոթ. կուզ, էջ 150. որից յամրանալ Փարպ.
յամրագնաց Երզն. Վհցօր. անյամր «շուտ»
Մազ. յամրափայլ, յամրընթաց (նոր բառեր)
են, Երկուսի կապը հաստատում է Վրք. հց.
բ. 396. Երեք օր յամր թողեալ (յետաձգելով,
ուշացնելով) ոչ մկրտէր. ապա ի յասելն թէ
րնդէ՞ր յամես...

նշ՝ քուրի էլ արմատը զնում է ամ:
Lag. Urgesch. 468 հնիս. yam բրնիկ.
սանձի» արմատից: Տէրզ. Altarm. 53
և նախալ. 100 սանս. yam բրնիկ, սան-
ձի», զնդ. yat, յն. Հητέω խնդրել»,
Հημι՝ ապատիժ» բառերի հետ՝ հնիս. yam,
yat, yan բրնիկ, շանալ» արմատից
Müller, Armen. VI և Bugge KZ 32,
22, IF 1, 449 սանս. yam-: Müller WZ-
KM 8 (1894), 188 պրս. حنند jamand

(Ի չունի ԳԴ) «Ժողով» = իրան. *yamant
Հեկ հետ, Հինգ. յամել դնում է ամ բա-
ռից, իսկ յամը՝ Հեմմես բառից, Անդրիկ-
եան, Բազմ. 1903, 368 նոյն ընդ ժամ,
որի տկար աստիճանն է. այս առթիւ յի-
շում է թէ Արդուիկի բարբառով ամէն ժ
հնչում է յ, Pedersen Հայ. դր. լեզ. 116
նոյնպէս ամ «տարի» բառից, Ղափան-
ցեան ՅՅՈ 23, 352 զնդ. yam «բռնել»
բառի հետ: Pokorny 1, 207 հակառակ է
այս մեկնութեան, ըստ որում ընդունում
է թէ բառիս արմատն է ըստ Pedersen
ամ «տարի»:

ԳԻՌ.—ԱԿՆ. ԷՄԷԼ, ՍՎԵՂ. ԻՄԻՂ ՄՈՂԱՆԱՅՈՒ:

ՅԱՄԱՅՐ «երկար, շատ» (միշտ գործած-
ուած է ամ բառի հետ. յամայր ամս «շատ
տարիներ») Եւ. լ. 27. Ոսկ. մ. ա. 10. «ուշ,
անազան» Արիստ. գրչ. նար. որից յամերամ
= յամայր ամս Վանակ. տարեմ. Օրբել. յիշ.

ՆշՔ դնում է թիրք յամեալ կամ ի բա-
ռէս ամ, ամեր՝ իրք ամքս:

ՅԱՄԱՌ, ի-ա հլ. «Կամամպաշտ, պնդագր-
լուիս, ուղածն անել փափագող» Ոսկ. ես. Ծա.
պտմ. Ազաթ. Մծր. որից յամառիլ ՄԳր. Ոսկ.
ես. Եփր. երբ. յամառոտ Ոսկ. մ. ա. 12.
Եփր. ել. էջ 149, 180. Ղևտ. Վկ. արև. 76.
Մծր. յամառուքիւն ՄԳր. Եզն. Ազաթ. Էն,

ՆՁՐ «այն՝ որ յամէ յառս և յառածս
իւր, կամ համայն յարեալ, լծ. լտ. te-
merarius», Տէրգլ. տես յամ-ել: Հիւնք.
համար բառից: Ղափանցեան ՅՅՕ ՁՅ,
352՝ յամել բայից: Պատահական նմա-
նութիւն ունի կիրգիզ. *اورمراو* om:rau «յա-
մառ» (Будаговъ 1, 158):

ՅԱՄԱՔ «ՆՈՒՂՈՒԹԻՒՆ»։ Ունի միայն ԲՈՒՆԻՄԻ. էջ 219. արդեօք վրիպա՞կ է յաճում
բառից։

ՅԱՄԲԱՅՐ «յախուռն, անխնայ» Ոսկ. մ.
ա. 11. «ի զուր, պարապ տեղը, վայրապար»
Ոսկ. մ. ա. 13. որից ընդվայրայամբայր
«բոլորովին պարապ տեղը» Ոսկ. զգր. գ. էջ
555 (Հ. Ա. Վարդանեան, ՀԱ 1911, 176—7
բառս անջատ անջատ կարդում է ընդվայր և
յամբայր). գրուած է նաև յամբայր «վայ-
րապար, յախուռն, ի. զուր» Փիլ. նխ. բ. 117.
Լծ. փիլ. Սարկ. հանգ. (Վարդանեան, անդ,

այս բառը համարում է սխալ գրչութիւն) «առանց երկար քննութեան, հապճեպով դատուած» Անան. թրգ. 5:

ՆշՔ երկուսը տարբեր բառեր համարելով՝ յամբայր մեկնում է յամբոկ, յամառ, յամբոյր ձևերով, իսկ յամբոյր մեկնում է «խոտորնակ, թրք. yampuri կամ հյ. անամբոյր»:

*3ԱՄԲԱՐ, որ և յամպար, ամբար, յանպար, ամպար «անուշահոտ մի ծաղիկ. լատ. ambra» Բրս. մրկ. 385. Բժշ. Պտմ. վր. նոր գրականում սրանից են յամբարանոտ, յամբարայր են:

=Արար. عنبر 'anbar «յամբար», որ փոխառութեամբ տարածուած է բազմաթիւ լեզուների մէջ. ինչ. պրս. anbar, թրք. քրդ. amber, լատ. ambar, ambra, սպան. alambra, ֆրանս. ambre, վրաց. ამბრო ամբարի, ამბრო ամբրի են:

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 58:

*3ԱՄԲԻԿՈՆ, որ և ամբիկոն, ամբիկուն, ամպիկուն «մեծավերջ, մէկ սուղ և մէկ երկար ոտքերից բաղկացած ոտանաւոր» Յայսմ. յունվար 25:

=Յն. ἰαμβος, ἰαμβικός, լատ. iambicus, ֆրանս. Iambique. յոյն բառի համար առաջարկուած են զանազան ստուգարանութիւններ, բայց Boisacq 363 մերժելով բոլորը, կարծում է փոխառեալ (թրակո-փոհիզական?):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՁԲ:

*3ԱՄՈՅՐ, ի-ա հլ. «վայրի այծ, այծեամ» Յոր. լթ. 1. Օր. ժգ. 5. Փիլ. ել. բ. 101. Խոր. բ. 81. գրուած յամօրէ Սիմ. ապար. 30. որից յամոյրանման Խոր. աշխ. 615:

=Ասոր. ܝܚܡܐ yaxmūrā, որի հետ նոյն են երր. ܝܚܡܐ yaxmūr (երկուսն էլ գործածուած Օր. ժգ. 5, ճիշտ հայերէն բառի դէմ) և արար. ܝܚܡܐ yāhīmūr «այծքաղնների (antilope) ցեղից կարմրագոյն մի անասուն կամ ցիւռ» (կայ նաև արար. ܝܡܐ yāmūr «արու եղջերու» կամ «մի տեսակ քարայծ» (Կամուա, թրք. թրգմ. Ա. 753 և Բ. 158), Բառք բնիկ սեմական է և ծագում է հմր «կար-

միր» արմատից (Gesenius¹⁷ 242, 298):—Հիւր. 312:

ՆշՔ պրս. Խամուր, Էմուր: Lag. Ges. Abhd. 52 վերի ձևով, Նոյնը նաև Պատկ. Խոր. աշխ. 80, էմին. Династ. список 1884 (արտ. Исслед. и стат. էջ 186) —ոյր մասնիկով կազմուած:

ՓՈԽ.—Վրաց. სამთავროს Խամախիւրի կամ Եռեռոն Երամուրի «վիթ», գործածուած Օր. ժգ. 5 հայ բառի դէմ, որից տառադարձուած է. Թարգմանութեան ժամանակ:

3ԱՄՍՈՍ «օդի մի տեսակ». մէկ անգամ գործածել է Նպիփ. կիպր. (վկայութիւնը տե՛ս մաղնեակ բառի տակ):

—3ԱՄՐ տես յամ, որից ձևացած է Ե մասնիկով:

©3Ա3, կրկնութեամբ յայ յու (որովհետև կարելի չէ ասել հյ. յույ) «հեզնական. կամ ծաղրական բացազանչութիւն. ասուում է օր. յա՛յ կարդալ, յայ յու առնել «ծաղրել, հեզնել» Ոսկ. մ. բ. 10, 23:

=Բնաձայն բառ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս այժմ Պօլսում ունինք yú hal ծաղրական բացազանչութիւնը, որից եռմա՛ր ընել յիտեից ծաղրական բացազանչութիւնների արձակել, ծաղրել: Հմմտ. նաև հայնոյել, հայնույ:

Ստուգարանութեանց պատմութիւնը տե՛ս հայնոյել:

Յայպանաս տե՛ս Յապանաս:

3Ա3Տ, ի հլ. «յայտնի, երևացող» Ոսկ. մ. գ. 24. Եփր. համար. «յայտնապէս, բացորոշ կերպով» Եզն. Ոսկ. մ. ա. 8. Եփր. թգ. «յայտնի, նշանաւոր» Մժր. 204. որից յայտ առնել, ի յայտ գալ, յայտ ածել «երևան հանել, գալ» ՄԳր. Ոսկ. հս. յայտ յանդիման ՄԳր. Եզն. Ոսկ. մ. ա. 4. յայտագոյն Բուզ. յայտական Եւագր. յայտապատկեր Կոշ. 213. յայտակ «յայտնի» Տիմոթ. կուզ, էջ 200 (Ա. մենեցուն յայտակ կացուցից), որից յայտակարար «զեկուցագիր» Մխ. դտ. 267. անյայտ ՄԳր. անյայտումն «անհետացում», որից անյայտումն աչաց «կուրուքիւն, տեսողութեան կորուստ» Ուխտ. բ. 128. յայտնի ՄԳր. Ոսկ. Եփր. Ագաթ. յայտնական Ագաթ. յայտնել ՄԳր. քաջայայտ Արծր. փիլ. հրա-

պարակայայտ Մաշկ. բրս. պհ. բացայայտել Ոսկ. գաղ. Ագաթ. կանխայայտենալ Աթ. հախայայտ Դիոն. երկն. ևն:

ՆՁԲ ՎԺ. հյ. այտ՝ որպէս ի դուրս երեւալ և այտուցեալ, մանաւանդ Թրք. այտըն, այան, պէյան: Müller SWAW 86, 291 զնդ. .haidya և սանս. satya, որոնց հետ Lag. Beitr. bktr. Lex. 31 կցում է նաև յն. ἐτεός «ստույգ», Հիւրշ. Arm. Stud. էջ 13 մերժում է սանս. satya=զնդ. haiθya=հպրս. hašiya «ճշմարիտ, ստույգ», Հիւնք. պրս. huvaydā «յայտնի», Patrubby 2Ա 1906, 345 այտ «սուիլ» արմատից յ նախդիրով, ինչպէս որ ց նախդիրով էլ կայ ցայտել: Թիրեաքեան, Ատրպատ. ծան. 1 պհլ. paytak, պրս. paydā և huvaydā «յայտնի»:

ԳԻՌ.—Սլ. հայդենի, Ազլ. հա'յտնիլ, Երև. Կր. հայդենիլ, Շմ. հայդենիլ ևն փոխառեալ են գրականից. ունինք սակայն Զթ. այիդ էնել «յայտ առնել» (տե՛ս Աւետարան ըստ Մարկոսի, 2էյթունի գաւառականով, Պօլիս 1913. Գ. 12):

ՅԱՅՐԱՍ, ի-ա հլ. «անառակ, անամօթ, լիրբ, պաղըտ» Սիր. իթ. 5. Ոսկ. մ. ա. 17. մտթ. տիտ. յետնաբար գրուած է նաև յա-րատ, այրատ, արատ. որից յայրատիլ Ոսկ. կող. ժբ և մ. բ. 12 (այրատիլ Ոսկ. ա. տիմ. էջ 40). յայրատութիւն Մծբ. Ոսկ. մ. ա. 16. բ. տիմ. յայրատաբաց Կոչ. 231. յայրատագոյն Բ. մկ. ժդ. 30. Ոսկ. մ. ա. 6, 17. ակ-նայայրատ նար. և այլն:

Հիւնք. Ժ. ἐρωτηχά «սիրային» բառից: Karst, Յուշարձան 421 մեկնում է իբր *յայր-հատ, *այր-հատ և *այր «ամօթ» արմատը կցում է Թրք. ar «ամօթ» բառին, որից ar-səz «անամօթ»:

ՅԱՆԳ. անստույգ բառ, որ գտնում եմ հետեւալ հատուածի մէջ. «Զոր օրինակ որ յանդն յաղթիցէ և զապստամբսն կապիցէ». Սերբեր. էջ 40:

+ ՅԱՆԳ «վերջ, ծայր, եզր. 2. յարմար, պատշաճ, վախելու». որից յանգիլ, յանգուցանել, յանգչիլ ևն:

= Կազմուած է յ նախդիրով անկ արմատից. տես անկ-անել:

ՆՁԲ ՎԺ ձայնէս անկ, անկումն կամ յանկչելն, հանգիստ: Հիւնք. անկանիլ բայից: Տէրվ. տե՛ս հակ բառի տակ: ԳԻՌ.—Երև. Տփ. անգ «հզերք (կերպասի, կտորի)», նաև «կերպարանք». օր. Երև. Կտամ՝ անգդ կծովի (այնպէս կզարնեմ որ ...).—ունինք նաև հոշ. լեռի հանգ «ամառ ժամանակ լեռներն ու բարձրադիր արօտավայրերը ամառանոց երթալուց յետոյ դիւզ վերադառնալը» (իբր լեռի յանգ—վերջ):

ՅԱՆԳԱՆԱՆԱՆ. անստույգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Պիտ. 553. «Քանզի քաջայայտ ամենեցուն, զի զյառաջագոյն յապահովագրութեամբ յանգահացեալսն յորժամ ընդ իւրով քաղցր ըմբռնմամբն արկցէ, անդրէն քննողս և նախահոգակս դիտելոյ... պատրաստէ»:

Թուր. ուղղիւի անհոգացեալ:

Յանգութն տե՛ս Անկարճ:

*ՅԱՆԳԻՄԱՆ «դէմը, դիմացը» ՍԳր. որից յանդիման առնել կամ կացուցանել «ներկայացնել» ՍԳր. «յայտնի դարձնել, փաստել» ՍԳր. յայտ յանդիման ՍԳր. յանդիմանել «դիմացը կանչել, յանցանքները երեսին տալ, կշտամբել» ՍԳր. Ոսկ. յանդիմանութիւն ՍԳր. Կոչ. յանդիմանակաց Դ. Թագ. իե. 8, 19. Երևմ. լե. 19. Եւագր. յանդիմանատես Ագաթ. յանդիմանատր Ագաթ. ևն:

= Պհլ. 𐭠𐭡𐭣𐭥 andēmān, մանիք. պհլ. (տե՛ս Salemann, Man. Stud. 3AH 8, էջ 85) 𐭠𐭡𐭣𐭥 handeman «դէմը, առջևը». հմմտ. պհլ. andēmānkar «ներկայացնող», andēmānīh «առաջին ծառայութիւն» (բուն «մէկի առաջ ներկայանալը»), պաղ. andīmāni (=պահլ. *andēmānik) «դէմը, առջևը». պարզ արմատն է պհլ. 𐭠𐭡𐭣 dēm, մանիք. պհլ. 𐭠𐭡𐭣 dīm>հլ. դէմ:—Հիւրշ. 141:

ՆՁԲ հլ. դեմբ բառից: Տէրվ. նախալ. 118 սանս. anti, յն. ἀντί, գոթ. and բառերի հետ՝ իբրև յ-անդի-ման: Հիւնք. և Մառ. ԿԱՀ 1918, 344 դեմ բառից:

ԳԻՌ.—Ջդ. յանդիման «դիմացը»:

ՅԱՆԳՈՒԳՆ (յգ. յանդուգն) «խրոխտ, անվախ, աներկիւզ» ՍԳր. Ոսկ. յհ. բ. 30. որից

յանդգնիլ ՍԳր. Ոսկ. յանդգնութիւն ՍԳր. յանդգնագոյն Գ. մկ. ա. 9. Բ. կոր. ժա. 23. յանդգնաբար Եղիշ. յանդգնօրէն (նոր բառ) են:

Հիւնք. անդունդ բառից՝ իբր զգնամ բնդ անդունդս:

Յանդրանալ տե՛ս Անդ:

Յանկարծ տե՛ս Կարծ:

Յանձանձել տե՛ս Անձն:

Յանց, Յանցանք տե՛ս Անց-անել:

ՅԱՇ. առանձին չի գործածուած. սրանից յաշ կենալ «լրտեսել, դիտել՝ տեսնելու համար թէ ո՛վ է» վրդ. առկ. 140:

*ՅԱՇՏ, ի հլ. «կուռքերին հղած զոհ» Ա. զաթ. Եզն. Եղիշ. գրուած է նաև յաշդ, աշդ, աշտ. որից յաշտածին Եզն. յաշտաբար «զոհ մատուցանող» Բառ. երեմ. էջ 220 = աշտաբար ԱԲ. անյաշտ «չզոհուած» Եղիշ. նոյնպէս և Աշտիշատ կամ Յաշտիշատ տեղանունը:

= ՊԿԸ. ԵՂԵՂ yašt «աղօթք, երկրպագութիւն» բառից, որի հետ նոյն են զնդ. yaštay- «Աստուած պաշտելը, աղօթք», պհլ. պաղ. ԵՂԵՂ yaštan «պաշտել զԱստուած, սրբազնագործել», փոխառութեամբ նաև ասոր. Ը yašt «զրադաշտական աղօթք, պաշտօն». բոլորի արմատն է զնդ. Ե ա yaz- «զոհել, նուիրաբերել», որի անցեալ դերբայի ձևից է yašt. տե՛ս և հլ. յագել:—Հիւքշ. էջ 197:

Ուղիղ մեկնեց նախ S. Martin, Mém. s. l'Arm. 2, 477 կցելով զնդ. yašt բառին: ՆՃԲ լծ. պրս. աշտի «հաշտութիւն», եէշթէ «նուէր», լտ. hostia «զոհ», festum «տօն»: E. Boré JAs. 1841, 652 պրս. Ե Yazd «Աստուած»: Böttich. ZDMG 1850, 358, 175, Arica 89, 448, Lag. Urgesch. 367 յագել ձևից: Müller-SWAW 38, 580 են զնդ. yašta: Justi, Zendsp. 249 զնդ. yēšti: Հիւքշ. KZ 23, 9 փոխառեալ զնդ. Yēšti-ից: Տէրվ. Մասիս 1882, յունիս 7 պհլ. yašt «զոհ», նոյն, նախալ. 100 սանս. yaš, զնդ. yaš, պրս. yaštan, յն. ἀτομαί, ἄγιος ձևերի հետ, բայց բնիկ հայ լինելու վրայ կասկածելով: Հիւնք. հաշտ բառից:

Յաշաղ «նախանձ» տե՛ս Աշք:

ՆՃԲ «աշօք աղիւն, աղարտելն, այլալուծիւն», Հիւնք. հաշել բայից:

Յապաղել տե՛ս Ապա:

ՆՃԲ լծ. հլ. ապա, այլ և թրք. եափնա:

Հիւնք. յն. ἀπάγω «տանիլ»:

*ՅԱՊԱՆԱՍ «արհամարհանք, թշնամութիւն» (սխալմամբ գրուած նաև յայպանաս, յապանա). երեք անգամ գործածուած է Մծբ. «Սէր հեռի է յապանաս ասելոյ» (էջ 338). «Յապանաս բարբառով» (էջ 234). «Սոքա են... պարտաւորիչք արդարոց և որդիք յայպանասի» (էջ 371):

= Ասոր. ԵՂԵՂ yapanas բառից տառադարձուած. գտնուած է Զգօնի բնագրի համապատասխան տեղերում. ասորի բառի նըշանակութիւնը շատ ստոյգ չէ. Parisot մեկնում է «արհամարհանք, թշնամութիւն»:

ՀՀԲ մեկնում է բառս՝ «այպանօղ, արհամարհոտ, սոպո, դաժան, դժնդակ. 2. այպանք, քամահանք են»: ՆՃԲ չլար սատանայ կամ թրք. եապանա «վայրենի»: ԶԲ, որից նաև ԱԲ, «այպանօղ, արհամարհոտ, դժնդակ. 2. արհամարհութիւն կամ անէծք»: Ուղիղ մեկնեց վերի ձևով Վարդանեան ՀԱ 1913, 135:

ՅԱՊԱԻԵԼ «կտրել, ծայրից կրճատել, խուզել» ՍԳր. Վեցօր. 97. որից յապաւաւմ Պիտ. յապաւիշ Շնորհ. յապաւաւմ Մաքս. եկեղ. Մաշտ. ջհկ. գրուած է նաև ապաւել Եղիշ. դա. (որ Բռ. երեմ. էջ 27 մեկնում է «լուանալ»):

Հիւնք. ապ բացասականով աւելի բառից:

*ՅԱՊԻԻԳԱՅ «հողմ ինչ արեւտեան». ունին միայն ՀՀԲ և ԶԲ (իբր նոր բառ):

= Յն. ἰάπωνξ, ἰάπωνος «արեւտեան-հրախտարեւտեան քամի». յառաջանում է բառս հարաւային Իտալիոյ 'Ιαπωνία գաւառի անունից:—ԱՃ.

Յապուրակի տե՛ս Ապուրակի:

ՅԱՊՏԻԼ «ծպտիլ, ալլակերպիլ, մտանել յալլ կերպարանս, ձևանալ». ունի միայն ՀՀԲ. անստոյգ բառ:

ՅԱՊՏԿՈՅ «անկասկած կամ անգործ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 220:

Յաջող տե՛ս Աջ:

ԳԻՌ.—Ողմ. հաջ'օղիլ, խրք. աջ'օղիլ, Ակն. աշէօղ, Մշ. քանդ.— իսկ Մշ. աշօղիլ ասգնեի (անշուշտ Աստուած յաջողէ՝ ձեից)։

—3Ա.2ՈՐԴ՝ ամէկից յետո եկող, ժառանգ» Եւս. քր. Ոսկ. մ. ա. 4. որից յաջորդել իմ. ժէ. 20. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. մ. ա. 8. աշարայարել, խօսքը առաջ տանիլ» նանայ 117. յաջորդութիւն Եւս. քր. նախալաջորդ Գր. տղ. նոր բառեր են յաջորդաբար, յաջորդական, յաջորդաբան են։

—Կազմուած է յ նախդիրով և -որդ մասնիկով (հմտ. նախ-որդ) աջ արմատից, որի վրայ տե՛ս առանձին։

ՆշՔ աջակից կամ ճորտ բառերով է մեկնում։ Տէրվ. Երկրագունետ 1883, 170 յաջ անգործածական մի արմատից՝ -որդ մասնիկով։—Հիւնք. աջ բառից։

ՓՈՒՆ.—Ուտ. hajort՝ «յաջորդ» (եկեղեցական բառ)։

3Ա.ՌԳՆԵԼ «արգիլել, սանձել»։ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ոսկ. բ. տիմ. ա. «Զլառզեմք, շածեմք ի խրատ զստահակս»։

ՆշՔ հանում է գառագեղ բառից, ԱՌ լունի. արդեօք լաւագոյն մի ընթերցում» է գտել։

3Ա.ՌԵԼ «երկարել, մեկնել (ձեռքը)» Երգ. Բ. 4, «տնկել (աչքը, աչքերը)» Նար. Խոսր. որից յառի «երկարելով նայիլ, կարկառիլ» ՍԳր. Տիմոթ. կուզ, էջ 271 (որ և յառու Սիր. ժդ. 24). «կախուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 99—100. յառումն Նար. Խոսր. պտրգ.։

ՆշՔ «ի ձայնէս առ կամ յարել, լծ. և յեռու և կարկառել»։—Հիւնք. յեռու բառից։

+3Ա.ՌՆԵԼ (կտր. յարեայ, հրմ. արի՛) «ստորի ելնել, վեր կենալ, կանգնիլ, քնից վեր կենալ, յարութիւն առնել, կենդանանալ, արշաւել, վրան յարձակիլ» ՍԳր. որից յարուցանել ՍԳր. յարուցիչ Ագաթ. յարութիւն ՍԳր. շարութիւն Եղն. վաղայարոյց ՍԳր. մեռել-յարոյց Մեծոր. գեալարոյց՝ վանակ. տարեմտ. յառաջարոյցումն Կենս. Դիոն. (ՀԱ 1913, 654), անյարիւր (սխալ կազմուած) «շարունակի» Եղիշ. Նար. դիւրայարոյց Ոսկ. Երր. կիսայար Նար.։

—Բնիկ հայ բառ, որի բուն արմատն է

ար, ինչպէս ցոյց է տալիս հրմ. արի՛. ծագում է հնիս. արմատից (Meillet MSL 8, 155), որ ստորին ձայնդարձն է հնիս. er, or արմատի. սրանց հետ հմտ. սանս. րօժի, կտր. úd ārtā «յարեալ», árvā, árvan-, árvant- «քաջընթացիկ», árnas «հեղեղ», զնդ. ærēnaoiti «երթալ», aurvō «արագ», քուլ. eror, ersam «յարուցանել», յն. ὄρνυμαι «յարունմ», ὄρτο «յարեալ», ὄρσο «արի՛, ե՛լ, վե՛ր կաց», ὀρούω «խսկոյն վեր կենալ՝ ոտքի վրայ կանգնիլ, խոյանալ, վրան յարձակիլ», ὀρθός «արեւածագ», լտ. orior «յարունմ», orīgo «ծագում», հիւլ. arna, arnada «երթալ, վազել», ὄρτ «աշխոյժ», անգլ. rype «վազք», earu «արագ, աշխոյժ», անգլ. run «վազել», հրգ. runs «շուրի ընթացք, գետ», հաքս. aru «աշխոյժ» են են, որոնց ընդարձակ ցանկը տե՛ս Pokorny 1, էջ 136—142, Boisacq 714, Walde 547, Ernout-Meillet 679, որ յարեայ ձեռք մէջ ի գնում է=լտ. oritur են ձեռքի i-ի հետ։—Հիւրշ. 477։

ՆշՔ «արիաբար ի վեր ելանել»։ Pe-term. 33 և 227 սանս. jāgr, յն. ἐγείρειν «կանգնեցնել, յարուցանել»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Müller SWAW 41, 8 համեմատելով զնդ. ærā, յն. ὄρνυμαι ձեռքի հետ։ Jüsti, Zendsp. 29 զնդ. ar «երթալ» և 102 զնդ. gar «հսկիլ» արմատների տակ։ Հիւրշ. Arm. Stud. § 209 ունի ուղիղ մեկնութիւնը։ Տէրվ. Նախալ. 62 վերինների և երբայ բառի հետ՝ հնիս. ar արմատի տակ։ Հիւնք. յն. ὄρνυμαι-ից։ Karst, Յուշարձան 402 սումեր. ari «exaltation», 421 ալթայ. ὄր, ūr «վեր», շաղաթ. ὄր, ur «բարձր» են։ Պատահական նմանութիւն ունի Բերբերիստանի՝ Սահարայի սեւամորթների լեզուով արի՛ «ե՛լ, վե՛ր կաց, ե՛կ, արի՛» (Բիւր. 1900, էջ 474)։

ԳԻՌ.—Առանձին բայաձեռ ըկայ, բայց տեղ տեղ գործածուած են հրմ. արի, արիֆ ձեռքը՝ իբր միջարկութիւն, «ե՛կ, եկե՛ր. էկէ՛ք» նշանակութեամբ, այսպէս՝ Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Ննիս. Տի. արի, Վն. արե՛, Մկ. արբ՛, Սվեդ. ուրէ՛, Սլւ. յմրի, Մրդ. յմր։ Այս նշանակութիւնը յառաջացած է նրանից.

որ «երթալ-գալու» գաղափարին զուգորդուած է միշտ «ելնել, վեր կենալ» գաղափարը. ինչ, ելաւ եկաւ, ելաւ գնաց, վեր կացաւ գնաց, նոյն իսկ նախատարար տեկուէ՛ շփուէ՛ (Ախց.) «վեր կաց գնա՛»։ սրա համեմատ էլ արի՛ եկ, որից սղուելով ձեացել է մհյ. արե՛կ «ե՛կ, եկո՛ւր, արի՛»։ իսկ նոր դաւառականներում երկրորդ բայը յապաւուելով՝ մնացել է միայն արի՛՝ նոյն «արեկ» իմաստով (տե՛ս Մաքսուդեան, Արրտ. 1915, 408)։ Գրեթէ նոյն բանն է արաբ. تالة tā'ala, որ բուն նշանակում էր «բարձրացիր, վե՛ր կաց, ե՛կ», բայց յետոյ եղաւ պարզապէս «եկո՛ւր, ե՛կ» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 881). —Այս միջարկութիւնից դուրս ունինք նաև յարիլ վն. «յարութիւն առնել», Յարութիւ՛ «Քրիստոսի յարութիւնը, Զատիկ», (նաև իբր յատուկ անուն՝ Արութիւն, Արութ, Յարութ, Արքիւն, Արքո, Յարո, Թիւնի, Աթիւն ձեւերով), հարյավ (Քրիստոս յարեալ) և ծծկ. «գողաւալ, գողութիւն անել»։

Փոխ.—Ուտ. արի «եկած»։

*ՅԱՍՄԻԿ «մի տեսակ անուշահոտ ծաղիկ է. լատ. *jasminum fruticans* L» (Տիրացունան, Contributo § 352), որ է ռուս. жасминъ, ясминъ (տե՛ս Анненковъ, էջ 180) Ազաթ. որ և յասմին խոր. աշխ. յասմի Բժշ.—այս ծաղիկը պատկանում է Oleaceae ընտանիքին. նոյն ընտանիքին է պատկանում նաև *syringa vulgaris* L, որ է «եղրեանի, Թրք. լէյլաֆ, ֆրանս. lilas, ռուս. сирень» (Տիրացունան § 349, Анненковъ 346). ընտանիքի նոյնութեան պատճառով Պարսկաստանում *yasaman*, որ է «յասմիկ, жасминъ» ստացել է նաև «եղրեանի, lilas, ռուս. сирень» նշանակութիւնը, որից էլ վրաց. իմեր. մինգր. *iasamani* «եղրեանի, сирень» (Анненковъ 346), հայոց մօտ էլ բարբառներում եասաման «եղրեանի, сирень» (օր. խոյում՝ ըստ Տիրացունան § 349), որից և Կովկասի գրական հայերէնում սխալ անդրադարձութեամբ յասմիկ դարձել է «եղրեանի, lilas, сирень»։ (Բոլորովին ուրիշ է յեսմիկ, որ է «ասորեակ, chamaelina silvestris Wallr». (Տիրացունան § 159), տես հետմով)։

=Պհլ. *yāsmik և yāsmīn հոմանիշ ձևեր

րից փոխառեալ. (առաջինը աւանդուած չէ, բայց անշուշտ գոյութիւն ունէր, ինչպէս ցոյց է տալիս հայերէնը. հմմտ. պրս. zamī և zamīn, angustarī և angustarīn կրկնակները)։ Բառիս իրանեան միւս ձևերն են պրս. یاسمین yāsamīn, یاسمین yāsmīn, Բելուճ. yāsmīn, աֆղան. yāsmīn, vāsamīn «յասմիկ»։ Գտնուում է նաև ուրիշ լեզուների մէջ. ինչ. ասոր. ܝܫܡܝܐ yasmā, յն. ἰάσμη, ἰάσμιον, լատ. jasme, jasminum, իտալ. gelsemino, ֆրանս. jasmin, ռուս. ясминъ, жасминъ, սլաւոն. jazmin, azemin, նյն. Դասերի, Դասարի ևն (սրանք Թրք. yasemi ձևի միջոցով)։—Հիւրշ. 198.

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև նշՐ, Lag. Arm. Stud. § 1551 ևն.

ԳԻՌ.—Մկ. ասմին։

ՅԱՍՄԻՆ «մի տեսակ քամի»։ մէկ անգամ գործածուած է անծանօթ մի գրութեմի մէջ. «Էնդ մէջ ջուրց և երկնի օդը են և բազում անգամ յօգուտ յաղբերաց և յերակս ջրոց յաճախեն. և են այսոքիկ. յասմն, սուրհապ, անագումն, նեսիա. այսոքիկ են որ շարժմունս առնեն և երկինք հաստատ լինի վասն երկրի»։ (Հին հաւ. էջ 64). ԱՐ գրում է յասում ձևով։

*ՅԱՍՊԻՍ (ն հլ. ըստ նշՐ, բայց առանց վկայութեան) «մի տեսակ ազնիւ քար» ՍԳր. որ և յասպի Յայտ. դ. 3 (սեռ. -տյ), լմբ. յայտ. կէ. «յասպիսից շինուած» Սասն. 67.—Յայտ. դ. 3 յասպայ սեռականի դէմ նրկատելու է՝ որ լմբ. յայտ. ժ. կէ. երեք անգամ գրում է յասպոյ, որով ուղղականը լինում է յասպ. իսկ Ս. Գրքի վերջին հրատարակութիւնը (Պօլիս 1895) պարզապէս դնում է յասպայոյ, որով ջնշում են թէ՛ յասպի և թէ՛ յասպ ձևերը. բուն ուղղական յասպի ձևը ունի լմբ. յայտ. կէ։

=Յն. ἰάσπις հոմանիշից, որից են նաև լատ. iaspis, գերմ. Jaspis, ռուս. ясписъ, ֆրանս. jaspe ևն. յունարէնն էլ փոխառեալ է փունիկերէնից. հմմտ. եբր. ܝܫܥܦܐ yāšāpe «յասպիս» (Boisacq 364). բուլղարի սկիզբն է ասուր. yašupū, ašpū, yašpu (Gesenius¹⁷ 326), որից էլ պրս. یاشب yašb, արաբ. یاشم yašm «յասպիս» ևն.—Հիւրշ. 366.

ԳԴ, էջ 49 (yašm բառի տակ) պարսիկ ձևից է հանում: ՆՂԲ յիշում է յն. լտ. իտալ. և պրս. ձևերը:

—3US ձկտրել, մանաւանդ ծառի ճիւղերը կտրել: արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յատանել կամ յտնել ծառերի կամ մանաւանդ որթի աւելորդ ճիւղերը կտրել: ՍԳր. յատումն Շնորհ. առակ. և տաղ. յատոց ճալգիները յօտելու կենդանակ» Նանայ. 440 (տպ. յատոյց). Սկևռ. լմբ.—Այս արմատի միւս ձևերն են՝ 3US թորթի կտրած ճիւղ» Եզնի. ԺԵ. 4. որից յօտնել թորթի աւելորդ ճիւղերը կտրել» Վստկ. Վրք. հց. բ. 71. Շնորհ. տաղ. Նար. երգ. յոտումն Շնորհ. տաղ. յոտոց թորթ յօտելու կենակ» Վստկ. յոտահատել ճալգու աւելորդ ճիւղերը կտրատել» Պարականոն շար. էջ 48 (նորագիտ բառ).— 20S ճհատեալ ուռ որթոյ» Վստկ. որից հօտել ճյօտել» Ծառնտ. = Նոյն է հատ ձկտրել» արմատի հետ, որ տե՛ս վերը. հատ—հօտ և յատ—յօտ ձևերի ձայնական առնչութեան համար հմմտ. մատչիլ—մօտ, արածել—արօտ:

ՆՂԲ հատանել բայի՞ց: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 1 լիթ. piauti ձկտրել, հըն-ձել», լտ. putare ձկտրել» բառերի հետ. հօտ համարելով անցեալ դերբայի ձև: Հիւնք. յօղ, զօղ բառերից: Պատահական նմանութիւն միայն ունի ասորերէն ܐܕܐܝܬܐ 'ad ճյօտել»:

ԳԻՌ.—Խրբ. յօղիլ, Խտշ. օղէլ, Ալշ. էղել. Երեւ. էտուլ, Վն. էօտել, Ակն. հօղէլ, ՀՃ. հիղէլ, Սվեդ. հիղղիլ, Զթ. հուղիլ և Ռ. հօրթէլ. այս բոլորը նշանակում են ծառի աւելորդ ճիւղերը կտրատել» (վերջինը կազմուած է յօտել, հօրղել և թերեւ նաև որթ բառերի խաշաձեմամբ).—հմմտ. նաև Վն. էօտ ճխաղողի որթ», Զթ. հէօղ ճյօտ», ՀՃ. հէղոց և Զթ. հիւղից ճյօտոց». —նոր բառեր են որթ-յօտ ճխաղողի կտրած ճիւղեր» (> Խրբ. օրթօղ, Տիգ. օրթօղ, վօրթօղ. այս երկուսը ճյօտ, կտրած ճիւղ» իմաստով.— իսկ Մշ. օրթօղ ճխաղողի ճիւղ՝ որթի վրայ»), որթ-յօտնել թորթը յօտել» (> Խրբ. օրթօղիլ), յօտա-թորթ յօտող» (> Երեւ. էտվօր), էտուլարիկ ճյօտոց»:

ՓՈՒՆ.—ՏԵ՛ս որթ բառի տակ:

+3USUL, ի-ա հլ. տակը, խորքը, գետին, հողի երեսը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 12 և երր. Եզն. ճհող, երկիր» Սարկ. քհ. (յատակ հայրենեաց ճհայրենի երկիր»), նորագիտ Ա. մնաց. Ժթ. 13. ճհայրենի» Սասն. 55. որից յատակել ճարուքանդ անել» ՍԳր. Եւ. քր. ճաւայատակ շինել» Վեցօր. յատակաբուխ Վեցօր. սալայատակ Եղիշ. Շիր. Սարգ. քալայատակ Բ. մնաց է. 3. 3հ. Ժթ. 13. ան-յատակ նոնն. հիմնայատակ Զենոր. կեա-յատակ Նիւս. երգ. դաշայատակ Ծառնտ. քանճայատակ Ագաթ. վարդայատակ Եսթ. ա. 6. քալայատակ նոնն. կարճայատակ Անան. եկեղ. կարմրայատակ Պիտ. հարթայատակ Բ. մակ. Թ. 14, Ժգ. 33. գրուած է նաև առակ Վրք. և վկ. բ. 412, որից հյց. զատակ վկ. դէ. 26. նիւգ. հյց. յատակ:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pēdo- թորք» բառից. ցեղակից ձևերը տե՛ս հետք, որ ունի նաև ռաֆ ձայնդարձը. այստեղ առնուած է ստորին ձայնդարձը՝ իբր pēd-. նշանակութեան համար հմմտ. նոյն արմատից յն. Ծձ-քեծօն (հնիս. *dm-pedo-) ճ՛տան յատակը, յատակ, հող» (Boisacq 166), քեծօն ճհող, երկիր». սանս. padá- թոնդ», միու. inad (*eni-pedo-) թոնդ», յն. քեծիօն ճղաշտ», էքքեծօն ճհատատուն (որ հողի վրայ է հիմնուած»), ատտ. էքքեծօն ճհատատել» (Boisacq 754), քեծօր ճտախտակամած» (Boisacq 808):— ԱՃ.

ՆՂԲ յա- համարում է = Թրք. ayaղ թորք», հյ. աֆ. նոյնը գտնում է նաև յա-խնապակ, յա-խնթոր, յա-ղթել բառերի մէջ. լծ. ռմկ. տակ. նոյն է վրաց. իատաղի, լծ. և հյ. գետին, յն. էծափօց. իսկ յատակել՝ լծ. սատակել: Lag. Urgesch. 313 և Beit. baktr. Lex. 64 պրս. ܐܬܐ tak ճհիմ, խորք»: Մորթման ZDMG 24, 80 Թրք. yataղ ճանկողին». Müller, Armen. VI սանս. sadas, հպրս. hadiš. դնդ. hađiš, յն. էծօն ճնիստ», էծափօց ճյատակ» բառերին ցեղակից: Հիւնք. դնում է քաղ բառից տակ, որից առակ, որից յատակ: Հիւրշ. 110 մերժում է համեմատել պրս. tak բառի հետ, որով-

հետև հայ ձևը յառակ է, և պհլ. *atak՝ ձևը պիտի տար պրս. *dak:—Karst, Զուշարձան 421 եակուտ. ույզուր. atak, չաղաթ. ayaq «տոթ», թրք. yataq «անկողին», Մառ. IAH 1917, 322 ավար. 'odo «վարը» բառի հետև Աճառ. Նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է վերապահութեամբ Կամիս dagan հոմանիշը, որի վրայ կարելի է աւելացնել նաև tēkan, takn «գետին»:

ԳԻՐ.—Փոխանակում է սովորաբար նույնանիշ և նոյնաձայն տակ բառով, որի վրայ տե՛ս առանձին. յառակ ձևը պահում են և. առակ, Ախց. հատակ «սենեակի կամ տան յատակը», հոր. աղագ «յատակ, տակ», ՀՃ. աղօգ «իւղի տականքը», ինչպէս նաև առկենալ Զթ. «սուղիլ, ջրի տակ խորասուզուիլ», բարդութեան մէջ՝ և. քարճէտակ «աւերուած, քարյատակ»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. օაბაჯო իառակի «յատակ, տախտակամած, սալալատակ, շէնքի յատակագիծ», մինչք. օაბაჯო իառակի «տախտակամած» (այս մասին տե՛ս նաև Brosset, JAs. 1837, 467), ուտ. atak «գոթիք» թուրք. է փոխառեալ յառակ ձևից:

—ՅԱՏՈՒԿ, ի—ա հլ. «դատուած, բաժանուած» Եփր. բ. կոր. Պիտ. «մասնաւոր, առանձնական, սեփական» Նիւ. Պորփ. Պիտ. «առանձին, միայն, զատ, բացի» Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 29. Խոր. Պիտ. «տարբեր» Ոսկ. զծ. 72 (Նոտես զձև նոցա յատուկ յայլոց). որից յառկութիւն, յառկեալ, յառկապէս, յառկեղ ևն, բոլորն էլ յետին: Նոր գրականում ունինք յառկանիշ, յառկանշական, առանձնայատուկ, իւրայատուկ, յառկացուցիշ, յառկացեալ, առանձնայառկութիւն ևն:

—Կազմուած է յառ=հառ «կտրել, բաժանել» արմատից՝ -ուկ մասնիկով. նշանակութեան զարգացման համար հմտ. հյ. զատ «որոշ, յատուկ, բաժանուած» (հառ=անել արմատից), լտ. privus, privatus «առանձին, մասնաւոր, սեփական» (privare «զրկել» բայից). միջին օղակը կազմում է յատուկ «տարբեր», որ մի կողմից նշանակում է «բաժանուած, տարբեր» և միւս կողմից «սեփական, իրեն յատուկ»:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԻ.—Տէրվիշ. նախալ. 122 յա— մասը դնում է իբր սանս. sva, զնդ. hva, յն. օձ, լտ. sibi, զոթ. sik «ինքն» ևն. հմտ. զնդ. xvayta «յատուկ», xvaytu «խնամութիւն»:

Հիւնք. յառանել բայից: Խիբաքեան. Արիահայ բռ. 233 հյ. հատիկ, պհլ. ha-dih, արաբ. āhad «մէկ» բառերի հետ, իսկ Հայ-երան. ուտումն. էջ 97 պհլ. սիմ. haduh «մէկ, միակ»:

ԳԻՐ.—Նկատելի է հոր. աղուգէն «յատկապէս, յատուկէն», միւսների մէջ գրական հանապարհով՝ հատուկ, հաղուգ (Ջղ. յատուկ):

*ՅԱՏՈՒԿԷ կամ ԱՏՈՒԷ «մոշայի պտուղ, tamari» Ամիրտ. Մխ. հեր. ունի միայն ՀԲու. § 3370:

=Արաբ. اءبا 'adba նոյն նշ.:

Ուղիղ է մեկնում նախ Ալիշան, ՀԲու. բայց սխալ է գրում اءبا 'adba: Վերի ձևով Karst, որ նամակով յայտնել է Seidel-ին (§ 431):

ՅԱՏՏԱՆՑ. բոլորովին անստույգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մազ. թղ. էջ 223. «Քանզի և այս ինքեանց սեպհական և հարազատապէս ի Թրակիայ երեկալ զիւտ, մանաւանդ ի յատուանցն ներքինեաց մաքրագոյն և վճիտ քմազարդութիւն և բացազանշութիւն պատկանեալ և յարմարեալ ձայնիւ»:—Յայտնի չէ մինչև անգամ բառիս ձևը. յ կրկնուած նախդի՞ր է թէ արմատական. ուղղական հոլովը ինչպէ՞ս պէտք է դնել (Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 198):

ՅԱՏՐԱՆԱԼ «երկրայիլ, կասկածիլ». ունի միայն ՓԲ. սրա դերբայն էլ ունի Բառ. երեմ. էջ 221 յատրացեալ «երկուացեալ» ձևով:

+ՅԱՐ «կից, կցուած, կողք կողքի միացած» Եւ. քր. և պտմ. Ոսկ. մ. բ. 17. «Իրար նման, յարմարող» Վեցօր. «յարմար, համապատասխան» Ոսկ. յհ. ա. 19. «միշտ, ամէն անգամ» Եղիշ. Պիտ. Խոր. (նշանակութեան զարգացման համար հմտ. պրս. پيوست payvasta «յարակցեալ, կապուած, կցուած. 2. միշտ»). այս արմատից են յար

կտլ
որի
ածս
ճիւ
ռալ
դալ
լմբ
տոր
տեղ
վրէ
յոտ
դան
ճիւ
(նոյ
թոյ)
=
տեհ
ձայ
շիւ-

9)
երե.
դիւ
այս
ճիւղ
յոտե
խաշ
դողի
ջթ.
յոտ
թող,
այոտ
ոսթո
տեղ
տորթ
այոտ

միանգամայն «իսկոյն» Ոսկ. մ. գ. 28. յա-
րել ձկնել, իրար միացնել, աւելացնել» ՍԳր.
Ազաթ. Եւս. քր. Եփր. ծն. յարեցուցանել
Ազաթ. Կորին. յարեչիլ «ի դէպ գալ, յար-
մարիլ» Ոսկ. մ. գ. 16. յարեանալ «հետեւիլ,
անմիջապէս յետեւից դալ» Թր. քեր. Խոսրո-
վիկ. 88, յարեումն, յարեմունք հարկ. 177,
անյարուչ «անմիաբան» Փարս. միայար Կիր.
պտմ. Շիր. ռղնայար Ա. թագ. ի. 5. մշտա-
յար Մագ. շարայարել Ոսկ. եփես. յետնա-
յար Մագ. շարայարել Ոսկ. եփես. յետնա-
դարեան բարդութեանց մէջ դարձած է յա-
ճախադէպ մի տարր՝ 1. «միշտ» նշանակու-
թեամբ և 2. իբր համապատասխան նախա-
մասնիկ՝ յն. քաթ, քար- քառ երի, մօտը, քո-
վը» նախդիրի. հմմտ. յարագուարն «միշտ
զուարթ» Խոր. փիլ. յարաշարժ «մշտաշարժ»
Եղիշ. յիս. նար. յարագոյ = յն. πᾶρως, յարա-
դուրիւն = παρὰ θεοῖς, յարանուն = παρώνυμος
են. հնագոյն օրինակներն են յարածուի Ոսկ.
ա. կոր. յարակարգել Եւս. քր. յարեօն Ա-
զաթ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. աղ- ձկնել, միաց-
նել, արուեստով յօրինել» արմատից, սրա
պարզ, աճած կամ կրկնաւոր ձևերն են ներ-
կայացնում յն. ἄραρίσχω «յարմարել, պատ-
րաստել, կցել, յօրինել», ἄρμενος «յարեալ,
կազմեալ», ἄρμος «կցուածք, ճեղք, դամ».
ἄρμα «կառք», ἄρδρον «յօդ», ἄρῆσχω «զոհաց-
նել, հաճիլ», ἄρῶ, ἄρῶν «կարգաւորել,
պատրաստել, յօրինել, շինել», ἄρτος «յար-
դարուն», լտ. ars «արուեստ», artus «ամ-
փոփ, սեղմ, նեղ, յօդ», arma «կարասիք.
զործիք, զէնք», սանս. arpayati «ներմու-
ծել», ará- «անուի ճառագայթ», aram «յար-
մար, բաւական», րտի- «ձև, եղանակ», զնդ-
arəm «յարմար, համապատասխան», ərənā-
vi «արարաւ», arānte «հաստատուիլ», aši
(<*rti) «զործ» են են (տես Boisacq 73.
Walde 61, 63, և մանաւանդ Pokorny 1.
69—76 յիշուած բառերի երկար շարքը): Հա-
յերէնում հնիս. աղ- դարձած է *ար, որից յ
նախդիրով՝ յարել, կրկնութեամբ՝ արարի,
աճմամբ՝ արդ (արդար, արդիւնք, արդեօք,
յարդ, զարդ), և յօդով՝ առնել. այս բառերի
վրայ տեհ վերը առանձին. տեհ և յարմար:

նշթ լծ. յն. haereo «նստիլ, հա-
նարան: Ուղիղ մե-
նախ Տէրվ. Մասիս
նախալ. 62 և յետ
21, որ ընդունում են
լեզ. 162 և Meillet,
tarb. 199 ա.—Մառ
haða «քնդ» բառի հ
բայից: Scheffelowit
էշ 50 յն. ἄρμος «կ
կցել», լտ. serō «մի
sarat «թել» են ձևեր
շարձան 417 ուղիղ
նաև թթր. yar, yer,
տել», ուղղոր. yara
թին», օսմ. yarar
atmaq «ստեղծել»,
դեկ. ինստիտ. 2, 89
բիւանտների և սպ
նացիայով):

300ԱՐԵԹԵՐ «լոյս», ու
էշ 221:

Յարալէզ տեհ Առեղ
300ԱԿ «երկար ժամ
բառ) Վստկ. 116, 138.
յարակ (այլ ձ. յերակ)
կեցեալ իցէ. Թէ կամեն
Այս բառից է յարակի
միշտ մէջը մնալ» Եփր.
յիմարութենէ և յանխր
յորում տգէտք յարակե

վերջին յարակիլ
է «թերեւս գրելի յա-
և կամ իմանալի
զորդիլ». ԱՐ «միշ
Աճառ. Հայ. նոր
275 զանում է որ
նուած է բ. Տիմ. բ
ի յիմար և յանխ
ժարեա», ուր յար
տասխանը չկայ. բ
թինը անհրաժեշտ

300ԱՀՈՒՆ «խորաքն
զամագտ. է. «Մատիթ
թինս անմոմոշական՝

ՅԱ

Մակ անկեալ բրօք, առ մարդ, յորում խու-
նում յարահունս:
յինուլ», ի Գտառ ու մեկնեց Մէնէվիշեան ՀԱ.
ուիլ», Թր 1911, 369:

Յարամուր տե՛ս Արամուր:
igge KZ: ՅԱՐԱՅ «հարաւ». ունի միայն Բռ. երեմ.
sen, Հայ 22:

rm. Eleme ՅԱՐԱՆԱՎ «ձանձրանալ». ունի միայն Բռ.
5, 318 զի հմ. էջ 222: (Սրանից տարբեր է յարանալ
Հինք. յար դտանիլ, շարունակիլ. 2. կցիլ, միա-
29 (190 ալ» 34. իմ. առ. Պիտ.—յար բառից):

Եթա «կապ ՅԱՐԱՉԻՆ «Ի զուր, վայրապար». գիտի
անել», սա իայն Բառ. երեմ. էջ 222, որից և ՓԲ. անըս.
Karst, 3-րդ բառ: Նկատելու արժանի է այն՝ որ
յութեան հադ. Թղ. 237 յարագիւնեալ «զէնք առած,
երգ «պատրուած է յարալինեալ (տե՛ս Աճառ. ՀԱ. Թ.
պատրաստ 323, էջ 254):

ռաւէտ», յ *ՅԱՐԱՐ «գիհի», որ և յառյառ, առառ Ա-
անցեան, կրտ. բժշ. (տե՛ս ՀԲռա. § 478, Արթինեան,
բառից՝ «ծաշնչի տունկերը, էջ 65):

ունքի ալտ = Արար. عرعر 'ar'ar «գիհի»:

այն Բռ. ի Ուղիղ մեկնեց ՀԲռա. անդ:

Յարգ տե՛ս Արգ:

Յարգունդ տե՛ս Արգ:

ՅԱՐԴ, ի հլ. «յարդ, երդ, դարման, սա-
ստայ լինիլ» ՍԳր. Կոչ. 116 (սեռ. յարդից) = մհյ.
չն պտղի րդ Կոստ. երզն. 154. որից յարդիլ «յարդ
բակ պահելունալ» Փարպ. յարդգող կամ յարդագող
սնապազորիլ. Շիր. Ոսկիփ. Պիտառ. յարդիլ «յարդով
4. 253. » Վստկ. 179. յարդառեսակ Սարգ. Նար.
կառակութիւն յարդալից, յարդախառն, յարդանոց (նոր գը-
հրաժարականի մէջ):

ՆՀԲ մեկ Հինք. յն. ἄρτος «հաց» բառից:

լ, վարակի ԳԻՌ.—Ասլ. յուրք, յուր*, Վն. ուրք, Մկ.
ալ, հանալ շմ. հուրք, Ալշ. Մշ. քէրդ', Սեբ. քէրք, հրք.
րունակ րդ', Ախց. Կր. Ռ. Տիգ. էրք, Ննխ. էրդ', էշտ,
հին մաս Թ. էյդ', իէրդ', Հճ. հէյդ', էյդ', Սվեդ. իրք,
րտ. յէրք:

Յարդ, Յարդարել տե՛ս Արդ:

Scheffelowitz BB 29, 29 յարդ-ար-ել
= սանս. rādhati, զնդ. rādaiti, պրս.
ārāstan «զարդարել», հսլ. redū «կարգ»:

Յարկ տե՛ս Արկ:

ՓՈՆ.—Վրաց. ზარკა խարգա «թաղիքից
նուած խրճիթ»:

ին բռ. և
առ մակա
նով մագո

*ՅԱՐԿ (գրուած նաև արկ, հյց. զարկ կամ
զյարկ) «թակարդ, որոգայթ». մէկ անգամ
գործածում է Նոնն. 22. «Ի վերայ ածէ և
զարկն, այլ յարկն է ինչ տեսակաւ ուռեկաց
թանձրալարի, զոր կազմեն յորոգայթ արշոց
և եղանց և զօրեղագունից ի սոցունց կեն-
դանեաց». յոյն բնագիրն ունի ἄρκος δὲ ἔστυν
εἰδός δεικνύου παχυσ χοῖνου. ուրիշ վկայու-
թիւն չկայ:

= Յն. ἄρκος «թակարդ, որսի ցանց». ըստ
այսմ վերի բառի ուղիղ ձևն է արկ, որ յե-
տոյ յարկ բառի հետ շփոթուելով՝ այս ձևն
է ստացած:—ԱՃ.

ՆՀԲ յարկ բառից է կարծած և նրա
իբր երկրորդ նշանակութիւնն է դրած:
Յոյն բնագրի հետ համեմատութիւնը
տուաւ Ակինեան ՀԱ 1904, 171: Վերի
ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910,
270:

Յարձակիլ տե՛ս Արձակ:

+ ՅԱՐԱՐ «պատշաճ, վայել, վայելուչ»
Փիլ. Իզն. Բրս. մրկ. «յարմարութիւն» Նար.
զնձ. «յարմար կերպով» Իզն. Նանայ. որից
յարմարիլ Առակ. ր. 9. Եփր. Թգ. Սղիշ. յար-
մարումն Երգ. է. 1. Ոսկ. յհ. ր. 26. Փարպ.
յարմարական Ոսկ. յհ. ր. 25, 26. անյարմար
հոր. 34. կթ. երեքայարմար (նորագիւտ բառ)
Կնիք. հաւ. 41. բազմայարմար Փարպ. գե-
ղայարմար Պտմ. աղէքս. Մագ. գեղեցկա-
յարմար Ղևոնդ. Մեսր. եր. դիւրայարմար
Պիտ. Նիւս. երգ. զուգայարմար Նար. խշ.
կարմրայարմար Նար. խշ. հարթայարմար
34. կթ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. արմատից:
Կազմուած յ նախդիրով, մ աճականով և -ար
մասնիկով. պարզական -աբ արմատին ցե-
ղակից ձևերի վրայ տե՛ս ընդարձակ յար.
մեր բառին ձևապէս ամենամօտիկ բառերն
են յն. ἄρμανος «յարեալ, կազմեալ», ἄρμα
«կցուածք, յանկուած, ճեղք, գամ», ἄρμα
«կառք», ἄρμαξ «կցել, յարել», լտ. arma
«կարասիք, գործիք, զէնք», որոնք նոյնպէս
աճած են -աբ արմատից՝ m աճականով:
Ըստ այսմ հյ. յարմար ճիշտ նոյն բառն է,
ինչ որ յարդար:

միանգամայն *սիսկոյն* Ոսկ. մ. գ. 28. յա-
րել *սկցել*, իրար միացնել, աւելացնել ՍԳր.
Ագաթ. Նւս. քր. Եփր. ծն. յարեցուցանել
Ագաթ. Կորին. յարեցիլ *սի* զէպ զալ, յար-
մարիլ Ոսկ. մ. գ. 16. յարեանալ *սհտեիլ*,
անմիջապէս յետեից զալ թր. քեր. հոսորո-
վիկ. 88, յարեումն, յարեմում *սորվկ*. 177.
անյարուչ *սանմիաբան* Փարս. միայար Կիր.
պտմ. Շիր. ռզնայար Ա. թագ. ի. 5. մշտա-
յար Մագ. շարայարել Ոսկ. եփես. յետնա-
դարեան բարդութեանց մէջ դարձած է յա-
նախադէպ մի տարր՝ 1. *սիշտ* նշանակու-
թեամբ և 2. իբր համապատասխան նախա-
մասնիկ՝ յն. *սարա*, *սար* - *սառ* երի, մօտը, քո-
վը՝ նախդիրի. հմմտ. յարագուարն *սիշտ*
զուարթ խոր. փիլ. յարաշարժ *սմշտաշարժ*
Եղիշ. յն. նար. յարագոյ = յն. *παρών*, յարա-
դուրիւն = *παράθεσις*, յարանուն = *παρόντος*
են. հնագոյն օրինակներն են յարածուի Ոսկ.
ա. կոր. յարակարգել Նւս. քր. յարանօն Ա-
գաթ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *ար* - *սկցել*, միաց-
նել, արուեստով յօրինել արմատից, սրա
պարզ, աճած կամ կրկնաւոր ձևերն են ներ-
կայացնում յն. *ἀραρίστω* յարմարել, պատ-
րաստել, կցել, յօրինել, *ἀρμενος* յարեալ,
կազմեալ, *ἀρμύς* *սկցուածք*, ճեղք, դամ. *ἀρμυ*
սկառք, *ἀρμυρον* *սյօդ*, *ἀρέστω* *սգոհաց-*
նել, *հաճիլ*, *ἀρεσώ*, *ἀρεσών* *սկարգաւորել*,
պատրաստել, յօրինել, շինել, *ἀρτος* յար-
դարուն, լտ. *ars* *սարուեստ*, *artus* *սամ-*
փոփ, *սեղմ*, *նեղ*, *յօդ*, *arma* *սկարասիք*,
զործիք, *զէնք*, *սանս*. *arpayati* *սներմու-*
ծել, *arā* - *սանուի ճառագայթ*, *aram* յար-
մար, բաւական, *rti* - *սհ*, *եղանակ*, *զնդ*.
aram յարմար, *համապատասխան*, *arānā-*
vi *սարարաւ*, *arānte* *սհաստատուիլ*, *aši*
(*<rti*) *սգործ* են են (տես Boisacq 73.
Walde 61, 63, և մանաւանդ Pokorny 1.
69—76 յիշուած բառերի երկար շարքը): Հա-
յերէնում հնիս. *ար* - դարձած է **ար*, որից յ
նախդիրով՝ յարել, կրկնութեամբ՝ արարի,
աճմամբ՝ արդ (արդար, արդիւնք, արդեօք,
յարդ, զարդ), և յօդով՝ առնել. այս բառերի
վրայ տե՛ս վերը առանձին. տե՛ս և յարմար:

ՆՀԲ լծ. յն. *ἐρεῖδω* *սիենուլ*, լտ.
haereo *սհստիլ*, *հաստատուիլ*, թրթ.
հարան: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ
նախ Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11,
նախալ. 62 և յետոյ Bugge KZ 32.
21, որ ընդունում են Pedersen, Հայ դր.
լեզ. 162 և Meillet, Altarm. Elemen-
tarb. 199 ա.—Մառ 3BO 5, 318 զնդ.
haða *սընդ* բառի հետ, Հինք. յառի
բայից: Scheffelowitz BB 29 (1905).
էջ 50 յն. *ἔρρω* *սկապ*, *εἶρω* *սկապել*,
կցել, լտ. *sero* *սմիախառնել*, *սանս*.
sarat *սթել* են ձևերի հետ: Karst, Յու-
շարձան 417 ուղիղ մեկնութեան հետ
նաև թթր. *yar*, *yer*, *ar*, *er* *սպատրաս-*
տել, ուլղուր. *yarak* *սպատրաստու-*
թիւն, *օսմ*. *yarar* *սօգտաւէտ*, *yar-*
atmaq *սստեղծել*: Ղափանցեան, *Տե-*
ղեկ. ինստիտ. 2, 89 ըստ բառից՝ *սսի-*
բիլանտներ և *սպիրանտներ* ալտեր-
նացիայով:

3ԱՐԱԲԵԹԵՐ յոյս. ունի միայն Բռ. երեմ.
էջ 221:

Յարալէզ տե՛ս Առլեզ:

3ԱՐԱԿ *սերկար ժամանակ* (նորագիւտ
բառ) Վստկ. 116, 138. Թէ ճառայ լինի, որ
յարակ (այլ ձ. յերակ) ի մէջն պտղի ձէթ
կեցեալ իցէ. Թէ կամենաս յարակ պահել—
Այս բառից է յարակիլ *սհանապազորդիլ*,
միշտ մէջը մնալ Եփր. մատ. Գ. 253. *սկյլ*
յիմարութենէ և յանխրատ հակառակութենէ՝
յորում տգէտքդ յարակեալ են, հրաժարեալ:

Վերջին յարակիլ բայը ՆՀԲ մեկնում
է *սթերեւ գրելի յարակցիլ*, վարակիլ են
և կամ իմանալի յարանալ, հանապա-
զորդիլ. ԱՐ *սմիշտ շարունակ ընել*:
Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ.
275 գտնում է որ նոյն հատուածը առ-
նում է Բ. Տիմ. Բ. 23 համարից. *սկյլ*
ի յիմար և յանխրատ խնդրոց հրա-
ժարեալ, ուր յարակիլ բայի համապա-
տասխանը չկայ. բնագրի համեմատու-
թիւնը անհրաժեշտ է:

3ԱՐԱՀՈՒՆ *սխորաքնին* Հին բռ. և Մագ.
գաղմատ. է. *սՄատիր դու առ մակագրու-*
թիւն անմոմոշական՝ միտելով մագոյն և

զմակ անկեալ բքօք, առ մարդ, յորում խու-
զում յարահուն:

Գտաւ ու մեկնեց Մէնէվիշեան շԱ.
1911, 369:

Յարամուր տե՛ս Արամուր:

ՅԱՐԱՅ ճհարաւ. ունի միայն Բռ. երեմ.
222:

ՅԱՐԱՆԱԼ «ձանձրանալ». ունի միայն Բռ.
երեմ. էջ 222: (Սրանից տարբեր է յարանալ
«յար դտանիլ, շարունակիլ. 2. կցիլ, միա-
նալ» ՅՀ. իմ. ատ. Պիտ.—յար բառից):

ՅԱՐԱՉԻՆ «ի դուր, վայրապար». գիտ,
միայն Բառ. երեմ. էջ 222, որից և ՓԲ. անըս-
տոյդ բառ. նկատելու արժանի է այն՝ որ
Մագ. Թղ. 237 յարագինեալ «զէնք առած,
մէկի դէմ զինուած» բառը ըստ այլ ձ. զըր-
ուած է յարալինեալ (տե՛ս Աճառ. շԱ. Թ.
1923, էջ 254):

*ՅԱՐԱՐ «գիհի», որ և յառյառ, առառ Ա-
միրտ. բժշ. (տե՛ս շՐուս. § 478, Արթինեան,
Ածաշնչի տունկերը, էջ 65):

= Արաբ. عرعر 'ar'ar «գիհի»:

Ուղիղ մեկնեց շՐուս. անդ:

Յարգ տե՛ս Արգ:

Յարգունդ տե՛ս Արգ:

ՅԱՐԴ, ի հլ. «յարդ», երգ, դարման, սա-
ման» ՍԳր. Կոչ. 116 (սեռ. յարդից) = մհյ.
յերդ Կոստ. երզն. 154. որից յարդիլ «յարդ
դառնալ» Փարպ. յարդգող կամ յարդագող
Փիլ. Շիր. Ոսկիփ. Պիտառ. յարդիլ «յարդո՞վ
լի» Վստկ. 179. յարդառեսակ Սարգ. Նար.
յարդալից, յարդախառն, յարդաւնոց (նոր գը-
րականի մէջ):

Հիւնք. յն. ἄρτος «հաց» բառից:

Գիհի.—Ասլ. յուրք, յուր*, Վն. ուրք, Մկ.
Ողմ. հուրք, Ալշ. Մշ. քերդ', Սեբ. քերք, Խրբ.
էրդ', Ախց. Կր. Ռ. Տիգ. էրք, Ննխ. էրդ', Էշտ,
Ջթ. էյդ', իէրդ', Հճ. հէյդ', էյդ', Սվեդ. իրք,
Պրտ. յերք:

Յարդ, Յարդարեւ տե՛ս Արդ:

Scheffelowitz BB 29, 29 յարդ-ար-ել

= սանս. rādhati, զնդ. rādaiti, պրս.

ārāstan «զարդարել», հսլ. rēdū «կարգ»:

Յարկ տե՛ս Արկ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ხარკა խարգա «թաղիքից
շինուած խրճիթ»:

*ՅԱՐԿ (գրուած նաև արկ, հյց. զարկ կամ
զյարկ) «թակարդ, որոգայթ». մէկ անգամ
գործածում է նոնն. 22. «Ի վերայ ածէ և
զարկն, այլ յարկն է ինչ տեսակաւ ուռեկաց
թանձրալարի, զոր կազմեն յորոգայթ արջոց
և եղանց և զօրեղագունից ի սոցունց կեն-
դանեաց». յոյն բնագիրն ունի ἄρκος δὲ ἔστυν
εἰδός διαιτός παχυσ χρίνου. ուրիշ վկայու-
թիւն չկայ:

= Յն. ἄρκος «թակարդ, որսի ցանց». ըստ
այսմ վերի բառի ուղիղ ձևն է արկ, որ յե-
տոյ յարկ բառի հետ շփոթուելով՝ այս ձևն
է ստացած.—ԱՃ.

ՆՃԲ յարկ բառից է կարծած և նրա
իրբ երկրորդ նշանակութիւնն է դրած:
Յոյն բնագրի հետ համեմատութիւնը
տուաւ Ակինեան շԱ 1904, 171: Վերի
ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910,
270:

Յարձակիլ տե՛ս Արձակ:

+ ՅԱՐՄԱՐ «պատշաճ, վայել, վայելուչ»
Փիլ. Իգն. Բրս. մրկ. «յարմարութիւն» Նար.
գնձ. «յարմար կերպով» Իգն. Նանայ. որից
յարմարիլ Առակ. Ը. 9. Եփր. Թգ. Եղիշ. յար-
մարումն Երգ. է. 1. Ոսկ. չհ. Բ. 26. Փարպ.
յարմարական Ոսկ. չհ. Բ. 25, 26. անյարմար
Խոր. ՅՀ. Կթ. երեքյարմար (նորագիւտ բառ)
Կնիք. հաւ. 41. բազմյարմար Փարպ. գե-
ղայարմար Պտմ. աղէքս. Մագ. գեղեցկա-
յարմար Ղևոնդ. Մեսր. եր. դիւրայարմար
Պիտ. Նիւս. երգ. զուգայարմար Նար. Խշ.
կարմրայարմար Նար. Խշ. հարթայարմար
ՅՀ. Կթ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. աղ- արմատից,
Կազմուած յ նախդիրով, մ աճականով և -ար
մասնիկով. պարզական -աղ արմատին ցե-
ղակից ձևերի վրայ տե՛ս ընդարձակ յար.
մեր բառին ձևապէս ամենամօտիկ բառերն
են յն. ἄρμενος «յարեալ, կազմեալ», ἄρμα
«կցուածք, յաւելուած, ճեղք, գամ», ἄρμα
«կառք», ἄρμαξω «կցել, յարել», ևտ. αρμα
«կարասիք, գործիք, զէնք», որոնք նոյնպէս
աճած են -աղ արմատից՝ m աճականով:
Ըստ այսմ հյ. յարմար ճիշտ նոյն բառն է,
ինչ որ յարդար:

Աւետիքեան, Քերակ. 1815, 211 յարաբերց կրկնուած: ԳԴ պրս. nā-ham-vār=ան-յարմար: ՆշՔ յարմար՝ «իրր յարմար կամ յարեյար. ուտի և յն. ἀρμόνιος, լտ. harmoniosus?, անյարմար = յն. ἀνάρμοςτος: Տէրվիշ. Նախալ. 62 յարարմատից, Հինք. յն. ἀρμόζω: Վերի ձեռով մեկնեց Bugge KZ 32, 21 (որ և ընդունում է Pokorny 1, 72): Աճառ. ՀԱ 1899, 207 ա յար բառից մ-ով կըրկնական (նոյնը նաև Մաքսուդեան, Շո-ղակաթ 164): Գազանճեան, Արեւ. մամ. 1902, 77 յար + մ մասնիկ + յար:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Մշ. Զարմար, Ազլ. Երեւ. Պլ. հարմար՝ փոխառեալ են գրականից: Սեր. ժողովրդական ստուգարանութեամբ հղել է հա՛ր ու մար «ճիշտ ու ճիշտ յարմար» (իրր թէ հայր ու մայր):

Յարմնիլ տե՛ս Արմ:

Յարմնիլ տե՛ս Յար:

ՅԱՐՏ. անստոյգ նշանակութեամբ նորագիտ բառ, որ երկու անգամ ունի Կոստ. երգն. 131. «Շատոց վերանայ հուքմ ու թուղթ ու դալամ, շատոց խափանի յարտ ու տապլ ու լալամ, ալնոք որ էին քաջք ու յաղթող ի մարտ, էին աննմանք ի հեծելոց ի յարտ»:

Հրատարակիչը Պոտուրեան, էջ 54 համարում է թրք. ۵ ard «շտեւեր», որ ըստ իս անյարմար է տեղին. Թերեւս աւելի յարմար էր զնիլ պրս. ۵ ar «սպառնալիք և ցասումն»:

+ ՅԱԻ «վերջ, ծայր». առանձին չէ՛ գործածուած. միայն Բառ. երեմ. էջ 223 զնում է յալ «բաւ». որից ունինք անյալ «անվերջ. անծայր, անբաւ Վեցոր. էջ 17, 24, 67. Ըստընտ. Անան. եկեղ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. pau- «ծայր» բառից. աւելի ընդարձակ տե՛ս հալ «ծայր, սկիզբ». յալ «վերջ» աւելի համապատասխան է յն. բառերին, որ տե՛ս անդ: Հ—յ ձայնական յարաբերութեան համար հմմտ. հինգ և յիսուն, հայր և յորայ, հետ և յետ:—Աճ.

ՆշՔ յալ զնում է արմատ՝ անյալ, բալ, յալեա, յալեան, տեւի, աւարտ, աւելի, յաւելալ բառերի. լծ. յն. ալի, էյո՛ն, լտ. euum, արար. abad, ābād «յաւիտ-

եան»: Տէրվ. Altarm. 52, Մասիս 1882 յունիս 7. Նախալ. 100 հլ. յալեա, յալեան և ուրիշ բազմաթիւ ձևերի հետ՝ զնում է հնիւ. yu, yug «յոգել, լծել, յաւելուլ» արմատից: Karolides տե՛ս աւելի: Հինք. հալ բառից:

ՅԱԻԱԿՆ, առանձին չէ գործածուած. կայ միայն յաւակն գալ «տեւել, բաւել, հասնիլ, մինչև մի տեղ գալ» ոճի մէջ, որ սխալագիր յաւակն գալ ձեռով ունի Մաքս. դիոն. նոյն է նաև յաւակեմիլ Նա. քր. ա. 108 (սխալ գրբուած նաև ցաւաւակիլ Նա. քր. էջ 326. ուղղել յաւակեմիլ. հմմտ. Նորայր, Հայկ. բառաքնն. էջ 21):

Թերեւս նախորդ յալ բառից է:

ՅԱԻԱԿՆ «յանդուզն, լիր» Բառ. երեմ. էջ 223. արմատ առանձին անգործածական. որից կազմուած են յաւակեմիլ «յանդուզիլ, ժպրհիլ» Պիտառ. Արծր. Նար. Նանայ. յաւակեմտ «յանդուզն» Նար. խրատ. առ. Լեհ. յաւակեմազեղց Թէոդ. մայր. = յաւակեմայեղց Արծր. յաւակեմութիւն Սարկ. հնգ. Արծր. Նար.:

ՆշՔ լծ. լտ. audeo «յանդուզիլ», ausus «յանդուզնութիւն»: Հինք. անհաւան բառից: Թերեւս այս բառն էլ նախորդի հետ գալիս է յալ արմատից. իրր յաւակեմիլ «բաւել, մինչև ծայրը հասնիլ», յաւակեմիլ «յանդուզիլ, չափը անցնիլ»:

*ՅԱԻԱՆԱԿ (ի—ա հլ. ըստ ՆշՔ. կայ միայն սեռ. —ի) «ձագ չորքոտանիների, յատկապէս իշու, ձիու, նաև եղնիկի» ՍԳր. Եզն. Եւթադ. 161. Կանոն. ասում է նաև յովանակ Կոչ. 209. Եփր. համար. (գրուած ովանակ՝ էջ 189), Նար. սրանցից են յաւանակաւան կամ յովանակաւան, յովանակեան, յովանակաւան Նա. քր. յովանակաւան, յովանակաւա՛ն Ծօնակ.:

= Պհլ. *yavānak նուագական ձևից. սրա հետ հմմտ. զնդ. ۱۰۸۸۸۸۸۸ yavan- (կարգա՛ yuvan-). պհլ. ۱۰۸۸ yuvān, պաղեներ. jūvān, պրս. ۱۰۸۸ jūvān, jāvān, բելուճ. jūvān, աֆղան. jāvān, քրդ. juvān, բուրն էլ «մատաղատի, երիտասարդ» (Horn § 429): Պարսիկ բառից են փոխառեալ թրք. jivan «մատաղատի թարմ երիտասարդ», սերբ. džuvan, adžuvan, ռում. džuban «սիրահար».—Իրանեան բա-

սերի ցեղակիցներն են լտ. juvenis, սանս. yúvan-, yuvā, լիթ. jaunas, լեթթ. jaūns, հսլ. junū, հոռու. унѣ, ոռու. юный, գոթ. juggs, հբգ. jung, հիսլ. ungr, հիուլ. ōa, ōam, ōc, ōac, կիմր. ieuanc, բրբու. iaouank, youanc, անգսթ. geong, անգլ. young, հոլլ. jong (Kluge 234), որոնք բոլոր նշանակում են «երիտասարդ, մատաղատի»։ բուլղրի արմատն է հնիս. yeu- «երիտասարդ» (Pokorny 1, 200), որ հայերէնի, ինչպէս նաև յունարէնի մէջ պակասում է—Բառիս բուն իմաստը լինելով «մատաղաշ, մատաղատի, փոքր», զանազան լեզուների մէջ յատկացուած է նշանակելու զանազան անասունների փոքրը. ինչ. լտ. jūnīx «մատաղատի կով», juvencus «փոքր կով կամ ցուլ», հսլ. junīci «մատաղ ցուլ», junica «մատաղ կով», ուկր. juneć «ցլիկ, փոքր ցուլ», բուլգար. junica «երինջ», սերբ. jūnica «հորթ», լեհ. գւռ. junosza «գաւառակ» ևն (Berneker 459, Walde 400, Trautmann 106)։ նոյնը եղած է և հայերէնի մէջ, որ այլ ևս ընդհանուր իմաստը կորած է. տես և ուլ բառի տակ, որ նոյնպէս նախնաբար ունէր ընդհանուր «ծագ» նշանակութիւնը։ իմաստի զարգացումը ճիշտ ա՛յն է, ինչ որ Մովսէս արդի բարբառով ջրվան «քուռակ» (տե՛ս Ազգ. հանդ. է, էջ 253 ա)։ Այսպէսով մի կողմից «սիրահար» (ռում. džuban) և միւս կողմից «քուռակ» (Մկ. ջրվան) միևնոյն բաներն են—Հիւրշ. 198։

ՆՁԲ թիրր դիւրաճաւան հլու. լծ. յն. ο΄νου «էջ», պրս. ճիվան և սանս. եուվանա, որ և լտ. juvenis, իտալ. giovine, իսկ լտ. juvencus, juvenca «որթ մատաղ»։ Lag. Urgesch. 184 լտ. juvenis և պրս. jawān։ Տէրվ. Altarm. 54, Մասիս 1882 յունիս 7, Նախալ. 101 համեմատելով հերոսական և ասիական ձևերի հետ՝ ուզում է ընդունիլ իբրև բնիկ, իսկ նոյն, լեզու 153—5 բնիկ լինելը հրկրայական է գտնում։ Մառ. Яфет. Сбop. 1, 49 վրաց. ჰოფე ლინს «ծի», յն. օնոս «էջ» բառերի հետ։

ԳԻՒ.—Ախց. Կր. Մկ. Մրդ. Շմ. Ոզմ. Զդ. Սլմ. Տփ. ավանակ, Ազլ. Ղրբ. ավանակ,

ըվանակ, Պլ. Ռ. Սեբ. ավանագ, Տիգ. ովմոմոգ, Զթ. ավանոգ, ավանոգ, ՀՃ. ավանոգ, բուլղրն էլ նշանակում են «էջ, մեծ էջ»։ Այսպէսով բառը հասել է ճիշտ հակառակ իմաստին։ Յոյց տալու համար թէ հին լեզուի մէջ (գոնէ մինչև ԺԳ դար) յաւանակը էշի ձագն էր՝ հմմտ. Հեծեալ յէշ և յաւանակի իշոյ. Մտթ. իա. 5.—Գտանիցէք էշ կապեալ և յաւանակ ընդ նմին. Մտթ. իա. 2.—Ջնա էշն պառաւ և զսա յաւանակն տրմուղ. Մանդ. սիր. 7.—էշ մի էառ զաւանակն իւր... և ասէ աւանակն, որ է քուռակն, լալով. Վա՛յ մայր իմ... Վրդ. առ. 118։

ՓՈՒՆ.—Թրք. գւռ. Ատն. Եղ. էնկ. Կս. Տ. (ինչպէս նաև Ատանայի և էնկիւրիի թրքախօս յունաց լեզուով) avanag «անմիտ, տըխմար»։ օր. avanag oylu avanag «աւանակի որդի աւանակ», avanag mə sən, ne sin? «աւանակ հս, ի՞նչ հս», avanag herifin bir «աւանակ մարդու մէկը» (Արևելք 1883 նոյ. 8—9, Բիւր. 1898, 712, 789, 1899, 798, Յուշարձան 328 ա)։ Թրք. բառը آواناق āvanag ձևով յիշում է Կարապետեան, Օսմ. բառ. 51 «դիւրախաբ, դիւրահաւան, աւանակ, տխմար, ապուշ» նշանակութեամբ, որից և آواناقلq avanaqləq «դիւրախաբութիւն, դիւրահաւատութիւն, աւանակութիւն, տխմարութիւն»։

Յաւելոյ տե՛ս Աւել։

Յաւերժ տե՛ս Յաւէժ։

*ՅԱՒԷԺ, ի հլ. «միշտ, ամէն ժամանակ» Եսթ. ժդ. 4. Ոսկ. մ. ա. 1. «մշտնջենատր, յաւիտենական, անփոփոխ» Ազաթ. Եղն. որից յաւեժաւալ Փիլ. Պիտ. յաւեժուրիւն Փիլ. Նիւս. Երգ. Պիտ. յաւեժացուցանել Պիտ. յաւեժակալ Պիտ. յաւեժաբաւ Շար. ևն, նոյն բառն է Ե-ի յաւելուածով՝ յաւերժ «միշտ, շարունակ» Իգն. Պիտ. Խոր. որից յաւերժահարսն կամ յաւերժական հարսն Սահմ. Նար. յովէդ. յաւերժապէս Յհ. իմ. եկ. յաւերժաւալ Երզն. մտթ. յաւերժաձիգ «երկարատև» (նորագիւտ բառ) Պարակ. շար. էջ 18. յաւերժալիշատակ (արդի գրականում) ևն—Արմատն ու ածանցները իրար վրայ փոխադարձաբար ազդելով՝ գրուած են նաև յաւեժ, յաւէժ, յաւէժաւալ, յաւէժանալ ևն, որոնք

համապատասխան չեն հայերէնի ձայնական օրէնքներին:

=ՊՀԼ. *yāvēž ձեկց, որի վրայ տե՛ս յաւէտ:—Հիւրշ. 198:

ՆշՔ «նոյն ընդ յաւէտ»: Böttich. Arica 83, 389 պրս. Jāvid «յաւիտեան»:

*ՅԱԻԷՏ «աւելի, շատ» Պիտ. Ճառքնոտ. Դիոն. «միշտ, յաւիտեան» Ժմ. հոսք. նար. որից յաւէտ զի «մանաւանդ որ» Կիւրղ. զնձ. և Պարսկ. յաւետանալ «յարատե մնալ» Փիլ. Պիտ. յաւետազուարն Ոսկ. յհ. ա. 23, յաւետախաղաց Փիլ. հոր. նիւս. կաղմ. երկարայաւէտ Փիլ. բաղն. կամայաւէտ Անան. եկեղ. զորուած է նաև աւէտ Աթ, որից աւետանեալ «շատ աճած» Մծք. աւետախաղաց Աթ, Արմատն ու ածանցները իրար վրայ փոխադարձաբար ազդելով՝ յառաջացած են յաւետ, յաւետազուարն են, որոնք համապատասխան չեն հայերէնի ձայնական և ուղղագրական օրէնքներին: Յաւէտ բառից —եան մասնիկով կազմուած է յաւիտեան, ի հլ. «մշտնջենաւոր» ՍԳր. որից յաւիտեանական ՍԳր. յաւիտեանադիր Ագաթ. Լախայաւիտեան Շար. յաւիտեանապէս, յաւիտեանականութիւն (նոր բառեր) են:

=ՊՀԼ. ԵՅԵՅ yāvēt «յաւիտեան» բառից. սրա հետ հմմտ. պՀԼ. ԵՅԵՅ yāvētān «յաւիտեան, ընդ միշտ», մանիք. պՀԼ. יָבֵדָן Jāvidān (անշուշտ պէտք է կարդալ Jāvidān) (Salem. Man. Stud. 3AH 1908, էջ 76, 85), պրս. جاوید Jāvēd, جاویدان Jāvēdān «յաւիտեան», և զնդ. явѣдъ явѣдѣнъ yavaēca yavaetā-taēca յաճախ գործածուած բանաձևը, որ նոյն է մեր յաւիտեանս յաւիտենից ձևի հետ: Այս բոլորի պարզական ձևն է yavae-, որի մի ուրիշ ածանցն է ներկայացնում պՀԼ. *yāvēž, որից էլ հլ. յաւէժ. հմմտ. զնդ. явѣжъ yavaēji- «յաւիտենակեաց» (Horn § 414):—Այս բառերի ենթադրեալ կապը սանս. āyu-, āyus- «կեանք», զնդ. āyu «տեղութիւն», յն. αἰών, լտ. aevum, գոթ. aiws, անգլ. æ, œw, հրգ. ēwa, ն.բ.գ. ewig «յաւիտենական» են բառերի հետ՝ այժմ չի ընդունում (տե՛ս Pokorny 1, 6, Bartholomae Altir. Wört. 1264, Boisacq 22):—Հիւրշ. 198:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ համեմատելով պրս. հալիլյոտ, հալիլտան բառերի հետ: ՆշՔ յաւէտ «աւելի» լծ. արար. է՛վվէլա «նախ», թրք. էվէթ «այո՛», յաւիտեան՝ լծ. արար. abad, յն. αἰών, լտ. aevum, aeternum, saeculum, երբ. այոլամ, էօլամ, լիյօլամ, թրք. էպէտիլիֆ, տայլմլըգ, տէվրի գէման»: Եւրոպոս 1849, 200 հպրս. եւաւտ: Ուղիղ են մեկնում նաև Böttich. Arica 83, 389, Lag. Urgesch. 183, Müller SWAW 41, 8 և 43, 299, Justi, Zendsp. էջ 244:—Տէրվ. Altarm. 52 և Նախալ. 100 հնիս. yu. yug «յօգել, լծել, յաւելուլ» արմատի տակ է դնում յաւէտ, յաւէժ, յաւիտեան՝ ուրիշ բազմաթիվ բառերի հետ:

ՅԱՓ «դադարեցնել, վերջացնել, անց կացնել». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յափուցանել «անցկացնել, վերջացնել» (մէկի զօրութիւնը) Եփր. ծն. 94, (ծարարը) Եղիշ. դտ. 190, (հիւանդութիւնը) Ոսկ. հոռմ. էջ 63 (ձեռ. յափրացուցանել), յափուցիչ «դադարեցնող» (ցաւերի) Վեցօր. 89 (այլ ձեռ. յափրացուցիչ այս և նախորդ սրբագրութեանց վրայ տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառար. 49), յափշիլ «խափանիլ, մարիլ, հանգիլ» (ճրագը, լոյսը) Վեցօր. գ. էջ 57 (լտ. խափշի):—Այս արմատից է շինուած ֆրանս. réséda ծաղկի համար նորակերտ յափուկ կամ յափրուկ բառը (ըստ որում ֆրանս. réséda յառաջանում է լտ. resedare «հանդարտել, հանգստացնել» բայից) (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 1077 ա):

ՆշՔ մեկնում է հափուցանել, հափշիլ, այն է խափուցանել:

ՅԱՓՇՏԱԿԵՆՆԻ «ձեռքից խլել, բռնի կորզել. շորթնել» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 25. որից ունինք յափշտակելով «արագութեամբ, արտորնօք» Ոսկ. ես. յափշտակիլ «վերանալ» (մտքով, հոգով) Բ. կոր. ժբ. 2, 4. յափշտակող Մն. խթ. 27, Մտթ. ե. 15. յափշտակութիւն ՍԳր. «առեանդում» Եւս. քր. են:

Քերականի հին մեկնիչները ստուգաբանում են «յափ շատ արկանել» (ափր շատ բան ձգել). հմմտ. Անանուն մեկն. քեր. էջ 127 ծան. «Յափշտակութիւն է

յափ շատ արկուժին, որպէս թէ շատին և հոլովին ձեռն արկելով ո՛չ խտրելաներաւութիւն»։ ՆՀՅ յափ շատով կամ շտապաւ ձգել, ոմկ. գափըջմագ, գափմաֆ, լտ. capto: Lag. Arm. Stud. § 1561 զնդ. Էձ, պրս. tāxtan «վազել» արմատից, իբր *aipiš-tāka Եի վերայ վազելն»։ Տէրվ. նախալ. 32, 61 զնում է ար արմատի տակ, իբր սանս. āp, զնդ. āf «հասնիլ, յափշտակել»։ Թիրեաքեան, Պատկեր աշխ. դր. Ա. 203 պրս. آبستان ābištan «թագուցանն»։ Հինք. հյ. ափ և պրս. šitāy «գող, աւազակ» բառերից բարդուած։ Գազանճեան, Արև. մամ. 1902, 76 ափ բառից, որից և հափափել։ Գաբրիէլեան, ՀԱ 1910, 365 ֆրանս. happer, տճկ. qap-maq բառերի նման բնաձայն է համարում։ Թիրեաքեան, Բզմ. 1913, 341 թրք. qap-maq «յափըշտակել»։

3ԱՓՈՒ «յուշիկ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 223. հմմտ. յափու։

Յափսիթերս տե՛ս Ափ։

3ԱՓՐԱՆԱԼ «յազենալով զգուիլ, ձանձրանալ» Թուոց ժդ. 31. Եղեկ. իգ. 17, 28. Փիլ. Մանդ. որից յափրանֆ Մանդ. յափրութիւն Մանդ.։

Հինք. աբբեալ բառից։

3ԱՓՐԻՒ «զեղիսանալ, լրբիլ»։ ունի միայն ԱՐ՝ իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մանդ. (տպ. 1836, էջ 127, տպ. 1860, էջ 135) «Բերեզ զայսահարս յափրին, ծոին, զելուն, աքստտեն»։

3ԱՓԱՆՔԵԼ «յուշով սպասել»։ ունի միայն ԱՐ՝ իբր անստոյգ բառ. մէկ անգամ զըտնում եմ գործածուած Ոսկ. հոռվմ. 256. «Յիրաքանչիւր ժամանակս նշան խնդրէին Հրեայքն և զկերպարանս յարութեանն, և կարի իմն յայստսիկ բերանաբացք յաքանքէին» (յն. բերանաբացք էին)։

*3ԱՓՈՒՄ «ծրուաղէմի տաճարի սիւներից մէկի անունն է»։ Գ. Թագ. էջ 21. Օրբ. 164. Միխ. աս. տպ. Եմ. 68 (օրինակները տե՛ս բոյոս բառի տակ)։—Բառ. երեմ. էջ 223 յափում մեկնում է «ուղղութիւն կամ պատրաստութիւն»։

=Երբ. יָאִין yākīn, որ նոյն սիւնի անունն է. ծագում է יָאִין kvn «հիմնել, հաստատել» արմատից (Gesenius¹⁷, 299, 337). —յոյն Թարգմանութիւնն ունի Ἰαχούμ ձևը (այլ ձ. ιαχούμ), որից էլ տառադարձուած է մեր բառը։—Աճ.

3ԱՓՈՒՐ «յուշ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 223. հմմտ. յափու։

Յեզուց տե՛ս Այգ։

3ԵԶԴԻԼ «ցիլս կամ ազդող»։ այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 224։

*3ԵԶԵՐ կամ 3ԱԶԵՐ «պսակ, թագաւորական թագ» Դ. Թագ. Ժա. 12. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Երբ. נֶזֶר nēzer «թագ, պսակ» բառն է, որ գործածուած է Ս. Գրքի համապատասխան տեղում. յոյն Թարգմանութեան մէջ տառադարձուած է νεζερ, ձեռ. տարբ. եջեր, որ աւելի մօտիկ է հայերէնին. մեր ձեռք նեթագրում է եջեր (այսինքն IEZEP փոխանակ HEZEP)։

Ուղիղ մեկնեցին նախ 22Բ և ՆՀԲ,

Վերջին անգամ Macier ՀԱ 1927, 614։

3ԵԶՆԷՆ «յանձնէն»։ այսպէս ունի Բռ. երեմ.։

3ԵԼՄՈՓ «շահ»։ մէկ անգամ գործածում է Բառ. երեմ. էջ 131 լապտեք բառի բացատրութեան մէջ՝ այսպէս. «Լապտեր. ճրագկալ կամ յելմոփ կամ մաշալայ» (Թրք. շահ)։

Յելուգակ տե՛ս Ել։

3ԵԿԿՈՆ «փրկութիւն կամ փոքրկութիւն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 224։

+ 3ԵՂ «փոխել, մէկ վիճակից մի ուրիշի դարձնել»։ արմատ առանձին անդործածական, որից կազմուած են յեղով «փոխել. դարձնել, վերածել» Պիտ. փիլ. Պրպմ. «ուրիշ լեզուի վերածել, Թարգմանել» Խոր. յեղութիւն «փոփոխութիւն» Տիմոթ. կուզ. էջ 120. յեղել «ծռել, թեքել, շիղուիլ» Նդիշ. Միխ. դտ. յեղումն «այլալուծիւն, փոփոխութիւն» Պիտ. Փիլ. Դիոն. «տարալ եղանակ» Փիլ. յեղափոխ Ազաթ. յեղափոխել Ոսկ. յհ. բ. 26. յեղաշրջել Կլիմաք. Լմբ. յեղաշրջութիւն, յեղափոխական (նոր բառեր), յեղադարձել Ոսկ. յհ. բ. 25. յեղական «փոփոխական» Յհ. Կթ. յեղակագոյն «փոխաբերական» Փիլ. յե-

դանակել «փոփոխել» ՅՏ. կթ. յեղանակ
«կերպ», ձև, տարազ. 2. տարալ շորս բա-
ժանումները. 3. նուագ. 4. գրքի առանձին
բաժինները» խոր. ֆիլ. Նդիշ. յեղանակաւոր
«փոփոխական» նար. յեղակարծ (գրուած
նաև եղակարծ, աղեկարծ, աղէկարծ, յաղա-
կարծ) «յանկարծ, յանկարծակի» (Meillet
MSL 18, 254) Ա. մկ. Ե. 28. Աղաթ. Բուգ.
Խրագայեղ Վեցօր. 132. դիւրայեղ Արիստ.
որակ. խելայեղ ՅՏ. իմ. Երև. ծայրայեղ ՅՏ.
իմ. ատ. ծամայեղ Արծր. Բնգայեղեան Դիոն.
թղթ. անյեղլի ֆիլ.— կրկնութեամբ ունինք
ձևացած յեղեղով փոփոխել, շրջշրջել» (աշ-
քերը) Նզն. «միկնոյն բանը դարձնել դարձնել
նորից ասել» Ոսկ. մտթ. և յՏ. յեղյեղել փո-
փոխել» Պիտառ. Նիւս. կազմ. «միշտ կրկ-
նել» Ոսկ. մտթ. և յՏ. Սեբեր. յեղյեղանիլ
«փոփոխուիլ» Համամ. առկ. յեղյեղուիլ
«տարալ եղանակները» ֆիլ. Ել. յեղյեղուիլ
«փոփոխական» Գ. մակ. Ե. 22. Վեցօր. Ա-
գաթ. յեղյեղուիլ արկանել «ձայնը բեկբեկել»
Նւս. պտմ. յեղյեղումն «փոփոխութիւն» Նիւս.
կազմ. ֆիլ. «տարալ եղանակ, արեւադարձ»
ֆիլ. Պիտ. անյեղյեղ ֆիլ. Լնւ.—Յեղ արմա-
տը առնում է նաև երկրագործական իմաս-
տով և նշանակում է «հողը արօրով դարձնել
արևի դէմ, որպէս զի լաւ այրի և զօրանայ».
այս ձևը այս իմաստով պահում է ճիշտ Մշոյ
բարբառը (տե՛ս Ազգ. հանդ. Ե. 53). հնից
ունինք նոյն իմաստով Վստկ. 35 «Չհերկերն
նոյնպէս վաստակել, յեղել և սրբել յամե-
նայն ազգ խոտոց».—Այստեղ է անշուշտ
պատկանում նաև յեղ, որի իմաստը շատ
որոշ չէ. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած
Յայսմ. դեկտ. 26 (էջ 357բ). «Ս. Ստեփան-
նոս... ինքն գնաց յառաջագոյն ի ճանա-
պարհս շարշարանաց արեան, եմուտ ի հուն
սպանութեան և էանց ի յեղն սաստկութեան
ձմերան. երաց զճանապարհն մարտիրոսու-
թեան և եմուտ ի գետն ճգանցն վկայու-
թեան» (նշանակութեան համար հմմտ. վե-
րը յեղումն, յեղանակ «տարալ եղանակնե-
րը»)։—Նոյն արմատի երկրորդական ձևերն
են՝ ՆԼ, որից եղանիլ, եղանակ ևն, ինչպէս
նաև եղան (երկրագործական գործիքը), ո-
րոնց վրայ տե՛ս առանձին.—ՅԱ՛լ.—, որից

յառաջացած են յաղաղարծիլ «յեղադարձիլ»
Ոսկ. Եբր. 493 և յաղակարծ «յեղակարծ» ՅՏ.
կթ.։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ց^uel- «դառնալ,
շարժիլ» արմատից, որի ժառանգներից յի-
շենք՝ յն. πέλω, πέλωμαι «շարժիլ, յառաջ գալ,
լինել, մի բանի վերածուիլ»=դառնալ», πάλιν
«յետ, յետս», πάλος «առանցք, շուռ տուած՝
հերկած հող» (այս իմաստի, ինչպէս և յա-
ջորդ մի քանիսի համար համեմատե՛լ հյ.
եղան, եղել), πωλεῖω «շարժիլ, դառնալ»,
πωλεῖν «հողը շուռ տալ», πωλέομαι, πωλεῖσθαι
«յաճախել, շարունակ գնալ գալ», τελεῖω
«եմ, լինիմ», πωλεῖω «արօրով հողը շուռ տալ,
յեղել», κόλλος (կրկնական ձևով) «անիւ շր-
ջանակ», ևտ. colo «գրադիլ, հողը մշակել,
շինել, խնամել, բնակիլ», colus «իւ», հիւլ.
huel «անիւ», անգաթ. hwēol «անիւ», անգլ.
wheel «դարձնել, թաւալիլ, գլորիլ, անիւ»,
հսլ. kolo, սերբ. kōlo, լեխ. kolo, լեհ. ուկր.
kolo, ռուս. колесó, գւռ. коло, պոլար. k'ũd-
lũ՝ «անիւ», հպրուս. kelan «անիւ», լեթթ.
du-celes «երկ-անիւ սայլ», փոհւգ. χίχλην
«սայլ համաստեղութիւնը», սանս. čarati
«շարժիլ, դառնալ, ապրիլ, գտնուիլ», ծակրա-
(կրկնական) «անիւ, շրջանակ», čarāna
«արտ», գնդ. čaraiti «դառնալ», čaxra=պրս.
چرخ čarx (կրկնական) «ճախարակ»
(որից և հյ. Գալս, Գալսարակ) ևն (Pokorny
1, 514, Trautmann 125, Berneker 549, Boi-
sacq 764, Ernout-Meillet 198—9, Walde
177)։ Սլաւականից են փոխառնալ ռոմա-
նական ընտանիքի մէջ՝ իտալ. calesso, ca-
lesse, սպան. calesa, ֆրանս. calèche «մի
տեսակ կառք», որից գերմ. Kalesche և ռո-
մանականից յետ փոխառնալ ռուս. коляска
«մի տեսակ կառք» (Berneker 549, Kluge
237)։ Այսպէսով եղան, Գալսարակ և коляска
ձևով ու ծագումով միևնոյն բառերն են դառ-
նում։ Նոյն q^uel- արմատի q^uol- ձայնդար-
ձին են պատկանում հյ. հոլ, հոլով, որոնց
վրայ տես հոլով։

Նշ՞թ յեղով «ի ձայնէս այլ, այլայլել.
լծ. շեղել, հեղուլ», յեղանակ «արմատն
ո՛չ այնչափ է եղանիլ, որչափ յեղումն,
ի ձայնէս այլ, թրթ. էլ, յն. ἄλλος, ևտ.

alius», յաղադարձիլ «յեղափոխիլ կամ յաղ դառնալ»։ Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 լծ. հեղուլ։ Հինք. բոլորն էլ Հեղինէ յատուկ անունից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 37 կցում է եղանիլ բային. և որովհետեւ եղանիլ՝ ըստ Meillet MSL 7, 162 և 10, 282 կցում է πέλομαι բառին. ուստի ամբողջը պատկանում է հնիս. q^uel- արմատին (տե՛ս եղ-):

ՅԵՂԱՆՁԵԼ «ցնդաբանել, ունայն ամբաստանութիւններ անել»։ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 295. «Այլ նոքա այնքան յեղանջին ի դաղտնի՝ ի ծածուկ բերելով յինքեանս զշնթփնթանս»։

ՅԵՂԿԵԼ «եկատել, քննել, ձգտիլ, աչքը կարկառել»։ ունի միայն ՓԲ. նոյն բառը Բո. երեմ. էջ 224 մեկնում է «նախատել, պարզել, սիրել», իսկ մի քիչ ցած դնում է յեղքել «քննել», որ իմաստով նոյն է առաջինի հետ։ Այս բոլորից ո՞րն է ուղիղը։

ՅԵՂՄ «մեղմ»։ մէկ անգամ ունի վրք. հց. բ. 234. «Եւ ասեմ յեղմ ձայնի»։ Պէտք չէ կարծել գրչագրական սխալ, որովհետեւ ունինք Սշ. յեղմ «գաղշ, գոր»։

Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 134 հանում է *ē-tel-mo- ձևից, ուր ē նախամասնիկ է, tel=նոյն ընդ բող, բողուլ, իսկ մ=mo- մասնիկ է, ինչպէս մեղմ բառի մէջ։

ՅԵՂԱՌԻՄՆ «ջնջումն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 224։

ՅԵՂՈՒԵԼ «յոխորել»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 225.— Թուի թէ պէտք է կարգալ Յեւուել, ինչպէս բառաշարքն է պահանջում, որ է յատուկ անուն (Ա. մնաց. իե. 14) և նշանակում է «յաղթահարող, տիրող»։

ՅԵՂԸ «լի, լեփ-լեցուն» Հին բռ. որից յեղցեալ «լցուած» Պիտ. շաղղայեղ վեցոր. 193. բազմայեղ (կամ բազմայեղծ) Փիլ. Ճառ. ընտ. վահր. յար. աբիւնայեղցութիւն Պիտ. յոգնայեղ Աբ. դրուատայեղ Կղնկտ. երդմնայեղ, Փիլ. բշտառայեղ Պիտ. իմաստայեղ Պիտ. Յհ. կթ. լուսայեղ Անան. և Կեղ. լուսաշահայեղ Թէոդ. կուս. խորհրդայեղ Թէոդ. կուս. խորշակայեղ Պիտ. հաւ-

ճարայեղ Պիտ. Ոսկ. դծ. Երզն. մտթ. հաբստայեղ Արծր.— ՆշՅ դնում է նաև զեղ ձևը՝ որ նախորդի սաստկականն է, բայց չունի վկայութիւն։

ՆշՅ կցում է հեղուլ, զեղուլ ձևերին, նոյնը նաև Bugge KZ 32, 15 (տե՛ս հեղուլ)։ Այս մեկնութիւնը յիշում, բայց անապահով է համարում Հիւբշ. էջ 466։

Յեղքել տե՛ս Յեղկել։

ՅԵՄՈՒ. անստոյգ նշանակութեամբ միշ. հյ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիգք 39. «Եւ ոչ պատեհ է որ վանց այնոր թէ նաքա ի վաղէ կալել լինին զայն սինսուն՝ նա իսկի ի յեմն շքնկնի, ուր թուղթ և վկայք կենան»։ Անսիգքի հրատարակիչը կասկածով թարգմանում է յեմն ընկնել «ստացուածքից զրկուիլ» (խօսքը կալուած. ների գրաման վեճի մասին է)։— Ըստ իսկարող է բառս կապուիլ արարք. امر amr «գործ» ձևին, որով յեմն ընկնիլ «գործի անցնիլ, ազդեցութիւն ունենալ»։— Հակառակորդի այն խօսքը թէ շատոնց ինքը գրաւած է այս հողը՝ պէտք չէ որ նշանակութիւն ունենայ, երբ կան փաստաթղթեր և վկաներ։

ՅԵՆԻԼ «խառնուիլ»։ նորագիտ անստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մծբ. 92. «Մի կողմն յերկաթոյ և մի կողմն ի խեցւոյ, ասէ, ո՛չ յինիցին խառնակիցին ընդ միմեանս»։— Կարեւոր է համեմատել բրնազիրը. դուցէ թէ խաթարուած գրչութիւն է։ Ասորին (հրտր. Graffin էջ 209) ունի արդարև «խառնուիլ» ըստ համեմատութեան վիճանայի միաբան Պ. էսապալիանի (անձնական)։

ՅԵՆՈՒԼ (կտր. յեցայ) «յենուիլ, կոթնիլ. փխբ. ապալիւնիլ» ՄԳր. Մծբ. որից յեց «յենուած» Գ. թագ. ժը. 4. «ապալիւնած, ապաստանած» Բուզ. գ. 6. «ամուր, հաստատուն» Կնիք. հաւ. 352. «կից» Փիլ. լին. յեցուցանել Գ. թագ. ժը. 28. Ամովս. Ե. 19. յեցուլ Մագ. յեցամիտ «հաստատ մտքով» Մծբ. 337. ուրմայեց Ա. թագ. ի. 25. նոր բառեր են յեմարան, յեմակէտ, յեցակ, յեմուիլ։ նոյն արմատի նի- մասնիկով աճած ձևն է նեցուկ, որի վրայ տե՛ս առանձին։

նշր լծ. Թրք. եան կէլմէֆ, տայանմաֆ:
Հիւնք. հեծանել բայից, Pedersen Հայ.
դր. լեզ. 130 կցում է հեծուլ «հիւսել»
բային (տե՛ս այս բառը), որ և կրկնում
են Boisacq 767 և Pokorny 2, 660:—
Karst, Յուշարձան 427 Թթր. kōl, ալ-
թայ. yōle, ուլգուր. yōlek «չինուլ»:
Meillet, Dict. étym. lt. 716 հետեւելով
Pedersen-ի՝ կցում է հեծուլ «հիւսել»
բային, որ բնաւ կապ չունի:

+ 360 Երնդելուզեալ, կողք կողքի շար-
ուած՝ դամուած» Տօնակ. որից յեռու (հրմ.
յե՛ռ) «շարեւ, կողք կողքի շարեւ, միացնել,
կպցնել» Ս. Գր. Եւագր. Սերբեր. յեռու զբան
«շարագրել» Սերբեր. Ոսկ. Թես. Եւ. քր. յե-
ռել նար. խր. 493. Ճառքնտ. Լմբ. առկ. յե-
ռումն Փիլ. լին. Մարգարտայեռ Շնորհ. յիշ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ser-s- «չինուլ, ի-
րար կողքի շարեւ, կապել, կապակցել» ար-
մատից, որ աճած է -s ձայնով՝ ser- պար-
զականից. հմմտ. սանս. sarat- «թիւ», յն.
eĩrow «կապել, կցել, միացնել» (պսակ, ման-
եակ, նաև eĩrowénē lēxis = հյ. յեռու զբան),
եւեւրո «կցել, ներմուծել», եւերոս «չինումն,
միացումն», երս «աղանջի գինգ, վզնոց»,
ծրուս «մանեակ», ծրածոս «շարք, շղթայա-
շարք», լտ. sero «կապել, կցել, շղթայաշար
միացնել», series «շարք, շղթայաշար միա-
ցում», հիւլ. sreth «շարք», հհիւ. sφrue
«մարգարտայեռ վզնոց», հլիթ. sēris «թիւ»,
հրգ. saro, ահգս. searu «պատրաստութիւն»
(Boisacq 229, Pokorny 2, 499, Ernout-
Meillet 890, Walde 703): Ձեռով ու կազմով
հյ. յեռ- ճիշտ այն է՝ ինչ որ յն. եւերուս, ուր
ev=յ. evq- =-եռ-:—Աճ.

նշր լծ. յարել, յիւել, յերիւել:—
Հիւնք. հեռանալ բայից:

*360 ԵՏԻԿՈՍ ՍՊԻԼԱՏՄ. նորագիտ բառ
կամ ասացուած, որ մէկ անգամ գտնում եմ
գործածուած Օրբ. հիւն. դ. էջ 57. «Հրեա՛ւ
և հերձուածող, ո՛րպէս ըմբռնեցար ի Թա-
կարդս բանից իմոց. ո՛րպէս որսացար ի
լարս որդայթի իմոյ. ահա ես ի վերայ քո
յեռեւտիկոս սպիլատէս»:

= Յն. ἱερατικὸς «քահանայական, նուի-
րապէտական» + σπιλαίντης «քարայրարեական»:

յայտնի չէ թէ սրանով Օրբելեան ի՛նչ վիճա-
բանական ասացուած է ակնարկում:—Աճ.

360 ԱՆ (յետնաբար ի, ի-ա հլ.) «սրոց, դա-
նակ սրելու քար» Փիլ. լին. 191. Վրդն. սղ.
412. որից յետնաժուր «չեսանով սրուած»
եզեկ. ե. 1. յետնել նար. (Ջր ունի նաև
եսան, եսանել ձեւերը. և իրօք Վրդն. առ. 76
կայ գրուած եսան ձեւով):

ԳԴ համեմատեց պրս. էֆսան, ֆէսան,
սան, ասանէ ձեւերի հետ Böttich. ZD-
MG 1850, 354, Arica 74, 214, Lag.
Urgesch. 515—6 կցում է սանս. ցաճա
«չեսանաքար», զնդ. asāna «քար», պրս.
āsyāna, յն. ἀξόνη «չեսան», լտ. cos «չե-
սան», acuire «սրել», հւլ. osla «չե-
սան» բառերին: (Այս բառերը՝ թէև նշա-
նակութեամբ համապատասխան են հա-
յերէնին, բայց ձայնապէս անյարմար.
սրանց արմատն է հնիս. ak- «սուր»,
որից k'ōl-, k'āl-, k'ā- «սրել» (Pokorny
1, 454), որոնք տալիս են հյ. *աս, *ու
են, իսկ յե- մասը մնում է առանց մեկ-
նութեան): Մորթման ZDMG 26, 598
պհլ. sang «չեսան», պրս. sang «քար».
Հպրս. āθaŋgaina «քարեղէն», բեւո.
eçinini: Հիւր. Arm. Stud. § 211, ինչ-
պէս նաև Arm. Gr. 477 մերժում է վերի
համեմատութիւնները: Տէրվ. Նախալ. 59
դնում է ak արմատի տակ՝ ասեղն են
բառերի հետ: Հիւնք. պրս. ֆէսան, էֆ-
սան: Scheftelowitz BB 28, 286 հիւլ.
egg «սրել», հրգ. ecka, հին անդլ. ecg,
Liden, Arm. Stud. էջ 56 հնիս. pek-
արմատից. հմմտ. սանս. pāçī «քար».
pāça, paçaka «նարդի քար», յն. πεσσοῦς,
ատտ. πεσσοῦ: «նարդի քար կամ տախ-
տակ», πεσσεῖω, πεσσεῖω «նարդի խա-
ղալ»: (Այս յն. բառերը փոխառեալ են
դրում սեմականից, իբր արամ. pīsā,
pīssā «քար, տախտակ», passin «նար-
դի տախտակ», փիւն. pās «հարթ մա-
կերես», իսկ Liden բաժանելով սրան-
ցից, համարում է բնիկ): Karst, Յու-
շարձան 422 Թթր. aš, eš, qas «սրել»:
Պատահական նմանութիւն ունին արար.
سَنن sann «դանակը քարի վրայ սը-

րիւ», որից *ميسان* misan «յիսան» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 651—2) և ասոր.

ܡܝܣܝܢ pāsýōnā «խարտոց, յիսան», որ պարսկերէնից է փոխառուալ:

ԳՌԻ.—Ողմ. հեսան, Մկ. Մրդ. հէսան, Ախց. Կր. Սեր. Սլմ. Վն. էսան, Հմշ. էսոն, էսնի քար, հրք. օսան, Ալշ. Մշ. Սս. լէսան: ՓՈԽ.—Քրդ. *هسان* hesan «յիսանաքար», hesan kirin «սրիւ», husān (ըստ Rhea) «յիսան», *هسون* hesun «սրիւ» (Justi, Dict. 443):

Յեամիկ տե՛ս Հեամուկ:

ՅԵՍԱՆԱՅ *«ձեռն իմ»*, ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 225:

+ ՅԵՏ «յետոյ, հտքը» են:

= Բնիկ հայ բառ, որի մեկնութիւնը տե՛ս հետ:—Հիւրշ. 466:

Ուղիղ են մեկնում ՆԶԲ, Müller SW. AW 41, 8 և 43, 302, Justi, Zendsp. 189.

Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7, Հիւրշ. Arm. St. §8 164, 212:—Տէրվ. Նախալ.

121 հյ. հուսկ, սանս. paçça, լիթ. pas-

kui բառերի հետ՝ իբր հնագոյն *հեստ

ձևից. հմմտ. լտ. post «յետոյ», Karoli-

des, Դ՛լ. սլքթ. 102 կպղվկ. χασάρ «յե-

տին, վերջինս»: Հինք. յետին < թրք. (իմա՛ արար.) էտնա աստորին», յե-

նիլ < Ետնա լեռան անունից, յն. աճա

սեւագոյն, թխատիպ», տե՛կ. aydan

«լոյս»: Karst, Յուշարձան 427 Թաթար.

kat, kit, küc: Պատահական նմանու-

թիւն ունի լին. 𐎧𐎡𐎴 𐎠𐎡𐎴 hōu⁴ -t'ou²

«յետևը»:

ԳՌԻ.—1. Սլմ. Վն. յետ, Ջղ. շետ, Ախց.

Կր. յետ, Գոր. Ղրք. Շմ. յետ, յե՛տը, Երե.

հրք. Հճ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սշ. Տիգ. յէդ, Սեր. շէդ, Ազլ. յիտ, Հմշ. յիդ, Ողմ. հիտ, Տփ. հիդ, Ջթ. իդ.—2. Մշ. շէտեվ, Ալշ. շէդեվ, Մրդ.

յէտեվ, Ախց. Կր. շէտեվ, էտեվ, Սեր. շէդեվ, Ասլ. յէդեվ (նշանակում է «յետոյ». օր. յե-

Տփ. էդեվ, Ջղ. շետնա:—Նոր բառեր են յետեանց, ետեերես, ետեռանց, ետեռոիկ, յետոռիկ, յետլրայ, ետեօք, յետի կամ ետի «ուշ» (զիտէ արդէն էֆիմ. 73 յետի ձեռով), ետիհետը «այնուհետև», ետիտես, ետեռուկ, ետիհեկ, յետանալ, յետացնել, յետինք Բիւրիկնադէմը» (սրա հետ պատահական նմանութիւն ունի հիւս. օսթյ. jētən «հրեկոյ»՝ jēt «վերջանալ» արմատից), յետկնեկ, յետնաթեր, յետնակապ, յետնակիւն, յետնաճաշ, յետնաճիւղ, յետնափակ, յետնուց, յետոռել, յետոռիկ, յետփախ, յետփաշ:

ՅԵՏԵՆ «ստորնջել կամ խնդրել». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 225:

ՅԵՏԵՆ «ոռոգել». նորագիւտ բառ, որ մէկ

անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 393. «Մառք և տունկը դրախտին պէտս ոչ

ունէին ջրոյ յետելոյ, զի գետ ելանէր և ոռոգէր զնա»:

*ՅԵՏԵՆ «ձի եկեալ յետուստ. այսինքն ձի

ասպաստանիկ, զոր ի յետուստ տանին ճա-

նապարհորդք ի պէտս իւրեանց և իշխանա-

ւորք առ ի զարդ». գիտէ միայն ՓԲ. գործածուած չէ հին մատենագրութեան մէջ, լր-

կայ նաև նոր դրականում. ուստի յարմա-

րեցրած է՝

= թրք. *يەدەك* yedek հոմանիշից:—Աճ.

ՓԲ զոր է աշխատում մեկնել հյ. յետ

եկ բառերով:

ՅԵՏԵՔ «ծործոր». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 225:

Յետին «կտակ». ունի միայն Կեղծ-Շապհ. էջ 26. «Եւ հասաւ ախտ հիւանդութեան սր-

բոյն Սահակայ հայրապետին և առեալ զը-

կաց զյետինս իւր այսպէ՛ս»:

= Թերևս յետկար բառն է, որ սղէտ գըր-

լի ձեռքով այսպէս խաթարուած է. բայց և հմմտ. Ղեոնդ պատմիչ, որ նոյն տեղը (էջ 29) գրում է. «Գրէ զվերջինս բանից իւրոց»:

—Աճ.

Տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մտ. Բ. էջ 62:

*ՅԵՏԿԱՐ, ի հլ. (ըստ ՆԶԲ նաև ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «ձեռագիր, մուրհակ, երգման թուղթ, խոստմնագիր» ՅՃ.

կաթ. անամակ» Սեր. 41. «զեկուցագիր, դա-
տավճիռ» Սեր. 122:

=ՊՀ. ayātkār «գրուածք, գիրք, տետր,
տետրակ, յիշագիր, զեկուցագիր», պազ.
ayādagār «զեկուցագիր», պրս. یادگار yād-
gār «յիշագիր, յիշատակագիր, յիշատակ»,
որից նաև թրք. yadigar «յիշատակ»: Իրան-
եան բառը կազմուած է զնդ. یاد yāta-
պՀ. یاد yāt կամ āyāt, պրս. یاد yād
«յիշել, յիշողութիւն» + kār, -կար «արար»
(Ինչ. վնասկար, օգտակար) բառերից
(Horn § 1119): ՊՀ. ձևի դէմ սպասելի էր
Հ. *այատկար կամ առնելով աւելի ուշ ժա-
մանակի մի ձև՝ *յատկար, որ թերևս ժողո-
վրդական ստուգարանութեամբ ազդուելով
Հ. յետ բառից՝ դարձել է յետկար. հմմտ.
նաև սխալագիր գայիտիկար (Հյց.) գրչու-
թիւնը՝ Օրբ. հկճո. ժր. էջ 185. մինչդեռ նոյ-
նի օրինակութիւնը Օրբ. կթ. ունի յետկար:—
Հիւրշ. 198:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև
Lag. Arm. Stud. § 1564:

ՅԵՏՐՈՅ «քարձրացեալ», ունի միայն
Բառ. երես. էջ 225:

Յերասան տե՛ս Երասան:

Յերիւրեղ, Յերիւրանք տե՛ս Երիւր:

Յերկուանալ տե՛ս Երկու:

ՅԵՐՁ. անստոյգ նորագիւտ՝ բառ. մէկ ան-
գամ գործածուած է Օրբել. հրտր. էմիւնի, էջ
140. «հաղացոյց գերութեամբ և գնաց ի Դը-
սին, և եղ ի նեղ յերջ խաւարչտին բանտի»
(Շահն. Ա. 236 և ալլ օր. էմիւնի՝ յորջի):—
Եթէ ուղիղ ձևը յորջի ընթերցուածը չէ, հա-
ւանաբար յերջ գոյական է և նշանակում է
«ծակ, նեղ տեղ».—(մութ բանտի նեղ ծակի
մէջ բանտարկեց).—բայց կարող է առնուիլ
նաև իբր ածական՝ «մութ, խաւար» նշանա-
կութեամբ.— յ կարող է լինել նախգիր կամ
արմատական:

Յեց տե՛ս Յենուլ:

ՅԻԶԳԻԼ կամ ՅԵԶԳԻԼ «չրի կամաց կամաց
ցամաքիլը հողի երեսից» Փիլ. լին. 150. Լծ.
փիլ.:

ՅԻՂԿ «յղկուած, ողորկ, հարթ». գործա-
ծական է միայն նոր գրականում. որից յղկել

(գրուած նաև յեղկել) աղորկել, հարթել».
Փիլ. Սարգ. Ոսկիփ.:

Տէրվ. Նախալ. 103 հնիս. rik «գծել»
արմատից է հանում սանս. rik, likh.
յն. քթեւա «խորտակել, փշրել» և Հ. յղկել
«յղկել» յղկել: Հիւնք. ողորկ բառից,
Karst, Յուշարձան 422 թթ. yol, yon,
yul «տաշեղով յղկել»: Ղափանցեան,
Արար. 1917, 217 և Տեղեկ. ինստ. 2, 85
շողոճորք, ողոճել բառերի հետ կցում է
վրաց. սլեֆա «հարթել» ձևին և սեմա-
կան xlk արմատին: Պատահական նմա-
նութիւն ունին երբ. קלה Էլզ աղորկել.
հարթել, קלה Էօօօ «յղկ, ողորկ,
հարթ, լերկ»:

ԳԻՌ.—Ասլ. հրդգէլ «յղկել»:

ՅԻՄԱՐ, Ի-ա Հ. «խենթ, անմիտ» ՍԳր.
Ոսկ. ա. 12. Եղիշ. որից յիմարանալ Ես. ժթ.
11. յիմարիլ ՍԳր. յիմարեցուցանել ՍԳր. յի-
մարութիւն ՍԳր. յիմարակոռոյս Ագաթ. Էն.
գրուած նաև իմար վրդն. առ. 73. նոր բա-
ռեր են յիմարանց, յիմարաբոյժ, յիմարա-
բուծութիւն:

Lag. Symmicta 7, 27 պրս. (իմա՛
արար.) xumār «զարթխում» ձևի հետ:
Հիւնք. յն. χεμαρρους «վտակ, հեղե-
ղատ» բառից, Patrubány SA 1, 309
արար. Իmar «էջ» բառից փոխառեալ
(Ե դարում արարերէն փոխառութիւն!):
Բ. Խալաթեան ՀԱ 1902, 309 ասոր.
xamrā «գինի» բառից: Թրեհաքեան.
Արիահայ բռ. 36 պՀ. a-hamār «ան-
համար, անզգոյշ» բառից:

ԳԻՌ.—Ալլ. չիմար, Ազլ. Գոր. Երե. Կր.
Ղրբ. Մկ. Մրդ. Շմ. Սլմ. Տփ. Տիմար, Տիգ.
Տիմուր, Ախց. իմար, Ձթ. իմոյ, իմուր, Ակն.
ուսար:

ՅԻՆՈՒՆՔ (սեռ. -նանց) «ջատկից մինչև
Հոգեզալուստ եղած յիսուն օրուայ միջոցը»
Տօնաց. Տօմար.:

Հնեբը մեկնում են ինն բառից. «Յի-
նունքն և կիրակէքն ունին զօրինակ
երկնատր փեսային Քրիստոսի հարսան-
եաց... յործամ խառնեալ միանան ազդ
արդարոց մարդկան ընդ ինն դասս հը-
րեշտակաց, զոր և անուն իսկ աւուրցդ

յայտ առնէ՝ յիմումք վերակոչելովս. Շնորհ. ընդհ. տպ. հմ. էջ 64:—«Այլ և բազումք յիմունք կոչեն ըստ ինն դասուցն հրաբուն զօրացն»։ Տօնակ.։—«Այս յիսուն օրս զատիկ է, վասն այն կոչի յիմունք, որ է յիսունք և կամ յիմունք, այսինքն ընդ ինն դասս հրեշտակաց ուրախացիալ տօնեմք զյարութիւն Քրիստոսի»։ Տաթև. ձմ. ճիւղ.։—ՆՀԲ մեկնում է իբր յն. նշոյ «Հարսանիք», նսոց «հրդ հարսանիաց» կամ հյ. ինն բառից, Քըն-նասէր, Օրաց. հիւանդ. 1905, էջ 358 յիսունք բառից է հանում։

ԳԻՌ.—Սեբ. իմումք։

*ՅԻՇԱՍԱԿ, ի—ա հյ. «յիշողութիւն, յիշում, յիշելիք» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 1. որից յիշատակել ՍԳր. յիշատակարան ՍԳր. յիշատակագիր նիւս. կազմ. անյիշատակ Կոչ. Ագաթ. անյիշատակութիւն ՍԳր. Եւագր. Կոչ. բարե-յիշատակ լմբ. նոր բառեր են յիշատակութիւն, արժանայիշատակ են։

—Պատկանում է յիշել բային. բայց որովհետեւ կազմութիւնը չի կարող հայերէնով մեկնուիլ, ուստի պէտք է կարծել թէ պհլ. փոխառեալ մի բառ է և յատկապէս ներկայացնում է անցեալ դերբայի -tak ձևը, տե՛ս նաև յիշել.։—Աճ.

Աւսերեան, Քերակ. 1815, էջ 237 յիշել բայից —տակ մասնիկով, որի համար ուրիշ օրինակ չունի։ ՆՀԲ յիշել և առակ բառերից, իբր «կարող յիշելոյ»։

ԳԻՌ.—Ջդ. չիշատակ, Ախց. Մրդ. Շմ. Սլմ. հիշատակ, Ազլ. հիշատակ, շմտով, Մկ. հիշտակ, Երև. Ոզմ. Տփ. իշատակ, Ալշ. Մշ. Սեբ. չիշադագ, Ռ. Սշ. հիշադագ, Նիխ. հիշադագ, շադագ, հրբ. Պլ. իշադագ, Ջթ. հիշադագ, հիշադոգ. բացի «յիշատակ» իմաստից, նշանակում են նաև «ծառանդ, որդի»։ իսկ Ախց. իշտէք «կիրակամուտ»։

ՅԻՇԱԻ «արշաւանք», որից բայական ձևով յիշուել «արշաւել»։ նորագիտ բառ, որ ունի Սմբ. դատ. 9, 20, 152, 189. վասն որ յիբ ընկերոջ երկիրն յիշվէ. Յիբ ընկերոջ երկիր յիշվէ ու ծեծ այնէ. Եթէ երթայ թագվոր ի յիշաւ ի շարկմու յերկիրն են։

—Թուի թէ նոյն է արշաւ բառի հետ. շ-ից առաջ ր ձայնի անկման համար հմտ. Բարշել—Բաշել, *պարշտել—պաշտել են.։—Աճ.

*ՅԻՇԵԼ «միտքը գալ, միտքը պահել» ՍԳր. Ոսկ. եբր. որից յիշեցուցանել ՍԳր. յիշեցուցիլ Ոսկ. մ. բ. 3. Եփր. դատ. յիշումն նիւ. հզեկ. նիւս. բն. յիշաշար վրբ. հց. անյիշաշար Գնձ. ժմ. յիշելիք «յիշատակ» վրբ. հց. յիշելութիւն Պղատ. օրին. յիշողութիւն Ոսկ. յհ. ա. 41. Փիլ. յիշոց «հայհոյանք» Մաշկ. Կանոն. Շնորհ. (թէև հնից գործածուած է, բայց վերջին ժամանակի գաւառական բառ է համարում Շնորհ. Ընդհ. տպ. Ծմ. էջ 13. «Հայհոյութեամբ, որ ըստ հեղեկացն բարբառոյ հիշոցք անուանին և ըստ զրոց սովորութեան՝ անէծք և թշնամանք»։ նոյնը նաև Տաթև. ամ. 81 ա. գրուած յուշունչ Բար. 174). որից յիշոցաւագ, յիշոցասաց (նորագիտ բառեր, որ տես իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 166),

—նոյն է ուշ, յուշ բառի հետ և սրա հետ փոխառեալ է պհլ. գւռ. մի ձևից, որ աւանդուած չէ։ Իրանեանների մէջ գտնում ենք ušī, hoš, hūš ձևերը, որոնք տալիս են հյ. ուշ, բայց կայ նաև քրդ. hiš, որից կարելի է հիտեցնել i-ով գաւառական իրկորդական մի ձևի գոյութիւնը։ նոյնն է հաստատում նաև հյ. յիշատակ, որ անտարակոյս նոյն է յիշել բայի հետ, բայց չի կարող մեկնուիլ հայերէնի բառակազմութեան օրէնքներով. այլ ներկայացնում է պհլ. անցեալ դերբայի ձևը, Հմտ. զարձեալ գւռ. յիշաք «սթափ», որ պրս. hōšyār «արթուն» բառի համապատասխանն է և նոյնպէս ունի ի ձայնը. միւս կողմից յիշոց բառը, որ յիշ— արմատից է կազմուած և գաւառականներում տեղ տեղ ունի ուշունց ձևը, որով ցոյց է տալիս յիշ և ուշ արմատների նոյնութիւնը։

ՆՀԲ կցում է յուշ բառին.—Bugge KZ 1, 459 մեկնում է ի նախդիրով՝ ուշ բառից, իբր *յուշել > *յըշել > յիշել։ Սրան հակառակ է Հիւբշ. Arm. Gr. 513 և IF Anz. 8, 49, բայց յիշել և յիշատակ բառերի ծագման և կազմութեան մասին որևէ կարծիք չի՝ յայտնում։

ԳԻՌ.—Ալշ. չիշել, Մշ. չիշել, չիշալ, Սշ. հիշել, Ախց. հիշել, Երև. Պլ. իշել, ննխ. իշել, ռշել, Ջթ. հրբ. Տփ. իշիլ, Աղլ. հիշիլ, Ողմ. հիշալ։—Յիշոց բառը ներկայացնում են հրբ. իշոց, Ջթ. իշից, Ասլ. իշոս, վն. իշունց, Ջղ. չուշունց, Երև. Գոր. Տփ. ուշունց, Ղրբ. Մրդ. Շմ. իշիւնց, Մկ. հիշունց, Ողմ. հեշունց։—Նոր ձևեր են յիշ անել վն. «յիշել», յիշնուիլ, յիշելի, յիշելի, յիշուական, յիշարեալ Բղ. «սթափիլ, խելքը գլուխը գալ», յիշարցնել Մշ. «քնից արթնացնել» (Հմմտ. պրս. hōšyār «արթուն»), ուշունցաբերան, ուշունցաառու, ուշունցաառեղ։

ՓՈԽ.—Սղերդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին isek «յիշէք, պատարագիչ քահանային տրուած դրամը» (Բիւր. 1899, 116)։

ՅԻՍԿԱԽՈՐ «միայնաւոր»։ ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 226 (տե՛ս 10 տող ցածրում)։

+ՅԻՍՈՒՆ, ի Հլ. (յեռնաբար կայ նաև յիւսունց, յիսանց) «յիսուն» ՍԳր. Եփր. Թգ. 447 (գրծ. յսնիւի). որից յիսնամեան ՍԳր. Եփր. ծն. յիսնապետ ՍԳր. յիսնեռոգ ՍԳր. յիսնակ նաւայ. Տոմար. յիսնակ փիլ. Կանոն. յիսնեռեակ փիլ. Յհ. իմ. ատ. յիսնաւոր Երգ. վշ. 5. (տպ. Պոլիս 1895 յսնաւորի. իմաստը անյայտ է. բնագրում և միւս թարգմանութեանց մէջ ամբողջ այս կտորը լկայ. տե՛ս շԱ 1924, 231 և 418. Թերևս ա՛յս է վերի յիսկաւոր բառը). նոր բառեր են յիսնամեայ, յիսնամեակ.—գրուած կայ նաև յսուն Եփր. Թգ. 447, Եղիշ. Ե, էջ 84, որից յսնապետ Եփր. Թգ. 447 են, որոնց վրայ տե՛ս Meillet JAs. 1903², 498։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. penk²ek'omt- ձեփց. հմմտ. սանս. pañcāśāt-, զնդ. pañcāsat-, պրս. panjāh, պհլ. pančāh, թոխար. pčāka, յն. πενταχοντα, լտ. quinquaginta, հիւլ. cōica ևն հոմանիշները (Boisacq 768. Walde 635, Pokorny 2, 25)։ Ըստ Meillet (անդ) հնխ. penk²ek'omt- տուած է նախ հլ. *հինգիսուն կամ *յինգիսուն, որից սղմամբ *յինգսուն>*յինսուն. առաջին վանկի ի ձայնաւորը կրճատուած չէ՝ կոկորդական ռնգալիի պատճառաւ։ Բայց կրճատումը տեղի է ունեցած գու. յսուն ձևի մէջ, որ գործածուած

է մի խումբ հին աւետարաններում։—Հիւրշ. 477։

ՆՀՐ *հինգսուն ձևից, Ուղիղ են մեկնում Peterm. 157, Windisch. 32, Böttich. Arica 62, 15, Müller. SWAW 38, 584, Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7. Նախալ. 94, 132 ևն։ Հիւմք. հիւսիս բառից։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. չիսուն, Մկ. հիսուն, Հճ. Սշ. Սլմ. վն. Տփ. իսուն, ննխ. հիսուն, իսուն, սուն, սիւն, Աղլ. Հմշ. Ռ. հիսսուն, Տիգ. իսսուն, Մրդ. իսսուն, իցցուն, Ասլ. իսիւն, Ջթ. իսսուն, իսսուն, Սվեդ. իսսուն, Ողմ. հե՛սուն, Ալշ. Ջղ. չիսսուն, Երև. իսցուն, Ախց. Կր. իցծուն, Սհր. չիծուն, Պլ. իծծուն, հրբ. իծծուն, Գոր. Ղրբ. Սլմ. իցցուն, Յղ. իցուն.—վերջինները ձևացած են վաքսուն, ուքսուն բառերի ազդեցութեամբ, որոնց մէջ քս ձայնախումբը ըստ օրինի վերածուած է ձծ, ցց (տե՛ս Աճառ. Բաղմ. 1897, 261).—Համշէնի մահմետական հայոց բարբառով իսըն «50» (Մառ. Зап. Коллегии Восток. I. էջ 73—80)։

ՅԻՐԱԼ «մեղկիլ» Բառ. երեմ. էջ 225, կամ «յուլանալ» ՓԲ։

ՅԻՐԵԼ «յեռուլ, իրար միացնել» փիլ. լին. 283, 374. Քեր. քերթ. «ձեռքը ներս կոխել» Նիւս. երգ. «աշքը մի տեղ յառել» Նիւս. երգ. Վրդ. երգ. որից յիւեցուցանել ընդարձակել, տարածել» Պիտ. — իսկ յիւել ձեռքտել՝ երկարել լուանը» Ոսկ. Կս. 407 պէտք է ըստ վարդանեան շԱ 1921, 505 կարգալ յիւիւել «ուղղել, կարգաւորել» (կարող է նաև այստեղ պատկանիլ)։

ՆՀՐ «իւ ընդ իւ յարել, յեռուլ, յորմէ ուկ. յիւլ, հիւլ»։

ՅԻՐՆՈՒՍ «կազմութիւն» նորագիտ անստորյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 55. «Անստուծազան յիւրնուածով վերանգեցան»։— Թերևս ուղղելի յօրինում։

+ՅՂԻ (-ղոյ, -ղեաց) «ծոցտը, երկուհոգիս, ոտքը ծանր» ՍԳր. որից յղութիւն ՍԳր. յղեալ ՍԳր. Եփր. ծն. կամ յղեալ Մն. իա. 2. Ագաթ. Եւս. պտմ. Ոսկ. Կս. Եզն. Եփր. Թգ. յղելիւ Պտմ. աղէքս. յղացութիւն Յհ. իմ. երև. ևն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. plē- «լի, լցնել» արմատից, որի վրայ ընդարձակ խօսուած է լի արմատի տակ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. ֆրանս. pleine «լի. և յղի»։—

ՆՀՐ լի բառից, Տէրվ. Մասիս 1881 մայ' 5 և Նախալ. 92, 127 մեկնեց վերի ձևով։ Հինք. հոգ բառից։ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 195 ուղի բառից, որ իբր թէ նախապէս նշանակում էր «փոր, որովայն»։ հմմտ. լտ. alvus, alveus «փոր, փոս» (Այս մեկնութիւնը կրկնում են Walde 30 և Pokorny 1, 25)։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. kal, kil, kol «ուռի, դէզ, դիզել»։ Meillet (անձնական) վարանում է ընդունել վերի մեկնութիւնը՝ դ ձայնի պատճառով, որ բացատրելու համար ենթադրում է հնխ. pēlən-iyo—, իսկ այժմ (նամակ 5 հոկտ' 1930) դնում է հնխ. pōlo- «ձագ» բառից, որից և հյ. ուլ, բացասականը՝ ամուլ < *ան-ուլ «անձագ», որով և յղի՝ բուն «ուլով, ձագով»։

ԳԻՌ.— Գոր. յղի', Ալշ. Ախց. Մշ. չըղի, Ղրբ. յղէ', Ազլ. յըղա', յաղա', Զթ. հղի, Երն. Խրբ. Հմշ. Սիբ. Սլմ. Վն. ըղի, Ողմ. ըղէ', Սվեդ. աղղա, Զղ. չաղի, Ազլ. նաև յէ'ղա։

ՅՂՎՆՏԵՐ. անստոյգ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկեփես. 919. «Դու գիտ'որդ իցէ զի փափկանայցես, յանհոգս գայոցես, յղկնտեր խաղայցես»։— Ընդհանուր նշանակութիւնն է «անհոգ զուարճանալ»։

ՅՂՔԱՆԱԼ «լիանալ, առատանալ, բոլորովին կշտանալ» ՍԳր. որից յղփութիւն «անլափ լիութիւն», Եզեկ. ժգ. 49. յղփագոյն Ագաթ. յղփիլ Մագ. յղփացուցանել Եփր. դտ. 342։

ՆՀՐ «ի յեղց կամ ուլփ, ուլիս, իւլ, կամ թրք. ölefe «սոճիկ», պրս. էլվան խոհեմ «խճողիլ զորովայն»։ Տէրվ. Մասիս 1881 մայ' 5 հնխ. par «լցնել» արմատի կրկնական *parp- ձևից, Հինք. յղանալ բայից։ Karst, Յուշարձան 427 թթր. kal, kil, kol «դիզել, ուռի»։

ՅՂՔԵԼ «սպանել». ունի միայն Բառ. երես. էշ 226։

ՅՇՏՈՂ (զրուած յըշտող). անստոյգ բառ է, որ մէկ անգամ գործածում է ՄԺբ. 210. «Եթէ գրեալ լինի պարտով և յշտող, մեկուսեն զնա»։ ՀՀՐ մեկնում է «ժպիրհ, լիրբ», ՆՀՐ «ճշող կամ ժխտող», իսկ ԶԻ և ԱՐ երկուսն էլ միասին։

ՅՆ՞, ՅՆ՞Վ տե՛ս Ո.

*ՅՈՐԵԼԵԱՆ, ի հլ. «հրէական թողութեան տարին, որ յիսուն տարին մի անգամ էր գալիս» Եփր. Ել. Նխ. դատ. Շիր. քրոն. Մեկն. Ժն. «յիսուն տարւայ մի շրջան» Նար. «յիւանց յիսուն օրերը» Յհ. իմ. Եկեղ. Կանոն. որից յօրելեան փող «հանդէսի բացումն ազգարարելու փող (ըստ հրէից)» Յես. զ. 4, 6. որ և պարզապէս յօրելեան «շեփոր» Յես. զ. 3. նոր գրականում յօրելեան նշանակում է «տօնական տարեդարձ». ինչպէս՝ հաւիւրամեայ, ուրսունամեայ, քառնեփնգամեայ, տասնամեայ յօրելեան ևն.— բառս գրուած է նաև յովրելեան, յօրեղեան, յօրեղ Անան. ժմնկ. 31։

= Յն. ἰωβηλοϛ, ἰωβηλατοϛ «յօրելեան» բառերից կազմուած՝ հլ. —եան մասնիկով։ Յունարէնից են նոյնպէս լտ. jubilaus, jubilaum, ֆրանս. jubilé, գերմ. Jubeljahr, իտալ. giubileo, ռուս. юбилей ևն։ Բոլորի բուն մայրն է եբր. יובל yōbēl «խոյ», որից הויבל qeren hayōbēl «խոյի եղջիւր» կամ יובלות שופרות šōpərōth hayōbēl «շեփորք խոյի» (որով յայտարարում էին հանդէսի բացումը), שנת הויבל šənat hāyōbēl «յօրելեանական տարի»։— Հիւբշ. 366։

Հներից Շիր. քրոն. մեկնում է «յօրէլն ըստ եբրայեցոց յիսուն ամ է»։ Տօնակ. «Յօրելեան կոչէին, որ թարգմանի ազատութիւն»։ ՀՀՐ և ՆՀՐ դնում են եբրայեցեանից։

*ՅՈՐԵԼԵԱՐ «այն անձը՝ որի յօրելեան հանդէսն է տօնուում. յօրելիւնաւոր», գործածական է միայն արդի գրականի մէջ։

= Կազմուած է յօրելեան բառի ձևով՝ ֆրանս. jubilaire, գերմ. Jubilar «յօրելեանական» բառից։

*ՅՈՐԲԵԼԻ շշամփրածե մի նշան՝ որ գործածուած է Որոգինէսի Վեցիշեանում՝ ընթերցուածներէ տարբերակները նշանակելու համար» Երբ. քրոն. = Անան. ժմնկ. 47. նոյն բառն է յոբէլեան՝ որ Վրդ. սղ. յոշ. մեկնում է Վերելեանն է կէս գրոյ առ ի շեղ՝ ունելով ի ներքոյ ստիքս:

= Յն. օբելոճ «ձեռագիրներէ մէջ սխալները նշանակող նշան՝ որ ունի՝— կամ + ձեւը». բուն նշանակում է շշամփուր». սրանից է նաև լատ. obelus կամ obeliscus հոմանիշը՝ —Հիւրշ. 367:

Ուղիղ մեկնեց նշմ:

*ՅՈՐԲԵԼԻ շշեփոր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ա. մնաց. ժե. 28. «Հանին զտապանակ ուխտին Տեառն հոշակաւ, ձայնիւ յորելեան և փողով և ծրնծղայիւ»:

= Երբ. 𐤒𐤁𐤌 yōbēl «փող, շեփոր» բառն է. որ գործածուած է Ել. ժթ. 13 (տե՛ս բառիս վրայ յորելեան): Զարմանալին այն է, որ Ա. մնաց. ժե. 28 թէ՛ երբայական բնագրում և թէ՛ Եօթանասնից յոյն թարգմանութեան մէջ չէ՛ գործածուած yōbēl բառը, այլ 𐤒𐤁𐤌 šōpār = «Փէրշեփոր» (Tischendorf 1869 հրատարակութեան մէջ ձեռագրական ընթերցուածներն էլ շունին նման մի բառ)։—Աճ.

*ՅՈՐԲԵԼԻԿ «կոթող» Պտմ. աղէքս. էջ 42 (երկու անգամ):

= Յն. օբելիսոս «կոթող» (բուն նշանակում է «փոքր շամփուր»), որից փոխառեալ են նաև լատ. obeliscus, ֆրանս. obélisque, գերմ. Obelisk են։— Հիւրշ. 366:

Ուղիղ մեկնեց նշմ:

ՅՈՐԵ, և հլ. (յոգունգ, յոգունց. գրուած է նաև յոգն) շշատ, բազում» Ոսկ. մ. բ. 10. Պիտ. Խոսր. սրանից ունինք կազմուած բազմաթիւ ածանցներ (ԱՐ ունի 135 հատ), որոնք սովորաբար յետին են. հնագոյններն են՝ յոգնագոյն Եզն. յոգնագնալի Ոսկ. յհ. բ. 27. յոգնագնալ Ոսկ. յհ. բ. 23. յոգնաշնորհ Ոսկ. եփես.։ Այստեղ է պատկանում նաև յոգնիլ (գրուած նաև յոգնիլ, յալգնիլ) խոնջիլ, պարտասիլ» Թուոց իա. 4. Պիտ. Սեբ. 39. Վրք. և վկ. բ. 544. Արծր. հրար. Պատկ. էջ 87. շշանալ, հետամուտ լինել» Տիմոթ. կուզ,

էջ 85 (սերովդէս սպանանել յոգնիւր). նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յն. ὄχλος «բազմութիւն, ամբոյս, շփոթութիւն, նեղութիւն», ὄχλῳ «շարլարիլ, անհանգստանալ», ὄχληρός «յոգնեցուցիլ, ձանձրալի»:

Նշմ լծ. Գոյս, յանալս, անուսն, լատ. auctus, Թրք. çoq, yekün: Տէրվ. Altarm. 52, Նախալ. 100 հնիս. yug «յոգել, լծել, յանելու» արմատից: Հիւնք: յոգն = յն. ὄχλος, յոգնիլ = յն. ὄχλῳ: Lidén, Arm. Stud. էջ 76 յ նախդիրով և օ մասնիկով գն < գուն < հնիս. gūhen «ուռիլ, ուռնալ, առաւելու» արմատից. հմմտ. սանս. ghaná- «ամուր, կարծր, գունդ, բոլորովին», պրս. ā-gan-dan «լցնել, խճողել», ā-ganiš «լիւսիլ», յն. Եւ-Յոյն «լիւսիլ, ճոխութիւն», լիթ. ganá «բաւական» (Այս մեկնութիւնը կրկնում են Boisacq 294, Walde 283, 363, Bernerker 1, 327, Pokorny 1, 95): Pedersen. Հայ. դր. լեզ. 62 թուի կցել յանալս բառին, Սազրզեան շՆ 1909, 336 սումեր. ug, uk, uku «մարդ, բազմութիւն», Karst, Յուշարձան 405 սումեր. gun «հաւաքում», 408 սումեր. uga, uku, ukkin «ժողովուրդ, բազմութիւն», 421 Թրք. çoq «շատ», 422 շաղաթ. yogun «թանձր», ögumak «հաւաքել», ögün «հսկայական»:

Գիտ. — Պլ. Բ. Բոգնիլ, Ախց. Սեբ. օգնիլ, Ննիս. Բոգնիլ (գիւղերում՝ օգնիլ), Ասլ. Բէօ-նիլ, Երե. Բոգնիլ:

+ ՅՈՒՈՎ, ի հլ. շշատերը, բազմաթիւ մարդիկ» ՍԳր. յետնաբար նշանակում է նաև շշատ, բազում» Եզիշ. Խոր. Պիտ. որից յովիլ շշատանալ, շատացնել» ՍԳր. Ոսկ. ես. մ. ա. 21 և փիլիպ. Ագաթ. Եզն. յովիլագոյն Ա. մնաց. իդ. 4. Ոսկ. մ. ա. 15, բ. 9. յովիլ անգամ Ոսկ. յհ. ա. 29. յովիլութիւն ՍԳր. լեռնայովիլ «լեռնաշատ» Նար. խշ. 380 (տպում է լեռնաձովիլ, որից անցել է նաև բառարանների մէջ). — գրուած է ուլիլ Վրդ. առ. էջ 9 և 108:

= Բնիկ հայ բառ՝ որ պատկանում է հնիս. pelē- արմատին, սրա ժառանգները տե՛ս լի բառի տակ. յով-ով ձեւը ներկայացնում է հնիս.

արմատի pol- ձայնդարձը. մեր բառի հետ համատ. յատկապէս սանս. purú-, զնդ. pouru- «լի, շատ, առատ», յն. πολύς (<*παλός) «շատ», հիւլ. il «շատ», lia «աւելի, յոգունք», lour «բաւական», կիմր. llawer «շատ», llwyg «բոլորովին», գոթ. հրգ. filu, նրգ. viel «շատ», լիթ. pilus, հւլ. paru «առատ» են։—Հիւրշ. IF Anz. 10, 48?

ՆՆԲ լծ. հոյլ, ժողով, հոյով, բոլոր, յն. ὅλος, πολύ, թրք. ulu «մեծ», bol «շաշն, առատ»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Տէրով. Մասիս 1881 մայիս 5, 1882 յունիս 7, նախալ. 92, որ անկախաբար կրկնում են Bugge KZ 32, 22, Meillet MSL 8, 280 և ընդունում է կասկածով Հիւրշ. IF Anz. 10, 48: Իսկ Pedersen, Հայ. գր. լիդ. 62 և Lidén, Arm. Stud. 76 ի նախդիրով հոյով բառից են դնում։ (Երկու մեկնութիւնները անվճարաբար յիշում են Boissacq 803 և Pokorny 2, 63): Մաս տե՛ս ժողով:

3016ՈՐՏ, ի հլ. «խորխտ, յանդուգն» Իսիւր. «խորխտութեամբ» Փարսլ. որից յոխորտալ, յոխորտանալ փիլ. Պիտ. յոխորտորէն Պիտ. աւելի ընտիր է յախորտ Ոսկ. յհ. բ. 30. Սեբեր. 96. որից յախորտիլ Մանդ. յախորտի կալ «յամառի» ԶԲ. ասում է նոյնպէս յոխորդութիւն Կնիք հաւ. էջ 300. յխորտ, ողորդ 3հ. կթ. յխորտիլ Ուխտ. բ. 106. յախորդ Ոսկ. բ. տիմ. յախորդ Ածաբ. ժղ. որոնք անշուշտ աղդուած են յախորտ և յաճուր բառերից. արդի գրականը ընդունել է միայն յոխորտ ձեւը:

Հինք. խորդալ բայից:

—3017ԱԼ «ծուլանալ, պարապ նստիլ, այս ու այն տեղ նայիլ» Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 3, 24. «գիտել, նկատել, հսկել, սպասել» Պիտ. Փիլ. արմատն է յոդ-, որից են նաև յոդանալ «հրպարտանալ» Եփր. ծն. էջ 66. յոդացուցանել «անհոգացնել, հպարտացնել» ԱԲ:

=Մեկնութիւնը տե՛ս յոյլ:—ԱՃ.

ՆՆԲ ողն բառից, իբր յոդն կալ, յոդ-նիլ:

3017ՈՂԴ, ի-ա հլ. (գրուած նաև յոդդյոդդ) «տկար, խախուտ, անհաստատ, ուսման մէջ թոյլ» Բ. պետ. բ. 14, գ. 15. Ոսկ. ա. տիմ.

Եփր. աղ. որից յոդդոդդիլ նաւ. գ. 10. Եփր. բ. կոր. Ոսկ. մ. բ. 9, 11 և հռ. յոդդոդդեցուցանել Եփր. բ. թես. յոդդոդդուն վեցոր. 96. անյոդդոդդ 3հ. իմ. են:

=Կրկնուած է *յոդդ պարզ արմատից, որ առանձին չէ գործածուած:

Այսպէս է դնում նաև Հինք. և յոդդ համարում է նոյն ընդ խախուտ:

3013Գ «վէգ, խաղալու կոճ, ճան». երկու անգամ գործածում է Ոսկ. «Ընդ վնասակար ծառայան կցէր և ի լիցս և ի յոյգս և ի տապիւղուլունս դեգերէր» (յն. պարզապէս τοῖς ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς) Ոսկ. պող. Ա. էջ 923. «Աճապարեմք թագուցանեմք զխալարիկսն կամ զգունդսն կամ զլիցս կամ զյոյգս» Ոսկ. պող. Բ. 539. Առաջին վկայութեան մէջ կարելի է կասկածիլ, որ յ նախդիր լինի, իբր ի յոյգս, որով արմատը ոյգ, ինչպէս դնում է ԱԲ. բայց երկրորդ վկայութիւնը (զյոյգս) ցոյց է տալիս որ անտեղի է այս կասկածը, որովհետեւ զ և յ նախդիրները միասին չեն կարող գրուիլ բառի վրայ: Ըստ այսմ ոյգ ձև դոյութիւն չունի: Նոյն այս բառն է՝ որ սխալ գրութեամբ դարձած է հոգի Եւս. պտմ. 387. «Մարգարէ զարդարի՞, մարգարէ զարդասէր լինի՞», մարգարէ տապալի և հոգի խաղա՞յլ:

ՆՆԲ և ԶԲ վէգ բառի սխալ գրութիւնն են համարում Եւս. հոգի բառը (տե՛ս հոգի բառի տակ), որովհետեւ ծանօթ չեն Ոսկերեքանի վկայութեանց: ԱԲ դնում է ոյգ, յոյգ, որոնցից առաջինը սխալ է: Karolides, Γλ. օսչք. 78 յն. αὐτοῖς բառից աղաւաղեալ: Բառիս վրայ խօսում է նաև Վարդանեան ՀԱ 1914, 328, որ անուշադրութեամբ՝ միայն ոյգ ձևն է դնում և հոգի ընթերցուածին կցելու համար յիշում է դռ. հաւ «վէգ» և թրք. ڤان «հոգի» բառերի նմանութիւնը, ինչ որ զուտ պատահական է: Հացունի, Դաստ. 288 մեկնում է «քուէ» և ո՛չ «վէգ»:

ԳԻԻԲ.—Յղ. իւր՝ «վէգ», Մշ. հուլ. «խորդր վէգ՝ որով միւս փոքր վէգերն են խփում խաղի մէջ»:

*3013Զ, ի հլ. «որոնում, փնտաւոր, խուզարկութիւն» Յհ. կթ. Ասող. Նար. երգ. «ծրփում, տակնուլրայութիւն, խռովութիւն, շը-

փոթութիւն, աղմուկ» Բ. մկ. ժդ. 15. Ոսկ. մ. Բ. 3 և Ես. Եզն. Ագաթ. որից յուզել «փնտռել, տակնուվրայ անել, շփոթել» ՍԳր. Ոսկ. Ագաթ. խնդրել, ուզել» Մագ. մեծ են. էջ 39. «հարցնել» Մագ. մեծ են. էջ 55. (այս Իմաստների միութեան իբր օրինակ է Պտմ. ներս. հյր. 80. Ահա ախոյեանս քո զոր յուզէիր). յուզումն Եւագր. յուզակ Ագաթ. Կոչ. յուզախնդիր Ագաթ. յուզական Դ. Եզր. ժդ. 14. մաւոյոյ Դան. Բ. 29. Եփր. Թգ. պահա-յոյզ «գիշերապահ» Ոսկ. մ. Բ. 10. ջրայոյզ Փարպ. քֆայոյզ Վեցօր. բազմայոյզ Կանոն. դարձնայոյզ Դ. Թագ. Գ. 10. խոնաւայոյզ Վեցօր. խորայոյզ Ոսկ. յհ. ա. 1. խոռվայոյզ Մծր. հոգմայոյզ Վեցօր. մաղասայոյզ Բծշ. մաղծայոյզ Սիր. լդ. 23. Ոսկ. մ. ա. 18. յուզիչ, յուզել, յուզմունք, յուզումնալից, սրտայոյզ (նոր բառեր) են, Յետնաբար գրուած է ուզել «պահանջել, կամենալ» Միս. դտ. Լմր. պտրգ. Վրգն. դան. Ուռհ. էջ 6. ուզեմալ «կամենալ» Վրգ. հց. ա. 640:

= Պհլ. *yōz ձեկց, որ չէ աւանդուած. սրա հետ հմմտ. զնդ. yaozaiti «շարժիլ, տատանիլ, ծփալ», հպրս. yaudatīy «շարժիլ», բելուծ. jūzay «շարժիլ», jūzōx «շարժում», սոգդ. āyōzot «յուզէ, il agite, il trouble», պրս. یوزیدن yōzīdan «որոնել, հետազօտել», زرمیوز yōz «փնտռութիւն, յոյզ, որոնում», رازمىوز razmyōz «ռազմայոյզ, ռազմախնդիր», Բրանեան բառերը պատկանում են հնիւ. leug'-, leudh- «յուզել» արմատին, որի ժառանգներն են նաև սանս. yūt, yudh «կոխ, պատերազմ, կոտոր, մարտիկ», yūdhyafi «կոտոր», յն. یوز یوز «կոխ, կիմր. կորն. բրլտ. iud- «կոխ», լտ. jubeo «հրամայել» լիթ. jundū «շարժիլ, դողալ», գոթ. jiuka «կոխ», jiukan «կոտոր», մբգ. jouchen, (գերմ. jagen «վարել, քշել, որսալ», Jagd «որս» բառերի հետ գործ լուծին), հին լիթ. judra «պատուող քամի» են. սկզբնական նշանակութիւնն է «շարժել, անհանգիստ շարժումներ անել», որից լայնաբար «կոտորել» են (Pokorny 1, 203—4, Boisacq 1007, Walde 396):—Հիւրշ. 199:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Btrg. bktr. Lex. 75—76: Հիւրշ. Arm. Stud. § 214

կցում է վերի ձևերի հետ, բայց համարում է ոչ թէ իրանեանից փոխառեալ, այլ բնիկ հայ՝ հնիւ. yug'h արմատից (նոյնպէս ունի նաև Հիւրշ. Pers. Stud. էջ 50): Հիւրշ. յելուզակ բառից, Peder-sen KZ 40, 210 յն. ԵՄՊՈՒ, լտ. voveo «սփռել, մաղթել», սանս. vāghāt- «աղօթատր, ուխտատր» բառերի հետ՝ իբր բնիկ հայ՝ հնիւ. eueg'h- արմատից. (նոյնը կրկնում են Boisacq 300, Walde 859, Pokorny 1, 110. բայց միևնույն ժամանակ ուղիղ մեկնութիւնն են տալիս Walde 396, Pokorny 1, էջ 203—4), Karst, Յուշարձան 430 ԹԹԲ. köz, göz «նայիլ, որոնել», ուլգուր. kösemek «փափագիլ», Պատահական նմանութիւն ունին արևել. Թրք. اوزلامك özlemek «ուզել, փափագիլ», օսմ. اوزلەمک üzle-mek «տենչալ, ցանկալ»:

ԳիՌ.—Ալշ. Մշ. չուզել, Հճ. Ջդ. Սշ. Վն. ուզել, Ախց. Գոր. Երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիդ. ուզել, Ջթ. Խրբ. Մկ. Շմ. Սվեդ. Տփ. ուզիլ, Հմշ. ուզուլ, Ողմ. օւզիլ, Ղրբ. էօ՛ղիլ, օ՛ղիլ, Ննխ. ուզենալ, ուզանալ, Սլմ. իւզել, Մրդ. իւզել, Ազլ. ի՛ղիլ. այս բոլորը նշանակում են «կամենալ», որ կալ նաև յետնադարեան հայերէնի մէջ. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. խնդրել «փնտռել. 2. կամենալ, ուզել», աղել «շարժիլ, փնտռել, ուզել», նյն. ՀդԹ «փնտռել. 2. ուզել. 3. մուրալ: Դաւառականների մէջ ուզել ստացած է նաև ուրիշ նոր նշանակութիւններ. այսպէս՝ Երև. Ղրբ. Պլ. «ամուսնութեան համար մի աղջկայ ձեռքը խնդրել», Ախց. Դվ. Երև. Կիւր. Կր. Մրդ. Սլթ. Շհ. «սիրել»: Նոր բառեր են ուզան, ուզանքեբան, ուզուզիկ, ուզոլ (Ղրբ. «մուրացիկ», իմաստի համար հմմտ. պրս. خاھندا xāhanda «ուզող, ցանկացող, կամեցող. 2. մուրացկան», նյն. ՀդԹ «սիրնու-ռել. 2. ուզել. 3. մուրալ»), ուզեանք, ուզեկայ, ուզեկան, ուզուր:—Այստեղ է պատկանում նաև բեկուզ «թէն», որի համար հմմտ. կուզէ թէ «թեպէտ» (նեքսէսովիլ, Բառ. լտ. հյ. 304):

*303Ժ սաստիկ, շատ, խիստ», ՍԳր. որից յոյժ յոյժ «խիստ շատ» Մն. է. 19, Լ. 43. ա-

ռաւել քան զյոյժ «շափազանց» Եղիշ. գտ. և խաշել:

— Կազմուած է յ նախդիրով ոյժ բառից, որ իրանական փոխառութիւն է. իմաստի զարգացման համար հմմտ. կար «կարողութիւն, ուժ» և կարի «շատ»:— Զիւրշ. 215:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշմ. Տէրվիշ. Altarm. 53 յօժար, յոգնիլ, ժուծել և ուրիշ բազմաթիւ բառերի հետ հնխ. yug «կապել» արմատից: Զիւնք. ոյժ բառից:

3031 (յետնաբար ի հլ.) «ծոյլ, դանդաղ, ծանրաշարժ» Դատ. գ. 17. Կանոն, էջ 87. Կանոն առաք. 320. Բրս. հց. որից յովանալ կամ յովանալ «ծովանալ, պարապ սարապ այս ու այնտեղ նայելով ման գալ» ՍԳր. «անհոգ՝ անփոյթ գտնուիլ» Եւ. քր. յովացուցանել «արհամարհոտ դարձնել» Ոսկ. յհ. ա. 2. որ և յովացուցանել «մեղկացնել, կակղել» Ոսկ. ես. 57. Բուզ. յովութիւն կամ յովութիւն «ծոյլ ու պարապ նստիլ» Սիր. իէ. 1. Ոսկ. ես. Եւագր. Եւ. քր. յովող «մեղկացուցիլ» Նեղոս. յովալ «ծոյլ ծոյլ սլքտալ» Մանդ. արմատի երկրորդ ձևն է յով-, որից յովալ «ծովանալ, պարապ նստիլ, այս ու այնտեղ նայիլ» Ոսկ. մ. ա. 17, բ. 3, 24. «գիտել, նկատել, հսկել, սպասել» Պիտ. փիլ. յովանալ «հպարտանալ» Եփր. ծն. էջ 66. յովացուցանել «անհոգացնել, հպարտացնել» ԱՐ. երկու ձևերի ձայնական առնչութեան համար հմմտ. քոյլ և քող, նշոյլ և նշող:

Նշմ յիշում է քոյլ, ծոյլ, յոյր, յողն եկեալ, յօրացեալ ձևերը: Զիւնք. ծոյլ բառից: Karst, Յուշարձան 415 մոնգոլ. sula, բուրհատ. sula, hula և թունգուզ. sul «թոյլ, տկար» բառերի հետ: Petersson, Ar. u. Arm. St. էջ 134 կցում է քոյլ բառի հետ, այնպէս՝ ինչպէս վիզ և թիզ:

ԳիՌ.— Մկ. ճիւլ «յոյլ», Ղրբ. իլումնալ, Ղզ. իլաճնալ «ծովանալ, ալարիլ»:

3030, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.) «յոյս, ակնկալութիւն» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4, 8. բ. 6. որից յուսալ ՍԳր. Եփր. ծն. յուսալից Աղաթ. Բուզ. Կորիւն. Եփր. ծն. յուսակորոյս Աղաթ. յուսանալ Ոսկ. մտթ. Աղաթ. անյոյս ՍԳր. Ոսկ. ես. Եւ. քր. մեծայոյս Կոշ. բարեյոյս

Իմ. ժբ. 19. դիւայոյս Կոշ. 42. հարստայոյս Օրբել. հեղգայտաութիւն Արիստ. առաք. շոյսալի Ոսկ. մ. ա. 9. յուսառու, յուսանառական, յուսախար, յուսախարութիւն, յուսախարովի (նոր բառեր) են:

Հնեկից Գիրք առաք. 187 բ. ստուգաբանում է ուս բառով. «Եւ յոյսն ստուգաբանի ուս, որ բառնայ զծանրութիւն առաքինութեան» Brosset JAs. 1834, 369 են վրաց. վեսալ, սանս. asaya: ԳԿ պրս. بے یوسا bēyūsa «յոյս, ակնկալութիւն» ձևից շինուած է զնում անյոյս:— Նշմ արար. էյիսէ, ուստի մէջոյս «անյոյս» (իմա՝ مایوس mayūs «յուսահատ», որ գալիս է یأس yās «յուսահատութիւն» բառից): Զուրբինով՝ վրաց. սասո «յոյս», սասոբա «յուսալ, վստահիլ, հաւատք»: Böttich. ZDMG 1850, 358, 176, Arica 80, 338, Lag. Urgesch. 996 սանս. āsā «յոյս»: Զիւնք. խօսիլ բայից: Pedersen, Հայ. գր. լեզ. 191 յ նախդիրով ուս-անիլ բառից: Karst, Յուշարձան 422 թթր. iš, ալթայ. izen «յուսալ»:

ԳիՌ.— Զղ. շույս, Աղլ. Երեւ. Շմ. հույս, Սշ. հուիս, Ալշ. Ախց. Մշ. շուս, Կր. ույս, Մկ. հուս, Ոզմ. օւս, Սլմ. թուրքերէն բառի հետ կրկնութեամբ՝ հիւս-ումուլ.— Զմշ. յոյս ստացած է «փափագ» նշանակութիւնը.— Նոր բառեր են յուսառեղ Ղզ. Ղրբ. «յոյսի տեղ, ապաւէն», բայական ձևով՝ Զղ. շուսանալ «յուսալ», շուսաղվել «բարկանալ» (իբր<յուսահատով). իմաստի զարգացման համար հմմտ. ֆր. se désespérer «յուսահատուիլ», բայց Molière, L'Avare, III, տեսիլ 7րդ վերջերը՝ il se désespère «սաստիկ բարկանում, զայրանում է»):

3030, ի հլ. (գրուած նաև յօր, յովր) «գէր, հաստ, թանձր, ուռած» Ոսկ. փիլիպ. է. և ա. տիմ. ր. «թաւ բաղաձայն» Թր. քեր:

Նշմ ուզում է կցել յօրանալ և յոյլ բառերին: Զիւնք. ուռնուլ բայից: Pedersen, Յուց. գեր. 37 յ նախդիրով իւր ձևից, իբր in suo: Scheftelowitz BB 29, 34 սանս. peru «ուռած, գէր», զնդ. pae-man «կաթ» բառերի հետ, որոնք Po-

korny 2, 73 ղնում է (յոյ բառի հետ միասին) հնիս. poi-, pi- «ճարպ, պարարտութիւն, կաթ են» արմատի տակ:
 ՅՈՊՆԱԿ, ի-ա հլ. «սալակ»։ մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. ա. 23. «նաև զփայտ և զքար այնպէս կրեն սալիւք կամ յոպնակօք» (յն. բնագրում լիայ)։

ՆՂԲ և ՋԲ հասկանում են իբր սալակ կամ յովանակ, իշուկ» (Վերջին իմաստը անշուշտ յովանակ բառի պատահական նմանութիւնից հետեցնելով)։ ԱԲ միայն սալլ, պղտի սալլ» (և այս է ստոյգը, որովհետև բնագրում յովանակ չգտնուելուց հետևում է որ սալլ և յովանակ հոմանիշ են)։ Եագրճեան, Մասիս, 1885, 866 կցում է սանս. յուրա «փայտէցից» բառին և այսպէսով յովանակ մեկնում է «այն կարճ ու ամուր փայտերը՝ որովք շինութեան ժամանակ հող, քար, կիր, շուր և այլ ծանր նիւթեր կը կրեն գործատրք, նոյնպէս բեռնակրաց երկայն փայտը»։ Հիւնք. Յարճաղ հոռվմէական յատուկ անունից։

ՅՈՊՈՊ, ո հլ. «բուրու կամ իպիպիկ կոչուած թռչունը (huppe)» Ղևտ. ժա. 19. Օր. ժդ. 17. Ջաք. հ. 9. Միս. առակ. սրա փաղաքշական է յոպոպիկ Բար. 149. գրուած է նաև ոպոպ Տաթև. ամ. 19. Վրդ. առ. 229. ոպոպիկ Բառ. երեմ. էջ 252։

— Բնաձայն բառ. կազմուած է թռչունի հանած ձայնի նմանողութեամբ, յոպ վանկից կրկնաբար. այսպէս է նաև ուրիշ լեզուներում. հմմտ. յն. έποφ, լատ. upupa, ֆր. huppe, իտալ. upupa, bubbola, գերմ. Hupp, hupp, լեթթ. puppukis, պրս. քըքը, քըք, քըք, առանց կրկնութեան սորբ. hupak, լեհ. hupek, նաև ո՛չ հնդկարոպական լեզուների մէջ. ինչ. ավար. efef, արևել. Թրք. ھوپوپ hupup, ھوپوپ upup «յոպոպ»։

ՆՂԲ լծ. յն. Έροψα, լատ. ուրուքա, պրս. պումէ։ Հիւնք. յունարէնից։ Հիւրք. 367 ղնում է յունական փոխառութեանց շարքում, սակայն աւելի կարծում է որ բնաձայն պիտի լինի (Pokorny 1, 123 իբրև բնիկ հայ՝ հնիս. epop, opop ձևի

տակ)։ Коршъ, Թրգմ. Հովիտ 1914, 456 ֆինն. hyypä «յոպոպ» բառի հետ։

ԳԻՌ.— Տփ. հոպոպ, Ղրբ. հոպոպ «յոպոպ»։ ոճով ասում է Տփ. հոպոպիւրը մօտ գալ «բարկանալ կամ յիմար յիմար խօսիլ»։ — միաները նոր նմանաձայնութեամբ կազմել են պոպու. այսպէս՝ Ալշ. Մշ. քուքու, Ախց. քուքու, Մրդ. պոպու, պրպր, Սևր. իրի-րիգ։

ՓՈՆ.— Վրաց. ռժժո ոպոպի, ռժժո ոպո-փի «յոպոպ» Օր. ժդ. 17 (այսինքն հայ բառի համապատասխան տեղը), ինգիլ. Յոժժո հոպոպի «յոպոպ» (Շանիճէ 3BO 22, 357). որոնք անշուշտ պատահական են իբր բնաձայն։

ՅՈՌԳԱՏՆԻ «ճոխարանիկ»։ ունին միայն Բառ. երեմ. էջ 226 և ՓԲ։

ՅՈՌԻ (— ույ, — եաց) «վատ, գեշ» ՄԳր. Ոսկ. մտթ. և Բ. տիմ. զ. Սեբեր. Եփր. երբ. որից յոնեցուցանել Ոսկ. մ. բ. 12. յոնեգոյն Մծր. յոնեակ Ոսկ. յհ. ա. 11. յոնուրիւն ՄԳր. Սեբեր. Ոսկ. մ. ա. 18, Եբր. Փիլիպ. Եղն. Եա. քր. Կիւրդ. ծն. գրուած է նաև ոռի Եփր. հա. մար. 51—52 (երեք անգամ). բուն արմատն է *յոռ, որից յառաջացած է ի մասնիկով. հմմտ. բարի, աղի, լեղի. այս պարզ *յոռ ձևն են ցոյց տալիս յոռնալ Ես. լգ. 19, Ել. ա. 7. յոռագոյն Սիր. լթ. 40. յոռացուցանել Եագր. կայ նաև սեռ. յոռից (իբր ուղ. *յոռ ձևից) Պղատ. օր. Ը. «Աստուածատեացք իսկ և յոռիցն թշուառականագոյնք» (յն. «յոռացն յոռեգոյնք»)։ միևնույն յոռեգոյն են ծագում են յոռի ձևից։

Klaproth, Asia pol. 104 և 200 հֆր. ore, վոթեակ. urod, գերմ. arg ձևերի հետ։ ՆՂԲ լծ. ոմկ. խոռ, հոռ, հուռ, քուռ, յն. խի՛ռոն։ Հիւնք. պրս. զուրէ «ազդիս» բառից։ Աճառ. ՀԱ 1912, 39 լիշում է կասկածով քուշ. yolo «վատ», որի մեկնութիւնը դեռ ստուգուած չէ։

*ՅՈՎԱՉ (սեռ. —ի) «գիշատիչ մի գազան է. panthère» Ովս. հ. 14, ժգ. 7. Եղն. Պտմ. աղէքս. էջ 150. Կաղնկտ. Ա. 93, Վրբ. հց գրուած նաև յաւազ կամ ովազ Անկ. գիրք հին կտ. Ա. էջ 77. որից յովազառիւծ ժրնձ-

առիծ» հոր. աշխ. (եթէ պէտք չէ կարդալ իբր երկու բառ):

= Պհլ. *yavaz ձկն (Gauthiot MSL 20, 1). սրա հետ հմմտ պրս. یوز yōz «յովազ. 2. որսորդական հետախույզ շուն», ۱۰ یوز yōzak «յովազիկ. 2. որսական շուն», քրդ. yūz «որսորդական փոքր շուն»: Սրանից է փոխառեալ նաև ասոր. ܝܐܘܐ yōā «յովազ»: Իրանեան բառը՝ բստ Horn. Grdr. էջ 252 ծագում է yaoz «յուզիկ, փնտռել» արմատից, որի վրայ մանրամասն տե՛ս յոյգ:—Հիւբշ. 199:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը յետոյ ՆՀԲ, Lag. Urgesch. 739, Müller SWAW 78, 425, Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 7 (որ մեր բառի հին ձևը համարում է *յովազ) ևն: Հիւբշ. պրս. եովազ (?): Tomaschek, Deutsche Literaturzeit. 1883, էջ 1254 վրաց. avaza:

ՓՈԽ.—Վրաց. ავაზა ավազա, որ ծագում է հյ. յաւազ հոմանիշից (Հիւբշ. 199):

Յովաճալ տե՛ս Յաւանակ:

ՅՈՎԱՍՏԱԿ (գրուած նաև յովտակ, հովտակ) «արու ձի» Ոսկիփ. Մագ. և Երզն. քեր. Վստկ. 197:

ՆՀԲ լծ. թրք. ելտէկ «հետևակ ձի»: Տէրվ. Altarm. 61, ծան. 2 կցում է սանս. асва «ձի» բառին (=լտ. equus, հյ. ասպ), որի մէջ ա ընկած է և Շ դարձած յ. բայց իր այս մեկնութիւնը ինքն իսկ մերժելով՝ կարծում է թէ կապ ունի յովանակ բառի հետ:

*ՅՈՎՏ «եբրայական» (yōt) գիրը՝ որ այբուբենի ամենափոքրիկ տառն է» Մտթ. Կ. 18. «Յովտ մի՝ որ նշանախեց մի է». սրա ակնարկութեամբ՝ Քննեցէք, ասէ, զգիրս, և յոտ նշան մի՛ անցցէ. Ոսկ. ճառք 550. Յովտ մի զանց առնել ո՛չ է առանց տուժանաց. Ոսկ. յհ. ա. 35. Զի եթէ յովտն նշանախեց՝ որ է մի ի փոքրկանց տառից և ունի զտեղի մեծամեծաց. Եղիշ. լրլր. 243.—յայնաբար նշանակում է նաև «կէտ, նշան». Զտեղի արտեանոց ալացն յովտ (յոտ) մի ծրագրեալ, որ ոչ կարէր նշմարել. Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 109 (հրտր. Շահն. բ. էջ 93 այս բառը գնում է հօմ՝ համարելով զու. հօմ «խաղի մէջ շին-

ուած փոսիկ, ուր խաղացողները վէզ, ընկոյզ ևն են նետում»): Բառիս գործածութեան ուրիշ օրինակ չկայ:

= Յն. ἰώτα, որ յն. լ գրի անունն է. գործածուած է Ս. Գրքի նոյն համարում. եբրայեցիներէնում նոյն գրի անունն է 711 yōd:

Հնեբից Երզն. մտթ. 108 մեկնում է «Յովտ ըստ յունականին է ձայն և առ մեր՝ գիր թարգմանի», ՀՀԲ և ՆՀԲ դնում են սեմականից, որ սակայն պիտի տար հյ. յոդ (=երբ. 711 yōd, ասոր. ܝܘܕ yud):

ՅՈՐԱԼ «մտածմունքներով շարշարուիլ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մ. բ. 13. «Զօրհանապաղ հոգալ և զգիշերն ամենայն յորալ». ձևով անստույգ է բառս, որովհետև նոյն տեղում գտնում ենք յիրալ տարբերակն էլ:

ՆՀԲ լծ. թրք. yorulmaq «յորանիլ»:

ՅՈՐԴ «առատ, առատահոս» Ես. ը. 7, Ես. պտմ. Մծբ. որից յորդել «առատօրէն հոսեցնել», յորդիլ «առատ հոսիլ, զեղուլ» ՄԳր. Ագաթ. Մծբ. Եփր. Ժն. Ես. պտմ. յորդաբոխ Ոսկ. Բուզ. յորդագոյն Ագաթ. յորդագութ Մծբ. յորդալոյս Վեցօր. յորդախօս Եսգր. յորդութիւն ՄԳր. Եղն. Ես. պտմ. յորդաճոս Կոշ. յորդիշ Եփր. թգ. բազմալորդ Եփր. Են. 91. մախալորդ Կղնկտ.—նկատելի է յորդեգնաց ձևը՝ Ագաթ.:

ՆՀԲ ուզում է կցել ուրդ և յորձանգ բառերին: Հիւբշ. Յորդանան գետի անունից: Scheftelowitz BB 29, 29 սանս. r̥dhnoti և զնդ. arəd «աճիլ»: Գաբրիէլեան ՀԱ 1910, 365 առու, առատ և յն. լտ. ru, ruo «հոսիլ» բառերի հետ: Karst, Յուշարձան 408 սումեր. ug «առատութիւն»: Պատահական նմանութիւն ունին չեչէն. huord, օսս. furd, ինգուշ. furt «ծով»:

ԳԻՌ.—Մշ. 30m ni ponm:

ՅՈՐԻՐՈՐ «յօժար, պատրաստակամ, եռանդոտ» Ագաթ. Ոսկ. մ. ա. 6. Փարպ. որից յորդորել «խրախուսել, քաջալերել» Ոսկ. մ. գ. 37. «խրատել» (այն է «յօժարեցնել») ՄԳր. յորդորակ «խրատ» Ոսկ. մտթ. յորդորութիւն Ոսկ. Ես. յորդորումն Եփր. Ժ. 24. Ոսկ. եբր. յորդորագոյն Ոսկ. մ. ա. 25, բ. 13. բազ-

Մայրդոր 35. կթ. ինքնայորդոր նխ. ա. մնաց. Պիտ. կամայորդոր Ճառքնտ. հակա-
ռակայորդոր Մծթ. մարտիրոսայորդոր Փարպ.
բխայորդոր «բուք գրգռող» 35. կթ.—ըստ իս
յորդ բառից ազդուած յետնադարեան սխալ
ձևեր են յորդոր «յորդ, առատ» Կնձ. Շնորհ.
հոգես. Մազ. քեր. Ոսկիփ. յորդորել աշատա-
նալ, յաճախել, զեղուլ» Ագաթ. Օղիշ. յոր-
դորութիւն «գեղտի յորդառատութիւն» Ոսկ. ես.

ՆշՔ յորդ բառից. լծ. և կամ հայերէ-
նից փոխառեալ է համարում լտ. hor-
tor «գրգռել, դրդել, յորդորել», hortat-
men, adhortatio «գրգռումն, յորդոր-
ումն», որոնց նմանութիւնը պատահա-
կան է: (Մագումը տե՛ս ձիւր բառի տակ):
Հինք. լտ. hortor: Bugge KZ 32, 22 և
յետոյ Patrubány SA 1, 191 յն. ծրծնոս
«գրգռել, շարժել» բայի հետ: Յիշում է
նոյնը Հիւբշ. IF Anz. 10, 48 (և յետոյ
Pokorny 1, 137):—Pedersen, Հայ. դր.
լեզ. 226 յորդ բառից: Karst, Յուշարձան
419 Թթր. yürek «քաջութիւն, սիրտ».
yürekli «քաջասիրտ», yür «քայլել, եր-
թալ», 421 հայ. հորդել և հորդան տալ
ձևերի հետ:

ԳիՌ.—Ջդ. յորդ'որել, Մշ. յորդ'որել, Ախց.
յորդ'որել, Երև. հորթօրել, Շմ. Տփ. հորթօրիլ,
Ասլ. հեօրդ'ըրէլ, Ննխ. օրթօրել, Ակն. օր-
թըրել, օրթեօրել. սրանցից մի քանիսը նշա-
նակում է «յորդորել, դրդել, գրգռել», իսկ
Մշ. «առատանալ», Ննխ. «աճիլ, մեծանալ»
(որից և օրթօրցնել «մեծացնել, շափազան-
ցել»): Տփ. «մտքից մի բան հնարել». հմմտ.
նաև յարդարան վն. «ալեկոծ, աղմկալից
(գետ)», որ յորդ և յորդոր բառերի խառ-
նուրդն է ներկայացնում, Ախց. օրթօրել:

[3ՈՐՆԻԹԻ «քթոց քի կամ անօթ է գոնհ-
կական, ի տկարութենէ բաղկացեալ. որ է
երրայեցերէն. կօֆինուս ասի. իսկ դաղմա-
տերէն կօրբիս». այսպէս ունի Բառ. երեմ.
էջ 228 (ա. տպ. վրիպակով յարկիթի, բ. տպ.
յարկիթի):

=Պէտք է կարդալ յորք և իթի «կողովի և
թիւ», որ գործածուած է Սղ. ձ. 7. «ի բաց
արարի ի բռնանց զթիկունս նորա, և զձեռս
նորա յորթ և ի թի ծառայելոյ», յիշատակ-

ուած օտար բառերն էլ պէտք է հասկանալ
յն. κόρβος = լտ. corbis «կողով»:]—ԱՃ.

—3ՈՐՁ «չրի առատ հոսանք, զեղում».
արմատ առանձին անգործածական, որից
կազմուած են յորձախոր Ագաթ. յորձանոս
Ճառքնտ. յորձանք «յորդ հոսանք» ՍԳր. Ոսկ.
յհ. բ. 41. «եփ եկող հեղուկի ետումը» Վկ.
զէ. 24. (գրուած նաև որձանք Փիլ. տես. էջ
31). յորձանաձիգ Ոսկ. ես. յորձանուտ Գծ.
իէ. 17. Եւ. քր. յորձուտ վրդն. ծն. դառ-
նայորձան ԱԲ. խորայորձան Պտմ. աղէքս.
յորձնեռանդն կաստ. Սարգ. (գրուած նաև
յորդեռանդ Ոսկ. զգ. տե՛ս շԱ 1911, 690):

=Նոյն է յորդ բառի հետ, որ սրա հոմա-
նիշն է. ձայնական առնչութեան համար
հմմտ. խեղդ և հեղձ, խանդ և խանձ:

ՆշՔ յորդ բառից: Տէրվ. Altarm. 56
արձակել=սանս. sarj արմատի հետ
Bugge IF 1, 451 առանց ուղադրութեան
առնելու յորձ արմատը՝ յորձան մեկ-
նում է իբր <*յարդսան<*յորդոսան<
յորդանոսան:

3ՈՐՁՈՐՁ «անուն, կոչումն» Շնորհ. տաղ.
որից յորձորջել «կոշել, անուանել» Եւ. քր.
Եփր. Թգ. յորձորջանք Սեբեր. Եւ. քր. յոր-
ջորջումն Սեբեր. Ոսկ. ես. յորձորջանք «մի-
այն անունով, անուանապէս» Կոշ:

=Կրկնուած է պարզ *յորջ արմատից, որ
առանձին չէ գործածուած:

ՆշՔ կրկնուած ոգումն բառից: Հինք.
պրս. խուրուս «աքաղաղ, աքլոր» բա-
ռից: Pedersen. Հայ. դր. լեզ. 46 արմա-
տը որջ՝ ուզում է կցել որդի բառին:

3ՈՐՍԱՅՍ «մէջքի վրայ պառկած» Ոսկ.
մ. գ. 31. Կոշ. 307. Փիլ. Իզն. վրք. և վկ. Ա.
176. որից ի յորսայս Յայսմ. յորսայս առնել
«մէջքի վրայ պառկեցնել» վրք. և վկ. Ա. 466.
յորսայսեալ «ծովաբար մեջքի վրայ անհոգ
պառկած» Առակ. գ. 9. Կանոն. յորսայսել
«պառկեցնել» վրք. հց. ա. 3. «գետին խփել»
կաստ. նար. լգ. էջ 98. յորսայսութիւն նիւ.
կազմ. կայ և առանց նախաձայնի՝ որսայս
«պառկած» վրք. հց. ա. 3, որսայսեալ Խոր.
Պիսիդ.:

ՆշՔ լծ. երես, Թրք. yüz «երես»:
ԳիՌ.—Ջդ. հօսսա ընգնել, հօսսանգ տալ

«իշխանաւորի պէս անկարգ կերպով թեքուիլ, պառկիլ, ընկողմանիլ»:

Յու տե՛ս Յայ:

*ՅՈՒԼԻՍ «հռովմէական տոմարի եօթնեւորդ ամիսը» Տոմար. Յայսմ.:

=Յն. *ιοῦλιος, ioulios* հռմանիշից, որ փոխառեալ է լատ. *julius* բառից. այս էլ ծագում է Յուլիոս Կեսարի անունից, որ ծնունդ է նոյն ամսի 4-ին. (Յուլիոս = *Julius* անունը բուն նշանակում է «Արամազդի, *Juppiter*-ի» և յառաջանում է **Jovilius* ձևից. տե՛ս *Walde* 397). հմմտ. *Οφουστου* ամսանունը: Փոխառութեամբ անցած է բազմաթիւ լեզուների, ինչ. *фрaнc. juillet*, իտալ. *luglio*, գերմ. *Julius*, վրաց. *იულიუსი*, թուրք. *iyul*, ռուս. *июль* ևն.—*Հիւբշ. 367*:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՂԲ. Ամսանունների ծագման վրայ տե՛ս Բազմ. 1897, 138—141:

ԳԻՌ.—Գրականից են փոխառեալ Ախց. Ղրբ. ննխ. Շմ. Պլ. հուլիս ևն.—ննխ. կայ նաև ուլիս ձևը (Պատկ. Երկեր, հտ. Գ. էջ 77):

Յուկաճ տե՛ս Ուր:

ՅՈՒԼԻԴԱՅ «քար կաղմեալ ի մանր մանր խեցեաց քարացելոց» (Ֆրանս. *oolithe*). ունի միայն նորայր, Բառ. ֆր. 874ա. նոյնը գիտէ նաև Քաջուր, հտ. Բ. 203. բայց աղբիւրը յայտնի չէ: Տե՛ս և յաջորդը:

*ՅՈՒԼԻԴԱՅ «նշանաւոր մի ձուկ է». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 148. Ձկնամորթս... յուղիղաս երկքանքարաւորս և այլ ժանիս ձկանց:

=Յն. *ιοῦλιδος, ioulidōs* «կարմիր գոյնով մի տեսակ ծովային ձուկ».—ԱՃ.

ՅՈՒՆ. անստորոգ բառ՝ որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Սեբեր. 213. «Թեպէտե ունկն (Մաղքոսի) հաստաւ, անդէն եղեալ սքանչելեօքն. սակայն ձեռքն յուն երախտաւորին ո՛չ թափեցաւ: Այս վկայութիւնը ունի ՆՂԲ Ճառքնորդից միայն և դնում է իբր ուն «գորութիւն, ոյժ», որ յետին ձև է և չի յարմարում տեղին:

*ՅՈՒՆԱՊ (ի հլ. ըստ ՆՂԲ, բայց ազանց վկայութեան) «յունապ պտուղը» Վրբ. հց. ա.

183, բ. 422. որից յունապի «նոյնի ծառը» Մխ. առակ. Վրբ. հց. Բժշ.—գրուած է նաև յունապ.—*εσση Seidel*, Մխ. հեր. § 91 *zizypha rubra*, գերմ. *rothe Datteln*.

=Արաբ. *ابّاع* 'unnāb «յունապ», որից փոխառեալ են նաև թրբ. *hūnnab*, թթր. ինապ, վրաց. *იმხრბი*. *unabi*, ռուս. *inab* ևն.—*Հիւբշ. էջ 271*:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՂԲ. յետոյ *Հիւբշ. ZDMG* 35 (1881), 662:

ԳԻՌ.—Կր. հունապ, Պլ. հունեաբ, հիւնեաբ, Ախց. ունապ, Աղլ. Տփ. ունեաբ, Ղրբ. ունեաբ, Ասլ. Ռ. հիւնեաբ, Շմ. ինեաբ, Սվեդ. բնեմբ, Գոր. ա՛նեապ. արաբերէնից նոր փոխառութիւն է Տիգ. 'ունեաբ, ինչպէս Պլ. հիւնեաբ թուրքերէնից.—նոր բառ է յունապի Տփ. «յունապի գոյնով, մի տեսակ կարմիր»:

*ՅՈՒՆԻՍ «հռովմէական տոմարի վեցեւորդ ամիսը» Տոմար. Յայսմ. գրուած է նաև յունի (յամսեանն յունի) նխ. թղթ. պող.= *Եւթաղ. 101*:

=Յն. *ιοῦνιος, iounios* ձևից, որ ծագում է լատ. *juni* հռմանիշից. այս էլ յառաջանում է *Juno* «Յունոն» աստուածուհու անունից, որ Արամազդի քոյրն ու կինն էր (*Walde* 398): Բառը փոխառութեամբ անցել է շատ ուրիշ լեզուների, ինչ. *фрaнc. juin*, իտալ. *giugno*, գերմ. *Junius*, անգլ. *june*, վրաց. *ივნისი*, թուրք. *iyun*, ռուս. *июнь* ևն.—*Հիւբշ. 367*:

Ամսանունների վրայ երկար տե՛ս Բազմ. 1897, 138—141:

ԳԻՌ.—Գրականից փոխառութեամբ կայ հունիս ձևը. բայց ունինք նաև ննխ. ունիս (Պատկ. Երկեր, հտ. Գ. էջ 113):

*ՅՈՒՆՈՒՍ «Հռովմէական տոմարի առաջին ամիսը». ա՛յս է նոր գրականի ընդունած ձևը. հնեբի մօտ կար նաև յանուար Շիր. հրտր. Պատկ. 4, 7. յունվար, յանվար Յայսմ. Տոմար. յունուվար Վրբ. իգն. 184 և ամենահինը՝ յունուարիս Եւ. քր. բ. էջ 178:

=Յն. *ἰανουάριος, ianuarios* ձևից, որ փոխառեալ է լատ. *januarius* բառից և այս էլ ծագում է լատ. *Janus* անունից, որ է «արեգական ընթացքի աստուածը» (*Walde* 374. *հիշտ չէ դնել բարեւ. yāna* «ամիս» բառից): Փոխա-

ռուսերմբ անցել է բազմաթիւ լեզուների.
ինչ. ֆրանս. janvier, իտալ. gennario, գերմ.
Januar, Jänner, անգլ. january, ռուս. ян-
варь են:—Հիւր. 367:

Հնեից Տաթև. ամ. 666 և հարց. 484
սլոնովարն ի հոռմ լեզուէ թարգմանի
ծննդեան ամիսն. իսկ Տաթև. հարց. 201
համարում է Յովան անունից, որ է
անախնին Հոռմմայեցոց: Նորերից նախ.
ՆՀԲ տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը:—Բազմ.
1897, 79 սկսեց գործածել ըստ լատինա-
կանին յանուար, փետրուար, փիս. յուն-
ուար, փետրուար ձևերի, որոնք յայտ-
նի չէ թէ ի՞նչպէս են յառաջացել և այժմ
սովորական են դարձել մեր գրական
լեզուի մէջ: Այս մասին թիւր ու դժմ
կարծիքներ տե՛ս Բազմ. 1897, 138—
141: Նորմոծութիւնը տեկեց մի տարի և
հետեւորդներ շունչեցաւ:

ԳԻՌ.—Սեր. յունվար, Ախց. Ննիս. Շմ. Պլ.
հունվար, Ղրբ. հունվար են՝ փոխառեալ են
գրականից.— ոմանք նմանողութեամբ փե-
տրուարի արտասանում են յունվար:

Յուշ տե՛ս Ուշ:

*ՅՈՒՇԿԱՊԱՐԻԿ, ի-ա հլ. առասպելական
մի էակ» Եւ. Ժգ. 22, լգ. 11, 14. Եղն. Ոսկ.
Խս. Եւ. քր. Ա. 7, 13, 22. Պտմ. աղէքս. =
Խոր. բ. 60. Վրք. հց. էլ. արիստ. 22. Վահր.
Կրրդ. 165. յուշկապարիկ ծովային Վիրէնա,
յն. Σειρήν» Եպիփ. բարոյ.— անականաձև
գործածուած գտնում եմ մի անգամ Ոսկ.
Եբր. 34 (տպ. Վիէննա 1855, էջ 14) ասն-
հեղեղ յուշկապարիկ գաղանացն» (ծովային
հրէշների համար ասուած): Ս. Գրքի թարգ-
մանութեան մէջ մեր բառի դէմ գտնում ենք
յն. δοναένταυρος «իշակենտարոս», որի հա-
մար էլ Եղնիկ ասում է. «Յուշկապարկաց ա-
սեն բնակել յաւերական, զոր յոյն լեզու իշա-
ցուլս ասէ»: Բառս գրուած է նաև վշկապարի
կամ վշկապարիփ (սեռ. -եաց) «կատաղիք
Դժոխոց» Ոսկ. տիտ. 329 (շունի ՆՀԲ. գիտէ
միայն ԱՌ):

= Իրանական փոխառութիւն է, որ բար-
դուած է յուշկ և պարիկ բառերից. վերջինը
պհլ. parik հոմանիշից է, իսկ առաջինի հետ
հմմտ. պրս. vusik «էշ», որին շատ համա-

պատասխան է գալիս վշկապարիկ(f) ձևը.
սրանով յուշկապարիկ՝ յունարէնին համա-
ձայն՝ դառնում է «իշկապարիկ»:—Հիւր. 199:

ՆՀԲ յունարէնի համեմատ մեկնում է
«պարիկ իշուկ», բայց նաև «վիշապակ
պարիկ, վիշապ ձուկն»: Müller SWAW
42, 251, Justi, Zendsp. 180, Lag. Btrg.
bakt. Lex. 54 պարիկ բառից: Պալա-
սանեան, Պատմ. գրակ. 199 իբր յուշկ +
պար + իկ ժժանր պար եկողոյ: էմին, Հայ.
հեթ. կր. (թրգմ. Յոյս 1875, 357) սխալ
է համարում թարգմանել δοναένταυρος,
ասելով թէ թարգմանիչները ո՛չ իբր կա-
տարեալ հոմանիշ, այլ իբր մերձանիշ
բառ են դրած յունարէն ձևի դէմ: Lag.
Arm. St. § 1573 իշուկ և պարիկ բառե-
րից, որ իշում է Հիւրման և մերժում:
Տէրվ. Altarm 96 յուշկա մեկնում է զնդ.
huška, հպրս. uška, պրս. xušk, սանս.
cuška «շոր», որով յուշկապարիկը դառ-
նում է «ցամաքային պարիկ»: Նոյն ձե-
ւով մեկնելով Պատկ. Mamep. I. 11,
սրբագրում է բառը հուշկապարիկ ձևով:
Հիւր. պրս. ուշկէ «հեկեկանք» + հլ.
պարիկ բառերից: Ալիշան, Հին հաւ.
186 «յուշիկ՝ կամաց պարող ոգի»: Ու-
ղուրիկեան (տե՛ս ԳՐ, էջ 998 և 1406)
վիշապ ռոձ» + պարիկ, որով հասկաց-
ւում է «կատաղիք դժոխոց, որոնք մա-
զերի տեղ օձեր ունէին»:

Յուպէտ տե՛ս Ուր:

ՅՈՒՌԹԻ «արգաւանդ, ջրարբի, բերրի» Մն.
Ժգ. 10. «առատահոս» Նար. 170. Լծ. Նար.
որից յուրբանալ «աճիլ, ուռճանալ» Շնորհ.
վիպ. գրուած է նաև ուրբանալ Անան. եկեղ.
Փարպ. նոյն է դարձեալ ուրդ «լցեալ» Բառ.
Երեմ. էջ 258:

ՆՀԲ Լծ. յորդ: Հիւր. լտ. hortus

«պարտէզ» բառից:

ԳԻՌ.—ՆՐ. ըրթընալ «արտը ջրուելով ուռ-
ճանալ»:

ՅՈՒՌՈՒԹ, ի հլ. «սովորաբար անեղական
է.—Մանդ. ունի նաև ո հլ.) «կախարդանք,
բժժանք» Բուզ. և. 48. Ոսկ. կող. ք. Եղն. ո-
րից յուրթել «կախարդել, հմայել» Ոսկ. կող.
ք. և Խս. Կոշ. Մանդ. յուրթիլ «կախարդ»

Ոսկ. կող. յուրութիւն նոնն. յուրովումբ կամ յուրութիւն Բ. մակ. Ժբ. 40. գրուած է նաև ուռութ, ուրբել Մանդ. ջուրութիւն, ջուրութիւն Կանոն. սխալ ձևեր են յուր ԱԲ և յուր Կանոն. (ածանցներից ենթադրուած):

ՆՂԲ լծ. յն. իէոս'թիս «սրբազանեալ».

Հինք. յն. ἱερομαντία «կախարդանք»:

Ալիշան, Հին հաւ. 380 համարելով բուն

«ջրահմայութիւն» հանում է յուրի բա-

ռից: Բ. վ. Գէորգեան, խորհնացին խո-

րհնացիով, Վլորշպտ. 1899, էջ 37 դու-

ռութ «ձկնկիթ» բառից (որ է ըստ Գ.Գ

պրս. արաբ. قروت qurūt «չորաթան»):

ՅՈՒՌՄԱՐԻՆ «ոխակալութեամբ թշնամուն շարիք նիւթիւն». մէկ անգամ ունի Մանդ. էջ 109. «նստի հանապազ (ոխակալն) և խորհի պատահարս շարեաց, և դիպումն փորձութեանց նախանձորդին ըղձանայ, շրջի մտախորհ յուռմարեալ (այլ ձ. ուռ մարեալ, յարմարեալ) և երկնէ իբրև ծննդական». որից յուռմարութիւն «ոխակալութիւն, քինախնդրութիւն». մէկ անգամ ունի Ոսկ. մեկն. մտթ. ըստ Ճառքնտ. «Ջնախանձ ի բաց մերժեսցուք, զտրամութիւն և զյուռմարութիւն և զանց բարբառոյ աղաղակն հատցուք»: Այս երկու բառերը գտնում ենք նաև գործածուած Վրբ. հց. և Ոսկ. եփես., բայց սխալմամբ գրուած յիմարութիւն, յիմարիլ. «Ջնախանձ մերժեսցուք, զտրամութիւն և զյիմարութիւն և զանց բարբառոյ աղաղակն ի բաց մերժեսցուք». Վրբ. հց. բ. էջ 606. — «Յանկ մտախորհ յիմարեալ սրտառուչ արտում և տխուր շրջի». Ոսկ. եփես. ժե. էջ 832:

Ըստ ՆՂԲ յուռմարութիւն անստոյգ բառ է, «թերևս որպէս մոմոմն, տըրտունք»: Վերի օրինակները մէջ է բերում Նորայր, Հայկ. բառաք. 70, բայց յուռմարիլ և յիմարիլ ձևերի մէջ չի կարողանում ընտրութիւն անել: Սակայն անտարակոյս պէտք էր ընտրել յուռմարիլ, որովհետև յիմարիլ բառի նման սովորական մի ձև անկարելի էր որ շփոթուէր և ստանար անստույգ յուռմարիլ ձևը, մինչդեռ հակառակը շատ բնական էր տգէտ գրիչների համար:

ԳԻՌ. — Իբր գաւառական բառ յիշուած է

յուռմանի «թշնամութեամբ պատճառներ գտնել». բայց աղբիւրս չեմ նշանակած (ստուգելի):

*ՅՈՒՍ «մի տեսակ ծխանելի փայտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում են գործածուած Տաթե. ձմ. ճծդ. «Երկրորդ դեղ» որ զտկարութիւն և զերկշտութիւն սրտին տանի, որպէս յուռն որ է ծխանելի փայտն և մրջանն և վարդիշուրն»:

= Պէտք է կարդալ յուռ (փոխանակ յուռ. սխալը յառաջացել է ս և տ տառերի շփոթութիւնից) և սրանով հասկանալ թրք. دود «հալուէ», որ դարձած է նաև հյ. յուռ, ուռ: Անշուշտ պէտք չէ կապել գռ. հուս «գաղ» (տե՛ս հոսի) բառի հետ, որովհետև զազի փուշը թէև վառելիք է, բայց ո՛չ փայտ է և ո՛չ էլ ծխանելի: — Աճ.

ՅՈՒՍԻԿ «փրկանք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229:

ՅՈՒՐԱԼ (կամ յուրալ). անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 110. «Ախոյանքն յարձակէին, կապարճակիրք յաղեղանցն յուրային»: ՆՂԲ մեկնում է «սուրալ», որ յարմար չէ տեղին. պէտք էր ասել «արձակէին, նետաձիգ լինէին»:

ՆՂԲ լծ. թրք. yürümek «բայլել, վրան արշաւել»: Մառ, Грам. др-арм. 204

նոյն է դնում սուրալ բայի հետ:

ՅՈՒՐԱՆ, ո հլ. «ցորենի դէզ». մէկ անգամ ունի Բուզ. 111. «Ապառէր զամենայն յուրանս և զնորամանս և զմառանս գինւոյն». նոյնը ցուրան սխալագիր գրութեամբ ունի Եւ. քր. ա. 209. «Պիրամիդն, որ է ցուրան բլրաձև». միևնոյն բառն է դարձեալ յուրան (որ է յաւրան = յուրան). Զյօրանս առ Քով աւանան կանգնեաց. Եւ. քր. ա. 203 (Նգիպտոսի բուրգերի համար է ասում). Որպէս եզին յօրանոյ բերանակապ շուրջ եկեալն ի կալն (յն. ἑξωνυμα «բերք») նիւս. կուս.:

Հ. Մ. Աւգերեան, Եւ. քր. հրատարակութեան մէջ (ծան. 5) դնում է յն. πύργος ձևից, իբր հուրան: (πύργος; ծագած համարելով յն. πύρ «հուր» բառից, ըստ այսմ և հյ. յուրան < «հուրան» հուր բառից): Բառարանները համարում են անստոյգ բառ. ՆՂԲ մեկնում է՝ յուրան

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. au-dh- ձևից, որ աճած է au- կամ eu- հազգնիլ, հիանել, մա- նել, բայց նաև սկապել» արմատից՝ dh աճականով, Ցեղակից ձևերը տես ազգանել և օր բառերի տակ, Այստեղ առանձնապէս ի- շում ենք այն բառերը, որոնք սկապ» ի- մաստն են ցոյց տալիս. այսպէս՝ լիթ. aũkle շոտքի կապ», auklis շլուան», լեթթ. ãukla

«կապելու թել», հպրուս. auclo «ծիռու երասանակ, սանձ», լիթ. aūtās «տառքի փաթաթան», լեթթ. āuts «կտաու, կապ», Վերջին ձևերը ցոյց են տալիս արդէն «հաղնիլ» և «կապել» զաղափարների նոյնութիւնը:

Peterm. 20, 33, 41 սանս. yuյ արմատից: Lag. Arm. Stud. § 1574 սանս. abhidhā «կապել» = զնդ. aiwidā, սանս. abhidhāni «վզկապ», զնդ. aiwidāna «գոտի»: Տէրվ. Altarm. 53, 55, նախալ. 48, 100, Մասիս 1881 մայ' 1, 1882 յունիս 7 yu, yug «կապել» արմատից. բուն արմատն է յաւ. հմմտ. լիթ. jutis, սանս. yuti «յօդ, զօդ»: Մառ 3RO 5, 317 զնդ. aīt «կապել»? Հիւնք. օդ «կօշիկ» բառից: Bugge KZ 32, 22 և IF 1, 449 զնդ. yaoiti-, սանս. yūti, լեթթ. jūtis «յօդ, կապ» ձևերի հետ: Pedersen, Հայ. դր. լիզ. 115 յ նախդիրով օդ «կօշիկ» բառից, որի ծագումը տե՛ս առանձին: Pokorny 1, 16 և 109, Trautmann 17 կրկնում են Pedersen-ի մեկնութիւնը, միևնույն ժամանակ Pokorny 1, 20! Bugge-ի մեկնութիւնը: Scheffelowitz KZ 54 (1927), 232 սանս. yauti «կապել»: Ուղիղ մեկնութիւնը ունի Pokorny 1, 109, որի աղբյուրն է Pedersen:

Գիժ.—Երև. զօք դ'նել, Ալշ. Մշ. զօդ'ել, Ղրբ. զօքել «երկաթէ առարկայի մաշած մասի վրայ նոր երկաթի կտոր կպցնելով նորոգել», ննիս. զօքել «մերձաւորիլ»:

ՓՈՒ.—Փոխառութիւն է թէ պատահական ավար. hod «յօդ, զօդ, Gelenk, Wirbel»:

30ԴԱՏՐԵԼ «սպասել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229:

30ԴԹԵԼ «հրամայել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 229:

30Թ «մի տեսակ զաղան». նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Յովսիմ. 24. «Եւ տեսանէի վիշապք և պիծակք և յօթք ահագին իբրև զուղտ, և այլ մեծամեծք»:

30ԹԱՐ «սրտով պատրաստ, հաճ և հաւան» Մտթ. իզ. 41. Մրկ. ժդ. 38. Ոսկ. եբր. որից յօժարիլ ՍԳր. յօժարեալ Եփր. ծն. յօժարացուցանել Եփր. բ. կոր. յօժարութիւն

ՍԳր. շարայօժար Սիր. իթ. 26. Վեցօր. կոշ. 188. Ոսկ. յհ. բ. 9. ինքնայօժար Ագաթ. Ոսկ. կամայօժար Մանդ. կանխայօժար Լմբ. առակ. մշտայօժար Նար. զգ. մտայօժարութիւն կոշ. մեծայօժար (նորագիւտ բառ) Հայել. 297. յօժարեցութիւն Եփր. Ել. Եւթաղ. 138 (ըստ Վարդանեան, Եւթաղ 147, ծան. յն. κροτοροτή «թարգմանուած է միշտ «յօժարեցութիւն», իսկ κροθροεις և κροθροεις «յօժարութիւն»), սիրայօժար, յօժարեալ (նոր բաներ): Գրուած է նաև յօժար:

ՆՀՐ յոյժ յարեալ կամ յորդոր. Թրք. հազր «պատրաստ»: Lag. Btrg. baktr. Lex. 30 զնդ. aiwiḡāra. Տէրվ. Altarm. 53, 55, 57, նախալ. 100 yug «կապել. լծել» արմատից: Հիւնք. հրաժարիլ բառից:

Գիժ.—Ալշ. յօժար, Ազլ. Ախց. Գոր. Ղրբ. ննիս. Շմ. Սլմ. Տփ. հօժար, Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Սեբ. օժար:

30ՂԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածում է Ոսկ. մ. բ. 671. «կարգի իմն աղազաւ յարեաց զնոսա յառակն և յօղիւոյ վասն զկերպարանսն». բնագիրն ունի διαπλάσσω «յօրինել». ուստի կարելի է ուղղել բառը յօղել, ինչպէս գտնում ենք մի քիչ ցած՝ էջ 673. «Ձիմորն և զհատ մանանխոյն վասն զօրութեան քարոզութեանն յօղէ յառակին»:

ՆՀՐ, ՋՐ և ԱՐ հանում են օղ բառից, իբր «օղ ընդ օղ յարել». ԱՐ տալիս է և օղել կասկածական ձևը:

30Ն, Ի—ա հլ. (հնեբի մօտ անհղական. յետնաբար ի հլ. նաև հղակի գործածուած) «ունք» Ղևտ. ժդ. 9. Ես. գ. 16. Սեբեր. 117. որից յօնեղ «առատ յօնքերով» Յայսմ. «մի եղանակի անուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 497), յօնակից ճառընտ. Յայսմ. Վրբ. ոսկ. Սիսիան. յօնաճօհ Սիսիան. թաւայօն Յայսմ. բարձրայօն «ամբարտաւան, հպարտ» Յհ. կթ. բնդալայրայօն Սրգ. ա. պետր. է. (բ տպ. էջ 296). կկալայօն Վրդն. պտմ. Ոսկիփ. կցայօն Մարթին. մրայօն Յհ. կթ. յօնֆար «ծարրաքար» մհյ. բառ: Գրուած է նաև յուն ձևով. ինչ. Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 303՝ յունից, Կիր. էջ 5՝ յունօֆ, Թլկր. էջ 27՝ յունֆն, իսկ Քուշ. 44՝ օնֆ:

նշՅ լծ. Թրք. օն «առաջք»: Lag. Ur-gesch. 672 զնդ. hāna, որ չգիտեն ո՛չ Justi և ո՛չ Bartholomaei, Հիւնք. յաւակ-նիլ բայից: Lidén, Arm. Stud. 27 հա-մեմատում է սանս. páksma «արտեա-նունք», զնդ. pašnəm, պհլ. peš, քրդ. pač «կոպ» բառերի հետ, որոնց բուն նշանակութիւնն է «մազ» և կցում են պրս. pašm, յն. πόχος «ասոր, գեղմ», հրգ. fahs «մազ» և հյ. wur բառերի հետ. վերի արիական ձևերի նախաձևն է *pok's-no-, որի *pək's-nā ձայնդարձից կարող է գալ հյ. յաւն (նախաձայն p-ի անկումով և k'sn խումբը վերածուելով ւն): (Այս մեկնութիւնը կրկնում են Wal-de 568, Boisacq 759, իսկ Pokorny 2, 17 շատ խնդրական է համարում): Karst, Յուշարձան 416 մոնղոլ. anisxa, բուրխաթ. nyitke, Թունգուզ. enitke «յօնք, Թարթիլ», 422 Թթր. öng «առա-ջք»:

ԳիՌ.— Ցղ. յօնք, Ախց. օնք, վօնք, Գոր. Կր. Ղրբ. ննխ. (գիւղերը) օնք, Սլ. օնք, օնք-ֆի, Ողմ. օնք', Սվեդ. էօնք.— Ազլ. յունք, Ալշ. Սշ. Ջղ. շունք, Հըղ. հունք, Ակն. Երեւ. Խրբ. Հմշ. Մրղ. ննխ. Շմ. Սեր. Սլմ. Տիգ. Տփ. ունք, (սեռ. Խրբ. քնքի, յգ. Ակն. քվի, իփվի, Հմշ. քնքվի, Սեր. քվի), Բլ. ունք, ունք, Մկ. ունք', Ռ. քնքվի, իփվի, Ջթ. քնքվը (յգ. քնքվընա), Վն. ունք', քնքվեր (սեռ. քնքվերաց), Պլ. իփվի (յգ. իփվիներ), Ասլ. քվի. (Տէրվ. Altarm. 17 գտ. քնքուի ձևի հա-մար ասում է Թէ' եթէ չի վերաբերիլ յօնք բա-ռին, կպատկանի հյ. ֆիւ, սանս. sku «ծածկել, փակել» բառերին. բայց սխալ է. քնքուի եր-կակիի ձևն է, ճիշտ ինչպէս աշուի, ձեռուի, ծնկվըներ են): Նոր բառեր են ունքաբացուիլ. ունքախառն, ունքակախ, ունքամէջ, ունք-ծուրթիւն են:

Յօշ տե՛ս Օշ:

ՅՕՄՆԵԼ «պղծել, շնալ, պոռնկիլ» Ոսկ. մտթ. էջ 685 (ըստ գեղեցիկ սրբագրութեան Նորայրի, Հայկ. բառաք. էջ 21), որ և ասում է յօնել Կանոն. յօնուլ Փիլ. Եփր. ծն. 130. յօնուլ Հին բռ. ինչպէս նաև յուսուլ, յուսնուլ,

յուսկուլ? որից յօնակաւն «պոռնկական» նար. կ. էջ 152:

ՆշՅ լծ. Թրք. bouma, boum, հէվէս, հէֆս և հյ. հիւսել: Հիւնք. ամուսին բա-ռից: Müller WZKM 6 (1892), 267 և SWAW 136 (1897), էջ 9 սանս. yábhati. հսլ. jebati, յն. անթ, օնթ «մերձաւորիլ» բառերին զուգակից. հյ. յօնել ներկա-յացնում է սանս. ըղձականի ձևը՝ yi-yap-sa-tē «ցանկանալ մերձաւորիլ»:

— ՅՕՏ տե՛ս Յատ-անել:

*ՅՕՏ, որ և ուս «հալուէ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2160, § 2425. տես և յուս:

= Թրք. ۛۛ օձ «հալուէ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս.:

+ ՅՕՐԱՅ (սեռ. ի) «խորթ հայր, հօրու» Սերեր. Խոր. Փիլ. հին բառ է. ածանցներ չու-նի և յետնաբար զործածութիւնից դադարե-լով՝ փոխանակուեց հօրու հոմանիշով՝ որ շինուած է մօրու բառի օրինակով:

= Բնիկ հայ բառ՝ որի բուն արմատը տե՛ս հայր բառի տակ. կազմութեան կողմից հմմտ. յն. πατρὺς «հօրու», πατρὺς «հօրեղ-բայր», լատ. patruus, անգլ. faedera «հօր-եղբայր», լատ. patruus, անգլ. faedera «հօր-եղբայր», գերմ. vetter «հօրեղբորդի», զնդ. tūrya- (որ է *ptūrya-), սանս. pīṭṛ- vya- «հօրեղբայր» (Walde 565, Boisacq 751, Pokorny 2, 4):—Հիւքշ. 477:

ՆշՅ հայր բառից: Վերի ձևով մեկնեց (սկզբնականն ընդունելով յօրայ) Հիւքշ. ZDMG 35 (1881). 656 և Arm. Stud. § 215:

Յօրան տե՛ս Յուրան:

ՅՕՐԱՆԱԼ «յղփանալ, աղցուիլ» Օրին. լր. 15. Մծր. Պիտ. «շատանալ, տարածուիլ» Վրք. և վկ. Բ. 1. «պարծենալ, պանծալ, հը-պարտանալ» Ոսկ. մ. ա. 4, բ. 12. երբ. 554. Արծր. Իգն. գրուած է նաև յուրանալ, յովրա-նալ ԱԲ. որից յօրացում Տօնակ. Վանակ. յոր. (տե՛ս և հօրան բառի տակ):

ՀՀՅ յոյր բառից: ՆշՅ լծ. յօրան, յոյր, զօրանալ, յոռանալ, յուրանալ, ուռնա-նալ: Հիւնք. յոյր բառից:

ԳիՌ.— Այս արմատից են հոռ Երեւ. վն. «ազատ, հանգիստ մեծացած մարդ կամ ա-

նասուն, նաև սաստիկ աճած, փարթամացած բույս», հոռանալ Ալշ. Երև. Վն. «մարդոց և անասնոց ազատ, հանգիստ ապրելն ու գործելու անընդունակ դառնալը. նաև բույսերի սաստիկ աճելը, փարթամանալը, զորանալը, որոնք պարարտութիւնից կամ բնաւ պրտուղ չեն տալիս, կամ տալիս են շատ քիչ» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 402):

ՅՈՐԱՆՋ «յօրանջելու գործողութիւնը» կրպտ. ոտ. (տե՛ս նոր ժղ. Գ. էջ 51). որից են յօրանջել Եզն. Վեցօր. հփր. պհ. Ոսկ. յհ. բ. 12. յօրանջիլ Եփր. Թգ. 454. յօրանջումն Նիւս. կազմ. արմատը գտնում ենք նաև գրքուած յօրանջ, յօրանջ Վրք. հց. բ. 510. յօրաշ, յօրանջ ձևերով. իսկ բայը՝ յօրանջել, յօրանջել Ոսկ. հբր. 543, յօրանջել Վեցօր. 86, յօրանջել Եփր. խր. 225. որանջել Նեղոս 655. որանջել, որոշտալ, որոնցից յօրանջումն «յօրանջող, ծոյլ» Անյ. հց. իմ. յարանջտիլ կամ յարանջտիլ «ստէս յօրանջել» Մանդ. էջ 191,

նշ՞թ յիշում է հառաչել, շնչել, յօրանալ և յոյր բառերը: Patrubby 2Ա 1908, 278 լտ. aveo «փափագիլ» բայի հետ:—Karst, Յուշարձան 422 Թթր. yar, yor, ույգուր. օսմ. yar-maq «ճեղքել»: Պա-

տահական նմանութիւն ունի պրս. قرنج farnuj «շրջանակ բերանոյ»:

ԳիՒ. — Ստացած է բաղմամբիւ (մօտ 40) ձև, որոնք բոլոր բխում են 1. յօրանջել, 2. յօրանջկել, 3. յօրանջտել, 4. յօրանջտկալ, 5. յօրանջկտալ, յօրանջկոտալ, 6. յօրանջտոտալ ձևերից. այսպէս՝ 1. Կր օրանջել, Հմշ. օրնջուջ, Ասլ. հէօրանջէ՛լ, Մկ. Տիգ. օրօջալ, Ննիս. գօրնջալ (կ յաւելուածով, տես եռ-ալ).—2. օրնկալ (ըստ նշ՞թ) և շրջմամբ՝ Հճ. էյէնգջօլ.—3. Ննիս. օրիւնջալ, Մ. օրնջալ, Ննիս. գօրիւնջալ, գօրիւնջալ, Տփ. օրօշիլ, օրշտալ, Ազլ. ըրըշտօլ.—4. Ասլ. Ռ. էրէժգալ, Մկ. Սլմ. Վն. օրօշկրտալ, Երև. արըշկոտալ, Ողմ. օրըշկրտալ, Ազլ. ըրըշկրտօլ.—5. Մշ. Ննիս. օրնջգրդալ, Ալշ. Բլ. Տիգ. օրօջգալ, Զթ. էրէնջգալ, գէրէնջգալ, գէլէնջգալ, Եւդ. գէրէնջգալ, Ախց. կօրննկալ, Բբ. գօրըզգալ, Ակն. Եւդ. Սհբ. էրթգրդալ, Արբ. Պլ. էրէժգրդալ, Սվեդ. ըրթգրդիլ, Դվ. արօշկտալ.—6. Երև. արըշտօտէլ, Զդ. առըշտոտալ, Շմ. հարըշտօտիլ, Ղրբ. ըրըշտօտալ.—բացառիկ ձևեր են հրբ. հալըշգրդալ, Գղի. հալէշգրդալ, Ղրբ. պոշտօտալ, պոկըշտօտալ:

Յօրինել տե՛ս Օրէն:

+ն երրորդ դէմքի մերձաւոր առարկան նշանակող ցուցական յօդ, որի հետ նոյն է նա «այն»։ Հոլովում է նա, նորա, նմա, ի նմանէ, նովաւ, նոքա, նոցա, նոսա, ի նոցայ, նմայ ևն. իբր կազմիչ տարր մտնում է աւանիկ, նա աւանիկ, նոյն, այն, ահա աւանիկ, ահաւանիկ, անդ, անդէն, անդր, անդրէն, անտի, անդուստ, անդստին, անդանօր ձևերի մէջ։ Յունարան հեղինակները յարմարեցրել են իգականի համար նէ, ներա ևն, որոնք երկար ժամանակ խափանուելուց յետոյ, նոր բանաստեղծութեան նորից գործածական դարձան։ Անսովոր ձև է նոյա «նոցա», որ յաճախ պատահում է Տիմոթէոս կուլի մէջ (տե՛ս յատկապէս էջ 236)։ Երրորդ դէմքի դիմորոշ յօդը դարձել է յետոյ ընդհանրապէս որոշիչ յօդ. օրինակ՝ հացն, այլն. որից յառաջացել են դաւառականներում և գրականի մէջ ն և ը յօդերը. ինչպէ՛ս՝ հացը, կառուն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ու- «այն» դերանունից. սրա հետ համատ. սանս. anā- (գրծ. anéna, anáyā) «այս, նա», զնդ. ana, լիթ. anàs, ańs, լեթթ. win'sch «այն, նա», հայրու. tãns «նա», tennā «նէ», հսլ. onđ, ոււա. онъ «նա, այն», փոհւգ. аиві, գոթ. jains, հբգ. ēnēr, գերմ. jene, jener, հհիւ. enn, inn «այն», յն. ёвн «վաղանդ» (որ է «այն օրը»), exēvος (xε+έvος), գոր. τήvος (τε+έvος) «նա», լտ. enim «քանզի, այն է» ևն. բազմաթիւ ուրիշ ձևեր տե՛ս Pokorny 2, 336, Walde 254, Boisacq 234)։—Հիւբշ. 478։

Klaproth, Asia pol. 100 շին. na, no «սա, այն»։ Windisch. 35 սանս. ēnam «այն» ձևի հետ։ Justi, Zendsp. 8 զնդ.

aēm, պրս. in, քրդ. am, օսս. ay։ Մորթման ZDMG 26, 490 և 31, 413 քենո. unai, Տէրվ. Altarm. 100 և նախալ. 120 սանս. ēna «այն», յն. vή, vai, լտ. ne, nae, nos ևն։ Bugge, Etr. u. Arm. 59 ետրուակ. ci, ein=այն և Lyk. Stud. 1, 68, 69 լիւկ. -ñ, մեսապ. -no։ 'Իերանունների վրայ մանրամասն մի քննութիւն ունի Meillet MSL 10, 241—71. նա բառի վրայ մասնատրապէս. էջ 136, 244, 261։ Jensen մեր բառի դէմ դնում է հաթ. n, in, na, ino? ձևերը։ Pedersen իր ընդարձակ ուսումնասիրութեան մէջ՝ Յուց. դեր. էջ 61 այն, սանս. anya «ուրիշ», ալբան. n'ë «մի» ձևերի հետ։ Karst, Յուշարձան 406 սումեր. na «այն»։

ԳԻՏ.—Շմ. Սշ. Տփ. նա «նա, այն անձը, անիկա», Պշ. նա «այն» (գործածական է միայն հին բարբառում. ինչ. նա մարդը, նա տունը, իբր ցուցական ածական. բայց իբր ցուցական դերանուն՝ գոյութիւն չունի). Ազլ. նօ «նա», Զթ. օնօ', օնո' «նա», միւսները գործածում են այն ձևը. ինչ. Ախց. Կր. ահ, անիկ, ինիկ, Ալշ. էնի, ինա, Սվեդ. ինօ, Համշէնի մահմեդական հայոց մէջ (Մառ, Запис. Колл. Вост. I. էջ 73—80) ինէր, էնէր «նոքա», ինու «նորա» ևն (տե՛ս այն)։

+ ՆԱ՝ «մասնաւանդ, արդ, արդէն իսկ» ՍԳր. Կոշ. Ոսկ. որից նաև ՍԳր. նա՛ ուրեմն «բայց արդ, թուի թէ» Կոշ. Ոսկ. յհ. բ. 31. նամա-նաւանդ Ոսկ. յհ. ա. 3. նա զի «մասնաւանդ թէ» Գէ. հս. նար. ևն։ Այս նոյն բառն է անշուշտ, որ միջին հայերէնում ստացել է «և» շաղկապի պաշտօն. Յղարկեց ի հետ թէ տո՛ւր զփախստականդ. նա վախեցին որ թաթարն

լլցուէր յերկիրս, տուին. եւս սխալաւ սու-
տանն և ամէն Տաճկունք (ԺԳ դար): Սրանից
է յառաջացել թէականի նշանակութիւնը, որ
միջին հայերէնում երկրորդական նախադա-
սութեան սկիզբն էր գրուում, իսկ նոր դաւա-
ռականների մէջ դարձել է թէականին վերջա-
դասն էլ, եր, եւս. ինչ. Թէ անհոգ կենայ տէր
ծառոյն, եւս շորանայ ծառն.—Մառին տէրր
անհոգ կենայն էլ՝ (Պլ. Ել, Ննխ. Եր), ծառ
կը շորնայ: (ՏԵ՛ս Այտնեան, Քնն. քեր. էջ
99),

= Բնիկ հայ բառ. նախորդի հետ պատ-
կանում է հնիս. ու- «այն» դերանունական
արմատին, որ ուրիշ լեզուների մէջ էլ այս-
պիսի զանազան նշանակութիւններ ստացած
է. հմմտ. լատ. enim «քանզի, որովհետեւ, այ-
սինքն», ne, nae «արդարեւ, իրօք», nem-
pe «այնու ամենայնիւ, բնականաբար», nam
«որովհետեւ, այսինքն», օսկ. inim «և», ում-
բեր. eine «և», enem «այսինժամ», յն. ու, ու
«հաստատական մասնիկ» (նյն. «այս») .
սանս. anā «որովհետեւ, արդարեւ», nānā
«զանազան եղանակով», na «սակոյն», լիթ.
nei «իսկոյն», հսլ. nežė, nego «հենց», հրգ.
na «բացասական հարցականի մասնիկ». Լն
(Pokorny 2, 336, Boisacq 655 ևն):

ՆՆՐ նայեա՛ բառից: Peterm. 251 նա
դերանունից: Lag. Arm. Stud. § 1579
յն. ու: Նինք. պրս. եւ, Ել, Եի և լատ.
no «ոչ»: Պատահական նմանութիւն ունի
լազ. -na «եթէ», որ իբրեւ մասնիկ կցւում
է բայի վերջը. ինչ. minon-na «ուզեմ
նէ», gopli-na «երբ ման դամ, պտտիմ
նէ» (տե՛ս Adjarian, Etude sur la lan-
gue laze, էջ 42):

*ՆԱՐԱՆԵԼ «անարգել». մէկ անգամ իբրեւ
օտար բառ գործածուում է Նիւր. թգ. 381՝ Նա-
բաղ յատուկ անուան մեկնութիւնը տալու
առթիւ. «Վասն զի մեկնութիւն Նաբաղու՝ ան-
արգիչ է. Նա և այսօր իսկ ասէ՝ Եթէ նա-
բաղեմ ես զքեզ, այսինքն եթէ անարգիմ ես
զքեզ». հմմտ. Ա. թագ. իե. 25. «Մի՛ դիցի
տէր իմ զսիրտ իւր ի վերայ առն ծանոթի
Նաբաղայ. զի ըստ անուան նորա և ինքն է.
Նաբաղ անուն նորա և անդամութիւն ընդ
նմա»:

= Ասոր. Nabbel «անարգել, նա-
խատել», որ պատկանում է սեմական nbl
արմատին. հմմտ. եբր. נבל nbl «նախա-
տել», nābāl «խենթ», արաբ. تنبال tinbāl
«ողորմելի» Լն.—Հիւրշ. 312:

Ուղիղ մեկնեց ՆՆՐ:

ՆԱԴԱՄ «հաճութիւն». ունի միայն Բառ.
երեմ. էջ 230:

*ՆԱԴՐՈՒՆ կամ ՆԴՐՈՒՆ «բորակ, հայ-
բորակ» Վստկ. 21 (գրուած Եատուրն), 31
(գրուած Եադուրն). Բժշ.

= Արաբ. نطرون natrūn, որ կարող է կար-
դացուիլ նաեւ نطرون «բորակ, հայբորակ» .
ժողովրդական լեզուի մէջ եղած է لطورون
latrūn (կամուս, թրք. թրգմ. Բ. էջ 125).
ծագում է յն. νίτρον հոմանիշից, որ և աս-
ում է λίτρον. սրանցից են նաեւ լատ. nitrum,
գերմ. Natron, ֆրանս. nitre, natrum Լն.
բոլորի նախնականը համարւում է եգիպտ.
ntr, որից ասոր. nitiru, ասոր. netrā, եբր.
neter (Boisacq 671, Seidel Մի. հեր. էջ
168).—Հիւրշ. IF Anz. 10, 43:

Թուի թէ ուղիղ մեկնեց նախ ՆՆՐ,
Հիւրշ. Arm. Gram. 367 դնում է յունա-
րէնից, իսկ IF Anz. 10, 43 արաբերէ-
նից, ինչպէս երևում է նաեւ ձևից:

*ՆԱԶ «պատիւ, յարգանք, պարծանք, սի-
զանք». հնեբի մօտ չէ գործածուած. կայ մի-
այն մհյ. հմմտ. Կոստ. երզն. 132 և նոր լե-
զուի մէջ. մէկ անգամ գտնում եմ գործած-
ուած Մի. Սկևռացի, Պտտի. յղ. համա-
պատուութեան ժր առաքելոց, Երուս. 1865,
էջ 74՝ նազ «չկամութիւն ցոյց տալը». որից
նազել կամ նազիլ «պանծալ, սիգալ, պար-
ծիլ, խայտալ» ՄԳր. Ոսկ. փիլիպ. և եբր. նա-
զարանել «պարծենալով խօսիլ» Պիտ. Վրդն.
Ժն. նազանբ «սիզանք, աղջիկների ծեծե-
քումը» Ոսկ. փիլիպ. նազելի Պիտ. խոր. 35.
կթ. նազարարութիւն Փիլ. Ժ. բան. էջ 244.
նազագոյն Փիլ. էջ 109. գեղեցկանազ Պիտ.
նրաշանազելի Աթ. կոյս. նոր բառեր են նա-
զելանեմ, նազելաշուֆ, սիգանազ, հեզանազ
Լն:

= Պհլ. *nāz ձևից, որ աւանդուած չէ.
հմմտ. պրս. ناز nāz «նազանք. սիզանք,
չկամութիւն կերպարանեալ, պլրանք», نازیدن

nāzīdan «նազիլ, սիգալ, պանծալ», ناز nāzuk «նազուկ, նուրբ, բարակ, փափուկ», نازنین nāznīn «նազելի, նուրբ», Horn, Grdr. § 1017 սրանց դէմ դնում է պհլ. nāčuk, որ մեր բառի համապատասխան ձեւը չէ: Պարսկականից են փոխառեալ նաև վրաց. ნაზი ნაզი «նուրբ, նազելի», ნაზი ნაზი «նազանք, աֆղան. nāz «նազանք», nāzuk «նուրբ, փափուկ», nāznīn «նուրբ, սիրուն», բելուճ. nāzurk «նուրբ», քրդ. nāz «հրապոյր, նազանք», nazik, nazek «նուրբ», արևել. թրք. ناز naz «նազանք», օսմ. ناز naz «նազանք, չկամութիւն կերպարանեալ», ناز naz-ı «նազելի», ناز nazik «նուրբ, նրբակազմ» և թուրքերէնի միջոցով էլ բուլղար. nazli, սերբ. nazli, լեհ. łazy, նյն. vāzla «նազ»։—Հիւրը. 200:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԳ. նոյնը նաև նշՐ, Հիւրը. KZ 23, 404 և այլն:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Ղրք. Մկ. Մշ. Մրդ. Հմշ. Ննխ. Շմ. Ողմ. Պլ. Ջղ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սշ. Սվեղ. Վն. Տիգ. Տփ. Ըազ, Հճ. Աղլ. Ըօզ, Ջթ. Ըօզ, Ըոզ:

ՆԱԶԱՍ (կամ ՄԱԶԱՍ, որ սխալ է) «մի տեսակ քամի»։ ունին միայն ԱԲ և Հին հաւ. էջ 64. վկայութիւնը տես Հոստաւի:

ՆԱԶԱՐ «լեռնային դաղ (փշոտ բոյսը)»։ Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուա. § 2162:

Նազարոթ տե՛ս Մազարովի:

*ՆԱԶԱՍ «հրաբուխ» Բժշ. որ և նուզլայ Մխ. հեր. էջ 29, 30:

=Արար. ناز nazla «հարբուխ». ծագում է نزل nazi «հիշել» արմատից և նշանակում է բուն «հիշում»։—Հիւրը. էջ 271:

ԳԻՌ.—Մշ. Ըզուլ «հարբուխ»:

*ՆԱԶՈՎԻ. մէկ անգամ գործածում է Ճաղընտ.՝ իբր օտար բառ. «նազարէթն մաքուր ասի և նազովին՝ դաւադան»:

=Երբ. Ղ) nēzer «արքայական թագ», որի վրայ աւելի ընդարձակ տես յեզեբ:

Ուղիղ մեկնեց նշՐ:

ՆԱԹԻ՝ «մի տեսակ անծանօթ բոյս» Բժշ. ունի միայն ՀԲուա. § 2720 և § 3371:

ՆԱԺ «մի տեսակ հիւանդութիւն». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Տաթև. ամ. 264. «նմանի հիւան-

դութեան՝ որ կոչի նաժ, որ թարգմանի ստամոքս շնութեան, որ բնաւ ոչ լիանալ կերակրով»։ (Ոսկեղարեան հայերէնով այս հիւանդութիւնը կոչում է սուր, գիտական բառով՝ boulimie):

ՆԱԺԻՇՏ, ի-ա հլ. «աղախին» ՍԳր. Եղիշ. որից նաժտարար Արշ:

Հիւր. պրս. nāhīd «կոյս աղշիկ»։ Աճառ. Բանաս. 1899, 252 համեմատելով երած-իշտ բառի հետ՝ գտնում է որ -իշտ մասնիկ է, որով արմատը լինում է *նաժ կամ մանաւանդ *նագ. կարելի է կարծել որ սա էլ իրան. *nag «ծառայել, աղախնութիւն անել» նշանակութեամբ մի բառից փոխառեալ լինի: *ՆԱԼ «պայտ» Վրդն. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 119. Կիր. 219. Մխ. այրիվ. 77. Սամ. անեց. էջ 79. որից նալակտուր «պայտի կրտոր» Միխ. աս. էջ 322:

=Արար. نعل na'l, թրք. نال nal «պայտ»։—Հիւրը. 271:

ՆՆՐ «բառ ունի»։ Ուղիղ մեկնեց նախ Վարդանի հրատարակիչը (Վենետ. 1862, էջ 119, ծան. 1), ուր նաև ասուած է թլ պայտը լուսնաձև լինելու պատճառով մահմետականութեան իբր նշան էր համարում: Lag. Arm. Stud. § 1581 արար. na'l:

*ՆԱԼԱԹ «անէծք, նզովք» Օրբել. 159, 160, 256. Աղամ. 97. Սիմ. ապար. 119. (շունին բառարանները):

=Արար. لعنت la'nat «անէծք» բառի ծոցով դրական na'lat շրջեալ ձևից, որից են փոխառեալ նաև քրդ. nalet «նզովք, անէծք», օսս. nalat «անիծեալ», թրք. nallet «նզովք, անէծք. 2. նզովեալ, անիծեալ»։—Հիւրը. 271:

ԳԻՌ.—Ննխ. նալէթ, Պլ. նալլէթ, Վն. նոլթ, Ղրք. նո'նլթ «անէծք, անիծեալ» և, բոլորն էլ թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ:

*ՆԱԼԲԱՆԻ «պայտար» Վրդն. առակ. 57. որ և գրուած նալպաճա Տաթև. ձմ. հե. (Գէր ձիոյ բեռն տալ թաքուն նալպանտն և կաղացուցանէ զնա և յետոյ յաժան գնէ). որից նալպեղնոց «պայտարների շուկայ» Արձ. 1234 թուից (Վիմ. տար. 78):

= Պրս. نعلبند na'iband «պայտար», որ կազմուած է արաբ. نعل na' «պայտ» + պրս. بند band «կապ» բառերից:—ԱՃ.

ՆԱԼՊԱԶՍՈՒ «կալուածատիրոջ տուրք առ թագաւորն». գիտէ միայն Քաշունի, հտ. Գ. 176, որից և ԳԲ:

ՆԱԽ «առաջ, առաջուց. 2. դիտար, հինը, առաջինը» ՍԳր. Եւ. քր. որից ածանցուած են բազմաթիւ բառեր (ԱԲ ունի 409 ձև), որոնց մեծագոյն մասը յետին է. ընտիր բառերից յիշենք օր. նախաբարբառ Եզն. նախաբայ Բուզ. նախադուռն Եզնկ. Ը. 3. նախադիպիլ Ազաթ. նախաքոռ ՍԳր. նախակերտ Եւ. քր. նախաշար Սեբեր. նախավկայ Ազաթ. նախամեծար Ոսկ. նախանկար Ոսկ. ա. տիմ. նախնի ՍԳր. Եւ. քր. նախնական Ազաթ. Լնո Յետին ձևերի մէջ կարեւոր են նախան «երախայրիք, նուբար» Կանոն. նախկի Պղատ. օրին. Պրպմ. նախկին Արիստ. 35. իմ. առ. նախուստ Պղատ. օրին. նախորդ (նոր բառ), նախակ «առաջնակարգ դիրք կամ պաշտօն» Տիմոթ. կուզ, էջ 222, 255. նախնի «իշխան, սատրապ (Կիլիկիոյ Հայոց)» Սմբ. դատ. 104. նոր գրականում շինուած բառեր են՝ նախաբան, նախագրհական, նախագալիք, նախագուշակել, նախագգալ, նախագգացում, նախագգուշական, նախագգուշացնել, նախակարապետ, նախահաշիւ, նախաձեռնարկ, նախանաշ, նախահաշել, նախանաշիկ, նախամասնիկ, նախամուծութիւն, նախամտածուած, նախապաշարել, նախապաշարմունք, նախապատմական, նախասենեակ, նախախրած, նախասրան, նախատառ, նախաբխտոնէական, նախընթրիք, նախընտրական, նախընտրութիւն, նախնաբար, նախնականութիւն, նախորդ, նախորդել, նախօրօք, նախօրեակ Լնո:

= Այս արմատի հետ են համեմատուում պհլ. պազ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 naxust, մանիք. պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 naxust (Salemman, Manich. Stud. 3AH 8, 101) «առաջին», պրս. نخست naxust, nuxust, nuxast «սկիզբն, առաջին», نخستین nuxustin «առաջին», نخر nuxz կամ نخری nuxzi «առաջին». կայ նաև մանիք. պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 naxvin «առաջին»: Այս բառերի ծա-

ղումն ու մեկնութիւնը յայտնի չէ. ուստի սրոշ չէ նաև թէ ի՞նչ յարաբերութիւն ունի հայը սրանց հետ: Յետին հլ. նախուստ, ի նախուստ «առաջուց, առաջվանից» Պղատ. օրին. Մազ. թէև կատարեալ նմանութիւն ունի իրան. naxust հոմանիշի հետ, սակայն այս նմանութիւնը պատահական է, որովհետև նախուստ կազմուած է -ուստ մասնիկով՝ նախ արմատից (հմտ. ալլուստ, յերկնուստ Լնո): Հմտ. նաև նահապետ, նահատակ, նախարար բառերը:—Հիւրշ. 200:

ՆՀԲ «յածանցս լինի նաև. արմատն է արքի, յարգի, առաջ, առաջին, յորմէ յն. էն առխի՝ «ի սկզբան» և է՛նառխօս «նախկին»: Böttich. Arica 77, 269, Spiegel, Huzw. Gram. 75 և Müller SWAW 38, 582 իրան. naxust ձևի հետ: Lag. Arm. Stud. § 1585 նախուստ = պրս. naxust, Հիւնք. պրս. նիխազ, նիխըզ, նիխուսք: Pedersen, Հայ գր. լեզ. 162 և նախդիրով՝ ախոյեան բառին արմատակից: Корш, Зоофит. 1914, 470 չէրքէզ. nax «ամենա-» գերադրական մասնիկի հետ: Salemann 3AH 8 (1908), էջ 98 պհլ. 𐭠𐭣𐭥𐭥 nux «սկիզբ» կամ «առաջին» բառի հետ: Benveniste REA IX 1 (1929), էջ 7 հաստատում է որ կար պհլ. naxv (հիւս. արեւմտեան բարբառ)՝ «ծագում, սկիզբ, առաջնութիւն» իմաստով, որ և անցել է հայեթիւն:

ՆԱԽԱՀԵԼ «աճել». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ 231 (տպուած է նահանել, բայց բառաշարքը ցոյց է տալիս նախանել, ինչպէս ունի և բ. տպ.)—բայց նոյնը՝ էջ 232 գիտէ նաև նահապետել «աճել», որ մեր նահապետ բառից կազմուած մի ածանց է:

ՆԱԽԱՆՁ, ու հլ. «նախանձ, շարանալը» ՍԳր. Ոսկ. մ. բ. 15, գ. 8. Եւ. քր. որից նախանձիլ ՍԳր. նախանձաւոր ՍԳր. Եւ. քր. Ոսկ. երբ. նախանձուկ Թուոց ժա. 29. Կորիւն. Ոսկ. մ. ա. 1. նախանձորդ «նա՛» որ նախանձ է կրում» Ա. կոր. ժգ. 12. «նա՛» որի վրայ նախանձում են, նախանձելի» (նորագիտ նշանակութեանս վկայութիւնը տե՛ս յուսմարիլ բառի տակ). նախանձաբեկ ՍԳր.

Ազաթ. Եփր. թգ. նախանձախնդիր Գաղ. ա. 24. Ոսկ. մտթ. և ևս. Բուզ. նախանձայոյց ՍԳր. Եփր. դտ. թգ. ծն. աննախանձ Ազաթ. Եզն. հեղձանախանձ Մծր. բարենախանձ Փարպ. երկրանախանձ Ոսկ. ևս. և մտթ. գետնանախանձ Ոսկ. յհ. ա. 37. ստորանախանձ Ոսկ. յհ. ա. 8. յորդանախանձ Սիսիան. դիւրանախանձ Լմբ. Բիւնանախանձու Եփր. աղ. 273. ինքնանախանձ Դիոն. ածալ. Լն. (Նախանձ, մախանձ և չարակնութիւն հոմանիշներէ տարբերութեան մասին տես Տաթև. ամ. 250):

Հնեորէց Տաթև. ամ. 247 մեկնում է «նախանձն... զմարմինն մաշէ, հիւծէ և տոշորէ, որպէս իւր անունն թարգմանէ. ալսինքն նախ ի յիւր անձն վնասէ և ապա յալլս» (=նախ, անձ, խանձ բառերից): Նոյնը՝ նաև էջ 249. «Վասն այն նախանձ ասի, այս է նախ ի յիւր անձն շարանայ, որպէս հրով փայտն այրի և ապա զալլս այրէ կամ ոչ, նոյնպէս ի նախանձէն ինքն այրի և տոշորի»: ՀՀԲ ճնա է խանձ»: ՆՀԲ ճնա խանձէ կամ խանդալ»: Տէրվ. Altarm. 29 և Նախալ. 117 նա մասնիկով խանձիլ, խանդալ բայից: (Նոյնը նաև այժմ Ղափանցեան. Տեղեկ. ինստ. 2, 86): Հիւնք. պրս. նախաթ ծոռլլ, թոլլ, մեղկ»: Bugge IF 1, 450 նախ և անձն բառերից:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ալշ. Երև. Մկ. Մշ. Զղ. Սլմ. Տփ. նախանձ, Ախց. Կր. նախանձ, Պլ. Սլ. նախանց, Տիգ. ետխունց, Վն. (ժողովրդական ստուգաբանութեամբ նեխիլ բային նմանեցնելով) նեխած. առհասարակ գործածուած են իբր ած. և նշանակում են «նախանձոտ». միայն Ազլ. «նախանձ». բայական ձևով Սիբ. նախընցիլ Լն:

ՆԱԽԱՏ ճանարգուած» ՍԳր. Եփր. օրին. էջ 285. Եւս. պտմ. 618. ճանարդանք» Լմբ. Մազ. Օրբել. որից նախատել ՍԳր. նախատանք Դան. Ժա. 18. Ոսկ. բ. կոր. նախատինք ՍԳր. նախատիչ Սղ. կը. 19. Ոսկ. ևս. ինքնանախատ նար. կրկնանախատ նար. հրապարականախատ Շնորհ. ընդհ. յայտանախատ Ոսկ. մ. դ. 27 և ևս. յայտնանախատ Կոշ. 326. յալտանախատ Համամ. առ.:

ՆՀԲ նախ և առել բառերից և կամ «իբր նեխեալ և հոտեալ ատել»: Տէրվ. Նախալ. 117. նա մասնիկով խանտալ բայից: Ղափանցեան, ինստ. Տեղեկ. 2, 87 նա մասնիկով խայրել բայից: Պատահական նմանութիւն ունի անշուշտ արար. نَخِي ناخت «նախատել, խայտառակել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 519):

ԳԻՌ.—Սլմ. նախատել, Ախց. նախատել, Շմ. նախադիլ.— իսկ Հմշ. նախադիլ սուպանել, մեղցնել:

*ՆԱԽԱՐԱՐ, ի-ա հլ. «իշխանական մի աստիճան հին հայոց մէջ, իշխան, աւագանի» ՍԳր. որից նախարարագունդ Կորին. նախարարակոյտ Ազաթ. Բուզ. նախարարապետ Եւս. քր. Լն:

= Իրան. *nāfādāra հոմանիշ ձևից, որ բարդուած է nāfa «պորտ, ցեղ» (=պրս. 𐭎𐭅𐭌 nāfa «պորտ», զնդ. nāfah- «ցեղ», nāfya- «ազգակցութիւն», պհլ. nāf, nāfah «պորտ») + dāra բառերից: Այս ձևը հաստատում է սողդ. nāfōār «ժողովրդի կամ ցեղի պետը». կազմութեան համար հմմտ. նախապետ <*nāfapati- իրանեան *nāfādāra տուած է նախ *նահարար (ճիշտ ինչպէս *nāfapati- > նահապետ). բայց յետոյ ժողովրդական ստուգաբանութեամբ՝ *նահարար կապուելով. նախ բառի հետ՝ դարձել է նախարար, իբր արարոց կամ կալուածներէր առաջինը կամ զըլխաւորը. ճիշտ ինչպէս նահապետ յետոյ դարձել է նախապետ, թէև այս ձևը աւելի ընդհանրացած չէ. սակայն այնուամենայնիւ տուած է վրաց. նախապետի: Benveniste REA IX 1 (1929), էջ 5—7 ընդունելով որ *nāfapati տալիս է նահապետ, տարօրինակ է գտնում որ *nāfādāra տար նախարար և ոչ նահարար: Հաստատում է հիւս. արևմ. պհլ. բարբառում իրան. naxva-dāra- (հմմտ. No-hodares Ամմիանոս) բառի գոյութիւնը, որ պիտի տար հլ. նախարար, ըստ որում հիւս. արևմ. պհլ. xv դանում է հլ. խ. ինչ. kaxva-rōda > կախարդ, *pati-saxvan > պատասխան:

ՀՀԲ ճնախկին արարող կամ նախապետական տոնօղ: Ինճիճեան, Հնախօս.

Ք. 77, 83 (որից նաև Հիւնք.) նախ արար-
եալ, իբր թրգմ. լտ. praefectus, yrae-
fectura ձևերի, նշՔ նախկին և գլխաւոր
արարեալն, այսինքն յիշխանութեան և-
ղեակն, էմին, Истор. Арм.М. Хор. 1858
(բ տպ. 1893, էջ 298) նախ+արար աս-
նաջին գործող, Canini, Et. étym. 1882.
էջ 237 նախ=Ամերիկայի Inka-ները+
-արար=իսլ. rogh «ընտիր», նշանեան,
Բիւր. 1900, 172 արար. نخور nixvār
«նշանաւոր», մանաւանդ نجارى naḡā-
rīr «հանճարեղ, հմուտ», Meillet (տե՛ս
Հիւքշ. Arm. Gram. 514) կազմուած է
համարում հպրս. *sāraḡāra->պրս.
sālār>հյ. սաղար ձևի վրայից, փո-
խանակելով sāra-հյ. նախ համագոր
բառով, Նոյն, MSL 17, 245 և 18, 268
բառի -րար մասը մեկնում է իբր իրան.
-dār, որ դանում ենք Թուրքմանի մանի-
քէական բնագիրների šhrd'r (=šahr-
dār) «ինքնակալ» ձևի մէջ, և որ համա-
պատասխանում է հարաւային šahriyār
հոմանիշին, Andreas (տե՛ս Հիւքշ. Arm.
Gram. 514) հպրս. *naxaḡāra ձևից, որ
վերակազմում է Ամփանոսի յիշած No-
hodaes յատուկ անունից, Հիւքշ. (անդ)
առարկում է որ հպրս. *naxaḡāra- պի-
տի տար պհլ. *naxyār=լտ. *Nahiares:
Մառ 3BO 11 (1899), 171—173 բար-
դուած նախ «տուն, երկիր»+րար «տէր»
բառերից. առաջինը գտնում է նաև նա-
հանգ և նահապետ բառերի մէջ և վեր-
ջինս կցելով շահապետ ձևին, նախ հա-
մարում է գաւառական ձևափոխութիւն
ընդ<իրան. šahr «երկիր, քաղաք» բա-
ռին (նոյն է նաև արար. ناحيه nāhiya
«գաւառակ»)։ երկրորդը (րար) կցելով
(որ)-եալ բառին՝ երկուսը միասին հա-
նում է զնդ. ratu, պհլ. rad «տէր, իշ-
խան» բառից (տե՛ս և որեալ)։ Բարգէն
վրդ. ՀԱ 1906, 242 նախ+արար «կալ-
ուած». հմմտ. լտ. agare: Նոյնը նաև
Ք. Խալաթեան, Լումայ 1907, թ. 1, էջ
80, Աղոնց, Арм. Юстин. 451 գնում է
կրճատուած իրան. dañhuḡar ձևից, ինչ-
պէս և նահապետ<dañhupaṭi ձևից, Sa-

lemann, ЗАН 8 (1908), էջ 98 պհլ.
𐭠𐭣𐭥𐭭 nuxvīr «իշխան» դնում է ըստ
Andreas-ի *naxuḡār ձևից և միացնում
է նախարար բառին, Кипшидзе, Грам.
минг. 1914, էջ 423 կազմուած իրանեան
sāra-ḡara ձևի վրայից, Ուլիդ մեկնու-
թիւնը տուաւ Meillet REA 2, 2: Պատա-
հական նմանութիւն ունի մանիք. պհլ.
nūxvīr «իշխան» (ИАН 1912, 43), որից
փոխառեալ է արար. نخوار nixvār «մեծ,
աւագ մարդ. 2. հպարտ». կայ նաև ա-
րար. نخير naxīr, որ մեկնում է «մեծ
գիտուն ծովացեալ գիտութեամբ»։ Պա-
տահական է դարձեալ ըստ Յ. Զօրեանի
(ղասախօս մեր համալսարանում) յն.
ναύταρχος «ցեղի նախագահ», որ ըստ
Boisacq 658 ծագում է յն. ναῦς «նաւ»
բառից և նշանակում է բուն «նաւատէր»։
ՆԱԽԵՐ «գաւառ». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 231.

ՆԱԽԵՐ (յետնաբար ի-ա հլ.) «կովերի և
եղների խումբ» նիւս. կազմ. վրք. հց. ա.
528. անարգաբար մարդոց կամ աստուած-
ների համար գործածուած՝ Եղն. որից նախ-
որդ «կովարած» (չունի ԱՔ) Առաք. պտմ.
129 (կայ նաև նոր գաւառականներում)։

ՆՃՔ ոմկ. նախի, պախի, վաքը,
երբ. պախար։ Հիւնք. նախարար բառից,
Գիմ.—Ալշ. Երե. Ղրբ. Մկ. Մշ. Վն. Տփ.
նախիւր, Մրդ. Սլմ. նոխիւր, Ողմ. նախէր,
Ախց. Կր. Շմ. Սվեդ. նախը՛ր, Ջթ. Խրբ. նա-
խըռ, Աղլ. նա՛հիւր։ Նոր բառեր են նախա-
պան, նախարած, նախաքող, նախազնայ,
նախահաց, նախատափ, նախափայտ,
նախբաջ։

ՓՈԽ.—Վրաց. ნახი ნახი «նախիւր»,
სახი სახი «նախիւր» «արօտատեղի, հովուին
տրուած դրամը», მენახი მენახი «հո-
վիւ», მენახობა მენახობა «հովու-
թիւն», ինդ. բուդ. շէք. naxir, խին. nixer
«նախիւր», nixervan «հովիւ, նախարպան»,
ցախ. nexir «նախիւր», nexirvan «նախա-
պան», ռուս. nexir «նախիւր», nexirči «նախ-
որդ», կիւր. nexir, nexer «նախիւր», քրդ.
ناخ naxər «նախիւր», naxər-qavan «նախ-
արթող» (Justi, Dict. Kurde, էջ 414), թրք.

գլու. Կր. naxəg «նախիր» (Բիւր. 1898, 627).
 Եւր. naxəg «նախիր» (Յուշարձան 330ր),
 արեւել. թրք. naxəg «նախիր», naxəgci «նախ-
 րապան»:

ՆԱԽԻՃ «որովայն, փոր»? առանձին չկայ
 գործածուած. զտնւում է միայն նախնամէջ
 պար բարդի մէջ՝ որ մէկ անգամ ունի. Բուզ.
 86. «Թո՛ղ թէ զմիս կամ զգինի ճաշակել, որ
 զնախնամէջ պարն յուղացուցեալ մաճկացու-
 ցանէ և զճարպն և զերկկամամբքն պատ-
 եալ»:

ՆՁԲ նախնամէջ պար մեկնում է «ա-
 զիք կամ փորոտիք մեծ, քաղիրթ, փոր
 կամ մէջ շուրջ զերկկամամբք»։ Մառ.
 Иппол. 65 կցում է վրաց. ნახჭი ნაխ-
 ճի, որի նշանակութիւնը յայտնի չէ.
 (բառարանները զնում են ձեւ, օրինակ,
 պատկեր», բայց անյարմար է)։ Կայ
 նաև վրաց. ნახი ნახի «իւղի. մէջ
 տապակած»:

*ՆԱԽՃԻՐ «մեծ կոտորած (որսի կամ պա-
 տերազմի մէջ՝ գազանների, անասունների
 կամ մարդոց)» Բուզ. Նղիշ. գ. էջ 92. ՅՃ.
 կթ. Լաստ. որից նախնաձոր տեղանունը
 (Ալրարատի մէջ մի գիւղ) ՅՃ. կթ.:

= ՊՃԼ. ܢܚܠ naxcīr (տե՛ս Կարնամակ, էջ
 6 ծան.), մանիք. պճԼ. ܢܚܠܝܢ naxcīr
 (Salemann 3AH 8, էջ 99), պրս. نَخِير
 naxcīr կամ نَخِير naxjīr «որս, որսի կեն-
 դանի, երէ, այժեհամն», نَخِيرَان naxjīrbān
 «որսորդ», نَخِير كَرْدَان naxjīr kardan «որս
 անել, որսալ» (հմմտ. նախնիր գործել), սոգդ.
 naxšēr «որս, gibier», քրդ. نَجِير ničir, nē-
 čir «որս», ničirvan «որսորդ», մինչ. naxcīr
 «քարայծ» (MSL 19, 150)։ Իրանեանից են
 փոխառեալ նաև ասոր. ܢܚܝܢ naxšīr «որ-
 սորդութիւն, որս, որսի կենդանի», վրաց.
 ნახი ნახი (նախնիր) (իշում է Մառ. 3BO 18,
 էջ 170)։—Հիւրշ. 200:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ։— ՆՁԲ պրս.
 նախշիր «որս», նախշ «վնաս, հարուած»,
 նօգսան «պակասութիւն», լտ. noxa «վր-
 նաս», Lag. Gesam. Abhd. 65, 18 յի-
 շում է պրս. և ասոր. ձեւերը:

*ՆԱԽՇԻԴԻՆԻՍՐ «անբան, անմիտ». մէկ

անգամ ունի Կոստ. երզն. 82. «Սուրաթ են
 բէսիֆաթ և յանդիման նախշիդէուար»:

= Պրս. نقش دیوار naqš-i-devār «պատի
 վրայ նկարած պատկեր» (որ մարդու գէմք
 ունի, բայց բանականությունից զուրկ է)։
 —ԱՃ.

*ՆԱԽՇԻՆԻԳԱՐ «նկարակերտ, զարդար-
 տած» Կոստ. երզն. 131:

= Պրս. نقش نگار naqš-nigār «նախշերով
 նկարուած»:

Ուղիղ մեկնեց Պոտտրեան, անդ՝ 54.

*ՆԱՍՄԻՍԻՅԻ կամ ՆԱՍՄԱՐԱՅԻ «քրիստոնեայ»
 Նղիշ. Վենետ. 1859, էջ 21, 123, 140:

= Ասոր. ܢܫܝܢ nāṣrāyā, մանդ. nāṣrāyā,
 արաբ. نصراني nāṣrānī, յգ. nāṣrā «քրիս-
 տոնեայ»։ Հայերէնի մէջ ունինք նաև Նագով-
 րեցի, որ յն. Ναγοβίρος ձեւից է կազմուած.
 երկուսի մէջ էլ -ցի տեղական մասնիկ է։—
 Հիւրշ. 312:

ՆԱԿԵՐՏ «հովուապետ». ունի միայն Բառ.
 երեմ. էջ 231:

*ՆԱՀԱՆԳ, Ի-ա հլ. «մի երկրի իւրաքանչիւր
 բաժանմունքը» Գծ. իգ. 34. Նա. քր. որից
 նոր գրականում նախանգակաւ, նախանգա-
 պետ:

= Ասոր. ܢܐܢܓܐ na-an-ga կամ
 ܢܐܓܘܘ na-gu-u, nagu, nanga, որ է սու-
 մեր. գաղափարագրեալ ܢܐܢܓܐ LUL-KIL
 «երկրամաս, երկրի շրջանակ, երկիր, վայր»
 (Delitzsch, Assyrisches Hndwört. 447,
 Strassmaier, Alphabetisch. Verzeich. d.
 Assyr. u. Akkad. Wörter, էջ 716, 739)։

Lag. Urgesch. 376 հլ. հռոմեաց,
 պրս. āhang բառերի հետ sanj արմա-
 տից, Lag. Arm. Stud. § 1587 մերժելով
 այս՝ նաև կցում է նախ «առաջին» բառի
 հետ շինք. նաև գլոգորդիլոս բա-
 րից, Մառ 3BO 11, 171—2 -անգ մաս-
 նիկով (հմմտ. պան-անգ) կազմուած
 նաև «երկիր» բառից, որի վրայ տե՛ս
 նախարար։ Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ
 Բ. Խալաթեանց ՀԱ 1902, 398, Նոյնը
 նաև Karst, Յուշարձան 406։ Meillet
 REA 2, 2 թերևս իրան. nāfa «պորտ,
 ցեղ, ժողովուրդ» բառից, որի վրայ տե՛ս
 նախապետ, նախարար:

*ՆԱՀԱՆՋ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «յետ քաշուիլը, ընկրկում» ԱՆյ. բրձր. Շնորհ. բրձր. «366 օր հաշուած տարի» Շիր. Խոսր. Տոմար. որից նախանշել «յետ քաշել, կանգնեցնել» Եւ. պտմ. Եզն. Ոսկ. Կս. և մ. ա. 16. «դրդել, առաջ քշել» Նանայ. Սկեռ. լմբ. նախանշումն Շիր. նախանշել նար. աննախանշ Մազ. վերջանախանշ Նոնն. 30. գրուած ունիք նաև նախանշ, նախանշել (լմբ. մատ. էջ 94, 119), նախանշել:

= Պհլ. *n-ahanj «քաշել, յետ քաշել» ձեւից, որ կազմուած է ը մասնիկով āhanjītan «քաշել, յետ քաշել» բայից. նոյն է պրս. آهانجیدن āhanjīdan «քաշել» (Horn § 58):

ՆՀԲ լծ. նախանշ, պախանշել:— Պատկ. Матер. I. 11 պրս. nā-hanjārī «ուղիղ ճանապարհից շեղուիլը» Հինք. նախանշ բառից: Meillet REA 2, 6 իրանական փոխառութիւն է համարում. հմմտ. զնդ. niθaxta, պհլ. nihaxtan և հլ. պախանշ՝ նոյն արմատից պա- մասնիկով: Ուղիղ մեկնեց Meillet REA 2, 6:

Գիժ. — Ղրբ. Մրդ. Ննխ. Շմ. նախանշ, Մշ. նախանշ՝ Ախց. Պլ. նախանշ, Երև. նախանշ. այս բոլորը «նահանջ տարի» իմաստով են և փոխառեալ գրականից. — անկախ են Խրբ. նախանշ «հիւանդ», Երզ. նախանշ «խեղ» անհանգիստ մանուկ:

*ՆԱՀԱՊԵՏ, ի-ա հլ. «ցեղապետ, նախահայր, պապ» ՍԳր. Ազաթ. Եւ. քր. և պտմ. որից նախապետական ՅՀ. իմ. ատ. Նար. նախապետութիւն ՍԳր. Եւ. պտմ. ասում է նաև նախապետ Ել. զ. 14 ևն (յօրինակս ինչ), Վրթ. քերթ. Տօնակ. Ոսկիփ. նախապետութիւն Մծր. Եփր. Ժն. էջ 100 (երկու անգամ), Ել. էջ 185. Փիլ. լին. նախապետաբար Փիլ. Պորփ.:

= Պարթևական *nāfapati- «ցեղապետ» բառից, որ կազմուած է nāfa «պորտ, ցեղ» + pati «պետ» բառերից. առաջինի համար հմմտ. զնդ. nāfō «պորտ. 2. ընտանիք», nāfya- «ընտանեկան», պրս. نافی nāf կամ نافی nāfa «պորտ», օսս. naffā, սոգդ. nāf (որ գրուած է n'f) «ազգ, ժողովուրդ». իսկ ամբողջի կազմութեան համար հմմտ. սոգդ. nāfδār (գրուած n'fδ'r) «ցեղապետ»:

Պարթևական և երկու ձայնաւորի միջև դարձել է հլ. և. բացի սրանից՝ իրանեաների մէջ էլ և և կարող էին փոխանակուիլ բարբառից բարբառ. հմմտ. kaufa-, kōi>պրս. koh «լիւռ, սար»:

ՀՀԲ նախկին պետ: Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզ. 1819, 151 իրրև նախապետ: ՆՀԲ նախապետ կամ նախանգապետ: էմին, Ист. Асохика 250 նախ և պետ բառերից: Հիւրշ. 220 նոյնպէս համարում է բարդուած նախ + պետ բառերից: Հինք. պրս. նուպէ «ծառի բուն»: Մառ 3BO 11, 172 համարում է զաւառական ձև շահապետ բառի (տե՛ս և նախաբար), Աղոնց, Арм. Юстин. 451 իրան. dañ-hupati ձևից սղուած: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Meillet REA 2, 1:

ՓՈՒ. — Վրաց. ნახევრეო նախապետի «զաւառապետ» (ըստ Մառ Иппол. 65 նշանակում է «նահապետ»), ნახევრეო սանախապետի «զաւառ», ნახევრეო սանախապետ «զօրավարութիւն». — Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ գործածական է նախապետ «հին նահապետները». մտած է նաև Ս. Գրքի քրդ. թարգմանութեան մէջ՝ Գծ. բ. 29. Ժբ պօյ Տավուտ նահապետէ կօթըն (ասել վասն նահապետին Դաւթի). հմմտ. նաև է. 8 ևն:

ՆԱՀԱՏԱԿ, ի-ա հլ. «յառաջամարտիկ, բանակի ճակատի ախոյեանները» ՍԳր. «մարտիրոս, վկայ» Եփր. վկ. արև. Շար. Նար. «քաշ, կտրիճ» Ոսկ. Կս. Խոր. որից նախապետիկ «արիարար կռուիլ, մարտիրոսանալ» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. նախապետեցուցանել Ոսկ. Կս. նախապետութիւն ՍԳր. Ազաթ. նախապետական Ոսկ. Կս. նախապետադիր Ոսկ. յհ. բ. 13. նախանախապետութիւն Պղատ. օրին. գրուած է նաև նախապետ վրդն. սղ. նախապետութիւն Ոսկ. բ. տիմ.:

Հննրից Վրդն. սղ. ճծա, էջ 514 գրում է. «Կռչին նահատակք... և կամ ըստ լծորդին զհոն խէ դնել և նախատակ աւսել, զի նախ Դաւիթ նախատակ եղեալ և հարեալ զախոյեանն»: ՆՀԲ նախ-ատակ, իբր նախազօր կամ նախայարձակ, շահատակ՝ վկայ քաշ: ՓԲ ռոր նախ ատիկէ»: Lag. Btrg. bktr. Lex. 64 և Arm.

Stud. § 1588 մեկնում է իբր բարդուած նախ «նախ, առաջին» և տակ «վազք, արշաւ բառերից. առաջինը գտնում է նաև նախապետ բառի մէջ (իբր նախապետ), իսկ երկրորդը գալիս է պէշ. tak, զնդ. tač, պրս. tāxtan «վազել, արշաւել» ձևից. հմմտ. ասպատակ: Նոյնը նաև Հիւրշ. Arm. Gram. 200: Հիւնք. պրս. նուտէ «քաջազն», Մառ 3BO 11, 172 ղնում է իբր շահատակ բառի զու. ձևը (տե՛ս նաև նախաբար): Meillet REA 2, 3 թերևս իրան. *nāfa-taka ձևից, որ կազմուած պիտի լինի nāfa «պտրտ, ցեղ, ժողովուրդ» (սրա վրայ տե՛ս նախաբար և նախապետ) + taka կրկնակ մասնիկով, որի մի ուրիշ օրինակն է ներկայացնում սոգդ. xšaθratāk «արքայական», կազմուած xšaθra- բառից:

ԳիՌ.—Ախց. Երև. Կր. Շմ. Սլմ. նախատակ, Ալշ. Ռ. նախադագ, Տիգ. նոնուդուգ, Զոր. Ղրբ. նախտակ, Սեբ. նրնադագ, Զթ. նախադոգ, նախադոգ «մարտիրոս».—Տիւ. նախատակ ածիլ «շարշարել», Բլ. Մշ. նախադգիլ «նախատել, յանդիմանել».—Պլ. էշ նախադագ «գործ տեղը շարշարուած»: Այս վերջինիս օրինակով կազմուած է էնկ. էշէֆ—նախադագ հոմանիշը՝ թրք. ešek «էշ» բառով (Բիւր. 1898, էջ 789):

*ՆԱՂԱՇ «նկարիչ». Մկրտիչ Նաղաշի մականունն է. որից նաղաշագործ «նկարիչ արուեստագէտ» Առաք. լծ. սահմ. 542, որ և նաղաշաւ (անդ):

=Արաբ. نقاش naqqāš «գարդանկարիչ»:

*ՆԱՂԱՐԱՅ «թմբուկ». յետին ուսմիկ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Միխ. աս. 419. «Զորս ալամ սեաւ և շղթայ մի պարանոցին և գաւազան ոսկի և նաղարայ և փողս»: Նոյնը նաև Առաք. լծ. սահմ. 615:

=Արաբ. نعر na'ara «գոյին, աղաղակ». այս բառը թուրքերէնում դարձել է nayara. որ օսմաներէնի մէջ պահում է իր հին իմաստը, բայց արեւելեան թուրքերէնի մէջ (Կովկաս) նշանակում է «թմբուկ».—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր. հին մատ. Ա. 184:

*ՆԱՂԻՇՏ «վայրի նուռ կոչուած խոտը» (Պէյթար մեկնում է «սև պղպեղ». զիտական անունը անծանօթ է). Ամիրտ. ունի մի. այն ՀՐուս. §. 2166:

=Արաբ. պրս. ناعشت nāyīšt «սև պղպեղ»:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս:

*ՆԱՂՄ «աղան պատերազմի, mine», որից նաղմափոր «աղան փորող». երկուսն էլ մհյ. բառ. ունի նորայր, Բառ. ֆր. 813 ա:

=Պրս. نغم naym «աղան», որից թրք.

لغ layam, որից էլ նյն. λαγός, ալբան. lăgëm, հում. lagum, սերբ. lăgum, բուլգար. lagŭm նոյն նշ. (Berneker 685):

*ՆԱՂՏ «առձեռն պատրաստ դրամ». գործածական է միայն յետին դարերի ուսմական լեզուում. ինչ. Անսիզք 19 (Խէ նաղտ և թէ այլ ցեղ կումաշ). Կոստ. երզն. 95 (Երբ դու շունիս քեզիկ բաժին իրք նաղտով):

=Արաբ. ناقד naqd «դրամ», որ և գործածական է Կովկասի արդի բարբառներում նաղդ ձևով և «կանխիկ» նշանակութեամբ:

Ուղիղ մեկնեց Պատուրեան, հրատ.

Կոստ. երզն. 55:

[ՆԱՃԱԿ «սակր, տապար, կացին». սխալ բառ, որ ունին միայն ՆՀՐ և ԶԲ. ենթադրուած է Ուտհ. խը հատուածից. «Պողովատ ենկուվն հարկանէր զերկաթի դուռն քաղաքին»: Սա մի սխալ գրչութիւն է, որ պէտք է ուղղել ենկուվն (տե՛ս ենկու), ինչպէս ունի Ուտհ. տպ. Վրդշ. 1898, էջ 33: ՆՀՐ և ԶԲ նախատառ աւելորդ է-ից շփոթուելով և արդի գաւառականների նաճախ, նաճագ ձևերի վրայ հիմնուելով՝ հնարում են նաճակ ձևը, որ և մեկնում են իբր պրս. ناجح nāčax «տափասլաք նիզակ և նետ. 2. տեսակ ինչ կացնոյ», ناجك najak, نچاك načak «տեսակ ինչ կացնոյ», թրք. naĵaq «կացին»: Այսպես նաև Lag. Arm. Stud. § 1589, Հիւրշ. Arm. Gram. 271.—ԱՌ արդէն ջնշած է այս անգոյ բառը:]

*ՆԱՃԱՅ «փսիաթ, խսիր, կապերտ» Վրք. հց. Բ. 479. «Եւ նոցա երկոցունցն մի փսիաթ, որ է նաճայ»:

= Պրս. نايچا nayča «եղէնիկ», որ ناي nāy կամ نى nay բառի նուագականն է. պէտք է ենթադրել ուրեմն որ նաեւ եղէգի բարակ ճիւղերով հիւսուած հասարակ խտիրն է. այս իմաստը չիմ գտնում պարսկերէն բառարանում, բայց անշուշտ գոյութիւն ունէր որեւէ բարբառում, որից փոխառեալ է նաեւ ինգիլ. նեւա, նեկերի «խտիր».— ԱՃ.

ՆՃԲ «բառ ալլազգ. նէխ»: ԶԲ դնում է պրս. (բայց չի ասում ո՞ր բառից), Շանիճէ 3BO 22, 351 հայ բառին է կցում ինգիլ. ձևերը, առանց սրանց յարաբերութիւնը կամ ծագումը որոշելու:

*ԼԱՄ «գէշ, խոնաւ, թաց». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են նամիլ «խոնաւանալ, թրջուիլ» Գնձ. նամէտ (կամ նայամէտ) «խոնաւուտ, թաց» Պիտ. Նար. տաղ: Արմատը պահում են նոր գաւառականները, որոնց մէջ ձեացած են նաեւ մի քանի նոր բառեր. ինչ. նամակուշտ Լ. «խոնաւութիւնից լաւ յագեցած՝ փափկած (հող)», նամանեի Շշ. «գէշ տեղեր ապրող որեւէ միջատ», նամատունի Շշ. «խոնաւ տեղեր բնող մի տեսակ սունկ»:

= Պհլ. nam, namb «խոնաւ, խոնաւութիւն», պրս. نام nam «թաց, խոնաւ», ناميد namid (կամ namēd?) «խոնաւ», քրդ. nem «խոնաւ», պհլ. nambitan «խոնաւացնել, թրջել»: Իրանեանից է փոխառեալ նաեւ թրք. nem «խոնաւ», nemnāq (ռմկ. նէմլախ) «խոնաւուտ»: Իրանեան բառերը կցւում են լատ. nimbus «ամպ, տեղատարափ, փոթորիկ», միռ. nimb «կաթիլ», սանս. ambhas- «ջուր», հլ. ամպ, լատ. imber «անձրեւ», յն. νέφος «ամպ», հսլ. nebo «երկինք» են բառերին և հանում են հնիւ. nembh- արմատից, որի պարզականն է nebh-, embh-, mbbh- (Pokorny 1, 131): Սրանց վրայ տե՛ս նաեւ նայ: — Հիւրշ. 201:

ՆՃԲ նամէտ «որպէս թէ նամալէտ կամ նայալէտ, լծ. և յն. ναματωδης»: Lag. Arm. Stud. § 1591 պրս. nam բառից: Հիւնք. էջ 71 նայամէտ < նայ ձևից, իսկ նամէտ պրս. նէմիյտ, թրք. նէմ, յն. ναματωδης, νάμα:

Գիթ. — Ախց. նում, Երե. նամ են:

*ԼԱՄԱԿ, ի—ա հլ. «նամակ, գրուածք» ՍԳր. Կոչ. Եղիշ. որից նամակագիր Բ. մկ. գ. 11. դ. 1, գ. 10. նամականի փարպ. նամակակիր Նար. խչ. նամակամատոյց Նար. մծբ. շրջանակ Ոսկիփ. հաւատնամակ 3Հ. կթ. 99. նոր բառեր են նամակադոշմ, նամակատուն, նամակագրութիւն, նամակաբեր, նամակատուփ են:

= Պհլ. ناماک nāmak, պրս. ناما nāma, քրդ. name «նամակ, գրութիւն, գիրք». փոխառութեամբ արաբ. namq نامق «գիր գրել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 61): — Հիւրշ. 201:

Ուղիղ մեկնեց նախ Brosset, JAs. 1834, 383 են. նոյնը նաեւ ՆՃԲ, Spiegel, Huzw. Gram. 187, 190, 191, Müller SWAW 38, 572, Lag. Ges. Abhd. 185: Գիթ. — Աղլ. Ախց. Երե. Մկ. Մրդ. Շմ. Ողմ. Տի. նամակ, Սլմ. նոմակ', Ալշ. Զթ. Հմշ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. նամագ, Ասլ. նամագ, նամայ, նամա*. կայ նաեւ Զանգեզուրի գաւառականով պամակ (Խաթաբալա 1910, էջ 496):

ԼԱՄԱԿ «տէր». ունի միայն Բառ. Երեմ. էջ 232՝ այս ձևով. «նամակ. բնակ. տէր ասի». որի հետ համատ. էջ 237՝ «նծական և բնական տէր ասի»:

*ԼԱՄԱՄ կամ ԼԱՄՄԱՄ «մի տեսակ թիւ, thymus serpyllum L» կամ «սուտամբար, մարսէմանի, tenacetum balsamita L» Միւ. հեր. էջ 10, 83. ունի միայն շրմու. § 2167. նոյնպէս և Seidel, Միւ. հեր. § 53:

= Արաբ. نامم نامم (մեկնուած է Կամուս. թրք. թրգմ. Գ. 570 թրք. մարսէմանի). — Հիւրշ. 279:

Ուղիղ մեկնեց նախ շրմու:

ԼԱՄՆԲԱՐ. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Պղատ. տիմ. էջ 167. «Եւ ամենայնի այսոցիկ նամեբար և իբրու շար ինչ առկինիցի»: Բնագիրն ունի παντι δὲ ταῦτα ἐχθρὰ καὶ ἀχοντι προσγίγνεται, որ խնդրական բառիս համապատասխանն է ἐχθρὰ «ատեղի, անհաճոյ, անգութեան» (տե՛ս Platonis opera, Parisiis 1883, հտ. II, էջ 245, տող 28), որ և պէտք է դնել նամեբար բառի գէմ, եթէ խաթարեալ ձև չէ:

ՆԱՄԵՍԱԿԱՆ. անյայտ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գործածուած է հետեւեալ տեղերը. «Եւ քարոզել ձեզ հաւատամք ոչ միայն նամեսական և մերձակայիցդ, այլ և բացականաց տարակացելոցն, նաև ուր ոչ անուանեցաւ Քրիստոս»։ Գիրք Թղ. էջ 373. — «Զի ի ժամ տապակէզ աւուրցն առեալ զերահրաշ պետականին զազատազարմ տոհմն հանդերձ նամեսական զնդին ի հովիտս բարձրաբերձ լերանցն՝ բերկրէր»։ Կղնկտ. հրտր. էմ. 176, Շահն. Ա. 350։ Ըստ տեղւոյն դատելով առաջին վրկայութեան մէջ նամեսական բառի իմաստն է «մերձաւոր, մօտը գտնուած», իբրև հակահիշ բացական բառի և հոմանիշ մերձակայ բառի՝ որ հակահիշն է տարակացեալ բառի. և այս իմաստն է թելադրում Բառ. երեմ. էջ 232 նամեսի «շօշափումն»։ Երկրորդ վկայութեան մէջ այս իմաստը կարող էր յարմարուել (նամեսական զնդին «մօտը գտնուած զնդով»), բայց Բառ. երեմ. էջ 232 զնում է նամեսական «շնորհական», նամեսական «յաւերժական», նամեսական «նախարար կամ իշխան», որից չի կարելի բաժանել նամեսական «նախարար» (տե՛ս այս բառը)։ Այս բոլորից կարելի էր հանել նամեսական «նախարարական», որով նամեսական զնդին կղանայ «նախարարական զնդով», որ շատ լաւ յարմարում է տեղին։ Այս անյայտ բառի առաջին նշանակութիւնը ենթադրել էի «մերձաւոր, մօտը գտնուած»։ այժմ այս նշանակութիւնը հաստատում է. որովհետև Գիրք Թղ. 373 հատուածի դէմ (Ոյ միայն նամեսական և մերձակայիցդ; այլ և բացականաց տարակացելոցն) ունինք մի նոր var. Ո՛չ միայն մօտաւորացդ (տպ. մրտաւորացդ) և մերձաւորաց մօտակայից, այլ և բացականաց և տարակացելոց (տես Գիրք Ժողովածոյ ընդդէմ երկաթնակաց, Նոր-Ջուղա 1688, էջ 303)։

Ալիշան, Հայապատում Բ. էջ 237 ա ծանօթ լինելով միայն երկրորդ վկայութեան, բառը կապում է Նեմէական տօնահանդէսին։ Ահառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 26, որ ծանօթ է նոյնպէս միայն երկրորդ վկայութեան, կցե-

լով յն. νομεύς «հովիւ», νόμιος «հովուական», νομεύω «արածել» բառերին, հասկանում է նամեսական «հովուական» և բառը ուղղում է նամեսական։ Նոյն, հտ. Բ, էջ 286 այս մեկնութիւնը սխալ համարելով՝ ըստ Բռ. երեմ. նամեսական մեկնում է «նախարարական»։

Նամփորտ տե՛ս Նափորտու։

+ՆԱՅ (ի հլ. ըստ ՆՁԲ, բայց կայ միայն սեռ. -ի) «թաց, խոնաւ. 2. կակուղ. 3. հեղուկ կոչուած գրերը (դ, մ, ն, ր)։ 4. թացութիւն» Թր. Մագ. Երզն. և Նշ. քեր. Պիտ. Ոսկիի. որից նայացուցանել «թրջել, շրել, ոռոգել (պարտէզ կամ ծառ)» Փիլ. յովն. 610. Պիտ. նայական «թաց, խոնաւ Ոսկ. եփես. 803 (խոնաւութիւն նայական շոգով). նայամէտ Պիտ. Լն։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. snə-t- ձեից, որ աճած է t աճականով՝ հնիս. snā «հոսիլ, հեղուկ» պարզական արմատից. սրանց հետ հմմտ. սանս. स्ना snā, स्नात snāti, स्नायति snāyati «լողանալ, լուալ, լուացուիլ», զնդ. سنا snā «լուալ», سنا سنا snāta «լացեալ», snayeitē «լողանալ, յն. ἰχθω «լողալ», νῆμα «հոսում ջուր, կակունք», νότος «հոսում», Νηιάς «ջրի յաւերժահարս», νότιος «թաց, խոնաւ», νοτιά «խոնաւութիւն, անձրեւ», νοτιέρος «խոնաւ», νότος «հարաւային քամի (որ է անձրեւաբեր, խոնաւում)՝ Յունաստանի համար)։ 2. հարաւ (որից Թրք. لodos>ումկ. lodos «հարաւային քամի»), լտ. no, nare, natāre «լողալ», ումբր. snata «թաց», միռլ. snāim, կիմր. nawf, բրլտ. neuft «լողալ»։ Նոյն արմատի ուրիշ աճումներն են ներկայացնում յն. νόω, նուլ. ναίω, ναύω «հոսիլ», νέω «լողալ», νόα «աղբիւր», իռլ. snuadh «գետ», զնդ. snaoda «ամպեր», հիւլ. snyta, անգլ. snot «խլինք» Լն։ Կարելի էր այստեղ կցել նաև հլ. նամ «թաց, խոնաւ», բայց որովհետև տառացի նման է իրան. nam ձեին, ուստի փոխառեալ է նրանից (Pokorny 2, 692, Walde 521, Ernout-Meillet 641, Boisacq 659, 673)։

ՆՁԲ համառոտում է դնում խոնարհ
բառից. յիշում է նաև յն. *váru*: Հինք.
պրս. *nay* «եղէգ» կամ արար. *ayn*
«աչք» բառից: Ուղիղ մեկնեց Scheffelo-
witz BB 29 (1905), 24: Ն. Ադոնց.
Արուեստ Դիոն. քեր. CLVII պրս. *nam*
«թաց» բառից: Թիրեաքեան, Արիաճայ
բռ. 285 իբր նայմ (նամ):

ՆԱՅԱՍՏՆ «տատանումն իմն». ունի մի-
այն Բառ. երեմ. էջ 232. տպուած է նա՛ առ-
արն. բայց բառաշարքը պահանջում է նա-
յասան:

ՆԱՅԵՂ «մարդ». ունի միայն Բառ. երեմ.
էջ 232:

*ՆԱՅԻՐՈՒԱԿ «մի տեսակ խոնկ է» խոր.
աշխ. 615. ունի միայն ԱԲ:

= Կազմուած անծանօթ նայ + բուակ < պհլ.
bōyak > պրս. *bōya* «բուրդ» բառերից.
հմտ. հրքուակ, գոյիրքուակ են:—Հիւրշ. 123:

Պատկ. խոր. աշխ. 1877, էջ 81 պրս.
nāy «եղէգ» + պհլ. *bōyak* ձևերից: Ըստ
այսմ Գար. բառ. մեկնում է «տեսակ
մը անուշահոտ եղէգ, գասպ-իւզ-զարի-
րէթ, աղաէղրիյի»:

—ՆԱՅԻԼ «նայիլ, նկատել, դիտել, ուշ դը-
նել, զգուշանալ» ՍԳր. որից նայելիք «տե-
սողութեան գործարանը, աչք» Յճխ. նայեաց
«տեսարան» Բուզ. 117. նայեցած Ոսկ. մ.
ա. 17. նայեցում Արծր. Նար. են:

= Կազմուած է նի- մասնիկով նայիլ բա-
յից. հմտ. նեցուկ < յնեուկ, նիւք < նիւք:

ՆՁԲ սանս. նայանա «աչք», յն. *vośau*
«նշմարել», իբր ընկայել, ներհայել: Pe-
term. 30 սանս. *nayana*: Böttich. ZD-
MG 1850, 358, 177, Arica 89, 449, Lag.
Urgesch. 52 սանս. *nā*, *nayana*, *nētra*:
Böttich. Wurzelfor. § 31 սրանց հետ
նաև խպտ. *nau* «տեսնել»: Ուղիղ մեկ-
նութիւնն ունին Պատկ. Изслѣд. 14.
Стрѣл. Մասիս 1881 սեպտ. 15, Meillet
MSL 11, 396 են: Հինք. նայ «խոնարհ
բառից: Մառ. Яз. и Лит. I. 247 չէր-
քէզ. *na* «աչք», սվան. *nāqčā* «յօնք»:
Պատահական նմանութիւն ունին մա-
նիք. պհլ. *na* «նայիլ» (ИАН 1907,

543), խպտ. *nau* «նայիլ», մանդէ *na*
«աչք» (BSL № 89, էջ 15):

ԳԻՐ.—Սշ. նայել, երև. Ննխ. նայել, Ազլ.
Պլ. Բ. նայիլ (բայց հրմ. Պլ. նէյէ, նէէ «նա-
յիլ»), Ասլ. Սեր. նէյիլ, Պրտ. նէյիլ.—որից
նայող Պլ. «բախտ գուշակող», նայելէք Ննխ.
«հիւանդապահի վարձք»:

ՆԱՅՐԱՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գրա-
նում եմ վրդ. առ. 313. «Օր մի ի ձիւնն ջի-
ւայուն (սանձ) կապեց և ի նայրանն ինչոր
յիրիկունն յառջև ձիւնն անօթի վազդուց»:

ՆԱՅԱՄ «պարտութիւն». ունի միայն Բառ.
երեմ. էջ 232:

*ՆԱՆԱԽՈՒ, կամ նաև նախու, նախա-
խու, նախխու, նախախա, նախախայ
«հացադեղ, լտ. *ammi*» Բժշ. ունի միայն
ՀԲու. § 2168: (Ըստ Seidel, Մխ. հեր. § 315
տեսակներն են՝ *sison ammi* L, *sison amo-*
mum L, *ammi copticum* L, *ptychotis adjo-*
wan D. C., *ammi visnaga* Lam.= *daucus*
visnaga L, որ հայոց ճանաչած տեսակն է):

= Պրս. *نانخا* *nānxa*, *nānxa* «հաց-
համեմ, արջնդեղ, սոնիճ» բառից, որ կազ-
մուած է *nān* «հաց» + *xāh* «ուզել» բառե-
րից, և ըստ այսմ կան հյ. հաց ուզող ՀԲու.
§ 1660 և արաբ. *طالب الخبز* *ṭalib-ul-xubz*
(Seidel անդ) հոմանիշները: Պարսկերէնից է
փոխառեալ նաև յետին յն. *vanaxo*:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲու.:

ՆԱՆԻՐ, ո, ի-ա հլ. «ունայն, սին, փուճ,
պարապ» Սղ. իե. 24. ճխգ. 4. Ոսկ. ես. «մի
տեսակ վաղանցիկ բոյս, որ առաւօտուն ցա-
նում էին, ճաշին բուսնում էր, կէսօրին պը-
տուղ տալիս և երեկոյին շորանում» Վրդ.
առ. 266. Վրդն. սղ. (ըստ ՀԲու. § 2169)
(բոյսի մասին եղած առակը տե՛ս Բարուա-
խօս, հրտր. Մառ, Վրդ. առ. I. էջ 433). որից
ի նախի «ի զուր» ՍԳր. նաերագիր Եւ. պտմ.
նաերութիւն ՍԳր. նաերեալ Հռ. ա. 21. Սղ.
հ. 10. նաերակա՞ն Յճ. կթ. են:

ՆՁԲ ունայն իր, լծ. լտ. *inanis*, *ina-*
nitas, *vanus*, *vanitas*, երբ. ավան, թրք.
ավարա, որ և ափր, առափր, վայրա-
պար: Հինք. լտ. *inanis* և հյ. ունայն:
Bugge KZ 32, 35 *ունայն-իր:

ԳիՌ.— Ըստ ՀԲՈւ. (անդ) կան Եանիբխոտ, Եաներնոց բուսանունները:

*ՆԱՇ (սեռ -ի) «դադաղ» Յայսմ. սեպ. 12. Գնձ. Ոսկիփ. Մաշտ.:

= Արար. نعل na'š «դադաղ, դի» — Հիւրշ. 271:

ՆՀԲ դնում է «բառ ալլազգական»,

Lag. Arm. Stud. § 1594 վերի ձևով:

*ՆԱՇԻՀ, ո հլ. «ընտիր բարակ ալիւր» ՍԳր. ասում է նաև նաշնի (սեռ. -նոյ) ՍԳր. նաշի 34. իմ. եկեղ. էջ 112, սեռ. նաշոյ: Կնիք հաւ. 43, նաշիլ Պիտառ.:

= Ասոր. نيشا nēšā «նաշիհ, simila» (Brockelm. Lex. syr. 215 a), որ ծագում է نيشا nēšāfā «մաքրել, զտել» բայից:

ՆՀԲ արաբ. نيشا niša և պրս. nišasta نيشاستا «օսւլայ, նշայ»: Justi, Dict.

Kurde, էջ 420 քրդ. nišai «կաթնախառն ալիւր՝ կեբապի մէջ դնելու համար», պրս. nišeste «օսւլայ»: Հինք. արաբ. նիշա, աճկ. նիշաքէ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Մառ, Кавк. Вѣст. 1902 ապր. էջ 71:

ԳիՌ.— Գնձ. պահուած է նաշիվ, նաշին, նշիվ ձևով՝ ըստ Մամիկոնեան, Հաղարից մէկը էջ 246 և «գերմակ ալիւր» նշանակութեամբ: Riggs, A vocabulary էջ 96 տալիս է ժողովրդական նաշիւ ձևը:

ՆԱՇՏ «մեծ տերեփուկ, centaurea serotina Bor.» (ըստ Տիրացուեան, Contributo § 559) Գաղիան. ունին միայն ՀԲՈւ. § 2170 և Նորայր, Բառ. ֆր. 214 ա:

ՆԱՇՔ «մի տեսակ վայրի խիժոտ ծառ» Հին բռ. ունի միայն Հայքոսակ § 2171:

ՆԱՊԱՍՏԱԿ, ի-ա հլ. «նապաստակ» ՍԳր. Եւ. քր. Վեցօր. 192. որից նապաստակի ա-կանք «մի տեսակ խոտ. լտ. auricula leporis կամ chantarellus» Բժշ. նապաստակիւր «նապաստակ շատ ուտող». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մեծոփ. 122, իբր նախատական վերագիր Վրաց. «Եւ անարի և որովայնամոլ, արբեցող և լապաստակակեր ազգն Վրաց, որ հանապազ ի գինիբրուս նստեալ պարծէին», Գրուած է ալապազուրակ վրդ. առ. 195, լապաստակ վրդ. առ. 196:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 ապաստա-նող: ՆՀԲ «նա որ ապաստան լինի ի վէմս»: Lag. Btgr. bktr. Lex. 70, 27 իրան. arnab (իմա՝ արաբ. ارناب ar-nab) «նապաստակ» բառին է կցում: Տէրվ. Նախալ. էջ 82 վերջին վանկը հա-մարում է պհլ. tak, պրս. tāxtan, հլ. րն-քանալ «վազել». հմմտ. լակոն. тахти-нах, Հինք. ապաստան բառից: Bugge KZ 32, 62 մերժում է կցել լտ. lepus, ևուլ. λέπρος, ֆրանս. lapin ևն ձևերին, որոնք նշանակում են «նապաստակ կամ ճագար»: Patrubány SA 1, 189 պրս. nabast «անկապ, ազատ» + պհլ. a: (մասնիկը) Oštir, Beitr. alarod. 72 հլտ. laurex, lepor «նապաստակ», հանգլ. rabbit, բասկ. erbir, յն. лебріс «նապաստակի որջ», Meyer-Lübke, Rom. etym. Wört. 4902 հիմնվելով Bugge-ի յիշատակութեան վրայ՝ կցում է ֆրանս. lapin, պորտուգէլ. laparo, իբեր. *lappar, լտ. lepus բառերին՝ կասկածով: Josef Brück KZ 46, 365 իմանալով՝ որ ըստ Andreas հայ. բառի հին ձևը ունի ո նախաձայնը (իսկ 1 գաւառական և նոր ձև է միայն), մերժում է վերոյիշեալ համեմատութիւնը:

ԳիՌ.— Սեբ. նաքաւագ, Պրտ. լափու-տագ, Զթ. լափուտոգ, լափուտոգ, Սլմ. վն. լալբուտրակ, Բլ. լալբուտրագ, Տփ. լալու-տրակ, Ողմ. լալբուտրակ, Մշ. լալբուտրագ, Ալշ. լալբգղրագ, Ախց. լափբուտրակ, Մկ. լըլբուտրակ, լըլբգտրակ, Երեւ. ալալբու-տրակ (Վ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. 1783, էջ 159 ունի ալապաստրակ ձևը), Ազլ. բլրալագտրակ, Գոր. Ղրբ. բլրալագտրակ, ՀՋդ. ալալբուտրակ (Riggs, A vocabulary 96 իբր ժողովրդական ձև ունի նապաստակ). — սրանց ներկայացուցին է լալբուտրակն «նապաստակներ» կեղծ-Շապհ. 75, որ անշուշտ յետին ձևափոխութիւն կայ: Այս բոլորի մէջ եղած է ձայնը և ն> ձայնափոխութիւնը ցոյց են տալիս, որ բառի հնագոյն ձևն էր *նապաւրտակ, որ է շլականից առաջ ջնշուեցաւ հայերէնի մէջ, իսկ բարբառնե-րում՝ տեղափոխութեամբ հեռանալով շլա-

կանից՝ անկումից ազատ մնաց. միևնույն ժամանակ՝ և—r տարանմանութեամբ դարձաւ 1—r:

*ՆԱՊԻՍ «մի տեսակ բոյս. paliurus spina-cristi Mill» (ըստ Տիրացուհան, Contributo § 298). աստու է նաև նապ, նապղ, նարկ, նրբգ. Բժշ. ունի միայն շրու. § 2172.—կայ նաև նրկն «բռնիչ» Բժշ. նոյն բառն է և ներգին «լոտաս», lotus corniculatus L» (ըստ Տիրաց. § 246), որ ձեռագրերում սըխալմամբ գրուած է ներգին, ներգոյն, ներգն Գաղիան. (շրու. § 2196). առաջին ձևի տարբերակներից է դարձեալ նարակ:

=Արար. nabq, որի բացատրութիւնը տե՛ս Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 57. փշոտ ճիւղերով մի ծառ է, որ տալիս է թթուաշ պտուղ. սովորական է Նգիպտոսում. Ղուրան ԼԳ. 15 յիշում է իբրև անարգ մի պտուղ, իսկ ՍԶ. 27 նրա անփուշ տեսակը արքայութեան ճեմելիքների դարդն է կազմում: Այս ծառն է «lotus cyrenaica, արար. majisch, sidra, connar, Թրք. սիւռէ, պրս. kunār, որ է մի տեսակ յունապ» (խորհնացւոյ աշխարհագրութեան լուտասը), Բառիս —իւն, —ոյն վերջաւորութիւնը արարերէնի անորոշ յօդն է. nabq-un:

Ուղիղ մեկնեց շրու.: Տարբեր է արար.

نابخ nabx՝ խաբրի բոյսի արմատը, որ սովոր ժամանակ ուտում են (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Ա. 561): Ներգին ձևի վրայ պատուական մի քննութիւն ունի նորայր Շ. 1923, էջ 165, ուր և ուղղում է ներգին:

ՆԱՋԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մազ. Թղ. էջ 134 մի ոտանատրի մէջ. «Ներձուն նպաստ նաջան նեռին նարին կիզողական». (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175):

ՆԱՌԵԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մազ. Թղ. էջ 204. «Որք զկնի նառեանն լիզոնի (պսակ») ալիւրափառեացն սփողեն». Թուի թէ պսակը շինելու նիւթն է և կարող է կազմուած լինել —եան մասնիկով (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 206—8):

ՆԱՌԵԱՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ գիտէ միայն Քաջունի, հտ. Գ. 117 étalon նշանակութեամբ: Բայց այս բառը հտ. Ա. էջ 801—2 étalon բառի տակ չէ յիշած. և որովհետեւ étalon բառին տալիս է երկու իմաստ (1° տիպար չափուց և կշռոց, 2° յովատակ), ուստի յայտնի չէ թէ ո՛րն է նառեանը: Վերջին դէպքում կարելի է յիշել պրս. نر nar «արու (մարդ կամ անասուն)», որ եղած է Կովկասում նառ:

ՆԱՌԵ «օղակ՝ որի մէջ կոճակն է մտնում, լամբակ, կոճակամայր». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 177, որից առնում են Տիրոյնան, Հանրագրութ. 533 և Գար. բառ.:

*ՆԱՍՐ «տունկերի կարգ կամ շարք» (նորագիւտ բառ). երկու անգամ գործածած է Վստկ. 179, 181. «Նասրն զոր շինես ի պարան՝ պիտի յարեկիս. Զակնուտսն յամէն տարի պարտ է քարշել և տանել տնկել և շատացուցանել զնասրն»:

=Արար. ناصب nasb «կանգնեցնել, դնել, գետնել». 2. կարգել. 3. յառել», նաև «ճանապարհների վրայ տնկուած քարեր՝ որ մըղոններն են ցոյց տալիս» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Ա. 270):—Աճ.

*ՆԱՍԻՃ «հիւսկէն, հիւսուած, գործուած». նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած 1261, 1286 և 1326 թուերի արձանագրութեանց մէջ. Երկու նախորտ նասիճ և ատլաս վառ. խաշվառ ու նասիճ շուրջառ. խաշվառ և նասիճ շուրջառ. (Վիմ. տար. 103, 129, 163): Բառիս համար մի նոր վրկայութիւն եմ գտնում Այրիվ. 8 ա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարեգօտ շուշթարի»:

=Արար. ناسى nasij «գործուած, հիւսուած», որ ծագում է ناسى nasj «գործել, հիւսել» արմատից (Կամուա, Թրք. Թրգմ. հտ. Ա. էջ 445):—Աճ.

*ՆԱՍՈՒՐ «մարմնի վրայ յառաջացած կոշտ» Բրս. մրկ. 131 (խստացեալ և կարծրացեալ էին ի նոսա շարիքն, որպէս զնասու: ինչ ի վէրս). Վստկ. 169 (Եւ աշացաւ՝ որ յաղբիւրն նասուր լինի, հոռմերէն անոպիա ասեն):

=Արար. ناسور nāsūr «կոշտ».—Աճ.

*ՆԱՏԱՐ «հայեացք». նորագիւտ բառ, որ

մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած յետ-
նաբար Յայամ. յունի. 9 (էջ 405 ք). «Ջարուն
ի յերկինս իմայ և լուսոյն նատար (այլ ձ.
նադար) դուն արաս»:

= Արար. نظر nazar «նայիլ, դիտել»։—
ԱՃ.

*ՆԱՏԻԿ կամ ՆԱՏԻՓ «մի տեսակ փոքրիկ
խմորեղէն»։ Խնդրեաց նատիփս. Վրք. հց.
բ. 365 (ըստ ՆՀՐ նատիկս). Գնեա՛ ինձ
պղակունտա, այսինքն նատիփ. Վրք. հց. բ.
358. Երկունս էլ ուղղելի նատիկ:

= Յն. ναστός, ναστόχος «փոքր կարկան-
դակ»։ դալիս է ναστός «սեղմուած, թանձր,
հաստ», νόστος «սեղմել» բառից։—Հիւրշ. 367:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀՐ, Պատահական նը-
մանութիւն ունի արար. ئِنا nada «կար-
կանդակ շինել» (Կամուս, թրք. թրգմ. Ա.
57):

Նարան տե՛ս Նրան:

Նարգեան տե՛ս Նարդուս:

*ՆԱՐԳԷՍ (կամ նարկէս, նարկիս, ներգէս,
նեռկիս, նարկիզ, նարգիզ, նարգէզ. արև-
մտեան գրականում այժմ ընդունուած ձևն
է նարկիս) «մի տեսակ ծաղիկ. narcissus
tazzetta» (ըստ Տիրացուեան, Contributo
§ 56) Ագաթ. Վրդն. Բժշ.:

= Իրանեան փոխառութիւն. հնագոյն ձևն
է պհլ. *narkis, որից յառաջացել են յետոյ
պրս. نرگس nargis, քրդ. nargis, nergiz.
փոխառութեամբ ասոր. ܢܪܓܝܢ narqis, ար-
ար. نرجس narjis, վրաց. ნარგისი նարգիզի,
թրք. nergiz: Նոյն է նաև յն. νάρκισσος, որից
փոխառեալ են լատ. narcissus, ֆրնս. narcis-
se, գերմ. Narcisse, իտալ. narciso, ռուս.
нарцисс иն հոմանիշները: (Համաձայն
-սոս: վերջաւորութեան՝ Boisacq 657 սրանց
աղբիւրը միջերկրեան է դնում. հմմտ. λυπά-
ρισσος «կիպարիս»): Մեր բառի հնագոյն ձևը
անյայտ լինելով՝ կարելի չէ նրա բուն աղ-
բիւրը որոշել. եթէ հնագոյն ձևն է նարկիս,
ծագած է պհլ. *narkis-ից. նարգէս կամ
նարգիս դալիս են սասանեան nargis ձևից.
միւսները ներկայացնում են իրանեան նորա-
գոյն ձևերը. մինչև նարնիս, նոնէս՝ որոնք
տառադարձուած են արար. narjis ձևից։—
Հիւրշ. 201:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև
ՆՀՐ, Lag. Arm. Stud. § 1596 ևն: Նա-
զարէթեան, Պատկեր 1892, էջ 300 իրար
է կապում ներկ=նարկ և նարկիս, սնս.

նիքա «ջուր» և նար «բոյր»:

ԳԴԴ.—Մշ. Տփ. նարգիզ, Ախց. Գոր. Կր.
Ղրք. Շմ. Սլմ. նարգիզ, Մկ. Պլ. ներգիզ, Զթ.
նէյգիզ, ներգիզ:

*ՆԱՐԳԻԼԱԿ «հնդկերկոյզ, coco, cocos nu-
cifera» Բժշ. յիշում են միայն ԶԲ. ՓԲ (իրր
գւռ. բառ) և ՀԲուս. § 2178:

= Պհլ. *nārgīlak ենթադրեալ ձևից, որի
հետ հմմտ. պրս. نارجيل nārgīl. սրանից է
տառադարձուած արար. نارجيل nārgīl
«հնդկերկոյզ»։ (արմատնու նման ծառ է.
մինչև մարդու գլխի մեծութեամբ ընկոյզներ
է տալիս. շատ սննդարար ուտելիք է. նրա-
նից են պատրաստում նաև մեղր, իւղ և կաթ.
ընդարձակ նկարագրութիւնն ունի Իրն-ի-Բա-
տուտա II. էջ 206—211):

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բառ. ֆր.
254 ա:

*ՆԱՐԴԷՍ «մի տեսակ բոխի. ferula» Վե-
ցոր. էջ 101:

= Յն. νάρδαξ նոյն նշ.:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր ՀԱ 1924, էջ 71:

*ՆԱՐԴԻՍՏԱՔՈՍ «սամբուլ»։ ունի միայն
Բառ. երեմ. յաւել. 570:

= Յն. νάρδοστακος «նարդոսի հասկ կամ
ծաղիկ» (կազմուած νάρδος «նարդոս» և σταχός
«հասկ» բառերից)։—ԱՃ.

*ՆԱՐԴՈՍ, ի հլ. «մի տեսակ բոյս և ծա-
ղիկ, որից անուշահոտ և աղնիւ իւղ են պատ-
րաստում. կազմորէ» Նրգ. ա. 11, դ. 13, 14.
ասում է նաև նարդէս Փիլ. նխ. բ. նարդին
Գաղիան. նարդան Ագաթ. *Նարդէս (սեռ.
նարդիսայ) Տաղ. նարդ Տաղ. սեռ. նարդ-
եան Մրկ. ժդ. Յ. Յհ. ժր. Յ. որոնցից նարդի-
նեան Տաղ. նարդիւնքեռ նար. տաղ. (են-
թադրում է ուղ. *նարդիւն, որ հանուած է
սեռ. նարդեան ձևից, ինչպէս արդիւն, սեռ.
արդեան), նարդասկան Անան. եկեղ.—սը-
խալման արդիւնք է ՀԲուս. § 2177 նարգեան
«վայրի մկնստիս»։ որ պէտք է ուղղել ըստ
Նորայր ՀԱ 1923, 58 և 157 նարդեան:

= Յն. *várhoos* «նարդոս» (ածականը *várhoos*)
 ձևից, որից փոխառեալ են նաև լատ. *nardus*, գոթ. *nardus*, հբգ. *narda*, գերմ. *Narde*, անգլ. *Ֆրանս. nard*, իտալ. *nardo*, վրաց. *ճարդո* նարդի են: Նախնական աղբյուրը սանս. **narda* ձևն է, որ բուն նշանակում է «նղէզ».
 սրանից փոխառութեամբ յառաջացել են պրս. *ناردین* *nārdīn*, հբր. *נרד* *nerd*, ասուր. *lar-du* (Gesenius¹⁷, 522) և փրենկերէնի միջոցով էլ յն. *várhoos* Այնուհետև յոյն ձևը յետ դառնալով տուած է սանս. *नलदा* *nalada* «նարդոս» (Boisacq 657, Horn § 1060), Ուշ ժամանակի հյ. նարդին ձևը պրս. *nārdīn*-ից է:—Հիւրը. 367:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀԲ:—ՆՀԲ դնում է հբր. յն. լատ. իտալ. ձևերը: Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 57 պրս. *nārdān*:
 ՓՈԽ.—Վրաց. ճարդոսնոն նարդինի «նարդոսի իւղը» հյ. նարդեան սեռականից է. (Իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ. Մրկ. Ժգ. 3. 34. Ժբ. 3):

ՆԱՐԻՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 134 մի ոտանաւորի մէջ. «Ներձուն նպաստ նաջան նեռին նարին կիզողական»:—Կիզողական ածականը ենթադրել է տալիս որ նարին՝ արաբ. *نار* *nār* «կրակ» բառի սեռականն է (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 175, 199. այլ ձ. նախին):

*ՆԱՐԻՆՁ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «փորթուխալ» Մխ. առակ. հնեբրի մօտ շփոթուած է թուրինջի, լիմոնի և կիտրոնի հետ. տե՛ս ՀԲուս. § 2187. գրուած է նաև նախնն Բժշ. առաջին ձևից են նոր գրականում՝ նարնջեմի, նարնջագոյն, նարնջաստան:

= Ցեախին պրս. *نارينج* *nārinj* ձևից: Բառս բնիկ հնդկական է. հմմտ. սանս. *नारङ्ग* *nāraṅga*, որ կրճատուած է *नारङ्ग* *nāga-raṅga* «նարինջ» բառից. կազմուած է *अङ्ग* *aṅga* «կէս *अङ्ग* *aṅga* «պղինձ» և *रङ्ग* *raṅga* «երանգ, գոյն» բառերից, որով «նարինջ» նշանակում է բուն «պղինձագոյն»: ԺԱ դարուն նարինջը Արաբների միջոցով անուան հետ Հնդկաստանից անցաւ Արեւմտեան Ասիա

և այստեղից էլ տարածուեցաւ Եւրոպայ. Այսպէս յառաջացան իրարից փոխառութեամբ պրս. *نارنگ* *nārang*, արաբ. *نارنج* *nāranj* (ըստ որում արաբերէնում չկայ *g*), բելուճ. *nērinj*, *nārunj*, քրդ. *nārinj*, աֆղան. *nāranj*, վրաց. *ճարնջո* նարինջի, լազ. *araranži*, հինդուստ. *naranji*, յն. *ναράντζιον*, ալբան. *naranč*, հունգ. *narancs*, սլաւ. *naranja*, *laranja*, իտալ. *arancia*, ֆրանս. *orange*, ստ. լատ. *narantium* են: Հյ. նախնն ձևը տառադարձուած է արաբականից:—Հիւրը. 271:
 Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ:—ՆՀԲ յիշում է պրս. Թրք. լատ. են ձևերը: *Peterm.* 26 պրս. *nāranj*: *Böttich. ZDMG* 1850, 358, 178 սանս. *nārangā*: *Müller SW-AW* 38, 580 փոխառեալ է համարում: *Տէրվ. Altarm.* 23 պրս. ձևի հետ:—Նարինջ բառի ծագման և բոյսի նախնական հայրենիքի վրայ խօսած են *Pott* և *Rödiger ZKM* 7, 114, *Wilson, Four-nier MSL* 1, 422, *Hehn, Kulturpflanzen*⁶, 436:

ԳԻՌ.—Երև. նարինջ «գոյնը», Գոր. Ղրբ. Մշ. 2դ. Շմ. նարինջ, Սլմ. նարինջ, Սվեդ. լառանջ (վերջինիս մէջ ձայնափոխութիւնը ճիշտ այնպէս է, ինչպէս սլաւ. *naranja*, *laranja*): Նոր բառեր են նախնն ալ «մի տեսակ ծաղիկ», նարնջի Մշ. Վն. «նարնջագոյն», Սվ. «նոնագոյն մի խաղող», Ղրբ. «նարկատու մի փայտ», Երև. «մի տեսակ դեղձ»: Արդեօք այստե՞ղ է պատկանում նաև Ոգմ. նարէնջ «նարկուած թիւ»:

*ՆԱՐԿԱ «մի տեսակ թմրեցնող ձուկ, թրմրածուկ. լատ. *torpedo*» Փիլ. լիւս. 139. գրուած է նաև ներկէս (կարդա՛ւ նարկէս) վեցօր. 138:

= Յն. *νάρκα*, *νάρκη*, *νάρκης* «թմրածուկ». ծագում է *ναρκώ* «թմրեցնել» բայից:—Հիւրը. 367:

Ուղիղ մեկնեցին ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՆԱՐԿԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պղատ. տիմ. 144. «Երբու նարտարաց նիւթս առաջի մեզ եղաւ՝ զսեռք պատճառացն նարկելով». բնագիրն ունի *οἱ τὰ τεκτοσιν ἡμῖν ὄλη παράχειται τὰ τῶν αἰτίων γένη* *δυσλίσμενα*. ուր մեր բառի համապատասխանն է *δυσλασ-*

μείνω (անց. դիրք) «հիպեթի՝ այն է նիւթի վերածնալ», նշք մեկնում է «գուցէ նիւթաւկել», ՋԲ, ԱԲ շունին (Բնագիրը տե՛ս Platonis opera, Paris 1883, հտ. II, էջ 232. տող 15—16):

*ՆԱՐՃԻՍ կամ ՆՈՃԻՍ «նարկիս ծաղիկը» ԲԺշ. Վստկ. 142 (գրուած նոնէս). ունի միայն շրու. § 2188 և § 2230:

= Արար. نرجس nargis «նարկէս» ձեւից. աւելի մանրամասն տես նարգէս բառի տակ:—ԱՃ.

*ՆԱՐՄ «հանգարտութիւն, մեղմութիւն». այս ձեւը գիտէ միայն ԱԲ. ըստ իս պէտք է ուղղել նարմ «հանգարտ, մեղմ», որից նարմաշարժ «մեղմաշարժ, հանգարտագնաց (գետ)» կաղանկտ. և գու. նարմաճաղով (Գնձ. Ղրբ. Մշ.) «քնքոյշ, նրբին»:

= ՊՏԼ. نرم narm «կակուղ, մեղմ», քրդ. nerm, գաղա nemr, աֆղան. բելուճ. narm «կակուղ», սանս. namra- «խոնարհ, ակնածալի» (Horn § 1028):—ԱՃ.

ՆՂԲ ունենալով միայն նարմաշարժ ձեւը, մեկնում է իբր ճրառ անյայտ, թերևս նարմաշարժ կամ նայաշարժ, իբր հոսանուտ կամ տարմաշարժ «բազմայոյզ»: ԱԲ զնում է նարմ՝ պրս. վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արարատ 1910, 269:

*ՆԱՐՄՈՒՇԿ, որ և նարգմուշկ, նարշիշ «մի տեսակ բոյս». ԲԺշ. ունի միայն շրու. § 2189:

= Պրս. نارمشك narmušk (որ և anārmušš) «է սա դեղ ինչ առ բժիշկս ծանուցեալ և է սերմն ինչ կարմրեբայնգ և ունի ի միջի իւրում դոյն ինչ կանաչութիւն և դոյն ի սմա զօրութիւն՝ մերձ ի զօրութիւն այնր դեղոյ, որ կոչի սինպիլի հինտի» ԳԴ. (այս բացատրութեան հետ ճիշտ համապատասխան է Ամիրտ.) բառացի նշանակում է «նուան մուշկ»:

Ուղիղ մեկնեց շրու. (բայց սրան իբր հոմանիշ դրած մարգիմուշկ բառը բոլորովին ուրիշ է և նշանակում է «մըկընդեղ»):

*ՆԱՐՏ «թաւլու խաղի տախտակը կամ խաղը» Ոսկիփ. Տաթև. ամ. 232. գրուած նարդ շայիլ. 123:

= Պրս. نرد nard՝ նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև արար. nard, վրաց. ნადო ნარდი. բուն աղբիւրն է սանս 𐬨𐬀 nard «խաղի քուէ, զար», որ ծագում է nard «բառաչել, մոնչել, գոչել» բայից (Böhtlingk, Sans. Wört. 4, 63 ա), կամուս, թրք. արդ. Ա. 693 ասում է թէ այս խաղը Արտաշէր Բաբականն է հնարել, որ յետոյ աւելի է զարգացրել Բուզուրջմիհր. այս պատճառով էլ կոչում է նաև نردشير nardšir: Այս խաղի հնարումը Ֆիրդուսին վերագրում է Բուզուրջմիհրի, որ Նուշիրվանի իմաստասէրն էր, և անձամբ տարաւ Հնդկաստան (Շահն. հտ. 6, էջ 312՝ Mohl-ի փոքրադիր հրատարակութեան):—Հիւրշ. էջ 272:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՂԲ. Bötlisch. ZDMG 1850, 179, 359, Arica 76, 246 զնում է սանս. narditā ձևի դէմ (որ չգիտէ Böhtlingk 4, 63). իսկ Lag. Arm. Stud. § 1598 պրս. nard:

ԳԻՌ.—Նրև. Ղրբ. Տփ. նարդի, Շմ. նուրդի (նոր փոխառեալ վրացերէնից), ՋԹ. նարդ: Արևմտեան գրականում ընդունուած է նարտ, որից և նարտախաղ:—Ղրբ. նարթախրս «նարտի տախտակը»:

*ՆԱՐՏԱՆ. մի տեսակ բոյս, որի ծաղիկը յաճախ յիշում է ԲԺշ. ըստ շրու. § 3373:

= Պրս. ناردين nardin «յակինթ ծաղիկը».—ԱՃ.

ՆԱՐՏՈՏ, ու, ի-ու հլ. «գոյնզգոյն թել կամ հիւսուածք» Դատ. Ե. 30. Եզեկ. իէ. 16, 25. Ազաթ. Բուզ. Մանդ. որից նարտաներկ «ներկարար, թել ներկող» Սեբեր. Վեցօր. 152. նարտաներկութիւն կանոն.:

ՆՂԲ յիշում է արար. նիւր «գոյնզգոյն նկարիչ»: Տէրվ. Նախալ. 102. մեկնում է *ն-արակ-տ, ինչպէս ունինք ն-երկ, երկունն էլ և մասնիկով հնիս. rag «ներկել» արմատից. հմմտ. սանս. raj, rakta «գունաւոր», Հինք. հոտար բառից: Թիւրքահան, Արիահայ բռ. 286 պրս. نارو nārū, որ սակայն թէ՛ ըստ ԳԴ և թէ՛ ըստ Բուրհանի նշանակում է «երգեցիկ

թռչուն. 2. մի տեսակ հիւանդութիւն» և հետեւաբար բնաւ կապ շունի մեր բառի հետ: Պատահական է վրաց. նավրաթի «մի տեսակ ծառ»:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մրդ. Շմ. Սլմ. Վն. նա-
rom, Երև. Ալշ. Ննխ. Սեր. նարոդ, Զթ. նա-
roդ, նարոդ, Ազլ. նա'րուտ, Մշ. նարոդիզ,
որոնք նշանակում են «պսակի ժամանակ
հարսի ու փեսի վիզը կապած գոյնզգոյն թե-
լը»:

+ ՆԱԻ, ու, ի-ա հլ. «մեծ կամ փոքր նաւ,
լաստ, կուր, մակոյկ, պատերազմական ցրո-
կանաւ» ՍԳր. «աւազան, տաշտ (գինու հա-
մար)» Կանոն. որից նաւել «նաւով ճամ-
բորդել» ՍԳր. Ազաթ. նաւորդ Գ. Թգ. Թ. 27.
Եւս. քր. նաւակ «փոքր նաւ» Մրկ. գ. 9.
«բաժակ» Փիլ. նաւակիկ Ոսկ. մ. գ. 4. նա-
ւագնաց վեցօր. նաւագործ Կոչ. նաւակալ
«մի տեսակ ձուկ» վեցօր. նաւահանգիստ
ՍԳր. Ազաթ. Ոսկ. մ. ա. 1, 16. նաւապետ
ՍԳր. Եւս. քր. նաւատի Փիլ. Պիտ. նաւաղիղ
Առակ. իգ. 34. ծանրանաւի Գծ. իէ. 7. գե-
րանաւի Անան. եկեղ. քացանաւի Ճառքնաւ.
նոր գրականի մէջ՝ առագաստանաւ, բեռնա-
նաւ, ականաւ, հակա-ականաւ, ցոկա-
նաւ, փոխադրանաւ, ռազմանաւ, շոգենաւ,
շոգենաւակ, մարտանաւ, յածանաւ, սուզա-
նաւ, օդանաւորդ, նաւխումբ, նաւամատոյց,
նաւային, նաւաշինութիւն, նաւաշինարան,
նաւապաշարում, նաւալարծ, նաւարան, նաւ-
արշաւ են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. nāu- «նաւ» ար-
մատից. սրա ժառանգներն են՝ սանս. 𐎠𐎡𐎢
nāu- «նաւ, մակոյկ», զնդ. 𐎠𐎡𐎢 nava- (որ
գտնուում է navāza- «նաւազ, նաւավար» բա-
ռի մէջ), հայրս. nāviyā «նաւատորմիզ», պհլ.
nāv (գտնուում է nāvīcāk «ջրանցք», nāvīāk
«նաւարկելի» բառերի մէջ), պրս. 𐎠𐎡𐎢 nāv
«նաւակ, ջրանցք», nāvdañ «ջրանցք», nā-
xuda (<*nāvxudā) «նաւապետ», քրդ. nav
«նաւակ, մակոյկ, ջրանց, խողովակ», օսս.
nau, navā, ին. ваѡс, լոն. вѡс, գոր. вѡс, լա.
nāvis (իտալ. nave, սպան. nave, ֆրանս.
navire), հիւսլ. nōr, հիւսլ. nau, փոխառու-
թեամբ նաև՝ լատինականից հրգ. nāwa, մրգ.
nāwe, գերմ. գւռ. Naue, լեհ. nawa, խըր-
28—488

վաթ. nava, և մինչև անգամ ոչ-հնդեւրոպա-
կան լեզուների մէջ՝ հունգ. náva, Թրք. 𐎠𐎡𐎢
navi «մեծ նաւ» (վերջինը իտալ. nave «նաւից»
ըստ Gustav Meyer, Türkische Studien
SWAW 1893, 128). պարսկերէնից՝ արար.
𐎠𐎡𐎢 navāxiḍa «նաւապետ» (պրս.
𐎠𐎡𐎢 navxudā հոմանիշից փոխառեալ՝
ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 739); Բալթիկ-
սլաւական ճիւղի մէջ հնխ. nāu- ձևը կորել է՝
փոխանակուելով մի բառով, որ նշանակում
է «ծառի կոճղի մէջ փորած մակոյկ» (Meil-
let BSL № 85, էջ xliii); Հայերէն բառը
ունի այնպիսի մի ձև, որ կարող է թէ՛ բնիկ
և թէ՛ իրանական փոխառութիւն համարուի,
բայց ի նկատի ունենալով բառի հնութիւնը
և ճոխ գործածութիւնը՝ պէտք է բնիկ հա-
մարել (Horn § 1024, Boisacq 658, Walde
509, Ernout-Meillet 625, Pokorny 2, 315):
—Հիւր. 17, 201:

Schröder, Thesaur. 58 հայերէնից է
դնում յն. և լա. ձևերը: Klaproth, Asia
pol. 104 տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը:
ԳԳ պրս. nāv բառից, նշժ յն. լա. վրաց.
և սանս. ձևերը. նաւ «տաշտ» բառի հետ
համեմատում է պրս. նաւէ «կոնք»,
նաւիյաէն «փորել զմէջն», իսկ նաւա-
բաշխ համարում է նայաբաշխ: Ուղիղ
համեմատութիւններ են անում Peterm.
30, 33, Windisch. 23, 25, Եւրոպա 1849,
200, Böttich. ZDMG 1850, 359, 180,
Arica 80, 340, Müller SWAW 38, 572,
589, Pictet 2, 180, Տէրվ. Նախալ. 37, 91
են, Հիւր. Arm. Stud. § 216 բնիկ է
համարում բառս և փոխառութիւնը կաս-
կածական է գտնում. իսկ Arm. Gram.
201 դնելով իրանական փոխառութեանց
շարքում՝ էջ 17 յայտնում է որ կարող է
նաև բնիկ լինել:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մրդ. Ննխ. Ռ. Սլ. Զղ. Տփ.
նաւ «նաւ» հնից են.— իսկ նոր գաւառա-
կաններում Տփ. նաւ «ցեխ կրելու տաշտակ».
Երև. Կր. Մշ. Շմ. Սլմ. նաւ, Ազլ. Ղրք. նով
«ջաղացքի խողովակ» փոխառեալ են պրս.
𐎠𐎡𐎢 nāv «ջաղացքի խողովակ, ջրանցք» բա-
ռից, ինչպէս են նաև Թրք. nav, քրդ. nāv
հոմանիշները:—Վերջին նշանակութիւնից ձե-

ներից: Հինք. սանս. nava, պրս. nav և
νατοινα «բնակութիւն» բառերից:

ԳԻՆ.—Ախց. Կր. Զդ. Տփ. նավակատիկ,
երև. նաւակատիկ, նովակատիկ, Մրդ. նա-
վակատիկ, Շմ. նավակատիգ, Զթ. նավա-
գաղիք, Խրք. նավագաղիք, Հճ. ննխ. Պլ. Բ.
Սեր. Սշ. նավագաղիգ, Ասլ. նավագաղիք,
նավագաղի*, Մկ. նովովկատիկ, Տիգ. նո-
վովկատիք, Ազլ. նովովկատիկ, Գոր. նովով-
կատիկ, Ղրք. նովովկատիք, Սլմ. նավկա-
տիկ, Ալշ. Մշ. ավակաղիգ, Վն. կատիկ, Ոզմ.
կատիկ.—իսկ Վանում ունինք և աագ-կա-
տիկ «Ջատիկ նաւակատիքը», իբր Քաւադ
կամ մեծ նաւակատիքը:

*ՆԱԻԱՍԱՐԴ, ի-ա հլ. «հայկական տարու
առաջին ամիսը» որ անշարժ տոմարով տեւում
է օգոստ. 11—սեպտ. 9» Բուզ. Կորիւն. Եղիշ.
«ամանոր, նաւասարդի մէկը=օգոստ» 11 և
տարեմուտ հայկական թուականի» Ազաթ.
ասում է նաև ուղ. նաւասարդի Տոմար. Վա-
նակ, տարեմուտ:

=Իրան. *navasārd հոմանիշից, որ բար-
դուած է nava- «նոր» (=զնդ. nava-, պրս.
نو nav, աֆղան. nau, քրդ. nu) և sārd «տա-
րի» (=զնդ. سار sarəda- «տարի»,
օսս. sārd «ամառ», սանս. सारद farad-
«աշուն, տարի», պրս. سال sāl «տարի», քրդ.
sār, sāl «տարի») բառերից: Նոյն իրանեան
բառի շարունակութիւնն են սոգդ. nausard
«առաջին ամիսը», խորազմ. nausarjē (տե՛ս
Nöldeke, Pers. Stud. I, 34), իսկ նրանից են
փոխառեալ ասոր. نوسارد nausardil
«ամանոր. նոր տարի» (Brockelm. Lex.
syr. 202) նեստորեան nausard-el «հոգե-
գալստեան. եօթներորդ կիրակին, ամառնա-
մուտ», յունացեալ (և ո՛չ լիւդիական. հմմտ.
G. Meyer IF I, 326) νέον σάρδιν «նոր տա-
րի», թալմ. נוסרד navsardi (ըստ WZKM
8, 366): Հմմտ. նաև պրս. نوسال navsāl
«նորատի», պհլ. سالاک sālak «ծիր», հյ.
երիտասարդ և աւսարդ բառերը (Իրան. sārđ
բառի ծագման մասին տե՛ս Meillet MSL
23, 146, վերի ձևերի մասին Horn § 691):
—Հիւբշ. էջ 202:

Հնեից Վանակ. տարեմուտ. մեկնում է.
«Նաւասարդ, նոր ասի, այսինքն ըս-
կիզբն տարւոյ կամ ա՛րդ է ժամանակ
նաւելոյ...» և համարում է Հայկի առա-
ջին որդու անունը: Տաթև. ձմ. ա. մեկ-
նում է «Նոր, այսինքն սկիզբն տարւոյ»
միանգամայն Հայկի որդիներից մէկը և
վերջապէս «Նաւասարդի զնաւարկութիւն
ասէ, յորժամ հոգի Աստուծոյ շրջէր ի
վերայ ջուրց»: Նոյնպէս Տաթև. հարց.
200 «Նոր ասի, այսինքն սկիզբն տար-
ւոյ. և հարձեալ՝ այժմ է եղանակ նա-
ւելոյ ի վերայ Ուկիւնու»: Ստեփ. լեհ.
համարում է յանուն Նաբոնասարայ տո-
մարագէտ արքայի Բաբելացոց: Ին-
ճիճեան, Հնախ. Գ. 18 նաւաստ աւարտ,
այսինքն «նաւելը վերջացաւ» (իբր թէ
ի յիշատակ ջրհեղեղի. հմմտ. Մն. Ը.
13. «Յամսեանն առաջնում, որ օր մի
էր ամսոյն՝ նուազեաց ջուրն յերեսաց
երկրի և եբաց Նոյ զձեզուն տապա-
նին»: այդ օրը դարձաւ նոր տարի, որ
և մնաց հայոց մէջ՝ մինչև այժմ կեն-
դանի. իրար վրայ ջուր ցանելը և աղաւ-
նի թոցնելը նոյեան յիշատակներ են):
Նշթ նոր այս արդ կամ արտ. և կամ
որպէս պրս. նել էսիւ, այս է «նոր ծա-
մանակ կամ եղանակ»: Brosset JAs.
1832, էջ 528—9 այս և աղուան. նավա-
սարդու թուին նշանակել «վերանորո-
գում», իբր nou zardi, բայց որովհետեւ
հռոմի և սահմի վրացերէն են, ուստի այս-
տեղ էլ պէտք է տեսնել վրաց. երթի
«մէկ» բառը (ուզում է ասել (նաւա)-
երթի): Ազգասէր 1846, № 53, էջ 1 նա
նուս արդ: Böttich. Rudim. 14 լիւդ.
σάρδιν, սանս. farad, զնդ. sarəda, սին-
կեդ. σάρδιν հետի Ուլիդ են մեկ-
նում Böttich. ZDMG 1850, 359, 181,
Arica 26, 86, Lag. Urgesch. 1074, Mül-
ler SWAW 41, էջ 154, Justi. Zendsp.
292, Հիւբշ. KZ 23, 403, էմին, Հայ հեթ.
կրօնը (թրգմ. Յոյս 1875, 294), Տէրվ.
Altarm. 46 ևն: Sayce, The cun. inscr.
of Van (1882), էջ 487—սարդ համարում
է խալդիական šardis «տարի» բառից

փոխառեալ: Ոմն, Աւետարեի 1885, էջ 83
նոր սար չլեռ, որ է դար, իբր նոր դար:
ԳԻՌ.—Երև. նալասարք, Ազլ. նվա՛սառդ,
Ղրբ. նվա՛սարք ճնաւասարդի մէկը, որ մինչև
հիմայ տօնում են. տարւայ մէջ այսօ՛ր մի-
այն եփում են հերիսան, ինչպէս որ Պօլստում
յունվարի 1-ին եփում են անուշապտորը»,
Սլմ. նալասարք, նալըսարք ճնոյիմբերի
13-ը, երբ նախարաթողն է և երբ վարձուած
ծառաները արձակուում են», ՀՃ. նալասօյդ՝,
նալասօդ՝:

ՓՈՆ.—Աղուաներէն նաւասարդուլ (ըստ
Վանակ. տարիմ. և Տաթև. հարց. 201 բուն
նշանակում է ճնաւասարդեցի» և Հայկի թոռ-
ներից մէկն է!)).—գրուած է նաւասարդու
կամ նաւասարդու (ձեռ. Պարիզի Ազգ. մա-
տեն. № 114, fol. 43, ըստ Dulaurier, Rech.
s. la Chron. arm. 1859, էջ 167): Սալմաս-
տի թուրքերի մէջ էլ գործածական է նալա-
սարք ձեռվ և ճնոյ՝ 13, նախարաթող» նշա-
նակութեամբ:

ՆԱԻԱՐՏԱԿ «ծովահէն». ունի միայն ՀՀԲ,
առանց վկայութեան: Իր աղբիւրն է անշուշտ
Վարդան Յոնանեան, Զեռածութիւն 1671,
էջ 327, ուր Յոնանեանի շինած նորակերտ
բառերի մէջ կայ նաև նաւարտակ՝ վերի նշա-
նակութեամբ: Ուստի պարզ է որ կազմուած
է նաւ բառից, բայց անծանօթ է —արտակ:—
Բառ. երեմ. էջ 233 գիտէ նաւարտակ չոր
ծածկել ինչ», որով պէտք է հասկանալ
նաւարտան «ծածկոց»: Ըստ այսմ գործ չունի
նախորդի հետ:

ՆԱԻԳՈՒՆԱԿ «տեղեակ». ունի միայն Բառ.
երեմ., էջ 233:

*ՆԱԻԹ, ի, ո հլ. «մի տեսակ դիւրավառ
ձիւթ, տեղ. նէֆթ եաղը, լտ. bitumen, pix»
ՍԳր. Եւա. քր. խոր. աշխ. Կաղանկտ. (արև-
մըտեան գրականում բառս նշանակում է
ճնաւթային իւղ, naphte», իսկ արևելեան
գրականի մէջ «քարիւղ, pétrole»). գրուած է
նաև նալաթ Միխ. աս 339 (այլ ձ. նֆաթ).
նֆաւտ Վրդ. պտմ. տպ. Վենետ. էջ 132,
նֆաւտ հրտր. էմիինի, էջ 172, նաև Մաղաբ.
ար. 40 (սխալ տպուած ոքսայն փայտ, որի
դէմ տպ. Երուսաղէմի, էջ 55 Սալայ նֆաւտ):
Որից նալթիլ (գրուած նաֆտիլ) քարիւղով

զօծել» Միխ. համդ. 60, արդի գրականում՝
նալթայիւն, նալթադիւնաբերութիւն, նալթ-
ադիւնաբերական, նալթանաւ, նալթանոբ,
նալթաբեր, նալթանոլ, նալթաշրջիկ են:

=Պհլ. *naft ձեկց, որի հետ հմմտ. պրս.
نافت naft ճնաւթ, սև նաւթ, քարիւղ». սրա-
նից են փոխառեալ նաև արար. نفت naft,
թրք. nefit, քրդ. nefte, ասոր. نفتا nafta,
յն. נפט naphtha, վրաց. ნავთობ ნավ-
թի, ճաջո նաֆթի, թուր. ნავთ. ճաջո նավթ.
գերմ. Naphta և հոմանիշները (Horn § 1035):
Իրանեան բառը կցւում է զնդ. ناپتا napta
աթաց, խոնաւ ձեկին և սրա միջոցով հան-
ւում է հնիւ. enebh-, nebh-, embh-, րփ-
ախնաւ, ջուր, շոգի, ամպ» արմատից, որի
ածանցները տե՛ս նամ և ամպ բառերի տակ
(Pokorny 1, 131 և 2, 693):—Հիւրշ. 202:

Schröder, Thesaur. 46 դրաւ. արար.
naft-ից ԳԴ պարսկերէնից. նՀԲ և Böt-
tich. Arica 23, 65 պրս. naft ևն: Հինք.
յն. נפט (?) և տեղ. նէֆթ:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ղրբ. Շմ. նօթ ճնաւթ, քարիւղ»
զալիս են հին հլ. նալթ ձեկց և ըստ օրինի
աւ երկբարբառը վերածել են օ. ըստ այսմ՝
էլ Բառ. երեմ. էջ 241 գրում է նօթ: Նոր փո-
խառութիւն են Երև. Տի. նաֆթ, Ջդ. նաֆտ,
Ախց. Կր. Սլմ. Տիգ. նոֆթ, Պլ. նէֆթ, Մրդ.
նոֆա և վերջապէս Ալշ. նրֆա, Մշ. նրֆթ.
(վերջին երկուքը նշանակում են «լուցիկ»):
—Նոր բառեր են նօթանգ, նօթտեղ, նօ-
թառիլ, նօթա:

ՆԱԻՐԱ «սապտուկ, ձիւնածաղկի արմատ».
գիտէ միայն ԳԲ:

*ՆԱՓԱԿ «մշկան պորտ» խոր. աշխ.:
=Պհլ. nāfak «պորտ» բառից. հմմտ. պրս.
نافا nāfa «մշկան պորտ», արմատն է զնդ.
נאפ nāf, որ է
«պորտ»: Նոյնից փոխառեալ ունինք նաև
արար. نافیفا nāfiḡa «մշկան պորտ» (Կա-
մուա, Թրք. Թրքմ. Ա. 446), ասոր. نيفغاه
nīfgah «մշկան պորտ»: Յետին հայերէնում
ունինք ուղղակի պարսկերէնից փոխառեալ
նաֆայ. ինչ. Նոր վկ. էջ 353 (Գր. Աղթա-

մարցու տաղի մէջ)՝ Ուր մուշքն է պատ-
ուական, երէտյ նաֆայ—Հիւրշ. 203:

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւրշ. Persische
Stud. էջ 100, 187:

Նափինգ տե՛ս Ափինգ:

*ՆԱՓՈՐՏՆ, և հլ. (-տան, -տամբ, -տունք)
«վերարկու, փիլոն, շուրջառ» էր ընդ եղբ.
էջ 44. Եփր. թգ. 440. Մծբ. Ոսկ. ա.
տիմ. 67. որ և նամփորտն (Ոսկ. ըստ ՆՀԲ).
նամփորտ Մաշտ. նամփորտ Վրք. հց. Փարսլ.
լմբ. մատ. 147 (զվտաւական պճղնաւոր ի վե-
րայ այնորիկ, զոր այժմ կոչեմք նամփորտ...
զպճղնաւոր վտաւական, այսինքն զնամփորտն).
որից նամփորտանի «շուրջառներ» Շնորհ. ե-
ղես. նամփորտապատ Շար. = Պտրգ. 622 = ժմ.
906. նամփորտիկ Մեկն. ղկ. Տօնակ. (սեռ.
նամփորտական Վրք. հց. բ. 63). լայնամփորտ
(իմա՛ լայնանամփորտ) ԱԲ. մաշկանամփորտ
Բուզ.:

= Փոխառեալ է յն. մի ձևից, որի ճիշտ
համապատասխանը այժմ կորած է: Բառի
սկիզբն է յն. ἀναφορά, որ գալիս է ἀνα-φέρω
«վեր հանել, կրել, տանիլ» բայից և նշանա-
կում է «բարձրացում, վերաբերութիւն, զոհ
առ Աստուած, Հաղորդութիւն»։ Վերջին իմաս-
տը լի գտնւում հին յունարէնում բնականա-
բար, բայց ունինք միջին յունարէնում (So-
phocles 156), ուր նախաձայնի կրճատմամբ
կայ նաև αναφορά ձևը, որից փոխառեալ են
հայ. anafora, բուլգար. գու. navāra, սերբ.
nāpora, nāvora (Berneker 28): Նոյնից է
գարձեալ ասոր. ܐܢܢܐܦܘܪܐ annāfūrā «նուփ-
րաբերութիւն, պատարագ, պատարագի ա-
ղօթք»։ Բայց յոյն բառը ունեցած պէտք է
լինի նաև «վերարկու, ծածկոց» իմաստը,
ինչպէս ցոյց է տալիս ἀναφορεῖσθαι «բեռ-
նաւորուիլ, կոնակի կամ ուսերի վրայ առ-
նել» (Δεσρανδίου Δεξ. νεοελλ. καὶ γαλλ. էջ
83 բ), և որից յառաջացած է սեկիհի ծած-
կոց» նշանակութիւնը: Այս վերջին նշանա-
կութիւնը կայ արդէն հին ասորերէնում և
շարունակւում է այսօր էլ կիբանանի արա-
բախօս քրիստոնեաների բարբառում, ուր ու-
նինք nāfūr «սեկիհի ծածկոց քող և մաղզմայ»
(Féghali, Etude sur les emprunts syr.
dans les parlers arabes de Liban, MSL

21, 281): Թէ նախապէս «վերարկու» նշա-
նակող մի բառ կարող էր յետոյ դառնալ
«մաղզմայ», հմմտ. լտ. palla «վերարկու»,
որ եղել է ֆրանս. pale «սեկիհի մաղզմայ»:
Հայերէնը փոխառեալ է այնպիսի մի գաւա-
ռական ձևից, որ զուրկ էր նախաձայն ա-ից
(ինչպէս բիւզ. αναφορά և կիբանանի արաբ.
գու. nāfūr) և ունէր գեռ «կրօնաւորի ծած-
կոց» նշանակութիւնը: Այդ գաւառականը կա-
րող է լինել յոյն, բայց աւելի հաւանաբար
ասորական էր — Այս բուրբի հետ նոյն է
վրաց. ნაფურ ნაფურ ნაფურ, ნაფურ ნაფურ
նամփորտերի, որ Չուբինով² մեկնում է «КЛО-
букъ, увязло, диадема, վեղար, ապարօշ,
խոյր» և որ չնմ կարող հայերէնից փոխառ-
եալ դնել՝ ե ձայնի և իմաստի զանազանու-
թեան պատճառով:—ԱՃ.

ՆՀԲ «ի դէպ գայ որպէս լծ. զանա-
զան բառից հլ. և յն.»։ Հիւնք. փորձն-
կեալ բառից: Գաթրճեան, Պտրգ. 740
հանում է յն. ἀναφορεῖον ձևից: Հացու-
նի, Պատմ. տարազի 362 յն. ἀναφορεῖον-
μα «բառնալ, յուսս»: Պատահական
նմանութիւն ունին վրաց. և ինգ. նա-
բաղի, սվան. նաբլաղ «վերարկու»:

*ՆԱՔԱՐԱԿԻՏ (սեռ. -կաի) «փոքրիկ մի
դրամ» Մտթ. և. 26. Մրկ. ժբ. 42. Ոսկ. մ.
բ. 9. Եփր. թգ. 362. (Իսկ Հին բռ. ունի
ափառակիտ ճշմի գարւոյ միոյն):

= Պհլ. անյայտ մի ձևից, որի հետ նոյն
են բուդղայական սողդ. nakaratāka (զբր-
ուած n'kr't'k) և քրիստոնէական սողդ. nq'iy
«արծաթ» (տե՛ս Gauthiot, Gram. sogd. էջ
170 և Benveniste MSL 23, 128): Հակա-
ռակ վերջին բաղաձայնների յետևառաջու-
թեան՝ նմանութիւնը անժխտելի է: Տարբե-
րութիւնը կարող էր բացատրուիլ կա՛մ պահ-
լաւերէնով և կամ հայերէնի մէջ ժողովրդ-
դական ստուգաբանութեամբ (հմմտ. ակա-
նակիա): Չգիտեմ թէ վերի ձևերի հետ որևի-
ցէ կապ ունի՞ն արաբ. نقره nuqra, ۱۰۰ نقره
nuqār «հալած ոսկու կամ արծաթի կտոտ»
(Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 131) և ناقه naqd
«դրամ», որից ումկ. նաղդ «կանխիկ»։—ԱՃ.

Աւգրեան, Բցտր. չփ. և կշռ. 138 յն. xodpaxtyc ձեկց, որ լատ. quadrantis բառից է փոխառեալ և նշանակում է «մէկ քառորդ աս»։ դրուած է Մրկ. Ժր. 42՝ մեր նախադասութեան բառի դէմ։

ՆԱՔՈՐ. անյայտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. Թղ. 134 մի ոտանաւորի մէջ. Ներուն նամակ նիտան նորին նաքոր անբուժական.— Թերես նշանակում է «վիրտ», ինչպէս կնքադրել է տալիս անբուժական վերադիրը (տե՛ս իմ Հայ. նոգ բառեր հին մատ. Բ. 175)։

ՆԱՅ (կամ նաֆաֆ, ֆաֆ) «մի տեսակ բոյս» Սալաձ. (այսպէս անորոշ գրութեամբ ունին միայն ՀՅու. § 2192 և Նորայր. Բանաս. 1901, 91)։

*ՆԱՅԱՍ «շունչ», որից նաֆաստտ «շունչարգելութիւն ունեցող»։ մէկ անգամ գրուելով եմ գործածուած Յայսմ. յունվ. 1. «էր ծերացեալ սուրբն Բարսեղ և էր ցաւագին և նաֆաստտ և լերդացաւ»։ նոյնը՝ յունվ. 10՝ լերդացաւ էր Ս. Բարսեղ, ծեր և նաֆաստտ։ = Արաբ. نفاس nafas «շունչ»։

*ՆԱՅԻՐ «շնորհ, փող», նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Թլկր. 53. «Հարին զփող պատերազմին, զպուկն ու զնաֆիրն, զգաւ հարկան»։ նոյնը նաև Առաք. լծ. սահմ. 615։

= Պրս. نفیر nafīr «տեսակ ինչ սրնգի, զորոյ ի վերին զլուխն լեզուակ եղեալ փըլնն, Թրք. և Եֆֆիյր (ԳԴ)։— Աձ.

ՆԳՈՅՐ «կոնք, ուր սեղան նստող բազմականները ձեռք էին լուանում» Նիւ. (ըստ Հացունի, Ծաշեր 83 համապատասխանում է յոյն բնագրի πλυνός «կոնք» բառին)։

Բառս կծ. նիւ. մեկնում է «եռոտանի սեղան», որից առնում է նաև ԱՐ. Հացունի գտնում է՝ որ մեկնելը սխալուելով յոյն բնագրի մէջ սրան յարակից «եռոտանի» բառից, մեկնել է այսպէս։ Իր կարծիքով ճշտը նոյն է ճփայր «մաղ» բառի հետ, ըստ որում կոնքի մէջ կայ մաղանման ծակոտկէն մի խոսի, որից ցած է վազում ջուրը։

ՆԳՈՏԻՆ, «մզլոտիլ, բորբոսնիլ, փտիլ», ո-

րից ճգոտեալ «մզլոտած» Բրս. սղ. ուրիշ վրկայութիւն չկայ։

+ ՆԵԱՐԴ, ի հլ. (յետնաբար նաև ի—ա հլ.). «nerf» Աղաթ. Կոշ. 61, 155. Եփր. դտ. 343. գրուած է նաև նիարդ, նէարդ, նարդ. որից նէարդապատ ծղեկ. լ. 22. նէարդապատ Նիւ. բն. ներդեայ խոր. ր. 85. նէարդային (նոր բառ)։ — Այս միկնոյն բառն է նաև ներտ, որ պէտք է կցել այստեղ։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. snēurt- ձեկց. սրա հետ հմտ. սանս. snāvan- «յող, ջիղ, լար», զնդ. snāvarə «շիղ», յն. νεύρα, νεύρον (<snēuro-) «նեարդ, շուան, կորով», յոն. νεύρῳ «աղեղի լար», լտ. nervus «նեարդ», որոնք բխում են հնիւ. ածանցական snēu- արմատից։ Սրա պարզականն է հնիւ. snē- «հիւան, մանել», որից ունինք յն. νέω, լտ. neo «մանել», հրգ. nāan, գերմ. nähən «կարել», հիւլ. snāthe «թել», հսլ. nitl «թել, լար», ռուս. нить, нитка «թել», ալբան. nus «թել», սանս. snāyu «կապ», անգլ. snod «կապ»։ Այս արմատի մի ուրիշ ածականն է հնիւ. sner-, որից ունինք հիւլ. snōre «շուան», հրգ. snuor (սրանից փոխառեալ ֆինն. nuora), հոլլ. snoer, գերմ. Schnur (որից փոխառեալ ռուս. шнуръ) «լար», գոթ. snōr-jō «հիւան զողով» ևն։ Տարբեր արմատ է հնիւ. sēi «կապել», որին պատկանում են հիւլ. sin, անգլ. sinu, հրգ. senawa, մրդ. sēne, գերմ. Sehne, հոլլ. zenuw, անգլ. sinew «նեարդ» (Walde 514, 517, Boisacq 665, 1118, Kluge 436, 448, Pokorny 2, 696, 700)։—Հիւլ. 478։

ՆՀԲ (ներդեայ բառի տակ) լծ. յն. νεύρωδες, νεύρον, լտ. nerveus, nervus, Հիւլ. KZ 23, էջ 401 և Arm. Stud. § 217 գտնում է բնիկ հայ՝ համեմատելով սանս. և զնդ. ձեկրի հետ։ Նաև օսս. навр «երակ» և կասկածով յն. νεύρον, Հիւլ. հանում է նարդա բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի օսս. nart «ճարպ», իսկ վրաց. ნებრի, ნებլի, ნებლ-րով «մկան» նոր փոխառութիւն են։

ՆԵՆ, ո հլ. «ծահահոտութիւն, փտութիւն. Թարախ» Բ. մկ. Թ. 9, 10, 12. Կոշ. 81. «փը-

տած, հոտած» Կանոն. Եղիշ. դտ. էջ 188. Վստկ. 104. որից նեխիլ «հոտիլ, փտիլ» ՄԳր. Կոշ. 289. նեխել Ագաթ. Եփր. ծն. նեխա-սաստ. Սիր. դ. 35. նեխական Ագաթ. նեխու-րիւն Յոր. ր. 16. նեխավայր Բրս. ծն. շարա-նեխ Մանդ. նեխուտ «նեխակ» (չունի նշ՝) Եւ. պտմ. 529—30: Նոր բառեր են ապա-նեխել, հակառեխել, հակառեխական:

Տէրվ. Altarm. 104 և Նախալ. 90 հնի. naç «վնասուիլ, փճանալ» արմա-տից. հմմտ. սնս. և զնդ. nas, լտ. noxal «վնաս», nocere «վնասել», nex «ամահ», necare «սպանել», յն. νεκρός «մեռնակ», νεκρός «դիակ»: Սրա նման նաև Canini. Et. étym. 9 յն. νέκωզ զնդ. naçu «դի-ակ», լտ. nex: (Ուղիղ չէ այս համեմա-տութիւնը, որովհետև սրանց արմատն է հնի. nek', որ պիտի տար հյ. նես-): Հիւնք. նեղ բառից: Մ. Ս. Դաւիթ-Բէգ, Յուշարձան 396 ըստ Տէրվիշեանի:

ԳԻՌ.—Սլմ. վն. նեխել, Ակն. Ձթ. Մկ. Մշ. Բ. նեխիլ, Ալշ. նեխվել (բնատրութեան հա-մար են ասում), Երև. նեխվել, Մրդ. նեխել, Գոր. Ղրբ. նեխվել:—Նոր բառեր են նեխա-նոտիլ, նեխուկ, նեխած (այս վերջինը տե՛ս նաև նախանձ):

ՓՈԽ.—Վրաց. ნეხვო նեխվի «աղբ», ნახვ-ბო նախխվի «աղբով պարարտացրած հող», ნახვბო սանախվն «աղբիւս, աղբա-նոց»:

Նեխուր տե՛ս Լախուր:

*ՆԵԿԿԱՌ՝ «հոգիւս. մէկ անգամ ունի Դ. Թագ. դ. 4. «Մովսա արքայ Մովսէսայ էր նեկաթ»: Այս բառը մեկնելով Կիրդ. Թգ. գը-րում է. «Նովկէտն (կամ նովկէտն) հովուա-պետ է». իսկ Հին բռ. դնում է «նեկատ՝ հո-վիւ, նակեդ՝ հովուապետ»:

=Եբր. נֶקֶד nōqēd «խաշնադարման» բառն է, որ գործածուած է բնագրի համապատաս-խան տեղը և որի հետ նոյն են ասոր. نَقَد

nāqdā, ասոր. nāqīdu, արաբ. ناقِد naqqād «հոգիւս» (Gesenius¹⁷, 519, Delitzsch, Assyr. Hndwb. 479): Եբրայական բառը տառա-դարձուած է յն. νεκρός, այլ ձ. νεκρός. հայե-րէնը ենթադրել է տալիս *νεκαθ ընթերցուա-

ծը: Կիրդի նովկէտը ճշտիւ յունականի νεκρός-ն է (դ դարձած տ):—ԱՃ.

Նշ՝ միայն բառ եբր.:

*ՆԵԿՍԱՐ «աստուածըմպելիք». գործածա-կան է նոր գրականում. ունի միայն ՓԲ.

=Յն. νέκταρ «աստուածների ըմպելիքը». որից առնուած են նաև ֆրանս. nectar, գերմ. Nektar, իտալ. nettare ևն. բուն նշանակում է «ամահայաղթ» (կազմուած է հնի. nek'-«ամահ»+tar «յաղթել» ձևերից. ըստ Boisacq 660):

Ննշ «ծանր». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 233:

ՆԵՂ (սեռ. ո կամ ի՝ ըստ Նշ՝, բայց ա-ռանց վկայութեան) «նեղ, անձուկ» ՄԳր. Ե-ղիշ. «տառապեալ, վշտահար» Նար. «նեղ տեղ, ծերպ» Խոր. «նեղսրտութիւն» Եղն. որից նեղել ՄԳր. Եփր. ծն. նեղով Ոսկ. յհ. ր. 5. կամ ոճով ի նեղ աւկանել՝ հասուցանել՝ մը-տանել ՄԳր. Եւ. քր. նեղիշ ՄԳր. նեղագոյն Ագաթ. նեղութիւն ՄԳր. Սեբեր. նեղածեղ պ Ագաթ. նեղսրտութիւն Սղ. ժդ 9. սրանեղիլ Կանոն. նեղուց «նեղ» Զինոր էջ 43, Գէ. հս. Պիտառ. ջըրի կամ ծովի նեղ անցք» Խոր. փիլ. նեղանձուկ «նեղ» (տպ. նեղանցուկ) Աբր. կրկտ. 74:

Նշ՝ նուազ բառի՞ց: A. Fick BB 1, 172 լիթ. neriū, nerti «անցկացնել, ներմու-ծել», դերմ. narva «նեղ», անգլ. narrow «նեղ»: Lag. Arm. Stud. § 1604 պրս. narm «մեղմ» և աֆղան. naraey «նուրբ, նեղ»: Տէրվ. Altarm. 67 սանս. nah «կապել», զնդ. naz, լտ. necto, nexus, հյ. նիգ բառերի հետ: Հիւքշ. Arm. Stud. § 218 հսաքս. naru, անգսք. nearu, անգլ. narrow և աֆղան. naraey, որոնք բոլոր հոմանիշ են մեր բառին: Հիւնք. նեղոս դետի անունից: Հիւքշ. Arm. Gr. 478 կրկնում է իր նախորդ համեմա-տութիւնները՝ առանց աֆղաներէնի, բայց կասկածականով: Կասկածելի են այս բառերը նրանով, որ ռ և հյ. դ ան-համաձայն են իրար. միւս կողմից չէ ճշտուած նոյն բառերի և հնդեւրոպական այլ ցեղակիցների յարաբերութիւնը, ո-րով և հնդեւրոպական նախամայր ձևը:

Pokorny 2, 699 դնում է այդ բառերը (կասկածով նաև հայ ձևը) հնիս. (s)ner-տուրելը արմատի տակ, ուրիշ մի խումբ բառերի հետ, որոնք՝ նշանակութեան տարբերութեան պատճառով բոլորն էլ կասկածելի են: (Տե՛ս նաև Boisacq 558 և Trautmann 197):

ԳԻՌ.—Ալշ. Երև. Զթ. Մշ. Զղ. Սլմ. Սլ. Վն. Նեղ, Ազլ. Ակն. Ախց. Խրբ. Կր. Հմշ. Մկ. Մրդ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սեր. Նէղ, Ասլ. Նէ՛ղ, Գոր. Զրբ. Նրէղ, Նրդ, Սվեդ. Տիգ. Տփ. Նիղ (բայց Սվեդ. լիդիելի ձայնափոխում, սիրտը նեղանալը): Նոր բառեր են նեղանալ (Պլ. տարբերում են նեղանալ բարականալ, սրգողիլ և նեղնալ ճնիղ դառնալ), նեղաչք, նեղասրբություն, նեղատես, նեղեցուկ այդպիսով, նեղլիկ, նեղկեմ, նեղկեկ, նեղնալի, նեղմեի, նեղմուրթիլ, նեղսրտանի, նեղուածք: Կարևոր ձև է նեղնր և, շտապ, վրադ, ստիպողական», որից նեղնուրիս և. ճանապարհը: ՓՈՒ.—Վրաց. եղևո նելի «մեղմ», քաղցր, կամաց, խաղաղ, դաղը, մեղմաձայն», եղևո նելա, եղևոձ նելիաղ «մեղմուկ, մեղմաձայն», եղևո եղևո նելա նելա «մեղմ», եղևոձ նելերա «մեղմել, հանգցնել, կորցնել, մարսել»:

ՆԵՂԱՍՏՈՒՆ «տէրունեան». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 233:

ՆԵՃՆՄ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ գրությունում եմ գործածուած միայն Նար. տաղ. 465. «Յունիցն նրբնից ի մի կից կամար, նէճնմ թէ նէճնմ մէջօրէի ժամն»:

Հ. Գր. Սարգսեան, Բազմ. 1927, 16

դնում է արաբ. ناعيم «աստղ» բառից! Առնուազն պիտի լինէր նաջմ:

*ՆԵՄԷ (սեռ. նեմէի, ներգ. ի նեմուջ, յգ. ի նեմեայս) «յունական ագոնական մի խաղ է» Եւ. քր. Փիլ. լիա. 153. որից նեմէական Ածաբ. կիպր.:

—Յն. νέμεα «նեմէական խաղերը». գալիս է Արգոլիկի Νεμέα ձորի անունից, որովհետև այդ խաղերը ներկայացնում էին այդ ձորում:

Ուլիդ մեկնեց ՆՀԲ:

*ՆԵՄՈՂ ճարաւ. գտնում է միայն Բուստ ի նեմոզգ կամ Բուստ ի նեմոջ ձևի մէջ՝ Խոր. աշխ.:

=ՊՀԼ. نيمروذ nēmroō, որից نيمروذ Kust-i-nēmroō «կէսօր, հարաւ, հարաւային կողմ», պազ. nīmroōz, պրս. نيمروز nīmroōz, բելուս. nēmroō «կէսօր», որոնք կազմուած են nēm «կէս» + rōō «օր» բառերից:—Հիւրշ. 203:

Ուլիդ մեկնեց Նախ Lag. Gesam. Abhd. 60, 13:

ՆՆՆԳ, ի-ա հլ. (յեանաբար նաև ի, ո հլ.) «դաւ, դաւաճանութիւն, խաբէութիւն» Բ. մկ. ժգ. 21. Մրկ. ժգ. 1. Եւ. քր. «նեղատրոս Ոսկ. Կս. և յհ. բ. 5. որից նեղգիլ ՄԳր. Բուզ. Եղն. Ոսկ. մտթ. նեղգազործ Ոսկ. մ. բ. 1, 8. Եւ. քր. նեղգախոշոջ Եւագր. նեղգան Ել. իբ. 11. Եւ. քր. նեղգաուր ՄԳր. նեղգաժէտ իգն. (նեղգաժոտ Դամասկ. Վրդ. առ. 5. Մեծոր. Գնձ. նեղգժոտ իգնատ. դկ. 241, 386, Լմբ. ժբ. մրգ. էջ 192 (զաք. դ. 8). Ուռհ. 401), տիրանեղգ Բուզ. Փարպ. աննեղգ Փարպ. Եղիշ. ուխտանեղգ Փարպ.—նոր բառեր են դրամանեղգ, շարանեղգ, դիւանեղգ, մախանեղգ ևն:

Նախ ԳԳ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. Urg. 604, Müller SWAW 42, 258 պրս. ننگ nang «նախատինք» բառին են կցում, որ ո՛չ ձևով է համաձայն մեր բառին և ոչ էլ նշանակութեամբ (պՀլ. ننگ nang «ամօթ, նախատինք»): Հիւրշ. 203 մերժում է պրս. nang: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 269 —մանգ (խորամանգ) բառից է հանում:

ԳԻՌ.—Երև. Նէնգ «ոխակալ»:

ՆԵՊԱԿ, ի-ա հլ. «մի տեսակ հարկ» Օրբել. հրտր. էմ. էջ 149 և 159. («Ճայ ի ձեռս նորա զԱրծիւ գիւղ և զբերդկաներիւ... ազատ յամենայն աշխարհական հարկաց և ի նիպակաց. Առաք զԲեխ իւր սահմանովն և արքունի նեպակովն և տուաք զԱրուբս իւր սահմանովն և արքունի նեպակովն, որ էր երկու տասան դրամ»):—տե՛ս նաև Այտընեան, Քնն. քերական. 143:—Նեպակ բառը գրեթէ նոյնպիսի իմաստով գործածուած եմ գտնում նաև մէկ անգամ Թովմա Արծրունու պատմութեան մէջ (հրտր. Պատկ. էջ 27). «Եկեալ երեկոյին խնդալից (Որմիզդ)՝ ակն ունէր առնուլ կերակրովն. եգիտ ապա-

կաննալ և գիշակեր, զի մողէսք և կովիդայք, քարաթաթօշք և բնդուներ ի վերայ եկեալ կերան զորս նորա (նրա որսացածը): Արդ յայսմհետէ ըստ նեպուկի գեաղջն կապճահամար ժժակք յամենայն ի դուռն արքունի ի սատակումն եկեսցեն. զի սոքա վնասակարք առ աստուծոյն եղեն: — Խնդրական բառի համար Պատկ. դրում է թէ հին օրինական ունէր նեպակի. Պօլսոյ տիպը՝ էջ 26 ունի նեպուկի. ՆՁԲ-ի օրինակն ևս ունի նեպակի, թէև մի քիչ տարբեր ձևով. «Մողէղք և կովիդեայք և բնդուներ, ըստ նեպակի գեղջն կապճահամար ժժակք» (տե՛ս նեպակ բառի տակ): ՆՁԲ այս բառը նոյն է համարում հ. նեպուկ բառի հետ, որ նշանակում է «բազմոտանի մի ճճի» և Արծրունու հատուածի մէջ բոլորովին անյարմար է: Նախ պէտք է ընդունիլ այստեղ նեպակ ձևը, որի ճիշտ նշանակութիւնը իմանալու համար յիշենք Եղիշէի համապատասխան մի հատուածը, որից ազդուած է Արծրունին. «Օձք և մողէսք, գորտք և մրջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բազմաճճիք են՝ մի՛ կացցեն. այլ վաղ թուով համարով ի մէջ բերցին ըստ արքունի շափոյն: Եւ որ այլ ևս ինչ սպասք իցեն, կամ զոհից կամ սպանդից, ըստ տօնական կարգին՝ կարևոր թուականին և ըստ կապճաթիւ մոխրաշափ կարգին» (Եղիշ. Բ): Եղիշէի այս հատուածից երևում է, որ վնասակար միջատները ջնջելու համար հին Պարսից կառավարութիւնը ամէն գիւղի վրայ որոշեալ մի շափ էր դրած. գիւղացիք՝ այս թիւը իրենց վրայ բաժանելով՝ ամէն մէկ անձի ընկած բաժինը որոշում էին և ըստ այնմ հաւաքելով միջատները՝ դիւղովին ներկայացնում էին դուռը: Սա մի կերպով նման է Կովկասի մորեխակոռին, որ հաստատուած է ջնջելու համար մորեխը: Նեպակը այսպէսով ըստ Արծր. «զրադաշտական օրէնքով ջնջելիք վնասակար միջատների համար կառավարութեան կողմից նշանակուած կապճահամարը կամ շափն է»:

ՆԵՊՈՒԿ «բազմոտանի մի ճճի, գլորով Թէսպիհ պէօճէյի, cloportes» Բժշ.

Պատահական նմանութիւն ունի լատ. nepa, nepas «կարիճ, խեչափառ», որ

ափրիկեան ծագում ունի: Գաբ. բառ. յն. նէփա:

*ՆԵՆՈՆ, և հլ. (-ին, -ամբ, -ին) «սուտ Քրիստոս, անտիքրիստոս, գալոց վերջին սուտ Մեսիան» ՍԳԲ. Ոսկ. Բ. Թես. Կոլ. 318 Եփր. հռ. 34, 35. Եւթաղ. 143. Իգնատ. Թղ. 100. որից նկոնագործ «շարագործ» (Ալիշան, Հին հաւ. էջ 232), Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 59 ունի «շար ոգի» նշանակութեամբ. «Սկսաւ տրտնջել և հայհոյել զնահատակն Քրիստոսի զԳրիգորիս և ասէր. Մեզ նեոն ընտրեցաւ Գրիգորիսն այն» (նկատողութիւն Հ. Ն. Ակինեանի՝ ՀԱ 1929, էջ 703—4):

=ՆԵՐՈՆ կայսեր յունաձև Νέρων անունից ձևացած. (Ներոն<լատ. Nero նշանակում է բուն «ուժեղ» և ծագում է հնիս. ner- «այր, մարդ» բառից. հմմտ. սանս. nár-, զնգ. nar, պրս. nar, յն. անդր ևն. Walde 517): Այս կայսեր վերայ արդէն Յայտ. Ժգ. 18 մի ակնարկ կար՝ իբր դերաքրիստոսի վրայ. «Աստ է իմաստութիւն. որ ունի միտս՝ համարեսցի զթիւ գազանին. թիւ եղեալն մարդոյ և թիւ անուան նորա և այս. վեց հարկը վաթսուն և վեց»: Ներոնի անունը տառահաշուով հանում էին 666 և քրիստոնեաներից շատերը ա՛յնպէս ընդունեցին նրան՝ իր հանած մեծամեծ հալածանքների պատճառաւ. հմմտ. Ոսկ. Բ. Թես. «Խորհուրդն անօրէնութեան արդէն իսկ զօրանայ. զՆերոնէ ասէր, որպէս թէ օրինակ էր Նեոնին»:—Հիւրը. 1Բ 19, 472:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՁԲ, յետոյ Հիւրք. և վերջին անգամ Հիւրք. 1Բ 19, 472—5, հ. թրգմ. ՀԱ 1907, 249—250, Lag. Urgesch. 67 սնս. ništ'ya «մերժում, արհամարհանք»: Ալիշան, Հին հաւ. 232—3 գերմ. nornes «մարդկանց բախտը դրող վհուկները», Բեռն. Են «դժոխոց շատուած մը» Բառիս վրայ շատ ընդարձակ խօսում է Թ. Աւգալքէգեան ՀԱ 1928, 418—428 և 494—503, և մերժելով Ներոնից ծագումը (հայերը Ներոնից դժգոհելու ոչինչ չունէին. ընդհակառակը նա խաղաղութիւն բերաւ հայ երկրին), գնում է Միհր աստծու անունից: ԳԻՏ.—Ջղ. Ենոն, Ալշ. Երև. Մշ. Սլմ. Ենո,

Շմ. Եկոբ, Ախց. Ատն. Ղրբ. Ննխ. Եկո, Ղրդ. Լեո!

Փոխ.—Հայերէն նեո ձեկց փոխառեալ եմ համարում կապադովկ. յն. νήρεα, որ ըստ Karolides, Γλ. συγχρ. 200 գործածական է ժողովրդական երգերի մէջ, իբրեւ «Քարոն կամ Մահ». կանայք հասկանում են իբրեւ «միւս աշխարհը» (Karolides կցում է սանս. narakas «ստորերկրեայ աշխարհ» բառին)։

*ՆԵՍԱՐ, ի—ա հլ. «շար դե, սատանայ» Ա. Թագ. իա. 7. որից առնելով ունին նեսար Առաք. պտմ. 27 Եկսար Նար. էջ 244, Եիե-սեր, նեսեր Կիրդ. Թգ։

=ՆԵՐ. ܢܝܪ ne'sār բառից, որ գործածուած է բնագրի համապատասխան տեղը. այս բառը Թէկ ընդհանրապէս «ծածկուիլ. բռնուիլ, սեղմուիլ, դադրիլ» իմաստն ունի, բայց վերի հատուածում անստոյգ է (ըստ Gesenius¹⁷, 612)։ Բողոքականների անգլերէն Թարգմանութեան մէջ (New York, 1894) դրուած է «detained». Եօթանասնից մէջ Թարգմանուած է «συνεχόμενος — նեղեալ» և կողքին էլ մեկնութեան ձևով եբրայեցի բառը դրուած է նոյնութեամբ՝ իբրեւ փակագծի մէջ։ Զեռագիրների տուած ընթերցումներն են νεσσαρ, νεσσαράν, νεσσαράν, νεσσαρ։ Հայ Թարգմանը հետեւել է յոյնին և այս բառը ուղղակի տառադարձելւ—Հիւրբ. IF Anz. 10. 42։

Ուղիղ մեկնեցիւն նախ. ՀՀԲ և ՆՀԲ. բայց վերի ձևով ունի Carrière (խօսեց Արեւելագիտական 11րդ ժողովին, որից էլ ՀԱ. 1897, 316 և Արձագանք 1897, 107)։ Վերջին անգամ Macler ՀԱ 1927, 613։

ՆԵՍՓԱՅ «մի տեսակ քամի». ունի միայն ԱՐ. (վկայութիւնը տե՛ս յատմն)։

+ՆԵՏ, ի հլ. «աղեղով արձակելու սլաք՝ փքին» ՍԳր. «կայծակ» Պղատ. օրին. Մեկն. ծն. որից նետալից Ողբ. գ. 13. Բուզ. նետա-թափ Կիրդ. դտ. նետակալ ՍԳր. նետաձիգ ՍԳր. Նփր. ծն. Բուզ. նետող «աղեղնատը» Ես. է. 24. Փարպ. (յետին շրջանում գործածական էր «թաթար» իմաստով). նետաբա՛ր (սեռ. նետաբրին) «նետ շինող» Վրդ. Բար. 99. իսկ բայական ձևով՝ յետնաբար միայն

նետել «նետ արձակել» Սմբ. պտմ. 107, որից լայնաբար «որեւէ բան ընկենուլ, արձակել, զցել» Գիրք առաք. (Ճիշտ ինչպէս ունինք Հճ. Զթ. Բարեկ «նետել»՝ նախաւոր ճար նետել» նշանակութիւնից ընդհանրացած). աւելի հին է ծաղկանետեալ «ծաղիկներ արձակելով» (նոր բա՛ռ) Յհ. իմ. Խոստ. 4 (կարդա՛ ծաղկանետեալ, ինչպէս է անդ՝ էջ 27)։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. nedo- «եղէզ» ձեւից. ժառանգորդներն են սանս. nada-, nada-, հարս. *nada-, պհլ. nad, nai, պրս. نای nāy, نای nay, գիւանի nad. բոլորն էլ նշանակում են «եղէզ», որ սլաք պատրաստելու նիւթն է, ինչպէս որ պրս. էլ եղած է նաև «սորինգ», որից سورنای sūrnāy «զուռնա» (որ կազմուած է سور sūr «տօն, խնջոյք» և نای nāy «սորինգ» բառերից և նշանակում է «տօնի սրինգ»). բառիս համար առաջարկուած միւս ցեղակից ձևերը անընդունելի են (տե՛ս Pokorny 2, 329, Walde 508, Horn § 1060, Boisacq 13, 657)։—Հիւրբ. 478։

Klaproth, Asia pol. 104 պրս. nezeh «որսի նետ» բառի հետ։ Ուղիղ մեկնեց Böttich. Arica 76, 244, Lag. Ges. Abhd. 67 համեմատելով սանս. պրս. (նաև լիթ. nendre) ձևերի հետ։ Հիւրբ. Եիզակ բառից։ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. نَدَا nada «նետել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 57)։

ԳիՌ.—Ազլ. Եկտ, Մշ. նեղ, Ասլ. Եկդ, Եէ*, Մկ. Տփ. Եիտ, Զթ. Եիդ.—նոր նշանակութիւններ են ստացած՝ նետ Չն. «մէկ անգամ՝ հրացան արձակելու լափ (վառօղ)», Վն. «շէնքի գերաններին իբր նեցով դրուած փայտը», Ղրբ. «գորգի ոստայնի ամենավերին և ամենաներքեւի հաստ գերանները», Վն. «արշին լափը», Երև. Շիր. «զուռնակութիւն անելու մաղ», Զթ. «կշռի սլաք» (այս վերջին նշանակութեամբ մէտ բառն է, որ տես առանձին)։ Նոր բառեր են նետիչ, նետովի, նետոտել, նետոտովի, նետօձ։—Աղեղ բառի հետ բարդուելով կազմուած է նետուղեղ, որի զաւստական ձևերը տե՛ս աղեղն բառի տակ. (գրեթէ անփոփոխ է Կր. Եկտ ու աղէղ)։—Նետել բայաձևն ունին Ախց. Կր. Եկտել, Պլ. Ռ. Սեբ. Եկելլ, Ասլ. Եկէլլ, Խրբ. Եկէլլ,

Հմշ. Եկդուշ, Սվեդ. Եիդիլ ևն. Կովկասում առհասարակ փոխանակուած է ձգել>գցել բառով:

ՓՈՒՆ. — Գնշ. (հայ բոշա) Ենտիկարել «նհ-տեիլ». յաւելուածի համար հմմտ. մանել>մանիկարել (տես Finck. Die spr. d. arm. Zig. 3AH 1907, 57):

+ ՆԵՐ, ո հլ. (կամ նաև սեռ. ի) «կնոջ ամուսնու եղբոր կինը, տաղերակին, կամ ամուսնու միւս կինը» Եփր. Թգ. 356—7, Փիլ. լին. 437 (այլ ձ. Ենար), որ և Եէր (սեռ. Եի-րի) Հոութ. ա. 15:

= Բնիկ հայ բառ՝ որ կցում է հնիւ. jénatēr ձևին. սրա ժառանգներն են սանս. yātar- յն. հոմեր. ἐνάτερ, իգ. ἐνατέρες, լատիկ համար գրուած ἐνατέρες, փոքր ասիական ἐνατρί, փոհիգ. (հյց.) ιανατρά, լատ. janitricēs, հւլ. jętry, սերբ. jętrva, հլեհ. jętry, ռուս. ятровъ, ուկր. jatrívka, բուլգար. etúrva, լիթ. jęnte, інте, gentė, žentė լիթթ. jentere, ētere, ētala «եղբոր կին» (Walde 373, Berneker 456, Trautmann 107, Boisacq 250, Ernout-Meillet 447, Pokorny 1, 207): Այս բոլորից հետեցնում են հնիւ. jénatēr. հայե-րէնը հանում է *enéteri- ձևից, որ տալիս է *իեն'յեր>*են'յեր>*ենյր>Եէր, որ և հայե-րէնի հնագոյն ձևն է, յետոյ վերածուած Եեր (Ե-ի մօտ զննելով սովորական է ձայնաւորը և ո'չ է):

ՆՆՐ Եուեր «նուեր, նուանք, հարսեր» ձևից: Windisch. 23 ազգակից է զնում հլ. եու, սանս. snuśā, լատ. nurus բառերին: Վերի ձևերի հետ կապից առաջին անգամ Տէրվ. Նախալ. 163, յետոյ Bugge, Btrg. 37 և IF 445, 449: Տէրվ. դր-նում է հնիւ. yantar>հլ. *նատար>*նատր>նայր>Եեր, Bugge զնում է *yineter>*ենետր>*ենյր>Եէր: Հիւբշ. Arm. Gram. 478 անապահով է զրո-նում այս մեկնութիւնը, որովհետև հայը հասցնում է մինչև *neteri- նախաձևը. որ նախաձայնի կողմից համաձայն չի գտնում միւսներին: Pedersen, Հայ. դր. լիգ. 191 հնիւ. *eineter-ից՝ նախաձայնի անկումով: Հիւբշ. Եոր բառից:

ԳԻՐ. — Ախց. Ակն. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննիւ. Պլ.

Ռ. Սեբ. Սշ. Տիգ. Եէր (Խրբ. սեռ. Եիւրոշ), Ասլ. Եէ'ր, Հճ. Զթ. Եեյ (սեռ. Եիւյիւշ), Սվեդ. Եիւրդըէն (որ է Եեր-տիկիէն), բայց նաև Եիւ: Նոր բառեր են Եերուկ, Եերաւէ:

*ՆԵՐ, ի հլ. «600 տարւայ մի շրջան» Եւս. քր. ա. 11. Արծր. հրտր. Պատկ. էշ 21. Սամ. անհց. 12:

= Յն. ὥρεος նոյն նշ. (Sophocles 782). Յոյն բառը ծագում է սումեր. neru «600 տարւայ շրջան» բառից, որ Թերես փոխառեալ է բաբելականից (Bertin, Lang. of the cuneiform inscr. էշ 7) — Հիւբշ. 368:

ՆՆՐ «բառ քաղղէական» Brockelm.

Ուս. փոխ. բառից 112 յն. νεῖρος:

+ ՆԵՐ «մէջ». արմատ, որ հնեբի մօտ առանձին չէ գործածուած. որից ունինք ի Եերես «նեբսը» ՍԳր. Ոսկ. Եերեսում, ի Եեր-եսում «միջից» ՍԳր. Եւագր. «վարից, ցած-րից, տակից» ՍԳր. Եղիշ. Եերֆին «մէջի, մի-ջին» ՍԳր. Եւս. քր. «վարի, ցածի, տակի, ստորին» ՍԳր. Եղիշ. Եերֆոյ, ի Եերֆոյ «մէ-ջը, տակը, միջից, տակից» ՍԳր. Ոսկ. սրան-ցից են ծագում Եերֆալոզմն Բ. մկ. Ժգ. Ե. Եերֆազոյն ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. Եերֆ-նակ Ել. Իթ. 5. Եերֆնատուն ՍԳր. Եւս. պտմ. Եերֆնագունդ «ստորին գունդ, խումբ երկրա-ւոր մարդկան» Ագաթ. Յետոսկեղարեան շըր-ջանում՝ յունարան հայերէնի մէջ՝ Եեր դար-ձաւ մի շատ սովորական նախամասնիկ՝ իբր համապատասխան յն. ջ- նախամասնիկին, ինչ. Եերածել=ջ- ձգա, Եերկայ=ջ- ետաւ, Եեր-գործել ջ-բոյճա, Եեր-տրամ-ա-դրեալ=ջ- ձեւ-թեոս Եեր-հակ= ջ-անտեոս, Եերշնչական=ջ-սոչոս ևն: (Ոսկեղարեան գրուածքների մէջ էլ տեղ տեղ պատահում են այս կարգի ձևեր, ինչ. Եերգործել Ագաթ. Եերգործութիւն Ագաթ. Եերկայ Ոսկ. Եեր. Եերհակաւոր Եւ-գրք. բայց բոլորն էլ յետին յաւելուածներ են): Յունարան հայերէնի մէջ Եեր գործած-ուած է նաև առանձին, իբր նախադրութիւն. ինչ. Եեր տեղուշ, Եեր ի տան, Եեր արհես-տիս, ի Եեր մարմնոջն Թր. քեր. Պերիարմ. ևն: (Եւստ) Նշանակութեամբ գործածութեան համար տե'ս ՀԱ 1911, 548) — Այս բոլորի հետ՝ բառերի կազմութեան և գործածութեան կողմից հմմտ. արտ, արտախ, արտախն,

արտաբոյ: Տե՛ս նաև ներքինի:—Նոր բառեր են ներաշխարհ, ներարկել, ներարկում, ներարկութիւն, ներգաղթ, ներգաղթական, ներխուժել, ներխուժում, ներկայացնել, ներկայացուցիչ, ներկայացուցչական, ներհայեցողութիւն, ներշնչել, ներշնչում, ներշնչութիւն, ներփակ, ներփակեալ, ներփակել, ներքնադիւն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. *ner-* ձևից. *արա հետ հմմտ. յն. ένερος «ստորին», ένεροι «ստորնեայք», ένερερος, νερερος «ամենատակի, դժոխային», νερός «վերջինը, յետինը», νεύραι «ամենացածրինները», νεφθεν, ένεφθεν «տակից, վարից», ումբր. nertro «ձախի», հհւա. nordr «հիւսիս», անգսք. norð «հիւսիս», norderra «աւելի հիւսիսային», հրգ. nordrōni «հիւսիսային», անգլ. north, գերմ. nord, որից և փոխառութեամբ ֆր. nord «հիւսիս», սանս. naraka «ստոր-երկրյա աշխարհ, դժոխք» (Boisacq 252 և 665, Pokorny 1, 126 և 2, 334, Kluge 351), Այս բառերը մեկնում են երկու ձևով. կամ կազմուած ու նախդիրով (որ վերևից ցած շարժում է ցոյց տալիս) + *ero-* մասնիկով (այսպէս է դնում Meillet) և կամ *en* «մէջ» նախադրութեամբ + *ero-* մասնիկով (այսպէս է դնում Pokorny 1, 126).—սակայն վերջինս դնում է նաև առանձին *ner-* արմատը՝ «տակը» նշանակութեամբ, որին կցում է վերի յն. և եւրոպական ձևերը, հայերէնից էլ միայն ներքին «տակի», միաները դնելով *en-ero-* ձևի տակ: Այսպէսով հյ. ձևերը բաժանում են երկու խմբի՝ տարբեր ծագումով. «մէջ» իմաստով անցնում են *en* արմատին, «տակ» իմաստով *ner* արմատին:*

ՆշՅ արմատը դնում է ն, իսկ *-եր՝* լծ. հյ. վայր. թրք. *yer* «տեղի», որոյ հետը կան և ի բառս ներել և երկինք, երկիր: Böttich. Arica 77, 263 ներոյ = յն. *νέρε-θε, ένερεθε* և սանս. *naraka*: Lag. Urgesch. 64 ներ = սանս. *nis*, որ մերժում է ինքը Lag. Arm. Stud. § 1610: Müller SWAW 88 (1877), էջ 14 յն. *νέρε-θε, ένεροι* են: Տէրվ. Altarm. 8 սանս. *ni*, զնդ. *ni* մասնիկի հետ + *ri*: Նոյն, նախալ. 117 Թերևս սանս. *antar*, լատ. *inter*

«ի մէջ», Հինք. ներքին, ներս, ներոյ հանում է ներկ բառից: Վերի մեկնութիւնը Bötticher-ից առնելով ձևակերպեց Meillet MSL 10, 275, որ կասկածով յիշում է Հիւրք. IF Anz. 10, 48:— Patrubány SA 1, 194 լիթ. *nerti* «ներմուծել, անցկացնել», գերմ. *narva* «նեղ» բառերի հետ: Ներակ «հակառակ» Nyberg, Hilfsbuch 2, 196 հանում է իրան. **nīyarθa* -ka ձևից. հմմտ. սանս. *nīyartha* — «ստորութիւն, դժբախտութիւն»: Շատ զուր, որովհետև ներ-ձակ յունարան դպրոցի հնարած բառերից է: Նոյնը Hilfsb. 2, 156 ներնուն հանում է իրան. *nīyaθruna-* ձևից (> **nīyahrun* > նեարհուն > ներհուն). հմմտ. պհլ. *nērōk* «գերբնական, մոգական ուժ» < **nīyah-rōk* < **nīyaθrava*-ka: Նախորդի նման սա էլ յունարան դպրոցի բառ է և կազմուած է ներ մասնիկով:

ԳԻՌ.— Պարզագոյն ձևն ունին Ջդ. Լե, Ղրբ. Եր. «ներս, մէջը», Տփ. Եր. «ներս» (օր. Եր ու դուս «ներս ու դուրս»), Խտշ. (ի նախդիրով միասին) ինի (ինչ. տունն ինի, գեղն ինի).—2. Ներս ձևը ցոյց են տալիս Տփ. Լէֆսի, Լէֆսէմէն «ներսի, ներսից», Լէֆսիվը «ներսը, մէջը», Երև. Լէֆսէվ, Ալշ. Մշ. Ջդ. Սշ. ներս (ուր ք ընկած է). Վն. ներս, Երսի, Երև. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Լէրս, Սլմ. Լես, Ախց. Շմ. Ննիս. Լէս, Մկ. Տիգ. Եիրս, Հճ. Լեյս, Ջթ. Եիյս, Եիրս, Հմշ. Մրդ. Եիս, Ջդ. Լեսկուս (< ներս կոյս) Ազլ. Եի՛ս-կումուն (իմա՛ ներս-կազմն) «ներսը»: Բառիս հին գու. ի ներս «մէջը» ձևը տալիս են Զինոր. Պիտ. Վրդն. պտմ. էջ 158, Լմբ. մատ. 38 (ի ներս, ի ներս), Լմբ. Ժբ մարգ. էջ 123 (յովն. ա. 13).—3. Ներք- ձևի ուրիշ ժառանգներ են Տփ. Լէրքի «վարի», Հմշ. Տփ. Լէրքիվը, Ասլ. Լէրքին «ի ներքոյ, տակը» (օր. ծառին ներքին նստիլ), Երև. Կր. Ռ. Լէրքէվ «տակը», Շմ. Լիրքէվ, Մկ. Լիրքիվ, Ջթ. Եիքիվ, Եիրքիվ, Հճ. Եիքիվ, Մշ. Լէրքին. (այս բառի հին ածանցներն են ներկայացնում ներկադաս և ներկանատ Երդն. քեր.):— Զարմանալի ձև է Սվիդ. Երգ՝ձէ «ի ներքս»:—Նոր բառեր են ներսանց, ներսկոյս, ներսդի, ներսկաց,

ներսնաւոր, ներսնոց, ներսոփ, ներֆեանալ, ներֆեանոց, ներֆեալ, ներֆեազործ, ներֆեա-խնձոր, ներֆեակ, ներֆատուն, ներֆսե: Հե-տաքերական մի ձև է Զթ. նիֆսէ «մատան» (հմմտ. ներֆատուն):

ՆԵՐԱԼ «յոյսով լցուիլ կամ սպասել»։ ան-ստոյգ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գոր-ծածուած Վրք. իլար. (Սոփերք ԻԲ. 102). «Եւ քաղաքն ամենայն քաղցր յուսով ներային և աշօք տենչային տեսանել ամենեքեան դէմ» իլարիոնի միայն»։ թերևս պէտք է կարդալ «...քաղցր յուսովն եռային...»։ այսպէսով ենթադրեալ ներալ բառը կը շնչուի:

ՆԵՐԱՑԻԿ «պիտանի բան, խօսքի մեկնու-թիւն, բացայայտութիւն»։ մէկ անգամ ունի Մազ. գամագտ. ժա. գրուած է զանազան ձե-ւերով. այսպէս է գնում Մէնէվիշեան ԶԱ 1911, 547՝ ըստ Բառ. երեմ. էջ 235:

ՆԵՐԲԱՆ (անեղաբար գործածուած) «ոտքի տակը» Ագաթ. Եփր. օրին. էջ 278. «ոտ-քերը մէջը պնդելու կոճղ» (տանջանքի գոր-ծիք) Ոսկ. գծ. էջ 296.—գրուած է ներբոն՝ այս վերջին վկայութեան մէջ, իսկ լեբրան ձևով ունի Վրդ. առ. 317 (երեք անգամ իրար հետեց):

ՆԵՐԲՈՂ, ի հլ. «գովեստ, օրհներգութիւն» Նար. Շար. որ և ներբողեան Պիտ. փիլ. որից ներբողել փիլ. Պիտ. Շար. Նար. ներբողումն ՅՃ. կթ. ներբողաբանութիւն Պիտ. Լն:

Հներից Պիտ. մեկնում է. «ներբողեան է բան արտադրական եղելոյ բարեաց. և ասացեալ է այսպէս՝ յաղագս հնոցն ի գեղս գովութիւնս առնելոյ. գեղս կոչէին զներբափողոցս»։ Այս մեկնութիւնը ակ-նարկում է յն. ἐγ-χώριον «ներբող» բա-ռը, որ կազմուած է ἐν «ներ» մասնիկով χῶρος «տուն, փողոցներում երգելով հան-դէս» բառից. իսկ χῶριον «գեղ», արուար-ձան»։ Այս մեկնութեան համաձայն ՆԶԲ հայ բառը գնում է «ներփողական կամ ներբափողեան, ևս և ներբափողոցեան»։ Անհաւանական չէ դնել ներ-փողոց, ո-րովհետև յունարան հայերէնի մէջ ուրիշ անգամներ էլ ենք գտնում հայերէն թըր-թըրուն և թաւ բաղաձայնների փոխանա-կութեան օրինակներ. ինչպէս՝ ընդ>ենք,

բաղ>փաղ, ապաղարծ>ապաբարց Լն, Ներգանեալ «ծաղկեալ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235. կարդա՝ «ծաղկեալ», որով բա-ռը կդառնայ ներ-գան-եալ՝ գան «ծեծ» ար-մատից:

ՆԵՐԳԱՍԵԱԼ «գովեալ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235:

+ՆԵՐԳԵԻ (ի հլ. ըստ ՆԶԲ, բայց առանց վկայութեան) «նուազ, տկար, ճոզած» Հին բռ. «երեք սուղ վանկերից բաղկացած բառ» Թր. քեր. 64. որից ներգելիլ «ճոզիլ, մաշիլ, նիհարիլ, լորանալ» Բուզ. Ոսկ. փիլիպ. ներ-գեումն ՅՃ. կթ. ներգետս Բժշ. գրուած ներ-ֆեալ Օրբել. հրտր. էմ. էջ 189:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. snerq- «քաշուիլ, կռնծիլ» արմատից. հմմտ. հբգ. sner(a)han «կաշկանդել, կապկալել», մբգ. snēren «կա-պել, սեղմել, ճնշել, ճզմել», հբգ. snar(a)ha «թակարգ», հհիւս. snara «ողորել, գալարել», անգսք. snearh, sneare «շուան, լաւ, թա-կարդ», յն. vāpaxh «թմրիլ, կարկամիլ, ան-դամալուծութիւն»։ Նոյն արմատի snerg- ձե-ւից են անգսք. ge-sneorcan «խորշոմիլ», հհիւս. snerkia «խորշոմեցնել, կնճռել»։ Հնիս. snerq- և snerg- աճած են sner- «ողորել, գա-լարել» արմատից, իսկ այս էլ snē- «մանիլ, հիւսել» պարզական արմատից, որի վրայ տե՛ս նեարդ (Walde 515, Boisacq 657, Pokorny 2, 700): Հայերէն ներգե ձևի մէջ և մասնիկ է, ինչպէս աղբւմ բառի մէջ:

ՆԶԲ լծ. առուգ: Հինք. ներֆեի բա-ռից: Ուղիղ մեկնեց Lidén, Armen. Stud. 65: Karst, Յուշարձան 418 առաջ բառից՝ իրրե ն-երուգ-և, և այս էլ ուլ-գուր. yerik, չաղաթ. arik, օսմ. arəq, եա-կուտ. yari «հիւանդ, տկար»:

ՆԵՐԳԵԻՕՂ «պարգեհիլ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235:

Ներգիւն տե՛ս Նապիս:

ՆԵՐԳՈՎ «վերականգնիլ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235, որի հետ նոյն է ներգրով «վերնակարգիլ» անդ՝ էջ 235 (նախորդից մի քիչ ցած). երկուսից միին վրիպակ:

ՆԵՐԳՈՂ «գաւաճանօղ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 235:

ՆԵՐԵԼ «քաւել, յանցանքը շնորհել. թոյլ

տալ» ՍԳր. Կիրդ. ծն. «տողալ, հանդուրժել» Ոսկ. յհ. ա. 30, 35, 42. Խոր. ներհամ «են-րեմ» Ոսկ. հերոգ. ներելի իմ. գ. 6. ժգ. 8. ներումն նխ. իմ, ներողութիւն Խոր. նար. աններելի նար. Շար. ներութիւն (անհրողութիւն, ներումն» իմաստով) նար. էջ 219, Պղատ. օրին. 321 և յաճախ:

ՆՆՐ ներ մասնիկով թրք. yer «տեղ» բառից, իբր «տեղի տալ»: Lag. Ur. gesch. 65 հսլ. nesti «կրել»? Հինք. ներ «տագհրակին» բառից:

ԳԻՌ.—Ջղ. ներել, Ախց. նրե. Սեբ. ներել, Ազլ. Խոր. Շմ. ներիլ:

ՆԵՐԹԱԿՆ «մեծ մուկ, rat». գիտէ միայն Բաղուսի, Բ. 475 և Գ. 179, առանց վկայութեան:

ՆԵՐԻՔ «վարք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 236:

ՆԵՐԿ, ո հլ, «ներկ» Բրս. մրկ. Յայսմ. Գնձ. որից ներկանել ՍԳր. Ոսկ. Խս. Սփր. ծն. կամ ներկել Սեբեր. Ոսկ. մ. ք. 5. Վեցօր. 152. կամ ներկուլ Ոսկ. հոռվմ. 326. ներկազործ Արծր. ներկած Մանդ. Շար. ներկածոյ Խոր. ներկուած Սփր. թգ. Նդիշ. ծիրաններկ Նւ. պտմ. աններկ Մանդ. երանգներկութիւն Փիլ. նխ. երկնաներկ Մծք. ինքնաներկ Գէ. Խս. լուսաներկ Մագ. ծաղկաներկ Փիլ. սևաներկ Վեցօր. մեղսաներկ Վրդն. օրին. և սղ. նարտաներկ Սեբեր. Վեցօր. 152 ևն: Նոր բառեր են իւղաներկ, ջրաներկ, ներկաբար, ներկանիւթ, ներկալնակ, ներկատուի ևն:

Canini, Et. étym. 169 պրս. nirkh «շքեղութիւն» բառի հետ: Տէրվ. Նախալ. 39 և 102 նի մասնիկով հնխ. rak արմատից. հմմտ. սանս. raլ «ներկել», rakta «գունատը, կարմիր», յն. թէւ = թշւ «ներկել» ևն: Նաղարէթեան, Պատկեր 1892, էջ 300 իրար է կապում ներկ = նարկ և նարկիս, սանս. նիւա «շուր» և նար «բոյր»: Հինք. երանգ բառից: Bit- tner WZKM 14 (1900), 161 պրս. rang «գոյն» բառի հետ: Patrubby, Բանաս. 1901, 29 իբր բնիկ հայ՝ սանս. ran'ga «գոյն» բառի հետ՝ ni- նախամասնիկով: ԳԻՌ.—Ջղ. ներկ, Ախց. Շմ. ներկ, Սլմ. ներկ', Ալշ. Մշ. ներգ, Նրե. Սեբ. ներգ, Գոր.

Ղոր. ներկ, ներկ, Ազլ. Մկ. նիւրկ, Սվեդ. նիւրգ.—բայական ձևով՝ Կր. Մրդ. ներկել, Տփ. ներկիլ, Խոր. Տիգ. ներգիլ, Ազլ. նմ'ր-կիլ, Ջթ. նիյգիլ, նիւգիլ: Նոր բառեր են ներկուկ, ներկուն:

Ներկէս տե՛ս Նարկա:

Ներհակ տե՛ս Հակ:

ԳԻՌ.—Մշ. ներհագ, Նրե. ներհակ ընկնել «յամատիլ, հակառակ գնալ». միաներբ տե՛ս անդ:

ՆԵՐՁՈՒՆ. նորագիւտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մագ. թղ. 134՝ անիմանալի մի ոտանատրի մէջ. ներծուն նպաստ նաջան նեռին նարին կի-զողական (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 175):

ՆԵՐՁԱՆԱԿ «քերթող կամ տէր». ունի մի-այն Բառ. երեմ. էջ 236:

[ՆԵՐՏ. այս բառը մէկ անգամ գործածուած է Բուզ. գ. 22 (Եմուտ ի ներքոյ փղին, հարկանէր զնիրտս փղին և անդէն ընկնոյր զփիղն) և երեք անգամ Մագ. թղ. ք. է, կր. (Որք յայգոյ անպտղացեալք և ի ներտից արտակացեալ.—Ջներտս տրամիրս խոկաս կակղացուցանել.—Անփղաբեր և յայոց յոգ-նատեսիլ ներտից և արմատոց հերքեալ. էջ 106, 72), Առաջին օրինակում ներկայացնում է մարմնի մասերից մէկը, միաներում «արմատ» նշանակութիւնն ունի, որ կարելի է հասկանալ «բոյսի ջղաթիւրը», ինչպէս յն. Նհ «ներտ», ջիղ. Ջ. բոյսի ջղաթիւրը: ՆՆՐ մեկնում է «ներքին և սերտ մասն մարմնոյ և արմատոյ ևն. որպէս ներտ, ջիղ, կաշի, կեղև կամ ծուծ, ամրութիւն». իսկ ՋՐ ուղղակի նոյն է դնում ներտ բառի հետ: Այս բացատրութիւնը ճիշտ է, որին իբրև ապացոյց կարող ենք յիշել Պղատ. տիմ. 161 և 163 հետեւեալ վկայութիւնները. Միսք և ջիւք յարենէ լինին. ջիւն իսկ ներտիցն... և միսքն մածեալ յարենէն յայնմանէ՝ որ մածի անշատելով ի ներտիցն. Ոչ ևս դարձեալ ի ներ-դիցն արին և ի ջղացն մեկնելով. տե՛ս և էջ 165՝ վեց անգամ յիշուած. այս բոլորի դէմ բնագրում դրուած է. Նհ, Նմ «ջիղ, ներտ»:]

ՆԵՐՅԻԿ. անստոյգ բառ. երկու անգամ

գործածում է Քեր. քերթ. «Եւ եւ քան զայս պաճարանս գացուք՝ զնեքցիկ բանին առ մարմին միահոմեալ խառնմամբ՝ անտրոհելի բաղադանեալ... ծանի՛ր զնեքցիկ բանին» ՆՂԲ մեկնում է «իբր նեքքին իսկութիւն կամ իմաստ կամ հաւաստիք» — Անշուշտ նոյն է վերի նեքացիկ ձևի հետ:

Նեքքին տե՛ս Ներ:

+ ՆերֆիՆի (-նույ, -նեաց) «կոտած. 2. կանանցի կուտ պաշտօնեայ կամ վերակացու» ՍԳր. Բուզ. որից ներֆինացալ կանոն. ներֆինացուցանել կամ ներֆինացուցանել «կոտել» Շիր. քրոն. ներֆինացալեա Դան. ա. 3—18:

= Կազմուած է ի մասնիկով՝ հյ. ներֆին բառից, նմանողութեամբ կամ թարգմանաբար իրանեանից. հմմտ. սոգդ. ntryk (կարդա՛ antarkə) «նեքքինի. 2. կոտած», կազմուած իրան. antar > պրս. انتر andar «մէջը» բառից:

ՆՂԲ, Ինճիճեան, Հնախ. Բ., ՆՂԲ ներֆին բառից: Տէրվ. Altarm. 35 ի մասնիկով ներ = սանս. nar, զնդ. nar, պրս. nar «այր մարդ» + ֆին (իմա՛ կին) բառերից: Հիւրշ. ZDMG 30, 774—9 ծիծաղելի է գտնում այս մեկնութիւնը. որովհետեւ այս պարագային պիտի ունենայինք *նեքակնի. բառը գալիս է *նեքֆէնի նախաձեռնից: Müller SWAW 88 (1877), 14 ներ «մէջ» բառից և ո՛չ թէ սանս. para «այր» + կին: Հիւրշ. յն. ἀνεκροτήρ «անկարող» բառից: Ուղիղ մեկնութիւնը վերեւի ձևով տուաւ Meillet REA հտ. 2, էջ 5:

ՆերֆնԱՐ «մի տեսակ բոյս, anthyllis» Գաղիան. առ Ռոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 2197. անստոյգ բառ:

Նեքքոյ, Նեքքա տե՛ս Ներ:

— ՆեՅՈՒԿ «մոյթ, յենարան» Եւ. իե. 38. Գ. թագ. է. 23. Փիւ. ևն. որից քնդդիմանեցուկ Պիսիդ. Վրդն. ծն. նեցուկաւոր, աննեցուկ (նոր բառեր). անսովոր ձև է՝ արմատից կազմուած՝ աննեց «աննեցուկ» Երզն. երկն. ոտ. (էջ 26):

= Կազմուած է նի մասնիկով յենուլ բայից, իբր *նի-յեց-ուկ:

Ուղիղ ևն մեկնած ՆՂԲ, Պատկ. Изслѣд. 14, Meillet, Rev. crit. Թրգմ. Բազմ. 1898, 120 ևն:

ՆեխՍ կամ **ՆԷՆՍ** «լաստ». ունի միայն Բառ. երեւ. էջ 236 և 237. երկու ձևերից մին կամ միւսը սխալ:

*ՆեՔԱԻՈՎ «խեղ կամ կաղ». ունի միայն Բառ. երեւ. էջ 236 և 237 ներֆաւով և նէֆաւով ձևերով. սրանց աղբիւրն է Եւագր. 238, որ գրում է «տային Փարաւոնի նեքաւով» կաղ Փարաւոնի»: Նոյն բառը շատ աւելի ուշ գործածում է Ջըր. սարկ. Ա. 4՝ «անկարող, անճարակ, տկար» իմաստով. «Եւ նեքաւով Ջաքէոսս ի պախարակելոյ ազատ արարէք»:

= Եզդպտացոց Նեֆաւով թագաւորի անունն է = եբր. נֶכֶד Nəkö, եզդպտ. Nkəw, Nekōw. ասոր. Nikū, Nikkū, յն. Νεχάω, որ հին մեկնիչները հանկուղ եբր. נֶכֶד nēke «հարուածեալ» = եթով. ነባዬ nakaya, արաբ. نَكَا naka, ասոր. نَڪَا nəkā, ասոր. nakū «վնասել» արմատից, մեկնել են «կաղ կամ հարուածեալ» — Աճ.

ՆՁԱՁ «սարում բուսած մոշեփայտ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2198:

*ՆՁԱՐ «վտիտ, ճոզած». մէկ անգամ ունի Մանդ. զ. «Մատուցանէք ի սեղան իմ հաց պղծութեան, զխոտանն և զյափշտակեալն և զանօգուտն, այսինքն զնղարն» (այլ օր. զնիւհարն). մէկ անգամ էլ Սոկր. 668. «Ո՛հ տանելով սառնամանեացն, քանզի յոյժ նզարս տկար մարմին ունէր»: Նոյն բառն ունինք և նիգար ձևով, որ գիտէ Բռ. երեւ. էջ 235՝ ներգն բառի բացատրութեան մէջ (տպ. նիւղար, բ տպ. նիգար) և էջ 302՝ վտիտ և նիւհար բառերի մօտ:

= Պհլ. nizār, պրս. نيزار nizār «նիհար, վտիտ, չորացած». հին հայ ձևն է նգար՝ համաձայն սղման օրէնքի, նոր ձևն է նիգար՝ համաձայն պարսկերէնի — Հիւրշ. 203:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՂԲ:

ԳիՌ. — Հատ ՆՂԲ ուկ. մգար:

*ՆՁՈՎ, ի հլ. (մանաւանդ անեղաբար դործածուած) «անէծք, բանադրանք» ՍԳր. Եփր. ծն. որից նզովել ՍԳր. նզոված Եփր. յես.

նգովանք փիլ.—նգով և անէծք համանիշ-
ների տարբերութեան վրայ տե՛ս Տաթև.
հարց. 388:

=Պհլ. *nizav ձեկց, որ աւանդուած չէ.
այս ձեկը կազմուած է ni մասնիկով (վերկից
ցած շարժում ցույց տուող) շս գոշիւ, կո-
շիւ, կանշիւ արմատից. հմմտ. զնդ. շս «գո-
շիւ, աղոթիւ», zava «գոշիւ», zbā «գոշիւ,
քարոզիւ», nizbayēmi «բողոքիւ, գոշիւ»=
սանս. hu, haya, hvā, hvāyāmi, պրս. ۵۱۱;
zāva «ողոր», լալիւն: Ըստ այսմ հլ. նգով
նշանակում է բուն ձվերից ցած՝ մէկի վրայ
կանշիւ: Իրանեան բառը պատկանում է հնիս.
g'hayā-, g'hay- «գոշիւ» արմատին, որի ալ
ժառանգորդներն են հսլ. zovā, zūvati, բուլ-
գար. zovā, սերբ. zōvēm, հլեկ. zovu, zvāti,
ռուս. зову, звать, սլով. zōv «կոշ», լիթ.
žavėti «կախարհիւ». լեթթ. zavēt «կախար-
հիւ» (սակայն բուն «անիծիւ»), հիոլ. guti
«ձայն» (Trautmann 367, Pokorny 1, 222,
529 և 563): Հայերէնը փոխառեալ է իրան-
եանից, որովհետեւ բնիկ լինելու դէպքում պի-
տի ունենայինք՝ ձաւ կամ *նձաւ, և կամ եթէ
g'h համարենք երկու ձայնաւորի միջև,
*նգաւ, բայց ո՛չ նգով, ըստ որում հնիս. au
տալիս է հլ. -au, իսկ իրան. -av>հլ. -ով,
հմմտ. hauravah<զնդ. husravah-, դարմ<
զնդ. *dušravah-, պաղ. dusrav:

Müller SWAW 42. 253 և սրանից ԼԼ
Justi, Zendsp. 127 զնդ. zbā, nizbayēmi
ձեկերի տակ: Հիւբշ. KZ 23, 24 յիշում է
սանս. hu, զնդ. zu, հսլ. zovā «գոշիւ»:
Lag. Arm. Stud. § 1616 մերժում է այս
բոլորը՝ ձեկ և նշանակութեան տարբե-
րութեան պատճառով: Տէրվ. Նախալ. 81
սանս. hu, զնդ. zu, հսլ. zvati, հլ. գո-
վի, գգուի, գգուի ձեկերի հետ: Հիւնք.
անգովոգ բառից: Osthoff BB 24, 179 և
Meillet MSL, 11, 395 ձեկերպում են
վերի ձևով: Meillet (անձնական) գրում
է թէ Հիւբշ. Arm. Gram. բառս յիշելը
պատահական մոռացման արդիւնք է:
Ըստ Osthoff բառս բնիկ հայ է՝ ու ձայ-
նի պատճառաւ, բայց ճիշտ այս ո-ի
պատճառաւ է, որ բառս փոխառեալ է,
ինչպէս ցույց տուինք վերը:

Գիթ.—Սլմ. նգովի, Երև. նգովի, Ձթ. Շմ.
նգովի, Մշ. նգովի, Ազլ. Տփ. նգովի, Ղրբ.
նգովա՞ծ (բայը առանձին չի գործածուում),
ՆԱՐՈՒԱԼԱՐԴ (կամ սխալմամբ նգովաւոր
գրուած) «ճփնի, դափնեվարդ, լտ. nerium»
Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2199:

*ՆԵՆՆԱՍ, Ի-ա հլ. «մի տեսակ անծանօթ
թռչուն է». մէկ անգամ՝ ունի Յոթ. լթ. 13.
«Թեք թռուցելոց նէեղասաց». մեկնուած է
զանազան ձեկերով. այսպէս՝ «նէեղաս» հաւ
է ի Միջագետս ասորոց, որոյ թեքն վայելու:
և թռչելն գուրթարար. Ակիղաս բազէ ասէ,
և այլք մարախ. այլ նա այլ է և սոքա այլ.
Հին բռ.:

=Երբ. ՈՂՂՅՆ ne'elāsā բառն է, որ գոր-
ծածուած է բնագրի համապատասխան տե-
ղը, անստոյգ նշանակութեամբ. ոմանք հա-
մարում են «սիրամարդ» (այսպէս Ս. Գրքի
անգլ. New York 1894 թարգմանութեան մէջ
գրուած է «peacock, սիրամարդ»), այլք
«չայլամն» (այսպէս Պօլիս 1895 Ս. Գրքի
գրաբար հրատարակութեան մէջ, ծան. «Երբ.
թեք շայլեմանց ցնծան»), Ըստ Gesenius
1771 տպ. էջ 594 բառս ծագում է ՈՂՂ 'Is
«վայելիւ» արմատից և նշանակում է «թըռ-
չունների թեկերն ուրախ թափահարելը»: Բառս
յն. տառադարձուած է ve'elāsa, ve'elāsa, որից
էլ հայ ձեկ:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ: Վերջին ան-
գամ տե՛ս Macler ՀԱ 1927, էջ 615:

*ՆԵՆՆԱՍ. «անծանօթ մի թռչուն է». մէկ
անգամ ունի Յոթ. լթ. 13. «Եթէ յղասցի ա-
սիդն և նէեսայն». մեկնուած է զանազան
ձեկերով. հմմտ. «Ակիղաս տառեղն թարգմա-
նեաց զնէեսայն. Ոսկիփ.—Յղասցի ասիդն և
նեսայն. Առանց սերման երկու իրս լինի ի
նմանէ. սողուն է նա յերկրին փղշտացոց
սեւզոյն կերպիւ. Ասիդն զձուռն ընդ բերանն
փսխէ. և բուռանի ծառն՝ որ կոչի աթիթ. և
անտի կենդանակերպի նէեսայն. և ծառոյն
ոստքն գործին և տերեւն են ոսկեգոյնք և ոս-
կեթելք». Լծ. կոշ.: ՆՀԲ կիսատ է բերում Լծ.
կոշ. վկայութիւնք. պէտք է շարունակել այս-
պէս. «...տերեւն են ոսկեգոյնք և ոսկեթելք
սրմակերպք, որ ի տունս թագաւորաց հազիւ

գտանին: Եւ ասիղն որ էարկ զձուն՝ մոռացաւ թէ ուր ցրուեաց. զի ոչ ետ նմա բաժին ի մասսութեան: Ուծացաւ յորդոց իւրոց իբր թէ ոչ յիւրմէ: Քանզի զորդիսն իւր ինքն ոչ սնուցանէ. այլ զձուն զոր արկանէ, անտի բուսանի ծառ, որ կոչի ասիդ. և անտի կենդանակերպի նէսսայն առանց սերման ամուսնութեան» (Լծ. կոչ. էջ 110—111):

= Եբր. נִצְחַן *noṣā* բառն է, որ գործածուած է բնագրի նոյն տեղում և նշանակում է «թռչունի մեծ փետուր» (Gesenius 15րդ տպ. էջ 488 և 17րդ տպ. էջ 494, 517). Ըստ այսմ ունինք անգլ. թարգմանութեան մէջ (New York 1894) «or wings and feathers unto the ostrich», Պօլսոյ 1895 թ. հրատարակութեան մէջ «երբ. միթէ իցե՞ն նման թևոց և փետրոց արագիւն»: Յունարէնում ամբողջովին ձևափոխուելով դարձել է «ἐάν σουλάβη ἀνέδα καὶ νέσσα (ալլ ձ. νεσσα)», որից և հայերէնը:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀԲ: Վերջին անգամ Macier ՀԱ 1927, 615:

ՆԵՂՈՒ տե՛ս Նիշուղ:

ՆԺԱԿԱՆ «տէր». տե՛ս նամակ բառի տակ:

ՆԺԱՐ, ի հլ. «կշռի աշք, թաթ» Իմ. Ժա.

23. Բրս. հայեաց. նար. Մաշկ.:

= Նոյն է վրաց. ნიჭი *niṣi* երկարի «յախճապակի, ճենապակի», ნიჭი *niṣi* երկար «խեցեմորթի կեղևը կամ խեցին, մարգարտի պատեանը, սաղափ» բառերի հետ: Նահապետական կեանքում նժարը խեցեմորթի մի խեցի կամ մի կեղև էր. հմմտ. յն. πλάστιγγ «ոստրէի կեղև. 2. կշիռքի նժար»: Ըստ այսմ հայ բառի նախնական նշանակութիւնն է «խեցի»: Բայց որովհետև այս իմաստը չըկայ հայերէնում, իսկ վրացերէնի մէջ էլ «նժար» իմաստը գոյութիւն չունի, ուստի երկուսն էլ բխում են մի երրորդ աղբիւրից, որ կարող է լինել կամ խալգերէնը և կամ թերևս (ծ-ի պատճառաւ) կորած իրանեան մի ձև—Աճ.

Աւգերեան, Բցտր. լփ. և կշռ. 139

«Թերևս պրս. երկար»: (Այս բառի վրայ տե՛ս նգար):

*ՆԺԴԵՂ, ի հլ. «պանդուխտ» ՍԳր. Բուզ. Եւ. պտմ. գրուած է նաև նշեմ Եփր. եբր.

224. Նորագիտ Ա. մնաց. «ժգ. 19. որից նրծ-դեմիլ Ոսկ. ևս. նժեմեմալ Արծր. նժեմա-կից Բ. կոր. ք. 19. Հոմանիշն է պանդուխտ. երկուսի տարբերութիւնն այն է, որ նժեմ շեշտում է օտար երկրի մէջ բնակութիւն, իսկ պանդուխտ օտար տան մէջ բնակութիւն. սրա համար է որ Մն. իգ. 4 և Ա. պետր. ք. 11 յն. παροικος καὶ παρεπιδημος թարգմանուած է պանդուխտ և նժեմ. նոյնն են հաստատում նաև պանդխտանոց բառը և նժ-դեմ բառի ծագումը:

= ՊՀլ. *niṣdeh «պանդուխտ, տարաշխարհիկ» բառից, որի հին ձևերը պիտի լինէին հպրս. *niṣdahyu-, զնդ. niṣdan'hu-, կազմուած niṣ «արտ-», դուրս» նախդիրով՝ dahyu-, dan'hu-, deh «գաւառ, երկիր, գեհ» բառից: Այս բառերը աւանդուած չեն իրանեան գրականութեան մէջ, բայց կան ուրիշ մասնիկներով՝ զնդ. uz-dahyu- «տարագիր». antarə-dahyu-, ādahyu- «իր երկրում ապրող», սոգդ. 'ntyw (= *an. dahyu-) «աքսորական», իբր հլ. աճ-դեմ: Հլ. նժեմ իր է ձայնաւորով մատնանշում է պարթևական բարբառային մի ձև, որ այլուտ ծանօթ չէ մեզ—Հիւրշ. 203:

Windisch. 21 դեմ բառից; Böttich. ZDMG 1850, 359, 183 սանս. nir և dasya բառերից, որոնք վերի ձևերի համապատասխաններն են: Lag. Urgesch. 598 das արմատի տակ: Նոյն, Btrg. baktr. Lex. 26, Տէրվ. Մասիս 1882 յունիս 24 վերի ձևով: Հիւնք. պրս. նիսք «չիք» և դեմ բառերից. յիշում է նաև նաշքա «անօթի, քաղցած»: Ուղիղ մեկնութիւնը վերջին անգամ Meillet REA 2, 233:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ნიჭი *niṣi* երկարի «նժեմ» (տե՛ս Մառ, Հայ-վրաց. յարաբերութ. էջ 41):

ՆԺՈՅԳ, ի հլ. «ընտիր ձի» Ա. մկ. գ. 35. Ոսկ. Եբր. ք. 471. տիմ. 93 (գրծ. նժուգոֆ), Բուզ. Փարպ. որից նժոյգաձիգ «ձիապան» Արծր. նժուգաւոր Ոսկ. ք. տիմ. 207 (չունի ՆՀԲ). գրուած է նաև նոյժիկ ՀՀԲ, նշոգ ԱԲ, նժոյք և այս էլ յոգնակի կարծուելով՝ շինուած է սեռ. նժոյից ՆՀԲ:

ՆԻԱՆԴԱԿ, ի-ա հյ. ասէգ, նիւալկ», ու-

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. kneig²h- արմատից (ստորին knig²h- ձայնդարձից), որի նախնական նշանակությունն էր «յինուիլ» (Meillet, Dict. étym. It էջ 205), յետոյ դարձաւ նաև «փակել» և «ծռել, թեքել» (Pokorny 1, 476): Ցեղակիցներէից հմմտ. լատ. coniveo, conivo «փակել, յատկապէս կողմէր» աչքերը փակել, թարթել, աչք փակել (չտեսնելու տալ), ներողամիտ լինել, համաձայնուիլ, կուրանալ, բոյսի ծիլերը փակուիլ», nictare «աչքերը թարթել» (առաջին նշանակութիւնը հղել է «յինուիլ», ըստ վկայութեան Festus-ի), nitor (հլատ. gnitor) «վրան յենուիլ, ուժով թեքուիլ, ճիգ անել, երկնել (ծննդկանի)», nesus, nixus «ճիգ արած, ջանք գործ դրած, յենուող, յենուած (գաւազանի վրայ, ծառի դէմ ևն), հաստատուն», գոթ. hneiwon, hnaiw, հիսլ. hnīga, hneig, hnē, անգլ. և հրգ. hnīgan «թեքուիլ»: Հայերէնի մէջ ունինք թէ «յինուիլ» և թէ «փակել» նշանակութիւնը, որովհետև նիգը այն փայտը կամ երկաթէ ձողն է, որ դռան ետին յեննլով փակուած է դուռը: Կատիներէնի հետ բոլորովին նոյնանում են հյ. գու. եիֆ. տալ «սեղմուիլ (կղկղանքը դուրս տալու համար)» = լատ. nitor «faire des efforts pour aller à la selle ճիգ գործ դնել կղկղանքը դուրս տա-

լու համար» և նիֆ տալ «ճիգ անել ծննդկանի՝ երախան արգանդից դուրս քշելու համար» = Լտ. nitor «enfanté, երախայ բերել»։ — Աճ.

Տէրվ. Altarm. 67 և Նախալ. 90 սանս. nah «կապել», nahana- «գամ, պահանջ, նիգ», Լտ. necto «կապել» բառերի հետ հնիս. nagh «կապել» արմատից։ (Ըստ Walde 512 սրանց արմատն է հնիս. neg'h-, որ պիտի տար հյ. նեճ, նոյն իսկ հնթադրելով հնիս. (երկար ē-ով) nēg'h > *նիճ, բայց ոչ նիգ)։ Հիւնթ. կեֆել բայից։ Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. عاك ank, اعناک i'nāk «դուռը փակել», معناک mi'nak «դռան նիգ կամ փականք» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. էջ 106)։

ԳԻՌ. — Ախց. նիֆ դուռը փակելու համար յետևից գցուած ձողը», Խրթ. նիֆ', Ազլ. նագ' նոյն նշ։ — Հին Զղ. նիլը «ծանր բաներ շարժելու երկաթ ձող, լինգ» (գրուած է նիւգ՝ Սարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 90, 119), Սիփ. նիգ (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 248), Երև. Բլ. Շիր. լինգ. (ըստ այսմ վերջինիս ծագման ընթացքն է եղել՝ նիգ — և յաւելուածով՝ նիւգ — առաջին ռնգականի տարանմանութեամբ էլ՝ լինգ, ինչպէս բացատրեց Արշակ Տօնեան, դասախօս մեր համալսարանում)։ — Թերևս նոյն է նաև Կր. Ննիս. Պլ. նիֆ «մի տեսակ փորկապութիւն, épreinte», նիֆ տալ Ակն. Կր. Մշ. Շիր. Պլ. «սեղմուիլ (կղկղանքը դուրս տալու կամ ծննդկանի՝ երախան արգանդից դուրս քշելու համար), որից Տփ. լֆէցնիլ «փորը քիչ քիչ և ցաւով դուրս գալ»։

ՓՈՒՆ. — Ուտ. լինգ «լծակ» գւռ. լինգ ձեկից։

ՆԻԳ «գետնափոր հորերի միջի թունաւոր գազը». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Սմբ. դատ. էջ 3 և 30. «Վասն որ ոք զիր հորն բանայ և մարդ ածէ ի ներք՝ նա նիգն սպաննէ. Լու մարդն ի նգէն խեղդվի»։

ԳԻՌ. — Հոս և Պարսկահայք ունին նիֆ «ծանր և թանձր օդ՝ որ գոյանում է գետնափոր տներին, հորերի մէջ կն» (Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 503)։

*ՆԻԶԱԿ, ի-ա հլ. «տէգ, գեղարդ. 2. լայնաբար՝ գեղարդի բունը, տէգի կոթ. 3. նիզակածն խնձորով վահան»։ ՍԳր. որից նիզակակից «զինակից, կռուի դաշնակից» ՍԳր. Ագաթ. նիզակաբեկ եզեկ. լթ. 9. նիզակաբուն եփր. Թգ. Բուզ. նիզակաւտէգ Բուզ. Կ. 37. Փրպ. (այսպէս ուղղել նաև Մծր. էջ 359 նիզակաւեղ գրչութիւնը՝ ըստ ՀԱ 1911, 502). նիզակաւոր նորագիւտ Ա մնաց. Ժր. 8, 24, 34, Բ. մնաց. Ժգ. 8. Բուզ. նիզակընկէց Եւագր. նիզակագերաւեղի նոնն. 56. նիզակացութիւն (նոր բառ) կն։

= ՊՀԼ. 19 Ե, nēzak, մանիթ. պհլ. յի՛ nīzag (Salemman, Man. Stud. 3AH 8, 100) «աշտեայ» բառից. հմմտ. պազ. nēza «կարճ տէգ, սուփն», պրս. ۵ نيز nēza «տէգ, սուփն», نيزاك nēzak «կարճ աշտէ՝ զոր կրեն ի ձեռքս», nēza-var «սուճաւոր», զնդ. naēza «ծայր, մանաւանդ ասեղի» (Bartholomae, Altir. Wört. 1037)։ Իրանեանից են փոխառեալ նաև բելուճ. nēza «նիզակ», ասոր. ܢܝܙܐ nīzkā «աշտեայ, նիզակ», արաբ. نيزاك naizak «կարճ տէգ», արևել. Թրք. نيزا naiza «սուփն»։ ՊՀԼ. nezak ձևը Մարքվարթ REA 8 (1928), 213 մեկնում է իբր <*naizak <naδ-čak, որ *naδ > nay «եղէգ» բառի նուազականն է. այսպէսով նիզակ նշանակում է բուն «եղէգնիկ». հմմտ. կեւ, որ բուն նշանակում է «եղէգ»։ — Հիւրշ. 204։

Նախ Schröder, Thesaur. 46 դրաւ արաբ. naizak բառից փոխառեալ։ ԳԴ պրս. նիյգէ։ — Նոյնը յիշում է նաև ՆՃԲ. Böttich. Rudim. 47, 159, Arica 74, 216, Müller SWAW 42, 253, Lag. Ges. Abhd. 65, 217, Հիւրշ. KZ 23, 403 պրս. nēza։ — Մորթման ZDMG 31, 423 իրանեան ձևերի հետ նաև բեքտ. nizabulu «կոթող», որ համարում է բարդուած նիզակ + յն. ۵۳۱۰ «կոթող» բառերից։ Հիւնթ. նպրս. նիյգէֆ և հպրս. նիյգաֆ! ՓՈՒՆ. — Թրք. գւռ. S. müzeg «նիզակ» (տե՛ս Բիւր. 1899, 799), որ շատ կասկածելի է։

Նիզաւր տե՛ս Նզար։

*ՆԻԼ «լեղակ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2201։

= Պրս. نيل nel, նոր արտասանութեամբ nīl, niyl «լեղակ»: Մագոմբ տե՛ս լեղակ բառի տակ:—ԱՃ.

*ՆԻԼՈՒՄ «մի տեսակ հանքային նիւթ. disthène, որ է silicate d'alumine, ասու. xianитъ». յետին ժամանակի բառ. գիտէ միայն Պատկ. Драгоцен. камни, էջ 28:

= Պրս. نيلم nīlum? նոյն նշ. (բառս չբերանն ո՛չ ԳԴ և ոչ կամուս):

Ուղիղ մեկնեց Պատկ. անդ:

*ՆԻՀ «սակ, վաճառելի ապրանքների վրայ պետութեան կողմից դրուած գինը» Վրդն. խր. Տաթե. ամ. էջ 139 (երկու անգամ). գրուած նաև Եփեք Առաք. լծ. սահմ. 506. Ենն Սմբ. դատ. 163, 164 (այլ ձ. Ենն):

= Պրս. نيرخ nīrx՝ նոյն նշ. (Horn § 1027. Будаговъ 2, 282. գործածական է այժմ էլ Պարսկաստանում (Մակու Լեն) և արտասանում է пәرخ ըստ Թադ. Աւղալբէկեան). որից փոխառեալ են նաև վրաց. ნიხი ნიხურის կամ ნიხი ნიხის «makca, սակագին», քրդ. пәrx, пәxəг «սակագին»:—ԱՃ.

ՆԶԲ (յաւել.) պրս. եին, երեւոյն «գնել» բայից:

*ՆԻՀԱՐ (ի-ա հլ. ըստ ՆԶԲ, բայց առանց վկայութեան) «վտիտ, լղար» Նիւ. բն. Շիր. Ցայսմ. Ոսկիփ. որից երեւոյն Սոկր. ա. 4. երեւոյնալ, երեւոյնիւն ԱԲ:

= Պհլ. *nihār կամ *nehār? հմմտ. պրս. نهار nihār (կամ نهار nahār, ناهار nāhār) «պակասումն, նուազումն մարմնոյ, անօթութիւն»:—Հիւրշ. 203:

ԳԴ պրս. եհար, եահար, եիգար: Եագրեան, Արեւելք 1884 նոյ՝ 16 դրաւ սանս. har, hē արմատից: Տէրվ. անդ. դեկտ. 6 պարսկերէնից: Հիւնք. պրս. եիգար բառից:

ԳԻՌ.—Կր. Տփ. երեւար, Սեբ. երեւարալ:

ՆԻՆՁ «քուն, թեթե քուն» Սղ. ճլա. 4. Առակ. դ. 4. որից նեջել «քնել» ՍԳր. «մտանել առ կին» ՍԳր. «դադարիլ, հանգարտիլ» Եփր. օրին. «մեռնիլ, վախճանիլ» ՍԳր. Ոսկ. նեջեամ «քնեմ» Եփր. աւետ. նեջեցեալ «մեռել, մեռեալ» ՍԳր. նեջեցուցանել ՍԳր. Եփր. Թգ. դժուարանիւն Պղատ. օրին. քաղցրանիւն

Արծր. նեջարան, նեջաւեան (նոր բառեր), աննեջելի (երեք և միայար) «չքնող» ԱԲ:

Պատահական նմանութիւն ունի հինգրուտ. nīnd «քուն», որ գալիս է սանս. nidrā «քուն» բառից (արմատը drā՝ ni մասնիկով): Klaproth, Asia pol. 348 Թիբեթ. niig, 104 բենգալ. nīn և սանս. niszdana: Հիւնք. զենել բառից: Patrubany SA 1, 210 հնիւ. *ni-nidh-jo ձեկց. հմմտ. սանս. nidrā «քուն», ni-nidrā-su «քուն, քնկոտ», ni-dha-na «վերջ, մահ»: ԳԻՌ.—Գոր. Ղրբ. եէնջ, Երե. Մշ. եունջ, բայական ձևով Երե. նեջել, Գոր. Ղրբ. նեջիլ, Զթ. Տփ. նեջիլ, Գվ. նեջել, լեջել, հն. Մշ. նեջալ, Շմ. մեջիլ, Եւղ. լեջիլ «քնել, նեջել»: նոր բառեր են հաւանել հն. Մշ., նեջուկ հն. «թեթե քուն», կրկնութեամբ բուն-նունջ Երե. Ղգ., քնեջել Բբ.:

*ՆԻՇ «պէտ, հետք, նշան» Եփր. ծն. Խոր. Յճխ. «նշաւակ» Մագ. դամագտ. (տե՛ս ՀԱ 1911, 665). որից այս երշ «այս ինչ, այս ինչ տեսակ» Եզն. 46. Եզել «նշան դնել» Գնձ. նշաւորել Արծր. վաճառականիշ Բուղ. դ. 2. բոցանիշ Շար. խաչանիշ Յճ. իմ. եկեղ. Մաշտ. կայծանիշ Մագ.:

= Պհլ. *niš բառից, որ թէև աւանդուած չէ իրանեան գրականութեան մէջ, բայց նրա գոյութիւնն են ապացուցանում հայերէնից ջոկ՝ իրանեանից փոխառեալ ասոր. ܢܝܫ nišā «նշան, դրօշ, նշանակութիւն, պատահումն, նպատակ, օրինակ, նիւթ» և քրդ. نیش niši «նշան, ցուցմունք»: Սրանց հետ հմմտ. նաև նշան, նշանակ:—Ոմանք ասոր. ܢܝܫ nišā, ܢܝܫܐ nišā «նշան» բառը կցելով երբ. ܢܝܢ nēs «նշան, իբր նշան տնկուած ձող», արամ. nissā, nesā «նշան, հրաշք» բառերին, համարում են բնիկ սեմական, փոխառեալ ասոր. nišu «կանգնեցնել, բարձրացնել (ձեռք, ալք՝ յաղօթս, յերկինս)» ձեկց (տե՛ս Gesenius¹⁷, 507, Delitzsch, Assyr. Handwb. 485): Այս պարագային հայը փոխառեալ կլինի ասորականից:—Հիւրշ. 204, 312:

ՆԶԲ վրաց. ნიշი: Windisch. 42 սեմ. nēs ձեկց: Lag. Ges. Abhd. 66 ničyu արմատից, որ անցել է ասորերէնի: Հիւնք. նշան բառից:

Փոխ.—Վրաց. ԵօՅօ նիշի «նիշ, նշան, հրաշք», ԵօՅօ նիշա «անասունների ճակատին սպիտակ նշան», թուշ. ԼեօՅօ լիշա «երշան» (Վրաց. «հրաշք» նշանակութեան համար համեմատել հյ. նշան «նշան և հրաշք»):

*ՆԻՇՈՒՂ կամ ՆՇՈՒՂ «ալոճ» Բժշ. Ամիրտ. ունի միայն շրու. § 2208, § 3374 և յաւել. § 188. սրան պէտք է կցել նաև նէշու, որ Բժշկարանից առնելով յիշում է շրու. § 2200՝ իբր անծանօթ մի պտղեղէն:

= Պրս. نيشو nīšū կամ نيشه nīšə «տեսակ ինչ շրորոյ»։—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ), յետոյ Նորայր շԱ. 1923, 498:

ՆԻՍ «օգի շնչելը, փշին, քամի». անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. լ. «Ստորիջեալ ընդ լուսանցսն մանրամաղ փոշեմետեակութիւն վսամական սթափառումն ի նսէ օգոյն զմիմեամբք հոլովեալ»։ ուր բացատրական ի նսէ կարող է ենթադրել ուղ. «նիս կամ *նու»:

Բառիս մասին տե՛ս նսեն ձևի տակ՝ ՆՂԲ-ի կարծիքը: Կայ և արար. نيس

nīs՝ «հիւսիսային քամի» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 679):

*ՆԻՍԱՆ «եբրայական առաջին ամիսը՝ որ սկսում է զարնանային հասարակածից» ՄԳր. Կոչ. 280. Փիլ. ել. ա. 1. Բրս. մրկ. լծ. պրպմ. 611, որ և նիսեան «մարտ» Մագ. թղ. 135:

= Եբր. נִסָּן nisān բառի յունարէն νισά (Sophocles 784) տառադարձութեան միջոցով: Եբրայական բառն էլ փոխառեալ է բարեւ. nisanu ամսանունից, որ է ասոր.

𐤒𐤍𐤔𐤀𐤁 ni-sa-an-nu, դաղափարագրով գրուած 𐤒𐤍𐤔𐤀𐤁 nisanu «նիսան ամիսը»: Սրանք հաւանաբար կազմուած են nīsu «սկիզբ, սկզբնատրութիւն» բառից՝ -ān մասնիկով (Delitzsch, Assyr. Hndwb. 470, Strassmaier, Alphab. Werzeich. 765 և 808): Սեմականից փոխառեալ է նաև պրս. > ousm. نيسان nīsān «ապրիլ» ամիսը:

Ուղիղ մեկնութեան ծանօթ էին նաև հնեբր. հմմտ. Կոչ. 280. «Արեգ ամիս... առ հերբայեցումքն Նիսան կոչեցեալ

էր»: Նիսեան ձևի մասին տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 199:

ԳԻՏԻ.—Մկ. նիսան «ապրիլ ամիսը»:

+ ՆԻՍUS, ո հլ. «նստուածք, դիրք, դետեղման ձև» Օր. ժա. 30. Ոսկ. գաղ. Եփր. թգ. «կայան, աթոռանիստ քաղաք» Ագաթ. «ստացուածք, կալուած» Եղեկ. խհ. 7. խը. 21. որից նստիլ «նստիլ, բազմիլ, հանգչիլ» ՄԳր. Եփր. ել. յես. «բնական պէտքը հոգալ» Դատ. գ. 24. նստել «կծկել, ամփոփել, փոքրացնել» Սեբեր. նստոյ տեղի «խտոյք» Ագաթ. Եւս. պտմ. երկայնաճիստ հոր. բագաւորաճիստ Եղիշ. հոր. զօրաճիստ Բուգ. լայնաճիստ Ագաթ. Վեցօր. գեղեցկաճիստ Փարպ. հոր. լուաճիստ Մծբ. ստուեռաճիստ Ագաթ. գաճաճստիլ ճառքնտ. մեծաճիստ Վեցօր. նաւաճստական փիլ. նստակոռ «սև բզէզ» (նորագիւտ բառ) Նոր վկ. էջ 317.—զ նախդիրով՝ զնստագոյն «աւելի ցած» ՄԳր. զնստուկ «ցած» Եփր. վկ. արև. 38. զնստուցաւել Գ. մակ. գ. 13. Ոսկ. Եղն. ևն: Սխալ ձև է նստիք «գահատրակ» Ոսկ. եփես. ի., որ ըստ լաւագոյն օրինակի՝ պէտք է կարդալ նստի «նստում է» (տես Հիւնք. էջ 92 և շԱ 1911, 175):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. nizdo- ձևից, որ կազմուած է ni մասնիկով՝ պարզական sed- «նստիլ» արմատի ստորին zd- ձայնդարձից: Պարզ արմատն են ներկայացնում սանս.

सद sad, सादति sīdati «նստիլ», sādah «կայան, տեղ». ܣܕܗ had, հպրս. had «նստիլ», զնդ. և հպրս. hadiš «բնական, պալատ», յն. ἑδραι «նստիլ», ἑδος «նստարան, կայան», լտ. sedeo «նստիլ», sedo «հանգստացնել», հիւլ. saidim, կիմր. seddu, հիւլ. sitja, գոթ. sitan, հրգ. sizzen, գերմ. sitzen, անգլաք. sittan, անգլ. sit, հոլլ. zitten, լիթ. sėdu, sėdmi «նստիլ», նրստեցնել», հւլ. sēdēti, ռուս. сидеть «նստիլ», հպրուս. sīdons «նստած», ալապէս նաև հւլ. saditi «տնկել», ռուս. садъ «պարտէզ», сѣadlo «համետ, թամբ» ևն, իսկ ni-ով աճած ձևեր են սանս. निषादति niśidati «նրստում է», निद निदा- «գաղար, կայան, թրուլունի բոլն», զնդ. ܢܝܕܐ nišīdai-

ունենալու էր բառս *նիառ կամ *նիրա
ձևը. հաւանօրէն իրանեան փոխառու-
թիւն է: Հիւսթ. նոր բառից:

ԳԻՌ.—Նոր. նիրիլ «թեթեւ քնել»:

ՆԻԻ «մի տեսակ լոռնային բանջար, որ
աղն են դնում» նդիշ. այլակ. 237:

ՀՐՈԱ. § 2204 համարում է նուիկ բա-
ռի արմատը:

ՆԻԻԱՆՆԻԱԿ ագէտ կամ պահպանակ. ունի
միայն Բառ. երեմ. էջ 238: Հմմտ. և նիւն-
դակ:

+ ՆԻԻԹ ռ, ի-ա հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.)
«տարր, բաղկացուցիչ մարմին» ՍԳՐ. Եղն.
Ոսկ. մ. գ. 25. «Իր, գոյթ, ինչք» Փիլ. Վրբ.
հց. լմբ. «առիթ, պատճառ, առարկայ» Երզն.
մտթ. գրուած նիւթ Վրդ. առ. 123. որից նիւ-
թել «մանել, հիւսել» ՍԳՐ. շար կամ բարի
մի բան հնարել» ՍԳՐ. «հայթայթել, պատ-
րաստել, կազմել» Առակ. Ժե. 18. Ոսկ. յհ. ր.
15. Եւ. պտմ. նիւթիչ Վեցօր. նիւթութիւն
Կոշ. 151. հոգեմիւթ 34. կթ. չարանիւթ Առակ.
Ժբ. 20. բազմանիւթ Յոր. ե. 15. լուսանիւթ
Նար. խաւարանիւթ Ճառքնտ. կարծրանիւթ
Անան. եկեղ. հոգանիւթեայ Անյ. բարձո.
հրանիւթ Կաղկանտ. նիւթանիւթ Կոշ. 50.
Կիրդ. Ժն. նիւթապաշտական (նոր բառ).—
սխալ գրուած մի ձև է նիւթուն «թրծեալ
(աղիւս)» Եւ. քր. Ա. 68՝ փոխանակ թրծուն
(տե՛ս Վարդանեան, ՀԱ 1922, 652), բայց սա
այլուր գոյութիւն ունեցող մի բառ էր (հմմտ.
Գաբրիկեան ՀԱ 1923, 378):

= Կազմուած է նի մասնիկով նիւթ բառից.
հմմտ. հայիլ > նայիլ, յեճով > նեցով:

Brosset JAs. 1834, 369 ևն վրաց.
նիվթի: ՆՀԲ վրաց. նիվթի, հայ. նիւթ,
լծ. յն. յդծա, νέω, γάω, լտ. neo, necto:
Հիւսթ. յն. յդծա: Վերի ձևով մեկնեց
Meillet MSL 11, 396: Pedersen, Հայ.
դր. լեզ. 162 նիւթ մեկնում է ըստ Meil-
let, բայց նիւթել բայը սրանից բաժանե-
լով՝ կցում է նիւսել բային:

ԳԻՌ.—Զդ. նուր «հիւթ» (օր. քէյը նուր
չունի «գոյն չունի»). Մշ. նուակ, նուտ, Ալշ.
նուր «կերակրի հիւթը, խօսքի միտքը՝ էու-
թիւնը», Երե. Տփ. նուր «մի քիչ սնունդ» (օր.
նուր առնել «մի քիչ բան ուտել, մի քիչ սը-

նունդ առնել»), Սլմ. նիւթ «կերակրի համբ,
հիւթը», Ննխ. նիթք «գործի էութիւնը»:

ՓՈԽ.—Վրաց. Եօցտօ նիվթի բան, նիւթ,
իր, տարր, Եօցտօցո նիվթիերի «նիւթական»,
Եօցտօ սանիվթո «նիւթական», Եօցտօցօ
նիվթեբա «նիւթ», Եօցտօցոցօ նիվթիերեբա
«նիւթ», ՅցԵօցտօցօ շեճիվթեբա «կազմել, յօ-
րինել»:

Նիւսկեղթ տե՛ս Նուա:

*ՆԻՓԱՅ կամ ՆԻՎԱՅ «գետնաղբի շուշան»
Կմրկպ. ունին միայն Բառ. երեմ. յաւել. 579
և ՀՐՈԱ. § 2205:

= Պէտք է կարդալ նիմփայ, իբր յն. νομφαία
«նունուֆար»:

Այսպէս է մեկնում ՀՐՈԱ:

+ ՆԵՈԹՆԵԼ տե՛ս Խոթիւն:

*ՆԿԱՀ «խօսքին հաստատ, խօսքը պահե-
լով». մէկ անգամ ունի Մագ. մեծ ևն. էջ 52.
«Ակահ ալսր եղե՛ նկահ շեկաց իւրն բա-
նին»:

= Պրս. نکا nigāh «հայեացք», բայց
նաև «պահպանութիւն». հմմտ. نکا nigāhbān
«պահպան». ոճով ասում են نکا nigāh dāstan
«պահ հոնել, պահել,
պահպանել», որից نکا nigāhdāst
«պահպանութիւն, աւանդ», نکا nigāhdār
«պահող» ևն. ըստ այսմ հայերէնի մէջ էլ
նկան կալ ոճը նշանակում է «պահել».—Աճ.

ՆՀԲ նկան մեկնում է «անգէտ, տգէտ»,
իբր պրս. nāgāh, որ սակայն նշանա-
կում է «չանկարծ»: Վերի ձևով մեկնեց
Աճառ. ՀԱ 1914, 565:

*ՆԿԱՆ, ի-ա հլ? «մի տեսակ հաց» ՍԳՐ.
Եփր. համար. 122. որից նկանակ ՍԳՐ. Նոնն.
նկանակածին ԱԲ.—սրանից պէտք է գնել
նաև նկանախոր նոր բառը՝ որ մէկ անգամ
գտնում եմ գործածուած Օրբել. (վկայութիւնը
տե՛ս կողմն բառի տակ). սրա համապա-
տասխանը դժբախտաբար չունի Կաղանկատ-
ուացին, բայց թէ թւում է որ պէտք է հաս-
կանալ «նննգաւոր, խարդախ», իբր նկանը
կամ հացը խորող, ինչպէս պրս. nānkōr
(հացին կոյր նայող, ապերախտ, անաղու-
հաց):

= Պհլ. *nikan ձեկց, որ կազմուած է ու
բայական մասնիկով kan «փորել» արմա-

տից. հմմտ. զնգ. nikan «հողը փորելով մէջը թաղել», nikañta «թաղուած, խորուած». ըստ այսմ նկան <*nikan նշանակում է «թաղուած» և յատկապէս ցոյց է տալիս «մոխրի տակ թաղելով եփուած հացը»: Պհլ. *nikan բառի այս վերջին նշանակութիւնը աւանդուած չէ գրականութեան մէջ. իրանեան միւս ձեւերը, որոնք ձայնապէս փոքր ինչ նըման են (այսպէս՝ պհլ. 𐭎𐭕𐭌 nān, բելուճ. nayan, սոգդ. ոյո-, մինչ. nāyn, պրս. 𐭊𐭎𐭌 nān, քրդ. nan, nāñ, non, զազա nāñ, nā, դուժ. non), ծագում են *nāyna- «հաց» բառից և գործ չունին *nikan ձևի հետ. սակայն ունին խորագմ. kand «հաց» (ըստ Ալ-Բիրունի), pknd «հաց» (ըստ Բուրհան-ի-Կաթիի), որոնք զալիս են նոյն kan արմատի անց. դերք. kanta- «թաղեալ, թաղուած» ձևից և անուղղակի կերպով հաստատում են *nikan «հաց» բառի գոյութիւնը:

ՆՀՐ լծ. երբ. ուկա, օկկա, մաօկ: Pic-tet 2, 313 պրս. քրդ. բուխար. nān «հաց» բառի հետ: Müller SWAW 46. 465, և 48, 236 սրանց և բելուճ. nayan ձևի հետ, իբր հին հյ. *նական, Lag. Gesam. Abhd. 298 khan արմատի տակ: նոյն, Arm. Stud. § 1626 յիշում է խորագմ. pakand և ենթադրում է որ նկան լինի «մոխրի տակ եփուած հաց»: Justi Dict. Kurde 416 կցում է նոյն իրանեան ձեւերին: Հիւնք. ունկն բառի սեռ. ունկան ձևից: Հիւրք. Arm. Gram. 204 ընդունում է որ հյ. նկան <*nikan, բայց սրա հետ անհամաձայն է գտնում պրս. բելուճ. և մինչ. ձեւերը: Վճռական մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Gauthiot MSL 19, 129:

ՆԿԱՏ «նայելը, դիտելը, ուշադրութեան առնելը» նար. որից նկատել «նայիլ, դիտել» ՍԳր. Ոսկ. գլ. Կոչ. Վեցօր. նկատութիւն Սիբեր. նկատումն Կիւրդ. զնձ. նկատիչ նար. յայտանկատ նար. խչ. նախանկատ Սկևռ. նար. աննկատելի Բենիկ. Ճառքնտ. նոր ձեւեր են՝ նկատի առնել, ի նկատի ունենալ, նկատողութիւն, նկատառութիւն, նկատառում են:

ԳԴ պրս. nigāh «նայուածք»: ՆՀՐ լծ.

թրք. նիյաթ, նիլէթ «դիտումն», պրս. nigāh «նկատ, նայուածք»: Հիւնք. պրս. նիկեանիյալէն: (Այս պրս. ձևը կարող էր միայն տալ հյ. նկան, ինչպէս որ ունինք. բայց ոչ երբեք նկատ): Patrubby 2Ա 1910, 93 և մասնիկով հնիս. gad «նայիլ» արմատից. հայերէնից են փոխառեալ ֆինն. katso «նայիլ», հունգ. kacsint «աչքերն ամփոփել»:

*ՆԿԱՏ «ձեռքով բռնելու յարմար փայտի մի կտոր է, որի ծայրը սանտրածեւ երկաթ թելեր են շարուած. սրանով նշխարքը յետևի կողմից ծակծկում են, որպէսզի դիւրաւ նփուի»: (Բառս ունի միայն Քննասէր, Միսական բառարան, Օրաց. հիւանդ. 1906, էջ 170):

= Մեկնութիւնը տե՛ս նկատ:—ԱՃ.

*ՆԿԱՐ, ու հլ. (յետնաբար ի-ա հլ.) «կենդանագիր, պատկեր» Եզեկ. իգ. 14. Եզն. Եփր. համար. «երփներանգ՝ նախշուն բանուածք» ՍԳր. որից նկարել «գծագրել». 2. կերպարանել, ձև տալ. 3. գրել. 4. օրինակ տալ, ներկայացնել, գաղափարը տալ» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. Եւ. պտմ. Եփր. Ժն. նկարէն ՍԳր. նկարիչ Դ. Թագ. Ժբ. 12. Ոսկ. Բ. տիմ. նկարագիր Երբ. ա. 3. Ագաթ. Ոսկ. Եւ. պտմ. նկարակերպ ՍԳր. Ոսկ. Եփես. ոսկեկար Եփր. Թգ. նախանկար Ոսկ. ա. տիմ. Եորանկար Եւ. քր. դեղանկար նար. խչ. երփնանկար Ճառքնտ. բազմանկար Շնորհ. եղես. խայտանկար Վրդն. սղ. լուսանկար Անան. եկեղ. խաշանկար Լմբ. պտրգ. յոգնանկար նար. հրաշանկար Յհ. կթ. նոր բառեր են դիմանկար, իզանկար, գիզանկար, որմանկար, գարդանկար, ծաղկանկար, լուսանկարիչ, լուսանկարչատուն, նկարագագ, նկարչական, ծովանկարիչ, գարդանկարիչ են:—Պատկեր և նկար հոմանիշների զանազանութեան համար հմմտ. հետեւեալ վկայութիւնները. Նկարիչ ոք որ զգեղսն ընդ միմեանս խառնիցէ՝ ի տգեղութիւն ածէ զնկար պատկերին. Ոսկ. Եփես. 723.—Զբաղում պատկերսն զոր ազգի ազգի նկարուք քանդակեալ դրօշեալ. Ոսկ. Եփես. 781:—Արդի գրականում նկար գործածական է արեւելեան բարբառում, իսկ պատկեր՝ արևմտեան բարբառում:

= ՊՆԻ. *nikār ձևից. հմմտ. մանիք. պճլ. 𐭠𐭡𐭣𐭠 nīgār «նկար» (Salemman 3AH 8, 99), պրս. نكار nigār «նկար, պատկեր. 2. գեղեցիկ», نكارين nigārēn «նկարչին», نكاريدان nigārīdan «նկարել», نكاشتم nigāštan (նեղ. نكارم nigāram) «նկարել», քրդ. nikar «նկար, գրութիւն». ծագում են պրս. نكاريدان nigarīdan «նայիլ, դիտել», نكاران nigarān «հայող, դիտող» բառից (Horn § 1036, § 1038):—Հիւրշ. 204:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՁԲ, Windisch. 42 (աւելացնելով սանս. kř «գործել»), Böttich. ZDMG 1850, 359 ևն: Bopp, Gram. comp. IV 399 սանս. anu-karōmi «նմանեցնել»:

ԳԻՏԻ.—Երև. նկար, Մշ. նգար.—ասում են մանի նգար՝ շատ գեղեցիկ է (նմանում է նկարի):

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ნოკარი ნიქარა «անասուն-ների ճակտին գտնուած սպիտակ նշան»:

ՆԿԻՐ կամ ՆԻՐ «գործ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 238.—երկուսից մին կամ միւր վրիպակ:

*ՆԿԻՐԱՅՈՂ «ժխտող, ուրացող, դրժող». ունի միայն շՁԲ. աղբիւրը անյայտ է:

= Արաբ. نكار nakār «ուրանալ, անգիտա-նալ», انكار inkār «ուրանալ», منكر munkir «ուրացող» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Բ. 132):—ԱՃ.

ՆԿԼԷ «շպետ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 238 (իմա «հովիւ»):

Արդեօք ասոր. نَقَد nāqdā < երբ. 𐭠𐭡𐭣𐭠 noqēd «հովիւ» բառից սխալ ընթերցման արդիւնք է:

ՆԿՈՒՂ «տան տակ գտնուած գետնափող տեղ, մաղաղա» Սոփոն. բ. 14. «վաճառա-նոց, մթերանոց, գանձատուն» Հին բռ. (ՆՁԲ դնում է նաև «կարաւանի իջևան» նշանակու-թիւնը, որի համար սակայն չկայ վկայու-թիւն):

ՆՁԲ պրս. نغول nu-γūl «խոր տեղ». ծագումը չէ նշանակած Horn. այս ձևը հայերէնում կարող էր տալ *նգուլ, արդեօք աւելի յարմար պճլ. մի ձև կա՞ր): Հիւնք. անկողին բառից:

*ՆԿՈՒՆ «նուստ, ստորին, ցած, նուաճ-ուած, ընկճուած» ՄԳր. Մծբ. Կոչ. 22. Եփր. հո. 28. ա. Կոր. 72. որից նկնութիւն Կոչ. 97. նկնատեսակ «փոքր երեցող» Վեցօր. 129 (որ սխալ ձև է բոս նորայր, Բառաքնն. և Վարդանեան շՆ 1922, 653. աւելի ճիշտ կլի-նէր ասել ձևափոխեալ և նորամոյծ). նկնա-խոն, նկնամասակ, նկնածն Պիտ. աննկուն (նոր բառ):

= ՊՆԻ. 1171 nikūn «հակառակ, խոտորնակ, գլխիվայր» բառից, որ է պրս. نگون nigūn «ենբհակ, խոտորնակ. 2. դարձած, շրջուած, կոր». որից պճլ. 𐭠𐭡𐭣𐭠 nikūnsār, մանիք, պճլ. 𐭠𐭡𐭣𐭠 nigūnsār (3AH 8, 94)= պրս. نگونسار nigūnsar կամ نگونسار sarni-gūn «գլխիկոր», պճլ. nikūn, Nyberg, Hilfsb. 2, 159 իրանեան բառը մեկնում է ni «դէպի վայր» + kav «կորանալ, ծոխլ». հմմտ. պճլ. fra-kavān «կամար», զնդ. kava «սապատ», fra-kava «որ առջևից կուզ ունի», apakava «որ ետևից կուզ ունի».—Հիւրշ. 205:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՁԲ, Müller SWAW 42, 250, Lag. Beitr. bktr. Lex. 11, Հիւրշ. KZ 23, 403:—Meillet MSL 9, 54 ճի մասնիկով, ինչ-պես զ-կնի զ մասնիկով, Հիւնք. —ուն մասնիկով՝ ընկ-ենուլ բայից:

ԳԻՏԻ.—Ախք. նկուն:

*ՆԿՏՍ «ձեռքի վրայ կտուած, հաշի անել». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Առաք. լծ. սահմ. 555 հետեւեալ ձևով. «Զի՞նչ է նկտա դնելն.—Ջոր ասողով և հերոնով զձեռն ծակոտեն և ծիպակ և լեղակ թողուն ի ներս, որ տպտպիկ երևի. այլ և զեղունգն կարմիր և սեաւ ներկեն»:

= Արաբ. نَقَطْ nuqṭa «կէտ» բառն է, իբրև «կիտուած, կէտ կէտ նշան»: Այս նոյն ա-րաբ. բառից է նաև նկատ «նշխարքի յետևը ծակծկելով՝ ծակ ծակ կէտեր դնելու գործիք», որ կա՞մ արաբ. نَقَطْ nuqṭa = نَقَطْ nuqṭa «կէտեր» բառն է (որ نَقَطْ nuqṭa «կէտ» բառի յոգնակին է) և կամ արաբ. نَقَطْ nuqṭa «կէտագրող, կէտեր դնող» (որ նոյն արմատի mafālaya-i ism-i fa'il-ն է):—ԱՃ.

ԵԿՏԱԼ կամ ԿՏԱԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի փիլ. յովն. 579. «Որպէս նորա ի կեանս վարուց իւրեանց հիւանդացեալ էին. այսպէս և մարգարէն յԱստուծոյ գիտութեանէն կտայր, յանփախչի Ստուծոյ փախչի կարծեցեալ: Ստորագծեալը կարելի է կարգալ գիտութեանէն կտայր կամ աւելի հաւանաբար՝ գիտութեանէն կտայր (այլ ձ. ունի տկայր). իժ. փիլ. կարգում է կտայր և մեկնում է «շանայր փախչի»: ՀՀՐ կտալ «գըթել, սայթաթիլ, գայթել»։—Աւգերեան, լատ. թրգմ. մտածում է կցել տփալ կամ նկրանիլ բառերին. —ՆՀՐ նկտալ կամ կտալ «նուազիլ, յետնիլ»։—ԱՐ նկտալ կամ կտալ «շանալ, ետնէ ըլլալ, կամ թերեւ ուղղելի նիտալ»:

*ՆԿՐԻՍ, ո հլ. «ոտքի ցաւ Մաղաք. աբեղ. 25 (սխալ տպուած ի ցաւ կրտ)». Սմբ. պոմ. հրտր. Շահն. 117, որ և նիքրիս վստի. 120:

=Արաբ. نقرس niqris «ոտքի կոճերին և մատներին յօղերին յատուկ ցաւ», نقرس قدام niqris-i-qadam «ոտնացաւութիւն», որից նաև վրաց. ნიკროსი նիկրիսի «ոտքի ցաւ»: (Ըստ Կամու, թրք. թրգմ. Բ. 301 արաբ. բառը ձևացած է ին. نقورس n q u r s «ոտքի մատնաբոկ»):

ՆՀՐ գրում է «ումկ. նիքրիս». ԱՐ «տճկ. նիքրիս». Բասմաշեան, Բանաս. 1907, 54 արաբ. նգրիս «կաթուած»:

ՆԿՐՈՒՍ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի ՅՀ. կթ. 395. «Տայցէ նմա այլ ևս ամբողջ նկրուատ քան զնա». (տպագիրներին մէջ ունինք ամբողջ կրուատ. ՆՀՐ և ԱՐ յօղը միասին առնելով դնում են նկրուատ). ՆՀՐ մեկնում է «զօրագոյն, լաւագոյն», էմին (հրտր. ՅՀ. կթ. էջ 171) յատուկ անուն է համարում. իսկ ԱՐ թիւ մը աւելի վարձ: Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 116 —ուստ դնելով տեղական մասնիկ, համարում է ըստ ԱՐ թիւ մը աւելի վարձ կամ թիւ մը աւելի վերջ:

ՆԿՐՏԻԼ «ամէն կերպով ջանալ, ձգտիլ, ջանք գործ դնել» Ա. կոր. ժա. 17. Փիլիպ. դ. 13. Եփր. ա. կոր. 72. փիլիպ. 161. որ և լմբ. առակ. որից նկրտումն կաստ:

ՆՀՐ ի ներքս իմն կրթիլ: Պատկ. ИЗСПЕД. 105 աֆղան. نقر دل nırdal ձկի հետ: Հիւնք. պրս. նիկէրիյալէն (իմա نگریدن nigarīdan) «հայել, ուշ ունել»:

*ՆՀԱՆԳ, ի-ա հլ. «ծովային առասպելական վիշապ, գետաձի, կոկորդիլոս» Եւ. քր. ա. 204. Ոսկ. մ. Բ. 23. Եզն. որից նախագանձան Աղթամ. (հրտր. Կոստ. 111՝ սխալ տպուած):

=Պհլ. *nihang ձկից. հմմտ. պրս. نِهنگ nihang «կոկորդիլոս», սրանից է փոխառնալ նաև ասոր. نِهنگ nihangā «կոկորդիլոս». —Հիւր. 205:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀՐ, Böttich. Rudim. 47 սանս. nihākā «մի տեսակ մողէս և պրս. nihang»:

ՓՈՆ, —Վրաց. ნიანგი ნიანგი «կոկորդիլոս, վիշապ»:

ՆՌԱՆԶ տե՛ս Նահանջ:

*ՆՂՄՈՒՆԲ «իբր ապաստան ծառայելու խոր տեղեր» Յայսմ. փետր. 15=Նոր վկ. 223 (1418 թուից). «Ի նղմունս և ի դարանս մըտին և այլ ոչ ելին, այլ անդէն խեղդեալ հեղձամղձուկ եղին». սրանից են արտագրում նաև Առաք. պոմ. 324. Խյաթ. իշ. 3: Նոյն ունի նաև Նօտարք հայոց. 200. «Որք ի նըղմունս և ի ներքնատունս և ի դարանս մտեալ էին» (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառ ու բան, էջ 503 նղմուն! ձևով): Բոլորն էլ յգ. ներգ. ձևով են. իսկ ի՞նչ էր ուղղականը: Rivola Բառ. հայոց՝ ունի նղմն, նաղմ «cuniculus subterraneus գետնափոր խոռոչ, ական», նղմաշէնք «cuniculi structura»:

=Պրս. نغم naym «ական, գետնափոր անցք կամ ծակ», որից և թրք. layem «ական»։—Աճ.

ՆՀՐ նկուղ բառի սխալ գրչութիւնն է կարծում:

*ՆՄԱՆ (յետնաբար ի հլ.) «հանգոյն, պես» ՍԳՐ. որից նման է «յարմար է, կարելի է աւել» Ոսկ. մ. Բ. 27. Եփր. ծն. և թգ. նմանիլ ՍԳՐ. Ոսկ. Եւ. պոմ. նմանագոյն Սեբեր Եւ. քր. Ոսկ. Եւ. և Բ. տիմ. նմանակից Կոչ. Ոսկ. Եւ. Ագաթ. Բուզ. նմանաճան Ագաթ. նմանութիւն ՍԳՐ. Ագաթ. Եւ. պոմ. նմանի

Յոր. լի. 8. Ոսկ. եփես. Եւ. քր. նմանավիշտ իմաստ. Ե. 3. աննման իմ. ք. 15. Սեբեր. Վեցոր. Ազաթ. աննմանագոյն Ոսկ. մ. ք. 22. հայրանման Փարպ. զուգանմանութիւն ճառ. րնտ. ծովանման Ազաթ. խորանման Ա. զաթ. խաշանման Ազաթ. Կորիւն. նմանողակից Եւթադ. 91. խեցանման Վեցոր. գեղնման կամ դեղնման Եփր. եբր. 218. Ոսկ. կող. Փիլ. (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բառաք. 8). — Ըստ Ակիւնեան, ՀԱ 1907, 149—150 սրանից ծագած նմանեցուցանել բայը ունի նաև «ընտրել» իմաստը. այսպէս հետեւեալ օրինակների մէջ. «խորհուրդ ի մէջ առեալ Պարսիկք թէ զո՞ր արժանի թագաւորութեան նրմանեցուցանել կարասցին (Փարպ. էջ 157՝ հրտր. Տփղիսի)». Ապա իբրև ոչ ոք գոյր ի տանէն Գրիգորի այնմ (կաթողիկոսութեան) արժանի, ապա նմանեցուցին զՇահակ ոմն անուն (Բուզ. Գ. ժէ). նմանեցուցէք տեղիս դիւնագիւտ որսոց ինչ, որով լոկ զբօսուցուք զնա (Բուզ. Գ. ի)»: Յետիններից Շիր. ունի «համարել» իմաստով. «(ի շարժել ամպոց) զլերինս բարձունս ի հեռաստանէ՝ շարժունս նմանեցուցանեմք»: — Նոր բառեր են նմանաբուծութիւն, նմանաբուծական, նմանողութիւն, նմանողաբար են:

= Պհլ. *nimān ձևից, որ կազմուած է ni մասնիկով mān արմատից. սրա ուրիշ ածանցումներն են ներկայացնում՝ սանս. 𐭌𐭎𐭕 māna «պատկեր, երևոյթ, նմանութիւն», upa-māna «նմանութիւն», ni-māna «չափ», պհլ. 𐭌𐭎𐭕 mānāk «նման», պաղ. mānā «նման», պրս. مانسن mānistān «նման լինել», ليل mānā «որպէս թուի, նրման է», مانند mānand «նման». հմմտ. պրս. نمود numūdan «ցոյց տալ, երևիլ», نمونه numūna «օրինակ, նմոյշ», կազմուած ni մասնիկով mā արմատից:—Հիւրշ. 205?

ՆՃԹ նմայն յար: Windisch. 42 սանս. mā արմատի հետ: Böttich. ZDMG 1850, 359, 186, Arica 84, 405 սանս. anumā, պրս. nimāndan: Lag. Urgesch. 137 ենթադրում է պրս. nimān ձևից, Մորթման ZDMG 26, 601 բեւեռ. namanu: Տէրվ. Altarm. 97, Նախալ. 97 ma, man «չափել, ձևել, համեմատել»

արմատից՝ և նախդիրով: Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գրակ. 204 պրս. numūdan «ցոյց տալ», numūna «օրինակ»: Հինբ. յն. 𐭌𐭎𐭕, պրս. մանաէիտէն (?): Müller WZKM 8 (1894) 273 պհլ. manaka ձևի հետ: Lagarde-ի ենթադրութեան վրայ՝ վերի ձևով ձևակերպեց Հիւրշման Գիթ. —1. Երև. Կր. Հւր. Մկ. Ջղ. Սշ. Վն. Տփ. նման, Ազլ. նմուն, Ջթ. նոմոն, նոմոն, Գոր. Ղրբ. Շմ. մեան, Ախց. հրբ. Մրդ. Ջղ. (գիւղերը), Սլմ. լման, Հմշ. լմոն, Մշ. նմանագ. —2. Ջղ. Սշ. Վն. նմանել, Ազլ. նմա՛նիլ, հրբ. լմանիլ, Մրդ. ննխ. լմանէլ, Ասլ. Պլ. Պրտ. Ռ. Սեբ. ըլմանիլ, Ալշ. Տիգ. ըլմանիլ, Հմշ. լմոնուշ, Ջթ. ըլմանիլ, ըլմանիլ. —3. Ախց. Շմ. աննման, Ջթ. աննոմոն, աննոմոն, Մրդ. Ռ. անլրման, հրբ. Պլ. ավլրման, Հմշ. օնլրմոն. առաջինները նշանակում են «աննման, գեղեցիկ», յաճախ հեղինարար գործածուած, որից և վերջինը նշանակում է «այլանդակ»:—Նոր բառեր են՝ նմանուկ, հայրնմանակ, մայրնմանակ:—Հետաքրքրական մի ձև է Վն. մանիլ, Մշ. մոնիլ «նմանիլ», որ կարող է ներկայացնել բառի պարզական ձևը՝ առանց ու- նախդրի յաւելման, բայց աւելի հաւանաբար յառաջացած է նախածայնի անկումով:

Փոխ.—Bugge IF 5, 274 (թրգմ. ՀԱ 1895, 261) հյ. նմանալ բառից փոխառեալ է դրնում գոթ. manualja «ձևով, կերպարանօք», որ գործածուած է մէկ անգամ Փիլիպ. ք. 7: *ՆՄՈՅՇ «օրինակ, տեսակ. 2. հետք, երևոյթ, նշմար. 3. դէմք, երես», աւանդուած է հին գրականութիւնից և կայ միայն նոր բարբառներում, ինչպէս Ազլ. Բլ. Մկ. Վն. որոնցից էլ անցել է գրական լեզուին՝ «օրինակ» իմաստով:

= Պրս. نمايش numāyis «ցոյց, ցոյց տրուած բան, երևոյթ» բառն է, որից ծագում են նաև քրդ. nūmuš «նմոյշ, օրինակ», վերաց. 𐭌𐭎𐭕𐭌 նիմուշի, թուշ. 𐭌𐭎𐭕𐭌 նիմուշ «օրինակ, նմոյշ»: Ըստ այսմ յայտնի է ինչո՞ւ Քաջունի, հտ. Գ. 180 դնում է նմուշ «գաղափար նկարուց» (ւ ձայնով):—Աճ.

*ՆՆԻ «հացհամեմ, սոնիճ, լտ. ammi» Գաղիան. Բժշ. Հին բռ. ունին միայն ՀՐուս.

§ 2206 և Նորայր, Բառ. ֆր. 54 բ, ուր տե՛ս նաև զանազան վկայութիւններ բառիս գործածութեան:

= Պրս. *nānī ձեկց, որ կազմուած է ܢܢ nān «հաց» բառից. հմմտ. պրս. nānx «āh, nānkiš հոմանիշները և մանաւանդ պրս. գռ. նաւիոյ, նաւիեան (ըստ Բժշ. տե՛ս ՀԲուս. § 1660) ձեկըր, որոնք բոլոր ծագած են նոյն nān «հաց» բառից: Պարսիկ բառի գոյութիւնը հաստատում է նաև նրանից փոխառեալ ասոր. ܢܢ nīnyā «հացհամեմ, սոնիճ» (Brockelm. Lex. syr. էջ 207)։—Աճ.

*ՆՇԱՅ ամի տեսակ ալիւր, օսլայ, նշաստայ Վստկ. 205, 208. Մխ. բժշ. 43:

= Արաբ. نشا nišā (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. 939), որից նաև քրդ. nišaī, nša «օսլայ»: Բուն ծագումը տե՛ս նշաստակ:—Աճ.

ՆՇԲ նաշիմ բառից:

*ՆՇԱՆ, Ի-ա հլ. շնշան 2, դրոշմ, զինանշան, յայտանիշ. 3. նետի նպատակ, նշան. 4. դրոշակ. 5. խաշ, խաշանիշ. 6. հրաշք» (հմմտ. ասոր. ܢܫܐ nišā «նշան. 2. հրաշք») ՄԳր. Բուզ. Ագաթ. Ե7. նշանադրութիւն. 8. կէտ, միջակէտ. 9. կենտրոն. 10. նշանագիր, նշանախեց» Սահմ. փիլ. Դիոն. որից նշանել Սղ. դ. 7. Սեբեր. Եփր. ծն. նշանագիր Եբր. Կ. 12. Եփր. Թագ. Եւ. քր. և պտմ. Կորիւն. Ագաթ. Ոսկ. նշանագործ ՄԳր. Սեբեր. նշանախեց Մտթ. Կ. 8. Ղուկ. Ժզ. 17. նշանակեց Վեցօր. նշանակիւր Բուզ. Սեբեր. նշանացի Առակ. դ. 13. Ղկ. ա. 22. նշանաւոր ՄԳր. Եւ. քր. Եւագր. նշանացել աշքով Լն նշան անել» Բուզ. 225 (հմմտ. աֆացել). նշանաւորութիւն «գրուածք» Տիմոթ. կուզ, էջ 259. նշանակի շնշաններ» Մագ. մեծ են. էջ 40. խաշանշան Կորիւն. միանշան Բուզ. համանշան Կոչ. մառնանշան Կորիւն. կառանշան Ագաթ. բարեանշան ՄԳր. Եզն. բոցանշան Ագաթ. ապանշան Ոսկ. պօղ. ա. 7. նշանիս «թագաւորապսակ կոչուած բոյսը» Բժշ. (տե՛ս ՀԲուս. § 2207), աննշանեալ «հետքը կորցնել, անհետ լինել, ծածկուիլ» Մին. համդ. 99, 103. նոր բառեր են՝ նշանառու, նշանագրեստ, նշանախօսութիւն, նշանած Լն:

= Պհլ. ܢܫܐ nišan «նշան», պրս. نشان nišan «նշան, նիշ, դրոշմ, հետք,

զինանշան, դրոշակ, նպատակ, անգամ»: Իրանեաններէից են փոխառեալ նաև ասոր. ܢܫܐ nišan «նշան», վրաց. ნიშანი ნიშანი «նշան, նետի նպատակ», Եօթեցօ նիշանի «նշան, նետ անել, նշանացել. 2. ցուցմունք, գուշակել, նկատել», Եօթեցօ նիշնվա «նշանակել», քրդ. nišan «նշան, ցուցմունք, նպատակ, հարսանեկան նշանադրութիւն», մանչուր. 𐰽𐰺𐰍 nišan «ձիու վրայ դրոշմ, կերպասի վրայ նշան Լն», Թրք. نشان nišan «նշան, հետք, նշանադրութիւն» և սրա միջոցով բուլղար. nišanje, սերբ. nišan, լեհ. niszana, ռում. nišan, ռուս. нышан, nišan, յն. ուշան «տրակութիւն», ֆրանս. nichan «տաճկական պատուանշան». հմմտ. նաև նիշ, նշանակ:—Հիւր. 205:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Աւգերեան, Բցար. շափ. և կշռ. 139. նոյնը նաև ԳԴ.—ՆՇԲ վրաց. ნიშნი, պրս. ნიშან, նիշանէ, արմատը նիշ: Peterm. 22, 34 պրս. nišan: Windisch. 42 սրա հետ նաև սեմ. nēs, որի վրայ տե՛ս նիշ: Ուղիղ են նաև Müller SWAW 38, 577, Lag. Ges. Abhd. 66, Justi, Dict. Kurde 420 Լն:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Ղրք. Սկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Ջղ. Սլմ. Սշ. Վն. Տփ. նշան, Տիգ. նշուն, Հմշ. նշօն, Ազլ. նշուն, Ասլ. Պլ. Մրղ. Ռ. Սեբ. նիշան, Ջթ. նիշօն, նիշուն, Սվեդ. նիշուն (վերջին երեք շարքը նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից).—բայական ձևով՝ Ազլ. նշանիլ, Տփ. նշնիլ, Սշ. շանվիլ «նշանուիլ», Ասլ. Պլ. նիշանել Լն.—նշանացի տալ ձեկց են կազմուած Շմ. Ջղ. նշանց տալ, Ջղ. Տփ. շանց տալ, Մրղ. նիշաս տալ, Սլմ. շաշ տալ, որոնք նշանակում են «ցոյց տալ».—նոր բառեր են նշանախօս, նշանածաւես, նշանածացու, նշանդէֆ, նշանքիւֆ, նշանդարձէֆ, նշանտարէֆ, նշանտուֆ, նշանտուէֆ, նշանօրնէֆ, նշանօրնէլէֆ Լն:

ՓՈԽ.—վրաց. ნიშანი ნიშანი «նշան» բառի երկրորդ նշանակութիւնը՝ «հրաշք», փոխառեալ է հայերէնից.—այս նշանակութիւնը յիշում է Զուբինով² 1222, բայց էջ 984 մոռացել է նշանակել:

*ՆՇԱՆԱԿ, ի-ա հլ. «նշան, յայտարարութիւն, խորհրդանշան, հրաշք» ՍԳր. Ոսկ. հիփս. «գրօջ» Իսիւք. Մաշտ. ջահկ. «գաւազան» Պղատ. մինովս. որից նշանակել ՍԳր. Կոչ. նշանակիչ Սեբեր. նշանակատր Փիլ. նշանակութիւն Սահմ. նշանակալից (նոր բառ) են:

= Պհլ. nišānak «նշան, նպատակ են», պրս. نيشان nišāna «նշան, նետի նպատակ». կազմուած է nišān բառից. հայերէնը պատրաստի փոխառութիւն է իրանեանից, և ոչ թէ մեր մէջ կազմուած, որովհետեւ -ակ մասնիկը նուազականի նշանակութիւն չունի: —Հիւրշ. 206:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud.

§ 1635:

ԳԻՌ.—Ակն նշանակ «ծիածան» (ըստ Մն. թ. 13 «Ջաղեղն իմ հղից յամպս, և հղիցի ի նշանակ յախտեանական ուխտին ընդ իս և ընդ ամենայն հրկիր»): —Այս բառի նորագոյն ձևն է՝

*ՆՇԱՆԱՅ «նշան, ակնարկ» Կոստ. հրզն. 152. «Լուր աշօքն նշանայ տան մէկ մէկի»:

= Պրս. نيشانه nišāna՝ նոյն նշ. աւելի ընդարձակ տե՛ս նշանակ և նշան բառերը: —Աճ.

*ՆՇԱՍՏԱԿ «օսլայ», իբրև միջին հլ. բառունի միայն նորայր, Բառ. ֆր. 54ա (amidon):

= Պրս. نيشاسته nišāsta «օսլայ», որ ըստ իս պրս. nišāstan «նստեցնել» բայի անցեալ դերբայից է և նշանակում է բուն «նստեցրած». բրինձը կամ ցորենը ջրի մէջ հրկար ժամանակ պահում են, օսլան բաժանուելով նստում է տակին. (=զնդ. nišasta «نشان دادن» «նստած», որի դէմ պհլ. nišastak «նստած» բառը ունէ՞ր արդեօք նաև վերի նշանակութիւնը): Սրանից է համառոտուած արաբ. نشان nišā, որից և հլ. նշայ «օսլայ»: —Աճ.

ՆՇԱԻԱԿ, ի-ա հլ. «նետի նպատակ, դաւադան կամ այլ նշան արքունի» Լաստ. Լմբ. Վրք. հց. «նախատանքի առարկայ, յայտառակութեան նիւթ» ՍԳր. Եւ. պոմ. «լաւ նշանաձիգ» Խոր. «խայտառակ» Փիլ. որից նշաւակել «խայտառակել» Կող. բ. 15. Յուգ.

19. Եւ. քր. նշաւակեմ ֓արպ. նշաւակութիւն Ոսկ. մտթ. և մ. գ. 27. Եւ. քր. մարմնանշաւակ Ոսկ. մ. բ. 5:

ՀՀԲ նշանակ բառից: ՆՀԲ նիշ աւագ: Lag. Ges. Abhd. 66 զնում է ni մասնիկով սանս. čyu «հեռանալ, մեկնել» արմատից, որ տալիս է զնդ. Տս, հպրս. šiyu «երթալ, շուել». ըստ այսմ հայերէնը փոխառեալ պիտի լինէր պհլ. *nišavak < հպրս. *nišiyava = սանս. *ničyava- ձևից. սակայն այսպիսի մի ձև չգտնուելով իրանեանց մէջ, այս մեկնութիւնը շատ անապահով է համարում Հիւրշ. 206: Հիւմք. զնում է նշանակ բառից:

ՆՇԻԱՏՅԵՆ «գարշիլ, զագրանալ, տրամիլ» ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 239:

ՆՇԻԱՐԻ. անստոյգ ծառ. մեկնուած է «նոճի, սօսի, որթի նեցուկ են» Փիլ. լիւս. էջ 169. ասում է նաև նշարեցի Յայսմ. յունիս 13. Նար տաղ. 464. Տաղ. առաջին տառի տարբերութեամբ՝ նշար էծ. փիլ. նշարեցի վկ. արև. էջ 235 (ոչ-ոսկեղարեան). Ոսկ. ճառք 879 Յայսմ. Ճառքնաւ.— հրկու ձևերից մին կամ միւրը սխալ:

*ՆՇԽԱՐ, ի-ա հլ.? «հացի, կերակրի և մնացորդ կտոր» ՍԳր. Վեցօր. 185. «սրբոց հսկորների կամ մարմնի մաս» Ագաթ. «եկեղեցու օրհնեալ հաց» Տօնակ. Շնորհ. որից նշխարել «հացից կամ կերակրից մնացորդ թողնել» Դ. թագ. գ. 43. 35. գ. 12. նշխարակով Կանոն. նշխարաւում Յիշատ. զըրուած է նշխարն Անան. ժմեկ. էջ 78:

= Պհլ. *nišxvar ձևից. հմմտ. պրս. نیشوار nišxār, نیشور nišxūr, نیشدار nišxār, որ մեկնում է «որոճումն» (ԳԴ), «ինչ որ ուղտը, եզը, ոչխարը և նմաններ կերած և նորից փորից բերանը բերելով ծամում են և ցած տանում. 2. յարդի և կերի մնացորդ՝ որ մնում է շորքոտանիներից» (Բուրհան). վերջին նշանակութիւնը ճիշտ ու ճիշտ մեր նըշխարն է, որ է «հացի՝ կերակրի և մնացորդ»: Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 123 նոյն պրս. բառը մեկնում է «ուտելիքի մնացորդ՝ որ շորքոտանիները մսուրի, տոպրակի, և զետիւնը՝ արօտի մէջ թողնում են» և սրանից

փոխառեալ է համարում արաբ. نشوار niš-vār «շորքոտանիների՝ կերն ոտելուց յետոյ մնացորդ թողնելը» (=գրբ. նշխարել):

ՆՀՔ պրս. նիշխար, նիշխար կամ կազմուած նիշ և խար բառերից (տե՛ս խար բառի տակ), իբր լեզու կամ մնացորդ ուտելեաց: Windisch. 42 նշ-համարում է մասնիկ, Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. 204 ուղիղ է մեկնում: Հիւնք. խոշոր բառից: Корнь, թրգմ. Մշակ 1914, 123 հպրս. *niš-xāθā «անուտելի» ձևից. հմմտ. սանս. khādā- «ուտելիք»:

ԳԻՌ.—Ախց. հրբ. Կր. Հմշ. Մշ. Զդ. Սեր. Սլմ. Սշ. Տփ. նշխար, վն. նշխար, Գոր. Ղրբ. նշխար, նիշար, Ալշ. Երե. Շմ. նիշար, Տիգ. նշխար, Ազլ. նշխար, Ննխ. նշխար, նիշար, Պլ. Ռ. նիշխար, Ասլ. նիշխար, նիշխար*, Մրդ. նիշխար, Մկ. նիշար, Սվեդ. նիշար, Հճ. նշխար, Զթ. նշխար, նշխար կամ նշխար, նշխար. բոլորն էլ «եկեղեցու օրհնեալ հաց» իմաստով: նոր բառ է նշխարածիգ ամուշ բոյսը. mal-vā:

ՓՈՒՍ.—Ուտ. nišqar «եկեղեցու նշխարք»:

ՆՇԿԱԼԶԵՆՆԻ «արհամարհել, անարգել, մերժել, ապստամբել» ՍԳր. Բուզ. որից նըշկանեալ «արհամարհուած» Կոշ. 53, «վտարուած, վնասուած» Կոշ. 109. նշկանումն «ապստամբութիւն» Ուտհ. նշկանելի «արհամարհելի» նար. դա, էշ 238 (նորագիտ բառ):

ՆՀՔ շկանել բայից: Windisch. 42 նշ-համարում է մասնիկ: Lag. Beitr. bktr. Lex. 42 nis+kartra: Հիւնք. պրս. նի-կիւնիյտէն «արհամարհել»: Meillet REA 2, 234 իրան. niš-kaf- ձևից. հմմտ. պրս. kāftan, šikāftan «ճեղքել, պատառել»:

*ՆՇՄԱՐ «նշան, հետք, երևոյթ, տեսիլ» Եփր. համար. նար. Յայսմ. որից նշմարել «նկատել» ՍԳր. նշմարեցուցանել Ազաթ. նշմարանք իմ. և. 11. Եւ. քր. և պտմ. Ոսկ. Էս. Եփր. Էր. Ել. աստեղանշմար Եզն. բա-րեանշմար նար. դիւրանշմար Փիլ. Էփանշմար նար. Տաղ. անշմարելի ճառքնտ.:

=ՊՀԼ. *nišmār <հպրս. *nišmāra- ձևից.

որ կազմուած է ni- բայական մասնիկով՝ šmar=smar արմատից. հմմտ. պրս. شمار šumār «համար, թիւ, հաշիւ, համարում», šumurdan «հաշուել, թուել, համարել, ենթադրել», āxtaršumār «աստեղանշմար», զնդ. mar (<smar-ից) «նկատել, նշմարել, դիտել», hišmarəntō «նկատողք», սանս. smar «շիշիլ, մտածել» (Horn § 791). տե՛ս նաև հայ. համար:—Հիւրք. 206:

ՆՀՔ «նիշ և նշան իմն մնացեալ», իսկ նսմ բառի տակ՝ արմատը դնում է նսմ: Windisch. 42. նշ-համարում է մասնիկ: Lag. Urgesch. 247 և Btrg bktr. Lex. 26 պրս. šumār ձևի հետ šmar արմատից: Հիւնք. իբր ան-նշմարիտ:

ԳԻՌ.—Վն. նշմար տալ «կամքը յայտնել», Ննխ. նշմարք «աղանարկութիւն, աղանարկ».— Թերևս նոյն բառն է Սս. մշմբել «նայիլ, դիտել» (որտեղ ըստ օրինի միշին ա ձայնա-տրը ընկած և նախաձայնը ազդուած միշ-ձայն մ-ից):—Երե. Մշ. նշմարանք «երես» (Ամատ.):

—ՆՇՈՂ կամ ՆՇՈՅԼ (զրուած նաև նշոյղ, նշոյ), ի, ի-ա հլ. շոռք, ցուք, ճառագայթ, փայլ» ՍԳր. Կոշ. 148. Եզն. Եւ. պտմ. որից նշոյել նար. երգ. նշուել Երզն. ոտ. նշուել Բրս. մրկ. նշուցուցանել Ստեփ. սեան. նշ-ղազարդ Վեցօր. Մծր. նշուղազարդ Մծր. նշ-լազել նար. լուսանշոյլ նար. Վրդն. բազմա-նշոյլ Յճխ. բոցանշոյլ Շար. նար. Եփան-նշոյլ նար. առաք. բափանշոյլ ճառքնտ. Երանշոյլ նար. խշ.:

=Կազմուած է նի- մասնիկով շող արմա-տից. հմմտ. հայիլ > նայիլ, յեռու > նեցուկ. ձայնական փոփոխութեանց համար հմմտ. բոյլ, բոյլ, բոլ:

ՆՀՔ շող բառից: Ուղիղ մեկնեց նախ Տէրվ. Նախալ. 39 ծան. (նոյնը ընդու-նում են այժմ Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 94 և Pokorny 1, 368): Հիւնք. նշմարանք շողոյ:

Նշուղ տե՛ս Նիշուղ:

ՆՇՈՒՇ տե՛ս Նշուղ:

*ՆՇՏԻՐ, ո հլ. «վիրարոյժի դանակ» Եփր. Էրանտ. (աւանդում է միայն գրծ. նշարով

ձևով). որից նշմարակ Անյ. պորփ. Վստկ. էջ 209.

=Պհլ. *nīštir ձևից. հմմտ. պրս. نشتر naštar կամ نیشتر neštar, աֆղան. naštar, neštar, քրդ. ništer, nešter, փոխառութեամբ նաև վրաց. ნიშტარი ნიხտարի, ասոր. ܢܝܫܬܪ neštar, քրդ. nešter, բոլորն էլ մեր բառին հոմանիշ: Արմատն է պրս. نیش neš «խթան, սուր ծայր», աֆղան. nēš «թունաւոր անասունների կիճը», սանս. nikš «ծակել», որից՝ գործիք ցոյց տուող -tra- մասնիկով կազմուած է բառս (Horn § 1067).—Հիւրշ. 206.

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ. նոյնը նաև ՆՀԲ, որից յետոյ Lag. Urgesch. 266 և Հիւրշ. KZ 36, 163—4.— Bottich. Arica 75, 218 nas արմատից, իբր պրս. naštar:

Գիժի.—Երև. Տփ. նշմար, Մշ. նշմարագ, Աշ. նշմար, Ախց. նոշմար.—նոր բառեր են նշմարել Ղրք. նշմարել են. «նշմարով կտրել, արիւն առնել»:

ՆՇՈՇ «կատաղի կոշուած բոյսը. լատ. thelygonum» Գաղիան. նո՞յն է սրա հետ նշուշ, որ առանձին չէ գործածուած, բայց ունինք նրանից փառնշուշ «քարանձուխ, տճկ. թաշ նանէսի» Բժշ. (այժմ էլ կենդանի ի Հայս) ըստ ՀԲու. § 3178 և յաւել:

*ՆՈԹԵՐԵԼ «սնուցանել», որից նոթրիշ սնուցիշ, դայիակ». երկուսն էլ գիտէ միայն Rivola, Բառ. Հայոց², 284: Անշուշտ յետին ժամանակների փոխառութիւն է իբր՝

=լատ. nutrio «սնուցանեմ», nutrix «սնուցիշ, դայիակ»:—Աճ.

*ՆՈՆԱՅ, ի-ա հլ. «արու այծ» ՍԳր. Ագաթ. որից նոխագեան Եփր. մնաց. նոխագաղէմ Նոնն. նոխագերգութիւն «ողբերգութիւն» Մագ. և Երզն. քեր. նոխագուն Նոնն. 41. նոխագասուն Նոնն. 13:

=Պհլ. գաւառական մի ձևից, որի հետ հմմտ. պրս. ناه nuhāz «արու այծ՝ որ հօտին է առաջնորդում», պհլ. n(u)hāzīk «այծ-եղջիւր աստեղատունը»: Մարքվարթ REA 8 (1928), 222 իրան. բառը մեկնում է իբր պհլ. *naxv-āz, հինը *naxv-āza «առաջից առաջնորդող» (նախ+ազ).—Հիւրշ. 207.

Klaproth, As. polyg. 107 պրս. nuxsar, nuxsān: Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, ՆՀԲ պրս. նիհազ ձևը յիշելով հանդերձ՝ հայ բառը մեկնում է «նախն յայծս»: Ուղիղ են նաև Spiegel, Huzw. Gram. 187, 190, Müller SWAW 42, 253, Lag. Btrg. bktr. Lex. 47: Տէրվ. Altarm. 26: հայ բառը զնում է բարդուած նո<նաւ<նաւ (պրս. nar) «արու» և խազ<փաղ «այծ» ձևերից. իսկ պրս. nuhāz փոխառեալ է զնում հայերէնից:

ՆՈՄԵՍԼ. անյայտ բառ. մէկ անգամ ունի Մագ. Թղ. 237. Որչասոյզ և գրուանող, ծեփեալ, նոծեալ, ապազոնեալ (այլ ձ. հոծեալ), թերեւ նշանակում է «ընկճեալ» (Աճառ. ՀԱ. 1923, 255):

ՆՈՀ «սփոռց». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուած է ձեռագիր երեքլեզուեան մի բառարանի մէջ, ԺԳ—ԺԴ դարից, ոչ պատկանում է Գ. հայս. Յովսէփեանի. «Բաաս. շատրուան. նոհ». առաջինն է արար. بساط bisāt, երկրորդն է պրս. شادروان šādrevān, որ պէտք չէ առնել շատրուան, իմաստով, այլ «սփոռց», ինչպէս և արար. bisāt բառը:

Այս տեղեկութիւնը տուաւ Հ. Ն. Ակին-հան (անձնական):

ՆՈՂԿ «գարշելի, զգուելի, պիղծ» Ոսկ. ես. 14 (գարշելի ա՛յն ինչ կոչի՝ որ կարի աղտեղին իցէ, պիղծ ինչ, նողկ, անսուրբ). որից նողկալ «զգուել, գանիւ». Կանոն. Մանդ. նողկըտալ Ոսկ. մ. գ. էջ 108. Աթան. էջ 559. նողկացեալ Եւագր. նողկացուցանել Առակ. իգ. 8. նողկութիւն Նար. էջ 262. նողկալի, նողկանք (նոր բառեր).—իսկ Բառ. Երեմ. էջ 239 ունի նողկալ «զողողալ», որ անշուշտ պէտք է կապել Ոսկ. մ. գ. 108 հետեւալ հատուածի հետ, որ սխալ է հասկացել. Եւարդ մի՛ ոք նողկալով մերձեցի, մի՛ որ մեղկութեամբ (ի սուրբ խորհուրդն):

ՆՀԲ լծ. յն. ναυσεα և լատ. nauseo «սիրտը խառնել» (երկուսն էլ ծագում են «նաւ» բառից): Հիւրշ. տողով բառից:

*ՆՈՃ, ի, n հլ. «մշտադալար վայրի մի ծառ է. լատ. cupressus, կիպարիս, տճկ. սէ-

վի, ոմկ. սելվի, սելվի. 2. այս ծառի փայտից» ՍԳր. Եոնեայ Նար. Եոնեայօնառ Նար. խշ. 373. Եոնիանան կամ Եոնիանադնախ անճաշատ, շատ նոճիներով» (նաղնախիֆ կամ նապաղիֆ բառով բարդուած է) Նար. խշ. 394. Եոնաստան (նոր բառ):

=ՊՀԼ. *nōc ձեկից. հմմտ. պրս. نوج nōj. نوژ nōž, نوز nōz, ناز nāzō, ناجو nājō, نازو nāzō, نوژان nōžan «շոճի, շամ, pinus». սրանցից են փոխառեալ նաև արեւել. թրք. ناجو naju «շոճի», վրաց. ნაძვო ნაძვი «ель, кедръ մայրի, եղևին», Եօթցո նաժվի «пихта, сосна եղևին», անգ. nuži, չեչէն. paž, ինգ. pazi «կաղնի», թուր. նաձ «եղևին», մինգ. nuzu «եղևին, շոճի»: Երևան եկաւ բառիս հնագոյն իրանեան ձեւը, որ է հպրս. naučaina «cēdra եղևին» (տե՛ս Meillet, BSL № 103, էջ 44):—Հիւրշ. 207:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ: Որից յետոյ Pictet 1, 236 պրս. ձեւերի հետ նաև օսս. naezi, naeji, սանս. nāga «լեռ»: Lag. Btrg. bktr. Lex. 21 և Հիւնք. պրս. ձեւերի հետ: Սանտալեհան, L'idiome 13 բեւեռ. luese: Նոճի ծառի բացատրութիւնը տե՛ս մանրամասն Արթինեան, Ածաշնչի տոնկերը, էջ 111—116: Ման. Яз. и Лят. I. 236 իրար է կցում հյ. նուշ, ընկոյզ, վրաց. նաժվի, մինգր. նեձի «ընկոյզ» և այլն:

*ՆՈՄԻԿՈՍ «գիւանադպիր, նօտար» Ոսկ. մտթ. դ. (հրտր. Բաղմ. 1913, 16 ա). Երզն. մտթ. 478. Ասոր. դատ. 41. Մխ. դտ. Վրք. հց. բ. 226. 227. «դատաւոր կամ կուսակալ» (Պիղատոսի համար է ասուած) Մադ. մեծ են. էջ 53:

=Յն. νομικός «օրէնագէտ, իրաւաբան», որ ծագում է νόμος «օրէնք» բառից. (տե՛ս տալը):

Ուղիղ մեկնեցին շՀԲ և ՆՀԲ:

*ՆՈՄԻՍՄԱՅ «գրամ, ստակ, փող» Շիր. էջ 28. ուրիշ վկայութիւն չկայ (տե՛ս և նումիզմադալ):

=Յն. νόμισμα, որից էլ լտ. nomisma «գրամ», ծագում է νόμιζω «գործածուիլ» բառից և բուն նշ. «գործածական՝ ընթացիկ գր-

ամ», պարզ արմատն է νόμισμα «բաժանիւք, որից նաև νόμος «սովորութիւն, օրէնք», νομικός «օրինական, օրէնագէտ» են:—Հիւրշ. 368:

Հեկերից Շիր. մեկնում է «նոմիսմայ բատ Հոռվմայիցուցն դահեկան անուանի. վասն զի նոմիսմայ անուն էր թագաւորի և բատ իւրում անուան անուանեաց»: Աւգերեան, Բցտր. շփ. և կշռ. էջ 140 յունարէնից: ՆՀԲ դնում է յն. և լտ. ձեւերը:

*ՆՈՄՈՍ, ի, ի-ա հլ. «օրէնք, կարգ, կանոն» Ասոր. դատ. 12. Սմբ. դատ. 121. Մխ. դտ. Ճառքնտ. Յայսմ. դեկ. 12. Մին. համդ. 65. Հաւաք. 50 (գրուած նաև նօմօս Ասոր. դատ. 16), «հրովարտակ» Յայսմ: յունվ. 18. Սիմ. ապար. 68 (Նոմոս բերեալ ի յարքայէն առ ի գիտել զխնդիրս նորին). Ջբբ. սարկ. Ա. 22:

=Յն. νόμος «սովորութիւն, օրէնք, կանոն», սրանից է փոխառեալ նաև թրք. نوموس nomos «կարգ-կանոն, օրէնք, ծէս». բուն ծագումը տե՛ս Նոմիսմայ:—Հիւրշ. 368:

Ուղիղ են մեկնում շՀԲ և ՆՀԲ:

*ՆՈՅՆՄԲԵՐ «հոռվմէական տոմարի 11-րդ ամիսը» Յայսմ. Տօնակ. գրուած է նոյեմբեր՝ Շողակաթ, էջ 32. նովեմբեր է ֆիմ. 105. ունին միայն շՀԲ և ՋԲ:

=Յն. νοέμβριος ձեկից, որ գալիս է լտ. november բառից. նշանակում է «իննետորդ ամիս» (մարտից սկսեալ) և ծագում է novem «ինը» բառից. փոխառութեամբ անցել է բոլոր եւրոպական լեզուներին. ինչ. ֆրանս. novembre, գերմ. november, ռուս. ноябрь են: Հիւրշ. 367:

Ուղիղ մեկնեց նախ շՀԲ: Ամիսների անունների վրայ տե՛ս ընդարձակ Բազմալէպ 1897, էջ 138—141:

ԳԻՌ.—Ղրբ. նոյեմբէ՛ր, Ախց. նոյեմբէ՛ր, Շմ. նոյեմբէր. Պլ. նոյեմփէր, Նխ. նոյեմփէր, նունեմփէր են:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნოემბერი նոեմբերի թւում է հայերէնի միջոցով՝ ձեկի պատճառով:

*ՆՈՅԻՆ «մոնղոլական իշխան, բիւրապետ». իբր օտար բառ յիշում է Վրդն. պոմ. վենետ. 1862, էջ 144. «Ջրերդս ամուրս մե-

նի» և կրճատուած է gnobilis բառից. ծագում է nosco «ճանաչել» բայից (ս. Walde 522)։—ԱՃ.

Նովպետ տե՛ս Նեկաթ:

+ՆՈՐ, ո հլ. «նոր» ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից գալիս են բաղմաթիւ ածանցներ. յիշենք հնագոյններից՝ նորաբեր Ագաթ. նորագին Ոսկ. ա. տիմ. նորագիւտ Ագաթ. Կորիւն. նորածին Եւա. պտմ. նորակերտ Ոսկ. ես. Եւա. քր. նորածն Սեբեր. Ոսկ. նորանոր Բ. մակ. Թ. 6. նորեկ Եւագր. Կոչ. 215. նորի ճերախայրի պտուղ» Թուոց իը. 26. Յես. Ե. 11. —ոգ մասնիկով աճած է նորոգ ՍԳր. Եզն. Ոսկ. որից նորոգել ՍԳր. Ոսկ. Եփր. ծն. և Թգ. նորագալէս Բ. մկ. Ժգ. 36. Եփր. եփես. Եւա. պտմ. Կոչ. Ոսկ. լուսնորոգ նար. կենդանանորոգ նար. յիշ. հոգեմորոգ նար. խշ. հրաշանորոգ նար. խշ.—նոր բառեր են՝ նորաւանդ, նորածիլ, նորաքանութիւն, նորմութիւն, նորավէպ, նորափեսայ, նորալուր են: Կարևոր բառ է նոր՝ «նորաստանիկ այգի», որ յետոյ դառնւի է յատուկ անուն (ընդարձակ տե՛ս Աւդալբէգ-հան, Տեղեկ. ինստիտ. Բ. էջ 55)։

= Բնիկ հայ բառ. հնդեւրոպական նախաձեն է névo-, névyo-, որոնցից յառաջացած ձևերն են սանս. नव náva-, नव्य návyā-, հինդուստ. nuo, գնշ. nevoj. զնդ. nava-, պհլ. [n] nōk, navak, պաղ. no, պրս. نو nō, nav, քրդ. nu, աֆղան. nau, nawai, օսս. nāvāg, nvog, բելուճ. nōk, յն. νέος, յոն. νεός, հլտ. novos, լտ. novus (>ֆրանս. neuf, neuve, սպան. nuevo, իտալ. nuovo, ռում. nou), գոթ. niujis, հրգ. niuwi, գերմ. neu, անգլ. new, հոլլ. nieuw, հսլ. novū, սերբ. nov, չեխ. nový, ռուս. новый, հլիթ. navas, լիթ. naūjas, հպրուս. neuwenen, հիւլ. nŋe հոմանիշները. նոյն նախաձեւից Դ-ով աճած ունինք յն. νεαρός <հնիս. nevaṛós և հլ. նոր <հնիս. nevros, նմանացմամբ ձայնաւորների՝ novros, հնիս. -ro մասնիկով է կազմուած նմն լտ. noverca «մօրու»։ այս մասնիկը ցոյց է տալիս երկու իրերի միջև հակադրութիւն. ուստի հլ. նոր նշանակում է բուն ճերմկուտի մէջ աւելի նորը» (Ernout-Meillet 649, Boisacq 664.

Horn § 1045, Walde 526, Kluge 348, Trauttm. 194, Pokorny 2, 324)։ Նոյն բառի ստորին ձայնդարձն է ներկայացնում հնիս. nŋ «հիմա, այժմ», որի ժառանգները տե՛ս Pokorny 2, 340։—Հիւբշ. 479։

Նախ ԳԴ համեմատեց պրս. եկվ հոմանիշի հետ։ Rask, Nonnulla (1832), էջ 25 ֆինն. nuor բառի հետ։ Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 18 (1835) պրս. յն. և լտ. ձևերը դնում է հայերէնից։ ՆՃԲ ուղիղ ձևերի հետ դնում է նաև երբ. նաւա, յն. xainóc, քրք. yeni «նոր»։ Մանօթ. ձևերի հետ համեմատում են Windisch. 23, Müller SWAW 38, 589 և 41, 12, Justi, Zendsp. 168, Տէրվ. Նախալ. 91, Երկրագունտ 1883, 19 են։ Տէրվ. կարծում է թէ մեր բառի Դ ձայնը գալիս է միանների v-ից և այս ձայնափոխութեան համար համեմատում է մեղր—մեղու, քարձր—քարձու ձևերը։ Հիւնք. նոր <լտ. nurus «հարս», իսկ նորոգ բառի —ոգ մասնիկը յն. եչաւնէւ բառի նախամասն եչ-ից է դնում։ Patrubby 2Ա 1908, 188 են։ Թաղրում է երկու հլ. ձև՝ նոր և *նոգ, որոնց միացմամբ յառաջացել է նորոգ։ ԳԴԻ.—Ալշ. Մշ. Զդ. Վն. նոր, Ախց. երև. Կր. կրք. ննիւ. Շմ. Պլ. Ի. Սշ. նոր, Ազլ. Մկ. Տիգ. Տի. նուր, Մրդ. նուր, Ակն. Սեբ. Սլմ. Հմշ. եխոր, Ասլ. եխ'որ, Սվեդ. եխ, Զթ. եխլ, եխ, Հճ. եոյ.—սրանցից Զդ. նոր և Մկ. նուր գործածւում են միայն իբր մակբայ և նշանակում են ճղեռ հիմայ, ղեռ նոր» (այս իմաստի համար հմտ. վերը հնիս. nŋ «այժմ», որ նոյն բառի ստորին ձայնդարձն է)։ իսկ «նոր» իմաստի համար գործածւում է պրս. نو تا tāza «թարմ, նոր» բառը։—Նոր բառեր են նորափեսայ, նորափառիկ, նորկեկ, նորելով, նորելուրդ, նորէն, նորից, նորմէկէն, նորուկ, նորմայ, նորուց են։

ՓՈՒ.—Patrubby SA 1, 313 հայերէնից փոխառեալ է կարծում ֆինն. nuore «նոր, թարմ, մատաղատի», էսթն. nōre «ղեռատի, թարմ», լապ. nuor, nuora «մատաղաշ». նոյնը նաև Pederzen KZ 40, 184։

+ՆՈՒ, ո հլ. (յգ. նաև նուաւք, նովաւք,

—անց, յետնաբար գրծ. —ալ) «հարսը (փեսի ծնողների և հարազատների համար)» ՍԳր. ՆԳՆ. ՍԵՐԵՐ. (յգ. հյց. նովանս ձևն ունի Ոսկ. ևս. էջ 13):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. snuso- ձևից. սրա միւս ժառանգներն են սանս. snuša, սոգդ. šunūša, յն. нур, լտ. nurus, ռում. noră, հրգ. snura, snur, մրգ. snürche, նրգ. schnur, խրիմի գոթ. schnos, անգաբ. snoru, հիւլ. snor, հուլ. snaar, հւլ. snūcha, սերբ. snàha, ռուս. чоха, լեհ. (փաղաքշական) sneška, բուլղոն էլ «նուս». իսկ ալբան. nuse «նշանածուհի» (Pokorny 2, 701, Trautmann 273, Walde 538, Boisacq 674, Ernout-Meillet 656, Kluge 436): Meillet MSL 13, 211 մեր բառի համեմատութիւնից հետեւեցնում է թէ հնդկարոպական նախալիզոն ճանաչում էր -o- բնով իզականներ, որ այժմ միայն յոյնն ու լատինն են պահում:—Հիւրշ. 479:

Նախ Schröder, Thesaur. 58 մեզա- նից դրաւ լտ. nurus, նշբ լծ. յն. և լտ. ձևերը: Ուղիղ մեկնեցին Peterm. 30, 39, Windisch. 23, Böttich. ZDMG 1850, 359, 187, Arica 65, 49, Lag. Urgesch. 864, Müller SWAW 38, 593, Pictet 2, 372, Տէրվ. Նախալ. 114 ևն: Հիւնք. պրս. նէվ «նոր» բառից: Պատահական նմանութիւն ունի լին. 𐭠 nū³ «կինը, ամուսինը, weib»:

ՓՈՒՆ.—Թուշ. Եջ նու, լազ. nusa, nusava. կաբարդին. нэсэ «նուս». սրանք ներկայացնում են հնագոյն հայերէնի «նուս ձևը:

*ՆՈՒԱԳ, ի-ա հլ. «երգ, երգի եղանակ» ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 19. ՍԵՐԵՐ. որից նուագել «նուագարան ածել կամ բերնով երգել» ՍԳր. նուագածու Դատ. Կ. 11. նուագայարդար Եւս. քր. նուագարան ՍԳր. Եւս. քր. նուագաւոր Փիլ. Պիտ. ֆաղցրանուագ Վեցօր. Կոչ. սաղմոսանուագ ՍԳր. Ազաթ. հոգեւնուագ ՅՀ. իմ. Արծր. բազմանուագ ՄՀկ. արմաւ. գեղեցկանուագ ՅՀ. իմ. ատ. նոր բառեր են նուագահանդէս, նուագախումբ, ցայգանագ, նուագային, նուագայնութիւն ևն:

= Սիջին պհլ. nivāg «նուագ, երգ, եղանակ» բառից, որի ներկայացուցիչն է մանիք. պհլ. 𐭠 n v a g (Salemman. 3AH 8, 98).

հին պհլ. ձևն է *nivāk, որից ծագում են պհլ. 𐭠 hunivākīh «երաժշտութիւն» (բունս Երարենուագութիւն), 19𐭠 hunivākkar «երաժիշտ», պրս. 𐭠 navā «նուագ, եղանակ, երգ», navāsāz «նուագայարդար», 𐭠 navāyīdan «նուագել, բարձրաձայն հնչել»:

ԳԴ համեմատեց նախ պրս. նէվա ձևի հետ: Նշբ նուագ լծ. հլ. աւաշ, պրս. ավագ, նէվա, նէվայի, նէվա, հավա», նուագել «պրս. նիւվախդէն, նիւվաղիյ-տէն»: Lag. Urgesch. 421 պրս. nuvāx-tan (արմատը nuvāz) «նուագել, փայ-փայել, գգուել»: Justi, Dict. Kurde 376 և Kurd. Gr. 38, 75 պրս. nuvāz, քրդ. lavuž, lavəžk, lauk, lauže «երգ»:
Հիւնք. պրս. նէվա:—Հիւրշ. Arm. Gram. 207 մերժում է պրս. navā ձևի համեմատութիւնը, հայերէնի հետ ձայնական անյարմարութեան պատճառաւ Stachelberg WZKM 17 (1903), 54—55 համեմատում է պհլ. hunivākīh, hunivākkar ձևերի հետ: Վերջապէս 1908-ին Salemann, Manich. Stud. ղնելով մանիք. պհլ. ձևը՝ հաստատում է նուագ բառի իրանեան ծագումը:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. եռօցօ նովագի «նուագ, եղանակ», եռօցօնձ նովագորա «ուրախութիւն, զուարճութիւն», եռօցօ նուգի «լարաւոր նուագարան»:

ՆՈՒԱԳ (սեռ. -ի) «անգամ, հեղ» ՍԳր. Եփր. դտ. Ազաթ.:

Նշբ լծ. արար. vaqt, լտ. vicis, vices, յն. ὥρα: Մորթման ZDMG 26, 489 բեռն. nuki «սկիզբ», Հիւնք. էջ 147 կցում է նախորդի հետ՝ նշանակութեանց զարգացման համար համեմատելով եղանակ բառը, որ նշանակում է թէ՛ «երգի եղանակ» և թէ՛ «տարւայ եղանակ»:

*ՆՈՒԱԳ, ի-ա հլ. «գաւաթ, բաժակ, գինու բաժակ» ՍԳր. Ազաթ. Բուզ. Կ. 32. Խոր. որից նուագաւորել «մատուցել» Թէոդ. կուս.—Ըստ ՋԲ նուագ նշանակում է նաև «խում, գինի»:

= Պհլ. դու. մի ձևից, որ աւանդուած է. բայց նրա հետ հմմտ. պրս. 𐭠 nifāy

կամ nufāy «մեծ կթղայ գինույ», որով ի վախճան բազմականի խրախճանութեան՝ լի գինի ըմպեն», օստ. նուազին խմելու:

ՆՀԲ նուալ բառից: Հինք. պրս. nāva «աման զոգաւոր ի ձե նաւու»: Հիւրք. Arm. Gram. 207 սխալմամբ կցել է նուազել բային: Ուղիղ մեկնեց նախ նորայր, Կոր. վրդ. էջ 200. նոյնը յետոյ Աճառ. Արրտ. 1910, 269; Karst, Յուշարձան 406 սումեր. nag, nak խմելու: Փոխոք.—Վրաց. եռօցօ նուազի պաշարեղէն», եռօցօ նուազի «համեղ ուտելիք», եռօցօ սանուազո «անոնդ, ուտելիք, կերուխում», Յեռօցօց մեծուազե միասին խմող, բաժակի ընկերս:

ՆՈՒԱԶ (յետնաբար ի հլ. ընտիր է յգ. նուազունք) քիչ, պակաս, սակաւ ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 4. «Բարակ, նուրբ» Դիոն. ածայ. որից նուազիլ ՍԳր. եզն. նուազեցուցանել ՍԳր. Ոսկ. մ. ա. 3. նուազութիւն ՍԳր. Սերբեր. Եւ. քր. նուազագոյն Յոր. ժգ. 7. Եզն. Եւ. քր. Ոսկ. մտթ. Սերբեր. նուազական Ոսկ. Եւ. նուազուն Մծբ. Լն:

ՆՀԲ պրս. niyāz և հլ. նիազ «կարօտ»: Böttich. Arica 84, 406 vah արմատից, իբր զնդ. nivazaiti «ցած է տանում»: Հինք. պրս. նիյազ: Patrubby SA 2, 34 նի մասնիկով վազել բայից: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. نقاض nufāḍ «պարէնը նուազիլ պակասիլ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 450): Nyberg, Hillsb. 2, 245<իրան. *ni-vaza- այն է vaz «տանիլ, քաշել» արմատից, որ ուրիշ հնդեւրոպական լեզուների մէջ նաև «կըշտել» նշանակութիւնն ունի. ինչ. հրգ. vāga, հիւսլ. vāg, շվէդ. vāg, գերմ. Waage «կշիռ»:

ԳԻՌ.—Աղց. Երև. Կր. Ղրք. Մշ. Զդ. Սլմ. նվազ, Ազլ. նվազ ճիհար, վտիւս, Շմ. Տփ. նվազիլ, Մշ. նվազել ճիհարիւ, Մշ. նվազում = Ալշ. նվազում ճիհար, ճոգած» (մարդ, ցորենի հատիկ Լն):

ՆՈՒԱԹ «հնութիւն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 240:

ՆՈՒԱԼ «կատուի մլաւել» Յայսմ, «մարդու

հառաչելը» Առաք. պտմ. 67. հնչման համաձայն գրուած է նաև երալ:

= Բնաձայն բառ. նման բնաձայն ձեեր են արար. ٩٤١ nu'ā «կատուի մլաւել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 941), լեթթ. n'auju, n'aut «մլաւել» (Pokorny 2, 323):—Աճ.

Տէրվ. Նախալ. 90 հնիս. nu «գոչել» արմատից, իբր սանս. nu, լիթ. naut, հրգ. niumo «գովեստ, օրհնութիւն»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. Մշ. Վն. նվալ «մլաւել», Երև. Տփ. նվալ «մանկիկի լալ, թնծկալ, հառաչել», Տիգ. նվալ «մլաւել», Զդ. նվալ «հեծել, հառաչել», Կր. նվալ «հիւանդի տըքալ», Մրդ. մուալ (ազդուելով մլաւել բայից) «մլաւել», կրկնութեամբ Ալշ. Մշ. Սլմ. նվերվալ «մլաւել».—նոր բառեր են նուազ Երև. լրացի ձայն», նվուկ խոր. ճճիլ, մանկական աղաղակ», նվնվան «բարակ ձայնով լացող», նվնվուն «մլաւաց»:

ՆՈՒԱՂ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «աղօտ, տկար, մեղմ (ձայն, լոյս Լն)» Շիր. Նանայ. Նար. պակասաւոր, թերիւ Եւ. պտմ. Եփր. ծն. Ոսկ. յհ. ա. 35. Բ. տիմ. զ. որից նուաղիլ «լոյսը թուլանալ, հանգիլ. 2. թալկանալ, թառամիլ, ուշադնաց լինել, մարիւ ՍԳր. Եփր. ծն. Ոսկ. Եւ. Եւ. քր. նուաղեցուցանել Ազաթ. Ոսկ. մտթ. (այս բառերը շատ անգամ շփոթուած են նուազ բառի հետ՝ ղ և զ տառերի նմանութեան պատճառով):

Հինք. հանում է նուազել բայից: նման ձեեր են ներկայացնում լիթ. nōvyti «շարշարել, տորել, վնասել», լեիս. unaviti «լոգնեցնել», ռուս. унѣтъ «տխրիլ, քաշութիւնը կորցնել, թուլանալ». գոթ. nauþs «կարիք», որոնց նախաձեռ Trautmann 201 դնում է ոմլծ «անցնիլ, գունաթափ լինիլ Լն»:

ԳԻՌ.—Երև. Մրդ. նվաղել, Ազլ. Տփ. նվաղիլ, Լ. Ղգ. Շշ. նվաղել «ուշքը գնալ, մարիւ», նոր բառեր են նվաղկալ Վն. «նուաղիլ, սիրտը խառնուիլ», նվաղկալ Ղգ. «ընկնաւոր, լուսնոտ», նվաղկալ Վն. «սրտի նուաղում».—ունիք նաև նվաղել Ակն. «ափսոսալ, աւաղել»:

ՆՈՒԱՃ շրնկճել, տիրել, յաղթահարել, հընազանդեցնել»։ արմատ առանձին անգործածական, որից նուանել ՍԳր. Եւ. քր. Ա. դաթ. նուանութիւն ՍԳր. Ոսկ. կիւնս. նուանումն Փարս. աննուան ճառընտ. բազմանուան ճառընտ. նուանողական (նոր բառ)։

ՆՆՐ նուաստ, նուազ ձեւերից։ Windisch. 42 անել բային ցեղակից։ Böttich. Arica 84, 405 պրս. nuwāxtan, nuwāz և զնդ. nivaz բառերի հետ։ Lag. Urgesch. 424 պրս. nuwāstan «կոտիլ»։ Spiegel, Comm. 2, 511 պրս. nawāstan «աշխատիլ, ջանալ»։—Հիւնք. նուազ բառից։ Patrubány SA 2, 35 և ՀԱ 1907, 304 փոխառեալ զնդ. ni+vač «խօսիլ» ձեւից։

ՆՈՒԱՍՏ (յետնարար ի հլ.) «յոնարհ, ցած, ստոր, յետնեալ» Լմբ. պտրգ. Նար. Աթ. գրուած է նուաստ Տիմոթ. կուզ. էջ 330. որից նուաստական Եւազր. նուաստամեղ Ոսկ. անում. է. նուաստեալ Շար. Փիլ. քաջանուաստ Ոսկ. յհ. ա. 30. նուաստագոյն Փիլ. Պիտ. նուաստացում (նոր բառ) են։

ՆՆՐ ձիւր նուազեալ, նուաճեալ կամ նստեալ ի վայր, զնստեալ։ Windisch. 42 թերեւս սանս. anustha բառին ազգակից։ Böttich. Arica 84, 405 և Lag. Urgesch. 419 նուանել բայի դերբայն է համարում։ Հիւնք. պրս. նիւվիսէնտէ «դպիր» բառից։ Patrubány SA 2, 35 ni բայական մասնիկով սանս. vāstu «բնակավայր»։

ՆՈՒԱՐ, որից նուարխոտ կամ նուարտակ «մի տեսակ խոտ, lepidium, ֆրանս. passe-rage, արաբ. սարիճ, պրս. šaytara Գաղիան. Բժշ. Ամիրտ.։

ՆՆՐ Գաղիանոսի մէջ գտնելով ստրիճ = նուարտակ, այդ բառով հասկանում է յն. ստրիճ = լատ. strix, որով նուարտակ էլ մեկնում է «ազգ ազոաու, կամ գոգաւոր գիծ կամ խողովակ սեանց»։ Ուրիշ Բժշկարաններ շփոթում են պրս. šaytara «նուարտակ» և šāhtara «անձխոտ», որով և դրած են նուարտակ = անձխոտ. այսպէս նաև ՀՐուս. § 2220 և Տիրացուեան, Contributo § 161

aethionema cristatum DC: Բառի իմաստը վերի ձեւով ճշտեց Նորայր ՀԱ 1922, էջ 393։

ՆՈՒԱՐՏԱՆ, ի-ա հլ. «ծածկոց» ՍԳր. Ոսկ. երբ. իր. 552. բառս մեկնուած է հնեւրեց' «նուարտան, որ է ծածկոյթ մազեղէն» Նիւ. ել. կամ սեկէ ծածկոց» Միւ. դա. էջ 245։ Այս բառն է անշուշտ՝ որ Բառ. երեմ. 233 գրում է նուարտակ «որ ծածկել ինչ»։

ՆՆՐ պրս. nuwār «ծոպը վրանի», navard «շուրջ պատիշ», nuvardīdan, navardidan «պատել»։ Böttich. Arica 84, 405 սանս. nivr «ծածկել, շրջապատել»։ պրս. naward «շրջադնաց»։ Հիւնք. պրս. nuwār «շուան, վրանի ապաւանդակ»։

ՆՈՒՐՈՍ «ցեց»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 317, որ գրում է. Ցեց. նուրոսաւի (բ տպ. նուրոս ասի).—բայց թերեւս պէտք է կարգաւ Ցեցն ուրոս ասի, որով վերի բառը կդառնայ ուրոս։

*ՆՈՒԻՆԵՂ, ի-ա հլ. «սուրհանդակ»։ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Սոկր. 228. «Էբարձ և զհարկս պիտոյից երւելնդացն, զորս խաշանց, ջորոց և իշուց. միայն երաւարացն պիտոյից թուլացոյց ըսպասաւորել հարկացն»։ = յն. περιεῖλε δὲ καὶ τὸν δῆμοσιον τῶν χρημάτων (տե՛ս Socrates' Ecclesiastical history, Oxford, 1893, էջ 140). յն. δῆμος թէև հին լեզուով նշանակում է «վազը, արշաւ, ստադիում», բայց ըստ Sophocles 356 Բիւզ. յն. δημόσιος δῆμος նշ. «public conveyance հանրային փոխադրութիւն»։

= Պրս. نَوَند navand (նոր հնչումով nā-vānd կամ nevend) «արագընթաց. 2. արագավազ ձի. 3. ձի. 4. սուրհանդակ»։—Աճ.

*ՆՈՒԵՂ, ի-ա հլ. «բնծայ և տաճարին ընծայուած որևէ բան, երախայրիք պտուղ, նուրար, զոհ, ձօն, դիմու բաժակ կամ իբրև Աստուծոյ ձօնելու համար կաթեցրած գինի» ՍԳր. Եւ. քր. որից նուիւրել ՍԳր. նուիւրակ «բաժակ» Փիլ. ել. նուիւրաբէր Ել. լզ. 3. նուիւրական Յէս. դ. 8, 13. Սիբեր. Եւ. քր. Ոսկ. նուիւրամակ Փիլ. լին. նուիւրանց ՍԳր. աննուէր «ամբարիշտ» Հոովմ. ա. 31. Բ. տիմ. գ. 3. դիւանուէր Անան. եկեղ. Նար. բազմա-

նուէր կանոն. մշտանուէր նար. Գր. հր. նախանուէր նար. փեսայանուէր Ոսկ. ևս. նուիրապետութիւն (նոր բառ) ևն:

= Պհլ. nivēd բառն է, որ Աւեստայի պհլ. քարզմանութեան մէջ գործածուած է nivēdē-nēm ձևով՝ զնդ. nīvaēdayemi «ձօնեմ, սրբագործեմ, նուիրագործեմ (զոհ կամ աղօթք)» բառի դէմ (Bartholomae, Altir. Wört. 1318): Մագում է nī- մասնիկով vaēd- «գիտենալ, ճանաչել» բայից. հմմտ. նաև նուիրակ:—ԱՃ.

Brosset JAs. 1834, 383 պրս. نویسنه որի ինչ լինելը յայտնի չէ: ՆշՔ որպէս թէ նոր իր կամ նոր քերք, լծ. յն. ιερός «սրբազան», պրս. nōbar «նորարար, երախայրի պտուղ, նուրար»: Windisch. 42 և Lag. Urgesch. 233 պատուէր, նրաւէր ձևերի հետ var արմատից: Հիւնք. պրս. navard «նուէր»: Ալիշան, Հին հաւ. 450 պրս. նիվար «չաւան» և զնդ. նոնովէր «կրակին նուիրուած աղօթք»: Müller WZKM 8, 98 պրս. nuved «աւետիս» և զնդ. niwaēdayēmi «ծանուցանեմ» բառերի հետ: Սրա համեմատ Հիւք. Pers. Stud. 103 և Arm. Gram. 207 կասկածով կապում է նուէր՝ պհլ. "nivēd ձևի հետ, իբր զնդ. nivaēdayēmi «ծանուցանեմ»: Նկատենք սակայն, որ պհլ. nivēd գործածուած է «վարձ» իմաստով՝ զնդ. vyam հոմանիշ ձևի դէմ (Bartholomae, Altir. Wört. 1476). Բայց ո՞չ պհլ. nivēd «վարձ» և ոչ էլ զնդ. nivaēdayēmi «ծանուցանեմ» կարող են տալ հլ. նուէր «ձօն»: Վերջին զնդ. ձևի հլ. համապատասխանն է նուիրակ: Այս պատճառով բոլորովին տեղին է Հիւքըշմանի կասկածը, քանի չէր գտնուած իրանեանց մէջ «ձօն» իմաստը, ինչպէս ցոյց տուինք վերը:— Սանտալճեան, L'idiome 11 բեհռ. nuri: Թիւրքեան 2Ա 1912, 426 նոր-քեր ձևից, ակնարկելով նոր Տարույ առթիւ կառավարիչների թագաւորին բերած մատուցած տուրքերը: Յնուգեան 2Ա 1926, 489 պհլ. nvar բառից, որ գտնում է aspānvar անծանօթ բառի մէջ և որ թարգմանում

է «ծիազոհ»: Սրան հակառակ է Ադոնց 2Ա 1927, 405.

ԳիՌ.—Երև. Մշ. նվէր, Սլմ. նվէրf!.—նոյն բառն է նաև նուէրf Ակն. «չար աչքից, աչքից, հիւանդութիւններից ազատուելու համար եղած բոլոր կախարդական միջոցները. 2. մկրատ՝ որ երախայրին լողցնելու ժամանակ շրի մէջ են գցում կամ տղացկանը իր գօտու մէջ է կրում 40 օր»:

ՆՈՒԻԿ կամ ՆՈՒԻՃ «շաւաշարիւն բոյսը. լատ. arum dracunculus» Բժշ. գրուած է նաև նվիկ:

ՆշՔ պրս. նիվիշք, նէշէ «գրեալ, նկարէն»: ՀՔուս. § 2204 արմատը դնում է նիւ, իսկ § 2221 «հարազատ հայ անուն լսուի, թէև չէ հեռի արար. لوف lūf «նուրի»: Թիւրքեան, Արիահայ բռ. էջ 292 պրս. نویج navic «թագեղ, պատաստով», որ սակայն իմաստով համապատասխան չէ և երկրորդ չի բացատրում նուիկ ձևը:

ԳիՌ.—Երև. Մկ. վն. նվիկ, Ալշ. Մշ. Սեբ. նվիգ, Ջթ. նըվըգ, Ակն. Վիշ, Ասլ. Վիշ, Վիժ, հրբ. Վիշ, Պրտ. Վիշ:

ՓՈԽ.—Վրաց. ნივიკ ნივიკა «մի տեսակ բոյս» (ա տպ. մեկնուած է pied-de-nau, բ. տպ. էջ 984 ոտա. «аронава борода, образки. 2. վայրի գազար»), քրդ. niwik «poirée, folia betae» (Justi, Dict. Kurde 428), թրք. գու. նու. نیویک nivig (Յուշարձան 330 բ), Ակն. lvi] «նուիկ»:

*ՆՈՒԻՐԱԿ, ի—ա հլ. «պալատական յատուկ պաշտօնեայ՝ որ արքունիք կանչուած անձերին առաջնորդում էր թագաւորի առաջ. 2. թագաւորի կամ իշխանի առաջից գնացող պաշտօնաւոր՝ որ նրա գալուստն է յայտարարում և ճանապարհ բաց անում» Գծ. Ժգ. 35, 38. Ոսկ. ևս. 439 (Առաջի իշխանաց յորժամ սպասաւորն երթայցէ, կարապետք և նուիրակք և քարոզք մեծաձայն առաջի կարգայցեն). Վեցօր. 86 (Աստի անտի նուիրակք հպարտացեալք ամբարհաւաճեալք ստիպեն ճեպեն, զխառնաղանճ ամբոխն ի բաց պարզեն). Եփր. բ. 284. Լարուբ. 30. Բուզ. 221. Գիրք թղ. 90. Փարպ. Եղիշ. բ. էջ 156 (Զեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ զուրս և ոչ

կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա)։ Մամիկ. էջ 25 (Վահան կոչեաց ըզ-նուիրական և ասէ. Ե՛րթ կոչեա՛ զայս անուն իշխան)։ Անկ. զիրք նոր կտ. 58 (նոյնը մի քիչ ցած կոչում է հրաւիրակ)։ «նոյն պաշ-տօնը կատարող եկեղեցական՝ կաթողիկոսի մօտ» Օրբել. (Կաթողիկոսն Անանիա կոչէր նուիրակօք զՅակոբ և զՍահակ. ճուղարկէ նուիրակ... զՍտեփաննոս վարդապետ... հրա-ւիրական նամակօք) հրտր. էմինի, էջ 201 և 321. «պտղի և եկեղեցական տուրքերը հա-ւաքելու համար կաթողիկոսի կողմից ուրիշ երկիր կամ քաղաք ուղարկուած կրօնաւոր» (նոր բառ). որից նուիրակապետ Յուզ. 128. Պիոն 389. Յայսմ. Ճառքնտ. (սխալ գրու-թեամբ նուիրակապետ Ուոհ. Ճառքնտ. նուիրա-պետական Դիոն. երկն.)։

= Պհլ. *nivēḏak ձևից, որ աւանդուած չէ. հմմտ. զնդ. nivaēḏayemi «ծանուցանեմ» և պրս. نويده nuvid «աւետիք, լուր». կազ-մուած են ni- մասնիկով vid = զնդ. vaēd- «գիտել, ճանաչել, հասկանալ» արմատից. — ըստ այսմ նուիրակ բուն նշանակում է «ծա-նուցիչ, ազդարարող, յայտարարող», որ և ճշտիւ համապատասխանում է բառի իսկա-կան նշանակութեան։ Նոյն vid—vaēd «գի-տել» արմատից paiti->pat- և fra- մասնիկ-ներով կազմուած ձևեր են զնդ. paiti—vaēḏay-emi «ծանուցանեմ», fravaēḏ- «նկատել», որոնց պհլ. ձևից փոխառեալ են հյ. պատ-ուէր, պատուիրել, հրաւէր, հրաւիրակ, հրա-ւիրել։ Այս բոլորի նախնական և հիմնական գաղափարն է «իմացնել, գիտցնել, ծանու-ցանել»։ այսպէս պատուիրել ո՛չ թէ «խրա-տել» է, այլ անելիքը նախապէս իմացնել, հրաւէր ո՛չ թէ «կոչ» է, այլ «հանդէսը ծա-նուցանել» և հրաւիրակը այն անձն է՝ որ հանդէսի մասին յայտարարում կամ ծանու-ցում է հրաւիրեալ անձին։ Նոյն իսկ նուիրել (որ այս արմատից է դարձեալ. տե՛ս նուէր), բուն իմաստով «աստուածներին մի բան ձօ-նել», ո՛չ թէ «պարգևել» իմաստով է, այլ «քուրմի կողմից ծանուցում տալ ժողովուր-դին՝ ընծայ բերուած իրի մասին» և նուիրա-գործել (կամ սրբագործել)՝ նշանակում է «սրբազնագործեալ անձի կամ իրի մասին»

բարձրից ցած (ni-) ժողովրդին յայտարարել կամ ծանուցանել»։ Այնուհետև աստուածնե-րին միայն յատուկ նուէրը, իր սրբազան ի-մաստը կորցնելով, դարձել է հասարակ ըն-ծայ ամէն մարդու համար, ինչպէս եղել է նաև ձօն բառը.—ԱՃ.

ՆՀԲ արարք. և պրս. نيفر, نيفر, نيفر (իմա՛ արարք. نيفر nafar «անձ, անհատ, զինուոր»), իբր «զինուոր սոսկական՝ հրա-մանակատար են»։ Պատկ. Матер. дла арм. слов. II 20 ընդունում է արարք. բառի համեմատութիւնը և հասկանում է «զլխավոր կոմիսար»։ Ակինեան շԱ. 1910, 9 տալով բառիս համար բազմա-թիւ վկայութիւններ, մեկնում է «արքայի անձնապահ, բարապան»։ Վերի ձևով մեկնեց ու բացատրեց Աճառ. շԱ. 1910, 119։ Թիրեաքեան, շԱ. 1912, 426 —ալ մասնիկով նուէր բառից, որ կցում է պրս. nūbār կամ naubar «նախախա-րիք» բառին։

ԳիՌ.—Մշ. նվիրագ «վանքի կողմից պտղի հաւաքող կրօնաւորը»։

ՆՈՒԻ «վարք»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 240։ Նոյն բառն է Քաջունի, հտ. Գ. էջ 181 նույն «վարդ»։

*ՆՈՒԻ տե՛ս Ունկի, որի ասորական ձե-ւիցն է փոխառեալ։

*ՆՈՒԻՐԱՅ «աման՝ որի մէջ ղեղորայք են եկում» Մխ. բժշ. 148 (երկիցս)։

= Արարք. ۵ نوقرا nuqra «գետնի վրայ կամ քարերի մէջ ծակ կամ կլորակ փոս՝ ուր ջուր է հաւաքում. 2. գլխի հտեի փոսը. 3. աշ-քի փոսը, ակնակապիճ. 4. սրբան. 5. այն փոսիկը՝ որի մէջ թռչունը ձուն է ածում» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 131)։

Ուղիղ մեկնեց Seidel, Մխ. հեր. § 422։

ՆՈՒՄԱՅ «կիտրոն կամ նարինջ»։ ունի մի-այն շՐուս. § 2224՝ առնելով Թովմա Վ. Կի-լիկեցուց. որից նույնի «լիմոնների կամ նա-րընջների» Վստկ. 42, 143. Աղթամ. հրտր. Կոստ. 63.—Քաջունի, հտ. Գ. 182 համարում է mandarine, իսկ ԳԲ «անուշ լիմոն», որ իրօք լիմոնի և նարինջի մէջտեղն է։

—ՆՈՒՄԵՃԱՆԱԿ «նախազուրկ, նախը-խան, նախարար» Հին բռ. = Բառ. երեմ. 240։

= նոյն ընդ նամեսական, որ տե՛ս վերը—
ԱՃ.

ՆՀՐ թերեւս յն. նոմի՛զօն «որէնքս-
դիր» և նոմի՛զմէնօս «երեւելի որ»:

*ՆՈՒՄԷՐ «գունդ զօրաց». նորագիւտ բառ,
որ երեք անգամ գործածուած է Վարք սեղը.
714. «Առեալ նումէրս ոչ սակաւ, սպառա-
զինի հակառակ Բիւզանդացւոցն և բախեալ
ընդ նոսա, կորոյս նումէրս վեց. և դարձեալ
խառնեալ ընդ նոսա, կորոյս նումէրս երիս»:
Հմմտ. նաև Ոսկ. գծ. էջ 192 «է գունդս այս
զոր այժմիկ նումերովն կոչեն, այսինքն է
թիւ դասութեան»:

= Յն. νοῦμερος, τὸ νοῦμερον «գունդ զօրաց»,
որ փոխառեալ է լատ. numerus «թիւ», յգ.
numeri «գունդ զօրաց» բառից (Sophocles
786 p):

Ուղիղ մեկնեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան,
հրատ. Սոկրատի, էջ 714:

*ՆՈՒՄԻՉԱՄԱՍԱՅ «ընթացիկ դրամ» Մադ.
թղ. 202 (ըստ ՆՀՐ և ԱՔ նումիզմադայ՝ որ
յետին տառադարձութեամբ է):

= Յն. νομίσματα, որ յոգնակի ձևն է νομίσμα
«դրամ, ընթացիկ դրամ» բառի. ծագումը
տե՛ս նումիսմայ, նումոս:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀՐ:

*ՆՈՒՆՈՒՑԱՐ (որ և նոնուֆար, նոնոֆար,
նոնոֆար, նունաֆար, նիւնոֆար, նիւոֆար,
լիւոֆար, լիւոսֆար) «չրային շուշան, լատ.
nymphaea» Մխ. բժշ. Վրդն. երգ. Բժշ. Վստկ.
էջ 174. Կոստ. երգն. 112. հայերէն հոմանիշն
է հարսնամատն ՀԲու. § 1655:

= Արաբ. نينوفر nīnūfar, որ և արաբ. պրս.
nīlūfar, nīlūbar, līlūpal, līlūfar, līlūpar,
nīlūbal, nīlūfal, nūfar են. սրանցից են
փոխառեալ նաև թրք. لوفر lufar (Կամուս.
Թրք. Թրքմ. Բ. 130), Նյն. νενοῦφαρ, νοῦφάρα,
ասոր. nīrōpal, ասմ. nenufer, nufar, nufer,
ռուս. nenufarī, ֆրանս. սպան. իտալ. nenu-
far են. բոլորի աղբիւրն է հնդ. nīlotpala.
որ է սանս. निलोत्पल nīlotpala «կա-
պոյտ նունուֆար, nymphaea cyanea Roxb.»
որ կազմած է nīla «կապոյտ» + utpala «սեւ-
նուֆար» բառերից (Böhtlingk I, 899 և IV
295):—Հիւրշ. 279:

ՀՀՐ բառ այլազգական: ԳԴ պրս. նիյ-
րուֆէր: ՆՀՐ ումկ. նիլուֆէր, նիլուպէր,
էօլիւֆէր: Բոյսի ծագման և բառի մեկ-
նութեան վրայ տե՛ս Teza, Թրգմ. Բազմ.
18. 212: Վերջին անգամ Seidel, Մխ.
հեր. § 48:

ԳԻՌ.—Ախց. Մշ. նունուֆար:

ՆՈՒՇ (յետնաբար սեռ. նշի) «նուշ, բա-
ղամ» Ազաթ. Երզն. մտթ. «վայրի կաղին»
Գաղիան. որից նշի ժղ. ժբ. 5. կամ նշենի
Ոսկիփ. նշուտ Վրդն. ծն. նշածէթ Մխ. բժշ.
նշատերև Ոսկ. մ. բ. 24:

ՆՀՐ լատ. nux «ընկույզ» և վրաց. նուշի
«տե՛ս ընկույզ և նշի բառերի տակ»): Lag.
Arm. Stud. § 1654 երբ. ۱۱۷ ۱۱۷z, արամ.
lūzā, արաբ. لوز lauz, եթովպ. ስላው
lawz «նուշ, նշենի»: Canini, Et. étym.
29. և Հիւնք. լատ. nux, nucis «ընկույզ»
բառի հետ: (Այս մեկնութիւնը սխալ է,
որովհետև լատ. nux, ինչպէս նաև գերմ.
Nuss, հբգ. hnuz, հիւսլ. hnot, անգլ.
hnutu, միւլ. cnū, կիմր. cnewon հոմա-
նիշները ծագում են *knu, knud նախա-
ձևից, որ չի կարող տալ հյ. նուշ. տե՛ս
Pokorny I, 391, Vendryes MSL 21,
41): Մառ. Яз. и Лнт. I. 235 վրաց.
նուշի և արաբ. ۱۱۷z, լատ. nux են:

ԳԻՌ.—Ալշ. հրբ. ՀՃ. Մկ. Մշ. Ջղ. Վն.
Տիգ. Տի. նուշ, Մրղ. Սլմ. նիւշ, Սվեդ. նէօշ
«նուշ», իսկ Երև. նուշ գործածուած է իբր ած.
«անուշ, քաղցր» իմաստով՝ միայն կորիզի
համար (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան.
506):

ՓՈԽ.—Վրաց. ნუშ նուշի, թուշ. მუშ նուշ,
ռուս. нуś «նուշ», որից վրաց. նուշիս գերի
սնշածէթ:

ՆՈՒՌՆ, և հյ. (նոան, նոուեֆ, նոանց, յետ-
նաբար նաև նոնուեֆ) «նուռ պտուղը, punicea
granatum L» ՄԳր. որից նոնենի «նոան
ծառ» ՄԳր. Վեցօր. 92. «նոան ծառի փայտ»
Յայսմ. նոնաձև ՄԳր. Փիլ. քհ.:

Հնեից Մադ. թղ. 131 բաժանելով
պրս. anār հոմանիշից՝ ստուգարանում է
հյ. կոտն «խիտ» բառով. «Պարսկական
է անունն անար, ի հրապաշտութեանն
պատուեալ յատրուշանին յորշորշեալ,

յորմէ անարն կոչեցեալ սակս որակու-
թեանն հրակերտ, կարմրահատ և հրա-
հատ, (Ուրեմն Մագ. պրս. anār «նուռ»
բառը համարում է nār «կրակ» բառից,
որ սակայն արաբերէն է և նրա հետ
գործ չունի), Իսկ ստուգաբանեալ նուռ-
նըդ ներմակադրեալն նուռն կուռն, յոգ-
նախումբ և միահամուռն ի միասին
բաղկացութեան բազմահատեալ հարբս-
տութեամբ իբրու կուռն փոխադրեալ
նոյն ներառասութեան (ուզում է ասել ն
տառը ներս է առնուած): Զի կուռն իբ-
րու բազում գտեալ այս ի գիր՝ փիւրն ի
պէ, և կենն ի գիմ կամ ի քէ, հիւնն ի
խէ յուն ուղղախօսելոյս:—Նորերից ԳԴ,
նշՅ, Lag. Urgesch. 819, Btrg. bktr.
Lex. 21 կցում են պրս. نār բառին,
(Այս բառը՝ որի հիւնն է պրս. انār,
պհլ. anār, և որից փոխառեալ են քրդ.
enār, henār, hinar, զազա. hənār,
արեւել. թրք. انar, օսմ. nar, բուլգ.
սերբ. nar, զնլ. k'inar հումանիշները,
իսկապէս գործ չունի հայերէնի հետ,
որովհետեւ ձայնական օրէնքները թոյլ
չեն տալիս ո՛չ հայերէնը իրանականից
փոխառեալ դնելու և ոչ էլ երկուսը միա-
սին ցեղակից համարելու (ըստ Հիւրշ.
Arm. Gram. 207):

ԳԻՌ.—Զղ. նուռն, Ազլ. Գոր. Ղրբ. Շմ.
նո՛ւնը, Տփ. նո՛ւրը, Ալշ. Ախց. Երև. Զթ. Կր.
Խրբ. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տիգ.
նուռ, Հճ. նուր, Սվեդ. նոռ, Ասլ. նիւրի (սեռ.
նիւրիի), Ննխ. (թուրքերէնից նոր փոխառու-
թեամբ) նառ: Նոր բառեր են նառնառ, նըռ-
նառնառ, նոնի, նոնիկ:

ՆՈՒՍ (ո հլ. ըստ նշՅ, բայց առանց վկա-
յութեան) «ուս, կոնակ, մանաւանդ ձիու գա-
ւակ» Ոսկ. մ. ա. 8. Մամբր. բ տալ. 63.
Սհկ. կթ. արմաւ. էջ 186. աւելի սովորական
է նիւս Եղիշ. գ. էջ 59. Սեբ. 39. Կաղնկառ.
Արծր. էջ 132, որից նիւկեղթ «կողով» ԶԲ,
Քաջունի. հտ. Գ. 179 cacolet, ԳԲ «կաշիէ
պաշտակ»:

ՆշՅ նոյն ընդ ուս, լծ. յն. νῶτος, νῶτον:
Հիմ. էջ 30 նուս համարում է յգ. հյց.
և ուղղականը դնելով նու, հանում է նու

«հարս» բառից, (Իսկապէս որ բառս
զրեթէ միշտ ի նիւս ձևով գործածուած
լինելով, կարող է այսպիսի կասկածի
տեղիք տալ: Սակայն կայ Արծր. «այս
նիշ նիւս կեղթում», որ ցոյց է տալիս
թէ բառը յոգնակի չէ և եզ. ուղ. ձևն է
նիւս): Scheftelowitz BB 29, 46 սանս.
snu, sānu «անասունների մէջքը, կըռ-
նակը»:

ՆՈՒՍԻՆՈՒՆԱՐՏ «միջօրէական». ունին մի-
այն ԱԲ և Նորայր, Բառ. Ֆրանս. 802 ր.
ԱԲ դնում է պրս.:

*ՆՈՒՍԽԱՅ «օրինակ. 2. դեղագիր, դեղա-
տոմս» Մխ. բժշ. 144. որից նուխային «գա-
ղափար, նախագիծ օրինակ, գրուածք»
Շնորհ. տղ. յար. նուխայապէս Շնորհ. լափ.
340. նուխայօրէն նար. տաղ. 465:

=Արար. نۇسخا nusxa «օրինակ, ընդօրի-
նակութիւն. 2. հմայեակ, կախարդական
պահպանակ», որից փոխառեալ են նոյնպէս
արևել. թրք. nusxah «օրինակ, մօդէլ», ոսկ.
մուխա «հմայեակ», քրդ. nusxe «հմայեակ»:
—Հիւրշ. 272:

Նախ ՀՀԲ բառ արար: ԳԴ արար.
նուխէ: ՆշՅ արար. նիւխէ, նիւխէթ,
նէսխ: Ուղիղ մեկնեց նաև Հիւրշ. ZDMG
35 (1881), 662:

*ՆՈՒՐ «լոյս» Նոր վկ. էջ 58 (ԺԲ դարից).
(Զի՞նչ է նուրն այն, այսինքն լոյս, որ էջ ի
վերայ նորա). Կոստ. երզն. 176 (Քու տեսչ
աշերտա իմ նուր):

=Արար. نور nūr «լոյս».—Աճ.

Տե՛ս Նոր վկայք, էջ 791:

+ՆՈՒՐԲ, ի հլ. (յետնաբար նաև ո հլ.)
«բարակ, թեթեւ, անզայտ» Իմ. է. 12, 23.
Եղն. «նեղ (փողոց, ճանապարհ)» Շիր. Խոսր.
Սարգ. յուդ. «tenuis» (բաղաձայնի տեսակ.
որ և լեթկ, որ է «պարզ խուլ») Թր. քեր. «խո-
րին՝ դժուարիմաց ոճով» Ոսկ. յհ. ա. 26.
որից նրբել Ոսկ. ա. տիմ. նրբափողոց Վեցօր.
135=նրբուղի Վրդ. երզ. Տօնակ. նրբագոյն
Եղն. Կորիւն. նրբաճայեաց Եւզգր. նրբաւառ
Ոսկ. փիլիսո. նրբաձայն Ել. գ. 10. գ. 30,
Ոսկ. մ. գ. 3 (ըստ ՀԱ 1913, 301).—Նոր բա-
ռեր են նրբամիտ, նրբանկատ, նրբանկատու-
թիւն, նրբիմաստ, նրբանցի, նրբագեղ ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. snōbhri ձևից, որ կազմուած է -ri մասնիկով՝ պարզական snēbh արմատի միջին ձայնդարձից. հմմտ. դան. snoever «նեղ (ճանապարհ, դուռ, զգեստ)», նուրբ. բարակ (օրհորդ)», snoever sti «ներբափողոց», հշվէդ. snoevr «նեղ», նշվէդ. snāf «նեղ, սեղմ», նորվեգ. snoevr «նեղ, նրբին, ճկուն, սեղմ, ճղճիւմ», հիսլ. snoefr «նեղ (զգեստ)». այս բոլորը դալիս են հնիս. snēbhri, snōbhri ձևերից և կատարելապէս համաձայն են մեր բառի հետ. կան և սրանց առանց s-ի ձևերը. ինչ. հշվէդ. noēver, հիսլ. nōfir, որոնց հետ միացնում են նաև գերմ. nuofer, nuober «առոյգ, թարմ» (Pokorny 2, 698): Զևի համար հմմտ. հլ. սուրբ = սանս. cūbhra-:

Klaproth, As. pol. 100 օսս. nareg: Lag. Urgesch. 295 և Müller SWAW 46, 465 պրս. narm «մեղմ»: Այս մեկ. նութիւնը մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1656: Հինք. յն. νεβρός «ձագ, կորիւն», Patrubány SA 2, 31 և 288 յն. νέφος «ամպ, մութ», լատ. imber «տարափ» բառերի հետ: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 64—65:—Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. narin, թունգուզ. narxon, թրք. օսմ. narin «նուրբ»: Persson IF 35, 206—208 դրնում է հնիս. snerp, snerb «բաշտիկ, ամփոփուկ, կծկուկ» արմատից, իբր հրգ. snerfan, մրգ. snerfen, գերմ. schnurfen, schnurfeln, որ և զնդ. narəp «լուսնի պակասիլը». սրանց պարզականն է հնիս. sner-, որից ունինք անգսք. nearu «նեղ». շվէդ. nör «մանկիկ», լեթթ. nārs, nāre «ճարմանդ», գերմ. schnurren «սեղմուկ, կուշ գալ», այլ աճականով՝ հնիս. snerk-, snerg-, որից հգերմ. snerhan, յն. νάρκη, հլ. ներգնիլ: Pokorny 2, 698 ընդունում է ուղիղ մեկնութիւնը, իսկ 2, 701, առանց անդրադառնալու նախորդին, ընդունում է Persson-ի այս մեկնութիւնը (միայն սխալմամբ հլ. նուրբ բառի տեղ գրում է սնեթ!): Այս երկու մեկնութիւններից նախընտրելի էր բնականաբար առաջինը՝ ըստ նշանակու-

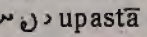
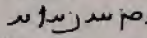
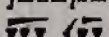

թեան, մանաւանդ որ երկրորդից ունինք արդէն ներգնիլ:

ԳԻՏ.—Սվեդ. նէօրփ «նեղ (ճանապարհ, ժապաւէն ևն)»:

ՆՈՓԻԱԶ «մի շար դեռ Ախտարք. ունի միայն Ալիշան, Հին հաւ. 215:

Նորոգար տե՛ս Սքողար:

*ՆՊԱՍՍ (յետնաբար ի հլ.) «օգնութիւն. օժանդակութիւն» Ես. խա. 70. Գծ. Ժբ. 27. Կոշ. Եւ. քր. Մծբ. Ոսկ. որից նպաստամատոյց Կորին. Կոշ. նպաստութիւն Կորին. նպաստաւոր իմ. Ե. 8. Եւագր. նպաստաւորութիւն ՍԳր. նպաստել փարպ. աճնպաստ, բարեճպաստ (նոր բառեր) ևն:

= Հպրս. *ni-upastā «նպաստ» բառից, որ կազմուած է ni- և upa- մասնիկներով՝ sta- «կենալ, կալ» արմատից. իրանական գրականութեան մէջ աւանդուած չէ *ni-upasta ձևը, բայց ունինք զնդ. upastā «օգնութիւն, նպաստ, օգուտ» upastābara «նպաստամատոյց, օգտակար, նպաստաբեր» (Bartholomae, Altir. Wört. 398 կարդում է upastābara և թողնում առանց բացատրութեան. իմաստը անյայտ). հպրս. upastā «օգնութիւն, նպաստ». հին պարսկական բեռնագրութեանց մէջ յաճախակի գործածուած մի բանաձև է   Auramazdā-maiy upastām abara «Արամազդ ինձ նպաստ երբ». հմմտ. նաև ապաստան, որ պատկանում է նոյն արմատին:—Հիւրշ.

ՆՀԲ լծ. ապաստան և հուպ աստ. իսկ պրս. նէվաստէն, նէվաշտէն «ջանալ ճգնիլ»: Եւրոպա 1849, 200 հպրս. upastā «նպաստ» բառի հետ: Müller SWAW 66, 275 հպրս. upastā, զնդ. upasta՝ աճած ni- մասնիկով: Lag. Ges. Abhd. 228 յն. ὁ παστόν «ընկերանալ»: Նոյն Arm. Stud. § 1657 չի ընդունում Müller-ի մեկնութիւնը՝ առարկելով թէ ni- և upa- միասին չէին կարող կցուիլ և թէ niu չի՝ կարող տալ և. Հինք. ապաստան բառից: Müller-ից անկախաբար վերի մեկնութիւնը տուաւ Աճառ. Բազմ. 1897,

170. նոյնը խօսեց նաև Արևելագիտաց ժԱ համաժողովին՝ Պարիզ (ՀԱ 1897, 310 և 316), ուր և նախագահ Հիւրշ. տուաւ իր հաւանութիւնը (անձնական), ԵՊԱՍՏԿՈՒԹԻԻՆ «սպարիկութեան աստիճանը». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածուեալ է Մագ. թղ. 23. «Մինչ տակաւին ի տարերս էր անթիպատութեանն նպաստկութեանն»: Նոյն անձի մասին խօսելով Մագ. էջ 82 գրում է, «Ի խոնարհագոյն աշարժանէ անթիպատ պատրկութեամբ», որից երևում է որ նպաստկութիւն բառի հոմանիշն է «պատրկութիւն»:

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 199. այսպէս է ընդունում նաև Կոստանեան, հրտ. Մագ. թղ. էջ 330:

ԵՊԱՍՏԱԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆԶԲ, բայց առանց վկայութեան) «նշան առնելու տիղ, նետի նշանակ» Ողբ. գ. 22. Իմ. Կ. 12, 22. «մտադրած բանը» Լմբ. Բրս. հց. «նախագաղափար, օրինակ» Նար. կուս. Լմբ. յայտ. «յաղթանակ, յաղթութեան մրցանակ» Ագաթ. Մծր. որից նպատակեալ Զբր. կթ. նպատակաւոր, աճնպատակ, աճնպատակայարմար, բարենպատակ, նպատակայարմար, նպատակակէտ ևն:

Lag. Ges. Abhd. 66 սանս. ni-pāta- Այս բառը նշանակում է «ընկնել, առաջն ընկնել, ծնրադրել, վրան վազել, յարձակիլ» ևն. այս իմաստները համաձայն չեն մեր բառի իմաստին, թէև երկու ձևերը իրար հաապատասխան են ձայնապէս: Այս պատճառով Lag. Arm. Stud. § 1659 և Հիւրշ. 207 մերժում են: Մեր բառն իրանեան փոխառութեան երևոյթն ունի և ենթադրում է պհլ. *ni-pātak ձևը, որ սակայն այլուստ չի ապացուցում: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 292 զնդ. nivat «արձակել, նետ» + պրս. gāh «տեղ»:

ԵՊԱՍՏԵՆ. անստոյգ բառ. տե՛ս վատկեալ: ԵՊԱՐ «պարէն, ուտելիք» Պիտ. որ և նպարակ՝ նոյն նշ. Երեմ. խ. 5. Եւս. պտմ. 158. (երկուսն էլ ի-ա հլ. ըստ ՆԶԲ, բայց առանց վկայութեան). որից նպարակաւոր Մն. խե. 23. նպարակել Փարպ. կը. նպարակեալ Վկ.

արև. էջ 46 («Մերքն համեստութեամբ նրպարակեալք». այսպէս ունի նոր տպ. մին, Սոփերք Ի. 98 նպատակեալ, որ վերի ձևով ուղղել էր Նորայր, Բառաք. էջ 54). նոր բառեր են նպարեղէն, նպարալանա:

ՆԶԲ պարէն նութեալ: Lag. Urgesch. 283 և Müller WZKM 10, 277 par արմատից ni մասնիկով, ինչպէս համ-բար՝ նոյն արմատից sam մասնիկով: Հիւրշ. և Գազանճեան, Արև. մամուլ 1902, 77 Եի- մասնիկով պարէն բառից, Հիւրշ. 513 յիշում է կասկածով Müller-ի մեկնութիւնը: ԳԲ պհլ. Եիպար (1): Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 426 նուէր բառի հետ, իսկ Արիահայ բռ. 102 պրս. nau «նոր» + بَار bār «պտուղ»:

ԵՊԵՐՏ «հպարտ, ամբարտաւան». մէկ անգամ ունի Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ 217. «Անձնահաճ կամօք ըստ նպերտ բարուց Հայաստանեացն». (սրա դէմ հրտր. Շահն. Ա. 410 ունի բիրտ, որ նպերտ բառի մեկնութիւնն է). սրանից է առնում նաև Ոսկիփ., որից նպերտական՝ նոյն. նշ. Ոսկիփ.:—Երկրորդ անգամ գտնում եմ այս բառը Օրբել. հրտր. էմ. էջ 147. «Ըստ նպերտ բարուց ոմանց, որպէս թէ ճգնազգեաց և անապատասէր գոլով, կուսութիւն աչաց և ականջաց խոկացեալ՝ պատշաճ համարեցան բնակել ի վանս». այստեղ բառս «խոնարհ, պարկեշտ» նշանակութիւնն ունի.—Ո՞րն է ստույգ:

3. Արշէզ ՀԱ 1896, 268 նպարտ բառից և մասնիկով: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 292 պրս. نابارد nabard «արի, խրոխտ, սէգ, կոխ, պատերազմ»:

ՆՈՒԱՅ տե՛ս Նսապ:

ՆՈՃԷՍ տե՛ս Նարճիս:

ՆՈՆԵՄ «խաշխաշ, մեկոն» Մեկն. գր. Նիա. ունի միայն ՀԲուս. § 2231:

ՆՈՆԵՃ կամ ՆՈՒՆՃ «մի տեսակ ուտելի բանջարեղէն» Բժշ. Կամրկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 2234, որ և ածանցեալ ձևով նորեն-խոտ Կամրկպ. որ ՀԲուս. § 3372 սխալմամբ գրում է նարիեջխոտ (տե՛ս Նորայր ՀԱ 1923, էջ 157):

ԳԻԹ.—Ախք. նոնիճ «մի տեսակ բանջար,

ցուցանել և փափկացուցանել զաւուրս:—
Ըստ Հին բռ. նշանակում է «գործ», որով-
հետև ունի սրանից նսրել «գործել»: Նշե-
մեկնում է «գործ ծանր, աշխատութիւն», ՋԲ
«աշխատութիւն, տառապանք, ծանրութիւն
կամ սուգ», ԱԲ «ծանր աշխատանք կամ մը-
թութիւն, տրտմութիւն»:

Ըստ ՆԶԲ «Թուի որպէս պրս. Եհեւե,
սայէ ասուուեր, հովանի» կամ հլ. Եծար,
որպէս ծանրութիւն»—Այվազեան, Ուղ-
ղաբ. էջ 44/լծ. նսրի (ինչպէս ունի և
Peterm. 260):

—ՆՍՍԱԿ «յատակ»:

=Կազմուած է յսակ բառից՝ նի- նախ-
դիրով. հմմտ. յեհուլ—նեցուկ. (տե՛ս և յըս-
տակ),—ԱՃ.

ՆԲԱՆ (ի-ա հլ?) «սուր, թուր» Բուղ. և. 6,
32, 35. Յհ. կթ. 446 (գրծ. նրանա), Անյ.
պերիարմ. Թր. քեր. 19. էլ. արիստ. 51, 55.
որից նրանալուար Կղնկտ. հրտր. էմ. էջ
178, 191. (հին բռ. գրում է նրեան զաշնակ
կամ թուր):

Հիւնք. պրս. nāgīn «նուրբ» բառից:

ՆԲԱՆ (կամ նարան, նորան) «արարական
մի բոյս և նրա իւղը» Խոր. աշխ. 612. ունին
միայն ԱԲ և ՀԲուս. § 3375:

Նփատ տե՛ս Նաթի:

ՆԲԹԵԼ «քաղցից նուաղիլ, անօթութենէն
մարիլ» Մտթ. ժե. 32. Մրկ. ք. 3. որից նրբ-
քեալ «սաստիկ անօթի» Մն. իե. 29, 30.
Դատ. ք. 15:

Տէրվ. Altarm. 12 նի մասնիկով *բթել
բայից, որ կցում է սանս. čyu «տկարա-
նալ, դեղեկիլ, ընկնել» արմատին:—
Հիւնք. պրս. nāštā «քաղցած», յն.
νηστεύω «զրկումն ի պարենից. պահք,
նքթեալ»: Meillet MSL 10, 270 և 15,
356 նգողիլ բառի հետ՝ թերևս իբր սանս.
ništā- «ցածր»=սսլ. ničl:

ՆԲՈՂԱԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի
Ոսկ. ղկ. (տպ. Ոսկ. պօղ. Բ. էջ 627). «Ե՛լ
յինէն, տե՛ր, զի մի՛ արքս հանդերձ նաւաւ
ընկղմեսցուք. քանզի նոյն ինքն և նքողակս
մտանել ի նաւ բռնադատի (ամենայն ձը-
կամբք)»: ՆշԲ մեկնում է «ծովակ, լճակ, եթէ
չկայցէ սխալ գրչի», ԱԲ «ծովակ, լճակ. 2.

ձկները»: Առաջին իմաստը աւելի է յարմար.
ՆԲՈՂԻԼ «անօթի մնալուց ցամաքիլ՝ շորա-
նալ» Թուոց ժա. 6, Ա. թգ. լ. 13. նփր. դտ.
338. Վրք. հց. որից նգողումն Յհ. կթ. նոյն
պէտք է լինի նաև շգողիլ (տե՛ս այս բառը):
Հիւնք. անկողին բառից, Meillet տես
նքթել:

+ՆԲՈՅՐ «մաղ» Վեցօր. ք. 181 (աւան-
դուած է միայն մէկ անգամ՝ սեռ. նգուրի
ձևով). հմմտ. նաև նգոյր:

=Քնիկ հայ բառ՝ հնիս. neik- «ցորենը
տեփրելով մաքրել» արմատից (—ոյր մաս-
նիկով). հմմտ. լիթ. nēkoti, լեթթ. nēkāt,
կիմր. nithio, բրբտ. niza, բոլորն էլ «ցորեն
տեփրել», լեթթ. lēkscha «տեփրելու թի»
(նախաձայնի փոփոխութեամբ). նոյն են
դարձեալ յն. λικρός «տեփուր», λικμάς «տեփ-
րել», λικμητήρ «տեփորող», λικνον «տեփուր,
ուտիէ կողով», որոնց բոլորի մէջ նախաձայն
և յառաջացել է տարանմանութեամբ. հմմտ.
νείχλον, νίχλον, νίκειον, λικῶν ևն հոմանիշ ձե-
ւերը. որ աւանդում է Հնսթրիոս. Հայերէնի
պարզ արմատն է *նիֆ-: (Pokorny 2, 321,
Boisacq 581):—ԱՃ.

Հիւնք. յն. λικνον «կողով, մաղ» բա-
ռից: Հ. Գ. Նահապետեան, Բղմ. 1908.

18 ուղում է սրբազրել խոյր?

ՆՕԹ, ի հլ. «մի տեսակ ազնիւ կարմիր
ներկ. լտ. minium, rubrica» Երեմ. իբ. 14.
ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Հիւնք. նաւր բառից:

ՆՕԹԻ (—քոյ, —քեաց) «անօթի, քաղցած,
սոված» ՄԳր. որից նօթութիւն Եւազր. Նիւս.
քն. աստւմ է նաև անօթի Ոսկ. ա. թեւ. թ.
Վրք. հց. Ճառքնտ. որից անօթութիւն Ճա-
ռքնտ. անօթեց, ի յանօթեց, անօթուց «անօ-
թի փորանց, քաղցած փորով» Վստկ. Մխ.
Բժշ. բուն արմատն է նօթ, որից —ի մասնի-
կով՝ նօթի. հմմտ. բարի:

ՆԶԲ յիշում է պրս. nāštā «անօթի,
քաղցած»: Հիւնք. հիւանդ բառից, Bug-
ge, Btrg. 22 իբր բնիկ հայ՝ կցելով յն.
νήφω (νήφω) «ծուժկալիլ, մանաւանդ ի
գինւոյ», νήπτης, νήπτισός «ծուժկալ»,
νήφεις «ծուժկալութիւն» բառերին՝ հանում

է հնիս. naphthio- ձևից: Հիւրշ. 479 անա-
պահով է համարում այս մեկնութիւնը,
որովհետեւ կարող է լինել՝ որ յն. յիփո
կապ ունենայ գերմ. nüchtern «անօ-
թուց» բառի հետ և երկուսը միասին
ծագին հնիս. nāg²hō ձևից: Իրօք էլ Pe-
dersen, Հյ. դր. լեզ. 28 երեք ձևերը իրար
է միացնում, որ կրկնում է նաեւ Boisacq
670: Բայց Kluge 352 ցոյց է տալիս, որ
գերմ. nüchtern < հրգ. nuohturn ծա-
գում է լտ. nocturnus «գիշերային» բա-
ռից: Ըստ այսմ Pokorny 2, 317 պա-
հում է միայն յն. յիփո = հյ. նօթի, որոնք
դնում է հնիս. nāg²h- (nābh-?) արմա-
տի տակ:

ԳիՌ.— Դրբ. նօթը, Ախց. Երե. Խրբ. Կր.
Շմ. Սեր. Տփ. անօթի, Վն. անօթի, անօթի,
Հճ. Պլ. Ռ. անօթի, Մրդ. անօթը, Գոր. ընօ-
թի, Սվեդ. ունօթա, Հմշ. օնօթի, օնէթի, Մկ.
ունօթը, Ասլ. էնէթի, Ալշ. Մշ. անօթի, Ջթ.
անըթը: Նոր բառեր են անօթեմալ, անօթեց-
նել, անօթմեռ, անօթփորանց, անօթու, ա-
նօթանց:

ՆՕԹՃՆԼ «աւետել, ծանուցանել, պատմել»
Ոսկ. մ. ա. 19. 34. իմ. եկեղ. Նիւս. երգ.
Գնձ. «նիւթել, հայթայթել, հնարել» Ագաթ.
Կորիւն. Պիտ. կմբ. (Հին բռ. որից և ՓՔ, գը-
րում է նաեւ արքնել). որից նօթնութիւն «աւե-
տում» (նորագիւտ բառ) Նփր. գծ. 17:

ՆԶՐ լծ. հյ. անտիշ, նիւթիշ, լտ. noto
«ծանուցանել», nuncio «ազգել», annun-
tio «աւետարանել»: Տէրվ. Նախալ. 108
պրս. نوید nuved կամ ն նախդիրով
անտել բայից: Հինք. պրս. նէվիյտ
ձևից:

ՆՕՃՏԱՅ «աղի ինչ որ տայ շատ ջուր ըմ-
պել». գիտէ միայն Քաջունի, Գ. 182:

Նօսր տե՛ս Անօսր:

*ՆՕՏԱՐ կամ ՆՈՏԱՐ, ի-ա հլ. «գրագիր»
Մարթին. Տօնաց. Յայսմ. որից նոտարացի
Բուզ. էջ 89. նոտարութիւն Կանոն. էջ 177.
Կիր. պտմ. նոտարել կամ նոտել «արագ
գրել» Յիշատ. Մեծոփ. բառիս հարազատ ձևն
է նոտար, որ յետոյ սխալ գրութեամբ դար-

ձաւ նոտար, ինչպէս ընդունուած է այժմ մեր
գրականում. և սրանից էլ կրճատմամբ նոտ
«մի տեսակ ընթացիկ գիր» Յիշատ. պտմ.
Վրդն. նոտրագիր (նոր բառ):

= Յն. νοτάριος, որ փոխառեալ է լտ. no-
tarius «քարտուղար, նօտար, գրագիր» բա-
ռից. սրանից են նաեւ վրաց. ნოტარი նոտարի,
ֆրանս. notaire ևն: Լատին բառի հին ի-
մասուն է «սղագրող» և ծագում է noto «նշա-
նակել», nota «նշան» բառից, որ կապ չունի
լտ. nōsco «ճանաչել» բառի հետ (վերջինս
տես ծաճ, ճաճ-աչել), այլ ծագում է հնիս.
ono- «նշանակել» արմատից (Walde 524):—
Հիւրշ. 368:

ՀՀՐ և ՆՀՐ դնում են լատինից: (ՆՀՐ
նօտ հանում է նօտ կամ նօտար բա-
ռից): Հինք. արաբ. Ուքարիւտ «Հերմէս»
բառից:

*ՆՕՏՈՍ կամ ՆՈՏՈՍ, ի-ա հլ. (գրուած նաեւ
նաւտաւս, նաւտոս) «հարաւային քամի» Ա-
րիստ. աշխ. 611. Առաք. պտմ. 435. Առաք.
կենդ. էջ 70. Տաթեւ. հարց. էջ 205, 206:

= Յն. νότος «հարաւային քամի», որից
փոխառեալ են նաեւ լտ. notus, Թրք. لودوس
lodos «հարաւային տաք քամի» (= ուկ. լո-
տոս): Ըստ այսմ մեր բառի ուղիղ տառա-
դարձութիւնն է նոտոս:— Յոյն բառը բուն
նշանակում է «խոնավ». բուն ծագումը տե՛ս
նայ «թաց» բառի տակ:— Հիւրշ. 368:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀՐ:

*ՆՅԼ, ՆՅԼԱ, ՆՅԼԻ. մի տեսակ բոյս է. ունի
միայն ՀՐուս. § 2236. մեկնում է զանա-
զան ձևերով. ըստ ոմանց «մի տեսակ ծառ
է», ըստ այլոց «սփլայ կամ տփլայ կամ ճըփ-
նի և կամ մի տեսակ խոտի տակ է»:

= Արաբ. نفل nafal «ձիերի համար ա-
խորժելի, անուշահոտ՝ դեղին ծաղիկներով,
իրեւ աղցան գործածող մի խոտ է» (տե՛ս
Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 365). կայ նաեւ nifla
«խոնդատի նման մի բոյս, որի լտ. անունն
է celsia parviflora», և որի մի տեսակն էլ
արաբ. անունով կոչում է լտ. nefflea (ըստ
ՀՐուս. § 2236):— Աճ.

*ՇԱԲԱԹ, ու հլ. շաբաթուայ հօթներորդ օրը» ՍԳր. «մի հօթնեակ» Ես. կզ. 25. որից շաբաթանալ «հանգչիլ» (ըստ եբր. ոճի, որի համեմատ է նաև յն. σαββατισμός) ՍԳր. շաբաթացուցանել Ղևտ. իզ. 32. Ա. եզր. ա. 58. շաբաթաւոր Բ. մն. իզ. 12. շաբաթամուտ Դ. թադ. ժա. 5, 7, 9. շաբաթապահ Բ. մն. իզ. 4. Կոչ. Մծբ. շաբաթակրօն Բ. մկ. ժբ. 31. նաև շաբաթուայ օրերի անունները. ինչ. միաշաբաթի, երկուշաբաթի, երեքշաբաթի, չորեքշաբաթի և հինգշաբաթի կամ նաև միաշաբաթ, երկուշաբաթ ևն. (նկատելի է որ օրերի անունները ղանազան լեզուների մէջ կազմուած են կամ երկնային մարմինների անունից և կամ թուականներից. առաջինին են պատկանում օրինակ՝ երոսպական լեզուները. հմմտ. գերմ. Sonntag «կիրակի, արևի օր», Montag «երկուշաբթի, լուսնի օր» ևն. երկրորդին են պատկանում միաները, ինչ. յունարէնը, պարսկերէնը, վրացերէնը, ռուսերէնը և սրանց հետ նաև հայերէնը)։ Նոր բառեր են շաբաթաբերք, երկշաբաթաբերք, շաբաթօրեակ ևն.

=Ասոր. ܫܒܬܐ šabbēṯā, ն. ասոր. šāp'ṯā «շաբաթ օր. 2. հօթնեակ» ձևից. այս էլ առնուած է եբր. שַׁבָּת šabbāṯ «շաբաթ» բառից, որ ծագում է սեմական šbṯ «դադարիլ, հանգստանալ» արմատից և բուն նշանակում է «հանգիստ»։ Եբրայական բառը փոխառութեամբ անցած է նաև ուրիշ բազմաթիւ լեզուների. ինչ. պաղ. šanbaḏ, պրս. šanbaḏ, šanba, šanbih, քրդ. šembi, šambi, šambah «շաբաթ. 2. հօթնեակ», իսկ արաբ. سبت sabt, յն. σαββατον, լատ. sabbatum, իտալ. sabato, ֆրանս. samedi, հրդ. sambaztac, գերմ. samstag ևն «շաբաթ օր»։ Յունարէնից

տառադարձուած ձև է սաբբատ, սաբատ (հ-ա հլ.), որից միասաբատ «կիրակի». բոլորն էլ ըստ Տիմոթ. կուղ. էջ 318—322, —Հիւրշ. 312.

Օրուայ անունների մասին տեղեկութիւն տալիս է մեզ հենրից Վրք. սեղբ. 703, որ նրանց անուանակոչութիւնը վերագրում է Հռովմի հայրապետ Սեղբեստրոսին. «Աստուտ ոչպ եղև առ ի դըպրացն բաց ածել թերևս զշաբաթուն փոխանուանակոչութիւնս զառ ի հեթանոսացն անուանեցելոց աւուրցն. նախ և առաջին զարեգական, զլուսնի, Արէոսի, Ափրոդիտի, Կրոնի, [Հերմեայ և Դիոսի]՝ Ս. Սեղբեստրոս փոխանուանակոչեաց զլուսնոյ ահա (1) զօր երկշաբաթի, իսկ զԱրէոսին երեքշաբաթի, [զՀերմոսին շորեքշաբաթի], զԴիոսին հինգշաբաթի, իսկ զԱփրոդիսին Ուրբաթ, և զԿրոնին առ ի հին կտակարանաց՝ շաբաթ. բայց զԱրեգական՝ որպէս տիրականամ զարդարեալ յարութեամբ՝ կիրակէ կոչեաց»։ Սրանից է առնում նաև Յայսմ. յնվ. 2. «Եւ եղև յետ վախճանի Մենտիատոնի հայրապետին, ձեռնադրեցաւ Ս. Սեղբեստրոս յաթոռ նորա՝ պապ Հռոմայ. և կարգեաց լինել յեկեղեցիս ինն դաս կարգաւորաց ըստ նմանութեան երկնաւորացն, և եղ անուանս շաբաթուն աւուրց։ Զարեգակ օր կիրակի անուանեաց, որ է տէրունի. և զլուսինն՝ երկուշաբաթ, զԱրէսինն՝ երեքշաբաթ, զԵրմոսին՝ շորեքշաբաթ, զԴիոսին՝ հինգշաբաթ, զԱփրոդիտայն՝ ուրբաթ, և զԿրոնայն՝ շաբաթ»։—Հին և նոր ազգերի տոմարական դրութեան, օրերի և ամիս-

ների անուանակոչութեան վրայ շատ ընդարձակ մի մենագրութիւն ունի Nilsson, Primitive time-reckoning, Paris 1921; — Շաբաբ բառի մեկնութիւնը տալիս են հնեորից՝ Երզն. մտթ. էջ 611 «շաբաթն ըստ երբայեցւոցն հանգիստ թարգմանի».— Գիրք առաք. 680 բ մեկնում է «Շաբաթն թարգմանի հանգիստ և նշանակէ զխաղաղութիւն».— Յայսմ. մարտ 23 «Շաբաթն հանգիստ թարգմանի».— Տաթև. ձմ. ճիշդ «շաբաթն հանգիստ լսի յերբայեցւոցն ի մերս».— այսպէս և Բրս. մրկ. 376, Կոսր. 126:— Նորեորից նախ Schröder, Thesaur. 45 և յետոյ ՀՀԲ, ՆՀԲ, Müller SWAW 38, 578 դրին երբայեցերէնից:

ԳԻՌ.— Ախց. Կրք. Ջղ. Սլ. շաբ'աթ, Ակն. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տի. շափաթ (Պլ. սեռ. շափառ, շափավան), Ասլ. շափաթ, շափա*, Ջթ. շաբ'օթ, շաբ'ոթ, Հճ. շաբ'ր'օթ, Ազլ. շոբ'ոթ, Մկ. Սլմ. Վն. շոպ'ոթ, Ալշ. Մշ. շապատ, Տիգ. շոփ'ոթ, Մրդ. շոպ'ոթ, Շմ. շոպ'ոթ, Գոր. շէ'թէթ, շո'փոթ, Ղրք. շէ'թէթ, շէ'թոթ, Սվեդ. շոբ'ութ:— Նոր բառեր են շաբաթական, շաբաթավար, շաբաթալիջի: Էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ ersapda «երկուշաբթի», şapatsöz «անշնորհք» (Բիւր. 1898, էջ 789 և 865):— Գաւառականների մէջ շաբաթ (օրը) և շաբաթ (եօթնեակը) չբոլորեցու համար կատարուած է տարբերացում. այսպէս շաբաթ (եօթնեակ) և շաբաթօր, կիրակնուտ (շաբաթ օրը), որից և Տիգ. շիթօր «շաբաթ օրը»:

ՓՈՒՆ.— Վրաց. Յածատ շաբաթի կամ Յաջատ շափաթի «շաբաթ օր. 2. եօթնեակը», որից ՌՅածատ ուշաբաթի «երկուշաբթի», ՌտեՅածատ ոքիշաբաթի «չորեքշաբթի» են.— Թուշ. Յածատ շաբաթ, ավար. šamat, ուտ. šamat «շաբաթ օրը, եօթնեակ», որից xibšamat «երեքշաբթի».— Էնլէն. šuot' «շաբաթ օրը». քրդ. Աւետարանի մէջ գործածուած է շաբաթ. ինչ. Նա ժի լը ույա շաբաթէ. «Մի' ի շաբաթու» (Մտթ. իգ. 20).— Պօլսի տաճկաց շուկայական լեզուի մէջ էլ հայոց ձեռքով մը տեղ է šapat günü «շաբաթ օրը».— Իսկ լահէ.

šambi (Աղուանից երկիր և դրաց. 1893, էջ 91) ծագած է պրս. šambih ձեռք և լազ. sabatoni < յունարէն σαββατο-,ից:

*ՀԱՐԱՆՈՒԹ՝ «հնդկական նարդոսահոտ մի բոյս. յն. माडाधरोन» ըստ Գաղիան, որ է betel:

= Պրս. شنبليد šanbalīd «ծաղիկ իմն դեղնագոյն, որ ըստ ձեռքն և ըստ հոտոյն նման է ծաղկան թուրնշի. և եթէ հոտոտիցի, փարատե զգլխացաւութիւնն». կոչում է նաև šanbalīt. աւելի ընդարձակ տե՛ս շամլիտակ:— Աճ.

Բառս ունի միայն ՀԲուս. § 2237, բայց կարծելով թէ սխալում է Գաղիանոս, միացնում է շանպալուտ «շագանակ» բառի հետ:

Շաբեմիսփորում տե՛ս Թեմոփորում:

Շագանակ տե՛ս Շահգանակ:

ՀԱԳՈՅՐ «պայտակ». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Սեբ. ժղ. էջ 62. «Սե ունէր ընդ անձն շագոյր մաշկեղէն ընդ ուս իւր... առ յինքն զշագոյրն և տեսանէր զի կայր ի նմա տուփ մի»:

Բառս ԱԲ կասկածով դնում է «մախաղ»: Վերի ձեռով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1911, 230 և մտածում է կցել շաբա-գոյր=ումկ. շաբգոյր «կանանց գլխի թաշկինակ, գրքի պատեան կամ տուփ» բառին:

ՀԱԳԻՆ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած. վկայութիւնը տե՛ս Բաբուր բառի տակ:

*ՀԱԹԻՐՈՒԹԻՒՆ «խարդախութիւն են». նորագիւտ բառ. երկու անգամ գործածում է Վրդն. առ. 125 և 182. (Կերիցեն զգանձաւայլոց և է որ զողանալով և է որ շաթրութեամբ):= Արաբ. شاطر šāṭir «յանդուզն, ստահակ, անամօթ» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Ա. 914):

Ուղիղ մեկնեց Մառ, Վրդ. առ. I, էջ 268:

ՀԱԼԱԿ, ի-ա հլ. «մախաղ, պարկ, տոպրակ» Դ. Թագ. դ. 39. Կիւրդ. Թգ. «պատգարակ» Բ. մկ. Թ. 8. քրեռ «Վստկ. Վրդն. պտմ. էջ 157. «կոնակ, թիկունք» Երզն. մտթ. «ստող ընդ մէջ սրբագրութիւն կամ յաւելուած» ԱԲ.

«պարտականութիւն» Անսիգը 9. որից շալա-
կամատն «բեռնան մէկ աշքը» Կիւրդ. թգ. (ԳԲ
գարձրել է շալակամատն). շալակել «մէջքով»
կոնակով վերցնել» Վրդն. ծն. Վրք. հց. բ.
124. շալական «բեռնատար (ձի կամ ջորի)»
Վստկ. 204:

= Բառիս հետ նոյն են արաբ. شلاق šal-
lāq «մուրացկանի տոպրակ» (Կամուս, թրք.
թրգմ. Բ. 937) և պրս. شلاق šālāq «փը-
սիաթ, խսիր» (ԳԴ, էջ 343), բայց այս եր-
կուան էլ բնիկ չեն. հայերէն բառը շատ հին
լինելով՝ չի կարող արաբերէնից փոխառու
լինել. ուստի պէտք է ենթադրել որ բոլորն էլ
ասորական կամ պահլաական աղբիւրից են:
—Հիւրը. 272:

ՆՃԲ լծ. ոմկ. շլիֆ, շլեֆ և արաբ.
սէլաֆ, սէլեֆ են: Lag. Arm. Stud.
§ 1664 արաբ. šallāq ձեռն հետ: Հինք.
պրս. շալաֆ «ձորձ, կապիւտ, քորձ»
(իսկ շալակ «պատգարակ» հանում է լտ.
sella «աթոռ» բառից):

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Հմշ. Մշ. Ջղ. Տի. շալակ,
Ալշ. երև. հրք. Մշ. Ննխ. Պլ. Բ. Սեբ. շա-
լագ, Ասլ. շալագ, շալայ, Հձ. շալօգ, Ջթ. շա-
լօգ, շալօգ, Ագլ. շալակ, Սլմ. շալակ, շալակ,
Տիգ. շալակ, Շմ. շալակ, Գոր. Ղրք. շե՛լակ,
Շե՛լակ, Մկ. Վն. շալակ, Մրդ. շալակ, Սվեդ.
շալակ, Ատն. շե՛լեգ, բոլորն էլ «կոնակ կամ
շալակաբեռ»: Նոր բառեր են շալակատ,
շալակնուարան, ոսկեշալակ, փաշալակ,
շալակուր, շալկուրիլ, շալկնուել:

ՓՈԽ.—Թրք. գլտ. Կր. Կս. Տ. Եւգ. šeleg
«շալակ, շալակաբեռ» (Բիւր. 1898, 627, 713;
1899, 799; Յուշարձան 329 բ). նոյնպէս և
Ատն. թրք. և յն. գլտ. šeleg «շալակաբեռ»
ուտ. šalak «բեռ, շալակաբեռ»:

ՇԱԼԱՄ «մի տեսակ թռչուն». նորագիտ
բառ. մէկ անգամ ունի Տաղ. (բստ Ամատու-
նի, Հայոց բառ ու բան, էջ 508). «Շալամ
ասեն հատուկ մի կայր, Որ յղտու կողմն
նմանէր, Զիդ դիւսօղ («աքլոր») ինք ձայն
ածէր, Եփ ծափ դարկնէր, ինքն խաղայր»:

ՇԱԼԹԱ «պատատ վաճառուց». գիտէ մի-
այն Քաջունի, հտ. Գ. 182:

ՇԱԽՇԱԽ «է տակն վրացի կոճոյ. éllēbo-
re». ունի միայն Քաջունի, Գ. 182:

ՇԱԽՐՈՒՆ «կաղնշան» Բժշ. ունի միայն
ՀԲուս. § 2242:

ՀԲուս. անդ համարում է «զոյգ կամ
արուած շալամ բառից»:

*ՇԱԿԱԿՈՒԼ, որ և շախաղուլ, շաղաղուլ,
աշղաղուլ «մի տեսակ վայրի գազար, ֆր.
tordyle (Քաջունի, Գ. 182), լտ. tordylum
officinale L (բստ Տիրացուեան, Contributo
§ 290)» Բժշ. Ամիրտ. (ՀԲուս. § 2243 և
§ 2784, նորայր ՀԱ 1923, 62):

= Արաբ. شقاق šaqāqul «tordylum
secacul». արաբ. ասում է նաև šašqāqul, aš-
qāqull (տե՛ս Կամուս, թրք. թրգ. Գ. 254):
Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս:

Շականջել տե՛ս Ականջ:

ՇԱԼ, ի հլ. (ՆՃԲ դնում է նաև ու հլ. բայց
առանց վկայութեան) «օգուտ, վաստակ»
ՍԳր. Ոսկ. Եփես. դ. «գրամագլխի և կամ
փոխ տուած դրամի տոկոսը» Կանոն առաք.
316 (Որ փոխ տայ և առնու վաշխ և տոկո-
սիս և շահի շահս ազահութեան). որից շա-
նիլ ՍԳր. Եզն. Եփր. ծն. շահաւոր Եզն. Ոսկ.
կողոս. շահաբեր Առակ. լա. 14. շահագաւակ
Ագաթ. շահաւանաւ ՍԳր. շահաւէտ Ոսկ. մ.
բ. 3. գ. 11. Սեբեր. շահաւետիլ Ագաթ. Կո-
րին. անշահ երեմ. բ. 8. Ոսկ. մ. բ. 3. Ա-
գաթ. բազմաշահ Ոսկ. երբ. Եփր. պհ. Վե-
ցօր. հոգեշահ Ոսկ. յհ. ա. 20. Եփր. պհ. մե-
ծաշահ Վեցօր. բարեշահութիւն Պիտ. դաւ-
գաշահութիւն Սարկ. քհ. վաճառաշահ Եզնիկ.
իէ. 3. Ոսկ. մ. բ. 21. վաճառաշահիլ Պիտ.
շահեստ «շահ» Վրք. հց. բ. 537. գրուած է
շայել Եփր. ծն. էջ 99. հմմտ. նաև շայեկան:
Նոր բառեր են շահագրգռել, շահադիտութիւն,
շահագրգռութիւն, շահադիտական, շահաբա-
ժիւն, շահասիրական, անշահասէր, անշահա-
խնդրութիւն են:

Lag. Urgesch. 1118, Ges. Abhd. 46.
48, Btrg. bktr. Lex. 54, 67 զնդ. xšayēta
«թագաւոր, իշխանութիւն» բառի հետ:
Նոյն, Arm. Stud. § 1665 պրս. šāyistan
«արժանանալ», հրմ. šāy, ներկ. šāyad =
զնդ. xšayēiti: Հինք. վաշխ և հաշիւ բա-
ռերից, Պատահական նմանութիւն ունին
լէշէն. sā «շահ, օգուտ» և շաղաթ. شای
šāy «շահաւէտ գործ», վերջինը բստ By-

даговъ 2, 406 և 1, 663 թթ. šay «լի, հարուստ» ևն բառն է: 2. Կ. Տ. Սահակ-
եան, Բազմ. 1907, 321 կցում է պրս.
šāh «թագաւոր» բառին, իբր թէ թագա-
ւորի անունով կոչուած լինի նախ դրամը
(հմտ. շահի), որից յետոյ նաև «օ-
գուտ»: Մերժում է Հիւրշ. անդ՝ ծանօթ.:
ԳիՌ.—Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Ննխ. Ռ. Սշ.
Տփ. շահ, Ալշ. Մշ. շա(հ), Տիգ. շմհ, Խրբ.
շայ, Ազլ. Հճ. շօհ, Զթ. շօհ, շօհ, Մկ. Սլմ.
Ջդ. շախ. սովորաբար «տոկոս» իմաստով է.
(Մրդ. զանազանում է շահ «օգուտ» և շախ
«տոկոս»):—Նոր բառեր են անշահ «զէշ,
վատ», շահֆ «տոկոս», շահել «պահել, խնա-
մել», շահածել, շահածուկ, շահակալել, շահ-
մունք, շահուպահ:

ԵԱՀ «խաղ, պար». մէկ անգամ ունի Մծբ.
241. «Նաղաղցին վերտեցին և շահս արարին
առաջի որթագլխոյն»: Զգօնի վկայութեան
մէջ ասորի բնագրում (հրտ. Graffin, էջ 741)
գտնում ենք ըստ համեմատութեան Վիեննա-
յի միաբան Պ. Էսապալիանի (անձնական)
ստօն կատարեցին»=շահս արարին:

ՆշՐ «որպէս թրք. շախ՝ շահ զալգմազ
կամ պրս. շախս, որ է շարժել» (այս-
պիսի բառ չունի ԳԴ):

*ԵԱՀԱՆՈՒՌԱՊԵՏ. «արքունի ախոռների
պետը» Եղիշ. էջ 186. գրուած է նաև շահխո-
ռապետ, շախստապետ կամ անշատ գրուած՝
շահ ախոռապետ և այս պատճառով էլ չէ
նշանակուած բառարանների մէջ:

=Պհլ. *šāhāxvarpat հոմանիշ ձևից, որ
բարդուած է պհլ. 𐭮𐭥𐭥 šāh «թագաւոր» +
𐭮𐭥 𐭠𐭥𐭥 ar «ախոռ» + 𐭮𐭥 pat «պետ»
բառերից:—Աճ.

Բառիս վրայ խօսում է Բազմ. 1895,
148, որ իբր. ստույգ ընդունելով տպագրի
անշատ Շահ խոռապետ գրութիւնը, հա-
մարում է Շահ յատուկ անուն և խոռա-
պետ «կիւրապաղատ, իշխան յարքու-
նիս», իբր պրս. խօռ «պալատ» բառից,
և կամ նոյնացնում է հոսրովի նամակի
շահոռապետ (որ է շահեապետ) և Վռա-
մի Դահնամակի շորորդ բարձ *աղա-
փապետն արժունի ձևերի հետ:

*ԵԱՀԱՆԵԱՀ. «թագաւորաց թագաւոր, ար-

քայից արքայ» 34. Կթ. Ասող. (որ և բա-
ժանուած ձևով շահանն կոչեցեալ շահ 34.
Կթ.) կամ շահեշահ Օրբիլ:

=Պրս. شاهانشاه šāhānšāh «թագա-
ւորաց թագաւոր» բառից, որ ունի նաև šā-
hanšāh, šāhinšāh, šahinšāh, šahinšāh ևն
ձևերը. հմտ. նաև պաղ. šāhānšāh. պհլ.
šāhānšāh (գրում էին ասորաձև 𐭮𐭥𐭥 𐭮𐭥𐭥
malkān malkā, բայց կարդում էին
šāhānšāh). բոլորն էլ գալիս են հպրս.
xšāyaθiyanām xšāyaθiya- ձևից, որ է հպրս.

𐭮𐭥𐭥 𐭮𐭥𐭥 𐭮𐭥𐭥 𐭮𐭥𐭥 𐭮𐭥𐭥 xšāya-
θiya «թագաւոր» բառի յգ. սեռականի յա-
րադրութիւնը: Իրանեան ձևը Մարկոս Ամ-
միանոս XIX 2, 11 տառադարձում է saan-
saan, որ և թարգմանում է rex regibus
թագաւոր թագաւորաց: Պարսկերէնից է
փոխառեալ նաև թրք. šehinšāh شاهنشاه
«կայսր, թագաւոր» (Տաճկաց Սուլթանի տիտ-
ղոսն էր):—Հիւրշ. 207:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ԶԲ.
Müller SWAW 38, 577, Lag. Arm. St.
§ 1666 ևն:

ԵԱՀԱՆՅ և անցանել. յորդորամտել.—այս-
պէս ունի Բառ. երեմ. էջ 242. Ի՛նչ լինելը
յայտնի չէ:

*ԵԱՀԱՊ, ի-ա հլ. «նախարարապետ, իշ-
խան, գաւառապետ, քաղաքապետ» Գ. Թգ. դ.
6. Հռ. ժղ. 23. Եւ. քր. ա. 65, 232. Եփր. բ.
կոր. 111. Ազաթ. «որբերի խնամակալ» Փիլ.
լիւս. 126:

=Սասանեան պհլ. *šahrap ձևից, որի
հինն էր արշակունեան պհլ. *šatrap. այս
բառը գալիս է հպրս. *xšaθrapā «գաւառա-
պետ» բառից, որ կազմուած է հպրս. xšaθ-
ra=զնդ. xšaθra «թագաւորութիւն, երկիր,
գաւառ» և զնդ. հպրս. pā «պահել, պահա-
նել» բառերից. հմտ. սանս. kšatrapa- ձևը:
Հպրս. *xšaθrapā- ձևի մօտ կային նաև xšaθ-
rapāvā (որ աւանդուած է բենազիր արձա-
նագրութեանց մէջ) և ենթադրեալ *xšaθrapā-
na-. առաջինից է տառադարձուած յն. ξατ-
ράπης (KZ 33, 215), երրորդից են եբր.
𐤇𐤓𐤔𐤐𐤏𐤍 axašdarpənīm Եզր. բ. 36, Եսթ.
գ. 12, բ. 9, Թ. 3 և արամ. 𐤇𐤓𐤔𐤐𐤏𐤍
axašdarpənīn, axašdarpənayyā 'Իան. գ. 2,

ՀՀՐ Կաթիլի կամ բնակարան շահացում
նշար պրս. շահիսթան: Այսպէս նաև էմին,
Ист. Вардана, էշ 50: Lag. Arm. Stud.
§ 1670 և Պատկ. Арм. геогр. 75 միա-
ժամանակ մերժում են դնել պրս. Šahis-
tān և ընդունում են վերի ձևով: Ուղիղ
է նաև Բազմ. 1895, 148:

ՀԱՀԱՏԱԿ Կաթիլի, առաջին յարձակո-
ղը, յառաջամարտիկ: Կաթիլի չէ գործած-
ում: Բայց սրանից են շահաւակել «հա-
մարձակ արշաւել, յարձակիլ» Գ. մակ. դ.
9. հոր. շահաւակիւն նաւում. գ. 2. շահա-
ւակաւար Թէոդ. կուս. շահաւակութիւն
հոր. շահաւակումն Մագ.:

ՆՀՐ Կորպէս նահատակ կամ նախա-
գրաւ արշաւող... կամ (արար.) šāhid
ավիայ, նահատակ: Նոյն արար. ձևի
հետ է դնում Պատկ. Матер. I. 11: Մառ
ЗВО 11, 172 կցելով շահաւակ բառին՝
արմատը դնում է շահ<իրան. šahr:
Ահառ. Արրտ. 1910, 179 իբր պհլ. *šah-
ratak=պրս. šahrtak «քաղաքի վրայ
յարձակող», կազմուած šahr «քաղաք»
և tak «արշաւել, վրան վազել» բառերից.
հմմտ. ճահաւակ, ապաւաւակ:

ՀԱՀԱՐ Կանտաւ, որից շահաւացի Կան-
տաւարնակ, մէկ անգամ ունի Մարթին.
Եկոչեցաւ սիրտանոս, որ է շահաւացի, վասն
զի ի շահար և ի մայրիս սնաւ:

ՆՀՐ յիշում է պրս. սայէ, սայվան հո-
վանի, սայէտար հոլովանաւոր, շախ
սոստ, շառաւիղ: Նորայր, Բառ. Ֆր.
1186 ք արար. šahra «ղաշտ»:

Շահաւար տե՛ս Շաւար:

ՀԱՀԱՆՈՐԱՍ Կհնդկական մի բերք է՝
հոր. աշխ. ունի միայն ՀՐուս. § 2246 (որ
տպ. Վենետ. 615 ունի շահաւար մաղաւրի-
շար):

*ՀԱՀԴԱՆԱԿ Կհանեփհատ. մէկ անգամ
ունի հոր. աշխ. 608. Կորնէք ունի. ի պըտ-
ղոց շահդանակ. ձեռագրական տարբերու-
թիւններն են շահնդակ, շահաւան, շահդա-
նի, շաւաւայ, սաւաւէն, աշահդանակ,
շաղդանակ, շաղգանակ, շազանակ. մէկ ձե-
ռագիր էլ իբր մեկնութիւն աւելացնում է աշ-
սինքն գանգար (իմա՝ կանկար) փշոյ սերմն:

—ՀՀՐ այս ընթերցումներից ընտրել է. շա-
գանակ ձևը, որին տուել է Քէստանէ, կաս-
տանայ նշանակութիւնը (1769 թ.). սրան
հետեւել են միւսները (այսպէս առաջին ան-
գամ 1788-ին Կ. Սարաֆեան, Բանալի գի-
տութ. էշ 167 «КАШТАНЪ, շազանագ, շամբա-
լուդ»), յետոյ ՆՀՐ, ՀՐ և ԱՐ, և այսպէսով
արդի գրական լեզուի մէջ մտել է հնապէս
անգոյ շազանակ բառը, որից էլ կազմուել են
շազանակեմի, շազանակագոյն, շազանակա-
վանառ:

=Պհլ. šahdānak, պրս. شاهدان šāhdāna
Կհանեփի սերմ, մազտաքի խոշոր հատ ևն.
բուն նշանակում է «թագաւորական հատիկ
կամ սերմ» և կազմուած է šāh «թագաւոր» և
dānak, dāna «հատիկ» բառերից: Իրանեա-
նից են փոխառեալ նաև ասոր. ܫܪܕܢܐ
šahdanag, արար. šāhdānaj, šahdānaj, šāh-
dānaq Կհանեփի սերմ:—Հիւրշ. 209?

ՆՀՐ դնում է շազանակ, շաղգանակ,
շաղդանակ ձևերը և մեկնում է կասկա-
ծով «շահպալուտ, կաստանա կամ պրս.
շիւլիզէ շահնդալ և որ ինչ նման է նմա»:
Սրան է հետևում ՀՐ: ԱՐ շազանակ
Կհաստանա կամ անոր նման պտուղ,
շահնդակ պտուղ մը: Թաղիադեան.
Առաջն. մանկ. 139 մեկնում է Կհաստա-
նայ և բուն հայ ձևը համարում է շաղ-
դանակ, որ և ստուգաբանում է Կհեղէր
դանակով շեղուած (շազանակը խորո-
վելու համար նախապէս կեղէր ճեղքում
են): Պատկ. հոր. աշխ. 1877, 47 մեկ-
նեց վերի ձևով: Աւելի ընդարձակ և ու-
ղիղ մի քննութիւն ունի Նորայր, Հայկ.
բառաքն. 119: Lag. Götting. Nachr.
1889 մայիս 29, հլ. թրգմ. ՀԱ 1889, 159
պրս. šahdāna: Այս բոլորից տեղեկու-
թիւն շունի կարծես ՀՐուս. § 2238 և
§ 2247: Pictet, ք. տպ. Ա. 250 կցում է
զնդ. hexte<սանս. *sakta «խոզկա-
ղին» բառի հետ:

*ՀԱՀԷՆ (սեռ. -ճենի) Կրնտիր և վարժուած
բազէ՝ Միս. առկ. Երզն. քեր. ասում է նաև
շահին.—նոյն է նաև շահեան «ԲԶ ձայնին
պատկանող մի հղանակի անուն» Մանրուս.
(Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 509ա):

= Պրս. شاهين šāhīn «սպիտակ ազնիւ բազէ», որից նաև արար. شاهين šāhīn (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. 657), քրդ. šahin, šain, šīn, Թրք. šahin quşə, սերբ. šahin «բազէ», —Հիւրշ. 210:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշԲ. նոյնը նաև Lag. Ges. Abhd. 10, Btrg. bktr. Lex. 11:

ԳԻՌ.—Սվեդ. Սեր. շահէն, Ալշ. շահէն—բազա, Մշ. շահենբազա.—ճոճվ ասում է Սեր. շահէնի աշխ ունի «խոշոր աչքեր ունի»:

*ԵԱՀԹԱՆԱԿ (որ և շաքառակ) «մի տեսակ բոյս է. անձխոտ, լատ. fumaria officinalis L կամ Vaillantii Lois» (ըստ Տիրացուհան, Contributo § 167—168) Բժշ. գրուած է նաև շաքառէն, շէտառէն, շէտարան, սաքառիճ ևն. ունի միայն ՀԲուս. § 2239:

= Պրս. شاهتره šāhtara «անձխոտ», որից փոխառեալ է արար. شاهترج šāhtaraǰ «անձխոտ» (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Ա. 417 և Steinschneider WZKM 12, 201). բուն նշանակութիւնն է «արքայական խոտ»: Հյ. շահքառէն ևն փոխառեալ են արաբերէնից, իսկ շահքառակ աւելի հին պարսկական ձևն է (իբր պահլ. *šāhtarak), որից փոխառեալ է ասոր. ܫܬܪܐܝܫ šāhtarag:

Ուղիղ մեկնեց ՀԲուս:

*ԵԱՀՄԷԼԻՔ «մի տեսակ խոտ» Կամարկպ. ունի միայն ՀԲուս. § 2250:

= Պրս. شاه مليك šāh + արար. ملك melik «իշխան, Թագաւոր» բառերից. բայց այս անունով մի բոյս ծանօթ չէ պարսկերէնում:—Աճ.

ԵԱՀՄԷԼԻՔ կամ ԵԱՀՄԷԼԱՒ «մի տեսակ բոյս է» Վստկ. (առաջին ձևը տալիս է ԱԲ). այս բառերը չունի ՀԲուս. և երևի թէ նոյն են յաջորդի հետ:

*ԵԱՀՄԷԼԱՆԴԱԼ (որ և շահմիքանալ) «վայրի ձմերուկ» Վստկ. 81 (ՀԲուս. § 2251):

= Արար. شحمته الحنظل šahmat-ul-ḥanzal կամ شحم الحنظل šahm-ul-ḥanzal բառի պարսկական شحم حنظل šahm-i-ḥanzal (վերջին կէտը ջնջելով شحم حنظل šahm-i-ḥantal) ձևից, որ նշանակում է «հանգալ, վայրի ձմերուկ կամ ապուճահլ կոչուած ձմերուկի կորիզներից ջուկ մնացեալ

մասը, այսինքն ամբողջ միսը». կազմած է արար. šahma «միջուկ» և ḥanzall «վայրի ձմերուկ» բառերից (տե՛ս Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. 490 և 186): նոյն աղբիւրից է նաև վրաց. შამოანგაო շամիանգարի «դառն դրդում»:—Աճ

Ուղիղ մեկնեց նախ Աճառ. (անտիպ).

որից յետոյ Seidel, Մխ. բժշ. § 106:

*ԵԱՀՄԷԼԱՄ «վայրի դրդում կամ վայրի ձմերուկ, լատ. colocynthis» Վստկ. 74. ունի միայն ՀԲուս. § 2252:

= Արար. šahm-ul-ḥanzal բառն է, որ կըրճատուելով դարձել է šahmīḥan(zal). քնդարձակ տես շահմիանգալ բառը:—Աճ.

*ԵԱՀՆԱՅ «թագաւորի նշանակած վերականգնուները քաղաքում» Վրդն. տպ. Վենետ. էջ 95 (որ էմին էջ 128 յատուկ անուն է կարծել). Մաղաք. ար. 15, 16. այսպէս նաև Տաթև. ձմ. լր. Ոմն իշխան է և շահնայ որ հրամայէ. ևն. աւելի յետնաբար Հաւաք. էջ 48, 50. Առաք. պտմ. 419. գրուած է լախնայ Վրդն. առկ. 37:

= Պրս. شاه شاحنا šahna «սոստիկան՝ որ պահպանէ զգաւառն և զքաղաքն ի շարութիւնն և ի վնասուէ». նոյնը նաև արար. (Կամուս, Թրք. Թրքմ. Գ. 654):

Ուղիղ մեկնեց նախ էմին, Ист. Бардана (տպ. 1861), էջ 140. նոյնը յետոյ Ալիշան, հրտր. Վարդանայ, Վենետ. 1862, էջ 95:

ԳԻՌ.—Սեր. շահնա, Մկ. շմենո, շանա «կալ շահող պիտական պաշտօնեայ, տասանորդ հաւաքող»:

Ծահնդակ տե՛ս Ծահդանակ:

Ծահնշահ տե՛ս Ծահանշահ:

*ԵԱՀՈՒՍՐ «խոշոր և ընտիր մարգարիտ» Անան. գիտ. 20, որ և շաւար Կաղանկտ. հրտր. էմ. էջ 83 (Գոհարս ականց պատուականաց և զշաւարն բազմագին.—որ հրտր. Ծահն. Ա. 26 սխալմամբ գրուած է աւար), շահաւար Օրբել. 22 (Գոհարս ականց և մարգարտաց, զշահաւարն բազմագին ոսկեթել հանդերձից):

= Պհլ. šāhvār բառից = պրս. شاهوار šāhvār (որ և šahvār, šahvā, šāhū) «խոշոր և աննման գոհար». գալիս է šāh «թագաւոր»

բառից և նշանակում է բուն «արքայավայել»։
Հիւրշ. 213։

Ուղիղ մեկնեց նախ Պատկ. Mater. I.

11. Անելի ընդարձակ տե՛ս Աճառ. Հայ.

նոր բառեր հին մատ. Ա. 27։

*ԵԱՀՈՔՐԱՄ «մեխակ ծաղիկը, լտ. dianthus fimbriatus M. B.» (ըստ Տիրացուհան, Contributo § 130) Բժշ. (ըստ նշՔ գործածումած է Բժշկարանում, իսկ ըստ ՀԲուս. § 2253 «ի գիրս յիշուած չէ»)։ սովորական բառ է արդի գրական լեզուի մէջ։

= Բառիս առաջին մասը կարող է լինել պրս. šāh «թագաւոր» բառը, որով բարդուած են շատ բուսանուններ. ինչ. ջափալուտ, ջափալակ, ջափաւան ևն. իսկ երկրորդը անյայտ է. ամբողջը պարսկական փոխառութիւն պէտք է լինի, որ իրանեանում կորել է։
Հիւրշ. 272։

*ԵԱՀՊԱԼՈՒՏ (գրուած նաև ջափալուր, ջափալուր, ջափալուր, ջափալուր, ջափալուր) «շագանակ, կաստանայ» Մխ. Բժշ. 44. Բժշ. մեկնուած է նաև «նուշ, ընկոյզ»։

= Պրս. شاهبلوط šahbalūt, որ և šāhballūd, šahbalūt «շագանակ», բայց գալիս է šāh «արքայ» և balūt «կաղին» բառերից և ստուգաբանօրէն նշանակում է «արքայական կաղին» (այսպէս է նաև արաբ. بلوط balūt-ul-melik հոմանիշը). սրանից են նաև քրդ. Šabelut և արեւելեան թուրքերէնի միջոցով Ղրք. շափալուր «շագանակ»։
Հիւրշ. 272։

ՀՀԲ բառ ալլադգական, Ուղիղ մեկնեց.

նախ նշՔ, նոյնը նաև ՀԲուս. § 2237,

վերջին անգամ Seidel, Մխ. հեր. § 136։

*ԵԱՀՊԱՆԱԿ, որ և ջափաւան, ջափաւակ, ջափաւակ, ջափաւակ «մի տեսակ բոյս», որ ալլալալ ձեւերով է մեկնուած Բժշկարաններում, բայց հասարակօրէն համարում է «մանուշայի տակ» կամ ըստ Ամիրտ. «շան մանուշակ» (ըստ Տիրացուհան, Contributo § 142 viola canina L). ունի միայն ՀԲուս. § 2254։

= Արաբ. պրս. شاهبانك šāhbānik կամ նաև šāhbāni, šābānik «մի տեսակ ծառ, որ Եգիպտոս շատ է գտնուում և տեղա-

կան արաբերէնով կոչում է barnūf, լտ. conyza odorosa» (Steinschneider WZKM 12, 201). ա՛յսպէս պէտք է հասկանալ նաև մեր բառի նշանակութիւնը. հմմտ. ՀԲուս. անդ.—ԱՃ.

ԵԱՀՊՈԿ «մանդակ, լտ. polygonum bistorta կամ շահպրակ, լտ. cheiranthum». ունի միայն ՀԲուս. § 2256, առանց վկայութեան։

*ԵԱՀՊՐԱԿ կամ ԵԱՀՊՈՒՐԱԿ «մի տեսակ ծաղիկ, լտ. cheiranthum. Թրք. շէնպոյշ. ունին միայն ՓԲ և ՀԲուս. § 2257. վերջինս գրում է թէ. «ի գիրս կարծեմ չէ յիշուած». նոր գրականում ընդունուած է շափաւակ ձեւով։

= Պրս. šāhparī, šahbarī, šāhbōy «յամբար ծաղիկը», որից Թրք. šehboy>ումկ. շէնպոյշ «շահպրակ»։ Կերեի թէ նոր գրողների ձեռքով է շինուած այս բառերի վրայից՝ հին հայերէն փոխառութեանց ոճով և հայկական համարուած —ակ մասնիկով.—ԱՃ.

*ԵԱՀՈՒՀ «մեծ ճանապարհ». Մեծ շահրէն Մասթարոյ. Արձ. 1336 Թ. (Վիմ. տար. էջ 165)։

= Պրս. شاهراه šahrāh նոյն նշ. որից և վրաց. შარა շարա. կազմուած է شاه šāh «թագաւոր» և راه rāh «ռահ, ճանապարհ» բառերից։

Ուղիղ մեկնեց Կոստանեան, Վիմ.

տար. էջ XVI։

*ԵԱՀՐԻԿ «հին պարսկական կրօնը հատարմութեամբ պահող մի ցեղ». մէկ անգամ ունի Արծր. հրտր. Պատկ. էջ 27.—«Ջայս ևս ես իսկ տեղեկացեալ գիտացի ի բազմաց յայնցանէ, որ շահրիքն (տպ. կամ ձեռ. ջափաւակ, ջափաւակ. պետք է ուղղել ջափաւակ) կոչին, որոց դէպ եղև ինձ հանդիպիլ եկելոց ոմանց ի յԱպղաստան աշխարհէ, որք անուանէին զինքեանս համակրեսս, այսինքն ամենագէտ ի հաւատ կրակի»։

= Պհլ. šahrīk, որ է պրս. شهرى šahrī, գալիս է šahr «քաղաք» բառից և նշանակում է բուն «քաղաքացի». սրանից է փոխառեալ նաև ասոր. ܫܗܪܝܓ šahrīg «nobilis, qui dihanis majore dignitate fruebatur»։ Շահրիկները ազնուականներ էին, որոնք լեռների մէջ քաշուած ապրում էին և դեռ անա-

դարտ պահում էին հին պարսկական կրօնը: Նրանց վարդապետութեան մասին խօսում է Արծրունին՝ անդ.—Հիւրշ. 210:

Պատկ. Mater. I. 27 համարում է Ծա-
կուրիի šahrīg «շրջանի կառավարիչ» և
Մասուդիի šahāriga «ազնուականք» բա-
ռը:

*ՇԱՀՐՄԱՐ «քաղաքների և գիւղերի վիճա-
կագրական մատենան». նորագիտ բառ, որ
մէկ անգամ գործածել է Սեբ. էջ 26. «Տար-
ցեն զգիւան աշխարհին Սիւնեացի Դոմայի Ի
Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղա-
քին ի շահրմար Ատրպատականի, զի մի՛ էս
կոշեսցի անուն Հայոց ի վերայ նոցա»:

=ՊՀ. šahr + *hamār «քաղաք-համար»,
իբր պրս. شهر šahr «քաղաք, աշխարհ»,
գաւառ + همار hamār կամ مار mār «հա-
շիւ, համար», որի հնագոյն հայ ձևն է աշ-
խարհամար:

Ուլիդ են մեկնել Մարկվարտ, Eran-
schahr 1901, էջ 122, Ադոնց, Арм.
Юстин. էջ 220—1, Սպենեան, Ուս. դաս.
հ. 716 ծան.:

ՇԱՀ, ի հ. «ցօղ, խոնաւութիւն, շիթ, կա-
թիլ» Երզ. Ե. 2. Յոր. լր. 28. Վստկ. 215.
որից շաղալից «ցօղալից» ԱԲ. շաղել «շրոմ
թրշել, թրմել, շաղախել» Մաշտ. Կիլիկ. 2բր.
կթ. (խմաստի զարգացման համար տե՛ս և
հմմտ. քրեյլ). արմատի երկրորդ ձևն է *շող,
որից շողիք «լործունք, թուք» Վստկ. ընդ-
հանուր իմաստն է «թացութիւն»: Հմմտ. նաև
շաղախ:

ԳԴ պրս. žāl, žāla «ցօղ»: ՆՀԲ պրս.
ծալ, ծալէ, որպէս և թրք. շըղ, շըլ «ցօղ»:
Տէրվ. Նախալ. 72 հ. սառ, ցուրտ, պրս.
žāla, sard, զնդ. sarəda, լիթ. szalti
«սառիլ». szalna, szarma «շաղ, եղեամ»
ձևերի հետ՝ հնիս. čar «սառիլ» արմա-
տից: Karolides, Γλ. սոչք. 215 կպդովկ.
šavi, սանս. savam «շուր», sunomi
«քամիլ», ումբր. savitu «անձրև» են:
Հինք. պրս. žāl: Justi, Dict. Kurde
261 և Kurd. Gram. 251 հայ. շաղել բա-
ռի հետ դնում է քրդ. šelen «շաղուել,
հեղուկի մէջ թաթախել են», որ բայի
անորոշ ձևն է. արմատը šel: Սազրզեան

ՀԱ 1909, 334 սումեր. séq «անձրև», sūk
«աղբիւր», suk «հահիճ», šağar «ցեխ»,
թրք. yaymur «անձրև», čaymur «ցեխ»,
sel «հեղեղ», sayanaq «տարափ», հ. չ.
շաղախ, շողիք են: Lidén IF 44, 191
շաղել, շողիք և շաղախ իբր բնիկ հայ՝
կցում է հանգլ. hwelian «թարախտիլ»
և լիթ. szvelnus «կակուղ» բառերի հետ:
Նոյնը Pokorny 1, 473 հնիս. k'wel- ար-
մատի տակ:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ասլ. Գոր. Երև. Ղրբ. Մկ. Մշ.
Շմ. Ռ. Սլմ. Վն. Տփ. շաղ, 2թ. շող, շող, Ագլ.
շէն «ցօղ».—Չ. Երև. Պլ. շաղել, Գոր. Ղրբ.
Տփ. շաղիլ «անձրևը բարակ ցօղել», Ալշ.
Հճ. 2դ. Մղ. շաղել, 2թ. Խրբ. շաղիլ, Տիգ.
շողել «ալիւր կամ ցեխ շաղախել, շաղուել».
որ և Ակն. շէղիլ.—այս երկու իմաստները
զանազանելու համար կազմուած է լիտու
շաղվել «խմորը շաղախել», որից ունինք
Ախց. Կր. Ննիս. Պլ. Սեբ. շաղվել, Հմշ. շաղ-
վուշ, Ռ. շաղվել, շավղել, Ակն. շէղվիլ. (հին
գործածութիւնը ունի Բուշ. 63).—ցօղի պատ-
կերով է շաղ տալ Ախց. Երև. Տփ. «ցանել,
ցրուել».—նոր բառեր են շաղիկ, շաղաքա-
թախ, շաղակալել, շաղակոյուլ, շաղամէշ,
շաղայրեց, շաղաւառ, շաղափուֆ, շաղոտիլ,
շաղուիլ:

ՓՈՆ.—Կապադովկ. յն. šavi, šavi «ցօղ,
շաղ»: (Ձուր է աշխատում Karolides, Γλ.
սոչք. 62, 98, 215 կցել սանս. savam «շուր»
և մինչև անգամ փոխդ. Σαβῆλος «խստուած»
բառին!):

ՇԱՂ «կապ, զօղ, կցում, կապակցութիւն».
այս նշանակութեամբ առանձին գործածուած
գտնում եմ մէկ անգամ Այրիվ. Ցա. վկայու-
թիւնը տե՛ս տարվ (Յաւելուածում), որից
կազմուած են շաղել «պատատել, փաթա-
թուել, կապուել» ՍԳր. Սեբեր. 209. Արծր.
Բրս. հց. Նիւս. բն. շաղապատիլ «պատիլ,
փաթաթուիլ, միանալ» Կոշ. Ոսկ. ա. կոր.
կարուր. 42. Փիլ. «թակարթի մէջ բռնուիլ»
Յոր. ժր. 8. շաղաշարիլ «կապուիլ, միանալ»
Ճառնտ. «խառնակիլ, զուգաւորիլ» Նոնն.
Երզն. մտթ. 118. շաղամաճութիւն «յարակ-
ցութիւն» Փիլ. լին. շաղկապ նար. Նիւս. բն.
Արշ. կամ շաղակապ Սանահն. շաղկապակաճ

Ոսկ. յհ. ր. 36. այստեղ է պատկանում նաև շաղիպատուկ քրաղիզ, պատյատուկ» Գաղիան. (ունի միայն շՅՈւ. § 2263):

Հինք. յն. ԽՍՆ- ձևից, Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 անապահով է գտնում կցել հաղ «կից» բառին: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 28 սանս, ցulba- «կապ» և հյ. շեղ, շղթայ բառերի հետ հնիս. կ'սլ- արմատից:

— ՇԱՂԱՍ, ո հյ. ցեխ, շաղուած հող և կիրք Սն. Ժա. 3. պաղղծ, կեղտոտա Կոչ. 31, 118 (նշանակութեան դարգացման համար հմմտ. ռուս. грязный ցեխոտ. 2. կեղտոտ). որից շաղախել «ծեփել, ցեխի մէջ թաթախել, կեղտոտել, պղծել» ՍԳր. Եփր. Թգ. Ոսկ. եփես. շաղախանալ «պղծուիլ, ապականուիլ» Բրս. ծն. շաղախուտ «տղմուտ» Վստկ. կրաշաղախ Օրբել. կպրաշաղախ Ագաթ. շաղախաբեք (գրուած շաղաղաբեք) Ուտհ. խառնաշաղախ «անկանոն զօրք» Ուտհ. 344 (չունի ԱԲ). ըստ Նորայր, Բառ. Ֆր. 762 ր կայ նաև մհյ. շղխ, շղախ «ամանների բերանը ցեխելու ծեփ»:

— Մազում է շաղ «թրջել, թացութիւն» արմատից, որից շաղել «շաղախել»։ այս երկուքը երբեմն իրար հետ այնքան են միանում, որ անկարելի է լինում զանազանել. հմմտ. հնեբից՝ «Մոխիր հնոցի քացախով շաղախեալ արկին ընդ քիթս նորա» (Ճառքնս.) միջին հյ. շաղղել (իմա՝ շաղաղել) «շաղուել» Վստկ. 157, որ յայտնի չէ թէ շաղել բայից է կազմուած —աղ մասնիկով, թէ շաղախել բայից՝ խ>ղ ձայնափոխութեամբ. նոյնը նաև յաջորդ գաւառականներում:

ՆՁՐ «նոյն ընդ ցեխ, ցիխ, որպէս թէ կաւ շաղեալ», իսկ Թրք. շէլէգ «տիղմ կալուն» և սելսալ «տիղմ կամ կաւ աւաղախառն»։ Հինք. շաղիղ բառից, Patrubány SA 1, 189 յն. աղլիզ «արատ, կեղտ», հսլ. kalñ ցեխ, տիղմ, սանս. kālā «սև» բառերին ցեղակից, Նոյն ՀԱ 1908, 213 հնիս. kéuo «տուիլ» արմատից:—Մազըղեան ՀԱ 1909, 334 հյ. շաղ, տաղախ, շղիխ, Թրք. çaymur ցեխ «sayanak «տարափ», սումեր. šağar «ցեխ», suk «ճահիճ» ևն բառերի հետ:

Lidén և Pokorny 1, 473 տե՛ս շաղել: ԳիՌ.—Գոր. Կր. Ղրք. Մկ. շաղախ, Մրզ. շաղախէլ, Մկ. շողոխիլ, Խրք. շխախ «շաղախ, ծեփ, ցեխ», շխիլ «շաղախել, ծեփել», Երև. շաղաղ «ալիւրի, ցեխի շաղախ», Ջղ. Վն. շաղաղել «շաղուել», Սլմ. շաղղղել «ցեխ կամ խմոր շաղուել», Ազլ. շղաղիլ և Տփ. շաղղղիլ «խմորը շաղուել» (նաև Տփ. շաղխիլ «ցեխը շաղախել»), Շմ. շղաղիլ «ապականել, բնական պէտքը հոգալ», Ատն. շալախ «խորմորի համար շրով զանգուած ալիւր», Մշ. շաղ «շաղախ»:

ՇԱՂԱՍ «փուշ, տատասկ». մէկ անգամ ունի Վրդն. սղ. լգ:

ՆՁՐ յիշում է արաբ. պրս. šulūhak, šulūhaj «փշոտ բոյս ինչ»:

ՇԱՂԱԿՐԱՏ (յետնաբար կայ սեռ. ի, ոյ) «դատարկախօս, շատախօս» Փարպ. Նար. «ծաղրածու» Ոսկ. եփես. Ժէ. որից շաղակրատել «սարապ խօսիլ» Ոսկ. ա. տիմ. Ժղ. շաղակրատումն Ղևոնդ. շաղակրատութիւն Ածաբ.: (Սխալ գրուած շաղակրատող եփր. մատ. Դ. 115՝ փոխանակ շաղակրատող):

ՆՁՐ լծ. հյ. շառ և ագուա, յն. κράγον, լու. crocitans, իբրև կոկոսցող: Տէրվ. Altarm. 73 շա— դնում է մասնիկ, արմատը ղակ, իբր յն. λάσχω, έλαχον, έελαχα «երգել, խօսիլ», լու. loquor, locūtus «խօսիլ», հսլ. pekio, решти «ասել, խօսիլ»։ Հինք. Կաղիկրատ յոյնի անունից է դնում, բայց նաև —կրատ վերջատրութիւնը կցում է յն. ἀριστοκρατία, δῆμοκρατία ևն ձևերի վերջամասի հետ:

+ ՇԱՂԱՂՆԵՆ «ծռմուն, այլալիւն». մէկ անգամ ունի եփր. ծն. «Եթե թոթովախօս ոք զանուն թագաւորի շաղաղէ, միթէ պակասի» անուն թագաւորին ի նորա շաղփաղի բանիցն» (այլ օր. շաղփաղիք. տե՛ս ՆՁՐ շաղփաղիքի):

— Կազմուած է շաղ «ծուռ, սխալ» արմատից, որի վրայ ընդարձակ տես շեղ:—Աճ.

ՆՁՐ մեկնում է «շաղելով շաղել»։ ՇԱՂԱՄԱԹ (բց. —է) «թել, դերձան» Սն. Ժղ. 23, եփր. ծն. էջ 59. Եւագր. 247.—այսպէս նաև Բռ. առեփ. լեհ. իսկ Հին բռ. «գամ»:

Հինք. պրս. շէլմ, շէմէլ «կօշիկ, տըրիս, մուճակ» բառից՝ -աթ մասնիկով։ ԵԱՂԱՄԱՂԵԼ «դանդաղել»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242։

ԵԱՂԱՄԱՇՈՂ «անմիտ կամ տգէտ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242։

ԵԱՂԱՇԻՒՆ «շմոշ»։ այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 242. երկուսն էլ անծանօթ բաներ են։

ԵԱՂԱՇՈՒՏ «անմիտ, խենթուկ» Ոսկ. մ. բ. 12. Բուզ. որից շաղաշառութիւն «անառակութիւն» Բուզ. 109 (տպ. շաղաշառութիւն, ըստ ՆՀԲ շաղաշառութիւն)։ -առաջին վկայութեան մէջ գրուած է շաղաշոյտ, որ պէտք է ուղղել շաղաշուտ, ինչպէս ունի Բուզ. և ինչպէս երեւում է շաղաշառութիւն ածանցից։ Տե՛ս նաև դղջուտ բառը։ -Ըստ իս -ուտ մասնիկ է. բանիս արմատն է *շաղաշ։

Տէրվ. Altarm. 73 արմատը գնում է շաղ, որ կցում է սանս. las՝ ցցանկալ, տենչալ, գոթ. lustus, գերմ. Lust «ուրախութիւն, հաճութե՛ք» բառերին։

ԵԱՂԱՐՉԵԼ «շողորորթել»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 242. բայց նոյն էջ կայ շաղաշառել «շողորորթել»։

ԵԱՂԱԻ. արմատ առանձին անգործածական. սրանից բարդուած ունինք միայն շաղաշառութե՛ն «խաբեբայ, խաբէխօս, որ խաբող լեզու ունի» Առակ. ԺԺ. 1. Ոսկ. ա. տիմ. և ղկ. Փարսի (Հին բռ. մեկնում է «թեթևամիտ կամ ցոփախօս»)։

ՆՀԲ «Իբր ջեղեալ շրթամբք կամ շաղալ (որպէս ռմկ. շէլլաֆ) ի շուրթն»։ Տէրվիշ. Altarm. 73 շա- մասնիկ գնելով՝ արմատը համարում է ղալ, որ կըցում է սանս. lap, rap «շաղփաղփել», պրս. lab. lav «շրթունք», lāf «շատախօսութիւն», lābīdan, lāvīdan «աղաչել, փաղաքշել» բառերին։

ԵԱՂԱԻԱՐ «եթեր կամ եթերային մասերից մէկը» Պիտառ. որից շաղաւարիլ լուսնի կամ աստղերի շարժիլը՝ Պիտառ.։

ԵԱՂԱՓ (գրուած նաև շաղապ) «ծակիլ, գլիր, բան ծակելու գործիք, մաթխար կամ բուռղու» Յայսմ. Վկ. գէ. 30, 34. Տաթև. ամ. 508. Գնձ. փահլ. 65 (վերջինս տարօրինակ

գործածութեամբ. հմմտ. Կտուեցաւ առ իս շատ մեղք, որպէս անձրև որ գայ տարափ, հոցվեր եմ մահու սրով և եղեր եմ գինը որ շաղափ)։ որից շաղափել կամ շաղափնել «գլիրով ծակել» Գնձ. -Այս շաղափ բառը գործածուած է նաև Ոսկ. ես. 138 մութ մի հատուածի մէջ՝ անստոյգ իմաստով. «Զի եթէ շաղափքն սաքափաթանաց և թովլութիւնք ինչ ստարանք՝ յորժամ թովիցին, կարեն անաղղական առնել զմարմինս ի թունաց շար գաղանաց են»։ -ՆՀԲ չի յիշում այս հատուածը շաղափ բառի տակ. Տէրվ. Altarm. 77 շաղափի հասկանում է «terebrae, գլիր?»

ՀՀԲ «որ շաղի յափ»։

ԳիՌ. -Բլ. Երև. Մկ. Նբ. Սլմ. շաղափ, Մշ. շաղաբ՝ (սեռ. շախբ՝ի), Զգ. շաղաբ, Ալշ. շղապ. -որից շաղփել Ալշ. Մշ. «ծակել» (օր. Գնդակը շաղփեց անցաւ)։

ՓՈԽ. -Վրաց. შახაბი շալափի «գլիր», քրդ. شخاب şixab «գլիր, vrille» (Justi, Dict. Kurde 255 և Kurd. Gr. 54), նաև բոշ. şayap «ahle, pfriende հերին» (որ Finck 3AH 1907, էջ 121 յիշում է՝ առանց համեմատելու հյ. բառի հետ)։

ԵԱՂԱՍԼՈՒ «ծաղրածու, միմոս»։ մի անգամ ունի Դամասկ. (խօսելով կապիկների մասին)։

Նորայր, Բառ. ֆրանս. (babouin բանի տակ) յիշում է պրս. سنبالو san-bālū «մի տեսակ կապիկ»։

*ԵԱՂԳԱՄ «ուտելի կոճղէզատը մի բոյս է. շաղկամ» Մխ. առկ. Դաղիան. բժշ. աստուճ է նաև շողգամ Վստկ. 66. Բժշ. շախգամ, շողգամը ՀԲուս. § 2258. (իսկ Բառ. երեմ. յաւել. 570 գրում է շախգամ)։

=Պրս. شلغم šaljam «շողգամ», որից փոխառեալ են նաև արաբ. شلجم šaljam կամ شلجم šaljam, թրք. šaljam, քրդ. şilim, şelem, šelim, նյն. σαλγάμ հոմանիշները։ -Հիւրշ. 210։

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ ՆՀԲ, Lag. Arm. Stud. § 1674 և Հինք.։ -

ՀԲուս. օտար ձևերը հայերէնից է գնում, ԳիՌ. -Ալշ. Ախց. Դոր. Երև. Կր. Ղրբ. Զգ. շախկամ, Մշ. շախգ՝ամ, Մկ. շախկ՝ում, Սլմ.

վն. շոխի'ում, Ակն. շոխգամ, հրբ. շոխգ'ամ, Տիգ. շոխում, Զթ. շոխգ'ոմ, շոխգ'ում, Սեբ. ծօխբանք: Նոր բառեր են շաղգամակեր, շաղգամահամ, շաղգմուկ:

+ ՇԱՂԻԼ շշոթթուիլ, սխալիլ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լմբ. Ժր. մարգ. էջ 167 (անգ. յոշ.)—Մինչդեռ ածէ բերէ զբանս իւր վասն միւսոյն՝ փոխի յանկարծակի յերկրորդն և անտի յերրորդն և ի շորորդն. և վասն այսորիկ շաղհալ շշոթթի և սահի խնդրոյն և քննողն:

= Բնիկ հայ բառ. մեկնութիւնը, ինչպէս նաև գաւառական ձևերը տե՛ս շեղ,—ԱՃ.

ՇԱՂԻՂ, ո հլ. «հում միս, մարմին, դիակ» Ել. Իա. 34. Ոսկ. եփես. Բ. Եղն. Վեցօր. 192. որից շաղղակեր «գիշակեր, մսակեր» Սեբեր. շաղղակերութիւն Ոսկ. հս. շաղղայեղ Վեցօր. 193. շաղղագործութիւն Ածար. յայտ. Ենխաշաղիղ 85. Իմ. պալ. գրուած է նաև շաղղա Ոսկ. հս. 120, որից շաղղակերութիւն Ոսկ. հս.—Նոր բառ է շաղղանալ «շատ լաց լինելուց աչքը փականալ» Անկ. գիրք հին կտ. 220 (տե՛ս Իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 233): Բառ. երեմ. էջ 241 սխալ գրչութեամբ ունի շալիղ:

Հինք. պրս. lāša «գիակ» բառից (—իդ մասնիկով): Müller WZKM 10, 277 իբր բնիկ հայ՝ կցում է սանս. çārīra- «մարմնի կարծր տարրը, ոսկորները, մարմին» բառին: Հիւբշ. Arm. Gram. 479 սանս. բառը դնելով հնիս. k'alīlo- ձևից, ձայնապէս անհամաձայն է գտնում հայերէնի հետ: Նոյնը անլի ընդարձակ Boisacq MSL 17, 113 և Dict. étym. 433: Պատահական մանություն ունի վրաց. შადლო շալալի «թարախ», որ Ղափանցեան. Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85 հլ. շաբալ բառից է հանում:

ՇԱՂԻՆՏՐ ժանտուեղի մի բանշար է» Վրդն. Ժն.:

ՀԲուս. § 2262 կարգալով շաղինգո՝ նոյն է կարծում իշաշինգո «իշկոյ վարունգ կամ վայրի վարունգ» բառի հետ:

ՇԱՂՇԱՓԵԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկ. երբ. Ժգ. 510. «Եւ կնոջ առաջի ոչ վայրապար շաղշափիցես, զի մի՛ զնա թշնա-

մանիցես» (յն. «առնել») — ՆՀԲ մեկնում է «շաղփաղփել կամ ցոփանալ», ԱԲ «ցոփ՝ լկտի ըլլալ»:

ՇԱՂՈՎ «բռնուն». ունի միայն Բռ. երեմ. 242:

ՇԱՂՓ «յիմարի՝ ցնդածի խօսքեր, դատարկարանութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է շաղփաքանութիւն «ցնդարանութիւն» Ոսկ. յհ. ա. 23. Շնորհ. Թղթ. Նոյն արմատի կրկնականն է՝

ՇԱՂՓԱՂՓ (ի հլ. բառ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) «յիմար յիմար խօսող» Ոսկ. երբ. Իա. «յիմարական, անմիտ» Եփր. աղ. և Ժն. Պարապմ. որից շաղփաղփել «ցնդարանել» Ոսկ. մ. ա. 2. շաղփաղփութիւն Ղկ. Իդ. 11. Ոսկ. մաթ. Փարպ. շաղփաղփումն Ոսկ. յհ. ա. 32. շաղփաղփական Ոսկ. հս.:

ՆՀԲ լծ. հլ. ցոփ, զաղփաղփումն, Թրք. շագալ շէլլաֆ, ճիլվէ, սաֆուր սուֆուր, սալլանմագ, սէլմէֆ ևն: Տէրմ. Altarm. 73 և Յախալ. 101 զ մասնիկով դափ արմատից, որ կցում է սանս. rap. lap, յն. ὀλοφός, լատ. lamentum, հլ. ողբ ևն բառերի հետ (տե՛ս շաղալ—աշուրբն): Հինք. զաղփաղփում բառից: Պատահական նըմանութիւն ունի արաբ. سلفع salfa' «շարալիզու, կուարար, պոռպուտան կին» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 602):

ՇԱՃՆԼ «կեղծել, անգիտանալ, չիմանալ ձևացնել». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Սոկր. 613. «Իսկ Թագաւորին Պարսից ծանուցեալ զանցսն, շաճէր ոչ գիտել զեղեւալսն» (յն. բնագիրն ունի πρὸς ποιεῖται բայը πρὸς ποιεῖ «կեղծել». տե՛ս Socr. eccles. hist. էջ 302. հմմտ. նաև փ. Սոկր. սրա համապատասխան հատուածը. Զայս լուեալ զանցս աղետիցն Թագաւորին Պարսից... անգիտանալ որպէս ոչ գիտելով զեղեւալսն):

Նորագիտ բառս երևան հանեց Մ. Վ. Տէր-Մովսէսեան, Սոկրատի հրատարակութեան մէջ՝ անդ:

*ՇԱՄՄՄ «փոքրիկ և անուշահոտ մի տեսակ սեխ. cucumis dudaim» Մխ. առակ. Թլկր. 34:

= Արաբ. شامش šammām կամ شامش šammāma՝ նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև

պրս. šamāma, քրդ. šemamuk, šimamōk. ուտ. ևս շամամ: Արար. բառը ծագում է šamm «հոտոտել, բուրել» արմատից և այսպէս է կոչուած իր անուշ հոտի պատճառով:—Հիւրշ. 272:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ. նոյնը նաև Lag. Arm. Stud. § 1675, ՀԲուս. § 2264: Գիթ.—Երեւ. Ղրբ. Մկ. Մշ. Վն. Տփ. շամամ, Ալշ. շոմամ, Մրդ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Տիգ. շամամ, Մշ. շամամուգ, Ազլ. շամում:

ՇԱՄԱՆԻՄԱՂ (յետնաբար ի—ա հլ. գրծ. շամանդաղա Սարգ. բ. պետ. բ. էջ 488 (բ. տպ.) «մէգ, մշուշ» իմ. դ. 2. Փիլ. Եւագր. 204. Պտմ. աղէքս. 168. «մթին, նսեմ» Տօնակ. «հոգ, մատանշութիւն» Ոսկ. հոռվմ. 80. «աշքին պատած փառ» Յայսմ. մրտ. 21. որից շամանդաղութիւն Թէոդ. խշ. շամանդաղան Զնյ. բարձր. շամանդաղատեսիլ Անան. եկեղ. շամանդաղիլ Մագ. անշամանդաղ նար. 6. —նոր գրականում շամանդաղ ստացել է «corpuscule, հիւլէ, մասնիկ» գիտական նըշանակութիւնը (տե՛ս Քաջունի, Ա. 565):

Հինք. Թերես պրս. سماند samand «մոխիր, մոխրագոյն» բառից՝ աղ մասնիկով. (այս նշանակութիւնը սխալ է, պրս. samand նշանակում է «ձի, մոխրագոյն ձի»):

Շամանդրիդ տե՛ս Արքիմանտրիտ:

ՇԱՄԲ (յետնաբար ի հլ.) «եղեգնուտ տեղ» Եւ. քր. հոր. նար. Վրբ. հց. Վրդ. առկ. 193. որից շամբակ «փոքրիկ եղեգնուտ» Վրբ. հց. բ. 167. շամբուտ Պիտ. կամ շամբուտ Մարթին. եղեգնաշամբ Շնորհ. վիպ.:

Հինք. ամպ բառից, Patrubány IF 14, 56 սանս. šamya, զնդ. simā, յն. ξάμαξ «եղէգ, գաւազան»: Lidén IF 44, 191 իսլ. hvonn «angélique բոյսը», լտ. combretum և լիթ. szveñdrai. Պատահական նմանութիւն ունի ասուր. šamu, šammu «բոյս, խոտ, տունկ» (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 1050):

Գիթ.—Մշ. Ջդ. շամբ, Ղրբ. շոմբ, Կր. շամփ, Ազլ. շումբ (վերջին երկուսը իբր յատուկ անուն):

Փնխ.—Վրաց. შამბო շամբի, შამბაბო շամբնարի «շամբ, եղեգնուտ», მამამბაბო

մոշամբնարե «շամբերում բնակող գաղան». Թրբ. գւռ. Ղրբ. šam «եղէգնուտ». յայտնի առած է «Դօնգուզուն մեյլի շամդա իդի, ի՛թդա վուրդը շամա սալդը—հողի միտքն էր դէպի շամբը, Շունն էլ տուեց քշեց շամբը» (այսինքն Ուզածը յանակնկալս կատարուեց): [ՇԱՄԲԱՐ, մէկ անգամ գործածուած է Ս. Բարսղի հարցմանց մեկնութեանց մէջ՝ ըստ ՀԲուս. § 2267. «Եփարն, շամբարն, դամոնն, հլիւայքն ևն»: ՀԲուս. համարում է առանձին բոյս. ըստ իս նախորդի հետ միասին կարդալով՝ պէտք է հասկանալ խիարշամբար «կասիա», որ տե՛ս առանձին:]

*ՇԱՄԲՈՒՇ «խելագար, խենթ, անմիտ. 2. կատաղի, մոլեգնած. 3. ցանկասէր, վաճաշոտ» Փիլ. նխ. 10. Պիտ. Պրպմ. 234. 35. իմ. Երեւ. գրուած նաև շամուշ Ուխտ. բ. 113. որից շամշիլ «խենթեանալ, գոռիւլ» Ոսկ. մ. գ. 3. Կնիք հաւ. էջ 278. «մոլեգնիլ, կատաղիլ» Եւ. քր. ա. 210. «անառակիլ, շաղաշարիլ» Ոսկ. ա. Թես. ը. 454. շամբշիլ Սարգ. յկ. գ. յորդ. շամբշագոյն Փիլ. այլաբ. շամբշանֆ Ոսկ. մ. բ. 26. շամշանֆ Ճառընտ. շամբշաբանել Ճառընտ. = շամշաբանել Վրբ. և վկ. ա. 367. շամբշաբար Պիտ. շամբշական կամ շամշական Ճառընտ. շամբշութիւն կամ շամշութիւն Փիլ. հոր. ևն:

= Իրանեան փոխառութիւն է. բարդուած է շամբ + ուշ բառերից. առաջինն է իրան. šam «խելագար» (հմմտ. պրս. شام šam «խելացնոր, յիմարած, խենթ», شاميدان šamīdan «ուշաթափիլ, երկնչիլ», شاميدا šāmida «խենթ, մտացնոր, ուշաթափեալ»), երկրորդը ուշ < զնդ. uši, պհլ. hōš «խելք, միտք», որի վրայ տե՛ս առանձին: Ըստ այսմ մեր բառի բուն ձևն է շամուշ (որից շամշիլ, շամշանֆ ևն) և Թարմատար բ-ի յաւելումով՝ շամբուշ:—Հիւրշ. 210:

ՆՀԲ լծ. հյ. ուշ, որպէս շամբ յերերի, և իտալ. scempio, sempio, Թրբ. սէրսէմ, սէֆին: Փթ մեկնում է «որոյ ուշն է միայն դիմել ի շամբուտ վայրս»: Ուղիղ մեկնեց Lag, Arm. Stud. § 1676: Հինք. շամբ-ից: Պատահական նմանութիւն ունի քրդ. šambəš «աքացող», որ ծագում է šamūš ձևից:

ՇԱՄԿԱԿԱՆ «հանապազ». ունի միայն
Բառ. Երեմ. էջ 243:

*ՇԱՄՂԻՏԱԿ «մի տեսակ ծաղիկ» (յիշ-
ուած է յասմիկի, նարկէսի և մանիշակի հետ)
Ագաթ. (symphytum asperrimum Sims. ըստ
Տիրացուհան, Contributo, § 371):

=ՊՀԼ. փոխառութիւն. հմմտ. պՀԼ. **شنبلیله**
šamblīt (գործածուած է Bundeheš-ում),
պրս. **شنبلید** šanbalīd «ծաղիկ իմն դեղ-
նագոյն, որ ըստ ձևոյն և ըստ հոտոյն նման
է ծաղկան թուրնշի և եթէ հոտոտիցի, փա-
րատէ զգլխացաւութիւնն» (գործածել է Ֆիր-
դուսին, և համարուում է ստորնշան, Her-
bstzeitlose», որ է ըստ АННЕНКОВЪ-ի բու-
սաբանական բառարանի, էջ 104 լտ. colchi-
cum autumnale L, ըստ դեղագործների cro-
cus pratensis, ֆրանս. colchique, tue-chien,
mort-chien, veilleuse, safran des prés, saf-
ran bâlard, անգլ. tuberoos, ռուս. безвремен-
ница են). ասուում է նաև պրս. **شنبلید**
šanbalīt, **شملید** šamlīd. ունինք նաև **شنبلید**
šanbalīda «բուրումն ազգի ազգի ծաղկանց»,
Պրս. բառի յետին հյ. ձևն է շաբալուր, որ
տե՛ս առանձին: Այլ է պրս. **شنبلیل** šanbalīl,
որի վրայ տե՛ս բաղնղն բառի տակ:—Իրան-
եան բառի արար. տառադարձութիւնն է շիմ-
լիաէն (ըստ Նորայր ՀԱ 1924, 71), որ ներ-
կայացնում է պՀԼ. *šamlīdag «ձեր»:

ՀԲուս. § 2268 յիշում է շամղիաակ,
շամղիաակ ձևերով, ըստ Շէհրիմանեա-
նի դնում է լատ. symphytum» և թում է
կցել արաբ. **سمغوطان** samγūṭān հո-
մանիշին: Բժշկարանները այս արաբ.
բառը կարդացել են սամղուաան, սամ-
ղրաան: Տարակոյս չկայ թէ մեր բառի
արաբերէնի հետ նմանութիւնը բոլորո-
վին պատահական է և ղ=γ ձայների
պատճառով մերժելի: Երևակայական է
նոյնպէս շամղիաակ-ին տրուած «sym-
phytum» նշանակութիւնը, որ ենթադրել
է Շահրիմանեան՝ արաբ բառի ձայնա-
կան դոյզն նմանութեան պատճառաւ:
Վերի ձևով մեկնեց Stackelberg WZKM
15 (1901), էջ 382. որից անտեղեակ նոյնը
անկախաբար Աճառ. Արրտ. 1910, 179:
ՇԱՄՇՏ-ՈՒԹԻՒՆ «շորորդապետութիւն»

Եւս. պտմ. էջ 50, 84, 96. որից ենթադրուած
է ըստ Հին բռ. շամշպետ. «շորորդապետ»:

ՆՀԲ թրք. սէմք «կողմ» կամ յն. Ի՛մի-
սիս, լտ. սէ՛միս «կէս, կիսեալ»: Հիւնք.
Պարսից. Šamšīd թագաւորի անունից:

*ՇԱՄՍ «արեգակ» Դամասկ. Կոստ. երզն.
էջ 180. գրուած ըլմս Երզն. երկն. է:

=Արաբ. **شمس** šams «արեգակ»:—
Հիւրք. 265:

Ըստ ՀՀԲ և ԶԲ բառ պրս!

ՇԱՄՐԱՆ «շատ պայծառ գոյնով մի ծա-
ղիկ, որ ծաղիկների անդրանիկն է կոչուում»
Տաղ. տե՛ս շումրայ:

*ՇԱՄՓՈՒՐ (յետնաբար ո, Ի-ա հյ.) «եր-
կաթեայ կամ փայտեայ սուր ձողիկ. խորո-
վածի շիշ». Նորագիւտ Ա. մնաց. իր. 17. Բ
մնաց. դ. 11. Խոր. Մամիկ. Ճառնաւ. Յայսմ.
Տաղ. (գրուած է նաև շամփուր). որից շամփ-
րել «շիշը անց կացնել» Խոր. ա. 28. Կաղնկաւ.
—շամփուր նշանակում է նաև «Orion կամ
Հայկ համաստեղութիւնը». հմմտ. էֆիմ. 109.
«Յունիսի 14, Երեկ Հայկն, որ է Շամփուրն»:
=Ասոր. 12 999 šappūḏā «անթրոց, հա-
ցագործի երկաթեայ ձողը՝ կրակ խառնելու
համար», որի հետ նոյն է արաբ. **سفود** saf-
fūd «միս խորովելու շամփուր», որից և
تسفید tasfīd «միսը խորովելու համար շամ-
փուրի վրայ անցունելով շարել» (Կամուս.
Թրք. թրգմ. Ա. 624):—Հիւրք. 313:

Lag. Hagiogr. ehald. 298 երբ. 79900
sompūr? ձևի հետ, որ Հիւրք. Սեմակ.
փոխ. բառեր (թրգմ. Տաշեան, էջ 35)
մերժում է, որովհետեւ միայն մի անգամ
է գործածուած Թարգումի մէջ և դժուա-
րաւ է սեմական. նշանակութիւնն էլ մոլթ
է, բայց յամենայն դէպս «շամփուր» չէ:
Հիւնք. շամք բառից:

ԳԻՌ.—Ազլ. Գոր. Երե. Զրբ. Ջդ. Սշ. Տփ.
շամփուր, Խրբ. շամք՝ուռ, Շմ. շանփուր, Զթ.
շամփույ, շամփուր, Հճ. շամփույ, Սվեդ.
շոմք՝էռ.—Նոր բառեր են շամփաբար,
շամփուր-կշիռք «Հայկ աստեղատունը»:
—էն-
կիւրիի թրքախօս հայերն էլ ունին շամփուր
«շիշ» (Բիւր. 1895, 865):

ՓՈՒՆ.—Վրաց. შამფური շամփուրի կամ

Յամփուրի «շամփուր», լազ. մինգ. šampuri «շամփուր, նիզակ», սվան. šamfir «շամփուր»: Erckert, Die spr. d. Kauk. Stam. 77 կովկասեաններից փոխառեալ է դնում նաև ռուս. šompuli «հրացանի մէջ վառող և շորի կտորտանք լցնելու ձող»։ (այս իմաստը գտնում ենք և Ղարաբաղի բարբառում)։—Վիստոն եղբայրները (թրգմ. հոր. էջ 72) հ. շամփուր ձևի հետ նոյն են դնում յն. օթփրա «թագաւորական դալիսոն՝ արեգակի պատկերով» (Յովսէպոս 20, 2)։

ՀԱՄՓՐԱԿ (ի-ա հլ. ըստ նշՅ, բայց առանց վկայութեան) «թագ, պսակ»։ մէկ անգամ ունի Նազր. 125. «Ոչ վայելէ անզգամի դիտութիւն և քար անարգոյսկի շամփրակի»։ Այս կտորը մեկնելով լծ. եւագր. գրում է՝ «Թագ է շամփրակն. տգեղ քար ի շամփրակն չէ՛ զարդ»։ Այսպէս նաև Վանակ. յուրախ. մեկնելով «Ուրախացիր, պսակ կուսից» շարականը, ասում է. «Պսակդ այլ լեզուաւ շամփրակ ասի և է՛ զի յաղթանակ ի հանդիսի մրցման» (այսինքն թէ շամփրակ նշանակում է «պսակ կամ մրցանակ»)։—Ստոն. էջ 14 ներգ. հոլով ի շամփրակի՝ լուսանցքում մեկնուած «պսակ»։—Բառ. երեմ. էջ 243 և 245 ունի շամփրակ և շափրակ «պսակ կամ զարդ», որից շափրակագեաց «պսակաւոր» Մագ. գամագտ. (ՀԱ 1911, 721)։

Միտրան (անձնական) մեկնում է «թագի քորոց» (արևելիան տարազով) և ըստ այսմ հանում է շամփուր բառից։ Մէնէվիշեան, ՀԱ 1911, 721 պրս. šahpa- «մեծ փետուր»։

ՀԱՅԵԿԱՆ օգտակար, պիտանի, լաւ Երր. գ. 7. Յճխ. Իսիւք. կամ շահեկան վեցօր. Սարկ. ազօթ. Շնորհ. որից շայեկանութիւն վեցօր. ճառքնտ. Պիտ. Մաշտ. կամ շահեկանութիւն Պիտ. Սկևռ. Մաշտ. Երզն. մտթ. շահեկանագոյն Ոսկ. յհ. բ. 30. շահեկանացու Մծր. շայեկանացեալ Պիտ.։

= Կազմուած է շահ բառից՝ -ական մասնիկով (հմմտ. պատուական)։ Այսպէս ընդունելու առ երևոյթս հակառակ են հետեւեալ պարագաները. 1. Հ-ի փոխարէն յ ձայնը՝ որ աւելի սովորական է երևում և յատկապէս գտնում է բառիս հնագոյն վկա-

յութեան մէջ՝ Երր. գ. 7։—2. Իբր յօդակապ դրուած է ձայնաւորը՝ փոխանակ ա, ինչպէս ունինք շահական, շահականացու Մծր.։—3. Բառս ո՛չ այնքան «շահակտ» նշանակութիւն ունի, ինչպէս պէտք էր, որքան բաւական տարրեր իմաստներ. օր. Երր. գ. 7 «Մընանիցի արդինս շայեկանս» հատուածում դրուած է յն. εὐδαμον «յարմար, պատշաճ» բառի դէմ. միւս վկայութեանց մէջ զործածուած է ամպի, անձրեկի, պտուղների, բոյսերի համար ևն (տե՛ս նշՅ)։ Այս պատճառներից դրդուած՝ ոմանք բառս համեմատում են պհլ. šāyakān, պրս. شایگان šāyagan, šāygan «յարմար, պատշաճ, բազում, առատ, ընդարձակ (յատկապես դանձի համար ասուած)» ձևերի հետ (հմմտ. տակը) և իրանեանից փոխառութիւն են դնում։ Բայց այս նմանութիւնը պատահական է և հայ բառը կապ չունի իրանեան ձևերի հետ։ Հակառակ պատճառարանութիւնները կվերանան, երբ նկատենք թէ՛ 1. յ ձայնի փոխանակութիւնը գտնում ենք նաև շայել < շահել ձևի մէջ. 2. և յօդակապը այնու ամենայնիւ իրանական ձևերով էլ չի կարող մեկնուիլ. (ընդհակառակը պէտք է կարծել թէ աւելի բանաւոր է մեկնել շահ բառով, ենթադրելով թէ սրա հնագոյն ձևը եղել է ուղ. *շահի, որից ստացուել է *շահիական > շահեկան, ճիշտ ինչպէս ունինք վաղ (հնագոյնը *վաղի) ձևից՝ վաղիմի (Իբր *վաղիամի)։ 3. նշանակութեան զարգացումը զուտ հայկական է, որ գտնում ենք նաև շահաւոր, շահաւէտ, մանաւանդ անշահ «յոռի, գէշ» բառերի մէջ (հմմտ. գւռ. անշահ տանձ, խնձոր ևն)։ 4. իրանեան բառերը գալիս են šāh «թագաւոր» բառից, նշանակում են «թագաւորական» և էապէս համաձայն չեն մեր շայեկան բառի նշանակութիւնների հետ։—Հիւրշ. 209։

նշՅ պրս. šāyasta «պիտանի, արժանի» ձևից, Lag. Arm. Stud. § 1665 պրս. šāyagān, šāygān, šāhagān «առատ» ևն։ Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. գր. էջ 205 և Հիւնք. հ. շայեկան թարգմանում են «առատ» և կցում են պրս. šāygān «յոլով, առատ» ձևին, Մերժում է Հիւրշ. 209։ Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 295

հիմնում է յառկապէս Պարսից Բահ-րամ-Գոռ Թագաւորի նշանաւոր ganj-i šāykān կոչուած առասպելական զան-ձարանի և պահլաւական գրականութեան մէջ այս անունով յայտնի մատենիկի վրայ:

ՇԱՆԴԱԿԻԿ լատ. տերեւիկ, լատ. centaurum Գաղիան. ունի միայն շրու. § 2272:

[ՇԱՆԴԱՄ Ս Սիդոնացոց պաշտամունքին արժանացած մի առարկայ. մէկ անգամ ունի Յայսմ. մայ. 2 (էջ 714 Բ). «Եւ զոհէին Բահադու պատկերի կնոջ և Աստարտայ զար-շելոյն և շանգամիցն, զոր պաշտէին Սիդոնացիքն»։ Հմմտ. այլուր՝ Աստարտայն հր-կիրպագանէին և Քամովսայ զարշելոյն և Աստղկանն պատկերի. Սարգ. Բ. պետ. գ. (Բ տպ. էջ 434, ա տպ. 554)։—Պէտք է կարգաւ իշխանամ, սեռ. իշխանամիցն:]

ՇԱՆԹ, Ի Հ. (գրուած նաև շանդ) «կայ-ծակ» Յոր. լր. 35. Եւ. քր. «հրկնառաք կը-րակ» Նար. յովէդ. «կրակի կայծ և ատրաշէկ երկաթ» Յոր. խա. 10. Զքր. կթ. «մետաղի ձոյլ և սրանից ³/₅ քանքարի ծանրութիւն» Եփր. Բգ. 425. Սիրաք. խր. 18. «Հրավառ տաք» Վստկ. 186. որից ջանքի կամ ջանդի «կայծակ» Շիր. էջ 44, 47, Փիլ. Նիւ. Բն. շանքանաւ խոր. շանքընկէց Ոսկ. հո. շանքե-ռանդն Մծք. էջ 296, շանքիք Կոչ. էջ 98 (այս երկուսի մասին տե՛ս շա 1913, 345—6). շանքակեաց (ուղղիկ շանքընկէց կամ շան-քակէց) Ոսկ. ա. տիմ. Ժե.—նոր բառեր են շանքառաք, շանքարգիլ, շանքանաքիլ:

ՆՇԲ լծ. լատ. scintilla «կայծ» (նոյնը նաև Canini, Et. étym. 222): Տէրմ. Altarm. 29 և Նախալ. 111 սանս. cand. canicēand «փայլիլ», candana «լուսին», յն. ξάνδαρος «ածուխ», ξανθός «շէկ, խար-տեաշ», լատ. in-cendo, candere, candela են բառերի հետ՝ հնի. skad, skand «վա-ռիլ» արմատից: Նոյն համեմատութիւնը անկախաբար տալիս է Bugge KZ 32, 57 և IF 1, 441: Հիւրշ. 479 սրանց հետ յիշում է նաև լատ. scintilla «կայծ», բայց բոլորն էլ անապահով է համարում: Հիւնք. շնքիլ բայից: Jensen, Hitt. u. Arm. 118, 153, շա 1904, 184 հաթեան

Sanda (յն. տառադարձութեամբ Σανδα) «Օդի, մանաւանդ Կայծակի աստուած» (նոյնը կրկնում է Roth շա 1927, 744. գրելով šantaš): Վերջին անգամ Walde 121 (որից նաև Boisacq 405, Pokorny 1, 352) յիշում են Bugge-ի մեկնութիւնը և անապահով են գտնում, որովհետեւ ո՛չ միայն նախաձայնը, այլ և վերջաձայն ատամնականը համապատասխան չեն բառիս հնի. sgend- ձևի հետ (Հստ իս այս արմատի հյ. համապատասխանն է խանդ՝ որ տե՛ս): Petersson LUÅ 1915, 3 և 1916, 47 (տե՛ս Pokorny 1, 368) հնի. k'eu- «լուսաւորել» արմատից. հմմտ. սանս. ցոդա- «կարմիր», զնդ. sūrēm «առաւօտը կանուխ» են, ինչպէս և հյ. շոք, շոդ, ճոյլ: Պատահական նը-մանութիւն ունին լիթ. šuntù, šuta, šūsti, լեթթ. šutu, հրգ. siodan, անգաք. séoʃan, մրգ. sōt, որոնց հիմնական նը-շանակութիւնն է «սփիւլ, շոգիով խաշել» (բալթեան նախաձևը *šuntō. Trautmann 310), Պատահական է նաև լին. ԲԳ šan³ «կայծակ, շանթ»:

ԳԻՆ.—Շճ. շանքիլ «դեղերի հարուածելը», Երկ. շա՛նքիլ, Ազլ. շա՛նքիլ «խայթել, կսկը-ծեցնել», Շլ. շա՛նքիլ «այրել, խարել»:

ՓՈՆ.—Վրաց. Յանտո շանքի «ատրաշէկ եր-կաթ», ԺՅանտոց դաշանքվա «դրոշմիլ, դամ-դա զարնել»:

*ՇԱՆԿԻԱՐ, որ և շնկիար, շինկիար, շան-հար, շինհար «մի տեսակ բոյս, լատ. an-chusa» Ամիրտ. ունի միայն շրու. § 2277: =Պրս. شنگار šangar, նոր հնչումով šen-gʷār, որից արաբացեալ سنجار sanjār «խոտ ինչ՝ որոյ տերեւն է սեւաւ և արմատն ստուար... որ և ասի havajuva»։—Աճ.

ԳԻՆ.—Ձթ. շինգիրոր:

ՇԱՆԿԻԿԻԿ տե՛ս Շնկդիկիլ:

ՇԱՆՏՆԵԼ «հարստութիւնը մսխել, վատ-նել». նորագիւտ մհյ. բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Անսիզք 45. «Եւ թէ այրիկն (=էրիկը, ամուսինը) շանցնիլ լինի զպոյոյգ-ընն»:

ՇԱՉԵԼ «կառքի, զէնքի, սողունների ձայն», Երկմ. խէ. 3. Եւ պտմ. 371. որից

շաշին ՄԳր. շաշումն փիւ. Բրբ. արբեց. արմատական շաշ ձևով՝ Պատմ. ըստ Լեհ.:

= Բնածայն բառ. կազմուած է շ ձայնից շ ածանցիչով. արմատի համար հմմտ. շառաշել, շշել, շշուկ, իսկ ձևի համար հմմտ. բաշել, բաշել, հաշել:—Աճ.

Հիւնք. հանում է շշել բայից, վերի մեկնութիւնս տես շԱ 1899, էջ 203 ր:

*ՇԱՊԱՆ ամի տեսակ փշոտ բոյս. rhamnus paliurus» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 3376:

= Արաբ. شبة šabah, որ ըստ ասորոց հնչում է شابهی šabāhī՝ նոյն նշ.:

Այսպէս է մեկնում ՀԲուս.՝ առնելով Պէյթարից:

*ՇԱՊԻԿ (ի-ա հլ. ըստ ՆԶԲ, բայց առանց վկայութեան) ամսի վրայից հազնելու կտաւիայ բարակ հագուստ» Մտթ. Է. 40. Ղուկ. գ. 29. «գրսից հազնելու վերարկու, պատմուճան» նփր. ծն. էջ 103. յետնաբար նաև «գրպիրների և սարկաւազների բարակ վերարկուն՝ որ արարողութեան ժամանակ են կըրում», որից շապկել «պատեկ, ծածկել, շըրշապատել» Մարթին. շապկիկ Քուշ. 55 (շուկի ԱԲ). նաև գրուած է շաքիկ, շապիֆ Պտրգ. էջ 476, 620:

= Պհլ. 𐭮𐭥𐭭 šapīk «նուիրական շապիկ զրազաշտականաց», որից šapīkīh «նուիրական շապիկը հազնելու արարողութիւնը». պրս. شاپی šabī «գիշերային, գիշերազգեստ», բիլուճ. šapīg «գիշերային», սեմնանի ševī «շապիկ». այս բառերը ծագում են զնդ. 𐭮𐭥𐭭 xšapa = պհլ. 𐭮𐭥𐭭 šap = պրս. شاپ šab «գիշեր» բառից, Պարսկականից է փոխառեալ նաև (ըստ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 410) արաբ. سبيج sabīj կամ سبيجة sabīja «առանց օձիքի արաբական շապիկ, սև աբա կամ սև կապիտ»։ Ըստ այսմ շապիկ բուն նշանակում է «գիշերային (զգեստ)»։—Հիւրշ. 211:

ՆԶԲ լծ. լտ. subucula «շապիկ»։ Lag. Btrg. baktr. Lex. 42 պրս. šabī, Տէրվ. Նախալ. 111 սանս. kšapa, զնդ. xšapa. պրս. šab «գիշեր», յն. σάβω և հլ. խափ, խափանել, խափնուլ, խուփն ձևերի հետ հնխ. skap «ծածկել, փակել» արմատից, Հիւնք. և Թիրեաքեան, Պատկ. աշխ. զը-

րակ. 205 պրս. շէպի: էսգէթ. Արրտ. 1915, 784 պրս. šabik «գիշերային» կամ արաբ. شابك šābik «փաթաթող»:

Գիթ.—Սլմ. շապիկ', Շմ. շոպիգ' (եկեղեցու), Ախց. Կր. Ջգ. շապիֆ, Մկ. վն. շապիֆ' (սեռ. շապիկ), Ագլ. շափիկ', Ալշ. շմշ. Մշ. Սշ. շաքիգ, Տիգ. շոքիգ, Երև. Ննխ. Պլ. Ռ. Սևր. Տփ. շաքիֆ, Հճ. շոքիֆ, Խրբ. շաքիֆ' (սեռ. շաքիֆ), Մրդ. շապրիկ', Ջթ. շաքրֆ, Ասլ. ջէքիգ, շէքի*, Սվեդ. շոքոմ (վերջիններիս մէջ f ձայնը յառաջացել է վառափ բառի նմանութեամբ), նոր բառեր են շապկընկեր, շապկացու, շապկանաւ, շապկանց, շապկանիւն, շապկիկ:

ՓՈԽ.—Հայերէնից փոխառեալ պէտք է լինի քրդ. šapək «բաճկոն» (Շտտ, Քրդերը Տաճկաց—Հայաստ. Ա. 129):

Շապլեղ տե՛ս Շիպլ:

*ՇԱՊՍՏԱՆ ՏԱԿԱՌԱՊԵՏ. Կրեք անգամ ունի Բուզ. Դ. խզ. իբր պարսիկ մի զօրավարի տիտղոսը:

= Պհլ. *šapastān-takārpāt «արքայական ննջասենեակի կամ կանանոցի մատուակ». բարդուած է պհլ. šapastān «սենեակ գաղտնի խորհրդակցութեան, գաղտնի խորհրդակցութիւն», բայց անշուշտ նաև «ննջասենեակ, կանանոց», ինչպէս ունինք պրս. شېستان šabistān «1. անկողին. 2. տեղի ուր լինի ընկերակցութիւն ի գիշերի. 3. առանձին տեղի կայից կանանց ի տան կամ առաջատու հարսին. 4. յատուկ տեղի առանձնութեան արքայից. նաև վայրն այն՝ ուր աղօթէ և պաղատի արքայ առ Տէր ի գիշերի» (արմատն է 𐭮𐭥𐭭 šap = պրս. شاپ šab «գիշեր» — stān մասնիկով) և պհլ. *takārpāt բառից. վերջինիս վրայ տե՛ս տակառապետ:—Հիւրշ. 211?

Պատկ. Mater. II 23 շապստան կցում է պրս. šabistān բառին, Հիւրշ. 211 մեկնելով բառս «գաղտնի խորհրդարանի մատակարար», անհաւանական է գրտնում այս գաղափարը: Վերի ձևով մեկնեց բառս Marquart, Թրգմ. շԱ 1897, 6, Justi, Iran. Namenbuch 320 բառի երկրորդ մասը ուղղում է տաճարապետ:

ՇԱՊՐԵՆԼ յոյրգորել։ Եւնի միայն Բառ. երեմ. էջ 243: Տե՛ս յաջորդը:

ՇԱՊՐՈՒՄՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի փիլ. լին. 102. «Մեծն արդարեւ շրհնդիդ սա է, և մտաց հոսանաց բացելոց անզգամութեամբք, շապրմամբք, անյագ ցանկութեամբք (ընչից), անիրաւութեամբք ... և մարմնոյն աղբերց բացելոց հեշտ ցանկութեամբք»:

Լծ. փիլ. մեկնում է «շապրմամբք, այսինքն յիմարութեամբք»։ Լին բռ. «պարպատիլ ընդերօք», Բռ. երեմ. էջ 243 «պարպատիլ ընդերօք կամ զարգասիրութիւն»։ ՆշՐ «շամբշութիւն կամ որպէս ունի. շաբաւ շաբաւ ուտելն, խճողելն զորովայն... մարթ է իմանալ և ապուումն, շոպրումն, շորթումն, յափշտակութիւն», ԶՐ «խճողելն զորովայն», ԱՐ «ուտելով տկոխը, ցոփանալը, շամբշիւր»:

*ՇԱՌ յամբոխ, խոռվութիւն. մէկ անգամ յիշում է Վրդն. ել. կաշառ բառի ստուգաբանութեան մէջ. «կաշառն... ստուգաբանի «կայ շառ», որ է ամբոխ և խոռվութիւն»։ Սրանից են նաեւ շառագլուխ և շառամայր «գլխատր խոռվարար»։ (Իբրեւ մեռաւ Սերվիլոսն այն շառագլուխ, դադարեաց ամենայն խոռվութիւն. Գլխատրք և շառամայրք մարտին)։ Մարթին:

= Արաբ. شَرَّ šarr «շարութիւն, շարիք, շար», որ նաեւ «կոխի, խոռվութիւն» իմաստն է առած յատկապէս Արեւելքում. այսպէս՝ քրդ. šer, զազա šîr «պատերազմ, կռիւ, սպանութիւն», šer kirin «մարտնչել» (Justi, Dict, Kurde 255), հյ. գռ. շառ «փորձանք, աղէտ, ամբաստանութիւն, զրպարտութիւն»։ — Գռ. շառաւ ՆՐ. Սր. «կուարար»:

ՆշՐ «իբր թրք. qarğaşa. թող զի և արար. շէր կամ շէռ «շար, շարք», շառագլուխ «շառագունեալ գլխով, արիւն-նուշտ կամ գլուխ խոռվութեան, շարագլուխ», շառամայր «իբր զօրագլուխ, ի sar «գլուխ»:

ՇԱՌ «ոտքի կապ». նորագիւտ բառ, որ ենթադրել է տալիս Վրդն. ել. կաշառ բառի ստուգաբանութեան մէջ. «կաշառն ո՛չ միայն

կոյր առնէ, այլ և զկեանս քաղէ. և ստուգաբանի՝ կայ շառ, որ է ամբոխ և խոռվութիւն և շառաւանդ ոտից»։ Պէտք է անշուշտ կցել շառաւանդ բառի հետ:

ՆշՐ համեմատում է ձառ բառի հետ: Վերի ձեռով է մեկնում Աճառ. Արրտ. 1910, 179:

ՇԱՌ յամբ կարմիր, արիւնագոյն շէկ. արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են շառագոյն Մն. ին. 25. Փիլ. Ոսկ. ղկ. շառագունիլ նփր. թգ. 356. Փիլ. Նիւ. բն. շառագունանք Պիտ. շառագունացուցանել Նիւ. կազմ. շառագունութիւն Յհ. կթ. շառագեղ? Պիտ. շառաւ «թուխ կարմրագոյն (ձի)», Ֆրանս. bai (իբր նոր բառ, նորայր, Բառ .Ֆր. 121 ա):

ՆշՐ լծ. ունի. շիրա «քաղցու, պրս. surxak «կարմրագոյն», թրք. sarə «դեղին» և լտ. cruor «արիւն»։ Canini, Et. étym. 123 սանս. çara «դեղին», 187 խպտ. shari «կարմիր», եբր. shered «կարմիր մատիտ»:

ՇԱՌԱՅԼ «ճառագայթ, շող, շառափղ լուսոյ». մէկ անգամ ունի նփր. ծն. էջ 5. «Զի լոյսն շառայլք ինչ էին իբր ի հաստատութեանէ ընչէ»:

©ՇԱՌԱՆՁ «շառաշ», որից շառանչել՝ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Լմբ. ժբ. մարգ. էջ 107 (յովել. բ. 5). Շաշելով և շառանչելով թևոց և ատամանց:

= Բնաձայն բառ. մեկնութիւնը տե՛ս շառաշ:— Աճ.

ՇԱՌԱՇԻՂ «աղի մեծ կտոր», մեկ անգամ ունի Ագաթ. (որից առնում են և ուրիշները. այլ ձեռ. շառաշիղ):

©ՇԱՌԱՂ «կառքի, զէնքի, անձրեկի, քարիքի են ուժեղ ձայն. գործածական է նոր գրականում. այս արմատից են՝ շառաշիլ Երեմ. խէ. 3. Ոսկ. յհ. ա. 28 և մ. ա. 4. շառաշիւն, շառաշումն ՍԳր. շառաշուկ Սեբեք. 158. Ոսկ մ. ա. 4. շառաշեցուցանել Մեսր. եր.:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ո զօրացուցիչով և շ ածանցիչով. ձեի համար հմմտ. բառաշիլ, բառաշիլ, կառաշիլ, հառաշիլ, իսկ արմատի համար հմմտ. ըշիլ, շաշիլ,

շշուկ են: Նոյն արմատից և յաւելումով ծագում է շառանջիկ:—Աճ.

ՆՂԲ և Հիւնք. դնում են շաշիլ բայից: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՇԱ 1899, 204 ա:

Շառաւ տե՛ս Շառ:

ՇԱՌԱԽԻՂ, ի-ա հլ. (որ և շառաւել) «ընծիւղ, բողբոջ, ծիւլ. 2. դաւակ, սերունդ» ՍԳր. «մարմնի մասեր» Վանակ. յոր. Նիւս կազմ. «շող, ճառագայթ, կայծ» Եփր. ծն. քս. 26. Նար. Պիտառ. Ոսկ. յհ. ա. 17. որից շառաւիղարմատ կիրդ. խշ. շառաւիղել Նար. շառաւիղուղէջ Ճառննտ. բազմաշառաւիղ Վրդն. յանթ. շառաւելիմաշնորհ Նար. տաղ. այս բոլորի մէջ էլ սղման օրէնքը չէ դործագրուած. նոյնպէս և հոլովուած ժամանակ, ինչպէս՝ շառաւիղաց, շառաւիղօք Վեցօր. 97 են:

ՆՂԲ լծ. լտ. surculus «ընծիւղ» և վրաց. շառավանդի: Հիւնք. շաւիղ բառից:—Վրաց. ունինք Յաճաջեցձո շառավանդի, Յաճաջեցձո շառավանդեղի «արքայական պսակ, թագաւորութիւն» Օր. իր. 25, Յաճաջեցձո շառավանդեղի «ճառագայթ», Յաճաջեցձո զաշառավանդեքա «պայծառ փայլուն լոյս արծակել», որոնք կարող են մեր շառաւիղ «ճառագայթ» բառի հետ համեմատուիլ. եթէ ա՛յս է մեր բառի հիմնական իմաստը և ո՛չ թէ բողբոջ, ծիւլ»: այս պարագային հայերէնում կլինի իղ մասնիկ, ինչպէս և վրացերէնում —անդի. երկուսի էլ արմատն է *շառաւ:

ԳԻՌ.—Ակն. շառվէխ «ընծիւղ», երբ. շառվէղ, շէռվէղ «արևի լոյսը, ցոլքը, լոյսի անդրադարձումը, օդի շարժումը տաքութիւնից». հմմտ. նաև Պոսոշեան, Յեցեր, էջ 154. Բաս էն ի՛նչ ճրագի շառաւիղ ա:

ՇԱՌԱԽՆ, և հլ. «ուղտ». մէկ անգամ ունի Ոսկ. փիլիպ. էջ 430 յգ. հյց. շառաւունս ձեւով, որի դէմ միւս ձեռագիրն ունի շաւառնուն: (ԱՐ դնում է նաև «նետ» նշանակութեամբ, բայց այս իմաստով տես շաւառն):

Հիւնք. յն. σάρκα, σαρκί «տափակ և լայն ոտքեր ունեցող» բառից:

ՇԱՌԱՓ «լորդ անձրև, տեղատարափ». նորագիւտ ըստ, որ երկու անգամ գտնում նմ

գործածուած միջնադարեան հայերէնում. Հանցկուն եմ ի քո սիրուդ՝ դինշ ամպերն կառնեն շառափ. Քուշ. 58. Կուտեցաւ առ իս շատ մեղք յայն նման որ երբ գայ շառափ. Տաղ. (հրտ. Զօպանեան, Հայ էջեր, էջ 89). ԳԻՌ.—Ակն. շառափ «տեղատարափ անձրև»:

ՇԱՌԱՓ «լոյս, ճառագայթ, փայլ», որից շառափնաքափ «լոյս թափող», շառափնայլով «շատ լուսաւոր», վկայութիւնը գտնում եմ այժմ Յովսիմ. 23 բ. «Անպա պատահի քեզ դաշտ մի սպիտակ իբրև դձիւն, և հոտ անուշ բույէ ի նմանէ, անջրդի, շառափնայլով», շառափումն «փայլիլը, ցոլալը». այս բոլորը գիտէ միայն ԱՐ (առանց վկայութեան):

Նախ Պատկ. Mater. II. 12 և յետոյ անկախաբար Աճառ. SA 1, 303 փոխառութիւն են դնում արար. شرف šarāf «փառաւորութիւն, պերճութիւն, վեհութիւն, շուք» բառից. վկայութիւնները ձեռքի տակ շունենալով յայտնի չէ թէ իրօք շառափ «լոյս» թէ «պերճութիւն» պէտք է հասկանալ: Բայց նախորդ շառափ «տեղատարափ» բառի դիտը կասկածելի է դարձնում երկու իմաստներն էլ. թերևս այս բառն էլ պէտք է միացնել նախորդին:

ՇԱՌԱՓՆԱՍ. անստույգ բառ. մէկ անգամ ունի Եփր. յես. «Յետ նզովածոյ անտի ձախողակի շառափնատ կապարճս դարձուցեալ փախստեայց լինէին յերեսաց բնակչաց Գեհայ.» տպ. Վենետ. հտ. Ա. էջ 312. այսպէս նաև Վիեննայի № 229 ձեռագիրը. այլ ձ. կառաւիմատ, որից հետեցնելով ՆՂԲ մեկնում է բառս «կառափնատ», իսկ ԱՐ «խաղը ու խաւեր եղած, երեսը կախած», ինչ որ աւելի պատշաճ է: Համապատասխան տեղը Ս. Գրքի մէջ գտնում ենք «Դարձուցեն զպարանոցս առաջի թշնամեաց իւրեանց՝ զի եղեն ի նզովս» (Յես. է. 12), որ սակայն անծանօթ բառի միտքը չի պարզում:

Վերջին նշանակութիւնից առնելով Աճառ. SA 1, 303 բառս հասկանում է «փառազորկ» և կցում է շառափ բառին: Բայց այժմ կասկածելի է այս մեկնութիւնը, որովհետև շառափ «լոյս կառ»

փառք» բառի գոյութիւնն էլ է կասկածելի:

ՇԱՌՆԱԶ «վայրի նոսն հոնտ»։ Հին բռ. ունին միայն ԱՔ և ՀՔուա. § 2283:

ՇԱՌՇԻՌ «աթիթայ»։ այսպէս ունի Բառ. հրեմ. էջ 244. մին քան զմիւսն անծանօթ:

*ՇԱՌՏԵՆ «ածելիով մարմինը ճեղքոտել՝ արին առնելու համար. ունի. հաճամաթ ընել» վստկ. 213. գրուած է շառտել Մխ. բժշ. 73, 75:

= Արար. ܫܪܬ šarṭ նոյն նշ. բնիկ սեմական արմատ է. հմմտ. ասոր. ܫܪܬ šaraṭ «պատահողտել», ասոր. šaratu, հրբ. šrt «պատռել, ճեղքել»։—ԱՃ.

ՆՆՔ շերտել կամ ջարդել բառից, Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 85 շերտ բառից:

ԳԻՌ.—Այլ. ջրդել «ածելիով մարմինը երեսանց կտրել» (ա՛յլ է Այլ. Մշ. շերդել «ձմեռովը են շերտ շերտ կտրել»)։ Շմ. շարթիլ «շառտել» (արդեօք ջարդել բառի հետ խառնակամբ)։

ՇԱՍԱՐ «ազգ երկաթային գաւարդի, կարմիր և դիմահար. ֆր. sinople»։ ունի միայն Քաղոնի, հտ. Բ. 612, հտ. Գ. 183:

ՇԱՏ, ի հլ. «առատ, բազում» ՍԳր. Ոսկ. բ. տիմ. ա. Փարպ. Եղիշ. «ստէպ, յաճախ, շատ, խիստ» Ժղ. Ե. 11. Ագաթ. Եւս. պտմ. Բուզ. Ե. 44. որից ընդ շատ և ընդ սակաւ կամ ընդ շատ և ընդ փոքր «աւելի կամ պակաս, մօտաւորապէս» Եւս. պտմ. շատ է «բաւական է» ՍԳր. շատաւ «գոհանալով, գոհ լինելով» Խոսր. պտրգ. շատ անգամ Փարպ. փոքր ի շատէ ՍԳր. Եղիշ. շատեալ «բաւականանալ» ՍԳր. «բաւել» վրք. հց. «կարող լինել, ձեռնհաս գտնուել» Ոսկ. գծ. «շատանալ, բազմանալ» Յայսմ. շատիլ «բաւական համարել» Ոսկ. բ. կոր. Կոշ. Եւագր. շատախօս Մտթ. զ. 7. շատակեաց Ագաթ. շատառես «ալքը լաւ տեսնող» Եփր. համար. 182. շատխօսել Ոսկ. մ. ա. 9. շատխօսութիւն ՍԳր. վեցօր. Ոսկ. մ. ա. 19. ամեհաշատ Ոսկ. ա. Թեւ. հաւակաշատ Ոսկ. Ես. աւիւնաշատ Եփր. Թգ. 417. մարդաշատ Բ. մկ. Թ. 14. Ոսկ. ա. տիմ. երիվարաշատ Սեբեր. 199. ընչաշատ վեցօր. 85. ջատօրաց «վաղուց, շա-

տոնց» կեղծ-Շապհ. 39 (նորագիտ բառ. տպ. շատօրաց). ստացուածաշատութիւն Բուզ. խորհրդաշատ վրդն. դան. խորանաշատ Կիր. պտմ. հրաշատ վրդն. ծն. (շատ բառի հին դործածութեան վրայ տե՛ս Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 64):

= Պհլ. *šāt=պրս. *šād «շատ, առատ» ձևի՞ց. բայց այսպիսի ձև չէ աւանդուած. պրս. شاد šād=պհլ. ܫܪܬ šarṭ սովորաբար նշանակում է «ուրախ», որից պրս. شاي šādi=պհլ. ܫܪܬ šarṭ «ուրախութիւն» = զնդ. šāiti= հպրս. šiyāti (Horn § 767), պրս. شادش šābāš «ուրախ լիր» (որից ունի. շաբաշ «բանթող»)։ Ենթադրում է սակայն որ բառս ունեցել է նաև հնապէս «առատ» նշանակութիւնը, որից կազմուած է պրս. شادآب šādāb «յորդաշուր, շատաշուր»։—Հիւրշ. 212:

Առաջին անգամ ԳԻ համեմատեց պրս. šād «շուր յորդ և բազում» ձևի հետ։ ՆՆՔ լծ. լտ. sat, satis «բաւական», հլ. շիթ, կաթն, Թրք. süd «կաթ», հրբ. շատ, սատ «ստին», որպէս լտ. uber է «ստին» և «առատ», շատիլ՝ լծ. լտ. satior «յաւազիլ»։ Müller SWAW 78, 425, 430 և 84 (1877), 229 նոյն է զնում զնդ. šāiti, հին պրս. šiyāti. վերջինս ըստ Müller-ի պէտք չէ Թարգմանել «ուրախ», այլ Դամաձայն հայերէնի «առատ»։ վերի ձեւով մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1681: Մորթման ZDMG 26, 541, 578 և 31, 413 քեհեռ. šida, šadai «բազում, շատ»։ Հիւնք. շատ «բազում» = պրս. šād «ուրախ», sad «հարիւր, բազում», յն. ἐξατόν «հարիւր, բազում», σάτω «լինուլ, լրացուցանել», իսկ շատ «բաւական» = լտ. sat, satis.—Patrubány ՀԱ 1907, 305 հնիւ. k'uo «ուռչիլ» արմատից, որի վրայ տես անիլ: էսգեթ, Արբտ. 1915, 785

արար. شاد šadd «սաստկութիւն»:

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երեւ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մրդ. Շմ. Զղ. Սլմ. Վն. Տփ. շատ, Այլ. Ակն. Խրբ. Հմշ. Մշ. Ննիւ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Վաղ. Ասլ. շաղ, շա՞, Տիգ. շող, Ազլ. շօտ, Զթ. շօղ, շող. ՀՃ. շօղ, Սվեդ. շիւղ, Մղ. շէտ: Նոր բառեր

ՇԱՐ (յետնաբար ի, ու հլ.) շարուածք, կարգ» Սիր. զ. 31. Ոսկ. մ. ա. 5, 15, երբ. Բ. շարակարգութիւն խօսքի» Եւս. քր. Ոսկ. մ. ք. 28. խոսմբ, բազմութիւն (շնորհիւ և ճանճերի համար ասուած)» Նար. Սարգ. որից շարել Ազաթ. շարումն Սհկ. կթ. արմաւ. շարուել խրար վրայ կամ կողք կողքի կարգ կարգ դիզել» ԱԲ. մարգարաշար վրք. հց. Գնձ. Շար. միաշար Ոսկ. հս. նախաշար Յայսմ. Գր. սք. շաղաշարել 35. կթ. նոնն. զուգաշարել Երզն. քեր. ղամբարաշար հոր. վրգ. մտաշար Նար. կուս. յունաբան հեղինակների մօտ դարձել է սովորական նախամասնիկ՝ իբր համապատասխան յն. սոյն- և լտ. con-մասնիկներին. օր. շարագրել = սոյլթնա, շարագրակ = սոյնա, շարադրել = սոյնա, շարունակել = սոյնա, շարաձայն = սոյնա ևն. կասկածելի է շարայարել = սոյնա Ոսկ. հիփես. նոր բառեր են շարունակելի, շարահիւսութիւն ևն:

ՆՂԲ լծ. Թրք. sara, յն. σεира, լտ. series. նաև Թրք. sūrū «շող, խումբ», Մորթման ZDMG 31, 434 բեհռ. siru «շարք», գերմ. Schaar «խումբ», Lag. Arm. Stud. § 1687 հլ. շարկայ «բաղադրակ» բառը համարում է սեմական, իբր ասոր. ܫܪܟܐ šarkā «λείπεται» և արաբ. شَرَكَة širkat «ընկերանալ»: Հիւրք. ZDMG 35 (1881), 177 ցոյց է տալիս որ շարկայ ամենեւին կապ չունի սեմականի հետ և կազմուած է յն. συσταμενος = լտ. constans հոմանիշից Թարգմանաբար՝ հլ. շար և կայ բառերով: Հիւրք. շար = յն. σεира և Թրք. sara «շարք»: Մառ. Иппол. 67 ասոր. šārā «շղթայ» բառից փոխառեալ: Սազրգեան ՀԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. sar, šar «գիծ, շարք», 422, 426 շաղաթ. sirgi, sürgü, ուլգուր. serge, օսմ. sara, եաքութ. sārga «շարք, կարգ, գիծ»: Մարտիրոսեան, ՀԱ 1924, 457 հաթ. šarnizki «տեղը դնել, լցնել, շարել»: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شَرَّ širā «սփռել» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 847):

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Ջղ. Սշ. Սլմ. Վն. շարել, Ախց. Գոր. Երե. Կր. Ղրք. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեր. շարել, Ասլ. շարել, Մկ. Շմ. Տփ. շարիլ, Հմշ. շարուշ, Տիգ. շմրել, հրք. Սվհդ. շմրիլ, Մրդ. շառել, Հճ. շայել, Ջթ. շայիլ, շարիլ.—Սլմ. շմրել (թէև բայը շարել), Ազլ. շօր, շօրֆ «շար, շարք»: (Ալշ. Մշ. շարել նշանակում է նաև «գոլկայ գործել»):

*ՇԱՐ «քօղ, շղարշ, տիւլ» Գնձ. Մաշտ. Տօնակ. Նար. առաք. որից շարեղէն շալիկ «բարակ տիւլէ շալիկ» Քուշ. 55 (Լուկ իւր շարեղէն շալիկն ի շորեք դիմաց կու խըզտէր), որ և շարեղալիկ՝ նոյն նշ. Պոմ. աղշ. էշ 171 (Յայնժամ աղշիկն հհան զհանդերձսն. ընդ նմին և զշարեղալիկն, զոր եղ ի ներքոյ սնարից գլխոյն), շարեղալիկն «շարէ շալիկ հազած» Քուշ. 61 (տպ. շարեղալիկն, որ յարմար չէ յանգին):

= Պրս. شَار šār «նուրբ և գոյնզգոյն տիւլ» (Vullers), «սնդուս, զոր կանայք արկանեն զգլխովք իւրեանց, յորմէ և բաղմիցս հանդերձ կազմեն», որից պրս. شَار šāra «պատառ հնդկային, կարմիր կտաւ լապտերի», شَارِیچَ šārīčā «ծածկոյթ զոր անունն ի վերայ».—Հիւրք. 212:

Ուլիդ մեկնեց նախ ԳԻՌ ՆՂԲ սովորական շարֆ «կարգ» բառի հետ է դրած: Lag. Arm. Stud. § 1683 պրս. šār.—Հիւրք. պրս. šāra: Մառ. Иппол. 67 դրնում է ասոր. ܫܪܝܐ šeryā կամ ܫܪܝܐ šērāyā ձևից և զարմանում է թէ ինչու՞ Հիւրքման պարսկերէնից է դրած: (Որովհետև բոլորովին նոյն է պարսկերէնի հետ. իսկ ասորերէնից լինելու դէպքում պիտի ունենայինք հլ. շերեայ. Թո՛ղ իմաստի տարբերութիւնը):

ԳԻՌ.—Ակն. Առն. Ռ. Սեր. Բ. շար, Ջթ. 201, շար «շղարշ» (Ռ. նաև սատոյցի բարակ խաւ՝ որ ջրի երեսն է պատում), Չն. շար «վզի թաշկինակ», Սվ. շար «կանանց ծածկած բարակ սաւանը», որից Ախց. Կր. շարէ շալիֆ, Պլ. շարէ շարիֆ, Ալշ. Մշ. շալէ շարիֆ:—Նոր բառեր են շարմաղ, շարեմաղ, շարմաղուն, շարմաղել, շարշալկած:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. შარო շարի «մի տեսակ

ԺԲ դարից, բայց կարող է լինել նաև առկա հին՝ Ժ դարից, Ըստ Ամատունի (Հայոց բառու բան, էջ 511) «Բառս առաջին անգամ յիշում է ԺԱ դարում ապրող Պողոս վրդ. Տարօնեցին՝ ասելով. իսկ ի կիրակէի և ի մարտիրոսաց յիշատակս խնկարկութեամբ և շարականաւ [կատարել]», Բառիս կազմութեան համար կարող ենք համեմատել նաև յն. եօթմօճ «շարք, բայց նաև բանահիւսութիւն, շարական» (Sophocles 426 բ). հմմտ. Վրբ. հց. ա. 421 տունս եմոսից, որ էջ 422 դառնում է տուն շարականաց. հմմտ. նաև անդ՝ էջ 535—6 աստածները:

Schröder, Thesaur. 45 հերթ. ինքն իր
ստուգիչ արմատից, ՀՀԲ շարք ականց:
Հ. Գ. Անտիքեան, Բյուր. շար. էջ Ժ
մերժում է այս բացատրութիւնը, որով-
հետեւ ակն բառը բարդութեանց սկիզբը
դառնում է ական-, վերջը՝ ակն. ուստի
պիտի ասուէր ականաշար կամ շարակն.
ինքը հանում է կամ հ. շարք (համտ.
շարագիր, շարագրած. նաև Մովս. քերթ.
շարագրութիւն շարամանութեան հոգե-
տը երգարանիս ըստ երաժշտական շա-
փոց) և կամ հերթ. շիր, շիրան «հերգ» բա-
ռից, ՆՀԲ լծ. հերթ. շիր, շիրա, արար.
شعر šī'r, պրպ. surūd, Թրք. Şarqî «հերգ»
ՓԲ սուր շարեալ կան ամենայն երգք»
Peterm. իր մի ընդարձակ յօդուածով՝
Über die Musik der Armenier, ZDMG
1851, էջ 365—372 մեկնում է «շարք
մարգարտաց, այսինքն ականց»: էմին,
Ист. Вардана, էջ 116, Переводы 320,
327 սեմ, շիր «հերգ» բառից, որ ունի նաև
Մամիկ. շիր ձևով, Հինք. հ. սարեակ =
պրս. šārak «ստիսակ» բառից: Ա. վրդ.
Ամատունի (Ու. շարականաց, Արրտ.
1894, էջ 176—180, 218—222, 250—256)
դնում է շարք բառից: Մառ, Тексты и
раз. I (1900), էջ 22—23 մերժում է դնել
արար. شعر šī'r «հերգ» բառից, որով-
հետեւ այս բառից նախ չի կարող յառա-
ջանալ լար- ձևը, և երկրորդ՝ կրօնական
մի բառ չի կարող յառաջանալ արարե-
րէնից. ուստի դնում է ասոր. ܫܪܐ
šahrā «հսկում, նաև հսկման երգ» բա-

Ռից (նույնը տե՛ս Յրզմ. Մշակ 1900, 226), — Կերի գեղեցիկ մեկնութիւնը տուաւ Մ. Աբեղեան, Արրտ. 1912, 823—836:

ԳԻՒՒՆ.—Ախց. երև. Կր. Շմ. Զղ. Սլմ. Տփ, շարական, Ալշ. Մշ. Պլ. Սեբ. շարագան, Ննիւ. Ի. շարագան, Ասլ. շարագսլ, Ագլ. շրահան, ՄԿ. շուրմական, Տիգ. շուրմզուն, Մրդ. շառական, Զթ. շայագուն, շարագուն, Սվեդ. շուրմզուն. բոլորն էլ գրականից փոխառնալ:

ՀԱՐԱՊԱՅ ըորթապատկեր»։ գիտէ միայն
Բառ. երեւ. էջ 244 (ա տպ. գրուած է ըորթա-
պատկեր»)։ ակնարկում է այն հորթագլուխ
կուռքը, որ պաշտում էին եգիպտացիք և նը-
րանց օրինակով նաև եբրայեցիք։

= Ասոր. ܠܚܫ ܫܥܪܦܐ քաթար, կոպի թրիք (Brockelm. Lex. syr. 390ա), նշանակութիւնը նոյն չէ, բայց նկատի ունենալով քրիստոնեաների վերաբերմունքը դէպի հեթանոսական աստուածները՝ յարմար է։—ԱՏ։

ՇԱՐԱՍԽ «ՃՃԻ սպանող մի բոլս» Բժշ. ունի
միայն ՀԲՈԱ. § 2287:

ՇԱՐԱԽ, ո հլ. թթարախ, վէրքի կեղտոտ ջուրը» ՍԳր. Ոսկ. մ. ք. 3. Եղիշ, որից շա-
րաւ առնուլ թարինը բորբոքիլ» Պղատ. տիմ.
շարաառնոտ Կորին. Ազաթ. Մծբ. 240 (սոխի
համար ասուած). շարաառնոտալին Նազր.
շարառտեալ Եփր. հլ. էջ 176. բազմաշարաւ
Ոսկիի. մեծաշարաւ Յիշատ. շարաալիւ լծ.
պրպմ. 775, գրուած է շարաֆ Մոլուի. էջ 8 ք
և Գիքք առաք. 397ա. հմմտ. հարաւ>հարաֆ:

७२९ मरुमरु. jagāṇat, मरु. सुगोः २५५९.

արար. չարաբ ագիւի» բարից:

ՓՈԽ.—Վրաց. Յեճճո շարափի քթարախ:

*ՇԱՐԱԽԱՆՈՒ ռուսացի կապ, շահանք վրդն.
Ե՛լ. որ և շահաւանդն (սեռ. -դան) Թէնդ.
կուս.:

= նոյն է կամիւ. šarāwanzi «կապ» բառի հետ. և որովհետեւ կամիւ. Շ յաճախ յառաջանում է ի-ից (հմմտ. բցռ. -az մասնիկը, որ գալիս է -at ձևից.—հզ. գ. դէմք epzi «առնում է», յգ. գ. դէմք appanzi «առնում են», mallanzi «աղում են», որոնք գալիս են -ti. -nti ձևերից), ուստի բառիս հին ձևն է *šarāwanti: Երկուսը միասին ենթադրում են

իրանեան աղբիւր (Հմմտ. դանդաճաւանդ, պարսաւանդ են):—Աճ.

ՆշՔ լծ. յն. սիւրայ: Աճառ. Արարատ 1910, 179 պրս. šār «պաստառ. շղարշ» + band «կապ» բառերից: Վերի ձևով մեկնեց նոյն, նորք 1925, № 5, էջ 393. ՓՈՒՆ.—Վրաց. შარბათი շարավանդի «արքայական թագ, պսակ, թագաւորութիւն» (թագը կամ պսակը ըմբռնելով իբր գլխի կապ):—Տե՛ս նաև շառախը:

*ՇԱՐԲԱՒ «օշարակ. 2. յատկապէս՝ հիւանդներին իբր դեղ խմացնելու օշարակ» Օրբիլ. 322 (Յառաջ քան դպատարագն ըմպէ շարբաթս). Կոստ. երդն. 118, 122. Նոր վկ. էջ 260:

= Արաբ. شربت šārbat «օշարակ», որից նաև ֆրանս. sorbet, ռմկ. շելպէք «օշարակ»:

ՇԱՐԴԱԿ կամ ՇԱՐԴՈՒԿ «մի տեսակ բոյս՝ որ իբր ճճեսպան դեղ է գործածուում» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2288:

ՇԱՐԵԼ «դողացուցանել կամ խախտել» ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 244:

ՇԱՐԺ (յետնաբար ի հլ.) «եբրեւալը» Պիսիգ. Վրք. հց. «եբրաշարժ» Մամիկ. Վրք. հց. Նիս. յայտ. որից շարժել ՍԳր. Եղն. Կիւրղ. ել. (նաև «յորդորել, գրգռել» Միս. դտ. 323. տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 66). շարժանքիմն Ագաթ. շարժումն ՍԳր. Եղն. Եւս. քր. շարժուն ՍԳր. Եղն. շարժիչ Եղն. անշարժ ՍԳր. Վեցօր. Բուգ. Ագաթ. գետնաշարժ Ամուս. ա. 1. Եղիշ. դիրաշարժ Իմ. է. 22. քերականաշարժ Փարպ. հաղմաշարժ Յոր. Ժգ. 25. ճիւղաշարժ Ոսկ. ա. կոր. երկրաշարժ Նոնն. զինաշարժ ՅՀ. կթ. առագաշարժ Պիտ. դժուարաշարժ Պիտ. ՅՀ. իմ. առ. շարժապատկեր, շարժառիթ, շարժուն (նոր բառեր) են: Առանձին տես շարժմակ և շարժիչ:

ՆշՔ լծ. հյ. սարսել, եբր. շարէշ «արմատէն հանել», թրք. սարսմագ, սալլամագ «ցնցիլ, շարժել», յն. szász «ցընցել»: Մորթման ZDMG 26, 545 բևեռ. asazi «շարժել»: Տէրմ. Նախալ. 64 շ մասնիկով *արժ արմատից, որ կցում է սանս. argh, յն. օրջիւ բառերին, իբր հնիս. argh «շարժել, յուզել»: Հիւնք. ա-

րաբ. գելգելէ, յն. செருச் «շարժ, ցընցում»: Nyberg, Hilfsb. 2, 107 իրան. *uš(h) arz- ձեկց, այն է us- մասնիկով՝ զնդ. harəz «թողնել, արձակել» արմատից: Մերժում է Meillet BSL հտ. 32. № 97, էջ 84, որովհետև 1) հին *uš(h) arz- ձեկ պիտի պահէր իր նախաձայն u-ն, 2) չպիտի ունենար ժ, 3) նշանակութիւնը տարբեր է:

ԳԻՌ.—Անփոփոխ են պահուած Սշ. շարժել, շարժում «եբրաշարժ».—Ե ձայնի անկումով ունինք Մկ. շաժիլ «շարժիլ», և ժ ձայնը f-ի մօտ խլանալով՝ շաշի «եբրաշարժ, շարժք».— նաև նախաձայնը վերածուելով վերջաձայնի աստիճանին՝ Ալշ. Մշ. ժաժել, Ակն. Ասլ. Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. Սվեդ. Տփ. ժաժ, Ախց. ժաժ տալ, Հմշ. ժաժվուշ «շարժուիլ, թօթուիլ», Գոր. Զթ. Ղրբ. Մրդ. Վն. ժոժ, Ախց. Երև. Հմշ. ժաշ, Զղ. ժաշկ, Սլմ. ժոշֆ՝ «եբրաշարժ», Ննիս. ժաժել «շարժել», որոնցից ածանցուած ձևեր են՝ ժաժկան, ժաժկտիլ (Ննիս. ժաշֆթէլ), ժաժկլտիլ, ժաժմունֆ, ժաժումամ, ժիժացնել, ժժնել, ժժկոտալ, անձեղբաժաժտալ են: Սրանց հին վկայութիւնն է ժաժուն «շարժական իրեր» Սմբ. դատ. 64:

ՇԱՐԺՄԱԿ «կախարդական գիր, պահպանակ, համայիլ, նուխա» Մանդ. էջ 194, որ և գրուած է ժաժմուկ Մանդ. էջ 193:

ՇԱՐԴԱՍ, ի հլ. «տոկոս, վաշխ» Ղևտ. իե. 37. Օր. իգ. 20.—նոյն է նաև յետին արձանագրութեանց մէջ գործածուած շարչաւտ կամ շարիաւտ «տուրք» բառը. այսպէս՝ 971 թ. (Վիմ. տար. 8), 1001 թ. (էջ 26). 1008 թ. (էջ 13), 1015 թ. (էջ 14). յետնաբար դարձաւ շարէտ, ինչպէս ունի երկու անգամ Արձ. 1285 թ. (Վիմ. տար. էջ 127): Նոյն է վերջապէս շարաւտ «հողային հաճրկ», որ անստույգ ձևով գործածուած է երկու անգամ Յովհաննաւանքի անթուական մի արձանագրութեան մէջ, որ Զքր. սարկ. Գ. 23 այսպէս է օրինակում. «Հասարակաց տունս խլած էր, էդոց հողի շարաւտ էր դրած, մեք էլ հասարակ ի Ս. Կարապետս ապսպարեցաք, վանաց էդոց հողի շարինաւտ վեր կալաք վասն արեւատութեան պարոնաց մերոց»: Այս բառի հետ նոյն եմ համարում Շիր. շառաւտ «շաղագքում ա-

դունաւորի վարձը բնատուրքով» (հաղորդեց ն. Նիկողոսեան, որ կազմել է լինինականի գաւառական բառերի հաւաքածուն, անտիպ). Ուրիշ ամէն տեղ այս վարձը կոչուում է շահադ, որի ծագումը ըստ իս հետեւեալ ձևով է. նախ շառաւ բառը հայերէնից անցել է թուրքերէնի. այստեղ ժողովրդական ստուգաբանությամբ դարձել է šahad, իբր թէ արաբ. šahad «վկայ», որից յետոյ յետ դառնալով անցել է հայերէնի:

ՆՂԲ Բառ երբ. իբր յաւելումած. (անշուշտ ակնարկում է երբ. שֵׁרִיֿ sērī՛ «մնացորդ», որ իմաստով անյարմար է): Հինք. արաբ. աշրադ «տասանորդք»: Մառ 380 8, 80 շարյաւտ հանում է արաբ. شَرِيَة šārī'at «օրէնք» բառից:

ՇԱՐԻՎ «ատիլ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 245. Ի՛նչ լինելը պնդող յայտնի չէ:

ՇԱՐԽՈՆ կամ ՇԱԽՐՈՒՆ «վայրի խաշխաշ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2290: Նոյնը գիտէ Քաշունի, հտ. Գ. էջ 184 շարխուն և շարխուն ձևերով:

*ՇԱՐՄԱՇՈՒՐՍՅ «շարմաշուր, շարմաշուք». այսպէս է դնում Բառ. երեմ. յաւել. 570 (բոյսերի ցանկում). պետք է հասկանալ՝ = թրք. صارماشق sarmašaq «բազնիկ», որ Ղարաբաղի հայոց բարբառով այժմ էլ գործածական է շրմըշուղ ձևով:—Աճ.

ՇԱՐՄՈՒՂ «հաւալուան, onocrotale, pélican». գիտէ միայն Քաշունի, հտ. Գ. 184 և հտ. Բ. 203, առանց վկայութեան:

ՇԱՐՇԱՐՈՒՐԻՎ. անծանօթ մի ծաղիկ է. Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 2291:

ՇԱՐՇԱՔ «շշնկոց, աղմուկ», որից կազմուած է շարշափին Աթան. էջ 579, Վրք. հց. ա. 53:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է շափ բնաձայնից՝ կրկնութեամբ. հմմտ. գարգափ, կարկափ, բարբափ, խախափ, սարսափ:—Աճ.

ՇԱՐՇԵԼԵՎ «քաշկուտել, պատառոտել, ցրցրտել» (զևի համար ասուած). երկու անգամ ունի Մրկ. Թ. 19, Ղկ. Թ. 42, յն. σπαράττω, συσπαράττω «պատառոտել, կտոր կտոր անել, ծուռտել» ձևի դէմ: Ծետին ժամանակներում

շարշիւլ բառը շնչուելով՝ գրիչները սկսան սրբագրել շարժիւլ, որով բառը կապուից շարժ արմատին և այսպէսով ստացաւ ժառարիկ շարժիւլ, ցնցիւլ՝ նշանակութիւնը Այսպէս էջմիածնի հնագոյն Աւետարանը (№ 363) և Մոսկուայի լազարեան ճեմարանի ձեռագիր Աւետարանը ունին շարշիւլ, միւս նորագոյնները դնում են շարժիւլ: Վերջին ձևն ունին նաև Ոսկ. մ. Բ. էջ 627 («ղշարժիւալ քաղաքն կանգնեաց», այն է՝ «կործանուած քաղաքը»), Լմբ. մատ. էջ 462, Մաշկ. Շնորհ. ներք. խշ. առդ 415 (լափուած շարժիւլ), Երզն. մտթ. 371 («ի նորանալ կամ ի հնանալ լուսնին շարժիւլը» — լուսնոտի հիւանդութեան համար է ասում), Վրդն. սղ. էջ 389 (Շարժիւցին և ոյժ հասուցին):

= Յառաջանում է *շարշուլել ձևից. արմատն է *շարշուլ, որ կրկնուած է անծանօթ *շար արմատից, այնպէս՝ ինչպէս խախալ< խաւ արմատից:

ՆՂԲ և ուրիշներ դնում են շարժիւլ՝ իբր շարժ արմատից: Վերի ձևով ուղղեց ու մեկնեց Meillet JAs. 1903 (2), 505:

*ՇԱՐՍԱՂԱՐ (սեռ. -ի) «քաղաքապետ, քաղաքագլուխ, պարսկական պետական մի տիտղոս». նորագիտ բառ, որ գործածում են Գիրք թղ. էջ 150, 168, 170 և Ուխտ. Բ. 57, 58 (տպ. շաղսաղար), 60, 61, 62, 64, 93, 95, իբր տիտղոս Վրթանէս քերթողի:

= Սասանեան պհլ. *šahrsālār ձևից, որ կազմուած է šahr «քաղաք» և sālār «գորազլուխ, առաջնորդ» բառերից, իբր պրս. شهرسالار *šahrsālār:—Աճ.

Նորագիտ բառս երևան հանեց Ակինեան ՀԱ 1910, 9, որ և մեկնում է շար< պրս. šar «քաղաք» կամ (արաբ.) šāriḥ «մեկնիչ գրոց» + սաղար: Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1910, 119: Թիրեաքեան ՀԱ 1912, 427 ուզում է բառս սրբագրել *բարսաղար, իբր sālār-i-bār «գոնապան»: Սրա դէմ Աճառ. ՀԱ 1914, 563: Զամինեան, Անահիտ 1931 սեպտ. 124 մեկնում է «երգապետ», իբր շար «երգ» + սաղար բառերից:

*ՇԱՐՓՈՒՇ «աստիական իշխանական խոյր»

Լմբ. առ Լև. տպ. 1865, էջ 239.—գրուած է նաև շարփուր:

=Պրս. سرپوش sarpuš «ծածկույթ զըլխոյ»: Կազմուած է sar «գլուխ» և puš «ծածկել» բառերից. ըստ այսմ նշանակում է նաև «խուսի որ և իցէ իրի, իսկ յատկաբար խուսի սկաւառակի»:—ԱՃ.

ԱՔ դնում է իբր պրս. Կերի ձևով մեկնեց ԱՃառ. Արրտ. 1910, 180:

Ծաւակի տե՛ս Արշաւ:

ՆՂՔ (որին հետեւելով նաև ՋՔ) «իբր արշաւակի և կամ որպէս այլազգ. շէնվէք կամ շէֆէք իլէ, փառօք կամ ցոփութեամբ»: ԱՔ ուղիղ է մեկնում:

ՇԱԽԱՇԱՐ «մի տեսակ բոյս. aucuba, aucube». ունի միայն Քաջունի, հտ. Բ. 195, հտ. Գ. 184, առանց վկայութեան: Կասկածելի բառ. հմմտ. յաջորդը:

*ՇԱԽԱՇԱՐԻԻՆ (կամ շաւարշարին) «նուիկ խոտը և հիւանդութեան մի տեսակ. լատ. dracunculus, draconium, serpentaria» Գաղիան. Ստեփ. լեհ.:

=Պրս. خون سیاوش xūn-i-siyāvaš բառից կազմուած թարգմանաբար. ասում է նաև պրս. xūn-i-siyāvašān, xun-i-siyāvūš կամ xūn-i-siyvūšān. նշանակում է «մի տեսակ կարմիր խէժ, որ վազում է արմատների ներքի ցեղին պատկանող մի տեսակ եղեգանման ծառից և հին բժշկութեան մէջ օգտակար դեղ էր. լատ. sanguis draconis, ֆր. sang-de-dragon»: Իր թունդ կարմրութեան պատճառով զանազան լեզուների մէջ այս խէժը նմանեցրել են արիւնի և ըստ այսմ ծագած են լատ. և ֆրանս. անունները («վիշապի արիւն»), ինչպէս և արաբ. dam-ul-axavaini, թրք. qardaš-qanə «եղբայրների արիւն» (տե՛ս և հյ. աղբրանց աբիւն՝ եղբայր բառի տակ): Պրս. բառն էլ նշանակում է «Սիւսիւղի կամ Շաւարշի արիւն» և այս բացատրութիւնը գոյացած է մի հին աւանդութիւնից, որի համեմատ ասում են թէ նոյն ծառը առաջին անգամ բուսել է այնտեղ, ուր Թուրանի Աֆրասիաթ թագաւորը Իրանի Քէլքատու թագաւորի մատաղատի որդի Siyāvūš-ին ըսպանեց տարապարտ տեղը. հմմտ. Շահնամէ. Բ. 664, տող 8, 9: Պրս. բառը թարգ-

մանում է հյ. շաւարշարին.—ՂՔու. § 2293 ունի և շաւար բառը՝ «արանց ծաղիկ, թաղթ» նշանակութեամբ. բայց սա ըստ Նորայր ՆԱ 1923, 161 պարզ ձեռագրական սխալ է՝ փխ. լօշ և հետեւաբար բնաւ կապ չունի վերի բառի հետ:—Հիւբշ. 213:

Ուղիղ մեկնեց նախ Հիւբշ. Pers. Stud. էջ 273:

ՇԱԽԱՆ «ցորենի ծղօտը». այս նորագիւտ, բայց նախնական իմաստը գտնում են Եղիշ. հրց. 65 (Ի նոյն հատ որ սերմանի՝ կան զօրութեամբ տակքն և բոյսքն, շաւառն և քիստ և այլն). որից յետոյ՝ «մի տեսակ եղէգ» Գաղիան. (իսկ Ստեփ. լեհ. մեկնում է «խոտ լեռնական, յորմէ իւղ հանի»): փխր. «երաժըշտական փող» ՂՔու. § 646 կամ «աղետր մի նուագարան» ՂՂՔ (այս է որ Առաք. լծ. սահմ. 615 գրում է լաւառն). «ԳՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրուս. (տե՛ս Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 512). «տաղաւար, եղէգներով շինուած բնակարան» Վանակ. (ըստ ՂՔու. անդ): Բառս նշանակում էր նաև «սլաք, նետ, տէգ» և այս նշանակութեամբ տարբեր գրչութիւններ են ներկայացնում՝ շուառն Արծր. բ. 3 (հրտր. Պատկ. էջ 87) և շառաւն «նետ» Սեբ. 38 (ձեռ. շաւառուն). որից շաւառեղէգն «եղէգնախունկ, խնկեղէգն, calamus aromaticus» Գաղիան.:

ՆՂՔ շուառն բառի տակ յիշում է պրս. suvār «ձիաւոր»:

ԳԻՌ.—Խրբ. շավառ «արտի մէջ թափուած ցորենի շոր տերեւներ». Մշ. Վն. շավեռ, Մկ. շավառ «քեամանշա», որ և շաւեղ Ապ. շաւեռֆ Բլ. իսկ շաւեռ-մաւեռ Վն. «նուագարանի թելերի ձայնը»:

ՓՈԽ.—Վրաց. შავარდნი շավարնի «անձրեկից յետոյ ուռճացած դալարիք»:

ՇԱԽԱՐՇԱՆ «փղանման մի մեծ գազան» Բար. 170 (նորագիւտ բառ): Բառիս համար մի ուրիշ և աւելի հին վկայութիւն է տալիս Խոր. աշխ. հրտր. Սուքրեանի, էջ 44. «Լինի անդ գազան շաւարշան, որ լեզուան զփեղ սպանանէ և բառնայ ի ճանկն՝ զոր յողինն ունի և գնայ. յորոց զգոյիւն լսեն ամենայն շորքոտանիք և արիւն մղեն»:

առակ. որից շաֆարաբուլիս *Ոսկ. լս.* շաֆար-
բրաւն «բաղդրախօս» *Կոստ. երզն. 140.* նոր
բառեր են շաֆարեղէն, շաֆարաջուր, շաֆար-
աման, շաֆարաւագ, շաֆարային, շաֆար-
ախտ, շաֆարակալել, շաֆարել, շաֆարեղէց,
շաֆարալանճառ են: Գրուած է նաև շագար:

= Պրս. شکر šakar հոմանիշից. այս էլ մի
հնդկական բառ է. հմմտ. սանս. शर्करा

çarkarā, պալի sakkarā. Թոււմ է թէ հնդիկ
բառն էլ հնագոյն ժամանակ փոխառեալ է
հնդկաշինական լեզուներից (հմմտ. J. Przy-
luski MSL 22, 208. նկատելի է սակայն որ
սանս. բառի առաջին իմաստն է «խիճ, խո-
շոր աւազ», երկրորդ՝ «շաքարաւազ»): յետոյ
նիւթի հետ միասին բառը բնագալից անցաւ
միւս ասիական լեզուներին. ինչ. պրս. ša-
kar, šakkar, վրաց. შაქარი շաֆարի, մինչդր.
შაქარი շաֆարի, սվան. Թուշ. šak'ar, ափ-
խազ. aššak'ar, քրդ. šekir, šükir, šeker.

Թրք. šeker, արաբ. سكر sukkar, ասոր. ܫܟܪ
šekar. նոյնը խաչակիրների ժամանակ ա-
րաբների միջոցով անցաւ Եւրոպա և ձևա-
ցան՝ յն. σάκχαρ, σάκχαρον, σάκχαρον (Boisacq
849), լատ. saccharum, մլատ. zucharum, zu-
cara, սպան. azucar, իտալ. zuchero.
Ֆրանս. sucre, գերմ. Zucker (իտալերէնից՝
Kluge 547), անգլ. sugar (հնչուում է šūgr,
որ չ' ձայնը նորից վերականգնուած է), ռուս.
сахаръ, բուլգ. zahar, սերբ. cahara (Ber-
neker 131) են:—Հիւբշ. 213:

ՀՀԲ մեկնեց «սա է քար»: Իւզիդ մեկ-
նեց նախ ԳԴ, որից յետոյ ՆԶԲ, Pott
ZKM 7, 163 են: Թաղիադեան, Առաջ-
նորդ մանկանց, էջ 46 հայ բառը ստու-
գաբանում է սա ֆար և սրանից է հա-
նում հնդ. սաֆար:

ԳԻՌ.—Երև. Մշ. Ննխ. Զդ. Սշ. Տփ. շաֆար,
Ալշ. շակար, Խրբ. Ղրբ. Սեբ. Տիգ. շմֆմր,
Սլմ. Ախց. Կր. Ազլ. Մկ. Մրդ. Շմ. վն. շմ-
ֆմր, Ասլ. շէֆէ'ր, Հմշ. Պլ. շէֆէ'ր (սրանք
թուրքերէնից նոր փոխառութեամբ), Հճ. շա-
ֆոյ, Զթ. շանֆոյ, շանֆոյ, Սվհդ. շմֆֆոյ:
Նոր բառեր են շաֆարի, շաֆարենի, շաֆար-
կենի, շաֆարածաղիկ, շաֆարկոտի կամ շա-
ֆարկոտելի:

ՇԱԲԻԼ «ծառի տերևներ» Վստկ. 132, 133.
«Կախեալ ի հորն և զբերանն տախտակեա և
հողով և շաքլով ծածկեա. Ապա վարոցօք շի-
նած մղրուն այգւոյ շաքիլ դիր և զինքն ի
վերայ շաքլին և աղէկ սեղմեա, որ տափա-
կանայ սերտ և ի վերայ շաքլով ծածկեա»:
Այս արմատից է շաֆլել «ընծիւղել, բողբո-
ջել» վեցօր. 96:

ՆԶԲ դնում է շաֆիլ «ընծիւղ, ծիւլ»,
բայց այս իմաստը եթէ յարմար է շաֆ-
լել բային, անյարմար է Վաստակոց զը-
րոց վկայութեանց, որոնք պահանջում
են «տերև» իմաստը, ինչպէս ունի նաև
Խրբ.—Ըստ ՆԶԲ «թուի բառ պրս. šāx
«շառաւիղ»։—Տէրվ. Altarm. 31 իբր
բնիկ հայ կցում է լիթ. szakà «ծիւղ»,
szakè «արմատ», հսլ. сукъ, сукъ «ըն-
ծիւղ», սանս. çākhā, պրս. šāx «ծիւղ,
ոստ» բառերին, —իլ համարելով մաս-
նիկ, Պատահական պէտք է համարել ա-
րաբ. شكير šakīr «մեծ ծառերի տակ
բուսնող տունկ, արմաւենու տակի ծիւր
կամ մանր տերևները, շիւ, տաշտաթաղ»
(Կամուս, Թրք. Թրդմ. Ա. 923):

ԳԻՌ.—Խրբ. շմֆիլ «աշնան զեղնած տերև,
որ անասուններին են տալիս իբր կեր», Ռ.
շաֆիլ «բամբակի կեղևները»:

*ՇԱՆ «լուծիչ պատրույզ բժշկական» Մխ.
բժշ. 67 են:

= Պրս. شانی šāi «է այն փիլթայած և իրն՝
զոր արկանեն ի ներքս ընդ ծակ երաստանին,
մածուցանելով զնոյն սպիղանեալ» (ԳԴ)։—
Աճ.

Ծղառ տե՛ս Շիդար:

ՇԵՍԼ «քաջահաւ, ibis թռչունը». մէկ ան-
գամ ունի լծ. փիլ. բացատրելու համար Փի-
լոնի ցեծ բառը (տե՛ս Փիլ. հտ. Բ. էջ 117):

ՇԵՐ «խենթ» տե՛ս Շէթ:

ՇԵԹ «թանկ». արմատ՝ որ առանձին չէ
գործածուած. սրանից է կազմուած շեթուփն
«թանկութիւն, սով», որ մէկ անգամ գտնում
եմ գործածուած Մխ. ալրիվ. էջ 64. Ութն
ամ սով և շեթութիւն (եղև):

ՇԵԼ «արգել». ունի միայն Բառ. երևմ. էջ
245:

*ՇԵՆ «խսլամական վանքի մեծաւոր» Օր-

բել. 260 (Զղատին Տփղիաց և զղատին Անույ և զղատին Դոնայ և զանուանի շինյն Սուրմարոյ). նոր վկ. էջ 362 (ԺԶ դարից). յգ. շխբ նոր վկ. էջ 109 (ԺԳ դար). որ և շխբ, շխբ, զեհբ. սրա փաղաքշական ձևն է շխուկ (նորագիւտ բառ), որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Շնորհ. առ. Շըխուկ մի կայր զետ ըզֆըրեր, Ու ինք խաւ ի վեր մուշտակ ունէր. (հանելուկս նշանակում է «արջ». արջի մոմուլը շինի կարգալով զնալուն է նմանեցրած):

= Արաբ. شیح šēḫ նոյն նշ. հնագոյն և նախնական իմաստն է «ծեր».—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. նոր վկ. էջ 791:

*ԵԵԶ (որ և շէն, շին) «օշինդրի նման մի բոյս է. լատ. artemisia absinthium» Բժշ. ունին միայն ՀԲու. § 2299 և § 642, նորայր, Բու. ֆր. 110 ա (amone):

= Արաբ. شیح ših- նոյն նշ. (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 485, Steinschneider WZKM 12, 207). այս բոյսի մի ընտիր տեսակը զալիս է Հայաստանից և ըստ այսմ էլ կոչում է արաբ. شیح ارمانی ših-i armānī.—ԱՃ.

+ ԵԵԶ (յետնաբար ո հլ.) «խոտորնակ, թեք, ծուռ» Եկլիդ. որից առիշեղ Բ. մկ. Ժգ. 6. առշեղ Շիր. շեղել «ծռել» Գէ. Ես. շեղիլ «ծռիլ, մոլորիլ» Կիրդ. զեծ. և զկ. Յհ. կթ. զեղիլ Ոսկ. զծ. շեղութիւն Դիոն. Կիրդ. հանգ. առշեղեալ Զքր. կթ. անշեղ խոր. շեղակի, շեղում, շեղատառ, անշեղօրէն (նոր բառեր): Արմատի միւս ձևերն են՝ Շիլ «ծուռ» (յատկապէս աչքի համար ասուած), որի վրայ մանրամասն տես առանձին.—ՇԱՂ «ծուռ, սխալ». արմատ, որ իր առանձին գոյութիւնը պահած չէ գրաբարի մէջ, բայց սրանից են շաղիլ «սխալիլ, շփոթուիլ» և կրկնաբար շաղաղել «ալլալիլ, ծռռել» (տե՛ս այս բառը): Շատ լատ. պահուած է բառս գաւառականների մէջ, ուր ունինք Ազ. Երեւ. Զի. շաղվել, շաղվիլ «աչքը վատ տեսնել, կաթը փճանալ, սխալիլ, շփոթուիլ, շփուիլ, լեզուն չդառնալ, վատ արտասանել», շաղուեցնել «շփոթեցնել, սխալեցնել», շաղշղուիլ «շփոթուիլ» (Իսկ շեղ > Ախց. Մկ. Պլ. շեղ):

= Բնիկ հայ բառ, հնիւ. sqel- «կորացնել, ծռել» արմատից. ընդարձակ տե՛ս խեղ. ձայ-

նական դժուարութեանց լուծման մասին տես Grammont MSL 20, 215—216:

Bugge KZ 32, 57 և IF 1, 447 շեղ բառը կցեց յն. σέλος, σολός, լատ. scelus ձևերին, բոլորը միասին հանելով հնիւ. skhel- արմատից, Հիւրշ. 479 ընդունելով որ σολός = սանս. skhal և հլ. սխալ ձևերի հետ նոյն է, նախորդ համեմատութիւնը անապահով է դտնում: (Այժմ սակայն չի ընդունում σολός = սանս. skhal, հլ. սխալ): Հիւրք. շիղ բառից: Patrubby SA 1, 194 յն. σέλη «վազող» բառից: Pedersen, Նպաստ 18 ընդունում է ըստ Bugge շեղ = σολός և ըստ Հիւրշ. սխալ = skhalati, որով նախաձեռնը դնում է շեղ < հնիւ. sqhel-, սխալ < հնիւ. sqh-: Աճառ. ՀԱ 1904, 335 վերի ձևով իրար է կցում շեղ, շաղուել (պէտք է անկացնել նաև շիլ) և սրանց կրկնակ է դնում սխալ: Meillet BSL 17, 40 սխալ է դտնում շեղ = յն. σολός, Karst. Յուշարձան 426 շեղ և զիլ իբր թթր. sol. čol «ձախ»: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 299 պրս. شیب šib «զառիվայր» բառից: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 28 շեղ, շաղել և շաղայ կցում է սանս. çulba «կապ» (հնիւ. k'ul-bo) ձևին: Pokorny 2, 598 արդէն դրած է հնիւ. sqel- «ծռել» արմատի տակ: Պատահական նրմանութիւն ունի արամ. ܫܠܐ šālā «անփութութիւն, սխալմունք», որի բուն արմատն է ܫܠܐ šāl «հանգիստ»:

*ԵԵԶԲ «դանակի երկաթը». մհլ. բառ, որ ունի միայն նորայր, Բառ. ֆր. էջ 49ա, alu-melle բառի տակ: Կենդանի է արդի գաւառականներում՝ շեղը, շեղրիկ, զղրիկ, զղուփ, զղրիկ, զղալիկ, զղրիկ ձևերով:

= Ասոր. ܫܠܦ šelpā, šēlāf «դանակ», ܫܠܦܐ šelpā «փոքր դանակ», եբր. ܫܠܦ šōlēf «դանակ, թուր», šalaf «սուրը պատահանից հանել», կիբանանի արաբ. բռ. šalfūne «դանակի փոքր բերան» (MSL 21, 240), արմատը ասոր. ܫܠܐ šēlap «extraxit, evellit, քաշել, հանել, խելել» (Brockelm. Lex. syr. 378):—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Ալշ. Ղեխփ «դանակի բերան», Երև. շխալիկ, Սվեդ. շխալ, Սևր. շխրիգ, Ախց. շխալիկ, Կր. շխր'իկ, Զթ. շեղը՝ «անկոթ դանակ կամ կոտորած դանակ», Հճ. շրջմամբ՝ խշալիկ (կարգա՝ խշրիգ) «դանակի երկաթէ մասը» (ըստ Թէրզեան, Ամէն. տարից. 1924, էջ 197)։

ՓՈՒՆ.—Քրդ. šextik «հին անպէտք դանակ» փոխառնակ է հլ. գւռ. մի ձեւից. բայց ուղղակի սեմականից է քրդ. šilw «սրի կամ դանակի բերան» (Justi, Dict. Kurde, էջ 260)։ ՇԵՂՁ, ո հլ. (գրուած նաև շիղջ) «կոյտ, դէզ (յատկապես արմտիքներ, ցորենի)» ՍԳր. Եփր. ել. Ագաթ. Բուզ. որից շեղջել «դիզել, կուտել» Սեբեր. Եւագր. շեղջաշեղջ Իմ. Ժը. 23. շեղջակոյտ Միր. Իա. 9. Եփր. Ժն. Եւա. պտմ. շեղջակուտել Բ. տիմ. գ. 6. Եւա. քր. շրջեղջ կամ շրջիղջ Եւ. Ժթ. 5. Եփր. ել. էջ 158. Վեցօր. Լնւ. Յեանարար գրուած է շեաղջ նոր վկ. էջ 515 (Ժէ դար), սեղջ Զքր. սարկ. Ա. 68։

Հինք. զեղջել բայից։ Աճառ. Հյ. նոր բառեր Տիմոթ. կուզի մէջ, էջ 94 իբր նորագիւտ բառ է գնում Տիմոթ. կուզ, էջ 222. գործածուած շեղջ բառը՝ «դագաղ» նշանակութեամբ։ Բայց Հ. Պ. Յ. (ՀԱ 1910, 30) ցոյց է տալիս, որ այս բանը թարգմանի մէկ սխալն է, որ յառաջացած է լն. յօրճ «դագաղ» բառը օտոճ «շեղջ» կարգալով։ Սրանով նորագիւտ շեղջ «դագաղ» բառը ջնջում է։ Petersson, LUÅ 1915, 7; 1916, 40 (ըստ Pokorny 1, 367) հնիս. k'eu- «ուռիլ» արմատից է հանում. հմմտ. հիւլ. hvāl «կլոր բլուր», շվեդ. գւռ. hväl «խոտի դէզ» ևն։

ԳԻՌ.—Ալշ. Սշ. Ղեխջ', Մկ. շեղն, Վն. շեղհ', Երև. սեխն «շեղջ, դէզ». նոյն բառը Ղգ. «վառարանի մէջ դիզուած կրակ» նշանակութեամբ. որից Զդ. շխշել «դիզել, հաւաքել». նոր բառեր են շեղջանակ Վն. «շեղջի նման դիզուած», շեղջակոյտ Ղգ. «կրակախառն. կիսավառ»։

ՇԵՂՏԱՄԵՂՏ օցոփ, խենէշ» Իրևն. հերձ. 136. «թոյլ, մեղկ» Կանոն. ըստ Հին Բռ. նշանակում է «ծոյլ, թոյլ»։

= Անշուշտ կրկնուած է անծանօթ շեղտ բառից.—Աճ.

ՆՀԲ «որպէս թէ շեւտ շերտ եղեալ մեղկութեամբ»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 207.—Գաղանձեան, Արև. մամ. 1902, 77 շեղտ բառից մ մասնիկով և կրկնութեամբ։

ՇԵՆ, ՇԵԱՄ տե՛ս Սեամ։

ՇԵՄԱԿ, Ի-ա հլ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ագաթ. § 211. «Ապա լիտ այսորիկ ժամ տուեալ որսոյ՝ ամենայն զօրաց ածել կուտել զպառականն, խոճապական սփռեալ, երագաղ տուեալ, թակարդ ձեղեալ, կամեցեալ որս առնել, երթեալ ի դաշտն Փառական Շեմակաց»։—ՆՀԲ կարծում է թէ շեմակ սխալ գրչութիւն է՝ փիս. եմակ «ծոր, հովիտ».—բայց եմակ լինելով երբայական փոխառութիւն՝ հազիւ թէ հին հայկական մի տեղանուն մէջ մտած լինէր. միւս կողմից Ագաթանդեղոսի բոլոր ձեռագիրները ենթադրել են տալիս շեմակ ձևը և ո՛չ մէկը չունի եմակ։ Նոյն շեմակ ձևն ունէր նաև Ագաթանդեղոսի յոյն թարգմանը՝ որ ստրկօրէն տառադարձելով գրում է Σεμάκων (տե՛ս Յունարէն Ագաթ. հրտր. Lag. էջ 45.—արաբական թարգմանութիւնը՝ էջ 26 չունի այս կտորը)։ Սրանցից հետևում է որ շեմակ ձևը ուղիղ է։ Ագաթանդեղոսի նոր տրպագրութեան հրատարակիչները լիջում են Սեբ. հրտ. Պտկ. էջ 7 «և Փառական դաշտ որսոց և արշաւանաց նոցին» հատուածը, որ նոյն է ճշտիւ «ի դաշտն Փառական շեմակաց» ձեւի հետ և որից հետևեցնում եմ թէ Փառական՝ դաշտի յատուկ անունն է, իսկ շեմակ նշանակում է «որս»։

ՇԵՇՏ (Ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկայութեան) ստուր կերպով, խիստ, ուժգնութեամբ, դէպ ուղիղ» Խոր. Յհ. կթ. «սուր ձայն և սրա նշանը» Փիլ. այլաբ. Թր. քեր. որից շեշտել «սուր ձևով կտրել» Յհ. կթ. «ձայնը սուր հնչել» Քեր. շեշտակի Կաղանկտ. Յհ. կթ. շեշտումն Խոր. յանգաշեշտ Երզն. քեր. յարաշեշտ Ոսկրիկ. ևն։

ՆՀԲ լծ. սաստ, սաստիկ, խիստ, աշտեայ, թրք. խրշտ, շիշ և լտ. seco, sectio «կտրել, կտուրք»։ Petersson IF 43

(1925), 74 ընտ բառից, որ է հնիս. k'xedo = հրգ. hwaz «սուր» ևն: Ղափան-ցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 85 ընտ բառից:

*ՇԵՇՓԱՌ «լախտ»։ ունի միայն Բառ. և-րեմ. յաւել. Գէորգ դպրէ, էջ 555. նոյնը շաշ-փառ celava, լախտ» Rivola, կամ շաշփառ «լախտ» Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 543:

= Պրս. ششپار šaspar (նոր հնչումով šāšpār) «լախտ վեցշերտեան, որ ի հնումն հոշակեալ էր յաշխարհին Հոռոմոց և ի գործ ածիր»։—Աճ.

*ՇԵՊ «շեղ, զառիվայր» Վեցօր. 148. «լի-ռան ամառայն» Գէ. Յս. «մէջքի վրայ պառ-կած» Վրբ. հց. որից ֆարշեպ «անդունդ, վախք» Արիստ. գրչ. (ՆՀՐ չի յիշում առան-ձին. բայց տես վախ բառի տակ):

= Պհլ. *šēp ձեկից, որ անկախ չէ աւանդ-ուած. բայց սրանից են պհլ. ni-šēp «վար, տակը», ni-šēp-itan «վայր իջնել, տակն եր-թալ», պրս. شیب šēb, šīb «զառիվայր, խորտուրտրտ գետին», nišēb «զառիվայր». րեւուծ. šēp «զառիվայր, ձոր», աֆղան. šēwa «զառիվայր», քրդ. šīw «ձոր», որոնց բոլորի հնագոյնն է զնդ. xšvaepā- «յետեղ» (Horn § 799):—Աճ.

ՆՀՐ լծ. շեղ և սեպ, ոմկ. շեվ, շիվ. շիպ, շեվգ, լտ. supinus: Աճառ. Արրտ. 1910, 180 պրս. šēb ձեկի հետ:

ԳԻՌ.—Ալլ. շեվի «գութանով հողը վարած ժամանակ շուռ տրուած հողը՝ երկար թրմ-բի ձևով դարսուած» (նոյնը և Բլ. Նբ. Վն.):

ՇԵՆ «մէղ», որից ընտ ածիզարգելութիւն ունեցող», ընծակ «ծակ միզանոցի անաս-նոց» Վստկ. 213:

Սագրգեան ՀԱ 1909, 336 և Karst, Յուշարձան 407 սումեր. sura «միզե-լով»:

ԳԻՌ.—Ալլ. Ջթ. Մշ. Ջղ. Սլմ. շէն, Ախց. Երե. Կր. Հմշ. Մկ. Ննիս. Պլ. Ռ. Սլ. Տիգ. շէն, Ասլ. շէն, ճճ. շէր, Սեբ. ըռո, Սվեդ. շիռ, Տփ. շիր ևն: Նոր բառեր են շոել (Հմշ. շուշ), ըռան, շռաման, շոկապ, շոնոլ:

ՇԵՐ «ստիւրաքս ծառը և նրա ճիւղը. լտ. styrax» Մն. լ. 37. Վրդն. ծն. գրուած է նաև շէր (ՀՐուս. § 2303), շերք, շերդ, շերտ (ըստ

ՆՀՐ). որից շերոց «անտառ շեր ծառոց» Հին քեր.:

ՆՀՐ լծ. յն. ստիւրաքս: Թաղիադեան, Առաջն. մանկանց, էջ 48 հնդ. պրս. շի-րա «հոյզ» բառի հետ: (Նոյն է նաև վրաց. შოლა շիրա «ծառի խէժ, պտիկ»): Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 39 գրելով շեր՝ համարում է յն. բառից տառադարձուած:

*ՇԵՐԱՍ (գրուած նաև շէրաս) «մետաքսի որդը, հնդիկ որդ» Վեցօր. 177 (Յայնմ զեռ-նոյ որ կոչի շէրաս, այսինքն կերպասաբեր). վերջին տառը Ս՝ սխալ կարդացուելով, բառս դարձել է յետոյ շերամ, ինչպէս ընդունուած է արդի գրականում և որից շինուած են շերա-մատուն, շերամաբոյժ, շերամապահութիւն, շերամաբուծութիւն (տե՛ս Նորայր, Հայկ. բա-ռաք. էջ 13):

= Փոխառեալ բառ է, բայց յայտնի չէ ո՛ր լեզուից. հմմտ. յն. சீர், սեռ. சரபர் «շերամ». 2. մետաքսէ թել կամ հիւսուած կտոր», որ զալիս է Տղթ, սեռ. Տրթո՛, լգ. ո՛ւ Տիթթ «ազդի անունից» (Boisacq 861). այս անունով հին յոյնիքը հասկանում էին ծայրագոյն Ասիոյ մի ժողովուրդ, որից սովորել էին մետաքսա-գործութեան արհեստը: (Ըստ Schrader, Reallex. յոյն բառը ծագում է մանչու sirghē, կորէական sir «մետաքս» բառից, որից ժո-ղովրդական ստուգաբանութեամբ ձեացել են մի կողմից சீர் և միւս կողմից ո՛ւ Տիթթ); Յու-նարէնից է ծագում լտ. seris «շերամ»: Բայց հայը չի կարող յունարէնից լինել փոխառեալ՝ նախաձայն շ-ի պատճառաւ: Ըստ Lag. նա-խաձայնին համաձայն են ասոր. ܫܪܝܐ կամ ܫܪܝܐ šerāyā «մետաքսեղէն», ܫܪܝܐ ܫܪܝܐ 'abd šerāyā «շերամաբոյժ», ܫܪܝܐ ܫܪܝܐ šermar «the silk cotton tree» (Brockelmann, Lex. syr. 362 p, 390 w):

ՀՀՐ դրաւ յունարէնից: ՆՀՐ յիշում է յն. և լտ. ձեկերը: Ազգասէր 1846, 143—4 գիշեր+ամպ բառերից, Müller SWAW 38, էջ 577, 581, 589, ինչպէս նաև Justi, Zendsp. 84 սանս. kṛmi, զնդ. kərəma, պրս. kirim, քրդ. kerm «որդ» բառի հետ: Lag. Arm. Stud. § 1692 դնում է ասորերէնից: Müller SWAW 136

(1897), էջ 34 յն. օյր, Մառ, Тексты I (1925), էջ 111 ուս. шелк «մետաքս» կամ червь «որդ», մինչդ. šuala, ršuala «կտաւ», վրաց. qsal «առէջ» բառերի հետ: (վրաց. qsal բառի համեմատութիւնը հյ. կտաւ բառի հետ, ինչպէս նշանակած էմ վերը, հտ. Գ. էջ 1457, վերջին երկու տողերը, սխալման արդիւնք է և պէտք է ջնջել):

ՓՈՆ.—Patrubány SA 1, 224 հյ. շերաւ բառից փոխառեալ է զնում հունդ. selyem «մետաքս»:

ՇԵՐԳՈՒՆՈՂ «իմաստուն». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 245:

ՇԵՐԵՓ կամ ՇԵՐԵՊ «մեծ գդալ» Ոսկիփ. Վստկ. 93. Յայսմ. դեկ. 29 (տպուած է շերեր). որից շերեփակոք «թեւոր մի միջատ է» Վանակ. հց. շերեփաձև Կղնկտ. Նոր բառ է շերեփով «գորտի նախաձևը» (գւռ. գորտան գդալ):

Մառ Тексты I (1925), էջ 91—93 յարեթական k'lp արմատից. հմմտ. արաբ. ماشر mašra «բմպանակ, ջրաման» (ամկ. մօրշուպա. բայց արաբ. šrb «խըմել» արմատից է):

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. շերեփ (սեռ. շերփ), Ախց. երև. հոր. Կր. ննխ. Ռ. Սեր. Տփ. շերեփ, Սլմ. Վն. շիրեփ, Գոր. Ղրբ. Մրդ. Շմ. շիրեփ, Հմշ. Տիգ. շերփ, Ագլ. Մկ. Սվեդ. շիրփ, Հճ. շիյեփ, Զթ. շիյիփ, շիրփ:

ՓՈՆ.—Լազ. շերեպի «մեծ գդալ»:

ՇԵՐՆԱԿՈՅՆ «երկնագոյն». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 245. արմատը շերն—:

ՇԵՐՏ, ի հլ. «փայտի ջարդած կտոր» Գ. Թագ. ժը. 33—38. «պանրի կտոր» Ոսկիփ. Վրդն. առակ. 29. «որեւէ բանի երկար կամ տափակ կանոնաւոր կտրուած կտոր (օր. հացի, սեխի, պանրի են»), «խաւ (օր. հողի, կաւիճի, աւազի)» (այս երկուքը միայն արդի գրականում), «ցանկապատի ցից, ցանկ» ԱԲ, «տապար, կացին» (այս իմաստով երևում է միայն ածանցների մէջ): Սրանից են շերտել «շերտ շերտ կեղևել, գծել, ջարդել» Շնորհ. Բարձր. «ճեղքել» Յհ. կթ. 434. շերտակտուռ առնել (գրուած նաև շերդակտուռ) «տապարով ջարդել, կտորատել» Պիտ. 408. շերտա-

փակ «ցիցերով փակած՝ զոցած», շերտաւոր փակել «ցիցերով պատնէշ շինել» Նղիշ. հ. էջ 81 (ՆՀԲ շունի), շերտաւոր «տապարաւոր զինւոր» Բուզ. հոր. Յհ. կթ. (Հացունի, Պատմ. տարադի 154 հասկանում է «շերտ շերտ զրահներ հագած» և ո՛չ թէ «վերտ կամ կողինաւոր»): Նոր բառեր են շերտաւորել, շերտաւորում, շերտաւորութիւն:

Riggs, Քերակ. էջ 61 անգլ. shred «մանրել, կտրտել» բառի հետ—Տէրվ. նախալ. 112 հնխ. skard «ճեղքել» արմատից. հմմտ. գոթ. skreitan: Հինք. շուրքն բառից, Bugge KZ 32, 57 համարում է շրջուած *շնար ձևից և կցուծ է յն. *սչձոդ (որից լատ. scheda), սչձոթւոս «գորքոյկ, թերթ, տախտակ», սչձոթւոս «ցրուել, ցանցնել» բառերին—Հիւբշ. 480 սխալ է գտնում թէ՛ այս և թէ՛ շերտ ձևին նման ուրիշ մի խումբ բառերի համեմատութիւնը: Այսպէս՝

1) յն. սչձոդ «տախտակ, թերթ», որ տանդուած է յետնաբար, փոխառեալ է ընդհակառակը լատ. scheda բառից. այս էլ յառաջանում է յն. սչձոդ բառից, որ պատկանում է սչձա բային (Pokorný 2, 558, Walde 684), որի համապատասխանն է հյ. ցտել: 2) յն. սչձոթւոս «ցրուել, սչձոթալ» «ցրուել, տարածել» նշանակութեամբ յարմար չեն շերտ բառին: 3) Աւելի յարմար են նշանակութեամբ յն. սչձա «ճեղքել», սչձա «փայտի կտոր», սչձաճ «ճեղքուած փայտ», գերմ. Scheitl «փայտի մեծ կտոր» են, բայց ձայնապէս անյարմար են (ծագում են հնխ. sk'hid ձևից, որ է հյ. ցտել): 4) Եթե ընդունինք թէ հյ. շ < sk, կարելի է համեմատել լիթ. skėdrà կամ *skidra «տաշեղ», բայց սրանք էլ պիտի տային հյ. շերտ կամ շիրտ: 5) Վերջապէս յն. սչձա «հերձել», զնդ. scind (իրանեան արմատը skand, scand, skad), պրս. šikastan «կտորել» չեն յարմարում հայերէնին՝ նշանակութեամբ և ձայնապէս: Հայերէն շերտ պահանջում է հնխ. sked-r- ձևը: Միջին ճանապարհն է բռնում Pedersen,

նպաստ 18 և համեմատում է յն. σχίζω «ճեղքել» և σκεδάννυμι «ցրուել» բառերի հետ, ենթադրելով թէ հնխ. sqheid- և sqhed- միևնույն արմատի ձևափոխու-
թիւններն են: Patrubány SA 1, 195 լիթ. kertù «կտրել», յն. κέρτος լտ. curtus ևն (որոնք սակայն կցում են հյ. Բերել ար-
մատին), Թրիհաքեան, Արիահայ բռ. 30 հյ. ջրանում և սարունում բայերին է
միացնում, Pokorny 2, 558 նորից է կը-
ցում սանս. skhadatē «ճեղքել», պրս. škastan «կտրել», յն. σκεδάννυμι «ցըր-
ուել», σκίδνυμι «ցրուել», ալբան. tšanʹ, tšaj «ճեղքել, պատռել, հերկել», անգլ. scaterian «ցրուել», անգլ. shatter «շար-
դել, փշրել», լիթթ. škedēns «շարդած
փոքր փայտ», լիթ. kedėti «ճաքիլ, ճաք-
ճրքիլ», ռուս. щедрый «առատածնուն»
ևն բառերին և բոլորը միասին հանում է
հնխ. sq(h)ed- «ճեղքել, ցրուել» արմա-
տից:—Այս բոլոր ձևերից ամենայար-
մարն է Հիւբշմանի մատնանշած լիթ.
skēdrà «տաշեղ», որ թէև պիտի տար հյ.
*շէրւ, բայց այս էլ համաձայն հայերէնի
ներքին ձայնական օրէնքներին՝ իսկոյն
պիտի դառնար շէրւ: Անպատեհ է մի-
այն այն հանգամանքը, որ լիթ. skēdrà
դրում է հնխ. sqeid- արմատի տակ, որ
տալիս է հյ. ցաեի: Ներկայ ենք թերևս
ձայնաբանական մի առանձին օրէնքի,
որի պայմանները անծանօթ են մեզ:—
Petersson, Ar. u. Arm. Stud. 89 հաքս.
hwat, հբգ. hwaz «սուր, հատու», հհւա.
hváta «ծակել», հիռլ. cuit «մաս», կիմր.
peth «իր, մաս», կորն. peth, բբրտ. pez
«կտոր» բառերի հետ հնխ. kʹuied- «ճեղ-
քել» արմատից, որ աճել է -r- աճակա-
նով: Մառ. Япет. сбop. 1, 124 յարեթ.
skor- «կտրել» արմատից:—Պատահա-
կան նմանութիւն ունին ասոր. ܫܪܬ
šerat «պատահուտել» և արաբ. شرط
šart «մարմինը շառտել»:

ԳԻՒՒ.—ՄԿ. շէրա, շէրաիլ ճմաճը կոտորելը, ԱԼԶ. ՄԶ. շերդ, շերդիլ ճշերա շերա կարելը, ՍԿԲ. շերդէլ ճպատուելը, ԽՐԲ. շերդ, ՏԻԳ. շիրդ, ԵՐԷ. շերթ, ՍԿԷԳ. շիրթ, որից շիրթիլ

«Կազմինով ճգրտել, քարով գլուխը շարգել»:
*ՇԵՖՈՐԱՅ կամ ՇԻՖՈՐԱՅ, ի հլ. որևէ շե-
փոր կամ շիփոր (սեռ. -այ) ճնուագափորդ
նորազիւտ Ա. Մնաց. Ժե. 28, Ազաթ. Մծր.
Եփր. համար. 79. Վկ. արեւ. 135. Կոր գրա-
կանում ընդունուած է միայն շեփոր, որից
շեփորուկ «մի տեսակ ծաղիկ, տնկ. boru
(«շեփոր») čičeyi».—գրուած է նաև շիփոր!
Գնձ.:

= Ասոր. } ; ܫܝܦܘܪ ʃifōrā «շեփոր», որ
գալիս է հրէարէն שִׁפּוּרָא ʃifūra, եբր. שֹׁפָר
šōfār «շեփոր, պատերազմական փող» բա-
ռից. սրանից են փոխառեալ նաև պրս. شپور
šapōr կամ شېپور šēpōr, արաբ. شېر ša-
būr «շեփոր, փող»: Բառս բնիկ սեմական է.
նախապէս նշանակում էր «եղջիւր, կոտորշ».
Հմմտ. ասոր. ܫܝܦܘܪ ʃappā-
ru «վարդի այծ», արաբ. سوافر savāfir
«խոյլի եղջիւրներ» (Strassmaier, Alphab.
Verzeich. 994, Delitzsch, Assyrl. Handwb.
683)։—Հիւրդ. 313:

ՀՀՀ համարում է թրառ երբ: ԳԴ
պրս. շէփուր: ՆՀԲ երբ. և պրս. ձեւերը:
Müller SWAW 38, 577 երբայիցերէնից.
Lag. Armen. Stud. § 1693 առերեւելից:

ՆԵՔ քայլ կամ միջոց երկուց ուսից», որից շեֆշեֆել ժանհարթութեամբ գնալը. երկուսն էլ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 245, Կենդանի է արդի գաւառականներում՝ շեֆ, շեմֆ, շֆեռ ձևերով և ամեն քայլ, ցայլք, ազդրերի միջոցը» նշանակութիւններով. որից կազմուած նոր բաճեր են շեֆել, շեֆամէշ, շեֆառակ, շեֆեյեֆ, շեֆոկել, շեֆոկլ:

= Ասոր. šāqa «fémur, բարձսկոր»,
 և. ասոր. šākā «սրունք», հրր. pīw šōq,
 արամ. pīw šāq, kīpīw šāqā, արաբ. šāq «սրունք»։—ԱՃ.

ՆՀՔ լաւել. հտ. Բ. էջ 1065" իիշում է
արար. շէգր աստականքս:

*Շէթ՝ *սխենթ*, յիմարն. նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Վրդն. առ. 343. *ս՛րթ* ի բաց, յիմար և շէթն. նոյնը սրան մօտաւոր իմաստով ունի Սմբ. զատ. Ե. *սՎասն* կնկան որ փնթի ու շէթ լինիւն (Առա.

շին վկայութեան մէջ գրուած է շեր ձևով, երկրորդի մէջ՝ շէք)։

= Վրաց. Յոգո շերի լիսենթութին, հիւանդութիւնից յառաջացած կատաղութիւն», Յոգոսճո շերիանի «կատաղած, խենթ», ճօՅոցճօ գաշերբրա «ուշաթափ անել, одурить, привести въ ошаленье»։— ԱՃ.

Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 88

կապում է խենթ բառին, որի նախնականը համարում է *խեր։

ԳԻՌ.— Ըստ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 512 Գնձ. շեր «խենթ»։ Նո՛յն է արգիօք Ղրբ. շիք «ծաղրելի, տարօրինակ, աւելորդ զարգերով ծանրաբեռնուած»։

ՇԷԿ (գրուած նաև շեկ. ըստ ՆՆԲ ի-ա հլ. բայց առանց վկայութեան) «զեղնակարմիր» Անյ. հց. իմ. Պտմ. աղէքս. 141. Նիւ. բն. Պղատ. տիմ. 143. որից են շիկիլ «ամաշելուց կարմիր» Բուզ. շիկաքան Մն. իհ. 30. շիկակարմիր Ել. իղ. 14. Բուզ. շիկափոկ Վիպաս. (առ խոր. բ. 50). շիկխարի «սնգոյր» Մծբ. (տե՛ս խարի). հրաշէկ Յայտ. ա. 15. Նար. հրաշիկացուցանել լծ. նար. աւորաշէկ (կամ աւորաշեակ) «կրակի պէս կարմիր» Փիլ. այլաբ. (սխալ գրչութեամբ արտաշէկ խոր. գ. 37). աւորաշիկանալ «կրակի գոյն առնել» ԱՐ կամ արտաշիկանալ Փիլ. Զբր. կթ. Տօնակ. արտաշիկագոյն Անյ. բրձր. Շն-նորհ. բրձր. շիկառակ «մի տեսակ բոյս, atropa belladonna L» (Տիրացուեան, Contributo § 391). նոր բառեր են շիկաներ, շիկամորթ, շիկացնել են։

Canini, Et. étym. 87, 182 սանս. çuc «փայլիլ», çuka «կարմիր» բառերի հետ։ Lidén, Յուշարձան 386 իբր բնիկ հայ՝ հնխ. k'ũito- ձեկց՝ կ մասնիկով. հմմտ. սանս. çvit- «փայլիլ», çvētá «փայլուն. պայծառ, սպիտակ», զնդ. spaēta- «սպիտակ», spiti- «պայծառ», հսլ. svētū «լոյս, արշալոյս», լիթ. szvintū «լուսանալ»։ (Կրկնում է Pokorny, 1, 470՝ հնխ. k'ũeit- «փայլիլ, փայլուն, սպիտակ» արմատի տակ)։ Ղափանցեան 3BO 23, 355 քրդ. šē «շէկ»։

ԳԻՌ.— Ազլ. Ախց. Գոր. Կր. Զղ. Վն. Տփ. շէկ, Մրդ. Սլմ. շէկ՝, Ալշ. Երև. Հմշ. Մշ. Ննխ.

Շմ. Սեբ. շէգ, Ղրբ. շէ՛գ՝, նոր բառեր են շէկիկ, շէկուկ, շէկլիկ, շէկոկ, շէկ-բոց, շիկա-նող, շիկապելս, շկնտեբես «ամաշկոտ» (<շիկնոտ-երես)։

*ՇԷՆ, ի-ա հլ. (յետնարար նաև ի հլ.) «շինուածք, շինութիւն լինելը» Ոսկ. յհ. ա. 22. Նխ. ա. հզր. «աւան, գիւղ» Բուզ. Եւ. պտմ. «մարդաբնակ, բնակելի, արգաւանդ, ուրախ, զուարճալի» ՄԳր. Ոսկ. Ագաթ. Եփր. Թգ. որից շինել ՄԳր. շինութիւն ՄԳր. Եղիշ. շինական Ագաթ. Ոսկ. մ. գ. 25. շինականագոյն «կարի վայրենաբար» Բ. մկ. Ժղ. 30. շինականաշէն Բուզ. շինակեաց Ագաթ. շինամէջ Ոսկ. մ. ա. 15. Ագաթ. շինարար Եփր. Ժն. անշէն ՄԳր. Ոսկ. նորաշէն Ոսկ. Ես. և ա. տիմ. մարդաշէն Բ. մկ. Թ. 17. բարեշէն Մաղաք. գ. 15. Ոսկ. Ես. երդաշէն Ոսկ. Եփես. խորանաշէն Ագաթ. հաստաշինած Բուզ. մենեաշէն Ագաթ. շինաւեր «շինարար» (շունի ԱՐ) Սմբ. պտմ. 114. շինաւանդիւր, շինարարական (նոր բառեր)։ նաև բաղամթիւ տեղանունների ծայրին. ինչ. Հայկաշէն, Համամաշէն, Շակաշէն, Վարդաշէն, Արտաշէն, Վասակաշէն են։

= ՊՀԼ. *šēn ձեկց, որ Թէև չէ աւանդուած, բայց նոյնն է հաստատում նորագիտ սոգդ. šēn «տեղի հանգստեան» (Gauthiot, Gram. sogd. 96)։ Այս բառը ծագում է իրան. šī «բնակիլ» արմատից. հմմտ. զնդ. šiti- «բնակարան», -šayana «բնակութիւն, բնակարան», anašita- «անբնակ», šōiθra- «բնակավայր», սանս. kšaya-, kšiti- «բնակարան», որոնց ցեղակից են յն. xtiշ «շինել, հիմնել», εὐxτιμενος «բարեշէն», հոռդ. xtoiva «բնակարան, գաւառակ», լտ. situs «շինուած, հիմնուած, զետեղուած, դիրք»։ Բոլորի հնխ. արմատը k'pel- «բնակիլ, հաստատուն բնակութիւն հիմնել» (Walde 718, Pokorny 1, 504, Boisacq 526)։ Իրանեանից փոխառնալ է նաև ասոր. ܫܝܢܐ šainā «մշակեալ երկիր, յաշոդութիւն, երջանկութիւն, խաղաղութիւն, շէն, բարեբեր»։— Հիւրշ. 213։

ՆՆԲ մեղանից է դնում յն. ɣɛɣɣ, լտ. scena, իտալ. scena։ Gosche 13 սանս. čī «հաւաքել» բայի հետ։ Երոպա 1849, 200 հպրս. շանա։ Lag. Urgesch.

166 սանս. kši, յն. xti- (εὐχόμενος ձևի մէջ): Spiegel, Huzw. Gram. 190 զնդ. ի «քնակիլ» արմատից: Pictet 2, 244 սանս. kši: Müller SWAW 42, 254 զնդ. ի, յն. xti: Justi, Zendsp. 95 xši «քնակիլ» արմատի տակ: Lag. Btrg. bkr. Lex. 63 զնդ. šayana, ինչպէս նաև բարդութեանց վերջում, ինչ. Հայկաշէն, ճիշտ զնդ. Suyōšayana: Նոյնը նաև Müller SWAW 78, 431, Armeniaca IV 425 և Հիւրշ. KZ 23, 39:—Մորթման ZDMG 26, 565 քեն. šinidai կամ šinidai «շինիլ տուի»: Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 93 շէն «գիւղ»=զնդ. šayana, իսկ շէն «ուրախ»=թրք. şen պատահական է: Justi, Kurd. Gr. 211 քրդ. nizi-nim «շինիմ», Տէրմ. Նախալ. 127 հնի. skaina ձևից: Հիւրշ. բոլորն էլ շէն «ուրախ» բառից: Հիւրշ. Arm. Gram. 213 դրած էր վերի ձևով՝ իբր իրանեան փոխառութիւն. բայց Strassburger Festschrift, էջ 70—71 ընդունելով որ ասորի բառը ըստ Nöldeke բնիկ՝ սեմական է և պահլաւ բառը գոյութիւն չունի, հրաժարուց նախորդ մեկնութիւնից և հայերէնը դրաւ բնիկ՝ իբր ցեղակից վերի բաների հետ, հնի. kpolnā- ձևից. միայն կասկածելի է համարում kb- > ձայնափոխութիւնը, որ ալլուր չի պատահում:—Karst, Յուշարձան 415 մոնղոլ. čik, բուրիաթ. šike, seke, կալմուկ. tsekele, թուրքուզ. tseke, seke, թրք. çun, çin, կըրկըզ. šijn, šen «ուղիղ» բաների հետ: Սանտալճեան, ՀԱ 1913, 409 խալդ. ի, վերի մեկնութիւնը հաստատուց Salemann IAH 1913, էջ 1130, հայերէնի հետ զնեւով նորագիւտ սոգդ. šin ձևը: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստիտ. 2, 88 խալդ. -xinili:

ԳԻՐ.—1. Եւն «գիւղ» ունին միայն՝ Գոր. Ղրբ. շէն, Շմ. շին ձևով.—2. շէն «ուրախ» (նաև «հարուստ») իմաստով ունին՝ Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Ձթ. Խրբ. Կր. Ղրբ. Շճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննի. Պլ. Ջդ. Ռ. Սլմ. Սեբ. Վն. Տփ. Տիգ. շէն, Սշ. շեօն (միայն «Աստուած շէն պահէ» ասացուածի մէջ).—3. շինիլ

բայն ունին՝ Ալշ. Շճ. Մշ. Ջդ. Սլմ. Սշ. Վն. Ղինիլ, Երև. Մրդ. Սեբ. Տիգ. շինիլ, Ախց. Կր. շինիլ, Ձթ. Խրբ. Շմ. Սվեդ. շինիլ, Ազլ. Գոր. Ղրբ. Մկ. Տփ. շինիլ, Հմշ. շինուշ, Ակն. Պլ. Ռ. շնիլ, Ասլ. շնիլ, Մն. շունիլ.—այլ ձև է ստացած Ալշ. շիկիլ, Մշ. շիգիլ բառերի մէջ (որ է շէնիլ):—Նոր բառեր են շէննալ «մարդաշատ դառնալ», շէնֆ «կազմ», շէնֆ-շնոնֆ, շէնֆով, առշէնֆ, շէնշով, շէնուրիւն, շէնսիրտ, շինամէշ, շինամաւան, շինացի, շինծու, շինովի, շինոտել, շինով, շիֆիլ, շիֆովիլ, շիֆովիլ:—էնկիւրիի թրքախօս հայոց մէջ շէնֆ-սիգ-շնոբսուզ «անշնորհք» (Խիւր. 1898, 865):—Ջդ. շինովի «կենդ հագուիլ զարդարով» (որի հին գործածութիւնն ունի Բրս. մրկ. 64. Շինովին զօտարսն կարէ խաբել և ոչ զիրն... տգեղն որչափ շինովի, աւելի երկի տգեղութիւն):—Եւնշով կազմուած է ոչ թէ շով «ցուք» բառից, այլ պրս. شوخ šūx «ուրախ, զուարթ» ձևից, որ գործածական է նաև թրքական լեզուների մէջ. ինչ. Կազանի թթր. šux Kiši dur «ուրախ մարդ է» (Будаговъ 1, 674), օսմ. شوخ و شن šen u šux «ուրախ զուարթ» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Գ. 258):

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Պեցո շենի «շինուած, բնակեալ, գիւղ», Պեցոնա շենոքա «գիւղ, շէնք», ԵՊեցո նաշենի «շէն, շէնք, շինուածք», ԵՊեցոնա լաշենեքա, ԵՊեցոնա լաշենեքա «շինելի», Պեցոնա շենեքա «շինել, կառուցել, հարստացնել», ԵՊեցոնա լաշենեքա «հաստատել, գաղթեցնել, բնակեցնել» Սդ. Ժդ. 1. ԵՊեցոնա լաշենեքովի «բնակեալ, շէն». ՅՊեցոնա մոշենն «բնակիչ», ՅՊեցոնա մոշենեքա «տակին կամ կողքին տուն շինել, տարածել, բազմապատկել», ԵՊեցոնա լաշենեքա «բնակութիւնը փոխել տալ, շնչել, աւերել», Պեցոնա լաշենի «անմարդաբնակ, անշէն, անպատ», Պեցոնա լաշենեքա «անշէնութիւն, անբնակութիւն», Թուշ. Պեցոնա շենոք «շէնք, շինութիւն», (Ч'арая, Объ отнош. абхазск. яз. էջ 38 սրանց է կցում նաև ափսազ. ՏՅՈՒ «շինել, կառուցել»), թրդ. شینی šini «բնակուած տեղ, շէն գիւղեր» (Justi, Dict. Kurde, էջ 267), շէն «շէն» (օր. Օնա՛ղէքը շէն պի «Օշաղդը շէն մնա՛» Շուտ, Քրդերը Տաճկաց—Հալաստ. Ա. 89), առշէն «տնաշէն» (Միրա-

խորհան, նկարագր. ուղև. Գ. 96), շէն պըն «քաջալիւրուեցէք» Գծ. իէ. 22, 25, 36, շա-
ղաթ. شين šin «ուրախ, ոգևորեալ, շէն, մար-
դարնակ, մշակուած», šinlik «զուարճութիւն,
ուրախութիւն, յաջողութիւն, շէն երկիր», օսմ.
شن šen «ուրախ, զուարթ, շէն, մարդաբը-
նակ, բազմամարդ», شليك šenlik «ուրա-
խութիւն, հանդէս, տօն», شلنمك šenlenmek
«զուարճանալ, շէննալ, բազմամարդ դառնալ»,
شلتمك šenletmek «զուարճացնել, շէնաց-
նել, բազմամարդ դարձնել», գւռ. թրք. Ակն.
šen «ուրախ, շէն» (օր. šen olasən «շէն մը-
նաս»), նաև «շէնք» որ պարզ գետնի վրայ
չէ շինուած, այլ տակին ուրիշ բնակութիւն
կայ», թրք. գւռ. S. šenksiz «անշնորհ»
(Բիւր. 1899, 799).—Թուրքերէնի միջոցով
բառս անցել է նաև բալիկաները. այսպէս՝
հին սլով. šenlligŭ, սերբ. šenli, šenlenk,
šenlok, šelmuk, šenlučiti, šemno, ուսմ.
šenlik կամ šinlik:

ԵԷԶ «հանգիլ, մարիլ». արմատ առանձին
անգործածական, որից շիջանիլ «հանգիլ»
ՍԳր. Եղիշ. շիջուցիչ Իմ. Ժթ. 19. Եփր. Ժն.
շիջուցանիլ ՍԳր. Սեբեր. շիջելափառ Յոր. Լ.
8. շիջանուտ Ագաթ. աճշէջ ՍԳր. դիւրաշէջ
Ճառերն. հրշէջ, հրդեհաշէջ (նոր բառեր) Լն.

ՆՃԲ իջանել կամ զիջանիլ ձևից. Հիւնք.
իջանել բայից.— Karst, Յուշարձան 426
թրք. շաղաթ. sön-mek «շիջանիլ»: Մառ
IAH 1913, 181 մինգր. շփրաւտուա «շի-
ջումն», ափխ. ափալ «հոգի, մեռեալ» և
հյ. շունչ բառերի հետ:

ԵԷԲ «ժողովրդական երգ» Մամիկ. էջ 42.
որից շէրասաց «բանաստեղծ, երգիչ» ԱԲ.—
կարծեմ նոյն բառն է սխալ գրչութեամբ ղնչ
«երգ» Բառ. երեմ. էջ 245:

=Արաբ. شعر šīr կամ šī'ir «երգ, բա-
նաստեղծութիւն», որ է երբ. یش šīr, یش šīr
šīrā «երգ»=սումեր. šir «երգել»: Համեմա-
տութիւնը ճիշտ և փոխառութիւնը ստույգ կա-
րելի է համարել միայն ա՛յն ժամանակ, երբ
ընդունինք թէ Մամիկոնեանի սոյն հատուա-
ծը աւելի ուշ ժամանակի գործ է կամ յետոյ
աւելացրած:

ՆՃԲ երբ. šīr «երգ» բառի հետ: էմին,

Ист. Вардана, էջ 116 նոյնպէս համա-
րում է սեմական:

ԳԻՌ.—Մշ. շէր «ժողովրդական երգ»:

*ԵԷԲԻՇՏ, որ և շիրիխիշա, շիրախում, շի-
րախուշկ «մանանայ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս.
§ 2304 և 2314:

=Պրս. شیرخشت šīrxušt կամ šīr-
xišt «մանանայ» բառից. ըստ Seidel § 255
պրս. բառը իսկապէս խորասանի գաւառա-
կան کشير kšīru «հացիի նման մի
ծառ»+ وخت vxišt «խէժ» բառերից է
կազմուած և յետոյ ժողովրդական ստուգա-
բանութեամբ դարձել է պրս. šīrxušk, իբր թէ
«չոր կաթ» (պրս. šīr «կաթ»+ xušk «չոր»
բառերից):

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀԲուս. նոյնը
նորայր ՀԱ 1923, 498:

*ԵԷԲՄ «մեղունիւրին սիրելի մի խոտ», իբր
արաբ. անուն յիշում է Վստկ. 195 (խոտ մի
այլ կայ որ ասին արապերէն շէրմ) յն. xwəwəw
բառի դէմ, որ նշանակում է «մի տեսակ
դափնի». ունի միայն Ալիշան՝ Վստկ. 255 և
ՀԲուս. § 2305:

=Արաբ. شرم šarm (նոր հնչումը šerm)
«մի տեսակ ծառ» (առանց աւելի բացատրու-
թեան՝ Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 491).—ԱՃ.

ԵԷԳՂ (որ և շինգղ, շինկղ), ղ հլ. (սեռ.
շգեղ, գրծ. շգեղը) «մեծ և շքեղ ճարմանդ,
իբր արքունական զարդ դրուած օղ՝ կոճակ»
Ա. մկ. Ժ. 89, Ժա. 58, Ժդ. 44, Նխ. ա. մկ.—
Կարծեմ այս բառն է դարձեալ շինգ «խիթ
կամ թիկնակիք կանաց» Բո. երեմ. էջ 246:

ՆՃԲ լծ. Թրք. čengel «կեռ, ճանկ»,
իսկ պսակ բառի տակ էլ դնում է շին-
կեալ ձևը, որի ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:—
Հիւնք. յն. անգլ. աւ. «միաւորութիւն, ման-
ուած, շղթայ ևն»: Պատահական նմա-
նութիւն ունին արաբ. شكل šakl «մար-
դարտէ կամ արծաթէ գինդ, կախովի
օղ», شكال šikal «անասունների ստնա-
կապ կամ փորկապ» (Կամուս, Թրք.
Թրգմ. Գ. 256):

*ԵԷԲԱՐ, ի-ա հլ. «խենթ, խելագար, դի-
ւահար. 2. դե, մի չար ոգի». գործածուած է
հետեւեալ տեղերը. «Շուայտական շիդարացն
շարս շամանդաղեալ շոհանան ի վերայ մեր»

(Մագ. Թղ. 67). Ձմրդի մի էր նորա Արտա-
ւազդ անուն, բախած ի մանկութենէ, զոր շի-
գարն կոչէին (Վանակ.): Սխալմամբ հա-
մարուած է յատուկ անուն. «Թագաւոր մի
կար Հայոց՝ Արտաւազդ անուն և ունէր որդի
մի խելագար՝ Երգար անուն» (Ոսկիփ.). Ձմր-
պէս զմեր Հայոց Երգար թագաւորն» (Իրնդ.
էջ 208). գրուած է նաև շիդար (Տաշեան,
Ցուց. էջ 181), շիքար էֆիմ. էջ 11:—Մեր
բառարանները չունին այս բառը. միայն ՀՀԲ
յիշում է շղառ ռատահակ, վնասակար, խեռ,
որ անշուշտ այս բառն է և որ Թորոսեան,
Տետր. հմտ. բառարանի, էջ 40՝ գրում է
շղառ:

= Ասոր. ܫܝܬܐ šaṭar «խենթուկ՝ ապուշ լի-
նել», ܫܝܬܐ šaṭrā «խենթուկ, ապուշ»
(Brockelm. Lex. syr. 373 p), որոնց հետ
իրիւս սեմական ցեղակից են արաբ. شاطر
šāṭir «ուրախ, համարձակ, յանդուգն, անա-
մոթ, խաբեբայ» (որ և شطار šīṭār), شطارت
šāṭarat «զուարթութիւն, խեղկատակութիւն»,
Թրք. شطارتلو šetaretlu «զուարթ,
ճախոս, ծաղրածու».—Աճ.

Халатянцъ, Арм. эпосъ 1, 318 պրս.
šīdā «խենթ» բառի հետ: (Բայց պրս.
شیدا ձիւր կարգացում է šayda և ո՛չ
թէ šīdā): Ռոզմէրի, Բիւր. 1899, էջ 70 ա
շիքիլ «խայթել» բառից կամ աւելի լաւ
պրս. شیدا šaydā «յիմար»: Մառ, Վրդ.
առ. I, էջ 245 ասոր. ܫܝܬܐ šedā «դե»
բառի հետ: Զ. Ն. Անդրիկեան, Բազմ.
1906, էջ 56—59 մեկնում է իբր արաբ.
շաքր «խենթ» և կամ Աշխադար անու-
նից: Ղափանցեան, Տեղեկ. ինստ. 2, 88
թերևս շեք «խենթ» բառից՝ առ մասնի-
կով (ինչ. կայտառ, պայծառ) և կամ
փոխառեալ վրաց. շաքերա ապշեցնել
բառից: Թ. Աղալբէգեան, ՀԱ 1928,
332—334 ասորաբարեւական Իշտար
աստուածուհու անունից և կամ աւելի
լաւ՝ Աժդահակ անուան Աշդաճար ձեկից:
ԳԻՌ.—Ալլ. Ակն. շիքառ «խենթուկ»,
հմտ. նաև Բիւր. 1899, 70 ա յիշուած շի-
դարֆ «իմաստութեան հակառակ ոգիներ.
մարդ մտային կարողութիւններէ զրկող և
յիմարացնող կը ճանչցուին»:

ԵԻԹ (ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկա-
յութեան) «կաթիլ» ՄԳր. Վեցօր. 60. Մծր.
294. «բոց, կրակի բոց» Վկ. գէ. 39 (Ցնդեալ
ի նմանէն շիթս ի կանգունս հնգետասանս.
այլ ձ. բոց), գրուած է նաև շիտ, որից բա-
յական ձևով շթալ «ցայթիլ» Բռ. երեմ. էջ
245:

ՆՀԲ լծ. Թրք. süd «կաթ» (տե՛ս կաթն
բառի տակ), լն. σταγών, լատ. stilla, gutta
«կաթիլ»: Peterm. 20, 22 հմտ. կաթ
«կաթիլ»: Տէրվ. Altarm. 12 լա. gutta,
հրգ. scutjan «թափել, հեղուկ», սանս.
čūt «կաթիլիլ»: Canini, Et. étym. 149
Թրք. süd «կաթ»: Karolides, Γλ. սղաք.
լատ. gutta ևն ձեւերի հետ աւելացնում է
նաև կադովկ. šutrao «հոսիլ, ծորիլ»,
šotri «շորորդան», պրս. Šudan «լինել»,
հլ. ըստ: Justi, Dict. Kurde, էջ 256 և
Kurd. Gram. 91 քրդ. širte «կաթիլ» ձեւի
հետ: Հիւնք. 285 հլ. շիթիլ «խայթել»
բայից: Մառ, տե՛ս կաթ բառի տակ:

ԳԻՌ.—Ղրբ. շիթ «կաթիլ» (օր. Կովի ծը-
ծումը շիթ շիայ «բոլորովին ցամաքել է»):
Մշ. շիտ «կաթիլ», Տփ. շիի տալ «թափել»
կամ շիթ տալ «հոսիլ» (օր. Բերնի ջուրը շիթ
է տալիս): Շմ. շրառ «կաթիլ»: Ունիւնք նաև
շիթ Շմ. «համա նշանակութեամբ՝ շիթը դուրս
գալ «համը փախչիլ» ոճի մէջ, որին համա-
պատասխան է գալիս Ցոր. իզ. 14՝ Ձշիթս
բանից նորա լուիցուր (լն. «զհիթս»):

ԵԻԹԵԼ «խայթել», որից շիթեալ «խայ-
թուած» Վրք. հց. ա. 3, շիթոլ «խայթող»
Մանգ. էջ 217, Վրք. և վկ. բ. 10. Վրք. հց.
շիթոց «մեղուի խայթոց» կաստ. իա. վերջի-
նիս համար մի նոր վկայութիւն ունի Ցով-
սիմ. 23 բ: Սրանից պէտք է լինի նաև շիթա-
ցաւ «այտուցեալ» Բառ. երեմ. էջ 246:

ՆՀԲ թում է թէ նոյն է դնում խայթիլ
բառի հետ:

ԳԻՌ.—Ղրբ. շիթ «վէրքի տաքութիւնը»:

+ԵԻԼ (ի-ա հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց
վկայութեան) «աչքը պակասաւոր, ծուռ»
Ղևտ. իա. 20. Վանակ. հց. որից շլագոյն
Ղևտ. ժգ. 4—56. Եւագր. շլամիտ Մծր. 235.
շլութիւն Կոչ. շլամալ «աչքը ծռիլ. մթնիլ»
Ցոր. ժէ. 7. Ես. խդ. 18. Ոսկ մ. գ. 26. Եւագր.

«փայլը կորչիլ, խոնանալ» Ողբ. դ. 1. «գուլանալ, բթանալ կամ դանակի բերանը ծռիլ» Եւս. պատմ. 635. Լաստ. էջ 48. Ոսկ. լս. (Սոփերք, Դ. 110). ջլացութիւն ՄԳր. ջլացուցանել իմ. դ. 12. Ոսկ. ես. եփես. մտթ. Կոչ. 281. — վրիպակ պէտք է համարել Բառ. երեմ. էջ 249 շօլիկ «շիլ»:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. sqel- «ծռել, կորացնել, շեղել» արմատից, ձայնդարձն է շեղ ձևի. ձայնական յարաբերութեանց համար հմմտ. ջիղ, ջեղ, ջիլ: Ավելի ընդարձակ տե՛ս խեղ: — Աճ.

ՆՀԲ դերմ. ևս շիլ, լծ. գուլ (տե՛ս շլանալ բառի տակ): Զուգինով, Բառ. վրաց.՝ կցում է վրաց. շլէ, շլու «խենթ» բառի հետ: Böttich. ZDMG 1850, 359, 189 սանս. čilla: Մորթման ZDMG 26, 543 բեռն. sulustibi «շլացութիւն», Հիւնք. նշոյլ բառից: Մառ, 3BO 16, 151 մերժում է վրաց. շլու «խենթ»: Karst, Յուշարձան 426 շեղ բառի հետ՝ թթր. sol, Շol «ձախ»: Թիրեաքիան, Արիահայ բռ. 300 պրս. شال ساھلا «շիլ»:

ԳԻՌ.— Ագլ. Գոր. Երև. Զթ. Խրք. Հմշ. Հն. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրդ. Շմ. Սեբ. Սշ. Սլմ. Վն. Տիգ. Տփ. շիլ, Սվեդ. շէլ «աչքը ծուռ». նոյն են նաև Ղրբ. շիլ «սխալ» (որից շիլ ընկնել «սխալիլ»), Զդ. շիլ «խենթ, գիժ» (հմմտ. Վն. ծուռ «խենթ»). — Բառ. երեմ. էջ 246 նոյնպէս դնում է շիլ «խենթ»: Նոր բառեր են շիլտի, շիլտիկ, շիլտի-շուր «շիլ», շլտիկ «շիլ» (յիշում է Բառ. երեմ. էջ 249), շլուիլ «աչքը շիլ դառնալ», շիլ «դանակը գուլանալ» (հմմտ. Զթ. շիլ՝ նաև «գուլ, բութ» նշանակութեամբ), շլրովիլ «աչքերը շիլի նման շարժելով՝ ասդին անդին նայիլ», շլաճալ «ատամը հարուիլ, ակոսան աննել», շլացնել «աչքերը խոլորել», շիլ «խէթ նայիլ»:

ՓՈՒ.— Արեւել. թրք. شيل šil «շիլ», որ չի կարող թուրքերէնով մեկնուիլ, (բուն թրք. բառերն են شاشی šaşı և قیغین qoğın «շիլ»): Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. شهل šahl «շիլ», քրդ. šil «անդամալոյծ»:

ԾԻԼԱՄԱՆ «մանր ցորեն» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2307: Հմմտ. գւռ. շիլ Ղրդ. «մի տե-

սակ սև ու վառ ցորեն», շիլ Ղրբ. «եղէգնաբոյսերի թաւտա», շիլ Սլմ. «ցորենի հետ աճող մի բոյս է, որ աւելի բարձր կլինի և դառն համ ունի». սրանից էլ փխբ. շիլ Վն. «բարձրահասակ»:

ԾԻԼԵՏՐՏԻԿ «մի տեսակ սունկ, արաբ. fitr, յն. բۇخۇز (ըստ Դիոսկորիտեայ)» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2308:

ԾԻԿԵՐԵԱՅ կամ ԾԻԿԵՐԷ «արու վայրի ուխար» Մագ. և Երզն. քեր.:

ՆՀԲ «որպէս թէ շէկ երէ կամ որպէս արաբ. շէգրէ «կաթնարեր» կամ որպէս պրս. շիֆար «որս, երէ»: Սագրգեան, ՀԱ 1909, 336 սումեր. šigarra «մի տեսակ եղջերու»:

ԾԻԿԼԱՐԻ տե՛ս Խարի:

ԾԻՀ. անստոյգ նշանակութեամբ նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ ունի Մաղաք. աբ. 45. «Թէ շիհ ինչ դտանէ մեզ որ դու վասն շիհայ զքո որդիքն կորուսեր»:

Պատկ. անդ 64 համարում է شيخ šīx «ծովեզր» բառը (իբր թէ վէճը ծովեզրերից մի մաս գրաւելու համար լինէր)?

ԾԻՂ, որ և շիւղ, շեղ, ո հլ. (ՆՀԲ դնում է նաև ի հլ. բայց առանց վկայութեան) «ճիւղի կամ ծղօտի բարակ կտոր» ՄԳր. Վեցօր. 101, 169. «մի տեսակ բոյս. festuca altissima All.» (Տիրացուեան, Contributo § 36). որից շղաբեր Նղիշ. մկրտ. 208, 34. իմ. եկեղ. Զքր. Կթ. շղաբերել Զքր. Կթ. խլ. շղագոյն Խոսր. պտրգ. կամ շիղաբեր (իմա՛ շիւղաբեր) Ուռհ. շիւղադէտ Ներս. աբ. շիւղանաւ «աչքի շիւղը հանող» (չունի ԱԲ) Տարօն. էջ 315:

ՆՀԲ լծ. ծիղ, ծեղ, ճիւղ: Հիւնք. շառափղ բառից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 110 յն. χιλόζ «դալար խոտ» բառին ցեղակից: (Սրան են կցում ոմանք լտ. fenum, հսլ. séno, լիթ. szõnas «շոր խոտ». տե՛ս Walde 282 և Boisacq 1061):

ԳԻՌ.— Մշ. Սեբ. շուղ «բարակ փայտի կտոր, ծառի ճիւղ», Սվեդ. շէօղ «աչքի մէջ ընկած շիւղ», որ և Երև. Մկ. Մշ. Սլմ. Վն. շուղ «գուլպայ հիւսելու փայտէ կամ երկաթէ ճաղ», որից շուղէ մաքթ «շատ բարակ՝ վտիտ մարդ»:

ՓՈՒՆ.—Նո՞յն է վրաց. Յոյճա շուլս «թիկի կած»:

ՇԻՂՇԱՅՔ «այսք». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 246, որից պէտք է հետեցնել շիղշայ սաստանայ, այս»:

Ասոր. կայ **ܫܠܐܣܐ** šilāsā, որ է «mustela, belette, fouine, աքիս, կուզ»: ՇԻՃ «անձրեկից ապականուած ցորեն» Գրչ. արիստ. և Գէ: (ԳՐ դնում է «հացի բորբոս», ինչպէս ունի Քաջունի, Գ. 185):

Կապ ունի՞ յաջորդ բառի հետ, որին կցում է նշՐ, ինչպէս նաև Գրչ. արիստ. (վկայութիւնը տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆր. 180 ա):

ՇԻՃ «քամուիլ, թորիլ, մզուիլ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմւած են շնել «քամուիլ, վար վազել» Յոր. իա. 24. շնուկ «ամածնաշուր» Մանդ. էջ 210 = Գիրք թղ. 239, որ և շինուկ Բժշ. (Քաջունի, Գ. 185 ունի և շին ձևը այս իմաստով): Նոր գրական լեզւում նաև շինուկ «արհնաշուր, éerum», որից շինուկաբուծութիւն:

Բառ. երեմ. էջ 247՝ Յոր. իա. 24 շնեցէ ձևը հասկանում է «նիսեսցէ կամ հոտեսցէ»: Թիրհաքեան, Բազմ. 1913, 342 թրք. süz-mek «քամել», իսկ Արիսահայ բռ. 300 պրս. **ساج** šajuk, որի նշանակութիւնը չի տալիս և որ ո՛չ ԳԴ գիտէ և ոչ էլ Բուրհան: Petersson IF 23, 388 (առ Pokorny 1, 469) հնիս. k'uei- «գիրտ, կեղտ» արմատից՝ իբր անգաք. hwoeg «շինուկ» են:

ԳԻՌ.—Բր. շնուկ (արտասանւում է շըն՝ւկ), Մշ. շիշուգ, շիշուգ, Ախց. սինուկ, Երև. սոււնուկ, Ալշ. շիշուգ, Սեր. սուլուխ «պանրից կամ մածնից քամուած դեղին-կանաչ շուրք»:

ՓՈՒՆ.—Պրս. **ساج** sajuk «մածուն խառնեալ ընդ կաթին» (համեմատութիւնը տուաւ նախ ԳԴ. նոյնը պէտք է հասկանալ նաև Թիրհաքեանի յիշածը). քրդ. šuži «շինուկ» (Ղափանցեան 3BO 23, 355):

ՇԻՃԻՏԱԿԻԼ «սաստիկ ուտել-խմելուց կարմըրիլ». ունին միայն ԱՐ և Նորայր, Բառ. ֆր. 466 բ՝ իբրև մէջ. բառ:

ՇԻՄԱՐ «մի տեսակ բոյս. վայրի սամիթ,

ռազիան, ուզէնէ, foeniculum». յիշում է Ալիշան՝ Վստկ. 258 իբրև հոմանիշ՝ ռազիան բառի. բայց յայտնի չէ աղբիւրը: Նոյն բոյսը Քաջունի, հտ. Բ. 748 և հտ. Գ. 185 համարում է «torilis», որից և Տիրացուեան, Contributo § 293 «torilis leptophylla L.»: Առաջին նշանակութիւնը նոյնացնում է բառաշուարայ ձևի հետ, որ տե՛ս:

*ՇԻՄՇԻՐ «սուր, թուր» Օրբել. (հրատ. էմիւնի, էջ 275 ունի շմշիր). ուրիշ վկայութիւն չկայ:

=Պրս. **شمشير** šamšer, նոր արտասանութեամբ šāmšir, բայց մանաւանդ šimšir «սուր, թուր».—Հիւրշ. 273:

ՆՆՐ բառ պրս.: Lag. Ges. Abhd. 73

պրս. šamšir ձևից փոխառեալ:

ՇԻՆԳՂ կամ ՇԻՆԿՂ «վարդուգի և դղումի միջև դառնող մի բոյս է. արաբ. ցیثا. կողայ» Բժշ. որից իշաշինգղ «իշկոյ վարունգ». ՀՅուս. և Նորայր, Բառ. ֆր. 312 (courage բառի տակ):

*ՇԻՆԻԿ «արմտիքի մի չափ է» Վրդ. առ. էջ 244:

=Ցն. **χοῖνις** «3 կամ 4 կոտիւղ ցորենի չափ, որ մի լիտրից մի քիչ անել է անում և մի մարդու օրական պարէնն է կազմում»: Հստ Bailly 2143 բ ծագում է յն. **खै** «լցնել, թափել» բայից, բայց ըստ Boisacq 1065 ծագումն անծանօթ է: Ցնոյն շրջանում անշուշտ նախաձայն **خ** հնչւում էր **ش**, որից էլ յառաջացել է հյ. շինիկ: Հմմտ. նյն. **σινίχι**, **σινίχι** նոյն նշ.: (Ֆրանս. գիտական բառ է chenice, chenix «շինիկ»):—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Բլ. Մշ. շինիկ կամ շնիկ «ցորենի կամ ուրիշ արմտիքի չափ է, որ տանում է $\frac{1}{4}$ քիլէ=4 կոտ=48 օխա=61½ կիլո»:

ՓՈՒՆ.—Անշուշտ հայերէնից են քրդ. շինիկ Մտթ. ժգ. 33, թրք. **شینیک** šinik, որի միջոցով էլ սերբ. šinik, šenik: (Miklosich և Gustav Meyer, Türkische Studien SWAW 128 (1893) դնում են ուղղակի յունարէնից):

*ՇԻՇ (ի հլ. ըստ ՆՆՐ, բայց առանց վր. կայութեան) «ապակուց շինուած աման» ՍԳր. Եզն. Շիր. յետնաբար կայ նաև շիշայ Կոստ. երզն. 118, 123, 170, շուշ, շուշայ Վստկ. Հայել. 178, 186, 187, Կոստ. երզն.

101: Սրանից է նաև շշուկ «Կօշ, սնամէջ դը- դում» որ իբր ջրաման է գործածուում ԳԲ:

= Պհլ. *ՏՏՏ «շիշ» ձևից, որի ներկայացու- ցիւն է պրս. شيش ՏՏՏ «շիշ», Անկի սո- վորական է պրս. شيشه ՏՏՏ «շիշ, սրուակ», որ ենթադրում է պհլ. *ՏՏՏak և որից փոխ- առեալ են վրաց. შიშა շուշա, քրդ. şuşa, ավար. šiša, թրք. şişe, սերբ. šiša, šiše «շիշ», ինչպէս նաև յետին հյ. շիշայ, շուշայ ձևերը: Բառս գտնուում է նաև սեմական լե- ղուների մէջ, հմմտ. ասոր. šaššū, ասոր. ܫܫܐ šīšā, հբր. שיש שיש կամ שיש sayiš, եգիպտ. šs սսպիտակ մարմարիոն, ավաբաստր:—Հիւրշ. 214:

Նախ Աւգերեան, Բցար. չփ. և կշռ. էջ 142 և յետոյ ԳԴ դրին պրս. šiša ձևից: ՆՀԲ ալլազդ. շիշէ, շիշէ! Lag. Gesam. Abhd. 83 պրս. šiša: Հիւնք. պրս. շիշ, թրք. շիշէ:

ԳԻՌ.—Կայ միայն ՁԲ. շիշ. միւսները նոր փոխառութեամբ ունին թրք. šişe և վրաց. šušā ձևերը:

ԵԻՇ «ծոծրակ, վզի ետեր» Պտմ. աղէք. 17. ֆիլ. լին. 106. հրկուան էլ գործածուած անհզաբար. ըստ այսմ Հին բռ. մեկնում է շիշ (այլ ձ. շիլ) «պարանոցք», լծ. փիլ. շիշ «պարանոցի շիւթն» (Տիրուխան, Հան- րադրութ. 192 ունի և շուշակի ձևը):

ԵԻՇ կամ ԵՇԻ «մի տեսակ ծառ է. թերևս cerasus mahaleb» Վրդն. լս. 55 Բժշ.:

*ԵԻՇԱԿ «գառնուկ. փխբ. ծիլ, բնծիւղ, բողբոջ», սեռ. շշկի ձևով ունի Մխ. Բժշ. 147 (շշկի միս կամ գառան). գրուած է շիշակ, իշաֆ Վրդն. առ. 116. շիշել էֆիմ. 164.— իբր գաւառական բառ ունին ՀՀԲ, ՆՀԲ, ՁԲ, ՓԲ և ԱԲ. գործածական է Ալշ. Բլ. Երև. Ղրբ. Մշ. ՆԲ. Վն. ևն:

= Պրս. شيشه šīšak կամ شيشاك šīšāk «միամեայ գառ», որից փոխառեալ են նաև արեւել. թրք. شيشاك šīšak «երկամեայ ոչխար՝ աշծ» (Shaw), شيشاك šīšek կամ شيشاك šīšek «մեծ ոչխար» P. de Cour- teille, Vámbéry), թրք. شيشاك šīšek «մի- ամեայ գառ» (Будаговъ 1, 667), քրդ. šīšak, լազ. šīšeyi «երկու տարեկան գառ», վրաց. შიშაგო շիշագի «միամեայ գառ՝ լաւ սնուած»:

սերբ. šiše ևն.—Հիւրշ. 273:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ, յետոյ Lag Gesam. Abhd. 83:

ԳԻՌ.—Մշ. Տփ. շիշակ, Ալշ. շիշագ, Սեր. շիշագ ևն:

*ԵԻՊ «պաղլեղ». գործածական է նոր գա- ւառականներում. հներից թէև աւանդուած չէ, բայց սրանից են շարար «ներկարար» Կիր. տպ. Վենետ. էջ 210. Պիտառ. շալեղ կամ շապլեղ «պաղլեղ» Ոսկիփ. Վստկ. 224. շալեղ «պաղլեղով թրջել» ՓԲ. (գլռ. «տապել, բե- րանը փոթոթել»):

= Արար. شاب šāb «պաղլեղ», որից փոխառեալ են նաև թրք. և քրդ. šāb, պրս. شاب šāb «պաղլեղ».—Հիւրշ. 273:

Ալիշան, հրտր. Կիր. (1865), էջ 210 շարար մեկնում է թրք. շապ կամ հյ. շար բառով. Պատկ. Истор. Монгол. 1874, 79 շարար դնում է արար. šāb բառից. պէտք չէ, ասում է, հանել շար բառից. Justi, Dict. Kurde, էջ 251 ունի ուղիղ մեկնութիւնը, բայց մեր բառը գրում է շիֆ, շապ: Հիւրշ. ZDMG 36 (1882), 132 պրս. šāb բառից:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. շիպ, Երև. Ղրբ. Սլմ. Տփ. շիբ, Սլ. շիբ', Ալշ. շիբ, Պլ. շաբ ևն:—Եպլեղ ձևն ունին Մշ. շրլեղ, ՁԲ. շրլեղ, Բլ. շրլել (այս վերջինը նշանակում է «այրած ու ծե- ծած պաղլեղի և ձուի դեղնուցի խառնուրդ, որ իբր դեղ աչքի են բաշում»):—Նոր բառեր են շալամեիկ, շալեաց, շալուր:

ԵԻՌ. արմատ առանձին անգործածական՝ անյայտ իմաստով գտնուում է միայն արբշիռ (հնից չունինք հոլովուած. յետնաբար ի, ի-ա հլ.) «գինեմոլ, շուայտ, հարբան» բառի մէջ՝ ՍԳր. Եփր. Թգ. 356. որից արբշուրթին Բուզ. Յճխ. Վրք. հց. արբշուրթին ԱԲ. շինծու ձև է արբշուրթին ԱԲ, իբր թէ արմատը լինէր արբիշ կամ արբուշ:—Հիւրշ. 423:

Ինճիճեան, Եղանակ Բիւզանդեան, 1820, էջ 211 արբելոյ շալլ կամ շալլ ի յարբումն: ՆՀԲ արբեցող և շալլ. «շիռ է արմատ բառիս շալլ».—Հիւնք. արբ + շիռ, որ է պրս. ۛ شير šīra «քաղցու, գի- նի»:

ԳԻՐ.—Սվ. իբրև ճանապարհ, ուրիշների հետ
տամուտս՝ արքշիռ ձեռն քննելու:

ՇԻՏ «պալար, ուղեցք» Տաթև. հարց. 367,
որ և շուտ վրդն. դեռ. (յգ. շտեռ Մխ. բժշ.
66). երկուսը միասին գործածուած են գրա-
նում լծ. նար. իդ. «Մարմին յորժամ նշան
լինի սպուլ շիտ և կամ պալար՝ որ է միա-
տարր լսնացեալ սպիտակն կամ պաղպաղ,
այս է պսպղուն և կամ շուտ շուտ սպիտակ
աստ և անդա՝ նոյն շիտ ձեռ գիտէ նաև Բառ.
երեմ. էջ 262 «պալար» իմաստով:

ՆՁՐ որ ունի միայն լուս և ձեռ, հանում
է շիթ, շիտ «կաթիլ» բառից և լծ. է դը-
նում յն. օտիլա սկէտ, սպիթ, օտալոն «շիթ
կաթիլ» Patrubány, ՀԱ 1907, 305 հնիս.
K'uo, K'euo «ուղիղ» արմատից. հմմտ.
սանս. šváyati «ուղիղ» է: Տաղաւար-
եան, Բժիշկ 1912, 156 հանում է շիթ
«կաթիլ» բառից, ինչպէս ունինք միջին
հյ. պուտ «բշտիկ, պալար», որ պուտ
«կաթիլ» բառն է. ձեռ համար հմմտ.
շիտ «կաթիլ» գրչութիւնը:

ԳԻՐ.—Ալ. Երև. Զդ. շիթ, Մշ. շիթ՝ «պա-
լար», նոյն են նաև շիտ ՆԲ. «փոքրիկ պա-
լար», ին. սլեզովի վրայ դուրս եկած մանր
բշտիկ», շտիկ ին., շուտիկ Ակն. հոր. Զն
«մի տեսակ վերք», շղտուկ վն. «գորտնուկ»,
ՇԻՏԱԿ «ուղիղ» Վստկ. 179 (շատ գործա-
ծական արդի գաւառականներում). որից են
շիտակեալ «ուղիղ բարձրացած» Գնձ. ստեղ-
նաշիտակ նար. տաղ. գեղաշիտակ Մագ. թդ.
41:

Հինք. շոյտ բառից: Karst, ծուշար-
ձան 409 սումեր. zid, zida «ուղիղ,
հիշտ», 415 մոնգոլ. čik, բուրեաթ. šike,
seke, կիրգիզ. šiyu «շիտակ, ուղիղ»:
Պատահական նմանութիւն ունին վրաց.
շվեալի «ուղիղ», արևել. թրք. شيدام
šīdām «լիղկ, ողորկ»:

ԳԻՐ.—Ախց. Կր. շիտակ, Ալ. Երև. Հմշ.
Մշ. Պլ. Սեբ. Սլ. շիտագ, Սլմ. շիտակ, Տիգ.
շիտագ, Ռ. շիտագ, շիտագ, Հճ. շիտագ, Մկ.
բշտակ.—նայն բառն ունին նաև Ախք. Նու.
Լճ. ին. հոր. Կս. Հլ. Ննիս. Նի. Շհ. վն. Տր.—
պակասում է ընդհանրապէս Կովկասի հայ
բարբառներում:—Նոր բառեր են շիտակա-

խու, շիտակել, շտկել, շիտկումել, շտկումիլ,
շիտկումել, շտկցնել, շիփշիտակ:

ՇԻՏԻՏԻ «իգացեալ» Մագ. քեր. 242 և Երզն.
քեր.:

ՆՁՐ իբր շուայտու: Ագոնց, Արուստ
Գիոն. քեր. 242 արար. شدي šadīd
«սաստիկ»:

*ՇԻՐ «կաթ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ
246:

=Պրս. شیر šīr «կաթ»:—Աճ.

Շիրախում, Շիրիխիշտ տե՛ս Շէրիխիշտ:

ՇԻՐԱՄՇՈՒՆ «մի տեսակ բոյս է». մեկ-
նուած է. «հարկուտի» (երկուսն էլ անծա-
նօթ). Գաղիան. ունի միայն ՀԲու. § 2315:

*ՇԻՐԻԿ «սուսամի իւղ» Մխ. Բժշ. էջ 117.
Կամրկ. ունին միայն ՀՀԲ, ԶԲ և ՀԲու.
§ 2316. իսկ Բառ. երեմ. էջ 246 գրում է
շիրակ: Առաջին ձեռից են ածանցուած շի-
րագործ, շիրկավաճառ (ըստ ՀՀԲ), Rivola.
Բառ. Հայոց² դնում է շիրիկ «կտաւատի
սերմ», իսկ շիրիկի ձեթ «կտաւատի իւղը»:

=Պհլ. *šīrik ձեռից, որի հետ հմմտ. պրս.

شیر šīra «սուսամի իւղ», شیروغن šīrūyan

և شیرپخت šīrpuxt «սուսամի իւղ» բառե-
րը: Իրանեանից են փոխառեալ նաև գնշ. širii
«ձեթ» (Vaillant, Gram. Bohem. 127), ա-
րաբ. شیرج šīraj կամ šīrīj (վերջինը ըստ
ԳԴ, էջ 368), թրք. شیرلغن šērlayān (որ
ձևափոխութիւնն է պրս. šīr-ruyan «շիրիկ-
ձեթ» բառի), արևել. թրք. šīrbaxt (որ պրս.
šīrpuxt ձեռից է և այժմ էլ գործածական է
Կովկասում): Կայ վերջապէս ասոր. ܫܝܪܝܬ
šīrīg «սուսամի իւղ» (Brockelm. Lex. syr.
389 ա), որ թերևս հայերէնից է փոխառեալ:
Թէև հայերէն բառը ու է աւանդուած և չէր
կարող ենթադրել պհլ. ձեռ, բայց նա ան-
շուշտ աւելի հին է և պհլ. ձեռ գայլութեան
ապացոյց է արաբ. šīrīj:

Ուղիղ համեմատեց նախ Lag. Arm.

Stud. § 1701: Հիւթ. էջ 273 դնում է նոր
պարսկերէնից, առանց ուշադրութիւն
դարձնելու իկ վերջաւորութեան վրայ:
Seidel, Մխ. հեր. § 311 դնում է պրս.
šīr «կաթ» բառից. համարում է ածա-
կան (որովհետև ասում է շիրիկ ձեթ),
իսկ վերջաւորութիւնը (-իկ) յառաջացած

նմանողութեամբ սաւառայիկ, պաղլամիկ բառերի:

ԳԻՌ.—Մշ. շարիֆ—յաղի (թրք. yayi «խլզ» ձևով). այսպէս նաև տեղական թուրքերէնում:

ՇԻՐԻՄ, Ի—ա հլ. «գերեզման, գերեզմանաքար» ՍԳր. Եւ. պտմ. որից շիրմակից Պըղատ. օրին. շիրմատը Նար. մծբ.:

Տաթև. հարց. 678 «շիրիմն ստուգաբանի թէ աստի շարժիմ կամ շինիմ ի յարութեան ատուրն»: ՆՀԲ արար. սիր, պրս. گور gūr, ուկ. կոն, լծ. կոյր և խաւար: Pictet 2, 280 սանս. sirā, սիւհ-փուշ siri «պտուկ», ռուս. sirena «կաթսայ», ին. σίρος, σερός «փոս, խոռոչ»: Pedersen KZ 38, 395 թերևս զնդ. šairimya և սրանով հսլ. chramú «տուն», սերբ. chrām, սանս. harmyám «հաստատուն բնակարան կամ շէնք» բառերի հետ: Patrubby IF 14, 55 արմատը շէր (որից փոխառեալ հունգ. sir «գերեզման»). հմմտ. ին. κείραι սանս. šetē «պառկիլ»: Մառ. Отчетъ аниѣскаго музея 1917, էջ 40 խալդ. nir-ibi «շիրիմ», վրաց. širimi և հյ. շիրիմ դընում է *շիր—նիր «քար» արմատից՝ -ibi=—իմ յոգնակերտ մասնիկով:

ՓՈՒՍ.—Վրաց. Ծոօօծօ շիրիմի «միզաքար» (ըստ Մառ. Иппол. 67 «գերեզմանաքար»), Ծոօօծօն յիշ շիրիմիս քուս «շէնքաքար», թուշ. Ծոօօծ շիրիմ «միզաքար», լազ. širimi «ծովի կամ գետի աւազ». այս բոլորը ցոյց են տալիս որ հայերէնի նախնական նշանակութիւնն էր պարզապէս «քար» (տե՛ս Աճառ. Արրտ. 1911, էջ 419):

ՇԻՐԽԱՍ «մի տեսակ բոյս. լատ. sigillum Salomonis, sigillum Mariae, vigna Mariae, clematis vitalba, clematis cirrosa» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2317: (Տիրացուեան, Contributo § 175 զնում է clematis vitalba L. և իբր հոմանիշ՝ յասմիկ վայրի, պատվարդ, հոտոտ խիպիլիկ, հոգմավարդ և պատաղին վայրի):

ՇԻՒ «խաղողի կոտերն ու կեղևը, ճըմռած խաղողի մնացորդը» Վստկ. 68, 127,

Բժշ.: (Ըստ Բառ. երեմ. 246 շիւ «ճիւղ, ոստ»):

Lidén (առ Pokorny I, 469) հնիս. k'uei- «աղբ, կեղտ» արմատից. հմմտ. լատ. caenum ևն:

ԳԻՐ.—ՁԹ. շիվ, ՀՃ. Տիգ. շիֆ, Խրք. Ռ. շիբ «խաղողի շանջը, այն է կոտերն ու կեղևները», էնկիւրիի թրքախօս հայոց լեզուով շիվ «խաղողի մնացորդ» (Բիւր. 1898, 865), Ակն. Արք. շիվ «խաղողի կամ թուփի մնացորդ կոտ ու կեղև», Ատն. շիֆ «բամբակի խեճակները», Սեբ. շիվ «խաղողի ջուրը», Մրդ. շիվ «խաղողի թէր», Երև. Մկ. Սլմ. շիվ «մատղաշ, դալար, նոր դուրս տուած ճիւղ», Հմշ. շիբ «դդումի կամ ձմերուկի թէրը», Ղրք. շէվ «մատաղատի ծառ կամ թարմ ոստ», որից Ղրք. շէ՛վում «նորատունկ անտառ», Եւգ. շիվիլ «խաղողի ողկոյղի հատերը փետիլ»:

ՓՈՒՍ.—Քրդ. شیو šiv «խաղմուկ» (Justi, Dict. Kurde, էջ 267), šiwa «bagueffe, tuyau de pipe, գաւազան, ծխամորճ» (Justi), գու. թրք. S. šiv «թութին բուռերուն աւելցորը» (Բիւր. 1899, 799), գու. թրք. և ին. Ատն. šif «բամբակի խեճեպ» (Արևելք 1888, նոյ. 8—9):

—ՇԻՒ «շուկահի ձեռքի կողքի փայտը» Մխ. առկ. ճկդ. (ունի միայն սեռ. շոյն ձեւով):

=Անշուշտ նոյն է նախորդի հետ. միութեան կապն է գու. «ճիւղ, գաւազան» նշանակութիւնը:—ԱՃ.

ՆՀԲ արպէս թրք. սէօյէ, շէօյէ: Ճիշտ նոյնը Karst, Յուշարձ. էջ 426:

*ՇԻՒԱՆ «կոծ, ողբ, լաց» Հին բո. Օրբել. ողբ. գ:

=Պրս. شیوان šivan «ողբ, կոծ», որ հնթադրում է զնդ. *xšaevan- ձևը:—Հիւրշ. 214:

ՆՀԲ բառիս նշանակութեան վրայ վրստահ չէ և համեմատում է ուկ. հուսլ բայի հետ: Ուղիղ մեկնեց Պատկ. Ma-тер. I. 12:

ԳԻՐ.—Ալշ. Երև. Ղրք. Մկ. Տի. շիվան:

Շիւղ տե՛ս Շիղ:

*ՇԻՓ «տարակուսանք, աճօթ, շփոթութիւն». մէկ անգամ ունի լատ. իս. «Իսկ

արեանարբու գազանացն պարտաւորեալ ի շիփս եղեալ»։ ուրիշ վկայութիւն չկայ։

= Պրս. شيب šīb «ապշեալ կամ դարձացեալ», որից կրկնութեամբ šīb-šīb կամ šīb-šīb «ապշեալ և տարակուսեալ»։—Աճ.

ՆՀՔ շիփ հասկանում է «շիոթութիւն, կռիւ, աղմուկ» և կաստիվերացու վկայութեան հետ է կցում Խոր. գ. 67 «եղեալ շիփց ամբոխութեան», ուր շիփց պարզ ձեռագրական սխալ է և միւս օրինակներում շիոթից ձևն ունի։ Այս իմաստով ՆՀՔ դնում է «շիփ, արմատ բառիս շիոթ, լծ. և ծափ»։

*ՇԻՔԻՆՆ «նստարան». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ դառնում եմ գործածուած Դրնդ. 407. «Բնաւ յանկողնի ոչ ննջէր, այլ սակաւ մի ոյժ առնելոյ աղագաւ դնէր զգլուխըն ի վերայ շիքիւնին և նստեալ ննջէր մէկ ժամ կամ երկու»։ Նոյնը կայ ըիբրեւ ձեռվ' անդ, էջ 209. «Նիբհեցի նստոյ տեղիս ի վերայ շիքրոնին յեցելով»։

= Թթր. բառ է. հմմտ. ուլղուր. شيكوسون šikusun (վերջին երկու ձայնաւորները անորոշ են. կարող են լինել u, o, ū) «փողոցներում հանգիստ առնելու տեղ место отдохновения по улицамъ; մի տեսակ հիւրանոց родъ гостиницы» (Будаговъ 1, 681 p)։—Աճ.

*ՇԼԱՆ «մոխիր». մէկ անգամ ունի Ոսկ. սղ. լը, էջ 673. «Մոխիրն մեծամտեալ, շլանն փքացեալ» (յն. լոկ «մոխիրն փքացեալ»)։

= Վրաց. შლაში շլամի «տիղմ, աւազ և ցեխ», որից შლაშიაში շլամիանի «ցեխոտ. տղմուտ». որ և ժամ լամի «սիկ, ջրի տակին նստած տիղմը, խոնաութիւն, թացութիւն», ժամաճ լամիանի «տղուտ, խոնաւ, թաց», Հայ բառի իմաստը թէև դրուած է «մոխիր», բայց միայն մերձաւոր նշանակութիւն է. կարող է նաև առնուիլ իբրև «տիղմ»։—Աճ.

ՆՀՔ լծ. Թրք. küll «մոխիր»։—Տաշեան ՀԱ 1925, 503 պրս. شولة šaula «աղբիւս»։

Շլատ տե՛ս Ժլատ։

ՇԼՄՐ կամ ՇՄՐ «խառնակութիւն, շփոթութիւն, կռիւ Մարթին. Անսիդք, էջ 39. Սմբ. պտմ. 128. դատ. 17, Միխ. աս. 519.

որից շլմորեցուցանել շշուարեցնել, շփոթել» Կիրդ. ծն. շմորեցուցանել Պտմ. աղէքս. 101. շլմորիլ «շփոթել» Կիրդ. ծն. շմորիլ «գծախիլ» Ուտհ. 425. Մարթին. «կոուիլ» Գիրք Թղ. 509. շմորութիւն Վրդ. առ. 183. գրուած է նաև շմորեալ Գիրք Թղ. էջ 7։

ՆՀՔ խմոր բառից, Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 12 թերեւ շմորիլ։ Հիւնք. իբր գմորիլ։ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 254 շմորիլ մեկնում է «թերեւ ճմել, տրորել» (անդրադարձած չէ շմորիլ ձեւին)։

ԳԻՌ.—Ախց. ըլէմբոիլ կամ շէմբոիլ «շշկլուիլ, շփոթուիլ»։—Կայ նաև շլաորիլ Մն. «զարմանալ, այլ յայլմէ լինել»։

ՇԼՆԻ «վիզ, ճիւղ, պարանոց» Յայսմ. Վստկ. 68, 116, 198. Անսիդք 33. որ և շլինք Մաղաք. ար. 33. Քուլ. 67 (սեռ. շլինք Քուլ. 73). շլիք Տաթև. ձմ. ձր. (սեռ. շլից) Մխ. բժշ. էջ 44. որից ըլնեալ Վստկ. 198. շլնեալն Վստկ. 203։

ՆՀՔ լծ. լտ. collum «վիզ»։

ԳԻՌ.—Գրեթէ ամէն տեղ պահուած է շլինք, շլինք, շլիք, շլի կամ շլնի ձևով. յիշենք յատկապէս Երև. Տփ. շլինք, ՊԼ. շլինք, Ռ. ըլիք, շլիք, Սեբ. շլիք, Ակն. շլի, Հմշ. շլիք («դէմք» նշանակութեամբ), Բլ. շլիք («ծոծրակի տակը՝ վզի վերևի մասը»), Rivala շլինք.—հետաքրքրական է Խրք. գրծ. շլիք, որից շլիք դրում «երկարավիզ դրում» գինու համար։

Շլոռ, Շլոր տե՛ս Սալոր։

*ՇԼՈՒՈՍ «բաց կանաչ, դալար դեղնորակ գոյնով» Յայտ. դ. 8. «տեսակ մի խաղողոյ, բացագոյն կարմիր թափանցիկ մաշկով» ՀՐուս. § 2319։

= Ցն. χλωρός «դեղնաւուն, կանաչորակ»։—Հիւրդ. 368։

Ուղիղ մեկնեց նախ ՀՀՔ, յետոյ ՆՀՔ, Müller SWAW 42, 254։

ՇԼՐՏԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Գնձ. «Յիսուս ծնանէր, նա՛ դուք խալտայիք, մանկունք. շլրտեալ դնիք՝ ուրախ ցնծութեամբ, մանկունք»։ ՆՀՔ մեկնում է «գեղեցիկ կամ խղուրդալի, շարժիլ, խլրտիլ», ԱՐ «շարժիլ, ցատեցիլ»։

ՇԼՅ0Ն «պարարտ ձագ հաւու». միջին հյ. բառ. ունի միայն նորայր, Բառ. ֆր. 593 ա. մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած իբրեւ հիւանդի ապաքինիչ թեթեւութիւնք՝ Տաթև. ձմ. ճիր. «Որ դարձեալ է ի հիւանդութիւնէ բայց դեռ եւ անզօր է, պիտոյ է նմա թեթեւ կերակուր, որպէս գարեջուր եւ շիֆօն. զի ոչ է օգուտ նմա դինի կամ գէր միս»:

ՇեՄՈՒՏ «վաղուն, արագահոս (դետ)». ունի միայն ներսէստովիչ, Բառ. լտ-հյ. 450 ա. անշուշտ - ուտ մասնիկ է:

Շխուկ տե՛ս Շխս:

*ՇԽՐԱՅ «տանջանքի գործիք՝ երկու փայտից կամ տախտակից բաղկացած, որոնց միջև ճղմում էին քրիստոնեաներին». ունի միայն Rivola:

= Արար. شخړه šaxr «ճղած կոճղ» (կամուս, Թրք. Թրգմ. Ա. 911).—ԱՃ.

ՇԿԱՀ «նետի սուր ծայրը» Պիտ. առ Լեհ. որից շկանիւն «աղեղների հանած ձայնը» Բ. մկ. ե. 3. Նիւր. աւետ. 318. շկանկան Պիտ. շկանիւն «նետի ձայն հանելը, նետ նետել, ձեռքով կամ անորոշ ձայնով նշան անել» Նիւս. երգ. Անթիպատր.:

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 300 պրս.

شكا šikā, որ սակայն չունին ԳԴ և Բուրհան. (կայ 𐭪𐭫𐭭 šika կամ šikka «գործիք պատերազմի»):

*ՇԿԱՊԵԼ «վռնտել, դուրս անել, մերժել, վանել». մէկ անգամ ունի խոր. բ. 7. «Վասն ընդդիմութեան իրիք լինելոյ շկապեալ և ի բաց ընկնցեալ զազգն, զայլս ի տեղիս նոցա յարուցին» (այլ ձձ. շաղկապեալ, նշկանեալ, որոնք սխալ գրչութիւններ են և իմաստին անյարմար):

= Ասոր. ܫܕܩܐ šəqaf, որ թէև սովորաբար նշանակում է «հարուածել, բաղխել (verberavit, contudit)», բայց նաև «դուրս հանել, դէն գցել, նետել (detrahit, jactus est)» (Brockelmann, Lex. syr. 386 ա).—ԱՃ.

ՆշՔ դնում է իբր անստոյգ բառ, վերի իմաստը տուաւ Թիրեաքեան, Կարնամակ, ծան. 106, որ և դնում է պրս. Šikaftan, պհլ. škaft «ճեղքել» բառի հետ: Այս իմաստը յարմար չէ մեր բառին (թէև հայերէնի մէջ ճեղքել նշանակում

է նաև «մի խմբակցութիւնից հեռացնել». հմմտ. Գուցէ ճեղքիցէ զնոսա յեղբայրութենէ. Ոսկ. բ. Թեա.—Մատնիչն որոշեալ ճեղքեցաւ ի նմանէ. Ոսկ. յհ. բ. 26). ուստի աւելի լաւ համարեցի դնել ասորոց՝ որ նոյն է նշանակութեամբ:

Շկթիլ տե՛ս Շքթիլ:

ՇԿԻՐԱՀԵԼ «բնակել կամ կործանել կամ շիջուցանել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 246 (տպ. շկիրանեղ):

ՇԿԼՈՐ, որ և շկլօր, շկլաւ «կաղնի ծառի պտուղը՝ նման գետորի» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. §2320: (Այստեղ յիշում է նաև Կամբրկապցու շախլօր բառը, որի նշանակութիւնը մութ է):

ԳԻՌ.—Մկ. շկլօր «կաղնու պտուղը՝ գրետորից մեծ», վն. շկլօր «մի տեսակ շլոր»:

ՇԿՆՋԻԹ «մի տեսակ բոյս կամ բոյսի մի մաս» (արար. մեկնուած է բագր լալ) Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 3377:

Արդեօք պէ՞տք է ուղղել շնկեցիք:

ՇԿՈՒԹ (գրուած ըշկութ) «վատ կամ առ ընդ այն կամ անասուն». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 112. Ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

ՇԿՏԵԼ «մորթել». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 246 և ՓԲ. անստոյգ բառ:

ՇԿՕԹԱԿ (գրուած նաև ըշկօթակ) «աքսորուած» Հին բռ. կայ միայն շկօթակ առնել «հեռու մի տեղ աքսորել» ոճի մէջ՝ Եղիշ. Բ. էջ 37, Ը. էջ 124, 126, 128. Կաղանկտ. (սխալ է «խորասոյզ առնել» Հին բռ.):

= Թերևս պհլ. *šikaftak ձևից. հմմտ. պրս. شڪفتن šikaftan «թիր» և անհասարար առնել: Ըստ այսմ *šikaftak կարող էր նշանակել «խեղանդամ, խեղ» և ակնարկել հին պարսկական մի պատիժ, որով յանցատորների զանազան անդամները կտրելով՝ մի հեռաւոր տեղ էին վարում. հմմտ. Փարսլ. էջ 105 «Պատուհաս կրեսցեն խեղութեամբ և երթեալ յստորեւստան մշակութիւն արասցեն». այս ակնարկելով կարծես զրում է նաև Կաղանկտ. հրտր. էմինի, էջ 38. «Ջոմանս խեղդելով, զոմանս շկօթակս (ս-ով՝ իբր ածական!) առնելով և զոմանս ի ստրկութիւն արկանելով»:—ԱՃ.

ՆԶՐ յն. Զեօմեօ, օմեօ, Թրք. Էօթէ Էթմէֆ, Էթմէյէ սիւամէֆ, լատ. *exoticus* «օտար, տարաշխարհիկ», Տէրմ. *Altarm.* 13 և Մասիս 1882 յունիս 24 համարում է պահլավերէնից փոխառեալ բառ, արմատակից հյ. շուսլ, պրս. *šudan*, զնգ. *šū*, սնս. *čyu* «երթալ, հեռանալ» ձևերին, Հինք. յն. Զեօմեօ «դուրս վտարել»։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 180, Թրեքաքեան, Հայ-Նրան. ուսումն. էջ 68 առանց այս յիշելու՝ դնում է պրս. *šikāft*, որ է *šikāftan* «ձեղքել»։

ԵՂԱՄԷ. անյայտ բառ, որ Բռ. երեմ. էջ 245 դնում է իբր մեկնութիւն շափին բառի։ Նրկուն էլ անծանօթ են։

ԵՂԱՐՇ քարակ շոր՝ որ կանայք իրենց վրայ են առնում» (կրճատմամբ գրուած է շղաշ, շաշ) Վրդն. պտմ. հրտր. Վենետ. էջ 116. Օրբել. որից շղաշառնո «շղարշեայ քոզ» Յուդթ. ժգ. 10. Ես. գ. 23 (գրուած շղաշառնո Ոսկ. հս. 37), «շղարշեայ, բեհեղեայ, բարակ բանուած» Յհ. կթ. արդի գրականում ընդունուած է միայն շղաշ ձևը՝ «տիւլ» նշանակութեամբ։

ՆԶՐ շառ բառից։ Հինք. պրս. շախշըր «վարտիք»։ Մառ. *Тексты X*, էջ 25 շղա(ր)շ=ասոր. *ܫܠܫܐ* *šilāšā* «mustela Scytica, աքիս, մկնհարսուկ»։

ԳԻՌ.—ՁԹ. Տիգ. շուշ քոզ», Մշ. շաշիկ «կանանց գլխի կապ», Տիգ. շղա «կանանց գլխի ծածկոց»։

*ԵՂԹԱՅ, ի հլ. «զնշիլ, զինճիլ» ՍԳր. «փխր. շարք, շարայարութիւն, կարգ» Եփր. Թգ. որից շղթայագործ ՍԳր. շղթայակապ Արծր. շղթայածէ Յհ. իմ. եկեղ. շղթայատող Խոր. շղթայաշար (նոր բառ). շղթայել Մեկն. ղկ. Վրդն. սղ. շրթնաշղթայ Նար. առաք. 429։

=Ասոր. *ܫܠܫܐ* *šēšaltā* «շղթայ», որ գտնուում է նաև միւս սեմական լեզուների մէջ. ինչ. Թալմ. *ששלת* *šōšiltā*, արամ. *ששלת* *šalsaltā*, ն. ասոր. *šišilt'ā*, արաբ. *سلسلا* *silasila* «շղթայ, շարք, ազգատոհմ» (որից ոմկ. սիւսիլէ «գերդաստան»)։ Հին ա-սոր. ձևը պիտի տար հյ. *շիշաղթայ կամ *շի-ղիղթայ, ուստի չէ յարմար։ Մեր ձևը ծագում է գլտ. ասոր. **šišiltā* ձևից, որի ներկայա-

ցուցիչն է ն. ասոր. *šišilt'ā*, և որից կանոնա-տր կերպով (անշեշտ ի-երի անկումով) յա-ռաջանում է *շղթայ>շղթայ։—Հիւրշ. 314։

Müller-SWAW 66, 278 դրաւ արամե-րէն ձևից։ *Lag. Arm. Stud.* § 1703 ա-սոր. *šēšaltā* ձևից։ Մորթման *ZDMG* 26, 543 Բեհռ. *šiluadi*։ Հինք. պրս. շիլ-թէ «հանգոյց՝ կապ գօտույ»։ *Petersson, Ar. u. Arm. Stud.* էջ 28 սանս. *šulba-* «կապ», հյ. շեղ, շաղիլ բառերի հետ՝ հնիս. *šūl-* արմատից. հյ. շղթայ ծա-գում է -այ մասնիկով՝ *շուղթ արմա-տից (հնիս. *šūl-b-to-*)։

ԵՂԼԻ «բոյսի տարածուիլը գետնի վրայ» Վստկ.։

ԵՂՈՒԱՐԱՐՈՅ «յիմար, անխելք»։ հմտ. Ագաթ. § 164. «Իսկ երանելիքն իբրև գիտա-ցին զանմիտ և զշղուարարոյ մարդկանն զյո-ռութիւն»։ շփոթմամբ գրուած է զանազան ձևազերերում՝ շեղաբարոյ, շղաբարոյ, շնա-բարոյ. այսպէս նաև ուրիշ հեղինակների մօտ. ինչպէս՝ շուաբարոյ Մանդ. էջ 161. շղուրաբարոյ Յհ. կթ. շուաղաբարոյ Մանդ. ժէ. բայց ուղիղ է շղուաբարոյ Յհ. կթ. 313։

=Բարդուած է շղու «յիմար» և բարբ, բա-րոյբ բառերից. առաջինը կորած հայերէն բառ է, որ գտնում ենք նաև վրացերէնում. այսպէս՝ Յլուշ շլու «խենթ, յիմար», Յլուշոծ շլուրա «խենթութիւն, յիմարութիւն»։ սա-կայն ո՛վ ումից է առած։

ՆԶՐ վերիվերոյ մեկնում է բառը «շո-ղումարար, քծնող, շնթող, շխտի, ճիւ-վէճի», իսկ շղուրաբարոյ համարում է «վայրենամիտ, վայրագ, լծ. լատ. *silva-*nus, ի յն. իլէօս»։ Այսպէս են նաև ՋԲ և ԱԲ, վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1898, 311 և 1910, 180 (դնելով վրացե-րէնը հայերէնից փոխառեալ), որից յի-տոյ Մառ. *ЗВО* 16, 150, հյ. Թրգմ. Մկրտ. Հայոց, Վրաց... Վրդշպտ. 1911, էջ 88, որ հայերէն բառը փոխառեալ է դնում վրացերէնից, ինչ որ աւելի բա-նաւոր է թոււմ։ Պատահակա՞ն նմանու-թիւն ունի արաբ. *شولا* *šūla* «յիմար կին» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Գ. 261)։

ԵՂՈՒԱԿԱՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ

ունի Բրս. կան. որից և վրք. հց. ձ. ՈՐՆ է պարտ վարդարել հանդերձիւք կամ զգնատուք ոտից, որ շղուականք կոչին»։ ՆՀԲ մեկնում է «կօշիկ զարդարուն, մոյկ պաճուճաղարդ՝ կանացի», ԱԲ «կանանց հագուիւ սգունելուն՝ ծոմակելուն վերաբերեալ բաները», Բառ. Երեմ. 246 (շղոկան ձևով) «փառամուլ կամ աշխարհական», Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 196 կցելով նախորդ շղուաբարոյ բառին՝ կարծում է կանացի բարբերին համեմատական մի կօշիկ։

ՇՄԱԹ «եկեղեցու գմբեթի վրայի պատուհանները»։ Նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մարտիրոս Ղրիմեցու մի տաղի մէջ. «Ունիս բոլորակ ձև խորհրդական, կամարին երկնից յարմար և նրման, լուսածագ շմաթք բուն երկոտասան, Ս. Աստուածածին գեղազարդ խորան» (Անկիւրիոյ համանուն վանքի համար է ասում)։ տե՛ս Կոստանեան, Նոր ժողովածու, Դ. էջ 27։ Այժմ գտնում եմ մի նոր վկայութիւն՝ նոյն Մարտիրոս Ղրիմեցու «յաղագս քաղաքին Ամասիոս տաղի մէջ (հրտր. Նոր ժող. Ա. 40)։ «Յաջմէ յահեկէ շմաթք, որ հեզիկ հողմն գայր ի նա»։

*ՇՄԱԹ «կրծկալ, գոգնոց»։ Նորագիւտ բառ, որ երեք անգամ գտնում եմ գործածուած Քուշ. 53, 75. «Խնձորն ի ծառին ճղին, ի ճղին ներքև տերեւին, Հնցկուն իմ հարին ծծերն ի ծոցին ներքև շմաթին. Քաղեց զիր հոռում լունին, լուկ ելից ի շար շմաթին, շար շմաթն ալ ի վեր քաշեց...»։ Պէտք է հասկանալ անշուշտ կտրծքի փոքր կրծկալ (նման Ախալցխացի հայ կանանց տարազի), որ վեր բարձրացնելով՝ ստիճանները ցոլացել և լոյս են արձակել՝ ըստ Քուշակի։

= Պրս. شَمَاد šāmād «քառակուսի սպիտակ շորի մեծ կտոր, որ իբր սաւան կամ սփոռց են գործածում»։ այս բառը լունի ԳԴ, բայց կենդանի է Թեհրանի արդի պրս. բարբառում, ինչպէս ստուգել եմ տեղի վրայ։— Աճ.

Չօպանեան, հրտր. Քուշ. էջ 133 հանում է արաբ. շիմաթ ձևից, Հացունի, Պատմ. տարազի 289 մեկնում է «շապիկ»

և դնում է արաբ. շէմէն «հիւսել» արմատից։

ԳԻՌ.— Մշ. շամատա «արծաթէ կրծկալ կանանց»։ սրա նուագականն է շմաղիկ «գոգնոց», որ կենդանի է խութեցոց դաւառականում, նոյն բառն է դարձեալ շար ու շամաթ (իբր ածական), որ գտնում եմ ժողովրդական մի երգի մէջ. «Ճէվայիբէ բարձ ունիս, շար ու շամաթ շոր ունիս» (Հնութիւնք Ակնայ, էջ 412. նոյն երգը Արև. մամուլ, 1883, էջ 376 գրուած է շար ու քնար)։

ՇՄԱԼ «հեալ, շունչը կտրուիւ» մէկ անգամ ունի Ոսկ. ա. տիմ. 112՝ Անդ խօղ (=խուխ), անդ աւր, անդ շմալ, անդ հեծել, անդ փսխել և զգայուել։ Նոյնը նաև Մանդ. էջ 127, որ գինու տուած վնասների մասին խօսելով՝ ասում է թէ «զսիրտն տաղտկացուցանեն և նեղեն նողկալովն և շմալովն և որովայնին փքալովն»։ Շատ աւելի ուշ՝ էՖիմ. 227 ունի «շմայ, հեալ, թոքայ»։—Հին բռ. = Բառ. երեմ. 247 մեկնում է «հեալ», բայց ՆՀԲ (որից նաև ՋԲ և ԱԲ) աւելի յարմար է գտնում «խառնիլ սրտի կամ ործալ, զգայուիլ առ ճմլէլոյ սրտի յառաւելութենէ կերակրոց և ըմպելիաց»։ զու. շմալ «հիւանդ մանուկի քնած միջոցին մշ մշ շունչ քաշելը» (Վն.) հաստատում է Հին բռ.-ի մեկնութիւնը։

ՇՄԱՐՈՑ «տոպրակ, պարկ» Ոսկ. մ. բ. 8 (յառկապէս այն տոպրակը, որ ըմբիշները աւազով լցնելով՝ ուժի փորձեր էին անում. ըստ Նորայր, Բառ. Ֆրանս. 629 p haltère)։

Շմկիլ տես Մմկիլ։ Այստեղ մէջ բերուած վկայութիւնը (Խոր. բնութ. 258) գտնում ենք նաև Գիրք թղ. 24՝ հետեւեալ ձևով. «Մաղու արծանի են բանքն. զպատուականն, ոչ զանգիտես, ըստ նոցա շմկեալ և խառնափնդոբալ վարկի՝ յանձն առնուլ»։ (տես իմ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 251, ուր համեմատութեան է գրում նաև յաջորդ շմշկել բառը)։

ՇՄՇԿԵԼ «լմշտել, ճմլել, կոխան ոտից առնել»։ ունի միայն ՓԲ. սրա կրատրական շմշկուել ձևն ունի Բառ. երեմ. էջ 322՝ հետեւեալ ձևով. «Փատաւել՝ շմշկուել կամ շփոթել»։ ըստ այսմ շմշկուել նշանակում է «շփոթել»։ Նորայր, Բառ. Ֆր. 1244 բ շմշկել «գոր-

ծել ինչ խառնամառն կամ աղտեղի օրինակաւ, շաղախել, tripoter»:

ՇՄՈՇ. անյայտ բառ՝ որ ունի Բառ. երեմ. էջ 242 շաղաշին բառը բացատրելու համար, որ սակայն նոյնպէս անծանօթ է:

ՇՄՈՐԻԼ ճոտիլ, նեխիլ, փտիլ»։ նորագիտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 288 և 382. Ջորեքօրեայն՝ զեղեղան ի գերեզմանի, զհոտեալն և զմորեալն յարոյց. Մեռելոց որք որոշին և զմորեալ ապականին, յորժամ զնին ի տապանին:

= Նոյն է վրաց. ՅՅԵՐՈ շմորի ճթթուիլ, նեխիլ, որից ՅՅԵՐՈՅԵՆ շմորիանի ճթթուած, նեխած», յՅՅԵՐՈՅԵՆ զաշմորեալ ճեխիլ, փրտիլ, մգիլ», լայն յայտնի չէ թէ ո՞վ ումից է փոխ առել:—ԱՃ.

ՇՄՈՐՏԱԿ օճառախոտ, ցմախ, թրք. շո-ղան, չէօյէն օթի, լտ. struthium, ֆրանս. saponaire» Շահրիմ. որից առնելով ունին Նորայր, Բա. ֆրանս., ՀԱ 1924; 72 և ՀՐուս. § 2325:

= Անշուշտ կազմուած է տակ ժարմատ, խոտ» բառով, բայց յայտնի չէ թէ ո՞ր ձևի հետ պէտք է կցել շմոր:

ՇՆԱՊԻ «կորիւն», ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 247:

ՇՆԹԵԼ ճթնիլ, շողորթիլ» Վրք. հց. անշուշտ պէտք է հասկանալ խօսքերով շողորթիլ և ո՛չ թէ զանազան ձևերով թծնիլ, քսուիլ. հմմտ. շնթիւքանք, ինչպէս և՝

ԳԻՌ.—Շնթել ԹԵԿ. սլանդիմանել, սաստել, շախել»:

ՆՂԲ ճիբրու շնտել»։ Հիւնք. հանում է շնջել բայից: Petersson LUÅ 1915, 7 (առ Pokorny 1, 471) հնի. kuenqu- «գեղեցիկ, սիրուն, զարդարուն» արմատից. հմմտ. լիթ. švānkus «կոկիկ, նուրբ», յն. քոմֆօճ ճմաքուր, զարդարուն»։ Pokorny յիշում է, բայց թէ՛ ձևով և թէ՛ նշանակութեամբ կասկածելի է գտնում: ՇՆԹՆԻ «անպիտան ուղուն», ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 186. նոյնը ունի ԳԲ, բայց գրում է շնթիլ:

—ՇՆԹՓՆԹԱՆԲ «բարբանջանք, ցնդաբանութիւն». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ

գտնում եմ գործածուած Կնիք հաւ. 295. Ցեղանջին ի գաղտնի՝ ի ծածուկ բերիլով յինքեանս զշնթինթանս. (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 100):

= Կրկնուած է շնթ- արմատից, որ իր պարզ ձևով երևում է շնթել «շողորթիլ» բառի մէջ:—ԱՃ.

ՇՆԿԿԻԼ ճիբար փաթաթուիլ, իրար խառնուիլ (բոյսերի)» Վստկ. 63, 171. (առաջին վկայութեան մէջ մէկ ձեռ. ունի շանկիլիլ, ինչպէս ընդունած է և ՆՂԲ. բայց գաւառական ձևերը ցոյց են տալիս, որ առաջինն է ուղիղ. երկրորդ վկայութիւնը առանց տարբերութեան է):

ՆՂԲ հանում է շուն բառից:

ԳԻՌ.—Խրք. շնգրիսգիլ «գրկել, փաթաթուիլ», Սեր. շնգրիսգիլ «կառչիլ, ինչմիշ ըլլալ, փուշը շորերին կամ մատին խրուիլ»:

ՇՆԿՃԵԼ ճծտել կամ ճեռճեռել կամ երեւել. այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 247:

*ՇՆՀԱՐՄԻ, որ և շէնհարմի «դաղձ կամ օշախ» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2339:

= Արաբ. شح ارمني ših armanī «հայկական եղանակով», Հայաստանից դուրս եկած մի տեսակ santonine», որ ուրիշ Բժշկարաններում գրուած է շէնհարմի, շէնհարմի, որից սխալ գրութեամբ յառաջացել է շէնհարմի:

Այսպէս մեկնեց Նորայր ՀԱ 1923, 501:

ՇՆՈՐԵԱԿ ճմի տեսակ բոյս. լտ. serapios» Գաղիան. առ ԼԵԿ. ունի միայն Հայբուսակ. § 2340:

*ՇՆՈՐԶ, ի-տ հլ. (եղակին նաև ի հլ.) ճճի բաշխուած պարզե. 2. վայելչութիւն, գեղեցկութիւն. 3. հաճութիւն, գոհունակութիւն» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. Թգ. և Ծն. Կոչ. Ագաթ. որից շնորհել ՍԳր. շնորհապարզ Ագաթ. շնորհալից ՍԵրբեր. Ագաթ. շնորհակալ ՍԳր. ՍԵրբեր. շնորհակորոյս Եփր. Թգ. 399. շնորհապատում Կորիւն. շնորհատր Սիր. Ժը. 17. Ոսկ. Եփես. շնորհուկ Եղեկ. Ժը. 24. Ոսկ. յհ. ա. 31, 32. ապաշնորհ Ղկ. զ. 35. Ոսկ. մ. ա. 1, 10. ա. տիմ. հո. Կոչ. աւշնորհ ՍԳր. Ագաթ. Բուզ. յոգնաշնորհ Ոսկ. Եփես. հոգնաշնորհ Փարպ. մարգարէաշնորհ Զհ. իմ. երև. բազմաշնորհ Պիտ. երանաշնորհ Գնձ. եօթնաշնորհ Արշ. նոր բառեր են շնորհագեղ, շնորհակալակեմ,

վերջից Բառ. երեմ. էջ 245 դնում է շշուկ մանու «խոց մահու կամ ուռուց». գրեթե նոյնպիսի նշանակութիւն ունի նաև շշուկ Ոսկ. ա. տիմ. 114 «Որպիսի՞ ինչ գայռ և շշուկ զլերդին և զփայծղամբն և կամ զաղբոյն գայռանոցօքն»:

ՇՇՈՒՆՁ «փայտոց, տկար ձայն» Իմ. ա. 11. որից ընդել ՍԳր. (գրուած է ընդելել՝ կրկնադիր Ազաթ. Յուշարձան, էջ 86 ա), ընդելին Իմ. ա. 10. Եղիշ. ընդումն Մաքս. և-կեղ. անընդել ՍԳր. Եզն. գաղաճաշշունը Մծր. = Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ կրկնութեամբ և ն, չ ածանցիչներով. հմմտ. շշուկ և դղելել, խխելել կամ խխելել:—Աճ.

ՆՃԲ խերք մրմուռան ընդ ունչս շշը մըշ հնչմամբք, կամ ընդ ունկն այլոց հծծելով:—Հինք. ընդ բառից: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 204 բ. նոյնը յետոյ Lidén, Յուշարձան 385 ծան.:

ՇՈԳ (յետնաբար ո հլ.) «տաքութիւն, տօթ» Լմբ. առակ. և Բենեդ. Վանակ. յոր. շոգի, գոլորշի» Պիտառ. «տաք» էֆիմ. 110. որից շոգի «գոլորշի». Եւ. պտմ. Եզն. շոունչ» Եզն. Ազաթ. «լոյսի ճառագայթ» Եփր. համար. Երզն. մտթ. «գիտութեան նշույլ» Եփր. ա. կոր. 75. շոգանալ «շոգիանալ» Նիւ. բն. շոգալիք կամ շոգլիք «գոլորշի» Երզն. մտթ. էջ 570. (որ և շոգլի Երզն. երկն. գ. շոֆլ Վրդ. առ. 115. շոֆիլ «vapor» Cl. Galano, Gr. et log. inst. Romae 1645, էջ 21 ա, շոգուլի «գոլորշի» Վրզն. ծն. ֆիլ. լին. 289. «հառաշանք» Նիւ. կազմ.), շոգեալ «տաքացած» Յայսմ. յնվ. 11 (չունի ԱԲ), շոգիամէջ Նար. շոգեակ Վրզն. սղ. շոգեմեսակ Նիւ. բն.—Նոր բառեր են շոգեկառֆ, շոգեհաւ, շոգեհաւակ, շոգեշարժ, շոգեմեհեհայ, շոգեմակոյլ, շոգեկաթայ, շոգելից, լիաշոգի:—Շոգ և շոգի բառերի նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ. գոլ և գոլորշի:

ՆՃԲ շոգ՝ ուկ. ձևն շոգի և շոյ բառերի, իսկ շոգի՝ հանում է ոգի բառից, լծ. սիֆ, յն. փաշի: Հինք. ոգի բառից: Pedersen, Հայ. գր. լեզ. էջ 102 շնչել և հոգի բառերի հեմ. Lidén, Յուշարձան 385 հոգի բառից դնում է շոգի, ինչպէս հունչ բառից շունչ: Գաբրիէլեան ՀԱ 1909, 222

շոյ բառի հետ: Karst, Յուշարձան 415 ճապոն. tsuge «նիւշնում», 416 ոգի բառից, 429 թթր. kuy, kov, kog, guy «այլրիլ, վառիլ, ցոլալ», 430 թթր. qog «փշել, շնչել»:

ԳԻՌ.—ԱԼԶ. ՄԶ. շոգ՝, Ջղ. շոֆ, Ախց. Երկ. Կր. Շմ. շոֆ, Տփ. շոֆ, Մկ. շոֆ, Հմշ. շեօֆ, Սլմ. շեօֆ՝ շոգ, տաք.—Սեր. շոֆի, ԱԼԶ. ՄԶ. շոգիլք «գոլորշի».—Նոր բառեր են շոգեհալ, շոգեալ, շոգիլ, շոգում, շոգանալ լինել:

ՓՈՒՆ.—Քրդ. شوق šoq «տաք» (Justi, Dict. Kurde, էջ 264 բառս կցում է արար. شوق šavq բառին, որ ըստ Կամուս, թրք. թրքմ. Բ. 938 նշանակում է «ցոլք, փայլ» և չունի «տաքութիւն» նշանակութիւնը):

ՇՈԳՄՈԳ (յետնաբար ի-ա հլ.) «բանասարկու, քսու, բամբասող» Հո. ա. 30. Յուդ. 12, 16. Բուզ. որից շոգմոգել «շոգողորթիլ» Յհ. կթ. Պիտառ. շոգմոգութիւն Յճխ. Բրս. ճգն. Ասող.:

=Կրկնուած է *շոգ պարզական արմատից. որ այլուտ ածանթ է:—Աճ.

ՆՃԲ խերք շոգալ բերանոյ իրոյ մոգիլ լսելեաց կամ ի կրկնութենէ շոգ կամ մոգ բառից: Վերի ձևով Աճառ. ՀԱ 1899, 207 ա. Գաղանճեան, Արեւել. մամ. 1902, 77 շոգ բառից՝ մ մասնիկով և կրկնութեամբ: Petersson, Ar. u. Arm. Stud. էջ 125 շոգի «գոլորշի» և հոգի բառերից՝ մ յաւելուածով:

ՇՈՀԱՆԱԼ «ճեմել, ման գալ» Մագ. գամագտ. և այլ թղթեր. (Հին բռ.=Բռ. երեմ. 247 մեկնում են շոնել «վնասել», շոնալ «ճոխանալ», շոնեցալ «յաղթեալ». ըստ Ռոշք. շոնալ «ճոխանալ». նոյն է նաև շոնել «յաղթել» ՓԲ. բայց այս բոլորը սխալ է և ուղիղ է միայն ճեմել, պտտիլ» նշանակութիւնը, ըստ Նորայր, Բանաս. 1900, 135). աւելացնենք նաև «վրան դիմել, յարձակիլ», ինչպէս ունի Մագ. թղ. 67. «Շուայտական շիդարացն շարս շամանդաղեալ շոհանան ի վերայ մերս»:

ՇՈՂ (յետնաբար ի, ո հլ.) «արևի ճառագայթ, նշույլ, ցոլք» Բ. մկ. ա. 22. Եւ. լր. 8. Ազաթ. Եզն. «լուսատու, փայլուն» Ոսկ. երբ.

Վեցօր. 115. «տաք» Վստկ. 17. Սմբ. պտմ. 70. Տաթև. հարց. 211, որից շողալ «փայլիլ, ցոլալ» նաև. գ. 3. Յոր. թ. 23. Ոսկ. ես. Եփր. թգ. Ագաթ. Սեբեր. «լույսի մէջ երևիլ» Եզն. Սեբեր. Վեցօր. էջ 161, 179 (ՀԱ 1913, 135), «երևիլ» Ոսկ. փիլիպ. 412, Եփես. 868. շողանալ «սաստիկ տաքանալ» Մանդ. Յայսմ. շողացուցանել Ագաթ. Ես. պտմ. Բուզ. Սեբեր. Ոսկ. ես. շողաւոր Կորին. շողայից «տաք» Արր. Կրետ. 66. շողսիւր «տաքարին», Կրքոտ, զայրացած» (շունի ԱԲ) Անսիզք 35. շողհաց «մատաղի յատուկ մի տեսակ հաց» Սմբ. դատ. 60. շողկտացուցանել «հայիլին արևի դէմ ցոլացնել» Վստկ. 73. շողբեցուցանել «մի քիչ տաքացնել» Վստկ. 215. Կրկնութեամբ՝ շողշողիլ «փայլիլ» Նար. խշ. շողշողենի «փայլուն» Նար. տաղ. նոր բառեր են՝ լուսաշող, ամպշող, շողշողուն են։ Այստեղ են պատկանում նաև ճշող, ճշոյլ ձևերը, որոնց վրայ տե՛ս առանձին։

Այլազովսքի, Յդ. հնչման 16 տճկ. շէօլէ «շող» (իմա՝ արար. اطلع su'la «բոց, նշոյլ») Canini, Et. étym. 182 սանս. Ըս՛ «փայլիլ» Տէրվ. Մասիս. 1881 մայիս 5 ցոլանալ բառի հետ յն. σχέλλω, լտ. calere, calor, նոյն, նախալ. 115 կասկածով սանս. Ըսր, զնդ. xvarəta «փայլ», գերմ. Schwuel «գոլ» ձևերի հետ՝ հնիս. svar «վառիլ, այրիլ» արմատից։ Հինք. լտ. sol «արեգակ» բառից։ Bugge IF 1, 441 սանս. scandra. յետնաբար čandrá «փայլուն, լուսին» և հյ. շանք ձևերի հետ։ Patrubby IF 14, 55 հնիս. kelē արմատից՝ լտ. calere, լիթ. šilaū «տաքանալ», հգերմ. lāo. Գաբրիէլեան, ՀԱ 1909, 222 նոյն ընդ ռգ։ Karst, Յուշարձան 427. օսմ. yel-də-rəm «փայլակ», yel-tramaq «կայծակել», ուզգուր. yola «շահ, լոյս», շաղաթ. žili, žili «տաք» բառերի հետ։ Petersson LUÅ 1915, 3 և 1916, 47, Ar. u. Arm. Stud. 94, որից և Pokorný 1, 368 հնիս. k'eu- «փայլիլ, պայծառ» արմատի տակ. հմմտ. հյ. շոլ, շա լք, սանս. Ըսա՛ «վաղը», զնդ. sūram «առաւօտը կանուխ», սանս. Ըոդա- «կարմիր» և այլն։

ԳիՌ.—Ալշ. Մշ. Վն. շող, Մրդ. ննիս. շող, Ախց. երև. Կր. շոխ, Ջդ. շոխ, Դրբ. շոխ, Ազլ. շուղ, շուխ, Տփ. շուխ, Սլմ. շէօ՛ղ, Մկ. շուղ «շողք, ցոլք, փայլ».—ՀՃ. շող «տաք», Խրբ. շող «տաքութիւն», շողալ «փայլիլ», Ջթ. Սվեդ. շիւղ և Ասլ. շէօ՛ղ «տաք». այս իմաստի համար հենրից լաւագոյն վկայութիւնն ունի Վկ. արև. էջ 59. Ո՛շ ձմեռն շնշել շող ամպովք։ Նոր բառեր են՝ շողաբախ, շողալոյս, շողան, շողերես, շողհար, շողմտիլ, շողնալ, շողշաւ, շողշողահար, շողշողաւիլ, շողշողոց, շողալող, շողուն, շողաուն, շողվղալ, շողվղաւճֆ. (խսկ Տփ. շովղ, Պլ. շաֆիս «ցոլք» գործ լուսին այստեղ և փոխառնալ են արար. شوق šavq «ցոլք» բառից)։

—ՇՈՂ «խոնաւութիւն, թացութիւն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած է շողիք «լորձոնք, վազած թուք» Ոսկ. հոռվմ. 92, 93, 163 (ուղ. շողիք, հյց. շողիս ձևերով). պարզ արմատը պահում են Կովկասեան ձևերը և շոլ «ցօղ, շաղ» Հմշ՝ =նոյն է շաղ «ցօղ» արմատի հետ, որի ձայնդարձն է։

ՆՀԲ լծ. հյ. տողիք, յն. լտ. թրք. սաւլի՛վա, սալեա։ Սագրդեան, ՀԱ 1909, 334 հյ. տողիք, շաղ, շաղալ, Թրք. sel «հեղեղ», sayanaq «տարափ», սումեր. sêg «անձրև», sük «աղբիւր», suk «ճահիճ» են։ Karst, Յուշարձ. 407 սումեր. šua «թացութիւն, թուք»։ Պատահական նմանութիւն ունին արևել. թրք. شىلى şilgey կամ شولاگای şulagay «թուք, շողիք»։ Lidén տես շաղել։

ԳիՌ.—ՀՃ. Պլ. Ռ. Սեբ. շողիք, Կր. շողիւք, Ակն. շողուք, Ջթ. շուղիք, ննիս. շողունք, Դրբ. շա՛ղէնք՝, Սվեդ. շուղէնք, Ատն. շօրիգ «լորձոնք»։ Նոր բառեր են շողոտ «լորձոնքոտ», շողուկ «լորձոնքոտ և առանց պատեանի մի տեսակ խղունջ».—Դրբ. շա՛ղէնք՝ պատկանում է շաղ ձևին։

ՓՈԽ.—Լազ. šol «թրշիլ», do-vo-šoli «թրշիլից», vo-šol-aminon «պիտի թրշիմ», šolapa «թրշիլը», šoleri «թաց, խոնաւ» (Աճառ. Արրտ. 1910, 179), Թրք. գու. Կր. šovort «շողիք» (Թիւր. 1898, 627)։

ՇՈՂԱՆ «մի տեսակ հիւանդութիւն»։ ունի միայն քաշունի, հտ. Գ. 186. որից և ԳԲ.— Արդեօք պէտք է հասկանալ շող-ախտ զչերմ-ախտա՞?

[ՇՈՂԱԿԵԱԼ «հոշակեալ»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 247, որի հետ նոյն է շուշա-կան «հոշակեալ», էջ 248: Բառիս միայն այս երկու ձևով գործածութիւնը ստիպում է կար-ծել՝ որ պէտք է միացնել Ոսկերեքանի շոշո-կել, շոշական առնել բառերի հետ, իբր վրի-պակ:]

ՇՈՂԱՆ «մի տեսակ հղէդ» ԲԺԶ. ունի մի-այն ՀԲու. § 2346:

Շողգամ տե՛ս Շաղգամ:

Շողիք տե՛ս Շող:

ՇՈՂՆԱԳՈՅՆ կամ ՇԱՂՆԱԳՈՅՆ «սիրո-ղագոյն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 243 և 247. երկուսից մէկը վրիպակ է:

ՇՈՂՈՄ, Ի-ա հլ. «շողորորթ, քծնող» Պտմ. ըստ Լեհ. «շողորորթութիւն» Ոսկ. հոռվմ. 415 (ձ. յիշելովս). Վրբ. հց. Բ. 292. որից շողո-մել «շողորորթել, քծնել» նոնն. 45. Նեղոս 646. շողոմարաւ Խոր. 34. կթ. շողոմութիւն 34. կթ. Ագապ. 169. սրանք գրում են նաև շղոմ-, շղում-, շղոմ- ձևերով:

Տէրվ. Altarm. 72 կցելով շողոմորք բառի հետ, արմատը դնում է ղոմ, ղոմ՝ ծագած պարզական րա արմատից. հմմտ. սանս. րա «սէր», լն. έραμαι «սիրեմ», έρος «սէր», զնդ. ram «հանգիլ, ուրա-խանալ», սանս. rāma «ուրախութիւն, հաճոյք», լիթ. rimti «հանգիլ»:

ՇՈՂՈՅԵԼ «հարծել»։ ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 247. երկուսն էլ անծանօթ են իմաստով:

ՇՈՂՈՔՈՐԹ «կեղծատըր, քծնող»։ մէկ ան-գամ միայն գործածուած է Ոսկերեքան գրականութեան մէջ՝ շողոմորք առնել ումեմ ոճով (Ոսկ. սղ. ՀԱ 1917, 27). աւելի յա-ճախական է յետոյ, ինչ. Պիտառ. Նար. Կլի-մաք. (գրուած է շողաւորք Սասն. էջ 55). որից շողոմորթել՝ Յճխ. Դիոն. ածայ. Երզն. մտթ. շողոմորթանք Ճառքնտ. շողոմորթու-թիւն Ասող. Գր. հր. արդի գրականում ոմանք գրում են շողոմորդ, իբր թէ կազմուած -որդ մասնիկով՝ շողոմ արմատից:

ՆՀԲ շողոմ ողոմիլ: Տէրվ. Altarm. 72

(տե՛ս նաև շողոմ), Նախալ. 63, Երկրա-գունտ 1883, 170 արմատը շողոմ, որ կազմած է շ մասնիկով ողոմ բառից: Հիւնք. շաղակրատ բառից: Մառ տե՛ս ողոմ բառի տակ:

ԴԻՌ.—Ունինք Երև. շողոմֆոր, Դրբ. շու-ղոմֆուր (<շողոմֆուր) «քաղցր լեզուով իրեն սիրելի ընծայող», որի առաջին մասը թէև թւում է շողոմ բառից, բայց ընդհանուրը շո-ղոմֆուր ձևից է:

Ծոճ տե՛ս Սոճի:

ՇՈՃ «նուազ կամ նուադարան» Հին բռ. (իբր հոմանիշ է դնում՝ «նուադք, տաղք, գե-ղապարք, շոճք, նուադարան»):

Դիտելի է որ պրս. سرو sarv նշ. «նո-ճի» և սրանից sarv-i sahī, sarvistān, sarv-i sitāh զանազան երաժշտական եղանակների անուններ են:

ՇՈՃՄՏՈՒԹԻՒՆ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Գր. Մարաղեցի, Ձեռ. էջմ. № 20, էջ 130. «Մեղայ անմիտ շոճմը-տութեամբ»։ թերևս նշանակում է «անմիտ, դատարկ, ունայն մտածմունք»:

Այսպէս ունի Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 520 ր:

*ՇՈՄԻՆ կամ ՇՈՒՄԻՆ «ծմել, սպանախ» ԲԺԶ. Մխ. ԲԺԶ. 147 (տպուած զօմին):

= Պրս. شومين šōmīn «սպանախ»։— Հիւբշ. 273:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ, յետոյ Հիւնք.:

ԴԻՌ.—Ջղ. շօմէն (նոր փոխառութիւն պարսկերէնից).—Նո՞յն է նաև Դրբ. շումի «մի տեսակ բոյս»:

ՇՈՅՏ (Ի հլ. ըստ ՆՀԲ, բայց առանց վկա-յութեան) «փութկոտ, ճարպիկ, յաշողակ, ա-րագաշարժ» Առակ. իր. 29. Վեցօր. էջ 85. Ոսկ. կող. «շուտով, շուտ մը» Սիր. ժգ. 11. Վրբ. հց. որից շուտաբան Կոչ. 421. շուտա-գոյն Կոչ. 215. շուտախօս Սիր. դ. 34. շու-տութիւն Փարպ. Լն: Արմատը ոմկ. գրում է նաև շուտ, որ հիմայ ընդունուած է գրական լեզուի մէջ՝ «արագ» նշանակութեամբ. որից շուտասելով (նոր բառ):

ԳԴ պրս. زود zūd «շուտ, արագ»։ (նմանութիւնը պատահական է, որովհե-տև բառիս պհլ. ձևը՝ ԼԵԼՏ zūt՝ պիտի

տար հյ. *qum), Böttich. ZDMG 1850. 359 սանս. jūta և պրս. zūd: Lag. Ges. Abhd. 66 զնդ. šūta «եկած, քշուած»: Տէրվ. Նախալ. 112 կասկածով շու, շուել բառի հետ Karolides տես շիբ: Հինբ. պրս. šīd «արեղակ» բառից:

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Մկ. Զդ. շուտ, Ալշ. Երև. Մշ. Ննխ. Ռ. շուղ, Մրդ. շուիտ, շուէտ, Վն. շուտ, Ազլ. Շմ. շիտ, Սլմ. շուէտ, Սվեդ. ուշէդ: Որովհետեւ բառս երկու տարբեր նշանակութիւն ունի («կանուխ» և «արագ»), որոնք շատ անգամ իրար հետ շփոթուում են, Ղրբ. զանազանութիւն դնելով գործածում է շիտ «կանուխ» և շի'ւշիտ (<շուտ-շուտ) «արագ, յաճախ»: Նոր բառեր են շուտահաս, շուտահասուկ, շուտկեկ, շուտմաշ, շուտուց կամ շուտուց:

Շոնիճ տե՛ս Սոնիճ:

Շոշական տե՛ս Շոշոկել:

Շոշիլ տե՛ս Շոշիլ:

ՇՈՇՈՒԿԵԼ «գեղեցիկ երեւալու համար ձեւեր անել, ալիւկիլ, նազկուտիլ» Ոսկ. ա. տիմ. էջ 68. Նոյն է նաեւ շոշոկանս առնել (ձեռ. շոշականս) հոմանիշը՝ Փիլ. իմաստ. էջ 81 (յն. ẽγχαλλωπιζομαι):

=Կրկնուած է *շոկ պարզական արմատից, որ ալուր չէ գործածուած:

Շ. Ա. Վարդանեան շու 1912, 635 մեկնում է վերի ձեռվ. սրան է միացնում նաեւ Ակն. շոզզգալ, որ ըստ իս համաձայն չէ թէ՛ գ ձայնի պատճառաւ և թէ նշանակութեան կողմից («առատորէն վայելել, հարստութեան մէջ լողալ»):

ՇՈՇՈՐԹ «հիւանդութիւնը անցնելուց յետոյ՝ մարդու վրայ մնացած հետքը», իբր մհյ. բառ ունի նորայր, Բառ. ֆրանս. 669 ա: Կենդանի է զանազան զաւառականներում, ինչպէս Խրբ. շոշորդ՝ (նոյնպէս նաեւ Արբ. Երև. Ննխ.), Մշ. շոշորդ՝, որ և նշանակում է «խենթուկ, յիմար, փախուկ» (այս իմաստով ունին Խրբ. Պլ. Վն.):

ՇՈՊ կամ ՇՈՐՊ «բոյսերի արեահարութիւնը» Վստկ. 74:

ԳԻՌ.—Մկ. շօբ «տիֆ և նման վարակիչ հիւանդութիւն», շփած «արեահար», Ալշ. Մշ. շօբա «typhus»:

ՇՈՊԵԼ «յափշտակել, կորզել, խլել» Կա-

նոնք սահ. 125. Փիլ. քհ. 191. Պիտ. 35. կթ. 315. գրուած է նաեւ շուպել Երզն. մտթ. (այսպէս ըստ ՆՂԲ, բայց տպ. շուպել՝ էջ 116 և 448). Կրկնութեամբ շուպշուպել Կանոն, էջ 50 (այսպէս ըստ ՆՂԲ. իսկ ըստ տպ. շուպել, որին տրուած իմաստն էլ անյարմար է թրւում տեղին). ո սաստկականով շուպել Բռ. Երև. էջ 247 և ՀՀԲ:

Տէրվ. Նախալ. 111 յն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben և հյ. շօշափել ձեւերի հետ՝ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից: Karst, Յուշարձան, էջ 407 սումեր. šub «առնել», 426 օսմ. soymaq «քերթել, պլոկել, կողոպտել», soyan «սոխ», շաղաթ. soy-gan «թալան, դողութիւն»:

ՇՈՐ (յետնաբար ի, ո հյ.) «հագուստ» Տաթև. ձմ. ձդ. Յայսմ. յնվ. 2. Առաք. պտմ. 456. Մխ. ապար. Մին. համդ. 56. Սիմ. ապար. 160. որից կեղտաշոր «քուրջ, կեղտոտ շոր» (նորագիւտ բառ) Յայսմ. ապր. 16, շորեքափիլ «հագուստները վրայից ընկնիլ» Ոսկիփ. Վրդն. առ. 60. շորեղէն Ես. պտմ. 42. ոտաց շոր կամ ոտնաշոր «կանացի վարտիք» Զբր. սարկ. Բ. 82, 88:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. Զդ. Վն. շոր, Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Պլ. Ռ. շօր, Շմ. շօր, Կոր. Հմշ. Ղրբ. Սեբ. շէօր, Ասլ. շէօ'ր, Ազլ. Տփ. շուր, Մկ. Տիգ. շուր, Սլմ. շուէր, Մրդ. շուէր. սըրանք նշանակում են «1. լաթ, կտոր. 2. հագուստ, զգեստ. 3. շորի կտոր, քուրջ, հին շոր».—Պլ. միայն «մանկիկի առականքը պատող շորերը».—Նոր բառեր են շորաբալու, շորակտոր, շորահան, անշորահան, շորահին, շորահոտ, շորաձեւակ, շորձեկ, շորացու, շորաուրիկ, շորահանելուկ, շորեքափ, շորապան, շորատուն, ոտաշոր, տակաշոր.— շորեղէն հաւաքական բառ է և նշանակում է «շորերն ընդհանրապէս» (հմմտ. ֆաբեղէն, ածաքեղէն, պղնձեղէն, երկաքեղէն, փայտեղէն), մինչդեռ շորեղէն Մ. Մաշտ. էջ 216 ր նշանակում է «շորից շինուած»:

ՇՈՐԹ «գոյն». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են յոգնաշորք «բազմագոյն» Վահր. ոտ. յիշ. դեղնաշորք «դեղնագոյն, դեղնորակ» ՀՀԲ. կարմրաշորք

«կարմրորակ» ՀՀԲ. էֆիմ. 183. պաղշորք «գոգոյն» ՆՀԲ (իբր հմկ.), կապուտշորք էֆիմ. 182. նսեմաշորք էֆիմ. 177. մրնաշորք էֆիմ. 296:

ՆՀԲ լծ. թրք. ջուտուր օրէն, օրինակ» (իմա՛ արաբ. شروط šurūṭ «պայմաններ», եզակին طر ش šarṭ «պայման»):

ՇՈՐԹԵԼ «յափշտակել, խլիլ, կորզել» Կոշ. էջ 197. Վրք. և վկ. Ա. 150 (ոսկեղարհան), Բ. 497. Նխ. ա. և բ. մկ. փխբ. խելամուտ լինել, մի բանից իմաստ հանել» Մագ. դամագու. Ժա (ըստ Մէնէվիշեան ՆԱ 1911. 546), որից շորթումն «մագերը փետելը» Մագ. թղ. 121. անշորքելի Մագ. թղ. 137. Սարգ. ա. պետ. ա. էջ 237 (բ. տպ. 188), բ. էջ 255 (բ. տպ. 202). զրամաշորք (նոր բառ): Հիւնք. յորդել բայից:

ԳԻՌ.—Սեբ. շօրթէլ «խլիլ, յափշտակել». նոյն իմաստով ունինք նաև շորփել Բլ. Խն. Մշ. Նբ. որ հնչում է (անշուշտ սաստկութիւն տալու համար) շորփել (Մշ. շօռպել):

ՇՈՐԻԿ. մէկ անգամ գործածում է Բուզ. դ. 20. «Այն բանքն յունկն զօրավարին Պարսից հասանէին ի բերանոյ շորիկն շոգմոզն տիրանենգն Փխակայ». բուն նշանակութիւնը անստոյգ է. մօտաւորապէս միայն երևում է որ անարգական ածական է:

ՆՀԲ Եպրս. շուրիալէ, շուրիգէ, ալսինքն խելաշուրջ և թափառական»: Աճառ. Արրտ. 1910, 180 համարելով «խառնակիլ, խռովարար կամ խենթ», ուզում է դնել պհլ. *šōrīk ձևից, իբր պրս. شور šōr «շփոթութիւն, խռովութիւն. 2. ձախող», šōrmōr «անարգ, չնչին, նուաստ. 2. կազ և կռիւ», šōrbaxt «վատաբախտ, դժբախտ», šōrīdan «պղտորել. 2. խենթենալ, խելացնոր լինել», šōrīda «խելացնոր. 2. խառնակ»:

ՇՈՐՈՄ. անստոյգ բառ, որ առանձին չէ գործածուած. կայ միայն շորամաձև բարդի մէջ, որ մէկ անգամ գործածում է Կղնկտ. հրտր. էմ. 126. «Ընդ նմին և զըմպոցս եղջիւրեղէնս և զշորմաձևս փայտեղէնս մեծամեծս, որով զարգանակն լափէին» (հրտր. Շահն. Ա. 272 դնում է շերեփաձև, որ գուցէ յարմարեալ սրբազրութիւն է. Ալիշան, Հա-

յապատում, էջ 223 բ մեկնում է սերկայն վրզով աման շրոյ, որ խոխոջէ կամ կարկալէ անոր մէջ» (երկի բնաձայն է համարում):

Մառ, Тексты I (1925), էջ 66—125 շորմաձև մեկնում է սղմաձև, իբր հոռու. шелом «սաղաւարտ» և պրս. سورم šūram «մի տեսակ թուրինջ»:

ՇՈՒԱՅՏ «ցոփ, զեղխ, վաւաշտ» Ժմ. յն. որից շուայտանալ «զեղխութիւն անել» Ոսկ. ա. կոր. և ա. տիմ. Մանդ. շուայտիլ Ոսկ. մ. ա. 4, 10. ա. Թես. Եփր. թգ. շուայտութիւն Ղկ. իա. 34. Սիր. լդ. 3. շուայտաւէր Ոսկ. բ. կոր. շուայտանք Մանդ. շուայտաբարոյ Ագաթ. (ուղղել շուաբարոյ). ունինք նաև գրուած շուայթիլ:

ՆՀԲ և Հիւնք. արաբ. شهوہ šahvat «ցանկութիւն, վաւաշտութիւն»:

ՇՈՒԱՆՆ տե՛ս Շաւառ:

ՇՈՒԱՄ տե՛ս Շուատ:

ՇՈՒԱՐ «ստարակոյս, վարանում, ի՛նչ անեղիքը չիմանալը. 2. շփոթած, վարանած» Հին բռ. որից շուարիլ Յայսմ. շուարեալ լծ. նար. շուարումն լծ. նար. շատաշուար (նորագիտ բառ) Խոսր. 252. գրուած է նաև շուայր, շիւայր, շիւար:

Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 144 թըշուառ բառից է հանում, իսկ էջ 301 պրս. شور šōr «խենթ» բառից (սրա վրայ տե՛ս շորիկ): Պատահական են չերթէդ. աշվառա «վախ» և սոգդ. šivār «ամօթ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Դվ. Երև. Մկ. Մշ. Սլմ. Վն. շիւար.—Ջդ. շվարել, Գոր. Ղրք. Ննխ. շվարել, Ախց. Կր. Սեբ. շվարիլ, Շմ. շվարվիլ, Մրդ. շուարել: Նոր բառեր են շուարայ, շուարուկ: ՓՈԽ.—Ուտ. šivār «շիւար, մոլոր, մտամոլոր»:

ՇՈՒԷՐ. անյայտ նշանակութեամբ առանձին անգործածական արմատ, որից կազմուած են վատշուէր (գրուած նաև վատաշուէր, վատըշուէր) Ոսկ. անոմ. դ. Փիլ. Խոր. Պիտ. վատշուերիլ Կնիք հաւ. էջ 367. շառաշուէր Պիտ.:

ՀՀԲ համարում է շուար «ցնորեալ». ՆՀԲ շուառ. Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 344 պրս. شوهر šūhar «ամուսին, փեսայ». Յնտգիւան ՆԱ 1926, 488 պհլ.

svar «հոտ» բառից: Ադոնց, ՀԱ 1927. 404 մերժելով այս՝ պհլ. *vatišvēr ձևից փոխառեալ է դնում վատշուէր (իսկ շար-ա-շուէր):

ՇՈՒԹԱՓ «արագ, շուտ շարժուող» ֆիլ. նիս. բ. 101, որից շուրափել շտապել, փութալ, արտորալ՝ Սիր. ժա. 11. Ոսկ. մ. բ. 7. Վեցոր. 85. Արծր. 211. «ազատել» Արծր. 240. շուրափութիւն (գրուած նաև շուրափութութիւն) Առակ. ժդ. 35. Ոսկ. հո. 35. կթ.:

ՀՀԲ շուտափոյթ բառից: ՆՀԲ շուտ քափով, շտապ: Հինք. 16 շտապ բառի հետ նոյն: Patrubány ՀԱ 1907, 305 կրճատուած շուտաքափել ձևից: Թիրեաքեան, Արիահայ բռ. 226 պրս. شتاب šitāb> շտապ բառից:

ՇՈՒԻ «սուլիք». հնից գործածուած է. յետնաբար ունինք Առաք. լծ. սահմ. 615. կենդանի է արդի դանազան բարբառներում, ինչ. Ազ. Երև. Ղրբ. Տփ. 1. Ղզ. (շվի, շվու, շնու ձևերով.—Երև. շվի, Ալշ. Մշ. շվիգ). մի քիչ հնից ունինք բայական ձևով՝ շուել Բառ. երևմ. էջ 248, շվշվել Ձքր. սարկ. Ա. 74, շրվ-շուել «սուլել» Ձքր. Բ. 33:

Արդեօք բնածայն բառ է. կամ գուցէ շիւ ձծիլ» բառից, ինչպէս գու. պոկ ձծիլ. 2. սրինգ: Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شياع šiyā կամ šayā «կերակր բորբոքելու համար փայտի կըտորտանք. 2. հովուի սրինգ. 3. հովուի սրնգի ձայնը» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 614):

*ՇՈՒԿԱՅ «փողոց, հրապարակ, վաճառանոց, բազար» Ոսկիփ. Վստկ. 29. Ուռհ. Բրս. մրկ. (արդի դրականում միայն վերջի երկու նշանակութիւններով). որից շուկամէջ «շուկային մէջը» ԱԲ, շուկայիկ, շուկայակա՞ն (նոր բառեր):

=Ասոր. } ܫܘܩܐ šūqā «շուկայ» ձևից. որ բնիկ սեմական է. հմմտ. արամ. ܫܘܩܐ šūqā «շուկայ», եբր. שוק šūq «փողոց», արաբ. سوق sūq, ասուր. sūqu «փողոց», ն. ասոր. Šūikā «շուկայ», եթովպ. ሰዓት sakʾat նն. այս բոլորի աղբիւրը հաւանաբար ասուր. sūqu «փողոց» բառն է, ինչպէս արաբ. سوق zuqāq (<ովկ. սոխախ) «փողոց» = ասոր. ܫܘܩܐ

šəqāqā = արամ. ܫܘܩܐ šəqāqā ծագում են ասուր. suqāqu ձևից (Gesenius 17, 816): Ասորերէնից է փոխառեալ նաև պհլ. šūkā:—Հիրշ. 314:

ՆՀԲ դնում է «նոյն ընդ ոմկ. սօգագ, գուգագ, սուգ»: Müller SWAW 66, 278 դրաւ ասորերէնից: Հինք. արաբ. սուգ բառից:

Գիթ.—Մկ. շուկա, Մշ. Սեբ. Սշ. շուկա, ՀՃ. Տիգ. շուգտ: Նոր բառ է շուկացու:

ՓՈԽ.—Վրաց. შუკა շուկա «փողոց», մինգըր. შუკა շուկա «նեղ փողոց, նրբափողոց, հրապարակ» (Кипшидзе, Грам. минг. 1914, էջ 358, ուր չէ՝ տրուած հյ. բառի համեմատութիւնը):

ՇՈՒԿԱՅ «շառլատան». մէկ անգամ ունի Եւագր. 94. «Դեռ շարութեան ... ընդ երեսս խնդայ... շուկատ է ի ծածուկ թռուցեալ ի վերայ անձանց վաստակասիրաց և զվաստական զոր գործեն, ի նմին որսայ». Սարգիսեան գրում է շուկատէ (իբր բայ) և «շուկատէ ի ծածուկ թռուցեալ» բառերի դէմ յունարէն բնագրում գտնում է ἐφάλαε ὀξέως| «ի վերայ յարձակի նրբամտութեամբ». ուստի աւելի յարմար էր դնել շուկատ «նրբամիտ, խորամանկ»: Հին լծ. մեկնում է «տկար», լս. լծ. «սուր և արագ»: Յետնաբար գտնում ենք գործածուած նաև Կոստ. երզն. 158 «նա շառնու յիսնէ խրատ, միտքն է ի գորս՝ զօրն ի շուկատ»:—Գրուած է շուկատ Սասն. 17 (ձագ մի շուկատ):

ՆՀԲ շուկայ բառից՝ մեկնելով «զոհ-հիկ որ թափառեալ շրջի ի շուկայս»:

*ՇՈՒՄՐԱՅ «վայրի սամիթ, ռազիանէ կամ ուէզէնէ». մէկ անգամ ունի Վեցոր. Թ. 186՝ բացատրութեամբ հանդերձ. «Շումրայ, այսինքն է սամիթ վայրենի»: Լաւագոյն ձեռագիրն ունի շամրայ ընթերցուածը (այլ ձ. շամրա)՝ բոտ նորայր ՀԱ 1923, 162:—Մի Աղօթագրքում գրուած է նոյնը շամրաւ և համարուած է ծաղիկ. և սրա հետ էլ թերևս նոյն է շամրաշ ծաղիկը՝ բոտ նորայր (անդ):—Տե՛ս նաև շիմար:

=Ասոր. } ܫܡܪܐ šamārā կամ ܫܡܪܐ šūmrā, šumrā, šamrā «foeniculum capillaceum», որ և արաբ. شمر šumra: Ըստ

այսմ կարող ենք ընդունել, որ մեր մէջ էլ հնագոյն ձևն է շամբայ, որ յետոյ արաբերէնի աղղեցութեամբ դարձաւ շամբայ: Ասորի բառը ըստ Brockelm. Lex. syr. նշանակում է նաև «isatis tinctoria», որ տարբեր բոյս է:

ՆշՐ-ի գործածած ձեռագրի մէջ գրուած լինելով դամբայ, ՆշՐ յիշում է այս ձևով և ուղղում է շամբայ, իբր ռամկ-շիւմէշ: ՋՐ և ԱՐ ունին շամբայ: ՀՐուս. § 2354 շամբայ, իսկ § 2369 շամբայ: Lag. Armen. St. § 1709 ասորերէնից է դնում, Հիւրշ. 273 ծանօթ լինելով բառիս Վեցօրէից մէջ գործածութեան, համարում է յետին և դնում է արաբական փոխառութեանց շարքը՝ փխ. ասորերէնի:

ԳԻՐ.—Սվեդ. շամբայ:

+ՇՈՒՆ, և հլ. (սեռ. շան, շանց) «շուն» ՍԳր. փխր. «պոռնիկ կին, շնացող մարդ» ՍԳր. (իմաստի զարգացման համար հմտ. ուս. և լեհ. suka «էգ շուն» և պոլար. seuko «բող»), ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. շն- ինչ. շնալ «անխտիր խառնակիլ» ՍԳր. շնաբարոյ Ա. Թագ. իե. 3. Կիւրդ. Թգ. շնաբեւան Բուզ. շնագլուխ Եւ. քր. շրն-կննիթ Ոսկ. մ. ա. 4. շնութիւն ՍԳր. շնրի Վեցօր. յետնաբար ուկ. յգ. շնութի «շնիր», որ մտած է նաև Եւ. պտմ. (լուսագոյն ձ. ունին շունս. տե՛ս ՀԱ 1911, 693).—2. շան- ինչ. շանագլուխ Եփր. Թգ. շանագլեաց Ագաթ. շանաճանն ՍԳր. շանի «շան կերակուր» Ոսկ. մտթ. Ա. 736 (հմտ. ՀԱ 1913, 346). շանախուր «պոռնկութեան վարձք» Օր. իգ. 18 ևն: Նոր բառեր են շնագայլ, շնախա, շնախտաբոյժ, շնակաճութիւն, շնատամ ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. Կ'սոն- ձեից, սեռ. Կ'unós. սրանց ժառանգներն են վեգ. ցւնա, ցւան-, սանս. ցվա, ցվան- (սեռ. ցւնաս), զնդ. spā (սեռ. sūnō), Թխար. ku, յն. անոն (սեռ. անոն), լտ. canis (ֆրանս. chien, իտալ. cane, ռում. căne), հնիւ. hundr, գոթ. hunds, հրգ. hunt, գերմ. hund, անգլ. hound, հոլլ. hond, լիթ. szū (կարդա՛ շուօ, սեռ. szuōs), լեթթ. suns, հին պրուս. sunis, ռուս. լեհ. suka («էգ շուն» իսկ ռուս. собака փոխառեալ է Թերևս մարերէնից՝ Սկիթացոց

միջոցով), հնու. cū (սեռ. con), կիմր. ci, կորն. ki, բուլղոն էլ «շուն» նշանակութեամբ (Walde 122, Trautmann 310, Boisacq 541, Ernout-Meillet 138, Pokorny 1, 465), Իրանականում -ka մասնիկի յաւելումով ձևացած է՝ spaka, որից մար. σπάκα (τὴν κόνα καλέουσι σπάκα Μήδοι τεղνὸν կոչեն Մարք՝ սպակա». Հերոդ. 1, 110) և յգ. σπάκαδες Հեսիւք., պրս. سگ sag, պհլ. sak, sag, քրդ. seh (= se), յգ. sän, աֆղ. spai (Horn § 743): Հայերէնի մէջ շ համապատասխանում է հնխ. Կ'սն ձեին. այս մասին եղած ընդարձակ վիճարանութեանց վրայ տե՛ս Osthoff-ի մենագրութիւնը շուն բառի մասին՝ Etym. Parerga 1, 199—278, մանաւանդ էջ 229—240, Pedersen Նըպաստ, էջ 6 և վերջին անգամ Lidén, Յուշարձան 381—8:—Հիւրշ. էջ 480:

Հնեից Տաթև հարց. էջ 220 «շողոքորթելու» պատճառաւ այսպէս կոչուած. Klaproth Asia pol. 102 սանս. šuni, լեթթ. լիվ. suns; Mémoires 1, 437 սանս. chouni «էգ շուն» ձեի հետո Ինճիճեան, Հնախօս. Գ. 21 շնքի բայից: Ուղիղ են մեկնում ՆշՐ և Peterm. 22, 39 համեմատելով յն. լտ. սանս. ձեերը: Windisch. 19 շ լծորդով սանս. ցun=հյ. *սուն ձեից: Capelletti, Armenia, Թարգմ. Արշալ. արրտ. 1842, 108 շնքի բայից: Pott, Kurdische St. ZKM 1842, 17 սանս. ցwan, ցuan, աֆղան. spey, քրդ. sah ևն: Ուղիղ են նաև Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 66, 66, Lag. Urgesch. 736, Müller SWAW 38, 577, Pictet 1, 377, Justi, Zendsp. 303, Տէրվ. Altarm. 20, 63, Նախալ. 75, Երկրագունտ 1884, 101, Մասիս 1882 յու. 24, Լեզու 160, Հիւրշ. KZ 23, 17, Arm. Stud. 46, Bopp Gram. comp. 1, 397 ևն: Ebel BVS 8, 368 *շումն կամ *շովան նախաձեից է դնում: Lag. Arm. Stud. § 1710 զնդ. xšapāyaona «գիշերաշրջիկ» (իբր շան տրուած ածական): Bugge, Etr. u. Arm. 31 ետրուակ. culs'u «մահու աստուածուհին» մեկնում է հյ. կովշուն «կլանող շուն»: Հիւրք. շուն «անասունը» յն. լտ. ձեերից, իսկ շուն

«պոռնիկ» = արաբ. զինա, շիյն բառից: Jensen ՀԱ 1904, 182 հատ. S. n բառից: Meillet BSL 19, 55 համարում է անծանօթ մի լեզուից փոխառու:

ԳԻՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Զդ. Ռ. Սեբ. Սշ. Վն. Տիգ. Տփ. շուն, Ակն. Ասլ. Մրդ. Սլմ. շին, Ազլ. Գոր. Ղրբ. Սվհդ. շօն, հետաքրքրական է Գուրտ-փէլէն (Նիկոմիդիա) շրվրն «շուն» (Արևելք 1894 փետր. 10).—Կան բազմաթիւ նոր բառեր՝ շուն-, շն-, շնա-, շան- ձևով, ինչ. շունշալակ, շուննոց, շնկեր, շնդոդ, շնամէշ, շնահոտ, շանդոդ, շանգոգ ևն ևն.—Մանկական լեզուով եղած է օշո, օշօղ, օշիկ «շուն», որից էլ՝

ՓՈՒՆ.—Թրք. اوش اوش oş-oş «շուն կանչելու ձայն» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. Բ. 276) և اوشت oşt «շուն վնասելու ձայն» (Հյ. օշո):—Բայց լազ. tcuna «էգ շուն», որ ունի Erekert, Die spr. d. kauk. Stam. Թ. 191, երևի Թէ սխալ է և նշանակում է միայն «էգ» համար. Թ. 346 tcuna-cxenı «էգ ձի»:

ՇՈՒՆՁ, ո հլ. «շունչ, նաֆաս. 2. շնչառություն. 3. հոգի, մարդ, անձ, սիրտ. 4. օդի փշին, քամի» ՍԳր. Եփր. Ժն. Կոչ. Ագաթ. Եզն. Ոսկ. Կս. որից շնչել ՍԳր. Եւ. քր. շրնշակաւ Կորին. Ագաթ. Ոսկ. Կս. և Եփես. շնչակեաց Ագաթ. շնչակից Ոսկ. Փիլիպ. Ժն. շնչաւալ «կենդանաւալ» Կոչ. շնչաւոր ՍԳր. Եզն. Վեցօր. միաշունչ Ագաթ. համաշունչ Փիլիպ. Բ. 2, 20. անշունչ ՍԳր. Ագաթ. Եզն. բոցաշունչ Վեցօր. բոնաշունչ Վեցօր. դառնաշունչ Ոսկ. մ. Բ. 6 և Կս. Եփր. Թգ. խստաշունչ Վեցօր. Բուզ. ծխաշունչ Ոսկ. յհ. ա. 1. հոդմաշունչ Ագաթ. հրաշունչ Իմ. Ժա. 19, Գ. մկ. դ. 24. մահաշունչ Վեցօր. յորդաշունչ Վեցօր. աւելացնենք նաև շնչապահ «ձիռ: քիթն ու բերանը պաշտպանող զրահ» Արծր. 132 (օրինակն ունի շոնչապահ, այսպէ՛ս ուղղելի ըստ Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 207), շնչառու (նորագիտ բառ) Վրդն. անեց. 12. «Ան շնչառու փողգ ահաւոր՝ բրնձաւոր»: նոր բառեր են շնչառութիւն, շրնշառութիւն, շնչագեղութիւն, շնչելոյց, ներշնչում, շնչանեղձ, շնչիկ, հեզաշունչ, մեղմաշունչ, շնչանամար ևն:

= Թուի բնաձայն բառ՝ կազմուած շ պարզ ձայնից՝ ն, չ ածանցիչներով. արմատի համար համար. շշալ, շշել, շաշել, շոիշ, շոնշան, շառաշել, շոիւղ, շշուկ, շրշին, շշնշել. իսկ ձևի համար համար. հնշել, քնշել, գնշել, կնշել, պնշել, փնշել, մնշել, խնշել:—Աճ.

ՆՀԲ (ունչ բառի տակ) արմատը դնում է ունչ: Böttich. Arica 82, 377 սանս. çvi=յն. աւսա «յղանալ», անց. դերբ. çüna: Հիւնք. շշել բայից: Meillet MSL 10, 278 սանս. çvasiti «շնչում է» ձևի հետ, բայց աղբուած հունչ բառից. վերջաձայն չ ներկայացնում է sky-: (Այս մեկնութիւնը հենց ինքն է կասկածելի համարում. տե՛ս Osthoff, Parerga 1, 232): Նոյն մեկնութիւնը յիշում է պարզապէս Հիւրշ. IF Anz. 10, 48: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 Բ. Մառ, Иппол. 51 վրաց. շուլիւկ հոմանիշի հետ: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 շոգի, ունչ, հնշել բառերի հետ: Lidén, Յուշարձան 385 յիշում և մերժում է լիթ. szvaňksz-ti «շնչել, հալալ» Karst, Յուշարձան 416 ունչ բառի հետ՝ մոնղոլ. unur, կալմուկ. unus, Թունգուզ. unu «հոտ»: Մառ, Основ. табл. էջ 5 և ЗВО 22, 37 ИАН 1913, 181, Яз. и Лит. I. 266 երբ. ܫܒܠ hebel «շունչ» հանում է սեմ. hbl արմատից, որի յարեթականն է svl, svn (համար. վրաց. Եղծօ սուլի «հոգի, շունչ», Եղծօ սուլի «շունչ, հոտ»), նախաձայնի փոփոխութեամբ՝ švl, švt, švn, որոնցից մինքր. Յղծօ շուրի «հոգի», գու. մինքր. շունչ «հոգի» և հյ. շունչ: Pokorny 1, 475 իբր ստոյգ ընդունում է Meillet-ի և Lidén-ի մեկնութիւնները, որոնք իրենք՝ հեղինակները. չեն ընդունում:

ԳԻՌ.—Ազլ. Մկ. Շմ. Զդ. Տփ. շունչ, Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Պլ. Ռ. սունչ, Ալշ. Մշ. սունջ՝ բայը՝ Ռ. սնչալ. համար. նաև Աստուածաշունչ բառը (Ասլ. ասվածաշիւշ, Ոզմ. աստվածասունչ ևն): նոր բառեր են շնչակտուր, շնչաման:

ՇՈՒՇ, Շուշայ տե՛ս Շիշ:

*ՇՈՒՇ «ծառի պտուկ». նորագիտ բառ, որ

գործածուած եմ գտնում Առաք. լծ. սհմ. հե-տեհալ ձեւերով. «Տեբրեն և ծաղիկն ի շուշէն սկսանի և պտուղն ի ծաղկէն սկսանի (էջ 277). Ի վեր բողբոջեն զշուշն և զտեբրեն և զալլսն (էջ 387): Նոյն բառն եմ կարծում նաև էջ 639՝ «Ձշուղն (որ ըստ իս պէտք է կարգալ զշուշն), զճուղքն և զտեբրեն և զծաղիկն և զպտուղն»:

= Պրս. شفش Šafš «ծառի ճիւղ, ուղէշ. 2. ճպոտ՝ որով լպտուր բամբակն է հաւաքում»։ — Աճ.

ԳԻՌ. — Շշ. շուշ, Ղրբ. շոշ «գեղեցիկ ծիւծառերի, որով պատուաստ են դնում»:

ՇՈՒՇԱԿ «վիզ, շիւնք». գիտէ միայն ԳՐ.

ՇՈՒՇԱԿԵԱԼ «շարժեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 248:

*ՇՈՒՇԱՆ, ի-ա հլ. «շուշան ծաղիկը, լատ. lilium candidum L» ՍԳՐ «փխր. բուրվառի վերին խուփը, որ երեք թելերով կապուած է մարմնին» Ճառ ինչ (Հացունի, Պատմ. տարազի, էջ 354). որից շուշանագործ Գ. Թազ. է. 19, 22. շուշանափայլ Անան. եկեղ. Գնձ. Տաղ. շուշանաքիւր Թէոդ. կուս. շուշանագարդ Ոսկ. կտրծ. շուշանաքոյր (նոր բառ) են:

= Ասոր. *šūšan բառից, որ գտնում ենք ասոր. ܫܫܐܢ šūšanā, յգ. šūšannē, նոր ասոր. šūšānā, šōšan «շուշան» ձեւերի մէջ: Բուն և նախնական ծագումը եզրպտական է. հմմտ. եզրպտ. sšn, ššn, խպտ. šōšēn «lotus ծաղիկը» (Brugsch, Hieroglyph. Wörterb. IV 1314/5, Erman ZDMG 46, 117): Եզրպտականից են փոխառեալ սեմական ձեւերը. ինչ. ասոր. šēšānu, եբր. ܫܫܐܢ šūšan, šōšān, šōšannaθ, յգ. šōšānīm, արամ. šūšānəθā, արաբ. سوسن sau-san կամ sūsan: Սեմականներից էլ բառը տարածուել է ուրիշ լեզուների մէջ, ինչպէս՝ պհլ. ܫܫܐܢ šūšan (ZDMG 31, 585), քմ. sūsan, պրս. سوسن sūsan, քրդ. sosin, šusen, լն. сошсон (Boisacq, էջ 888), վրաց. შოშონაšošona շոշանի, եռեմեո տոսանի են: — Հիւբշ. 314:

Նախ ԳԴ կցեց պրս. սուշէն բառին, նշՔ լիշում է եբր. արաբ. պրս. վրաց. ձեւերը Այսպէս են նաև Riggs, Քերակ. (1856), էջ 60, Böttich, Arica 28, 95.

Lag. Urgesch. 824, Ges. Abhd. 227, Müller SWAW 38, 577 են:

ԳԻՌ. — Կր. Հմշ. Մկ. Մշ. վն. շուշան, Ձթ. շուշոն, շուշոն, Սլմ. շիւշան, Աղլ. շիւշուն, որոնք նշանակում են ծաղիկը. — բայց նրև. ննխ. շուշան (նաև Ղգ. Ղրբ.) «մի տեսակ բանջար է»։ Նոր բառեր են շուշանա-ծալ, շուշանափետուր:

ՓՈԽ. — Հայերէնից է փոխառեալ քրդ. շուշան, ինչպէս գտնում եմ Աւետարանի թարգմանութեան մէջ (Պօլիս 1872). Պը նէոքն լր շուշանա տէշդէ (Հայեցարուք ի շուշանն վայրենի). Մտթ. դ. 28. Մէղաքըն լր սէր շուշանէ (Հայեցարուք ընդ շուշանն). Ղուկ. ժբ. 27: Նոր վրաց. შუშანა շուշանի «ծաղիկը», որ գործածում է Գրիշաշվիլի, Ձվիլի քալաքիս բռհեմա (հաղորդեց Գ. Ասատուր):

ՇՈՒՇԵԼ «ծոպանալ, անհոգ՝ անփութ գրտնուիլ» Ոսկ. ա. Թես. Թ. էջ 459, եփես. էջ 720. ուրիշ վկայութիւն չկայ:

Տէրվ. Altarm. 103 խոկալ, շուշուել ձեւերի հետ = սանս. çank «հոգսերի մէջ ընկնել մտածել»։ Հիւնք. անշուշտ բառից, Թիւրքահան, Բազմ. 1913, 342 հյ. ուշ և Թրք. իւշէնմէֆ «տատամսիլ, ծուլանալ»:

*ՇՈՒՇԹԱՐԻ «մի տեսակ կանացի պարիզոտ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Այրիվ. Ցա. «Հանդերձ նասիճ հալուղի և պարիզոտ շուշթարի»:

= Պրս. ششتر šuštar «խուժաստանում մի քաղաքի անուն է», որի անունով էլ կոչուած է շորը. հմմտ. սաբախի, բաղդադի են: — Աճ.

*ՇՈՒՇՄԱՅ (ի հլ. ըստ նշՔ, բայց առանց վկայութեան) «կնճիթ, սուամ և սուամի ձէթ» Շնորհ. ընդհ. տպ. Ծմ. էջ 97. Սանահն վստկ. 172. Բժշ. գրուած է նաև շուշմա, շուշպա, շուշմուշ: Սրանից է արդեօք շուշմաուկ «սուղտ» ՀՐու. § 2366:

= Ասոր. ܫܫܡܐ šūšmā «սուամ», որի հետ նոյն են ն. ասոր. ššmā, արաբ. سوسم simsim, sumsum, Թրք. susam (որից էլ բուլգար. սերբ. susam, արաբ. susam), լն. сешамы (Boisacq 862), միշ. լն. сѣмсе, լտ. sesama, sesamum, գերմ. sesam, ֆրանս. sésame, ասոր. šamaššammu նոյն նշ.

(Muss-Arnolt, Ass. Handwb, էջ 1064) ևն. Բոլորի աղբիւրն է եգիպտ. semsemt = խաւս. semsem «սուսամ», sesamum indicum L» (Seidel, Մի. հեր. § 226)։—Հիւրշ. 314.

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Armen.

Stud. § 1713:

ԳԻՌ.—Ակն. շիւշմա:

*ՇՈՒՇՄԻՐ (որ և շուշմիռ, շուշմիհեր) «կակուլայ, cardamomum» Բժշ. ունին միայն ՓԲ և Հիւրշ. § 2367:

= Պրս. شوشمير šūšmīr կամ شوشمير sumšīr «cardamomum minus»:—Հիւրշ. յոջ. էջ XXI:

Այսպէս է մեկնել նախ Müller WZKM 10, 278. բայց այս բառը ԳԻ մեկնում է (էջ 372 ք) «փոքր և սակաւ կարաւան»! ՇՈՒՇՏ «տարակուսած, երկբայող»։ ունի միայն ԱԲ, որից անշուշտ «հաւաստի, ստոյգ, անսուտ» ՍԳր. Ազաթ. արեւիշուշտ «ապերախտ» Ոսկ. մ. գ. 3:

ՆՁԲ արեւիշուշտ և անշուշտ հանում է արեւիստ, անսուտ ձեւերից: Տէրվ. Al-tarm. 103 շուշել, շուշտել, անշուշտ, ինչպէս և խոկալ՝ հանում է սանս. ֆանկ «հոգալ, կասկածիլ, մտածել» բայից. Հիւնք. պրս. sust «տկար»:

ԳԻՌ.—Պարզ արմատը ցոյց են տալիս վն. շուշտեմ «ա՛րդեօք, կկասկածիմ, շինի թէ», Ակն. շուշտիկ «ապուշ, տկարամիտ, միշտ շուարած» (ՀԱ 1908, 286)=շուշտակ վն. «թեթեւամիտ»:

ՇՈՒՇՏ «յանդուզն, լիրբ, անզգամ», որից ջշտութիւն, ջշտաբար. երեքն էլ գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հայ. էջ 534—5:

*ՇՈՒՇՏԱԿ «թաշկինակ» Յայսմ. (ԱԲ դրնում է նաև «մաղկապ» նշանակութեամբ)։ = ՊՀ. *šustak ձեւից. հմմտ. պրս. شست *šusta «անձեռոց», որից փոխառեալ է արաբ. šūštaqa «շոր»։—Հիւրշ. 215:

ՆՁԲ լծ. լտ. sundarium «թաշկինակ»:

Ուղիղ մեկնեց Lag. Arm. Stud. § 1714:

ԳԻՌ.—ՄԿ. Ջղ. շուշտակ «կանանց գլխի ծածկոյթ» (նոյնը նաև վն. և Երև. իսկ կմխ. «լուսնի մահիկի նման կանացի գլխակ»)։

ՓՈՆ.—Վրաց. შუშტაჟო շուշտակի, որ լիշում է Զուրբինով 1531, բայց առանց նշա-

նակութիւնը կարողանալ որոշելու. անշուշտ մեր բառի հետ նոյն պէտք է լինի:

*ՇՈՒՇՏԱՆԴԱՄ «առնապէս անկարող». զործածուած է միշին հայերէնում. տե՛ս Նորայր, Բառ ֆր. froid և impuissant բառերը: = Պրս. سست اندام sustandām «անոյժ, տկար. 2. առնապէս անկարող». կաղմուած է sust «տկար, թոյլ» + andām «անդամ» բառերից:

Ուղիղ մեկնեց նախ Նորայր, Բռ. ֆրանս. 670, որից անկախաբար Աճառ.:

*ՇՈՒՇՓԱՅ կամ ՇՈՒՇՊԱՅ, ի հլ. «սկիհը մաքրելու կամ ծածկելու շոր, սրբոց մասունքների պատանք» Մաշտ. շահկ. որից շուշփայական (նորագիտ բառ) Ստ. ժմ. 637 (Որպէս ի ձեռն զգեստու ի վերայ ուսոցն շուշփայական հանդերձիւքն)։

= Ասոր. ܫܘܫܦܐ šūšappā «գլխի ծածկոց. ծածկոյթ, քող», որի հետ նոյն է համարում ասոր. բաբել. šusuppu, šusubbu (Brockelm. Lex. syr. 371 ա)։—Հիւրշ. 314:

Ուղիղ մեկնեց նախ Lag. Arm. Stud. § 1715:

ԳԻՌ.—ՄԿ. վն. շուշփա, Շիր. շուշփա «սաւան կամ նման մի շորեղէն» (Արրտ. 1896, 519 ա), ՄԿ. շիւշփի (Գ. Սրկ. Յովսէփեան. Փշրանքներ 27) և Ալշ. Մշ. Նբ. շուշփա «շոր կամ թաշկինակ, որի մէջ աւետարան կամ մասունք են փաթաթում»։ Նոր բառեր են շուշփացու (Rivola) «ընտիր կտորեղէն, որից սկիհի համար շուշփայ են պատրաստում», շուշփայել վն. «մասունքը, խաշը կամ աւետարանը մետաքսահիւս ընտիր շորի մէջ փաթաթել»:

*ՇՈՒՈՏ «փետրվար ամիսը» Վրդն. պտմ. էջ 19 (հրտր. էմինի, էջ 29 ունի շուտա)։

= Պրս. شبات կամ شباط šubāt «փետրվար ամիսը». սա ասոր. ܫܒܬܐ šəbāt բառից է, որ իր կարգին փոխառեալ է ասոր. ܫܒܬܐ ša-ba-tu բառից, որ է «ասորաբարեկական տոմարի 11-րդ ամիսը» (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch 638, Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. 943). բայց նաև հմմտ. ասոր. ܫܘܫܬܐ šauyūṭā «գիշերահաւասար» (որ փետրվարից անմիջապէս յետոյ է գալիս)։ Ըստ նախա-

պաշարմանը՝ փետրվարը սատանաների ազատութեան ամիսն է. «Բայց զշտտ ամիսն անհնազանդեալ (դեքն կախարդաց) գործին զկամս իւրեանց՝ տանելով զոմանս ի մարդկանէ» Վրդն. պտմ. էջ 19: Ըստ այսմ արդի բարբառներում շտտ նշանակում է մի տեսակ դե, որ փետրվարին է գործում: Պրս. էլ ունինք شُفُوت šifūt «ճիւղ». է ազգ մի դիւաց, որք լինին յանշէն տեղիս և ի դաշտավայրս. որք մտեալ ի զանազան կերպարանս, և զմարդն ի ճանապարհէ խոտորեցուցեալ՝ սպանանեն» (ԳԴ, էջ 377 ր և 271 ա).—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տես իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. 112:

ԳԻՌ.—Այլ. զվող «փետրվար ամիսը և մի տեսակ դե կամ ոգի», Երև. զվող, Մշ. զվող «նոյն ոգին», Հճ. զվեա (իմա՛ զվեղ) «տեառնընդառաջ՝ որ փետրվարի 14-ին է գալիս» (Թէրզեան, Ամէնուն տարեց. 1924, 198). նոյն բառն ունին նաև Ակն. Բլ. Խն. Խնս. Խրբ. Նր. Սեբ. Սվ., ինչպէս և շիֆօք Սթ., ֆշող Կս.: Սրանից են շտտանան և շտտամիս «փետրվար ամիսը»:

ՓՈՒՆ.—Կպղկկ, օւֆօտ, օւֆօտչ, «տան զանազան անկիւններում բնակող մի շար ոգի, որի վրայ եղած նախապաշարմունքները և նրան դուրս վաճառելու համար եղած հրավառութեան սովորութիւնը են ընդարձակ տե՛ս Karolides, Γλ. օսյք. էջ 212—213 (ի զուր հեղինակը համեմատում է բառս օւֆօտ «հրեայ, ջֆուտ» են բառերի հետ):—Նման մի սովորութիւն կայ նաև Լիբանանում, ուր փետրվար ամսի սկզբում՝ դռան վերեւ՝ մոխրով խաշի նշան են քաշում, ապազայ շարիքներէից խուսափելու համար. կոչում է sâubâթ որ նոյն šubât «փետրվար» բառն է (MSL 22, 22):

*ՇՈՒՊ «ընտիր մի կտո՞ր». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում ենք գործածութեամբ Մտթ. Լազր. 51. «Դու աղտեղի լուխայ ես զգեցեալ, պարտ է քեզ զի սուֆ հագնիս և շուպ»:

=Պրս. شوب šub «փաթաթոց գլխով. 2. թաշկինակ».—ԱՃ.

Պատահական պէտք է լինին թթր. شوبرك šöberek «բամբակեայ գործ-

ուածք, շիթ», (Будаговъ 1, 674) և ռուս. шуба «մուշտակ»:

ՇՈՒՍ «պալար» տե՛ս Շիտ:

ՇՈՒՍ «արագ» տե՛ս Շոյտ:

ՇՈՒՏ. անյայտ մի բոյս. Բժշ. ունի միայն ՀԲու. § 2368:

ՇՈՒՐԹՆ, և հլ. (շրքան, -բունք, -բանց) «բերնի պոշները, պոկունք, փխր. բերան, լեզու, խօսողութիւն, եզերք, մի բանի եզրը» ՍԳր. Եփր. Ժն. Սեբեր. որից շրքնատ կանոն. Վրդն. Ժն. շրքնաշրքայ նար. առաք. էջ 429. միաշուրքն «մէկ լեզու խօսող» Սիր. Ժէ. 12. Եւս. քր. խորաշուրքն Ոսկ. Էս. պղծաշուրքն Ես. զ. 5. կոաշուրքն Դիոն. Երկն. Սահմ. երկշուրքն Պտմ. աղէքս. զուգաշուրքն նար. առաք. թիւաշուրքն Առ որս. մատնաշուրքն Բժշ.:

=Նոյն է շուրջ բառի հետ և երկուսը միասին ծագում են շտտ արմատից. տե՛ս շուրջ:

Տէրվ. նախալ. 70 նոյն է դնում շուրջ բառի հետ շինք. պրս. շէրիյթ, Թրբ. շէրիտ «ծապաւէն, լար»։ Patrubby 2Ա 1908, 213 հնիս. K'éuo- «տուշիլ» արմատից, Lidén IF 44, 191 իսլ. hváptr «ծընօտ, բերան», պրս. sufra «սրբան». suftan «ծակել», ռուս. svepet «փեթակի ծակը»:

ԳԻՌ.—Ախց. Երև. Կր. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննիս. շուրք, Այլ. Մշ. շուրդ՝, Սլմ. Վն. շուրք, Սեբ. (յգ. ձևով) շրքնէր «եզերք» (յատկապէս թոնրի կլոր եզերքը). Սշ. շրքունք «բերնի շրթունքը», Խտջ. ջիթ «թոնրի եզր» (իմա՛ շուրք>*շույթ>*շիյթ>շիթ): Սրանից շրքնուիլ Ննիս. «համը նայիլ»:

ՓՈՒՆ.—Թրբ. գռ. Կր. (շրջակայից) šurt «շուրթն» (Բիւր. 1898, 627):

—ՇՈՒՐՁ «բոլորտիքը, շրջակայից շուրջ. «ամէն կողմից, շուրջանակի» ՄԳր. շրջան. շրջանակ, դառնալը» Վրդն. պտմ. և Ժն. Վանակ. հց. «շրջան, պտույտ, մոլորակների դառնալը» Անկ. գիրք շին կտ. 229, 230. «արտը վարել, հողը շրջելը» Վստկ. 17. «շրջակայ, շրջակայից գտնուած» Մխ. ալբիվ. «գրեթէ, մօտաւորապէս, կլոր հաշտով» (նոր գրականում կազմուած՝ ֆրանս. environ «շրջոյ կողմը. 2. մօտաւորապէս» բառից

թարգմանարար. բայց հմտ. նաև հին հայերէնի պարառական հոլովը, որ նշանակում է թէ՛ «շուրջը» և թէ՛ «մօտաւորապէս». ինչպէս՝ զերեւոյ ժամու, զվեց ժամու և զինն ժամու): Սրանից ունինք բաղմամբի ոճեր, ինչ. շուրջ ածել, շուրջ գալ, շուրջ պատել, շուրջ արկանել ևն: Ածանցման մէջ մտնում է երկու ձևով. 1. ՇՐՋ-. ինչ. շրջել «գարձնել, պտտել ևն» ՍԳր. Եզն. Եւ. քր. Ոսկ. Կս. շրջրջել Ագաթ. Վեցօր. Ոսկ. փրիկպ. Եփր. Ժն. շրջագնաց Ոսկ. ա. տիմ. շրջական Ոսկ. Կս. և բ. տիմ. շրջան ՍԳր. Վեցօր. շրջանակ ՍԳր. շրջանակել Եզն. Ոսկ. Կրք. շրջանկեալ Եւագր. շրջանակի Անկ. գիրք Հին կտ. Ա. էջ 77. յեղաշրջել Լմբ. շրջեակ «կաթողիկէի շուրս բոլորի շրջանակը» Օրբել. հրատր. էմ. էջ 250 (Եղև շարժն Կանձակալ... և գմբեթն մեծ եկեղեցւոյն ի Տաթև բոլորապոյր շրջեկան թոնաւ և անկաւ ի վերայ սուրբ Գրիգորոյն). շառաշրջիկ Յայսմ. յաւաշրջիկ Ճառքնտ. Երջրջական «շրջաբերական» Տիմ. կուզ, էջ 264. Երկնաշրջան Բեհիկ. Եօթնշրջագայ Պիսիգ. շրջովի «երկդիմի (խօսք)» մհյ. բառ (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. էջ 50 բ). շրջագգեստ, շրջանակաձև, շրջանառութիւն, շրջանաւարտ, անշրջանալեաց (նոր բառեր).—2. ՇՈՒՐՋ-. ինչ. շուրջանակի ՍԳր. շուրջանակաւ ՍԳր. շուրջառ «փրկոն» Պտրգ. Մաշտ. Տօնաց. «պարոյշկ նշանը (")» Երզն. քեր. խելաշուրջ Փարպ. գաղտաշուրջ Փարպ. դժուարաշուրջ Պտմ. աղէքս. դիւրաշուրջ Նոնն. բանաշուրջ Զքր. կթ. շառաշուրջ Մարաթ. Ոսկիփ. Վստկ. շուրջտեսանելիք «ամփիթատրոն, կրկէս» Ուխտ. ա. 64. վայրաշուրջ «պարապ ման եկող, դատարկապորտ» (Երկուսն էլ նորագիտ բառ) Անկ. գիրք առաք. 198. շուրջկալ, շուրջպար (նոր բառեր): Յետին ոմկ. ձևեր ևն՝ ի շուր ածել, ի շուր գալ Ոսկիփ. շուր առեալ Ուսհ. 121. շուր տալ Յայսմ. ապր. 21. ժուր գալ «ման գալ» Մխ. Բժշ. ժուրիպատ ժաղօրիք, շաղագք» մհյ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 833 ա. բայց Կոյլաւ, Բո. գերմ. 1477 ա դնում է «սահանքաւոր, դոնաւոր (շաղագք), գերմ. unterschlächtig»): Սրանք համաձայն են գալիս արդի գաւառականների շուր>ժուր

ձևին և ցոյց են տալիս թէ բառի պարզ արմատն է *շուր կամ *շուր: Սրանից բաճականով կազմուած է նախ շուրքն (հմտ. քեր>քերք), ուր ք դառնալով շ ստացուել է շուրջ, ինչպէս ունինք լուրք>լուրջ: Այս երկու ձևերի փոխանակութեան համար հետաքրքրական է մատնաշուրքն «մատի ծայրին դուրս եկած պալար», որ յետոյ դարձել է մատնշուրջ, իսկ այժմ էլ գւռ. մատնաշունչ (Ղրբ. մննա՛շօղ, Ագլ. մտնա՛շօռջ, մտնա՛շօրժ, Խրբ. մաղի սունչ):

Canini, Et. etym. 133 հինգ. شُرْج čarx, խաւ. դւռ. sercio «շրջանակ» բառերի հետ: Տէրվ. Նախալ. 70 նոյն է դրնում շուրքն ձևի հետ: Հինք. շուրքն բառից է հանում, Patrubby SA 1, 215 լատ. curro «ընթանալ» բառի հետ՝ շմասնիկով: Նոյն ՀԱ 1907, 304 և 1908, 213 հնիս. k'eud «ուռլի» արմատից. հմտ. սանս. šváyati «ուռլի, աճիլ», šaviras «բուռն» ևն: Karst, Յուշարձան 429 թթր. kar, kor, gur «շրջապատել»: ԳիՌ.—Արմատական ձևը պահում են Երև. Մկ. Մրդ. Շմ. Զղ. Սլմ. շուր, Ագլ. Ղրբ. շօռ, Տփ. շուր, Խրբ. Կր. Ննիս. Ռ. Սեբ. ժուր, Ակն. ժօռ, որոնք գործածուած են միայն ոճերի մէջ. ինչ. շուր գալ «ման գալ, փնտրել, դառնալ, զլորիլ», շուր ածել «ման ածել, դարձնել», շուր անցնիլ «տապալիլ», շուր ունել «վրան առնել, հագնիլ» (հմտ. շուրջառ) ևն:—Այստեղ են պատկանում նաև 1) Շրջել>Մշ. շրջել, սրնել, Կր. շրջել, Տիգ. շրջիլ, Ալշ. շոնել, Վն. շոնել, սոնել, Մրդ. շոնել, սոնել, Ախց. Խրբ. Ռ. սրշել, Երև. Սեբ. սոշել, Պլ. սրշել, Գրշել, Ննիս. Գրշել, Գրշել, Ժրջշել, որոնք նշանակում են «շուր տալ կամ տապալիլ». իսկ 2) շրջիլ, շրջիլ «փսխել, սիրտը յետ գալ»: (Պատահական նմանութիւն ունի ասորպ. և թրք. և շաղաթ. سورچmek «սահիլ»): 2) Պլ. շուրք «թաշկի-նակի կամ զգեստի եզերքի շրջաբոլոր բանուածքը», որ յառաջանում է շուրջի ձևից: (Այտնեան, Քնն. քեր. 105 այս ձևը դնում է շուր բառից, իբր թրգմ. տճկ. սու «շուր» բառի, որ իբր թէ ունի նաև այս նշանակութիւնը: Բառարանները սակայն այսպիսի բան

سورچmek

լգիտեն: Թերևս Այտնեան ուզում է ակնարկել տե՛կ. sa'at altə sularənda «Ժամը վեցի կողմերը, շուրջ ժամը 6-ին» դարձուածքը, որ թէև իսկապէս պրս. سو su «կողմ» բառից է, բայց սխալմամբ թրք. سو su «շուրջ» բառից է ենթադրուել. հմմտ. հյ. ոամկական ժամը վեցին ջրերը դարձուածը (տե՛ս Այտնեան, անդ, էջ 329). սակայն այսպիսի մի նշանակութիւն չի կարող բերել նաև հյ. «շրջանակ, եզերքի բանուածք» իմաստը):—3) Շուրջառ, որ իբր կրօնական բառ, ամէն տեղ պահուած է. հմմտ. Պլ. Սեբ. շուրջառ, Ախց. սուրջառ, Ննխ. սուտջառ, սուտջալ, Մշ. սուտնալ, Ակն. շրջալ են. վերջիններին համապատասխան է գալիս Առաք. պտմ. 402 շուրջալ:—Նոր բառեր են շուտ վն. «մի տեսակ պար», շուտնշուտ տալ, շուտի-շուտի, շուտի-մուտի, ժուտեկան, շուտուպարան, շուտուփիկ, շուտպանի, շրջմոլ, շրջմակտել, շրջեկալ, շրջուկ, շրջոնք:—Ատանայի թրքախօս հայերն էլ ունին սրբչառ «շուրջառ»:

ՓՈՒՍ.—Վրաց. შუბა «շուրջալ» «մի տեսակ պար», пляска» (<հյ. շուրջալ), Шугуба «շուրջալ» «плясать, պարել», սվան. šüšpār «մի տեսակ պար» (այս բառի վրայ տես ցուց), վրաց. գւռ. Եօհաջցոտ սիւշափեթի կամ Եօհաջցոտ շիւշափեթի «նոր կարած կօշիկը շուտ տալու փայտ» (Իմէր և Ռաչինի գւռ. Ըստ Беридзе, Եօհաջցոտ-Յոհա 1912, էջ 39), որ ենթադրում է հյ. շրջափայտ ձևը:

ՇՈՒՓ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գործածուած է լծ. ի վերլծ. Պորփ. «Հոմանուն» բարի. ի շուփ, որ չէ իսկապէս և ի կարևոր՝ որ է ստոյգ բարի: ՆշՐ համարում է «կասկածելի», ԱՐ «կասկած, կասկածելի», խառնակ: ՆշՐ դնում է արաբ. شوبه šubha «կասկած» բառի հետ. լիշում է նաև շիփ «խոռվութիւն»:

ՇՈՒՓ «իրար քսել, տրորելը». արմատ առանձին անգործածական, որից կաղմուած են շփել Ղկ. զ. 1, Յոր. լ. 13, Եզն. Վեցօր. էջ 58, 59, Ոսկ. մ. բ. 4, 17, շփշփել Ոսկ. երբ. շփիլ «քսուիլ» Եզն. հրց. 53 (Գլուխքն յերկինս շփէին). շփումն Մանդ. պարզ արմատը երևան են հանում ամպաշուփ Ագաթ.

(բայց նոր տպ. § 562՝ ուղղուած ամպաշուփ), ռունաշուփ «տոթով տրորելով» Եզն. ալլակ. 237 (ՆշՐ դրում է ռունափշուր. Նորայր ուղղում է ռունաշուփ՝ Յուշարձան, էջ 167):—Արմատիս հետ նոյն է շօշափել, որի վրայ տե՛ս առանձին:

ՆշՐ ափ բառից, Justi, Kurd. Gram. 195 լտ. scabo, քրդ. hešawtin «փշրել, մանրել»: Տէրվ. Նախալ. 53 և 111 շօշափել բառի հետ՝ հնխ. skap «քերել, փորել» արմատից. հմմտ. լն. σκάπτω, լտ. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben: Հինք. համառոտուած շօշափել բալից:—Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šub-šub «կպցնել», 426 թթր. seb, suv «հարթել»: Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܫܒܐ šāb «խարտել, մաքրել, հարթել», šappī «հարթել, մաքրել», արամ. ܫܒܐ šāb «փշրել, մանրել», եբր. שׁוּב šūf «տրորել, մանրել»:

ԳԻՌ.—Մշ. Սշ. շփել, Ախց. Երև. Կր. Ռ. Ննխ. Պլ. Սեբ. շփել, Ասլ. շփէլ, Խրբ. Տիգ. շփիլ, Ձթ. շրփիլ, Հճ. շոփիլ, Մշ. շպել, Հմշ. շփուշ (որ և նշ. «մածուն հարել»):—Նոր բառեր են շփոց, շփմտիլ, շփշփել, շփտել:—Թրքախօս հայերից՝ Ատն. շփէլլեմէք «շփել» (թրք. -lemek բալակերտ մասնիկով):

*ՇՈՒՓԱՅ «աչքի դեղ, ծարիր, թութիա» Գիրք առաք. (1339 թ. առած է Յայտ. Գ. 18 մի հին օրինակից, որի մասին տե՛ս Յ. Մուրատ, Յայտ. լուգ. տպ. Երուս. էջ 167. արդի օրինակը նոյն տեղում ունի դեղ, որ կենդանի է դառառականում «աչքի ծարիր» իմաստով). վկայութիւն է «Քանգիլ է շուփայ, ալսինքն դեղ աչաց. զորմէ ասէ Տեսիլ Գ. 18. Դիր շուփայ յաշս քո, զի տեսցես». Գիրք առաք. 663 բ:

=Ասոր. ܫܒܐ šāyāf «աչքի դեղ, ծարիր», որ գործածուած է Յայտ. Գ. 18՝ հայ թարգմանութեան համապատասխան տեղը: Սրանից են նաև արաբ. شيف šiyāf, պրս. شاف šāfa «աղտոր, ծարիր, թութիա»: Մեր բառը ձայնապէս անյարմար է ասորի ձևին. ուստի պէտք է կարծել թէ հայ թարգմանը սխալ է կարդացել ասորի բառը (իբր ܫܒܐ šūfā). կամ թէ հայ բառը պէտք է ուղղել շփալայ

(ինչպէս է պարսկերէնը) և կամ թէ իրօք դո-
յութիւն ունեցել է ասոր. *šūfā երկրորդա-
կան մի ձև:—Հիւրշ. 314:

ՆշՔ թրք. (իմա՝ արաբ.) šifa «դեղ,
դարման, ապաքինութիւն»: Lag. Arm.
Stud. § 1717 տալիս է ուղիղ մեկնու-
թիւնը՝ համեմատելով ասոր. և արաբ.
բառերի հետ: Հիւրշ. ուզում է ենթադրել
ասոր. *šūfā ձևը, որից ղնում է մերը:

ՇՈՒՔ, ո հլ. (ներգ. ի շֆի Բուդ. հ. լէ)
աստուեր, հովանի» Վեցօր. Կիւրդ. ծն. «ծած-
կոց, հովանի» Ա. կոր. ժա. 10. Մաշտ. Նար.
«պատիւ, փառք, վեհութիւն» ՍՅր. Ոսկ. Եփր.
ա. թնս. Սեբեր. Բուդ. որից շֆալ «պանծալ»
Սիր. ժ. 29. շֆեղ ՍՅր. Եփր. դեւտ. շֆաղիր
Ազաթ. շֆեղազարդ Կոչ. շֆեղաշուր Ազաթ.
մեծաշուր բ. մկ. դ. 25. Եփր. թգ. Ոսկ. Եւս.
թր. անշուր Ոսկ. հս. բարեշուր Ոսկ. ա. կոր.
շարաշուր Բ. մկ. 29. Եփր. վկ. արեւ (ստէպ),
սֆանշիւշուր Բուդ. գեղաշուր Մագ. գեղեց-
կաշուր Լաստ. գլխաշուր Նար. բազմաշուր
Ճառնտ. նոր բառեր են ազնուաշուր, վեհա-
շուր, շֆախումբ, շֆանշան, շֆամուտ, շֆեղա-
փալ, շֆերք են:—Հայերէնի մէջ իմաստի
զարգացման համար հմմտ. անգութ. scima
«շուք, ստուեր. 2. փալ» են:

ՆշՔ յն. օւռն «շուք» բառի հետ:
Böttich. ZDMG 1850, 359 սանս. šhāyā
«շուք», Նոյն, Arica 72, 176 և Lag.
Urgesch. 392 սրա հետ նաեւ աֆղան.
sōray, պրս. sāya, յն. օւռն, գոթ. scadus,
ռուս. šyenī, Տէրվ. Altarm. 6 և Նա-
խալ. 112 սանս. sku «ծածկել», յն. օւռնոս
«մորթի», լտ. scutum «վահան», ob-
scurus «մութ», անգութ. scua «շուք»
և հյ. ֆիւ ձևերի հետ՝ հնիւ. sku «ծած-
կել, պատել» արմատից, Canini, Et.
étym. 182 սանս. šuč «փայլիլ» արմա-
տից, Bugge KZ 32, 57 հրգ. scūwo,
անգութ. scūa «ստուեր» բառերի հետ:
Հիւրշ. 480 սրանց վրայ աւելացնում է
նաեւ հիւս. skugge «ստուեր», գոթ. skug-
gva «հայելի», գոթ. skauns և գերմ.
schön «գեղեցիկ», schauen «նայիլ, դի-
տել», որոնք բոլորն էլ ղնելով հնիւ. sku
«նայլ», տեսնել» արմատից, նոյն մեկ-

նութիւնը անապահով է համարում:
Հիւրշ. շուք «ստուեր» = յն. օւռն, իսկ շուք
«պատիւ» = պրս. šigūh «պատիւ», Karst,
Յուշարձան 407 սումեր. suk «փայլուն»,
šug'us «փայլատակել, բոց», 426 թթր.
sok, sog, sov «զով, ցուրտ», Petersson
LUÅ 1915, 3 և 1916, 47 (ըստ Pokórny
1, 368) հյ. շուք, նշուլ, շանք բառերի
հետ հնիւ. k'eu- «լուսատուել, փայլել,
պայծառ» արմատի տակ. հմմտ. սնս.
čvač «վաղը», ղնգ. sūgəm «վաղն առա-
ւօտ կանոն», սանս. ֆոշա «կարմիր»
են: Կ'арая, Объ отном. абхазск. яз.
էշ 46 ափիադ. асаśə «մոմ», išeyt «լու-
սացաւ», ašez «առաւօտ»: Թիրեաքեան,
Արիահայ բռ. 302 ղնգ. sūka «փայլուն»
և պրս. šigūh «պատիւ»:

Գիւթ.—Ալշ. Ախց. 2թ. Խրք. Կր. Հմշ. Ննիւ.
ՀՃ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Սշ. Տիգ. շուք, Մրդ.
շուք, Սվեդ. շէօֆ, Ակն. շիւֆ, վն. շիւֆ, Ասլ-
շիւֆ, շիւ*, Ազլ. Գոր. Ղրբ. շոֆ, Երեւ. Շմ. Զդ.
Տփ. շվաֆ: Նոր բառեր են շուֆարան, շուֆել,
շուֆաւոր, շֆառուն:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. Յոյն շուֆի «ճառագայթ,
լոյս, գեղեցկութիւն, վայելչութիւն», Թեոֆ Յոյն
մզկն շուֆի «արեւի շողը», Յոյնոս շուֆիանի
«լուսաւոր, ճառագայթարձակ», Եւթոյն Եւթու-
ֆի, Եւթոյնոս Եւթուֆարի «լուսափայլ», Յոյն
շուգա «արեւի համար հովանոց», (Բայց ան-
շուշտ պատահական նմանութիւն ունի շա-
ղաթալ. شکر šükür «հովանոց» Будаговъ 1.
670):

*ՇՈՒՔԱՆՔի «փշոտ և շերմահալած մի բոյս
է. լտ. spina arabica» Բժշ. ունի միայն
ՀՐուս. § 3380:

=Արաբ. شكاغی šukā'ī նոյն բոյսը, որի
նշանակութեան ճշտման համար տե՛ս Seidel,
Միւ. հեր. § 243. սրանից է տառադարձուած
յն. օւռնալ. արաբերէն ձևը գրում է նաեւ شكاغ
šukā'ā և شكاغ šukā'. այս վերջինը սխալ կէ-
տադրելով (իբր ۛ شكاغ šukāy) յառաջացել է
հյ. շուֆալ Միւ. հեր. էշ 84:

Ուղիղ մեկնեց ՀՐուս. § 3380՝ ըստ
Պէլթարի. բայց շուֆալ ձևը ՀՐուս.
§ 3381 ուզում է ուղղել շուֆալ և կամ

նոյնացնել շուֆանի ձևի հետ: Վերջինի կողմն է Seidel:

*ՇՈՒՔՈՒՅԱՅ *«անծանօթ մի բոյս, որ իբրև լուծողական է գործածուում»* Բժշ. (ՀԲՈԱ. § 2371), որ և շֆուֆա Բժշ. (ՀԲՈԱ. § 3382):

= Պրս. شکوفا šikufa *«ծաղիկ»*—ԱՃ.

Ուղիղ մեկնեց Աճառ. (անտիպ), որից յետոյ նորայր ՀԱ 1923, էջ 498:

©ՇՁՆԼ *«ափսոսալու կամ աւաղելու ձայն»* ՍԳՐ. *«դիւահարի ճիւղ»* Եղն. *«օձի՝ վիշապի ֆշֆշալը»* Երեմ. Իգ. 22. Վեցօր. էջ 151. Պոմ. աղէքս. որից շշումն կամ շշիւն ՍԳՐ. = Բնաձայն բառ. կազմուած է պարզ 2 ձայնից՝ շ ածանցիկով. ձևի համար հմմտ. բշել, ճշել, իսկ արմատի համար հմմտ. շնշել, շաշել, շառաշել, շոնշան, շոփնդ, շշուկ են:—ԱՃ.

ՆՁԲ *«առեալ ի ձայնիցս շըշ, սըս, բշ, վըշ»*: Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. ՀԱ 1899, 203 բ.—Petersson LUÅ 1915, 6 և 1916, 47 ըստ Lidén-ի (առ Pokorny 1, 469) հնիս. k'yei- *«սուկել»* բնաձայն արմատից. հմմտ. հիսլ. hvīa, շվեդ. hwija, հրգ. hwaijōn, մրգ. weihen են. հայր k'wēlqō ձևից:

*ՇՊԱՐ, ի—ա հլ. *«սնգոյր, երեսի ներկ»* Մամբր. առ. Լեհ. որից շպարիլ Եգեկ. Իգ. 40. Ոսկ. մ. ա. 16 և ա. տիմ. բ. շպարանկար Պիտ. առ Լեհ. շպարանկ (սխալմամբ գրուած շպարանկ) Իրեն. ցոյցք 14 (ՀԱ 1910, 304). գրուած նաև շպիրիլ, շեպարել (սրանց վրայ տես Նորայր, Կոր. վրգ. 435):—Ներկայ գրականում հնչում է ըստ արեւելեանի ըշպար, ըստ արեւմտեանի շրպար:

= Ասորական փոխառութիւն է. հմմտ. ասոր. ܫܪܦܐ šappīr *«գեղեցիկ»*, ܫܪܦܐ šūfā *«գեղեցկութիւն, փառք»*, ܫܪܦܐ šafar *«գեղեցկանալ»*. բայական ձևերից մէկն էլ նշանակում է *«զարդարել, գեղեցկացնել»*. հայերէնին համապատասխան բուն ասորի բառը՝ որ կազմուած էր այս արմատից, կորած է:—Հիւրշ. 314?

Schröder, Thesaur. 46 *«փոխառեալ վերի ասորի ձևերից»*: ՆՁԲ ԼԺ. հլ. ծեփ: Հիւնք. ասպար բառից:

*ՇՊԵՏ *«հովիւ»* Եփր. Թգ. 449. Գնձ. (գրած

է շըշպետ). իսկ Հին բռ.= Բձ. երեմ. էջ 248 մեկնում է *«հացերէց կամ հովուապետ»*:

= Պհլ. *šupat < հպրս. *šupali-, զնդ. *šupaiti- *«հովիւ բառից, որ կազմուած է հպրս. šu=զնդ. ܫܘ fšu- «տխար» և հպրս. pati=զնդ. ܫܘܬܐ paiti- «պետ» բառերից. հմմտ. պրս. ܫܘܒܢ šubān, պհլ. ܫܘܒܢ šupān, špān, աֆղ. špūn, բելուճ. šipānk, քրդ. šiwan, šewan, զաշու šuane «հովիւ»*. որոնք ենթադրում են հպրս. և զնդ. *šupāna- ձևը, կազմուած նոյն fšu- «տխար» բառից + pāna- *«պահապան»* (Horn § 776):—Պարսկականից է փոխառեալ նաև Թրք. ܫܘܒܐն čoban *«հովիւ»*, որի միջոցով էլ ուկր. čoban, čaban, ռուս. чабанъ, բուլգ. čoban, սերբ. čoban, լեհ. czaban (Berneker 159) *«համանիշները»*—Հիւրշ. 215:

ՆՁԲ *«թուի բառ երբ. շոփէք, որ է տեսուչ, իշխան, դատաւոր և կամ պրս. շիպան, Թրք. շոպան»*: ՋԲ համարում է պրս. Müller SWAW 42, 254 *«համեմատում է պրս. šubān բառի հետ, որի երկրորդ անդամը փոխանակուած է ուրիշ բառով»*: Justi, Zendsp. 206 fšu *«արջառ»* ձևի տակ: Վերի ձևով ունի Հիւրշ. ZDMG 44, 560:

ԳԻՒ.—Վրաց. შვეტი շվետի *«հովիւ»*, შვეტიშვილი շվետոքա *«հովուութիւն»*:

ՇԱԼԷՂ տե՛ս ՇԻԱԿ
ՇՊՈՆՆԵԼ *«հրել, մշտել, հրմշտել»* Անսիգք 31 (*բանիցս*):

ՇԱՄԻԼ տե՛ս ՀՄԱԿԻՄ
*ՇՊՐԱՄ կամ ՇԲՐԱՄ *«կաղնշան բոյսը»* Բժշ. ունի միայն ՀԲՈԱ. § 2298 և § 2370: (*«Բաշունի, Գ. 187 ձգտիկան»*):

= Արաբ. شبرم šabram, պրս. شبرم šapram *«կաղնշան»* (տե՛ս Կամու, Թրք. Թրգմ. Բ. 800 և Steinschneider WZKM 12, 202):—ԱՃ.

ՇՈՒԱՅԼ (ի հլ. ըստ ՆՁԲ, բայց առանց վերկայութեան) *«գեղիկ, ցոփ, մսխող»* Գր. հր. *«շռայլութիւն»* ՅՃԻ. որից շռայլիլ *«գեղիկութիւն անել»* Երեմ. բ. 20. Սիր. Լէ. 32. Եզն. Սեբեր. շռայլութիւն Ագաթ. շռայլական Պիտ. շռայլամիտ ՄԺբ. են:

ՆՀՔ (արքշիռ բառի տակ) արմատը համարում է շիռ, որից նաև արքշիռ: Հիւնք. կաշառ բառից:

*ՇՌԱՏ «պանրի շիճուկ» (նորագիւտ բառ) Վստկ. 110 (Յամէն լիտր ու կիսոյ վերայ թուխթ մի շուտ ած):

= Վրաց. შვადრათი «պանրից կամ մած-նից վաղած ջուրը»: Որովհետեւ հայ բառը շատ ուշ է աւանդուած, խիստ քիչ է գործածուած և այժմ էլ գոյութիւն ունի միայն հայ. գաւառականում, մինչդեռ վրացերէնը կենդանի և շատ սովորական ձև է, ուստի պէտք է կարծել թէ հայերէնը փոխառութիւն է վրացականից:—Աճ.

Գիմ. — հայ. շաղ լիտրոյ թանց քամի-լուց յետոյ մնացած կամ պանրից քամուած դեղին ջուրը»:

ՇՌԱՏ «կարմիր պղինձ» Հին բռ. Գաղիան ունի միայն ԳՐ. սրա հետ նոյն է շուտ «դի-դին պղինձ» Ամիրտ. (տե՛ս Ուղտրիկեան, Ամէն. տարեց. 1908, էջ 36): Այս երկու ձևերից մին կամ միւր սխալ է՝ ու և ու տա-ռաձևերի նմանութիւնից յառաջացած:

ՇՌԻՆՎ «աղմուկ, ժխոր» Բարուք բ. 29. Բ. մակ. Ե. 5 (իբրև շոփնդն իմն յանկար-ծուտ համբալի՝ հարկանէր, իբրև թէ Ան-տիոքոս փոխեալ իցէ յաշխարհէ). Ոսկ. հոռմ. 234:

= Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ո զօրացուցիչով և -ինդ մասնիկով. արմատի համար հմմտ. շշել, շառաշել, շշուկ են, իսկ ձևի համար հմմտ. հոնդիւն, քոնդիւն, դրն-դիւն, դրնդել, խոնալ:—Աճ.

ՆՀՔ շոփն թառից: Վերի ձևով մեկ-նեց Աճառ. ՀԱ 1899, էջ 204 բ:

ՇՌԻՆՉ «շշիւն, հնչիւն, ձայն» Նար. խշ. 389 (այլ ձ. շոփշ, սոփնշ). որից կազմուած են շոնշանն (յգ. շոնշանուեմ) «ճախարակա-նման մի գործիք՝ ճռ ճռ ձայնի հանելու համար. ճռուան» Դտ. ք. 26. բ. մկ. Ժք. 26. Ոսկ. ա. տիմ. ք. Եզն. յետնաբար շոնշան Շնորհ. առ. 67. Մագ. թղ. 203. շոնշեցուցա-նել «հնչեցնել (քարերը)» Անան. ժմնկ. 31 (շունի ՆՀՔ):

= Բնաձայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ ո զօրացուցիչով և ն, շ ածանցիչներով. արմա-

տի համար հմմտ. շշել, շաշել, շնշել են, իսկ ձևի համար հմմտ. կոնշել, փոնշել, ճոնշել, դոնշել, մոնշել, զոնշել, հոնշիւն են. —Աճ.

ՆՀՔ սրինգ, շշել, հնշիւն բառերի հե՛տ: Վերի մեկնութիւնս տե՛ս ՀԱ 1899, 204ա: *ՇՌԻՆՏ «մէջը ձեռք լուալու կոնք, լական» Մաշտ. ջահկ. որ և շոնիւն «կոնքի մէջ ջուր լցնելու ամանը, երպրբխ» Մաշտ.—այս ի-մաստը՝ որ ընդունուած է արդի գրականումն էլ, սխալ է, որովհետեւ Մաշտ. իրար յետեից դնում է «զշոնիտն և զքսեստինն և զդաստա-ռական», որոնցից վերջինը լինելով «թաշկի-նակ, սրբիչ, անձեռոց», երկրորդը լինելով «կուծ»!, առաջինն էլ միայն «լական, կոնք» կարող է լինել: Ժիշտ այսպէս է նաև Բիւզ. ն. չերսիճէտա «basin and pitcher, for washing the hands, լական ու կուծ, ոմկ. լէհէն-երպրբխ» (Sophocles 1164 բ):

= Փոխառեալ պիտի դնել յն. չերսիճոն «կոնք, մէջը ձեռք լուալու լական» բառից, հմմտ. յն. չերսիճէտա, որ բոլորովին նոյն է Մաշտոցի «զշոնիտն և զքսեստինն» ձևի հետ: Մագում է յն. չէր «ձեռք» բառից (Boisacq 1056): Վերջաձայնի տարբերութեան համար պէտք է ենթադրել թերևս յետին յն. ոմկ. մի ձև, որ աւելի մօտիկ էր հայերէնին:

ՆՀՔ յն. չէրսիճոն բառից:— Կոյլաւ. Բառ. գերմ. 1341 ա դնում է բառս իբրև «միզաւառ, կրիճ, անկողին պառկած հի-ւանդի միզաման», որով անշուշտ ու-զում է կապել շեռ «մէզ» արմատին: (Բայց այսպիսի նշանակութիւն չէ ա-ւանդուած մեր մէջ. միայն յն. չերսիճոն նուազականն է, որ նշանակում է թէ՛ «փոքր լական» և թէ՛ «կրիճ, միզա-ման»):

Շոնշապառ տե՛ս Շունշ:

Շտամբ— տե՛ս Շտապ:

ՇՏԱՄԲԱԿ «ճիւղաղ երկեցուցիչ մանկանց. croque-mitaine». իբր նոր բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 329 բ. յայտնի չէ թէ ի՛նչ աղ-բիւրից է առնուած:

*ՇՏԱՊ, ի հլ. (յետնաբար ո հլ. ՆՀՔ դնում է նաև ի—ա հլ., բայց առանց վկայութեան) «ա-ճապարանք, վտանդից յառաջացած խուճապ»

հունգ. csiriz «շրէշ», Իրանեան ձկնոր ծագում են sriš արմատից. հմմտ. զնդ. sraeš-«կալիլ, փակշիլ», սանս. śliṣ, ցրիś «կայցնել, միացնել, փակցնել», պրս. سرشتن siriš-tan «զանգել, թրել (խմոր են)», سرشت sirišt «խառնուածք կամ բնութիւն» سریشه sirīshagar «հաց շաղուղ, խմոր շինող», պհլ. srištan (Horn § 732, Հիւբշ. Persische Stud. 75):

Նախ ԳԻ դրաւ պրս. շրիշ ձկնից, ՆՀԲ նոյն ընդ թրք. շիրիշ «շրէշ», Բիրիշ «աղիք»: Արդեօք կապ ունի՞ ալստեղ ասոր. šurus, šuršu «բուսական մի արմատ» (Delitzsch, Assy. Handwb. 693):

ԳԻՌ.—Ախց. հտշ. Կր. Սեբ. Տփ. շրէշ, Ձթ. շրիշ, շրիշ, Ազ. Գոր. Ղրբ. շրիշ, Շմ. շիրիշ, Հճ. շուշ, Բբ. շրէշ, շրէշ, Ալշ. Երև. Մկ. Սլմ. Վն. շրէշ, Մրդ. շիրէշ, Ջղ. շրիշ, հոր. Տիգ. շրէշ, Մշ. շրէշ, շրէշ, Բլ. շրէշ. Պլ. (նոր փոխառութեամբ թուրքերէնից) շիրիշ:—Նոր բառեր են շրիշուկ, շրէշ-խնջուղ, շրէշաղուղ, շրէշառն:

ՓՈԽ.—Վրաց. შრეშო շրիշ «շրէշ»:

*ՇՐԻՔ «վաճառականութեան մէջ ընկեր».
ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. էջ 187, որից և շրֆուրիւն:

=Արաբ. شريك šarik «ընկեր»:

Ուղիղ մեկնեց Քաջունի, անդ, բայց կարծում է թրք.:

ԳԻՌ.—Այս նոյն բառն եմ կարծում Ալշ. շրիք «տագերակին», որի փոխաբերական իմաստն է «կոտարար կին»:

ՇՐՇԱՆԱԿ «ամանր ոսկեզօծ թիթեղ» (Ֆր. oripeau). գիտեն միայն Նորայր, Բառ. Ֆր. 881 բ (իբր նորակերտ բառ) և Կոյլաւ, Բառ. գերմ. 631 (flimmer և flittergold բառերի տակ): Բայց ծագումը յայտնի չէ ինձ:

ՇՐՇԻՆ «տերևների ձայն» Նեղոս 658. որից շրշիլ «շրջագոգեստի ձայնը» (նոր գրականում):

=Բնածայն բառ, կազմուած շ պարզ ձայնից. հմմտ. շրշունջ և խօշիւն:—ԱՃ.

Սոյն մեկնութիւնս տես ՀԱ. 1899, էջ 204 բ:

ՇՐՇՈՒՆՋ կամ ՇՐՇՈՒՆՋ «շրունջ» ԱԲ. որից շրշնջիլ «շրշնջիլ» Ազաթ. յոշ.:

=Բնածայն բառ. կազմուած է շ ձայնից՝ կրկնութեամբ և ք, ել ածանցիչներով. հմմտ. մրմնջիլ, խրխնջիւն, դրդնջիւն:—ԱՃ.

Այս մեկնութիւնս տես ՀԱ. 1899, 205 ա (ուր տպագրական վրիպակով չէ՛ յիշուած բառս):

Շրորիլ տես Տրորիլ:

ՇՐՈՒԱՆ (կամ շրվան ծաղիկ)՝ մի տեսակ սպիտակ ծաղիկ Սալաձ. ունի միայն ՀԲուս. § 2376:

ՇՐՈՒԱՆԴ «հատերը վրայից թափած խաղողի ողկոյդ, շանչ» Եպիփ. բարոյ. = Բար. 155, 156 (ալլ ձձ. շուանդ, շուանգ):

ՇՐՈՒՇԱԿ (որ և շրուշակ, շրօշակ) «սանձ, յատկապէս ձիու քթի վրայի կապը» Եպիփ. ծն. էջ 52. Կնիք հաւ. էջ 300. Վանակ. յոր. Սարկ. քհ. (Սոփերք, հտ. Գ. էջ 45), Վրդ. լս. 62 (գրծ. շրուշակաւ), Վրք. հց. ա. 35. Անան. թրգ. 12. (Երբեմն նաև Դ. թգ. եթ. 28 լուանցքի վրայ՝ իբրև բացատրութիւն կառք բառի): Նո՞յն է արդեօք նաև շրօշակ, շրուշանակ «վզի շղերը կամ յօդերը». (Ոչ պարանոցին շրօշակք առ պճղանցն խառնուածսն մոլորեալք զտեղի խնդրէին. Եպիփ. յար. մեռ. կամ բստ ճառքնս. Ոսկ. յեզեկ. Ոչ պարանոցին շրուշանակքն): Սխալմամբ շփոթուած է շօթ բառի հետ. հմմտ. Եհան ընդ ռնգունս նորա զշրօշակս և զկարկանդակս. Վկ. արև. (Սոփերք, Ի. 74), որ էլ միածնի տպագրութեան մէջ (էջ 23) ունի զլաւթս ձևը:

Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. شرس šars «անասունը սանձով քաշել» (Կամուսի թրք. թրգմ. Բ. 250):

ԳԻՌ.—Մշ. շրիշակ «դուռն երկու փեղկերը ներսից իրար միացնող փայտէ սեպերը» (հաղորդից Բենսէ. նամակ 1935 ապր. 25):

ՇՐՏԵԼ «թեքել, ծռել». ունի միայն Բո. երեմ. էջ 249՝ իբր տարբեր բառ յաշորդից:

ՇՐՏՆՈՒԼ «խրտլիլ, վախենալ, շուարիլ, շշկուիլ» Ա. մկ. ե. 34. Յայամ. նոյ. 10 և փետր. 18. Փիլ. լին. որից շրտեալ «շլացած (աշք)» Երզն. մտթ. 311. շրտուցանել «աշքը շլացնել» Եթաղ. 82=Նխ. թղթ. պօղ. Նար.

յեղյեղուլ, և զշթանս և զշոալլութիւնս ցուցանել, ճեմել, ճօճել, զհասակօքն նայել): գրուած է նաև շկթիլ Ոսկ. մ. բ. 23:

ՆՀԲ (տես շկթիլ) կցում է նախորդին, լծ. ոմկ. շլխաթ: ԱՐ մեկնում է ճերեսին շուրը վերնալս:

ԵՔԼԱՐ «ստիրաքս ծառը, styrax». ունի միայն Քաշունի, Գ. էջ 188 և Բ. էջ 664: Տե՛ս և շեր:

ԵՔՈՂԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Յայսմ. «Գտանէին զնա հովիւք յայրի միոց շքողեալ ճնշեալ ի ճգնողական վարուցն»: Թերևս ուղղելի է նեղիլ, նեղեալ:

ՆՀԲ մեկնում է սյոյծ նքողիլ, նուաղիլ կամ սքողիլ, ծածկիլ ընդ ջրով: ԶԲ և ԱՐ համարում են նքողիլ:

ԵՔՈՐԹ տե՛ս Քշուր:

ԵՔՈՒՌՆ «մի տեսակ փշոտ բոյս է agave» Գաղիան. ունի միայն ՀՐուս. § 2379:

*ԵՔՐԻԿ «սուրհանդակ» (նորագիտ բառ) Յիշատ. ՉՄԳ Բ. «Կարգեաց յամենայն տեղիս սուրհանդակս, որ են շիբիկք» (Շողակաթ, էջ 36). յիշում է նաև Բառ. հրեմ. էջ 277, 289 սուրհանդակ բառի հետ: Նոյն բառը Վրդն. ալգեկ. 79 բ գրում է շիբիկ:

=Վրաց. შიბიკი շիկրիկի «սուրհանդակ» և կամ երկուսը միասին մի ալլ անծանօթ աղբիւրից:—Աճ.

ԵՕԹ, ի հլ. «հաց աղնիւ, պարզ կամ իւղով զանգուած» Ել. իթ. 2, 29. Ղևտ. է. 13. Եփր. վկ. արև. 23, Եփր. թուոց 232, Կանոն.:

Հինք. պրս. բուշ պաշար, թռշակս բառից:

Գիմ. —Ատն. Ղրբ. շօք «լաւաշի պէս բարակ մի տեսակ հաց». իսկ Տփ. շօթի նոր փոխառութիւն վրացերէնից:

ՓՈՒՆ. —Վրաց. Յոտօ շոթի «երկար հաց» (այս բառը փոխառեալ է հայերէնից յետին շրջանում, երբ աւ դարձած էր օ. հակառակ պարագային պիտի ունենայինք հյ. շոթ):

ԵՕՇԱՆՔ «բարբաջանք, շատախօսութիւն, փուռ խօսքեր». մէկ անգամ ունի Ճառքնտ. (գրուած շալաւնֆ, շուլաւնֆ):

—ԵՕՇԱՓ «ձեռքը քսելով զննել». արմատ

առանձին անգործածական, որից կազմուած են շօշափել ՍԳր. (գրուած է շաշափել Տիմոթ. կուզ, էջ 93). շօշափելի Ել. ժ. 21, Երր. ժբ. 18. շօշափական նիւս. բն. դիւրաշօշափագոյն ֆիլ. լին. խաւարաշօշափ Տօնակ. մեղկաշօշափ ՅՀ. կաթ.:

=Կրկնուած է շափ արմատից, իբր շափափել > շալափել (հմտ. սօսափիւն և բօթափել). ըստ այսմ Տիմոթէոսի շաշափել ձևը (եթէ սովորական վրիպակ չէ) կարող է լինել *շափափել բառի մէկ կրճատ ձևը: Պարզական արմատը՝ շափ, նոյն է շուփ արմատի հետ, որից ունինք շփել (տե՛ս առանձին շուփ ձևի տակ): Երկու ձևերի բարդութեամբ է կազմուած շափշփել < *շափշուփել:

ՆՀԲ ափ բառից: Տէրվ. Նախալ. 53, 111 շփել բառի հետ հնիւ. skap «քերել, փորել» արմատից. հմտ. յն. scabere, լիթ. scapoti, գերմ. schaben: Justi, Dict. Kurde էջ 445 քրդ. hešawtin «շնչել, արել, սրբել», լատ. scabo, գերմ. schaben, Հինք. ափ բառից (ինչպէս ՆՀԲ),—Bugge KZ 32, 73 գնում է *շօշաղփել ձևից, իբր = յն. փղաֆա, լատ. palpo «շօշափել», Karst, Յուշարձան 407 սումեր. šub-šub «խել»:

ԵՕՇԻԼ «լուծուիլ, քայքայուիլ, մեռած մարմնի նեխիլ փտիլը» Վկ. արև. էջ 222 (ուսկեղարհան) (Իսկ ի վերայ սրբոցն խոսէին թարախք մարմնոյն յոյժ, զի շօշեալ տրորեալ էին յանհնարին տանջանացն). Վարք և վկ. Ա. 35. նիւս. կազմ. (վերջինիս մէջ բառս գրուած է շոշեալ, շուշեալ ձևերով, որով ՆՀԲ էլ բառս նշանակում է շոշիլ ձևի տակ. բայց այս երկու գրչութիւններն էլ սխալ են, ինչպէս որ նիւսացուց փոխառեալ նոյն հատուածի մէջ՝ Կնիք հաւ. էջ 274 ունի արդէն շալեալ):

ԱՐ Արևելեան վկայից մէջ գտնելով շօշեալ ձևը և շանդարդառնալով շոշեալ ձևի վրայ, իբր իրարից տարբեր բառեր գնում է շոշիլ «քայքայիլ», շօշիլ «նեղուիլ, շարլիկիլ»: Երկուսը պէտք է միացնել վերի ձևով (Աճառ. Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 9):

+ Ո՞. հարցական անորոշ դերանուն՝ ան-
ձերի համար գործածուած. հոլովում է սեռ.
ոյր, տր. ում, բց. յումէ, յումմէ, յգ. ուզ. ոյք,
սեռ. տր. ոյց. (սրանց նախատր ձևերն են
*ոյրու, *ումն, ինչպէս ցոյց են տալիս
ուրումն, ուրուք. սեռականները և ումնմն,
ումնք տրականները): Ո արմատից են ո՞ ոք,
ո և իցէ, ո և է, ումպէտ պարապ տեղը
Ագաթ. կամ ում և պէտ Բրս. լմբ. — Նոյնից
-f, -մն, -ք ածանցիչներով են կազմուած ոք,
ումն, ոք, որոնց վրայ տե՛ս իւրաքանչիւրն
առանձին (հմտ. *ի, *իք, իմն, իք): Մտա-
դրութեան արժանի է ոյք բառի գործածու-
թիւնը՝ իբրև անորոշ ածական. Միթէ բա-
զո՞ւմք ոյք էին, որ գիտակ էին գործոյն. Կոչ.
19:—Ո գործածում է նաև տեղ ցոյց տալու
համար. այս իմաստով առանձին չէ գործած-
ուած, բայց նրանից ունինք յո՞ ագէպի ո՞ւր
(իբրև արմատի նախորդի հայցականը) ՄԳր.
ծգն. Բուզ.։ Ո՞վ և ո՞ւր բառերի վրայ տե՛ս
վարը։

= Բնիկ հայ բառ, որ ծագում է հնիւ. kʷo-
(կամ qʷo-) հարցական և անորոշ դերանու-
նից՝ նախաձայնի անկումով։ Այս արմատը
տալիս է խիստ բազմաթիւ ածանցներ (դերա-
նուններ, միջակ անուններ, մակբայներ), ո-
րոնց թւումն ու բացատրութիւնը համեմա-
տական քերականութեան գործն է։ Կարևո-
րագոյններից յիշենք այստեղ՝ սանս. kah, kʷa
«ո՞վ», զնդ. հարս. ka- «ո՞վ», պրս. ڪي ki
«ո՞վ», ڪي kay «ե՞րբ», ڇا ڇي «ի՞նչ», چر ڇر
čirā «ի՞նչո՞ւ», ڪڇا kuḡa «ո՞ւր», ڪڍام kudām
«ո՞րբ», յն. πο-, որից πόθεν «ո՞րտեղից»,
πόθι, ποῦ (յոն. πόθι, ποῦ) «ո՞ւր», ուր որ է»,
ποῖ «յո՞ւ», πῶς, յոն. πῶς «ի՞նչպէս», լտ. quis

«ո՞վ, ո՞րբ», quod «ի՞նչ», quo «յո՞ւ», օսկ.
ումբր. po-, հինկ. co-te, ca-te «որ է», coich
«որոյ», nech «ոչ ոք», կիմբ. pan «երբ»,
գոթ. hvas «ո՞վ», hvan «ե՞րբ», hrad «յո՞ւ»,
գերմ. wer (հինը hwēr) «ո՞վ», was «ի՞նչ»,
wie «ի՞նչպէս», wo «ո՞ւր, յո՞ւ», wann
«ե՞րբ», wenn «ի՞նչ», welch «ո՞րբ», weder
«ո՞չ», անգլ. who «ո՞վ», լիթ. kàs «ո՞վ»,
kadà «ե՞րբ», kuī «ո՞ւր, դէպի ո՞ւր», լեթթ.
kas «ո՞վ, ի՞նչ», հպրուս. kas, հսլ. kũ-to
«ո՞վ», kũ-do «ո՞ւր», սուս. kmo (ուկր. chto)
«ո՞վ», каждый «իւրաքանչիւր» (հսլ. кѣ-
ждо), колька, с-колько «ո՞րքան», куда
«յո՞ւ», гдѣ (հսլ. кѣде) «ո՞ւր», какъ «ի՞նչ-
պէ՞ս», когда (=լիթ. kadà, հպրուս. kaden)
«ե՞րբ», чей «որի՞», արաբ. ke «ե՞րբ», si
«ի՞նչպէ՞ս», են են։ Նոյն արմատի հնիւ. kʷi-
kʷu- ձևերի վրայ՝ տե՛ս ի, ուր (Pokorny 1,
519—523, Walde 635, Boisacq 799, Berne-
ker 673—5, Trautmann 111):—Հիւրը. 481:

Նշթ ո համարում է ուր-ից կրճատ-
ուած։ Justi, Zendsp. 76 n, ով=զնդ.
ka, 241 յո՞ւ=զնդ. ya «որ» ձևի տակ։
Տէրվ. Altarm. 3 n և ով զնում է ոք բա-
ռից ձևացած։ Bopp, Հմտ. Քերական. 2,
383 n=զնդ. kaya, kayasya. Հիւրը.
Arm. Stud. § 225 կասկածով մեկնում է
վերի ձևով։ Bugge, Beitr. 28—29 kʷo-
ձևից դարձած ge-, որից նախաձայնի
անկումով ո։ Հիւրը. ու բառից։ Դերա-
նունների վրայ ընդարձակ տես Meillet
MSL 10, 241—271, ո բառի վրայ յատ-
կապէս՝ վերի ձևով մեկնուած՝ էջ 267,
282 (նոյնը նաև Meillet JAs 1903 (2),
503—4): Հմտ. նաև Բանասէր, Բազմ.
1897, 590—2, Bugge, Lyk. Stud. 2, 49

n, ուլ = լիւկ. uve: Պատահական նմանութիւն ունի լին. (այլ ho² «յո», wohin?» Գիւր. — Ամէն տեղ կորեւ է՝ տեղի տալով ուլ ձևին. պահում է միայն Ղրբ. հն. «ուլ» (հիշատակում է անգլ. who հոմանիշի հետ), որի նախնային և շունչը հնիւ. k^w-ի մնացորդն է, հիշատակում էս գրաբարի մէջ հիւ՛մ փիւ. Ի՛մ: — Կայ նաև նիւ. (գիւղերում) վո՞՞ ձևով, միայն վո՞՞ գինա «ո՞ւլ գիտնայ, ո՞ւլ գիտէ, չգիտեմ» գարձուածի մէջ, Ալլ. Մշ. ուլ ձևն էլ կորցրած՝ ունին միայն Մշ. վո՞՞r, Ալլ. տ՞r: — Սվեդ. յէօ՞՞ «ո՞ւր»:

*ՈՐՈՂՈՍ ամի տեսակ մանր դրամ, դրաքմայի 1/6 մասը, որ արժէ 15 սանտիմ» Եփր. հն. 92. Շիր. 27:

= Յն. ὀβολός նոյն նշ. որից փոխառեալ են նաև լատ. obolus, ֆրանս. obole հն. բառս նոյն է յն. ὀβελός «խորրովածի շամփուր» ձևի հետ. ծագումը տե՛ս Boisacq 682: — Հիւբշ. 368:

Շիրակացիին (հրտր. Պատկ. էջ 27) յիշում է արդէն թէ բառը հելլենականից է: Ուղիղ է մեկնում և նշ՝:

ՈՐԵԼ «ասել, խօսիլ, երգել, նուագել» Պիտ. Պղատ. օրին. և տիմ. Տաղ. որից առոգանութիւն «ընթերցանութեան մէջ լաւ արտաբերութիւն» Թր. և Երզն. քեր. Մաղ. առոգել «բարբառել, ասել» Ճառքնտ. ստորոգել Պղատ. Դամասկ. ճերատագեալ «ասացեալ, մականուանեալ» Մաղ. զամագտ. Ժե (իսկ ոգեղաբարբառ վեցօր. էջ 163 պէտք է ուղղել տգեղաբարբառ. տե՛ս ՀԱ 1911, 303):

ՆՆՐ հագագ կամ ոգի բառից, Gosche 23, Bottich. ZDMG 1850, 359 սանս. vač ձևի հետ: Lag. Urgesch. 986 կասկածով հոգի բառի հետ: Canini, Et. étym. 70 սանս. aikan, լատ. nego «ժըխտել, ուրանալ», յն. ἀχέω «հնչել, աղմուկել»: Տէրվ. Նախալ. 105 կա՛մ ոգի, հոգի բառի հետ և կամ հնիւ. vak «գոչել, խօսիլ» արմատից. հմմտ. սանս. և զնդ. voč, լատ. vocare, vox, յն. εἶπον, պրս. āvāz, bānik, հյ. վանկ, հագագ են: Հիւնք. յն. αὐχέω «ասել, խօսիլ, կարծել»: Bugge, Beitr. 27 յն. βοή «ձայն, հիշ», βοῶ «քղաւել, աղաղակել, գոչել», սանս.

jóguve «բարձր ձայն հանել» բառերի հետ, իբր gowe- նախաձեւից: Ալիշան. Հին հաւ. էջ 318 Կելտաց ոկամ, ոգամ, ոկմիա ճարտասանութեան աստուծո հետ: Scheffelowitz BB 29, 14 լիթ. sakyti, հսլ. sočą, անգլ. secgan, անգլ. say, գերմ. sagen «ասել» բառերի հետ: (Կրկնում է Pokorny 2, 479 հնիւ. seq^u- «ասել» արմատի տակ): Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. gu, gugu, gug «ձայն, ասել, խօսիլ», 416 մոնգոլ. üge «խօսք, բառ», թունգուզ. ige, 418 ուլգուր. ögmek, շաղաթ. ögümek, օսմ. öymek «գոչել»: Պատահական նմանութիւն ունին լատ. ovo, յն. օւօ՛ւ «սրահախոթեան բացագանչութիւններ արձակել»:

ՈՂԻ տե՛ս Հոգի:

ՈՂԻ տե՛ս Յոյգ:

ՈՂՈՂԵԼ «վրէժ ունենալ, բախիլ, նախանձիւ». ունի միայն ՀՀՐ. անստորոգ բառ:

ՈՂՈՇԵԼ «գոռալ, հող արկանել, հող հանել կամ հովանալ». գիտէ միայն Բառ. երեմ. էջ 250. հաւանաբար նոյն է նախորդի հետ և մին կամ միւր սխալ:

ՈՂՈՐԻԼ «հետը կոտրիլ, մարտնչիլ (եղջիւրներով, ձեռքով կամ դէնքով), հակառակիլ, դէմ կենալ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. էջ 466, 502, 601. Եւ. քր. Ագաթ. որ և ոգորալ Մծր. տպ. Պլ. էջ 60. որից ոգորակա՛ն Մաղ. զամագտ. (ՀԱ 1911, 665), ինքնագոր նար.:

ՆՆՐ «ի բառէս եղջիւր, որ և յայլ լեզու» ԲԵՐԵ, ԲԵՐԱՆԻՈՒ, ԲԵՐԱՍ, ԲՈՆՈՒՅ: Քիւիլեիան, Բաղմ. 1910, 153 ոգ>ոյժ արմատից:

+ ՈՂՆԻ «ոգնի անասունը» ՍԳր. վեցօր. 186. Միւ. առակ. Վրդն. լատ. գրուած է ոգնիկ Ոսկ. մ. գ. 6, էջ 24 (որ գտնում ենք նաև գաւառականներում), սրա կոգնի ձևի հին վկայութիւնն ունի Յովսիմ. (համառօտ խրմազորութիւն), էջ 29:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. og'hinio- >՝ ոգինի ձևից. սրա դէմ քոյր լեզուներն ունին eg'hi- արմատաձևը. հմմտ. յն. ἐχίνος, հհիւ. igull, անգլ. igil, igl, il, հրգ. igil, գերմ. Igel, հոլլ. egel, հսլ. ježl, ուկր. již, jižák, պոլար. jes, լեհ. jeź, հռու. ОЖЪ, ОЖИКЪ (նա-

խաձայն օ՝ մեր բառի պէս), ռուս. ёжъ, լիթ. ežys, լեթթ. ezis, փոհւգ. ёжъ (իմա՝ էջ) «ողնի»։ (Petersson, Ar. u. Armen. Stud. 63 սրանց հետ է կցում նաև օսւս. узун, узлн «ողնի»)։ Նախապէս այս բոլորի արմատը դնում էին հնիւ. eg'h- խալիթիւ, բայց այժմ այս կարծիքը չի ընդունւում (Pokorny I, 115, Walde 42, Kluge 228, Trautmann 73, Berneker 267, Boisacq 302)։—Հիւրք. 481։

ՆՂԲ յիշում է ռուս. և յն. ձեւերը՝ առանց նմանութիւնը նշանակելու Böt-tich. ZDMG 1850, 367 և Arica 34, 22 փոհւգ. ёжовою (մեկնուած է յալալապի ողնաղուէս) բառի առաջին կէսի և 'A-тавоі յատուկ անուան հետ։ Pictet KZ 6, 186 և Orig. ind. 1, 453, 454 իրար է կցում յն. ёжъ, գերմ. Igel, սանս. a-hina «մեծ օձ» և միւս կողմից ոգնի = սանս. ahi «օձ»։ Պատկ. ИЭСЛД. 20 յն. ёжъ, ձեւի հետ։ Հիւրք. KZ 23, 25 ունի ուղիղ մեկնութիւնը և հանում է հնիւ. ag'hanya ձեւից։ Justi, Dict. Kurde էջ 350 քրդ. kusi հոմանիշին է կցում հյ. կոգնի ձեւը։ Հիւրք. յունարէնից է հանում։ Karst, Յուշարձան 404 սումեր. eššū, issu «ցորենի հասկ»։ Պատահական նըմանութիւն ունի շեշէն. zu «ողնի»։

ԳԻՌ.—Ախց. Կր. Հմշ. օգնի, Սեր. վօգնի, Ռ. օգնի, օգնիգ, Երև. վօգնի, կուգնի, Ասլ. էօգնի, Տիգ. օգնիգ, Խրք. օգնէգ, Վն. վոգնիկ, Սլմ. վօգնիկ, Մրդ. վրօգնիկ, Գոր. Ղրք. կօգնի, Ագլ. կօգնի, կոգնի, Ղդ. կուգ, Ալշ. օձնի, Մշ. օձնի, Շտ. վոնձնի, Մկ. տնձնի, Զդ. կոնձնի, Լ. կոնձնի, Շմ. կուգնիգ։—սրանցից կոգնի ձեւի մէջ կ նախաձայնը ծագած է շրջմամբ՝ ոգնիկ նուազականից, ինչպէս որ կոգնի ձեւից էլ նոր նուազականով յառաջացել է Շմ. կուգնիգ < կոգնիկ (նուազականի համար հմտ. վերը սլաւական ձեւերը)։—Բառ. երեմ. էջ 143 դնում է նաև խոգնի ձեւը, որ սակայն վրիպակ պէտք չէ կարծել, որովհետև դրուած է խ բառաշարքի մէջ՝ իր պատշաճ տեղը։ Իսկ Կ. Մարաֆեան, Բանալի գիտութ. Սանկպետ. 1788, էջ 69 ունի կուգնի։—Նոր բառ է ոգնեղէն Վն. «ողնի մորթից շինուած»։

ՈՂՆԿԱՆ «ռանկնտ, գարծիլի տակը» կամրկ. ունի միայն ՀԲու. § 2384. նոյն է ոգնկան «ինաշնդեղ (կարդա՝ լաշնդեղ), բռնկէնտ» Գաղիան. (ըստ Բռ. երեմ. յաւել. 575)։

ՈՂՈՏՆ. անստոյգ բառ. գտնւում է ոգոտնամայք բարդի մէջ, որ մի տեսակ հմայական ձեւ է նշանակում և մէկ անգամ գործածուած է Մանդ. էջ 194. «ի լուսնախտիրս, ի շեղախտիրս, յոգոտնահմայս, ի գեղահմայս, ի սննիկոնս, յուտութս»։ (տպուած է յոգոտնամայս, ՆՂԲ դնում է յոգոտնամայս)։

ՆՂԲ մեկնում է «ազգ հմայից, Թերևս հայելով յոստան քաղաքս»։ ԶԲ և ԱԲ չունին։

+ ՈՂՈՐ «ճիւղ, ճպոտ»։ արմատ՝ որ հնեորի մօտ առանձին գործածուած չէ. շատ յետին է Զքր. Բ. 119 (Բարակ ոգորով փոքր փոքր հարկանէր զնոսա)։ որից կազմուած ունինք ոգորածնեմ առնել (գրուած նաև ոգրածնեմ և տգիտութեամբ՝ ոլորածնեմ) «ճպոտով ծեծել, դանահարել» Ագաթ. Յայսմ. (Նոր վկ. էջ 18), Երզն. լս. (Ներք. յորդ. 32, 41), Ճառքնտ. Լմբ. մատ. 381. ոգորած փայտ «մի կապոց փայտ՝ ոգորով կապուած» Կեշառ. աղէքս։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ozg'ho «ճիւղ» ձեւից, որի միւս ժառանգներն են յն. ὄζχος և պհլ. azg «ճիւղ» (սրանից է փոխառեալ հյ. ազգ)։ ձայնական յարաբերութիւնը ճիշտ այն է, ինչ յն. ὄζχος = հյ. մոգի < հնիւ. mozg'ho— ոգոր բառի մեջ r մասնիկ է (Pokorny, I, 185)։—Աճ.

ՆՂԲ լծ. ոլոր, ոստ, յն. ὄζος «ոստ»։ Bugge, IF 1, 445 ոստ բառից —որ մասնիկով։ Scheffelowitz BB 29, 69 փոխառեալ հֆրանս. osier «ուռի», անգլ. osier բառից։ (Սխալուած է ոգոր հասկանալով «weide, ուռի»։ բայց ինչպէ՞ս կարող է ծ դարու մի բառ ֆրանսերէնից աւնուած լինել)։

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. օգոր «ծառի ճիւղից շինուած կապ՝ խուրձ կապելու համար»։ նշանակում է նաև «ծուռ, գալարուն, ճամբից շեղուած, ախալ»։ որից օգրել. «ծոնել, ոլորել, ճիւղերը իրար ոլորելով հիւսել, Թեքուել, ճա-

նապարհից շեղուել, միսը կամթիւ (ՀՀՔ և ՋՔ)», ոգիւր «կամթիւ» (ՓՔ), օգորտուկ շշիւ ալքերով» (Ազգ. հանդ. Ե. էջ 143), օգոր-մո-գոր «օձապտոյտ», օգրուկ «ոլորուած»:

ՈՋՈՒՄՆ «թեղան». մէկ անգամ ունի Եփր. ղևտ. էջ 220. «Փոխանակ այնր՝ զի ասէ յա-ռէջ կամ յողումն, հերթայեցին՝ յառէջ կամ ի թեղան»:

Ոթալ տե՛ս Օդ:

ՈթԻՍ «սև ու դարշահոտ մի միջատ է» (նորագիտ բառ). Վստկ. էջ 80. Սատակին (բզէղքն), նոյնպէս և ոթիսքն:

ԳԻՌ.—նիւ. օթիս, Ախց. Տփ. օթիզ, Ղզ. հօ՛թիս, Ղրբ. վէ՛թբէս:

ՈԺԲԻԼ «զարնել, շարդել, կոտորել». նո-րագիտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Իրեն. ցոյցք 22. «Մրջնաց և Եյեղ Աստուած զճա-նապարհն նոցա մոլորիլ զնոսա, ոժբիլով և հարկանելով յանապատին»:

Գտաւ ու մեկնեց Վարդանեան ՀԱ 1910, 304:

*ՈՂԱԻԿ «մոշ, մորենու պտուղը», Գաղիան. սխալ գրուած ոշաիկ, ոշակի, որ յիշում է ՆՀՔ մոլ—իմա մոշ բառի տակ, նոյնը աւե-լի յետնաբար յովնիս Ամիրտ. ՀՔուս. § 2113):

=Արար. «ulaiq «մոշ» (Կամուս, Թրք. Թրգմ. հտ. Գ. էջ 27): Նորագիտ բառս գտաւ և ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանաս. 1901, էջ 121:

+ ՈՂՈԳ «եղկար գուլպայ». գիտէ միայն Քա-չունի, հտ. Գ. էջ 189:

=Ըստ իս հյ. ոլո՛ք «սրունք» բառն է, որ արդէն գրում է նաև ոլոգ:—ԱՃ.

ՈՂՈՒՆ, և հլ. (-ռան, -րան, -ռունք, -ռանց, -րանց, յետնաբար նաև ոլնոն, սեռ. ոլռանց) «բակլայի կամ մաշի նման մի ընդեղէն. pisum sativum L. (Տիրացուեան, Contributo § 267). փխբ. խոշոր կաթիլ (քրտինքի, ար-ցունքի)» ՍԳր. Եւս. քր. Վեցօր. 60. «կարուած կաթի մէջ ձևացած գնտիկները» Սասն. 67. «կարկուտի մէկ հատիկը» Ոսկ. յհ. Բ. 1 (յե-տին). «մի տեսակ որդ փայտի» Գաղիան. որից ոլոռնացեալ «ոլորի պէս կոլորացած (կաթիլ)» Նիւս. կազմ. Երզն. մտթ. ոլոռնա-ձև Շար.:

ՆՀՔ յն. «նորա սահար» և լտ. olus, oleris «բանջար». ի ձայնէս ոլոր, բոլոր, յն. ὀλος: Peterm. 30 լտ. olus: Lag. Ge-sam. Abhd. 59 կցում է ὀλόρα բառին, Պատկ. ИЗСЛѢД. էջ 35 լտ. olus, oleris: Հիւնք. ոլոր բառից:

ԳԻՌ.—Մշ. օլոռ, նիւս. ովէն (գիւղերը) և շրջամա՛ր՝ ուռէլ (քաղաքում), Խտշ. օռէլ, Գոր. հի՛ւլէօռնը, Ղրբ. հի՛ւլէոնը «ոլոր». որից իվլէ՛օռնէ՛զ՝ «մի տեսակ պալար». բացի ա-ռաջինից միւս ձևերը ծագում են ոլնոն ձևից, որի հին գործածութիւնը ունի Վրք. հց. ա. 582:—(Նո՞յն է թէ տարբեր բառ է Ջղ. (գիւ-ղերը) հոռալ «ոլորի նման մի բոյս» = պրս. holar):

ՈՂՈՐ «ոլորք, ոլորած բան, պնդութիւն, ամրութիւն» Ոսկ. ա. տիմ. Ժն. և հռ. «փա-կազիծ» լծ. նար. որից ոլորել «զալարել, պրկել, պնդել» Եւագր. Կիւրղ. Թագ. ոլորակ «պրկումն, ձգտում» Ոսկ. յհ. Բ. 37. «առո-գանութեան մի նշան» Թր. և Երզն. քեր. ոլո-րակել «պրկել» Յայսմ. ոլորան «պրկոց, գե-լարան, մամուլ» Վանակ. հց. Վրդն. լս. 58. ոլորուտ Պղատ. տիմ. շեշտոլոր Թր. քեր. ոլորուն, ոլորապառլա (նոր բառեր): Նոյն արմատից տ մասնիկով աճած է ՈՂՈՐՏ «պը-տոյտ, սաստիկ ոլորք» Իմ. Ե. 11. «բոլոր-տիքը, շորս կողմը» Պիտ. Փիլ. որից ոլո-րտանալ Պիտ. Փիլ. Անան. եկեղ. քաղաքա Մագ. նոր բառ է մթնալորտ. մասնիկի հա-մար հմմտ. բոլոր, բոլորաիք:

ՆՀՔ լա՞ր բառից, Տէրմ. Նախալ. 106 հոլովել, գիլ, գալարել, բոլորել, ինչպէս և յն. εἰλῶ, լտ. volvo, գոթ. valvjan ձե-ւերի հետ հնիւ. varu, varv արմատից: Հիւնք. օղ բառից: Bugge IF 1, 445 —որ մասնիկով կազմուած է զնում: 3. Արշէզ, Բազմ. 1897, 52 ոլ-որ, բոլ-որ, հոլ-ով, կոր կցում է սեմական gal, gul «կոլոր լինել» արմատին, ինչպէս նաև յն. κολλῶ, լտ. collis ևն բառերին: Scheffelowitz BB 29 (1905), 51 ոլոռն «փայտի որդ» բառի հետ: Petersson KZ 47 (1916), 261 —որ զնում է մասնիկ, իսկ էջ 284 աղիւ բառի հետ միասին կը-ցում է սանս. arāla «կորացած», alaka

«խոստալիք», ինչպէս և աղեղն բառերին. բոլորի արմատը հնիւ. el-, -ol «ծըռել, կորացնել»։ Աճառ. նորք 1925, № 5, էջ 393 յիշում է Կամիս. ԿՄԼալի «նորի»։ Scheffelowitz KZ 53 (1925), 248 ողն «կոնակ» բառի հետ՝ սանս. arāla «կորացած», սլով. olito «աղիք», զնդ. arəθ-na «արշին»։

ԳԻՌ.—Մշ. օլօրել, Պլ. օլօրել, օլրել, Ալշ. Մշ. օլրել, Ախց. Կր .Ռ. օլրել, հրք. Տփ. օլրիլ, Ասլ. օլրել (բայց էօլեօրֆ «նորք»), Հմշ. օլրուշ, Սհք. յօլրել, Վն. էօլեօրել, Մկ. էօլեօրիլ, Մրդ. էօլեօրել, էօլիւրել, Սլմ. էօլրել, Երև. բլօրել, Տփգ. օլ'րիլ, ննխ. օլրբել, օլրբել, Ջղ. յօլրել, ալօրել (բայց ուլօր «նորք»), Ազլ. բլմ'րիլ (բայց իւլիւր «նորք»), Շմ. ճիւլեօրիլ, Գոր. Վրք. ճըլեօրիլ, Բիւթ. օլիլ, Հճ. իլիլ, Ջթ. Սվեդ. իլիլ։ Նոր բառեր են ուլօր «մանուածապատ», ոլօրով անցնիլ «գլորիլ», ոլօրգեռան «պողոսակ», ոլօր-մոլօր, ոլօրան, ոլօրկծիկ, ոլօրնուտ, ոլօրուիլ, ոլօրշան, ոլօրնուն, ոլօրով, և տ մասնիկով՝ ոլրաիլ, ոլրալ «ման գալ» (ննխ. օլրիլ «նորի»), ոլրակել, ոլրակցնել, ոլրաուն։—Ատանայի թրքախօս հայոց մէջ կայ կէզէ կէզէ բլօրում սէօֆիլաի «շատ ման գալով ոլորքս քանդուցաւ (յոգնեցայ)» դարձածը, ուր բլօրֆ պարզ է թէ հյ. ոլօր բառն է (ինչպէս կարծում է և Պէտէլեան, Արևիք 1888 նոյ. 8—9), և ոչ թէ ոլօրֆ. հմմտ. Երև. օլօրֆ «նորքի ոսկորը»։

+ՈՒՈՔ, Ի-ա՞հ հլ. (յետնաբար ո հլ. աւելի յետնաբար և հլ. յգ. ոլօրնիւֆ) «ծունկից մինչև կրունկը եղած մասը» Ագաթ. Պղատ. տիմ. էջ 151. Փիլ. որից բոկոլոֆ «բոկոտն» (գլորուած բոկոլոս) Սոկր. 308. ոլօրնիւր (նոր բառ). գրուած է նաև ոլոգ, նոյնը օլոխ «ճուղ» Բառ. երեմ. էջ 335.—Քաշունի, Գ. 189 գիտէ նաև «ծաղկի կոթ» նշանակութեամբ (նոյնպէս է դարձեալ Գար. բառ.), իսկ Գ. 189 «երկար գուլպայ» նշանակութեամբ դնում է ոլոգ ձևով։

=Բնիկ հայ բառ՝ որ ծագում է հնիւ. oleq- ձևից (երկրորդ ձայնաւորը առաջինի ազդեցութեամբ դարձել է ո). սրա ցեղակիցներն են՝ սանս. ŕksala (<*lqs-elā) «ծիռ կրուն-

կից մինչև սմբակը եղած մասը», յն. ὀλαξ «արմուկ», լաξ «կրունկով», λαχμός «քացի, կիցք», λαχτός «աքացի», քացի տալ, լտ. lacertus «մկանունք, բազուկ», հիւլ. leggr «սորունքների բովեր», անգլ. leg «սորունք», հիւլ. less «երանք», հիւլ. læer, հշվէդ. lār «սորունք», հւլ. lakūti, ռուս. lākoti «արմուկ». լիթ. elkūnė, հւրուս. alkunis «արմուկ», lagno «մարտիք, ոտաշոր» Լնւ. Հնիւ. արմատը oleq- (աճած ole-, elei-, lei- պարզականից) նշանակում էր բուն «ծոնել, ճկել» և յետոյ զանազան լեզուների մէջ յատկացուցաւ նշանակելու արմուկը կամ սրունքը՝ սրանց կորացած ձևի պատճառաւ. հմմտ. յն. σκολός «կեռ» և σκῆλος «սորունք», հյ. կարթ «ձկնորսի կամ ոտքի ճանկ» (Pokorny 1, 157, Walde 404, Boisacq 555)։ Նոյն արմատին են պատկանում նաև ողն և ուլն, որոնք տե՛ս առանձին։ Ernout-Meillet 490 lacertus բառի համար ո՛չ մի համեմատութիւն ստոյգ չի գտնում։

Տէրմ. Altarm. 72, 74 լիթ. linkti «ծըռիլ, կորանալ», lenkti «ծոնել», պրս. lang «ամբողջ ոտքը»։ Հիւնք. ողոֆ բառից։ Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Lidén, Arm. Stud. 95 և KZ 41 (1907), էջ 396։ Չի՛ ընդունում Meillet MSL 15, 355 նշանակութեանց տարբերութեան պատճառաւ։

ԳԻՌ.—Մշ. օլոֆ, Ախց. ննխ. Ջղ. օլօֆ «ծունկից մինչև կոճը եղած մասը» (ըստ Բլ. Եցորենի ցօղուն» Ազգ. հանդ. Ե. 23), Երև. օլօֆ «նորքի ոսկորը, լուլա»։ այստեղ են պատկանում նաև ծոկոլոֆ Ոզմ. «նորքի վրայի կակուղ միսը, բումբ», լոլոֆ Եւդ. «բարձր ոսկոր»։

ՈՒՈ (հնեւրի մէջ անեղական) «քէն, վրէժ-խնդրութիւն» ՍԳր. Եփր. աւետ. Փիլ. լին. որից յխանալ Սն. խթ. 23. յխացեալ Մրկ. զ. 19. յխացուցանել Բուզ. յխակալ ՍԳր. Ոսկ. Կս. Եփր. Ժն. Եւագր. չոխակալ Ոսկ. մ. ա. 25. յխաքալ Կոշ. 249. յխերիմ կամ յխարիմ «ըմբիշ» Եւ. քր. «անհաշտ թշնամի» Պիտ. 35. կթ. Խոսր. յխութիւն ՍԳր. Եւագր. Բուզ. Լնւ.

Bugge, Beitr. 19 կասկածով իբրև բնիկ հայ ուզում է կցել յն. ծխժիզազ «ցասկոտ, բարկացած», նորվ. agge «ոխ, վրէժ», հբգ. egida, ecken, լտ. occa «փոցիս» բառերի հետ շինք. համառոտում ռուս թառից: Karst, Յուշարձան 422 թթր. ծն, ծյ «բարկութիւն» Patrubány IF 14, 58 լտ. secare «կրտրել», յն. սչաւ «հերձել»: Беридзе, Եօճ-ճօճ-յոճճ ՍՊ. 1912, էջ 33 վրաց. (Իմէ, և Խաչիկի գու.) oxti «վրէժ» բառի հետ ԳԻՏ.—Ննիս. օխ, Ախց. Երև. Կր. վօխ, Ալշ. տխ, Մշ. Վն. վոխ, Ասլ. Ջթ. էօխ:

ՈՂ առճառ, կռճիկ, cartilago. գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.—հյ. էջ 68 ա:

ՈՂԱՅ ձայնը լալեաց, ողբ ու կոծ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 250:

+ՈՂԲ, ո հլ. «լաց ու կոծ» ՄԳր. Ագաթ. ուրից ողբալ ՄԳր. Ոսկ. երբ. Կիւրղ. թգ. ողբալի Եղիշ. ողբումն ՄԳր. ողբագին Եփր. աղ. ողբակից Եղիշ. Յհ. կթ. ողբասաց, ողբերգու (նոր բառեր) ևն:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. olbh- ձեկց. հմմտ. լիթ. ulbūti, ulbauti «կանչել, երգել», յն. ὀλοφύρομαι «ողբալ, հեծել», ὀλοφύδνός «ողբագին»: Հնիս. olbh- արմատը կազմուած է պարզական ol- արմատից՝ bh ածականով. աւելի ընդարձակ տե՛ս Ողոզ (Boisacq 698, Walde 849, Pokorny, Vergl. Wörterb. d. ind. sp. 1, 194:—Հիւրշ. 481:

Müller SWAW 88 (1877), էջ 15 ὀλοφύρομαι, ὀλοφύζω ձեկրի հետ: Տէրզ. Altarm. 30—31 և Նախալ. 101 հնիս. rabh արմատից՝ նախաձայն ո-ի յաւելումով. հմմտ. յն. ὀλοφός, լտ. lamentum <*lap-mentum, սանս. rap, lap, vilap «տրտնջալ»: Հիւրշ. Arm. Stud. § 227 յն. ὀλοφύρομαι ձեկի հետ: Հիւրշ. էջ 272 փող «շեփոր» բառից: Meillet MSL 11, 183 յն. ὀλοφύζω? Scheffelowitz BB 29, 38 լտ. fleo «լաց լինել», հսլ. blěja «մայել»: Պատահական նմանութիւն ունին եբր. לָבַח abl, ասոր. ebl, արամ. abl «սղալ, ողբալ»:

ԳԻՏ.—Խրբ. Կր. օխր'ալ, Մշ. վօխր'ալ, Հճ. վոխր', Պլ. օխրալ (պահուած է միայն լալ-

օխրալ կրկնատրի մէջ), Ալշ. տխալ, Մլմ. վոխալալ, Ալշ. Մշ. օխալալ, Երև. վօխալալ, Տփ. վոխալալ, Ննիս. օխփալ (բայց՝ վօխփ). իսկ ողբալ Մվ. սաստիկ կարօտիլ, փափագիր:

ՈՂԵՂ «առաւել». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 250:

*ՈՂԻՄԲԱՍ (կարդա՛ ողիմբիս) «Ողիմպոս լեռներից փշող արեւտեան քամի» Արիտ. աշխ. էջ 612. ուրիշ վկայութիւն չկայ. = Յն. Ὀλύμπιας, որից նաև լտ. olympia նոյն նշ.—Հիւրշ. 368:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

ՈՂԻՔ «շահ կամ մթերք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251:

ՈՂԿԱՍ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Պիտառ. «Նւ տարերցն և մահկածին և ողկատին»: ՆՀԲ յիշում է այս բառը մտնկածին բառի տակ և մեկնում է «լրումն լուանի»:

ՈՂԿՈՂԱՆԻՆ «գանգաղիլ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251:

ՈՂԿՈՅԶ, ո, ի, ի-ա հլ. «խաղողի ճութը, կուզ» ՄԳր. Վեցօր. 94. «արմաւենու կամ նոճու ողկոյզ» Երգ. ա. 13, է. 17. «նորահաս, մատղաշ» Ածազգ. «գունդ մեղուաց» (այս նշանակութիւնը գիտէ միայն Տիրոյեան, Հանրագր. էջ 552). որից ողկուաբեր Թէոդ. կուս. Սկեռ. աղ. ողկուաբոյծ Ոսկ. հերոդ. ողկուալից Մծբ. եփր. մն. էջ 467. ողկուզով «մի տեսակ խոտ» Փիլ. լիւս. ողկուզօէն Պիտ. Նոնն. գեղեցկողկոյզ Պրպմ. քաղողկոյզ Փիլ. նիս. խնկողկուզիկ Միս. առակ. մաճողկուզեան նար:

Böttich. Arica 74, 198 կցում է պրս. angūr «խաղող» և արաբ. انقود 'anqud «ողկոյզ» ձեկրին: Lag. Urgesch. 837 և Arm. Stud. § 1728 փոխառեալ է դնում արաբ. 'anqud ձեկից, որ մերժում է Հիւրշ. 273:—Հիւրշ. ընկոյզ բառից: Մառ. ИАН 1915, 942 վրաց. դ'ուրձենի խաղող» բառի հետ: Տե՛ս նաև կոյզ:

ԳԻՏ.—Կր. օղկուզ, Սվեդ. ուղգալգ. միւսները պահում են կա՛մ կոյզ ձեկը, որ ողկոյզ բառի կրճատումն է, և կամ ցոյց են տալիս նուրբ բառը:

ՈՂԿՈՒԹԻՒՆ ռառնութիւն»։ գիտէ միայն
Բառ. երեմ. էջ 251:

+ ՈՂՆ, և ՀԼ. (ողին, -ղամբ, -ղունք,
-ղանց, յետնաբար ողան էլ. արիստ. 8)
սկոնակ. 2. ողնաշարը ուղեղով միասին»
ՍԳր. Ազաթ. Նղիշ. Բ. 137. Փիլ. ռողնաշարի
ծուծը» նիւս. բն. Գէ. Խս. «մի բանի վերի
կողմը (ինչ. երկնքի, լեռան, նաւի ևն)» նիւս.
կազմ. Փիլ. որից ողն առնուլ Ոսկ. Խ. Բ. 4,
14, յղն երթալ Վեցօր. 86 (ստուանալով
մէջքի վրայ պառկելը), ողնայար Ա. Թագ. Ի.
5. Նփր. դտ. ողնափող նորագիւտ Բ մնաց.
Ժր. 33. ողնթմեայ Ազաթ. ողնիլ շէպի յետև
ծոփել» Մխ. առակ. ողնրեկիլ «մէջքը կտորիլ»
Նփր. գծ. էջ 33, Նփր. Թգ. 436 (ՀԱ 1913,
347), ողնափայտ Սահմ. փիլ. ողնուց «նաւի
փորը» Ոսկ. հոսվմ. 392. Նփես. 871. ողնաեռ
սկեղ, վէրք» Վստկ. ողնուլար Արծր. էջ 196.
միողնի Ոսկ. խշ. Արծր. էջ 65, 78. սապառ-
ողն Ղևտ. Իա. 19. միջնողն Օր. ԼԲ. 11.
Վեցօր. 143. յողնեալ «պառկած» Փիլ. «ծը-
ռած» Անան. գիտ. 5. ընդողնիլ Ոսկ. ա. տիմ.
Բ. ընդողնեցուցանել Ոսկ. երր. ոսմիկ ձև է
ողոշար «ողնաշար» Մխ. բժշ. 29. իսկ Ոսկ.
պօղ. ա. 93 ընդողմեալ «վիզը հպարտօրէն
յետև բռնած» պէտք է կարդալ ընդողնեալ:—
նոր բառեր են ողնայառային, ողնայառաւոր,
ողնուղեղ ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. olen- ձևից. սրա
հետ հմմտ. յն. ὀλένη, ὀλήν «արմուկ, վերնա-
բազուկ, ձեռք», ὀλλόν, ὀλέκρανον, ὀλέκρανο
«արմուկի ծայրը», Լտ. ulna (<հնիս. olenā)
«արմուկի ոսկորը, ամբողջ թէր, նախաբա-
զուկ, գրկաշափ», գոթ. aleina, հրգ. elina
«արմուկ», գերմ. Elle, անգլ. ell, հոլլ. el,
հիւսլ. օլն, անգլ. eln «գրկաշափ» (գերմա-
նական alina ձևից փոխառեալ են ռոմա-
նական ձևերը, ինչպէս իտալ. auna, ֆրանս.
aune «գրկաշափ»), կիմր. կորն. elin, հիւսլ.
uilen, պրս. ٧٧٠ āran «արմուկ», ալթայ.
lane, leze «արմուկից մինչև ձեռքն եղած մա-
սք», սանս. aratni-, զնդ. arəθna- «արմուկ»
են: Բոլորի պարզ արմատն է ol, որ ունէր
նաև իր երկար ձևը՝ ol-, հմմտ. յն. ὀλέκρανον
և ὀλέκρανον, սանս. āni-, բայց և aratni: Բո-

լորի ընդհանուր գաղափարն էր «ծոփել, կորա-
նալ» և կարող էր գործածուիլ նաև նշանակե-
լու համար մարմնի ուրիշ մասերը. հմմտ.
սանս. āni (<ōl-ni-) «ծոնկի վերի մասը»,
ārtni «աղեղի ծայրը», alaka «խոպուկ», arā-
la «կոր», հու. lanita «այտ» ևն (Pokorny 1,
157, Boisacq 1081, Ernout-Meillet 1078,
Trautmann 202, Walde 848): Այստեղ է
պատկանում նաև ուլն «վիզ», որ գալիս է
հնիս. ōlen- ձևից (նախաձայն ձայնաւորի
երկարութեամբ, ինչպէս տեսանք վերևում):
Նշանակութեան զարգացման համար հմմտ.
ցեղակից ոլոֆ բառի տակ յիշուած ձևերը:
Տե՛ս նաև ուղուկ:

22Բ ող բառից՝ Klaproth, Asia pol.
1823, էջ 104 (կարգալով ողնիլ)= ոսման.
osso ձևի հետ: Bugge KZ 32, 86 թերևս
փոխառեալ ավար. hod «կոնակ, մէջք»
բառից: Նոյն, Album Kern, Leiden
1903, էջ 105 արմատակից յն. Ὀλυμπος
լեռան անունին, որ Փոքր-Ասիական մի
լեզուից է համարում: Pedersen, Հայ.
դր. լեզ. 87 յուն. κολήν «կշտոսկր», հու.
kolēno «ծոնկ» բառերին ցեղակից՝ նա-
խաձայն հնիս. q-ի անկումով. (նոյնը
կրկնում է Berneker, էջ 546): Ուղիղ
մեկնութիւնը տաւ Lidén, Arm. Stud.
127:

ԳԻՏ.—ԱԼԶ. ՄԶ. ող (սեռ. ողան կամ
ողնի) «կոնակ. 2. լեռան լանջ», Խտշ. վող
«լեռան լանջ», Հմշ. էջ (սեռ. ողոն) «երկա-
րանիստ բլրակ», Տր. ող «տան գլուխը, կը-
տուր»: Սրանցից կազմուած ձևեր են՝ վրբ
ողան ՄԶ. Սս. «շուռ տուած, կոնակի վրայ
պառկեցրած» (օր. Ամանը վրբ ողան դարձ-
նել), օղմիլ, օղմիլի (հմմտ. Ոսկ. պօղ. ա
93 ընդողմեալ ձևը) Ապ. ԲԼ. ՄԶ. «ընկողմա-
նիլ, մի տեղ յենուիլ, թևի վրայ յենուելով
պառկիլ», օղնուիլ Վն. «մի տեղ կպիլ, մնալ,
նրանից դժուար հեռանալ»: Ունիւք նաև Ակն.
օղըշար «ողնաշար»:

*ՈՂԿՈՒՄԵԱՆ, Ի-ՀԼ. (գրուած նաև ողոգո-
մէն, ողոգումէ, ողոգում, ողոգմեան) «ծաղ-
կազարդի տօնը» Սեր. 46, Լմբ. առ. Լև. 237,
Կանոն. 38, Ժմ. 261, 324, 642, 687. Ժառ-

ընտ. Արշ. Սհկ. արմաւ. Վրդն. սղ. Օրբել. հրար. էմիւնի, էշ 71 էն:

= Յն. εὐλογημένον αὐτὸν ἐν ὀνόματι Κυρίου—Օրհնեալ էկեալ անուամբ Տեառն. (այսպէս էին փառաբանում Քրիստոսին՝ Երուսաղէմի տաճարը մտած ժամանակ): Ըստ այսմ հյ. լաւագոյն գրչութիւնն է ողոգումն և սեռ. ողոգումն էի ձեռք վրայից կազմուած է ողոգումն է, իբր թէ —եան մասնիկով: Թարգմանաբար ունիւր բարեբանութիւն. հմմտ. Եփր. արմաւ. 45 «Ի գալուստն Փրկչին յերուսաղէմ և ի սուրբ տօնն բարեբանութեան», — Հիւրշ. էշ 368:

Հնեբից Կանոն. էշ 38՝ տալիս է ուղիղ մեկնութիւնը. «Ողոգումն էմն մեծ, որ թարգմանի բարեբանեալ օր. Ի գալ ողոգումն էին մեծի տօնին, որ է օրհնեալ օր»:

— ՆՂԲ յն. εὐλογημένους «բարեբանեալ» կամ ὁλόκοιρος «վարսագեղ, անտառազարդ, ծառազարդ», ումկ. ծառազարդ: Ուղիղ մեկնութիւնն ունի Պատկ. Սեբ. էշ 198: Հիւրշ. յն. ἐλαιοκραΐα «մշակութիւն ձիթենեաց»:

+ ՈՂՈՂ թթափելը, հեղեղը.

= Կրկնուած է —ող արմատից. բնիկ հայ բառ. ընդարձակ տե՛ս Հեղ:

Scheffelowitz BB 29, 66 սանս. saras «շուր, ճահիճ»: Միաները տե՛ս Հեղ:

ԳիՌ.—Սլմ. Վն. օղօղել, Մկ. օղօղիլ, Տփ. օղօղիլ, օղղիլ, Գոր. Դրբ. ըղօղել, Շմ. ողօղիլ, Ադ. ըղաղիլ, Ջդ. աղղղիլ, Ալշ. Մշ. օղղել, Ախց. օղվել, Խրբ. օղվիլ, որոնք նշանակում են «ամանը կամ բերանը մի քիչ ջրով լուալ»:

որից ողղղան «յորդահոս», ողղղոց «ողողած ջուրը»:

+ ՈՂՈՂ աղբ, լաց, կոծ». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ողղղանալ «լալ, ողբալ, կոծել» Ոսկ. փիլիսո. գ. ողղղանիլ «նոյն նշ.» Ոսկ. Թեո. ողղղանք «լաց, կոծ, ողբ, վայնասուն» Եփր. խոստով:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է կրկնութեամբ պարզական «ող արմատից, որ ծագում է հնիւ. օլ- ձեկից. սրա հետ նոյն են նաև

գլ. ուղղալ «ողբալ» և աճած ողբ ձեռ. հմմտ. յն. ὀλοῦζω «ճշալ», ὀλοῦγῃ «ճիշ», ὀλοῦς «կնկալ նման ճշացող, կնամարդի. կնատ», ὀλοῦγαία «ողբացող (բու)», ὀλόω, ὀλακτέω «հաշիւ», լատ. ululo «տոնալ», ulucus «բու», ululatus «ճիւ սուր ձայն» ululatio «ողբ, կոծ», ulula «բու», սանս. ululi- «սուր (ճիւ)». ὑλῦκα «բու», լիթ. ulūti «տոնալ», ulūti «աղաղակել», միւլ. ulach «աղաղակ, աղաղակ», նիւլ. ul-chaochan «բու» և -bh- «աճականով» յն. ὀλοφύρομαι «ողբալ, հեծել», ὀλοφύδνός «ողբագին», լիթ. ulbūti, ulbauti «կանչել, երգել» (Pokorny 1, 194, Boisacq 698, Walde 849). — Աճ.

ՆՂԲ ալծ. յն. ὀλοῦζω, լատ. ululo. տե՛ս և ողղղանք և ողղղալ:

ԳիՌ.—Կայ միայն Ախց. ուղղալ «կանանց լալ, ողբալ կանչել», որից ուղղիկ աճել Երդ. «ճշալ, աղաղակել»: Այստե՛ղ է պատկանում արդեօք նաև օղիկ օղիկ գալ «լալ ողբալ» (թէ՛ օղ արմատից՝ իբր «գալարուիլ, մորմոքիլ»):

*ՈՂՈՄՊԻԱՂ (գրուած նաև ոլումպիաս, ոլումպիադ, ոլումպիաթ, ոլիւպիադ, ոլիւպիաթ, ուլիւպիադ, ուլումպիադ, ուլիւպիանդ, ողիւպիադ, ոլիւպիադ, ողիւպիաս, ողիւպիադ, ղիւպիադ), ի—ա հյ. (սխալ սեռ. ոլումպիացն Պտմ. աղեքս. 24) «Ոլիւպիայ դաշտում շորս տարին մի անգամ խաղացուած յունական ըմբշամարտութեան աշխարհահռչակ խաղերը. 2. այդ խաղերի մէջ տարուած յաղթական մրցանակը. 3. նրա վրայ հիմնուած յունական թուականը» Եւ. քր. Ագաթ. Կոշ. 218. որից ողումպիական Եւ. քր. Խոր. հոգի. զմբիական ԱԲ:

= Յն. Ὀλυμπιάς (սեռ.— ἄδός, հյց.— ἄδα) «ոլիւպիական խաղեր», Ὀλυμπιακός, Ὀλυμπικός «ոլիւպիական», Ὀλύμπιος «ոլիւպեան»: — Հիւրշ. 368:

Ուղիղ մեկնեցին նախ շՂԲ և ՆՂԲ:

ՈՂՈՎԹԻ, ՈՐՈՎԱԹԻ «հեղեղ». ունի միայն Բառ. երես. էշ 251:

+ ՈՂՈՐԿ (յետնաբար ի հյ.) «հարթ, կոկ, յղկուած» Ա. Թդ. Ժէ. 40. Վեցօր. 143. «քաղցրախօս, մեղմ խօսող» Առակ. իդ. 23. որից ողորկել «հարթել» Յոր. Ժդ. 19, «մեղմել,

կակղել, ամոքել» Ոսկ. Բ. կոր. Սերեր. ողորկակեղև վեցոր. 97. ողորկապատեան վեցոր. 140. ողորկաբար Ասող. անողորկ եւագր. գրուած է նաև ողորկ, բղորկ, դորկ Դամասկ. բժշ. Երզն. քեր. դորկել Սարգ. (ատպ.) տ. պետ. ա, էջ 229, Բ. պետ. ա, էջ 527. դորկոտ Մարգ. դորկութիւն Պղատ. Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. lorg^w- «հարթ, ողորկ» արմատից, որի lerg^w ձևից էլ գտաւիս է հյ. լերկ «անմաղ». ցեղակից լեզուններից ունինք հիւլ. lerg «հարթ դաշտավայր», leirg «ճանապարհ», նիւլ. learg «դաշտ, փողոց, ափունք», leargán «բլրակող», նոյնպէս հիւլ. lorg, lorc «շաւիղ», գաեւ. lorg «ճանապարհ, գնացք, հետք», կիւմր. llyr «պլտոյտ, ափունք», բրբտ. lerc'h «հետք»: Հայերէնի մէջ լերկ պահում է մաքուր ձևը, իսկ ողորկ կազմուած է ո յաւելուածական ձայնաւորով՝ յաշորդ զ-ի պատճառաւ, որի երանգն էլ (փոխանակ ա) արմատական ո ձայնաւորի նմանութեամբ է: Իմաստի զարգացման համար հմմտ. արաբ. mls արմատը, որից ունինք malāsa «հարթ ու ողորկ դառնալ», amlas «հարթ, ողորկ», բայց նաև լերկ, անմաղ», imlās «ոխարի բուրդը թափել» (տե՛ս և մալազ), imlīs «չոր անապատ դաշտ, տափաստան» (Կամուա, Թրք. Թրգմ. Բ. էջ 294—295):

ՆՁԲ մեկնում է «ուղիղ և լերկ»: Հինք. օղակ բառից: Bugge IF 1, 452 դնում է *ողիւկ ձևից, իբր հնիւ. oligrós. հմմտ. յն. ὀλιβρός «հարթ» (որ. գալիս է հնիւ. ligrós ձևից), անգաք. slipes, անգլ. slipper, slippery «փոփոխական, սահուն, դժուարին», slippy «լւրիւթ, հոսուն», որոնք ծագում են հնիւ. slig²ró-s ձևից: Հիւրշ. IF Anz. 10, 48 մերժում է: Մանտալճեան, Բազմ. 1904, 499 լծ. ուղորդ: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 60—64, որ միացնում է լերկ և ողորկ, և դնում է հնիւ. lerg^a, lorg^w-արմատից. հյ. ողորկ ենթադրում է թէ կազմուած է po- նախդիրով, իբր po-lorg^w—: Meillet, Յուշարձան 211 մերժում է Lidén-ի մեկնութիւնը և համարում է կրկնուած *որկ արմատից,

*որորկ, տարանմանութեամբ՝ ողորկ: Karst, Յուշարձան 422 Թթր. yol, yul «հարթել»: Pokorny 2, 439 (ինչպէս նաև Petersson, Ar. u. Arm. St. 87) ընդունում են Lidén-ի մեկնութիւնը, միայն թէ Pokorny 1, 48, ինչպէս և Walde 2 համաձայն լին նախաձայն n=po- բացատրութեան, որ և մենք վերևում բացատրեցինք իբր նախալուելուած:

+ ՈՂՈՐՄ, ո հլ. «գութ, կարեկցութիւն» Բ. մնաց. Ե. 13. Սղ. ճլի. 1—26. Դան. գ. 89, 90. «աղերս, պաղատանք» Երեմ. լէ. 19. «թշուառ, ցաւալի» ՍԳր. Ոսկ. Եփր. Թգ. Ագաթ. որից ողորմիլ ՍԳր. Ոսկ. ողորմած ՍԳր. ողորմածութիւն ՍԳր. Սերեր. Ոսկ. մ. Բ. 6, 7. ողորմուկ Եփր. Թգ. անողորմ ՍԳր. Ոսկ. Ես. անողորմածութիւն Բուզ. Ոսկ. աղիողորմ Մամբր. Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. orm- արմատից (կրկնութեամբ *որորմ, տարանմանութեամբ՝ ողորմ). նոյն արմատի ալլ ծառանգորդներն են գոթ. arms «թշուառ», հիւլ. armr, aumr «դժբախտ, ողորմելի», հրգ. arm, aram, հսաքս. arm, հոլլ. arm, անգաք. earm և գերմ. arm «խեղճ, աղքատ», գոթ. arman «գթալ, խղճալ», armahairto «ողորմած». գերմ. erbarmen «գթալ», erbarmlich «ողորմելի» Լն: Հնիւ. orm- արմատը այս երկու ընտանիքից դուրս ուրիշ տեղ չէ պահուած: Գերմանականից է փոխառեալ ֆինն. armas «սիրելի» (Kluge 23):

ՆՁԲ լծ. իւլ և աղիւ: Տէրգ. Altarm. 73 ողմել, շոգմել, շոգմաք բառերի հետ՝ կցում է գնդ. ram «հանգչիլ, ուրախանալ, սանս. rāma «ուրախութիւն, հաճոյք», լիթ. rimti «հանգչիլ», գոթ. rimis «հանգիստ» բառերին. ողորմ շրջուած է *ողմւր ձևից: Bugge, Beitr. 38 յն. ὀδύροδος «ցաւի աղաղակ», ὀδύρομαι «ողբալ» բառերի հետ՝ իբրև ընիկ հայ. Հինք. յն. ἐλαχόριον «մշակութիւն ձիթենեաց», Müller, Armen. VI, 5, որից լետոյ Meillet MSL 10, 280 և Յուշարձան 211 տալիս են վերի մեկնութիւնը: Նոյնը յիշում են Հիւրշ. IF Anz. 10, 49 և Pokorny 1, էջ 184: Patrubby

ՀԱ 1906, 56 հնիս. օր «շարժիլ» արմատից. հմմտ. լտ. orior, յն. ὀρνυμι և հյ. յառնել. հմմտ. սիրաբ շարժիլ դարձուածը: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 132 յն. ἐλαίρω «զթալ»:

ԳԻՌ.—Վն. օղորմել, Սշ. վօղորմել, ննիս. օղորմել, Ալշ. Ախց. Ակն. հրբ. Կր. Մկ. Մշ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տի. օղորմիլ, Հմշ. օղորմուշ, Ազլ. Գոր. Երև. Ղրբ. բղօրմիլ, Շմ. ուղորմիլ, Զթ. ուղույմիլ, ուղուրմիլ, Ասլ. էօղօրմիլ, Սվեդ. վուղուրմիլ, Մրդ. օղորմած, Սլմ. օղորմութեան, տաճկախօս հայերից՝ էնկ. օղորմիս «Աստուած ողորմի՛ ասելը», օր. օղորմիս շխարմաբ «ողորմիս ասել» (Բիւր. 1898, 866), Ատն. օղորմած, օղորմութիւն (Արևելք 1888 նոյ. 9).—Նոր բառեր են ողորմաբաս, ողորմածիկ, ողորմածնոգի, ողորմակոթ, ողորմանաշ, ողորմասիրտ, ողորմատեղ, ողորմուրալ:

ՈՂՈՑ «ուռկանի շորս ծայրերը» (շունի նշձ). մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Եղիշ. տիւր. էջ 342. «Եւ եթէ յիշէք՝ ես յառաջագոյն ասացի, թէ երկնային ուռկանին շորք ողորք» (այլ ձ. ողց) են և զշորեսին անկիւնս երկրիս ի ներքս արդեւիս փակէ»։ (Իր նախկին ասածն է «Երկու են լարք ուռկանին և շորք ծագ լարացն», անդ՝ էջ 338, որից մի քիչ ցածր «Մովն աշխարհս է, ուռկանն քարոգութիւն Տեան, ծագք ուռկանին շորք աւետարանք»)։

ԳԻՌ.—Rivola, Բառ. Հայոց 1133, էջ 34 և Նորայր, Ֆրանս. բառ. chas բառի տակ ունին գու. ողց «ասեղի ծակը», որ թերևս կարելի լինի կցել այս բառին:

ՈՂՈՑ «ոմանց» Հին բռ.—Բառ. երեմ. էջ 251:

Բառիս համար գրում է ՆՀԲ. «Թերևս առեալ ի գրոց Եւ. քր. (ա. 358 և բ. 35), ուր դնի ողոց, իբր յն. ὀρνυμι, այսինքն «դարձեալ»։ գուցէ ընթերցեալ որպէս յն. ὀρνυμι, որ է «բողոքողին, ամբողջ»։ ՈՂՈՑՆ ՏԱԼ «տագնապիլ, շտապիլ» Հին բռ.—Բառ. երեմ. էջ 251:

ՈՂՈՒՄԱՐԱՅ «հիւանդի քթի մէջ կաթեցնելու մի տեսակ դեղ» Միւ. բժշ. 68:

Seidel, Միւ. հեր. § 188 ուզում է հա-

նել պրս. օ ځمرا xumra «փոքր աման անուշահոտութիւն պահելու համար. 2. անուշահոտութիւն» բառից:

+ ՈՂՈՔ, ո հյ. «աղաչանք, պաղատանք, քաղցր և համոզիչ խօսքեր» Առակ. Ժը. 23. Ազաթ. Բուգ. «աղաչական, աղերսական» Առակ. Ժե. 1. Ոսկ. ես. որից յոգոբ անկանել Բ. կոր. Ժը. 19. Եզն. Ոսկ. զաղ. յոգոբ ածել «հաւանեցնել» Ոսկ. յհ. բ. 1. ողոբել ՍԳր. Ոսկ. Եզն. ողոբանք ՍԳր. ողոբումն Ժող. Ժ. 4. ողոբիլ իմ. Ժ. 9. Ոսկ. մ. գ. 38. անողոբ Պիտ. փիլ. Լն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. lok²- «խօսիլ, մանաւանդ լավ խօսիլ», որի այլ ժառանգներն են՝ լտ. loquor, loqui «խօսիլ, արտայայտուիլ», loquax «շատախօս», eloquor «արուեստով ու ճարտարութեամբ խօսիլ», eloquentia «ճարտարախօսութիւն», իռլ.-tluch- որ գտնում ենք ad-tluch- «շնորհակալութիւն հայտնել» և to-tluch- «աղաչել, խնդրել» բաների մեջ (Ernout-Meillet 532, Pokorny 2, 377, Boisacq 559): Հայերէնի մեջ ո հաւելուած է ղ-ի պատճառաւ (հմմտ. լեղ և ողորկ) և ք համապատասխանում է ճշտիւ լտ. զ-ին (հմմտ. լիւանել=linguo), լտ. և կելտական բաների համեմատութիւնը ցույց է տալիս որոշ դժուարութիւններ. հայերէնը ձեւով նույն է գալիս լատինականի և նշանակութեամբ՝ կելտականի հետ:

ՆՀԲ «ողորմ աղերս, որպէս ողորանօք (ողիկ ողիկ գալով)»։ Տէրվ. Altarm 30 ո յաւելուածով «ղոսբ արմատից, որի հետ հմմտ. հսլ. ласка «ողորանք, շողովանք», ласкати «ողորել. շողորթել», ласкавьць «շողորթութիւն»։ Նոյն, էջ 72 ղոբ արմատից, որի հետ յիշում է շողոմ, շողոմոթ, զնդ. ram «հանգչիլ, ուրախանալ», սանս. rāmā «հաճոյք, ուրախութիւն» Լն: Նոյն, նախալ. 63 արմատական ձեւ ողոբ (որից բողոբել և շողոմոթ) ծագում է հնիս. ark կամ rak արմատից. հմմտ. սանս. arç «մոնչել, գոչել, երգել», յն. λίσσω, ἔλασεν, λέλασεν «հնչել, երգել, խօսիլ», լտ. loqui «խօսիլ», հսլ. rekti «խօսիլ»։ Հիւնք. եղեմ բառից: Pedersen, Հայ.

դր. լեզ. 91 կցում է հյ. աղաչել, լտ. lo-
quor? Մառ, ОСОВН. Табл. էջ 6 հա-
մեմատում է եբր. קָלַח xlaq «հարթել,
շողոմել», արար. اخلق axlaq «հարթ»,
خلق h'alq «ստեղծել», որոնց արմատն
է սեմ. xlk. սրա յարեթականն է slq.
համատ. վրաց. սլեֆա «հարթել, կակղել»,
եհա-մալեֆիլի «շողոմորթ». իսկ հայ-
կականում՝ արմատը դարձել է ulk', šlk',
որից ողոֆել և շողոֆարք: Ուղիղ մեկնեց
նախ Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 91, բայց
վերիվերոյ և առանց բաւարար բա-
ցատրութեան, որով մատնուել էր անու-
շադրութեան:

+ ՈՂՋ, ո հլ. «առողջ, կենդանի» ՍԳր.
Ոսկ. ես. և եփես. «ամբողջ, անթերի, բոլոր,
բովանդակ» ՍԳր. Կիրիլ. ծն. Եզն. Ոսկ. ես.
«ողջամիտ, ողջախոհ, մաքուր» Փիլ. Վանակ.
յութ. Լմբ. առակ. որից ողջամբ «ողջ և առողջ»
ՍԳր. Փարսկ. «ամբողջ» Ճառքնաւ. Նար. խշ.
Օրբել. հրատր. էմ. էջ 187 (վճարեաց զամեն-
այն գինն ողջամբ). ողջաւալ ՍԳր. Ոսկ. մ.
գ. 14. ողջացուցանել «լաւացնել, բժշկել»
Տոբ. Ժր. 3. Ովս. գ. 3. Ոսկ. եփես. «ամբող-
ջացնել, լրացնել» Գ. Թագ. Ժր. 30. ողջոյն
«բոլոր, բովանդակ» ՍԳր. Եզիշ. «մէկի որ-
պիսութիւնը հարցնելը, բարեւում, բարեւ»
ՍԳր. Ագաթ. Եփր. Թգ. Եսխողոյն Մրկ. Ժր.
38. Ղկ. Ժա. 43. առողջ Ղևտ. Ժգ. 10. Եզն.
Ոսկ. ես. ամբողջ (տե՛ս առանձին), ողջա-
խոհ Փարսկ. Յճխ. բղջախոհ (տե՛ս այս բա-
ւը), անառողջ, ողջերք (նոր բառեր) ևն:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ջ մասնի-
կով (համատ. անուշ, ստեղծ, գաղջ, շուշ)՝
պարզական *ոլ արմատից, որ *ոլ ձևի միջ-
նորդութեամբ գալիս է հնիս. olyo- ձևից.
համատ. հիւլ. uile «բոլոր, ամբողջ», կիմբ.
holl «ամբողջ, բոլորովին», կորն. holl «ամ-
բողջ», գոթ. alla- (<*alna-), գերմ. all,
հրգ. al, հհիւ. allr, անգլ. eall, անգլ. all,
հոլլ. al «բոլոր, ամբողջ, ամէն». համատ. գոթ.
alamans «բոլոր մարդիկ»: Այս երեք ընտա-
նիքից գուրս նոյն արմատը ուրիշ տեղ գո-
յութիւն չունի (Kluge 11): Pokorny 1, 80,
գերմանական բառերը դնում է հնիս. alo-
alno- «բոլոր» բառից, չի յիշում հայ ձևը:

«Առողջ» և «ամբողջ» զաղափարների յարակ-
ցութեան համար համատ. Թրք. صاغ say «կեն-
դանի, ողջ. 2. գւռ. ամբողջ, բոլոր», ասոր.
ܠܝܡܐ xəlīmā «ողջ. 2. ամբողջ», —Հիւրշ.
IF 19, 476:

Այվազովսքի, Յղ. հնլման 16 յն. ὅλος
Տէրվ. Altarm. 84 սանս. ūrj «սանունդ,
ուժ առնելը, զօրանալը», ūrja «ոյժ,
կենսք»: Մորթման ZDMG 26, 516
բւեռ. ulduitni «ողջ, ողջոյն»: Հիւնք.
շաղջախել բայից: Ուղիղ մեկնութիւնը
տուին Müller, Armen. VI 5 և Meillet
MSL 8, 237: Հիւրշ. Arm. Gram. 481
այս մեկնութիւնը յիշելով հանդերձ՝ ա-
ւելի լաւ է համարում սանս. sārva, զնդ.
haurva, յն. ὅλος, ὅλος<*ḗlo-ς, լտ. sal-
vos, sollus, salus «ողջոյն», salve «ո՛ղջ
լեր» բառերի համեմատութիւնը: Բայց
աւելի յետոյ՝ IF 19, 476, հյ. Թրքմ. ՀԱ
1907, 251 ընդունում է վերի մեկնու-
թիւնը: Karst, Յուշարձան 422 կազի-
կում. çuldu «ողջ, ամբողջ»: Պատահա-
կան նմանութիւն ունին մոնգոլ. اولچاش
oljaš «մոնղոլական ողջոյն, որ կատար-
ւում է մէկ ծունկը գետին և մէկ ձեռքը
գլխին դնելով և համբուրելով պատուե-
լիք անձի ծունկը», չաղաթ. اولچاش
olčaš «յարգանք», olčamaq «յարգել,
մոնղոլական ողջոյնով ողջունել»:

Գիմ. —Պլ. օխշ, Խրք. Կր. օխշ, Ալշ. ռխշ,
Մշ. ռխշ', Ասլ. Էօխշ, Էօխշ, Զղ. Սլմ. վն.
վոխշ, Ախց. Երն. Ննխ. Ռ. Սլ. Տիգ. վօխշ,
Շմ. վօխն, Տի. վոխշ (վերջինս նշանակում
է նաև «ամբողջ»), Սեր. վէխշ, իսկ Մրդ.
զանազանութիւն դնելով երկու իմաստների
մէջ՝ վուխն «առողջ», վրխն «բոլոր»։—Կրո-
նական լեզուից փոխառեալ բառ է Կր. օխ-
նում, Խրք. օխշ'ում, Ալշ. Մշ. օխշ'ում, Պլ.
օխշում, Սլմ. վոխշում, Զղ. վողշ'ում, վն.
օխնում, Շմ. վօխնում, Ննխ. վօխշում, Տի.
վուխշում, Թրքախօս հայերից՝ էնկ. օխշում
(Թիւր. 1898, 866) ևն։—Նոր բառեր են ողջ-
մեռ, ողջով, ողջանձ (Մկ. տխշանձ «առող-
ջութիւն»), ողջանք, ողջնձ, ողջունաֆոյր,
ողջունեղբայր:

Փնխ.—Նոր կտակարանի քրդ. թարգմանութեան մէջ է մտած ողջակէզ. ինչ. ժը հէմի ողջակէզան ու ժը կըրպանան բէթըր ա (Առաւել է քան զամենայն ողջակէզս և զգոհս). Մարկ. ժը. 33: Վրաց. ოცნეშობდა ოსუნიմერა «եղբայրանալ, ողջումախպէր դառնալ» (Հյ. ողջոյն գու. օխշում բառից). ունի Գրիշաշ-վիլի, Չվիլի քալաքիս բոհնմա, էջ 246 (հաղորդեց Գ. Ասատուր):

ՈՂՋԱԳԻՐ «յաղթահարեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 251:

ՈՃ, ո հլ. «ծղօտ, ցողուն». ՄԳր. «ծղօտներից հիւստած կողով, կթոց» Երեմ. զ. 9. «արտավար, մէկ օրավար» Միխ. ասոր. էջ 81. «կարգաւորեալ դասաւորութիւն, կարգկանոն» Ոսկ. ես. «գրութեան ձև, շարադասութիւն, խօսքի կարգը» Ագաթ. խոր. «կրօնական կարգ, վարդապետութիւն, դաւանութիւն» Եւս. քր. Ոսկ. եբր. «ընթացք կենաց, կեանք, վարք» Ոսկ. մ. ա. 15, 16. որից ոճով «կարգով, շարքով, հերթով» Ոսկ. ես. 51 (Որպէս և հրդեհ զի ոճով ուտիցէ զամենայն). անոն «անկապ-անկանոն» խոր. Մագ. ոճաբանութիւն, ոճաւոր (նոր բառեր):

ՆՁԲ անել բայից, Muller, Armen. VI սանս. զնդ. vača- «ոճ բանի»: Հիւնք. արաբ. huqqa «թանաքաման» բառից է հանում, Patrubby 2Ա 1908, 85 հնիս. *podyo>սոն բառից:

ՈՃԻՐ «մեծ շարագործութիւն, եղեռն» Ոսկ. բ. տիմ. և մ. բ. 23. Ագաթ. «շար, եղեռնական» Վրք. հց. գրուած է նաև օնիր, ոնիր, օնիր: (Փոխանակ ասելու ոնրագործ՝ գրուած է օնրագործ Մագ. թղ. 178). ներկայ գրականում ընդունուած է միայն ոնիր. որից ոնրագործութիւն Անան. եկեղ. Կանոն. Մարգ. ոնրապարաւ (նոր բառ):

ՆՁԲ լծ. արաբ. ٴٔٔٔٔ «յանցանք», Տէրվ. Altarm. 47 ուղիղը համարում է անիր, իբր սանս. avačar-ana «վարմունք, գործածութիւն»: Մառ 3ԵՕ 5, 317 զնդ. aňra «շար», Հիւնք. օնառ բառից:

ՈՃՈՐԹ տե՛ս Աճառ:

*ՈՄԲՈՂՈՆ «կամարի տակ մութ և փոքր խորան» Լմբ. մատ. 227, 524:

=Յն. ἐμβολον «ճարտասանների բեմ, սիւնների շարք են».—Հիւքշ. 518?

ՀՀԲ համառօտուած յն. պերիմբոլոն «ցանկապատ» բառից: ՆՁԲ վերի ձևով, +ՈՄՆ «մէկը, մի մարդ». հոլովում է ուրումն կամ ուումն, ումնն կամ ուրնն, ումար, ուման, ումանց, ումարբ. (կայ նաև եզ. սեռ. ուման Պղատ. տիմ.), որից ում ու, մի ումն, նաև հոլովեալ ձևերով՝ ույ՛մ ուման, ույց ումանց (իբր յոգնակի ձև ուոմ բառից):

=Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -մն ածանցիչով ու անորոշ դերանունից. հմմտ. իմն (որ է ի-մն). անլի բնդարձակ տե՛ս ո. Meillet REA 5 (1925), էջ 2 դնում է հնիս. som-ն ձևից, որի ժառանգները տե՛ս մի<sem բառի տակ: Ումն կազմուած է ո-մ բառի օրինակով՝ իբր թե -մն մասնիկ լինէր, բայց ուման-մ, ուման-ց մատնում են հին ձևը: Սրա օրինակով էլ կազմուած են երբեմն, ուրեմն, իմն:—Հիւքշ. 481:

Windisch. 38 ո յարաբերականից +մն =մի, մէկ, մէն թուականից: Karolides, Γλ. ٥٧٣٤. 67 կապաղովկ. ἀρίστερον «մեծ», յուն. ἀρόθεν «ուտեքէ», ἀρὼς «մի կերպով» և հլ. միս: Հիւնք. ն յողով մի բառից, Meillet 2Ա 1897, 316 և MSI. 10, 267 ուման-մ, ուման-ց հոլովաձևերից հետեցնում է թէ բառը կազմուած չէ ու-մն, այլ արմատն է ուման, որի հետ հմմտ. գոթ. sums «ամն» կամ նաև գոթ. sama «ինքն», յն. ἀπο- են. նշանակութեան կողմից գոթ. sums ճիշտ համաձայն է մի բառին. ինչ. wasuh քան sums siuks Lazarus=էր ումն հիւանդ Ղազարոս (Յհ. ժա. 1): Այս մեկնութիւնը առանց պատճառաբանութեան մերժում է Բաղմ. 1897, 591, Zanolli, Յուշարձան 276 -մն մասը մեկնում է հնիս. -mo- + -no- մասնիկներից, ինչ. յն. μέν:

ԳԻՐ.—Ջղ. մի վումն:

ՈՄՈՒՄՈՐՈՆ տե՛ս Եմիփորոն:

Ոյգ տե՛ս Յոյգ:

*ՈՅԺ, ո հլ. (յետնաբար ի հլ.) «զօրութիւն, կարողութիւն, ուժ» ՄԳր. Ագաթ. եփր. ծն. («Ճշդագոյն մատենագրական ոճոյն մէջ զօ-

բուրիւն նոյնանշանին հետ համեմատելով՝ հազիւ գուցէ հարիւրին մէկ գործածութիւն ունի, և քիչ տեղ առանց անոր կը բանին՝ կամ թէ նոյնը չկրկնելու կը ծառայէ: Այսինքն, Քնն. քեր. էջ 66). ռամկաձև գրուած է ուժ որ արդի գրականի մէջ նախորդից անկի գործածական ձև դարձաւ Որից յուժոյ զգօրեղ կերպով» Ոսկ. ես. Ի յուժ ձգել ճնշղը գցել, նեղել» Յիշատ. 1531 թ. (Իլւան ժ, էջ 24), ուժգին ՍԳր. Եւ. պտմ. Ոսկ. Փարպ. ուժգնագոյն Ոսկ. յհ. ր. 22. Եւ. քր. ուժեղ Փարպ. ուժիլ ճտոկալ, դիմանալ» Եփր. եհ. 92. զգօրել» Պարզ. 227. Լմբ. ներբ. հոգեզլ 298. Տեսիլ դան. 123, 124. Անկ. գիրք Հին կտ. 242—3. վառուժ Մխ. դտ. Յայսմ. վառուժի կեղծ—Շապհ. 30. ուժեղի ճուճիք» Յհ. իմ. միաշ. էջ 101. հաստոյժ Ոսկ. մ. ր. 24. շատոյժ Ոսկիփ. հուժկու (գրուած նաև հաւժկու, հոժկու, հծկուն) ճշատ ուժեղ» Կիրդ. ծն. Սեբեր. Բուզ. (հուժգոյ ձևով՝ Սամ. անեց. 46). (մասնիկի համար հմմտ. յաղթկու նեմես. րն. էջ 37, 91, 98, 136, Փիւ. 135). ուժանակ ճղինամիտ», անուժութիւն, ուժասպառ (նոր բառեր). աշտեղ են պատկանում նաև յոյժ և ժոյժ, որոնց վրայ տե՛ս առանձին:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. oug- արմատից. սրա հետ հմմտ. լիթ. áusz-tu, áusz-au, áusz-li «ցրտիլ, սառնիլ», լիթթ. auksts «սառն, հով, ցուրտ», aukstums «ցրտութիւն», հիւլ. öcht, nacht «ցրտութիւն», միւլ. ūar, կիմր. oer, կորն. oir «ցուրտ, սառն», նիւլ. գաէլ. fu-achd «ցրտութիւն», լատ. autumnus > auctumnus «աշուն» (այն է ցուրտ եղանակը)։ այս բոլորը երևան են հանում հնիս. eug-, oug-, aug- արմատներից, որոնց պարզականն է uē, auē «փչիլ» (Walde 867, Pokorny 1, 222)։ Բառիս մասին Meillet, Dict. étym. It. 1080 տալիս է ուրիշ մեկնութիւն։ Դարձեալ գրում է հնիս. e/ouug- արմատից, բայց ցեղակից դնելով յն. ὕρρος «խոնաւ, թաց», ὕρροςης «խոնաւութիւն, կակղութիւն», լատ. uvidus (udus) «խոնաւ», ūvor «խոնաւութիւն», ūvesco «թեթեակի խոնաւանալ», ūvens «թեթեակի խոնաւացած», ūmeo «խոնաւանալ», ūmor «թացութիւն, հեղուկ», հնիւ. vokr «խոնաւ», vokuā «խոնաւութիւն», իուլ. ūal (հնիս. wogw -lo-) «մէլ», հոլլ. wak «խոնաւ, թաց» (Boisacq 997, Ernout-Meillet 1080, Walde 864, Pokorny 1, 248)։ Բայց «թաց» նշանակութիւնը բոլորովին նոյն չէ ցուրտ» գաղափարի հետ. բացի սրանից Pokorny արմատը դնում է weg², ug², և ոչ թէ ug¹։

Böttich. Arica 28, 86 պրս. yax «սառուց», օսս. ix «կարկուտ», yexan «մըրսիլ», զնդ. aoxtam բառերի հետ, Հինք. 68 բուժանել բայից։ Patrubby 21 1906, էջ 344 լատ. ungere «խայթիլ» բառի հետ, հմմտ. լիթ. gėlli «խայթիլ», որից gėlmenis «ցուրտ»։ Ընդհ. մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 21, որ բնորոշում է նաև Pedersen, Kelt. Gram. 1, 103։ Թիւրքական, Բզմ. 1913, 342 թրք. uz-aq «հոտ» բառից։

Ոյն տե՛ս Ունիլ։

ՈՇԱՆԱՆԱՆ «սրանալ»։ ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 252։

Ոշոգի տե՛ս Աշոգի։

+ ՈՉ չէ, չ, մի՛ն՝ ՍԳր. Եւ. պտմ. Եւզգր. Կոչ. (հոլովումը ձևով կայ՝ գրծ. ոչովն Եփր. տիտ. 262)։ փոխանակում է յետոյ չէ բա-

ռով (տե՛ս այո՛ բառի տակ)։ զանազան դարձումներով ունինք ո՛չ ալալէն, ո՛չ եթէ, ո՛չ երբեք, ո՛չ ևս, ո՛չ բնաւ, ո՛չ ոք, ո՛չ ուստեք, ո՛չ ուրեք, ո՛չ ինչ, ինչ ոչ, իբր ոչ եթէ ևն. — այս արմատից են ոչինչ, ՍԳր. Ազաթ. ոչնչութիւն կոտոր. նար. երգ. ոչնչանալ Արշ. ոչնչութիւն Մադ. ոչէ «անգոյ մի բան» նար. Դիոն. համառոտումը ձևով չ՝ որ իբր բացասական մասնիկ է գործածում. ինչ. չախորժական եզն. չազնութիւն Ոսկ. մ. ա. 21. չանագին Ոսկ. մ. ա. 20. չանձնաւոր եզն. չանսական Սեբեր. չաստում ՍԳր. եզն. Սեբեր. չև, չև ևս ՍԳր. Ազաթ. չէ «անգոյ բան» Սեբեր. եզն. Ոսկ. չէական եզն. չծողովուրդ Ա. պետ. բ. 10 չինչ «տկար, ոչինչ» Կոչ. չիք Ոսկ. Եւ. քր. Եփր. Բ. կոր. Կոչ. ի չմեղս Ոսկ. մ. բ. 2. չմոտի եզն. կոչ. Բուզ. չմոտի Ազաթ. չմաւր Ա. կոր. ժա. 22. Բուզ. Ազաթ. չմաւրիլ «պատասխան տալու անկարող լինել» Ոսկ. Եփես. 872. չմաւր Եփր. Թգ. Կոչ. չնաշխարհիկ Ոսկ. չնչիկ եզն. չնչին ՍԳր. Կոչ. եզն. (ամբողջական ձևով՝ ոչնչին վկ. արև. 170)։ չնչնագոյն Ոսկ. երբ. ևն. — նոր բառեր են ոչնչական, ոչնչացում, չմեղանք, չմեղութիւն ևն։

= Բնիկ հայ բառ. կազմում է ո + չ. վերջինը անորոշի նշանն է, որ գտնում ենք նաև ինչ բառի ծայրին. իսկ ո բուն բացասականն է, որ պէտք է կցել հսլ. otն, սանս. áti «հակառակ» բառերին. սրանց իբրև բացասական գործածութեան համար էլ հմմտ. սանս. áti vratám «ընդդէմ օրինի», հսլ. ot-rokú = ոտու. отрокъ «մանուկ» (իբրև լատ. in-fans «անխօս = մանուկ»)։ Ըստ այսմ ոչ նշանակում է բուն «ո՛չ մի», իսկ սղեալ չ ձևի մէջ մնացիկ է միայն «մի, մէկ» գաղափարը։

ՆՂԲ լծ. Թրք. yoq, յն. օսչ, օսչւ «ոչ»։ Յոյն բառի հետ են համեմատում նաև Windisch. 9, Lag. Urgesch. 197, Պատկ. Изслѣд. 18 ևն։ Տէրվ. Altarm. 3 և նախալ. 119 կցում է ka յարաբերականի հետ. հմմտ. սանս. զնդ. ka, չն, յն. քօ, քօ, լատ. qui, que, գոթ. hvas, h, հյ. փաւի, փաւ ևն։ Հինք. ոն բառից։ Յն. օսչ ձևի հետ վերջին անգամ Bugge KZ 32, 31, որ մերժում է Հիւրշ. 481 (նրա հետ

և Boisacq 725), որովհետեւ հայր ո՛չ թէ ծագում է *ալ նախաձեւից, այլ ենթադրում է հնիւ. ok²i: Patrubány SA 1, 212 ու առկա է հնիւ. k²e: նոյն շնչով 1907, 90 լտ. ex, յն. եէ ա-ից» ձեւերի հետ: Pedersen KZ 36 (1900), 341 և 321—22 կցում է յն. օօx և ալբան. s, as առջ» բառերին: Scheftelowitz BB 28 (1904), 306 լտ. secus աթէ ոչ», յն. հիստոն «ենաստագոյն» բառերի հետ: Karst, Յուլարձան 424 թթր. yok ալէ», žoki «ստախոս», čogul «ստուտ գանդատ», čikai «կարօտ» (=հյ. չկայ, չի): Güntert IF 40, 186 մերժում է ոչ=յն. օօx համեմատութիւնը: Oštir, Btgr. alarod. 123 և 129 բասկ. ez առջ», չեղէն. -ač, հ. ալբան. as առջ»: Pedersen ZN 1929, 185 վերադառնում է ալբան. s առջ» համեմատութիւնը, վերի մեկնութիւնը տուաւ Meillet MSL 23, 224:

ԳԻՌ.—Առհասարակ փոխանակումը է չէ ձեւով. այսպէս՝ Ազլ. Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Զթ. Խրբ. Կր. Հճ. Հմշ. Դրբ. Մկ. Մշ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սլմ. Սշ. Սվեդ. Տիգ. Տի. չէ. նոյնը ձեւափոխումը՝ Զդ. չն, Ասլ. չէ՝, Խրբ. չո, Վն. չի.— բուն ոչ ձեւը պահում են՝ Զթ. ոչ առջ», Տի. ոչ օվ առջ ոթ», վուշ մէ առջ մի», վունշիշ, վունշինշ առջինշ», վո՛ւնց մէկը առջ մէկը», Երև. վօշ, վօնշ, Ռ. վօշ, Ազլ. ուշ, ունշ, Հմշ. Ակն. ուշ, Մշ. վուշ, Դրբ. Սեր. վէշ, Սշ. վօշինշ (իրբ ածական գործածեալ), Զդ. վոշինշ, մոնշիշ, Մշ. մըշ (պահումը միայն «Բաց ասիմ, մըշ ամաշիմ» առածի մէջ (ըստ Բենսէի), թրքախօս հայերից՝ ենկ. օշինշ առջինշ» (օր. օշինշ օլդու առջինշ եղաւ, փճացաւ. Բիւր. 1898, 866), Ատն. օշինշ գօրինշ օլմաֆ առջինշ դառնալ, կորչիլ, փճանալ» (Արեւիք 1888 նոյ. 9): Նոր բառերից յիշելու արժանի են ոչուփուն, չննաւան առջ մէկ բանի չհաւանող», չնչաւաւ աւնպիտան, անհաւատ», չնչաւ առջինշ, անպիտան»:

ՓՈԽ.—Karolides, Γλ. օտչք. 88 և 175 հյ. չէ բառին է կցում կապագովկ. Շօ, ké առջ» (բայց սրանց է միացնում նաև լատ. que, սանս. ça, յն. xe «եւ» ձեւերը, որոնց իմաստը բոլորովին ուրիշ է):

*ՈՉԽԱՐ, ի—ա հլ. առխար» ՍԳր. «ԴՁ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրու. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, էջ 528). որից ոչխարակ Ա. Թագ. ԺԵ. 28. ոչխարավաճառ Ոսկ. Կրբ. ոչխարիկ Ոսկ. մ. ր. 26. ոչխարութիւն Զբր. ծործ. ոչխարենի Վրբ. հց. ոչխարագնէն «ամհամեականների ոչխար զոհելու տօնը, գուրպան պայրամը» Յալմ. յնվ. 30. ոչխարաբուծութիւն, ոչխարապան, ոչխարային (նոր բառեր) են:

=Փոխառնալ է հարաւային կովկասեան մի լեզուից. հմմտ. լազ. հեշոօ յխուրի, Յհեշոօ մխուրի, մինգ. Յեշոօ յխուրի, վրաց. Ծեօցօօ ցխովարի, Ծեօցօօ ցխուարի, աշխ. վրաց. ՅԾեօցօօ մցխվարի, ինգիլ. ցխօր առխար»: Կարելի չէ ասել թէ այս ձեւերը փոխառնալ են հայերէնից, որովհետեւ, մինչդեռ ոչխար հայերէնում շունի ստուգաբանութիւն, կովկասեան բառը ծագում է ցխով «կեալ, ապրիլ» արմատից և բուն նշանակում է «կենդանի, ապրող». հմմտ. վրաց. Ծեօցցցց ցխովելի «շնչատուր, անասուն», Ծեօցցցց ցխովրեբա «կենանք, կենսագրութիւն, պատմութիւն», եւ Ծեօցցցց ցաղխովարի, եւ Ծեօցցցցցց ցաղխովրեբելի «կենսական, ուտելիք, սնունդ, բնակութիւն, բնակարան», եւ Ծեօցցցց ցաղխուրե «առխարային, փարախ», եւ ՅԾեօցցցց ցաղխուրեբա «առխարային փարախ», ՅԾեօցցցց մեղխվարե առխարների հովիւ: Հայերէն բառի չ ձայնին համապատասխան է գալիս լազ. չ, որ վրաց. ց-ի սովորական ձեւն է. հմմտ. վրաց. Ծա ցա=լազ. հա չա «երկինք», վրաց. Ծեհա ցխա=լազ. հեհոռ յխօ՛րօ «հինը», վրաց. Ծըցցցց ցեմվի=լազ. հըհաջցցց չեւամուկ «արցունք».—Աճ.

Klaproth, Asia pol. 1823, 104 վօգուլ. օճ, թրք. koč, kočkar ձեւերի հետ: ՆՀԲ առպէս ոչ խարեալ մալեալ կամ որոճող վարար. վրաց. ցխովարի»: Մորթման ZDMG 26, 563 բեւեռ. huzi ձեւին է կցում հյ. խոյ, ուխար, թրք. quzu. օո՛ւ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 97 կցում է լաղաթ. օո՛ցար, օո՛ցար փայլի խոյ» ձեւերին և համարում է ակկադեան փոխառութիւն: Հինք. պրս. աշ խօր «կերակուր ուտելի», վերի մեկնութիւնը

տուաւ Աճառ. SA 1, 303, որ ընդունում է Meillet BSL հտ. 23, էջ 133, Patrubány SA 1, 310 թրք. շաղաթ. kočkar: Pedersen տե՛ս խոյ բառի տակ: Մատ, Христ. Вост. 2 (1913), 30 խալդ. suse «ոչխար» և վերի կովկասեան ձևերը: Պատահական նմանութիւն ունի ասոր. zikaru «ոչխար»:

ԳիՌ. — Ախց. Բլ. Հմշ. Ննխ. Սշ. օշխար, Կր. օշխար, օխշար, Մշ. օշխար, օխշար, օխնար, Բլ. իրք. Հւր. Շմ. Տի. օխշար, Ալշ. օխնար, օխնար, Մժ. օխնար, Պրտ. Ռ. Սեր. օշխար, Ասլ. էօշխար, Ազլ. էխշուր, Վն. վոշխար, Սլմ. վոխշար, Երև. վօխշար, Մկ. տխշար, Զդ. վոխշար, Մրդ. վուէխշար, Գոր. Ղրք. վրխնար, վրէխնար: Նոր բառեր են ոչխարախոտ, ոչխարած, ոչխարահամար, ոչխարաչ, ոչխարապան, ոչխարառեղ, ոչխարծաղիկ, ոչխարառէր:

ՓՈՒՆ. — Հայերէնից կրկին յետ է փոխառեալ վրաց. ოხხარა ոչխարի կամ ოხხარობა ոչխարա «փոքրիկ խնջոյք, որտեղ մի աղքատ մարդ մի ոչխար է մորթում և հարուստներին բաժանելով, փոխարէն պարգևներ է ստանում, իր վիճակը բարելաւելու համար»: — Pedersen հայերէնից է համարում շաղաթայ. kočkar, արև. թրք. qoçqār, որոնց վրայ ընդարձակ տե՛ս խոյ:

Ոպել տե՛ս Սոպել:

*ՈՊՂԻՏ «զէնքով ըմբշամարտութիւն» Եւ. քր. ա. 291. ուրիշ օրինակ չկայ:

= Յն. ὀπλιτικός «սպանազէն. 2. զինեալ ըմբշամարտութիւն»:

Ուղիղ մեկնեց ՆշԲ,

*ՈՊՂՈՆ «զէնք». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Օրբ. հկճո. բ. էջ 8. «Սպանազինեալ հոգևոր զինում» յանդուգն յարձակմամբ և յախուռն համարձակութեամբ՝ առնում ուղղոն և զիողոն, և իջանհմ ի Թալպիովթ, մենամարտեալ ընդ ստուերազէն ճակատու հերձուածողացն»: Ըստ ՆշԲ «զէնքով ըմբշամարտութիւն», Հին բռ. մեկնում է «ուղղոն, սպանող, կամ ոսոխ լինել զինու մրցութեան», Բառ. երեմ. էջ 78 զիղոն և ապղովն «սպանող լինիլ կամ ոսոխ զինու փորձութեամբ»: Նոյն բառն է նաև հիպղոն

«ըմբշամարտութիւն», Եւ. քր. 292 (Ի դիաւղոնին և ի հիպղոնի, որ է ոսոխ ելանել զինակրին մրցութեան). — պէտք է ուղղել հոպղոն:

= Յն. ὀπλον «զէնք, զինուած ըմբշամարտութիւն». սրա հին հնչման տառադարձութիւնն է հոպղոն, նոր հնչմանը՝ ուղղոն:

Ուղիղ մեկնեց ՆշԲ՝ միացնելով նախորդին:

Ոպնիազ տե՛ս Երեմաս:

ՈՊՈՒԳՈՄՓԻՏ (այլ ձև. բոգոմփիտ, բրոգոմփիթ) «մի տեսակ խոնկ» Խոր. աշխ. էջ 602:

Պատկ. Խոր. աշխ. 1877, 32 սրբագրում է բառս սպոգոմփիտ և մեկնում իբր արար. صبر sabr «հալուէ» + قنبط qunbīl «brassica oleracea» (Կամուս, թրք. թրգմ. Բ. 508 կարգում է qunnabīl և հասկանում «ծաղկակաղամբ»):

*ՈՊՍԻՏԱՐ «թագաւորի ձեռքին ջուր լցնող ծառան». գրուած է նաև ոսպիտար, ոսպիկար, տփսիտար. մէկ անգամ ունի Մխ. դտ. հրտր. Բաստամեան, էջ 268:

= Բիւզ. յն. անծանօթ մի ձևից, որ տառադարձուած պիտի լինի լտ. hospitarius «հիւրընկալ» ձևից:

Բաստամեան (անդ) գնում է լտ. obsecundator «պալատական ծառայ» բառից, որ սակայն ձևով յարմար չէ: Վերի լտ. ձևի հետ ուղիղ համեմատեց Karst, Դոստոն. II 80, որ անշուշտ պէտք է գնել յունարէնի միջոցով, թէև Sophocles 820 չունի նման մի բառ:

ՈՋԻԼ, ո, ի-ա հլ. (երկուան էլ յետնարար) «մարդու, անասունի կամ բոյսի ոջիլ» Նոնն. Պիտառ. Վրք. հց. բ. 627. Վստկ. որից ոջլակեւր Ոսկ. մ. բ. 22. Խոր. աշխ. գրուած է նաև ոջիլ Փիլ. նխ. բ. 114. Նոնն. 39. Մխ. ապար. որից ոջլալից Ոսկ. մ. ա. 14: Նոր գրականում ընդունուած ձևն է ոջիլ, որից ոջլոտ, ոջլոտիլ, փայտոջիլ. բայց հնագոյն ձևն է ոջիլ, որից ր-ի անկումով ձևացել է ոջիլ:

ՆշԲ «ճճի ոջլացեալ ի մարմնի»: Bugge, Btrg. 17 և յետոյ Bartholomae, Stud. 2, 24 կցում են սանս. liksā «ոջլի անիծ», պրս. rišk, աֆղան. riča, օսս.

lisk «անիծ», լտ. ricinus «կոպիի ոշիւ», լիթ. erke «փայտի որդ, ոշխարի ոշիւ», լեթթ. erze «ցեց», ալբան. erg'is, erzi «անիծ» բառերի հետ, հյ. ո- և -իլ մասնիկ համարելով։ Այս բառերի նախածնը դրուում է հնիւ. erek'-, ereik'-, որ համաձայն չէ մեր բառին. ըստ այսմ Հիւբշ. 482 անստոյգ է համարում։ Bugge-ի մեկնութիւնը կրկնում են Walde 652, Pokorny 1, 145 և 2, 344, Մառ, ԳՅ. Կ. Ликт. I, 272 վրաց. տիլ։

ԳԻՌ.—Մշ. օշ'իլ, Ախց. Ակն. Խրթ. Կր. Հմշ. ննիւ. Պլ. Ռ. Տիգ. Տփ. օշիլ, Ալշ. Մշ. օնիլ, Մկ. տնիլ, Ասլ. էօշիլ, Ջղ. Սլմ. Վն. վոնիլ, Գոր. Երև. վօշիլ, Մրդ. վնիլ, Սեբ. շօշիլ, Ազլ. էշիլ, Ղրթ. վիշիլ, Շմ. ֆէօշիլ, Հճ. իշշ'իլ, Սվէգ. իշ'ել, Ջթ. ինէլ, իշ'ել (սեռ. ունլա, ուշ'լա)։ Թրքախօս հայերից՝ Ատն. օշիլ (Արևելք 1888, նոյ. 9)։ Նոր բառեր են ոչլակալիլ, ոչլսոց։

ՈՇԻՆ տե՛ս Ջին։

+ ՈՌ «յիտոյք, նստոյ տեղի (մարդու կամ անասունի), տակ, յատակ (երեբի)» Վստկ. էշ 52, Վրք. հց. (երեղէնների համար աւելի սովորական է ուր Վստկ. 134. Վրք. հց. ա. 619). որից բրդոն «մի տեսակ թռչուն» (երբ յիտոյքը բրդոտ. հմտ. նոյնի յն. հոմանիշը՝ πωγάρτος, որ բուն նշանակում է «յիտոյքը սպիտակ») Վանակ. հց. ունան սարբանի ալտոյց, condylome», գիտէ միայն Քաշուհի, Գ. 190։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ORSOS ձկից. հմտ. յն. ὄρρος «ողնաշարի ծայրը, անասնոց գաւակ», կամիւ. arraš, հրգ. ars, գերմ. arsch, անգլ. ears, անգլ. arse և հոլլ. aars, naars «յիտոյք», հիսլ. ars, rass «սրբան», հիոլ. err «պոշ, վերջ, ծայր» (վերջինը հնիւ. ersos ձկից.—Boisacq 717, Pokorny 1, 138, Kluge 24).—Հիւբշ. 482։

Նախ նշ՞թ համեմատեց յն. ձկի հետ։ Վերի մեկնութիւնը տուաւ Bugge, Btrg. 23 և IF 1, 446, Jensen ՀԱ 1904, 184 հաթ. r «յիտոյք»։ Karst, Ցուշարձ. 408 սումեր. ur «յատակ, հիմք, պատ», 416 մոնղոլ. բուրեաթ. aru, āro, թունգուգ. ura, թրք. arqa, ալթայ. ari, ճապոն.

ura «յիտեք»։ Պատահական նմանութիւն ունին թուշ. 'ur, յգ. 'uris «յիտոյք» (որ ըստ Bugge, Btrg. էշ 23 հայերէնից է փոխառնալ) և ճապոն. ㇿ ura «յիտեք, տակը»։

ԳԻՌ.—Խրթ. Հմշ. օն, Մկ. տո (Մոկաց Հասկնջաւս գիւղում յէ՞՞ որ յիշեցնում է հնիւ. ersos ձայնդարձը), Ախց. Կր. օն, վոն, Ալշ. Մշ. շոն, Ջղ. Սլմ. Վն. վոն, Գոր. Երև. ննիւ. Շմ. Պլ. Ռ. վոն, Ջթ. էօն (սեռ. ուտա), Ասլ. վէ'օն, Հճ. վոն, Մրդ. վաէն, Ղրթ. վրէն, վրոն, Սեբ. վէն, Սվէգ. վրոն, Տփ. վուր, Տիգ. վրոն, Ազլ. վառ. հետաքրքրական ձև է Սվ. ուրդ (կարդա վօրդ?)։ «Ծայր, տակ, վերջ» նշանակութեամբ գործածւում է ուր, որից Տփ. վուր, Սվէգ. վրո (օր. Անտառի վուրումը «անտառի ծայրը»), նոր բառեր են ուագօտի, ուագաւիկ, ուակալ, ուաննի, ուաշուտու, ուառո, ուասանդի, ուասոթ, ուատու, ուաֆեծ, ուգոգոշ, ուղիք, ունեֆաշ, ուիկ, ուծախ, ուծեծ, ուծիք, ուովանալ, ուուիլ, ուսրիշ, ուտիտիկ, ուտոգ, անոնի, անոնք, անոնաղուիս, կայծոռիկ։

ՈՌԵԿԱՆ տուրուրի նման գիշատիչ մի թրչուն» Պիտառ.։

ՈՌՆ «կամարի կամ գմբեթի մէջտեղը հաստատուած քարը՝ որ ամբողջ կամարը իր վրայ է կրում. պորտաքար, բիղիս»։ նորագիտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Պիսիգ. վեցօր. տող 1425, 1431 և 1439։

ՈՌՆ, և հլ. (յգ. ուուլնք) «գամ, սեպ, մեծ մեխ»։ նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածում է Ագաթ. § 115. «Եւ հաւանաւ արկանի կապի՞նս երկաթիս ի ծունգս նորա և վարել ուուլնս ստուարս և բառնալ ի կախաղան» (տպ. ուուլնս, ալլ ձ. տոուլնս, կրկնադիրը՝ էշ 45 բ ունի ուղիղ ուուլնս). յոյն թարգմանութիւնը (հրտր. Lag. էշ 28) ունի սոյն հատուածի դէմ և αἰχμασθεν περιχυμῆ-θας σιδηρᾶς γενέσθαι εἰς τὰ γόνατα αὐτοῦ, καὶ πῆξαι παχεῖς σφῆνας, καὶ ἀνακρεμάσαι αὐτόν, ուր համապատասխան բառն է σφῆνας — «սեպ»։ ալապէս նաև արաբ. թրգմ. էշ 5 արևեդք։

Նախապէս ուուլնս ընթերցուածը միայն ծանօթ լինելով, մեկնում էր ուուլ

«մուրճ»։ բայց որովհետև «մուրճ» յարմար չէ տեղին, նշվ սրբագրում է ...ու-ումբի սեպս կամ բեռս ըստ ուարս։ Ուղիղ մեկնեց նորայր, Յուշարձան 168, սրբագրելով բառը ուն «գամ»։ Նոյնը կրկնագրի ընթերցումով հաստատում է Աճառ. ՀԱ 1913, 19։

† ՈՌՆԱԼ «անասունների գոչելը» Թղթ. բարուք. Եւագր. 81. Եփր. համար. Նիւս. սքանչ. նոր գրականում գործածում է միայն շան և գայլի համար։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. րմ- «ոռնալ, գոչել» արմատից, որի բարձր ձայնդարձներն են reu-, rēu-, հմմտ. սանս. rāuti, ruvāti, ravati «ոռնալ, մոնչել, աղաղակել», յն. óróúα «ոռնալ, մոնչել, ցաւից կամ ուրախությունից աղաղակել», լատ. rŭmor «համբաւ, հռչակ», ravus «խոպոտ», անգլ. ryn, rynan (*riunjan) «մոնչել», rēon «ողբ», մքգ. rienen «ողբալ, գանգատիլ», հհիւս. rymja «մոնչել», rymr «խոպոտ ձայն», հբգ. rūnen և գերմ. raunen «փսփսալ», որից անցնելով՝ գոթ. rūna, անգլ. հիւս. rūn, կիմր. rhin «գաղտնիք» և վերջապէս «ոռնական նշանագրերը» (Pokorny 2, 349—350, Walde 643, Ernout-Meillet 836, Boisacq 1083)։ Նոյն արմատի երկրորդ տիպարն է rē, rei «գոչել, մոնչել, հաչել», որի ժառանգներից են սանս. rāyati «հաչել», լիթ. ríeju, ríeti «վրան կանչել, նախատել», լեթթ. reju, reju, riēt «հաչել», հսլ. raŕn «հնչիւն», ռուս. раять «հնչել», անգլ. rārian, հբգ. rēren «մոնչել» ևն (Pokorny 2, 342)։ Հայերէնը պատկանում է առաջին խմբին. ստորին րմ ձայնդարձը տուել է հյ. *ռու, և աճականով *ռուն (հմմտ. գերմանական ընտանիքի ձեւերը), նախալուծումով *որուն (հմմտ. rug- > ուճալ), *որունալ, որից՝ անշեշտ ու-ի անկումով ոռնալ։

Տէրվ. նախալ. 102 հնիս. ra «հաչել» արմատի տակ. հմմտ. սանս. rā, լատ. lātrare, հսլ. layati, գոթ. laian «հաչել» ևն։ Bugge, Btrg. 38 տուաւ ուղիղ մեկնութիւնը, ղնելով հնիս. ru արմատից և համեմատելով սանս. ru «ոռնալ, մոնչել», յն. óróα «մոնչել» ձեւերի

հետ. հայերէնը իբր *որունալ. (անստոյգ է գտնում լատ. garrio «շատախօսել», լիթ. garsus «ձայն», իբր նախաւոր gorsn- ձեւից)։ Karst, Յուշարձան 401 սումեր. gur «աղմկել», 416 մոնղոլ. uryal, բուրիաթ. uryan, թունգուզ. uran «կանչել, ձայն»։ Petersson KZ 47, 259 առանց խօսելու Bugge-ի մեկնութեան մասին, ղնում է վերոյիշեալ երկրորդ խմբից։ Նոյնը կրկնում է Pokorny 2, 342։

ԳիՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրք. Կր. Մշ. Ննիս. Ռ. Սեր. Տիգ. Տփ. օռնալ, Շմ. օռնիլ, Հմշ. օռնուշ, Մկ. տոնալ, Սլմ. վն. վոնալ, Ասլ. էօնալ, Ազլ. նրոնոլ։ Նոր բառեր Լն ոռնոց, ոռնուն։

Ոռնացուցանել տե՛ս Ուռ։

Ոռոգ տե՛ս Առոգ։

Ոսիւն տե՛ս Սիւն։

ՈՍԿԻ (-կոյ, -կամ, -կեաց) «ոսկի մետաղը. 2. ոսկեղէն, ոսկուց շինուած» ՍԳր. Ագաթ. ածանցման մէջ մտնում է հետեւեալ ձեւերով. 1. ոսկե- ինչ. ոսկեղէն ՍԳր. Եւ. քր. ոսկեկաւ Եփր. Թգ. ոսկեպատեան Բուզ. ոսկեգարդել Եւագր. ոսկեսէր Ոսկ. Ես. ոսկե-րիչ ՍԳր. Կոչ. Եփր. մն. 477. Ոսկ փիլիպ. (հմմտ. Meillet MSL 17, 262).—2. ոսկե-, որով կարող են գրուիլ բոլոր նախորդ ձեւերը, բայց յատկապէս ոսկեօղ խոր. ոսկեօծ Յայսմ.—3. ոսկի- (առանց յօդակապի). ինչ. ոսկի-վարաւեղ Բուզ. ոսկիգիսակ Եւ. քր. ոսկի-կմբայ Բուզ. բազմոսկի վանակ. յոր. յոգնոսկի Փիլ. իմաստ.—4. նոյնը յօդակապով. ինչ. ոսկիազէն Բ, մկ. ժա. 8. ոսկիածին Ագաթ. ոսկիապատ Ել. իգ. 32. լգ. 36. Ես. լ. 22. Թղթ. բարուք. Կոչ. 20. Ագաթ. ոսկիա-կուռ Կոչ. 20.—Նոր բառեր են ոսկեգեղմն, ոսկեգոծել, ոսկեդրամ, ոսկեդար, ոսկեդարեան, ոսկերչական, ոսկերչապետ ևն։

Böttich. Arica 48, 35 կցում է սանս. piçanga, pišta, peças ձեւերի հետ։ Pic-tet I, 157 սանս. vastu, իոլ. iost, alost, ֆինն. waski «արոյր»։ Lag. Armen. Stud. § 1735 հիմնում է վերջինիս վրայ և ընդունում է որ մետաղների անունները նիւթի հետ միասին թորանեան

ժողովուրդներից անցել են Հայաստան, իսկ «անագապղինձը» յետոյ նշանակութեան փոփոխութեամբ դարձել է «ոսկի», ինչպէս որ ըստ J. Grimm յուն. σιδήρος «երկաթ» = գերմ. silber «արծաթ»։ Մորթման ZDMG 31, 412 բնեւ. usgini «ոսկեղէն»։ Պատկ. Փորձ 1880 մարտ, էջ 97 աւելի մօտիկ է գտնում ակկադ. gušqi «ոսկի»։ Lag. Gött. Nachr. 1882, 164 սումեր. guški(n)։ Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte, Jena 1890 գնում է ո՛չ-հնդկարոպական նախահայկական բառ և կցում սումեր. guškin, gušgin, վրաց. okro, oker «ոսկի» և ուրիշ կովկասեան ձևերի հետ. «ոսկի» և «պղինձ» նշանակութեանց յարաբերութեան համար յիշում է եաքութ. altun «պղինձ» և թրք. altun «ոսկի»։ հմմտ. նաև Jensen ZAss. 1, 254—5։ Bugge IF 1, 444 այս հիման վրայ ենթադրում է թէ հյ. ոսկի ծագած է նախատր *goski ձևից, g-ի անկումով։ Յ. Արշէզ, Բազմ. 1897, 51 ակկադ. guski, guskin, ֆինն. waski։ Riabinin MSL 10, 19 ֆինն. waski, էսթ. wask «պղինձ», հունգ. vas «երկաթ»։ Jensen, Hitt. u. Arm. 209 գնում է սումեր. guškin ձևից՝ հաթիերէնի միջնորդութեամբ։ Հինք. ոսկր բառից է հանում։ Patrubańy SA 2, 12 հայ բառը նոյնպէս գնում է ոսկր-ից. իսկ ՀԱ 1908, 278 հնիս. aves «փայլիլ» արմատից, որով ֆինն. և հունգ. ձևերը փոխառեալ հայերէնից։ Karst, Յուշարձան 401, 405 սումեր. guški «ոսկի»։ Մառ. Яфет. сбop. 1, 128 կապում է Սկիւթացոց անուան հետ. իսկ О полож. абхаз. 34 և Абхазский анализ. алф. էջ 47 իրար է կապում հյ. ոսկի, փիւս. axə', վրաց. nfrn, ռուս. золото, գերմ. gold, լուվաշ. ылтən, թրք. altən։—Պատահական նմանութիւն ունի ճապոն. 𐵜 kin «ոսկի»։—Ֆիննական ձևերի համար A. Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors 1875, էջ 63 գրում է. «Մարդիկ նախ

պղինձն են դառած և գործածած, որովհետև պղինձը արծաթից և երկաթից նուազ աստիճանի շերմութեամբ է հալւում և գտնւում է երկրի երեսուր, Հաւանաբար Ուրալում ֆինները արգէն գիտէին այս մետաղը բանիլ և նրանից զէնքեր ու կարասիք շինել։ ֆիննական հնագոյն դարբնութիւնը պղնձով էր. Ռուսները Սիբիրիայի, ինչպէս և Ուրալի և Ալթայի մէջ բազմաթիւ պղնձէ գործեր երևան հանեցին... կասկած չկայ բնաւ թէ այս մետաղը շատ կանուխ ծանօթ էր ֆիններին... որին վկայում է նաև իրենց լեզուն. ամէն կողմ, Արեւմուտք, Բալթիկ, Արևելք, Ուգրեան ֆինների մէջ տարածուած է մի՛ բառ. այս բառն է vaski, որ բալթիկ-ֆիննեան լեզուներում vask, vask, vašk, vahci և լատվական լեզուներում էլ vešk, viešk, veikke, vōikke ձևերն ունի. -ki մասը հաւանաբար աճական է. հին բառն է vas, որ աւելի ուշ դարձել է vaš. սրանց հետ նոյն է հունգ. vas, որ այժմ նշանակում է «երկաթ» և ո՛չ թէ «պղինձ». այս էլ բառերի նշանակութեան մի փոփոխութիւն է, որ ուրիշ լեզուների մէջ էլ կայ. ինչ. գերմ. eisen, անգլ. iron «երկաթ», գոթ. ais, սանս. ayas, լատ. aes «պղինձ»։ Ուգրեան Օսթյաքների մօտ բառը դարձած է vox և նշանակում է «կոպէկ, դրամ» և ընդհանրապէս «մետաղ»։—Ուգրո-ֆիննական ձևերը դասաւորւում են հետևեալ կերպով. մորդվ. vis'k'ā, us'k'ā «երկաթէ թել», վօտյ. -ves' (որից azves' «արծաթ», uzves' «անագ, կապար»), սիրյ. -ys', -is' (որից ezyś, eziś «արծաթ», ozys' «անագ, կապար»), ֆինն. vaske- «պղինձ», էսթն. vas'k «պղինձ», հունգ. vaš «երկաթ», äz-üst «արծաթ», վօգուլ. bōs, -fš (որից ätbōs, atfš «անագ, կապար»), շերի-միս. baž «արոյր», լատվ. viašk, vieške, veāihki «պղինձ» (տե՛ս J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig 1910, էջ 41)։

ԳիՌ.—Ալշ. Ախց. Կր. Հմշ. Մշ. Ննխ.

Տփ. օսկի, Ջղ. Սլմ. Վն. վոսկի, Երև. Շմ. վօսկի, Հճ. Պլ. Սեր. օսգի, Ակն. օսգի, վօսգի, վէօսգի, Սլ. օսգի, վօսգի, Խրբ. Ռ. օսգի, Տիգ. օսգի, օզգի, Մկ. տսկը, Մրդ. վնսկը, վրսկի, Գոր. վէսկէ, Ղրբ. վրէսկէ, վրսկէ, Ասլ. էօսգի, Ջթ. իսգի, Ազլ. ա'սկի, Սվեդ. իսֆա: նոր բառեր են ոսկերել «ոսկեջրել», ոսկերած «ոսկեջրած», ոսկերեռն, ոսկեծիլ, ոսկեկառուց, ոսկեջալակ, ոսկեպղոն, ոսկեջուր, ոսկեջրել, ոսկեհոջուր:

+ ՈՍԿԻՐ, ր հլ. (-կեր, -կերք, -կերաց, -կերօք) «ոսկոր» ՄԳր. Ազաթ. Կիրդ. դկ. Եղիշ. դա. որից ոսկերաթի Ազաթ. կամ ոսկերաթի Փարպ. ոսկրաֆանց Եփր. վկ. արև. հաստ- ոսկր Եփր. վկ. արև. ոսկրկուլ Բժշ. փղոսկր Խոր. Նիւս. Երգ. փղոսկրեայ ՄԳր. նոր գրա- կանում՝ ծղոսկր, ֆակաաոսկր, կրծոսկր, գաաոսկր են:

= Բնիկ հայ բառ, որի ցեղակիցներն են սանս. ásthi, զնդ. ast, asti- «ոսկոր», asçu- «սրունք, ուրբ», պրս. ast, ustuxvān, պհլ. ast քրդ. hesti, hestik, esk, yesk, օսս. stag, stāq (Horn § 81, 85), յն. ὀστέον «ոսկոր», ὀστέραον «խեցի», ὀσφός «գիստ, ազդր», կա- միս hasīāi «ոսկոր. 2. դիմադրութեան ուժ» (BSL հտ. 38, № 99, էջ 139), լտ. os, oss, ossis, հլտ. ossu, ossua, ալբան. ašt, ašte, կիմր. ascorn, բրբտ. askourn (Pokorny 1, 186, Walde 548, Ernout-Meillet 628, Boisacq 723, Berneker 583): Ըստ Meillet MSL 23, 259—260 բառիս նախաձևն է os, որ իր չափազանց կարճութեան պատճառաւ ո՛չ մի լեզուի մէջ անվթար չէ պահուած. նոյն իսկ լատիններէնում բաղաձայնի կրկնութեամբ դարձել է OSS: Այս բառը, «լեզու» և «փայ- ծաղն» բառերի նման, մէկն է այն ժողովրդ- դական ձևերից, որոնք ենթարկուած են շատ մեծ փոփոխութեանց՝ իւրաքանչիւր լեզուի մէջ: Շատերի մէջ ստացել է ost- ձևը, որի վրայ աւելացել են նոր մասնիկներ. այսպէս յն. ὀσφός < *ost-bhū, կիմր. asgwrn, կորն. ascorn < *ost-cornu. Սլաւականը սկզբին դրել է k յաւելուածը, որի ծագումը անյայտ է. այսպէս հսլ. kostī, ռուս. кость, լեհ. kosć են, ճիշտ ինչպէս «այծ» բառի ծայրին—koza (Meillet, Rev. des études slaves, 1925, էջ

9), որ և գտնուում է յունարէնում. ἰνζ. ἰν. xάπρος = լտ. aper, հրգ. ebur «վարազ», Հյ. ոսկր ենթադրում է *ostw-er նախաձևը (Meillet, Esq. 14, 28), որի մէջ w համա- պատասխանում է լտ. u-ին (ossu, ossua) և թերևս գտնուում է նաև յն. ὀστέον բառի մէջ, ուր e և o ձայնների միջև կար s կամ y կամ w: Նախալեզուի stw ձայնախումբը տուած պիտի լինի հյ. սկ, ինչպէս ցոյց է տալիս նաև իսկ < հնիս. istwo- ձևից.—Հիւրշ. 482:

Klaproth, Asia pol. էջ 102 լտ. os, վալիերէն asgurn և բրբտ. askurn ձևե- րի հետ: Նշթ լիշում է յն. և լտ. ձևերը: Ուղիղ համեմատութիւններ ունին Pe- term. 25, Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 68, 117, Müller SWAW 38, 576, 593, Justi, Zendsp. 37 են: Müller հյ. ր համարում է մասնիկ, Տէրվ. Երկրա- դունտ Ա, էջ 20 ցեղակիցների t ձայնը մեր մէջ դարձած է համարում կ, իսկ ր դնում է ւ, ու ձայնից. ինչպէս մանր-մա- նու: Հիւրշ. բառիս համար երկու մեկ- նութիւն է տալիս. նախ՝ իրր ὀσφός, asçu... (չի ընդունում Meillet MSL 8, 294) և երկրորդ՝ իրր ὀστέον, ásthi են (ըստ Bugge KZ 32, 30, Bartholomae IF 3, 164, Meillet MSL 8, 296). (բայց այս երկու խումբերը ըստ նորագոյն քննու- թեանց իրար հետ նոյն են և կմեկնուին վերոնշանակեալ ձևերով): Հիւրշ. յուն. σκαριά (σῶα, σῶα) «փրփուր՝ կղկղանք մե- տաղաց»: Ման, Яз. и Лвт. I. 272 բասկ. asur, gesur, չուվաշ šamə, սվան. jījv, վրաց. ձվալի, լազ. xvili, յն. ὀστέον, պրս. ustuxvān են հոմանիշների հետ:

ԳիՌ.—Երև. Կր. Ննիս. Տփ. օսկոր (Տփ. մնկ. օ'կոր), Ալշ. Մշ. օսկոռ, Խրբ. Սլ. օսգ'օր, Ախց. օսկօն, Ակն. Ռ. օսգօր, Պլ. օսգօն (մնկ. օգօր), Վն. ոսկոռ, Հմշ. օսկէօր, Տիգ. օս- ֆոռ, Ասլ. քսգէօ'ր, Ղզլ. սկօն, Սլմ. վրս- կոռ, Մրդ. վրսկօն, վոսկօն, Մկ. տսկուր, Ազլ. ո'սկուռ (յգ. քսկըռա'տիֆ'), Ջղ. վոս- կուռ, Շմ. վօսկուռ, Գոր. վօ'սկէռ, Ղրբ. վրէ'սկրէռ, վրսկրո, Սեր. օսգէր, Հճ. ոսգոյ, Ջթ. իսգիւյ, իսգիւր, Սվեդ. իսգիւր: նոր բառեր են անոսկոր, ոսկորկաւրէֆ, ոսկորաւ,

սկնորտանք, սկնրագլուխ, սկնրախաղ, սկնրաճան, սկնրաճաստ, պետասկնոր, սկնրաշուր, սկնրացաւ, սկնրքփել:

ՓՈԽ.—Թրք. գլո. Կր. OSGOR «սսկոր» (բստ Բիր. 1898, 627).—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233 մեզանից է դնում ակրան. koske «սսկոր», հայերէնի նախաձեռն ենթադրելով *կսկր!

*ՈՍՄԻԿՆԱՅ ամի տեսակ պողիպող? նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ դորժածուած Մագ. թղ. 202. Ե՛ թալանտայ (= յն. θάλαττα «ծով») արտակիտեալ ստորիշացն ի խորս և յախոնդեանց ոսմիդայն (այլ ձ. նոսմիդայն) ընկալեալս, զոր շիթք ամպոց զնա գործեն: Խօսում է լուղորդները կամ սուղակների վրայ, որոնք ծովի խորերն իշնելով, նրա փորտաքենքից որսում են ոսմիդան, որ ամպերի շիթերից է յառաջանում: = Յն. ὀσμύλη, ὀσμύλιον, ὀσμύλος ամի տեսակ ծովային պողիպող, որ զօրաւոր հոտ է արձակում: Ըստ իս հայ բառը պէտք է ուղղել ոսմիդայ:—Աճ.

Տն'ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 199:

ՈՍՄՆԵԼ «ասել». ունի միայն ՋԲ՝ իբրև խորթ բառ:

ՈՍՈԽ, ի-ա հլ. «հակառակորդ, թշնամի» ՍԳր. Ոսկ. Ես. «վրէժխնդիր, նախանձայոյզ» Պիտ. «վրէժ, քէն, որ» Վրք. հց. որից ոսմիլ Ոսկ. մ. գ. 11. Սեբեր. Եւ. քր. ոսմիսուէր Խոր. ոսմիսութիւն Մաշտ. հակառակոսի Փիլ. Ժ. բան. դառնոսիս չարաչար թշնամի» Երզն. մտթ. 170. գրուած է նաև ասիս, ասիս Եփր. թգ. Մեկն. ծն.:

ՆՀՐ լծ. յիս, թրք. օյ քէն: Հիւնք. դատախազ բառից: Meillet, REA 1, 9 անշուշտ իրանեան բառ է, որ չէ աւանդուած: Բառիս երկրորդ մասը պէտք է լինի պհլ. -saxv, որ գտնում ենք նաև pasaxv>պատասխանի բառի մէջ:

ՈՍՊՆ, և հլ. (-պան, -պամբ) «սոսլ ընդհնը» ՍԳր. Եփր. ծն. և պհ. Եփրեսի վրայ մի տեսակ պալար» Բժշ. որից ոսպնեայ Սն. ին. 34. Ոսկ. ա. տիմ. Ժգ. ոսպնաբան Վրք. հց. Լմբ. իմ. ոսպնաշափ Միս. ապար. ոսպ-

նասպաս Վրքն. ծն. գրուած է նաև ոսբն, ոգբն:

ՆՀՐ լիշում է յն. ὄσπρον կամ ὄσπριον «հասարակ անուն ընդոց, որպէս ոլոռն»: Pictet, Origines ind. 1, 291 և KZ 5, 343 սրա հետ նաև ոսա. оспа «ծաղիկ-ախտ»:—Հիւնք. = ՆՀՐ. Պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܐܫܒܐ 'esbā «խոտ», արաբ. وِسْب visb «խոտ, բոյս», عِشْب 'uśb «դալար խոտ»:

ԳԻՌ.—Մշ. ոսպ, Ալշ. Մկ. տսպ, Ջգ. վոսպ, Կր. օսպ, Ախց. Երև. Ննիս. վօսպ, Խրք. օսբ, Ակն. օսբ, վէսբ, Հճ. վոսբ, Վն. վոսփ, Ռ. վօսփ, Եմ. հօսպ, Աղլ. ուսպ, Դրք. վրէսպ, Սլմ. վուէսպ, Տփ. վուսպ, Սեբ. վէսբ, Մրդ. վրէսպ, Սվեդ. վրսբ, Տիգ. վրսբ, Ասլ. էօ'սբ, է'օս*, Ջթ. իսբ: Նոր բառեր են ոսպախաշու, ոսպնապուր, ոսպնակ, ոսպուտիս:

ՓՈԽ.—Վրաց. օսծո ոսպի, թուշ. օսծ ոսպ «սոսպ»:

ՈՍՏ, ո հլ. բլուր, բլրակ» Խոր. (քանիցս). Վրգն. պտմ. էջ 135, Օրբել. հրտր. էմ. էջ 179:

Եւրոպա, 1849, 200 հպրս. ուստա բարձր տեղ:

+ՈՍՏ, ո հլ. «ծառի ճիւղ» ՍԳր. «որից ուտախիտ Սիր. Ժգ. 19. Ոսկ. կողոս. ոստա- փանց Յհ. կթ. ոստախոտոր Միս. առակ. Երբ- ոստ Միս. առակ. մանրոստ Եպիփ. բարոյ. բազմոստ Վեցօր. 96. Մծբ. վեցոստեան Եփր. զևտ. Սեբեր. դառնոստեան Նար. Խօթնոստեայ Եփր. Ել. խստոստեայ Վեցօր. 96. նաև ոստանալ «ծաւալիլ, աճիլ» Եփր. բ. թես. 184.—ուղ. *ոստի ձևն է ենթադրում գրծ. ոստեօփ Վեցօր. 84, բայց հաւանաբար ուղղելու է ոստիփ կամ ոստով:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ozdōs ձկնից, որից ծագում են նաև յն. ὄζος «ճիւղ, ոստղ, գաւազան», գոթ. asts, գերմ. Ast և հրգ. ast «ճիւղ», քուշ. atstse «ճիւղ». երկար ձայնաւոր են ներկայացնում անգլ. ōst, մ. հիւս. գերմ. ōst «ոստղ», որոնք տալիս են հնիս. ōzdōs ձևը. հմմտ. նաև լեւս. ὄσδοϝ—Հնիս. ozdōs դրում է օ. մասնիկով sed. «նստիլ» արմատից, իբր «ծառի բնի վրայ նստած»

(Pokorny 1, 95, 185—6 և 2, 486, Walde 549, Boisacq 686, Kluge 26).—Հիւրք. 482:

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth, As. pol. 107 համեմատելով գերմ. Ast ձևի հետ: ՆշՔ չյորմէ ոստնուլ, ոստիկան, աստի-
նան, աշտանակ ևն. լծ. թրք. üst «ի վեր, ի վերայ»: Pictet 1, 199 գերմ. ast: Պատկ. JAs. 1870, 186 սանս. astis: Ուղիղ ևն մեկնում նաև Հիւրք. Arm. Stud. § 229, Bugge IF 1, 445: Հիւնք. ստեղն բառից:

ԳիՒՌ.—Մշ. ոստ, Ալշ. տստ, Կր. օստ, Խրք. օսդ, Ախց. վօստ, Հճ. վօսդ, Ջթ. իսդ, Սեբ. վէսդ, Երև. վօստդ, Կօստդ, որոնք նշանա-
կում ևն «ճիւղը կտրելուց յետոյ ծառի վրայ մնացած մասը, ծառի կամ տախտակի վրայի հանգոյց կամ երակ, այդ հանգոյցը ընկնի-
լուց յետոյ մնացած ծակը», միայն Հճ. «շոճի ծառի մարիտո ճիւղ»: Հետաքրքրական է օստոնտ Սեբ. «ոստդերով լի (փայտ)»: —Ղ յաւելուածի մասին տես Ղափանցեան, Տե-
ղեկ. ինստ. 2, 103:

ՓՈՒՍ.—Վրաց. օժու ստո կամ Ծժու շտո ծծա-
ռի կամ դետի ճիւղ», Ծժուծօճօ շտոերիանի
«ճիւղաւոր», Թուշ. օժու րտո «ճիւղ». սրանք
կարող ևն ծագած լինել հիւսիսային Հայաս-
տանի գու. *ոշտ ձևից. հմմտ. անոստ, որ և
անոշտ «որ չի ոստնում»: (Վրաց. բառի նը-
մանութիւնը յիշում է նախ Brosset JAs, 1834, 369):

ՈՍՏ, «ցատկել, դուրս ցատկել», արմատ
առանձին անգործածական, որից կազմուած
ևն ոստնուլ «ցատկել» Իմ. և. 22. Ոսկ. յհ.
ոստչիլ Խոր. Վրդն. ծն. ոստանիլ «դուրս
ցատկել, ձեռքից պրծնել», Ոսկ. մ. ա. 22.
յհ. ա. 9. ոստել «դուրս ցատկեցնել» Լմբ.
Իմ. ոստուցանել Խոր. Փիլ. ոստոստել «ցատ-
կըտել» Ղևտ. ժա. 21. Փիլ. ընդոստ Ոսկ.
մ. ա. 17, բ. 19. Փիլիպ. ժե. ընդոստչիլ Ոսկ.
զդ. մտթ. բ. 24. ընդոստուցանել ՄԳր. ընդ-
ոստնուլ Մաշկ. որոտընդոստ Եփր. աղ. Ա-
զաթ. դիւրոստոյց, կայծոստ ԱԲ. ոստոստին
(նոր բառ), անոստ նար. կզ. 164, առաք. 428, որ և գրուած անոշտ Կոշ. 45 (անոշտ
և անվաղ):

ՆՂՔ ոստ «ճիւղ» բառից («որպէս ոստ

ի դուրս ցցուիլ»)։—Տէրվ. Լեզու 1887, 150 արմատը ոս, նոյն ընդ վազ-ել: Հիւնք. ոստ «ճիւղ» բառից: Bugge IF 1, 443 հնիւ. g²ost- ձևից, որի հետ հմմտ. հհւա. kast «նետուածք», նորվ. kast «արագ շարժում, խայտալ», լտ. gestire «կայտուել, խայտալ», յուն. βασιλῆω «բարձրացնել» ևն: Scheffelowitz BB 28, էջ 298 ոստ «ճիւղ» բառի հետ, ինչ. անգլ. spring «ցատկել» և «բուսնիլ»: Patrubby ՆԱ 1908, 342 հնիւ. օ «վրայ» + sed «նստիլ»:

ՈՍՏԱՅՆ, ի հլ. «շուշակի բանուածք» ՄԳր. Ոսկ. մ. գ. 6. «ոստայնանկութեան գոր-
ծիք կամ գործարան» Պրոկդ. ի կոյսն. որից
ոստայն սարդի կամ սարդիոստայն (նոր
գրականում կայ նաև սարդոստայն) ՄԳր.
Վեցօր. 121. Ոսկ. մ. բ. 24. ոստայնանկ ՄԳր.
Եփր. թգ. Սեբեր. Վեցօր. Ոսկ. ա. տիմ. բ.
ոստայնանկել Ոսկ. մ. բ. 24. ոստայնանկու-
թիւն Յոր. լր. 36. ևլ. լի. 35. լր. 23. Վեցօր.
միոստայնի նար. իւլ. ևն:

=Կազմուած է —այն մասնիկով ոստ պարզ
արմատից, որ հին մատենագրութեան մէջ չէ
աւանդուած. բայց կայ նոր զաւառականնի-
րում. հմմտ. ոստ Ղրք. Ղզ. Շշ. «իլիկի վրայ
փաթաթուելով հաւաքուած դիզուած թելը»։—
Աճ.

Böttich. Rudim. 39 ասորերէն
ܐܘܫܬܐ ܕܠ Լեկից ուղղագրեալ } ܐܘܫܬܐ
«ոստայնանկի գործարան» բառի հետ է
համեմատում հյ. ոստայնաւաւ. բայց
Lag. Arm. Stud. § 1739 մերժում է,
որովհետեւ նոյն բառի ուղիղ ձևն է ըստ
ձեռ. } ܐܘܫܬܐ < ܐܘܫܬܐ. ܐܘܫܬܐ: —
Հիւնք. յն. ܐܘܫܬܐ «ոստայն» բառից: Bug-
ge IF 1, էջ 444 ենթադրում է որ ոստ-
նուլ նշանակում է նաև «զցել», և այս
նշանակութիւնից է հանում ոստայն:
(Նոյնպէս է և Գաբրիէլեան ՆԱ 1911,
109): Patrubby ՆԱ 1908, 342 հնիւ.
օ-sed «վրան նստիլ»:

ԳիՒՌ.—Գոր. վօստան, Ղրք. վրէստան,
վրստան «գորգ գործելու փայտեայ կազ-
մած». իսկ սարդի ոստայն բառի ձևերի վրայ
տե՛ս սարդ:

*ՈՍՏԱՆ «Երեւելի՝ թագաւորական քաղաք» Փարս. *հոր.* Արծր. «արքունի, թագաւորական» Բուզ. *հոր.* որից ուսումնայ «թագաւորական, իշխանական» Փարս. ուսումնիկ «արքունական ցեղ՝ տուն՝ դունդ» Սղիշ. *դ.* էջ 71. Փարս. Յհ. կթ. սարոսումնիք «լեռնաբնակք» Կաղնկա. (*ըստ* Հիւբշ. Altarmen. Ortsnamen, էջ 460 ուսումնը բուն նշանակում էր այն նահանգն ու քաղաքը, որ գտնուում էր ո՛չ թէ մի նախարարի, այլ ուղղակի Արշակունի թագաւորի կամ մի թագաւորական իշխանի իշխանութեան տակ) Արշակունի թագաւորութեան շնչումից յետոյ՝ բաւր իր բուն նշանակութիւնը կորցրեց և յատկացուեց առհասարակ ամէն մէկ գաւառի կամ երկրի պիստոր քաղաքին. հմմտ. Ոստանն Ռըշտունեաց (*Արծր.* 128), Ոստանն Վասպուրականի (*Արծր.* էջ 128), Ոստանն Արծրունեաց (*Արծր.*), Ոստանն Բաղրատունեաց (*Ղևոնդ.*), Ոստանն Վրկանեաց (*Փարս.*), Ոստան ի մարզպան (*Ղևոնդ* 132):

= Պհլ. *ōstān «գաւառ» բառից, որ թէև աւանդուած չէ, բայց սրանից ունինք պրս. ōstāndār «գաւառապետ» (տե՛ս Hoffmann, Auszüge aus syrischen Acten persischer Märtyrer, Leipzig 1880, էջ 93):—Հիւբշ. 215:

Վիստոնեանք (*թրգմ.* *հոր.* էջ 93) համարում են բառ, որ նշանակում է պրս. «սեւամ, շեմք» (այն է ūstān կամ āsitān): Նձթ Բլծ. հյ. ոստ (իբր բարձր տեղի, բլուր) և ագաւ, վեստ, վստան, ապաստան, աստիճան են, *թրք.* ūstün, set, պրս. իւսթամ, ուսթամ, ասիթան, ասիթանէ «սեւամ», յն. ա՛ստի, լա. ա՛սդու «մայրաքաղաք», մանաւանդ «Աթէնք», *Peterm.* տե՛ս Ոստիկան: Զուբինով՝ սրան է կցում վրաց. ոստիկագի, որ տե՛ս ոստիկան: Պատկ. *Matrep.* II. 5 պրս. ūstām, ūstān, āsitān «շեմք, դուռ, պալատ» բառից: Տէրվ. նախալ. 108 ոստան < վաստան, սանս. vastu «կայանք», յն. օստ քաղաք: Ստեփանէ, *հոր.* ծան. 148 պրս. ոստէմ «գաւիթ, արքունի Դուռը»: Հիւբշ. յն. օստ քաղաք, լա. ostivum «գուռ», civitas

և ֆրանս. cité «քաղաք»: Թիրեաքեան, Արիահայ *բռ.* 303 պրս. آستان āstān և آستن astan «մեծ քաղաք, շքեղ բնակարան» (ԳԳ և Բուրհան գիտեն միայն آستان āstān «քնիլու և հանգչիլու տեղ», آستن āstān «սեւամ, դուռն պալատի»): Թառիս վրայ վերջին անգամ խօսում է Մանանդեան, *Տեղեկ.* համալս. 1, էջ 10: ՓՈՒՆ.—Ասոր. ܐܘܨܬܐ ōstān, իբրև յատուկ անուն գտնուում է ܐܘܨܬܐ ܕܐܪܘܨ ōstān d'Arzōn «Ոստանն Աղձնեաց» ձևի մէջ. նոյնպէս արաբ. Vastān «Ոստան քաղաք»՝ Վանայ ծովի եզերքում: *Ըստ Պատկ. Matrep.* II. 7 հմմտ. Թերես նաև օսս. uazdan «աղնուական»:

*ՈՍՏԻԿԱՆ, ի—ա հլ. «վերակացու, հրամանատար, իշխան, կուսակալ» ՄԳր. Ոսկ. մ. ա. 17. Եւ. քր. «արաբների կողմից դրուած կուսակալ Հայաստանի վրայ» Սեբ. Յհ. կաթ. (նոր գրականում «կարգապահութեան հսկող հասարակ քաղաքապահ»): որից կապանք ոստիկանք «պահապաններով բանտ» Ա. մակ. Ժդ. 3 (որ Վարդանեան շԱ 1922, 583 սրբագրում է պարեկապանս ոստիկանս). ոստիկանութիւն ՄԳր. Եւ. քր. ոստիկանաբար ԱԲ. նոր բառեր են ոստիկանապետ, ոստիկանական, ոստիկանատուն:

= Պհլ. 𐬐𐬎𐬭𐬀 𐬐𐬎𐬭𐬀 ōstikān (ōstigan) = պաղ. ōstiyān բառն է, որ նշանակում է «հաւատարիմ, վստահելի»: Հին Հայոց մօտ հաւատարիմ էին կոչում թագաւորին մօտիկ բարձրագոյն պաշտօնեաները. օր. Անան հաւատարիմ արքայի (*Լաբուր.* = *հոր.* *բ.* 30). Եւ Թէոդոս և Աբոս հաւատարիմ արքայի (*Վրք. և վկ. ա.* 500). Ասէ դահնապետն ցհաւատարիմ թագաւորին (*Վրք. և վկ. բ.* 113):—Աճ.

Նձթ ԲԺ. *թրք.* իւսթէ՝ իւսթաէ տուրան, ուսթաւ, ուստա: *Peterm.* De Ostikanii arabicis, Berolini 1840, հյ. *թրգմ.* Երեւակ 1859, էջ 15 մեկնում է հյ. ոստ «ճիւղ, բլուր» կամ ոստան «մայրաքաղաք» բառերով, բայց առաջինի իմաստը յարմար չէ. երկրորդը պիտի տար ոստանական, ուստի դնում է *թրք.* իւստ «վերին, բարձր» արմատից, որից նաև

numan են, Պատկ. Matrep. I, 12 պհլ.
hūstikān «բարի արարչութեան տէրը»;
Müller WZKM 5, 69 դնում է պհլ.
𐭠𐭣𐭥𐭥𐭥 ăstikār, որ Haug, Pahlavi-
Paz. Gloss. 128 մեկնում է արուեստա-
գէտ՝ ճարտար մարդ»։ Նոյնը WZKM
6 (1892), 304 ուղղում է օstikān «վրս-
տահելի անձ, արուեստատու են»։ Հիւնք.
numanիկ բառից կամ յն. ἀστέρας «քա-
ղաքի մէջ իշխող»։—Հիւրք. 215 յիշում
է պհլ. և պաղ. վերի բառերը, բայց նը-
շանակութեան կողմից անհամաձայն է
գտնում։ Մեր տուած բացատրութեամբ
այս անհամաձայնութիւնը վերանում է։
Փնկ. —Վրաց. ოსტანოստիկան (շրթ-
շուած *numիգանի ձևից) «ուտելեղէնի վի-
րակացու, տնտես», եւ ოსტანოստიკანო
«տնտեսական», եւ ოსტანოսტე
«մառան» (որ Մառ. Текст. VII, էջ XX հա-
մարում է = numիկան)։ Նշանակութեան
տարբերութիւնը և գ ձայնը աւելի կարծել են
տալիս, որ բառը նոր պհլ. օstigān ձևից
լինի։

+ ՈՍՏԻՆ «անջրդի, շոր, ցամաք» Վեցոր.
էջ 103. Ոսկ. եւ. «ցամաք տեղ» Ղևտ. ժա.
29. «ցամաքային» Վեցոր. 104. Վրդն. ծն.
Յայսմ. նոյնը numan ձևով ունի Գիրք մո-
լութ. 171 ա. «նմանին ոստան գորտան, որ
յերկար պահէ զբարկութիւնն ընդդէմ վնա-
սողի ինքեան», որից numեան «ցամաքա-
յին» Ոսկիփ. ոստնական «ցամաքում ապ-
րող» (կենդանի) Եւագր. 161. Սկեռ. աղ. 10։

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ozd- «այրել, շո-
րանալ» արմատից։ Այս արմատի սովորա-
կան ձևն է azd-, որ ածած է ăs- «այրել, շո-
րանալ» արմատից և որի ուրիշ ածական-
ներն են azg-, azgy-, azgh- և askh-. որոն-
ցից յառաջացած ձևերն են յն. ăz «շորաց-
նել, այրել», չիս. ozditi շորացնել», հյ.
ազագել, ափիւն (միւսները տե՛ս այս բառե-
րի տակ)։ Հնդկարոպական նախալնգուի մէջ
a նախաձայնը քիչ սովորական լինելով, մեր
ճիւղում վերածուել է նաև o ձայնդարձի։

ՀՀԲ ոստ (անշուշտ «բլուր») բառից,
Հիւնք. ստին բառից։ Bugge KZ 32, 30
յն. ἀσσταλέος, ἀσστηρός «արեակէզ, սեւա-

ցած, շոր» բառերի հետ հնիս. saustino-
ձևից։ (Յիշում է կասկածով Pokorny
2, 448 հնիս. saus «շոր, կարծր» արմա-
տի տակ)։ Scheftelowitz BB 29, 32
յն. ăz և ձևերի հետ Մերժում է Meil-
let MSL 15, 357 նախ նշանակութեան
տարբերութեան պատճառաւ (հյ. numին
բնականից է շոր, մինչդեռ ăz և յն-
տոյ է շորացրած կամ այրած), երկրորդ՝
որովհետև հյ. n ձայնի դէմ գտնում ենք
հնիս. a։

ԳԻՒ.—Մշ. օստին, վն. վոստին, երև. վոս-
տին «անջրդի, առանց ջրուելու՝ միայն անձ-
րեով ոռոգուող (արտ, հող), ցամաքային
(օձ)»։

Ոստղ տե՛ս Կոստղ։

Ոստնու տե՛ս Ոստ։

ՈՍՏՈՒՅԻ «վարդապետ»։ ունի միայն Բառ.
երևմ. էջ 253։

*ՈՍՏՐԷՈՍ (յգ. ոստրիֆ, սեռ. ոստրից)
«ծովային մի խեցեմորթ» Վեցոր. 140.
143—4, 152, Պղատ. տիմ. 174 (տպ. ոստ-
րից, նՀԲ դնում է ոստրից!) Դնձ. գրուած
ոստրիոս Գիրք թղ. 472. ոստրէ Եփր. մրդ.
355 (սեռ. ոստրէից). նոր գրականի մէջ ըն-
դունուած է միայն ոստրէ ձևը։

= Յն. ὀστρεον «ոստրէ» (բուն նշանակում
է «ոսկրային»։ տե՛ս Ոսկր բառի տակ).
սրանից են փոխառեալ նաև լատ. ostreum,
գերմ. Auster, անգլ. oyster, ֆրանս. huître,
ռուս. устрица, թրք. օstəridya ևն՝ նոյն նշ.։
—Հիւրք. 369։

Ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և նՀԲ։

+ ՈՎ (անհոլով) «ո՞վ, ո՞ր մարդը» ՍԳր.
Ոսկ. Բուղ. ևն. ո՞վ ո՞վ «ո՞ր մէկը» ՍԳր. Ա-
գաթ. յո՞վ «դէպի ո՞ւր» Դատ. ժթ. 17. Երեմ.
խ. 5. Զբր. Բ. 2. ՅՀ. ժգ. 36. Եբր. ժա. 8
(հմմտ. յո՞). ուրիշ ձևերով չի գործածուած։

= Բնիկ հայ բառ. ո՞ բառի կրկնակն է.
նախապէս ո՞ գործածուած էր բաղաձայնի
մօտ (ինչ. ո՞ կարէ). ձայնատրի մօտ՝ ներ-
դաշնակութեան համար յառաջացել է վ ձայ-
նը և այսպէսով ձևացել է ով ձևը. (ինչ. ո՞վ
իցէ). յետնաբար երկու ձևերը շփոթուելով
իրար խառնուեցան, մինչև որ պարզական օ
ձևը բոլորովին ջնջուեցաւ՝ տեղի տալով

ով-ին. այսպէս արդի գրականում և բոլոր բարբառներում, Ղարաբաղի բարբառն է միայն՝ որ գրաբարի ամենահին օրէնքը պահում է դեռ՝ գործածելով ձայնաւորի մօտ հո՛ւմ, բաղաձայնի մօտ և անկախ՝ հո՛ւ. ինչ. հո՛ւմ ա, հո՛ւմ ասից, հո՛ւ քէցալ, հու վէր ռո՛ւմ որ», հո՛ւ ռո՛ւմ:—Ո՛ւ ձեր (բայց ոչ անկախաբար) պահուած է նաև ննխ. գիւղերը՝ վօ՞ գինա ռո՛ւմ գիտնայ, չգիտեմ» դարձուածի մէջ: Ըստ այսմ ով բառի վ ձայնը իր համազօրը չունի ցեղակից ձևերի մէջ, որոնց վրայ տե՛ս Ո՛:

Riggs, Քերակ. 1856, էջ 61 ո՛ւմ = անդլ. who: Տէրմ. Altarm. 3 kva- ձևից (= լտ. qua) նախաձայնի յապաւումով և վ ձայնի յաւելումով: Bopp, Gram. comp. 2, 384 դնում է ո = սանս. kaya ևն. վ համարում է ուղղականի նշան, իբր զնդ. օ, որ -a յանգող բառերի ուղղականի վերջաւորութիւնն է: Բանասէր. Բաղմ. 1897, 591 ո բառից վ մասնիկով: Հիւրշ. 481 ո բառի հետ: Bugge, Lyk. stud. 2, 49 լիւ. uve: Ուղիղ մեկնութիւնը վերի ձևով տուաւ Meillet JAs. 1903 (2), 503—4:

Գի՛մ. — Երև. Ջղ. Տփ. օվ, Հր. Շմ. հով, Հճ. վն. վով, Խրք. ննխ. Պլ. Ռ. Սլ. Տիգ. վով, Ասլ. վէօ՛վ, Ազլ. Սվեդ. ուվ, Ջթ. իւվ, Մկ. վէօվ, Գոր. Ղրք. հուվ. Սլմ. Մրդ. վով, Ախց. Պրտ. վով, վէվ, Կր. Սեբ. վէվ, Հմշ. վով, վէօվ, Ակն. էօվ, վէօվ, վով, վէվ:

Ովամայ տե՛ս Ովան:

*ՈՎԱՆ (սեռ. ովանայ) ձգովային մի գահան է» Եւ. քր. ա. 14, 20—22, 47 (ունի միայն ԱԲ. իսկ ԳԲ մեկնում է «մէջքէն վար ձկան մորթով մը ծածկուած՝ բարեկացոց էս աստուածը»): Նոյնը գիտէ Մագ. Թղ. էջ 213 և 215 ովամայ և ովանայ ձևերով, և Եփարմիր ծովից դուրս եկող մի մեծ ձուկ» իմաստով (տե՛ս Աճառ. Հյ. նոր. բառեր հին մատ. Բ. 200). Եփեսոս վեհ. գոլով քան զփագրոս... և քան զդռակոնոռայն և կամ զովամայն, որ ի Կարմիր ծովէ արտաքս ելեալ.— Յիշատակեալ հմք զփագրոս և զովանայն և զդռակոնոռայն և զկէտն ծովնանու, ընդ նոսին և զլեւթանայն»: Նոյն է վերջապէս Մխ. այրիվ. էջ 43

«Ովան գահանն հրեշտակ էր, որ ուսուցանէր մարդկան զամենայն հնարս կենցաղավարութեան»:

= Յն. 'Ձάννγν, 'Ձάնνօս, 'Ձάննդձևերից տառադարձուած՝ Նաբերիսի Թարգմանութեան ժամանակ:—Աճ.

*ՈՎԱՍԻՍ «անապատում դալարազարդ տեղ»։ յատուկ է նոր գրականին. հնից ունինք իբր յտ. անուն գործածուած Սոկր. 662. Արտասահմանեալ յՈւասին բնակէր:

= Յն. ὠάσις բառն է, որից փոխառեալ են նաև լտ. oasis, ֆրանս. oasis, ռուս. оазис են. վերջինիս համաձայն հյ. բառն էլ ոմանք Կովկասում գրում են օազիս կամ օվազիս: Յոյն բառը համարում է եգիպտական ծագումից. հմմտ. խպտ. ouahsi (Bailly, Dict. gr.⁶ 1348):

*ՈՎԱՐ «խօսք»։ իբր յն. բառ գրում է և մեկնում Պղատ. մինովս.:

= Յն. ὠαρος շրնկերական խօսակցութիւն, ճառ, երգ»:

Ուղիղ մեկնեց նշմ:

*ՈՎԱՐԻՍՏԷՍ «խօսակից»։ իբր յն. բառ գրում է և մեկնում Պղատ. մինովս.:

= Յն. ὠαριστής շրնկեր, ընտանի բարեկամ, մտերիմ»։—Հիւրշ. 369:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշմ:

ՈՎՋԱՐԳ «թեթև»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254:

Ովթելիք տե՛ս Ովեթելիք:

ՈՎԻՐՈՒԹԻՒՆ «արիութիւն»։ ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254:

*ՈՎԿԻԱՆՈՍ «համատարած ծով, բայց յատկապէս Ատլանտեան ովկիանոսը» Արիստ. աշխ. 608—9. որից ովկիանեան Պիտ. ովկիակաճ Օրբել. նոյնը գրուած է նաև ուկնոս Սոկր. 460 (բնագրում գրուած է ὠκεανός (էջ 239):

= Յն. 'Չεαγός «մեծ ծով, յատկապէս Ատլանտեան ովկիանոսը»։ 'Չεαγός-ը բուն Ուրանոսի որդին էր, ծովի աստուածը, Հոմերոսի մէջ նշանակում է երկիրը պատող ջուրը, յետնաբար ասացել է վերի նշանակութիւնը:—Սրանից են փոխառեալ նաև լտ. oceanus, ֆրանս. océan, ռուս. океан են —Հիւրշ. 369:

Հենրից Յայսմ. մրտ. 19 մեկնում է ով կայ ի նոսա. «Բայց Արիստոտել ով-կիանոս զայս ասէ, որ շուրջ զցամաքաւս է. որպէս թէ հիանալ վասն կենդանեացն բազմութեան, որ անդ կան և յօրանան. ասէ թէ զարմանք է. թէ ով կայ ի նոսա, զորս արարիչն միայն գիտէ»:

ՈՎԿԻՆ «մարգ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254:

ՈՎՍԱԴ «բազէ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254:

*ՈՎՍԱՆՆԱՅ, ի հլ. «օրհնութիւն» ՍԳր. Եփր. արմաւ. 45, 48, 50, 57. Յայսմ. Պարզ. 372, 544. Ժմ. 581. որից ովսաննայաբեր նար. տաղ. գրուած է ուսանա Տիմոթ. կուդ. էջ 299:

=Երր. ܐܢܝܥܐܢܐ hōsī'anā «աղատի՛ր, օգնի՛ր» բառն է, որ երկրորդ դէմքի սաստկական հրամայականն է ܥܢܐ ܝܥܐ արմատից: Հյ. բառը տառադարձուած է յն. ὠσαννὰ ձևից, որի հետ նոյն են նաև լատ. ֆրանս. hosanna, ղոթ. ὁσαννα, գերմ. hosianna, վրաց. ოსანნა ուսաննա են:—Հիւրշ. 369:

Հենրից Սեբեր. 201 մեկնում է. «Ովսաննա, այս է ըստ եբրայեցւոց բարբառոյն՝ փառաբանութիւն իսկ նշանակեալ և մեծ զովութիւն».—Բրս. մրկ. 136 «Ովսաննայն եբրայեցի բառ է. սակայն այլեւայլ լսի ըստ լեզուաց. զի ըստ յունացն ասէ՝ փառք ի բարձունս այնմ տեառն, որում վայելէ. իսկ ըստ ասորւոցն՝ փրկութիւն ի բարձունս, և ըստ հայոց՝ փրկութիւն որդւոյ Դաւթի... Ովսաննայն ըստ եբրայեցւոցն է յօդեալ յերկուց բանից. ի բոլոր բանէ և ի կիսոյ. մին՝ որ է օսի, որ թարգմանի փրկեա՝ միշտ կամ փրկեա՝ զժողովուրդք. և միւսն՝ աննա, որ է աղաչական, որպէս ասեն եօթանասունքն, ո՛ տէր, փրկեա...»: Երզն. մտթ. 446 «Ովսաննայ բարձրելոյն. այսինքն փրկութիւն ի բարձանց կամ կեցո՛ւ և ապրեցո՛ւ. նոքա ձևացուցանէին զայս վասն Ղազարու յարութեանն՝ փրկիչ և ապրեցուցիչ ի բարձանց ասացեալ. իսկ սոքա ըստ խորհրդոյ հետեւալ՝ ստուգաբանութեամբ

բառիցն եղանակեն զսոյն մինչև ցայսօր: Քանզի ովսաննայն ստուգի՝ ո՞վ սա. հարցանեն, որոց պատասխանեն հաւատացեալք, նա՛ է սա՛ որ զերկինս երկնայնովքն կազմեաց... ո՞վ սա. նա՛ ասեն՝ որ ի Քորեբ հրով փայլատակեցաւ... ո՞վ է սա... սա է թագաւորն փառաց».—Տաթև. ձմ. ճգ. գրում է. «Ովսաննայն յեբրայեցւոցն ի մերս օրհնութիւն թարգմանի կամ փառաբանութիւն կամ մեծութիւն և ըստ այլում առակի՝ սա նա է ասէին, որ ի սկզբանց յաւիտեանց արարիչ է...»: Նոյնը՝ ճէ. «Ովսաննայ, որ թարգմանի փրկեա՛ զմեզ»։—Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ ՀՀԲ և ՆՀԲ:

ՈՎՐԱԹԷ «դադարեալ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 254:

ՈՎՐԱԿ «բանակ». ունի միայն Բռ. երեմ. 254:

ՈՎՐԱՅ «որմիսկ. քթի կամ ականջի օղ». ունի միայն Գաբ. բառ.:

*ՈՎՓԱՂ. նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ զործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 588. «Ամբարձի զայս իմ և տեսի, և ահա այր զգեցեալ բազէն (այս է պատմուճան աստուածային) և մէջն իւր պնդեալ ոսկւով ով-փազեաւ և մարմինն թարսեաւ»:

=Երր. ܐܢ ܦܐܝ «մաքուր ոսկի» բառն է, որ յն. Ὠφθαλμοί վրայից անցել է հայերէնի, Հատուածը ակնարկում է Դան. Ժ. 5, որ մեզ Ոսկեդարեան թարգմանութեան մէջ հետեւալ ձևն ունի. «Եւ ընդ մէջ իւր ածեալ կամար յոսկւոյն Ուփազայ» (յն. ἐν χρυσῷ Ὠφθαλμοί): Այստեղ Ուփազ երր. ܐܢ ܦܐܝ ὕψαζ բառն է, որ սովորաբար առնուած է իբր տեղանուն, ինչպէս է և մի թարգմանութեան մէջ: Բայց գիտուններից ոմանք կցում են երր. ܐܢ ܦܐܝ «մաքուր ոսկի» բառի հետ: Այսպէս է ըմբռնուած նաև Ոսկերեբանի վերի հատուածում.—Աճ.

Տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. էջ 216:

+ՈՏԵ. բնիկ հայ բառ, որի վրայ տե՛ս հետ:

Ուղիղ մեկնեց նախ Klaproth. As. pol.

1823, էջ 101. յետոյ ՆՀԲ, Peterm. 21, Gosche 23, Böttich. ZDMG 1850, 359. Arica 48, 35, Lag. Urgesch. 395, Müller SWAW 38, 571, Տէրվ. Նախալ. 92 ևն, Տէրվիշ. Մասիս 1881 սեպտ. 15 նախաձեռն դնում է *հոտն: Մի առանձին քննութիւն էլ տե՛ս Meillet MSL 8, 156—7, ուր մեր բառի նախաձեռն դրուում է *podm: Հիւնք. յն. ὀδός. «ճանապարհ» բառից—ննայն ՀԱ 1904, 184 հաթ. hod(t), ot(d), at: Karst, Յուշարձան, էջ 422 Թթր. yat, Թրք. ayaq, ույգուր. yatak, շաղաթ. yoyak, ալթայ. yoya «ստաբ»:

ԳիՌ.—Մշ. nmf (սհո. օտկի), Մկ. տո Ջղ. Սլմ. վն. վոտ, Երև. Շմ. վօտ, Ախց. վօտֆ, ՀՃ. վոդֆ, Ննխ. Ռ. վօրֆ, Տփ. վոտ, Խրք. օդֆ, Ակն. Պլ. օրգ (յգ. օդվի, օդվեներ), Սշ. վօդ'գ', Աղլ. ուտ, ո'տներ (յգ. ա'տնար), Ալշ. յոդ, Մրդ. վրե՛տ, վրե՛տ (բայց վրե՛նէլ շրնդոտնել), Սվնդ. վրդդ, Սեր. վեդգ, Հմշ. էօրֆ, Ջթ. իդվէ, Գոր. վօ'ներ, Ղրք. վրէ'ներ, վր'ներ, Ասլ. վեօ'ֆ, վեօ'': Նոր բառեր են ուտաշո՛ւ, ուտաեղ, ուտաբոքիկ, ուտաման (հնից ունինք ոտից աման Բրս. մրկ. 221), ուտամուտ, ուտուրագ, ուտուծոց, ուտուկ ևն ևն:

ՈՏՆԵԱՅ լուսոյ յարութիւն կամ լոյս վերահայեացք. ունի միայն Բառ. երեմ. 254:

+ՈՐ, ո հլ. (հոլովում է որոյ, որում, յորմէ, որով, որք, որոց, զորս, յորոց, որովք) «որ, ով որ» ՄԳր. Ազաթ. Ոսկ. ևս. (ազիս նըշանակութեամբ հին, բայց անկանոն գործածութեան վրայ տես Այտնեան, Քնն. քեր. էջ 67). որից զոր օրինակ ՄԳր. Եփր. ծն. որ օր աշն օրը որ» Ոսկ. յհ. ա. 1. Եղիշ. որ... որ լմէկը (այսպէս), մէկը (այնպէս) ՄԳր. յորոց «որովհետեւ» Իմ. Ժե. 17. որ և, որ ինչ, որ զինչ և, որ և իցէ ՄԳր. որ միանգամ, որ ոք ՄԳր. ո'ք ոք վրք. հց. որով ճաշողիս ՅՃիս. (ստէպ), Վրք. հց. յորմէ Վրք. հց. յորմէ հետէ ՄԳր. յորոց հետէ Վրք. հց. ըստ որոյ, ըստ որում Դիոն. ածայ. ըստ որմէ Պիտ. և որ այլ, և որ ի կարգին Խոր. Պիտ. որ զի ճիւղք է» Եփր. ծն. որովհետեւ ՄԳր. որչափ (ոմկ. որչափ, որչան Թր. քեր.) ՄԳր. Եւս. քր. Ոսկ. որչափ ևս, որչափ ևս առանկ ՄԳր. Ոսկ.

Ազաթ. որպէս ՄԳր. Ոսկ. ևս. Եզն. որպէս զի ՄԳր. Սերբեր. որպիսի ՄԳր. Ազաթ. որքան Հն. Ժա. 13. Գաղ. դ. 1. որպէս Շիր. Կանոն. որքաւ «ինչպէս» Արիստ. առինչ. սրգունակ Եւս. քր. Ոսկ. յհ. բ. 21. Կիւրդ. զկ. որգոն, որգովն, որկէն «ինչպէս» Պիտ. որգան Փիլ. Խոր. Նոնն. յորման «երրորդ» Կեղծ-Շապհ. 60. այստեղ է պատկանում նաև որակ «տեսակ, որպիսութիւն» Յհ. Իմ. երև. Փիլ. (նշանակութեան զարգացման համար հմտ. յն. ποῖος «ո՞րը. 2. որակութիւն», ποιοτης «որակ, յատկութիւն», լատ. qualis «ո՞րը, ո՞ր, որակ», qualitas «յատկութիւն». ձևի համար հմտ. ֆանի, ֆան-ակ). որից որակութիւն Կիւրդ. դնձ. որականալ փիլ. Մաքս. ի դիոն կանաշ-որակ Մաք. յոգնորակական Մաք. որական «պատուական, ընտիր» (նորագիւտ Բառ. Պարականոն շար. 1911, Վըրշպտ. էջ 4). նոր բառեր են լաուրակ, վաուուրակ, որակաուր, որակաուրել, անուրակելի ևն:

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ո<հնիս. k'o- բառից՝ ր մասնիկով. հմտ. *ի—իւր. աւելի ընդարձակ տես ու—Հիւրշ. 481:

Brosset JAs. 1834, 378 վրաց. ra, romeli «որը» ևն, ՆՀԲ լծ. յն. ὅς, ῥ, ρ լատ. qui, quae և quod: Windisch. 37 սանս. kas, գոթ. hvas, գերմ. wer: Մորթման ZDMG 26, 526 բեհռ. uru «որ», Տէրվ. Altarm. 3 հնխ. kva-ր ձեւից. հմտ. լատ. que. —r մասնիկ է Bopp, Gram. comp. 1, 416 կցում է սանս. ya «որ» ձևին, ուր y>r, իսկ ո յաւելուած է: Meillet MSL 9, 53 գնում է ո+r. վերջինիս հետ հմտ. յն. թա հոմեր. ὅς ῥα, հլ. իբր<*ibi-r՝ ընդդէմ իւ, իւիք ձևերի: Բազմ. 1897, 591 ո, ով բառից՝ ր մասնիկով: Scheftelowitz BB 29, 25 սանս. yatrā «որ», զնդ. yaθra ձևերի հետ՝ իբր հնխ. yotrā, Հիւնք. օր բառից: Սազրզեան ՀԱ 1909, 334 սուսմեր. ur «մարդ, որ» և հլ. ու-հար: Zannolli, Յուշարձան 277 սանս. ya-s, փոխդ. ios, յն. ὅς—Որակ բառը Bopp. Gram. comp. 2, 262 գնում է սանս. raga «կարմրութիւն» բառից: Հիւնք.

օրէն բառից: Մատիկեան ՀԱ 1919, 32 հաթ. waraš, Խաբ. uru ձեռքի հետ: ԳԻՌ.—Ալշ. Մկ. ար, Մշ. ար, օր, հրք. Պրա. օր, Ջղ. վն. վոր (սեռ. վն. վորու), Ազլ. Կր. Ախց. Երև. Ննխ. Շմ. Պլ. Ռ. Սշ. Տիգ. վօր, Սիբ. օր, վէր, Տի. վուր, Ասլ. վէօ՛ր (սեռ. վէօրի), Գոր. վէր, Ղրք. վրէր, վր, Մրդ. Սլմ. վուր, Մղ. Շմ. հօր, ՀՃ. վոյ, Ակն. ուր, Խա.—Ակն ունի և —որակ մասնիկը. ինչ. զարմրվօրագ սկարմրորակ», շէրմայվօրագ «ճերմակորակ» են:—նոր ձեռք են ո՞րանկ, որի՞, յորի՞ «ինչո՞ւ», ո՞րանց տօ՞ւր, ո՞րտեղ», ո՞րման «ի՞նչպէս»:—Հմշ. վէօ՛ր (հրք.), օր (շղ.):

ՓՈԽ.—Բոշայ. օր «որ, որպէսզի» անշուշտ հայերէնից է: Բայց պատահական նմանութիւն ունին վրաց. օրա՞մ րոմ, օրա՞ց զոր», օրա՞մ րամն «իմն ինչ, մի բան», օրա՞մ «ի՞նչ»:

ՈՐԱՅ, ո հլ. պորենի կամ դարու խորձա ՍԳր. որից որայիկ «կտրած ցորենի կապոցներից մի քանիսը» ԱԲ. որայիկ «որայի ցօղունը» ԱԲ:

Տէրվ. Altarm. 72 յն. λήϊον, գոր. λαϊον, λαϊον (նախաձեռ λαιον) «արտորայ», սանս. lāvyā «կտրի», lāvaka «կտրող, հնձող» և հլ. օրան բառերի հետ: Նոյն, Լեզու 120 յն. ἄρουρα, սանս. urvarā, լատ. arvum, հլ. արա բառերին է կցում: Պատահական նմանութիւն ունին արեւել. թրք. (տիվայի գու.) | اورا ora «ցորենի հոր», اوراماق oramaq «հնձիկ, քաղիկ», օսմ. اوراقى oraq «մանգաղ», թիւրքմէն اورماق ormak «հնձիկ»:

ԳԻՌ.—Ալշ. Մշ. օրա, յգ. օրէֆ «ցորենի կապած խորձա»:—ՏԵ՛ս և օրան:

+ՈՐԲ, ո հլ. «հայրը կամ մայրը մեռած» ՍԳր. որից որբանց Բուզ. որբաւէր Եւադր. որբութիւն Ես. խէ. 8. Ոսկ. մտթ. որբանալ փիլ. Կլ. որբախնամ (նոր բառ) են:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. orbhos հոմանիշից. սրա ժառանգներն են յն. ὀρφανός (բարդութեանց սկիզբը ὀρφ-) «որբ, որբացեալ», լատ. orbus «որդեկորոյս, ալրի, որբ, զորիկ», orbatus «զորիկ, ալրիացեալ», orbo «զորիկ».—նոյն արմատին են պատկանում նաև

գոթ. arbi, հհա. arfr, անգլ. yrfe, հրգ. arbi, erbi, հիւլ. orbe, գերմ. erbe, հոլլ. erf «ժառանգութիւն», որոնց նախնական իմաստն է «որբին թողուած ժառանգութիւն»: Սրանց յարակից ուրիշ ձեռքի վրայ տես Արբանեակ (Walde 545, Pokorny 1, 183, Ernout-Meillet 676, Boisacq 719, Kluge 121): Յունարէնից են փոխառեալ լատ. orphanus, օսմ. orfan, անգլ. orphan, ֆրանս. orphelin «որբ».—Հիւրշ. 482:

Ուլիղ համեմատեցին ՆՀԲ, Pöterm. 38, Windisch. 15, Պատկ. Иэслѣд. (նախ սանս. arbha), Lag. Urgesch. 866, Pictet 2, 360, Ascoli KZ 17, 336, Հիւրշ. KZ 23, 19 և 33, Arm. Stud. § 231 են: Müller SWAW 41, 10 փոխառեալ է համարում յունարէնից: Տէրվ. նախալ. 65 հնխ. arbh «թողուլ» արմատից է դրնում բոլոր վերի ձեռքը: Հիւնք. բոր բառից:

ԳԻՌ.—հրք. օրք', Ախց. Սշ. վօրք', Կր. օրփ, Երև. Ռ. վօրփ, Մշ. ոոր', Ալշ. տոպ, Սլմ. վուրփ, Սիբ. վէրփ, Մրդ. վրիւփ, Տիգ. վրփ, Տի. վուրփ, Ասլ. էօ՛րփ, էօ՛ր՝.—Սրանից է կազմուած որբեայի «մարդը մեռած կին», որի վրայ տես այլի:

ՓՈԽ.—Վրաց. ობოლություն «որբ», ობოლობა որլորա «որբութիւն», ობოლდება դառնալ «որբանալ»:—Setälä, Journ. de la Soc. finno-oug. XVII 4, 31 (նախ Pedersen KZ 40, 184) հայերէնից են դնում նաև ֆինն. orpo «որբ», որ անշուշտ հնդեւրոպական փոխառութիւն է՝ ըստ ֆիննագէտների:

ՈՐԲԱԼԻԿ «ողբ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 255:

ՈՐԳԵԼԱԿ «բայասակ». այսպէս ունի Բռ. երեմ. էջ 255.—Պէ՛տք է արդեօք կարգալ արգելական «բացասական»:

ՈՐԿՈՍԱ (կամ որդոստա՞) «վաճառանոց». մէկ անգամ ունի Գծ. իր. 15. «Ելին ընդ առաջ մեր մինչև յորդոստայն Ապփեայ». յն. ἄρχος Ἀππίου φόρου, որ է լատ. forum Appii «Ապպիի վաճառանոցը, այն է փոքրիկ մի քաղաք Լատինումի մէջ». (ըստ Զոհրայի 5 հնագոյն օրինակ ունին յորդոստայն, մի օր. յորդոստեան, մնացեալը յորդոստայն.

Բագրատունու հրատարակութեան մէջ գրուած է յորգոստայն, ինչպէս նաև Պօլսի 1895 թուի հրատ.) — Բառ. երեմ. էջ 35 գրում է արգոստայն «ապարանք» և էջ 228 յորգոստեան «օթեան կամ ապարան»:

ՆշՐ «թերևս իցէ լծ. ընդ յն. 7 ձործ»:
Հինք. յն. քրչաստսւոն կամ քրչաստիւոն «գործանոց»:

Որդ տե՛ս Որթ:

+ ՈՐԴԻ (-դւոյ, -դւոց, կամ -դեաց. օր. Նորագիւտ ք. մնաց. իբ. 11 «Գողաջու զնա է միշոյ ողեխացն թագաւորին», որ միւս թարգմանութեան մէջ ողւոցն ձեն ունիւ Նոյնպէս է լմբ. մատ. 524. — գրծ. կայ ողեխօք Մամիկ. 15) «սերտունգ, դաւակ, մանաւանդ. արու դաւակ, մանչ» ՍԳր. Եփր. գաղ. Եզն. (նշանակութեան համար հմմտ. Մալխասեան, Մշակ 1913, թ. 103 և Ս. Տէր-Մելքիսեդեկեան, անդ՝ թ. 146). որից ողեխակ ՍԳր. ողեխիւր ՍԳր. ողեծնութիւն Ա. տիմ. ք. 15. Եբր. ժա. 11. Կոչ. Եզն. ողեխեւէր, Ոսկ. մ. ա. 10. Եփր. ծն. անորդի ՍԳր. Ոսկ. մ. ք. 23. Կիւրդ. Թուոց. եւս. քր. Կոչ. արքայորդի Դ. թագ. ժա. 12. Ոսկ. մ. ա. 6. Կուտորդի Ոսկ. մ. ա. 5, 12. Բոգորդի Եփր. Ել. եղբորորդի ՍԳր. դայեկորդի ՍԳր. Եւրեմորդի Մծբ. Ոսկ. եբր. Եւս. քր. շնորդի Փիլ. փոխորդի «տոկոս» Սեբեր. փրդորդի «փղի ձագ» Մխ. առակ. յետնաբար կայ ողդիաւէր լմբ. ողդիացուցանել 37. կթ. Լնւ. = Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. portiyo- ձեից. սրա պարզական արմատն է per, por «ծնիլ, ձագ բերել», ինչպէս ցոյց է տալիս յատկապէս լտ. pario, peperi «ծնիլ, երկնել, տղայ բերել». միւս ածանցները տե՛ս որք «հորթ» բառի տակ, որ նոյն այս արմատից է ծագում: Մեր ողդի բառի հետ յատկապէս համեմատելի են սանս. Բրփր prthuka- «ձագ» և ամանով, երախայ, տղայ, յն. πόρις «երինչ, ցլիկ» և «փոքր տղայ կամ փոքր աղջիկ», լտ. partus «զաւակ, ծնունդ, ձագ»: «Անասունի ձագ» կամ ամարդու որդի» գաղափարների նոյնութիւնը զարմանալի պէտք չէ երևի, որովհետեւ այսօր էլ գործածւում է մեր մէջ թրք. bala բառը միեւնոյն ձեւով (մարդու կամ անասունի ձագ): — Հմմտ.

նաև տղայ, ուլ, յաւնակ բառերի նշանակութեանց զարգացումը: — Հիւրշ.

ՀՀԲ (նոյնը նաև ՆՀԲ) «որ դիէ (զկաթըն)» Klaproth, Asia pol. 105 կազդիում. ers. E. Boré, JAS. 1841, 655 կարդալով vorti և զնելով v=b, ինչ. վատ=պրս. bad, մեկնում է իբր զնդ. puθra, պրս. pusar «որդի»: Windisch. 38 յն. πόρις «հորթ, ձագուկ, տղեկ»: Gosche 47, Böttich. Arica 64, 40, Justi, Zendsp. 191, Պատկ. Изслѣд. 27, նաև կասկածով Müller SWAW 35, 197 սանս. putra, հպրս. 𐭥𐭧𐭥𐭩 puθrah, պրս. پسر pusar «որդի» ձեերի հետ: Lag. Urgesch. 412 սանս. vṛddha բառի շեղքը Müller SWAW 64, 456 զնդ. varəða, պրս. gurd «աճումն»: — Lag. Arm. Stud. § 1745 յիշում է պրս. رُود rod «որդի», հսլ. roditi «ծնիլ» Լնւ: Bopp, Gram. comp. 2, 250 սանս. ardh, րդh, rudh «աճիլ», գոթ. lud «աճիլ», lauths ամարդ, հսլ. na-rodū «ծողովորդ», հիւլտ. rhodora ամի տեսակ բոյս: Bugge, Btrg. էջ 28 զնում է *gotriō- նախաձեից, որին է կցում լտ. uterus «արգանդ», գոթ. qiθra «փոր, որովայն» (հմմտ. անգլ. child «տղայ» և գոթ. kilθei «արգանդ»): — Մառ. 3BO 5, 317 զնդ. vareða «հերոս» կամ fra-zainti, պհլ. frazand «որդի»: Bugge IF 1, 452, ծան. 3 մերժում է իր նախորդ մեկնութիւնը: Հինք. լտ. ortus «ծագեալ, սերեալ» բառից: Վերջին անգամ Bugge, Lyk. stud. 1, 59 յն. ὀρθός «ուղիղ», լիւկ. urtu «օրինական» բառերի և լիւկ. ὀρθός Լնւ յատուկ անունների հետ: Patrubby SA 1, 191 յն. ὀρθόνω «լուզել, զուարճացնել», իբրև հնխ. ordh-ios «զուարթացուցիլ» ձեից: Հիւրշ. Festschrift 70 տալիս է վերի ուղիղ մեկնութիւնը, որ անկախաբար ունին նաև Meillet MSI. 21, 46, և աւելի ուշ Շէֆթելովից BB 29. 21: Wiedemann BB 27, 221 (առ Walde 58 և Pokorny 1, 149) հնխ. erədh «աճիլ, մեծանալ» արմատի տակ, որից և լտ. arduus «բարձր», հիւլ. ard «բարձր,

մեծ», ալբան. rit «աճիլ», հսլ. rastq, ուս. pacmu «աճիլ, մեծնալ, բուսնիլ» ևն, Jensen ՉԱ 1904, 183 հաթ. ortio: Pedersen, Հայ. դր. լիզ. 46 մերժելով Bugge-ի վերջին մեկնությունը՝ ընդունում է Wiedemann-ի հետ հսլ. rodñ «ծնունդ, ազգ», սանս. rādhnoti «յառաջ բերել», հհիւս. ráda «խորհուրդ» տալ ևն, Karst, Յուշարձան 422 ալթայ. ur, շաղաթ. uruk, հաթութ. urutu «սերունդ, խնամհալ» ևն, Պատահական նըմանությունն ունի լին. 兒孑 ōrh²-tse³ «որդի»:

Գհիթ.—Մշ. օրդի, Սշ. օրդի, վօրդի, Զդ. վորդի, Ախց. հրթ. Կր. Տիգ. օրթի, Ակն. օրթի, վօրթի, օրթի, Սլմ. վորթի, Երև. Շմ. վօրթի, Ննխ. օրթի, օշթի, Թ. վօրթի, օրթի, Պլ. օրթի, օրդի, Վն. վորտի, Ազլ. վօ՛րթի, Տփ. վո՛րթի, Մկ. տրթը՛, Ղրթ. վրե՛րթի, Մրդ. վրե՛րթի: Նոր բառեր են որդամեռ, որդեալ, վարպետորդի, տնօրդօֆ «տնով-տեղով» (հմմտ. մհյ. տունօրդօֆ Ուռհ. 315, 370):

Փոխ.—Յոյն պատմիչներից Կոստանդին Պերփերոսին կայսրը իր Պատմության մէջ երկու անգամ յիշում է հունգարացոց նախնական անունը՝ Σαβαροτάφαλοι (կարգա՛ Սավարտիա՛փալի): J. Túry հունգարացի գիտունը Századok թերթում (1897, էջ 317—403) աշխատում է ցոյց տալ թէ յոյն բառի առաջին մասն է հյ. Սևորդի, իսկ երկրորդը՝ լն. ἄσφαλις «արի, ամուր»:

Ըստ նոյն հեղինակի՝ Սևորդիները Մաճառ ազգի նախնիքն են. հաստատուած էին Պարսկաստանում և երկար ժամանակ անկախ մնալուց յետոյ՝ Հայոց իշխանութեան հպատակեցան. 921-ին Կոստանդին կայսեր ղէմ պատերազմի դուրս եկան (տե՛ս ՉԱ 1898, 88ա): Թօփիշեան, Politische und Kirchengeschichte Arm. 1905, էջ 201 նոյն Սևորդիներին է կցում Կոստ. Պերփերոսինի Σερβότοι ևւր (De Cerem. aulae Byzant. II, 48, 687) և արաբ պատմիչ Մասուդիի سیآوردی siyāvardi ևւր, Ըստ Մասուդիի սրանք հայ էին և քաջ ժողովուրդ. նշանատր էր յատկապէս մի տեսակ պատեհ—

րազմական կացին, որ իրենց անունով կոչւում էր الساوردي assāvardiyya:

ՈՐԴԻ, և հլ. (—դան, —դունֆ, —դանց) «որդ» ՍԳր. Փարպ. որից հնդիկ որդն «շերամ» Վեցօր. 176. որդան կարմիր կամ պարզապէս որդան Ես. ա. 18. Յայտ. ժր. 15, 12. Սարկ. քհ. որդնալից Գծ. ժր. 29. Ոսկ. մ. ա. 4 և փիլիսո. իա. որդնածին Արծր. որդնահար Նար. որդնիլ Մամիկ. Ոսկիփ. Վրթ. հց. որդնոտ, որդնտիլ (նոր բառեր):

Klaproth, As. polyg. 106 գերմ. wurm և դան. orm հոմանիշների հետ նշբ յիշում է թրթ. qurd «որդ», Հինթ. լն. ὀρταλίζ «ընդհանուր անուն ձագուց անասնոց»:

Patrubby SA 2, 12 լն. ὀρδρον «յօղուած»:

Սաղրգեան ՉԱ 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 406 սումեր. ruta «մի տեսակ որդ» և կամ «որդերի խումբ», թրթ. qurt «որդ»:

Թիրեաքեան. Արիահայ բռ. 303 Vētra յատուկ անունից:

Գհիթ.—Մշ. որդ՛, Սշ. վօրդ՛, Սլմ. Վն. վորթ, Երև. Թ. վօրթ, Գնձ. հօրթ, հրթ. Կր. օրթ, Ննխ. վօրթ, վօշթ, Տփ. Ախց. օրթունֆ (որ թէ և յոգնակի ձևն է, բայց իբր եղակի է գործածւում): Պլ. օոթ, Ալշ. տոթ, Ասլ. էօ՛րթ, էօ՛ր*, Ղրթ. վրե՛րթնը, Շմ. վեթնը, Սեթ. վեթ, Մրդ. վրեթ, Սվեդ. վիթ, Տիգ. վրթ, Հճ. վոյդ՛, Զթ. իւյդ՛, իւդ՛, Ազլ. իւնը «որդ» (որից և է՛ննիլ «որդնոտիլ, որդնիլ»):

*ՈՐԴՈՒԿ «ուղղափառ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 255:

= Անշուշտ լն. ὀρδός «ուղիղ, ճիշտ» բառն է. հմմտ. որթողոֆս:—Աճ.

ՈՐԵԱՐ, ո հլ. «մարդիկ, ժողովուրդ» Մն. լդ. 21, 22. խգ. 24. Ոսկ. Խս. և մ. ա. 2. ր. 10. Եփես. փիլիսո. երթ. 551. Եւս. քր. Կորին. Ագաթ. Կոչ. Երզն. մտթ. 462. Անկ. գիրք առաք. 306.—կրճատուած՝ որե Ծնորհ. Եղես. օրե Սարգ. ր. յհ. (ա տպ. էջ 772 այսպէս, իսկ ր տպ. էջ 610 որեարաց). որից ազատորեար, հայորեար, ֆաշորեար, լատրեար, ծառայորեար (բոլորն էլ Փարպ.), աւագորեար Ոսկ.:

= Կազմուած է —եար մասնիկով (հաւա-

քական, յետոյ դարձած յգ. -br) *nr «մարդ» բառից, որ այլուստ անծանօթ է. ա՛յս է հաստատում որեանք 34. կթ., որ կազմած է նոյն *nr արմատից՝ -եանք մասնիկով:

Այս մեկնութիւնը տուաւ նախ 22Թ, նոյնն է հասկանում նաև ՆԶԲ՝ մեկնելով «որք, ոյք կամ արք, իբր այրեալ»։ նոյնը դարձեալ Այտնեան, Քեն. քեր. 79, Bopp, Gram. comp. 2, 37 կասկածով այլ բառից է դնում։—Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 11՝ մեկնում է վերի ձևով և որ դնում է նոյն ընդ այլ, լտ. vir: Ծագրհեան, Պատկեր 1890, էջ 198—209 որ քաշ, քաշարի մարդ, հնագոյն ուր ձևից, արականն է ուրի բառի և գալիս է սանս. vira բառից: Patrubány SA 1, 195 -bար յոգնակերտ մասնիկով որ բառից, որի հետ նոյն են յն. օրօւ, հհիւ. օր, հաքս. agu, անգսք. eagu «ծիր, կորովի»։ Մառ. Gram. др. арм. яз. 97 և 380 1, 172—3 իբրև իր գիտն է դնում -bար յոգնակերտով՝ որ «իշխան» բառից. այս վերջինը կցում է *բար բառին, որ գտնում է նաև նախաբար բառի մէջ և երկուսը միասին հանում է զնդ. ratu, պհլ. radh «իշխան» ձևից. սրան իբր ասպացոյց է համարում իրանեան Naxo-pargān, نخورگان Nax^wargān, ناخوار naxavār տիտղոսներն ու անուանները, որոնք հյ. *նախաբար ձևից դնելով՝ կցում է նախաբար բառին: Գ. Փառնակ, Անահիտ 1904, էջ 26 բաբել. ուր «եղբայր, օգնական»։ Patrubány ՀԱ 1906, 56 հնի. orīor-es «ծնունդը, սերունդը» բառից, իբր լտ. origo «ծնունդ», orio: «շառնել», յն. օրօւսի «շարժել», հյ. յառնել են: Pedersen. Ցուց. դիր. 36 նոյն է համարում իր<իւր դերանուան հետ. հմմտ. ձևի համար՝ հյ. որիշ, որոյն, իմաստի համար՝ ուս. լեհ. շիս. osoba «մի անձ», որ հսլ. soboja փոխադարձ դերանուան գործիականն է: նոյն, Հայ. դր. լեզ. 223 արմատը դնում է որ «մի անձ»՝ տարբեր որ յարաբերականից և որ կենդանացած է համարում որն որ «այն անձը որ» ձևի մէջ: Սագրգեան ՀԱ 1909,

334 սումեր. ուր «որ, մարդ» և հյ. որ: Karst, Յուշարձան 403 սումեր. eri «մարդ», 408 սումեր. ուր «մարդ»։ Պատահական պիտի լինի վրաց. յրօ երի, Յրօ հերի «թողովուրդ», որ դնում է Աճառ. Արրտ. 1910, 181 և որ չի ընդունում Ա. Շահնազարեան, Արրտ. 1910, 572: (Վերջինս ասում է թէ որեւոր գործածում է միայն ազնուականների համար. ճիշտ չէ այս. հմմտ. Մն. լգ. 21, 22, Սարգ. բ. յհ. Անկ. գիրք առաք. 306, բոլորն էլ սովորական մարդոց համար գործածուած. առաջին երկուսի դէմ էլ յն. ἄνθρωποι. հմմտ. մանաւանդ ծառայաբար բառը, որ ցոյց է տալիս թէ ծառաների համար էլ կարելի է որեւոր ասել)։ Grammont MSL 20, 224 ցեղակից է դնում որ յարաբերականին: Դափանցեան, նոր ուղի 1929 յնվ. էջ 339 որ «իշխան, տէր»:

ՈՐԵՆԻ թրոյոր զրևանդ բոյսը. aristolochia rotunda? Գաղիան. ունի միայն ՀԲուս. § 2410:—Եթէ -եւի համարով բուսական մասնիկ, արմատը կլինի որի: Հմմտ. հյ. որի «ազնու»:

Որընդովնիլ տե՛ս Ուլն:

+ՈՐԹ, ու հլ. «կովի կամ եղնիկի ձագ, հորթ, մուկ» ՍԳր. որից որթազուլս Եփր. թգ. 364, 427. Մծր. որթուկ Ոսկ. մ. բ. 26. որթիկ Երզն. մտթ. որթագործութիւն Տօնակ. Վրդն. ծն. մատաղորք Եփր. թգ. 365. Մծր. եղնորք Եւզգր. նոր գրականում ընդունուած է գաւառական հորք ձևը:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. porthu- ձևից. հմմտ. յն. πόρτις, πόρταξ «հորթ, երինջ, փոքր տղայ կամ աղջիկ», սանս. ԲԻԹ prthuka- «մանուկ, տղայ, անասունի ձագ», կիմր. erthyl «օրպակաս ձագ», erthylu «մամանակից առաջ ծնիլ», հսլ. zaprūtūkū «մաշկաձու, թերակաղմ ձու», շիս. spratek «օրպակաս հորթ», ուկր. vportok «վիժուածք», հրգ. far, farro, մրգ. varre, անգսք. fearr. հհիւ. farre, գերմ. Farre, հոլլ. var, varre «ցլիկ, մատաղ ցուլ», մրգ. verse, հոլլ. vaars, գերմ. Färse «երինջ» (գերմ. *farz, *fars նախաձևերից)։ Բոլորի նախնական

արմատն է հնիս. per, por «ծնիլ, ձագ բերել»։ հմմտ. լիթ. periù «թխսել», յն. περίος «հորթուկ, ձագուկ», լատ. pario, peperio «ծնիլ, երկնել, տղայ բերել» (Boisacq 804, Walde 562, Pokorny 2, 41 և 49, Kluge 131, Petersson KZ 47, 271—273)։ Այս նոյն խումբին է պատկանում նաև հյ. որդի և որովհետև հնիս. և տալիս է հյ. բ-ից յետոյ դ, ուտի հյ. որդի յառաջանում է հնիս. portiyo-ձևից, իսկ որք<հնիս. porthu-ձևից, որի ք նախաձայնը աւելի հաւատարմութեամբ պահում է դեռ դու. հորք։—Հայերէնի հետ պատահական նմանութիւն ունին ասոր. ܦܪܬܐ farta «փոքր ոչխար», արամ. ܦܪܬܐ pārtā «կով», արաբ. ڤار farr «հորթ», երբ. ڤار par «ցուլ», որոնց համար կարծիք կայ թէ փոխառնաւ են հնդեւրոպականից։

Նշթ որդի բառից, Lag. Urgesch. 730 և Ges. Abhd. 172 կցում է սանս. և յն. ձևերին, Müller SWAW 38, 579 ևն յն. բառի հետ։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 232 ասում է թէ սպասելի էր հյ. «հորդ ձեւ (նախաձեւ ընդունելով port-)»։ Bugge, Btrg. 10 նախաձեւ ղնում է *porthu- և ո՛ր *portu-։ Այս մեկնութիւնը անպահով է համարում Հիւբշ. 483—Հիւբշ. որոջ բառից, Jensen, Hitt. u. Arm. կցում է հաթեան մի բառի, որից միայն pa... նախաձայնն է կարողանում կարդալ։

Գիտ.—Մկ. տրքիկ, վն. վորքիկ, Մլմ. վորքիկ', Ղրբ. վլբրբ, Մրդ. վլբրքիկ', Ախց. կր. հորք, Ալշ. Մշ. հորքիգ, Խրբ. հորք, հորքուգ, Տփ. հորք, Սվեդ. հիւրք, Ասլ. հեօ'րք, հեօ'ր* Հմշ. հեօշտ, Ազլ. ա'որուկ, Երև. ֆորք, Սլ. ֆորք, ֆլրք, Սեբ. ֆլբք, Ննիս. (գիւղերում) ֆորդ', ֆորդ' (Արդուինում հորք նշանակում է «արջի թոժին»)։ Նոր բառեր են որբանոց, որքկաթող, որքկանխտիկ, հորքաթակ, հորքաթող, հորքամայր, հորքատիլ, հորքատուն, հորքարած, հորքոտիլ։

+ՈՐԹ, ո հլ. «խաղողի տունկը, vitis vinifera L» ՄԳր. «խաղող» Մագ. մեծ են. էջ 10 (Ճաշէին յորթ, ի հաց և ի կոզի). որից որքատունկ. Մծբ. որքափայտ Եպիփ. բարոյ. որքիփ Փիւ. լին. որքոց Թր. քեր։

=Բնիկ հայ բառ. կաղմուած է փոխաբերաբար նախորդից. նշանակութեան զարգացման համար հմմտ. յատկապէս հյ. երինջ, որ բուն նշանակում է «հորթ, կովի ձագ (էզը)», բայց երև. նաև «խաղողի որթի մատ»։ Նման երևոյթ են ցոյց տալիս նաև յն. βλαστός «ծիլ, սերունդ մարդու կամ անասունի» և յն. μόσχος «հորթ, անասունի ձագ. 2. ընծիւղ, շառաւիղ, ծիլ» (այս մասին տե՛ս մոզի բառի տակ)։

Նշթ ուղ, յուրթի, ուտեացեալ. բայց յիշում է նաև լատ. vitis «այգի» և vitulus «հորթ», յն. μσσχίον «մոզի, հորթ, ճիւղ», որով ուղում է կապել որք «հորթ» բառի հետ։ Ըստ այսմ ուղիղ մեկնութիւնը տուած կլինի նախ Նշթ, Նոյնը նաև Lag. Arm. St. § 1746։ Հիւբշ. Arm. Stud. § 232 տրամադիր է ընդունելու—Bugge, Btrg. 28 հնիս. gothr- նախաձեւից. հմմտ. յն. βότρως «խաղողի ողկոյզ»։ Ըստ այսմ մեզ հետ դործ չունին ալբան. arđi, rđi, ծրլ «որթատունկ», hurđe, urđe, hurđ «բաղեղ»։ Հիւբշ. լատ. hortus «պարտէզ»։ Հիւբշ. 483 մերժում է թէ՛ յն. βότρως և թէ՛ հյ. որք «հորթ» բառին կապելը։ Pedersen BB 20 (1894), 231 և յետոյ KZ 36, 341 իբր բնիկ հայ կցում է ալբան. harđi, arđi և ծրլ «որթ» ձևերին, վերի մեկնութիւնը վերջին անգամ երինջ բառի համեմատութեամբ հաստատեց Միաբան SA 1, 304։—Մառ 3BO 25, 306 հյ. վարդ, յն. ڤود «սնուռ» են բառերի հետ յաբեթական արմատից։ Petersson KZ 47 (1916), 271—273 հնիս. perth- «ձող, ցուլ» արմատից, որից ղնում է նաև սանս. kaprth- «առնի, վարոց», լատ. per-tica «ձող», յն. πτόρθος «ծիլ, ընծիւղ», հսլ. praťu «ձւլոտ» (=ռուս. прыг «ճիւղ, ձողիկ»), և հյ. որք «հորթ» = սանս. prthuka «հորթ»։ Östir. Btrg. alarod. 47 ալբան. arđi «որթ» և բասկ. arđo «գինի» ևն։ Pokorny 1, 183 ընդունում է Pedersen-ի մեկնութիւնը և ղնում է հնիս. ort- «որթ» բառի տակ, իսկ 2, 49 ընդունում է Petersson-ի

մեկնութիւնը և դնում է հնխ. perth-
ածող» բառի տակ:

ԳԻՒ.—Առանձին կայ միայն Ազլ. ուրք
«խաղողի որթ». բայց բարդուած ձևով ու-
նինք որթյօտ «խաղողի յօտած ճիւղերը»
(Բզ. Հզր. Խրբ. Մշկ. Չն. Սթ. Սվ. Ք. Տիգ.
որոնցից Խրբ. օրթօղ, Տիգ. օրթօղ, վօր-
թօղ.— Իսկ Մշ. օրթօղ «խաղողի ճիւղ» որթի
վրայ). որից Խրբ. օրթօղիլ «որթը յօտել»:

ՓՈՒՆ.—Գ. Փառնակ, Անահիտ 1906, 233
հայերէնից է դնում ալբան. ourth պատա-
տուկ» (?):—Հլ. որթյօտ ձևից է Այնթապի
հայոց և Թրքաց մէջ գործածուած օրթում
հոմանիշը (Բիւր. 1900, 668):

ՈՐԹ, ո հլ. «կողով, քթոց» Սղ. ձ. 7. Խոր.
գ. 27. էր ընդ եղբ. 44. որից որթաւոր «մէջ-
քին կողովով մշակ» որ աղբ ևն է Թափում»
Ոսկ. եփես. 782:—Նորայր, Յուշարձան 168
ուղիղ ձևը համարում է ուրդ:

ՆՀՐ հանում է ուրք «խաղողի որթ»
բառից, իբր սրա ճիւղերից շինուած
Տէրվ. նախալ. 70 կցում է սանս. kart,
յն. xάραλος «կողով», լտ. crates «հիւ-
կէն գործուածք, վանդակ», գոթ. haurds
պատած տեղ, դուռ բառերին, իբրև
հնխ. kart «հիւսել» արմատից:

*ՈՐԹՈՒՈՒՄ, ի-ա հլ. «ուղղափառ, ուղ-
ղագաւան քրիստոնեայ» Բուղ. 83, 101, Սի-
բեր. 129 (գրուած որթոյոֆս), Կնիք. հաւ.
էջ 364 (գրուած որթոյոս). որից որթոյոֆ-
սակաւ Թէոդ. մայրագ.—Բառս այժմ յատ-
կացուած է յոյն դաւանութեան և գրում է
ըստ հնչման՝ օրթոյոֆս:

—Յն. ὀρθόδοξος «ուղղափառ». կազմուած
է ὀρθός «ուղիղ» և δόξος «փառք» բառե-
րից: Յոյնից են փոխառեալ նաև լտ. ortho-
doxus, ֆրանս. orthodoxe ևն:—Հիւրշ. 369:

Հնեից ուղիղ է ստուգաբանում Ոսկ.
եփես. 795. «նոքա յորթողութեան կրօ-
նիցն իցեն, այսինքն յուղղակաւորից
կամ թէ որք ուղիղ փառաւորութիւն տալ-
ցեն. քանզի յերկոսեան լսի որթողութե-
ան»: Նորերից ուղիղ մեկնեցին նախ
ՀՀՐ և ՆՀՐ:

*ՈՐԹՈՒՄՆԻԱ «շնչարգելութիւն, դժուարա-
շնչութիւն». մէկ անգամ գործածուած է Եւս.

պտմ. 46. «Եւ դարձեալ ի Թասել ոգւոցն, որ
ասի ի յոյն անդր որթովնիա (տալ. որթովն-
իա) և դասպինիա և ճգնութիւն նեղութեան
զամենայն անգամս նորա»:

—Յն. ὀρθόπνοια «շնչարգելութիւն» բառն
է, որ Եւսեբիայ ասորի Թարգմանութեան
ⲓⲟⲩⲟⲗⲓⲟⲓ տառադարձութիւնից փոխ-
անցուած է հայերէնի:

Ուղիղ մեկնեցին Merx, The eccl. hist.
of Euseb. էջ XV և 46, Վարդանեան ՀԱ
1914, 638 և 1920, 332, Բառաք. դիտ.
բ. 77:

ՈՐԻ (սեռ. որոյ) «մի տեսակ ազնաւ օր.
ժդ. 14. Վեցօր. 167, 168, 175:

Böttich. Wurzelforsch. § 10 բարաւ
ձևի հետ: Pictet բ. տալ. Ա. 573, 587
գոթ. ara, պրս. ālah «արծիւ» ևն բա-
ռերի հետ: Ադոնց REA VII, 1 (1927),
194 դնում է վրաց. or-bi «արծիւ» բառի
հետ. տե՛ս և ուրաւ:

*ՈՐԻՉ «բրինձ». մէկ անգամ միայն ունի
Ազաթ. յետնաբար ունինք ընդ, ոււզ, ըռուզ
Բժշ. (ՀՐուս. § 2412 և § 2672). սխալ գըր-
ուած օրեզին (Բառ. երեմ. յաւել. էջ 570):

—Յն. ὄριζα, ὀρίζιον, նյն. ὀρίζι, ῥίζι հո-
մանիշից: Այս բառը տարածուած է ընդհա-
նուր լեզուների մէջ, միմեանցից փոխառու-
թեամբ. ինչ. լտ. oryza, risium, իտալ. riso,
սպան. պորտ. arroz, ֆրանս. riz, ռում. orez,
ռիսկաս. բուլգար. oriz, ալբան. oris, urez.
հունգ. riskása, լեհ. ryż, ռուս. рисъ, մար.
rîs, գերմ. Reis (փոխառեալ իտալերէնից.
Kluge 392), անգլ. rice, հոլլ. rijst, գնչ. ri-
zos, ասոր. ܪܝܙܐ rûzā, ն. ասոր. rəzza, ա-
րաբ. ارز aruz, վրաց. ორეჯი orij, բո-
լոն էլ «բրինձ» նշանակութեամբ, իսկ լազ.
oriza «ձաւար»: Բառիս բուն ծագումը քոչին-
չիներից է, ուր բրինձը աճում է մեծ առատու-
թեամբ և վայրենի վիճակի մէջ (Boisacq
712). այստեղից բառը նիւթի հետ անցել է
Հնդկաստան (հմմտ. վեդ. vrīhi- «բրինձ»),
յետոյ Պարսկաստան (հմմտ. իրանեան նա-
խաձևը *vrinji-, առանց ռնդականի աֆղան.
vrižē), որից փոխառեալ է յունարէնը (ար-
դէն ն. Ք. Ն դարից) և որից էլ տարածուել է
ամբողջ Եւրոպա: Հայերէնի մէջ պարսկական

աղբիւրից փոխառեալ է բրիւն, յունականից որիգ, արաբականից էլ օուգ, րօուգ (Horn § 208):—Հիւրշ. 369:

Ուղիղ մեկնեց նախ նշՔ. նոյնը նաև Lag. Ges. Abhd. 224, Հիւրշ. KZ 23, 402 ևն:

ԳիՌ.—Ջթ. օրուգ, չճ. օրուգ, Սվեդ. բր-
օոգ, բուրն էլ արաբականից: Նոր բառ է
որիգապուր «փիլիա»=Սվեդ. բրուգաբէօր
շիլիա, լափա»:

Որիշ տե՛ս Որոշ:

*ՈՐԻԿԱՆՈՆ «զուրիթակ». ունի միայն Ջթ,
առանց վկայութեան:

=Յն. ὀρίγανον «զուրիթակ», որից փոխա-
ռեալ են նաև լատ. origanum, ֆրանս. origan
հոմանիշները:—Աճ.

ՈՐԻՅՍ «կրճիմն կամ պահանակ». ունի
միայն Բառ. երես. էջ 255:

*ՈՐԻԻՔՍ «այծքաղ կամ վիթ». մէկ ան-
գամ ունի Փիլ. ել. 533:

=Յն. ὄρυξ նոյն նշ. որից նաև լատ. oryx,
oryges:

Ուղիղ մեկնեց նշՔ:

ՈՐԼՈՐ (Լթէ չէ՛ ուղղելի որ՛ լոր) «մի տե-
սակ թռչուն». մէկ անգամ ունի Վրդն. ծն.:

+ՈՐՄ, ո հլ. «ստամոքսից վեր հկած կե-
րակուրը» նար. յովէդ. Վստկ. 169. Էրս. մրկ.
որից ործալ, կամ նաև ործկալ, ո. ձկալ, ործ-
կրալ «կերածը վեր գալ, սիրտը խառնուիլ,
փսխել» Կանոն. Պտմ. աղէքս. Մխ. առակ.
Բրս. վաշխ. Ասող. Վրդն. առկ. 16 (Արջն ի
ձմեռն 40 օր ի յարգելանոցն մտանէ. յա-
ռաջ կերթայ և խմէ շատ ջուր, որ կծտայ
(sic) և որչափ որ կերակուր կայ ի փորն,
զամէնն արտաքս ընկենու և օրբէ զփորն.—
ուղղելի է ործկալ). ործացուցանել կմբ.
առակ. ործացուցիչ Մաբ. Սարգ. ործոց կամ
ործանբ «փսխունք» Կանոն. 49 (տե՛ս իմ
Հյ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 166): Սրանից
է կազմուած նաև ործկուտ «սիրտ խառնող»
Մխ. ալրիվ. էջ 43 (Մինչև հասին յօղն ործ-
կուտ և մղծուտ.—օղի բարձրագոյն խափ
համար է ստում). նոյնը նաև Տաթև. հարց.
297:

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. rug- արմատից,
որի բարձր ձայնդարձն է reug-. ցեղակից-

ներն են՝ յն. քրտի՛ զգկոտոց», քրտի՛նա զգը-
կրոտալ», քրտի՛նա փսխել, զկոտալ», լտ.
ructo «զկոտալ, փսխել», քրտո «նողկալ,
զկոտալ», հսլ. rygajā sę «սիրտը խառնել»,
լեհ. rzygac՝ «փսխել», ռուս. рыгать, отры-
гать «զկոտալ», լիթ. raugmi, raugiu
«սիրտը խառնել», անգլ. roccettan «զկը-
տալ», edroc «որոճում», հրգ. it-ruchen և
մրգ. iterücken «որոճալ», նորվ. գու. jort
«որոճ», պրս. آروغ āroγ «զգայունք» (Po-
korny 2, 357, Trautmann 244, Ernout-Meil-
let 835, Boisacq 276, Walde 259, Horn
§ 15):—Հայերէնի մէջ ո յաւելուած է ր-ի
պատճառաւ. բուն ձևն է *որուծալ, որից ան-
շեշտ ու-ի անկումով յառաջացել է ործալ.
արմատը պիտի ունենար *որուծ ձևը և ո՛չ թէ
ործ, որ յետնաբար ձևացած է ործալ բայի
վրայից:—Հիւրշ. 483:

Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւրշ.
KZ 23, 395 և 405, Arm. Stud. § 233.

Նոյնը նաև Meillet MSL 7, 57:

ԳիՌ.—Մկ. տրծկալ, Ջդ. վործկալ, Սլմ.
վործրկալ, Վն. վոռծկալ, վոռծկալ, Մրդ.
վրիճրկալ, վրէճրկալ, Մշ. օրծ՛րգալ (ըստ
Բենսէի՝ շօռճալ), Ալշ. օռճրգալ, Կր. Տփ.
օրցկալ, Երև. վօոցկալ, Շմ. Բէօրծիգիլ, Բէօր-
ծիգիլ, Էօրծիգիլ, ննխ. օրճալ, օճալ,
գօրճալ, գօճալ, Ազլ. ըոճրալ, Սեբ. Եղ.
օզգալ, Ախց. կօծկալ, Հմշ. գօյճալ, Սվեդ.
ըրըզըրիլ, Խրր. գօճ՛ըրլալ, որոնք նշանա-
կում են զկոտալ, կամ սիրտը խառնուիլ,
թափելու փսխելու մօտ լինել, կամ սիրտը
թափել, փսխել:

ՓՈՆ.—Վրաց. რეცეპ რծի՛նվա «զկոտալ,
փսխել»:

Ործխիղ. անստոյգ բառ. տե՛ս վարծ:

Որկանոն տե՛ս Երգիտն:

[ՈՐԿԵՆ «մի տեսակ սղոց». նորագիւտ
բառ, որ մէկ անգամ ունի Արծր. հարս.
Պատկ. էջ 257.

Ըստ Թոփչեան, Mittheilungen des
Seminars für Orient. Spr. Berlin 1904,
էջ 145: Սխալ է. նշանակում է պար-
զապէս «ինչպէս». ինչպէս որ քիչ առաջ
գործածած է «որդունակ հնչումն տա-
նելոյ փայտիցն» (էջ 256)]:

ՈՐԿՈՐ, ո հլ. (յետնաբար նաև ի հլ.)
ստուգն, կերակրի ամբողջ անցքը՝ կոկոր-
դից սկսեալ մինչև ստամոքսը. ֆր. oeso-
phage, գերմ. Schlund (ըստ Մէնէլիշեանի՝
ՀԱ 1887, 41). լատինարար՝ շատակերութիւն
Վիպաս. (կոր. ա. 11). Գ. մակ. է. 7, Եփր.
աղ. Եւազր. որից որկորեայ շատակեր
Եւազր. Ոսկ. եփր. պհ. որկորուստ Ոսկ. խշ.
և գծ. որկորամոլ Պիտ. Արշ. որկորամէտ
Սանահն. որկորամեաութիւն Նոնն. 70. որ-
կորստութիւն Գ. մակ. գ. 26. Առակ. իր. 7.
Եւազր. աստու է նաև որկրամոլ Ոսկ. յհ.
ա. 43. որկրամոլութիւն խոսր. Վրք. հց. որկ-
րագահ Յայսմ. Լն, որոնք ենթադրում են
կամ *որկուր ձևը և կամ աւելի հաւանաբար
կազմուած են միջին ո-ի անկումով:

= Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ց^Wer- ար-
մատի ց^Wor- ձայնդարձից, որոնց ժառանգ-
ները տե՛ս կեր և կոկորդ բառերի տակ, Ըստ
այսմ հլ. որկոր պիտի ծագէր հնխ. ց^Wor-
ց^Wor- կրկնականից: Դժուարութիւնը նա-
խաձայնի անկման մէջ է. հնխ. ց^W ձայնը
կարող էր թերևս բնկնել օ ձայնաւորի ա-
ռաջ բառասկիզբը, ինչպէս ունինք կ^Wօ->ն,
ով. բայց այդ երևույթը չի նկատուած կո-
կորդ բառի մէջ: Թերևս ունինք այստեղ մի
ձայնական օրէնք, որի մանրամասնութիւն-
ները յայտնի չեն:

Հնեից Մտթ. Եւազր. 5 որկորս-
տութիւն մեկնում է «ստուգեան որկոր»:
— ՆՀԲ. լծ. յն. xóρος «կոկորդ»: Տէրվ.
Altarm. 9, նախալ. 13, 43, 78 տալիս
է վերի մեկնութիւնը՝ կցելով յն. γέργερօς
(կապաղովկ. Դսրդօօր), սանս. gárga-
ras, լտ. gurgula, հրգ. querechela,
գերմ. Gurgel, հլ. կոկորդ բառերին:
Նոյնը ընդունում են նաև Bugge Btrg.
25, Meillet MSL 8, 160 և 279՝ իբր
հնխ. gorgóros ձևից՝ նախաձայնի ան-
կումով: Հիւրշ. IF Anz. 10, 49 չի ըն-
դունում այս մեկնութիւնը, որովհետև
պատճառ չի գտնում որ նախահայ *կար-
կոր ձևը դառնար որկոր, քանի որ կան
կարկամ, կարկաշ, կարկատ, կերկեր ևն
ձևերը: Սազրճեան, Արևելք 1844 հոկտեմ-
բ. 17 ենթադրում է որ բռն. նշանակու-

թիւնն է «շատակերութիւն» և այս ի-
մաստով համեմատում է սանս. vṛkō-
dara «գալլորովայն=շատակեր» բառի
հետ: Karolides, Γλ. συγχα. 81 լտ. vora-
re, յն. βιβρώζω և յատկապէս կապա-
ղովկ. Դսրդիւ աւելանելու, Հիւնք. կո-
կորդ-ից:

+ ՈՐԶ (յետնաբար ի հլ.) «արու» (թէ՛
մարդոց և թէ՛ անասունների՝ համար գոր-
ծածուած) Մաղ. ա. 14. Կոշ. 105. Բուզ.
«կարծր, պինդ» (իրերի համար գործածուած)
Տոմար. Տաթև. ամ. 235. «արու (բոյս)»
Վստկ. «չոր, անբեր, կորդ» Օրբել. 58 (Ճըզ-
նատրն Վասակ... բնականացաւ յորձ բլրին
զամս երեք և զամիսս վեց՝ ի խղի միում). —
իմաստի համար հմմտ. գլու. որձ (Կր.)
«բիրտ, շոր». օր. որձ կնիկ. որձաբողկ
(Ղրբ.) «գահացած՝ սերմի գնացած կարծր
բողկ». — որից որձակառոր Բուզ. որձամոլ
Հին բռ. որձաբար «մի տեսակ ամուր քար»
Ա. մկ. ժ. 11. Մծր. (տե՛ս ՀԱ 1925, 295).
որձեկ Կոշ. միորձի «մէկ ամորձիք ունեցող»
Ղևտ. իա. 20. յորձ «արու ոչխար» Ովս. հ. 6
(գրծ. յորձիւփ). Մանդ. գ. որձի «ոչ-կուրտ»
Մխ. դտ. էջ 267. յգ. որձիք «արունքը»
Վստկ. սրանից նաև ամ- մասնիկով՝ ամոր-
ձիք կամ ամորձք «ծուանք, երկուորիք»,
որից ամորձատ «սնեքիների, կուրտ», ամոր-
ձատեւ «կրտեւ» (իբր գլու. բառ ունի ՆՀԲ),
Գործածուած է նաև մի քանի բուսական ա-
նունների մէջ. այսպէս որձախտ կամ որձ-
խտ «վայրի քամոնի», typha» ՀԲուս. § 2413.
որձկոն «կոճապղպեղ» Կամրկպ. (ՀԲուս.
§ 2414), որ և պարզապէս կոն «զէնճէֆիլ»
Բառ. երեմ. յաւել. 570:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. org'hi- ձևից.
հմմտ. սանս. -r̥ji- «ամորձիք» (պահուած է
միայն avír-r̥jika- «ամորձիքները բաց»
բարդի մէջ), զնդ. 𐬔𐬀𐬭𐬀 ərəzi «ամորձեաց
պարկը, փողտ», յն. ὄρχις «ամորձիք», ῥόνορχις
«միորձի», ἑνόρχος «որձի, ոչ-կուրտ», ալ-
բան. herde «ամորձիք», լիթ. eřžilas և
լեթթ. erzellis «չկրտած՝ մատակախազ ձի»,
միու. uirgge (uirghe) «ամորձիք, առնի»
(նշանակութեանց զարգացման համար հմմտ.
գլու. պլուր «ամորձիք» = Զդ. «առնանդամ»),

ռուս. кнорозъ, լեհ. kiernoz «վարազ» = բե-
լոռուս. knóréz «միորձի, ոչ-բոլորովին կըր-
տած» (վարազ կամ ձի), որոնք ծագում են
հին *kúrno + orzi «ամորձիք» բարդութիւ-
նից (Boisacq 721, Berneker 664, Traut-
mann 71, Pokorny 1, 182—3): — Հիւրշ. 483:

ՆՀՐ յն. օրոշոյ «արու» և օրչւս «ա-
մորձիք» բառերի հետ: Վերի մեկնու-
թիւնը տուաւ նախ Հիւրշ. KZ 23, 25 և
33: Տէրվ. Altarm. 56—57 այս մեկնու-
թիւնը մերժելով՝ կցում է արձակ ար-
մատին, որ տե՛ս: Müller SWAW 86,
286 վերի ձևով, Հիւնք. յն. օրոշոյ-ից
որձ, իսկ որձաբար զնում է յորձանք,
յորդ ևն բառերի հետ: Սրմագաշեան,
Արմէնիա ամորձաւ կցում է ռում.
amorțit «թմրութիւն» բառին: Karst,
Յուշարձան 408 սումեր. uru «արու»
բառի հետ: Ղափանցեան 3BO 23, էջ
352 ամորձիք բառի մէջ ամ— է համա-
րում զնդ. yama «զոյգ»:

ԳԻՒ.— Մ₂. որձ', հրք. օրձ', Մկ. տրց, Սլմ.
վարց, Ախց. Կր. վօրց, Ալշ. տոց, Ջղ. վն.
վոնց, Երև. վօնց, Շմ. Սեբ. վերց, Սվեդ.
վրց, Մրդ. վրքց, Հմշ. էօյց, Գոր. Ղրբ.
վրքց, վրց, Ազլ. իւնձ.— որից որձակ «աբ-
լոր» (<Ջղ. վարձ'ակ, Ղրբ. վրէ'ցակ, Ազլ.
է'նձմկ), որձակակնշ, որձաքողկ, որձաձի,
որձականուտ, որձայ, որձաւու, որձեղէն,
որձլեզու, որձխոտ, որձիկ թոյսը սերմի եր-
թալը.— Ալշ. օոձա «ծաղկի զոխը, որձայ»:

ՓՈԽ.— Pedersen KZ 40, 184 հայերէնից է
զնում ֆինն. oris «յովատակ»:

Որդան տե՛ս Երգիտն:

ՈՐՄ, ո հլ. «պատ» ՍԳր. վեցօր. որ և
որմն Ա. Թագ. ժր. 11. Վրք. հց. (յգ. որ-
մուեմ). որից որմզորմայն «պատից պատ
զարնուելով» Կոշ. 11. որմած Բուզ. որմա-
ծակ Ոսկ. ա. Թես. ա. որմածեւլ Եփր.
աւետ. որմայեց Ա. Թագ. ի. 25. որմազէն
Բուզ. որմազել Ես. լա. 9 = Ոսկ. Ես. 193.
միջնորմ Եփես. ր. 14. ֆալաֆարմ Երեմ. Ժե.
12. Ագաթ. Բուզ. ֆարորմ վրդն. պամ. երեւ-
որմեայ Ջրք. սարկ. Բ. 105 (չունի ԱԲ). որ-
մանկար, որմնադիր, որմնադրութիւն, տախ-
տակարմ (նոր բառեր):

Böttich. Arica 76, 259 պրս. bārū
«պարիսպ» և dī-vār «որմ» բառերի
հետ: Նոյն, Wurzelforsch. § 10 var ար-
մատից: Lag. Urgesch. 229 նոյն է դը-
նում սանս. *varman, *varma = հլ.
գեղմն բառերի հետ՝ իբր ծածկողը:
Տէրվ. Նախալ. 106, 128 մ մասնիկով
var «ծածկել» արմատից: Bugge KZ
32, 22 հնիս. *sormos ձկից. հմմտ. հսլ.
chramū «տոն», յն. օրբոս «փողպատ»,
նաւ կապելու ցից: Այս մեկնութիւնը
բոլորովին անստույգ է համարում Հիւրշ.
483, որովհետեւ հսլ. ch այստեղ չի ծա-
ղում հնիս. s-ից: (Մերժում են նաեւ Ber-
neker 397 և Pokorny 2, 500): Հիւնք.
յն. օրբոս «ամրութիւն» բառից: Bittner
WZKM 14 (1900), 161 լտ. murus
«պատ» Patrubány ՀԱ 1906, 56 հնիս.
or «շարժիլ, վերանալ» արմատից.
հմմտ. լտ. orior «ամբառնալ, վերա-
նալ»: Karst, Յուշարձան 408 սումեր.
ur «հիմ, պատ»: Պատահական նմա-
նութիւն ունին լտ. murus և գերմ.
Mauer «պատ»: Պատահական նմանու-
թիւն ունի ասուր. arammu «պատ,
պատնէշ», որ թերեւ աւելի ճարան»
է նշանակում (Muss-Arnolt, Ass.
Handwb. 102ա):

ԳԻՒ.— Մկ. տրմ (յատկապէս նշանակում
է «պարտէղի պատ»), Ջղ. վորմ, հտշ. վօրմ,
Ազլ. ո'ւրման: Սրանից է կաղմուած առորմի:

ՓՈԽ.— Ըստ Patrubány SA 1, 312 հայե-
րէնից է փոխառեալ հունգ. orom «շէնքի կա-
տարը, լեռան զագաթ». ըստ իս մերժելի է
նշանակութեան տարբերութեան պատճառաւ.
այսպէս նաեւ վրաց. ორმალი որմ «փոս», ինդ.
որմոյ, սվան. որմ «ծակ»:

*ՈՐՄԻՍԿ (սեռ. -ի) «վզնոց, մանեակ».
մէկ անգամ ունի Կիւրդ. ծն.:

= Յն. օրբուսոս «փողբ մանեակ». ծագում
է օրբոս «կապ, մանեակ» բառից, որից էլ
փոխառեալ է հլ. հորմայ: — Հիւրշ. 369:

Ուղիղ մեկնեց ՆՀՐ:

ՈՐՄՈՐ «մի տեսակ շափ». Շիր. էջ 31 (իբր
օտար բառ). «Յեզիպտացոց որմք, որ է

բարեժողով. և երբայցիք վարին նովին շա-
փով՝ յեղիպտացուց առեալ»:

ՈՐՆԻ «հացի ծառ. fraxinus». ունի միայն
Տիրոյեան, Հանրագրութ. էջ 212. (բայց նրա
բուն. բառարանում չէ յիշուած):

ՈՐՈԳԱՅԻ, ի հլ. «թակարդ, ծուղակ» ՍԳր.
որից որոգայթել ծփր. աւետ. որոգայթաղիւր
Ագաթ, Ոսկ. ա. տիմ. յհ. բ. 15. բազմորո-
գայթ հոսր. գաղտնորոգայթ նար.:

ՆՀՐ ռորով գայթէ ոք»: Տէրվ. Նա-
խալ. 49, 107 հնիս. vargh «խեղդել»
արմատից: Bugge, Beitr. 25—26 ա-
սում է թէ կապ չունի հասքս. wurgil
«չուան», հրգ. wurgen «խեղդել», հսլ.
vrūzā «կապել», լիթ. werszti «կապ-
կապել» բառերի հետ՝ որոնք հայերէնի
մէջ պահանջում են ձ. այլ կցում է յն.
βρόχος «որոգայթ, շուան» բառի հետ՝
իրր հնիս. gorogheth- ձեկից, որ բուն
պիտի նշանակէր «կոկորդ». հմմտ. յն.
βρόχος, լատ. gurges, gurgitis «կոկորդ»,
Մէնէվիշեան շԱ 1890, 54 մեկնում է
որ-ն-գայթ «տաք գայթեցնող». որ «տաք»
նշանակութեամբ մի հին բառ է, որ
ունին նաև ար-ա-նետ և ար-ա-գիլ:
(Այս մեկնութիւնը շատ դժուար է գրա-
նում ինքը շԱ 1898, 253): Հիւնք. յն.
ἀράχνη «սարդ, սարդոստայն» բառից՝
այթ մասնիկով: Սարգիսեան, Բիւր.
1898, 484 իրր հոր-ն-գայթ «հորի մէջ
գայթեցնող». որ նախամեքրոպեան մի
բառ է՝ «խորութիւն» նշանակութեամբ,
որից կազմուած են նաև հոր, խոր, ձոր,
ծորձոր: Patrubby 2008, 85
որո-+գայթ բառերից. առաջինն է լատ.
rārus «նոսր, ցանցառ», rēte «ցանց»,
իսկ երկրորդը՝ գամ բայի գոյականն է:
ՈՐՈԹ, ո հլ. «գաւաթ, հեղուկների մի տե-
սակ շափ» Ոսկ. պող. ա. 874 (յն. αράθος)
Ոսկ. ես. էջ 259 (գրծ. որոթով), էջ 260 (տպ.
որգաց):—Տե՛ս նաև որոտ «գաւաթ»:

ՆՀՐ մեկնում է քառ անծանօթ՝ որ-
պէս ափ ձեռին կամ աման ինչ կամ
կշիռ են»: Ուղիղ մեկնեց նախ ԱՐ քառ-
ժակ, գաւաթ, ջրեղէն նիւթերու շափ

մը», յետոյ վարդանեան շԱ 1914, 639,
Բառաք. դիտ. Բ. 81:

ՈՐՈՃ «անասունների՝ իրենց կերածը երկ-
րորդ անգամ ծամելը» Վեցոր. 192. Յդ. մովս.
և զաւթի 78. փխր. «խորհուրդ, մտա-
մունք» Ոսկ. մ. բ. 7. Սերեր. 179 (տպում
է որոնան, որ վարդանեան շԱ 1914, 640
ուղղում է որոնան). որից որոնել, որոնալ,
որոնիլ, որոնացուցանել ՍԳր. Վեցոր. Ոսկ.
որոնային Փարպ. մահորոն «մահ որոնացող»
(նորագիրտ բառ) Յհ. իմ. խոստ. 5:—Գրուած
է նաև որոջ:

=Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնիս. rod- ար-
մատից: Այս արմատի ժառանգորդներն են
սանս. 𐬠𐬀 rad, rādati «քերել, փորել, կրտ-
րել, կրծել», 𐬠𐬀𐬎𐬌 radana «ստամոք», լատ.
rōdo «կրծել, պատառտել», dentem dente
rodere «ստամոքսը ծամել, ծնօտները զուր
յոգնեցնել», rādo «քերել, փորել, ճանկռել,
փոցխել, ածիլել, խուզել, կտրել», կիմր.
rhathu «հարթել, յղկել», rhatheil «խալ-
տոց», rhath «հարթավայր», բրլատ. raza
«ածիլել», հրգ. rāzi «կծուհամ», ինչպէս
նաև «առնէտ» (բուն «կրծող») նշանակող
գերմանական և ռոմանական բառերը, ինչ.
հրգ. ratto, մրգ. ratze, գերմ. Ratte, հոլլ.
rat, rot, անգլ. raett, անգլ. rat, դան. rotte,
ֆրանս. rat, իտալ. ratto: Այս բոլորը տալիս
են հնիս. rēd-, rōd- արմատները. հլ. որոն
եթէ պատկանում է այս խմբին, ենթադրու-
մ է rod-. դժուարութիւն է հանում միայն Ե, որ
կարող էր յառաջանալ dj ձեկից, բայց առհա-
սարակ այս ձայնի հնդեւրոպական ծագումը
անստույգ և անորոշ է: Բառասկզբի ո- ան-
շուշտ յաւելուած է՝ r-ի պատճառաւ, ինչպէս
ցոյց է տալիս գլո. առոն, որի նախաձայնը
նոյն յաւելուածի աւելի սովորական կերպա-
րանքն է: Հմմտ. Walde 639, Pokorny 2,
369, Kluge 387:

ՆՀՐ «իրր գործ որոջաց», Հիւնք. որոջ
բառից: Վերի մեկնութիւնը տուաւ Patru-
bány շԱ 1908, էջ 26:

ԳԻՌ.—Երև. Կր. Մկ. Սլմ. օրօնալ, Մրդ. օ-
նօնալ, Ալշ. օրօջալ, Մշ. օրօջալ, օրջալ, Տիգ.
օրօջուղ, Գոր. լրօնալ, Ախց. օրնալ, Խրք.
օրջալ, Երև. ա՛րօն աճէլ, Տի. ա՛րօն աճիլ,

Ջղ. օրօջ աճել, Ղրբ. ա՛րուն աճել, Ազ. ա՛րուն աճիլ, Շմ. ուրօնիլ, Սվեդ. իրշիլ, Հմշ. օյրուշ, Ննխ. գոջալ, Ասլ. գէօրչալ (երկուան էլ կազմուած սահմանականի կ մասնիկի կցումով):

ՈՐՈՃ ռուսերի նման մի խնցեմորթ, որ գետափներումն է գտնուում. ունի միայն ՀՀԲ. աւանդուած է միջին հայերէնում օրոն ձևով (տե՛ս Նորայր, Բառ. ֆրանս. porcelaine բառի տակ). գտնում ենք նաև զաւառականներում. ինչ. երուն Ասլ., օրոնիկ Բլ. Մկ. Մշ. նբ., օրօն հտշ. Ջղ. Սլմ. (հմմտ. Նորայր, Բանաս. 1901, 127). յետին հեղինակներից գիտէ բառս Սալաձ. տող 62 (Բանաս. 1901, 92): Որոն նշանակում է նաև «մի տեսակ բոյս, genista, genêt (տե՛ս Արթինեան, Ածաշնչի տունկերը, էջ 27—33), genista albidա W. var. armeniaca Stach» (Տիրացուեան, Contributo § 224): Այս նշանակութիւնը յառաջացած է նմանութեամբ բոյսի որոնքիկի նման ծաղիկների, «որոնք զրեթէ լերկ անտերև ծղօտներու վերև անկոթ փռնչեր կը կազմեն»: Բառս բոյսի նշանակութեամբ գործածում է Բժշ. «զայն որոնն՝ որ ի Մարայ կուգայ» ըստ ՀԲուս. § 3258, որ և յիշում է թէ բառը այս երկրորդ նշանակութեամբ պահում են մինչև այժմ Ջուղայեցիք (կասկածելի) և Պոնտացիք: Բոյսի իմաստով ունի Վրդ. անեց. 18. «Առ բարդութիւն որայի և հասկին. ի ցնծաբեր որոնդ և ի յիշումն կենաց հացին»: (Ըստ Արթինեան՝ անդ՝ որոն բոյսը գործածում էր արաբական բժշկութեան մէջ, այժմ էլ հանում են նրանից spartéine կոչուած դեղը, որ սրտի կանոնաւորիչ է):

ՀՀԲ որոնալ բայից, Նորայր ՀԱ 1921,

613 չի ընդունում որոն բոյս:

ԳԻՌ.—Ախց. օրօն, Մկ. ուրունիկ, Ալշ. Մշ. ուրուիք ևն:

ՈՐՈՃԵԼ «հնազանդիլ». ունի միայն Մագ. զամագտ. 3:

ՈՐՈՄՆ, և հլ. (-ման, -մունք, -մանց) «ցորենին վնասող մի բոյս. zizania» ՄԳր. Ոսկ. մ. բ. 21. որից որոմնաբեր Սանահն. Կաղանկ. Տօնակ. օրոմնաւեսակ Սարգ. որոմնացան Յհ. իմ. երև. Յհ. կթ. ևն:

Հինք. Անրիման յատուկ անունից Bugge, Lyk. Stud. 1, 12 ուզում է տեսնել 'Ορόμανθος քաղաքի անուն մէջ, որ գտնում է Փոքր-Ասիայում:

ԳԻՌ.—Մշ. օրոմ, Ախց. Նրդ. Կր. Խրբ. օրօմ, Սկր. օրէմ.—Պլ. կայ միայն օրօմ ցանել «հակառակութիւն սերմանել» ոճք.—նոր բառեր են որոմուտ, որոմպակաս:

ՈՐՈՆ «չոր». առանձին գործածուած չէ. գտնում է միայն որոնաւալ «չորանալ» ածանցի մէջ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Ոսկ. ճառք, էջ 472. «Որոնացալ խոտն և ծաղիկն թթափեցաւ»:

ՈՐՈՆԵԼ «փնտուել, պրպտել» ՄԳր. Ոսկ. Բ. տիմ. «ոչիլ քթուել» Նրեմ. խգ. 12. որից որոնողութիւն Կիր. երզն. խբ.:

ՆՀԲ ուրոյն բառից. լծ. յն. έρευνάω «որոնել», Նոյն յն. բառին են կցում Bugge, Btrg. 38 իբր բնիկ հայ և Հինք. իբր փոխառեալ (Ննխ. արմատն է reu-«հետազօտել, հարցաւորակ, հարցնել». որ պիտի տար հլ. *որունել>*ոռնել, բայց ո՛չ որոնել. հմմտ. ոռնալ. Pokorny 2, 356, Boisacq 278): Patrubány ՀԱ 1904, 94 յն. ծրոյալ «շարժել» բայի հետ. հմմտ. հլ. յուգել «շարժել. 2. որոնել»: Karst, Յուշար. 425—30 թթ. kōr, kor «նայիլ, որոնել»:

ԳԻՌ.—Մշ. օրոն էնել, Ղրբ. ո՛ւրուն աճել «որոնել, փնտուել». խսկ Վն. ուրոնել «նկատել» (ըստ Ամատ. Հայոց բառ ու բան 538):

ՈՐՈՆԶԵԼ տե՛ս Զօրանչիլ:

ՈՐՈՇ «զատուած, սահմանուած» Սարկ. Յհ. «հեռու, բաժանուած» Իսիւք. «սանդուխի աստիճան կամ ոտք» Սեբեր. 68. Ոսկ. կող. 582. որից որոշել «զատել, ջոկել, բաժանել, բնտրել» ՄԳր. որոշումն Բ. մն. բ. 14, լե. 5. Նրբ. դ. 12. Սեբեր. Ագաթ. որոշուել «բաժանել, անջատել, քանդել» Նւս. քր. անորոշական Ագաթ. հասարոռոշ «հասարատուն աստիճաններով» Նփր. վկ. արև. 48 (սանդուխք հասարոռոշ). բացորոշել Յհ. իմ. պաւ. հակորոշել Պերիարմ. դիւրորոշելի Բրս. գորդ. դժուարորոշ Նիւս. բն. Նոյն արմատը երեւում է նաև որիշ, որուշ, ուրիշ, ուրուշ ձևերով. այսպէս՝ որիշ «շոկ, տարբեր, որոշ»

Ոսկ. յհ. ա. 18, 38. Նխ. ա. թգ. Եղիշ. բազմորիշ Նիւս. երգ. Տօնակ. որուշել յմօտիցր բաժանուիլ, հեռանալ» Մագ. թգ. 37 (տե՛ս իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 201). ուրիշ շշուկ, բաժանուած» Պղատ. օրին. Յայսմ. (նոր գրականում գործածուած է «միւս, մէկէլ» նշանակութեամբ). ուրուշեալ «որոշեալ» վկ. հմգ. (Սոփերք ԺԲ. էջ 73). «Ոչ ոք զինուորի ճգունս աշխատասիրեալ և ի կարգս զինուորականս ուրուշեալ, պատաղմունս բաշաղմանց զինքեամբ շուրջ զիցէ», որտեղ ուրուշեալ պիտի հասկանալ որոշեալ. հմմտ. Սիւսիան, էջ 24 ի մեռանելս մի՛ որոշեացուք, այլ ձձ. ուրուշեացուք:

ՆՀԲ «լն. օրլւ, օրօրլւ, չօրլւ և օրօր է սահման»։ Հինք. յն. օրօս «սահման», օրլւ «բաժանել, անջրպետել»։ Bugge IF 1, 452 բուն բառը գնում է որիշ, որից ձայնաւորների նմանութեամբ կազմուած է որոշ։ Մտերեան, Труды XI апх. II. 11 րևեռ. u-li-se, u-li-e-se հոմանիշից։ Pedersen, Յուց. դեր. 36 որոշ, որոյն և ուրիշ, ուրոյն բառերի համեմատութիւնից հետեցնում է թէ բոլորի ընդհանուր արմատն է ու (ու), որ կցում է իւր բառին. հմմտ. դան. saer «ուրոյն», saerlig «առանձին» = գոթ. sis «բիրեն»։ Karst, Յուշարձան 403 ստմեր. bar, bur «կտրել, բաժանել, ուրիշ, կէս», 427 ույգուր. ölüš, ülüš, չաղաթ. üleş «բաժին, բաժանմունք»։

Գիմ.—Ազլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Հմշ. Մշ. Սեբ. Տիգ. Տփ. ուրիշ, Զղ. չուրիշ, Նխ. ուրիշ, ուրուշ, Խրք. Հւր. ուրուշ, Ղրգ. ո՛ւրեշ, Մկ. ճիւրիշ, Մրդ. Շմ. Վն. իւրիւշ, Գոր. օ՛րիշ, Ղրբ. էօ՛րիշ, բոլորն էլ «ուրիշ, միւս, այլ» նշանակութեամբ. որից Հմշ. ուրիշել (ուրիշուլ) «հատեղէնները հընտրել, քարերը շուկել, ձկան փորը մաքրել ևն»։

ՈՐՈՋ, ի—ա հլ. «գառնուկ» ՍԳր. Եփր. Մն. էջ 18, 93. վկ. արև. Նխ. օն. որից որոջակ Եփր. թգ. 396. Ոսկ. սղ. Կիւրդ. թգ. որոջիկ Ոսկ. ապաշխ. Բրս. ապաշխ. գրուած է նաև օրուշ Բրս. սղ. (ստէպ), արոշ Սոկր. 786:

ՆՀԲ «իբր որոճող»։ Հինք. որդի բառից։ Patrubby SA 2, 212 յն. πόρις, πόρις «հորթ», հրգ. farro «ցուլ», սանս. prthuka «ձագ» ևն բառերի հետ, որոնց սակայն հլ. համապատասխանն է որթ = որդի։ Scheftelowitz BB 28, 298 հւլ. prazū «խոյ», ռուս. порося «ցուլ» ևն բառերի հետ։ Lidén, Arm. Stud. 24 իբր բնիկ հայ կցում է լիթ. ėras, ėrytis, ėrūkas, ėrytūkas, լիթթ. jėrs, հայրու. eristian «գառնուկ», լտ. ariēs «խոյ», յն. έριφος «ուլ», հիւլ. heirp «այծ» բառերին, ջ համարելով մասնիկ. հլ. որոշ < *brn-ջ։ Նոյն մեկնութիւնը կրթկնում են Walde 60, Boisacq 281, Petersson KZ 47, 258, Pokorny 1, 136 (հնխ. er- արմատի տակ)։

ՈՐՈՍԵԼՈՅ «գիտանոց ողորմութեան կամ բարձրութեան». ունի միայն Բառ. հրեմ. էջ 256:

Որովարի տե՛ս Ողովթի:

+ ՈՐՈՎԱՅՆ, ի հլ. «փոր» ՍԳր. որից որովայնակոշ Ես. ր. 19. որովայնապարտ Ոսկ. ա. կոր. և յհ. ա. 42. որովայնամալութիւն Ոսկ. ա. կոր. և յհ. ա. 44. որովայնախօս Փարպ. դժոխաւորվայն Նար. համաւորվայն «մէկ մօր որդիք» ԱԲ. օձորովայն Պիտ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ կազմուած —այն մասնիկով՝ հնխ. qrop- արմատից. սրա հետ հմմտ. հրգ. hrēf, rēf «փոր, փոքրափոր, արգանդ», ֆրանք. ref «փոր», անգլ. hrif «փոր, փոքրութիւն, արգանդ, ստամոքս», միւլ. crī «մարմին», լտ. corpus «մարմին», յն. ρρακίς «ստոծանի, սիրտ, հոգի», սանս. 𐭪𐭣𐭥𐭩 kəhrpa (ուլ. kerefš) «կերպարանք, մարմին», պհլ. 𐭪𐭣𐭥𐭩 kerp «մարմին, ձև, կերպ» (որից փոխառութեամբ հլ. կերպ. տե՛ս այս բառը)։ Սրանք ցոյց են տալիս հնխ. qrp-, qrep- նախաձևերը. հայերէնը ներկայացնում է միջին ձայնդարձը՝ qrop-, ուր q նախաձայնը կորած է, իսկ բառասկզբի r ստացել է իր յաւելուած ձայնաւորը, որ յաջորդ n-ի պատճառով դարձել է այստեղ n (Pokorny 1, 486, Walde 194, Ernout-Meillet 214, Boisacq 809):

ՆՆԲ «որով այն, զի նովա կեայ կամ ծնանի կենդանին»: Տէրվ. Նախալ. 106 կցում է սանս. ulva, լտ. volva, vulva հոմանիշներին: Մառ 3BO 5, 319 և Արաքս 1890 Ա. 112 զնդ. uduθware «փոր» բառի հետ իբր «որովայն: Bugge, Btrg. 26 և KZ 32, 2 համեմատում է սանս. gārbhas, զնդ. garewa, յն. δελφός, δελφός «փոր, արդանդ» բառերի հետ, —այն համարելով մասնիկ, իսկ վ զննելով bh-ից: Նոյնը կրկնում է Johansson BB 18 (1892), 22: Հինգ. էջ 207 զնում է լտ. vigor բառից կորով, որից կորովի, որից գորով, որից անագորով և որովայն. իսկ էջ 348 որովայն զնում է արմատ, որից գորով, որից կորով: Bartholomae IF 5, 228 մերժում է զնդ. uruθware «փոր» բառի հետ համեմատութիւնը: Patrubby SA 2, 277 և Բա-նաս. 1902, 151 հնիս. sɣp «սողալ» արմատից, հմմտ. սանս. sarpati, լտ. serpo են. հայ բառի հին նշանակութիւնն էր «սողացող»: Pedersen, Յուց. դեր. 37, 40 ով և այն մասնիկներով՝ որ <իւր արմատից, իբր «իւր անձն». արմատի համար հմմտ. որ-եւր, մասնիկների համար էլ հմմտ. հոլ-ով, ուն-այն: Նոյն, Հայ. դր. լիզ. 90 հսլ. atroba «փոր» բառի հետ է կցում: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 22: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. murub «փոր»: Persson IF 35, 211 յն. ὀρύα «աղիք», լտ. arvīna «ճարպ», հոմեր. ὀρύος «փոս», լիթ. urvas «խոռոչ, ծակ» բառերին ցեղակից: Pokorny 1, 182 հնիս. oreij «աղիք» ձեւի տակ յիշում է այս մեկնութիւնը, բայց առաւելութիւն է տալիս Lidén-ի մեկնութեան:

ՈՐՈՏ «ամպերի գողգողոցը» Զքր. կթ. Վրք. հց. Յայամ. որից որոտալ ՍԳր. Ագաթ. որոտածայն Նղիշ. որոտընդոտ Ագաթ. Նիւր. աղ. որոտումն ՍԳր. որոտալի (նոր բառ). պարզորոտ Վանակ. ոտանաւորի համար սրղ-ուած ձև է բռնումն «որոտումն, տրոփիւն» Շար.:

ՆՆԲ յիշում է արաբ. رعد, ra'd, յգ. ru'ūd «որոտում»: Müller SWAW 41, 10 թուրք. փոխառեալ յն. βροντή հոմանիշից: Հինգ. յն. βροντάω «որոտալ» բայից: Bugge, Btrg. 38 սանս. rud, rōditi «լալ, ողբալ», զնդ. rud «լալ», լտ. rudere «զոշիլ, բղաւիլ, զոալ» ևն ձևերի հետ: Lidén. Arm. St. էջ 88 —տմասնիկով *nr արմատից, որին կցում է ոււա. per-ünü «փայլակ, շանթ», լեհ. perun «որոտում», սանս. parjān ya-«Որոտումի և Անձրևի աստուած». բոլորը զալիս են հնիս. por-, per- «զարնել» արմատից, որի ժառանգն է նաև հյ. հուր, հարկանել: Այս մեկնութիւնը ընդունում են Meillet IF Anz. 22, 17, Petersson KZ 47, 274, Pokorny 2, 42:

Գիթ. —Նրև. Կր. Սլմ. Տի. օրօտալ, Ալշ. Խրք. Մշ. Սեր. օրօղալ, Տիգ. օրօղմլ, Շմ. ուրօտիլ, Գոր. Ղրք. բրօ՛տալ, Ազլ. բրբօ՛լ, Սվեդ. գիղղիլ «որոտալ» (սահմանականի կ-ի միացումով): Պլ. կայ միայն օրօղում «աղմուկ, կոխ»:

Որոտ տե՛ս Որոթ «գաւաթ». մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բրս. մրկ. 321. «Կամ խոստանայր ոք ասել թէ որչափ որոտք են ջրոյ ի ծովու և միւսն զայն լգիտել. ո՞չ այն անգիտութիւնն քան զգիտելն իմաստնազոյն էր»: Հաստուածս առնուած է Ոսկեբերանից (պօղ. ա. 874). «Եւ կամ խոստանայր ոք ասել թէ որչափ որոթք են ջրոյ ի ծովու...», ուր որոթ բառ Վարդանեան շն 1914, 639 է յն. χύαθος «գաւաթ, լափ հեղանիսից»:

Որոթ տե՛ս Ուրուր:

Որոթել տե՛ս Օրօթել:

ՈՐՈՑԵՆ «կարծել», ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 256:

ՈՐԶ, ի հլ. (հմմտ. Վկ. արև. 40 սեռ. որ-շից. բայց ՆՆԲ զնում է նաև ո հլ. առանց վկայութեան) «գաղաճների բոյնը» ՍԳր. որից որջանալ, որջիլ կամ որջիլ Փիւ. Խոր. 3հ. կթ. որջամուտ Վեցօր. 185. որջաւան Արծր. որջասոյզ Մագ. ևն:

Տէրվ. Altarm. 23 սանս. vraja «փա-րախ, ախոռ», իսկ էջ 84 գոթ. ligr,

գերմ. Lager «բնակարան, բուն, որջ»,
յն. λόχος, լիթ. ligà «օրօրոց» բառերի
հետ՝ հյ. որջ ղնելով հնագոյն *որջ ձե-
ւից, Հիւնք. լտ. ursus «պրջ» բառից,
ՓՈԽ.—Աւետարանի քրդ. թարգմանութեան
մէջ գրուած է որջ. այսպէս՝ Որջա ոռովիյան
հէյտ «Աղուհսուց որջք գոն» Ղուկ. Թ. 58:

ՈՐՄ, ո հլ. «որսալը, որսորդութիւն. 2. որ-
սացած անասունը» ՄԳր. Փարպ. Խոր. «որ-
սի անասուն, վայրի կենդանի» Վրք. հց. ա.
715. «խայծ» Շնորհ. հրեշտ. որից որսալ
ՄԳր. Ագաթ. Եփր. ծն. որսալի Եփր. մատ.
Դ. 224. որսալանի Եւագր. որսակից Ղկ. Ե.
7, 10. որսող Սղ. դ. 3. ճիգ. 7. Առակ. Ժա.
8. որսող ՄԳր. Սեբեր. Եղիշ. որսողախար
Վեցօր. 163. հաւորս ՄԳր. ձկնորս ՈԳր. ձկն-
նորսութիւն Ագաթ. բանորսող Փարպ. դժուա-
րորս Վեցօր. դիւորսալի Խոր. դժաւորսալի
Բրս. հայեաց. մկնորսակ 34. իմ. պաւլ. շրն-
չորսակաւ Փիլ. նխ. գաղտնորակ Բենիկ. որ-
սաւեղ (նոր բառ) են:

= Թերևս բնիկ հայ բառ՝ հնխ. pork'os
«ձկան որս» ձեւից, որի միակ ժառանգն է յն.
πόρχος «ձկնորսի ուղեւան»: Հայերէնի մէջ նը-
շանակութիւնը յետոյ ընդհանրացած պիտի
լինի: Նախաձայն p-ի հետքը պահում է դեռ
գու. հոգս (Pokorny 2, 45, Boisacq 805):

Lag. Anmerkungen VIII յն. περχνός
«մի տեսակ արծիւ կամ բազէ» և սանս.
přc բառերի հետ: Հիւնք. որջ բառից,
Վերի մեկնութիւնը տուաւ Patrubány
KZ 37 (1904), 428, որ ընդունում է
Pokorny 2, 45: (Թերևս նոյնն է նաև
Grammont MSL 20, 224, որ ղնում է
հյ. որսամ<*porcāmi): Scheffelowitz
BB 28, 282 վեդ. arc «հետապնդել»,
BB 29, 52 յն. ὄρχος «ցանց» բառերի
հետ՝ իբր բնիկ հայ. Մառ 3BO 18, 171
կցում է վրաց. ბოჯო խորցի «միս»
բառին, հայերէնի նախատր իմաստը
ղնելով «միս»։—Պատահական նմանու-
թիւն ունի ղնդ. azra «որս»։—Ենթադրե-
լով բառիս նախաձեւը իբր pork'os, որ-
բան առանձնապէս նման է դուրս գալիս
հնխ. pork'os «խոզ», որի ժառանգներն
են լտ. porcus (սրանից փոխառեալ յն.

πόρχος), իռլ. orc, հրգ. farah, անգլ. feark,
լիթ. pařsas, հւլ. prasę, ռուս. porosjā,
լեհ. prosię, հայրուս. prastian հոմանիշները
(Walde 600, Pokorny 2, 78): Կարելի էր հայ ձևն էլ
ղնել այս բառերի շարքում՝ նախատր իմաստը
համարելով «խոզ»>«որսի կենդանի»>
«որս»: Այս կարծիքս յայտնել եմ Meil-
let-ին, որ սակայն մերժեց, առարկելով
թէ 1) հնխ. pork'os միշտ «բնական
խոզ»ն է, հակառակ հնխ. sū- (>լտ.
sūs, յն. ūs, ղնդ. hū-, ալթան. Ժլ, քուշ.
suwo, հրգ. sū, անգլ. sū, հհիւս. sýr,
աւելի յետոյ գոթ. swain, գերմ. Schwein,
ռուս. свинья են) բառին, որ՝ նշա-
նակում է թէ՛ բնական խոզը և թէ՛ վայ-
րենին. 2) հնխ. pork'os բառը պահում է
միայն իտալական, կելտական, գեր-
մանական և բալթիկ-սլաւական լեզու-
ներում, և չի գտնուում արիական, թո-
խարական, յունական խմբերում. ըստ
այսմ յատուկ է արևմտեաններին և ո՛չ
արևելեաններին, հակառակ sū- բառին,
որ ընդհանուր է բոլոր հնդեւրոպացոց.
3) եթէ ֆինն. porsas և վոգուլ. pūrys
«խոզ» բառերը փոխառեալ են հնդեւրո-
պական լեզուներից, անհրաժեշտ չէ են-
թադրել թէ փոխառութիւնը կատարուած
է արիական խմբից. կարող է լինել և
բալթիկ-սլաւականից (այս բոլորի մա-
սին հմմտ. Meillet BSL հտ. 23, № 71,
էջ 60, Esquisse lat. էջ 41 և Dial. ind.
էջ 19):

ԳԻՌ.—Մշ. որս, Ազլ. որս, Տփ. հորո,
վարս, Գոր. վէրս, Ղրբ. վրէրս, վրս, Հմշ.
էոյս (սեռ. օյսի), Երև. ֆորս (<հորս), բա-
յական ձևով էլ՝ Սվեդ. իրսիլ «որսալ»:

*ՈՐՏՈՒ «բանակ» Մխ. այրիվ. էջ 81, 82.
(Չանկզ ղանն սպանանէ զԱլթան ղանն և
ինքն տիրէ Ուլուսին և ղնէ որտու ի Ղիաթ.
Չամենեանին պատանդ տարան յորտուն):
Նոյն բառն է նաև օրդու «թաթարաց խանի
բանակը» Կիր. տպ. Վենետ. էջ 213:

= Թրք. اورجو ordu «բանակ». յիշուած է
արդէն ԺԴ դարում՝ Իբն-ի-Բատտուտա, հտ.
II, էջ 380 և 395:—

ՈՐՑԵԼ «տեղից դուրս հանել, վերցնել, ել-
նել, ցատկել» 34. կթ. 27, 270. Թէոդ. խշ.
«կորզել» Բառ. երեմ. 256. նոյնը պիտի լինի
նաև որցեալ Մագ. թղ. 236 (Որոնեմ որցեալ
կերտեալ ճեմարանիս կպիղծեմեալ): Նոյնը
գրուած ուրցիլ Թէոդ. խշ. 161 (Անվթար և
սուրբ հաւատով ուրցեալ յԱստուած ճշմա-
րիտ.—ձ. ուրագեալ), որի հետ հմմտ. անդ՝
էջ 160՝ Որցեալ յանապակ... ուրախութիւնսն
կրկնաթռիչ հաւատով ի Քրիստոս:

ՆՂԲ լծ. յն. ծրճա (որ ծրճալ «ելնել,
ցատկել» բայի ապառնին է և համա-
պատասխանում է հյ. յառնել, կտր. յա-
րեալ ձևին),

ՈՐՔԻՆ (սեռ. որքեան) «մի տեսակ վէրք,
թէմրէյի» Ոսկ. (հարիրապետն ճառի մէջ՝
տպ. Ոսկ. պօղ. Բ. 721՝ յգ. ուղ. որքինք ձե-
տվ). Փիլ. քհ. 178 (սեռ. որքեան ձևով).
որից որքինոտ (իմա՝ որքինոտ) «որքին ու-
նեցող» Ղևտ. իբ. 22. գրուած է նաև երբոյն
վստկ. 223, երբունոտ Տաթև. հարց. 371.
ճերբուն Բժշ. (տե՛ս Բազմ. 1917, 102):

ՆՂԲ շունհնալով որքինք ձևը, իբր
ուղ. ենթադրում է որքին կամ որքին.
վերջինը՝ որ հետեցնում է որքինոտ ա-
ծանցից, չի կարող ուղիղ լինել, որով-
հետե՛կ նախ *որքին պիտի տար *որքնոտ
ածանցը և միւս կողմից չպիտի կարո-
ղանար տալ սեռ. որքեան ձևը. երկրորդ՝
որքինոտ ածանցը պիտի ենթադրէր
*որքէն արմատը և ո՛չ *որքին: Բոլորը
իրար հետ հաշտեցնելու համար պէտք
է ենթադրել, թէ որքինոտ սխալ գրու-
թիւն է և պէտք է սրբագրել որքինոտ:
Այս է հաստատում երբոյնոտ գրչութիւ-
նը, որի մէջ ոյ ներկայացնում է իւ ձայ-
նի յետին ձևափոխութիւնը. հմմտ. հա-
րիւ>մհյ. հարայր:—Տէրվ. Altarm. 39
ուղիղ ձևը համարում է *որքուն, իբր
սանս. arjuna «մի տեսակ մորթային
հիւանդութիւն»: Հիւնք. հանում է աւ-
բունի բառից, — Petersson KZ 47.
263—4 կցում է լիթ. erké «ոչխարի ո-
ջիլ», լիթթ. ėrze «կովի ցեց», լտ. rici-
nus «տիզ», ինչպէս և սանս. ėkná
«վէրք» և լիթ. jerkà «ճեղք» բառերին:

Pokorny 1, 145 հնխ. erek «ոջիլ, ցեց»
արմատի տակ ընդունում է առաջին
երեքը և մերժում սնս. ėkná «վէրք» և
լիթ. jerkà «ճեղքուածք», մինչդեռ ըստ
իմաստի աւելի յարմար էին սրանք և
ո՛չ առաջինները, քանի որ որքինը վէրք
է և ո՛չ միջատ:—Բառիս շատ նման է
հնչում պրս. اگریون agriyūn (որ և
أدرفن adarfan, پریون paryūn) հո-
մանիշը («որքին, քաղցկեղ»), որի ծա-
գումը և առնչութիւնը հայերէնի հետ՝
յայտնի չէ:

+ ՈՒ «և». հնեորի մէջ անկասարար շատ
թիւ է գործածուած. օր. Զմանկտոյ գրոյց
խօսիք ու զշաղփաղփութիւն. Ոսկ. երբ. ժա.
—Գարգմանակ ոսկի արծաթ ու ի պատիւ
զլիսոյ՝ հանգոյցք թաղի. Բուզ. և. 38. բայց
այս և նման ձևերը կարող են յետին ներմու-
ծութիւններ լինել: Աւելի յաճախ գտնում ենք
բարդութեանց և ածանցմանց մէջ՝ որոնք
նուազ կասկածելի են. ինչ. եօթնուտասն,
եօթնուտասներորդ ՍԳր. ութնուտասն, ութն-
ուտասներորդ ՍԳր. պարտուպատշան Ոսկ.
ևս. և մ. ա. 13. եփր. օրին. և թգ. մարբու-
պատշան Կոշ. զինչուզինչ Ոսկ. մտթ. ա.
19. հարցուփորձ Յոր. լա. 14. այրուծի ՍԳր.
և մանաւանդ իբրու «իրրև» Ագաթ. յետնա-
բար դարձել է սովորական շաղկապ, մա-
նաւանդ տաղաչափութեան մէջ. ինչ. Նար.
տաղ. Յս. որդի. Շնորհ. կղես. ևն (տե՛ս
Այտնեան, Քննակ. քեր. էջ 64). ձայնաւորի
մօտ դառնում է մհյ. ուվ. հմմտ. Անսիզք
27, 77. Տֆնտէ ու վ՛ուրանայ. Ուզէ համբե-
րութիւն ու վ՛օր:

= Բնիկ հայ բառ և հյ. եւ ձևի կրկնակն է
եւ դալիս է հնխ. épi ձևից (տե՛ս ընդարձակ
եւ բառի տակ). սրա հետ կար նաև հնխ.
opi ձայնդարձը (հմմտ. լտ. ob «գէմ, դէպի»,
յն. օփ-Յե՝ «յիտեից» Boisacq 264, Walde
604—5), որից հյ. ու:—Հիւրշ. IF Anz. 12,
51:

ՆՂԲ յիշում է արար. պրս. վէ, Մորթ-
ման ZDMG 26, 545 բեհե. սս թուա՝ Վե-
րի մեկնութիւնը տուաւ նախ Հիւրշ. անդ՝
Սանտալճեան, L'idiome Il խալդ. 'ui,
պրս. և ասուր. ս: Կարելի էր մեր բառը

փոխառեալ համարել պէ՛լ. Ա, պաղ. Ա, պրս. Ա հոմանիշից, բայց ուրուտասն են (մանաւանդ իբրու) ձևերի մէջ գոյութիւնը հակառակ է փոխառութեան: Ընդդէմ չէ նոյնպէս կարծել (ինչպէս ասում է Meillet, Le renouvellement des conjonctions, տե՛ս Annuaire de l'Ecole pratique des Hautes-Etudes, 1915, էջ 16) թէ ու յառաջացած է հայոց մէջ եւ ձևից, որովհետեւ այսպիսի մի ձայնափոխութիւն չի կարելի բացատրել և ո՛չ մի ձևով:

ԳԻՌ.—Այլ. Ախց. Գոր. Երև. Զթ. Խրթ. Կր. Զճ. Զմշ. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Ողմ. Պլ. Զղ. Սշ. Տիգ. Տի. ու, Ասլ. Ազլ. Իւ, Մկ. Ը (Պլ. կայ նաև վու ձևը, որ գործածում է երբեմն երկու յարակից գոյականների միջև, ինչ. հար վու տղա. «հայր և որդի»): կրճատմամբ վ. ինչ. մար վ'ախջիգ, քուր վ'ախբար «մայր և աղջիկ, քոյր և եղբայր»:

ՈՒՐԱՆԱՅ քառհիճ, palus, paludes». գիտէ միայն Ներսէսովիչ, Բռ. լատ.-հյ. 378 բ
*ՈՒԴԵՏԵՐՈՆ «չեղող սեռ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գործածել է Կիրոյ մեկն. «Եւ համբուրեաց իւրաքանչիւր զընկեր իւր և ելաց իւրաքանչիւր ոք ի վերայ պարանոցի ընկերի իւրոյ մինչև ցվախճան մեծ. ո՛չ ուղեաւեռանն (գրուած է ուր թէ հեռանն) կայ յերբայեցին որ ո՛չ զարուն մեկնէ և ո՛չ զէգ և ոչ երկուորականն»:

= Յն. οὐδέτερον «չեղող»:

Նորագիտ բառս գտաւ, սրբագրեց ու մեկնեց Զ. Ա. Վարդանեան 2Ա 1913, 349:

ՈՒԶ «հարս ու փեսի գլխովը դրուած պսակը» Նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Ոսկ. կողոս. 670. Աղաչեա զՔրիստոս գալ ի հարսանիսն... մանաւանդ և յայնժամ իսկ աղաչեսցիր, յորժամ զուգն կամիցիս դնել և տնտեսեայ առնել (յն. շիթ «զուգն»): իսկ վերջինը «փեսայ այնպիսի տալ»):—Բառ. երեմ. էջ 104 ունի զուգ «հաստատ կամ նախապարգ»:

Ուզել տե՛ս Յոյզ:

Pedersen KZ 40, 210 համեմատելով յն. εὐχομαι «ուխտել, մաղթել», զնդ.

aogadā «ասաց», լատ. voveo «ուխտել», սանս. vāghát «զոհարար, ուխտաւոր» բառերի հետ, անշուշտ մտածում է տարբեր բան քան յոյզ (տե՛ս այս բառը):

ՈՒԶԱՄՈՒՐԵՆԱՅ «մի տեսակ ձուկ». նորագիտ խաթարուած բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Կալիսթ. 148. Ուզամուրենայց վեցկանդնեանս կշիռ քանքարաւորս, յուղիղաս երկքանքարաւորս և այլ ժանիս ձկանց (այլ ձ. սագմարեաց):

= Անշուշտ լուծարէն բառ է. բայց խաթարուած լինելով ճանաչելի է միայն երկրորդ մասը՝ մուրենայ = μούραια:—Աճ.

+ ՈՒԹ, ի հլ. «ուրբ» ՍԳր. որից ուրամեան կամ ուրեմեան Գծ. Թ. 33. ուրերորդ ՍԳր. ուրուտասն կամ ուրեւտասն ՍԳր. ուրօրեայ Մն. Ժե. 12 են. յետնաբար՝ եօթն, ինն, տասն բառերի նմանութեամբ ձևացած է ուրն Տօնակ. որից աշխ. ուրբ և ածանցման մէջ՝ ուրներորդ, ուրեմեայ են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ok'tō ձևից, որի երկակին է ok'tōu. ցեղակիցներն են՝ սանս.

𐭌𐭕𐭓𐭕 aštā, 𐭌𐭕𐭓𐭕 aštāu, զնդ. 𐭕𐭓𐭕𐭕𐭕 ašta, պհլ. 𐭕𐭓𐭕𐭕𐭕 hišt, պրս. هشت hašt, քրդ. hešt, աֆղան. ata, օսս. ast', թուար. okat, քուշ. okt, յն. ὀκτώ (որից գնշ. octo, ofto, ochto, hto), լատ. octō, իտալ. otto. ֆրանս. huit, հիււ. ocht, կիմր. wyth, ն. կորն. eath, բրբտ. eiz, հհիւս. átta, անգլ. eahta, անգլ. eight, գոթ. ahtau, հրգ. ahto, մրգ. ahte, գերմ. acht, հոլլ. acht, լիթ. astuni, լիթթ. astuōni, հսլ. osmi, ռուս. восемь, ալբան. tete են. բոլորն էլ «ուրբ» նշանակութեամբ (Pokorny I, 172, Walde 536, Boisacq 696, Trautmann 15, Ernout-Meillet 663, Kluge 5, Horn § 1095): Հնիս. ok'tōu լինելով երկակի, հետևում է թէ հընդերոպացոց հաշուարկութիւնը չորսի վրայ էր. հաշուում էին իւրաքանչիւր ձեռքի չորս մատերը՝ առանց բթմատի: Սրանից էլ հետևեցնում են ոմանք՝ որ ok'tōu բառը ծագում է ak'- «սուր, ծայր» արմատից, իբր թէ ձեռքի մատների սուր ծայրերն ի նկատի առնելով, բայց այս բացատրութիւնը այլևս ընդունելի չի համարում: Հայերէնի մէջ հնիս.

ok'tō ձևը հնիս. septim «եօթմ» բառի նմանողութեամբ դարձել է (դեռ նախահայ շրջանում) optō, որից յառաջացել է հյ. ուր (հմմտ. svopno > ֆուն, opī > ու «և» են): նոյնպիսի ձևափոխութիւն են կրել նաև հլ. օքտօ և ոտմ. opt «ութ»։—Հիւրշ. էշ 483:

Սանթօ հնդկերոպական ձևերի հետ են համեմատում նախ Klaproth, As. pol. 107, յետոյ նշթ, Peterm. 20, 33, 38, Windisch. 31, Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 62, 9, Lag. Urgesch. 576, Müller SWAW 35, 198, Հիւրշ. KZ 23, 19, Տէրվ. Երկրագունտ Ա. 48, Լեզու 177, նախալ. 76, 132, Հիւրշ. Լեն. Ձայնական բացատրութիւնը վերի ձևով տուաւ նախ Müller, աւելի յետոյ տե՛ս և Bugge, Beitr. 43, Bartholomae IF 2, 269:

ԳիՌ. — Երև. Մկ. Շմ. վն. ուր, Ալշ. ուր (սևո. ութի), Մշ. ուր (ըստ Բէնսէի՝ ուտ, սևո. ուլի), Ջղ. ութն, Ախց. Ջթ. հրբ. Կր. Հմշ. Հձ. ննխ. Ռ. Սևր. Սշ. Տփ. ո'ւրբ, Պլ. ո'ւրբ, ո'ւրու, Սլմ. ո'ւրբբ, Տիգ. ո'ւրբբ, ո'ւրբէ, Մրդ. ո'ւրբա, Անտ. էօ'րբ, Մվհդ. էօրբբ, Ասլ. ի'ւրբ', Ազլ. Գոր. Ղրբ. օր: նոր բառեր են ուրանց, ուրնաշֆ, ուրնում, ուրօրէնֆ, ուրուց գործածանի շրջորդ լուծը:

+ ՈւթՍՈՒՆ, ի հլ. (յետնաբար ունինք ուրսնօֆ) «80» ՄԳր. որից ուրսնամեայ կամ ուրսունամեայ Պիտառ. ուրսնեռոդ Բ. մկ. ա. 10. ուրսունամեակ (նոր բառ):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ok'tok'ontā ձևից (տե՛ս Brugmann, Grdr. II 489, 495, 687). ցիլակիցներէից հմմտ. սանս. aṣṭi, զնդ. aṣṭāiti-, պհլ. haštāt, պրս. haštād, աֆղան. atiyā, թոխար. oktañka, յն. ὀκτώχοντα ὀγδῶχοντα, օչծօչօնտա, լտ. octoginta, հսլ. osīml, լիթ. asztūmos, գոթ. ahtau tēhund, հրգ. ahtozo, գերմ. achtzig, անգլ. eighty «ութսուն» են:

Քննիչները մեկնում են բառս նախորդի հետ:

ԳիՌ. — Ջղ. ուրսուն, Մկ. ուրսուն, ուրանսուն, Ախց. ուցծուն, Սևր. ուրծուն, Սշ. ուցուն, Գոր. Ղրբ. ուրա'սուն, Ազլ. ուրա'սուն, Ազլ. Երև. Շմ. ուրանսուն, Սլմ. ուր-

բանսուն, Մրդ. ուրանացուն. — Ասլ. հրբ. Կր. Հմշ. Ալշ. Մշ. ննխ. Պլ. Ռ. վն. գործածում են թրթ. սէֆսէն հոմանիշը. իսկ Տփ. վրացիներն ազգիցութեամբ՝ քսանորդական դրութեամբ՝ շուրս-ֆսան:

+ ՈՒԼ, ու, ո հլ. «այծի, նաև հղնիկի, այծհամի ձագ» ՍԳր. Ոսկ. մտթ. Եզն. Կիւրղ. ծն. որից ուլենի «ուլի մորթ» Մն. իէ. 16. Եփր. ծն. Ազաթ. ուլիկ կամ յուլիկ Մագ.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. pōlo- ձևից. հմմտ. յն. πῶλος, πῶλιον «մտրուկ», նաև «անասունի ձագ, մատաղ աղջիկ կամ տղայ», գոթ. fula, հրգ. folo, fulīn, գերմ. Fohlen, Füllen, հհլա. sole, անգլ. sola «քուռակ», լտ. pullus «ձագ», ալբան. pel'e «ղամբիկ, էգ ձի», Հնդկերոպական նախալեզուամ բառս առհասարակ «ձագ, մատաղ անասուն» իմաստն ունէր և յետոյ զանազան լեզուներում մասնատրուելով՝ ստացաւ այս ու այն անասունի ձագ նշանակութիւնը. հմմտ. լտ. pullus՝ որ գործածւում է ձիու, իշու, հաւեղէնի, գորտի և մինչև իսկ փաղաքշարար մարդոց համար. սրանից ֆրանս. poulain «ձիու ձագ, քուռակ», իսկ poule < լտ. pulla «հաւ»։ Այսպէս է նաև հայերէնի մէջ, ուր ուլ ո՛չ միայն այծի ձագն է, այլ և հղնիկի ու այծհամի. նոր լեզուի մէջ միայն ստացել է «այծի ձագ» մասնատր նշանակութիւնը. Մասնատրացման այս երևոյթը նկատում ենք նաև յաւանակ բառի վրայ, որ իրան. yuvān «մատաղատի, մատղաշ, երիտասարդ» բառն է, բայց հայերէնի մէջ փոխ առնուելով՝ յատկացուել է նշանակելու միայն էշի, ձիու, հղնիկի ձագ, իսկ աշխարհաբարի մէջ աւելի ևս մասնատրուելով՝ դարձել է միայն «էշի ձագ կամ էշ»։ Ձևի կողմից հնիս. pōlos տալիս է հյ. հուլ և ուլ. առաջինը պահուած է միայն Ղրբ., երկրորդը գրաբարում և միւս բարբառներում։— Ըստ ծագման հնիս. pōlos բխում է հնիս. pō-, pōu-, pu- «փոքր, մանր, սակաւ» արմատից, որի ուրիշ ածանցներն են սանս. pulrá-, զնդ. puθra-, հպրս. puθra-, պրս. pusar, pūr, քրդ. pūer, յն. παῖς, լտ. puer «որդի, մանուկ, տղայ», լիթ. pulytis «անասունի ձագ, թռչունի ձագ», լիթթ. pulns «թռչուն», գոթ. fugls, գերմ. Vogel «թռչուն»:

շուռ», հսլ. pūta, pūtica «թռչուն», հռուս. pomka, ռուս. птица «թռչուն», птенец «թռչունի ձագ, մանուկ», ուկր. potja «փոքրիկ կով», pták «թռչուն», հրգ. fao, Բ, հասքս. fā, անգլ. fēa, անգլ. few, լատ. paucus «քիչ», յն. παῦρος, լատ. parvus «փոքր» են, ևն (Pokorny 2, 75—76, Boisacq 739, 830, Ernout-Meillet 784, Trautmann 233, Walde 623):

ՆշՔ անոյն ձայն է և թրք. ուլագ, օղլագ, հիլլա: Տէրվ. Մասիս 1881 մայիս 5 թերևս ազգակից հղն, հղչեբու բառերին: Հիւնք. ցուլ բառից: Niedermann BB 25 (1899), 85 յն. ἐνελος, լատ. inuleus «սեղանիկի ձագ» բառերի հետ, հայերէնը դնելով հնիւ. onlos ձևից: (Յիշում ու մկրտում են Walde 366, Boisacq 252, Pokorny 1, 154): Patrubány SA 2, 163 յն. πῶλος գոթ. fula «քուռակ» բառերի հետ, որով ինքն է վերի մեկնութեան առաջին հիւնականը, Lidén, Arm. Stud. 25 (որ և յիշում է Walde 28) ալոջ հոմանիշի հետ լատ. alo, գոթ. alan, հիւն. alim «սնուցանել», մանաւանդ լատ. suboles prōles «յաջորդք, սերունդ, ձագեր»: Սագրգեան շԱ 1909, 385 և Karst, Յուշարձան 406 սումեր. lu «գառնուկ, ոչխար, մաքի», 422 թրք. ul-ak, ogh-lak «ուլ», վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արաբատ 1912, 838, ինչպէս ընդունում է նաև Meillet MSL 22, 55: Աւելի ուշ St. Mladenov KZ 50 (1923), էջ 54—55 անտեղեկ նախորդներից, տալիս է նոյն ուղիղ մեկնութիւնը. Պատահական նմանութիւն ունին շաղաթ. ʕlaq, ʕlaq, ʕlaq «ուլ», ʕlaq «ուլիկ», շեշէն. lu «քարայծ», և սեմականների ամբողջ խումբը. ինչ. երբ. ʕla «գիւցիկ մանկիկ», հր. ʕla «աղջիկ», ասոր. ʕla «տղայ», ʕla «աղջիկ», եգիպտ. 'alu «մանուկ», արաբ. ʕla «կաթով դիւլ» և ʕla ʕullān «ուլ, գառնուկ»:

Գիւն.—Ալ. Ախց. Երև. Խրք. Կր. Ջթ. ՀՃ. Ազլ. Մկ. Մշ. Սեբ. Սշ. Վն. Տփ. ուլ, Տիգ.

ուլ, Յղ. Սվեդ. էօլ, Ասլ. Սլմ. Իլ, Գնձ. հուլ, Գոր. հուլ, Ղրք. Մժ. հէօլ: Նոր բառեր են ուլականը, ուլանոց, ուլատել, ուլատուն, ուլաբաժ, ուլխաղ:

ՈՒՆԿՈՒՄԻՆ կամ ՈՒՐԿՈՒՄԻՆ մի տեսակ սալոր կամ նման մի պտուղ. լատ. mimosa nilotica» Բժշ. ունի միայն ՀՔու. § 2417. հմմտ. ունկումել Ջթ. «մի տեսակ բոյս»:

*ՈՒՆԿՈՒՄԻՆ «կնձնի ծառը, զարաղաշ». նորագիտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մոլուք. 334ա. «Սրպէս ունին և ուլմուան»:

= լատ. ulmus «կնձնի», որից և ֆրանս. orme. նոյն են նաև հիւն. almr, իուլ. lem «կնձնի» (Ernout-Meillet 1077):—Աճ.

+ ՈՒՆ, և հլ. (լւն, լւնֆ, լւնց) «վիղ, ճիւղ, շիւնք» Սղ. ճիւղ. 4. Ղևտ. և. 8. որից զուլամբ երբալ «վղի վրայ դուրիլ» Արծր. հրտ. Պակ. 195 (տպ. զուլամբալ). Վրդն. պտմ. լղ. ընդպլնել Փիւ. լին. և լիւ. 151 (սրա ալլալլուած մի ընթերցումով պիտի լինի որընդպլնել «պարանոցատանը լինել» Փիւ. իմաստն. ուր սխալը վ և վ գրութեանց նմանութեան պատճառով է). ուլնազնլուրին ԱՐ. ուլնափող Վրք. դիոն. (սխալ և անգոյ բառ. տե՛ս շԱ 1913, էջ 659). յուլանց տալ «հրել, pousser» մհլ. բառ (ըստ Նորայր, Բառ. ֆր. 975 ա): Արմատը գրուած է նաև ուլն, ոլն:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. ʕlen- ձևից, ընդարձակ մեկնութիւնը տե՛ս Ողն:

Հիւնք. հանում է ընկողմանիլ բառից: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ Lidén, Arm. Stud. 129:

Գիւն.—Կայ միայն ուլանց տալ Ջղ. «թևովը հրել, բոթել». այս բառը յիշում է Բո. երիմ. էջ 187 ուլանց տալ ձևով՝ հիւն բառի բացատրութեան մէջ:

ՈՒՆ, և հլ. (լւնֆ, լւնց) «մարդարտի հատ կամ զարդի համար փոքրիկ օղակաձև ապակի» Երգ. և. 1. Ազաթ. «մանուկների խաղալու վէգ» Վեցօր. 178. Արշ. «վղի օղակաձև ոսկորները, անրակ» Տաթև. հարց. 244 (որ ըստ Մխ. բժշ. 4 հլւնֆ). որից ուլնախաղաց ԱՐ. յուտութուլնֆ կամ յուտութուլնֆ Բ. մկ. ժր. 40. տապեղութուլնֆ Ոսկ.

Մ. Գ. 6. Վեցոր, 178. ուլունավանառ աու-
լունք ծախող» (չունի ԱԲ) Զբր. սրկ. Ա. էջ
25. գրուած է նաև ուլունի Արիստ. գրչ.:

Հիւնք. արար. ԼԻԼՍ «մարգարիտ» բա-
ռից, Lidén, Arm. Stud. էջ 129 կամ
նոյն է ուլն «վիզ» բառի հետ և կամ
իր «կլորիկ» գնտածն բան» պէտք է
կցուի լիթթ. նա խիճ, թռչունի ձու»,
նսլ. ole «պալար», սանս. անդա- «ձու»,
ձուանք», asfihilā «խիճ, գնտակ, ցորեն»
բառերին:

Գիւ. — Երև. Զդ. ուլուն, Մկ. Վն. ուլնիկ,
Տի. հո'ւլուն, Մրդ. իլիւի', Գոր. Ղրբ. հի'ւ-
լուն, Շմ. հիլիւնի', Ազլ. էօ'լիւն, ի'լիւն,
հի'լիւն, Մշ. ուլիւն, հլուն, Ախց. հրբ. Կր.
հլուն, Հմշ. Սեբ. հիլուն, ննխ. հիլուն, հի-
լիւն, Ալշ. հլու, Խ. Մկ. ուլիկ, Սլմ. իլիկ',
Հճ. հուլու, Սվեդ. հրենեօգ, յգ. հրենիւ. բո-
լորն էլ նշանակում են «ուլունք, բունջուղ».
նոյն է նաև Ախց. հլուն «ուլունի մեծութեամբ
կտոր կամ կաթիլ (շաքար, քրտինք)»:

*ՈՒԼՈՒ «գեղձ, շէֆտալու». ունի միայն
Բառ. երևմ. յաւել. 570:

= Պրս. هلو husu «գեղձ»:— Աճ.

ՈՒԼՈՒԳ «ջուկ, երամ». ունի միայն Քաջու-
նի, հտ. Գ. էջ 194, որից և ԳԲ:

Կայ թթր. մոնղոլ. ылы yalqa, արեւել.

թրթ. ылы yilxi, հյ. դու. իլի'ի «ձիերի
երամակ» (Будаговъ, հտ. Բ, էջ 364):

+ ՈՒԼՈՒԱԼ «ողբալ, լալ, կոծել»:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ol-, ol- արմատից.
աւելի մանրամասն տես Ողող «ողբ, լաց,
կոծ»:

Ողիղ մեկնութիւնը տուա Մանան-
դեան (1899 թ. էջմիածնում, խօսակ-
ցութեան միջոցին):

ՈՒԽ «թակ, թօխմախ». ունի միայն Բառ.
երևմ. յաւել. Գէորգ դպրէ, էջ 556: Արդեօք
վրիպակաւ փոխանակ ուն, որ սակայն քիչ
յետոյ յիշում է:

ՈՒԽՉԱՐ «օգերեռութիւնը յառաջ բերող
մթնոլորտային խաւը» Բրս. ծն. տե՛ս Ալի-
շան, Հին հաւ. 134:

*ՈՒԽՏ, ի հլ. «հաստատ խօսք, հաստատ
առաջադրութիւն, դաշն, իրար մէջ կապուած
պայման» ՍԳր. Եփր. համար. 187. «վանք,
38—488

կրօնական միաբանութիւն» Եղիշ. կանոն.
Շար. որից ուխտել ՍԳր. ուխտաւոր ՍԳր.
Ազաթ. Եզն. ուխտադրում երևմ. Գ. 7—10.
Հո. ա. 31. ուխտադիր ՍԳր. Ոսկ. Բ. կոր. և
հրբ. ուխտակալ Ա. մկ. ժա. 33 ևն.— մհյ.
ըխտաւոր «լուսնոտութիւն, épilepsie» Բժշ.
(տե՛ս Բազմ. 1917, էջ 102ա):

= Պհլ. *uxt ձեկից, որ չէ աւանդուած. սը-
րա հետ հմմտ. սոգդ. úxta, «ասուած, ա-
սացեալ», զնդ. ۛۛۛۛ uxti «խօսք, բան»,
ۛۛۛۛ uxta «ասուած, ասած», որից anuxti-
«օրէնքի համաձայն ասուած խօսք», antarə-
uxti- «մերժում», urvāxs-uxti- «զոհունակու-
թեան կամ բարեկամական խօսք», սանս.
ukti- «վճիռ, որոշում, խօսք, բան, տեղեկու-
թիւն, յայտարարութիւն», uktā- «ասացեալ».
այս բոլորը յառաջանում են vač «խօսիլ, ա-
սել, ճառել» արմատից, որի անցեալ դեր-
բայն է uktā-, uxta-: Ցեղակից ձեկերը տե՛ս
Գոշ-ել բառի պատմականում:— Հիւրշ. 216:

Հնեից Համամ. քեր. 268 հանում է
ուխ (1) նախդիրից: ՆշԲ լծ. ալլազգ.
ագթ, ահթ, ուխտէ, ուխտէթ, վատ, վա-
սիէթ, յն. էլիսի', որ և աղօթի', լտ.
pactum: Peterm. 21, 27 լտ. pactum:
Diefenbach, Berl. Jahrb. 1843, 447
փոխառեալ է դնում լտ. pactum բառից:
Lag. Urgesch. 343 զնդ. aoxta, սանս.
ukta: Riggs, Քերակ. 1856, էջ 60 ա-
րար. ahd բառի հետ: Պատկ. ИЗСЛБД.
էջ 9 զնդ. uxta և սանս. ukta:— Spiegel.
Huzw. Gram. 191 զնդ. uxti: Müller
SWAW 42, 255 և 44, 565 զնդ. uxti,
սանս. ukti: Justi, Zendsp. 60 զնդ. uxti
ձեկ տակ: Հիւրշ. KZ 23, 403 փոխառ-
եալ զնդ. uxti-ից: Տէրվ. Նախալ. 105
համեմատելով զնդ. uxti և սանս. ukti
ձեկի հետ՝ չի կարծում թէ բնիկ է:
Հիւնք. արար. ուխտէ, ախտ: Մ. Ս. Գա-
լիթ-Բէկ, Յուշարձան 398 գոթ. aiths,
հիւլ. oeth, հ. բրբտ. ut «ուխտ» բառե-
րի հետ՝ իրր բնիկ հայ (Այս ձեկերը նոյն
են դերմ. eid, հոլլ. eed, անգլ. oath ևն
հոմանիշների հետ, որոնց նախնական
նշանակութիւնն է բառ Kluge III
«զնացք, երթ» և ծագում են հնիս. i «եր-

թալ» արմատից՝ d աճականով: Այս-
պէսով հայերէնը բոլորովին հեռանում է
սրանցից):

ԳԻՌ.—Ազլ. Ալշ. Ախց. Երև. Կր. Մշ. Մկ.
Մրդ. Ննխ. Շմ. Սլմ. Վն. Տփ. ուխտ, Ջդ.
յուխտ, Ջթ. Խրբ. Հճ. Հմշ. Պլ. Սեբ. Տիգ.
ուխդ, Ակն. յգ. ըխդիւմաֆ, Սշ. ուխդ, Ռ.
ուխք, Ասլ. իւխդ, իւխ*, Գոր. Ղրբ. օխտ:—
նոր բառեր են ուխտական, ուխտամասիկ,
ուխտատեղ, ուխտունաֆ, ուխտաճալ:—Թըր-
քախօս հայոց մէջ՝ Ատն. ուխտ ամի տեսակ
հաց):

ՈՒՄԱՂԵՑՈՒՄՆ «առաջնորդութիւն». գիտէ
միայն Բառ. երեսմ. էջ 257:

Ուծաճալ տե՛ս Ոյծ:

*ՈՒԿԵՆՈՍ «սովորանոս» Սոկր. 460. (բնա-
գիրը ունի ὠκεανός, տե՛ս Socrates' Eccle-
siastical history, Oxford 1893, էջ 239):

=Տե՛ս Ովկիանոս:

ՈՒՂԵՂ, ո հլ. (սեռ. ուղղոյ են. յետնաբար
ի հլ.) «գլխի ծուծը, խելք» Բուզ. եզն. Ոսկ.
մ. բ. 11. «ոսկորների մէջի ծուծը» ՍԳր.
Կիրդ. ծն. Եւա. պտմ. Եզն. որից ուղղածուծ
առնել Թուոց իդ. 8. ուղղալից Սղ. կե. 15.
ուղղաբոյն Մեկն. ծն. պարզուղեղ Եփր. հա-
մար. 107, 260. նոր բառեր են ուղեղատալ,
յետնուղեղ, ողնուղեղ, ուղեծուծ: Արմատը
գրուած է նաև ուղիղ, ուղիւլ Վրբ. հց. Բ.
610. Պղատ. տիմ. 151 (Որովք շուրջ ըմբըռ-
նեալ ած զոսկերք և զուղիւլ.—պէտք է կար-
դալ Աստուած, համաձայն յոյն բնագրին.
οἷς ξυμπεριλαβὼν ὁ θεὸς ὁστέα καὶ μυελὸν
Platonis Opera, Paris 1883, հտ. II. էջ 236,
տող 24), ներգ. յղիղ Յճխ. էջ 225. յղեղ Վրդ.
առ. 78. ըղուլ Վրդ. առ. 192. ըղեղ Վանակ.
յոր., որոնց բոլորի մէջ հնագոյն ձևը Meil-
let, Altarm. Element. էջ 20 համարում է
ուղիղ, որից և սեռ. ուղղոյ:

Bugge, Btrg. 39 դնում է ուղեղ նա-
խաձեկից և համեմատում սանս. sārā
«միջուկ, սեր են» բառի հետ: Այս մեկ-
նութիւնը պաշտպանում է Osthoff, Pa-
rerga I, էջ 88—92, ենթադրելով որ նա-
խաձեկն էր sōl- և բուն նշանակութիւնը
սսև, մթագոյն», իբր թէ ծառի միջնակը
այսպէս է համարւում. այս ենթադրու-

թեամբ կցում է անգլիսք. sōl «կեղտոտ»,
հրգ. salo «մթագոյն», առա. solovój
«իզարեւլ գոյն» ևն բառերի հետ: Չի ըն-
դունում Walde 672, ինչպես և Pokorny
2, 454:—Հինք. ուղիղ բառից.— Peters-
son, Fran filol. föreningen i Lund,
Språkliga uppsatzer IV 1915, էջ
126—7 զնդ. Խժա- «ճարպ», հսլ. սմն
«անդամ» բառերի հետ՝ հնխ. eu-
«ճարպ» արմատից (ըստ Pokorny 1,
109, որ չի ընդունում):

ԳԻՌ.—Մշ. ուղեղ, յղեղ, Վն. ուղեղ, ուղղոյ,
Ջդ. ըղեղ, ըղուլ, Ախց. Երև. ըղուլ, Ակն
Կր. Պլ. Ռ. Սեբ. ըղէղ, Ասլ. իւղէղ, Շմ. ու-
ղոզ, Սլմ. օղոզ, Մրդ. Ննխ. օղոզ, Ազլ. ըղոզ,
Ջթ. էղէղ (այս վերջինը նշանակում է նաև
«վրայ»), Մկ. ղէղ, Տփ. ղուլ, Ալշ. ղոզ,
Սվեգ. ղիւլ, Գոր. Ղրբ. հուղո՛ւլ, հղօ՛ղ, Հմշ.
էղու. (Կ. Սարաֆեան, Բանալի գիտութ.
Սանկ-պետերբ. 1788, էջ 51 ունի ըղուլ ձե-
ւով):—Բարբառներից զանազանութիւն դնե-
լով «գլխի ուղեղ, խելք» և «ոսկորի ուղեղ,
ծուծ» նշանակութեանց միջև, ոմանք ձևապէս
էլ որոշում են իրարից. ինչ. Վն. ուղեղ՝ գրե-
լի, ուղղո՛ւլ՝ ոսկորի, Մշ. յղեղ՝ գլխի, ուղեղ՝
ոսկորի, Երև. ըղուլ՝ թէ՛ գլխի և թէ՛ ոսկորի,
Ախց. ըղուլ, Հմշ. էղու, Ալշ. ղոզ, Պլ. ըղէղ՝
գլխի, իսկ Ալշ. ծուծ և Պլ. իլիգ (<թրբ.
ilig)՝ ոսկորի:—Ընդհանառակը Սվեգ. ղիւլ՝
ոսկորի և բէն (<թրբ. beyñ) «գլխի ուղեղ»:

ՈՒՂԵՂԶ «ընծայ, նուէր» Հին բռ. որից ու-
նինք. ուղեբձել «ընծայ տալով մի բան խընդ-
րել, աղերսել, սիրտը իրեն քաշել» Իմ. Ժր.
21. Եզեկ. Ժգ. 33. Ոսկ. մ. բ. 10. «նուիրա-
բերել» Ժմ. 604. «քաշալիերել, յորդորել»
Սարգ. գ. յհ. ա. էջ 620 բ տալ. (Որք մօտ եր-
թան և ողերձենն առ նահատակութիւնսն).
ուղեբձումն նար. խշ. գրուած է նաև օղեբձ,
օղերց, ըղեբձել, ողորձել (Սարգ. անդ, ա
տալ. 784, բ տալ. 620), ըղորձել, ողեբձել:
Արմատի երկրորդ նշանակութիւնն է «դէզ,
հակ, բեռ», որից ունինք օղեբձեալ՝ փխ. ու-
ղեբձեալ «բեռնաւորուած» Վեցօր. էջ 129
(տե՛ս Աճառ., Հայ. նոր բառեր հին մատ.
Ա. 163) և նախաձայն ու-ի կրճատմամբ էլ՝

ղերձ, ի հլ. «հակ, վաճառքի կապոյ» Ոսկ. մ. ր. 1 (հմմտ. ուղղորդ>ղորդ):

ՆՁԲ «աղեբրսել... կարող էր և ստուգարանել՝ ուղի հերձել կամ հանդերձել առ խնդրելին»: Մառ ԿԱԿ 1914, 363 հյ. իղձ և վրաց. մղղելի «քահանայ» բառերի հետ:

ՈՒՂԷՇ (յետնաբար ի-ա հլ.) «ծիւղ, ծիւլ» Պիտ. փիւ. Անան. յովն. որից ուղեշարձակ ԱԲ. ուղիշաբերձ Երզն. քեր. գեղուղէ Պիտ. բարձրուղէ Երզն. լս. Ոսկիփ. գեղեցկուղէ Վրք. հց. երկնուղէ Նար. կուս. կակղուղէ Միս. առկ. յոգնուղէ Սկևս. աղ. դրուած է նաև ուղեշ, աղօշ ԱԲ. աղէշ՝ որից անգեղաղէ Տիմոթ. կուղ, էջ 62:

Հիւնք. ուղիղ բառից:

+ ՈՒՂԻ «ճամբայ, ճանապարհ» ՍԳր. Ա. գաթ. որից ուղևոր Դտ. ժթ. 17. Առակ. դ. 11. ուղեկից ՍԳր. Ոսկ. ես. ուղեկցել Վեցօր. ուղեգնաց Ագաթ. գողուլի Ա. մկ. ժ. 82. առուուլի Իգնատ. թղ. 77 (ոսկեղարեան). զառուուլի Յճիս. Սարգ. երբուլի Վրզն. երգ. Տօնակ. ուղանցական «ճամբորդ» Տիմոթ. կուղ, էջ 192. ուղարկել կամ յուղարկել ՍԳր. Ոսկ. Նղիշ. յուղարկիչ Ոսկ. մ. դ. 6. յուղարկատւ Ա. եզր. ք. 52. Ասող. Մաշտ. յուղարկ երթալ Եփր. թգ. յուղարկութիւն կամ ուղեկութիւն «մեկուկի յուղարկատրութիւն» Նորագիտ ր. մն. ժղ. 13. սառառուուլի Սարկ. հանգ. յղել (<*յուղել) ՍԳր. Ոսկ. մ. ր. 2 ևն. Շփոթուելով ուղիղ բառի հետ՝ երբեմն սխալմամբ գրուում է կրկին ղ-ով. ինչ. ուղղեկից (իմա՝ ուղեկից) Տոր. և. 22. Միջին հայերէնի ձևեր են յղարկել, աղարկել Վրզն. պտմ. 157, լրդրկել REA 1, 245, յղարկատւ, ըղևորիլ Վրք. հց. ըղևորութիւն Գնձ. ղևորել Վրք. հց. ա. 174. Սիսիան. ղևորեալ Պարականոն շար. 140. ղևոր ճառընտ. Յղում ձևն ունի Համամ. քեր. 265: Նոր բառեր են երկարուղի, երկարուղագիծ, ծառուղի, խնուղի, փապուղի, փակուղի, ներքնուղի, ուղարգել, ուղեցոյց, կոյուղի, գործուղել, գործուղում ևն. Յետին հեղինակների մօտ մի քանի տեղ գտնուում ենք ուղ «անցք, ճանապարհ» ձևը. այսպէս Նար. կէ. էջ 173 և կուս. Երզն. մտթ. 352. այս ձևը սխալ գրչութիւն է, թէ

ուղի բառի հնագոյն արմատական ձևը, որին հայում են թերևս ուղարկել, ուղանցական բառերը՝ փիս. *ուղերկել, *ուղեցական:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. սլ- արմատից. սրա հետ հմմտ. յն. անլոց «երկարած փոսանցք, սրինգ, խողովակ», անլոց «գետի անկողին», անլոց «կիրճ, հովիտ, փոս, նեղուց, ջրանցք», հսլ. ulica, ռուս. улица, չիս. ulice «փողոց, նրբանցք», հսլ. ulijj, ռուս. улей, չիս. ыл, լիթ. aulys, avilys, լիթթ. aulis, aule, avele «մեղուի փեթակ» (այսպէս կոչուած, ըստ որում փեթակը նախապէս ծառերի խոռոչումն էր, ինչպէս ցոյց են տալիս նաև բուլղար. úlej «սնամէջ կոճղ ծառի, որ գործածուում է իբր ջաղացքի նաւ, կամ իբր փեթակ», սլով. úlj «սնամէջ ծառ, փեթակ»), լիթ. aūlas, հայրուս. aulinis «կօշկի վիզ», aulis «ոտքի ոլոք», նորվ. aul, aule, jöl «angelica silvestris բոյսը», հհիւս. -jōli «սպիտակ եղիճի (angelica archangelica) ցօղունը» (այս երկու բոյսերը Նորվիգիայում կոչւում են նաև sløkke, որի բուն նշանակութիւնն է «եղէգ»), լիթթ. ula, ulā «անուի ա. կանոց, այսինքն անուի մէջտեղի ծակը, որից առանցքն է անցնում», լատ. (շրջմամբ) alvus «խոռոչ, փոր», alveus «խոռոչ, փոս, գուշ, փեթակ, դետի անկողինը» (Pokorny 1, 25, Walde 30, Boisacq 101, Ernout-Meillet 38, Trautmann 18): Այս ձևերը ենթադրում են հնիս. aulos գոյականը, որի արմատն է eul-, oul-, ul-. վերջինը՝ որ նոյնի ստորին ձայնդարձն է, գտնուում ենք յատկապէս հյ. ուղի և լիթթ. ula, ulā ձևերի մէջ: Տե՛ս նաև Օղ:

Ինճիճեհան, Եղան. Բիւղ. 1819, 147 ուղիղ «շիտակ» բառից. հմմտ. տճկ. doyrü yol «շիտակ ճամբայ, պողոտայ»: ՆՁԲ լծ. թրք. yol «ճամբայ» և օլսկ «խողովակ»: Հիւնք. թրք. yol, Müller, Armen. VI, թիւ 47 համեմատեց առաջին անգամ հսլ. ulica, ռուս. улица «փողոց» բառերի հետ: Հիւրշ. 484 այս մեկնութիւնը անստույգ է համարում: Meillet MSL 8, 238 յուղարկել համեմատում է հսլ. sūlū «պատգամատր», sūlati «ուղարկել» ձևի հետ (ըստ Liden,

Arm. St. 77 հսլ. sñlñ ծագում է հնխ. k'ul- ձկից, որ պիտի տար հյ. "սուլ. նոյնը կրկնում է Boisacq 211 ծան.): Աճառ. ՀԱ 1899, 206 բ կցում է ուղիղ բառի հետ Pedersen, Հյ. դր. լեզ. 193 տալիս է վերի մեկնութիւնը, որ ընդունում են Boisacq 1099, Walde 30 և Pokorny 1, 25: Մառ. ОЧОВ. табл. էջ 4 արար. sabīl և ասոր. šawīlā «ճամբայ» բառերից հանում է սեմ. šbl, sbl արմատը, որին լծորդ է դնում յարեթ. ʿʾbl, hvl, որից վրաց. biliki «նեղ ճամբայ», vla, svla «երթալ, քայլել»։ մոռանում է յիշել այստեղ նաև հյ. ուղի: Meillet, Յուշարձան 211 վարանելով յիշում է հսլ. ulica: Karst, Յուշարձան 407 սու-մեր. sul «փողոց», 423 թրք. yol, հաքուդ. suol, լուվաշ. šul, šol, կիրկիդ. žol «ճամբայ»: Մառ 3BO 25 (1921), էջ 26 մինչդր. olə «ճանապարհ» և վրաց. reba «երթալ» բառերի հետ, իսկ Яфет. cдоp. 1, 63 արան. удэ, բասկ. bide «ճանապարհ» բառերի հետ: Պատահական նմանութիւն ունին թրք. yol և լիւն.

𐎢𐎠𐎫 lu⁴ «ճանապարհ, փողոց»:

ԳԻՌ.—Անկախ ձևով են միայն Շմ. հէլի, Հւր. հղիf, Ղրք. Մղր. հղէ՝ «ճանապարհ», որոնցից Ղրք. հղէ անէլ, Երև. հղու անէլ «ուղարկել»: Ածանց ձևեր են ներկայացնում 1. Ուղարկել>Ջղ. աղարկել, Հճ. ողոյգել, Ազլ. ըղա՛րկիլ, զա՛րկիլ, Սլմ. օղօրկել, Մրդ. օղօրկել, Մշ. օղըրգել, բղըրգել, Վն. էօրէօխկել, Մկ. հէօրէօղկիլ, Գոր. Ղրք. զարկել, Երև. զարգել, Ախց. զրկել, Սեբ. զրգել, Սվեդ. Տփ. զրգիլ, Մղր. զո՛ւրկիլ, Շմ. խրկիլ, Սշ. խրգել, Ակն. ննխ. Պլ. խրգել, Խրք. խրգիլ.—2. Ուղևորել>Չն. աղավօրել «ճանապարհ դնել», Պլ. խավրել «ուղարկել».—3. Ուղել, Ուղել 2թ. քայլել:

ՓՈՒՆ.—Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 193—196 (KZ 40, 194) մեղանից է դնում օսմ. yol, հաքուտ. suol, լուվաշ. šul, šol «ճամբայ», որից թրք. yollamaq «ուղարկել»: Նոյնպէս է նաև Դաղանճեան, Յուշարձան 325.—Բոլո-րի էլ նմանութիւնը պատահական է:

ՈՒՂԻՂ, ո հլ. շշիտակ, լաւ, արդար, ճշշ-

մարիտ» ՍԳր. որից ուղղել ՍԳր. Բուզ. Եւս. պամ. Կիւրդ. ծն. ուղղաբերձ Մծբ. ուղղորդ ՍԳր. Ոսկ. մաթ. ուղղակի Սիր. դ. 20. ուղղագիր Վեցօր. ուղղագործ Ոսկ. մ. բ. 9, 10, 13. Սեբեր. ուղղական Ազաթ. ուղղաճառա Բուզ. անուղղայ իմ. բ. 1. Ոսկ. երբ. հս. մ. բ. 9, գ. 5. ուղղածել կամ ուղղապետել «առաջնորդել» Տիմոթ. կուզ, էջ 174. ուղղոսնիլ «կաղի ոտքը բժշկուիլ՝ շիտկուիլ» Տիմոթ. կուզ, էջ 135. նաւուղի Առակ. իգ. 34. Ոսկ. յհ. ա. 9. քերուղիղ Խոր. դժուարուղիղ Պրպմ. —գրուած է նաև ուղիւղ, ուղեղ, ուղեղ:—Նոր բառեր են ուղղաճայեաց, ուղղալաւ, հակ-ուղիղ, անուղղակի:

Ինճիճեան, Եղան. բիւզ. 1819, 147 ուղեղ «խելք» բառից: ՆՀԹ լծ. հյ. ուղի և թրք. ulu «մեծ»: Bugge, Btrg. 39 սանս. saralā «ուղիղ» բառի հետ: Հիւնք. ուղի բառից: Աճառ. ՀԱ 1899, էջ 206 համարում է կրկնուած «ուղ արմատից» Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 196 դ մասնիկով ուղի բառից. նախապէս նշանակում էր «խողովակաձև»: Meillet, Altarm. Elementarb. 20 նոյն է դնում ուղեղ «խելք» բառի հետ, որի հին ձևը համարում է ուղիղ:

ԳԻՌ.—Արմատը կորած է. կայ միայն ուղղորդ բառը, որի մհյ. ձևերն են ողորդ Վեցօր. 135, Եղիշ. այլակ. 60, զորդ Եփր. խոն. 217, էլ. արիստ. 18.—գւռ. ունիւք Շմ. ուղօրթ, Ալշ. Մշ. օղորթ, Հւր. օղօրդ, Հճ. տղոյդ՝, Ջղ. չաղորդ՝, զորդ՝, Սլմ. աղվորթ, Տիգ. ըղուրթ, Ազլ. ա՛ղուրդ, Մկ. ողուրթ, Սվեդ. իւլիւրթ, 2թ. իւլիւյդ՝, իւլիւդ՝, Մրդ. աղվրթ, աւվրթ, ավրթ, Երև. զօրթ, ըղօրթ, Ախց. Կր. զօրթ, Գոր. Ղրք. զօրթ, զէօրթ, Տփ. զուրթ, ննխ. խօրթ, խօշթ «ուղիղ, ճիշտ, ճշմարիտ», որից խօրթել, խօշթել ննխ. շշինիլ, յարդարիլ: Նոյն բառն է նաև Սվ. աղօրթել «մարձել, խախտուած ոսկորները շփելով տեղը բերել»։ հմմտ. մհյ. յղորդիլ «շիտկուիլ, խանգարուած մի բան ուղղուիլ» Միխ. աս. 314:

ՓՈՒՆ.—Մեր գւռ. խորդ ձկից են բոհնմ. (գնշ.) horto «ճիշտ, ուղիղ», hortā «ճշմարտութիւն, ճշտութիւն, արդարութիւն» (տե՛ս

Vaillant, Gram. des Bohémiens, Paris 1868, էջ 108). բռնակերպի մէջ խ տալիս է և. հմմտ. han «իջևան» < պրս. xān բառից:— Հայերէնից է դարձեալ վրաց. უფასო (անվозм.) փառի «ուղղափառ (հաւատարմ)»:

ՈՒՂԻՍԿ «գործի ինչ վիրաբուժից գոր մուծանեն ի փամփուշտն. cathéter». իբր նորակերտ բառ ունի Նորայր, Բառ. ֆր. 208 ա: Չունի Քաջունի: Մագուման անյայտ է:

ՈՒՂԼ, ի հլ. (որ և ուլ) «առատ հոսող ջուր, հեղեղ, հեղեղատ» ՍԳր. Եփր. աւետ. որից ուղլաջուր Ա. մկ. Ժէ. 37. ուղլսել Պիտ. Բրս. ծն. ուղլաացան Ագաթ. ուղլիւնաճոս Նար. տաղ. Լն:

= Թւում է թէ փոխառեալ է հիւս. Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. կայ. ալ. խիւր. ուրխու «ծով», վար. կուբ. ուխու «ծով», ուս. ox, ux, uxx «գետ», կուբ. ox «գետ».— Աճ.

ՆՁԲ լծ. հլ. հեղեղ, ողո՞ղ և թրք. oluq «ջրանցք» (իմա՞ «խողովակ»)։ Հինք. ալլս բառից: Սագրեղեան ՀԱ 1909, 334 հլ. ողող, ալլի, հեղով, սումեր. uḡ «թուր», ik «ափ», ak «ճահիճ», թրք. öl, ü «ծով» ևն բառերի հետ: Karst, Յուշարձան 423 թրք. oluq «խողովակ»: Թիրևաքեան, Բազմ. 1913, 342 թրք. ուլլս, օլուփ:

ՓՈՒՍ.— Ըստ Պալեան, Բիւր. 1898, 713 հայերենից է փոխառեալ Կեսարիոյ հայ, թուրք և յոյն ժողովրդի գործածած ulx «ուղխ, հեղեղ» բառը. օր. Jemaat ulx oldə aqda «թողովորդը հեղեղի պէս հոսեցաւ».— Ըստ իս նմանութիւնը պատահական է. որովհետեւ 1) հայ գաւառական բարբառներում ուղխ բառը գոյութիւն չունի, 2) հլ. յետին ղ=չ հնչումից չէր կարող բխիլ 1 ձայնը, որ գրտնում ենք ulx բառի մէջ:

ՈՒՂԿ. անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ ունի Ներսէսովիչ, Բառ. լտ.-հլ. 214 ա (fossa. գուբ, խորխորատ, ուղկ գոգած, վիհ):

+ ՈՒՂՈՒԿ «մի տեսակ լափ, քիւ, այն է բթամատից մինչև ցուցամատը եղած տարածութիւնը» Եզեկ. խգ. 13. Նորագիտ բ. մնաց. դ. 5. որից ուղկեան Ել. իե. 25, լէ. 12, Եզեկ. խ. 43. երեւոյղկեան Եւս. քր.:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. օլ- արմատից, որի

ժառանգները տե՛ս ողն և ուլն բառերի տակ. իմաստի կողմից հմմտ. յատկապէս լտ. ulna «գրկաշափ», գերմ. elle, անգլ. ell, հոլլ. el, հիւլ. օլո, անգսք. eln «գրկաշափ»: (Չափերի արժէքի փոփոխութիւնը շատ սովորական երևոյթ է լեզուների կեանքում).— Աճ.

Հինք. օղակ բառից:

ԳԻՌ.— Ղրբ. հղօփ (Ջրաբերդում՝ հղօկ) «քիւ, բթամատից մինչև ճկոյթն եղած բացուածքը».— Բառ. երեմ. էջ 257 ուղուկ բառը բացատրում է «թիղ կամ դուկ», որից երևում է որ 1698 թուին դուկ՝ կենդանի ժողովրդական ձև էր:

ՈՒՂՈՒՂԻԼ «չրի ևրեսին լողալ՝ ծփալ». մէկ անգամ ունի Ճառընտ. «Վէմն այն իբրեւ զտերև ուղուղեալ ի վերայ ջրոյն»:

ՈՒՂՈՒՆՍ «մի տեսակ բոյս» (մեկնուած է «ափ», որ նոյնպէս անծանօթ է). Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2418:

* ՈՒՂՏ, ու հլ. (սեռ. ուղտու կամ ըղտու) «ծանօթ կենդանին. թրք. deve) ՍԳր. Բուզ. դ. 10. Նազր. վեցօր. 153 (սեղ. ուղտոց). «Բկ ձայնին պատկանող մի եղանակի տնուն» Մանրուս. (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան, 536). որից ուղտապան (ասում է նաև ըղտապան, մհլ՝ յղտապան վրդ. առ. 199) Վրք. հց. ուղտեւամակ Եւս. կ. 6. Երեմ. խթ. 29, 32. ուղտեղի վանակ. յոր. ուղտաճաղ Մադ. ուղտափուշ կամ ըղտափուշ Բժշ. ուղտիմա Շիր. քրոն. կամ ընձուղտ հոր. աշխ.:

= Ասոր. udru, uduru «երկապաշտ ուղտ» բառից, որ գործածուած է միայն յգ. u-du-ri (կամ նաև udure, udre) ձևով: Ասորական արձանագրութեանց մէջ յիշուած է իբրեւ դրսից բերուած և Ասորեստանում մեծացրած անասուն: Առաջին անգամ այս անասունը բերել է Քաղաթալասար Ա (1108—1080 Ն. Ք.): Յիշատակուած են նաև Եփրատի ափին Hindān քաղաքից, Guzan կամ Gulzan երկրից, Mēsu երկրից և Մարաստանից բերուած ուղտեր (Delitzsch, Assyrisches Handwörterbuch, էջ 30 և Strassmaier, Alphabetisches Verzeich. d. Assyr. u. Akkad. Wörter, էջ 339): Ըստ այսմ ասորեստանեան բառը ծագում է իրան. uštra «ուղտ» բառից

(հմմտ. պրս. اشتر uštur, شت šutur, հպրս. uša-, պհլ. uštr (Stackelberg WZKM 17 (1903), էջ 50), զնդ. ʘʘʘʘʘ uštra, սանս. ʘʘ uštra, բռհմ. ušra), որի ստուգաբանությունը տե՛ս Pokorny 1, 249 և 308: Բայց թերևս կար ասուր. աւելի յարմարաւոր մի ձև՝ յառաջացած uštra-ից (իրր *ultra): Նկատելի է որ ասուրերէնում աւտամնականի մօտ դանուած չ՝ դառնում է 1 հմմտ. maltitu փխ. maštitu «խմիչք» (Delitzsch անդ, էջ 695), Kaldu փխ. Kašdu (հիր. 𐎲𐎠𐎫𐎠𐎺𐎠 kasdīm) «Քաղաքացի»: Առաջին պարագային պէտք է ենթադրել udru > *udr > *urd > ուլտ ձևափոխությունը, իսկ երկրորդին՝ պարզապէս ր-ի անկումով՝ *ult > ուլտ: Աւելի յարմարաւոր ձև է ասուր. uldu «ուլտ», որ տե՛ս Muss-Arnolt, Ass. Handwb. 42ր:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 հյ. ռխտ բառից (ուլտը ռխակալ է): Klaproth. Mémoires 1, 436 գրում է սխալմամբ ուլտ և կցում է սանս. ouzza ձևի հետ՝ Peterm. 29 սանս. uštra: Pott, Kurd Studien ZKM 4, 12 կարդում է նոյնպէս ուլտ և կցում է սանս. բառին, Böttich. ZDMG 1850, 359, Arica 65, 59 սանս. զնդ. պրս. աֆղան. ձևերի հետ: Lag. Urgesch. 755 համարում է թէ Տ ձայնը ընկած և tr դարձած է ղտ: Pic-tet 1, 385 նոյնպէս ուլտ ձևով է: Müller SWAW 38, 574, Justi, Zendsp. 71 ևն սանս. և զնդ. ձևերի հետ: Lag. Arm. Stud. § 1760 փոխառութիւն է համարում մի անծանօթ լեզուից և համեմատում է գոթ. ulbandus, ս. գերմ. olvend բառերի հետ: Bopp, Gram. Comp. 1, 399 սանս. uštra ձևից՝ ր դառնալով ղ Տէրվ. Երկրագունտ 1884, 100—101 սանս. uštra ևն: Հիւնք. ուլտ բառից: Riabinin MSL 10, 15 դրաւ առաջին անգամ ասուր. udru բառից (նոյնը կրկնում է Scheftelowitz BB 29, 69): Meillet, Esquisse 109 համարում է իրան. uštra բառի ասուրական ձևից փոխառեալը (Այս առթիւ Autran, Sumér. et ind. 111 ասում է թէ չ>1 ձայ-

նափոխութիւնը կայ հենց սոմերերենում. հմմտ. šad > lad, ši > lim): Մառ. Сред. передвиж. էջ 25 իրար է կցում հյ. ուլտ, պրս. šutur և թրք. deve: Պատահական նմանություն ունին արաբ. علودا 'ulūda «մեծ ուլտ» (Կամուա, թրք. թրգմ. Ա. 650) և չին. 駝駝 bō⁴-t'ō² «ուլտ»:

ԳիՌ. — Մկ. Վն. ուլտ, Ձթ. ուլդ, Երև. Ջղ. Տփ. ուլտ, Աղլ. օլտ, Գոր. Ղրբ. օլտ: Նոր բառեր են ուլտաբեռն, ուլտանբարալ, ուլտամէջ, ուլտաբալլ:

ՈՒՂՓ լոյս, արփի». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են ուլփանեմ (գրուած նաև ուլփիանեմ, ըլփանեմ, ուլփանէմ) լուսաւոր» կղնկտ. (հրտր. էմինի, էջ 166, 170, Շահնազ. էջ 323, 340). Անան. եկեղ. Մազ. Գնձ. ուլփեան «արփիական, երկնային» Աթան. էջ 297. ուլփագունիլ լուսաւորուիլ» Մազ. դամագտ. և. մետաղփեան ճառընտ. (տե՛ս առանձին). նաև ուլփամած լուսամած», ուլփանան լուսող զնացեալ» Հին բռ. (տե՛ս տակը):

Հին բռ. = Բառ. երեմ. էջ 257 մեկնում է ուլբ «ուխթ ջուրց», ուլբ «խաւար կամ խաւարազգած», ուլբամած «խաւարամած», ուլփանան լուսող զնացեալ»: Բռ. երեմ. էջ 259 ունի նաև ուլփագունեի լուսաւորուիլ» Մազ. դամագտ. և. մետաղփեան ճառընտ. (տե՛ս առանձին). նաև ուլփամած լուսամած», ուլփանան լուսող զնացեալ»: ՆՀԲ գնում է «ուլփ, ուլբ, ուլբր, ձայն անյայտ, թերևս որպէս յն. ὀλοφύς (ամիակտուր) բոլորաբուն, իսկաբուն, գերաբուն կամ որպէս հյ. արփի, եթեր, օդ, երկինք, թրք. ֆէլէֆ»: Բագրատունի Քերակ. զարգ. էջ 655, § 1438 չի ընդունում ուլփ արմատ, այլ մեկնում է ուլփանեմ < *ուլբանեմ ճերկնաճեմ, լուսաճեմ», յն. Ուլիմբ = Ուլիմպոս բառից: ԱՅ ուլփ «արփի»: Հիւնք. ուլփ = յն. Ὀλυμπος «Ողիմպոս, երկինք»: Նորայր, Բանաս. 1900, 136 վերի ձևով մեկնում է ուլփ «արփի, լոյս»: Այսպէս նաև Մէնէվիշեան ՀԱ 1911, 715, որ ուլփ գնում է լծ. առփի

բառին? Petersson IF 43 (1925), էջ 75 հանում է հնիս. sāu-el ձևից. հմմտ. լտ. söl, հիուլ. sūil «ալք», գոթ. sauil, սլ. slūnico «արև». հայերեն ուղի բառի մէջ աւելացել է փ՝ նմանութեամբ արփի և փաղի բառերի:

ՈՒՄԱՆԱԿ «խումանակ». այսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 257. յայտնի չէ սակայն թէ ի՞նչ է նշանակում խումանակ: (Կայ Ղզ. Ղրբ. խմանակ ձևը՝ որ նշանակում է «օրինակ, յայտարար նշան, արդիւնք»):

ՈՒՄԵԿ, ի-ա հլ. «յոյս» Տաղ. Բժշ. Մագ. Թղ. 48 (Մի՛ ուրիշ այլ (շարժիր) այսր անդր՝ կամ սպառնալիօք կամ ումեկօք). որից ումեկել «յուսագրել, սիրտ տալ» Վրդ. առ. 21. Միս. բժշ. էջ 15 (ձեռ. ամեկէ, տպ. ամեհէ), անումեկ «անյոյս» ԱԲ. ումեկաւոր «յուսաւիշ?» Ճառքնաւ:

ՆՁԲ ումեկ մեկնում է «բառ մթին, որ-պէս թրք. էմէֆ «վաստակ, արդիւնք» և կամ որպէս հյ. ամոխումն, ողորքանք», ումեկաւոր «վաստակաւոր»: ԱԲ ումեկ «ամոքումն, սիրտ առնելը, անուշու-թիւն», ումեկաւոր «բարեբար, արդիւնաւոր», անումեկ «անող»: Երկուսն էլ ումեկել դարձնում են ամեհել: Վերի ձևով մեկնեց նորայր, Բառաք. էջ 1—2, որ և բառը դնում է պրս. امید umīd «յոյս» ձևից փոխառեալ:

ԳԻՌ.—Սվեդ. ումօգ, Տի. ումիկ «յոյս». նոյն է նաև Ախց. ումէկս «մխիթարանք», ումէկս տալ «մխիթարել» (նոյնը նաև հտջ.):

ՈՒՄՊ «խմելը, խում» Թր. քեր. որից ըմպել (գրուած նաև ըմբել, ընպել՝ ինչպէս ունի քանիցս Եփր. համար. 129, ընբել Եփր. աւետ. էջ 268, 269) «խմել» ՍԳր. Կիւրղ. ծն. (շատ յետնաբար կայ «ծխել» նշանակութիւնը՝ Զքր. սարկ. Բ. 80. Վասն ծուխ ըմպելոյ. հմմտ. ումկ. սիկար խմել). ըմպելի ՍԳր. Եզն. ըմբան կամ ըմպան «կողորդի վերի մասը, pharynx» (ըստ Մէնէվիշեան շԱ 1888, 41) Եզն. Իրեն. հերձ. 174 (տե՛ս Վարդանեան շԱ 1910, 302). քերուպ կամ քերուր Կանոն. ըմպակ 34. Կթ. ըմպանակ նար. ըմպիկ ֆիլ. տեսակ. էջ 19. գինըմպելի Դսկ. Ժ. Բ. 23. Կանոն. գինըմպով Դսկ. Ժ. Բ. 23.

գինըմպովին Ճառքնաւ. քերըմպել Կանոն. ըմբոց «ջուր խմելու աման» Կղնկա. (հրտր. էմ. էջ 126, Շահն. Ա. 272), ըմպաման «փարչ» Բառ. երեմ. 292 (երկուսն էլ լուծի ԱԲ). ըմպարան «բաժակ» Տիմոթ. կուզ. էջ 227. նախըմպել նոնն.:

Klaproth, As. pol. 1823, էջ 106 վոգուլ. aem, ain, սիրյ. պերմ. juny, մանչու omi բառերի հետ. նշք սանս, ամպու «ջուր»: Peterm. 17 բն- մասնիկով սանս. pā «ըմպել» արմատից: Սրա համեմատ են նաև Lag. Urgesch. 110, Ges. Abhd. 12, Justi, Zendsp. 189 սանս. զնդ. pā, յն. πίνω: Այս վերջինները հնդկերոպական ընտանիքի մէջ կազմում են շատ հաստատուն մի ձև. արմատն է հնիս. pō, pī, որին պատկանում են սանս. pā, ներկ. pibāmi «խըմել», պալի phāṇiya «ըմպելի», հինդուստ. pīna «ըմպել», pāni «ջուր», զնչ. peo, piava «խմել», pani «ջուր», հյ. բոշայ. բիել, պիել «խմել», յն. πίνω, հուլ. πίνω, կա. πείνω «խմել», πίνω, πίνω «արբումն», լտ. bibo < *pibo «խմել», pōtus «ըմպելիք», հիուլ. ibim «ըմպեմ», հկիմր. iben «ըմպեմք», կորն. evaf «խմել», լիթ. pėnas «կաթ», հպրուս. poūt «խմել», հսլ. piti, ուս. пить «խըմել», ալբան. pī «խմել» են: Այս հարուստ ընտանիքի մէջ հայերէնն է միայն՝ որ համապատասխան բառ չունի. ըմպել ձևն է՝ որ իր պ ձայնով բաւական յիշեցնում է հնիս. pō, pōi, pī-արմատը, բայց մանրամասնութեանց մէջ չի յարմարում:—Lag. Arm. Stud. § 823 հյ. ըմպիկ կցում է արաբ. պրս. ասոր. anbiq «թորակ» բառին, որ մերժում է Հիւրշ. էջ 153, քանի որ պատկանում է այս ումպ արմատին: Canini, Et. étym. 103 ամպ բառի հետ՝ միացնում է յն. ὀμπρός «անձրև» ձևին:—Հիւրշ. Arm. St. § 108 միացնում է կասկածով ընդհանուր հնդկերոպական pō, pī արմատին: Տէրվ. նախալ. 91 բացատրելու համար ումպ ձևի ծագումը նոյն արմատից՝ համարում է շրջուած պալ ձևից

և աճած ռնդականով: Meillet MSL 7, 164 չի ընդունում միացնել նոյն արմատին, բայց 9, 155 մի ճարպիկ բացատրութեամբ կցում է նրան, ենթադրելով թէ հին հայ ձևն էր *նիպիլ=սանս. pibāmi, որից ընդ նախդիրով ստացուել է *ընդ-նիպիլ > *ընդիպիլ > *ընդպիլ > *ընպիլ > *ըմպիլ:—Bugge, Etr. u. Arm. 44 հարուսկ. eepana=ըմպանակ: Հիւնք. ամպ բառից է հանում: Արշէզ՝ դնում է նոյն ընդ աբբ, որ տե՛ս: Bartholomae ZDMG 50, 712 իբրև հնիս. pimbō=pin-bo=սանս. pibāmi ձևից՝ ռնդայնացած: Հիւրշ. Arm. Gram. 447 և IF Anz. 10, 45 մերժում է թէ՛ այս և թէ՛ Meillet-ի նախորդ մեկնութիւնը, որովհետև նրանք տալիս են հյ. *իմպիլ ձևը, մինչդեռ հայերէնն է *ումպիլ, ինչպէս ցոյց է տալիս ումպ արմատը: Ս. Գեանջեցեան ZAPh 1, 62 յն. ὀμπη, ὀμπνη սուրնոնք» բառի հետ: Մառ, Gram. др. арм. 265 ըմ, ըն- մասնիկով վերի հնդեւրոպական պ արմատից: Scheftelowitz BB 29, 41 սանս. ambhas «չուր» են խմբի հետ, որի ժառանգները տե՛ս ամպ բառի տակ. սրանց նախածին է հնիս. ūbho-, որի դէմ ինքը ենթադրում է և ombh- ձևը՝ որ պիտի տար հյ. ումպ (չիշում է Pokorny 1, 131): Charpentier IF 25, 251 դնում է հնիս. pōl, pi արմատից նախ կրկնուած pōp, ապա -mo մասնիկով pōpmo, շրջուած pōmpo, որ տալիս է հյ. ումպ: Սազրզեան ZU 1909, 335 և Karst, Յուշարձան 405 հյ. խմել և սումեր. ima «խմել», immeli «ըմպելիք» բառերի հետ: Թիրեաքեան, Արիա-հայ բռ. 188 պրս. خنб xunb «կարաս» բառից: Pokorny 2, 71 ասում է թէ պատկանում է հնիս. pō, pi արմատին, բայց ձայնական բացատրութիւնը անյայտ է:

ԳԻՌ.—Խրբ. ննիս. ումբ, Արբ. ըմբիզ (<ըմպիկ) «մի փոքր կաթիլ».—մանկական բարբառով ունինք բու, բուա, բի-վա, պու, ըմբու «չուր, խմել», իսկ Սվեդ. (նոյնպէս մեկ. բարբառով) ըմբուգ «խմելիք»:

ՓՈԽ.—Ըստ Յ. Պէտէլեան, Արեւելք 1888 նոյ. 8—9 Ատանայի թրք. և յն. բարբառներն էլ մեզանից փոխ առնելով ունին umbu «չուր»:

ՈՒՅԱԶ «մի տեսակ մժղով»։ մհյ բառ. ունի միայն Նորայր, Բառ. ֆր. moustique + ՈՒՆԱՅՆ (յետեաբար ի, ո հյ.) «պարասպ, դատարկ» ՍԳր. Եղիշ. Եփր. օրին. որից ունայնաւ Երեմ. Ժե. 9, ունայնացուցանել Փիլիպ. բ. 7. ունայնաձայն Ա. տիմ. զ. 2 Է. տիմ. բ. 6. ունայնաձեռն ՍԳր. ունայնութիւն ՍԳր. ունայնավար Կորին. Ազաթ, ընդ-ունայն ՍԳր. ընդունայնական Սեբեր. ընդ-ունայնակաւ Եւ. քր. Վեցօր. Եփր. դադ. 136. ձեռնունայն Ել. լգ. 20. Սիր. լք. 6, ևն: Արդի հայերէնում ունայն նշանակում է միայն բարոյական դատարկութիւն. իսկ հին հայերէնում նաև նիւթական դատարկութիւն. ինչ. ունայն գուր ևն:

= Բնիկ հայ բառ՝ կազմուած -այն մասնիկով (հմմտ. միայն, զիշեռայն), հնիս. un- արմատից. ցեղակիցներն են սանս. ūnā- «պակաս», զնդ. una-, ūna-, uyamna- «անբաւական, պակասաւոր», պամիր. vanao «դատարկութիւն», պրս. vang «զուրկ, աղքատ», յն. sūn- «զրկուած», լտ. vanus «ունայն, թափուր», գոթ. wans, հիւլ. vanr, անգլ. von, հրգ. wan «զուրկ, թափուր, պակասաւոր», անգլ. want «կարօտ լինել, պէտք ունենալ, պակասիլ, փափագիլ» (Boisacq 296, Walde 806, Ernout-Meillet 1027, Pokorny 1, 108): Հնիս. արմատը դրում է eu-, eūā-, դերբայական ձևով eyano-. հայերէնը կարող է յառաջանալ un-, ūn- կամ նաև eun-, oun- ձևերից. (վերջին երկուսը պիտի տային *ոյն-, ածանցման մէջ ուն-, որից ունայն):—Հիւրշ. 484:

ՆՀԲ մեկնում է «այն՝ որ շունի ինչ յինքեան. լծ. լտ. inanis».—Lag. Btrg. bktr. Lex. 70, 35 զնդ. ūna- ձևի հետ: Նոյնը նաև Հիւրշ. KZ 23, 36: Վերի ձևով են մեկնում Kretschmer KZ 31, 384, Հիւրշ. Arm. St. § 236:—Տէրվ. Նախալ. 104 վերի ձևերի հետ՝ հնիս. va, u «պակասիլ» արմատից: Հիւնք. ունայն=ան-ոյն «շունեցող», իսկ ընդուն-

այն՝ կազմուած է ընդունիլ բայից՝ ան-
բացասականով:

ՈՒՆԳ (գրուած նաև ունկ) «փողնման մա-
ղուք, մղեղ, փողի» Ես. Ժէ. 13, իթ. 5. ուրիշ
օրինակ չկայ:

ՆՁԲ լծ. թրք. եօնկա, ուն, եօն: Lag.
Urgesch. 803 սանս. pankā: Petersson
KZ 47, 267—8 կցում է հրգ. sanga,
մրգ. sange, դերմ. Sange, Sangel,
անգլ. գու. sangle «հասկեփունջ» և յն.
آخروں «յարգ» բառերին, բոլորը միա-
սին հանելով հնխ. songh-, sugh- ար-
մատից: (Կրկնում է Pokorny 2, 510,
առանց կասկածի): — Այս մեկնութիւնը
սխալ է. «փողի» և «հասկ» բոլորովին
տարբեր բաներ են. սխալը յառաջանում
է նրանից, որ Petersson կարծում է թէ
հյ. ունգ նշանակում է նաև «bundle of
straw in which some grains of corn
remain» — յարդի կապուց, որի մէջ ցորե-
նի հատիկներ էլ են մնացած»:

ՈՒՆԳ, ի հլ. «մեղք, յանցանք»՝ նորա-
գիտ անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ զրտ-
նում եմ գործածուած խորվկ. 69. «Այլ և ոչ
մահն ըստ բնութեան տնկեալ ասեմք ի մեղ
Ստեղծին, այլ պատուհաս ընդ յանցանացն,
որ իրաւապէս դատէր զմարդն ի վերայ ըն-
գից բնութեանս»: Աւելի խաթարուած է
խորվկ. 127. «Ազգի ազգի տնօրինականաց
Փրկչին գործոց բազմաց ի ներքոյ եղեալ
ընգէ փոխմանց զտէրունական մարմին»:

ՈՒՆԳ (գրուած նաև ունտ), ո հլ. «ուտելի
սերմ, հատիկ» Դան. ա. 12, 16. Եփր. պհ.
Մանդ. որից ունդակեւ Ագաթ. կամ ընդա-
կեւ Ստեփ. սեան. Ոսկիփ. ընդարուտ Բուդ.
աւնունդ աւնել «սերմը՝ ցեղը շնչել» Բուդ.
ընդաւալ «սերմի գնալ» Կիրդ. ել. Եփր. ել.
էջ 150. ընդիկ Ստեփ. սեան. ընդասէր ԱԲ.
ընդեղէն (նոր բառ): Յետին ձև է հունդ, ո հլ.
նոնն. 5 (սեռ. հնդից), Պղատ. օրին. բայց
սրանից դեղաճունդ Ոսկ. եփես: (Արեւմտա-
հայերը գրում են և հունտ):

Canini, Et. étym. 41 ունդ, ինձիւդ,
ընձուել բառերը միացնելով կցում է
սանս. andhas «բոյս» բառին: Müller,
Armen. VI, Թ. 48 յն. ἄνθος «ծիւ, ծա-

ղիկ» և սանս. andhas բառերի հետ:
Bugge IF 1, 458 մերժելով այս՝ դը-
նում է հունդ < *հիունդ < հնխ. seyontō
«ցանք», արմատը հնխ. sēi «ցանել»,
որ ունին լտ. sero, իթ. sēju, հսլ. sējā,
գոթ. saian, հրգ. sāen, գերմ. sāen,
հիսլ. sā, անգլ. sāwan, հայեր. sājan,
կիմր. heu, բոլորն էլ «ցանել» նշանա-
կութեամբ: Նոյնը յիշում է նաև Meillet,
Dial. indeur. 18, համարելով թէ հունդ
կազմուած է -ունդ մասնիկով (հմմտ.
սերունդ) հնխ. se արմատից. բայց ան-
ապահով է դառնում: Հիւնք. արաբ.
هينأ hinʿa «ցորեն»: Patrubány ՀԱ
1908, 152 հնխ. ʁendh «դարձնել» ար-
մատից:

ԳԻՌ. — Խրք. Տփ. ունդ, Ալշ. Ախց. Երև. Զթ.
Կր. Հճ. Հմշ. Մշ. Ննխ. Սեր. Սշ. հունդ, Սվեգ.
հէօնդ, Ասլ. հիւնդ, հիւն*: — Նոր բառեր են
հնաացու, հնաատիլ. — Ննխ. հունտը մարել
«անճիտել, բոլորովին ոչնչացնել». — (Ննխ.
հունդ նշանակում է յատկապէս «կտաւատ».
օր. հունդ ցանել «կտաւատ ցանել». սրա
մասին տե՛ս կտաւ բառի տակ):

ՓՈՒՆԶ — Վրաց. უნდო ունդի «բոյս է» (սա-
կայն յայտնի չէ թէ ի՛նչ բոյս է. Վուրիսով²,
1263):

+ ՈՒՆԻԼ «բռնել, առնել, ստանալ, ունե-
նալ» ՍԳր. Եփր. Թգ. «համարել, բանի տեղ
դնել» Եզն. (հմմտ. պրս. dost dāstan «բա-
րեկամ համարել», բուն «բարեկամ ունե-
նալ»). որից ունելի ՍԳր. Ոսկ. ես. ունակու-
թիւն Փիլ. Յհ. իմ. ունեւր «հարուստ» Բրս.
մրկ. ունդուրիւն Ոսկ. ա. կոր. ընդունիլ
ՍԳր. Եւս. պատմ. Եփր. դեւ. ընդունելի ՍԳր.
արտունութիւն կամ արտոնութիւն, «իրա-
ւունք, թոյլտուութիւն» (Թրդմ. յն. ἐξουχία
«իր» Արիստ. Սահմ. բազմունակ Նար. խշ.
դժուարունելի Նար. երփնունակ Գնձ. կենսու-
նակ Նար. Սկևռ. ես. կատարունութիւն կա՛մ
կատարունութիւն Նիւս. բն. խոսք. շարունակ
Փիլ. Պղատ. տիմ. պարունակել խոր. Յհ. իմ.
պաւլ. փիլ. շնորհունակ Միխ. աս. արտոնա-
գիր, արտոնատէր (նոր բառեր). յետին շր-
ջանում արմատը սարքուած է այն առնեցած
ուժը, կարողութիւնը (և յատկապէս գրուածքի

մէջ)» 34. կթ. Թր. քեր. 58. Մխ. անհեց. էջ 14. Մազ. գամագոտ. «քաջութիւն» Բառ. երեսմ. էջ 253. գրութեան հաւ ուն Գեմ. (այս նշանակութիւնը ձեռքած է Թարգմանաբար յն. Էջն «գօրութիւն» բառից, որ գալիս է Էջա առնիմ» բառից. հմտ. Նէթ ոյն և Նորայր, Բանաս. 1900, 135).—մհյ. ուննալ առնհնալս Անսիդը 17, Սմբ. դատ. էջ 31

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. օր- «բանիկ, ձեռք բերիկ» արմատից, որ աճած է -n- աճակա-
 նով: Արմատիս բարձր աստիճանի ձայն-
 դարձն է օր-, Սրանցից յառաջացած ձևեր
 են՝ սանս. օրնօլի «ձեռք բերիկ», apnas «հա-
 րստութիւն, ինչք», զնդ. apayeyiti «հասնիկ»,
 կամիս. epmi (իմա՝ օրpmi) «առնում», լտ.
 apiscor «հասնիկ, շահիկ, ձեռք բերիկ», ops,
 opes «կարողութիւն, ուժ, միջոց», apio «կա-
 պիկ, կցիկ», aptus «կից, կցուած», ad-ipiscor
 «հասնիկ, ձեռք բերիկ, ըմբռնիկ», հիսլ. ofa
 «վարժուիկ» (որ է «վարժութիւն ձեռք բե-
 րիկ»): Բոլոր հնդեւրոպական լեզուների մէջ
 էլ «ունենալ» բայը ձևացած է յետնաբար և
 իրարից անկախ զանազան արմատներից,
 գլխաւորապէս «բռնիկ» արմատից. օր. լտ.
 habeo, գերմ. haben, պրս. dāštan «ունե-
 նալ», նշանակում են բուն «բռնիկ» և հայի-
 րէնի մէջ՝ ունիմ բայի կատարեալը՝ կալալ,
 բուն կալ «բռնիկ» արմատից է: Ernout-Meil-
 let 58, հայիրէնի նախաձեռն դնում է օր-ne-

ՆՃՔ այն՝ լծ. այծ: Lag. Urgesch. 113, Gesam. Abhd. 68, Btrg. baktr. Lex. 58 զնդ. -pāna, պրս. -bān, հյ. -պան, լիթ. ponas: Մերժելով այս մեկնությունը՝ Տէրվ. Altarm. 52 հանում է հնիս. yug «լծել, կցել» արմատից, Bugge, Etr. u. Arm. 41 ետր. ituna «աման» կցում է հյ. բնդունակ բառին, էջ 43 ունիմ = յն. Շոնդ՝ «անկողին, ախոռ, որջ», εὐνοία «անա-
ւի խարսխաքար» — Հիւնք. յն. οἶνός «գինիով արբենալ» բալթից, Patrubány SA 1, 214 յն. օն «լեռ» ձևի հետ՝ հնիս. և արմատից. նոյնը ՀԱ 1908, 188 և IF 14, 58 յն. εὐνὴ «անկողին, պառկիր, բնակարան», լատ. venus «սէք», սանս. vānas «հաճոյք» ևն: Pedersen, նպաստ 14, KZ 38, 203 միացնում է հնորվ.

ԳԻՌԻ.—ԱՂԶ. ՄԿ. ՄԶ. ՊԼ. ԷՆ ունիմ, ՄՐԴ. իւնիմ, իւնիւմ, ԱԿՆ. իւնիւմ, ՎՆ. ունեմ. ՍՎԵԴ. ունէմ, ՍԼԺ. իւնիւմ, ՀԻՐ. ունում, ՇԺ. ունիլ, ԶԴ. ունեալ, ԱԽԳ. ԵՐԷ. ԽՐԲ. ԿՐ. ՆՆԽ. ՊԼ. Ի. ՍԵՐ. ՍԼ. ՏԿ. ունէալ, ՏԻԳ. ունէնոյ, ԱԺԺ. ունաալ, ԱՍԼ. իւնիւալ, ՀԺԶ. ունեւոյ, ՀԷ. ունեօլ, ԶԹ. ունցեօլ, ունցեալ, ԱԳԼ. ԴՈՐ. ՂՐԲ. օ՛նիլ.—*ուժեղ սղմամբ Խրիմի մէջ ունիւք քիղեանաւս ապիտօի ունեանաս: Նոր բաներ են ունաւոր, ունան, ունեաւոր, ունիւմ-չունիւմ, շունեւոր, ունովի ճկալուիլ, փակուիլ, գոցուիլ: Սվեդ. (սահմանականի կը մասնիկի միացմամբ) գունեմ, գունես, գունա աւնիւմ, ունիս, ունի...*»:

*ՊԻՆԻՈՎԸ շՀՆԳՆԱՋԱՐՁ. ռնի միայն ԱԲ.
երկու անգամ գործածում է Պոմ. աղէքս. էջ
155 և 159, երկուսն էլ սեռ. ունիովնայց և
բիւղայց ձևով:

— Յն. օն՛ւօյ ձևից տառադարձուած. այս
 ձևը՝ որ գործածուած է բնագրի համապա-
 տասխան տեղում, սխալ գրութիւն է և պէտք
 է ուղղել ծնօցոյ ձեռնագնաքառ:

ԱՐ համարում է յն. Վերի մեկնու-
թիւնը տուաւ Տաշեան, Ուսումն. ստոյն
Կայիսթ. էջ 208:

*ՈՒՆՍԱՅ ամի փոքր կշիռ է. 8 կամ 12 տրամա՝ Վրք. հզ.:

—Միջնադարեան եւր. մի ձեռք. հմմտ. հին ֆրանս. once նոյն նշ.—աւելի ընդարձակ տե՛ս յաջորդը.—Հիւրշ. 369:

*ՈՒՆԿԻ «փոքր մի կշիռ, 8 կամ 12 տրամ» (ըստ Մանանդեան, Կշիռները՝ էջ 29, ճիշտ հաշվով 27,2 գրամ) Շիր. էջ 27, Վրբ. հց. գրուած է նաև ուկնի, ուկի. շրջհալ ձև է նուկի, նուկ, նուկիէ Մանդ. Վրբ. և վկ. հտ. բ. էջ 231, Շիր. նպիփ. թաղմ. Վրդն. ել.:

= Յն. օնքիւ հոմանիշից, որ իր հերթին փոխառեալ է լտ. uncia բառից. այս էլ ծագում է *oincia «միութիւն» բառից (<unus «մի» Walde 850). տարածուած է նաև շատ ուրիշ լեզուների մէջ. ինչպէս՝ գոթ. unkja. հրգ. unza, գերմ. Unze, իտալ. oncia, ֆրանս. once, ռուս. унція, վրաց. უნცია ունկի են. ասորերէնի մէջ դարձել է ܢܘܢܐ nūqīā կամ շրջամբ ܢܘܢܐ nūqīā: Մեր մէջ բառը ստացել է երեք տարբեր ձև. յոնականից առաջացել է ունկի, միջնադարից առաջացել է ունկի, միջնադարից առաջացել է ունկի, որ իբրև զուտ ժողովրդական ձև մինչև այսօր էլ կենդանի է:—Հիւրշ. 369:

Աւգերեան, Բցար. չփ. և կշռ. էջ 146. յն. օնքիւ ձևից: Աւելի լաւ է ՆՀԲ: Ասորերէնի համեմատութիւնը գրաւ Վար. դանեան ՀԱ 1920, 332:

Գիւր. — Երև. վն. նուկի, Ձթ. Խրբ. Մշ. Սեր. Տիգ. նուգի, Սլմ. նիւկի, Սվետ. նուգա. (պարունակում է ըստ Երև. 3 ֆունդ, Խրբ. Սեր. են՝ կէս տաճկական օխա). որից նուկանոց «կէս օխա պարունակութեամբ դիմու կամ ձէթի աման հողէ»:

Փնե. — Քրդ. nuki «օխա» (Justi, Dict. Kurde 425), թրք. գւռ. Կս. nuyi «կէս օխա» (Բիւր. 1898, 713), թրք. գւռ. Եւզ. nūyū (Գաղանձեան, անձնական), թրք. գւռ. Տ. nūgū (Բիւր. 1899, 799):

+ ՈՒՆԿՆ, և հլ. (-կան, -կամբ. գրուած է նաև ունգն) «ականջ» ՍԳր. Եփր. համար. «ամանի կանթ, բռնելատեղ, անգղ» Վրբ. հց. բ. 324. (իմաստի զարգացման համար հմտ. ոմկ. խոսքի ձևերից անկող մի տեսակ տափակ աման» <տնկ. qulaq «ականջ» բառից): Որից ունկնդիւ ՍԳր. Եւզ. քր. ստունկն Կոշ. 24, 248, ունկնամուտ «ականջմտով միջատը» նար. էջ 257. ունկնախից նար. կմբ. առունկնճառ «քսու, բամբասող» Սրգ. Վրբ. հց. ունկանոց «հլու, հնազանդ» Տիմոթ. կոռ

272, որի հակառակն է ստունգանել «ականջ չդնել, ուշադրութիւն չդարձնել, անհնազանդ գտնուիլ» ՍԳր. Ոսկ. Եզն. — Հայ ունկն գործածում է միայն իբրև եղակի՝ մէկ ականջի համար. յոգնակին է ականջի, որ հին հայերէնի երկակի թանկագին մի մնացորդն է՝ աշխ (եղ. ակն) բառի հետ. «ամանի կոթ» նշանակութեամբ յետնաբար յարմարցուած է յգ. ունկունք ձևը:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. օսն- կամ usn- ձևից. սրա ցեղակիցներն են զնդ. uši «երկու ականջները». 2. խելք, հասկացողութիւն» (որից էլ պրս. هوش hōš «խելք, միտք» > հլ. փոխառութեամբ ուշ), յն. օժ, գոր. օշ, լտ. auris (որ է <*ausis, որ շատ լաւ երևում է aus-cultō «լսել» > ֆրանս. écouter «լսել» բայի մէջ), գոթ. ausō, հրգ. ōra, գերմ. Ohr, հուլ. oor, հհու. eyra, անգլ. éare, անգլ. ear, լիթ. ausis, լեթթ. auss, հպրու. ausins, հսլ. ucho (սեռ. ušese, երկ. uši), լեխ. ucho, uši, ռուս. ухо, уш, հիւլ. au, օ, ալբան. veš, բուլղ. էլ «ականջ» նշանակութեամբ (Pokorny 1, 18, Trautmann 19, Boisacq 731, Walde 76, Ernout-Meillet 88—9, Kluge 355): Նախաձևն էր հնիս. aus, us, օus, օs, որ թերևս ծագում է նախնական au «լսել» արմատից: Հայերէնի մէջ արմատը աճելով ու ռնդականով՝ դարձել է նախ օսն- կամ usn-, որ տուել է ուն- (նոյնպիսի աճում ցոյց է տալիս նաև յն. օշտոշ <*aus-դ-t). և յետոյ աւելանալով՝ կն մասը (իբրև մասնիկ՝ հմտ. մուկն, ձուկն, ալմուկն, և կամ յառաջացած ակն բառի նմանութեամբ՝ ըստ Meillet ZAPh 1, 147), ստացուել է ունկն, իբրև ուն-կն:—Հիւրշ. 484:

Klaproth, Asia pol. 103 լեզկ. an, een, hanka բառերի հետ ՆՀԲ լծ. երբ. օգէն, յն. օժ, օշտոշ: Տէրվ. նախալ. 59 ականջ, անգնդ, անկանել բառերի, ինչպէս և սանս. ас, аңс «կոնել», յն. օշտոշ «կոր, ճանկ», լտ. uncus, angulus ձևերի հետ՝ ak «ծոնել, կորանալ» արմատից: Ուղիղ մեկնութիւնն ունին Bugge, Btrg. 24 (պատահական է համարում ավար. 'en, յգ. 'undul «ականջ»), Mül-ler, Armen. VI, Թ. 49, Meillet MSL

9, 369, Հինք. անկիւն բառից: Patruba-ny SA 1, 188 հնիս. onkos «ծոած» ձեռք. հմմտ. յն. ὄγκος-λος «կորացնել»: Karst, Յուշարձան 422 ալթայ. uk յուսի, գիտենալ», լաղաթ. ong, ang «միտք»: Osthoff, Parerga 1, 308 հայերէնի նախածեր դնում է us-on-ko-m «աւանդ-իկ» նուագականը: Մարտիրոսեան ՀԱ 1924, 457 հայթ. uskinun «դիտել, լաւ նայիլ»: ԳԻՌ.—Ջդ. ունգն, Ալշ. Նրե. Հմշ. Տփ. ունգ, Կր. օնգ, ունգ, Ակն. ունէ, Գոր. օ'նգըր, Սվեդ. իւնգ, Ղրբ. օ'յնը, Ախց. վօնգ, բոլորն էլ նշանակում են «ամանի կոթ». բուն «աւանդ» իմաստը կորած է. կայ միայն Շտ. ունգ'տալ չլսել, աւանդ տալ, ասածին կարեորութիւն տալ», բայց այս գաւառականումն էլ այս ոճից դուրս ունկ իբր «աւանդ» գոյութիւն չունի (Բառիս հետ պէտք չէ շփոթել խրբ. անգ, Սվեդ. իւնգիւլ ևն, որոնք պատկանում են անգղ արմատին): Նոր բառեր են ընկնել, ընկնանի, ընկած կամ ունկնել, ունկանի, ունկնաւոր, ունկնած: Նոյն է նաև ունկ Շլ. աղբիւրի խողովակը, որից ջուրն է վազում»։ 2. Նրե. «պատրուակ, սուտ պատճառ»։

Ունկն և Բունկն տե՛ս Բանկն:

ՆՀԲ դնում է ունկն «աւանդ» բառից: ՈՒՆԿՐԱՆՈՒԿ «անդ կամ ամրանուկ». այսպէ՛ս է մեկնում Բառ. երեմ. էջ 258. ի՛նչ լինելը յայտնի չէ:

Ունձ տե՛ս Ինձ:

ՈՒՆԶ, ի-ա հլ. (աննգական է) «քիթ, քթի ծայրը, քթի և բերանի միջև գտնուած մասը, պխ, բեղ» ՍԳր. որից յընչաց քերել Ագաթ. 288, Նզն. 229, Մծր. 325 (տպ. քերեցաք յընչից. այսպէս է սրբագրում Վարդանեան ՀԱ 1913, 347). Բուզ. (ձեռ. յընչացք ե-բաց. այսպէս է սրբագրում Նորայր, Քննասէր Ա. 40 և Կորին վրդ. 244), ունչս ունել ծփր. Թգ. ունչ առնել Ոսկ. երբ. 517. Փարպ. լմբ. ունչս ընկեցուկ Կանոն. (բոլորն էլ «արհամարհել, ծաղրել»), զընչօք առնել «քիթի-րը շիտկել, յարդարել կամ ոլորել» Բ. Թագ. ԺԹ. 24, ունչատ «քթատ» Կանոն. Նար. խր. էջ 531. ընդունչսարկու Փարպ. ընչապտուկ Նզն. 69. կարեունչ Ղևտ. իա. 17. կորունչ

Անյ. պորփ. տափընչութիւն Անյ. պորփ. ընչացք «քիթի», ընչախոտ «քթախոտ, բուռնօթի», ընչատուփ «քթախոտի տուփ» (նոր բառեր), բացունչ էֆիմ. 184 ևն. սխալմամբ գրուած է մունչ, որ տե՛ս:

Klaproth, Asia pol. 103 օսս. finj, արար. عنق 'anf «քիթ» բառերի հետ: Diefenbach, Berl. Jahrber. 1843, 447 օսս. findz, ափխ. pinza, պրս. bñi, ալբան. hundä «քիթ»: Lag. Urgesch. 673 հյ. պինչ, օսս. fūnč, աֆղան. pwz: Հինք. ջունչ բառից: Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 102 ճնչել և շնչել բառերի հետ: Karst, Յուշարձան 416 մոնգոլ. unur, կալմիկ. unus, բուրիաթ. unde, թուրքուզ. unu «հոտ», 427 Թթր. tin, tinč «շունչ»: Meillet, Dict. étym. It. 621 չի ուզում կցել լտ. nares, nasus, nassus, լիթ. nosis, հայրու. nozy, սվեդ. nāsā, զնդ. nāñha, հպրս. nāham, հիւլ. nasar, ոզս. հրգ. nasa, հալ. nosz և նոյնիսկ յն. ինչ, իւչօ բառերի հետ, որոնք բոլոր նշանակում են «քիթ»:

ԳԻՌ.—Անշուշտ նոյն բառից է ունչը չէ Ղրբ. «հոգը չէ, դարդը չէ, փոյթ չի անում» ոճը:

ՈՒՆԶ (յետնաբար ո հլ.) «տակը, խորքը, յատակ» վեցօր. էջ 17, 165. Բուզ. փիլ. յովն. 589, 603. «գետնի տակը» Բուզ. «խաղողի որթի հողի տակ եղած մասը» Բուզ. 99. Իսիւք. յոր. 273. «հազար բոյսի թուփը» Անան. գիտ. 21. որից ընչովիւն «արմատաքի» Բուզ. 99. անունը «անյատակ, խոր» ԱԲ. մաղունը (գրուած է մաղունչ) «մաղի տակին մնացածը» Ոսկիփ.:—Տե՛ս և յաջորդը:

ՆՀԲ լծ. Թրք. սյ «ծայր»։ Հինք. ունչ բառից: Patrubańy SA 1, 189 ուն ներկայացնում է գերմ. un-ter «տակը» բառի առաջին մասը, իսկ զ մասնիկ է՝ նմանութեամբ մէջ բառի: Նոյն ՀԱ 1908. 151 լտ. inferus, սանս. adhamás, զնդ. ađarō «ստորին» բառերի հետ: Karst, Յուշարձան 425 Թթր. qon-maq «իշխանի», koyun «տակը»:

ՈՒՆԶ «դանձ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Բուզ. էջ

208. Ի վեւոյն ընջին արքունի, որում Արգ-
եանան կոչեն» (Նոյն գիւղը յիշուած է նաեւ
եղիշ. 60):

= Նոյն է վրաց. უნჯო ունջի «զանձ, հա-
րստութիւն», որից უნჯობა ունջեբա «գիզել,
հարստութիւն հաւաքել», ճիշտ ինչպէս հյ.
գանձ-ել. հմմտ. Ամովս Գ. 10. Հոովմ. Բ. 5.
որոնց մէջ վրացին ունի ունջեբա, իսկ հայը
գանձել: Չգիտեմ սակայն թէ բառը կապ ու-
նի՞ նախորդ ունջ «խորք, յատակ» ձեւի հետ.
երկուսի միջին կապն է թերեւս ներկայաց-
նում վեցօր. աջօղ մեղուն քաղեալ և ի
խորս մոմակերտ գրոցն յունջս արկեալ համ-
բարեալ դնէ». որի մէջ յունջս արկեալ նշա-
նակում է «գիզել», բայց ձեռով է նախորդի
հյց. ունջ «խորք» բառի:—ԱՃ.

Չորինով համեմատում է հյ. ունջ
բառի հետ, բայց անշուշտ հասկանում
է ունջ «խորք»:

ՈՒՆՋ «մուր, վառարանի մէջ մածուած
ծովը» Ոսկիի. Մաղաք. ար. 50. ուրիշ վը-
կայութիւն չկայ:

ԳԻՒ.—Շմ. ունջ, Գոր. Ղրբ. օնջ «մուր,
երկաթի ժանգ, սարդոստայն», Հըղ. մունջ
«սարդի ոստայն»: Նոր բառեր են ունջաբա-
բախ, ունջակալել, ունջաջուր, ունջոտ, ուն-
ջոտացնել, ունջոտել, ունջոտուիլ: Նոյնից են
նաեւ մնջոտ Երև. «կեղտոտ», մունջկաթ,
մունկաթ Մրդ. Վն. «մուրկաթ, ունջաջուր»:

ՈՒՆՋՆ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ գրա-
նում ենք գործածուած Պղատ. օրին. 313.
«Գրէ՛ իսկ թէ զիս իբր ունջամբ բերեալ հան-
դէպ բախելով զարթուցեր», նշմ մեկնում է
ունջամբ բերիլ «ի բունն անկանիւ և ձգել,
յն. φέρωμαι»: Բնագրում իբր ունջամբ բերեալ
բառերի դէմ գտնում ենք միայն ὠπασε
φερόμενον. չկայ ունջամբ. (տե՛ս Platonis
opera, Paris 1883, հտ. Բ. էջ 421):

ՈՒՆՏ, անստոյգ բառ, որ մէկ անգամ գոր-
ծածուած էմ գտնում Տաթև. ամ. 239.
«Սաղը... շնչոյ կարկաշումն, ձկտումն աշ-
տից, մերկութիւն ատամանց և ընտից կո-
կորդին»: Անշուշտ պէտք չէ ուղղել լնդից,
որովհետև կոկորդը լինդ չունի. *ունտ (բայց
գուցէ և *ինտ) պիտի լինի կոկորդի մասե-
րից մեկը:

ՈՒՆՔ «սքեմ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ
258:

ՈՒՆՔԷՌ «սունկ հիւանդութիւն, ecsarco-
me». ունի միայն Քաջունի, հտ. Գ. 195,
բայց չէ յիշած հտ. Բ, էջ 718:

*ՈՒՇ, ի, ո հյ. «միտք, խելք, մտադրու-
թիւն, բանականութիւն» Ոսկ. երբ. Սեբեր.
Մծբ. վեցօր. աւելի յաճախ գործածուած է
ուշ առնել, ուշ դնել, ուշ ունել, յուշ ածել են
ոճերով. սրանից են ուշաբերիլ Ոսկ. մ. և հս.
ուշի ուշով Մծբ. ուշակալ, ուշակալու Ոսկ.
մ. ա. 17, բ. 26, 28. ուշաբար Սեբեր. ուշեղ
Եւս. քր. ուշիմ Բ. մկ. է. 17. Փարսկ. ապուշ
ՍԳր. Սեբեր. վեցօր. ապշիլ Սղ. ձէ. 16, հգ.
20. Ազաթ. Փարսկ. ապշեցուցանել 3հ. ժբ.
40. Գծ. ը. 9, 11 (գրուած նաեւ ափշիլ, յափ-
շիլ, ափշուցեալ Անկ. գիրք Նոր կտ. էջ 145).
յ նախգիրով յուշ Փարսկ. որից յուշաբար վե-
ցօր. Ոսկ. մ. ա. 1. յուշաբարութիւն Ոսկ. մ.
գ. 32, յհ. ա. 17, շարայուշ Ոսկ. երբ. վե-
ցօր. ամենայնու Ոսկ. կող. ա. 529. մշտա-
յուշ Պտմ. աղէքս. յեկարայուշ ԱՔ. (յիշել,
յիշատակ և շամբուշ բառերի վրայ տե՛ս ա-
ռանձին): Այստեղ է պատկանում նաեւ ուշ
«անազան» Ազաթ. բառը, որ անցած է նախ
«ուշագիր» առումից. հմմտ. յուշիկ «հան-
դարտ, կամացուկ, յամբ» վրբ. հց. Մխ. բժշ.
յուշախաղաց «յամբաշարժ» Շիր. Արշ. յու-
շանալ «ուշ հալուող» Մխ. բժշ. 125. յուշա-
նալ «անազանիլ» Ոսկիի. յուշ «ուշ» Ոսկիի.
Վստկ. 200. Վրդն. սղ. 310. յուշ յուշ Պի-
տառ. (հմմտ. կամաց՝ կամմ բառից): Նոր
բառեր են ուշագնացութիւն, ուշաղիւ, անու-
շաղիւ, յուշամետր, յուշաճան, յուշագիր
են:—Արեւիկան զրականի մէջ յաճախ զա-
նազանութիւն դնելով գործածուած է ուշ «ա-
նազան» և ուշ «միտք, ուշադրութիւն»:

= Իրան. ուճ ձեւից. հմմտ. զնգ. واد واد واد
«ուշ, հասկացողութիւն, խելք, միտք», պհլ.
وَد وَد = hōš, մանիք. պհլ. وَاو وَاو =
hoš (Salemann 3AH 8, 51) «միտք, բան-
իմացութիւն, զգացողութիւն», պարս. هوش hōš
«բանականութիւն», պրս. هوش hōš կամ
hūs «խելք, միտք, խոհականութիւն», քրդ.
hiš «գաւառողութիւն, միտք». որոնցից կազ-
մուած են պհլ. واد واد واد = մանիք. պհլ.

שֶׁמֶן abihōš (Salemann 3AH 8, 43)=պրս. **شېهوش** be-hōš, bī-hūs «ապուշ, անմիտ, տխմար», պաղ. hōšyār «իմաստուն, մտացի», պրս. hōšyār «արթուն. սթափ», hōšmand «ուշիմ, մտացի», hōšbar «ընդամտատար», քրդ. behiš «խոհեմ, հանդարտ»: Իրանեան բառի նախնական նշանակութիւնն է «ականջ». այսպէս զնդ. uš-«երկու ականջները. 2. հասկացողութիւն, ըմբռնողութիւն» (Bartholomae, Altir. Wörterb. 414, Horn § 1111). ըստ այսմ ուշ դնել բուն նշ. «ականջ դնել» և հյ. ուշ միանում է ոռւ. **уши** «ականջներ» ձևի հետ: Անելի ընդարձակ տես Ունկն բառի տակ.—Հիւրք. 216:

Ուղիղ մեկնեց նախ ԳԴ՝ իբր պրս. **նիւշ**: նշՔ ուշ **սխիլք**=պրս. **նուշ**, ուս (իմա՝ թրք. **اوص** us «խոհեմութիւն»), ուշաճանազան=լծ. **թրք.** իւշէնմէֆ «տատամսիւ», եւվաշ **սկամաց**: Böttich. Rudimenta 39, 84 զնդ. uši, պրս. hōš, երբ. **חֹזִיָּה** hōzia «գիտուն»: Նոյն իրանեան ձևերի հետ են դնում Böttich. Arica 12, 4, Lag. Urgesch. 54, Müller SWAW 41, 8, Justi, Zendsp. 70, Հիւրք. KZ 23, 16, Arm. Stud. § 237 ևն: Հիւնք. ուշ «միտք»=պրս. **նուշ**, **նիւշ**, **նուս**, հպրս. ուշի, թրք. ուս, իսկ յուշիկ (որից ուշ «անազան»)=յն. **ушо-хія** «խաղաղութիւն»: Քիւփէլճան, Բաղմ. 1910, 153 երկու իմաստով էլ ոգ>ոյժ արմատից: Karst, Յուշարձան 422 պրս. hōš բառից, բայց ազդուած թրք. us բառից. 424 յուշ «անազան»=չաղաթ. **ja-vaš**, **yuvaš**, **ալթայ.** **yaboš** «կակուղ» ևն: Թիրեաքեան, Բաղմ. 1913, 341 ուշ «անազան» կցում է հյ. շուշել և թրք. իւշէնմէֆ «ծուլանալ» բառերի հետ: Մարտիրոսեան ՂԱ 1924, 457 հաթ. uš-kinun «գիտել, լաւ նայիլ»: Autran. Sumér. et ind. էջ 131 վերիններին և հյ. բառին է կցում սոմեր. **[E]** uš «հասկացողութիւն»:

ԳԻՌ.—Ուշ. «միտք» բառն ունին Գոր. Ղրք. օշ, Ախց. Երև. Կր. ուշֆ, Ալշ. Մկ. Մշ. Տփ. ուշկ. որից կազմուած են ուշագնաց, ուշաբախ, ուշաբախիւիլ, ուշկալ.—ուշ «անազան»

բառն ունին Ախց. Երև. Խրք. Կր. շճ. շմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Սեբ. Տիգ. Տփ. ուշ, Ասլ. Մրդ. Սլմ. իւշ, Ջթ. օշ. որից են ուշանալ, ուշացնել, ուշկեկ, ուշկիկ, ուշհասուկ:

ՈՒՇԻ «մի տեսակ ծառ». նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ դառնում եմ գործածուած Յայսմ. փետր. 29. «Առնուլ փայտ դալար ընկուզի, ուշի և սօսի»: Հատուածը ակնարկութիւն է Մն. 1. 37 համարի. «Եւ առ Յակոբ դաւազան՝ շեր դալար և ընկուզի և սօսույ», ուր՝ ինչպէս տեսնուում է, ուշի բառը իր համապատասխանը չունենալով՝ մնում է անյայտ.—Ի հարկէ պէտք չէ մտածել ուղղիւր նուշի, նշեկի, որովհետեւ ունինք՝

ԳԻՌ.—Մշ. հօշի «ուռու նման տերեւերով մի թուփ է». ըստ այլոց կաղնի ծառի մէկ տեսակն է, աճում է անտառներում. տերեւերը ձմեռ ժամանակ ոչխարներին կեր են տալիս:

***ՈՒՇՈՒՐ** «տասանորդի տուրք». մէկ անգամ ունի Հաւաք. 53. «Ստացաւ հալալ վաստակոց իւրոց և արար ռիւսի ի դուռն յԱղթամարայ սուրբ Խաչին, որ է առանց դաւի (արար. **دعوى** da'vā «դատ») և առանց ուշուրի»: Սրա բացասականն է անուշուր «տասանորդից ազատ». «Եւ այլ ամենայն արտօրեալ՝ ֆարմանով է, ևս անուշուր է» Հաւաք. 50:

=Արար. **عشر** 'ušr>թրք. **öşür** «տասանորդի տուրք».—Աճ.

Հրատարակուած նախ իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 143:

ՈՒՇՏԱԿ. ձևով ու նշանակութեամբ անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ անգամ գրտնում եմ գործածուած Առաք. պոմ. 462. «Եւաղութի... դեղինն ի Շրվան գին ունի. ուշտկի խիստ աղէկ է»: Անշուշտ մի տեսակ հիւանդութեան անուն է, որ ըստ հին բժշկութեան՝ դեղին յակինթով էր բժշկուում:

ՈՒՈՒԷ «հալուէ». ունի միայն Բառ. երեմ. յաւիլ. 571:

=Թերևս սխալ գրչութիւն է փոխանակ արար. ալուէ կամ նման մի բառի. հմմտ. հալուէ բառի տակ:

ՈՒՊԱՆ (որ և ուպան) «քաղբան, շարհոտ, ծանրահոտ մի խէժ և նրա տունկը. լտ. galbanum (ըստ նշՔ), opoponax (ըստ Արթին-

հան, Տունկերը էջ 52)» Գաղիան. բժշ. որից ուպանի խիժ, ուպանի տակ, ուպանատակ:

ՈՒՌ, ո հլ. «ճիւղ, բնձիւղ» ՍԳր. Վեցօր. 94, 95, 97. Եղիշ. գ. էջ 89. «ուռի ծառը» Ես. խգ. 4. Եփր. հո. 23. Օրբել. հրար. էմի- նի, էջ 101? «գեղձի ծառը» Երեմ. խգ. 14. (սրանք սրբագրելի են ուրի՝ ըստ Նորայր, Բառաքնն. 29.—նշանակութեանց զարգաց- ման համար հմմտ. Թթր. tal, որ նշանակում է «1. ճիւղ. 2. ուռի» ըստ Будаговъ 1, 335), որից ուտամիջակ «ուռենու պէս բարակ մէջ- քով» Նար. տաղ. (Նորայր, Հայկ. բառաք. 122), ուռենի Ոսկ. յհ. ա. 45. ուռի Սղ. ճլգ. 2. Ղևտ. իգ. 40.—նոյն բառը պիտի լինի նաև ուռն «սրած փայտ, սեւ, երիթ» Ես. պտմ. 158, Ագաթ. Գոր. և շմ. տող 406. Վե- ցօր. 97. հմմտ. երեմուռնի «հոտտանի, երեք ոտքով» Վստկ. 183 (Պարտ է երեքուռնի բարձր սանդուղք շինել):

Հինք. ուռնալ բայից է հանում ուռ, որից էլ ուռի, իբրև անպտուղ և միայն ուռ բերող ծառ: Karolides, Γλωσ. σῆμα. 78 կապաղովկ. veria «խաղողի բարու- նակ, ուռ որթոյ»: Մառ 3BO 5, 318 զնդ. vaeti, պրս. bīd հումանիշների հետ: Patrubány ՀԱ 1903, 381 հնիս. օsro, իբր երկրորդական ձև ozdo>num բառի: Karst, Յուշարձան 422 ուռնուլ բայի հետ՝ չաղաթ. ur «ուռոյցք», uruk «ծիւլ»: Petersson KZ 47, 256 հնիս. orso- ձե- փց, որի հետ հմմտ. յն. ὄρσιχος, ὄρσιχος, ὄρσιχος «կողով». արմատն է ers: ors- «փափուկ ճկուն ճիւղերով հիւսել», որի աճականից յառաջացած ձևեր են լիթ. rēzgis «կողով», rezgū «հիւսել», սանս. rājju «չուան», լտ. restis «չուան» են: Նոյնը կրկնում է Pokorny 2, 374 հնիս. rezg- «հիւսել, ոլորել» արմատի տակ:

ԳՌՌ.—Խրր. Կր. Մշ. Սլմ. Վն. ուռի, Մկ. ուռ՝, Ջթ. ուռ՝, Հմշ. ուռնի, Սվեդ. ուռի- նա, Ալշ. Երև. Ախց. Մշ. ուռ, Գոր. Խո՛ռի, Ղրբ. Մժ. Խոռէ, Աղլ. օռնի, բոլորն էլ նշա- նակում են «ուռի ծառը». միայն թէ Ալշ. Մշ. ուռ նշանակում են նաև «ուռենու ճիւղ, 2. հողի, նորքի ևն ճիւղ՝ կողով գործելու համար». նոյնպէս Ղգ. ուռ «ծառի երկար և

ճկուն ճիւղ»: Նոր բառեր են ուռիկ «նորածիլ ճիւղ ուռենու», ուռխտ, ուռուց «ուռենիների անտառ», ուռօհնէլ «ծառղարդար», ուռի «մի տեսակ խնձոր».—Ղրբ. ուռի նաև հե- տեալ ձևերը. Խոռ «խորձ ևն կապելու հա- մար ուռենու ճիւղերը ոլորելով շինուած կապ. 2. ողնաշար», Խոռ աւել «ուռի, ճրմ- լի», Խոռ դառնալ «կոտորիլ», Խոռացու «հոռ շինելու յարմար ճիւղ»:

ՈՒՌ «ուռած տեղը, ուռոյց, պալար» Խրս. մրկ. 118 (Այաուցեալ էի ուռովն). որից ուռ- նուլ կամ ուռչիլ «ուռիլ, ալանուլ» ՍԳր. Ես. քր. Կիրդ. թգ. Սեբիր. Ոսկ. մտթ. (ռամկա- ձև ուռնալ Մխ. բժշ.), ուռուցանել Թուց. հ. 22, 27. ուռոյց ֆիլ. ուռեցկով Եսաղր. 21. ուռոյցիկ Գծ. իէ. 14. Ոսկ. երբ. Խոլմուռոյց ճառընա. փոքրուռոյց Ագաթ.—նոյն բառն է անշուշտ ուռացուցանել «ուռցնել» Ոսկ. կո- ղոս. 601 (վկայութիւնը տե՛ս ըմփորտել):

Lag. Urgesch. 268 սանս. pr̥nāmi «լցնել». իսկ Böttich. Horae aram. 18 ուռոյց=ասոր. ܐܪܘܝܐ airuz «զլիի մի տեսակ ուռեցք»: Տէրվ. Նախալ. 107 ուռնալ և սանս. ūrja «ուռած, պա- րարտ» բառերի հետ՝ հնիս. varg կամ var արմատից: Հինք. յն. ὄρσιχος «ուռ- նուլ առազաստի նաւու»: Karst, Յուշար- ձան 408 սումեր. ur «առատութիւն», 421 ալթայ. ög, ūr «վերելք», չաղաթ. ög, ur «բարձր», յն. ὄρσιχος և հլ. յառնեմ, 422 չաղաթ. ur, urma «ուռոյցք», uruk «բնձիւղ, ծիւլ»:

ԳՐՌ.—Ալշ. Մշ. Ջդ. Սլմ. Սլ. Վն. ուռել, Ախց. Կր. Մկ. Տիգ. ուռիլ, Ննիս. ուռել, Տփ. ո՛ւրիլ, Մրդ. ուռնել, Երև. ուռչել, Հմշ. ուռուշ, Շմ. ուռչիլ, Խրր. Պլ. Ռ. Սեբ. ուռնալ, Գոր. Ղրբ. ո՛ւռչիլ, Ջթ. ուռուօլ, ուռուօլ, Հճ. ու- րուօլ, Ասլ. էօրնալ, Աղլ. բոռօ՛նիլ, Սվեդ. ուրիցիլ:—Նոր բառեր են ուռեցուրիլ, ուռու- գեռ, ուռնիկուռն, ուռուլոր, ուռուիլ, ուռուց- տուլ:

ՓՈՒՍ.—Չուրիսով մեր բառին է կցում վը- րաց. 𐭑𐭕𐭆𐭇𐭌 ուրնատի «տիկ», բայց սրա նմանութիւնը պէտք է պատահական համա- րել, որովհետև լկալ հայերէն ուռնատ ձե- ւը: Պատահական են նաև թրք. ۛر և ու-

ռեցք» > քրդ. ևր «գեղձ, ուռեցք, այսույց», որի ցեղակիցներն են շաղաթ. օր (կոկանդ ևր, խիվա մր) քարածուխին, բարձրք, ւրmek «փշիկ, ուռցնիկ», ւրma «բշտիկ», ւրük «ուռած, մէջը պարապ, սին», ւurmak «փշիկ, ուռցնիկ», ւակուդ. մր, մրābin «փշիկ, շան հաջիւր», մրմ «փշումն, շան հաջիւն», ևր «ուռեցք», ւլթալ. մր «փշիւն», մոնգոլ. ևր «ծառերի վրայ գոյացած ուռեցք»:

ՈՒՌ. անստոյգ նշանակութեամբ բառ. հաւանաբար նշանակում է քարած կամ սպասի վերաբերեալ մի բան», ունի միայն կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 81, Շահն. Ա. 204. «Եւ գործեալ ճաշ մեծապէս ամենայն մեծամեծաց... և բոս գահու նախապատիւ արարեալ բաժակաւ և ուռով առաջի իւր՝ դամենայն ոք մեծարեալ ցուցանէր»: Այստեղից առնելով Օրբիլ. հրտր. էմինի, էջ 20՝ «Բոս նախադասութեան նախապատիւ արարեալ բաժակօք և ուռովք առաջի իւր՝ զիւրաքանչիւր ոք նախամեծար ցուցանէ»:

ՈՒՌԱՆ «աշտանակ կամ վառարան, հրաբան». մէկ անգամ ունի Գր. սքանչ. կուս.:

Karst, Յուշարձան 408 սումեր. ւր «տաքութիւն, այրիլ, կրակ» բառի հետ: ՈՒՌԵԱՆ, ի-ա հլ. «արջ կամ եղնիկ բրդեհիւ թակարդ» նոնն. 22 (վկայութիւն տե՛ս յարկ). ուրիշ վկայութիւն չկայ:

ՆՂՐ հանում է ուրի կամ ուղկան բանից:

ՓՈՒՆ.— ևադ. ereki, ireki, erenki, ererenki «թռչուն որսալու ցանց»:

Ուրթանալ տե՛ս Յուռթի:

Ուրթել տե՛ս Յուռութի:

ՈՒՌԻ «հպարտ». ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 104՝ զուռեաց «զհպարտից» ձևով:

Ուրի տե՛ս Ուռ:

ՈՒՌԿԱՆ, ի-ա հլ. «ծովի բռնելու ցանց» ՍԳր. Լարուր. 48. որից ուղկանել «ցանցով որսալ» Ոսկ. ա. կոր. ուղկանաւրկ Սեբեր. ուղկանաւր նս. ժթ. 8. ուղկանաւրել «որսալ» Ուխտ. Ա. 10.—Rivola, Բառ. հայոց², 349 ուղկան ձևի հետ յիշում է նաև վարկան, որ պէտք է գաւառական մի ձև լինի?

Klap. Asia pol. 103 ֆինն. werkko, յն. ձրաւ ձևերի հետ: ՆՂՐ լծ. թրք. ուռ-

ղան, օրղան «պարան»: Սաղըճեան, Արեւիք 1884 հոկտ.՝ 17 սանս. var, ւր «ծածկել» արմատից: Bugge, Btrg. 39 յն. ձրաւ «տրսի ցանց», ձրաւ «կապ», լտ. sarcina «կապոց, ծրար» բառերի հետ՝ բնիկ հայր (Մերժում է Boisacq 79): Հիւնք. յն. ձրաւ «թանս» և ձրաւ «գործի» բառերից. հմմտ. հլ. գործի «ուռկան»: Patrubby SA 1, 309 թրք. organ «շուան» բառից փոխառեալ, նոյն ՀԱ 1908, էջ 341 ուրի բառից, իսկ թրք. organ «փոխառեալ է հայերէնից: Շէֆ-թէլովից BB 29, 52 ուռ, ուրի, ուռեակ բառերից: Karst, Յուշարձան 423 թրք. օրmek, շաղաթալ. օրge-mek «հիւսել», ւլթալ. ւրmek «հենուկ. հէնք անել»: Pattersson KZ 47, 256 կցում է ուռ, ուրի բառին (որ տե՛ս): Նոյնը կրկնում է Pokorny 2, էջ 374:

ՓՈՒՆ.— Պատահական նմանութիւն ունին և հայերէնից չեն փոխառեալ բոհեմ. arkana «ցանց, թակարդ» (տես Vaillant, Gram. des Bohémiens, Paris 1868, էջ 95), ուռ. арканъ, ն. ասոր. ork'ān «ծի կամ մարդ բրդեհիւ մի տեսակ շուան», որոնք ծագում են թթր. آرغان arqan, آر قان arqan «հաստ շուան» բառից (Будаговъ, Справ. слов. 1, էջ 30, Berneker 30):

ՈՒՌՃԱՆԱՆ «աճիլ, լցուիլ, մեծանալ, զօրանալ» Փիլ. Խոր. որից ուռնալարդ Պիտ. ուռնալի Անան. պետր. ուռնալի Փիլ. ուռնալացեալ Նիւս. կազմ.:

ՆՂՐ յուրի բառի հետ: Böttich. ZDMG 1850, 360 և Arica 87, 430 սանս. մր]- «հիւթ, ուծ, սնունդ» արմատի հետ: Տէրվ. Նախալ. 107 սանս. մրja «ուռած, պարարտ» բառի հետ՝ հնիւ. arg «ուրիլ» արմատից: (Սանս. մր], մրjá «ուծ, սնունդ», մրjáyati «սնունդանիլ, ուծեղացնել» բառերը կցում են յն. ձրալ «շուղ-մունք, ցասում», ձրալ «շուղուիլ, եռալ, պտղաբեր լինել», իուլ. fere, ferg «ցասում» ևն բառերին և բոլորը միասին հանում են հնիւ. ւրg'- արմատից (Pokorny I, 289), որի նոյն իսկ օրg'- ձևը եթէ վերցնենք, կստանանք հլ.

*ուրծ): Հինք. յուրքի բառից: Պատահական նմանություն ունի Կազանի թթր. اورچيمك určimek «պտղաբերիլ, աճիլ, բազմանալ» (Будаговъ I, 123):

ՈՒՌՆ, և հլ. (—աւն, —առւնէ, —աւնց)
«մուրճ, կոան» ՍԳր. Վեցոր գ. էջ 48. Ազաթ. Վկ. արև. 80. Ոսկ. պող. ա. 416. որից ուռնաձև Անան. եկեղ. ուռնաւոր Վրդն. ծն. Ոսկի. ուռնացեալ Ոսկի. ուռնած «երկաթ ծեծող, մրճաւոր» (կազմուած է ածել բայով) Զենոր. 46. սրանց ուռնականն է ըստ ՆՀԲ վուռ (աւանդուած է միայն գրծ. վռով ձևով) Ոսկի. Վստկ. 130, 149, 150, 153, 182:

ՆՀԲ լծ. հլ. ուրագ, թրք. ur, vur «զարկ, հար» Lag. Urgesch. 284 սանս. par արմատին է կցում: Տէրվ. Altarm. 76 վէր, վիւաւոր են ձևերի հետ՝ սանս. vadh «զարնել, սպանել», vadha «հարուած, վիրաւորում», զնգ. vadaro «զէնք» են բառերին է կցում: Մառ 3BO 5, 318 զնգ. vaeda հոմանիշի հետ: Հինք. ուրի բառից, Lidén, Arm. Stud. 53 հիդ. ordd, գաէլ. ord, կիմբ. gordd, հկորն. հբրբա. ord, նբրբա. orz, horz «մուրճ» բառերի հետ. կիլտական նախաձևը դնում է *ordō-, հայկականը *urdn, որից՝ միջին բաղաձայնի անկումով ուռն: Նոյնը Per Persson IF 35, 208: Կրկնում է Petersson KZ 47, 259: Karst, Յուշարձան 422 թթր. ur, vur «զարնել» Беридзе, სიტყვების კონსტ. 1912, էջ 43 վրաց. գու. (իմբ. և միջին.) ურატა ուրատա «փոքր մուրճ» բառի հետ:

ԳԻՌ.—Ղրբ. օ'ուր «մեծ մուրճ».—Նոր բառ է հրբ. ուռնագ «դռան մուրճ».—Ռմկ. վուռ ձևից պէտք է դնել Երև. Վն. վովիլ «մէջը խորովիլ, ինչ. ցիցը հողի մէջ», որ և Երև. լովիլ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ურთ ուր «մուրճ», რკინის ურთ «գիւնիս ուր «քարակոփի ուռն» (իսկ ურატა ուրատա տե'ս վերը):

ՈՒՌՆԱՅ «թուշու'ն է» Քուշ. 48. Այ իմ աղբերանց արիւն, յապառած քարն կենաս դուն. Աչիբդ ուռնայի նման, ո՛չ ի քուն ես և ո՛չ արթուն. Վախում թէ դքիզ որսան ու զըր—

կեն դիս ի քո տեսուն: Թերևս բուռնայ կամ դուռնայ. որ է թրք. تورنا turna, طورنا turna «կոռնկ» (Будаговъ, Сравн. слов. I, 746). հենց բնագիրն էլ ունի «Աչիբդ ուռնայի նրման», ուր դ-ի անկումը կարող է յառաջացած լինել նախորդ դ-ի պատճառով:

+ ՈՒՍ, ո հլ. «ուս» ՍԳր. Փարպ. Եղիշ. որից ուսել «ուսն առնել» Ոսկի. ուսանոց նիս. Ել. լմբ. պարգ. Վրդն. սղ. ուսաղիւր (նոր բառ).—ուս փխբ. նշանակում է «շեռան լանջ». հմմտ. հոր. Ա. 30՝ Բնակեցուցանէ յարեւելայ ուսոյ մեծի լերինն. այս իմաստը պահում է մինչև այժմ Ղարաբաղի բարբառը: Նոյն է նաև ուս կամ ուսակ «բուր» Օրբիլ. էջ 168, 188. («էր և աւազականոց մի Բերդ անուն՝ հանգէպ վանիցն, յայնկոյս մեծի գետոյն, յափն քարին, որ Աւելադաշտն կոչեն, ի ներքին ուսակին. Աւազականոցն, որ հանգէպ վանիցն կայր ի վերայ ուսոյն, որ Աւելադաշտն կոչեն, զոր վերագոյն ասացաք».)—(Շահնազ. Ա. 275 և էմին ուսակ համարում են յատուկ անուն. բայց սխալ է, ինչպէս երևում է երկրորդ վկայութեան համեմատութիւնից):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. omso- ձևից. Ժառանգներն են սանս. օsa-, քուշ. oñi, լն. օmos, լտ. (h)umerus (<*omesos), ումբ. uze, ose, ում. umër, us, գոթ. ams, բուրբ. էլ «ուս» նշանակութեամբ (Pokorny I, 178. Walde 850, Ernout-Meillet 1080, Boisacq 1082): Հնիս. omso- ձևին շատ աւելի հաւատարիմ է մնացել Ազլ. յօնս. բնդհակառակը ում. us՝ թէև ուրիշ ճանապարհով. հասել է ճիշտ հայերէնի աստիճանին—Հիւրշ. 484:

Klaproth, Asia pol. 104 հֆր. osso, գերմ. achsel «ուս»: ԳԴ պրս. dōš «ուս»: ՆՀԲ «ուս, յորմէ թրք. օմուզ, լն. օ'մօս, օմի'ա, լտ. հւ'մէրուս: Ուղիղ համեմատութիւններ ունին Bötticher ZDMG 1850, 359, Arica 71, 156, Lag. Urgesch. 689, Müller SWAW 38, 594, Տէրվ. Altarm. 96, Նախալ. 72, Հիւրշ. Arm. Stud. § 238:—Justi, Zendsp. II զնգ. aosta «մէջը», սանս. օštha-? Հինք. լն. և թրք. ձևերի հետ: Karst, Յուշարձան 423 թրք. omuz «ուս»:

ԳԻՒ.—Աղլ. յօնս, Երե. Կր. Հմշ. Շմ. Սշ. Տփ. ուս, Ջղ. շուս, Ախց. հուս, Դոր. Ղրբ. օս, Սվեդ. էօս: Նոր բառեր են ուսարբեան, ուսագրութի, ուսախառն, ուսածակ, ուսաշոր (Ղզ. շաշօր), ուսապինշ, ուսաուր, ուսկապ:

+ ՈՒՍ «սովորելը». արմատ առանձին անգործածական, որից կազմուած են՝ ուսանիլ «սովորել» ՍԳր. ուսած Ոսկ. յհ. ր. 12. ուսումն ՍԳր. Եփր. ա. մն. ուսող Եւս. քր. ուսումնական Սեբեր. ուսումնակից Բուզ. ուսումնասէր Կոշ. Սեբեր. Ագաթ. Կորիւն. Ոսկ. ես. Կիրդ. ել, ուսուցանել ՍԳր. Ոսկ. Կոշ. Սեբեր. մարտուսոյց Եզն. բազմուսումն Փիլ. լին. ալլուսումն «օտարուսումն» (նորագիտ բառ) Եփր. գծ. էշ 9. դիւրուսոյց Փիլ. լին. դժուարուսանելի Ոսկ. ղկ. ինքնուս Փիլ. լին. ինքնուսումն Ոսկ. ես. կանխուսեալ կմր. պարգ. կենսուսոյց Վրթ. հց. նշմարուսոյց Պիտառ. նորուսումն Նիս. գծ. Կանոն. նորուս Թէդդ. մայրագ. քաջուսացի Տիմոթ. կուզ. 31.—նոր բառեր են՝ անուսումնասիրութիւն, ուսանող, ուսանողուհի, ուսանողութիւն, ուսանողական, քերուս, ուսումնածաւալ, ինքնուսուցիչ, ուսումնասիրել, ուսումնարան, ուսումնարանական, ուսումնասարտ, ուսուցչական, ուսուցչանոց, ուսուցչապետ, ուսուցչուհի են:

= Բնիկ հայ բառ, հնիս. euk- արմատի ստորին ձայնդարձի uk- ձևից, որի ռնգային տիպարն է unk-. ցեղակից լեզուներից հմտ. սանս. ūcyati «ախորժիլ, վարժուիլ», սոգդ. yōcat «ուսուցանէ», հւլ. vyknaŭti «վարժուիլ, սովորիլ, ուսանիլ», ukն «ուսում, վարդապետութիւն», uciti «ուսուցանիլ», ռուս. при-выкать, при-выкнуть «վարժուիլ, ընտելանալ», учить «ուսուցանիլ», ученикъ «աշակերտ», учитель «ուսուցիչ», հայրուս. jaukini «վարժեցնել, հրահանգել», լիթ. jūnkti «սովորիլ, վարժուիլ», լեթթ. jūkt «վարժուիլ», գոթ. bi-ūhts «վարժ, սովոր» (Pokorny 1, 111, Walde 865, Trautmann 335):—Հիւրշ. 484:

ՆՆՐ լծ. պրս. ուստա «վարպետ» Lag. Urgesch. 531 paç արմատից՝ իբր գոթ. fahan, կոր. fuic, Պատկ. Изслѣд. 5 պրս. āmōxtan «սովորիլ» ձևի հետ:

Հիւնք. ուշ բառից, հմտ. նաև Թրք. ուս «միտք», ուսլու «մտացի», պրս. իւսթա «վարպետ» Ուլիդ մեկնութիւնք տուալ նախ Տէրվ. նախալ. 67 (կասկածով), նոյնը նաև Müller, Armen. VI, Թ. 69, Bugge, Etrusk. u. Arm. 163, Meillet, Esquisse 80:—Scheffelowitz BB 28, 307 հնիս. օձ- «սուր» արմատից, Patrubby SA 2, 12 ու «épaule» բառի հետ Karst, Յուշարձ. 422 Թթր. us «միտք», 429 Թթր. օգ, օգ, օոց «միտք, ուսանիլ».—Պատահական նմանութիւն ունի լին. hšue «ուսանիլ»:

ԳԻՒ.—ՀՃ. Սլմ. ուսնել, Մրդ. ուսնել, Խր. Սվեդ. ուսնիլ, Զթ. ուսնօլ, ուսնոլ «ուսանիլ», իսկ ուս արմատը ունինք ուս ու տես Տփ., տես ու ուս Ալշ. «տեսնել ու սովորիլ, փորձ» բառի մէջ:

ՓՈՒ.—Մեզանից լի կարող փոխառեալ լինել Թրք. اوس us «ողջամտութիւն, խելք, զգոնութիւն» (որից uslu «խելօք, լուրջ, խոհեմ», uslanmaq «խելօքանալ»), որովհետեւ բառը տարածուած է բոլոր Ալթայական լեզուների մէջ՝ ալլանալ առումներով. ալսպէս՝ շաղաթ. اوس us «ուսում, միտք», ايس es «միտք», ايسليك eslik «միաստուն, խոհեմ», ايس is «միացականութիւն, հոտ, հոտառութիւն» են են (տե՛ս Vambery, Etym. Wört. էջ 62):

[ՈՒՍԱՄ, որ և ուսամ «մի տեսակ կարմիր ծաղիկ» Սալաձ. նոյն է հուսամ բառի հետ, որ է «lavanda spica»:

ՀՐուս. § 389 և էջ 511 համարում է ուղղիլի սուսամ. իսկ Նորայր, Բանաս. 1901, 126 դնում է Թրք. հիւսամէ օթու =արաբ. խուլամա «lavanda spica»:]

Ուսել տե՛ս Քուսել:

ՈՒՍԷ. ասէ ուսքեմ կամ բնութիւն.—ալսպէս ունի Բառ. երեմ. էջ 258, ինչ լինելը յայտնի է:

*ՈՒՍԻՍՅԱՅ «վարպետ, ուսուցիչ» Յալամ. յնվ. 23 (վաստակէր ընդ ուսթային իւրոյ) Անկ. դիրք առաք. 431 (Աշակերտ ընտիր և ճարտար ուսթայի. Զի՞նչ ճարտարութիւն ոչ գիտէր ուսթայն իմ. Առաքեաց Թագաւորն առ ուսթայն):

=Պրս. (որից և թրք.) استā ustā «վարպետ» (որ և «ուսուցիչ»)։ կրճատուած է استād ustād հոմանիշից։ Այս վերջինս էլ ծագում է պհլ. ōstāt (=բիւռւ. vastād, աֆղան ustāδ) ձևից։ Բոլորի նախնականն է պնդ. *avastāta- «պլխաւոր, վարիչ, իբր յառաջակայ» (Horn § 83)։

Ուսից տե՛ս Հիւսի

ՈՒՍԿԱՄ, ՈՒՍԿԱՅ «հիմի, այժմ»։ մհլ. նորագիւտ բառ, որ ունի Կոստ. երգն. էջ 106, 116, 122. (ի չորս հակառակէս ուսկամ յերեր եմ մնացել. Ես այլ եմ սիրու տէր, ուսկայ սրտիս մէջն է դեղին)։ Նոյնը նաև Քուշակ. «Ան ուսկայ ի ծոցուտ ելայ՝ դեռ աշերս ի յետ կու հայի» (այլ ձևով՝ Երմի ի ծոցուդ ելայ, դեռ աշերս ի յետ կու հայի)։

Այսպէս մեկնեց Պոտուրեան, ի հրտր. Կոստ. երգն. էջ 202։

*ՈՒՍԿՈՒԼԻ «անծանօթ մի բոյս» Բժշ. (ըստ ՀԲուս. § 2423). ըստ իս «վուշ», ինչպէս ցոյց են տալիս ուսկուլի ննխ. «վուշ»։ Չն. «կտաւատի ճիւղերի կծիկը, որից թել են քաշում. ֆրանս. bourre»։

=Թթր. اسكول usqul «վուշ» (Бударовъ 1, 46). այլ է արաբ. اسقي isqil մի տեսակ բոյս, որի վրայ տ. Կամուս, Գ. 249։ —Աճ.

ՈՒՍՈՒԴԻՆԻ «մի տեսակ խոտ, որով այգիների ճճիններն են ոչնչացնում. լատ. personata» Վստկ. 77. ունի միայն ՀԲուս. § 2424։

ՈՒՍՏ «ո՛ր տեղից» Պղատ. տիմ. և օրին. Վրք. հց. Խոր. որից ուստի «որ տեղից որ. 2. սրա համար» ՍԳր. Ագաթ. Բուդ. ուստի և Եփր. երբ. ուստի՝ ՍԳր. Եզն. 19. այլուստ Եսթ. դ. 14, Եզն. անդուստ Գ. մկ. ա. 9, գ. 58. Ագաթ. անդստին ՍԳր. Եզն. Կոշ. Ագաթ. աստուստ Ոսկ. յհ. ա. Սահմ. Նար. աստստին Եւ. քր. յեկնուստ Եղիշ. Խոր. աստուածուստ Յհ. կթ. Մագ. յետուստ ՍԳր. Ոսկ. յհ. ա. 9. Բուդ. վերուստ ՍԳր. Ագաթ. վերստին Յհ. գ. 3, 7. ուստ ուստեմ Վեցօր. Եփր. Ոսկ. յհ. ա. 1. ուստեմն «մի տեղից» Վեցօր. Եւ. քր. Ոսկ. յհ. ա. 1. ուստեմ Մրկ. բ. 27, 29. Եզն. Ոսկ. Թեւ. Փրպ. ուստեմ ուստեմ Ագաթ. յամենայն ուստեմ Ոսկ. մ. բ. 12. այլ ուստեմ Կոշ. այլուստ ուստեմ

Ոսկ. մտթ. յուրով ուստեմ Ոսկ. յհ. բ. 9, 30. ո՛չ ուստեմ ՍԳր. Ոսկ. մտթ. անուստեմ Ագաթ.։

Bopp, Gram. comp. 2, 412 արմատը դնում է ու=n հարցականը. և դրուած է ներդաշնակութեան համար. իսկ տի նոյն է աստի, անտի բառերի վերջաւորութեան հետ։ Տէրմ. Altarm. 3 կցում է լատ. que, quisque, գոթ. hvah ևն ձևերի հետ, իբր qa-st-i նախաձևից։ Justi, Dict. Kurde 15 իրար է կցում քրդ. uvesten «այժմ», աֆղան. hīstah «այստեղ», հլ. անդուստ ևն, Karolides, Γλωσ. Եղեք. 70 կպղովկ. ἀστᾶ «ուստի» և ἀστᾶρο «որպէս»։ Մառ, Gram. др. арм. 133 և ИАН 1910, 1246 բոլորի արմատը դնում է ոյս, որից ձևացած է ոյն> ոյ>ոյվ>ո. ուստի և ոյս հին ձևն է ո՛, ո՛վ բառի։

ԳիՌ.—Այլ. յո՛ւստի, յո՛ւստից, Մշ. յո՛ւստեմ.—նո՞յն է նաև գւռ. ուսկի՛ց, ուսկե՛։

ՈՒՍՏԻԿ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի Ոսկիւի. «Մետաքս ոսկեղօղ, սպիտակ բեհեզ, ուստիկ ծանրագին էած ի վերայ նորա»։

ՆՀՐ մեկնում է «թերևս որպէս զգեստ, զգեստիկ, լծ. յն. էսթի՛ս, լատ. vestis»։ ԱՅ շունի այս բառը։

+ ՈՒՍՏՐ, ր հլ. (-տեւ, -տեւաց) «արու, զաւակ, մանչ» ՍԳր. Եւ. քր. սովորաբար դուստր բառի յարադրութեամբ գործածուած և յետին գրականութեան մէջ մոռացուած։

=Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. sukte «որդի» ձեւից, որ հարադատօրէն պահել է հայերէնը, իսկ նոյնը -ga մասնիկով և նշանակութեան դոյզն փոփոխութեամբ՝ անգաք. suhterga «եղբորորդի»։ (Ազգականական անունների մէջ նշանակութեան այսպիսի փոփոխութիւններ սովորական են. հմմտ. լատ. nepos «թոռ», յետոյ «եղբորորդի», հրգ. vetere «հօրեղբայր», յետոյ «եղբորորդի» ևն)։ Հնխ. sukte «որդի» ծագած պիտի լինի կամ հնխ. seug-, seuq- (ստորին ձայնդարձները sug-, suq-) «ծծել, կաթ ծծել» արմատից (հմմտ. լատ. sūgo, հիւլ. sūgim, անգաք. sūcan, հիւլ. sūga, հրգ. sūgan, մրգ. sōugen, գերմ. saugen «ծծել, դիմել») և կամ տեւիկ հաւանաբար

հնիս. seu-, su- «ծնիլ» արմատից. հմմտ. սանս. sávatí «ծնիլ», sátu- «յղութիւն», sū- «ծնող», զնդ. hav, hunāmi «ծնիլ», հիդլ. suth «ծնունդ, պտուղ», բայց մանաւանդ սանս. sutá-, սանս. sūnu-, զնդ. hunu-, քուշ. soyā, գոթ. sunus, հիւլ. sunr, անգլ. հրդ. sunu, գերմ. Sohn, անգլ. son, լիթ. sūnūs, հւլ. synū, ռուս. сынъ, յն. սնո, որոնք բոլոր նշանակում են «որդի» և ծագած են նոյն արմատից՝ զանազան մասնիկներով (Pokorny 2, 469 և 470, Boisacq 1000, Walde 752, Trautmann 292)։ Բառիս վերջամասը հաւանաբար դուստր < հնիս. dhukter ձևի նմանութեամբ է—Հիւրշ.

նշՐ լծ. յն. սնո, լտ. filius: Պալասանեան, Պատմ. գրակ. 73 իբր սանս. պուտրա < *պուտրա: Lag. Btrg. bkt. Lex. 14 շինուած դուստր բառի հակառակից: Մորթման ZDMG 30, 431 քեհո. iszara: Հիւրշ. Arm. Stud. § 239 դուստր բառի համեմատ, բայց ո՞ր բառից շինուած: Եղբայրեան, Արեւելք 1884 հոկտ. 17 vas «հագնիլ» արմատից, իբր ուստր «զգեցուցանող», ինչպէս որ դուստր «զայկկող», հայր «պահող» են: Տէրվ. Նախալ. 160 կցում է հնիս. sūnus «որդի» բառին, որի ժառանգներն են սանս. sūnus, զնդ. hunu- են. հայր ծագում է նախաւոր *սուտր ձևից, որ կազմուած է բառի sū արմատից. բայց -nu-ի տեղ -tar մասնիկով, ինչպէս որ յն. սնո կազմուած է նոյն sū- արմատից՝ -nu-ի տեղ -ya մասնիկով:—Meillet MSL 7, 162 ու համարում է sū-nus բառի նախադասկը. մնացեալը ձեւացել է դուստր բառի նմանութեամբ: Հինք. դուստր բառից՝ դ-ի անկումով: Jensen, Hitt. u. Arm. 91, 93, 104 հայթ. ztár, star, str ձևերը գտնելով՝ կարդում է ustár? = ուստր: Հիւրշ. Arm. Gram. 484 դուստր բառի նմանութեամբ անյայտ ծագումից էր դնում, բայց յետոյ Strassburger Festschrift, 1901, էջ 69 դրաւ վերի ձևով: Wiedemann BB 27 (1902), 220 սանս. ukšā «ցուլ» են բառերի հետ: Scheffelowitz BB 29 (1905), 34 սանս. pús

«մարդ» և pūstra «արութիւն»: Charpentier IF 25 (1909), 242 լիթ. ūszvis «սաներ» բառի հետ: Karst, Յուշարձան 406 սումեր. muš «արու, արական», 408 սումեր. us «ուստր» + tur «որդի, թոռն»:

Ուտ տե՛ս Յօտ:

+ ՈՒՏԵ՛Ն, «ուտել» ՍԳր. Եւս. պտմ. Ոսկ. Խս. և ա. տիմ. որից ուտելի ՍԳր. ուտետ Բ. մակ. գ. 30. Բուզ. գ. 19, 23. ուտիք «ողպաս օր» նրդն. մտթ. Տոմար. ուտիչ Ոսկ. Խս. ուտիք «ցեց» Մտթ. գ. 19, 20. Ոսկ. մ. ա. 20. ուտեմալ նար. դժուարութիւն Վրք. սեղր. Միս. առկ. հացութիւն Կանոն. մսուտու Տօնակ. պանդուխտի Ասող. Ոսկիքի. Տօնակ. ուտելեղէն (նոր բառ) են:

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. ōd արմատից. սրա հետ հմմտ. ժառանգ ձևերից՝ սանս. ādmi, զնդ. adāiti, յն. Էձօ, լտ. edo, օսկ. edum, գոթ. itan, անգլ. etan, հիւլ. eta, հրդ. ezzan, նրդ. essen, հոլլ. eten, անգլ. eat, կիմր. esu, ysu, հւլ. jami, ռուս. Եմъ, Եсть, ուկր. jim, jisty, նսերբ. jēdem, պուլար. jedé, լիթ. ėmi, ėdmi, ėdu, լեթթ. ėdu, ėst, հպրու. ĩst, որոնք բոլոր նշանակում են «ուտել», իսկ կամիս. adanna «կերակուր»: Սրանց արմատն է հնիս. ēd կամ ēd, որի միջին ձայնդարձն է ōd, որից ծագում է հյ. ուտել (Bartholomae IF 3, 15 և Meillet MSL 17, 199; 19, 181, 188). Նոյնը գտնում ենք պահուած յն. կրկնական Էձօձի «սնունդ» գոյականի մէջ (Pokorny 1, 118, Walde 250, Boisacq 216. Berneker 273—5, Trautmann 66, Ernout-Meillet 282—3, Kluge 124)։—Հիւրշ. 485:

Klaproth, Asia pol. էջ 100 լտ. edere, ս. գերմ. eten: նշՐ լծ. յն. և լտ. ձևերը, սորպէս և (Թրք.) yutmaq «կլանել»: Մանօթ հնդկադարձական ձևերի հետ են համեմատած Peterm. 21, 39, Gosche 28, Böttich. ZDMG 1850, 359, Lag. Urgesch. 389, Justi, Zendspr. 17, Müller SWAW 38, 571, Bopp Հմմտ. քերակ. 1, 397, Հիւրշ. KZ 23, 33, Arm. Stud. 47, Տէրվ. Altarm. 7, Նախալ. 61 են: Gosche 28 այստեղ է դնում նաև փոխ. Էձձի «կերակուր», որին հետևում

է նաեւ Justi: Հիւնք. յն. ẽđw, Karst, Յու-
շարձ. 401, 405 սումեր. gudu «ստեղծ»:
ԳԻՌ.—Ջղ. Սլմ. Վն. ումել, Ախց. Կր. Մրդ.
ուտել, Երեւ. Մկ. Շմ. Տփ. ուտիլ, Ալշ. Հճ. Մշ.
Սշ. ուղել, Ակն. Ննխ. Պլ. Թ. Սեբ. Տիգ. ու-
ղէլ, Ջթ. Խրբ. Սվեդ. ուղիլ, Հմշ. ուղուշ, Գոր.
Ղրբ. օ՛ւտել, Ազլ. օ՛ւտիլ, Ասլ. իւղէլ: Նոր բա-
ռեր են անուտել, ուտան, ուտեղէն, ուտելա-
կերբ, ուտեցկան, ուտոց-խմոց, ուտուց,
ուտուկ են:

+ ՈՒՐ «ո՛ւր, ո՛րտեղ. 2. որտեղ որ» ՍԳր.
որից ուրեք, ոչ ուրեք ՍԳր. Եզն. է ուրեք
Եղիշ. ուրեք ուրեք Եղիշ. Խոր. ուր ուրեք
Փարս. հազի ուրեք ՅՏ. կթ. դուռ ուրեք
Պորփ. Սարգ. ուրեմն «մի տեղ» Գիրդ. զնձ.
«մօտաւորապէս» Եւս. քր. «մի, ինչ որ» Բուզ.
Դ. 55 (ընդ գաղտնի դուռն ուրեմն). «հե-
տեւոր, ասել է թէ» ՍԳր. Ազաթ. ուր ուրեմն
Եւս. քր. հազի ուրեմն Պիտ. Եղիշ. անդ ուրե-
մըն Եւս. քր. աստ ուրեմն Խոր. ուրեմն ՅՏ.
իմ. ատ. երեւ. ուրկայ, ուրկայութիւն Անյ.
ստոր. Ոսկիփ. ալլուր իմ. ժը. 18. Վեցօր.
Կոշ. ալլ ուրեք Հոռթ. բ. 8. ալլ ուրեմն Վրբ.
հց. հաւնուր (տե՛ս առանձին). ա՛յլ է համուռ,
որից միահամուռ:—Հնագոյն գործածութեամբ
ո՛ւր ցոյց էր տալիս զազարում. իսկ շարժում
ցոյց տալու համար գործածուում էր յո՛ւ. աւե-
լի յետոյ վերջինս շնչուեց և երկու գործածու-
թեամբ էլ եղաւ ուր. սրա առաջին հետքերն
ունի Փարս. (տես Այտընեան, Քնն. քերական.
էջ 68):

—Բնիկ հայ բառ. կազմուած է -ր մաս-
նիկով *ու անորոշ դերանունից, որ իր ան-
կախ գոյութիւնը չէ՛ պահած, բայց գտնուում
է նաեւ յովամ, յուպէտ «ո՛ւր որ ուղես, ո՛ւր
որ պէտք լինի» Եւս. քր. բառերի մէջ և զա-
լիս է հնխ. k²u անորոշից: Սրա միւս ժա-
ռանգներն են՝ սանս. kú քինչպէս», kuvà,
kúha, kútra «ո՛ւր», kútah «ուստի», ո՛րտե-
ղից», զնդ. kû, kudā, kuθrā «ուր», լտ. ubi,
հլտ. cubi «ուր», օսկ. puf, ումբ. pufe, pue
«ուր», կրետ. օփ, ալբան. kur «երբ», հսլ.
kûde, լիթ. kuť «ուր», անգլ. hū «ինչպէս»,
կիմր. cw, cwt «ուր», թոխար. kuse, kuce,
kupre «եթէ», քուշ. kwri «երբ, եթէ» (MSL
18, էջ 419): Այս բոլորը կազմուած են պար-

զական k²u արմատից, զանազան ածական-
ներով. յատկապէս «ո՛ւր» նշանակութեամբ
ձևերը կազմուած են -dhe կամ -r ածական-
ներով. առաջինին են պատկանում սանս.
kúha, զնդ. kudā, հսլ. kûde, լտ. ubi, ումբ.
pufe ևն, իսկ երկրորդին են պատկանում հլ.
ուր և լիթ. kuť «ուր»: Այս բոլորի հետ հմմտ.
հլ. ի, ր, որոնք գալիս են հնխ. k²i, k²o
անորոշներից. յատկապէս ուր կազմում է
զուգահեռական ձև՝ իր և որ բառերի՝ իր ր
ածականով (Pokorny 1, 522):—Հիւրշ. 481:

ՆՃԲ արմատը ո՛ւ, ո՛յր, յո՛ւր՝ իբր ներ-
գոյական. լծ. յն. օῦ, օῦ, օῦ, լտ. ubi: Pe-
term. 263 յն. օῦ, օῦ, Տէրմ. Altarm.
3—4 լտ. que, quisque, գոթ. Ivañ ևն
բառերի հետ՝ հնխ. qvar ձևից, Հիւնք.
պարս. բառից, Bugge KZ 32, 52 լիթ.
kûr բառի հետ: Meillet MSL 10, 259 և
Հիւրշ. 481 ր մասնիկով ու արմատից:
Բառիս վրայ մի առանձին քննութիւն
տե՛ս Gauthiot, La fin de mot, էջ 210,
Meillet MSL 20, 92 և վերջին անգամ
REA VII, 1, էջ 3:

ԳԻՌ.—Ախց. Երեւ. Խրբ. Կր. Սեբ. Տփ. ուր,
Մրդ. Տիգ. յուր, Ալշ. Մշ. յուր, Մկ. Հին Ջղ.
հուր, Ասլ. իւր, Սլմ. յիւր, Հճ. յույ, Ջթ. յոյ,
յոյ, Պլ. Թ. վուր, Ղրբ. հօր, Թմ. Սշ. ո՛ւրովս,
Հնգ. ուղ. Ազլ. հօր, Հմշ. հիւր, Սվեդ. յէօ
(տե՛ս յո՛ւ).—Ննխ. վրէ՛, վի՛ր է «ո՛ւր է».
վղէլս, վղէ, ուղէլս, վուղէլս, վիղէլս «ո՛ր-
տեղ», Խր. վրղէլս, Շմ. հօ՛րդէ «ո՛ւր, ո՛ր-
տեղ».—Տփ. ուրումին «որեղեց մի տեղ».
հմմտ. ումին:—Իսկ Գոր. Ղրբ. քօ՛ւնը, Ջղ.
դո՛ւրն, Վն. դո՛ւր ծագում են ընդ ո՛ւր ձևից:—
Բարբառներում ո՛ւր նշանակում է նաեւ «ին-
չո՛ւ» (օր. Ջղ. յո՛ւր «ինչո՛ւ»). Որ չէիր գա-
լու, ո՛ւր ասացիր: Սրա հնագոյն գործածու-
թիւնը գտնում եմ կմբ. մատ. 315. «ի քէն
տուաւ մեզ այս զգաստութիւն աղօթից խօ-
սակցութեան ընդ Աստուծոյ, որ զնախապատ-
մեալ շնորհս արարեր մարդկան. ապա թէ
ոչ, մեք ո՛ւր զօրէաք ի թանձրութենէ մարմ-
նոյ ելանելու: Այս օրինակում ո՛ւր «ինչպէ՛ս»
նշանակութեամբ միայն կարող է մեկնուիլ:

*ՈՒՐԱԳ. ի-ա հլ. «փայտ տաշելու գործիք»
Ա. մն. ի. 3. Ես. խդ. 12. Եփր. նին. 114.

Ոսկ. փիլիսոփ. որից քարտաշի նիւր. թգ. էջ 423. գրուած ուրաֆ Տաթև. ամ. 167 (կրկնաց):

= Ասորականից փոխառեալ բառ. հմմտ. ur-ra-ku «քարտաշ», ston-mason, steinmetz, urrakūtu «քանդակագործութիւն», sculpture, Bildheuerkunst (Muss-Arnolt, Ass. Handwb. էջ 100 p.)—Աճ.

նշք «իբր ազգ ուռան կամ ուռան ագի» որպէս սրեալ և հատու կողմն: Հիւնք. առոյգ բառից: Թիրեաքեան, Բազմ. 1913, 342 հ. ռուն, վառ, վիռ, թրք. urmaq «զարնել»: Պատահաբար նման են հնչում սանս. paraçûh, յն. πέλας «կացին», որոնք համարում են ո՛չ թէ բնիկ, այլ փոխառեալ նոյն իսկ նախալեզուեան շրջանին. հմմտ. ասոր. pilakku (Delitzsch, Assy. Hndw. 529), սումեր. balag, ասոր. ܒܠܐ pel-qā «կացին, տապար». նոյն բառը գրութեամբ է նաև Ասորալիայում balgo, balgu, balko, polgo ձևերով (M. Cohen քստ Trombetti, BSL № 85, էջ 50):

ԳիՌ.—Ալշ. Խրք. Մշ. ուրագ՝ Ախց. Երև. Կր. Մրդ. Ջղ. Ռ. Սեք. Սլմ. Տփ. ուրաֆ, Մկ. Վն. ուրաֆ, Տիգ. ուրմֆ, Ասլ. իւրաֆ, Ազլ. ո՛րագ՝, Գոր. հո՛րաֆ, Ննխ. վրաֆ, Հմշ. ուրէֆ, Ղրք. հո՛րէֆ, Սվհգ. ուրիւֆ, Հճ. ույոգ՝, Ջթ. ույոֆ, ուրաֆ: նոր բառեր են ուրագառաշ, ռոնուրագ, ձեռնուրագ:

ՈՒՐԱՆ «զուարթ» ՄԳր. որից ուրախեալ Սղ. ճիթ. 2. ուրախութիւն ՄԳր. ուրախալից Ոսկ. մ. ա. 15. ուրախակից Յուգ. 12. Փիլիսոփ. 17, 18. Սեքեր. ուրախամիտ Սղ. ճթ. 9. ուրախաբար Վեցոր. բազմուրախ Կղնկտ. ուրախալի, կենսուրախ (նոր բառեր): Ուռանատրնների համար սղուած ձևեր են՝ բախ Գնձ. բախալի Գնձ. բախանեմ Ճառնու. բախաբար Մագ. Լնւ. իսկ խրախ բառի վրայ՝ որ սրա սաստկականն է, տե՛ս առանձին:

Böttich. Arica 85, 409, Lag. Ur-gesch. 296 պրս. farrux «օրհնեալ» և farāx «ընդարձակ»: Մերժում է Lag. Arm. Stud. § 1778, Տէրվ. նախալ. 70 բուն ձևը դնում է *խուրախ, ինչպէս ցոյց են տալիս ա-խուր և խ(ու)րախ:

Meillet MSL 8, 160 նմանապէս բուն ձևը *խուրախ: Հիւնք. յն. շորձ «ուրախութիւն», արաբ. 'araq և թրք. raqə «օղի», Pedersen, Հայ. դր. լեզ. 85 դնում է խուրախ ձևից, որ տարանմանութեամբ դարձաւ հուրախ և նախաձայնի տնկումով ուրախ: Պատահական նմանութիւն ունին արաբ. رَاخِي rāxī «բարեկեցիկ մարդ» (Կամուա, թրք. թրգմ. Գ. էջ 822), ասոր. ܠܐ ܕܐܝܬܐ rāxā «հաճոյք, ուրախութիւն» (որի արմատն է ܠܐ ܕܐܝܬܐ «ոգի, շուն» = արաբ. رَوْح rōḥ), մանիք. պհլ. ܡܢܚܝܬܐ hūrvāxmt «ուրախութիւն» (Salemman 3AH 8, էջ 50):

ԳիՌ.—Ալշ. Ախց. Երև. Խրք. Կր. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննխ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սեք. Սլմ. Սշ. Վն. Տփ. ուրախ, Հճ. ույոխ, Ջթ. ույոխ, ուրախ, Տիգ. ուրախ, Ազլ. Գոր. Ղրք. ո՛րախ: նոր բառեր են ուրախ-զուրախ, ուրախայ, ուրախու, ուրախառեղ, ուրախատուն:

+ ՈՒՐԱՆԱԼ «ընդունածը մերժել, բացասել, ժխտել, հաւատքից դառնալ» ՄԳր. Եւ. պտմ. Մծթ. Կոշ. Եփր. թգ. բուն արմատն է *ուր, որից զանազան մասնիկներով կազմուած են ուրացութիւն Սղ. ճ. 3. Սեքեր. ուրաստ Կաղնկատ. յուրաստ լինել կամ յուրաստ կալ «ուրանալ» Կոշ. Եւագր. Սեքեր. Եղն. Ոսկ. Բ. տիմ. աստուածուրաց Փարպ. Կղնկտ. Խրդմնուրաց Մաշտ. ուրալի «ուրանալի» Ոսկ. Եւ. 318. անուրանալի, ազգուրաց, հաւատուրաց (նոր բառեր):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. աղ- կամ օղ- արմատից, որ Հնգերոպացոց ծիսական տերմիններից մէկն էր և նշանակում էր «ծիսական մի բանաձև արտասանել, յատկապէս աղերս կամ անէժք». սրա ժառանգներից յիշենք յն. ἀρνέσθαι «ուրանալ, ժխտել, մերժել», ἀπ-αρνος, ἔξ-αρνος «ուրացող», ἀρύει «հակահառնել, գոշել» (Հեսիք.), ἀρᾶ «աղօթք, անէժք», լտ. օղ «աղօթել», ուու. opy, opatb «գոշել, բղաւել, բարձրաձայն երգել», լեթթ. urdit «քշել, հեռացնել, յանդիմանել, նախատել», թերևս նաև ալթան. Իժմ «կեղծ», Իեռ, Իեր «ստախոսութիւն», neřój (փխ. *řenój) «ուրանալ» (Walde 548, Ernout-Meillet 680, Pokorny 1, 78):

նձՔ ալծ. յն. ἀρνέομαι, ἀρνούμαι և հլ. հեռանալ կամ իբր. ո՞ւր այն ասեիք: Հիւնք. յիշեալ յն. ձեկրից, Bugge, Btrg. 39 յուն. ἀρνέομαι ձեկ հետ իբր բնիկ հայ: Ձի յիշում Հիւքշման: Boisacq 80 գտնում է այս մեկնութիւնը կարելի, իսկ Pokorny 1, 78 հարցական: Pedersen, Յուց. դեր. 36 կցում է ուր-այն և ուրիշ բաներին, որոնց արմատը դնում է ուր: Վերի ձեռով մեկնեց Meillet BSL № 79, էջ 19:

ԳիՌ. — Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Մշ. Շմ. Պլ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Տփ. ուրանալ, Մկ. ուրմեալ, Տիգ. ուրմեալ, Ջթ. ուրանալ, ուրանալ, Ասլ. իւրանալ, Մրդ. իւրմեալ:

*ՈՒՐԱՆԻՍԿՈՍ «քիմք» Դամասկ. ունի միայն շէթ:

= Յն. οὐρανίσκος «քիմք». բուն նշանակում է «փոքր երկին» և οὐρανός «երկին» բառի նուազականն է:

Ուղիղ մեկնեց շէթ:

*ՈՒՐԱՐ, որ և ուրա, ուրառն «հեղեղեցականի ուսանող», բայց կայ նաև «աշխարհականի դատի, կայսերական զարդ, կնոջ լաշակ» նշանակութիւններով՝ Մաշտ. Ժմ. Մաշկ. Մխ. դա. Մարթին. Օրբել. իդ. Կանոն. Միխ. ասոր. հնագոյն վկայութիւնն ունի Եւ. պտմ. էջ 589 ուրա ձեռով (տե՛ս այս մասին շէթ 1913, 348). որից բաղկուրա Մաշտ. ջահկ. Պարգ. 476. փոքուրա (նորագիտ բառ) Պարգ. 620. ձեռնուրա Մաշտ. ուրառումն «պատեիլը» Պարգ. էջ 622:

= Յն. ὠράριον բառից, որ նշանակում է «սարկաւագի ուրար» (Sophocles 1186p): Փոխառեալ է լտ. orarium «երես սրբելու թաշկինակ» ձեկից, որ ծագում է լտ. OS «բերան» բառից: Յունարէնից է փոխառեալ նաև ասոր. ܐܪܪܐ Urarā «ուրար» — Հիւքշ. էջ 369:

Ուղիղ մեկնեց նախ նձՔ: Գաթրճեան. Պատարագամատոյցք 740, ծան. 4 հնթադրում է որ ուրա փոխառեալ է ասորերէնից, որովհետև յունարէնից պիտի ունենայինք ուրա կամ ուլաւ: Վարդանեան շէթ 1913, 348 գտնելով իրօր հնագոյն ուրա ձեռ, դնում է յոյնից:

ԳիՌ. — Ախց. Երև. Կր. Ղրբ. Մշ. Ննխ. Շմ.

Պլ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Տփ. ուրա, Տիգ. ուրա, Մրդ. իւրա, Ջղ. ուլա, Ջթ. ուլոյ, ուրա:

ՓՈԽ. — Վրաց. ოლაო ոլաօ «ուրար»:

*ՈՒՐԱՐԱԹ, ու հլ. «շաբաթուայ վեցերորդ օրը» ՍԳր. Սեբեր. որից ուրաթանալ հոսորովիկ. կամրջ. ուրաթացուցանել ճառընտ. ուրաթալէզ Ոսկիփ. Շնորհ. Թղթ. ուրաթալբ հոր. պտմ. հոփի:

= Ասոր. ܐܪܘܪܐ 'arūwəṯā «ուրաթ», որից փոխառեալ է նաև արաբ. اروب 'arūbaṯ «ուրաթ». բուն նշանակում էր «պատրաստութիւն». հմմտ. արամ. ערובתא

ܐܪܘܒܐ 'arūwəṯā dəšabbā և հր. ערבשבת

'arub šabbat «պատրաստութիւն շաբաթու» (յն. παρασκευάζ «պատրաստութիւն. 2. ուրաթ»). այսպէս էր կոչում այդ օրը, որովհետև այդ օրն էին պատրաստում բոլոր այն բաները, որ կարելի չէր անել շաբաթ օրը՝ սուրբ պահելու համար: Սակայն այս բացատրութիւնը յառաջացած է ըստ յունականին, որովհետև ասոր. բառը ծագում է ընդհանուր սեմական 'rb «արեւը մայր մտնել, երկոյանալ» արմատից. հմմտ. ասոր. erēb šamši «մայրամուտ արեւու», եբր. ערב 'ereb

«երեկոյ», արաբ. غرب yarb «արեւմուտը», غروب yurūb «արեւի մայր մտնելը», ասոր. ܐܪܘܒ 'arab «արեւը մայր մտնելը», ܡܪܥܒܐ ma'rəbā «արեւմուտը» (Brockelm. Lex. syr. 260, Gesenius¹⁷, 615): — Հայերէն բառը ծագում է հնագոյն *ուրաթ ձեկից՝ միջին անշեշտ ու-ի անկումով: — Հիւքշ. 315:

Ուղիղ մեկնեց հնեբից Բրս. մրկ. 376.

«Ուրաթն կազմութիւն կամ պատրաստութիւն թարգմանի և զայս, անունս հրէայք՝ որ կային ի մէջ յունաց, կոչէին զվեցերորդ օրն շաբաթուն. և զայս այնր աղագաւ ասէին, զի յայնմ աւուր պատրաստէին զինչ պիտոյ էր աւուր շաբաթուն»: Ուրիշներ մեկնում են օրթթի. այսպէս Վանակ. հց. Տօնակ. Տաթև. ձմ. ծէ, ճթ. Յայտմ. մրտ. 22. վերջինս ասում է. «Վասն այնորիկ հղաւ անուն վեցերորդ աւուրս ուրաթ, որ է կազմութիւն մարդոյն. և դարձեալ ուր-

բաթ, որ արդարեւ տուա բոթ մեղուցեալ մարդոյն: Երկուսը միացնելով Տաթև հարց. 200. «Ուրբաթ ասի, որ է կաղմութիւն. ասի և բոթ, այսինքն սուգ և տրտմութիւն վասն ելիցն ի դրախտէն»: Նորերից ուղիղ մեկնութիւնը տուա նախ Lag. Urgesch. 882 (ասորերէնից). նոյնը նաև Dulaurier, Rech. chrol. (1859), էջ 14, Müller SWAW 41, 13: Մասեաց աղաւ. 1857, 154 երր. րապար «պատրաստութիւն» բառից, ինչպէս է նաև յն. παρασκευη, Հիւնք. ասոր. էռուրբօ, արաբ. արիֆէ, արէֆէթ «նախընթաց օրն տօնի»:

ԳԻՌ.—Ջղ. Սեբ. ուրբ'աթ, Մշ. Սշ. ուրբ'աղ', Ախց. Երև. Խրբ. Կր. Հմշ. Ննխ. Պլ. Ռ. Տփ. ուրփաթ, Տիգ. ուրփոթ, Ալշ. ուրպատ, Մկ. Վն. ուրպոթ, Ջթ. ուրբ'օթ, ուրբ'ոթ, Հճ. ուրբ'օթ, Սվեդ. ուրբ'աթ, Ասլ. իւրբաթ, Սլմ. իւրպոթ, Շմ. իւրփոթ, Մրդ. իւպոթ, Գոր. օ'րփաթ, Ղրբ. էօ'րփոթ, Ազլ. էօ'րբոթ, է'րբոթ: Նոր բառեր են ուրբաթախօս, ուրբաթամուտ, ուրբաթաօր, ուրբաթեկին, ուրբաթիւրիկուն «հինգշաբթի երեկոյ»:

*ՈՒՐԲԱՅՈՒԹԻՒՆ «պատրաստութիւն», ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 258. (մեկնում է «կաղմութիւն», որ հին հայերէնում այս իմաստն ունի):

= Երբ. Երբ'rb արմատից, որի վրայ տե՛ս Ուրբաթ:—Աճ.

ՈՒՐԳԱՅՈՂ «ուղղիչ». ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 258:

ՈՒՐԴ (յետնաբար ի հլ.) «պարտէզները ջրելու համար փոքրիկ առու Փիլ. Նխ. Բ. 70. Նիւս. կաղմ. գրուած նաև որդ Վրբ. հց.:

ՆՂԲ լծ. յորդ, հորդ: Տէրվ. Altarm. 89 և Նախալ. 106 *ուր նախաձեւից համարելով՝ կցում է սանս. udra, յն. օծար, լատ. unda, հսլ. voda, գոթ. vato, գերմ. Wasser «ջուր» բառերի հետ: Հիւնք. երդ բառից: Սանտալճեան, L'idiome 13. բելո. uldie, զնդ. urudh «ջրանցք»: Scheftelowitz BB 29, 29 պրս. րոժ «գետ», զնդ. araoda՛ «հոսիլ»: Patrubá-ny ՀԱ 1908, 341 հնխ. séro «հոսիլ» արմատից:

ԳԻՌ.—Ջղ. ուրդ, Մշ. ուրդ', Ալշ. ուրթ, Սլմ. յիւրթ, Ազլ. էօղ. Մաստարա գիւղում՝ ուրց (այս վերջինը բառ Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 538): Նոր բառ է ուրդկապ (Ամատ. 537):

ՓՈԽ.—Սալմաստի թուրքերը տեղական հայ բարբառից փոխ առնելով՝ գործածում են՝ yûrt ձեւը:

*ՈՒՐԴԳԱՀ «բանակատեղի». նորագիտ բառ, որ գտնում եմ գործածուած Մաղաթ. ար. 16. «Ի բնակութիւնս և յուրդպահս իւրեանց»:

= Պրս. اور دو ordugāh նոյն նշ. կաղմուած է թթր. ordu «բանակ» + պրս. օկ gāh «տեղ» բառերից:

Պատկ. հրտր. Մաղաթ. ար. 16 զնում է առանձին առանձին յուրդ զաե (մինչդեռ հրտր. Երուսաղէմի, էջ 26 իբր մէկ բառ է). և էջ 64 ուրդ մեկնում է թրբ. ordu:

ՈՒՐԴԻԼ «պատահիլ, հանդիպիլ». մհլ. բառ. հմմտ. Վստկ. էջ 4, 7, 93, 158. Անսիդք 13, 15, 23, 39. Սմբ. դատ. 17, Մխ. բժշ. 52:

ԳԻՌ.—Կենդանի է Բլ. Եւդ. Մկ. Նբ. Շտ. Սեբ. Սվ. Սր. Վն. Տ. (ուրդիլ ձեռով) և Խ. (ուրդիլ ձեռով).—Նոյնը Սեբ. Սվ. ստացած է նաև լեւելագարուիլ, անդամալոյծ դառնալ իմաստը (չարիքներէ հանդիպելով). և այս իմաստից են ձևացած անկրծակներու օրդելիֆ Պլ. անիծական հին բանաձեւը և ուրդելուֆ Սվ. «պարկար, անճարակ մարդ».—Նոր բառ է ուրդածուրիկ «պատահական» (Ամատունի, Հայոց բառ ու բան 538):

+ ՈՒՐԵՄՆ տե՛ս Ուր:

ՆՂԲ ուր իմն:

+ ՈՒՐԵՔ տե՛ս Ուր:

ՆՂԲ աի բառիցս ուր. և ուֆ, իֆ, ինշ».

ՈՒՐՁԷ «զայրացումն». ունի միայն Բառ. երեսմ. էջ 259:

Ուրիշ տե՛ս Որոշ:

ՈՒՐՈՅ «խնդաւերեւ բոյսը. լատ. anthriscus, ֆր. anthrisque, cerfeuil Դաղիան. Թոշք. ունի միայն ՀԲուս. § 2428:

ՈՒՐՈՅՆ «զատ, առանձին, մեկուսի, հեռու ՍԳր. Եւս. քր. Ազաթ. Սեբեր. գրուած է նաև որոյն. նոյն է նաև որոյն յայտնու-

թիւն», որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած հարվկ. 78. «Սպիտակութիւն գեղման ներկեալ գունով ծիրանւոյ և անուանե(ա)լ ծիրանի, և համայն զորոյն զիւր ոչ կորուսանէ»: Նրկուսի կապը ցոյց է տալիս որոյն «ուրոյն» զրշութիւնը. «Երկաթոյ որոյն առանձին չէ հնար ի վերայ շուրջ կալ» Սեբեր և «Աստուծոյ բնութեանն որոյն ի մարմնոյն ոչ կարէք մահ ասել» Սանահն. Նշանակութեան նոյնութեան համար հմմտ. յն. Էծուց յայտուկ, սեպհական 2. բաժանուած անջատ», որից ուրոյնեալ «միկուսանալ» 35. կթ. ուրոյնութիւն նար. ինքնուրոյն 35. կթ. իւրուրոյն Եւ. քր. ուր ուրոյն Ոսկ. հս.—նոյն է արոյնել Վրք. սեղք. 782:

ՆՁՐ ուր կամ իւր բառից, Մառ. Грам. др. арм. 151 ուրոյն, ուրիշ, որոշ բառերի մէջ արմատը դնում է ոյ>ու, որից նաև իւ-ր. իսկ շ՝ պրս. կրորդ դէմքի ստացական ش 3 յոդն է, Peder-sen. Յուց. դերան. 35 և Lidén, Arm. St. 135 իւր բառից -ոյն մասնիկով Karst, Յուշարձան 427 որոշ բառի հետ (տե՛ս որոշ):

ՈՒՐՈՒ «երազական տեսիլ, ցնորք» Գնձ. որից ուրուական «երազական՝ երևակայական բան, երևոյթ» Նիւս. բն. Դիոն. ածայ. «կուռք, լաստուած» Ագաթ. Սզն. «հոգեգէշ, մեռելի ստուերը» Եւ. քր. Ոսկ. մ. բ. 9. ուրուապաշտ «կուսապաշտ» Ագաթ. ուրուաբար «հմայող» Բռ. ստեփ. լհհ. ուրուածայն Նար. էջ 243. նոր բառեր են ուրուագիծ, ուրուագծել, ուրուանկար:

ՆՁՐ փոխառեալ արաբ. رُؤْيَا rü'yā «երազ, ցնորք» բառից, Տէրվ. Altarm. 72 սանս. rüpa «արտաքին երևոյթ, երազական ցնորք» են: Հիւնք. արաբ. բուն «հոգի» կամ բույն «երազ»: Ալի-շան, Հին հաւ. 199 արական մի աստուած է, որի իզականն է ուրհի. հմմտ. արաբ. ճիւրի: Թիբեաքեան, Կարնամակ ծան. 59 զնդ. ուրուան, հպրս. բուան, պրս. رُؤْيَا rü'yā «հոգի» . Խաչկոնց, Բիւր. 1899, 180 «երբեք կասկածելու տեղի չկայ թէ հպրս. ֆէրուները հայացած ուրու ձեւն առաջ եկած է և որոյ

իզական ձեւն է ուրհի», Karst. Յուշարձան 403 սումեր. biru «երազ»: Ղափանցեան, Արրտ. 1917, 230 երեւիմ բայի հետ Պատահական նմանութիւն ունի արաբ. رُؤْيَا rāi, rīi «հոգի, ուրուական»

(Կամուս, Թրք. Թրքմ. հտ. 4. էջ 818): ՈՒՐՈՒԱԶԻԼ «զօրանալ կամ զրգուիլ». մէկ անգամ գործածում է Կանոն. Ննետոր սկսաւ զինել ընդդէմ ճշմարտութեան ուրուազեալ ի սատանայէ:—Հին բռ. մեկնում է «ուրուազիլ. զօրանալ». — ՆՁՐ և ԶՐ յիշեալ վրկայութեան իբր տարբերակ դնում են «ուրուսեալ, շարժեալ»:

ՆՁՐ քմածին ստուգարանութեամբ մեկնում է «զրգուիլ շարժիլ ի ցնորից, յուրուական պատրանաց. կայ և յն. ուրի՜օ «աջողակ հողմով վարիլ», կամ օ՛րհիմէ «զրգուիլ»:

ՈՒՐՈՒԻ. մի տեսակ անծանօթ բոյս է. Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2429, որ և բացատրում է հետեւեալ ձևով. «Ուրոյն տարբեր թուի, որովհետեւ երկուքն ալ առանձինն յիշուին միևնոյն զրոց մէջ. զուգուի եալուէ, այլ և զիւ? անուանց, յն. այլ զրէ ալբուրուգաւաս, որ ինձ անծանօթ է. միթէ վայրի չօճու» (ծղու) ըլլայ»:

ՈՒՐՈՒԻԿ, ի-ա հլ. (յգ. նաև -կունի, -կանց. գրուած է նաև արուկ, օրուկ) «բորոտ, քոստ» Սղ. ճա. 1. (կրք. բնագրում «թշուառ, տառապեալ». յն. «աղքատ»). Ոսկ. ա. տիմ. Բուզ. Սեբեր. որից ուրկանալ «բորոտիլ» Կանոն. էջ 132. ուրկութիւն խոր. ուրկանոց Կանոն. էջ 64, 65. (գրուած օրկանոց Ոսկ. հս. 139). ուրկոտ Միւ. դտ. ուրկոտութիւն Միւ. դտ. էջ 99.—վերջիններիս մէջ կցուած է աւելորդ -ոտ մասնիկը, որովհետեւ ուրուկ բառը առնուած է «բոր, քոս» իմաստով և ո՛չ թէ «բորոտ, քոստ», ինչպէս է աւելի հնում:—Բժ. Արմինակ Մելիքեան (անձնական) հիմնուելով ուրուկ և բորոտ բառերի միասին գործածութեան վրայ, գտնում է իրաւամբ՝ որ ուրեմն ուրուկ չի կարող լինիլ «բորոտ», և հետեւեցնելով Միւ. դտ. նկարագրութիւնից, հաստատում է որ ուրուկը սիֆիլիսն է:

ՆՁՐ «որպէս թէ ունող զեռ կամ զայրուի ցաւ» Տէրվիշ. Altarm. 72 սանս.

ruj «ցաւ, հիւանդութիւն», rōga «թերութիւն, հիւանդութիւն» (Այս մեկնութիւնը ստույգ չէ, որովհետեւ յիշեալ ձեւերը միանում են հյ. եղով բառին. տե՛ս անդ)։— Հիւնք. արժուէի՝ թէ արգաւակ բառից։ Müller WZKM 8, 283 լտ. ulcus, յն. ἔλκος «վէրք, կեղծ»։

ԳԻՏ.— Պահումած է միայն իւր. ուրուգ-ր'օրօդ կրկնաւորի մէջ, որ անշուշտ նախ ուրուկ-բօրու ձեւ ունէր և յետոյ վերջածայնի ազդեցութեամբ նոյն ձեւն ստացաւ։

ՈՒՐՈՒՇ «խելք, միտք». գործածուած է իբրեւ կրկնական ուղ «խելք» բառի՝ Ոսկ. փիլիպ. 476, եբր. 553. նոյնը գտնում եմ սխալագիր ուղ և ուրու ձեւով՝ Ոսկ. բ. տիմ. էջ 277։ (Տարբեր է ուրուշեալ, որ տե՛ս Որոջ բառի տակ)։

ՆՀՐ «ուրն ուռոյ»։ Հիւնք. էջ 214 ուղ բառից։

+ ՈՒՐՈՒՐ «ցին թռչունը. տեկ. լայլախ» Մարթին. Վրդն. առ. 67 (Յին այն որ է ուրուրն). սրա հնագոյն ձեւը պիտի լինի որո՛ւր «մի տեսակ թռչուն» Ղևտ. ժա. 15 (յն. λάρος, լտ. larus, garia ձեւի դէմ). երկուսի համար էլ ուրիշ վկայութիւն չկայ. սրանից է շնորհ կամ շնօրօր «սաղի նման մի թռչուն» Բժշ. (ո և ու ձայնների փոխանակութեան համար հմմտ. որիշ և ուրիշ, որոյն և ուրոյն)։

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է կրկնութեամբ հնխ. or- (կամ օր-) արմատից. ցեղակիցներն են՝ յն. ὄρνις, ὄρνιθος, գոր. ὄρνιχος «թռչուն, հաւ, աքլոր», ὄρνισον «թռչուն», հիւ. irar, ilar, կիմբ. eryr, բրբա. erer, կորն. er, գոթ. ara, հհիւ. qrn, are, անգլ. earn, անգլ. erne, հրգ. aro, arn, մբգ. ar, նբգ. Aar, Adler (որ է adel-ar, բարդուած adel «ազնուական» բառով), հոլլ. arend. լիթ. erėlis, arėlis, ēras, āras, հայրու. arelis, լիթթ. ērglis, հսլ. orilū, ռուս. орелъ, լեհ. orzeł, սերբ. ὄrao, բուլղ. էլ «արծիւ նշանակութեամբ» (Pokorny 1, 135, Boisacq 714, Trautmann 13, Kluge, էջ 2)։

Ինճիւնեան, Հնախ. Գ. 22 ու բնածայնից։ ՆՀՐ որո՛ւ համարում է «որի կամ ուրուր»։ Capelletti, Arm. Թրգմ. Արշալ. արրու. 1842, 108 բնածայն է համար-

ում։ Մորթման ZDMG 32, 724—8 համարում է «դարձող», իբր ուր «դառնալ» արմատից, որ գտնում է պար-նու-ել բառի մէջ և հանում է սանս. vrit ձեւից։ Տէրվ. Նախալ. 68 լտ. ululā «բուռ», յն. ὕλαω, ὀλοῦζω ձեւերի հետ՝ հնխ. ur «սոսնալ, վայել» արմատի՝ ց, իսկ էջ 173 հնխ. uruka «բուռ»։ Pedersen Kelt. Gram. I 491 տուաւ վերի մեկնութիւնը (առ Pokorny անդ)։ Ագոնց REA VII 1 (1927), 194 վրաց. կորի «բազէ», յն. (Հեսիք.) xēpiz, հյ. որի և վրաց. or-bi «արծիւ» բառերի հետ։

ԳԻՏ.— Ախց. Երև. Կր. Ննխ. Սեբ. Տփ. ուրուր, Ասլ. իւրիւր, իւր. ուրուրի՛, Ալշ. Մշ. ցուրուր. նոյն է և ուլուրիկ Մլթ. իսկ փիւր. Պլ. ուրուր «այս ու այն կողմ պրպտող, անհանգարտ (տղայ)», Ննխ. ուրուրի ալք Շաաւ սրատես»։

ՓՈՒՆ.— Հայերէնից է տառադարձուած արաբ. رور رور «ուրուր» Վրդն. Առականց Թարգմանութեան մէջ (ըստ Մառ, Վրդ. առակ. I, էջ 57)։

*ՈՒՐՊ «քաղաք». նորագիտ բառ՝ որ մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Մին. համդ. 74. Սպանաւ յիւրայնոցն և Թաղեցաւ յուրպն Հոռմայ։

= լտ. urbs (urbis, urbem) «քաղաք» (տե՛ս իմ Հյ. նոր բառեր հին մատեն. Ա. էջ 139)։— Աճ.

ՈՒՐՁ «վերջ». գիտէ միայն ԱՌ.— արդեօք սխալ գրչութիւն է։

ՈՒՐՁՈՒ «խորհուրդ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 259, որ կարծեմ թէ շփոթած է ուրու և ուրջու բառերը, որոնք տե՛ս առանձին։ ՈՒՐՁՈՒ, ի-ա հլ. «խորթ զաւակ» Սեբեր. 42 (սեռ. բրջուց), Եւս. քր. ա. 245։

ՆՀՐ «որ կամ ոյր որդի է և չէ կամ իբր որդի»։ Bugge KZ 32, 23 և IF 1. 451 որդի բառի սեռ. որդայ ձեւից՝ ու մասնիկով (ճիշտ, ինչպէս ունինք հօրու, մօրու), իբր նախաւոր *որդյու > *որդյու > ուրջու.— ջ ձայնի համար հմմտ. մէջ < medyo ձեւ. Հիւնք. որդի-բառից։ Patrubany SA 1, 191 որդի < հնխ. *ordhios, իսկ ուրջու < հնխ. օրdhios։ Wiede-

mann BB 27, 221 և Pedersen KZ 39, 360 (ըստ Walde 58 և Pokorny 1, 149) որդի բառի հետ հնչւ. erdh- «աճիլ, մեծանալ» արմատից:

ՈՒՐՍԵՄԱՅ «դատապարտեալք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 259:

ՈՒՐՅ (գրուած նաև ուրծ, ուրց) «մի տեսակ բոյս. ծոթոր. *thymus serpyllum* L» Բժշ. Գաղիան. (ըստ ՆՂԲ փխր. նշանակում է նաև «ուռույցք, պալար, խաղաւարտ», եթէ չէ շփոթուած ուռույց բառի հետ):

ՆՂԲ մեկնում է «ուռուցուկ խոտ»: Նշանակութիւնը ճշտում են Տիրացուեան, *Contributo* § 419 և Արթինեան, Ամէն. Տարեց. 1914, 161:

ԳԻՐ.—Երև. Ողմ. ուրց, Մկ. Սլմ. Վն. ուրց (իսկ Ալշ. ուռծ՝ «փխսի ծառ»):

ՓՈՆ.—Վրաց. ურცო ուրցի «богородская трава, полевой тминъ», քցւրց «խեւրցա «дикий базиликъ, чебрець» (որ է «ծոթ-րին»):

Ուրցիլ տե՛ս Ուրցիլ:

ՈՒՐՓԻՂԷՍ «օրհնող». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 259:

ՈՒՑԷ «սուրհանդակ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 289՝ սուրհանդակ բառի բացատրութեան մէջ, ուրեմն իր ժամանակ ծանօթ ծողովորդական բառ էր: (ա. տպ. ուցե, բայց բ. տպ. ուցէ):

ՈՓ, ո հլ. «խոռոչ կամ փոս, որի մէջ ջուր է հաւաքուում» էջ 70. Վրք. Արեւիկոսի շԱ 1910, 371, տող 25 (յն. ἰάχος), Վանակ. (տե՛ս Վարդանեան, Բառաբ. դիտ. Ա 87). Վրգ. առկ. 36:—Սրանի՞ց է արդեօք խոռոփ «խոռոչ» (բարդած խոռ բառով), որ յիշում է ՆՂԲ ուփ բառի տակ, բայց չունի այբուբենական շարքում:

ՆՂԲ լծ. յն. ὀπιϛ «ծակ, բացուածք, պատուհան, օդանցք, շէնքի ճակատի կոլոր պատուհանը». (բայց այս բառի նմանութիւնը պատահական է, որովհետեւ իբր փոխառեալ պիտի տար հլ. գոնէ ոպ, իսկ իբր բնիկ համապատասխանում է հլ. ալկն «ծակ» բառին (հնչւ. օպլ-ձկից. տե՛ս Boisacq 707):

ԳԻՐ.—Մշ. Շտ. Չն. օփ «փոքրիկ լճակ, լճացած ջուր» (նոյնը հուր՝ հիւան). որից Մշ. օփոնել «ջուրը լճանալով հոսիլ»:

ՈՓԱՆ «ատեւ, արհամարհել» մէկ անգամ գտնում եմ գործածուած Սասն. էջ 63. Ոփացող աստեայս (իբր ածական Ս. Մեքրոպի):

***ՈՓԵԼԵՒԵՒՆ** «պարսաւոր զօրք». մի քանի անգամ գործածուած է ֆերեթին բառի հետ՝ ՄԳր. (այսպէս՝ Բ. Թագ. ր. 18, Ժե. 18, Ի. 7, Գ. Թագ. ա. 38, 44, իսկ Ա. մնաց. ժը. 17՝ սեռ. ոփելեթայն). սրանցից դուրս մի մի անգամ գտնում ենք Կիրդ. Թգ. (Քերեթին աղեղնաւորք են և ոփելեթին՝ պարսաւորք) և Մխ. դտ. էջ 267: Նոյն բառը գրուած է Մագ. Թղ. 62 ովթելիթ, որի մասին աւելի մանրամասն տես իմ Հայ. նոր բառեր հին մատ. Բ. 200:

=**ԵՐԸ.** **ԴԵԼԵՏ** *paleti* բառն է, որ Ս. Գրքի յոյն թարգմանութեան օ *Φελεσι* տառադարձութեան վրայից (այլ ձ. օ *Φελεσι*, *φελεσθι*, *φελεσθι*) անցել է հայերէնի՝ որոշիչ յօդը սխալմամբ բառի մասը կարծելով և ներան միացնելով: Երբայցեի բառը մեկնում է զանազան ձևերով. սովորաբար կարծւում է որ փղշտացի մի տոհմի անուն է (իբր **ԴԵԼԵՏ** *paleti* փոխանակ **ԴԵԼԵՏ** *pa-lišti*), որ Դաւիթ թագաւորի թիկնապահութեան պաշտօնին կոչուեցաւ Ուրիշներ մեկնում են «դահիճ», «արքունի սուրհանդակ» ևն (տե՛ս Gesenius¹⁷, էջ 365 բ, Բառ. Ս. Գրքոց, էջ 554): Մեր մէջ ըստ Կիրդի հասկացում է «պարսաւոր»: Նոյնն է հասկանում նաև Մագ. Թղ. 62, երբ գրում է. «Իբրու մենք անայիւ մրցեալ մակաւսսար զազաթանն ոստուցեալ և յոեկացն մարնամասնից իբրու զովթելիթեացն ճահեցուցանէ հանդէպ ճակատուն»։—Աճ.

ՈՓԻ (յգ. սեռ. -եաց) «անպտուղ մի ծառ՝ որի փայտը յարմար է շինութեան մէջ» Պիտ. (յիշուած է կաղամախի հետ). գրուած է նաև յովի, յուրի, հովի և մեկնուած է զանազան ձևով. այսպէս՝ յուրի «կաղամախ» Բժշ. յովի «կապպար» Ռոշք. հովի «կասլայ, դափնի» Հին բռ. ոփնի «կաղամախի, *populus*» Ղուկ. վրգ. հարբերդցի (ՀՐուս. § 2430).

«ազգ կաղամախի» նշՔ և ՋՔ, իսկ ըստ Տի-
րացուհան, *Contributo § 77 fagus silvatica*
L, § 303 *ücer campestre* L (առաջինը ըստ
ՀՔուս., երկրորդը ըստ Քաշունի)։—Տե՛ս և
գւռ։

նշՔ իտալ. *oppio* «կաղամախի»։

ԳԻՌ.—Ղրբ. հն'սփուտ «սօսինների բազմու-
թիւն» (Մուրճ 1897, էջ 245), որ գալիս է
հոփի «սօսի» բառից։ Մղր. հոսփի և Կրճ.
հուպլի նշանակում են «բարտի», որով նոյ-
նանում են Քժշկարանի և վրաց. «կաղամա-
խի» և «բարտի» նշանակութեանց հետ։

ՓՈԽ.—Վրաց. աջօ ոփի «осокорь», որ է
բարտի կամ կաղամախի։

*ՈՓԻՏԷՍ «օձախայտ բծերով պատուական
մի քար է» Պամ. աղէքս. էջ 5։

= Յն. օփէդէ նոյն նշ. ծագում է օփւ
«օձ» բառից. յոյնից է փոխառեալ նաև լատ.
ophita։—Հիւրշ. 369։

Ուղիղ մեկնեց նշՔ.

*ՈՓՍԱՐԻ «ծուկն»։ ունի միայն Բո. երեմ.
յաւել. Գէորգ գալրի, էջ 556։

= Բիւզ. յն. օփսար «ծուկ», նյն. փսր
«ծուկ», որ է հին յն. օփս «ծուկ», բայց բուն
«միս կամ այլ ուտելիքէն»։—Աճ.

+ ՈՔ (հոլովում է սեռ. ուրուֆ, տր. ու-
մեֆ, բց. յումեֆէ. յոգնակին փոխ է առնում
ովմ բառից. կան նաև յետին ումեֆիւ, ոֆֆ ևն
խոտելի ձևերը. օր. Սիր. խբ. 22. Ոչ կարօ-
տացաւ ումեքիւ խորհրդակցաւ) «մէկը, մի
մարդ»։ որից ո' ոֆ, ո'վ ոֆ, մի' ոֆ, ո'չ ոֆ,
ովմ ոֆ, ո և պէտ իսկ ոֆ, աւոֆ, հոլովեալ՝
ոյր ուրուֆ, ում ումեֆ, յումմէ ումեֆէ, մի'
ուրուֆ, մի' ումեֆ, ո'չ ումեֆ ևն. յետնաբար
չեզոք կամ չէզոք փիւ. այլաբ. Գնձ. Ասող.
Պղատ. տիմ. գրուած է չէզոքֆ Տաթև. հարց.
365 (երկու անգամ). իրը ածական ոչոֆ
«անպիտան մարդ» (օր. իշխանութիւն նոցա
յանարժանան և յոչոքսն անկաւ. Ուռհ. 303).
նոր բառեր են չեզոքութիւն, չեզոքացում, չե-
զոքացնել։

= Բնիկ հայ բառ. կազմուած է ո<հնիս.
k^{wo} անորոշ դերանունից՝ ֆ մասնիկով.
մանրամասն տե՛ս Ու.—Հիւրշ. 481։

Տէրվ. *Altarm.* 3, նախալ. 119, Մա-
սիս 1881 յուլ. 4 հնիս. *kvaq ձևից.

հմմտ. հյ. ուրեֆ, ֆաւ, ֆաւի, լատ. quis.
quisque, գոթ. hvas, յն. πο, τε, սանս.
զնդ. ka, ča։—Մորթման ZDMG 26, 517
բւեն. hukan, հմմտ. հյ. ոֆ և ֆաւի։—
Ոֆ բառի վերջածայն ֆ-ի համար հմմտ.
Meillet MSL 7, 163, 8, 281; 10, 269 և
272; Հիւրշ. *Arm. Gr.* 502։—Հիւնք. յոգն
բառից։ Սագրդեան ՀԱ 1909, 336 և
Karst, Յուշարձան 408 սումեր. uku
«մարդ»։

ԳԻՌ.—Տփ. օֆմին, օմֆին, Երև. օֆմին,
օֆնիմ «մէկը, մի մարդ»։ (հին հյ. գւռ. ձև է
էֆմին, որ տե՛ս Շողակաթ, էջ 43).—Սեբ. վէշ
վէֆ «ոչ ոք»։—Ջդ. վարօֆ «որ և իցէ բան»։—
Ազլ. ո'վման, ո'ւմման, ո'ւման «ումն», Մղր.
ո'ւմֆէն «ումն, ոք», մի ումֆէն «մեկը, մի
ոք»։

ՈՔԱՌԵՆԼ. անստոյգ նորագիւտ բառ, որ մէկ
անգամ գործածում է Բառ. երեմ. էջ 182
հիւնիւնել բառի բացատրութեան մէջ. այսպէս՝
հիւնիւնել «շտապել, ոքառել»։ Որովհետև այս
բառը իսկապէս նշանակում է «հեւալ», ուստի
ոֆառել կարող է լինել «շտապել» կամ նաև
«հեւալ»։ Վերջին պարագային կարող է կապ-
ուիլ ոգի առնուլ «շունչ առնել» ոճի հետ։

*ՈՔՈԶ «դժնիկ, փուշ, ալքաւն»։ մէկ ան-
գամ ունի Բ. մն. իե. 18. (միւսնոյն հատու-
ծի կրկնութիւնն է Դ. թագ. ժդ. 9, ուր ոքոզ
բառի հետ դրուած է ալֆաւ. տե՛ս այս բա-
ռը)։

= Յն. օչո՛ւ ընթերցուածից, որ ունի մի ձե-
ռագիր՝ բնագրի համապատասխան տեղում։
—Աճ.

նշՔ համեմատում է յն. օչաւ, օչո՛ւ, օչ-
երբ. խօխա հոմանիշների հետ և կար-
ծում է որ հայը պէտք է ուղղել ոքոզ։—
(Այսպէս է անում հայ բառը կապելու
համար յն. օչո՛ւ և երբ. խօխա ձևերի
հետ. բայց դ չէ՝=չ)։ Հիւնք. յն. օչաւ
ստուր, սրածայր» բառից։

ՈՔՈԶԻԼ. անստոյգ բառ. մէկ անգամ ունի
Թէոդ. խշ. «Չարչարեցեր՝ զանմարմին Փա-
րաւոնն, որ խրոխտեալ բարձրավլուքեամբ՝
ինքնահաճոյ հպարտութեամբն ոքոզեալ ի
խորշս և ի գոգս քանակաւոր սահմանաց»։

ՆՀԲ մեկնում է «կամ է սփռել», շողհալ կամ նմանեալ ուրիշ և կամ կոկոզացեալ, գոռոզացեալ», ԶԲ «զմեղանալ», ԱԲ «ժանտանալ»:

*ՈՔՍԻՄԵԼԻ «մեղրով ու քացախով պատրաստուած համեմանք՝ կերակուրի համար. իսթէնճէբի» Մագ. Թղ. 214 (այլ ձ. ոփսմելի, ոփսմելի):

= Յն. օքսմել: նոյն նշ. ծագում է օքս «կծու, թթու» + մէլ «մեղր» բառերից. որից նաև ֆրանս. oxymel ևն.—Հիւրշ. 369:

Ուղիղ մեկնեց նախ ՆՀԲ:

*ՈՔՍԻՐԻՆՔՈՍ «մի տեսակ գիր, նոտագիր». նորագիւտ բառ, որ զանազան աղաւաղեալ ձևերով գործածուած է հին մատենագրութեան մէջ՝ հետեւեալ հրեք տեղերը. Փոյթ էր առ ի գրել ըստ նմանութեան ոփսմելի իւրեայ. Եւագր. էջ 5.— Փոյթ էր առ ի գրել ըստ նմանութեան ոփսմելիւրեայ. Վրք. հց. ա. 321 (ձեռագրերն ունին ոփսմելիւրեայ, ոփսմելիւրեայ, տպագրում ուղղուած վերի ձևով).—Սուսն պարզ և յըստակս և ծայրագոյնս փողեն ւախոյն. Մագ. քեր. 223:

= Յն. օքսրիչոս կամ օքսրոչոս, որ բուն նշանակում է «սրաքիթ» (կազմուած օքս «սուր» + րոչոս «քիթ» բառերից). նաև մի

տեսակ ձուկ է. իսկ ըստ լատին մեկնիչների՝ նշանակում է նաև «նոտրագիր»:

Հնեից Եւագրի վարուց մեկնիչը բացատրում է «չբի ճանճ, մի սղագրի անձնանուն կամ դիպակագործ». «Այնպէս արագագիր էր որպէս այն ճանճքն, որ ի վերայ ջրին կենան և դիճաց դիճ վազեն. որսոն այն է որ ասեն, Ու այլք ասեն թէ դպիր մի կայր ճարտար Աղէքսանդրու հայրապետին, զայն կու ասէ: Ու այլ՝ թէ զորսոն դիպակագործքն, որ փութով զարուստն լանգեն, այնոր նըման է»: Վարք հարանցի հին ձեռագրում, լուսանցքի վրայ մեկնուած է «որսունիքիքայ այն ճճին է կամ ասլ բիշմագործն»: Ուղիղ մեկնութիւնը տուաւ նախ Վարք հարանցի հրատարակիչը՝ անդ, էջ 321 ծան. յետոյ Սարգիսեան, Եւագր. էջ 5, վերջին անգամ ն. Աղոնց, Արուստ Դիոն. քեր. էջ 224:

*ՈՔՍԱԼԻՆՈՆ «ութանիստ (կրկնաշափական մարմին)» նիմես. էջ 65 (չունի ԱԲ):

= Յն. օքսալոնոն նոյն նշ. ծագում է օքս «սուր» և օլոն «նիստ» բառերից.—Հիւրշ. 369:

Ուղիղ մեկնեց նախ Տաշեան ՀԱ 1892 (արտատպ. Մատ. մանր ուսումն. էջ 16):

ՈՔրանք տե՛ս Օփրանու:

2. քացասական կազմող նախամասնիկ.
ընդարձակ տե՛ս Ու:

ՉԱԳԱՐ «հաճարի ծառը» Ռոշք. որից առ-
նելով ունի միայն ՀԲուս. § 2432. (Քաջունի,
հտ. Գ. էջ 196 համարում է hêtre, որ և փի-
ճի, fagus):

ՉԱԼԹԱԼ «բազուկ կամ նման մի բոյս»
Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2435:

*ՉԱԽ «յանդիմանութիւն, կշտամբանք».
գործածական է Պօլսի բարբառում. նոյն է
նաև շեխ Ակն. անկի հնից ունինք չէխ Քուշ.
57 (Իմ եարն ի դռնէն ի դուրս չէխ՝ Մո՛ւր-
տառ, թող զնա ի բաց)։ Բայական ձևով ու-
նինք շախել կամ շեխել «յանդիմանել» Մշ.
Պլ.:

= Պրս. چايدان čaxīdan «կապել, վի-
ճիլ, իրար հետ կառուիլ»։ նշանակութեան
զարգացման համար հմմտ. նեխ. կոէվ անէլ
«յանդիմանել, կշտամբել»։—ԱՃ.

—ՉԱԿԵՐՏ. կէտադրութեան մի նշան, որ
է « »։ Յիշատ. որից կազմուած նոր բառ է
շակերտաւոր «իբր, ենթադրեալ, ինքնակոշ»։

= Կազմուած է շա և կերտ բառերից. իբր
թէ շա տառի գլխի ձևով կերտուած նշան:

Ուղիղ մեկնեց նշՔ:

*ՉԱՀ «չրհոր» Կոստ. երզն. 130 (Զնդան և
ի ջահ):

= Պրս. چاه čāh «չրհոր»:

Ուղիղ մեկնեց Պոտուրեան, հրտր.
Կոստ. երզն. էջ 56:

*ՉԱՂԱՆԱ «մի տեսակ երաժշտական գոր-
ծիք»։ ունի միայն Առաք. լծ. սահմ. 615:

= Պրս. چاغ čāyāna «ճեղքեալ փայտ
ինչ, յորոյ միջոցս պնդեալ զբամբուռնս
թմբկի, կաքաւողք նովին կաքաւեն՝ զնոսին
ի ձեռս առնլով»։—ԱՃ.

*ՉԱՄԱՆ, ո հլ. «համեմիլ մի բոյս է» Ես
իւր. 25, 27, 28. Մտթ. իգ 23. որից շաման
հայոց «cuminum armenicum, carvi» Բժշ.
շամանուկ «վայրի շաման» Գաղիան. շաման-
ջուր Վստկ. 223:

= Իրան. čaman ձևից, որ թէև աւանդուած
է, բայց ենթադրուած է արեւել. թրք. և օսմ.

چمن čemen ձևից: Իրանեան բառն էլ
ծագած է սեմականից, ուր ունինք ասոր.

כמון kamūnu (Delitzsch,

Assyr. Handwb. 336, Strassmaier, Ver-
zeich. 516), ասոր. արամ. کامون kam-

mūnā, եբր. כמון kammōn, արաբ. كمون

kammūn, եթովպ. kamūnu, նաև եգիպտ.
gemnini? (Gesenius¹⁷, 350): Սրանցից են

փոխառեալ նաև յն. χόμινον (Boisacq 534),
լատ. cuminum, որոնց միջոցով էլ՝ իտալ. co-

mino, գա. cimino, ֆրանս. cumin հրգ. chu-

min, chumil, մբգ. kūmel, նբգ. kūmmel
(Kluge 285), հուլ. komijn, ալբան. k'imino.

հունգ. kōméng, ռում. chimin, հւլ. kuminū,
լեհ. kmin, ռուս. КИМИНЪ, ТИМОНЪ, լիթ.

kmynai, kvynai (Berneker 681) են, որոնք
բոլոր նշանակում են շաման:

ՆշՔ համեմատում է վերի զանազան
ձևերի հետ: Böttich. Arica 74, 197 պրս.

šambaliθ ձևի հետ: Lag. Arm. Stud.
§ 1780 մերժելով այս՝ դնում է եբր.:

Հիւրշ. 394 թրք. ձևերին անծանօթ լի-
նելով՝ դնում է ծագումն անյայտ փո-

խառութեանց շարքը, մինչդեռ ըստ իս
աղբիւրը պէտք է դնել իրանական:

Գիտ.—եբր. Ռ. շաման, 2թ. շամօն, շա-
մոն, Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ. չումոն, Պլ. չե-
մէն (այս վերջին երկու խումբը նոր փոխա-
ռութիւն թուրքերէնից). իսկ Մշ. շաման

«կարմիր տաքդեղի փոշին», Սշ. շաման «գինձ»։—Կապ ունի՞ նաև շաման Ղրբ. «իզական անդամ»։

[ՉԱՄԱԶՈՒ. նոյն է ինչ որ լամաշու, որ տե՛ս Ենդրեհան, Մասիս 1885, 866 շանգրադանալով Առձեռն բառարանի լամաշու ձևին, գտնում և մեկնում է իբրև նոր բառ]

ՉԱՄԻՉ, ո հլ. «չորացրած խաղող» ՍԳր. որից շամշեյ Ա. թգ. լ. 12. Բ. թգ. ժգ. 1. շամշեղեն Ովս. գ. 1. շամշախունկ շշոր զուկի, մարհմայ խոնկ» Բժշ. շամշոնլ շշամիշի նման շորանալ, շամշիլ» (նորագիրտ բառ) Վստկ. 187. շամշարակ «compote, խոշաֆ» (նորակիրտ բառ)։

ՆՁԲ լիշում է եբր. ձիմիւֆ կամ զիմուֆ (իմա՛ ܩܕܝܫܐ šimṣūqā) «շամիշ»։ Հինք. շամբ կամ շամբ բառից.

ԳԻՌ.—Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Զղ. Բ. Սեբ. Սշ. Վն. Տփ. շամիշ, Հճ. Մրդ. Սլմ. Տիգ. շոմիշ, Սվեգ. շոմեշ, Ալշ. շամիճ, Ղրբ. շո՛միճ, շո՛մեճ, շո՛մրեշ, Զթ. շամր՛շ, Ագլ. շո՛մուշ, Մղր. շո՛մեճ։—Նոր բառեր են շամշապուր, շամիշխաղող, շամշենի կամ շամշի, շամշկենի, շամշիլ, շամշմիլ են։

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ჩამიჩი շամիշի, ուտ. շամիշ, թրք. գու. Ակն. Եւդ. čemič (տե՛ս Բիւր. 1899, 314, Հնութ. Ակնայ 352, Յուշարձան 329). հմմտ. էնկիրիի թրքախօս հայոց բարբառով čemič «շամիշ», čemičlemek «շամիշ դառնալ, խաղողը շորանալ, շամիլ» (Բիւր. 1898, 865). նոյնպէս նաև գնշ. čamik «շամիշ», čamikengoro «շամշավաճառ». (Paspati ծանօթ լինելով մեր բառին՝ այս ձևերը կցում է նյն. τζαμπί «շանշ», τζαμπόχραտ «շանշի գինի» բառերին, որոնք կապ չունին սրանց հետ). ն. ասոր. čmāḫā, čmāḫtʾ «թառամած, ցամբած», čamāḫ, čmāḫtʾ «թառամիլ, թոշնիլ, խամրիլ», տճկ. چاميج čamič բառը ունի նաև Կարապետեան, Օսմ. բռ. 281 «մանր շամիլ. 2. մանր, մանրուկ. 3. շամիլ, աչքի սև» նշանակութեամբ, որից էլ čamič gōzli «սևաչուր»։

*ՉԱՄՉԱՇԵՐԵՓ (կամ յարմարեալ ձևով՝ շամշեյ շերեփ) «մեծ շերեփ, խոշոր գդալ» Յայսմ. ուրիշ վկայութիւն չկայ։

=Պրս. چمچ čumča «շերեփ. 2. փայտէ պնակ», որից նաև թրք. چمچه čemče «շերեփ», چامچاق čamčaq «փայտէ խոր սկաւառակ», ն. ասոր. čamčā «գդալ»։—Աճ.

ՆՁԲ վերիվերոյ մեկնում է «անօթ ջրոյ կամ քմպանակ երկայնավիղ և դըրգալ մեծ» և կցում է հլ. շամիշ բառին։ Վերի ձևով մեկնեց Աճառ. Արրտ. 1910, 268։

ԳԻՌ.—Ղրբ. Զղ. շամշիկ «կարճ կոթով» փայտէ փոքր շերեփ», Երև. շոմշա։

ՉԱՄՐՕՐ կամ ՉԱՄՐՕՐԷ «հնդկական փշոտ մի ծառ» Բժշ. ունի միայն ՀՐուս. § 2450։

*ՉԱՅ տե՛ս Թէյ։

ՉԱՆԱՐ «անհամբեր, շանող, անլուր». գիտէ միայն Բառ. երևմ. էջ 260։

ՉԱՆԱՐԴԻ (-դոյ, -դեաց) «վատթար, չընչին, անարժան» Փիլ. առ լիւս. Տօնակ. որ և շանորդի Բենիկ. շանարդագուրդ 34. կթ. 147. —(Հին բռ.=Բառ. երևմ. 260 մեկնում է շանարդակ «ստրուկ», շանարդագուրդ «առաւել ստրուկ», շանարդատիպ «աղքատաձև», շանարդի «անարժան»)։—Բոլորն էլ անստույգ։

ՉԱՆԱՒՈՐ, ի-ա հլ. «է տեսակ ինչ ախտի, որ պատճառի ի յայրիցած արհնէ փայծեղան, յորժամ զեղանի առատութեամբ ի լեարդն և մնայ անդ»։ Ունի միայն Փէշտի-մալճեան բառարան։

*ՉԱՆՉ, ո հլ. «խաղողի ճգմուած կեղևները. տճկ. ճիպրէ». մէկ անգամ ունի Թուց գ. 4. «Զգինի ի շանշոյ մինչև ցթինն»։ Չնոագիրները խաթարելով գրել են ի շամշոյ. երբայական բնագիրն ունի ܨܪܬ ʿarṣān, որի նշանակութիւնը ստույգ չէ, բայց հաւանաբար պէտք է լինի «ազոխ» (Gesenius¹⁷, 262). յոյն թարգմանութիւնն ունի τερμύλιον «շանշ», որից և ստուգւում է մեր շանշ ձևը.—Անգլ. թրգմ. դնում է from the kernels even to the husk «կորիզներից մինչև կեղևը», որ վերինների հակառակ շարքն ունի.—Բառիս հետ նոյն է նաև շեն, որ տե՛ս։

=Կովկասեաններից փոխառեալ բառ. հմմտ. վրաց. ჩენჩო շենչո «կեղև, կճեպ», ჩენჩოაბო շենչոխանի «կճեպը վրան, դեռ չմաքրուած» (հացահատիկների համար է

ասում), լազ. շոնչի թեղիպտացորենի կուրծի վրայի տերևները», վրաց. ჭაჭა նախախաղողի շանչ», լազ. ճաճի «կաղինի դրսի կանաչ կեղևը». հմմտ. նաև պրս. چنچہ čunča կամ چنچہ junja «խաղողի կուտ» (Առաջինները համապատասխանում են մեր շանչ բառին, երկրորդները՝ մեր շեչ ձևին). —Աճ.

ՆՆԲ դնում է շամիչ բառի մէջ, բայց տալիս է «կոխածն խաղողը» նշանակութիւնը: Հիւնք. սրբագրում է շանչ ձևով (փխ. շամիչ) և կցում է պրս. junja «թին» բառին:

ԳԻՌ.—Այլ. Երև. Մկ. Մշ. Մրզ. Սլմ. Վն. շանչ, Ազլ. Ղրբ. շոնչ, Ջզ. շենչ, Տիգ. շինչ «խաղողի շրուանգ, կոխածի մնացորդը, կուտերն ու կեղևները». նշանակում է նաև «խնձորի, տանձի, սերկևիլի դէն գցելու մասը, քացախի դիրտ, հալած իւղի փրփուրը» (այսպէս Այլ. Լ. Կր. Վն.):

ՉԱՆՉԱՂՈՍԻ «ցնցոտի, պատառոտած շորեր». մէկ անգամ ունի Վրբ. հց. ա. էջ 261. «Յորժամ հտես զպատառոտուն շանչաղոտին՝ զոր զգեցեալն էր, հարցանէր զնա. Ուտի», ասէ, զայդ պատառոտիսդ զգեցեալ ես».—Եզակին «շանչաղ:

Թոռնեան, Հատընտիր, Բ. էջ 432 ուղղում է ցնցոտի:

ՉԱՆՉԱՔ «այծեղջիւր պտուղը» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2453:

*ՉԱՇՄԱԿ (որ և շաշմիկ, շեշմակ) «մի տեսակ փշոտ թուփ. տալիս է կարծր ոսպանման պտուղներ, որ ծեծելով՝ փոշին իբր ալթի դեղ են գործածում. լտ. argemonia» Բժշ. ունին միայն ՀԲուս. § 2454 և Նորայր, Բառ. ֆր. 84 բ:

=Պրս. چشماک čašmak, որ և čašam, čašām, čašxām, նոյն նշ. (ԳԻ մեկնում է «հատք ինչ սեւագոյնս որպէս ոսպն»):—Անշուշտ چاشم čašm «աչք» բառից է:—Աճ.

Ուղուրիկեան, Մասիս, 1881 նոյ. 25 համարում է լտ. paliurus aculeatus, «որուն պտուղները Բիւթանիոյ մէջ չէշմըզէն կը կոչեն»:

ԳԻՌ.—Մշ. շաշմիկ (ըստ ՀԲուս. § 2454),

որի ուղիղ ձևն է շաշնիգ՝ ըստ Նազ. Մարտիրոսեանի:

*ՉԱՇՄԱԿ «արտաքնոց»:

=Պհլ. *čašmak ձևից. ընդարձակ տե՛ս մեմիշ բառի տակ:

ԳԻՌ.—Մշ. շաշմա «արտաքնոց»:

*ՉԱՇՏԱ «վեցաղի ջութակ». նորագիւտ բառ, որ գործածական է յետին հայերէնի մէջ. ինչ. Կոստ. երզն. 175—176 (Մարուպ, դու սազէ զշաշտան). որ և շաշրայ Առաք. լծ. սահմ. 596, 615:

=Թրք. چاشتا čašta «վեցաղի ջութակ», որ աղաւաղեալ է պրս. ششتا šaštā < ششتار šaštār հոմանիշից. բուն նշանակում է «վեց աղի, վեց թել»:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, հրտ. Կոստ. երզն. 202:

ՉԱՉ (կամ շաշեռ, որ թերևս նոյնի յոգնակին է) «մի կարգ ծառերի առանձին աճեցնելու համար կտրուած և զատ տնկուած ճիւղ» Վստկ. 142, 143, 144, 151: (Ըստ ՀԲուս. § 2455 նաև նշ. «շողգամի տերև». բայց այս նշանակութեամբ տե՛ս շեշ):

*ՉԱՏՐ-ՄԱՂԻԿ «վրանածաղիկ. convolvulus arvensis» Սալաձ:

=Թրք. چادرچيکي čader-čiceyi «վրանածաղիկ» բառից՝ առաջին մասը (čader «վրան») պահելով, երկրորդը թարգմանելով:

Ուղիղ մեկնեց Նորայր, Բանասէր 1901, 126:

ՉԱՐ, ի—ա հլ. «շար, գէշ, վատ» ՍԳր. Եզն. 10. Ոսկ. սրանից ունինք շատ բազմաթիւ ածանցներ, որոնցից յիշենք մի քանի հատ. շարագործ ՍԳր. Եզն. Ոսկ. շարալլալ Երեմ. իգ. 9. Եւ. քր. Ոսկ. մ. ա. 2. շարակնել Օր. լւ. 54, 56. Ոսկ. մ. բ. 15. Կոչ. Սեբեր. Ազաթ. շարածայն Ոսկ. մտթ. Եւազր. շարաճնի Տիտ. ա. 12. Ոսկ. մ. գ. 3. Եզն. շարամոն Ազաթ. Բուզ. շարաշար ՍԳր. Եւ. պտմ. Եզն. Եւազր. շարափուլ Եփր. Թգ. շարի Բուզ. շարիք ՍԳր. Ոսկ. շարտք Սարգ. շարաւտ Եփր. համար. 247. շարեացապարտ Բ. մկ. դ. 47. շարել «շար՝ վատ խօսիլ» Նանայ. 184. շարանդակ «շար» (նորագիւտ բառ՝ կազմուած շար բառից՝ բովանդակ և այլանդակ բառերի հետեղութեամբ) Ուխտ. Բ. 104. զշարիլ

կամ զշարանալ ՍԳր. Ոսկ. մ. ք. 21. ք. Թես. (որ և գրուած սշարիլ Միս. երեմ.). ընդշարիլ Ճառքնտ. շարշարել ՍԳր. Ոսկ. մ. ք. 10 (նըշանակում է նաև թիւ հանելու համար կաթը հարել), ինչ. Կաթն շարշարելով լինի իւղ. Տաթև. ձմ. կա. և այս իմաստից է թխում շարշուկ վն. (ծծկ.) «ժաժիկ», Շտիս. թթան, ջրով հարած մածուն», նոյն է նաև Տաթև. ձմ. ճիէ Կաթն շարշարեալ լինի իւղ»): շարշարիլ Ոսկ. մ. ա. 18 և ես. Եփր. ծն. Կլ. շարշարանք ՍԳր. Ես. քր. Ոսկ. զուարթաշար Մծր. Ժամաշար Ոսկ. յհ. ա. 3. յիշաշար Վրք. հց. ճախաշար Սեբեր. օրաշար Ոսկ. յհ. ա. 3. շարաբաստիկ, շարագոյծ, շարամտաբար, շարանենգ, շարախինդ, շարախնդաց, շարախնդութիւն (նոր բառեր) ևն:

ՆՃԹ ոչ բարի կամ ոչ արի. Lag. Urgesch. 197, Ges. Abhd. 105 arya բառի հակառակն է՝ իբր չ բացասականով: Հինք. պրս. čār «չորս» բառից: Bugge KZ 32, 23 չ բացասականով «ար քարի» արմատից, որ կցում է յն. ἀρ-ιστος «չաւագոյն» գերադրականին: Հիւրք. 485 բոլորովին անապահով է համարում այս մեկնութիւնը (բայց Pokorny I, 69 յիշում է իբր ստոյգ՝ հնիս. ar->յար, յարել, առնել արմատի տակ): Թիրեաքեան, Կարնամակ ծան. 114 պհլ. շան հոմանիշի հետ՝ որ գործածուած է անդ ժԳ 16. իսկ Արիահայ բառ. 307 պհլ. čaryā «զէշ, վատ», čaryātum «շարաշար», որոնց գոյութիւնը կարօտ է ստուգութեան: 3. Գ. Մ., Պատմ. գրակ. 16 երբ. շար (?): Karst. Յուշարձան 429 Թթր. qar «սև, անբախտ, ցաւ, չարիք», ալթայ. qara «սև, չար»: էսգէթ, Արար. 1915, 782 արար. چار šar «չար» և գւռ. շոռ «ժանտախտ»: Մառ ՀԱ 1921, 81 և Яз. и Лит. I. 257 կցում է բասկ. tzar «չար» բառին:

ԳԻՌ.—Ազլ. Ալշ. Ախց. Ասլ. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Հմշ. Ղրք. Մկ. Մշ. Մրդ. Ննիս. Շմ. Պլ. Զդ. Ռ. Սեբ. Սլմ. Սշ. Տփ. շար, վն. Տիգ. չուր, Զթ. չոյ, չուր, Հճ. չոյ, Սվեդ. չուր.—2. Զդ. Սշ. շարշարել, Երև. Կր. շարշարել, Ալշ. Մշ. Սլմ. շարշարել, Շմ. շարշարիլ, Ախց.

Մրդ. Պլ. Ռ. Սեբ. շարշարել, Խրք. Տփ. շարշարիլ, Հմշ. շարշարուշ, շարշարուշ, Մկ. Սվեդ. չուրչուրիլ, Գոր. Ղրք. չրշարել, Ազլ. չրշարիլ, վն. չուրշարել, Տիգ. չուրշարիլ, Զթ. շայշայիլ, շարշարիլ.—Սղեբրդի արաբախօս քրիստոնեաներն ունին շար (Բիւր. 1899, 116), նոր բառեր են՝ շարանալ, շարաչիք, շարիկշարիկ, շարխափան, շարոց, շարք, շարունք, շարշրկել (> Ննիս. շարշրկել), շարփաշ, շարշարունք ևն:

ՓՈՆ. ուտ. čār «անասունների ժանտախտ», čārčārčār «շարշարանք»:

ՉԱՐ «մի տեսակ հարկ». նորագիտ բառ, որ մի քանի անգամ գտնում եմ գործածուած ժԳ դարի արձանագրութեանց մէջ և Օրբելեանի մօտ. այսպէս՝ Ազատ յամէն աշխարհական հարկաց, ի դիւանէ, ի խալանէ և յամէն շարէ. Արձ. 1296 Թ. (Վիմ. տար. 137).—Ոչ շարիատ, ոչ համարելէ, ոչ սուսունի. ոչ եղին թաղար, ոչ մեծ շար, ոչ փոքր հետ եկեղեցոյս (Վիմ. տար. 247).—Եւ զԱստուածածնին քահանայքն ազատ արարաք յամենայն արքունի շարէ (Օրբել. էջ 132).—Արդ եթէ ոք... յափշտակել ջանայ զիս հոգեցատուր հոգսդ և զայլ ընծայսդ ի քահանայիցդ, և կամ զքահանայ ի շար ընկենու, զոր ազատեցի ես յամենայն ուրեքս (Օրբել. էջ 130).—ԶԳըրուակ գիւղ... վերստին հաստատեցի... ազատ յամենայն շարէ և հարկաց (էջ 224).—Ոչ մերոց և ոչ ումեք չկայ իշխանութիւն և հաշիւ հետ այս շինորէիցս՝ ոչ շարի, ոչ Տաճկաց հարկի, ոչ բերդաշարի, ոչ գունդղահի և ոչ այլ իրաց (էջ 242).—Եթէ հակառակի և կամ շար և հարկ ի վերայ դնէ, ի սուրբ երրորդութենէն նզովեալ լիցի (էջ 243): Այս բառից են բնաշար (վկայութիւնը տե՛ս վերը) և անշարութիւն «հարկից ազատ լինելը», որից անշարութեամբ «հարկից ազատ». Ես Սմբատ զԴուինքթին հողն սուրբ Աստուածածնիս (տուի) անշարութեամբ (Վիմ. տար. էջ 158):

Բառիս իմաստը անցողակի նկատում է Այտնեան, Քննակ. քերակ. էջ 143. միւսները շփոթել են շար ածականի հետ ու անցել:

*ՉԱՐԵԿ, որ և շարեկ, շարէք քառորդս.

ինչ. Զարեհէկ մի ի շինած ծովու ջրէն ածես
և շարեհէկ մի յիստակած ծովու ջուր, ի քսան
յիստն շարեհէկ մի. երկու շարեհէկ. Վստկ. 104,
107, 108.—շարէկ Առաք. լծ. սահմ. 615.
Արձ. 1204 Բ. (Վիմ. տար. էջ 46). շարեկ
Անսիզք 79, 83. նոյնը շարէկ Բերքի քա-
ռորդ մասը (իրեւ տուրք տրուած)՝ Մեծոփ.
111. «Թո՛ղ զբահրայ և զշարէք ի ծերոց և ի
տղայոց».—Հմմտ. նաև շարեխուր. Տուրք
շարեքտար և այլ ընծայ. Արձ. 1311 Թուից
(Վիմ. տար. 156). շարեխուրովն Արձ. 1266
Բ. (Վիմ. տար. 109):

=Պրս. چاريک čaryak (օսմ. čaryek,
čeryek, ումկ. շէյրէկ) «քառորդ» (կազմուած
چار čār «չորս» + يك yak «մի, մէկ» բա-
ռերից):

Ալիշան, հրտր. Վստկ. 256 զնում է
պրս.:

*ՉԱՐԽԱՒՈՐ «աղեղնատր». նորագիւտ
բառ, որ մէկ անգամ զործածում է Սմբ.
պտմ. 123. «Շատք մեռան յերկուց կող-
մանց... զի ունէաք... աղէկ ֆռանկի շար-
խատրք.» (տպ. Մոսկ. 114 շարխուր):

=Պրս. چرخ čarx կամ چرخه čarxa
«աղեղ, նետ նետելու գործիք», որից նաև
պրս. چرخ‌انداز čarx-andāz «աղեղնատր»:
—Աճ.

*ՉԱՒՈՒՇ «ստտիկան» Անսիզք 9, 11, 25,
43. «նուիրակ» Սասն. էջ 50. գրուած նաև
չայուշ՝ Karst, Դաստն. II. 79, Յիշատ. 1663
Թուից (Դիւան, Ժ, էջ 54):

=Թրք. چاوش čavuş «տառնապետ զին-
տր», որից նաև արաբ. شاورش sāvū-
šiyyat (Իբն-ի Բատուտա, հտ. II, էջ 174),
նրն. Τζαουσος, բուլգ. čavuš, սերբ. čāvūs, լեհ.
czausz, ուկր. čaús (Berneker 138):—Հիւրը.
517:

Ուղիղ մեկնեց նախ Անսիզքի հրա-
տարակիւր, էջ 42:

ՉԱՓ (ն հլ. եղակիում, ու հլ. յոգնա-
կիում) «չափ» ՍԳր. Ագաթ. Կորիւն. Եւ.
պտմ. Կոչ. Ոսկ. որից չափել ՍԳր. (սրա
մէկ նոր առումն է «փորը լցնել, ազահու-
թեամբ խմել» Կղնկտ. հմմտ. իմ Հայ. նոր
բառեր հին մատ. Ա. 29). չափոյք Ոսկ. Սե-
բեր. չափան՝ Եփր. մն. 471. Ոսկ. մ. գ. 8.

չափախօս Եւալդ. անչափ ՍԳր. Ոսկ. որչափ
ՍԳր. Ոսկ. Եւ. քր. այնչափ ՍԳր. Ագաթ.
այնչափիք Ոսկ. յհ. Բ. 33, 37. դոյնչափ Եղն.
Ոսկ. Եւ. հայկաչափ Փիլ. լին. 66. գրկաչափ
Վրք. հց. ժամանակաչափ Ագաթ. երկրաչափ
Զքր. Բ. 1. Վեցօր. երկայնաչափութիւն
Փարպ. հասակաչափ. Բ. մկ. Ե. 24. Ագաթ.
Լն. Բառիս ուսմական կամ մհլ. ձևերն են՝
չափ Վստկ. 26, Անսիզք 25, չափ Մխ. Բժշ.
129, և չափ, չան, որոնցից ունինք որչափ
Հին քեր. ափչափ «մէկ ափի չափ» Վստկ. էջ
21, հանչափ «այնչափ» Անսիզք 51, որչափ,
որչան Թր. քեր. նոր բառեր են անհամա-
չափ, անչափահաս, ծանրաչափ, ջերմաչափ,
խոնաւաչափ, բաւակաւաչափ, աստիճանա-
չափ, անդաչափութիւն, չափանիշ Լն.:

Հինք. կցում է ցուպ բառին, Bugge
KZ 32, 74 կապում է յն. χαλαρος «եղէզ»
բառին, իբր անցած *նափ, *նաղւ ձևերից:
Karst, Յուլարձան 423 ԲԲր. čak «մաս»,
ուլղուր. kačak «երբ», չուվաշ. čok «ժա-
մանակաչափ», yüz-čak «հարիւրապա-
տիկ» (այս բառերը կցում է ումկ. չափ
ձևին): Մառ, Тексты и Раз. по Кв.
Фил. հտ. 1, էջ 86—87 յարեթական
բառ. հմմտ. վրաց. Վար «զորում», յետոյ
«զորումից աման», որ մեր մէջ ստացել
է ընդհանուր նշանակութիւն:—Կարևոր
են համեմատութեան համար մանիք.
چاق čāf, Խաղն. čāf «տրչափ» (IAH
1907, 547), սոգդ. čāβ, սոգդ. ասոր. č'f,
Խաղն. čāf «տրչափ, այնքան» (Gauthiot,
Gr. sogd. 72, 120), որոնք ըստ վերջի-
նիս ծագում են *čwat ձևից>*čβa-:

ԳիՌ.—Ալշ. Ախց. Գոր. Երև. Խրք. Կր. Հմշ.
Ղրք. Մկ. Մշ. Ննխ. Պլ. Զղ. Ռ. Սեբ. Սշ.
չափ, Ասլ. չափ, չա*, Տփ. չափ, չափս, Շմ.
չափս, Սլմ. վն. Տիգ. չոփ, Ազլ. Հճ. չօփ,
Զթ. չօփ, չոփ, Սվեդ. չոփ.—ունինք նաև
չամ, չանք, չուք ձևերը, բայց միայն ածան-
ցումնների մէջ. այսպէս՝ անչամ «այնչափ»
վն., էնչանք, մչանք, մուշուք Ղրք., էս-
չուք, էաչանք, էնչանք Զղ.—Միշին հլ. չափ
ձևից է Զթ. չօփ մը «ինչափ».—Տեղ տեղ
տարբերութիւն է դրում չափ գոյականի և
չափ մակբայի միջև. այսպէս՝ Մրդ. չոփ,

Ազլ. շօփ գործածական են իբր գոյական, իսկ Մրդ. շամֆ և Ազլ. շուեֆ՝ իբր մականայ. հմմտ. նաև Երև. Տփ. շափս՝ միայն իբր գոյական, իսկ շափ՝ թէ՛ գոյական և թէ՛ մականայ.—Ողմ. շուեֆ «աշխատփ»:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ჩაფი շափի «մի տեսակ հեղուկաշափ», որ առնում է 4 թունդի կամ 36 ֆունդ. 2. սափոր, գոյլ», ուտ. շափ «շափ», քրդ. çar «շափ» (հմմտ. Մտթ. է. 2՝ Պը չը շափ հոն շափ պըբըն, պը ուի տէ պէ ժը ոռա շափանտըն. Որով շափով շափէք, շափեսցի ձեղ). նշանակում է նաև «հեղուկաշափ». այսպէս Ղուկ. ժգ. 6 (Սատ շափ սունէ գէյթուն—Հարիւր մար ձիթոյ). օսմ.

چاپ çap «շափ. 2. ներքին տրամաշափ», چارلامق çaplamaq «շափել» [սրանց միջոցով՝ սերբ. çap «թնդանթի տրամագիծ, Kugelmass», ուտ. çap «շափ», որ ըստ Սրմագաշեանի՝ միայն ատաղձագործների մօտ գործածուող մի բառ է]. դւ. թրք. Եւդ. çap «սալի անիւն բոլորածև շրջագիծը շափելու կարկին, զոր հայ գիւղացիք ալ շափ կը կոչեն» (Յուշարձան 329), գւ. թրք. և յն. Ատն. շափ «ուղղալար», որ գործածական է և նոյն տեղի հայոց մօտ (Արեւելք 1888, նոյ. 8).—

*ՉԱՓԱՐ «ցանկապատ». մէկ անգամ ունի թղթ. դաշ. 21. «Նտես աշօք բացօք սուրբն Գրիգորիոս զիշումն Միածնին ի շափար պալատն (իմա՝ պալատան) արքունի»:

=Պրս. چار çarag «որմ կազմեալ ի ցախից և ի մացառաց՝ որ է ցանկ, զոր առնեն շուրջանակի տան, պարտիզի և բակի». նոյնից նաև թրք. çerçer՝ որ նշանակում է «տունը շրջապատող ցանկապատը. 2. կոռի համար պատրաստուած ցանկապատ. 3. մարդկանց շղթայ» (Будаговъ 1, 469).—ԱՃ.

ՆՂԲ մեկնում է «որպէս բառ արաբ. և երբ. հապլիք, ցէպլաք, չիպօք, է «հրդօր, մեծազօր, ահաւոր» և որպէս բառ ոմկ. է «վայր ցանկապատ»:

ԳԻՒՆ.—Մկ. շափաք «որսորդի կամ զինուորի դիրք», Մշ. շափառ և Ախց. շափառ «ցանկապատ». շատ գործածական է Կովկասի հայ բարբառներում «ցանկապատ» իմաստով. նոր բառեր են շափաքառակ, շափաք-

ծակի «մի տեսակ թռչուն», յատկապէս շափրոնել «շրջապատել, պաշարել» Ապ. Բլ. Նր. որի հետ նոյն է թրք. چپرملک çerperlemek «պարսպել, շուրջ պատել»:

ՉԱՐՈՏՈՏՈՂ «լեզուանի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260:

*ՉԵՆ «շուն վանելու ձայն, օ՜շոտ» Վրդ. առակ. 188 (այլ ձ. շի),

=Թրք. چى çaq «գո՛ւրս էլ» հրամայականից, որ արև. թրք. հնչում է çax, և այժմ էլ գործածական է իբր շուն քշելու բացազանչութիւն.—ԱՃ.

2ԵԽԵԼ տե՛ս Զախ:

*ՉԵՉ «ճգմած ձիթապտուղի կեղևանք» Վստկ. 184. «Դարձո՛ղ զշին հանգերձ կտովն ի շրաղացն»:

=Նոյն է շանչ բառի հետ և նրա հետ միասին փոխառեալ է Կովկասեան լեզուներից. հմմտ. յատկապէս վրաց. ჭაჭა «նաճախողի կեղևանք», հնչա «վուշը մաքրել», ნაჩეხი «նաչեչի «վուշի խծուծ».—ԱՃ.

ԳԻՒՆ.—Ատն. շէշ, Ղրբ. շիշ և Շմ. շէշ «ճրգմած խաղողի կեղևանք», Երև. շէշ «թութի քամած կեղևանք», Ախց. Կր. շէշ «խնձորի, տանձի և նման պտուղների նետելու միջուկը, կանաչեղէնների դէն զցելու մասերը, շօփ».—Սրանց հետ նոյն են շաշ Շմշ. «եգիպտացորենի վրայի շապիկը կամ պատեանը». Տր. «լոբու դրսի կանաչ պատեանը», Խաշ. «շողգամի և բողկի կանաչ տերևները՝ որ շորացնելով պահում են կերակուր եփելու համար»:

ՓՈՒՆ.—Թրք. և յն. դւ. Ատն. շեճ «խաղողի ճգմած կեղևանք» (Արեւելք 1888, նոյ. 8—9), ուտ. շեճ «միջից մեղրը քամուած մեղրահաց»:

*ՉԵՉ «կալի մէջ լցուած մաքուր ցորենի դէզ». գաւառական բառ է, որ հնից աւանդուած չէ. սխալմամբ է որ ՆՂԲ նախորդը շրփոթում է սրա հետ:

=Պրս. چاچ čač, որ և چاش čaš, چاژ čaž «դէզ կալի կամ կոյտ արմտեաց, զոր դիզեն զկնի ձեծելոյ և որոշելոյ ի յարդէն զցորեանն ի կալին». նոյնից է թրք. թթր. čaj, čač, čaš, jaš «կալած հաճարի կամ վարսակի դէզ. 2. մաքրելուց յետոյ կալի

մէջ մնացած բարակ յարդը» (Будаговъ 1, 454). նոյն բառն է դարձեալ՝ որ թուրքերէնի միջոցով փոխ առնուելով՝ դարձել է սերբ. čadj, čadja, լհհ. čac, čadž բարակ յարդը. —Աճ.

ԳԻՌ.—Խոր. շուշ, Ակն. Եւդ. չէշ «կալի մէջ դիզուած մաքուր ցորենի շեղջ».—էնկիւրիի թրքախօս հայոց բարբառով չէշ հոմանիշը (Բիւր. 1898, 865) անշուշտ հայերէնից է. իսկ թրք. գւռ. Եւդ. չէշ čej և S. jēլ «ցորենի դէզ» չեն կարող լինել հլ. շեղջ բառից (ինչպէս կարծում են Թուրքահան, Բիւր. 1899, 798 և Գաղանճեան, Յուշարձան 329), այլ նոյն են վերինների հետ. այսպէս նաև թրք. չէշ čec «մաքրելուց յետոյ կալի մէջ մընացած ցորենը» (Կամուս, թրք. թրգմ. Գ. 178):

ՉԵՉ «ծակոտիք». արմատը հնից չէ աւանդուած. յետնաբար միայն գտնում են գործածուած Աղամ. 136. «Կողն նման է պինդ ոսկրի, բայց մէջն փուճ, չեղով իւր»։ Սակայն սրանից ունինք շեշաբար «ծակոտկէն մի քար» Անյ. ստորոգ. Առաք. լծ. սահմ. 540:

ԳԻՌ.—Արմատը պահուած է «ծաղկախտից մնացած հետքեր երեսի վրայ» և «մեղրի ծակ ծակ բջիջներ» նշանակութեամբ. այսպէս Ախց. Խոր. չէշ, Ազլ. Գոր. Դրք. չիշ.—Բայց նշանակում է նաև «մեղրի բջիջները կազմող մեղրամոմը» (Դրք.), «մեղրից քամուած մոմը» (Երև. Սեբ.), «մեղրի բջիջների սև նիւթը» (Ակն.). նմանութեամբ «միսը ծամելուց յետոյ մնացած անհիւթ մասը» (Դրք.): Այս իմաստները, մանաւանդ վերջինը, կարող են լինել չէշ «կեղևանք» բառից:—Նոր բառեր են շեշտ (Շմ. չէշտ, Զդ. չիշտ, Մշ. չիշոդ, Տփ. չէշտ), չեշմեղր, չեշխաթու, չեշտեմի «մի տեսակ տանձ՝ վրան սև կէտերով»:

ՉԵՐԱՆԵՑՈՂ «անհաստատ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260:

ՉԵՐՈՒՆ ԱՍՏՈՂ «անպատկանելի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260:

ՉԷՂՈՔ տե՛ս ՈՔ:

ԹԻՐԻՔԱՅԻԱՆ, Արիահայ բռ. 147 մեկնում է շ-եզ-ոֆ (իբր թէ ո՛շ-մի-ոֆ).

բայց ինչո՞ւ այն ժամանակ գրուած է է-ով: Նոյնը կրկնում են Ադոնց և Մէնէ-վիշեան ՉԱ 1930, էջ 727—30, հմտ. ոչ եզով իւիք=մի՛ եզով իւիք Թր. քեր.:

ՉԷՔՈՒՉԷ «հարկը չափից աւելի պահանջելով հարստահարելը». գործածուած է երեք անգամ. Մի՛ լիցի չէքուէք բազում, այլ չի՛ք լիցին անիրաւ սովորութիւնքն. Միս. դտ. էջ 316.—Ա՛յլ չէքուէք չէ պատեհ առնուլ աւելի ի հարկատուացն. Սմբ. դտ. 23.—Հարկահանս ոչ միայն զհարկառուան կուէ, այլ և զյափշտակողս, որք մերկանային զծոցովուրդն անիրաւ չէքուէք. Գէ. ես.—Նկատելի է որ առաջին վկայութեան մէջ թէև բայը եղակի է գրուած, բայց բառը յոգնակի է, ինչպէս յայտնի կերպով երևում է երրորդ վկայութիւնից:

ՆՀԲ մեկնում է «կամ է ոչ էֆ, չգոյք, չիք կամ ծիգ, ձգումն, ձգձգումն, հարստահարութիւն և կամ ջէֆ». իսկ ԱԲ «ոչինչ, չեղածները»: Ուղիղ է բացատրում Բաստամեան, Միս. դտ. էջ 316 ծան. իբր հարստահարել, ունեցած-չունեցածը խլել՝ կողոպտել, ասելով թէ այժմ էլ գործածական դաւառական բառ է (տեղը չի յայտնում):

*ՉԻԳԻՏԱՄ, որ և չիֆտամ, չկիտամ, չգիտամ, չֆիտամ, չիկտամ «մի տեսակ ծաղիկ է» Սալաձ. (colchicum autumnale ըստ ՀՐուս. §§ 2477, 2706, hémérocalle ըստ Նորայր, amaryllis ըստ Արթինեան, Տունկերը Ա. էջ 56):

=Թրք. چكم čigdim՝ նոյն նշ. (յիշուած է Կամուսի մէջ, թրք. թրգմ. Բ. 21 և Будаговъ 1, 481՝ իբր դեղագործական բոյս):

Ուղիղ մեկնեցին ՀՐուս. § 2706 և Նորայր, Բանաս. 1901, 126:

ԳԻՌ.—ՉՔ. չիգիոմ, Սթ. չիյդէմ. (ըստ Ազգ. հանդ. Ա. 137 չիգիտամ կամ սաւաղակ Ախք. colchicum autumnale):

ՉԻՂՁ (գրուած նաև չեղջ) ի հլ. ասեկեմով, մաշկաթեւ Ղևտ. ծա. 19. Օր. ծդ. 17. Ոսկ. ես. Եփր. համաբ. 225. որից չղջիկաւ, ի-ա հլ. (գրուած նաև չիղջիկաւ Եփր. համաբ. 225, չղջիկաւ Վեցօր. 162, 172—3,

չղջկան, սխալմամբ՝ յղջկան Յայամ.) նոյն նշ. Ես. ր. 20. Բարութ զ. 21. Ոսկ. Ես. կայ և նղճիկայ Դրնդ. 551. արդի գրականում գործածում է միայն չղջիկ ձևը:

Ինճիճեան, Հնախ. Գ. 21 չ բնաձայնից: Հինք. աղջամաղջ բառից: Scheffelowitz BB 28, էջ 306 սանս. kila, kīlikā «սեպ, ցից»]

ԳԻՌ.—Ախց. չըխչիկ, Ալշ. Սեբ. չ'խշ'իգ: ՉԻՆԱՐ «անուշահոտ մի ծաղիկ է» Սալաձ. որ և չինարու Կոստ. երզն. 179:

ՀՐԱՆ. § 2465 մեկնում է իբր թրք. چنار čenar «սուսի»:

2ԻՆՉ տե՛ս ՈՂ:
2ԻՉ «սուսիք». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260, որից և ՓՐ յաւելւ.

2ԻՊԱՅ «որսի շուն». նորագիւտ բառ, որ երկու անգամ գտնում եմ գործածուած Վրդն. առ. 299 և 318. Չիպամի (իմա չիպա մի) ի մէկալ խանութէն վազեց և զկատուն սպանեց. Նւ. Թագաւորն ելեալ ի յորս և չիպամի գնաց ի ծակն, եգիտ և նա քարովն եզարկ և ելեալ կաղկընծելով:

2ԻՏ «ողջի». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 260:

*2ԻՏ «ճնճղուկ» Մխ. առ. ճի. Վրդ. առ. 59. «ԲԶ ձայնին պատկանող մի եղանակի անուն» Մանրու. (տե՛ս Ամատ. Հայոց բառու բան 541). գրուած է և ջիտ «ճնճղուկ» Ոսկիփ. որից շտիկ «մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (վկայութիւնք տե՛ս Ամատ. անդ՝ էջ 545). վիճչիտ «մի տեսակ թռչուն» Տաղ. (Ամատ. էջ 483):

=Վրաց. ჩიტი չիտի «ճնճղուկ». աւելի ընդարձակ տե՛ս Ժիտ:—ԱՃ.

ԳԻՌ.—Սվեդ. շէդ «ճնճղուկի նման փոքրիկ մի թռչուն է. թուփ է սիրում ուտել». սրա տեսակներն են վկան շիտ և քթաշիտ Սվեդ.: + 2ԻՐ «չորացրած պտուղ» Հին բռ.: =Բնիկ հայ բառ. չոր բառի ձայնդարձն է. տե՛ս չոր:

ՆՆՐ լծ. հյ. չոր, յն. fuhr'roն, Թրք. գուրու, գուրուսու:

ԳԻՌ.—Ազլ. Երկ. Կր. Ղրբ. Մկ. Մշ. Մրդ. Շմ. Ջղ. Սեբ. Սլմ. Վն. Տփ. շիւ, Ջթ. շիյ, շիւ:

Նոր բառեր են տանձաշիւ, շլոհաշիւ, Ժիւա-նաշիւ:

ՓՈՒՆ.—Վրաց. ჩიტი չիտի «չոր պտուղ». օր. լեզվիս շիտի «չոր թուղ, պաղատիտ». Թրք. գւռ. Սեբ. čir «չորացրած ծիրան կամ սալոր»:

2ԻՔ տե՛ս ԻՔ:
Karolides տես 2Իգ:
*2ԻՔՈՒԹ «մուխիւնդ». ունի միայն ՀՐԱՆ. § 2467՝ առնելով Քիմիական մի գրքից: =լտ. cicuta «մուխիւնդ»:
Ուղիղ մեկնեց ՀՐԱՆ.:

2ՀԱՆԱԿ «մուրացիկ». ունի միայն Բառ. երեմ. էջ 261, որից և ՓՐ յաւելւ.

*2ՄՈՒՇԿ «հողաթափ» Միխ. առ. 382. Հին բռ. Աշխ. ճլե. (չունի նշՐ). որից նորակերտ բառ է՝ շմշկել «սառույցի վրայ երկաթէ կօշիկներով սահել. ֆրանս. patiner»:

=Պրս. چمشاک čamšāk, որ և شمشاک čamšāk, جامشاک Jamšāk «կօշիկ»:

Ուղիղ մեկնեց նախ նորայր, Բռ. ֆրանս. էջ 913 բ.—նոյնը յետոյ Աճառ. Արրտ. 1910, 268:

ԳԻՌ.—Շմ. չումուղի, Գոր. Ղրբ. շմօղի:

ՓՈՒՆ.—Հայերէն բառի յոյն տառադարձութիւնը գտնում ենք իբր թե հետեւեալ հատուածում, որ Չմշկիկ կայսեր տրուած անունը մեկնելով՝ ասում է թէ այս բառը հայերէն է, որ յունարէն թարգմանութեամբ նշանակում է «բուժարիւն, մուճակ». "Ος κατ' ἐπιχρησιν Τζιμσκις ἐχασίτο (τοῦτο δὲ τὸ τῆς Ἀρμενίων διαλέκτου πρίσθημα ὄν, εἰς τὴν ἐλλαδὰ μεθερμηνεύμενον μούχακιον δηλοῖ. βραχύτατος γὰρ τὴν ἡλικίαν τελὼν ἐπωνομίαν ταύτην ἐκτήσατο (տե՛ս Leonis Diaconi Caloensis Historiae, հրատ. Niebuhrii, Bonnae, 1828, Hist. V. 9, էջ 92): Բայց բուժարիւն բառը՝ ըստ Sophocles-ի բառարանի (էջ 770 բ) միայն այս հատուածից ծանօթ լինելով, ճիշտ յայտնի չէ թէ ի՛նչ է նշանակում: Երևում է միայն՝ որ պիտի լինի մի կարճ բան, քանի որ յատկացուել է կայսեր շատ կարճ հասակը որակելու համար: Ոմանք մեկնում են, շատ յաջող համեմատութեամբ, բուժարիւն =մուճակ, ինչպէս որ Τζιμσκις =չմուղի:

Sophocles, առանց իսկ յիշատակելու այս համեմատութիւնը, դնում է $\mu\sigma\chi\alpha\chi\iota\tau\epsilon\lambda\gamma\epsilon\sigma\mu\alpha\rho\iota$ դուկ», իբր ոտա. $\mu\gamma\chi\tau$ բառի կրկին նուազականը: Աւելի յարմար էր դնել ոտա. $\mu\gamma\chi\iota\kappa\tau$ «մարդուկ»: Բայց այն ժամանակ ո՞ր է այն հայերէն $\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\sigma\chi\eta\varsigma$ բառը, որ պիտի նշանակէր «մարդուկ»:

2Առաջաբանիկ տե՛ս Ոչ և աշխարհ:

Գ. Տ. Մկրտչեան (անձնական) մեկնում է «Չին աշխարհից», իբրև արտասովոր բան: (Բայց այդ դէպքում պիտի ունենայինք *ճենաշխարհիկ):

2Արեւի տե՛ս Ջնարակ:

+ ՉՈԳԱՄ տե՛ս ՉՈՒ:

Peterm. 237 չու և գալ. բառերից կազմուած: Lag. Urgesch. 91 gā արմատից կրկնուած:—Յէրվ. Altarm. 12 չու բառի հետ, իբր սանս. čučyuvē, հին կատարեալի մնացորդ: Հիւրշ. ZD-MG 36 (1882), էջ 118 նոյն ընդ չու = սանս. čyavāmi = յն. օսւ = զնդ. šu, ինչպէս դրել էր Justi, Zendsp. 309, որ մերժել է Lagarde և որ վերստին հաստատում է Հիւրշեան: Հիւրշ. գում բառից: Bugge IF 1, 439 չու ձևի հետ՝ իբր հնիւ. qlova:

+ ՉՈՐ (ո, ի հլ. յետնաբար) շոր, ութաց» ՍԳր. Եւ. քր. փխր. շուկ, միայն» Մաշտ. շահկ. (չոր պատարագ), «կարծր, կոշտ» Գր. սքանչ. ծն. քս. (Ո՛չ մահիճ և ո՛չ անկողին, այլ ի չոր մսուր եղեալ. ՀԱ 1912, 475. հմմտ. Ղրբ. անկողինը չոր է՝ կարծր է): Որից չորանալ ՍԳր. չորաբեկ Ոսկ. ա. տիմ. ժդ. չորակեաց Յայսմ. չորակեւ Կանոն. Տօնակ. չորանաշակ Ուռհ. դիւրաշոր Ոսկ. սղ. խորշակաշոր Վրդն. սղ. շփաշոր Վստկ. չորում ճանբեր (երկիր, հող)» Եփր. համար. 200: Սրա ձայնդարձն է **ՉԻՐ «պրտուղի չոր, չորացրած պտուղ», որի վրայ տե՛ս առանձին:**

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիւ. k²soros ձկից, որի k²sēros ձկից էլ ենթադրում է հլ. չիւ: Սըրանց ցեղակիցներն են սանս. kšāra «կիզիչ, հրավառ», յն. էրօճ, էքօճ շոր», էքօն «ցամաք երկիր», լատ. seresco «չորանալ», serēnus «պայծառ, չոր», հրգ. serawēn «չոր

րանալ, ծիրիլ», գերմ. serben «չորանալ, քառամիլ» (տե՛ս Boisacq 678, Walde 701, Ernout-Meillet 887, Pokorny 1, 500 և 503), Հնիւ. kser- «չոր» աճած պիտի լինի հնիւ. k'sē կամ k'sā «այրել, վառել» պարզ արմատից:—Հիւրշ. 485:

ՆՀՐ լծ. Թրք. quru, յն. էրօճ Տէրվ. Altarm. 87 սանս. kšara, յն. էրօճ նոյն. նախալ. 112 հնիւ. skar «այրել» արմատից. հմմտ. խարել, խարշել, սանս. kšāra «կծու», kšāma «չոր, ցամաք» են: Հիւրշ. չուր բառից: Scheftelowitz BB 28, 293 սանս. jvar «տաքանալ, այրել» արմատի հետ:—Karst, Յուշարձան 429 Թթր. kar, kor, kur, չաղաթ. koruk, kuruk, կաքութ. kurun, kūr «չոր», օսմ. qavurmaq «խորովել»: էսգէթ, Արրտ. 1915, 784 արաբ. سارر šarr «չորացում, չոր» բառից: Pokorny 1, էջ 500 և 503 իրարից բաժանում է ¹) սանս. kšāra «կիզիչ», kšāma «չորացած, չոր» և ²) յն. էքօն «ցամաք», էրօճ «չոր», լտ. seresco «չորանալ», գերմ. serben են. առաջին խմբի մէջ դնում է հլ. ցաւ, ցամաք, ցաւնուլ. երկրորդը հայերէն ներկայացուցիչ չունի. հլ. չոր խաբուսիկ կերպով նման է վերինների և յատկապէս յն. էրօճ բառի հետ, բայց իսկապէս երկու խմբի հետ էլ ո՛չ մի կապ չունի: Պատահական նմանութիւն ունի վրաց. ღაშვანა դաշրագ, ღაშვანა դավაშრ «չորացնել» (արմատը Ծ6 շր-):

ԳԻՐ.—Ալշ. Մշ. Ջդ. Վն. չոր, Ախց. Գոր. Երև. Խրբ. Կր. Ղրբ. Ննիւ. Եմ. Պլ. Ռ. Սլ. չօր, Սլմ. չուէր, Մրդ. չոնր, Մկ. Տիգ. Տփ. չուր, Հմշ. Սեբ. չէօր, Ասլ. չէօ՛ր, Սվեդ. չիւր, Ջթ. չիւյ, չիւր, Հճ. չոյ (բայց չիյեօլ «չորանալ»)։—Ազլ. չունի այս բառը և գործածում է խելի ձևը, որ պրս. خشک xušk հոմանիշից է փոխառեալ (Սակայն կայ չիւ «չոր պտուղ»)։ Նոր բառեր են չորագլուխ, չորաթան կամ չորթան, չորքանգաղ, չորակապ, չորամանակ, չորային, չորապուր, չոռիլ, չորացնել, չորեղէն, չորեփոց, չորաւ,

չորով, չորում, չորչորով, չորչորափիլ, չոր-խորափիլ ևն:

ՓՈՒՆ.—Նոր փոխառութիւններ են քրդ. چورتان čortan «կակուղ պանիր» (ըստ Justi, Diet. Kurde 133) կամ «չորթան» (ըստ Հայաստան 1917, № 90).—Սղերդի արաբա-խօս քրիստոնէից բարբառով էլ čortan «չոր-թան» (հմմտ. էնկիւրիի հայոց բարբառով čörtēn հումանիշը. Բիւր. 1898, 865), čortetu «չորթթու, շողգամի կամ կաղամբի թթու» (Բիւր. 1899, էջ 116).—Patrubány SA 1, 222 հայ. չորեմի ձեւից է դնում հունգ. Surá-ny տեղանունը (1):

ՉՈՐՄՈՐԵԱԿ կամ ՉՈՐՄՈՐԵԱԿ «հազար-տերեւեան կոշուած բոյսը. լատ. myriophyllum, ֆր. mille-feuille, ըստ Տիրացուեան. Contributo § 534 achillea millefolium L» Բժշ. ու-նին միայն նորայր, Բառ. ֆր. 811 բ, ՀԲուս. § 2471, Քաջունի, Գ. 198:

+ՉՈՐՔ, ի հլ. (անեղական) ՍԳր. Եզն. 17. Եւ. քր. յետնաբար՝ հայցականը իբրեւ ուղղական գործածուելով՝ ձեւացել է չորս, որ գրիչները մտցրել են նաև հին գրութեանց մէջ. ինչպէս՝ Կոշ. 34. իմ. Պտմ. աղէքս. ևն: Ածանցման մէջ մտնում է 4 ձևով.—1. ՉՈՐ-. ինչ. չորիւ Եզնի. Ե. 12. չորբոզ ՍԳր. չո-րիցս Պիտառ. չորեակ կամ չորեակ Փիլ. Պիտ. Սահմ. չորեկ «չորքոտանի կենդանի» մհյ. բառ (ըստ նորայր, Բառ. ֆր.)—2. ՉՈՐԵ-. ինչ. չորեքտաւ ՍԳր. չորեքանկիւնի Ել. իր. 16. Բ. մն. լդ. 11. չորեքեան կամ չորեքին ՍԳր. Եզն. չորեքեան Եւ. քր. չո-րեքկուսի ՍԳր.—3. ՉՈՐՔ. ինչ չորքնի Եւ. քր. չորքտանի Եւ. ա. 24. Ղևտ. իէ. 27. Թուոց լե. 5. Եփր. հո. չորքանկիւնի լծ. փիլ.—4. ՉՈՐՍ. ինչ. չորսակնեան Վրդն. ծն. չորսամսեան Վրք. ոսկ. չորստանի Խոր. աշխ. (բոլորն էլ յետին):

= Բնիկ հայ բառ՝ հնիս. k²etyores ձեւից. հմմտ. սանս. चवर čatvar, चवार: čatvāras, հյց. čatúras, բոշայ. չվար, զնդ. چاوار čaṭwārō, պհլ. چاوار čahār (նշանագրով چا), պաղ. čihār, պրս. چار čahār կամ چار čār, քրդ. čavār, čār, աֆղան. calōr, օսս. čuppar, čjōpar, եւզն. tfo, մինչ. čafir, թոխար. čtwar,

s'twar, քուշ. čtwer, čtwār, čwar, čwer, յն. գոր. τέτορες, հոմեր. τέσσαρες, լոն. τέσσαρες, աստ. τέτταρες, ևու. πέσους, πίσους, լեւս. πέσους, բեովտ. πέτταρες, լտ. quattuor (ֆրանս. quatre, իտալ. quattro, ռում. pa-tru), օսկ. petora, ռաբբ. petur-, հիւլ. cethir, նկիմր. petguar, նոր կիմր. pedwar, կորն. peswar, գալլ. petor-, նորբո. pévar, հիւլ. fjōrer, անգլ. fēower, fiðer, հւաքս. fiuwar, fior, գոթ. fidwōr, հբ. fior, feor, fiar, գերմ. vier, անգլ. four, լիթ. keturi, ket-veri, լեթթ. četri, հուլ. četyre, četvero, չեխ. čtyři, ռուս. четыре, ուկր. čotyry, լեհ. cztery, սլով. četirje, štirje, ալբան. kater ևն: (Po-korny 1, 512, Walde 630, Trautmann 131, Berneker 153, Boisacq 960, Ernout-Meillet 798, Horn § 452): Թէ ի՞նչ ձամբով հնիս. k²etyor-es դարձած է հյ. չորեք, չորք՝ խրնդ-րական է. եղած ալլալ ևն թաղարութիւնները տե՛ս տակը. հմմտ. նաև fawn և fawnսուն:—Հիւրշ. 485:

Ուղիղ համեմատեց նախ Klaproth, Asia pol. 107:—ԳԴ պրս. չար, չեհար: ՆՀԲ չլծ. և նոյն ընդ fwnf, որպէս և ընդ պրս. չեհար, չահար, չառ: Peterm. 38, 153 սանս. čatur բառից՝ a և t ձայ-ների անկումով և յոգնակիի f նշանով: Նոյնը նաև Windisch. 31 և Böttich. Arica 61: Lag. Urgesch. 575, 968 պրս. čār և սանս. čatur ձեւերի հետ: Bopp, Vergl. Gram.² II. 71 սանս. և լատ. ձեւերի հետ՝ համառոտութեամբ ձեւացած: Müller SWAW 35, 197 և 38, 580, 593 čatvār > časvar > *չոֆր, դնելով f իբրեւ արմատական: Schweizer KZ 17, 135 մերժելով Bopp-ի մեկնութիւնը՝ յիշում է թէ čahar ձեւ էլ կարող էր տալ չոր, ինչպէս պրս. čahār տեւ է čār: Հիւրշ. KZ 23, 29, 33 և 35 զնդ. և լտ. ձեւերի հետ: Lag. Arm. Stud. § 1784 չորք = պրս. čār համարում է արշակունի, մինչ fawn = (ča)tvār բնիկ հայ: Տէրվ. Altarm. 2, նախալ. 132, Երկրագունտ Ա. 45, լեզու Ա. 174 չորս և fawn դնում է *katvar (հմմտ. լտ. quattuor) ձեւից՝ միջին tv-ի անկումով: Հիւրշ. ZDMG

30, 774—9 չի ընդունում որ միևնույն k ձայնը տար թէ՛ f և թէ՛ չ. ուստի ենթադրում է չարf=catvar, քառ=tvar (հմմտ. սանս. turya, զնդ. tūrya են): Bartholomae, Stud. 2, 33 դնում է k²etvores>k'ek'or>čk'or>չարf: Bugge IF 1, 440 և 458 k²etvores>k'e-yor>k'ēor>k'ior>k'yor>չyor>չարf: Meillet MSL 9, 158 չ դնելով նախադրելով կամ ktv ձայնախմբից՝ չոր- <հնխ. k²tvor- հմմտ. զնդ. āxtūiryō, յն. τρόπεζα —Հինք. չոր բառից:

Գի՛թ.—Ուղղական չարf ձևից են ծագում Ազլ. Մղր. չարf, Ղրբ. չտorf, Անտ. չոuf, Ջդ. չոf. իսկ հայցական չոսu ձևից են գալիս՝ Ալշ. Մշ. Սլմ. վն. չոսu, Ախց. Գոր. Երե. Խրբ. Կր. Ննխ. Շմ. Պլ. Թ. Սլ. չոսu, Սկ. Սվեդ. Տիդ. Տփ. չոսu, Մրդ. չոս'ru, Ակն. Սեբ. չտոսu, Ասլ. չտ'ոսu, ՀՃ. չոյսu, Ջթ. չիյսu, չիւսu, Հմշ. չեյոյսu, Խր. չոս:—Վարեհշաբբի ձևի դէմ հետաքրքրական են վն. ք'տօրէօշպոմք, ք'տօրէօֆ'ըշպոմք, չտօրէօֆ'ըշպոմք, չտօրէօշպոմք (ՀԱ 1906, 129): Նոր բառեր են չորեֆ-դիմաց, չորեֆմուտ, չորեֆթաթ, չորեֆշաբաթ-մուտ, չորեֆշուրջ, չորոց, չորոցf, չորսանց, չորսաչֆ, չորսաչֆանի, չորսխազանի, չորս-ձեռնանի, չորսանց, չորսնուկ, չորսուրուր, չորսում, չորսաբաբանի:

ՓՈՒԽ.—Թրբ. գռ. Կր. čoros «չորոց, չորս եզով արօր» (Բիւր. 1898, 627), նոյնը նաև Թորթումի մէջ չորոցf (!) ձևով (ըստ Շիրակ 1905, 425).—Հյ. չորս տարեկան ձևից է վրաց. գռ. ჩუბდავადი չուսաբաբանի չորս տարեկան երախայի ոտքի կաղապար» (տե՛ս Беридзе, Грузинск. глоссарий по имер. и рач'ин. говорамъ, СП. 1912, էջ 59. տե՛ս և Թաթի բառը):

+201, Ի-ա հլ. (յետնաբար n հլ.) «երթ, ուղևորութիւն» Թուոց լգ. 2, Ել. Խ. 36. Վեցոր. 163. Փարսլ. «ճանապարհ» Ա. մկ. Ե. 63. «բանակ, կարաւան» ՍԳր. որից չու առնել ՍԳր. Ագաթ. չուել ՍԳր. Եփր. Թգ. օդաչու նար, յորդաչու Յհ. Կթ. Երկնաչու Ագաթ. Սրկ. յկ. Մագ. նաւաչու «նաւազնացութիւն» Եթադ. 180. ամպաչու Ագաթ. (սխալ է ամպաչուել բալը՝ ըստ վարդանեան, Եթադ

էջ 181 ծան.). լուսաչու Կղնկա. խորաւաչու Խոր. վրդ. ծովաչու Ջրբ. Կթ. Պիտառ. կենսաչու նար. Խշ. մակուկաչու Շիր. քրոն. — Նոյն արմատի երկրորդ ձևն է 200Գ, որից կազմուած են երթալ բայի կատարեալը (չոգայ, չոգար, չոգաւ են, գրուած նաև չոգայ են) և հրամայականը՝ չո'գ «գնա՛» Ոսկ. մ. ա. 17. յետնաբար կազմուած են նաև ուրիշ ժամանակներ. ինչ. չոգալ նանայ. չոգալով Ոսկ. յհ. Բ. 2. չոգամ վրբ. հց. Պղատ. սոկր. = Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. qleu- «շարժիլ, երթալ» արմատից. հլ. չու գալիս է հնխ. qļu-ti-ձևից, չոգ<հնխ. qioy- ձևից: Սրանց ցեղակիցներն են սանս. čyuti- «երևան գալը, ելք, հեռացում, անկում», čyavatē «հեռանալ, գնալ, երթալ», čyāutnā- «ցնցում, արշաւանք», բոշայ. ջել, ջիել, ուշել, ուշալել, չիել «երթալ», զնդ. > 𐎧𐎺𐎠𐎹 šu արմատից՝ šūta- «եկեալ, վարեալ, վանեալ», šavaitē «ճամբայ ելլել», šyaoθna- «վարմունք, գործ, արարք», հպրս.

𐎧𐎺𐎠𐎹 ašiyava «շուռից, գնաց», արեւել. իրան. tsue «գնաց», պրս. شوم šavam «երթամ, լինիմ», աֆղան. švāl «երթալ, գալ, լինել», վախի čauam «երթամ», քրդ. čun, čuin «երթալ», čuma «շու, երթ», գաղա šuin «երթալ», բելուռ. šuta «երթեալ, գնացեալ», օսս. čāun «երթալ», լիւ. «երթ, շու», յն. செல் «շարժիլ, վարել, վանել», செல்வம் «մեծ, լուսաւոր, չորսաւոր», செல்வன் «շատաւ, շատաւաւ», Հնխ. qleu- արմատը համարում է ածած պարզական qēi- «շարժիլ» արմատից, որի ժառանգներն են՝ յն. χίω, χίον «գնալ», χίονεω (n- ածականով) «շարժել», χίονομαι «շարժիլ, ճամբայ ելլել», ὄνο- χί- νοιос «իշաւար», լտ. cio, cieo «շարժել», citus «արագ», հիւլ. ro-chim «հասնիլ», կորն. ke և բրլտ. kae «գնա՛», գոթ. haitan (d- ածականով) «բռնել, վարել, հրամայել, կռնել», մինչև կիւնո=սինեմա=cinématographe, որ Թարգմանում է «շարժապատկեր» (Pokorny 1, 361—3, Walde 159, Boisacq 860, 462, 457, Ernout-Meillet 180, Horn § 778):—Հիւրբ. էջ 485:

Justi, Zendsp. 309 զնդ. šu արմատի տակ՝ վերի գանազան ձևերի հետ:

Patrubány 2Ա 1908, 277 հայերէնից փոխառեալ է դնում հունգ. som:

ԳԻՌ.—Ննխ. չում:

ԶՈՒՄԱՐ «թրք. խուրմա լիչէկի. արմաւնուն գլուխն է կամ ծաղիկն»։ Կամրկ. որից առնելով ունի միայն շրուա. § 2473:

ԶՈՒՆԿ ռուսերը կտրատելուց յետոյ մնացած անհարթութիւն»։ Եւրագիւտ բառ, որ մէկ անգամ ունի Վրդ. այգեկ. էջ 77. «Իննըսուն և ինն ոստ և խոշ և շունկն եհան ի նմանէ»։ (Նոյնը տե՛ս Վրդ. առ. 1. 340—1, որ Մառ թարգմանում է ռուս. заховъ): Հմմտ. գու. շանկշանկոտ Ղզ. Ղրբ. շխորտութորա, ծուռ ու մուռ, վրան բազմաթիւ ճիւղեր կամ ճիւղի արմատներ ունեցող (փայտ)»։ չընկնոտ Դվ. «վրան ուռուցքներ կամ անհարթութիւններ ունեցող, ինչպէս է կիտրոնը»:

*ԶՈՒՔԱՁ «գազին փայտին վարդն, երբ զփուշն ի վայր տան»։ Մխ. բժշ. 84 ունի միայն շրուա. § 2474:

=Պրս. چوب ԾՅԵ, ԾՅԵ «փայտ, գաւազան» և گز gaz «գազ» բառերից:—ԱՃ.

ԶՈՓԱՅ, ի հլ. անստոյգ բառ, որ երկու անգամ գործածում է Կղնկտ. հրտր. էմինի, էջ 204, 205. «Արդ հաւանեցարուք այսմ բանի, զի որոտընդոստ շոփայիցդ շիրիմք» դարձունանդ կոչեցեալ՝ նախ նա այրեցի յայսմ աւուր ի ձեռն խոստովանող քրմապետացդ այդոցիկ, Հողմն ուժգին սաստկապէս հասեալ վառէր զայրեցումն բարձու մեհնին և զշոփայսն (այլ ձ. զշափայսն). զազիր մորթովք հանդերձ»։ ԱՔ մեկնում է «կաշի և զըլուխ ձիու, որ ծառոց զոհուած է»:

Տե՛ս և Աճառ. Հայ. նոր բառեր հին մատ. Ա. էջ 29:

*ԶՈՔԵՆՆ «ծունը դնել, ծնրադրել»։ մէկ անգամ ունի Վրդ. պտմ. էջ 156. «Եւ ի տեսանեմ զմեզ ծունը ոչ ետուն կրկնել և ոչ չոքել, ըստ իւրեանց սովորութեանն»։ Արմատը շոք «ծունկ» ունի Յովսիմ. (համառօտ խըմբագրութիւն) 30 ա. «Եկեալ շոք եղև առաջի իմ որպէս ուղտ»:

=Թրք. چوكمك cök-mek «ծնրադրել» բայից փոխառեալ միայն թրք. -mek բայական վերջաւորութեան տեղ դնելով հլ. —ել:

Սրանից են նաև քրդ. çok «ծունկ», çok dain «ծնրադրել», պրս. چاک çak, چوک çuk «ծնրադրութիւն», վրաց. დაჩოქება դաչոֆե-բա, ռուս. cöktesun «շոքել»:

Ուղիղ մեկնեց Ալիշան, Վրդ. պտմ. 156:

ԳԻՌ.—Արմատը պահում են Վրբ. շոք և Մկ. շեօք «ծունկ», Ննխ. շոք «ծնրադրութեամբ աղօթք և թափօր՝ երաշտի ժամանակ»։ որից շոքել, շոքէշոք, շոքիպոկի անել, շոքկոտրուկ, շոքման, շոքչոք, շոքոտել, ծնկաշոք, որոնք գործածական են զանազան գաւառականներում։ Չոքել բայի ձևերն են՝ Մշ. շոքել, Երե. շոքէլ, Ախց. Կր. Սեբ. Տիգ. Տի. շոքիլ, Հմշ. շոքուշ, Ալշ. շոքել, Մրդ. շեօքէլ, Մկ. շեօքիլ, Զթ. շոքիլ:

ԶՔԱՏԱԿ «մի տեսակ բոյս, որ աճում է Փոքր-Հայքում և արաբ. կոչում է buş-Darand» Բժշ. ունի միայն շրուա. § 2476: Նոյն ձևով կալ այժմ էլ Խաշ:

=Կազմուած է անշուշտ տակ բառից. պարզ արմատը չք- յայտնի չէ այլուստ:

ԶՔՆՆ «չխոս երթալ»։ ունի միայն Բռ. երեմ. էջ 261: Արդի գաւառականներում ունինք չիել Ղրբ. «Իբր դժգոհութեան նշան՝ լեզուն քիմքին զարնել. ցք ցք անել», Երե. «չէ ասել, մերժել», Ակն. «վէրքը հալեցնել՝ լծողնելով որ թարախ կապէ»։ Այս վերջինը թուի թէ համապատասխանում է «չխոս երթալ» բացատրութեան:—Բոլորն էլ ծագում են շիֆ բառից:

2քիտամ տե՛ս Զիգիտամ:

ԶՔՆԱՂ «աւննման, հրաշալի, սքանչելի» Եսթ. ժգ. 13. Եւ. քր. Ոսկ. մ. ա. 3, 4. Կիրդ. թգ. որից չֆնաղագեղ Ագաթ. չֆնաղագիւտ Ագաթ. չֆնաղագէմ Մագ. հիաչֆնաղ Բենիկ. —գրուած կալ նաև ըստ ԱՔ չֆնաղեղ՝ փխ. չֆնաղագեղ:

ՀՀԹ «չիք ի նա աղտ»։ ՆՀԻ շիք այլ որպէս զնա» (ուրեմն իմանում է շիֆնա-այլ): Տէրվ. Altarm. 3, Նախալ. 119 շիֆ «չկալ» ձևից (բայց առանց բացատրութեան է թողնում —նաղ վերջաւորութիւնը):—Հիմք. էջ 349 աչֆ և աղանի բառերից:

*ԶՔՆՏՈՒՐ «ճակնդեղ կամ բազուկ» Բժշ. ունի միայն ՀԲուս. § 2478:

= Պրս. կամ Թրք. چکندر çukundur «ճակնդեղ» բառից. (բայց այս բառն էլ փոխառնալ է հյ. ճակնդեղ ձևից, որ կազմուած է ճակն + դեղ բառերի բարդութեամբ. աւելի ընդարձակ այս մասին տե՛ս ճակն բառի տակ):

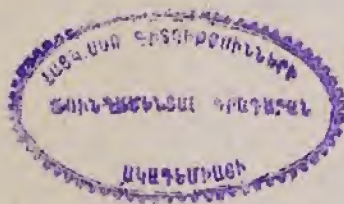
2քոտի տե՛ս Իք:

2օճ տե՛ս Սոճ:

*ԶՈՐՏԻԿ կամ ԶՈՐՏԻԿ ամի տեսակ բոյս

է. լատ. panaces asclepiu». Ամիրտ. ունի միայն ՀԲուս. § 2480:

= Թրք. çordik, որի վկայութիւնը տալիս է Ամիրտ. «Զուֆայրայ, որ Թուրքն չորափկ ասէ» (տե՛ս ՀԲուս. անդ): Նոյնը գիտէ նաև Будаговъ, Справ. слов. 1, էջ 493 չաղաթ. چوردک çorduk ձևով, որ մեկնում է «սուս. иссопъ», որ է «զոպայ, hyssopus», իբր համապատասխան արար. زج zūf «զոպայ» բառի, առնելով Ցենքերից, վերջինս էլ Սէնգի-Լախիից, որ է Lahjat-ul-luyat.— Աճ.

ՀԻՍՁՑԱ ՀԱԿՈՐԻ ԱՃԱՌՑԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ

Գ
ՀԱՏՈՐ

Հ—Ձ

Հրատարակչության խմբագիր՝ Լ. Լ. Աղայան
Նկարիչ՝ Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Մ. Ա. Կափլանյան
Վերատուգող սրբագրիչ՝ Լ. Ս. Մախուրյան
Հինոսրիպիստ՝ Զ. Ա. Աղաբաբյան
Տպագրիչներ՝ Դ. Գալստյան, Ս. Հառնիբաբյան, Ժ. Բաբոնյան

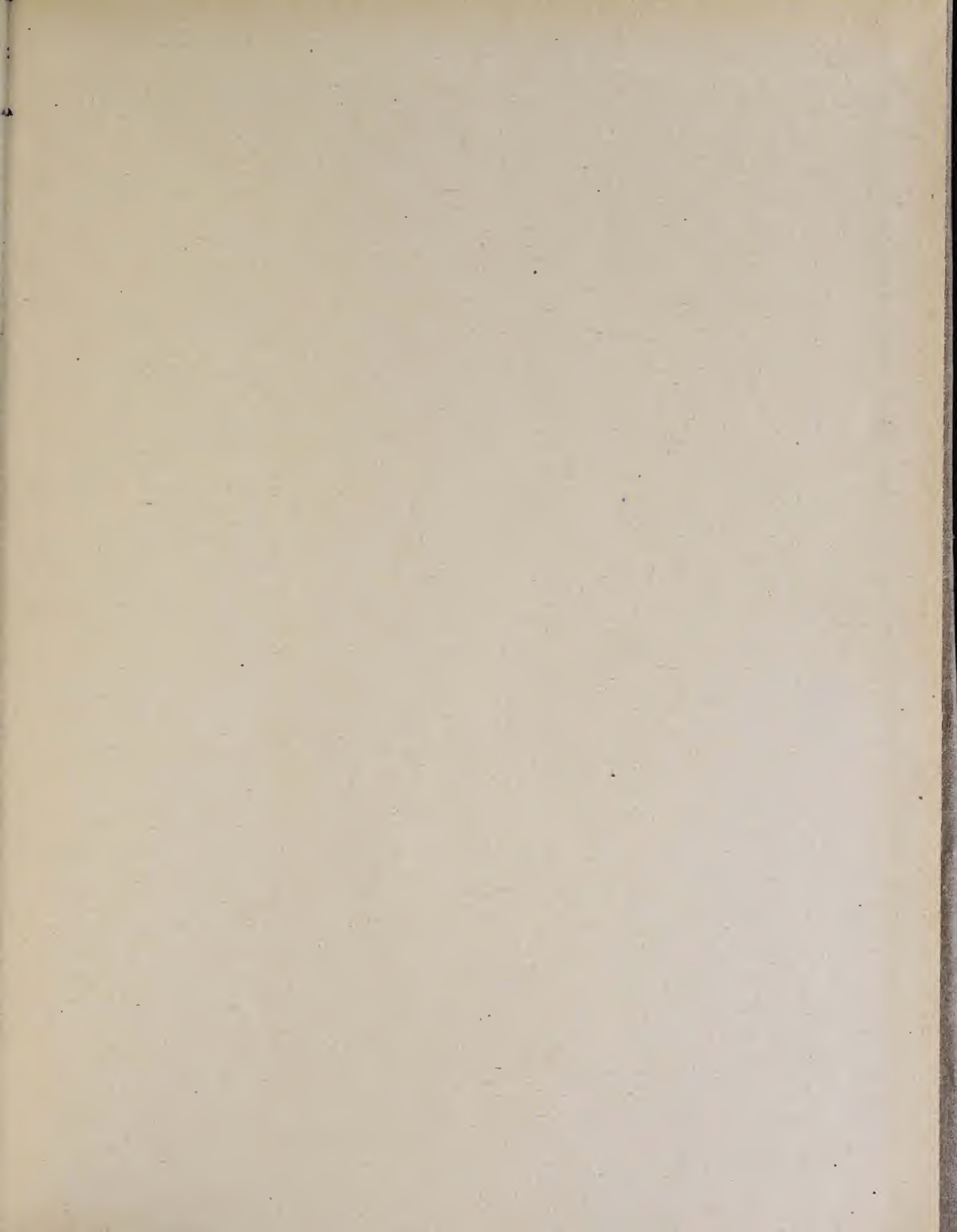
Պատվեր 488

Տպաքանակ 20000

Հանձնված է արտադրության 24/III 1977 թ.,
Ստորագրված է տպագրության 23/IV 1977 թ.,
Քուլթ՝ $84 \times 108 \frac{1}{16}$: Տպադր. 39,75=66,78 պայմ. մամուլ,
Հրատարակչական ՑՏ մամուլ,
Գինը՝ 5 ռ. 10 կոպ.

Երևանի համալսարանի հրատարակչություն: Երևան, Մոսկվայի փող. № 1:

Երևանի համալսարանի տպարան, Երևան, Արտվան փող. № 52:

A^{III}4697

III
A4692